JOSEPH FRANK

DOSTOYEVSKİ

çağının bir yazarı

BİYOGRAFİ

JOSEPH FRANK

DOSTOYEVSKİ

çağının bir yazarı

BİYOGRAFİ 2. BASKI

TÜRKÇESİ:
ÜLKER İNCE

JOSEPH FRANK

Amerikalı akademisyen ve yazar Joseph Frank (1918-2013) en önemli Dostoyevski uzmanlarından biri kabul ediliyor. New York Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra çalışmalarına burslu olarak gittiği Paris'te devam eden Frank, doktora derecesini 1952'de Chicago Üniversitesi'nden aldı. Minnesota ve Rutgers üniversitelerinde dersler veren Frank, 1966-85 arası Princeton Üniversitesi'nde karşılaştırmalı edebiyat eğitimi vermiştir. Joseph Frank uzun süren kariyerini Stanford Üniversitesi'nde noktaladı. Orijinali beş cilt halinde yayımlanan ve bu konudaki en önemli ödüllere layık görülen Dostoyevski biyografisi, biyografi ve edebiyat incelemesi dalında yayımlanmış en kapsamlı eserlerinden biri kabul edilir.

ÜLKER İNCE

Çevirmen, editör, akademisyen. 1985 yılında Lawrence Durrell'ın *İskenderiye Dörtlüsü* (*Justine, Balthazar, Mountolive, Clea*) çevirisiyle *Yazko Çeviri Dergisi*'nin Azra Erhat Çeviri Ödülü'nü kazandı. Can Yayınları'nda ve Telos Yayıncılık'ta çeviri yayın editörlüğü yaptı. Önce Hacettepe Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu Mütercim-Tercümanlık Bölümü'nde, daha sonra Boğaziçi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çeviribilim Bölümü'nde kuram ve uygulama dersleri verdi. 2010 yılında Çeviri Derneği'nin onur ödülüne layık görüldü. Çevirileri arasında, *Başka Sesler Başka Odalar* (Truman Capote), *Papatya Bahçesi* (Mary Wesley), *Constance ve Yalnızlıklar* (Lawrence Durrell), *Sebastian* ya da *Güçlü Duygular* (Lawrence Durrell), *Mekân Ruhu - Akdeniz Yazıları* (Lawrence Durrell), *Kıbrıs'ın Acı Limonları* (Lawrence Durrell), *Tüfek, Mikrop ve Çelik* (Jared Diamond), *Meraklı Zihinler* (John Brockman), *Parayı Verdi Düdüğü Çaldı: CIA ve Kültürel Soğuk Savaş* (Francis Stonor Saunders), *Sanatçının Yaşlı Bir Adam Olarak Portresi* (Joseph Heller) ve *Sula* (Toni Morrison) bulunmaktadır.

Joseph Frank

DOSTOYEVSKİ

Çağının Bir Yazarı

Türkçesi:

ÜLKER İNCE

Yayın No **1600**
Biyografi **83**

Dostoyevski
Joseph Frank

Kitabın Özgün Adı: *Dostoevsky: A Writer in His Time*

Editör: Cem Alpan
İngilizce aslından çeviren: Ülker İnce
Kapak tasarımı: Faruk Baydar
Sayfa tasarımı: Müge Günbaş
Düzeltmen: Barış Tut

1. Basım: Kasım 2016
2. Basım: Şubat 2017

ISBN: 978 - 605 - 185 - 081 - 8
Sertifika No: 10905

Baskı ve Cilt: Melisa Matbaacılık
Matbaa Sertifika No: 12088
Çiftehavuzlar Yolu Acar Sanayi Sitesi No: 8
Bayrampaşa/İstanbul
Tel: (0212) 674 97 23 Faks: (0212) 674 97 29

EVEREST YAYINLARI
Ticarethane Sokak No: 15 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: (0212) 513 34 20-21 Faks: (0212) 512 33 76
e-posta: info@everestyayinlari.com
www.everestyayinlari.com
www.twitter.com/everestkitap
www.facebook.com/everestyayinlari
www.instagram.com/everestyayinlari

Everest, Alfa Yayınları'nın tescilli markasıdır.

Ruhun susuzluğuyla yanarak geçtim
Uçsuz bucaksız kasvetli bir çölden,
Altı kanatlı başmeleklerden biri geldi
Yolların kesiştiği, yolumu kaybettiğim yere.
Düş kadar hafif parmaklarını değdirdi
Gözkapaklarıma; açtım koca koca
Kartal gözlerimi, baktım çevreme.
Kulaklarıma değdirdi parmaklarını
Uğuldadı sesler kulaklarımda:
Duydum göklerin müziğini,
Göklerden uçarak geçen melekleri
Denizin altında sürünen canavarları,
İnatla yukarıya saldıran asmayı;
Sonra bir sevgili gibi öptü beni,
Kökünden kopardı yalan söylemekte usta
O öğüngen dilimi;
Yırtıp parçaladı solan dudaklarımı
Sonra kana bulanmış sağ eliyle,
Şeytanın okunu verdi bana silah olarak;
İkiye yardı göğsümü parlak kılıcıyla;
Kalbim bir sıçrayışta fırlarken üzerine;
Kor halinde kurşun rengi bir kömürü
Bastırdı geride kalan çukurluğa.
Orada, o çölde uzanıp yatmış bir ölüydüm.
Sonra Tanrı seslendi bana ve dedi ki:
"Kalk, ey peygamber, kalk ve işit, ve gör,
Bana yüz çevirmişlere
Göster ve duyur sözlerimi.
Ve tutuştur onları ateşten sözlerimle."

— A. S. Puşkin, "Peygamber"
İngilizceye çeviren: D. M. Thomas

DOSTOYEVSKİ

Çağının Bir Yazarı

JOSEPH FRANK

editör:

Mary Petrusewicz

İÇİNDEKİLER

I. KISIM

II. KISIM

III. KISIM

IV. KISIM

V. KISIM

RESİMLER

Tersi belirtilmedikçe bütün resimler *Feodor Mihailovich Dostoevsky v poryretakh, illyustratsiyakh*'tan alınmıştır, yay. haz. V. S. Neçayeva (Moskova, 1972).

ÖNSÖZ

Dostoyevski: Çağının Bir Yazarı

Elinizdeki kitap Dostoyevski'nin hayatı ve yapıtları üzerine daha önce yazdığım beş cildin kısaltılmışıdır, o yüzden de, o beş cildin hangi bakış açısıyla yazıldığı konusunda yeni okurlarımı aydınlatmam gerektiği kanısındayım. Yaklaşımımı belirlemede etkili olan şey, Dostoyevski'nin sanatı üzerine yazılmış kayda değer ikincil bilgi kaynaklarında sanatının önemli yönlerinin gözden kaçırıldığı ya da en azından yeterince öne çıkarılmadığı gibi beni rahatsız eden bir duygu oldu. Bu çalışmaların ana perspektifini yazarın kişisel tarihi belirliyordu, yazarın kişisel tarihi öylesine göz kamaştırıcıydı ki biyografi yazarları için o tarihin önemli dönüm noktalarını uzun uzun anlatmak neredeyse karşı konulması olanaksız bir şeydi. Dostoyevski kadar önemli Rus yazarlarının hiçbiri, Rus toplumunu, en alt basamağından en üst basamağına kadar geniş bir yelpaze içinde tanıyan Dostoyevski'yle yarışamaz; Dostoyevski hayatının dört yılını, bir suçlu olarak, kendisi gibi suçlu köylülerle birlikte yan yana yaşayarak geçirmiş, daha sonra hayatının son döneminde Çar II. Aleksandr ailesinin genç üyeleriyle yemeklere davet edilmişti, Çar II. Aleksandr'ın Dostoyevski'nin sohbetlerinden yararlandığına inananlar bulunmaktadır. Dostoyevski'nin yapıtları incelenir ve yapıtların yorumları yapılırken böyle bir hayatın, bütün o büyüleyici özellikleriyle birlikte, başlangıçta bir geri plan olarak esas alınması anlaşılır bir şeydir.

Yine de Dostoyevski'nin, yazınsal ve siyasal gazete yazıları (*Bir Yazarın Günlüğü* Rusya'da yayımlanan aylık dergiler arasında tirajı en yüksek olanıydı) bir yana, roman ve öykülerini okudukça, geleneksel biyografi yazarlarına özgü bir bakış açısıyla onun yapıtlarının hakkını vermenin çok zor olduğunu daha iyi anlıyorum. Kuşkusuz, Dostoyevski'in roman kişileri birtakım psikolojik ve duygusal sorunlarla boğuşurlar ve bunlar romanların esas malzemesini oluşturur ama kitaplarında çağının ideolojik öğretilerinin esintisi de güçlü bir şekilde hissedilmektedir. Özellikle önemli yapıtlarındaki bu tür öğretiler, *Suç ve Ceza*'daki Raskolnikov gibi ya da *Cinler*'in Stavrogin'i ve Kirillov'u gibi kişilerin, bazen de cinayetle sonuçlanan tuhaf, uçuk davranışları için gerekli güdüyü sağlar. Roman kahramanları genellikle melodrama özgü bir gerilim ve yoğunlukla anlatılmış da olsa, o kahramanların içinden çıkamadıkları sorunları anlayabilmek için, eylemlerimn ideolojik güdülemelerle nasıl iç içe geçtiğini anlamamız gerekir.

İşte bu yüzden Dostoyevski üzerine kendi kitabımı yazmaya oturduğum zaman, kitabın perspektifimn değişmesinin gerektiğini düşündüm, Dostoyevski'nin

yaratıcılığının bağlamını açıklamaya çalışırken, bu açıklamalara tamamıyla kişisel hayatöyküsü egemen olmamalıydı. Böylece kitaplarımda Dostoyevski'nin özel hayatına çok daha az yer verdim, yaşadığı çağda egemen olan çeşitli düşünceler arasındaki çatışmayaysa daha çok yer ayırdım. İlk dört kitabımın en kavrayışlı okuru olan, ölümüne herkesin çok üzüldüğü, çok yetenekli romancı ve eleştirmen David Foster Wallace şöyle demişti: "Edebiyatçı biyografileri için ölçüt kabul edilen Ellman'ın *James Joyce*'unda, Frank'te gördüğünüz gibi, ideolojiyle ya da siyasetle ya da toplumsal kuramla ilgili ayrıntıların hiçbirini görmezsiniz." Bu, Dostoyevski'nin özel hayatını gözardı ettiğim anlamına gelmemekte, ancak özel hayatının anlam ve önemini, döneminin başka yönleriyle bağlantısı içinde daha iyi göstermek anlamına gelmektedir. Gerçekten de Dostoyevski'nin özgünlüğünü tanımlamanın bir yolu da, o özgünlüğün altında yatan, çağının başlıca toplumsal, siyasal ve kültürel sorunlarını kişisel olanla bütünleştirme yeteneğini görmekten geçer.

Dostoyevski üzerine yazılmış eleştirel kitapların yetersizliklerinden söz etmiştim, bu yetersizlikler Dostoyevski'nin kendi dili dışında kalan (öncelikle İngilizce, Fransızca, Almanca gibi) başka dillerde yazılmış kitaplar için de geçerlidir. Elbette Dostoyevski'nin yapıtlarının ideolojik ve felsefi arkaplanının Rus araştırmacılar ve eleştirmenler tarafından ortaya çıkarılmadığı söylenemez. Gerçekten ben de bu arkaplanla ilgili çözümlemelerimde, Dimitri Merezhkovski, Vyaçeslav Ivanov, Leonid Grossman gibi birkaç kuşak Rus araştırmacısı ve eleştirmenine, Lev Şestov, Nikolay Berdyaev gibi filozoflara çok şey borçluyum. Ama Bolşevik Devrimi'nin bir sonucu olarak Rus araştırmacılar için, ilk öncülerden hız alarak Dostoyevski üzerine yansız ve nesnel çalışmalara devam etmek daha düne kadar güçtü. Ne de olsa Dostoyevski'nin en önemli eserleri, devrime yataklık etmiş ideolojik temellerin altını oyma çabasından başka bir şey değildi, o yüzden onun başarılarının değil, kusurlarının altını çizmek gerekiyordu. Göç etmiş araştırmacılara gelirsek, pek azı dışında, onlar da yapıtlarında Dostoyevski'nin metinleri üzerinde durmak yerine düşüncelerinin ahlaksal ve felsefi çıkarımları üzerinde duruyordu. Ben bütün bu yorum çabalarından seve seve yararlanırken, gerek ideolojik kısıtlamalara gerek edebiyat dışı kaygılara dayandığını düşündüğüm sınırlılıkları aşmaya çalıştım.

Dostoyevski'nin yazdığı şeyleri toplumsal, politik ve ideolojik bağlamı içine yerleştirmek, yine de onun yapıtlarını doğru dürüst anlayabilme yönünde atılmış bir ilk adımdır yalnızca. Çünkü o yapıtlarda önemli olan şey kahramanlarının kuramsal tartışmalara girmesi değildir. Kahramanların düşünceleri, kişiliklerinin bir parçası haline gelmiştir, dahası bu ikisinin birbirinden bağımsız olarak var olması olanaksızdır. İdeolojik bir yazar olarak rakip tanımayan dehası şu yeteneğinde yatmaktadır: Dostoyevski öyle eylemler düşünür, öyle durumlar uydurur ki, bunlarda düşünceler davranışlara egemen olur ama davranışlar alegorik hale gelmez. O be-

nim "ahiretbilimsel hayalgücü" dediğim şeye sahipti, bu hayalgücü, düşüncelerin eyleme dökülmesi, sonra bunların en uzak sonuçlarına kadar izlenmesi planlarını kapsayan hayalgücüdür. Aynı zamanda Dostoyevski'nin kahramanları bu tür sonuçlara kendi toplumsal çevrelerinde egemen olan sıradan ahlaksal ve toplumsal ölçütlere göre tepki verirler ve işte bu iki düzeyin iç içe geçmesi, Dostoyevski'nin romanlarına hem imgelemsel çeşitliliğini hem de toplumsal hayattaki gerçekçi tabanını kazandırır.

Dostoyevski'nin işte böyle, düşünceleri sahnelemek gibi doğuştan sahip olduğu bir yeteneği, en yakın arkadaşlarından biri olan filozof Nikolai Strahov son derece çarpıcı bir sözle dile getirmiştir: "Dünyanın en sıradan soyut düşüncesi pek çok kereler tuhaf bir güçle dikkatini çeker, onu görülmemiş derecede heyecanlandırırdı. Ne olursa olsun çok kolayca heyecanlanan ve etkilenen bir insandı. Bazen çok bilinen, çok sıradan basit bir düşünce birden zihnini alevlendirir, olanca önemiyle sırrını ona açardı. Deyim yerindeyse Dostoyevski o düşünceyi alışılmamış bir canlılıkla hissederdi. Sonra onu çeşitli biçimlerde dile getirir, bazen çok etkili ve çarpıcı bir şekilde dışa vurur ama mantıksal olarak açıklamaz ya da içeriğini geliştirmezdi." Dostoyevski'nin önemli yapıtlarına damgasını vuran şey, işte bu ondaki doğuştan gelen "düşünceyi hissetmek" yeteneğidir, yaşadığı çağdaki düşüncelerin evrimi içinde yazdıklarının yerini saptamak bu bakımdan önemlidir.

Dostoyevski 1840'larda ilk romanı *İnsancıklar*'ı yayımladı, Aleksandr Herzen bu yapıtı Rus edebiyatında sahici anlamda Sosyalist bir yapıt örneği olarak selamladığı zaman üne kavuştu. Gerçekten de 1840'larda Dostoyevski'nin yayımladığı şeylerin hepsi, o zamanlar entelijansiyanın büyük bir bölümü arasında moda olan, Dostoyevski'nin de benimsediği Ütopik Sosyalist düşüncenin damgasını taşıyordu; her ne kadar çağdaş sorunlar çerçevesinde ele alınsa da, bunlar Hıristiyanlığın ahlak yapısının esinlendirdiği düşünceler olarak görülebilir. Ütopik sosyalizm amaçlara giden yolda şiddet kullanılmasını önermiyordu, Dostoyevski'nin yapıtlarında bol bol sevgi ve anlayış gereksiniminden söz ediliyordu ama yine de o, amacı köleliğe karşı bir devrim hareketini başlatmak olan gizli bir grubun üyesiydi (böyle bir grubun varlığı Dostoyevski'nin ölümünden uzun zaman sonra ortaya çıktı). Bu gizli yeraltı örgütü henüz daha harekete geçemeden önce üyeleri, Petraşevski Grubu olarak bilinen tehlikesiz bir tartışma grubunun üyelerinin tutuklanması sırasında tutuklanıp hüküm giydiler, hepsinin de o grupla ilişkisi vardı.

Bu grubun üyeleri gerçek mahkeme kararının ne olduğunu öğrenmeden, yalancı bir idam işkencesi yaşadılar, Dostoyevski kürek cezasına çarptırılarak Sibirya'ya sürgüne gönderildi. Sonuçta, Dostoyevski'nin daha önce "seküler" olan Hıristiyanlığı önemli bir değişim geçirdi. O güne kadar yeryüzündeki hayatın iyileştirilmesine adanmış bir Hıristiyanlıktı onunki; o günden sonra, bu amacı hâlâ içeriyordu ama ahlak kurallarına uygun varoluşun ana dayanağı olarak sonsuzluk umudunun gerekliliği

bilgisiyle gölgelenmişti. Dostoyevski hapislik döneminde bir konuda daha kesin bir inanca ulaşmıştı: Özgürlük gereksinimi, özellikle bir insanın kendi iradesini kullanma gücüne sahip olma duygusu, insan kişiliğinin yok edilemez bir gereksinimiydi, bu gereksinim kendine başka bir çıkış yolu bulamazsa insanı açıkça kendi eliyle kendisini yok etmeye sürükleyecek biçimlerde dışa vurabilirdi. Ayrıca Dostoyevski'nin "inançların"ın çok daha dünyasal bir düzeyde "tazelenmesinde", kendisinin de yazdığı gibi, o açık cezaevinde geçirdiği dört yılın payı büyüktür. Sabıkalı köylülerin en kötülerinde bile geleneksel Hıristiyanlığın ne kadar derinlere kök saldığını fark etmenin bir sonucuydu bu, o köylüler paskalya ayini sırasında papazın ağzından, "bir hırsız bile olsam beni kabul eyle, Ulu Tanrım" sözlerini duydukları zaman zincirlerini şakırdatarak başlarını öne eğiyorlardı. İşte Dostoyevski'nin daha sonraki yıllarda Rus halkında yok edilmesi olanaksız Hıristiyanlık ruhu dediği şeye inancı bu deneyimlerden doğmuştu.

On yıl süren Sibirya sürgününden Rusya'ya döndüğü zaman, kendisinin yokluğu sırasında 1860'larda ortaya çıkmış olan yeni kuşağı etkileyen düşünceleri o bu yüzden kabul edemezdi. Nikolay Çernişevski ile N. A. Dobrolyubov'un sözcülüğünü ettiği bu düşünceler, Ludwig Feuerbach'ın tanrıtanımazlığı ile 18. yüzyıl Fransız düşüncesine özgü maddeciliği ve akılcılığı, dahası Jeremy Bentham'ın faydacılığını birleştiren bir Rus karışımından oluşuyordu. Rus radikalizmi kendine yeni bir dayanak bulmuştu, Çernişevski'nin "akılcı bencillik" olarak etiketlediği şeydi bu, Sibirya sonrası dönemde Dostoyevski'nin bunu da kabul etmesi olanaksızdı. Bu yeni inanca karşı ilk tepkisi *Yeraltından Notlar*'ı yazmak oldu, kitapta bütün insan davranışlarının kaçınılmazlığına inanan yeraltı insanının bu inancı –Çernişevski kaçınılmazlığın, gerekirciliğin, bilimin son ve belirleyici bir sözü olduğu iddiasındaydı– acı çeken yeraltı insanının bastırmak istediği ama bastıramadığı ahlaksal duyarlılıklarıyla çatışmaktadır.

Suç ve Ceza ise bir başka radikal düşünürün, Dimitri Pisarev'in düşüncelerine bir yanıttı; Pisarev, Raskolnikov gibi, insalığın iyiliği uğruna ahlaksal olarak cinayet işleme haklarının bulunduğuna inanan üstün kişileri, uyuyan kitlelerden kesin olarak ayırıyordu. Gelgelelim en sonunda Raskolnikov, cinayeti işlemesinin asıl nedenini keşfedecektir: Böyle bir amaca ulaşabilmek için bir Hıristiyan olarak vicdanını (başaramaz ama) alt edip edemeyeceğini görmek isemiştir. Gizli bir devrim hazırlığı konusunda bugüne kadar yazılmış en yetkin roman olma özelliğini hâlâ koruyan *Cinler*, Neçayev Olayı'na dayanır: Sergey Neçayev'in önderliğindeki bir yeraltı grubunun üyesi olan genç bir öğrenci öldürülmüştür. Bu çelik iradeli, tamamıyla vicdansız kışkırtıcı Neçayev, *Devrimcinin Soru-Cevap Kitabı* diye bir şey oluşturmuştu, buna göre sözümona toplum yararına olacak bir amaç için her türlü aracın kullanılması mübahtı, bu yararcı Neçayev'in yanında Machiavelli çocuk kalıyordu.

Dostoyevski bir yandan bu tür düşüncelere karşı çıkarken, bir yandan da yeni kuşağa olumlu anlamda örneklik edecek Hıristiyanlığın ahlak imgesini yaratma

girişiminde bulunuyordu. *Budala,* Dostoyevski'nin şiddetle eleştirdiği "akılcı bencillik"e karşı böyle bir Hıristiyan ülküsü resmi ortaya çıkarma çabası sonucunda yazılmıştı ama Dostoyevski için Prens Mişkin'in hayatı ancak bir felaketle sona erebilirdi. Elbette böyle dünyasal bir başarısızlık İsa'nın kendini kurban etmesi örneğinde de vardır ama Dostoyevski artık şuna inanır durumdadır: "İsa'nın buyruğuna göre bir insanın bir insanı, kendisini sevdiği kadar sevmesi olanaksızdır. Yeryüzünde kişilik yasası bağlayıcıdır. Ego denen şey bir engel oluşturur." Ancak öteki dünyadaki hayatta "kişilik yasası"nın üstesinden gelinebilir.

1870'ler Dostoyevski'nin sanatında yeni bir evreye işaret eder, çünkü bu yıllar radikal ideolojinin kendisinin bir dönüşüm geçirdiği yıllardır. N. K. Mihaylovski ile Pyotr Lavrov gibi radikal politika yazarları, Batılıların toplumsal evrimin biricik yolu olarak gördükleri "ilerleme"yi artık reddediyorlardı. Amansız Çarist rejim karşıtlığından vazgeçmeyen bu düşünürler, köylülerin proleterleşmesine yol açan "ilk birikim"e karşı olan Marx'tan etkilenmişlerdi, Avrupa'da alt sınıfların acımasızca yoksulluğa mahkûm edilişini görüyor, kendi ülkelerinde bir seçenek arıyorlardı. Avrupa'da 1861'de toprak kölelerine özgürlük tanınmıştı, aynı şeyin kaçınılmaz olarak Rusya'da da yapılacağından korkuluyordu. Dostoyevski 1862'de ilk kez Avrupa'ya gittiğinde bu toplumsal dönüşümün sonuçlarını gözlemleme fırsatını bulmuş, bunu şehvet tanrısı Baal'in bir zaferi olarak reddetmişti.

Radikaller böylece Rus köylülerinin hayatını yeniden değerlendirmeye başladılar, bu onların Dostoyevski'ye eskisinden çok daha fazla yaklaşmalarına yol açtı. Dostoyevski'nin bir sonraki romanı *Delikanlı*'nın hiç beklenmedik bir şekilde *Oteçestvennye Zapiski* [Anayurt Tarihçeleri] adını taşıyan radikal dergide yayımlanmasının nedeni buydu. Romanın olağanüstü güzel bir şekilde portresi çizilen kahramanı, bir türlü doyurulamayan dinsel inanç gereksinimi ile bu inancın köylüler arasındaki değişmezliklerine duyduğu hayranlık arasında kalmış bir aydındır. Ayrıca romanda, Dostoyevski romanlarının ilk (ve tek) önemli roman kişisi olarak bir köylüyle karşılarız; bu kişi, kitaptaki o fazlaca karmaşık aşk entrikası içinde ahlaksal bir gemi çıpası işi görür.

Rus radikalleri artık Rus köylülerinin, kökleri Ortodoks Hıristiyan inancına uzanan hayatlarının ahlaksal ve toplumsal değerlerini kabul ediyor, ancak kendileri bu tür değerlerin kaynağı olan o inancı kabul etmeyi reddediyor, tanrıtanımazlığı elden bırakmıyorlardı. Dostoyevski'nin en sonuncu ve en önemli romanı olan *Karamazov Kardeşler*'in temelinde işte böyle bir iç çelişki gizlidir; *Karamazov Kardeşler*'de Dostoyevski felsefi tanrıbilim izleğini kullanarak cesaretle bu sorunun üstesinden gelmeye çalışır. Sevgi olduğu varsayılan bir Tanrı nasıl olur da içinde kötülük barındıran bir dünya yaratır? 1860'ların radikalleri, en basitinden Tanrı'nın varlığını reddediyorlardı, 1870'lerin radikalleriyse, Dostoyevski'nin bir mektupta yazdığı gibi, Tanrı'yı reddetmiyor, "onun yarattığı dünyanın anlamı"nı reddediyorlardı.

Hıristiyanlığın bu ebedi ve ezeli ikilemini Dostoyevski öylesine görkemli bir şekilde sergiler ki hiçbir çağdaş yazar bu konuda onun eline su dökemez; Dostoyevski, bir yandan İvan Karamazov aracılığıyla Tanrı'nın iyi olduğu varsayımına amansızca saldırmakta, öbür yandan Büyük Engizisyoncu Söylencesi aracılığıyla olsun, Peder Zosima'nın vaazları aracılığıyla olsun buna karşı çıkmaya çalışmaktaydı. Bu konuda yazdıkları bizlere Yunan tiyatrosunu, Elizabeth dönemi tiyatrosunu, Dante'yi, Milton'ı, Shakespeare'i hatırlatır ve böyle engin denizlerde pek ender dolaşan romancı meslektaşlarından onu ayırmamıza yol açar. Anakahramanlarının her biri, Batı edebiyatının en önemli örneklerinin bazılarının etkisiyle, son derecede zengin simgesel bir ölçekte ayrıntılandırılmıştır, kendi romanı da artık o örnekler arasında yadsınmaz yerini almış bulunmaktadır.

Dostoyevski, romanlarının ve gazete yazılarının gücü, etkileyiciliği sayesinde, Rus toplumunun karşı karşıya kaldığı en köklü sorunlarla –kendisinin ölümünden bir ay sonra, 1881'de Çar II. Aleksandr'ın öldürülmesine giden yolu açan sorunlarla– büyük bir tutkuyla boğuşması sayesinde o günlerin sert tartışmalarının üzerine çıkmayı başarmıştı. Puşkin'in "Peygamber" adlı şiirini, hayatının son on yılında sık sık yaptığı gibi, dinleyici karşısında okuduğu zaman, İsa adına evrensel barışı vaaz eden Dostoyevski'nin sözlerinde avunç bulan coşkun kalabalıkların onu bir peygamber gibi selamlaması rastlantı değildi. Bir buçuk kilometreyi bulan cenaze alayının uzunluğu saygınlığının bir tanığıydı; çok çeşitli örgütler, farklı toplumsal sınıflara mensup, farklı siyasal eğilimlere sahip gruplar cenazeye katılmıştı. Bütün bu kişileri birleştiren şey yazara duydukları hayranlıktı, Dostoyevski yapıtlarıyla o dönemdeki okur-yazar bütün Rusları rahatsız eden sorunları öylesine dokunaklı ve büyüleyici tarzlarda, öyle ustalıkla aydınlatmış, yöresel çatışmaları dehasıyla öyle evrensel düzeylere taşımıştı ki.

Dostoyevski'nin düşlerinden biri, yapıtlarının Rus kültürünün birliğini sağlamasıydı; yaşarken bunu başaramadıysa bile ölümüyle bu amacını gerçekleştirdiği söylenebilir. Dahası, Rusların o gün ona sözbirliği etmişcesine gösterdikleri saygı, ta günümüze kadar onun büyük yapıtlarına dünyanın her yerinde gösterilen derin saygıyla devam etmektedir.

TEŞEKKÜR

Dostoyevski üzerine yazdığım beşinci ve son cildin yayımlanmasından (2002) birkaç yıl sonra, Henry James üzerine beş ciltlik bir çalışma kaleme alan Leon Edel örneğine uymak gibi bir düşünce ortaya atıldı. Kısaltılan ve tek bir cilt halinde yayımlanan bu beş ciltlik metin çok beğenilmiş ve çok okunmuştu; Princeton University Press de benim beş ciltlik yapıtımın kısaltılıp tek cilde indirilmesini önerdi, bu iş doğru dürüst yapılırsa benimki de aynen onun gibi iyi karşılanabilirdi. Başlangıçta bu plana pek sıcak bakmadım. Dostoyevski üzerine yazdıklarım uzunsa, daha önce hiç yapılmamış bir şeyi yapmak, onun hayatını ve yazdıklarını daha geniş bir toplumsal, tarihsel ve ideolojik arkaplan bağlamına yerleştirmek istediğim için uzundu; ayrıca bu bağlamın sağladığı ve zamanla daha yaygın biçimde kabul edildiğini görerek sevindiğim yeni gözlemlerin yok olmasını istemiyordum. Dahası, kitaplarımda hem yazınsal metinlerin hem de dergi ve gazete yazılarının çözümlemeleri vardı, bunlara pek dokunulmamasını istiyordum. Bu çözümlemelerde aydınlığa çıkartmak istediğim bir şey vardı: Dostoyevski'nin kendi hayatının ve zamanının sorunlarını, hem genel olarak Rus kültürünün sorunlarıyla, hem de Batılı insanın kafasını her zaman meşgul edegelmiş, hayatın anlamıyla ilgili o dinsel ve metafizik "kahrolası sorular"la birlikte benzersiz şekilde birbirinin içinde erittiğini göstermek istiyordum. Tek ciltik baskı konusundaki tereddütlerim buradan kaynaklanıyordu ama özgün ciltlerin yayımlanmasına devam edileceği güvencesi verilince bu sorun çözüldü, böylece daha geniş ufuk isteği taşıyan yeni okurlar kolayca onlara ulaşabileceklerdi.

Böylece tek ciltlik elyazmasını hazırlayacak bir editör arama kararı alındı. Sonunda seçimimiz Mary Petrusewicz'ten yana oldu; Petrusewicz, Rus edebiyatı doktorasına sahip bir yazar ve editördü, Stanford Üniversitesi'nde (Dostoyevski dersleri de içinde olmak üzere) insanbilimleri alanında lisans ve sürekli eğitim dersleri veriyordu. Başlangıçta bana danışıp benim neleri çok önemsediğimi, neleri koruması gerektiğini öğrendikten sonra, örnek bir tarzda yürüttüğü görevini tamamlaması iki yılını aldı. Daha sonra ben ortaya çıkan elyazmasını gözden geçirdim, bu sıkıştırılmış kitabın daha önceki beş cildin en iyi ve en pürüzsüz uyarlamasını yansıtması için, yazarının yapması gereken eklemeleri, uyarlamaları, metinsel değişiklikleri yaptım. Petrusewicz, elinizdeki kitabın sonuna eklenen (s. 965) Editörün Notu'nda o kusursuz çalışmasına rehberlik eden ilkeleri açıklıyor, okurların da açıkça görebileceği gibi, bana çok önemli gelen bir şeyi vurguluyor – onun deyimiyle, "Dostoyevski'nin metinlerinin bütün gücünü" ortaya çıkarmak.

Princeton University Press'in edebiyat editörü Hanne Winarsky bu projenin uygulanışı sırasında başından sonuna kadar süreci yakından izledi, yorumları ve önerileri için ona en derin şükranlarımı sunmak isterim. *Budala* üzerine yazdığı kitap, Dostoyevski'nin romanları içinde bu en özyaşamöyküsel kitabının anlaşılmasına büyük katkılarda bulunmuş olan Robin Feuer Miller da yürekten teşekkürlerimi hak etmektedir. Bu yeni tek ciltlik yayımı daha önceki beş ciltlik yayımla ayrıntılı şekilde karşılaştırması, dönüştürülme çalışmasının irdelenmesi sürecinde değeri ölçülemeyecek bir katkıydı, ben ancak editörün kendisinin notunda dile getirdiği minnettarlığa kendi minnettarlığımı da eklemek istiyorum.

Karım Marguerite kitapları yayımlanmış profesyonel bir matematikçidir, aynı zamanda seçici, doymak bilmez bir edebiyat okurudur, yazdığım bütün ciltlerin her zaman zeki ve etkili eleştirmeni olmuştur. Bunca yıl içinde kitaplarımın düzeyini olabildiğince yüksek bir entelektüel ve edebi düzeyde tutabildimse bunda onun payı vardır. Bu çalışmamda Dostoyevski'nin romanlarında belki de en karmaşık kadın kahraman olan, *Budala*'daki o güzel, o kötü yazgılı Nastasya Filippovna'yı ele alış tarzımdan mutlu olmadı. Geçmişte değişiklikler yaparken onun yorumları bana hep rehberlik ederdi. Ama bu kez karım başlangıçtaki bakışımı öylesine değiştirdi ve zenginleştirdi ki, ondan görüşlerini kendisinin dile getirmesini istedim; böylece elinizdeki bu kitapta Nastasya Filippovna ile ilgili sayfalar onun kaleminden çıkmıştır. İzin verin, beşinci cildin Önsöz'üne yazdığım sözleri alıntılayarak bitireyim: "Ne söylersem söyleyeyim, tek tek bütün kitaplarımın onun katkılarına neler borçlu olduğunu dile getirmeme olanak yoktur."

ÇEVRİYAZI

Rusça sözcükler için, fonetik işaretsiz Library of Congress sisteminden yararlandım, *-ia* yerine *–ya;-iu* yerine *–yu* kullandım, sıfatlaştırma ekleri *–yi* ve *–ii*, *-y* oldu: *yurodivyi* yerine *yurodivy* dedim, *Dostoevskii* yerine *Dostoevsky* kullandım. Özel adlarda yumuşatma işaretini kaldırdım, *Gogol'* yerine *Gogol* dedim.

Dostoyevski'nin metinlerinden ve mektuplarından yaptığım alıntılar o büyük Bilimler Akademisi ciltlerinden yapılmıştır: F. M. Dostoyevski, *Polnoe sobranie sochinenii,* 30 cilt (Leningrad, 1972-1990). Burada alıntılanan başka metinler için Kenneth Lantz'in *Bir Yazarın Günlüğü* çevirisinden yararlandım. Dostoyevski'nin *Yeraltından Notlar*'a kadarki ilk dönem öykülerinden ve romanlarından alıntı yaparken Constance Garnett'in çevirilerini (gerekli gördüğümde değiştirerek) kullandım, daha sonraki dönem romanları için çeşitli çevirilere başvurdum: Constance Garnett'in, Jessie Coulson'ın, Richard Pevear'in çevirilerine ve Larissa Volokhonsky'nin *Suç ve Ceza* çevirisine; *Budala* için Constance Garnett; *Kumarbaz* için Victor Teras ve Constance Garnett; *Ebedi Koca* için Constance Garnett; *Cinler* için David Magarshack ve Constance Garnett; *Delikanlı* için hem Constance Garnett hem de Andrew McAndrew çevirilerinden yararlandım. *Karamazov Kardeşler* için temelde Ralph Matlaw tarafından gözden geçirilmiş Constance Garnett çevirisinden yararlandım ama Richard Pevear, Larissa Volokhonsky, aynı zamanda Ignat Avsey çevirilerinden de destek aldım.

Bütün alıntılar Rusça metinlerle denetlendi ve gerektiğinde alıntılarda değişiklik yapıldı.

[Türkçeye çevirenin notu: Metindeki tüm Rusça adlar Türkçe okunuşlarına göre yazılmıştır.]

KISALTMALAR

Biografiya	Orest Miller ve Nikolay Strahov. *Biografiya, pis'ma i zametki iz zapisnoi knizhki F. M. Dostoevskogo* (St. Petersburg, 1863).
DMI	*F. M. Dostoevsky materialy i issledovaniya,* yay. haz. A. S. Dolinin (Lenigrad, 1935).
DRK	*F. M. Dostoevsky v Russkoi kirikte* (Moskova, 1956).
DSiM	*F. M. Dostoevsky stati i materialy,* yay. haz. A. S. Dolinin, 2 cilt (Moskova-Leningrad, 1922-1924)
DVS	*F. M. Dostoevsky v vospominaniakh sovremennikov,* yay. haz. K. Tyunkina, 2 cilt (Moskova, 1990).
DW	*A Writer's Diary, Feodor Dostoevsky,* çeviren ve notlar ekleyen Kenneth Lantz, tanıtım incelemesi Gary Saul Morson (Evanston, III, 1993). Dostoyevski'nin *Dnevnik pisatelya*'sını, çevrileri üzerinde sayısız düzeltmeyle de olsa, bu İngilizce basımından veriyorum.
DZhP	Leonid Grossman, *Dostoevsky na zhiznennom puti* (Moskova, 1928).
LN	*Literatrnoe Nasledstvo* (Moskova, 1934-1973).
Pis'ma	*F. M. Dostoevsky, Pis'ma,* yay. haz. ve notlar ekleyen A. S. Dolinin, 4 cilt (Moskova, 1928-1959).
PSS	*F. M. Dostoevsky, Polnoe sobranie sochinenii v tridtsati tomakh,* yay. haz. ve notlar ekleyen G. M. Fridlender ve bşk., 30 cilt (Leningrad, 1972-1990). Dostoyevski'nin yazdıklarının bu tam ve eksiksiz baskısında yazışmaları bulunmakta ve bu baskı kapsamlı bilimsel bir malzeme gereksinimine yanıt vermektedir.

PSSiP	*I. S. Turgenev, Polnoe sobranie sochinenii i pisem*, yay. haz. P. Alekseev, 28 cilt, (Moskova-Leningrad, 1960-1968).
ZT	Leonid Grossman, *Zhizn'i trudy Dostoevskogo* (Moskova-Leningrad, 1935).

I. KISIM

Başkaldırı Tohumları, 1821-1849

I. Bölüm

Prelüd

Aleksandr'ın hükümdarlık döneminin son yılları Rus tarihinin sıkıntılı, karanlık, belirsizliklerle dolu dönemiydi. Aleksandr babasına karşı bir saray darbesiyle tahta çıkmıştı, babası I. Pavel'in gittikçe dengesizleşen, mantıksız yönetimi, çevresindeki kişilerde onun delirdiği kuşkularını yaratmıştı. Darbe en azından Aleksandr'ın sessiz onayıyla yapılmış, babasının ölümünden sonra Aleksandr'ın iş başına geçmesi, başlangıçta Rus toplumunun kültürlü, küçük bir kesiminde özgürlükçü reformların yapılacağı umutlarının doğmasına yol açmıştı. Aleksandr'ın büyükannesi Büyük Katerina tarafından seçilmiş olan özel öğretmeni, ileri özgürlükçü görüşlere sahip La Harpe adlı bir İsviçreli'ydi. Bu aydınlanma tutkunu kişi, kral ailesine mensup öğrencisine cumhuriyetçi ve hatta demokratik fikirler aşıladı; hükümdarlığının birinci yılında Aleksandr, etrafına kendi ilerici düşüncelerini paylaşan genç aristokratları topladı. Toprak köleliğinin kaldırılması, toplum üyelerinin her birine kişisel sivil hakların tanınması gibi önemli toplumsal reform planlarının hazırlanması yolunda epeyce çalışma yapıldı. Ancak dünya fatihi olarak Napolyon'un ortaya çıkışıyla birlikte Avrupa sahnesinde sergilenmekte olan büyük oyun, Aleksandr'ın kısa zaman sonra içişleriyle ilgilenmeyi bırakmasına yol açtı. Başlangıçta Napolyon'la ittifak yapan, sonra Napolyon'un başdüşmanı haline gelen I. Aleksandr, oluşan büyük bir ulusal dalgayla halkın başına geçerek, sonuçta o Büyük Ordu'yu ve kumandanını yenilgiye uğrattı.

Napolyon'a karşı kazanılan zafer sonucunda Rus orduları Atlas Okyanusu'nun kıyılarına kadar geldi, hem subaylar hem de erler (birliklerin büyük bölümü toprak kölelerinden oluşuyordu) Batı Avrupa hayatının görece özgürlük ve konforuyla tanıştılar ve uzunca bir süre bunlardan yararlandılar. Halkının gösterdiği bağlılığa karşı I. Aleksandr'ın onları ödüllendirmesi, daha önceki niyetleri doğrultusunda bazı büyük jestler yapması, Napolyon belasını savuşturmak için ertelenmiş bazı toplumsal reformları gerçekleştirmesi bekleniyordu. Ama geçen zaman içinde, yaşadığı dönemsel olaylar sonucunda Aleksandr da değişmişti. Napolyon sonrası dönemin hemen başında egemen olan mistisizm ve akıldışılık giderek onu daha fazla etkiliyordu. Reform yerine 1820 ile 1825 yılları arasında, tepkilerin, tepkilerle birlikte Rusya'da özgürlükçü düşünce ve eğilim gösterileri üzerinde baskının arttığına tanık olundu.

Bu arada Rus subay sınıfının zeki ve kültürlü kadroları arasında, bazıları ılımlı, bazıları radikal birtakım gizli dernekler kurulmaya başlamıştı. Bazı çok önemli

aristokrat ailelerin çocukları bu dernekler ve gruplarda bir araya geliyorlardı, bunların ortaya çıkmasında Aleksandr'ın ağırdan almasının yarattığı sabırsızlık kadar, Rusya'yı Batı'daki özgürlükçü ve demokratik düşünceleri model alarak dönüştürme isteği de rol oynamıştı. 1825 Kasım'ında Aleksandr hiç beklenmedik bir şekilde öldü, dernekler bir ay sonra I. Nikola'nın taç giyme törenini fırsat bilip tarihte Aralık Ayaklanması olarak bilinen ve başarısız olan o sekiz saatlik başkaldırıyı başlattılar. Bu olayla ilgili, doğruluğu su götürür bir öyküye göre, başkaldıran birliklere "Konstantin ve *konstitutsiya*" diye bağırmaları söylenmiş (Konstantin, Nikola'nın tahtı reddeden ve özgürlükçü düşünceleriyle ünlü ağabeyiydi), onlar da Rusçada dişi olan ikinci adın Konstantin'in karısına gönderme yaptığını sanıyorlarmış. Bu ister doğru olsun, ister şaka, öykü aristokrat ayaklanmacıların ne kadar yalıtılmış olduklarını gözler önüne seriyor; onların devrimini yeni çar birkaç misket bombasıyla bastırdı, önderlerinden beşini astırdı, otuz birini Sibirya'ya ömürboyu sürgüne gönderdi. Yeni yeni oluşan Rus entelijansiyası, böylece Nikola sayesinde kısa zamanda Ortodoks kilisesinin azizlerinin yerine koyacağı ilk kurban adaylarını buldu.

Fyodor Mihayloviç Dostoyevski 3 Ekim 1821'de Moskova'da doğdu, Rus tarihindeki bu önemli olaydan yalnızca birkaç yıl önce meydana gelen olaylar ilerde onun hayatının karışık örgüsünde yer alacaktı. Dostoyevski'nin içinde büyüdüğü dünya, Aralık Ayaklanması'nın gölgesinde yaşayan bir dünyaydı, bir daha aynı şeyin olmaması için I. Nikola'nın yarattığı polis devletinin baskıcı atmosferinin sıkıntısını çekiyordu. Aralık Ayaklanması, Rus aydınlar sınıfı ile o dönemin Rus tarihinin ve kültürünün rotasını belirleyen güç olarak yüksek aristokrasi arasında uzun zamandır süren ölümcül düelloda bir açılış karşılaşması işlevini gördü. I. Aleksandr'ın hüküm sürdüğü dönemin son yılında Moskova'da doğan bu çocuk, bir gün o büyük romanlarına işte bu aydınlar sınıfının ahlaksal ve ruhsal iç krizini, kendine yabancılaşmasını, üzerine hayatını inşa edebileceği yeni değerler bulmak gibi umutsuz arayışını çıkış noktası olarak alacaktı.

2. BÖLÜM

Aile

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında, Puşkin, Lermontov, Gogol, Herzen, Turgenyev, Tolstoy, Nekrasov gibi yazarlar arasında Dostoyevski, toprak sahibi soylu bir aileden gelmeyen tek yazardı. Bu çok önemli bir olgudur, Dostoyevski'nin bir yazar olarak kendi konumuyla ilgili düşüncesini etkilemişti. Hayatının son döneminde sık sık yaptığı gibi, kendisini Tolstoy'la karşılaştıran Dostoyevski, Tolstoy'un yapıtlarını bir romancının değil bir "tarihçi"nin ürünleri olarak tanımladı. Çünkü ona göre Tolstoy, "üst orta sınıf toplum katmanında yer alan durmuş oturmuş, dengeli, köklü bir toprak sahibi aile"nin hayatını anlatıyordu. Yerleşik kültürel gelenekleriyle, değişmeyen ahlaksal ve toplumsal kurallarıyla on dokuzuncu yüzyılda küçük bir Rus "azınlığı"nın hayatını; "sıradışı olanların hayatı"nı. Oysa çoğunluğun hayatına kafa karışıklığı ve ahlaksal kargaşa egemendi. Dostoyevski kendi yapıtlarının, içinde yaşanan günlerin kargaşasıyla başa çıkma girişiminin ürünü olduğu kanısındaydı, Tolstoy'un *Çocukluk, İlk Gençlik, Gençlik, Savaş ve Barış* adlı yapıtları (Dostoyevski'nin kafasında özellikle bunlar vardı), şimdiden yok olmaya başlamış, yok olmaya yazgılı[1] toprak soylularının hayatının güzelliğini gelecek kuşaklar için kayda almak gibi sofuca bir çabaydı.

Dostoyevski'nin yazarlık hayatının geç döneminde kendisiyle ilgili olarak yaptığı bu değerlendirme, elbette kendi yazınsal konumunu uzun yıllar düşünmüş bir yazarın damıtılmış düşüncesini yansıtır. Ama aynı zamanda geçmişine de güçlü bir şekilde ışık tutar, geçmişine ışık tutarken hayatının ilk yıllarının nasıl bir atmosfer içinde geçtiğini görmemize de yardımcı olur, sürekli devinim ve değişimin, Rus hayatının geleneksel biçimlerinin kırılışının ahlaksal sonuçlarını kayda geçirmeye onu hazırlayan yıllardır bunlar. Hayatının ilk yıllarında kendini rahat hissetmesini sağlayacak tümleşik bir toplumsal geleneğin yokluğu, hiç kuşkusuz, onun hayalinde yaşattığı ileriye dönük düşü biçimlemiştir, bizler ayrıca toplumsal konumunun belirsizliği yüzünden acı çektiğini de fark ederiz, toplumsal eşitsizliğin açtığı ruhsal yaraları anlama yeteneğinin nereden geldiğini anlamamıza da yardımcı olur bu.

Baba tarafı Dostoyevskiler, Litvanya'nın soylu ailelerindendi. Aile adı küçük bir köyden geliyordu (Pinks bölgesinde Dostoevo Köyü'nden), bu köy on altıncı yüzyılda resmen atalarına verilmişti. Zor günler yaşayan Ortodoks Dostoyevskiler, manastırda yaşamayan rahipler gibi yoksul düştüler. Dostoyevski'nin baba tarafından

1 *DW* (Ocak 1877); Tolstoy'la kendisi arasındaki karşılaştırmalar için bkz., F. M. Dostoyevski, *Toy Bir Delikanlı İçin Notdefterleri*, yay. haz., Edward Wasiolek, Victor Terras (Chicago, 1969), 425, 544-545.

1. Dr. M.A. Dostoyevski

2. Madam M. F. Dostoyevski

büyükbabasının babası bir Ukrayna kasabası olan Bratslava'nın Doğu Ortodoks Kilisesi başpapazıydı; babası da aynı inanç kilisesinin papazıydı, orada doğmuştu. Doğu Ortodoks Kilisesi mezhebi, bölgedeki öncelikle Ortodoks köylü sınıfı arasında dini yayma aracı olarak Cizvitlerin icat ettikleri uzlaştırıcı bir mezhepti: Doğu Ortodoks Kilisesi yanlıları Ortodoks ayinleri yapmaya devam ediyor ama papanın üstün yetkisini de kabul ediyorlardı.

Rusya'da manastırda yaşamayan rahipler bir meslek ya da misyon adamı olmayıp bir kast oluşturdukları için Dostoyevski'nin babası da doğal olarak *kendi* babasının yolundan gitmek zorundaydı. Ama on beş yaşında papaz okulunu bitirdikten sonra evden kaçıp Moskova'ya gitti, orada 1809'da İmparatorluk Tıp-Cerrahi Akademisi'ne kabul edildi. 1812 Savaşı sırasında Moskova'da bir hastaneye atandı, 1821 yılına kadar askeri doktor olarak çeşitli görevlerde çalıştı; 1821'de otuz iki yaşındayken, Moskova'nın varoşlarında, Mariinski Yoksullar Hastanesi'ne atandı. Resmi devlet hizmetinde düzenli şekilde terfi ederek 1828'de "özellikle gayretli hizmetleri" için üçüncü dereceden Aziz Anna nişanını[2] aldı, böylece sivil rütbeler tablosunda derecesi yükseltildi. Böylece Rusya'daki resmi sınıf sisteminde yasal olarak soyluluk hakkı kazandı, ayrıcalıkları için hak talebinde bulunmakta hiç gecikmedi. 28 Haziran 1828'de kendi adıyla birlikte (biri sekiz, biri yedi yaşında olan) oğulları Mihail ve Fyodor'un adlarını Moskova'nın kalıtsal soyluluk siciline yazdırdı.

Dr. Dostoyevski böylece, küçük görülen papaz sınıfının bir üyesi olmaktan kararlılık ve inatla kurtulup devlet hizmetinde çalışan bir memur sınıfına yükselmeyi başarmıştı, eğitimli bir meslek sahibi ve soyluydu artık. Bu ilk yıllar için tek güvenilir bilgi kaynağımız olan Dostoyevski'nin küçük kardeşi Andrey'in anılarından öğrendiğimize göre, çocuklara ailenin eskiden sahip olduğu soyluluk beratından söz edilmişti ve çocuklar babalarının sınıf atlamasını, yasal haklarının iade edilmesi[3] olarak gördüler. Dostoyevskiler kendilerini Büyük Petro'nun icadı olan hizmet soylularının –aslında babalarının yeni kabul edildiği sınıfın– bir üyesi olarak görmez, eski eşraf aristokrasisinin bir üyesi olarak görürlerdi. Toplumdaki gerçek yerleri ile kendilerine layık gördükleri yer arasında apaçık bir çelişki vardı.

Tıp Rusya'da saygın bir meslekti ama kişiye bir sıfat kazandırmıyordu, Dr. Dostoyevski'nin maaşı gereksinimlerini ancak karşılıyordu, serbest hekimlik yaparak ek gelir elde etmek zorundaydı. Dostoyevskiler hastane arazisinde küçük, sıkış tepiş bir apartman dairesinde yaşıyorlardı, yaşama alanı darlığı her zaman bir sorundu. Mihail ile Fyodor, bir paravanla antreden ayrılmış, penceresiz bir odacıkta yatıyordu; en büyük kız Varvara oturma salonunda, bir kanepede uyuyordu; küçük çocuklar geceyi anne ve babalarının yatak odasında geçiriyorlardı. Andrey'in yazdığına göre

2 *ZT*, *21*

3 A. M. Dostoyevski, *Vospominaniya* (Leningrad, 1930), 17-18.

altı hizmetçileri olduğu doğruydu (bir arabacı, sözde bir uşak, bir aşçı, bir temizlikçi, bir çamaşırcı kadın, çocuklar için bir dadı, *nyanya* vardı) ama bu bir varlıklılık belirtisi olarak alınmamalı. Aslında bir *dvornik* ya da hademe olan "uşak" konusunda Andrey'in yazdıklarından Dostoyevskilerin görünüşü kurtarmak ve üst tabakanın yaşam tarzına ayak uydurmak için büyük bir çaba harcadıkları anlaşılıyor. Uşağın görevi kışın sobaya odun getirmek, hastaneden iki kilometre uzaktaki bir çeşmeden çay için su taşımaktı ama Marya Fyodorovna yaya olarak kente gittiği zaman, üç köşeli şapkasım, uşak üniformasını giyer, hanımımn arkasında kasılarak dolaşırdı. Hammı arabayla giderse, yine uşak üniforması giyilir, "uşak" bu kez ciddi bir suratla arka basamakta ayakta dikilirdi. "O günlerde bu Moskova töresinin karşı gelinmez bir kuralıydı,"[4] diyor Andrey alaycı bir şekilde. *İkiz*'de Bay Golyadkin herkesin gözündeki toplumsal saygınlığını arttırmak için, yalınayak uşağına uşak üniforması ile bir araba kiralarken, hiç kuşku yok ki Dostoyevski bu kuralı, anne ve babasımn bu hükme bağlılığım hatırlamıştır.

Toplumun üst tabakasına ait olma iddiasını taşıyan Dostoyevskilerin bu ısrarı toplumdaki gerçek konumlarıyla hiç uyuşmuyordu. Dostoyevski, (evlilik yoluyla da olsa) yönetici sınıfın en yüksek toplumsal katmammn bir üyesi olarak doğan Aleksandr Herzen'i Vissarion Belinski'yle karşılaştırır; Belinski "soylu bir kişi değildi! Yo, hayır! (Tanrı bilir hangi aileden geliyordu! Babası anlaşılan askeri cerrahtı.)"[5] Dostoyevski'ninki de öyleydi ve söylediği söz, ailesinin durumunun gerçeği olarak algılamayı öğrendiği şeyin ne olduğunu gösteriyor. Dr. Dostoyevski ve çocukları, soylu atalardan gelmekten dolayı hak ettiklerini düşündükleri saygıyı asla görmeyeceklerdi.

* * *

1819'da otuz yaşındayken bir Moskova hastanesine atanan Dr. Dostoyevski, bir meslektaşına, uygun bir eş aradığından söz etmiş olsa gerekir. Çünkü Marya Fyodorovna adında, on dokuz yaşında alımlı bir kızları olan, varlıklı, Moskova'lı tüccar Fyodor Neçayev'in ailesiyle tanıştırdı birisi onu. O günlerde özellikle tüccar sınıfi arasında evlilikler rastlantıya ya da eğilime bırakılmazdı. Kızın anne ve babası tarafından onaylandıktan sonra, Dr. Dostoyevski belki de gelecekteki karısımn yüzünü kilisede gördü, nişanlanmayı kabul ettikten sonra kızla tanışmak üzere eve davet edildi; kızla tamştırmak teklifin kabul edildiği anlamına geliyordu, evlenecek kızın bu konuda söyleyecek hiçbir şeyi olamazdı. Dr. Dostoyevski ile evlilik yoluyla edineceği yeni akrabaları, aynı şekilde, Rusya'mn toplum merdiveninin alt basamaklarından gelip üst basamaklara yükselmişlerdi.

4 *DVS*, 1:44.
5 *DW* (1873, no 1), 6.

Dostoyevski'nin annesinin ablası, Aleksandra Fyodorovna, kendi ailesi gibi tüccar bir aileye gelin gitti. Kocası A. M. Kumanin çeşitli resmi görevler üstlenecek kadar yükselmişti; Kumanin'ler hayat tarzları bakımından, refah içinde yaşamalarına izin verecek kadar servetleri olan tüccar aileleri arasındaydı. Belki de hem eğitim, hem de aile kökeni olarak kendini bacanağından üstün gören o gururlu ve alıngan Dr. Dostoyevski, gururunu bir kenara bırakıp çeşitli kereler para yardımı için ona başvurmak zorunda kalmıştı. Akrabaları Kumanin'leri yalnızca parayla ilgilenen bayağı insanlar olarak küçümseyen Dostoyevski'nin kendisinin Kumanin'lere karşı tavrı, hiç kuşkusuz babasından devraldığı tavrı yansıtıyordu. Babasının ölüm haberini aldıktan hemen sonra Mihail'e yazdığı mektupta Dostoyevski ona, yüksek şeylerden anlamayan "o küçük insancıklara"[6] (Moskova'lı akrabalarından söz ediyordu) tükürmek gerektiğini söylüyordu. Andrey, Kumanin'lerden sevgiyle söz ediyordu; yetim kalan genç Dostoyevskilere kendi çocukları gibi bakıyorlardı. Daha sonra Dostoyevski'nin kendisi de hayatının kiritik anlarında onlardan yardım istemişti ama onların yanında değilken biraz olsun küçümsemeden onlardan söz etmezdi.

Dostoyevski her zaman annesinden büyük bir sevgi ve muhabbetle söz etti; anılarında resmettiği kadarıyla annesi alımlı ve çekici bir kadındı. Kocası gibi, Marya Fyodorovna da üst tabaka kültürünün önemli bir bölümünü özümsemişti. Bir mektubunda kendi kişiliğini "doğal bir neşelilik"in[7] egemen olduğu bir kişilik olarak tanımlar, bu doğuştan gelen neşelilik, ev hayatının gerilimleriyle fena halde sınansa da, onunla ilgili olarak bildiğimiz her şeyde kendini gösterir. Sevgi dolu ve neşeli bir anneydi ama aynı zamanda aile işlerini büyük bir beceriyle çekip çeviren biriydi de. Dr. Dostoyevski soyluluk kazandıktan üç yıl sonra, yeni kazandığı hakkını, toprak sahibi olma hakkını Moskova'dan 150 kilometre ötedeki Darovoe denen yerde küçük bir arazi alarak kullandı. Bir yıl sonra Dostoyevskiler ellerini çabuk tutup komşu araziyi, Çeremoşnia Köyü'nü satın aldılar ama bu onların fena halde borçlanmasına yol açtı. Kuşkusuz, toprak köleleriyle birlikte arazisi olan bir mülk satın alarak doktor çok iyi bir iş yaptığı duygusuna kapılmıştı, ailesi yazlarını orada açık havada geçirebilecekti. Ama aklının bir köşesinde belki de toprak aristokrasisinin bir üyesi olma düşüne topumsal bir somutluk kazandırma isteği de yatıyordu. Aslında işleri denetlemek için her ilkbahar köye giden de Marya Fyodorovna'ydı; doktorun kendisi işi yüzünden ancak kısa kaçamaklar yapabiliyordu.

Tarıma elverişli olmayan, çiftlik hayvanlarını besleyecek kadar ot bile yetişmeyen Dostoyevski arazisi, üzerinde yaşayan köylü nüfusu bile doyuramıyordu ama Marya Fyodorovna işe el koyunca durum o kadar kötü olmaktan çıktı. Fyodorovna birinci yaz, bir kanal sitemiyle, köye yakın bir su kaynağından su getirmeyi başardı, su büyük bir havuzda birikiyordu, daha sonra havuzu kocasının Moskova'dan gön-

---

6 *Pis'ma,* 2: 549; 16 Ağustos 1839.

7 V. S. Nechaeva, *V seme i usadbe Dostoyevskikh* (Moskova, 1939) 109.

derdiği balıklarla doldurdu. Köylüler hayvanlarını daha kolay sulayabiliyor, çocuklar balık avlayarak eğleniyordu ve topraktan elde ettikleri ürün artmıştı. Kadın ayrıca iyi yürekli, insancıl bir mülk sahibiydi, ilkbahar başlarında ekecek tahılı kalmayan en yoksul köylülere tohumluk tahıl dağıtıyordu, iyi bir arazi yöneticisinin yapmaması gereken bir şeydi bu. Dr. Dostoyevski daha sert davranamadığı için onu mektuplarında birkaç kez azarlamıştı. Neredeyse yüz yıl sonra Darovoe köylülerinin torunları arasında onun yumuşak kalpliliği ve sevecenliği bir efsane olarak yaşıyordu.[8] Hiç kuşku yok ki Dostoyevski, sanatı için çok önemli hale gelen yoksul ve bahtsız insanlara karşı yakınlık duymayı Marya Fyodorovna'dan öğrenmişti

* * *

Dostoyevski'nin babası Mihail Andreviç'in görünüşü karısıyla tam bir karşıtlık oluşturur. Portresi bize onun kaba ve kalın yüz çizgilerine sahip olduğunu gösteriyor. Altın sırmalı, yüksek ve sert yakalı üniformasıyla başını dimdik tutuşu ona sert bir görünüm kazandırıyor, bu sertlik pek ender olarak küçücük bir gülümsemeyle yumuşardı; onun kendisinin belirleyici özelliği de sertlikti, cana yakınlık değildi. Çok çalışkan bir tıp doktoruydu, üstleri onun yeteneğine öylesine hayrandılar ki emekli olmaya karar verdiği zaman kararından vazgeçirmek için ona önemli bir terfi önerdiler. Ayrıca sadık bir kocaydı, sorumlu bir baba, inançlı bir Hıristiyan. Gelgelelim bu özellikler onun sevimli ya da tatlı bir insan olmasına yetmiyordu ama Dostoyevski'nin yetiştiği ortamı saptamakta bu babanın erdemleri, kusurları kadar önemliydi.

Dr. Dostoyevski bir sinir hastalığından mustaripti, bu hastalık onun kişiliğini ve mizacını etkiliyordu. Kötü havalarda her zaman şiddetli baş ağrısı çeker, hüzünlenir, melankoliye kapılırdı; havanın iyileşmesiyle birlikte ruh hali de düzelirdi. Daha sonra Dostoyevski de geçirdiği sara nöbetlerinin nasıl başladığını araştırdığı zaman, bu nöbetlerin gerisinde hava değişikliklerinin yattığını keşfetmişti. Andrey'in de kabul etmek zorunda kaldığı gibi, Dr. Dostoyevski "çok titiz, sabırsız, özellikle de sinirli"[9] biri idiyse bu, hastalığının yol açtığı şiddetli ve amansız sinir gerginliği durumuna bağlanabilirdi. Bu kişilik özelliğini babasından almış olan Dostoyevski, hayatının ileriki yıllarında sinirlerine hâkim olamamaktan sürekli yakınmış, denetleyemediği öfke patlamaları yaşamıştı.

Dr. Dostoyevski sonuçta sürekli mutsuz bir adamdı, depresyona yatkınlığı hayatının her yönünü etkiliyordu. Kuşkucuydu, kimseye güvenmezdi, ne mesleğinde ne de ailesinde mutluluğu bulabiliyordu. Evdeki hizmetçilerin üçkâğıtçılık yaptığından kuşkulanıyor, genel olarak bütün dünyaya karşı takındığı tavrı da belirle-

8 *age.*, 5.
9 *DVS*, 1. 76.

yen bir sinirlilikle bütün hizmetçileri gözaltında tutuyordu. İşyerinde kendisine haksızlık yapıldığını, hastanede ödülsüz kalan emeğinin meyvelerinden üstlerinin yararlandığını düşünüyordu. Bu iki varsayımda gerçek payı olabilirdi ama o bunların gerçek önemiyle orantılı olmayan bir şekilde bunları kendine dert ediniyordu. Kumanin'lerle ilişkisi de sürekli bir can sıkıntısı kaynağıydı, çünkü gururu aşağılık duygusuna karşı içinde etkisiz bir öfkenin birikmesine yol açıyordu. Bu güçlü toplumsal duyarlılık da babadan oğula geçmiş bir başka özelliktir; Dostoyevski'nin kahramanları başkalarının gözündeki imgelerinin hiç de gurur okşayıcı olmadığını onların gözlerinde okuyacak ve bunun ıstırabını çekecektir.

Mihail Andreviç'i bunca düşmanın arasında ayakta tutan şey, en başta karısının cömert ve sınırsız özverisiydi. Ama en karanlık zamanlarında, yardımına yetişecek sanki hiçbir dünyasal gücün bulunmadığı anlarda kendi erdemine ve dürüstlüğüne, düşman ya da kayıtsız bir dünyaya karşı Tanrı'nın kendi yanında olduğu inancına sığınıyordu. Kırevinden Moskova'ya döndüğü zaman karısına, "Moskova'da" diye yazıyordu, "beni bekleyen şey yalnızca kaygı ve sıkıntı oldu; başımı ellerimin arasına aldım, kederlendim, başımı dayayacağım hiçbir şey yok, kederimi paylaşacağım hiç kimsenin olmadığını söylememe gerek var mı; ama Tanrı mutsuzluğumun hesabını onlara soracak."[10] Ondaki bu tuhaf inanç, Tanrı'nın sevgili kulu olduğu, seçilmişler arasında yer aldığı yolundaki sarsılmaz özgüveni, Dr. Dostoyevski'nin varlığının özünü oluşturuyordu. Kendini bu kadar üstün gören, ikiyüzlü bir kişi olmasının, en küçük hataları bile hoş görmemesinin nedeni buydu, ailesi için çalışıp didinen bu adama bu çabalarının karşılığını o aile ancak onun bütün isteklerine boyun eğerek ödeyebilirdi, bunu hak ettiğine öyle inanıyordu ki.

Dr. Dostoyevski kendi erdemlerinin bedeli olarak ailesine yüksek bir ruhsal fatura ödetmiş olabilir ama bu erdemler günlük hayatlarında bir olgu olarak gerçekten de vardı. Sorumluluk sahibi bir babaydı, zamanımn alışılmamış oranda büyük bir kısmını çocuklarını eğitmeye ayırırdı. On dokuzuncu yüzyıl başlarında disiplin sağlamak için fiziksel ceza uygulamak şart olarak kabul görürdü, Rusya'da hem çocukları hem de alt sınıf üyesi insanları kırbaçlamak, dövmek doğal karşılanırdı. Oysa Dr. Dostoyevski, sinirli ve öfkeli bir adam olmasına karşın çocuklarını hiç dövmedi, o çocukların korkması gereken tek ceza sözlü azardı. Maddi gücü olmamasına karşın çocuklarının dayak yemesini önlemek için onları devlet okulu yerine özel okula göndermişti. En büyük iki oğlu askeri okulda okumak üzere evden ayrıldıktan sonra bile Dr. Dostoyevski onlar için kaygılanmaya devam etti, oğullarının sağlık durumlarını öğrenmek için oğullarını sıkıştırır dururdu – oğulları yanıt vermeyi ihmal ederse başkalarına askıntı olurdu. Dr. Dostoyevski'nin kişiliğini gözardı eder, onun yalnızca babalık görevlerini nasıl yerine getirdiğine bakarsak, 1870'lerin sonunda erkekkardeşi Andrey'e

10 Nechaeva, *V seme*, 77.

anne ve babalarının "olağanüstü insanlar" olduklarını söyleyen, "bizlerin böyle aile babaları, böyle babalar ... olması olanaksız, kardeşim!"[11] diye ekleyen Dostoyevski'nin bu sözlerini anlayabiliriz.

* * *

Kişiliklerinin farklı olmasına karşın Dr. Dostoyevski ile karısı birbirlerine sadık, birbirini seven bir çiftti. Yirmi yıllık evlilik hayatının sonunda sekiz çocuklu bir aile olmuşlardı, onların mektuplarını önyargısız olarak okuyan hiç kimse onların birbirlerine düşkünlüklerinden kuşku duyamazdı. "Hoşça kal, ruhum, benim küçük kumrum, mutluluğum, hayatımın neşesi, seni soluğum kesilene kadar öperim. Çocukları benim için öp."[12] İşte Dr. Dostoyevski, on dört yıllık evlilikten sonra karısı Marya Fyodorovna'ya böyle yazıyordu, o dönemin süslü ve abartılı sözcükler kullanma geleneğini hesaba katsak bile bu sözcükler göreneklerin gerektirdiğinden de abartılıydı. Marya Fyodorovna da sevgi ifadeleri bakımından kocasından aşağı kalmaz. "En kısa zamanda buraya gel, birtanem," diye yazar Darovoe'den, "gel meleğim, benim tek isteğim beni ziyarete gelmendir, biliyorsun, benim için en büyük bayramdır bu, hayatımın en büyük zevki seni yanımda görmektir."[13]

Anne ve babasının mektupları birbirine çok bağlı, tek yumruk olmuş bir aile resmi yansıtmaktadır, bu ailede anne ve babanın birincil kaygısının çocuklar olduğu ortadadır. Yine de Dr. Dostoyevski'deki duygusal güvensizlik öylesine büyük boyuttaydı, dünyaya karşı duyduğu kuşku ve güvensizlik bazen öyle hastalıklı bir boyuta ulaşıyordu ki karısının sadakatinden kuşku duyabiliyordu. 1835'te, karısının hamile olduğunu öğrendiği zaman böyle bir olay yaşandı. Andrey annesinin babasına bir şey söyledikten sonra deli gibi ağlamaya başladığını görerek şaşırdığını, bir şey anlayamadığını hatırlıyor. Onun açıklamasına göre bu sahnenin nedeni, belki de annesinin hamileliğini ilan etmesiydi. Yine de mektuplar bize Dr. Dostoyevski'nin, hiçbir zaman doğrudan doğruya suçlamasa da, karısının sadakatinden kuşku duyduğunu, işkence çektiğini gösteriyor. Uzun yılların tecrübesine dayanarak Marya Fyodorovna kocasının mektuplarındaki sinirlilikten, yılgınlık havasından onun ruh halini çıkarabiliyordu. "İki gözüm," diye yazıyor, "bunları bir kez daha düşününce, acaba diyorum, bu her ikimiz için de öldürücü olan haksız kuşkuyla, benim sana sadık olmadığım kuşkusuyla kendine eziyet etmiyor musun."[14]

Hiçbir yanlışlığının olmadığını öylesine etkili ve güzel sözlerle, öyle zarif bir şekilde dile getiriyor ki ikinci oğlu bile onu bu yeteneği için kıskanabilirdi. "Yemin ederim," diye yazıyor Marya Fyodorovna, "şu anki hamileliğim aramızdaki karşılıklı

11 *DVS*, 1: 87.
12 *age.*, 106.
13 *age.*, 99
14 *age.*, 106

aşkın yedinci ve en güçlü güvencesidir – benim açımdan sana karşı duyduğum lekesiz, kutsal, temiz ve tutkulu, evlendiğim günden beri hiç değişmemiş olan aşkın." Daha önce hiçbir zaman evlilik yeminine sadık olduğunu söylemeye tenezzül etmediğini söyleyişinde bir zarafet var, "on altı yıllık evlilik hayatımız süresince sadık olduğuma yemin edecek kadar alçalmaktan utandım,"[15] demektedir. Dr. Dostoyevski yine de kafasındaki karanlık hayallerden vazgeçmiyor, karısını köyden dönüşünü geciktirmekle suçluyordu; karısı böyle ağırdan alarak Moskova yolculuğunu geciktiriyordu, sonra da düşük yaparım diye hiç gelmeyecekti. Yanıt olarak karısı kederli bir şekilde, "zaman ve yıllar nasıl da geçiyor," diye yazıyor, "insanın yüzü çizgilere ve umutsuzluğa teslim oluyor; kişinin sahip olduğu doğal neşe acılı bir melankoliye dönüşüyor, bu da işte benim yazgım, temiz, tutkulu aşkımın ödülü; vicdanımın temizliğinin bana verdiği güç olmasaydı, takdiri ilahiye inanmasaydım, ömrümün son günleri gerçekten de acınası günler olacaktı."[16]

Dostoyevskilerin hayatının sürekli duygusal kargaşalarla liğme liğme edilmiş bir hayat olduğunu hayal etmek zor değil ama çok anormal bir şeyler de olmuyor sanki hayatlarında. Sözü geçen bu mektupta hayatın normal akışı eskisi gibi sakin sakin devam ediyor. Arazideki işler konusunda bilgi alışverişi yapılıyor, Moskova'daki büyük oğlanlar mektubun sonuna her zamanki gibi annelerine sevgi dolu notlar ekliyor; ailenin her zamanki alışkanlıklarında bir değişme yok, iki taraf da karşılıklı suçlamaların arasında birbirlerine karşı ne derin bir sevgi ve muhabbet duyduklarından karşısındakini kuşku duymamaya davet etmeye devam ediyor. Dr. Dostoyevski temmuz ayında Aleksandra'nın doğumuna yardımcı olmak üzere köye gidiyor, ağustosta geri dönerken karısına sevgi dolu bir mektup yazıyor: "İnan bana, mektubunu okurken gözyaşlarımı tutamadım, ilk önce Tanrı'ya teşekkür ediyorum, ikinci olarak da sana, canım... Milyonlarca kez ellerinden öpüyorum, mutluluğumuz için Tanrı sana sağlık versin diye dua ediyorum."[17] Daha önceki ayların gerilimini hatırlatan tek bir sözcük yok; Marya Fyodorovna'nın huzur veren, sevecen varlığı mucizeler yaratmış.

Anne ile baba arasında böyle aşırı duygusallık gösterileri belki de pek ender olan bir şeydi. Dostoyevskiler için başkalarına karşı soylulara yaraşır davranışlar, seçkinlere özgü incelmişlikler sergilemekten daha önemli bir şey yoktu; onları o sıkış tepiş apartman dairesinde, mutfağa tıkılmış hizmetlilerin, ziyarete gelmiş komşu hastane çalışanlarının ailelerinin ortasında, Dostoyevski'nin daha sonra romanlarında çok sık anlattığı gibi, sert kavgalar yapar, rezilce öfke patlamaları yaşarken gözümüzün önüne getirmek olanaksız. Dr. Dostoyevski belki, gündelik hayatın ayrıntıları konusunda bitip tükenmez yakınmalarla, katı ve uğursuz bir sessizlik arasında gidip

15 *age.*

16 *age.*, 109.

17 *age.*

geliyordu. Aleksandra olayı konusunda açık açık konuşmaktan kaçması onun ayırıcı bir özelliği olarak görülebilir, Marya Fyodorovna bodoslama konuya girince karısını azarlamış, konuyu böyle açık açık, belki de onun gizli kuşkularını öğrenmek isteyenlerin meraklı gözlerinden kaçırmaya gerek duymadan yazmasını doğru bulmamıştı. Üstünü örtmek, gizlemek dürtüsü kişisel davranışlarında da kendini gösterirdi ve kuşkusuz etkiliydi de. İşte bu yüzden Dostoyevski'nin, düzenin, düzenliliğin, günlük alışkanlıkların, yalancı yüzeysel bir sakinliğin egemen olduğu bir aile ortamında büyümüş olma olasılığı yüksektir, yarım yüzyıl sonra kafasını çok meşgul edecek olan bir aile içi kaos ortamında büyümemiştir.

Ama o yetenekli ve kavrayışlı oğlanın, hayatının ilk yıllarının günlük akışının gerisinde yatan gerilimi fark etmiş olduğundan kuşku duymamız zordur, ayrıca bu gerilimin gizli bir düşmanlıkla beslendiğini, sıcak bir yakınlaşma ile soğuk bir uzaklaşma arasında aşırı dalgalanmalara gebe olduğunu fark ettiğini de söyleyebiliriz. Dostoyevski için aile hayatı her zaman iradelerin bir savaş alanı olarak kalacaktı, ilk olarak anne ve babasının gizli hayatlarından algılamayı öğrendiği bir şeydi bu. İnsan psikolojisinin karmaşıklığını anlamakla ünlenecek olan bir oğlan, bir genç için, davranışların anlamlarının gözlerden saklandığı, saklandığı için de gizli anlamları sezme ve çözme merakının kamçılandığı bir evde büyümek birinci sınıf bir eğitim almak demekti. İnsan burada, belki Dostoyevski'deki o derinlikli duygunun, kişiliğin *gizemi* duygusunun kaynağını görebilir, ondaki o gizemi görme ve adeta dışarıdan içeri doğru, her zaman yavaş yavaş daha derin katmanlara doğru ilerleme ve o katmanları gün ışığına çıkarma eğiliminin köklerini bulabilir.

* * *

Dostoyevski ailesinin hayatı, Dr. Dostoyevski'nin gündelik hayatının düzenine göre düzenleniş bir hayattı. Aile hiç gecikmeden sabah saat altıda kalkardı. Saat sekizde Dr. Dostoyevski hastaneye gider, çocuklar da derslerinin başına otururdu. Saat on iki dolaylarında Dr. Dostoyevski eve döner, çocuklara neler çalıştıklarını sorardı, saat birde öğle yemeği yenirdi. Öğle yemeğinden sonra iki saat süresince bir ölüm sessizliği yaşanır, o sırada ailenin babası salondaki kanepede iki saat kestirir, daha sonra hastaneye dönerdi. Akşamlar salonda geçirilir, her akşam yemekten önce, Dr. Dostoyevski hasta listeleriyle çok meşgul değilse çocuklara yüksek sesle bir şeyler okurdu. Aile akşam yemeğini dokuzda yer, çocuklar ikonanın önünde dualarını okuduktan sonra yatarlardı. "Bizim ailede hayat," diye yazıyordu Andrey, "ilk ve son olarak saptanmış, bir daha değişmeyen, her gün usulünce yinelenen, çok tekdüze bir hayattı."[18] Fyodor da küçük yaşlarından başlayarak bu günlük usullere uymuştu – kalabalık ve kasvetli meskenlerin fiziksel rahatsızlıklarıyla ("alçak ta-

18 *DVS*, 1: 55, 57.

vanlar, sıkış tepiş odalar zihni ve ruhu öldürür," der Raskolnikov, Sonya'ya) sert bir müdüre benzeyen babanın bakışları altında çalışmanın huzursuz edici baskısının ruhsal rahatsızlığını yaşamıştı. Moskova'nın dondurucu soğuk kış günlerinde çocukların dışarı çıkmasına pek ender izin verilirdi.

Havanın yumuşak olduğu zamanlarda Dostoyevski ailesi akşamın erken saatlerinde yürüyüşe çıkardı. Bu geziler Dr. Dostoyevski'nin gözetimi altında yapılır, çocuklar sıkı bir denetim altında tutulurdu; öyle coşmakmış, neşelenmekmiş, bunlar söz konusu bile değildi. Andrey babasının bu fırsattan yararlanıp onlara geometri dersi verdiğini, çeşitli açı türlerini öğretmek için o karmaşık desenli Moskova sokaklarından yararlandığını anlatıyor. Çok çalışmanın ve özdisiplinin önemi durmadan tekrarlanıyordu, babaları onlara fiziksel şiddet uygulamazdı ama onun o sabırsızlığı, dikkati kafalarının üzerinde bir kılıç gibi sürekli sallanıyordu. Büyük bir olasılıkla 1840'ların sonlarında Dostoyevski arkadaşı Dr. Yanovski'ye "çocukluğun güç ve mutsuz koşulları"ndan[19] söz ederken bu tür koşulları düşünüyordu.

1831'de anne ve babaları Darovoe'deki araziyi satın aldığı zaman, Dostoyevskilerin çocuklarının hayatlarında büyük bir değişiklik oldu. Fyodor ile Mihail dört yıl boyunca yazları dört ayı anneleriyle birlikte orada geçirdiler, dört yıl sonra dersleri yüzünden ancak bir aylığına falan gelebiliyorlardı. Dostoyevski'nin çocukluğunun en mutlu dönemleriydi bunlar. Daha sonra Dostoyevski, ikinci karısına "mutlu ve sakin bir çocukluk"[20] geçirdiğini söylediyse, hiç kuşkusuz –babasının kusur buluculuğundan, kent hayatının bunaltıcı kapalılığından uzakta– kırda geçirdiği bu ayları düşünerek söyledi. Dostoyevski'nin romanlarında mutlu bir çocukluk çağrışımları pek azdır, var olan bir ya da iki çağrışım da ya bir köyde ya da bir kırevinde geçen çocuklukla ilgilidir; bilincinde kent hayatıyla ilintili hiçbir güzel anı yoktur. "Köye ilk gidişimizdeki gibi," diye yazar Andrey, "daha sonraki bütün gidişlerimizde de heyecandan adeta içim içime sığmazdı."[21] Hiç kuşkusuz, kolay etkilenir ve ateşli bir insan olan Dostoyevski bu duyguyu daha da yoğun bir şekilde yaşamıştı, her ilkbaharda atların koşumlarındaki çıngıraklar tıngırdarken Darovoe arabası yola koyulduğu, başlangıçta yabancı olan (sonra çok sevilen) kırlar belirmeye başladığı, sonunda eskiden kalma ıhlamur ağaçları korusunun içine saklanmış, ailenin saz çatılı, üç odalı evi göründüğü zaman.

Kırda geçirilen bu günlerde Dostoyevski, aynı zamanda Rus köylü sınıfını ilk kez çok yakından tanıma olanağını buldu (ev köleleri, hizmetçilerin davranış biçimlerini ve alışkanlıklarını benimsemiş durumdaydılar). Çocukların istedikleri gibi serbestçe dolaşmalarına izin vardı, oyunlarına kölelerin çocuklarını alabilirlerdi. Ayrıca çocukların tarlalarda yaşça büyük köylülerle serbestçe haşır neşir olmalarına

---

19 *age.*, 57

20 *DZhP*, 33.

21 *DVS*, 1: 64.

da izin vardı. Andrey'in anlattığına göre, Fyodor bir keresinde tarlada çalışan ve çocuğuna su içirmek isteyen köylü bir anneye su getirmek için iki kilometre koşarak köye gitmiş.[22] Çocukluğunda köylülerle arasındaki bu rahat ilişki elbette Dostoyevski'nin daha sonraki toplumsal düşüncelerinin biçimlenmesinde etkili oldu; eğitimli insanlarla köylüler arasında çocukluğunda tanık olduğunu hatırladığı aynı uyumlu birliği ulusal düzeyde yaratmayı amaçladığını söyleyebiliriz. Çocukluğunda geçirdiği bu yazlar Dostoyevski'nin –dostu Kont Pyotr Semenov'un düşüncesine göre– "köylü sınıfını, onların hayat tarzını, bütün Rus halkının ahlaksal çehresini daha yakından" tanımasını sağladı, köylüleri toprak soylularının çocuklarının çoğundan daha iyi tanıdı, çünkü o çocukların "anne ve babaları çocuklarının köylü sınıfıyla hiçbir şekilde ilişki kurmaması için özel çaba harcıyordu."[23]

Darovoe çevresindeki topraklar, yılanların ve gezgin kurtların uğrak yeri olan çok sayıda dar ve derin vadiyle taranmıştı. Anneleri çocukları oralara gitmemeleri için uyarıyordu ama bu uyarı Fyodor'un yakın çevredeki bir huş ağacı ormanına (ailenin "Fedya'nın ormanı" dediği ağaçlığa) tatlı bir korku ürpertisiyle girmesini engellemedi. *İnsancıklar*'ın ilk metninde bu duygularını, daha sonra metinden çıkarılan bir pasajda okurlara açar. "Hatırlıyorum, bizim bahçenin arkasında yemyeşil, sık, gölgeli bir orman vardı... Bu ormanda yürümeyi çok severdim ama fazla içlere kadar gidemez, korkardım ... sanki orada beni çağıran biri varmış, gel diye bana el sallıyormuş gibi ... kesilmiş ağaçların pürüzsüz kök kalıntıları daha kara kara ve daha sıktı, derin vadi orada başlıyordu... Çok can sıkıcı ve korkutucudur, çevrenizde ölü bir sessizlikten başka hiçbir şey yoktur; yürek anlaşılmaz bir duyguyla titrer, siz devam eder, daha ötelere yürürsünüz, dikkatlice... Belleğime o orman nasıl da açık seçik kazınmıştır, o ürkek yürüyüşler, o duygular – haz, çocukça bir merak, korku, bunların tuhaf bir karışımı."

Dostoyevski, Darovoe'de geçirdiği yazları asla unutmadı,1877'de, çocukluğundan sonra ilk kez orayı ziyarete gittiğinde, "bende bıraktığı çok derin ve güçlü izler hayatımın sonuna kadar sürmüş olan o küçük ve önemsiz nokta"dan[24] söz etti. Orada tanıdığı insanların adları, yer adları yapıtlarında sık sık boy gösterir, en fazla da *Karamazov Kardeşler*'de. Gençliğinin sahnesine gecikmiş olarak döndüğü zaman *Karamazov Kardeşler*'i düşünmeye başlıyordu. Köyde, Agrafena adlı yarım akıllı bir kadın, bir *duroçka* vardı, yılın büyük bir bölümünü dışarıda geçirir, kışın en soğuk

22 Nechaeva, *V seme*, 83.

23 *DVS*, 1: 209. Tolstoy'un 1866'da doğan ikinci oğlu İlya anılarında şöyle yazıyor: "Dünya ikiye ayrılmıştı, bir parçasını biz oluşturuyorduk, öteki parçasını bizim dışımızdaki herkes. Biz özel insanlardık, ötekiler bizim eşitimiz değildi... Bu tür düşüncelere sahip olma suçu işleyen kişi daha çok annemdi elbette ama babam da bizim köy çocuklarıyla ilişki kurmamamıza kıskançlıkla dikkat ediyordu. Böyle bir yetişme tarzının bize aşıladığı temelsiz bir küstahlık ve kendini beğenmişlikten önemli oranda babam sorumluydu, bu duygulardan kendimi kurtarmam zor oldu." Edward Crankshaw, *Tolstoy: The Making of a Novelist* (New York, 1974), 253.

24 *DW* (Temmuz-Ağustos 1877), 752.

günlerinde şu ya da bu aile onu evine alırdı. Lizaveta Smerdyakova'nın ilk örneği o kadındır ve aynı mutsuz yazgıyı paylaşmıştır: Hasta olmasına karşın gebe kalmış, bir çocuk doğurmuş, çocuk doğduktan kısa bir süre sonra ölmüştü. Andrey onun mezarlıkta, ölen çocuğuyla ilgili sürekli anlaşılmaz bir şeyler mırıldandığını aktarıyor, tıpkı Dostoyevski'nin *Cinler*'deki bir başka *duroçka*'sı Marya Lebyadkina gibi. Bu yılların başka yansımalarına Dimitri Karamazov'un düşünde rastlarız: Dimitri düşünde, 1833 ilkbaharında Darovoe'de çıkan yangın gibi, bir köyü yakıp yok eden bir yangın görür. "Bütün arazi," diye yazıyor Andrey, "bir çöle benziyordu, ayakta kalan tek şey sağda solda kömürleşmiş direklerdi."[25] Her aileye, her şeyi yeni baştan inşa etmeleri için elli ruble (o zaman için önemli bir miktardı) verilmişti, geri ödeyip ödemedikleri kuşkulu.

* * *

1833'te Mihail ile Fyodor, gündüzlü Souchart Okulu'na gitmek üzere evden ayrıldı; bir yıl sonra oğlanlar Moskova'daki en iyi yatılı okul olan Çermak'a geçtiler. Yatılı okula gitme hazırlıkları iki büyük oğlan için özellikle zor bir deneyimdi. Çermak'a gitmek için iyi derecede Latince bilmek gerekiyordu, Souchard'da böyle bir koşul yoktu, bu açığı Dr. Dostoyevski'nin kendisi kapatmaya karar verdi. Andrey, babasının ne kadar çabuk kızan biri olduğunu bu dersler sırasında çok açık şekilde gördü. "Kardeşler[im] en küçük bir hata yaptıklarında babam her zaman çok kızıyor, köpürüyor, onlara 'miskinler, aptallar' diye bağırıyordu; daha da hızını alamazsa, pek ender olarak da olsa, dersi yarıda kesiyordu, bu cezaların en kötüsü sayılıyordu."[26] Dr. Dostoyevski, Latince dersleri sırasında oğullarının hazırolda beklemesini istiyordu. Onun oğullarını askeri okula yazdırmaya karar verdiğini, onları askeri disiplinin sertliğine alıştırmaya çalıştığını buradan anlıyoruz. Kuşkusuz, Andrey'in yazdığı gibi, kardeşleri "bu derslerden çok korkuyordu."[27]

Evden okula, özellikle de yatılı okula geçiş Fyodor'da çok şiddetli bir sarsıntı yarattı. Babasının parlamalarına karşın ev yine de alışık olduğu, rahat bir yerdi, annesiyse sürekli bir teselli kaynağı. *İnsancıklar*'ın kadın kahramanının sözleri belki de Dostoyevski'nin yeni okul dünyasına tepkisini anımsatır. "Fransızca çeviri yapmak ya da sözcük çalışmak için oturur, kımıldamaya cesaret edemeden sürekli küçük evimizi, babamı, annemi, yaşlı dadımızı, onun öykülerini düşünürdüm." Bu yeni hayatın bir başka yansımasını Alyoşa Karamazov örneğinde de görebiliriz, kulaklarını elleriyle kapatan Alyoşa'nın çevresine toplanan okul arkadaşları onun ellerini zorla kulaklarından çekerek kulağına "edepsiz sözler söylerler" (9: 23). Dostoyevskilerin

25 *DVS*, 1: 72.
26 *age.*, 76
27 *age.*

çocukları bir köyde yaşamışlar, hayatın gerçeklerini tanımışlardı ama kötülük ve sapıklığın ne olduğunu bilmiyorlardı. Andrey bu tür konularla okul arkadaşları aracılığıyla tanışmasını tiksintiyle hatırlıyor. "Baba evinden yeni ayrılıp gelmiş masum çocuklara orada öğretilmeyen tek bir pislik, iğrenç kötülük yoktu."[28]

Okul yıllarında Dostoyevski'yi görür gibi olmamızı sağlayan bağımsız bir tek hikâye var. "Oradaki ilk günümde," diye yazıyor biraz daha küçük bir öğrenci, "çocuklar bana sataşmaya başlayınca ... çocukça bir umutsuzluğa kapıldım. Teneffüste, Dostoyevski ... beni gırgıra alan o haylazları kovaladı, beni avutmaya çalıştı... Bu olaydan sonra sık sık sınıfta ziyaretime gelir, derslerime yardımcı olurdu, teneffüslerde heyecanlı öyküleriyle üzüntümü dağıtmaya çalışırdı."[29] Bu tür davranışlar Dostoyevski'nin kişiliğinde değişmeden kalmış olan yönlere ışık tutuyor: Sarsılmaz bir bağımsızlık aşkı ve kendi ahlaksal içgüdülerine ters düşen bir duruma kişisel olarak müdahale etme isteği. Zulme uğrayan çaresiz birini savunmak için öne atılmaktan korkmazdı. Dostoyevski'deki bağımsızlık içgüdüsü ve kendinden eminlik evde de ortaya çıkardı. Andrey'in anlattığına göre Fyodor, bazen kendi bakış açısında ısrar etme konusunda o kadar ileriye gidermiş ki Dr. Dostoyevski, deneyimden gelen bir bilgelikle, "Gerçekten, Fedya, kendine hâkim ol, yoksa başın belaya girecek ... sonünda kırmızı kasketi giyeceksin,"[30] dermiş, yani Rus ordusunda mahkûmlar alayının kırmızı kasketini. Dostoyevski 1854'te açık cezaevinden çıktıktan sonra gerçekten de bu kırmızı kasketi giydi.

Okulda geçen bu yılların, ilk çocukluk yıllarınınki gibi, hiç değişmeyen bir programı vardı. Her hafta sonu iki büyük oğlan eve gelirdi, bir araya gelmenin ilk heyecanı geçtikten sonra yapılacak pek fazla şey olmazdı, kitap okumak ya da hafta içinde küçük erkek ve kızkardeşlerine verilmiş ödevlere yardım etmek dışında. Bu ziyaretler ev ziyareti olmanın dışına çıkmaz, oğlanların yanlarında biri olmadan dışarı çıkmalarına izin verilmez ya da oğlanlar cep harçlığı isteyemezdi. Bu tür kısıtlamalar o çağa ve topluma özgü göreneklerdi.

* * *

Dostoyevski'nin Moskova'daki hayatının son dört yılı annesinin hastalığı yüzünden çok kötü geçti, 1836 sonbaharında kadının hastalığı birden arttı. Dr. Dostoyevski başka meslektaşlarıyla birlikte her gün başındaydı, akrabaların ziyaretlerinin ardı arkası kesilmiyordu. "Çocukluk dönemimizin en acı günleriydi bunlar," diye yazıyor Andrey. "Annemizi her an kaybedebilirdik... Babam tam anlamıyla mahvolmuştu." Ölmeden önce Marya Fyodorovna'nın bilinci yerine geldi, Hazreti

28 *age.*, 75.
29 *DZhP*, 26.
30 *DVS*, 1: 82.

İsa'nın ikonunu istedi, sonra çocuklarını ve kocasını kutsadı. "Çok dokunaklı bir sahneydi, hepimiz ağladık," diye hatırlıyor Andrey.[31]

Ama evde geçirdiği son iki yılda Fyodor'u kaygılandıran tek şey, yaklaşmakta olan bu aile felaketi değildi; en derinlerde yatan eğilimlerine aykırı bir mesleğe yazgılı olduğunu biliyordu. Dr. Dostoyevski iki büyük oğlunun askeri mühendis olmasını istemişti, 1836 sonbaharında hastanedeki amiri aracılığıyla bir dilekçe vermiş, oğullarının St. Petersburg'daki Askeri Mühendislik Akademisi'ne devlet hesabına kabul edilmesini istemişti. Mihail de, Fyodor da edebiyat alanında ün ve servet sahibi olmayı hayal ediyordu ama babalarının isteği kabul edilince ok yaydan çıkmış oldu. Hiç kuşku yok ki bu karar, özellikle öfkeli Fyodor'da büyük bir küskünlük ve husumet yarattı; ama babalarının çocuklarına sık sık söylediği bir söz bu duyguların törpülenmesine yol açıyordu. "Babam sık sık yoksul bir adam olduğunu söylerdi," diyor Andrey, "çocukları, özellikle daha küçük olanlar, kendilerini kurtarmanın bir yolunu bulmak zorundaydılar, o ölürse yoksul kalacaklardı vb."[32] İstihkâm işi somut parasal üstünlükler sağlayan bir işti, Dr. Dostoyevski çocukları için en iyisini yaptığına inanıyordu.

Dostoyevski'nin bu yıllarıyla ilgili ne kadar az şey bilsek de, ev hayatının kısıtlayıcı havasından onun çok erken bir tarihte rahatsız olmaya başlamış olabileceğini tahmin edebiliyoruz; kendi isteklerini Tanrı'nın kutsal emirleriyle özdeşleştirme eğiliminde olan babasına, esneklikten uzak, katı, duygusal açıdan dengesiz bir babaya teslim olmak onu sinirlendirmiş olabilir. Yine de bu rahatsızlık duygularını hafifleten şeyler vardı: Bunlardan biri, hiç kuşkusuz, baba otoritesini kabul etmek ve buna saygı duymak gibi doğal bir eğilimdi, ikincisi de Fyodor'un büyüdükçe, Dr. Dostoyevski'nin gerçekten de ailesinin iyiliğini düşünen bir baba olduğunu daha iyi fark etmesiydi. Dr. Dostoyevski'nin çocuklarının omuzlarına emanet ettiği yük gerçekten de ağırdı ama hepsinin bildiği gibi, kaygılarının merkezinde onların geleceği vardı, ayrıca yorucu hayatının onlara adanmış olduğunu unutmalarına hiçbir zaman izin vermiyordu. Dahası yeniyetme Dostoyevski babasının katı ve resmi, otoriter görünümünün altında yatan kaygılarını belki de fark ediyordu.

Dostoyevski'nin Mihail'e yazdığı bir mektupta doğrudan babasıyla ilgili, babası hâlâ yaşarken söylediği bir söz vardır; bu sözdeki acıma duygusu ile biraz sabırsızlık Dostoyevski'nin ikircikliliğinin göstergesidir. "Zavallı babamıza acıyorum," der. "Tuhaf biri! Ah, ne çok mutsuzluğa katlanmak zorunda kaldı! Onu teselli edecek hiçbir şey bulunmadığı için üzüntüden ağlayabilirdim. Ama, biliyor musun, babam dünyayı hiç tanımıyor. Elli yıl bu dünyada yaşadı, otuz yıl önce insanlar için ne düşündüyse hâlâ aynı şeyi düşünüyor. Cahillik ne büyük mutluluktur! Ama dünya onu

31 *age.*, 83-84.
32 *age.*,84.

çok hayal kırıklığına uğrattı. Bizim ortak yazgımız bu galiba."[33] Bunlar, çevresi düşmanlarla sarılı Dr. Dostoyevski'yi Marya Fyodorovna biricik desteğinden yoksun bıraktıktan sonra yazılmıştı, ama kuşkusuz oğlu, bundan çok daha önce kafasında oluşmaya başlamış olan düşünceyi dile getirmektedir.

Dostoyevski'nin yapıtlarında babasının imgesini aramamız gerekirse, bunun için onun olgunluk dönemi yapıtlarına gitmemize gerek yoktur; olgunluk döneminde roman kişisi olarak bulabildiğimiz babalar daha sonraki deneyimleri ve ideolojik motifleriyle öylesine iç içe geçmiş haldedir ki biyografik değerleri yoktur. Ama *İnsancıklar*'da yansıtılan Varvara'nın babası, Dostoyevski'nin kafasında hâlâ taze olan gençlik anılarından fırlamıştır ve günlük hayatının ayrıntılarının denizinde yüzmektedir. "Öğrenmek ve babamı mutlu etmek için elimden geleni yaptım. Son meteliğine kadar bütün parasını harcadığını görüyordum, kimbilir ne sıkıntılar çekiyordu. Her gün biraz daha kederli, biraz daha huysuz, öfkeli bir insan oldu... Babam bana ailem için bir sevinç ve rahatlama kaynağı olmadığımı söyleyerek söze başlardı; oysa ailem benim uğruma her şeyden fedakârlık ediyordu, henüz Fransızca konuşamıyordum; aslında babam bütün başarısızlıklarının, bahtsızlıklarının acısını benden ve annemden çıkarıyordu... Bütün kabahat bendeydi, her şeyin sorumlusu bendim! Beni sevmediğinden söylemiyordu bunları; anneme ve bana çok düşkündü ama kişiliği öyleydi işte." Herhalde Dostoyevski böyle suçlamaları pek çok kez duydu ve için için bu suçlamaları böyle hoş görmeye çalıştı. Babasını zalim ve kalpsiz bir despot olarak tanımlamamamakta, içinde bulunduğu durumun güçlükleri yüzünden umutsuzluğa sürüklenmiş, sonuçta acınası, bitkin biri olarak tanımlamaktadır.

Dr. Dostoyevski'nin bu kez acıklı değil, biraz alaycı bir şekilde resmedilmiş bazı özelliklerini, yine bir başka ilk dönem yapıtı olan *Netotoçka Nezvanova*'nın ilk, özgün metninde bulabiliyoruz. Fyodor Ferapontoviç adlı küçük bir devlet memuru çocuklarını nankörlükleri için sürekli suçlamaktadır. "Küçük çocuklarına dönüp tehdit edici ve suçlayıcı bir sesle sorardı: 'Onlara göstediği sevgiye karşı onlar ne yapmışlardı? Onun çektiklerinin karşılığı olarak ne yapmışlardı, çok mu çalışmışlardı, Fransızca teleffuzları kusursuz muydu, onca uykusuz gece, onca alın teri ne işe yaramıştı? Ne işe?' Fyodor Ferapontoviç bir başka deyişle ... o küçük evini cehenneme çeviriyordu." Kişiliğinde alaya alınmak için öne çıkarılan bazı özellikler bir çeşit gizli bir soruna bağlanır: "[B]elki de incindiği ya da sürekli özsaygısına saldıran biri ya da bir çeşit gizli düşman tarafından sindirildiği için," vb. Babasının sinirlendirici tuhaflıklarının kaynağı için Dostoyevski'nin aynı şekilde düşündüğünü hayal edebiliriz.

Dostoyevski kahramanının belli özellikleri babasıyla ilişkisinin sonuçlarına bağlanabilir. Dostoyevski'yle uzun süre kişisel ilişkisi olmuş herkes onun kişiliği-

33 *age.*, 83-84.

nin kapalılığından ve kaçamaklılığından söz ediyor; yüreğini başkalarına kolayca ve isteyerek açan biri değildi. Onunla ilgili olup da ondaki açıksözlülük eksikliğinin sözünün geçmediği anı yok gibidir; insan, babasının kaprisliliği ve sertliğiyle baş etme yolu olarak duygularını gizlemek için böyle bir kaçamaklılık geliştirmiş olabileceğini düşünmeden edemiyor. Bütün hayatı boyunca Dostoyevski'nin katlanmak zorunda kaldığı hastalıklı utangaçlık da yüreğini açma çekingenliğine, onun ikinci bir doğası haline gelen azarlanma korkusuna, duygusal olarak kirli amaçlara alet edilme korkusuna bağlanabilir.

Hepsinden önemlisi, Freud'un belirttiği gibi, bir çocuk olarak Dostoyevski'nin son derece gelişkin bir suçluluk duygusunu içselleştirmesidir. Babasıyla aralarında cinsel yönden bir Oidipus rekabeti görmek yerine, Dostoyevski'nin hayatının bu aşamasında suçluluk duygusunu, eğitim hayatında başarılı olmasını isteyen babasının bu konudaki ısrarının ışığında değerlendirmek çok daha yararlı olur; babası için eğitim hayatında başarılı olmak ahlaksal bir zorunluluktu, ezici yoksulluğa, toplumsal statülerini kaybetmelerine karşı tek savunma aracı buydu. Hayatın bu yönüne ailede verilen önem, her yıl Dr. Dostoyevski'nin isim gününde yapılan bir törende çok güzel bir örnekle açıklanır (daha sonra bu olay *Stepançikovo Köyü*'nde, son derece nazik bir baba olan Albay Rostanev için yapılan törende karşımıza çıkacaktır). İki büyük oğlanla, büyük kız o sevindirici olay günü babaları için sonunda bir sabah kutlaması hazırladılar. Fransızca bir şiir ezberlemek anlamına geliyordu bu, şiiri güzel bir kâğıdın üzerine kopya ettiler, kâğıdı babalarına verip şiiri ezbere okudular –ne kadar iyi bir vurguyla okuyabilirlerse o kadar–, bu arada babaları yazılı metinden izliyordu. "Babam çok duygulandı," diye yazıyor Andrey, "ona bu kutlamayı hazırlayanları sevgiyle öptü";[34] besbelli ki ona verilecek en iyi armağan Fransızcada kaydettikleri ilerlemeyi göstermekti.

Dostoyevski dehasını ilk olarak herhangi sıradan bir kâtiplik işinde (okul ödevi yapmaktan pek de farklı olmayan bir işte) amirlerini memnun etmek için çırpınan kahramanlar yaratmakta gösterdi; başkaldırmak gibi küçük isteklerden dolayı suçluluk duyan, toplumsal aşağılık duygusunun baskısı altında yaşayan kahramanlar. Bunda şaşılacak bir şey yok! Bütün çocukluğu boyunca Dostoyevski babası yüzünden, ailesinin apaçık ortada olan toplumsal konumu yüzünden psikolojik olarak hep o durumu yaşadı.

Dostoyevski'nin geleceği açısından en önemli şey, hiç kuşku yok ki babası konusundaki çelişik duygularıydı. İnsan psikolojisinin çelişkilerini elbette ilk olarak kendi psikolojisinde, babasına karşı duygularının bir evlada yakışır saygı ile kızgınlık arasında gidip gelişinde fark etti ve bu çelişkileri keşfetmek dehasının ayırıcı özelliği haline geldi. Ayrıca genç Dostoyevski'nin Hıristiyanlık idealinin duygusal

34 *DVS*, 1: 59.

kökenini, kendini aşarak bu çelişkiyi çözme isteğinde, başkasıyla (bu durumda babasıyla) özdeşleşerek egosundan fedakârlık etme eyleminde bulabiliriz. Böyle bir fedakârlığa ister Freud gibi ahlaksal mazoşizm diyelim ya da daha geleneksel anlamda kendine karşı ahlaksal bir zafer kazanma olgusu diyelim, şu bir gerçektir ki Dostoyevski çocukken ve gençken babasına karşı kızgınlık duyuyor ama aynı zamanda onu anlamaya, bağışlamaya çalışıyordu. Bu savaş daha sonra, hayatın bilincine vardığı ilk andan itibaren kendisine öğretilmiş olan Hıristiyanlık imgeleri ve idealleriyle kaynaşacaktı. Dostoyevski'nin daha sonraki bütün değerlerinin, işte bu ilk ruhsal gereksinimle dinsel üstyapının –bu gereksinime evrensel ve kozmik bir anlam kazandıran, bu gereksinimi insanoğlunun yeryüzündeki yazgısının gerçekleştirilmesi düzeyine ulaştıran dinsel üstyapının– bireşiminden türediği görülebilir.

3. Bölüm

Dinsel ve Kültürel Arkaplan

Dostoyevski'nin çağdaşı Aleksandr Herzen anılarında, "Rusya'daki kadar eğitimde dinin az rol oynadığı başka yer yoktur"[1] der. Herzen kuşkusuz toprak ya da hizmet aristokrasisinin erkek çocuklarının eğitiminden söz ediyordu, o aristokrasinin ana babaları birkaç kuşaktır Fransızların Aydınlanma kültürüyle yetişmekteydi, onlar için Voltaire bir çeşit koruyucu azizdi. On dokuzuncu yüzyıl başında bu tür ana babalar çoktandır Ortodoks Hıristiyanlık'la ilgilenmez olmuşlardı, çocuklarını resmi dinle vaftiz ettirmeleri, hayatlarını dinsel törenleri esas alarak inşa etmeleri durumu değiştirmiyordu. Savaş yıllarına, Napolyon sonrası döneme, başka yerlerdeki gibi, Rusya'da da duygusalcılık dalgasıyla yeniden dirilen din inancı damgasını vurmuştu. Ama Rusya'da bu, kitlesel olarak resmi dine dönüşe yol açmak yerine, farmasonluğun ve çeşitli mezheplerin yeniden dirilişine yol açtı. Herzen'in bir yemekte ev sahibiyle ilgili olarak anlattığı öykücükte örneklenen tavrını yüksek sınıf üyesi Rusların çoğu paylaşıyordu: Ev sahibine kişisel inancı dolayısıyla mı Büyük Perhiz yemekleri ikram ettiği sorulduğu zaman, "yalnızca hizmetçilerin hatırına"[2] demişti.

Bu tür düşünceleri olan ana babalar pek ender olarak çocuklarına geleneklere uygun dinsel eğitim vermeyi şart olarak görüyorlardı. Ancak Herzen on beş yaşına geldiğinde (kendisinin belirttiği gibi, Voltaire'i okuduktan sonra) babası "Üniversiteye girerken gerektiği için eve dinsel eğitim vermeye gelmek üzere bir papaz tutmuştu."[3] Tolstoy, büyük oranda dinine bağlı kadın akrabaları tarafından yetiştirilmişti ama çocukken kendisine herhangi din eğitimi verilmemişti. Turgenyev'in o canavar annesi sıradan insanların dinini öylesine küçük görürdü ki alışılagelmiş dualar yerine her gün yemek masasında Thomas à Kempis'in Fransızca bir çevirisini okuturdu.

Dostoyevski'nin şu yalın sözlerinin gücü ancak böyle bir arkaplan çerçevesinde anlaşılabilir: "Dindar bir Rus ailesinden geliyorum... Bizim ailemizde bizler İncil'i neredeyse beşikten itibaren bilirdik."[4] Andrey'den bildiğimize göre bu doğruydu: Çocukların hepsine anneleri okumayı, Almancadan çevrilmiş, *Eski ve Yeni Ahitten Yüz Dört Kutsal Öykü* adlı ünlü okuma kitabından öğretmişti. Metne eklenmiş kaba

---

1 Aleksandr Herzen, *My past and Thoughts*, çev., Constance Garnett, gözden geç., Humprey Higgens, 4 cilt (New York, 1968), 1: 42.

2 *age.*, 412.

3 *age.*, 42.

4 *DW* (1873, no. 50), 152.

taşbaskısı resimlerde kutsal kitaptan bazı öykücükler betimleniyordu – dünyanın yaradılışı, cennette Adem ile Havva, Nuh Tufanı, Lazarus'un öldükten sonra dirilişi, adaletli Eyub Peygamber'in Tanrı'ya isyanı gibi. Çocuğun bilincinin uyandırılmasında etkili olan ilk izlenimler Hıristiyanlık inancının öğretilerini somutlaştıranlardı ve Dostoyevski için daha sonraki dünya her zaman bu doğaüstü aydınlanmanın ışığıyla biçim değiştirmiş olarak kalacaktı. Dostoyevski, daha sonra Tanrı'nın varlığı sorununun bütün hayatı boyunca ona işkence çektirdiğini söyleyecekti; ama bu yalnızca onun için, Tanrı'yla hiçbir ilgisi olmayan bir dünyayı kabul etmenin duygusal açıdan olanaksız olduğunu doğrulayan bir şeydir.

Çocukluğuyla ilgili ilk anılarından biri kendisini hayranlıkla seyreden konukların karşısında ikonların önünde dua etmesiydi. "Yalnızca sana güveniyorum, ey Ulu Tanrım!" diyordu tekdüze bir sesle. "Rabbimizin annesi, kanadının altına al, koru beni!"[5] Dostoyevskilerin evinde bir çocuğun böyle dinsel bir geleneği yerine getirmesi besbelli ki bir gurur ve toplumsal tatmin kaynağıydı. Erken yaşta dinle tanışmanın verimlerini sağlamlaştırmak için geleneklere uygun eğitim vermek üzere eve düzenli olarak bir papaz yardımcısı gelmeye başladı. Bu din adamı komşu Ekaterina Enstitüsü'nde de ders veriyordu, aristokrasinin kızları arasında çok revaçta olan bir okuldu; manastırda yaşamayan Rus papazlarının çoğunluğunun tersine, bu papazın son derecede kültürlü olması gerekiyordu. "Az rastlanır bir sözel yeteneği vardı," diye yazıyor Andrey, "bütün dersi ... öykü anlatarak geçirirdi ya da bizim deyimimizle, Kutsal Kitap'ı yorumlayarak."[6] Çocuklardan, Metropolit Filaret'in kaleme aldığı dine giriş kitabını çalışmaları da isteniyordu; Andrey, Filaret'in ilk cümlesini neredeyse yarım yüzyıldan fazla bir zaman sonra hâlâ hatırlıyor: "Kutsal Üçlü'de tapınılan Tek ve Biricik Tanrı ebedidir, yani onun ne başlangıcı vardır ne de sonu, hep vardı, vardır ve var olacaktır."[7] Teologlar istedikleri kadar imanın gizemlerini akla uydurmaya çalışsınlar, öyle görünüyor ki bunlar Dostoyevski'nin hiç ilgisini çekmiyordu. Onun duygularını derinden harekete geçiren şey, Hazreti İsa'nın gelişi öyküsüydü, kahramanlar ve olaylarla dolu olan, kutsal-insanın öyküsü – Tanrı'nın sözüne tutkuyla, coşkuyla tepki gösteren, gerçek, yaşayan insanların öyküsü.

Din, anne ve babasının, akrabalarının gözündeki apaçık konumu dolayısıyla çok önemliydi ama aynı zamanda çocukluk yıllarının doğal olarak en heyecanlı deneyimlerinin içinde de yer alıyordu, hayatın tekdüze ve sıkıcı, alışılmış düzeni içinde neşe verici bir mola olarak öne çıkan olaylarda. Dostoyevski adı öylesine ayrılmaz bir biçimde St. Petersburg'un adıyla özdeşleşmiştir ki insan genelde onun Moskova'da –"kiliseler kenti, sesleri dinmeyen çanların, sonu gelmez tören alaylarının, bir-

5 Miller, *Biografiya*, 5-6.
6 *DVS*, 1: 75.
7 *age*.

leşik olarak saray ve kilisenin kenti", köylülerin "Kutsal annemiz"[8] dedikleri kent- doğduğunu unutur. Bu yoğun dinsel hayatın çarpan kalbi Kremlin'di; Dostoyevski ailesi ne zaman kentte dolaşmaya çıksa, adımları şaşmaz bir şekilde onları bu kutsal noktaya sürüklerdi. "Kremlin'e ve Moskova katedrallerine yaptığımız her ziyaret," diye hatırlıyordu daha sonra Dostoyevski, "benim için çok kutsal ve azizdi."[9] Soğanı andıran kubbelerin ormanında kimbilir kaç kez dolaşmış, çok dilli çanların uyumlu seslerini dinlemiş, hazine değerindeki kutsal emanetlere, çok zengin süslemelerle bezeli katedrallere uzun uzun bakmıştı, çok seyahat etmiş olan Théophile Gautier'nin dediği gibi, o katedrallerin duvarlarından "kolları takdis etmek için uzanmış olsa da gözleri korku veren"[10] Ortodoks azizleri aşağıya bakıyordu.

Kremlin'in kalın duvarları ve mazgallı siperleri, oranın yalnızca dinsel bir tapınak olmadığının, büyük bir kale olarak işlev gördüğünün sessiz tanığıdır; oraya bakan kişiye oranın yalnızca kutsal bir tapınma yeri olmadığını, aynı zamanda Rusya'nın tarihsel ihtişamını simgelen bir anıt olduğunu hatırlatır. Tanrı tarafından seçilmiş çarlar, Hazreti Meryem'in Göğe Kabul Kilisesi'nde taç giyerlerdi; bir başka kilisede Rusya'nın geçmişteki bütün krallarının mezarları vardı, mezarların üst tarafında, duvarlarda, dökümlü beyaz cüppeleri, başlarının çevresinde ışık haleleriyle krallar görülüyordu. Rusya'da, bir Rus kilisesi tarihi öğrencisinin bize hatırlattığı gibi, "ulusal öğelerle dinsel öğeler, Batı'dakilere göre çok daha iç içedir,"[11] bu ortakyaşarlığın büyük sınır işaretlerinden biri Kremlin'dir. Yabancı istilalarına –ister putatapar Tatarlara, ister Müslüman Türklere, ister Alman ya da Polonyalı Katoliklere, ister İsveçli Lüter'cilere– karşı yapılan savaşlar her zaman Ortodoks inancı adına yapılmıştır. On dokuzuncu yüzyıl başında din ve ulusalcılık düşüncesi ve duygusu Ruslar için bin yıldır birbirinden ayrılmaz şeylerdi. Bunların Dostoyevski'nin bilincinde, çocukluk dönemindeki geziler sırasında birbirinden ayrılmaz bir heyecan ve bağlılık harmanı oluşturmasını, daha sonra bunları birbirinden ayırmayı olanaksız bulmasını pekâlâ anlayabiliriz.

* * *

Dostoyevski on yaşına gelinceye ve annesiyle babası kır evini alıncaya kadar kendisi ile kız ve erkekkardeşleri yılda ancak bir kez kent dışına çıkabiliyorlardı. Bayan Dostoyevski her ilkbahar, kendisine yoldaşlık eden bir akraba ya da arkadaşıyla birlikte büyük çocukları yanına alıp Moskova'dan yaklaşık yüz kilometre uzaklıktaki Triniti ve Aziz Sergey Manastırı'nı ziyarete giderdi. Bu yolculuk at arabasıyla birkaç gün sürer, kiliseler, manastırlar, hanlardan oluşan kocaman kale benzeri bir

8 A. P. Stanley, *Lectures on the History of the Eastern Church* (Londra, 1924), 303.
9 *DW* (1873, no. 50), 152
10 Théophile Gautier, *Voyage en Russie* (Paris), 276.
11 Stanley, *Lectures*, 279.

arı kovanında son bulurdu, söz konusu onca yapı, yüzyıllar içinde Aziz Sergey'in on dördüncü yüzyılda kuzey ormanlarındaki bir noktaya ilk olarak yaptığı bir kulübenin çevresine toplanmış yapılardı.

Ünlü bir münzevi ve çileci olan Aziz Sergey, Prens Dimitri'nin ordularını kutsadıktan, birliklere eşlik etmeleri için iki müridini prense gönderdikten, Dimitri'nin birlikleri o güne kadar yenilmez olan Tatar yağmacıları büyük bir yenilgiye uğrattıktan sonra Moskova'nın koruyucu azizi oldu. O günden sonra "Giyom Tel adı İsviçreliler için ne kadar azizse ya da Jeanne d'Arc adı Fransızlar için ne kadar azizse," Aziz Sergey'in adı da "Ruslar için o kadar aziz hale geldi."[12] Aziz Sergey'in ormandaki gösterişsiz evi, yerli bir Rus amalgamı olan din ve ulusalcılık duyarlılığının, Kremlin'den de daha önemli bir odak noktasına dönüştü. Böyle bir simge olarak önemi, on yedinci yüzyılda Sıkıntılı Günler'de* Polonya istilasına karşı direnişin merkezi haline gelince daha da artmış oldu.

Dostoyevskilerin çocukları, hasır örgü ayakkabılı köylülerle, en son Fransız modasına uygun parlak üniformalar, entariler giymiş zarif ziyaretçilerle dolup taşan bu kocaman dinsel kervansarayı her yıl ziyaret ederlerdi. Ziyaretlerin her biri, Andrey'in hatırladığı gibi, çocukların hayatında birer "dönüm noktası" oluşturuyordu;[13] erkekkardeşi Fyodor için unutulmaz ziyaretlerdi bunlar. Aziz Sergey'in azizlere özgü hayatındaki ünlü öykülerden biri, ormandan çıkıp azizle yüz yüze gelen ayının öyküsüdür. O Tanrısal adamın kutsallığı karşısında pısan hayvan, Sergey'in tek yiyeceği olan ekmek ve suyun bir kısmını sakince kabul etti ve her gün bu sade öğünü paylaşmak üzere geldi. Manastırın giriş kulesinin duvar resimleri arasında hayvanla aziz arasındaki bu dostluğun resimleri de yer almaktadır, Dostoyevski çocukken bunu çeşitli kereler görmüş olmalıdır. *Karamazov Kardeşler*'de Peder Zosima genç bir köylüye hayvanların, doğadaki bütün canlıların suçsuzluğu konusunda vaaz verdiği zaman, kıssadan hisseye işaret etmek için işte bu Aziz Sergey ile ayı ,hikâyesini kullanır.

Bu ayrıntılara bakınca, Dostoyevski'nin çocukluğunun Rusya'da nasıl o eski koyu sofuluğun ruhsal ve kültürel atmosferi içinde geçtiğini, seküler Batı kültürünün elinin değmediği cahil köylü sınıfının inanç ve duygularına duygusal olarak kendini nasıl daha yakın hissettiğini kestirebiliyoruz. Rusya'daki yüksek tabaka için elbette din ve halk birbirinden ayrılamaz şeylerdi, aristokrasinin çocukları hizmetçilerin yaşadıkları köşelere sık sık uğrayarak kendi yerel kültürlerinin kaynaklarıyla tanıştılar, Rusya'daki halk duygusunun derin dinsel köklerini gördüler. Halk geleneğinin aktarıcısı olarak Puşkin, yaşlı dadısına biçtiği rolle eğitimli pek çok Rus'un hayatındaki bu önemli tanışmayı ölümsüzleştirmiştir. Dostoyevski de işte bu örneğe

12 *age.*, 319.

* Rurik Hanedanı üyesi son Rus Çarı Fyodor İvanoviç'in ölümü ile Romanov Hanedanı'nın tahta çıkışı arasındaki kaotik dönemi anlatır. (y. n.)

13 A. M. Dostoyevski, *Vospominaniya* (Leningrad, 1930), 48-49.

uygun şekilde kökleriyle tanışmıştır ama onun kendi ev ortamıyla, hizmetçilerin ve köylülerinki arasındaki fark pek fazla değildi. Genç Tolstoy gibi onu bir dolaba saklanmış, Tolstoy hane halkından biri olan ve geceleri hıçkırıklar, haykırışlar arasında dua eden kutsal budalanın (*yurodivi*) heyecan verici ve tuhaf gösterisini seyrederken gözümüzün önüne getirmemiz olanaksız. Dostoyevski çocukken insanların ve onların inançlarının onun için ilginç bir yanı yoktu, ikisi de onun dünyasına çok doğal bir şekilde girmişti.

Dostoyevskilerin çocuklarının dört gözle ve büyük bir heyecanla bekledikleri, tekrarlanan olaylardan biri, bebekken onları emzirmek üzere tutulmuş sütannelerinin ziyaretiydi. Bu köylü kadınlar Moskova'ya yakın köylerde yaşıyorlardı, yılda bir kez, köy hayatının hareketsizleştiği kış aylarında aileye törensel bir ziyarette bulunur, iki ya da üç gün konuk olurlardı. Böyle ziyaretler sırasında her zaman öğleden sonraları geç bir saatte, çocuklar derslerini bitirdikten sonra, hava dışarı çıkamayacakları kadar soğuksa öykü anlatma şenliği başlardı. Andrey, bu anlatılan öykülerin peri masallarıyla Rus halk söylenceleri karışımı bir şey olduğunu hatırlıyor; ama kendisinden dört yaş büyük ağabeyi Fyodor bir başka tür öykü hatırlıyordu.

Dostoyevski, *Bir Yazarın Günlüğü*'nde (1877) "*Acta Martyrum*'u kim okudu?" diye sorar okurlara. "Bütün Rusya'da *Acta Martyrum* bilgisi son derecede yaygındır – kitabın bütünü değil elbette ama ruhu en azından... Çocukken bu öyküleri ben kendim de duymuştum, hatta okumayı öğrenmeden önce."[14] Azizlerin hayatlarıyla ilgili olan bu öykülerin kökleri Rusların özel ***kenotiklik*** ruhunun derinlerinde yatar – hiç kahramanca direnmeden, edilgin bir şekilde acı çekmenin, tıpkı horlanan, aşağılan İsa gibi acı çekmenin yüceltilmesi anlamına gelen kenotiklik Rusların dinsel geleneğinin çok dikkat çekici bir yanıdır.[15] Bir Fransız liberali olan Anatole Leroy-Beaulieu gibi kuşkucu bir yabancı gözlemci bile, Rus hayat tarzı ve kültürüyle ilgili kişisel olarak çok geniş bilgiye sahip olmasına karşın, on dokuzuncu yüzyıl sonuna doğru sıradan Ruslardaki "çilecilik ve vazgeçiş ruhu, yoksulluk sevgisi, özveride bulunma ve nefsini köreltme tutkusu"[16] hayranlığını dikkat çekici bulur. Rus köylüsünün ruhunun Hıristiyanlığın sevgi ve özveri ruhuyla aşılandığına inanan Dostoyevski'nin bu sarsılmaz inancı, çocukluğun ilk yıllarında basit köylülerin ağızlarından dinlediği öykülerden biriktirilmiş bu tür izlenimlerden kaynaklanmaktadır.

Dostoyevski, kendisinin çocuk kafasına çok canlı olarak kazınmış olan bazı olayları daha sonra bu ruhun hareketli hali olarak görmeye başlamıştır. Bu olaylardan biri kâhya ve ***nyanya*** olan Alyona Frolovna ile ilgiliydi; Alyona, uzun boyu ve iri cüssesiyle bütün çocukların hayatında önemli yere sahip biriydi. Moskovalı özgür bir kentli kadındı ama kendisiyle birlikte eve puta taparların kör inançlarını, Rusya'nın

---

15 *DW* (Tem.-Ağ. 1877), 803.

16 Bkz. George P. Fedotov, *The Russian Religious Mind* (New York, 1960), 4. Bölüm.

17 A. Leroy-Beaulieu, *The Empire of the Tsars and the Russians*, 3. Cilt, (New York, 1902), 3: 48.

alt sınıflarının kendi Hıristiyanlıklarıyla çok doğal bir şekilde yoğurdukları tören biçimciliğini de getirmişti. Alyona'nın görevi çocuklara görgü kurallarını öğretmekti; onlara bir lokma ekmek ısırmadan önce ağızlarına bir yiyecek koymanın çok büyük bir günah olduğunu öğretmişti ciddi ciddi, "çünkü Tanrı böyle buyur"muştu! Sık sık kâbus görür, attığı çığlıklar bütün aileyi uykusundan uyandırırdı, çığlıklarının sorumlusu *domovoy*'lardı –Rusların ev cinleri ya da perileri–, pençeleriyle onu boğmaya çalışıyorlardı. Alyona hiç evlenmemişti, kendisine "İsa'nın gelini" derdi (bu söz çocukları çok etkilerdi); Petersburg yakınlarında bir manastırda yaşayan ve rahibe olan bir kızkardeşi vardı, yılda bir kez onu ziyarete gelir, günü Dostoyevski ailesiyle birlikte geçirirdi.[17]

Alyona kişiliği, çocukların gözünde, böylece kutsal olanın yüce ışık bulutuyla kaplıydı, Dostoyevski'nin üzerinde durduğu olayın simgesel açıdan daha da çarpıcı hale gelmesine yol açan şey bu olsa gerekirdi. Olay, Dostoyevskiler kırdaki mülklerini satın aldıktan kısa bir süre sonra meydana geldi, aile için şanssız bir yere dönüşen bu toprak parçasının yazgısında var olan felaketlerin ilkiydi. 1833 yangınında köylülerin kulübelerinin çoğu yok olmuştu, verilen kayıplar, kayıpların giderilmesi için harcanan paralar zaten eli darda olan aile için parasal yönden büyük bir yıkım olmuştu. Onlar henüz bu haberin sarsıntısı altında ne yapacaklarını bilemezken, Alyona onlara yaşlılık günleri için sakladığı birikimini vermeyi önerdi: "Birden anneme şunları fısıldadı: 'Paraya ihtiyacınız varsa, benim paramı alın; benim paraya ihtiyacım yok; n'apayım o parayı ben?'"[18] Düşünmeden yapılmış bu hareket, sözde Hıristiyan ülkülerine saygı duyan ama gündelik hayatın alışılagelmiş akışı içinde sıklıkla bu ülkülere ihanet eden, uymayan Rus halkının, ahlaksal baskı karşısında neler yapabileceğini gösteren bir örnek olarak on dört yaşındaki Fyodor'un belleğinde yer etti.

* * *

Rus seçkinler sınıfı arasında egemen olan kuşkuculuk, dine inanmazlık, papaz ve tüccar kökenli Dostoyevski ailesinin kapısını hiç çalmadı. Çocukken Dostoyevski için kutsal olanla dünyasal olan, sıradan olanla mucizesel olan arasında bir fark yoktu; din onun için hiçbir zaman tören konusu değildi. Günlük hayatının dokusuna egemen olan güçler, sıradan Rus halkının zihniyetine daha da safça boş inançlar biçiminde egemen olan doğaüstü güçlerin aynısıydı.

"Her Pazar, her dinsel bayramda," diye yazıyor Andrey, "ayin için hiç şaşmamacasına kiliseye giderdik, bir gece önce de akşam duasına."[19] Hepsinden önemlisi de, ana babasının bütün zihin dünyasının dinsel yönelimli olması ve genç Dostoyevs-

---

18 *DVS*, 1: 42-43.
18 *DW*, (Nisan 1976), 284-285.
19 *DVS*, 1: 61.

ki'nin günübirlik varlığının her yönüne Tanrı'nın kokusunun sinmesiydi – yüzyıllar önce İngiliz bir Püriten'in ya da Alman bir Sofu'nun evinde yaşasaydı da böyle olurdu. Andrey'in bize dediğine göre, arazinin satın alınma işi sona erince annesiyle babası hemen bir şükür duası okumak için Iverski Madonna Kilisesi'ne gitmişler – Iverski Madonna'sı Moskova'da en çok saygı duyulan ikondu, 1812 Savaşı'nda insanlar onu Fransızlara karşı yürüttükleri savaşa götürmek istemişlerdi. Aile kırdaki arazilerinde yangın çıktığı haberini alır almaz aynı tepkiyi göstermişti. "Annemle babamın salondaki ikonların önünde yere diz çöktüklerini hatırlıyorum," diye yazıyor Andrey, "daha sonra evden çıkıp Iverski Madonna'sına dua etmeye gittiler."[20]

Dostoyevski'nin anne ve babasının zihniyetlerindeki bu sofuluk yönünü görmemiz için mektuplarına şöyle bir göz atmak yeter, Tanrı'dan söz edişlerindeki o vıcık vıcık duygusallık ile aşırı gerçekçilik, Defoe'nun romanlarında ya da İngiliz Püriten ilahiyatçıların vaazlarında dikkatimizi çeken –bugün bize çok tuhaf gelen– duygusallık ve gerçekçilikten farksızdır. Doktorluk diplomasına sahip olmasına, bilim eğitimi almasına karşın Dr. Dostoyevski, çocuklukta aldığı eğitime damgasını vuran din adamlarının etkisini taşımaya devam etmiştir, Kilise Slavcasına özgü ifadelerle dolu olan mektuplarının üslubu onun dinsel kaynakları çok iyi bildiğini gösterir. En büyük oğlu Mihail'e, "Ne yücedir o ilahi merhamet!" diye yazar. "Bize gösterdiği anlatılmaz merhamet için o yüce ve cömert Tanrı'ya teşekkür etmekte ne kadar aciziz! Mızmızlanmakta ne kadar haksızdık, evet, hayatlarımızın sonuna kadar bu bize uyarı mahiyetinde bir örnek olsun, çünkü Yücelerin Yücesi bize bu geçici sınavı bizim iyiliğimiz, refahımız için gönderdi!"[21] Bu terbiyevi feveran mektubu (1837'de Askeri Mühendislik Akademisi'ne kabul edilmeyen) Mihail'in aynı türden bir başka okula kabulü vesilesiyle yazılmıştı.

Dostoyevski'nin annesinin mektupları tarz olarak daha kişisel niteliktedir, azizlerin hayatlarından ziyade on sekizinci yüzyıl duygusal romanlarının etkisini taşır. Ama onlarda da yüce olan ile önemsiz olanın, dinsel olanla dünyasal gerçekçiliğin iç içe geçtiğini görürüz. Bayan Dostoyevski kocasına kır evinden şöyle yazmaktadır: "Dualarımı duyacak kadar rahim olduğu ve seni sağ salim Moskova'ya ulaştırdığı için Tanrı'ya yüzlerce kez teşekkür ettim. Tanrı'ya şikâyette bulunma, arkadaş, benim için kederlenme. Biliyorsun, O'nun tarafından cezalandırıldık; ama aynı zamanda O'nun lütfuyla ödüllendirildik. Tam bir sarsılmazlık ve inançla O'nun ilahi takdirine güvenelim, O merhametini bizden esirgemeyecektir."[22] Bayan Dostoyevski burada hangi felaketten söz ediyor, bilmiyoruz; buna karşın mektubun daha sonraki bölümünde Darovoe ile ilgili bir davaya değiniliyor, ürünlerden, köylülerden, yani tamamıyla iş konularından söz ediliyordu.

---

20 *age.*, 29 Haziran, 1832.

21 V. S. Nechaeva, *V seme i usadbe Dostoevskikh* (Moskova, 1939), 117-118; 2 Şubat 1838.

22 *age.*, 73; 29 Haziran, 1832.

Çocukların sürekli azarlandığına, kendilerine aynı şekilde talimatlar verildiğine kesin gözüyle bakabiliriz. Çocukların en yeteneklisi olan genç Fyodor içinse bu kafa yapısı, dinsel bilmecelerin en derini ve en çözümsüzü olan sorun konusunda –yani, Tanrı'nın insanla ilişkisi, iyilikçi bir Tanrı'nın iradesinin sözümona egemen olduğu bir dünyada kötülüğün, acının varlığı konusunda– çok erken bir yaşta derin düşüncelerin harekete geçmesine yol açmştı. Babası hayattan sürekli rahatsızlık duyan biriydi; bu rahatsızlığını zaman zaman Eyub Peygamber'si bir tonda dile getirmekten çekinmemesi elbette bu tür düşünceleri kamçılamıştır. "Doğru," diye yazar karısına, "bazen hayattaki kaderimin armağanı olan günlerimin kısıtlılığına karşı homurdanarak Yaratıcımı sinirlendirdiğimi senden saklayacak değilim; ama sen bunu düşünme; geçer."[23] Kierkegaard'un babası gibi Dr. Dostoyevski'nin Tanrı'ya başkaldırdığını, yazgısının acımasızlığı yüzünden ona lanetler okuduğunu düşünmek olanaksızdır ama böyle bir şey yapma itkisini her zaman duymuş olmalı, patlamaya hazır öfkesini düşünürsek bunu saklaması neredeyse olanaksızdı.

Yıllar sonra Dostoyevski, Eyub Kitabı'nı yeniden okurken, karısına yazdığı mektuba göre, kitap onda öylesine "sağlıksız bir coşku" yaratmış ki nerdeyse ağlayacakmış. "Tuhaf bir şey, Anna, bu kitap hayatımda beni etkileyen ilk kitaptı; o zamanlar nerdeyse hâlâ bir çocuktum."[24] *Karamazov Kardeşler*'de genç oğlanın bu kehanetsi deneyimine bir gönderme vardır; Zosima sekiz yaşındayken okuduğu Eyub Kitabı'nın kendisini çarptığını hatırlar, "hayatımda ilk kez yüreğime Tanrı sözünün tohumu bilinçli olarak düştü," (9: 287) der. Bu tohum bir gün muhteşem bir sürgün verecek, bu sürgünden, Tanrı'nın adaletsizliğine ve Büyük Engizisyoncu Efsanesi'ne tutkuyla karşı çıkan Ivan Karamazov boy verecekti, ama aynı zamanda bu tohumdan, bir zamanlar Eyub'un de boyun eğdiği sonsuzluğun dehşetine boyun eğen Alyoşa da boy verecekti – Tanrı'nın gizemli bilgeliğinin iyiliğine sonuçta iman etmesini ona öğütleyen Zosima'nın öğretisine teslim olan Alyoşa. Bu iki aşırı, red ve kabul kutuplarını hissetme (ve dile getirme) yeteneğine sahip olmak, bir yazar olarak Dostoyevski'nin dehasıdır. Bu kutuplaşmanın gerilimi, Dostoyevski'nin babasıyla arasındaki psikodinamik ilişkinin ikircikliliğinden kaynaklanmış olabilir ama daha da önemlisi, bizim için, kötülüğün varlığı ve Tanrı'nın iyiliği gibi ebedi bir sorunun dinsel simgeciliğine bunun ne kadar erken bir dönemde aktarılıp yansıtıldığını görmektir.

* * *

Çocuklara verilen laik eğitim, dinsel eğitimden hiç de daha az önemli değildi. Dr. Dostoyevski, Rus toplumunda çocukları için her türlü ilerlemenin kapısını

23 *age.*, 107; 2 Haziran, 1835.
24 *Pisma,* 3: 177; 10/22 Haz., 1875.

açacak olan anahtarın Fransızcayı akıcı bir şekilde kullanmak olduğunu biliyordu, çocuklarına din eğitimi verecek bir papaz yardımcısının yanında bir de Souchard adlı bir öğretmen tutmuştu (çocuklar onun gündüzlü okuluna gidiyorlardı). Mösyö Souchard'ın ödev olarak verdiğini bildiğimiz tek metin Voltaire'in *La Henriade*'iydı – izleğe uygun dinsel bir tutuculukla birlikte bir kahramanlık destanı. Souchard ayrıca öylesine yurtsever bir Rus'tu ki I. Nikola'dan adını Ruslaştırmak için özel izin istedi (ve o izni aldı). Böyle bir kişi öğrencilerine, aristokrat ailelerin çoğunun özel öğretmenleri gibi, ister dinsel, ister politik anlamda tehlikeli düşünceler aşılayamazdı. Herzen'e, örneğin, Fransızca öğretmeni XVI. Louis'nin Fransa'ya ihanet ettiği için haklı olarak idam edildiğini söylemişti.

Dostoyevskilerin çocuklarının laik eğitimi geceleri okuma oturumlarında anneleri ve babaları tarafından da sürdürülüyordu; erken yaşlardaki bu ideolojik ve sanatsal uyarımın daha ileri yaşlardaki Dostoyevski'ye kaç tel iplik aracılığıyla bağlandığını görmek şaşırtıcıdır. 1863'te "uzun kış akşamlarını, yatmadan önce" nasıl annesiyle babası "Ann Radcliffe'in romanlarını okurken (çünkü henüz okumayı bilmiyordum)" ağzı bir karış açık, "korkuyla ve kendimden geçmiş halde" dinleyerek geçirdiğini hatırlıyor. "Daha sonra uykumda deli gibi onlarla ilgili bir şeyler sayıklardım" (5: 46). On sekizinci yüzyılın sonunda anlatı sanatının değişmesine yol açan roman türüyle, işte bu unutulması olanaksız tarzda tanışmıştı. Bu türün temel yapısal özellikleri arasında gizem ve gerilime dayalı bir olay örgüsü vardır, kendilerini her zaman aşırı psikolojik ve erotik gerilimli durumlar içinde bulan, cinayetlere, şiddet olaylarına karışan, şeytansı ya da doğaüstü olanın ürpertisini okura tattırmak için yaratılmış bir atmosfer içinde hareket eden kahramanlar vardır. Dostoyevski daha sonra Gotik tekniğinin özelliklerini alacak, şimdiye kadar aşılmamış olan kusursuzluğun doruğuna taşıyacaktı.

Dr. Dostoyevski de çocuklara Karamzin'in *Rus Devletinin Tarihi*'ni okurdu, Rus tarihini bir kenarda unutulmuş tozlu kayıtların ve şiirsel söylencelerin arasından çekip çıkaran, kültürlü geniş okur kitlelerine ulaştıran ilk çalışmadır bu: Puşkin'in dediği gibi, Kolomb nasıl Amerika'yı keşfettiyse, Karamzin de Rusya'nın geçmişini keşfetmiştir. On sekizinci yüzyılın o büyük, aydınlanmacı despotluk hayranlığı geleneği içinde yazan Karamzin, Rusya'nın birliğini, Tatar boyunduruğundan bir kez kurtulduktan sonra ulusal bağımsızlığını koruma konusunda otokratik gücün önemini vurgulamıştı. Andrey'in bize söylediğine göre, Karamzin ağabeyi Fyodor'un başucu kitabı, sürekli okuyup durduğu bir kitapmış.

Tarih'ten sonra ancak ikinci sırada, Karamzin'in *Bir Rus Seyyahın Mektupları* vardı – İsviçre, Almanya, Fransa ve İngiltere'deki *Wanderjahre*'sinin olağanüstü güzel anlatılmış öyküleri; bu kitap da Dostoyevski aile çevresinde yüksek sesle okunan ve tartışılan bir kitaptı. Karamzin'in yapıtı çeşitli Rus okur kuşaklarına, uzaktan uzağa çılgınca özendikleri söylencesel Avrupa dünyasının olağanüstü güzel

bir panoramasını sunuyordu. Yine de bu kitaptan edindikleri izlenim hiç kuşku yok ki biraz karışık olacaktı. Fransız Devrimi'nin ilk aşamaları Karamzin'in ilk Fransa seyahatine denk gelmişti, ilk başta pek çokları gibi Mason bir liberal olan Karamzin devrimi sevinçle karşılarken, devrimin daha sonraki aşamaları onda dehşet ve hayal kırıklığı yarattı. *Mektuplar*'ını yayımladığı zaman ülkesinin insanlarını Avrupa'nın yolunu, yıkıma ve toplumsal karmaşaya yol açtığı için izlememeleri konusunda uyarıyordu. Böylece Karamzin'in *Mektuplar*'ı, on dokuzuncu yüzyılda Rus düşüncesi için çok önemli olan bir düşüncenin, Avrupa'nın yok olmaya yazgılı, ölmekte olan bir uygarlık olduğu düşüncesinin yayılmasına yardımcı oldu.

Karamzin'in *Mektuplar*'ının Dostoyevski üzerindeki etkisi çok derindi. Kitabın başlarında Karamzin, Köningberg'e uğrayıp bilge Kant'ı ziyaret eder; Kant genç Rus ziyaretçisinin yararına olacak bir şey yaparak (yalnızca bir yıl önce yayımlanmış) *Pratik Aklın Eleştirisi*'ndeki iki temel düşünceyi açıklar. Kant, iyilik ve kötülük bilincinin insanda doğuştan var olduğunu, silinmez bir biçimde insanoğlunun yüreğine kazılı olduğunu söyler. Bununla birlikte dünyasal hayat çok açık bir çelişkiyi gözler önüne serer: Dünyada iyilik için yaşayan, ahlak yasalarına uyan erdemli insanlar her zaman başarılı olmazlar, hak ettikleri şekilde ödüllendirilmezler. Gelgelelim şu varsayımda bulunmadan da edemeyiz: Ebedi Yaratıcı Zihin akılcı ve iyilikseverse, o zaman bu çelişki çözülmeden kalmayacak demektir. Dolayısıyla fiziksel ölümden sonra ebedi bir hayatın var olduğu varsayımında bulunuruz, o hayatta iyiler ödüllendirilecektir, her ne kadar bu varsayım insan aklıyla *kanıtlanamasa* da. Karamzin'in aktardığına göre Kant, "Burada akıl," demiş, "lambasını söndürür ve karanlıkta kalırız. Ancak hayalgücü bu karanlıkta dolaşıp öyküler uydurur." Dostoyevski böylece çocukken Karamzin'i okuduğu zaman ilk olarak bu iki düşünceyle tanıştı, ikisi de akılcı açıklamalara direnen düşüncelerdi: Biri, ahlak bilincinin (vicdanın) insan doğasının yok edilmez bir parçası olduğu düşüncesiydi, öteki de, ahlaksal bir anlama sahip olma iddiasında bulunacak her türlü dünya düzeni için ölümsüzlüğün gerekli bir koşul olduğu düşüncesi. Daha sonra edindiği her şeyin tabanında bu vardı.[25]

Aile çevresinde daha başka pek çok Rus eseri okunuyordu. Andrey, Walter Scott tarzı roman yazan Rus taklitçilerin tarihsel roman dizisini, Romantik Ulusalcılığın

25 Bu söyleşide Kant aynı zamanda insanlarda var olan, bir ülküye ulaşma çabası üzerinde açıklamalarda bulunur – Dostoyevski'nin kendi zamanının gerekircilik [determinizm] ve maddecilik eğilimine karşı canla başla destekleyeceği bir düşüncedir bu: "Eylem insanın yazgısıdır. İnsan, sahip olduğu şeylerle asla tamamıyla yetinmez, hep daha fazlasını elde etmeye çalışır. Hâlâ arzu ettiğimiz şeye doğru ilerlerken ölüm bizi ansızın yakalar. İsterseniz bir adama her şeyi verin, o an geldiğinde bu *her şey*'in *her şey* olmadığını düşünecektir. Bu hayatta bir şeylerin peşinde koşmamızın gerçek amacını ya da nedenini göremediğimiz için, bir gün gelecek, bu düğümün çözülmesi gerekecektir, varsayımında bulunuruz." N. M. Karamzin, *Bir Rus Seyyahın Mektupları, 1789-1790*, çev. ve kısaltan Florence Jonas (New York, 1957), 40-41.

en yeni yazınsal ürünlerini hatırlıyor. Çocuklar Zhukovski'nin şiirleriyle, Alman Romantiklerinin baladlarıyla tanıştılar; felsefi Deizm [Yaradancılık] geleneği içinde yazan Derzhavin'in, evrenin uçsuz bucaksızlığı, Tanrı'nın o muhteşem yaratıcı gücünün sınırsızlığı düşüncesinin kafalara çakılmasına yol açan o ünlü, Tanrı'ya övgü şiirini okudular.

Dostoyevski'nin çocukluk ve ilk gençlik yılları böylece yoğun şekilde okuduğu yazınsal ve düşünsel yapıtlardan alımladıklarını özümseme yıllarıydı. Rus düzyazı sanatının bütün üslup ve biçimleriyle tanıştı, Karamzin'den ve tarihsel romandan başladı, Begiçev'in bir aile tarihçesi romanı olan (*Savaş ve Barış*'ın öncüsü) *Kholmski Ailesi* gibi, Turgenyev'in habercisi olan Dahl'ın günlük dille yazılmış köylü hayatı eskizleri gibi eserlere kadar uzandı. Rus romanları arasında özellikle çok sevdiği iki roman vardı: Biri, Narezhni'nin *Bursak*'ıydı (Gil Blas geleneği çizgisinde haydutlarla ilgili bir roman), öteki 1830'ların en özgün yazarlarından birinin, Aleksandr Veltman'ın *Serdtse i dumka* (Yürek ve Kafa) adlı romanı. Veltman bu romanda mizah ve yergi amacıyla ikiz motifini kullanıyordu.

Böylelikle çocukluğunda Dostoyevski'nin ufkunda Rus kültürü en büyük yeri kaplıyor, bütün başka şeyleri gölgede bırakıyordu. Din eğitimi olayındaki gibi, burada da çağdaşlarının çoğuyla arasındaki fark dikkat çekicidir. Üst sınıf ailelerde ana babalar çocukların eğitimiyle kişisel olarak pek ilgilenmezlerdi; çocuklar kundaktan çıkıp da Avrupa görgüsü cilasıyla cilalanacak hale gelir gelmez onları yabancı öğretmenlere, mürebbiyelere teslim ederlerdi. Bunun sonucu olarak da genç Rus soyluları çoğu kez "Batı Avrupa edebiyatı ve tarihi konusunda bilgi sahibiyken," "Rus edebiyatı konusunda, kendi ülkelerinin geçmişi konusunda hayli cahil"[26] olabiliyordu. Herzen'in ilk okuma deneyimleri, örneğin, babasının o büyük, on sekizinci yüzyıl Fransız edebiyatı kitaplığına dayanıyordu; *My Past and Thoughts* (Geçmişim ve Düşüncelerim) adlı kitabında çocukken sevdiği kitapları sayarken Rus yazarlarına ait tek bir kitap adı vermez. Tolstoy, *Çocukluk* adlı kitapta iyi yürekli Alman öğretmenini ölümsüzleştirmiştir ama Puşkin'in bazı şiirlerini ancak sekiz yaşındayken ezberden okuyabiliyordu, onları bir rastlantı sonucu kendisi bulmuş, bir yıl sonra okula gidinceye kadar Rus edebiyatı ve tarihi konusunda hiç eğitim almamıştı. Turgenyev'in de Alman ve Fransız öğretmenleri vardı ama Rusça okuyup yazmayı babasının toprak kölesi uşağından öğrenmişti; ancak sekiz yaşındayken, içinde tozlu bir kitaplık bulunan bir odaya gizlice girdikten sonra ilk kez eline bir Rus kitabı (Kheraskov'un küflü epik şiiri *Rossiada*'yı) alıp okudu. Dostoyevski, böylece daha küçük yaşlarda kendisini duygusal olarak Rusya ve Rusya'nın geçmişiyle özdeşleştirmeyi öğrenmişti.

* * *

26 Marc Raeff, *Origins of the Russian Intelligentsia* (New York, 1966), 142.

Dr. Dostoyevski çocuklarına verdiği türden bir eğitimin hem Fyodor'da hem de Mihail'de, yaşları ilerledikçe, geniş kapsamlı bir edebiyat aşkı yaratacağını, bu aşkın edebiyatla uğraşma düşlerine dönüşeceğini öngöremezdi. Bu tür düşleri, hiç kuşku yok ki, yazınsal anlamda çok belirleyici iki karşılaşma, etkileri daha sonra Dostoyevski'nin yazdıklarında yankılanmış iki karşılaşma tetiklemişti. Dr. Dostoyevski 1831'de karısı ve iki büyük oğlunu alıp Schiller'in *Die Räuber* (Haydutlar) adlı temsilini seyretmeye götürdü. O zamanlar on yaşında olan ikinci oğlu o geceyi bütün hayatı boyunca hiç unutmadı, ölümünden kısa bir süre önce bir mektupta ondan söz etti. "Şunu rahatça söyleyebilirim ki," diye yazıyor, "o tiyatrodan çıkıp giderken zihnimde kalan önemli izlenim manevi yönüm üzerinde adamakıllı etkili oldu."[27]

On dokuzuncu yüzyıl başlarında Rus kültürü üzerindeki etkisi belki de başka yabancı yazarlarınkinden daha önemli olan bu Alman şairin şiiriyle Dostoyevski herhalde ilk kez tanışıyordu.[28] 1876'da, *Bir Yazarın Günlüğü*'nde şöyle der: "[Schiller] Rus ruhunun kılcal damarlarına nüfuz etmiş, Rus ruhunu etkilemiş, bizim gelişim tarihimizde bir döneme damgasını vurmuş bir şairdir."[29] *Haydutlar*'daki o bazı sert *Sturm-und-Drang* sahnelemelerini Dostoyevski ömrünün sonuna kadar unutamamıştır. Hayatının sonuna doğru nihayet *Karamazov Kardeşler*'de kendi *Haydutlar*'ını yazmaya başladığı zaman kullandığı Schiller göndermelerinin bolluğu, Dostoyevski'nin en ciddi değerlerini hâlâ ne ölçüde Schiller'ci deyimlerle dile getirebildiğini gösterir. Tanrı'nın ve insanın babalığına karşı Karl Moor'un öfkeli bir başkaldırısı vardır, Moor'un bu öfkesi, kendi iradesinden güçlü manevi bir gücün varlığını, bizim tanrısal adaletimizi yerine getirme işinin yalnızca ona ayrılmış olduğunu kabul etmesiyle dengelenir. Ayrıca Franz Moor'un akraba katilliği alçaklığını aklamak için on sekizinci yüzyıl maddeciliğinin sinik öğretilerini kullanması da vardır, tanrıtanımaz olduğunu ilan etmesine karşın cehennem ve sonsuz azap korkusunu yenemez. Sonunda Kant'ın sözünü ettiği o vicdan kıvılcımını yok etmesinin olanaksız olduğu ortaya çıkar.

Bu çok belirleyici ilk yazınsal karşılaşmadan iki yıl sonra, Darovoe'de bir yaz, Dostoyevski Walter Scott'ın bütün romanlarını yutar gibi okur; Andrey onun bütün yaz elinde *Quentin Durward* ya da *Waverly*'yle dolaştığını anlatıyor. "Bu okumalar sonucunda," diye yazıyordu birinde Dostoyevski, "hayata öyle güzel ve yüce izlenimler taşıdım ki bunlar elbette baştan çıkarıcı, tutkulu, yozlaştırıcı izlenimlere karşı savaşta benim için büyük bir güç kaynağı oldu."[30] Bu izlenimlerin neler olduğuna dair bazı ipuçları *Netoçka Nezvanova*'da verilir, orada yetim genç Netoçka, Scott'ın romanlarını keşfeder ve avuntuyu onlarda bulur. "Aile duygusu Scott'ın ro-

---

27 *Pis'ma,* 4: 196; 18 Ağustos, 1880.

28 Bu malzemenin yararlı bir özeti için bakz. Edmund K. Kostka, *Shiller in Russian Literature* (Philadelphia, 1965); 7. Bölüm Dostoyevski'ye ayrılmıştır. Ayrıca bkz. D. Çizhevski, "Shiller v Rossii," *Novy Zhurnal 45* (1956), 7-316.

29 *DW* (Haziran 1876), 343.

30 *Pis'ma,* 4: 196; 18 Ağustos, 1880.

manlarında öylesine şiirsel bir biçimde tanımlanmıştır ki ... benim anılarıma ve acılarıma bir yanıt olarak bu hoş ve güçlü duygular ruhumda kendine yer buldu. Scott, romanlarını bu aile duygusu adına yazmıştı, o romanlar o duyguya yüce bir anlam kazandırdı, insanlığın devamı için gerekli bir koşul olarak o duyguyu tanımladı."

Belki de Scott'ın bu yönü, Dostoyevski'nin dikkatini en çok çeken yöndü, çünkü kendi aile durumunu daha sakince kabullenmesine yardımcı oldu. Genç Dostoyevski'nin yeni yeni tomurcuklanan bilincinde yankılanmalar yaratan şey, toplumsal istikrarın en güvenilir çıpası olarak Scott'ın, yöneten ile yönetilen arasındaki ataerkil ilişikileri yüceltmesiydi. Daha sonra Dostoyevski'nin Rusya'da var olduğuna inanacağı, baba çar ile "çocukları" –yani uyrukları– arasındaki ilişki de aynen böyledir, ona göre Avrupa toplumunun ayrıştırıcı bireyciliğine karşı bu, birleştirici bir bulvar işi görür. Daha sonra bu "duygu"nun korunmasının "insanlığın devamı için gerekli bir koşul" olduğuna inanmaya başladı. *Kral Lear*'dan sonra *Karamazov Kardeşler*, aile bağlarının kopmasının ardından gelecek ahlaksal korkunçlukları göstermek için yazılmış en büyük yapıtsa, biraz da Dostoyevski bütün hayatı boyunca bu izlek üzerine kafa yorduğu için büyüktür.

Dr. Dostoyevski yeni bir dergi olan, *Biblioteka dlya chteniya* (Okuma Kitaplığı) dergisine aboneydi, büyük bir olasılıkla Dostoyevski o dergi sayesinde, pek yakında ruhsal ve yazınsal evriminde çok önemli bir rol oynayacak olan Victor Hugo, Balzac, George Sand gibi yazarların varlığından haberdar olmuştu. Öte yandan sınıfta Almanlara ait İdealist ve Romantik düşüncelerle ilk kez tanışıyordu. Son sınıfta edebiyat öğretmeni I. I. Davidov'du, Rusya'da Schelling'in düşüncelerini yaymayı üstlenmiş küçük akademisyenler grubunun üyelerinden biriydi. Dostoyevski'ye Almanların Romantik İdealist sanat geleneğini ve 1830'larda Rus kültürüne egemen olan estetik anlayışını tamamıyla aşılamıştı.

Dostoyevski'yi en çok etkileyen şey, Schelling'in sanat anlayışıydı, sanatı, fizikötesi bilme yetisinin bir organı olarak görme anlayışıydı – gerçekten de, aşkın doğruların gizemlerini insanoğluna sergilemenin *tek* aracı olarak görmekti. 1840'larda bütün bir kuşağa sanatın fizikötesi özel bir görevi olduğu yolunda yüce bir inanç aşılanmıştı; bunu da Dostoyevski'den daha tutkulu ve zekice savunacak biri olamazdı. Daha sonra göreceğimiz gibi, Dostoyevski aynı zamanda en yüksek doğruların mantıksal yoldan sonuca varan akla kapalı olduğuna ama üstün bir yetenek olan "düşünsel sezgiyle" kavranabileceğine inanan Schelling'in bu görüşünden etkilenmiş; durağan ve mekanik olmayan –ya da bir başka deyişle manevi bir anlamı ve amacı olduğu belli olan– dinamik ve İdealist doğa kavramının etkisi altında kalmıştı. Bu tür düşünceleri, en çağdaş bilim ve felsefe tarafından ileri sürülen düşüncelere karşı, kendisine çocukluğunda öğretilmiş, her zaman kabul ettiği dinsel inanışların rahatlatıcı bir doğrulaması olarak görmüş olsa gerekir.

* * *

Dostoyevski için buraya kadar sözünü ettiğimiz etkilerden daha da önemli olanı, yine de Aleksandr Puşkin'in etkisiydi. Aile çevresinde Puşkin'in bazı düzyazı metinleri okunurdu ama Puşkin henüz hiçbir şekilde ünlenmiş biri değildi, Mihail ile Fyodor'un o gencecik yaşlarında onun yazdıklarına duydukları ilgi, ne kadar ciddi bir şekilde edebiyata eğilimli olduklarını gösterir. Puşkin'in en önemli ürünlerinden bazıları Dostoyevski'nin ilk gençlik döneminde yayımlanmıştı ("Maça Kızı", "Batı Slavlarının Türküleri", "Açgözlü Şövalye", "Bronz Atlı Adam", "Mısır geceleri"), eleştirmenler tarafından soğuk karşılanmasına karşın Fyodor onları yutar gibi okumuştu.

1837'de Puşkin'in öldüğünü duyan Dostoyevski, "zaten annem için yas tutuyor olmasaydım, Puşkin için tutardım demişti." Gençliğe özgü bu isteğin içgüdüsel anlamda doğru olan bir yanı var; onu etli canlı bir varlık olarak doğuran kişi annesi idiyse, ruh dünyasında onu doğuran kişi de Puşkin'di. Dostoyevski'nin yazarlık hayatına başından sonuna kadar egemen olan kişi Puşkin'di, topluluk önünde yaptığı son konuşmasını da gençliğinin büyük yazarına ayırmıştı. 1880'de Puşkin adına dikilen bir anıtın açılışında yaptığı –ulus çapında heyecan yaratan– bir konuşmada Dostoyevski, Puşkin'in yazdıklarını Rusya'nın en köklü ahlaksal ve ulusal değerlerinin ilk ifadesi olarak yorumladı. Dostoyevski'nin kendi yaratıcılık evreninin temelini oluşturan, ufkunu çizen şey Puşkin'in sanatıdır.

Dostoyevski, sürekli Puşkin okur, hiç durmadan yapıtları üzerinde düşünürdü, gelecek kuşaklara onun yapıtlarıyla ilgili, Rusya'da eleştiriyi sürekli etkileyen güzel yorumlar armağan etti. Dahası, bir öncü olarak Puşkin'i dikkate almadan Dostoyevski'nin kendi yazdıklarını kavramak olanaksızdır. Leonid Grossman çok güzel söyledi: "Onun yapıtlarındaki en önemli kişilerle Puşkin'in kahramanları arasında bağ vardır, özgün Puşkin taslakları Dostoyevski'de açık şekilde derinleştirilmiş, o kişilere trajik yoğunluk kazandırılmıştır."[31] "Bronz At" ve "İstasyon Şefi" olmasaydı Dostoyevski'nin ilk dönem öykülerindeki dehşete kapılmış memurlar da olmazdı; Raskolnikov, Puşkin'in "Maça Kızı"nda, Raskolnikov'la aynı takıntıya sahip, para ve güç için öldürmeye hazır Hermann'ın cinayet çılgınlığına yeniden hayat veren kahramandır; Stavrogin'de o sevimli beceriksiz Evgeny Onegin korkutucu, şeytansı bir güce dönüşür. *Boris Godunov*'da öylesine güzel bir şekilde sahneye uyarlanan, Rus tarihinde her zaman var olmuş o kurtuluşsuz dolandırıcılık, bir izlek olarak Dostoyevski'nin bütün yazdıklarında, yazdıklarının ilk sayfasından son sayfasına kadar hep vardır: *İkiz*'le başlar, *Cinler*'de yeniden ele alınır, Büyük Engizisyoncu Söylencesi'nde en yüksek noktasına ulaşır.

---

31 Leonid Grossman, *Biblioteka Dostoevskogo* (Odessa, 1919), 70; daha fazla ayrıntı için bkz. A. L. Bem, *U istokov tvorchestva Dostoevskogo* (Prag, 1936), 37123. Bir başka iyi uygulama da D. D. Blagoy'a aittir: "Dostoevsky i Pushkin," *Dostoevsky –khudoznik i myslitel'* içinde, (Moskova, 1972), 344-426.

Daha sonra bir romancı olan D. V. Grigoroviç, Askeri Mühendislik Akademisi'nde Dostoyevski'nin okul arkadaşıydı. Puşkin'in yapıtlarını çok iyi bilen Dostoyevski'nin bilgisinden çok etkilendiğini hatırlıyor ama onu asıl etkileyen şey, bütün öğrencilerin arasında Puşkin'in ölümünün acısını yüreğinde hisseden tek kişinin o olması olmuş. Duygusal olarak Dostoyevski'nin farklı bir dünyada yaşadığı çok açık, kafaları çok daha dolaysız ve gerçekçi kaygılarla dolu olan öteki okul arkadaşlarının yaşadığı dünyada yaşamadığı çok belli. On altı yaşındayken, onu derinden etkileyen şey, edebiyat tanrısı Puşkin'in talihsiz ölümüdür, o zamansız ölümün Rus kültürü için ifade ettiği anlamdır. Dostoyevski'yi gerektiği gibi anlamak istiyorsak, bütün yoğunluğuyla özel duygularını, aslında kültürel ve ulusal bir kaygı konusu olan şeyin içine boca etmek gibi, çok erken yaşta geliştirilmiş bu yeteneğini aklımızdan çıkarmamalıyız.

4. Bölüm

Askeri Mühendislik Akademisi

Marya Fyodorovna'nın ölümüyle birlikte genç Dostoyevski'yi Moskova'ya bağlayan en güçlü duygusal bağ kopmuş oldu; ama Askeri Mühendislik Akademisi'ne gitmeden hemen önce hastalanmasının nedeni, kendisini hiç de çekmeyen bir yere gitme isteksizliğiyle evden ayrılma isteği arasındaki iç çelişki olabilir. Ortada hiçbir neden yokken sesi tamamıyla kısıldı, tam olarak teşhis edilemeyen bir boğaz ya da göğüs hastalığına yakalanmışa benziyordu. Onları bekleyen Petersburg yolculuğu ertelendi, sonunda bazıları Dr. Dostoyevski'ye yola çıkmasını, yolculuğun canlandırıcı etkisine güvenmesini öğütledi. Andrey, o olaydan sonra ağabeyinin sesinde pek normal görünmeyen tuhaf bir boğukluğun devam ettiğini söylüyor.

Öğüdü verenler haklı çıktı, Moskova kapıları geride kalır kalmaz Fyodor'un hastalığı geçti. Bunda şaşılacak bir şey yoktu! Hangi Rus genci ilk kez Petersburg'a gidiyor olmanın sevinç ve heyecanına kapılmazdı ki? Bütün Rus gençleri için geçmişten şimdiye doğru yapılan bir yolculuktu bu, manastırlar ve dinsel geçit alayları kentinden çıkıp, asık suratlı yönetim binaları ve kocaman askeri geçit alayları kentine gitmek demek, Büyük Petro'nun "Avrupa'ya bakan bir pencere" açtığı yere gitmek demekti. Fyodor ve Mihail için bu, aynı zamanda çocukluktan erkekliğe geçiş demekti, şimdiye kadar tanıdıkları korunaklı aile dünyasının sonu, bağımsızlığın güvensizliklerinin başı demekti.

Yıllar sonra Dostoyevski *Bir Yazarın Günlüğü*'nde bu yolculuktan söz ediyor, iki oğlanın hayatlarındaki bu yeni döneme nasıl bir ruh haliyle adım attıklarını hatırlıyor. İki oğlanın kafası da akademiye giriş sınavı için gerekli matematik bilgisiyle tıka basa doluydu ama yüreklerinde yatan şey edebiyat tutkusuydu. "Biz yalnızca şiirler ve şairler düşlerdik. Ağabeyim şiir yazıyordu, yolda yolculuk ederken bile en azından üç şiir yazdı, bense bütün zamanımı kafamda Venedik hayatıyla ilgili bir roman yazmakla geçirdim."[1] İki genç hemen, dört ay önce bir düelloda Puşkin'in öldüğü yeri ziyaret etmeye karar verdiler, daha sonra "ruhunu teslim ettiği oda"-yı[2] göreceklerdi. İkisi de belli belirsiz bir özlem ve bekleyiş duygusu içindeydiler, erişkin Dostoyevski daha sonra bunlara manevi ve kültürel bir anlam yükler. "Kardeşimle ikimiz o zamanlar yeni bir hayat özlemi içindeydik, büyük bir şeyler düşlüyorduk, 'güzel ve yüce' şeyler; böyle dokunaklı sözcükler o zamanlar hâlâ tazeydi ve tersinlemesiz olarak kullanılırdı."[3]

---

1 *DW* (Ocak 1876), 184.

2 *age.*, 185.

3 *age.*, 184.

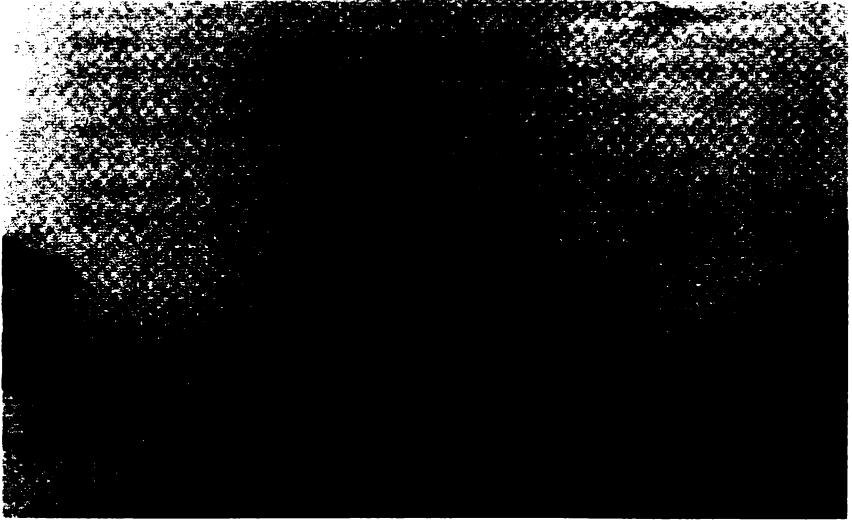

3. Resmi ulak görev başında

O zaman yaşadıkları sarsıntının boyutunu anlayabilmek için, 1830'larda Rus kültüründe çok belirleyici bir özellik olan bu yüce manevi idealizmin arkaplanını bilmek gerekir. Yolda bir posta istasyonunda Dostoyevskiler, o günlere özgü gösterişli bir üniforma giymiş, başında beyaz, sarı ve yeşil sorgucu rüzgârda uçuşan, üç köşeli şapkasıyla resmi bir ulağın yıldırım gibi geldiğini gördüler. Kırmızı yüzlü, güçlü kuvvetli bir adam olan ulak, hızla istasyona girip bir kadeh votka içtikten sonra hemen dışarı çıktı, yeni bir troykaya atladı. Oturmasıyla birlikte ayağa fırladı ve arabacıyı, genç köylüyü dövmeye, yumruğuyla ensesine vurmaya başladı. Arabacı atları öfkeyle kırbaçlayınca atlar ileri atıldı, ulağın yumruğu makine gibi amansız bir ritimle inip kalkar, onunla birlikte kırbaç da aynı tempoda şaklarken troyka gözden kayboldu.[4] Bu anlatının sonunda Dostoyevski o genç köylüyü düşünür, o köylünün köyüne döndüğü zaman küçük düşmesinin acısını çıkarmak için karısını dövdüğünü hayal eder. "Bu mide bulandırıcı sahneyi," der, "hayatımın sonuna kadar unutamadım."[5]

4 Bu tür olaylar Dostoyevski'nin zamanında sıradan olaylardı. Custine Markisi, *Russie en 1839* adlı çalışmasında buna benzer bir sahne aktarıyor. "Biraz ötede at arabalı bir ulak gördüm, bir *feldjaeger* ya da rezil bir resmi görevli, arabadan indi, kibar iki arabacıdan birinin yanına koştu, adama kamçısıyla, sopasıyla ve yumruğuyla vurdu." George F. Kennan'ın *The Marquis de Custine and His Russia in 1839*'da anlatılıyor (Princeton, NJ, 1971), 28.

5 *DW* (Ocak 1876), 186.

4. Askeri Mühendislik Akademisi

Bu sözler 1876'da yazılmıştı, *Suç ve Ceza* için tuttuğu notlar arasında geçen, "Kişisel olarak ilk kez küçük düşüşüm, at, ulak,"[6] sözleri Dostoyevski için bu deneyimin ne kadar önemli olduğunu, kendi gelişiminde bu deneyime nasıl oluşturucu bir rol biçtiğini gösterir. Çünkü ulak, hizmetinde çalıştığı kaba, baskıcı yönetimin bir simgesinden başka bir şey değildir – köleleştirilmiş bir köylü sınıfına çıplak güçle egemen olan, böylece köylülerin hayatlarındaki şiddeti ve acımasızlığı körükleyen bir yönetim. "O ulağı asla unutamadım, Rus halkında utanç verici ve acımasızca olan ne varsa, bunların çoğunu o zamanlar, uzunca bir süre ve deyim yerindeyse istemeden, açık şekilde tek taraflı bir şekilde açıklama eğilimindeydim."[7] Bu ihtiyatlı sözlerle Dostoyevski 1840'larda, biricik takıntısının kölelik sorunu olduğu yıllardaki radikalliğinin gerisindeki dürtüyü açıklamaktadır. "Bu küçük sahne, deyim yerindeyse bana bir amblem gibi göründü, sebep ile sonuç arasındaki bağı çok açık biçimde sergileyen bir şey olarak. Adama her vurduğunda hayvana da vuruyordu. 1840'ların sonlarında, o en pervasız ve ateşli düşlere sahip olduğum dönemde, kendi kendime birden, bir gün bir yardım derneği (yani radikal ve sosyalist bir dernek) kurarsam, dedim, o derneğin amblemi ve simgesi olarak mührüne kesinlikle bu ulağın troykasını kazıttıracağım."[8] Dostoyevski, okurlarına gençliğinde köylü sınıfının kusurlarını yalnızca toplumsal ve

6 Fyodor Dostoyevski, *Suç ve Ceza'nın Notdefterleri*, yay. haz. ve çev., Edward Wasiolek (Chicago, 1967), 64.

7 *DW* (Ocak 1876), 186.

8 *age.*

siyasal deyimlerle açıkladığını söylüyor, yalnızca enselerine inen o sıkılı yumruğun sonuçları olarak. Bu yumruk ortadan kalktığı zaman, o kusurların da ortadan kalkacağına inanıyordu.

On altı yaşındaki bir genç, tamamıyla suçsuz birine karşı böylesine soğukkanlı, böylesine sistemli ve yöntemli bir biçimde gaddarca davranıldığını o zamana kadar hiç görmemiştir, buna kuşku yok. Bu olaydaki insanlıkdışı davranışın "resmi" niteliği, belki de birden kötülüğün olası toplumsal kökenini görmesini sağladı. Biz burada bir kez daha onun kendisini hiç ilgilendirmeyen genel ve toplumsal bir sorundan bu derecede etkilenecek kadar duyarlılık sınırlarının geniş olduğunu görüyoruz.

On dokuzuncu yüzyıl başlarının Romantizm'i eleştirilirken, "gerçek hayat"ın büyük çalkantılar yaratan toplumsal ve siyasal sorunlarına sırt çevirmiş tekbenci ve iç gözlemci olmak gibi klişeler hâlâ kullanılmaktadır. O zamanki yönetim, Benedetto Croce'nin dediği gibi, bambaşka bir görüşteydi. "Dünyada çekilen acılar, evrenin gizemi, aşkta ve kahramanlıkta yüce olana ulaşma güdüsü, düşlenen sonsuz mutluluğa ulaşamamanın yarattığı üzüntü ve umutsuzluk, Hamlet gibi mezar ziyaretleri, romantik bir soluk benizlilik, romantik sakallar, romantik saç kesimleri – bütün bunlar ve bunun gibi şeyler huzursuzluğun kanıtlarıdır. Bunların komplocu gruplara katılması, ilk firsatta ellerinde silahlarla ayaklanması bekleniyor ve bundan korkuluyordu."[9] Genç Dostoyevski hiç kuşku yok ki bir romantikti ama edebiyattan edindiği izlenimler hayattan edindiklerini güçlendirdi. Dostoyevski, Karamzin'i ve Puşkin'i okumuş olmasaydı, Schiller'in "güzel ve yüce olan"ını kendine mal etmeseydi, o köylü arabacının dövülmesinden o kadar etkilenmeyecekti.

* * *

Dostoyevski Petersburg'a bu sarsıcı olayla, arabacının dövülmesi olayıyla ilk adımını atıyordu, hizmetine girmek üzere olduğu yönetimin gözalıcı önyüzünün arkasında gizli iğrenç yüzünü görmesini sağlayan bir olaydı bu. Gerçekten de memur sınıfıyla ilk ilişkisi, Rus toplumunun bütün kurumlarında süregelen yolsuzluklarla yüz yüze gelmesine yol açtı. St. Petersburg'a geldiklerinde Dr. Dostyoyevski oğlanları bir hazırlık okuluna bıraktı, burada oğlanlar akademiye giriş sınavlarına hazırlanacaklardı. Ama bu önemli destek bile başarının garantisi değildi. Mihail "sağlığının bozuk" olması yüzünden kabul edilmedi; Fyodor sınavda çok başarılı oldu ama, giriş ücretini ödemeden boş kontenjanlardan biri kendisine verilmedi. Dr. Dostoyevski oğulları için başvurduğunda kendisine söz vermişlerdi ama sonradan anlaşıldığına göre kontenjanlar sınavı yapanlara "armağan" verebilen öğrencilere ayrılmıştı. "Ne çürümüşlük!" diye yazar babasına Dostoyevski öfkeyle. "Tek bir ruble için ne mücadeleler vermesi gereken bizler para ödemek zorundayız ama başkaları

9 Benedetto Croce, *Storia d'Europa nel secolo decimonono* (Bari, 1953), 55.

–zengin babaların çocukları– parasız kabul ediliyor."[10] Bereket Kumanin'ler imdatlarına yetişti, gerekli parayı verdiler. Mihail sonunda başka bir istihkâm okuluna kabul edildi ve Baltık vilayetine gitti.

Tamamıyla maddi bir açıdan bakılırsa, Dr. Dostoyevski oğulları için iyi bir seçim yapmıştı. O muhteşem Mihailovski Sarayı sınırları içinde yer alan Askeri Mühendislik Akademisi, Rusya'da 1830'larda kendi türünün en iyisi olarak kabul ediliyordu, I. Nikola'nın koruması altında olduğu için orada yer bulmak özellikle çok önemliydi. Ama Dostoyevski'nin akademideki hayatı bir işkenceye dönüştü, kendisini oraya gönderme kararını her zaman berbat bir karar olarak gördü. Yanlışlık yalnızca onun gerçek ilgisini dikkate almamakla sınırlı değildi, onu fiziksel şiddetin, askeri acımasızlığın, demir gibi bir disiplinin egemen olduğu bir toplumsal çevreye dahil olmaya zorlamaktaydı; aynı yıllarda Herzen'in Moskova Üniversitesi'nde egemen olduğunu söylediği rahat ve demokratik arkadaşlık ortamı yoktu orada. "Ne örneklerle karşılaşmadım ki!" sözleriyle hatırlıyor Dostoyevski yirmi yıl sonra. "On üç yaşında bütün hayatlarının hesabını yapan çocuklar gördüm: nerede hangi rütbeye yükselebilirler, hangisi daha kârlı, nasıl çok para kazanbilirler (ben İstihkâm'daydım), şöyle kolay bir komutanlık ele geçirmenin en hızlı yolu neydi!"[11]

Kafası "güzel ve yüce" şeylerin düşünceleriyle dolu olan o Moskovalı genç için arkadaşlarının ahlak açısından bu kadar sıradan olması utanç verici ve hayal kırıcıydı. Devlet görevlisi ulak olayına o kadar öfkelendiğine göre, yüksek sınıfların, kendilerinden daha aşağıda gördükleri herkese karşı gaddarca davranışlarından nasıl dehşete kapıldığını tahmin etmek güç değil. D. V. Grigoroviç'in anıları akademideki hayatın bu yönünün son derece eleştirel bir fotoğrafını veriyor, hatta altmış yıl uzaktan bile bu tür anılar "acı verici"[12] olabiliyordu. Alt sınıftan gelen çocuklara acımasızca işkence etmek, yaşça büyük çocukların sahip olduğu ayrıcalıklardan biriydi. Yetkililer dışarıdan bakınca disiplin varmış gibi göründüğü sürece bu acımasızlık oyununa ses çıkarmıyorlardı, herhangi bir başkaldırı ya da direnç suçu işleyen biri öyle dayak yerdi ki kendini hastanede bulurdu.

Kendini böyle bir çevrenin ortasına bırakılmış bulan Dostoyevski'nin ilk tepkisi, kendisini tamamıyla bir yabancı, toplum dışına itilmiş biri gibi hissetmek oldu. O zamanlar yutar gibi okuduğu Romantik edebiyatın dilini kullanarak, okula kabulünden tam altı ay sonra Mihail şöyle yazıyordu: "[İnsanın] ruhunun atmosferi, gökyüzüyle yeryüzünün birliğinden oluşur; insan ne kadar da doğal olmayan bir çocuktur; manevi doğa yasası çiğnenmiştir... Bana öyle görünüyor ki dünya olumsuz bir anlam kazandı, yüksek, damıtılmış manevilikten bir yergi ortaya çıktı."[13] Dos-

10 *Pis'ma*, 4: 236; 4 Şubat 1838.
11 *age.*, 4: 267.
12 *age.*, 235.
13 *age.*, 1: 46; 9 Ağustos, 1838.

toyevski şimdiden insan hayatını, insanın doğasındaki maddi olanla manevi olan arasında bitmeyen bir savaş gibi görmeye başlıyordu; ayrıca dünyayı hep "günahtan arınmak için acı çekme mekânı" olarak görmeye devam edecekti, orada atlatılan sınavlar, çekilen çileler ahlaksal arınma gibi yüksek bir amaca hizmet ederdi.

Dostoyevski'nin arkadaş edindiği, daha sonra önemli bir sanatçı olan genç bir öğrenci Fyodor'u şöyle tanımlıyor: "Üniforması üzerinden dökülüyordu, sırt çantası, sorguçlu şapkası, tüfeği – hepsi sanki bir süreliğine takmak zorunda olduğu bir çeşit zincirmiş gibiydi, sanki kendisine çok ağır geliyordu."[14] Grigoroviç'in dediğine göre, Dostoyevski daha o zamanlar bile "asosyallik özellikleri" gösteriyor, "bir kenarda duruyor, eğlencelere katılmıyor, bir kitaba gömülüyor, yalnız kalabileceği bir yer arıyordu."[15] O yıllarda akademide görevli genç bir subay olan A. I. Savelyev onun "çok dindar" olduğunu söylüyor, "Ortodoks Hıristiyan inancının bütün gereklerini büyük bir istekle yerine" getirirmiş. "Sık sık elinde İncil'le, Zschokke'nin *Die Stunden der Andacht*'ıyla (Hıristiyanlığın sevgi ilkesinin toplumda hayata geçirilmesinin gerekliliğine güçlü bir biçimde vurgu yapan, ibadetle ilgili deneme yazılarından oluşan ünlü bir derleme) ve bunun gibi şeylerle dolaşırdı. Peder Poluektov'un verdiği din dersinden sonra Fyodor onunla uzun uzun sohbet ederdi. Bütün bunlar arkadaşları için öylesine dikkat çekici şeylerdi ki ona Keşiş Photius adını takmışlardı."[16] Kendi başınayken Hıristiyanlıktaki toplumcu düşüncelere kucak açmakla yetinen biri değildi; akademi hayatındaki bazı kötü davranışlara karşı çıkarak o düşünceleri cesaretle uygulamaya geçirmeye çalışıyordu.

Savelyev, Dostoyevski ve arkadaşı Ivan Berezhetski'nin "yoksul, zayıf, savunmasız insanlara karşı duydukları sevgi ve şefkat"le öteki çocuklardan ayrıldıklarını hatırlıyor. Onlar "bu alışagelmiş şiddeti durdurmak için her yolu denediler, nöbetçileri, okul hizmetlerine bakanları korumaya çalıştılar."[17] Fiziksel eziyet akademide, yabancı dil öğretmenlerinin, özellikle Almanların çok sevdikleri bir salon sporuydu, Dostoyevski buna da karşı çıkmıştı, her zaman sonuçta başarılı olmasa da.

Taş baskısı öğrenci gazetesinin yayın yönetmeniydi – bu belli oranda başkalarının gözünde genel saygınlık ve onay kazanmak demekti. Yalnız bir insan olarak bilinmesine karşın kendi kafa dengi küçük bir arkadaş grubu vardı, bunların bazıları bir gün hayatında önemli bir rol oynayacaktı. Grigoroviç'le ikisinin ortak yanı, edebiyat ve sanata çok meraklı olmalarıydı; 1840'larda "ilerici" bir çevrenin merkezinde yer alacak olan A. N. Beketov'la derin bir toplumsal kaygı ve ahlak tutkusunda buluşuyorlardı; Dostoyevski ile kısa bir arkadaşlık döneminden sonra bir daha ortada görünmeyen Berezhetski, insancıllığı, entelektüel gösteriş merakı, kurumlu

14 *DVS*, 1: 106.
15 *age.*, 127.
16 *age.*, 97.
17 *age.*, 99.

zarifliğiyle onun ilgisini çekmiş olabilir. Bütün anılarda Dostoyevski'nin akademide en yakın arkadaşı olarak Berezhetski'nin adı geçiyor. Savelyev onları sarayın büyük odalarında iri adımlarla yürür ve çağdaş şiirden (Zhukovski, Puşkin ve Vyazemski'den) söz ederken gördüğünü söylüyor, bu arada öğrenci grubunun geri kalanı ya her salı dans dersinde olurdu ya da açık hava sporlarıyla ilgilenirdi. Bir başka anı yazarı onların yüksek sesle Schiller konusunda atıştıklarını anlatıyor, Dostoyevski son açıklamasını yapmak için koridorda Berezhetski'nin arkasından koştururmuş.

1840 başlarında Mihail'e yazdığı mektupta Fyodor bir önceki yıl "kardeşce bir sevgi duyduğu" bir arkadaşının bulunduğunu yazıyor; "Yanımdan ayrılmayan bir arkadaşım vardı, o şekilde sevdiğim tek yaratık." Bu kişi ancak Berezhetski olabilir, Schiller'in yapıtları üzerine sohbet ettiği kişi. "Schiller'i ezbere biliyordum, onu konuşuyor, onu düşlüyordum... *Onunla birlikte* Schiller okuyarak *onda* o soylu, o coşkulu Don Carlos'un, Marki Posa'nın ve Mortimer'in var olduğundan emin olmak istedim. O arkadaşlık bana öyle çok keder ve sevinç kaynağı oldu ki!.. Schiller adı benim için çok yakınımın bir adı haline geldi, pek çok hayali çağrıştıran bir çeşit büyülü ses, bunlar çok acı, kardeşim."[18] Erkekler arası arkadaşlığın ısısı on dokuzuncu yüzyıl başlarında Rusya'da çok yüksekti, o büyülü Schiller kalkanının altında, erkekler arası tutkulu bağlılık 1830'larda hiç de olmayacak şey değildi.[19] Bunun neyi gösterdiğini, bu olayda, Dostoyevski'nin arkadaşında somutlandığına inandığı Schiller kişilerinin adlarından çıkarabiliriz – hepsi de, özgürlük ve adalet gibi büyük toplumsal davalara hizmet etmek için yüksek idealizmden, sevgiden ya da arkadaşlıktan esinlenen genç adamlardı.

Berezhetski ile arkadaşlığının anıları Dostoyevski için niçin "acı verici" olsun, bilmiyoruz; bir nedenle araları açılmıştı herhalde. Burada yeraltı adamının derin açıklamaları boşlukları doldurmamıza yardımcı olabilir. "Bir keresinde gerçekten de bir arkadaşım oldu. Ama ben özünde bir zorbaydım; üzerinde tam bir etkim olsun istiyordum... Çevresindekileri küçük görmesini, onlardan tamamıyla kopmasını istiyordum... Ama kendisini tamamıyla bana adadığı zaman hemen ondan nefret etmeye başladım, onu yanımdan uzaklaştırmak istedim, sanki benim tek istediğim şey onun üzerinde zafer kazanmaktı, onu hükmüm altına almaktı, başka bir şey de-

18 *Pis'ma,* 1: 57; 1 Ocak 1840.

19 Yalnızca bir örnek olarak, Herzen *Memoirs of a Young Man*'de (1840) Nikolay Ogarev ile arasındaki arkadaşlığı betimlerken kesinlikle aynı duygu zonklamasını hisseder. "Bizi birbirimize çeken anlaşılmaz bir güç vardı; onun bir erkekkardeşim olduğu, aramızda bir ruh akrabalığı bulunduğu yolunda bir önsezim vardı, o da benim için aynı şeyi hissediyordu... Birbirimize âşıktık *à la lettre,* her geçen gün biraz daha âşık oluyorduk." Onların ülküsü Schiller'di ve "onun kahramanlarının kişiliklerini kendimize mal etmiştik. Hayat muzaffer ve muhteşem bir şekilde karşımızda duruyordu; insanlığın iyiliği uğruna hayatlarımızı vermeye yemin etmiştik," vb. Aleksandr Herzen, *My Past and Thoughts* içinde, çev. Constance Garnett, düz. Humphrey Higgens, 4 cilt (New York, 1968), 4: 1823.

ğildi." Bu pasaj, Dostoyevski'nin kendi kişiliğinin çarpıklığı –pek yakında sergilediğini görme fırsatına sahip olacağımız sapıklıklar– konusunda erginleşmiş yargısını gösteriyor olabilir. Akademide Dostoyevski'nin içinde bulunduğu zor hayat koşulları kuşkusuz arkadaşından fazlaca sevgi ve sabır beklemesine yol açtı, sonunda arkadaşının sabrını taşırdı. Belki de Dostoyevski'nin "Schiller'cilik"e karşı eleştirel tavrını, böyle bir deneyimden kaynaklanan bir davranış tarzı olarak görmemiz gerekir.

* * *

Akademide geçen yıllar içinde Dostoyevski'nin hayatındaki en önemli olay babasının ölümüydü (ya da öldürülmesi). Babası, tahminlere göre, öldürüldüğünde Dostoyevski iki yıldır babasını hiç görmemişti. Oğullarını St. Petersburg'a yerleştirdikten sonra Dr. Dostoyevski Moskova'ya döndü ve onları bir daha görmedi. Sağlık nedeniyle (romatizma ağrıları ve gözlerinin bozukluğu şikâyetiyle emeklilik başvurusunda bulunmuştu) görevinden ayrıldı, Darovoe'ye yerleşti. Marya Fyodorovna'nın ve hastaneden bir-iki dostunun desteğinden yoksun kalınca taşra yalnızlığı içinde manevi yönden paramparça oldu. Hâlâ ev işlerine bakan Alyona Frolovna, sanki karısı hayattaymış gibi doktorun karısıyla uzun uzun sohbet ettiğini, ağladığını duyuyordu, kendini fena halde içkiye vermesi de bu günlere rastlıyordu. Moskova'da Dostoyevskilere ev hizmetçisi olarak hizmet eden genç iki köylü kızı vardı, onlardan biri onun metresi oldu ve 1838'de gayrımeşru bir çocuk doğurdu. Babasına o günlerde neler olduğundan Dostoyevski'nin haberinin olması olasılığı pek yoktur – nereden bilgi almış olabilir, hiç bilmiyoruz.

Freud, "Dostoyevski ve Baba Katili" adlı o ünlü makalesinde cinayet haberini alan Dostoyevski'nin göstermiş olabileceğini varsaydığı tepkiyi esas alarak onun üzerine kocaman bir bina inşa eder; psikanaliz kuramına göre, Oidipus rekabeti yüzünden Dostoyevski'nin hep hissettiği ama hep bastırdığı öldürme dürtüsüyle yapmak istediği şeyi sonunda biri yapmıştır. Kendisinin en gizli ve en dayanılmaz isteğinin gerçek olduğu haberini duyunca suçluluk duygusuna kapılmış, ilk sara nöbetiyle kendini cezalandırmıştır. Aslında Dostoyevski'nin ileriki yıllarda yaşadığı sara nöbetlerinin daha erken dönemlere ait ipuçlarını gösteren kaynak malzeme yok elimizde. Freud'un kanıt olarak gösterdiği "olgular"ın en iyi olasılıkla kuşkulu olduğu gösterilebilir, en kötü olasılıkla da yanlış olduğu; Dostoyevski'yi psikanaliz terimleriyle "açıklama" çabası içinde Freud'un ona yakıştırdığı hastalık hikâyesi tam anlamıyla kurgusaldır.[20] Daha ilerde göreceğimiz gibi, Dostoyevski'nin sanki cinayetle kendisinin bir ilişkisi varmış duygusuna kapıldığını, duygusal olarak suçun büyük bir parçasını üstlendiğini söyleyen Freud'u bu görüşünde haklı bulmamız için yeterince neden vardır ama bu nedenler Freud'un iddia ettiklerinden hayli farklıdır.

20 Bkz. Joseph Frank, "Freud's Case History of Dostoevsky," *Dostoevsky: The seeds of Revolts 1821-1849* içinde, (Princeton, NJ, 1976), 379-392.

Dr. Dostoyevski iki oğlunun doğru dürüst birer meslek sahibi olmalarını istiyor, sürekli olarak bunun yolunu açacak başlangıcı yapmalarını sağlamak için elinden geleni yapmaya çalışıyordu. Hiçbir şey planlandığı gibi gitmezmiş gibiydi, durmadan hesapta olmayan harcamalar çıkıyordu. Mektuplarda Dr. Dostoyevski'nin ödediği 300 ruble epeyce konu edilmiş: Bu 300 rubleyi hazırlık okulu ücretine ek olarak ödemişti, böylece oğulları toplarla ve istihkâmla ilgili ek eğitim alabilecekti – ancak onlardan daha sonra öğrendiğine göre meğer "[Kostomarov] için üç yüz ruble ödemesine gerek yokmuş."[21] Mihail'in akademiye kabul edilmediği haberi büyük bir şaşkınlık yarattı, Fyodor'un parasız kabul edilmeyişi de öyle. Dr. Dostoyevski'nin mektupları kaygı ve telaş ifadeleriyle dolu; ama parasal açıdan çok zorlansa da oğullarının taleplerini karşılamaya çalışıyordu. Oğlanlar Aralık 1837'de yazdıkları ortak mektupta yetmiş ruble için teşekkür ediyorlardı, bu miktar ihtiyaçlarını karşılamaya bol bol yetiyordu. "Mektubunu, mektubunla birlikte yetmiş rubleyi aldık, bu parada senin alın terinin, katlandığın yoksunlukların bulunduğunu biliyoruz. Bu yüzden o para bizim için o kadar değerli ki! Sana teşekkür ediyoruz, en derin şükranlarımızı sunuyoruz, bizim için yaptığın her şeyin farkındayız."[22] Fyodor ile Mihail'in babalarına yazarken kullandıkları –anne ve babalarının mektuplarının tonuna öykünen– yüksek üslup işte böyle. Ama her ikisi de nesnel koşullar gereği böyle duygulara kapılmakta haklı olduklarını biliyordu.

Her iki oğlu da ayrı ayrı okullarına yerleştikten sonra bile Dr. Dostoyevski'nin üzüntüleri hiçbir şekilde son bulmadı. Hâlâ bilinmeyen nedenlerden dolayı Fyodor okuldaki ilk yılında sınıf atlayamadı, bu haberi bildiren mektubu alınca Dr. Dostoyevski kısmi bir felç geçirdi. Dostoyevski hem babasına hem de Mihail'e yazdığı mektuplarda bu tersliğin nedenini bazı profesörlerin düşmanlığı olarak açıklıyor, hepsi pekiyi olan notlarını haksızlığın kanıtı olarak gösteriyordu. Gelgelelim askeri talim notlarını yazmamıştı, hepsi son derece düşüktü ve belki de başarısızlığının gerçek nedeni buydu. Akademide kayırmacılığın çok yaygın olduğunu bildiği için, belki de, tek başına talim notlarının zayıf olmasının bütün öteki notlarını sıfırlamaya yetmeyeceğine inanıyordu. Bu tersliğin nedeni ne olursa olsun, babasına karşı çok kötü bir vicdan azabı duymasına yol açtığı muhakkaktı. Mihail'e "Zavallı babamızın gözyaşları ruhumu yakmasaydı başka hiçbir şey umurumda olmazdı,"[23] diye yazdığı zaman hiç değilse babasının gözyaşları kısmının doğru olduğunu kabul etmeliyiz.

Babasından defalarca fazladan para talep etmek Dostoyevski'nin kendisini de üzüyordu herhalde. Bütün bu talepler gereksinim kılıfına sarılarak yapılıyordu; ama gerçek nedeni daha varlıklı arkadaşlarının yanında Dostoyevski'nin çok acınası bir varlık durumuna düşmek istememesiydi. Dostoyevski, öğrenci arkadaşlarının ço-

---

21 *Pis'ma,* 57; 1 Ocak 1840.

22 *age.*, 4: 233; 3 Aralık 1837.

23 *age.*, 1: 49; 31 Ekim 1838.

ğunu aşağı görüyor olabilirdi ama onların kendisini hem kişi olarak tuhaf *hem* de toplumsal açıdan aşağı görmesi düşüncesine dayanamazdı, toplumsal konumunu ve özsaygısını koruma savaşı mektuplarında açıkça görülür. 1839 ilkbaharında yazdığı mektupta babasından para ister, okuldan verilen çizmelere ek olarak bir çift çizme satın alacak, düzenli olarak verilen tayına ek olarak çay ısmarlayacak, kitapları için bir dolap alacaktır. Bu isteği haklı göstermek için babasına yalnızca içinde yaşadığı topluluğun "kuralları"na uyduğu açıklamasında bulunuyordu. "Niçin farklı olayım," diye soruyordu, kendi ikilemini ortaya koyarak. "Bu tür farklı kişiler bazen en korkunç çirkinliklere maruz kalıyor."[24]

Söz ettiği "kurallar" aslında arkadaşlarının gözünde yakışık alır bir toplumsal konumu korumak için gerekli koşullardı. Daha sonra önemli bir kâşif ve doğal bilimci olacak olan Kont Peter Semenov'un anılarında bunu doğrulayan bir şey var. Nasıl olduysa Semenov, Peterhof'ta Dostoyevski'yle aynı çadırda kaldı. "Onunla aynı kampta yaşadım, aynı bez çadırlarda ... kendi çayım olmadan idare ettim (sabahları ve akşamları biraz veriyorlardı), verilen çizmeler dışında çizmem yoktu, F. M. Dostoyevski kadar çok kitap okuyordum ama kitaplarım için bir kitap sandığım da yoktu. Sonuçta bunlar gerçek birer gereksinim değildi, sadece kendi çayları, çizmeleri ve sandıkları olan öteki arkadaşlardan geri kalmak istemiyordum."[25]

Anlayabildiğimiz kadarıyla Dostoyevski'nin para istemek için eve mektup yazıp da istediği miktarın kendisine gönderilmediği olmadı. Mart 1839'da elli ruble borcu olduğunu yazdı (bu borcun ne borcu olduğunu açıklamaksızın), ayrıca kamp harcamaları için de on ruble istiyordu. Yanıt olarak doksan dört rubleye değiştirebileceği senetler geldi. İki ay sonra yeni bir talepte bulundu, bu kez Dr. Dostoyevski, Darovoe'de işlerin durumunun karanlık tablosunu çizen bir yanıt verdi – bilinen gerçeklerle uyuşan bir tablo. Oğluna son birkaç yıldır çok az ürün alındığını hatırlatıyordu, içinde bulundukları yıl hepsinden kötü olacaktı. Hatta, dediğine göre, bir önceki yıl işler o kadar kötü gitmişti ki köylülerin kulübelerinin saz damlarını hayvan yemi olarak kullanmışlardı; "ama şu an içinde bulunduğumuz durumun yanında bu hiç kalır. İlkbahar başından beri tek damla yağmur düşmedi, hatta çiy bile yağmadı. Sıcaklar ve korkunç rüzgârlar yüzünden her şey mahvoldu. Her şeyin mahvolmasını bırak, açlıktan öleceğiz. Bütün bunlardan sonra, para göndermedi diye babana homurdanmaya devam edebilir misin?"[26] Yine de Dostoyevski'nin istediği para, idareli harcaması uyarısıyla birlikte gönderildi. Bu mektup 27 Mayıs 1839'da yazılmıştı; Dr. Dostoyevski Haziran başlarında öldü, belki de bir ya da iki hafta sonra. Oğluna ilettiği bu umutsuz haber, sözcüğün tam anlamıyla onun son vasiyetiydi, Dostoyevski bu mektubu babasının ölüm haberiyle birlikte aynı zamanda almış olsa gerekir.

---

24 *age.*, 52; 10 Mayıs 1839.
25 *DVS*, 1: 210.
26 V. S. Nechaeva, *V seme i usadbe Dostoevskikh* (Moskova, 1939), 121.

* * *

Cinayet olduğu varsayılan ölümün çelişkili öykülerini burada incelemek gerekmez. İster bu cinayet kendiliğinden gelişen bir öfke patlaması sonucunda işlenmiş olsun, ister önceden dikkatle planlanmış olsun ya da isterse –kendi kederinin ve umutsuzluğunun ya da 1839'da o bölgede kavurucu kuraklık sırasında kendisinin geleceğini karartan köylülerin açıkça laf dinlemezliğinin bedelini talihsiz köylülere çok pahalıya ödeten– Dr. Dostoyevski'nin dayanılmaz sıkıştırmaları ve sertliği sonucunda işlensin, bu soruların hiçbiri kesin olarak yanıtlanamaz. Besbelli ki boğulma suretiyle ölmüş, gövdesinde de cinayet olduğuna dair görünür hiçbir işaret yok. Dr. Dostoyevski'nin inme sonucu öldüğü rapor edilmiş, o bölgede cinayete kurban gittiği dedikoduları dolaşsa da aile bu konuyu kurcalamamaya karar verdi. Kumanin'ler çok çabuk öfkelenen doktoru pek sevmezlerdi; cinayeti kanıtlamak nerdeyse olanaksızdı, kanıtlansa bile bu nerdeyse bütün erkek toprak kölelerinin araziden sürülmesi, çocukların baba mirasının yok olması anlamına gelecekti. Andrey Dostoyevski, iki ağabeyine daha en başında bunun bir cinayet olduğunun söylendiğinden kuşkulanıyor.[27]

Bütün bunları düşününce, babasının ölüm haberini alan ve ölüm nedenini öğrenen Dostoyevski'nin büyük bir suçluluk ve vicdan azabı duygusunun altında ezildiğini pekâlâ tahmin edebiliriz. Bu dönem içinde hissettiği rahatsızlık –hem sınıf geçememenin, hem de babasının toplumsal konum açlığını doyurmak için

---

27 Andrey'e göre, Dr. Dostoyevski öldükten ve gömüldükten bir hafta sonra, kayınvalidesi küçük çocukları toparlamak ve işlere göz kulak olmak üzere geldi. Komşuları –emekli Binbaşı Khotyaintsev ile karısı– ona bunun doğal bir ölüm olmadığını, cinayet olduğunu söylemişler, ailenin çıkarlarını korumak istiyorsa bu cinayeti kurcalamamasını öğütlemişler. Dr. Dostoyevski'nin sonuyla ilgili olarak onun Moskova'ya ulaştırdığı ve aile tarafından kabul edilen öykü bu.

O bölgenin kayıtlarını inceleyen son bir araştırmacı besbelli ki ailenin bilmediği bazı gerçekleri ortaya çıkardı. Bir cinayet olasılığı söylentisine ilk olarak bir başka komşu tarafından yetkililerin dikkati çekilmiş. A. I. Leybrekht, bölge mahkemesi tarafından sorguya çekildiğinde, Binbaşı Khotyaintsev'in yetkililerin dikkatini cinayet olasılığına çekmesini kendisinden özellikle *rica* ettiğini söylemiş. Khotyaintsev toprak sınırı konusunda Dostoyevskilerle mahkemelikti, beş yüz köylüsü olan daha zengin bir toprak sahibiydi. Dostoyevskilerin köylülerinin bir kısmı cinayet suçlamasıyla Sibirya'ya sürülürse kendisininkine bitişik araziyi ucuza kapatabilirdi. Cinayet dedikodusu yaymak istemesinin nedenini bu açıklıyor ama aynı zamanda ailenin çıkarlarını düşünen bir dost gibi de görünüyor.

Dr. Dostoyevski'nin cesedi birbirinden bağımsız iki doktor tarafından incelendi, her ikisi de ölüm nedeninin felç olduğunu söyledi. Araştırma çeşitli taşra adli kurumlarınca bir yıl sürdürüldü. Katiller arasında oldukları düşünülen köylüler sorgulamadan geçirildi ama cinayetle ilgili hiçbir ipucu bulunamadı. Sürdürülen bu araştırmaların hiçbirinden Dr. Dostoyevski'nin yaşayan çocuklarının haberi yoktu anlaşılan, büyükannesine Khotyaintsev'in anlattığı, aile söylencesine giren öyküye Dostoyevski'nin kendisi de inandı, kendisinin manevi ve duygusal dengesi açısından bunun hesaba gelmez sonuçları oldu. *DVS* 1: 89-90; G. Fedorov, "K biografii F. M. Dostoevskomu," *Literaturnaya Gazeta 25* (18 Haziran 1975), 7.

kıt kaynaklarını sömürdüğünü fark etmesinin verdiği rahatsızlık– birden kendisini suçlama cinneti biçiminde patlak vermiş olabilirdi. Babası köylülere iğrenç derecede kötü davranıyorduysa bunun suçlusu kendisi değil miydi? Babasını bu korkunç sona sürükleyen şey, kendisinin tam anlamıyla uydurma "gereksinimler"ini karşılamaya çalışmak değil miydi?

Dostoyevski'nin ruhunda kopan fırtınayı bu tür sözlerle tanımlayabileceğimizi varsayıyorsak, o zaman onun 1840'lardaki davranışı için, yazdıklarının niteliği için, *belli* bir açıklama bulmaya yaklaşıyoruz demektir. Onun için, suçunu toplumsal deyimlerle dışarı yansıtarak suçundan kurtulmaya çalışmaktan daha doğal bir şey olamazdı, bu çaba kölelik karşıtı propaganda yapmak gibi gizli bir planla belli bir insancıllık kılıfına büründürülmüş oldu. O duyarlı insancıl kişiyi zaten köylü bir arabacının dövülmesi olayı çok sarsmıştı. Sancılı hayalinde yarattığı Darovoe sahneleri kimbilir onu nasıl kahretmişti? O sahneler için sorumluluğun bir kısmını üstlenmeden edemiyordu. Böylece suçluluk duygusu amansız bir kölelik düşmanlığına dönüştü. Bu suçluluk duygusunun sarsıntısından ancak o canavarca sistemin toptan yok edilmesiyle kurtulabilirdi ve işte bu amaç için sonu Sibirya'da noktalanacak olan bir yola girdi.

Bu kapsamda ve çok açık bir şekilde ortada olan nedenler yüzünden Freud'un, Dostoyevski'nin duygusal olarak baba katilliği suçunu üstlendiği görüşüne katılabiliriz. Ama babasının ölüm haberinin şokuyla Dostoyevski'nin ilk sara krizini geçirdiği yolundaki görüşe aile söylencesine uyarak sahip çıkan Freud'u, Dostoyevski'nin kendisinin 1845'te yazdığı mektuplar yalanlıyor; o mektuplarda Dostoyevski ilk kez saradan söz etmektedir, ayrıca bunun böyle olmama olasılığının bulunmadığını gösteren başka şeyler de var. Akademide Dostoyevski'yi tanıyan, anılarını kaleme almış kişilerin hiçbiri bu tür krizlerden söz etmiyor. Anıların hepsi de Dostoyevski'nin ölümünden sonra yazılmıştı, Dostoyevski öldüğü zaman sara krizleri çoktandır herkesin bildiği bir gerçekti. O zamanlar Dostoyevski yüz sınıf arkadaşıyla birlikte ortak yaşama alanını paylaşıyordu, sürekli göz önündeydi; bir sara krizini saklaması zordu.

Babasının ölümüne Dostoyevski'nin gösterdiği tepkiyle ilgili tek yazılı kaynakta –1839 yılı Ağustos ortasında Dostoyevski'nin Mihail'e yazdığı bir mektupta– haberi alınca yaşadığı sıradışı herhangi bir rahatsızlıktan söz edilmiyor. "Sevgili kardeşim! Babamın ölümüne çok gözyaşı döktüm" – tek söylenen bu. Dostoyevski'yi en çok kaygılandıran şey, küçük erkek ve kızkardeşlerinin geleceği, somut anlamda değil, daha ziyade manevi anlamda; Kumanin'ler tarafından eğitilecek olmaları düşüncesinden hiç hoşlanmıyor. O bakımdan Mihail'in –hiçbir zaman uygulamaya konmayan– planını hararetle destekliyor: Mihail subay çıktıktan sonra Darovoe'ye yerleşip kendini çocukların yetiştirilmesine adamak niyetinde. "Bir insanın kendi aile çevresinde ruhen uyumlu bir şekilde hazırlanması, her türlü eğilimin Hıris-

tiyanlık ilkeleri üzerine bina edilmesi, aile değerlerinden gurur duyma, günah ve onursuzluk korkusu – bu tür bir eğitimin sonucudur bu. Anne ve babamız mezarlarında rahat uyuyacaklar."[28] Kendisine verildiğini düşündüğü eğitim kesinlikle budur, o acı kaybının sarsıntısı altında şimdi ülküselleştirdiği şey de budur. Bu tür sözlerde babasıyla tam anlamıyla özdeşleşme duygusu kendini gösteriyor, aile söylencesi olarak gördüğü değerleri sürdürme isteği de buradan gelmekte.

Mektup ayrıca bir rahatlama duygusunu da yansıtıyor, sanki Dostoyevski'nin omuzlarından ağır bir yük kalkmış gibi. Mihail'e, eskisine göre daha sıklıkla, akademide çevresini kuşatan her şeye artık daha sakin bakabildiğini söylüyor. Ordudan ayrılma niyetinden ilk kez açıkça söz ediyor. "Bir tek amacım var, o da özgür olmak. Bunun için her şeyi feda ediyorum. Ama sık sık da, özgürlük bana ne getirecek diye düşünüyorum ... bilinmeyenler kalabalığı arasında tek başıma ne olacağım?"[29] Böyle can sıkıcı korkulara karşın Dostoyevski kendine ve geleceğine güvendiğini dile getirir, "kutsal umutlar"ının bir gün gerçekleşeceğine güveni tamdır. Dostoyevski daha önce babasının isteklerine karşı gelmeye –iradeler arasında kırıcı bir çatışmaya yol açmaktan başka işe yaramayacak bir başkaldırıya– asla cesaret edememişti. Babasının ölümüyle birlikte önemli bir duygusal engel önünden kalkmış oluyordu, böylece suçluluk duygusuna özgürleşme isteği eşlik ediyordu.

Belki de şimdi Dostoyevski'yi ruhunun "artık eski fırtınalı dalgalanmalardan" etkilenmediğini, "derin bir bilmeceyi gizleyen bir adamın kalbi"ne benzediğini yazmaya iten şey, böyle bir duygunun belli belirsiz bir şekilde farkına varmasıydı. Dahası, bundan sonra hayatının amacının, "hayatın ve insanın anlamını araştırmak" olacağını yazıyor. Bu girişimde daha şimdiden gösterdiği yeterli ilerlemeden duyduğu memnunluğu açıkladıktan sonra, açıklayıcı bir bilgi ekler, "hayatımın en iyi kısmını kendileriyle özgürce ve neşe içinde geçirdiğim yazarların kahramanlarını" derinlemesine araştırarak bu girişimi sürdürdüğünü söyler. Birkaç cümle sonra "İnsan bir bilmecedir," diye devam eder. "Bu bilmecenin çözülmesi gerekir, bütün hayatını bunu çözmeye harcarsan, sakın hayatını boşa harcadığını söyleme; ben bu bilmeceyle ilgileniyorum, çünkü insan olmak istiyorum."[30] Bu etkileyici sözlerin, babasının ölümüyle ilgili yorumlarını yazdığı bir mektupta yer alması bir rastlantı değildir. Çünkü hiçbir olay insan hayatı denen bilmeceyi bu kadar derinlemesine ve çarpıcı bir biçimde görmesini sağlayamazdı – hem dünyadaki hem de insan ruhundaki akıldışı, denetlenmesi olanaksız, yıkıcı güçlerin birden harekete geçmesi gibi bir bilmeceyi; kendi şımarıklıkları için babasından talepte bulunmak gibi bağışlanabilir hareketlerin, hesaplanması olanaksız ahlaksal sonuçları bilmecesini. Hayatının geri kalan bölümünde çözmeye çalıştığı bilmece işte buydu, hiç kimse de onu bunu çözmeye çalışarak hayatını boşa harcadığı için suçlayamaz.

---

28 *Pis'ma*, 2: 549; 16 Ağustos 1839.

29 *age.*, 550.

30 *age.*

5. Bölüm

İki Romantizm

Matematik ve mühendislik derslerinin zorunlu olmasına karşın, Askeri Mühendislik Akademisi'nde Rus ordusunun gelecekteki subaylarına insan bilimleri eğitimi de veriliyordu. Dostoyevski hiç değilse eğitiminin birinci ya da ilk iki yılında din, tarih, sivil mimari, Rus ve Fransız Dili ve Edebiyatı dersleri almış, aynı zamanda Almanca da öğrenmişti. Rus edebiyatı kürsüsünün başkanı V. T. Plaksin'di, ona göre romantizm çağdaş dünyanın sanatıydı; derslerinde Puşkin'i, Lermontov'u ve Rus halk şairi Koltsov'u anlatıyordu. Dostoyevski, edebiyat konusunda, düşünce olarak Alman Romantizmi'nin öğretileri dışında Plaksin'den fazla bir şey öğrenmiş olamazdı. Ama Fransız edebiyatı öğretmeni Joseph Cournant bambaşka biriydi, Dostoyevski'nin mektupları kısa süre sonra Racine, Corneille, Pascal'ın yanı sıra Ronsard ve Malherbe gibi Fransız Rönesans yazarlarına göndermelerle dolup taşmaya başladı. Cournant'ın ilgi alanı içine çağdaş edebiyat da giriyordu ve öğrencilerine Balzac'ı, Hugo'yu, George Sand'ı, Eugène Sue'yu tanıtmıştı. Dostoyevski 1839'da babasına yazdığı mektupta, biraz da abartarak, kendisi için gezici bir Fransız kütüphanesine abone olmanın niçin "kesinlikle gerekli" olduğunu açıklıyordu. "Fransız dilinde deha ürünü –matematik dehası ve askeri deha ürünü– ne kadar fazla eser var."[1]

Yine de askeri akademideki dersler Dostoyevski'nin insan bilimleri eğitiminin yalnızca küçük bir parçasını oluşturuyordu. O asıl eğitimini Peterburg'a geldiği zaman şans eseri tanıştığı Ivan Nikolayeviç Şidlovski'den almıştı. 1873'te kendisinin hayat öyküsüyle ilgili bir makale yazmak için malzeme almak üzere gelen bir yazara, "Şidlovski'den söz et ... o zamanlar o benim için çok önemli biriydi," der, "ve adının unutulmamasını hak eden biridir."[2] Ivan Şidlovski, Maliye Bakanlığı'nda görev almak üzere Petersburg'a gelmişti ama Dostoyevski kardeşler gibi onun aklı da edebiyattaydı, devlet hizmetinde değildi. Şidlovski görünüş olarak uzun boylu, dikkat çekici bir gençti, güzel konuşurdu, çok konuşkandı, yirmi bir yaşındaydı, kültürünün derinliği, yüksek konular üzerine çektiği tutkulu söylevlerle herkesi etkilerdi. Doğal olarak kendisi de şiir yazıyordu, kısa zaman sonra bir yolunu bulup şiirlerini yayımlatmayı ve başkentin edebiyat hayatının dış halkalarının içine sızmayı başardı. Geldikten kısa bir süre sonra Fransız Romantizmi'nin savunucusu N. A. Polevoy'a uğramıştı; Polevoy'un dergisi Puşkin'in deyimiyle "Jakoben" eğilimleri yüzünden

1 *Pis'ma,* 4: 242; 5 Mayıs 1829.

2 *DVS,* 2: 191.

1839'da kapanmış, Polevoy başka bir yayının yazar kadrosu arasına katılmıştı. Yeni yeni tomurcuklanan yazarın üzerinde Şidlovski'nin ne muazzam bir etki bıraktığını, ne biçim bir ışık halesi içinde genç yazarın gözlerini nasıl kamaştırdığını hayal etmek hiç zor değil. Şidlovski, Dostoyevski'nin edebiyat özlemlerini ciddiye alan, ona örnek olarak, öğütler vererek, onu yönlendirerek yüreklendiren ilk kişiydi.

Dostoyevski ne zaman boş kalıp akademiden kaçabilecek olsa zamanını Şidlovski'yle geçiriyordu; arkadaşı belki de 1839 sonlarında Petersburg'dan tamamıyla ayrıldığı zaman çok kederlendi. "Sık sık onunla bütün gece oturur kimbilir nelerden söz ederdik!"[3] diye yazıyor Mihail'e. Şidlovski'nin yol göstericiliği altında Dostoyevski'nin okuduğu büyük yazarlardan söz ediyorlardı ("Homeros'tan, Shakespeare'den, Schiller'den, Hoffmann'dan konuşuyorduk"),[4] Dostoyevski büyük oranda adları bile kendisinde korku veren Romantik kültür kahramanlarını onun gözüyle görmeye başlamıştı.

1830'ların tipik bir Rus romantiği olarak Şidlovski, bütün öteki romantikler gibi, dünyasal hayatın sınırları içinde tatmin edilemeyecek amansız arzuların ateşiyle yanıp tutuşuyordu. Günümüze kalmış olan birkaç şiiri, insanın varoluşu konusunda kendisini melankolik sorgulamalara sürükleyen bu Romantizm hastalığının ifadesidir. Bu sorgulara hiçbir zaman yanıt bulamamıştır ama Şidlovski bir Tanrı'nın var olduğu inancında bir avuntu bulmuştur, bu Tanrı bazen lütfedip varlığını doğada gösterir, mutsuz insanlara bir avuntu umudu sunar. Dostoyevski bu şiirlere çok hayrandı. "Ah, hemen, çok yakında Ivan Nikolayeviç'in şiirlerini okuyacağım," diye yazar Mihail'e 1838 sonbaharında. "Ne şiirler! Ne ilham verici düşünceler!"[5]

Şubat 1838'de Mihail'e yazdığı uzun mektupta Şidlovski, Mihail'le birlikte nasıl deli gibi içmek istediğini de, kendi şiirlerinde ölümsüzleşmek peşinde koşan arkadaşlarının karılarıyla nasıl düşüp kalktığını da hiç çekinmeden, rahatça yazmaktadır. Şidlovski hiç kuşku yok ki o "mezhebi geniş" yaradılışlı Ruslardan biriydi, Dostoyevski'nin daha sonra sık sık betimlediği, en çelişkili ahlaksal dürtüler arasında gidip geliyordu. Her türlü eski kafalılıktan tamamıyla bağımsızlaşmış biri olması elbette genç arkadaşlarına en çekici gelen yanıydı. Ama Şidlovski'nin taşkınlığı, kendi parçalanmış kişiliğinin yol açtığı şiddetli ruhsal krizlerin birinden kurtulup ötekine yakalanmasına engel olamamıştı.

Hiç olmazsa bir keresinde kapıldığı intihar dürtüsünü, dozu arttırılmış bir tutkuyla dua ederek atlatmaya çalışmıştı, Noel günüyse Mihail'e bir mucizenin meydana geldiğini söyler: "Gözümün önünde adeta bir şeyler aydınlandı; gözümden sıcak yaşlar fışkırdı – ve inandım."[6] Bir başka paragrafta, "Tanrı'nın iyi olduğuna

3 *Pis'ma*, I: 56; 1 Ocak 1840.

4 *age.*

5 *age.*, 51; 31 Ekim 1838.

6 Alıntı, G. Prochorov, "Die Brüder Dostoyewski und Shidlovski," *Zeitschrift für Slavische Philologie* 7 (1930), 320.

inanmamız gerekir," diye yazıyor, "yoksa Tanrı, Tanrı olamaz; Evren'in güzelliği bu görünür ve dokunulabilir iyiliktir... Büyük şairin tek gerçek işareti budur, kendisinin en tepe noktasına ulaşmış bir insan olan şairin; onu istediğin kadar çamurlara bula, kirlet, ona kara çal, baskı yap, işkence et, ruhu yine de dimdik ayakta duracak, kendisine sadık kalacak, ilham Meleği onu selametle hayat zindanından çıkarıp ölümsüzlük dünyasına taşıyacaktır... Bir testiden başka bir şey olmayan gövde er geç kırılır, o testiyle birlikte geçmişteki bütün günahlarımız, bazı erdemlerimiz hiçbir iz bırakmadan yok olur gider."[7] Dostoyevski'nin ustasının ağzından duyduğu, açlıkla özümsediği bu düşünceler, hem Romantik bencilliğin örneğiydi hem de Schelling'in etkisiyle başlamış, 1830'larda büyük oranda yaygınlık kazanmış olan panteistlere özgü bir şekilde, kendini yok etme itkisinin. Kısa zamanda çağının en güçlü kültür adamı olacak olan genç eleştirmen V. G. Belinski, *Edebiyat Düşleri*'nde insanın "sonsuz ve en yüce mutluluğu" diye yazmıştı, "Tanrı'nın bütün yaratıklarına karşı duyduğu sevgi duygusunda *Ben*'inin erimesine bağlıdır."[8]

Rus kültürünün bu Romantik evresinin değerlerini Dostoyevski'nin ne oranda derinlemesine özümsediği bir yıl sonra Mihail'e yazdığı mektuptan anlaşılabilir. "[Şidlovski'nin] ne olduğunu anlamak için ona şöyle bir bakmak yeterdi: O bir şehitti! Zayıflamış, avurtları çökmüştü; parıldayan gözleri kuru ve ateşliydi; yüzü fiziksel güzelliğini kaybettikçe manevi bir güzellik kazanmıştı. Acı çekiyordu, çok acı çekiyordu. Tanrım, o genç kızı ne kadar da sevmişti... Kız başka biriyle evliydi. Bu aşk olmasaydı o, şiirin saf, soylu, kayıtsız keşişi olamazdı. [...] [H]arika, soylu bir varlıktı, Shakespeare'in ve Schiller'in ona gösterdiği biçimiyle insanın gerçek bir taslağıydı; ama tam o günlerde Byron kahramanlarının karanlık delilik çukuruna yuvarlanmak üzereydi."[9] Bu son cümleyle belki de Şidlovski'nin intiharla savaşımına gönderme yapılmaktadır.

Dostoyevski'nin bu saf, kahraman tapıncı, dışavurumu bakımından dokunaklı derecede naiftir ama o Şidlovski'de insan ile insanın yazgısı arasındaki büyük Romantik çelişkinin somutlaşmış halini görüyordu, bu gördüğü şey artık hayalgücünü tutuşturmuş durumdaydı. Şidlovski sayesinde Dostoyevski, tıpkı Shakespeare ve Schiller'de algılamayı öğrendiği gibi, "harika, soylu bir varlık" olarak insanla yüz yüze gelmişti; Romantik deneyimin doruklarını ve derinliklerini hiçbir metin incelemesi böylesine dirimsel bir dolaysızlıkla aktaramazdı. Umutsuzlukla (ve umutsuzluk dolayısıyla kayıtsızlıkla) harmanlanmış tutkunun üstün soyluluğu, ulaşılması olanaksız bir ülkü uğruna çekilen acıların manevi değeri, bu romantik bağışıklığın, kendini feda eden "rahip"i olarak şairin rolü, acılarının arasında Tanrı inancını ve sevgisini ilan etmek – Dostoyevski şimdi bütün bunları yüceliğin doruğu olarak kabul ediyordu.

---

7 *age.*
8 Alıntı, V. G. Belinski, *Selected Philosophical Works* (Moskova, 1948), 14.
9 *Pis'ma,* 1: 56; 1 Ocak 1840.

M. H. Abrams, "Romantik felsefe ve edebiyatın tipik kavramlarının ve örüntülerinin" nasıl "yeri değiştirilmiş ve yeniden yapılandırılmış teoloji" olduğu, Hıristiyanlık usullerine ve duygusuna dönüşü yansıttığı[10] gerçeğiyle ilgili algımızı keskinleştirdi. "Aydınlanmanın akılcılığından ve davranış göreneğinden sonra belirgin bir Romantizm eğilimi," diye yazar, "Hıristiyanlık öyküsünün ve öğretilerinin yalın dramına, akıl ötesi gizemlerine bir dönüştü, yokoluş ile yaradılış, cennet ile cehennem, sürgün ile kavuşma, ölüm ile yeniden doğuş, keder ile neşe, kaybedilen cennet ile yeniden bulunan cennet gibi aşırı uçlara bağlı olan içsel Hıristiyan hayatının ani yön değişikliklerine, sert çelişkilerine dönüştü."[11] Dostoyevski'nin Şidlovski'den öğrenip benimsediği Romantizm değerleri, on dokuzuncu yüzyıl başı terimleriyle söylersek, çocukken Eyub Kitabı'nda kendisini heyecanlandıran dinsel çalkantı ve sorgulamaların yeni bir biçimiydi. Burada Dostoyevski'nin hayatında Şidlovski'ye verdiği önemin, daha önce sözü edilen nedenler dışında, daha da köklü bir nedenine işaret edebiliriz: Şidlovski'nin en önemli rolü, Dostoyevski'nin çocukluk dönemi din inancından, o inancın karmaşık çağdaş eşdeğerlerine atlamasına yardım etmek oldu. Hiç kuşku yok ki Dostoyevski bu önemli görevi yerine getiren adama hayatının sonuna kadar şükran duyacaktı!

Dostoyevski özümsemeye çok istekli olduğu Romantizm kültürünün yeni dünyasına uyarlanırken eski inançlarını yeniden değerlendirmek gibi bir işkenceye katlanmak zorunda kalmadı. İnsanın hem sıkı sıkıya dine bağlı olabileceğini, hem de kuşkular içinde kıvrandığını içtenlikle itiraf edilebileceğini gösteren canlı bir örnek olarak Şidlovski'nin daha ilerki yıllarda etkisini de hafife almamamız gerekir; Dostoyevski daha sonra sahici din inancını, dogmayı sessizce kabul etmekle asla karıştırmayacaktı. Bu Romantizm evresini kısa süre sonra Dostoyevski'nin geride bıraktığı doğrudur, daha sonra sık sık Romantik bencilliğin çeşitli türlerini gülünçleme ve yergi konusu yapmıştır. Ama Romantiklerin dünyasal hayatın sınırlılığından nefret etmeleri, özellikle manevi olarak acı çekmeyi olumlu görmeleri, onun kendi dünya görüşünün her zaman ayırıcı bir özelliği olarak kalmıştır.

* * *

1830'ların ortalarında, yani Dostoyevski'nin yeni düşüncelere en açık olduğu ergenlik döneminde, Rus kültürü bir geçiş dönemindeydi, bir yanda Alman Romantik edebiyatı ve İdealist felsefesinin egemen etkisi vardı, öte yanda da (daha sonra toplumcu gerçekçilik ya da Rusya'da Naturalizm olarak bilinecek hareketten epeyce bir şeyler içeren) Fransız toplumsal Romantizminin yeni yeni başlayan etkisi. 1820'ler kuşağı büyük bir siyasal çalkantı döneminde yetişmişti, toplumsal ve siya-

10 M. H. Abrams, *Natural Supernaturalism* (New York, 1971), 65.
11 *age.*, 66.

sal konulara büyük ilgi duyuyordu. *Evgeny Onegin*'in bütün okurlarının hatırlayacağı gibi, zamanın St. Petersburg züppeleri, Adam Smith'in öğretileriyle tanışıklığı zihinsel gardıroblarının olmazsa olmazı olarak görüyordu.[12] Aralık Ayaklanması'nın, ayaklanmanın ardından gelen sert baskı döneminin Rus toplumunda yarattığı şok, yine de daha sonraki kuşakların düşüncelerinin başka kanallara yönelmesine yol açtı. Alman Romantizmi'nin etkisinin tohumları 1825 öncesinde basbayağı ekilmiş durumdaydı, I. Niklola'nın gelişmesini teşvik ettiği, tamamıyla siyasetdışı sera ikliminde bu tohumlar rahatça filizlendi.

Sonuç olarak, insanların ve toplumun gerçek sorunlarıyla ilgilenmek, insan ruhunun sahici saygınlığına yaraşmayan şeyler olarak küçümsendi, reddedildi. İnsan ancak Mutlak'ın gizlerini çözmeye çalışarak, kendi özbilincinin kendisine fısıldadığı yüksek çağrıya sadık kalabilirdi. Sanat ve idealist metafizik, kültür ilgisinin odak noktası olarak hayatın bütün öteki alanlarının yerini aldı. Yalnızca bir tek yayın, Polevoy'un *Moskovskii Telegraf*'ı bu akıma direniyor, özellikle 1830 Fransız Devrimi'nden sonra yeni Fransız edebiyatının büyük bir kısmına egemen olan güçlü toplumsal ve toplumcu yönelim için olumlu şeyler söylemeye çalışıyordu. Ama bir romancı olarak Polevoy'un kendi sanatı 1830'ların ortalarının çok tipik etkilerinin melez bir amalgamı görünümündedir; her şeyden önce, hayalgücünün düşleriyle gerçek olanın sınırları arasındaki ebedi uyuşmazlığı vurgular. Dostoyevski entelektüel olgunluğa 1830'ların ortalarında ulaşmıştı, bu döneme egemen olan kültürel eğilimlerin orantısız karışımından çok etkilenmişti.

Dostoyevski'nin çizdiği Şidlovski portresi, insanın doğaüstü ya da aşkın güçler dünyasıyla ilişkisine vurgu yapan, metafizik Romantizm denebilecek bir hareketin ilkelerini hızla özümsemeye çalıştığına tanık olduğumuz mektuplarındaki çeşitli paragraflardan birinde yer alır. Dostoyevski, 1838 yazında, bir mektubunda Mihail'e övünçle söylediği gibi, "bütün Hoffmann'ları Rusça ve Almanca (*Kater Murr* henüz çevrilmedi)" okumuştu, ayrıca "Goethe'nin *Faust*'unu ve kısa şiirlerini de."[13] Genç eleştirmen Belinski de işte bu tarihte Hoffmann'ın Shakespeare kadar büyük olduğunu arkadaşlarına söylüyordu. Anılarında o dönemin resmini zekice ve derinlikli bir şekilde yansıtan bir başka genç eleştirmen P. V. Annenkov'un hatırladığına göre, "Hoffmann'ın öykülerinin fantastik dünyası ... her şeye kadir Mutlak Düşünce'nin sırrı verilmiş ya da vahyedilmiş bir parçacığı gibi görünür."[14] Rusya'nın en etkili sos-

---

12 "Adam Smith'ten aldı eğitimini / Vasat bir ekonomist olmadı; / Yani, devletler altın olmadan / Nasıl zenginleşir ve sağlıklı kalır / Bunun esasını söyleyebilirdi, / İşin sırrı, toplam olarak, *temel maddeler* zenginleştirir devletleri. / Babası bunu anlayamadı, / İpotek etti atadan kalma toprakları." (I.7), çev. Walter Arndt (New York, 1963).

13 *Pis'ma,* 1: 47; 9 Ağustos 1838.

14 P. V. Annenkov, *The Extraordinary Decade,* yay. haz. Arthur P. Mendel, çev. Irwin R. Titunik (Ann Arbor, MI, 1968), 13.

yo-politik seslerinden biri olmaya yazgılı olan, zaten Saint-Simonizmin etkisinde bulunan Herzen'in bile Hoffmann'ın metafizik Romantizm'ini göklere çıkararak 1837'de yazarlık hayatına başlaması da bu kültürel dalgalanma çağına işaret eden bir şeydir. Böylece Dostoyevski okuduğu şeyler bakımından zamana ayak uydurmuş durumdaydı ve çağın damak zevkini hızla yakalıyordu.

Dostoyevski belki de Hoffmann'dan çok şey öğrendi, ondaki o hastalıklı duygu durumlarını, bilinçaltı suç dürtülerini betimleme, benzersiz bir şiirsel atmosfer yaratma –gerçekçi anlamda önemsiz olanla, son derecede özgür hayalgücünün tuhaf düş dünyasını harmanlama– dehasından. Yıllar sonra Dostoyevski, Hoffman'ı Poe ile karşılaştırırken, fazlaca pratik, fazlaca gerçekçi Amerikalı'ya karşı Alman'ı tercih ettiğini söyler. Onun dediğine göre Poe, fanteziyi öykülerinin çerçevesiyle sınırlı tutar; bir kez durumu belirledikten sonra bize her şeyi şaşılası derecede gerçeğe tıpatıp uygun şekilde sunar. Öte yandan Hoffmann, "doğa güçlerini imgeler halinde kişileştirir," doğaüstünün açık açık araya girmesine izin verir, "hatta bazen ülküsel olanı dünyasal olanın sınırları dışında arar." Dostoyevski'ye göre, "şair olarak [Hoffmann'ı] Poe'dan sınırsız derecede üstün" kılan şey budur. Hoffmann'ı tercih etmesine karşın, Dostoyevski'nin kendi sanatı Hoffmann'ınkine değil Poe'nunkine yakındır. Dostoyevski'de de gerçekçilik görenekleri içinde, doğaüstü olanı işe karıştırmadan, olağanüstü olanı görmek ve canlandırmak gibi gizemli bir yetenek vardır.

Dostoyevski'nin artık genel eğilimi, iç dünyasını betimlemek istediği zaman Romantizmin kategorilerine başvurmaktır – örneğin, Mihail'e yazdığı bir mektupta akademide ve (fazlaca Schiller tınısı taşıyan bir deyimle) "semavi ruhların arınma yeri" olarak dünyada "yabancı bir varlık" olmaktan söz eder. Mektubun daha sonraki bölümünde yılgın ruh halinin yerini fırtınalı bir isyan duygusu alır: "Ama sert kabuğu görmek, o kabuğun altında evrenin çürümekte olduğunu görmek, bir irade patlamasının o kabuğu parçalamaya, sonsuzun içinde eritmeye yeteceğini bilmek, bilmek ve ölümlülerin en aşağılığı olarak kalmak ... korkunç bir şey bu! İnsan denen yaratık ne kadar korkak! Hamlet! Hamlet!"[15] Hamlet'in güçsüzlüğü insanın alçaklığının bir simgesidir: İnsanoğlu kendisinin yüksek özbilincinin düzeyine ulaşabilecek kadar güçlü değildir.

Dostoyevski'nin mektuplarına göz atan biri, Romantiklerin kişisel sorunlarını kozmik deyimlerle dile getirme eğilimini onun ne kadar iyi öğrendiğini pek çok kez görecektir. Mektuplarındaki bir başka paragraf da, Rusya'da yaygın olan Schelling modasında kökleri bulunabilecek felsefi akıldışılığı Dostoyevski'nin kabul ettiğini gösteren ilk ipucu olarak önemlidir. Mihail ağabeyine "daha fazla *bilmek* için insanın daha az *hissetmesi* gerekir," diye yazar. Fyodor'un yanıtı bunun tam tersini savunan bir iddiada bulunmak olur. "*Bilmek* demekle ne demek istiyorsun?" diye

15 *Pis'ma,* 1: 46; 9 Ağustos 1838.

sorar kavga eder gibi. "Doğayı bilmek, ruhu, Tanrı'yı, aşkı bilmek... Bunları insan, beyniyle değil yüreğiyle bilir." Dostoyevski yaratılış gizeminin düşünceyle çözülemeyeceğini söyler çünkü "zihin maddi bir güçtür", böyle olduğu için de üstün doğruyla iletişim halinde değildir. "Zihin bir araçtır, bir makine, o makineyi işleten şey ruhun ateşidir." En yüksek bilgiyi elde etmenin gerçek ortamı ruhtur (Dostoyevski "yürek" sözcüğünü de kullanıyor), çünkü "bilginin amacı sevgi ve doğaysa bu, *yüreğe* tertemiz bir alan açar." Böylece şiir de en az felsefe kadar bir bilgi aracıdır çünkü "şair ilhamı bir yerden bir yere taşıma işi sırasında Tanrı bilmecesini çözer."[16]

Bu alıntıların yanısıra Dostoyevski'nin Berezhetski'nin etkisindeyken Schiller'in eserlerini nasıl yutar gibi okuduğunu hatırlarsak, metafizik Romantizmin ne kadar etkisinde kaldığını anlayabiliriz. Ayrıca –Dostoyevski'nin daha sonraki önemli motiflerine bakarsak– bu etkinin derin ve kalıcı olduğunu açıkça görürüz. Dostoyevski'nin bu etkileri kendi trajik sanatının hayatla kıvamını bulmuş özgünlüklerine dönüştürmesi için uzun yıllar süren zorluklar, acılar, olağandışı deneyimler yaşaması gerekecekti. Dostoyevski'nin Hamlet'e yönelttiği korkaklık suçlaması, "bir Napolyon" olmayı beceremediği, içten içe "ölümlülerin en aşağılığı olarak" kaldığı için kendini suçlayan Raskolnikov'da bir gün eleştirici bir gözle yeni bir biçimde sunulacaktır. Ayrıca Dostoyevski *Cinler*'deki roman kahramanı Kirillov'u yaratırken, yüksek bir metafizik başkaldırı olarak intihar düşüncesini de –"bir irade patlaması"nı da– unutmayacaktı. Fransızların yeni toplumsal Romantizm'ine gittikçe daha fazla yakınlık duymasına karşın, Dostoyevski için metafizik Romantizm önemini koruyordu çünkü asla manevi olarak onu reddetmiş ya da bir bütün olarak aşmış durumda değildi. On dokuzuncu yüzyıl başının biçimlerine duyarlılığının kapıları açıldıysa onun sayesinde açılmıştı, bu biçimler içinde insanoğlu yüzlerce yıllık dinsel sorgulamalarını yapmıştı, en sonunda kendi dehasını kanıtlamasına yardımcı olacak paradigmaların bazılarını da bu metafizik Romantizm'de bulmuştu.

* * *

Fransız toplumsal Romantizm'i denen rakip bir edebiyat akımı da Dostoyevski üzerindeki etkisi bakımından aynı derecede önemliydi yine de. Bu iki Romantizm'i kesin çizgilerle birbirinden ayırmanın bir oranda yapay olduğunu kabul etmemiz gerekiyor. Schiller gibi bir yazarda, örneğin, metafizik olanı toplumsal olandan nasıl ayırırsınız? Schiller'in oyunlarından biri olan *Louise Millerin* için Auerbach "mutlakçılığın yüreğine saplanmış bir hançer"[17] demişti, bu cümle oyunların hepsine de uygulanabilir. Bir başka Alman eleştirmen, "Schiller'in, *Haydutlar*'dan tutun da *Don Carlos*'a kadar eserlerinde gelişimine katkıda bulunduğu şey neyse ... Fransız

16 *age.*, 50; 31 Ekim 1838.
17 Eric Auerbach, *Mimesis*, çev. Willard Trask (Princeton, NJ, 1968), 440.

Devrimi'nin gerçeğe dönüştürdüğü şey de odur,"[18] diye yazdı. Rusya'da birden fazla devrim çağrısı hareketinin doğuşunda Schiller'in etkisinin olduğu iyi bilinir, Dostoyevski ile Berezhetski akademide zayıfları ve çaresizleri korumayı şövalyece bir tavırla kendilerine görev edinmişlerse, onlardaki o toplumsal bilincin uyanmasında Schiller okumalarının payı olduğundan kuşku duyamayız. Bütün bunlar doğru olsa da bir ayrım yapmamızda yarar var; Dostoyevski'nin, insan hayatını öncelikle mutlak ve aşkın bir perspektif içinde görmeyi öğrenmesini sağlayan etkileri, yaşadığı çağın dünyasının toplumsal sorunlarına karşı duyarlılığının bilenmesini sağlayan etkilerden ayırmalıyız.

Cournant'ın dersleri Dostoyevski'de, bu tür sorunların en renkli şekilde ortaya konduğu yeni Fransız edebiyatını okuma isteği uyandırıyordu. Şidlovski'nin Polevoy ile dostluğu, Dostoyevski'yi, Fransız Romantizm Ekolü'nün siyasal liberalizm ve ahlaksal insancıllık düşüncesinin bir numaralı savunucusunun yörüngesine tam olarak oturtmaya yaramadıysa bile yaklaştırdı. Mihail'e Hoffmann ile Goethe'yi okuduğundan söz ettiği aynı mektupta Dostoyevski, "neredeyse bütün Balzac'ları" ve "*Cromwell* ile *Hernani* dışında bütün Hugo'ları"[19] okumakla övünür. "Balzac muhteşem," diye yazar heyecanla. "Onun kahramanları evrensel zihnin ürünleridir! İnsanın ruhunda böyle bir sonucu binlerce yıllık bir mücadele hazırladı, bir çağın ruhu değil."[20] Bu Dostoyevski'nin, Leonid Grossman'ın deyimiyle, kendi Dante'sine Vergilius'luk eden bir yazara verdiği coşkulu ilk yanıttır. Dostoyevski için Avrupa romanında Balzac'tan önceki hiçbir yazar Balzac'tan daha önemli değildi, *Eugénie Grandet* ve *Goriot Baba* gibi romanlar kendi ürünlerinin yolunu açan öncülerdi.

Tarihsel romanı Scott'tan devralıp çağdaş toplumsal hayata uyarlayan Balzac'tı. Kendisine çağdaş romanın "*un drame dialogué*" olduğunu öğreten kişinin Scott olduğunu ilk söyleyen kişi Balzac'tı – ayrıca bu biçimi, bu yönde, Dostoyevski'den daha iyi bir şekilde geliştirecek biri olmayacaktı. Dostoyevski'nin çağdaşları arasında yalnızca Balzac onunla yarışabilirdi; Balzac da onun gibi, şaşırtıcı derecede doğru ve öngörülü toplumsal bir gözlemi, şeytansı olandan kutsal olana kadar ahlaksal deneyimin tamamını kapsayan ruhun iç dramıyla birleştirebilirdi.

Balzac için çağdaş Fransız toplumu, amansız bir güç savaşının savaş alanından başka bir şey değildi; soylu ailelerden gelen eski aristokrasi ile yüksek gelir haydutları arasında süren ölümüne bir savaştı bu. Bu ölümüne savaşta insan topluluğunun kuşaklar boyu saygı görmüş ahlak temelleri yıkılıyordu. Harry Levin'in yazdığı gibi, "Altın Buzağı gerçekten de hem sunağı hem de tahtı ele geçirmişti,"[21] Avrupa yok olmaya yazgılıydı çünkü artık maddi çıkarların dizginlenemeyen egemenliğine kar-

18 Alıntı, Benno von Wiese, *Friedrich Schiller* (Stuttgart, 1959), 448.
19 *Pis'ma,* 1: 47; 9 Ağustos 1838.
20 *age.*
21 *The Gates of Horn* (New York, 1963), 191.

şı herhangi yüksek bir değer ortaya koyamazdı. Balzac tarafından anıtsal boyutlarda taslağı çizilmiş olan bu Avrupa toplumu, Dostoyevski'nin daha sonraki Batı algısının arkaplanının bir parçasını oluşturur. Karamzin ona Avrupa'nın can çekişmekte olduğu duygusunu verdiyse, Avrupa'nın maddeciliğin yalancı Tanrısı Baal'ın kölesi olduğuna onu ilk inandıran kişi de Balzac'tı, Avrupa kanlı bir sınıf kavgası felaketinden kurtulamayacaktı – sonuçta birer Balzac dostu olan Marx ve Engels'in de paylaştığı görüştü bu. Ama Dostoyevski'nin aynı zamanda Saint-Simon ekolünün (*L'Illustre Gaudissart*'daki) öğretileriyle ilk kez tanışmasını sağlayan da Balzac'ın sanatıydı; bu öğretilerin özünü, erken dönem kapitalizminin acımasızlığına karşı çıkma, İsa'yı "eşitlik dini"nin peygamberi olarak yorumlama ve "yeni bir Hıristiyanlık" vaaz etme oluşturuyordu.

Dostoyevski, Balzac'a çok hayrandı ama onun Hugo hayranlığı da ondan aşağı kalmıyordu. Bu hayranlığın anlam ve önemini tam olarak anlayabilmek için o günlerde Hugo'nun ve yazdıklarının artık kızıl bir bayrak haline –1830 Devrimi'yle başlayan toplumsal insancıllık dalgasının simgesi haline– geldiğini hatırlamamız gerekir. Lamartine 1834'te "La charité est le socialisme" diye yazıyor,[22] yeni toplumsal hareketin Hıristiyan kaynaklarına işaret ediyordu, Hugo'nun kendi sanatıyla ilgili olarak sözünü ettiği Hıristiyan duyarlığının ifadesiydi bu:

J'ai, dans le livre, avec le drame, en prose, en vers,
Plaidé pour les petits et pour les misérables;
Suppliant les heureux et les inexorables;
J'ai réhabilité le bouffon, l'historion,
Tous les damnés humains, Triboulet, Marion,
La laquais, le forçat, et la prostituée.[23]

Otuz yıldan fazla bir zaman sonra Dostoyevski hâlâ Hugo'nun, esinini "Hıristiyanlığa özgü ve son derece ahlaksal" bir düşünceden aldığı kanısındaydı. "Adaletsiz koşulların, yüzyıllarca sürmüş bir durağanlığın, toplumsal önyargıların ağırlığı altında ezilmiş günahkâr bir insanlığın yeniden dirilişi olarak ... [ve] aşağılanmış, toplumca reddedilmiş bütün paryaların haklılığının kanıtı olarak formülleştirilebilir bu."

Dostoyevski, kendisi için Hugo'nun taşıdığı yüksek önemi 1840 başlarında Mihail'e yazdığı bir mektupta dile getirmiş, o paragrafta Hugo'yu Homeros ile kar-

22 Alıntı, David Owen Evans, *Social Romanticism in France, 1830-1848* (Oxford, 1951), 81.
23 "Kitapla ve oyunla, düzyazıyla, şiirle, üstlendim / Zayıfların ve sefalet çekenlerin davasını; / Yalvardım mutlu kişilere, acımasız olanlara; / Yüceltttim soytarıyı, komedyeni, / Lanetlenmiş bütün insanları, Triboulet'yi, Marion'u, / Dalkavuğu, suçluyu, fahişeyi." Victor Hugo, *Oeuvres complètes* (Paris, 1882), 6: 91.

şılaştırıyor: "(Belki de İsa gibi, Tanrı tarafından vücut verilmiş ve dünyaya gönderilmiş söylencesel bir kişi olan) Homeros'la yalnızca İsa arasında bir paralellik kurulabilir... Biliyor musun, Homeros *İlyada*'da bütün bir antik dünyaya, o dünyanın manevi ve dünyasal hayatının düzenini armağan etti, tıpkı İsa'nın yeni dünyaya armağan ettiği gibi... Saf ve meleksi kişiliği, şiirlerindeki çocuksulukla lirik bir şair olarak Victor Hugo'yla hiç kimse bu konularda yarışamaz... Özel görevine sarsılmaz bir inancı, hizmetinde olduğu şiir tanrısına çocuksu bağlılığıyla bir tek Homeros, şiirinin kaynağının ağır basan yönü bakımından, Victor Hugo'ya benzer."[24]

Hugo'yla ilgili olması dışında bu paragraf Dostoyevski'nin o tarihlerde "ileri" sayılan düşüncelerle tanışıklığını gösteriyor. Homeros ile İsa'nın Tanrı tarafından gönderildiğine, insanoğlu karşısındaki konumlarının aşağı yukarı aynı olduğuna inanmak istiyorsa, o zaman genç Dostoyevski'yi basmakalıp dinsel kavramları hiç düşünmeden kabul etmekle suçlamak güçtür; sözleri, dini "ilerici vahiy" olarak gören Ütopik Sosyalizm öğretisini çağrıştırmaktadır, Ortodoks Hıristiyanlığı değil. Üstelik antik dünyada Homeros'a mal edilen, Tanrı'nın peygambersi sözcüsü olma rolünü çağdaş dünyada Victor Hugo'nun oynaması çok anlamlıdır. Öyle görünüyor ki Dostoyevski'nin düşüncesine göre, İsa modern zamanların "manevi ve dünyasal hayatının düzenini" kurdu, bu Tanrısal kaynaktan etkilenen Hugo ise şiirinde İsa'nın öğretisinin gerçek anlamını açıkladı. Bu bize Dostoyevski'nin Hıristiyanlığının daha şimdiden son derecede toplumcu ve insancıl bir renk kazandığını, gerçekte Fransa'da "Sosyalizm" denen şeyle özdeşleştiğini işaret ediyor. 1838 yazında Dostoyevski, hiç kuşkusuz Şidlovski'nin önerisiyle Polevoy'un altı ciltlik *Rus Halkının Tarihi*'ni okumuştu. Thierry ve Michelet gibi, Fransız Romantizm ekolünün liberal tarihçilerinin öğretilerinden yararlanan ilk Rus yazarının çalışmasıydı bu; bu çalışmada Karamzin'in yaptığı gibi, manevi yönden aydınlanmış despotun ve devletin önemi vurgulanmıyor, halkın ruhunun önemi vurgulanıyordu.

Dostoyevski'nin dehasının sırlarından biri, iki Romantizm'e de eşit derecede bağlı olmasının yarattığı kişisel ve edebi gerilimler arasında duygusal bir seçim yapmayı reddetmesi olabilirdi. Onun metafizik Romatizm'in doğaüstücü, öte dünyacı, daha geleneksel anlamda Hıristiyan bakış açısına ne kadar bağlı olduğunu görüyoruz – papazın ve azizin yerini sanatçı almış olsa bile hiç değilse ruhça Hıristiyan bakış açısına. Ama aynı zamanda merhamet ve sevgi gibi Hıristiyanlık değerlerinin gerçek hayattaki uygulamalarını da çok önemsediği –1830'dan sonra etkileri daha da karşı konmaz şekilde yayılan Fransız sosyal Romantizm'inin "insancıllık" dalgasının çekimine kapılması– dikkatimizden kaçmıyor. Bu hareketlerden biri sonsuz olana odaklanırken, öteki günün gereksinimlerine yanıt verir. Birincisi ruhun arınmak için verdiği iç mücadeleyi odağına alır, ikincisi acımasızlaştırıcı bir çevrenin

24 *Pis'ma* ,1: 58; 1 Ocak 1840.

onur kırıcı yankılarına karşı savaş açar. Acı çekmeye yüksek bir değer yüklemekle zayıf olana, baskı altında bulunana sevgi ve yakınlık duymak birbiriyle çelişir; Tanrı'nın işlerini insana haklı gösterme gereksinimiyle, dünyayı yeniden düzenleme isteği birbiriyle çatışır. Dostoyevski bu iki ahlaksal ve dinsel gerekliliğin de çekimine kapılmıştır, karşıt baskıların arasındaki denge, en iyi yapıtlarının aralıksız şekilde acı verici etkisinin açıklanmasına yardım eder.

6. Bölüm

Gogol Dönemi

1840 başlarında Dostoyevski hiç kimsenin tanımadığı bir istihkâm okulu öğrencisiydi, hâlâ belli belirsiz bir şekilde edebiyatçı olma özlemi taşıyordu ama bu özleminin bir gün gerçekleşeceğini gösteren bir işaret yoktu. Bununla birlikte 1845'te Rus edebiyatının en güçlü eleştirmeni Belinski tarafından, Rus edebiyatı ufkunda beliren en yeni isim olarak selamlandı. Bu yıllarda Dostoyevski hayatının sonuna kadar izleyeceği yörüngeye adım atmasını sağlayan bir dönüşüm geçirdi. "Kardeşim," diye yazıyor 1845 ilkbaharında Mihail'e, "edebiyat konusuna gelirsek, *iki yıl önceki* adam değilim. İki yıl önceki, çocukluktu, saçmalıktı. İki yıllık çalışma bana çok şey kazandırdı, benden çok şey alıp götürdü."[1] Böyle bir dönüşümün ortaya çıkması için bu iki yıl içinde ne oldu?

Bu sorunun yanıtı için Dostoyevski'nin hayatına bakarsak orada bizi aydınlatır görünen çok az şey buluruz. Akademideki dersleri hiçbir olaysız devam ediyordu, Ağustos 1841'de asteğmenliğe yükseltilmişti. Subaylara ayrılmış yüksek sınıflara devam ediyordu ama artık okul dışında yaşama hakkı vardı. Başlangıçta E. I. Totleban adlı bir mühendis arkadaşıyla bir daireyi paylaştı, bu rastlantısal tanışıklık, Dostoyevski'nin açık cezaevinden bırakıldıktan sonraki hayatında önemli bir rol oynadı. Dostoyevski ayrıca 1843 yılında Igor Riesenkampf adlı –Mihail'in arkadaşı– Revel'li genç bir tıp öğrencisiyle de bir daireyi paylaştı.

Riesenkampf'ın Dostoyevski ile ilgili anıları, Dostoyevski'nin o yıllardaki hayatıyla ilgili biricik bilgi kaynağımızdır ve bu anılarda onunla ilişki kurmanın niçin çok güç olduğunu, niçin tutarlı bir ilişki yürütülemediğini işaret eden kişilik özelliklerini görürüz. "Fyodor Mihayloviç erkekkardeşinden hiç de daha az iyi huylu, daha az kibar değildi ama keyfi yerinde olmadığı zamanlarda her şeye kara gözlüklerle bakar, sinirli olur, görgü kurallarını unutur, bazen işi ağzını bozmaya ve özdenetimini kaybetmeye kadar vardırırdı."[2] Sinirlerine hâkim olamamak –babasıyla paylaştığı bir kişilik özelliğiydi bu– Dostoyevski'nin hayatının sonuna kadar başına bela olacak, arkadaşlarının omuzlarına hoşgörülü olmak gibi ağır bir yük yükleyecekti. Bir keresinde çoğunluğu Petersburg'daki yabancı koloni üyelerinden oluşan bir arkadaş meclisinde Dostoyevski çileden çıkmış ve Riesenkampf'ın yazdığına göre "yabancılara ağzına ne gelirse" söylemiş, öyle sert konuşmuş ki "İsviçreli onun

1 *Pis'ma,* 1: 76; 14 Mart (Şubat) 1845.
2 A. I. Riesenkampf, "Vospominaniya o F. M. Dostoyevskom," *LN* 86 (Moskova, 1973), 325.

bir çeşit *enragé* olduğuna karar verip en iyisi buradan toz olmak diye,"[3] düşünmüş. Dostoyevski'de daha sonra çok daha şiddetli hale gelen yabancı düşmanlığı çok eskilere dayanıyordu ve çok kolayca harekete geçebiliyordu.

Riesenkampf, bu çabuk öfkelenme huyunu arkadaşının sağlığına bağlıyor. Bir doktor olarak ona göre Dostoyevski'nin cildinin solgunluğu kanında demir eksikliği olduğunu gösteriyordu, ayrıca solunum organlarının kronik enfeksiyona yatkın olduğunu da not etmişti. Hepsi bu kadar da değildi – çünkü Dostoyevski çeşitli sinir hastalıklarından sürekli ıstırap çekiyordu. "Bana sürekli şikâyet ediyordu, geceleri sanki yanı başında biri horluyormuş gibi geliyormuş ona; sonuçta ... bir türlü uykuya dalamıyormuş. Böyle zamanlarda kalkıp gecenin geri kalanını kitap okuyarak ya da çoğu kez çeşitli öykülerin üzerinde çalışarak geçiriyormuş."[4] Böyle uykusuzluk nöbetlerinin ardından her zaman aşırı sinirlilik dönemleri yaşıyordu, hiçbir neden yokken ya da önemsiz bir nedenden dolayı herkesle kavga ediyordu. Daha da kötüsü, Dostoyevski'de bayılıp diri diri gömülmek takıntısı vardı; böyle bir felaketi önlemek için, insanlara kendisini gömmeden önce birkaç gün beklemelerini isteyen notlar bırakırdı. Her şeye karşın Dostoyevski çeşitli rahatsızlıklarını gizlemek için büyük çaba göstermiş, bu rahatsızlıklara kahramanca göğüs germişti; Riesenkampf'la birlikte yaşamasaydılar onun da bu rahatsızlıklardan haberi olmayacaktı. "Arkadaş çevresinde her zaman canlı, tasasız, kendinden hoşnut biriydi."[5]

Akademide kalma zorunluluğundan kurtulduğu zaman, ilk birkaç yıl Dostoyevski kentli bir genç gibi yaşamaya, St. Petersburg'da oturmanın güzel taraflarından yararlanmaya başladı. Aleksandrinski Tiyatrosu'ndaki oyunları, bale gösterilerini hiç kaçırmıyordu. Franz Liszt ile Ole Bull kente geldiği zaman, ünlü İtalyan tenor Rubini Rus dinleyiciler için söylerken, o da dinleyiciler arasındaydı. 1841 sonbaharında ağabeyinin yanında kalmak üzere bir yıllığına Petersburg'a gelen Andrey, oturdukları dairede ağabeyinin ara sıra subay arkadaşlarıyla iskambil oynadığından söz ediyor.[6] Mihail'e yazığı mektupta, Andrey ile birlikte yaşamanın zorluklarından söz eden Dostoyevski'nin ("Çalışmaya, eğlenmeye olanak yok – anlıyor musun?") şikâyetine bakarsak, başkentte gençlerin sahip olduğu başka eğlence olanaklarından yararlanma fırsatını kaçırmadığı sonucunu çıkarabiliriz.

Bütün bu eğlenceler elbette hep para demekti, Dostoyevski ise sürekli parasızlık çeken biriydi. Parasızlık çekmesinin nedeni yoksulluğundan ziyade, belki de vicdan azabıyla birleşen savurganlığıydı. Çünkü Dostoyevski subay maaşı dışında bir de aile arazisinin gelirinin büyük bir bölümünü alıyordu – aile arazisini artık, Dostoyevski'nin on yedi yaşındaki kızkardeşi Varvara'yla evlenen, evlendiği zaman

3 *age.*, 330.
4 *age.*, 331.
5 *age.*
6 *DVS*, 1: 95.

kendisi kırk yaşında olan eniştesi Pyotr Karepin yönetiyordu. Ama onca gelirine karşın Dostoyevski hep borçluydu, maaşını önceden kırdırmak, ölümcül faizlerle borç almak gibi kurtuluşsuz bir alışkanlığı vardı. Dostoyevski'nin harcamalarına Mihail'in göz kulak olmasını isteyen o tutumlu Baltıklı Alman Riesenkampf şaşıp kalıyordu, Dostoyevski'de burjuva değerlerinin hiçbiri yoktu. Eğlenceye düşüncesizce para harcıyordu ama aynı zamanda emir erinin kendisini acımasızca yolmasına da izin veriyordu; emir eri onun harcamalarından kırptığı paralarla metresine ve metresinin ailesine bakıyordu.

Dostoyevski Ağustos 1843'te akademiden mezun oldu, kendisine St. Petersburg İstihkâm Komutanlığı'nın çizim bölümünde bir görev verildi. Ders yükünden kurtulunca her türlü çeviri dalaveresini döndürdü, bu yolla hızla para kazanmayı umuyordu. Bir yıl sonra, uzun zamandır kafasında olan, askerlikten ayrılma planını Karepin'e açtı, ondan bin gümüş ruble istiyodu, bu bin gümüş ruble karşılığında, aile mülkü mirasçılar arasında bölüneceği zaman kendi payını ona devredecekti. Karepin ilkin ailenin geri kalan üyelerinin zararına olacağı gerekçesiyle bu öneriyi kabul etmedi, bu arada fırsatını bulmuşken ona babaca bir öğüt vermek istedi, "Shakespeare düşleri"[7] içinde kendisini kaybetmemesini rica etti. Bu cahilce Shakespeare hatırlatması üzerine Dostoyevski öfkeden çıldırdı, o anda kendisinin özgürlük yolunu tıkayan baba figürüne karşı duyduğu kızgınlığı dile getiren, sert sözler ve hakaretlerle dolu mektuplar yazdı. Dostoyevski'nin talepleri hiç kuşku yok ki o koşullar altında orantısız taleplerdi, kendi gereksiniminin boyutunu bilerek abartan ya da aile mirasından kendine düşecek payı kendisine borç para verecek kişilere devretme tehditleri savuran Dostoyevski hiç de sevimli biri gibi görünmüyor bize. Ama çaresizdi, nereden bulabilirse para bulmak, borçlarını ödemek ve bağımsızlığına kavuşmak istiyordu.[8]

Dostoyevski'nin hayatında beş yıllık dönemin önemli olayları işte bunlar, bunlar bize onun 1843'ten başlayarak Petersburg'da Grub Sokağı'nda kendisine ciddi olarak yer edinmeye başladığını gösteriyor. Bu tarih, bildiğimiz gibi, daha sonraki iki yıllık süre içinde edebiyatla ilgili düşüncelerinde önemli bir dönüşümün başladığı tarihtir. O iki yıl, Rus edebiyatında Romantizm'den, Doğalcılık Ekolü'nün "insancıl" toplumcu gerçekçiliğine kadar uzanan bir hareketin yaşandığı yıllarla çakıştığı için, Dostoyevski'nin kişisel gelişimi ancak bu daha genel evrim bağlamı içinde en iyi şekilde anlaşılabilir.

---

7 *age.*, 4: 450; 5 Eylül 1844.

8 Sonunda Dostoyevski'nin o bin rubleyi almış olma olasılığı var. Petraşevski Olayı'nı soruşturan komisyona, belli bir miktar paranın hemen ödenmesi karşılığında 1845'te aile mülkü üzerindeki miras hakkından vazgeçtiğini söylemişti. N. F. Belçikov, *Dostoevsky v portsesse Petrashevtsev* (Moskova, 1971), 123.

* * *

1840-1841 kışında Mihail sınavlara girmek üzere St. Petersburg'a geldi, Ocak ayında Petersburg'dan ayrılırken verilen veda partisinde bir araya gelen arkadaşlarına Dostoyevski yazmakta olduğu şeyleri okudu. Riesenkampf'a göre *Mary Stuart* ve *Boris Godunov* başlıklı iki oyununu okumuştu – bunlarla ilgili olarak daha sonraki kuşakların tek bildiği şey de ne yazık ki bu kadardır. Stendhal ve Balzac gibi Dostoyevski de, belki Victor Brombert'in bu iki Fransız yazarı için ileri sürdüğü nedenlerle, sahne için yazma sevdasıyla işe başlamıştı: "Büyük gürültü yaratacak hızlı bir başarıya romanla ulaşmak olanaklı değildi. Tiyatro çok daha çekiciydi, acil başarı, duyulur alkışlar, para ve kadın vaat ediyordu."[9] Romantizm döneminin en parlak evresinde trajedi en saygın biçimdi, o zamanlar hem Şidlovski hem de Mihail bu alanda ürün vermeye çalışıyordu.

1840'ların başlarında Dostoyevski'nin kafası yalnızca Shakespeare ve Schiller kahramanlarıyla dolu değildi, kafasında Racine ve Corneille'in kahramanları da vardı. Klasik tarzdan yana olan Racine ve Corneille'i eleştiren Mihail'e içerleyen Fyodor, kardeşine verdiği yanıtta hemen onları savunmaya girişir, "kendi ülküsüyle kendinden geçmiş, ateşli, tutkulu" Racine'i över, *Phèdre*'i özel olarak göklere çıkarır, kurtulamadığı suçluluk duygusuyla mücadele eden Phèdre, Dostoyevski kişilerinin çoğunun öncüsüdür. Gerçekten de, ciddi şekilde Hıristiyan olan Jansen'ci Racine'den önce, bölünmüş bir ahlak bilincinin gizli köşelerinin incelikli çözümlemeleriyle Dostoyevski'nin psikolojisine yakın olan bir yazar yoktur.[10] Corneille de Dostoyevski'yi çok heyecanlandırır, Dostoyevski onun "dev boyutlu kahramanları ve Romantik ruhuyla neredeyse Shakespeare"[11] olduğunu söyler. Bu tür yorumlar bize Dostoyevski'nin yargılarında, hayran olunası derecede bağımsız olduğunu göstermektedir, edebiyatta moda falan tanımaz, yaratıcı gücü nerede görürse o güce hayranlığını ifade eder.

Anlaşıldığına göre, Dostoyevski 1842'de bir tarihte o iki oyununu tamamlama çabasından vazgeçti ama iki yıl sonra *Yahudi Yankel* adlı bir yapıttan söz ettiğini göz önüne alırsak sahne oyunu yazmayı bırakmadığına hükmedebiliriz. Çünkü Ocak 1844'te Mihail'den borç ister ve, "Olimpos adına sana yemin ederim, (benim tamamlanmış tiyatro oyunu Yahudi Yankel adına, başka ne adına yemin edeyim? Belki bir gün çıkacak olan bıyıklarım adına mı?) o oyundan alacağım paranın yarısı ... senindir."[12] Dostoyevski'nin bu şakalı sözlerine bakarak, acaba oyun gerçekten tamamlandı mı ya da bir gün uzayacağını umduğu bıyıkları gibi tamamlanacağını

9 Victor Brombert, *Stendhal and the Themes of Freedom*, (New York, 1968), 29.

10 "Aşk ile nefretin eşitliği, birinin sürekli öbüründen doğuşu... Racine'in aşk psikolojisinin merkezinde yer alır." Paul Bénichou, *Morales du grand siècle* (Paris, 1967), 223.

11 *Pis'ma*, 1: 58-59; 1 Ocak 1844.

12 *age.*, 69; ve Ocak ayının yarısı, 1844.

mı umuyordu, bunu anlayamayız. Yahudi Yankel, Gogol'ün *Taras Bulba* adlı tarihsel romanındaki önemsiz bir kahramandır, Dostoyevski oyununu ister tamamlamış olsun ister tamamlamasın, bu ad onun edebiyat modelinin Puşkin ve Schiller'den Gogol'e kaydığını gösteriyor. Mary Stuart ya da Boris Gudonov dururken, böyle bir kahramanı oyunun başkişisi yapmayı *düşünmesi* bile o dönemin genel eğiliminin ne olduğunu gösterir. Görkemli Romantik üslupla yazılan trajedi ölmüş, Rus edebiyatında Gogol dönemi –trajikomik gerçekçilik ve toplumsal taşlama dönemi– kendinden öncekilerin hepsinin yerini almaya başlamıştı.

1843'te çeşitli nedenlerin bir araya gelmesiyle birlikte Rus edebiyat dünyası değişikliğe uğramıştı. Bu nedenlerden biri Gogol'un *Ölü Canlar*'ının ve "Palto" adlı öyküsünün yayımlanmasıydı. İkinci neden, *Otechestvennye Zapisiki* [Anayurttan Notlar] adlı edebiyat dergisinde eleştiri bölümünün sorumlusu olan eleştirmen Belinski'nin geçirdiği iç evrimdi. Üçüncü neden, tam o günlerde Rus gazete ve dergilerinin yeni Fransız modasına ayak uydurmaya başlamasıydı; bu moda Rusçada (Fransızların *physiologie* sözcüğüne dayanarak) adlandırıldığı biçimiyle "fizyolojik eskiz" modasıydı, yani 1830 Devrimi'nden sonra yaygınlık kazanmış biçimiyle, kent hayatının ve toplumsal tiplerin yerel renklerle taslağını çizme modası. Bütün bu olayların etkisi birleşince 1840'larda Rus yazarlarının Doğalcılık Ekolü ortaya çıktı – Dostoyevski *İnsancıklar* adlı yapıtının başarısıyla hemen bu grup içinde başköşeye yerleşti.

Gogol, elbette ki 1842'den önce değeri bilinmemiş bir yazar değildi, 1835'te Belinski onu Rus edebiyatının göklerinde yükselen bir yıldız olarak selamlamıştı. Gogol'ün yazdıklarındaki canlılık, tazelik, özgünlük herkesi etkilemiş, Puşkin, Zhukovski gibi şöhretler kişisel olarak onu hemen kabul etmişlerdi, ama egemen Rus eleştirisi, Belinski'nin ona layık gördüğü "edebiyatımızın önderi"[13] payesini kabul etmeye hazır değildi. Böylece Dostoyevski'nin Gogol'le ilgili olarak özümsediği görüş, ne ona saygı gösterilmesini ne de ona öykünülmesi isteğini destekleyen cinstendi: Romantizm Panteon'unun kodamanları çok daha büyüleyiciydi, ayrıca onların *önemi* konusunda anlaşmazlık yoktu. Dostoyevski 1840'tan önce Gogol okumuştu ama onun edebiyatından etkilendiğini gösteren herhangi bir belirti yoktu.

İki yıl sonra, büyük oranda Belinski'nin düşüncelerinde meydana gelen çığır açıcı yeni değişiklikler sonucunda işler fena halde değişecekti. Dostoyevski, Belinski'yi ilk ne zaman okumaya ve bir otorite olarak kabul etmeye başladı, bilmiyoruz. Ama şimdiye kadar bildiğimiz şeyleri dikkate alırsak, 1838 ile 1840 arasında Belinski'nin çalışması olarak gördüğü şeylere kayıtsız kalması olasılığı vardır. Çünkü bu yıllar genç eleştirmenin ünlü "gerçeklikle uzlaşma" yaşadığı yıllardı. O tarihlerle genç eleştirmen M. A. Bakunin'in etkisindeydi, geleceğin devrimcisi Ba-

13 V. G. Belinski, *Izbrannye filosofskie sochineniya,* 2 cilt, (Moskova, 1950), 1: 225.

kunin, şaşırtıcı meslek hayatının o döneminde Hegel'in tam anlamıyla siyasal bir itirazsızcılık olarak, "gerçeklik"in sorgusuz sualsiz kabulü olarak yorumlanmasını vaaz ediyordu. Alışılagelmiş ateşli aşırılıkçılığıyla Belinski, bu tür düşünceleri samimiyetle benimsemiş, Bakunin'in bile karşı çıkmasına yol açacak kadar ötelere taşımıştı. Bunun sonucunda peş peşe birtakım makaleler yazdı, makalelerin izleği I. I. Panaev'in anılarında çok güzel tanımlanmaktadır: "Bakunin'in Hegel felsefi yorumuna kendini kaptıran ... Belinski ... toplumsal reform gereğine işaret eden yazarları küçümsüyordu... George Sand'dan özel bir kızgınlıkla söz etmekteydi. Sanat onun için yüksek ve yalıtılmış bir dünyayı temsil ediyordu, kendi içine kapalı, yalnızca ilksiz ve sonsuz doğrularla dolu, hayatımızın hırgürüyle, ıvır zıvırıyla ilgisi olmayan bir dünya."[14]

* * *

Belinski'nin –Hugo, Lamartine, de Vigny, Balzac da içinde olmak üzere– çağdaş Fransız edebiyatından hoşlanmadığını gösteren şeylerden biri de 1839 ilkbaharında Fransız edebiyatının önemli savunucusu Polevoy'a saldırmasıydı. Şidlovski ile onun genç arkadaşı Fyodor Dostoyevski elbette bu uzun yakınma yazısını tartıştılar. Aynı tarihlerde Şidlovski, Polevoy yararına yapılan bir etkinliğe katıldı, o etkinlik içinde taşlamalı bir güldürü de vardı, oyun "herkese Hegel felsefesini ve nesnel bireyliği vb."[15] açıklayan genç öğrenci Vissarion Glupinski (*glupi* ahmak ya da sersem anlamına gelir) ile ilgiliydi. Bu oyunun yazarı bilinmemektedir (ama belki de Polevoy'du); Belinski'yle ilgili Dostoyevski'nin kendi edebiyat çevresinden devşirdiği görüşe işaret eden bir oyundur.

1839 kışında Belinski Moskova'dan Petersburg'a taşındı, kısmen yeni bir çevrenin ve yeni bir arkadaş grubunun dürtüsüyle düşünceleri hızla değişmeye başladı. Öte yandan, düşüncelerine saygı duymamazlık edemediği A. I. Herzen ve T. N. Granovski gibi Moskova ünlülerinin, Rus "gerçekliği"ni hiç sorgulamaksızın övgülere boğduğu için kendisine karşı çıkmalarından çok rahatsız oluyordu. 1841 kışında yeni arkadaş çevresi haftada bir gün konuşmak ve eğlenmek üzere Panaev'in evinde toplanıyordu, bu toplantılarda Belinski en yeni Fransız düşüncesiyle ilk kez tanışmıştı. Panaev, o zamanlar yeni yeni yayımlanmaya başlamış *Revue Indépendante*'tan Pierre Leroux'nun makalelerini çeviriyordu; George Sand'ın *Spiridion*'unun sonuç bölümü özellikle Belinski için Rusçaya aktarıldı; Thiers'in *Histoire de la révolution en 1789*'ı, Louis Blanc'ın coşkulu sosyalist yapıtı *Histoire des dix ans*'ı okundu. "Onun [Belinski'nin] George Sand'a karşı daha önce duyduğu kızgınlığın yerini" diye yazıyor Panaev, "ateşli bir ilgi aldı. Goethe, Walter Scott, Schiller, Hoffmann

14 I. I. Panaev, *Sobranie sochinenii*, 6 cilt. (Moskova, 1912), 6: 212.
15 Alıntı, Yu. Oksman, *Letopis zhinzn'i tvorchestvo V. G. Belinskogo* (Moskova, 1958), 195.

gibi kendisinin daha önce edebiyat otoritesi ve ilahı olarak gördüğü kişiler Sand'ın karşısında tek tek yok oldu... George Sand ile [Pierre] Leroux'dan başka kimseyi ağzına almıyordu."[16]

Bütün bunların sonucunda, daha önce toplumsal ve siyasal kaygılara burun kıvıran Belinski, bir yıldan daha kısa bir zamanda Fransızların yeni toplumsal öğretilerinin ateşli bir savunucusu kesilmişti. 1841 sonbaharında arkadaşı V. P. Botkin'e "sosyalizm düşüncesi"nin kendisi için "düşüncelerin düşüncesi, varlıkların varlığı, soruların sorusu, inancın ve bilginin alfa ve omegası" haline geldiğini yazıyordu; "[benim açımdan] tarih, din ve felsefe onun girdabında yok oldu," diyordu.[17] "Sosyalizm", Belinski için hangi anlama gelirse gelsin, şurası açıktır ki benimsenen yeni birtakım toplumsal ve siyasal düşüncelerin çok ötesinde bir şeydi. Bu konuda daha ayrıntılı konuşmaya çalıştığı zaman kendisini en çok etkileyen şeyin Ütopik sosyalist öğretilerin vahiy ve Mesih yönü olduğunu görürüz – özellikle Sand-Leroux vaazlarında güçlü bir şekilde vurgulanan, İsa'nın gerçek öğretilerinin yeryüzünde gerçekleşmiş en son halinin sosyalizm olduğu düşüncesi. Çünkü George Sand'ın romanı *Spiridion*'un son bölümü, despotik Roma Katolik kilisesi tarafından utanmazca çarpıtılan İsa'nın kirlenmemiş öğretisiyle, Fransız Devrimi tarafından kamuya duyurulan öğretinin aynı şey olduğunu gösterir. Geçmişin büyük Hıristiyan sapkınları her zaman özgürlük, eşitlik, kardeşlik öğretisini her şeyden üstün tuttular, bu da Hıristiyanlığın sevgi öğretisinin gerçek anlamımn toplumsal ve siyasal olarak çağdaş hayata çevirisinden başka bir şey değildi.

Sand'ın cinsler arası ilişkilerle ilgili başka düşünceleriyle iç içe geçen bu tür düşünceleri, Belinski'nin yeni inancını açıklarken kullandığı ifadelerde görmek olasıdır. "Bir gün gelecek –buna bütün yüreğimle inanıyorum– hiç kimsenin kafası kesilmeyecek, bir suçlu ölümü hak ettiğini söylese bile ... öldürülmeyecek ... anlamsız biçimler ve törenler olmayacak, duygular üzerinde hiçbir kayıt ve şart bulunmayacak, hiçbir görev ve zorunluluk dayatılmayacak, hiçbir iradeye boyun eğmeyeceğiz, yalnızca sevgiye boyun eğeceğiz; karı ve koca diye bir şey olmayacak, sevgililerimiz ve âşıklarımız olacak, bir sevgili âşığına gelip bir başkasını sevdiğini söylerse âşık ona, 'Sensiz mutlu olamam, ömrümün sonuna kadar acı çekeceğim ama sevdiğin erkeğe git,' diyecek, ondan fedakârlık etmesini istemeyecek, [...] ama Tanrı'nın ona söyleyeceği şeyi söyleyecek: Ben fedakârlık istemiyorum, dua istiyorum... Ne zenginlik olacak, ne yoksulluk, ne krallar ne de kullar, kardeşlik olacak, insanlar olacak, Havari Paulus'un sözüyle, İsa gücünü Baba'ya teslim edecek, Baba-Akıl bir kez daha egemen olacak ama bu kez yeni bir dünyanın üstünde, yeni bir gökte."[18] Bu, Belinski'nin kendisinin doğru olarak ifade ettiği gibi, "Altın Çağ" düşünün gerçek olması demektir, bu düşten Belinski "Sosyalizm" olarak söz eder.

---

16 Panaev, *SS*, 6: 273.
17 V. G. Belinski, *Selected Philosophical Works* (Moskova, 1948) 159.
18 *age.*, 164-165.

Belinski'nin bu tür bir sosyalizme yönelmesi, 1840'ların Rus kültüründe yeni bir evrenin başlamasına yol açtı. Belinski'nin Hegelcilik döneminde Rusya'dan ayrılmış olan Annenkov, 1843'te Petersburg'a döndüğü zaman, Petersburg'daki edebiyat çevresini en çok etkileyen yapıtların, kendisinin Paris'te söz edildiğini duyduğu yapıtlarla aynı olduğunu görünce çok şaşırdı. "Proudhon'un o tarihlerde neredeyse modası geçmiş *De la propriété*'si, Fransa'da küçük bir çevre, hayalperest işçiler dışında kimsenin pek okumadığı Cabet'nin *Icarie*'si, Charles Fourier'nin çok daha yaygın olarak bilinen ve sevilen sistemi – bütün bunlar incelemelere, ateşli tartışmalara konu oluyor, her tür sorgulama ve beklenti nesnesi oluşturuyordu, hem de anlaşılır bir şekilde... Rus falanjlar ... gerçek bir içeriği olmayan soyut ve varsayımsal düşünceden, sanki gerçek bir içeriği varmış gibi görünen aynı derecede soyut düşünceye geçmekten çok mutluydular... Sözü edilen yazarların kitapları herkesin elindeydi; baştan sona inceleniyor, tartışılıyordu; daha önce Schelling ile Hegel'in nasıl sözcüleri, eleştirmenleri, yorumcuları, hatta daha sonraları –daha önceki kuramlarla ilgili olarak meydana gelmemiş bir şey olarak– kurbanları olduysa, onların da oldu."[19]

* * *

Bütün bu entelektüel çalkantı başlangıçta yalnızca Belinski'nin küçük arkadaş çevresi içinde yaşandı – onun Pléiade'ı olarak bilinecek çekirdek kadro içinde.[20] Ama bu kadro içinde aynı zamanda onun *Oteçestvennye Zapiski* dergisi kadrosu da vardı, onları hareketlendiren düşünceler kısa zaman sonra dergi sayfalarına yansımaya başladı. Örneğin George Sand'a duyulan ilgi yeniden alevlendi, Sand'ın romanları neredeyse Paris'te yayımlanır yayımlanmaz çevrilmeye başladı. Yeni Fransız edebiyatına çok daha fazla ilgi gösteriliyordu, Fransız edebiyatının yıkıcı toplumsal mesajına ihtiyatlı bir şekilde dikkat çekiliyordu. Hepsinden önemlisi de *Ölü Canlar*'ın yayımlanmasıydı – Belinski'nin imdadına gerçekten de hızır gibi yetişmişti. Çünkü bu kitap sayesinde, coşkulu toplumsal kaygılarını doğrudan konuyla bağlantılı Rusça deyimlere aktarmasına olanak tanıyan, önemli bir sanatsal niteliğe sahip yeni bir Rus yapıtına kavuşmuştu.

Gogol'ün *Ölü Canlar*'ında çevrilen dolap doğrudan toprak köleleriyle ilgilidir, romanın başkahramanı Çiçikov, Rusya'da bölge bölge dolaşıp "*Ölü Canlar*"ı, yani ölmüş ama adları hâlâ vergi listesinden silinmemiş, ekonomik bir değeri olan köleleri satın alır. Taşralı toprak sahipleri, tam anlamıyla bir ustanın elinden çıkmış gülünç figürlerdir, kendinden hoşnutlukları, miskinlikleri, beş para etmezlikleri,

---

19 P. V. Annenkov, *The Extraordinary Decade,* yay. haz., Arthur P. Mendel, çev., Irin R. Titunik (Ann Arbor, MI, 1968), 112.

20 Pléiade'ın en iyi bilinen adları Panaev'in kendisi ile K. D. Kavelin'di. 1843 ile 1848 arasında genişledi, Nekrasov, Turgenyev, Dostoyevski, Gonçarov, Saltykov-Şedrin gibi yazarlar da katıldı. Herzen ve Ogarev ara sıra Petersburg'a geldikçe onlar da katılıyordu.

hayatlarının iğrençliğiyle korkunçturlar. Belinski, Hegelcilik sapkınlığından sonra artık daha da dayanılmaz bulduğu Rus gerçekliğinin iç karartıcı dehşetini gözler önüne sermek için hemen kitabın üzerine atılmıştı. Kuşkusuz, kamuya açık bir dergide insanın bu konuları açık açık konuşması olanaksızdı; ama Belinski düşüncelerini Aesop'vari bir dille aktarmakta ustaydı. *Ölü Canlar*'ı "tamamıyla Rus ve ulusal bir ürün ... gerçekliğin kılıfını acımasızca yırtan, Rus hayatının verimli çekirdeğine (köleleştirilmiş Rus köylüsü olarak okunmalı) karşı tutkulu, aceleci ve ertelenmez bir sevgiyle dolu"[21] olarak tanımladığında ne demek istediği konusunda yanılmaya olanak yoktur.

1843 ile 1845 arasında Rusya'da edebiyat dergi ve gazetelerinde *Ölü Canlar* dışında pek bir şey konuşulmuyordu. "Sanki," diye yazar Annenko, "*Ölü Canlar*'ın, Rus toplumunun sanatsal, ruhsal ve etnografik açıdan söylemek gerekirse, çağdaş durumu dışında bir şeyler içerdiği varsayımına karşı kitabı bağışık hale getirmek [Belinski'nin] hayattaki başlıca göreviydi... Hem yazılı hem sözlü olarak, bıkıp usanmadan, o yapıta karşı doğru yaklaşımların neler olduğuna işaret ediyor, her fırsatta dinleyicilerini, okurlarını romanda böylesine itici tiplerin niçin öne çıkarıldığını ... Rusya'da var olan bu tiplerden niçin hiç kimsenin dehşete kapılmadığını düşünmeye, ama ciddi ve içtenlikli bir şekilde, düşünmeye zorluyordu."[22]

Belinski'nin bu önemli kampanyasının yanı sıra, Rus yazarlarına yapılan genel bir baskı da vardı, onlardan Gogol örneğini izlemeleri bekleniyordu. Edebiyatın artk malzeme olarak çağdaş topluma dönmesi gerektiğini söylüyordu Belinski; ona göre George Sand çağdaş yazarların en büyüğüydü çünkü Belinski onda Hugo ve Balzac'ta eksik olan "yaşamsal inançları"[23] buluyordu. 1844'te Belinski, bir önceki yılın Rus edebiyatını değerlendirme yazısında yeni okulu selamlıyordu, "hayatın en önemli sorunlarını konu alan, eski kökleşmiş önyargıları yıkan, çağdaş ahlak anlayışının ve davranış tarzlarının kötü yönlerine karşı öfkeyle sesini yükselten, 'her zaman gözlerimizin önünde duran ama kör gözlerin görmediği, hayatımızı dolduran bütün o dehşet verici saçmalıklar yığınını, dünyamızı kaplayan o soğuk, parçalanmış sıradan kişiler ummanını ilgi odağına alan'"[24] okulu.

Belinski burada, yeni yeni ortaya çıkan, yazdıkları *Oteçestvennye Zapiski*'de yayımlanan Doğalcılık Ekolü'nün genç yazarlarından söz ediyor. Bu (henüz adı konmamış) grup, Belinski'nin toplumsal gerçekçi yeni bir edebiyat çağrısına yanıt olarak ortaya çıktı ama üyeleri *Ölü Canlar*'ın taşra hayatını kendilerine model almak yerine, "Palto"nun Petersburg dekorundan etkilendiler; "Palto"nun yayımlanması, tam da fizyolojik eskiz denen yabancı bir edebiyat modasıyla aynı zamana rastla-

21 Bkz. *N. V. Gogol v Russkoi kritike* (Moskova, 1953), 122.
22 Annenko, *Decade*, 112.
23 Belinski, *IFS*, 1: 432.
24 *Ölü Canlar*'dan bir alıntı, Belinski, *Works*, 192-193.

dı. Dostoyevski'nin akademide bir zamanlar okul arkadaşı olan D. V. Grigoroviç, "Rusya'da hemen taklitçiler boy göstermeye başladı," diye hatırlıyor. "Gerçekçi bir kafaya sahip olan Nekrasov, [...] her zaman tetikteydi, [...] çeşitli küçük ciltlerden oluşan *Petersburg'un Fizyolojisi* adlı bir yayın hayal ediyordu."[25] Bu kısa hikâyelerden birini yazmaya davet edilen ve Petersburg'da İtalyan laternacıların hayatına eğilmeyi kararlaştıran Grigoroviç, onları laterna çalarken izlemeye, notlar almaya başladı. "Gerçekliği olduğu gibi, Gogol'ün 'Palto'da betimlediği gibi ... betimleme isteğini ... daha o zaman hissetmeye başladım."[26] 1844 yılının sonbahar başlarında yolda giderken Dostoyevski'ye rastlayan Grigoroviç, yeni çalışmasıyla ilgili düşüncesini öğrenmek isteğiyle onu yaka paça evine götürdü.

* * *

Grigoroviç'e rastladığı zaman Dostoyevski zaten benzer bir yazınsal evrim geçirme evresindeydi. 1842'ye kadar, Fransız toplumcu Romantiklerinin sevecen insancıllığına yakınlık duyan Dostoyevski'nin edebiyat hayatında 1830'ların egemen zevkinin izini sürdüğü açıktır. Ne de olsa edebiyatta ün kazanmak isteyen bir genç için Rusya'da izlenmesi gereken yönü gösteren hiçbir önemli düşünce akımı yoktu. Yine de Belinski'nin Gogol nam ve hesabına yürüttüğü kampanya ile *Oteçestvennye Zapiski*, Fransız "Sosyalist" akımının Rusya'daki kalesi haline gelince, bir hamlede bütün tablo değişti. Dostoyevski, Belinski'den çok daha önce bu hareketin ahlaksal ülkülerini benimsediği için, yeni kültürel çoğunluğa bu kadar büyük bir istekle katılmasını anlamakta güçlük çekmeyiz.

1843'ten başlayarak ilk kez Gogol'e duyduğu yoğun ve coşkulu ilgiden söz ettiğine tanık oluruz. Riesenkampf Rus yazarları arasında Dostoyevski'nin "özellikle Gogol okumaya meraklı" olduğunu söyler, "*Ölü Canlar*'dan sayfalarca metni ezbere okumaya bayılırdı."[27] *Yahudi Yankel* 1844 Ocak ayının ikinci yarısında bittiyse, o zaman bunun 1843 sonbaharında ve kışında bir tarihte yazılmış olması, Gogol ile Belinski'nin birleşik çabalarının sonunda Rus edebiyatında yaratılan değişik iklime ilk tepkiyi temsil etmesi gerekir.

Dostoyevski'nin yazınsal etkinlikleriyle ilgili bilgilerin çoğu, onu tamamıyla yeni yönelime adanmış olarak yansıtır. Dostoyevski gazetelerin, örneğin Fransızların *roman-feuilleton* dedikleri, tefrika roman eklerini devamlı okurdu, bu ekler 1840'larda Fransız gazeteciliğinin temel besini haline gelmişti, insancıl ve sosyalist düşüncelerin en etkili propaganda aracıydı. 1843 sonlarında Mihail'e Eugène Sue'nün *Mathilde*'ini –Sue'nün toplumsal sorunları ele aldığı ilk romanı– birlikte çevirip yayımlamayı önermişti. (Mali kaynak bulamadıkları için bu projeden vaz-

25 *DVS*, 1: 129.

26 D. V. Grigoroviç, *Polnoe sobranie sochinenii*, 12 cilt (St. Petersburg, 1896), 12: 266.

27 *DVS*, 1: 114.

geçildi.) Dostoyevski, Sue'nün *Les mystères de Paris*'ini, o kirli çamaşırların ortaya döküldüğü (belli Fourier'ci düşüncelere Sue'nün yaygınlık kazandırdığı) romanı da okumuştu; 1844'te Rusya'da yayımlandığı zaman Belinski heyecanla bu kitabın reklamını yaptı. "Yazar," diyordu, "altın buzağıya tapan ahlak yoksunu, bencil bir halka, sefil insanların acılarını göstermek istiyordu ... cehalet ve yoksunluk yüzünden kötülük ve suça yazgılı insanların."[28]

Dostoyevski bir yandan Sue okurken, aynı zamanda, hem Riesenkampf'a hem de Grigoroviç'e göre, Frédéric Soulié'nin *Memoires du diable*'ından da etkileniyordu. Romantizmin satanizm geleneğini kullanan Soulié, bunu amansız bir toplumsal yergiyle ve çılgınca melodramatik entrikayla birleştirmişti. Kitabın amacı, Restorasyon ve Temmuz Monarşisi döneminde "erdem normal olarak zulme uğramış ve sömürülmüş, kurnazlık edip erdem maskesinin arkasına saklanan kötülük galip gelmiştir"[29] gerçeğini göstermekti. Dostoyevski, Èmile Souvestre'e de ilgi duyuyordu, Souvestre paralel olay örgülerine sahip romanlar yazmakta uzmandı, romanlarında insanlığın refahına adanmış, soylu, özverili kişilerin yazgılarını, ahlak yoksunu ve adaletsiz bir toplumda, toplum merdivenin en üst basamaklarına tırmanan soğuk, azimli, başarı delisi olanlarınkiyle karşılaştırır. 1844 yılının ikinci yarısında Dostoyevski'yi George Sand'ın *La dernière Aldini*'sini çevirirken görmek hiç de şaşırtıcı değildir: Sand'ın yazdıklarının hepsi çok kolaylıkla pazarlanabilir şeylerdi. Bu bakımdan Sand, kendi doğduğu ülkenin omurgasız, dekadan aristokrasisi karşısında gerçek bir halk çocuğu –gösterişsiz bir balıkçı ailesinin çocuğu– olmanın manevi üstünlüğüne sahipti. Kitap, Sand'ın inanılmaz derecede hacimli verimi içinde artık varlık gösteren devrimci toplumcu Hıristiyanlığın balkımalarıyla doludur. "Liberalizm," der kahraman, "bu düşünceye inananları soylulaştıran bir din gibidir, ilk günlerindeki Hıristiyanlık gibi köleyi özgürleştirir, özgür insanı bir azize ya da kurbana dönüştürür."[30] Dostoyevski, hiç kuşkusuz büyük bir saygıyla bu kitaba emek verdi ama işini neredeyse tamamlamak üzereyken kitabın Rusçada zaten yayımlandığını öğrenince çok canı sıkıldı.

Bütün bir 1840 kuşağını ve George Sand'ın sayısız romanını okumuş olan Dostoyevski, bu tür yapıtlar sayesinde ilerici ve devrimci düşünceyle ilgili bilgisini zenginleştirdi. Kırk yıl sonra, onun ölümünün ardından yazdığı dokunaklı yazıda, George Sand'ın Rusya'da Dickens'tan ya da Balzac'tan daha önemli olduğunu söyler çünkü, der, onun okurları "romanlardan bile, uzak durdukları her şeyle ilgili bilgiyi çıkarmayı beceriyordu."[31] Büyük taşlamacı Saltikov-Schedrin daha da açık konuşur. "Saint-Simon'un, Cabet'nin, Fourier ve Louis Blanc'ın ve özellikle Ge-

28 Belinski, *Works*, 323.
29 Harold March, *Frédéric Soulié* (New Haven, 1931), 177.
30 George Sand, *The Last of the Aldinis*, çev. George Burnham Ives (Philadelphia, 1900), 359-360.
31 *DW* (Haziran 1876), 346.

orge Sand'ın Fransa'sından ... bize [1840'larda] insanlık inancı aktı; Altın Çağ'ı kesinlikle geçmişte değil, gelecekte aramamız gerektiği bilgisinin ışığı bize oradan geldi."[32] George Sand, Belinski'de böyle bir inancın uç vermesine yardımcı olmuştu, Renan ona bir zamanlar rüzgâr harpı diyordu, o fırtınalı 40'lı yılların bütün ideolojik rüzgârlarına ayak uydurarak ses veren bu romancı, Dostoyevski için de işaret fişeği yerine geçti.

Sand'ın o olağanüstü romanı (Gotik gizem öyküsüyle ruhsal özyaşamöyküsünü birleştiren) *Spiridion* ile *Karamazov Kardeşler*'in belli özellikleri arasında şaşırtıcı benzerlikler görülüyor.[33] Her ikisi de bir manastırda geçer; her ikisi de yarı sapkın, eski bir dinsel geleneğin başka kuşaklara devredilmesiyle ilgilidir; her ikisinde de gerçek dinin özgür bir manevi seçime dayanması, dogmanın ya da din kurumunun zorbalığına dayanmaması gerektiği vurgulanır; her ikisinin merkezinde de kişi olarak –bu dinsel geleneğin mirasçısı olan, öteki keşişlerin hiç hoşlanmadığı– ölüm yatağındaki yaşlı bir keşiş ile ilhamını onun öğretisinden, oluşturduğu örnekten alan genç ve ateşli bir çömezi vardır; her ikisi de kuşkucu akıl ile gerçek iman arasındaki kavganın dramını yansıtır. Her iki romanda da bu kavga, Tanrı'nın bütün yaratıklarını kapsayan, bencillikten uzak sevginin yeniden yürürlüğe girmesini sağlayan, vicdanın varlığına, ruhun ölümsüzlüğüne duyulan inancı dirilten gizemli bir uzgörüyle çözüme ulaşır; her ikisinde de geleneğin ölmekte olan yaşlı bekçisi, genç çömezini toplumsal hayattaki hastalıklara karşı Hıristiyanlığın sevgi yasasını uygulamak üzere dünyaya gönderir.[34] Dostoyevski, 1876'da George Sand'ın "Tanrı'ya ve ölümsüz hayata kuvvetle inanan bir Deist" olarak öldüğünden emindi, ayrıca onun, "insanoğlunun kusursuzluk ve lekesizlik özlemi" üzerine bina edilen sosyalizminin, kişiye ahlaksal sorumluluk yükleyen Hıristiyanlıkla çakıştığına işaret etmişti.[35] Bu tür yorumları ister *Spiridion*'dan hatırında kalanlar esinlendirmiş olsun ister olmasın, bunlar 1840'ların başında George Sand'ın Dostoyevski'de kökleşmesine yardımcı olduğu ahlaksal ve dinsel, Hıristiyan sosyalizmi düşüncesinin ne olduğunu gösteriyor.

La dernière Aldini ile ilgili umutları suya düşünce Dostoyevski'nin çeviri yoluyla fazladan bir para kaynağı yaratma planları havaya uçtu. Umut verici görünen bir başka proje de –Mihail'in çevirmen, kendisinin editör ve yayımcı olarak katılacağı, Schiller oyunlarının tamamının Rusçaya aktarılması projesi– pek başarılı olmadı. Mihail *Haydutlar*'ı ve *Don Carlos*'u Rusçaya çevirmedi değil, ikisi de dergilerde yayımlandı ama tam ve eksiksiz baskılarının yapılması ve esaslı bir gelir elde etme beklentisi yine

---

32 M. Polyakov'un *Vissarion Belinsky* adlı kitabında yapılan alıntı (Moskova, 1960), 325.

33 Dostoyevski, 1838'de *Revue des Deux Mondes*'da yayımlanan *L'Uscoque*'u okumuştu. *Spiridion* aynı yıl, aynı dergide yayımlanmaya başladı, bu çok saygın dergiyi Dostoyevski üyesi olduğu Fransız kitaplığında bulabiliyordu.

34 *DVS*, 1: 112-113.

35 *DW*, (Haziran 1876), 349.

hayal olarak kaldı. Dostoyevski'nin, 1843 kışında Balzac'ın muzaffer bir kumandan gibi Petersburg'da bulunuşu dolayısıyla yürürlüğe konan ve başarılı olan tek projesi *Eugénie Grandet* çevirisiydi. Noel'de ve yılbaşı tatilinde roman çevrildi, 1844'te *Repertoire and Pantheon*'da yayımlandı, böylece Dostoyevski'nin imzası, sanki bir kehanet gibi, ilk kez basılı bir metinde Balzac'ınkiyle yan yana geldi. O tarihte Dostoyevski, Grigoroviç'le aynı apartman dairesini paylaşıyordu, Grigoroviç, Nekrasov'la tanışıklığı dolayısıyla Belinski Grubu'nun yörüngesine doğru çekilmekteydi.

* * *

İnsancıklar'ı yazma düşüncesi işte bu edebiyat etkinlikleri bolluğu arasında Dostoyevski'nin aklına düştü, çağın yeni edebiyat atmosferinin bilincine varmasının bu işte payı vardı. "*Eugénie Grandet* hacminde bir romanı bitirmek üzereyim," diye yazıyor Mihail'e 1844 sonbaharı başlarında. "Özgün denebilecek bir roman... Onu *Oteçestvennye Zapiski*'ye vereceğim."[36] Dostoyevski, kuşkusuz Belinski'nin Rus edebiyatı için şart koştuğu zorunlulukları yerine getirmek için yazıyordu; ama gerçekte romanın yazılış evresiyle ilgili fazla bir şey bilmiyoruz, kitap üzerinde harıl harıl çalışırken söylediği şu sözler dışında: "Deli gibi okuyorum," diyor Mihail'e 1845 ilkbaharında, yazmakta olduğu metne son noktayı koymak üzereyken, "okudukça da tuhaf bir şekilde etkileniyorum. Eskiden okuduğum bir kitabı yeniden okuyorum, sanki içimde yeni bir güç kımıldamaya başladı. Her şeyin derinine iniyorum, her şeyi büyük bir açıklıkla anlıyorum, kendi adıma yaratma gücümü bundan alıyorum."[37]

Biz o yüzden *İnsancıklar*'ın ilham kaynakları için her şeyden önce edebiyata bakmalıyız. Kitabın başlığına, baş kadın kahramanı Varvara'nın günlüğünün biçemine bakınca, Karamzin'in *Zavallı Lisa* adlı duygusal pastoral şiiriyle bu kahraman arasında bir bağlantı görüyoruz; Lisa, zayıf iradeli genç bir aristokrat tarafından baştan çıkarılan, ihanete uğrayan güzel ve erdemli köylü kızın acıklı yazgısı için gözyaşı döker.[38] Gogol'ün "Palto"su, Puşkin'in "İstasyon Şefi" de o kitap düşüncesinin oluşumunda rol oynamıştır, metinde onlara gönderme yapılmaktadır. Daha az görünür olan ama hiç de daha az önemli olmayan bir başka etki de, ahlaksal açıdan tam bir soylu gibi davranan basit bir köylü kızının hiç farkında olmadan yaptığı kahramanlığın göklere çıkartıldığı *Eugénie Grandet*'nin etkisidir. Balzac'a göre bu sıradan aile dramı, "o muhteşem Atreus'un Evi"ndeki dramdan hiç de daha az korkunç ve öldürücü değildir.[39] Balzac, Dostoyevski'ye kendi basit kahramanlarının da aynı şekilde insan olarak saygınlıklarını artırmanın yolunu göstermiş olabilir.

---

36 37 *Pis'ma*, 1: 73; 30 Eylül 1844.

37 38 *age.*,76; 24 Mart (Şubat) 1845.

38 Bu görüş K. K. Istomin ile A. I. Bem tarafından geliştirilmiştir. Daha fazla tartışma için bkz. Bem'in fikir verici makalesi: "Pervye shagi Dostoevskogo," *Slavia 12* (1923-1934), 134-161.

39 Honoré de Balzac, "Eugénie Grandet," *La comédie humaine*, yay. haz. Marcel Bouteron (Paris, 1947), 3: 599.

Gogol'ün parlak karikatürlerinden Dostoyevski'nin basit ve horlanan kişilerini ayıran şey, onların yüksek ahlaklı, saygın kişiler olmasıdır. Gerçekten de yirmi yıl sonra yazılmış bir gazete yazı dizisinde Dostoyevski, kendisinin ilk yıllardaki Romantizm döneminden başlayarak ilk romanının izleğini bulduğu zamana kadarki evrimine bakarken, kendisiyle Gogol arasında bu ayrımı aynen yapar. Başlığı "Şiir ve Düzyazıyla Petersburg Manzaraları" olan yazı dizisi Dostoyevski'nin uydurma bir öteki beni, "romantik hayalci" tarafından yazılmıştır, o romantik hayalci Ocak ayında bir akşam koşa koşa eve giderken bir "düş" görür ve Neva kıyısında bir yerde durur. Orada karşısında "yepyeni bir şey, yeni bir dünya" belirir. "Tuhaf, tamamıyla sıradan kişiler ... lafta meclis üyeleri ama aynı zamanda inanılmaz meclis üyeleri" görmeye başlar. Onların arkasında biri vardır, "karşımda yüzünü gözünü buruşturuyordu, bütün o tuhaf kalabalığın arkasına saklanıyordu, bazı iplere ya da yaylara asılınca kuklalar hareket etti, güldü, herkes de güldü!" Daha sonra anlatıcının gözüne başka bir şey ilişti ama gülünecek tarafı olmayan bir şeydi bu – "onurlu ve temiz, ahlaklı, yetkililere saygılı, adı var kendi yok bir yürek, onun yanında genç bir kız, küçük düşmüş, acı çeken bir kız ve onların öyküsü beni derinden etkiledi". Bu öyküyü tabii Dostoyevski *İnsancıklar*'da anlatır.

Bu düşün metninden açıkça anlaşıldığına göre, Dostoyevski edebiyattan söz ediyor: Karşısında beliren yeni dünya kukla ustası Gogol'ün dünyasıdır – bu Gogol'ün keşfidir. Ama Gogol ilk adımdır, ikinci adım *İnsancıklar*'ın durumunun keşfi ve Dostoyevski'nin kahramanlarına yaklaşımıdır ("onurlu ve temiz", "küçük düşürülmüş ve acı çeken"). "Düş"e göre, Gogol'ün normalde gülünç olan kişilerine öyle bir açıdan bakılır ki öyküleri insanı "derinden etkiler".

O "düş"ün otuz yıl sonra *Delikanlı*'da kullanılan değişik biçiminde, anlatıcı Petersburg'un duman gibi gökyüzünde dağılıp yok olduğunu hayal eder. Haykırır: "Ya bu [Petersburg denen] sis havalanarak uçup gitse ne olur? Onunla birlikte bu çürümüş ve pis kent de uçup gitmez mi ... ve geriye, ortasında ... soluk soluğa kalmış, fazlasıyla yorgun atın sırtında bronz bir biniciyle o eski Fin bataklığı kalmaz mı?" (8: 116). Burada Petersburg, Puşkin'in şiiri "Bronz Atlı"yla ilişkilendirilir, bronz atlı, Falconet'nin ünlü heykelinde tasarlandığı biçimiyle Büyük Petro'dur. Puşkin'in başkahramanı Evgeny'nin nişanlısı, şiirde çağrıştırılan 1824 su baskınında sele kapılmıştır, Evgeny yumruğunu Büyük Petro'ya sallar, çünkü hayatının mahvına neden olan odur. Ama sevdiği insanı yeni kaybetmiş olan Evgeny, bu düşünmeden yaptığı *lèse-majesté* hareketinden sonra öylesine büyük bir korkuya kapılır, öylesine suçluluk duyar ki aklını oynatır, peşine takılan bronz atlının atının ayak seslerini duyduğunu sanır; sonunda fırtınadan harap olan bir kulübenin bulunduğu ıssız bir adada kıyıya vurur.

Puşkin böylece, debdebesinin gölgesinde yaşayan bütün o zavallı ve çaresiz insanları ezen Petersburg'un büyük gücünü dramlaştırır ama daha da önemlisi, Puş-

kin zavallı Evgeny'nin yazgısını anlayış ve sevgiyle ele alır, o tür kişileri gülünçleştiren Gogol'ün yaptığını yapmaz. O düşe göre bu tür kişilere karşı Dostoyevski'nin takınacağı tutum da aynen böyle olacaktır. Bir başka deyişle Puşkin, Dostoyevski'ye Gogol'ün bir taklitçisine dönüşmeden kendi Romantizm anlayışının üstesinden gelmenin yolunu göstermiştir; o düş, Dostoyevski'nin, Puşkin örneğini izleyerek kendisinin nasıl hem yeni Gogolcü eğilime katılabileceğini hem de kendi sanatsal özgünlüğünü kanıtlayabileceğini fark ettiği anı simgeler. O düşe göre, Gogol kahramanlarına başka bir gözle –ve öyküleri insanı "derinden etkileyecek" şekilde– bakılabildiyse, bunun nedeni onlara Puşkin'in prizmasından bakılmasıdır. Kısacası, o düşün Dostoyevski'ye kapılarını açtığı "tamamıyla yeni dünya", onun kendi tarzında bir duygusal Naturalizm dünyasıydı, bir Gogol, Puşkin –ve Dostoyevski– bireşimi.

7. Bölüm

İnsancıklar

Rus edebiyatında, edebiyat sahnesine çıkışı Dostoyevski'ninki kadar akılda kalıcı şekilde anlatılmış, aslına bakarsanız çok büyük bir heyecan dalgası yaratmış başka bir yazar yoktur. Dostoyevski'nin kendi ağzından aktardığı hikâye iyi bilinen bir hikâyedir, kendi saflık ve toyluğunu hayli abartmış, duygusallaştırmış da olsa. "[1845] kışı başında birden *İnsancıklar*'ı [*Bednye lyudi*] yazmaya başladım, ilk romanımı; ondan önce hiçbir şey yazmamıştım. Romanı bitirince onu ne yapacağımı, kime vereceğimi bilmiyordum."[1] Dostoyevski romamnı ne yapmak istediğini çok iyi biliyordu, ayrıca Grigoroviç de ona metnini *Oteçestvennye Zapiski*'ye vermesini söylüyordu.[2]

Roman hazır olunca, yine de neler olduğu konusunda bir kuşkumuz yok. Grigoroviç romandan çok etkilendi; metni Nekrasov'a götürdü; iki edebiyatçı genç Dostoyevski kahramanlarının yaşadığı zorluklara gözyaşı döktü. Akıllarına ilk geleni yaparak sabahın dördünde, duygularını iletmek üzere Dostoyevski'nin dairesine koştular – Petersburg'un "beyaz geceler"inden biriydi, ortalık gündüz gibi aydınlıktı. Ertesi gün Nekrasov metni alıp Belinski'ye götürdü, Belinski de metni aynı sıcak ilgi ve heyecanla karşıladı. Eleştirmen, Dostoyevski'nin elyazmasına gömülmüş okurken Annenkov her gün onun ziyaretine gidiyordu, kendi keşfi olan bir yazarın metninden Belinski'nin duyduğu heyecanın açık ve net bir öyküsünü bıraktı bize. "Şu elyazmasını görüyor musun?.. Neredeyse iki gün metni elimden bırakamadan okudum. Yazmaya yeni başlamış birinin romanı, yeni bir yeteneğin ... romanında, daha önce hiç kimsenin hayalinden bile geçmemiş, hayatın öyle gizleri, Rusya'daki öyle kişiler gözler önüne seriliyor ki. Düşünsene – şimdiye kadar bu bizde tanık olduğumuz ilk toplumsal roman girişimi... Konu çok basit: Bütün dünyayı sevmenin herkes için olağanüstü güzel bir zevk ve görev olduğuna inanan iyi yürekli basit insanlarla ilgili. Hayat çarkı, bütün kuralları ve düzenlemeleriyle kendilerini ezip geçtiği, tek söz etmeden kollarını bacaklarını kırdığı zaman hiçbir şey anlayamıyorlar. İşte hepsi bu – ama ne dram, ne tipler! Ha, sana söylemeyi unuttum, sanatçının adı Dostoyevski."[3]

---

1 *DW* (Ocak 1877), 584.

2 *Pis'ma*, 1: 75; 24 Mart (Şubat) 1845.

3 P. V. Annenkov, *The Extraordinary Decade*, yay. haz. Arthur P. Mendel, çev. Irwin R. Titunik (Ann Arbor, MI, 1968), 150.

Belinski'nin, aşırı tepkiler vermeye yatkın, kolay heyecanlanan biri olmasını bir kenara bırakırsak, verdiği tepki onun ancak Rusya'da Romantizm havarilerine karşı verdiği savaşla ve Rus edebiyatında yeni bir toplumcu gerçekçilik hareketi yaratma kararlılığıyla açıklanabilir. Fizyolojik eskizlerde kentli, altsınıf Rus hayatı bütün biçimleri ve farklılığı içinde betimlenmeye başlanmıştı ama onlarda amaç bu hayatı dışarıdan bakarak tanımlamaktı, öykülemek değildi; hayalgücüyle hayatın içyüzünü kavramaya çalışmak, bir iç özdeşleşme yaşamak yerine fotoğraf hatasızlığıyla yansıtmaya önem veriliyordu (bu eskizlere "Daguerre tarzı fotoğraf" deniyordu, bunlara resimle örneklemeler eşlik ediyordu). Doğalcılık Okulu'nun izlek yelpazesi içinde bu malzemeyi seçen bir yazar olarak Dostoyevski, bir fizyolojik eskiz dizisinden fazlasını yazan ilk yazardı. "Sık sık Belinski'nin evine gidiyorum," diye yazıyor Mihail'e 1845 sonbaharında. "Bir insan bir başkasına ne kadar yakınlık gösterebilirse o da bana o kadar gösteriyor, bende ciddi olarak kendi görüşlerinin *açık bir kanıtını* ve doğrulamasını görüyor."[4] Dostoyevski gerçekten de Belinski'nin beklemekte olduğu ürünü verdi; çağdaşları arasında *İnsancıklar*'ın yarattığı çalkantı, bir dereceye kadar Belinski'nin Rus edebiyatını benimsemeye zorladığı yeni yönelim konusundaki anlaşmazlıklara bağlanabilir.

* * *

İnsancıklar, iki kişi arasındaki mektuplaşmalardan oluşan bir romandır – St. Petersburg bürokrasisinin büyük bürolarından birinde yazıları temize çeken orta yaşlı bir küçük memur olan Makar Devuşkin ile yirmisine daha yeni basmış genç kız Varvara Dobroselova arasında geçen mektuplaşmalar.[5] Her ikisi de nazik, kimsesiz, kırılgan insanlardır, birbirlerine duydukları ilgi birbirlerinin kasvetli hayatlarına sıcaklık katan bir ışık olur. Ama bu masum rüya, bu iki kişinin mücadele ettikleri iğrenç güçlerin baskısıyla son bulur. Varvara'nın durumunun umutsuzluğu, kendisine toplumsal konumunu düzeltme şansı sunan evlilik önerisini kabul etmek zorunda bırakır onu, kitap, Davuşkin acıyla ağlayıp inlerken son bulur, Varvara da, yüreği nasır tutmuş (adı Rusçada boğayı çağrıştıran) damat Bykov'la birlikte steplerde uzaklaşarak sonsuza kadar yok olur.

İnsancıklar'da en etkileyici şey, Dostoyevski'nin kahramanlarının gizli, söylenmemiş düşüncelerini ortaya koymak için mektup biçimini kullanışındaki ustalıktır; o mektuplarda satır aralarında okuduğunuz şeyler satırlarda okuduklarınızdan daha önemlidir – ya da daha doğrusu, bize kahramanlarının gerçek bilincinin kapılarını

---

4 *Pis'ma*, 1: 82; 8 Ekim 1845.

5 Her iki adın da alegorik yankılanmaları vardır. Devuşkin *devuşka* sözcüğünü çağrıştırır, genç kız ya da bakire anlamına gelir. Bu adın uygunsuzluğu dokunaklı derecede komiktir ama Devuşkin'in kişiliğinin niteliğiyle ilgili bir şeylere işaret eder. Dobroselova, Rusça "iyi" ve "köy" sözcüklerinin birleşmesinden oluşur.

açan şey, söylenenler ile söylenmeyen arasındaki gerilimdir. İlk bakışta çok basit, karmaşıklıktan uzak bir kişi gibi görünen Devuşkin, sürekli kendisiyle kavga eden biridir. Varvara'ya pahalı şekerlemeler, meyveler gibi küçük armağanlar yağdırarak onun uğruna kendini yoksulluğa mahkûm eder, bu arada yoksulluğunun yol açtığı sıkıntılar yüzünden, hiç göstermemeye çalışsa da büyük utançlar yaşar. Hepsinden önemlisi de "ideolojik" bir kavgası vardır – kafasına üşüşen bazı isyancı düşüncelerle savaşmaktadır, Varvara'yla duygusal ilişkisinin baskısı altında birden hiç beklenmedik anda bu düşüncelerin saldırısına uğramıştır, o zamana kadar her şeye boyun eğmek gibi hiç sorgulamadığı bir inançla çok fazla çelişen düşüncelerdir bunlar.

Dostoyevski birbirleriyle kısacık karşılaşan kahramanlarının bu basit öyküsünün çevresini öyle çok şeyle doldurur, öyküyü öylesine genişletir ki, öykü gerçek bir toplumsal roman boyutuna ulaşır. Mektupların arasına sıkıştırılan günlük, bizi Varvara'nın saf köylü bir genç kız olduğu günlere geri götürür, ayrıca o günlükte veremli öğrenci Pokrovski'nin portresi de vardır – Dostoyevski burada yeni *raznoçinets* entelektüelinin ilk kabataslak portresini çizer, daha sonra bu portre evrimleşerek Raskolnikov'a dönüşecektir. Pokrovski'nin umutsuz bir ayyaş olan ve Bykov'un gebe bıraktığı kızla evlenen sözde babasını Dostoyevski, Dickens'a yaraşır trajikomik bir dokunaklılıkla anlatır, özellikle büyük bir acıyla yıkılmış yaşlı adamın o çok hayran olduğu eğitimli oğlunu taşıyan cenaze arabasını ebedi istirahatgâhına kadar izlediği sahneleri. "Yaşlı adam ne soğuğu hissediyordu ne yağmuru, ağlayarak, arabanın bir o tarafına, bir bu tarafına koşuyordu, paltosunun etekleri rüzgârda uçuşup duruyordu. Bütün ceplerinden kitaplar taşıyordu, elinde sıkı sıkı tuttuğu koca bir cilt vardı... Cebinden çamurun içine kitaplar düşüp duruyordu. İnsanlar onu durdurup düşürdüğü şeyleri gösteriyordu, o da onları yerden alıp yeniden tabutun arkasından koşmaya başlıyordu".

Yine böyle araya sıkıştırılmış bir başka öyküye göre, devlet hizmetinde çalışırken zimmetine para geçirmekle suçlanan ve açlıktan ölmek üzere olan Kâtip Gorşkov, adını temize çıkarmak için ailesiyle birlikte taşradan gelir. İşte bu Dostoyevski'de sık sık göreceğimiz, yoksulluk çukurunun en dibinde yaşayan ailelerin ilk örneğidir – bu ailenin ayırt edici özelliği, ağlayıp sızlanamayacak kadar acı çeken insanlarda görülen o korkunç ve anormal sessizliktir. Çocuklar bile hiç ses çıkarmazlar, Devuşkin böyle der Varvara'ya: "Bir gece onların kapısının önünden geçiyordum; ev o sırada tuhaf derecede sessizdi; yine bir hıçkırık sesi duydum, birisi öyle sessiz, öyle acınası bir şekilde ağlıyordu ki yüreğim paralandı, bütün gece o zavallı yaratıkların düşüncesi aklımdan çıkmadı, doğru dürüst uyuyamadım."

Bütün bu öyküleme hatları bir araya gelerek bir örgü oluştururlar, ezici koşullar karşısında insanca bir şekilde suyun yüzeyinde kalmak için sonuçsuz bir çaba harcayan insanların savaşından yansımalar taşıyan bir örgüdür bu, bu örgüde, en beklenmedik –hiç değilse daha önceki Rus edebiyatı açısından hiç beklenmedik–

yerlerde karşılaşılan duyarlılık, duygululuk ve temiz ahlaklılık hazinesinden örnekler görürüz. Her yerde yoksulluk ve aşağılanma vardır, zenginler, güçlüler ve vicdansızlar tarafından sömürülen zayıflar ve çaresizler vardır – bütün bunlar hem de, o kalabalık nüfuslu St. Petersburg'un iğrenç kokuları, döküntü konutlarıyla yoksul semt hayatının tam ortasında olup bitmektedir. *İnsancıklar*'da, fizyolojik eskizlerin en iyilerinin renkli yanlarıyla yeni ve yanılmaz bir kavrayış yeteneğinin –aşağılanmış bir duyarlılığın çektiği ıstırapların içyüzünün aydınlatılmasına yarayan bir kavrayış yeteneğinin– birleştirildiğine tanık oluruz. Gogol ile karşılaştırıldığında Dostoyevski'deki en önemli yenilik hayata yukardan değil, aşağıdan bakmasıdır, Gogol, başkahramamna sevgi ve yakınlık duyar ama bu sevgi hiçbir zaman onun öyküleme biçiminde gizli küçümsemenin üstünün örtülmesine yetecek kadar güçlü değildir. *İnsancıklar*'daki durumlar ve psikoloji, sınıf gururuna, sınıf önyargısına, üstsınıfların altsınıflardan sözümona üstün olduğu inancına karşı başka söze gerek bırakmaz. Ama kitapta açık açık dile getirilmiş çok daha başka itirazlar vardır, Belinski bunlardan söz etmez ama onlara kayıtsız kalmış da olamaz.

* * *

Kitap devam ederken Devuşkin belli bir evrim geçirir. İlk mektuplarında onu, hiç itiraz etmeden, homurdanmadan, hayattaki kısmetsizliğini kuzu kuzu kabul etmiş biri olarak görürüz, hatta kendine düşen önemsiz görevleri özenle yerine getirmekten gurur duymaktadır. Yine de yoksulluğun son sınırına dayanınca cesaretini kaybeder ve içmeye başlar. Kendini hiç bu kadar değersiz, bu kadar alçalmış hissetmemiştir; işte o uysal ve yumuşak yüreğinde bir itiraz kıvılcımının çaktığını hissettiği an bu andır. Petersburg'un lüks mağazalarla, şık giyinmiş insanlarla dolu şık caddelerinden birine çıktığında, kendi yaşadığı yoksul mahallenin asık suratlı, mutsuz kalabalıklarından çok farklı bir şey dikkatini çeker, başkaları lüksün kucağına doğarken kendisiyle Varvara'nın niçin yoksulluğa mahkûm olduğunu düşünür birden.

"Biliyorum, biliyorum, canım, böyle düşünmek yanlıştır, bu akılcılıktır; ama dürüst olmam, doğruyu söylemenı gerekirse, acaba niçin yazgı, bir kuzgun gibi gak desin ve henüz doğmamış birine iyi şans getirsin de, bir başkası hayata bir yetimhanede başlasın?" Kısmetin kişisel değerle bir ilgisi yok gibidir; Devuşkin'in "akılcılığı" bu devrimci düşünceyle de sınırlı kalmaz. Sözlerine devam ettiği zaman ağzından açıkça Saint-Simon'cu düşünceler duyarız, en basit bir işçinin, en zengin ve en aristokrat toplum asalağından daha fazla saygıyı hak ettiğini, çünkü topluma yararlı olduğunu söyler. Bütün bunların sonucunda, Devuşkin zenginlerle yoksulların hayatları arasındaki keskin karşıtlığı algılar – Sue'nün ya da Soulié'nin gazetede yayımlanan romanlarından birindeki gibi, bu algı sonucunda her iki sınıfın da arkasında görünmeden yaşadığı perde kalkar, böylece insan iki sınıfı da aynı anda görür:

Orada, dumanlı bir köşede, yoksulluk yüzünden sözümona ev yerine geçen nemli bir kovukta bir işçi uykudan uyanır; bütün gece rüyasında, örneğin, evvelsi gün kazara bıçakla bir yerini kestiği çizmeleri görmüştür, sanki insanın böyle saçma rüyalar görmesi şartmış gibi!.. Çocukları ağlıyor, karısı aç; sabahları böyle erken kalkanlar yalnızca ayakkabıcılar değil ... ama sorun da bu ya, Varvara'cığım; hemen biraz ötede aynı evde ... evin gösterişli bir dairesinde zengin bir adam, rüyasında aynı çizmeleri görüyor olabilir ... bir başka anlamda tabii ama, benim kullandığım anlamdaysa, Varinka'm, çizme çizmedir, hepimiz biraz birer ayakkabıcıyız, sevgilim; [...] ne acıdır ki o zengin adamın yanında kimse yok, onun kulağına, "Gel, böyle şeyleri düşünmeyi bırak, kendinden başka hiçbir şeyi düşünmemeyi, kendinden başka hiç kimse için yaşamamayı bırak; çocukların sağlıklı, karın yiyecek dilenmiyor. Çevrene bak, o çizmelerden daha soylu bir şey göremiyor musun çevrende de o çizmeler için kaygılanıyorsun?"

Zengin ve güçlülerin, çevrelerindeki yoksulluğa karşı duyarsızlığı Devuşkin'i kızdırır – kızgınlığı gerçekten de öyle bir boyuta ulaşır ki, hatta bir ara kendi aşağılık duygusunun yanlış bir duygu olduğunu düşünür. "Bunun temeline in," der, "ve bak bakalım, bir insan hiçbir neden yokken kendine küfür etmekte, kendi onurunu ayaklar altına alarak kendini küçümsemekte haklı mıdır".

Bu paragrafta kitabın temel toplumsal izleği yatmaktadır, 1830'ların Fransız romanında ve Dickens'ta tanık olduğumuz aynı çağrıyı bir başka şekilde Dostoyevski'de buluyoruz – zengin ve güçlülere, daha az şanslı kardeşlerine karşı biraz sorumluluk hissetmeleri çağrısı. Bu izlek, Devuşkin ile çalıştığı devlet dairesindeki amiri arasındaki o ünlü sahnede doruğuna ulaşır, çok acele kopyalanması gereken bir belgeyi kopyalarken dikkatsizlik eden zavallı kâtibi azarlamak için amiri onu odasına çağırır. Devuşkin duygularını şöyle anlatır: "Yüreğim küt küt atıyordu, neden bu kadar korktum hiç bilmiyorum; tek bildiğim şey, hayatımda hiç paniklemediğim kadar paniklediğimdir. Sandalyeme yapışmış gibi oturuyordum – sanki bir sorun yokmuş gibi, sanki o ben değilmişim gibi." O günlerde dış görünüşü bir bostan korkuluğundan biraz daha iyicedir, kopmamış olan son düğmesi de kopar, o ağzının içinde özür gibi bir şeyler gevelemeye çalışırken düğme yerde gürültüyle zıplaya zıplaya yuvarlanır. Devuşkin'in ne kadar yoksul olduğunu gören ve duygulanan iyi kalpli general ona kendi kesesinden yüz rublelik bir banknot verir. Beriki büyük bir minnet duygusuyla onun elini öpmeye davranınca general kızarır, bu utandırıcı hareketi engeller, daha eşitlikçi bir davranışla Devuşkin'in elini sıkar. "Yemin ediyorum, bahtsız hayatımızın şu en kötü günlerinde moralim ne kadar bozuk olsa da, ne kadar üzgün olsam da," der Varvara'ya, "sana, senin yoksulluğuna baksam da, kendime, kendi değersizliğime, işe yaramazlığıma baksam da, bütün bunlara karşın, yemin ediyorum, o Ekselanslarının benim elimi, benim gibi beş para

etmez bir ayyaşın elini sıkması, beni yüz rubleden daha çok sevindirdi". General, Devuşkin'in ekonomik açıdan ne kadar çaresiz durumda olduğunu anladığı gibi, özsaygısını koruma isteğini de anlar: işte o hayırseverlik dürtüsünü bir başka aşağılama biçimi olmaktan çıkaran budur.

Belinski bu sahneden çok etkilenmiş, Dostoyevski'yle ilk buluşmalarında ne kadar etkilendiğini bağıra bağıra anlatmıştı, Dostoyevski'nin aktardığına göre: "O kopan düğme! Generalin elini öpme anı! – bu artık o mutsuz adama merhamet duymak değil, dehşet verici bir şey, dehşet! O minnettarlığın kendisinde dehşet var!"[6] O el sıkışmada dışa vurulan duygunun inceliği, aşağı tabakadan biriyle insan olarak eşitliğin, üstü kapalı bir şekilde kabulü, iki kez altı çizilen simgesel bir konu. Devuşkin, yardıma muhtaç içki arkadaşı Emelyan İlyiç'e yardım edilmeden önce durumunun araştırılmasına içerlemiş, arkadaşı için bunu onur kırıcı bulmuştu ("bugünler, birtanem, yardımlar da çok tuhaf şekilde yapılıyor"). Aynı şekilde Gorşkov, davayı kazanınca, "onurunu" kurtardığını homurdana homurdana ortalıkta dolanmaya başlayınca, alaycı yazar bozuntusu Ratazyaev, yiyecek ekmeği olmayan biri için paranın onurdan daha değerli olduğunu söyler. "Bana öyle geliyor ki," der Devuşkin, "Gorşkov'un onuruna bu çok dokunmuştu".

Dostoyevski, şanssız kişilerin kötü yazgısının yükünü hafifletmede maddi şeyler kadar manevi şeylerin de önemli rol oynadığına yürekten inanıyordu – hatta belki manevi şeyler daha önemliydi, çünkü yoksulluk insanlarda özsaygı ve onur açlığını hastalık derecesinde arttırıyordu. Gerçekten de *İnsancıklar*'da bu motifin öne çıkması, Dostoyevski'nin sanatında daha sonra daha önemli sonuçları olacak bir gerilimin şimdiden var olduğunu gösteriyor. *İnsancıklar*'da maddi ile manevi arasındaki bu gerilim henüz örtüktür, bir denge halindedir; insan deneyiminin manevi (ya da isterseniz ahlaksal ve ruhsal diyelim) boyutunun vurgulanması, Dostoyevski kahramanlarının katlanmak zorunda kaldıkları adaletsizliklerin dokunaklılık özelliğini güçlendirir. Ama 1860'lı yılların başlarından itibaren saldırgan ve kör bir maddecilik Rus radikalizminin ideolojisi haline gelince, Dostoyevski geniş anlamda "manevi" olanı savunmak için radikallerle yolunu ayırmıştı. İnsanın maddesel gereksinimlerinin karşılanmasıyla doğuştan gelen manevi ve ruhsal gereksinimlerinin karşılanması arasındaki karşıtlık, bir gün elbette Büyük Engizisyoncu Söylencesi'yle sonuçlanacaktı.

Generalin yardımı en acil gereksinimlerinin karşılanmasına yetmese de Devuşkin'e yardımcı olmuştur ama insani sorununu çözememiştir.

Kitapta yoksulluk izleği bırakılıp Devuşkin'in Varvara'yı elinde, tutmasının olanaksızlığı konusuna geçildiği zaman, bu, Devuşkin için sonun başlangıcı olur. General'in iyilikseverliğinin Devuşkin'in *bütün* sorunlarını kökten çözememesi,

6 Belinski'nin makalesi *DRK*'da yeniden yayımlandı, 24.

Dostoyevski'nin konusunu daha geniş bir bağlama yönlendirdiğini, o bağlamda toplumsal olanın ancak daha karmaşık bir insanlık durumunun bir öğesi olduğunu gösteriyor. Sonra Gorşkov'un suçsuzluğunu kanıtladığı, onurunu kurtardığı, tehlikeyi atlattığı gün ölmesi, yine, doğrusunu söylemek gerekirse, Dostoyevski'nin insani sorunların toplumsal bir çözümünün bulunmadığını bildiğini gösterir.

Dostoyevski'nin izleksel ufkunu genişletmeyi amaçladığını gösteren bir başka motif daha vardır. Başlangıçta Devuşkin toplumsal aşama düzeninin adaletsizliklerine isyan ederken, kitabın sonunda Tanrı'nın kendisinin hikmetine karşı biraz çekinerek de olsa isyan etmeye başlar. Varvara, evlilik önerisini kabul ettiğini, yazgısını Tanrı'nın "sırrına akıl ermez kutsal gücünü"ne teslim ettiğini açıkladığı zaman Devuşkin, "Elbette her şey Tanrı'nın iradesine bağlıdır," der, "bu böyledir, böyle olması gerekir, yani, bu da Tanrı'nın iradesiyle olması gereken bir şeydir; Tanrı'nın Takdiri kutsaldır, elbette, sırrına akıl ermez, ayrıca yazgı diye bir şey vardır, bunlar aynı şeydir... Ama Varinka, bu kadar çabuk nasıl olur?.. Yapayalnız ... yapayalnız kalacağım". Burada toplumsal adalet sorununun sınırlarının dışına çıkan ya da bu sorunu yalnızca bir çıkış noktası olarak alan, gelecekteki metafizikçi Dostoyevski'yi görür gibi oluyoruz.

* * *

İnsancıklar, özünde dokunaklı bir toplumsal merhamet çağrısı olduğu kadar, son derece bilinçli ve karmaşık bir romancıktır. On sekizinci yüzyıl boyunca mektuplardan oluşan duygusal romanlarda, Richardson'ın Clarissa Harlow'u, Rousseau'nun Julie'si gibi erdem ve duyarlılık örneği ya da Goethe'nin *Werther*'i gibi şiirsel ve soylu kişiler içlerini açarlar, yüksek duygularını, soylu düşüncelerini dile getirirlerdi. Böylece mektuplardan oluşan roman, ağdalı romantik duygusallığın bir aracı haline gelmişti, başkahramanları her zaman eğitim bakımından, yetişme tarzı bakımından örnek kişilerdi. Gerçekten de bu biçimin gerisinde yatan toplumsal dürtü, çoğunluğu burjuva olan başkahramanların ahlaksal ve ruhsal üstünlüğünü, aristokrat sınıfın ayrıcalıklarına sahip olarak içinde yaşadıkları bozuşmuş dünyaya göstermekti. Dostoyevski bu biçimi, çok daha alt sınıf insanları için aynı amaçla kullanır. Ama mektuplardan oluşan duygusal romanlar geleneksel olarak son derece kültürlü, duygusal bakımdan incelmiş kişilerle özdeşleştiği için, Dostoyevski böyle yaparak sanat açısından bir tehlikeyi göze almaktadır.

Yaşlı bir kâtiple namusu lekelenmiş bir genç kız arasındaki başarısız aşkı bu duygusal roman kalıbı içinde anlatmak, kabul edilegelen anlatı geleneğini yıkmak anlamına geliyordu ama bu işi Dostoyevski'nin fazlasıyla bile bile yaptığını görebiliyoruz. Devuşkin yoksul bir mahallede, bir pansiyonun mutfağının bir köşesini kiralamıştır, o evdeki iki hizmetçiden birinin adı Teresa, ötekininki Faldoni'dir (bunlar onların ger-

çek adları değildir elbette, galiba o hızlı edebiyatçı Ratazyaev'in uydurmasıdır). Karamzin'in *Mektuplar*'ı sayesinde bu iki cesur âşığın adları Rusya'da ünlenmişti, ayrıca yüzyılın başında Rusçaya çevrilen Fransızca bir mektup romanının konu gereksinimini de karşılaşmıştı. Ratazyaev, Devuşkin'in adını "Lovelace" yapmış, yani onu Clarissa Harlowe'un ırzına geçen artistokrat çapkınla özdeşleştirmiştir. Bütün bu adlandırmalardaki tutarsızlıklar Dostoyevski'nin ulaşmaya çalıştığı sonucun ne olduğunu gösterir. Devuşkin'iyle Varvara'sını mektup romanların başkahramanları düzeyine yükseltip bu arada Teresa ile Faldoni'yi komik karikatürler düzeyine indirerek (Teresa "tüyleri yolunmuş kupkuru bir tavuktur", Faldoni ise "kızıl saçlı, tek gözlü, kalkık burunlu, ağzı bozuk bir Finli"), Dostoyevski üstü kapalı olarak, toplumun aşağı kesimlerinden gelen kendi kahramanlarına saygı ve dikkat talep etmektedir, en az, o çok yükseklerde görülen duygusal kahramanlara gösterilen kadar. Ayrıca okuru Devuşkin ile Lovalace'i zihinsel olarak karşılaştırmaya davet ederek, Dostoyevski o gösterişsiz kâtibin, zeki ama bencil ve zararlı aristokrata göre üstün olduğunu gösterir.

Dostoyevski'nin mektuplardan oluşan duygusal roman biçimini kullanma tarzındaki özgünlük, V. V. Vinogradov'un belirttiği gibi, St. Petersburg'lu bürokrat bir kâtibin (ya da Rusçada bugün bilinen şekliyle bir *çinovnik*'in) portresinin çizilmesine taban oluşturan ve zaten de var olan, hatırı sayılır bir edebiyat geleneği fonu üzerinde öne çıkarak dikkat çeker. Ta 1830'lara dayanan bu gelenekte böyle bir kişi ancak alaylı hikâye ve taşlamalı skeç malzemesi olarak ele alınır; çok sevilen bir edebiyat modası haline gelen bu acımasız *çinovnik* karikatürlerine karşı daha 1842'de protestolar görebiliyoruz.[7] Gogol'ün "Palto"su bu gelenekten türemişti, "Palto"da o geleneğin alaycılığı, gırgırı, fıkra üslubu bolca kullanılmıştı. Gogol alaylı öykünün arasına duygusal bir merhamet çağrısı sıkıştırır ama bu çağrı kahramana dışarıdan ve yüksekten bakarak yapılmış bir çağrıdır. Bu beklenmedik paragraf böylece öykünün geri kalan bölümünde, Akaki Akakieviç[8] ele alınırken kullanılan alaycı edayla çelişir, iğreti bir ahlak dersi gibi durur. Öte yandan Dostoyevski –artık yalnızca komik bir maskara haline gelen– sefil ve gülünç *çinovnik* izleğini, mektuplardan oluşan duygusal roman biçimi içinde ele alarak taşlama kalıbını kırar, kendi "insancıl" izleğini biçimle bütünleştirir.

Dostoyevski'nin çağdaşları onu her şeyden önce Gogol'ün izinden giden bir yazar olarak görüyordu; günümüz eleştirmenleri ise Gogol kişilerini ve motiflerini "gülünçleme" yoluyla nasıl dönüştürdüğü, onlardaki acayiplik ve gülünçlük özelliklerini nasıl duygusal ve trajikomik hale getirdiği konuları üzerinde duruyor. Bu iki bakış açısı yine de birbirini dışlayan şeyler değil. Dostoyevski, genelde Akaki Akakieviç'i alaya alan "Palto"nun *üslupsal* özelliklerini tersine çevirmemiş değildir. Ama

7 V. V. Vinogradov, *Evolutsiya Ruskogo naturalizma* (Leningrad, 1929), 311-338. Vinogradov'un *İnsancıklar*'la ilgili klasik çalışmasının 2. bölümüdür bu.
8 Adı bile "kaka" anlamına gelen Rusça *kaki* sözcüğünden gelir.

bunu, Gogol'ün önemini *azaltmak* için yapmaz, daha ziyade onun apaçık şekilde "insancıl" izleğini *güçlendirmek* için yapar. Gogol'ün anlatı tekniği, öykü kahramanı ile okur arasında özdeşleşmeyi engellemekte, komediye özgü bir uzaklık yaratmakta etkili olur; Dostoyevski bu örneğin tamamıyla yergisel özelliklerini yergisel olmaktan çıkarır, o örneğin öğelerini alıp mektuplardan oluşan duygusal roman formu içinde yeniden biçimleyerek, Devuşkin'in insanlığını ve duyarlılığını vurgular. Böyle izleği güçlendirme amacının hizmetine sunulmuş biçimsel bir parodi sürecini adlandırmakta kullanılan bir terim bilmiyorum ben. İzleğine destek vermek isteyen bir gülünçlemecinin, örnek olarak ele aldığı kişiye karşı düşmanca bir tutum takınması değildir bu, bu tavır daha çok bir yapıtın biçimini içeriğiyle uyumlu hale getirecek şekilde yapıtı yeniden biçimleyecek yaratıcı yeteneğe sahip, yapıta sevgiyle yaklaşan bir eleştirmenin tavrına benzemektedir. Hem *İnsancıklar*'da hem de "Palto"da, o Gogol'a özgü "gözyaşıyla kahkaha" harmanı –farklı oranlarda da olsa– vardır; Gogol için kahkaha başta gelir, Dostoyevski içinse gözyaşları.[9]

* * *

Dostoyevski'nin *çinovnik*'i yepyeni bir biçimde ele alan romanı, edebiyatta bu tarzın yakın atalarına dair ipuçları taşır. Gerçekten de, A. Beletski'nin çok önceleri söylediği gibi, *İnsancıklar*'ın en çarpıcı özelliklerinden biri "edebiliğidir," Dostoyevski'nin sayfalarına taşımayı başardığı, yürürlükteki edebiyat sahnesi üzerine yansıyan çeşitli göndermeler ve düşüncelerdir.[10] Devuşkin ile Varvara birbirlerine okunacak kitap gönderirler, izlenimlerini paylaşırlar – hatta bir ara Devuşkin kendi şiirlerini kitap olarak bastırmayı düşünür, kendi "üslup"u konusunda kaygıları vardır. Yazarın sunduğu yapıt üzerine yaptıkları yorumlar kendi duygu ve düşüncelerini açıklamayı da içerecek boyuta ulaşır – Devuşkin'in iki öyküye, Puşkin'in "İstasyon Şefi" ile Gogol'ün "Palto"suna gösterdiği tepkilerde bu açıklamalar doruk noktasına ulaşır.

Varvara, Devuşkin'e Puşkin'in *Belkin Masalları* adlı kitabını ödünç verir, kitaptaki "İstasyon Şefi" öyküsü Devuşkin'i özellikle çok etkiler. "Biliyor musun, aynen kitaptaki gibi hissediyorum," der Varvara'ya, "kendimi bazen, örneğin, tıpkı Samson Vyrin'in, o zavallı adamın durumunda hissediyorum". Vyrin istasyon şefidir, sırf iyi huylu biri olduğu, kendinden üstün kişilere karşı saygıda kusur etmediği, boyun eğdiği için güzel kızını genç bir soylunun kaçırmasına ses çıkarmamıştır. Yaşlı adam teselliyi içkide arar ve kahrından ölür, Puşkin bu öyküyü adamın acısını gerçekten yüreğinde hissederek

9 Victor Terras, *The Young Dostoevsky, 1846-1849* (The Hague, 1969), 14-15; gülünçleme (parodi) tartışmaları için bkz. Wido Hempel, "Parodie, travestie und pastiche," *Germanische-Romanische Monatsschrift* 46 (Nisan 1965), 150-175, ve Yu. Tynyannov, "Dostoevsky i Gogol (K teori parodi)," *Text der Russischen Formalisten* içinde, yay. haz. Jurij Striedter (Münih, 1969); 1: 301-371.)

10 V. I. Kuleshov, *Naturalnaya şkola v literature xıx veka* (Moskova, 1965), 256.

anlatır. Devuşkin, bu duygusal hikâyede Varvara ile kendisinin başına gelecekleri gördüğü için çok gözyaşı döker, bir kâhin gibi, "Evet, doğal bir şey bu... Yaşamak böyle bir şey! Orada kendimi gördüm; öykü tümüyle beni anlatıyor," der.

Oysa "Palto"ya tepkisi bir öfke patlaması şeklinde olur. Onu özellikle sinirlendiren şey, Akaki Akakieviç'in hayatını ve kişilik özelliklerini Gogol'ün tepeden bakarak anlatmasıdır, Devuşkin bu tutumu kendisine kişisel bir hakaret, gerçeklere tamamıyla aykırı bir davranış olarak görür. "Hangi hakla", diye sorar kızgınlıkla, "burnunun dibinde ... biri seni karikatürleştirir?" Yazarın Akaki'ye bir dost gözüyle bakılması çağrısını yaptığı paragraftan da etkilenmemiştir. Yazar ona göre onun "iyi yürekli, iyi bir vatandaş" olduğunu eklemeliydi, "öteki kâtip arkadaşlarının kendisine böyle davranmalarını hak etmediğini, üstlerine itaat ettiğini ... Tanrı'ya inandığını ve öldüğünü (kesinlikle ölmesi gerektiği konusunda insan ısrar ediyorsa) ve herkesin onun için yas tuttuğunu" eklemeliydi. Devuşkin'e göre, aynı zamanda öykünün mutlu bir sonu olsaydı daha iyi bir öykü olurdu.

Dostoyevski, Devuşkin'in o ilkel zevkine –öğretici ahlak dersiyle biten duygusal masal zevkine– uymaz ama onun istediğini yapar. Çünkü "İstasyon Şefi"nde, Devuşkin'in hayatının acıklı öyküsünü Puşkin duygusallığına özgü bir yufka yüreklilikle anlatır. O komik, *çinovnik* betimleme geleneğine uyarak ayrıntı ve dekor konularında "doğalcılık"tan ayrılmazken, bunu, kökleri Karamzin'e kadar uzanan ağlamaklı Rus duygusallığının sulugözlülük özelliğiyle birleştirir; bu birleşmeden Doğalcılık Ekolü içinde özgün bir sanat akımı –duygusal doğalcılık akımı– doğmuş, bu akım kısa zamanda kendine taraftar bulmuş, önemsiz de olsa bağımsız bir hareket haline gelmiştir.[11]

Dostoyevski, aynı zamanda Doğalcılık Ekolü'nün Romantizm yanlısı düşmanlarına karşı, yalnızca parasal dürtülerle en son modaları kötüye kullanan edebiyat simsarlarına karşı sert tartışmalara giriyordu. Ratazyaev, Dostoyevski'nin hiç de övücü olmayan çok sayıda edebiyatçı portrelerinin ilkidir, bu portrede başka yazarlara karşı derin sevgisizliğin ne kadar erken bir tarihte başladığını görmek ilginçtir. Ratazyaev, her telden çalan, her türde eser veren bir yazar bozuntusudur, büyülenen Devuşkin'se *İtalyan Tutkuları* ve *Yermak ile Züleyha* gibi başyapıtlardan Varvara için öğretici olacağını düşündüğü örnek paragrafları kopyalar. Bunlar Dostoyevski'ye Marlinski'nin yüksek sosyete üslubuyla yazdığı Romantik romanlarını gülünçlemek, Scott'ın ucuz taklitçileriyle alay etmek olanağını verir: "Babasının *yurta*'sında, Sibirya'daki karların arasında büyümüş o zavallı genç kız [Züleyha], senin o soğuk, dondurucu, ruhsuz ve bencil dünyanda ne yapsın?" Ratazyaev doğal olarak "İstasyon Şefi"ni pek düşünmez, çünkü Devuşkin'e söylediğine göre, bunların "modası geçmiş"tir, fizyolojik eskizler çok modadır.

11 Vinogradov, *Evolutsiya*, 390.

Gülünçlemeler tam tersine Devuşkin'in kişiliğinin derinleştirilmesine yarar; ayrıca onun kendi hayatının ahlaksal yönden yüksek düzeyinin öne çıkmasına yarayan bir arkaplan işi görür. Çünkü Devuşkin *gerçekten de* bir aşk hayatı yaşamakta ve tumturaklı abartıların yalnızca sahtesini ürettiği "soğuk, dondurucu, ruhsuz ve bencil bir dünya"ya karşı *gerçekten* savaş vermektedir. Dostoyevski böylece kendi kullandığı biçimin edebiyat geleneğiyle üstü kapalı ilişkisini, kahramanlarının doğrudan ağzından çıkan sözleri, taşlamalı gülünçlemeyi, dokunaklı ve duygulu öyküsüne "ideolojik" bir boyut kazandırmak için kullanır, bu da onun 1840'ların toplumsal ve yazınsal akımları arasındaki dikkat çekici bağımsız konumunu belirleyen şeydir.

8. Bölüm

Dostoyevski ve Pléiade

İnsancıklar'ın elyazmasını okuyunca çok heyecanlanan Belinski, kendi çevresinde Dostoyevski adının kısa zamanda bir simge haline gelmesini sağladı, hatta bu genç ve yeni yazarın ünü, Ocak 1846'da kitabı daha yayımlanmadan önce, edebiyat dünyasında yayıldı. Dostoyevski'nin tarzını taklit ederek ona hayranlığını gösteren Panaev, yıllar sonra şöyle yazacaktı: "Onu kucağımıza alıp kentin sokaklarında gezdirdik, halka gösterip 'Bakın yeni bir dâhi doğdu,' diye bağırdık, bu kişinin yapıtları zamanla geçmişin ve günümüzün geri kalan bütün edebiyatının hakkından gelecek. Eğilin! Eğilin!' Adını her yerde, sokaklarda, salonlarda bando mızıkayla ilan ettik."[1] Bu paragrafın alaycı tonu Belinski Pléiade'ının Dostoyevski'ye daha sonraki tavrını yansıtır niteliktedir ama aynı zamanda, yayın yönetmenliğini Nekrasov'un yaptığı, Doğalcılık Ekolü ürünleri derlemesi olarak *Petersburg Almanac*'ta ilk romanı yayımlanmadan önce alkışlarla karşılandığını da doğrular.

Belinski her zamanki tez canlılığı ve içtenliğiyle genç yazarı yakın bir dost olarak benimsedi, sınırsız bir sevgiyle başkalarına o genç yazardan söz etti. " 'Evet' derdi [Belinski] gururla," diye hatırlıyor Turgenyev, "sanki bazı olağanüstü başarıların sorumlusu kendisiymiş gibi, 'evet, sevgili dostum, sana bir şey söyleyeyim mi, küçük bir kuş olabilir bu,' derken, yerden otuz santim yükseği eliyle göstererek ne kadar küçük olduğuna işaret ederdi, 'ama bu kuşun çok güçlü pençeleri var...' Yeni keşfedilmiş bir yeteneğe karşı duyduğu babaca bir sevgiyle Belinski ona oğlu gibi davrandı, sanki kendi 'küçük oğlu' gibi."[2]

Dostoyevski böylece –kısacık bir mevsimliğine– kültürlü Petersburg sosyetesinin edebiyat kaplanı oldu, bu yeni tanıştığı ün, her taraftan yağan pohpohlamalar, daha dengeli bir kişiliği olan birinin bile başını döndürürdü. Dostoyevski üzerindeki etkisiyse, onun şimdiye kadar sıkı sıkı kapalı tuttuğu kibirlilik kapılarını açması şeklinde kendini gösterdi. Artık mektupları manyakça bir coşkunlukla doluydu, kendine övgüler düzüyordu, onun durumundaki biri için anlaşılır bir şeydi bu. "Her yerde," diye yazıyor Mihail'e, "bana karşı inanılmaz bir saygı, tutkulu bir merak var... Herkes bana bir çeşit üstün yetenekli biri gözüyle bakıyor. Ağzımı açıp bir şey söylemeye göreyim, insanlar hemen sağda solda, Dostoyevski şunu dedi, bunu dedi

1 Alıntı, *DZhP*, 121.
2 Ivan Turgenev, *Literary Reminiscences*, çev. David Magarshack (New York, 1958), 148.

ya da Dostoyevski şunu yapmayı düşünüyor diye tekrarlamaya başlıyor... Gerçekten de, kardeşim, başarılarımı saymaya başlasam, buna kağıt yetmez... Sana bütün içtenliğimle söylüyorum, kendi ünümden başım dönüyor."[3]

Mihail'e aktardığına göre, iki aristokrat edebiyatçı, Kont Odoevski ile Kont Sollogub kendisini sorup duruyorlarmış, *Oteçestvennye Zapiski*'nin güçlü sahibi A. A. Karevski, Sollogub'a açık açık, "Dostoyevski sizi dostluğuyla onurlandırmak istemeyecektir," demiş. "Bu gerçekten de böyle; şimdi o küçük aristokrat o yüksek atına binmiş, bana yukardan bakıp azametiyle beni ezecek."[4] Oysa bir gün hiç haber vermeden uğrayan Sollogub ile yüz yüze gelince Dostoyevski tedirgin olmuş, şaşırmış ve korkmuştu.

Dostoyevski için böyle ünlülere meraklı kişilerle rastgele tanışmak o kadar önemli değildi, asıl önemlisi, Belinski'nin Pléiade'ının iç halkasına kabul edilmekti. Başlangıçta Pléiade'cılarla her şey yolunda gidiyordu – ya da yazarlığa yeni adım atmış, Şidlovski ve kardeşi Mihail dışında yakın dostu olmayan, yalnız yaşayan o genç hevesliye böyle görünmüştü. "Geçenlerde şair Turgenyev Paris'ten döndü," diye yazıyor kardeşi Mihail'e, "daha ilk görüşte bana öyle büyük bir yakınlık gösterdi ki Belinski bunu, 'Sana âşık oldu,' diyerek açıkladı! Ne adam ama, kardeşim! Asıl ben ona âşık oldum. Bir şair, aristokrat, yetenekli, yakışıklı, zengin, zeki, iyi eğitimli ve yirmi beş yaşında. Sonuç olarak soylu bir kişi, son derece açık ve içtenlikli, iyi bir okulda yetişmiş. *Oteçestvennye Zapiski*'de bir öyküsünü okudum: 'Andrey Kolosov'. Oradaki adam o, kendi portresini çizmeyi düşünmemiş olsa da."[5] Bu paragrafta fazlaca kendini beğenmişlik görüyoruz ama aynı zamanda dokunaklı bir saflık da var, gerçek bir dosta sahip olma açlığı da – Turgenyev'in iyi bilinen ama herkese gösterdiği yakınlığı, içtenlikli bir ilgiyle karıştırmasına yol açan bir açlık.

Bu paragrafı Dostoyevski, Belinski ile grubunun en çok sevdiği buluşma yeri haline gelen Panaev'lerin salonlarına ilk ziyaretinin ertesi günü yazmıştı. Zayıf iradeli, iyi huylu, sefahat düşkünü biri olan, şık Petersburg hayatı üzerine eğlendirici, taşlamalı skeçler yazma yeteneğine sahip o sevimli Panaev herkesin dostuydu. Karısı Avdotya güzelliğiyle ünlüydü, aynı zamanda zamanının en tanınmış eğitimli kadınıydı, bir romancı olarak da belli oranda tanınıyordu. Kısa süre sonra Nekrasov'un metresi olacak olan ya da zaten olmuş olan Avdotya (Nekrasov on yıl kavgasız gürültüsüz Panayaev'lerle birlikte *ménage à trois* yaşamıştı), Rusya'da on dokuzuncu yüzyıl ortalarının edebiyat hayatının tam merkezindeydi, onun anıları olan *Memoirs*'da, dönemin perde arkası portrelerinden en iyilerinden birini buluruz. "Dostoyevski bize ilk kez bir akşam Nekrasov ve Grigoroviç'le birlikte ziyarete geldi," diye yazar, "hepsi edebiyat hayatına yeni adım atmıştı. Dostoyevski'nin çok tedirgin, aşırı duygusal biri olduğunu

3 *Pis'ma,* 1: 84-85; 16 Kasım 1845.

4 *age.*

5 *age.*, 84.

ilk bakışta anlardınız. Dal gibi ince, kısa boylu, sarı saçlıydı, cildi sağlıksızdı; küçük gri gözleriyle bakışları tedirgin bir şekilde oradan oraya atlıyordu, renksiz dudakları gerginlikten çarpılmıştı. Konuklarımızın neredeyse hepsini zaten tanıyordu ama tedirgindi, genel konuşmalara katılmadı. Utangaçlığından kurtulması, kendini grubun bir üyesi olarak hissetmesi için herkes onu konuşmaya katmaya çalıştı."[6]

Dostoyevski bir kez çekingenliğini üzerinden atınca, tavrı tamamıyla değişti, mektuplarında açıkça fark edilen, o denetlenmez kendini beğenmişliğini başka insanların yanında da sergilemeye başladı. "Gençliği ve tedirginliği yüzünden," diyor Madam Panaev, "davranışlarını nasıl denetleyeceğini bilmiyor, bir yazar olarak kendini ne kadar beğendiğini, edebiyat yeteneğini ne kadar önemsediğini gereğinden açık bir biçimde dile getiriyordu. Edebiyat hayatına bu kadar parlak şekilde adım atmaktan, işinin ehli edebiyat hakemlerinin övgü yağmuruna tutulmaktan şaşkına döndüğü için, kolay etkilenen bir kişi olarak, aynı mesleğe daha gösterişsiz bir şekilde başlangıç yapmış öteki genç yazarların karşısında gururunu saklayamıyordu. Gruba yeni genç yazarların katılmasıyla birlikte sorun yaşanabilir, yeni katılanlar onun sinirliliğine, kendini beğenmişliğine bakıp sanki yetenek olarak kendilerine karşı üstünlük tasladığını düşünürlerse sinirlenebilirlerdi."[7]

Bütün ipuçları Dostoyevski'nin Pléiade içindeki davranışlarının o azizler grubunda sürtüşmelerin yaşanmasına yol açacağını gösteriyor, genç yazarlardan ve pek genç olmayanlardan oluşan o azizler grubundaki herkesin de toplumda dikkat çekmek için yarıştığını, her birinin kendi kibrine toz kondurmadığını söylemeye gerek yok. Sonunda, beklendiği gibi, belli bir noktadan sonra Dostoyevski'ye sırt çevirdiler, onu gerçek bir işkence seferberliğinin hedefi haline getirdiler. İşin kötüsü, bu köpek sürüsünün başını Turgenyev çekiyordu, Dostoyevski'nin sadık dostu olduğuna inandığı kişi. Madam Panaev, "Onu gagalamaya, parça parça etmeye başladılar," diyor bize, "konuşma sırasında iğneli sözlerle gururunu kırıp onu çileden çıkarıyorlardı; Turgenyev bu konuda eskiden beri ustaydı – bile bile Dostoyevski'yi bazı tartışmaların içine çekiyor, onu öfkeden delirtiyordu. Köşeye sıkışan Dostoyevski bazen, komik mi komik görüşleri tutkuyla savunurdu, tartışmanın harareti içinde bu tuhaf görüşleri ileri sürer, Turgenyev de bunların üzerine atılıp onlarla alay ederdi."[8]

Madam Panaev gibi Dostoyevski için gerçekten üzülen bir gözlemci için, onun anormal derecede sinirleri gergin bir kişi olduğu çok açıktı, onun bu sinirliliğinin ve duyarlılığının bir hastalık belirtisi olarak genel toplamdan düşülmesi gerekiyordu. Anlaşılan, Belinski de aynı görüşteydi. Turgenyev, Dostoyevski'nin en son iğrenç-

6 6 *DVS*, 1: 140.

7 *age.*

8 *age.*

liklerinden birini eleştirmene anlattığı zaman onun yanıtı şu oldu: "Eh, sen sağlıklı bir adamsın! Hasta bir adamı esir alıyorsun, onu kışkırtıyorsun, sanki kışkırtıldığı zaman ne dediğini bilmediğini bilmezmişsin gibi"[9] Adı dedikoducuya çıkmış olan Grigoroviç, Dostyevski'nin gıyabında kendisi için söylenen her şeyi ona aktararak durumu daha da kötüleştiriyordu; sonuçta da Dostoyevski toplantılara öfkeden köpürmüş olarak katılıyordu.

1846 sonbaharında bir gün Turgenyev alayı fazla kaçırınca ipler koptu. Madam Panaev olayı şöyle anlatıyor: "Bir keresinde, Dostoyevski aramızdayken Turgenyev taşrada tanıdığı, kendisini dâhi sanan birini anlatıyordu, bu kişinin komik yanını öyle ustaca resmetti ki. Kâğıt gibi bembeyaz olan ve tepeden tırnağa kadar titreyen Dostoyevski, Turgenyev'in öyküsünün sonunu dinlemeyi beklemeden birden kalktı gitti. Hepsine çıkıştım: Dostoyevski'yi niçin böyle çıldırtıyorsunuz? Ama Turgenyev'in keyfi yerindeydi, ötekiler de ona ayak uydurmuştu, kimse Dostoyevski'nin çıkıp gittiğini fark etmedi... O akşamdan sonra Dostoyevski bir daha ziyaretimize gelmedi, hâlâ grup üyeleriyle sokakta bile karşılaşmaktan kaçınıyor... Yalnızca [Grigoroviç'le] görüştü, onun dediğine göre, Dostoyevski bize hakaretler yağdırıyormuş ... bize inancı kalmamış, hepimiz kıskanç, kalpsiz, beş para etmez insanlarmışız."[10] 1846 Kasım'ında Dostoyevski, Mihail'e şöyle yazıyor: "Onların hepsi [Pléiade Grubu] kıskançlıktan çatlayan birer alçak."[11]

* * *

Pléiade Grubu'nun işkenceleri Dostoyevski'nin hayatını cehenneme çevirdi. Fiziksel ve sinirsel dengesi zaten kırılganlık belirtileri gösteriyordu, bu yeni gerilimin altında tamamıyla çöktü. 1846 ilkbaharında, kendi deyimiyle, "bütün sinir sistemini göçerten büyük bir şok"[12] yaşadı. O zamanki teşhise göre, bu şok sırasında kalbine çok fazla kan hücum etmiş, kalbinin iltihaplanmasına yol açmıştı; bir kez sülükle, iki kez damardan kan alarak hastalığı denetim altına aldılar. Bu tedaviden sonra tehlikeyi atlattığını ama çok sıkı perhiz yapmasını, şiddetli duygulardan kaçınmasını, düzenli ve düzgün bir hayat yaşamasını söylediler – onun gibi birine bu öğütleri vermek kolaydı ama onun uygulaması zordu. İlkbahar sonunda Dostoyevski'nin arkadaşı Valerian Maykov ona bir de Doktor Stepan Yanovski'ye danışmasını söyledi, Yanovski mesleğe yeni başlamış genç bir tıpçıydı. Edebiyata çok meraklı olan Yanovski, Dostoyevski'yle dost oldu, bu dostluk hayatlarının sonuna kadar sürdü. 1840'ların ortalarında Yanovski'nin Dostoyevski ile ilgili anılarında, Dostoyevs-

9 *age.*, 142.
10 *age.*, 142-143.
11 *Pis'ma,* 1: 102; 26 Kasım 1846.
12 *age.*, 90; 26 Nisan 1846.

ki'nin sağlığı ile ilgili ayrıntılara rastlıyoruz ama ne yazık ki Yanovski belirgin olarak, tedavi edilmesi aylar alan tek bir "lokal ralıatsızlık"tan söz ediyor.[13] (Bu tür bir ağzı sıkılık karşısında insanın aklına ister istemez zührevi bir hastalık geliyor.)

Birkaç hafta sonra iki genç adam arasında çok sıkı bir dostlık kuruldu; Dostoyevski aynı zamanda Yanovski'ye başının belası olmaya devam eden sinir sistemi bozukluklarını da danıştı. Bir zamanlar geceleri yanı başında birinin horladığına inanıyordu, o zamandan beri bu bozukluklar daha da kötüleşmişti; artık gerçek birer "sanrı" halini almıştı, bunların *"kondraşka"* (sara) dediği bayılma krizlerinin habercisi olmasından korkuyordu. Yanovski, Dostoyevski'ye "sanrılar"ın sinir bozukluğundan kaynaklandığını kesin bir dille söylerken, 1847 yazında onun şiddetli bir "sara" nöbeti geçirdiği bilgisini de vermiyor değildi.

Konu Dostoyevski'nin sanrıları olunca, o sanrıların varlığına dair Yanovski'nin yazdıklarından edineceğimiz bilgiler dışında elimizde bir şey yok. Yine de Dostoyevski'nin, 1840'ların ortalarındaki hayatıyla ilgili pek çok ayrıntı içeren bir roman olan *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar*'da (1861) bunları anlatmış olma olasılığı var. Yoksul ve genç bir yazar olan anlatıcı şöyle yazıyor: "Akşam karanlığı basarken yavaş yavaş kötülemeye başlıyor, hastalığım dolayısıyla artık geceleri benim için sıradanlaşan, *gizemli korku* adını taktığım bir korkunun içinde buluyordum kendimi. Tanımlayamadığım bir şeyin korkusu bu, olağanüstü boğucu ve acı verici, elle tutulmaz, şeylerin doğal düzeni dışında kalan bir şey ama şu an bile sanki aklın bütün vargılarıyla alay eder gibi somut bir biçim alabilir, karşıma dikilip inkâr edilmez, iğrenç, korkunç, acımasız bir gerçek olarak karşımda durabilir... [A]klın bütün itirazlarına karşın ... zihin ... bütün direnme gücünü kaybeder. Sözünü dinletemez, yararsız hale gelir, bu içe doğru yaşanan bölünme gerilim işkencesini şiddetlendirir. Bu bana sanki ölülerden korkan insanların ıstırabı gibi gelir."

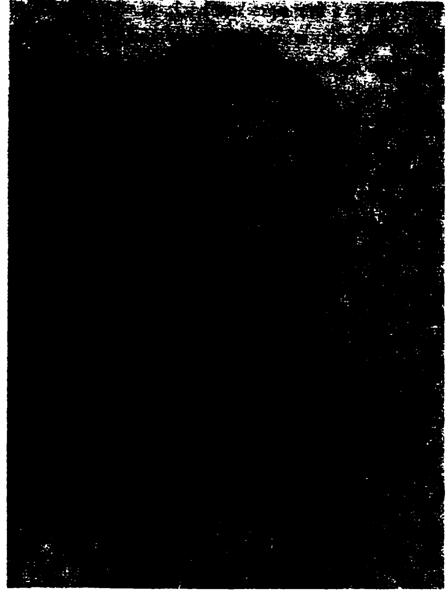
Dostoyevski daha sonra ünlü tarihsel roman yazarı Vsevolod Slovyev'le konuşurken aynı hastalık belirtilerini betimlemişti. "Sibirya'ya gitmeden iki yıl önce," diyordu, "edebiyatta çeşitli sorunlar yaşadığım, kavgalara girdiğim zaman tuhaf, dayanılmaz derecede ıstırap verici bir sinir rahatsızlığının pençesine düştüm. O iğrenç duyguların nasıl bir şey olduğunu size anlatamam ama çok iyi hatırlıyorum, bazen ölüyormuşum gibime gelirdi, size doğrusunu söylemem gerekirse... ölüm gerçekten de geliyor ve gidiyordu."[14] Bu sanrılar ruhsal dengesinin bozulmasına katkıda bulunuyordu, birileri ona karşı çıkar ya da düşmanca davranırsa, duygularını denetlemesi olanaksızlaşıyordu.

* * *

---

13 13 Bkz. *DVS*, 1: 154-157.

14 *DVS*, 2: 191.

5. F. M. Dostoyevski 1847

Artık Petersburg'daki edebiyat çevrelerinde Dostoyevski'nin alay konusu yapıldığı her türlü öykü ve dedikodu dolaşıyordu. 1846 sonunda Turgenyev ile Nekrasov tarafından ortaklaşa kaleme alınmış, Dostoyevski ile ilgili taşlamalı bir şiirin elyazması elden ele dolaştı. "Üzgün Suratlı Şövalye" adlı şiirde Dostoyevski Rus edebiyatının suratında bir "sivilce" olarak tanımlanıyor, kendi edebiyat yeteneği konusundaki abartılı görüşüyle alay ediliyor, *İnsancıklar*'ın yazarıyla tanışmak isteyen güzel ve aristokrat bir sosyete dilberine takdim edildiği zaman bayılması gırgıra alınıyordu.[15] Bu küçültücü olay aslında 1846 başında Kont Vielgorski'nin verdiği baloda oldu.

Dostoyevski isteri boyutuna ulaşan kuşku, ıstırap ve hiddet durumlarını, duygularını betimlemekte bu kadar ustaysa, insan ilişkilerini zihinsel bir egemenlik savaşı olarak görme eğilimindeyse, bunun nedeni elbette kendi ruhunda bu tür olgularla tanışık olmasıdır. Aşırı derecede boş gurur ve bencilliğe karşılık bir o kadar kabul edilme ve sevilme isteği duymak, onun sık sık dile getirdiği şeylerdir, Pléiade'la o talihsiz ilişkilerinde de bu aynı uzlaşmaz istekler açıkça görülür.

Bu talihsiz olaylar onun dönüp eleştirici bir gözle kendisine bakmasına yol açmıştı. En dokunaklı mektuplardan birinde, Revel'de kardeşiyle birlikte geçirdiği bir tatil sırasında Dostoyevski'nin kendisinin bir davranışıyla ilgili bir özrü vardır, kendi içinde hissettiği gerçek duygularla dışarıya yansıyan davranışları arasında uyum kurma konusundaki yeteneksizliğini de ortaya koyar bir özür – daha sonra pek çok kahrama-

15 *DZhP*'de yeniden basılmış, 121-122.

6. Fyodor'un ağabeyi M. M. Dostoyevski, 1847

nında bu yeteneksizliği somutlaştıracaktır. "Hatırlıyorum, bir keresinde," diye yazar Mihail'e, "seninle ilişkimde karşılıklı eşitlik ilkesini dikkate almadığımı söylemiştin bana. Sevgili can yoldaşım. Tamamıyla haksızdın. Öylesine korkunç ve itici bir kişiliğim var ki ... hayatımı senin için, sizler için vermeye hazırım ama ağzımdan hoş bir söz duymuyorsunuz. Öyle anlarda sinirlerime söz geçiremiyorum. Komik, iğrenç bir adamım, insanların benimle ilgili kararlarından her zaman acı duyuyorum. İnsanlar benim yüreğimin nasır bağladığını, bende yürek diye bir şey olmadığını söylüyorlar... Onlara bir yüreğim olduğunu, sevgi dolu bir yüreğim olduğunu gösterebilirim ama ancak *dış koşulların kendisi, rastlantılar* beni sarsıp her zamanki iğrençlimden ayılttığı zaman. Yoksa iğrenç bir insanım. Bu denge bozukluğunu hastalığa bağlıyorum."[16] Kendisiyle ilgili bu tür çözümlemeler, Dostoyevski'nin kahramanlarındaki aşk-nefret duygularının çelişkili şekilde yükselip alçalışını anlatmadaki dehasının, insanlar arası ilişkilerde, en samimi niyetlerle gerçek davranışlar arasındaki uçuruma karşı gösterdiği sınırsız hoşgörünün nerden geldiğini açıklamamıza çok yardımcı olur.

16 *Pis'ma,* 1: 107-108; Ocak-Şubat 1847.

Dostoyevski, kendisiyle ilgili taşlamalı şiiri Nekrasov'un Petersburg'daki toplantılarda okuduğunu duyunca, onunla çok fırtınalı geçen bir görüşme yaptı, Pléiade üyeleriyle arasındaki fırtınalı ilişkiler sırasında da bu kötü niyetli saldırılar hiç durmadı. Dostoyevski'nin, daha sonraki yapıtlarında betimlediği gibi, 1840 kuşağına karşı tavrı, Belinski'nin Pléiade'ıyla arasındaki talihsiz olaylardan çok etkilendi. Çünkü bu kuşağın üyelerinin ahlaksal duruşu ile hayatlarındaki ve davranışlarındaki küçük adilikler arasındaki tutarsızlığı yermekten hiç yorulmadı. Kendisini onların maskelerini indirip kaytarmacılıklarını, ikiyüzlülüklerini yüzlerine vurmaya özellikle yetkili biri olarak gördüyse, bunun nedeni, son derece ustalıklı bir şekilde yaptığı bu kahredici açıklamaların doğruluğunu kanıtlamak için her zaman kendi mutsuz anılarından yararlanabilmesiydi.

9. Bölüm

Belinski ve Dostoyevski: I

Belinski'nin yaşı ve sahip olduğu otorite dolayısıyla, Dostoyevski çağdaşlarına karşı açtığı rekabet savaşının dışında tuttu onu; ayrıca doğal olarak kendisini ün basamaklarının tepesine mancınıkla fırlatan adama karşı sonsuz bir gönül borcu duyuyordu. Belinski hiçbir zaman ona eziyet edenlere katılmadı, onları onaylamadığını açıkça dile getirdi; ama iki tarafın da iyi niyetine karşın 1845 ilkbaharı sonunda çok umut verici bir şekilde başlayan dostluk, 1847'nin ilk yarısında bir kavgayla sona erdi. Bu kısa dönem, Dostoyevski'nin hayatında en önemli ve unutulmaz bir dönem olarak kaldı.

Belinski güçlü ve tutkulu bir kişiydi, zamanının Rus kültürünün tam merkezinde kale gibi duruyordu; onunla ilgili olarak yazılmış çok anı var. Ama aldığı en içten ve dokunaklı övgü Dostoyevski'den gelmiş, Dostoyevski nerdeyse otuz yıl sonra büyük eleştirmenle ilk görüşmesinden sonra nasıl heyecandan ayaklarının yerden kesildiğini hatırladığını yazmıştı. "Heyecandan başım dönüyordu. Evinin köşesinde durdum, gökyüzüne baktım, o aydınlık güne baktım, yoldan geçenlere baktım, o anın hayatımın önemli bir dönüm noktası, belirleyici bir kırılma anı olduğunu bütün varlığımla hissettim; yepyeni bir şey başlamıştı ama en ateşli düşlerimde bile hayalini kurmadığım bir şey... 'Ah, o övgüye layık olacağım; ne insanlar, ne insanlar!.. böyle adamlar yalnızca Rusya'da vardır; onlar yalnızdır ama yalnızca onlar doğruyu bilir ... iyiyi ve doğruyu, kötülüğe ve günaha galebe çalarlar. Kazanacağız, ah onlardan biri olmak, onlarla birlikte olmak ne güzel!' [...] Bu hayatımın en güzel anıydı."[1]

Gelgelelim Dostoyevski'nin mutluluk dönemi *İnsancıklar*'ın yayımlanmasıyla birlikte sona erdi. Kitap dört taraftan sert saldırıya uğradı, temelde çok uzatıldığı, bıktırıcı olduğu, Gogol'ün üslup özelliğinin apaçık taklidi olan bir dille yazıldığı için eleştiriliyordu. Dostoyevski pek yakında olumlu bir eleştiri kampanyasının başlayacağı beklentisiyle avunuyordu, Belinski bu kampanyanın başını çekecek, Odoevski ile Sollogub (artık ondan "dostum" diye söz ediyordu) uzun makaleler yazacaklardı. Roman yayımlanmadan hemen önce Mihail'e, "Bende yeni ve özgün bir akım buluyorlar (Belinski ve ötekiler)... Derine iniyor ve atomları inceleyerek bütünü bulmaya çalışıyorum, Gogol'se doğrudan bütünü yakalıyor, o yüzden benim kadar derin değil,"[2] diye yazar.

1 *DW* (Ocak 1877), 587-588.
2 *Pis'ma*, 1: 86-87; 8 Ekim 1845.

7. V. G. Belinski, 1843

Ama kendisi lehine başlamasını beklediği kampanya başlamadı; birkaç hafta sonra Belinski'nin *Oteçestvennye Zapiski*'de yayımladığı makale acı bir hayal kırıklığı yaratmış olsa gerekti. Hatta bu makale yayımlanmadan önce Belinski, Dostoyevski ile ilgili kafasında oluşmaya başlayan çekinceleri genç yazara (nazik bir şekilde) iletmeye çalışmış ama başaramamıştı. 1845 yazı ve sonbaharında Dostoyevski bir sonraki önemli romanı *İkiz (Dvoinik)* üzerinde harıl harıl çalışıyordu, romandan bazı parçalar Belinski'nin evinde okunmuştu. Annenkov, Belinski "Dostoyevski'nin dikkatini sürekli düşünceleri aktarmanın, serimlemenin karmaşıklıklarından kurtarmanın bir yolunun bulunması gerektiğine çekiyordu,"[3] diye hatırlıyor. Anlaşılan, Belinski yazarın daha önce söylenmiş şeylere sürekli dönüşlerle dağınık anlatı tarzına o zamanlar henüz alışamamış. Annenkov'a göre "Dostoyevski eleştirmenin öğütlerini nazik bir kayıtsızlık içinde sonuna kadar dinledi."[4] Ama Pléaide'ın hâlâ arkadaşlık havasının egemen olduğu özel ortamında söylenmiş bu tür denemelik önerileri özgüveninden gelen bir kayıtsızlıkla dinlemiş olabilir, ancak aynı öğütler basılı metinde karşısına çıkınca etkisi farklı oldu. Her niteleme sözcüğü Dostoyevski'nin sınırsız kibrine ve sonsuz önem duygusuna indirilmiş ölümcül bir darbeydi.

---

3 P. V. Annenkov, *The Extraordinary Decade*, yay. haz. Arthur P. Mendel, çev. Irwin R. Titunik (Ann Arbor, Michigan, 1968), 151.

4 *age.*

İkiz, Şubat 1846'da *Oteçestvennye Zapiski*'de yayımlandı, Belinski'nin Dostoyevski üzerine yazdığı makalede her iki kitap da tartışılıyordu. *İkiz*'le ilgili genel görüşü, tıpkı *İnsancıklar*'la ilgili görüşü gibi son derece olumluydu. "Sanatın gizlerini öğrenmeye başlamış herkes, *İkiz*'de, *İnsancıklar*'dakinden daha da yaratıcı bir yeteneğin ve düşünce derinliğinin bulunduğunu ilk bakışta açıkça görebilir."[5] Ama olumsuz eleştiri de aynı derecede açık ve anlaşılır biçimde söylenmiş. "Şurası çok açık ki *İkiz*'in yazarı henüz ölçü ve uyum inceliğini edinememiş, bunun sonucu olarak pek çokları *İnsancıklar*'ı bile pek haklı olarak lafı fazlaca uzatmakla eleştiriyor, ancak burada bu eleştiriyi *İnsancıklar*'dan ziyade *İkiz*'e yöneltmek gerekir."[6] Bu tür görüşlerin üzerine Pléiade üyeleri mal bulmuş gibi atılıyor, gülüşerek bunları tekrarlıyordu. İşte Dostoyevski, daha önce sözü geçen şiddetli sinirsel hastalığa bu günlerde yakalanmış, anlaşılan, uğradığı hayal kırıklığının sarsıntısı hastalığına katkıda bulunmuştu. "Bütün bunlar," diyor Mihail'e, "bir süre hayatımı cehenneme çevirdi, üzüntüden hasta oldum."[7] Yine de Dostoyevski bu sarsıntıyı atlatmayı başardı, Belinski ile aralarındaki dostluk bozulmadan kaldı.

Daha sonra, 1846'nın sonbahar başlarında Dostoyevski istemeden, Petersburg'daki bütün edebiyat hayatını altüst eden, Belinski ile aralarındaki ilişkinin biraz daha gerilmesine yol açan bir rekabete taraf oldu. Çünkü Belinski, *Oteçestvennye Zapiski*'nin güçlü sahibi Kraevski ile ipleri koparmış –Puşkin tarafından kurulmuş ünlü– *Sovremennik* dergisinin yazı işlerinin denetimini ele geçiren arkadaşları Nekrasov ile Panaev'e katılmıştı. Kraevski'nin dergisinin bütün yazarları eski ilişkileriyle, Belinski'nin edebiyat ve ahlak ülküleri arasında seçim yapmak zorundaydılar.

Dostoyevski alışageldiği sistem gereği daha yazılmamış romanı için avans almıştı, Kraevski'ye fena halde borçluydu. Dahası, Belinski'ye duyduğu saygıya karşın, Pléiade Grubu'yla arasındaki düşmanlık daha da artmıştı, şimdi daha hareketli entelektüellerden oluşan başka bir grupla arkadaş olmuştu, o grubun üyelerinden biri, genç yetenek Valerian Maykov, *Oteçestvennye Zapiski*'de Belinski'den boşalan başeleştirmenlik görevini üstlendi. Dostoyevski *Sovremennik*'le tamamıyla işbirliği içinde olmak istememişti, bu savaşın dışında kalma çabasının sonuçları kendilerini kısa zamanda hissettirmeye başladı. "Nekrasov'un şahsında *Sovremennik*'le açık şekilde kavga etmek gibi hiç hoş olmayan bir şey yaşadım," diye yazar Mihail'e Kasım 1846'da. "Para borcum olan Kraevski'ye öykü vermeye devam etmemden, *Oteçestvennye Zapiski* ile ilişkimin kalmadığını açıkça ilan etmememden rahatsız oluyor."[8]

---

5 *DRK*, 27.
6 *age.*, 28.
7 *Pis'ma*, I: 89; 1 Nisan 1846.
8 *age.*, 102; 26 Kasım 1846.

Hemen ertesi ay Belinski 1846 yılının Rus edebiyatı yıllığında yazdığı yazıda yine Dostoyevski'den söz ediyordu, bu kez onu eleştirirken kullandığı sözcükler çok daha sertti, alttan alıcı değildi. Satır aralarını okursak, Belinski, Dostoyevski'nin yapıtının kendisinin arzuladığı yönün tam tersi yöne gittiğinden kuşkulanmaktaydı. Kanadı altına aldığı yazardan vazgeçiyor değildi ama havalarda uçan övgüleri şimdi çok daha ciddi bir itirazla hafifletilmişti. *İkiz*'in de "bir başka önemli kusuru var: öykünün geçtiği tuhaf yer," demektedir, "Günümüzde tuhaf olanın yeri yalnızca tımarhanelerdir, edebiyat değil, tuhafla uğraşmak doktorların işidir, şairlerin değil."[9] Bir zamanlar Hoffmann'a çılgınca hayran olan birinin bu tür sözleri, Belinski için "öylesine zayıf bir insandır ki edebiyat konularında bile durmadan fikir değiştirir,"[10] diyen Dostoyevski'nin ona yönelttiği suçlamayı haklı çıkarır.

Oteçestvennye Zapiski'nin Ekim 1846 sayısında yayımlanan Dostoyevski'nin "Bay Prokharçin" adlı bir sonraki öyküsüne Belinski hiç acımadı. Öyküyü "yapmacık, *maniéré* ve anlaşılmaz" buldu. Sanki Pléiade'ın Dostoyevski'ye yönelttiği suçlamaları kabul ediyormuş gibi, "Bu tuhaf öykü," diye yazıyordu, "–nasıl desem– gösterişçi, iddiacı biri tarafından peydahlanmış gibi görünüyor."[11] Dostoyevski için, bu koşullar altında, manevi otoritesi hâlâ sarsılmamış olan böyle birinin saldırısından daha yaralayıcı bir şey olamazdı.

İkisi arasındaki kesin kopuş, bu makalenin yayımlanışından hemen sonraki aylarda bir tarihte yaşandı. Belinski'nin mektupları Dostoyevski'ye göndermelerle doludur, mektuplarda ortalıkta dolaşan dedikoduları tekrarlar, Dostoyevski'nin sanatından memnuniyetsizliğini dile getirir. Dostoyevski tahvilleri besbelli ki hızla yeniden değer kaybediyordu, yazmakta olduğu öyküyle ilgili Belinski'ye verdiği bilgiler eleştirmenin gözünde saygınlığını kazanmasına yetmeyecekti. Çünkü Dostoyevski, Belinski'nin önerdiği yıllık için yazmaya niyetlendiği iki öyküden vazgeçmişti; öyküler Doğalcılık Ekolü'nün alışılmış sınırları içinde kalacaktı ama artık yeni bir ilham kaynağına teslim olmuştu. "Hepsi, yıllar önce söylediklerimin bayat bir tekrarından başka bir şey değil," diye yazar Mihail'e, Ekim 1846 sonunda. "Şimdi çok daha özgün, canlı, ışıklı düşünceler kâğıda geçmek için sabırsızlanıyor... Bir başka öykü yazıyorum, çok iyi gidiyor, bir zamanların *İnsancıklar*'ı gibi, taptaze, kolayca akıp giden, başarılı bir iş."[12] Sözünü ettiği öykü "Ev Sahibesi"dir (*Khozyaika)*, üç ay sonra yine ondan heyecanla söz eder.

Belinski için, Dostoyevski'nin yapıtının yeni bir yolda ilerlediğini bilmek, gelecek vaat eden yazara bir zamanlar bağladığı umutların boşa çıktığını doğrulayan bir şey olabilirdi ancak. Çünkü "Ev Sahibesi", açıkça Rus Hoffmann'cılığı biçemine

9 V. G. Belinski, *Selected Philosophical Works* (Moskova, 1948), 385.
10 Belinski, *Works,* 385.
11 *Pis'ma,* I: 100; Ekim sonu 1846.
12 *Pis'ma,* I: 100; 1846 Ekim sonu.

bir dönüştü, Belinski bir zamanlar bu biçime ne kadar hayrandıysa, şimdi de ondan o kadar nefret ediyordu. 1848 başlarında "Ev Sahibesi" için yazdığı yazıda bundan daha kırıcı olamazdı. "Öykünün ta başından sonuna kadar," der, "basit ya da yaşayan tek bir sözcük ya da ifade yok: Her şey zoraki, abartılı, yapmacıklı, gerçekçilikten uzak ve yapay."[13] İki eski dostun sanata karşı tavırları artık birbirine yüz seksen derece tersti.

Hiç kuşku yok ki, Belinski'ye göre Dostoyevski, eleştirmenin ulaşmak için onca çaba harcadığı her şeye, ikisinin paylaştıklarını sandığı ideallere sanki ihanet edermiş gibiydi. Gelgelelim, Belinski'nin belki de *İnsancıklar*'dan edindiği izlenime dayanarak sandığı kadar Dostoyevski Doğalcılık Okulu'nun yazınbilimine özellikle adanmış biri olmadı hiç. 1845'te Dostoyevski yazmakta olduğu yapıtı bitirmek üzereyken Mihail'e, "Veltman'ın *Amelya*'sını okudun mu –*Biblioteka Dlya Çteniya*'da yayımlandı–, ne büyüleyici bir şey!"[14] diye yazar. Dostoyevski'nin sevgili yazarı Veltman bu yeni yapıtında, 1840'larda tamamıyla modası geçtiği için artık reddedilen Romantiklerin yaptığını yapıp gerçek olan ile hayal ürünü olan arasında mekik dokur. *İnsancıklar* için Dostoyevski, Odoyevski'nin *Rus Geceleri*'inden (1844) bir özdeyiş alır, bu kitaptaki öyküler ve diyaloglar Rusya'da 1830'larda egemen olan Shelling'ci Romantizm ruhunun edebiyatta en güzel örneğidir.

* * *

Şimdi geriye bakınca Dostoyevski'nin o dönemde, daha sonra muhteşem bir şekilde birleştireceği biçemler ve insan tipleriyle deney yapmakta olduğunu açıkça görebiliyoruz. Ama o günlerde, yükselişte olan başka genç yazarlarla karşılaştırıldığında onun yolunu şaşırdığına hükmetmemek elde değildi. 1846 ile 1848 arasında Turgenyev, *Zapiski Okhotnika* (*Sporcunun Kısa Hikâyeleri*) adlı kitabına alınan öykülerin pek çoğunu yayımlamıştı; Herzen'in *Kto Vinovat?* (Suçlu Kim?) adlı romanıyla birlikte öyküleri yayımlandı; Gonçarov *Obiknovennaya Istorya* (*Sıradan Bir Öykü*) ile etkileyici bir başlangıç yapmış, sonra "Oblomov'un Düşü"nden bir bölüm yayımlamıştı – bunlara ek olarak Grigoroviç'in köy hayatını anlatan iki romanı *Anton Goremyka* ile *Köy*'ü ya da A. V. Druzhinin'in kadın özgürlüğü sancaktarlığını yapan *Polinka Sachs*'sı da var. Bu yapıtlar yelpazesinin yanında, Dostoyevski'nin yayımladıkları gerçekten de bir anlamda önemsiz kalıyordu.

İkiz adlı romanı hem biçem hem de izlek açısından, iki cepheden saldırıya uğradı. Hem Gogol uzmanı hem de Dostoyevski hayranı olan, Rus simgecilerinden Andrey Bely yıllar sonra şöyle yazıyordu: "*İkiz* bir yamalı bohçayı hatırlatır, Go-

---

13 Belinski, *Works*, 478.

14 *Pis'ma*, I: 78; 4 Mayıs 1845.

gol'den alınmış konular, jestler, sözel yöntemler yama yama bir araya getirilmiştir."[15] Kitapta akıl hastanesinde yatan başkahraman için Belinski'nin ileri sürdüğü, başkalarının da kabul ettiği görüşe göre, Dostoyevski hastalıklı ruh hallerini, başkalarını taklit ederek ve heyecan yaratacak şekilde anlatan biriydi. Dostoyevski'nin kendisinin de (başkaları gibi) *İkiz*'i *Ölü Canlar*'la bağlantılı olarak düşündüğünü gösteren somut kanıtlar var. Romanının yayımlandığı gün Mihail'e yazdığı mektupta, büyük bir neşeyle, "Onlar [Belinski ile Pléiade'cılar]" diyor, "*Ölü Canlar*'dan sonra Rusya'da bir daha öyle bir şeyin görülmediğini söylüyorlar... Bunu *Ölü Canlar*'dan bile daha çok seveceksin."[16] On dokuz yıl sonra romanı gözden geçiren Dostoyevski romanda başka yerlerden devşirilmiş şeylerin izlerinin çoğunu metinden attı; ama *İkiz*'i anlamanın en iyi yolu, Dostoyevski'nin *Ölü Canlar*'ı kendi sanat anlayışı içinde yeniden işleme çabası olarak görmektir, tıpkı Gogol'ün "Palto"sunu *İnsancıklar*'da yeniden işlediği gibi.

Hem *İnsancıklar* hem de *İkiz*, Gogol'un kahramanlarının ruhunun derinliklerine inmek, onları içerden anlatmak gibi sanatsal bir girişimin parçasıdır. *İkiz*'in başkahramanı Golyadkin'de, Gogol'ün "Bir Delinin Hatıra Defteri"ndeki Popriş-çin'in çekingenliği ve pısırıklığı, *Ölü Canlar*'daki Çiçikov'un tutkusuyla renklendirilmiştir denebilir ama imgenin tanıdıklığı, içdünyasına inilmesi, okurda ona karşı yakınlık duygusu yaratmayı pek başaramaz. *Ölü Canlar*'dan alınan, Gogol'ün geniş çaplı toplumsal taşlama amacıyla kullandığı alaycı kahramanlık öyküsü tonlaması, bu kez hafifçe müstehcen, taşlamalı kaba güldürü düzeyine indirgenmiş bir dünyaya uygulanır; haydutluk serüveni müthiş bir servete konma arayışıyla bile ilgili değildir, biraz daha yüksek bir göreve gelmek, o yozlaşmış bürokrasi hiyerarşisinin büyülü çevresine kabul edilmekle ilgilidir. Dostoyevski böylece bir kez daha Gogol'cü bir örnekten yola çıkıp o modelin etkisini güçlendirir ama bu kez amacı özgün metnin "insancıl" bileşenini daha kesin biçimde öne çıkarmak değildir. Daha ziyade, Gogol'ün zekice algıladığı gibi, ahlaksal iflasın ve toplumsal hareketsizliğin kişi üzerindeki tuhaf etkilerini vurgulamaktır. Sonuçta ortaya çıkan şey, Gogol öğelerinin yeni bir bireşimidir, bu öğeler dönüştürülmüş, onlara yeni bir biçim verilmiştir ama bu iş duygusallık yoluyla yapılmamış, insanı sinsice ele geçiren deliliğin gerçekten araştırılması için Hoffmann'cı fantezinin derinleştirilmesiyle yapılmıştır. Bu şekilde Dostoyevski, Gogol'ün hâlâ göreli olarak neşeli bir biçimde betimlediği toplumsal ve ruhsal düş kırıklıklarının acılı yönünü vurgular.

---

15 Alıntı, A. L. Bem, *U istokov tvorchestva Dostoevskogo (Prag, 1936), 143.*

16 *Pis'ma,* I: 81; 1 Şubat 1846. Dostoyevski bu ilişkiyi özgün altbaşlıkta yansıtır: *Bay Golyadkin'in serüvenleri.* Bu altbaşlık bize Gogol'ünkini hatırlatır: *Çiçikov'un Serüvenleri.* Gogol nasıl bir klasik kahraman gülünçlemesi olarak Çiçikov'un serüvenlerini yazdıysa, Dostoyevski de aynı şeyi Golyadkin için yazar.

İnsancıklar'da Devuşkin'in yoksulluğuyla özsaygısını koruma savaşı arasında sürdürülen bağı koparan Dostoyevski bu kez ikinci motifi vurgular. Daha içselleşen, insan psikolojisine daha çok yönelen dikkati, Golyadkin'in kendini kabul ettirme çabası üzerinde yoğunlaşır ama sonuçta kaçınılmaz olarak Golyadkin toplum düzeninin mevcut katılıklarıyla karşı karşıya kalır. Dostoyevski'nin izleği artık bu sistemin birey üzerindeki sakatlayıcı etkileridir – Golyadkin'in bir yandan "hırsı hor görürken, hatta hırs gibi saçma bir şeyin pençesinde kıvrandığı bir gerçekken, *hırs* yüzünden" delirmesi gerçeği.

* * *

İkiz'in ilk birkaç bölümünde Golyadkin'in bölünmüş kişiliği, daha sonra kişiliğinin birbirinden tamamıyla ayrı iki varlığa bölünüşü anlatılır. Bir yanda Golyadkin'in gözle görülür şekilde toplumsal konumunu daha yüksek gösterme, başkalarının gözünde daha gurur okşayıcı bir imgeye sahip olma isteği vardır – o arabanın, özel üniformanın, sanki yeni damatmış gibi şık ev eşyaları satın alma çılgınlığının, hatta daha şişkin bir cüzdana sahip olmak için banknotlarını bozdurup küçük birimlere çevirtmek gibi ayrıntıların nedeni budur. Hayali sevgilisi Klara Olsufyevna'nın gönlünü çelmek için gösteriş yapması, toplumda üst basamaklara tırmanma, egosunu doyurma dürtüsünün dışavurumudur, bu dürtünün nedeni değildir. Birinci kısımda Golyadkin'in "hırs"ı aşağılık duygusuna ve suçluluk duygusuna egemen olur, onları dizginlemeyi başarır. Olaylar böylece gelişirken onu, başarısız olsa da, kendisini reddeden bir dünyaya kabul ettirmeye çalışırken görürüz. Ancak ikizi ortaya çıktıktan sonra her şey tersine döner, Golyadkin her fırsatta kendisinin ne kadar yumuşak başlı bir insan, hayatına hükmeden üstlerinin, sözcüğün tam anlamıyla Tanrı'nın sözünden farksız emirlerini itirazsız dinleyen bir ast olduğunu herkese kanıtlamaya çalışır.

Dostoyevski'nin toplumsal ve psikolojik bıçak darbeleri işte kitabın bu ikinci kısmında iyice şiddetlenir. Golyadkin, ikiziyle karıştırılmaya başlanmasına karşı savaş açar, ikizi, daha önceki Golyadkin'in benzemeye çalışacağı şekilde davranmaktadır ama kendisine öğretildiğine göre bunlar ahlak açısından kabul edilmesi olanaksız davranışlardır. İkizi elbette ki "alçağın" tekidir ama *gerçek* Golyadkin "dürüst, erdemli, yumuşak başlı, kötülüksüz, hizmetine her zaman güvenilebilecek, terfi ettirilmeyi hak eden biridir ... ama ya ... ya bizi birbirimize karıştırırlarsa!" Birbirine karıştırılma olasılığı yüzünden Golyadkin ikizini "Grişka Otrepeev" olmakla suçlar –Otrepeev on yedinci yüzyılda gerçek çarın yerine tahta geçme hakkının kendinde olduğunu iddia eden ünlü sahtekârdır–, böylece düzenbazlık izleği öyküye dahil edilir, Dostoyevski için daha sonra çok önemli bir izlek haline gelecek olan, (*Boris Godunov* çağrışımıyla) bu bağlamda çok yersiz kaçan bir izlektir bu.

İkizinin entrikaları yüzünden Golyadkin kendisini tehdit altında hissettikçe, amirlerine teslim olmaya, boyun eğmeye, onların ayaklarına kapanmaya, onlardan yardım dilenmeye, kanatlarının altına sığınmaya o kadar hazır hale gelir. Hatta kendisinin gerçekten de "aşağılık, iğrenç bir paçavra" olabileceğini kabul etmeye bile hazırdır –ama kuşkusuz bu "büyük amaçları olan bir paçavradır ... duyguları ve duyarlığı olan bir paçavra". Ağzından dökülen tutarsız sözler, o babacan otokrasinin desteklediği sorgulamasız, katıksız itaat anlayışının resmi ahlakına ait özdeyişlerle süslenmiştir. "İyi yürekli üstlerime baba gözüyle bakarım, yazgımı, gözüm kapalı onların ellerine teslim ederim," der amiri Andrey Fillipoviç'e, kendisinin yerini alan "düzenbazın, alçağın maskesini indirmeye" boş yere çabalarken. "Burada," der anlatıcı, "Bay Golyadkin'in sesi titredi, kirpiklerinin arasından aşağıya iki gözyaşı damlası süzüldü". Bir önceki 10. Bölüm'de, o önemli düş sahnesinde, ikizin "Münasebetsiz, hafif bir gülümsemeyle" Golyadkin'e dediği gibi: "Kişilik gücüne sahip olmanın ne yararı var! Sen ve ben, Yakov Petroviç, biz nasıl kişilik gücüne sahip olabiliriz?"

Romanda en eğlendirici sahnelerden birinde, sevgili Klara'sından, kendisiyle kaçmak için bir buluşma yeri saptayan bir mektup aldığına inanan Golyadkin gidip Klara'nın evinin avlusunda, (bardaktan boşanırcasına yağan yağmurda ıslanmamak için bir tomruk yığınının altına sığınarak) sözümona sözleştikleri yerde sevgilisini bekler – beklerken de böyle törelere aykırı, bağışlanmaz bir davranışı içten içe eleştirir. "Doğru davranmak isteyen kişi, bayan," –bunlar kendisinin derin derin düşünüp taşındığı şeylerdir– "evde kalır, babasının onuruna leke sürmez, daha zamanı gelmeden taliplerini düşünmez. Zamanı gelince talipleriniz çıkacaktır, bayan, bu böyledir ... ama, en başta, bir dostunuz olarak, bu işlerin böyle yürümediğini size söylemeliyim, ikinci olarak, bana kalsa Fransız romanlarını okuduğunuz için size, okumanıza izin verdikleri için anne ve babanıza temiz bir dayak çekerdim; çünkü Fransız romanları insana iyi şeyler öğretmez," gibi sözler eder. *İkiz*'in ilk kopyasında, bundan hemen sonra doktoru Golyadkin'i arabayla alıp götürürken öykü son bulur, Golyadkin birden şeytansı biri oluvermiştir ve – ama her şey havada asılı kalır! Kitap burada birden, Gogol'vari bir uçarılık ve kararsızlık işaretiyle biter: "Ama Bay Golyadkin'in serüvenlerinin öyküsü, aziz Bayım, burada sona eriyor" (I: 431).

Suç takınağından kurtulamayan, sonunda delilik çukuruna yuvarlanan bir bilinci anlatan Dostoyevski'nin çizdiği resmin göz kamaştırıcılığına bir şey diyen yok ama Dostoyevski'nin ahlaksal odağını oluşturan şeyin ne olduğunu saptamak gerçekten güç. Bunu saptayabilmenin bir yolu, Golyadkin'i alaya alan Dostoyevski'nin, Golyadkin'in önünde ulaşılmaz bir ülkü olarak yanıp sönen bürokratik âlemin yüksek şöhretleriyle çok daha acımasızca alay ettiğini görmektir. Onlar iliklerine kadar çürümüş insanlardır, Golyadkin'in kötü durumunun sorumlusu onlardır, insanın en

alt düzeyde sahip olması gereken o ahlaksal özbilinçten bile yoksundurlar.[17] Golyadkin hiç değilse başkalarının inanır gibi yaptığı göstermelik resmî ahlaka *inanır*, ikiziyle yaptığı mücadele bu ahlaka ihanet edilmesini engellemek için bu ahlakı koruma çabasıdır. İkiziyle savaşırken aslında Golyadkin, büyük olasılıkla kendisini kendi resmî üstlerinin paylaştığı değerlerden sapmaya kışkırtan dürtüyle savaşmaktadır. Valerian Maykov, "iyi bir düzene sahip olan bir toplumda belli çıkarlar arasındaki uyumsuzluk [Golyadkin'in] bilincinden" çıkıp gitmiştir, yani iliklerine kadar işlemiş olan, onu her zaman boyun eğmeye zorlayan ahlak anlayışını çiğnemeden kendisini bir birey olarak kabul ettirmenin olanaksız olduğu gerçeği aklından çıkıp gitmiştir, dediği zaman belki de bunu demek istiyordu.

Yine de, egoya normal olarak kendini kabul ettirme şansı tanımayan Rus toplumuna karşı Dostoyevski büyük bir öfke duyuyordu ama bu yüzden, hayatın kurbanlarını, davranışlarının sorumluluğundan kurtarmak isteyen bir kaderciye dönüşmedi. Devuşkin gibi bir kişinin portresini çizerken, dolaylı olarak, küçük düşürücü toplumsal koşulların insan kişiliğini bütünüyle biçimlemekten uzak olduğunu söylemek istiyordu. Sonuçta Dostoyevski'nin bu dönemde yazdığı kitaplarda ton bakımından kafa karıştırıcı bir kapalılık vardır çünkü bir roman kahramanı *eşzamanlı* olarak hem toplumsal baskı kurbanı olarak gösterilir hem de çevresinin baskısına çok gurursuzca boyun eğdiği için kınanmayı hak eder.

İkiz, fazlaca Gogol taklidi olmakla eleştirildi ama tam olarak değeri anlaşılamayacak kadar da özgündü. Çünkü Dostoyevski'nin anlatı tekniğinin karmaşıklığı da okurlar için özel bir sorun kaynağıydı. *İkiz*'in anlatıcısı dışarıdan bakan bir gözlemcidir, yavaş yavaş Golyadkin'in bilincini kuşanır ve kahramanın konuşma tarzıyla anlatıyı sürdürür. Bu yüzden anlatı kalıplaşmış deyişler, klişeler, özdeyişler, toplumsal hayatta kullanılan kibar konuşma formülleri, anlamsız ünlemlerle doludur, Golyadkin'in şaşkın aklını resmetmenin aracı olarak bunlar saplantı derecesinde tekrarlanır. Bu, o dönemde örneği görülmemiş, *Ulysses*'in Gertry McDowell bölümünde James Joyce'un yapacağı klişe deneyini ve Sartre'ın John Dos Passos'ta hayran kaldığı –tıka basa toplumun formülleri ve sloganlarıyla dolu– bir bilinç betimlemesini önceleyen bir şeydir. *İkiz*'de bu uygulama, sıkıcılık ve tekdüzelik sonucunu vermiştir, Dostoyevski'nin eleştirmenleri de, okurları da, toplumsal ve psikolojik açıdan gerçeğe uygunluk ya da sanatsal deney adına buna katlanmaya hazır değildi.

Çağdaş okur için Dostoyevski'nin anlatı tekniği kendi başına bir engel oluşturmasa bile, tavrı yine de anlama sorunlarına yol açar. Dostoyevski, Golyadkin'in karmaşık durumunu, apaçık ortada olan herhangi bir toplumsal baskıdan ayırırken, hem Golyadkin'i hem onun içinde yaşadığı dünyayı müthiş bir alaycılıkla ele alırken, onun hastalıklı bir kişi olduğu izlenimini vermeye çalışır, sorunlarının tek

---

17 Bu konuyu F. Evnin ortaya atar: "Ob odnoi istorika-literaturnoi legendy", *Russkaya Literatura 2* (1965), 3-26.

sorumlusu kendisidir. Hatta Golyadkin'in psikolojisinin toplumsal içermelerini kavraması beklenebilecek olan Belinski bile, "kişiliğindeki sağlıksız duyarlılık ve kuşkuculuk", yani hayatının "kara iblisi" olmasa, hayatı gerçekten de dayanılmaz olmayacaktı, demişti.[18] Bir başka deyişle Dostoyevski alt tarafı bir hastalık vakası anlatıyordu, bunun ötesinde herhangi bir anlamı olmayan bir paranoya ve ağır sinir krizi vakası. Belinski Annenkov'a, Rousseau gibi Dostoyevski de "bütün insanların kendisini kıskandığına, kendisine eziyet ettiğine kesin olarak inanıyordu"[19] demişti; bu söze bakınca, Belinski'nin bir zamanlar koruduğu kişiyi *İkiz*'in başkahramanıyla fazlaca özdeşleştirdiğini tahmin edebiliriz.

Bu yargı, Dostoyevski'nin sanatı konusunda on dokuzuncu yüzyıl sonuna kadar Rus eleştirisinde egemen olacak görüşün şablonunu belirledi. 1849'da, Belinski'yi yankılayan Annenkov, Dostoyevski'yi (erkekkardeşi Mihail ile Petersburg'un kenar mahalle hayatını resmetme konusunda Dostoyevski'nin rakibi olan Yakov Butkov da içinde olmak üzere) yeni bir edebiyat ekolünün önderi olmakla suçladı, bunlar "delilik adına deliliği"[20] resmetmekte uzmandılar. Annenkov, Dostoyevski'nin o sağlıksız düşkünlüğünü, biraz duygusal ve tuhaf trajikomedi sevgisini sert bir dille eleştirmişti, bu trajikomedide daha ciddi ya da soylu herhangi bir sanatsal amaç göremiyordu. Dostoyevski'ye böyle bir suçlama yöneltmek kuşkusuz haksızlıktı, onun "anormal" ve "hastalıklı" kahramanlarının, daha yakından bakılınca, toplumsal ve kültürel bir soruna işaret ettikleri görülebilir. Ama belki de Dostoyevski kitaplarındaki psikolojinin ideolojik içermelerini okurlarının anlayacağına, kahramanlarının "anormalliklerinin" Rusya'daki toplumsal durumun kişi üzerindeki baskısından kaynaklandığını görebileceğine güvenmişti. Bu, sanatsal bir denge eksikliği biçiminde sonuç vermiş, pek çok yanlış anlamaya, eleştirmenler arasında bitip tükenmez anlaşmazlıklara yol açmıştı.

İkiz'de somut ifadesini bulan "düşünce" –bir insanın kendisinin kendisini algıladığı ya da algılamak istediği biçimiyle, gerçekte başkalarınca algılanan biçimi arasındaki iç bölünme–, bir yazar olarak onun ayar damgası haline gelecek olan bir insan tipi kavrayışının ilk dayanağını oluşturur. Golyadkin, Dostoyevski'nin kişilik bölünmesi yaşayan bütün büyük kahramanlarının atasıdır, –yeraltı adamı, Raskolnikov, Stavrogin, Ivan Karamazov gibi– büyük kahramanlar büyük romanların unutulmaz sahnelerinde her zaman kendilerinin (ya "gerçek" kişiler ya da halüsinasyon biçiminde) benzeri ya da ikiziyle karşı karşıya gelirler – *İkiz*'de gönderme çerçevesini yine de salt toplumsal ve psikolojik olan oluşturuyor olsa bile. Dostoyevski'nin sanatının bu başlangıç evresinde Golyadkin'in kendi özlemleri karşısında duyduğu katlanılması olanaksız suç duygusu, zorbalık yönetimi altında kişiliğin boğuculuğunun, sakatlayıcılığının gözler önüne serilmesine yardımcı olur.

---

18 V. G. Belinski, "Petersburgski sbornik," *DRK* içinde, s. 27.

19 V. G. Belinski, *Izbrannye pis'ma*, 2 cilt (Moskova, 1955), 2: 388.

20 P. V. Annenkov, *Vospominaniya i kriticheskie ocherki*, 3 cilt (St. Petersburg, 1879), 2: 23.

Bu dönemde Dostoyevski'nin yazdığı öykülerin birçoğu *İkiz*'le aynı perspektifi paylaşır, pek çoğunda çok önemli konular dile getirilir. Her birinde Dostoyevski, dev resmî binaların ve *çinovnik*'lerin Petersburg dünyasının insan kişiliği üzerindeki patolojik etkilerini araştırmaya devam etmişti ama asla bu yaşama ortamını herhangi bir şekilde anormalliklerden *özellikle* sorumluymuş gibi göstermedi. Sonuçta *İkiz*'in yol açtığı kafa karışıklığı devam etti, Dostoyevski'nin sanatından eleştirmenlerin ve herhalde okur kitlesinin de hoşnutsuzluğu artarak sürdü.

10. Bölüm

Tefrikalar (*Feuilleton*) ve Deneyler

Belinski ile başkalarından gelen kırıcı eleştirilere karşın, çevresi düşmanlarla kuşatılmış olan ve onlarla savaşan Dostoyevski yine de kendi bildiği yolda ilerlemeye devam etti. Doğalcılık Ekolü'nün üslup yelpazesinin sınırlılığından bunaldığı için, içsel bir kurtuluş olarak yeni bir üsluba ve konuya yöneldi. Ocak 1847 sonunda Mihail'e, "*Ev Sahibesi*'ni yazıyorum," der. "Kalemimi hareket ettiren ilham gücü doğrudan doğruya ruhumdan geliyor. Bütün yaz beni kıvrandıran *Prokharçin*'e benzemiyor bu."[1] Yine de kafasının içinde ilham at koştururken, hatta bir başka önemli romanı (*Netoçka Nezvanova*'yı) zaten tasarlamaya başlamışken Dostoyevski, o bir türlü kurtulamadığı borçları yüzünden edebiyat piyasasından gözünü hiç ayırmıyor ve kendisine fazladan beş-on kuruş getirecek her türlü işin üzerine atlamaya hazır bekliyordu. "Ev Sahibesi"ni bitirmek için acele ederken *St. Petersburg* gazetesinden bir iş aldı. Gazeteye günlük yazı yazan biri beklenmedik şekilde ölmüştü, yayın yönetmeni alelacele genç Petersburg edebiyatçılarından bazılarına başvurup onlardan yazı isteyerek boşluğu doldurdu. Yazılardan dördü F. D. imzasını taşıyordu ve Dostoyevski tarafından yazılmıştı.

Doğalcılık Ekolü'nün gelecek vaat eden bütün genç yetenekleri –Grigoroviç, Panev, Turgenyev, Gonçarov, Sollogub, Pleşçeev– gazeteye günlük yazı yazıyordu, Dostoyevski'nin yaptığı şey, Fransa'da ortaya çıkmış olan bu genel edebiyat eğilimine katılmaktı yalnızca. Bir tanıtım aracı olarak başlayan bu tür gazete yazılarından, kentli tipleri ve kentin toplumsal hayatını betimleyen bir tür doğdu, o türden de fizyolojik eskizler ortaya çıktı. Bu tür eskizler bir kez sevilince, Frédéric Soulié'nin aklına onları her hafta gevşek bir anlatı çizgisi içinde birleştirmek geldi, tefrika roman denen şey böyle doğdu. Tefrika yazmak yazara hayalgücünün peşine takılarak başıboş dolaşmak ve kişiliğini sergilemek olanağı veriyordu. Gerçekten de Belinski'den öğrendiğimize göre, Dostoyevski esasında "geveze, besbelli ki iyi huylu ve içten ama gerçekte genellikle kötü huylu ve şom ağızlı" biriydi, "her şeyi bilir, her şeyi görür, genellikle susar ama kesinlikle her şeyi bir şekilde söylemeyi başarır, üstü kapalı, iğneli sözlerle arı gibi sokar, neşeli ve zekice bir sözle ya da çocukça bir şakayla insanı eğlendirir"di.[2] Bu sözler genç Dostoyevski'nin hayat karşısında

1 *Pis'ma*, I: 108; Ocak-Şubat 1847.
2 Alıntı, V. S. Nechaeva, *V. G. Belinski*, 4 cilt. (Leningrad, 1949-1967), 4: 298.

üstlendiği kişiliğe uymaktadır.[3] Gazete yazılarında, bütün o sinsi kaçamaklılıklarına karşın, 1847 ilkbaharında Dostoyevski'nin –ve Dostoyevski gibi daha başka pek çok yazarın– kafasını meşgul eden şeylerin epeycesi ifadesini bulmuştur.

O makalelerin ilk üçü, Dostoyevski'nin sansürü atlatma becerisini gösterir, I. Nikola'nın sımsıkı elinde tuttuğu dizginlerden rahatsız olan eğitimli toplumu betimlemekte ne kadar usta olduğunu gösterir. Dördüncü yazısı, 1847'de "Ev Sahibesi"yle başlayan, kendi ürünü olan yeni bir damarın içyüzünü ortaya koyar – artık zihinsel yetenekleri sınırlı olan *çinovnik* üzerinde yoğunlaşılmasına izin vermeyen, onun yerine bir aydın tipi olan "hayalci" üzerinde durulmasını gerekli kılan bir damardır bu. Dostoyevski'nin hayalcisi, tam da Rus aydın sınıfının doğuştan gelen bir hastalığı olarak *meçtatelnost*'un (düş görmenin, hayal kurmanın) tehlikelerine karşı genel bir seferberliğin başladığı sırada boy gösterir. 1840'ların ortalarında Rus kültüründe nereye baksanız bu seferberliğin izlerini görürsünüz. Tumturaklı romantik ülküler ve tavırlar reddedilir, çünkü bunlar insanı zayıf düşürecek şekilde dünyadan el çekmeye, her şeye boşvermişlikle yüksek tefekküre yönelme tavrı geliştirmeye yöneltirler. Belinski, kendilerine Schiller'in "güzel ruh" ülküsünü rehber alarak gündelik hayatın çelişkilerini aşabileceklerine inananlara şiddetle karşı çıkar.[4]

Belinski aslında 1830'ların Rus romanını ve öykücülüğünü reddediyordu, Hoffmann'dan ve Alman Romantizm'inden etkilenmiş Rus roman ve öykülerinde gerçek olanla ülküsel olan arasındaki uyumsuzluk fazlaca yer alırdı. O günlerde bu uyumsuzluğun, her günkü şeylerin sınırlamaları ve kısıtlamalarıyla ilgili ezici yakınmalardan kaynaklandığı düşüncesi vardı. Romantik İdealizmin metafiziğine göre, deneyüstü hakikat dünyasıyla yaratıcı ilişki içinde olan kişiler yalnızca sanatçılar olduğu için sanatçılar bu tür yaratıcılıkların kahramanı olarak ortaya çıkıyordu. Rus edebiyatında bu izlek Gogol'ün "Nevski Bulvarı"ında klasik ifadesini bulur (1835).

---

3 Dostoyevski besbelli ki gazete fıkra yazarının rahat tarzının kendisine eldiven gibi uyduğu kanısındaydı, onun daha sonra, muhtemelen düşüncelerini açıklarken, sıradan bilgilendirici düzyazı olarak kabul edilebilecek bir şey yazdığını gören olmadı. Her zaman kişisel ve samimi bir tavrı vardı; bir düşünceyi mantıklı ikna yoluyla kabul ettirmek yerine, kişi tipleri çizerek, tavırları dramlaştırarak, deneyimler ve gözlemler aktararak yapardı bu işi. 1840'ların gazete yazıcısının aklına estiği gibi yazma tarzı tamamıyla terk edilmese de, onun yerini ciddi, bazen sinirli, toplumsal gözlemcinin tavrı aldı ama Dostoyevski'nin ironi ve alay kullanma tarzı değişmedi, bir diyaloğun gizli ortağı haline gelen okurla özdeşleşmeye devam etti. Bu açıdan bakılınca Dostoyevski'nin 1840'lardaki el alıştırmaları, onun yazarlık hayatında bir başlangıcı simgeler. *Yeraltından Notlar*'ın en çarpıcı özelliği sanatsal açıdan benzersizliğidir; geleneklere göre konuşacak olursak, onun gerisinde yatan kaynak olarak hiçbir şey yok gibidir ama belki de gazete yazıları vardır. Bu novellanın bütün özgün özellikleri ancak böyle bir kaynakla açıklanabilir, yoksa –utandırıcı olan sırlarını bile bizimle paylaşan birinci kişi anlatıcı; bir muhatap olarak davranılan okura doğrudan seslenilmesi; anlatı sırasının rastlantısallığı, gelişigüzelliği; ironi ile dokunaklılığın harmanlanması– bunların hepsi insanı çok şaşırtır.

4 Alıntı, A. G. Tseitlin, *I. A. Goncharov* (Moskova, 1950), 62.

Yine de Gogol'ün öyküsü, ne ülküsel olanla gerçek olan arasındaki çatışmanın tamamıyla Romantiklere özgü betimlemeleri sınıfına girer, ne de bu izleğin 1840'larda gelişen türüne, ikisi arasındaki sınır çizgisi üzerinde yer alır. Çünkü Gogol öykünün değerlerini genç sanatçı Piskarev'in lehine olacak şekilde terazilemez; onun dünyadan habersizliğinde son derece acıklı olmaktan ziyade dokunaklı bir yan vardır. Gogol'ün sanatçı-hayalci portresinden kısa bir süre sonra, Dostoyevski Petersburg gazetesindeki yazısında aynı tipin portresini çizmiştir. Ama bu iki portre arasındaki o kısa sürede değişen şey, Belinski'nin Romantizm saldırılarıdır, böylece ülküsel olanla gerçek olan arasında, Romantizme özgü asli ilişki yüz seksen derece tersine döner. Hayalci (başarısız ya da yalancı sanatçı) artık hayatın talepleriyle cebelleşmeyi ve o taleplerin üstesinden gelmeyi başaramayan bir insan simgesi haline gelir. Gonçarov, Herzen, başlangıç dönemindeki Turgenyev ve başkalarıyla birlikte Dostoyevski, kendisinin benzersiz hayalci tipini ve bu tipin çatışmalarını işte bu bağlam içinde sunar.

Dostoyevski'nin gazete yazısında her şey hayalcinin kendi yarattığı yapay bir evrende yaşama yeteneğini beslemeye yardım eder. "Bazen bütün geceler, tanımlanması olanaksız hazlar içinde, fark edilmez şekilde geçer; genelde birkaç saat içinde o, aşkın ya da bütün bir hayatın, devsel, hiç bilinmeyen, bir düş kadar olağanüstü, eşi benzeri olmayan, olağanüstü güzel sevincini yaşar." Petersburg'lu gazeteci, rasgele gibi görünen *causerie*'de, hiç kuşkusuz ilerici aydın sınıfın için için hissettiği bastırılmışlığı ustaca dile getirir. Ama başka hiçbir yerde *meçtatelnost*'un baştan çıkarıcılığı, hazları ve tehlikeleri bu kadar iyi algılanarak reddedilmemiştir! Bu tür hazlar geliştirmek insanın gerçekliğe dayanma gücünü azaltsa da, gazeteci bu tür bir hayatı bir trajedi, bir günah, bir karikatür olarak nitelese de, şunu sormadan edemez: "Hepimiz az ya da çok hayalci değil miyiz?"

* * *

Dostoyevski'nin yarattığı kişileri 1840'ların kendine özgü tiplerinden ayıran şey, onun hayalci figürüyle duygudaşlık kurması, hatta özdeşleşmesidir. "Ev Sahibesi"yle birlikte Dostoyevski'nin sanatı, Gogol'ün bir ölçüde eskimiş "Nevski Bulvarı" geleneği yönüne direksiyon kırmıştır. Dahası, üslubun ve olay örgüsü motiflerinin köklerinin Gogol'ün daha da eski bir öyküsüne, "Korkunç Bir İntikam"a dayandığı görülmüştür. Bu öykü *Dinanka Yakınlarında Bir Çiftlikte Geçirilen Akşamlar*'da (1831-1832) yer alır, Gogol burada ilhamını hâlâ Ukrayna folklorundan almakta, Kazak halk masallarının epik-balad tarzına öykünmektedir. "Korkunç Bir İntikam"ın kadın kahramanı "Ev Sahibesi"nin kahramanının adını (Katerina) taşır; ona da –bir sihirbaz ve büyücü olan– babası âşıktır, annesini öldürür; kızın üzerinde babasının gizemli ve karşı konulması olanaksız bir gücü vardır, kız sonunda delirir; öykü halk şiirinin son derece üsluplaşmış diliyle yazılmıştır.

Hiç kuşku yok ki "Ev Sahibesi" bu Romantik halk masalı geleneğini yeniden diriltme girişimidir. Öykünün hayalci kahramanı Vasil Ordinov, kendi tipinin bütün temel özelliklerine sahiptir. Aristokrat bir ailenin hayatta kalan son üyesi olarak kendisine az miktarda para miras kalır, bu miras sayesinde gözlerden ırak bir şekilde tek başına çalışmaya ve incelemeye adanmış bir hayat yaşar. Eski moda Romantik İdealist bir hayalcidir, onun için sanat ve felsefe, en yüksek doğruların keşfine giden ve sonuçta bir noktada kesişen, eşit değerdeki yolları bulma ihtiyacına cevap verir. Dostoyevski onun yalnızlığını, başka insanlara, içinde yaşadığı kentte, Petersburg'da zonklayan hayata yabancılaşmışlık duygusunu, gurur verici bir yalnızlık içinde büyük sanatsal başarılar için seçilmiş biri olmak gibi gurur okşayıcı bir inanca kendini kaptırdığını vurgular. "Nevski Bulvarı"ndaki Piskarev gibi, o da şans eseri biriyle tanışır, bu tanışma Ordinov'un hayatında çok uğursuz sonuçlara yol açacaktır. Genç ve güzel Katerina'yı bir kilisede tutkuyla dua ederken görmüş, büyüsüne kapılmıştır, yüzünde "çocuksu bir korkunun, gizemli bir ürpertinin izlerini" görür gibi olur. Kızın babası Murin ona eşlik etmektedir, Murin öykünün gizemli ve büyüleyici başkahramanıdır, "kor gibi parlayan kıpkırmızı gözleriyle kibirli bir şekilde uzun bir bakış fırlatır" (I: 267-268).

Karşı koyamadığı bir dürtüyle harekete geçen Ordinov onların katında bir oda kiralar, o andan başlayarak öyküde peş peşe her biri bir öncekinden daha inanılmaz ve heyecan verici olaylar yaşanır. Ordinov hastalanır, sürekli sanrılar görerek yatar; ateşinin yükselmesi sonucu bilincini yitirmediği zamanlar, Katerina'nın okşamalarının hazzından bayılacak gibi olur. Kız bir yandan Ordinov'a büyük bir aşkla sarılırken, bir yandan da *raskolniki*'nin sapkın kitaplarından bir şeyler okuyan ya da Volga eşkiyalarının çılgın serüvenlerini hikâye eden babasını kendinden geçmiş gibi dinler. Murin, Ordinov'u öldürmek ister ama sara krizine tutulur. Ordinov bilincini katbetmiş olan Murin'i Katerina'nın kışkırtmasıyla nerdeyse öldürecektir ama öldüremez çünkü sanki "yaşlı adam gülüyormuş gibi gelir ona, gülümsemesi bütün yüzüne yayılmış gibidir, sonunda sanki insanın kanını donduran şeytansı bir kıkırtı yankılanır bütün odada" (I: 310). Yapmak istediği şeyi yapıp Katerina'yı Murin'in büyüsünden kurtaramaması, hayalcinin kendi güzel ev sahibesini de köleleştirmiş olan habis güç tarafından yenilgiye uğratıldığını işaret eder. Olanların çoğu öylesine abartılıdır ki Ordinov'un kendisi, sakın bu yaşadıklarım bir sanrı olmasın, diye sorar kendi kendine sık sık.

* * *

Dostoyevski "Ev Sahibesi"nde Gotik ve Romantik eklentileri gereğinden fazla kullanır, Belinski'nin öyküye karşı duyduğu nefreti anlayabiliriz. "Murin'in gözlerinde öylesine çok elektrik, galvanizm, manyetizm vardı ki, bir fizyolog ... onun o şimşek elektriğiyle yüklü, çıtırtılı bakışlarını bilimsel deneylerde kullanmak için

ona iyi bir fiyat verebilirdi"[5] diyerek onunla alay eder. "Ev Sahibesi" aslında başarılı olmaz, çünkü Dostoyevski modası geçmiş Romantizme özgü çerçeveyi *İnsancıklar*'daki gibi duygusallıkla, *İkiz*'deki o aynı derecede Romantik *Doppelgänger* (ikiz) motifiyle zenginleştirmeyi başaramamıştır. Yine de, öykü Belinski'nin ve bütün ötekilerin anladığı gibi, yeniden ısıtılan Romantik hayal oyunlarından oluşmaz, onun çok daha ötesine geçer. Üzerinden zaman geçince bu öykünün, Dostoyevski'nin ilk yapıtları arasında geleceği önceden işaret edenlerinin en güçlüsü olduğu ortaya çıktı. Çünkü burada Dostoyevski *çinovnik* öykülerinin ana izleğine –Rusya'daki despotizm ve koşulsuz itaat dünyasında insan kişiliğinin ezilişi izleğine– Rus tarihi ve folkloru bakımından çok daha geniş bir tınlama kazandırmaya çalışıyordu.

Murin'in doğaüstü güçlerine inanmak, Katerina'nın ruh sağlığının sakatlanmasına, bozulmasına yol açar. Murin'in bu güçleri tamamıyla sihirli, putataparlığa özgü güçler olarak sunulmaz, Rus Ortodoksluğunun Hıristiyanlık simgeleriyle iç içe geçmiş halde sunulur. Katerina'yı Murin'e bağlayan şey, Murin'in bu gizemli güçler aracılığıyla kıza aşılamayı başardığı, artık tuhaf bir "eğlence" gibi bir şeye dönüşmüş korku ve dehşettir. Murin, Katerina'ya ne yaptığının pekâlâ farkındadır, Ordinov'un çıkarına hizmet edecek şekilde bunu genelleştirir, evrensel bir kural haline getirir. "Size bir şey söylememe izin verin, efendim," der, yıldırım çarpmışa dönen Ordinov'a, "zayıf bir adam yalnız kalamaz. İsterseniz ona her şeyi verin, kendisi kendi ayağıyla gelip hepsini size geri verecektir... Zayıf bir adama özgürlüğünü verin – o özgürlüğü kendisi boğacak, size geri verecektir. Özgürlük budala bir yüreğin hiçbir işine yaramaz!"

Böylece "Ev Sahibesi"nin ana izleği "özgürlük" olarak ortaya çıkar, öykünün, bu düzeyde, Dostoyevski'nin aynı dönemde yazdığı öteki şeylerle arasındaki sıkı bağı oluşturan da budur. Tıpkı Rus toplumunun egemen koşulları yüzünden Devuşkin ile Golyadkin'in ruhsal olarak sakatlanmasına yol açan yüksek tabakayı gözler önüne serdiği gibi, şimdi de aynı konuyu başka bir üslupla, başka tarzda kurcalar. Konuyu daha kesin biçimde açıklayabilmek için öykünün sonunda Ordinov'a şu düşünceleri vazeder:

> Yoksul, savunmasız bir yaratığın üzerinde despotizmin güçlü pençesini görür gibiydi, etkisiz bir kızgınlıkla yüreği öfkeyle doluyor, titriyordu. Ruhu birden uyanan kızın korkulu gözlerinin önünde, ruhunu alçaltma düşüncesinin ustalıkla sahnelendiğini, o zavallı güçsüz yüreğe ustaca eziyet edildiğini, ona doğrunun eğilip bükülerek gösterildiğini, [...] giderek o özgür ruhun kanatlarının kırpıldığını, sonunda ne başkaldırabilecek ne de gerçek hayata doğru özgürce adım atabilecek halinin kaldığını görür gibi oluyordu.

---

5 V. G. Belinski, *Selected Philosophical Works*, (Moskova, 1948), 478.

Bu gözlükle bakıldığı zaman öykünün folklor yanı, bunun çağrıştırdığı Eski Rusya'nın geçmişi önemlidir. Çünkü Katerina'da ezici bir suçluluk duygusu yaratan, Murin'e Katerina'yı rahatlatacak, Katerina'nın ruhunu ezecek kolları armağan eden işte bu geçmişin karanlık boş inançlarıdır – sonsuza kadar lanetlenmişlik ve korku dininin boş inançları. Burada Dostoyevski ışık, umut ve insana inanç diniyle, daha geleneksel anlamda, gizem ve kadercilik dini arasındaki karşıtlığı ortaya koyar gibidir – ilerde göreceğimiz gibi, o günlerde Belinski de aynı karşıtlığı kurmuştu. Bu bakış açısıyla Dostoyevski'nin, "Ev Sahibesi"nin simgesel bir eleştiri olmasını amaçlamış olma olasılığı vardır, yalnızca Slav hayranlığının eleştirisi değil, Belinski gibi o da Ortodoksluğu bir korku dini olarak gördüğü için Ortodoksluğun eleştirisi.

"Ev Sahibesi" böylece, (sanatsal açıdan başarısız da olsa), Dostoyevski'nin Doğalcılık Ekolü'nün edebiyat anlayışına göre yazılmış yapıtlarının önemli izleğini bir başka ses perdesi ve tonaliteyle aktarmak gibi övgüye değer girişimi içinde hayli ilginçtir. Dostoyevski'nin sanatsal açıdan olgunlaşmasında bu öykünün belirleyici bir geçiş anına işaret ettiğini fark etmek onu daha da ilginç kılar. Dostoyevski, ilk kez Katerina tipiyle mazoşizm psikolojisine eğilmiş, kendi kendini incitmekten alınabilecek sağlıksız "zevk" olgusunu araştırmaya başlamıştır. Katerina hâlâ Murin'in ve simgelediği karanlık güçlerin kurbanıdır ama aynı zamanda kendi köleliğinden ve aşağılanmasından aldığı "zevk"in üstesinden gelememenin de kurbanıdır. Böylece Dostoyevski'nin kişilik portrelerine yeni bir boyut daha eklenir, bireyin içinde bulunduğu durumun ahlaksal sorumluluğunun bir bölümünü bireyin kendisine yükleme boyutudur bu.

Toplumsal ve psikolojik insan anlayışından ahlaksal ve psikolojik insan anlayışına geçişin ilk ipucu olarak Dostoyevski külliyatında çok önemli bir yere sahip olan "Ev Sahibesi", ilerde olacak şeylerin çok daha sınırlı öngörülerini de içerir. Dostoyevski bir daha asla bu kadar kapsamlı şekilde epik-balad tarzı bir şey yazmaya girişmedi ama benzer şekilde halk şiirinin akıllarda kalan bir niteliği ara sıra ortaya çıktı, en dikkat çekecek şekilde de *Cinler*'de özürlü Marya Lebyadkina'nın lirik vurgularında. Gerçekten de Katerina ile Marya arasında durumları açısından belli bir benzerlik vardır, bu da üslup yankılanmasını açıklar. Katerina, Ordinov'un kendisini kurtarmaya geleceğini umar, Marya da Stavrogin'i bekler, kendisinin "kurtarıcısı"nın Stavrogin olacağını sanır ama o iki Rus halk kızını da aydın sınıf üyesi "sahte" âşıkları kölelikten kurtaramaz. Dahası, insanoğlunun "özgürlük"ü kaldıramadığını söyleyen Murin'in aşağılayıcı görüşü ve zorbalık dininin temsilcisi olarak simgesel rolü, apaçık şekilde Büyük Engizisyoncu'nun dehşet verici görkeminin habercisidir.

* * *

"Ev Sahibesi", bir hayalcinin anlatıldığı ilk öyküdür. Ordinov tipinin "gerçek" olanla ilişki kurmasını ya da çelişmesini umarsınız ama bunun yerine yalnızlık dün-

yasından çekinerek dışarı çıktığı an, daha önce hayal edemediği kadar acayip bir âleme sürüklenir. Kuşkusuz, Ordinov'un karşı karşıya geldiği dünyanın, Rusya'nın şimdisini etkileyen geçmişinin "*ruhsal*" gerçekliğini temsil etmesi amaçlanmıştır. Ama Dostoyevski henüz bazı konularda yeterince uzmanlaşmamıştır, bu "gerçeklik"in, Belinski'nin deyimiyle, her şeyin "inanılması zor, abartılı, doğallıktan uzak, yapay" olduğu "Marlinski ile Hoffmann'ı uzlaştırma girişimi"nin ötesinde bir şey olarak görünmesini sağlayacak sanatsal araçlardan yoksundur. Aynı doğrultuda Dostoyevski'nin bir sonraki girişimi, yine de, ne mutlu ki "Ev Sahibesi"ndeki iki kusuru giderecek niteliktedir. Romantik folklor tamamıyla terk edilmiştir, hayalcinin psikolojisi artık doğruca sanatsal perspektifin tam ortasına yerleştirilmiştir.

Bu girişimin sonucu "Beyaz Geceler"dir (*Belye noçi*), *İnsancıklar*'dan sonra Dostoyevski'nin kaleme aldığı iki başyapıttan biri (öteki *İkiz*'dir). Büyüleyicilik normalde insanın Dostoyevski ile ilişkilendirebileceği edebi bir özellik değildir ama bir ya da iki kez büyüleyici olmaya çalışan Dostoyevski bu kaygan özelliği ele geçirmeyi başarmıştır. "Beyaz Geceler", tonunun o güzelim hafifliği ve inceliğiyle, ergenlik duygusallığının ilkbahar havasıyla, iyi niyetli gülünçlemelerindeki zariflik ve zekâyla ilk ürünlerinin trajikomik ve yergici evreninden öne fırlar.

Hem Ordinov hem de bu yeni hayalci, yalıtılmışlık ve yalnızlık duyguları bakımından birbirlerine benzer ama "Beyaz Geceler"deki hayalci insanların geri kalanına dostça duygularla, merakla, sevgi ve ilgiyle bakar. Tıpkı "Ev Sahibesi"ndeki gibi, "Beyaz Geceler"deki hayalci de genç bir kızla tanışarak gerçekle bağlantıya geçer – bu kız yine de Katerina gibi acılar içinde kıvranan bir güzel değildir, Nastenka adında, on yedi yaşında, küçük, şımarık bir kızdır; nişanlısı kendine bir hayat kurmak için Moskova'ya gitmiştir. Nastenka'nın cesaretlendirmesiyle hayalci bir an için "gerçek" mutluluk ışığını görür gibi olur ama kız Moskova'dan dönen nişanlısının kollarına koşar, hayalci de bu sonuncu hayali üzerine kafa yormak üzere tek başına kalır. Hayalcinin acıklı bir şekilde komik olan lirik çıkarımları, kısmen dördüncü Petersburg gazete yazısındaki bu tipin portresinden sözcüğü sözcüğüne alınmıştır, Dostoyevski bir kez daha içinde yaşadığı olağanüstü güzel dünyanın büyüleyicilik ve eğlencelerini daha da ayrıntılı olarak anımsatır.

Uzun tiradındaki en ünlü bölüm, Dostoyevski'nin 1860'ta, öyküyü yeniden gözden geçirirken hayalciye belli, kültürel bir soy kütüğü kazandırmaya karar verdiği zaman eklediği bölümdür. "Belki de soruyorsun, neyin hayalini kuruyor diye... Hoffmann'la dostluk hayali mi, Aziz Bartelemi Gecesi'nin mi, Diana Vernon'un mu, Kazan'ın İvan Vasilyeviç tarafından fethinde kahramanı oynamanın mı, Klara Moubray'in mi, Evfiya Dense'in mi, onlardan önce piskoposlar konseyinin ve Huss'un mu, *Şeytan Robert*'te (müziği hatırlıyor musun, kilise mezarlığı kokuyordu) ölülerin dirilişinin mi, Minna ile Brenda'nın mı, Berezina Savaşı'nın mı, Kontes V. D.'nin karşısında şiir okumanın mı, Danton'un mu, *Cleopatra ei suoi amanti*'nin mi,

Kolomna'da küçük bir evin mi..." Bu bölümde, saptanabildiği kadarıyla, Hoffmann'a, Meriméé'ye, Scott'a, Karamzin'e, George Sand'a (belki!), Meyerbeer'e, Zhukovski'ye, Puşkin'e göndermeler vardır.

Dostoyevski "Beyaz Geceler"e Romantizmin bir çiçek dürbününü andıran etkilerini yerleştirmiştir, bu renk dürbününün ışıltısıyla, özgün metinde daha fazla dikkat çeken şeyler – "Beyaz Geceler"in, yüksek sosyetede umutsuz ama ölümsüz aşkları, bilinmeyen dünyaları betimleyen Romantik romanların bir gülünçlemesi olduğu gerçeğini– gizlemeye yöneliktir. O güne kadar anlatıcının yangılı hayalgücü bu tür baştan çıkarıcı bir beslenme biçimiyle semirmiştir, ağzı bir karış açık Nastenka'nın yararlanması için çektiği nutuk buraya tamamı alınamayacak kadar uzundur ama Dostoyevski'nin nasıl zekice balon patlattığını göstermek bakımından o nutkun bir parçasını olsun almak şarttır:

> Elbette birlikte el ele yıllar mı geçirmiş olmalıydılar – yalnızca ikisi, bütün dünyayla ilişkilerini keserek, her biri kendi hayatını ötekininkiyle birleştirerek? Elbette ayrılma zamanı geldiğinde kız, kurşuni gökyüzünün altında ortalığı kasıp kavuran fırtınaya aldırmadan, siyah kirpiklerindeki gözyaşlarını kapıp kaçıran rüzgâra aldırmadan, adamın göğsüne kapanıp hıçkırarak ağlamış, inlemiş mi olmalıydı?.. Sonra, aman Yarabbi!, elbette adam kendi vatanından uzakta, yabancı gökler altında, o kutsal ve ölümsüz kentin o yüksek ısılı güneyinde, müziğin gürültüsüne uyarak devam eden balonun göz kamaştırıcı şaşaası içinde, ışık denizine gömülmüş bir *palazzo*'da (palazzo'suz, saraysız olmaz), mersin dalları ve güllerle süslü balkonda, kız onu tanıyarak hemen maskesini çıkarır ve fısıldar: "Özgürüm," der, titreyerek kendini adamın kollarına bırakır, sevinçten delirmiş gibi çığlık atarlar, birbirlerine sımsıkı sarılırlar, bir an için kederlerini unuturlar, ayrılık günlerini, çektikleri acıları, o uzak ülkedeki o kasvetli evi, o uzak bahçeyi, son bir tutkulu öpüşten sonra kızın keder ve umutsuzlukla adamın uyuşmuş kollarının arasından sıyrıldığı yer olan sandalyeyi unuturlar...

Nastenka'yla tanıştığı zaman, böyle hayali aşk hikâyelerinin çiçeği çoktan solmaya başlamış durumdaydı, hayalci o aşk hikâyelerinin verdiği yalancı zevklerin gerçekdışılığının farkındaydı. Nastenka'ya buluşmalar sonunda onun gerçek hayattan bir gün çalmasını sağlar (ya da daha doğrusu çeşitli "beyaz geceler"), bunun sonucunda kendi yaşama biçiminin sonsuza kadar değişeceğini bilir. Hayalcinin Nastenka'ya karşı duyduğu aşk, bencillik lekesiyle kirlenmemiş bir aşktır, hatta kızın ele geçmez nişanlısıyla ilişki kurmasına yardımcı olmaya çalışır. Sonunda nişanlı ortaya çıkınca, en küçük bir kıskançlık ya da küskünlük izi yoktur tepkisinde, oysa yine o ıssız odasının kasvetine mahkûm olacağını bilmektedir. "Dilerim hiç kararmaz ufkun, o tatlı, rahat gülümsemen eksilmez yüzünden, bir başkasına, sana minnettar olan kimsesiz bir kalbe bağışladığın o mutluluk anı için dilerim Tanrı seni kutsar. Tanrım, koca bir mutluluk anı! Bir adamın koca hayatında bir an, çok mu az?" (I: 141).

"Beyaz Geceler" böylece, hayalcinin kendisine ihsan edilen "gerçek" bir mutluluk anı için ettiği hayırduasının tınısıyla biter. Kor halinde kanlı canlı, hayat dolu kelepir bir kızın aşkı karşısında ülküsel ve hayali olanın görkemi önemsizleşir. 1840'ların sonunun Rus edebiyatında çok yaygın olan Romantik *meçtatelnost*'a yapılan saldırılara Dostoyevski'nin katkısıdır bu; bu küçük öykü, Herzen ve Gonçarov'un aynı izleğe sahip romanlarıyla yarışamaz ama Rus edebiyatında hiçbir yerde bu izlek bu öyküdeki kadar duyarlılıkla ve lirik bir zarafetle dile getirilmemiştir. "Beyaz Geceler" Dostoyevski'nin önemsiz öyküleri arasında eleştirmenlerin övgüsünü kazanmış tek öyküydü ama aynı zamanda Aleksey Pleşçeev'le dostça bir kalem dalaşı fırsatının doğmasını sağladı, Pleşçeev yanıt olarak Dostoyevski'ye adanmış kendi "Dostça Öğüt"ünü yazdı.

Pleşçeev'in yine bir hayalci olan kahramanı, Dostoyevski'ninkini çok andıran şeyler söyler, hatta onun bazı cümlelerini olduğu gibi tekrarlar. Ancak muradına kavuşmayı başarır, zengin ama sıradan genç bir kızla evlenir – evlendikten sonra da düşünülebilecek en cahilce ve kültürsüz hayatı sürdürmeye soyunur! Pleşçeev için hayalcinin Nastenka'ya duyduğu tutku, Romantiklerin kendilerini kandırma tutkularının daha az tantanalı, daha sıradan biçimidir. Bu görüşü ileri süren Sovyet eleştirmeni şunu söylemeyi de ihmal etmez: *meçtatelnost'* kınanan bir izlek de olsa, Dostoyevski bunun baştan çıkarıcılığını yine de en gözalıcı renklerle resmetmiştir.[6] Hayalgücünün gücü, bu gücün yol açtığı sonuçları görünüşte kendisinin sansürleme yeteneği dolayısıyla yüceltilmiştir, öykünün çekiciliği kuşkusuz büyük oranda bu belirsizlikten kaynaklanır. Gerçekten Dostoyevski, öylesine büyük bir hüzün ve sevecenlikle olumsuz yargısını dile getirir ki, okur romantik kültürün zenginliğine Dostoyevski'nin belki de kendisinin kabul etmek istemeyeceği kadar duygusal olarak bağlı olduğundan kuşkulanır.

Gerçekten de Dostoyevski'yi Romantizm'e bağlayan öylesine çok sayıda duygusal bağ vardı ki kendisini Romantizm'den tamamıyla kurtarmasına olanak yoktu. Romantik tavırların boşunalığını ya da insanların bencilce dürtülerini ("önplanda elbette bizim hayalcinin kendisi vardır, o değerli varlığıyla") saklamak için bunları kullanmalarını gülünçlemeye ve yermeye çok hazırdı ama hayali olandan, ülküsel olandan heyecan duyma yeteneğini kaybetmemenin önemine inanmayı her zaman sürdürdü. 1860'larda Dostoyevski'nin bu ilk dönem öyküsünün izleği, kuşaklar arası savaşta tartışılan temel sorunlardan biri olacaktı. Her ne kadar Dostoyevski daha sonra Romantik "babalar" kuşağının gösteriş budalalığının, ahlak saçmalıklarının üzerinde fazlaca dursa da, Romantikleri her zaman o romantiklerin çocuklarına –"gerçek hayat"ı gerçek, yavan, hatta fena halde maddesel olana indirgemekte çılgınca ısrar eden çocuklarına– tercih ederdi.

6 Yu. M. Proskurina, "Povestvovatel' –rasskazçik v romane F. M. Dostoevskogo *Belye nochi,*" *Filologçeskie Nauki* 9 (1966), 133.

* * *

Kraevski'ye yazı yetiştirmekten yılan, rahat rahat, acelesizce yazmayı özleyen Dostoyevski 1846'da Mihail'e yakınır, özlemini çektiği şeyin "sonunda Kutsal Sanat için" çalışmak olduğunu söyler, "bir yürek sadeliği ve temizliği içinde –ruhumda ortaya çıkan bütün o yeni imgelerle şu anda titrediği ve heyecanlandığı kadar hiç titrememiş ve heyecanlanmamış olan bir yürekle– kutsal bir yapıt için çalışmak."[7] Böylece Dostoyevski, içeriği ayırt edici özelliği olmayan, yalnızca biçimi olan bir şey olarak, Romantizm'in idealist sanat anlayışını hiçbir zaman terk etmemiştir, ne de ilerde terk edecektir.

Yine de hemen aynı tarihte Belinski, o günlerde katlanabileceği tek sanat türü olarak toplumcu didaktik sanatı yeğlediğini söylüyordu. 1847'de Botkin'e şöyle yazar: "Artık öykünün doğru olması için gerekenden daha fazla şiir ve sanatsal beceri istemiyorum; [...] asıl önemlisi ... toplum üzerinde ahlaksal bir etkisinin olması. Bir yapıt hiç şiir olmadan, sanat olmadan bu amaca ulaşıyorsa, benim için *yine de* ilginçtir, o zaman onu okumam, yutarım... Bunun tek yanlı bir tutum olduğunu biliyorum ama bunu değiştirmek istemiyorum, benim görüşümü paylaşmayanlara acıyorum, onlar için üzülüyorum."[8]

Dostoyevski ile Belinski 1847 yılında Ocak ayı ile Nisan arası bir tarihte ilişkilerini kesmişlerdi, bir zamanlar koruduğu eski müridi için Belinski'nin son yargısı tamamıyla olumsuzdu. "Sana söyledim mi bilmiyorum," diye yazıyordu Annenkov'a eleştirmen, 1848 başlarında, "Dostoyevski bir öykü yazmış, *Ev Sahibesi* diye – ne korkunç bir moloz yığını!.. her yazdığı şey bir öncekinden berbat... Ben gerçekten onu fazla şişirmişim, dostum, Dostoyevski'ye... bir dâhi gözüyle bakarak!.. Ben ki ülkenin önde gelen eleştirmeniyim, benim yaptığıma sıfır numara eşeklik denir."[9] Bildiğimiz gibi, genelde cömert ve iyi yürekli olan Belinski, kişi olarak Dostoyevski'yle ilgili daha güzel sözcükler bulamamıştı. "Rousseau'dan *İtiraflar*'ı okudum, ona dayanarak ... o baydan hiç hoşlanmadığıma karar verdim. Dostoyevski'ye öyle çok benziyor ki, bütün insanların kendisini kıskandığına, kendisine eziyet ettiğine kesinlikle inanıyor."[10]

Yazdıklarının iyi karşılanmamasının umutsuzluğunu yaşadığı en karanlık günlerinde bile Dostoyevski, hâlâ bu düşüş sürecini tersine çevirebileceği umuduna dört elle sarılıyordu. Belki de daha Ekim 1846'da önemli bir yeni roman tasarlamaktaydı, Aralık'ta Mihail'e yazdığına göre *Netoçka Nezvanova* adlı romanının "birinci kısmını Kraevski'ye"[11] vermeye söz vermişti. Dostoyevski'nin 1847'de hem bu roman üze-

---

7 *Pis'ma,* I: 103; 26 Kasım 1846.

8 V. G. Belinski, *Izbrannye pis'ma,* 2 cilt (Moskova, 1955), 2: 369-370.

9 *age.*, 388.

10 *age.*

11 *Pis'ma,* I: 104; 17 Aralık 1846.

rinde çalışırken hem de "Ev Sahibesi"ni yazarken, gazeteden verilen özel görevler yüzünden iki kez yazmaya ara verdiğini biliyoruz, fazladan nakit paraya çok gereksinimi olduğu için istemeyerek de olsa bu görevleri kabul etmişti. Okur desteğinin hızla azalmasını ancak önemli bir edebi başarının durdurabileceğinin farkındaydı, ayrıca yeni edebi rakiplerin ufukta belirmekte olduğunun da farkındaydı. "Yeni yeni yazarlar ortaya çıkmaya başladı," demişti Mihail'e Nisan 1846'da kaygıyla. "Bazıları benim rakibim. Aralarından en çok öne çıkanlar Herzen (İskender) ile Gonçarov."[12] Aralıkta yazdığı mektupta Mihail'e bir itirafta bulunuyor: "Bütün edebiyatımıza, gazetelere, eleştirmenlere karşı bir savaş başlattığımı hissetmeden edemiyorum, ayrıca romanımın *Oteçestvennye Zapiski*'de yayımlanan üç kısmıyla bu yıl, benim başarısız olmamı isteyen herkese büyüklüğümü yeniden kanıtlayacağım."[13] Yine de *Netoçka Nezvanova*'nın ilk kısmının yayımlanmaya başlaması bir yıldan uzun bir zaman aldı, ancak 1849 başında bu mümkün olabildi.

Netoçka Nezvanova'nın bitmemiş olması, bu romanda Dostoyevski'nin ne yapmaya çalıştığıyla ilgili genel bir görüşe sahip olmayı güçleştirir; ama yapıtın bir *Bildungsroman* olarak, yani Netoçka'nın kendisi tarafından olgunluk çağında yazılmış, hayatını biçimleyen deneyimleri yansıtan bir hayat hikâyesi olarak tasarımlandığı açıktır. Bu yayımlanan kısımda George Sand'ın etkisi, Dostoyevski'de başka hiçbir yerde görülmediği kadar güçlüdür, romanın genç kadın kahramanının belki de Lucrezia Floriani'nin ya da Sand'ın daha da ünlü Venedikli *cantatrice* Consuelo'sunun (aynı adı taşıyan romandaki kahramanının) Rus benzeri olması amaçlanmıştı. Kitap bir sanatçının romantik özyaşamöyküsü olacaktı, 1830'larda yazarların çok sevdiği bir şeydi bu, Dostoyevski bu modası geçmiş türü kendine model seçmekle daha önce yaptığı bir şeyi yapıyor, mektuplardan oluşan duygusal romanı *İnsancıklar*'ı yazmaya ya da *İkiz*'deki *Doppelgänger* tekniğini kullanmaya ya da "Ev Sahibesi"inde Romantik halk hikâyesinden yaralanmaya kendisini iten üslup dürtüsü neyse onun peşinden gidiyordu. Her üçünde de modası geçmiş bir biçimi alıp o biçime kazandıracağı yeni, çağdaş bir anlamla o biçimi diriltmeye çalışıyordu.

Dostoyevski'nin tamamladığı üç öykücükten hareketle bir yargıya varacak olursak, bu kazandıracağı anlam, dolaysız kültürel bir sorun çevresinde toplanmış olacaktı. Romantizm'in değerlerine yönelen güçlü saldırının sonucu olarak, 1840'ların sonlarında Rus edebiyatında her yerde sanatın işlevi ve konumu konusunda kuşkular dile getirilmeye başlamıştı. Dostoyevski en yüksek ahlaksal ve toplumsal ülkülere ne kadar güçlü bir şekilde adanmışsa, sanata da aynı derecede güçlü bir şekilde adanmış bir kahramanın portresini çizmek istiyordu. Netoçka'nın hayatı, ahlaksal duyarlılığının yönünü kaybetmesine yol açan sanatsal bir takıntının gölgesinde başlar. Ama başlangıçtaki bu engele galebe çalan sanat aşkı, hem duyarlı hem de

12 *age.*, 89; 1 Nisan 1846.
13 *age.*, 104; 17 Aralık 1846.

korkusuz, ahlak ve toplum bazlı bir vicdanla el ele yürür. O tarihte Dostoyevski bu yapıtla bir orta yol izlemeye çalışıyordu, sanatı yücelten ve artık gözden düşmüş Romantizm ile, Belinski'nin kolayca kapıldığı, yararlı ve kullanışlı olan adına sanat değerlerini bir kenara atma kışkırtması arasında bir yol.

Sanatın ahlak ve maneviyat açısından sahip oduğu üstün önem konusu, Dostoyevski'yi çok ilgilendiren bir konuydu. Edebiyatta kendi yolunu izleyerek, Doğalcılık Ekolü üyeleriyle tamamıyla paylaştığı insancıl bakışa ihanet etmediğine inanıyordu. Romanın alt başlığı –*Bir Kadının Tarihi*– Dostoyevski'nin, George Sand gibi kadınların konumuyla ilgili motifleri vurgulamak niyetinde olduğunu gösteriyor. Üstelik Netoçka'nın yoksul bir aileden gelmesine karşın büyük bir sanatçı olmayı başarması, toplumun dışlanan ve küçümsenen, hele biyolojik olarak daha aşağı konumda görülen kesiminde ihmal edilen yetenek zenginliğini gözler önüne serecekti.

Bütün bu yöntemlerle Dostoyevski "kadın sorunu"na biraz ilgi çekmeye çalışıyordu, Rus edebiyat sahnesinde o günlerde fazlaca öne çıkan bir sorundu bu, *Polinka Sachs* gibi romanlarda, Herzen'in "Hırsız Saksağan" adlı öyküsünde zaten kullanılmıştı. Herzen ayrıca kadın bir sanatçıyı (yetenekli bir toprak kölesi aktrisi) öyküsünün kahramanı yaparak bu konuda Dostoyevski'den önce davranmıştır ama kahramanı, kendisine sırnaşan sahibine ya da patronuna yüz vermediği zaman onun nasıl sonunu hazırladığını gösterir. Dostoyevski'nin, zamanın Rus romanında daha önce görülmeyen amacı, yetenekli ve sağlam iradeli bir kadın portresi çizmektir, bu kadın kendisini ezmek isteyenlere izin vermez – önemli bir romanın *olumlu* kadın başkahramanı olur. Dostoyevski böyle yaparak Rusya'daki tolumsal ve kültürel sahnede, *İnsancıklar*'la yapmaya çalıştığı gibi, bağımsız konumunu bir kez daha kabul ettirmeyi, hem Herzen'deki umutsuzluk ve çaresizliğe hem de Gonçarov'un *Sıradan Bir Öykü*'sünde *meşçantsvo*'ya (yani burjuva pratikliğine) o hiç de hoş olmayan teslimiyete bir seçenek sunmayı umuyordu.

Netoçka'nın başlangıçta sanatla ilgili görüşleri, üvey babası müzisyen Yefimov'un bencillik ve acımasızlığının renklerini taşır; kız, "bir sanatçının başka insanlara benzemeyen özel bir tür insan olduğu düşüncesi hemen o an kafama dank etti," diye hatırlar. Dostoyevski'nin romanının bu birinci kısmı, Romantik bencilliğin "sanata yansıyan" türüyle ilgili olarak o günlerin edebiyatında bulunabilecek en sert suçlamalarından birini içerir. Ancak Dickens'ın (dört yıl sonra yayımlanan) *Kasvetli Ev* adlı romanının kahramanı Harold Skimpole, Romantik estetikçiliğin acımasızlığının ahlak yönünden mahkûm edilişi olarak Yefimov'la yarışabilir. *Netoçka Nezvanova*'nın ikinci kısmında, bir mucize sonucu, romanın kadın kahramanı Yefimov'un saplantısının etkisiyle hep hayal ettiği dünyada bulur kendisini. Orada Netoçka kendi çarpık ruhsal tarihinin önemini anlamayı öğrenir. Çok iyi öğrendiği bir şey vardır artık, başkalarının bencilliği yüzünden acı çekmiş olanlar, başkalarına baskı yapmamalıdır, yeni ailesindeki çeşitli kişiler bencilce bir öfkenin ayartıcılığına karşı savaş verir ve o savaşı kazanmayı başarırlar.

Netoçka ile Prenses Katya arasındaki ilişki özellikle ilginçtir, çünkü Dostoyevski'nin daha sonra pek çok değişik türünü kullanacağı psikolojik bir ikiliye dönüşürler. Büyük bir sevgi açlığı çeken Netoçka o güzel Katya'ya deli gibi âşık olur, bu aşkın erotizm içerdiği son derece açıktır. Katya, Netoçka'nın kendisine delicesine âşık olduğunun farkındadır ama ona karşılık vermeyi reddeder, çünkü o güne kadar rakipsiz hâkimi olduğu bir dünyaya Netoçka'nın burnunu sokmasına o amansız gururu izin vermez. Katya böylece Dostoyevski'nin ilk "cehennemlik kadın"larından biridir, bu kadınların yaralanmış gururları aşka kucak açmalarının önünde büyük bir engel oluşturur, daha doğrusu, âşığın nefretine ve zulmüne davetiye çıkarır; ama bu başlangıç evresinde çocuklar arasında oyanan bir dramdır bu ve o gurur yarası henüz iyileşemeyecek kadar derin değildir.

Katya portresi Dostoyevski'nin daha sonraki romanlarının çok önemli bir özelliği haline gelecek olan aşk-nefret diyalektiğini daha o zamanlar çok iyi bildiğini gösteriyor. Katya, bunun tamamıyla bilincinde olan ilk kahramandır. Netoçka, Katya'ya eskiden ne hissettiğini sorduğu zaman Katya, "Ha, seni her zaman sevdim, her zaman!" diye yanıt verir, "ama öte yandan bunu taşıyamıyordum; onu öperken yiyecekmiş gibi oluyor ya da mıncıklarken öldüreceğimi düşünüyordum". Katya karışık duygularını böyle çocukça bir biçimde dile getirir, bu duyguların kökeninde yatan şey, gururlu egonun kendi özerkliğini, aşkın kışkırtmalarının simgelediği ihlallere teslim etmeme isteğidir. *Netoçka Nezvanova*'da bu çelişki yine de tamamıyla ahlaksal ve psikolojik terimlerle yansıtılmıştır ama (Katya'nın uygunsuz davranışının suçunu üstlenen) Netoçka'nın fedakârlığı, buna Katya'nın sevgiyle karşılık vermesi, zaten Dostoyevski'nin Hıristiyanlığının duygusal ve deneysel temelinde yatan şeylerdir. Dostoyevski için kurtuluş (daha sonra gururlu zihin gücüyle özdeşleştirilen) gururlu egonun, hiç karşılık beklemeden, İsa'nın kendisini feda ettiği sevgi uğruna kendini feda etmeye razı olmasına bağlıdır her zaman.

Bitmemiş bir roman olan *Netoçka Nezvanova* öncelikle ilginçtir, çünkü bir yazar olarak Dostoyevski'nin geçirdiği içsel evrime fazlasıyla ışık tutar. Bu romanda Dostoyevski kararlılıkla Doğalcılık Okulu'nun sınırlarının dışına taşar, büyük romanlarının dünyasının eşiğine gelir dayanır. Olayların mekânı artık Petersburg'un kenar mahalleleriyle ya da devlet bürokrasisi kançılaryalarıyla, o kançılaryalarda oturan kişilerin dünyasıyla sınırlı değildir, ne de kahramanları artık ilk öykülerinde sınırları kesin şekilde çizilmiş, zamanla hayli gelenekselleşmiş toplumsal ve ideolojik kategoriler çerçevesinde (ezilmiş kişiler, hayalciler olarak) sınıflandırılabilir. Dostoyevski'nin ufku ilk kez aydın, kültürlü aristokrasinin yüksek toplumsal dünyasını da kucaklar, kişileri artık karmaşık bireylerdir, Dostoyevski'nin son derece özenle işlenmiş, özgün sadomazoşizm psikolojisinin ışığında, her şeyden önce kendi kişilik nitelikleri dikkate alınarak kavranır. *Netoçka Nezvanova*'ın önemi, Dostoyevski'nin yazarlık hayatındaki bu çok önemli noktayı saptamamıza olanak tanımasından gelmektedir.

* * *

Doğalcılık Ekolü'nün ve Gogol'ün bir havarisi olarak yazarlık hayatına adım atan Dostoyevski, *İnsancıklar*'da toplumsal izlekleri psikolojik açıdan ele alışıyla hemen yazar olarak dikkatleri üzerine çekmişti. Sınıflar arasında yıkılmaz duvarların var olduğu, siyasal despotluğun hüküm sürdüğü bir dünyada, kişinin kendisini kabul ettirme, doğal bir insani gereksinim olarak onur ve özsaygı sahibi olma savaşı sırasında yaşadığı ruhsal bozukluklarla gittikçe daha çok ilgilenmeye başladı. Ama Dostoyevski öykülerinde Doğalcılık Ekolü'nün tanıdık ikonografisini kullandığı sürece, kahramanlarının yaşadıkları ruhsal bozuklukların kökeninde toplumsal nedenlerin bulunduğu düşüncesi en azından üstü örtük olarak da olsa her zaman vardı – Belinski'yi mutlu edecek kadar vurgulanmamış da olsa. Yine de "Ev Sahibesi"nde Dostoyevski ilk kez bu tür bozuklukların kişiyi, kendi kendisini aşağılanmaktan mazoşistçe bir "haz" duymaya sürükleyebileceği düşüncesini güçlü bir şekilde ileri sürer, bu haz prangaya vurulan kişiliğin zincirlerinin sağlamlaşmasına, kişinin köleliğinin kısmen gönüllü bir hale dönüşmesine yol açar. Yine de öyküde simgeler aracılığıyla Katerina'nın duygusal mahpusluğu kötücül bir dış güce mal edilir.

Dostoyevski'nin kişilik araştırmalarının onu giderek nasıl psikolojik olan ile toplumsal olan arasında Doğalcılık Ekolü üyelerinin varsaydığı aşama düzenini tam tersine çevirmeye yönelttiğini, aynı zamanda psikolojiyi toplumsal koşullamalara doğrudan bağlılıktan kurtardığını en iyi *Netoçka Nezvanova*'da görebiliriz. Çünkü orada Dostoyevski insan ilişkilerindeki baskı ve acımasızlığın en önemli kaynağı olarak sadomazoşist "şehvet" izleğini öne çıkarır, bu tür bir "şehvet"in üstesinden gelmek artık *biricik* toplumsal ve ahlaksal zorunluluktur. Kahramanların toplum içindeki konumları ve ilişkileri olayların gerisindeki güdüleri belirlemeye ve çerçevesini çizmeye hizmet eder ama Dostoyevski'nin dikkati artık dış toplumsal koşullarla o koşulların (Devuşkin'de ya da Golyadkin'de olduğu gibi) bilinç ve davranış tarzları üzerindeki yansımalarına yönelmiş değildir. Daha çok, yaralı egonun katlanmaya zorlandığı ne gibi toplumsal ve ruhsal travma varsa, bunlara misillemede bulunmak gibi içgüdüsel bir eğilimle yürüttüğü savaşta kahramanların ortaya koyduğu kişisel niteliklere odaklanır. *Netoçka Nezvanova*'nın dünyası artık toplumsal ve psikolojik dünya değildir, daha şimdiden Dostoyevski'nin daha sonraki öykü ve romanlarının ahlaksal ve psikolojik evreni olmuştur. Çünkü yaralı bir egonun sadomazoşist diyalektiğinin üstesinden gelme gücü –nefreti alt etme ve nefretin yerine sevgiyi koyma gücü–, artık Dostoyevski'nin ahlaksal ve sanatsal kozmozunun ülküsel merkezi olarak ortaya çıkmıştır.

Ama bütün bunlar, çelişkilerin en uç noktalara kadar zorlanmadığı, (ölüm dışında) hiçbir şeyin çaresiz olmadığı bir dünyanın sınırları içinde var olan birer tohum halindedir. Daha sonraki dönemin Dostoyevski'sinde tanık olunan gerçek anlamda

trajedi boyutu hâlâ yoktur, hafifletilmezlik ve bağdaştırılamazlık algısı, her biri katıksız egemenlik iddiası taşıyan değerler –sevgi ve nefret, inanç ve akıl, Tanrı-insan ile İnsan-tanrı– arasındaki çatışma, bütün bunları büyük romancılar arasında yalnızca Dostoyevski rakipsiz bir güçle aktarmayı bilmiştir.

Netoçka Nezvanova'nın son parçası, *Oteçestvennye Zapiski*'nin Mayıs 1849 sayısında yayımlandı, yazar olarak Dostoyevski'nin adı konmadı, çünkü yazarı 23 Nisan'da tutuklanmıştı, Kraevski şu anda kilit altında tutulan siyasal sanıktan daha önce aldığı metni özel bir izinle yayımlamak zorunda kalmıştı. Romanın gerisi yazılmadı, Dostoyevski, yedi ya da sekiz yıl sonra yeniden yazarlığa dönmeyi düşünürken romana kaldığı yerden devam etmedi. Tutuklandıktan sonra adı ortalıkta görünmedi, yazarlığa geri dönünceye kadar akıllarda kalan tek şey, *İnsancıklar*'dan sonra bütün yazdıklarını eleştiren Belinski'nin olumsuz yargısıydı. Belinski bir yıl önce 28 Mayıs 1848'de öldü, Dostoyevski'nin bu olaya tepkisi, aralarındaki bütün anlaşmazlıklara karşın o dövüşken, uçarı, sevimli "kızgın Vissarion"a ne kadar derin bir bağlılık duyduğunu ortaya koyuyor. Aynı gün Doktor Yanovski'nin ziyaretine giden Dostoyevski, şu sözleri söyleyerek içeri girdi: "Sevgili dostum, gerçekten de korkunç bir şey oldu – Belinski öldü!"[14] Dostoyevski geceyi orada geçirmek üzere kaldı, sabaha karşı üçte onun "*kondraşka*"sının geçirdiği gibi bir havale geçirdi.

14 Alıntı, *ZT*, 25.

11. Bölüm

Belinski ile Dostoyevski: II

Aralarındaki ilişkinin kamuoyunca bilinen ve edebiyatla ilgili yönüne, bir de ünlü eleştirmenin genç adamın kanaat ve inançlarının oluşmasındaki dolaysız etkisinin eklenmesi gerekiyor. Otuz yıl sonra Dostoyevski *Bir Yazarın Günlüğü*'nde Belinski'yle ilgili iki makale yayımladı, o makalelerin anafikri şuydu: Dostoyevski'nin Sibirya'ya giden yolun yolcusu olmasına yol açan kişi, ideolojik akıl hocası Belinski'ydi.

Dostoyevski'nin vicdanında yaşadığı bu büyük dramın kendi ağzından anlatılmış öyküsü ister istemez bir güzellemeye dönüşmüştür. Belinski'yi tanımadan önce genç, temiz yürekli, idealist biriydi, çocukluk dininin Tanrı'sına ve İsa'sına çocuk saflığıyla inanıyordu. Onu bir sosyalist ve ateiste dönüştürmeyi başaran kişi Rusya'daki radikal gençlerin büyük idolü olan Belinski'ydi. Sonuçta yıkıcı eylemlere katıldı, tutuklandı, mahkûm oldu, Sibirya'ya sürüldü. Sibirya'da Rusya'nın basit insanları aracılığıyla Tanrı'yı ve İsa'yı yeniden kaşfetti, ateizmin insanı ve toplumu yalnızca yokluğa sürükleyebileceğini fark etti. Yine de 1873'te yazdığı makaleleri onun hayatıyla ilgili bilgilerimizle uyuşmuyor.

Belinski adı birkaç kuşak boyunca Rus radikalleri için bir slogan ve sancak durumundaydı, 1870'lerde Dostoyevski işte böyle bir efsane, bir simge haline gelmiş olan Belinski için yazıyordu. Dostoyevski, Belinski için kullandığı sert dile karşı çıkan Nikolay Strahov'a yazdığı mektupta şöyle yanıt verir: "Ben Belinski'ye bir kişi olarak hakaret etmedim, Rusya'nın hayatında bir olgu olarak ettim."[1] Dostoyevski'nin iki yıl sonra çizdiği Belinski portresine kişisellikten arınmış bu bakış açısı egemendir, daha sonra göreceğimiz gibi, sonuçta –gerçeklerle pek uyuşmasa da– kendi kişisel tarihini, Belinski'nin genel olarak Rus kültürü üzerindeki zararlı etkisi konusunda yaratmak istediği algıyla bütünleştirdi.

* * *

Genç yazar ile eleştirmen 1845 yılında tanıştıkları zaman Belinski'nin bakış açısı Dostoyevski'yi şaşkınlığa düşerecek tarzda evrimleşmişti. Belinski 1841-1842'de görüş değiştirip Fransız Ütopik Sosyalizmi'ni benimsediği zaman, Hıristiyanlığın ahlaksal ve dinsel değerlerinin bilgisiyle yoğrulmuş bir öğretiyi kabul etmişti. Saint-Simon yazdığı son kitaba *Le nouveau Christianisme* adını vermişti, Fransız Ütopik Sosyalizmi bütünüyle bu başlık altında toplanabilirdi. Ütopik Sosyalistler dik-

1 *Pis'ma*, 2: 364; 18/30 Mayıs 1871.

katlerini dört İncil'in ahlak anlayışına yöneltmişlerdi, (1838'de Dostoyevski'ye çok benzer şekilde) İsa'yı, modern dünyada dünyasal hayatı yöneten yasaların reçetesini vermek için gelmiş kutsal bir varlık olarak görüyorlardı ve yüzyılların çarpıklıklarından arınmış görüşlerinin hiç değilse uygulamaya konması gerekirdi.

Ütopik Sosyalizm'in "yeni Hıristiyanlık"ı –bir umut ve ışık dini, insanın güçlerine ve Tanrı'nın cömertliğine iman dini– olarak Hazreti İsa'nın gerçek diniyle, İsa'nın öğretisini çarpıtan bir korku ve sonsuz lanet dini arasındaki karşıtlığa dayanıyordu. Victor Considérant, bu karşıtlığa 1840'larda Rusya'da en çok okunan bilimsel Sosyalist eserlerden biri olan *La destinée sociale*'de açıklık kazandırır. Eski korku dininden yana olanları, "Dikkat edin!" diye uyarır, "Tanrı'yı bu dünyada insanın aşağılanmasını ve mutsuz olmasını istemeye mahkûm eden sizler ... gücü ve zekâsı olan insan ... [Tanrı'dan] korkması için bir neden bulunmadığını ama umutlu olması için her türlü nedenin bulunduğunu bilecektir."[2] Bu yeni Hıristiyanlık'a verilen destek, cehaletin ve bağnazlığın kaynağı, siyasal gericiliğin işbirlikçisi olarak yerleşik kiliseye karşı şiddetli bir muhalefetle el ele yürüyordu. Bu yüzden V. P. Botkin'e yazdığı aynı mektupta Sosyalizm'i benimsediğini açıklayan, sosyalist düzende, "İsa gücünü Baba'ya aktaracak, Baba, yani akıl yeniden egemen olacaktır ama bu kez ... yepyeni bir dünyaya," diyen Belinski, "meleklerle çevrili yumuşak bir bulutun üzerine oturmuş, gücünün haklı bir güç, gökgürültülerinin ve şimşeklerinin mantıklı bir gösteri olduğunu düşünen o küçük sakallı *mujik*'e duyduğu samimi inancını"[3] koruduğunu söyleyen bir arkadaşıyla alay eder.

Bu arada yine de Sol Alman Hegelcilerin düşünceleri neredeyse Ütopik Sosyalistlerinkiyle eşzamanlı olarak Rusya'ya sızmaya başlamıştı. Sol Hegelcilik öncelikle din eleştirisine dayanıyordu, bunun etkisi Ütopik Sosyalistlerin görüşlerinin dinsel temellerinin sorgulanmasına yol açtı. D. F. Strauss *Life of Jesus*'ta [İsa'nın Hayatı], Yeni Ahit'i o dönemin Yahudi toplumunun tarihsel özlemlerinin söylencesel ve şiirsel bir ifadesi olarak görüyordu. Strauss'un dediğine göre, bu efsanelerin o dönemde, kendi kendilerini peygamber ilan etmiş pek çok kişiden yalnızca biri olan İsa Mesih çevresinde kristalleşmesi bir rastlantıdan başka bir şey değildi. Feuerbach'ın *The Essence of Christianity*'si [Hıristiyanlığın Esası], kutsal olanı dünyasallaştırmak konusunda daha da ileri gidiyor, Tanrı insanı kendi suretinde yaratmış değildir, bunun tam tersi doğrudur, iddiasında bulunuyordu. İnsan türü en üstün özelliklerini doğaüstü bir varlığa yansıtarak kutsallaştırmıştı, kutsallaştırarak da kendi özünü yabancılaştırmıştı. İnsanoğluna bugün düşen görev, insana ait olan bütün özellikleri o aşkın varlıktan geri almak ve onları toplumsal hayatın bünyesine dahil ederek dünyada hayata geçirmekti.

---

2 Victor Considérant, *La destinée sociale,* 3 cilt, (Paris, 1851), 165-166.

3 V. G. Belinski, *Selected Philosophical Works,* (Moskova, 1948), 165-166.

Bu tür düşünceler, daha önceki Hegel düşüncesi eğitimlerinden dolayı bu düşüncelerin değerini iyi anlayacak, zaten iyi eğitimli olan Batıcı Rusların arasında bomba gibi patladı. Rusya'ya Ocak 1842'de bir Feuerbach kitabı geldi, Annenkov 1840'ların ortalarında herkesin elinde bir Feuerbach görüldüğünü hatırlıyor. "Feuerbach'ın kitabı," diye yazıyor, "başka hiçbir yerde bizim 'Batıcı' çevrelerde yarattığı etki kadar güçlü bir etki yaratmadı, Rusya'da daha önceki bakış açılarının kalıntılarını yok ettiği kadar başka hiçbir yerde yok etmedi. Söylemeye hiç gerek yok ki Herzen bu düşüncelerin önerilerinin ve vardığı sonuçların ateşli bir savunucusuydu."[4] Yine de bunlar Belinski'nin desteğini Annenkov'un söylemeye çalıştığı kadar çabuk kazanmadı. Belinski için din, kendisinin itiraf ettiği gibi, kendisinin yaradılışından gelen bir gereksinimdi, 1843 ilkbaharında –felsefenin Mekke'si olan Berlin'den yeni dönen– Turgenyev ile hâlâ Tanrı'yı tartışıyordu.

Böyle sonu gelmez bir konuşmayı aktaran romancı, kendisini suçlar gibi Belinski'nin şöyle dediğini anımsıyor: "Biz daha Tanrı'nın varlığı konusunda bir karara varmadık ... sizse onu yemeğe kalkıyorsunuz!"[5] Yine de 1845'te, Dostoyevski'yle tanışmadan yalnızca birkaç ay önce Belinski, Herzen'e yazdığı mektupta, "*Tanrı* ve *din* sözcüklerinde karanlık, kasvet, zincirler ve kamçı görüyorum, şimdiyse bu iki sözcüğü, onların arkasından gelen dört sözcüğü sevdiğim kadar seviyorum."[6] Bu sözler Rusya'da ateizm ile Sosyalizmin aralarında bir ittifak kurarak, bir daha asla tamamıyla ayrılmayacak şekilde birleştikleri zamana işaret ediyor. Elbette Rusya'daki Batıcıların hepsi ateizmi yeni ve zorunlu bir inanç olarak kabul etmek istemiyordu. T. N. Granovski –Moskova Üniversitesi'nde ünlü bir liberal tarihçiydi, *Cinler*'de bir gün Stepan Trofimoviç Verhovenski'nin portresi için poz verecekti– ruhun ölümsüzlüğü inancından vazgeçmeyi reddetmişti, 1846 yazında da bu konuyla ilgili tartışmalar yüzünden Herzen'le yolları ayrıldı – Dostoyevski ile Belinski'nin ilk kez tanıştıkları hemen hemen aynı günlerde meydana gelmişti bu kopuş.

* * *

Sol Hegelcilik saldırgan bir şekilde din karşıtıydı ama Hegelciler başlangıçta yalnızca Tanrı'nın ve İsa'nın tarihsel gerçekliğine ve kutsallığına saldırmışlardı; İsa'nın dünyaya duyurduğu ahlaksal ve dinsel değerlere dokunmamışlardı. Feuerbach özellikle Hıristiyanlığın ahlaksal ve dinsel değerlerinin insan doğasının gerçek özü olduğunu söylemişti; onun amacı, bu değerlerin yerine başkalarını koymak değildi, insanın Tanrı-insana karşı duyduğu sevgi aracılığıyla değil, başka insanlara karşı duyduğu sevgi aracılığıyla hayata geçirildiğini görmekti. Yine de İsa'nın Tan-

4 P. V. Annenkov, *The Extraordinary Decade* (Olağandışı Bir Onyıl), yay. haz. Arthur P. Mendel, çev., Irwin R. Titunik, (Ann Arbor, MI, 1968), 35.
5 Ivan Turgenev, *Literary Reminiscences*, çev. David Magarshack (New York, 1958), 123.
6 V. G. Belinski, *Izbrannye pis'ma*, 2 cilt, (Moskova, 1955), 2: 259.

rısallığının reddedilmesi, kısa bir süre sonra onun ilan ettiği ahlaksal ve dinsel ülkülerin sorgulanmasına yol açtı, Max Stirner'ın büyük gürültü koparan Sol Hegelci, *The Ego and His Own* adlı bilimsel çalışması da buna destek sağladı. Stirner *herhangi bir* soyut ya da genel ahlak değeri kabul etmenin, insanın özgürlüğünün önünde bir engel oluşturacağını öne sürüyordu, doğaüstü yaratıklara inanç nasıl insan kişiliğini yabancılaştırırsa bu da yabancılaştırırdı. Hâlâ genel "insanlık" ülkülerine dört elle sarılan sosyalistleri ve liberalleri küçümsediği kadar hiçbir grubu küçümsemedi, hiçbir hasmına onlara saldırdığı kadar acımasızca saldırmadı. Stirner'a göre, bireysel bir ego için önemli olan *kendi* gereksinimlerinin giderilmesidir, bu gereksinimler ne olursa olsun; onun felsefesi tamamıyla öznel, ahlaktan tamamıyla bağımsız, egoyu doyurma felsefesidir.

1847 yazında Stirner'ın kitabıyla Belinski'nin çok ilgilendiğini Annenkov'dan öğreniyoruz. Annenkov onun, "İnsanın, başka hiçbir şeye göre değil, şaşmaz şekilde benlikçi [egoist] dürtülerin yasasına göre hissedip düşündüğü ve hareket ettiği kanıtlanmış durumda," dediğini aktarıyor. Kuşkusuz, Belinski "benlikçi" sözcüğünü Stirner gibi dar anlamda, bencilce anlamında kullanmıyordu, bireylerin kendi "benlikçi çıkarlarının genel olarak bütün insanlığın çıkarlarıyla çakıştığını sonunda fark etmeleri"nin[7] sağlanabileceğine inanıyordu. Yine de önemli olan, Stirner'ın insan davranışlarının kökenleriyle ilgili ülküsel olmayan görüşünü Belinski'nin kabul etmeye istekli olmasıdır, eleştirmenin kendi değerleri için daha "gerçekçi" ve "akılcı" olan yeni bir temel aramak istemesidir, bunu açıkça görüyoruz. Emile Littré'nin fizyolojik maddeciliğinin ona çekici gelmesinin gerisinde de aynı itkiyi buluyoruz, aklı bir karış havada Ütopik Sosyalistlerden özel olarak söz ederken, "Rousseau'nun poposundan dökülen gübrenin içindeki yumurtalardan çıkmış şu böcekler,"[8] diyerek yakışıksız bir dille onları aşağılamaktadır.

Sovremennik'in ilk sayısında, gençleştirilmiş olan derginin ideolojik çizgisini tanımlayan Belinski'nin önemli manifestosunda, düşüncelerindeki değişikliğin kuşkuya yer bırakmayan ipuçlarını görüyoruz. "Fizyoloji temeline dayanmayan psikoloji" diyor, Littré'nin etkisiyle, "anatominin varlığından habersiz fizyoloji kadar temelsizdir". "Kimyasal çözümleme"nin bir gün "doğa denen gizemli laboratuvara sızacağı" ve "embrio gözlemleri aracılığıyla ... *ahlaksal* evrim denen *fiziksel* sürecin izini süreceği"[9] günün geleceği öngörüsünde bulunur. Derginin Sovyet tarihçisi Evgenyev-Maksimov, "Ütopik Sosyalizm'in önerdiği reçeteler, *Sovremennik* dergisi yazarlarının çoğunun gözünde değerini zaten (1847) kaybetmişti. Batı Avrupa toplumcul düşüncesindeki bu eğilim için söylenmiş kuşkucu, hatta aşağılayıcı sözler

7 Annenkov, *Decade*, 211-213.
8 Belinski, *IP*, 2: 286.
9 Belinski, *Works*, 369.

hiç de az değildi."[10] Bu etkili makalelerde Pierre Leroux, Cabet, Victor Considérant gibi Ütopyacılığın temel direği olan kişilerle alay ediliyor, Proudhon'un yeni yayımlanan *Système des contradictions économiques* adlı kitabı övülüyordu, yazarı fanteziyi bir kenara bırakıp var olan toplumda hüküm süren ekonomi yasalarını incelemeye yöneldiği için. Hayatının son üç yılında, Annenkov'un gözlemine göre, Belinski "eskiden kalan bütün kavramların buharlaşmasına yol açan, yeryüzünde ahlak, iyilik ve soyluluk denen şeylerin köküne kibrit suyu ekilmesine, onların yerine tamamıyla akılcı nitelikte formüllerin ve tezlerin yerleştirilmesine yol açan ekonomi öğretilerinin ortaya koyduğu yeni doğrularla ilgileniyordu."[11]

Ütopik Sosyalistlerin "dininin" bir özelliği, Maxime Leroy'nın yazdığına göre, "halkın kutsallaştırılması"ydı[12], baskıcı yüksek sınıf üyelerine göre halk ahlak açısından daha üstün görülüyordu; Belinski de ezilen kitleleri yüceltmekten hemen vazgeçmişti. 1848 başında Annenkov'a yazdığı bir mektupta Voltaire'i savunuyordu, o büyük Fransız'ın "bazen 'adi halk' demesine karşın." Belinski bu hakaret sözünü haklı göstermeye çalışır, "çünkü halk kültürsüzdür, boşinançlıdır, fanatiktir, kan dökücüdür, işkence ve eziyet etmeyi sever," diyordu. Sonra şunu da ekliyordu: (artık ateşli bir devrimci olan) Bakunin ile Slavcılar, halkı gereğinden fazla yücelterek "gizemli bir halk inancını terk etmeme"[13] çok yardımcı oldular. Belinski'nin 1845'te Dostoyevski'yle tanışmasından hemen sonra başlayan, 1846'da iyiden iyiye netlik kazanan düşüncesinin o son evresinde işte böyle bir atmosfer vardı. Bu düşüncenin göstergelerini Dostoyevski'nin iyi bildiğine inanmak için her türlü neden vardır.

* * *

Dostoyevski'yle dostluk ettiği dönemde eleştirmen Belinski böylece iki eğilim arasında –ahlaksal ve dinsel üst tonlar taşıyan Feuerbach'çı "insancıllık"la, mekanik maddeciliğe ve ahlaksal gerekirciliğe evrilen, daha "akılcı" bir bakış açısını kabul etme eğilimleri arasında– gidip geliyordu. Yine de unutmayalım ki Belinski'nin böylesi bir entelektüel tutarlılığa hiç gereksinimi yoktu, ayrıca Dostoyevski'nin 1873'te iki makalesinde hızla çizdiği Belinski portresi, bütün öteki malzemelerin incelenmesi sonucunda ortaya çıkan imgeyle çakışıyor. Dostoyevski ikinci makalesinde onun için, "Bilimi ve gerçekçiliği her şeyden fazla önemsemektedir," diye yazar, "aynı zamanda [Belinski] yalnızca akıl, bilim ve gerçekçilikle bir karınca yuvası tümseği inşa edilebileceğini, içinde insanoğlunun yaşamasının mümkün olacağı toplumsal bir 'düzen' kurulamayacağını herkesten daha iyi anlamıştı. Her şeyin

---

10 V. Evgenyev-Maksimov, *Sovremennik v 40-50 godakh* (Leningrad, 1934) 143-144.
11 Annenkov, *Decade,* 208.
12 Maxime Leroy, *Histoire des idées sociales en France,* 3 cilt, (Paris, 1946-1954), 2: 442.
13 Belinski, *IP,* 2: 389.

temelini ahlak ilkelerinin oluşturduğunu biliyordu,"[14] bireyin ahlaksal sorumluluğu temeline dayanan Hıristiyanlığa saldırarak, yıkmak istediği toplumun temellerini dinamitlemekle kalmadığını, aynı zamanda insanın özgürlüğünü inkâr ettiğini biliyordu. Ama, Dostoyevski'nin görüşüne göre, Belinski de sosyalizmin kişiye özgürlüğünü geri vereceğine, özgürlüğü şimdiye kadar hayal bile edilemeyen düzeylere yükselteceğine inanıyordu.

Bireyin özgürlüğüyle bu kadar ilgilenen kişi, işte bu Ütopik Sosyalist Belinski'ydi (belki hâlâ ara sıra "Yeni Hıristiyanlık" yanlısı olan Belinski), Dostoyevski'nin Petraşevski Olayı'na karışmasına, bunun sonucunda tutuklanmasına, Sibirya'ya sürgüne gönderilmesine, kendisine ilham kaynağı olacak devindirici güdüler edinmesine yol açan nedenleri birinci ağızdan açıkladığı kamuya açık ifadeyi içeren ikinci makalesinde ağır basan kişi. Amacı, 1870'lerdeki okurlarını radikallerin onur kırıcı güdülerle harekete geçmediklerine inandırmaktı: "o zamanlar Sosyalizme ... yalnızca [Hıristiyanlığı] ıslah edici, geliştirici bir şey gözüyle bakılıyordu... Bütün bu yeni düşünceler olabildiğince kutsal ve ahlaksal, en önemlisi de evrensel görünüyordu, hiç istisnasız bütün insanlık için geçerli, geleceğin yasası olarak... 1846'da ben 'dünyanın gelecek kuşağı'yla ilgili bütün *doğruya,* Belinski'nin geleceğin Komünist toplumunun *kutsallığına* adamıştım kendimi."[15]

Burada Dostoyevski'nin çarpıttığı gerçek, *kendisine* bu tür düşünceleri aşılayan kişinin Belinski olduğunu söylemesidir. Çok iyi biliyoruz ki Dostoyevski, Belinski'yle tanışmadan hiç değilse birkaç yıl önce bu tür ahlaksal ve dinsel bir Sosyalizm inancını benimsemişti. Yine de bir romancı kimliğiyle Dostoyevski, içgüdüsel olarak dramatik yoğunlaşmanın ötesine uzanmış, en etkili biçimiyle hayatını buraya akıtmıştı. Belinski, ne de olsa, 1840'ların *Rus kültüründe* Dostoyevski'nin kendisine biçtiği rolü oynamıştı. Kendi kişisel tarihinin önemsiz ayrıntılarıyla okurun kafasını karıştırmaya ne gerek var?

Birinci makaleyi –bir ya da iki ay önce yazılmış olanını– incelersek Dostoyevski'nin stratejisi açıklık kazanır; o makalede Sosyalizme inanan gençlerin soylu ve idealist güdüler taşımasına karşın, Sosyalizm ile Hıristiyanlığın temelde bağdaşmaz olduğuna okurlarını inandırmaya çalışıyordu. Bunun böyle olduğunu kanıtlamak için de Belinski'nin sonraki dönemine ait kendi deneyimine başvuruyor ve yine anılarını allayıp pullayarak, kendi hayat hikâyesi açısından doğru olmayan bazı izlenimler yaratıyordu. Çünkü kendisini Belinski'nin ateist yaptığını, 1840 sonlarında genelde böyle bir inanç değişikliğinin kaçınılmaz sonucu olarak Hıristiyanlığın ahlaksal ve dinsel değerlerini *reddetmeye* sürüklediğini üstü kapalı olarak söylüyor. Burada tartışma yaratma niyeti açık: Rusya'da Sosyalizm ta başından beri ateist bir ideolojiydi, Hıristiyanlık karşıtıydı, sosyalizm ile Hıristiyan ahlakı arasında ilişki

14 *DW* (no 1, 1873), 6-7.

15 *age.*, 148

olanaksızdı. "Bir Sosyalist olarak," der Dostoyevski, "[Belinski] İsa'nın öğretilerini yerle bir etmeyi, o ahlak anlayışını, modern bilimin ve ekonomik öğretilerin lanetlediği yalancı ve cahilce bir insancıllık (*çelovekolyubie)* olarak damgalamayı kendine görev edinmişti."[16]

Dostoyevski'nin çizdiği Belinski portresinin odak noktasında, genç yazarla eleştirmen arasında, (Hıristiyanlığın temel bir ahlaksal değeri olan) bireyin ahlaksal sorumluluğu, dolayısıyla özgür irade konusunda yaptıkları tartışmalar yer alıyor. Bu konu daha ileriki yılların Dostoyevski'si için öylesine önemliydi ki insanın neredeyse bu konuyu onun, tarihe aykırı olarak gelecekten geçmişe, 1840'lara gizlice alıp götürdüğünü düşünesi geliyor. Bununla birlikte, Valerian Maykov 1846-1847 kışında bu konuda Belinski'ye saldırmıştı, saldırıyı da insanın maddeci gerekirciliğe karşı manevi özgürlüğünün önemli simgesi olan Hazreti İsa'yı yardımına çağırarak, Ütopik Sosyalist bir konumlanışla yapmıştı.

Dostoyevski'nin sunduğu biçimiyle diyalog Belinski'nin bir itirazıyla başlar; Belinski, acı çeken ve ezilen alt tabakaların eylemlerinden herhangi bir şekilde, ahlaksal açıdan sorumlu tutulabileceğini kabul etmez. " 'Ama biliyor musun,' diye bağırdı [Belinski] bir akşam (bazen fazlaca heyecana kapıldığında bağırırdı), 'günahlarından dolayı insanı suçlamak olanaksızdır, onun sırtına ağır bir yük yüklemek, ona öteki yanağını çevirmesini söylemek, hele toplum bu kadar iğrenç bir şekilde örgütlenmişken, ekonomik olarak insan suça itilirken, insandan istese bile, doğa yasalarının ta kendisi yüzünden yapamayacağı şeyleri beklemek kadar aptalca ve acımasızca bir şey yokken.' "[17] Burada konuşan Belinski, Hıristiyanlığın ahlaksal ve dinsel değerlerinin çağrısına heyecanla yanıt veren eski "insancıl" Belinski değil artık; bu ses Littré'nin bir hayranının sesi artık, aynı zamanda belki, ahlaksal iradeyi yararsız ya da zaten olmayan bir şey olarak gören, ezilenlerin işledikleri suçları "benlikçi" gereksinimlerin doğal ve yasal ifadesi sayan Max Stirner okurunun sesi.

Konuşma, İsa'nın kişiliği konusuna yönelir; toplumsal sorunları tartışıp da Hıristiyanlıkla ilgili bir konumlanıştan kaçmanın olanaksız olması, o dönemin bilinmeyen bir yönünü görmemizi sağlar. Dostoyevski devam eder: " 'Ona bakınca gerçekten duygulanıyorum,' dedi Belinski, öfkeli çığlıklarını yarıda kesip [orada bulunan] arkadaşına döndü, beni [Dostoyevski'yi] gösterdi. 'Ne zaman İsa'nın adını ansam, yüzündeki ifade değişiyor, sanki ağlamaklı bir hal alıyor. Evet, inan bana, ağzı süt kokan çocuk' –yine birden bana döndü– 'inan bana senin İsa'n bugün doğmuş olsaydı, çağdaş bilimin karşısında, insanlığın devindirici çağdaş güçleri karşısında varlık göstermezdi.' "[18]

---

16 *age.*, 7.
17 *age.*
18 *age.*

Dostoyevski'nin yüzünde böylesine aşırı duygu yansıtan bir ifade beliriyorsa, bunun nedeni Belinski'nin İsa'yla ilgili sözlerinin tescilli kabalığıydı. "O adam [Belinski]," diye yazıyordu Dostoyevski 1871'de Strahov'a, "en ağza alınmaz sözlerle karşımda İsa'ya hakaret ediyordu."[19] Üstelik Belinski'nin sözlerinde, İsa'nın karizmatik güçlerini akılcılık öncesi bir dünyada yaşamış olmasına bağlayan Strauss'un Sol Hegelci etkisi de kendini ele veriyordu. Bu Sol Hegelci saptamaya yanıt Belinski'nin adsız arkadaşından geldi, çok yerinde, Ütopik Sosyalist bir yanıttı: " 'Ah, hayır: İsa bugün dünyaya gelseydi, bu harekete katılır ve hareketin başına geçerdi...' 'Tamam, tamam,' diyerek şaşırtıcı bir çabuklukla kabul etti Belinski – 'senin dediğin gibi, sosyalistlere katılırdı, onların peşinden ayrılmazdı.' "[20] Belinski'nin bu önemli konudaki kararsızlığı onun ruh durumunun değişkenliğini gösteriyor ama 1846 sonunda Ütopik Sosyalistlere "toplumsal ve erdemli eşekler"[21] demesine az kalmıştı.

Dostoyevski'nin bu karşılıklı konuşma konusundaki yorumu, gerçekten de etkili olan karşıt ideolojik akımlar konusunda kuşkuya yer bırakmaz. "İsa'nın katılmaya yazgılı olduğu o devindirici güçler Fransızlara aitti: En başta George Sand, artık tamamıyla unutulmuş olan Cabet, Pierre Leroux, daha meslek hayatının başında olan Proudhon... O zamanlar, karşısında [Belinski'nin] saygıyla eğileceği bir Alman da vardı – Feuerbach. Strauss'dan saygıyla söz ediliyordu."[22] Böylece İsa, kesinlikle, ağırlıklı olarak Ütopik Sosyalistlere, ahlaksallık ve dinsellik yanlısı Fransızlara katılacaktı; adı geçen Sol Hegelci Almanlar her türlü doğaüstülük iddialarını reddetmişler ama Hıristiyanlığın ahlak değerlerine karşı çıkmamışlardı. Dostoyevski'nin bu adaletli cümlesi, Stirner gibi bu tür değerleri reddeden kişileri, Belinski'nin "İsa'nın katılmaya yazgılı" dediği grupların dışında bırakır. Aslında bize aktardığı tartışma –yalnızca Belinski ile Dostoyevski arasında geçen tartışma değildir, Belinski'nin kendi kendisiyle yaptığı tartışmadır– bütün dünyada Sol'da ideolojik egemenliği ele geçirmek için yarışan iki öğreti arasında yapılmış bir tartışmaydı.[23]

"[Belinski'nin] son yıllarında," der Dostoyevski, "artık onu ziyarete gitmiyordum. Benden hoşlanmaz olmuştu, ama ben o zamanlar onun bütün öğretisini tut-

---

19 *Pis'ma,* 2: 364; 18/30 Mayıs 1871.

20 *DW* (no. 1, 1873), 8.

21 Evgenyev-Maksimov, *Sovremennik,* 117.

22 *DW* (no. 1, 1873), 8.

23 Sol Hegelcilerin menajeri ve editörü olan Arnold Ruge, Ağustos 1843'te Paris'e geldi, amacı *Deutsch-Französische Jahrbücher*'e katkıda bulunacak yazar bulmaktı, Sol Hegelciliğin ateizminin bir engel oluşturduğu anlaşıldı. "Hemen hemen hiçbir istisnasız, onlar [Fransızlar] inançlı insanlardı, tanrısız felsefeyi lanetleyen Robespierre'in bu görüşünü benimsiyorlardı." David McLellan, *The Young Hegelians and Karl Marx* (Londra, 1969), 37-38. 1844'te Paris'ten Feuerbach'a mektup yazan Ruge, "Bütün taraflar doğrudan doğruya Hıristiyanlığı temel alıyorlar," der tiksintiyle. Alıntı, Werner Sombart, *Der proletarische Sosialismus,* 2 cilt, (Jena, 1924), 119.

kuyla izliyordum."[24] "Bütün öğretisi" derken, Dostoyevski'nin ne demek istediği çok açık değil. Ahlaksal ve dinsel Ütopik Sosyalizm öğretisi mi bu acaba? Yoksa Belinski'nin İsa'ya karşı hakaretlerle dolu Sol Hegelci tiradı mı, "doğa yasaları"nın ezici ağırlığı karşısında özgür iradeyi ve sorumluluğu reddedişi mi? Dostoyevski (on yıllık bilimsel maddecilik aşkından sonra artık Hıristiyanlığın manevi değerlerine saygı duyma eğilimindeydi) okurlarının bir şeyi anlamasını istiyordu; Belinski'nin ateizm ve maddecilik inancı kendisine kabul *ettirilmişti* ama bundan kuşku duymamızı gerektiren nedenler var, hem de yalnızca Dostoyevski'nin o dönemde yazdıklarından çıkan bir şey değil bu. Dostoyevski'nin en yakın arkadaşları daha sonraki birkaç yıl içinde Ütopik Sosyalizm'in ahlaksal ve dinsel görüşlerine teslim olmayı reddetmişlerdi, Belinski'yi ve kısa zamanda edebiyat sahnesinde boy gösteren entelektüel mirasçılarını eleştiriyorlardı.

* * *

Güçlü eleştirmenle genç romancının tanışması çok önemli, bu tanışma tarihsel bir tanışma olduğu için değil, simgesel olduğu için önemli, gerçek bir tanışma olduğu için değil, yazınsal olduğu için. Dostoyevski'nin Belinski'yle yazılı kavgaları, Rus aydın sınıfının manevi krizinin romancısı olarak kendisi için çok önemliydi ama bu kavgalar düşüncelerinde ve değerlerinde kesin bir değişikliğe yol açmadı. Yine de Dostoyevski'nin hayat hikâyesine çekidüzen vermeye, Rus kültürüyle ilgili en son görüşüne göre hayatına, sahip olması uygun düşecek doğru sanatsal simetriyi kazandırmaya niçin o kadar kararlı olduğunu Belinski'nin etki gücü açıklar. Çünkü Belinski gerçekten de Dostoyevski'yi sosyalizmle tanıştırmadıysa bile *ateist* sosyalizmle tabii ki tanıştırmıştı – 1870'lerin Dostoyevski'sinin entelektüel açıdan dürüst ve tutarlı olduğuna inandığı tek türüyle.

Belinski'nin Littré'de hayran kaldığı "bilimsel" maddecilik, Dostoyevski'nin hayatının büyük bir bölümünde Rus Solu'nun felsefi dogması haline gelmeyi başaramadı. Ahlaksal değerlerse yararcı bencillikten türetilmişti, yararcı bencillik daha da dolaysız bir biçimde Max Stirner'dan değil de Bentham'dan dal verdiyse bile, Max Stirner'ın duygusal insancıllık tiksintisini tamamıyla paylaşıyordu. Dostoyevski'nin böylece Belinski'yle aralarındaki tartışmaları, Rusya'nın toplumsal, siyasal ve kültürel hayatında daha sonraki yıllarda meydana gelecek gelişmelerin habercisi olarak görmek için haklı nedenleri vardı ve Belinski'yle tanışması, kuşkusuz bu tür değişikliklere kendisinin gösterdiği tepkiyi etkilemişti. Çünkü onun Hıristiyanlığı, 1840'ların fazlaca özverili, toplumcu ve insancıl Hıristiyanlık anlayışını her zaman korudu, tamamıyla ahlakdışı bir bencilliği haklı göstermeye hizmet eden bir "akılcılık"a her zaman karşıydı.

24 *DW* (no. 1, 1873), 9.

Dostoyevski'nin büyük romanlarının dinsel izleğinin Belinski'nin itirazından çok etkilendiği konusunda hiç kuşkumuz olamaz. Ateizmin ya da Tanrı'nın cömertliğiyle ilgili kuşkuların ilk kez 1845'te zihinsel ve duygusal ufkunda belirmediğinden de kuşkumuz yok. Eyub Kitabı'nı okuyunca zihni karışan küçük oğlanın ya da Şidlovski'nin sıkıntılı iç hesaplaşmalarına katılan genç adamın bu tür konularla tanışmak için Belinski'ye gereksiniminin olmasına inanmak saflık olur; ama Dostoyevski'yi Strauss'un, Feuerbach'ın, belki de Stirner'ın yeni –entelektüel olarak çok daha ileri– savlarıyla tanıştıran Belinski'ydi. Bu karşılaşmadan onun dinsel inancı sarsılmadan –hatta güçlenmiş olarak– çıktı ama bu öğretiler onu gerçekten de ağır bir manevi ikilemle yüz yüze getirdi. Bu iç krizin izlerini Dostoyevski'nin kendi kahramanlarının inanç sorunlarıyla, İsa sorunuyla boğuşmalarında görebiliriz.

Feuerbach, Tanrı'nın –ve tabii İsa'nın– insanlığın en yüksek değerlerinin yabancılaşmış özünü simgeleyen birer kurmacadan başka bir şey olmadığını ileri sürüyordu. İnsanoğluna düşen görev, kutsal olana yabancılaşmış güçleri ve ayrıcalıkları yeniden üstlenerek kendi özüne yeniden sahip olmaktır. Sol Hegelcilere göre, kuşkusuz, bu herhangi belli bir bireyin üstleneceği bir görev değildi – büyük insanlık hazinesini ancak bir bütün olarak insanlık yeniden kazanabilirdi ama Stirner herkesi hemen kendi kişisel tanrılaştırma eylemine girişmeye zorlamaktadır. Bütün bunların genç Dostoyevski üzerindeki etkilerini tahmin etmek güç değildir. *Ateist* insancıllık hareketinin acıklı iç diyalektiğini onun kadar gözalıcı bir biçimde tanımlayan olmadı, 1845'te Dostoyevski'nin Belinski'ye vereceği kesin bir yanıtı yoktuysa bile, daha sonra yarattığı olumsuz kahramanlarla bunun yanıtını fazlasıyla vererek bu açığı kapattı. Çünkü bu tür kahramanlar Tanrı'yı ve İsa'yı reddettiği zaman kaçınılmaz olarak insanlık durumunu aşmak ve İnsan-Tanrı'nın yerine Tanrı-insanı koyarak Sol Hegelci düşü ete kemiğe büründürmek gibi olanaksız ve yıkıcı bir işe kalkışırlar.[25]

Bu bunalımın Dostoyevski üzerindeki uzun vadeli etkisi, onun akıl ile inanç arasındaki mutlak bağdaşmazlık algısını güçlendirmek oldu. Daha sonraki yıllar içinde ona akıldışı olana adanmışlık yolunu açan buydu, hem dinsel ve felsefi eğitimi, hem de "gizemli korku" dediği ruhsal deneyimi onu buna hazırlamıştı. Son yarım yüzyıldır sık sık Kierkegard ile karşılaştırılan Dostoyevski, daha sonra, Kierkegaard gibi dinsel kesinliğin tek kaynağının paradoksal bir şekilde "inanç sıçraması" olduğunu işaret etti. Çözüm benzerliği hareket noktasının benzerliğinden geliyordu: Kierkegaard, dini modern hayatın bilimsel ve akılcı özelliğiyle bağdaştırmanın ne kadar olanaksız olduğunu vurguladığı için Feuerbach'a hayrandı. Karl Löwith, "Feuerbach, bu karşıtlığı tıpkı Kierkegaard'un algıladığı biçimde algıladı;

25 Bkz. Henri de Lubac, *Le drame de l'humanisme Athée* (Paris, 1950), özellikle 3. Kısım, aynı zamanda Andrzej Walici'nin *W kregu konserwatynej utopi* adlı eserindeki etkileyici yorumlar (Varşova, 1964), 14. Bölüm.

ama Kierkegaard bundan tıpkı Feurbach'ınki gibi mantıklı ancak tam ters bir sonuç çıkardı: Bilimin, özellikle doğal bilimin dinsel bakış açısıyla bir ilgisi yoktur dedi,"[26] diye yazıyordu. Sonunda Dostoyevski de dinin yeryüzüne indirilmesini, insan aklının ölçütüne teslim edilmesini savunan Feuerbach'a karşı "inanç sıçraması"nın varoluşsal akıldışılığının yanında yerini aldı.

Dostoyevski'nin bu tür sonuçlara varması için yine yılların geçmesi gerekti. Artık Pléiade çevresinde ya da kişisel olarak Belinski'nin yanında bulduğu dostluk havasından daha hoş bir hava bulacağı bir yer arıyordu. Edebiyattaki ününü yavaş yavaş kaybeder ve Belinski'yle ilişkileri gerginleşirken, daha az tanınan Beketov Grubu'ndaki yeni arkadaşları arasında aradığı duygusal desteği buldu.

26 Karl Löwith, *From Hegel to Nietzsche* (New York, 1967), 334-335.

12. Bölüm

Beketov ve Petraşevski Grupları

Dostoyevski yeni arkadaşlarından ilk kez Eylül 1846'da söz eder – *İkiz* adlı romanının başarısızlığının yarattığı bunalımdan sonra. Mihail'e, "Yemeklerimi bir grupla birlikte yiyorum," diye yazar. "Altı kişi ... aralarında Grigoroviç'le ikimiz de varız ve Beketov'larda bir araya geldik."[1] Dostoyevski'nin sağlığı konusunda "neredeyse korkudan panikledeği"[2] aylardı bu aylar ama arkadaşlarının psikolojik desteğiyle tamamıyla eski sağlığına kavuşmuş görünüyor. İki ay sonra, "Kardeşim," diye yazıyor, "yeniden doğmuş gibiyim, yalnızca manevi değil maddi açıdan da. İçimde hiçbir zaman bu kadar gürlük ve açıklık hissetmedim, kişiliğimde bu kadar sakinlik, vücutça bu kadar sağlıklılık. Bunu büyük oranda... birlikte zaman geçirdiğim iyi dostlarıma borçluyum; duyarlı ve zeki insanlar, soylu, kişilikli, altın gibi yürekleri olan insanlar. Dostluklarıyla beni iyileştirdiler."[3] Bu yeni dostların ona sağladığı güvenli ortam, Belinski'nin kendisini reddetmesinin getirdiği tedirginliği atlatmasında yardımcı olması bakımından önemliydi.

Grubun merkezinde Aleksey N. Beketov vardı, Askeri Mühendislik Akademisi'nden Dostoyevski'nin arkadaşıydı, Dostoyevski'nin hâlâ öğrenci olan iki erkekkardeşi, Mihail ile Andrey de bu grubun üyesiydi. Grigoroviç, Beketov'da "iyilik ve dürüstlük örneği" biri olarak söz ediyordu, üstün ahlak nitelikleri dolayısıyla insanlar hiç duraksamadan onun çevresinde toplanmıştı. "Her türlü adaletsizliğe tepki gösteren, soylu ve dürüst hiçbir girişime tepkisiz kalmayan" türde bir insandı, hareketin fazlasıyla toplumsal ve siyasal nitelikte bir hareket olması onun eseriydi. "Ama kim konuşursa konuşsun, ne derse desin ... her yerde baskıya ve adaletsizliğe karşı yükselen soylu sesler duyabilirdiniz."[4]

Beketov Grubu'yla ilgili daha başka bir şey bilinmiyor, 1847'de Dostoyevski'nin iki erkekkardeşinin Kazan Üniversitesi'ne gitmek üzere ayrılması üzerine grubun dağılması dışında. 1847'de Kazan'da bir öğrenci olan N. Flerovski onların "Fourier'nin öğretilerini yaymaya" çalıştıklarını hatırlıyor, "burada da sonuçlar St. Petersburg'dakinden" farksızmış; herhalde başkalarını kendilerine çekmeyi başardılar ve bir grup kurdular demek istiyor.[5] Beketov'lar, anlaşılan Fourier'ciydi; Dosto-

1 *Pis'ma,* I: 95; 17 Eylül 1846.
2 *age.*, 7 Ekim 1846.
3 *age.*, 103; 26 Kasım 1846.
4 D. V. Grigoroviç, *Polnoe sobranie sochinenii,* 12 cilt (St. Petersburg, 1896), 12: 277.
5 Flerovski'nin *Sorokovye gody XIX veka* adlı yapıtından alıntı (Moskova, 1965), 145.

yevski'nin "birliğin yararları"ndan söz etmesi, grubun Ütopik Sosyalist yönelimini işaret ediyor. Dostoyevski daha sonra yazdıklarında bu yeni bağlantısına dikkat çekmemeyi yeğlemişti, çünkü onlarla bağlantısı, kendisinin çizdiği ve 1840'larda sahip olduğunu varsaydığı portrenin sorgulanmasına yol açar. Büyük entelektüel kışkırtıcı Belinski tarafından aynı anda hem Sosyalist, hem ateist hem de maddeci olarak vaftiz edilen Dostoyevski'nin siyasal açıdan safdil olması düşünülemez, Dostoyevski, Belinski'nin saldırılarına karşı kendi inançlarını kale gibi korumuş, daha sonra kendisiyle aynı inanışa sahip başkalarıyla birleşmiş olan, ahlakçı ve dinci bir ilericiydi.

İyi tanınan, o günlerde hâlâ bir öğrenci olan şair Aleksey Pleşçeev ile Beketov Grubu'nda tanıştı, daha önce adını andığımız Pleşçeev'in adı 1840'ların ilerici aydılarının yıllıklarında her yerde geçer. Aristokrat bir ailenin soyundan gelen –o sevecen, yufka yürekli, hülyalı ve coşkulu– Pleşçeev, Dostoyevski'nin en yakın arkadaşı haline geldi. 1840'larda bu iki genç ayrılmaz bir ikili oluşturmuştu, bu dostluğun herkesçe bilinen kanıtı da birbirlerine öykü adamalarıydı. Her zaman Ütopik sosyalist İsa'yı çağrıştıran Pleşçeev'in sanatı, Dostoyevski'ye hitap eden bir sanattı. Hatta "birkaç kuşak boyu devrimcilerin ulusal marşı"[6] haline gelen bir şiirde şair, "bizim budala cellatlar"ı[7] Hıristiyanlığın bağışlayıcılığıyla bağışlamak için, kendisi gibi işkenceye ve idama mahkûm edilmiş yoldaşlarına katılır.

Yine Beketov Grubu aracılığıyla Dostoyevski, Valerian Maykov'la aynı derecede yakın arkadaşlık kurdu. Dostoyevski'den iki yaş küçük olan Maykov'un Rus edebiyatında, 1845'te başlayan ve 1847 yazında ani bir felç sonucu zamansız ölümüyle sona eren kısa sürmüş ama şimşek gibi yanıp sönmüş bir yazarlık hayatı oldu. Yine de bu kısa süre içinde *Oteçestvennye Zapiski*'de yayın yönetmenliğini Belinski'den devralıp dergiyi Ütopik Sosyalist Beketov eğiliminin bir organı haline getirerek, zevklerin ve düşüncelerin güçlü egemen hakeminin karşısına kale gibi dikilerek dikkatleri üzerine çekti. Maykov yalnızca Beketov'ları ziyaret etmekle kalmıyor, Mihail Butaşeviç-Petraşevski çevresinde toplanmış grubun ilk üyeleri arasında da yer alıyordu, onların Cuma akşamlarına Pleşçeev de katılıyordu, kısa zamanda bu toplantılar Petersburg'daki aydınları bir araya getiren toplantılara dönüştü.

Maykov coşkuyla Dostoyevski'yi övüyordu, Belinski'nin eleştirilerine karşı onu savunmak için sesini yükselten tek kişiydi. Arkadaşını birkaç ay sonra kaybetmek Dostoyevski'yi çok üzdü, Petersburg edebiyat dünyasında, *İnsancıklar*'dan sonra yazdığı şeyleri tamamıyla onaylayan tek kişiyi kaybetmiş oldu, ama Maykov ailesiyle ilişki kurarak Valerian Maykov'un anısını canlı tutmayı başardı. Evleri yazınsal ve sanatsal toplantıların merkeziydi, o ünlü, aniden patlama huyuna karşın Dostoyevski, kendisine her zaman açık olan bu salona sık sık konuk olurdu. Valerian'a

6 V. I. Kuleshov, *Naturlnaya shkola v literature XIX veka* (Moskova, 1965), 145.

7 A. N. Pleşçeev, *Polnoe sobranie stikhotvorenii* (Leningrad, 1964), 83.

karşı beslediği sevgiyi, ondan yaşça biraz daha büyük olan, şair olarak yeni yeni tanınmaya bile başlayan kardeşi Apollon'a yöneltmişti, Apollon, daha sonraki yıllarda Dostoyevski'nin zaten sayısı çok az olan yakın dostlarının en sadığı olacaktı.

* * *

Dostoyevski'nin edebiyat yeteneğini Valerian Maykov'un şiddetle savunması, aynı zamanda kültür eleştirmeni olarak Belinski'nin ötesine geçme çabasını da simgeliyor. Belinski eleştirisinin geri planında hâlâ pusuda bekleyen Romantik ve İdealist Alman felsefesinin kalıntılarına düşman olan Maykov, onların yerini psikolojiden devşirilmiş görgül temelin almasını öneriyordu. Ona göre sanat, "duygudaşlık yasası" dediği temele dayanır, bu yasaya göre insan kendisiyle karşılaştırarak her şeyi anlar; bu dünyayı soğurur, (sanat yoluyla) kendi algısına, (bilim ve felsefe yoluyla) anlayışına göre evcilleştirir.[8] Böylece insanın iç dünyasının incelenmesi demek olan psikoloji, evrenin sırlarının kapısını açan bir anahtar sunar bize. Maykov, Fourier'nin şimdiye kadar doğru dürüst keşfedilmemiş çok önemli bir âlem olarak insan ruhuna duyduğu ilgiyi paylaşıyordu.

Maykov'un biraz kendisinden yaşlı ve ünlü olan Dostoyevski'yle dostluğunun işte böyle önemli bir programın formüllendirilmesiyle ilgisi vardı, ayrıca Maykov'un denemesinin, Dostoyevski'nin çağdaşlarının herhangi birinin Dostoyevski'yle ilgili yorumlarının en zekice olanlarını içermesi bir rastlantı değildir. "Hem Dostoyevski hem de Gogol var olan bir toplumu anlatırlar," diye yazar. "Ama Gogol her şeyden önce toplumsal bir şairdir, Dostoyevski ise psikolojik. İlk olarak, birey belli bir toplumun ya da belli bir grubun temsilcisi olarak ilk kez önem kazanmaktadır; ikinci olarak, toplumun kendisi bireyin kişiliği üzerindeki etkisi dolayısıyla ilginçtir... Dostoyevski bize Rus toplumunun çarpıcı, sanatsal bir betimlemesini verir ama Dostoyevski'de Rus toplumu resmin yalnızca arkaplanını oluşturur ve ... psikolojinin ilginçliği karşısında tamamıyla gölgede kalır."[9]

İnsancıklar'dan sonra toplum, roman kahramanlarının bilinçlerinde kırılarak yansıdığı biçimde çokça yer alır. Belinski bu tür bir içselleştirmeyi onaylamazken Maykov, Dostoyevski'nin doğuştan gelen yeteneklerinin doğal biçimde çiçeklenmesi olarak bunu sıcak karşılar, ayrıca bunu gerçekliğin doğasının içyüzüne ilişkin bilgi olarak görür. "*İkiz*'de," der Maykov, "Dostoyevski insan ruhunun öylesine derinlerine iner, insan algısının, düşüncesinin ve eyleminin gizli entrikalarının içine öylesine bir korkusuzlukla ve tutkuyla bakar ki, *İkiz* sanki maddenin kimyasal kompozisyonunu anlamaya çalışan meraklı bir insan izlenimi bırakır üstümüzde". "Toplumun kimyasını anlamaya odaklanmış böyle bir bakış öylesine derinlere nüfuz eder ki," diyerek

8 Valerian Maykov, *Kriticheskie opyty* (St. Petersburg, 1891), 25-31.
9 *age.*, 325.

devam eder, bu bakış sanki "gizemli bir ışığa gark olmuştur," ama burada "gizemli" bir şey yoktur, gerçekliğin betimlemesi olabildiğince "olumlu"dur.[10] Eleştirinin herhangi kural koyucu bir işlevini kesinlikle reddeden Maykov, "gerçeğe sadakat her türlü sanat yapıtı için öyle temel bir koşuldur ki sanatsal yeteneği olan bir kişi hiçbir zaman bu koşula uymayan bir şey yaratamaz" der. Sonuçta, "gerçeklik" adına sanatsal yaratıya sınırlamalar getirmek, ondan taleplerde bulunmak gereksizdir.[11]

Maykov'un Belinski'yle başlattığı kavga, hâlâ Ütopik Sosyalizmin telkin ettiği ahlaksal ve dinsel düşüncelere sıkı sıkı sarılanlarla, Belinski gibi, kendi toplumsal ve siyasal inançları için daha "pozitif" bir temel arayanlar arasındaki bölünmenin ta özüyle ilgiliydi. Maykov'un bu kavgadaki konumu, *Oteçestvennye Zapiski*'de yayımlanan önemli makalede açıkça görülür, o makalede kendi edebiyat programını ilan etmiş, Belinski'ye karşı saldırıyı başlatmıştır. Özgür irade ve ahlaksal sorumluluk –tam o günlerde Dostoyevski'nin Belinski'yle tartıştığını hatırladığı sorun– konusunda Maykov'un ileri sürdüğü iddiayla ilgili bir alıntı, tartışmanın toplumsal ve kültürel önemini ortaya koyacaktır. İnsanın kendisini yalnızca kendisinin koşulladığı bir yaratık olamayacağı inancını benimseyen Maykov, bu görüşünü perçinlemek için İsa örneğini yardıma çağırır: "İsa, bizim büyük kişi dediğimiz kişinin en kusursuz imgesi olarak ortaya çıkar. Onun gerçek öğretisi eski dünyaya ait düşüncelere öylesine radikal bir şekilde karşıdır, özgür ve makul denen milyonlarca insan için kaçınılmaz olan olgulardan o kadar bağımsızdır ki – kısacası, tarihsel olguların yasalarına göre öylesine yücedir ki, insanoğlu, bugüne kadar ... bu düşünce bağımsızlığının yarısına bile ulaşamamıştır, bu bağımsızlık olmadan da bu düşünceleri anlamak ve hayata geçirmek olanaksızdır. Böylesine bir bağımsızlık, karşılaştırılamayacak kadar küçük çapta, çok daha küçük çaplı ahlaksal devrimleri yapan bütün o gerçekten büyük insanların düşüncelerinde de görülür."[12]

İsa'yı bütün zamanların en büyük ahlak devrimcisi saymak –onun izinden giden daha az önemli bütün devrimciler için ulu bir paradigma olarak görmek–, ahlakçı ve dinci Sosyalizm sancağını, başka bir ölçütü destekleyenlerin yüzüne fırlatmaktı. 1840'larda devrimci İsa düşüncesi herkesçe kabul edilen bir şeydi ama İsa'yı, insanoğlunu tarihsel gerekirciliğin prangalarından kurtaracak (ahlaksal ve psikolojik) özgürlüğünün Tanrısal habercisi olarak görmek o kadar yaygın değildi. Dostoyevski'nin kendi İsa anlayışının Maykov'un Ütopik Sosyalist ikonundan fazlaca etkilendiğinden pek az kuşku duyulabilir ama İsa'nın onun için her zaman, insanı suç ve ölümün zincirlerinden kurtaran geleneksel bir Kurtarıcı olarak, aynı zamanda manevi özgürlük olanağı vaadi olarak kaldığından da pek az kuşku duyulabilir.

10 *age.*, 327.
11 *age.*, 342.
12 *age.*, 68.

Maykov'un makalesi, özgür irade ve ahlaksal sorumluluk konusunun, Dostoyevski gibi, ilericilerin ahlaksal ve dinsel temelinden vazgeçmeyi reddedenlerin kafasını da nasıl ısrarla kurcalamaya başladığını gösteriyor. Çünkü başlangıç döneminde kapitalizmin insanlar eliyle yol açtığı yıkımların birikmiş, dehşet verici kanıtı olarak kişiliğin ahlaksal gücüne inanmak hiç de kolay bir şey değildi. Maykov bile sömürülen aşağı sınıflara ahlak vaazları vermenin "aptalca ve iğrenç" bir şey olduğunu kabul etmezlik edemezdi. Ama bu onu özgür irade ve ahlaksal sorumluluk *olasılığını* inkâra götürmedi, "ahlakın değeriyle yoksulluğu ancak kahramanlı[ğın]"[13] kaynaştırabileceğine inansa bile. Böyle bir "kahramanlık" yine de vardır; insan kişiliği maddesel koşulların kendisini tamamıyla hükmü altına almasına asla izin vermeyecektir. Maykov'un denemelerinde, daha şimdiden başladığı sezilen aynı iç tartışma daha sonra Dostoyevski'nin yazdıklarında hararetle sürdürülecekti. Yirmi yıl sonra, Dostoyevski radikallikten tamamıyla kopmaya başladığı zaman, Belinski'nin daha sonraki döneminde açıkça gördüğümüz eğilimler katılaşıp dogmaya dönüşmüştü, artık hem radikal olup hem de özgür iradenin var olduğunu ileri sürmek olanaksızdı.

Maykov düşüncesinin Dostoyevski'ye ışık tutan bir yönü daha vardır. Fourier'nin terimcesini kullanan Maykov, insan, diyor "erdemlerle donatılmıştı, yani dirimselliğini oluşturan gereksinimler ve yeteneklerle ... [ve] kötü olan her şeyin kökeninde ... kendi güçleriyle dış koşullar arasında ... bir uyumsuzluk yaratan ... bir çatışma ... [yatar]."[14] Böylece insan doğası aslında iyidir, kötülük, insana gereksinimlerini gerektiği gibi karşılamasına, yeteneklerini kullanmasına izin vermeyen toplumun düzenlemeleri sonucu ortaya çıkan bir şeydir. Yine de Maykov, "milliyet"in olumlu bir değer olduğu varsayımının altını oymak için bu Fourier'ci insan doğası anlayışını kullanır. Maykov'un savına göre, ulusal kişilik özellikleri (iklim, coğrafya, ırk, tarih gibi) maddesel koşulların kendilerini şu ya da bu yönde somutlaştırırken insan ruhunda oluşturdukları güdülerin ürünüdür. Evrensel insan ülküsü, "bütün insan gereksinimlerinin ve o gereksinimlerin karşılığı olan yeteneklerin uyumlu bir şekilde gelişmesidir."[15] Bu ülküye göre bütün ulusal nitelikler –hatta genelde erdem olduğu düşünülenler– aslında kusur ya da zaaftır: tek taraflıdır ve dengesizdir, bütünlüğü içinde insan doğasını yamulturlar. Milliyetin böyle açık açık reddedilmesi, ilerici Batılı Ütopik Sosyalizm etkisinin bir yan ürünü olarak pek de sıradışı bir şey değildi.

* * *

Sert tartışmalar Belinski'ye yarıyordu, öfkeden çıldırdığı zaman formunda olurdu. Maykov'un saldırılarına 1846 kışında o ünlü *1846 Rus Edebiyatına Bir Bakış*

13 *age.*, 295
14 *age.*, 66.
15 *age.*, 64.

adlı kitabıyla yanıt verdi, Dostoyevski'nin edebiyattaki ününün yerle bir olduğunu, kendisini üne kavuşturan eleştirmen tarafından açıkça reddedildiğini doğrulayan makale de bu kitabın içindeydi. Dostoyevski'nin Maykov'la o ünlü dostluğunun, Belinski'nin yargılarındaki bu yeni sertlikle ilgisinin olabileceğinden kuşkulanıyor insan. Çünkü Belinski'nin tokadını yiyen yalnızca Dostoyevski değildi; Belinski, Maykov'la dostluk kuran ya da yazdığı bir şeyi Maykov'un övdüğü herkese sert davranıyordu. O zavallı, zararsız Pleşçeev çapraz ateşe tutuldu, olmayan bir edebiyat yeteneğine sahipmiş gibi yapan biri olarak aşağılandı, bir kenara itildi; başka koşullarda olsa, büyük bir şair olmamasına karşın insancıl izlekleri dolayısıyla eleştirmenden gönül alıcı bir söz duymayı başarırdı.

Belinski'nin Maykov'a yanıtı tuhaf ve çelişkili bir Litrée ile Hegel karışımıdır, Maykov'un ilerici Batıcılığının ahlakçı ve dinci temeliyle gerçekten de hesaplaşma girişimi asla yoktur orada. Yine de yeni olan şey, milliyeti değersiz gören Maykov'a karşı Belinski'nin bunu ateşli bir şekilde savunması ve onaylamasıdır. O güne kadar, *geri kalmış ve cahil köylülerde vücut bulduğu* düşünülen, Ruslara özgü ulusal erdemleri Slavcılar gibi yüceltmeye karşı çıkan kişi Belinski'ydi. Ama şimdi, sanki Maykov'a muhalefet olsun diye, Belinski, "Bu konuda [milliyet konusunda] insancıl çok-uluşçuların yanında yer almaktansa, Slavcıların yanında yer almayı tercih ederim,"[16] demektedir. Belinski'nin bu şaşkınlık yaratan, yüz seksen derecelik dönüşü iki kamp arasında –"geriye bakan" Slavcılarıyla ilerici Batıcılar arasında– birkaç yıl önce başlamış olan ideolojik birleşmeyi hızlandırmaya hizmet etti, on dokuzuncu yüzyılın son onyılına kadar Rus kültürüne egemen olan Rus Halkçılığının kısa zamanda farklı türleri ortaya çıktı.

Gerçekten de bu makalede Belinski'nin söylediği şeylerin çoğunu, Dostoyevski'nin daha sonraki gazete yazılarında sözcüğü sözcüğüne söylediğine tanık oluruz. Belinski gibi yapan ve Slavcılığa karşı çıkan Dostoyevski, her zaman Rusya'nın geçmişini göklere çıkarmayı ya da bir zamanların cennetsi dünyasına dönme düşleri kurmayı reddediyor, yine Belinski gibi Slavcıların "Rus Batıcılığı" eleştirilerini bütün samimiyetiyle paylaşıyordu. Belinski, Avrupa uygarlığını hiç düşünmeden, utanç verici bir şekilde maymun gibi taklit etmenin "Rusların yaşayış tarzında bir çeşit ikilik, sonuçta da manevi birlik duygusu kaybı" yarattığını söylüyordu. Dostoyevski kendisini daha sonra Rusların hayat tarzındaki bu "manevi birlik duygusu eksikliği"nin tarihçisi olarak görmeyecek miydi? Dahası, Dostoyevski için de çözüm Avrupa'yı reddedip (hiçbir şekilde olanağı olmayan) geçmişe dönmek değildi, çözüm "Rusya'nın reformasyon dönemini tamamıyla geride bıraktığını, reformların işlevini yerine getirdiğini ... Rusya'nın kendi gücüne dayanarak bağımsız bir şekilde

16 V. G. Belinsky *Selected Philosophical Works* (Moskova, 1948), 371.

gelişmesi gerektiğini,"[17] anlamaktır. Belinski burada Büyük Petro'nun reformlarından söz ediyor, daha sonra Dostoyevski de 1860'ların başlarında II. Aleksandr tarafından kurumsallaştırılmış şeyler için tıpatıp aynı sözleri tekrarlayacaktı.

Rus milliyeti artık küçük görülmez; tam tersine, Slavcıların ileri sürdüğü gibi, geleceğin Rusya'sı bu ilke üzerine inşa edilecekti. Ama bu ilkenin ne olduğunu tanımlama işi şimdi aciliyet kazanmıştı. Slavcılar Rusya'nın Avrupa'ya benzemediğine inanıyorlardı, çünkü kendi tarihlerinde Hıristiyanlar uyum içinde, barışçıl bir hayat yaşamışlardı, Batıda rekabet anlayışının bir sonucu olarak görülen, sınıflar ve ülkeler arasındaki bencilce güç savaşları onlarda olmadı. Ama Belinski Rus milliyetinin sevgi ve alçakgönüllülük ilkesiyle özdeşleştirilebileceği düşüncesini küçümseyerek elinin tersiyle iter. Buna karşılık, Rus insanının "becerikliliği", görünürdeki amorfluğu, yabancı kültürleri eşi benzeri görülmemiş şekilde benimseme ve özümseme yeteneği en önemli rolü oynayan şeydir. Bu yetenek ilk bakışta bir zaaf gibi görünebilir ama Schelling ve Hegel eğitiminden geçmiş, romantik ulusalcılığın Mesihçi kuramsal düşünceleriyle beslenmiş bir zihin için, olumsuzdan olumlu bir şey türetmek çocuk oyuncağıdır. Çünkü Rus halkının ruhunun aşırı yumuşaklığı "doğuştan gelen bir yetenek"e bağlanabilir, gelecekteki gücünün bir kaynağı olabilir. "Rus milliyetinin, kendi milliyetindeki en zengin ve en çokyönlü olanı dışa vurması alnına yazılmıştır,"[18] anlamına gelebilir.

Belinski'nin Hegel döneminde yazdığı son derecede milliyetçi makalelerinden Dostoyevski bu düşünceleri iyi tanıyordu; Avrupa'nın birbiriyle çelişen ulusal kültürlerini birleştirmek gibi, omuzlarına dünya tarihini ilgilendiren bir görev yüklenmiş Rusya hayali 1820'lerden beri fazlaca dillendirilen bir düşünceydi. Ama 1840'larda Maykov'un "çokulusçuluğu"nun yanlışlığını göstermek için Belinski bu düşünceleri kullanınca, onları yeniden canlandırdı. Çünkü "milliyet" sözcüğünü olumsuzluklarından arındırarak ve Maykov'un bu sözcüğe kazandırdığı yananlamları sınırlayarak bu sözcüğe evrenselciliğe doğru dümen kırdırdı, böylece yurtseverlik duygusunu Slavcılıktan kurtardı, bunları ilerici Batıcılıkla uzlaştırdı. Böyle bir Rusya hayali, Dostoyevski'nin çok inandırıcı bir biçimde kafalarda canlanmasını sağladığını göreceğimiz bir hayalle, bütün insanlığa ait dünya kültürünün gelecekteki yaratıcısı olacak bir Rusya hayaliyle örtüşür ve tıpatıp aynı savlarla desteklenecektir – Ruslar yabancı dilleri kolayca öğrenirler, yabancı kültürlerle özdeşleşme yetenekleri vardır, Rus edebiyatı yeni dünya bireşiminin bir müjdecisi rolünü oynamaktadır. Dostoyevski kuşkusuz bunlara Rus İsa'sını ekleyecektir – doğa yasaları karşısında insanın zaferinin ve manevi özgürlüğün güvencesi olarak. Bu açıdan bakılınca, onun Sibirya sonrası "Slavcılık" ideolojisi, kökleri hem Belinski'ye hem de Valerian Maykov'a kadar uzanan düşünceler amalgamı olarak görülebilir.

---

17 *age.*, 359-360.
18 *age.*, 363.

Bu tür devamlılık çizgileri, Dostoyevski'nin kendisinin bulandırmak için elinden geleni yaptığı tarihsel fotoğrafları berraklaştırmaya yarar. Yine de biz şimdilik yalnızca Belinski'nin makalesinin genel anlamını işaret edelim. "Bugün Avrupa yepyeni ve büyük sorunla uğraşmaktadır ... ama ... bu sorunları kendi sorunlarımız saymak gereksizdir... Biz kendimiz, kendi içimizde, kendi çevremizde –yani biz sorunları ve o sorunların çözümünü burada aramalıyız."[19] Bu sözler Ütopik Sosyalizm konusunda hayal kırıklığını uğrayan Belinski'nin ruh durumunu yansıtmaktadır ama Ütopik Sosyalistlerin umutlarının kalıntılarına hâlâ sıkı sıkı sarılanlar bile artık bunları Rusya'nın toplumsal sorunlarına göre yeniden yorumlamaya ve yeniden uyarlamaya başlamışlardı.

* * *

1847 ilkbaharı Dostoyevski'nin hayatının son derece zor bir dönemiydi. Belinski'yle ilişkileri o yılın başıyla ilkbahar başı arasında bir tarihte kesin olarak sona ermişti. Kendisinin "dergilerde ünümün eriyip gitmesi" dediği şey hızla devam ediyordu, Mihail'e yazdığı mektupta "bazı iyi yürekli insanlar olmasa iflas bayrağını çekerdim,"[20] diyor. Onu biraz olsun rahatlatacak tek kişi Maykov'du ama genç Maykov, Belinski kadar sözü geçen biri değildi, onun övgüleri yaşlı eleştirmenin saldırılarını savuşturmaya yetmiyordu.

Dostoyevski 1847 ilkbahar başlarında yeni bir yere taşındı, yalnız bir bekâr hayatı yaşamaya başladı. En iyi tanıdığı kişiler için, ortaklaşma temelinde, yemekler düzenlemeye başlaması bu günlere rastlıyor olsa gerek – yemeklere Pleşçeev, Maykov kardeşeler, Dr. Yanovski, önemsiz bir yazar olan Yakov Butkov katılıyordu; bir süre sonra okul öğretmeni ve eleştirmen Aleksandr Milyukov da katıldı, Milyukov'un Dostoyevski anıları hayli değerlidir. Bu yemekler Hotel de France'ta düzenleniyordu, mutfağıyla ünlü bir oteldi ve Dostoyevski'nin oturduğu yeni bulvarın üzerindeydi, Yanovski'ye göre Dostoyevski bu tür sohbet toplantıları düzenlemekten çok zevk alıyordu. Dış dünya ile iç dünya arasındaki ruhsal dengeyi devam ettirmenin önemini biliyor, kendi hayatında "sinir bozukluğu ve fantezi"nin ipleri ele geçirmesinden korkuyordu. Petraşevski Grubunun toplantılarına sık sık katılmasında hiç kuşkusuz bu yeni yalnızlığıyla savaşmak amacı da vardı.

Petersburg'da tuhaflıklarıyla herkesin diline düşmüş bu kişiyle Dostoyevski ilk kez karşılaşıyordu. 1847'de Mihail Butaşeviç-Petraşevski yirmi altı yaşında bir gençti, Dostoyevski ile aynı yaştaydı. Tsarskoe-Selo'da Aleksandr Lyceum'da eğitim görmüştü –soyluların çocuklarının gittiği, Rusya'nın en seçkin okuluydu–, orada bile otoriteye karşı dik başlılığı ve muhalifliğiyle ünlenmişti. Okuldan daha yeni

---

19 *age.*, 375.

20 *Pis'ma,* I: 106; Ocak-Şubat, 1847.

mezun olurken Dışişleri Bakanlığı'nda çevirmen olarak iş buldu, öğrenimine devam edip St. Petersburg Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Petraşevski yine de V. S. Poroşin'in siyasal ekonomi derslerine devam etti, Poroşin çeşitli yeni Sosyalist sistemleri anlatıyordu. Yeni sosyalist düşüncelerle tanışmak –aralarında Valerian Maykov'un da bulunduğu–, Poroşin'in sınıfına devam eden başkalarını etkilediği gibi, onu da çok etkiledi. Özellikle Fourier'cilik Petraşevski üzerinde çok etkili olmuştu, o da kendini bu düşünceyi yaymaya adadı.

1840 başlarında bir tarihte Petraşevski en yakın dostlarını istedikleri zaman sohbet etmek için eve uğramaya davet etmişti; işte onun "grubu"nun çekirdeği böyle oluştu. Yorulmak bilmez bir kitap okuru ve koleksiyoncusu olarak, zamanın önemli tarihsel, ekonomik, toplumsal ve siyasal sorunlarının ele alındığı "yasaklı" kitaplardan oluşan büyükçe bir kitaplık sahibi olmuştu. Aslında Petraşevski'nin evinin en çekici yanlarından biri bu büyük kitaplığıydı, o da bu kitaplığı başkalarıyla paylaşmaya çok istekliydi. 1845'te grup Petraşevski'nin eski okul arkadaşları çevresinin sınırlarını çok aşmış, kendisi Petersburg toplumsal hayatının tanınmış bir yüzü haline gelmişti. Artık Petraşevski, Fourier'nin bütün o acayip kozmolojisini, doğal tarihini bir kenara bırakmıştı, ne Fourier'nin ne de Fourier'den sonra hareketin başına geçen Victor Considérant'ın dindarlığını paylaşıyordu. Fourier'cilikte Petraşevski'yi en çok etkileyen şey, "falanjevleri örgütlenmesi"ydi.[21] Böyle ütopik bir yerleşim birimi oluşturmanın, Fourier'nin insan doğası kuramını o birimin işlerine uygulamanın, insan emeğinin bir yük olmaktan çıkıp keyifli, mutluluk verici bir eyleme dönüşmesine yol açacağına inanıyordu. Gerçekten de Fourier'nin ütopyasının olabilirliğine öylesine ikna olmuştu ki, bu ütopyayı 1847'de kendi küçük mülkü üzerinde gerçekleştirmeyi denedi. Kendisinin bütün önerilerini kabul etmeye hazır olan (ya da hazır olduklarına inandığı) köylüleri gönüllü üye kaydettikten sonra, onlara tam donanımlı bir falanjevinin inşasına geçti. O büyük gün geldi, kırk küsur köylü ailesi yeni konutlarına yerleşmek üzere o sefil *izba*'larını terk etti ama ertesi sabah her türlü rahatlığa ve olanağa sahip o kusursuz yerleşim birimi yanıp kül olmuştu.

Bu olay Petraşevski'de hayal kırıklığı yaratmanın tersine, toplumsal ilerleme için zihinsel bir aydınlanma, bir hazırlık dönemine gereksinim olduğu inancını yarattı; aydınlanmayı yayabileceği her yere yaymak için eskisinden daha da fazla çaba göstermeye başladı, herkese açık "Cuma" toplantıları dışında katıldığı çeşitli kulüp ve kuruluşlarda (örneğin tüccarlar ve esnaflar için açılmış dans kursunda) olabildiğince fazla insanla tanışmak ve memnuniyetsizlik mikrobunu yaymak için elinden geleni yapıyordu.

21 Alıntı, V. I. Semevsky, *M. V. Butashevich-Petrashevsky i Petrashevtsy* (Moskova, 1922), 153.

8. M. V. Butaşeviç-Petraşevski, 1840

Pek çok tanıdığı olmasına karşın Petraşevski'nin yakın arkadaşı yoktu. Kendi grubunun üyelerine karşı her zaman nazik davranırdı ama kişiliğinde hoş olmayan bir şeyler vardı, bu belki de kendi kendisini entelektüel *ajan provakatör* atamasından ileri geliyordu. Petraşevki Grubu'nun bütün üyelerinin toparlanıp tutuklanmasından sonra, Dostoyevski soruşturma komisyonunca sorguya çekilirken aralarında herhangi bir yakın arkadaşlık olmadığını söyledi ama, "Elbette, onurlu ve soylu bir insan olarak ona her zaman saygı duydum,"[22] diye ekledi. Dahası, Petraşevski'nin evine gelen ziyaretçilerin çoğu ona karşı karışık duygular beslemeden edemiyorlardı, çünkü aklına eseni yapan, tuhaf davranışlı biri olduğunu duymayan yoktu. Bürokratlarla kavgaları konusunda sayısız öykü anlatılırdı, Rus kanunnamelerinin buyruklarına uymaları için ısrar ederek bürokratları nasıl kızdırdığıyla ilgiliydiler. Öykülerin bazıları doğrudan kişisel görünümünün çarpıcı özgünlüğünden kaynaklanıyordu. Kadın kılığı giyerek kiliseye gittiği iddia edilirdi; bir başka seferinde işyerinden kendisine saçlarını kestirmesi emredilince, işe lüle lüle saçlarla gelmiş, meğer perukmuş! Bu anlatılan öykülerin kaçının sonradan uydurulmuş olduğunu bilmek olanaksız. Ama hepsi onun gırgıra aldığı, Rusya'da her günkü hayatı bütün yönleriyle yöneten sayısız küçük yasayla, cesaret ve inatla uymayı reddettiği yasalarla ilgili öykücüklerdi. Sonuçta, sağduyu ve sorumluluk sahibi biri olarak değil, bir soytarı olarak tanınmıştı, bu grubun üyelerinin çoğu için bile onu içlerine sindirmek zordu.

---

22 N. F. Belchikov, *Dostoevsky v Petrashevtsev* (Moskova, 1971), 153. İlk kez 1936'da yayımlanan bu ciltte, Dostoyevski'nin Petraşevski Olayı'yla ilişkisini gösteren bütün belgeler bulunmakta, yayıncıya ait kusursuz yorumlar ve açıklamlar yer almaktadır.

1847 ilkbaharında Dostoyevski'nin ziyaret etmeye başladığı, adı herkesin diline düşmüş kişi işte buydu. Dostoyevski başka herhangi bir dost toplantısına gider gibi Petraşevski'nin evine gidiyordu. Petraşevski'nin Cuma toplantılarının herhangi gizli saklı bir yanı yoktu, Belinski'nin Pléiade toplantıları ya da Beketov Grubu toplantıları gibi. Ne de olsa insanlar edebiyat dergilerinde konuşulan konuları biraz daha özgürce konuşmak için bir araya geliyordu. Bu tür konuşmalar kapalı kapılar ardında yapıldığı sürece hükümetten korkacak bir şey olmadığına inanıyordu insanlar. Genç ve dinamik bir Petersburg'lunun, 1848 başlarının tarihini taşıyan bir mektubunda, kentteki ilginç olayların listesine eklediği şeyler arasında, "Nilson'ın vaazları, Petraşevski'nin propagandası, Pleşçeev'in halka açık konferansları ve gazete yazıları"[23] da vardı – bu kişi bütün bunları, hoşgörüyle karşılanan genel eğlencelerle, görüşlerini açıklayan insanların yaptığı konuşmalarla aynı düzeyde görüyordu. Bu kanı, daha sonra göreceğimiz gibi yanlıştı.

* * *

1848 ilkbaharının sonlarında, her hafta üye sayısı artarak değişen toplantılar bir çeşit tartışma kulübü toplantılarına dönüştü, konuşmaların gelgitini ayarlamak için küçük bir zil kullanılıyordu, sapı insanı işkillendirecek şekilde özgürlük heykeli biçiminde oyuntulanmıştı. Daha sonra bir doktor olan ve Rusya'da toplum sağlığı çalışmalarına öncülük eden D. D. Akhşarumov, toplantılarla ilgili olarak şunları yazıyor: Toplantılarda "güncel olaylarla ilgili en farklı görüşlerin ilginç renk cümbüşü"ne tanık olurdunuz, "hükümetin kararları, [...] çağdaş edebiyat ... kentte olan olaylar ele alınır, herkes, hiç çekinmeden, bas bas bağırarak her şeyi söylerdi... Toplumsal ve siyasal sorunlarla ilgili konuşmalar yüzünden bu Petraşevski akşamları genellikle ta gece yarılarına, sabahın ikisine üçüne kadar uzar, basit bir akşam yemeğiyle sona ererdi."[24]

Dostoyevski, Petraşevski toplantılarına ilk bir buçuk yıl ısrarlı bir biçimde katılmadı, Yanovski onun bu toplantılarla alay ettiğini, bu toplantıların rağbet bulmasını içeceklerin bedava olmasına ve "biraz liberalizm" oynama isteğine bağladığını aktarıyor, "çünkü, biliyor musun, biz ölümlülerden hangimiz bu oyunu oynamaktan hoşlanmayız ki,"[25] dermiş. Onun gönlünde Petraşevski Grubu hiçbir zaman Pléiade'ın ya da Beketov Grubu'nun yerini alamazdı. Bu iki grup kişisel dostluk ve ortak amaç bağlarıyla bir araya gelmiş insanlardan oluşuyordu, oysa Dostoyevski ile Petraşevski iyi geçinemiyorlardı bile. Kuşkusuz Dostoyevski, Belinski'nin Sol Hegelci azgın ateizminden ne kadar hoşlanmıyorsa, Petraşevski'ninkinden de hoşlanmıyordu, hatta onunkini daha da itici bulduğunu düşünebiliriz. Hiç değilse Be-

23 Semevsky, *Butashevich-Petrashevsky*, 108.

24 *age.*

25 *DVS*, I: 169.

linski'nin fırtına gibi gelip geçen patlamaları dinsel inancın çıkmazları konusunda sahici duygusal bir kaygıyı yansıtıyordu, ayrıca onun kişi olarak sıcaklığı, iyi yürekliliği, sonra eleştirmen olarak bir dâhi olması, eksiklerinin çoğunu kapatıyordu. Petraşevski tamamıyla farklı yapıda bir insandı, dinden her zaman soğuk ve düşmanca bir tavırla, alay ederek söz ederdi ya da saygısızca küçümseyerek dinle dalga geçerdi. Dostoyevski'nin ölümünden sonra Nikolay Speşnev –ondan az ilerde çok söz edeceğiz– Bayan Dostoyevski'ye, "Petraşevski bir ateist olduğu için, din inancıyla alay ettiği için [Dostoyevski üzerinde] çok kötü bir etki bırakmıştı,"[26] demiştir.

Bütün aydınlar gibi, Dostoyevski de Rusya'da toplumsal hayatta genel özgürlük eksikliğinin baskısı altında eziliyordu; ama haksızlıkların en dayanılmazı – onda duygusal tepkilerin en güçlüsünü yaratanı–, köylülerin köleliğiydi. 18 Mayıs 1847'de, yine I. Nikola, soylular delegasyonuna yaptığı bir konuşmada "köylüler özel mülk olarak, hatta dahası mal olarak"[27] görülemez demiş, köylülerin konumunu toprak köleliğinden kiracılığa yükseltme konusunda soylulardan kendisine yardımcı olmalarını istemişti. Bu konuşmanın haberi bir orman yangını gibi başkentte hızla yayıldı ve büyük umutların yeşermesine yol açtı; Belinski bile Rus toplumunun hayatını tehdit eden bu ölümcül kanseri I. Nikola'nın kesip atmaya kararlı olduğuna inanmıştı. Sonuçta 1848 sonbaharından önce Petraşevski'nin evindeki konuşmalarda siyasi ivedilik duygusu çok azdı. Makaleler okunuyor, akla gelebilecek her konuda görüşler dile getiriliyor; sosyalist sistemler üzerinde duruluyor, hangisinin hangisinden ne bakımdan üstün olduğuna bakılıyor; kötü sansür koşulları kınanıyor; yüksek mevkilerdeki çeşitli bürokratların yolsuzlukları konuşuluyordu. Ama sonuçta bütün bunlardan elde edilen tek verim öfke ve çaresizlik duygusuydu, bunu da Dostoyevski'nin ancak küçük ve aralıklı dozlarda hoşgörüyle karşılayacağını varsayabiliriz.

Bu durgun atmosfer Avrupa'daki 1848 Devrimi'nin patlak vermesiyle dağıldı; devrim Rusya'da yönetici sınıf arasında büyük korku ve telaş yaratırken, aydınlar arasında çılgınca bir heyecana yol açtı. Bir baloda bulunan Çar'ın kendisi sinirlerine hâkim olamadı, telgrafı kaptı, dans etmekte olan subaylarına atlarını eyerlemelerini söyledi. Herzen, bize kahvelerde çılgın Petersburg'luların birbirlerinin elinden gazeteleri kaptıklarını, sonunda içlerinden birinin nasıl masanın üzerine çıkıp bas bas bağırarak gazeteyi ötekilere okuduğunu anlatıyor, Aleksandr Milyukov yurtdışından şaşırtıcı haberler gelmeye devam ederken aydınlar arasında egemen olan isyancı ruh halinin fırtınalar estirdiğini aktarıyordu. "Şubat devriminin ilk gününden itibaren Avrupa'da aklınıza gelebilecek en inanılmaz olaylar birbirini izledi. IX. Pius'un hiç duyulmamış reformları Milano'da, Venedik'te, Napoli'de ayaklanmaların çıkmasına neden oldu; Almanya'da liberal düşüncelerin rüzgârı Berlin'de ve Viyana'da devrimleri kışkırttı... Eski gericiliğin çürümüş temelleri yıkılıyordu, bütün

26 Miller ve Strakhov, *Biografiya*, 91.

27 Yu. Oksman, *Itopis zhizn'i tvorchestvo V. G. Belinskogo* (Moskova, 1958), 501.

Avrupa için yeni bir hayat başlıyordu. Ama aynı zamanda, Rusya'da görülmemiş derecede baskılı bir durgunluk hüküm sürmekteydi; düşünceler ve basın gittikçe daha fazla baskı altına alınıyordu, toplumsal hayat paramparça edildiği için hiçbir yerde hiçbir hareket olmuyordu... Hemen hemen yurtdışından gelen her postayla birlikte halka, isteyerek ya da istemeyerek, yeni hakların verildiğini duyuyorduk, oysa Rus toplumunda daha fazla sınırlama ve kısıtlama dedikoduları dolaşıyordu. Bu dönemi hatırlayanlar, genç aydınların kafasında bütün bunların ne gibi etkiler yarattığını bilir."[28]

Bu isyan ruhunun yarattığı hareketlilik ilk etkisini, Petraşevski saflarına akın akın yeni üyelerin katılmasıyla gösterdi. Toplantılar, daha önce hiç bu kadar yüksek katılımla bu kadar canlı geçmemişti, 1848 sonbaharından başlayarak Dostoyevski Petraşevski'nin cuma toplantılarına düzenli denebilecek şekilde katılır olmuştu. Kafalardaki soru, elbette, Avrupa'nın mutlak monarşilerinin yazgısından acaba Rus rejimi kendisini sonsuza kadar koruyabilecek mi, sorusuydu ve Petraşevski'nin evindeki toplantılarda Rusya'daki toplumsal ve siyasal sorunlar daha doğrudan doğruya konuşulmaya başlandı. Herzen'in belirttiği gibi, daha da çok konuşuluyordu, çünkü "Çar'ın köylülere özgürlüklerini vermeye niyetli olduğu yolundaki, herkesin dilinde dolaşan dedikodular ... birden kesilmişti."[29] İşte tam bu günlerde Petraşevski toplantıları daha resmi bir düzlemde düzenlenmeye başladı, her Cuma heyecanlı tartışmaları yönetmek üzere bir "başkan" seçiliyordu.

Avrupa'daki devrimlerle ülkeye taşınan kriz atmosferi dolayısıyla Petraşevski'nin evindeki toplantıların kuşku çekmemesine olanak yoktu. Petraşevski'nin çılgınlıkları zaten daha önce gizli polisin dikkatini çekmişti, 1844 yılında gizli olarak izlemeye alınmıştı. 1848 başında Petraşevski tedbirsizlik edip Petersburg soyluları arasında bir dilekçe dolaştırdı, soyluları arazilerin satışıyla ilgili yasayı düzelttirmeye çağırıyordu. Bu dilekçenin amacı, arazilerin soylu olmayan alıcılara da satılabilmesini sağlamak, böylece değerini yükseltmekti, ama soylu olmayan alıcının araziyi satın aldıktan sonra köylülerin konumunu toprak köleliğinden kiracılığa dönüştürmesi koşuluyla. Petraşevski bunun çok zekice bir manevra olduğunu düşünüyordu, toprak sahiplerinin açgözlülüğü köylülerin özgürleşmesi için kullanılacaktı. Ama sonuçta bu, yetkililerin antenlerinin bir kez daha bu rahatsız edici atsineğine çevrilmesine yol açtı.

Hem gizli polis hem de İçişleri Bakanlığı onu daha yakından kovuşturmak için gizli izlemeye aldı. Bakanlığın ajanları on ay sonra toplantıların cuma günleri onun evinde yapıldığı ve sabah üçe dörde kadar sürdüğü raporunu verdiler. "[Konuklar] ... birşeyler okuyor, konuşuyor, tartışıyorlar; ama neler konuştuklarını saptamak,

28 *DVS*, I: 181.

29 P. S. Schegolev, yay. haz., *Petrashevsky*, 3 cilt (Moskova-Leningrad, 1926-1928), I: 92.

Petraşevski'nin çevresini kuşatan temkin ve gizlilik duvarı yüzünden olanaksız."[30] Aynı şekilde Antonelli adında gizli bir ajan, 1849 Ocak ayında Petraşevski'nin çalışma yerinde, bir çalışma arkadaşı olarak boy gösterdi. Antonelli şüpheliyle yaptığı konuşmaları düzenli olarak üstlerine rapor ediyordu; kendisinin sevgisini kazanmaya çalışan Antonelli'nin çabalarından Petraşevski kuşkulanıyordu ama yine de Antonelli 11 Mart ile 22 Nisan arasındaki son yedi toplantıya katılmıştı.

* * *

Petraşevski Grubu'nda yapılan tartışmalara Dostoyevski'nin katılıp katılmadığıyla ilgili bilgiler yetersizdir. Soruşturma komisyonuna verdiği ifadede Petraşevski'nin evindeki toplantılarda toplumsal ve siyasal konularda herhangi bir şey söylemediğini ileri süren Dostoyevski, başka konularda iki kez söz aldığını kabul etti. "*Bir seferinde edebiyat*, [...] bir başka seferinde de *kişilik ve bencillik* konusunda."[31] Gerçekten de 1920'lerden bu yana bu grupla ilgili ulaşılabilir hale gelen belgelerde Dostoyevski'nin etkin varlığını gösteren pek az iz var. Ancak grubun son haftalarında adı tartışmalarda başı çeken kişiler arasında görülüyor.

Onların tartışmalarında dinamik bir biçimde yer almak istememesi Dostoyevski'nin bilgisizliğinden ileri gelmiyordu. Kont Semenov, Dostoyevski'yi (dairesini sık sık ziyaret eden o genç ve yalnız yazarı) çok yakından tanıyor, onu hayatında rastladığı en derin bilgiye sahip insanlardan biri olarak hatırlıyordu; Semenov'a göre, Fransız Devrimi tarihiyle ilgili çok şey (Thiers, Mignet, Louis Blanc), Sosyalizm kuramı (Saint-Simon, Fourier) okumuştu.[32] Petraşevski'nin kitaplığından Dostoyevski'nin seçtiği kitaplar, başvurduğu malzemenin kapsamının toplantılarda tartışılan konuların bütünüyle örtüştüğünü gösteriyor. Dostoyevski, Sol Hegelci düşünceyle ilk elden tanışmak için Strauss'un *İsa'nın Hayatı*'nı okumuştu. Blanc'ın *Histoire des dix ans*'ı son dönem Fransız tarihini kapsıyordu, Ütopik Sosyalizm'in doğuşuna yol açan toplumsal ve siyasal koşullar konusundaki bilgisini güncellemesine yardımcı oldu. O kitaplıktan Proudhon'un bazı kitaplarının yanı sıra (başlıkları bilinmiyor), Paget'nin *Intruduction à l'étude de la science sociale*'ini almıştı – Fourier'ciliğin popülerleştirdiği ve bulunabilen en iyi şeylerden biri. Étienne Cabet'nin *Le vrai Christianisme*'inde Dostoyevski komünizmin eşitlikçiliğinin tek gerçek Hıristiyanlık olduğu düşüncesiyle tanıştı.

Dostoyevski yürekten inanarak Petraşevski'nin evindeki kavgaya katılmadıysa, bunun nedeni, şu ya da bu sosyalist sistemin erdemleri üzerine sonu gelmez tartışmalara hiç ilgi duymamasıydı. Onlara esin kaynağı olan ahlaksal itkiye söyleyecek

---

30 V. R. Leikina, E. A. Korolchuk ve V. A. Desnitsky, yay. haz., *Petreshevtsev*, 3 cilt (Moskova-Leningrad, 1937-1951), 3: 3-4.

31 Belchikov, *Dostoyevski v protsesse Petrashevtsev*, 106.

32 *DVS*, I: 209.

sözü yoktu ama önerdikleri çarelerin hiçbiri uygulanabilir değildi. "Sosyalizm, bin türlü toplumsal örgütlenme yöntemi sunuyor," demişti ifadesinde, "sonra bütün bu kitaplar zekice, tutkuyla, çoğu kez de sahici bir insan sevgisiyle yazıldıkları için onları merakla okuyorum. Ama ... önerilen toplum sistemlerinin hiçbirini benimsemiyorum ve ... ayrıca bu sistemlerden herhangi biri uygulandığı zaman kaçınılmaz şekilde sonuç felaket olacaktır, bizim için söylemiyorum, Fransa'da bile."[33]

Bu sözler, baskı altında söylenmiş de olsa, çağdaşlarının çoğuyla Dostoyevski'nin paylaştığı bir tavrı ifade ediyor. Valerian Maykov da sosyalist düşünceye yakınlık duyan biriydi ama çeşitli ekoller tarafından geliştirilmiş herhangi belli bir programın uygulanabilirliği konusunda kuşkuları vardı; Vladimir Milyutin genç ve parlak bir ekonomistti, Maykov'un yakın arkadaşıydı, Petraşevski toplantılarına katılıyor, aynı tavrı benimsiyordu, bu tavrın dürtüsüyle *Sovremennik* dergisinde 1847'de peş peşe makaleler yayımlamıştı.

Milyutin sosyalizm kuramlarına hayran olunası insancıl bir amacın esin kaynaklığı ettiğini görüyordu ama Maykov gibi –ve Dostoyevski gibi– bireyin özgürlüğüyle ilgiliydi, "yeni ekoller"i bireyin özgürlüğünü fena halde kısıtladıkları için eleştiriyordu. Sosyalistlerin ütopyaları hâlâ, Milyutin'in deyimiyle, mitoloji ve fizikötesi dönemindeydiler. Aynı düşünce Dostoyevski'nin ifadesinde de vardı. "Sosyalizm mayalanma halinde bir bilim," diye açıklamada bulunmuştu hâkime. "Yine de bana sorarsanız şu anki kaostan sonuçta kamu yararına tutarlı, mantıklı, yararlı bir şeyler çıkacaktır."[34] Bunca saygı duymasına karşın Dostoyevski, daha şimdiden daha somut ve gerçekçi düşünce çizgileri üzerinde kafa yoruyor, sosyalist düşünceleri Rusya'daki var olan koşullarla birleştiriyordu. Petraşevski çevresinde oluşmuş çeşitli uydu gruplardan birinin üyesi olan Aleksandr Milyukov, anılarında Dostoyevski'nin özellikle "bütün bu kuramların bize bir yararı yok," diye ısrar ettiğini yazıyor. Dostoyevski, "biz hayata, halkımızın yüzlerce yıllık örgütlenme tarzlarına [bakmalıyız], orada, *obşina*'da [ortak toprak mülkiyetinde], *artel*'de [işçilerin ücret paylaşım kooperatiflerinde], [ücretlerin ve vergilerin ödenmesinde] karşılıklı köy sorumlulukları ilkesinde çok daha somut ve normal temeller uzun zamandan beri vardır, Saint-Simon'un ve onun ekolünün rüyalarının toplamında bulamayacağınız kadar," diyordu. "Bir İkarya komününün ya da Falanjist evlerinin ona bir hapishaneden daha itici ve iğrenç geldiğini söylüyordu."[35]

Bununla birlikte, daha da önemlisi, Milyukov'un anlattığı şeylerden yeni bir fikrin ortaya çıktığını görmemizdir. Mademki "gerçek" ve "doğal" sosyalizm Rus köylülerinin toplumsal sisteminde zaten var olan bir şeydir, o zaman bunlar, Batılı sosyalistlerin yapay ütopyalarındakinden daha üstün bir toplumsal sistemin ku-

33 Belchikov, *Dostoevsky v portsesse Petrashevtsev*, 146.

34 *age.*, P. N. Sakulin, *Russkaya literatura i sotsializm* (Moskova, 1922), 174-175.

35 *DVS*, I: 185.

rulması için gerekli temeli sağlayabilir. Daha sonraki Rus halkçılığının merkezinde bu düşünce bulunduğu ve bu Dostoyevski için olağanüstü önemli olduğu için Milyukov, Dostoyevski'nin Sibirya sonrası görüşlerini gizlice 1840'lara taşımakla suçlanmıştı.[36] Yine de bazı kanıtlar Milyukov'u doğrular nitelikte. Franco Venturi, Rus halkçılığının o tumturaklı tarihinde Petraşevski Grubu'nda embriyo halinde var olan "halkçı" kanattan söz ediyor.[37] İşte Dostoyevski'nin bu gruba –Rusya'daki toplumsal sorunların çözümünü Rusya koşulları içinde aranması konusunda Belinski'nin uyarılarının peşinden giden gruba– dahil edilmesi gerekiyor.

Görüldüğü gibi, Dostoyevski'nin düşünceleri böylece kararlı şekilde Rusya ve Rus sorunları üzerinde odaklanmış durumdaydı. Bu konular Petraşevski toplantılarında Dostoyevski'nin anlamlı bulduğu çerçevede pek ender konuşuluyordu, o yüzden Dostoyevski ancak kendi edebiyat yapıtları için önemli olan bir düşünce üzerinde ayrıntılı açıklamalarda bulunmak için söz almıştı. Ama konuşmalar sosyalist öğretinin ince ayrıntıları çevresinde yoğunlaşmaya başladığı zaman Dostoyevski ne kadar ilgisiz kalmakla tanınıyorsa, konu kölelik olduğunda da o kadar heyecanlı ve sert olmakla ünlüydü. Çünkü Dostoyevski ile ilgili bütün anılarda ortaya çıkan bir tek şey var: Köleleştirilmiş köylü sınıfına ne kadar kötü davranıldığı konusu üzerinde konuşurken kendisini tutamıyordu.

Böyle bir duruma bir keresinde tanık olan Kont Semenov, 1840'larda Dostoyevski'nin radikalizminin duygusal kökenine parmak basıyor. "Dostoyevski," diye yazıyor, "asla bir *devrimci* değildi ve olamazdı ama bir duygu adamı olarak hakarete uğrayan, incitilen insancıklara karşı şiddet suçunun işlendiğini gördüğü zaman büyük bir öfke ve nefret patlaması yaşardı. Örneğin Finlandiya alayı astsubay çavuşunun sıra dayağı yediğini gördüğü ya da duyduğu zaman öyle olmuştu. Ancak böyle öfke anlarında elinde kırmızı bayrakla sokağa fırlayabilirdi."[38]

Böyle anlarda Dostoyevski hiçbir şekilde denetleyemediği bir kızgınlıkla konuşurdu. "Çok iyi hatırlıyorum," diye yazıyor Milyukov, "en aşağı tabaka insanlarına, okulda okuyan gençlere kötü davranılmasına özellikle çok kızardı."[39] Bu iğrençlikler Dostoyevski'yi çıldırtır, ateşli konuşmalar yapmasına yol açardı. Grubun bazı üyeleri onda doğuştan gelen bir kışkırtıcılık kumaşı olduğu kanısındaydı. İşte belki de Dostoyevski'nin kölelik üzerine konuştuğu zamanlardaki böyle volkan gibi patlamaları, o bilmecemsi ve büyüleyici Nikolay Speşnev'in dikkat alanının içine girmesine yol açtı. Çünkü Petraşevski Grubu'nun bu amorf yığışımı içinde demir iradeli Speşnev, sözleri eyleme dönüştürmeye kararlı, amansız kişilerden biriydi, bu amaç için yanına çekebileceği insanlar arıyordu. Küçük bir grup kurdu, Petraşevski

36 Bkz. A. S. Dolinin, "Dostoevsky sredi Petrashevtsev," *Zvenya 6* (Moskova-Leningrad, 1936).
37 Franco Venturi, *Roots of Revolution*, çev. Frances Haskell (New York, 1960), 85.
38 *DVS*, I: 211.
39 *age.*, 186.

Cumalarından filizlenmiş tek gizli dernekti, Dostoyevski de onun üyesiydi. Dostoyevski'nin devrimci radikallik konusunda akıl hocası Belinski ya da Petraşevski değil, Speşnev'di; Dostoyevski'nin uygulamada yeraltı komplosunun ne anlama geldiği algısını oluşturan oydu.

13. Bölüm

Dostoyevski ve Speşnev

Dostoyevski'ye yirmi yıl sonra *Cinler*'deki Stavrogin'i için kısmen ilham kaynaklığı eden Nikolay Speşnev, Petraşevski'nin çevresinde toplanmış o renksiz, kokusuz kişilerin arasında parlak tüylü bir kuş gibi dikkat çekiyordu. Her şeyden önce kendisi çok zengin bir toprak sahibiydi. Petraşevski gibi, o da Aleksandr Lisesi'nde okumuştu, ikisi birbirlerini öğrenciliklerinden tanıyordu ama kişiliğinden gelen küstahlığı ve hesapsızlığı yüzünden Speşnev okulu bitirme zahmetine girmedi. Grubun içinde hayatını kazanmak zorunda olmayan tek kişi oydu, ayrıca Avrupa'yı görmüş, Rusya'daki üst tabakanın kozmopolit hayatının kültürel üstünlüklerinden yararlanmış tek kişiydi.

Aynı ortamın bir ürünü olan, kendisi gibi bir aristokratı gördüğü zaman tanıyan Bakunin, 1860'da Speşnev ile Sibirya'da tanıştığı zaman ondan çok etkilendi. Herzen'e yazdığı mektupta, "Speşnev pek çok bakımdan olağanüstü bir adam: zeki, kültürlü, yakışıklı, aristokrat tavırlı, biraz soğuk olmasına karşın hiç de ilgisiz değil, güven verici –sessiz bir güce sahip bütün insanlar gibi–, tepeden tırnağa kadar tam bir beyefendi,"[1] diyor. Nikolay Ogarev'in 1849'da tutuklanmasından hemen önce onunla tanışan karısı, onu uzun boylu, yüzü güzel oyuntulu, koyu kahverengi saçlı, saçları dalga dalga omuzlarına kadar inen biri olarak tanımlıyor; kocaman mavi gözleri, kadına göre, ince bir hüzünle gölgelenmiş gibiymiş.[2]

1842 ile 1847 yılları arasında Speşnev Avrupa'da yaşamıştı, aynı yılın aralık ayında Petersburg'a döndüğü zaman, başının çevresinde hem romantik hem de devrimci bir söylence halesi vardı. Bakunin'in bir yerde biraz kıskanarak belirttiğine göre, kadınlar Speşnev'i dayanılmaz buluyordu. "Kadınlar biraz şarlatanlığa karşı değil," diye bilmiş bilmiş yazıyordu Herzen'e, "Speşnev etki yaratmayı bayağı beceriyor: özellikle derin düşüncelere dalmışlık, sessizlik ve anlaşılmazlık pelerinine sarınmakta çok usta."[3] Bakunin'e inanacak olursak, Speşnev Dresden'deki Rus-Polonyalı toplumda çok dikkat çekmişti. Genç yaşlı, anne kız, bütün kadınlar ona deli oluyordu. Hatta bu Byron'vari Don Juan'lık ününden daha göz kamaştırıcı bir şey de *Sonderbund* Savaşı'na –İsviçre'de Katolik kantonlarla liberal kantonlar arasında, Cizvitlerin sınırdışı edilmesi konusunda çıkan savaşa– katıldığı bilgisiydi. Söylendiğine göre Speşnev, liberal kantonlara ait orduda gönüllü olarak savaşmıştı.

1 P. S. Schegolev, yay. haz., *Petrashevsky*, 3 cilt (Moskova-Leningrad, 1926-1928), I: 134.
2 *age.*, 75.
3 *age.*, 135.

9. N. A. Speşnev

Doğru ya da yanlış, bu dedikodu Speşnev'in politikasının rengini belli etmeye yeter. Okuduğu Fransız romantik tarihçilerin etkisi altında kalarak siyasal bir liberal olarak yola çıkmıştı. Hem Ortodoks ekonomi konusunda hem de bu ekonomiye sosyalist eleştirmenlerin yöneltiği eleştiriler konusunda derinleştikten sonra ütopik sosyalizme, oradan da eşitlikçi komünizme geçti. Almanya ve Fransa'daki Polonyalı göçmenlerle ilişkileri sonucunda yeraltı komplo yöntemleriyle tanıştı, gizli örgütlerin tarihi onu öylesine büyüledi ki bu konuda bulabildiği her şeyi okudu. Buonarotti'nin (komplo taktikleri konusunda 1848'e kadar Fransa'daki bütün gizli örgütlerin el kitabı olan) *La conspiration de Babeuf*'ünü okumuştu, Abbé Barruel'in gizlice Fransız Devrimi'ni düzenleyen masonların ve Jakobenlerin sözümona başarılarını anlatan özlü kitabı, *Mémoires pour servir à l'histoire du Jacobinisme, de l'impiété et de l'anarchie*'yi biliyordu. Her gittiği yerde Speşnev solcuların ya da (Polonyalılar gibi) muhalif siyasal grupların arasına girdi. Paris'te *Revue Indépendante* grubuyla tanıştı, Rusya ile ilgili makaleler yazmaya davet ettiler onu.

Yine de Belinski'nin tersine, Speşnev, duygusal insancıllıktan ve Sand-Leroux ekolünün dinsel ve felsefi Mesihçiliğinden hiçbir zaman çok etkilenmiş gibi görünmüyor. Bunun yerine Fransızların aşırıcı gizli örgütleri arasında kol gezen öğretiler onu daha çok çekmişti; bu öğretilere göre şiddet gerekliydi, bir maddecilik felsefesi, ateizm ve Yararcı özçıkar felsefesiyle birleştirilmiş komünizm öngörülüyordu. Bu konumdaki kişilerin en açıksözlülerinden biri Theodore Dézamy'ydi, Dézamy

Kutsal Aile kitabında Karl Marx'tan onay işareti almış bir kişiydi.[4] Cabet gibi, Dézamy de en kaba, en ham haliyle eşitlikçi ve eşitleyici bir komünizmden yanaydı ama bunun ancak, bu yeni ve ülküsel düzenin düşmanlarını ezmek için acımasızca terör estirilerek gerçekleştirilebileceğine inanıyordu. Speşnev tutuklandıktan sonra evinde yapılan aramada Dézamy'nin kitaplarından biri bulunmuştu: *Le Jésuitisme vaincu par les socialistes.*

Speşnev'in Paris'te kaldığı süre içinde, Marksizm'in (elbette henüz onlara Marksist denmiyordu) babalarının etkisinde kaldığına inanmamız için nedenler var. 1844 sonbaharında Engels, Owen'cı komünist dergisi *New Moral World*'e bir mektup yazmış, mektupta, "Paris'te yaşayan Ruslar arasında çok başarılıyız," diyerek övünmüştü. "Burada toprak sahibi ve soylu olarak üç ya da dört kişi var, komünist ve ateist olduklarını ilan etmiş kişiler." Rus radikalizmi konusunda çok bilgili, rakipsiz bir tarihçi olan V. I. Semevski, "Bu Ruslardan birinin Speşnev olduğundan kuşku duyamayız,"[5] demektedir.

Speşnev konusunda bildiklerimizin çoğunu başkalarının tanıklıklarından, onun davasıyla ilgili I. Nikola'ya sunulmak üzere hazırlanmış özetten, 1847 yılında bir tarihte kendisinin yazdığı iki mektup müsvettesinden öğreniyoruz. Mektupların, Polonyalı arkadaşı Edmond Chojecki'ye hitaben yazıldığı sanılıyor, bunlar Speşnev'in çağdaşlarını çok fazla etkilemiş olan niteliklerini çarpıcı şekilde doğrulayan mektuplar. İnsan, onun felsefi, toplumsal ve siyasi konulardaki o rahat ve engin bilgisine, ondaki o zihin açıklığına, alaycılığa, soğuk zekâya hayran kalmadan edemiyor. En önemli sözleri, Max Stirner'ın çok etkisinde kaldığını gösteren sözleridir. Herhangi fizikötesi bir sistem kurma girişimlerinin hepsini reddeden Speşnev şöyle yazar: "[Feuerbach'ın] insantanrıcılığı –antropoteizmi– yeni ve farklı bir nesneyi tanrılaştırmaktır ama tanrılaştırma olgusunun yeni bir yanı yoktur... Tanrı-insan ile İnsan-tanrı arasındaki fark o kadar büyük mü? İkisi de," der, "soyutlamadır, etli kanlı, var olan insanı ilgilendirmez. Şimdi sana yazan ben gerçekten insanlıkla ya da 'insanlar'la özdeş miyim?.. Değilsem, o zaman 'insanlık' ve 'insanlar'... benimle aynı soydan gelmeyen otoritelerdir." Speşnev sözünü şöyle bağlar: "güzellik ve çirkinlik, iyilik ve kötülük, soyluluk ve adilik gibi kategoriler hep bir beğeni konusuydu, hep de öyle kalacak."[6]

Speşnev'in görüşleriyle *Cinler*'deki Stavrogin'i güdüleyen düşünceler arasındaki yakınlık çarpıcıdır. Speşnev, Petraşevski'nin evindeki toplantılardan birinde din konusunda "felsefi" bir konuşma yapmıştı, Dostoyevski'nin de pekâlâ orada bulunduğunu düşünebiliriz. Ama Stavrogin'in ideolojik dürtülerini Dostoyevski'nin ken-

---

4 Karl Marx, *Frühe Schriften*, yay. haz. Hans-Joachim Lieber ve Peter Furth, 2 cilt (Darmstadt, 1971), I: 828.

5 V. I. Semevsky, *M. V. Butashevich-Petrashevsky i Petrashevtsy* (Moskova, 1922), 192.

6 V. I. Evgrafova, yay. haz., *Proizvedeniya Petrashevtsev* (Moskova, 1953), 496-497.

disinin uydurduğunu kabul etsek bile, bu onun yalnızca en çılgın uçuşlarını yapan hayalgücünün Rus kültürünün bazı tarihsel doğrularıyla kesişme ehliyetine sahip olduğunu doğrular. Çünkü Stavrogin'in "itiraf"larında şu aşağıdaki paragraf vardır, orada davranışlarının gerekçesi açıklanır: "Bende ne iyilik ne kötülük duygusu ve bilgisi vardır, iyilik ve kötülük duygumu kaybettiğim gibi, benim için iyilik ve kötülük diye bir şey yok [buna memnun oluyorum], bunlar birer önyargıdan başka bir şey değil; bütün önyargılarımdam kurtulabilirim..."

1848 başlarında Cuma günleri Speşnev'in Petraşevski toplantılarında görülmesi doğal olarak büyük ilgi ve heyecanla karşılandı, ilginin nedeni, çok seyahat etmiş olan bu ziyaretçinin Avrupa'daki sosyalist çevrelerle ilgili onlara ilk elden bilgiler verecek olmasıydı. Ama onun dikkat çekici kişiliği de etkisini gösterdi, suskunluğu, kendisine gizemlilik süsü vermesi de buna katkıda bulundu – sanki konunun yabancısı olanlara açıklamak istediğinden çok daha fazlasını bilen özgüvenli bir adam havalarındaydı. Petraşevski'nin evinde sürmekte olan bir tartışmaya katıldığı pek ender görülürdü, zamanının çoğunu ev sahibinin kitaplığına bakmakla geçirir, ara sıra az ve öz bir şeyler söyleme tenezzülünde bulunurdu. Soruşturma sırasında Speşnev'in kendisi için söylediği şeylerden anlıyoruz ki otoritesini ve saygınlığını artırmak için bile bile edinilmiş bir tavırdı bu. "Bazen başkalarının düşüncelerini kendisinden saklamalarını engellemek için çok sivri şeyler söyler, gizlenen bütün düşünceleri su yüzüne çıkartmayı, böylece kiminle uğraştığını öğrenmeyi başarırdı."[7] Petraşevski'nin Speşnev'e karşı tavrı, bize onun Avrupa'daki devrimci bir örgütün ajanı olduğundan kuşkulandığını düşündürüyor. Speşnev, Petraşevski'ye göre ahlaksal kıvam açısından tamamıyla farklıydı, iki adam ideolojik açıdan birbirlerinin tam ters kutbunda yer alıyordu. Petraşevski, yavaş yavaş ilerleyen bir evrime umut bağlamıştı, ani siyasal eylemlere karşı çıkıyor, eşitlikçi komünizmi ekonomik barbarlık olarak reddediyordu. Speşnev kendisinin açık açık komünist olduğunu söylüyor, merkezi gücün elindeki bütün üretim araçlarının kamulaştırılması gerektiğine inanıyordu, ona göre ilk ve en önemli adım, bu gücü devrimcilerin ilk fırsatta ele geçirmesiydi.

Speşnev konuşmuyordu ama *konuştuğu* zaman toplantılara egemen olan amaçsızlık atmosferine yepyeni, çelik gibi bir kararlılık aşısı enjekte edebiliyordu; hiç kimse hiçbir zaman düşüncelerini onun gibi bir vahşilik ve içtenlikle dile getiremiyordu. Din üzerinde konuşurken, Rusya'da düşüncelerin yalnızca ağızdan ağıza propagandasının yapılabileceğini belirtmişti. "İşte bu yüzden, Baylar, bize kalan tek şey sözlü ifade olduğuna göre, ben de sözü, utancın ya da vicdanın sınırları dışında, sosyalizm, ateizm, terörizm propagandası yapmak, dünyada iyi olan her şeyin, her şeyin propagandasını yapmak için hiçbir şekilde şerefsizlik duygusu duymadan kullanma niyetindeyim. Size de aynı şeyi yapmanızı öneririm."[8]

7 Schegolev, *Petrashevsky*, 3: 60.
8 Semevsky, *Butashevich-Petrashesky*, 194.

1848-1849 kışında, bazı üyeler arasında gittikçe artan radikallik eğiliminin işaretlerini sergileyen Petraşevski Grubu'nda bazı olaylar yaşandı. Speşnev bu olaylara ya doğrudan doğruya karıştı ya da başkaları onun arkaplanda etkili olduğundan, Petraşevski'nin ihtiyatlılığının ötesine geçmek için, kokusunu aldığı her fırsatı yakaladığından kuşkulanıyordu.

Bu tür öykülerin en tuhafı, Rafael Çernosvitov ile ilgiliydi, Çernosvitov 1848 Kasım'ında bir gün nerdense gelip Petraşevski yörüngesine giren, Sibiryalı bir altın arayıcısıydı. Eski bir ordu mensubuydu, orada burada epeyce sürtmüş, kahramanlık madalyası almış, savaşta bir bacağını kaybetmekten, tahta bir bacak taşımaktan gurur duyan biriydi. Ağzı kalabalık bir insan olarak, kendi bölgesi olan Sibirya'nın çılgın ve asi halkı üzerindeki büyük etkisine, genel valiyle ilişkilerine üstü kapalı dokundurmalarda bulunarak genç ve saf dinleyicilerinin gözlerini kamaştırmayı besbelli ki seviyordu. Çernosvitov'un güçlü dilinden hoşlanan Dostoyevski, onun renkli Rusçasını Gogol'ünkiyle karşılaştırıyordu ama aynı zamanda Speşnev'e o yeni gelen renkli kişinin polis ajanı olabileceğini söylemişti. Speşnev'e göreyse, Sibirya'daki devrimci bir örgütün ajanıydı, imparatorluğun merkezinde zemin yoklamaya göndermişlerdi onu, belki Petraşevski de böyle düşüyordu. Öte yandan Çernosvitov'sa *onların* Avrupa Rusya'sında bir ayaklanma hazırlığında olan bir hareketin önderleri olduklarından kuşkulanıyordu.

Petraşevski'nin Speşnev'i Çernovitsov ile yapacağı özel görüşmelere davet etmesi, Speşnev'in saygın konumda biri olduğunu gösteriyor. Konuşma bir devrim olasılığı konusuna gelince, üçü de birbirini tartmaya çalışıyordu. Çernosvitov, Uralların ötesinde, özgür Sibirya köylülerinin hepsinin silahlı olduğuna, istilaya gelen bütün orduları katliamdan geçireceğine ötekileri inandırmaya çalıştı. Speşnev'e göre Rus ordusu tuzağa düşürülüp büyük kısmı Sibirya'ya çekilebilir, bu arada iki büyük kentte ayaklanmalar düzenlenebilirse, çarlığın sonu gelirdi. Böyle bir girişimde görev almaya hazır olduğunu söyleyen Çernosvitov, öteki ikisine gerçekten de böyle bir ayaklanma hazırlığında olduklarını itiraf ettirmeye çalıştı. Speşnev, Çernosvitov'dan daha fazla bilgi sızdırmak umuduyla onun ağzına bir parmak bal çalmaya istekliydi ama Petraşevski böyle düpedüz kandırmaca olan bir şeye katılmayı reddetti. Onun kabul etmemesi üzerine konuşma son buldu. Yine de Çernosvitov'un sözleri, grubun arasında mayalanmakta olan, yarı formüllenmiş düşüncelerin açığa çıkmasında katalizör işi gördü. Bu düşünceleri sahiplenen bir başka kişi, Nikolay Mombelli adında bir teğmendi, reformların yapılmasını sağlamak, yetkililerin baskılarına karşı koymak amacıyla bürokrasinin içine sızma amacını taşıyan gizli bir dernek kurma konusunda Petraşevski'yle özel olarak konuştu. Bunun ardından, yine Speşnev ile Petraşevski'nin başkatılımcılar olarak yer aldıkları başka özel görüşmeler yapıldı.

Bugünkü bilgilerimize göre Mombelli, Speşnev'in gizli örgütünün üyesiydi, Speşnev gizli bir örgütün nasıl olması gerektiği konusunda kendi düşüncesini ana-

hatlarıyla belirtme fırsatını kaçırmamıştı. "Yasadışı üç eylem yöntemi vardır – Cizvitçi yöntem [örneğin, sızma], propaganda ve isyan," diye açıklamada bulunmuştu, "bunların hiçbiri kesin değildir, böylece bütün bu yollar denenirse şansımız artar, bunun için bir merkez komitesi gereklidir, merkez komitesinin görevi yardımcı komiteler kurmak olacaktır: bir kardeşlik komitesi kuracak, o komite Fourier'ci, komünist ve liberal bir propaganda okulu oluşturacak, son olarak, bütün bunların gerisinde gizli bir ayaklanma örgütü oluşturacak bir komite olacaktır."[9] Mombelli bu önerilen örgütün bütün üyelerinin işe hayat hikâyelerini yazmakla başlamasını (belki baskı ve şantaj maksadıyla), ihanet edenlerin öldürülmesini önerdi. Ama Petraşevski geciktirme taktiklerine devam ediyordu, durmadan sağduyuyu zorluyor, şiddet kullanılarak yapılan devrimi onaylamadığı halde kendisinin ömrü olduğu sürece bir Falanjist evinde yaşayacağını söylüyordu. Sonunda Speşnev'in sabrı taştı, bu tür yararsız toplantılara daha fazla katılmak istemediğini söyledi, 1848 Aralık ayında bir tarihte bir süreliğine Petraşevski ile ilişkisini kesti.

Speşnev gizli bir örgüt kurma girişimlerinde bulunuyor, Petraşevski bunların hepsini engelliyordu, bu dönemde Dostoyevski ile ilgili olarak bildiklerimizi işte bu arkaplan üzerine yerleştirmeliyiz. Çünkü sonuçsuz kalan bu çabalardan kısa bir süre sonra, Ocak 1849'da bir akşam, Apollon, Maykov'u dairesinde ziyaret etmiş, yeni kurulan gizli bir örgüte katılması önerisinde bulunmak üzere kendisini görevlendirdiklerini bildirmişti. "Petraşevski," dedi Dostoyevski, "aptalın teki, oyunbaz ve çenebaz; aklı başında bir şey çıkmaz ondan." Daha gerçekçi kişiler, Petraşevski'ye söylemeden bir "eylem planı" yaptılar. "Gizli bir matbaa" kuracaklardı; gruba yedi kişi katılmıştı, Maykov'u sekizinci kişi olmaya davet ediyorlardı. "Dostoyevski'yi hatırlıyorum," diye yazıyor Maykov, "arkadaşlarının karşısında ölüme giden Sokrates gibi, yakası iliklenmemiş gece entarisiyle oturmuş, bu eylemin kutsallığı, baba toprağımızı kurtarma sorumluluğumuz falan gibi şeyler konusunda bol keseden atıp tutuyordu – sonunda ben gülmeye, işi şakaya vurmaya başladım."[10] Maykov, Dostoyevski'yi bir felakete doğru sürüklendiği konusunda uyardı ama bu öneriden hiç kimseye tek laf etmeyeceğine söz verdi, Dostoyevski yaşadığı sürece de sözüne bağlı kaldı.

Maykov'u listeye dahil etme girişimi, Dostoyevski'nin ölümünden sonra Maykov'un yazdığı (ama hiç göndermediği), ancak 1922'de yayımlanan bir mektup dolayısıyla ilk kez ortaya çıktı; mektupta bu gizli derneğin daha başka iki üyesi olarak Speşnev'in ve Pavel Filippov'un adları geçiyor (Dostoyevski o günlerde en yakın dostu olarak Golovinski ile Filippov'u listeye almıştı). Maykov aynı öyküyü bir arkadaşına anlattı, o arkadaşı da öyküyü günlüğüne yazdı, 1956'da bulunan günlüğüne. Gizli örgütün öteki üyeleri Nikolay Mordvinov, Mombelli, Nikolay Grigoryev

9 Schegolev, *Petrashevtsy*, 3: 63.

10 N. F. Belchikov, *Dostoevsky v Petrashevtsev* (Moskova, 1971), 265.

ve ekonomici Vladimir Milyutin'di, örgütün amacıysa Rusya'da "bir devrim başlatmaktı."[11] Maykov mektubunda ayrıca kollu presin parçalarının bir araya getirildiğini, bütün Petraşevski Grubu'nun tutuklanmasından kısa bir süre önce parçaların birleştirildiğini öğrendiğini de yazıyor.

Bu Speşnev fraksiyonunun varlığı, Petraşevski toplantılarına gelenler arasında fazlaca zeki olanların gözünden kaçmamıştı ama bu konuda daha başka bir şey de ortaya çıkmadı. Yıllar sonra Dostoyevski kendisinin dostu ve resmen biyografi yazarı olan Orest Millet'e ek bilgiler verdi. "[Dostoyevski'nin] aklında kaldığına göre," diye yazar Millet, "besbelli ki geleceğe dönük olarak ... *niyet halinde* bir komplo vardı. Amaç ['propaganda derneği'nin amacı], var olan düzene karşı hoşnutsuzluğu her yere yaymaktı, okullardan başlamak, zaten hoşnutsuzluğu olanlarla ilişki kurmaktı – kilise karşıtlarıyla (*raskolniki*'yle), toprak kölesi köylülerle."[12]

Speşnev'in tutuklanmasından sonra kâğıtlarının arasında bulunan bir sadakat yemini metni örgüte biraz daha ışık tutar. Metni imzalayan kişi, merkez komitesi devrim zamanının geldiğini bildirdiği an, bu icra organının bütün emirlerini yerine getireceğine söz vermektedir. Tayin edilen yerde ve zamanda savaşa katılmaya; ateşli silahlarla ya da çelik bıçakla ya da her ikisiyle donanmış olarak geleceğine; davanın başarısı için canını vermeye hazır olarak savaşacağına söz vermektedir.[13] Speşnev için hazırlanmış olan dosya ne yazık ki kaybolmuştur, onunla ilgili bildiğimiz her şeyi ikinci elden başkalarının tanıklıklarından ve I. Nikola için hazırlanan özetten öğreniyoruz. Tutuklanan bütün Petraşevski'ciler arasında yalnızca Speşnev daha sert tehditlerle karşı karşıya kaldı, ondan bilgi almaya çalıştılar. Tehditlere dayanamayan Speşnev, Petraşevski cumalarına katılanların oluşturduğu küçük grubu, Çernosvitov ve Mombelli ile gizli görüşmeleri ele verdi. Bu yeni ipuçları üzerine komisyon gizli örgütün izini sürmeyi bıraktı ama o yemin metni bize Speşnev'in kurmak istediği örgütün renkli bir resmini veriyor, tartışmaların atmosferinin bir kısmını hayal etmemize olanak sağlıyor.

* * *

Dostoyevski'nin Petraşevski toplantılarına bile götürmeye yanaşmadığı Dr. Yanovski, 1848 yılı sonuyla Dostoyevski'nin tutuklandığı tarih arasındaki üç ay içinde arkadaşının kişiliğinde bazı değişiklikler olduğunu fark etti. "Biraz melankolikleşmişti, daha sinirliydi, daha alıngandı, entipüften bir şey için kavga etmeye hazırdı, sık sık baş dönmesinden şikâyet ediyordu."[14] Dr. Yanovski bu belirtiler için organik bir neden bulunmadığına onu inandırmaya çalışıyor, bu sıkıntılı ruh halinin yakında düzeleceği

11 *age.*, 271-274.
12 *Biografiya*, 90.
13 Evgrafova, *Proizvedeniya Petrashevtsev*, 503-504.
14 *DVS*, I: 172.

öngörüsünde bulunuyordu. Dostoyevski'nin bu sözlere yanıtı şu oluyordu: " 'Hayır, düzelmeyecek, uzun süre bana işkence edecek. Çünkü Speşnev'den para aldım,' (beş yüz ruble gibi bir miktardan söz etti), 'şimdi *onunla* ve *onunkilerle* birlikteyim. Bu kadar parayı asla geri ödeyemem, evet, ayrıca o da bu parayı geri almaz; o böyle bir adamdır.'" Sonra Dostoyevski şu cümleyi çeşitli kereler tekrarladı, böylece cümle Yanovski'nin kafasına kazındı: "Anlıyor musun, benim artık bir Mefisto'm var!"[15]

Dostoyevski, Maykov'la yaptığı o kâbus konuşmadan uzun süre önce Petraşevski'yle ilişkisinin tehlikelerinden dolayı hep kaygılıydı, ayrıca Petraşevski'nin dairesine her hafta doluşan tanımadığı kişilerden duyduğu rahatsızlık artıyordu. Yetkililerin hoşgörü gösterdiği, nispeten masum Petraşevski toplantılarını desteklediği için bile ihanete uğrama ve tutuklanma olasılığı düşüncesi aklından çıkmazken, Speşnev Grubu'yla ilişkileri yüzünden daha ne kadar tedirgin olacak, daha ne kadar aşırı duygu dalgalanmalarının pençesinde kıvranacaktı! Daha sonra ikinci karısına söylediği gibi, Tanrı yardım etmese, tutuklanmasaydı delirecekti.[16]

Petraşevski cumalarının birden kalabalıklaşması üzerine, farklı ilgiler çevresinde çeşitli uydu gruplar oluştu. Mart 1848'den başlayarak bazı üyeler, genelde cumartesi günleri, Aleksandr Palm, ile Sergey Durov'un paylaştıkları geniş dairede düzenli olarak toplanmaya karar verdiler. Palm edebiyat dergilerine de yazılar yazan süvari alayı teğmeniydi; Durov ise serbest çalışan bir yazar ve çevirmendi. Dostoyevski, tutuklandıktan sonra yetkililere, sanki açıkyüreklilikle söyler gibi, Palm-Durov Grubu'nun bir edebiyat yıllığı yayımlama planından doğduğunu söyledi, edebiyatçıların sık sık toplanıp tartışmasını gerektiren bir plandı bu.[17]

Palm-Durov Grubu içinde neler olup bitti, çoğunu bilmiyoruz. Yine de inkâr edilemeyecek bazı olgular var. Speşnev'in gizli örgütünün bütün üyeleri bu grupta yer alıyordu (Milyutin de o grupta mıydı, bu biraz kuşkulu ama). Speşnev'ciler, anlaşılacağı gibi, devrim propagandası için malzeme üretme ve dağıtma amacıyla (gece yarısı Maykov'u ziyaret eden Dostoyevski'nin anahatlarıyla çizdiği plan gereği) grubu harekete geçirmeye çalıştılar ama asla bunu başaramadılar. Mart ayının sonlarına doğru bir Speşnev'ci olan Pavel Filippov, grubun üyelerinin toplumsal ve siyasal düşüncelerini başkalarıyla paylaşma zamanının geldiği düşüncesini ileri sürdü. "Bir liberalizm [yani "devrimcilik"] ruhuyla, birleşik bir çaba olarak, makaleler yazmayı" üstlenmeyi önerdi. Filippov'a göre "yasalardaki bütün adaletsizlikleri" çırılçıplak ortaya koymak gerekiyordu, "yönetim aygıtımızın bütün yozluklarını ve kusurlarını."[18] Yargı ve yönetimle ilgili makaleler bir ev litografında basılıp dağıtılabilirdi.

---

15 *age.*

16 Alıntı, A. S. Dolinin, "Dostoevsky sredi Petrashvtsev," *Zvenya 6* (Moskova-Leningrad, 1936), 533.

17 Belchikov, *Dostoevsky v Protsesse Petrashevtsev*, 129.

18 Schegolev, *Petrashevtsy*, 3: 124.

Grigoryev'in, Mombelli'nin ve Speşnev'in hararetle desteklediği bu öneri kabul edilmiş gibi görünüyor. Grubun her bir üyesi kendisine bir konu başlığı seçti. Sözü verilmiş makalelerin hiçbiri gelmiyordu ama propaganda amacına uygun gibi görünen birtakım müsveddeler ulaştırılmadı değil, litograf konusu da bunların basımı ve dağıtımıyla ilgili olarak tartışıldı. Bu müsveddelerden ilki, Speşnev'in gizli örgütünün üyesi olan süvari birliği teğmeni Grigoryev'inkiydi. "Bir Askerin Söyleşisi" başlığını taşıyan bir eskizdi bu, kızkardeşinin ırzına geçen bir toprak sahibine saldıran ve ceza olarak orduya gönderilen bir köylüyü konu alıyordu. 1812'de bir asker, Fransa'da gördüklerini şaşkınlıkla anlatır, insanlar başlarından kralı atmışlardır, "artık çar falan istemiyorlar, kendi işlerini kendileri görüyor, tıpkı köylerde bizim yaptığımız gibi."[19] Ajit-prop edebiyatın ilk örneği olan bu eskiz, köylülerin anlayacağı varsayılan, onların zihniyetine ve değerlerine seslenen terimlerle dile getirilmiş, sözde naif, toplumsal itirazlarla doludur. Mihail Dostoyevski, Grigoryev'e bunu imha etmesini söyledi ama ötekiler daha da etkili hale getirmeye teşvik ettiler. Bu taslağın tek kopyası, soruşturma komisyonu tarafından Speşnev'in kâğıtları arasında bulunmuştu, Grigoryev'in anlattığına göre Speşnev, "Bir Askerin Söyleşisi"ni "gerçekte umuma ait bir sokakta"[20] okuma izni istemişti.

Filippov'un metni de bu türden bir şeydi: Kilise Slavcasıyla çağdaş Rusça karışımı bir dille yazılmış On Emir'in yeni ve devrimci bir kopyası. Orada on emir tek tek yorumlanırken, baskıya ve toplumsal adaletsizliklere karşı başkaldırmanın Tanrı'nın iradesine uymak anlamına geldiği söyleniyor, okurlar buna inandırılmaya çalışılıyordu. Yetkililer özellikle Filippov'un altıncı emirle ilgili yorumlarına bozulmuşlardır, o yorumda şöyle denmektedir: "köylüler efendilerini öldürürlerse Tanrı'nın iradesine uymuş olurlar; savaşa giden herkes suçludur, özellikle Çar halkının başına geçip onları cinayet işlemeye götürürse günah işler."[21] Bu tür bir malzeme ancak köylüler, özellikle, belki de *raskolniki* arasında dağıtımı yapılmak üzere üretilebilirdi. Dostoyevski'nin bu metinden elbette haberi vardı, kompozisyonuna yardım bile etmiş olabilir.

Palm-Durov Grubu'nun üretmeyi ve dağıtmayı planladığı bir metin daha var. Pleşnev, Moskova Üniversitesi'nde bazı öğrencilere "insanlarda özbilinci harekete geçirmek gerekir," demişti, "bunun en iyi yolu da yabancı eserleri Rusçaya çevirmek, basit insanların konuşma üslubuna uyarlamak ve müsvedde halinde onları dağıtmaktır. Kimbilir, belki onları bastırmak olanağı da bulunur. Petersburg'da bu amaçla bir örgüt kuruldu... Bizler [öğrenciler] onlarla işbirliği yapmak istersek Lamen-

19 "Bir Askerin Söyleşisi", V. R. Leilina, E. A. Korolchuk ve V. A. Desnitsky'nin yayıma hazırladığı *Delo Petrashevtsev,* 3 cilt (Moskova-Leningrad, 1937-1951) içinde yayımlandı, cilt 3, s. 233-237.

20 *age.*, 250.

21 Schegolev, *Petrashevtsy,* 3: 200.

nais'nin *Paroles d'un croyant*'ıyla başlayabiliriz."[22] Lamennais'nin yapıtı toplumsal adaletsizliklere yöneltilmiş "yeni Hıristiyanlık"a özgü bir saldırıydı, Milyukov çevirisinin bir kopyasını Moskova'ya göndermeye söz vermişti. Milyukov, anlatım dili olarak ağdalı bir Kilise Slavcası kullanmış, metne sade Rusça bir başlık koymuştu – *Başkentli Antonio'nun Yeni Vahiyleri*. Harold Laski'nin bir keresinde "*Komünist manifesto*'nun lirik kopyası"[23] dediği bu çalışmanın, Rus köylülerine ilkel Hıristiyanlığın eşitlikçi köklerini hatırlatarak, onların gizli hoşnutsuzluğunu harekete geçireceği düşünülüyordu. Milyukov'un çevirisi nisan başlarında Palm-Durov Grubu'nda okundu.

Yine de birkaç hafta süren tartışmalardan sonra makalenin uyandırdığı ilk heyecan yerini bazı kuşkulara bıraktı. Bazı itirazlar öne çıktı, bunları en ateşli şekilde dile getiren kişi Mihail Dostoyevski oldu. O uzun soruşturma sırasında tutukluyken, Filippov'un, devrimci propaganda malzemesini basıp dağıtma *düşüncesine kişisel olarak karşı* çıktığını Dostoyevski'nin hiçbir yerde söylememesi dikkat çekicidir. Buna karşılık başkalarının –özellikle erkekkardeşinin– itirazlarından söz eder, *Palm-Durov Grubu tamamıyla dağılmasın diye* daha sonra bu itiraza ortak olur: "erkekkardeşim bana Filippov önerisini geri çekmezse bir daha Durov toplantısına gitmeyeceğini söyledi... Şunu fark ettim ki ... pek çokları da kardeşimin yaptığını yapacaktı... Sonunda, bir sonraki toplantıda bir araya geldiğimizde söz aldım, elimden geldiğince herkesin hassasiyetine dikkat ederek ve hafif alaycı bir üslupla konuşarak herkesi yapmak istediği şeyden vazgeçirdim."[24]

Bir edebiyat ve müzik grubu olarak kurulan Palm-Durov Grubu'nda, Speşnev'in edebiyat ve müziği gizli örgütünün eylemlerini gizlemek için bir paravan olarak kullandığını, litograf planının bu grubu kendi çıkarları için kullanma girişiminden başka bir şey olmadığını kabul edersek, o zaman Dostoyevski'nin tanıklığı ve davranışı belirli bir anlam kazanır. Speşnev'ciler Palm-Durov Grubu'nun tamamıyla dağılabileceğini fark edince, grubu bir paravan olarak kullanmaya devam edebilmek için ortalığı yatıştırma işini Dostoyevski'ye verdiler (ya da bu işi kendisi üstlendi). Soruşturma komisyonu iki kardeşi birbirinden kesin şekilde ayırıyordu. Mihail soruşturma başladıktan iki ay sonra serbest bırakıldı, gelir kaybı dolayısıyla uğradığı zarar karşılandı (oysa öteki radikaller kendilerine ödenen miktarın azlığına öfkelenmişlerdi).[25]

---

22 E. M. Feoktistov, *Vospominaniya* (Leningrad, 1929), 164; alıntı, V. R. Leikina-Svirskaya, "Revolutionaya praktika Petrashevtsev," *Istoricheskie Zapiski* 47 (1954) içinde, s. 210-211. Daha sonra güçlü bir bürokrat olan Feoktistov, Pleşnev'in seslendiği öğrencilerden biriydi.

23 Alıntı, D. O. Evans, *Social Romaticism in France, 1830-1848* (Oxford, 1951), 39.

24 Belchikov, *Dostoevsky v protesse Petrashvtsev*, 141.

25 Schgolev, *Petrashevtsy*, 3: 385. Belgeler ve öteki göndermeler için bkz. "Sledstvennoe delo M. M. Dostoevskogo –Petrashevtsa," *Dostoyevsky: materialy i issledovaniya*, yay. haz. G. M. Frindlender, I: 254-265.

Dostoyevski'nin bu gerginliği yatıştırma çabasına karşın, Filippov'un önerisi Palm-Durov Grubu'nun tarihinde bir dönüm noktası oluşturdu. Her iki ev sahibi de bu toplantılara devam etmekten giderek daha çok rahatsız olmaya başladı, Durov fazla sabredemeyip toplantıların bir başka yerde yapılıp yapılamayacağını sorduğu zaman Mombelli, belki de her şeye karşın grubu bir arada tutmak için, Speşnev'in evini önerdi. Ama, Palm-Durov Grubu Speşnev'in evinde toplanırsa, onun gizli örgütü açısından grubun artık bir yararı kalmayacaktı, bundan dolayı Speşnev kabul etmedi. Palm ve Durov'un dairesinde iki üç toplantı daha yapıldı ama hem Palm hem de Durov bir an önce toplantılara son vermek istiyordu. Petraşevski'ciler 22 Nisan 1849'da bir araya gelmeden hemen önce Palm, üyelere gelecek toplantının iptal edildiğini bildiren bir mektup yazdı. Durov da o akşam evde olmamaya özen gösterdi.

Litograf planı başarılı olmayınca Speşnev'cilerin tek başlarına hareket etmeye karar verdiklerini düşünebiliriz. Speşnev'in parasal desteğiyle Filippov, Petersburg'da çeşitli firmalara kollu pres parçaları ısmarlamaya başladı. Yetkililer kollu pres konusunu hem Filippov'dan hem de Speşnev'den öğrendiler, ikisi de bu düşüncenin kendisine ait olduğunu söyleyerek ötekini korumaya çalıştı. Dostoyevski ustaca işin içinden sıyrıldı. "Sorunuz bir *ev matbaası makinesiyle* ilgili görünüyor. Durov'larda hiç kimseden *matbaa* falan gibi bir söz duymadım; evet, ya da herhangi başka bir yerde... Filippov bir *litograf* önermişti."[26] O kollu presten bir iz bulamayan, bir matbaa kurma girişimine katılmış başka kişilerin varlığını saptayamayan komisyon bu soruşturmaya devam etme gereği duymadı. Speşnev'in gizli örgütünün varlığı hiçbir zaman saptanamadı; daha sonra Dostoyevski, Orest Miller'a, "[olayın] pek çok ayrıntısı tamamıyla dikkatlerden kaçtı; *koca bir komplo buharlaşıp uçtu*,"[27] demişti.

* * *

Petraşevski belki de Palm-Durov Grubu'nda propaganda planının tartışıldığını duymuştu. 1 Nisan toplantısında Petraşevski'nin darbe rüyası gören acilcilere karşı geniş çaplı bir saldırı başlatmasının nedeni bu olabilir. Toplumsal ve siyasal açıdan en önemli üç sorunu –sansürün kalkması, hukuk sisteminde reform yapılması, kölelerin özgürleştirilmesi olarak– anahatlarıyla ortaya koyan Petraşevski, hukuk sistemi reformunun ilk ve en acil sorun olduğunu ileri sürdü. Yapılacak mahkeme reformuyla kamuya açık duruşmaların ve jürili yargılamaların güvence altına alınmasının, altmış milyon insanın yazgısı üzerinde sevindirici etkisi görülecek ve uygulamaya konma şansı da yüksek olacaktı.

---

26 Belchikov, *Dostoevsky v protesse Petrashevtsev*, 144.

27 *Biografiya*, 90.

Dostoyevski'nin o akşam Petraşevski'nin evine ilk kez yanında getirdiği, yirmi yaşındaki ateşli genç Golovinski ayağa fırladı, ateşli bir konuşma yaptı, onun sözlerinin tam tersinin doğru olduğunu kanıtladı. Polis casusu Antonelli bile bu konuşmadan etkilendi: "Golovinski çok coşkulu konuştu, inanarak, çok etkileyici şekilde konuştu, yüreğinin sesiyle konuştuğu belliydi." "On iki milyon mutsuz insanın acısına kayıtsız kalmak insanlığa karşı işlenmiş bir günahtı, utanç vericiydi... Onlar ... her şekilde özgürlük derdindeydiler,"[28] demişti. Hükümetin toprak kölelerini özgürleştirmesi olanaksızdır, diyordu Golovinski, çünkü şu ya da bu sınıfın direnişiyle karşılaşmadan, sonuçta kendi siyasal istikrarını bozacak şekilde hareket etmeden bu işi yapamaz. Toprak kölelerinin özgürlüğü ancak "aşağıdan gelen" bir hareketle sağlanabilir.

Golovinski'nin nutkunu fırsat bilen Petraşevski söz aldı, kölelerin özgürleştirilmesinin belki de bir sınıf çatışmasına yol açacağını, bunun da askerlerin ya da rahiplerin despotizmiyle son bulacağını ileri sürdü. "Hukuk sisteminde bir iyileştirme yapmak çok daha az tehlikeliydi ve yapılabilir bir şeydi," diyerek sözünü bağladı Petraşevski. Golovinski, Petraşevski'nin sınıf savaşı konusundaki sözlerine yanıt vererek, belki de geçiş döneminde diktatörlüğün gerekli olduğunu ileri sürdü. Diktatörlük lafının edilmesine sinirlenen, Amerika Birleşik Devletleri'nin cumhuriyet kurumlarına hayran olan Petraşevski, diktatörlüğe karşı sesini yükseltecek ilk kişinin kendisi olacağını söyledi.

Bu hararetli tartışma, Speşnev çevresindeki eylemcilerle Petraşevski'nin sözcülüğünü yaptığı Fourier'ciler ya da ılımlılar arasındaki çelişkinin ortaya çıkmasına yol açtı. Genel olarak Dostoyevski ile onun çevresindeki (Speşnev Grubu'nun üyesi olarak bilinsin ya da bilinmesin) arkadaşları, o sıkıcı Petraşevski toplantılarını radikalleştirmeye, üyelerini devrimin en acil konusu olarak toprak kölelerinin özgürleştirilmesi sorununa kendilerini adamaları için harekete geçirmeye çalışıyorlardı. Bu tartışma ayrıca Dostoyevski'nin yakın çevresindeki gergin atmosferin, bu gruptaki ideolojik vargıların bir bölümünü görmemizi de sağlıyor. Onların ideolojisine göre, demokrasi kaygısı ikinci derecede bir kaygıydı, onlar –hiç de gönülsüzlük duymadan– devrimci bir diktatörlük düşüncesine kafa yoruyorlardı – kuşkusuz, Speşnev'in gizli örgütünün merkez komitesi gibi bir aygıt eliyle uygulanacak bir diktatörlük. Dostoyevski'nin nerde durduğu çok açık: Antonelli, onun Golovinski'yi desteklemek için araya girdiğini aktarıyor.

İki hafta sonra aynı konuya o ünlü Petraşevski toplantısında yeniden dönüldü; bu toplantıda Dostoyevski, Belinski'nin daha önce Palm-Durov toplantılarında zaten iki kez okuduğu *Gogol'e Mektup*'unu okumuştu. Kullanılacak taktikler konusunda yapılan kıyasıya tartışmalar sürerken Dostoyevski, Belinski'nin *Mektup*'unun

---

28 Leikina ve başkaları, *Delo Petrashevtsev*, 426.

önemini ortaya koymak için en elverişli zamanı bulmuştu. Bu mektubu Belinski 1847 yazında Gogol'ün *Seçilmiş Pasajlar*'ına –daha tam söyleyecek olursak, kitabına karşı olumsuz görüş belirten Belinski'nin görüşleri üzerine Gogol'ün yazdığı bir mektuba– yanıt olarak yazmıştı, köleliğin ahlaksal açıdan bir dakika bile katlanılamayacak bir şey olduğuna inanan Dostoyevski ve arkadaşları, kendi savlarını desteklemek için, Rusya'da köleliğe karşı kaleme alınmış en önemli iddianame olan mektubu çok etkili bir şekilde kullanmıştı.

Belinski'nin metninden sonra Dostoyevski, Gogol'ün iki mektubunu okudu, Antonelli'nin aktardığına göre, bunun etkisi müthiş oldu. "[Belinski'nin] mektubu okunurken genel bir onaylama havası içinde sesler yükseliyordu. Yastrzhemski vurucu pasajlardan sonra, 'İşte bu! İşte bu!' diye haykırıyordu. Balosoglo çılgına dönmüştü, tek kelimeyle oradakilerin hepsini elektrik çarpmış gibiydi."[29] Dostoyevski sonra mektupların kopyalarını geri aldı, Filippov'dan "[konuyu] gizli tutması"nı istedi.[30] Dostoyevski aynı zamanda metni Mombelli'ye de verdi, o da hiç zaman kaybetmeden alaydaki kâtibine ulaştırıp ondan birkaç kopyasını daha çıkarmasını istedi. Belinski'nin *Mektup*'unu Dostoyevski'nin kendine iş edinip yaydığını ve propagandasını yaptığını gösteren bu kanıt ciddi şekilde kendisine karşı kullanıldı.

Gogol'ün *Seçilmiş Pasajlar*'ı tuhaf bir kitaptır, yazdıklarına hayran olan kişilerin kafasını karıştırmaya, onları tedirgin etmeye devam eder. Bu kitapta, Rusların hayat tarzına yıllardır saldıran yergi ustasının dindarlığa yöneldiğini görürüz; ona göre, toplumsal haksızlıkların farkındalığını içerse de, her şeye karşın tek çare, bütün Hıristiyanların kendi iç dünyalarında ahlaksal yönden kendilerini geliştirmeye ve kusurluzlaştırmaya çabalamasıdır. Bu kitap (ilerici Batıcıları bir yana bırakalım, pek çok Slavcı gibi) köleliğin gerçek Hıristiyanlıkla bağdaşmayacağına inananların suratına bir şamar gibi indi. Belinski kitaba yalnızca toplumda bazı tepkilere yol açabileceği için değil, kişisel olarak kendisine hakaret edildiği için çok sinirlendi – Gogol adını bayrak yaparak savaş açtığı her şeye bir ihanet olarak. Kuşkusuz, dergi ve gazetelerde kitaba sert bir şekilde karşı çıkamazdı; ama Gogol, kitabına karşı olumusuz tepkisine şaşırdığını belirten özel bir mektup yazınca Belinski küplere binerek hakaretler yağdırdı. Herzen, Belinski'nin bu çok öfkeli sözlerinin onun son "vasiyeti" olduğunu söyledi, hatta Lenin bile, on dokuzuncu yüzyıl sonunda onun kızgınlığındaki bu coşku ve ateşliliğe hayran kalmıştı.[31]

Devrimci bir manifesto olarak ünlenmesine karşın Belinski'nin *Gogol'e Mektup*'u somut talepleri bakımından ılımlı bir mektuptur. Üstelik Belinski, Gogol'e Ütopik Sosyalizm'in yeni Hıristiyanlık ağzıyla yanıt verir, aslında bu tarihte daha "akılcı" bir ideolojinin değerleri adına bu inancın "duygusal" değerlerini terk ettiği

---

29 *age.*, 435.
30 Schegolev, *Petrashevtsy*, 3: 201.
31 Her iki alıntı da V. G. Belinski, *Selected Philosophical Works* içinde (Moskova, 1948), 529.

tahmin ediliyordu. Gogol'a "Öğretini Ortodoks kilisesi temeline dayandırmanı anlayabilirim," diyor Belinski, "despotizmin payandası, kamçısı ve kölesi olanlar hep oradan destek almışlardı; ama İsa'yı bu işe niçin karıştırdın? İsa ile herhangi bir kilise, hele hele herhangi bir Ortodoks kilisesi arasında ne gibi ortak bir yön buluyorsun? İnsanlara özgürlük, eşitlik ve kardeşlik öğretisini getiren, kendini feda ederek bu öğretiye doğruluk mührünü basan ilk kişi oydu."[32] Belinski, Rus halkının "dünyanın en dindar halkı" olduğunu söyleyen Gogol'ün bu sözüne düpedüz karşı çıkar, Rus halkı için tam tersine "son derece ateisttir" der ama bunu derken onların dininin sahici, içsel bir inanç olmaktan çok, bir boş inanç ve tören dini olduğunu söylemek ister. "Boş inanç" (dinsel törenlerin tamamıyla dışsal ve mekanik şekilde yerine getirilmesi) barbarca ve gerici bir şeydir ama Belinski sahici "dindarlık"ın ilerleme ve aydınlanmayla el ele yürüyebileceğini açıkça belirtir.[33]

Belinski'nin *Mektup*'u sosyalist anlamda da devrimci değildir; o mektupta toplumu yeni ilkeler temelinde kökten dönüştürmeye bir çağrı yoktur. Despotizme ve köleliğe karşı sert ve demokratik bir itiraz vardır yalnızca, talepleri bakımından siyasal liberalizmin ötesine geçmez. "Rusya'nın ihtiyacı olan şey," der Belinski, Gogol'e, "vaaz değildir (Rusya yeterince vaaz dinledi), dua da değildir (duaları çok tekrarladı); Rusya'nın ihtiyacı olan şey, bunca tozun toprağın, çerin çöpün arasında yüzyıllardır kaybettiği insan onuru duygusunun insanlarda yeniden yaratılmasıdır; sağduyuyla ve adaletle uyuşan haklar ve yasalardır, kilise vaazlarıyla uyuşan haklar ve yasalar değil. Bunun yerine bugün Rusya, Zenci'nin bir insan bile olmadığını iddia eden Amerika'nın büyük toprak sahiplerinin sinsice sığındıkları bir özre bile sahip olmaksızın, insanların insan ticareti yaptıkları bir ülke resmi sergiliyor." Bu yüzden Belinski için "Rusya'daki en önemli ulusal sorunlar köleliğin ve bedensel cezanın kaldırılması, en azından var olan yasalara olabildiğince katı biçimde uyulmasıdır."[34] Hayatının son döneminde Belinski'nin sözcülüğünü yaptığı "en alt düzeydeki program" işte buydu.

Dostoyevski'nin okuduğu mektubun yarattığı heyecan dalgası karşısında eli zayıflamış da olsa Petraşevski söz aldı ve bu dalganın güçlü etkilerine karşı göğüs germeye çalıştı. Hukuk sistemi değişikliğinin bütün öteki sorunlara göre daha öncelikli olduğunu bir kez daha ileri sürdü. Antonelli kendi düşünce mantığını şöyle özetledi: "Hukuk sitemi reformu ancak en yasal yollardan sağlanabilir, bunun için hükümetten, haklı bulduğu için reddedemeyeceği şeyler istenmelidir."[35] Golovonski uzlaşmacı bir çizgi izleyerek toprak kölelerinin özgürlüğünün mahkemeler –özel-

32 *age.*, 506.
33 *age.*, 506-507.
34 *age.*, 504.
35 Leikina ve başkaları, *Delo Petrashevtsev*, 3: 435.

likle batı illerindeki mahkemeler– yoluyla sağlanabileceğine işaret etti; bu konuyu daha sonraki iki toplantıda devam ettirme izni istedi. Antonelli, "Genellikle," diye yazıyor caka satar gibi, "15. toplantı, Batı'daki gazetelerin deyişiyle *très orageuse*'dü*"[36]

* * *

Avrupa'da 1848'de krallar tahtlarından indiriliyordu; yeni yeni haklar elde ediliyor, yeni özgürlükler talep ediliyordu. Dostoyevski ile bütün Petraşevski Grubu'nun tutuklanması, bağımsız düşünce sahibi kişilerin en küçük gösterilerini çarın baskı altına alma çabasının bir parçasıydı, bu düşünceler başka yerlerde patlak veren devrimlerin desteğiyle ülke içinde benzer sarsıntılara yol açabilirlerdi. I. Nikola'nın hükümdarlığının son yıllarında Rus toplumu korkudan taş kesilmiş, kımıldayamaz hale gelmişti, daha önce bağımsız bir külürel ve entelektüel hayatın var olmasına izin verilen yerlerde bunların kökü toptan kazınmıştı. Tek bir örnek verecek olursak, yeni eğitim bakanı Prens Şirinski-Şakhmatov üniversitelerde felsefe ve metafizik derslerini kaldırdı. Granovski 1850'de bir arkadaşına, "Deli olmak işten değil," diye yazıyordu, "iyi ki Belinski vaktinde ölmüş."[37]

Petraşevski'nin evindeki son toplantının yapıldığı 22 Nisan akşamını Dostoyevski Grigoryev'in evinde geçirdi, belki de onunla ve daha başkalarıyla, kollu pres konusunu konuştular. Sabah dörtte evine döndü, yattı ama biraz sonra odada hafif bir metal sesiyle uyandı. Uykulu gözlerini açtığı zaman karşısında bir bölge polis memuru ile açık mavi üniformalı, Üçüncü Şube görevlisi bir yarbay gördü – çok korkulan gizli polis. Görevli ona kibarca kalkıp giyinmesini söyledi, odası aranır, kâğıtları mühürlenirken kalkıp giyindi. En sonunda onu alıp dışarda bekleyen arabaya götürdüler, bölge polis görevlisi, subay, korku içindeki ev sahibesi, "duruma uygun aptalca bir ciddilikle çevresine bakan"[38] uşağı Ivan kendisine eşlik ediyordu. Dostoyevski evden çıkıp arabaya bindiği anda, o zamana kadar yaşadığı –bir yeraltı komplocusu olarak kısa süren çıraklık dönemi dışında– bir anlamda normal hayattan olağanüstü yeni ve yabancı bir dünyaya adım atmıştı.

Bu yeni dünyada Dostoyevski'nin duygusal ve ruhsal yetileri son sınırlarını zorlayacak, manevi ve psikolojik deneyim yelpazesi ölçüsüz derecede genişleyecekti. O zamana kadar Romantiklerin abartılı ürünlerinde okuduğu şeyler artık onun hayatının parçası olacaktı. Hapishanede yalnızlığın soğuk çaresizliğini tanıyacak; yakalanan bir avın kederini ve umutsuzluğunu hissedecek; hayatın o son değerli anına umutsuzca tutunan hükümlünün dehşet verici acısını yaşayacak; toplumun en alt

---

* Fr., "Çok fırtınalı" (ç.n.).

36 *age.*, 436.

37 Alıntı, V. I. Cheshikhin, *T. N. Granovsky i ego vremya*(St. Petersburg, 1905), 317.

38 *DVS*, I: 193.

tabakalarının arasına yuvarlanacak, serseriler ve suçlularla birlikte yaşayacak, ahlak kavramının kendileri için bir saçmalık olduğu sadistlerin ve canilerin konuşmalarını dinleyecek; bir sara krizi öncesinin esriklik "atmosferi" içinde yüceltici iç uyum anları, evreni yöneten tanrısal ilkenin içinde eridiğini hissettiği anlar yaşayacaktı. Yeniden toplum arasına döndüğü, bir yazar olarak kendini yeniden keşfetmeye başladığı zaman yazdığı şeylerin ufkunun sınırlarını artık bu yeni dünya, o dünyanın aydınlattığı ezici gerçekler belirleyecekti. Bütün bunlar onun, 1840'larda böyle bir dünyaya yalnızca Romantizmin şablonlarıyla yaklaşabildiği yıllarda ortaya koyabildiği ürünlerden, karşılaştırma kabul edilmez derecede derinlikli bir hayalgücü kapsamı içine giren ürünler vermesini sağladı.

II. KISIM

Zor Yıllar, 1850-1859

14. Bölüm

Petropavloskaya Kalesi

Senatör K. N. Lebedev, "Bütün kent," diye yazıyordu günlüğünde, "bazı gençlerin (Petraşevski, Golovinski, Dostoyevski, Palm, Lamanski, Grigoryev, Mihail ve başka pek çoklarının) tutuklanması olayını konuşuyordu, bu gençlerin sayısı, söylendiğine göre altmışı buluyormuş, kuşkusuz Moskova'yla, başka kentlerle bağlantıları ortaya çıktıkça bu sayı artabilir".[1] Tutuklanan bu genç adamların bazılarıyla iyi ilişkileri olan, onları kişisel olarak tanıyan Senatör Lebedev, İçişleri Bakanlığı'nda ikinci yetkili olarak I. P. Liprandi'ye "bizim çocuk-komplocular"dan söz etti, tek bir yanıt aldı: "Bu iş, onun düşüncesine göre son derece önemlidir, ölüm cezası verilmesi gerekir."[2]

Üçüncü Şube'nin, Yaz Bahçeleri yakınındaki o ünlü karargâhının çevresinde Dostoyevski büyük bir telaş ve hareketlilikle karşılaştı, "açık mavili adamlar sürekli kurbanları getiriyordu."[3] Tutuklular kimlik denetimi yapan görevlinin çevresine kümelenmişlerdi, görevlinin baktığı belgede adı yazılı olan gizli ajanın adını görebiliyorlardı: P. D. Antonelli. Birisi Dostoyevski'nin kulağına, bir köylü deyimi kullanarak, "İşte, büyükanne, senin Aziz George Günü'n de bu,"[4] diye fısıldadı. Rusya'da azizler takviminde 23 Nisan ilkbahardaki Aziz George Günü'ydü ama bu halk deyimi, tarihte gerilere gidildiği zaman, anlam kazanıyordu. Bunun için 1597'ye geri dönmek gerekiyordu, Boris Gudonov o tarihte, sonbahardaki Aziz George Günü'nde köylülerin efendi değiştirme hakkını kaldırmıştı.[5] İşte Rus tarihinde tam köleliğin gerçek başlangıç tarihi buydu; halk dilindeki bu deyimde, her türlü özgürlüğünü kaybeden Rus halkının bu olaya gösterdiği acıklı tepkinin anısı saklıdır. Tutuklanan Petraşevski'ciler, Rus köylülerinin yalnızca sonbahardaki Aziz George Günü'nde yararlandıkları özgürlüğü sürekli hale getirmek istedikleri için şimdi bu "berbat durum"a düşmüşlerdi.

Başka tutuklularla birlikte küçük kardeşi Andrey'in getirildiğini görünce Dostoyevski'nin şaşkınlığı iyice arttı.[6] Hepsi ilk günü, 23 Nisan gününü, Üçüncü Şube karargâhında, karargâhın çeşitli odalarında geçirdi. Öğleyin, gizli polis şefi Kont A. I. Orlov tek tek "konuklar"ını ziyaret ederek onları küçük bir nutukla onurlan-

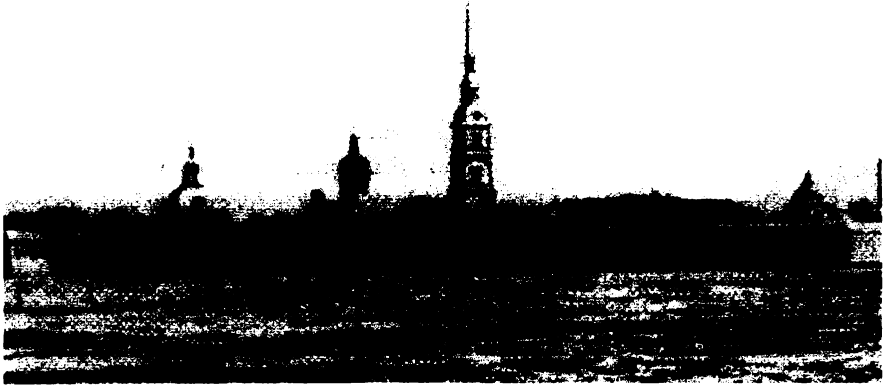
1 Alıntı, yay. haz. P. S. Schegolev, *Petrashevtsy*, 3 cilt (Moskova-Leningrad, 1926-1928), 2: 127.
2 *age.*
3 *DVS*, I: 193.
4 *age.*
5 I. Pawlowsky, *Russisch-Deutsches Wörterbuch*, 2 cilt, (Leipzig, 1974), 2: 1766.
6 A. M. Dostoyevsky, *Vospominaniya* (Leningrad, 1930) 192-193.

dırdı. Toparlanıp getirilen kişiler ne yazık ki Rus yasalarının Rus vatandaşlarına tanıdığı hakları ve özgürlükleri nasıl kullanacağını bilmiyordu, bilmemeleri için de hükümet onları söz konusu özgürlüklerden yoksun bırakmıştı. Suçları araştırılacak, daha sonra yargılanacaklardı, yazgılarını belirleyecek son karar çarın merhametine kalacaktı. Hiçbir suçlama yapılmadı ya da herhangi bir bilgi verilmedi, ne de tutukluların birbiriyle konuşmasına izin vardı.

Gece saat on bir sıralarında tek tek adlar okundu, tutuklular arabalarla o uğursuz Petropavloskaya Kalesi'ne götürüldü. Neva üzerinde bir adaya inşa edilmiş olan bu korkunç kale, yeni Sankt Pieter Burkh kentine dikilen ilk binalardan biriydi. Büyük Petro karargâhını buraya kurmuştu, toprak kölelerinden oluşan koca bir işçi ordusu Petro'nun, Fin bataklıklarının ortasında yükselen büyük ve modern bir kent kurmak gibi çılgın düşünü gerçeğe dönüştürmek için burada çalışmış, ölmüş, bu minik adacık birkaç yıl Rus İmparatorluğu'nun gerçek başkenti olmuştu. Bu adanın Romanov'ların kalesi ve kraliyet sarayı, aile üyelerinin de son istirahatgâhı olmaya devam edeceğine karar veren Petro, İsveçli-İtalyan mimarı Trezzini'ye kale arazisinin içine bir katedral inşa etmesini söyledi. Kısa zaman içinde orada Barok bir kilise yükselmeye başladı – kilisenin yüksek ve zarif çan kulesi, en tepesindeki küçük altın kubbe ve külahıyla kentin her yerinden görülebiliyordu.

Kaledeki binalar arasında, o kadar göze batmayan ama hiç de önemsiz olmayan, yüksek güvenlikli bir hapishane vardı, Petro burayı inziva ve işkence mekânı olarak kullandı, en sonunda da oğlu Çareviç İvan burada idam edildi. Daha sonra çarlar burayı, kral ailesinin hoşlanmadığı önemli ve yüksek mevki sahibi kişiler için kullanılmaya uygun buldu. *Petersburg'dan Moskova'ya Yolculuk* kitabında köleliğin dehşetini gözler önüne sermeye cesaret eden Aleksandr Radişçev'i Büyük Katerina Sibirya'ya göndermeden önce buraya hapsetmişti. Aralık İsyancıları acemice bir ayaklanmadan sonra buraya konmuş, kışlık saraya götürülüp çar tarafından kişisel olarak sorgulanmayı beklerken burada çürümüşlerdir. Hapishane, çok erken bir tarihte kötü bir üne sahip oldu, zamanla ünü daha da kötüleşti. O hapishanenin duvarlarını aşıp oradan kurtulan olmamıştı, devleti tehdit ettiği düşünülen suçları işleyenler için ayrılmış bir yerdi.

Dostoyevski tutukluluk günlerinin fiziksel koşullarını tanımlayan bir belge bırakmadı ama Andrey'in ve başka mahkûmların anılarına bakarak o koşulları kafamızda canlandırabiliyoruz. Hücreler bir kişi için büyüktü; çoğunun kubbeli bir tavanı vardı, hepsinin demir parmaklı, camları kirli pencereleri bulunuyordu, ancak tepedeki kurşunlu cam dağılmış bir ışığın içeri girmesine izin veriyordu. Geceleri hücreler ta yüksekte bir mazgal deliğine yerleştirilmiş küçük bir gaz lambasıyla aydınlanıyordu ama fitili çoğu kez cızırdar, ışık vereceğine kokardı. Andrey'in odasındaki lamba o kadar fazla kokuyordu ki, gözleri acıyan Andrey, ilk gece lambayı söndürmek için bir harekette bulunduğunda hemen ona sakın böyle bir işe kalkışmamasını söyleyen birinin sesini duydu.

10. Petropavloskaya Kalesi

Bütün hücrelerin kapılarında küçük bir gözetleme deliği vardı, mahkûmlar sürekli koridorlarda sessizce yürüyen gardiyanların gözetimi altındaydı. Hücrelerde bir portatif karyola, bir masa, bir tabure bulunuyordu, bir köşede de, Andrey'in deyimiyle, "lüzumlu demirbaş eşya,"[7] büyük bir olasılıkla bir lavabo ile konsollu lazımlık. Karyolanın üzerinde çarşafsız bir saman yatak, çuval bezinden kılıfsız bir yastık bulunuyordu; örtü olarak da asker paltosu yapmakta kullanılan kaba ve ağır yün kumaştan bir battaniye. Andrey'in odasında daha önce kalanların duvarlara yazdığı yazılar silinmişti; öteki hücrelerde uyuşuklukla ve insanı uyuşturan hüzünle savaşanların izleri hâlâ görülüyordu.

Kaleyi anlatanların çoğu nemden yakınıyor, Andrey de "insan soğuğun iliklerine işlediğini hissediyordu. Paltomla uyuyor, sıcak paltomu asla çıkarmıyordum,"[8] diye yazıyor. Öteki mahkûmlar giymek zorunda oldukları hapishane giysisini beğenmişe benzemiyorlar pek. Genelkurmay başkanlığı subaylarından olan, rahat bir ortamda yetişmiş olan P. A. Kuzmin, "mahkûm kılığını giyerken hissettiğim duyguyu hatırladıkça soğuk ürpertiler geçiriyorum," diye yazar – dünyanın en kaba kumaşından yapılmış, daha önce giyenlerin lekelediği giysiler tenine değdiği zaman elinde olmadan tiksinti duyar.[9] Soğuk dışında Andrey karanlık basınca ortaya çıkan iri farelerden de çok rahatsız olmuştu, farelerin saldırısından korktuğu için yalnızca gündüzleri uyuyordu.

Andrey'in hücresi hapishanenin öteki bölümlerinden daha harap halde olan Zotov Kalesi'ndeydi. Çünkü kalenin komutanı (*Lolita*'nın yazarının dedesinin de-

7 *age.*, 196.
8 *age.*
9 M. N. Gernet, *Istoriya tsarskoi tyurmy*, 5 cilt (Moskova, 1961), 2: 220.

desi olan) I. A. Nabokov'un kendisini ilk ziyaretinde yüzünü buruşturarak çevresine baktığını ve, "Evet, burası kötü bir yer, çok kötü, elimizi çabuk tutmalıyız," –yani mahkûmlar için yeni bir kışla inşa etmeliyiz– dediğini hatırlıyor.[10] Dostoyevski'yi en önemli mahkûmlara ayrılmış olan Alekseevski Ravelin'e vermişlerdi. Onun yaşama koşulları, I. F. Jastrzembski'nin ("orası bütün hijyen koşulları bakımından kabul edilebilir düzeydeydi, temiz hava, temizlik, yemekler, vb. hepsi iyiydi"[11] diyerek) övdüğü koşullarla hemen hemen aynıydı, erkekkardeşininkinden iyi olduğunu varsayabiliriz. Biraz parası olan mahkûmlar günde iki kez kendilerine çay getirtebiliyor, puro, sigara, tütün satın alabiliyorlardı. Ama "ne kitaba ne de kâğıda izin vardı," diye yazıyor Andrey. "Yalnız düş kurabilir, sizi nelerin beklediği konusunda kafa yorabilirdiniz."[12]

Mahkûmlar için en kötüsü sessizlik, yalnızlık, sürekli gözetleniyor olma duygusuydu. Jastrzembski, "*au secret*'ye* atılmış olduğumu düşünmek bile," diye yazar, "sinir krizleri, bayılmalar, kalp çarpıntıları geçirmeme yol açıyordu."[13] Komşu hücrelerden, koridordan derin derin göğüs geçirme, bazen ağlama sesleri duyan Akhşarumov, bunlar "sessizlik, havasızlık, yüzde yüz hareketsizlik"le birleşince, "insanın moralini bozuyor, insanda cesaret diye bir şey kalmıyordu,"[14] diye yazıyor. Petraşevski kendisine işkence yapıldığından, duvara hafif hafif vuruluyormuş gibi gizemli bir ses duyduğundan, yine duvardan gelen fısıltılar yüzünden uyuyamamaktan yakınıyordu, bu sesler şaşırtıcı bir biçimde düşüncelerini kovmuş, onların yerine geçmişti.

* * *

Araştırma komitesinin başkanı General Nabokov'du, komitede üyeler arasında General P. P. Gagarin, Kont V. A. Dolgorukov, General Ya. I. Rostovsev, General Dubelt bulunuyordu. Komisyon üyeleri genç Andrey Dostoyevski'nin yanlışlıkla tutuklandığını anlayınca, serbest bırakılması için gerekli formaliteler tamamlanıncaya kadar onu hapiste tutmaktan yanaydı ama Nabokov karşı çıktı, onu kendi karargâhına aktarttı. Hem Fyodor Dostoyevski hem de Durov, Milyukin'e "kumandandan [Nabokov'dan] ... özel bir sevgiyle" söz etmişlerdi, Nabokov "onlarla hep ilgilenmiş, elinden geldiğince koşullarını iyileştirmeye çalışmıştı."[15]

Üçüncü Şube temsilcisi Dubelt, kovuşturmaları dikkatle izliyor, sık sık iğneli ve alaycı bir edayla araya giriyordu. Petraşevski Grubu'nun bir yıldan fazla bir süredir,

10 A. M. Dostoyevsky, *Vospominaniya*, 197.
11 Schlegolev, *Petrashevtsy*, I: 149.
12 A. M. Dostoyevsky, *Vospominaniya*, 197.
* Fr. "Hücreye", (ç.n.)
13 Schlegolev, *Petrashevtsy*, I: 149.
14 N. F. Belchikov, *Dostoevsky v Petroshevtsev* (Moskova, 1971), 244.
15 *DVS*, I: 191.

kendisinin bilgisi olmadan izlendiğini öğrenince çok bozuldu, bunun kendinden gizlenmesini kişisel bir hakaret olarak aldı. Kişisel bir intikam duygusunu tatmin etmek, kendi bürokratik çıkarlarını korumak amacıyla, ordudan eski arkadaşı Liprandi ile İçişleri Bakanlığı'nın bu davaya verdiği önemin temelsizliğini göstermek için hiçbir fırsatı kaçımamasının nedeni buydu. Başka herkese karşı çok ağır konuşan Jastrzembski şöyle diyor: "Siyasal suç işlemekle suçlanan kişilere yardım etmek için birçok kez elinden geleni yaptığını biliyorum, tek bir kez olsun herhangi bir kimseyi ortadan kaldırdığını bilmiyorum."[16]

Komisyon mahkûmlarla tek tek görüştü, Antonelli'nin kendilerine verdiği bilgiler temelinde onları sorguya çekti; ayrıca Petraşevski ve grubunun öteki üyeleriyle ilişkileri konusunu içeren sorulara yazılı olarak yanıt vermeleri istendi kendilerinden. Tutuklama sırasında el konan evrakı ve belgeleri incelemek üzere oluşturulan ekipten sürekli ek bilgiler geliyordu ve elbette önemli kanıtların bazıları buradan çıktı. 26 Nisan ile 16 Mayıs arasında Dostoyevski birkaç kez sorguya çağrıldı, daha sonra kendi soruşturmasıyla ilgili Orest Miller'a biraz karışık bir öykü anlatmış: "bütün olayı"[17] anlatması karşılığında Rostovsev'in kendisine af önerdiğini. Doğru ya da değil, bu öykü Dostoyevski'nin soruşturmayı korkutucu olmanın çok ötesinde sinir bozucu olarak hatırladığına işaret ediyor.

Dostoyevski 1873'te Vsevolod Solovyev'e "Kendimi kalede bulunca," demişti, "sonumun geldiğini düşündüm, üç günlük ömrüm kaldı dedim ve – birden sakinleştim. Bak orada ne yaptım. 'Küçük Kahraman'ı yazdım – oku bak, orada hiç umutsuzluk ya da acı izi bulacak mısın? Huzurlu, güzel, iyi şeyler düşledim, bu ne kadar uzun sürerse o kadar iyiydi." Dostoyevski'nin sağlığının yanı sıra ruh hali, kendisinin daha sonra hatırladığından daha nazik durumdaydı. Ama cesaretini kaybetmeden mahpusluğun zorluklarına dayanmak için deposunda hiç ummadığı gücün kaldığını görmüştü, olayla ilgili anısına egemen olan duygu işte bu kendine hâkim olma duygusuydu.

20 Haziran'da kaleden yazdığı ilk mektubunda Dostoyevski, Andrey'e Moskova'daki Kumanin'lere yazmasını, kendisi için, Mihail'in ailesi için yardım istemesini söylemişti. Yine en önemlisi, *Oteçestvennye Zapiski*'nin son sayısını görmek istemesiydi. "Romanımın üçüncü kısmı yayımlanıyor ama ... provaları bile görmedim ... romanımın biçimini bozdular mı acaba?"[18] Dostoyevski içinde bulunduğu zor durumdan ziyade bu sorunla ilgilenir görünüyor ve henüz herhangi duygusal bir rahatsızlık işareti yok. Petraşevski Grubu'nun başka bazı üyeleri geçmek bilmeyen aylar içinde sorgulamalar sürerken dağılmaya başladılar.

Temmuz başında mahkûmlara dışarıdan kitap getirtme, dışarıyla mektuplaşma izni verildi. Mihail bu tarihten önce serbest bırakılmıştı, Dostoyevski'nin ona yaz-

---

16 Schlegolev, *Petrashevtsy*, I: 160-161.

17 *Biografiya*, 106-107.

18 *Pis'ma*, 4: 258-259; 20 Haziran 1849.

dığı mektuplardan fiziksel koşulları ve ruh durumuyla ilgili bilgiler öğreniyoruz. "Sağlığım iyi," diye yazıyor 18 Temmuz'da, "tek sıkıntım hemeroidlerim ve *crescendo* yapan sinirlerim. Eskisi gibi sinir spazmları geçirmeye başladım, iştahım yok, çok az uyuyorum, uyuduğum zaman kötü rüyalar görüyorum. Yirmi dört saat içinde ancak beş saat falan uyuyor ve her gece aşağı yukarı dört kez uyanıyorum."[19] Bir ay sonra şöyle yazıyor: "Bir aydır hintyağıyla yaşıyorum, beni hayatta tutan o. Hemeroidlerim çok kötüledi, göğsümde daha önce hiç olmamış bir ağrı var. Dahası, özellikle geceleri, kolay etkilenebilirliğim artıyor; uzun ve çirkin rüyalar görüyorum, bu da yetmezmiş gibi, son günlerde hücrenin tabanı sanki şişip iniyormuş gibi geliyor bana, odamda sözcüğün tam anlamıyla sanki bir geminin kamarasındaymışım gibi oturuyorum. Bütün bunlardan anladığıma göre sinirlerim laçka olmak üzere."[20] Eylül ortasında Mihail'e sağlığının düzelmediğini, korkuyla sonbaharın gelişini beklediğini, ama cesaretini kaybetmeyi reddettiğini yazıyor: "Tek isteğim sağlıklı olmak," diyor, "herhalde *iyi durumda olmak yalnızca benim kendime bağlı.* İnsanda sonsuz bir dayanıklılık ve canlılık deposu var; böyle büyük bir deponun var olduğunu gerçekten bilmiyordum ama artık deneyimlerimden biliyorum."[21]

Okunacak bir şeyler getirtme izni verilir verilmez Dostoyevski hiç fark gözetmeden bulabildiği her şeyi okudu ama Mihail'e yazdığı mektuplarda sözünü ettiği şeyler yalnızca *Oteçestvennye Zapiski*'de yayımlanan yeni şeylerdi – çoğunluğu çeviri. Bu ("sansür terörü dönemi" olarak bilinen) dönemde Rus edebiyatı uzun süredir hiç tanımadığı şiddette bir sansürle susturuldu, çok az yazar biraz olsun kışkırtıcı sayılabilecek bir şeyler söylemek istiyordu. Sansürü daha da sıkılaştırmak için kurulmuş özel bir komisyona başkanlık eden gerici Kont Buturlin, "İncil bu kadar yaygın olmasaydı onu da yasaklamak gerekecekti, demokrasi havası yaydığı için,"[22] sözüyle tanınıyordu. Yine de Dostoyevski yazmaya çalışıyordu. İlk mektubunda Mihail'e, "Üç öykü ile iki roman düşündüm," diye yazıyor, "birini şu anda yazmaktayım ama çok fazla çalışmaya korkuyorum."[23] Bir sonraki mektubunda nedenini açıklıyor: "Geçmişte benzer gerginlik halleri yaşadığımda bunlardan yazmak için yararlanıyordum –o durumdayken her zaman daha çok ve daha iyi yazabiliyorum– ama şimdi sıfırı tüketmemek için kendimi tutmak zorundayım."[24]

Hapishanede Dostoyevski'nin tamamladığı tek tasarı, şimdi "Küçük Kahraman" adıyla bildiğimiz o sevimli öyküydü. Dostoyevski Sibirya'ya gönderildikten sonra

19 *age.*, I: 124; 18 Temmuz 1849.
20 *age.*, 126; 27 Ağustos 1849.
21 *age.*, 127; 14 Eylül 1849.
22 P. V. Annenkov, *The Extraordinary Decade*, yay. haz. Arthur P. Mendel, çev. Irwin R. Titunik (Ann Arbor, Michigan, 1968), 243.
23 *Pis'ma*, I: 124; 18 Temmuz, 1849.
24 *age.*, 126; 27 Ağustos, 1849.

öykü Mihail'e verilmişti, sekiz yıl sonra *Oteçestvennye Zapiski*'de imzasız olarak yayımlandı. Olay, Dostoyevski'nin pek ender olarak elini sürdüğü bir dünyada geçer: Kendi arazilerindeki malikânelerinde yaşayan zengin toprak sahiplerinin dünyası – Turgenyev ile Tolstoy'un dünyası. Öykü tamamıyla kişiseldir, Dostoyevski'nin yazdığı şeyler içinde yalnızca anlattığı gençlik tutkularının "normalliği"yle dikkat çeken psikolojik bir öykücüktür. Yine de esas entrika –oğlanın sevgilisine taparcasına hayran olması– kayda değer bir şeydir, çünkü oğlanın aşkı acı çeken birine yardım etmek ve bir sırrı saklamak için kendini feda etmeye dayanır. Bu özel zamanda Dostoyevski kendisini buna benzer bir durumda görüyor olamaz mı?

Dostoyevski'nin –tam olarak adı konmamış suçlamalara yanıt verme, sorgucularının kuşkularını dağıtma çabasıyla– neler yazdığını ve söylediğini incelerseniz, elinden geldiğince kendisini korumaya çalıştığını açıkça görürsünüz; ayrıca bu çabayı başkaları adına gösterdiğini de görürsünüz. "Sibirya'ya gittiğim zaman," diye yazdı daha sonra, "hiç değilse soruşturma sırasında namuslu davranmanın avuncuyla gittim, suçumu başkalarının üzerine yıkmadım, hatta yeminli ifademde başkalarını sıkıntıdan koruyabilme olanağını gördüğüm zaman kendi çıkarımı düşünmedim. Kendimi tuttum, her şeyi itiraf etmedim, etmediğim için de çok fena şekilde cezalandırıldım."[25] Dostoyevski'ye ceza veren askeri ve sivil üyelerden oluşan mahkeme, cezanın sertliğini sanığın pişmanlık belirtisi gösterip göstermediğine ya da bilinmeyen bazı gerçekleri itiraf edip etmediğine göre ayarlıyordu, Dostoyevski ikisini de yapmadı.

* * *

Soruşturma komisyonu için Dostoyevski'nin kaleminden çıkmış en önemli belge, "Açıklama" adlı belgeydi, 6 Mayıs tarihli ön soruşturmadan sonra hemen yazıp teslim etmesini istemişlerdi. Hiçbir zaman herhangi bir resmi suçlamada bulunulmamasına karşın, sorulan sorular hangi nedenle gözaltına alındığına işaret ediyordu. Benzer şekilde o da, eylemlerinin kuşkulu ya da yıkıcı olduğu düşünülen yanlarının bir suç unsuru taşımadığını kanıtlayacak şekilde açıklama girişiminde bulunuyordu. Petraşevski'yi sürekli boş işlerle uğraşan, tuhaf ve eksantrik bir kişi olarak, herhangi gerçekçi bir açıdan ciddiye alınamayacak, devlet için tehlike oluşturmayan bir kişi olarak tanımlamış. Dostoyevski'nin böyle bir harekete katılmasının da zararsız olduğu anlamı çıkıyordu buradan.

Dostoyevski Palm-Durov Grubu'yla ilgili hiçbir şey söylemedi, çünkü onların varlığı henüz bilinmiyordu. Petraşevski toplantılarında yalnızca üç kez, o da siyasal olmayan konularda söz aldığını iddia ederek kendisinin "özgür düşünce"si, "liberallik anlayışı" olarak kabul edilebilecek şeylerde suç bulunmadığını kanıtlama

25 *age.*, 178; 24 Mart 1856.

girişiminde bulundu. Petraşevski yargılamaları tarihinde, kayda geçmiş en tuhaf savunma metninde, Dostoyevski ağzından çıkmış olabilecek tahrik edici her türlü sözün, herhangi bir şekilde rejime karşı düşmanlığını kanıtlayamayacağını, uygar bir ülkenin (!) vatandaşları olarak sahip oldukları hakların koruyucusu olması gereken yönetime duyduğu güvenin bir işareti olarak görülmesi gerektiğini ileri sürdü. "Düşünce açıklama korkusunu her zaman çok çirkin buldum, yönetimin bunu çok daha çirkin bulması olasılığı vardır... İnsan, düşüncesini açıklamaya korkuyorsa yasanın bireyi yeterince korumadığını düşünüyor demektir, içi boş bir sözcük, düşüncesizce söylenmiş bir cümle yüzünden canına okunabileceğine inanıyor demektir."[26] Dostoyevski'nin böyle bir akıl yürütmeyi acı bir alaycılıkla dile getirmediğini düşünmek olanaksızdır; hiç kimse I. Nikola'nın hükümetinin vatandaşlarının korkunç sessizliğini kendilerine bir *hakaret* gibi gördüğüne, toplumsal ve siyasal konularda düşüncelerini daha bağıra çağıra dile getirmelerini istediğine inanmaz!

Dostoyevski kendisine yöneltildiğine inandığı daha somut suçlamaları da yanıtlamaya çalıştı, bunu yaparken de kendi görüşlerinden söz etti, konuşması sırasında belli düşünce kalıplarının sürekli yinelendiğine bakınca, bunların onun sahici kanıları olduğuna inanma hakkını kendimizde buluyoruz. "Batı'da," diye yazar, "korkunç bir manzara görüyoruz... Şeylerin eski düzeni çatırdıyor, parçalanıyor."[27] "Batı'daki devrim," ona göre, "dünyanın o bölgesindeki çağdaş bunalımın getirdiği *tarihsel bir gereklilik*"tir.[28] Böylece Dostroyevski'nin kafasında bir bunalımın, bir yıkımın, bir kıyamet gününün eşiğinde olan Avrupa imgesi zaten oluşmuş durumdadır, Rusya ile Avrupa'yı kesin bir çizgiyle birbirinden ayırır, kafasında sürekli bir düşünce öğesi olarak kalan bir şeydir bu. Kendi baba yurdu için böyle bir devrimi "tarihsel bir gereklilik" olarak gördüğünü kesin şekilde reddeden Dostoyevski, "benim gözümde Rusya'da cumhuriyetçi bir yönetim düşüncesinden daha saçma bir şey olamaz,"[29] diye yazar. Dostoyevski'nin otokratik yönetime hiçbir itirazı yoktu; Fourier gibi, çeşitli hükümdarları kendi ülkelerindeki Falanjist evlerini desteklemeye çağıran ama yanıt alamayan ilk dönem Ütopik Sosyalistlerinin çoğunun da yoktu. Dostoyevski otokrasiye karşı bir komploya karıştıysa, bunun nedeni, kölelik nefretinin ikincil kaygılarını bir kenara itmesine yol açacak oranda artmasıydı.

Walter Scott'ın *Ivanhoe* adlı romanında popülerleştirilen bir imgeye dayanan ve yetkisini Romantik tarihçi Augustin Thierry'den alan Dostoyevski, Avrupa tarihini gücünü "yabancı bir uygarlıktan –işgal, güç ve baskı uygarlığından– alan bir otorite ile toplum arasında" bin yıl sürmüş "inatçı bir mücadele"[30] olarak tanımlar. Rusya'da böyle

26 Belchikov, *Dostoevsky v Petrashevtsev*, 98.

27 *age.*, 100

28 *age.*, 101.

29 *age.*, 100.

30 *age.*, 101.

bir sorun yoktur, Rusya'da yerli otokrasi ülkeyi pek çok kereler kölelikten ve kaostan kurtarmıştır. "Yalnızca otokrasinin çabalarıyla Rusya iki kez kurtulmuştur," diye yazar Dostoyevski, "birincisinde Tatarlar'dan, ikicisinde Büyük Petro'nun reformlarıyla kaostan kurtulmuştur; Rusya'nın keskin bir viraj alıp yepyeni bir hayata geçmeye göğüs gerebilmesi, ancak kaptan pilota duyduğu samimi ve çocuksu güvenle mümkün olmuştur."[31] Egemenlik süren çarların Hızır gibi ülkenin imdadına yetiştikleri inancı, onun daha sonra söylediklerinde de pek çok kereler tekrarlanacaktır.

Gerçekten de bir çar ülkeyi kölelik belasından kurtarmak istese, Dostoyevski ona seve seve kucak açardı. "Reform gerekiyorsa," diye yazar, "bu reformların bu dönemde çok daha güçlendirilmiş bir otoriteden gelmesi gerekir; yoksa bu işin bir devrimle halledilmesi gerekecektir. Rusya'da ayaklanma sevdalısı insanların bulunacağını sanmıyorum. Bugüne kadarki ünlü örnekler hatırlanıyor ama o isyanlar çok eskiden oldu."[32] Gerekli özgürleştirici değişiklikler yapılmadıkça yeniden fitili ateşlenebilecek isyanlara kılavuzluk eden o kanlı Pugaçev ve Stenka Razin İsyanlarına Dostoyevski'nin yaptığı bu uğursuz gönderme, yargıçlarını inandırma hesabıyla yapılmamıştı pek. Ama "yukardan gelecek" reform umudu 1848'den sonra hiç kalmayınca, işte bu tür akıl yürütmeler, Dostoyevski'nin Speşnev önderliğinde düzenlenmiş umutsuz bir harekete katılmaya razı olmasına yol açmıştı. Dostoyevski sonuç olarak şöyle yazıyor: "Ne dediğimi hatırlıyorum, bunları birkaç kez tekrarlamıştım, Rusya'da, değerli olan ne varsa, Büyük Petro'yla başlayarak, şaşmaz şekilde hep yukardan, kraldan gelmiştir; bugüne kadar inatçılık ve bilgisizlik dışında aşağıdan gelen bir şey olmamıştır. Bu düşüncemi beni tanıyanlar iyi bilir."[33]

Dostoyevski'nin kendisine karşı yapıldığını bildiği en ciddi suçlama, bir zamanların eleştirmeni Belinski'nin kol kanat gerdiği tahtın, devletin ve kilisenin bütün kurumlarına karşı aynı derecede öfke içeren *Gogol'e Mektup*'unu yüksek sesle okumasıydı. Dostoyevski karşılıklı mektupları tam anlamıyla yansız bir tavırla okuduğunu iddia etti, bu bomba gibi patlayıcı mektuba gösterdiği ilginin suç olmadığını kanıtlamanın yolu olarak, kendisine yapılan saldırıyı önlemek için zamanının en tanınmış radikaliyle kendi kişisel ilişkilerinin resmini çizmeye çalışır. "Edebiyata hak etmediği tikel bir anlam vermeye çabaladığı için onu eleştirdim," diye yazar, "edebiyatı ... *yalnızca gazete haberi gerçeklerine* ya da rezaletlerin betimlemesine indirgediği için", " 'Sokakta gelen geçen herkesi yakaladığın ... ona zorla vaaz vermeye,

31 *age.*
32 *age.*
33 *age.* Annenkov 1840'lar için şunu yazar: "Hem edebiyat hem de bizim işlenmiş zihinlerimiz, halkın yurttaşlık haklarına sahip olmadan yaşaması, başkalarının çıkarlarına hizmet etmesi mukadder kılınmış insanlardan oluşan bir tüzellik olduğu düşüncesini çoktan terk etmişti ama halkı, hiçbir fikri olmayan, kafasının içinde en küçük bir düşünce taşımayan, uygarlıktan yoksun bir kitle olduğu düşüncesini asla terk etmemişti." Anennkov, *Decade,* 134.

ona akıl yürütmeyi öğretmeye başladığın zaman onların canını felaket sıkıyorsun,' dedim, Belinski bana kızdı, önce soğuk durdu, daha sonra bana resmen savaş açtı, öyle kavgalaştık ki hayatının son yılı süresince birbirimizi hiç görmedik."[34]

Mektubun kendisiyle ilgili olarak Dostoyevski şunları yazıyor: "Hiç kimseyi herhangi bir şey yapmaya kışkırtmayacağından çok emindim, bir çeşit edebi değerden yoksun olmamasına karşın... O mektuptaki abartmaların bir tekine bile katılmıyorum."[35] Dostoyevski, Belinski'nin sert saldırılarını temelde onayladığını saklamak için bu zayıf yalanlamanın ötesine geçemezdi. Burada ilk ve son kez durumun tehlikeli olduğunu kabul ediyor, daha dikkatli olmadığı için pişmanlığını dile getiriyor: "Hata ettiğimi ancak şimdi anladım, o mektubu yüksek sesle okumamam gerektiğini."[36]

"Açıklama"sını bitirirken Petraşevski ile ilişkileri konusuna dönüyor ("Petraşevski'nin sırları konusunda kesinlikle hiçbir şey bilmiyorum."),[37] komisyonun yararına olacağını düşündüğü Fourier'cilik tartışmasına atlıyor. "Fourier'cilik, onun dışında her tür Batı sistemi, bizim topraklarımıza öylesine aykırıdır, bizim koşullarımızla öylesine bağdaşmazdır, bizim ulusumuzun yapısına o kadar yabancıdır ki –öte yandan, proletarya sorununun her ne pahasına olursa olsun çözülmekte olduğu Batı'da gelinen noktanın bir ürünüdür– hiç proletaryası olmayan bizler arasında şu anda Fourier'ciliğin amansız bir zorunluluk olması çok komik kalır."[38] Burada yazdığı şeyler, daha önce gördüğümüz gibi, Palm-Durov toplantılarında serbestçe söyledikleriyle tam olarak çakışıyor. Dostoyevski ayrıca daha sonra Ütopik Sosyalistleri tanımlarken kullanacağı *renk tonunu* da bulmuştur: Yergi ve gülünçlemeye başvurmadan onların portrelerini çizmeyecektir asla.

* * *

Haziran ayı geldiğinde komisyon, Petraşevski Grubu'nda neler olup bittiği konusunda epeyce şey öğrenmişti, Palm-Durov Grubu'nun varlığından, o grubun yasak metinleri yasadışı bir şekilde dağıtmak için litografla basma planından haberdar oldu. Dört kez daha sorguya çağrılan, eline yeni bir soru listesi verilen Dostoyevski, tehlikeli tuzaklar arasından, o tuzakların hiçbirine düşmeden geçmek zorundaydı, onun nasıl apaçık yalan söyleme kapanına kısılmamaya ya da bilgi saklıyormuş gibi görünmemeye, kendisine ya da başkalarına ilerde zarar verecek bir şey söylememeye çalıştığını izleyebiliyoruz. Gençlik arkadaşı Golovinski'nin toprak kölelerini özgürleştirmek için devrimi savunduğunu ya da yeni bir hükümete geçmeden ön-

---

34 Belchikov, *Dostoevsky v protsesse Petrashevtsev*, 105.

35 *age.*, 105-106.

36 *age.*, 106.

37 *age.*, 109.

38 *age.*, 111-112.

ceki karışıklık döneminde "devrimci bir diktatörlük" öngördüğünü inkâr etti. Bu tür sorulara verdiği bütün yanıtlar kaçamaklıydı ya da sorunu büsbütün karmaşık hale getirecek etkileyici laf kalabalığından oluşuyordu. General Rostovtsev'in bir tanık olarak Dostoyevski'nin "zeki, bağımsız, kurnaz ve inatçı,"[39] olduğunu söylemesinde şaşılacak bir şey yok.

Bütün davalıların son sorgulaması, davayı hükme bağlamak üzere atanmış askeri – sivil mahkemenin önünde yapıldı. Ekim ortasında tutuklular tek tek mahkemenin huzuruna çağrıldı, (sivil yasalara göre çok daha katı olan) askeri yasalalara göre yargılanacakları kendilerine bildirildi, tanıklık ifadelerine yazılı olarak eklemek istedikleri bir şeyin olup olmadığı soruldu. Petraşevski'cilerin bazıları, kendilerini küçük düşürecek şekilde, yetkililerin merhametine sığındıklarını söylemek için bu fırsatı kaçırmadı. Bir örnek vermek gerekirse, Akhşarumov şöyle yazmıştı: "Yaptığım her şeyden pişmanım, özür diliyorum, hak ettiğim cezadan kurtulmak için yazmıyorum bunları, bütün yüreğimle pişmanlık duyduğum için yazıyorum; Yüce Hükümdarım olarak size karşı kendimi çok suçlu hissettiğim için, bir Hıristiyan ve tebaanız olarak af dilemeyi bir borç biliyorum. Bağışlayın beni, efendim, duyduğum pişmanlık dolayısıyla ve babamın hizmetlerinin anısına beni bağışlayabilirseniz."[40]

Dostoyevski yine de sonuna kadar suskunluğunu, dik duruşunu korudu, bambaşka bir tarzda yanıt verdi: "Savunmama yeni bir şey ekleyemeyeceğim," diyor, "belki de yalnızca hiçbir zaman önceden tasarlanmış kötü bir niyetle hükümete karşı hareket etmediğimi söyleyebilirim. Belinski'nin mektubunu okumak gibi, yaptığım şeylerin çoğunu düşüncesizlik yüzünden, nerdeyse rasgele yaptım."[41] I. Nikola'nın hükümetinden nefret etmiyordu Dostoyevski, o korkunç kölelik kurumundan nefret ediyor, ölesiye tiksiniyordu.

Soruşturma komisyonu 17 Eylül 1849'da işini tamamladı. Askeri-sivil mahkeme 16 Kasım'da kararını verdi, aralarında Dostoyevski de olmak üzere, on beş sanık kurşuna dizilme cezasına mahkûm edildi; ötekilere ağır hapis ve sürgün gibi daha hafif cezalar verildi. Daha sonra bu karar incelenmek üzere yüksek askeri mahkemeye, Temyiz'e gönderildi, Temyiz adli bir hata yapıldığını ileri sürüp askeri-sivil mahkemeninkinden daha sert bir karara vardı. Askeri mahkemeler yasasına göre bütün sanıklara eşit şekilde kurşuna dizilme cezası verilmeliydi. Yüksek mahkeme Dostoyevski dosyasını da inceledi. Başlangıçta Dostoyevski, Belinski'nin mektubunu yüksek sesle okuduğu, dağıttığı, Grigoryev'in "Bir Askerin Söyleşisi"ni yetkililere ihbar etmediği için mahkûm edilmişti. Şimdi buna bir üçüncü suç ekleniyordu: "Kollu bir ev matbaasıyla hükümet aleyhtarı metinleri basıp dağıtma görüşmelerine katılmak."[42]

39 *age.*, 86.
40 Schlegolev, *Petrashevtsy*, 3: 164.
41 Belchikov, *Dostoevsky v protsesse Petrashevtsev*, 176.
42 *PSS*, II: 189-190.

Yasanın sertliğini kanıtlayan Temyiz, daha sonra çardan merhametini göstermesini istedi. İdam yerine daha hafif mahkûmiyetler liste halinde çarın incelemesine sunuldu, çar da bu isteği kabul etti. Nikola'nın mutlak güce sahip ama merhametli bir yönetici rolü oynamayı sevdiği biliniyordu, Senatör Lebedev kendi gazetesinde, bir sır verir gibi, belki de Temyiz'in Nicola'ya bağışlayıcılığını bol bol kullanma olanağı vermek için önerilen cezaları arttırdığını söylemişti.[43] Gelgelelim Petraşevski'ye hiç merhamet gösterilmedi, ömür boyu sürgün ile madenlerde çalışma cezası olduğu gibi onaylandı. Oysa Nikola (hepsinin değilse bile) mahkûmların çoğunun mahkûmiyet sürelerini kısaltmıştı.

Dostoyevski'ye başlangıçta doğrudan idam cezası yerine sekiz yıl kürek mahkûmiyeti verilmişti, daha sonra cezası dört yıla indirildi, o dört yıldan sonra belirsiz bir süre Rus ordusunda hizmet verecekti. Bu hükmü Dostoyevski çar tarafından kişisel olarak kendisine yapılmış bir lütuf sanıyordu (Durov'a da aynı ceza verilmişti). Kürek cezasına çarptırılan bir sanık bütün vatandaşlık haklarını kaybeder, cezası tamamlandıktan sonra bile bu hakları geri alamazdı ama Dostoyevski'ye hakları askerlik hizmeti yoluyla hemen geri verilecekti. Dostoyevski bir hükümlüye vatandaşlık haklarını geri alma izninin ilk kez verildiğine, bunun da "kendisinin gençliğine ve yeteneğine acıyan İmparator I. Nikola'nın iradesiyle" mümkün olduğuna inanıyordu.[44] Bu doğru muydu değil miydi, bilmiyoruz ama daha sonra Dostoyevski'nin niçin I. Nikola lehine bazı sözler söylediğini anlıyoruz.

Davayla ilgili son tasarruf 21 Aralık'ta yapıldı. Yasaya göre imparatorun lütfuyla ölüm cezası hafifletildiği zaman yalandan bir idamın sahnelenmesi gerekiyordu ama bu tören genelde yalnızca bir formaliteden oluşurdu. Oysa bu kez çardan çok açık bir talimat gelmedi, idam için bütün hazırlıklar yapılacak, daha sonra mahkûmlara hayatlarının bağışlandığı söylenecekti. Nikola kendi kuruntularının kurbanı olan, saf saf idamı bekleyen yükümlüler üzerinde olabildiğince büyük bir etki yaratmak için olayları orkestra şefi gibi yönetti. Böylece Dostoyevski bir adım sonra ölümün kapısından içeri girecekken, mucize eseri mezardan geri dönmek gibi olağanüstü bir deneyim yaşamıştı.

* * *

Ekim ayında sorgulanmalar tamamlandıktan sonra, kendilerinin durumuyla ilgili neler görüşüldüğü konusunda hiçbir şey bilmiyorlardı. O kasvetli günler ölümcül bir tekdüzelik içinde geçti. "Mahpusluğum şimdiden sekiz ayı bulmuştu," diye yazar Akhşarumov anılarında. "Kendi kendime konuşmayı bırakmıştım, odada kurulmuş makine gibi dolaşıyordum ya da tam bir hareketsizlik içinde yatakta yatı-

43 V. I. Semevsky, "Sledsvie i sud po delu Petrashevtsev," *Russkie Zapiski,* 9-11 (1916), II: 31.
44 Miller, *Biografiya,* 115.

yordum."[45] Yine de 22 Aralık sabahı mahkûmlar kalenin koridorlarında alışılmamış bir hareketliliğin var olduğunu fark ettiler, oysa kalenin ölümcül sessizliğini yalnızca kilise çanlarının sesi bozardı. Hücresinin penceresinden dışarı bakan Akhşarumov avluda arka arkaya dizilmiş arabalar gördü – öyle çok araba vardı ki, gerçekten, sanki araba kuyruğunun ucu görünmüyordu. Birden o arabaların çevresini atlı polis bölüklerinin kuşattığına tanık oldu. Ancak o zaman o hareketliliğin Petraşevski davasıyla ilgili olabileceği aklına geldi, 'mahpusluğun bezginliğinden kurtulacağım günü görebileceğim demek ki', diye düşündü.

Bu arada hücrelerin kapılarını açan gardiyanların seslerini duydu. Sonunda sıra kendisininkine geldi, tutuklandığı zaman üzerinde bulunan giysileri –hafif ilkbahar giysilerini– kalın çoraplarla birlikte kendisine verdiler. Giyinmesini söylediler ama sorduğu soruya kaçamak bir yanıt verip acele etmesini emrettiler. Onların eşliğinde hücreden çıktı, koridorlardan geçip dışarıda bir verandaya çıktı, onu hemen verandaya yanaşan iki kişilik kapalı bir arabaya bindirdiler, refakatçi olarak bir asker de arabaya bindi. Akhşarumov arabanın buz kaplı camından dışarıyı göremediği için araba hareket etmek üzereyken tırnağıyla camı kazıdı, sabahın erken saatinde kentin sokaklarında ilerlerken ancak yeni uyanan kentin donuk görüntüsü bir an gözüne ilişti.

Hiç bitmeyecekmiş gibi görünen bu yolculukla ilgili Dostoyevski'nin duygularının öyküsünü bilmiyoruz ama başkalarının anlattıklarına benzer şeyler yaşamış olsa gerekir. Oradan ayrılmanın, bu ayrılışın işaret edebileceği şeylerin heyecanı canlandırıcı, neşelendirici bir etki yaratmıştı. Petraşevski Grubu'ndan tek kişi bile idam cezasına çarptırılacağını düşünmemiş, bunu gösteren kanıtlar var; devrim silahı olarak şiddetin kullanılmasını öneren o alaycı Speçnev bile Orest Miller'a idam mangasının karşısına gönderileceğinin aklının ucundan bile geçmediğini söylemişti.[46]

Akhşarumov'un hesabına göre yolculuk otuz dakika sürmüş, otuz dakikanın sonunda araba durmuş, kendisine inmesi söylenmişti. "Çevreme baktığım zaman ... Semenovski Meydanı'nı gördüm. Yeni yağmış olan karla kaplıydı, askeri birlikler bir karenin dört kenarını oluşturacak şekilde dizilmişti. İki uzak uçta toplanmış insanlar bize bakıyordu, ortalık sessizdi, sakin bir kış günü sabahıydı, yeni doğmuş olan güneş, kesif bulutların pusunun gerisinde, ufukta güzel bir küre gibi parlıyordu."[47] Sekiz aydır hiç görmediği güneşi görmek Akhşarumov'un içinin mutlulukla dolmasına yol açtı, bir an nerede olduğunu unuttu. Ama birisi kabaca dirseğinden tutunca kendine geldi, o kişi onu ileri itti, ne yöne yürümesi gerektiğini söyledi. İşte o zaman bir karış karın içinde durduğunu, ince giysilerle üşüdüğünü fark etti.

---

45 *DVS*, I: 223.

46 *Biografiya*, 117.

47 *DVS*, I: 226.

Yine ancak o zaman kendisinin biraz solunda, alanın tam ortasına inşa edilmiş şeyi gördü – 6 metreye 9 dokuz metre büyüklüğünde, dört ayaklı bir iskele siyah bürümcük perdeyle kapatılmıştı, yerden iskeleye çıkan bir merdiven vardı. Ama karın içinde bir araya toplanan, uzun bir ayrılıktan sonra birbirlerini heyecanla selamlayan arkadaşlarına bakmak onun daha çok ilgisini çekmişti. Onlara yaklaştığı zaman en çok dikkatini çeken şey, çok iyi tanıdığı arkadaşlarının yüz çizgilerinde meydana gelen korkunç değişiklik olmuştu: "Yüzleri incelmişti, yorgun, soluk ve süzgündü, bazılarının sakalları, saçları kesilmemişti. Speşnev'in yüzü özellikle beni çok şaşırttı; yakışıklılığı, canlılığı, dört dörtlük sağlığıyla o ötekilerin içinde her zaman göze çarpardı. Eskiden yuvarlak olan yüzü uzamıştı; hastalıklı, sarı bir renk almıştı, avurdu avurduna geçmiş, gözleri çökmüş, gözaltları morarmıştı, yüzünü uzun saçları ile fazlaca uzamış kocaman sakalı çerçeveliyordu."[48]

Yeniden bir araya gelme anının sevinci bir generalin yüksek sesiyle yarıda kesildi, general atıyla yanlarına yaklaştı, susmalarını söyledi. Sivil bir kamu görevlisi o sırada hükümlüleri adlarının okunuş sırasına göre dizmeye başaldı, Petraşevski ile Speşnev listenin en başındaydı. Kamu görevlisinin yerini, elinde haç taşıyan bir rahip aldı, orada toplanmış mahkûmlara açıklamada bulundu: "Bugün davanızın adil sonucuna katlanacaksınız – arkamdan gelin."[49] Tek sıra olmuş mahkûmların başına geçip onlarla birlikte yapı iskelesine doğru yürüdü ama sıraya dizilmiş bütün birliklerin önünden geçirerek yaptı bu işi. Petraşevski Grubu'ndaki kişilerin bazıları, alanın çevresine dizilmiş Petersburg alaylarında subaydı, bu manevranın amacı askerlere, itaatsiz üstlerinin ne sefil durumlara düştüklerini göstermekti. Mahkûmlar karların içinde tökezleyerek yürürken, yeniden sohbet etmeye başladılar, dikkatlerini yapı iskelesinin bir yanında yerden yukarıya doğru yükselen gri kazıklar çekti. Bunlar ne içindi? Acaba o kazıklara bağlanıp vurulacaklar mıydı? Tabii ki hayır ama ne olacağını kimse bilemezdi – belki de hepsi hapishaneye gönderilecekti. Mahkûmlar merdivene yaklaşırken konuşulanlardan Akhşarumov'un kulağına çalınan parçalar bunlardı.[50]

Sahanlığın üzerine çıkınca adamlar mahkûmları yeniden karıp sahanlığın iki başına ikişerli bir sıra halinde dizdiler. Mombelli ile yan yana düşen Dostoyevski, sanki sırasıymış gibi, saçma bir şey yapıp hapishanede yazdığı öykünün planını heyecan ve gerginlik içinde ona anlattı. Birden meydan hazırola geçen askerlerin çıkardıkları gevrek metal sesleriyle çınladı, mahkûmlar için verilen hükümler okunurken başlıklarını çıkarmaları söylendi. Çoğu buz gibi soğukta bu emre uyup uymama konusunda duraksadı, onların arkasında duran askerlere şapkalarını çıkarmaları söylendi. Tepeden tırnağa üniformalı bir başka kamu görevlisi, sırasıyla tek tek

48 *age.*, 226-227.

49 *age.*

50 *age.*

her bir mahkûmun önünde durarak ona isnat edilen suçları ve verilen cezaları liste halinde okuyordu. Akhşarumov'a göre ne dediğini anlamaya olanak yoktu, çünkü çok hızlı, hiç anlaşılmayacak şekilde konuşuyordu. Ama yarım saat kadar süren bu okuma işi sırasında ölüm çanı gibi çınlayan bir cümle duyuyorlardı hep: "Ağır Ceza Mahkemesi tümü için kurşuna dizilerek infaz cezası vermiştir."[51]

Bu sözcüklerin anlamı kafalarına çekiç gibi inerken, bulutların arasından birden güneş göründü, Dostoyevski dönüp Durov'a, "İdam edilmemize olanak yok,"[52] dedi. Buna yanıt olarak Durov, yapı iskelesinin yanında bekleyen, üzerlerine hasır örtülmüş, onun yanlış tahminine göre tabutlarla dolu arabayı işaret etti. O andan sonra Dostoyevski artık sonunun geldiğine inandığını hatırlıyordu, daha sonra sanki sıradan bir şeymiş gibi söylenen o sözleri asla unutamadı: "Kurşuna dizilme cezası vermiştir." Görevli okumayı bitirince mahkûmlara –kefen olarak– uzun, beyaz birer köylü gömleğiyle takke verildi, muhafızlar bunları giymelerine yardımcı oldu. Şimdi elinde haç dışında Kitabı Mukaddes de taşıyan aynı rahip yine yapı iskelesinde göründü ve şu çağrıda bulundu: "Kardeşlerim! Ölmeden önce tövbe etmek şarttır... Yüce kurtarıcımız tövbe edenlerin günahlarını bağışlar... Sizi günah çıkarmaya davet ediyorum."[53]

1873'te Dostoyevski'nin yazdığına göre, bu çağrıyı duyan Petraşevski'cilerin pek çoğu itiraf etmek istedikleri ("her insanın hayatı boyunca vicdanında sakladığı") hatalarının sıkıntısını hissetmiş olmalıydılar. "Ama cezalandırılmamıza yol açan o eylem," diye yazar Dostoyevski, "ruhlarımızda hüküm süren o düşünceler, o tasarılar – bunlar bize göre tövbe etmeyi gerektiren şeyler değildi ki, tam tersine, insanı günahlarından arındıran bir şey, pek çok günahın bağışlanmasını gerektirecek bir şehitlikti!"[54] Akhşarumov, rahibin birkaç kez yinelediği tövbe etme çağrısına Petraşevski'cilerden hiç kimsenin yanıt vermediğini söylüyor. Ama Petraşevski'ciler herkesin gözü önünde tövbe etmeye razı olmadılarsa bile, herkesin yetişme ortamına egemen olan Hıristiyanlık inancının kutsal simgesine herhangi bir düşmanlık belirtisi de göstermediler. Rahip sırayla önlerinden geçip haçı dudaklarına tuttuğu zaman –Petraşevski ve Speşnev gibi müzmin ateistler bile– haçı öptü. Çok daha sonraları Dostoyevski *Budala*'da böyle bir sahne betimlemiş, hiçbir "dinsel" yanı olmayan o öpücüğün, insanın o çetin sınava dayanmasına yardımcı olduğunu üstü kapalı olarak söylemişti.

---

51 *age.*, 229.
52 Miller, *Biografia*, 118.
53 *DVS*, I: 229.
54 *DW*, 152.

11. Petraşevski'nin yalancı idamı

Daha sonra olan şey en korkuncuydu: ilk üç adamı –Petraşevski, Mombelli ve Grigoryev'i– kollarından tutup sahanlıktan indirdiler ve platformun hemen yanındaki direklere bağladılar. Anlatılanlara göre –Petraşevski'yi övme eğiliminde olan F. N. Lvov'a göre–, o iflah olmaz kışkırtıcı Petraşevski sahanlıktan inip kazıkların yanına giderken güya şaka yapmış: "Mombelli, ayaklarını daha yukarı kaldır, yoksa Tanrı'nın krallığına soğuk algınlığıyla gideceksin."[55] Bağlı adamların kafasına kukuletaların geçirilmesi emri verildi ama Petraşevski meydan okurcasına kendisininkini geriye itti, nişan alan idam mangası erlerinin dosdoğru gözlerinin içine baktı. Dostoyevski, infaz için seçilen ilk üç kişiden sonraki ikinci üç kişi arasındaydı, birkaç dakika sonra sıranın kendisine gelmesini bekliyordu.

O sırada ne hissediyordu acaba? Hayli zaman sonra Orest Miller'a söylediğine göre: "[G]izemli bir korku duymuştu yalnızca, belki de beş dakika sonra bilinmeyen, bambaşka bir dünyaya gideceği düşüncesinden başka bir şey yoktu kafasında."[56] *Budala*'daki o ünlü paragarafta duygularını anlatır, orada Prens Mişkin, Epançin ailesi kadınlarına idam edilmeden önce beş dakikasının kaldığını bilen bir adamdan duyduğu şeyleri anlatır: "Onu hemen yutacak olan bilinmeyen karşısında hissettiği

55 F. N. Lvov, "Zapiska o dele Petrashevtsev," *LN 63* (Moskova, 1956), 188.
56 *Biografiya*, 119.

o isteksizlik korkunçtu" (8: 52). *Budala,* elbette, Semenovski Meydanı'ndaki o dehşet verici maskaralıktan yirmi yıl sonra yazıldı. Ama o darağacı sahanlığında Dostoyevski'nin yanında duran Durov, 1859 ile 1861 arasında şunu yazdı: "Dostoyevski çok heyecanlıydı, Victor Hugo'nun *Bir İdam Mahkûmunun Son Günü*'nü hatırladı, Speşnev'in yanına giderek, '*Nous serons avec le Christ*' [İsa'yla birlikte olacağız] dedi. '*Un peu de poussière*' [Bir avuç toz] – öteki yamuk yamuk gülümseyerek yanıt verdi."[57] Dostoyevski'nin sancılı ve kesinlikten uzak inancıyla Speşnev gibi tescilli bir ateistin soğukkanlılığı arasındaki farkı bundan daha iyi gösterecek bir şey olamaz. Bunun nedeni, Dostoyevski'nin ölümden sonra bir çeşit hayata inanmadan edememesi ama anlaşılmaz gizeminin ona acı vermesiydi.

İdam mangası erlerinin tetiği çekmesini beklemenin gerilimi –Akhşarumov bunu "korkunç, mide bulandırıcı ve dehşet verici"[58] olarak hatırlıyor– bir dakika kadar sürdü, sonra davulların gümbürtüsüyle geri çekilme borusunun sesi duyuldu. Orduda çalışmamış olan Akhşarumov bu işaretin anlamını anlamadı, tüfeklerin yaylım ateşi sesiyle bunun kesileceğini düşündü; eski subay olan Dostoyevski hemen hayatının bağışlandığını anlamıştı. Sonra hemen idam mangasındakiler tüfeklerini indirdiler, artık nişan almıyorlardı; kazıklara bağlanmış olan üç adam çözüldü, adamlar yerlerine döndüler. İçlerinden biri, Grigoryev kâğıt gibi bembeyaz olmuştu. Yüzünün bütün kanı çekilmişti; zaten daha hapishanedeyken delilik belirtileri göstermeye başlamıştı, bu yalancı infaz üzerine büsbütün aklını yitirdi. Bir daha asla normale dönmedi, hayatının sonuna kadar çaresiz bir akıl hastası olarak kaldı. Bu arada çarın afnamesini ve verilen gerçek mahkûmluk kararlarını getiren bir emir subayı dörtnala alana girdi. Kararlar mahkûmlara okundu, mahkûmlar şaşırdılar, kimileri kararları sevinçle karşıladı, kimileri kararlara bozuldu, kızdı. Köylü gömlekleri ile başlıklar geri alındı, –cellada benzeyen, eski püskü, çok renkli kaftanlar giymiş– iki adam iskeleye tırmandı. Görevleri mahkûmların kafalarının üstünde bir kılıcı kırmaktı, törenin bu bölümü için mahkûmların diz çökmesi gerekiyordu; kılıcın kırılması devlet hizmetinde çalışamayacakları anlamına geliyordu, sonra kendilerine birer mahkûm başlığı, kirli birer koyun postu palto ve çizme verildi.

Kendi süfli durumlarına uygun şekilde giyinen hükümlülerin hâlâ önemli bir eksiği vardı – prangaları. Sahanlığın ortasına boca edilen prangaların gıcırtı ve şakırtılarından döşeme kalasları titreşti ama iki demirci yalnızca Petraşevski'yi alıp ayağına zincirleri taktıktan sonra zinciri birleştirmek için kocaman bir çekiçle dövmeye başladı. Başlangıçta bu iş yapılırken sakin sakin oturan Petraşevski sonunda ağır çekiçlerden birini kaptı, yere oturup kendi elleriyle zinciri perçinlemeye girişti. "Onu böyle kendisine karşı şiddete yönelten şey neydi, böyle yaparak ne söylemek istiyordu, bunu bilmek zor," diye yazar Akhşarumov, "ama hepimizin ruh hali bo-

57 Lvov, "Zapiska", 188.
58 *DVS*, I: 230.

zuktu ya da kendimizde değil gibiydik."[59] Böyle bir sahne Dostoyevski için çok daha anlaşılır bir şey olabilirdi, çünkü o mazoşizmi, çaresiz kaldığı ve aşağılandığı için umutsuzluğa sürüklenmiş bir kişinin benlik davası olarak görürdü. Sonra üç atlı bir yük arabası geldi, sürücünün yanına refakatçi olarak bir jandarma tünemişti, Petraşevski'yi sürgün yolculuğunun ilk basamağına kadar taşımaya hazırdı ama Petraşevski karşı çıktı, ayrılmadan önce arkadaşlarıyla vedalaşmak istediğini söyledi. Bunun ardından arkadaşlarını sırasıyla kucakladı, hepsini eğilerek selamladı. Prangalarının hiç alışkın olmadığı ağırlığı yüzünden arabaya tırmanamadı, kendisine yardım ettiler, arabadaki yerine bütün ağırlığıyla çöktü, araba hareket etti. Mahkûmiyet kararında derhal Sibirya'ya gönderilmesi yazılıydı; ötekiler de birkaç gün içinde onun ardından gideceklerdi.

* * *

Geriye kalan mahkûmları, kendilerini getiren arabalarla kaleye geri gönderdiler. Dostoyevski hücresine döner dönmez hemen Mihail'e mektup yazmak üzere bir kâğıt kalem aldı – bu dokunaklı mektup bize biraz önce yaşadığı korkunç durumun ahlaksal ve ruhsal sonuçlarını öğrenme olanağını sağlıyor. Bu andan başlayarak Dostoyevski'nin insan hayatına ilişkin daha önceki dünyasal bakışı artık yok oluyor, o bakışı yutarak öne çıkan şeyse insanoğlunu her zaman rahatsız etmiş olan "lanet olası sorular"dır – yanıtları, verilebilirse, ancak dinsel inançla verilebilecek sorular. Dostoyevski'nin romanlarında ilerde insan bilincinin bu iki boyutu arasında olağanüstü güzel bir kaynaşma sağlanacaktır. Gerçekten de onun yapıtlarına tam anlamıyla acıklılık niteliğini, roman tarihinde benzersiz yeri kazandıran şey işte bu, yaygın olmayan toplumsal duyarlılık ile sancılı dinsel sorgulamalar arasında oluşan birliktir.

İçinde bulunduğu anın humması içinde yazılmış olan Dostoyevski'nin mektubunda kendi ruhunun en gizli köşelerine bakıp anlama çabalarının sonuçlarını da görürüz, yardım ricalarını, son dakika talimatlarını da, biraz önce olmuş olan şeyin serinkanlı bir öyküsünü de. Ailesine ve kendinden yaşça büyük erkekkardeşine duyduğu derin sevgi de dikkat çekicidir; o (sözümona) son anlarında "ancak o zaman sizi ne kadar çok sevdiğimi anladım, sevgili kardeşim!"[60] der Mihail'e. Gelecekle ilgili o kahredici soruyla doludur kafası, korku ve umut arasında gider gelir, acaba yeniden yazarlığa dönebilecek midir? "Acaba elime bir daha asla kalem almayabilir miyim? Önümüzdeki dört yılda almayabilirim... Tanrım! Hâlâ canlı olan yepyeni bir surette yeniden yarattığım kaç biçim yok olacak acaba, beynimde sönüp gidecek ya da damarlarımdaki kanda zehir gibi çözülüp dağılacak. Evet, yazamazsam yaşa-

59 *age.*, 231.
60 *Pis'ma*, I: 128; 22 Aralık 1849.

yamam. Elimde kalemim olsun da, isterse on beş yıl hapis yatayım!" Ama Dostoyevski görev yaptığı ordudan kendisine uzatılan cankurtaran ipine sıkı sıkıya sarılır, Mihail'e, "Benim için üzülme. Umutsuz olmadığımı bil, bütün umutlarımı kaybetmediğimi unutma. Dört yıl sonra işim kolaylaşacak. Asker olacağım – biliyorsun, bu bir mahkûm olmaktan farklıdır."[61]

Dostoyevski'yi en çok korkutan şey, kendisini bekleyen zorlu sınavların fiziksel gerilimi altında sağlığının bozulmasıdır: "Gövdem dayanabilecek mi? Bilmiyorum. Sağlığım bozulmuş olarak buradan ayrılıyorum. Sıraca hastalığına yakalandım. Ama belki de dayanırım!" Bu tür kaygılara karşın Dostoyevski, Mihail'e duygusal açıdan hiç bu kadar iyi olmadığını kesin şekilde söyler: "Daha önce hiç şimdiki gibi ruhsal hayatımın yedek depolarının bunca sağlıkla dolup taştığını hissetmedim."[62] Sonra şunu ekledi: "Hapishanedeki hayatım içimdeki tamamıyla temiz olmayan tensel istekleri yeterince yok etti; daha önce kendimi onlardan mahrum etmedim. Artık yoksunluğun benim için hiç anlamı yok, herhangi maddi bir zorluktan korkmamamın nedeni bu işte... Ah, ne olur sağlıklı olayım!"[63]

Yıllar sonra Dostoyevski ikinci karısına, "O gün mutlu olduğum kadar hayatımda ne zaman mutlu oldum, hatırlamıyorum," dedi. "Alekseevski Ravelin'deki hücremde bir aşağı bir yukarı yürüdüm, durmadan şarkı söyledim, avazım çıktığı kadar bağırarak söyledim, bana hayatımın geri verilmesinden dolayı öylesine mutluydum ki."[64] Böylesine bir mutluluk Dostoyevski'de bir vahiy etkisi yaratmıştı. "Ama hâlâ kalbim yerinde duruyor, etim ve kanım aynı," der Mihail'e, "bu ikisi yaşayabilir, acı çekebilir, arzu duyup hatırlayabilir, bu da sonuçta hayattır. *On voit le soleil!*"[65] Bu son cümle ("Güneşi görürsün"), Hugo'nun *Bir İdam Mahkûmunun Son Günü*'nden biraz değiştirilerek alınmıştır, Dostoyevski ölümle burun buruna geldiğinde kitabın ayrıntıları belleğinde dans etmeye başlamıştır. Bu alıntı, Hugo'nun "hükümlü"sünün giyotinle idam edilmeyi bekler ve umutsuzluk içinde kendi kendine hangi koşul altında olursa olsun yaşamanın ölümden iyi olduğunu söylerken kafasından geçen çılgın düşüncelerin bir parçasıdır. En azından – *on voit le soleil!*

Deyim yerindeyse, sonsuzluğun kıyısından dönüp daha önceki hayatına baktığında, o hayatı hâkim karşısına çıkarır: "Geçmişime bakıp ne boş işlerle ne çok zamanımı boşa harcadığımı, gereksiz işler, hatalar, tembellikler yüzünden yaşamayı beceremediğim için ne çok zamanımı çöpe attığımı düşününce; hayatın değerini nasıl hiç bilmediğimi, yüreğime ve ruhuma karşı ne çok günah işlediğimi düşünüyorum da – yüreğim burkuluyor. Hayat bir armağandır, hayat mutluluktur, hayatın

61 *age.*, 130.
62 *age.*, 129.
63 *age.*, 131.
64 Anna Dostoevsky, *Reminicences*, çev. ve yay. haz. Beatrice Stillman (New York, 1975), 22.
65 *Pis'ma*, I: 129; 1849.

her anı sonsuz bir mutluluk anıdır! *Si jeunesse savait* [Gençler bilebilseydi!]! Şimdi hayatım değişirken yeni bir biçimde yeniden doğuyorum, kardeşim! Yemin ederim ki umudumu kaybetmeyeceğim, ruhumu ve yüreğimi temiz tutacağım. Daha iyi olmak için yeniden doğacağım. Tek umudum bu, tek avuncum!"[66]

"Hayat her yerde hayattır," diyerek Mihail'i rahatlatır, "hayat bizim içimizdedir, dışımızda değildir. Çevremde [Sibirya'da] insanlar olacak, insanların arasında bir *insan* olmak, hep insan olarak kalmak, cesaretini kaybetmemek, başına hangi felaket gelirse gelsin yıkılmamak – hayat işte budur, hayatın amacı budur, bunu fark ettim. Ölümlü varlığımın içine bu düşünce sızdı."[67] Bu tür sözler Dostoyevski'nin hayatında ilk kez anladığı göz kamaştırıcı doğrunun bir bölümünü aktaran sözlerdir – bütün iyiliklerin ve mutlulukların en büyüğünün hayatın kendisi olduğu, hayatın her anını insanın "sonsuz mutluluğa" dönüştürme gücünün bulunduğu gerçeği. Dostoyevski bireysel ahlaki yükümlülükleri ciddiye almama eğiliminin gittikçe yaygınlık kazanmasına her zaman karşı çıkmıştı ama bir zamanlar onun için kuramsal bir seçim olan şey artık "ölümlü varlığının" harmanına karışmıştı; artık "duygulaşmış bir düşünce" haline gelmiş, duygularıyla öylesine iç içe geçmişti ki gelecekte hiçbir görüş onu sarsamazdı.

Dostoyevski'nin mektubunda hiçbir pasaj, yeryüzünde son anları olduğuna inandığı anların manevi yönden arındırıcı etkilerini tanımladığı paragraf kadar etkileyici değildir. "Beni edepsiz olarak hatırlayan biri varsa ya da biriyle kavga etmişsem, üzerinde kötü bir izlenim yarattığım biri olduysa," diye yazar Mihail'e, "onlardan birine rastlarsan, söyle unutsunlar. Ruhumda hiçbir kırgınlık, hiçbir garez yok; tanıdığım insanlar arasından birini şu anda öyle çok sevmek ve kucaklamak isterdim ki. Bu bir avuntu, böyle bir deneyimi bugün yaşadım, ölmeden önce sevdiklerime hoşça kalın demek."[68] Kefaretini ödeme, bağışlayıcılık, sevgi gibi değerlerin bir gün Dostoyevski'nin sanatsal dünyasındaki bütün öteki değerlerden daha önemli olması kaçınılmaz idiyse, kendi hayatının en acılı açmazına yanıt veren bir doğru olarak o değerlerle yüz yüze geldiği içindi bu.

Gerçekten de Dostoyevski çok kısa bir süre sonra, başka hiçbir çağdaş yazarın kendisine rakip olamayacağı bir şekilde öncelikle Hıristiyanlığın o koşulsuz, mutlak bağışlayıcılık ilkesini, kucaklayıcılık ve karşılıklı sevgi ilkesini tanımlamışsa, bunu insan varlığının o korkunç savunmasızlığını ve sonluluğunu hissetmesi sayesinde yapmıştır. Çünkü Dostoyevski'nin ahlak anlayışı, ilk Hıristiyanlardan söz edecek olursak, bazı dinbilimcilerin "ara boşluk ahlakı" dedikleri şeye benziyordu, yani, Kıyamet ve Hesap Günü'nün çok yakın olmasından dolayı uzlaşmasız bir aşırıcılık içeren ahlak: son barışma öpücüğünden başka hiçbir şeye zaman yoktur çünkü, söz-

66 *age.*, 130-131.
67 *age.*, 129.
68 *age.*, 130.

cüğün gerçek anlamıyla, "zaman" diye bir şey *yoktur.* Dostoyevski'nin sanatının (bazı zayıflıklarının yanı sıra) gücünün köklerini, her şeyden önce Hıristiyanlığın özünü oluşturan bu kıyamet gününün kurtarıcı gücünü başkalarıyla paylaşma konusundaki şiddetli isteğinde buluruz.[69]

* * *

24 Aralık 1849'da, Semenovski Meydanı'nda o dehşet verici ortaoyunu oynandıktan iki gün sonra, Mihail'e kardeşinin uzun ve tehlikeli Sibirya yolculuğunun o gece başlayacağı söylendi. Mihail hemen koşup haberi Aleksandr Milyukov'a yetiştirdi, ikisi birlikte ona veda etmek için kaleye gittiler. Mihail ile Milyukov'un beklediği odaya Durov ile birlikte Dostoyevski'yi getirdikleri zaman Milyukov, Dostoyevski'nin kendisinin hayatta kalma yeteğine duyduğu sarsılmaz güvenden çok etkilendi. "Dostoyevski kardeşlerin vedalaşmalarına bakarken," diye bir gözlemini aktarır, "en çok acı çekenin, Petersburg'da özgür olarak kalacak olanı olduğunu, Sibirya *katorga*'sına gitmek üzere olanının olmadığını kim olsa fark ederdi. Büyük kardeşin gözleri yaşlarla doldu ama Fyodor Mihayloviç sakindi, onu teselli etti."[70]

Bir ara Dostoyevski, "Yapma, kardeşim," dedi, "beni biliyorsun, ben mezara gitmiyorum, sen de benim tabutumun arkasında yürümüyorsun – ayrıca *katorga*'da vahşi canavarlar yok, insanlar var, belki de benden iyi insanlar, benden daha değerli."[71] Bu sözler Dostoyevski ile ilgili olarak elimizde bulunan tek belge; ama Dostoyevski'nin olsun, öteki Petraşevski'cilerin olsun, mahpusluk günlerini paylaşacakları insanlar arasında neyle karşılaşmayı bekledikleri konusuna ışık tutan başka kanıtlar var. Petraşevski'nin Araştırma Komisyonu'na verdiği yazılı ifadelerde şu aşağıdaki dikkat çekici ve dokunaklı hamhayaller gözümüze çarpıyor:

Belki de yazgımda ... kaşarlanmış bir suçluyla yan yana olmak var, on cinayet işlemiş bir ölümlüyle... Yol üstünde bir ara istasyonda dinlenir, kuru ekmekle karnımızı doyururken ... konuşmaya başlıyoruz – ben ona nasıl ve hangi nedenle bu şanssızlığın başıma geldiğini anlatıyorum... ona Fourier'den söz ediyorum... Falanjist evlerinden söz ediyorum – orada nelerin niçin öyle olduğunu falan anlatıyorum... İnsanların nasıl birer suçlu haline geldiklerini açıklıyorum ... o da, derin derin içini çekip bana hayatını anlatıyor... Anlattığı öyküden anlıyorum ki o adamda iyi olan ne varsa çoğu hayat koşullarının altında ezilmiş, güçlü bir insan şanssızlığın ağırlı-

---

69 İsa'nın ahlak anlayışının yorumu için birinci geliş ile ikinci geliş arasındaki kısa olduğu varsayılan ara dönemin önemi konusunu Albert Schweitzer *The Quest of the Historical Jesus* kitabında öne çıkarmaktadır. Kitabın savının derinlikli bir tartışması için bkz., Reinhold Niebuhr, *The Nature and Destiny of Man,* tek ciltte toplanmış 2 cilt (New York, 1955), 2: 47-52.

70 *DVS*, 191.

71 *age.*, 192.

ğının altında kalmış... Belki de öyküsünün sonunda, 'Evet,' diyecek, 'benim hayatımdaki her şey senin hayatındaki gibi olsaydı, insanlar öyle yaşasaydı, ben de bir suçlu olmayacaktım'... bense, prangalarımın ağırlığı izin verirse, ona elimi uzatırım –ve şöyle derim– 'Gel seninle kardeş olalım' – ve ekmeğimi bölüp ona veririm, 'Ben çok yemeğe alışkın değilim, senin daha çok gereksinimin var, al ye.' Bunu duyunca sertleşmiş yanağında bir gözyaşı belirir, karşımda artık ... bir suçlu yoktur, benim gibi şanssızlığa uğramış biri vardır, belki de başlangıçta fena halde yanlış anlaşılmış bir adam... İnsanlaştırma eylemi tamamlanmıştır, artık karşımda bir suçlu yoktur.[72]

Sovyet Rusya'da bir eleştirmenin dediği gibi, "Petraşevski'nin bu tür insancıl ütopik düşleri, o grubun genel ruh halini ve inançlarını yansıtıyordu. Dostoyevski de ... içgüdüsel kuşkularına ve önsezilerine karşın bu tür bir şeyler hayal etmiş olsa gerekir."[73] Bunun böyle olduğuna kuşku yoktur, çünkü "duygusal Doğalcılık" Dostoyevski'nin ilk yazdığı şeylerden çıktı, bunlarda toplumun en çok ezilen unsurları arasında gizli olan insanlık değerleri vurgulanıyordu.

Dostoyevski'nin vedası böylece Petraşevski tarafından dillendirilmiş aynı pembe hayallerin daha özlü bir ifadesi olarak alınabilir, o günlerde onun ahlaksal ve toplumsal inancının insancıl yönünün yeniden doğrulanması olarak. Bununla birlikte, Dostoyevski mahkûmların bile belki kendisinden daha "değerli" olabileceği düşüncesini ileri sürerken, hiç bilincinde olmadan, sanki bilmediği bir konuda bilirmiş gibi konuşuyordu. Çünkü 1849'da bir avuntu olarak söylenen, ne Dostoyevski'nin kendisinin ne de inandırmak istediği kişilerin gerçek anlamda kabul ettikleri şey, bir gün, onun bütün dünyaya ilan etmekten çekinmeyeceği Rus halkının bir inancının temeli olacaktı.

---

72 Yay. haz., V. R. Leikina, E. A. Korolchuk ve V. A. Desnitsky, *Delo Petrashevtsev,* 3 cilt (Moskova-Leningrad, 1937-1951), I : 84-85.

73 V. A. Tunimanov, *Tworchestvo Dostoevskogo, 1854-1862* (Leningrad, 1980), 149-150.

15. Bölüm

Katorga

Açık cezaevinde geçirdiği dört yıl içinde Dostoyevski ailesinden tek satır bir haber alamadı, ilişkilerinin tamamıyla kopması üzerine 22 Şubat 1854'te, serbest bırakıldıktan yalnızca bir hafta sonra Mihail'e uzun bir mektup yazdı. Mektupta bıraktığı yerden, Sibirya'ya gitmek üzere yola çıktığı andan başlayarak, on sekiz gün süren yolculuğu sırasında biriktirdiği izlenimleri, ilk ara istasyonu Tobolsk'a geldiği zamanki önemli olayları anlattı. "Urallar'ı geride bırakmak çok acı vericiydi," diye hatırlıyor Dostoyevski. "Atlar ve kızaklar karda tökezliyordu. Korkunç bir kar fırtınası vardı. Kızaklardan indik –geceydi– kara saplanmış kızakları çekip çıkarırlarken bekledik. Kar ve fırtınadan başka hiçbir şey görmüyorduk; orası Avrupa sınırıydı; ilerde bizi Sibirya ile bilinmeyen yazgımız bekliyordu, öte yandan bütün geçmişimiz geride kalmıştı – öylesine moral bozucuydu ki ağlamaya başladım."[1]

9 Ocak'ta Tobolsk'a vardılar, Tobolsk bir zamanlar Batı Sibirya'nın başkentiydi, şimdiyse Avrupa Rusya'sından gelen mahkûmların dağıtım merkezi olarak kullanılıyor, mahkûmlar orada seçilip ayrılarak son varış noktalarına gönderiliyordu. Hapishane bir kalenin içindeydi, Dostoyevski ve gruptaki öteki mahkûmlar kaleye giden yola tırmanırken gözlerine çarpan ilk şey kasabanın en eski ve en ünlü sürgünü, Ugliç çanıydı, üzerinde yürüdükleri yolun hemen kenarına yerleştirilmişti. Bu çanın öyküsünü herkes bilirdi: Veliaht Prens Dimitri on yaşındayken ölü olarak bulununca, koruyucusu Boris Godunov'dan kuşkulandılar, çan çalarak Ugliç'lileri toplanmaya ve oğlanın intikamını almaya çağırdılar. Yeni Çar Boris, daha sonra o can sıkıcı çanın herkesin gözü önünde "dilinin" koparılmasını ve çalışmaz hale getirilmesini emretti, çan bir daha çalınmamak üzere Sibirya'ya sürgüne gönderildi. Ama Tobolsk'lular o çanı yıllar önce küçük bir çan kulesine yerleştirmişti, o gün bugündür o tok sesiyle onları kiliseye çağırıyordu. Yol kıyısında bu çan bir simge olarak duruyor, daha sonraki sürgünlere, aklına eseni yapan o despot Rus çarlarının bütün toplumun üzerindeki otoritesini, aynı zamanda onların en sert *ukazi*'sinin sonuçta boşunalığını hatırlatıyordu.

Dostoyevski'nin Ugliç'te karşılanış tarzı, Ugliç çanının huzur kaçırıcılık edip hayatta kalışında gizli bir kıssadan hisseyi örnekliyor. "Sana şu kadarını söyleyeyim," diye yazıyor Dostoyevski, Mihail'e, "öyle sıcak bir ilgi ve sevgiyle karşılandık ki neredeyse mutluluğumuza diyecek yoktu. Eski sürgünler (sürgünlerin kendileri değil, karıları) bize sanki kendi akrabalarıymışız gibi baktılar. Ne harika insanlar, yirmi

1 *Pis'ma,* I: 134; 22 Şubat 1854.

beş yıllık bir keder ve fedakârlıkla sınanmış insanlar! Biz onları neredeyse ancak bir an gördük, çünkü kapıları üzerimize sıkı sıkıya kapattılar. Ama onlar bize yiyecek ve giyecek gönderdi, bize avutucu sözler söyledi, bize cesaret verdiler."[2]

Jastrzembski de Tobolsk'a varışlarının öyküsünü yazmış, yanakları ve alınları damgalı hükümlü memurları ilk kez nasıl gördüğünü anlatmıştı. "Bizi bir odaya aldılar. Dar, karanlık, soğuk, pis bir odaya... Sağda solda tahta yataklar vardı, yatakların üzerinde şilte yerine, içi saman dolu üç çuval, aynı şekilde üç de yastık. İçerisi zindan gibi karanlıktı. Kapının dışından, giriş yerinden, -40 derece soğukta bir aşağı bir yukarı yürüyen nöbetçinin ağır ayak sesleri geliyordu." Odaları öteki odadan yalnızca tahta bir perdeyle ayrılmıştı, orada yargılanmayı bekleyen mahkûmlar vardı, "kâğıt oynayan, başka oyunlar oynayan insanların bağrışmalarını" duyuyorlardı, ayrıca "hakaretler, küfürler."[3]

Yolda geçen bir haftadan sonra üç yolcunun üçü de acınacak bir haldeydi. "Durov'un el ve ayak parmakları soğuktan donmuştu," diye hatırlıyor Jastrzembski, "prangalardan dolayı ayaklarında yara açılmıştı. Üstelik Dostoyevski'nin yüzünde ve ağzında, daha Alekseevski Ravelin'deyken yaralar açıldı."[4] Kendisini büyük acıların beklediği düşüncesinden karamsarlığa kapılan Jastrzembski, intihar etmeye karar verdi – kendi dediğine göre, Ravlin'de hapishanede tek başına kalması bu karar için iyi bir hazırlıktı. Tobolsk'ta jandarma subaylarından biri eski bir tanıdığı çıktı, o subay ona ve arkadaşlarına bir mum, kibrit ve sıcak çay buldu, çay onlara "nektardan bile tatlı gelmişti. Birden Dostoyevski'nin eline birinci sınıf purolar geçti... Gecenin geri kalanının büyük bir kısmını dostça sohbet ederek geçirdik. Dostoyevski'nin sesinin tatlılığı, sıcaklığı, yumuşak, nazik duyguları, hatta neredeyse bir kadın gibi kaprisli şakaları üzerimde yatıştırıcı bir etki yarattı. O aşırı kararlardan vazgeçtim, Dostoyevski ve Durov ile üçümüz Tobolsk hapishanesinde birbirimizden ayrıldık, ağlaştık, kucaklaştık, bir daha birbirimizi hiç görmedik."[5]

* * *

Dostoyevski, Jastrzembski'nin kederini hafiflettiyse, "eski sürgünler"in karıları da Dostoyevski'ninkini hafifletmiş, I. Nikola'nın rejiminin son yıllarında, ister Rus ister Polonyalı olsun, siyasal tutukluların ağır yazgısının yükünü azaltmak için ellerinden geleni yapmışlardı. Hepsi iyi ailelerden (bazıları en iyi ailelerden) gelen yüz yirmi kadar Aralık Ayaklanmacısı 1825'te sürgüne gönderildi. Uzun süredir hepsi ağır işlerde çalışarak cezalarını çekiyordu. Avrupa Rusya'sında oturmalarına izin yoktu, Sibirya'da kalıyor, orduda ve bürokraside çalışmış yüksek rütbeli kişilerden meydana gelmiş, eği-

2 *age.*, 135.
3 Miller, *Biografiya*, 126.
4 *age.*
5 *age.*, 126-127.

timli ve kültürlü küçük bir topluluk oluşturuyorlardı. Pek çoğunun sarayla ilişkileri vardı, bazıları bağımsız olarak zengindi, Petersburg'dan gelen resmi görevliler onlara dikkatli davranıyordu. Yeni gelenler bu hâlâ vahşi sınır bölgesinde, toplumsal sınıf ve görgü bakımından kendileri gibi insanlarla bir araya gelmekten mutluydular, yoksa burası servet kazanmak için gelen yontulmamış, girişimci çapulcular, kendi kabilelerindeki yılların hayat tarzını sürdüren Asyalı göçebelerle doluydu. Aralıkçılar, eski ayaklanmacı olarak hâlâ şüpheli ama ilişkileri aracılığıyla hâlâ etkili kişilerdi, karıları ve çocukları hükümlüler arasında hayır işlerinde sürekli çalışıyorlardı.

Dostoyevski ile Durov'un Tobolsk'ta geçirdikleri son gün, Aralıkçılardan üçünün karısı, subaylardan birinin mekânında onları görmeye gelme işini ayarladı. Dostoyevski'nin hayatı boyunca hatırlayacağı bir olaydı bu, yıllar sonra *Bir Yazarın Günlüğü*'nde (1873) yine minnet ve saygıyla bundan söz edecekti: "Kocalarının peşinden Sibirya'ya gelmiş o olağanüstü, o çilekeş insanları gördük. Her şeyden vazgeçmişlerdi, toplumsal konum, zenginlik, aile ilişkileri ... yüksek bir görev için bunların hepsinden vazgeçmişlerdi, kendileri dışında hiç kimsenin onlara veremeyeceği bir görevdi bu. Hiçbir suçları olmadan, yirmi beş yıl boyunca kocalarının mahkûm olduğu her şeye katlanmışlardı. Buluştuğumuzda bir saat görüştük. Yeni bir hayata başlamak üzere olan bizleri kutsadılar, haç çıkardılar, bize bir Yeni Ahit verdiler – hapishanede izin verilen tek kitap. O kitap ağır hapis cezasını çektiğim dört yıl süresince yastığımın altında durdu. Bazen okudum, başkalarına okudum. O kitap sayesinde bir mahkûma okuma yazma öğrettim."[6] Kutsal kitabın her kopyasında, cilt kapağının içinde kâğıt para olarak on ruble vardı.

Dostoyevski ile konuşmaya gelen üç kadından biri Bayan Muravyeva, biri Annenkova, biri de Fonvizina'ydı. O üçünün içinde, doğma büyüme Rus olan ve Dostoyevski'nin en çok önemsediği kişi Natalya Fonvizina'ydı; hayli kültürlü, din inancı çok güçlü, müthiş bir kadındı. Madam Fonvizina, Sibirya Genel Valisi Kont Gorçakov'un akrabasıydı, Dostoyevski için kontla konuşmaya söz verdi. Kont Gorçakov'un üç kızına mektuplar göndermişler, babalarını ziyaret edip Petraşevski için ondan yardım istemişlerdi. Omsk'taki açık cezaevinin komutanı korkunç Binbaşı Krivtsov'un adını da ilk kez, Dostoyevski yine bu bir saatlik görüşme sırasında duymuş, ona karşı dikkatli olması konusunda uyarılmıştı.

Dostoyevski ile Durov'un Omsk'a gitmek üzere Tobolsk'tan ayrılacakları sabah, Fonvizina ile bir başka Aralıkçı'nın karısı Marie Frantseva, onları yolda karşılamak üzere önceden yola çıkmışlardı. "Erkenden kızakla yola çıkmıştık," diye yazıyor Frantseva anılarında, "bilerek kızaktan indik, bir kilometre kadar yürüdük, arabacı bizim vedalaşmamıza tanık olmasın istiyorduk; çünkü ben yakın arkadaşım Yarbay Zhdan-Puşkin için jandarmaya gizlice bir mektup vermek istiyordum, mektupta ondan Dostoyevski ile Durov'a göz kulak olmasını rica ediyordum... En sonun-

6 *DW* (1873), 9.

da uzaktan gelen çıngırak seslerini duyduk. Çok geçmeden ormanın içinden troyka göründü... Dostoyevski ile Durov Sibirya kızağından dışarı fırladılar. Birincisi zayıf, pek uzun olmayan, yakışıklı denemeyecek genç bir adamdı... Mahkûmların giydiği kısa paltolardan giymişlerdi, başlarında kulaklıklı kürk başlıklar vardı; ayaklarındaki prangalardan çıkan sesler yankılanıyordu. Onlara ... ancak cesaretlerini kaybetmemelerini söyleyecek kadar zamanımız oldu, gittikleri yerde iyi kalpli insanlar onlara sahip çıkacaktı. Yazdığım mektubu jandarmaya verdim, o da emaneti hiç ihmal etmeden Omsk'ta Puşkin'e vermiş."[7]

Ne yazık ki jandarma bir başka mektup daha taşıyordu, o emaneti de hiç ihmal etmeden verilmesi gereken kişiye verdi – Tobolsk'taki kumandandan Omsk'takine yazılmış bir mektuptu bu. O mektupta, çarın kendisinin ağzından çıkmış talimatlar yer alıyordu: o iki sürgüne "sözcüğün tam anlamıyla mahkûm muamelesi yapılacak; mahkûmiyetlerine göre, ilerde koşullarının iyileştirilmesi iyi hallerine ve mutlak hükümdarın merhametine bağlı olacak, hiçbir şekilde onların doğrudan amiri konumundaki kişiler" hoşgörü gösteremeyeceklerdi, "gözünü onlardan hiç ayırmayacak güvenilir bir görevli atanmalı"ydı.[8] Rus İmparatorluğu'nun bu uzak karakollarında bu tür buyruklar, genelde, onlara uymak için değil onları çiğnemek için dikkate alınır, böyle küçük bir bürokratın atandığına dair en küçük bir ipucu yok. Yine de bu tür buyruklar siyasal mahkûmlara yardım etmeyi zorlaştırıyordu; her zaman için, ilerlemek isteyen işgüzar bir astın ortaya çıkması ve genel valinin karargâhında her türlü kayırmacılığı engelleme olasılığı vardır.

* * *

Dostoyevski'nin Mihail'e yazdığı mektup onun hapishanede geçen yıllarının süssüz, yalın bir öyküsünü yansıtıyor.

> "Tobolsk'ta mahkûmlarla zaten tanışmıştım, burada, Omsk'ta dört yıl boyunca onlarla birlikte yaşamak üzere yerime yerleştim. Kaba, kötü huylu, ters insanlardı. Üst tabakadan insanlara karşı duydukları nefret sınırsızdı, o yüzden bizim gibi toplumun üst tabakasından gelen efendileri düşmanlıkla karşıladılar, bizim rahatsızlıklarımızdan şeytanca bir zevk alıyorlardı. Bizi neredeyse diri diri yiyeceklerdi, fırsatını bulsalar. Dahası, akla hayale gelmeyen sayısız kabalıklarından şikâyet etme şansımız bile olmadan yıllarca bu adamlarla birlikte yaşamak, yiyip içmek ve uyumak zorunda olan bizlerin ne kadar güvende olduğunu düşün artık sen. 'Sizler soylusunuz, bizi gagalayıp öldüren demir gagalı yargıçlarsınız. Daha önce efendi halka işkence ediyordu ama şimdi en aşağı adamdan da aşağıda, bizden biri oldu' – dört yıl bu izlek üzerinde çeşitlemeler yaptılar. Bize

7 M. D. Frantseva, "Vospominaniya," *Istorichesky Vestnik*, (1886), 628-629.
8 *ZT*, 66.

eziyet etmekten hiç usanmayan yüz elli düşman; onlar için bu bir eğlenceydi, yapılacak bir iş, bizi onların elinden kurtaracak bir şey varsa o da kayıtsızlık, manevi üstünlük (bunu fark etmemek ve buna saygı duymamak ellerinde değildi) ve onların iradesine teslim olmamaktı. Bizim onlardan üstün olduğumuzu her zaman kabul ettiler. Bizim suçumuzun ne olduğunu hiç anlamadılar. Biz kendimiz de bu konuda sessiz kaldık, böylece birbirimizi anlayamadık, onlar hayatları boyunca üst tabaka insanları için yaşamış ve soluk almışlardı, şimdi biz onların eziyetlerine ve kinine katlanmak zorundaydık. Bizim için işler çok kötüydü. Askeri bir hapishane sivil hapishaneden çok daha kötüdür. Dört yılımı, çalışmak için dışarı çıktığım zamanlar dışında, duvarların arkasında, hapishanede geçirdim. Bize buldukları işler ağır işlerdi (her zaman değil tabii), bazen kötü havada, yağmurlu ve sulu sepkenli, ıslak havada, kışın dayanılmaz soğuğunda ayakta duracak halim kalmıyordu. Bir keresinde acil bir işte dört saat çalıştım, o zaman civa donmuştu, eksi kırk dereceydi belki. Ayaklarım dondu.

Hepimiz üst üste bir tek barakada yaşıyorduk. Düşünebiliyor musun, çoktan yıkılmış olması gereken, artık kullanılmaya uygun olmayan tahta bir barakada. Yazın dayanılmaz şekilde iç içe; kışın dayanılmaz bir soğuk. Barakanın tabanı çürümüştü. Yerler iki parmak kirle kaplıydı; kayıp düşüyorduk. Küçük pencereler öylesine karla kaplıydı ki gündüz bile hiçbir saatte bir şey okumak mümkün değildi, camlarda bir parmak buz. Tavandan su damlıyor, her taraftan rüzgâr esiyor. Fıçıya istiflenmiş ringa balığı gibiydik. Sobaya bir kerede altı kütük atılabiliyordu ama hiç ısıtmıyordu (içerdeki buz zar zor çözülüyordu), soba öyle çok tütüyordu ki – hem de bütün kış. Mahkûmlar çamaşırlarını barakada yıkıyordu, her yere sular sıçrıyordu. Kaçacak yer yoktu. Ta akşam karanlığından sabah aydınlığına kadar domuzlar gibi davranmamaya olanak yoktu, ne de olsa bizler 'yaşayan insanlarız.' Çıplak tahtaların üzerinde uyuyorduk, yalnızca yastığa izin veriliyordu. Koyun postu paltolarımızı örtünüyorduk, ayaklarımız bütün gece açıkta kalıyordu. Bütün gece titrerdik. Pireler, bitler, kara böcekler, sürüsüne bereket. Kışın kısa koyun postu palto giyerdik, çoğu kez en kötü cins postlar, hiç ısıtmazdı, ayağımızda yarım çizmeler – dondurucu soğukta o çizmelerle ortalıkta dolaşmayı dene de gör.

Bize verdikleri yiyecek, içinde yüz gram et bulunan lahana çorbasıyla ekmekti; ama eti kıyıyorlardı, o yüzden et diye bir şey hiç görmedim. Tatillerde neredeyse hiç yağsız, suyuna tirit bir lapa. Perhiz günlerinde haşlanmış lahana dışında nerdeyse hiçbir şey. Çok hazımsızlık çektim, birkaç kez hastalandım. Parasız yaşamamıza olanak var mıydı, sen karar ver, param olmasaydı kesinlikle ölürdüm; ayrıca hiç kimse, hiçbir mahkûm, kim olursa olsun parası olmadan bu hayata katlanamazdı. Ama herkes bir şeyler yapıyor, satıyor, bir iki kapik kazanıyordu. Ben çay içiyor, ara sıra yemek için biraz et satın alıyordum, beni kurtaran bu oldu. Tütün içmemeye de olanak yoktu, çünkü insan o atmosferde boğulabilirdi. Bütün bu işler gizli yapılıyordu.

Sık sık hastalanıp hastanede yattım. Sinirlerimin bozukluğu yüzünden sara illetine yakalandım ama çok seyrek nöbet geçiriyorum. Ayrıca bacaklarımda romatizma var. Bunlar dışında iyi sayılırım. Bütün bu hoşluklara bir de kitap bulunduramamayı ekle (bir yerden bir kitap bulmuşsan onu da çaktırmadan okuduğumu), çevreni saran sonu gelmez düşmanlığı, kavgaları, boğuşmaları, bağırış çağırışları, gürültüyü, şamatayı, sürekli polis gözetiminde olmayı, hiç yalnız kalamamayı, bir de bütün bunların tam dört yıl, hep böyle sürdüğünü – gerçekten de, her şeyin çok kötü olduğunu söyleyen birini bağışlamak gerekir. Bütün bunlardan sonra başının üzerinde sallandırılan ebedi ceza tehdidi, prangalar, soluk alamamak, işte hayatımın fotoğrafi bu[9]

Dostoyevski, başlangıçta kendisine nefretlik yaratıklar gibi görünen hükümlüleri daha sonra bambaşka bir şekilde resmediyor.

Aslında insanlar her yerde insan. Hapishanede geçen o dört yılda suçlular arasında adama benzer insanları ayırt etmeyi öğrendim. İnan bana, onların arasında akıllı, güçlü, güzel insanlar var, kaba, katı bir yüzeyin altında altın bulmak ne sevindirici bir şey. Hem de bunlar bir kişi, iki kişi değil, çok. Bazılarına saygı duymamak olanaksız, bazıları ise tam anlamıyla müthiş. Soygunculuk yaptığı için ağır hapis cezası almış bir Çerkez'e Rusça okuma yazma öğrettim. Bana nasıl sonsuz bir minnet duydu anlatamam! Bir başka mahkûm benden ayrılırken ağladı. Ona para veriyordum – ama alt tarafı kaç para? Ama bana duyduğu minnetin sınırı yoktu. Bu arada huyum kötüledi, onlara aklıma estiği gibi ve sabırsız davranıyordum. İçinde bulunduğum ruh haline, hiç homurdanmadan saygı gösterdiler. Ha, bu arada şunu da söyleyeyim: Cezaevinden çıkarken yanımda ne insan tipleri ve kişiliklerle çıktım!... Kimbilir kaç kitap doldurmaya yeterler! Ne olağanüstü insanlar.[10]

Dostoyevski'nin mektubunu okuyunca cezaevinin fiziksel koşullarını olduğu gibi kafamızda canlandırabiliryoruz, daha sonra onun doğrudan doğruya açık cezaevi günlerine dayanarak yazdığı kitabı *Ölüler Evinden Notlar*'daki sansür olsa, bunları bu kadar dürüstçe anlatmasına izin vermezdi. Cezaevi arkadaşlarıyla ilgili, birbiriyle taban tabana zıt görüşlerini, girişiyle çıkışı arasında neler keşfettiğini açıklıyor; cezaevinden çıkarken o korkunç, tiksindirici yüzeyin altına inip ruhsal ve ahlaksal derinliklerde nelerin yattığını anlamıştı. Gerçekten de bir görüşü bırakıp bir başkasına geçiş, onun daha sonra cazeevi anılarını kafasında canlandırırken kullanacağı zemin planını zaten hazırlamıştır.

---

9 *Pis'ma,* I: 135-137.

10 *age.*, 138-139.

* * *

Omsk'a vardığı zaman Dostoyevski o korku verici Binbaşı Krivtsov'la ilgili ilk izlenimini edinmiştir. "İkimize, Durov'la bana, işlediğimiz suçlardan dolayı aptallar diye hakaret etti," der mektubunda, "en küçük bir kusurumuzu görürse ... dayak cezası vereceğine ant içti."[11] Bu olay daha sonra *Ölüler Evinden Notlar*'da anlatılır: "O öfkeli, morarmış, sivilceli suratı çok moral bozucu bir etki yaratıyordu: Sanki ağına düşmüş zavallı bir sineğin üzerine saldırmak için yuvasından çıkan kötücül bir örümcek gibiydi." Yeni gelen tutukluların kafalarının kazınmasını emrettikten, bütün eşyalarına (neden bilinmez, beyaz çamaşırları dışında), kişisel giysilerine el koyduktan sonra bir tehditle noktayı koydu: Terbiyeli davranın! Sizinle ilgili bir şey duymayayım! Yoksa ... dayak cezası alırsınız. En hafif suç ... için – kırbacı yersiniz!"

Dostoyevski bir mahkûm olarak hiç kırbaçlandı mı, bu her zaman tartışılan bir konu. Dostoyevski'nin kendisi Krivtsov için, "Tanrı beni onun elinden kurtardı,"[12] diyor. Dostoyevski'nin cezaevi yıllarının en güvenilir bilgi kaynaklarından biri olan P. K. Martyanov'un anılarında anlatılan bir olaya göre, Krivtsov gerçekten de Dostoyevski'nin kırbaçlanması emrini vermiş. Bir gün aniden hapishaneyi teftişe gelen Krivtsov (mahkûmlar ona "sekiz göz" adını takmışlardı, çünkü olup biten her şeyi görür gibiydi) Dostoyevski'nin çalışıyor olması gereken bir zamanda barakada yerde bir ot şiltenin üzerinde yattığını fark etmiş. Aslında hasta olduğu için bir gün dinlenmesine izin vermişlerdi; resmi görevli olmayan nöbetçi subay, Krivtsov'a bunu açıkladı, hepsi iyi aile çocukları olan eski deniz harp okulu öğrencilerinden biriydi, önemsiz birtakım emre itaatsizlik eylemlerinden dolayı hepsinin rütbesi düşürülmüş ve hepsi ceza olarak Sibirya'ya sürülmüştü. Ama öfkelenen, öfkeden mosmor kesilen Krivtsov bağırdı, Dostoyevski'yi koruduklarını söyledi, onun hemen kırbaçlanmasını emretti.[13] Emri uygulayacak olanlar hazırlık yaparken kale komutanı General de Grave koşarak geldi. Eski deniz harp okulu öğrencilerinden, arkadaşları gibi, genel olarak suçlulara ama özel olarak siyasal suçlulara karşı yumuşak davranan biri haber getirmişti. General, Krivtsov'un emrini hemen oracıkta geri almakla kalmadı, hasta bir mahkûmu yasadışı olarak cezalandırmaya çalıştığı için herkesin gözü önünde onu bir güzel fırçaladı.

Ta o yalancı idam sahnesinden başlayarak, karşılaştığı cezaevi koşulları, Krivtsov'un içkinin etkisiyle sürekli azan öfkesinin merhametine kalmışlık korkusu elbette Dostoyevski'nin sara hastalığının tetiklenmesinde etkili oldu. Saptanabildiği kadarıyla ilk gerçek nöbeti 1850'de bir tarihte yaşadı, bu nöbetin belirtileri yedi yıl sonra çığlıklar, bilinç kaybı, yüzde, kol va bacaklarda kasılma, ağızda köpük, düzen-

11 *age.*, 135.
12 *age.*
13 P. K. Martyanov, "V perelome veka," *Istorichesky Vestnik* 10-11 (1895), 11: 453.

siz ve gürültülü soluk alıp verme, zayıf, hızlı, düzensiz nabız atışları olarak tıbbi bir rapora geçti. Aynı raporda aynı nöbetin 1853'te de tekrarlandığı yazıyor; o tarihten sonra nöbetler ortalama olarak ayda bir tekrarlanmış. Dostoyevski'nin Mihail'e yazdığı mektup elimizde bulunan ilk elden tek belge ve bu belgede Dostoyevski saradan, eski illetinin yeni bir aşaması ("sinir bozukluğu") olarak söz ediyor – ilk belirtileri belki Petersburg'da görülmüş olan, Sibirya'da saraya dönüşen bir rahatsızlığın kötüleşmesi. Dostoyevski Sibirya'daki nöbetlerden, daha önce hiç yaşamadığı bir deneyim olarak söz eder hep.

Binbaşı Krivtsov hiç kuşku yok ki mahkûmlara gücünü göstermek için işkence etmekten hoşlanıyordu. Dostoyevski'nin anlattığı ve cezaevi arkadaşı Polonyalı Szymon Tokarzewski'nin doğruladığı gibi, binbaşı geceleri sık sık cezaevini basar, bütün gün ağır işler yapmaktan yorulmuş mahkûmları uyandırırdı, çünkü ya sağlarına dönüp yatmışlardır ya da sırtüstü, oysa uyurken yalnızca sola dönmelerine izin vardır. "Sağa dönüp uyumuş kim varsa kırbaçlanıyordu," diye yazıyor Tokarzewski, "[Krivtsov] verdiği cezayı İsa'nın her zaman soluna dönüp uyuduğunu söyleyerek savunuyordu, herkes onun gibi yapmak zorundaydı."[14] Dostoyevski'nin hastalık numarası yaptığını düşündüğü için buna çok sinirleniyor, hele bir de "korunduğu"nu fark edince iyice deliriyordu. Bayan Annenkova'nın damadı, İstihkâm Birliği generalinin yaveri olan Konstantin İvanov, Dostoyevski'ye, olabildiğince hafif işlerin verilmesi için ayarlamalar yapmıştı, – boya işleri, çömlekçi çarkını döndürme, akmermeri ezerek toz haline getirme, kar küreme gibi.

Buna karşılık Dostoyevski cezaevindeki ölümcül havanın kötü etkileriyle savaşmak için açık havada çalışması gerektiğini anlamıştı, bir süre sonra dışarıda yapılacak işler aramaya başladı. "Sürekli açık havada kalarak, her gün yoruluncaya kadar çalışarak, ağır yükleri taşımayı öğrenerek – hiç olmazsa kendimi kurtaracağım," diye yazıyor *Ölüler Evinden Notlar*'da. "Şöyle düşünmüştüm: Güçlenirim, cezaevinden sağlıklı, dinç, sağlam bir şekilde çıkarım, bir ihtiyar olarak değil. Yanılmamışım; çalışmak, bedensel hareket bana çok iyi geldi." Örneğin Sergey Durov ağır işçilik yapmaktan kaçındı; Dostoyevski'den pek yaşlı olmamasına karşın dört yıl sonra cezaevinden çıktığında, ayakları üzerinde zor duran, hastalıklı ve yaşlı bir adamdı.

Yine de, kalede hastanenin başhekimi Doktor Troitski siyasal suçlulara karşı nazik davranmasaydı, Dostoyevski'nin sağlığı belki de daha kötü olacaktı. Dostoyevski ilk kez sara nöbeti dolayısıyla ya da karları temizlerken yorgunluktan yere yığıldığı için hastaneye yatmış olabilir ama sık sık hastaneye dönüyordu, hatta herhangi belli bir şikâyeti olmadan. Doktor Troitski hastanede yer açıldığı zaman eski denizci öğrencilerle ona haber gönderirdi. Bunun üzerine Dostoyevski hastaneye koşar, yatış nedeni defterlere "nekahet dönemi" olarak kaydedilirdi, böylece cezaevinin dur du-

14 Szymon Tokarzewski, *Siedem lat katorgi* (Varşova, 1907), 127.

rak bilmeyen gürültü ve şamatasından biraz olsun uzaklaşırdı. Hastanede görece bir sessizliğin, bir yatağa sahip olma lüksünün, besleyici yiyeceklerin ve çayın, hastane istihkakı olarak ya da doktorun kendi mutfağından biraz şarabın tadını çıkarırdı. Krivtsov elbette Troitski'nin "siyasiler"i kayırdığını bilirdi ama hastane orduya ait bir kurumdu, cezaevinin bir parçası değildi, yapabileceği pek fazla şey yoktu. Hem istihkâmcıların generali hem de General de Grave doktorun Petraşevski'ye verilen cezanın uygulanması konusunda gevşek davrandığını çok iyi biliyorlardı ama kuralların bu şekilde çiğnenmesine gözlerini kapatmayı tercih ediyor ve doktoru dikkatli olması konusunda uyarıyorlardı.

Bunlar hiç da laf olsun diye yapılan uyarılar değildi; hastanedeki doktorlardan biri sonunda amirinin siyasal suçluları kayırdığını Petersburg'a ihbar etti. Bir araştırma yapılmasına karar verildi, araştırmayı yapmak üzere Tobolsk'tan bir görevli gönderildi. Ama oralı yetkililer onunla işbirliği yapmaya yanaşmayınca, ihbarcı suçlamalarına tanıklık edecek adam bulamadı. Çaresiz kalan soruşturmacı, mahkûmların kaldıkları koğuşları aramak istedi. Bunu yapabilmek için kumandandan izin alması gerekiyordu, bu arada General de Grave'ın mahkûmlara gizlice haber gönderecek zamanı oldu, onlar da yasal olmayan, yasak olan ne varsa ortadan kaldırdılar ama ister istemez araştırmacıyı ödüllendirecek birkaç şeyi ortalıkta bıraktılar. Görevli bula bula bir biryantin, bir şişe kolonya, kadın çorabı, bazı çocuk oyuncakları buldu. Bununla birlikte asıl ödül birkaç tabaka kâğıttan oluşuyordu, görevli sonunda yasak bir edebiyat yapıtının suç unsuru oluşturacak kanıtını bulduğu umuduyla üzerine atıldı. O kâğıtlarda gerçekten de bir edebiyat yapıtı vardı – onun sandığı gibi bir şey değildi. Yüce Tanrı'ya seslenen bir duaydı, görünüşe bakılırsa Binbaşı Krivtsov kılığında cehennemden dünyaya dönmüş görünen Şeytan'ı dualarla dünyadan kovmak için Tanrı'dan şefaat dileniyordu. Bu kara mizahta Dostoyevski'nin edebi yeteneğini kullanmadığı düşünülemezdi.

Gerçekten de Dostoyevski hastanede bir defter tutuyordu, o deftere açık saçık ve renkli köylü diliyle konuşan tutukluların konuşmalarından cümleler, ifadeler not etmişti. Bu değerli notları tıp asistanı A. I. İvanov'a emanet etti, elle dikilip küçük bir notdefteri haline getirilmiş bu kâğıtları Dostoyevski ömrünün sonuna kadar sakladı. İfadeler ve atasözleri kaydettiği gibi şarkı sözleri de kaydetmişti. Bu malzemeyi romanlarının çoğunda kullandığı gibi, doğrudan doğruya cezaevi günlerine dayanan kitapta da kullandı, ilk kez Sibirya'da not edilen konuşmaları canlılık katması için metinlere ekledi.

* * *

Sibirya notdefterlerinin varlığı bize Dostoyevski'nin bir gün yazarlığa dönme konusundaki sarsılmaz kararlılığını gösteriyor. Cezaevinden çıktıktan sonra arkadaşı Apollon Maykov'a yazdığı mektupta, "Yazamamanın benim için ne büyük bir

işkence olduğunu anlatacak bir sözcük bulamıyorum,"[15] diyordu. Bu yıllar içinde, bir tek kez, büyük kentten gelen biriyle serbestçe görüşme şansı olmuş, ona en çok, heyecanla, istemeyerek uzak düştüğü edebiyat sahnesinde neler olup bittiğini sormuştu. Bu konuşma 1853 kışında Yevgeni Yakuşkin'le yapıldı. Yakuşkin, sürgüne gönderilmiş Aralık Ayaklanmacısı bir ailenin oğluydu, oğlan Rusya'da eğitimini tamamladıktan sonra haritacı olarak görevle Sibirya'ya dönmüştü. Omsk'tan geçerken bir subay arkadaşına Dostoyevski ile bir buluşma ayarlamasını söylemişti. Yıllar sonra Yakuşkin, "Mahkûm kıyafetiyle Dostoyevski odaya girdiği zaman görüntüsünün benim üzerimde acı verici korkunç bir etki bıraktığını hatırlıyorum," diye yazıyor, "ayağında prangalar vardı, soluk yüzü ciddi bir hastalığın izlerini taşıyordu." O ilk anı atlattıktan sonra hemen aralarında ilişkiler kuruldu, ikisi heyecanla "Rusya'da, güncel edebiyatta neler olup bittiğini" konuştular. "Bana yeni ortaya çıkan yazarları sordu, bir mahkûm taburundaki durumunun zorluklarından söz etti."[16] Dostoyevski'nin eline biraz para sıkıştıran Yakuşkin onun hemen oracıkta Mihail'e yazdığı mektubu almayı da kabul etti, Dostoyevski bu görüşmenin ona hayat verdiğini söyleyince sevindi. Sevgi ve ilgi görmek yılların yazarına hâlâ hatırlandığını göstermişti, kendi yazdığı *İnsancıklar* adlı romanın kadın kahramanı gibi hiçbir iz bırakmadan bozkırda yok olup gitmemişti demek.

Dostoyevski'nin açık cezaevindeki son iki yılı yeterince eziyetli geçmişti ama daha önceki yılların yanında hiç kalırdı. Binbaşı Krivtsov tutuklandı, yetkisini kötüye kullanmaktan dolayı yargılandı, devlet hizmetinden istifaya zorlandı; onunla birlikte onun yarattığı korku egemenliği de sona erdi. Dostoyevski eski binbaşıyı kasabada, "eski püskü bir paltoyla kokartlı bir kasket giymiş bir sivil" olarak görme mutluluğunu yaşadı. Ayrıca Genel Vali Gorçakov'un da yıldızının söndüğünü gördü, (hizmetlerinin karşılığını fazlasıyla almış bir ordu generalinin karısı olan) metresi, utanmasızca çuvalla rüşvet alınca vali görevinden alındı, yerine başkası atandı. Dostoyevski, "Cezaevinde geçen hayatımın sonlarına doğru, ilk zamanlara göre çok daha fazla ayrıcalıklarım oldu," der *Ölüler Evinden Notlar*'da. "Kasabada görevli subaylar arasında bazı tanıdıklarımın, hatta eski okul arkadaşlarımın bulunduğunu keşfettim... onların dostlukları sayesinde daha fazla para bulmayı başardım, hatta kitaplarım oldu." Bulabildiği bu kitapların –*Mister Pickwick'in Serüvenleri* ile *David Copperfield*'in Rusçaları– dışında neler olduğunu bilmiyoruz. Yıllar sonra Mister Pickwick'i kendi Prens Mişkin'inin öncülerinden biri olarak görecekti, "son derece iyi bir adam", Hıristiyanlığın ahlak ülküsünün, dünyada alaya alınan somut örneği olarak. En önemlisi, Dostoyevski'nin sonunda

15 *Pis'ma,* I: 166; 13 Ocak 1856.

16 Mektubu V. Lyubimova-Dorotovskaya "Dostoyevsky v Siberii"ye ekledi, Ogonek 46-47 (1946), 27-28.

bazı köylü mahpuslarla dostluk ilişkisi kurmasıydı, bu ona düşmanlık ve nefretle çevrili bir dünyada yaşıyor olma duygusunun baskısından kurtulmak gibi memnuniyetle karşıladığı bir rahatlama getirdi.

Şubat 1854'te serbest bırakıldı – belirsiz bir süre için Rus ordusunda basit bir er olarak hizmet verecekti. Yine de ilerde kendisini bekleyen zorlukların önsezisi yıllardır beklediği kurtuluşun sevincini gölgeleyemedi. Yıllardır her akşam tek başına hapishane avlusunun kazıklarla yapılmış çit duvarlarının çevresini arşınladı, her gün kazıkları sayarak kalan günlerinin hesabını tuttu; sonunda o büyük an geldi! *Ölüler Evinden Notlar*'da, "Zincirler yere düştü, onları yerden aldım," diye yazar, "Onları elimde tutmak, son bir kez onlara bakmak istedim. Bir dakika önce bunların ayağımda olmalarına daha o an şaşıyor gibiydim. Mahkûmlar 'Tanrı'nın inayetiyle, Tanrı'nın inayetiyle!' diyorlardı, kalın, kesikli seslerle, bu seslerde yine de bir sevinç tınısı vardı. Evet, Tanrı'nın inayetiyle! Özgürlük, yeni hayat, ölüler diyarından geri dönüş... Ne muhteşem bir an!"

16. Bölüm

"Mutsuzluktan Bir Canavara" Dönüşmek

Dostoyevski'nin açık cezaevine girdiği ilk günle oradaki son günü arasında, mahkûm arkadaşlarıyla ilgili düşüncesi büyük bir değişiklik geçirdi. O büyük psikolog Dostoyevski kendi içsel ruh durumunu asla çözümlemez; hangi özel yöntemle ideolojik bir evrim geçirdiğini, Hıristiyan sosyalist eğilimli insancıl bir radikalken, Ütopik Sosyalizm'in kendisine çok çekici gelen ahlak ülkülerinin tek ulusal simgesi olarak Rus halkına sarsılmaz bir inanç duyan bir kişiye nasıl dönüştüğünü asla açıklamaz. *Bir Yazarın Günlüğü*'nde (1873) eski günleri anımsarken, "inançlarımın yeniden şekil almasına gelirsek, bu çabucak olmadı, yavaş yavaş oldu – ve uzun, çok uzun zaman aldı,"[1] der yalnızca. O halde cezaevinden, terk ettiği inançlarının yerini alan, sınırları kesin şekilde çizilmiş yeni inançlarla çıkmadı. Tam tersine, daha önce sahip olduğu düşüncelerle çatışan birtakım yeni izlenimler edinince, bu izlenimleri anlamlandırmaya çalıştı, ancak sonradan bu deneyimin düşüncelerini nasıl değiştirdiğini daha bilinçli bir şekilde anladı. 1850'lerin ortalarında ve 1860'ların başlarında Rus hayatıyla yeniden ilişki kuran Dostoyevski, bu çalkantılı yılların getirdiği ani dönüşümlerin ortasında ideolojik bir konum belirlemeyi gerekli gördüğü zaman bu "düşünceler" biçim almaya başlayacaktı.

Ölüler Evinden Notlar (*Zapiski iz mertvogo doma*) ilk kez 1861-1862'de, Dostoyevski'nin dergisi *Vremya*'nın [Zaman] sayfalarında yayımlandı, metindeki anormalliklerden biri, onun dönüşüm deneyiminin öyküsünü içermemesidir. Bununla birlikte metin, kişisel olana ve itiraflara odaklanmadığı, onun yerine kişiler üstü ve ortak olanı temel aldığı için, yeni baştan eğitimden geçme sürecini asla doğrudan doğruya aktarmaz. Bunun birtakım önerilerden ve ikincil düşüncelerden çıkarsanması gerekir – örneğin anlatıcının şaşkınlığını gösteren tepkilerinden, ara sıra okuru uyarıp şu ya da bu gözleme özellikle dikkat çekmesinden. Ancak yirmi altı yıl sonra *Bir Yazarın Günlüğü*'nün Şubat 1876 sayısında "Köylü Marey" başlıklı makalesiyle Dostoyevski, cezaevi anılarının eksik sayfalarını bize sunmuş, böylece "görüşlerin[in] yeniden biçim alması" bilmecesinin çözümüne yardımcı olmuştur.

Bu makalenin önemi uzun zamandır bilinmektedir ama hiç kimse o önemli dönemde Dostoyevski'nin üzerine binen fiziksel, zihinsel ve duygusal baskıların neler olduğunu ortaya çıkarmak için, bu makaleyi görüş değiştirme psikolojisi bilgimizin ışığında incelememiştir. Ancak bunu yaparsak onun suskunluğunun yarattığı boşluğu doldurur, gizemli ve belirleyici öykücülüğünü anlama yönünde bir adım

1 *DW* (1873), 152.

atmış oluruz. Şimdi biz onun açık cezaevi yılları deneyiminin belgeleri olarak *Ölüler Evinden Notlar*'ını ve "Köylü Marey"i ele alacağız. Bu çalışmaya daha sonra, yazılma ve yayımlanma günlerinden söz ederken yeniden döneceğiz.

* * *

Dostoyevski öncelikle *Ölüler Evinden Notlar*'da, kendi manevi ve ruhsal dönüşümünün içsel "doğru"su olarak bildiği şeyin nesnel bağlaşıklarını aktarmak için kendi deneyimlerine yeniden çekidüzen verdi. Dostoyevski, geçmişine ait anılarını ne kadar allayıp pullarsa pullasın, bu cins "düzeltmeler" onun duyarlılığının bu derin değişimine, olabildiğince fazla sanatsal ve simgesel bir anlam katmaya hizmet eder. Ayrıca yeniden doğuşunun altında yatan güdüleri kavramamıza yardımcı olur.

Yıllar sonra Dostoyevski'nin doğruladığı gibi, düşüncelerinde bir değişimin meydana gelmesine yol açan şey sürgün ve zorunlu çalışma değildi: "Hayır, dünyaya bakışımızın, görüşlerimizin, gönül verdiğimiz şeyin değişmesine yol açan şey başkaydı ... halkla doğrudan ilişki kurmak, ortak bir şanssızlığı paylaşırken kardeşçe kaynaşmak, onlarla eşitlendiğimizi, onlarla, hatta en alt düzeyde eşit hale getirildiğimizi fark etmekti."[2] Bu tür sözler, Dostoyevski'nin okurlarının inanmasını arzu ettiği kadar kardeşçe olmayan bir "kaynaşmayı" ülküselleştirmektedir ama ne olursa olsun kendi dönüşüm sürecinde önemli bir şeye işaret ediyor. Çünkü geçirdiği dönüşümün sonunda ortaya çıkan nihai ürüne vurgu yapıyor, ancak köylü mahpuslarla iç içe yaşamak zorunda kaldığı zaman, kendisinin gerek Rus köylüleri konusunda, gerekse Rusya'nın toplumsal, siyasal gerçekliği konusunda yanılgılar içinde bir enayi olduğunu anladığını vurguluyor. Bütün ruhsal ve duygusal dengesinin bozulmasına yol açan şey işte budur; Rus halkıyla karşı karşıya gelmesi, dört taraftan saldıran rahatsız edici doğrulara uyarlanmak gibi ciddi bir çaba gösterme gereği duymasıdır. Dostoyevski'nin yeniden biçim alışı işte bu zorlu soruna karşı gösterdiği dikkate değer tepkiye dayanır, bir kez bu tepki gösterildikten sonra görüşleri yavaş yavaş değişmiş, şanssız yol arkadaşlarından edindiği geniş görüşlülüğe uyum sağlamıştır.

Dostoyevski'nin *katorga*'daki hayatının bir yılı aşan ya da daha fazla süren ilk bölümü, onun travmatik şok olarak düşünülebilecek bir ruh halinin içine yuvarlanmasına yol açtı. Dostoyevski'nin kendisi kabul etmese de, hapishane hayatının zorluklarının onun genel ruh durumunu etkilememesi nerdeyse olanaksızdı. Ayrıca Dostoyevski'nin sürekli olarak yaşadığı Binbaşı Krivtsov korkusunu da unutmamak gerekir. Öteki arkadaşlarına kırbaçlanırken neler hissettiklerini sorardı hep, bu hastalıklı merakı, işte yaşadığı bu sürekli kaygıyla açıklanabilir. "Acının şiddetini belirlemek," diye yazıyordu, "nihayetinde onun neyle karşılaştırılabileceğini öğrenmek için sorular sorup duruyordum. Bunu bilmek istememin nedenini bilmiyorum.

2 *age.*

Yalnızca bir tek şey hatırlıyorum: bu boşuna bir merak değildi. Tekrar ediyorum, fena halde sarsılmış, altüst olmuştum." Öğrenmek istediği bilgileri onlardan alırken yüreği ağzına geliyor, "deli gibi çarpıyordu" (4: 153-154). Böyle bir aşağılanmaya maruz kalma kuruntusu, bu aşağılanmaya kahramanca dayanıp dayanamayacağı konusunda içini kemiren kuşku, bu tür konuşmaların değişmez şekilde onda yarattığı gerginlik ve heyecanın nedenini açıklar. Dostoyevski artık başkaları için her zaman katlanılmaz bulduğu, geçmişte hiçbir zaman büyük bir öfkeye kapılmadan sözünün edilmesini duymaya bile dayanamadığı o korkunç şeyin gölgesi altında yaşıyordu.

Ölüler Evinden Notlar'da Dostoyevski'nin kayda geçirdiği olaylardan biri, ona kişisel olarak şiddet uygulayacak tek kişinin Krivtsov olmadığını kanıtlamıştı. Durov ile ikisi cezaevine geldiklerinin ertesi günü birer bardak çay satın almak üzere cezaevi mutfağına gitmişlerdi. İkisi çaylarını yudumlar, çevrelerinde bulunanlar da satın aldıkları şeyleri büyük bir açlıkla yerken, köylü mahkûmların kendilerine yönelttikleri öfkeli bakışları görmezden geldiler. Birden sarhoş Tatar Gazin yanlarına yanaştı. Dev gibi bir adamdı; o iki "kibar beye" acaba beylerimizin çay içip hoşça vakit geçirsinler diye mi Sibirya'ya gönderildiklerini sordu. İkisi de yanıt vermeyince Gazin eline kocaman bir ekmek tepsisi alıp tepsiyi tehdit edici şekilde başlarının üstünde tuttu. Tepsi her an kafalarına inebilirdi ama, tesadüfen mi yoksa bilerek mi bilinmez, birisi koşarak içeri girdi, o büyük votka kaçakçısı Gazin'e deposunun çalındığını haber verdi, Tatar onlara bir şey yapamadan koşup gitti.

Her zaman ölüm ya da sakatlanma tehlikesi ortada kol geziyordu; mahkûmların birbirlerine karşı davranışlarına bakan Dostoyevski tehdidin her an eyleme dönüşebileceğini görüyordu. Mahkûmlar sarhoş oldukları, serkeşleştikleri, "sekiz göz"ü cezaevini genel anlamda disipline sokmaya kışkırtacak derecede azıttıkları zaman dayağın âdetten olduğunu yazıyor. Gazin, bu türden bir mahkûmdu, bazen votkanın etkisine kapılıp bıçakla insanlara saldırırdı. Daha sonra nelerin olduğuna Dostoyevski birçok kez tanıklık etmişti: "Kendi koğuşundan bir düzine adam bir araya gelip üzerine saldırarak onu dövmeye başlarlar. [...] Yağmur gibi inen darbelerden daha kötüsünü düşünmek zordu: Ancak o kendinden geçip ölü gibi yere serildiğinde kesiyorlardı vurmayı." Havada uçuşan küfürlere, yeminlere, hakaretlere, tehditlere, ağız dalaşlarına bakınca her an kanlı bir kavga başlayacakmış gibi geliyordu ona ama çoğu kez çok çirkin küfürleşmelerden sonra gerilimin yatışıvermesine başlangıçta şaşıyordu. Yine de, mektubunda yazdığı gibi, "insanın çevresini saran düşmanlıktan ve kavgalardan" kaçış yoktu, "alt alta üst üste boğuşmalardan, bağrışmalardan, şamata ve gürültüden." Hastaneye kaçış mikrop kapma, kokuşmuş bir koğuşa kapatılma tehlikesini göze almayı gerektiriyordu ama Dostoyevski'nin kaçtığı yerlerden birinin orası olduğunu biliyoruz. "Cezaevinden kaçıyordum. Cezaevinde hayat dayanılmaz bir şeydi, hastanedekinden daha da dayanılmaz, ahlak açısından dayanılmaz."

Dostoyevski mahkûmlar arasında hüküm süren o korkunç ahlak yoksunluğunu gördükçe bu ahlaktan tiksintisi de arttı. "Çok şaşırdım, allak bullak oldum, sanki o güne kadar bu tür şeylerin olabileceğinden kuşkulanmamış ya da olduğunu duymamış gibiydim ama biliyordum ve öğrenmiştim. Yine de gerçekliğin etkisi, kitaplardan öğrendiğiniz ya da kulaktan duyduğunuz şeylerinkinden çok farklı oluyor." Sansür yüzünden elbette mahkûmların ahlak anlayışlarından açık açık söz edemiyor ama aktarmayı başaramadığı pek az şey var. Kaçak votkayla içki âlemleri ayrıntılı şekilde anlatılıyor. Kadın ve erkek fahişelere açıkça dokunduruluyor, kadınlardan açık açık söz ediliyor (Omsk'ta kadın bulunabiliyordu, kasabadaki çalışma ekibi arasından sıvışanları görmezden gelmesi için gardiyanlara rüşvet verilebiliyordu), erkekler söz konusu olduğunda, dolambaçlı ama kuşkuya yer bırakmayan ifadeler kullanılıyordu. Yine de Dostoyevski'yi hırsızlığın evrenselliğinden daha çok şaşırtan bir şey olmadı. "Dürüst Hırsız" adlı o dokunaklı küçük öyküyü yazmış biri olarak şaşırmasında şaşılacak bir şey yok; o öyküde iflah olmaz bir içkici, birazcık votka alabilmek için, neredeyse kendisi kadar çulsuz arkadaşının pantolonunu çalar, onları çaldığı için de vicdan azabından ölür. Cezaevinde böyle bir pişmanlık görülemezdi. "Hemen bana yaranmaya başladılar," diye yazar, "cezaevine gelirken yanımda getirdiğim çamaşırlarımı ve ... değerli eşyalarımı içine koymam için –tabii para karşılığında– bana kilidi olan bir sandık bulup getirdiler. Ertesi gün o sandığı benden çaldılar, satıp içki aldılar". "Orada kaldığım yıllar içinde bu insanların en küçük bir pişmanlık duyduklarını görmedim," diyerek bir gözlemini belirtir, "işledikleri suçla ilgili oturup üzgün üzgün düşündüklerini görmedim, çoğunluğu kendini apaçık suçsuz buluyordu. Gerçekti bu."

Mahkûmların erkenden içeri tıkıldıkları, uyku bastırana kadar birlikte geçirecekleri uzun saatlerin bulunduğu o uzun kış akşamlarını anlattığı bir paragrafta, ilk günlerde insanlara karşı dayanılmaz bir nefret duyduğunu itiraf eder: "gürültü, şamata, kahkahalar, küfürler, zincirlerin şangırtısı, is ve kurum, kazınmış kafalar, dağlanmış yüzler, lime lime giysiler, her şey pis, her şey berbat... İnsan her şeye alışabilen bir mahlûk, insanın en iyi tarifi de bence bu." Hatta bütün bunlar bir yana, işleri daha da zorlaştıran şey, köylü mahkûmların Dostoyevski gibi "soylu kişi"lere karşı hissettikleri kökleşmiş düşmanlıktı.

* * *

Bir zamanlar orduda subay olan bir mahkûm tarafından Dostoyevski'ye ilk söylenen şey, köylü mahkûmların "kibar takımını" sevmedikleriydi, "özellikle siyasal mahkûmları, onları diri diri yiyebilirler, bu da anlaşılabilir bir şeydir. Her şeyden önce, siz bir başka soydan geliyorsunuz, onlardan farklısınız, onlarınsa hepsi toprak kölesi ya da askerdi." Bir başka yerde Dostoyevski, "Onlara yanaşarak, onlarla yakınlık kurarak onların kalbini kazanmaya çalışsaydım ... bunu korkumdan ve

korkaklığımdan yaptığımı düşünür, beni küçük görürlerdi," diyor. Dostoyevski köylü mahkûmlarla yakın ilişki kurmaya çalışmadı, onlardan uzak durmaya karar verdi ama onlardaki köklü ve içgüdüsel düşmanlığı görmek kadar onu şaşırtan bir şey de olmadı.

Kendi sınıfının başka üyeleri gibi, Dostoyevski de belki, köylünün kişisel incinmişliğinin elbette geri tepeceğini ama ilkel ve eğitimsiz olduğunu, kendi toplumsal konumuna ve durumuna karşı doğrudan herhangi bilinçli bir itirazda bulunamayacağını düşünüyordu. Belinski 1841'de, Büyük Petro üzerine yazdığı, Rus Batıcılarının manifestosu olarak kabul edilebilecek ünlü bir makalede şöyle der: "Rus *mujiği* hâlâ yarı Asyalı'dır... Çünkü doğal halleri içinde insanlar, açlık gibi birtakım gereksinimlerini gidermeyi bilirler ama düşünmeyi bilmezler."[3] Dostoyevski'nin *mujik*'lerle ilgili böyle bir düşüncesi vardıysa, onların arasında belli bir toplumsal ve siyasal bilinç belirtisi görmenin onda niçin böyle bir şaşkınlık yarattığını anlayabiliriz. Onu en çok etkileyen şey, köylü mahkûmlarda genelde soylulara, özelde kendisine karşı var olan amansız düşmanlığa bu özbilincin yansımasıydı.

"Kimse bizi savunmak için tek söz etmedi!" Cezaevi mutfağında Gazin'le aralarında çıkan olayda Dostoyevski bunu fark etmişti. "Gazin'e ağzını açıp bağıran tek kişi çıkmadı, bizden o kadar nefret ediyorlardı ki!" Dostoyevski'nin Polonyalı siyasal suçlulardan birinin söylediği sözlerle ne demek istediğini anlamasına yol açan olaylardan yalnızca ilkidir bu: Dostoyevski ona saf saf bir soru sormuş, köylü mahkûmların kendileri kendi yiyeceklerini yerken niçin onun çay içmesine içerlediklerini öğrenmek istemişti. Hapishane koşullarından dolayı katılaşmış olan Polonyalı soylu şöyle dedi: "Sorun çay değil. Kibar takımından olduğunuz için, onlara benzemediğiniz için kızıyorlar size. İçin için size hakaret etmek, sizi aşağılamak isterler. Burada sizi üzecek pek çok şeyle karşılaşacaksınız."

Birkaç gün sonra Dostoyevski bir çalışma grubuyla birlikte işe gönderildiği zaman bu tür öngörülerin doğruluğu ortaya çıktı. Dostoyevski "her yerde nerdeyse küfür ederek" kendisini yanlarından kovduklarını gördü, "Kendisi de sefil bir işçi olan, en aşağılık bir hırpaninin teki, [...] yanında durarak onu engelliyorum diye kendinde bana bağırma, beni yanından kovma hakkı bulmuştu. Sonunda daha zeki olanlardan biri kabaca ve açık açık bana şöyle dedi: 'Nereye gitmeye çalışıyorsun? Çekil şuradan! İstenmediğin yere niçin zorla sızmaya çalışıyorsun!'" Bunun üzerine Dostoyevski, "Bir kenara çekilmek zorunda kaldım," diye devam ediyor, "herkes çalışırken bir kenarda durunca insan utanıyor. Ama ben yürüyerek uzaklaşıp mavnanın en ucunda durunca hemen bağırdılar: 'Bize verdikleri şu işçilere bakın; neye yarar ki bunlar?' " Çok alıngan, insana azap verecek derecede savunmasız, kendi özsaygısını zedeleyecek en küçük söze karşı patlamaya hazır olan Dostoyevski, bir aşağılanma kâbusu yaşıyordu, bundan kaçmasına olanak yoktu, dayanmayı öğrenmekten başka bir şey yapamazdı.

---

3 V. G. Belinsky, *Selected Philosophical Works* (Moskova, 1948), 125.

Ölüler Evinden Notlar'da bu amansız sınıfsal nefretin yarattığı gönül yarasının altını çizer durmadan. Gerçekten de ona göre cezaevi hayatının en acı verici eziyeti, sonsuza kadar düşmanlarla çevrili olduğunu, hiçbir şekilde yıkamayacağı bir düşmanlık duvarıyla büyük çoğunluktan ayrılmış olduğunu fark etmektir. Sıradan köylü bir mahpus, cezaevine "gelişinin üzerinden iki saat geçtikten sonra ... oradakiler gibi, *evinin* eşit haklara sahip bir üyesi gibidir, herkes ona anlayışla yaklaşır, herkes ona bir yoldaşına bakar gibi bakar. Ama gelen *soylu,* yüksek sınıfa mensup biriyse durumu çok farklıdır. İstediği kadar dürüst, iyi huylu, zeki olsun ondan yıllarca nefret edecekler ve onu aşağılayacaklardır."

Eskiden asker olan, cezaevinin en tehlikeli adamı olarak bilinen köylü mahkûm Petrov, kendi sınıfının insanları arasında Dostoyevski ile ahbaplık kurmak isteyen tek kişiydi. Her konuda Dostoyevski'nin ağzından laf almaya çalışıyordu – konu bazen Fransız politikası oluyordu, bazen yerkürenin öteki yarısında yaşayanların gerçekten de baş aşağı yürüyüp yürümedikleri. "Ama," diye yazıyor Dostoyevski, "galiba beni ... neredeyse dünkü çocuk, en basit şeyleri bile anlamaktan yoksun bir çocuk gibi görüyordu... Ona göre kitaplar dışında hiçbir şeyden anlamıyordum, herhangi bir şeyi anlama yeteneğim yoktu." Dostoyevski şundan emindi; Petrov kendisinden bir şeyler çalarken bile kendi eşyalarını korumayı bilemediği için ona acıyordu. "Bir gün bana, 'iyi yürekli bir insansınız' ve 'öylesine saf, öylesine safsınız ki insan acıyor size' dedi," diye hatırlıyor Dostoyevski.

Açık cezaevindeki ilk yılında, dışardan bir gözlemci Dostoyevski'yi "kapana kısılmış bir kurt" olarak tanımlıyor. "Başındaki şapkayı ta kaşlarının üzerine indirirdi; sert, içine kapanık, soğuk görünüşlüydü; kafasını öne eğer, gözlerini yerden kaldırmazdı."[4] Bu içe kapanıklık dönemi, daha önceki bütün görüşlerini gözden geçirmeye başladığı dönemi işaret ediyor. "Manevi yalnızlığım içinde," diye yazıyor Dostoyevski, "geçmiş hayatımı baştan sona gözden geçirdim, en küçük ayrıntılarına kadar, [...] kendimi acımasızca ve amansızca yargıladım, hatta kendimi böyle yargılamama, geçmişimi böyle acımasızca gözden geçirmeme neden olduğu için beni bu yalnızlığa mahkûm eden yazgıma teşekkür ettim". Dostoyevski bize kendi kendisini suçlamasına yol açan düşüncelerinin içeriğiyle ilgili hiçbir şey söylemiyor ama cezaevi anılarının anlatıldığı sayfaların bazılarını, acemi devrimci bir komplocu olarak aptallıklarının Aisopos masalları tarzında sergilendiği sayfalar olarak okumamak nerdeyse olanaksız.

Bir gün Dostoyevski, mahkûmların cezaevinin avlusunda alışılmadık bir saatte toplandıklarını fark etti. O da sanki yoklamayı kaçırmamak istermiş gibi aralarına katıldı ama onu yuhaladılar, aralarından kovdular. Dört yandan gelen bağırış çağırış seslerine uyup uymama konusunda duraksarken, biri onu kolundan tutup cezaevi

4 P. K. Martynov, "V perelome veka," *Istorichesky Vestnik* 10-11 (1895), II: 448.

mutfağına götürdü. Orada üç-beş köylü mahkûm ile bütün öteki beyler toplanmış, o gürültü patırtıyı çıkaranlara bakıyorlardı, yiyeceklerin kötülüğünden dolayı ona Binbaşı Krivtsov'a karşı "bir protesto" düzenlendiğini söylediler. İş o zaman anlaşıldı: Köylü mahkûmlar hiç düşünmeden ve oybirliğiyle kibar bir beyin bu protestoya katılmasını reddetmişlerdi.

Öfkelenen binbaşı bu protestoyu anında bastırdı, protestocuların rasgele kırbaçlanmasını emretti ama Dostoyevski'nin kendisine yapılan muamele yüreğine oturmuştu, belleğinde uyarıcı bir anı olarak kaldı. Pek çok kereler çeşitli hakaretlere uğramasına karşın, "Cezaevinde daha önce hiç bu kadar hakarete uğramamıştım," diye yazıyor, "bu kez yüreğime oturdu". Aynı gün öğleden sonra Petrov'la konuştu:

> "Söylesene, Petrov," dedim, "sizinkiler bize kızıyorlar mı?"
> "Neden kızsınlar?" diye sordu, sanki uykudan uyanırmış gibi...
> "Protestoya katılmadık diye."
> "Siz protestoya neden katılasınız ki?" diye sordu, sanki beni anlamaya çalışırmış gibi. "Siz kendi yemeğinizi satın alıyorsunuz."
> "Aman Tanrım! Protestoya katılanlardan bazıları da kendi yiyeceklerini satın alıyorlar. Biz de onların yaptığını yapmalıydık... yoldaşlar olarak."
> "Peki ama ... siz nasıl bizim yoldaşımız olabilirsiniz ki?" diye sordu şaşkınlıkla.

Bir zamanlar bir köylü ayaklanmasını başlatmayı uman eski devrimci ve komplocunun bilincine, bu konuşmanın toplumsal ve siyasal içermeleri çakıldı kaldı. Köylülerin özgürlüklerini elde etme savaşımında kibar takımınınönderliğini kabul edeceği düşüncesi, şimdi anladığına göre, tam anlamıyla bir hayaldi.

Kitapta bir başka yerde Petrov doğal bir devrimci olarak tanımlanır, tam da Speşnev'cilerin başvurmak isteyecekleri türden bir köylü – Dostoyevski'nin yazdığına göre "hiçbir engel tanımadan, hiç düşünmeden, hiç korkmadan her türlü tehlikeyi göze alacak olanlar onlardır". Böyle bir adam, şimdi onun fark ettiği gibi, kibar takımından birinin toplumsal bir protestoda nasıl köylülerle güçbirliği yapıp onların yoldaşı olabileceğini anlamıyordu. Dostoyevski radikal aydınlar sınıfının çabalarının Rus halkının büyük kitlelerini harekete geçirmekte herhangi bir etkisinin olacağına bir daha asla inanamazdı, tarih onu yaşadığı süre içinde doğrulayacaktı – o dönemde değil ise de, hiç şüphesiz, ölümünden yarım yüzyıl sonra doğrulayacaktı.

Halk asla aydınlar sınıfının peşine takılmayacaktı, başa geçen kendi önderleriyse, ancak o zaman onların peşine takılacak, kendilerini felakete götürecek yolda ilerleyecekti. Çünkü "bu tür kışkırtıcılar ve elebaşları ... kurnazlık edecek, hesap kitap bilen kişiler olamayacak kadar ateşlidir; [...] hemen her zaman başarısız olurlar, sonuçta cezaevini boylar, kürek cezasına çarptırılırlar." Bunlar, kuşkusuz, Dostoyevski'nin kendi geçmişini "acımasızca ve sert bir biçimde" yargılarken yavaş yavaş vardığı sonuç-

lardır. Okurlarının köylülerle ilgili olarak bildiklerini sandıkları her şeyin yanlış olduğunu söyler onlara Dostoyevski. "İsterse hayatınız boyunca köylülerle ilişkiniz olmuş, kırk yıldır her gün onlarla bir arada bulunmuş olun, gene de tanıyamazsınız onları. Hepsi bir görüntü, bir yanılgıdan başka bir şey olmayacaktır... Bundan kuşkum yok ... gerçekleri yaşadım, öğrendiklerimin doğruluğunu saptayacak çok zamanım oldu." Kendi kendisini yargıladığı bu gibi anlarda Dostoyevski, Puşkin'in, 18. yüzyılda kanlı Pugaçev İsyanı günlerinde yazılmış *Yüzbaşının Kızı* romanının o ünlü bitiş satırlarını hatırlamış olmalı. Puşkin'in sözleri Dostoyevski'nin kendisinin de benimsediği bakış açısını yansıtır: "Anlamsız ve acımasız bir Rus ayaklanması görmekten Tanrı bizi korusun. Aramızda olmayacak bir ayaklanma düzenleyenler ya genç insanlardır ya da halkı tanımıyorlardır ya da ne kendi hayatlarının ne de başkalarının hayatını zerrece önemsemeyen yürekleri katılaşmış adamlardır."[5]

Dostoyevski'nin daha önce insancıl biri olarak köylülere karşı duyduğu sevgi ve yakınlığın yerini çevresindeki her şeye, özellikle cezaevi arkadaşlarına karşı duyduğu sevgisizlik aldı. Bayan Fonvizina'ya yazdığı bir mektupta, "Öyle anlar vardı ki, suçlu ya da suçsuz, karşılaştığım herkesten nefret ediyordum," diye itirafta bulunur, "hiç utanmadan benden hayatımı çalan hırsızlar olarak görüyordum onları. En dayanılmaz felaket de insanın kendisinin adil olmayan, kötü niyetli ve alçak biri haline gelmesiydi; bunu fark edersiniz, hatta kendinizi suçlarsınız – ama engelleyemezsiniz."[6] Dostoyevski'nin insancıllık inancının cezaevinde yok olmasının önemini abartmak pek de olanaklı değildir ama Dostoyevski bu acı verici ruhsal kapandan bir çıkış yolu bulmayı *elbette* başarmıştır, biraz sonra göreceğimiz gibi, –ister dinsel olsun ister ideolojiye bağlılıkla ilgili sorular içersin– her türlü görüş değiştirme durumlarında bilinen bütün özellikleri sergileyen bir deneyim yaşamıştır.

* * *

Dostoyevski Omsk cezaevinde hapis yatarken, orada soylu sınıftan gelen on iki mahkûm daha vardı. Durov dışında bunların üçü Rus'tu, bunlar için Dostoyevski'nin bize söyledikleri, onların yanında kendisini niçin rahat hissetmediği konusunda, dolambaçlı yoldan da olsa bol bol bilgi veriyor. O üç kişiden biri Rus ordusunun eski bir subayıydı, Dostoyevski ona Akim Akimiç adını takmıştı – itaate öylesine alışmış bir kişi ki boyun eğmek onun için doğal bir eğilim, kendisinin ikinci doğası haline gelmiş. Ordu hayatının sıradan işlerinden sevgiyle, bağlılıkla söz eder dururdu, "hep o usturuplu, damlayan su sesi gibi tekdüze sesle." Dostoyevski bazen, "Koğuşta başucumdaki ranzada yatan bu adamla kafa kafaya uyumaya beni mahkûm eden yazgıya lanet ediyordum," der.

---

5 Aleksandr Pushkin, *The Casptain's Daughter*, çev., Natalie Duddington, yeni bas., *The Poems, Prose and Plays of Pushkin* içinde, yay. haz. Avrahm Yarkolinsky (New York, 1836), 741.

6 *Pis'ma*, I: 143; 20 Şubat 1854.

İkinci mahkûmdan yalnızca "baba katili" olarak söz edilir. Asıl adı D. I. İlyinski'dir, Dostoyevski'nin yazarlık hayatında önemli yeri olan bir kişidir: Onun öyküsü daha sonra romancı için *Karamazov Kardeşler*'in ana olay örgüsünün çekirdeğini oluşturacaktır, ayrıca belki de Dimitri Karamazov'un kişilik özelliklerinin bazılarının da onun kişiliğiyle ilgisi vardır. İlyinski eski bir subaydı, babasının mirasına konmak için onu öldürmekle suçlanmıştı (ama yalnızca ikinci dereceden kanıtlarla). Her zaman "mutlu ve neşeli" bir ruh haline sahip olan bu adam inatla suçunu inkâr ediyordu, Dostoyevski de, "böylesine vahşice bir duyarsızlık mümkün olamaz," diyerek onun o suçu işlediğine inanmıyordu. Yıllar sonra Dostoyevski, hapishane kitabının son müsveddesini kaleme alırken İlyinski'nin serbest bırakıldığını öğrendi: Suçu işleyen kişi suçunu itiraf etmişti. Böylelikle Dostoyevski'nin yalnızca İlyinski'nin kişiliğiyle ilgili gözlemlerine dayanan psikolojik sezgisi aklanmış oldu.

Kendisinden yalnızca adının baş harfiyle "A" olarak söz edilen soylu, üçüncü Rus, Pavel Aristov'du, "bir insanın ne kadar alçalabileceğini, ne kadar yozlaşabileceğini, hiçbir güçlük çekmeden ya da pişmanlık duymadan kendi içindeki her türlü ahlak duygusunu ne dereceye kadar yitirebileceğini gösteren, en iğrenç örnek". Aristov'un ihbarları sonucunda tamamıyla suçsuz yetmiş kişi tutuklanmıştı, bu arada kendisi Üçüncü Şube'den aldığı paralarla çılgın seks partilerinde eğleniyordu, böyle paralar akmaya devam ettiği sürece de "yıkıcı siyasal komplocular"ı ihbar etmeye devam etti. Yine de bir süre sonra Üçüncü Şube kuşkulanmaya başladı, Aristov hortumculuk yapmak ve sahte ihbarlarda bulunmak suçlarıyla cezaevine gönderildi. Orada Binbaşı Krivtsov'un gözüne girmeyi başardı, köylü mahkûmları ihbar etmek üzere casusluk yaptı. Etiyle kanıyla Aristov gibi biriyle karşılaşan Dostoyevski'nin, sözcüğün tam anlamıyla ağzı şaşkınlıktan bir karış açık kalmıştı, bu adama, Dostoyevski'nin, insan denen varlığın bilerek yapabileceğini ve içine sindirebileceğini düşünebileceği, insanların kanını donduracak bütün kötülükler vız geliyordu. "Cezaevindeki yaşamım süresince," der, "benim için A-ov hep bir et parçasıydı; dişleri, midesi olan, dünyanın en kösnül, en hayvanca hazlarına karşı doymak bilmez iştahı olan bir et parçası."

İşin daha da kötüsü, "kurnaz ve zeki, yakışıklı, hatta biraz iyi eğitimli" biriydi. Aristov'un varlığını Dostoyevski için dayanılmaz kılan şey, onun kendi rezilliğinden gurur duymasıydı: "O alaycı gülümsemesini görmek benim için ne büyük eziyetti! O bir canavardı; ahlaksal anlamda bir Quasimodo." Dostoyevski nasıl İlyinski'yi unutamadıysa, Aristov da kafasında silinmez bir anı olarak kaldı. Dostoyevski'nin notdefterlerine, *Suç ve Ceza*'da acıklı derecede gülünesi aristokrat, hovarda Svidrigailov'la ilgili ilk sözler Aristov adı altında girilmiştir.[7] Dostoyevski, hemen açık ce-

7 *PSS*, 7: 315, 408.

zaevi hayatının getirdiği değerler bunalımının derinleşmesinden Aristov'u sorumlu tuttu. "Cezaevindeki ilk günlerimi zehriyle ağıladı," diye açıklamada bulunuyor, "daha da çekilmez hale getirdi. İçine düştüğüm korkunç aşağılıklık ve alçaklıktan dehşete düştüm. [...] Burada her şeyin aynı derecede aşağılık ve alçakça olduğunu düşündüm. Ama yanılmışım, ben her şeyi A-ov'a göre değerlendirmişim."

Gerçekten de Dostoyevski köylü mahkûmlara yalnızca Aristov'un daha kaba kopyaları olarak bakmıştı; iyilik ile kötülük arasındaki fark duygusunu kaybetmiş insanlar olarak sanki başka bir canlı türüne aittiler. Bir başka ürkütücü tip de Orlov adlı bir haydut çetesi reisiydi, ordu hastanesinde kaldığı bir dönemde Dostoyevski, Orlov'la hastanede karşılaşmadan önce onunla ilgili "olağanüstü öyküler" dinlemişti. Orlov "eşine az rastlanır türde bir suçluydu, yaşlı, çocuk demeden karşısına çıkanı soğukkanlılıkla öldürmüştü – korkunç bir irade gücüne sahipti ve gücünün bilincinde olmakla övünüyordu." Orlov, Aristov gibi, tenin arzularına boyun eğerek insanlığını kaybetmediği gibi, Dostoyevski'ye göre "kuşkuya yer bırakmayacak şekilde bedene karşı kazanılmış tam bir zaferin simgesiydi. Bedeninin üzerindeki egemenliğin sınırsız olduğu, her türlü cezayı ve işkenceyi küçük gördüğü, dünyada hiçbir şeyden korkmadığı apaçık ortadaydı." Olağanüstü soğukkanlı biri olduğu çok açıktı, Dostoyevski "onun tuhaf kendini beğenmişliğinden" çok etkilendiğini yazıyor, "Her şeye inanılmaz bir küçümsemeyle yukardan bakıyordu, gelgelelim o kibirli tavrını sürdürmek için kendini zorladığı yoktu – bu tavır her nasılsa çok doğaldı."

Ölüler Evinden Notlar'ı okuduğu zaman olağanüstü derecede heyecanlanan Nietzsche, Orlov'u kendi Üstüninsan'ının somut bir örneği olarak görmüş olabilir. Bu ünlü haydutla Dostoyevski'nin konuşmalarından bize aktardığı şeyler, efendi ahlakı ile köle ahlakı arasında Nietzsche'nin öngördüğü ayrımın, dikkat çekecek derecede daha önceden fark edildiğini gösteriyor.[8] Çünkü Dostoyevski Orlov'u "serüvenleri" konusunda sorgularken, Orlov Dostoyevski'nin, "onun vicdanına ulaşmak istediğimi, orada hiç değilse bir pişmanlık duygusu bulmaya çalıştığımı," hissetmişti. Buna karşılık olarak, "sanki ben onun gözünde, yetişkin bir insanla tartışır gibi kendisiyle tartışamayacak, küçük, aptal bir çocukmuşum gibi, küçümser bir tavırla, yukarıdan aşağı süzdü beni," diye yazıyor. "Hatta yüzünde bana karşı bir acıma duygusu bile belirmişti. Biraz sonra birden kahkahalarla gülmeye başladı ama büyük bir

8 George Brandes, Nietzsche'nin kendisine, Dostoyevski'yle ilgili bir şey söylemişti; Dostoyevski, Alman düşünürün elinde bir çekiçle felsefesini yaptığı köle ahlakının ta kendisini simgeliyordu. Nietzsche bunu kabul etti, bir mektupla buna yanıt verdi (20 Kasım, 1888): "Yine de onu tanıdığım en değerli psikolojik malzeme olarak önemsiyorum – benim en derin içgüdülerimi ne kadar tırmalasa da, ona büyük bir minnettarlık duyuyorum." Wolfgang Gesemann'ın "Nietzsche's Verhältnis zu Dostoyevsky auf dem europäischen Hintergrund der 80er Jahre," içinde alıntı, *Die Welt der Slaven 2* (Temmuz 1961), 142.

açıkyüreklilikle gülmüştü, bunda herhangi bir alaycılık belirtisi, küçümseme yoktu." Dostoyevski, "beni küçümsememiş olamazdı, beni her bakımdan kendisinden aşağı, zayıf, acınası, uyumlu bir yaratık olarak görüyor olmalıydı," diyerek sözünü bağlıyor. Bu sözleri Raskolnikov'un *Suç ve Ceza*'daki ateşli ve mantıklı yorumunu hatırlamadan okumaya olanak yok; bu yorum Rusya'nın toplumsal ve kültürel sahnesinde henüz boy göstermemiş olan ideolojilerden beslense de, kuşkusuz canlılığının çoğunu böyle bir anıya borçludur. Ayrıca Raskolnikov pek tabii ki –tıpkı o zamanki Dostoyevski'nin kendisi gibi– entelijansiyanın, eğitimli seçkinlerin vicdan azabı çeken bir üyesi olarak görülebilir, bir Orlov olmaya çalışmış, ama sonunda eyleminin korkunç sonucuna katlanmayı ahlaksal açıdan olanaksız bulmuştur.

Omsk hapishanesinde de Polonyalı sekiz soylu vardı, ülkelerinin Rus hâkimiyetine karşı bağımsızlığını kazanması için bir komploya katılmak suçuyla Sibirya'ya gönderilmişlerdi. Dostoyevski, kendileriyle dostluk kurduğu Polonyalı mahkûmlar için bol bol kullandığı övücü sözleri, pek az cezaevi arkadaşı için kullanmıştır. B. (Joszef Boguslawski) için, "Onu her zaman sevdim," der ve bu sözler çevresini kuşatan karanlığın üzerine sıçrayan parlak renkli bir boya lekesi gibi göze çarpar. Dostoyevski ile aralarının açılmasına büyük oranda siyasal anlaşmazlık yol açmıştı, çünkü konuşma dönüp dolaşıp, anlaşıldığına göre, Polonyalı mahkûmların bu acımasız cezaya çarptırılmalarına yol açan kutsal davaya gelince, Dostoyevski'nin azgın bir Rus milliyetçisi kesilmesine karşı çıkmışlardı. Tokarzewski şöyle diyor: "Bu komplocunun, özgürlük ve ilerleme davası yüzünden hapse mahkûm edilmiş bu adamın, bütün ülkelerin yönetiminin Rusların eline geçmesinden mutluluk duyacağını söylediğini görmek ne kadar acı vericiydi... Ona göre [Ukrayna, Volinya, Podolya, Litvanya, Polonya] ta başından beri ve sonsuza kadar Rusların malıydı; adaletin kutsal eliyle bu bölgeler Rus çarının idaresi altına verilmişti, çünkü [yerleştirilmeselerdi] koyu bir cehalet, barbarlık ve yoksulluk içinde yaşayacaklardı... Bu sözleri dinlerken Fyodor Mihayloviç Dostoyevski'nin aklını yitirmiş olması gerektiği inancına kapılıyorduk."[9]

Dostoyevski *Ölüler Evinden Notlar*'da bu tür siyasal tartışmalara, sansür yüzünden, hiç değinmez ama Polonyalıların Rus köylü mahkûmlardan ne kadar nefret ettiğini görünce çok şaşırdığını yazar, Polonyalılar eşi görülmemiş derecede küçümseyerek, Rus köylülerine yukardan bakmaktadır. "Onlara karşı ... hakaret derecesinde kibardılar, incelikten kırılıyorlardı ama onlardan uzak duruyorlardı. Mahkûmlara karşı duydukları sevgisizliği saklayamıyorlardı, mahkûmlar da farkındaydı bunun, Polonyalılara aynı karşılığı veriyorlardı." Tokarzewski cezaevine –daha sonra Dostoyevski'nin de geleceği cezaevine– ilk girdiği zamanki izlenimlerini şöyle anlatır:

---

9 Waclaw Lednicki, *Russia, Poland and the West* (New York, 1954), 275. Lednicki'nin kitabında Tokarzewski'nin *Siedem lat katorgi*'sindeki bölümün çoğunun çevirisi bulunmaktadır, (Varşova, 1907).

"İnsan kılıklı adamlar ya da lanetliler bize yaklaştı, ellerini uzattılar, kimbilir kaç kez kana bulanmış, kimbilir kaç kez suç ve cinayetle kirlenmiş ellerini ... elimi çektim, herkesi iterek, gururla başımı havaya dikip içeri girdim."[10]

Polonyalıların tavrı böyleydi işte, Dostoyevski'yse bu tavrın kendisininkine çok benzediğini fark etmediği için, sandığından daha da kalın kafalı biri olmalıydı. Yine de, son derecede yurtsever olan Dostoyevski, çok geçmeden kendisini, kişi olarak sevdiği ve yalnızlık sıkıntısının hafiflemesine yardımcı olan, hapishanedeki yegâne eğitimli kişilere karşı ülkesini ve ülkede yaşayanların çoğunluğunu savunurken buldu. Ama kanlı canlı varlıklar olarak çevresini saran Rus halkının bu bölümüne karşı duyduğu nefreti yenmeden nasıl Rusya'yı savunabilirdi? Polonyalı sürgünlerle yaptığı tartışmalar onun –insancıl halk inancının yok olmasıyla başlayan– iç bunalımını daha da arttırdı, dayanılmaz bir ruhsal hastalık düzeyine taşıdı. Dostoyevski için kendi toprağına karşı duyduğu kökü kazınmaz sevgi ile cezaevinin iğrenç sakinlerine karşı duyduğu son derecede olumsuz tepkiyi bağdaştırmaktan daha gerekli bir şey yoktu duygusal olarak.

* * *

"Köylü Marey" başlıklı makaleyle Dostoyevski, kendisinin "görüşleri[nin] yeniden vücut bulması" bilmecesini çözmemize yardımcı olacak, cezaevi anılarında bulunmayan sayfaların eksikliğini giderir. *Bir Yazarın Günlüğü*'nde yazdığı, insanları "kaba ve cahil, içki ve sefahat bağımlısı," ayrıca "ışığı bekleyen barbarlar" olarak tanımladığı bir önceki makalesinin yarattığı hayal kırıklığını dengelemek için, bir zamanlar cezaevinde aynı hayal kırıklıklarının ağırlığı altındayken kendisini umutsuzluktan kurtaran ve belleğinde kalan bir olayı anlatır.

Dostoyevski'nin anlattığı olay, "Yortu Haftası'nın ikinci günü,"[11] çocukken tanıdığı, babasının toprak kölelerinden biri olan köylü Marley'in anısının isteklendirmesiyle meydana gelmişti. Büyük Perhiz sırasında, bir haftalığına çalışma zorunluluğundan kurtulan mahkûmlar günde iki ya da üç kez kiliseye gidiyorlardı. Dostoyevski *Ölüler Evinden Notlar*'da "Ayin için hazırlık haftasını çok severdim," diyor. "Büyük Perhiz ayinini babamın evinde geçen çocukluk günlerimden çok iyi biliyordum, büyük bir ağırbaşlılık içinde dualar edilir, yerlere kapanılır... bütün bunlar kafamda çok, çok gerilerde kalmış, uyuyan geçmişimin anılarının canlanmasına yol açtı, çocukluk günlerimi bana geri getirdi." Mahkûmlar, Dostoyevski'nin gençliğinde köylülerin yaptığı gibi, kilisenin arka tarafında durdular, Dostoyevski, onları kendisinin bulunduğu ayrıcalıklı yerden nasıl seyrettiğini hatırlıyordu, onların nasıl "kalın apoletli bir subaya, iri yarı kibar bir beye ya da çok süslü püslü

---

10 *age.*, 272-273.
11 *DW* (1876), 206.

ama çok da sofu bir bayana yol açmak için ikiye ayrıldıklarını" gördü, "O zamanlar onların kilise kapısında bizim gibi dua etmediklerini, alçakgönüllülükle, tutkuyla dua ettiklerini düşünürdüm, acizliklerini kabul ederek, önemsizliklerinin tamamıyla farkında olarak."

Yortu hazırlıkları doğal olarak inancının sarsılmamış olduğu günlerin anılarının canlanmasına yol açtı – bir de o zamanlar bile köylülerin Tanrı'ya adanmışlık bakımından, kendini beğenmiş yönetici sınıf insanlarına kıyasla Hıristiyanlığa daha bağlı olduklarını düşünmesine. "Mahkûmlar büyük bir ciddiyetle dua ediyor, her defasında bir mum satın alabilmek ya da kilise kumbarasına atabilmek için sahip oldukları azıcık parayı alıp geliyorlardı. 'Ben de bir insanım,' diye düşünüyordu o parayı verirken, belki de, 'Tanrı'nın huzurunda hepimiz eşitiz,' diyordu. Dini törenimize sabah ayiniyle başladık. Papaz elinde kutsal şarap tası 'Yüce Tanrım, bir hırsız da olsam beni cennetine kabul et,' cümlesini okuduğu zaman hemen hemen hepsi prangalarını şangırdatarak yerlere kadar eğildiler, besbelli ki bu sözleri kendileri için söylenmiş kabul ettiler." Bu tür izlenimler, elbette mahkûmların Artistov'un çok daha kaba bir kopyası olduğunu düşünen Dostoyevski'nin bu inancının zayıflamaya başlamasına yol açtı; ayrıca Ortodoks Yortu ayininin kendisinin olası etkilerini de unutmamalıyız, çünkü bu ayinde İsa'nın yeniden diriliş gizemi kutlanırken, bu mucizesel olayın coşkusu içinde bütün inananları birleştirmesi gereken kardeşçe sevgi ve karşılıklı bağışlayıcılık güçlü bir biçimde vurgulanmaktadır.

Büyük Perhiz haftasının ikinci günü, Dostoyevski böylece uzunca bir süre en soylu duygularının çeşitli kereler harekete geçtiği bir zamanı yaşadı, bu yüzden çevresinde tanık olduğu iğrenç manzara onun için daha da öfkelendiriciydi. "Cezaevinde 'tatil'in ikinci günüydü; mahkûmlar çalışmaya götürülmemişti, çoğu sarhoştu, küfürler ve kavgalar her geçen dakika, her tarafta artıyordu. Çirkin, pis şarkılar; tahta karyolaların altında yere çömelmiş kumarcılar; fazlaca karışıklık çıkardıkları için herkesin onayıyla öldüresiye dövülen, ayılıp ayağa kalkıncaya kadar koyun postlu tahta yataklara yatırılan mahkûmlar; daha şimdiden kaç kez çekilmiş bıçaklar – bütün bunlar, tatilin ikinci günü beni hasta edecek kadar bunalttı."[12] Sonunda onun delirmiş gibi hapishaneden dışarı fırlamasına yol açan şey, "iriyarı altı köylü[nün] hep birlikte o sarhoş Tatar Gazin'i tutmak için üzerine çullanması" oldu, "onu öldüresiye dövdüler – bir deve bile bu dayağa dayanamaz ölürdü ama bu Herkül'ü öldürmenin kolay olmadığını biliyorlardı, o yüzden hiç korkmadan dövdüler."[13]

Bu korkunç sahneye bir dakika daha dayanamayan Dostoyevski, koşup dışarıya, pırıl pırıl mavi gökyüzüyle, parlak gün ışığına çıktı. Sık sık yaptığı gibi, kazıklı çitle binalar arasındaki açıklıkta yürümeye başladı ama dışarının güzelliği onun göğsünde kabaran öfkeyi yatıştıramadı. "Sonunda yüreğim hınçla doldu," diye hatırlıyor,

12 *age.*
13 *age.*

tam o sırada Polonyalı mahkûmlardan birine, Mirecki'ye rastladı, o da besbelli ki aynı nedenden dolayı, aynı boş yürüyüş yolunda yürüyordu. "Bana sıkıntılı sıkıntılı baktı, gözleri yanıp söndü, dudakları titremeye başladı: '*Je hais ces brigands!*' [Bu haydutlardan nefret ediyorum] diye, yarı boğuk bir sesle, sıkılmış dişlerinin arasından homurdandı ve geçip gitti."[14]

Bu sözcükleri duyan Dostoyevski'nin ilk işi, hemen gerisingeri cezaevine dönmek oldu. Mirecki, Dostoyevski'nin kafasından geçen fesat düşünceleri dile getirmiş, onun içinde kabaran öfkeyi dışa vurmuştu; bu da Dostoyevski'yi fena halde irkiltti. Kendi ülkesinin insanı olan Ruslara karşı duygularının Polonyalılarınkiyle ne çok uyuştuğu ortaya çıkmıştı. Yine de içerdeki kıyamete tanık olmaya dayanamayarak daracık tahta yatağına uzanıp uyur gibi yaptı. "Ama artık düş göremezdim: yüreğim deli gibi çarpıyordu, Mirecki'nin sözleri kulağımda çınlıyordu: '*Je hais ces brigands!*' "[15]

Hissettiği iç çelişki doruğuna ulaşmak üzereydi; işte bu yüzden, eskiden çok sık yapmaya alışkın olduğu gibi, içinde yaşadığı zamanı zihninden uzaklaştırması, istemsiz çağrışımlar yoluyla bilinçaltının serbestçe geçmişte dolaşmasına izin vermesi güçtü. "Bu izlenimleri çözümlerdim, çok eskiden yaşanıp atlatılmış şeylere yeni fırça darbeleri ekliyor, –daha da önemlisi– onları düzeltiyor, düzeltiyordum."[16] Çocukluğuna –Yortu hazırlıkları ve törenlerle bilinçaltında yeniden tazelenen hayatının o dönemine– ait bir anı aklına geldi. O zamanki olayda da, bu cezaevi çılgınlık partisinde yaşadığı aynı şaşkınlık ve korku duygusunu yaşamıştı. Bir gün babasının o bakımsız küçük "arazi"sindeki ormanda dolaşırken Dostoyevski'ye sanki birden biri, oralarda "Kurt var!" diye bağırdı gibi geldi. Dar vadiler ormanda zikzaklar çiziyor, o vadilerde bazen kurtlar görülüyordu, Dostoyevski'nin annesi de ona dikkatli olmasını tembih ediyordu. Korkuya kapılan oğlan koşarak ormandan dışarı çıktı, biraz ötede bir tarlayı süren köylüye doğru koştu, babasının kölelerinden biriydi ve "Marey" adıyla biliniyordu. Çok şaşıran Marey korkudan sapsarı kesilmişti, titreyen oğlanı yatıştırmak için işini bıraktı, hiç kimsenin bağırmadığına, yakınlarda dolaşan bir kurt falan olmadığına oğlanı inandırdı. Dostoyevski, Marey'in kendisine "bir anne gibi" gülümsediğini hatırladı, haç işareti yaparak oğlanı, daha sonra da kendisini kutsamış, onu eve göndermiş, "merak etme, ben buradayım," demişti. "Bütün bunları hatırladım birden, neden bilmem," diye yazıyor Dostoyevski, "hem de şaşırtıcı bir netlikle ve bütün ayrıntılarıyla. Birden gözlerimi açtım, tahta yatağın üzerinde doğruldum ve, hatırlıyorum, yüzümde hâlâ onu hatırlamanın tatlı gülümsemesi vardı."[17]

---

14 *age.*

15 *age.*, 206-207.

16 *age.*, 207.

17 *age.*, 209.

Dostoyevski, bu tek karşılaşmadan sonra bir daha hiç Marey'le konuşmadı, bu olayın tamamıyla aklından çıkıp gitmiş olduğu konusunda ısrar ediyor. "Şimdiyse birden –yirmi yıl sonra Sibirya'da– bu rastlaşmayı bu kadar net bir biçimde ve bütün ayrıntılarıyla hatırlıyordum." Emin olduğu bir şey var: "Ben [Marey'in] biricik oğlu olsaydım bana bundan daha sahici bir sevgiyle, ışıl ışıl bir yüz ifadesiyle bakamazdı. Onu bunu yapmaya zorlayan kimdi? O bizim köylü kölemizdi, bense, sonuçta onun sahibinin oğluydum; onun bana ne kadar iyi davrandığını kimse bilmeyecek, onu ödüllendirmeyecekti... Karşılaştığımızda orada bizden başka kimse yoktu, boş bir tarladaydık, henüz özgür olmayı beklemeyen, hatta olabileceğini aklına bile getirmeyen kaba, bir hayvan kadar cahil bir Rus köylüsünün yüreğinin ne kadar duyarlı, ne kadar aydınlık olduğunu, ne biçim insanca bir duyguyla, ne zarif ve nerdeyse kadınsı bir sevecenlikle dolu olabileceğini belki de yalnızca yukardan Tanrı gördü."[18]

Bu rahatlatıcı anının etkisiyle Dostoyevski cezaevi arkadaşlarına karşı bütün tavrının birden değiştiğini fark etti. "Hatırlıyorum, tahta yataktan kalktığım ve çevreme baktığım zaman, birden bu şanssız insanlara bambaşka bir gözle bakabileceğimi hissettim, sonra sanki bir mucize olmuş gibi, yüreğimdeki bütün nefret ve öfke silindi gitti. Kalkıp dolaştım, gördüğüm bütün yüzlere dikkatle baktım. Kafası kazınmış, yüzünde damgalar olan, içkiden sersemlemiş, boğuk sesiyle sarhoş sarhoş bağırarak şarkı söyleyen şu horlanmış köylüye baktım – evet ya, sonuçta bu Marey'in ta kendisi olabilir, yüreğinin içine bakamam ki." Aynı akşam Dostoyevski yeniden Mirecki'ye rastladı; artık içten içe kendisini güvende hissediyordu, şimdi artık onun kötüleyici sözlerini başka türlü karşılayabilir, o zavallı, mutsuz Polonyalı'ya, üstünlük taslayarak ve yüreği burkularak acıyabilirdi. "Onun asla bir Marley anısı olamazdı, bu insanlarla ilgili olarak *Je hais ces brigands*'dan başka bir düşüncesi olamazdı. Hayır, bu Polonyalılar, bizimkilerden de fazlasına katlanmak zorundaydı!"[19]

William James, *Varieties of Religious Experience*[20] [Dinsel Deneyim Çeşitleri] adlı, hâlâ bir benzeri bulunmayan yapıtında inanç değiştirme deneyiminden sonra gelen iç huzurundan, uyumluluk ve sakinlikten söz eder. Dışardan bakıldığında hiçbir şey değişmemiş de olsa, o kişi, daha önce belki bir an görür gibi olduğu ama hiçbir zaman bu kadar açık, bu kadar ciddi şekilde kavramadığı bir doğruyu gördüğü duygusu içindedir kesin şekilde. Köylü Marey'in anısının Dostoyevski üzerinde böyle bir etkisi oldu, hiç değilse dışardan bakınca dünyanın nefret uyandırıcı yüzeyinin gerisinde, kendisinin ahlaksal duyarlılığından bugüne kadar gizlenmiş bir güzelliği görebildiğine inanıyordu. "Koşullar dolayısıyla," diye yazıyor, "hemen hemen Rusya'nın bütün tarihi boyunca halk ... öyle çok şeyden yoksun bırakıldı ve öyle çok baştan çıkarıldı, öyle çok işkence gördü ki, insan olarak güzelliği bir yana bırakın,

18 *age.*, 210.
19 *age.*
20 William James, *The Varieties of Religious Experience* (New York, 1929), 172.

insan görüntüsünü koruyabilmeleri bile gerçekten çok şaşırtıcı." Dostoyevski'nin artık görmeye başladığı şey işte bu "güzel imge"ydi; sonunda "güzelliğini alüvyonlu barbarlık"tan ayırt etmeyi, "bu çamurun içindeki elmasları görmeyi" öğrenmişti."[21]

Dostoyevski'nin yaşadığı şey, sahici bir inanç değiştirme deneyiminin bütün işaretlerini taşımaktadır; ayrıca, gördüğümüz gibi, bir anlamda, İsa'yı insan olarak simgeleyen basit Rus halkına karşı kaybettiği inancını yeniden kazanmıştır. Dostoyevski'nin yeniden doğuşunun –öncelikle Rus halkıyla ilişkileri merkezinde belirginleşen– bu yönünün vurgulanması gerekir. Dostoyevski aklanmak istiyorsa yalnızca halkın gözünde aklanmak istiyordu, hem cezaevinde hemen böyle karmaşık duygulara kapıldığı için, hem de geçmişte, babasının sözümona öldürülmesi suçunda bir paylarının olduğunu kabul ettiği için. Dostoyevski, halka karşı iki kez suç işlediği için, kendisini halkın bağışlamasını istiyordu, Köylü Marey'in anısı tam da bu işlevi yerine getirmişti.

Genellikle gerilim, psişik bölünme, fiziksel tükenmişlik durumlarında insanlar ani inanç değişiklikleri yaşardı, Dostoyevski de böyle çarpıcı bir görüş değişikliği geçirmişti. Basit halka inancını yeniden kazanmak, aynı zamanda Ortodoksluğun yeniden keşfiydi bu, ya da hiç değilse, bütün eski yanılsamalarının ölümcül kaynağı olarak öğretilerini eleştirdiği "ilerici" Hıristiyanlığa yabancılaşmaktı. Bu tür öğretilerin temel özelliği, naif bir iyimserlikle, ahlaksal erdemin tükenmez bir pınarı olarak halkın yüceltilmesiydi ama Dostoyevski için böyle bir imgenin, hele o duygusal, tertemiz, yarı Rousseau'cu eski biçimiyle geçerli olması neredeyse imkânsızdı. Yine de Dostoyevski, duyularıyla algıladığı kanıtlara, özellikle de *bu* köylünün halis ahlaksal özüne, akli yeteneklerine aykırı olarak inanmakta ısrar ediyordu. Bu güveni sürdürmek çelişkili, akıldışı ve olanaksız olan karşısında sarsılmaz bir imanın desteğini gerektirir; hem çirkinliği hem vahşiliği gözünü kırpmadan kabul etmeyi, aynı zamanda çirkin dış görünüşün altında gizli insanlığın işaretini aramayı –ve bulmayı– içeren bir inanç gerektirir. Dostoyevski'nin Yeniden Diriliş mucizesi inancı nasıl Yortu törenleriyle canlanmış ve güçlenmişse, bilincinde Marey'in yeniden diriliş "mucizesi"nin de Rus halkına inancını dirilttiğini söyleyebiliriz. Kuşkusuz, İsa'nın ölümü alt etmesini kabul etmeyi gerektiren sıçrama, Dostoyevski'nin köylü mahkûmlar konusundaki görüşünün değişmesine yol açacak sıçramayı da tetiklemekte rol oynadı. Bu ikisinin belirleyici özelliği, her ne olursa olsun, sonsuza kadar Dostoyevski'nin duyarlılığında birbirine karışmış olarak kalacak, sonuçta bir gün ilan edeceği gibi, sözcüğün gerçek anlamıyla, onu Rus halkının "Tanrısallaştırılması"na taşıyacaktı.

21 *DW* (1876), 202.

* * *

Ölüler Evinden Notlar'da Dostoyevski, cezaevi hayatının insanlıkdışı koşullarının hafiflemesine oradaki hayata egemen olan Hıristiyanlık inancının nasıl yardımcı olduğunu gösteren örnekler verir sürekli. Noel'le ilgili olarak, "Büyük kilise bayramları çocukluktan başlayarak köylülerin kafalarında çok canlı anılar bırakır... O merasimli güne duyulan saygı mahkûmlar arasında kesinlikle uyulan bir gelenek haline gelmişti; pek azı içki içerdi, hepsinin üzerine belli bir ağırbaşlılık gelmişti," der. Dinsel bayramlarla birlikte insanlar genellikle mahkûmlardan manevi desteklerini esirgemezler, hayırseverlik yarışına girerlerdi. "İçeriye durmadan yiyecek yağıyordu; kurabiyeler, çörekler, pastalar, kekler ve bunun gibi şeyler. Kasabada ister orta sınıftan ister alt sınıftan olsun, kendi mutfağında pişirdiği bir şeyi içerdeki 'bahtsızlara' ve mahkûmlara, iyi Noeller dilemek üzere göndermeyen tek ev kadını yoktu bana sorarsanız." Dostoyevski Noel ruhunu paylaşan insanların arasına eğitimli, üst sınıfları almaz, bir başka yerde, "Rusya'daki üst sınıflar, bizim tüccarlarımızın, esnafımızın, köylülerimizin şanssız insanlarla ne kadar ilgilendiklerini hiç bilmezler," der.

Dostoyevski, içerdeki mahkûmların Hıristiyanlık inancının ahlak yasasını kabul etmesinin avundurucu etkisini vurgular. "Bütün [sadakalar] aynı minnettarlıkla kabul edilirdi... Mahkûmlar sadakaları alırken şapkasını çıkarır, eğilerek selam verir, iyi Noel dileklerini dile getirir, sadakayı alıp mutfağa götürürdü. Sadakalar dağ gibi yığılınca, kıdemli mahkûmlar çağrılır, onlar da koğuşlar arasında yiyecekleri eşit olarak paylaştırırdı. Kimse azarlanmaz, kimseyle kavga edilmezdi; her şey dürüstçe ve eşitlikçi bir anlayışla yapılırdı." Sürekli didişen, sürekli birbirlerinin eşyalarını aşıran insanlar nerede, bunlar nerede, ne büyük bir karşıtlık!

Dinsel bayramlar sırasında sadaka dağıtmak halk arasında doruğuna ulaşıyordu ama yıl içinde de düzenli olarak devam ediyordu, bazen mahkûmlar bir işçi konvoyu halinde Omsk'un sokaklarından ayaklarını sürüye sürüye geçerken, mahkûmların eline para sıkıştırmak biçimini de alıyordu. Dostoyevski "cezaevine geldikten kısa bir süre sonra" bu tür ilk sadakayı aldı. On yaşında bir kız, refakatçisiyle birlikte yanından geçip gittikten sonra geriye dönüp koşarak ona para verdi. " 'Al, zavallı, talihsiz adam, İsa adına al şu bir kapiği,' diye bağırdı, beni yakalayıp parayı elime sıkıştırarak... Uzun zaman bu kapiği sakladım." Bu olayın onun için ne anlam taşıdığını *Suç ve Ceza*'da görebiliriz, orada Raskolnikov insanlıkla ilişkisini keser, küçük bir kızın kendisine sadaka olarak verdiği 20 kapik değerindeki parayı simgesel bir hareketle Neva Irmağı'na atarak her türlü sevgi, yakınlık ve acıma içtepisini reddettiğini işaret eder.

Rusya'da aşağı tabakadan insanların hayatlarının Hıristiyanlıkla ilgili yönleri bir şeyi gösteriyordu: Dostoyevski'nin ilk dönem yapıtlarında yer alan ve bir zamanlar Rusya'daki Batılılaşmacıların ilerici ideolojisine dayandırdığı insancıllık, yardımseverlik ülküleri gerçekte çok aşağılanmış ve karalanmış olan Rus köylüsünün içgüdüsel ahlaksal reflekslerinde saklıydı. Daha sonra Dostoyevski'nin Hıristiyanlık değerlerinin yerine başka ahlak kavramlarını koymaya çalışanların amansız bir düşmanı kesilmesinde şaşılacak bir şey yoktur. Böyle bir şey yapmanın, nihayet tanıdığını düşündüğü Rusların hayatlarında var olan ahlak anlayışlarının en temel dayanaklarının altını oymak olacağına kuvvetle inanıyordu – hele ahlak diye bir şeyin en küçük bir kırıntısının bile ayakta kalmasının bir mucize olduğu toplum koşulları altında! Cezaevinde tanıdığı en korkunç adam, iyi eğitim almış olan Aristov'du, geleneksek ahlakın hiçbir kısıtlaması ona işlemiyordu.

Dostoyevski, o köylü mahkûmun ahlak anlayışının özünü kavramak için kendi inancından destek alırken özellikle bir olay kendisi için önemli simgesel bir anlam kazandı. Noel temsilleri sırasında Dostoyevski, tiyatro olarak kullanılan askeri koğuşa girince kendisine gösterilen saygı, hatta kibarlık karşısında şaşırdı; ona hemen ilk sırada bir yer buldular, oysa o küçücük mekânda "inanılmaz" bir izdiham vardı. Mahkûmların bilinçaltı tavrını yorumlayan Dostoyevski, bu saygıyı sahnelemeye yardımcı olmasına bağladı. "Bana bir oranda tiyatrosever, işin erbabı gözüyle bakıyorlardı ... o yüzden bu gösteride birinci sıraya oturma onurunu verdiler."

Bu olay, köylü mahkûmların, daha önceki efendilerine karşı duydukları içgüdüsel kini daha yüksek bir değer adına bastırabilme yeteneğine sahip olduğunu gösterir. Dostoyevski buradan bir ders çıkarır: "[H]alkımızın en yüce ve en çarpıcı özelliği adalet duygusuna ve adalet isteğine sahip olmasıdır. Ona değer bir insan mıdır, değil midir bakmadan, her olayda ve her ne pahasına olursa olsun, her yerde horozlanma isteği halkımızda yoktur, ister böyle bir istek duymakta haklı olsunlar ister olmasınlar. Zarfa değil mazrufa, zarfın içindekine, daha yakından ve dikkatle ve önyargısız bakmanız gerekir... Bizim çokbilmişlerin onlara öğretebileceği pek bir şey yoktur. Tam tersine, bence çokbilmişlerin halktan öğrenecek çok şeyleri vardır."

Burada yine Sibirya sonrası Dostoyevski'nin en köklü inançlarından biri haline gelecek olan bir inancın kaynağını görüyoruz. Çünkü daha sonra, peygamberlere özgü bir tutkunun vurgulamalarıyla, Rus köylüsünün, "efendiler"ine parlak bir örnek oluşturacak şekilde ahlaksal dürüstlük duygusu taşıdığını ilan etmeyecek miydi? Böyle bir düşünceyi Dostoyevski'nin muhalifleri alaya da alsalar, bu düşünce o cezaevi yıllarının kurtarıcı duygularının içine kök salmış durumdaydı, o bunun geçerliliğini sorgulayamazdı.

* * *

Bütün bunlar, cezaevi arkadaşlarını tanıdıkça, bazı suçların tam anlamıyla şiddetle kınanamayacak nedenlerle işlendiğini daha iyi anlamaya başlayan Dostoyevski'nin ilerleyen bilinçlenme sürecine katkıda bulunuyordu. Hatta *Ölüler Evinden Notlar*'da bir bölümde kişisel tarihlerini ayrıntılarıyla anlatmadığı mahkûmların genel anlamda aklandığını görürüz: "Dışarıdaki ağır yaşam koşulları kürek mahkûmiyetinden daha kötü olduğu için bilerek suç işleyip buraya gelen adamlar vardır. Dışarıda hep aşağılanmışlar, karınları hiçbir zaman doymamıştır, sabahın köründen akşama kadar onları sömürenlere çalışmışlar."

Dostoyevski'nin giderek daha kesin biçimde bilincine vardığı, bir suçla bir başka suç arasındaki fark da onu çok düşündürüyordu, "cezaevinde bulunduğum süre içinde hiç aklımdan çıkmayan, tam anlamıyla çözemediğim bir soru"nun kafasının içinde dönüp durmasının nedeni de buydu. Aynı suçlara, yasalara göre, hemen hemen aynı cezalar veriliyordu ama bu suçların işlenmesine yol açan nedenler, ahlak açısından düşünürsek, çok farklıydı. "Bir insan hiçbir neden yokken, bir baş soğan için, yok yere cinayet işlemiş olabilir; yola çıkmış, oradan geçen bir köylüyü öldürmüştür, köylünün üzerinde ise yalnızca bir baş soğan vardır." (Cezaevi atasözünde dendiği gibi, "Yüz cinayet, –her biri bir kapikten– yüz soğan eder, yüz soğan da bir ruble.") "Bir başkası bir zorbayı nişanlısının, kızkardeşinin ya da çocuğunun namusunu koruma için öldürmüştür. Bir başkası bir kaçaktır [kaçak bir köle], jandarma onu bir köşeye sıkıştırmıştır, özgürlüğünü korumak, hayatını kurtarmak için cinayet işler, genellikle de açlıktan ölür; bir başkası, öldürme zevkini tatmak için çocukları öldürür, onların sıcak kanlarını ellerinde hissetmek için, onların korktuğunu, bıçağın altında kumru gibi çırpındıklarını görmek, bu hazzı yaşamak için. Ama bunların hepsi aynı cezaevine gönderilir." Verilen hapis cezalarının süresinin farklı olması sorunu çözmez, çünkü "işledikleri suçlar arasında dağlar kadar fark vardır." Dostoyevski sonunda yenilgiyi kabul eder, bunu yanıtlamanın olanaksızlığı karşısında teslim bayrağını çeker: "Bu kendince çözümsüz bir sorundur, daireyi kare yapmak gibi."

Bu tür sözler, Dostoyevski'nin daha sonraki yıllarda söyleyeceği, her türlü yasal formaliteden nefret ettiği yönündeki sözlerin habercisidir, ona göre yasal formaliteler yerine getirilirken yasanın lafzına sıkı sıkıya bağlı kalınır, tek tek suçluların duygu ve düşünce dünyasının derinlerine inilmez. Sonunda Dimitri Karamazov'un varsayılan suçuyla ilgili soruşturmayı hikâye ederken, bu konudaki bütün üzüntüsünü de dile getirmeyi ihmal etmez; soruşturma yalnızca "olgular"la ilgilenerek, Dimitri'nin kendi yanıtları dikkate alınmayarak yürütülmüştür. Cezaevi arkadaşları arasında tanık olduğu insanların çeşitliliği algısı, daha da artarak, Dostoyevski'nin 1840'lardaki insancıl görüşlerinin yelpazesinin genişlemesine büyük oranda katkıda bulundu – ama iyi ile kötü arasındaki farkın bulanıklaşmasına yol açmadan. Dostoyevski, boyun eğmemiş köylü mahkûmlara karşı duyduğu sevgiyle, resmî ahlak anlayışının sınırlarını kırılma noktasına kadar zorlarken, bir zamanlar zayıf ve

temelde iddiasız kişilere karşı duyduğu acıma duygusundan kaynaklanan duygusallık da acıklı bir karmaşıklık kazanmıştı. Suçun kendisinden daha önemli olan şey, suçun gerisinde yatan güdüler, insanî durumlardı. Kitaptaki en önemli bölümleri bu tür kaygıların bağlamına yerleştirmek zorundayız. "Açıkçası," der Dostoyevski, "söylemeden geçmemeli; bu adamlar olağanüstü insanlardı. Belki de insanlarımızın en yetenekli, en güçlüleriydiler." Suçları kişiliklerinin güçlü olmasından kaynaklanıyordu, çoğu kez de içgüdüsel ahlak ilkelerinin savunulması amacıyla ve başkalarının kaldıramayacağı koşullar altında.

* * *

Dostoyevski ölü bir evde geçirdiği yıllar içinde olağanüstü çeşitlilikte insan tanıdı, aralarında sahici azizlik ile en rezil ahlaksızlık kol kola geziyordu. Hemen hemen hepsi hayatlarının önemli bir anında normal toplumsal hayatın sınırlarının dışına çıkmış, yazgılarını bir daha değişmemecesine belirleyen korkunç bir eylemde bulunmuştu. Dostoyevski'nin insan deneyimini hayalgücüyle kavrama yeteneği üzerinde bu karşılaşmaların önemli rolü olmuş, daha sonraki kişi portreleri belki de doğrudan doğruya bu nedene bağlanabilecek şekilde derinlik ve genişlik kazanmıştı.

Cezaevi hayatının, onun dehasının en belirgin damgası haline gelmiş bir yönü vardı. *Ölüler Evinden Notlar*'da insan ruhunun bilinçsiz itkileri üzerinde odaklanarak, ruhun kendini kabul ettirme, kendisinin doğal saygınlığını onaylatmak gibi karşı konmaz gereksinimini betimleyen dikkat çekici birtakım çözümlemeler yapar. Bu gereksinim öylesine zorbadır ki, cezaevinin baskıcı koşulları altında kendisine bir çıkış kapısı bulamadığı zaman birden şişerek patlar, hem de akıldışı, saçma, hatta kendi kendini yok edici biçimlerde. Her zaman özgürlük eksikliğinin yol açtığı kişilik çarpıklıklarıyla ilgilenen Dostoyevski bu izleği ilk dönem öykülerinde incelemiştir ama o zaman yüzeyi pek fazla kazıdığı söylenemez. Cezaevinde yaşamak, aşırı ruhsal baskı altında yaşayan, bu baskıya en çılgınca davranışlarla yanıt veren insanları incelemek için ona üstünlüklü bir noktada bulunma olanağını sağlamıştır. Dostoyevski bir kez çevresini açıklıkla görebilecek kadar kendisine yeterince hâkim olunca, böyle sağduyuya meydan okuyan davranış biçimlerini bile sahici insan ihtiyacının ürünü olarak anlamaya başlamıştır – insan olmanın tamamıyla sınırları dışında kalan birtakım ahlak Quasimodo'larının* canavarca sapıklıkları olarak değil.

Dostoyevski'nin algılarını ve değerlerini, bu algıların ve değerlerin yeniden biçim aldığı ruhsal kısıtlama bağlamından kalın bir çizgiyle ayırırsak, Dostoyevski'nin daha sonraki dünya görüşünü gerçekten anlayamayız. Çünkü Dostoyevski, hiçbir insani düzenin, insan ruhunun bastırılması olanaksız taleplerinin varlığını kabul etmedikçe –ve bunlara bir çare önermedikçe– geçerli olmayacağına inanıyordu. *Ölüler Evinden Notlar*, akıldışı olanın bu gücünün örnekleri bakımından öylesine zengindir, bunlar doğaları ve önemleri bakımından öylesine çeşitlidir ki insan nereden

başlayacağını bilemez. Ama gelin biz Dostoyevski'nin, mahkûmlara dayatılan ortak yaşamanın psişik olarak sarsıcı etkileri üzerine söylediği sözlerden başlayalım. Ona göre bu kadar iç içe olmak onların huzursuzluklarını, sinirliliklerini arttırıyordu. "Eminim her mahkûm, pek çok durumda bilincinde olmadan da olsa bu işkenceyi hissediyordu," diyor. Kendisine gelince, belki de "cezaevi hayatının en kötü işkencesi, neredeyse başka bütün işkencelerin en kötüsü ... *zorunlu ortak yaşam*[dı]." Bir başka yerde şöyle tekrar ediyor: "Örneğin, cezaevinde kaldığım [dört] yıl boyunca bir an bile yalnız kalamamanın ne korkunç bir eziyet olacağını daha önce hiç hayal edemezdim."

Bu sözlerin doğruluğunu, Dostoyevski'nin neredeyse serbest kaldıktan hemen sonra Bayan Fonvizina'ya yazdığı mektup kanıtlıyor: "Neredeyse beş yıldır insan kalabalığının içinde, sürekli gözaltındayım, bir saat bile yalnız kalmadım. Yalnız kalmak, yemek içmek gibi doğal bir gereksinimdir; yoksa bu zoraki komünizm yönetimi altında insan, insanlardan nefret eder hale gelir. Başka insanların oluşturduğu kalabalık dayanılmaz bir işkenceye dönüşür, işte bu dört yıl içinde bana en zor gelen şey buydu."[22] Dostoyevski cezaevi hayatını, Petraşevski Grubu'ndaki pek çok arkadaşının bir zamanlar hayran oldukları Ülküsel Sosyalist Ütopyalar'daki (Fourier, Cabet) hayatla çok erken bir tarihte özdeşleştirmiştir, bunu görmek ilginçtir. Elbette kendisi bu tip ütopyaları hiçbir zaman kabul etmemişti ama şimdi baskın bir algıya –insan kişiliğinin ruhsal saldırılara karşı kendini savunma gereksinimi olduğu algısına– dayanarak reddediyordu.

İnsan davranışlarının gerisinde yatan akıldışı itkilerin gücüyle ilgili çok daha çarpıcı bir örneklemeyi, Dostoyevski'nin kırbaçlanmayı ya da dayak yemeyi bekleyen mahkûmlarla ilgili sözlerinde buluruz. "Bazı mahkûmlar cezalarını erteletmek için ... bazen olmadık çarelere başvuruyorlardı; görevlilerden ya da cezaevi arkadaşlarından birini bıçaklıyor, yeniden yargılanıyor, cezaları iki ay kadar sonraya ertelenmiş oluyor, böylece amaçlarına ulaşıyorlardı. İki ay sonra kendilerine ceza verildiği zaman, bu cezanın iki ya da üç kat daha ağır olması umurlarında bile değildi." Hastanedeki hastalardan biri cezasını erteletmek için, enfiyeyle votkayı karıştırıp içmiş, sonuçta ölmüştü. Gördüğümüz gibi, üstesinden gelinemeyecek kadar temel bir korku karşısında en basit sağduyu bile işe yaramıyordu.

Bu tür örneklerdeki akıldışılık bileşeni, yine de anlaşılabilir nedenlerle güdülenmiş bir bileşendir. Öteki türdeki davranışlarda durum öyle değildir, sonuçla orantılı olmayan çok ufak bir bahane söz konusudur ya da hemen görülebilecek bir neden yoktur. İşte Dostoyevski'nin gerçek dehası, bu sıradışı aşırı durumların içyüzünü araştırdığı, delilik gibi görünen şeyin insan açısından taşıdığı derin anlamı yakaladığı zaman ortaya çıkar. Örneğin, köylü mahkûmların hayatlarındaki tuhaf bir

22 *Pis'ma*, I: 143; 20 Şubat 1854.

olgu da paraya karşı genel tavırlarıydı. Dostoyevski cezaevinde paranın "çok büyük ve vazgeçilmez bir önemi" olduğunu belirtir, mahkûmun hayatının dayanılır hale gelmesine yardımcı olacak –fazladan yiyecek, tütün, votka, seks gibi– her türlü yasak lüksü satın almasını sağlar. İnsan bu durumda mahkûmun, can havliyle parasına sarılacağını, parasını kıskanarak harcayacağını düşünür, ama bunun tam tersi oluyordu. Eline oradan buradan üç-beş kuruş geçen her mahkûm, hiç şaşmamacasına, parasını afiyetle kaçak votkaya yatırıyordu. Böylece mahkûm, "genelde hırsızlıkla üçkâğıt karışımı acımasızca çabalar ya da acayip kurnazlıklarla" elde ettiği parayı, Dostoyevski'nin deyişiyle, "çocukça ve budalaca" sokağa atıyordu.

Ama Dostoyevski hemen şunu ekliyor: "Eğlenirken paraları sokağa atarcasına saçıp savurmaları ise, o anda parayı daha çok değer verdikleri bir şeye harcadıkları içindir." Pekiyi, bir mahkûm için parayla satın alabileceği maddesel şeylerden önemli ne olabilir? "Özgürlük ya da özgürlük düşü," diye yanıt veriyor Dostoyevski. Çünkü "Mahkûm sözcüğünün, kendi iradesi olmayan adam" anlamına geldiğini bilmeliyiz, o adam "para harcayarak kendine ait bir iradesi olduğunu gösterir." İçki içerek, içki içip gürültü ederek, cezaevi kurallarını çiğneyerek, sefil durumdaki arkadaşlarına sataşarak "arkadaşlarına, *kısa bir süre için olsa bile,* kendisini çok daha fazla güce ve özgürlüğe sahip biri gibi gösterir, hatta buna kendini de inandırır." Mahkûm için iradesinin var olduğunu, özgürlüğünü kullanabildiğini göstermekten daha önemli bir şey olamaz; gelip geçici ama son derecede değerli olan bu gereksinimini karşılamak için göze alamayacağı tehlike, katlanamayacağı ceza yoktur.

Burada artık Dostoyevski yalnızca insan davranışlarındaki akıldışılıkların baskın rolünü vurgulamakla kalmaz; burada artık insan denen varlığın kendi iradesini kullanma, iradesini kullanırken de özerklik duygusunu yaşama gereksinimi insan ruhunun en güçlü güdüsü olarak görülür. Bu gereksinimin karşılanmaması felaket sonuçlar doğurabilir. Dostoyevski'nin gözlemine göre, "hiç ummadığınız bir kişiden birdenbire gelen böyle bir patlamanın nedeni, dayanılmaz bir açlık, kendini ifade etme açlığı; ansızın bastıran kendini ortaya koyma, varlığını, ezilmiş kişiliğini kanıtlama arzusu olmalıydı; bu arzu adamı ele geçirmişti, bunun sonucunda mantığını yitirmiş, kendini kaybetmişti, aşağılanmış kişiliği kasılmalarla sarsılıyordu. Canlı canlı gömülmüş ve orada uyanmış biri belki de böyle tabutunun kapağını zorlar, yumruklayarak kapağı açmaya çalışırdı, oysa o anda mantığı bu çabalarının boşuna olduğunu söylemekteydi; şimdi mantık zamanı değildi, kasılma, kıvranma zamanıydı."

Dışarıda da buna benzer koşullar vardır, pek çok mahkûm bunlara karşı başkaldırdığı için kendini cezaevinde bulmuştur. Mahkûmların hepsi köylüydü, evde çalıştırılan toprak köleleriydi, asker ya da işçilerdi, hepsi de uzun yıllar sessiz sakin

* Victor Hugo'nun *Notre Dame'ın Kamburu* romanının başkişisi. (ç. n.)

bir hayat sürdürmüş, sabırla, tevekkülle yazgısına razı olarak yaşamış insanlardı. "Birdenbire o adamın içinde bir tel kopmuş, kendini kaybetmiş gibidir; artık sabrının sonuna gelir, bıçağı aldığı gibi düşmanına ya da kendisini ezen kişiye saplar." Bu tür, dayanılmaz baskılara uğrayan, çıldırıp kendilerine boyun eğdirenlere karşı başkaldıran kişilerin anlatıldığı bölümler kitapta en etkileyici bölümler arasındadır. Biz burada bir gün yeraltı adamının başkaldırısına dönüşecek olan şeyin kaynağında bulunuyoruz ama bu kitap ancak Dostoyevski, 1860'ların radikal ideolojilerinin öngördükleri dünyada insan kişiliğinin durumunun cezaevinde gördüğü ve sezinlediği durumundan farklı olmayacağına inandığı zaman yazılacaktı.

* * *

Ölüler Evinden Notlar'ın pek çok ayrıntısı, köylü mahpusların ruhsal dengelerini nasıl sağladıklarını anlamamıza yardımcı olur, burada yine mahkûmun davranışının öteki yönleri üzerinde akıldışı bileşenin egemenliği vurgulanır. Mahkûmlar kurallara göre kaç saat çalışmaları gerekiyorsa o kadar saat çalıştırılmak yerine, kendilerine belli bir "iş"in verilmesini tercih ederlerdi; o zaman bu onlarda verilen işi bir an önce bitirme isteği yaratırdı, böylece biraz daha boş vakitleri kalacak, kendi hayatları üzerinde biraz da olsa söz sahibi olabileceklerdir. Tam da bu nedenden dolayı herkes *zorunlu* çalışmadan nefret eder, bunu özellikle dayanılmaz bulurdu, Dostoyevski'yse, göreli olarak daha hafif bulmasına şaşardı. Köylü mahpusların çoğu sivil hayatta çok daha fazla çalışmıştı, Dostoyevski "işin, çalışmanın zorluğunun, işin ceza özelliğinin zorluğundan ve sürekliliğinden kaynaklanmadığını, *zorunlu,* mecburi olmasından kaynaklandığını ... çok sonraları" fark ettiğini kabul ediyor.

Mahkûmların çoğu beceri sahibi ustalardan oluşuyordu, ürettikleri şeyleri yöre halkına satarak biraz para kazanırlardı. Bütün mahkûmların cezaevinde bulundurmaları yasaklanmış el aletleri vardı, Dostoyevski bu tür kural tanımazlıklara "yetkililerin göz yumdukları" kanısındaydı, çünkü mahkûmlar için bu tür işlerin birer emniyet supabı işlevi gördüğünün sezgisel olarak farkındaydılar. "Bir mahkûm, bütün zekâsını, bütün dikkatini verdiği kendi özel işi olmadan," diye yazıyor Dostoyevski, "cezaevinde yaşamaya dayanamazdı." Paradan daha önemli olan şey, serbestçe yapılan, kişiye soğukkanlılık ve manevi özerklik duygusu veren, kendi gönlüyle yaptığı işin ruhsal yararlarıydı. "Çalışmadan, yasal bir ortamda malı mülkü olmadan insan yaşayamaz; baştan çıkar ve bir hayvana dönüşür... Onları suçtan koruyan şey işti; [özel] çalışmaları olmazsa mahkûmlar cam bir kavanozun içindeki örümcekler gibi birbirlerini yerdi." Bu görüşün toplumsal ve siyasal içermeleri, özel mülkiyeti bütün kötülüklerin anası gibi gören Ütopik (ya da herhangi başka türlü bir) Sosyalizmin ahlaksal temelini reddetmeyi gerektirir.

Ama insan denen varlık nasıl akıldışı bir cinayet işlemeye, kendi kendini yok etmeye sürüklenebiliyorsa, aynı kişinin yüreğinde, bu noktalara sürüklenmesini önleyen akıldışı bir özsavunma gücü de vardır. İnsanın umut etme yeteneği işte bu özsavunmaya dayanır. "Cezaevine ayak bastığım ilk günden başlayarak," diye yazıyor Dostoyevski, "özgürlüğü düşlemeye başladım. Pek çok başka mahkûma baktım, onların böylesi cesurca umutlar beslemesi daha en başından itibaren beni şaşırttı." Sanki cezaevi hayatı bir mahkûmun varlığının bir parçası değildi, bunu cezaevi hayatı olarak kabul etmesi duygusal bakımdan olanaksızdı. "Her mahkûmun gözünde ... yirmi yıl sanki iki yıl gibidir, sanki elli beş yaşında cezaevinden çıkarken de şimdiki gibi otuz beş yaşındaykenki gibi hayat ve enerji dolu olacağından kuşkusu yoktur". "Hatta müebbet hapis cezası almış olan mahkûmlar bile şanslarının döneceğini umarlar," diye yazar Dostoyevski, "bazen istemsiz olarak dile getirilen *bu tuhaf, sabırsız ve güçlü umut,* bazen neredeyse sayıklamayı andırırcasına şiddetleniyordu, hepsinden tuhafı da, bu umudun en fazla görünüşte sağduyu sahibi mahkûmlarda direngen olmasıydı – bu yere özel çehresini ve niteliğini veren özellik buydu."

Dostoyevski'nin aklına geldikçe kâbus görmüş gibi olmasına yol açan bir şey vardı, Tobolsk cezaevinde duvara zincirlenmiş mahkûmlar görmüştü, beş ya da bazen on yıl, ancak iki metre öteye yürüyebiliyor, bu halde yaşıyorlardı. Yine de hepsi terbiyeli ve sakindi, "herkes mahkûmiyetinin son bulacağı günü sabırsızlıkla bekler. Sonuçta ne mi olur? Ne olacağını anlatayım: Tuğla tonozlu basık tavanı olan bu karanlık, boğucu odadan çıkarırlar onu, cezaevi avlusunda yürümesine izin verirler ve ... hepsi o kadardır. Hiçbir zaman cezaevinin dışına çıkmasına izin vermeyeceklerdir. [...] Bunu bilir ama zincirlerinden bir an önce kurtulmayı dört gözle bekler. Bu özlem olmadan nasıl ölmeden ya da aklını kaybetmeden beş altı yıl böyle zincirli kalabilirdi ki? Bazıları buna hiç dayanamazdı."

O zaman insanı en korkunç koşullarda bile ayakta tutan, aklını kaybetmesini önleyen şey umut etme yeteneğiydi. "Bütün umudunu, hayattaki her türlü amacını kaybettiği zaman," der Dostoyevski ve şu çok çarpıcı sözleri ekler, "insan genellikle mutsuzluktan bir canavara dönüşür." Mahkûmların sürekli özgürlük düşlerinin şalına sarınarak yaşayan büyük çoğunluğu, bereket versin ki hiçbir zaman bütün umutlarını toptan yitirme noktasına gelmezler. Yine Dostoyevski'nin hayalgücü durduğu yerde durmaz, bu noktada, kendisi için ilerde çok belirleyici olacak olan büyük sıçramayı yapar –hangi görgül durum üzerinde duruyorsa onun en uç koşuluna atlar–, böylelikle insan hayatı için umudun üstün önemini dramlaştırırken, umudun sistemli bir şekilde yok olduğu bir durum *hayal* eder. Kitabında, akıllardan hiç çıkmayacak böyle bir bölüm serbest ve zorunlu çalışmaya gösterilen farklı tepkilerin çözümlemelerinin arasında yer alır.

"Bir keresinde aklıma şöyle bir şey geldi: Bir insanı tamamıyla ezmek, yok etmek istiyorsanız, [...] ona tamamıyla ve kesinlikle yararsız bir iş vermek yeterlidir. [...] Sözgelimi durmadan bir sürahideki suyu başka bir sürahiye döküp sonra o suyu yeniden boşalttığı sürahiye doldurmak, kumu yumruklamak, bir yerdeki toprak yığınını bir yerden bir yere taşıyıp durmak zorundaysa ... o mahkûm, öyle inanıyorum ki birkaç gün sonra ya kendini asar ya da her türlü suçu işler, böyle bir aşağılanmaya, utanç ve işkenceye katlanmaktansa ölmeyi yeğler."

Bu sözleri hafifçe değiştirirsek fizikötesi içermelerini görürüz. İleriki yılların Dostoyevski'si için, Tanrı'ya ve ölümsüzlüğe inanmamak, tamamıyla anlamsız bir evrende yaşamaya mahkûm olmak demektir. Onun önemli romanlarında bunun bilincine varan kişiler kaçınılmaz olarak intihar ederler, umutsuz yaşama işkencesine dayanmayı reddederek mutsuzluktan bir canavara dönüşürler.

* * *

Daha sonraki yılların Dostoyevski'sinin matrisini, *Ölüler Evinden Notlar*'ın, aldatıcı bir biçimde nesnel ve yansız görünen sayfalarında bulabiliriz, bu yapıt Dostoyevski'nin yazdığı en tartışmalı paragraflardan birini açıklayabilmemiz için bize gerekli olan en doğru bağlamı sunar. Cezaevinden çıktıktan hemen sonra Dostoyevski'nin Bayan Fonvizina'ya yazdığı samimi ve dokunaklı mektupta yer alan bu pasaj, Dostoyevski'nin inanç sorunuyla arasındaki boğuşmaya ışık tutar niteliktedir. O tarihlerde onun o eski iyilik meleği Bayan Fonvizina Rusya'ya dönmüştür, ondan aldığı mektuptan Dostoyevski kadının eve döndüğü için mutlu olmadığını, mutluluk yerine acı duyduğunu anlamıştır. "Bunu anlıyorum," diye yazar, "ben de bir gün ülkeme dönseydim, izlenimlerim bana mutluluk değil acı verirdi, diye düşündüğüm oldu benim de bazen. Bana sorarsanız, ülkesine dönen her sürgün, kafasında ve belleğinde, geçmişteki bütün şanssızlıklarını yeni baştan yaşamak zorundadır. Bu bir teraziye benzer, insan o terazide çektiği acıların, katlandığı sıkıntıların, yitirdiği, kendisinin elinden erdemli insanlarca alınan her şeyin gerçek ağırlığını tartar."

Böylece geri dönüşün kederini sürgünün "erdemli kişiler"e karşı duyduğu iltihaplanan düşmanlıkla ilişkilendiren Dostoyevski'nin, Bayan Fonvizina'ya önerdiği şey, bu acıya karşı avuntuyu, kendisi gibi, dinsel inançta aramasıdır. Söylemeye hazırlandığı şey, sözlerinden anlaşıldığına göre, kendisinin melankoli ve kızgınlık hali çalkantılarının üstesinden gelmesine dinsel inancın yardımcı olduğudur. "Pek çok kişiden senin inançlı bir insan olduğunu duymuşumdur, N. D. ... Sen inançlı biri olduğun için değil ama ben kendim [onun yaşadığı üzüntüyü] yaşadığım ve hissettiğim için sana söyleyebilirim ki böyle anlarda insan 'kurumuş bir bitki' gibi inanca susar, sonunda inancı bulur, çünkü mutsuzluğun içinde hakikat apaçık görünürleşir. Sana bir şey söyleyeyim, ben bu çağın çocuğuyum, inançsızlığın ve kuşkunun ço-

cuğu, ben bugün böyleyim ve (biliyorum ki) ölünceye kadar da böyle kalacağım. Bu korkunç inanç açlığı işkencesi bana nelere mal oldu, hâlâ da oluyor, bu açlığa karşı ileri sürecek ne kadar çok sav bulabilirsem, açlık da o kadar güçleniyor. Yine de Tanrı bana bazen tamamıyla sakinleştiğim anlar armağan ediyor, böyle anlarda başkalarını seviyor, başkalarının da beni sevdiğini hissediyorum, işte böyle anlarda kendime her şeyin benim için apaçık ve kutsal olduğu bir *Amentü* oluşturdum. Bu amentü çok basit, şöyle: Dünyada İsa'dan daha güzel, daha etkileyici, daha cana yakın, daha akılcı, daha yiğit, daha kusursuz bir şey olmadığına inanmak; ayrıca kendime, kıskançlıkla ve sevinçle, dünyada böyle bir şeyin olmadığını ve olamayacağını da söylüyorum. Dahası, biri çıkar da İsa'nın hakikatin dışında kaldığını, *aslında* hakikatin İsa'nın dışında kaldığını kanıtlarsa, o zaman ben hakikatin yanında olmaktansa İsa'nın yanında olmayı seçerim."[23]

Dostoyevski'nin bu çok önemli mektupta dile getirdiği yanıtlar, cezaevi yıllarının en önemli iki deneyimine dayanmaktadır. Bunlardan birincisi, birden gözünün önünde Köylü Marey'in yüzünün canlanmasıydı; bunun ilhamıyla iç huzuruna kavuştuğu, başkalarıyla sevgi yoluyla özdeşleşebildiği anlar yaşayabilmiş, o anlarda amentüsünü oluşturmuştur. İnsan hayatında bir baskı öğesi olarak var olan akıldışının vazgeçilmez bir öneminin ve gücünün bulunduğunu kavrayan Dostoyevski'nin, bu yeni kavrayışının kapsamına giren ikincisi ise, "doğru"nun karşısında İsa'yı seçmesi şeklinde sonuç vermişti. Ülküsel olanla İsa'nın mesajı, şimdi artık onun için toplumsal dönüşüm öğretisinden çok daha özel ve kişisel bir şey anlamına gelmeye başlamıştı; kendi duyarlılığının en ıstırap verici gereksinimiyle iç içe geçmiş bir şey. İsa'ya inanç, ölümle burun buruna geldiği an ona destek olmuştu, kendisiyle Rus kardeşleri arasında bu inancın önemli bir bağ olduğu ortaya çıkmıştı, hiçbir umudun kalmadığı bir evrende yaşamak gibi korkunç bir olasılıktan onu kurtarmıştı. "Çağın bir çocuğu" olarak Dostoyevski'nin bütün kuşkuları –Belinski'yi tanımadan çok önceleri tanımıştı o bu kuşkuları–, insan ruhunun psişik ve duygusal talepleri konusundaki yeni anlayışı karşısında yok olmuştu. Bu tür kuşkular artık onun inancını sarsamazdı, çünkü ölü evdeki her şey o kuşkuların düşmanıydı, insanın varlığının tehlikeye düştüğü durumlarda aklın ne kadar önemsiz ve zayıf kaldığını gösteriyordu.

Dostoyevski'nin amentüsünün yüzeysel anlamıyla anlaşılıp anlaşılmaması gerektiği sık sık sorgulanmıştır. Böyle iflah olmaz bir kuşkucu olduğunu itiraf eden bir kişi, imanlı bir Hıristiyan olabilir miydi? Ama inanç ile akıl arasındaki çatışma (kendi inancının 'Yunanların gözünde bir aptallık' olduğunu bilen) Aziz Paulus'tan bu yana Hıristiyanlık inancının demirbaşı olmuştur; Tertullianus'tan, Aziz Augustinus'tan başlayıp Luther'e, Pascal'a, Kierkegaard'a kadar Hıristiyan düşünürler akıl

23 *age.*, 142.

ile vahiy arasındaki karşıtlık üzerinde durmuşlardır. Bunların arasında Dostoyevski'nin kendini en yakın hissettiği kişi, inancın büyük savunucusu olan o Danimarkalı düşünürdür, yani dini insan ruhunun kendine yabancılaşması olarak eleştiren Sol Hegelciliğin darbesine göğüs gererek, bu eleştiriyi *kabul* etmeyi, inançla insan aklını birbirinden tamamıyla ayırmayı seçen düşünür.

Dostoyevski gibi, hatta Dostoyevski'den daha şiddetli bir şekilde Kierkegaard, aklın yanında değil, inancın akıldışılığının yanında yer almaya, ikisi arasındaki karşıtlığı çelişki noktasına kadar çekmeye karar vermişti. İnanç, "öznel kesinliktir," diyor, bunu "en tutkulu içselliğin algısıyla kavranan ... nesnel belirsizliktir" diyerek tanımlıyordu."[24] Kierkegaard'un notdefterlerindeki bazı sözler "en tutkulu içsellik"in varoluşsal yönünü aydınlatmaya yardımcı olur, Dostoyevski de kendi İsa inancının "nesnel belirsizliğini" denklemek için buna sarılır. "İnancım var mı, yok mu," diye yazıyordu Kierkegaard, "bunu ben hemen asla kesin şekilde bilemem – çünkü inanç işte tam da diyalektik anlamda, bu havada asılı kalma durumudur, korkudan sürekli tir tir titrer ama asla umutsuz değildir; inanç tam da insanı her türlü tehlikeyi göze almaya hazır halde, tetikte tutan, kendisiyle ilgili hiç bitmeyen kaygısıdır, insanın kendisinin gerçekten de inancı olup olmadığı kaygısı – ve bakın! İşte insanın kendiyle ilgili kaygısıdır inanç."[25] Dostoyevski'nin amentüsünde içtenlikle dile getirdiğini gördüğümüz, kendisinin hiçbir zaman sabitlenmemiş denge noktası bundan iyi tanımlanamazdı ve bu inanç kuşku uçurumunun üstünde tehlikeli bir şekilde dengelenmiş olarak her zaman havada asılı kalacaktı.

24 Walter Lowrie, *Kierkegaard*, 2 cilt (New York, 1962), 2: 138.

25 Alıntı, Walter Ruttenbeck, *Sören Kierkegaard, der Christliche Denker und sein Werk* (Berlin, 1929), 225.

17. Bölüm

Er Dostoyevski

Dostoyevski 15 Şubat 1854'te Omsk cezaevinden serbest bırakıldı ama nice zamandır beklediği özgürlük yine de en alt düzeyde bir özgürlüktü. Bayan Fonvizina'ya yazdığı mektupta, "Bir asker paltosuyla, eskisi gibi bir mahkûmdan hiç farkım yok,"[1] diyordu. Sağlık nedenleriyle bir ay daha Omsk'ta kalmasına izin vermişlerdi, Durov ile ikisi o konuksever Konstantin ile karısının evinde kaldılar.

Dostoyevski'nin mektupları bize onun basit bir er olarak yaşadığı dramın net bir fotoğrafını veriyor. Tamamıyla başkalarının iyi niyetine ve iyilikseverliğine sığınmak zorunda kalan Dostoyevski, sürekli birilerinden yardım talebinde bulunmak zorundaydı. Durumunu daha da kötüleştiren bir şey varsa, o da cezaevinden bir yazar olarak yepyeni bir güçle çıktığına, yeteneğini kullanmasına izin verilirse bütün sorunlarının bir çırpıda çözüleceğine inanmasıydı. Sağlığına kavuşuncaya kadar Omsk'ta geçirdiği süre içinde Dostoyevski, Mihail'e yazdığı mektupta ondan bütün akrabalarıyla ilgili bir rapor ister, Mihail'in gerçek anlamda parasal durumunu sorarken kişisel gündemini saklama çabasında bulunmaz. (Mihail, Dostoyevski ailesinin mülkünden kendine düşen payla küçük bir sigara fabrikası açmıştır.) Dostoyevski yeniden Rus edebiyatındaki yerine dönmeye kararlıdır, bunun uzun sürecek bir mücadele gerektirdiğini bilir ve bu süre zarfında hayatta kalması ailesinden gelecek yardımlara bağlıdır. "Paraya ihtiyacım var," der Mihail'e lafı hiç gevelemeden. "*Yaşamak zorundayım, kardeşçiğim. Bu yıllar meyvesini vermeden geçip gitmiş olmayacak...* Ama harcadığın para ... boşa gitmeyecek. Hayatta kalırsam sana o parayı faiziyle ödeyeceğim ... ve artık ıvır zıvır şeyler yazmayacağım. Herkesin benden söz ettiğini duyacaksın."[2]

Mihail'den, hatta daha da acil bir istekte daha bulunup, ondan kitaplarını göndermesini istiyordu. Binbaşı Krivtsov'un alaşağı edilmesinden sonra bile Dostoyevski'nin edebiyatla ilişkisi duygusal bakımdan o kadar elektrikli bir hal almıştı ki kolay kolay eline kitap alamıyordu. Hapishanede okuduğu "ilk kitabın tuhaf, sarsıcı etkisini" hatırlıyor – yazınsal ürünlerin, eleştirilerin, toplumsal yorumların yayımlandığı "kalın" Rus dergilerinden biri. "Geçmiş hayatım tüm canlılığıyla, parlaklığıyla gözümün önüne geldi, okuduğum şeylere bakarak edebiyatın ne kadar gerisinde kaldığımı tahmin etmeye çalıştım ... hangi duygular insanları heyecanlandırıyordu artık? Kafalarını hangi sorular meşgul ediyordu? Her sözcüğün üzerinde derin de-

1 *Pis'ma,* I: 143; 28 Şubat 1854 ile ay sonu arası.

2 *age.*, 138. 22 Şubat 1854.

rin düşünüyor, satır aralarını okumaya çalışıyor, gizli anlamlar, geçmişe dokundurmalar bulmaya çalışıyordum; benim zamanımda bizleri heyecanlandıran şeylerin izlerini arıyordum. Bu yeni hayattan ne kadar uzak olduğumu görmek benim için ne kadar acıklıydı, nasıl da kopuktum her şeyden. Her şeye yeni baştan alışmam gerekiyordu, yeni bir kuşakla yeniden tanışmam."

Böylece Mihail'den göndermesini rica ettiği şeyler küçük bir araştırma kütüphanesi oluşturacak hacimdedir. Tahmin edilebileceği gibi, "bu yılın dergilerini, hiç değilse *Oteçestvennye Zapiski*'yi" göndermesini bekler ondan ama geçmişe dalmaya daha da istekli görünür: "Eski tarihçilere (özellikle onların Fransızca çevirilerine), çağdaş tarihçilere ihtiyacım (çok ihtiyacım) var – yani, Vico, Guizot, Thierry, Thiers, Ranke gibilerine, ekonomistlere, ayrıca Kilise Babaları'na."[3] Bana, "Carus'u gönder," diyerek devam ediyor, "Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*'ni, bunları gizlice gönderebileceksen aralarına kesinlikle Hegel'in *Felsefe Tarihi*'ni de sıkıştır. Bütün geleceğim buna bağlı."[4] Dostoyevski, Mihail'i uyarır, mektubunu yakmasını söyler ona; ama kitap açlığı öylesine şiddetlidir ki kitaplara kavuşmak için kuralları çiğneme tehlikesini göze alır. Bir yıl sonra Mihail'den henüz kitaplar gelmemiştir, oysa Mihail emaneti postalaması için ortak bir dostlarına teslim etmişti. Kitapların bazıları 1855 ilkbaharının sonlarına doğru postalandıkları adrese ulaşmış olabilir, çünkü gönderdiği paket için Mihail'e teşekkür edilmiştir. Ama Dostoyevski'nin istediği kitapların hepsinin eline geçmiş olması zor: O günlerde Dostoyevski, Baron Wrangel ile küçük bir kulübeyi paylaşıyordu, Wrangel "acınası kitap sermaye"lerinden söz ediyor, o kitapları sayısız kez deviren bir Dostoyevski resmi çiziyor.[5]

Dostoyevski bir an önce iyileşmek umuduyla çeşitli projelere sarılıyordu. Bunlardan biri, diye yazıyor, "sanatta Hıristiyanlık hedefiydi." Bu yapıta *Sanat Üzerine Mektuplar* adını vermeyi, kitabı, o günlerde Güzel Sanatlar Akademisi Başkanı olan, I. Nikola'nın kızı Altes Maria Nikolayevna'ya adamayı düşünüyordu. "Makalemi kendisine adamak için kendilerinden izin almayı düşünüyorum," açıklamasında bulunuyor, "ve imzasız yayımlamayı."[6] Kilise Babaları'nın kitaplarından hem teoloji konusunda, hem de ilk kurulan kilisenin sanata karşı tavrı konusunda bilgi edinecekti, Kant ve Hegel'se, çeviri yoluyla dikkat çekmeden yeniden yayın dünyasına girme planının bir parçasıydı. 1854 Kasım'ında genç Wrangel yazdığı bir mektupta babasına yeni edindiği arkadaşıyla birlikte "Hegel'in *Felsefe*'sini[?] ve Carus'un İnsan Ruhu'nu çevirmeyi"[7] düşündüklerini söylemişti. Dostoyevski, Carus'un, bazen psikanalizin öncüsü olarak kabul edilen, psikoloji üzerine yazdığı bir

3 *age.*
4 *age.*, 139.
5 A. E. Wrangel, *Vosponinaniya o F. M. Dostoevskom v Siberii* (St. Petersburg, 1912), 66.
6 *Pis'ma*, I: 183-184; 13 Nisan 1856.
7 Wrangel, *Vosponinaniya*, 34.

zamanların ünlü incelemesi, *Psyche zur Entwicklungsgeschichte der Seele*'yi (1846) istemişti. Wrangler babasına Dostoyevski'nin Almanca bilmediğini[8] yazıyor; kuşkusuz bu yüzden Dostoyevski Almancayı anadili Rusça kadar iyi bilen birinin yardımına başvurmuştu.

Bilimsel göndermeleri kusursuz olan Carus'ta Dostoyevski'nin hoşuna giden şey, onun biyoloji ile psikolojinin en son kuramlarını sürekli izleyen biri olarak bu kuramları Schelling'in *Naturphilosophie*'sinin eski moda deyimleriyle yorumlamasıydı. Carus hem insan hayatını hem de doğayı Tanrısal Düşünce'den çıkmış şeyler olarak görüyor, bireyin ruhunun bu başsız ve sonsuz tanrısal yaratıcı ilkenin ölümsüzlüğünü paylaştığı için ölümsüz olduğuna inanıyordu. 1840'ların ortalarında, Belinski'nin ateizm, maddecilik ve gerekircilik yanlısı "bilimsel" savlarına karşılık Dostoyevski, bir insanın bir tür doğaüstü ilkeye ya da Hıristiyan ahlakının emirlerine inancını kaybetmeden çağdaş ve "bilimsel" olabileceğinin kanıtı olarak memnuniyetle Carus'un kitabına sarılacaktı. Çünkü Carus'ta bu ahlakın temel ilkesi –sevgi yasası– için, Yeni Ahit'ten bir alıntıyla desteklenen coşkulu bir övgü buluyordu. Carus için insanoğlunda dindarlık ve kendini feda etme duygusunu tetikleyen, son aşamada da insanoğlunun bencilliğini alt etmesine (yani "bütün bilinçlerin bilincine, tanrısal olana, kısacası, *Tanrı sevgisi*'ne koşulsuz şekilde teslim olmasına") yardımcı olan şey, işte bu cinsel farklılıkla başlayan ve bütün doğaya egemen olan sevgi yasasıdır.[9]

İnsan varlığındaki akıldışının gücünü giderek daha iyi kavrayan Dostoyevski'nin iyice derinleşen farkındalığı, akıldışının ve bilinçdışının gücü konusunda Carus'tan öğrendikleriyle iyice pekişmiş olacaktı: "Ruhun bilinçli hayatının özünü anlamanın anahtarı bilinçdışı olana ait bölgede bulunmaktadır."[10] Carus yine de "bilinçdışı" derken yalnızca ruhsal hayattan söz etmemekte, bütün doğadan söz etmektedir, ona göre doğaya bir hayat ruhu bahşedilmiştir, insan ruhundan yalnızca bilinç ve özbilinç derecesi bakımından farklıdır. Carus, bilincin yüksek biçimlerinin, varlığın bilinçdışı güçleriyle dengede tutulması gerektiğini vurgular – bunların arasındaki denge bozulmasın isteniyorsa. Bu Jung öncesi şemada, Dostoyevski'nin birkaç yıl sonra geliştireceği *poçvenniçestvo* ideolojisini andıran, o ideolojiyi özendiren bir şeyler görebiliriz. Bu da Batı'nın akılcılık ve Aydınlanma düşüncelerinden ilham alan aydın sınıfıyla Rus halkının yozlaşmamış bağrında hâlâ uyuyan bilinçdışı ahlak güçlerinin birleşmesi çağrısıydı.

Carus ahlaksal kötülüğü fiziksel bir hastalığa benzetir; ikisi de bir organizmanın sağlığının korunmasını sağlayan bilinçdışı güçlerin normal durumlarında bir bozukluğun meydana gelmesiyle ortaya çıkar. Ama nasıl ki doğanın fiziksel hastalık durumunda kendi dengesini yeniden kurmak için başvurabileceği bazı "bilinçdışı"

---

8 *age.*, 21.
9 Carl Gustav Carus, *Psyche zur Entwick-Lungsgeschichte der Seele* (Pforzheim, 1846), 297-298.
10 *age.*, 1.

araçları varsa, kişinin bozulan ahlak sağlığının düzelmesi için de ahlak bilincinin başvurabileceği "bilinçdışı güçleri", yani "vicdanı" vardır.[11] İşte bu vicdan anlayışı –yani insan ruhunun doğal ve içgüdüsel bir düzenleyicisi olarak düşünülen, bozulması ya da çarpıklaşması durumunda, sözcüğün tam anlamıyla benliğin "hastalanmasına" yol açacağına inanılan vicdan anlayışı–, Dostoyevski'nin ilerde yazacağı önemli yapıtların temel izleklerinden biri olacaktı.

Dostoyevski'nin edebiyat etkinliği olarak kafasındaki planlar neydi bilmiyoruz ama hayatın katı zorunlulukları karşısında bunları unutmak zorundaydı. İvanovların yanından ayrılınca onun için aylaklık da bitmiş oldu, erkekkardeşine yazdığı mektupta o iyi insanları en içtenlikli sözlerle över: "Burada bu insanlar karşıma çıkmasaydı kesinlikle ölürdüm," diye itirafta bulunur. "K. I. İ[vanov] bana gerçek anlamda kardeşlik etti... Bana kardeşlik eden yalnızca o da değil. Sevgili kardeşim, dünyada böyle pek çok insan var."[12] Mart ortalarında yola çıkıp Semipalatinsk'e gitti, Sibirya Kolordusu Yedinci Muharip Taburu'na katıldı.

* * *

Semipalatinsk, Baron Wrangel'in dediği gibi, "yarı kent, yarı köy" bir yerleşim yeriydi, İrtiş Irmağı'nın dik, sağ yamacında yer alan bir Moğol kasabasının yıkıntıları arasına kurulmuştu.[13] Evlerin çoğu tahtadan yapılmış, tek kat boyasız yapılardı; yalnızca Ortodoks Kilisesi, yedi camiyle yarışmak zorunda olduğu için taştan yapılmıştı, Rusya ile Orta Asya arasında gelişmiş ticareti yürütmekte kullanılan deve kervanlarına ve yük atlarına barınaklık eden kocaman, üstü kapalı bir çarşısı vardı. Irmağın karşı kıyısında, yarı göçebe Kırgızların kocaman keçe çadırları görülüyordu. Sokaklar rüzgârların sürükleyip getirdiği kumlarla kaplıydı, Rus subayları bu yere "Şeytan Kumluğu[14] adını takmışlardı. Semipalatinsk, hâlâ bozkırın ucunda, sınır bölgesinin bir parçasıydı; bir garnizonun bulunduğu bir kasabaya doğrudan saldırı yapılmazdı ama akıncı Moğol gruplarının, dövüşken Kırgızların bölgeye yaptıkları baskınlar alışılmamış şeyler değildi.

İyilikseverlikten yorulmayan İvanovların bazı arkadaşları aracılığıyla Dostoyevski'ye kasabada yalnız başına yaşama izni verildi. Sonunda, cezaevindeyken çok hasretini çektiği, yalnız kalabileceği birkaç saati olacaktı. Kışlanın yakınında tek odalı bir kulübe buldu, sahibi dul ve yaşlı bir kadındı. Çok basit eşyalarla döşenmişti, çok titiz olan Wrangel'e göre hamamböceği orduları masanın, yatağın ve duvarların üzerinde serbestçe dolaşıyordu. Evin işlerini bir askerin dul eşi olan, ailenin yirmi iki yaşındaki en büyük kızı yürütüyordu, kız Dostoyevski'ye sevgiyle hizmet eder

---

11 *age.*, 93.

12 *Pis'ma,* I: 137; 22 Şubat 1854.

13 Wrangel, *Vosponinaniya,* 15.

14 George Kennan, *Siberia and the System,* 2 cilt (New York, 1891), I: 158.

gibiydi, onun çevresinden hiç eksik olmuyordu. Wrangel, bir gün dışarıda Dostoyevski ile birlikte ikisi çay içerlerken, *en grand négligé* bir halde (yalnızca kırmızı bir kuşakla önlüğü beline bağlanmış halde) kâhya kadının teklifsizce yanlarına geldiğini hatırlıyor. Dört yıl cezaevinde kaldıktan sonra Dostoyevski acaba böyle kolayca kendini sunan bir kadının cazibesine dayanabilir miydi? Dayanamamasından daha doğal bir şey olamazdı, onun aile konularına özel ilgi duyduğunu biliyoruz. Çünkü ara sıra garnizona orospuluğa giderek aile bütçesine katkıda bulunan on altı yaşındaki küçük ve güzel kızın annesini, başarılı olamasa da, bu işten vazgeçirmeye çalışmıştı.

Yavaş yavaş Semipalatinsk'te yaşayan Rusların daha eğitimli üyeleri arasında, kasabada Dostoyevski adında, edebiyat alanında bir zamanlar az çok tanınmış olan eski bir mahkûmun yaşadığı haberi duyulmaya başladı. Dünyanın o bölgesinde eğitimli kişiler altın değerindeydi, kamu okullarında Rus çocukları yeterli eğitim alamadıkları için insanlar çocuklarının eğitimine destek olacak ya da çocuklara özel eğitim verecek (çoğunluğu Polonyalı) sürgünleri özel öğretmen olarak tutuyorlardı. Çeşitli aileler çocuklarına özel öğretmenlik etmesi için Dostoyevski'nin kapısını çalmakta gecikmedi, böylece Dostoyevski çeşitli kişilerle ilişki kurmaya başladı. Kendi bataryasının komutanıyla tanıştı, iyi huylu, gürültücü bir adam olan Yarbay Belikov eratlıktan başlayarak buraya kadar yükselmişti. Bu değerli subay, okumayı sıkıcı bulduğu için Dostoyevski'yi gelip kendisine gazete ve dergi okuması için çağırıyordu. Yine böyle bir akşam Belikov'un evindeydi, orada Aleksandr İvanoviç İsayev ve karısı Marya Dimitriyevna ile tanıştı.

İsayev, Dostoyevski'nin çoktan portresini çizdiği, *Suç ve Ceza*'da yaşlı Marmeladov adlı kahramanıyla da ölümsüzleştireceği o iflah olmaz ve sevimli Rus ayyaşlarından biriydi. İsayev, Semipalatinsk'e gümrük memuru olarak gelmişti, ama bazı nedenlerden dolayı –belki de bir ayyaşın azan gururundan dolayı– görevinden istifa etmişti. Yedi yaşında Paşa adlı bir oğulları olan İsayev ailesi kıt kanaat geçiniyor, bu arada evin erkeği sözümona kendine başka bir iş arıyordu. Bu arada kendisiyle karısının bir araya getirebildiği üç-beş kuruşu İsayev kasabanın ayaktakımı arasındaki kafadarlarıyla birlikte içki âlemlerine yatırıyordu. Wrangel'in dediğine göre, Dostoyevski insanların zaaf ve kusurlarına sonsuz bir sevecenlikle yaklaşırdı. Mihail'e yazdığı mektupta, İsayev'in "bütün pisliğine karşın son derece soylu"[15] olduğunu söylüyor. Bununla birlikte kısa süre sonra Dostoyevski'nin bütün zamanını İsayevlerde geçirmesine yol açan kişi, İsayev'in kendisi değil karısıydı, hayatının ilk büyük aşkı olacak olan karısı.

Marya Dimitriyevna'nın babası, o günlerde Hazar Denizi kıyısında bir liman kenti olan Astrahan'a gelen yolcular için kurulmuş karantinanın başkanıydı. Bütün

15 *Pis'ma,* 2: 560; 13 Ocak 1856.

kızları *yatılı okulda* eğitim görmüştü, Bayan İsayev'in entelektüel ve manevi yetenekleri şaşmaz biçimde Semipalatinsk'teki ordu mensuplarının ya da bürokratların karılarının düzeyinin bir basamak üzerindeydi. "Marya Dimitriyevna aşağı yukarı otuz yaşındaydı," diye yazar Wrangel, "orta boylu, ipince, güzelce bir sarışındı, coşkun duygusallığa eğilimliydi, tutkulu bir doğası vardı. Hatta o zamanlar bile soluk yüzünde uğursuz bir kırmızılık oynaşırdı, birkaç yıl sonra verem onu sevdiklerinden ayırdı. İyi okuyan, hayli kültürlü, bilgi edinmeyi seven, iyi yürekli, alışılmadık derecede hayat dolu, kolay etkilenen bir insan. Dostoyevski'ye çok fazla ilgi duymuş ve bana kalırsa, ona çok değer verdiği için değil, yazgının tokadını yemiş bahtsız bir insan olarak acıdığı için iyi davranmıştı. Ona derinden bağlanmış olması mümkün ama âşık olması gibi bir şey yoktu."[16]

Kuşkusuz, kasabadaki herkes gibi, kadın onun bir "hastalık"ının olduğunu biliyordu ama Dostoyevski'nin kendisi bu hastalığın henüz tam olarak ne olduğunu bilmiyordu. "Sana hastalığımdan söz etmiştim," diye yazar Mihail'e. "Tuhaf ataklar geçiriyorum, saraya benziyor ama henüz sara değil."[17] Kadın onu "korkunç derecede paraya ihtiyacı olan" biri olarak görüyordu, onun " 'geleceksiz kalmış' bir adam olduğunu" söylemiş, Wrangel'in yazdığına göre. "Fyodor Mihayloviç bu acıma ve yakınlık duygusunu karşılıklı aşk sandı, gençliğin bütün ateşiyle sırılsıklam âşık oldu."[18] Aileyle "yakın dostluk" kurdu, oğullarının özel öğretmenliğini üstlendi, Wrangel'in dediği gibi, "bütün zamanını İsayevlerde geçirmeye başladı."[19] Dostoyevski'nin şimdiye kadar dostluğunu kazanabildiği en yakın kişi, güçlü bir hami olarak Wrangel, Kasım 1854'te sahneye çıktığı zaman durum böyleydi.

* * *

Dostoyevski, Semenovski Meydanı'nda, darağacı sahanlığında işkence çekerken dönüp sahanlığın çevresine toplanmış, gösteriyi seyreden kalabalığa bakabilmişti. O kalabalıktaki insanları tek tek seçebilseydi, hiç kuşkusuz genç bir adam, daha ancak on yedisinde olan bir delikanlı dikkatini çekecekti – sırtındaki palto ile üç köşeli şapka, Tsarskoe Selo'daki o seçkin Aleksandr Lisesi'nin üniformasıydı. Bu adam kederle ve ilgiyle töreni izliyordu. Bu gencin adı Baron Aleksandr Yegoroviç Wrangel'di, I. Nikola yönetiminde bürokrasinin ve ordunun yüksek kademelerinde görev yapmış, Baltık kökenli, Rus-Alman karışımı aristokrat ailelerden birinin üyesiydi.

Genç Wrangel, bu davayla ilgili evde konuşmalar duymuştu – duyduğu zaman kulaklarını dikmişti, çünkü *İnsancıklar*'ı daha yeni bitirmişti ve o sırada büyük bir hayranlıkla *Netoçka Nezvanova*'yı okumaktaydı. O yetenekli ve bahtsız Dostoyevski'nin

16 Wrangel, *Vosponinaniya,* 19.
17 *Pis'ma,* I: 146; 30 Temmuz 1854.
18 Wrangel, *Vosponinaniya,* 39.
19 *age.*

yazgısıyla ilgili bir şey duyduğu zaman ilgileniyordu ama yaşadığı ortamda siyasal bakımdan kuşku uyandıracak yazınsal zevkini herkesin önünde açık etmemeye dikkat ediyordu. O yalancı infaz gününde, bir akrabası onu azarlamış, meydanı terk etmesini söylemişti ama o, o ürkütücü komedinin sonuna kadar orada kalmış, ancak "haç çıkaran ve Çar'ın merhametini kutsayan"[20] insanlar kalabalığı dağıldıktan sonra gitmişti.

Liseyi bitiren ve Adalet Bakanlığı'nda sıkıntıdan patlayan Wrangel, Sibirya'da görev almak için başvuran bazı sınıf arkadaşlarına katıldı. Tam yirmi bir yaşındayken Semipalatinsk'i de içine alan bölgeye bölge savcısı olarak atandı. Petersburg'da bir vesileyle Mihail Dostoyevski ile tanışmıştı, yola çıkmadan önce ona uğrayıp ondan Dostoyevski'ye götürülecek mektupları, giyecek ve kitaplarla birlikte elli rubleyi aldığı için mutluydu. 20 Kasım 1854'te Semipalatinsk'e geldiği zaman, hemen Er Dostoyevski'ye haber gönderip ertesi gün için onu çaya davet ettiğini bildirdi. "Dostoyevski kendisini kimin ve ne için çağırdığını bilmiyordu," diye hatırlıyor. Gri asker paltosu üzerindeydi, suratı asıktı, solgun ve hasta görünüyordu... keskin, gri-mavi gözleriyle bana dikkatle baktı, sanki ruhumu okumaya çalışıyordu – dur bakalım ne biçim bir adam bu?"[21]

Dostoyevski, Wrangel'in getirdiği mektuplara gömüldü, erkekkardeşinin, kızkardeşinin mektuplarını okurken sessizce hıçkırmaya başladı. Wrangel'in de kendisini bekleyen bir paket mektup vardı, ailesinin ve arkadaşlarının anıları gözünün önüne gelince o da elinde olmadan hıçkırmaya başladı. "İkimiz de orada karşı karşıya duruyorduk, yazgının unuttuğu, yapayalnız iki kişi... Öylesine moralim bozuktu ki, daha üst rütbeli biri olmama karşın ... adeta istemsiz bir şekilde, düşünmeden Fyodor Mihayloviç'in boynuna sarıldım, Fyodor karşımda durmuş, üzüntülü bir ifadeyle, dalgın dalgın bana bakıyordu."[22] Yaşı büyük olan adam genç adamı teselli etti ve sık sık görüşmeye karar verdiler.

Dostoyevski ile Wrangel sıkı dost oldular. Dostoyevski, Mihail'e, "Güçlü bir *point d'honneur*'ü olmasına karşın, çok nazik, inanılmaz derecede nazik bir insan," diyor, "başkalarını rahatsız eden, öfkelendiren bir şey onu üzüyor – altın gibi bir yüreği olduğunu gösteriyor bu. *Très comme il faut.*"[23] İkisi birlikte öyle çok zaman geçirmeye başladılar ki Wrangel'in "rüşvetçi bürokratlar"[24] dediği kişiler arasında dedikodular çıktı, Wrangel mektuplarının başkalarının mektupları dağıldıktan dört gün sonra gelmeye başladığını fark etti. Wrangel'in toy bir delikanlı olduğunu dikkate alan askeri vali, onu böylesine adı çıkmış bir devrimcinin etkisi altında kalmaması için uyarmanın görevi olduğunu düşündü. Wrangel sorunu kökten çözmeye karar vererek, valiye Dos-

---

20 *age.*, 8.
21 *age.*, 17.
22 *age.*, 18.
23 *Pis'ma*, 2: 538; 13 Ocak 1856.
24 Wrangel, *Vospominaniya*, 25.

toyevski'yi kendi evine davet etmesini ve kendisinin karar vermesini istedi. Ziyaret çok başarılı, geçti; davet tekrarlandı; o tarihten sonra, Wrangel'in başarılı girişimiyle, Dostoyevski Semipalatinsk'te iyi denebilecek çevrelere kabul edildi.

Wrangel, Semipalatinsk'e ayak basalı üç ay olmuştu ki Dostoyevski'nin geleceğine daha umutla bakabilmesine olanak veren bir olay oldu. I. Nikola 18 Şubat 1855'te birden öldü, Rus ordusu Kafkaslar'da Türklerle savaş halindeyken hayata gözlerini yummuştu, bu haber Sibirya'daki o uzak, ileri karakola ancak bir ay sonra ulaştı. Siyasal sürgünlerin pek çoğunun ilk aklına gelen şey af olasılığıydı, geleneksel olarak yeni bir yönetim başa gelirken af çıkarılırdı. Üstelik "yeni çarın nazik, insancıl, iyi yürekli biri olduğuna dair dedikodular Sibirya'ya çoktan yayılmıştı."[25] Bu genel beklentiler Dostoyevski'de de vardı; ailesinin yüksek saray çevreleriyle ilişkisi bulunan Wrangel gibi etkili bir kişinin desteğini kazandığına göre, beklentilerinin gerçek olacağına inanması için her türlü neden vardı.

Bir aydan kısa bir süre sonra, Wrangel babasına bir mektup yazdı, o mektupta ilk kez Dostoyevski'den söz etti. "Alınyazımda, hem kafaca hem yürekçe üstünlükleri olan ender bir insanla yollarımızın kesişmesi varmış," diyordu, "o kişi de bizim genç ve şanssız yazarımız Dostoyevski. Ona çok teşekkür borçluyum, onun sözleri, öğütleri, düşünceleri bütün hayatım boyunca bana bir güç kaynağı olacak." Daha sonra asıl konuya geldi: "Acaba bir af çıkacak mı, biliyor musun, babacığım? Bunu bekleyen, bu umutla yaşayan, denize düştüğü için yılana bile sarılabilecek öyle çok bahtsız insan var ki." İki hafta sonra kızkardeşine bir mektup gönderdi, siyasal mahkûmlar için bir affın çıkıp çıkmayacağı konusunda babasını sorgulamasını istedi ondan, General Dubelt'e ya da Prens Orlov'a Dostoyevski için bir şeyler çıtlatılabilirdi. "Bu olağanüstü insan buralarda bir er olarak yok olup gidebilir mi?... Onun için çok üzülüyorum, çok endişeleniyorum – kardeşimmiş gibi seviyorum onu, babammış gibi saygı duyuyorum ona."[26]

Bu mektupların yazıldığı tarihlerde Dostoyevski ile Wrangel, birlikte bir *daça*'da yaşıyorlar, kasabanın dış mahallelerindeki bu kır evine sevgilerinin bir ifadesi olarak "Kazak Bahçesi" diyorlardı. Semipalatinsk'te yaz aylarında hava dayanılmayacak kadar sıcak olurdu; Wrangel ilkbahar başında, bozkırın çiçeklenmeye ve yeşermeye başladığı zamanda buradan kaçmaya karar verdi. Irmağın kıyısında, yeşilliklerin arasında boş bir ev buldu, Dostoyevski'nin birliğinin yazlık karargâhı eve yakın bir yerde bulunduğu için evi paylaşma işini ayarlamak zor olmadı. Wrangel'in anlattığına göre ikisi birlikte, Dostoyevski'nin bir daha yıllarca yaşayamayacağı bir cennet hayatı yaşamışlardı. Heyecanlı ve becerikli bir bahçıvan olan Wrangel, yöre halkına bu bölgede her türlü çiçek ve meyvenin yetiştirilebileceğini göstermeye kararlıydı, bu planla ilgili çalışmalar "Dostoyevski'nin çok hoşuna gidiyor, onu çok meşgul ediyordu, birkaç kez çocukluğunu ve ailesinin çiftlik evini hatırlamıştı."[27]

25 *age.*, 39.
26 *age.*, 34-35.
27 *age.*, 43.

* * *

Dostoyevski'nin Marya Dimitriyevna ile gayrimeşru ilişkisi kafasını gittikçe daha fazla meşgul ediyordu, ona tamamıyla sahip olmak için yanıp tutuşuyor, başka bir şey düşünemiyordu. Aleksandr İsayev –Sibirya'nın ıssızlıklarının bir ucunda kaybolmuş yoksul, küçük bir kasaba olan Kuznesk'te– iş bulunca herkes şaşırdı. Bu haber Dostoyevski'yi çok sarstı, büyük çabalarla inşa etmeyi başardığı belli bir mutluluk dünyası bu haberle birden tuz buz olmuştu. "Baksana, kadın da kabul ediyor," der Wrangel'e acı acı, "hiçbir itirazı yok, şaşırtıcı olan bu."[28]

İsayev'ler yoksul oldukları için o yardımsever Wrangel'den borç alan Dostoyevski, yolculuk için gerekli parayı denkleştirmelerine yardımcı oldu. Ayın aydınlattığı ılık bir mayıs gecesi yola çıkan İsayev'lere Wrangel ile Dostoyevski eşlik ediyordu, İsayev'lerin son bir kez Kazak Bahçesi'ni ziyaret etmesi için durdular, daha sonra Rus geleneğine göre onları yolculuklarının ilk ayağına kadar geçirdiler. Wrangel, durmadan İsayev'e şampanya içiriyordu, İsayev sarhoşlayınca da onu alıp başka bir arabaya yükledi, böylece iki âşığa ayrılırlarken yalnız kalma olanağı sağladı. Ayrılık zamanı gelince Marya Dimitriyevna ile Dostoyevski kucaklaştı, gözlerindeki yaşları sildiler, sarhoş *paterfamilias* yeniden *tarantas*'a taşındı, İsayev'ler yolculuklarını o açık arabayla yapmak zorundaydı. "Atlar yola koyuldu," diye hatırlıyor Wrangel, "yoldan toz bulutları kalktı, hem araba hem de arabadaki yolcular şimdiden görünmez olmuştu, çıngırak sesleri gittikçe uzaklaşıyordu... Dostoyevski ise sanki durduğu yere kök salmış gibi sessizce ayakta dikilmekteydi, başını eğmişti, gözyaşları yanaklarından aşağı süzülüyordu. Yanına gittim, elini tuttum – sanki uzun bir uykudan uyanmış gibi oldu, tek söz söylemeden arabaya bindi. Gün ağarırken eve vardık."[29]

Semipalatinsk ile Kuznetsk arasında haftada bir mektuplar gelip gitmeye başladı, bereket bu mektuplardan biri günümüze ulaştı da Dostoyevski'nin bu ilk büyük aşkıyla ilgili duyguları konusunda ilk elden bilgi edinebildik. "Bizim tanışmamızı sıradan bir tanışma olarak görmedim hiçbir zaman," diye yazıyor, "şimdi, sensiz kalınca pek çok şeyi anladım. Beş yıl insanlardan yoksun olarak yaşadım, tek başıma, sözcüğün tam anlamıyla kimsesiz, yüreğimi açabileceğim tek kişi olmadan ... bir kadının bana elini uzatması gibi basit bir olgu hayatımda yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Bazı anlarda, deyim yerindeyse, en iyi bir erkek bile koca bir aptaldan başka bir şey değildir. Bir kadının yüreği, merhameti, ilgisi, ne anlama geldiğini bilmediğimiz, aptallığımız yüzünden farkına bile varmadığımız tükenmez iyiliği, bunlar yeri doldurulmaz şeylerdir. Bunların hepsini ben sende buldum."[30]

---

28 *age.*, 50.

29 *age.*, 51.

30 *Pis'ma*, I: 152-153; 4 Haziran 1855.

12. Marya Dimitriyevna İsayeva

İlişkilerinde bazı fırtınalı zamanlar zaten olmuştu, bu ilişkinin fırtınalı geçmişi, bir geleceği olabileceğine dair bir işaret vermiyordu pek. Ama kabahatin çoğunu Dostoyevski kendisine buluyordu ("her şeyden önce ben nankör domuzun tekiydim"), Marya Dimitriyevna'nın patlamalarınıysa soylu doğasına yoruyordu, "kirli bir toplumun sana değer vermemesinden ya da seni anlamamasından incindin, senin gibi güçlü bir kişiliğe sahip bir insan için haksızlığa karşı isyan etmemek olanaksızdır; bu onurlu ve soylu bir özelliktir. Bu senin kişiliğinin temelidir. Hayat ve sorunlar elbette sende var olan çok şeyin abartılı bir hale gelmesine, tahrik olmasına yol açtı; ama güzel Tanrım! Bütün bunların fidyesi faiziyle yüz kez ödendi."[31] Dostoyevski, Marya Dimitriyevna'yı her zaman olduğundan daha iyi, hayatın haksızlıklarına karşı soylu bir öfkenin ifadesi olarak şiddetli kızgınlıklar duyan, öfke patlamalarıyla tepki gösteren bir insan olarak görecekti. Bir gün onun kişiliğinin bu yönünü *Suç ve Ceza*'da acınası bir şekilde öfkeli Katerina İvanova Marmeladova'da ölümsüzleştirecekti.

Marya Dimitriyevna'nın Dostoyevski'yi bırakıp gitmesinden sonra aralarındaki ilişki çalkantılı ve ıstıraplı bir hal aldı. Her hafta gelen mektuplarda sevdiği kadın hastalığından, ne kadar yalnız ve sıkıcı bir hayat yaşadığından, (sağlığı bozulan) alkolik kocasına bakmanın ve Paşa'yı doğru dürüst yetiştirmeye çalışmanın ne kadar zor olduğundan söz ediyordu – bütün bunları okuyan Dostoyevski çaresizlikten

31 *age.*, 153.

deliye dönüyordu. Kadının ailesinde daha önce Dostoyevski'nin üstlendiği rolü üstlenen genç ve sevimli bir öğretmenden giderek daha sık söz etmesi de Dostoyevski'nin kaygılarını azaltmıyordu. "Her mektupta," diye yazıyor Wrangel, "öğretmenle ilgili olarak, kadın bir önceki mektuptakine göre daha coşkulu sözler ediyor, onun nezaketini, özverisini, ruh asaletini övüyordu. Dostoyevski kıskançlıktan çıldıracak gibiydi; sağlığını da etkileyen o kederli halini görmek çok acıklıydı."[32] Öylesine mahzunlaşmıştı ki telaşa kapılan Wrangel iki eski âşık arasında, ikisinin yaşadıkları yerlerin ortasında bir kasabada bir buluşma ayarladı. Ama iki arkadaş çok zorlu bir yolculuktan sonra buluşma yerine vardıkları zaman orada Marya Dimitriyevna'nın yerine bir mektup buldular, Marya kocasının durumu çok kötüleştiği için sözleştikleri yere gelemeyeceğini bildiriyordu.

Ağustos 1855'te İsayev son nefesini verdi, Marya'yı hasta ve beş parasız bir halde, Kuznetsk bataklığında ayakta kalma mücadelesiyle baş başa bıraktı. Haberi alan ve çılgına dönen Dostoyevski, Wrangel'den zavallı kadıncağıza para göndermesini, bu işi de özellikle çok özenle ve incelikle yapmasını rica etti; gönül borcu duygusu kadıncağızı özensiz tavırlara karşı daha duyarlı hale getirirdi. Kültürlü ve duyarlı bir kişinin, yoksulluk dolayısıyla, toplumsal konumu dolayısıyla kapılacağı aşağılık duygusunu *İnsancıklar*'daki Devuşkin'in yaratıcısından daha iyi hiç kimse bilemezdi.

İsayev'in vefatı, Dostoyevski'nin sonunda sevdiği kadına yasal olarak ve açıktan açığa sahip olma düşleri kurmasına olanak sağlamıştı ama böyle basit bir er olarak kaldığı sürece ona evlilik önermeyi düşünemezdi. Onca zamandır kuşkusuz terfi edebilmek için torpil arayıp duruyordu. Sibirya Kolordusu'na katıldıktan sonra Mihail'den St. Petersburg'daki yetkililere gidip kendisini Kafkasya'da fiili görev bölgesindeki bir kolorduya naklettirmeye çalışmasını istemişti. Dostoyevski, bir savaş bölgesinde askerlik yaparak sadakatini gösterebilirse ilerde genel bir af şansının artacağına inanıyordu. Ayrıca Wrangel, Genel Vali Gasfort'tan Dostoyevski'nin "1 Temmuz 1855" başlıklı şiirini yeni dul kalmış olan İmparatoriçe'ye göndermesini rica etmişti. Bu şiirde Dostoyevski onu kaybettiği kocasının büyük işleriyle avunmaya davet ediyor, kendisinin de bağışlanmasını diliyordu:

Bağışlayın, bağışlayın beni, bağışlayın isteğimi;
Sizinle konuşmaya cesaret ettiğim için bağışlayın beni.
Bağışlayın, üzüntünüze bir teselli bulmak, acınızı hafifletmek
Gibi bir hayale kapıldığım için ben fakiri.
Bağışlayın, kederler içinde bir parya olan ben
Bu kutsal mezarda yükselttiğim için sesimi.

---

32 Wrangel, *Vospominaniya*, 64.

Şiir sonunda gerçekten de imparatoriçeye ulaştı. Dostoyevski'nin rütbesi Kasım 1855'te *unter-ofitser* (erbaş) rütbesine yükseltildi, böylece ilerde daha önemli lütuflar umması için bir neden doğdu. Bir ay sonra Wrangel St. Petersburg'a gitmek üzere Semipalatinsk'ten ayrıldı, başkentte kaldığı günler sırasında Dostoyevski'nin davası için çalışmak niyetindeydi. Wrangel'in başkente ayak bastığı tarih ile, Dostoyevski'nin geleceğini tayin edecek ve iç sıkıcı sürgün yerinde diken üstünde beklerken biraz umutlanmasına yardımcı olacak haberi verebileceği ilk mektubun geliş tarihi arasında böylece uzun zaman geçti. Bu arada Marya Dimitriyevna'nın başka bir talibi kabul ettiği dedikoduları geldi Dostoyevski'nin kulağına. Dostoyevski, tam da oturup bütün ıstırabını kâğıda dökeceği sırada, Marya'dan bir mektup aldı, o mektupta, Wrangel'e dediği gibi, "gelecekle ilgili umutlarımız sanki bir kenara atılmış gibiydi, bu umutlardan hiç söz" yoktu. Sonunda, çoktandır sorulmasından korktuğu soruyu soruyordu kadın: "[B]elli bir yaşta, iyi nitelikleri olan, devlet hizmetinde çalışan, gelecek garantisi olan"[33] bir talip çıkarsa ne yapması gerekirdi?

Dostoyevski'nin kendisinden kardeşçe bir tavsiye isteyen bu mektuba tepkisi, romanlarındaki kişilerin içine düştükleri aşk ilişkileri karmaşasına sık sık damgasını vuracak olan aşırı duygusallığın derecesini gösterir. "Yıldırım çarpmışa döndüm, sendeledim, kendimi kaybettim, bütün gece ağladım... Hayatımda hiç bu kadar acı çekmemiştim... Ölümcül bir umutsuzlukla kavruluyor yüreğim, geceleri düşler görüyorum, çığlıklar atıyorum, boğazım kasılıyor, boğulacak gibi oluyorum, bazen gözyaşları inat ediyor, akmıyor, bazen gözyaşları sel oluyor." İnsan, Dostoyevski'nin niçin, "Ah! Tanrı bu dehşet verici, korkunç duygudan insanları korusun! Aşk mutluluğu çok büyük bir mutluluktur ama acısı öylesine korkutucudur ki hiç âşık olmamak daha iyi,"[34] diye haykırmasını anlayabilir.

Gelgelelim hepsinden kötüsü de, içine düştüğü ahlakî çelişkiydi. Kadıncağız makul bir evlilik yapacakken, kendisinin gelecek için beklentileri kesin değilken, onu engellemeye hakkı var mıydı? Ama Dostoyevski Marya Dimitriyevna'yı, o "hasta, kaygılı, tertemiz yürekli, kültürlü ve zeki" kadını, onun belki de "evlilikte dayağın çok normal olduğunu düşünen" bir kocayla Kuznetsk'e sonsuza kadar çakılıp kalacağını düşününce – yalnızca bunu düşününce bile çıldıracak gibi oluyordu! Sanki kendi ilk romanı *İnsancıklar*'ın acıklı bitiş sahnesini yaşıyormuş gibi garip bir duyguya kapılmıştı, hele Marya Dimitriyevna, "benim *İnsancıklar* adlı romanımda [o kaba] Bykov'la evlenen [ne büyük bir kehanette bulunmuşum meğer!] kadın kahramanımın durumuna" düşmüşken. Ayrıca kadının kendisini sevdiğini, sırf koşullar yüzünden başkasıyla evlenmeyi düşündüğünü çok iyi biliyordu. "*Mais*

33 *Pis'ma,* I: 168-176; 23 Mart 1856.

34 *age.*

elle m'aime, ell m'aime, bunu biliyorum, bunu anlıyorum – üzüntüsünü, çaresizliğini, kederinden, bunalımından, mektuplarındaki feveranlardan, burada yazmayacağım başka pek çok başka şeyden anlıyorum."[35]

Dostoyevski, nerdeyse çılgınca bir sabırsızlıkla Wrangel'e yalvarıyor, Petersburg'daki çabalarını arttırmasını, kendisinin devlet hizmetinde bir göreve ya da subaylığa atanması için elinden geleni yapmasını istiyordu. En önemlisi de, yayın yapabilmek için izin almasıydı (Dostoyevski Eylül'de "bir roman"ının ve bir makalesinin hazır olacağına inanıyordu). Ayrıca askeri kuralları çiğneyerek Wrangel'e General E. I. Totleben'e hitaben yazılmış bir mektup göndermişti, Totleben'i Mühendislik Akademisi'ndeki öğrencilik günlerinden tanıyordu, Kırım Savaşı sırasında Sivastopol'un savunmasını güçlendirmenin çok zekice bir çare olduğunu düşünen ve düşüncesini uygulayan bu general ulusal bir kahramandı. Wrangel zaten Dostoyevski adına onu ziyaret etmişti, son çare olarak günün adamına doğrudan başvurmak, olumlu bir kararın alınmasını hızlandırmak için onun büyük saygınlığından yararlanmak Dostoyevski'nin fikriydi.

Totleben'e tutuklanışıyla, mahkeme edilişi ve mahkûmiyetiyle ilgili gerçekleri kısaca özetledikten sonra, "Suçluydum," diye kabul ediyordu. "Haklı ve yasal gerekçelerle suçlandım; uzun süren, acılı ve acımasız, aşırı sıkıntılı bir dönemden sonra aklım başıma geldi, düşüncelerim çeşitli bakımlardan değişti. Ama o zamanlar – o zamanlar kördüm, kuramlara, ütopyalara inanıyordum." Burada Dostoyevski ilk kez, "kuramlara ve ütopyalara" inanmış olmasını bir hastalığına bağlıyor, 1846 ilkbaharında başlayan ve o tarihten iki yıl sonraki tutuklanmasına kadar süren sinirsel bir hastalığa. "Kesintisiz iki yıldır hastaydım, tuhaf, manevi bir hastalık. Bir hastalık hastasıydım. Aklımı yitirdiğim zamanlar bile oluyordu. Aşırı derecede sinirliydim, kolayca etkileniyordum, o kadar ki hastalanıyordum, en sıradan gerçekleri çarpıtmak, onlara bir başka görünüş ve boyut kazandırmak gibi bir yeteneğim ortaya çıkıyordu. Ama bu hastalığımın geleceğim üzerinde güçlü ve kötü bir etkisi olduğunu bilsem bile, bunun acınası ve hatta küçük düşürücü bir özür olduğunu hissediyordum."[36] Artık Dostoyevski için ruhsal bozukluk –hem bir neden hem de bir hastalık belirtisi olarak–, tehlikeli cazibesine karşı dayanıksız kişilerin yazgısı üzerinde "güçlü ve kötü bir etki"si olan ideolojik sanrılarla ilişkili bir şeydir.

* * *

Dostoyevski'nin dosyası Rus bürokrasisinin Bizans labirentlerinde dönüp dolaşıp dururken, birbirinden ayrı düşmüş sevgililer için işler daha da kötüleşti. Dostoyevski bir yandan –durumunun nazikliği düşünülürse, ailesinin gözünde, kendisinin

35 *age.*
36 *age.*, 178; 24 Mart 1856.

de çok iyi fark ettiği gibi, bir çılgınlık olan– evlenme kararının haklılığını Mihail'e kanıtlamaya çalışmakta, bir yandan da Marya Dimitriyevna'yı kendisiyle evlenip karısı olursa ailenin çok sıcak karşılayacağına inandırma konusunda Mihail'den kendisine yardımcı olmasını istemektedir. Wrangel'e karşı ise, Dostoyevski o içinden çıkılmaz duygusal ilişkisinin zorlukları konusunda daha açıksözlüdür. "Belli yaşta bir adam" olduğu söylenen o korkuluk ortadan yok olmuştur, çünkü bunun Dostoyevski'nin sevgisini sınamak için uydurulduğu anlaşılmıştır. "Sanki hiç oralı olmadan yanıt verseydim," diye açıklamada bulunuyor Dostoyevski, "onu gerçekten unutmuş olduğuma yoracaktı bunu. O mektubu aldığım zaman, çok korkunç, çok umutsuz bir yanıt yazdım, okuyunca içi parçalanmıştır, sonra bir tane daha yazdım. Son günlerde hastaydı; mektubumu alınca gerçekten de mahvolmuş. Ama anlaşılan, benim mutsuzluğum ona ilaç gibi gelmiş, benim adıma acı çekmesine karşın." "Onu anlıyorum: Soylu ve gururlu bir yüreği var," diyor Wrangel.[37]

Wrangel'in o yüce General Tortleben'i ziyareti, Dostoyevski'nin ustaca kaleme alarak eski askeri okul arkadaşına yazdığı mektup, sonunda ilk engelin aşılmasını, onun da güçbirliği yapmayı kabul etmesini sağladı. O güçlü ve etkili kahraman, Dostoyevski için aracılık etmeyi, Savaş Bakanlığı'na ya onu asteğmenliğe yükseltmelerini ya da en alt kademeden devlet hizmetinde çalışmasına izin vermelerini söylemeyi kabul etti. Her iki durumda da Dostoyevski normal hukuk hükümlerine göre edebi yapıtlarını yayımlama hakkına sahip olacaktı. Petersburg'dan gelen ilk olumlu habere Dostoyevski işte bu bilgi dolayısıyla 23 Mayıs 1856'da mutluluktan uçarak yanıt vermişti, bir de tabii "doğru anladıysam, işler yolunda gidiyor,"[38] inancıyla.

Dostoyevski'nin yeni kralla ilgili olarak Wrangel'den duyduğu şeylere verdiği coşkulu tepki de dikkat çekicidir. "Tanrı Yüce hükümdara mutluluklar versin! Demek öyle, herkesin onu büyük bir içtenlikle sevdiğini söyleyen herkes doğru söylüyormuş demek ki! Buna ne kadar mutlu oldum anlatamam! Daha fazla inanç, daha fazla birlik, bir de sevgi oldu mu – o zaman her şey yapılabilir!"[39] Bu son cümle, neredeyse Dostoyevski'nin hayatını adayacağı siyasal ülkü olarak alınabilir – II. Aleksandr yönetimini desteklemek için Rusya'yı inanç, birlik ve sevgi ülküsü etrafında birleştirmek. Çünkü Mart 1856'da Moskovalı seçkinlere bir konuşma yapan II. Aleksandr'ın ünlü açıklaması şöyleydi: "Köleliğin kaldırılmasına yukardan başlamak daha iyidir, sonra aşağıdan başlayarak kendiliğinden kalkmasını beklemelidir."[40] Dostoyevski, *yalnızca* köleliğin kalkması için ve *ancak*, Puşkin'den bir alıntı yaparsak bunun "çar eliyle yapılabileceği" umudunu görünüşte kaybettiği zaman,

37 *age.*, 184-185; 13 Nisan 1856.
38 *age.*, 183; 13 Nisan 1856.
39 *age.*, 187; 23 Mayıs 1856.
40 W. E. Mosse, *Aleksandr II and the Modernization of Russia* (New York, 1962), 42.

devrimci olmuştu. Ama şimdi Puşkin'in düşünde bile göremeyeceği o muhteşem gün gelmişti, Dostoyevski'nin ömrünün sonuna kadar coşkuyla destekleyeceği çar, sonunda Rusların zihninden bu kabul edilmesi olanaksız ahlaksal hastalığı söküp atan özgürleştirici çar oluyordu.

Aldığı bu iyi habere karşın, Dostoyevski kısa süre sonra yine o değişmez sıkıntılı ruh haline geri döndü. Plana göre Marya Dimitriyevna, Altay bölgesindeki madencilik sahasının merkezi olan Barnaul'a taşınacaktı, Dostoyevski de orada işe alınmayı umuyordu ama kadın şimdi oraya taşınmak istemiyordu. Hatta daha da kötüsü, Dostoyevski'nin Wrangel'e söylediğine göre, "beni mutlu edemezmiş, ikimiz de çok mutsuzmuşuz, bizim için en iyisi..." (Dostoyevski'nin ikinci karısının eli hınçla mektuba uzanmış ve kadın elyazmasının burasından iki sayfayı koparmıştı). Mektubun devamından öğreniyoruz ki Dostoyevski Kuznetsk'e kendisi gidip konuyu araştırmaya karar vermiş. "Hapse tıkılmaya razıyım, yeter ki *onu* görebileyim. Durumum ciddi. Bu konuyu konuşmalı ve bir kerede bitirmeliyiz!"[41]

Oraya gittiği zaman Dostoyevski'nin kuşkuları fazlasıyla doğrulandı, bir başka adam vardı. "Ne soylu, ne meleksi bir ruh!" diye yazar Wrangel'e. "Ağladı, ellerimi öptü ama bir başkasını seviyor."[42] O başkası, genç öğretmen Nikolay Vergunov'du, İsayev'ler oraya taşındıklarında onlarla dost olmuş, Marya Dimitriyevna ile birbirlerine yakınlaşmışlardı. Hiç kuşku yok ki Marya Dimitriyevna, Dostoyevski'nin planlarının çok yavaş ilerlemesi üzerine sabırsızlanmaya başlamıştı, belki de o planlara inancını tamamıyla yitirmişti. Acınası derecede küçük bir geliri de olsa elinin altındaki bir öğretmen, ilerde ün ve servete kavuşmak gibi parlak beklentileri hiçbir zaman gerçekleşmeyebilecek olan daha da yoksul bir yazardan iyiydi. Dostoyevski bunu pekâlâ bir ihanet olarak görebilirdi ama bu konuda tek bir suçlama sözcüğü bile kullanmak istemez.

Dostoyevski'nin Kuznetsk'te kaldığı iki gün boyunca o üçlünün arasında olup biten şeyler, Viktorya zamanının üç ciltlik romanlarındaki en fırtınalı sahnelerle yarışır, Dostoyevski tarafından da birkaç yıl sonra *İnsancıklar*'ın sayfalarına taşınmıştır. Dostoyevski kendisini (ya da *İnsancıklar* romanının yazarı olan roman kahramanını), sevdiği kişinin bir başkasına delice âşık olması karşısında çaresizce boyun eğen biri olarak tanımlar; ama gerçek hayatta farklı davrandı. Savaşmadan geri çekilmeye hiç niyeti yoktu, sonunda en iyi silahı da bir yazarın hayalgücü oldu. Marya Dimitriyevna ile yirmi dört yaşındaki genç aşığı arasında bağdaşması olanaksız yaş ve kişilik farklarından doğacak sorunları, sanatının bütün olanaklarını kullanarak, kabaca resmetti. Dostoyevski o kadar telaşlıydı ki bu olayları anlatmak için Wrangel'e yazdığı mektupta bile el yazısı zor okunuyordu.

41 *Pis'ma,* I: 188; 23 Mayıs 1856.

42 *age.*, 189; 4 Temmuz 1856.

"Pekiyi [metinde boş bırakılmış] bu adam ilerde bir gün," diyerek Marya Dimitriyevna'ya açıklamaya çalıştığı şeyleri şimdi Wrangel'e yazıyordu, "yıllar sonra, bu kadın hâlâ [metinde boş bırakılmış], acaba bu kadının ölmesini istemeyecek mi?.. Acaba ilerde bu kadını, kararını verirken kendisinin gençliğini hesaba katmakla, yalnızca cinsel isteklerini karşılaması için hayatına el koymakla suçlamayacak mı?" Kuşkusuz, yüz yüze görüşmede bütün bu uyarılar böyle telaşlı bir şekilde ve bu kadar açık açık dile getirilmemişti; Dostoyevski çok daha zekice davranmış, bir yandan kendisinin öngördüğü tehditleri birer tahmin olarak söylerken, bir yandan da Vergunov'un böyle davranacağını düşünemeyeceğini belirtmişti. "Onu bunların hiçbirine inandırmayı başaramadım," değerlendirmesinde bulunur, "ama içine bazı kuşkular düşürmeyi başardım; ağladı, ıstırap çekti."[43]

Dostoyevski'nin sanatında bazen birden doruğa ulaşan anlar olur, o anlarda karşılıklı düşmanlık birden aşka dönüşür, işte burada da olayların akışında bize o anları hatırlatan bir değişiklik oldu. "Ona acıdım, sonra o birden u dönüşü yaptı, bana döndü – bana acıdı! Bilsen nasıl melek gibi bir kadındır o, dostum! Onu hiç tanımadın, gerçekten de özgün, duyarlı, zeki ama aynı zamanda çelişkili, son derece iyi, gerçekten soylu biri (kadın kılığında bir şövalye), onda bir şövalyenin yüreği vardır; kendi eliyle kendi felaketini hazırlıyor. Kendisini tanımıyor, ama ben onu tanıyorum!" Dostoyevski aynı zamanda Vergunov'la da tanıştı, Vergunov onun karşısında kendisini tutamayıp ağladı. "O adamla tanıştım; adam ağladı ama yalnızca nasıl ağlanacağını biliyor," diyordu hafifçe küçümseyerek.[44] Marya Dimitriyevna'nın önerisi üzerine Dostoyevski, Vergunov'a bir mektup yazarak yakında birleşmeyi düşünen çiftin bu girişimine olumsuz bakmasına yol açan nedenleri özetledi. Kadın fırıldak gibi dönüp duruyordu, Dostoyevski ayrılmadan önce ona, " 'Ağlama, üzülme, her şey henüz sona ermedi; önemli olan biziz, başkası değil!' dedi. Ağzından çıkan sözler aynen buydu," der Dostoyevski, Wrangel'e. "O iki günü nasıl geçirdim, bilmiyorum. Benim için hem mutluluk, hem de tam bir işkenceydi! İkinci günün sonunda *umut dolu* olarak oradan ayrıldım."[45]

Bu arada Dostoyevski, Paşa İsayev'in Sibirya'daki subay adayları kolordusuna alınması için çabalarda bulunmaya devam ediyordu, Wrangel'den General Gasfort'u görmesini ister, ondan, dilekçe sahibi gence bir yer bulmak için acaba nüfuzunu kullanabilir mi, bunu öğrenmesini rica eder. Wrangel'den İsayev'ler için bir ricada daha bulunmaktadır. "Tanrı aşkına, göklerin Tanrısı adına reddetme. *Bu kadın* acı çekmemeli. O adamla evlenirse, hiç değilse parasız kalmamaları için bir şey yap." Böylece Dostoyevski, Wrangel'i Vergunov için Gasfort'la konuşmaya zorlar, "birinci sınıf yeteneklere sahip yetenekli bir genç; onu öv, göklere çıkar, onu ta-

43 *age.*, 190.
44 *age.*, 191.
45 *age.*, 189.

nıdığını söyle, onu daha yüksek bir göreve getirmenin fena bir şey olmayacağını söyle... Bütün bunlar *o kadın* için, *yalnızca* onun. Tek derdim sonunda onun mutsuz olmaması, hepsi bu!"[46] Yoksul düşen soylu sınıf insanlarının çektikleri acılara kişisel olarak ve yazınsal anlamda onca duyarlı olan Dostoyevski, tutkuyla sevdiği, kendisine karşı büyük bir gönül borcu duyduğu kadını gelecekte zorlukların beklediğini düşünüyor, buna gerçekten üzülüyordu. "Hayatımın en acıklı döneminde karşıma çıktı," diyordu Wrangel'e birkaç ay sonra, "ve beni hayata döndürdü."[47]

* * *

1856 yılının sonbahar başlarında Dostoyevski'nin bir üst rütbeye yükseltilmesi önerisi onaylandı, böylece Dostoyevski artık düzenli bir geliri, toplumda saygın bir konumu olan yetkili bir subaydı. Bu haberi aldığı zaman tek ve biricik düşüncesi, bu sayede Marya Dimitriyevna'yı ziyaret edebileceği oldu. Dostoyevski, kendisinin de bildiği gibi, patolojik bir saplantı olan şeyin yıkımlarını hiçbir şekilde saklama girişiminde bulunmaz. "Başını iki yana sallama, beni kınama," der Wrangel'e. "Pek çok bakımdan onunla ilişkilerimde hiç de akılcı bir şekilde hareket etmediğimi, benim için neredeyse hiçbir umut olmadığını biliyorum – ama umut olsa da, olmasa da fark etmez. Başka bir şey düşünemiyorum! Onu görmekten, onun sesini duymaktan başka! Ben zavallı bir deliyim. Böylesi bir aşk hastalıktır. Bunun farkındayım."[48] Her şeye karşın ikinci bir ziyaretin, birincisi gibi, aşklarını yeniden canlandıracağını umuyordu. Erkekkardeşinden çok acil olarak istediği parayı saçıp savurmanın suçluluk duygusuyla Wrangel'den, gönülsüz sevgilisinin gönlünü kazanmak için yapmayı tasarladığı yolculuktan Mihail'e söz etmemesini rica eder.

Dostoyevski aynı zamanda Wrangel'den bir şeyi daha araştırmasını ister, acaba artık bir subay olduğuna göre, sağlık nedenleriyle ordudan emekliye ayrılması mümkün müdür? Dostoyevski mektuplarında, fiziksel ve zihinsel durumunda kendisini giderek daha fazla kaygılandıran bir şeyden ilk kez söz etmektedir. "Rusya'ya dönmek istiyorsam," diye yazar, "bunun nedeni ancak sevdiklerimi kucaklamak isteğidir, ayrıca hastalığımın (sara) ne olduğunu, durmadan tekrarlanan ve ne yazık ki bir gün delirmeme yol açabilecek bu atakların ne olduğunu anlamak için iyi doktorlara görünmek isteğidir. Ne biçim bir subayım ben?"[49]

1856 Aralık ayında yeniden o uzun Kuznetsk yolculuğuna çıkan Dostoyevski, sonunda Marya Dimitriyevna'nın onayını almayı başardı. Dostoyevski şimdi de bütün enerjisini evlilik için gerekli parayı denkleştirmeye harcıyordu, zaten boğazına kadar borca batmış, yalnızca küçük subay aylığına güvenen biri için bu biriktirilmesi

46 *age.*, 192.
47 *age.*, 198; 9 Kasım 1856.
48 *age.*, 197-198.
49 *age.*, 198.

13. Üniformalı Dostoyevski, 1858

olanaksız bir miktardı. Dostoyevski yalnızca kendisinin Kuznetsk yolculuğu için para bulmakla kalmayacak, yeni karısı ve üvey oğluyla birlikte kapalı bir arabayla (kış ortasıydı) dönmek için de para bulacaktı, sonra ev eşyalarını taşımak, yeni bir ev kurmak için gerekli şeyleri satın almak da vardı. Bunlar yetmezmiş gibi, bir de terfi dolayısıyla birtakım harcamalar yapması gerekiyordu, Sibirya'nın şu ücra köşesinde sözcüğün gerçek anlamıyla kendisini tepeden tırnağa, ağırlığınca altın değerindeki bir kıyafetle donatmalıydı. Bereket versin ki madencilik şirketleriyle bağlantılı mühendislerin iyi niyetli bölük komutanı, uzun vadeli borç olarak ona altı yüz ruble önerdi, kızkardeşlerinden biri de yakın geçmişte armağan olarak ona iki yüz ruble göndermişti. Kendi hesabına göre elindeki yayımlanmamış metinler de aşağı yukarı bin ruble ederdi, yani onları yayımlama iznini alır almaz bütün sorunlarının sona ereceğinden emindi. "Ama bir yıl daha yayımlamama izin vermezlerse ... bittim demektir." O yüzden Dostoyevski, Wrangel'e bir kez daha ricada bulunuyor, "*yayım*

izniyle ilgili en küçük bir haberi"[50] hemen kendisine bildirmesini istiyor. Öylesine çaresizdi ki, gerekirse sonsuza kadar imzasız olarak ya da takma bir adla yayımlayabileceğini söyledi.

Dostoyevski düğün için hazırlıkları tamamlayıncaya kadar iki ay geçti, bu arada Moskova'daki zengin amcasına sözcükleri çok dikkatle seçilmiş bir mektup yazdı, istediği ödünç parayı –ödünç para miktarını– hediye olarak istedi. Daha sonra iki hafta Kuznetsk'te kalmak üzere yola çıktı, 7 Şubat 1857'de, aralarında Vergunov da olmak üzere, oranın saygın kişilerinin pek çoğunun huzurunda tören yapıldı; Vergunov, bir zamanlar sevdiği kadınla evlenmesini engelleyen adamın düğününde tanık olarak son kez ikisiyle bir araya geldi. Balayındaki çift daha sonra Semipalatinsk'e dönmek üzere o yorucu yolculuğa çıktı; yolda Dostoyevski'nin eski arkadaşı Kont Pyotr Semenov'un konukseverliğinden yararlanmak üzere Barnaul'da ara verdiler. Bu duraklama sırasında olan şey, Dostoyevski'nin ta başından beri şanssız evliliğinin üzerine gölge düşürmüştü. "Eve dönerken yolda bir şanssızlık geldi başıma," diye yazıyordu Mihail'e, "hiç beklemediğim bir anda sara krizine tutuldum, karımın ödü koptu, ben de çok üzüldüm, moralim çok bozuldu."[51]

Marya Dimitriyevna hayatında hiç böyle tüyler ürpertici bir çığlık duymamış, böyle bir bayılma nöbeti, yüzde, kol ve bacaklarda böyle kasılmalar görmemişti, Dostoyevski'nin ağızdan köpükler çıkıyordu, geçirdiği krizin şiddeti altına kaçırmasından belliydi. Yazgısını böyle bir hastalığın pençesinde kıvranan bir kocaya istemeyerek bağladığını görmek onu dehşete düşürdü. Daha da kötüsü, Dostoyevski hastalığının gerçek doğasını ilk kez şimdi öğreniyordu. "Doktor ... daha önce doktorların söylediklerinin tersine, bende *sahici sara* hastalığı bulunduğunu, bu nöbetlerden birinde boğazımdaki kasılmalardan dolayı soluk alamayıp boğulabileceğimi, bu nedenden dolayı ölebileceğimi söyledi bana. Ben de doktora rica ettim, dürüst bir doktor olarak tanındığına göre, bana ayrıntılı olarak açıkça söylemesini istedim. Genel olarak, yeni ay çıktığı günlerde özellikle dikkatli olmamı öğütledi."[52]

Marya Dimitriyevna'nın bu son evlilikten pişman olup olmadığını kesin olarak bilmesek de, Dostoyevski'nin kendisinin duygularını biliyoruz. Mihail'e yazdığı mektupta açıkça kabul ediyor: "Bunların yalnızca birer sinir nöbeti olduğunu, hayat koşullarım değişince düzeleceğini söyleyen doktorlara tamamıyla inandığım için evlendim. Bende gerçekten de sara olduğunu bilseydim evlenmezdim. İç huzuruna kavuşabilmem, *sahici* doktorlara görünebilmem ve önlem alabilmem için olabildiğince çabuk emekli olmam ve Rusya'ya dönmem *gerekiyor* ama bu nasıl olacak?"[53] Marya Dimitriyevna'nın kendisi de Semipalatinsk'e döndüğünde bayağı hastaydı;

50 *age.*, 205-206; 21 Aralık 1856.
51 *age.*, 579-580; 9 Mart 1857.
52 *age.*, 580.
53 *age.*

Dostoyevski onun hem fiziksel hem de duygusal dengesinin tehlikede olduğunu şimdi daha iyi anlıyordu. "İyi, yumuşak bir varlık, biraz hassas, kolay heyecanlanan, çok kolay etkilenen biri; geçmişteki hayatı ruhunda acılı izler bırakmış. İzlenimleri inanılmaz bir hızla değişiyor ama her zaman soylu ve iyi bir insan. Onu çok seviyorum, o da beni seviyor, şimdilik her şey iyi gidiyor."[54]

Semipalatinsk'e, yeni evliler kiraladıkları dört odalı rahat daireye yerleştikten sonra Dostoyevski nihayet, askeri görevlerinden artan zamanı (yayımlama hakkı konusundaki belirsizlik devam etse de) yazınsal çalışmalarına ayırabiliyordu. Bir erkek olarak kendisine düşen yeni sorumluluklarını yerine getirip Paşa'yı Sibirya'daki subay adayı kolordusuna yerleştirerek, yeni kayınpederine ve karısının (hiç tanımadığı) kızkardeşine boynunun borcu olan mektupları yazarak bu işlerden yüzünün akıyla çıktı. Dostoyevski, evliliğinden neredeyse bir yıl sonra görünmez baldızına yazdığı mektupta hayatından hoşnut olmamaktan kaynaklanan derin bir hayal kırıklığının yarattığı bıkkınlıktan söz eder. "Biliyor musun," der tuhaf bir şekilde, "içimde bir önsezi gibi bir şey var, sanki yakında öleceğim ... eli kulağında bekleyen ölümden çok eminim ve hiç telaşa kapılmıyorum. Bir insanın bu dünyada yaşaması gereken her şeyi yaşadım gibime geliyor, isteyebileceğim hiçbir şey yok."[55] Bu tür sözlerin hiç kuşku yok ki sara nöbetlerinin yarattığı korkularla ilişkisi vardı – 1858 yılı Ocak ayı ortalarında Dostoyevski resmen engellilik dolayısıyla ve Petersburg'daki doktorlara görünmek gerekçesiyle ordudan emekli olmasına izin verilmesi için başvurdu, ama bunlar aynı zamanda bir iç yorgunluğu da dile getiriyordu, bunun en olası açıklaması, Marya Dimitriyevna ile birlikte yaşama yükünden kurtulmak istemesiydi.

Zamanla mektuplarında karısından neredeyse hiç söz etmez olur, ancak kısa değinmelerden anlarız ki arkaplanda aralarında atışmalar geçmekte, karşılıklı suçlamalar yapılmaktadır. En açık göndermeyi belki de Wrangel'e yazdığı mektupta buluruz, Dostoyevski karısıyla ilgili hiçbir şeyi Wrangel'den saklamazdı, Wrangel de yaşlı adamın delice aşkına talihsiz bir kaza olarak bakardı. Evlendikten iki yıl sonra yazdığı mektupta Dostoyevski şöyle diyor: "Benim halimi soracak olursan, ne diyebilirim? Bir ailenin yükünü sırtıma aldım, taşıyıp duruyorum. Ama inanıyorum ki henüz hayatım mahvolmadı ve ölmek istemiyorum."[56] Gerçekte beş yıl sonra veremden ölen Marya Dimitriyevna oldu, haksızlık karşısında haklı kızgınlığıyla Dostoyevski'yi baştan çıkarmış olan o kadının asabiyet ve sinirlilik çıtası, giderek artan hastalığının verdiği hasarlar sonucunda iyice yükselmişti. Ayrıca biz de haksızlık etmeyelim, kadının ikinci kocasına içerlemesi, ihanete uğramışlık duygusuna kapılması için yeterli nedenleri olduğunu kabul etmeliyiz, yeniden eski ününe kavuşma sözü veren kocası için bu iş çıldırtıcı derecede sorunlu bir hale gelmiş, ayrıca sara nöbetleri de korku ve telaş yaratacak sıklıkta tekrarlanmaya devam etmişti.

---

54 *age.*

55 *age.*, I: 228; 30 Kasım 1857.

56 *age.*, 253-255; 22 Eylül 1859.

18. Bölüm

Bir Rus'un Yüreği

Dostoyevski'nin mektuplarını Petersburg'daki, Moskova'daki eski dostlarına götüren, onların mektuplarını getiren Wrangel gibi, Yakuşkin gibi dostları bu insanlıkları yapmasalardı, Rusya'daki toplumsal ve kültürel hayat merkezlerinden uzakta olan romancımız, o günlerde aydınlar sınıfı arasında heyecan yaratan düşünce ve eğilimlerle ilgili bir fikre sahip olamayacaktı. 1853'te çıkan Kırım Savaşı (savaşın çıktığı haberi Sibirya'daki cezaevine zor ulaşmıştı), Dostoyevski'nin ilerici, Batı yanlısı eski arkadaşı Apollon Maykov'un gizli vatanseverlik duygularının harekete geçmesine yol açtı, onun 1854'te, *Petersburgskiye Vedomosti*'de, kültürel ve siyasal bir manifesto olarak yayımlanan açık mektubu, savaşın başladığı sırada, Rus toplumunun okumuş yazmış kesiminin büyük bir bölümünü etkisi altına alan aşırı milliyetçilik dalgasının belgesidir. Bu açık mektupta eleştirmen, yazarları birer Rus olarak "anavatana duyulan kutsal sevgi duygusu"nu yüceltmeye ve "[yapıtlarında] herkes için algılanabilir olan o Rus ülküsünü aydınlatma"ya[1] çağırıyordu.

Ocak 1856'da Dostoyevski "Mektubunu okudum," diyordu, "ve esas mesele nedir anlayamadım. Yani vatanseverlik, Rus düşüncesi, görev duygusu, ulusal onurla ilgili olarak ... sevgili dostum!.. Ben her zaman aynen bu görüşleri ve inançları paylaştım... Senin doğmakta olduğunu gördüğün ve yeni bir eğilimmiş gibi söz ettiğin bu harekette yeni olan nedir?" "Slavların *ahlaksal* olarak özgürleştirilmeleri konusundaki yurtsever görüşlerine aynen katılıyorum," diye devam ediyor, "seninle aynı düşüncedeyim, Avrupa'yı ve Avrupa'nın özel görevini Rusya yerine getirecek. Uzun zamandır bunu açıkça görüyorum."[2] Dostoyevski'nin çeşitli kereler yinelediğine göre, Maykov ile kendisi, ileri sürdükleri "düşünceler" ne kadar değişirse değişsin, insan olarak, "yürek" söz konusu olduğunda hep aynı kalmışlardır; bu iddialar, Dostoyevski'nin kendisine uğraş edindiği iman denen önemli mesleğin ve geçmişini nasıl yorumladığıyla ilgili açıklamalarının bir prelüdü olma işlevini görür.

"Belki kısa bir süre önce," diye yazıyor Dostoyevski, "sen toplumun düşünen, hisseden ve araştıran kesiminin arasına Fransız düşüncelerinin akın etmesinden rahatsız oluyordun... Ama sen de kabul edersin ki doğru düşünen bütün insanlar, yani her şeye doğru rengini kazandıran insanlar, Fransız düşüncelerine bilimsel açıdan bakıyorlardı – daha başka türlü değil, kendilerini ayrıksı olana adarken bile birer

1 Alıntı, Leonid Grossman, "Grazhdanskaya smert F. M. Dostoevskogo," LN 22-24 (Moskova, 1935), 688-699-689.

2 *Pis'ma*, I: 165; 18 Ocak 1856.

Rus olarak kalıyorlardı. Nerede yeni bir şey görüyorsun?"[3] Kuşkusuz, "Fransız düşünceleri" derken, Dostoyevski 1840'ların radikal ve ütopik sosyalizm akımlarından söz ediyordu, bunların Rus özyapısını değiştirme gücüne sahip olduklarını inkâr ediyordu. Dostoyevski'nin kendine dönük yorumları daha sonraki yaratıcı ürünlerinde yer alır, ayrıca onlara zemin hazırlar. Önemli roman kişilerinde "Ruslara özgü" olduğunu düşündüğü bir şey hep vardır, hatta Batı Avrupa düşüncesinden güçlü şekilde, kimyasal aşınmaya uğrayacak derecede etkilenmiş olanlarda bile. Çünkü Rusların özyapılarının üzerini kaplayan Batı Avrupa kültürü kabuğu, ne kadar geçit vermez görünse de, Dostoyevski Rusların içgüdüsel duyarlılık ve bağlılıklarının bir şekilde o katmanı delip geçeceğine inanıyordu (ayrıca kendi deneyiminin bunun doğruluğunu çürütülmez biçimde kanıtladığına). *Katorga*'da geçirdiği yıllardan söz ederek, "Şunu öğrendim ki," diye ekliyordu, "ben her zaman aslında bir Rus'um. Bir insan düşünceler konusunda yanılabilir ama yüreği konusunda yanılmaz."[4]

O halde bir Rus olmak demek, insanlarda karşılıklı ahlaksal duyarlılık duygusu yaratacak bir bağla başka Ruslara bağlı olmak demektir; yüreğe kök salmış olan bu bağ derin bir bağdır, bu bağ, Rus'un görüşünü çarpıtan ya da ahlaksal duyarlılığını körelten bütün yalancı düşüncelerden daha ilkseldir. Birkaç yıl sonra Dostoyevski'nin bir Rus yüreği taşıyan pek çok roman kişisi, kendilerini Rus olmayan düşüncelerin kötü, yozlaştırıcı, ahlakdışı gücüyle bu yürek arasında bir savaşın, içsel bir kavganın içinde bulacaklardı. Dostoyevski, Maykov'un hatırına kendi geçmişini keşfe çıkar, geçmişi üzerine kafa yorar, Dostoyevski'nin Sibirya sonrası yazdıklarının ayırıcı özelliğini oluşturan ikilemin –akılcı olan ile akıldışı olan arasındaki ikiliğin– ilk solgun dış çizgileri ortaya çıkar. Bu ikilik daha şimdiden, Dostoyevski'nin ilerde müthiş bir gözalıcılıkla dile getireceği bazı ahlaksal, psikolojik, ideolojik yananlamların çoğunu kazanmaya başlamıştır.

* * *

Dostoyevski'nin Maykov'a yazdığı mektup, onun kendisinin kişisel ve sanatsal evriminin çözümlemesi için değerli bir kaynak niteliğindedir. Ama Rus aydın sınıfının "Fransız düşüncesi"nden ancak yüzeysel bir şekilde etkilendiği inancı ne oranda doğrudur acaba? Kişisel olarak Dostoyevski'nin kendisini ilgilendirdiği kadarıyla, onu devrimci kadrolar arasında yer almaya sürükleyen (her şeyden önce kölelik nefretinin ilham ettiği) yıkıcı dürtülerle arasında her zaman tedirgin edici bir gerilim olmuştu. Dostoyevski'nin normalde kendisiyle bir benzeştirim yaparak yorumlama eğiliminde olduğu Batıcı Ruslar açısından bakılırsa, durum çok daha karmaşıktır. Dostoyevski'nin onların hepsinin ya da hiç değilse önemli bir kısmının

3 *age.*, 166.
4 *age.*

savaş sırasında çar rejiminin arkasında toplandığına inandığı izlenimine kapılırsınız. Söylemeye çalıştığı şey *gerçekten* bu idiyse, o zaman ne yazık ki çok yanılıyordu. Çünkü yalnızca Batıcılar değil, yurtsever Slavcılar da, Kırım Savaşı sırasında I. Nikola rejiminde ortaya çıkan yolsuzluk, düzensizlik, beceriksizlikten dehşete düşmüşlerdi. Hangi ideolojiden yana olursa olsun, aydın sınıfının çoğunluğu, A. I. Koşelev'in günlüğünde dile getirilen duyguları paylaşıyordu; bir anlamda bir Slavcı olan Koşelev, Kırım Savaşı için, "Bizi fazla üzmedi," diyordu, "çünkü Rusya'nın savaşta yenilmesinin bile son yıllarda içine düştüğü durumdan daha dayanılabilir ve yararlı bir şey olduğuna inanıyorduk. Ayrıcalıklı insanlar, hatta kısmen bilinçsizce de olsa halk bile bu kafadaydı."[5] Rusya'nın toplumsal ve kültürel hayatının merkezinden uzakta, her türlü bağımsız düşünceye düşman askeri bir ortamda yaşayan Dostoyevski, besbelli ki bu tür huzur bozucu kıpırtılardan habersizdi.

Yine de Rus kültürüne bir bütün olarak bakarsak, Dostoyevski'nin tutuklandığı ve sürgünde kaldığı yıllarda Rus Batıcılarının da Dostoyevski'nin kendisinin geçirdiği evrime benzer bir evrim geçirdiğini görürüz. Rusların toplumsal ve kültürel tavırlarında meydana gelen bu büyük değişimin tarihi, Belinski'nin ünlü makalesinin yayımlandığı tarihle başlatılabilir. Bu makale 1847'de yayımlanmıştı, orada Belinski Rus halkının dünya tarihindeki rolünü göklere çıkarmıştı, Dostoyevski, Maykov'a Fransız düşüncesinin etkisinde kalan eğitimli Rusların ancak kısa bir süreliğine kendi bildikleri doğru yoldan saptıklarına inandığını söylerken, kafasında bu makale vardı kuşkusuz. 1850'lerde Rus düşüncesindeki en önemli gelişme, eğitimli kamuoyunun Slavcı düşünceleri giderek bir bütün olarak benimsemesi, bu düşüncelerin daha önceki Batıcı gruplarınkiyle birleştirilmesiydi. Bu bireşimden doğan en önemli yayımlar yurtdışında yapıldığı için, Dostoyevski'nin Sibirya'da sürgündeyken bunlardan bilgisi olamazdı.

Yeni düşünce bireşiminin ağababası büyük oranda Aleksandr Herzen'di, propagandasını yapan da oydu. Herzen şimdi Rus kültüründe, 1840'larda Belinski'nin oturduğu iktidar koltuğunda oturuyordu. 1847'de Avrupa'ya gidip orada yaşamıştı, 1848 Fransız Devrimi'nin sarhoş edici umutlarıyla heyecanlanmıştı, aynı zamanda 1848'in o korkunç Haziran Günleri'nde Fransız işçi sınıfı ayaklanmasının acımasızca bastırılışı karşısında dehşete düşmüştü, ayaklanmacılar Yeni Fransız Cumhuriyeti'nin burjuva hükümetinin emri üzerine tepelenmişti. Herzen, *Öteki Kıyıdan* adlı o çok dokunaklı denemeler kitabına bütün acısını, Batı'nın siyasal ülkülerinden iğrenmesine yol açan hayal kırıklığını yansıtmıştı – bu kitap çağdaş Batı uygarlığının tarihsel yazgısı konusunda derinlikli bir düşünce ürünü olarak hâlâ etkisini sürdürmektedir. Vardığı sonuç şuydu: Batı Avrupa hiçbir zaman kaçınılmaz olarak yeni bir Sosyalist binyıla geçişi gerçekleştiremeyecektir, çünkü özel mülkiyet,

5 Alıntı, A. A. Kornilov, *Obshchestvenoe dvizhenei pri Aleksandre II* (Moskova, 1909), 6.

(sonuçta Roma Katolikliğinden gelen) monarşik merkeziyetçilik, devlet otoritesine boyun eğme ilkeleri Avrupa'nın özyapısına öylesine kök salmış şeylerdir ki bu geleneğin yüzyıllar sürmüş geçmişinden kesin bir kopuşa izin vermez.

Öteki Kıyıdan, insanın yüreğini parçalayan bir çığlık gibidir; Batıcı bir Rus olarak, bütün kıtada 1848 ayaklanmalarının sonuna damgasını vuran yaylım ateşleriyle eski ülkülerinin parça parça edildiğini gören Herzen'in çığlığıdır bu. Ama daha sonraki birkaç yıl içinde (*Rus Halkı ve Sosyalizm*'de, *Rusya'da Devrimci Düşüncelerin Gelişimi*'nde ve daha az bilinen başka yayınlarında) önemli görüşlerini dile getiren Herzen, olumsuzlamadan olumlamaya geçmişti, şimdi olumladığı şeyler daha önce inandıklarıyla tam bir karşıtlık oluşturuyordu. Çünkü Avrupa'nın toplumsal ve tarihsel gelişiminin ana akıntılarının dışında kalan, o yüzden de geri kalmış olan Rusya'yı, Herzen'in kehanetine göre tarih, dünyayı yeni Sosyalizm çağına taşıyacak aygıt olarak seçmiştir. Slavcıların bazı düşüncelerini alıp bunları Batıcıların düşünceleriyle birleştiren Herzen, muhteşem bir amalgam üretmişti, bu amalgam Rusların hayalgücünü ateşlemiş, yüzyılın geri kalan bölümünde toplumsal ve kültürel Rus düşüncesini etkilemişti.

Andrej Walicki'ye göre, "Herzen, köy toplumunu yeni ve daha yüksek bir toplum biçiminin embriyon evresi olarak gören ve ('sosyalist öğe' ya da 'komünizm' dediği) kolektivizmin, Rus halkının ayırıcı özelliği olduğuna inan Slavcılardan" bu görüşleri almıştı... "Slavcılar gibi, Herzen de komünlerin kendi kendilerini yönetme ilkesini önemli buluyordu, sözleşmelerle ya da yazılı yasalarla yönetilmeyen üyeleri arasındaki ilişkilerdeki doğallık önemliydi. Son olarak, yine Slavcılar gibi, Herzen Rusya'da Ortodoks inancının 'Katoklikliğe sadık kalmak yerine dört İncil'in öğretisine sadık kaldığı' inancındaydı, ne mutlu ki dinsel yalıtılmışlık Rus halkının ... Avrupa'nın 'hasta' uygarlığından uzak kalmasını sağlamıştı."[6]

1849'da Rusya ile Türkiye arasında bir çatışma çıkacağı söylentileri üzerine Herzen, İtalyan devrimci Giuseppe Mazzini'ye bir mektup yazmış, Rusya'nın İstanbul'u ele geçirebileceğinden (Batılı güçlerin müdahalesini öngörememişti) ve bu fethin geleceğin dünya devriminin işaret fişeği olabileceğinden söz ediyordu. Nikola'nın ordusunun köylü erlerinin, zafer bir kez kazanıldıktan sonra yurtlarına ve köleliğe geri dönmeyi reddedecekleri hayalini kuruyordu. Tam tersine, Türklerden kurtulan öbür Slavları da kendilerine katılmaya çağıracaklar, genel bir Slav ayaklanması başlatacaklar, yeni, demokratik ve toplumcu bir Slav federasyonunun başında da Rusya olacaktı. "Çünkü Rusya, örgütlenmiş Slav dünyası, Slav devleti demektir. Egemenlik ona aittir."[7] Bu tür sözler, Dostoyevski'nin yeni inançlarıyla o günlerin Rus kültürüne egemen olan eğilimin kesiştiğini gösteriyor.

---

6 Andrej Walicki, *The Slavophile Controversy* (Londra, 1975), 587.

7 Bkz. Raoul Labry, *Alexandre İvanovic Herzen,* 1812-1870 (Paris, 1928), 356.

Herzen 1852'de Londra'ya gidip yerleşti, orada sürgünde ilk Özgür Rus Basını'nı kurdu. Daha sonraki birkaç yıl içinde kendi yazdıklarını yayımlamaya, aynı zamanda birtakım yeni yayınlar yapmaya başladı. Bunlar arasında, düzensiz aralıklarla yayımlanan, *Polyarnaya Zvezda* (Kutup Yıldızı) adlı yıllık vardı, (bir zamanların Aralık Ayaklanmacıları'ndan, şair Rylee'nin editörlüğünü yaptığı yıllık da bu adı taşıyordu), en önemlisi de *Kolokov* adlı o ünlü haftalık dergiydi. Birkaç yıl sonra Herzen'in düşünceleri Rusya'da alabildiğine yayılmaya başladı, *Kolokov* her yerde okunuyordu (hatta dedikodulara göre İmparator'un sarayında bile), aslında ülkeye girmesi yasaktı, sınırdan kaçak sokulan nüshalar bulunabiliyordu yalnızca. 1850'lerin sonunda, 1860'ların başında –güçlü Mesihçi milliyetçilik vurgularıyla, köylü hayatının ve kurumlarının olumlu anlamda yeniden değerlendirilişiyle– Herzen'in "Rus Sosyalizmi", Rus solunun genel ideolojisi haline gelmişti, ancak bunların Rusya'daki mevcut sosyo-politik duruma nasıl uygulanacağı konusunda sert kavgalar da eksik değildi.

* * *

Böylece Dostoyevski'nin Apollon Maykov'a yazdığı mektup, bizim için, henüz oluşum halinde bulunan, Dostoyevski'nin gelecekteki ürünlerine kaynaklık edecek psikolojik ve ideolojik matrise kısa ve yararlı bir bakış yerine geçiyor, onun yazınsal planlarına da ışık tutuyor. Dostoyevski, Maykov'a bir sır veriyor, cezaevinde kaldığı yıllar içinde "benim büyük, tam ve eksiksiz öyküm" dediği şeyi kafasında geliştirdiğini söylüyor. Ama serbest kaldıktan sonra, Marya Dimitriyevna ile yaşadığı, "başka bir şey düşünme[sine] izin vermeyen" büyük aşk dolayısıyla bunu yazmaya başlayamadı, onun yerine "komik bir romana" başladı, "ama şimdiye kadar yalnızca tek tek serüvenler yazabildim, bunlardan bende yeterince var; şimdi *elbisenin tamamını dikip bitirmeye çalışıyorum*,"[8] diyordu. Bu sözleri acaba *Amcanın Düşü* için mi söylüyor, yoksa *Stepançikova Köyü* için mi, belli değil. Her neyse, Dostoyevski, birkaç ay sonra Wrangel'e yazdığı gibi, kendisini ancak "bir romanın üne" kavuşturacağından ve "dikkatleri"[9] kendi üzerine çekeceğinden emindi ama aynı zamanda bir öykü ya da roman yayımlamasına izin verilmeyeceğine de inanıyordu.

Şimdi bütün umutlarını her şeyden çok *Sanat Üzerine Mektuplar*'a bağlamıştı, bu, yazmaya niyetlendiği (ya da kısmen yazdığı), "sanatta Hıristiyanlığa düşen özel görevi"[10] konu alan ve I. Nikola'nın kızına adanmış çalışmaydı. Ne yazık ki Dostoyevski'nin kâğıtlarının arasında böyle bir metnin en küçük bir izine rastlanmadı ama onun 1860'larda gazetedeki edebiyat yazıları, o günlerde üzerinde durduğu düşünceleri –aşkın ya da doğaüstü bir ülküyle sanatın ilişkisi düşüncesini– kuşkuya

8 *Pis'ma*, I: 166-167.
9 *age.*, 167.
10 *age.*

yer bırakmayacak şekilde yansıtmaktadır. Tahta bağlılığını kanıtlamaya devam eden Dostoyevski, bir başka şiir daha yazdı, "Taç Giyme ve Barış Kararı Üzerine" –Rusya'nın kurtarıcısı yeni çardan Tanrı'nın lütfunu esirgememesi için bir yakarı–, bunu General Gafort aracılığıyla Wrangel'e göndermişti.

Edebiyat dünyasında adının yeniden dolaşıma girmesini sağlamanın en iyi yolunun ne olacağı konusunda kafa patlatırken, kültür dünyasına varlığını hatırlatma işi, hiçbir özel çabaya gerek kalmadan kendiliğinden oldu. *Sovremennik*'in 1855 Aralık sayısında Panaev'in yazdığı bir denemede bir bölüm vardı, orada Belinski'nin övgüleri sonucunda *İnsancıklar*'ın yarattığı ciddi heyecana, daha sonra yazarın kısa süre devam eden ününün unutulduğuna, daha önce onu göklere çıkaranların onu yüzüstü bıraktıklarına açıkça değiniliyordu. "Zavallıcık!" diyor Panaev, "onu biz öldürdük. Onu gülünç hale getirdik. Suç onda değildi. Onu öyle yüksek bir yere yerleştirdik ki orada kalmayı beceremezdi."[11] Hiç kimsenin adı anılmıyordu ama Dostoyevski için önemli olan herkes –bir zamanlar kendileriyle dost olduğu Belinski'nin Pléiade'ının bütün üyeleri, bütün edebiyatçı meslektaşları ve rakipler– Panaev'in kimleri alaya aldığını bilecekti.

Hayatının dört uzun yılını siyasi bir suçlu olarak açık cezaevinde geçirmiş, hâlâ Rus ordusunda cezasını çekmekte olan bir adamı hedef alan Panaev'in saldırısı, apaçık şekilde ahlaksızca bir saldırıydı. Ama Dostoyevski'nin iki şiiriyle ilgili dedikodular, bürokrasinin üst düzey görevlileriyle yayın yönetmenlerinin ve yazarların her gün bir arada oldukları St. Petersburg'un o dar gazetecilik dünyasına kadar ulaşmış, Dostoyevski'ye bir zamanlar çok yaygın şekilde duyulan soğukluğun daha da artmasına yol açmıştı. Dostoyevski bu hakaret dolu yergiyi okumuştu, Nisan 1859'da Aleksey Pleşçeyev'in mektubundan Dostoyevski'nin ne kadar öfkelendiğini çıkarabiliyoruz. "[Nekrasov'a] açıkça söyledim, çok aşırı derecede zorlayıcı bir neden olmadıkça [onun dergisine] senin dönmemeye kararlı olduğunu, çünkü sana kötü davranıldığını söyledim; sonuna kadar dinledikten sonra Nekrasov, 'eğer,' dedi... '*Sovremennik*'te sen sürgündeyken senin için utanç verici şeyler söylendiyse, bu iğrenç bir şeydir.'"[12]

Nekrasov, Dostoyevski'nin hiçbir zaman görmediği, kendisine ait bir yazıdan dolayı rahatsızlık duyuyor olabilir. Nihayet 1917'de yayımlanan bu gizemli metinde *İnsancıklar*'ın elyazmasını Nekrasov nasıl Belinski'ye götürdüğünü hikâye ediyordu. O metinde Dostoyevski gülünç biri olarak anlatılmıştı, eski günlerine dönmeye çalışan Dostoyevski buradan cevabını alıyordu. Bu parçanın en iyi tarafı, o dayanılmaz utangaçlığıyla ölçüsüz derecede kendini beğenmişliğin Dostoyevski'ye çektirdiği sahici işkenceleri yansıtmasıdır. *İkiz* romanını hatırlatır şekilde bu komedi bura-

11 I. I. Panaev, *Sabranie sochinenii,* 6 cilt (Moskova, 1912), 5; I: 11.

12 "*Pis'ma* A. N. Pleshcheeva k F. M. Dostoevskomu," *DM* içinde.

da da yinelenir: Dostoyevski'de Belinski'nin kapısını çalacak cesaret yoktur, çıktığı merdivenlerden iner, ancak Nekrasov Belinski'nin bundan hoşlanmayabileceğini söyleyince yıldırım gibi geri döner ve ikisi içeri girerler.

Çudov [Nekrasov], eleştirmenin tehdit edici bakışlarının karşısında Glajiyevski'nin [Dostoyevski'nin] nasıl titrediğini görünce "Taş Yürek"in yazarının çektiği kararsızlığın nedenini anladı. Aşırı utangaçlık anlarında kabuğuna çekilmek, kendi içine kapanmak gibi bir alışkanlığı vardı, onun durumunu sıradan bir çekingenlikle açıklamak olanaksızdır. Onun kendisinin icat ettiği bir sözcük vardır, *stushevat'sya*, yok olmak, buharlaşmak, kendini ortadan kaldırıp görünmez kılmak, Çudov şimdi bu sözcüğü hatırlamıştı.[13] Glajiyevski'nin bütün yüzü birden düştü, kaşlarının altında gözleri kayboldu, başı omuzlarının arasına çekildi, her zaman boğuk olan sesi birden saydamlığını ve bağımsızlığını yitirdi, sanki bu dâhi adam yeteri kadar hava almayan bir varilin içinde konuşurmuş gibiydi; bu arada el kol hareketlerinin, ağzından çıkan ilgisiz sözlerin, bakışlarının, sürekli titreyen, korku ve kuşku yansıtan dudaklarının hali o kadar acıklıydı ki gülmek mümkün değildi."[14]

Eski dostuna karşı Nekrasov'un hissettiği acıma ve küçümseme duygusu, 1840'larda başka insanların Dostoyevski'ye karşı hissettikleri duyguyu en canlı biçimde yansıtıyor. Ama Nekrasov kendisinin tanımladığı kişinin artık mevcut olmadığını bilemezdi. Çünkü cezaevindeyken Dostoyevski kendisini felç eden bu güvensizlik ve evhamı tamamıyla içinden söküp atmıştı. "Petersburg'daykenki o sinirlilikten, evhamdan, akla gelebilecek her türlü hastalığın bende bulunduğu kuşkusundan herhangi bir iz kaldığını düşünüyorsan," diye yazıyordu Mihail'e, "lütfen bu düşünceni değiştir, ne bunun, ne de başka pek çok şeyin en küçük izi kaldı."[15] Acı çekmek Dostoyevski'yi çelik gibi katılaştırmıştı. Sürgünden döndükten birkaç yıl sonra *Sovremennik*'e polemik yazılarıyla dayak atmaya başlayınca, bir zamanlar kendisiyle alay etmenin çok kolay olduğu o gülünç, çekingen, "küçük put"un zorlu bir muhalif olduğu ortaya çıktı.

* * *

Bir polemik yazarı olarak Dostoyevski'nin ustalığı, o günlerde *Sovremennik*'in en dikkate değer ve etkili eleştirmeni N. G. Çernişevski'nin yaymaya çalıştığı düşüncelere karşı yazdığı sert muhalefet yazılarında ortaya çıktı. 1860'ların radikal

---

13 Rusça edebiyat dilinin eksiksiz sözlüğünde "görünmeden sıvışmak, ortadan yok olmak" anlamındaki bu sözcük, ilk kez Dostoyevski'nin *İkiz*'inden alınan bir cümlede geçer. *Slovar sovremennago Russkogo literaturnogo yazika,* 17 cilt (Moskova-Leningrad, 1950-1965), 14: 116.

14 K. Chukovsky, "Dostoevsky i Pleada Belinskogo," *N. A. Nekrasov: stati i materialy* içinde (Leningrad, 1925), 352.

15 *Pis'ma,* I: 159; 21 Ağustos 1855.

kuşağının ülkülerini ve amaçlarını herkesten ziyade Çernişevski formülleştiriyor, buna karşılık Dostoyevski de tam kadro kavgacılık becerilerinin dizginlerini alabildiğine serbest bırakıyordu.

Kim olduğu belirsiz bir rahibin oğlu olan, papaz okulu eğitimi almış Çernişevski, 1846'da St. Petersburg Üniversitesi'ne girdi. Orada bazı insanlarla tanıştı, bu insanlar onu Petraşevski Grubu arasında dolaşımda bulunan düşüncelerle tanıştırdılar, o da Sosyalist oldu. *Günlük*'ünde belirttiği gibi, Petraşevski Grubu toplantılarına katılmaya başlamamış olması, böylece onlarla birlikte toparlanmaktan kurtulması alt tarafı bir rastlantıydı. Çernişevski'nin edebiyatla ilgili görüşleri, Belinski'nin son dönemindeki denemeleri temelinde biçimlenmiş görüşlerdi, bu yüzden genç politika yazarı, yazılan her şeyi ancak toplumsal içeriği bakımından tartışmakta, kendi tercihi ışığında değerlendirmektedir, onun tercih ettiği edebiyatsa, (Belinski'nin yorumladığı biçimiyle) toplumdaki kötülükleri gün yüzüne çıkarmaya ve mahkûm etmeye dayanan Gogol'cü geleneği sürdüren bir edebiyattı. Bu makaleler *Sovremennik* çevresinde kümelenmiş olan edebiyatın seçkinlerini rahatsız ediyordu, bunlar eski 1840 kuşağının temsilcileriydi, kendi yapıtlarının inceliksiz bir biçimde ele alınmasından ya da Çernişevski'nin iğneleyici üslubundan hoşlanmıyorlardı, bu üslup onlara ince beğeni ilkelerini çiğnemek gibi geliyordu.

Çernişevski, taşrada bir papaz okulunda eğitim görmüştü, yanına yardımcı olarak aldığı Nikolay Dobrolyubov da öyle; yazar olarak, gazeteci olarak, politika yazarı olarak ünlenen, yeni bir kuşağın duygu ve düşüncelerinin sesi olan pek çok başkaları da öyle. Bunlar ilk *raznoçinets*'lerdi, resmi rütbeleri ya da statüleri olmayan, yüzyılın geri kalan bölümünde Rus kültüründe başat rolü oynayan kişiler. İki kuşak arasında ortaya çıkan farkın kökeninde, sınıfsal artyetişimleri ve eğitimleri arasındaki büyük uçurum yatıyordu.

Seçkin edebiyatçılar onlara, yontulmamışlıkları, iyi terbiye almamışlıkları yüzünden "papaz okullular" diyerek yukardan bakıyordu. Öte yandan papaz okullular sanata saygıdan ve kültürden nefret ediyorlardı, onlara göre kendilerinden birazcık yaşlı olan 1840 kuşağının ayırıcı özelliği olan bilgeliğin kaynağı sanat ve kültürdü. Çernişevski ile Dobrolyubov için böyle bir saygıda hâlâ din kokusu vardı. Rahip ailelerinin çocukları olarak her ikisi de gençliklerinde çok dindardı ama Feuerbach ile onun, Belinski gibi, hele hele Herzen gibi Sol Hegelci Rus taraftarlarının etkisiyle, aynı derecede ateşli birer ateist olmuşlardı. Yine de yapılarındaki inatçı fanatizm damarı, utanç verici birer züppelik olarak gördükleri kültürün güzelliklerini küçümsemeleri, rahip atalarının mirasına pekâlâ bağlanabilir.[16] Her durumda bu

16 Abbott Gleason, Çernişevski'ye ve Dobrolyubov'a, Nicolas Berdyaev'in genel olarak Rus Nihilizmini tanımlamak için kullandığı sözleri kullanır. Berdyaev, "Nihilizm," diyordu "Ortodoksluğun manevi toprağı üzerinde yeşerdi; ancak Ortodoks bir kalıba dökülmüş bir ruhta yeşerebilirdi. Ters yüz edilmiş Ortodoks sofuluğudur bu ve Tanrı Lütfu'ndan yoksun bir sofu-

kişiler dikbaşlı maddeciler ve positivistlerdi –ya da öyle olmak istiyorlardı–, bütün enerjilerini toplumsal değişikliklerin yapılmasına harcıyorlardı, çünkü radikal bir gelecek için tek umut buydu. Onların gözünde daha önceki kuşakların toplumsal ve kültürel etkisi, Rus kişiliği denen şeyi çok daha erkeksi ve enerjik bir eksen çevresinde yeniden biçimlemenin önündeki en büyük engeldi, böyle bir yeniden biçimleme olmadan, bu önkoşul yerine getirilmeden, herhangi bir şekilde ilerlemek olası değildi. Böylece, esaslı bir doz sınıf düşmanlığının içine kişisel düşmanlık zehri katılınca, iki grup arasında çoğa kalmadan görüş ayrılıkları başladı.

Başlangıçta seçkin edebiyatçılar arasında alçak sesli bir memnuniyetsizlik mırıltısı dolaşıyordu, Çernişevski *Sanatın Gerçeklikle Estetik İlişkisi* başlıklı doktora tezini yayımladıktan sonra, bu tezi *Sovremennik*'te kendisi (imzasız olarak) yazdığı bir yazıda eleştirince, o mırıltı bir öfke çığlığına dönüştü. Hatta bunun öncesi vardı, St. Petersburg Üniversitesi'nin amfitiyatrosunda Çernişevski'nin dinleyiciler önünde kendi yapıtını savunmak için yaptığı konuşma, yetkililerin ağzından yapılmış, belli toplumsal ve siyasal vurgular taşıyan bilinçli bir meydan okuma niteliği kazanmıştı. Çünkü Alman İdealistlerinin estetiğini reddederek, aslında geniş kitleler maddesel gereksinimlerini karşılayamazken bütün insanlığı hayali zevkler ve mutluluklar dünyasında yaşamaya özendirme girişimlerinin hepsine saldırıyordu. Kuşkusuz, böyle bir şey açık açık söylenemezdi ama Çernişevski, çok benzer nedenlerle daha önce Marx'ın Hegel'e yaptığı gibi, İdealistlerin bakış açısını reddeder ve, sözümona, sanatı yeryüzüne indirirken, Çernişevski'nin bütün okurları işin içinde ne olduğunu biliyordu.

İdealist estetikçiler (Hegel ve F. T. Vischer) sanatı, doğanın kusurlarını insanın ideal olan adına düzeltme isteği olarak görüyorlardı. Çernişevski bunun tam tersine "Güzellik Hayattır" diyordu, sanata göre daha az kusursuz olmaktan çok uzak olan doğa, gerçek hazzın biricik kaynağıdır, sanattan her bakımdan sınırsız derecede üstündür. Gerçekten de, sanat varsa, yalnızca insanoğlunun gerçek gereksinimlerinin karşılanması olanaksız olduğu için vardır; o bakımdan da sanat yararlıdır, ancak sahici nesneye kavuşuncaya kadar onun yerine geçen bir şey olarak. "Hayalgücü kâğıttan şatolar kurar," diye yazar Çernişevski alay ederek, "hayal kuran kişinin doğru dürüst bir evi olmasını bırakın, katlanılabilir bir kulübesi bile yokken."[17] Çernişevski hayata ve hayattaki gerçek gereksinimlere göre sanatın daha az önemli olduğunu

---

luktur. Bütün arılığı ve derinliği içinde kavrandığı zaman Rus Nihilizminin kökeninde Ortodoksluğun dünyayı reddi yatmaktadır, Ortodoksluğun "bütün dünya günah içinde yüzmektedir" algısı yatmaktadır, bütün zenginliğin ve lüksün, sanatta ve düşüncede yaratı bolluğunun günah olduğu inancı... Nihilizm, sanatı, fizikötesini, manevi değerleri günah sayılan birer lüks olarak gördüğü gibi, dini de öyle görür." Bkz. Nicholas Berdyaev, *The Origin of Russian Communism* (Ann Arbor, Michigan, 1960), 45, alıntı, Abbott Gleason, *Young Russia* içinde, (New York, 1980), 103.

17 N. G. Chernyshevsky, *Selected Philosophical Essays* (Moskova, 1953), 318.

söylerken, sanatçıya da, sana düşen iş içinde yaşanan zamanın toplumsal gereksinimlerini yerine getirmektir, diyordu – eleştirmene göre bu gereksinimler her ne idiyse. Şurası açık ki, Çernişevski'nin düşünceleri kabul edilirse, sanatın herhangi bağımsız bir değerinin ve öneminin olması olanaksızdır.

Rusya'daki sürekli yayınlarda Çernişevski'nin savının yayımlanması üzerine, bu küstah ve genç put kırıcı, eleştiri yağmuruna tutuldu. Yumuşak tavırlı, ılımlı Turgenyev bile sinirlendi, sanat doğrularına indirilen bu ağır darbenin onu ne kadar rahatsız ettiğini mektuplarından anlıyoruz. "Son zamanlarda beni bu kadar rahatsız eden bir şey okumadım," diye yazıyor, *Oteçestvennye Zapiski*'de kitaba şiddetle saldıran bir yazı yayımlayan Kraevski'ye. "*Bu kötü bir kitaptan da kötü bir şey, bu... bir kötülük.*"[18] Çernişevski'nin düşüncelerine Dostoyevski, Turgenyev ve Tolstoy'dan ya da Çernişevski'ye karşı öfkeyle sesini yükselten bütün ötekilerden daha fazla olmasa da, en az onlar kadar karşı olmalıydı. Çünkü sanatta Hıristiyanlığın rolü üzerine yazdığı o ince hesaplı, *Sanat Üzerine Mektuplar*'daki savunması, "hayalgücünü" kabul etmeyen Çernişevski'nin bu reddinin ateist içermeleriyle doğrudan karşıtlık oluşturur. Yalnızca birkaç yıl sonra radikallerin yararcı estetiğine karşı açacağı savaşta, bu önemli bir itici gücün kaynağını oluşturacaktı.

Dostoyevski ile eski arkadaşı Aleksey Pleşçeyev, işte bu zemin üzerinde birbirleriyle mektuplaşmaya başladılar. Pleşçeyev ilk kez evine dönmek için sürgünden ayrılmak üzereydi. "Nekrasov'u ziyarete gideceğim," diyor Pleşçeyev. "Ama içlerinden [*Sovremennik* çevresinden] biri bile bana tepeden bakarsa ... onun evine bir daha adım atmayacağım. Yeter artık! Büyük adamların karşısında iki büklüm olma dönemi geçti artık, o büyük adamların da beş para etmediği ortaya çıkmışken."[19] Hiç gecikmeden dostuna, Nekrasov "senden sevgiyle söz etti," diye yazar, "zaten genelde –benim görüşüme göre–, gerçekten iyi bir insan." Pleşçeyev daha önce de, "Turgenyev sıcak bir ilgiyle senden söz ediyor,"[20] diye yazmıştı.

* * *

Dostoyevski, Çernişevski'nin başlattığı, seçkin liberal aydınlar sınıfının saygınlığını, manevi otoritesini yıkma seferberliğinin yeni bir aşamaya ulaştığı haberini gelip giden mektuplardan almıştı. Bunun üzerine Turgenyev'in o küçük, yapmacıksız öyküsü "Asya"yı aldı, "lüzumsuz adam"ın, yani kafası Batı'nın insancıl düşünceleriyle dolu, bütün insanlığın iyiliğini düşleyen ama Rusya'daki hayatın durgunluğu, hareketsizliği, geriliği karşısında her zaman yenilerek geri çekilen, kültürlü, eğitimli, seçkin Rus liberalinin sergilediği kişilik zaaflarına çatmak için bu öyküyü kullandı.

18 V. Evgeniyev-Maximov, *Sovremennik pri Chernyshevskom i Dobrolyubove* içinde alıntı (Leningrad, 1936), 21.

19 *DMI,* 440-441; 30 Mayıs 1858.

20 *age.*, 439; 10 Nisan 1858.

Böyle bir kişilik, hiç değilse, Puşkin'in *Evgeny Onegin*'inden beri Rus yazarlarının gözdesiydi, "Asya"nın, Avrupa'da aylak aylak dolaşan bir Rus sanat heveslisi olan başkişisi de bu gövdeden dal vermişti.

Çernişevski'nin "Buluşma Yerinde Bir Rus" başlıklı makalesi, edebiyat eleştirisi olmaktan çok, siyasal bir eleştiriydi. Bu makalede Turgenyev'in kahramanının duraksamaları, kararsızlığı üzerinde duruluyordu, Çernişevki bunu aynı yazar tarafından portreleri çizilmiş olan birtakım seçkin liberal aydınlar sınıfının ayırıcı özelliği olarak görür. Çernişevski bu insanların Rus toplumunda aydınlanmanın kaynağı olduğu düşüncesiyle büyütülmüştür ama "yavaş yavaş onlarla ilgili bu görüşün boş bir düş olduğunu düşünmeye başlıyoruz; bunun etkisinde daha uzun süre kalmayacağımızı seziyoruz; onlardan daha iyi insanlar bulunduğunu, örnek vermek gerekirse, onların yanılttıkları insanların var olduğunu biliyoruz" (Rus toplumunun, özellikle de *raznochinets*'lerin toplumsal açıdan aşağı tabakalarına mensup bütün öteki insanlar).[21]

Ahlaksal ve manevi egemenlik sahibi bu seçkin liberal aydınlar sınıfının suratına fırlatılan bu eldivenle birlikte bir polemik başladı, bu polemik bütün 1860'lar boyunca sürdü, Rus edebiyatının önemli temsilcilerinin çoğu bu polemiğe önemli katkılarda bulundu. Turgenyev *Eşiğinde*'yi yazdı, *Babalar ve Oğullar*'ı yazdı, Herzen *Lüzumsuz ve Huysuz Adam*'ı, Çernişevski *Nasıl Yapmalı?*'yı, Dostoyevski *Yeraltından Notlar*'ı, Tolstoy pek az bilinen komedisi *Virüslü Aile*'yi – bunların hepsi o muhteşem savaşın ürünleriydi, ilk raundunun başlama işaretini Çernişevski'nin makalesi vermişti. Onyılın sonunda bu tartışmayı Dostoyevski *Cinler*'le bir yargıç gibi karara bağladı.

Yine de bütün bunlar ilerde yazılacaktı, Çernişevski'ye tek yanıt, Turgenyev'in canciğer dostu, eleştirmen Annenkov'dan geldi. "Edebiyatta Bir Tip Olarak Zayıf Kahraman" başlıklı makalesinde Annenkov, Çernişevski'yle tartışmaya girişmiyordu; onun yerine Rus edebiyatında zayıf kahramanın niçin bu kadar önemli bir kişilik haline geldiği sorusunu irdeledi. Rusya'da, sözümona, o güçlü (*tsel'ny)* kahramanlar, diye yazar, içgüdüsel olarak ve içlerinden geldiği gibi hareket edenler, insan doğasının en kötü ve en bencil yönünün yularını serbest bırakmış gibi görünürler. Annenkov'un iddiasına göre Rus kültüründe zayıf kişi, insanlığın ve uygarlığın aydınlanmacı değerlerinin yükünü sırtlanmak, bu değerlere uygun yaşamaya çalışmak gibi bir sorun yüzünden ahlaksal açıdan iki arada kaldığı için zayıf gösterilmiştir. "Eğitim sayesinde acıyı bütün yönleriyle hemen kavrama, kendi içinde başkalarının felaket ve mutsuzluklarını yaşama yetisiyle donatılmış bir insandır. Yoksulların, haksız yere incitilmişlerin, ezilenlerin temsilcisi olma rolü buradan gelir; bu, basit bir duygudaşlıktan öte, yanılgısız ve insancıl bir önsezi gerektirir."[22]

---

21 N. G. Chernyshevsky, *Izbrannye filosofskie sochineniya*, 3 cilt (Leningrad, 1950-1951), 2: 235-236.

22 P. V. Annenkov, *Vospominaniya i kriticheskie ocherki*, 3 cilt (St. Petersburg, 1879), 2: 164, 167.

Bu tartışmanın sayısız yankıları zamanın edebiyat gazetelerinin sayfalarını doldurduğu, hele Dostoyevski'yi çok ilgilendiren bir konuyu içerdiği düşünülürse, onun bu tartışmadan haberdar olduğunu varsayabiliriz. O da "Ev Sahibesi"nde "güçlü" ile "güçsüz" kişiler arasındaki ilişkiyi tanımlamamış mıydı, Rus kültürü açısından bunu çok önemli görmemiş miydi? Dostoyevski'nin zayıf kişileri, aynı yazınsal tipin avam tabakası çeşitlemesi olarak görülebilir, onların içsel güçsüzlüğü aynı çıkmazı örnekler. Dostoyevski'nin kendisinin daha önce yazdıklarının daha büyük boyutlu içermelerinin bazılarını anlamasına pekâlâ Annenkov'un makalesi yardımcı olmuş olabilir. Çünkü yaklaşık bir yıl sonra onun *İkiz*'in önemini, *İkiz*'in toplumsal ve kültürel altbölümlerine dair yeni bir farkındalığı gösteren bir açıdan vurguladığına tanık oluruz. Biraz para bulmak için planlarından biri bu novellayı yeniden gözden geçirip yayımlamaktı. Mihail'e yazdığı mektupta, "İlk kez benim keşfettiğim, ilk müjdecisi olduğum, toplumsal değeri hayli yüksek, dikkate değer bir düşünceyi neden elimden kaçırayım"[23] der. Dostoyevski'nin burada kendisini yeni bir tip (zayıf ve kararsız Golyadkin'i) yaratmış bir romancı olarak gördüğü çok açıktır, Rus kültüründe simgesel bir kahraman olarak bu tipin önemi ancak son zamanlarda tam anlamıyla anlaşılmaya başladı.

---

23 *Pis'ma,* I: 257; 1 Ocak 1859.

19. Bölüm

Sibirya Novellaları

Dostoyevski 1857'de bir kez subaylığa yükseltildikten, 1857 Mayıs'ında bir soylu olarak haklarını geri aldıktan sonra, *Sanat Üzerine Mektuplar*'dan bir daha haber çıkmıyor, şimdi bütün enerjisini yazmayı düşündüğü roman ve öykülere yöneltmiş durumda, cezaevinden çıktıktan sonraki üç yıl içinde zaten, askeri görevlerinin gereklerine, sara nöbetlerini izleyen sersemlik dönemlerine karşın planladığı roman ve öyküler üzerinde çalışmayı hiç bırakmamıştı. Yazdıklarını yayımlama hakkının kendisine verilip verilmediğini hâlâ bilmiyordu ama mektuplaştığı kişiler geri verilen hakların içinde üstü kapalı olarak böyle bir hakkın da bulunduğundan emindiler. Sürgünden dönen Petraşevski bir şeyler yayımlamaya başlamıştı, Dostoyevski de bunu yapmaya karar verdi, başlangıçta imzasız yayımladı, yetkililerden ne tepki geleceğini görmek istiyordu.

Hemen yayımlanabilecek durumda olan tek öykü, Petropavlovskaya Kalesi'nde tamamladığı "Küçük Kahraman" adlı öyküydü, Ağustos 1857'de *Oteçestvennye Zapiski*'de yayımlandı. O yaz Dostoyevski edebiyata yüklenip, Evgeni Yakuşkin'e dediği gibi, "Dickens romanı boyutlarında" bir kitap üzerinde çalıştı, bu kitap onun bir buçuk yılını aldı. Dostoyevski üç kitaplık bir projeden söz ediyor ama "yalnızca beş kısımlı birinci kitap yazılmış durumda," diyor, "bölümler halinde yayımlamaya başlayacağım ve bölümleri sana göndereceğim,"[1] diye söz veriyor. Yakuşkin'e, "Petersburg'daki yayın yönetmenleriyle konuş bakalım," diyor, "birinci ciltle ilgilenirler mi ve kaç para verirler?"

Birkaç ay sonra Mihail'e yazdığı mektuptan Dostoyevski'nin bunları tamamlandıkça tefrika halinde yayımlamayı düşündüğünü anlıyoruz ama Mihail ona elini çabuk tutmasını, ne yazmakta idiyse onları tamamlamasını öğütlüyor. Dostoyevski, "Romanımın dev boyutlara ulaşmakta olduğunu, çok iyi gittiğini, onu (para uğruna) çabuk bitirmem gerektiğini, kesin olarak gerektiğini görünce," diye yazıyor, "duraksamaya başladım. Bir çalışmanın ortasında bu duraksamadan daha acıklı bir şey olamaz. İstek, irade, enerji – hepsi mum ışığı gibi titreyip sönüyor." Sonuçta Dostoyevski erkekkardeşine şu haberi verir: "Bütün roman bütün malzemesiyle birlikte şu anda paketlenip sandığa kondu."[2]

Yeni yılın başında Dostoyevski *herhangi* bir türde bir roman yazma düşüncesini bıraktı, çünkü ona hemen para getirecek kısa şeyler yazması gerekiyordu. *Russkoe*

1 *Pis'ma* I: 221-222; 1 Haziran 1857.

2 *age.*, 2: 585-586; 3 Kasım 1857.

Slovo (Rus Dünyası) adlı, yeni yayımlanacak bir dergiden böyle kısa bir şey için avans aldı. Daha sonra Dostoyevski göreli olarak yeni bir derginin, *Russky Vestnik* (Rus Postası) yayın yönetmeni olan Mihail Katkov'a mektup yazıp avans istedi, onu kandırmak için yem olarak o önemli romanını önerdi. Bu romanı yazmaya hiç niyetinin olmamasına karşın, önemli bir öyküyle yükümlülüklerini yerine getirmiş olacağını düşündü. Katkov derhal parayı gönderdi, bir de onu yüreklendirici bir mektup yazdı, Dostoyevski şimdi en yakın gelecekte iki kısa öykü yazmak zorundaydı. "Romanıma gelince," diye yazıyor erkekkardeşine birkaç ay sonra, "ancak Rusya'ya döndüğüm zaman onun üzerinde çalışmaya başlayacağım... Romanda ... yeni bir kahraman var ... hiç kuşkusuz, aslında Rusya'da gerçek hayatta çok sıradan biri... [H]erkesin eğilimine, kafasını dolduran düşüncelere bakarak hüküm vermek gerekirse, eminim ki kapağı bir kez Rusya'ya attıktan sonra yeni romanımı yeni gözlemlerle zenginleştireceğim."[3]

"Düşünce" ve "kişi" sözcükleri Dostoyevski için birbirinden ayrılmaz sözcüklerdir, o bunları birbirinin yerine kullanır. Böyle bir kişi, tam kölelerin özgürlüklerine kavuşmasının arifesinde, ülke I. Nikola yönetimi altında uzun bir durgunluk döneminden yavaş yavaş çıkarken, Rusya'da hayatın bu mayalanma döneminin toplumsal ve kültürel eğilimlerine vücut verecekti. Dostoyevski yaratıcılığının Sibirya sonrası, en iyi ürünlerinde açıkça görülen "ideolojik" yönelimlerini daha şimdiden benimsemeye başlamış ve amaç olarak, bu yeni yeni filizlenen eğilim ve akımları temsil eden kahraman tiplerine vücut vermeyi planlamıştı. Zaten ilk dönem yapıtları da 1840'ların egemen düşüncelerine göre tasarlanmıştı ama o düşünceler zaten (çinovnik gibi, romantik hayalci gibi) Gogol'ün normal repertuvarı içindeki tiplerde vücut bulmuştu, Dostoyevski yalnızca bunları alıp kendi amaçları için kullandı. Bundan böyle bir edebiyatçı olarak görevinin, başkaları tarafından gözlemlenmemiş ya da henüz vücut bulmamış tipleri betimlemek olduğunu düşünüyordu.

Dostoyevski büyük bir roman yazma tasarısını bir kenara bırakmış olsa da, iki kısa çalışmasını –Sibirya novellaları *Amcamın Düşü* (*Dyadyshkin son)* ile *Stepançikovo Köyü ve Sakinlerini*'ni (*Selo Stepanvhikovo*'yu)– tamamlamıştı. *Amcamın Düşü*'nü Eylül 1858'de *Russkogo Slova*'ya göndermeyi umuyordu ama daha önce avans konusunu yayıncıyla görüşen erkekkardeşinden özür diliyor, hastalığı yüzünden masasının başına oturamadığını söylüyordu. "Geçen ay dört kez nöbet geçirdim, daha önce hiç böyle bir şey olmamıştı – neredeyse hiç çalışamadım. Nöbetlerden sonra ... kolumu kıpırdatacak halim olmuyor."[4] Ayrıca *Amcamın Düşü*'nü yazmak da kolay değildi çünkü Dostoyevski iştahsız bir şekilde yazıyordu. "Sevmiyorum, böyle berbat bir halde yeniden okurun karşısına çıkmak beni kederlendiriyor... Yazmak istediğini yazamıyorsun, parayla derdin olmasaydı aklından bile geçirmek istemeye-

---

3 *age.*, I: 236; 31 Mayıs 1858.
4 *age.*, 2: 593; 13 Eylül 1858.

ceğin bir şey yazmak ... muhtaç durumda bir yazar olmak iğrenç bir şey."[5] *Amcanın Düşü* belki de onun çok eğlenerek üzerinde çalıştığı "komik roman"ın bir parçasıydı ama şimdi ona bir yük haline gelmişti. Mihail'e, "Daha iyi bir şey yazabilseydim mutlu olacaktım," diye yazar, "ama kafamdaki bütün düşünceler büyük romanlara göre."[6] Yine de metni Aralık ortasında yayıncıya gönderdi ve metin ilkbaharda (Mart 1859'da) *Russkogo Slavo*'da yayımlandı.

Başlangıçta Dostoyevski daha önce *Amcanın Düşü* için ne hissettiyse, belki de *Stepançikovo Köyü ve Sakinleri* için de aynı şeyi hissediyordu. "Katkov için yazdığım öykü hiç hoşuma gitmiyor," diye yazıyor Mihail'e, "benim yazacağım bir şey değil. Ama ... borcumu ödemem gerekiyor."[7] Yine de yazdığı romanın dörtte üçünü gönderdiği zaman düşüncesi yüz seksen derece değişiyor. "Dinle, Mişa!" diyerek erkekkardeşini azarlıyor, "romanın tabii ki çok büyük kusurları var ... ama temel bir önerme olarak bildiğim bir şey varsa o da bu romanın üstün niteliklere sahip olduğudur, *benim en iyi yapıtım...* Bütün umudumu bu kitaba bağladım, dahası, edebiyattaki ünümü sağlamlaştırma umudumu da."[8] Ne yazık ki Katkov kitabı düpedüz reddetti, aldığı avansı geri ödemesini istedi ondan ama Dostoyevski yapıtına inancını kaybetmedi. Erkekkardeşine, "Gogol'ün gözünü kırpmadan altına imzasını atacağı çok yüksek düzeyli komik sahneler var,"[9] diyordu.

İki kardeş romanı Nekrasov'a önerdi, Nekrasov daha önce Mihail'e, para sıkıntısı varsa Dostoyevski'ye avans gönderebileceğini söylemişti. Dostoyevski hâlâ *Sovremennik*'in acısını unutmaya çalışıyordu ama Katkov'un romanı reddetmesi üzerine, acilen para bulması gerekiyordu, bu konuda ona en uygun şans gibi görünen şeyin üzerine atılmaktan başka seçeneği kalmamıştı. 1859 Eylül'ünün ilk günlerinde metin Nekrasov'a ulaştırıldı ama Nekrasov'un bir karara varması bir ayı buldu – bu bir ay içinde Dostoyevski Semipalatinsk'te dokuz doğurdu, editörü dürtüklemesi için kardeşinin başının etini yedi. "Bütün ayrıntıları, ağzından çıkan her sözü not et, Tanrı aşkına, sana rica ediyorum, bana her şeyi ne kadar ayrıntılı yazabilirsen yaz."[10]

Dostoyevski'nin novellasında 1840'ların Doğalcılık Okulu'na karşı –dolayısıyla da üstü kapalı olarak Belinski'ye yönelik– gülünçlemeye özgü saldırılar vardı, (Çernişevski ve Dobrolyubov bir yana) Nekrasov bunları kırıcı bulacaktı. Dostoyevski'nin diken üzerinde beklemesinin şaşılacak yanı yoktu! İşin daha da kötüsü, bu saldırıların içinde Nekrasov'un kendi şiirlerinin birine, "İnsana boyun eğdiren kara yanılgı"ya bir gönderme vardı, Dostoyevski bu şiiri *Yeraltından Notlar*'a daha geniş

5 *age.*, 594-595; 13 Aralık 1858.
6 *age.*, 594.
7 *age.*, 593.
8 *age.*, I: 246.
9 *age.*, 251; 13 Eylül 1858.
10 *age.*, 252; 19 Eylül 1859.

kapsamlı biçimde alıntılayacaktı. *Stepançikovo Köyü ve Sakinleri*'nde şiiri tersinlemeli bir şekilde, eleştiri amacıyla aktarıyor – "arayıp bulunması ve yerden kaldırılması" gereken "düşmüş insanlar"a karşı bir üstünlük, korumacılık, örtük bir tarzda halinden hoşnutluk içerdiği için Doğalcılık Okulu'nu eleştirmek amacıyla kullanıyordu. Nekrasov novellayı hiç beğenmedi. "Dostoyevski bitmiş," dediği söyleniyor. "Artık önemli bir şey yazamayacaktır."[11] Ama Nekrasov'un, zamanının en başarılı yayın yönetmenlerinden biri olması boşuna değildi, öyküyü düpedüz reddedeceği yerde kabul etti –ama öyle az bir para önerdi ki kendine saygısı olan hiçbir yazar onun koşullarını kabul edemezdi. Dostoyevski başta onun pazarlık ettiğini sandı. "Nekrasov pazarlık eder ve daha *makul* bir çizgiye gelirse, ne olursa olsun öncelik onundur," diye talimat veriyordu Mihail'e. "Biliyor musun, kitabın *Sovremennik*'te yayımlanması çok önemli. Bu dergi bir zamanlar beni sepetlemişti, şimdi metnimi yayımlamak için takla atıyor. Edebiyattaki durumum bakımından bu çok önemli."[12]

Dostoyevski yine de ne yazık ki kendini kandırıyordu, Mihail kısa zaman sonra gerçek durumun ne olduğunu öğrendi. Daha sonra kitabı *Oteçestvennye Zapiski* için Kraevski'ye önerdi, bazı pazarlıklardan sonra kitap, sayfa başına daha yüksek bir fiyatla kabul edildi. Mihail zafer kazanmışçasına, "Alttan almamak diye buna denir işte," diye yazıyordu. Kraevski'nin edebiyat açısından bazı görüşlerini de iletiyor, epeyce olumsuz olan bu görüşler yine de Dostoyevski'nin Sibirya novellalarında gözlemlenen yeni renk tonunun belirlenmesine yardımcı olmak bakımından değerlidir. "Kendini bazen mizahın etkisine kaptırıyor, okurlara kahkaha attırmak istiyorsun. F. M.'in gücü... duygudan, dokunaklılıktan kaynaklanır, bu konuda belki kimse onunla yarışamaz, yani bu yeteneğini kullanmayı ihmal etmesi çok yazık."[13] Kraevski, Dostoyevski'de daha önceki dokunaklılığın yerini yeni ve çok daha keskin bir taşlamanın aldığını gözlemekte haklıydı.

* * *

Dostoyevski Semipalatinsk'te sürgündeyken erkekkardeşine mektup yazıp *Amcanın Düşü* ile *Stepançikovo Köyü ve Sakinleri* yayımlandıktan sonra basında çıkan bütün yorumları göndermesini istemişti ama Mihail belki de Fyodor'un kırılabileceğini düşündüğü, onu korumak istediği için edebiyat dergilerinde artık başka dergilerde yayımlanan şeyler için, 1840'lardaki gibi ve 1840'lardaki kadar haber çıkmadığını söyledi. İşin aslına bakarsanız, edebiyat basınında Dostoyevski'nin iki yapıtıyla ilgili *hiçbir* haber ya da yorum çıkmamıştı; yapıtları tam bir sessizlikle karşılandı.

11 *DVS*, I: 323.
12 *Pis'ma*, I: 264; 11 Ekim 1859.
13 "Pis'ma M. M. Dostoevskogo k F. M.", *DMI* içinde, s. 523; 21 Ekim 1859.

Bu pek de şaşırtıcı bir şey değildi, çünkü tam da bu yıllarda Turgenyev en iyi ürünlerini veriyor, neredeyse her yıl bir roman teslim ediyordu; Tolstoy Çocukluk, İlkgençlik, Gençlik ve *Sivastopol Öyküleri*'yle edebiyat sahnesine fırlamıştı; Pisemski'nin *Bin Can*'ı 1858'in edebiyat olayı olmuş, ardından *Acı Bir Yazgı* adlı tiyatro oyunu gelmişti; Saltıkov-Şçedrin o zehir zemberek *Taşra Yaşamından Kesitler* ile büyük bir öfke dalgası yaratmış, bu da Rus yazınında, kirli çamaşır edebiyatı denebilecek yeni bir edebiyat türünün ortaya çıkmasına yol açmıştı. Dahası, bütün ülke, kölelerin pek yakın gelecekte özgürlüklerine kavuşmasından sonra olacakların hesabıyla meşguldü, topluma egemen olan bu ruh hali, somut, toplumsal ve kültürel bir öze sahip edebiyat talebi yaratmıştı. *Amcanın Düşü*'nde kısaca görünüp kaybolan tek toplumsal gerçeklik, prensin hatırladığı gibi, kızı, "bir öfke anında köle kızlardan birini öldüren ve bunun için yargılanan" bir kadındı (2: 315), bu gerçeklik kırıntısı da güldürücü bağlamın içinde kolayca kaybolup gitmişti. Dostoyevski'nin novellalarının zamanla eskimiş olan olay örgüleri bir evlilik kararından daha ciddi bir şey içermez gibiydi. Daha da kötüsü, *Stepançikovo Köyü ve Sakinleri*'nde köylülerle toprak sahibi arasında tertemiz ilişkilerin bulunduğu bir çiftlik hayatı anlatılıyordu. Ortaya çıkan çelişkiler yalnızca bu örnek toprak sahibinin aşırı derecede iyi huylu olmasından kaynaklanıyor ve çeşitli gülünç durumların ortaya çıkmasına yol açıyordu; Dostoyevski'nin, daha önce hiç ilgilenmedikleri kadar köleliğin kötüye kullanımlarıyla, haksızlığıyla ilgilenen, toplumsal bilince sahip okurlarının bunları ciddi olarak ilgilenilmeye değer bulması olanaksızdı.[14]

Pleşçeyev gibi Dostoyevski'ye karşı iyi niyetli biri bile *Amcanın Düşü*'nden "çok kaba bir güldürü" diye söz ediyordu, *Stepançikovo Köyü ve Sakinleri* ile ilgili değerlendirmesini, "hepsi uydurma, zorlama; korkunç yapmacık,"[15] sözleriyle tamamlıyor, bu sözleri Aleksandr Milyukov'dan Dostoyevski'ye aktarmamasını rica ediyordu. Bu eleştiriler yazınsal biçimle ilgiliydi, bana sorarsanız, Dostoyevski'nin kullandığı teknik, Rusya'daki düzyazı diline egemen olan normlarla radikal bir şekilde çeliştiği için yapılmıştı, ayrıca Rusya'da düzyazı, fizyolojik resimsel betimlemelerle hayat bulmuş, devamında düzyazıda anlatının hareketi değil toplumsal çevre resimlemeleri ve kişilik tanımları önemli olmuştur. On dokuzuncu yüzyılın en önemli Rus romancılarının çoğu bu tür betimlemelerle yazı hayatına başladı; daha sonra kendi romanları en basit olay örgüsü çizgilerine sahip olacak, sıradan toplumsal hayattaki sıradan olaylarla birbirine bağlanan özel durumlar aracılığıyla kişi portreleri üzerindeki vurguyu sürdürülecekti.

Dostoyevski'nin 1830'ların dramatik kaba güldürülerinden kaynaklanan tekniğinin, sanatında yeni bir yol ayrımına işaret ettiğini okurlarının fark etmesi güçtü. Dos-

---

14 L. P. Grossman, "Dervnya Dostoevskogo," *F. M. Dostoevsky* içinde, Selo Stepanchikovo *i ego obitateli*, (Moskova, 1935), 28.

15 *PSS* içinde alıntı, 3: 505.

toyevski'nin (*Ölüler Evinden Notlar* dışında) belli başlı romanlarının hepsi böyle bir biçimden kaynaklanan temel özellikleri sergileyecekti: Hızlı ve sıkıştırılmış bir olay örgüsü gelişimi, hızla, peş peşe meydana gelen ve biriken olayların hızla yön değiştirmesi, çözümsel tanımlamalar ya da uzun uzun bilinç betimlemeleri yerine diyaloglar, dramatik hareket aracılığıyla sunulan kişiler, genellikle "kardinaller meclisi" diye etiketlenen ve Gogol'ün *Müfettiş*'inin o ünlü bitiş bölümüyle karşılaştırılan gürültülü patırtılı kalabalık sahnelerin ortasında öykünün doruk noktasına ulaşılması.[16]

Dostoyevski'nin iki novellasının ilk bakışta açıkça güldürücü nitelikte olması, bunların ciddi bir özden yoksun olduğu anlamına gelmez. Söz konusu metinler –düzyazının içine gizlenmiş göndermelere, gülünçleme niteliğindeki altmetne odaklanarak– dikkatli okunursa, orada hafif maskaralıklar kadar yergilerin de yer aldığını görürüz. Ayrıca Dostoyevski'nin 1840'lardaki kahramanlarıyla karşılaştırıldığında, roman kahramanı tiplemelerinin çeşitlilik yelpazesinin dikkate değer oranda genişlediği de ortadadır, dahası, bu kişiler öylesine cesaretle ve kalın çizgilerle çizilmiştir, kendilerini ifade etmek için öyle çok konuşurlar ki, sanki hepsi neredeyse boy bos bakımından fiziksel anlamda büyümüş gibidirler. İlk dönem öykülerini yazan Dostoyevski'yi daha sonraki romanları yazarken düşünmek güçtür ama bu Sibirya novellalarının yazarı bunu yapabilecek biri olduğunun işaretlerini zaten vermiştir. Son olarak, "güldürücü" olay örgüsünün gerekli kıldığı zoraki oyunlar ne olursa olsun, Dostoyevski yeni ve büyük izleğe daha şimdiden dokundurmaya başlamıştı –bu izleğe "ideolojinin eleştirisi" diyebiliriz ya da mektuplarında "düşünceler" ile "yürek" arasındaki karşıtlık olarak tanımladığı çelişki–, Sibirya sonrası bütün yazdıklarına bu izlek egemen olacaktı.

Amcanın Düşü

Amcanın Düşü'nün olay örgüsündeki entrika kısaca şöyle özetlenebilir. "Amca", bir ayağı çukurda ama varlıklı bir Rus prensidir, neredeyse bunamıştır, havanın güzel olduğu bir gün tesadüfen Mordasov Kasabası'na gelir, o yörenin "önde gelen" güçlü kadını Marya Aleksandrovna Moskaleva hemen onu himayesi altına alır. Onu hâlâ evlenmemiş olan yirmi üç yaşındaki, o gururlu güzel kızı Zina ile evlendirme planları yapmaktadır, planını uygulamak için ne kadar becerisi varsa hepsini kullanır. Ama sonunda, toplum içinde yükselmek isteyen çok sayıdaki rakibini sevindirecek şekilde bu plan başarısız olur, Zina'ya evlenme teklif edip de reddedilen adayın, yani Petersburg'lu Mozglyakov adlı genç bürokratın kıskançlığı yüzünden plan başarısızlığa uğramıştır, çünkü genç bürokrat uzak akrabası olan, uykuyla uyanıklığı birbirinden ayıramayan prensi yarı uyur yarı uyanık halde Zina'ya yaptığı evlenme teklifinin bir "düş" olduğuna inandırır.

16 L. P. Grossman, "Dostoevsky –khudozhnik," *Tvorchestvo F. M. Dostoevskogo* içinde (Moskova,1959), 344-348.

Dostoyevski bu öykücüğü alaya almak için kullandığı destan üslubuyla kuşandırır ve öyküye, "Marya Aleksandrovna ile bütün ailesinin yükselişi, mutluluğu ve muhteşem düşüşü" (2: 516) başlığını uygun görür, Balzac'ın *César Birotteau*'sunun başlığının açıkça gülünçlemesidir bu. Öyküye ayrıca "Mordasov Tarihçelerinden" (2: 296) alt başlığı verilmiştir – böyle epik vurgular elbette ancak olayların önemsizliğini vurgular (yalnızca bir ya da iki yıl önce Saltıkov-Şçedrin, yine yerel bir işgüzarın anlatıcılık rolünü üstlendiği, *Taşra Yaşamından Kesitler*'inde aynı yönteme başvurmuştu.) Dostoyevski'deki bu yeni tip anlatıcı bir dedikodu tarihçisidir, kendi gözleri ve kulaklarıyla doğrulayabileceği şeylere ne kadar ilgi duyuyorsa, (onlardan daha fazla olmasa da) en az onlar kadar söylenti ve iftiraya da meraklıdır; ilk elden tanık olduğu şeyleri bile nasıl yorumlayacağından emin değildir. Bu tür anlatıcı Dostoyevski tarafından, *Cinler* gibi, *Karamazov Kardeşler* gibi Rusya taşrasında geçen başka romanlarda da kullanılmıştır, o bu yöntemi kendi anlatı perspektifini korumanın bir aracı haline getirir. Anlatıcıya anakahramanların portrelerini söylenti, kanaat, dedikodudan oluşan bir fon üzerine çizmesine izin vermek önemlidir, bu arkaplan merkezdeki eylemle ilişki açısından bir anlamda bir koro işlevi görür.[17]

Burada bitip tükenmez dedikodular, çekiştirmeler, entipüften şeyler yüzünden kopan amansız güç savaşlarıyla yaratılan taşra hayatı imgesi öykünün arkaplanını oluştururken, önemli kahramanlar da bu arkaplan üzerinde net bir kabartma halinde ortaya çıkar. Mordasov'da hiç kimse Marya Aleksandrovna kadar büyük değildir – hatta o Napolyon'la bile karşılaştırılır, herkesi yenen o imparatordan bile üstündür. Marya Aleksandrovna egemen olma iradesini açık açık ortaya koyar, ona bu hakkı toplumsal sınıfının da, servetinin de tanıdığını söylemez, gerçekçilik göreneklerine sıkı sıkıya bağlı kalan bir yapıtta bu kadın Dostoyevski'nin bu tür ilk kahramanıdır. Daha önce bu türden biri daha vardı, o da son derece simgesel bir öykü olan "Ev Sahibesi"nde herkese hükmeden o inanılmaz ve büyüleyici Murin'di. Dostoyevski böyle bir kahramanın psikolojisini ancak Romantik abartı çerçevesinde öngörebilmişti. Oysa şimdi böyle "güçlü" bir kişiyi Rusya'nın taşra dekorlarının en sıkıcısının içine yerleştiriyor, böylece Romantik izleklerin kapsam ve görkemini yeniden özümseme, bunları Rus toplumsal gerçekçiliğiyle birleştirme yönünde bir

---

17 Özgün oyun biçiminin izleri *Amcanın Düşü*'nde, özellikle 3. Bölüm'ün başında apaçık görülür, bu bölümde sahne görünümünün parçası olarak kahramanlar betimlenir. "Sabah saat dört. Marya Aleksandrovna'nın anacadde üzerindeki evindeyiz, tam da evin hanımının *salon* dediği odada... Bu salonda yerler gıcır gıcır boyalıdır, duvarlar, özellikle bu duvarlar için ısmarlanmış hoş bir duvar kâğıdıyla kaplıydı. Biraz hantal mobilyalara kırmızı renk egemendir. Önü açık bir şömine vardır, şöminenin üzerinde ayna, aynanın önünde çok zevksiz bir Cupid heykeli görünümünde bir saat vardır" (2: 303). Burada sahne yönergeleriyle anlatı arasında bir yerde bir taslağın kalıntılarını görüyoruz. Bölüm, şimdiki zaman kipiyle başlıyor, daha sonra hiçbir açıklamasız, geçmiş zaman hikâye kipine atlıyor, Dostoyevski sanki tiyatro oyunu biçimine ait şimdiki zamandan anlatıya nasıl geçeceği konusunda kararsızmış gibi görünüyor.

adım atıyordu, bu da onun daha sonraki ürünlerinin ayırıcı özelliği olacaktı. Gerçekten de bu örnekte "görkem"in aldığı biçim ne kadar önemsiz olursa olsun, Napolyon adı, Dostoyevski'nin gelecekte bu egemenlik dürtüsünü ne hale getireceği konusuna dikkat kesilmemize yeter.

Marya Aleksandrovna, gururlu ve ilkeli kızı Zina'yı o bir ayağı çukurda olan prensle evlenmeye razı etmek ister, annesinin hırslarını ve entrikalarını yalnızca küçümsemekle yetinen kızını iknaya çalışırken Marya apaçık üstünlüğünü ortaya koyar. Zina'nın veremden ölmek üzere olan bir öğretmene âşık olduğunu belirtmeden geçmemek gerekiyor, annesi de kızının öğretmene söz verdiğini, o ölümle pençeleşirken başkasıyla evlenmeyeceğini bilmektedir. Marya Aleksandrovna amacına ulaşmak için kızına gerçekten de baştan çıkarıcı bir olasılık hayali sunmak zorunda olduğunun farkındadır; etkili ama sonuçsuz kalan birkaç hazırlık manevrasından sonra daha ağır silahlara sarılmak zorunda kalır. Kızına prensle yapacağı evliliğin gerçek bir evlilik olmayacağını (prensin "böyle bir sevgi ilişkisi talebinde bulunacak bir adam" olmadığını) söyler, nasıl olsa "prens bir, bilemedin iki yıl" yaşayacaktır. Öğretmenin prensi kıskanmasına gerek yoktur, Zina'ya, "öğretmene taptaze bir cesaret aşılayacağını, prensle evlenerek onu kaygıdan kurtaracağını düşün!" der. Ama Zina annesinin ne dolaplar çevirdiğini anlar, annesini öfkelendirecek bir şaşmazlıkla onun stratejisini saptamıştır: "Sizi anlıyorum, anneciğim, sizi çok iyi anlıyorum! En kötü bir harekette bulunurken bile soylu duygular sergilemekten geri durmazsınız siz." Bu "soylu duygular" Marya Aleksandrovna'nın ideolojisidir, o bu duyguları hem Rusya'da hem de Avrupa'da 1820'lerin, 1830'ların Romantik edebiyatı aracılığıyla birikmiş sıradanlıklar hazinesinden edinmiştir.

Entelektüel planda kişisel çıkarlara seslenmenin başarısızlığa yazgılı olduğunu fark eden Marya Aleksandrovna, onu daha hassas bir yerinden vurur – kendini feda etmek. Bir fedakârlık olarak prensle evlenmeyi düşünemez mi? "Bunun bencillik neresinde, alçaklık neresinde?" Dostoyevski, gelecekte sık sık göreceğimiz gibi, kendisinin inandığı düşünceler ve ülkülerle alay etmekten korkmaz, hele bunlar, buradaki gibi, yalnızca bencillik ve egoizmi perdelemek için kullanılıyorsa. Marya Aleksandrovna en sonunda Zina'ya şunu da söyler: Seni rahatsız eden şey prensin servetiyse, o servetten vazgeçebilirsin, zorunlu gereksinimlerini karşılayacak kadarının dışında kalan parayı yoksullara dağıtabilirsin, "en azından sözgelimi, şimdi ölüm döşeğinde yatan şu bahtsız oğlana" verebilirsin.

Şimdi burada Marya Aleksandrovna'nın çevirdiği bütün dolapları ayrıntılarıyla anlatmaya gerek yok ama sonunda öldürücü darbeyi indirmiştir. Anlatıcının da dediği gibi, "Birden ona bir ilham geldi, gerçek bir ilham," Zina'nın sahici idealizmine seslenmenin yolunu bulmuştu: Zina'nın ölmekte olan sevgilisine yardım etmek için, aşağılayıcı bir evlilikle kendini feda etmesine göz yummak. İş buraya geldiği zaman Marya Aleksandrovna bütün gücüyle koşulları zorlamaya başlar: "[Kasa-

ba doktorunun bana söylediğine göre] aslında, farklı koşullarda, özellikle iklim ve ortam değiştirilirse hasta iyileşebilirmiş. Bana ... İspanya'da harika bir adadan söz etti, galiba adı Malaga'ymış –aslında bir şarap adına benziyor–, oranın iklimi sadece göğüs hastalıklarını değil veremlileri bile iyileştiriyormuş, insanlar oraya özel olarak iyileşmek için gidiyormuş." Oğlan bir kez iyileştikten –ve prens uygun şekilde hakkın rahmetine kavuştuktan sonra– iki sevgili gerektiği gibi bir araya gelebilirdi, bu mümkün olmazsa öğretmen mutlu bir şekilde, "masmavi bir gökyüzünün altında, mersin ağaçlarının ve limonların gölgesinde, senin aşkına inanmış, senin tarafından bağışlanmış olarak," ölecekti! Ancak örnek olarak küçük bir bölümü sunulan bu uzun söylev Zina'nın dayanabileceği bir şey değildir; kız teslim bayrağını çeker, istemeyerek de olsa evliliğe evet der.

Aşağı yukarı aynı taktik, kolay aldanan bir adam olan Mozglyakov'a da uygulanır, Zina prensle evlenmeyi kabul etmiştir ama aslında *Mozglyakov'a* deli gibi âşıktır, kız bu kararıyla yalnızca onun ne tıynette biri olduğunu anlamak istiyordur. Yalnızca *kızın* mutluluğunu, bu evliliğin ona sağlayacağı önemli üstünlükleri düşünen soylu bir insan gibi davranırsa, bunun gelecekteki ödülü hayal bile edemeyeceği kadar büyük olacaktır: "Prensin sağlığı için Zina yurtdışına, İtalya'ya, İspanya'ya gidiyor... Siz de arkasından gidiyorsunuz ... orada aşkınız dayanılmaz bir güçle depreşiyor; aşk, gençlik! İspanya... Tanrım! Sizin aşkınız kuşkusuz lekesiz, günahsız bir aşk, kutsal... Beni anlıyor musunuz, *mon ami?*" Daha sonra prens ölünce zengin dul Zina elbette kendi aşkına layık olduğunu kanıtlayan adamla evlenecek. Yine de Mozglyakov çok çabuk uyanır, sonunda büyük komployu bozan ve Marya Aleksandrovna'yı bozguna uğratan kişi o olur. Ama bir an için bile olsa söylevin büyüsüne kapılması kadının kişiliğinin ve ideolojisinin (bu durumda edebiyattaki Romantizmin) gücünü gösterir, korkunç doğrunun yerini bulutlu hayaller alabilmektedir.

* * *

Biliyoruz ki *Amcanın Düşü*'nü Dostoyevski'nin gözü pek tutmamıştı; on beş yıl sonra onu oyunlaştırmak isteyen birine yazdığı mektupta onu "yalnızca edebiyat hayatına dönmek için" yazdığını söylüyor, "ve (eski bir mahkûm olarak) o korkunç sansür korkusuyla. İşte o yüzden gök mavisi tatlılığında, olağanüstü masumlukta küçük bir şey yazdım."[18] Onun tahminine göre, o öykünün bir "gülmece" olmasına bile yetecek özü yoktur, "koca öykünün içinde tek ciddi kişi" olan prens gibi bir kahramanı bulunmasına karşın. Dostoyevski'nin bu sözleri, takma saçlar, dişler, bıyıklarla, takma gözle, güzellik uzmanlarının daha başka icatlarıyla yaşını gizlemeye çalışan öykü kahramanı yaşlı Prens K'ya armağan ettiği ideolojik çağrışımlara önem vermeye devam ettiğini gösterir. "Gerçekten de," diye yazar Dostoyevski, "yalnızca

18 *Pis'ma*, 3: 85-86; 14 Eylül 1873.

yakından incelediğiniz zaman fark ediyordunuz ki ... çeşitli mekanizmalarla hareket eden bir cesetten başka bir şey değildi o" ve "bedeni birtakım küçük küçük takma parçalardan oluşuyordu."

Prens K'ya özelliğini kazandıran şey, onun portresinin içine Dostoyevski'nin yedirdiği, belli türde bir Rus Batıcısına yönelik, tutarlı taşlamalardı. Genel havayı belirleyen bu tür ilk dokundurmalardan biri, biraz temiz hava almak için dışarı çıkmış prensi tanımlayan birkaç cümlede görülebilir. "Bazen onu ayakta da görebilirdiniz, sırtında bir palto, başında geniş kenarlıklı hasır bir şapka, boynunda pembe bir kadın boyun atkısı, gözünde gözlük, elinde bir sepet olurdu, mantarlar, peygamber çiçekleri, başka yaban çiçekler için hasır bir sepet. [...] Yolda karşısına çıkan köylü kenara çekilip şapkasını başından çıkararak yerlere kadar eğilir ve, 'İyi günler, Prens Hazretleri, ekselansları, biricik güneşimiz,' derdi. Prens hemen uzun saplı gözlüğüyle ona döner, zarif bir şekilde başıyla onu selamlar, nezaketle, '*Bonjour, mon ami, bonjour!*' derdi." Prensin kır hayatına uygun giyim kuşamı, insanları Fransızca olarak selamlaması onun Rusya'daki köy hayatının gerçeklerinden ne kadar kopuk olduğunu gösterir ama bütün hoppalığına karşın dünyada neler olup bittiğinden habersiz değildir. Mordasov'a bir rastlantı sonucu, arabası yolda kaza yaptığı için gelmiştir, bir köylü olan arabacının kendisini öldürmeye çalıştığını söyler herkese, "Düşünsenize bir," der, "birtakım yeni düşünceler takmıştı kafasına, yani. Bir çeşit yadsıma ... kısacası sözcüğün tam anlamıyla bir komünist!"

Prensin başıboş anıları arasında dolaylı olarak Viyana Kongresi'yle, Lord Byron'la ilgili olanlar da vardır, ayrıca büyüleyici bir Fransız *vicomtesse*'le yaşadığı bir aşk serüveni de, "Yirmili yıllarda yurtdışındayken" o vikontesi bir Alman barona kaptırmıştır. Böylece prens, üretimleriyle Marya Aleksandrovna'nın kuramsal cephanesini oluşturan aynı yazınsal Romantizm döneminin ürünüdür. Sersem prens bir komedi kahramanıdır ama Dostoyevski, o günlerde kültürlü bir Rus'un sürdüğü kaygısız bir Avrupalı hayatının çirkin arkaplanını, bir an için olsa bile gözler önüne serme kışkırtısına dayanamaz. Çünkü prens "çok şiirsel [Moskovalı] bir kadını" hatırlar, ona bir zamanlar hidroterapi için yurtdışında bulunduğu sırada rastlamıştır, kadının elli yaşında bir kızı vardır, "o da neredeyse manzum olarak konuşurdu. Daha sonra başına çok kötü bir olay geldi: Bir öfke anında köle kızlardan birini öldürdü ve bunun için yargılandı" (*age.*).

Tam da söz "naif Romantizm"e saldırıdan açılmışken, novellanın sonsözü için de bir şeylerin söylenmesi gerekiyor. Rus eleştirisinin çoktan saptadığı gibi, sonsözde *Evgeny Onegin*'in son kitabındaki o ünlü balo sahnesinin bir gülünçlemesi vardır. O sahnede Evgeny ile Tatyana yıllar sonra karşılaşırlar, kadın artık o eski basit köylü kızı değildir, Petersburg sosyetesinin kraliçesidir, adam bir zamanlar küçük gördüğü kıza deli gibi âşık olur. Marya Aleksandrovna, bu sahneyi daha önce o şaşkın Mozglyakov'u büyülemek için kullanmış, ona "ilerde bir gün Prens K'nın

o zengin dul karısı Zina ile benzer şekilde karşılaştığını düşünsene," demişti, "senin ruh asaletine gönül borcu duyan o zengin dulun senin kollarına atıldığını." Üç yıl sonra Rus İmparatorluğu'nun uzak bir köşesine gönderilen Mozglyakov, General Vali'yle ("yaşlı bir asker"le) tanışır, aynı gece General Vali onu karısının isim günü balosuna davet eder. Tabii ki karısı o güzel ve zorba Zina'dan başkası değildir, o şaşkın Mozglyakov'u adam yerine koymaz. Mozglyakov, "dudaklarında acı ve hınzır bir gülümsemeyle", gösterişli bir pozda bir sütuna dayanarak saatlerce ortalıkta dikilir; ama "bütün o çalımlı duruşu, pozları, umutsuz bakışları vb. boşa gitmişti. Zina onu fark etmemişti bile." Sonunda aç ve yorgun bir halde çıkar gider, ertesi sabah kasabadan ayrılır.

Dostoyevski'nin Puşkin gülünçlemesi, izlek düzeyinde, alttan alta akan bir altmetin olarak, yazınsal Romantizme yapılan saldırıya uygun düşen bir vargıya parmak basar. Edebiyattaki basmakalıp tiplerle pompalanan, dünyasal olmaktan uzak, şişirilmiş idealizm karşısında, "gerçek hayat"ın gerekli sınırlamaları ve uzlaşmalarıyla göz kamaştırıcı bir zafer kazandığını ortaya koyan Dostoyevski gelecekte pek çok kereler geri döneceği bir noktaya mim koymuştur – kuşkusuz, uygulamaya konduğu takdirde çok daha vahim sonuçlar doğuracak olan öteki ideolojilerle ilişkili olarak.

Stepançikovo Köyü ve Sakinleri

Stepançikovo Köyü ve Sakinleri bir kaba güldürü olarak, ses perdesi ve yükseklik ayarı bakımından *Amcanın Düşü*'nden farksızdır ama ondan daha iddialıdır. Kendisinin o güne kadar yazdığı en iyi yapıtı olduğunu düşünen Dostoyevski, ondan kendi bakış açısının gerçek kişisel ifadesi olarak söz etmiştir. "Oraya ruhumu koydum, bütün varlığımı koydum," diyor erkekkardeşine. "Orada kendimi eksiksiz şekilde dile getirdim demek istemiyorum; bunu söylemek saçmalık olur!.. Ama o yapıtta akıl almaz derecede tipik iki kahraman var, bunları yaratmak ve yazıya geçirmek tam beş yılımı aldı, (benim görüşüme göre) kusursuz bir şey çıktı ortaya – bunlar tam anlamıyla birer Rus'tur, şimdiye kadar Rus edebiyatında kötü şekilde canlandırılmış kahramanlardır."[19] Dostoyevski, kuşkusuz öykünün çekirdeğini aralarındaki tuhaf ilişkinin oluşturduğu iki anakahramanından, Foma Fomiç Opiskin ile Albay Rostanev'den söz ediyor.

Hiç değilse bu kahramanlardan birincisi, Foma Fomiç için (Opinski olan soyadı "yazım hatası," yazarken yapılan hata anlamına gelir) Dostoyevski, onun "akıl almaz derecede tipik" bir kahraman olduğunu düşünüyor, daha sonra bu düşüncesinin doğruluğu da onaylanmadı değil; en azından Thomas Mann gibi bir hakem onun için, "komik bir kahraman olarak birinci sınıf bir yaratıcılık ürünü, karşı koyamayacağı-

19 *age.*, I: 246; 9 Mayıs 1859.

nız biri, Shakespeare'inkilerle, Molière'inkilerle aşık atabilir,"[20] demişti. Gerçekten de Foma Fomiç adı o gün bugündür Rusçada küstah ve haddini bilmez, ikiyüzlü, yağcı, tufeyli kimseler için bir takma ad olarak kullanılagelmekte – İngilizcede kullanılan Uriah Heep ve Pecksniff adları gibi. Mann'ın andığı Molière adının da işaret ettiği gibi, Foma Fomiç, Albay Rostanev'in evinde oynadığı rol bakımından bize Molière'in ünlü oyunundaki Tartuffe'ü hatırlatır, yani Dostoyevski'nin kuşkuya hiç yer bırakmayan kaynaklarından birini. Daha az önemli daha başka kaynaklar da ortaya atılmıştır; onlar da önemli olabilir ama Foma'yı Dostoyevski'nin 1840'larda sık sık betimlediği tiplerin yeni bir çeşidi olarak görmek daha aydınlatıcı olur. İlk dönem yapıtlarındaki kahramanların pek çoğu gibi o da ezilenlerden biridir (ya da bir zamanlar öyleydi), toplum içindeki belirsiz konumunun acı ve utancını hissetmesine yetecek kadar eğitim görmüştür. Geçmişte Foma'nın her şeyi denediğini öğreniriz, sonunda kötü ruhlu bir generalin yanında bir iş bulur, sırf eğlenmek için uşağının onurunu kırmaktan hoşlanan yatalak generale arkadaşlık edecek, ona bir şeyler okuyacaktır: "Generalin evinde yediği bir lokma ekmek karşılığında katlanmadığı bir hakaret yoktu."

Daha önceleri Dostoyevski bu tür kahramanlara, *İkiz*'deki gibi tersinlemeli bir küçümsemeyle karışık da olsa sempatiyle bakmıştı; Sibirya'ya gitmeden önceki son öyküsü *Netoçka Nezvanova*'da müzikçi Yefimov'un dünyaya küsmesinin herhangi *toplumsal* bir nedeninin bulunmadığı gerçeğinin altını çizerken, kişinin eylemlerinin sonuçlarının ahlaksal sorumluluğunu doğrudan doğruya kişinin kendisine yükleme yoluna gitmektedir. Şimdi de Foma Fomiç tipiyle Dostoyevski, –bir zamanlar saflarına katıldığı, safları arasında yazı hayatına başladığı, değerlerini kabul ettiği– Doğalcılık Okulu'nun insancıl ve ahlaksal varsayımlarına karşı çıkmakta, hiç duraksamadan onları reddetmektedir. Foma'nın şansı döndüğü, Foma güçlü bir konuma geçtiği zaman onun davranış tarzına yönelttiği suçlamalarda hiçbir yanlışlık yoktur: "Çektiklerinin acısını bizden çıkarıyordu! Zulümden kurtulan aşağılık bir insan zalimleşir." Toplumun en alt tabakasından gelen biri olduğu için aşağılanmaların en büyüklerine katlanması bile onu "aşağılık bir insan" olma suçundan kurtaramaz, aşağılık insan kendisinin yaşadığı aşağılanmaların ve acıların intikamını başkaları üzerinde egemenlik kurarak, başkalarını aşağılayarak alma isteğini engelleyemeyen insandır.

Foma Fomiç öyküdeki iki başka kahramanla çerçevelenmiştir, bu "yarı ikizler" onun aşağılık biri olduğuna hükmeden yazarın yargısını vurgulama işlevi görürler. Konuksever Albay Rostanev'in evinde konuk olan zengin varis Tatyana İvanovna'nın kişisel tarihi Foma'nınkiyle tam bir paralellik gösterir. Yine de Tatyana'nın

20 Bkz. Thomas Mann, "Dostoevsky – in Moderation," *Short Novels of Dostoevsky*'nin önsözü, çev. Constance Garnett (New York, 1945), XVii. Almanca metin Thomas Mann'ın *Neue Studien*'ine alınmıştır (Stockholm, 1948).

durumu bir gecede değişirken doğuştan gelen tatlılığı, iyi yürekliliği değişmeden kalır. Kişilik olarak Foma'ya daha yakın olan Kâtip Yezhevikin, Yarbay Rostanev'in âşık olduğu genç dadı Nastenka'nın yoksul babasıdır. Foma gibi Yezhevkin de kendinden üstün kişilere karşı yakıcı bir kıskançlık duyar, bir yandan "dünyanın en rezil, en yaltakçı dalkavuğu" gibi yağcılık yapar gibi görünürken, bir yandan da önlerinde sözcüğün tam anlamıyla iki büklüm olduğu kişilere bıyık altından güler, onlarla alay eder. Yine de gerçekten dürüst bir insandır, onur duygusu vardır, ondaki o duygu onun kendi çıkarı için başkalarını sömürmesine ya da hatta Albay'ın sırf iyi yürekliliğinden dolayı ona önerdiği, çok ihtiyacı olan para yardımını kabul etmesine izin vermez.

Stepançikovo Köyü ve Sakinleri, Dostoyevski'nin apaçık bir şekilde kendi geçmişine eleştirel bir gözle bakma gereksinimini yansıtmaktadır, anlatının perspektifi de buna işaret eder. Çünkü öyküyü Albay'ın yeğeni olan genç bir adam anlatır, Albay'ın yanında büyümüş olan o genç, Petersburg Üniversitesi'nden yeni mezun olmuştur. Stepançikovo'da olup biten şeyler, gördüklerine inanamayan, şaşkınlık içinde kalan gencin gözünden anlatılır, onun geçirdiği değişim izlek açısından birinci dereceden önemlidir. Anlatıcı, somut bir kişi olarak Foma'yla tanışmadan önce, onunla ilgili olarak duyduğu dedikodulara, ilerici üniversite eğitiminin ona aşıladığı insancıl ilkelere uygun biçimde tepki vermiştir. Bu ilkeler, basitleştirilmiş, biraz karikatürleştirilmiş haliyle, 1840'larda Dostoyevski'nin yazdıklarına esin kaynaklığı eden ilkelerin ta kendisidir. Belki, der genç anlatıcı, el yordamıyla, Foma "üstün yetenekleri olan bir insan", "çektiği acılar dolayısıyla yaralanmış, ezilmiş biri"ydi, bu yüzden de insanlıktan öcünü alıyordu ("belki de insanlarla yeniden barışabilse ... eşine ender rastlanır, hatta belki de sıradışı bir tip olduğu ortaya çıkacak"). Anlatıcı, Foma'yı eylem halinde gördüğü an bu bakış tarzını terk eder; olumlu duygularının değişmesi, Dostoyevski'nin ilk dönem yapıtlarındaki ideolojiden nasıl koptuğunun ne kadar bilincinde olduğunu gösterir. Bu zamandan başlayarak 1840'lar boyunca bağlı kaldığı toplumsal ve psikolojik bakış tarzının yerini, kişinin ahlaksal sorumluluğunu başka her türlü kaygıdan üstün tutmayı gerektiren bir bakış tarzı alacaktır.

* * *

Anlatıcının doğru şekilde fark ettiği gibi, malikânenin sahibi Albay Rostanev'in o garip kişiliği olmasaydı, Foma Fomiç, Stepançikovo'da sürdürdüğü "küstahça egemenlik"ini elde etmeyi başaramazdı. Yefimov kadar apaçık şekilde Foma Fomiç'in habercisi olan başka hiçbir Dostoyevski kahramanı yoktur ama Albay, *Netoçka Nezvanova*'da zaten gözlemlenen izleksel bir eğilimle ilişkilendirilebilir. Tıpkı Yefimov'daki gibi, yani, toplumsal ve psikolojik çerçeveyle açıkça çatışmadan, insanı içgüdüsel olarak misillemede bulunmaya iten, aşağılanmış egonun bu dürtüsünün bastırılması gerektiğini Dostoyevski vurgulamıştı; her önemli öykücük, bağışlamak

ya da merhamet etmek diye bir şey tanımayan, insanın kendisine dönük bencilliğinin çirkin ahlaksal sonuçlarını örnekler. Şimdi de *Stepançikovo Köyü ve Sakinleri*'nde Dostoyevski bu izleksel motifin ete kemiğe bürünmüş ilk olumlu örneğini tek bir kahramanda yaratmayı dener, yani ilk kez "tamamıyla iyi bir insan" denen ideali yaratma girişiminde bulunur, ömrünün sonuna kadar bu ideale dönecektir. Foma ile Albay'ı yan yana koymak – Rus aydınlar sınıfının egomanyak bir üyesiyle, yüreği iyilik ve sevgiyle dolup taşan basit bir Rus'u karşı karşıya getirmek– daha sonraki pek çok yapıttaki benzer bir örüntünün ilk örneğidir.

Dostoyevski, hiç de beklenmedik şekilde, ilk ideal kahramanını, kendi mülkünü yönetmek için emekliye ayrılmış bir subay kılığında karşımıza çıkarır. Sözümona kendinden çok emin bir erkeğe özgü beden sağlığının ve gücün tam da simgesi olarak görünen Albay Rostanev yumuşak başlılığı, sevimliliği, kendini fazla önemsemeyişi bakımından melek huylu biridir. "Kırk yaşında kusursuz bir çocuktu, son derece açıkyürekli, her zaman güleryüzlü, herkesi melek sanan biri... Bir başkasında kötü bir yanın olduğunu düşünmekten bile utanan, bu şekilde hep ülküsel bir dünyada yaşayan, bir şey ters giderse her zaman önce kusuru kendinde arayan olabildiğince saf yürekli, cömert insanlardan biriydi. Başkalarının iyiliği için kendilerini feda etmek onların doğal ve Tanrısal bir görevidir." Albay Rostanev böylece sözcüğün en iyi anlamıyla "zayıf" bir karakterdir; ayrıca onun niteliklerini ele alırken Dostoyevski'nin yan gözle Çernişevski-Annenkov anlaşmazlığına bakarak bu işi yaptığı izlenimine insan kapılmadan edemez. Yoksa anlatıcı niçin şu itiraza bir yanıt verme gereksinimini hissetsin: "Onun –dayımın– korkak, zayıf ve güçsüz bir insan olduğunu söyleyecek biri çıkabilir. Elbette güçsüzdü, fazlaca yumuşak huyluydu; ama kişiliğinin zayıflığından ileri gelmiyordu bu, başkalarını incitme, başkalarına acımasız davranma korkusundan, başkalarına duyduğu saygıdan kaynaklanıyordu... Bununla birlikte sadece kişisel çıkarı kaybetmekten başka bir tehlike olmadığı durumlarda zayıf iradeli ve korkak biri olurdu, bunun için sürekli alaya alınırdı, çoğu kez de uğruna kendi çıkarını feda ettiği kişiler tarafından."

Foma Fomiç, Albay'ın annesinin hizmetine girdiği zaman, Albay üzerinde hâkimiyet kurma girişiminde bulunur ve ilk girişiminde başarılı olur; albayın annesi, Foma'yı kendi soytarısı gibi kullanan (ya da istismar eden) generalin dul kalan karısıdır. Bencillikte, kendini şımartmakta Foma'dan aşağı kalmayan ama ondaki kurnazlık ve zekâya sahip olmayan bu kör inançlı ve safdil kadının üzerinde Foma hâkimiyet kurmayı başarmıştır. "Onlara [*Madame le général* ile onun o sevimsiz dalkavuklarına] (Foma) yüksek sesle bir şeyler okuyordu, manevi anlamda terbiyevi şeyler; dokunaklı gözyaşları dökerek Hıristiyanlık erdemleri üzerine söylev çekiyordu; kendi hayatıyla ilgili, yaptığı kahramanca işlerle ilgili öyküler anlatıyordu; kilise ayinlerine, hatta sabaha karşı ayinlerine gidiyordu; bazı kehanetlerde bulunuyordu; rüya tabir etmek gibi tuhaf bir yeteneği vardı, suçu komşularının üzerine atmak-

ta ustaydı" (3: 14). Anlatıcının acı acı belirttiği gibi: "Dayımın, sırf annesi olduğu için saygı göstermesi gerektiğini düşündüğü bu geri zekâlı kadın." Sonuçta Albay, annesine gösterdiği saygıyı Foma'ya göstermeye başlar, Foma bir oğulun annesine gösterdiği saygıyı tepe tepe kullanarak Albay'ı bir kölenin insafına kalmış bir oyuncağa dönüştürür. Her türlü suç ve günahı işleyen, bunları Albay'ın üstüne yıkan kişi, o dört dörtlük ahlak bezirgânı Foma'dır, ama kabahati başkalarına yüklemeyi beceremeyen, her zaman kendini suçlamaya teşne olan Albay, Foma'nın, Gogol'ün *Seçilmiş Pasajları*'ndan (ve onun daha önceki *Ahit*'inden) yaptığı, küçük kusmuklar halinde, yüksek düzeyli alıntıcıklardan çok etkilenir.

Foma Fomiç'in dile getirdiği düşüncelerin bir haylisinin içinde hiç kuşkusuz ki Dostoyevski'nin kendi ahlak ülkülerinin ifadesi olan öğüt ve uyarılar vardır. "Başkalarına karşı elinden geldiğince yumuşak, hassas, sevecen ol," diye azarlar Albay'ı Foma, "başkaları için kendini unut... Acıya katlan, çalış, dua et ve umutlu ol." Dostoyevski bu son derece saygın Hıristiyanlık öğütlerinin düzanlamını eleştirmez, ***kendi içlerinde*** bunları çürütmek gibi bir niyeti yoktur ama başkaları üzerinde egemenlik kurmaya alet edilecek şekilde çarpıtılmalarına karşıdır. Dostoyevski'nin saldırı hedefi Foma'nın takındığı pozlardır, kendini yüceltme, neredeyse tanrılaştırma pozlarıdır. Ne de olsa Dostoyevski, onun laf olarak sürekli yinelediği ama davranışlarında hiç dikkate almadığı bütün ahlak değerlerinin sahici ve somut örneği olan Albay Rostanev ile yan yana getirerek Foma'yı olumsuzlar. Yıllar sonra Dostoyevski'nin söylediği söz, *Seçilmiş Pasajlar*'a karşı hiç değişmeyen olumsuz tavrını yansıtır. "Gogol'ün ideali tuhaftır," diye yazıyordu, "hakikatte Hıristiyanlıktır ama onun Hıristiyanlığı Hıristiyanlık değildir."[21] Dostoyevski, Albay Rostanev'i gerçek bir Hıristiyan olmanın ilk "görünür" imgesi olarak yaratmıştır.

Olaylar dizisi büyük oranda, Foma'nın Albay'ı rahat bırakmamak, rezil etmek için ustalıklı iğrençliğiyle yumurtladığı çeşitli planlarla birlikte ele alınır – bütün bu planlar ayrıca yılların dalkavuğunun o doymak bilmez kibrini yüceltmek için yapılmıştır. Entrikanın ciddi bir boyutunu da, Albay'ın annesiyle birlikte Foma'nın hazırladıkları, Albay'ı Tatyana İvanovna ile evlenmeye zorlama planı oluşturur. Aslında Albay ilk evliliğinden olan iki çocuğunun yoksul ve genç mürebbiyesine âşıktır. Albay'ın bu eğiliminin farkında olan Foma ile *Madame le générale*, Nastasya engelini ortadan kaldırmak için kıza acımasızca eziyet ederler, Albay da başlangıçta genç yeğenini, Nastasya'nın onayını kazanmak koşuluyla olası bir talip olarak Stepançikovo Köyü'ne davet eder. Ama oğlan sahneye çıktığı zaman her şey anlaşılır, anlatıcı dayısını entrikacılara meydan okumaya zorlar, kızla kendisi evlenmelidir.

Foma çok ileriye gidip herkesin önünde Albay'ı genç kadını baştan çıkarmak, günah işlemeye zorlamakla suçlayınca düğüm çözülür. Uzun zamandır her şeye katlanan Albay için bile bu kadarı artık fazladır, Nastasya'nın adının lekelenmesine öfkelenir, Foma Fomiç'i cam kapıya doğru iter, dışarı atar. Yenilmesi olanaksız olan

---

21 Bkz. "Neizdanny Dostoevsky", *LN* 83 (Moskova, 1971), 607.

Foma, yara bere içinde hemen geri döner ama yola gelmiştir, başka telden çalması gerektiğinin farkındadır. Sanki ta başından beri hep bu evliliği istemiş gibi çiftin evliliklerini kutsar, değerbilir karı-kocayla birlikte sonsuza kadar, bir eli yağda bir eli balda yaşar, yapmacık tavırlar takınmaya, dua etmeye, eskisi gibi işleri yürütmeye devam eder ama sonunda çizilmiş çizgiyi aşmamaya çalışır: "[Nastasya] kocasının aşağılandığını görmek istememişti, bunda diretmişti."

* * *

Dostoyevski, *Stepançikovo Köyü ve Sakinleri*'ni kendi kanıyla yazdığını söylerken doğruyu söylüyordu, Sibirya'da geçirdiği yılların bazı önemli sanatsal sonuçlarının o kitabın sayfalarına yansıtıldığını şimdiden görebiliriz. Bu sonuçlar Foma Fomiç'te çok açık olarak görünürlük kazanır; Foma Fomiç, insan kişiliğinin aklın sınırlarının dışında kalan kuytularında için için kaynayan öfke ve engellenmişlik duygusunun patlayıcı gücünü çok iyi anlayan Dostoyevski'nin algısını örnekler. Çünkü Yefimov'da yalnızca romantik benin bir sapıncı olarak önerilen şey, şimdi insanın genel bir gücü olarak sunulmuştur. Anlatıcının belirttiğine göre, Foma'nın ölçüsüz kibri özel bir durum olarak görülebilir ama aslında "kimbilir, yazgının ezdiği bu kurbanların, sizin soytarılarınız ve meczuplarınızın bazılarındaki boş gurur aşağılanmakla yok olmuyor da ... boyun eğmeye, kendilerini tutmaya zorlandıkça törpülenmek yerine daha da artıyor." Bu sözler doğrudan doğruya Dostoyevski'nin unutulmaz cezaevi anılarından fırlamıştır, cezaevinde Dostoyevski insan kişiliğinin her ne pahasına olursa olsun kendi varlığını kabul ettirme gereksinimi duyduğuna tanık olmuştur.

Gerçekten de Foma Fomiç'i –biraz vaktinden erken doğmuş da olsa– yeraltı adamının ilk taslağı olarak görebiliriz. Genel olarak Foma tanı anlamıyla akılcı davranan bir kişidir. Davranış tarzı genelde, yeraltı adamının bile isteye kendini yok etmeye yönelik davranış tarzıyla karşılaştırılamasa da, egosunu "akıldışı" bir şekilde doyurmak uğruna anlık çıkarını feda etmeye hazır göründüğü bir sahne vardır. Albay, Foma'ya Stepançikovo'yu terk etmesi, yakınlardaki bir kasabaya yerleşmesi için büyük miktarda para önerdiği, ayrıca orada ona bir ev satın alma önerisinde bulunduğu zaman, Foma korkunç bir büyüklenmeyle bu rüşveti reddeder, "onurunun" ayaklar altına alınmasına öfkelenerek bas bas bağırır. Bu olayı duyan bir başka kahraman şu yorumda bulunur: "Foma bunu yaparken [reddederken] acaba aklından bir para hesabı geçiyor muydu, kuşkulanıyorum, o gerçekçi bir adam değildir; o bir şairdir, kendine göre... Aslında parayı alırdı o, anlıyor musunuz, ama bir tavır koyma, çalım satma isteğinin kışkırtıcılığına kapılmıştır." Foma örneğinde para pul hesabına duygusal dürtünün üstün gelmesi, yalnızca gelgeç bir durumdur, ancak ilerde onun psikolojisinin ayrıntılandırılıp yeraltı adamınınkine dönüştürülmesinin yolunu da gösterir.[22]

---

22 Alt olay örgülerinden birinde, yeraltı adamı ile geleceğin budalası Albay Rostanev dışında, Raskolnikov'un ilk taslağını da görür gibi oluruz. Foma tipinin kültürlü ama ödlek türü olan

Foma'yı etli kanlı bir insan olarak gördüğü zaman anlatıcının insancıl duygularının balon gibi söndüğünden söz etmiştik, Dostoyevski de son bölümde bu anahtar önemdeki motifi pekiştirir, ayrıca Albay'ın kişilik tanımlamasına bir başka önemli fırça darbesi daha ekler. Çünkü tam Foma yola gelip sakinleştikten sonra, Foma motifi bir başka "büyük adam", "bilgi ışığı" Korovkin bağlamında yeniden öne çıkarılır; Albay, Korovkin'le bir gün bir rastlantı sonucu tanışmış, onu Stepançikovo'ya davet etmiştir. Bu değerli kişi, tam da genel bir sevincin yaşandığı, sevincin doruğa ulaştığı anda çıkar gelir, üzerinde pis ve yağlı giysiler vardır, felaket sarhoştur. Albay, daha önce anlatıcının Foma için kullandığı sözleri kullanarak onun adına özür dilemeye başlar: "Mükemmel biri olabilir ama o yazgı denen şey yok mu ... feleğin sillesini yemiştir" Tam bu noktada anlatıcı çok utanan dayısını rahatlatmak için onun dediklerine katılıyormuş gibi yapar: "Çok düşmüş insanlarda bile en insanca duyguların yaşıyor olabileceğini ateşli bir şekilde haykırmaya başladım; insan ruhunun dipsiz bir kuyu olduğunu; düşmüş birini hor görmek yerine, onu o çukurdan çıkarıp ayağa kaldırmaya çalışmamız gerektiğini; genel olarak kabul gören iyilik ve ahlak ölçütünün şaşmaz bir ölçüt olmadığından vb. söz ettim; aslında konuya ısınmıştım, Doğalcılık Okulu'ndan bile söz açmıştım. Sonuçta şu dizeyi bile tekrarladım: 'Kötülüğün karanlığından aydınlığa...'"

Nekrasov'un bir şiirinden alınmış olan bu dizede, toplumsal önyargıların üzerine çıkan, yüce gönüllü, "ilerici" bir âşığın bir fahişeyle evlenerek onu fahişelikten "kurtarması"nın soyluluğu övülmektedir. Bu noktada anlatıcı artık Albay Rostanev'in sözlerini, şiirde yansıtılan, kim olursa olsun herkese karşı iyiliksever olma tavrının tipik bir örneği olarak görür – kendisinin daha yeni kurtulmayı başardığı tavır. Böylece şiiri tersinlemeli anlamda tekrarlar, iyi niyetli ama safça hamhayallerin dillere düşmüş ifadesi olarak. Yine de Albay, o sonsuz saflığı içinde, anlatıcının sözlerini düzanlamıyla anlar; ama sözümona ona katılmak için söylediği sözler anlatıcının uzadıkça uzayan teranelerinden önemli oranda farklıdır. " 'Ah iki gözüm,' dedi, çok duygulanmış halde, 'beni çok iyi anlıyorsun. Benim söylemek istediklerimi benden daha iyi söyledin: Evet! Evet! Yüce Tanrım! İnsanoğlu niçin böyle acımasız? İyi olmak bu kadar güzel, bu kadar harikayken, ben niçin çoğu kez acımasız oluyorum.'"

Bana kalırsa, Dostoyevski burada, Albay'ın kabına sığmayan duygularıyla, Foma çevresinde gelişen ana olayda zaten balonu patlatılmış olan ve anlatıcının bıyık altından gülerek tekrarladığı iyilikseverlik nutukları arasındaki farkı okurun görmesini ister. İki tavrı birbirinden ayıran şey, Albay örneğinde görüldüğü gibi, insan

---

bu genç ve hırpani servet avcısı, Tatyana İvanovna'yı evden kaçarak evlenmeye ikna eder. Suçüstü yakalanıp tam zamanında durdurulan suçlunun, *avant la lettre,* Raskolninov olduğu ortaya çıkar. Raskolnikov bunu "para tutkusuyla" yapmadığını söyler. "Parayı yararlı şeylere kullanacaktım," diye homurdanır. "Yoksullara yardım edecektim. Ayrıca aydınlanma hareketini desteklemek de istiyordum, hatta bir ünivesite bursu vermeyi hayal ediyordum."

hemcinslerine karşı kendiliğinden duyduğu yakınlığın onda hemen kendisinin zayıflığı ve insanın yanılabilirliği duygusunu uyandırmasıdır. Doğalcılık Okulu'nun insancıllığında böyle bir şey görülmez, tam tersine Doğalcılık Okulu'nda gizli halde bir kendinden hoşnutluk, elbette "aranıp bulunması ve ayağa kaldırılması" gereken "düşkünler"e karşı üstünlük, efendilik taslama duygusu vardır.

O kısa sonsözde Dostoyevski, aynı şekilde başkalarını düşünen Nastenka'nın sergilediği tavır üzerine yorumlarda bulunur. Albay'la evlendikten sonra Foma'ya dur diyen odur ama anlatıcı yine de kızın kendisinin mutluluğunda payı olduğu için Foma'yı bağışladığını söyler: "dahası, bu kız dayımın düşüncesini tüm kalbiyle paylaşmıştı sanırım, bir zamanlar soytarılık etmek zorunda kalmış bir 'kurban'dan çok şey beklenmeyeceğini, tam tersine, o kurbanın yürek yarasını iyileştirmek gerektiğini düşünüyordu. Zavallı Nastenka'nın kendisi de o horlanmış insanlardan biriydi, acılar çekmişti, çektiği acıları hatırlıyordu." Dostoyevski bir kez daha kurbanla ya da mağdurla kişisel olarak özdeşleşme duygusunu vurgular – toplumsal merhamet öğretileri, içlerinde üzeri örtük şekilde uzaklık ve hiyerarşi düşüncesini barındırırlar, bu duygudaşlık kaynağını öyle kuramsal bir öğretiden almaz, bunun kökeninde bağışlayan kişiyle bağışlanan kişinin aynı ahlaksal ve insani düzlem üzerine yerleştirilmesine izin veren bir ruh hali ve yürek vardır.

Erich Auerbach, Rus gerçekçiliğinin on dokuzuncu yüzyılın öteki Avrupa edebiyatlarındaki gerçekçilikten farklı olduğunu söyler, Rus gerçekçiliği "Hıristiyanlığın, geleneksel ataerkil bir kavramına, toplumsal sınıf ve konumuna bakılmaksızın her insan bireyinin yaradılıştan gelen bir saygınlığı olduğu anlayışına," dayanır, "temelde çağdaş Batılı gerçekçilikle pek ilgisi yoktur, daha çok, eski Hıristiyanlıkla bağlantılıdır."[23] *Stepançikovo Köyü ve Sakinleri*'nde, Dostoyevski'nin 1840'lardaki Batı kökenli inançlarını bir kenara ittiğini görürüz ya da daha doğrusu daha önceki Hıristiyanlık değerlerine bağlılığının öncelikli toplumsal vurgularını bıraktığını, daha geleneksel bir Hıristiyanlık anlayışını, ahlaksal olarak kötülük ve suçlardan sorumluluk anlayışını içeren bir bağlılığı benimsediğini görürüz. Dostoyevski sanki şöyle demektedir: Ancak böyle bir anlayıştan doğan insan sevgisi, ikiyüzlülük ve kibir, küstahlık ve büyüklenme günahından korunabilir, hem yargılar, hem de aynı zamanda bağışlar.

23 Erich Auerbach, *Mimesis*, çev., Willard Trask (Princeton, New Jersey, 1968), 521.

20. Bölüm

Eve Dönüş

Dostoyevski'nin iki Sibirya novellasının yayımlanması, onun sanatsal sürgününün sona erdiği, Rusya'nın kültürel hayatının merkezine döndüğü anlamına gelir. Bu novellalar 1859 yılı içinde yayımlandı, Aralık ortalarında Dostoyevski nihayet çoktadır hayalini kurduğu şeyi yapıp Petersburg'a döndü. Bu eve dönüş işi yine de bir çırpıda olmadı; hatta Dostoyevski Avrupa Rusya'sına döndükten sonra bile birkaç ay, Petersburg ile Moskova arasındaki demiryolu hattı üzerinde bulunan Tver kentinde beklemek zorunda kaldı. Savaş Bakanlığı ona yeterli tıbbi bakım görebileceği bu iki kentten birinde yaşama hakkı tanımadı, bunun için Üçüncü Şube aracılığıyla çarın iznini istemesini önerdi.

1859 Temmuz'u başlarında Dostoyevski Avrupa Rusya'sına gitmek üzere Sibirya'dan yola çıktı, oraya varmak bir buçuk ayını aldı, epeyce masraflı da oldu, neyse ki Pleşçeyev'den aldığı borcun katkısıyla bu parayı denkledi. Yolculuk ekibi Paşa İsayev'i almak üzere Omsk'ta birkaç gün oyalandı, İsayev Sibirya Askeri Öğrenci Kolordusu'ndan alındı. Dostoyevski'nin *tarantas*'ı Ural Dağları'ndan geçerken, Asya ile Avrupa arasındaki sınıra gelindiği zaman, duygulu bir olay yaşandı. On yıl önce prangalı bir mahkûm olarak Dostoyevski uğultulu bir kar fırtınası sırasında bu sınırdan geçmişti; şimdi güzel bir yaz günü öğle sonrasıydı, "üzerinde yazılar bulunan güzel bir sütuna" rastlamışlardı, "sütunun yanında, *izba*'da bir savaş gazisi vardı [bekçilik yapan bir gazi]. *Tarantas*'tan indik, haç çıkardım; Tanrı, sonunda bana Vaat Edilmiş Topraklar'ı görmeyi nasip etmişti. Keskin kokulu yaban portakalı brendisiyle dolu, kalaylı mataralarımızı çıkardık... savaş gazisiyle birlikte Asya'ya elveda demek için içtik; Nikolayev [rehber] de içti, arabacı da (sonra nasıl sürdü arabayı görecektiniz)."[1]

Dostoyevski, Tver'de kaldığı aylar içinde enerjisinin çoğunu Petersburg'a gitme izni alma pazarlıklarına harcadı ama kendi tanımıyla, tek geçim kaynağı kalemi olan bir "edebiyat proleteri" olarak kafasında durmadan yeni kitap projeleri yapıyor, yayımladığı eski şeylerin nasıl biraz daha suyunu çıkarabileceğini hesap edip duruyordu. Mihail onu parasız bırakmıyordu, hatta (Marya Dimitriyevna için gönderdiği yeni kürk başlığı saymazsak) temel giyim eşyaları da gönderiyordu ama Dostoyevski erkekkardeşinin böyle bir mali yükü uzun süre taşıyamayacağının ne yazık ki farkındaydı.

---

1 *Pis'ma,* I: 270; 23 Ekim 1859.

Yine de kendi ününe güvenmeye hiç niyeti yoktu, hele eskiden kazandığı ünün yeni okur kuşaklarının gözünde hiçbir değerinin kalmadığının farkına varmışken. Hazır o iki novella engelinden kurtulduğu için şimdi edebiyat projelerinin çok kafa karıştırıcı bir türüyle oyalanırken görüyoruz onu, aslında yaptığı projelerin –bir ikisi dışında– çoğu gibi, bunun da gerçekten kaleme alınıp alınmayacağı kuşkuluydu. Mektuplarından anladığımıza göre, Dostoyevski *Stepançikovo Köyü ve Sakinleri*'nde (Turgenyev'in *Soylular Yuvası* ile karşılaştırılırsa) "tutku öğesi" eksik olduğu için kaygı duyar ama Turgenyev'e imrenmeyi çok geçmeden bir kenara bırakır, çünkü Mihail'e heyecanla duyurduğu gibi, "kesin karara bağlanmış" başka planları vardır, ancak birkaç gün sonra bunları da bir kenara itip yeni planlar yapacaktır. Öyle bir fikir arıyordu ki, onunla gerçekten bir edebiyat olayı yaratabilsin, bütün okurların dikkatini çeksin, hem saygınlığı hem de fiyatı artsın, bu fikri bulmak zorundaydı.

9 Ekim'de Mihail'e gelecekte yazmayı düşündüğü *Ölüler Evinden Notlar*'ı hemen yazmaya karar verdiğini bildiriyor – sürgünden dönen siyasal bir mahkûmun okur kitlesinde yarattığı sempatiden yararlanmasına olanak sağlayacak bir projeydi bu. Dostoyevski "daha önce edebiyatta *rastlanmamış* kişi betimlemeleri"nden söz ediyor, "asıl etkili olacak olan şey, sonuçta en önemlisi de – benim adımı taşıması. Hatırla, Pleşçeyev, şiirlerinin başarısını kendisinin adını taşımalarına bağlamıştı (anlıyor musun?). Okur kitlesinin bunu büyük bir açlıkla okuyacağından eminim."[2]

Bu mektuptan aynı zamanda iki kardeşin ortak bir edebiyat girişimi konusunda aralarında geçen konuşmaları da öğreniyoruz. Şimdiye kadar Mihail Dostoyevski'yi yalnızca eski bir gazeteci, önemsiz bir öykü yazarı olarak tanımıştık, sigara fabrikatörlüğüne geçmiş, daha yetenekli olan ağabeyine sırf iyi yürekliliğinden dolayı para yardımında bulunmuş, onun edebiyat temsilcisi gibi hareket etmişti. Aslında o sigara üreticiliği işi küçük bir işti, büyük oranda aile bireylerinin emeğine dayanıyordu. Mihail yalnızca çok darda kaldığı için edebiyattan vazgeçmişti ama bir gün edebiyata dönme düşüncesini hiç bırakmamıştı. Rusya'daki yeni atmosfer Mihail'in bu düşünü gerçekleştirmesine izin verecek bir atmosferdi. Liberal tarihçi K. D. Kavelin 1856 başında, "artık militarizmin, dayağın, karacahilliğin [geçmişteki] kervansarayını kabullenmek olanaksızdır. Artık her şey konuşuluyor... bazen aptalca konuşuluyor ama konuşuluyor, bunun sonucunda da araştırılıyor,"[3] diye yazıyordu. Bu güçlü özgürlük duygusunun itici gücüyle Rusya'da 1856 ile 1860 yılları arasında 150 yeni gazete ve dergi yayın hayatına katıldı, 19 Haziran 1858'de Mihail, Petersburg Sansür Komitesi'ne *Vrenya* (Zaman) adlı "siyasal ve edebi" bir haftalık dergi yayımlama planını sundu. 1858 Ekim ayı sonunda kendisine bu izin verildi, dergiyi denetlemek için sansürün atadığı kişi romancı İvan Gonçarov'dan başkası değildi.

---

2 *age.*, 605; 9 Ekim 1859.
3 A. A. Kornilov, *Obshchestvennoe dvizhenie pri Aleksandr II* (Moskova, 1909), 31.

Mihail önerisini sunduktan bir ay sonra ağabeyine ne düşündüğünü açıkladı; Fyodor heyecanla yanıt verdi: "En önemli şey: Bir edebiyat eki, eleştirel bir gazete eki ... şimdilerde çok yaygın olan karşılıklı *sırt kaşımalara* karşı çıkan bir dergi, daha fazla enerji, coşku, keskin zekâ, sağlamlık – şimdi bize gereken şeyler bunlardır!.. Bu türden çeşitli edebiyat denemeleri yazdım, tasarladım bile: çağdaş şairler, edebiyatta *istatistiksel eğilim*, sanatta *eğilimlerin* yararsızlığı gibi konularda – öfkeyle, hatta kıyıcı şekilde ama, en önemlisi, okunabilir şekilde yazılmış denemeler."[4]

Dostoyevski'nin bu tür görüşlerini yazılı basında dile getirmesi için birkaç yılın daha geçmesi gerekecekti. Mihail, belki parasal sorunlar yüzünden, 1858 yılında bu yeni yayın planını yürürlüğe koyma yönünde hiçbir şey yapmadı, 1859 yılında da hâlâ plan aşamasındaydı. Kasım 1859'da Dostoyevski avuntu kabul etmez şekilde, "Başkalarına baksana, ne yetenekleri var ne becerileri ama işlerini yürütüyorlar, kapital bulmayı başarıyorlar," diyordu. "Bana kalırsa... seninle ikimiz çok daha zekiyiz, daha yetenekliyiz, Kraevski'ye, Nekrasov'a göre siyaset konusunda daha bilgiliyiz. Öyle ya, edebiyatın köylüsü onlar. Ama bakıyorsun zengin oluyorlar, bizler meteliğe kurşun atıyoruz... Hayır, kardeşim ... risk almak, edebiyat alanında bir girişimde bulunmak gerekiyor – bir dergi çıkarmak, örneğin."[5] Dostoyevski artık haftalık bir gazete eki (*gazeta*) düşünmüyor, aylık "kalın" bir dergi (*zhurnal)* düşünüyordu, Kraevski ve Nekrasov'unkilerle yarışacak bir dergi.

Aralık 1859'da Dostoyevski St. Petersburg'a geldiğinde henüz hiçbir şeye karar verilmemişti. Ailesi yeni karısı ve üvey oğluyla birlikte ona bir apartman dairesi kiralamıştı, o daireyi ne kadar iyi döşeyebilirlerse döşemişler, hatta bir aşçı bile tutmuşlardı, aşçı dört gözle onları bekliyordu, çünkü o dairede yalnız başına yaşamaktan korkuyordu. Dostoyevskilerin gelişini, daha gizli şekilde bekleyen başkaları da vardı. Petersburg'un askeri genel valisi 2 Aralık'ta Petersburg polis şefine bir yazı yazmış, Tver'de gizlice gözetim altında tutulan eski asteğmen Dostoyevski'nin başkente, evine döndükten sonra da gözetim altında tutulmaya devam edilmesini bildirmişti.

* * *

Dostoyevski'nin önceki yıllarda edebiyatçı olarak çeşitli başarılar kazandığı yere dönüşü yalnızca o küçük yakın arkadaş çevresinde kutlandı. Dr. Yanovski o günleri hatırlıyordu: "Petersburg'da hepimiz ... yeni evinde güle güle otur demek için gitmiştik: Apollon Maykov ile Aleksandr Milyukov oradaydı, erkekkardeşi Mihail ailesiyle birlikte gelmişti, daha başka pek çok kişi vardı, aynı gün Petersburg'a gelmiş

---

4 *Pis'ma,* 2: 593; 13 Eylül 1858.

5 *age.*, I: 286; 12 Kasım 1859.

olan Speşnev de oradaydı."[6] Dostoyevski böylece bir zamanlar kendisinin "mefistosu" olarak nitelediği ve Doğu Sibirya'nın genel valisinin arkadaş çevresinde bulunan Nikolay Muravyev'in sürgünden getirttiği adamla beklenmedik biçimde yine yüz yüze geliyordu. Liberallik iddialarında bulunan Muravyev enerjik bir yöneticiydi, ikinci dereceden kuzeni Mihail Bakunin gibi siyasal sürgünlerle dirsek temasında olmaktan hoşlanırdı. Speşnev'i İrkutsk'ta devlet destekli yerel bir dergiye editör atamış, böylece onu kendi personel kadrosuna almıştı. St. Petersburg'da kaldığı süre içinde, Speşnev'in soyluluk haklarını geri almasını sağlamayı başardı. Büyük oranda Muravyev'in ihmalciliği yüzünden Sibirya'dan kaçan Bakunin, Speşnev'den çok etkilenmiş, yeni radikal kuşağın önderlerini kendi gözleriyle görmek için Petersburg'a gelmişti. Pleşçeyev'in Dobrolyubov'a yazdığı gibi: "Bugün, isim günümde, beni fazlasıyla sevindiren şey yalnızca senin mektubun değildi, çok sevdiğim bir insanın ziyaretine de çok sevindim – Speşnev; Muravyev ile birlikte Sibirya'dan geliyor ve kesinlikle Çernişevski'nin evinde olacaktır, çünkü onunla tanışmak istiyor. Ona senin adresini verdim. Kişi olarak onu tavsiye ederim... Demir gibi bir iradesi olan, kale gibi sağlam bir insan. Bizim hepimizin arasında, kendisi için bunu söyleyebileceğim tek kişidir – en olağanüstü kişi oydu."[7]

Ne yazık ki uzun yıllar ayrı kaldıktan sonra Dostoyevski onun için ne düşünüyordu, bu konuda tek söz etmiyor. Biz ancak Dostoyevski'nin bir zamanlar kendisini kandırıp tehlikeli bir devrim yolculuğuna sürükleyen adamı selamlarken ne düşündüğünü hayal etmekle yetinmek zorundayız. Her şeye karşın ikisi de büyük düşlerinin gerçekleşmek üzere olmasından, kölelere özgürlüklerinin verilmesi aşamasına gelinmesinden sevinç duymuşlardır; ikisi fedakârlıkları boşa gitmediği için birbirlerini kutlayabilirdi. Başka herhangi bir konuda aynı fikirde olmaları çok kuşkuludur ama bütün Rusya'nın yepyeni, büyük bir özgürlük sorununun bıçak ağzında dengede durduğu o coşkulu beklentiler döneminde bu fazla fark etmezdi.

O sıralarda sanki her şey mümkündü, birkaç yıl –yalnızca birkaç yıl– süresince toplumsal ve siyasal görüş yelpazesindeki bütün renkler, değişimin çok yaklaşmış olduğu gibi bir beklenti karşısında, daha önce hiç görülmemiş şekilde birleşmişti. Yakın geçmişte *Sovremennik*'te (Şubat 1858) şu sözleri söyleyen kişi hükümet dalkavuğu olmayan, muhalif Çernişevski'ydi: "[Ş]imdi bizim için başlayan yeni hayat, daha önceki hayatımızla karşılaştırıldığında, çok daha güzel, müreffeh, görkemli ve mutlu bir hayat olacak, Rusya'da son yüz elli yıldır hayatımız nitelik bakımından nasıl on yedinci yüzyıldakine göre çok ilerdeyse öyle."[8] Çernişevski bu sözleri söy-

---

6 Bkz. Yanovsky'nin A. G. Dostoyevski'ye yazdığı yayımlanmamış mektubundan alınan bölüm, *LN* 86 (1973), 377.
7 *DMI*, 490-491.
8 Alıntı, William F. Woehrlin, *Cheryshevskii: The Man and the Journalist* (Cambridge, Massachusetts, 1971), 193.

lerken, acaba bunların tamamının sözcük anlamıyla alınmasını amaçlayarak mı söylemişti, bu kuşkulu olabilir ama bunun önemi yoktur – o görkemli günlerde "Tan söktüğü zaman hayatta olanlara ne mutluydu" diye düşünen Rus aydınlar sınıfının her kesimine egemen olan bir ruh halini dile getiren ve yansıtan sözlerdi.

Çarın siyasal yapıyı iyileştirmek için önerdiği cömert önlemlere karşı çıkan katı ve bencil gericilere karşı herkes özgürleşme ve reform önerilerinin yanında yer almıştı. Dostoyevski'nin geri dönüşünü kutlamaya gelen küçük dost grubundaki herkes bu bayram havasının etkisindeydi, Çernişevski ile Dobrolyubov'un müttefiki olan birinin Dostoyevski ile Maykov'un dostu olamayacağı duygusu henüz kimsede yoktu. İşlerin kriz noktasına gelmesi, bu tür kişisel ilişkileri, en azından eski samimiyetleri olanaksız kılması için birkaç kısa yılın geçmesi gerekecekti. Ama henüz gerilimler o noktaya gelmemişti, şurasını da belirtmek gerekir ki Dostoyevski gelecekte, başaramasa da, işlerin kopma noktasına gelmemesi için sahiden de elinden geleni yapacaktı.

Rus tarihinde o günlerde her yerde bayram havası esiyordu, Dostoyevski'nin de kendine göre sevinç ve mutluluk duygusuna kapılması için her türlü nedeni vardı. Petersburg'dan prangalı halde ayrıldığı gün başlayan hayatının Sibirya dönemi artık kapanmıştı. Sara hastalığına ve evliliğinden dolayı hayal kırıklığı duymasına karşın, yaşadığı o eziyetli yıllardan sonra hayatta kalmayı, hatta işlerini yoluna koymayı başarmış, o zorlu sınavdan –cezaevinde geçirdiği o dört yıldan– sonra, hem bir yazar olarak hem de bir insan olarak cezaevinde yeni birtakım güçler kazandığı inancıyla çıkmıştı oradan.

Artık "ıvır zıvır" bir şeyler yazamayacağını biliyordu, kendisini bekleyen yazgı ne olursa olsun, sakince değilse bile, en azından gözünü kırpmadan o yazgıyla yüzleşecekti: cesareti denenmiş, cesaretten yoksun olmadığı görülmüştü. Yeniden yazdıklarını yayımlamaya başlamış, acemice çabaları ne kadar başarısız olurla olsun, bir an bile edebiyatta yine önemli bir ad olacağından kuşku duymamıştı. Kafası ve notdefterleri yeni öykü, roman ve deneme planlarıyla doluydu, benzersiz hayat deneyimi sayesinde Rus halkının ruhunu çok iyi kavradığını, değeri ölçülmez bilgilere sahip olduğunu biliyordu, bunu en iyi kendisi anlatabilirdi. Aylık bir derginin olası başyazarı olarak, on dokuzuncu yüzyılda Rus kültürünün en heyecanlı ve çalkantılı döneminde kavgaya katılmak üzereydi. Onun için yeni bir hayat başlıyordu – bir mahkûm ve asker olarak edebiyat hayatını fena halde özlemiş, çalışmaya başlamak için sabırsızlanıyordu.

Çalışacaktı da, daha sonraki beş yıl içinde hem edebiyat editörü olarak, hem de kendi dergilerinin başlıca yazarı olarak çalışacaktı – taslakları okuyacak, dergiye yazan kişilerle söyleşiler yapacak, onlara mektuplar yazacak, provaları düzeltecek, bu arada da –sık sık tekrarlanan her sara krizinden sonra günlerce hiçbir şey yapamadığını hatırlarsak– şaşırtıcı bir üretkenlik, bolluk ve bereket içinde müsveddeler

arka arkaya akmaya devam edecekti. İki önemli kitap yazdığı yıllardı bunlar (*Ezilmiş ve Aşağılanmışlar* ve *Ölüler Evinden Notlar*), (*Yeraltından Notlar* da içinde olmak üzere) üç kısa roman, (*Yaz İzlenimleri Üzerine Kış Notları* da içinde olmak üzere) dizi halinde, Avrupa seyahatiyle ilgili çok renkli yolculuk hikâyeleri yazdı, edebi denemeler ile polemik yazıları da birbirini izledi.

Ama bütün bunlar bizi bir sonraki kısmın tam ortasına götürüyor, en iyisi biz de artık burada daha fazla oyalanmayalım. Dostoyevski'nin hayatının bu bölümünün hikâyesini burada keselim, tam da eski dostları sürgünden dönen arkadaşlarına hoş geldin demek, onun sağlığına ve mutluluğuna kadeh kaldırmak için toplandıkları en neşeli anda. Burada bir araya gelmiş kişilerin neşesi ideolojik düşmanlıklar yüzünden kaçmadan önce, Dostoyevski'nin üstleneceği yük ona ağır gelmeye başlamadan önce, eve dönüşünün sarhoş edici coşkusunun tadını çıkarırken, gelin biz buradan ayrılalım.

III. KISIM

Özgürleşme Heyecanı, 1860-1865

21. Bölüm

Kavgaya Katılmak

Dostoyevski'nin St. Petersburg'a gelişi, yeniden aralarına katılmak istediği geniş edebiyat çevresinde kısa zaman sonra fark edildi. Evine yerleştikten yalnızca birkaç gün sonra, yeni kurulmuş olan ve genelde Edebiyat Fonu olarak anılan Muhtaç Yazarlara ve Araştırmacılara Yardım Derneği'ne üye seçildi. Dostoyevski bu fonun etkinliklerine destek verdi, hem de bu işi derneğin yalnızca kasasını doldurmak için düzenlediği çeşitli okumalara ve etkinliklere katılarak yapmadı. Hayal etmesi güç ama, işbilir ve çalışkan bir yönetici gibi üzerine düşen görevleri yerine getirdi. 1863'te fonun yönetim komisyonunun sekreteri seçilen Dostoyevski toplantıların tutanaklarını tuttu, örgütün mektuplaşmalarını büyük bir beceri ve çabuklukla yürüttü.

Edebiyat Fonu'nun yardım toplamak için düzenlediği ilk etkinlik 10 Ocak 1860'ta yapıldı, etkinliğin programı elbette Dostoyevski'nin ilgisini çekecekti çünkü Turgenyev'in yeni yazdığı, ince ince düşünülmüş, son derece tartışmalı makalesi "Hamlet ile Don Quijote"yi okuyacağı ilan ediliyordu, bu makale 1860'ların başlarındaki toplumsal ve kültürel tartışmalarda önemli bir noktaya işaret etmekteydi. Yardım toplama etkinliğinden birkaç ay sonra ikisinin karşılıklı mektupları, 1845'te bozulan dostluklarının, öfke ve kinlerinin, hiç değilse şimdilik unutulduğunu gösteriyor. Dostoyevski denemeyi yutar gibi okumuştu, oradaki düşünceler gerek kendi düşünceleri üzerinde gerekse başkaları için kendini feda eden Don Quijote tipi Prens Mişkin imgesi üzerinde derin izler bırakmıştı. Çünkü Turgenyev'in ünlü denemesi, inanç adamı Don Quijote'nin övgüsü niteliğindeydi, o makalede Don Quijote, maddeci, kuşkucu, kırgın, "sağlıksız düşünce biçimi dolayısıyla hastalıklı" Hamlet karşısında hayran olunası bir örnek olarak gösterilmektedir. Don Quijote (gülünç ve yanılgılı da olsa) kendisini aşan bir ülküden ilham alır, bu yüzden de o kararsız Hamlet karşısında bir ahlak anıtı gibidir.

Turgenyev insan doğasında her zaman var olmuş bu ilksiz ve sonsuz psikolojik türü güya ameliyat masasına yatırmış gibi yapıyordu ama herkes Rus edebiyatındaki Hamlet'lerin "lüzumsuz adamlar" olduklarını biliyordu, üst tabaka liberal aydınlar sınıfının iyi niyetli ama güçsüz, fena halde beceriksiz üyeleri. Öte yandan Don Quijote'lerse 1848'de (Turgeyev'in kendisinin *Rudin*'indeki gibi) Avrupa barikatlarında ölmüşlerdi, halkın davası uğruna bugün Rusya'da yine ölmeye hazır olan genç kuşağın üyeleriydiler. Turgenyev, bu iki türün içermeleri konusunda hiçbir kuşkunun kalmaması için hem Ütopik Sosyalist Charles Fourier'nin adını verir, hem de,

işi sağlama bağlamak için, Don Quijote tipi örneği olarak İsa'nın adını. Belki de Çernişevski gibi, Dobrolyubov gibi radikal gazete yazarlarının düşmanlıklarını yumuşatmak için onların Rus Hamlet'lerine yöneltikleri suçlamaların çoğunu kabul ettiğini işaret eder. Ama, daha sonra göreceğimiz gibi, onların Turgenyev'in sanatına duydukları düşmanlık öyle kolayca üstesinden gelinebilecek cinsten değildi, var olan toplumsal ve kültürel durumun çok derinlerine kök salmıştı.

Nisan 1860'ta Edebiyat Fonu'nun düzenlediği amatör bir tiyatro etkinliğinde Dostoyevski kendisi olarak insanların karşısına çıktı. Pisemski, ünlü edebiyatçıların rol aldıkları bazı oyunlar sergilemek gibi bir düşünce ortaya atmıştı, Dostoyevski'yi de Gogol'ün *Müfettiş*'inde postacı Şpekin'i oynamaya davet ettiler. Çok başarılı bir gece oldu; Petersburg'un bütün kültürlü insanları sahne ışıkları altında gülüp oynayan o ünlü edebiyat devlerini görmeye gelmişti. Müfettiş sandıkları kişiye "armağanlar"ını takdim etmek ve amirlerinden şikâyet etmek için gelen Turgenyev, Kraevski ve Maykov'un sahnede görünmesiyle birlikte öyle büyük bir kahkaha koptu ki oyunun keyfini yaşamak isteyenler topluca bu yakışıksız şamataya karşı çıktılar. Bu protestocu seyirciler arasında çarın erkekkardeşi Konstantin Nikolayeviç de vardı, köleliğin kaldırılması için onun sahne gerisinde çalıştığı biliniyordu, buraya da edebiyatın parlak adlarını şöyle bir görmeye gelmişti. Gazeteci Peter Weinberg (çok yakında Dostoyevski onunla kavgaya tutuşacaktı), "Fyodor Mihayloviç'le, son yıllarda tanışmış birinin onu komik biri ... insanlara nasıl tam bir Gogol kahkahası attıracağını bilen biri olarak gözünün önüne getirmesi bence zor ama gerçekten de böyleydi, Dostoyevski'nin Şpekin'i ... kusursuzdu,"[1] diye yazıyordu.

* * *

Yenilenen toplumsal hayatının oyalayıcı eğlencelerine rağmen, Dostoyevski bütün enerjisini edebiyattaki ününü yeniden kazanmaya harcıyordu. 1860 ilkbaharında bütün zamanını iki yeni kitap ile bir büyük bir roman ve daha sonra *Ölüler Evinden Notlar*'da yer alacak portreler tasarlamaya ve bunların taslaklarını yazmaya ayırdı. Artık o "kalın" Rus dergisinin her sayısında büyük bir öykü ya da roman tefrikasına ayrılan boşluğu o tasarlanan romanın doldurması kaçınılamaz hale gelmişti. Mihail 18 Haziran'da, başlığı ve programı daha önce onaylanmış olan ama haftalık yerine aylık yayımlanacak bir dergi için Petersburg Sansür Komitesi'nden izin istedi. Başvurusu onaylandı, yılın geri kalan zamanı yayım hazırlıklarıyla geçti.

Düzenli bir gelir sorunu bir yana, Dostoyevski gazetelerdeki kavgalara da katılmak istiyordu. Yalnızca birkaç ay önce *Sovremennik*'te Çernişevski'nin *Felsefede Antropolojik İlke*'si yayımlanmıştı, 1860'ların radikal kuşağının İncil'i olmaya yaz-

1 G. M. Fridlender, *F. M. Dostoevsky –materialy i issledovaniya*, 6 cilt, (Leningrad, 1974-1983), 4: 243.

gılı bir kitaptı bu, onun yayımlanmasıyla birlikte gazetelerde bir tartışma fırtınası koptu. Çernişevski, insanı (zamanın bilimlerinin, özellikle kimya ve psikolojinin tanımladığı gibi) doğa yasalarının kölesi olarak gören basit bir maddecilik öneriyordu, –onun görüşünün genel itici gücüne olumlu bakan bir yorumcunun bile kabul ettiği gibi– böyle bir maddecilikte "insan davranışlarında indirgenemez ve akıldışı olana yer yoktu, özel olarak şeylerle ve nesnelerle ilgilenmemizi gerektiren olgulara yer yoktu, irade gösteren ve seçimler yapan insanlarla ve o insanların ilişkileriyle ilgilenmemizi gerektiren olgulara yer vardı. Özgürlük sorunu Çernişevski'nin en büyük açmazıydı, insanı hem bir yaratıcı hem de yaşam koşullarının bir ürünü olarak algılıyordu ve bereket versin bu insan kavramına arka merdivenden de olsa özgürlüğün girmesine izin vermişti, yoksa özgürlüğü gerçekdışının çukuruna atardı."[2]

Özgürlük sorunu, gerçekten de Çernişevki'nin, köküne kibrit suyu ekmeye çalıştığı sorunlardan biriydi, çünkü hiç gözünü kırpmadan özgür irade diye bir şey yoktur, nesnel bir veri olarak da var olamaz iddiasında bulunuyordu. İrade ya da "istek" kavramı diye yazar, "kafalarımızda, daha önceki düşüncelerden, eylem ya da dış olgulardan filizlenen düşünceler ve hareketler filizlenirken onlara eşlik eden öznel bir izlenimden başka bir şey değildir."[3] Ahlakbilime ve ahlaka gelirsek, Çernişevski her türlü geleneksel (Hıristiyan) ahlak değerine başvurulmasını reddeden bir tür Bentham Yararcılığını benimsemişti. Tanrı ve kötülük "yararcılık" deyimleriyle tanımlanır, insan öncelikle kendisine haz veren, kendisinin bencil isteklerini karşılayacak şeylerin peşinde koşar ama akıllı bir yaratık olduğu için sonunda, aydınlanma yoluyla, en uzun ömürlü "yarar"ın kendi bencilce özçıkarlarını insan hemcinslerinin çoğunluğununkiyle özdeşleştirmekte yattığını öğrenir. Bir kez bu gerçeği anladıktan sonra da aydınlanan birey, bencilce davranıp bencilce olmayan "akılcı bencillik" aşamasına ulaşır, bu da Çernişevski'ye göre insanın gelişim eğrisi üzerinde ulaşabileceği en yüksek noktadır.

Gençler arasında çabucak yayılan bu tür düşünceler, 1860'ların radikal ideolojisinin vazettiği yeni ahlak anlayışı için gerekli felsefi dayanağı sağlıyordu, Dostoyevski'yi bundan daha fazla sinirlendiren bir şey olamazdı. Çünkü son on yılın acı deneyimlerinden öğrendiği yeni bir şeyler varsa, o şeyler onun iki kaçınılmaz doğruya inanmasını sağladı. Bunlardan biri, insan ruhunun hiçbir koşul altında asla özgürlük isteğinden vazgeçmeyeceği, öteki de Hıristiyanlığın sevgi, kendini başkaları uğruna feda etme ahlakının hem birey için hem de toplum için son derece önemli olduğuydu. Kuşaktan kuşağa aktarılan bu ahlak değerleri olmasaydı, Dostoyevski'nin köylü mahkûmlar arasındaki hayatı sözcüğün tam anlamıyla cehennem hayatından farksız olurdu, şimdi radikallerin tam da *bu* değerleri göçertmeye çalıştıklarını düşündükçe tüyleri diken diken oluyordu. En sonunda Çernişevki'yle ve

---

2 Strakhov, *Biografiya*, 204.

3 *age*.

onun 1860 kuşağı arasındaki yandaşlarıyla er ya da geç çatışma kaçınılmazdı. Yine de o kaçınılmaz an, ancak yıllar sonra, pek çok toplumsal çalkantıdan sonra, hiçbir uzlaşma umudu kalmadığı zaman geldi.

Bu arada 1860 sonbaharında *Ölüler Evinden Notlar*'ın ilk iki bölümü *Russky Mir*'de yayımlandı. Sansür sorunları yüzünden daha sonraki bölümler tefrika edilemedi. Ocak 1861'de dergi, giriş bölümü ile birinci bölümü yeniden yayımladı; birer hafta arayla üç bölüm daha yayımlandı. Ocak sonunda yapıtın yayımına devam edileceği duyuruldu ama bu söz yerine getirilmedi ve Dostoyevski'nin adı o uyanık yayın yönetmeni A. Gieroglifov'un dergiye katkıda bulunmalarını sağladığı yazarlar listesinden birden yok oldu. Bunun nedeni, kuşkusuz yılın başında yayıma başlayan *Vremya* (Zaman) dergisiydi, Dostoyevski, elinin altında böylesine değerli bir edebiyat varlığı varken, başka bir rakip yayıma katkıda bulunamazdı.

* * *

Vremya'nın programı Eylül'de yayımlanmıştı, Dostoyevski eski bir mahkûm olduğu için adı açıklanmamıştı ama yazarın öfkeli yaradılışının damgası kehanetsi vurgularında hemen belli oluyordu. Daha ilk cümlede, "Son derece olağanüstü ve önemli günlerden geçiyoruz," denmişti. "Rusya büyük bir dönüşüm geçirmektedir, o 'önemli köylü sorunu'nun sonunda çözülmesini sağlayacak olan beklenen önemli sosyo-politik değişiklikler, çok daha temel bir değişimin yalnızca görünürdeki küçük parçasıdır: Bu dönüşümün kaynağında, halkın hayat ilkesinin aydınlanmayla, aydınlanmayı temsil edenlerle bütünleşmesi olgusu yatmaktadır... 170 yıl önce Petro reformlarından ürken, o zamandan beri de eğitimli sınıftan kopan, kendi yalıtılmış, kopuk, bağımsız dünyalarında yaşayan halk[tan söz ediyorum]."[4]

Dostoyevski kendisini hem Slavcılar'dan hem de Batıcılardan özenle ayırır. Petro'nun reformlarını reddeden halk, onun iddiasına göre, Slavcılar'ın üstü kapalı olarak işaret ettiği gibi, değişiklik ve gelişmeye karşı olduğu için reddetmemişti; reformlar onları kendi kafalarına göre, kendilerince bir değişiklik arayışına yönlendirmişti. Dostoyevski halkın yaratıcılığına örnek ararken I. Petro reformlarından daha da gerilere gider ve yaşanan dinsel bir gerginlikte, *Raskol*'da bir örneğini bulur – Yunanlardan alınan ilhamla Rus ayinlerinde yapılmak istenen reformlar halkın önemli bir çoğunluğunca reddedilmiş, bu da on yedinci yüzyılda Rus Kilisesi'nde bir bölünmeye (*raskol)* ve Eski Müminler arasında çeşitli muhalif tarikatların pıtrak gibi çoğalmasına yol açmıştı. Dostoyevski'nin de kabul ettiği gibi, bu bölünme-

4 Olanaklar elverdiğince Dostoyevski'nin notdefterlerine, yapıtlarının Bilimler Akademisi (*PSS)* baskısına alınmış metinlerine göndermeler yapılacaktır. Bunların İngilizce çevirilerini *The Unpublished Dostoyevsky*'ye borçluyuz, yay. haz., Carl Proffer, çeşitli çevirmenler, 3 cilt (Ann Arbor, Michigan, 1973-1976). İngilizce metne yapılan göndermelerde tek tek sayfa numaraları yine de verilmeyecektir.

nin sonuçları "bazen korkunç" da olsa, *raskolniki,* Avrupa etkisinden bağımsız, yerli bir Rus kültürü yaratma girişimini temsil ediyordu; Dostoyevski bize üstü kapalı olarak, toplumun üst sınıflarının tutkuyla peşinde koştuğu Rusların hayatlarındaki olumlu değerlerin bu muhalif tarikatlarda bulunabileceğini söyler.

Bu arada toplumun üst sınıfları, benzer bir aşırıcılıkla, Avrupa kültürünü yutarcasına benimserken tam ters yönde hareket ediyorlardı. Dostoyevski'nin yazdığına göre, üst sınıflar, gerçekten ulusal bir kültür yaratmak isterken, bu onların sonradan kazanılan her şeyi reddedecekleri anlamına gelmez. Aslında, gelecekte Rusya dünya tarihinde önemli bir rol üstlenmeye çağrılacaktı, oynayacağı o önemli rolün temelleri bu tür kazanımlarla atılmıştı: "Derin bir hayranlıkla ... gördüğümüz şey şudur ... belki de Rus düşüncesi, Avrupa uluslarının her birinde, büyük bir süreklilik ve yüreklilikle geliştirilmiş olan her türlü düşüncenin bir bireşimi olacaktır; belki de Rus ulusu [*narodnost*] bu düşüncelerde kendine ters gelen öğeleri törpüleyecek ve o düşünceleri geliştirecektir."

Dostoyevski'nin o ünlü Rus "pan-hümanizm"i burada, *Vremya*'da daha şimdiden dile getiriliyordu, daha sonra düşünceleri daha Slavcı bir renk alsa da, Batıcıları bile, genelde Slavcılar'ın yaptığı gibi, Avrupa etkisiyle iflah olmaz şekilde yozlaşmış kişiler olarak değerlendirmez, biraz daha olumlu bakar onlara. Dostoyevski'yi katıksız Slavcılar'dan ayıran şey budur, Dostoyevski daha sonra "Rus Avrupalılar" olarak niteleyeceği kişilere karşı Slavcılar'ın takındığı toptancı tavrı takınmaz. Geleceğin Rus kültürünün Dostoyevski tarafından öngörülen çizgileri açıkça belirtilmemiştir, belirsizdir; daha sonraki açıklamalarında da daha fazla netlik kazanmayacaktır. Dostoyevski yalnızca kaynaştırma *gerekliliği* üzerinde durmakta, cezaevi yıllarının hâlâ kanayan yaralarının acısını yankılayan vurgularla bu konuda ısrar etmektedir. O anılar onu şimdi üst sınıfın "aydınlanmayı yayma görevini" üstlenmesi, hem de bu işi "her ne pahasına olursa olsun enerjik ve hızlı bir biçimde" yapması gerektiğini tekrarlamaya yöneltir, "günümüzün en büyük sorunu budur, hangi eylem olursa olsun onun ilk adımını atmak."

* * *

Dostoyevski'nin erkekkardeşinin, birincisinin adı *Vremya* (Zaman), ikincisinin adı *Epokha* (Dönem) olan dergileri, böylece *poçvenniçestvo*[5] diye anılan bağımsız bir sosyo-kültürel hareketin sözcüsü olarak, Rus edebiyatında yerlerini aldı. *Poçvenniki,* halk ile halkın kültürlü seçkinlerini kaynaştırarak yeni bir Rus kültürü bireşiminin yaratılmasına yardım etmenin önceliğine inanıyordu. Öte yandan radikal aydınlar sınıfı için, toplumsal adalet ilkesine uygun olacağını düşündükleri şekilde köylülerin

5 Sözlük anlamı "toprak" olan *poçva* sözcüğünün aynı zamanda "temel" ya da "destek" gibi yananlamları bulunmaktadır.

14. Nikolay Strahov, 1850'lerde.

yazgılarının iyileştirilmesi sorununun yanında, bütün öteki sorunlar ikinci derecede kalıyordu. Yine de *Vremya*'nın programı, aydınlar sınıfı arasında, geniş bir yelpaze oluşturan görüşlere seslenebilecek kadar geniş kapsamlı ve üstü kapalı bir programdı; Herzen'in düşüncelerinin etkisi göz önünde tutulursa, *poçvenniçestvo* sloganı o günlerde radikaller açısından özellikle uzlaşmacı çağrışımlar taşımıyordu. Başlangıçta *Vremya,* on yılın sonunda açıkça belirtildiği gibi, halkçı (*narodni*) eğilimli bir başka ilerici dergi olarak görüldü.

Yine de Dostoyevski, dergiye yazı yazmaları için Nikolai Strahov ve Apollon Grigoryev'le anlaştı, her ikisinin de 1860'lara özgü radikal ideolojiye pek çok yönden şiddetle karşı olduklarını biliyordu. Dostoyevski kadar Tolstoy'la da ilerde yakın arkadaşlık kuracak olan Strahov, önemli bir eleştirmen ve gazeteci olarak ün kazanacağı meslek hayatının başındaydı – felsefi idealizmin, ılımlı bir Slavcılığın savunucusu olacak, sonuçta da pan-Slavik bir sosyo-politik konumlanışa arka çıkacaktı. Gazete ve dergilerde çatışacağı radikallerin çoğu gibi, Strahov da bir papazın oğluydu, papaz okulunda eğitim görmüştü. Ama rakiplerinden farklı olarak daha

sonra matematik ve doğabilim okumuş, üniversiteden yüksek biyoloji diploması almıştı. Bu nitelikler sayesinde, ortalama Rus gazetecilerine göre çok daha yüksek bir bilimsel yeterliliğe sahipti, ayrıca bu kimlikleri, Hegel ve Alman İdealizmi merakıyla birleşince, onun insan varlığının "lanetli sorularıyla" karşı karşıya kaldığı zaman bilimsel bilginin yetersizliğini şiddetli bir şekilde hissetmesine yol açtı.

Strahov ilk kez *Svetoç* [El Feneri] dergisinde yayımladığı bir makale dizisiyle Dostoyevski'nin dikkatini çekti: Bilim üzerine *Hayatla İlgili Mektuplar* başlıklı bir dizi yazı ve P. L. Lavrov'un *Pratik Felsefe Sorunu Üzerine Çalışmalar*'ıyla ilgili bir eleştiri yazısı. Kısa bir süre sonra Rus halkçılarının ideolojisinin önde gelen bir sözcüsü olarak ortaya çıkacak olan Lavrov'a Çernişevski, yeterince coşkulu bir maddeci olmadığı için saldırmış, Lavrov'un kitabını o tarihte *Felsefede Antropolojik İlke* adlı kitabında kendi düşüncelerini geliştirmek için bir bahane olarak kullanmıştı. Strahov, tam tersine, Lavrov'u aşırı maddeci buluyordu; karşı saldırıya geçerek onun insan özgürlüğünü ve ahlaksal özerkliği maddi koşullara bağlama çabalarına karşı, insan özgürlüğünü ve ahlaksal özerkliği savundu. "İrade," diye yazıyordu Strahov, "çok temel ve gerekli bir şekilde, bir tek şeye tâbidir – iradenin özgürlüğü, bağımsızlığı düşüncesine, özgün ve bilinçli olarak kendi yazgısını tayin etme düşüncesine."[6]

Strahov etkileyici bir kültüre, uzman olduğu konuda derin bilgiye sahip biriydi, Dostoyevski bunlar kendisinde de varmış gibi davranamazdı, onunla yaptığı günlük konuşmalar romancının kendi görüşlerinin içermelerini kendisinin fark etmesini sağladı. "Onunla yaptığımız sohbetler bitmek bilmezdi," diye yazar Strahov, "hayatımda hiç kimseyle, onunla ettiğimiz sohbetler kadar güzel sohbet etmedim." Dostoyevski'de onu en çok etkileyen şey, "o sıradışı kafası"ydı, "tek bir basit sözcük ya da dokundurmadan sonra her düşünceyi görülmemiş bir hızla kavrama yeteneği." Strahov aynı zamanda Dostoyevski'nin dev yapıtlarının ideolojik niteliğiyle özellikle ilişkisi olan entelektüel fizyonomisinin bir özelliğine daha işaret eder. "Çok kolayca heyecanlanan, etkilenen bir insandı. Bazen çok bilinen, çok sıradan, basit bir düşünce birden onun zihnini tutuştururdu, o düşünce öneminin sırrını verirdi ona. Deyim yerindeyse, Dostoyevski o düşünceyi alışılmamış bir canlılıkla hissederdi. Sonra onu çeşitli biçimlerde dile getirir, bazen çok etkili ve çarpıcı bir şekilde dışa vurur ama mantıksal olarak açıklamaz ya da içeriğini geliştirmezdi. Ne de olsa o bir sanatçıydı, imgelerle düşünür, duygularla hareket ederdi."[7]

Dostoyevski, Strahov'dan belli bir entelektüel eğitim almış olabilir ama Apollon Grigoryev'den öğrendikleri kişiliğinin çok daha derin katmanlarında bir hareketlenme yarattı. Grigoryev çoktandır tanınan bir edebiyatçıydı, 1861 yılına gelindiğinde bir şair, eleştirmen, ara sıra da düzyazı roman ve öykü yazan bir yazar olarak

---

6 Alıntı, A. S. Dolinin, "F. M. Dostoevsky i N. N. Strakhov," *Shestidesiatye gody* içinde, yay. haz., N. K. Piksanov ve O. V. Tsekhnovitser (Moskova, 1940), 240.

7 *Biografiya,* 225, 195.

fırtınalı bir hayatın sonlarına yaklaşmıştı. Daha sonra eleştirel denemelerini bir kitapta toplayıp yayımlayacağı Strahov'un da aralarında bulunduğu derginin genç yazarları üzerinde bütün etkileyiciliğini kullanırdı, *Vremya*'nın yazı kurulunun günlük toplantıları düşünce alışverişi için önemli bir zemin oluşturuyordu. Dostoyevski, elbette aşırı namuslu geçinen, mızmız Strahov'un yanında kişi olarak aşırı heyecanlı Grigoryev'i kendine daha yakın bulurdu. Çünkü Grigoryev, Rusya'nın o "mezhebi geniş" insan türlerinden biriydi –gençliğinde Dostoyevski'nin dostu ve ilham kaynağı olan genç şair Şidlovski'ye çok benziyordu–, en incelikli, yüksek, sanatsal ve manevi özlemleri, içkinin kararttığı dağınık yaşantılarla birleştirebiliyordu.

"Gizemci, tanrıtanımaz, mason, Petraşevski Grubu üyesi, sanatçı, şair, editör, eleştirmen, oyun yazarı, şarkıcı, gitarist, hatip" – bunlar çağdaşlarının gözüyle Grigoryev'in birbiriyle bağdaşmaz yönlerinin bazılarıdır.[8] Dostoyevski, Grigoryev için, o "belki de bütün çağdaşları arasında yaradılış bakımından (en iyi örnek anlamında söylemediğim anlaşılıyordur herhalde) en Rus olanıydı," der. Şiiri ve eleştirisi, zamanın en iyi hakemlerince saygıyla karşılanıyordu ama bazen haftalarca ortadan kaybolur, içki âlemlerine, çingeneler arasında gürültülü eğlencelere dalardı, denemelerinin en iyilerini, borçlarını ödemeyenlerin yattığı cezaevinde yazmıştı. En yakın arkadaşlarından biri, şair Polonski, "Onu hatırlıyorum," diye yazıyor, "ne Tanrı'ya inanırdı ne de şeytana – ama kilisede diz çöküp büyük bir içtenlikle dua ederdi. Onu hem bir gizemci hem de bir kuşkucu olarak hatırlıyorum, hem bir dost hem bir düşman, insanlarla kavga eden ve (bir dergi sahibi olan) Kont Kuşelev'e çocukça kompozisyonları için yağ çeken biri olarak."[9] Kendine "son romantik" demeyi seven Grigoryev'in kişilik özelliklerinin, daha sonra, onun kadar gürültücü, şaşırtıcı derecede şairane biri olan Dimitri Karamazov'da somutlandığı söylenir.[10]

Grigoryev'e göre Rusların hayatlarında var olan gerçek değerler, Petro öncesi dönemin asılsız ve ülküselleştirilmiş Cennet'inde ya da ezilmiş köylü sınıfında aranmamalıdır, (Ostrovski'nin oyunlarında tanımlanan, çoğu kez Eski Müminlerden olan ve kendi varoluş tarzlarına dört elle sarılırken zenginleşen tüccar sınıfı gibi) ayakta kalmış gruplar arasında aranmalıdır. Kendisi Rus halk kültürü konusunda büyük bir uzmandı, çok sevdiği Çingene müziğine meraklıydı. Aleksandr Blok'un bu yüzyılın başında yeniden keşfedip bir kitapta topladığı en iyi şiirlerinin bazıları, onun Çingene eğlencelerindeki coşku ve tutkuyu, umutsuzluk ve dokunaklılığı söze dökme girişiminin ürünleridir.

---

8 B. F. Egotov "Apollon Grigoryev – kritik," *Uchenie Zapiski Tartuskogo Gosudarstvennogo Universiteta 98* (1960), 194.

9 Alıntı, A. L. Volynsky, *Russkie kritiki* (St. Petersburg, 1896), 684.

10 V. G. Selitrennikova ve I. G. Yakushkin, "Apollon Grigoryev i Mitya Karamazov," *Filologicheskie Nauki* 1 (1969), 13-14.

15. Apollon Grigoryev, 1850'lerde.

Grigoryev'in kusursuz şekilde yazılmış denemelerinde Rus kültürünün özgün felsefesi kısaca özetlenir, o felsefenin önemli izlekleri kuşkusuz ki Dostoyevski'nin kendi görüşlerini etkilemiştir. Bu kültür tarihinin temel direği Puşkin'dir; Puşkin'in sanatı, Grigoryev'in yorumuna göre, Rus kültürü özbilincinde bir dönüm noktası oluşturur. Puşkin'den önce Rus kültürü yabancı etkilere kucak açan, o etkileri benimseyen, bunlara saygı duyan bir kültürdü ama Puşkin'de ilk kez, Batılı örnekleri taklit eden "yağmacı" tiplerle –ilk dönem şiirlerinin bencil, romantik ve Byron'vari kahramanlarıyla– onların yerini alan hafifçe alaycı İvan Petroviç Beklin ya da *Yüzbaşının Kızı*'nın genç ve naif anlatıcısı arasında kıyasıya bir mücadelenin başladığına tanık oluruz. Bunlar yumuşaklıkları, etkilenmemişlikleri, basitlikleri açısından halis muhlis Rus kahramanlardır; yabancı ülkülerin baştan çıkarıcılığına kapıldıktan sonra, Puşkin'in "gerçekten insanca, yani, Hıristiyan" değerleriyle kendi anayurtlarının topraklarına dönme isteğini simgelerler. Grigoryev, Puşkin sonrası bütün Rus edebiyatını "yağmacılar" (*khişçni)* ile "zayıf" (*smirenni)* Ruslar arasında bir savaş olarak görür ve kendi kültür tipolojisini sevgili Thomas Carlyle'ı hatırlatacak şekilde, soluksuz ve içe dönük, tuhaf bir üslupla tamamlar. Turgenyev, Tolstoy, Pisemski gibi bazı çağdaş yazarlara kadar uzanan ve onları kapsayan denemelerinde hem etkileyici genellemeler hem de derinlikli gözlemler vardır ve kendisi artık Rusya'da on dokuzuncu yüzyıl ortasının en büyük eleştirmeni olarak kabul edilmektedir.

Grigoryev'in düşünceleri Dostoyevski'nin kendisinin en özel deneyimlerinin somut, yazınsal ve kültürel bir içerik kazanmasına yardımcı olmuştu. Cezaevindeyken büyük bir acıyla hissettiği "kendi anayurdunun topraklarına dönme" gereksiniminin, Rus yazarlarının en büyüğünün izlediği yol olduğu ortaya çıkıyordu – bütün Rus edebiyatının izlemesi gereken yol da buydu! "Zayıf" kahramanların Rusya'nın ahlaksal ve toplumsal değerlerinin taşıyıcısı olduğunu söyleyen Grigoryev'in bu iddiası, Dostoyevski için kendi sanatsal önsezilerinin çok değerli bir kişi tarafından doğrulanmasıydı. Dostoyevski'nin daha sonraki yapıtları, gerçekten de Grigoryev'in "yağmacı" Batıcı (ya da Batı etkisi altında kalan) tipleriyle sahici birer Rus olan zayıf kişiler arasındaki çelişkinin dramlaştırılması olarak görülebilir – bu öyle bir çelişkidir ki, bu çelişkideki değerler çatışmasını Dostoyevski ahlaksal ve manevi mutlaklar arası bir savaş olarak tanımlayacak ve bu çelişkiyi bir gün yüksek trajedi düzeyine ulaştırmayı başaracaktı.

Sanatı fizikötesi bir bilgi aracı olarak gören Grigoryev, bu anlayışını da Dostoyevski'yle paylaşıyordu – mutlak olanın gizlerinin, zaman ve tarih içinde kendilerini ele vermek için seçtikleri bir araçtı sanat. Her ikisi de radikal Yararcılar'ın alaycı saldırılarına karşı sanatın saygınlığını savunuyordu. Grigoryev de, kendinden önceki atası Danimarkalı Kierkegaard gibi, akılcı kategorilerin hiçbirine hayatın sığdırılamayacağı kanısındaydı. "Bana göre 'hayat' gerçekten de gizemli bir şey," diye yazar Dostoyevski'ye, "tükenmesi olanaksız bir şey, eski, gizemci bir kitaptaki bir ifadeyi kullanacak olursam, 'bitimli aklı bütünüyle yutan bir uçurum', içinde en parlak akılların mantıklı vargılarının çoğu kez, okyanustaki bir dalga gibi yok olacağı uçsuz bucaksız bir uzay; hatta [hayat] ironik bir şey ama, aynı zamanda bu ironiye karşın, sevgiyle dolu bir şey."[11]

Dostoyevski hâlâ Sibirya'dayken, yani iki adamın henüz fikir alışverişinde bulunma olanaklarının olmadığı bir sırada, Grigoryev'in Apollon Maykov'a yazdığı mektupta yer alan bir bölüm, temel bakış açılarındaki benzerliği gözler önüne serecektir: "Hangisini daha itici bulduğumu bilmiyorum: Petersburg tarzı ilerlemeciliği mi... Ortodoksluğun amatörlüğünü mü, yoksa son olarak Herzen'in alaycı Tanrıtanımazlığını mı?.. Bunların hepsi aynı kapıya çıkıyor, aynı değere sahip, 'bu üçü' bir tek nedene dayanıyor; hayata, ülküsel olana ve sanata inançsızlık. Hepsinin kaynağında *yararcılığın* duyumsal mutluluğu var ya da iç bütünlüğün, yani İsa'nın, yani ülküsel olanın, Ölçünün, doğruyu kapsayabilecek, insanın ruhuna doğruyu taşıyabilecek tek şey olan Güzelliğin yokluğunda *dış* bütünlüğün baskısı altında gelişmiş ruhsal kölelik ve Çin durağanlığı var."[12] Bu paragrafta İsa'nın Ülküsel olanla, Güzel olanla özdeşleştirilmesi kadar Dostoyevski'nin hoşlanacağı bir şey olamazdı.

---

11 *age.*, 618.
12 9/21 Ocak 1858; Apollon Grigoryev, *Materialydlya biografii,* yay. haz. Vlad Knyazhnin (Petrograd, 1917), 217.

16. Mihail Dostoyevski'nin evi ve *Vremya*'nın bürosu.

Belki en önemlisi de aralarındaki mizaç akrabalığıdır, çünkü Grigoryev şiirinin bir dizesinde "acı çekmenin delice mutluluğu"ndan söz etmekte, bir mektubunda "ruhun çektiği öyle acılar vardır ki ruh bunları aşıp sonsuz bir mutluluk duygusuna ulaşmayı başarır," demektedir. "Bu sözleri okuduktan sonra insan nasıl Dostoyevski'yi düşünmez?" diye soruyor İtalyan Slav uzmanı Wolf Giusti.[13] Her ikisi de Hıristiyanlık inancının kendi anayurtlarında gelişmiş biçimine son derecede bağlıdır, Dostoyevski nasıl kısa bir süre önce Hıristiyan Haçlılar'dan söz ederken "Avrupa'yı, Avrupa'nın üzerine düşen görevi Rusya tamamlayacaktır"[14] dediyse, Grigoryev de Avrupa'nın tarihsel hayatının bittiğine inanıyordu, "bir başkası başlıyor; Ortodoksluktan filiz verecek bir hayat, bu gücün içinde yeni bir dünya saklı."[15] Ama o da Dostoyevski gibi, ne kendi Hıristiyanlık inancını ne de Ortodoksluğu savaşmadan kabul edebilirdi, çünkü Romantizmin ürünü olan, modern bir insandı. "Nereden başlarsam başlayayım hep aynı noktaya varıyorum," der, "ülküsel olana ve *Jenseits*'e

---

13 W. Giusti, "Annotazionai su A. A. Grigorev," *Annali* (Istituto Universitario Orientale, Szione Slava), I. (1958), 66. Grigoryev'in kişiliğini ve sanatını son derece derinlikli bir şekilde değerlendiren sözler bunlar.

14 *Pis'ma,* I:165; 18 Ocak 1856

15 V. V. Zenkovski, *A History of Russian Philosophy*'de alıntılıyor, çev. George L. Kline, 2. cilt (New York, 1953), I: 405.

[doğaüstüne] inanma gereksinimi gibi derin ve acı verici bir gereksemeye."[16] Dostoyevski'nin çağdaşları arasında, dürtülerin ve tavırların aynı girift karmaşıklığını Grigoryev kadar paylaşan bir başkası yoktur.

Dostoyevski işte böyle silah arkadaşlarıyla birlikte 1860'ların gazete ve dergi savaşlarına katılmak için öne atıldı. Kuşkusuz, bu sancağın altında toplananları zafer bekliyordu dersek yanlış olur ama *poçvenniki* savaş alanını terk etmediği sürece (Çernişevski ve Dobrolyubov söz konusu olduğunda yanlış bir şekilde), Rus Nihilistleri denen kişilerin zaferine karşı saygın bir muhalefet cephesi oluşturdular. Dahası, bu savaşlar Dostoyevski'ye öyle bir malzeme sağlamıştı ki, kendi dehası ve kişisel öngörüsüyle o bu malzemeyi, kısa süre sonra 1860 ortalarının ve sonlarının büyük romanlarının sanatsal ve ideolojik bireşimine taşıyarak boyutlandıracaktı.

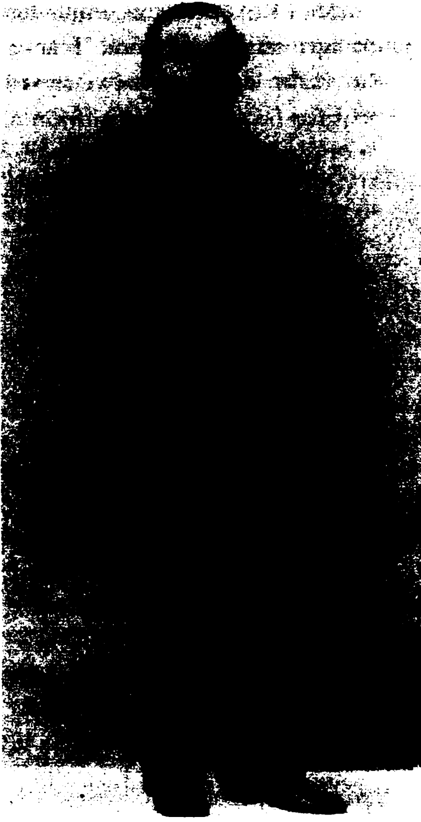
* * *

Vremya'nın yayımlanmaya başlamasıyla birlikte Dostoyevski'nin hayatı daha sonraki beş yıl için belirlenmiş oldu. Bütün enerjisini editörlük ve dergi yazarlığına harcıyordu, ayrıca onun özel hayatını bir dergi yönetmenin günlük çalışma hayatından ayrı tutmaya olanak yoktur. Derginin yönetim bürosu Mihail Dostoyevski'nin oturduğu binadaydı, hem Fyodor hem de Strahov birbirlerine yakın oturuyorlardı, Strahov sırf daha yakında olabilmek için bir başka daireden buraya taşınmıştı. Kentin bu bölgesi hareketli ve kalabalık bir bölgeydi, aşağı tabaka insanlarının yaşadığı bir mahalleydi, pis ve çamurlu sokaklarında, Dostoyevski'nin daha sonra *Suç ve Ceza*'da anlattığı gibi, tacirlerden, esnaflardan, emekçilerden geçilmiyordu. Strahov'un özlemle hatırladığı gibi de, "bize hüzün ve tiksinti veren bu çevrede çok mutlu yıllar geçirdik."[17]

Strahov'un anılarında, sürekli edebiyat için çalışan bir insanın hayatına tanık oluyoruz, gece gündüz çalışan, çalışma masasından yalnızca uyumak için kalkan bir Dostoyevski. Dostoyevski geceleri yazardı, gece yarısı falan çalışmaya başlar, sabah beşe ya da altıya kadar devam eder, sonra ikiye, üçe kadar uyurdu, ancak o saatten sonra güne başlardı. Dergi çalışanları öğleden sonra üçte toplanırdı, "orada [işyerinde] dergilerin ve gazetelerin sayfalarını tek tek gözden geçirir, yeni bir şeyler var mı diye bakar, çoğu kez birlikte yemeğe çıkarlardı."[18] Dostoyevski her akşamüzeri Strahov'un sık sık evindeki çay toplantılarına katılırdı, birtakım arkadaşlar bir araya gelip ahbaplık ederlerdi.

Strahov da, Dostoyevski ile arkadaşlarının, bu çalkantılı dönemde, Rus dergiciliğine alışılmamış bir canlılık getiren bu kıran kırana savaşa nasıl bütün dikkatlerini verdiklerinin altını çizer. O tarihlerde bir köşe yazarı olmak insanı çok canlı tutan bir işti. *Vremya* gibi bir dergi kaçınılmaz olarak çapraz ateş altındaydı.

16 *age.*, 403.
17 *Biografiya*, 223.
18 *age.*, 224.

17. F. M. Dostoyevski, 1858.

Kim dost, kim düşman bunu bilmekten daha önemli bir şey yoktu. "Dostoyevski, Apollon Grigoryev ile ben, bir derginin her yeni sayısında adlarımıza kaçınılmaz olarak rastlayacağımızı biliyorduk. Farklı dergiler arasındaki rekabet, o dergilerin eğilimlerine, kalem dalaşlarına gösterilen dikkat, bütün bunlar gazetecilik mesleğinin öylesine ilginç bir oyun haline gelmesine yol açıyordu ki, bir kere bunun tadını aldınız mı, yeniden bu işe girmek için can atıyordunuz."[19]

Kendisi de bir gazeteci olmasına karşın Strahov, gazetecilerin itiş kakışlarına elinde olmadan tepeden bakardı. Gururla belirttiğine göre, kendisi 1840'ların edebiyat dünyasına aitti, bu dünya için "*Hegel'i anlamak ve Goethe'yi ezbere bilmek* kültürün zirvesine tırmanmak"[20] demekti. Bu iki ad (özellikle de ikincisi) *au-dessus de la mélée* bir toplumsal ve kültürel tavrın simgesiydi, günlük toplumsal varoluşun önemsiz çekişmelerinin çok ötesinde, "ölümsüz" sorunlarla ilgilenmenin bir simgesi olmuştu; ayrıca Strahov, Milyukov grubuyla ilk karşılaşmasında kendisini tama-

19 *age.*
20 *age.*, 173.

mıyla farklı bakış açıları karşısında bulunca şaşırmıştı. Dostoyevski'nin sürgünden döndükten kısa bir süre sonra katıldığı bu gruba egemen olan düşünce, "Fransız edebiyatının etkisi altında oluşmuş bir şeydi. Bu yüzden de toplumsal ve siyasal sorunlar önplandaydı, tamamıyla sanatsal olan kaygılar bu arada güme gidiyordu. Bu görüşe göre, sanatçı toplumun evrimini araştırmalı, toplumun tam ortasından boy veren iyilik ve kötülüğü bilinçlere taşımalıydı; sonuçta bir öğretmen olmalı, ihbar eden bir kişi, bir rehber olmalıydı. Bunun neredeyse dolaysız sonucu olarak, ölümsüz ve genel kaygılar, geçici ve siyasal kaygılardan sonra gelmeliydi. Fyodor Miyahloviç, boğazına kadar bu gazetecilik eğiliminin sularına gömülmüştü, hayatının sonuna kadar da bu eğilime bağlı kaldı."[21]

Dostoyevski'nin gazetecilik aşkı, zamanının yeni yeni filizlenen toplumsal ve kültürel sorunlarıyla ilişkide olmak, bunları sanatsal amaçlar için kullanmak isteğinden geliyordu. Strahov'un tersine, Goethe'nin "günün talepleri" dediği şeyle, edebiyatçılığının talepleri arasında fark gözetmiyordu. "Ben gazeteciliğe biraz şaşı bakıyordum," diye kabul ediyordu Strahov, "biraz da tepeden bakıyordum."[22] Dostoyevski "ölümsüz" sorunlarla günlük hayatın sorunları arasında fark gözetmediği –şimdi ve burada olanda, geçici olanda ve geçici olan aracılığıyla her zaman önemli olanı algılayabildiği– için, tam da bu nedenle, sonunda ün sahibi olma iddiasının dayanağını oluşturan o ideolojik romanları yazabilmişti.

Dostoyevski özel bir çaba harcamaksızın o yıllar içinde Rusya'nın çok farklı toplumsal ve kültürel görüş yelpazesiyle kişisel olarak yakından tanıştı. Gerçekten de derginin yönetim bürosuna doluşan, şansları yaver giderse, yazı taslaklarının yüksek sesle okunduğu, son kararların alındığı yazı kurulu toplantılarına davet edilen genç kuşak üyeleriyle konuşurken bu yelpazenin bütün ince ayrıntılarının canlı olarak somutlandığını görebiliyordu. *Vremya,* her zaman yeni ve genç yazarlar bulmak için fırsat kolluyordu, gençlerin acemi çabalarına her zaman alışılmamış derecede sıcak yaklaşırlardı. Daha sonra, bazıları aşırı sol kanadın yıllıklarında ünlenen (P. N. Tkaçev gibi) yazarların pek çoğu, ilk yazılarını Dostoyevski'nin koruyucu kanatları altında yayımlamıştı. "Belki de Dostoyevski, *Vremya* ile *Epokha*'nın başındayken tanıdığı, farklı toplumsal çevrelerden gelen ama toplumsal ve yazınsal sorunlara ilgileri ekseninde birleşmiş genç insanları hayatında bir daha bu kadar yakından tanıma şansına hiç sahip olmayacaktı."[23]

Dostoyevski derginin yayın yönetmeni olarak, öncelikle radikal gençlerin toplumsal adalet ve siyasal reform özlemlerine duydukları yakınlıkla, radikal ideolojinin estetik, ahlakbilim ve metafizik öğretilerine duydukları amansız düşmanlığı birleştirme politikasını izlemeye çalışıyordu. Uzlaşmaz olan şeyleri uzlaştırma ça-

21 *age.*, 172.
22 *age.*, 200.
23 V. S. Nechaeva, *Zhurnal M. M. İ F. M. Dostoevskikh, Vremya, 1861-1863* (Moskova, 1973), 65.

bası *Vremya*'ya yazı yazanlar arasında kaçınılmaz olarak gerilimlere yol açtı, yazarlar ikiye ayrıldılar. Bu gruplardan birinin merkezinde o fırtına gibi esen Grigoryev vardı, yol arkadaşı da Strahov'du; "aslında" diyordu Strahov, "onun duygularını tetikleyen şey, *poçva* arayışı değildi, daha çok amansız bir maddecilik nefretiydi."[24] Öteki tarafta genç radikallerin çoğu A. E. Razin'in çevresinde toplanmıştı, Razin toprak kölesi, köylü bir ailenin oğluydu, kendi kendini yetiştirmişti, okul çocukları için yazılmış, bilimsel bir evren görüşünü yansıtan *Tanrı'nın Dünyası* adlı kitabın ünlü giriş bölümünün yazarıydı, ayrıca Dobrolyubov'un da yakın arkadaşıydı. Bu iki grubun arasında, Dostoyevski kardeşlerle, 1840'ların seçkin liberal çevrelerinden –Milyukov, Pleşçeyev, Apollon Maykov ve daha az bilinen başka üyeleri arasında– hayatta kalmış olanların oluşturduğu bir grup vardı.[25]

Grigoryev 1861 ilkbaharında, kısmen *Vremya*'nın yayın politikasından hoşnut kalmadığı için, Petersburg'u terk etti; özellikle de *Sovremennik* dergisinin radikallerine –Çernişevski ve Dobrolyubov'a– Dostoyevski'nin yeterince acımasızca saldırmayı kabul etmemesine içerlemişti. Strahov, Dobrolyubov'un sanat konusundaki görüşlerini Dostoyevski'nin kibar bir şekilde çürütmesinin de bunda payı olduğunu kabul ediyor, "Kendimi tutamıyordum, Nihilist öğretilerle olabildiğince çabuk, açık, beni kesin sonuca götürecek şekilde ilişki içinde olmak istiyordum... Edebiyattaki görünümüne çok içerleyerek dikkat ediyordum."[26] Dostoyevski aynı düşmanlığı paylaşmıyordu, güncel manzaraya bakınca, Grigoryev'in radikallere karşı takınılan olumlu tavırlarla eleştirel tavırlar arasında oluşturmaya çalıştığı son derece dengesiz bireşimi açıkça görebiliyordu. Kötü davranışları su yüzüne çıkaran (örneğin, Saltıkov-Şçedrin'in *Taşra Yaşamından Kesitler* gibi) "Suçlayıcı bir edebiyat"ın ortaya çıkmasına izin veren oransal basın özgürlüğüne karşı Dostoyevski çok dikkatliydi. Son zamanlarda bu türlü yapıtlara (mevcut koşulların eleştirilmesinden hoşlanmayan) sağcılar da, (bu tür eleştirilerin yeterince sert olmadığını düşünen) solcular da saldırıyordu. *Sovremennik* dergisi, Dobrolyubov'un şahsında, halinden memnun liberal gazetecileri alaya almayı kendine iş edinmişti, liberal gazeteciler önemsiz bazı bürokratik yanlışları ortaya çıkarırken bir bütün olarak sistemi eleştirmekten kaçıyor ya da kendilerinin açıkladıkları rezaletlerin önüne geçilmesi için toplumun sil baştan yeniden düzenlenmesi gerektiğini söylemiyorlardı. Dostoyevski bu tehlikeli sığlıklarda gemisini dikkatle yönetmeye çalışıyor, bir yandan kendi deyimiyle "yararlı kamusallık"a göz kırparken, öte yandan radikallerin alaylarına kızgınlık duymuyordu. Öze dair bütün konularla arasına mesafe koyarak, 1860 başlarının toplumsal ve kültürel çatışmalarında radikallerin görüşüne, gizliden gizliye ve üstü kapalı bir şekilde de olsa, en azından olumlu baktığını belli ediyordu.

---

24 *age.*, 68.

25 *age.*, 68*69.

26 *Biografiya*, 220.

* * *

Dostoyevski'nin radikallerle aynı görüşte olduğu ancak *Vremya*'nın ilk sayısının son iki bölümünde daha belirgin şekilde ortaya çıkmaya başlar. Dostoyevski okuryazarlığın yaygınlaşmasına önderlik etme görevinin toplumun en üst sınıflarına düştüğü konusunda ısrarlıdır; bu görev dolayısıyla, o günlerde radikallerin ağır saldırılarına uğrayan "lüzumsuz adam" –seçkin liberal aydınlar sınıfının üyeleri– üzerine derin derin düşünmek zorunda kalır. Turgenyev'in öykü ve romanlarının kahramanlarına radikallerin alaycı çıkışlarıyla yetinmeyen Dobrolyubov, saldırılarının şiddetini arttırmış, (Gonçarov'un, başkahramanı Oblomov'un uyuşukluğunu tanımlamak için türettiği terimle) "Oblomov'luk Nedir?" başlıklı, olay yaratan makalesinde iyice sertleşmişti. Rus edebiyatındaki bütün lüzumsuz adamların, en tanınmış yazarların en önemli roman kahramanlarının listesini –Puşkin'in Onegin'inin, Lermantov'un Peçorin'inin, Herzen'in Beltov'unun, Turgenyev'in Rudin'inin adını– veren Dobrolyubov, bunların bir tekini bile dışarıda bırakmadan, hepsini o yan gelip yatan Oblomov'un özbeöz kardeşleri olarak tanımlıyordu.[27]

Bu lüzumsuz adamlar hep Rusya'daki koşulların kendilerine yeteneklerini kullanma fırsatı tanımamasından yakınıyorlardı. Ama 1862'de kölelerin serbest bırakılmasıyla birlikte Rusya içinde onurlu bir iş hayatı olanaklıydı, iyi niyetli herkesin omuzlarına yüklenen bir görev halini almıştı. Herzen bile şunu kabul etmeye hazırdı: "Onegin'lerin ve Peçorin'lerin zamanı geride kaldı... Bugün iş bulamayan biri kendinden başka kimseyi suçlayamaz."[28] Dobrolyubov bütün seçkin liberaller sınıfının çöpe atılması konusunda ısrar ediyordu ama Herzen onlardan yine de yararlanılabileceği kanısındaydı. Aslında Dostoyevski'nin düşüncesi de buydu; ikisinin anlaşamadığı nokta, "iş"in ve "yarar"ın bu yeni özgürlük sonrası Rusya'sında ne anlama geldiği konusuydu.

Herzen her zaman radikal bir devrimci olarak kaldı, onun için "iş", demokratik sosyalizm adına ilke olarak karşı çıktığı rejime düşmanlığının sona ermesi anlamına gelmiyordu. Oysa Dostoyevski için artık lüzumsuz adamların, Rus aydınlar sınıfının nadide çiçeklerinin (daha sonra Herzen'i de bunların arasına katacaktı), Rus kardeşlerinin yazgısını iyileştirmek gibi can sıkıcı bir göreve kendilerini adamalarının zamanı gelmişti. "Bu bayların her birinin yalnızca tek bir çocuğa okuma yazma öğrettiğini düşünsenize," diye yazar Dostoyevski şaka yollu. O yüksekten atan baylar böyle bir öneri karşısında neye uğradıklarını şaşırırlardı, Dostoyevski onların büyük bir korkuya kapılarak verecekleri tepkiyi alaylı bir diyalog biçiminde yansıtır: "Bizim gibi insanlar böyle işler yapar mı ... yüreklerinde dev güçlerin

---

27 N. A. Dobrolyukov, *Selected Philosophical Essays,* çev. J. Fineberg (Moskova, 1956), 199.

28 Aleksandr Herzen, *My Past and Thoughts,* çev. Constance Garnett, göz. geç. Humprey Higgens, 4 cilt (New York, 1968), 4: 154.

yattığı bizim gibi insanlar!.. Dağları yerinden oynatmak isteriz, oynatabiliriz de; yüreklerimizden bütün insanlığa karşı bir sevgi pınarının suları taşar... Bizler dev adımlarla yürümek isterken on santimlik adımlar atmamız olanaksızdır! Bir dev bir çocuğa okuma öğretebilir mi?" Bütün bunlara Dostoyevski kendi ağzından yanıt verir: "Buyurun işte: Halkın iyiliği için kendi devliğinizden vazgeçin; dev adımlar yerine küçük adımlar atın; bir adım daha atmanıza olanak yoksa, küçük adımlar atmanın hiç atmamaktan iyi olduğunu kabul edin. Halkın iyiliği için her şeyinizden vazgeçin, hatta büyüklüğünüzden ve büyük fikirlerinizden bile; eğilin, eğilin, bir çocuğun hizasına kadar eğilin."

Aydınlar sınıfına böylece gösterişi bir kenara bırakması, var olan (ama büyük oranda şekil değiştirmiş) toplumsal ve siyasal durumla sınırlı olanakların çerçevesi içinde ne yapabilecekse onu yapması söylenmektedir. Böyle bir uyarı, ancak kendi kendine zarar vermeye yazgılı, sonuçsuz bir devrimci kalkışmayı başlatma girişimlerinin hepsine Dostoyevski'nin duyduğu, şiddetinden bir şey kaybetmeyen muhalefeti belirleyecektir.

22. Bölüm

Aşkınlık Estetiği

Dostoyevski'nin makalelerinden birinin ya da yazılmakta olan kitabından bir tefrikanın yayımlanmadığı bir *Vremya*'ya pek ender rastlanırdı, onun varlığı ayrıca çevirilere yazdığı girişler biçiminde, ayrıca başka yazarların makalelerine eklenen yayımcı notları biçiminde de dergide sürekli kendini hissettiriyordu. Derginin ilk sayısının bırakacağı etkiyi haklı olarak önemseyen Dostoyevski, aslında şair D. D. Minaev'den istenmiş bir makaleyi neredeyse tamamıyla kendisi yazdı. Sonuçta ortaya çıkan şey, Dostoyevski'nin düzyazı metinleriyle Minaev'in şiirlerinden oluşan, "Şiir ve Düzyazı Olarak Petersburg Manzaraları"ydı.

Bu metin, Dostoyevski'nin Romantizm döneminin ilk günlerinden başlayarak, ilk romanının konusunu buluncaya kadar geçen zaman içinde kendisinin edebiyatçı olarak olgunlaşma sürecine bakışının öyküsü, özyaşamöyküsel değeri olan bir çalışma olarak karşılandı. Yazının bir amacı, kuşkusuz kendi edebiyat geçmişini hatırlatıcı bu özetle Rus okur kitlesine kendisini yeniden tanıtmaktı ama içinde bulunduğu zamana döndüğünde sanata bakışında zaten fark edilen değişikliklerin ilk işaretleri gözümüze çarpar. "Neva Irmağı'nı geçerken görür gibi olduğum şey" olarak bilinmeye başlayan o açıklayıcı paragrafta, yazar meslek hayatının başlarındaki çok soğuk bir kış gününü hatırlar; Neva Irmağı'nın üzerindeki bir köprüden geçmektedir, batmakta olan güneşin ışıklarıyla parıldayan donmuş alana bakar, "sanki ... havada yeni bir kent"in biçim almakta olduğunu görür gibi olur:

> Güçlü ya da güçsüz, içinde yaşayan bütün insanları, bütün konutları, yoksulların barınakları ya da bu dünyanın güçlülerinin rahatı için yapılmış bütün o yaldızlı saraylarıyla bütün o dünya, o alacakaranlık saatte sanki bir masal ülkesine ait tuhaf bir görüntü gibiydi, lacivert gökyüzündeki buhar gibi eriyip yok olacak bir düş gibiydi... O an bir şey anlar gibi oldum, o zamana kadar içimde kımıldadığını hissettiğim ama ne olduğunu bilemediğim bir şey... Bana öyle geliyor ki işte tam o an benim var olmaya başladığım andır...

Dostoyevski, ancak uyanıkken görülmüş bir düş olabilecek bir şeye, Büyük Petro'nun o görkemli kentinin eriyerek yok olan bir hayalete dönüşmesine büyük önem verir. Hayal olanla gerçek olamn birbiri içinde erimesi, kendisinin de doğruladığı gibi, bir sanatçı olarak kendini bulma serüveninin başlangıcına işaret eder. Dostoyevski, yazınsal imgeler kullanarak, derginin kurmaca yazarı maskesi arkasına

gizlenerek bir zamanlar nasıl Romantizmin (Schiller'in, Hoffmann'ın, Scott'ın) etkisi altında kaldığını hatırlar, bu etki onun hayalgücünün kanatlanmasını, yakın çevresinden kopup çok yukarılara yükselmesini sağlamıştır. Çevresindeki dünyaya bakmaya bile tenezzül etmeden, bütün yüreğiyle, "sanki afyon sarhoşluğu gibi o mutlu ve tutkulu düşler"in sarhoşluğu içinde yaşamak istemişti. Ama sonra o gördüğü hayalin aydınlatıcı etkisi daha önce neredeyse hiç fark etmediği insanları fark etmesini sağladı: "bütün o ... tuhaf, şaşırtıcı, tamamıyla yavan kişiler ... küçük bürokratlar, aynı zamanda, deyim yerindeyse, bir yerde gülünç bürokratlar." Onlar tek tek görünürlük kazanırken hepsi iplerle hareket ettirilen kuklalara benziyordu; onların arkasında kukla ustası (Gogol) vardı, kendisi kahkahalarla gülüyor, başka herkesi de gülmeye kışkırtıyordu.

Ama genç Dostoyevski, o dâhi kukla ustası gibi, çevresindeki zavallı yaratıklara gülmek istemiyordu; onlara gülmek yerine, onlar için "yüreğime çok dokunan" bir başka öykü ortaya koydu. Bu öykü, kuşkusuz, *İnsancıklar*'ın o duygusal öyküsüydü. Dostoyevski'nin kahramanlarının tuhaflığı, Gogol mizahının yamuk prizmasının komik çarpıtmalarından gelmiyor, duygu ve tepkilerinin beklenmeyen naifliğinden kaynaklanıyordu. O zaman onun edebiyatının farklılığı işte burada yatmaktadır denebilir – Romantizm tutkunluğu, Gogol'e dönüş, gerçekliğin de kendine göre düşsel tuhaflıklarının olduğu bilinci, bu tür tuhaflaştırmaların yeni bir çeşidini icat etmiş olma.

* * *

Sibirya öncesi Dostoyevski'nin edebiyatta geçirdiği evrimin içyüzünü Neva Irmağı üzerinde gördüğü düş aydınlatmaktadır, o günden sonra bu düşün, biraz farklı biçimlerde de olsa, onun hayalgücünü beslemeye devam ettiğini Dostoyevski ısrarla söyler. "Deyim yerindeyse düşlerim hep aynı ama bazen başka yüzlerle, eski tanıdıkların yüzleriyle de olsa kapımı çalıyor." Dostoyevski böylece çevresini saran olağan dünyayı tuhaf ve esrarengiz şeylerle dolu olarak görür; Petersburg sokaklarını dolduran, Noel alışverişine çıkmış kalabalık içinde, birdenbire biri dikkatini çeker: "[H]emen önümsıra yürüyen ... biri, gerçek olmayan, hayali biri. Anlıyor musunuz, hayali olana ayarlı bir ruh halinden kurtulamıyorum. Daha 1840'larda bana hayalci olduğumu söylemişler, benimle alay etmişlerdi. O zamanlar ben yine de bir deliğe girip saklanmadım. Şimdi – grileşmiş saçlar, hayat deneyimi falan filan ama ben yine de hayal şatoları inşa ediyorum."

Bu sözler, 1846'da Belinski'nin *İkiz* romanıyla ilgili yıkıcı eleştirisine gecikmiş bir yanıttı, aynı zamanda Dostoyevski'nin kendisine özgü, gerçekliği anlama yöntemini terk etmeye niyeti olmadığını gösteriyordu ama Dostoyevski burada geçmişini savunmaktan başka bir şey daha yapıyor. Islah olmaz bir "hayalci", bir "gizemci", bir "düşçü" olarak, eski tanıdıklarının arasına karışan "başka yüzler" de görüyor. Bun-

lardan biri, yoksul düşmüş zavallı bir kâtip, hayatın yükü altında ezilmiş, tamamıyla yenik biri, o kadar ezik ki Nevski Prospekt Bulvarı'nda bir arabacı onu kırbaçlarken başını çevirip bakmıyor bile. Ama bir gün birden sessizliğini bozup bir itirafta bulunuyor – hiç beklenmedik bir itirafta! Kendisinin Garibaldi olduğunu söylüyor, o ünlü haydut, "işlerin doğal düzenini bozan" kişi. Aralarında *Vremya* da olmak üzere Rus gazete ve dergileri, o günlerde İtalyanların Avusturya'ya karşı verdikleri bağımsızlık savaşında Garibaldi'nin gösterdiği kahramanlıkların öyküleriyle doluydu; o İtalyan ilerici vatansever, basının sevgilisi haline gelmişti. Gogol'ün, gazetede İspanya tahtının boş olduğunu okuduktan sonra kendisinin İspanya Kralı olduğuna inanan ve kendini tımarhanede bulan, "Bir Delinin Hatıra Defteri"ndeki kahramanı Poprişçin gibi (Dostoyevski bu benzetmeyi kendisi yapıyor), Dostoyevski'nin kâtibi de kendisinin büyük isyancı Garibaldi olduğu düşüncesine kapılmıştır.

Küçük bürokratların en sıradanlarının, en boynu büküklerinin gönlünde böyle aslanların yattığını düşünmek, kuşkusuz "tuhaf"ın tuhafıdır. Dostoyevski, "Bu düşü gördüğüm zaman, kendime ve düşümün tuhaflığına gülmeye başladım," diye kabul eder. Ama bu düşün "doğru" olduğu meydana çıktı – ya da en azından, emekli olmuş, korkunç bir yoksulluk içinde yaşayan benzer bir kâtiple ilgili gazetede çıkan haber, bunun olabilirliğini doğruladı; öldüğü zaman kâtibin yarım milyonluk bir serveti olduğu ortaya çıktı. Cesedi üzerinde otopsi yapılması gerekiyordu ama "bana öyle geliyor ki hiçbir otopsi bu tür gizemleri aydınlatamaz". "Sıradan" olanın, en akıl almaz olasılıkları, en şaşırtıcı psikolojik bilmeceleri içinde barındırdığı bir kez daha gözler önüne seriliyor.

Dostoyevski yine de iki değişik psikolojinin yardımıyla bu "gizem"i açıklamaya çalışır. Bunlardan biri, Puşkin'in "Pinti Şövalye"sinden alınmıştır, bu psikolojinin ışığında "benim Solovyev [ölen milyonerin adı] birden bana anıtsal bir kişi gibi göründü." Puşkin'in soylusu gibi, sınırsız servetinin ona sağladığı gizli güç duygusunun tadını çıkarmaktadır – "parmağını şıklatsa, isteği derhal yerine gelirdi." Ama o parmağını bile şıklatmaz, onun içten içe açlığını çektiği şey güçtür, isteklerinin yerine gelmesi değil: "onun hiçbir şeye ihtiyacı yoktur ... her türlü arzunun üzerine çıkmış biridir." Dostoyevski yine de bu kez "Puşkin'den çalmamaya" karar verir (oysa *Budala*'da ve *Delikanlı*'da hiç düşünmeden bunu yapacaktır), Solovyev için bir başka güdü icat eder. Kâtip, gençliğinde hayli normal bir insandı ama sonra bir şey oldu – "belki de bir an ... birden bir şey görür gibi oldu ve o şey onu korkuttu." O andan sonra biriktirmeye başladı, bu bir delilik halini aldı, cimriliği, varlığının temelini sarsan şey hangi varoluşsal krizse, onun korkusuna hastalıklı bir tepkiydi.

İlk bakışta bu iki kahramanda dikkatimizi çeken şey –Dostoyevski'nin vurgusunun tersine–, bunların 1840'ların kahramanlarıyla aralarındaki benzerliktir. Acaba Dostoyevski bunlara daha önceki yapıtlarıyla ilişkileri açısından niçin "başka yüzler" diyordu? İlk vücut bulmuş halleriyle tam bir teslimiyet ve boyun eğmişlik yolundan

sapmaları, o kahramanların psikolojik bozukluk çukuruna yuvarlanmalarına yeterdi; bile isteye itaatsizlik etme dürtüsü kadar akıllarından geçmeyecek bir şey olamazdı. Dostoyevski'nin ezik kâtibi dışardan bakıldığında daha önceki kahramanlarına her bakımdan benzese de, kendisinin Garibaldi olduğu yönündeki takıntısı çok yeni bir şeyi işaret eder – kendi engellenmişliğinin intikamını almak için bütün dünyayı yok etme itkisinin varlığı kabul edilmektedir. Ruhunun gizli, baskılanan bir köşesinde kahramanın kendisi kendi küskünlüklerinin bütün toplumsal ve siyasal içermelerini içselleştirir, böylece bilinci apaçık şekilde ideolojik olarak yıkıcı bir boyut kazanır.

Böyle yıkıcı değişikliklere dair ipuçları, Dostoyevski'nin yeniden yazması önerilen *İkiz*'in notlarında (1860-1861) da görülür. Golyadkin, amirinin kızının partisine davetsiz gitmenin "topluma başkaldırmak" olduğunu fark eder; bu motif genişletilir, sonunda ilk haliyle acınacak derecede gülünç olan bu önemsiz olay, tehlikeli bir toplumsal ve siyasal hareket niteliği kazanır. Aynı şekilde Golyadkin, siyasal güç hayalleriyle, devrimcilik ile tutuculuk arasında gidip gelen yeraltı adamının da öncüsüdür: "*Ast*'ıyla baş başadır, bir Napolyon, Bir Perikles, Rus isyanının önderi olmayı düşler. Liberalizm ve devrim, XI. Louis'yi gözyaşlarıyla geri getirmek."

İlk dönem yapıtlarında yalnızca bir olasılık olarak var olan şey şimdi geliştirilmiş, başlangıçtaki gülünç dokunaklılık, umutsuz bir isyan hareketine, sapık bir güç isteğine dönüştürülmüştür. Golyadkin'in psikolojisi, güçlülerden korku ile "hırs" arasında bölünmüş kişiliği, şimdi yeni bir ideolojik zenginlik kazanmıştır; o kimsesiz milyoner örneğinde de aynı ölçek değişikliğinden söz edilebilir. Onunla birlikte, "Bay Proharçin"in (1846) dünyasına geri dönmüş gibi oluruz, Proharçin yoksulluk içinde ölmüştür ama bir köşeye gizlediği küçük bir serveti vardır, onun açgözlülüğü "bir şeyleri görür gibi olması, o görür gibi olduğu şeyin onu korkutması"ndan[1] kaynaklanmaktadır. Ama burada da Dostoyevski, Puşkin'in "Pinti Şövalye"sine benzer bir kişi tasarlamaya, o kişinin cimriliğini, sık sık Garibaldi düşleri gören kâtibinkinden hiç de fakh olmayan, sapık bir güç isteğinin dışavurumu olarak tanımlamaya başlamıştır.

Bu psikoloji henüz tam olarak olgunlaştırılmamış da olsa, Dostoyevski ilk dönem yapıtlarının kahramanlarını, Puşkin'in yarattığı büyük Romantik kişiler gibi, aynı yüksek düzeyli duygu ve düşüncelerle donatır. 1840'larda, ilkin Romantizm'i reddeden, izleklerini ve motiflerini "yavan"laşacak kadar daraltan Dostoyevski, böylece, bir zamanlar o genç edebiyat imgelemini tutuşturan görkemin birazıyla "duygusal Doğalcılık"ını genişletmek için yön değiştirir. Daha şimdiden o büyük romanlara giden yolu el yordamıyla bulmaya başlamıştır, o büyük romanlarda "yavan" olanın özenli betimlemeleriyle, psikolojik aşırıcılığın, bütün dünyayı kasıp kavuran hırsın, karmaşık ideolojik usavurumların "tuhaf"lıklarını birleştirecektir.

1 "Bay Prokharchin" çözümlemesi için bkz. Joseph Frank, *Dostoevky: The Seeds of Revolt, 1821-1849* (Princeton, New Jersey, 1976), 133-136.

* * *

Vremya'nın önemli başarısı, biraz da Dostoyevski'nin edebiyat okurlarını çok çeşitli kaynaklardan elde ettiği ürünlerle besleme yeteneğinde yatıyordu. Aynı zamanda yayımlamayı seçtiği şeyler onun kendi kaygılarının şaşmaz damgasını taşımaktadır, derginin yayın yönetmeni olarak yorumları daha sonraki yapıtlarının önhabercisidir ya da okuduğu her şeyin nasıl onun yaratıcılık değirmeninde öğütülecek tahıl haline geldiğini gösterir.

1861'de *Vremya* Fransa'da son günlerin ünlü cinayet duruşmalarının tutanaklarını yayımladı. Okurlara bu sürükleyici öyküleri okumaları öneriliyordu, "aklınıza gelebilecek bütün romanlardan daha heyecanlı, çünkü sanatın ele almaktan hoşlanmadığı ya da şöyle bir yan gözle bakıp geçtiği insan ruhunun karanlık köşelerini aydınlatıyorlar," (19: 89) deniyordu. Dostoyevski'yi ilgilendiren şey, bu cinayetleri işleyenlerin psikolojik güdüleriydi. Dostoyevski bu sözleriyle yakında büyük başarılara imza atacağı roman dünyasının sınırını ileriye dönük olarak kazıklar çakarak belirliyordu. Çünkü, dış olay örgüsü gelişimini bir yana bırakıp büyüteci katilin (ideolojiden ayrılması olanaksız olan) psikolojisine çevirerek, gizem ve suç romanlarının düzeyini yükseltiyordu.

Birinci sayıdaki uzun önsözün ardından üç Edgar Allen Poe öyküsü yayımlanmıştı, hem Dostoyevski'nin metni hem de çeviriler, daha sonraki birkaç yıldaki başarılarıyla sıkı bir şekilde bağlantılanabilir. Bir Sovyet Rus araştırmacının belirttiği gibi, Dostoyevski'nin önsözü "Rusya'da bir Amerikan yazarıyla ilgili olarak yayımlanmış derinlikli ilk ciddi değerlendirmedir". Gerçekten de, Amerikalı bir uzmana göre Dostoyevski'nin 1860'ta yazdığı önsöz, "Poe'nun özellikle sanatsal tekniği üzerine herhangi bir dilde şimdiye kadar yazılmış en zekice gözlemleri" içermektedir.[2]

Poe'da Dostoyevski'yi en çok etkileyen şey, onun "belli ayrıntıları gözleme gücü" olarak tanımladığı "hayalgücü enerjisi"ydi; Poe en akla hayale gelmedik, hatta olanaksız durumlar icat eder ama öykülerinde "size sunulan varoluş biçiminin ayrıntılarını o kadar açık seçik biçimde görür gibi olursunuz" ki onların gerçeğe uygunluğuna kesinlikle inanırsınız. Dostoyevski (önsöz niteliğindeki denemeleri de içinde olmak üzere), elbette Baudelaire'in Poe çevirilerini okumuştu ama o Baudelaire gibi Poe'yu Amerikan hayatına egemen olan bayağılığın lanetine uğramış bir *poète maudit* (lanetli şair) olarak görmez; tam tersine, hayli zekice bir iddiada bulunarak, Poe'nun hayalgücünün göze çarpan özelliğinin tipik şekilde Amerikalılara özgü bir özellik olduğunu söyler. Amerikan uygarlığının egemen özelliğinin maddecilik olduğu varsayılıyordu, "Poe'da hayalî olanı buluyorsak, deyim yerindeyse, o hayalî olanda maddesel bir şeyler vardır. Açık söylemek gerekirse o, en hayalî öykülerinde bile tam anlamıyla bir Amerikalı'dır," diye yazar.

---

2 Jane Delaney Grossman, *Edgar Allen Poe in Russia* (Wurzberg, 1973), 34.

Dostoyevski'nin yayımladığı Poe öyküleri, onun birkaç yıl sonra yazacağı iki büyük roman –*Yeraltından Notlar* ve *Suç ve Ceza*– ile ilişkilendirilebilir. *Vremya*'da yayımlanan Poe öykülerinin en küçüğü –kaba ve komik bir fıkradan neredeyse daha fazla bir şey olmayan "Çan Kulesindeki Şeytan"– bile, her zaman değişmez yasalara göre işleyen düzenli bir dünyaya akıldışının müdahalesinin bir alegorisidir. Şeytan, o uykulu Vondervotteimittis kasabasının çan kulesine çıktığı zaman ağırbaşlı kasabalıların hayatının dengesi tamamıyla bozulur, çünkü çan kulesinin saati öğleyin on iki kez çalıp durmaz, on üç kez çalar. Öteki iki öykü, "İspiyoncu Yürek" ile "Kara Kedi" öyküleri, Dostoyevski'nin gelecekteki sanat üretimiyle daha da somut şekilde ilişkilendirilebilecek özellikler taşır.

Her iki öykü de, işledikleri cinayetlerin suçluluk duygusunu bastıramayan, sonunda vicdanları kendilerine ihanet eden birinci kişi anlatıcıların ağzından yazılmıştır. Her ikisi de, aklın en iyi şekilde yapılmış, en şeytanca hesaplarını akıldışının dayanılmaz şekilde bozma baskısını örneklerler. "İspiyoncu Yürek"in hastalıklı bir saplantı yüzünden hiç neden yokken adam öldüren anlatıcısı, kusursuz bir cinayet işlediğine inanır ama sonunda itiraf eder, çünkü maktulün döşemenin altına gömülü cesedinin hâlâ çarpan yüreğinin gümbürtüsünü kendisi gibi başkalarının da duyduğunu sanır.

"Kara Kedi" de, gizlice işlenmiş, sonunda korku ve telaşla yapılmış bir hata yüzünden ortaya çıkmış bir cinayetin öyküsüdür. Dahası, "Kara Kedi"de anlatıcının kendisinin sözümona sevdiği kediye karşı açıklanması olanaksız sadizmi konusundaki yorumları yer alır. Bu tür davranışlar "SAPIKLIK ruhuna" bağlanabilir. "Felsefe bunu hesaba katmaz. Oysa ben, o sapıklığın insan yüreğinin ilkel itkilerinden biri –insan kişiliğine yön veren, bölünmesi olanaksız birincil yeteneklerden ya da duygulardan biri– olduğundan emin olduğum kadar, ruhumun yaşadığından emin değilim. Sırf *yapmaması* gerektiğini bildiği için, kim kendini bin kez kötü ya da aptalca bir şey yaparken bulmamıştır ki? Hepimizde sürekli yasa olan bir şeyi, sırf yasa olduğunu bildiğimiz için, muhakememize karşın, çiğneme eğilimi yok mudur?"[3] Bu paragraf, kuşkusuz, *Yeraltından Notlar*'ın birinci kısmının felsefi ve psikolojik diyalektiğine kapı aralayan kaynaklardan biri olarak görülebilir.

Poe'nun yeteneğine çok hayran olmasına karşın, Dostoyevski onu yeniyetmeliğinde hayranlıkla okuduğu bir başka "fantezi ustası" E. T. Hoffmann'la bir tutmaz. Hoffmann'ı üstün kılan şey, ona göre, Hoffmann'ın yapıtlarında doğaüstü ve dünyadışı olanın, sıradan ve gerçeğe uygun olanla kaynaşmasıdır. Bazen Hoffmann "hatta ülküsel olam, dünyasal olanın dışında, üstün kabul ettiği bir tür olağandışı dünyada arar, sanki gizemli ve büyülü bir dünyanın varlığına inanıyormuş gibidir. Poe bir şair olarak Hoffmann kadar önemli değildir, çünkü bu Alman Romantiğinin yapıtları

3 E. A. Poe, "Kara Kedi", *Toplu Yapıtları*, yay. haz. James A. Harrison, 17 cilt (New York, 1902; yeni bas. 1965) 4: 146.

"bir ülkü"ye ulaşma tutkusuyla doludur – Dostoyevski bu tür tutkularda "insanda doğuştan var olan saflık, hakikilik, gerçek güzellik"i (19: 89) bulur. Kendisi Sibirya sonrası yapıtlarında ikisi arasında bir denge kurmaya çalışmıştır, canlılık ve gerçeğe uygunluk konusunda Poe ile yarışırken, insan hayatındaki dengeleyici güç olarak Hoffmann'da var olan dünyadışılık duygusunu da kaybetmemeye çalışmıştır.

Dostoyevski, böylece hem Poe gibi bir yazar, hem Hoffmann gibi bir şair olmaya çalışır; ona göre edebiyatın bu iki yönü asla birbirinden ayrılmamalıdır. Gerçekten de ikisini bir arada tutma gerekliliği tam da o günlerde onun kafasına takılmış olan şeydir, hayat ve sanatla ilgili olarak da kafasını kurcalamaya devam eden bir şey. Çünkü, onun inancına göre, sanatın en önemli işlevi insana bir aşkınlık ülküsü vermekti, insanın sonsuza kadar ulaşmaya çalışacağı bir ülkü. *Vremya*'nın ikinci sayısında radikal cepheye açıktan açığa ilk saldırısında bulunduğu zaman işte kendisinin savunduğu duruş buydu.

* * *

Dostoyevski'nin "Bay ...bov ve Sanat Konusu" adlı makalesi, ilk bakışta Dobrolyubov'un, Marco Vovçok takma adıyla yazan Ukraynalı Rus yazar Maria Markoviç'in öykülerinin ele alındığı en son makalesine bir yanıtmış gibi görünür. Aslında Dostoyevski'nin makalesinde, edebiyat hayatının başlangıcından ta Sibirya yıllarının sonuna kadar süren uzun bir düşünme sürecinin sonunda oluşturduğu sanatla ilgili düşünceleri yer alır.

1840'ların ortalarında Dostoyevski sanatın toplumsal işlevi konusunda Belinski'den farklı düşünüyordu, sanatçının mutlak özgürlüğe sahip olması gerektiğini ileri sürüyordu. Birkaç yıl sonra Dostoyevski'nin genç bir yazar olarak reddettiği konum, Çernişevski tarafından *Sanatın Gerçeklikle Estetik İlişkisi* adlı kitapta sistemleştirilmişti. Bu radikal eleştirmenin dediğine göre, sanatçılar için "hayat", ilhamdan daha önemli olmalıydı, "hayat" da, temelde toplumsal adaleti sağlamak gibi acil bir görev olarak tanımlanıyordu. Çernişevski'nin düşünceleri Rus eleştirisinde büyük bir tartışma yarattı, daha sonra bu tartışma Gogol yandaşlarıyla Puşkin yandaşları olarak bir bölünmeye dönüştü. Radikaller için edebiyatın ne olması gerektiğini Gogol örnekliyordu, Rus toplumundaki kötülükler lanetlenmeli, gözler önüne serilmeliydi; Puşkin'se, karşıtları tarafından, tanrısal yeteneklerini insanlık durumunun "ebedi" açmazlarının hizmetine sunan sakin bir Olympia tanrısı imgesi olarak övülüyordu. Her ikisi de aynı coşkuyla, ayrım gözetilmeksizin hem övülüyor hem de reddediliyordu, Dobrolyubov'sa Puşkin'in "seçkilere layık parçaları" ve "önemsiz dırdırlar"[4] dediği şeyleri küçümseyebildiği kadar küçümsemekten hoşlanıyordu.

4 *PSS*, 18: 280-281.

Bütün bunlar Dostoyevski'nin cezaevinde olduğu yıllarda başladı ama Dostoyevski cezaevinden çıkar çıkmaz arayı kapatmak için dergileri okumaya başladı. Gerçekten de konusu "sanatta Hıristiyanlığın önemi"[5] olan, *Sanat Üzerine Mektuplar* başlıklı peş peşe makaleler yazmaya başladığına göre, o azılı tartışmaya katılıp kendi sesini duyurmak istediğini gösteren bir kanıttır bu. Bu kitap yazıldıysa bile ortada yok ama "Bay ...bov ve Sanat Konusu" adlı makaleden hiç kuşkusuz oradaki düşüncelerin neler olduğuna dair bir fikir edinebiliyoruz.

Vremya'nın genel politikasına uygun olarak, Dostoyevski, kendi giriştiği kalem kavgasının kişisel kıskançlık çağrışımları taşımaması için Dobrolyubov'u "yazdıkları okunan, neredeyse tek eleştirmenimiz" (18: 71) diye övmektedir. Dostoyevski aynı zamanda "Puşkin" kampının bulvarlarından biri olan *Oteçestvennye Zapiski*'ye borda ateşi açarak yandan gelecek saldırıya karşı kendini korumaya çalışır, Rus edebiyatı konusunda "tarihsel" incelemelere yeterince önem vermemekle kınanan Belinski'nin önemini vurgular. "Belinski," der Dostoyevski, "1848'den günümüze kadar *Oteçestvennye Zapiski*'de söylenen her şeyi iki sayfada söyler". Dobrolyubov'a karşı kendisinin müttefiklerinden biri sayılabilecek, derginin eleştirmeni S. S. Dudişkin'e de hiç insaf etmez. Dostoyevski böylece açıkça radikallerin yanında yer alır, radikaller için Belinski aşılması olanaksız bir ustaydı, bağımsız bir kimliğe sahip bir yorumcu olarak tanınıyordu, Dobrolyubov'la kavgaya girse bile karşı tarafın bir militanı olması güçtü.

Dostoyevski öncelikle iki aşırı ucu karşı karşıya getirir, her ikisinin de iç çelişkileri olduğunu gösterir. Sanatta sınırlamayı, yönlendirmeyi kabul etmeyen, özgürlükten yana olanlar, aynı zamanda "suçlayıcı" edebiyata, o edebiyatın izleklerine de karşıdırlar. Sonuçta da sözümona savunmak istedikleri sanatın özgürlüğü ilkesine sınırlama getirirler. Radikal Yararcılar sanatın yararlı olması gerektiğini düşünürler ama sanatsal niteliği umursamadıkları için onlar da kendilerinin en öncelikli ilkeleriyle çelişir duruma düşerler: "Sanatsal nitelikten yoksun bir ürün hiçbir zaman ve hiçbir şekilde amacına ulaşamaz; dahası, davasına yararlı olamadığı gibi zarar verir; o yüzden, sanatsal niteliği önemsemeyen Yararcılar kendi davalarına herkesten önce kendileri zarar verir."

Dostoyevski her iki uçtakilerin görüşlerini de kendi iç tutarsızlıkları yüzünden reddeder ama sanat yandaşlarının hatasının bağışlanır bir hata olduğuna inandığı ortadadır. Oysa Yararcıların hatası, sanatın varoluş nedenini reddeder duruma düşmeleridir. Dostoyevski'ye göre, evet, Dobrolyubov o kadar ileriye gitmemektedir ama Çernişevski *ileriye* gitmiş, sanatı okul kitaplarına benzetmişti – "amacı öğrenciyi özgün kaynakları okumaya hazırlamak, daha sonra da zaman zaman başvuru kitabı olarak işe yaramak"[6] olan okul kitaplarına. Yararcılar sanatı doğrudan doğruya

5 *Pis'ma,* I: 183-184; 13 Nisan 1856.
6 N. G. Chernyshevsky, *Selected Philosophical Essays* (Moskova, 1953), 376.

reddetmeseler bile çok aşağı görüyor, gerçekte sanatsal niteliğe sinirlenirmiş gibi görünüyorlardı; yoksa niçin Puşkin'i sevmesinler, ilhamının bütün ürünlerini "yapmacıklar, yüz ekşitmeler, hokus-pokuslar, gereksiz şeyler" olarak etiketlesinler, şiirlerininse "yalnızca antolojilere alınmaya uygun önemsiz şeyler" olduğunu söylesinler.

Yararcılar'ın sanatı küçük görmelerinin son bir kanıtı olarak Dostoyevski, Dobrolyubov'un Marco Vovçok övgüsünü seçer. Silahını, Vovçok'un öykülerinden birine, toprak kölesi genç bir kızın kendi kölelik konumuna iç direncini anlatan "Maşa" adlı öyküye yöneltir. Dobrolyubov'a göre bu öykü, sıradan Rus insanının özgürlük arzusunun derinliğini gösteriyordu; Rus köylüsünün birey olarak herhangi bir özgürleşme isteği gösteremeyecek kadar geri kaldığına inanan herkese bir ders niteliğindeydi. Kısa süre sonra Dostoyevski'nin *Ölüler Evinden Notlar*'da kullanacağı sözcüklerle, "[Sıradan Rus insanının] yüreğinde yatan güç, kendine uygun bir çıkış yolu bulamayınca alışılmamış bir yol bulmak zorundadır ... çoğu kez de kendisi için ölümcül olacak bir yoldur bu,"[7] diye yazar.

Dostoyevski'nin açıklamasına göre Marco Vovçok'un yapıtındaki sav, övgüyü hak eden bir şeydir ve "biz onun yaptıklarından sevinç duymaya hazırız". Ama bu kadının niyetlerini onaylamak bir başka şeydir, öykülerindeki sanatsal hataları görmezden gelmek başka şeydir; Dostoyevski'ye göre bu hatalar, değerli düşüncelerin içlerinde bulunan ne gibi inandırıcılık gücü varsa onu yok etmektedir. Bu iddiasını kanıtlamak için Dostoyevski, Dobrolyubov'un kendisinin öyküden alıntıladığı bölümü yeniden verir; durumu ayrıntılı olarak tartışmaya gerek yoktur zaten, tumturaklı duygular, herkesçe kabul gören tepkiler her şeyi açıklamaktadır. "Maşa," der, "bir çadır tiyatrosu kahramanıdır, bir kadın değil, kafadan uydurulmuş kitabî bir yaratıktır". Dobrolyubov "Maşa"yı okuyan kölelik yanlılarının düşüncesini değiştireceğini sanıyorsa çok aldanıyor. Sanatsal yeteneği Ruslara benzeyen kahramanların portrelerini çizmeye yetmiyorsa, bir yazar belli bir duygunun (örneğin kölelikten nefret etme duygusunun) Rusya'daki basit halk arasında var olduğunu nasıl kanıtlayabilir? "Maşa"daki kahramanlar "Rus kaftanları, köylü entarileri giymiş bir bale topluluğundan fırlamış figüranlara benzer adeta; Rusya'ya özgü köylü kadın ve erkekler değildirler, onlar *peyzan*'dır ya da *paysanne*." Böylece Dostoyevski, Dobrolyubov'a "sanatsal biçim son derecede yararlıdır, tam da *sizin* bakış açınızla bakınca" bilgisini verir. Çünkü "Maşa"nın yapaylığı ancak Rus köylüsünü zaten küçümseyenler için inandırıcıdır; inandırıcı bir şekilde yeni bir imgesi yansıtılamadığı için yıllardır sıkı sıkı sarıldıkları Rus köylüsü imgesi kesinlikle doğru olmalıdır.

* * *

7 N. A. Dobrolyubov, *Selected Philosophical Essays*, çev. J. Fineberg (Moskova, 1956), 542.

Dostoyevski'nin tek derdi, hem sanat yanlılarını hem de Yararcıları saçmalıklarından dolayı suçlamak, bu edebiyat tartışmasında kendi bağımsız konumunu belirlemek olsaydı, Marco Vovçok'un hesabını gördükten sonra konuyu kapatırdı. Ama o daha büyük bir av peşindeydi, asıl hedefi Çernişevski'nin Feuerbach'çı estetiğiydi, bu estetiğin doğaüstü âlemi, aşkınlık diyarını değersizleştirmesi, sanatı dinin yerine bir seçenek olarak sunma amacıydı. O da savını Çernişevski'den herhangi bir biçimde daha açık şekilde ortaya koyamazdı ama bu bağlama yerleştirildiği zaman sözlerinin açılımı apaçık ortadadır.

Çernişevski için sanat ancak gerçek hayatın maddesel doygunluklarının yalancı bir seçeneği olabilirdi, insanlardan bazı doygunluklar esirgendiği sürece o doygunlukların yerine geçebilirdi. "Bir insan Sibirya tundralarında yaşamak zorunda kalırsa ... ," diye yazıyordu Çernişevski, "mercan renkli dalları, zümrüt renkli yaprakları, yakut rengi meyveleriyle bu dünyaya ait olmayan ağaçlarla dolu büyülü bahçeler hayal edebilir ama sözgelimi Kursk iline taşındığını, elma, kiraz, armut ağaçlarıyla dolu gösterişsiz ama pek de fena olmayan bir meyve bahçesinde istediği gibi dolaşabildiğini düşünün... Bu hayalci kişi, yalnızca *Binbir Gece Masalları*'nı unutmakla kalmayacak, İspanya'daki portakal bahçelerini de unutacaktır."[8] Oysa Dostoyevski sanatın yalnızca insanın karşılayamadığı maddesel gereksinimlerinin yerine geçen hayali bir şey olduğu düşüncesini kabul etmez. İnsanın başka gereksinimleri de vardır; Dostoyevski'ye göre, "insan için sanat, yemek içmek kadar önemli bir gereksinimdir. Güzellik gereksinimi, güzelliğe vücut veren yaratımlar insandan ayrılamaz, bunlar olmadan insan belki de yaşama isteği bile duymayacaktır. İnsan [güzele] açtır ... belki de sanatsal yaratının büyük sırrı burada yatar, sanatın eliyle yaratılmış güzellik imgesinin hemen *hiçbir koşulsuz* bir tapınç nesnesine dönüşmesinde".

Dostoyevski'nin "tapınç nesnesi" sözünü kullanması, sanatla din ilişkisine değindiğini açıkça gösteriyor. Sanat imgeleri geleneksel olarak dinsel ululama nesneleri cilasıyla parlatılmıştır, çünkü insanın, tanıdığı biçimiyle insan hayatının sınırlarını bütünüyle aşan bir şeye tapınma gereksinimi vardır. İnsanoğlu kendi tarihinden ayrılmaz biçimde her zaman koşulsuz bir güzellik açlığı sergilemiştir; Dostoyevski'nin çarpıcı bir biçimde belirttiği gibi, güzellik olmadan insan belki de yaşamaya devam etmek istemeyecekti. Sanatın eliyle yaratılan şeyler hemen birer "idol", tapınç nesneleri haline gelir, "çünkü insan gerçeklikle uyuşmazlık halindeyse, gerçeklikle anlaşmazlık halindeyse, savaş halindeyse, yani *en doyurucu şekilde yaşadığı zaman* güzellik açlığı en güçlü şekilde gelişir, çünkü insanın en doyurucu şekilde yaşadığı zaman bir şeyler aradığı zamandır... İşte o zaman uyumlu ve dingin olana karşı en güçlü şekilde doğal bir istek duyar, güzellikte de uyum ve dinginlik vardır" (18: 94). Çernişevski gibi, Dostoyevski için de bu arayış, insanın gerçek kavga ve yoksunluk

8 Chernyshevsky, *Denemeler*, 317-318.

dünyasındaki eksik bir şeyin arayışıdır ama Dostoyevski için gerçek olanla ülküsel olan arasındaki uçurumu yalnızca maddesel olanaklarla kapatmak söz konusu olamaz. Dostoyevski'nin evreninde insan yalnızca gerçeklikle *uyumsuzluk* içinde olduğu zaman "doyurucu şekilde yaşadığına" göre, insan hayatında sonuçta Dostoyevski'nin imgeleminde önemli olan şey, Çernişevski'ninkinden tanıamıyla farklıdır.

Gerçekten de Dostoyevski, insanın yeryüzü hayatında herhangi bir zamanda eksiksiz bir mutluluk ve doygunluğa ulaşabileceği düşüncesini, ruhun ölümü ve ahlaksal çürüme imgeleriyle ilişkilendirir. "Böyle zamanlarda," der, "sanki hayat yavaşlamıştır ve biz, arzularının tamamını gerçekleştirmiş, artık daha başka ne isteyeceğini bilmeyen, boğazına kadar doymuş insanın nasıl bir çeşit melankoliye kapıldığını, hatta kendi içindeki melankoli duygusunu kendisinin körüklediğini gösteren örnekler görmüş gibiyizdir; o insanın nasıl başka bir ülkü aradığını, ölçüsüz derecede doygunluğa ulaşınca nasıl sahip olduğu şeylerin değerini bilmez hale geldiğini, bile bile doğru yoldan saptığını, kendi içindeki tuhaf, sağlıksız, iğrenç, aykırı, bazen canavarca hazları uykusundan uyandırmaya çalıştığını, sağlıklı estetik güzellik anlayışı ve duygusunu kaybettiğini, onların yerine sıradışı olana istek duyduğunu görmüş gibiyizdir." İnsanın hayat ülküsü olarak tam anlamıyla maddesel doygunluğu benimsemesi, ahlak yönünden sapıklık ve yozlaşmayı azdırmaya çalışmakla aynı anlama gelir. Bu nedenle insanın "ölümsüz ülküler"ini –insan dünyasının çok ötesinde uyum ve dinginlik ülkülerini– içinde barındıran sahici bir "güzellik" "insan organizmasının kaçınılmaz bir gerekliliğidir". İnsanın kendi varoluşunda sürekli ulaşmaya ve gerçeğe dönüştürmeye çalıştığı bu tür ülküler onu duyarsızlığa ve umutsuzluğa düşmekten korur.

Güzelliği insanoğlunun ölümsüz ülkülerinin aşkın bir ifade biçimi olarak görme anlayışı, Dostoyevski için, Yararcı estetiğin dar "yararlılık" tanımına karşı saldırıya geçerken sırtını dayayabileceği çok elverişli bir anlayıştır. Çünkü sanata insanoğlunun ölümsüz ülkülerini dile getirme görevi verilirse, sanat için "yarar"a ilişkin belli bir rol öngörmek, insan soyunun bütün tarihsel yazgısının sonucunu önceden bildiğimiz anlamına gelir. Ama elbette böyle bir bilgi insanın bilgi alanının içine girmez: "Bütün arzuların doyurulması, insanların arzu edebileceği, özlem duyabileceği her şeyi gerçekleştirmesi gibi bir ülküye ulaşmak için tam olarak ne yapılması gerektiğine insan açık seçik ve bağımsız şekilde nasıl karar verebilir?" Bunu yapamayacağımıza göre, "neyin zararlı, neyin yararlı olduğuna kesinkes nasıl karar vere[biliriz]"; aslında sanatın geçmişte insanoğluna ne şekilde ve ne derecede "yararlı" olduğunu bile söyleyemeyiz.

Örneğin, Corneille ve Racine gibi iki "yaşlı örümcek kafalı"nın yapıtlarının "bütün bir halkın yazgısında" (yani Fransız Devrimi sırasında) "hiç beklenmeyen ve mutlak bir rol oynayacağını" kim önceden bilebilirdi? Sanatla toplum arasındaki çokyönlü etkileşimi önceden bilmek olanaksızdır; toplumla doğrudan doğru-

ya hiçbir ilişkisi yokmuş gibi görünen yapıtlar, belli koşullar altında, eylem hayatı üzerinde en güçlü şekilde ve doğrudan doğruya etkili olabilir. Ama biz bu işin nasıl meydana geldiğini anlayamıyorsak, "insanoğlunun uğraşlarını belirler, sanatta yararlı olmanın, onun gerçek görevinin normal yolunu gösterirken de kendimizi kandırıyor olabiliriz." Yararcılar, sanatı günün gereksinimleriyle sınırlamak isterler, geçmişle herhangi bir ilişkiyi –örneğin *İlyada* hayranlığını– utanılası bir kaçış olarak görürler, bu kendi keyfinin derdinde olmaktır, aylakların eğlencesine sığınmaktır. Dostoyevski, böyle yanlış bir konumlamşın gerisinde yatan ahlaksal kaygının farkındadır ve, "onlara [radikallere] bu kadar yakınlık hissetmemizin, onların saygı görmesini istememizin nedeni budur," der.

Her neyse, Rus kültürü artık genel olarak Avrupa uygarlığının bir parçası haline geldiğine göre, Rus yazarlarının insanlığın ortak "tarihsel ve evrensel" hazinelerinden serbestçe yararlanması doğaldır. Dahası, çağdaş bir yazar şimdinin en yakıcı sorunlarını dile getirmek için geçmişten yararlanabilir – radikal eleştirmenlerin en sevilmeyeni olan şair A. A. Fet tarafından yazılmış "Diana" şiirini konu alan zekice çözümlemesiyle Dostoyevski bu konuyu bir örnekle açıklığa kavuşturur. Çok güzel bir şekilde oyuntulanmış, duygu bakımından Parnasçı olan bu küçük yapıtta boşa çıkan bir umuttan söz edilir: şair Tanrıça Diana'nın heykelinin birden canlanacağını, üzerinde durduğu kaideden aşağı inip Roma sokaklarında yürüyeceğini hayal eder. Ama heyhat, "o hareketsiz mermer / akıl sır ermez güzelliğiyle karşımda bembeyaz ışıldıyordu".

Dostoyevski bu şiiri, özellikle son iki dizesini, "tutkulu bir yakarı" olarak yorumluyor, "eski güzelliğin kusursuzluğu karşısında okunan bir dua, ruhun aradığı ama buluncaya kadar doğum sancıları çekmeye devam ederken uzun süre aramak zorunda olduğu o kusursuzluğa karşı için için duyulan bir özlem" olarak. Dostoyevski'nin bu metinde varlığını saptadığı, "için için duyulan özlem" hiç kuşkusuz ki yeni bir teogoni özlemidir, putataparlığın, cansız olmasına karşın güzel tanrıçasının yerini alacak kutsalın yeni bir hayaletine karşı duyulan özlemdir; bu, İsa'nın doğumunu özlemektir, bir gün gerçekten de yeryüzünde dolaşacak, o hareketsiz ve uzak Roma tanrıçasını oradan indirecek olan o Tanrı-insan özlemi. Dostoyevski, kendi çağını "bir uğraş, savaşım, belirsizlik ve inanç (çünkü çağımız inanç çağıdır) olarak tanımladığı için, Fet'in şiirini çağdaş izleklerin en acilini dile getiren bir şiir olarak yorumlar.[9]

---

9 Bu şiiri yüksek hayalgücüyle okuyan Dostoyevski'nin bu yorumu, Rus geleneğinde heykelle bağdaştırılan simgesel anlamdan söz eden Roman Jakobson tarafından dolaylı olarak onaylanmıştır. Jakobson şöyle yazar: "Onun [Puşkin'in] şiirlerinde heykele çoğu kez *idol* dendiğini bilmek önemlidir, *Bronz Atlı* şiirinde I. Çar Nikola'yı çok şaşırtmış bir şeydir bu. İster ateist Puşkin olsun, ister sapkın Blok, ister Mayakovski'nin din karşıtı şiiri, Rus şairleri Ortodoks geleneklerinin egemen olduğu bir dünyada yetişmişlerdir, onların şiirlerinin kökleri, onlar bil-

Dostoyevski'ye göre, sanat üzerine ileriye sürülen bu görüşlere noktayı koyan, çok köklü iki yanılgı arasındaki çelişkiyi sonlandıran tek bir cümle vardır. Dostoyevski o cümleyi italikle yazılmış bağımsız bir paragraf olarak yayımlar: "*Sanat her zaman fiili ve gerçektir; hiçbir zaman başka bir şekilde var olmamıştır, en önemlisi de başka bir şekilde var olamaz.*" Bu düşünce Rus eleştirisinde ilk kez, 1840'larda Dostoyevski'nin yakın arkadaşı olan Valerian Maykov tarafından dile getirilmiştir; Dostoyevski şimdi bunu kendi öğretisinin temel düşüncesi olarak tekrarlamaktadır. Bazen sanki sanat gerçeklikten sapıyormuş, "yararlı" olmaktan çıkıyormuş gibi görünüyorsa, bu bizim sanatın insanoğluna hizmet etme tarzlarının hepsini bilmememizden kaynaklanır, çünkü, çok saçma nedenlerden dolayı da olsa, biz en yakın ve ortak çıkarlara çok fazla odaklanmışızdır. Elbette sanatçılar bazen doğru yoldan çıkar, böyle durumlarda Dobrolyubov ile yandaşlarının onlara yola gelme çağrısında bulunmaya hakları vardır. Ama Dostoyevski için eleştiri, uyarı, öğüt, ikna başkadır, sanatçıların nasıl şeyler yaratmaları gerektiği konusunda aslında birer emir ve *ukazy* olan şeyler yayımlamak başkadır, bunları kesin şekilde birbirinden ayırır.

Sanatı zapturapta alma konusundaki bütün bu çabalar her hal ve koşulda boşunadır; hiçbir gerçek sanatçı zapturapta gelmez, sanatta yaratıcılık şımarıklıklarını dizginleme girişimlerine aldırmadan sanat kendi bildiği yolda ilerleyecektir. Bu tür girişimler sanatın doğasıyla ilgili tamamıyla yanlış bir anlayışa dayanır, sanat her zaman insanoğlunun gereksinim ve ilgilerine yanıt vermiş, hiçbir zaman kendini bunlardan soyutlamamıştır. Dostoyevski böylece her zaman sanatın özgürlüğünü savunur, "yararlılık" ölçütünü reddettiği için yapmaz bunu, "sanat ne kadar özgür bir şekilde gelişirse, o kadar insanlığın yararına olacaktır" görüşünden emin olduğu için yapar. Yine son derece özgün bir tutum takınır, hem sanatın özgürlüğünden yanadır hem yararlı olduğuna inanır ama –hepsinden önemlisi– bu tür bir "yararı" insanın doğaüstü dinsel bir ülküyü kendi hayatına dahil etme çabası olarak tanımlamasıdır.

Dostoyevski'nin savının bu önemli yanı, onun evrimleşen kendi hayat anlayışını anlamak için çok önemlidir. Sözünü ettiği, örneğin, mantıklı ve sağlıklı güzellik –*İl-*

---

se de bilmese de, *Doğu kilisesinin simgeciliğine* dayanır. Heykeli kesinlikle yasaklayan Ortodoks geleneğidir, kiliselerin içinde heykele izin vermemiştir, heykeli putataparlık ya da şeytanlık olarak (kilise için bu ikisi aynı şeydir) günah saymıştır, Puşkin'e *heykellerle tapınç nesneleri* idoller, şeytanlıkla büyü arasında bağ kurma düşüncesini veren de bu gelenektir."

Jakobson daha sonra bunu kanıtlamak için Gogol'den bir alıntı yapar, "Rusların açısından heykel ile putataparlık imgeleri" birbirinden ayrılamaz. "[Heykel] bitimli putataparlık dünyasıyla aynı zamanda doğmuştur," diye yazar Gogol. "[O dünyayı] dile getirmiş, o dünyayla birlikte bitmiştir... Putataparlık inancı Hıristiyanlıktan nasıl bir sınırla ayrılmışsa, heykel de ayrılmıştır." İlk kez Çekçe yayımlanan Jakobson'un makalesi, buraya, seçilmiş eleştirilerinin Fransızca çevrisinden alıntılanmıştır. Roman Jakobson, "La statue dans la symbolique de Pouchkine," *Questions de poétique*, yay. haz. Tzevan Todorov, çeşitli kişiler tarafından çevrilmiş (Paris, 1973), 186-187.

yada, Belvedere *Apollo'su,* Fet'in şiiri– bunların hepsi, putataparlık inancıyla ilgili de olsa, dinsel çağrışımlara sahiptir, hatta zahmet edip bunu vurgulamıştır. "Bu mermer bir tanrıdır," der, Apollo'dan söz ederken, "istediğiniz kadar ona tükürün, tanrılığından hiçbir şey eksilmez."[10] Dostoyevski kendisini klasik Antikçağ'la sınırlasa bile, bu mantık çizgisi "sanatta Hıristiyanlığın öneminin vurgulanması boyutuna kolayca ulaşabilirdi. Dostoyevski, 1854'te cezaevinden çıktıktan kısa bir süre sonra, dünyada İsa figürü "kadar güzel" bir şeyin bulunmadığını yazmıştı;[11] çağdaş dünya ahlaksal ilhamını bu güzellikten alıyordu, tıpkı ilhamını Yunan ve Roma tanrılarından alan Antikçağ gibi. Belki de ideolojik bir strateji olarak, savının bu Hıristiyanlık yönünün hakkını vermemiş, Yunan ve Roma geçmişine sığınmıştı ama Dostoyevski çağdaş Rusya'nın ve çağdaş insanın karşı karşıya kaldığı ezici sorulara Yunanların ve Romalıların dininden medet umduğu için yapmamıştı bunu.

* * *

Bu makalede üstü kapalı olarak söylediği şeyi Dostoyevski birkaç ay sonra yazdığı, Puşkin'in "Mısır'ın Binbir Gece Masalları" şiiriyle ilgili çarpıcı bir çözümlemeyi içeren makalede açık açık söyler. En sevdiği eski şiirlerden biri olan bu şiirde, gün ağarırken öldürülmeyi kabul eden erkeklere kendisiyle bir gece geçirmeyi öneren Kleopatra anlatılır. Kleopatra kendisinin bu ölümcül davetini kabul edecek adamı bekleyen hazlar üzerinde dururken, Puşkin onun bu davetini cinsellik kokan ayrıntılarla resmeder, rejimin yeminli destekçisi ve *Russkiy Vestnik*'in başyazarı Katkov da utanmazca ağzından baklayı çıkarıp "hiçbir zaman yazılmamış olması gereken" (19: 134) bir şiir olduğunu söylerken bir sansürcü gibi konuşmuştu. Dostoyevski şiirin önemi konusunda Katkov'u aydınlatma görevini üstlenir, bu okuma bize, sanatta Hıristiyanlığın rolü konusunda yazdığı kaybolmuş inceleme yazısının bir başka parçası olduğu izlenimini kesin şekilde verir.

Şiiri ahlaksızca bulmayı bırakın, Dostoyevski "dehşet verici bir korku"nun ifadesi olarak yorumlar, "insan doğasının böylesine ürkünç bir düzeye ulaşmış sapıklığının bir örneğidir... Öyle ki onu açık saçık değil korkutucu buluruz." Şiir, doygunluğun –herhangi manevi bir ülkü eksikliğinin– yol açtığı ahlaksal ve ruhsal bozuşmayı canlı bir biçimde somutlaştırmaktadır. Kleopatra'nın dünyası "her türlü inancın kaybedildiği" bir dünyadır, "gelecek hiçbir şey vaat etmediğine göre ... hayatı, hazırda ne buluyorsanız onunla doyurmak zorundasınız." İşte Çernişevski evrenin böyle olmasını istiyor, hayal ürünü olarak aşkın olanın görkeminden yoksun bir varoluş.

10 Dostoyevski burada Puşkin'in "Şair ve Halk Kalabalığı" adlı ünlü şiirini kendi sözcükleriyle tekrarlıyor, bu şiirde şair kara cahil kalabalıklara, "Belvedere Apollo'su sizin için bir idoldür. / O hiçbir işe yaramaz –yaramaz– farkında mısınız." *PSS,* 18: 289.

11 *Pis'ma,* I: 142; 20 Şubat 1854.

Kleopatra "bu tür bir toplumun temsilcisidir," şair onun bir bıkkınlık anındaki halini resmeder, onu bu can sıkıntısından ancak "şiddetli bir duyum" kurtarabilecektir. Cinselliğin her türlü karanlık yolu denenmiş ve tüketilmiştir; şimdi yepyeni bir şey gerekir, Kleopatra'nın yüreğinde kımıldanan şey "azılı ve yırtıcı" bir ironidir – kösnüllüğü bir celladın zalimliğiyle birleştirirken peşin peşin yaşadığı o korkunç sevinçle çeşnilenen bir ironi. Daha önce hiç bu kadar çılgınca heyecanlandırıcı bir şey yaşamamıştı, "söylendiğine göre, cinsel birleşme olur olmaz erkeğini yutan" dişi bir örümceğin o itici hazzı içinde ruhu kıvranıyordu. Dostoyevski okurlarına şöyle bir açıklamada bulunur: "Bizim kurtarıcımızın ne tip insanların arasına indirildiğini şimdi daha iyi anlıyorsunuz. Ayrıca şimdi ona niçin 'kurtarıcı' dendiğini de."

Bu okumayı geçmişteki klasik dönemden, on dokuzuncu yüzyıl ortası Rusya'sına aktarırsak Dostoyevski'nin kendi dünyasının büyük bir bölümünün dış çizgileri çıkar karşımıza, bazı önemli izlekleriyle, o katışıksız dekadan psikolojisiyle birlikte. Gerçekten de o zamanlar yazmakta olduğu romanı *İnsancıklar*'da bu aktarımı Dostoyevski kendisi yapıyordu. Onun kötü adamı, Prens Valkovski, Kleopatra tipinin psikolojisinin ilk kez cisimleşmiş haliydi, bu psikoloji daha sonra Svidrigailov, Stavrogin gibi kahramanlarda, (kendisi için, "bende tam anlamıyla dekadan dönemin eski bir Romalı soylusunun suratı var" diyen) Karamazov'ların en büyüğü olan kardeşte yeniden karşımıza çıkar. Kleopatra'nın üç yıl sonra *Yeraltından Notlar*'da ortaya çıkması, eğlenmek için kölesine altın iğneler batırması bir rastlantı değildir.

Grek ve Roma dünyası, o günlerde devam eden toplumsal ve kültürel tartışmaların sonucunda çağdaş ve simgesel bir anlam kazanmıştı. 1850'ler boyunca Herzen, Batı Avrupa'nın 1848 sonrası durumunu çöküş yıllarındaki Roma'nınkiyle karşılaştırmış, nasıl Hıristiyanlığın gelişiyle eski dünya ahlaksal bir gençleşme yaşamışsa, Rusya'yı yakın gelecekte bekleyen toplumsal devrimin de Avrupa'yı canlandıracağından söz etmişti. Böylece Herzen ile Dostoyevski Avrupa uygarlığı konusunda aynı tarihsel ve felsefi görüşü paylaşıyor, çöküş halinde olan, Rus Hıristiyanlığı tarafından kurtarılmaya yazgılı bir Avrupa uygarlığı algısında birleşiyorlardı. Ama Herzen yalnızca tarihsel bir benzeştirim yaparken, Dostoyevski bu tarihsel imgelerin gerçeğin ta kendisini temsil ettiği kanısındaydı. Batı'da dinsel bir ülkünün kalmaması, Avrupa'nın çöküş dönemindeki Roma toplumu gibi bir topluma dönüşmesine yol açmıştı, çöküş döneminde Roma'da ahlaksal bozuşma, sapık cinsellik denetlenemez bir şekilde alıp başını gitmişti, Dostoyevski'nin inancına göre radikallerin propagandasını yaptığı Batı düşünceleri Rusya'da benzer bir etki yaratacaktı.

* * *

Dobrolyubov'a yapılan saldırılara, Strahov ile Grigoryev'in çabalarına karşın, *Vremya*, yayın hayatının ilk yılında genelde ilericilik ününü korumayı başardı.

Vremya'da Avrupa'daki proletaryanın zor durumu vurgulanıyor, Alman ekonomisti Bruno Hildebrand'ın eleştirilerine karşı proletaryanın sefaletini yansıtan korkunç fotoğraflarla, Engels'in İngiltere'de *Emekçi Sınıfın Koşulları* kitabı destekleniyordu. *Vremya*'da yayımlanan makalenin yazarı, Rus basınında Engels'in kitabına daha önce yaptığı göndermelerden birinde onun için "Alman sosyalistlerinin en yetenekli ve bilgilisi" diyordu, ayrıca *Vremya*'da *laissez-faire* (bırakınız yapsınlar) öğretilerine karşı ekonomik bir kuram olarak (örtmeceli şekilde "birlik" olarak adlandırılan) Sosyalizmin açık açık sözcülüğü yapılıyordu. Herzen'in yakın arkadaşı olduğu bilinen Proudhon'dan her zaman büyük bir saygıyla söz ediliyordu.[12]

Dostoyevski'nin bütün o kuşkularına, kararsızlıklarına karşın "ilericiliği", o güçlü Katkov ile pek çok konuda yaptığı ateşli tartışmalarda açıkça görülür; Katkov radikallerin amansız bir düşmanıydı, Katkov'un dergisi *Russkiy Vestnik* 1861 yılı boyunca *Vremya* ile işbirlikçilerini rezil etmeye devam etmişti. O günlerde *Russkiy Vestnik,* Rusya'daki toplumsal ve siyasal yelpazenin içinde ılımlı bir liberalizmin organıydı. Katkov, Tocqueville'e çok hayrandı, İngiliz siyasal sistemini bir model olarak övüyordu, bireysel özgürlük adına *laissez-faire* ekonomisini destekliyordu. Dostoyevski'nin *Sovremennik* konusundaki kuşkuları ne olursa olsun, içgüdüsel olarak kendisinde var olan demokratik halkçılık inancı en azından Slavcılarla birlikte Rus halkını savunan radikallerin sosyalizmine düşman olmasını engelliyor, Batı'nın burjuva liberalizmini savunan Katkov'a düşman olmasına yol açıyordu. Bir rejim destekçisi olarak Dostoyevski, Katkov'un bir müttefiki olsa da, toplumsal açıdan Çernişevski'ye çok daha fazla yakınlık duyuyordu. Böylece *Vremya*'daki toplum ve ekonomiyle ilgili makaleler, Katkov'un dergisindeki makalelere benzemiyor, daha çok *Sovremennik*'tekilere benziyordu. *Russkiy Vestnik*'in o güçlü başyazarı, Rus kültür ortamında *Sovremennik*'in aptallıkları bu kadar okur bulabildiği için bu kültürü genelde alabildiğine küçümseme eğilimindeydi, Rus kültürünün sözümona başarıları, Rus ulusalcılığının harikaları konusundaki gerçekçi düşünceleri Dostoyevski'de bir mücadele hırsı yaratıyordu.

Dostoyevski, radikalleri savunmaya koşarken bile bunu kendi konumunu koruyarak yapar, hiçbir zaman onların kuramlarıyla barışık olmadığını saklamaz. Ama aynı zamanda, en azından yazarlık hayatının bu evresinde, onların ezilmiş Rus köylüsünün yazgısını iyileştirmek olan amaçlarının temizliğini hiçbir zaman unutmaz. Dostoyevski, kendilerinin adaletsizlere karşı gösterdikleri tutkulu tepkiyi hiçbir zaman paylaşmamış olan ama şimdi ahlak dersi vermeye kalkan Katkov gibi kişilerin radikallere çamur atmalarına dayanamaz. Dostoyevski, Katkov'a, "Biz orada hiçbir kurtuluşsuz acı ve ıstırap görüyoruz," der, "[Böyle bir kişi] bin bir eziyetle bir kurtuluş yolu ararken tökezler ve düşer... Ama niçin onlara şerefsizlik etiketi

12 Bu konularda daha fazla bilgi için bkz. V. S. Nechaeva, *Zhurnal M. M. İ F. M. Dostoevsk,kh, Vremya, 1861-1863* (Moskova, 1973), 155-210, özellikle 183,188.

yapıştıralım, onları karalayalım". Dostoyevski'nin bu tür hakaretlere karşı çıkışında, radikal ideolojilerin etkisiyle yanlış yola sapmış, hatalı kahramanlarının bazılarına nasıl davranacağına dair ipuçları görebiliriz.

1861'de Dostoyevski, karşılıklı atışmalarla yalnızca *Russkiy Vestnik* ile savaşmıyordu, savaş açtığı, radikal olmayan başka dergiler de vardı. *Oteçestvennye Zapiski*, öfkesinin en başta gelen hedefiydi, derginin edebiyat eleştirmeni olan S. S. Dudişkin, Puşkin'in aslında "ulusal" bir şair olmadığını söyleme gözüpekliğini göstermişti. Dostoyevski için böyle bir görüş kutsala saygısızlıktan başka bir şey değildi, zekice bir *Evgeni Onegin* okuması yapıp amansız bir makaleyle bu görüşü yerle bir etmeye girişti. Tam da o günlerde *Vremya*'da yayımlanan önemli bir makale dizisinde Grigoryev, Rus edebiyatında ulusallık düşüncesinin gelişimi bağlamında Puşkin'i nasıl yorumlamaktaysa, Dostoyevski de öyle yorumlar. Puşkin, Avrupalılığı sünger gibi emmiş olan Rus kültürünün asla gerçekten Avrupalı olamayacağını fark ettiği, kendi tarihsel yazgısıyla yüzleşmek zorunda olduğunu anladığı anı simgeleyen bir örnekti. "Bu, bizim önde gelen insanlarımızın ikiye bölündükleri, amansız bir içsavaşa tutuştukları dönemin başlangıcıydı," diye yazar Dostoyevski. "Slavcılar ile Batıcılar da tarihsel bir olgudur ve alabildiğine ulusaldırlar". Rus kültürüyle ilgili bu görüş, daha sonra romancıya *Cinler* için gerekli toplumsal ve kültürel tabanın bir bölümünü sağlayacak, hem Slavcı (Şatov) hem de Batıcı (Krillov gibi) ideolojik yan ürünlere ilhamı kaynağı olacaktır.

Gerçekten de Dostoyevski Grigoryev'in geniş kapsamlı panoramasını –Rus ulusal belleğinin bilinçlenme tarihini– kendi kendini keşfetmek gibi karmaşık bir drama dönüştürürken, Stavrogin'in bazı özellikleri ortaya çıkmaya başlar. "Onegin'in kuşkuculuğunda, bu kuşkuculuk ilkesinin ta kendisinde acıklı bir şeyler vardır," diye yazar, "bazen vahşice bir ironiyle yankılanır." Mathew Arnold'ın "Grande Chartreuse'den Dörtlükler"indeki yolcusu gibi o da, "Biri ölü, öteki doğamayacak kadar güçsüz / İki dünya arasında henüz / Başını dayayacağı bir yer olmadan"[13] dolaşırken ve eski Avrupa ülküsünün yerine koyacak yeni bir ülkü ararken bulur kendini, Avrupa'da kendisinin ait olduğu bütün o yüksek derecede uygarlaşmış toplum gibi o ülküye "artık inanmasına olanak yoktur".

Dostoyevski, Onegin'in varoluşsal acısının "acı ironi"den ve özsaygı eksikliğinden kaynaklandığını yazar, özsaygı eksikliği çekiyordur, çünkü "bilinci ona, içi boş bir adam olduğunu mırıldanıyordur" ama o içi boş bir adam değildir: "Bir insan acı çekiyorsa o insanın içi boş olabilir mi?" O, "ilk kez kendi yüzüyle yüz yüze gelen koca bir dönemi" temsil eder. Rus toplumunun bilincinin bir parçası haline gelen bu Onegin tipi, her yeni kuşakla birlikte yeniden doğar, yeniden ayrıntılandırılır: "Peçorin'in [Lermontov'un *Zamanımızın Kahramanı* adlı kitabının başkişisinin]

---

13 Mathew Arnold, *Poems* (Londra, 1888), 214.

kişiliğinde doymak nedir bilmez, huysuz, kötü bir tip halini almış, en üst düzeyde özgün ve Rus olan, iki ayrışık öğe arasında tuhaf bir karşıtlığı yansıtır hale gelmiştir: Bu, kendine hayranlığa kadar varan bencillikle, büyük bir kin duyarak kendinden nefret etme duygusu arasındaki karşıtlıktır."

Dostoyevski, Gogol'ün o alaycı maskesinin aynı ikilemi ele verdiği kanısındadır, ona göre Gogol "gülemeyeceği bir ülkü bulup o ülküyü yaratma gücünü kendinde bulamadan ölmeye razı olmuştur." Bu sürecin son sahnesi Turgenyev'in Rudin'inde ve Şigrovski Bölgesi'nin Hamlet'inde görülür, bunlar "artık kendi eylemlerine ve görüşlerine gülemezler: inanırlar ve inançları onları kurtarır." Bir başka deyişle her iki kahraman da 1840'ların insancıl ülkülerinden, özellikle halka karşı derin acıma duygusundan ilham alırlar, sonuçta da umutsuzluktan kurtulmuşlardır: "onlar artık neredeyse hiç bencil değildir." Rus edebiyatında lüzumsuz adamın tarihinin bu duygu yüklü taslağında, Dostoyevski psikolojisinin çapraşıklıkları, Rusya'nın toplumsal ve kültürel gelişiminin güzergâhıyla birlikte ortaya çıkmaya başlar, bencilliğin alt edilmesi, inanç ve ülkü arayışı sıradan Rus halkının değerlerinin yeniden keşfiyle özdeşleşir.

Gerçekten de, biraz ilerde göreceğimiz gibi, bütün bu düşünceler *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar*'ın düzenli bir halde yayımlanan bölümleriyle, bu bölümleri sabırsızlıkla bekleyen okurlara sunuluyordu. Aşağılık Prens Valkovski, ahlaksal yükümlülüğün uydurma bir şey olduğu iddiasında bulunur, çünkü "saçma olmayan şey kişiliktir – ben kendim... Bir yükümlülüğü yerine getirmenin bana bir şey kazandıracağını görürsem o yükümlülüğü kabul ederim... [B]ütün insan erdemlerinin kökeninde bencilliklerin en şahının yattığını görüyorsam ne yapabilirim. Bir şey ne kadar erdemliyse içinde o kadar bencillik vardır. Kendini sev, kural olarak ben bunu bilir, bunu söylerim". Valkovski, Dostoyevski'nin 1860'ların radikal öğretilerine karşı ilk sanatsal tepkisidir.[14] Çünkü Dostoyevski, Valkovski'yi, Çernişevski'nin "akılcı bencillik" iddiasının sonuna kadar gitmenin bir aracı olarak kullanır – bencilliğin akılcı hesaplamalar aracılığıyla bir mucize sonucu yardımseverliğe dönüşeceği yargısını kabul etmez.

* * *

Dostoyevski 1861'de Rusya'da var olan toplumsal ve siyasal ideolojilerin hepsini karşısına aldı. Radikal solla (*Sovremennik*'le), liberal solla (*Oteçestvennye Zapiski*'y-

---

14 L. M. Rosenblyum *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar*'ın bir baskısına yazdığı önsözde şöyle der: "Valkovski'nin görüşleri açıklanırken o görüşlerle 1860'lar [kuşağının] maddeciliği arsında hiçbir ilişkilendirme yapılmamasına karşın, biz yine de üstü kapalı olarak orada Çernişevski'nin *Felsefede Antropolojik İlke* adlı kitabına –radikal demokratların etik ilkelerinin saptandığı yapıta– bir saldırı olduğu sonucuna varabiliriz. *Felsefede Antropolojik İlke, Ezilmiş ve Aşağılanmışlar*'dan bir yıl önce basılmıştı." Bkz. F. M. Dostoyevski, *Unizhennye i oskorblennye*, yay. haz. L. M. Rosenbylum (Moskova, 1955), 25, *PSS*, 3: 527-528.

le), liberal merkezle (*Russkiy Vestnik*'le) kapıştığı gibi, yeni Slavcı yayın (*Den'*) için de söyleyecek söz bulabilmişti. Yorumlarında yansız olma çabasına karşın, *Vremya* dergisi ilk yayın yılında *Sovremennik* yanlısı olmakla tanındı, Strahov ile Grigoryev sinirden deliriyordu.

Dengeyi sağlamak için yapabileceği her şeyi deneyen Strahov, başyazara yazılmış mektuplar şeklindeki makalelerde radikallere ateş püskürdü. Önemli toplumsal ve siyasal eğilimleri saptamakta üzerine yoktu, 1861 Haziran'ında, *Russkogo Slova*'da yeni yazmaya başlayan, geçmişin bütün felsefesinin "yararsız bir skolastisizm" olduğunu heyecanla ilan eden radikal politika yazarı, patlamaya hazır genç Dimitri Pisarev'i ayrı tutuyordu. Strahov, Pisarev'in olumsuzlama yolunda öteki radikal arkadaşlarından daha ileriye gittiğini yazıyor: "Hayat adına ... her şeyi reddediyor, hayatı da heyecan dolu ve sınırsız hazların baştan çıkarıcı çeşitliliğinin toplamı olarak anlıyor."[15] Strahov yaptığı bu zekice gözlemde, radikal ideolojinin sınırsız bir bireyciliğe doğru dümen kırdığının farkına varır, bu önemli sapma bir sonraki yıl, 1860'larda radikal aydınlar sınıfında Rus kültürü için mutlak öneme sahip bir bölünmeye yol açacaktır.

Dostoyevski radikalleri kınayan Strahov'la arasına mesafe koymak için düzenli olarak makalelerin altına dipnotlar ekliyordu. Radikalleri, acelecilikleri, sabırsızlıkları, tarihin üzerinden atlamak, Rusya'da toplumsal gelişmenin çok daha sonraki aşamalarında yapılabilecek değişiklikleri hemen yapmak istedikleri için, kamuoyuyla paylaştığı yazılarında pek eleştirmese bile notdefterlerinde çok daha açık şekilde eleştiriyordu. Bir notunda Çernişevski'ye, "Nereye yetişmeye çalışıyorsun?" diye sorar. "Toplumumuz olumlu anlamda hiçbir şeye hazır değil. Sorular karşımızda duruyor. Sorular olgunlaştı, hazır ama toplumumuz hiçbir şekilde hazır değil. Bölünmüş durumda" (20: 153). Dostoyevski'nin radikallerle arasındaki hoşgörü bağı iyice gerilmişti, ertesi yıl *Sovremennik* yazarları ve okurları entelektüel muhalefeti bırakıp etkin siyasal tahrike sarıldıkları zaman ip tamamıyla koptu.

Rusya'da daha sonraki yıllarda, Dostoyevski'nin öngördüğü gibi, meydana gelecek olan bütün ilerlemelerin temelini, kölelerin özgürleştirilmesi ile II. Aleksandr'ın çok yakında yapılacağını açıkladığı reformlar oluşturacaktı. *Vremya*, kölelerin serbest bırakıldığını ilan eden bildirinin tam metnini yayımladı, bu olaydan, Rus tarihinde yeni ve parlak bir dönemi başlatan "gurur verici olay" olarak söz etti. *Sovremennik*'se, sanki hiç öyle bir olay olmamış gibi, bu konuda hiçbir şey yazmadı: Kölelerin serbest bırakılma koşulları radikalleri fena halde hayal kırıklığına uğratmıştı, o aylak toprak sahiplerinin lehine olacak şekilde köylülere büyük bir vergi yükünün getirildiğini düşünüyorlardı, toprak sahipleri bunu hiç hak etmiyordu.

---

15 Nikolay Strakhov, *Iz istorii lişteraturnago nigilizma* (St. Petersburg, 1890; yeni basım Lahey, 1967), 34.

23. Bölüm

Ezilmiş ve Aşağılanmışlar

Dostoyevski'nin *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar* (*Unizhennye i oskorblennye*) adlı romanı, *Vremya*'nın ilk sayısından başlayarak dokuz sayı tefrika edildi. Okurlardan farklı tepkiler aldı ama büyük bir açlıkla ve dikkatle okunuyordu, ayrıca roman amacına ulaşmış, okurları meraklandırmayı, bir sonraki tefrikayı sabırsızlıkla bekler hale getirmeyi başarmıştı. Dobrolyubov, bir Rus eleştirisi klasiği olan "Ezilmiş İnsanlar" (*Zabitye lyudi*) adlı en son denemesini, Dostoyevski'nin bu son ürünü de içinde olmak üzere, o güne kadar yazdıklarının bütüncesini incelemeye ayırmıştı. Dostoyevski'nin birkaç ay önceki saldırısına apaçık bir yanıt olarak, kitabın "estetik eleştirinin" düzeyinin çok altında kaldığını belirtmiş ama 1861'de yayımlanmış en ilginç Rus romanı olarak görünen bu kitabı herkesin okuduğunu kabul etmişti.[1]

Bugün bizim Dostoyevski'yle ilgili görüşümüz Dobrolyubov'unkiyle bir olamaz ama onun yargısına katılmamamız için bir neden yok: *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar*, Dostoyevski'nin Sibirya sonrası altı önemli romanının en zayıfıdır. Dostoyevski'nin de kendi yapıtıyla ilgili boş kuruntuları yoktu. Birkaç yıl sonra, "Romanımda insana benzemeyen, birer kukladan farksız pek çok kahraman bulunduğunu kabul ediyorum," diyerek görüşünü kamuoyuyla paylaşır, "bunlar sanatsal olarak biçim almış kahramanlar değildir (biçim almaları gerçekten zaman ister, bunun için ruhtaki ve zihindeki düşüncelerin sindirilmesi gerekir), bunlar birer ayaklı kitaptır" (20 :134). Yine de, apaçık görülen kusurları ne olursa olsun, *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar*, bu kitabın yazarını bir geçiş döneminde, ilk kez tefrika roman yazma tekniğinde ustalaşmayı denerken, ayrıca yeni kahraman tipleri, izlekler ve motifler onun kaleminde ilk kez tam olgunlaşmamış ifadesini bulurken görmemizi sağlar.

* * *

Ezilmiş ve Aşağılanmışlar'da iki alt olay örgüsü vardır, birbirine dolanmış bu iki örgü başlangıçta birbiriyle ilgisiz gibidir ama yavaş yavaş, olaylar geliştikçe birbirine yaklaşır. Duygusal romantik romanlara özgü birinci alt olay örgüsü yoksullaşmış seçkin bir aile olan İhmenyev'lerle ilgilidir. Kızları Nataşa zengin bir komşularının, Prens Valkovski'nin oğlu Alyoşa'ya âşık olmuştur; prens, Alyoşa'yı zengin bir kadın varisle evlendirmeyi düşündüğü için bu aşkı uygun bulmaz. İki genç birlikte kaçarlar, evlilikdışı bir hayat sürmeye başlarlar. Nataşa'nın babası Nikolay Sergeviç İhmenev kızını evlatlıktan reddeder, yalnızca ailenin adını lekelediği için yapmaz

1 A.A. Belkin, ed., *F.M. Dostoevsky v Russkoi kritike* (Moskova, 1956), 42.

bunu, bir zamanlar dostu, sözde velinimeti olan Prens Valkovski'nin kendisine düşman kesilmesine yol açtığı için de yapar. Birinci alt olay örgüsünün can alıcı noktası, Nataşa ile babasının karşılıklı mutsuzluğudur, kız ailenin adına büyük bir darbe indirmiştir, baba da kızının bu rezil davranışını lanetlemiştir ama ikisi birbirlerini büyük bir içtenlikle sevmektedir.

İkinci alt olay örgüsünde tefrika romanın Gotik gizem öğesi sunulur, gizli entrikalarla rüşvetle sağlanan ihanetler. Olayların odağında on altı yaşında Petersburg'lu kimsesiz bir kız, Nellie vardır, İvan Petroviç adında genç bir romancı olan anlatıcı –aynı zamanda İhmenev'lerin bir zamanlar Nataşa'yla nişanlı olan üvey oğullarıdır– kızla bir rastlantı sonucu tanışır. Bir kahvede rastladığı yaşlı bir adamın acayip görüntüsünden etkilenen bu genç adam, bu sessiz gözlemci yaşlı adamın arkasından dışarı çıkar, yaşlı adam yere yığılıp hemen oracıkta ölünce de onun o pis odasına taşınır. O ölen adam, küçük Nellie'nin ziyaretine gittiği ve odasını İvan Petroviç'in işgal ettiğini gördüğü büyükbabasıydı. Küçük Nellie'yi muhabbet tellalının elinden, yeni tanıdığı, kendisiyle arkadaş olduğu kişi, Masloboyev kurtarmıştır; Masloboyev eski bir öğretmendir, Petersburg'un yeraltı dünyasının kıyısında kuşkulu bir hayat sürmektedir ama gençlik döneminin ahlak idealizminin izlerini hâlâ taşımaktadır. İvan Petroviç, Nellie'yi kendisiyle birlikte yaşaması için evine alır, ona iyi bakar, yavaş yavaş kızın o berbat hayatının acıklı öyküsünün parçalarını yan yana getirmeye başlar.

Tefrika romanlarına özgü bir rastlantıyla kızın –kitabın en sonunda öğrendiğimiz gibi– prensin terk edilmiş çocuğu olduğu meydana çıkar. Valkovski, kızın annesini baştan çıkarmış, karasevdalı genç karısını zengin babası Jeremy Smith'i soymaya razı etmiş, bir kez parayı ele geçirince de kadını ve çocuğunu bırakıp gitmiştir. En sonunda, Nataşa'yı babasıyla barıştırmak için, İvan Petroviç'in cesaretlendirmesiyle Nellie hayatının yürek paralayıcı hikâyesini anlattığı zaman, bu iki alt olay örgüsü birleşir. Nellie'nin annesi Petersburg'un yıkık dökük nemli bir kulübesinde umutsuzluk içinde, yerde, ölüm döşeğinde yatmaktadır, büyükbabası annesini ölüm döşeğinde yatarken bile bağışlamayı kabul etmemiştir, Nellie'nin anlattığı, iç karartıcı renklerle resmedilmiş o acıklı öyküden sonra Nataşa bağışlanmış, alçak Valkovski'nin savunmasız kızcağızı o şehvet düşkünü Kont Nainski'nin kollarına itme planları bozulmuştur.

Bütün bu olaylara İvan Petroviç'in gözünden bakılır ve iki olay örgüsü arasındaki apaçık fiziksel bağ İvan Petroviç'le sağlanır, Valkovski ise daha örtülü bir bağdır. İvan Petroviç bu olayları, bu olaylar olup bittikten bir yıl sonra yazmaktadır, ayrıca bu öyküyü yazmak üzere kalemi eline aldığı zaman içinde bulunduğu durum, öyküye fazladan bir dokunaklı öğenin eklenmesine yol açar. "Bütün bu olup bitenlerden sonra kendimi hastanede buldum," diye yazar, "bana öyle geliyor ki yakında öleceğim ... her şeyi yazmak istiyorum, böyle bir amaç edinmeseydim, öyle inanıyorum

ki mutsuzluktan ölecektim". Kendi hayatının bir yıkıntıya dönüşmesinin öyküsünü anlatır, boşa harcanmışlık, umutsuzluk duygusu içinde bu dünyadan göç etmek üzeredir. Ama yine de başkalarını (İhmenev'leri) kurtarmayı başarmıştır, Nellie'nin son günlerinde ihtiyacı olan sevgi ve ilgiyi bulmasını sağlamış, inandığı iyi yüreklilik, merhamet gibi değerlere sadık kalmıştır.

Dostoyevski'nin kullandığı bu acemice entrikanın kabataslak özeti, en basmakalıp malzemeyi kullandığını gösteriyor – kızını seven ama ona kızan dertli bir babanın hata yapan kızına karşı öfkesi; değerleri olmayan, iliklerine kadar yozlaşmış, güçlü ve zengin bir aristokratın günahsız ve temiz yürekli insanlar üzerinde gücünü denemesi; kadın başkahramana âşık, erdemli, genç bir adamın (anlatıcının) kızın iyiliği için kendisini hiç çekinmeden feda etmeye hazır olması; Petersburg'un yeraltı dünyasının tarifsiz kötülükleri karşısında çaresiz ve kimsesiz –Valkovski'nin rezil geçmişinin sırrı olan– bir kızın cömert bir kurtarıcı tarafından cehennem azabından kurtarılması. Bütün bunlar tefrika romanın en çok eskitilmiş motifleridir, Dostoyevski de insanların yürek tellerine dokunma gücüne sahip oldukları için bunları hiç çekinmeden kullanır.

Alın size, örneğin, Nellie'nin annesiyle ilgili bir paragraftan alınmış bir bölüm; bu bölüm okurların ilerde olacakları sabırsızlıkla beklemeleri için iştahlarını kabartmak üzere II. Kısmın sonuna sokuşturulmuştur: "Bütün umudunu yitirmiş, St. Petersburg'un soğuk ve pis sokaklarında başıboş dolaşan, bir bebek olarak gördüğü küçük kızıyla sadaka dilenen bir kadının öyküsüdür bu. [...] İç karartıcı bir öyküydü, kasvetli Petersburg göğü altında, koca kentin karanlık ara sokaklarında, hayatın, bencilliğin, çatışan çıkarların, karanlık kötülüklerin, gizli cinayetlerin, anlamsız ve çığırından çıkmış bir hayat sürenlerin yarattığı en aşağılık cehennemin tam ortasında yaşanan, neredeyse gizemli, yürek paralayıcı ve üzücü dramlardan biriydi..." Dostoyevski, Eugène Sue ya da Frédéric Soulié gibi, renkleri çamura dönüşmüş paletindeki boyalarla atmosferi ağırlaştırmaktadır, fazlaca işlenmiş duygusallık, kitabın sanatsal nitelikten yoksunluğundan söz eden ilk eleştirmenleri kışkırtan şeylerin başında gelir.

Dostoyevski bir daha hiçbir şekilde tefrika roman malzemesi ve tekniği kullanmadı ama bu tür roman uzun zamandan beri "ilerici" ve sosyalist düşünceleri yayma çabalarıyla bir tutulmaktaydı (*Les mystères de Paris*'de Fourier'ci düşüncelerin bir kısmı dramlaştırılmıştı). Eleştirmenler, böylece Dostoyevski'nin bu biçimi kullanmasının onun yıkıcı geçmişiyle çok uyuştuğunu, hele hele uğruna kürek cezasına ve sürgüne katlandığı toplumcu ve insancıl ilkelerinin iyice pekiştiğini gösterdiğini düşünüyorlardı. Geçmişin Dostoyevski'siyle şimdinin Dostoyevski'si arasında fark görmeyen Dobrolyubov'un görüşü buydu, tam da bu nedenden dolayı romancıya saldırıyordu. Eleştirmenin düşüncesine göre, Dostoyevski, kendi varlıklarını kabul ettirmeyi beceremeyen "zayıf" kişileri anlatmaya devam ediyordu, bunlar lüzumsuz

adamlar değildi ama, hem kendisinin hem de Çernişevki'nin Turgenyev'e dedikleri gibi, Dobrolyubov onu Rus hayatının yeni bir evreye girdiği bu dönemde, edebiyatçıların daha güçlü, iradeli kahramanları anlatmaya çağırıldıklarını fark etmediği için azarlıyordu.[2]

Dostoyevski'nin daha önceki kitabında yazdıklarına devam ettiği izlenimini güçlendiren şey, bu yeni metinde *İnsancıklar*'ı çağrıştıran yerlerin bulunmasıydı. Dostoyevski'nin gururlu genç yazar İvan Petroviç'i anlattığı bir sahne vardı, o sahnede ilk romanı baskıdan yeni gelen yazar romanını üvey ailesi İhmenev'lere yüksek sesle okumakta, aile üyeleri hayranlıkla dinlemekteydi. Nataşa duygulanarak ağlamaya başlar: "birden elimi yakaladı, öptü ve koşarak odadan çıktı." Bütün romanda *İnsancıklar* ahlaksal duyarlılığın mihenktaşı olarak kullanılır; bütün "iyi" kahramanlar o romanın, uygun düşeceği gibi, çok etkisinde kalırlar, duygulanırlar, hatta kötü biri olarak tanınan, o içkici Masloboyev bile itirafta bulunur: "o kitabı okuduğum zaman neredeyse yeniden saygıdeğer bir insana dönüştüm." Aşağılık Prens Valkovski, yapıt için seçilen edebi tarza, aşağılayıcı sözlerle ateş püskürür, son zamanlarda "itham edici" edebiyat yoluyla bu tarz roman yazma düşüncesi yeniden canlandırılmış, güçlendirilmiştir. İvan Petroviç'e, "Tek bildiğin yoksulluk," der, burun kıvırarak, genç yazarı azarlar, yazarlık hayatının iyiliği için daha "yüksek" çevrelerde dolaşmalıdır.

Prens Valkovski öylesine abartılı, öylesine melodramlara yaraşır, aristokrat bir iblistir ki onu şimdi burada ciddiye almamıza olanak yoktur ama bizim tepkimiz Dostoyevski'nin yapıtının ilk okurlarının tepkisi değildir, onlar prensi akla yakın ve tanıdık bir toplumsal tip olarak görmüşlerdir. Hatta *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar* için, "sanat olarak en küçük bir eleştiriye bile dayanacak hali yoktur"[3] diyen Evgeni Tur gibi sert bir eleştirmen bile gözünü kırpmadan şunları yazmıştır: "Dünyayı biraz olsun tanıyan herkes böyle pek çok insana rastlamıştır ama ne mutlu ki, yani toplumumuz açısından ne mutlu ki, Prens İvan [Valkovski] gibi insanların bir kısmı her yıl ölüyor ve yerine yenileri doğmuyor."[4] Dostoyevski'nin prens portresi, bütün bir toplumsal sınıfın ahlak yoksunluğunun acı verici bir ifadesi olarak kabul edilmiştir. Dahası, yazarın –tıpkı 1840'lardaki gibi– basit insanları ahlak açısından prense göre ölçüsüz derecede üstün kişiler olarak göstermesi, prensin öteki insan hemcinsleriyle ilgili şaşırtıcı derecede küçümseyici bakış açısının yanlışlığını canlı şekilde kanıtlayan insanlar olarak görmesi, "zayıf ve ezilmiş insanlara karşı duyduğu duygusal yakınlığı" açıkça gösteriyordu.

"Zayıf" karakterleri, tam da ahlaksal erdemlerinin fazlalığından dolayı kaçınılmaz şekilde yenilgiye yazgılı insanlar olarak görmeye alışmış o günlerin Rus okuru

2 I. I. Zamotin, *Dostoevsky v Russkoi kritike, 1848-1881* (Varşova, 1913), 36-37.
3 Alıntı, *PSS*, 3: 529.
4 Belkin, *Dostoevsky v Russkoi kritike*, 94-95.

için, prens itin tekiydi ama en küçük kusuru olmayan İhmenev'lerin hepsi –çilekeş İvan Petroviç'i saymazsak– altın değerinde, namus örneği insanlardı. Prensin sahip olduğu hiçbir güç onların birbirlerine karşı duydukları sevgi ve bağlılığı yok edemezdi, tıpkı öykünün doruk noktası olan o uzlaşma sahnesinin sonunda İhmenev'in coşkulu ama fazlaca yapmacık konuşmasında belirttiği gibi:

> Ah Tanrım, sana şükürler olsun, her şey için, her şey için, gazabın için, merhametin için de!.. Fırtınadan sonra yine yüzünü gösteren ve parlayan güneş için de!.. Ah, ezilmiş ve incitilmiş olabiliriz ama yine bir aradayız ya. Bizi ezen ve inciten o kendini beğenmiş gururlu kişiler zafer kazanmış olabilir! Bırak bize istedikleri kadar taş atsınlar! Korkma, Nataşa... Biz el ele yürüyeceğiz ve ben onlara şöyle diyeceğim: "Bu benim biricik, sevgili kızım, benim günahsız kızım, siz onu ezdiniz, incittiniz ama ben onu seviyorum ve sonsuza kadar kutsuyorum."

* * *

Dostoyevski okurları için, Dostoyevski bugün bildiğimiz Dostoyevski olmadan önce, *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar*'daki klişelerin arasında gelecekteki romancının filizlenmekte olduğunu görmek olanaksızdı. Birkaç eleştirmen kitapta "yeni" bir şeylerin varlığını çekinerek fark etmişti ama fark ettikleri bu şeyleri de olumsuz bir eleştirinin konusu yaparak aktardılar. Eleştirmenlerden biri kitabın başlığına karşı çıkıyordu, çünkü bu başlık onda sahici anlamda toplumsal bir roman okuma beklentisi yaratmıştı. Onun da haklı olarak belirttiği gibi, aslında kahramanlar öylesine tuhaf davranırlar ki yaşadıkları zorlukların çoğunu kendi aptallıkları yüzünden yaşarlar. Prens Valkovski'nin entrikaları onların çıkmazlarında ancak ikinci derecede rol oynar, Dostoyevski kahramanlarını öyle bir biçimde ele alır ki, kitabın sözümona toplumsal ve insancıl anlamının ağırlık kazanmasına izin vermez. Kahramanlarının yazgısını belirleyen şey, kendi kişilik özellikleridir, tefrika romanlara özgü olay örgüsünün dış mekanizması değildir. Dostoyevski, romanının o sıradan olay örgüsünün toplumsal ve insancıl izleği içinde daha ilerde yazacağı, düşüncelerin roman biçimindeki trajedisine giden yolu el yordamıyla bulmaya çalışıyordu. *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar*'da klişelerin arasındaki çatlaklarda bulduğumuz şey, (anlatıcı ile Dostoyevski'nin alt beni olan) İvan Petroviç adında genç bir yazarın vaktinden önce yazılmış romanıdır; Petroviç 1840'ların "insancıllık" ideolojisini temsil eder, bütün hayatı ve dünyası paramparça olmuştur, çünkü onun inandığı şeyler, iyi niyetliliğe, saflığa, romantik idealizme yaşama hakkı tanımayan insan hırsının ve bencilliğinin köklü güçleriyle baş etmesine elverişli değildir.

Saflık, saflıkla birlikte kendini kandırma eğilimi izleğine, İhmenev'le ilgili yarı ironik sözlerle daha önce dikkat çekilir, Valkovski'yle İhmenev'in ilişkisi, İhmenev'in sıcak yürekliliğinden doğan bir kuruntuya dayanır, bencillikten uzak Albay Rostanev'in *Stepançikovo Köyü ve Sakinleri*'ndeki o kötü yürekli Foma Fomiç'le iliş-

kisi de benzer bir kuruntuya dayanmaktadır. İhmenev, Prens için ortalıkta dolaşan karalayıcı dedikodulara inanmayı reddeder, "alçakça bir şey yapacak biri değildi," der. İhmenev, ahlak bozukluğunun var olmadığı bir dünyada yaşamayı seçer, evlilik yaşına ulaşmış olmasına karşın meleksi bir çocuk saydığı kızı Nataşa'ya da neredeyse aynı tutumu takınır. Nitelik bakımından pek içgüdüsel olmayan, daha ziyade edebiyata özgü olan "naif bir Romantiklik"in bir başka örneği, Nellie'nin annesinde görülür; Nellie'nin annesi Valkovski'yle kaçmıştır, çünkü "ta en başından beri yeryüzünde meleklerin yaşadığı cennet gibi bir yer düşlemiştir; onun aşkının sınırı yoktu, inancının sınırı yoktu, bana göre aklını yitirmesinin nedeni Valkovski'nin artık onu sevmemesi, terk etmesi değildi, onu aldatmasıydı, *onu aldatabilmiş* ve terk etmişti, melek bellediği yaratık ona kalleşlik etmiş, hakaret etmiş, onun gururunu kırmıştı".

Bu tür romantiklerin, her zaman başlarına geldiği gibi, hayatın ihanetine uğradıklarında buna tepkileri, yaralanan gururlarına sarılmak olur, sözümona en çok sevdikleri insanlara yaşatacakları acıyı hiç düşünmezler bile. İhmenev, sevgili kızı Valkovski'nin oğlunun metresi olduğu, kendisinin adına açıkça leke sürdüğü zaman ne yaptıysa, Nellie'nin annesi de onu yapar, "genç kız dehşetle, en önemlisi de [bunu] bir gurur meselesi yaparak sonsuz bir tiksintiyle onu [Valkovski'yi] bırakıp" gider. Elindeki evli olduklarını gösteren kâğıtları kullanmayı reddettiği zaman kızını korkunç bir sefalet ve ıstırap içinde yaşamaya mahkûm eder. Hayal kırıklığına uğrayan bu tür romantiklerin gurur ve bencillikten kaynaklanan tepkileri, kendi mutsuzluklarının artmasına yol açarak bir mazoşizm halini alırken, başkalarını (Nataşa'yı, Nellie'yi) da mutsuz ederek belli bir sadistliğe dönüşür. İhmenev örneğinde bu iç çatışkı sevgi duygusunun harekete geçmesiyle en sonunda çözüme ulaşır, sevgi gurura üstün gelir, ihanetin unutulmayan acısının kırgınlığı unutulur. Bu, aynı zamanda iyi ile kötünün birbirinden ayrılmaz şekilde iç içe geçtiği bir dünyayı –bağışlama ve uzlaşma için kaçınılmaz, hatta hayırlı bir önkoşul olarak (Moçulski'nin uygun deyimiyle söylersek)[5] "ülküselliğin paramparça olduğu" bir dünyayı– kabul etmek anlamına gelir.

Nataşa özellikle bir Romantik değildir ama hemen hemen aynı çelişki Nataşa-Alyoşa ilişkisinde de vardır. Nataşa şu sözlerle tanımlanır: "Ona belki babasından geçmiş, iyi yürekli insanlara özgü bir özelliği vardı ... insanlar için iyi şeyler düşünmek, onları olduklarından daha iyi insanlar olarak görmek için sanki zorlardı kendini, onlardaki iyiliği gözlerinde büyütürdü." Ne var ki Alyoşa için düşündüğü şeyler "masumluğunu" yitirmesine yol açar, kişiliğinin beklenmedik karmaşıklıklarıyla kendisini şaşırtan ve korkutan yönlerinin ortaya çıkmasına yol açar.

Nataşa, tipik bir aristokratın, baştan çıkarıcı bir adamın masum kurbanı olmaktan çok uzaktır; tam tersine durumu zorlayan, âşığıyla açıkça birlikte yaşamaya karar veren kendisidir. Gerçekten de o zayıf iradeli, uçarı ve tutarsız Alyoşa'ya karşı

5 K. Mochulsky, Dostoevsky: *His Life and Work*, çev. Michael A.Minihan (Princeton, NJ, 1967), 210.

tutkusu öyle bir noktaya varır ki onu bırakmamak, "onun kölesi, gönüllü kölesi" (3: 200) olmak için her türlü aşağılanmaya razıdır. Ama o delice aşkının "rezil", anormal olduğunun, eşitler arası sahici bir aşktan kaynaklanmadığının, egemen olma arzusundan kaynaklandığının farkındadır. Alyoşa'nın başka bir kadın peşinde koşması onun gururunu yaralar, gururu yüzünden yalnızca babasını küçük düşürmekle kalmaz, kendisi de mazoşistçe bir aşağılanma ve kendi kendine işkence etme çukuruna yuvarlamr. Bu çelişki bir kez daha başarılı bir iç mücadele sonucunda çözülür: Nataşa kendi bencilliğini yener, Alyoşa'yı kendi gönlüyle, kendisinden çok daha uygun biri olan rakibi genç mirasçı Katya'ya bırakarak özsaygısını kazanır.

Küçük Nellie örneğinde Dostoyevski, bu tür ahlaksal ve psikolojik bir çelişkiyi, duyarlığı yaralanan kişinin tipik şekilde kendine zarar vermeye, mazoşizme ve sadizme savrulmasıyla birlikte, öykünün tam odağına yerleştirir. "Ezilmişler" arasında böyle bir tanımlamayı en çok hak eden kişi Nellie'dir, vahşi bir gururu, insanlara inançsızlığı başlangıçta cesaretlendiren şey annesinin sert uzlaşmazlığı olmuştur. Nellie'nin kişiliğinde böylece gençliğe özgü bir sevgi ve sevecenlik gereksinimiyle kuşku ve nefret birleşir, Nellie cömertlik ve iyi yüreklilliğe bile yanıt vermeyi reddeder. Dostoyevski'nin kitapta onun değişen ruh hallerini, tavrının yavaş yavaş yumuşayışını, uysallaşışını anlattığı bölümler kitabın en iyi bölümleri arasındadır. Nellie'nin kendi kendine işkence psikolojisinin karanlık köşeleri önemli bir sahnede ortaya çıkarılır. Geçmişindeki bütün üzücü anılar birden kafasına hücum ettiğinde, kız İvan Petroviç'in ona sığınak olan odasından dışarı fırlar, bir meydan okuma hareketi olarak sokakta dilenmeye başlar. Ona rastladığı zaman İvan Petroviç'in gözleri yaşarır:

> Evet, bu gözyaşları zavallı Nellie için ... ihtiyacı olduğu için dilenmiyordu o; sokağa atılmış, yazgının eline terk edilmiş falan değildi. Acımasız zorbalardan kaçmıyordu, onu seven, ona değer veren dostlardan kaçıyordu. [...] ona kötü davranılmıştı; yarasının iyileşmesine olanak yoktu, bu gizemli davranışıyla, bizlere olan güvensizliğiyle yarasını boyuna deşiyordu sanki; deyim yerindeyse, bu *acılar içinde kıvranma bencilliği* –böyle söylemem doğru olur mu bilmem ama– haz veriyordu ona. Acıyı böyle daha da körüklemesini ve duyduğu hazzı çoğaltmasını anlayabiliyordum; ezilmişlerin çoğu, yazgının baskısı altında yaşayanlar, adaletsizlik duygusu altında acı çekenler bundan zevk alır.

"*Acılar içinde kıvranma bencilliği*" ifadesini italikle yazan Dostoyevski'nin kendisidir, onun önemini vurgulamıştır, çünkü eylemin üç ana merkezini birleştiren izleksel bağı içermektedir: Nataşa-İhmenev, Nataşa-Alyoşa-Katya, Nellie-İvan Petroviç. Her bir örnekte, bir ya da daha fazla kahraman herhangi bir saygısızlık ya da aşağılanmaya bu şekilde tepki gösterir; her birinde çelişki, devam etmekte olan bir sevgi fiili içinde, acı çekme bencilliği alt edildiği zaman çözülür.

* * *

Henüz *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar*'daki insancıl ülkülerini ve değerlerini kesin şekilde terk etmemiş olmasına karşın, Dostoyevski'nin *Petersburg Manzaraları*'nda zaten başladığı geçmişini gözden geçirme eyleminin devam ettiğini gösteren işaretler vardır. Kitaptaki en güzel sahnede –Dostoyevski'nin, o hain ve aşağılık Prens Valkovski açıkça meydan okuduğu zaman İvan Petroviç'in çaresizliğini vurguladığı sahnede– amaç, apaçık şekilde böyle bir gözden geçirme sürecini tamamlamaktır. Bu sahne bizim ilk kez geleceğin büyük Dostoyevski'sini bir an için görmemizi sağlar. Bencillik izleğini tam anlamıyla metafizik boyutuna taşıyarak, Dostoyevski burada, üstü örtülü olarak bencillik izleğini radikal ideoloji izleğiyle birleştirerek sonunda kendisine yeni bir ilham kaynağı olacak bir damar yakalar ve bir an için pembe dizi olay örgüsünü yeni bir ciddilik düzeyine yükseltir.

Valkovski'nin İvan Petroviç'e yaptığı o uzun ve şeytanca "itiraf," onun utanmaz bir hovarda olduğu yolunda daha önce yapılan dokundurmaları doğrular; kötülüğün alışılmış biçimlerine karşı bir düşkünlüğü vardır ama toplumun ahlak kurallarına bile bile saygısızlık etmekten de hoşlanır. Valkovski sırf kendisinin genç idealist muhatabını şaşırtma zevkini tatmak için kendi sırlarını ele verir, bunu yaparken de bundan aldığı zevki (açık şekilde, Rousseau'nun *İtiraflar*'ına göndermede bulunarak) herkesin önünde kendini teşhir eden cinsel bir sapığınkine benzetir. Bu itirafların çoğunun gerisinde, kuşkusuz, Valkovski'nin saygınlığını okurun gözünde azaltma hesabı vardı ama bunların bir başka işlevi de, başka kahramanların davranışlarında da eşit şekilde dışa vuran, insan kişiliğinin "akıldışı" olanı barındıran gizli köşelerinin sergilenmesine hizmet etmekti. Valkovski'nin açıklamasına göre kendisini en çok mutlu eden şey, "hiç büyümeyen bu Schiller'leri", önce "bütün o bayağı ve beş para etmez saf ve meleksi saçmalıklarını" ciddiye alıyormuş gibi yaparak yüreklendirip sonra "birden mutluluktan mest olmuş yüzümü buruşturarak böyle bir sürprizi hiç beklemediği bir anda onlara dilimi çıkarmak"tı.

Görüldüğü gibi, Valkovski şimdi İvan Petroviç'i, genç yazarın kendisinin İhmenev ve Nellie'nin annesi için kullandığı sözcüklerin hemen hemen aynısını kullanarak eleştirir. *İnsancıklar*'ın gerçek yaratıcısı, şimdi kendisinin daha önceki yaratıcı kişiliğini, daha önceki çalışmalarını ilham eden değerleri o "naif Romantiklik"in dışavurumları arasına yerleştirmektedir, yeni romanı naif romantikliğin kusurlarını sergileme girişimini içermektedir. Prens Valkovski karşısındaki kişinin düşünceleşmiş duygularıyla tanışıklığını sergiledikçe, İvan Petroviç'in maskesi iyiden iyiye düşer. Çünkü Prens'in yalnızca düşkün bir hergele olmadığı, hayal kırıklığına uğramış bir idealist olduğu ortaya çıkar, acı acı alay ederek açıkladığına göre, "yıllar önce, gençliğimin altın çağındayken" "bir metafizikçi, bir hayırsever olma, yani aşağı yukarı sizin şimdiki düşüncenizde olma" hayalleri vardı, hatta kendi mülkü üzerinde

bir sağlık yurdu bile inşa ettirmişti. Ama sonunda can sıkıntısı üstün gelir – can sıkıntısı ve hayatın anlamsızlığı duygusu. "Yok olup gideceğiz – öte dünyada ne var biliyor muyuz peki!" diye bağırır; "e, ben de kızların peşinde koşmaya başladım." Heyhat, "bir çoban bir kadının" kocasına direndiği için öylesine kötü kırbaçlanır ki, yaptırdığı o örnek sağlık yurdunda adam ölür.

Metafizik can sıkıntısıyla, yokoluşun kaçınılmazlığıyla karşı karşıya kalan Prens Valkovski, varoluşun boşluğunu doldurmaya insancıllığın "hazlarının" yetmediğini keşfeder, Kleopatra gibi daha güçlü uyarıcılar aramaya başlar. Ayrıca toplumsal insancıllık ideolojisi fena halde demode olmuştur, onun yerini alan şey, Prens Valkovski'nin İvan Petroviç'e müjdelediğine göre prensin amaçlarına çok uygundur. Öfkelenen anlatıcının "hayvanlıkla" suçladığı Prens, bütün bu tür değerli itirazların saçma olduğunu söyleyerek karşı çıkar. Ahlaksal yükümlülük diye bir şey yoktur, bunlar düzmecedir, çünkü "saçma olmayan şey kişiliktir – kendimdir. [...] Bir yükümlülüğü yerine getirmenin çıkarıma olduğunu görürsem o yükümlülüğü kabul ederim... Ama siz kuşkusuz böyle düşünmezsiniz. [...] Bütün insan erdemlerinin kökeninde bencilliklerin en şahının yattığını görüyorsam ne yapabilirim. Bir şey ne kadar erdemliyse içinde o kadar bencillik vardır. Kendini sev, kural olarak ben bunu bilir bunu söylerim".

İvan Petroviç'in "insancıl" anlamda kendinden fedakârlık etme anlayışına karşı mutlak bir bencillik öneren Valkovski, böylece, "iyi" kahramanların savaşageldikleri dürtü ve itkilerin ta kendisini uğursuz bir kötülük felsefesi olarak somutlaştırır ve haklı gösterir. Dostoyevski, Çernişevski'nin "akılcı bencillik" kavramını gülünçleştirmektedir, Valkovski, 1860'ların radikal öğretilerine karşı Dostoyevski'nin edebiyatta yarattığı ilk kahramandır. Çünkü Dostoyevski, Çernişevski'nin savunduğu şeyin mantığını sonuna kadar götürmek için kullanır Valkovski'yi – akıl ile özçıkarın en sonunda çakışacağı, bencilliğin akılcı hesap kitaplarla mucizesel bir şekilde yardımseverliğe dönüşeceği görüşünü kabul etmez. Dostoyevski cezaevinde tanık olduğu engellenmiş bencilliğin akıldışı çılgınlıklarını hatırlıyordu, Choderlos de Laclos'u okumuştu, Marki de Sade'ı okumuştu. Onlar gibi, o da ahlakı bencillik temeline dayandırmanın, insan kişiliğinde Yararcı aklın pek de denetlenemeyeceği güçlerin dizginlerini boş bırakmak tehlikesini yaratacağına inanıyordu. Gerçekten de Dostoyevski'nin bu iki yazara yaptığı göndermeler, onun on sekizinci yüzyıl Fransız romanında görülen sefahat geleneğine teşekkür borcunun farkında olduğuna işaret eder: On sekizinci yüzyıl Fransız romanında Valkovski'ye benzeyen kahramanlar, ister onaylansınlar ister onaylanmasınlar, ahlaksal yasaklamalarla sınırlanmayan bir bencilliği hayata geçirmenin olası sonuçlarını sahnelerler.

On sekizinci yüzyıldaki ilk örnekleri gibi, Prens Valkovski de şehvetin kışkırtmalarına, tecavüz etmenin ve üstünlük kurmanın sadik hazlarına yenik düştüğü zaman, bencillik temelli bir özçıkar öğretisini elinin altında bulundurmayı uygun

görür; en kötü içgüdüleri için bu öğreti ona felsefi ve mantıksal bir açıklama olanağı sunar. Herkes, hatta sevgi ve fedakârlık ahlakına inanan "iyi" kişiler bile bu içgüdülere sahip olduğuna göre, herkes "bencillik"ten kaynaklanan hırsların kolayca kurbanı olabilir; "bencillik", davranışların egemen kuralı olarak ciddiye alınırsa ne olur, Valkovski bunu örneklemektedir. Uzun yıllardır kabul edildiği gibi, Valkovski, daha sonraki Svidrigallov ve Stavrogin benzeri kahramanların ilk örneğidir; ayrıca Dostoyevski bu örneklerle, insan ruhunda var olan her türlü olasılığı denetim altında tutma konusunda "aklın" hiçbir işe yaramadığını, 1860'ların radikal ideolojilerinin etkisiyle gösterme girişiminde bulunmuştur.

Romanın başka yönleri de bize Dostoyevski'nin artık geçmişteki ahlaksal ve siyasal tutumlarının acınası derecede ve bağışlanmaz biçimde naif olduğunu düşünmeye başladığını gösteriyor. Yine bir "grup"tan söz ediliyor, bu grup *İnsancıklar* dünyasıyla bağlantılandırılmıştır, haftada bir toplanır, kuş beyinli Alyoşa da o gruba katılmıştır. "Hepsi sizi tanıyor, İvan Petroviç," der. "Yapıtlarınızı okumuşlar, gelecekte çok şey bekliyorlar sizden." O grupta Alyoşa'nın tartışıldığını söylediği şeylere bakılırsa bu 1840'ların (biraz güncelleştirilmiş) "ilerici" düşünceler yörüngesine yerleştirilebilecek bir gruptur. Alyoşa gizlice anlatır: "ilerlemenin, insanlığın, sevginin önünün açılmasına yarayacak her şeyi" konuşurlar, "hep çağdaş sorunlarla ilgili şeyler. Özgür basın gereksinimini konuşuyoruz, başlamış olan reformları, insanlık sevgisini, günümüz liderlerini okuyoruz, bunları tartışıyoruz." Genel olarak kabul edildiği gibi, Dostoyevski burada Petroşevski Grubu içindeki deneyimlerinden yararlanmakta, aşağı yukarı dostça bir yaklaşımla her şeyi, İvan Petroviç'in, aşırı uçta da Alyoşa'nın temsil ettiği aynı hayalî masumluk evreninin bir parçası olarak ele almaktadır.

Grupla ilgili haberler o zevzek ve delişmen Alyoşa'nın ağzından verildiği için, o grup da onun gelgeç heyecan kaynaklarından bir başkasıymış gibi algılanır hemen, gözalıcı şekilde gençlik ve enerji dolu, ergenlik deneyimsizliğinin coşkusuyla dolu bir grup. "Toplumumuzun durumundan, geleceğinden, bilimden, edebiyattan söz ettik," der, "öylesine hoş, içten konuşuyorduk ki... Bir lise öğrencisi de var aralarında." Oğlunu, kötü kötü bakarak ve burun kıvırarak dinleyen Prens Valkovski, oğlunun verdiği bu son bilgi kırıntısıyla söylemeye çalıştığı şeyi hemen anlar, "yüzünde kötü bir ifade vardır", "sırf oğlunu elinden geldiğince derinden yaralamak için" katıla katıla gülmeye başlar. Ama Alyoşa, kitapta ilk kez, babasına karşı çıkar ve içten ve ağırbaşlı bir tavırla, "Evet," der, "yüce düşünceleri seviyorum. Varsın yanlış olsun, ama özleri kutsaldır."

Bu tür sözlerin, Dostoyevski'nin kendisinin radikal geçmişinin ülküleri –yeniden *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar*'ın sayfalarına taşıdığı ülküleri– konusundaki karmaşık ve bulanık duygularını gösterdiği varsayımında bulunabiliriz. Onların "yanlış" olduklarına ya da en azından insanlık durumu algısı konusunda acınası derecede sağgörüsüz olduklarına kuşku yoktu ama o yine de onların temelinde yatan şeyin

–sevgi ve sevecenlik değerlerinin– kutsal olduğuna inanıyordu. Bu tür değerlerin gerçeğe dönüştürülmesini önleyen şey, yine de, artık adil olmayan, baskıcı bir toplumsal sistemin, ezici bir siyasal zorbalık yönetiminin yol açtığı kişilik bozuklukları değildi. Her insanın gönlünde yatan gurur ve bencilliğin gizli güçleriydi.[6]

* * *

O halde biz *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar*'ın tamamında, Dostoyevski'yi yeni bir yaratıcılık evresinin kıyısında dengelenmiş halde dururken görebiliriz. Bu romanda ara sıra gelecekteki başyapıtların şaşmaz müjdecisi olarak bazı kişi tiplerinin ve motiflerin çağrışımlarını yakalarız. Dostoyevski kişileri, psikolojilerinde çoğu kez aile benzerlikleri taşırlar, *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar*'daki o hırpani, kimsesiz, küçük kız Nellie ile *Budala*'daki o güzel Nastasya Filippovna arasındaki ilişkiye işaret edersek, kabul edilmesi güç bir şey yapmış olmayız. Her ikisi de "acı çekmenin bencilliği"-nin ateşiyle yanmaktadır. İkisi de çılgınca gururludur, bu gurur onları mazoşist bir şekilde kendi kendilerini alçaltmaya, kendilerine zulmedenlere ve baskı yapanlara karşı sonsuz bir nefret duymaya sürükler. Nellie en sonunda bencilliğini alt eder ama bunun bedelini hayatıyla öder, Nastasya da Rogozhin'in bıçağımın altında can verir. Daha önceki romanda göz yaşartıcı olan bir şey, daha sonrakinde trajedi boyutuna ulaşır.

Alyoşa Valkovski örneğinde aynı düzey farklılığı görülebilir, anlaşıldığına göre, Dostoyevski kendisimn ahlaksal ülküsünü Prens Mışkin kişiliğinde somutlamak istemiştir, bu çok dokunaklı çabasıyla çizmek istediği resmin ilk müsveddesi Alyoşa'dır. Bu iki roman kişisinin yarattığı izlenimler arasındaki büyük fark, bize Dostoyevski'nin neredeyse özdeş kişilik özelliklerini kullanarak nasıl çok farklı anlam ve öneme sahip tipler yarattığını gösterir, çünkü Mışkin'in ayırıcı özellikleri Alyoşa'nın profiline hafifçe yansıtılmışken, Alyoşa'da onun o yüce azizlere özgü özelliğinin izi yoktur. Alyoşa'nın açıkça Mışkin'in atası olarak damgalanmasına yol açan çok çapıcı bir özelliği vardır, Alyoşa zamamn her anını ya da her deneyim ve karşılaşmayı öylesine dolu dolu yaşar ki süreklilik ya da sonuç duygusundan yoksundur. Bu yüzden onu herhangi bir şeyden sorumlu tutmak ya da hatta istemeden başka insanların hayatlarında kaos yaratmaktan kusurlu bulmak olanaksızdır; tam anlamıyla bir çocuk gibi davranır, çocuk olarak görülür: "yaşına göre çok saftı, gerçek hayat konusunda hiçbir şey bilmiyordu."

6 Nietzsche *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar*'ı beğenerek okumuştu. Gerçekten de, bir kadın dostunun aktardığına göre, romanı okurken "gözlerinden yaşlar" gelmişti. O muhteşem Nietzsche, okurların yürek tellerine dokunmak isteyen Dostoyevski'ye tam anlamıyla teslim olmuştu. Wolfgang Gesemann'ın önerdiği gibi, Prens Valkovski'de "Stirner'ciliğin sanatsal olarak dâhice damıtılmışıyla karşılaşmamn heyecanı" kadar, Dostoyevski'nin "schöne Seele"nin duygusal idealizmine saldırıları da Alman filozofun ilgisini çekmiş olabilir. Bkz. Gesemann, "Nietzsche's Verhältnis zu Dostoevsky auf dem europäischen Hintergrund der 80er Jahtre," *Die Welt der Slaven 2* (Temmuz 1961), 135, 147-150.

Böylece Alyoşa su katılmamış bir *naiftir*, iyi, kötü, toplumsal sorumluluk gibi kategorilerin dışındadır. Sahiden de Nataşa ile Katya arasında seçim yapmaktan acizdir, tıpkı Nastasya Filippovna ile Aglaya Yepançin arasında seçim yapamayacak olan Mışkin gibidir – burada da iki kadın, sevdikleri o kararsız erkeğin geleceğini tayin etmek üzere bir araya gelir. Ama bir gün Prens Mışkin'in seçmekte zorlanacağı, tutku olarak aşk ile sevgi ve anlayış olarak aşk arasındaki çelişki, bir kızı bırakıp ötekine koşan, hepsine âşık olan Alyoşa örneğinde yoktur. Alyoşa, adeta dinsel haleden yoksun, sıradan insan itkileri ve içgüdüleriyle hareket eden bir Mişkin'dir – çocuksu saflığı onca zevk ve sefa düşkünlüğüyle öylesine iç içe geçmiş olan, Dostoyevski'nin, olay örgüsündeki rolünün gerektirdiğince olumlu bir tip olarak yansıtmakta güçlük çektiği bir Mışkin'dir.

Ezilmiş ve Aşağılanmışlar'da ayrıca Dostoyevski'nin büyük romanlarıyla ayrılmaz şekilde bağlantılı olan, ilk kez kullanılmış izleksel bir motif vardır. "Gelecekteki mutlu günleri hak etmemiz için önce acı çekmemiz gerekiyor," der Nataşa, babasıyla ilişkisinden söz ederken, "yeni acılarla bedel ödemek zorundayız. Acılar her şeyi arındırır". Dostoyevski'yi doğru dürüst anlayabilmek için bu sözleri doğru dürüst anlamaktan daha önemli bir şey yoktur. Nataşa burada İvan Petroviç'in sorduğu bir soruya yanıt verir: Niçin kolayca babasının evine dönüp onun merhametine sığınabilecekken bunu yapmıyordur? Yapmaz çünkü babası "olanaksız bir kefaret" üzerinde ısrar edecek, kızından geçmişini, Alyoşa'ya duyduğu aşkı inkâr etmesini isteyecektir – kızın buna rıza göstermesi olanaksızdır. Babasının duyduğu küskünlük kor gibi için için yanmaktadır, ancak mutsuzluğu uzadıkça yüreği yumuşar, kızını sahiden bağışlayabilecek hale gelir. Nataşa maddi güçlüklerden ya da fiziksel yoksunluklardan söz etmiyordur, gurur, bencillik, yaralı özsaygı surlarının yıkılmasına, sevgi ve bağışlama duygusunun kapısının açılmasına yardımcı olacak bir süreçten söz ediyordur. Dostoyevski ancak bu anlamda "acı çekme"yi iyi bir şey olarak görür.

Gerçekten de sanki herhangi bir yanlış anlamayı önlemek için başkalarının acılarına duyarlık göstermemekten ya da kayıtsız kalmaktan ya da, daha da kötüsü, özçıkarı uğruna başkalarına, büyük bir vurdumduymazlıkla acı çektirmekten daha kötü bir şeyin olmadığını, üzerine basa basa belirtir. Çünkü Dostoyevski için, iğrenç ya da kötü bir şey yapan insanın bir başkasına vereceği acının, bu acıyı istemeden çeken kişi için "iyi" olduğunu söyleyerek haklı çıkarmaya çalışmaktan daha büyük bir sapıklık olamaz. Prens Valkovski, Nellie'nin annesine karşı davranışını alaycı bir şekilde açıklarken işte tam da bunu yapmaktadır: "Şöyle düşündüm: Ona para[sını] geri verirsem belki onu mutsuz ederim. *Tamamıyla benim yüzümden* mutsuz olma hazzından, bütün hayatı boyunca bu yüzden bana lanet okuma hazzından onu yoksun bırakırım. [...] Acıdan haz duyma, kuşkusuz, Schiller tarzı mizacı olan kişilerde vardır; belki de yiyecek bir lokma ekmeği bile bulamaz ama mutlu olacağına eminim. Onu bu mutluktan mahrum etmek istemedim, parasını geri göndermedim"

(3: 367). *Yeraltından Notlar*'daki yeraltı adamı da, kitabın son sahnesinde, tövbekâr fahişe Liza'yı aşağıladığı zaman, bu iğrenç hareketini, buradaki kadar inanarak olmasa da aynı sözcüklerle haklı göstermeye çalışır.

Dostoyevski'nin Sibirya sonrası ilk büyük romanıyla ilgili bu kısa değerlendirmeler, daha sonraki ilgi alanlarının neler olacağını gösteriyor olsa gerekir. Ancak birkaç yıl sonra Dostoyevski bencillik izleğini yazma eyleminin tam merkezine yerleştirerek, hem 1860'ların hem de 1840'ların ideolojilerini, Rusya'da o muzır ahlaksal vebayı körükleyen, yayılmasına yardımcı olan ideolojiler olarak tanımladığı zaman ilk büyük romanının kusurlarının üstesinden gelecektir. Dostoyevski tefrika roman olay örgüsünü kullanmaya devam edecektir, Scott, Dickens, Balzac aracılığıyla Gotik romandan (George Steiner'in deyimiyle "Şehir Gotiği"nden)[7] türetilmiş bu tür melodram tarzı gerilim romanı tekniklerini kullanacak, gerilim ve şaşırtıcılık öğesine dayanarak okurunun dikkatini avucunda tutmayı başaracaktır. Ama bu türe tamamıyla yeni bir biçim verecek, alışılagelmiş dürtüyü bir kenara bırakacak ya da, daha da iyisi, kendi sanatında radikal inancın ahlaksal sonuçlarını keşfe çıkarken bu tür bir dürtüyü yedeğine alacaktı.

7 George Steiner, *Tolstoy or Dostoevsky* (New York, 1961), 197.

24. Bölüm

Bildiriler Çağı

16 Şubat 1861'deki toprak kölelerinin özgürleştirilmesinden sonraki bir ya da iki yıl, Rus tarihinde "bildiriler çağı" olarak bilinir. 1825'teki Aralık Ayaklanması'nın ardından, ilk kez Petersburg ve Moskova sokaklarında açıkça rejime karşı gösteriler yapıldı. Kışkırtıcı el ilanlarından geçilmiyordu – kapı kollarında, posta kutularında, Nevski Bulvarı gibi anacaddelerde yerlere saçılmış el ilanları görülüyordu. Bu el ilanlarının yalnızca ortalıkta görünmesi olgusu bile –bu bildirileri yazanların ve dağıtanların cesareti bir yana– tek başına son derecede önemli, o zamana kadar karşılaşılmamış bir olaydı. Birdenbire patlak veren bu propaganda kampanyası, daha birkaç yıl önce çarın köleliğe son verme niyetini yaltaklanıcı sözlerle öven radikal aydınlar sınıfının çardan memnuniyetsizliklerini, ona duydukları öfkeyi gösteriyordu.

Hatta özgürlüğün ilan edilmesinden önce, radikal ilericiler önerilen ekonomik koşulların uzun vadede köylülerin yoksullaşmasına yol açacağı inancındaydı. Manifestodaki karmaşık deyimler köylülerin kafasını karıştırmıştı, tabii çoğu da manifestoyu okuyamıyordu, kırsal bölgelerde dolaşan dedikodulara göre sözde çar tarafından ilan edilen "gerçek özgürlüğü" açgözlü toprak sahipleri köylülerden gizliyordu. Ağdalı bir dille yazılmış, anlaşılması zor kararnameyi (halkın istediği anlamda) yorumlayacak kişiler olarak "çevirmenliğe" atanan okumuş yazmış köylüler, saf dinleyiciler arasında kendilerine geniş bir hayran kitlesi buldular, çünkü dinleyiciler kendi derebeylerinin kalleşliğine, yalancılığına inanmaya çok teşneydiler. Rus köylülerinin gelecekle igili hayallerini bu "gerçek özgürlük" uzun zamandır süslemekteydi, öyle sanıyorlardı ki kendilerinin olduğunu düşündükleri *bütün* topraklar kendilerine geri ödemesiz olarak verilecekti – "esasında," diye yazıyor Franco Venturi, "kendi toplulukları toprak sahibinden ayrılacak, aralarındaki bütün bağlar sona erecek, sonuçta da *obşina* (komün) kendi içine çekilecek."[1]

Çeşitli bölgelerde yerel yetkililere itaat etmeyi reddedenler oldu, en yaygın keşmekeş Kazan ilinin Bezdna adlı küçük köyünde yaşandı. Burada Anton Petrov adlı bir *raskolnik,* bölgedeki köylüleri sultası altına almıştı, sözümona tanrısal ışığın ilhamıyla manifestoyu tuhaf bir şekilde okuyarak, sanki kutsal çarın asıl söylemek istediği şey neyse onu duyuruyormuş edasıyla "sahici özgürleşme"nin ne olduğunu açıkladı. Sonunda, köylülere toprak sahiplerine karşı hiçbir sorumluluklarını yerine getirmemelerini söyleyen bu kışkırtıcıyı yakalamak için 1861 Nisan'ında oraya bir birlik gönderildi, yandaşları onu teslim etmeyi kabul etmeyince, silahsız barışçıl

1 Franco Venturi, *The Roots of Revolution,* çev. Frances Haskell (New York, 1966), 218.

kitlelere ateş açıldı. Resmi kayıtlara göre elli bir kişi öldü, yetmiş yedi kişi yaralandı ama dolaşan söylentilere göre ölü sayısı birkaç yüzü buluyordu. Bezdna'da ölen köylüler için üniversite öğrencileriyle Kilise Akademisi öğrencileri tarafından köye yakın Kazan ilinde bir dini tören düzenlendi, akademide tarih dersi veren genç ve sevilen bir papaz bir konuşma yaptı, Anton Petrov'un "yeni bir peygamber" olduğunu ilan etti, "o da Tanrı adına özgürlük ilan"[2] etmişti.

Adı Afanazi Prokofiyeviç Şapov olan bu papaz, Rus kilisesinin Roma Katolik kilisesinden ayrılmasını Slavcılık açısından yorumlayarak, kendine iyi kötü isim yapmış biriydi. Ayrışmayı yabancı düşünce ve geleneklerin dayatılmasına karşı yerel bir direnç olarak görüyordu; Büyük Petro'nun dayattığı devlet reformlarını *raskolniki* kabul etmediği, hatta çarın kendisini o korkulan Deccal ilan ettiği zaman, Şapov böyle bir tepkiyi kültürel bir bağımsızlık savaşı olarak nitelemişti. Kazan Kuvvet Komutanlığı'nda yaptığı huzur bozucu konuşma için yargılandı, bir manastıra kapatılma cezasına çarptırıldı ama II. Aleksandr araya girdi, Şapov'a İçişleri Bakanlığı'nın Eski Müminler'le ilişkilerden sorumlu bölümünde bir iş verilmesini istedi.

Bir yıl sonra Şapov en önemli yapıtını yayımladı: *Ülke ve Dinsel Ayrışma*. Kitabın ikinci bölümü *Vremya*'da çıktı. Metnin büyük bir bölümü *Beguni* ("Kaçaklar" ya da "Gezginler") mezhebine ayrılmıştı; Şapov onların inançlarının bir protesto biçimi olduğu kanısındaydı. *Beguni*, yasa gereği yurtiçinde pasaport taşımayı reddediyordu, çünkü onlar dünyayı Deccal'ın yönettiğine inanıyorlardı, Rus topraklarında başıboş dolaşıyor, Tanrısız devletin kendilerine dayattığı her türlü yükümlülüğü reddediyorlardı. Kuşkusuz, Şapov'un kuramlarının Dostoyevski'nin ayrılıkçı mezheplerle ilgili kendi değerlendirmelerinde payı vardı, Dostoyevski onların sapkın teolojilerinde Rus halkının özyapısının yerel özüne dair derinlikli bir bilgi bulma peşindeydi. Ağustos 1862 tarihli bir kitabevi faturası, pek çok başka kitabın yanı sıra, onun *Raskol* üzerine beş kitap ısmarladığını gösteriyor, aralarında Şapov'un o önemli tarihsel çalışması da var.[3]

Bezdna'daki yaylım ateşinden sonra gerçek anlamda bir kar fırtınası yaratacak olan ilk el ilanı, önce Petersburg'da, daha sonra Moskova'da görüldü. *Büyük Rus*'a seslenen ve ılımlı bir tonda yazılmış olan el ilanı, Bezdna'da ve kırsal bölgelerin başka yerlerinde çıkan olayların yarattığı korkunun eseriydi ve eğitimli sınıflara sesleniyordu. "Yönetim Rusya'yı bir Pugaçev isyanına sürüklemektedir," deniyordu ilk nüshada.[4] Köylülere pay edilen toprakların borcunu yönetimin ödemesi öneriliyordu, aynı zamanda Rus İmparatorluğu'ndaki yabancı uyruklular da özgürleştirilmeliydi. Ayrıca çarın bir bütün olarak ulusla daha dolaysız ilişki kurmasına yardımcı olmak üzere ulusal bir meclis oluşturulmalıydı. *Büyük Rus*'un yazarlarının kim oldukları hiç öğrenilemedi ama Çernişevski ile *Sovremennik* çevresinde toplanan

---

2 *age.*, 199.
3 *ZT*, 116.
4 Venturi, *Roots of Revolution*, 237.

öğrencilerden ve genç ordu subaylarından kuşkulanıldı. *Sovremennik* yazar kadrosuna katılan eski subay V. A. Obruçev el ilanını dağıtırken yakalandı, birkaç yıl için Sibirya'ya gönderildi.

1861 sonbaharında dağıtılan *Büyük Rus*'un ikinci ve üçüncü nüshalarında *Genç Kuşağa* başlıklı bir başka duyuru yapıldı. Bu kez yazarının N. V. Şelgunov olduğu, *Sovremennik*'in yazarlarından biri olduğu biliniyor. El ilanını *Sovremennik*'te kadın hakları savunucusu olarak ün yapmış olan M. İ. Mihaylov gözden geçirmiş, Herzen de, istemeye istemeye, hiç içine sinmeden Londra'da, Özgür Rus Basını'nda basmıştı. Zaten izlenmekte olan Mihaylov 14 Eylül 1861'de tutuklandı, altı yıl Sibirya'da hapse mahkûm olması büyük bir öfke dalgası yarattı.

Genç Kuşağa, Mihaylov, Şelgunov, belki de Çernişevski tarafından yazılmış el ilanlarından biriydi (askerlere ve köylülere seslenenleri hiçbir zaman basılmamıştı), ılımlı bir bildiri olan *Genç Rus*'a göre çok daha sert bir üslubu vardı. Akıllarından siyasal bir değişimin geçtiğine bu kez hiç kuşku yoktu, yazarlar kesin şekilde çarlıktan umutlarını kesmişlerdi: "Bize baskı yapacak bir güce ihtiyacımız yok; ülkenin zihinsel ve ekonomik olarak, uygarlık açısından gelişimini engelleyecek bir güce ihtiyacımız yok; yolsuzluk ve çıkarcılığı bayrak yapan bir güç istemiyoruz." Rusya'nın ihtiyacı olan şey, "hizmetleri karşılığında maaş alan seçilmiş bir önderdir," II. Aleksandr'a, hükümdarlığı dönemindeki en büyük başarısı –toprak kölelerinin özgürleştirilmesi– sonucunda ortaya çıkan yeni düzende kendisinin gereksiz hale geldiği söyleniyordu: "Aleksandr bunu anlamaz, çekilip halkın önünü açmazsa, onun için çok daha kötü olur. Çar tahtı bırakırsa genel hoşnutsuzluk yine de dizginlenebilir ama toprakları insanlar arasında paylaştırarak amacımıza ulaşmak için bin toprak sahibini öldürmemiz gerekse de, o zaman bile yolumuzdan dönmeyiz."[5]

Genç Kuşağa başlıklı ilanda Herzen'in "Rus Sosyalizmi"nin güçlü etkisini görüyoruz, Herzen Rusya için gelecekte, Avrupa tarihinde daha önce örneği görülmemiş toplumsal ve siyasal bir Mesih rolü öngörüyordu. "Rusya'nın güçlerine inanıyoruz, çünkü tarihe yeni bir ilke getirmeye yazgılı olduğumuza, kendi sözümüzü gelecek kuşaklara söylemeye, Avrupa'nın eski bahçelerinde dolaşıp durmamaya yazgılı olduğumuza inanıyoruz."[6] Tam bir demokrasi öngörülüyordu; bütün ulusa ait olan topraklar komünler, *obşina*'lar arasında pay edilecekti; herkes kendi kendini yöneten komünlerin bir üyesi olacaktı, herhangi türde bir devlet var olmaya devam edecek miydi, orası belli değildi. İlanda "Rusya'yı İngiltere'ye çevirmek ve bizlere İngiliz olgunluğu aşılamak" isteyen "anayasacılar"a ve "ekonomistler"e çatılıyordu. "Fransızları, Almanları yeterince taklit ettik. İngilizleri de mi taklit etmemiz gerekiyor?"[7] deniyordu. Dostoyevski, adını vererek *Genç Kuşağa* başlıklı ilandan söz ediyordu, içeriğinden de kuşkusuz haberdardı.

---

5 N. V. Shelgunov, *Vospominaniya,* 2 cilt (Moskova, 1967), I: 333-334.

6 *age.*, 338-339.

7 *age.*, 336.

* * *

Bezdna'daki olaylardan ve olayları izleyen bazı kötü gelişmelerden sonra yönetim, son yıllarda bütün alanlarda gevşettiği kısıtlamaları yeniden arttırdı. Daha önce hiçbir alanda üniversitelerdeki kadar liberal değillerdi, üniversiteye kabul koşullarındaki sınırlamaları kaldırmışlar, dersleri, o derslere devam etmek isteyen herkese açmışlardı. Ayrıca öğrencilere kendi kitaplıklarını kurma, karşılıklı yardım fonları oluşturma, gazete çıkarma, kendi işlerini kendileri yürütme hakkı verilmişti. Üniversiteler için hazırlanan yeni düzenlemelerle öğrencilerin bütün tüzel özgürlükleri kaldırılıyordu, birkaç yıl önce yoksul öğrencilerden alınmayan harçlar yeniden kondu. Bu düzenlemeler sonbahar yarıyılı başında yürürlüğe girdi ama öğrenciler bunları kabul etmediler, sokaklara yerleştirilmiş ordu ve polis birliklerine aldırmadan protesto yürüyüşü yaptılar, kenardan seyredenler bundan çok memnundu. Aynı gece pek çok öğrenci tutuklandı, ertesi gün de tutuklamalar devam etti, hareketlilik devam edince üniversiteler bir yıllığına kapatıldı. Bu olaylara karışan öğrencilerin bazıları, daha sonra Rus devrimci hareketinin kadroları arasında iyi tanınan isimler haline geldi.

Aralarında Fyodor ve Mihail Dostoyevski de olmak üzere, aydınlar sınıfının üyelerinin çoğu öğrencilerden yanaydı. Tutuklananlar Petropavloskaya Kalesi'ne kapatıldığı zaman, Dostoyevski kuşkusuz o aynı korkunç hapishanede tek başına geçirdiği ayları hatırladı. Ama öğrenciler herhangi siyasal bir kumpas suçlamasıyla içeriye atılmamıştı, ziyaretçiler gelip gidebiliyordu, mahkûmluk hayatlarının daha rahat geçmesi için, onlara yakınlık duyan kişiler armağanlar yağdırıyordu. Mihail Dostoyevski'nin apartman dairesinde koca bir sığır eti parçası ızgara edilip birkaç şişe konyak ve şarapla birlikte, "*Vremya* editörlük bürosu adına" gönderildi; böylece halka da derginin liberal bir dergi olduğu ilan ediliyordu.[8]

1861 sonbaharına kadar Dostoyevski'nin zaten *Ölüler Evinden Notlar*'ının birkaç bölümü tefrika edilmişti, bu öykülerde zaten Rus halkına, siyasal suç işledikleri gerekçesiyle hapse atılanları nelerin beklediği konusunda fikir veren korkunç bir tablo çiziliyordu. "O tarihlerde biz Sibirya'yı *Ölüler Evinden Notlar* sayesinde öğrenmiştik," diye yazıyordu Şelgunov yıllar sonra, "elbette bu bizim Mihailov'un yazgısı için korkmamıza yetiyordu."[9] Bu tarihte artık Dostoyevski'den daha ünlü bir yazar yoktu, adının çevresinde geçmişte çektiği acıların halesi vardı, aktardığı öyküler de, genç kuşağın pek çok üyesinin kendi başlarına yürümek zorunda oldukları siyasal şehitliğe giden yolda bir öncü olarak saygınlığını arttırmıştı. Öğrenci grupları sık sık okuma günleri düzenliyor, ondan, bazı önemli davalar uğruna kendi yazdıklarından bir şeyler okumasını istiyorlardı, bu tür davetleri her zaman kabul ederdi, çünkü olası okurlarıyla ilk elden ilişki içinde olmayı çok önemli bulurdu. Ünü arttıkça kamuoyu üzerinde etkili olabileceği umudu da arttı.

---

8 Strakhov, *Biografiya*, 232.

9 Shelgunov, *Vospominaniya*, I: 164.

1862 ilkbaharı boyunca Dostoyevski'nin katıldığı çeşitli yardım toplantılarında ters bir şey yaşanmadı ama 2 Mart'ta, fazla heyecanlı üç bin kişilik bir dinleyici kalabalığı önünde yapılan, olaylı bir "müzik ve edebiyat gecesi"nde işlerin rengi değişmeye başladı. Dostoyevski'nin daha sonra kutsal bir mabede, *Cinler*'in o ustalıklı şenlik sahnesine taşıdığı edebiyat gecesi, yardıma muhtaç öğrenciler için para toplamak amacıyla Edebiyat Fonu tarafından düzenlenmişti. Yine de, Şelgunov'un anılarında yazdığı gibi, herkes kültürlü tabakanın seçkinlerinin para toplamak istediği o "muhtaç öğrenciler"in Mihailov ile Obruçev[10] olduğunu biliyordu, gecenin toplumsal ve siyasal niteliği başka ayrıntılarla da vurgulanmıştı.

Katılmaya davet edilen edebiyatçıların hepsi ilerici ya da radikal nitelikli insanlardı: aralarında Dostoyevski, Çernişevski, Nekrasov, *Iskra* (Kıvılcım) adlı radikal yergi dergisinin yayın yönetmeni V. S. Kuroçkin, –bir de Pazar Okulu Hareketi'ni başlatmış olan– Profesör Pavlov vardı; Pavlov'un en sevdiği "La révolution par l'école" (okul aracılığıyla devrim) sloganını bazı öğretmenler düzanlamıyla alıyor, dersleri, öğrencilerine ateizm ve yıkıcılık aşılamak için kullanıyordu. Henrik Wienawski ve Anton Rubenstein ile İtalyan operasının başsopranosu bir araya gelip gecenin müzik bölümlerini üstlenmişlerdi – Rubinstein, Beethoven'ın *Atina Harabeleri*'nin piyano uyarlamasını çaldıysa, bu eser, çok iyi bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'na başkaldıran Yunan ayaklanmacılar onuruna bestelendiği için çalmıştı.

Programın açılışını Dostoyevski yaptı, *Ölüler Evinden Notlar*'ın henüz yayımlanmamış bölümlerini okudu, bu bölümlerde cezaevi hastanesinde veremden ölen bir asker anlatılıyordu. Rastlantıya bakın ki bu askerin adı da Mihailov'du; ölüm sahnesi, Dostoyevski'nin kullanmayı sevdiği Dickens'vari ayrıntılarla süslenmişti. Yirmi beş yaşındaki askerin bir deri bir kemik kalmış gövdesi üzerinde duruluyor, cezaevi kurallarına göre çıkarılması yasaklanmış prangaları anlatılıyordu. Cesedi dışarı çıkarması için çağrılan kır saçlı nöbetçi asker bu acınası manzaradan öylesine çok etkilenir ki başındaki miğferiyle belindeki palaskasını çıkarıp kılıcını yanındakine verir, haç işareti yapar. Sürekli tekrarlanan Mihail adıyla birlikte bu paragrafın, öteki Mihail'i çok iyi tanıyan ve onun uğursuz geleceği için kaygı duyan dinleyiciler üzerinde ne büyük bir etkisi olduğunu kestirmek güç değildir.

Yine de dinleyenlerin Dostoyevski'ye gösterdikleri tepki, Dostoyevski'nin konuşmasının "Rus Tarihinin Yüz Yılı" olan başlığını Profesör Pavlov duyurduğu zaman kopan fırtınanın yanında solda sıfır kalırdı. O yıl, Rusya'nın kuruluşunun bininci yıl kutlamaları devletin de pompalamasıyla büyük bir gösteriye dönüştürülmüştü, kural gereği sansüre gönderilen Pavlov'un konuşmasına sansürden izin çıkmıştı. Ama çok asabi ve dengesiz biri olan, solcu L. F. Panteleyev'in anılarında "pek de aklı başında biri değil"[11] dediği Pavlov, konuşma tarzıyla dinleyicileri iyice

10 *age.*, 186.

11 L. F. Panteleev, *Vospominaniya*, yay. haz. S. A. Reiser (Leningrad, 1958), 228.

köpürttü. Titrek bir sesle konuşuyor, bazen acı acı bağırıyor, metnin sözcüklerini ayrı ayrı vurgulayarak böylece bu sözcüklerden bin yıllık bir otokrasi yönetimi altında Rus tarihini amansızca suçlama anlamının çıkmasını sağlıyordu. Şelgunov bize birinci elden bir tanıklık raporu sunuyor: "Salonda homurtu sesleri gittikçe artıyordu, fazlaca coşup bağıranlar vardı, koltuklar gıcırdıyor, ayaklar yere vuruluyordu. Ben başkalarıyla birlikte sahanlıkta oturuyordum, o başkalarının arasında sırasını bekleyen Nekrasov da vardı. Çok telaşlanan [Edebiyat Fonu başkanı] E. P. Kovalevski koşarak geldi, bize dönerek, 'Susturun şunu! Susturun şunu! Yarın onu sürgüne gönderirler!' dedi. Ama Pavlov'u kürsüden indirmeye olanak yoktu; coştukça coştu, kulakları sağır edici haykırışlar arasında konuşmasını tamamladı, kürsüden indi."[12] Dinleyiciler tanımlanması olanaksız derecede galeyana gelmiş durumdaydı, iş, kulakları sağır edici alkışlarla da kalmadı, hep bir ağızdan söylenen *Marsellaise*'le iyice zıvanadan çıktı. Kovalevski'nin kehaneti de doğrulandı: Pavlov, ertesi gün taşraya sürgüne gönderildi, ancak yıllar sonra başkente dönebildi.

Dostoyevski'nin romanında bir pandomimayla sona eren şenlik sahnesindekinin tersine, salondaki dinleyiciler sonunda sakinleştiler, köylülerin gerçekçiliğinin, kendilerini kabul ettirmelerinin bir simgesi olan, Glinka'nın çok canlı söylenen "Kamarinskaya"sıyla gece son buldu. Yeniden sahneye çağırmalar öylesine çoktu ki, iyi terbiye almış bir gizli polis ajanı raporunda kızgınlıkla geceyi bu kadar uzatmanın "yakışıksız"lığından söz ediyor, öyle ki kadınlar yedi saat koltuklarına çakılıp kalmışlar.[13]

Pavlov'un sürgüne gönderilmesine tepki olarak Petersburglu öğrenciler, şimdi de normal derslerin yerine öğretim kadrosunun açtığı resmi olmayan derslere girmeyi reddettiler. Profesörler de derslerini iptal edip harekete katılmaya çağrıldı, katılmaya yanaşmayanlar acımasızca rahatsız edildi. Yetkililer sonunda, resmi binaların bazılarını ders yapmak için kullanmalarına izin verdikleri fiili üniversiteleri kapatmaya karar verdi. On dokuz yıl sonra Strahov, "(serbest) üniversitelerin kapanmasının nedeni o ünlü 'müzik ve edebiyat gecesiydi," diye anlatır. "Öylesine gürültülü patırtılı, öylesine heyecanlı bir geceydi ki, bana göre bizim toplumumuzda liberalizm hareketi o gece doruğuna ulaşmış, o gün bugündür o doruğa bir daha ulaşamamıştır, ayrıca bulutlarda gezen devrimimizin de sonu gelmiştir."[14] Bu rezalet geceden sonra Strahov, "her liberal karar bizim toplumumuzda bir hareketin doğmasına yol açıyor, o hareket de bu kararı, kendisinin hiç de liberal olmayan, ta-

---

12 Shelgunov, *Vospominaniya*, I: 187.

13 Bu ayrıntılar G. V. Krasnov'un makalesinden alınmıştır, "Vystuplenie N. G. Chernyshevsky-skogo s vosmominaniyami o N. A. Dobrolyubove 2 Marta 1862 g. kak obshchestvennoe sobytie," *Revolutsionnoe situatsiya v Rossii v 1858-1861*, yay. haz. M. V. Nechkina, cilt 4 (Moskova, 1965) 148.

14 *Biografiya*, 232-233.

mamıyla radikal amacı için kullanıyor,"[15] açıklamasında bulunmuş. Dostoyevski de bu sonuca varmaya başlamıştı ama radikallere karşı bağırıp çağıranlara katılmıyor, onları yaptıkları budalalıkların sonuçları konusunda uyarmaya çalışıyordu.

* * *

Tarihçiler, 1862 ilkbaharında kapıya dayanmış olan toplumsal ve siyasal huzursuzluk dalgasının o edebiyat ve müzik gecesinde doruğuna ulaştığını söyleyen Strahov'a katılmıyorlar. Onlara göre, bildiriler çağının gerçek doruğuna iki ay sonra, Mayıs ortalarında, *Molodaya Rossiya* (Genç Rusya) başlıklı bir bildiri dağıtıldığı zaman ulaşıldı. O günlerde mayalanmakta olan devrimcilik ruhunun tam anlamıyla doruğuna ulaşılmasına yardımcı olan şey bu dikkat çekici bildiridir.

Çar yanlısı yetkililer bu bildirinin yazarının yirmi yaşında, genç P. G. Zaiçnevski olduğunu hiçbir zaman öğrenemediler; Zaiçnevski, genç yaşına karşın önemli bir yeraltı geçmişine sahipti. 1859'da Moskova Üniversitesi'ne girdiği zaman ilk işi, gizli bir matbaa kurmak ve Herzen'in, Ogarev'in yapıtlarını, Feuerbach'ı (*Hıristiyanlığın Özü)*, Büchner'i (*Güç ve Madde*) basmak oldu. Radikallere yakınlık duyduğunu saklamadan, 1861 yazında köylüleri köleliğin kaldırılması koşullarına karşı örgütleme girişiminde bulundu, devrimci düşüncelerini dile getirdiği bir mektuba gizli polis el koyunca tutuklandı. Gelgelelim Moskova'da Petersburglu öğrencilerin yararlandığı gevşek tutukluluk koşullarından o da yararlandı. Dostları ona kitap, dergi, (bazıları yasadışı) gazete getirebiliyor, onun siyasal sahneyle ilişkisinin kopmamasını sağlayabiliyorlardı. Zaiçnevski, bildiriyi küçük bir arkadaş grubunun yardımıyla hücresinde yazmıştı – hepsi de düzenli ziyaretine gelen, 1861 sonbaharında Moskova'da öğrenci gösterilerine katılmış arkadaşlarıydı bunlar. Elyazması metin bir gardiyanın yardımıyla dışarı çıkarıldı, Zaiçnevski'nin yoldaşları kendi matbaalarında metni bastılar, Petersburg'u dağıtım merkezi yaptılar, amaçları dikkatleri gerçek kaynaktan farklı bir noktaya çekmekti.

Molodaya Rossiya, lafı hiç gevelemeden amacını açıklıyordu; bu bildiriyi yazanlar, aşırıya kaçmaktan kaçındıkları yine de belli olan öteki iki bildirinin yazarları gibi yapmamışlardı. Bir devrim isteniyordu, "kanlı ve acımasız bir devrim, her şeyi tepeden tırnağa değiştirecek, şu anki toplumun bütün temellerini kökünden sarsacak, şu anki düzeni savunanlarının hepsini silip süpürecek bir devrim."[16] Bu, sistemin –"kapitali ellerinde tutan küçük bir azınlığın, insanların geri kalanını" denetlediği, sonuçta da "her şeyin, dinden ... aileye kadar her şeyin, yalan ve aptalca"[17] olduğu sistemin– toptan değişmesi anlamına gelirdi. Bu bakımdan da el ilanında kadınların tamamıyla özgürleştirilmesini, evliliğin ("ahlaka aykırı" olduğu için) kaldırılması-

15 *age.*, 233-234.
16 Venturi'den alıntı, *Roots of Revolution*, 293.
17 *age.*

nı, (bireyin gelişiminin önünde bir engel oluşturan) ailenin baskı altına alınmasını, ("ahlaksızlık yuvası" olarak) manastır ve keşişhanelerin ortadan kaldırılmasını, kilise mallarının hepsinin devletleştirilmesini talep ediyorlardı.[18]

Molodaya Rossiya'nın nihai amacı demokratik bir cumhuriyetti ama gelecek Zaiçnevski'nin o kadar ilgisini çekmiyordu, onun derdi acil olarak devrimi hazırlamaktı, çünkü başka pek çokları gibi özgürlük koşullarından köylüler hoşnut olmadığı için devrimin çok yakında patlak vereceğine inanıyordu. Bu yüzden de atılacak ilk adım, Herzen gibi, *Büyük Rus*'un yazarları gibi bir çeşit liberal uzlaşmayı savunan herkese saldırmaktı; Zaiçnevski, *Kolokol*'da Herzen'in savunduğu politikayı çözümlerken, Çernişevski ile Dobrolyubov tarafından 1840'ların lüzumsuz adamına karşı başlatılmış olan polemikte onlarla aynı safta yer alıyordu. Her türlü uzlaşma düşüncesi reddediliyordu, çünkü *Molodaya Rossiya*'da açıklandığına göre, geçmişte yeterince kararlılık gösterilemediği için devrimler başarısız olmuştu, "biz yalnızca zavallı 1848 devrimcilerinin başaramadıklarını değil, aynı zamanda [Fransa'da] 1790'ların devrimcilerinin başaramadıklarını da başaracağız."[19] Gerçek amaç elbette iktidarı halka vermekti, onlar da kendi kendilerini tamamıyla demokratik bir tarzda yönetecekti ama böyle bir egemenlik aktarımı ancak devrimin zafer kazanmasından sonra olanaklıydı. O zamana kadar bütün gücü devrimci bir diktatörlüğün eline teslim etmek gerekirdi, "toplumun ve ekonominin yeni temellerini" oluşturuncaya kadar "hiçbir şekilde durdurulamayacak"[20] bir diktatörlüğe. Devrim tarihi konusunda bilgili olan Zaiçnevski, kendi siyasal anlayışının adını kendisi koymuştu: Rus Jakobenizmi.

Bu tür genellemeler, yine de, savaştan zaferle çıkan bir devrim herhangi bir dirençle karşılaşırsa ne olabilir, sorusunun yanıtının yanında önemsiz kalır. "Geleceğin bayrağını, kızıl bayrağı dalgalandıracağımız günler çok yakındır. O zaman 'Yaşasın Sosyal ve Demokratik Rus Cumhuriyeti' diye bağırarak Kışlık Saray'a yürüyecek, orada oturanların hepsini temizleyeceğiz." Katliam, yapılabilirse, çar ve çarın yakın çevresiyle sınırlı tutulacaktı ama "bütün imparatorluk çevresi" kraliyet ailesini savunmaya kalkarsa, o zaman " 'Baltalarınızı alın' diye bağıracağız ve ... o korkak alçaklar meydanlara çıkma cesaretini gösterirse onları orada yok edeceğiz. Evlerinde, kasabaların dar sokaklarında, başkentin geniş bulvarlarında, köylerde temizleyeceğiz. Unutmayın, böyle bir şey olduğu zaman bizim yanımızda yer almayan herkes bize karşıdır, bizim düşmanımızdır, o durumda düşmanı yok etmek için her yönteme başvurulur."[21] Böyle kitlesel katliam ve temizlik düşleri doğrudan kraliyet ailesini hedef alan tehditlerle birleşince, *Molodaya Rossiya* öylesine uğursuz bir duygu yaymaya başladı ki, bu, okurların çoğunu korkuttu, Dostoyevski'nin de bunları yazanların zihinsel yetilerinden umutsuzluğa kapılmasına yol açtı.

---

18 B. P. Kozmin, *Iz istorii revolyutsionnoi mysli v Rossii* (Moskova, 1961), 252.

19 Venturi, *Roots of the Revolution*, 293.

20 *age.*

21 *age.*, 295-296.

Molodaya Rossiya'ya ilk tepkilerin ne olduğuyla ilgili canlı bir duygu isterseniz, Dostoyevski'nin kendi kaleminden çıkmış sözlerine bakabilirsiniz, apartman dairesinin kapı koluna sıkıştırılmış bir bildiri metni bulduktan on bir yıl sonra yazmıştı bunları: "Bu insanlarla, onların hareketinin anlamıyla, bütün yüreğim ve ruhumla barışık olmayan ben ... birden şaşırdım, bir bakıma, onların beceriksizliğinden neredeyse utandım: 'Neden bu adamlar her bakımdan bu kadar aptal ve cahil?' " Onların "eğitim ve kafa düzeyi" moralini bozmuştu, "gerçeklik algısından bu kadar yoksun oluşları – bu benim içimi daralttı". Karanlık bir tepki döneminde böyle bir bildiri, başvurulabilecek son çare olarak haklı görülebilirdi ama tam da böyle bir dönemde, toprak kölelerinin özgürleştirilmesinden *sonra,* böyle bir gözüpeklikle yapılmasını Dostoyevski ancak bir felaket olarak niteleyebilirdi. Onun da öngörmüş olabileceği gibi, bunun toplum üzerindeki etkisi, toplumun radikallere ve onların amaçlarına karşı genelde olumsuz bir tutum takınmasını hızlandırmak olacaktı.

Molodaya Rossiya'da yayımlanan metnin bazı paragrafları insanların kanını dondurmuştu, tam da kitapçığın dağıtıldığı günlerde Petersburg'da çeşitli yangınlar çıktı, o paragraflar, Petersburg'da çıkan çeşitli yangınların sorumluları olarak metnin yazarları ile arkadaşlarından (ilanda onlardan "Devrim Merkez Komitesi" olarak söz ediliyordu) kuşkulanılmasına zemin hazırladı. Kentin koca mahalleleri, bu arada yoksulların yaşadığı bölgelerin çoğu yanıp kül oldu; binlerce insan evsiz kaldı. 1862 ilkbaharında Petersburg'da çıkan yangınlar daha önce eşi benzeri görülmüş bir şey değildi, çünkü çok büyük bir hasar yaratmış ve gizemli bir şekilde denetim altına alınamamıştı. Kamuoyu bu felaketi *Molodaya Rossiya*'da yapılan toptan imha çağrısıyla birleştirdi hemen, yetkililer de bu kanıyı değiştirecek bir şey yapmadı, ikisi arasında kurulan ilişki daha da kaçınılmaz hale geldi, çünkü Kızıl Horozlar denen köylülerin yangın çağrısı, toprak sahiplerine karşı her zaman ellerindeki biricik silah olagelmişti.

Kente bir kasvet ve korku havası egemen olmuştu. Ortalıkta dolaşan korku verici öykücüklerin kafalarda oluşturduğu düşüncenin ne olduğu, İvan Aksakov'un tanınmış bir başka Slavcı olan Yuri Samarin'e yazdığı mektupta görülebilir. Aksakov'un dediğine göre, her mağaza çalışanı *Molodaya Rossiya*'yı okumuştu, "(hatta yangınlardan önceki) bu açıklama, insanların sözcüğün tam anlamıyla büyük bir *korkuya* kapılmasına yol açtı. [...] Okuryazarlık, bilim ve aydınlanmanın –bizlerin, biz seçkinlerin eliyle onlara sunulan şeylerin– daha da kuşkulu hale gelmesine yol açtı."[22] Söylendiğine göre, çar ordunun alt rütbeli subaylarına ve astsubaylarına kendisine karşı bir komplo yapılacağından söz etmişti, çar onlara güveniyordu ama subaylara güvenmiyordu, çünkü üst rütbeli subaylar artık Tanrı'ya inanmıyordu. Aksakov şöyle devam ediyor: "Halk kuşkusuz açıklamaları anlamamıştı ama şu ka-

22 N. G. Rosenbylum'dan alıntı, "Petersburgskie pozhary 1862 g. i. Dostoyevsky," *LN 86* (Moskova, 1973), 30.

darının farkındaydı: O ilanda dinsizlik, *'insanın anasına babasına'* saygısızlık etmesi vaaz ediliyor, evlilik küçümseniyor, kraliyet ailesinin doğranması isteniyordu... Turgenyev bana (Şukin Çarşısı yangınında) kendi kulaklarıyla duyduğu bir şeyi aktardı. Kır saçlı, en sıradan bir *mujik* şöyle bağırmış: 'Burayı profesörler yaktı.' 'Profesörlerle öğrenciler' – bu sözcükler zaten halkın ağzındaydı!"[23]

Molodaya Rossiya böylece eğitimli sınıfa, eğitimli sınıfın temsil ettiği şeylere karşı gittikçe artan bir öfke dalgası yarattı. Halk ile eğitimli sınıf arasında ortaya çıkan zihniyet ayrışması, öteki çağdaşlarından fazla Dostoyevski'yi birinci elden üzüyordu ve bu nedenle dergisini özgürlük sayesinde nihayet olanaklı hale gelen birleşik bir Rus kültürü yaratma görevinin emrine sundu. Onun için, gelecek açısından çevresinde iki grup arasında giderek arttığını gördüğü düşmanlıktan daha uğursuz, beklediği gelişmelere her konuda daha büyük bir engel oluşturacak başka bir şey olamazdı.

Dostoyevski ya da Mihail (ya da her ikisi birlikte) *Vremya*'ya bir makale yazdılar, yangınlarla *Molodaya Rossiya* arasında herhangi bir ilişki bulunduğunu gösteren herhangi bir kanıt yoktu, ilanda ileri sürülen ürpertici düşüncelere öğrencilerin topyekûn yakınlık duyduğunu düşünmek için de bir neden yoktu. Sansür bu makaleyi reddedince, Dostoyevskiler bir başka makale daha yazdılar ama yine sonuç alamadılar. Her iki makale de yayımlanamazdı ama çarın el yazısıyla notlar eklenmiş müsvedde kağıtları yıllar önce İçişleri Bakanlığı'nın küflü dosyalarından çıktı. Yayımlanmayan ilk makalede, "en büyüğü on üç yaşından büyük olmayan ahlaksız üç okul çocuğu, dünyanın en budalaca el ilanını basıp dağıtmış," diye çocuklarla alay ediliyordu, "her şeyi yabancı kitaplardan çalmışlar, çaldıkları şeylerle doğru dürüst baş edememiş, onları alay konusu haline getirmişler. Bu aptal el ilanı bir kahkaha salvosuyla karşılanmalıydı."[24] Oysa iş uzadı, köylü kadın kafalı, bir ayağı çukurda bazı yaşlı adamlar korku ve telaşa kapıldılar, elleri ayakları birbirine dolandı, hemen aptal aptal gevezelikleriyle bir kampanya başlattılar, sonunda herkesi etkilediler.

O günlerin linç zihniyetini göz önüne alırsak, makaleler önemli bir siyasal cesaret işiydi. Gerçekten de sansür tarafından yasaklandıktan sonra, çarın özel emriyle, önce gizli polise, daha sonra yangınları araştırmak için kurulan komisyona gönderildi. Metinde dikkatlerini çeken şey, "ahlaksız üç okul çocuğu" ifadesi oldu, 8 Haziran'da Mihail *Vremya*'nın sorumlu başyazarı olarak sorguya çağırıldığı zaman, kendisinden bu üç çocuğun adını vermesini istediler. Zavallı Mihail telaşla bunun yalnızca "lafın gelişi" olduğunu, *Vremya* yazarlarının gerçekten de tanıdığı üç öğrenci anlamına gelmediğini açıkladı. "*Molodaya Rossiya* gibi şeyler yazan insanlarla hiçbir ilişkim olamaz," dedi sertçe, diklenerek.[25] Böylece konu, Dostoyevski kardeş-

23 *age.*
24 *age.*, 49-54.
25 *ZT*, 114.

lerin bildiği yönüyle kapandı, oysa aslında *Vremya* kapanmaktan, yasaklanmaktan kıl payı kurtuldu. Bu anlamda gizlice bir karar alınmış, sonra *Vremya*'nın gözetim altında tutulması koşuluyla karar geri çekilmişti. Böylece bahtsız Dostoyevskilerin başlarının üstünde Demokles'in kılıcı görünmeden sallanmaya başladı, bir yıl sonra kafalarına düşecekti.

Ötekilerin beklemesine bile gerek kalmadı. Başkentin kuşkulu devrimci yıkıcılarına karşı halkın duyduğu öfkeden cesaret alan yönetim, kentin hâlâ dumanları tüterken saldırıya geçmeye karar verdi. 15 Haziran'da Petersburg Sansür Komisyonu hem *Sovremennik*'in hem de aynı derecede solcu *Russkogo Slavo*'nun yayınını sekiz aylığına askıya aldı. 7 Haziran'da Çernişevski, Toprak ve Özgürlük (Zemlya i Volya) adlı yeni bir devrimci örgütün önemli bir üyesi olan Nikolay Serno-Soloviyeviç ile birlikte gözaltına alınmıştı. O tarihte Dostoyevski Petersburg'da değildi, 1862 yazında ilk Avrupa yolculuğuna çıkmıştı ama ilerde aklının hep yurdunda kaldığını, yurdundaki durumun onu kaygılandırdığını, umutsuzluğa sürüklediğini göreceğiz.

25. Bölüm

Bir Nihilistin Portresi

Genç radikallerin fazlaca ateşli beklentilerine karşın, rejimin istikrarının ciddi biçimde tehdit altında olduğunu gösterir hiçbir güvenilir kanıt yoktur. Bezdna'da ve başka yerlerde, kendilerine verilen özgürlüğün koşullarından hoşnut olmayan köylüler, birkaç tekil olayı saymazsak, hiç tepki göstermiyor, şiddetten uzak duruyor, çara değişmez bağlılık duygusuyla hareket ediyorlardı; şiddet tamamıyla yönetimden geliyordu. Bu önemli kavşakta yetkililerin davranış tarzı için Dostoyevski'nin ne düşündüğünü öğrenmek istersek, *Cinler*'deki bir sahneyi, yetkili kişilerin ne kadar sağduyudan yoksun davrandığını gösteren bir yorum olarak okuyabiliriz. Fabrika işçileri arasından seçilmiş yasal bir heyet, işçileri dolandırıp onların ücretlerini çalan bir ustabaşıyı, yoldaşları adına protesto edince, Vali General von Lembke korkudan aklını kaybeder, hepsinin kırbaçlanmasını emreder. Onların adalet arayışını yanlışlıkla bir devrim ayaklanması sanan von Lembke güce başvurur, onun bu gereksiz sertliği sonucunda toplumsal kaos iyice azar, gemi azıya alır.

1860 başlarında Rusya'da devrim eli kulağında beklemiyordu ama anlattığımız tarihsel olaylar Rusya'da tarih sahnesine, tam kadro ve egemen bir güç olarak yeni bir aydınlar sınıfı kuşağının heyecan ve şaşkınlık yaratacak şekilde gelmekte olduğunu gösteriyor; bu yeni aydınlar sınıfı, toplumsal bireşim açısından bir önceki kuşaktan farklıdır, yepyeni düşünceler ve değerlerle birlikte gelmektedir. Değişikliğin herkes farkındaydı, bir sonraki onyılın başında, bu dönemin en önde gelen radikal politika yazarı olarak Belinski'nin ve Çernişevski'nin yerini alan N. K. Mihaylovski, etkili sözcüklerle bunu dile getirdi: "Ne oldu? – *raznoçinets*'ler geldi. Daha başka bir şey olmadı. Yine de bu olay... Rus edebiyatında yeni bir dönemin başlamasına yol açtı."[1] Mihaylovski yorumlarını edebiyatla sınırlı tutuyor, çünkü bu bağlamda açıkça siyasetten söz etmek tehlikeli olurdu, ancak elbette okurları onun ne demek istediğini kolayca anlıyorlar.

Raznoçinets'ler kimdi ya da neydi? Papazların, küçük memurların, yoksullaşmış toprak sahiplerinin, bazen özgürlüğünü kazanmış ya da kazanmamış toprak kölelerinin oğullarıydı, hepsi de eğitim almayı, Rusya'daki kast siteminin çatlaklarında var olmayı başarmıştı. Herzen, Ogarev, Granovski, Turgenyev gibi, kendilerinden bir önceki seçkin liberaller ve seçkin radikaller kuşağının yazdıklarıyla beslenmişlerdi ama "öfkeli bir Vissarion" olan o kavgacı Belinski'yi tek gerçek ataları olarak

1 Alıntı, *Istoriya Russkoi literatury XIX v.*, yay. haz. N. D. Ovsyaniko-Kulikovsky, 5 cilt (Moskova, 1915), 3: 45.

kabul ediyorlardı; Belinski de kendileri gibi bir *raznoçinets*'ti, Belinski seçkinlerin o zengin edebiyat ve felsefe kültürünü özümsemişti ama onların ikiyüzlülük geleneğine meydan okuyuşu, uzlaşmasız toplumculuğu, soylu dostlarını hem şaşırtıyor hem de onların hoşlarına gidiyordu. Seçkinlerin değerlerinin inatçı savunucusu genç Kont Tolstoy, 1856'da Nekrasov'a yazdığı bir mektupta Çernişevski'nin eleştirilerinin tonuna hemen karşı çıkmıştı, edebiyat terbiyesinin yozlaşması olayının nereden başladığını çok doğru bir şekilde saptadı: "Bütün bunlar Belinski'den çıktı! Avazı çıktığı kadar bağırarak konuştu, öfkeli bir ses tonuyla konuştu ... ve ... bu herif (Çernişevski] de iyi konuşmak için hakaret etmek, kendi kendine gaz vermek gerektiğini sanıyor."[2]

Başlangıçta bu yeni kuşak var olan koşullara karşı öfkelerini edebiyat dergilerinin sayfalarına akıttı; artık sert ilanlar dağıtma evresine geçmekle kalmamışlar, genel olarak düşünüldüğü gibi, Petersburg'u ateşe vermişlerdi. Tam bu sırada, tarihsel yazgının olağandışı bir darbesi olarak, kendini isyancı ilan etmiş, karşı konmaz derecede güçlü bir kahramanı, bir *raznoçinets*'i anlatan büyük bir roman yayımlandı. Turgenyev'in iki yıl önce yazılan ve Belinski'nin anısına adanan *Babalar ve Oğullar* adlı romanını Mart 1862'de Katkov *Russkiy Vestnik*'te yayımladı, tam da o ilk iki bildiri ile *Molodaya Rossiya*'nın yayımlandığı tarihle edebiyat ve müzik gecesinin yapıldığı tarih arasında bir günde. Turgenyev'in, tıpkı Belinski gibi, basit bir askeri doktorun oğlu olan başkahramanı Bazarov, hemen 1860'ların yeni toplumsal tipinin edebiyattaki olası imgesi olarak kabul edildi. Yedi yıl sonra Turgenyev, "Apraşkin Çarşısı'nda o ünlü yangınların çıktığı gün Petersburg'a döndüğüm zaman," der, " 'nihilist' sözcüğü binlerce insanın ağzındaydı, Nevski Bulvarı'nda rastladığım ilk tanıdığımın ağzından çıkan ilk söz şuydu: 'Bak, senin şu *nihilistlerinin* yaptıklarına! Petersburg'u ateşe veriyorlar!' "[3]

Turgenyev'in romanı hemen toplumsal ve kültürel anlaşmazlıkların ayrıcalıklı fırtına merkezine yerleşti; 1840'ların seçkin liberal aydınlar sınıfı ile 1860'ların radikal *raznoçinets*'leri arasındaki ayrışmayı kişiliğinde toplayan roman kahramanı Bazarov konusundaki tartışmalar, radikal cephenin kendi içindeki hizipler arasında *yeni* bir uçurumun açılmasına vesile oldu. Bu tartışmalar onyılın sonraki yıllarında Rusya'da toplumsal, kültürel ve edebi hayata egemen olacak koşulları belirledi, bu yüzden Dostoyevski'nin en önemli izleksel kaygılarının bazılarını anlamak için bu arka fonu bilmek gerekir.

Herzen'in 1859 yazında Çernişevski'nin gizli Londra ziyaretinden sonra yazılmış olan *Lüzumsuz ve Huysuz Adam* (1860) adlı kitabında, *raznoçinets* tipine bağlanacak iki kaçınılmaz özellik ortaya konur: kırıcılık ve saldırganlık ile sanata itiraz etme özelliği. Herzen, yeni kuşağın lüzumsuz seçkin liberallere karşı tavrını,

---

2 B. Eikhenbaum, *Lev Tolstoy*, cilt 1 (Leningrad, 1928), 223-224.

3 I. S. Turgenev, *Literary Remniscences*, çev. David Magarshack (New York, 1958), 194.

çarpıcı bir şekilde aktarmıştı. Herzen'in dediğine göre, onun o "küskün" muhatabı "bizlere bir mamutun güzel iskeletine bakarmış gibi bakıyordu, kazılıp yerden çıkarılmış, farklı bir güneşle, farklı ağaçlarla aynı sınıfa giren ilginç bir şeye bakar gibi."[4] Herzen, kendi payına, "dişlerini gıcırdatmadan yemek yedikleri ve dünyadaki felaketleri hiç akıllarına getirmeden resimden ya da müzikten zevk aldıkları için insanları suçlayan Neva'nın Daniel'lerinin iç karartıcı yüzleri" üzerine sert yorumlarda bulunur. Onların "[Küskünlerin] kolayca her şeyden umutsuzluğa kapılmalarından" korktuğunu itiraf eder, "o reddedişlerindeki intikamcılıktan, reddederken duydukları hazdan, ürpertici acımasızlıkları"ndan korkar. Çünkü Herzen, "her türlü kişisel haklarının yadsınmasına, hakaretlere, aşağılanmalara katlanma"nın bütün o "küskünler"de bıraktığı tortunun "için için yüreklerini kemiren, onları alınganlaştıran çarpık bir kibirlilik"[5] olduğuna inanıyordu. Bu sayfalarda, Turgenyev'in daha tam ve, işin garibi, daha az düşmanca bir biçimde ele alacağı bir tipin ilk taslağını buluruz; Turgenyev, Katkov'a yazdığı bir mektupta bu tip için "günümüzün gerçek kahramanı" diyor ve ekliyordu: "Ne kahramanmış ama, ne günlermiş, diyeceksin... N'aparsın ki bu böyle."[6]

Turgenyev, eskiyi küçümseyerek reddeden yeni kuşağın bu düşüncelerini dile getirdiği yazıları dikkatle inceledi, orada bulduğu düşüncelerden dikkate değer bir duyarlılıkla yararlandı. Zamanın bütün toplumsal ve kültürel sorunları kitapta öylesine bir şaşmazlıkla yansıtılmıştır ki bir Sovyet Rusya eleştirmeni o kitabı "çağdaş yaşamın özlü ve sanatsal bir tarihçesi"[7] olarak nitelemiştir. Yine de, bu sorunlara rengini kazandıran şey, Turgenyev'in kendi sanatsal amaçları ile kararsız tavırlarıdır; Dostoyevski gibi, o da aynı zamanda hem gençlerin ateşli ahlakçılıklarına yakınlık duyuyor, onların taşkınlığına üzülüyor, düşüncelerinden hoşlanmıyor hem de yazgıları için karalar bağlıyordu. Bazarov'un avukatlığını yaptığı görüşlerin pek çoğu, o kadar da *Sovremennik*'i yankılayan görüşler değildi, daha çok, en son içermelerinde barındırdıkları tehlikeli olasılıkların gün yüzüne çıkması amacıyla gizliden gizliye çarpıtılmış ve abartılmış halleriydi. Bu düşüncelerin yandaşlarının Turgenyev'in yorumlarını kabul edilebilir bulmamalarında şaşılacak bir şey yoktur; daha da tuhafı, radikallerin bir sözcüsünün Bazarov'u geleceğin yolunu aydınlatan bir işaret fişeği ilan etmesidir.

* * *

4 Aleksandr Herzen, *My Past and Thoughts*, çev. Constance Garnett, gözden geç. Humprey Higgins, 4 cilt (New York, 1968), 4: 1574-1584.

5 *age.*

6 I. S. Turgenev, *Pis'ma*, 13 cilt (Moskova-Leningrad, 1961), 4: 303.

7 G. M. Fridlender ve başkaları, *Istoriya Russkogo romana*, 2 cilt, (Moskova-Lenigrad,1962), I: 501.

18. İ. S. Turgenyev, yaklaşık 1865.

Babalar ve Oğullar, 1860'larda Rus romanına egemen olacak izleğin resmi açılışını yapan romandır: bu izlek, yeni kuşak tarafından savunulan dar akılcılık ve maddecilikle, bu kuşağın gerçekliğini kabul etmedikleri bütün o "akıldışı" duygular ve değerler arasındaki çelişkidir. Ama Turgenyev bu şekilde *raznoçiets*'lerin dünya görüşünün kusurlarını sergiliyorsa bile, Bazarov'u yine de enerji, kişilik gücü, gelecek vaadi bakımından çevresindeki seçkin kişilerden üstün biri olarak betimliyordu. Kirsanov'ların her ikisi (Bazarov'un seçkin liberal arkadaşı Arkadi'nin babası ile amcası) apaçık şekilde geçmişten kalmış birer yadigârdır. Eski sınırlarına sığamayan Rus toplumuyla baş edemeyen Arkadi ile babası, kendi mülkleri üzerinde kendilerini mutlu eden bir sıradanlık içinde zenginleşirler ama isyancı Bazarov'un çuvala sığmayan imgesi kesinlikle (Tolstoy'un deyimini kullanacak olursak) "aile mutluluğu"na gölge düşürür. Bazarov, Arkadi'yle yollarının ayrıldığı noktaya geldikleri zaman, "Siz seçkinler," der, "sizler hiçbir zaman kibarca uysallıktan ya da kibarca öfkeden öteye geçemezsiniz, bu da hiçbir işe yaramaz. Sizler savaşmayacaksınız [...] ama biz savaşmak istiyoruz [...] ezip geçmek istiyoruz insanları!"

Roman boyunca Turgenyev iki kuşak arasındaki ilişkiyi betimlerken, hem kişisel ilişkilerde hem de karşılıklı gazete ve dergi tartışmalarında yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayan karşıtlığı bütün kapsamıyla ustaca yansıtır, onun bu çelişkiyi yansıtma biçimi, yakın gelecekte yapılacak kalem kavgalarının ideolojik koşullarını da belirler. Nikolay Kirsanov'un Puşkin düşkünlüğü ve amatör viyolonselciliği, yaşlı kuşağın modası geçmişliğini gösterir. Bazarov, Puşkin'i kastederek, "Şu saçmalıktan kurtulmasını," söyler, Arkadi'ye de babasına "okunacak doğru dürüst bir şey" vermesini tavsiye eder. İki arkadaş daha ciddi entelektüel bir yolculuğa başlangıç olarak Büchner'in *Güç ve Madde*'sini, "halkın anlayacağı dille yazıldığı" için uygun görme lütfunda bulunurlar.

Bazarov'un sanata saldırıları, o günlerin bilgi sahibi okurları için, Çernişevski'nin tezine apaçık göndermelerle hararetli bir şekilde sürdürülür. Ama Çernişevski yalnızca sanatın hayattan daha az önemli olduğunu savunmuş, sanatın ikinci derecede yararlı olduğunu yadsımamışken, Turgenyev "estetik" olanla "yararlı" olan arasındaki karşıtlığı tam bir olumsuzlamaya ulaştıracak kadar ileri götürür. Arkadi'nin amcası Pavel Petroviç genç Rus ressamlarının "Raphael'i bir budala olarak" görmelerinden yakınırken, Bazarov karşı çıkar, "Bence Raffaello beş para etmez; ötekiler de ahım şahım şeyler değil," der. Az ya da çok yararlı olarak farklı sanat türleri arasında bir ayrım yapılmaz, Bazarov'un bir başka sözüyse sorunu çok özlü ve nükteli bir şekilde özetler: "İyi bir kimyacı yirmi kez daha yararlıdır bir ozandan."

Bazarov'un Çernişevski'nin görüşünü örneklediği çok açıktır; Çernişevski ahlaksal ve toplumsal nitelikli sorunlar da aralarında olmak üzere, bütün sorunlara evrensel maddeci gerekircilik kuramıyla fiziksel bilimlerin çözüm getirdiğine inanmaktadır. Ama Bazarov bir çeşit genel ilkelerin varlığına inancını da gösteren bilim inancıyla belli bilimleri birbirinden ayırır. "Bilimler vardır, birtakım zanaatlar, uğraşlar gibi, ama soyut bilim diye bir şey yoktur." Sonuçta bilimin kendisi bile "duyumlar"a indirgenir, sonsuz çeşitlilikleri içinde son sözü söyleyen bunlardır. "Genel ilkeler yoktur –sen bunu bile henüz açıkça göremedin!" Bazarov, Arkadi'ye biraz şaşırarak bağırır. "Duygular vardır sadece [...] Ben niçin kimyayı seviyorum? Sen neden elma seversin? – elbette duyumlarımız yüzünden." Bazarov'un sözünü ettiği "duygular", tamamıyla fiziksel duyumlardır, ruhsal ya da coşkusal değildir, Bazarov "insanoğlu bundan daha derine ulaşamayacaklar" diye ısrar eder. Böylece Çernişevski'nin bilimciliği tekbencilik ya da duyumsallıkçılıkla noktalanır, burada bütün genel ilkeler ya da değerler (Max Stirner'dekine çok benzer şekilde) bireysel beğeni ya da tercih potasında erir.

Turgenyev'in Bazarov'un "Nihilizm"i dediği şeyin temelini işte bu *bütün* genel ilkelere saldırı oluşturur – "Nihilizm", radikallerle ilişkili olarak kullanılmaya başlanmış, Turgenyev'in romanının sonucunda yazgısı belirlenmiş, önemli bir işleve sahip olmuştur. Arkadi heyecanla Nihilist'in ne olduğunu açıklar, "hiçbir otoritenin

önünde eğilmeyen bir adamdır, bir ilkeyi eleştirmeden benimsemeyen adamdır, o ilke ne denli saygı gören bir ilke olursa olsun" der. Kitabın en ünlü pasajında Bazarov, bu retçiliğin kapsamını şaşkın şaşkın bakan yaşlı Kirsanov'a açıklar:

> "Yine de bana izin verin," diye söze başladı Nikolay Petroviç, "her şeyi reddediyorsunuz ya da daha doğrusu, her şeyi yok ediyorsunuz... Ama bilirsiniz bunu, yalnızca yıkmak değil, yapmak da gerekli değil midir?"
> "O bizim işimiz değil şimdi... İlkin saha temizliğinin yapılması gerekir."

Kuşkusuz, Arkadi hemen atılır ve "halkın bugün içinde bulunduğu koşullar bunu gerektiriyor," der – böylece, böyle bir olumsuzlamayı devrimci toplumsal dönüşümün amacıyla birleştirir. Ama bu uzak amaç, Bazarov'u ilgilendirdiği kadarıyla, çok açıktır ki, olumsuzlama ve yok etme, önceki kuşaklardan devralınmış bütün ilkeler ve önyargılardan kişisel olarak kurtulma, başkalarını da bu kurtuluşa yüreklendirme görevinin yanında ikincil bir amaç olarak kalır. Turgenyev böylece burada, amaçları kişisel olmaktan çok toplumsal ve siyasal olan *Sovremennik* yandaşlarının gerçek öncelikler düzenini tersine çevirmektedir. Yine de onun Pisarev'de, *Russkogo Slavo*'nun öteki yazarlarının makalelerinde bir başka radikal akımın varlığını şimdiden fark etmiş olması çok olasıdır; Strahov'un dediği gibi, bu yazarlar kendini kabul ettirme, kendini özgürleştirme eylemini daha fazla vurgulamaktadır, onların felsefi tercihi aslında Bazarov'un "duyumsal" görgüllük ilkesine hayli yakındı.

Bazarov'un "halk"a karşı tavrı da çelişkili düşüncelerin bir karışımıdır, herhangi bir egemen bakış açısını simgelemeyen bu düşüncelerde sonuçta tek başına bireyciliğe vurgu yapılır. Öte yandan Bazarov alt tabakadan gelen biri olmakla övünür, onun söylediklerine şaşıran Pavel Petroviç onu "Rus" olmamakla suçladığı zaman, "Benim büyükbabam toprağı sürdü," diye yanıt verir, köylülerin seçkinlerin yanında rahat etmedikleri kadar kendisinin yanında rahat ettiklerini söyler. Ama o katı bir Batıcıdır, köylüleri ülküselleştirmeyi reddeder, onların gerilikleriyle, kör inançlarıyla alay eder. Hatta o kutsalların kutsalı, *Obşina* Köyü Bazarov'un putkırıcılığından kurtulamaz, bu konuda yalnızca kendisinin yaratıcısı olan Batıcı liberal Turgenyev'in düşüncesini yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda *Russkogo Slavo*'da[8] yeni yeni uç vermeye başlayan bir bakış açısını da yansıtır.

Babalar ve Oğullar'da, Bazarov'un halkla arasındaki aşk ve nefret ilişkisinin belirsizliklerini Turgenyev'in çok zekice betimlediği sahne kadar kehanet dolu bir sahne yoktur – kişisel olarak kendini gerçekleştirmek gibi sancılı bir gereksinimin

---

8 Bkz., örneğin, Pisarev'in "On Dokuzuncu Yüzyıl Skolastisizmi" (1861) başlıklı makalesindeki sözleri: "Rus köylüsü henüz kendi kişiliğinin farkına varacak ve makul bir bencillik, kendi bireyliğine [en doğrusu 'ben'ine] saygı düzeyine erişecek kapasiteye ulaşamamıştır," Dimitri Pisarev, *Selected Philosophical and Political Essays*, (Moskova, 1958), 77.

ifadesi olan kendini kabul ettirme düşünceleriyle, kendi kuşağının omuzlarına tarihin yüklediği bir zorunluluk –hayatlarını geri kalmış köylülerin yazgısını iyileştirmeye adama zorunluluğu– arasındaki iç çatışma. Bazarov'un hatırladığına göre, bir keresinde varlıklı bir köylünün *izba*'sının önünden geçerken Arkadi, "en yoksul köylü [temiz ve rahat] bir kulübeye sahip olduğu zaman" Rusya "mükemmelliği yakalayacaktır" demişti, "hepimiz bunun için çalışmalıyız." Böyle bir zorunluluk Bazarov'u şöyle bir itirafta bulunmaya itmişti: "bense o en yoksul köylün için nefret duydum; Filip ya da Sidor diyelim, ben onun uğruna canımı dişime takacağım, o ise bana teşekkür bile etmeyecek? [...] Düşün bir, o dumam tüten kulübesinde yaşarken, benim üstümde otlar bitecek... Sonra ne olacak?"

Turgenyev burada, büyük bir kavrama yeteneğiyle, kültür farklılığı yüzünden tamamıyla yabancılaştığı bir halka –uğruna bütün mutluluk iddialarından vazgeçeceği ama bu esirgemezliğin niteliğini ve anlamını bile anlayamayacak olan bir halka– kendini bütün varlığıyla hizmete adamış 1860'ların genç bir Rus radikalinin çıkmazının derinlerine iner. Aydınlar sınıfının böylesine trajik yalıtılmışlığını –Sibirya'da cezaevinde geçirdiği yıllar içinde Dostoyevski'nin en şaşırtıcı keşiflerinden biri olan yalnızlığı–, Rusya'nın toplumsal ve kültürel durumuna ait nesnel bir veri olarak, o güne kadar hiç bunca eksiksiz biçimde kavrayan olmamıştı. Daha sonraki birkaç yıl içinde kısmen halk, aydınların beklediği gibi davranmadığı, kısmen de Turgenyev konuyu bilinç düzeyine taşıdığı için çok daha yaygın hale gelecekti. Sonuçta Bazarov'un bir *birey* olarak alt edilmez arzuları, güç isteği, ayrıca halkın üstünde ve ötesinde bir yerde tek başına ayakta durduğunu fark edişi öne çıkacak, 1860'ların geriye kalan yıllarında *raznoçinets* aydınlar sınıfının temel tavırlarını biçimleyecekti.

* * *

Daha *Babalar ve Oğullar* yayımlanmadan önce bile Petersburg'da Turgenyev'in romanının Dobrolyubov'a yönelik kin dolu bir yergi olduğu söylentileri dolaşıyordu. Çernişevski, öldüğü güne kadar buna inanmıştı, bu suçlamayı ta 1884 gibi geç bir tarihte bile yinelemişti.[9] Metnin nasıl okunduğuna bağlı olarak bu (Katkov'un o rezaletsi tepkisini anacak olursak)[10] Bazarov'un "ilahlaştırılması" olarak da alınabilirdi, onda vücut bulmuş tipin sergilenmesi ve mahkûm edilmesi olarak da. Okurların çoğu ikinci görüşteydi, bu görüş 1862'de kültür sahnesinin genel haritasını yansıtan bir gizli polis raporuna da, zekice pek çok görüşle birlikte yansımıştı. "Bu yapıtla [...] Turgenyev, bizim yeniyetme devrimcilerimizi iğneleyici bir şekilde 'Nihilistler'

9 Alıntı, V. E. Evgenyev-Maximov, Sovremennik *pri Chernyshevskom i Dobrolyubove* (Leningrad, 1936), 514.
10 P. V. Annenkov, *Literaturnye vospominaniya* (St. Petersburg, 1909), 549-550.

olarak damgaladı; maddecilik öğretisini, bu öğretinin temsilcilerini silkeledi."[11] Turgenyev'in bu küstahlığı karşısında ağzının payını almasını garantilemek için, Çernişevski roman üzerine yazı yazma görevini yirmi iki yaşındaki M. A. Antonoviç'e verdi; Antonoviç kavgacılığıyla bilinen, Dobrolyubov'un koruduğu biriydi.

Antonoviç'in "Zamanımızın İblisler Kralı" başlıklı makalesi, Turgenyev'in romanıyla ilgili değildi pek, genç kuşağın amaç ve ülkülerinin bir tablosu olarak, o romanın kazanabileceği saygınlığı apar topar yerle bir etmeyi amaçlayan bir saldırıydı. Makalenin büyük bir bölümü Turgenyev'i her şekilde karalamaya ayrılmıştı. Bazarov'la ilgili bazı sözleri haklı da olsa, bunlar bir küfür denizinde kayboluyor, Antonoviç'in makalesinin eleştiri alanında yanlış tedavinin eşanlamlısı haline gelmesine yol açıyordu.

Dimitri Pisarev'in tepkisiyse bunun tam tersiydi. Pisarev, *Sovremennik*'in sağlam bir müttefiki olarak bilinen *Russkogo Slavo*'nun başeleştirmeniydi. Strahov, genç eleştirmenin genelde Çernişevski'nin derslerinden fazlaca aşırıya kaçan sonuçlar çıkardığı kanısındaydı – Turgenyev'in kitabının sayfalarında Bazarov'un kolayca ilan edeceği "Nihilist"çe sonuçlar gibi. Pisarev, doğal olarak, Turgenyev'in kahramanını kendi beğenisine tamamıyla uygun buluyordu, tam da Antonoviç'in "zamanımızın [yeni] kahramanı"nın ayırıcı özellikleri olarak sakat bulduğu yönleri için onu sıcak karşılamıştı. Pavel Petroviç bir keresinde Bazarov'dan söz ederken "şeytansı bir gurur"a sahip olduğunu söyler ve hemen "bu, çok yerinde bir ifade olarak özellikle seçilmiştir, kahramanımızın ayırıcı özelliğini tam olarak yansıtır,"[12] diye ekler. Bazarov da her türlü ilke sorununun bireysel tercihe indirgendiği, "görgüllük" temeline dayanan bir dünya görüşünün sözcülüğünü yapar, Pisarev de böyle bir öğretiyi "bilimin" son sözü olarak sevinçle kabul eder. "Böylece Bazarov her yerde ve her konuda ne istiyorsa ya da kendisine yararlı ve çekici gelen ne varsa onu yapar. O yalnızca kişisel heveslerine ya da kişisel hesaplarına göre hareket eder. Ne kendi üstünde ya da dışında ne de içinde bir düzenleyici, ahlak yasası ya da ilke tanır... Onun cinayet işlemesini, hırsızlık yapmasını önleyen bir şey varsa o da kişisel beğenisidir, bu türde insanları bilim ve toplumsal varoluş alanlarında keşifler yapmaya yönelten şey kişisel beğeniden başkası değildir."[13] Üç yıl sonra *Suç ve Ceza*'da Raskolnikov, bu Bazarov tipi yorumun hayranlıkla sınavdan geçirildiği zaman ne olacağını gösterecektir.

Pisarev'in makalesinde bir *birey* olarak Bazarov'un görkemi üzerinde durulur, eğitimli sınıfın bütün öteki üyelerinden üstün biridir o, halkın yanında daha da üstün kalır. Sonuç olarak Pisarev, Bazarov'un ahlaksal ve manevi yalnızlığına karşı duyarlıdır, hatta bu yalnızlığa evrensel bir toplum yasası biçimi kazandırır:

11 Evgenyev-Maximov, *Sovremennik*, 548.
12 D. I. Pisarev, *Sochineniya*, 4 cilt (Moskova, 1955). 2: 8-9, 10-11.
13 *age.*, 11, 10.

Kitleler her dönemde hallerinden memnundur, daha önceki kuşaklardan kendilerine miras kalan uysallık sayesinde bulduklarıyla yetinirler. [...] Bu kitle keşif yapmaz ya da suç işlemez; başka insanlar bu kitlenin adına düşünür, acı çeker, araştırır, bulur, savaşır, yanılır – ona sonsuza kadar yabancı kalacak, onu küçük gören, aynı zamanda onun hayatının iyileşmesi için sonsuza kadar çalışacak insanlardır bunlar.[14]

Sovremennik'te buna benzer bir şey bulamazsınız, orada toplumsal ve siyasal bir ortak çıkar uğruna aydınlar sınıfıyla halkın birleştiği görüşü egemendir her zaman. Tek başına hareket eden, hayatlarını değiştirmek, iyileştirmek istediği halkı *küçük* görmeden edemeyen aşkın *raznoçinets* bir kahraman imgesi, Rusya'da toplumsal ve kültürel sahnede gerçekten de yeni bir şeydi. Turgenyev, Pisarev'in övgülerinden memnun olmuş olabilir ama iyiliğin ve kötülüğün ötesinde biri olarak yüceltilen, neredeyse Nietzsche'nin süpermeni düzeyine yükseltilen bir Bazarov göklere çıkartılırken, kendi karmaşık kahramanını kendisi zor tanımış olsa gerekir. Öte yandan Dostoyevski'nin hayalgücünü harekete geçirdiğine kuşku yoktur, sonunda ona Raskolnikov'a ve "Suç Üzerine" başlıklı makalesine giden yolu açmıştır, ayrıca dünyayı "sıradan" ve "sıradışı" insanlar olarak ikiye böler, ikinci gruptakilere ahlak yasasının "üzerinden atlama" *hakkı* tanır.

Dostoyevski, *Babalar ve Oğullar*'ı mart ayı başında dergide yayımlandığı zaman okumuş ve hiç gecikmeden Turgenyev'e hayranlığını bildirmişti. Ayın sonundan önce Turgenyev'den bir teşekkür mektubu aldı, Turgenyev memnuniyetini dile getiriyordu: "Bazarov ile neyi dile getirmeye çalıştığımı öylesine ince bir duyarlılıkla, öylesine kapsamlı bir biçimde anlamışsınız ki... Sanki benim ruhuma girmiş, hatta benim söylemeyi gerekli bulmadığım şeyleri bile sezmişsiniz. Dilerim... sizin gördüğünüz şeylerin bir parçasını olsun herkes görür!"[15] Bir ay sonra Dostoyevski'ye yine şöyle yazıyordu: "Görünen o ki hiç kimse onu [Bazarov'u] trajik bir kahraman olarak sunmak istemiş olabileceğimi aklına getirmiyor – bir de herkes tutup soruyor: Neden bu kadar kötü biri bu? Ya da neden bu kadar iyi?"[16]

Dostoyevski'nin mektubunun aslı ortada yok ama onun Turgenyev'e ne yazdığı konusunda, bir yıl sonra *Yaz İzlenimleri Üzerine Kış Notları*'nda geçen birkaç cümlede bazı ipuçları yakalıyoruz, Bazarov'dan, Turgenyev'in "Tam bir nihilist olmasına karşın huzur bulamayan (soylu bir yüreğin nitelikleridir bunlar), hep bir şeyler arayan Bazarov'" olarak söz ediyor. Burada Bazarov tam da Turgenyev'in aktarmayı amaçladığı türden bir trajik kahraman olarak görülmektedir, onun trajedisi, dürtülerini ve özlemlerini bastıramadığı, inkâr edemediği "kocaman yüreği" ile Batıcı düşünceleri (ideolojisi) arasındaki çelişkide yatmaktadır.

---

14 *age.*, 15.
15 Turgenev, *Pis'ma*, 4: 358-359.
16 *age.*, 385.

Strahov'a Turgenyev'in romanı üzerine *Vremya* için bir yazı ısmarlarken, Dostoyevski'nin bu romanı Strahov'la tartıştığı varsayımında bulunabiliriz, hatta kitaba karşı çağdaş tepkilerin en güzellerinden biri olan Strahov'un çözümünün hiç kuşkusuz Dostoyevski'nin kendi düşüncelerinin pek çoğunu yansıttığını da düşünebiliriz. Derginin Nisan sayısında yayımlanan Strahov'un makalesinde hem Antonoviç'in hem de Pisarev'in yanıtları dikkate alınıyordu ama hem Pisarev'in coşkusu hem de Antonoviç'in düşmanca tavrı, tam da Turgenyev'in kendisinin verdiği bir nedene dayanarak yanlıştı: Her ikisi de kitabın sorununu, yazarın babalardan mı yoksa oğullardan mı, geçmişten mi yoksa gelecekten mi yana olduğu sorusuna dayandırmaktadır. Asıl anlam çok daha derinde yatmaktadır, çok daha farklı bir sorunla ilgilidir.

Strahov, "Hayat ile düşünce arasındaki uyuşmazlık daha önce hiç bugünkü kadar şiddetli bir biçimde hissedilmedi,"[17] der. İşte Turgenyev'in sahnelediği şey bu uyumsuzluktur, romandan çıkarılacak kıssadan hisse burada aranmalı, kuşaklar arası çelişkide aranmamalıdır. Pisarev'in doğru bir şekilde belirttiği gibi Bazarov, babalar da içinde olmak üzere, kitaptaki bütün öteki kişilerden üstündür. Ama öyle anlaşılır ki, ne kadar önemsiz biçimde de olsa onlarda vücut bulan hayatın güçlerinden daha üstün değildir; kendisinde boş yere bastırmaya çalıştığı güçlerden üstün değildir, çünkü bu güçler onun kabul ettiği hayat kuramıyla uyuşmaz. Bazarov doğanın albenisine kapılmayı onaylamaz, Turgenyev'se doğayı bütün güzelliği içinde betimler; Bazarov arkadaşlığa ya da aşka değer vermez, Turgenyev'se Bazarov'un yüreğinde bu ikisinin de ne kadar gerçek olduğunu gösterir; Bazarov aile duygusallığını reddeder, Turgenyev'se onun bunak ana-babasının gösterdiği cömertçe ve acı verici sevgiyi betimler; Bazarov sanatın büyüsünü küçümser, Turgenyev'se onu büyük bir edebiyat yeteneğinin olanaklarına sahip biri olarak resmeder. Strahov, "Bazarov kendi ana toprağına isyan eden bir Titan'dır,"[18] diye yazar ama hiçbir Titan, insanın duygusal yaradılışına sıkı sıkıya kök saldıkları için insan hayatının sonsuza kadar temelini oluşturacak güçlere karşı savaş kazanamaz.

Strahov'un makalesi yayımlandıktan kısa bir süre sonra, Turgenyev Paris'ten Petersburg'a geldi, hemen *Vremya*'nın yazı işlerini ziyarete koştu. "Bizi toplantı halinde buldu," diye hatırlıyor Strahov, "Mihail Mihayloviç'i, Fyodor Mihayloviç'i ve beni Clea Oteli'nde akşam yemeğine davet etti. Kendisini hedef alan oklardan besbelli ki rahatsız olmuştu."[19] Gericiler tarafından kahramanlaştırılmış, radikallerin çoğunluğunun iftiralarına uğramış, Pisarev tarafından Nihilizm'i yücelttiği için övülmüş biri olarak, yazarlık hayatının en önemli romanına karşı bilinçli bir sevgi ve anlayışı Rusya'da başka bir yerde değil, ancak *Vremya*'nın yazarları arasında bulmuştu.

---

17 Nikolay Strakhov, *Kriticheskiya stat'i*, 2 cilt (Kiev, 1902-1908), I: 201.

18 *age.*, 37.

19 *Biografiya*, 235.

* * *

Turgenyev hoşsohbet bir insan olarak tanınırdı, Clea Oteli'ndeki o neşeli yemek sohbeti sırasında, kendilerini saf saf Avrupa'da oturmanın hazlarına emanet eden Rusları bekleyen tehlikeleri anlatarak sofra arkadaşlarını eğlendirdi. Belki de Dostoyevski'nin pek yakında Avrupa'ya yapacağı yolculuk da konuşuldu. Eğitimli bütün Rusların hayatında böyle bir yolculuk çok önemliydi, Dostoyevski de kendisinin özlemini şair Polonski'ye yazdığı bir mektupta dile getirmişti. "Kimbilir kaç kez... İtalya'da olmayı hayal ettim. Sekiz yaşında Ann Radcliffe'in romanlarını okuduğum tarihten beri kafamda her türlü Katerina'lar, Alfonso'lar, Lucia'lar dolaşıyor. [...] Daha sonra sıra Shakespeare'e geldi, –Verona, Romeo Juliet– o büyü nereden geliyordu, bunu ancak şeytan bilir! İtalya! İtalya! Ama İtalya yerine kendimi Semipalatinsk'te buldum, ondan önce de Ölü Evde. Gücüm yerindeyken tutkumu ve şiirimi kaybetmeden acaba bir gün Avrupa'ya gidebilecek miyim?"[20]

Vremya'nın parasal durumu onun yıllardır düşlediği şeyi gerçekleştirmesine elverecek kadar umut verici görünüyordu; ayrıca Avrupa'daki uzmanlara sara hastalığını danışmak istiyordu. Kardeşi Andrey'e karısıyla birlikte değil yalnız gideceğini yazar, bunun bir nedeni parasının olmamasıysa, bir nedeni de Marya Dimitriyevna'nın evde kalıp lise giriş sınavlarına hazırlanan Paşa'nın çalışmalarına göz kulak olmak istemesidir. Dostoyevski Temmuz ortasında kendisi gibi ilk kez Avrupa'ya gidecek olan Strahov'a katılacaktır, plan budur. 7 Haziran 1862'de ilk Avrupa seyahatine çıkar, daha sonra pek çok kez gidecektir.

Yolculuğunun ilk ayağında Almanya'dan, Belçika'dan ve Fransa'dan geçerek Paris'e gelir, Paris'te bir ay kalmayı planlamaktadır. Yolda giderken biriktirdiği gözlemlerin bazılarını *Yaz İzlenimleri Üzerine Kış Notları*'nda bulabilirsiniz; bu notlar bir sonraki yıl yazılmış, *Vremya*'da yayımlanmıştır. Makale dizisi, başlığına karşın, rasgele yazılmış yolculuk öykücüklerinin arasına serpiştirilmiş kültür, toplum ve siyaset konularında çok ciddi düşüncelerle doludur, her ne kadar öykücüklere egemen olan tasasızlık havası yanıltıcı bir şekilde hafiflik izlenimi yaratıyorsa da. Dostoyevski'nin eğlendirici olmak, oyalamak çabalarına karşın öykücükler, Avrupa hayatının ilk görünümlerine karşı onun verdiği ilk tepkilerin önemli yönlerini anlamamıza yardımcı olur.

Berlin, Dresden ve Köln'le ilgili ilk izlenimleri hayal kırıcıdır, zorunlu olarak gezip görülmesi gereken yerleri gördükten sonra "Fransızların daha nazik ve ilginç olacağı umuduyla" Paris'e koşar. Ancak Paris'e gelmeden önce yolda, şansını kumarda denemek için –büyük bir olasılıkla, çok çekici bir rulet gazinosu olan Wiesbaden'da– mola verir. İlk denemesinde ne oldu bilmiyoruz ama Strahov, Dostoyevski'nin hemen on bir bin frank kazandığına ve bu kolay kazancın onun mahvına yol

20 *Pis'ma*, I: 302; 31 Temmuz 1861.

açtığına inanıyor.[21] Mikhail'in yazdığı ve bir yayımcıdan gelen parayı gönderdiğini bildirdiği mektuptan Dostoyevski'nin yine parasız kaldığını öğreniyoruz. "Tanrı aşkına, yine kumar oynama," diye yalvarıyor kardeşi. "Şansımıza güvenip nasıl kumar oynayabilirsin?"[22] Bu olay, Dostoyevski'nin rulet düşkünlüğünün ilk belirtisiydi ve gelecekte onun yakasını bırakmayacaktı.

Paris, Rus turistlerin Mekke'siydi – gerek Herzen ve Bakunin gibi devrimci ayaklanmanın boş tapınağında tapınmak isteyenler için, gerek Bal Mabille'de eğlenmek ve Quartier Latin'de *grisette*'lerin (yosmaların) peşinde koşmak isteyenler için. Paris'e Haziran ortasında geldi, yurda giren bütün yabancıları denetlemek, onlarla ilgili bilgileri gereken yerlere telgrafla bildirmekle görevli dört Fransız polis ajanı trene binip kompartımana yerleştiği zaman, İkinci Cumhuriyet döneminin siyasal ikliminin kokusunu ilk kez koklamış oldu. Paris'te iki hafta kaldı, düzen ve görgü atmosferini iliklerinde hissetmesine yetecek bir süreydi bu, kenti –tabii şaka ederek– "yeryüzünün en ahlaklı ve erdemli kenti" olarak yaftaladı. "Parisliler işlerini yapmayı seviyorlar ama bir Parisli işini yapar, dükkânında sizin bir tavuk gibi derinizi yüzerken bile bunu para kazanmak için değil erdemliliğinden dolayı, kutsal bir zorunluluk adına yapıyordur."

Fransız burjuvazisinin Eugene Scribe'in oyunlarına yansıdığı saptamasında bulunan Herzen'in izinden giderek, Dostoyevski bu imgenin nasıl geliştiğini görmek için hemen tiyatroya koştu. Dumas *fils*'in, Augier'nin, Sardou'nun, yorulmak bilmez Scribe'in, hepsinin oyunlarında Dostoyevski tarif edilmez derecede soylu, tertemiz erdemli kahramanlar buldu; hepsi de yüksek dürtüleri uğruna mirasını reddeden, yoksul bir kızla evlenen genç bir adamla ilgiliydi, ancak genç kız son perdede şaşmaz şekilde birdenbire koca bir servete konuyordu – bu arada genç adamın meteliksiz bir yetim yerine, bir Rothschild'in meşru oğlu olduğu ortaya çıkmamışsa. Görülecek yerleri gördükten ve sara için doktorlara göründükten sonra, Dostoyevski, Londra'ya gitmek üzere Paris'ten ayrılmadan bir gün önce Strahov'a yazdığı mektupta izlenimlerini özetledi: "Aman Tanrı'm!" diye yazıyordu, "Fransız halkı mide bulandırıcı... Fransız, hoş, dürüst, nazik ama yapay biridir, onun için para her şeydir. Ülkü denen şeyin zerresi yoktur onda."[23] Çok daha kentli ve kozmopolit bir kişi olan Herzen'in o pırıltılı kitabı *Fransa ve İtalya'dan Mektuplar*'ında çizdiği Fransız portresiyle Dostoyevski'ninki mükemmel bir şekilde çakıştığı için onun sözlerini, Fransız burjuva hayatına Rusların tepkilerinin bir başka örneği olarak alabiliriz.[24]

---

21 *Biyografiya*, 259.

22 *DMI*, 536.

23 *age.*, 310; 6 Haziran/8 Temmuz 1862.

24 Herzen, "Burjuvalar," diyor, "tiyatroda Scribe'ın tanımladığı biçimiyle kendilerinin erdemi, ticari başarısı, dükkancılığın şiiri karşısında duygulanıp ağlarlar." Alıntı, A. S. Dolinin, "Dostoyevsky i Gertsen," *Poslednieromany Dostoevskogo* (Moskova-Leningrad, 1963), 220-221.

Paris'te Dostoyevski'nin en çok dikkatini çeken şey, o boğucu burjuva düzeni ve adabı duygusuydu, Londra'da en çok şaşırdığı şeyse kentin, çatışan uyumsuzluklarının bütün çıplaklığı içindeki gürültülü canlılığı: "Hatta dışardan bakınca bile Paris'le arasında ne büyük fark var! Kent gece gündüz kendi işiyle meşgul, harıl harıl çalışan makineleriyle, evlerin tepelerinden (daha sonra hemen altından) geçen demiryollarıyla koca bir okyanusu andırıyor, o girişimcilik cesareti, aslında en üst düzeyde bir burjuva düzeni demek olan bu görünürdeki düzensizlik, bu kirlenmiş Thames Irmağı, kömür tozuyla dolu hava; bu olağanüstü güzel parklar, alanlar, yarı çıplak, vahşi, aç halkıyla Whitechapel. Milyonlarıyla, dünya ticaretiyle City denen semt, Kristal Saray, Dünya Fuarı."

Toplumsal bilinci olan bir Rus için Londra mülksüzleştirilmiş proletaryanın başkentiydi, Dostoyevski'nin dikkati alt tabaka insanlarının hayatının bu yönüne çevrilmiş durumdaydı. Birisi ona nasıl her Cumartesi gecesi yarım milyon işçinin, karıları ve çocuklarıyla birlikte kent merkezindeki sokaklara aktıklarını, bir günlük tatillerinin tadını çıkardıklarını anlatmıştı (bu birisi Londra'da yaşayan Herzen'den başka kim olabilirdi?). "Hepsi bir haftalık birikimlerini getirir, çok çalışarak, küfürler işiterek ne kazanabildilerse." Her taraf açıktır, bütün kasaplar, yemek yenen yerler çalışmaya devam eder, güçlü gaz lambalarıyla sokaklar aydınlatılırken gece gündüze dönüşür: "Sanki bu beyaz zenciler için bir balo düzenlenmiştir. Kalabalıklar açık meyhanelere, sokaklara doluşur. Yerler, içerler. Birahaneler saray gibi dayalı döşelidir. Herkes sarhoştur ama neşesizdir, kederli bir sarhoşluk içinde asık yüzlü, hüzünlüdür, tuhaf bir sessizlik içindedir. O kuşkulu sessizlik ara sıra karşılıklı hakaretlerle, uğursuz kavgalarla bozulur, insanın içine hüzün basar. Herkes olabildiğince hızlı şekilde körkütük sarhoş olmaya, bilincini kaybetmeye çalışır." Bir cumartesi gecesi, Dostoyevski gece yarısından sonra saat ikide bu kalabalıkların arasında dolaşır, "gördüğüm şeylerin bende yarattığı izlenimler tam üç gün boyunca aklımdan çıkmadı, kâbus gibiydi," der.

Bir başka akşam Haymarket'ta mesleklerini icra eden binlerce fahişenin arasında dolaştı; bir gecelik bir oda kiralanabilecek kahvehanelerin şıklığına, bazı kadınların çekiciliğine şaşırdı. "Gerçekten de bir hatıra olarak saklanmaya uygun" çeşitli yüzler gördü. Yalnızca fahişeler asılmadı Dostoyevski'ye, kayıp ruhlara yardım etmeye çalışan hayırsever hanımlar da asıldı. Siyah kılıkları, üç yıl sonra resmen örgütlenecek olan Kurtuluş Ordusu'nun ilk günlerdeki bazı gönüllülerinin kılığını çağrıştırıyordu ama Dostoyevski Katoliklik karşıtı önyargılarını pekiştirme fırsatını kaçırmadı. "Kurnazca, iyi düşünülmüş bir propaganda bu," diye yazar. "Katolik rahibin kendisi yoksul bir işçi ailesini arar bulur... O aileyi doyurur, hepsine giyecek verir, ısınmalarını sağlar, hastalara bakar, ilaçlarını alır, ailenin yakın dostu haline gelir, sonunda hepsini Katolik yapar." Roma Katolikliği, Dostoyevski'nin kafasında zaten Hıristiyanlık inancının gerçek ruhuna ihanetle özdeşleşmiştir, çünkü o inançta İsa'nın iyilik ve sevgi mesajının yerini, dünyasal mal ve mülkün, dünyasal rahatlıkların baştan çıkarıcılığı almıştır.

* * *

Dostoyevski'nin Londra ziyareti sırasındaki en önemli olay Herzen'le buluşmasıdır, İngiltere'de kaldığı sekiz on gün içinde onu belki de çeşitli kereler ziyaret etmiştir. Herzen, *Rusya'da Devrimci Düşüncelerin Gelişimi Üzerine* (1851) başlıklı o kusursuz denemesinde Dostoyevski'yi, siyasal ülkücülükleri yüzünden Sibirya'ya sürülen "en soylu ve en seçkin" insanlar arasında sayar. *İnsancıklar* adlı roman 1840'larda Rus edebiyatında sosyalizme yönelişin kanıtı olarak öne çıkarılmıştı, son yıllardaysa Herzen *Ölüler Evinden Notlar*'a büyük bir ilgi gösterdi. *Molodaya Rossiya* adlı broşürde iki adam aynı ağızla konuşuyordu. 15 Temmuz tarihli *Kolokol* [Çan] gazetesinde, Dostoyevski'nin ilk ziyaretinin hemen ardından, Herzen, tıpkı bir *poçvennik* ağzıyla konuşuyor, broşürün yazarları için "korkusuzluk yansıtan mantıkları *halka yabancılaşmış* Rus dâhilerinin en belirleyici özelliklerinden biridir... İçinde yaşadığımız kölelik düzeninde, kendimize yabancılaşmanız, halktan kopukluğumuz, eyleme geçme konusundaki acizliğimiz, bizim elimizde kalan acı verici avuntular bunlar işte... – olumsuzlamalarımızın çıplaklığı, amansız mantığımız, işte bu son, aşırı sözleri bir çeşit sevinçle söyledik, oysa bizim öğretmenlerimiz neredeyse bunları fısıltıyla bile söylememişler, söylerken sapsarı kesilmiş, korkuyla çevrelerine bakmışlardı,"[25] diyordu.

Dostoyevski, Herzen'in kısmen deneme, kısmen diyalog biçimindeki *Öteki Kıyıdan* başlıklı kitabına çok hayrandı, yazarına kitabını övdü. Gerçekten de Herzen'in Ütopik Sosyalizmin boş hayallerini suçlayan bu eseri kadar Dostoyevski'nin ruhunu okşayan bir eseri olamazdı, çünkü o kitapta geçmişin sosyo-politik biçimlerine saplanıp kalmış, bunların sınırlarının ötesine geçemeyen Avrupa uygarlığı reddediliyor, kendilerinin yüksekten uçan çabalarını kitlelerin sahiden de umursayacağını sanan Avrupa'nın radikal entelijansiyası aşağılanıyordu.

Herzen kendisinin Rus Sosyalizmi kuramını o zaman geliştirmişti; Avrupa'nın çalışan sınıfından, onların önderlerinden umudunu kesince, Rus köylüsünün, o köylünün yerel *obşina*'sının geleneksel, eşitlikçi Sosyalizm'i üzerine inşa edilmiş bir geleceğe umut bağlamaktan başka çaresi kalmamıştı. Dostoyevski bu konuda Herzen'le aynı düşüncede olduğunu belirtmeyecek miydi – hem de kuşkucu Herzen'in Dostoyevski'nin sözlerinden biraz irkilmesine yol açacak şekilde? Dostoyevski'nin bir ya da birkaç gün önce tanıştığı Ogarev'e yazdığı mektupta, Herzen'in onunla arasında geçen konuşmadan söz ediş tarzından çıkan anlam bu gibi görünüyordu. "Dün Dostoyevski buradaydı – naif biri, pek açık seçik bir insan değil ama çok hoş bir insan," diye yazıyor. "Rus halkına büyük bir içtenlikle inanıyor."[26]

25 A. I. Gertsen, *Polnoe sobranie sochinennii,* 30 cilt, (Moskova, 1954-1966), 26: 203-204.
26 *age.*, 27: 247.

Dostoyevski, Herzen'i ziyaret ederken hiç kuşkusuz başına dert açabilecek bir adım attığını biliyordu. Üçüncü Şube, Herzen ailesinin bütün hareketlerini yakından izlemekteydi, casuslar Herzen'ın düşüncesizlik edip Çernişevski'ye *Sovremennik*'i Londra'da yayımlatmayı önerdiğini rapor ettikten sonra Çernişevki tutuklanmıştı. Dostoyevski'nin varlığı Herzen'i gece gündüz gözetim altında tutan ajanların gözünden kaçmadı, hemen Rusya'ya bilgi verdiler, Dostoyevski'nin "Herzen ve Bakunin gibi sürgünlerle"[27] arkadaşlık kurduğunu bildirdiler. O günlerde Londra'da yaşayan o anlı şanlı Bakunin, Birleşik Amerika sayesinde Sibirya sürgününden olaylı bir şekilde kaçmıştı.

L. P. Grossman'ın iddiasına göre, *Cinler*'deki Stavrogin'in ilkörneği doğrudan doğruya Bakunin'di, ikisinin gerçekten rastlaşıp rastlaşmadığı konusunda çok mürekkep harcandı.[28] Dostoyevski'nin imgelemi, kuşkusuz ilkörneklerden hareket ederdi ama her türlü çağrışımı tek bir simgesel imgede birleştirirdi, hiçbir zaman ilhamının biricik kaynağı tek bir kişi olmadı. Böylece bu iki adamın gerçekten tanışıp tanışmadıkları, sanatçı Dostoyevski'yi ilgelendirdiği kadarıyla önemsiz bir konudur ama pekâlâ tanışmış da olabilirler çünkü Bakunin, Pazar öğleden sonraları Herzen'in toplantılarına hiç sektirmeden katılıyordu. Ne olursa olsun, Dostoyevski'nin adı Herzen'in toplantılarına yalnızca merak güdüsüyle katılmayan, "az ya da çok onun kötü niyetlerine"[29] yakınlık duyan kişiler listesine eklenmiştir. Yurda dönerken bagajının aranması için özel talimat verildi.

* * *

Dostoyevski ile Strahov Temmuz sonlarında Cenevre'de buluştular, Torino, Cenevre, Livorno yoluyla ta Floransa'ya kadar, İsviçre'de ve Kuzey İtalya'da birlikte dolaştılar. Floransa'da, Via Tornebuoni'de ucuz bir pansiyonda kaldılar. İki Rus birbirlerinden ayrılmıyordu, Strahov, Dostoyevski'nin turist kılığında hiç alışılmamış ilginç bir resmini çizer bize: "Bütün dikkatini insanlara, insanların doğalarını ve kişilik yapılarını anlamaya, sokaklarda, çevresinde yaşanan hayattan izlenimler elde etmeye yöneltmişti."[30] Bu sözler Dostoyevski'nin *Kış Notları*'ndaki sözleriyle çok uyuşuyor ama insan merak ediyor, acaba Uffizi ile ilgilenmiyormuş numarası yapan (kendisine elbette uygar bir sanatsever rolü biçen) Strahov gibi, o da Uffizi'yle az mı

27 G. E. Kogan, "Razyskaniya o Dostoevskom," *LN* 86 (Moskova, 1973), 596.

28 L. P. Grossman ve Vyacheslav Polonskyi, *Spor o Bakunine i Dostoevskom* (Moskova. 1926). Grossman'ın tezinin şakalı bir şekilde efsane olduğunun ileri sürüldüğü karşı iddia için Jacques Catteau'ya, "Bakunin et Dostoevski"ye bkz., *Bakounine: Combats et débats* (Paris. 1979), 97-105

29 Kogan, "Razyskaniya," 596.

30 *Biografiya*, 243-244.

ilgilenmişti? İki adam Hugo'nun yeni çıkan kitabı *Sefiller*'i okumuştu, Dostoyevski durmadan kitap alıyor, kitapları Strahov'a da veriyordu. Çoğu zaman yürüyor ve konuşuyorlardı, Strahov bu acelesiz konuşmaların huzur vericiliğini anlatır.

Onun dostça duygularla yazdığı bu portreyi, Strahov'un arşivinde bulunan "Gözlemler" adlı tamamlanmamış makale taslağı sorgulamamıza yol açar, çünkü bu makalede Dostoyevski'nin ölümünden kısa bir süre sonra Strahov'un Tolstoy'a yazdığı küfürlü bir mektupta, arkadaşını ihbar etmesine yol açan, Dostoyevski'yle aralarındaki gerilimlerin bazıları gizlenmeden ortaya dökülmüştür. Dostoyevski'ye adanmış bu portre, Floransa'da ya da hemen Floransa sonrası yazılmış gibidir, yazar daha sonra özlemini vurgulayarak hatırladığı o karşılıklı konuşmalardan birinin anısıyla başlar portreye. "Floransa'daki yürüyüşlerimizden birinde, benim düşünce alışkanlığımda senin nefret ettiğin, hiç hoşlanmadığın, ömrünün sonuna kadar da saldırmaya devam edeceğin bir şeyler olduğunu söylemiştin öfkeyle bana. Sonra kuvvetli bir şekilde el sıkışıp ayrıldık,"[31] diye yazar Strahov. İşte bu kolayca kandırılabilecek dünyaya Strahov'un bıraktığı pürüzsüz bir barış ve kardeşlik resmi bu kadardır!

Dostoyevski niçin bu kadar öfkeyle, hakaret ederek tepki göstersin? Strahov her zaman radikallere karşı sert davranılmasından yanaydı, sözleri de bu tutumuyla ilgiliymiş gibi görünüyor. Strahov hiç kimseye görüşlerinin ve eylemlerinin mantıksal sonuçlarından kurtulma hakkının tanınmaması gerektiği kanısındaydı; insanlar kendi düşüncelerinin bütün içermelerini tam olarak anlamadıkları özrünün arkasına saklanmazlardı. Strahov şöyle yazıyor: "Sen benim genellikle, bizim mantık yürütmelerimizi, en basit biçimiyle, 'ama gerçekten de 2 kere 2 her zaman 4 etmez' şeklinde ifade edilebilecek bir sonuca bağlamamı dayanılmaz ve iğrenç bulurdun."[32]

Strahov böylece radikallerin inançlarının bütün sorumluluğunu yüklenmeleri konusunda ısrarcıydı. Dostoyevski'yse henüz onları köşeye sıkıştırmak istemiyordu, Strahov'a onların görünüşteki tutarsızlıklarının daha insaflı bir şekilde yorumlanması gerektiğini söylüyordu: "tabii ki *2 kere 2 dört etmez* diyen insanlar bunu demek istemiyorlar, hiç kuşku yok ki başka bir şey düşünüyor, başka bir şey söylemek istiyorlar."[33] Çünkü Dostoyevski için akıldışılık bir hatanın kanıtı değil, söylenen şey ile aslında demek istenen şey arasındaki çelişkinin işaretidir; hata, söylenen şeyden anlaşılması gereken düşüncenin, yani asıl anlamın gerisine bir şeylerin saklandığının kanıtıdır. Bu sözler Dostoyevski'nin radikallerin düşüncelerine ne kadar karşı olursa olsun onları tamamıyla reddetmemesinin temelinde neyin yattığını ortaya koyuyordu. Çünkü bunların altında o farkına varılması ve kabul edilmesi gereken iyilik isteğinin yattığını hissetmeye devam ediyordu.

---

31 L. P. Lansky. Yay. haz., "N. N. Strahov o Dostoevskom," *LN* 86 (Moskova, 1973), 560.

32 *age.*

33 *age.*, 560-561.

Strahov'un kaçamaklı metnindeki bir başka paragrafta birdenbire toplumsal siyaset alanından ahlakın en önemli temeli konusuna atlanır: "İnsanoğlu gerçekten de iyi midir?" diye sorar Strahov birdenbire. "Onun çürümüşlüğünü inkâr edecek kadar yürekli miyiz?" Onun bu soruya yanıtı kesin bir hayırdır, kendisinin vardığı bu sonucu da Hıristiyanlık inancına başvurarak destekler: "Hıristiyanlığın bize örnek gösterdiği ülküsel insan ölmemiştir, ruhlarımızda ölemez; her zaman ruhla birlikte gelişmiştir. Böylece çağdaş insan resmi önümüze serildiği, bize 'İnsan iyi midir?' diye sorulduğunda kesin yanıtı hemen hazırdır: 'Hayır, iliklerine kadar çürümüştür!' "[34] Bu paragraf bize Dostoyevski'nin "sözde" arkadaşına karşı niçin o kadar öfkeye kapıldığını göstermeye yetecek kadar ipucu veriyor.

Strahov'un, insanoğlu "iliklerine kadar çürümüştür" yolundaki "Hıristiyanlık" inancını (aşırı bir Augustin'ci ya da Reform Hıristiyanlığı görüşünü simgeleyen inancı), genelde tersine inanılsa da, Dostoyevski paylaşmıyordu. İnsanoğlu, özellikle Rus insanı pişmanlık duyma ve tövbe etme yeteneğine sahip olduğuna göre, onun kurtarılabileceği umudu asla terk edilmemeliydi. Kuşkusuz Strahov, Dostoyevski'nin radikallere her türlü sevgi ve anlayışın esirgenmesine karşı çıkmasının, hayatının sonuna kadar böyle bir kafa yapısını "iğrenç bulup aşağılayacağını, onunla mücadele edeceğini" söylemesinin kökeninde bunun yattığını anlıyordu. Strahov burada gerçekten de Dostoyevski'nin en köklü inançlarına, onun cahil Rus halkının ruhunda gizli olan Hıristiyanlık hazinelerine duyduğu temel inanca dikkat çekiyordu; buna karşı saygısızlığı Dostoyevski bağışlayamazdı.

İki adam Floransa'da bir hafta geçirdikten sonra birbirlerinden ayrıldılar, Strahov Paris'e gitti, Dostoyevski ise güneye, Roma ve Napoli'ye inme niyetindeydi. Neden bilinmez kararını değiştirdi, Eylül başında Petersburg'daydı, *Vremya*'nın fiilî yayın yönetmeni ve başyazarı olarak işe başlamaya hazırdı.

34 *age.*, 562.

26. Bölüm

Vremya: Son Aylar

1862 sonbaharında Petersburg'a dönen Dostoyevski ile Strahov, yeni bir enerjiyle *Vremya*'daki işlerine sarıldılar. Grigoryev de kendi kendisini sürgün ettiği Orenburg'dan döndü, yine o dinamik hayatına kavuştu. Yıl ortasında *Vremya*'nın abone listesinde sayı dört binin üzerine çıkmış, *Oteçestvennye Zapiski* gibi yılların dergisinin düzeyine ulaşmıştı. Dergilerinin ekonomik altyapısını sağlamlaştırmak için kürek mahkûmu gibi çalışmış olan Dostoyevski kardeşler artık sıkışıklıktan kurtulmuştu. Daha da cesaret verici olan şey, yayın dosyalarının Rusya'nın dört bir tarafından yağan kitap taslaklarıyla dolup taşmasıydı, iki yıl gibi kısa bir zamanda *Vremya*'nın ne derecede saygınlık kazandığını gösteren bir şeydi bu.

Vremya'nın yayıncılarının durumu yine de giderek kötüleşiyordu. Temmuz 1862'de devlet yönetimi tarafından *Sovremennik*'in yasaklanması, Çernişevski'nin tutuklanmasıyla birlikte toplumsal ve kültürel iklim birden değişmişti. Artık radikal düşünceler –ne kadar saygılı bir şekilde ya da binbir kayıt ve koşul öne sürerek de olsa– eleştirilemiyordu, rejimin baskıcı önlemlerini desteklermiş gibi görünme tehlikesi vardı. Radikallerle tartışmayı bırakmak, *Vremya*'nın varlık nedeninin ta kendisine sırt çevirmek anlamına gelecekti ama aynı yayın politikasıyla devam etmek de felakete, hatta belaya davetiye çıkarmak olurdu.

Nekrasov'un şaşırtıcı bir içtenlikle Dostoyevski'ye yazdığı, dergi için yazmaya söz verdiği bir dahaki yazıyı yazamayacağını açıklayan mektuptan, o günlerde edebiyat çevrelerine egemen olan gerginlik ve tedirginlik havası konusunda bir fikir edinebiliyoruz. Nekrasov dedikoduların dolaştığını kabul ediyordu, "benim Çernişevski'yi [yetkililere] ihbar ettiğim, Petersburg'da apaçık şekilde rahat rahat dolaştığım söyleniyor," diyordu. "Bunu düşündüğüm zaman, şimdilik ne idüğü belirsiz dedikodulara daha fazla çanak tutmamalıyım, diyorum."[1] Bu mektupta üstü kapalı olarak söylenmeye çalışılan şeyler Dostoyevski'nin çok canını sıktı, Nekrasov *Vremya*'nın gerici bir dergi olarak görülebileceğini söylemeye çalışıyordu, buna içerledi. 1862 ile 1863 arası Dostoyevski'nin yazdığı makaleler onun giderek radikallere inancını yitirdiğini, Slavcılık eğiliminin arttığını gösteriyordu ama *Vremya* hiçbir şekilde yetkililerin gözüne girecek kadar tutuculaşmamıştı. Resmen yasadışı olan, bütün Rus devlet aygıtını tamamıyla reddeden *Raskol*'dan, Rus insanının kendi yerel kültür formlarını yaratma yeteneğinin kanıtı olarak söz etmeye devam ediyordu;

1 N. S. Nekrasov, *Polnoe sobranie sochinenii i pisem*, 12 cilt, (Moskova, 1948-1953), 10: 479-480.

ayrıca Dostoyevski ortak toprak mülkiyeti sistemini, bu tür bir yeteneğin başka bir kanıtı olarak durmadan örnek gösteriyordu. Gerçekten de Herzen'in Rus Sosyalizmi'nin temel ilkelerini benimsediğini bundan daha açık şekilde gösteremezdi.

Şubat 1863 sonunda *Sovremennik*'in yeniden yayımlanmaya başlamasıyla birlikte, *Vremya*'ya karşı son derece amansız bir düşman, şimdi yenilenen derginin yazı kadrosunda yer alan Saltıkov-Şçedrin sahaya çıkmış oldu; ona hemen daha önce kavgacı ama yeteneksiz biri olan Antonoviç'le, *poçvenikki*'yle savaşma görevi verildi. Yazdığı *Taşra Yaşamından Kesitler* Katkov'un *Russkiy Vestnik*'inde yayımlanan, bazı hikâyeleri *Vremya*'nın sayfalarını da onurlandıran Saltıkov-Şçedrin, daha önce yaman bir radikal olarak tanınmıyordu. Dostoyevski onun yeteneğine duyduğu büyük hayranlığı sık sık yinelerken, onun en başdüşman olarak araya girmesine çok içerledi.

Tartışmaları adsız olarak yürütmesine karşın, herkes ötekinin taklit edilmesi olanaksız üslubunu ve tonunu tanıyordu. Saltıkov-Şçedrin *Vremya*'nın yazarlarını, sürekli korku içinde yaşayan, "hiç kimse sizi incitmese bile" sürekli titreyen "ezik küçük kuşlar" olarak etiketledi. "Kimsenin size karşı çıktığı yok, kimsenin sizi umursadığı yok." Bu küçümsemenin içinde *Vremya*'nın pek yakında "Katkov'laşacağı", yani tamamıyla radikallere muhalefet eden kampa katılacağı öngörüsünden fazlası da vardı, "Katkov"laşacaktı ama bu arada sürdürülmesi olanaksız bir konumlamayı sürdürmeye çalışıyordu. "Sizin derginizde yol gösterici düşünce olarak ne var? Hiç. Şimdiye kadar ne dediniz? Hiç. Siz hep 'rafadan pişmiş çizmelerin' emriyle [saçma sapan şeyler anlamına gelen bir Rus deyimi] bazı doğruları söylemeye çalıştınız, her zaman iki taburenin arasına oturdunuz, naifliğinizin sınırı yok, yere yuvarlandığınızı bile fark edemiyorsunuz."[2] Bu, iki önemli kişi arasında gittikçe şiddetlenecek bir atışmanın yalnızca başlangıcıydı, bir yıl sonra bu atışmanın dozu arttı, gülünçlemeyle karışık, muhteşem bir diyalog biçimini aldı. Dostoyevski de bir sonraki kitabı *Yeraltından Notlar*'da Saltıkov-Şçedrin için iki iğneleyici laf etmeyi unutmadı.

Ama o günlerde Rusya, dolaysız önemleri bakımından, kendi yerli aydınlar sınıfının ağız dalaşlarıyla pek değil de, ondan çok daha şaşırtıcı olaylarla meşguldü. Ocak 1863'te Rus egemenliğine karşı Polonya'da yeni bir ayaklanma patlak verdi. Polonyalıların daha fazla özgürlük isteğine Ruslar olumlu bakıyor idiyse bile, ayaklanma başladıktan ve Polonyalılar uyuyan Rus askerlerini barakalarında katlettikten sonra duygular hemen değişti. Polonyalılar özgürlük dışında, Litvanya, Beyaz Rusya ve Ukrayna'nın büyük bölümünü kapsayan 1772 Polonya sınırının geri verilmesini istiyorlardı. Fransa ile İngiltere'nin bu istekleri desteklemek için yaptığı baskılar Rus milliyetçiliğini azdırmaya yaradı, Polonya davasını destekleyen radikallerin bu tutumu (bazı genç Rus subayları Rus ordusundan kaçıp Polonyalılarla birlikte sa-

2 M. E. Saltykov-Shchedrin, *Sobranie sochinenie,* 20 cilt, (Moskova, 1965-1977), 6: 46.

vaşmıştı) genel olarak toplumda aşırı solun ne kadar varsa bütün gücünü kaybetmesine yol açtı. Herzen'in doğru olmadığını bilmesine karşın Polonyalılara desteği (her zaman devrim rüyaları gören o dengesiz Bakunin onu kandırmıştı), *Kolokol* için ölümcül bir darbe oldu.

Ülke içindeki radikallerin Rus basınında Polonyalıların davasını desteklerini dile getirmeleri hiç kolay değildi. Elbette böylesine ciddi bir olay görmezden gelinemezdi ama –tıpkı *Vremya*'daki gibi– haberler resmi açıklamalarla, uluslararası diplomatik manevraların aktarıldığı raporlarla sınırlı kalıyordu. Moskova'da yine de Katkov, Polonyalılara ve Polonyalılarla aynı sepete koyduğu Rus radikallerine karşı amansız bir kampanya yürütüyordu, günün alkışlanan adamı olmuştu, Rus yurtseverlerinin öfkeli sesiydi. Petersburg basınının aynı gür sesi çıkaramamasına Moskova çok içerliyordu. Moskovalılar, bu göreli sessizliği vatana ihanet işareti olarak görmeye hazırdılar, öfkelerini yöneltecek bir yer arıyorlardı. Ne yazık ki *Vremya*'da, Rusların davasına sahip çıkma amacıyla yazılmış olmasına karşın, fazlaca kaçamak, fazlaca dolambaçlı bir şekilde dile getirildiği için sanki o umutsuz Polonya ayaklanması haklı gösteriliyormuş anlamına gelen Strahov'un makalesi hedef oluşturdu.

Mayıs 1863'te *Vremya* devlet yönetimi tarafından susturuldu; Dostoyevski'nin dergisinin *Sovremennik* ile en amansız savaşını yürüttüğü bir sırada kapanmış olması çok tuhaftır. Devlet yönetiminin satırı indikten bir ay sonra Dostoyevski, Turgenyev'e yazdığı bir mektupta olup biteni anlatır. "Makalede (makaleyi Strahov yazmıştı) anlatılmak istenen şuydu: Polonyalılar bizi barbarlıkla suçlamakta o kadar ileriye gidiyorlar, 'Avrupa' medeniyetinin parçası olmakla o kadar övünüyorlar ki, insan kolay kolay herhangi ahlakî bir barış yapabileceği (uzun ömürlü olabilecek tek olasılık) öngörüsünde bulunamıyor. Ama makalenin ne demek istediği anlaşılmadığı için şöyle yorumlandı: Sanki biz *kendi kendimize*, 'Polonyalılar bize göre öyle yüksek bir uygarlığa sahip, biz onlara göre öylesine aşağılardayız ki elbette onlar haklı, biz haksızız', demişiz gibi."[3]

Gerçekten de –Katkov'un başyazarlığını yaptığı– *Moscow Gazette*'de böyle bir suçlama yapıldı, başka yerlerde de yankılandı. Dostoyevski yanıt yazdığı zaman sansür bu yanıtın yayımlanmasını yasakladı, Turgenyev'e, "bazı gazeteler (aralarında *Den* de olmak üzere) bize Polonya uygarlığının Cizvitlere özgü, yüzeysel, aristokratik bir uygarlık olduğunu, bizimkinden üstün olmadığını kanıtlamaya kalkıştılar,"[4] oysa Strahov'un makalesinde söylemek istediği de buydu. *Vremya*'dan hoşlanmayan çar, sürekli bir baş ağrısı olan bu dergiyi toptan yasaklamanın zamanının geldiğini düşündü. 24 Mayıs 1863'te, dergiyi kapatma kararının verilmesinde Strahov'un makalesi kadar, "derginin zararlı eğilimleri"[5] de gerekçe gösteriliyordu.

---

3 *Pis'ma*, 317-318; 17 Haziran 1863.

4 *age.*, 318.

5 Alıntı. V. S. Nechaeva. *Zhurnal M. M. Dostoevskikhi* Vremya, 1

Vremya'nın hayatı işte böyle son buldu, geriye Mihail'in omuzlarına yüklenmiş büyük bir borç yükü kaldı. Her açıdan felaket bir durumdu, Strahov ile Dostoyevski'nin arasındaki ilişkilerin daha da gerilmesine yol açtı. Elbette bunun için tek başına Strahov suçlanamazdı, sorumlu yayın yönetmeni olarak Dostoyevski o makaleyi okumuş ve yayımına izin vermişti. İkisi sanki dostlukları bozulmamış gibi yapıyordu ama bu felaketin tortuları daha sonra özel konuşmalarında karşılıklı olarak birbirleri için söyledikleri düşmanca sözlerde meydana çıktı.

* * *

Vremya'nın susturulması Dostoyevski'nin kişisel talihine de büyük bir darbe indirdi, düzenli biricik gelir kaynağını kaybetmesine yol açtı. Bereket versin, gelecek için her türlü umudunu yitirmedi, çünkü dergide yayımlanan çeşitli önemli yapıtları ona edebiyat alanındaki ününü yeniden kazandırmıştı. *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar*'la kamuoyunun dikkatini yeniden kendisine çekmeyi başardı, *Ölüler Evinden Notlar*'sa ona 1845'te *İnsancıklar*'la kazandığı geçici ünden çok daha fazlasını getirdi. Daha önce *Ölüler Evinden Notlar*'ı belgesel değeri açısından incelemiştik; gelin şimdi de metne bir edebiyat yapıtı olarak bakalım.

Hapishane anılarına öyle alışkınız ki (Rus edebiyatı artık, heyhat, bunların öyle çok örneğiyle dolu ki), bu türün ilk başyapıtını ülkesine Dostoyevski'nin kazandırdığını genelde unutuyoruz. Ama bu doğru: Rusya'da bu türün ilk örneği *Ölüler Evinden Notlar*'dır, yönetimle ters düşen "bahtsızlar"ın, özellikle siyasal suçlardan hüküm giyenlerin yaşama koşullarını çok merak edenlerin bu merakına yanıt olarak doğmuş bir türdür. Siyasiler genelde eğitimli sınıftan gelir, *onların* yazgısından herhangi bir şekilde açık açık söz etmenin çok ilgi uyandıracağı muhakkaktı. Ekim 1859'da Dostoyevski, Mihail'e, "Ben yok olup gideceğim," diye yazmıştı. "Bunlar bir bilinmezin notlarıdır ama etkili oldukları kesindir. Edebiyatta daha önce hiç *duyulmamış* kişi betimlemeleri [...] olacak, [...] sonuçta en önemlisi de benim adım. [...] Okur kitlesinin bunu büyük bir açlıkla okuyacağından eminim."[6] Dostoyevski okurlarına güveniyordu, yapıtını cezaevi yıllarının doğru bir aktarımı olarak kabul edeceklerine güveniyordu, öyle de oldu.[7] Ama siyasal bir mahkûm olarak varlığı ki-

6 *Pis'ma*, 2: 605; 9 Ekim 1859.

7 Dostoyevski'nin amaçladığı gibi, taslaklar genel olarak belgesel değeri olan güvenilir raporlar olarak kabul gördü, daha sonra Rus ordusunun tarihsel arşivler ana merkezinde yapılan araştırmalar bu içgüdüsel değerlendirmeyi genel olarak onaylar nitelikte, ama belgelerle, Dostoyevski'nin kendi ağzından anlattığı öyküler arasında tutarsızlıklar var. Kendi memleketlilerinin suçlarını, kayıtlarda işaret edilenden daha ciddi gösterme eğiliminde olduğu saptanmıştır, cezanın aşırı sertliğini dolaylı olarak haklı göstermek için böyle yaptığı öne sürülmüştür. Ama olguların gerçekte ne olduğunu bilmesinin olanağı olmadığına, kendisine söylenenlerle yetinmek zorunda bulunduğuna göre bilerek çarpıtıyor olamaz. Dostoyevski'nin öğrendiği şeyler gerçeğe yakın olabilir, yetkililerin asık suratlı, düşman köylü ihbarcılara doğrulatabildiklerinden daha doğru.

tapta önplana yerleştirilecekken, kitabın bütününü ele geçirmişti. Bu ikili perspektif de özenle korunmuştur, yapıtı ya süssüz bir anı ya da tamamıyla hayali bir kurgu olarak ele alma yanlışına düşmemek için bunu hatırımızdan çıkarmamamız gerekir; aslında kitap, her ikisinin benzersiz bir bireşimidir.

Ölüler Evinden Notlar kuşkusuz ki kaynağını Dostoyevski'nin hayatındaki rastlantılara borçludur ama Rus edebiyatında o günlerde fazlaca kullanılmış bir türe dahil edilmeye hayli uygundur. Gevşek bir şekilde, taslak gibi yazılmış, görünüşte rasgele birbirine bağlanmış kişisel deneyim öyküleri o günlerde çok yazılıyordu; Dostoyevski bunların hepsinden de haberliydi. Cezaevinden çıktıktan sonra Turgenyev'in *Bir Sporcunun Kısa Hikâyeleri*'ni, S. T. Aksakov'un avcılık ve balıkçılıkla ilgili yazılarını okumuştu. Dostoyevski'nin kitabı yayımlandıktan kısa bir süre sonra, Tolstoy'un *Sivastopol Öyküleri* yayımlandı, Dostoyevski bunu da hemen okudu, Tolstoy'un kaleminden çıkan hiçbir şeyi kaçırmazdı. Herzen'in *Geçmişim ve Düşüncelerim* başlıklı o muhteşem anıları, 1850'lerin ortalarında *Kolokol*'da tefrika edilmeye başlanmıştı, o onyılın sonuna kadar da yayımlanmaya devam etti.

Yarı gazete yazısına benzeyen bu türün birdenbire ortaya çıkışı kısmen sansürün geçici olarak gevşemiş olmasına bağlanabilir, yazarlar eskisi gibi "edebiyatın" koruyucu kalkanının ardına gizlenmeden serbestçe konuşma cesaretini kendilerinde bulmuşlardı (zaten sürgünde olduğu için Herzen'in sansür kaygısı duymasına gerek yoktu). Böylece yazarlar içgüdüsel olarak, 1840'larda –yani edebiyatta göreli olarak belli bir özgürlüğün egemen olduğu bir başka dönemde– çok sevilen fizyolojik tasvirler biçimine döndüler, burada önemli olan, yazarların kendi çevrelerinde gizli, toplumsal tipleri yanlışsız bir şekilde gözlemlemeleri, insanları gündelik hayatın sıradan uğraşları içinde betimlemeleriydi. Bu türden ilk kısa hikâyelerin çoğunda kentli tipler, kent hayatı üzerinde durulmuştu ama 1850'lerde bu tür bir Rönesans yaşanmış, izlek yelpazesi köylülerin hayatlarını da içine alacak şekilde genişlemişti.

Bu tür kısa hikâyelerin amacı doğru bir izlenim aktarmak olduğu için, betimlenen hayatın gerçeğe benzerliğiyle ilgili kuşku yaratabilecek herhangi romansal bir entrikayla birbirine bağlı değillerdi. Bu türden bir olay örgüsü eksikliği o zamanlar Rus romanının ayırıcı özelliği haline gelmişti, Turgenyev ve Tolstoy gibi yazarlar bu tasvir ve öykülerden çok daha karmaşık türlere geçtiler. Dostoyevski on dokuzuncu yüzyıl Rus düzyazısındaki bu eğilimin dışında kalan önemli bir örnek olarak göze çarpar, o zaten karmaşık olay örgülü tefrika roman teknikleriyle denemeler yapmaya başlamıştı bile, bu tekniğe yepyeni boyutlar da kazandırdı. Ama pek çok başka şeyin yanı sıra, *Ölüler Evinden Notlar*, onun edebiyattaki çokyönlülüğüne bir katkıdır, malzemesine ve seçmiş olduğu sanatsal amaç neyse o amaca tekniğini uyarlayabildiğini gösterir. Her şeyden önce, okurun onun öyküsünün doğruluğundan kuşku duymaması önemliydi, böylece Dostoyevski, her türlü romansal etkiden kaçınarak, hayran olduğu Rus yazarlarının kullandıkları daha büyük boyutlu hikâyeleme formlarının kendine özgü türünü yarattı.

Tolstoy'un ve Turgenyev'in hikâyelemelerinden farklı olarak, Dostoyevski araya giren iki dış anlatıcı yoluyla okura ulaşır. Birinci anlatıcı sözümona kitabın editörüdür, kitabın girişinde görünür, iyi eğitimli, meraklı, dikkatli biri izlenimini verir; Sibiryalı değildir ama orada uzun zaman kalmıştır – belki de Dostoyevski'nin dostu Baron Wrangel gibi bir çeşit idareci olarak. Bu birinci anlatıcı bıyık altından gülerek, kibarca söylenmiş acı alaylarla o uzak bölgedeki hayatı betimler ("orada yaşayan halk basit insanlardan oluşur ve tutucudurlar; yaşam biçimleri eski moda, sağlam, yüzyıllardır süregelen geleneklere bağlıdır"), Rus okuruna bölgenin sahiden de bir kötülük yuvası olduğunu söylemeye çalışır. Kullandığı sözcükler aynı zamanda düzyazının yüzeyinin altına dikkatle bakıp gizli anlamları aramaya bir davettir, bu davet elbette okuru birinci anlatıcının ikincisiyle ilgili olarak verdiği bilgileri tamamıyla yüzeysel anlamıyla almama konusunda uyarma amacını taşır. Taslakların sözde yazarı, eski bir toprak sahibi, Aleksandr Petroviç Garyançikov'dur (bu ad çok acı çekmiş birini çağrıştırır: *gore* Rusçada "acı" demektir ya da "felaket"), evliliğinin birinci yılında bir kıskançlık nöbeti sırasında karısını öldürdüğü için on yıl hapis yatmıştır. Garyançikov, tam bir münzevi hayatı yaşar, kasabalı çocuklara ders vererek kazandığı üç beş kuruşla kendini geçindirir, dünyayla ilişki kurmaktan kaçınır, kürek cezasından sonra normal hayata uyarlanma sıkıntısı çeker.

Garyançikov birdenbire ölür, birinci anlatıcı ölen adamın bazı belgelerini atılmaktan kurtarır. Kâğıt tomarlarından birinde "Aleksandr Petroviç'in, düzensiz de olsa, on yılık kürek mahkûmiyetinin öyküsü" vardır. Ara sıra bu sayfalarda anlatılanların arasına bir başka öyküye ait paragraflar, "tuhaf, korkunç birtakım anılar" girer – belki de Garyançikov'un hiç aklından çıkmayan cinayete göndermeler. Böylece yazarının ölümünden sonra bulunan bu metin parçası sonradan yazılmış değildir, editör ancak Garyançikov'un hapishane yıllarının öyküsünün "ilginçlikten yoksun olmadığına" karar verir. Garyançikov "bugüne kadar bilinmedik, yepyeni bir dünya"yı gözler önüne serdiği için, editör onun taslaklarını kamuoyunun dikkatine sunmaya karar verir.

İkinci anlatıcının ne kadar ciddiye alınması gerektiği sorusu her zaman bir tartışma konusu olarak kalmıştır. Bazı eleştirmenler onu gerçekten çok ciddiye almaya eğilimlidir, yerleşik inançlara her zaman karşı çıkan Victor Şklovski'yse, kitabın yorumunda Garyançikov'a en önemli yeri vermesinin gerekçesini açıklamaya çalışmıştır.[8] Ama *Ölüler Evinden Notlar*'ın gerçek anlatıcısının Dostoyevski değil de o olduğunu kabul edersek, o zaman yazarı bağışlanmaz bir dikkatsizlikle suçlamamamıza olanak kalmaz. Örneğin 2. Bölüm'de Akim Akimiç, hapishane arkadaşları olan köylülerin "kibar takımını ... özellikle siyasileri" sevmediklerini, kürek mahkûmu olan anlatıcıya söylediği zaman, açıkça bu sınıfa giren birine söylemek-

8 Victor Shklovsky, *Za i protiv* (Moskova, 1957), 101.

tedir bunu; ayrıca kitabın çeşitli yerlerine dağılmış olarak anlatıcının bu konumuna dokundurmalar vardır. Dahası Garyançikov'u bir görenekten öte bir şey olarak kabul edersek, o zaman Dostoyevski'yi kendisinin bir bütün olarak izleğiyle, o izleği içeren dış anlatıcı arasında rahatsız edici bir çatışmanın meydana gelmesine izin vermekle suçlayabiliriz. Çünkü anlatıcının ölü evde öğrendiği doğruların hiçbiri, onca coşkunluğu, umut duygusu, cezaevinden çıktığı zaman hissettiği yeni bir hayata başlama umudu – bu olayların hiçbiri okuduğumuz metni yazdığı varsayılan Garyançikov'un kişiliği ve yazgısıyla uyuşmamaktadır.[9]

Kabul gören daha inandırıcı bir görüşe göre, Dostoyevski sansürle başının derde girmesinden çekindiği için Garyançikov'u kitaba dahil etmiştir, okurlarının onu uygun bir araçtan öte bir şey olarak göreceğini düşünmemiştir. Aslında okurlar da öyle bir şey yapmamıştır: kitap bütün dünyada Dostoyevski'nin siyasal bir mahkûm olarak kendi geçmişinin aşağı yukarı aslına uygun bir öyküsü olarak kabul edilmişti, her ne kadar daha sonra Dostoyevski, biraz mizahi bir şekilde, karısını öldürdüğü için *kotarga*'ya gönderildiğine inanan insanlarla hâlâ karşılaştığını söylese de. Rusya'daki koşullar altında böyle bir yönteme başvurmak gerçekte kaçınılmaz bir şeydi, Petraşevski Grubu'nun hayatta kalan, hemen hemen aynı tarihlerde Sibirya anılarını yayımlayan bir başka üyesi F. N. Lvov da aynı yönteme başvurmuştu. Sibirya'ya daha sonra sürgüne giden –yüzyılın sonunda yayımlanan anıları Dostoyevski'nin etkisini ele veren– P. E. Yakuboviç bir mektupta "kılık değiştirme"nin, ama bunu apaçık anlaşılacak şekilde yapmanın ne kadar önemli olduğunu açıklar ("yazar kılık değiştirirken bu işi daha başarılı bir biçimde yapmaya çalışmaz; tam tersine, apaçık, çok bilinen basmakalıp bir şablon kullanır").[10] Bu yüzden dış koşulların baskılarını hesaba katmak, *Ölüler Evinden Notlar*'a tanıklıkla desteklenmeyen oranda "sanatsal" örüntü yamamaya çalışmamak gerekir; orada yeterince sanat vardır ama farklı türde bir sanat.

Yine de Garyançikov'un bir anlatıcı değil, daha ziyade bir önlem olduğunu, kitabın bütününde hiç kuşkuya yer bırakmayacak şekilde Dostoyevski'nin kendisinin konuştuğunu kabul etsek bile, R. L. Jackson böyle bir kişinin icadının yine de daha derin bir anlamının bulunabileceğini öne sürmüştür. İnsanlarla neredeyse her türlü ilişkiden kaçan –sanki üstesinden gelinmesi olanaksız derece dehşet verici ve sarsıcı bir deneyimin etkisi altındaymış gibi– tam anlamıyla şokta yaşarmış gibi görünen bir insan imgesini yansıtan Garyançikov hiç kuşkusuz ki Dostoyevski'nin cezaevinde karşılaştığı şeylere gösterdiği tepkinin bir yönünü yansıtmaktadır. Kitabın kendi-

---

9 Dahası, V. A. Tunimanov'un yazdığı gibi, okur için "cezaevinden çıkan kişi Garyançikov değil, yazar-anlatıcıdır, yani Dostoyevski. Kitabın vardığı 'sonuç' hiç de umutsuzluk verici değildir, *Notlar*'ın kötümserliğini abartmamak gerekir." Bkz. Tunimanov, *Tvorchestvo Dostoevskogo, 1854-1862* (Leningrad, 1980). 80.

10 *age.*, 75.

sinde böyle bir tavrın pek az yansımasını buluruz – ya da daha doğrusu, yavaş yavaş bu duygunun başkalaşıp anlayış ve dostluk duygularına dönüşümüne tanık oluruz, oysa bu değişimin meydana gelmesine yol açan içsel süreç hiç anlatılmaz. Jackson, yapıtın eşiğine o çıldırmış Garyançikov'u yerleştirerek Dostoyevski'nin bir anlamda onu kitabın geri kalanından elediğine inanır, böyle yaparak da Dostoyevski "*Ölüler Evinden Notlar*'ı, insanlardan kaçan, son derece bireysel, kötülük ve umutsuzluğun son sınırına dayanmış, 'insan sürüsünün' içinde yaşamak zorunda bırakıldığı yılların etkisiyle neredeyse ahlaksal açıdan tam bir tükenmişliğe sürüklenmiş acılı bir egonun öznelliğinin tahakkümünden kurtarmıştır."[11] Böyle bir varsayım bana çok akla yakın geliyor, Garyançikov pekâlâ yaratım süreci sırasında bir tür arıtıcı bir işlev görmüş olabilir.

* * *

Ölüler Evinden Notlar, açık şekilde bir olay örgüsüne sahip olmamasına karşın yine de özenle düzenlenmiş bir kitaptır, cesaret isteyen örüntüsü anlatıcının giderek yavaş yavaş cezaevinin tuhaf ve şaşırtıcı dünyasının içine girişinin öyküsünü yansıtır – önyargılarını ve önceden edinilmiş düşüncelerini yavaş yavaş değiştirdikçe, anlatıcı, önceleri yalnızca tiksinti ve umutsuzlukla baktığı insanların ruhunda gizli, köklü insancıllığı, belli ahlaksal niteliğini kavrar. Yapıtın bu keşif süreciyle biçimlenen planı böylece nitelik olarak "dinamik" bir plandır, Dostoyevski'nin kendisinin geçirdiği ahlaksal ve psikolojik özümseme, yeniden değerlendirme olgusunun mekanizmasını oluşturur.

İlk altı bölümde, anlatıcı bu tuhaf ve yeni dünyanın ilk şaşırtıcı izlenimlerini aktarır. Ancak bu ilk tanışmadan, kendi gözleriyle tanık olduğu bu ürkütücü manzaranın şaşkınlığını üzerinden atlattıktan sonradır ki kişiler tek tek netlik kazanmaya başlar, ancak o zaman kişilerin adları bölüm başlıklarında belirir. Biçimin bu yönünü K. Moçulski çok güzel betimlemiştir, başlangıçta Dostoyevski "dışardan bakan bir gözlemcidir, yalnızca göze batan en çarpıcı özellikleri görür," der; ancak daha sonra "bu gizemli dünyanın derinlerine nüfuz eder", "gördüklerini yepyeni bir gözle algılar, ilk izlenimlerini yeniden değerlendirir, vardığı sonuçları derinleştirir."[12] Jacques Catteau da Birinci Kısım ile İkinci Kısım arasında bölümlerin düzenlenişinin ilkelerinde meydana gelen önemli değişikliği duyarlılıkla işaret etmiştir. Başlangıçta vurgulanan şey, ilk karşılaşmanın şaşkınlığıdır ("İlk İzlenimler") ya da birden tek tek kişileri algılayıştır ("Petrov"), oysa ikinci kısım, mekânsal devamlılıkla ("Hastane") ya da ("Cezaevi Hayvanları," "Arkadaşlar" gibi) gevşek konu gruplamalarıyla

11 R. L. Jackson, "The Narrator in Dostoevsky's *Notes from the House of the Dead," Studies in Russian and Polish Literature, in Honor of Waclaw Lednicki* (The Hague, 1962), 197.

12 K. Mochulsky, *Dostoevsky: His Life and Work,* çev. Michael A. Minihan (Princeton, New Jersey, 1967), 186.

birbirine bağlanan bölümlere yayılır.[13] Bir başka deyişle, başlangıçtaki bölümlerde anlatıcının hayli öne çıkan kişiliği, anlatıcı cezaevindeki topluluğun gündelik hayatının içinde eridikçe arkaplana itilir.

Kitaptaki tekrarlar, kişi ve motiflerin sürekli şekilde geri dönüşü kitabın çatısının bir parçasını oluşturur, bu yolla ilk olumsuz izlenimler derinleştirilir, dönüştürülür. Bu tür tekrarlar okur üzerinde de etkili olur, değişmez bir işleyiş düzenine sahip kapalı bir dünyada, insanların ve zamanın kendisinin sonu gelmez şekilde bir daire içinde dönüp durduğu, hiçbir değişime izin vermeyen bir dünyada yaşama duygusunu okurun güçlü bir şekilde yaşaması sağlanır. Gerçekten de Dostoyevski'nin zamanı ele alış tarzı özellikle ustacadır, hiç dikkat çekmez, Dostoyevski böylece anlatı biçiminin görünürdeki sanatsızlığının gerisinden okurun algılarını biçimlemeye çalışır; bunu yaparak da günümüzde anlatı zamanının formuyla öznel deneyimi bağlantılandırma konusundaki pek çok deneysel çabanın öncülüğünü yapar. Kitabın ilk bölümlerinde anlatıcı, bütün dikkatini el yordamıyla baş etmek zorunda kaldığı o yabancı algılara yönelttiği sırada, zaman sözcüğün tam anlamıyla durmuştur ama sonra yavaş yavaş hızlanır, sonunda on yılın geçmiş olduğuna inanmakta zorlanırız. Kitabın büyük bir bölümü, aynı zamanda mevsim döngüsü çevresinde (aslında Dostoyevski olayların gerçek sırasını çarpıtsa da, ilk mahpusluk yılının döngüsü çevresinde) yapılandırılmıştır.

Ölüler Evinden Notlar'ın hangi yazın türüne sokulması gerektiği konusundaki pek çok varsayımın kökeninde belki de Dostoyevski'nin yaratmayı becerdiği bu bütünlük duygusu yatmaktadır. Kitap birbiri ardına gelen portrelerden mi oluşmaktadır, kişisel anı mıdır, yoksa, Viktor Şklovski'nin ısrarla söylediği gibi, "özel türde bir roman"[14] mıdır, tek bir birey ya da aileyi değil de kolektifliği ele alan belgesel bir roman mıdır? En akla yatan yanıt, bunun karışık bir tür olduğu, her üç türün belli yönlerini birleştirdiğidir, yapıtı doğru dürüst sınıflandırmak o kadar önemli değil, asıl önemlisi, Dostoyevski'nin yarattığı bu benzersiz amalgamın ne olduğunu anlamaktır. İşin temelini hiç kuşkusuz ki, Turgenyev'deki gibi, resimsel betimleme formu oluşturur, ayrıca, Tolstoy'daki gibi (tuhaf, şaşırtıcı ve korkutucu bir ortamla karşılaşmanın, o ortama uyarlanmanın öyküsü olarak), kişisel anı öğesi de güçlüdür ama Şklovski kolektifliğe verilen öneme dikkat çekmekte de haklıdır. Çünkü *Ölüler Evi*'ni aynı türdeki bütün öteki yapıtlardan ayıran şey, işte bu, eğitimli bir Rus'un geçici bir süre için kendi dünyası olarak *kabul* etmek zorunda kaldığı köylü dünyasının ahlaksal ve manevi özünü kavramak ve betimlemek gibi benzeri görülmemiş çabasıdır.

---

13 Jacques Catteau, "De la structure de la *Maison des morts* de F. M. Dostoevskij," *Revue des Etudes Slaves 54* (1982), 63-72.

14 Shklovsky, *Za i protiv*, 107.

Dostoyevski bu grup hayatı tedirginliğini, kapalı ve tekbiçim bir dünyada yaşama duygusunu, başka şeylerin yanı sıra, Ruslara özgü betimleme formuna yeni bir biçim vererek, dışa kapalılık havasını güçlendirmek yoluyla aktarır. B. M. Eikhenbaum o klasik, genç Tolstoy incelemesinde, tipik bir kesit, "tipik bir kompozisyon yöntemi"nin "çerçeve olarak lirik bir doğa görünümü" kullanmak olduğunu söylemiştir. Özellikle *Bir Sporcunun Kısa Hikâyeleri*'nde Turgenyev'in saygınlık kazandırdığı bu yöntemi aynı zamanda Tolstoy *Sivastopol Öyküleri*'nde kullanmıştır, her iki yazarda da lirik doğa çağrıştırımları esas gövdeyi oluşturan durumun baskıcı sınırlarının dışına bir kaçış olanağı sağlar.[15] Doğa, toprak kölesi olan köylülere, her gün karşılaştıkları barbarlıklara ya da Sivastopol'da sonu gelmez katliamlara karşı barış ve dinginliğin egemen olduğu günahsız bir dünyaya kaçış olanağı sunar. Arada sırada bu tür ıstıraplı bir kaçış Dostoyevski'nin kesitlerinde de gözlenir, Dostoyevski gözlerini yukardaki gökyüzüne çevirir, ilkbaharın tazeliğinin canlandırıcılığını hisseder ya da cezaevi çitinin parmaklıkları arasından ta uzaklarda yoklara karışan steplere bakar. Ama anlatılsa bile çok ender anlatılan böyle anlar bir kesiti çerçevelemek ya da noktalamak için kullanılır, hiçbir zaman aktarılmakta olan dünyanın üstü kapalı bir seçeneği olma işlevini yüklenmezler.

Çoğu kez Dostoyevski'nin kesitlerindeki çerçeveleri cezaevi hayatının sınırlamaları oluşturur – başkalarıyla ortaklaşa yaşadığı hayatın sınırlamaları. *Ölüler Evi*'nde, hayatın boğucu sıkıntısını kıran herhangi bir bayram günü ya da olay (örneğin bir cezaevi temsili) anlatıldıktan sonra bölüm bu sınırlayıcı ve kapalı çerçeveyle son bulur. "Ama bu tımarhaneyi betimlemeye ne gerek var! Sonunda o bu boğucu gün sona eriyor işte. Mahkûmlar ahşap ranzalarında uykuya dalmışlar. [...] Dört gözle beklenen bayram nihayet bitti. Yarın yine her günkü işlere, çalışmaya döneceğiz." Cezaevi hayatının "doğası" bu, bunu burada görüyoruz, bu hayat kişiye, hayatın sınırsız ve avutucu genişliği içinde yürek ağrısını unutmasına izin vermiyor; insan bir anlık bir özgürlük rüzgârının estiği sanısına kapılsa bile, o rüzgâr kesildikten sonra daha da büyük bir umutsuzlukla yine kitle yazgısının hapishanesine yuvarlanıyor.

Ölüler Evinden Notlar'ı, Turgenyev'in ve Tolstoy'un aynı tip yapıtlarından ayıran bir başka yönü daha vardır. Bütün bu yazarlar aynı öncelikli izleği –eğitimli bir üst sınıf üyesinin Rus halkıyla karşı karşıya gelişi izleğini– paylaşırlar, her biri kendine özgü bir şekilde ele alır. Turgenyev Rus köylülerinin hayatının manevi güzelliğini, zenginliğini, köylülerin körinançlarının ve geleneklerinin şiirselliğini vurgular, böyle yaparak da köylünün toprak köleliği konumunu, katlanmak zorunda kaldığı rasgele acımasızlığı daha da bağışlanamaz hale getirir. Tolstoy Rus köylüsünü Sivastopol'un kuşatma altına alınmış kale burçlarının arasında keşfeder, onun iddiasız ve telaşsız kahramanlığına şaşırır – madalyalar, nişanlar, terfiler düşleyen üst sınıf

15 B. M. Eikhenbaum, *The Young Tolstoy*, çev. Gary Kern (Ann Arbor, Michigan, 1972), 77.

üyelerinin zihinlerini ele geçirmiş olan kendini beğenmişlikle öyle büyük bir karşıtlık oluşturuyordur ki bu, bunu gören Tolstoy yüreğinde "Rus halkının güçlülüğüne inanmanın sevinci"ni[16] hisseder. Böyle bir güç, yine de Tanrı'ya, çara, Rus Ana'ya duyulan içgüdüsel bağlılıktan dolayı ölümü neredeyse neşeyle, gözlerini kırpmadan kabul etmelerinde kendini gösterir özellikle.

Rus halkını, köleliğe isyan eden, kendilerini baskı altında tutan efendilerine nefret duyan, kötü muameleler dayanılmaz boyutlara ulaşınca bıçaklarına ve baltalarına sarılmaya hazır insanlar olarak gösteren kişi yalnızca Dostoyevski'dir. Dahası, Dostoyevski işte böyle köylüleri –genelinde, kendilerinin tam anlamıyla duyarlı kişiler olarak görülmek istenmemesine şiddetle tepki duydukları için suç işleyen köylüleri– Rus halkının en iyi örnekleri olarak seçip öne çıkarır. "Sonuçta insanın tam olarak doğruyu söylemesi gerekir; bu adamlar benzersiz insanlardı. Belki de halkımızın en yetenekli, en güçlü insanlarıydı. Ama onların o müthiş enerjisi boşa gidiyordu, anormal ve haksız şekilde, fena halde harcanıyordu. Kabahat kimindi, kimi suçlayabilirdiniz?" Yanıtı çok açıktı: o iğrenç kölelik sisteminden, toprak kölelerine sanki insan değillermiş gibi davranılmasına yol açan bütün o karmaşık gelenekler sisteminden başka? Dostoyevski'nin çizdiği Rus köylüsü portresinin –kendilerini dünyanın en barbar yöntemleriyle boyun eğdirmeye çalışanlara karşı amansızca, inatla savunan köylü imgesinin– 1860'ların başlarında devrim düşleri gören radikallerin gözünde, başka imgelere göre, en sevilen imge haline gelmesinde şaşılacak bir şey yok.

* * *

Tamamıyla edebiyat açısından bakacak olursak, *Ölüler Evinden Notlar* belki de Dostoyevski'nin yazdığı en sıradışı kitaptır. Cezaevi anılarıyla gerçek anlamda edebiyat yapıtlarının aynı kalemden çıktığına inanmakta zorlanırız. Edebiyat yapıtlarındaki dramatikleştirmenin yerini burada soğukkanlı bir nesnellikle aktarma yöntemi alır; ruh durumlarının derinlikli çözümlemeleri pek yoktur, Dostoyevski'nin bir dış gözlemci olarak ne kadar yetenekli olduğunu ortaya koyan olağanüstü güzel betimlemeler vardır. Dostoyevski'nin bazı önemli çağdaşları cezaevi anılarını, bizim şimdi çok değerli bulduğumuz bütün öteki yapıtlarına tercih ederler, bunun bir nedeni *Ölüler Evinden Notlar*'da "Dostoyevski'vari olmayan" bu özelliklerdir. Turgenyev, Fet'e yazdığı bir mektupta, *Suç ve Ceza*'nın "kendi kendisine açtığı ağır kokulu bir yara"dan söz eder ama *Ölüler Evinden Notlar*'daki banyo sahnesini tam anlamıyla "Dante'vari"[17] bulur. Herzen de Dostoyevski'yi aynı şekilde Dante'yle karşılaştırmış, "Sibirya'daki bir cezaevinin geleneklerini resmeden metniyle Michelangelo tarzı bir duvar resmi ortaya koyduğunu"[18] eklemiştir. Tolstoy, kitabı Rus

16 L. N. Tolstoy, *Tales from Army Life*, çev. Louise ve Aylmer Maude (Londra, 1951), 105.
17 L. S. Turgenev, *Pis'ma*, 13 cilt (Moskova-Leningrad, 1961), 6: 66.
18 Alıntı, *PSS*, 4: 296.

düzyazı geleneğinin en özgün yapıtı olarak görmüştü; *Sanat Nedir*'de onu dünya edebiyatında "ilhamını Tanrı ve komşu sevgisinden alan yüksek dinsel sanat"ın[19] örnekleri olarak görülebilecek birkaç yapıtın arasına yerleştirir.

Turgenyev'in övmek için öne çıkardığı banyo sahnesi, gerçekten de Dostoyevski'nin kalabalık bir tabloyu büyük fırça darbeleriyle resmetme yeteneğini gösteren etkili bir örnektir:

> Bir mahkûmun yıkanmak için kovalarını koyup çömelebilecekleri avuç içi kadar yer kalmamıştı. [...] en üst tezgâhta, oraya çıkan basamaklarda çömelmiş, birbirlerine sokulmuş yıkanan adamlar vardı. Ama gerçekten yıkanan pek yoktu. Köylüler sıcak su ve sabunla pek yıkanmazlar; yalnızca buhar banyosu yapar, sonra soğuk suyla duş alırlar – onların banyo yapmaktan anladığı buydu. Tezgâhlarda elli tane kadar huş ağacı dalı inip kalkıyordu; herkes buharda terlerken her tarafları uyuşuncaya kadar kendilerini kamçılıyordu... Mahkûmların buharları tüten sırtlarında, daha öncesinden kalmış kamçı izleri açıkça görülüyordu, böylece bütün yara izleri sanki şimdi yeni açılmış gibiydi. Yara izleri korkunçtu! O izleri görünce ürperdim! Sıcak tuğlaların üzerine daha fazla sıcak su döktüklerinde, buhar yoğun şekilde kaplıyordu banyoyu; herkes bağrışıp gülüşüyordu. Buhar bulutlarının arasından insan o yara izleriyle dolu sırtları, tıraşlı kafaları, eğri büğrü kol ve bacakları görebiliyordu. [...] Birden düşündüm de, bir gün hep birlikte cehenneme gidersek orası da buraya çok benzer bir yer olacak.

Tamamıyla betimsel görünen bir paragrafta bile Dostoyevski, kendi anamotiflerinden birini destekleyen simgesel ayrıntıları seçer ("buharları tüten sırtlarında, daha öncesinden kalmış kamçı izleri açıkça görülüyordu") – insan ruhunu aşağılayan, sadistçe içgüdüleri dizginlerinden kurtulmaya kışkırtan kırbaçlamanın korkunç derecede insanlıkdışı olduğu izleği. Dostoyevski bu tür simgesel vurgulamalarla cezaevi hayatında görünüşte rasgele gibi görünen olayları, rastlantıları ustaca, kilim gibi dokur, kitapta çağdaşlarının çok hayran kaldıkları böyle ünlü hikâyecikler vardır.

* * *

Ölüler Evinden Notlar'da, yakın geçmişte cezaevi koşullarında meydana gelen olumlu değişikliklere değinildiği için, bütün okurlar, tarih verilmemesine karşın kitapta I. Nikola zamanındaki olayların ele alındığını anlar. Birinci anlatıcı, 1860 başlarında, çok yakın ama şimdi neredeyse efsaneleşmiş bir geçmişe bakan biri gibi yazmaktadır, "baba katili İlyinski" ile ilgili öykücük gibi çeşitli pasajlar anlatıya

19 *age.*, 297.

şimdiki zaman bakış açısını egemen kılar. Besbelli ki 1860 başlarının toplumsal ve kültürel durumuna Dostoyevski'nin tepkisini yansıtan şeyler de, yazılma zamanını işaret eden başka göstergelerdir. Gerçekten de koca bir kitabın bu duruma bir tepki olarak yazıldığı ileri sürülebilir, köylü mahkûmların içgüdüsel Hıristiyanlığını, eğitimli sınıfa ne kadar yabancılaştıklarını, düşman kesildiklerini resmeden Dostoyevski'nin bunu yaparken amacının, radikal bir ideolojiden esinlenen devrim umutlarının –yani, köylülerin anlamaları mümkün olsaydı nefretle reddedecekleri radikal ideolojiden esinlenen devrim umutlarının– ne kadar beyhude olduğunu göstermek olduğu söylenebilir.

Çernişevski'nin büyük bir çabayla yaymaya çalıştığı, genç kuşaklar arasında artık çürütülmesi olanaksız doğrular düzeyine ulaşmış bazı düşüncelere karşı, kitapta bir saldırı olarak okunamayacak pek az paragraf vardır. Örneğin, insan davranışlarını çevrenin ezici gücünün belirlediği yolunda kesin bir inanç vardı – Dostoyevski'nin kabul etmediği bir kuramdı bu. "Artık çevre koşullarının zararlı etkileri gibi ilgisiz şikâyetleri bir kenara bırakmanın zamanı geldi," der. "Hiç kuşkusuz, çevre koşulları bizlerde var olan pek çok şeyi öldürür ama her şeyi değil, genellikle kurnaz ve çokbilmiş bir düzenbaz, özellikle de güzel konuşan ya da iyi yazan biriyse, bir zaafını bırakın, aşağılık bir yönünü bile 'çevre' etkisine bağlayarak haklı gösterebilecek, örtebilecektir." Dostoyevski böylece çevrenin baskısını elbette kabul etmeye hazırdır ama bireyin ahlaksal sorumluluğunu tamamıyla bir kenara itmeyi kabul etmez.

Çernişevski'ye karşı çok daha açık bir saldırıda bulunurken, açık cezaevinin yakınlarında bir yerde yaşayan, hayatını mahkûmlara yardıma adamış, bencillikten uzak dul bir kadını anımsar. "Sibirya'da, 'bahtı kara' insanlara yardımcı olmayı, o insanlara, sanki kendi çocuklarıymış gibi, hiçbir çıkar gözetmeden katıksız bir sevgi ve ilgi göstermeyi hayatlarının amacı haline getirmiş insanlar vardır, her zaman da olmuştur." Nastasya İvanovna'da hiçbir olağanüstülük yoktur: "Onda dikkatinizi çeken, sınırsız bir iyi yüreklilikten, birini mutlu etmek, durumunu hafifletmek, birisi için bir şeyler yapmak isteğiyle yanıp tutuşmaktan başka bir şey değildi." Dostoyevski onun armağan ettiği o basit, kartondan sigara tabakasını hatırlar, tabakanın yüzeyleri, kenarı yaldızlı renkli kâğıtla kaplıdır; kadın onun sigara içtiğini, bu tabakanın onu sevindirebileceğini biliyordu. "Bazı insanlar (bir yerde okudum ya da duydum) bir insanın komşusuna duyduğu en katıksız sevginin aynı zamanda en katıksız bencillik olduğunu söyler. Bu kadının yaptığı işin neresinde bir bencillik var, anlayamıyorum," der.

Dostoyevski, Çernişevski'nin bencillik temeli üzerinde yeni bir etik oluşturma çabasına bundan daha sert bir biçimde karşı çıkamazdı. Ama bu tür pasajlar ahlak yasasını Yararcılık terimleriyle yeniden belirleme amacına karşı açık bir itiraz da olsa, –kısa zaman sonra *Yeraltından Notlar*'a ilham kaynağı olacak olan– daha zekice ve güçlü bir itiraz bazı sayfalarda gözümüze çarpar; köylülerin kişiliklerinin

özgürlüğünü dışa vurmak gibi delice isteklerinin betimlendiği sayfalardır bunlar, köylüler böyle yaparak anlık, akıldışı, ahlaksal ve ruhsal bir özerklik yanılsaması yaratmak için alışılmış anlamda özçıkarlarından vazgeçerler. Mahkûmlar için her şeyden daha önemlisi, Dostoyevski'nin hiç unutulmayacak şekilde gösterdiği gibi, "özgürlüktür ya da özgürlük düşüdür," bu düşü canlı tutabilmek için bazen işi delilik boyutuna vardırırlar.

Sözde örnek mahkûmlar bazen birdenbire kendilerine zarar verecek şekilde patlarlar. "Bunun olası nedeni," diye açıklamada bulunur Dostoyevski, "birdenbire gelen böyle bir patlamanın nedeni, dayanılmaz bir açlık, kendini ifade etme açlığı; ansızın bastıran kendini ortaya koyma, varlığını, ezilmiş kişiliğini kanıtlama arzusu olmalıydı; bu arzu adamı ele geçirmişti, bunun sonucunda mantığını yitirmiş, kendini kaybetmişti, aşağılanmış kişiliği kasılmalarla sarsılıyordu. Canlı canlı gömülmüş ve orada uyanmış biri belki de böyle tabutunun kapağını zorlar, yumruklayarak kapağı açmaya çalışırdı, oysa o anda mantığı bu çabalarının boşuna olduğunu söylemekteydi; şimdi mantık zamanı değildi, kasılma, kıvranma zamanıydı".

Boğazı sıkılmış insanlığın, gözlerinin önünde bu şekilde patlamalar yaşadığına tanık olan, büyük bir acıyla derinlikli çözümlemeler yapabilen bir adam, insan bilgeliğinin son sözü olarak Çernişevski'nin "akılcı bencillik"ini kabul edemezdi. Daha sonra göreceğimiz gibi, Dostoyevski, 1860'larda sosyalizm ülküsünü benimsemiş bir kuşağın bu ülküyü Ruslara özgü bir şekilde maddeci gerekircilik ve Yararcı ahlak yasasıyla birleştirme çabasına karşılık, simgesel olarak insanın bu yok edilmesi olanaksız gereksiniminin –insanın kişiliğinin özgür olduğunu kabul ettirme gereksiniminin– derinlerine inmeye daha şimdiden başlamıştı.

27. Bölüm

Yaz İzlenimleri Üzerine Kış Notları

Vremya'da Dostoyevski'nin yayımladığı son önemli yapıt *Yaz İzlenimleri Üzerine Kış Notları*'ydı (*Zimnie zametki oletnikh upechatleniyakh*); kitap, radikallerin inançlarının belli başlı kutsallarına saldırılarla dolu makalelerden oluşuyordu. Dostoyevski ilk Avrupa yolculuğunu, eğitimli Ruslarla Avrupa kültürü arasındaki ilişkinin karmaşık tarihini araştırma fırsatı olarak kullanır. Bu çerçevede o günlerde radikal ideoloji yandaşlarının öne sürdüğü daha büyük boyutlu sorunları da tartışır: yeni bir ahlaksal ve toplumsal düzenin temeli, Sosyalizm sorunu, insanlığın gelecekteki yazgısı gibi. Bunları bitirdiği zaman, hem yazınsal hem de ideolojik bakımdan geldiği konum onu iki yıl içinde Sibirya sonrası ilk başyapıtı *Yeraltından Notlar*'ı yazmaya sürükleyecektir.

* * *

Hawthorne, Emerson, Henry James gibi Amerikalılara çok benzer biçimde, kültürlü Ruslar da kendilerini Avrupa'yla karşılaştırarak kendi ulusal bireyliklerini tanımlama gereğini duymuşlardır; Rusların Avrupa'dan art arda gelen etki dalgalarının zorlamasıyla Büyük Petro zamanından beri evrim geçiren kendi kültürlerini gözden geçirmelerine vesile olan, uzun bir zincir oluşturan yapıtların arasında Dostoyevski'nin *Kış Notları* da yerini almıştır. Bir Rus ancak kalkıp o reçetesi verilmiş Batı'ya giderse, Avrupa'yı büyülü bir ülke gibi uzaktan, bir sis perdesinin ardında görmeyi bırakırsa Avrupa'nın hangi etkilerine sahip çıkıp hangilerini bir kenara iteceğini anlayabilir. Sonuçta, yolculuk günlüğü, Rusların özbilincinin bilenmesine, doğrulanmasına yarayan başlıca araçlardan biri olagelmiştir, Dostoyevski'nin *Kış Notları*, beklendiği gibi, basılı malzemelerde şimdiye kadar rastlanmış görüşlerin daha tam ve samimi aktarımlarını sunar bize.

Yabancı bir ülkeyi ziyaret eden kişilerin büyük bir çoğunluğu gibi, Dostoyevski'nin orada gördüğü ve hissettiği şeylerin çoğu, ülkesinden ayrılmadan önce sahip olduğu beklentilerle, ne mutlu ki, çok uyuşuyordu. Çok çeşitli Rus ziyaretçilerin yazdıkları notlarda bu ziyaretçilerin Avrupa'ya, özellikle de Fransa'ya gösterdikleri tepkilerde, bir buçuk yüzyıldır tanık olduğumuz benzerliklere Roman Jacobson eğlenceli bir şekilde işaret etmektedir. İster 1800'lü yıllarda, ister 1900'lü yıllarda olsun, ister Sosyalist bir radikal, ister yurtsever bir Slavcı, ister katı bir tutucu, ister ılımlı bir liberal ya da tamamıyla apolitik Simgeci bir estet olsun... Ruslar şaşmaz

şekilde Dostoyevski'nin daha önce alıntılanan[1] bir mektubunda çok iyi dile getirdiği türdeş bir "Fransa efsanesi"nden şaşmamacasına etkilenmişlerdir. "Bizimkiler tamamıyla etobur hergelelerdir," der Strahov'a, "çoğu kez bunu bilirler ama burada bunun böyle olması gerektiğine tamamıyla inanmışlardır. Fransızlar hoş, saygın, nazik adamlardır ama yapaydırlar, para onlar için her şeydir."[2]

Dostoyevski yolculuğa çıkmadan çok önce, Avrupa'nın ölmekte olan bir kültür olduğuna, manevi birlik bağını kaybettiğine inanıyordu. Bu yüzden Avrupa'nın parlak yüzeyinin yarattığı yanılsamalar perdesinin gerisine geçip orada gizlenen yozlaşmayı görmesi onun için zor olmadı. Doğru, bu yozlaşmanın Paris'teki dışavurumlarının bazıları Petersburg'dakilere benzeyebilirdi, hiç kuşkusuz, birinde ne kadar ipsiz sapsız, rezil insan varsa ötekinde de vardı. Ama Dostoyevski'nin mektubu böyle yansızlık müsveddesi düşüncelerin vargılarından kurtulmak için *Kış Notları*'nda hangi taktikleri kullanacağını gösteriyor. Ruslar kendilerinin ahlak açısından kusurlarının *bilincindedir*; hatalı olduklarını bilirler; böylece ahlakın kaçınılmaz temelini korumuşlardır. Avrupalılar öylesine bozulmuşlardır ki kendilerinin davranışlarının anlamını düşünmek akıllarına bile gelmez, kötüyü iyi kabul etmekte sakınca görmezler. Avrupa'nın ahlak yönünden çürümüşlüğü üzerindeki vurgu bir anamotif olarak *Kış Notları*'nın başından sonuna kadar devam eder, kitaptan çıkan kesin sonuç olarak belirir. Ama *Vremya*'nın düzenli okurları için pek de şaşırtıcı olmayan böyle bir genelleme, şimdilik bunun dile getiriliş tarzı ve araçları kadar ilginç değildir.

Birinci kişi ağzından yazılmış olan *Kış Notları*, Dostoyevski'nin "dostlarım" (5: 49) diye seslendiği kişilerle arasında süren bir diyalogdur. O dostlar ondan ısrarla Avrupa izlenimlerini anlatmasını isterler. Çok güzel! "Kış notları" onun bu isteklere yanıtıdır. Dostoyevski, arkadaşlarının Avrupa'ya karşı önceden belirlenmiş bir tavırlarının –korkuyla karışık bir saygılarının– bulunduğunu bilir, kendi tepkilerinde bu dalganın hiç etkisinin bulunmadığını da bilir ama kendi "samimi gözlemler"ini aktarmakta kararlıdır. Almanya'da Avrupa hayatıyla ilk yüz yüze geldiği "anlı şanlı yetkililer"in bütün kural ve düzenlemeleri sarsılmıştır. Hiçbir şey –ne Unter den Linden ne de Köln Katedrali– onda diz çökme isteği uyandırmamıştır! Bütün bunlar son derecede rahatsız edici, hatta açıklanması olanaksız şeylerdir, ancak bir gün otel odasına döner, midesi bulanmaktadır, belirtileri inceler: "Dilim sapsarıydı, çok kötüydü... 'Nasıl olabilir, bütün âlemin efendisi olan insanın bu derecede karaciğerine bağlı olması mümkün müdür? Ne rezillik!' diye düşündüm," der.

Başka hiçbir neden olmasa bile bu karaciğer göndermesi *Yeraltından Notlar*'ın giriş cümlesini hatırlatıyor; bu anatomik gönderme ilk bakışta sıradan bir rastlan-

1 Roman Jakobson, "Der Russische Frankreich-Mythus," *Slavische Rundschau 3* (1931), 616-642.

2 *Pis'ma*, I: 310; 26 Haziran/8 Temmuz 1862.

tıymış gibi gelebilir insana, ama daha yakından bakınca daha derin bir ilişki görüyoruz. Gerçekten de burada kullanılan sözbilimsel strateji, daha sonra kurgusal yapıtta çok ustaca kullanılacak olana bir hazırlıktır; yazar o kurgusal yapıtta da yine birinci kişi anlatımını kullanır, normal ve makul sayılabilecek bir davranış örüntüsüyle kişiliğin içgüdüsel ve içsel bir düzeyinden fışkıran beklenmedik, duygusal bir tepki arasında bir bilinç bölünmesini dramlaştırır. Ek olarak, her iki yapıt da okurlarla ("dostlarım") aynı yakın "diyalog" ilişkisini sürdürür, okurlar metnin *içinde* üstü kapalı olarak çağrıştırılan bir varlığa sahiptir, onlara bir muhatap olarak sürekli seslenilir.

Kış Notları'nın bu birinci bölümünde Dostoyevski ile Dostoyevski'nin daha sonra yeraltı adamı için yeniden türeteceği okurları arasında aynen böyle bir durum söz konusudur. Bu okurlar Avrupa'nın görkemi karşısında şaşkınlık ve saygı duyulmasını beklerler, yazar da en az onlar kadar bu beklenti içindedir ama istemsiz tepkileri beklediği gibi olmayınca kabahati kendi yetersizliğine bulup kendisine güler. Öte yandan hayran kalmaması, ona göre, okurların beklediği gibi hiç düşünmeden hayranlık duymaktan daha sahici bir tavırdır. Böylece bu ince alay iki tarafı keskin bir kılıç gibi işler, hem (bir şekilde Avrupa'ya ayak uyduramadığı için) kendisine yöneliktir hem de (basmakalıp ve göreneksel bir bakış açısı dışında hiçbir bakış açısına tahammülü olmayan) okura yöneliktir. *Yeraltından Notlar*'da kullanılacak olan şey, işte tam da bu, okurun kişiliğinde hayali bir yargıca, bir eleştirmene yöneltme aracı olarak yazara yöneltilen "ters çevrilmiş ince alay"dır.

Dostoyevski kendisinin tepkisinin sanılabileceği kadar anormal olmadığını okurun anlamasını ister. Tam tersine, bu tepki doğrudan doğruya, Rus ruhunun Avrupa kültürüyle arasındaki bütün o ikircikli ilişkiden kaynaklanmaktadır. Eğitim yoluyla pompalanmış Avrupa hayranlığını, böyle bir hayranlığın körüklediği kendinden nefreti, daha sonra da kendi kendisiyle alay yoluyla bile olsa kendi bağımsızlığını kabul ettirme gereksinimini ifade eder. Rusların Avrupa'yla aralarındaki ikircikli ilişkinin sırrını kabul etmeyi reddetmeleri olgusu, Dostoyevski'nin böyle tersine çevrilmiş ince alayıyla yansıtılır, bu öfkeli tepkileri şaka yollu öngören, aynı zamanda bu tepkilerin altından kalkmayı beceren Dostoyevski'nin ince alayıyla.

Rusların Avrupa'ya karşı tavırlarındaki anormalliklerle ilgili düşünceleri, doğal olarak, Dostoyevski'yi geriye dönüp kendi uğursuz ilişkisinin kökeni üzerinde düşünmeye zorlar, "tamamıyla lüzumsuz" başlığını taşımasına karşın sorunun tam da özünü içeren bir bölümde bunun tarihini kabaca çizer. "Şu izlek üzerinde düşünmeye başladım," der, "Avrupa'nın çeşitli dönemlerde bize ne gibi etkileri oldu, uygarlığıyla bizim içimize nasıl sızdı ve ... şimdi kaçımız su katılmamış derecede uygarlaşmış durumdayız?" Geçmişte Büyük Katerina'nın sarayının Fransız yaldızıyla parlayan dış görünüşüne karşın, Rus toprak sahibi ve acemi saraylı, hâlâ eski alışkanlıklarını sürdürüyor, duygularını muhafaza ediyordu. Bunlar elbette kaba,

barbarca ve iğrençti ama kendi insanlarına aitti, Ruslara özgüydü; halk bu kuşağın daha "insancıl" çocuklarının yanında değil, bunların yanında daha rahat ediyordu. Daha sonra Griboyedov'un *Akıl Dertlenmeleri* adlı komedisinin kahramanı Çatski sahnede göründü; Çatski Avrupa kültürünü özümsemiş biriydi, Rusya'ya döndüğü zaman Rusya'daki hayatı dayanılmaz bulmuştu. Lüzumsuz adamların ilki olan Çatski, hemen Avrupa'ya geri döner, anayurdunda artık kendisine yer olmadığından yakınır. "Bir şeyi anlayamıyorum," diye yazar Dostoyevski. "Çatski sonuçta çok zeki bir adamdı. Nasıl olur da zeki bir adam burada iş tutamaz? İki, üç kuşak boyunca hiçbiri bir iş sahibi olamadı."

En son Rus tipine gelirsek, ilerici ve radikal biri olan bu tip, ne Katerina'nın saraylısı gibi bir fars kahramanıdır ne de kendisinden kuşkulanmak gibi bir şeyi kendine dert edinir; tamamıyla ve hiç rahatsız olmadan Avrupalılaşmıştır. "Çünkü uygarlaştırma görevimizin çerçevesi içinde şimdi ne kadar da kendimizden eminiz... Toprak, halk diye bir şey yoktur. Ulus mu? – bu yalnızca belli bir vergi ödeme sisteminden başka bir şey değildir! Ruh mu dediniz? – bir *tabula rasa*'dır, bir parça balmumudur, şipşak yoğurur, eğer büker, gerçek bir insan yaratabilirsiniz, evrensel, genel bir insan, bir insan cenini. Avrupa uygarlığının meyvelerinden yararlanıp iki ya da üç kitap okudunuz mu, iş tamam!" Bu cümlelerde daha şimdiden yeraltı adamının alaycı, kışkırtıcı sesini duyabilirsiniz, bu seste onun ses tonunun bükünleri gizlidir: gerçekten karşı olduğu düşüncelerle –o düşünceleri doğrulamak için başvurulan acı alay yoluyla üstü kapalı olarak reddettiği düşüncelerle– kısmen özdeşleşme ("biz"). Açıkça görüldüğü gibi, Avrupa'nın Rus ruhuna özümsettirilme tarzı konusunda Dostoyevski'nin derin düşünceleri, örnek bir kişi olarak kendi tepkileri aracılığıyla bu ortakyaşamı dramatikleştirme çabası, onu üslupsal olarak bir sonraki yaratısının eşiğine taşımıştır.

* * *

Kış Notları'nın dördüncü bölümünde Dostoyevski, sonunda Fransız sınırından geçerek ülkeye girer, hatırlayacağımız gibi, tren kompartımanının polis casuslarınca işgal edildiğini görür. Hiç kuşkusuz, böylesine kuş uçurtmaz biçimde yapılan izleme karşısında Rus okurlarının gerçekten de korkudan titretmesini, Batı'nın o çok övülen özgürlüklerinin masal olduğu sonucuna varmasını istemiştir: Rusların Avrupa'daki "özgürlüğü" kıskanması için bir neden yoktur. Ama Dostoyevski konuyu bu kadarla bırakamaz, Avrupalıların ikiyüzlülüğünü gözler önüne serer, Rusların sözümona gericiliğiyle, siyasal saygınlık kurallarını çiğneyen Avrupalıların sözümona ilericiliğini karşılaştırarak bu ikiyüzlülüğü bir kez daha vurgular. Paris'te kaldığı otellerden birini işleten, polise iletmek üzere kendisinden bazı bilgiler isteyen yaşlı çift bütün bu belgelendirmelerin kesinlikle "ge-rek-li" olduğunu heyecanla açıklamıştı – çok da muhterem bir çiftti, burjuva adabının ruhunu taşıyan bir çift. "Ama

'ge-rek-li' sözcüğünü özür diler gibi ya da küçümseyici bir anlamda kullanmamışlardı, tam tersine, kendi kişisel görüşleri de buymuş gibi, zorunluluk anlamına geliyormuş gibi kullanmışlardı." İnsanların güce ve tarihsel gerekliliğin baskısına boyun eğdiği ama bunun kendi vicdani kanaatlerini gölgelemesine izin vermedikleri Rusya'da herhalde durum böyle olamazdı.

Dostoyevski daha sonra hemen Londra'ya geçer; Londra, Batı hayatının ruhsuzluğunun, kalpsizliğinin –duygusuz maddeciliğinin, dünyasal çıkar peşinde koşmak dışında hiç utanmaksızın her şeyi küçümsemenin– en küstah şekilde o arsız modada yansıdığı kenttir. Londra bölümünün başlığı tek bir sözcükten, Eski Ahit'te lanetlenen, tenin o yalancı tanrısı "Baal"in adından oluşur. Bütün Batı uygarlığı şu anda çağdaş maddeciliğin simgesi haline getirilmiş bu Tanrı'nın önünde diz çökmüştür; bunun sonuçları şimdi Dostoyevski'nin paletindeki karanlık renklerle yaptığı resimde görülebilir, hem de kentteki iğrençliğin, kitlesel sefaletin yaratıcı ve yerel şairi olan Dickens'ınkinden daha karanlık renklerle yapılmış bir resimdir bu. Londra acımasız, yabanın yabanı bir çöldür, sokaklarında yarı çıplak, kafa sersemi proletarya, büyük bir keder içinde umutsuzluğunu sarhoşlukla, içkiyle bastırmaya çalışır. Bütün bu tedirgin, kaygılı kalabalıkların, homurdanan, vızıldayan makinelerin, yürek burkucu, vahşice aşağılanma sahnelerinin oluşturduğu kaosta egemenlik süren o büyük putun önünde herkes saygıyla eğilmektedir – o muhteşem, gözalıcı Londra Dünya Fuarı'nda somutlanan Baal ruhunun önünde.

Londra'da geçirdiği on gün içinde Dostoyevski, Mayıs 1862'de açılan İkinci Londra Dünya Fuarı'nı görmek için Kristal Saray'ı zorunlu olarak ziyaret etti; Kristal Saray, bilim ve teknolojinin en son başarılarının sergilenmesine ayrılmıştı. Esasında 1851 yılında Sir Joseph Paxton tarafından Birinci Londra Dünya Fuarı için kentin biraz dışında, yüksekçe bir yere inşa edilmiş olan bu çağdaş mimari abidesi, yedi buçuk dönümlük bir alanı kaplayan bu koca dökme demir ve cam bina, inşa edildiği zamandan başlanarak bir müzeye dönüştürülmüştü. Kristal Saray, böylece Dostoyevski için Londra'ya yukardan bakarak kara kara düşünen çağdaşlığın kutsal olmayan ruhunun bir suretiydi, onun hayalinde bu ruh, İncil'in son, Vahiy (*Apokalypsis*) bölümünde bir gün geleceği söylenen o korkunç Canavar'ın ta kendisiydi:

> Erişilen bir ülkü bu olmasın sakın? – diye düşünüyorsunuz; "Son" dedikleri bu mu yoksa? Bu gerçekten de o "bir koyun sürü"sü değil midir? Bunu gerçeğin kendisi olarak kabul edip sonsuza kadar sesimizi kısmak zorunda mı olacağız? Bütün bunlar öylesine görkemli, başarılı, gurur verici şeyler ki soluğunuz kesiliyor. Dünyanın her yerinden tıpış tıpış buraya akın eden yüz binlerce, milyonlarca insanı görüyorsunuz – durmamacasına, kuzu kuzu gelen, sessizce bu dev saraya doluşan insanlar tek bir düşünceyle geliyorlar; bir şeylerin sonunda tamamlandığını, tanıamına erdiğini hissediyorsunuz. Bu, İncil'den bir sahnedir

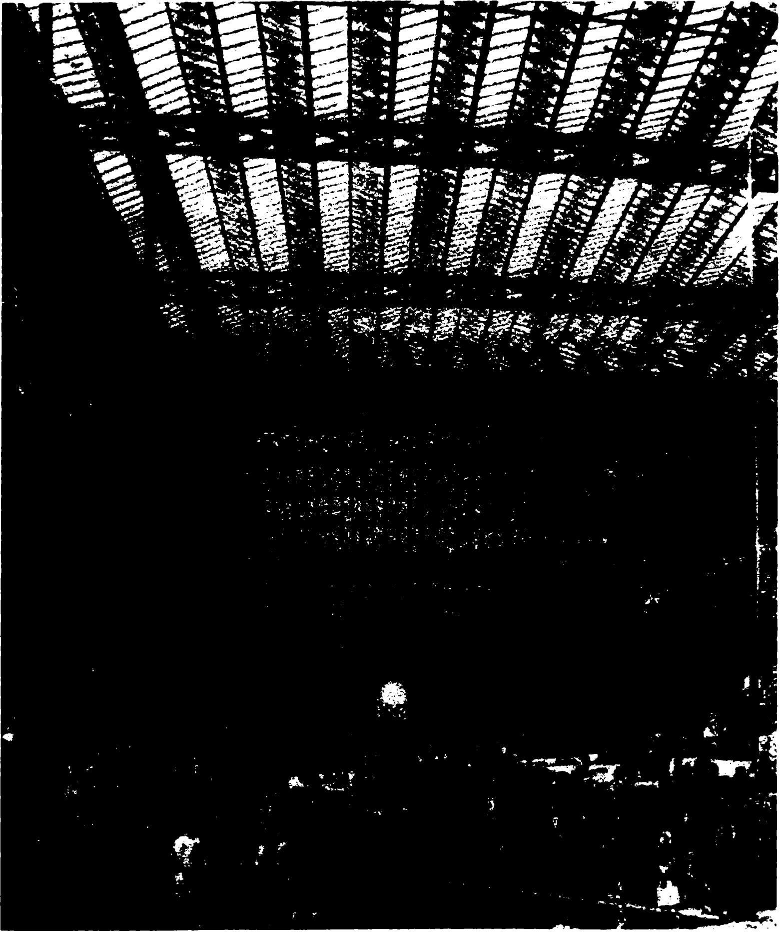
sanki, gözlerinizin önünde Vahiy'de anlatılan kehanetlerin gerçeğe dönüştüğünü görmektesiniz. İnsanın teslim olmamak için kesintisiz şekilde manevi bir direnç göstermesi, boyun eğmemesi gerektiğini hissediyorsunuz, o izlenime tutsak olmamak, bu olgunun önünde diz çökmemek, Baal'e tapmamak, yani mevcut olanı bir ülkü olarak bellememek gerektiğini.[3]

Dostoyevski o putun mabedini huşu ifade eden sözcüklerle betimleyerek onun gücünü kabul eder ama o putun mağdurlarının, kurbanlarının yazgısını resmederken kullandığı sözcükler bir o kadar yazıklanmalı sözcüklerdir. Onlarda insanca duygunun kırıntısı bile kalmamıştır; tek yaptıkları şey, çılgın gibi tensel hazların peşinde koşmak, kendilerini unutmaya çalışmaktır. Dostoyevski Londra'da bazı sokak sahnelerini aktaran taslaklar çizdikten sonra, "Halk her yerde halktır," der, "ama burada her şey o kadar devsel, öylesine çarpıcıydı ki şimdiye kadar ancak hayal edebildiğiniz şeylere somut olarak dokunuyor gibiydiniz. Halk değildir burada asıl gördüğünüz, bilincin sistemli şekilde, teslimiyetçiliğe zorlanışını, kasıtlı bir şekilde yitirilişini görüyorsunuz". Dışardan görülen bütün bu görkemin gerisinde, insanların bunca mutsuzluğu pahasına kazanılan şey, "aynı inatçı, bağnaz ve değişmez mücadele"ydi, "Batı'ya özgü genel bireycilik ilkesiyle, bir şekilde birlikte yaşama düşüncesi arasındaki mücadele"ydi bu. "Hatta bir düzen yaratmak için bir karınca yuvası oluşturmak"tı, "insanlar birbirini yemesin diye – yamyama dönüşmesinler diye!"[4]

---

3 Walter Houghton, 1851 Dünya Fuarı'nın genelde "ilerlemenin, Tanrı'nın ruhuyla özdeşleştirilmesi" olarak selamlandığını söyleri, "gözleri yaşardı; [Kristal Saray'a girmek] kutsal bir yere girmek gibiydi onun için," diyen Charles Kingsley'den bir alıntı yapar. Birkaç gün sonra Kingsley, bir vaazında Saray'da simgelenen her şeyi "Tanrı'nın krallığının bir kanıtı, İsa'nın insanoğlu adına kabul ettiği yeteneklerin gerçekleşmesi, [atalarımızın] düşledikleri her şeyden çok daha büyük bir şey" olarak gördüğünü söyler. Walter E. Houghton, *The Victorian Frame of Mind, 1830-1870* (New Haven, 1957), 43.

4 Dostoyevski'nin Londra konusundaki sözleriyle Friedrich Engels'in *The Condition of the Working Class in England*'da (*İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*) söyledikleri arasındaki benzerlik çok dikkat çekicidir. "Her sınıf ve her tabakadan yüz binlerce insan [sokaklarda] bir araya gelir. [...] Bu arada kimsenin aklına ötekilerin suratına şöyle yan gözle de olsa bakmak gelmez. O acımasız kayıtsızlık, her bir bireyin kendi özel çıkarı çerçevesinde katı yalıtılmışlığı, bu birey küçücük bir yere tıkıldıkça daha itici ve kötü görünmeye başlar. Bireyin bu yalıtılmışlığının, kendi çıkarı peşinde koşmak gibi bir dar kafalılığın – her yerde çağdaş toplumun bir temel ilkesi olduğunu çok iyi biliriz [...] buradan hareketle toplumsal savaş herkesin herkesle savaşı– açıkça ilan edilmiş bir savaştır. Stirner'de olduğu gibi, insanlar burada birbirlerini yararlı nesneler olarak görürler. Alıntı, Steven Marcus, *Engels, Manchester and the Working Class* (New York, 1975), 147. Geoffrey C. Kabat *Ideology and Imagination* adlı yapıtında (New York, 1978), 74–91, Engels'in bu yapıtıyla *Kış Notları*'nı ayrıntılı bir şekilde karşılaştırır.

19. Kristal Saray'ın ana salonu. *Scientific American*'dan, 19 Mart 1851.

(Batı) İngiliz toplumu böylece herkesin herkesle savaşının egemen olduğu bir toplumdu, herhangi türlü bir düzen yaratılması gerektiği için, bu savaş en iyi olasılıkla bir "karınca yuvası"nın yaratılmasına yarayabilirdi – iradelerini, Fenikeliler'in çocuk kurban ettikleri toplumsal tanrı Molok'a emanet etmiş, onun emirlerine hiç düşünmeden uyan insanlar toplumu. Ne kadar geri kalmış ne kadar yoksul olursa olsun Rus köyüne egemen olan bir ruhla Dostoyevski'nin ne kadar farklı düşündüğünü pekâlâ hayal edebiliriz. Yalnızca bir yıl önce, Dostoyevski Batı'nın toplumsallık ilkesini hayata geçiremediğini, çünkü orada bunun "hayatla iç içe geçmiş durumda" olmadığını, oysa Rusya'da kabul edilmiş toplumsal bir gerçekliğin zaten yaşadığını, ancak bazı olumlu gelişmeleri beklediğini yazmamış mıydı?

Dostoyevski'yle buluştuktan kısa bir süre sonra Herzen, Turgenyev'e hitaben yazdığı, *Sonlar ve Başlangıçlar* (Avrupa tarihsel yaşamının sonundaydı ama Rusya başındaydı) başlıklı açık mektuplarında aynı vargıyı çok daha ezici bir biçimde dile getirmişti. "Küçük burjuvalık," diyordu Herzen açık açık, "mülkün koşulsuz egemenliğine dayanan uygarlığın son sözcüğüdür," Rusya ise dünya tarihinde yeni bir "sözcük" söyleyecektir, çünkü bu mülk ilkesini hiçbir zaman bir kutsal olarak kabul etmemiştir.[5] Radikal Sosyalist Herzen ile *poçvennik* Dostoyevski böylece Batı toplumuna karşı aynı tiksintiyi paylaşıyor, Rus köylüsünün sahip olduğunu varsaydıkları Sosyalist eğilimlere umut bağlıyorlardı. Ama Dostoyevski için bu Sosyalizm eğilimlerinin kökü, Hıristiyanlıkta yüceltilen, kendini feda etme kavramına dayanıyordu, aydınlanmış ateist ve liberal dünya insanı olan Herzen'in bunu bir ülkü olarak kabul etmek istemesi zordu.

* * *

Kış Notları'nın son üç bölümü Paris'e ayrılmıştır; bu sayfalarda Dostoyevski'nin okurlarına, Avrupa'yla ilgili olarak Rusya'da anlatılan öykülere dahil edilen alışılagelmiş menülere çok yakın menüler sunulur. Dostoyevski'nin bütün izlenimleri, gençken hayranlıkla okuduğu, burjuvazinin ünlü taşlama ustası Henri Monnier'ninki gibi fazlaca üsluplaştırılmıştır. Dostoyevski, Monnier'nin en ünlü ifadesini *–ma femme et mon parapluie* (karım ve şemsiyem)!– on yedi yıl önce bir mektubunda alıntılamıştı,[6] Monnier'nin gözler önüne serdiği, kendinden ve halinden memnun, kibirli ve komik Fransız burjuvası imgesi Dostoyevski'nin kitabında da boy gösterir, mürekkep yerine aside batırılmış bir kalemle, zehir zemberek sözlerle daha da aşağılayıcı bir şekilde o burjuvanın resmi çizilir.

Dostoyevski'nin çizdiği resim, genelde altın açlığıyla iliklerine kadar çürümüş olan ama öte yandan kendini ahlak bakımından kusursuz bulmanın boş gururunu taşıyan bir toplum imgesidir. Napolyon'un yönetiminde bütün Fransız hayatı uğursuz bir komedi gibi görülür, bu, burjuvazinin *hem* sürekli zenginlik biriktirmenin hem de sözcüklerle anlatılması olanaksız erdemini seyretmenin tadını çıkarmasına izin vermek amacıyla sahnelenen bir komedidir. Dostoyevski, "Bütün ülküleri [işçilerin] mülk sahibi olmak, olabildiğince fazla şeye sahip olmaktır," der. Burjuvazi her şeyden –çalışan sınıftan, komünistlerden, Sosyalistlerden– korkuyordu ama bütün bu korkulu şeyler gülünç hataların sonuçlarıydı. Batı'da hiçbir grup, burjuvazide vücut bulmuş *manevi* ilkenin hegemonyasına bir tehdit oluşturmaz.

---

5 Herzen, *My Past and Thoughts*, çev. Constance Garnett, gözden. geç., Humphrey Higgins, 4 cilt (New York, 1968), 4: 1688-1689. Benim kendi çevirim bu metinde verilen çeviriden biraz farklıdır.

6 *Pis'ma*, I: 78; 4 Mayıs 1845.

İkinci İmparatorlukta Fransız Devrimi'nin ülkülerine ne olmuştur, *liberté, égalité, fraternité* (özgürlük, eşitlik, kardeşlik) ülkülerine ne olmuştur? Bir anlığına Karl Marx ve Sosyalistlere katılarak Dostoyevski, ekonomik eşitlikle desteklenmeyen siyasal özgürlüğü, yasalar karşısında eşitliği, burjuvazinin proletaryayı aldatmak için uydurduğu iğrenç masallar olarak görür. *Kardeşliğe* gelirsek, Dostoyevski'nin dediğine göre, kardeşliğin durumu en tuhafıdır. Avrupa her zaman kardeşlikten söz eder, bunu hatta evrensel bir ülkü düzeyine yükseltmiştir ama kardeşlik Avrupalı kişilik yapısına uygun bir şey değildir.

Fransızların doğasında, aslında genel olarak Batı Avrupa insanının doğasında kardeşlik duygusu yoktur. Onun yerine kişisellik ilkesi, yalıtılmışlık ilkesi, kişinin kendi egosunun sınırları içinde kendini sağlama alma, kendini kabul ettirme, kendi yazgısını belirleme ilkesi vardır. Bu ego, bütün doğaya ve bütün öteki insanlara karşı, kendini haklı gösteren gerekçelerle, ayrı bir ilke halinde konumlanır; eşitliği ve eşit değerde olmayı ancak kendi dışındaki şeyler için talep eder.

Dostoyevski daha sonra devam ederek kardeşliğin *aslında* ne olduğunu anlatır; tamamıyla ahlak deyimleriyle konuşsa da, her Rus okuru onun gönderme yaptığı toplumsal gerçekliğin Rusların köy *obşina*'sı olduğunu, ortak toprak mülkiyetinden, herkesin iyiliği adına demokratik yönetimden söz ettiğini anlar. Gerçek kardeşlik, *obşina*'daki gibi, birey ile toplum arasında içgüdüsel, karşılıklı bir ilişkidir, bu ilişkide bir tarafın tek isteği öteki tarafın mutluluğudur. Birey, Batı'daki gibi, yalıtılmış bir ego olarak kendi özel haklarının verilmesi için ısrar etmez; bu hakları, kendinden fedakârlık etmesini isteyen bulunmadığı halde, kendinden fedakârlık ederek topluma teslim eder. Karşılıklılık, topluma, hiçbir talepte bulunmamak ya da bireye bazı koşulları *zorla kabul ettirmeye* çalışmamak, onun için herkesle birlikte ve herkes kadar korunmak, herkesle aynı toplumsal konuma sahip olmak güvencesi demektir.

Dostoyevski bu ülküsel durumu birey ile topluluk arasında geçen bir diyalogla örnekler. Birey, "Benim için en büyük mutluluk," der, "sizin uğrunuza her şeyimi feda etmek, bunu yaparken de size zarar vermemektir." Ama Dostoyevski'nin anladığı biçimiyle topluluk şöyle yanıt verir: "Bize gereğinden fazlasını veriyorsun... Bizim olan şeylerin de hepsi senin olsun. Bütün gücümüzle ve hiç bıkıp usanmadan, senin kişisel özgürlüğüne özgürlük, bireysel başarına başarı katman için çalışacağız. [...] Hepimiz senin arkandayız, senin güvenliğinin güvencesiyiz, sonsuza kadar seni gözeteceğiz." Daha sonra Dostoyevski kuşkucu okura dönerek yeraltı adamının alaycılığıyla sözünü sürdürür: "Baylar, aslında olmayacak bir şeydir, bir ütopyadır bu! Her şey duygulara dayanır, doğaya dayanır, hiçbir şey akla, mantığa dayanmaz. Öyle ya, bu aslında aklın gururunu kıran bir şeydir. Ne düşünüyorsunuz? Bu bir Ütopya mıdır, değil midir?" "Ütopya" ile henüz gerçeğe dönüşmemiş bir ülküden söz

ediliyorsa, o zaman Dostoyevski için şu taslağını yazdığı karşılıklı konuşma hiç de Ütopik bir şey değildi; o böylesine yüceltilmiş bir ahlakın bale müziğinin –çoğu kez kusurlu ve çarpık biçimlerde de olsa– Rusya'daki köy hayatının yüreğinde gerçekte *var olduğuna* çok inanıyordu. Bu toplumsal uyum durumu bir Avrupalı için olanaksız olmanın ötesinde hayal bile edilemeyecek bir şeydi, bir Avrupalı başkalarıyla mücadele etmeden kendisi için yararlı olacak bir şey kazanabileceğine inanmazdı. "Talep ettiği şey için kavga ederdi, hak iddiasında bulunur, toplumsal konum eşitliği ister – kardeşlikten söz edilebilir mi burada!?"

Dostoyevski kardeşliğin, insanın kişiliğinin Batı'dakinden çok daha yüksek bir gelişmişlik düzeyine ulaşmayı gerektirdiği konusunda ısrar eder: "Beni iyi dinleyin: kişioğlunun herkesin çıkarı uğruna, hiçbir baskı altında olmadan, kendi gönlüyle, tamamıyla bilinçli şekilde fedakârlıkta bulunması, bence kişiliğin en yüksek gelişmişlik noktasına ulaşmış olduğunun işaretidir. Başkaları için isteyerek hayatını feda etmek, çarmıha gerilerek ya da kazığa bağlanıp yakılarak ölmek ancak kişiliği çok gelişmiş insanların işidir." Dahası, bu fedakârlığın en küçük bir karşılık beklemeden yapılması gerekir; bir karşılık düşüncesi varsa, o zaman kendini feda etme eyleminin temelinde yatan ahlaksal doğasını bu düşünce yok eder, bu eylemi Yararcı bir hesaba dönüştürerek her şeyi berbat eder. Dostoyevski'nin açıklamasına göre, "Bir insan kendini öyle bir adamalı ki, her şeyi vermeli, karşılığında kendisine hiçbir şeyin verilmesini, kimseden fedakârlık beklemeden yapmalıdır." Buradan anladığımıza göre, gerçek kardeşlik yapay bir şekilde yaratılıp benimsetilemez: "Bütün bir insan soyunun doğasında kendiliğinden yaşayan bir şey olmalıdır, kısacası: kardeşçe bir sevgi ilkesini benimsemek, sevmek gerekir. Bir insan içgüdüsel olarak kardeşliğin çekimine kapılmalıdır ... bir ulusun yıllardır çektiği acılara karşın, bu topraklara kök salmış barbarca kabalık ve cehalete karşın, yıllardır süren köleliğe ve yabancı soyların istilalarına karşın – kısacası, kardeşlik gereksinimi bir ulusun doğasında gizli olmalıdır, onlarla birlikte doğmuş olmalı ya da çağlar boyu benimsenmiş, bir hayat tarzı olarak özümsenmiş olmalıdır." Böylece kardeşlik yeteneğine sahip tek halk Rus halkıdır; herkesin herkesle savaştığı Batı'da savaşın dehşetine karşı bir seçenek olarak bu ilkenin benimsenmesi için gösterilecek bütün çabalar başarısız olmaya yazgılıdır.

Dostoyevski işte bu bağlam içinde Sosyalizm sorununu ortaya atar, bu sorun Avrupa için artık fazla önemli değildi ama Rusya için hâlâ çok önemliydi. Dostoyevski, kardeşlik ülküsünü gerçekten ciddiye alanların, bunu uygulamaya koymanın yollarını arayanların Sosyalistler olduğunu kabul eder. Onlar, "Hepimiz birimiz, birimiz hepimiz için!" demişlerdi – bundan daha iyi bir ülkü hayal edilemezdi, Dostoyevski bunu kabul etmektedir. Ama sosyalistler karşılarında bir engel olarak kardeşlik ilkesine manevi anlamda yabancı olan Avrupalı insanın kişiliğini bulunca, onun aklına seslendiler, kardeşliğin bir kez benimsendiği zaman herkesin yararına

olacağına onu inandırmaya çalıştılar. Sosyalist tartışır, önerir, açıklar, plan ve projeler yapar, insanların paylarına düşecek yararlara tek tek işaret eder, "komünün iyiliği için her bireyin kendinden fedakârlık ederek katkıda bulunması gerektiğini anlatır.

Dostoyevski, hakkını yemeyelim, Sosyalizmin ülküsünü herhangi bir zorlama içermekle suçlamaz. Tam tersine Sosyalistler, ona göre, amaçlarının gönüllü olarak kabul edilmesini arzulamaktadır, ancak Sosyalizmin –on dokuzuncu yüzyıl ortası Ütopik Sosyalizminin, o Sosyalizmin ülküsel toplumlar kurma, insan ilişkilerini değiştirme çabalarının– kişiliğin haklarına bir tecavüz içerdiğini kabul eder. Bu varsayım Dostoyevski için öylesine doğrudur ki bunu kanıtlama zahmetine bile girmez, bu gerçek onun üstü kapalı olarak Rus toplumuyla yaptığı karşılaştırmaların perspektifi içinde anlaşılmalıdır. Bir Rus için kardeşlik yaşamsal bir içgüdüdür, kendi köyündeki hayatın gerektirdiği fedakârlığın sonuçları olarak herhangi bir iç çelişki yaşamaz. Ama birincil içgüdüsü kendi bencil çıkarı olan Avrupalı, Sosyalist komünün taleplerini bireysel kişiliğinin özerkliğine tam bir saldırı olarak görür. Bu nedenle özçıkar gibi akılcı bir güdü –Rus radikallerinin Çernişevski'nin peşinden giderek dünya görüşlerinin ana direğine dönüştürdükleri güdü– bir kez işin içine girdiği zaman, Ruslarda doğuştan gelen gerçek kardeşlik içgüdüsü ortadan kalkacaktır.

Bu sonucu pekiştirmek için Dostoyevski (Étienne Cabet'nin ve Victor Considérant'ın) haklarında epeyce bilgi sahibi olduğu Sosyalist topluluklarının inişli çıkışlı tarihinden birkaç olay anlatır. Bu tür girişimlerin çoğu iç çekişmeler sonucunda kısa zamanda başarısızlığa uğramıştır, Dostoyevski de bu deneyimlerden kendisince uygun bulduğu dersi çıkarmıştır:

> Doğal olarak, kardeşçe değilse bile en azından tamamıyla akılcılık temeline dayanan bir hayat yaşamanın çok çekici, kışkırtıcı bir yanı vardır, yani her şey sizi koruyor, sizden yalnızca çalışma ve başkalarıyla uzlaşma bekleniyorsa mesele yoktur. Ama burada anlaşılmayan bir nokta var: görünüşe bakılırsa insan tamamıyla korunmakta, yiyecek, içecek, iş güvencesine sahip olmakta, bunun karşılığında da, herkesin iyiliği adına kendisinin kişisel özgürlüğünden birazcık, azıcık fedakârlık etmesi istenmektedir. Ama insan bu tür hesaplara uyarak yaşamaktan hoşlanmaz, kişisel özgürlüğünden birazcık bir şey vermek bile ona çok gelir. Aptalca bir şekilde bunun bir hapishanede yaşamaktan farksız olduğunu düşünür; kendi başına yaşasa daha iyi olduğunu, çünkü o zaman tamamıyla özgür olacağını düşünür. Biliyorsunuz, bu özgürlük için diri diri derisi yüzülebilir, işsiz kalabilir, açlıktan ölebilir, özgür iradesi diye bir şey kalmayabilir ortada... Gelgelelim bu tuhaf arkadaş yine de özgür irade sahibi olmak daha iyiymiş sanır.

Bu önemli paragrafta Dostoyevski'nin cezaevi yıllarından çıkardığı acı dersi görürüz, bu yıllar onun için insanın önlemez şekilde kendini özgür *hissetme* gereksiniminin kâbussu kanıtı olmuştur, Dostoyevski sosyalizm, Rus toplumu, Rusya'nın Avrupa ile ilişkisi konularındaki düşüncelerini birleştirerek yeraltı adamının taslağını oluşturur. Çünkü bu alıntıda cisimleşen, sosyalist topluma katılmak için özgürlüğünün bir damlasından bile vazgeçmek istemeyen bu tuhaf arkadaşın kişiliğinde (Çudak) şaşmaz şekilde o unutulmaz roman kişisinin ilk kez kısaca görünüp kaybolduğuna tanık oluruz. Dostoyevski'ye göre, insanoğlu kişiliğinin özgürlüğünü tam anlamıyla korumakla bazı üstünlükler elde etmek adına özgürlüğünün bir kısmından vazgeçmek seçeneği arasında kaldığı zaman, içgüdüsel olarak özgürlük adına zorluk ve acı çekmeyi seçecektir. Akılcı sosyalist toplulukların başarısızlığa yazgılı olmasının, Rus radikallerinin Avrupa düşüncelerini –insan ruhunun kendini önemseme öğelerini vurgulayan düşünceleri– benimsemesinin bir felakete yol açacak olmasının nedeni budur. Dostoyevski böylece bu koşullar altında Çudak'ın isyanının kaçınılmaz, hatta iyi bir şey olduğunu vurgular (yeraltı adamının doğa yasalarına karşı benzer isyanını destekler görünmesinin nedeni de budur). Her iki durumda da ahlaksal ve ruhsal özgürlüğün olumlu değerinin savunulması ve onaylanması sorunuyla karşı karşıyayız. Ama Dostoyevski'nin kendisinin de işaret ettiği gibi, birey ile toplum arasında hiçbir uzlaşma olasılığına izin vermeyen bu tür bir davranışın sonuçları, kaçınılmaz olarak, kişinin kendisine çok zarar verir; ancak Rus toplumunda hâlâ yaşayan Hıristiyanlığın ahlaksal ve toplumsal ülkülerinin egemen olduğu bir dünyada kaosun önüne geçilebilir. Ancak böyle bir dünyada kişiliğin özgürlüğüne saygı duyulur; ancak böyle bir dünyada kişi özçıkar gibi Yararcı bir öğreti adına değil, herkesin iyiliği adına, sevgi ruhundan ilham alarak, kişiliğinden vazgeçebilir. Bu durumda Dostoyevski'nin bakış açısıyla kendisinin "akılcı bencillik" felsefesine –bu felsefenin uygulanabilirlik olasılığı ne olursa olsun– karşı çıkması, Rus toplumunun savunulması anlamına geliyordu; Rus toplumu, Yüce Tanrı'nın takdiriyle, geleceğin Hıristiyan Sosyalist toplumunun temelini oluşturmaya yazgılıydı. Bu düzen bir kez kurulduktan sonra, onun inancına göre, dünya tarihinin yepyeni ve şanlı bir evresini oluşturmak üzere çiçeklenecekti.

Dostoyevski'nin *Kış Notları* böylece, iki yıl sonra *Yeraltından Notlar*'la başlayacak olan o görkemli yaratıcılık döneminin eşiğine taşır bizi. *Kış Notları*'nın *Yeraltından Notlar*'ın –karaciğerden yakınma, karınca yuvası, Kristal Saray, o "tuhaf arkadaş"ın özgürlüğünün tek damlasını bile yapay ve akılcı Sosyalist toplum uğruna feda etmek istememe aptallığı gibi– bazı önemli simgelerini ve motiflerini taşıması o kadar da önemli değildir. Hatta tersine çevrilmiş alay sanatı bunlardan daha önemlidir, yeraltı adamı çok daha yüksek bir felsefi ve psikolojik özbilinç düzeyinde bunu içselleştirecektir. Çünkü Rusların Avrupa'ya karşı ikircikli tutumundan kaynaklanan, Dostoyevski'nin yaşadığı süre içinde iki radikal ideolojide –1860'ların akılcı bencilliği ve maddeciliği ile 1840'ların insancıl ve Romantik Ütopik Sosyalizm'inde– ifadesini bulan *bütün* çelişkileri kendi içinde barındırır.

28. Bölüm

Özgürleşmiş Bir Kadın, İşkence Çeken Bir Âşık

Vremya'nın çok sert yasaklanıalara uğramasına karşın, yayın yönetmenleri ve yazarları bir yanlış anlamaya dayanan yasaklamanın uzun süreceğine inanmıyorlardı. Saygınlığı tehlikede olan Strahov acele Katkov'a ve İvan Aksakov'a mektuplar yazıp Rus davasına sadık olduğunu açıkladı. Sansür Strahov'un mektubunun basılmasına izin vermedi ama pişmanlık duyan bir düşmana karşı bağışlayıcı bir tavır takınan Katkov, yazacağı bir makalede durumu açıklığa kavuşturacağını söyledi. Temmuz ortasında Dostoyevski'nin Turgenyev'e yazdığı gibi, yetkililerin kararının değişeceği yönünde umutlar yeşerdi. Bir ya da iki hafta sonra Katkov'un makalesiyle *Vremya*'nın boynuna asılan Polonya'cılık suçlaması yaftası çıkarıldı ama Katkov *poçvenniçestvo* ilkelerine karşı çıkmaya devam ediyordu, sorunun kökeninde bu ilkelerin belirsizliği yatıyordu. Yine de bu makale yetkililerin kararlarını değiştirmelerine katkıda bulundu ama kararlarını değiştirmeleri Dostoyevski'nin beklediğinden de uzun sürdü.

Bu arada Dostoyevski, para kaynağı kuruduğu halde yaz aylarında yeniden yurtdışına çıkma kararı aldı. Strahov'a göre, ilk Avrupa yolculuğunun sağlığına çok iyi geldiğine inanıyordu. Turgenyev'e öncelikle sara uzmanlarına görünmek üzere Paris'e ve Berlin'e geleceğini yazdı (iki doktorun adını veriyordu). "Nöbetlerden sonra nasıl bir depresyon yaşadığımı bilseydin," diye yazıyor çaresizlik içinde, "bazen haftalarca sürdüğünü!"[1] Dostoyevski herkese söyleyemeyeceği bir başka nedenden dolayı da yurtdışına gitmek istiyordu. Paris'te onu yeni arkadaşı bekliyor olacaktı, Strahov gibi, o da *Vremya*'nın bir yazarıydı ama bu kez bir kadındı, hem de çekici bir kadın: Dostoyevski'nin hayatındaki ikinci büyük aşkı olacak olan yirmi üç yaşındaki Apollinaria Suslova.

Dostoyevski Sibirya sürgününden döndükten sonra Marya Dimitriyevna ile birlikte geçirdiği evlilik hayatı konusunda pek az şey biliniyor. Ama karısıyla ilgili fazla bilginin olmaması, Dostoyevski'nin mektuplarında, o dönemle ilgili anılarında, şöyle kısaca değinmeler dışında karısından söz etmemesi, Dostoyevski'nin büyük oranda yalnız yaşadığını, uzun süreler iklimi Petersburg'dan daha ılıman olan kentlerde zaman geçirdiğini düşündürüyor bize. Belki de Dostoyevski'nin bizim pek tanımadığımız başka kadınlarla ilişkisi vardı; firsatını bulduğu zaman bu tür geçici ilişkilere karşı değildi. Besbelli ki kadınlardan ödü kopan, müzmin bir bekâr olan Strahov'un yukardan bakarak söylediği bazı sözler, bir bütün olarak Milyukov

1 *Pis'ma*, 1: 318; 17 Haziran 1863.

Grubu'nun tavrını içine alacak kadar genel anlamda söylenmişse de, bu tür tutkulara bir gönderme olarak alınabilir. "Ahlak ilişkileri konusunda son derece duyarlı, bu konuda en yüksek düşüncelere sahip, büyük oranda herhangi fiziksel bir bozuşmadan uzak olan kişiler," diye yazar, "yine de bütün bu tür bozukluklarla karşılaştıklarında pek oralı olmuyor, bunlardan önemsiz birtakım eğlenceli şeylermiş, aylaklık zamanlarında kapılabilinecek şeylermiş gibi söz ediyor."[2]

Yine de Marya Dimitriyevna'yı Dostoyevski yalnızca fiziksel açıdan çekici bulmamış, onun zihinsel niteliklerine, soylu kişiliğine de hayran kalmış, başka kadınlarda da bu bireşimi aramıştı. *Vremya*'nın (Ekim 1861) onuncu sayısında Suslova'nın bir öyküsü yayımlandı; Suslova derginin yazıişleri bürosunu ziyaret etme fırsatını kaçırmış olamazdı: o zamanlar yirmi bir yaşında olan o korkusuz genç Bayan Suslova, saygın bir genç kadın için cesaret işi sayılan o adımı atmakta duraksayacak biri değildi. "Şimdilik" adını taşıyan öyküsünde sevmediği bir kocayı bırakıp kaçan, ders vererek zar zor geçinecek kadar para kazanan bir kadın anlatılır. Bu öykü 1860'larda Rusya'daki kadın özgürlüğü hareketinin tipik bir ürünüdür, Suslova'nın niyeti kendi hayatını böyle bir başkaldırının canlı örneği haline getirmekti.

Apollinaria Suslova –Dostoyevski'nin sevgili Polina'sı– ile ilgili olarak bildiğimiz pek az şeyi kızkardeşi Nadezda'ya borçluyuz; Nadezda, Rusya'da tıp diploması alan ilk kadındı, kadın özgürlüğü hareketinin bir öncüsü olduğu için hayatı biliniyor. Bu iki kız, toprak kölesi köylü bir ailenin kızlarıydı, onların öyküleri *raznoçinets* aydın sınıfının yükselişinin öyküsüdür. Kont Şeremetev'in arazisinde girişimci bir toprak kölesi olarak çalışan babaları köleliğin kaldırılışından önce parayla özgürlüğünü satın almış, kontun mülkünün yöneticilerinden biri olmuştu. Apollinaria, kırsal kesimde, köylülerin arasında büyümüştü, günlüğünde *mujiki*'ye yakınlığından övünçle söz ettiği görülür. Apollinaria on beş yaşına geldiği zaman aile Petersburg'a taşındı, kızlar özel okula gönderildi, okulda yabancı dil öğrendiler ama başka da bir şey öğrenmemiş gibiydiler. St. Petersburg Üniversitesi'nin herkese açılmasından yararlanarak hemen çeşitli önemli profesörlerin verdikleri derslere katıldılar. Her iki kız da edebi kompozisyon denemelerinde bulundu, Apollinaria *Vremya*'da yayımlanan öyküsüyle öne çıktı.

Büyük bir olasılıkla, Dostoyevski ile ikisi 1862-1863 kışında sevgili oldular. İlişkilerinin yakınlığı konusunda güvenilir hiçbir ayrıntı bilmiyoruz ama Dostoyevski-Suslova ilişkisinin, ilk sahiplenicilik ve yenilik heyecanı geçtikten sonra sorunsuz yürümediğine dair elimizde yeterince ipucu bulunuyor; Dostoyevski, Marya Dimitriyevna'yla ilgili kaygılarının ağırlığı altında yaşıyordu, gerek yayın yönetmenliği görevinin gerek edebiyatçılığının ezici yükü altında gücü tükenmişti, artık daha kısa aralıklarla yaşadığı sara nöbetlerinin yıkıcı, cesaret kırıcı etkileriyle baş etmek

2 *Biografiya*, 173.

20. Apollinaria Suslova.

zorundaydı. Ateşli ve deneyimsiz genç bir kız için onun iyi bir âşık olacağını düşünmek zor, Suslova'nın şehvet duygusunu tetiklemiş olabilir ama tam anlamıyla doyurduğundan kuşku duymak gerekir. Birkaç ay sonra Quartier Latin'de kendine eğlence arayan İspanyol bir tıp öğrencisi onu ağına düşürdüğü zaman, oğlanın okşamalarına kendinden geçerek karşılık vermesi, daha önce sözünü ettiğimiz doyumsuzluk duygusuna işaret ediyor.

Aşklarına gölge düşüren, ikisi arasında anlaşmazlık kaynağı olan bir başka şey daha vardır. Suslova, 1860'ların genç Rus feministlerindendi, cinsler arası ilişkiyle ilgili toplumda var olan geleneksel görüşü reddediyordu. "Bütün arkadaşlarım iyi insanlar," diye yazıyor günlüğünde, "ama zayıf, ruh fakiri insanlar; lafa gelince hepsi bülbül kesilir ama işe gelince toz olurlar. Aralarında, doğru olan şeyden korkmayan, hayatın görenekleri karşısında gerilemeyen tek bir kişiye rastlamadım... Böyle insanlara saygı duyamam. Bir türlü konuşup başka türlü davranmayı bir cinayet olarak görürüm."[3]

3 F. M. Dostoevsky, *The Gambler, with Polina Suslova's Diary*, çev. Victor Terras, yay. haz. Edward Wasiolek (Chicago, 1972), 365. Suslova'nın günlüğü ile mektuplarının Rusça kaynağı A. S. Dolinin, *Gody blizosti s Dostoevskim* (Moskova, 1928).

Bu sözler İspanyol sevgilisi Salvador'a yazdığı mektubun taslağında geçiyor, elbette bu mektupta Suslova'nın "arkadaşlarım" diye küçümseyerek söz ettiği kişilerin arasında Dostoyevski de var. Dostoyevski aşkını erkekkardeşi Mihail'den gizlememişti ama başkalarından gizlemek için elinden geleni yaptı. Dedikodular Marya Dimitriyevna'nın kulağına da gider ve ortak hayatlarını daha da içinden çıkılmaz hale getirir diye ödü kopuyordu. Pekiyi, haydi gelin, cömertlik edip zaten verem olan kadını daha fazla üzmek istemiyordu diyelim. Bu yüzden Suslova'yla gizlice buluşmak, dünyadaki meraklı gözlerden aşk ilişkilerini saklamak zorundaydı – tam da Suslova'yı çıldırtacak şekilde toplumsal bağnazlık karşısında aşağıdan almaktı bu. Kaçınılmaz olarak, bütün öteki vazgeçilmez görev ve sorumluluklarının yanında onu ancak daha acil işlerinden çalabildiği kısa zaman aralıklarında görmek zorundaydı. Hayatının ilk büyük aşkını yaşayan sıradan bir genç kızın bile keyfini kaçırmaya yeterdi böyle zorunlu bir durum. Atak ve cesur bir kız olan Suslova'daysa, bu, karşısında dize geldiği, putlaştırdığı, nedense kendisinin güvenine ihanet ettiğini hissetmeden edemediği adama karşı bir küskünlük yarattı.

Kâğıtları arasında Dostoyevski'ye gönderilmek niyetiyle kaleme alınmış ama hiçbir zaman gönderilmemiş bir mektup bulundu: "Sana karşı duyduğum aşktan hiçbir zaman utanmadım: Çok güzeldi, hatta muhteşemdi. [...] Ciddi, sorumluluklarının [kendince] farkında olan, işi başından aşkın biri gibi davrandın; ama zevklerinden de vazgeçmiyordun, tam tersine, hatta belki biraz eğlenceyi de gerekli görüyordun, çünkü önemli bir doktor ya da filozof bir keresinde sana ayda bir kez sarhoş olmak gerekir, demiş."[4] Bu tür sözler elbette Dostoyevski'nin hayatında açık şekilde ikincil önemde bir yeri olma duygusundan kaynaklanan bir kırgınlığa işaret ediyor – aralarındaki ilişkinin sağladığı fiziksel bir rahatlamayı da içeren bir alışkanlığın parçası olma duygusundan. Kızın bu alaycılığı, Dostoyevski'nin işine gelecek şekilde "kullanılmış" olmak duygusundan, kendisinin o "güzel" , o "muhteşem" duygularına Dostoyevski'nin gerektiği şekilde yanıt verememesinden kaynaklanıyor.

Yirmi yıl sonra, Suslova'nın ikinci kocası, ünlü felsefi denemeci V. V. Rozanov (ilk önemli kitabı Dostoyevski üzerine klasik bir çalışmaydı) bir keresinde karısına Dostoyevski ile ikisinin neden ayrıldıklarını sormuştu. Aralarında geçen konuşmayı üçüncü bir kişiye şöyle aktarıyor: "Çünkü karısından boşanmak istemedi... Ben onu sevdiğim için hiçbir şey istemeksizin bütün varlığımla ona teslim oldum. O da aynı şeyi yapmalıydı! Yapmadı, ben de onu bıraktım."[5] Aralarında kavgalar patlak vermeye başladığı zaman Dostoyevski, sanki işleri iyice kötüleştirmek için, üzüntü ve suçluluk duygusu içinde ellerini ovuşturmaktan başka bir şey yapamıyordu. Bir yıl sonra, Suslova günlüğüne eklediği yeni bir notta, bir önceki sevgilisi Salvador üzerine düşünürken, "Pekiyi, şimdi benim ondan beklediğim nedir?" diye soruyor,

---

4 *age.*, 364.

5 L. P. Grossman, *Put' Dostoevskogo* (Leningrad, 1929), 154.

"Suçunu itiraf etmesi, pişmanlığını dile getirmesi ve Fyodor Mihayloviç olması mıdır?"[6] Dostoyevski'nin adı, küçültücü bir şekilde, hiçbir şey yapamayan, korka korka ödlekliğini kabul eden biri olma damgasını yiyor.

* * *

1863 ilkbaharında Suslova, Dostoyevski'yi Paris'te beklemek üzere Dostoyevski'den önce işte bu duygularla Paris'e gelmişti. Dostoyevski bir sonraki yapıtını bir başka dergiye, *Biblioteka dlia çteniin*'e [Okuma Kütüphanesi] önererek para bulmaya çalıştı ama bunu başaramayınca Edebiyat Fonu'ndan 1500 ruble borç aldı. Karşılığında, bir güvence olarak, 1864 Şubat'ına kadar borcunu ödeyemezse yayımlanmış bütün yapıtlarının telif haklarını süresiz olarak önerdi. Böyle bir güvence elbette büyük riskler içeriyordu ama bu, biricik Polina'sıyla Fransa ve İtalya'da bir balayı demek olan yolculuk için her bedeli ödemeye hazır olduğunu gösteriyor.

Dostoyevski sonunda Ağustos ayında Petersburg'dan ayrıldığı zaman, insan onun en kısa yoldan bir an önce Paris'e gideceğini düşünür. Oysa kumar masalarında şansını denemek için Wiesbaden'da dört gün mola vererek yolculuğunu geciktirdi. 10400 frank kazanarak işe başladı, bu beklenmedik parayı alıp gidecek kadar aklı başındaydı, parayı bavula koydu, bir daha gazinoya dönmemek üzere yemin etti. Ama, gelecekte de pek çok kez tekrarlayacağı gibi, dönen çarkın çekimine dayanamayarak geri döndü, kazancının yarısını kaybetti. Bundan kısa bir süre sonra karısının kızkardeşi V. D. Constant'a Paris'ten yazdığı mektupta, Dostoyevski bu paradan kalanın bir kısmını elinde tuttuğunu, bir kısmını da saklaması için Mihail'e gönderdiğini, bir kısmını da Marya Dimitriyevna'nın harcamaları için zarfa koyduğunu yazıyordu.[7] Marya Dimitriyevna yazı Vladimir'de geçiriyor, tedavi görüyordu, fazladan harcama gerektirebilirdi bu.

Wiesbaden'da verilen bu mola 1860'larda Avrupa'ya her gelişinde Dostoyevski'yi şaşmamacasına pençesine alan kumar manyaklığının gerçek başlangıcı olarak alınabilir. Dostoyevski'nin kumar oynamasının en dolaysız nedeni, yakın arkadaşlarına açıkladığı gibi, kendisini kurtaracak kadar para kazanma umuduydu, genelde son kuruşuna kadar parasını kaybediyordu ama amacının tamamıyla akıldışı olduğu söylenemez. Sık sık büyük paralar kazanmıyor değildi, ama sonra kaybediyordu, çünkü asla zamanında bırakmasını bilmiyordu. Yine de kazandığı paralar, onu her zaman başarının –bütün maddi sıkıntılarının çözümünün– bir adım ötede beklediğine inanmasına yol açıyordu. Mihail'e Wiesbaden'da nasıl çarçabuk üç bin frank kazandığını söyledikten sonra, "Söylesene, böyle bir şeyden sonra insan nasıl kendini kaybetmez," diye yazar, "yöntemime sıkı sıkıya bağlı kalırsam, niçin mutluluğu

6 *The Gambler, with Polina Suslova's Diary*, 257.
7 *Pis'ma*, I: 323-326; (yeni tarz) 1 Eylül 1863.

yakalama şansımın bulunduğuna inanmayayım? Paraya gereksinimim var, kendim için, senin için, karım için, bir roman yazmak için... Evet, hepinizi kurtarmak için buraya geldim, kendimi kurtarmak için."[8]

Dostoyevski'nin kumar çılgınlığının psikolojik nedenleri ne olursa olsun, en ilginç özelliği bu konuda kendisinin geliştirdiği bir varsayımdı. Mihail'e yazdığı mektupta Dostoyevski'nin "yöntem" dediği şey, demir gibi sağlam bir iradeyle duygularını denetim altına alırsa –ruhunun akıldışı olan tarafını tamamıyla baskı altında tutarsa– eh, o zaman elbette kazanabileceği inancıydı! "Bunun sırrını," der V. D. Constant'a, "gerçekten biliyorum; son derece aptalca ve basit bir şey, her an kendini tutmak ve oyun nasıl gidiyor olursa olsun heyecanlanmamak gerekiyor. Hepsi bu kadar; o zaman kaybetmeye olanak yoktur, kesinlikle kazanırsın."[9]

İnsanlar özellikle akıllı, kendilerini denetleyebilen yaratıklar değildir, bunu Dostoyevski herkesten daha iyi bilecek durumdadır; onun varsayımının gerektirdiği ölçüde insanın kendini denetlemesi son derecede zor bir iştir. Constant'a yazdığı mektup devam ediyor, "ne kadar zeki olursan ol, ne kadar sağlam iradeli olursan ol, yine de dayanamazsın. Strahov gibi bir filozof bile dayanamaz."[10] Kumar oynamak böylece Dostoyevski için, üstü kapalı olarak, yanılabilir bir insan olma düzeyinin üzerine çıkma girişimini içeriyordu, özür diler gibi söylenmiş bu iddiasız sözlerle Dostoyevski Batı edebiyatının büyük izleklerinden birine doğru yol alır, bu izlek kısa zaman sonra yazdıklarında görülecektir. Çünkü insan burada *Doktor Faustus*'u, Elizabeth dönemi trajedi sanatının Machiavelli'ci kötü kahramanlarını düşünmeden edemiyor, dizginlenmez biçimde özçıkarlarının peşinde koşmanın önünde bir engel oluşturan vicdanın bütün ahlak ilkelerinin karşısına soğuk ve kurnaz aklı çıkaran kahramanlardır bunlar. Avrupa edebiyat geleneğinde, bu tür, aklın kendi soğuk egemenliğini kurma düşünü gerçeğe dönüştürme girişimleri, şaşmaz biçimde kutsala saygısızlığın ve korkunç ahlak bozukluğunun kaynağı olarak betimlenmiştir. Bunlar insanoğlunun, yüzyıllardır Batılı insanın imgelemine egemen olmuş o büyük varoluş zincirinde insan türüne, zincirin ortalarında bir yer ile belirsiz bir konum vermiş olan Hıristiyanların Tanrısı'nın iradesine karşı bir rakip olarak çıkma girişimini simgelerler. Dostoyevski'de bu geleneksel görüşü hatırlatan bir şeyler hâlâ vardır, kısa süre sonra *Suç ve Ceza*'da benzer şekilde, işleyen bir vicdanın yerini alan çıplak aklın gücünün üstünlüğüne inanmanın sonuçları resmedilecektir.

Uzun dönemde Dostoyevski, heyecanını denetim altında tutamadığı için kumarda kazandığını kaybetmeye yazgılı olduğunu öğrenecekti ama bu da kendisine pahalıya mal olacaktı. Çünkü böyle yaparak, anladığı biçimiyle evrenin gerçek düzenini kabul ettiğini çelişkili bir tarzda kabul ediyor, yeraltı adamı ve Raskolni-

8 *age.*, 330; 8/20 Eylül 1863.

9 *age.*, 324; (yeni tarz) 1 Eylül 1863.

10 *age.*

kov'dan başlayarak, kendilerine miras kalan Hıristiyan değerlerinin akıldışı dürtülerini denetleyebileceğine, bastırabileceğine inanan bütün olumsuz kahramanların öğrendikleri dersi o da öğreniyordu. Her nasılsa, bu tür her olaydan sonra Dostoyevski, yeni bir enerji, yeni bir kurtuluş duygusuyla yazı masasına dönüyordu.

* * *

14 Ağustos 1863'te Dostoyevski Paris'e vardığı zaman, Suslova'yla aşk ilişkisinin mutsuz yazgısı zaten belli olmuştu. Birkaç gün önce kız o dayanılmaz İspanyol Salvador'un güçlü kollarının arasında bulmuştu kendini; günlüğü tam bu andan başladığı için olayların gelişimini izleyebiliyoruz. Kız bu haberi notdefterine emanet ettiği bir mektupta veriyor; mektup sert bir şekilde başlıyor:

> Çok geç kaldın... Ancak son günlerde seninle birlikte İtalya'ya gitmeyi düşlüyordum, [...] ama birkaç gün içinde her şey değişti. Sen bana bir gün kolay kolay gönlümü kaptıracak biri olmadığımı söylemiştin. Birkaç hafta içinde, ilk davette, hiç savaşmadan, hiçbir şeyden emin olmadan, hatta nerdeyse sevildiğimi bile bilmeden kaptırdım. [...] Seni utandırdığımı düşünme ama beni tanımadığını söylemek istiyorum sana, ne de ben kendimi tanıyormuşum. Hoşça kal, canım![11]

Bu tür sözler hiç kuşkusuz ki onu can evinden vurmak için yazılmıştı, ayrıca Suslova'nın kolayca kendini teslim etmesinin gerisinde kısmen Dostoyevski'den intikam alma isteğinin yattığı izlenimi uyandırıyor insanda. Her neyse, Suslova'nın bir insan olarak değilse bile bir âşık olarak Dostoyevski'ye karşı tavrı ikircikliydi ve öyle de kalacaktı. Günlüğündeki metin şöyle devam ediyor: "Ne kadar cömert, ne kadar soylu biri. Ne müthiş bir kafa! Ne müthiş bir ruh!"[12]

Suslova, Salvador'a kolayca kapıldı ya da kapılmadı, ama bir şeyin farkındaydı: adam kendisini ele geçirdikten sonra o ateşli Latin tutkusunu epeyce kaybetmişti. Dostoyevski, Polina ile Latin sevgilisi arasındaki dramın tam ortasında çıkıp gelmişti, Suslova'nın mektubunu almadan hemen önce. Dostoyevski kendisini karşılamaya gelen kadının titrediğini, keyfinin kaçık olduğunu görünce hemen ne olduğunu sordu, kadın ağzındaki baklayı çıkardı, "keşke hiç gelmeseydin," deyip ekledi, "çünkü artık çok geç". Bunun üzerine Dostoyevski sanki bu darbeyi bekliyormuş gibi, "başım eğdi", "bunu bilmem gerekirdi," dedi, "haydi bir yere gidelim, bana anlat, yoksa öleceğim." İkisi bir arabaya binip Dostoyevski'nin oteline gittiler, Suslova, Dostoyevski için "yolda elimi hiç bırakmadı, ara sıra sıkıyor, birtakım kasıl-

11 *The Gambler, with Polina Suslova's Diary*, 202.

12 *age.*

malı hareketler yapıyordu,"[13] diye yazıyor. Dostoyevski'nin odasına çıktıkları zaman orada yaşanan olayı Suslova daha sonra olduğu gibi bir öyküde kullandı: "Ayaklarıma kapandı, kollarını bacaklarıma dolayıp sıkı sıkı sarılarak hıçkırdı, hıçkırıklarının arasında bağırıyordu: 'Seni kaybettim, bunu biliyordum!' Daha sonra biraz sakinleşince bana adamı sormaya başladı. 'Belki de yakışıklı, genç, dilbaz biri. Ama hiçbir zaman benim yüreğim gibi bir yürek bulamayacaksın onda!"[14] Dostoyevski hep onu daha genç ve yakışıklı bir rakibe kaptırmaktan korkmuştu, en korktuğu şey şimdi başına geliyordu.

Suslova sonunda dayanamadı, ağlamaya başladı, kendi aşkına karşılık bulmadığını söyledi. Dostoyevski, belki de Suslova'nın kendisini baştan çıkaran adamın portresini pek övücü olmayacak şekilde çizmesinden cesaret alarak, Suslova'nın anlattığına göre kıza, "dünyada benim gibi bir insana rastlamaktan çok mutlu olduğunu," söyledi, "Onun dostu olarak kalmam için bana yalvardı... Sonra birlikte, bir kızkardeşle erkekkardeş gibi yaşayarak, İtalya'ya gitmeyi önerdi." Aralarındaki konuşma ilerde buluşmak sözüyle noktalandı, Suslova, Dostoyevski'ye karşı sevgisinin devam ettiğini kabul ediyordu. "Onunla konuştuktan sonra rahatladım. Beni anlıyor."[15]

Bir sonraki hafta yine böyle kararsızlıklarla geçti. Suslova, Dostoyevski'yle düzenli olarak görüşüyor, bir yandan da hem yukardan alan hem de yalvaran mektuplar yazıyor ama onları gönderip göndermemeye karar veremiyordu. Eylül'de, artık kendisiyle görüşmemek için Salvador'un bazı bahaneler uydurduğunu, bir an önce ve kesin şekilde ilişkisini kesmek için üçkâğıtçılık yaptığını fark eden Suslova şöyle yazıyor: "Çıldırdım. 'Seni öldüreceğim,' diye bağırmaya başladım... Her şeyi hazırladım, defterlerimin ve mektuplarımın bazılarını yaktım... Kendimi çok iyi hissediyordum." Bütün gece uyumayan Suslova ertesi sabah saat yedide Dostoyevski'ye koştu. Yatak kılığıyla ona kapıyı açan Dostoyevski şaşırdı, "yatağına geri döndü, battaniyeye sarındı. Korku ve şaşkınlıkla bana baktı. [...] Ona hemen benim oraya gelmesini söyledim. Ona her şeyi anlatmak istiyordum, bana hakemlik etmesini."[16]

Dostoyevski geldiği zaman ruh hali tamamıyla değişmiş bir Suslova'yla karşılaştı; kız ağzındaki tost parçasını çiğneyerek Dostoyevski'yi karşılamış, gülerek şimdi çok daha sakin olduğunu söylemişti. "Evet," dedi Dostoyevski, "ben de buna çok sevindim ama seni ilgilendiren bir konuda kim kesin konuşabilir ki?" Suslova ona şimdi ilk kez bütün serüveni anlattı, hiçbir şeyi saklamadı, Dostoyevski onu mutsuz eden o ihaneti unutmasını söyledi. "Tabii ki kendimi lekeledim ama... bu bir kazaydı. [...] Salvador genç bir adamdı, bir kapatmaya gereksinimi vardı, karşısına

13 *age.*, 203.
14 *age.*, 206.
15 *age.*, 207.
16 *age.*, 209-210.

ben çıktım, o yüzden benden yararlandı, neden yararlanmasın?" Suslova artık şunu kabul ediyor: "F. M. haklıydı. Her şeyi çok iyi anladım ama benim için ne kadar da zordu!"[17]

Dostoyevski hâlâ korkuyordu, "Suslova bir budalalık yapabilirdi," düşüncesizce bir şey yapmaması için onu uyardı. Kızın verdiği yanıt, bize hem kızın kendisiyle, hem gelecekte Dostoyevski ile arasındaki ilişkisiyle, hem de daha sonra Dostoyevski'nin *Kumarbaz*'da resmedeceği Suslova portresiyle ilgili olarak çok şey söyler. " 'Onu öldürmek istemem,' dedim. 'ama ona uzun süre işkence etmek isterim.' " Günlüğünde bu dürtüyü ayrıntılandırdığı bir bölüm var: "[Ş]u anda birden intikam alma isteği duydum ama nasıl? Ne yaparak?" Suslova sonunda Salvador'a kendisine sunduğu "hizmet" karşılığında bir miktar para göndermeye karar verdi, böylece daha önce onun kişiliğinde kendisini çok etkilemiş bir özellik olan *hidalgo* (İspanyol soylusu) gururunu yaralamayı umuyordu.[18] Mektup gönderildi ama bütün öteki mektuplarına nasıl yanıt alamadıysa ona da alamadı.

Birkaç gün sonra Dostoyevski ile Suslova çoktandır çıkmayı planladıkları İtalya yolcuğuna çıktılar. Dostoyevski kısa zaman sonra bir arkadaş ve avunç kaynağı olma rolü yerine yine âşık rolü oynamaya başlayacağı umuduna kapılmadıysa onun insanlığından kuşku duymak gerekir ama Suslova intikam ateşiyle yanıyordu, Salvador yanında olmadığı için öfkesini zavallı Dostoyevski'ye yöneltti. Ne de olsa o da kendisinin beklentilerine ihanet etmiş eski bir âşıktı, onun eksilmeyen sevgi ve yakınlığına, ihtimamına gönül borcu duyuyordu ama, Salvador yanında olsaydı Salvador'a nasıl davranacak idiyse Dostoyevski'ye de öyle davranmaktan şeytanca bir haz alıyordu.

5 Eylül tarihinde Baden Baden'da mola verdikleri zaman günlüğüne yazdığı notta Suslova şu itirafta bulunuyor: "Daha uzun süre ruhum intikam ateşiyle kavruldu, sonunda İtalya'da bunu aklımdan çıkarmayı başaramazsam Paris'e döneceğim ve planladığım şeyi yapacağım" (herhalde Salvador'u öldürecekti).[19] Günlüğündeki başka notlar mutsuz geçmişinin açtığı yaralardan egosunun nasıl zevk aldığını gözler önüne seriyor: "Oraya giderken yolda [Dostoyevski] bana umutlu olduğunu söyledi... Buna karşılık vermedim ama bunun olmayacağını biliyordum."[20] Suslova'nın tavrı Dostoyevski'nin tutkusunu ateşlemeye devam ediyordu ama o tutkuyu doyurmuyordu. Hiç kuşku yok ki Dostoyevski'nin kur yapma çabaları kız için bir avunç kaynağıydı. Anlattığına göre, yatağa yatmış, Dostoyevski'yi elini tutması için yanına çağırmıştı. "Kendimi iyi hissediyordum," diyor. "Elini elimin içine aldım, uzun süre bırakmadım... Paris'te ona haksızlık ettiğimi, kötü davrandığımı söyle-

17 *age.*, 211.
18 *age.*, 211-212.
19 *age.*, 213.
20 *age.*, 214.

dim, salt kendimi düşünüyormuş gibi görünmüş olabilirdim ama onu da düşünüyordum, gelgelelim bunu söylemek istemedim, onu incitmemek için."[21]

Dostoyevski'nin birden ayağa kalkmasında şaşılacak bir şey yok, tökezledi, güya pencereyi kapatmak istemişti ama daha sonra "yüzünde tuhaf bir ifadeyle" kabul etti, yere kapanıp kızın ayaklarını öpmek istemişti. Daha sonra soyunup yatağa girmek isteyen Suslova, dolaylı olarak ona artık gitmesi gerektiğini sezdirdi ama Dostoyevski odayı hemen terk etmemek için çeşitli bahaneler uydurdu, sonra şu ya da bu bahaneyle çeşitli kereler geri döndü (yan yana bitişik odalarda kalıyorlardı). Ertesi gün Dostoyevski davranışı için özür diledi, "hiç hoş bulmamış olabileceğimi söyledi, benim canımı sıkışını. 'Önemli değil,' dedim, konuyla ilgili bir tartışmaya girmek istemedim, ne bir umudu olsun istiyordum ne de umudunu kaybetmesini."[22] Suslova daha sonra bu sahneyi, bütün diyalogla falan defterden alarak bir öyküde kullandı.

Ruhunun kararmasında Suslova'nın kaçamaklı tavrı önemli bir etkendi ama rulette kaybettiği büyük paraların da bunda etkisi vardı. Başlangıçta Mihail'e, "Masaya geldim [Baden'da] ve *yarım saatte* 600 frank kazandım," der. "Birden kaybetmeye başladım, kaybettikçe kaybediyordum, sonunda son kuruşuma kadar kaybettim."[23] Eve yazdığı mektuplarda Mihail'e, nereden ne kadar para bulabilirse bulup kendisine göndermesi için yalvarıyordu, ayrıca yengesi Marya Dimitriyevna'dan da, daha önce kendisine gönderdiği paranın yüz rublesini göndermesini istiyordu. Böyle işlerde birtakım karışık, diplomatik manevralara başvurmak gerekirdi, Marya Dimitriyevna'nın çileden çıkmasına yol açmadan bu işin nasıl başarabileceğini Dostoyevski ancak birkaç sayfada açıklayabilmişti.

Sanki bütün bunlar yetmezmiş gibi, Turgenyev'i ziyaret etme zorunluluğu zaten huzursuz olan Dostoyevski'yi daha da huzursuz ediyordu; Turgenyev, Pauline Viardot, Pauline'in kocası ve ailesiyle birlikte kısa bir süre önce *ménage à trois* (üçlü) olarak Baden-Baden'a yerleşmişti. Turgenyev kazara Dostoyevski'nin buradan geçtiğini duyarsa alınırdı ama maazallah Suslova'dan haberi olsa Petersburg'da çeneler işlemeye başlardı, Dostoyevski bunu biliyordu. "Baden'da Turgenyev'i gördüm," diye yazar Mihail'e. "İki kez ziyaretine gittim, o da bir kez beni görmeye geldi. A. P.'yi görmedi, bu konuyu bilmesini istemedim... Turgenyev bana çektiği manevi işkencelerden, kuşkularından söz etti. Felsefi kuşkular ama hayatı dinamitleyen kuşkular. Biraz ahmakça. Kumar oynadığımı ondan saklamadım. Bana okumam için *Hayaletler*'i verdi ama kumardan zaman bulup okuyamadım, okuyamadan geri verdim. Onu bizim dergi için yazdığını söyledi, Roma'ya varınca kendisinden istememi, oraya göndereceğini söyledi. Ama dergiyle ilgili ne biliyorum ki?"[24]

---

21 *age.*

22 *age.*, 215.

23 *Pis'ma*, I: 330; 8/20 Eylül 1863.

24 *age.*, 331.

O duyarlı kişi Turgenyev, hâlâ *Babalar ve Oğullar* yüzünden kopan büyük gürültüye, özellikle de romanı genç kuşağı karalayan bir yapıt olarak gören radikal basının (*Sovremennik* ile *Iskra)* o bölümünden gelen amansız düşmanlık oklarına katlanmak zorundaydı. *Vremya* ya da onun yerine hangi dergiyi çıkaracaklarsa onun için yazılmış *Hayaletler*'i Dostoyevski'nin okumaması olacak şey değildi, yukardaki sözleri okuyan Mihail'in acılı çığlığını şu yanıtta duyabilirsiniz: "Turgenyev'in şu anda bizim için ne demek olduğunu biliyor musun sen?"[25] Turgenyev'in edebiyat alanında, özellikle yazarlık hayatının şu sancılı döneminde hayli şişkin gururunu bundan daha çok yaralayacak bir şey olamazdı.

Dostoyevski acil olarak istediği paranın Torino'ya gönderilmesini tembihlemişti, sevgiyle öfke nöbetleri arasında gidip gelen uyumsuz ikili İsviçre yoluyla Alpler'i geçinceye kadar para orada bekleyecekti. Gelgelelim Torino'ya vardıkları zaman para mara bulamadılar, her ikisi de otel faturalarını ödemeye çağrılmaktan, karakola götürülmekten korkarak yaşıyordu. "Burada işler böyle yürüyor," diyordu Dostoyevski Mihail'e, "hiçbir ayarlama yapamıyorsun... ayrıca burada yalnız da değilim. Korkunç bir şey!" Ama dört gözle beklenen paralar sonunda imdada yetişti. Bu arada Dostoyevski bir şeyler yazmaya çalışmıştı, belki bir yolculuk yazısı, belki de *Kumarbaz* için bazı notlar ama Mihail'e "Torino'da yazdığım her şeyi yırttım," diyor, "ısmarlama yazı yazmaktan bıktım."[26]

İkisi Cenova'dan yola çıkıp Livorno'da mola verdiler, fırtınalı bir deniz yolculuğundan sonra Roma'ya vardılar. "Dün sabah," diye yazıyordu Strahov'a, "San Pietro'yu ziyaret ettim! Çok etkileyici, Nikolay Nikoleyeviç, insanın sırtı ürperiyor."[27] O sırt ürpermesi herhalde estetik hayranlıktan gelmiyordu, sırtının ürpermesine yol açan şey, Dostoyevski'nin her zaman Roma kilisesiyle özdeşleştirdiği o büyük kötülük gücüydü. Dolaşırken bile peşini bırakmayan sıkıntılara karşın, Strahov'un teşvikiyle Dostoyevski bilgisini arttırmaya zaman ayırdı. "Strahov'a söyle, Slavcıları dikkatle okuyorum," diyordu Mihail'e, "yeni bir şeyler de bulmadım değil."[28]

Belinski ve Herzen'den öğrenemediği şey, Slavcıların düşüncelerini temellendirmelerine yarayan sistemli *teolojiydi.* Slavcı teoloji fena halde Katoliklik karşıtıydı, Slavcı teolojiye göre, bir zamanlar Romalı imparatorların elinde bulunan dünyasal gücü Katolik papalar ellerine geçirmişti, insanlığın gelmiş geçmiş bütün kötülüklerinin anası buydu.[29] Dostoyevski'nin gözünde San Pietro ancak, Hıristiyanlığa

25 *DMI*, 543.
26 *Pis'ma*, I: 329-331; 8/20 Eylül 1863.
27 *age.*, 335.
28 *age.*, 331.
29 Rus düşünce tarihi üzerinde önemli bir etkisi olan bir makalede İvan Kireevski, "Rusların tarihsel mirasında bulunmayan putataparlığın eski dünyası, özünde biçimsel insan aklının zaferini simgelemektedir," demişti, bu da başka felaketlerin yanı sıra, "papanın Kutsal İsa yerine kilisenin başı olmasına" yol açtı, "inancın bütünü tasımsal skolastik felsefeyle desteklendi; En-

hiç yakışmayacak biçimde, dünyasal şaşaadan pay isteme taleplerinin canlı simgesi olarak görülebilirdi, onun Roma ziyareti böylece düşüncelerinin evrim sürecinde önemli bir evreye denk geldi. Slavcılık düşüncesi şimdi onun kişisel önyargılarının geniş kapsamlı düşünsel bir temele kavuşmasını sağladı ve ancak bu ikinci Avrupa yolculuğundan sonradır ki Dostoyevski Rusya ile Avrupa arasındaki karşıtlıktan öncelikle dinsel deyimlerle söz etmeye başladı. 1863-1864 kışında notdefterine şu sırrı emanet etmişti: "Polonya savaşı, iki tür Hıristiyanlık arasındaki bir savaştır – gelecekte Ortodoksluk ile Katoliklik arasında yapılacak savaşın başlangıcıdır–, yani Slav dehasının Avrupa uygarlığıyla savaşı."

* * *

Dostoyevski'nin Suslova ile ilişkisindeki dalgalanmalar Roma'da yeni bir evreye ulaşmış görünüyordu; Suslova'nın günlüğüne not ettiği, Dostoyevski'yle arasında başlayan tuhaf düello, *Kumarbaz*'daki bazı durumları önceden işaret eder nitelikte. Dostoyevski artık Suslova'nın kendisine karşı takındığı tutuma açık açık itiraz etmeye başlamıştır, onu açıkça manevi bir sadistlikle suçlamaktadır. "Dün F. M. yine çamurlaştı," diye yazıyor günlüğüne Suslova, Roma'da bulundukları günlerde. " 'Biliyorsun,' dedi, 'bir adama bu kadar uzun süre işkence edemezsin, çünkü sonunda çaba harcamayı bırakır.' " Kısa bir süre sonra Dostoyevski için işin şakaya gelir yanı kalmadı, sonunda "Ben mutsuzum," itirafında bulundu – bunun üzerine Suslova, "Onu coşkuyla kucakladım," diye yazıyor ve dönme dolap yeniden dönmeye başlıyor. O gece, kendisini baştan çıkaran kadın büyüleyici bir şekilde çıplak olarak yatakta yatarken gece yarısından sonra saat birde odadan ayrılan Dostoyevski, "bu şekilde oradan ayrılmanın küçültücü bir şey olduğunu," söyledi, " 'çünkü Ruslar hiçbir zaman geri çekilmediler,' dedi."[30] İkisinin arasındaki çekişmenin ciddi ve komik havası *Kumarbaz*'a egemen olan genel havaya çok yakın.

---

gizisyon, Cizvitlik, tek kelimeyle Katolisizmin bütün acayiplikleri, aynı biçimsel akıl yürütme sürecinin gücüyle gelişti, böylece Katoliklerin akılcılıkla suçladıkları Protestanlık, doğrudan doğruya Katolikliğin akılcılığından türemişti. Kavrayışlı bir zihin, biçimsel aklın inanç ve gelenek karşısında kazandığı bu zaferde Avrupa'nın şimdiki yazgısını önceden görebilirdi, yanlış bir ilkenin bütün sonuçlarını: Straus'u ve bütün yönleriyle yeni felsefeyi; toplumsal hayatın ana ateşleyicisi olarak endüstriyi; hesaplı kitaplı özçıkara dayanan insancıllığı; kışkırtılan kıskançlığın gücüyle hızlanan eğitim sitemini; Alman şiirinin taçsız kralı, edebiyatın Talleyrand'ını, yani hükümetleri değiştiren Talleyrand gibi güzel kız değiştiren Goethe'yi; ruhsuz hesaplamaların ülküsü, zamanımızın kahramanı Napolyon'u; akılcı politikaların sonucu sayısal çoğunluğu; böylesine umutların ve böylesine pahalı deneylerin en son vargısı Louis Philippe'i!" Bu sözler, Slavcı düşüncenin, Dostoyevski'nin düşünceleriyle de çakışan, fikir verici geniş yelpazesini örnekler. Bkz. Nicholas V. Riassonovsky, *Russia and the West in the Teaching of the Slavophils* (yeni basım Gloucester, Massachusetts, 1965), 96.

30 *The Gambler* (Kumarbaz), *with Polina Suslova's Diary*, 218-220.

Dostoyevski'nin kafasında *Kumarbaz*'ın yazılma düşüncesi aslında işte bu tür sahnelerin ortasında belirdi, Strahov'a Roma'dan yazılmış mektupta ilk kez sözü ediliyor. Dostoyevski fena halde parasız kalmıştı, biraz para bulmaya çalışıyor, arkadaşından dergi editörlerine yazmayı düşündüğü yeni bir öykü önerisinde bulunup avans almasını istiyordu. Dostoyevski'nin ana çizgileriyle özetlediği öykü *Kumarbaz*'ın ilk haliydi, bu aşamada, baskıya hazırlanan haline göre izleksel açıdan daha tutkuluydu:

> Bu öykünün konusu şöyle: Yurtdışında yaşayan Rus bir erkek tipi... Öykü ulusal gerçekliği yansıtacak, ne kadar yansıtabilirse... Düşünmeden hareket eden bir adam düşünüyorum ama çok kültürlü bir adam ama yine de, her yönden eksikli, inancını kaybetmiş *ama inanmamaya cesaret edemiyor*, otoritelere isyan ediyor ve onlardan korkuyor... İşin özü şu ki, hayat özsuyunu, enerjisini, isyanını, cesaretini *rulete* adamış. Bir kumarbaz ama sıradan bir kumarbaz değil – Puşkin'in Hırslı Şövalye'si nasıl basit bir tacir değilse öyle... Kendince bir şair o ama kendisinde var olan o şairlik öğesinden utanıyor, çünkü her ne kadar tehlikeyi göze alma gereksinimi kendi gözünde kendisine bir soyluluk kazandırsa da, yüreğinin derinliklerinde bunun aşağılık bir iş olduğu duygusu var. Öykü, iki yıldan fazla bir süre boyunca kumarhanelerde rulet oynayan adamın öyküsü.[31]

Bu özette *Yeraltından Notlar*'ı açıkça işaret eden, bu erken dönem yapıtına mal edilecek bir motif var. İnancını kaybetmiş ama inanmamaya cesaret edemeyen kişi düşüncesi *İkiz*'de, Rus kast sisteminin kutsallaştırılmış sınırlarını aşma cesaretini gösteren, kendisinin bu cesareti göstermesi karşısında dehşete kapılan Golyadkin tipini çağrıştırıyor. Dostoyevski 1860-1864 yılları arasında bu metnin gözden geçirilmiş kopyası için notlar almaya devam etti, *Kumarbaz* konusunda Strahov'a yazdığı mektuptan bir yıl sonra bu Golyadkin tipini, kendi ahlaksal duyarlılıklarıyla uyuşmayan belli düşüncelere *inanmamaya* cesaret edememekten mustarip yeraltı adamına dönüştürdü. Bu düşünceler, artık Rus bürokratik sistemini destekleyen düşünceler değildi, Rusların ahlaksal ve toplumsal ruh yapılarına sızan, ruhlarını yeniden biçimleyen Batı Avrupa ideolojilerinin temel öğretileriydi. Bu durumda *Kumarbaz* için geriye bir tek ulusal izlek kalıyordu, "tehlikenin şiirinin" zevk ve tehditleri, Dostoyevski'nin Suslova'yla sancılı ilişkisinin duygusal zorlukları.

Çiftin yolu daha sonra Napoli'ye düştü. Artık Dostoyevski bu serüvenden bütünüyle bıkmaya başlamıştı, bir an önce Rusya'ya dönmek istiyordu. Turgenyev'e yazdığı mektupta *Hayaletler*'i postalayabileceği bir adres veremediği için özür diliyor, "Her yerde ancak kısa bir süre kalabildim," diyordu, "ayrıca bir kentten ayrılırken, bir

31 *Pis'ma*, I: 333.

gece önce ertesi gün nerede olacağımı genelde pek bilmiyordum. Her zaman bana bağlı olmayan çeşitli koşullar yüzünden böyle hareket ettim; koşullar bana uymadı, ben koşullara uydum."[32] Dostoyevski belki de kendisinin Suslova'nın oyuncağı olduğunu hissediyordu, çünkü çiftin nereye gideceği kadının değişen ruh haline bağlıydı. O yüzden Roma'da güney yolculuğunun son durağının Napoli olmasına karar vermişti; oradan yine kuzeye çıkıp Torino ve Cenova üzerinden yurduna dönmeyi tasarlıyordu. Suslova'nın kişiliğiyle ilgili yanılgıların etkisinden kurtulunca Dostoyevski'nin Suslova'ya karşı tutkusu azaldı, o kadından tamamıyla vazgeçmek onun için acı vericiydi. İkisi dostça ayrıldılar, aşk ilişkilerini kaldığı yerden devam ettirme olasılığına hiçbir zaman kapıyı *tamamıyla* kapatmayan o baştan çıkarıcı Apollinaria'nın imgesi daha birkaç yıl Dostoyevski'nin aklından çıkmayacaktı – her zaman onun için ulaşılması biraz zor ama tamamıyla olanaksız olmayan bir kadın olarak.

Torino'ya geldiği zaman Dostoyevski'nin kafası bereket versin başka kaygılarla meşguldü, Turgenyev'e yazdığı mektupta kendisini beklediğini bildiği cesaret kırıcı durumu anahatlarıyla anlatıyor ama bir an önce dönmeye de istekli: "Petersburg'da beni zor bir iş bekliyor. Sağlığım çok iyileşti ama iki ya da üç ay içinde hiç kuşkusuz berbat hale gelecek. Yapacak bir şey yok. Dergiyi sıfırdan başlayarak yeniden var etmeliyiz. Daha güncel, daha ilginç olmalı, aynı zamanda edebiyata daha çok önem vermeliyiz – Petersburglu birtakım düşünürlere göre birbiriyle hiç uzlaşmayan amaçlar. Ama edebiyata karşı bu küçümseyici tavırla ölesiye savaşma niyetindeyiz... Rica ederim bizi destekleyin [*Hayaletler*'i göndererek] ve bize katılın."[33] *Hayaletler*, *Epokha*'nın birinci sayısında gerçekten de yayımlandı, böylece *Babalar ve Oğullar*'ı savunanlara karşı Turgenyev iyi niyetini kanıtlanmış oldu.

Aynı mektupta bir özür de vardır, Dostoyevski Baden'da son görüşmelerindeki o hoş görülmesi olanaksız tavrı için özür diler, bunu belli belirsiz şekilde o günlerde içinde yaşadığı "aşk kargaşasına" bağlar. "Gelecekte daha zekice bir şey yapabileceğim umudunu taşımasaydım," diye yazar, alaycı bir şekilde, "gerçekten de, şimdi çok utanıyor olacaktım. Ama sonuç ortada! Kendimden af mı dileyeyim?"[34] Af dilemek şöyle dursun, Dostoyevski bir kez daha Hamburg'da kumar oynadı, bir kez daha beş parasız kaldı, Paris'ten, Suslova'dan yardım istedi. Sadık bir dost olarak Suslova ona üç yüz frank buldu. Kasım başlarında ağır aksak yurda dönen Dostoyevski, dergiyle ilgili konuların henüz bir sonuca bağlanmadığını gördü, özel işleri de beklediğinden daha da fazla karışmıştı.

10 Kasım'da Petersburg'da oyalanmadan doğruca Vladimir'e, Marya Dimitriyevna'nın yanına gitti, Marya'nın durumunu görünce neye uğradığını şaşırdı. "Marya Dimitriyevna'nın sağlığı çok kötü," diye yazıyordu Petersburg'daki kızkardeşine.

---

32 *age.*, 337; 18 Ekim 1863.

33 *age.*, 338.

34 *age.*

"İki aydır felaket hastaymış... Şu son iki ayda sürekli yüksek ateş yüzünden çok bitkin düşmüş."[35] Kadının durumu o kadar ciddiydi ki Dostoyevski onu alıp iklimi çok sert olan Petersburg'a götürmek istemedi, Moskova'da yaşayacak, kuzeydeki başkentte küçük bir daire kiralayacaktı, derginin işleriyle ilgilenirken orada kalabilirdi. Dostoyevski karısını Moskova'daki akrabalarıyla tanıştırmayı ihmal etmedi, kendisi yokken karısına bakacaklarını umuyordu, ayrıca para sıkıntısı da şimdilik hafiflemişti, çünkü Moskova'daki zengin amcası ölmüş, vasiyetnamesinde ona miras bırakmıştı. Ama hayatı hızla dayanılmaz hale gelirken, bu yüklü para hayatındaki tek olumlu şeydi.

35 *age.*, 339; 10 Kasım 1863.

29. Bölüm

Ütopya Hapishanesi

Bütün yaz, bütün sonbahar Mihail yetkililere dilekçe üstüne dilekçe gönderdi, yeniden yayıma başlama izni istiyordu, Kasım ortasında izin çıktı ama yeniden *Vremya*'yı yayımlama izni değildi bu, yeni bir dergi yayımlama izniydi – "suç oluşturacak bir eğilim"e[1] sahip olmamak koşuluyla. Daha önceki derginin adını kullanamamak, geçen iki yılda *Vremya*'nın kazandığı ünden yararlanamamak anlamına geliyordu bu, yeni yayımlanacak olan dergi kendini sıfırdan kabul ettirecekti. Hazırlıklarda Dostoyevski olabildiğince etkin bir rol aldı, iki kent arasında mektuplar kesintisiz şekilde gelip gidiyordu. Sonunda *Epokha* (Dönem) adı bulundu, okurları abone olmaya çağıran ilk ilan 1864 yılı Ocak ayı sonlarında yayımlandı, bu demekti ki abone olma olasılığı en yüksek olan okurlar paralarını zaten başka dergilere yatırmışlardı. Öte yandan derginin ilk sayısı (iki aylık birleşik bir sayı olarak) ancak Nisan ayında baskıdan çıktı, yayın kurulunun dağınıklığına ve güvenilmezliğine yoruldu bu. Strahov o önemli günlerde Mihail Dostoyevski'yi enerji yoksunluğuyla suçlamıştı. Mihail'in küçük kızı Varya'nın Şubat ayında kızıl hummadan öldüğünü, zavallı babasının üzüntüden ayakta duracak halinin kalmadığını unuttu.

Dostoyevski, Mihail'e bir başmakale yazacağını, derginin konumunu tanımlayacağını söyledi, başka iki yazıdan daha söz etti: "Çernişevski'nin romanlarından biri ile Pisemski'ninki üzerine yazılmış eleştiri yazısı hayli etkili olacak... Karşıt iki düşünce, ikisi de çürütülüyor. Sonuçta doğruyu görüyoruz!"[2] *Russkiy Vestnik*'te yayımlanan Pisemski'nin *Azgın Deniz*'i, on dokuzuncu yüzyıl kurmaca Rus edebiyatında bir alt kategori oluşturan sözümona anti-nihilist romanların ilkidir. Bu tür kitaplar Turgenyev'in *Babalar ve Oğullar*'ından ya da Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza*'sından farklıdır, Nihilistleri en aşağılık kişisel güdülerle hareket eden, düpedüz birer alçak olarak tanımlarlar. Karşı kutupta Çernişevski'nin *Nasıl Yapmalı?* (1863) adlı ütopik romanında, Turgenyev'in Nihilistler olarak etiketleyip kötülediği "yeni insanlar"ın olağanüstü güzel ahlaksal erdemlerinin gözalıcı bir tablosu çizilir, bu arada onların gelecekteki Ütopik Sosyalist cennetinin büyüleyici tablosu da gözler önüne serilir. Geçmişte yaptığı gibi, Dostoyevski gericilerin iftiralarıyla radikallerin boş hayalleri arasında bir orta yol izlemek istiyor, bir yandan ikisinden de bağımsız bir "doğru"ya ulaşmayı, bir yandan da her ikisine adil davranmayı amaçlıyordu.

---

1 *DMI,* 543.

2 *Pis'ma,* I: 341: 19 Kasım 1863.

7 Temmuz 1862'de Çernişevski tutuklandı, burada onun 1863'te yayımlanan romanından –hem de yıkıcı içeriği açıkça ortada olan bir romandan– söz edilmesi okura biraz kafa karıştırıcı gelebilir. Ama kitap, içeri atılmış Çernişevski kilit altında tutulurken sansürün resmi izniyle yayımlanmıştı, bu kitabın yayımlanması belki de II. Aleksandr zamanında kültür dünyasındaki bürokratik acemiliklerin en şaşırtıcı örneğiydi. Ayrıca edebi deneme yazarı, felsefe yazarı, tarihçi ve ekonomist olan Çernişevski'nin kurgu edebiyata yöneldiğini görmek de şaşırtıcı olabilir. Ama hapse atıldığı zaman her zamanki edebiyat çalışmalarını yapamaz olunca hayran olduğu iki yazarı, William Godwin ile Harriet Beecher Stowe'u kendisine örnek alıp bir roman aracılığıyla radikallere akıl hocalığı yapma görevine devamı etme kararını aldı, büyük bir cesaretle. Sonuç *Nasıl Yapmalı?* oldu, apaçık sanatsal zayıflıklarına karşın bu roman, o güne kadar kurgu edebiyat biçiminde yazılmış en başarılı propaganda kitaplarının başında gelir. Pek az kitap onca geniş insan kitlesinin hayatları üzerinde o kadar etkili olmuştur, bu hayran kitlesinin içinde Çernişevski'nin kitapta betimlediğine benzer Sosyalist ortaklaşmacı komünler kuran en yakın taraftarlarından tutun da, kitabı kişisel bir ilham kaynağı olarak gören V. I. Lenin'e kadar pek çok kişi vardı.[3]

Kitap Mart 1863'ten başlayarak *Sovremennik*'in üst üste üç sayısında (ve kısmen *Vremya*'da *Kış Notları* yayımlanırken) tefrika edildi, anlatılması olanaksız bir gürültünün kopmasına yol açtı, bu gürültünün büyük bir kısmı *Babalar ve Oğullar*'ı polemik konusu yapmasından kaynaklanıyordu. Çernişevski, Turgenyev'in başyapıtının (1861'de veremden ölen) Dobrolyubov'un bayağı bir karikatüründen başka bir şey olmadığına kuvvetle inanıyordu, kendi kitabıysa (Dobrolyubov'un başlangıçta genç radikaller dediği) Turgenyev'in sözümona aşağıladığı "yeni insanlar"ın çok daha gerçeğe uygun bir resmini çiziyordu. Kitap iki ana erkek kahraman Lopukhov ve Kirsanov ile başlar, bunların ikisi de *raznoçinets*'tir ve tıp öğrencisidir – Bazarov'un kusursuz benzerleri. İkisi de kadın kahraman Vera Pavlovna'yı da içine alan bir aşk üçgeninin parçalarıdır ama, Bayan Odintsova'nın ölümcül çekim gücü Bazarov'un kendi iradesinden daha güçlü çıkınca Bazarov'un hayatı söner, Çernişevski'nin kahramanlarına bunun tam tersi olur. Onlar "akılcı bencillik" kuralından yola çıktıkları için, acınacak derecede dolaşmış aşk düğümünü, Bazarov'u felakete sürükleyen modası geçmiş romantik bir *Weltschmerz* ya da hatta küskünlük veya kıskançlık gibi ilkel bir duyguyu en küçük şekilde hissetmeden çözerler.

---

3 Andrzej Walicki'nin yazdığına göre, "*Sovremennik*'in [kitabın] yayımlandığı nüshaları sanki aile yadigârıymış gibi titizlikle saklanıyordu. Daha genç kuşağın üyeleri için kitap 'bir hayat ve bilgi ansiklopedisi' halini aldı. Plekhanov 'Rusya'da hiçbir yapıt Çernişevski'nin *Nasıl Yapmalı?*'sı kadar büyük bir başarı kazanmadı' dedi." Andrej Walici, *A History of Russian Thought*, çev. Hilda Andrews-Rusiecka (Oxford, 1975), 190.

Turgenyev'in yanlışlığının bu şekilde kanıtlanması kitabın büyük başarı kazanması için yeter de artardı ama kitap genç okurlarına, 1860'larda radikal aydınların kafalarını meşgul eden bütün sorunlar konusunda çözümler –mucizesel bir kolaylıkla uygulamaya konabileceği konusunda güvence verdiği çözümler– önererek onların hayalgüçlerine egemen oldu. Akılcı bencillik, insanlara özgü bütün karmaşıklıkların –bu karmaşıklıklar ister cinsler arasındaki ilişkilerle ilgili olsun, ister yeni toplumsal kurumların oluşturulmasıyla, ister özel hayatta başarı kazanmakla, ister çar yanlısı aptal yetkilileri kandırmakla ya da isterse gelecekteki dünyasal cennette insanoğlunun hem fiziksel hem de manevi olarak dönüşümüyle ilgili olsun, hepsinin– anahtarını bize sunacak, mucizeler yaratan bir tılsımdı. İnsanın tek yapması gereken şey, bencilliği davranışlarının bir ilkesi haline getirmek, sonra da "akılcı" bir bencilliğin, mantığın sessiz gücü yoluyla, her zaman insanı özçıkarını daha büyük kitlelerin daha büyük çıkarıyla özdeşleştirmeye iteceğine inanmaktır.

Çernişevski'nin erdem virtüözleri ciddi ciddi savlar ileri sürerek bütün hareketlerini belirleyen şeyin yalnızca katıksız bir bencillik olduğuna kendilerini inandırırken, insanın gülümsemesini engellemesi neredeyse olanaksızdır. Aslında onlar fedakârlıkta bulunma etiğini her fırsatta gülünçleştirseler de, bu etiğin ana kuralına tam anlamıyla uygun şekilde hareket ederler. Ama böyle bir davranışı fedakârlık olarak *görmezler*, çünkü Çernişevski'nin kafasındaki insan doğası algısına göre bir kez akılcı bencillik ilkeleri içselleştirildikten sonra artık ortada "akılcı olmayan bencillik"in o eskimiş tepkileri kalmaz. Tutkular ve duygular böylece *her zaman* aydınlanmış aklın kesin emirlerine uygun biçimde davranırlar, çünkü aydınlanmış akıl aslında kişinin kendisinin özçıkarına en çok hizmet eden şeyin başkalarına yararlı olmak olduğunu kesin şekilde göstermiştir. Bu en temiz erdemin en kötü, en korkunç bencillik olarak gösterilmesi kadar insanoğlunun özçıkarına aykırı bir şey düşünülemez.

Örnek olarak, Lopuhov'un Vera Pavlovna ile hemen evlenme ve böylece onu, planlandığı gibi, doktorluk diplomasını alıncaya kadar bekletmek yerine aile baskısından kurtarma kararını ele alabiliriz; Lopuhov böyle yaparak Vera uğruna parlak bir bilim ve tıp adamı olma şansını bir kenara iter. Çernişevski, ahlakı bozulmuş ve alaycı "ortalama" okurun bu davranışı "bencil" bir insan için tuhaf bulacağını bilir. O yüzden hemen açıklamaya girişir: Lopuhov, "vicdanlı ve yürekli bir insan olarak kararını verdi, başkalarının yararına hareket etmek için her türlü maddesel üstünlük ve onurdan vazgeçecekti, böyle bir iş yapmanın zevkinin kendisi için en büyük yarar olduğunu anladı." Bu görüşten aldığı güçle Lopuhov için artık bütün hayatı boyunca elde etmeye çalıştığı her şeyden vazgeçmek kolaydır. Onu kaygılandıran şey, yalnızca acaba tam anlamıyla tutarlı olup olmadığıydı. Acaba gerçekten de düşmana boyun eğip bir fedakârlıkta mı bulunuyordu? Kendi hareketini bir fedakârlık olarak yorumlamak yerine, tam tersine bunu bencilliğin her zaman ve her yerde var olduğunu kanıtlamak için kullanır. Kendisi için, "Ne ikiyüzlüsün!" der. "Neden diploma

almam şart olsun?.. Belki de ders vererek ve çeviri yaparak bir doktordan daha fazla kazanacağım."[4] Kaygılı Lopuhov böyle akıl yürüterek, akılcı bencilliğin mucizesel ilkelerini çiğniyor olabileceği korkularını bastırır.

İstencin akıl yoluyla nasıl denetlendiğini gösteren en eksiksiz örnek, devrimci Süpermen Rahmetov'dur, onun bir düzenleyici olarak yeraltı etkinlikleri örtmeceli olarak aktarılır. Rahmetov bir yetenek canavarı, kendine hâkim olma konusunda acayip bir yaratıktır. Çivili bir yatakta yatarak gövdesine dayanaklılık kazandırır, başka insanlarla ilgili bütün kaygıları o adı konmamış büyük amacına ulaşma ülküsünden sonra gelir: O amaç devrimdir. Rahmetov, bütün yüreğiyle kendini davasına adamış bir Bazarov'dur, alt edilmesi olanaksız, sarsılmaz bir güce sahiptir, hatta kendinden önceki kuşaklara insanca bir sevimlilik katan, kendinden kuşku duyma ve duygusal duyarlılık gibi artakalmış birkaç özellikten bile yoksundur. Toplumsal yarar anlayışının buz gibi soğuk mantığına uymak için yüreğinde kalan her türlü kişisel yakınlık duygusunun ve eğiliminin en küçük izlerini bile yok eden bu çelik iradeli, akılcı, devrimci ülküsü, Bazarov'dan Raskolnikov'a uzanan zincir üzerinde bir ara halkayı oluşturur.

Ölüler Evinden Notlar'ı ve *Kış Notları*'nı daha yeni yazmış olan Dostoyevski için Çernişevski'nin romanı, acıklı derecede naif olan o Yararcı akıl inancıyla ancak bir düelloya davet olarak algılanabilirdi, başka türlü değil. Bu davet çok da kışkırtıcıydı, çünkü Vera Pavlovna'nın o ünlü dördüncü düşünde Çernişevki, yüzyılın başında Ballanche ve Lamennais gibi Fransız sosyal romantikleri tarafından kullanılmış düzmece bir epik üslupla insanlığın evrimi tablosunu çizer – Sosyalist Ütopya'nın gelişiyle son bulan bir evrimdir bu. Bu ütopyanın sonunda Fourier'nin kendi ülküsel falanjistleri için düşlediği ütopyaya benzemesi hiç şaşırtıcı değildir, ayrıca Dostoyevski'ye, Fourier'nin düşüncelerinin samimi bir heyecan atmosferi içinde coşkuyla tartışıldığı Petraşevki Grubu'nu, o grupla düşüp kalktığı günlerin anılarını hatırlatması da şaşırtıcı değildir. On dört yıl sonra –hem de, hem Dostoyevski için hem Rusya için ne biçim bir on dört yıl!– bu tür fantezileri yeniden ortaya saçmak ona saçmalığın daniskası gibi görünüyordu. Yine hayali bir gelecek tablosuyla karşı karşıyaydı, bu tabloya göre insanoğlu doğaya egemen olmuş, bütün arzuların serbestçe ve eksiksiz şekilde doyurulmasını olanaklı kılacak bir hayat tarzının temellerini atmıştı. Hiçbir çelişki, mutsuzluk, iç mücadele, ruhsal çalkantı kalmamıştı. Bu, sözcüğün tam anlamıyla tarihin sonudur, sonu gelmez şekilde zevk ve haz döngüsü içinde yaşamak, insanoğlunun nihai denge durumuna ulaştığı anlamına gelir. Dostoyevski'ye göre, böyle bir dünya ülküsü karşısında ister istemez aklımıza Greko-Romen dekadansı geliyordu, sırf doygunluğun can sıkıntısından kurtulmak için en sapık tutkuların nasıl kaçınılmaz şekilde uç verdiğini hatırlıyorduk.

4 N. G. Chernyshevsky, *Chto delat'?* (Moskova, 1955), 129, 135.

Bu yetmezmiş gibi, Çernişevski bir de bu gözalıcı doygunluk dünyasının putu olarak Londra Dünya Fuarı'ndaki Kristal Saray'ı seçmişti – tam da Dostoyevski'nin çağdaş maddeciliğin canavarsı simgesi, etin tanrısı Baal'in çağdaş uyarlaması olarak gördüğü şeyi. Ama Çernişevski'nin kamaşmış gözleri bu yapıyı geleceğin Sosyalist Ütopya'sının pırıltılı, somut örneği olacak şeyin ilk ipucu olarak görüyordu, insanların bütün isteklerinin apaçık hedefini simgeleyen bir şeymiş gibi. Böylece Dostoyevski bir kez daha Çernişevski'nin kitabında 1840'ların Ütopik düşleriyle karşı karşıyaydı, çok iyi tanıdığı bu düşler kendisinin büyük acılar pahasına edindiği insan hayatı algısına doğrudan doğruya karşı olan yeni bir inançla, Yararcı akıl inancıyla ittifak halindeydi. *Epokha* için sanatsal bir metin yazması gerektiği zaman, Dostoyevski'nin ilk aklına gelen şey kısmen Çernişevski'nin romanına ayrılmış bir makale yazmaktı ama bunun daha sonra niçin çok daha yaratıcı ve sanatsal bir tepki gösterme düşüncesine dönüştüğünü anlayabiliyoruz.

Turgenyev'in *Hayaletler*'i *Epokha*'ya saklanmıştı ama düzyazı, kurgu edebiyat ürününe daha fazla gereksinim vardı. Editörlük görevi gereği Dostoyevski, Şubat sayısının son teslim tarihine yeni bir sanat yapıtı yetiştirmeye karar verdi, oysa hayatının koşulları sanatsal yaratıya uygun olmaktan çok uzaktı. "Marya Dimitriyevna," diye yazıyordu Dostoyevski Ocak ayında Moskova'dan, "her an ölümle yüz yüze; bu onu çok üzüyor, umutsuzluğa sürüklüyor ... sinirleri tamamıyla bozuldu. Göğsü çok kötü, bir deri bir kemik kaldı. Korkunç bir şey! Buna tanık olmak korkunç bir şey!"[5]

Annesini avutmak için Paşa Isaev'i gönderdiler ama onun gelişi kadıncağızın durumunun umutsuz olduğunu acıyla anlamasından başka bir işe yaramadı, bunun üzerine oğlan geri gönderildi. Ocak ayında Moskova ziyareti sırasında Dostoyevski'ye uğrayan Apollon Maykov'un mektubunda, pek ender şekilde, Dostoyevskilerin durumunu dışardan bakan birinin gözüyle görür gibi oluruz. "Marya Dimitriyevna'nın ne kadar kötülediğini görmek korkunç bir şey," diyor karısına, "sapsarı olmuş, bir deri bir kemik kalmış, ölümün ta kendisinin bir resmi sanki. Beni gördüğüne çok, çok sevindi, seni sordu anıa öksürük yüzünden konuşamadı. Fyodor Mihayloviç ufak tefek şeylerle, küçük el çantalarıyla, kumbaralarla falan onu oyalamaya çalışıyor, kadıncağız sanki bunlara çok sevinirmiş gibi yapıyor. İkisi çok acıklı bir tablo oluşturuyorlar; düşünsene biri veremli, biri saralı."[6]

Yine de, Dostoyevski henüz adı konmamış olmasına karşın, *Yeraltından Notlar*'ın birinci kısmı olduğu anlaşılan bir öykü üzerinde, işte artık ne kadar çalışabilirse o kadar çalışmaya gayret ediyordu. Ancak kendi sağlığı da fena halde kötülüyordu, Şubat başında Mihail'e iki haftadır hasta olduğunu söylüyor, hastalığı yalnızca sara değildi ("o olsa önem vermezdim" diyor), karaciğer enfeksiyonu geçiriyordu,

---

5 *Pis'ma,* I: 345; 10 Ocak 1864.

6 L. P. Lansky, "Dostoevsky v neizdanol perepiske sovremennikov (1837-1881)," *LN* 86 (Moskova, 1973), Ocak 1864.

ne oturabiliyor ne de rahatça yatabiliyordu. "Çalışmalarımın iyi gitmediğini senden saklayacak değilim. Novellam birden hoşuma gitmemeye başladı. Yine de hata bende. Novellayı kaleme alırken bir şeyleri yüzüme gözüme bulaştırdım."[7] Teslim tarihini Mart'a atmasına karşın zamanında yetiştirememek moralini çok bozmuştu, yazacak bir şeyinin kalmamış olabileceğinden korkuyordu.

* * *

Şubat ortasında Dostoyevski Petersburg'a gitti (oradayken Mihail'in küçük kızı Varya öldü), 29 Şubat'ta Dostoyevski Moskova'ya dönünce yaslı kardeşinin kederini biraz olsun hafifletmek ve *Epokha* için başka plan ve projelerini anahatlarıyla açıklamak için mektup yazdı. O mektupta "kuramcılar [*Sovremennik*'in kuramcıları] arasındaki kuramsalcılık ve gerçekdışılık konusunda bir makale düşüncesi"nden[8] söz ediyor. Bu düşünce hiçbir zaman onun dediği şekilde geliştirilmemiş olsa da, birinci kısmı Şubat sonları gibi bir tarihte tamamlanan *Yeraltından Notlar*'a girmiş olabilir. Sansür tarafından 20 Mart'ta onaylanan kısım, birkaç hafta sonra, iki sayısı bir arada basılan *Epokha*'da yayımlandı.

Nasıl Yapmalı? üzerine bir makale yazmak için yola çıkan Dostoyevski, *Kış Notları*'ndan iyi bildiği birinci kişi üslubuyla ve aynı tipte bir roman kişisi –yani Batı düşüncelerini kabul eden ama duygusal olarak ve farkında olmadan onlara karşı çıkan bir roman kişisi– kullanarak makalesini yazmaya başlamış olabilirdi. Bu durumda "Batı" düşünceleri 1860'ların radikallerinin düşünceleri olacaktı, yani *Nasıl Yapmalı?*'da, ayrıca daha kuramsal planda, özgür iradeyi açıkça reddeden *Felsefede Antropolojik İlke*'de örneklenen düşünceler. Bir süre sonra "bir öykü" gerekince Dostoyevski ilk biçimi korumuş ama *İkiz* için planladığı düzeltmelere dayanarak, anlatının "ben" kişisine daha toplumsal bir özgüllük kazandırmıştır. Dostoyevski'nin notdefterlerinden bildiğimiz gibi, Golyadkin düşüncesi sürekli olarak gelişiyor, radikal ideolojinin içsel olarak özümsenmesi öyküsüne evriliyordu; Dostoyevski'nin yeni yapıtının anlatıcısı böylece Golyadkin tipinin geliştirilmiş halidir. Yapıtta bu varsayımı, yani belli bir evrede yeraltı adamıyla Golyadkin'in birbiri içinde eritildiği varsayımını destekleyen küçük bir ayrıntı var: Her iki adam da aynı büro şefi Anton Antonoviç Setoçkin'in emrinde çalışıyor.

Dostoyevski'nin, yeraltı adamının anakahraman olduğu, dizi halinde öykücükler yazmaya niyetlendiğini ama bu planı uygulayamadığını, *Yeraltından Notlar*'ın var olan ve iki kısmından oluşan metninin ötesine geçemediğini gösteren bazı ipuçları da var.[9] Nasıl Birinci Kısım *Nasıl Yapmalı?* üzerine yazılan bir makaleden türemiş,

7 *Pis'ma*, I: 347; 9 Şubat 1864.

8 *age.*, 349; 29 Şubat 1864.

9 Dergide, yapıtın başlığına eklenen bir dipnotta, ilk tefrikanın "kitabın bütününün bir girişi, nerdeyse bir önsözü" olarak okunması gerektiği duyuruluyor. Yeniden basıldığı zaman bu cümle çıkarılmış. Açıklamalar ve metinsel değişiklikler için bkz. *PSS*, 5: 375; 342.

türerken yeniden yazılacak *İkiz*'e ait bazı malzemeleri içine almışsa, İkinci Kısım da belki Dostoyevski'nin *Bir İtiraf* başlıklı bir yapıt yazma niyetinin ürünüydü (1863 başında bu başlık Dostoyevski'nin bir sonraki katkısı olarak *Vremya*'da duyurulmuştu). İlk kez 1859 Ekim'inde sözü geçen bu projeden Mihail'e yazılmış bir mektupta "*bir itiraf*" olarak söz ediliyordu, "deyim yerindeyse, yaşamak zorunda olduğum her şeyden sonra yazmak istediğim bir roman... *Katorga*'dayken [...] o sancılı keder ve özeleştiri anlarında kafamda oluşmaya başlamıştı."[10] Bu itiraf, Dostoyevski'nin 1840'lardaki ideolojik geçmişiyle ilgili hayal kırıklığını yansıtan derin düşüncelerini kapsayacaktı. İkinci Kısım'da bulduğumuz şeyler bu olduğuna göre, bu planın aynı zamanda *Yeraltından Notlar*'da da somutlaştırıldığını varsayabiliriz, yoksa böyle bir amalgam tamamıyla rastlantısal olurdu. Çernişevski'nin romanı, bencilliğin ve Yararcılığın soğuk, çıkar hesabı terimcesi kullanılarak yazılmış olmasına karşın 1840'ların duygusal ve idealist atmosferini yeniden canlandırmış, günahlarından kurtulan, arınan insanlığın o yıllardaki insancıl düşlerini paylaşmıştı. Dostoyevski kendisinin hem ideolojik hem de kişisel geçmişinden gelen bu tür malzemeyi kolayca yeni ürününün içine katabilirdi. İkinci Kısım'da yeraltı adamının yaşının, Dostoyevski'nin 1845'te *İnsancıklar*'la başarıya ulaştığı zamanki yaşıyla aynı olması bir rastlantı değildir. Bu ikinci bölümünde hangi özyaşamöyküsel öğeler varsa bunların hepsi bir bütün olarak metinde ağır basan sanatsal itici gücün içinde erimiştir.

20 Mart 1864'te Dostoyevski, Mihail'e sıkı bir rejim uyguladığını, beslenmesine dikkat etmenin yanında sayısız önleme başvurduğunu, bu bulaşıcı hastalığın geçmek üzere olduğunu yazıyordu. Marya Dimitriyevna'nın kızkardeşi de ev işlerini üstlenmek üzere Petersburg'dan hızır gibi yetişmişti. "O olmasa," diyordu," biz ne yapardık bilmiyorum."[11] Marya Dimitriyevna her gün biraz daha güçsüzleşiyordu, Dostoyevski'ye her an ölebileceği söylenmişti ama kadın umutsuzca hayata tutunmaya devam ediyordu, zavallıcık yaz için planlar yapıyor, gelecek yıllarda nerede oturacağına karar vermeye çalışıyordu. Bu yürek burkucu durumun duygusal yükü çok ağır olsa gerekti ama Dostoyevski kesin bir dille Mihail'e, "Novellam [*Yeraltından Notlar*'ın ikinci kısmı] üzerinde yeniden çalışmaya başladım," diye yazıyordu, "[İ]yi bir şeyin ortaya çıkması gerek; ***kendim için*** bunu yapmam şart. Çok tuhaf bir tonu var, kaba, sert; kimse hoşlanmayabilir; metin başından sonuna kadar şiirle yumuşatılacak, katlanılır hale getirilecek. Ama umarım daha iyi olacak."[12]

Bir hafta sonra Dostoyevski'ye *Yeraltından Notlar*'ın birinci kısmının yayımlandığı *Epokha*'nın ilk sayısını gönderdiler, Dostoyevski gördüğü şeye inanamadı. Ürünü sansür tarafından budanmıştı. "Böyle yayımlamaktansa," diyor, "(yapıtın asıl özünün, yapıttaki asıl düşüncenin dile getirildiği) sondan bir önceki bölüm hiç ya-

10 *Pis'ma,* 2: 608; 9 Ocak 1859.
11 *age.*, 612; 20 Mart 1864.
12 *age.*

yımlanmasa çok daha iyi olurdu, yani birbirine ters düşen, birbiriyle çelişen cümlelerin bulunduğu bölüm. Şu işe bak! Elden ne gelir? Ne budala şu sansürcüler; her şeyle alay ettiğim, bazen görünüşü kurtarmak için küfrettiğim paragraflar – bunlara dokunulmamış; inanç ve İsa'nın gerekli olduğu sonucuna vardığım yerler – buralar sansürlenmiş. Ne yapıyor bunlar? Yönetime karşı komplo mu kuruyorlar ne?"[13] Birinci Kısım'ın yorumu için bu sözler çok önemlidir, bunların oluşturduğu sorunlara döneceğiz.

Bu arada Dostoyevski ikinci kısım üzerinde kahramanca çalışıyordu ama neredeyse üstesinden gelinmesi olanaksız sorunların ezici yükünden kurtulmayı giderek daha zor buluyordu. Nisan başında Mihail'e, "Biricik dostum," diye yazıyor, "bu ayın büyük bir kısmını hastalıkla geçirdim, sonra nekahet dönemi, şimdi bile tam iyileşmiş değilim. Sinirlerim berbat, gücüm yerine gelmiş değil, bana ıstırap veren öyle çok şey var ki, bunlardan söz bile etmek istemiyorum. Karım ölüyor, *sözcüğün gerçek anlamıyla.* Günün şu ya da bu anında onun gitmekte olduğunu gördüğümüzü düşünmediğimiz tek bir an geçmiyor. Öylesine acı çekiyor ki, onun acısı beni de etkiliyor çünkü..." Cümle böyle yarıda kesiliyor, Dostoyevski anlaşılan kendisinin söylemeden bıraktığı şeyi Mihail'in anlayacağını varsayıyor; belki de Suslova'yla ilişkisini düşünüyordu, onun bu sırrını yalnızca Mihail biliyordu. Yine Dostoyevski şöyle devam ediyor: "Durmadan yazıyorum, yazıyorum, her sabah [...] ve öykü uzadıkça uzuyor. Bazen yazmaya değer mi diye düşünüyorum ama heyecanla yazmaya devam ediyorum; sonunda ne çıkacak bilmiyorum."[14] Dostoyevski dizgiye verilmek üzere ikinci kısmın yarısını yakında gönderebileceği umudundadır ama parçalar halinde değil, bütün olarak yayımlanması konusunda ısrarcıdır.

* * *

Nisan başında Mihail'e yazdığı çeşitli başka mektuplarda ondan acilen para göndermesini ister; ayrıca *Epokha* için, Moskova'daki zengin ve varlıklı teyzelerinden nasıl ödünç para sızdırılacağı konusunda ayrıntılı bir strateji planını anahatlarıyla çizer. 13 Nisan'da Dostoyevski yine durumunun ne kadar berbat olduğunu anlatır ("Korkunç bir durumdayım, sinirli, manevi bakımdan hasta.")[15] ama öyküsüyle ilgili ek bilgiler verir. Şimdi üç bölümden oluşacak bir öykü olarak görmektedir bunu: Birinci bölüm hemen hemen bitmiştir; ikincisinin taslağı yapılmıştır ama karışıktır; üçüncüsüne henüz başlamamıştır. Dostoyevski acaba birinci bölüm kendi başına yayımlanamaz mı diye merak etmektedir, bütünün etkisine bunun zarar vereceğini bilmesine karşın: "devamı olmayınca (öteki iki bölüm olmayınca) özsusuz, kupkuru kalacak. Müzikte *transition* (geçiş) nedir biliyorsun. Bu da öyle. Birinci bölüm

13 *age.*, 2: 353; 26 Mart 1864.
14 *age.*, 355; 2 Nisan 1864.
15 *age.*, 362; 13 Nisan 1864.

gevezelikten başka bir şey değilmiş gibi görünüyor; ama bu gevezelikler son iki bölümde ani bir faciayla açıklık kazanıyor."[16] Dostoyevski'nin yazışmalarında *Yeraltından Notlar*'a yapılan göndermelerin sonuncusunda söylenen bu sözler, Marya Dimitriyevna son nefesini vermeden altı gün önce yazılmıştı.

Daha sonraki birkaç gün içinde Dostoyevski'nin kafasını daha derin, daha başka düşünceler meşgul ediyordu. "Bir daha hiç Maşa'yı görebilecek miyim?" Dostoyevski'nin notdefterinin bir köşesinde bu yazılıydı. Ölen karısının tabutu başında nöbet tutarken birlikte yaşadıkları hayatı düşünmeye daldı, bu düşünceler onu yeryüzündeki hayatın büyük sorunlarını, hayatın anlamını, ölümün ötesinde sonsuzluk olasılığını düşünmeye sürükledi. Kendi kendini sorguladığı böylesine zor ve önemli bir anda bu binlerce yıllık bilmeceye vereceği kendi yanıtlarının bilmecesini çözmeye çalıştı. Tanrı, ölümsüzlük, insanın varoluşunda İsa'nın rolü, insanın dünyasal hayatının anlamı konularında gerçek düşünceleriyle ilgili olarak başka hiçbir yerde bize bu kadar açık bir şey söylememiştir.

Ölümsüzlüğün varlığına kendisini inandırmaya çalıştığı gibi, insanın bu dünyadaki hayatının tamamlayıcısı olarak neden var olması gerektiğini de açıklar. O önemli soruyu sorduktan sonra, Dostoyevski ölümsüzlük konusunu bırakır, dikkatini insanlık durumunun iniş çıkışlarına yöneltir. "İsa'nın buyruğuna göre bir insanı *kendin* gibi sevmek," der kesin bir dille, "olanaksızdır. Yeryüzündeki kişilik yasası hepimizi bağlar. *Ego* denen şeyi aşamayız". Bu sözleri Dostoyevski *Yeraltından Notlar*'ın birinci kısmını tamamladıktan hemen sonra yazmıştı, yani insan egosunun –delilik ve intihar pahasına da olsa, o önüne geçilmez, kendini kabul ettirme gereksinimini reddeden her türlü felsefeyi reddederek– kendini kabul ettirme hakkından vazgeçmeyi kabul etmemesi olgusunun anlatıldığı bölümü tamamladıktan sonra.

Dostoyevski sanki insan doğasının çürüdüğü, iyileşmesine olanak bulunmadığı, Tanrı'nın inayetiyle desteklenmedikçe İsa'nın yasasına insanın uyamayacağı yönünde Strahov'la –ve Hıristiyanlık öğretisiyle– aynı düşünceyi paylaşma eğilimindeymiş gibi görünebilir. Ama Doğu Ortodoksluğu her zaman inayetten daha çok, insanın özgür iradesine vurgu yapmıştır. Dostoyevski, defterinin bir sonraki girişinde özel bir inayet armağanının gerekli olduğuna inanmadığını belirtir; İsa'nın varlık bulması, insanoğlunun kendi sınırlılığına karşı sonsuz bir savaş açmasına yetmiştir:

> Ancak İsa insanı kendisi gibi sevebilirdi ama İsa insanoğlunun ulaşmaya çalıştığı, doğa yasasına göre ulaşmaya çalışması gereken ölümsüz bir ülküydü. Bu arada İsa'nın *ete kemiğe bürünmüş bir insan ülküsü* olarak varlık bulduğu günden beri, çok açık şekilde ortada olan bir gerçek vardır: Bir insanın kendi kişiliğini, tüm gelişmişliğiyle *Ego*'sunu en iyi kullanmasının yolu, bir bakıma o *Ego*'yu

16 *age.*, 365.

yok etmek, onu bütünüyle ve tamamıyla bencillikten uzak bir şekilde bireysel olarak tek tek herkese dağıtmaktır. Bu durumda *Ego* yasası insancıllık yasasıyla bütünleşir, bu bütünleşme sırasında hem *Ego* hem de her şey (açıkçası iki aşırı uç) karşılıklı olarak, biri ötekiler adına öbürünü yok eder, aynı zamanda her biri tek başına kendi bireysel gelişiminin en üst noktasına ulaşır.

Dostoyevski cezaevindeyken bu inanç, çevresini kuşatan ahlak karanlığını delip geçen tek umut ışığıydı; bu ışığı cezaevi hayatının karanlığı bile karartamadıysa, o zaman bu ışığın her Hıristiyan'ın yüreğinde ışıldamaya devam ettiği varsayımında bulunulabilirdi. Hiç kuşkusuz, cezaevinden çıktıktan kısa bir süre sonra Bayan Fonvizina'ya yazdığı içtenlikli mektupta Dostoyevski'nin, "biri bana İsa'nın hakikatdışı olduğunu ve *gerçekte* hakikatin İsa dışında bulunduğunu kanıtlasaydı, ben hakikatin değil, İsa'nın yamnda yer almayı seçerdim,"[17] itirafında bulunmasının bir nedeni budur. Dostoyevski burada İsa'ya varoluşsal adanmışlığının ne kadar köklü ve güçlü olduğunu kanıtlıyor – somut anlamda bu da ahlaksal bir bildiri olarak İsa'nın dünyaya indirdiği sevgi ve fedakârlık iletisine bağlılıktı.

Gerçekten de, şimdi Dostoyevski'nin söz ettiği biçimiyle, İsa'nın en önemli yanı bu ahlakı duyuran Tanrısal bir sözcü olmasıdır, bunun dışında bir işlevi yoktur, hatta onun işi, geleneksel olarak inanıldığı gibi, günahın ve ölümün bedelinden insanoğlunu kurtarmak bile değildir. Aslında notdefteri maddesindeki İsa ile Dostoyevski'nin 1845-1846'da Belinski'ye karşı savunduğu Ütopik Sosyalizm'in İsa'sı arasında ya da daha önce Tanrı tarafından, nasıl eski çağ dünyasına Homeros gönderildiyse, çağdaş dünyaya da "manevi ve dünyasal hayatı düzenlemek üzere"[18] gönderildiğini söylediği İsa arasında fark yoktur. Ama arada geçen yıllar içinde Dostoyevski İsa'nın mesajının böyle bir "düzenleme"de somutlanmasının önündeki bütün engellerle ilgili yepyeni bir bilince ulaşmıştır – en büyük engel insan egosunun kendisidir, kendi haklarının tanınmasını öfkeyle talep eden egodur.

Beş yıl sonra Dostoyevski yaratıcılık hayatının en önemli projesi dediği şeyin taslağını hazırladı – *Büyük Günahkârın Hayatı* adını taşıyacak olan roman dizisi; bu düşüncenin kaynağında yukardaki sözler vardır. Çünkü ancak kişinin bencilliği son sınırına ulaştığı, bir kişi "büyük bir günah işlediği" zaman *imitatio Christi* –sevgi sayesinde kişinin isteyerek, gözünü kırpmadan özveride bulunmasının görkemi– en etkili biçimde gözler önüne serilebilir. Dostoyevski'ye göre böyle bir özveri, kişilik yasasıyla "hümanizm" yasasının birleşmesine yol açar, ayrıca Dostoyevski'nin yirmi yıl önce Feuerbach'ın ve Sol Hegelcilerin Hıristiyanlık anlayışının sevgi yasasının seküler ve toplumsal anlamda hayata geçirilmesi ilkesini dile getirmek için kullandıkları deyimi kullanması, daha önceki ülkülerini bir kenara bırakmaksızın onları

17 *age.*, I: 142; 20 Şubat 1854.
18 *age.*, 58; 1 Ocak 1840.

şimdi daha yakın geçmişte edindiği düşüncelerle bütünleştirmeye çalıştığını gösterir. Ama daha önce dünyasal bir olasılık olarak algılanan şey, artık sonu olmayan bir geleceğe çekilmiştir, Dostoyevski'yse "ister kısmen insanlığın tarihi olsun ister tek tek bireyin, bütün tarih bu amacı [bencillikle hümanizmi birleştirme amacını] ortaya koyma, o amaç için çalışma ve o amaca ulaşma tarihidir," açıklamasında bulunur. İnsanoğlu bir kez bu amaca eriştiği zaman gerçekten "İsa'nın cenneti"ne ulaşmış olacaktır".

Dostoyevski kafasındaki düşüncelerle kendisine özgü bir şekilde oynama mekanizmasını işleterek, belli düşünce çizgileri üzerinde son noktaya kadar ilerler ve o düşünceler tamamına erdirildiği zaman ortaya çıkacak olan sonuçların ne olacağını görür. "Ama bütün insanlığın varmak istediği en son nokta buysa," diyerek akıl yürütür, "(o noktaya varılmış olduğuna göre artık gelişmeye, yani ... oraya ulaşmak için sonsuza kadar çalışmaya gerek kalmayacak) – insanın dünyadaki varlığı da son bulmuş olacaktır. O yüzden yeryüzünde insan, gelişim halinde olan, dolayısıyla da tamamına ermemiş, geçiş halinde bir yaratıktır." Bencillik ile sevgi yasası arasında çözülmesi gereken ama çözülmemiş olan sorunuyla dünyasal insan doğası, insanın en son hali değildir, bu inanç Dostoyevski'nin düşünce sürecinin başında ortaya çıkan soruyu yanıtlamasına olanak verir. "Ulaşmak istediğiniz büyük bir amaca ulaştığınız zaman her şey bitiyor, hiçbir şey kalmıyorsa o amaca ulaşmak tamamıyla saçmadır, yani insan o amaca ulaştığı zaman insanın artık hayatı bitiyorsa. Sonuçta gelecekte bir cennet hayatı vardır."

Burada Dostoyevski'nin ölümsüzlüğün kaçınılmaz olduğu görüşüyle karşı karşıyayız – böyle bir inanca sahip olmadan yeryüzünde insanlığın İsa yasasını hayata geçirmek için bitip tükenmez bir savaş vermesinin anlamı kalmayacaktır. Dostoyevski'nin düşüncelerini her şeyden çok güdüleyen şey –düşünmeye hiç dayanamadığı şey–, insan hayatındaki bütün çaba ve boğuşmaların tamamıyla anlamsız olma olasılığıdır. Kafası kuşkularla dolu, içinde yaşadığı çağın bir insanı olan bir başka Hıristiyan, Blaise Pascal gibi, Dostoyevski'yi saçma bir dünyada yaşıyor olma kuruntusundan daha fazla korkutan bir şey yoktur. *Ölüler Evinden Notlar*'da, hayatı boyunca yazdığı, kendi sırlarını en çok ele verdiği paragraflardan birinde bu soğuk korkuyu akıllara getirme yaratıcılığını gösterir. Burada zorunlu çalışmayı "tam anlamıyla gereksiz" bir iş yapmak olarak tanımlar, kaçınılmaz sonunun intihar olduğunu sezer. Bu kitapta ölümsüzlük sorunu doğrudan doğruya ortaya atılmaz ama, sonsuz uzaylara sahip olan, bu sonsuz uzayların sessiz kalmadığı, her insanın ruhunda var olan özlemlere yanıt verdiği bir evrende, insanoğlunun o yok edilmesi olanaksız var olma isteğinin unutulmaz betimlemesi de vardır. Dostoyevski konuyu zorunlu çalışmayla ilişkisi içinde örnekler ama çıkardığı sonuçlar, insan hayatının mutlak bir değeri var mıdır, yoksa insan hayatı "bir budalanın anlattığı, hiçbir anlamı olmayan bir zırva" mıdır sorusu için de, daha fazla olmasa bile aynı derecede geçerlidir.

Tamamıyla anlamdan yoksun bir dünyada yaşamak insanoğlu için bağışlanmaz bir hakarettir, böyle bir dünya Dostoyevski'ye göre, ölümün basit bir yokoluş anlamına geldiği bir dünya olurdu – insan hayatının acılarının hiçbir doyurucu açıklamasının bulunmadığı bir dünya. Burada psikoloji ile Dostoyevski'ye özgü dinsel fizikötesi inancı arasındaki yakın ilişkinin tam da can alıcı noktasına geliyoruz, bu ilişki onun ölümsüzlük savunusu niteliğindeki tezinin pek umulmadık doğasını açıklar.

Dostoyevski daha sonra "Hıristiyanlık karşıtları" dediklerine yönelir, onlar Hıristiyanlığın dünya hayatını dönüştüremediğini işaret ederek Hıristiyanlığı çürütebileceklerini düşünürler. Dostoyevski böyle bir dönüşüme değinerek, "Dönüştürecek ama," der, "bu iş amaca ulaştıktan sonra olacak, insanoğlu doğa yasalarına göre, ne evlenmesinin ne de biriyle evlendirilmesinin söz konusu olmadığı bir başka biçimde yeniden doğduğu zaman." Dostoyevski'de, romanlarında niçin hemen hemen her zaman insan hayatının felaketli çelişkilerle iç içe geçmiş halde verildiğini bu kadar iyi açıklayan başka bir pasaj bulamazsınız. Sıradan insan istekleri, hatta bunların en haklı olanları, hatta evlilik ve aile yoluyla yerine getirdiğiniz en yüce toplumsal görevler, kaçınılmaz olarak, Hıristiyanlığın sevgi yasasının buyruklarıyla çatışmak zorundadır. Dostoyevski şuna ya da buna inanıyor olabilirdi ama var olan kurumların savunucusu değildi, bu sözler de bize onun nasıl sürekli olarak imgeleminde *bütün* dünyasal kurulu düzenlerin ötesine geçtiğini gösterir.

Daha sonra çok önemli özetleyici bir pasajda Dostoyevski'nin çıkış noktasına dönülür, orada eşzamanlı olarak, bu dokunaklı derecede çekingen düşüncelerin kökenlerini bir an için görür gibi oluruz:

> Böylece insan dünyada kendi doğasına *ters düşen* bir ülküye ulaşmaya çalışır. Ülküsel olana ulaşmaya çalışmak kuralına uymadığı zaman, yani *sevgi dolayısıyla* başka insanlar ya da başka bir insan için kendi *Ego*'sundan vazgeçmediği zaman (Maşa ile ben), acı çeker, vazgeçememeyi bir günah olarak görür. Böylece bir insan sürekli acı hissetmelidir, bu acı yasaya uymanın, yani özveride bulunmanın hazzıyla hafifler. İşte dünyasal denge budur. Yoksa dünya anlamsız bir yer olurdu.

Bu sayfalar Dostoyevski'nin içten içe temel dogmalara inanmaya, İsa'nın Tanrı olduğunu, kişi olarak ölümsüz olduğunu, dünyaya ikinci kez geleceğini, yeniden dirileceğini kabul etmeye çalıştığını gösterir. Yine de Dostoyevski'nin Hıristiyanlığının en yüksek amacı kişisel kurtuluş değildir, bireysel egonun sevgiye dayanan bir ortakyaşam içinde toplumla birleşmesidir, Dostoyevski'nin tanıdığı tek günah, bu sevgi yasasına uymamaı günahıdır adeta. Acı çekmek işte buradan, bunu başaramama bilincinden kaynaklanır ve Dostoyevski'nin bu sözleri, onun yapıtlarında acı çekmenin niçin bu kadar önemli bir rol oynadığını kavramanıza yardımcı olduğu

gibi, ne acısı olursa olsun *her türlü* acı çekmenin iyi olduğuna inandığı sonucuna varmanın yanıltıcı olduğunu da gösterir. Acının yalnızca İsa örneğine uyamama bilincine tanıklık eden, aynı zamanda insan kişiliğinin özerkliğinin ilanı olan türü değerlidir; bencillik yeryüzünde İsa ülküsünün tanı anlanıyla gerçekleştirilmesine *her zaman* engel olacağı için, bu türden bir acı çekme kıyamet gününe kadar sona ermeyecektir (eremez de).

Edebiyat yapıtlarında kişilik yasasının prangaları çoğu durumda insan durumunun kurtuluşsuz öğesi olarak yansız bir şekilde algılanır. Çünkü Dostoyevski hiçbir zanıan insan hayatında Hıristiyanlık ülküsünü bu prangaların çıkarılıp atılmasına yardımcı olacak olumlu ve iyi bir güç olarak resmetmez; bazen bu ülkünün ters etkisi bile olur. *Budala*'da İsa benzeri bir kahramanın ortaya çıkması, örneğin, çelişkilerin ortadan kaldırılmasına ya da çözülmesine yardımcı olacağı yerde daha kötüleşmesine yol açar. Ama daha önce gördüğümüz gibi, Tanrı'nın İsa'da vücut bulmasını Dostoyevski'nin bu kadar fazla önemsemesi, şöyle bir uyandırıcı ve hızlandırıcı işlevi yerine getirmek içindi: Tanrı, İsa'yı dünyaya insanoğluna günahlarının bağışlanması huzurunu armağan etsin diye değil, onları kişilik yasasına karşı savaşa çağırsın diye gönderdi. Dostoyevski, "İsa kendi öğretilerini bir ülkü olarak önceden bildirdi," der, "çatışma ve gelişmenin kıyamete kadar süreceğini öngörür (kılıçla ilgili öğreti)" [Aziz Marcus, İsa'nın şöyle bir şey dediğini aktarır: "Ben size huzur değil bir kılıç getiriyorum."]. Keats gibi, Dostoyevski için de hayat "ruh yaratma vadisi"ydi, İsa bu vadiye insanları kendilerini maddeye kaptırmak ölümüne karşı savaşmaya çağırmaya, bencilliğe karşı kazanılacak kesin zafere ulaşma ilhamını vermeye geldi.

Batı'nın Aziz Augustinus'çu geleneğinin tersine, Doğu Ortodoksluk inancına göre, insan cennetten kovulmadan önceki bir kusursuzluk halinden kurtuluşsuz bir günah çukuruna düşmemiş, tam tersine kusurlu ve tam oluşmamış olarak dünyaya gelmiştir, insanda Tanrı'nın "imgesi" vardır ama Şamlı Yuhanna'nın "erdem aracılığıyla Tanrı'nın özümsenmesi" olarak tanımladığı "benzerlik"[19] yoktur. Aziz Irenaeus yeryüzünde insanı büyümesi ve gelişmesi gereken bir çocuğa benzetir. Dostoyevski için insan hayatı bir demirci örsüydü, bu örsün üzerinde ruhlar yazgının insanca darbeleriyle dövülerek biçim alırdı ve bu sonsuz süreç ancak sonsuzlukta biterdi. Kişilik yasası ancak sonsuzlukta alt edilecekti, Dostoyevski'nin bağlı kaldığı on dokuzuncu yüzyıl romanının gerçekçi geleneği içinde böyle bir zaferi hayal edememesinin nedeni buydu.

Dostoyevski'nin bütün büyük yapıtları, bundan böyle bu notdefterinin girişinde dile getirilen çerçeve içine oturtulacak, onun anladığı biçimiyle İsa yasası ile kişilik yasası arasındaki kaçınılmaz karşıtlığa sahne olacaktı. Yine de bunu söylediğimiz-

19 Timothy Ware, *The Orthodox Church* (Baltimore,1963), 224-225.

de Avrupa edebiyat geleneğinde Dante, Shakespeare ve Milton'dan başlayarak bütün büyük yazarlar için doğru olacak bir şey dışında pek az şey söylemiş oluyoruz. Dostoyevski'yi anlamak için onun kendi çağının toplumsal ve kültürel sorunları bağlamında içini doldurduğu, ete kemiğe büründürdüğü, sahnelediği bu büyük izleği kendisinin özel olarak nasıl anladığını kavramamız gerekir. Bu çelişkiler ona yapıtlarının yaşayan malzemesini sağlar; ruhunu ele geçiren, yaratıcı imgelemini tutuşturan büyük tartışmaların doruğuna Dostoyevski bunlar sayesinde çıkar; onun dehası (ilk bakışta) birbirine hiç eşit olmayan düzeydeki bu ikisini birleştirme yeteneğinden kaynaklanır. Ama ikinci kısmı 1864 Mayıs'ında tamamlanan, Marya Dimitriyevna'nın ölümünden iki ay sonra yayımlanan *Yeraltından Notlar*'da bunu nasıl becerdiğini göstermenin zamanı geldi.

30. Bölüm

Yeraltından Notlar

Bütün öteki çılgınlıklar arasında felsefede bir adamın aklına felsefenin öğretilerine göre davranmanın gelebileceği düşüncesi olsaydı, birisi bundan tuhaf bir komedi türetebilirdi.

–Søren Kierkegaard, *Korku ve Titreme*

Çağdaş edebiyatta Dostoyevski'nin *Yeraltından Notlar*'ı (*Zapiski iz podpol'ya*) kadar çok okunan ya da çağımızın duyarlılıklarının gizli derinliklerine ışık tutan kilit önemde bir metin olarak adı anılan pek az yapıt vardır. "Yeraltı adamı" deyimi çağdaş kültürümüzün söz dağarının içine yerleşmiş, bu kahramanın –Hamlet gibi, Don Quijote gibi, Don Juan ve Faust gibi– yazınsal yaratıların büyük örnek tiplerinden biri haline gelmiştir. İçinde yaşadığımız çağda meydana gelen –Nietzsche'cilik, Freud'culuk, dışavurumculuk, üstgerçekçilik, kriz teolojisi, varoluşçuluk gibi– en önemli kültürel hareketler bazı ateşli yorumcular aracılığıyla yeraltı adamının kendilerine ait olduğunu ya da onunla ilişkilerinin bulunduğunu iddia etmişlerdir; yeraltı adamı kehanetsi bir öngörü olarak selamlanmadığı zaman iğrenç bir uyarı olarak sergilenmiştir. Yeraltı adamı, böylece çağdaş kültürün ortasına, Dostoyevski'nin Sibirya sonrası yıllarına ait bu ilk önemli edebiyat yapıtının felsefi derinliğine ve büyüleyici gücüne tanıklık edecek şekilde yerleşti.

Yeraltından Notlar ilk yayımlandığı zaman pek az dikkat çekti (Rusya'da hiçbir dergide bir eleştiri yazısı çıkmadı). 1883'te N. K. Mihailovski "Acımasız Bir Yetenek" başlıklı o çok etkili makaleyi yazdı, yapıtın daha sadikçe pasajlarını anarak kahramanın bu pasajlardaki sözlerinin ve eylemlerinin Dostoyevski'nin kendisinin "işkence etme eğilimleri"ni[1] örneklediğini söyledi. Altı yıl sonra tam karşıt ideoloji açısından yazan V. V. Rozanov, Dostoyevski'nin yapıtının birbiriyle çelişkili iyilik itkileri kadar kötülük itkileri de taşıyan insanın akıldışı derinliklerinin farkındalığından esinlenmiş olduğu yorumunda bulundu. Akıl ve akılcılık üzerine dayanan hiçbir dünya düzeninin insanın bu fokurdayan ruhunu kapsamına alması olasılığı yoktu; ancak din (Doğu Ortodoksluğu) insanoğlunun gelgeç ve yıkıcı eğilimlerinin üstesinden gelmesine yardımcı olabilirdi.[2]

---

1 N. K. Mikhailovsky, "Zhestoky talant", *F. M. Dostoevsky v Russkoi kritike*, yay. haz. A. A. Beklin (Moskova, 1956), 306-384.

2 V. V. Rozanov, *Dostoevsky and the Legend of the Grand Inquisitor*, çev. Spencer E. Roberts (Ithaca, NY, 1972), 35.

Yayımlandığı günden beri Dostoyevski'nin *Yeraltından Notlar*'ının özellikle birinci kısmının, Çernişevski'nin "akılcı bencillik" felsefesine bir saldırı olduğu belliydi ama 1920'lerin başlarına kadar yorumcular bu eski kavgaya pek az dikkat çektiler, bunu sanatsal önemi olmayan rasgele bir kavga gibi gördüler. Dostoyevski'yi harekete geçiren şeyin Çernişevski karşıtlığı olduğu ama Dostoyevski'nin radikal düşünceleri yalnızca bir eskrim kılıcı olarak kullandığı düşünülüyordu. Çernişevski insanın doğal olarak iyi, akla saygılı olduğuna inanıyordu, gerçek çıkarının nerede olduğu bir kez ona anlatılırsa, insan aklın ve bilimin yardımıyla kusursuz bir toplum kurmayı başaracaktı. Dostoyevski de insanın iyilik yetisi bulunduğuna inanıyordu belki, ama aynı derecede kötülükle dolu olduğuna, akıldışı, gelgeç, yıkıcı eğilimlere sahip bulunduğuna da inanıyordu ve, ya da eleştirmenlerin ileri sürdüğü gibi, Çernişevski'nin naif iyimserliğine bir yanıt olarak yeraltı adamı aracılığıyla *bu* rahatsız edici doğruyu ortaya atıyordu.

Böylesine basit yorumları, üzerinde biraz düşününce sürdürmeye olanak yoktur, çünkü Dostoyevski'yi edebiyat tarihinin hemen hemen en kötü polekmikçisi saymamız gerekir. O, ne de olsa okurları Çernişevski'nin düşüncelerini kabul etmekten caydırmak için yazıyordu. Yoksa aklı başında bir insan, yeraltı adamının hayatını, Çernişevski'nin Ütopya ülkesinin sakinlerinin aydınlık ve mutlu dünyasına *tercih* edeceğini gerçekten düşünebilir miydi? Elbette düşünemezdi, hele hele Dostoyevski'nin aptallıkla hiç ilişkisi bulunmadığına göre, yeraltı adamını bunun gibi ham hayal bir düşünceden esinlenerek icat etmediğini varsayabiliriz. Aslında, kısa bir zaman sonra bir başka yorum çizgisi gün yüzüne çıkmaya başladığına göre, Dostoyevski'nin Çernişevski ile radikallere yöneltti̇ği saldırıların daha önceleri sanıldığından daha karmaşık ve kurnazca olduğu açıktır.

Yeraltından Notlar'ın sanatsal mantığıyla ilgili ilk gerçek eleştiriyi V. L. Komaroviç'in makalesinde görüyoruz, Komaroviç 1921'de Dostoyevski'nin novellasının gerisinde yapısal anlamda Çernişevski'nin *Nasıl Yapmalı?*"sının[3] bulunduğunu işaret etmişti. Yapıtın ikinci kısmındaki bütün bölümler –örneğin yeraltı adamının Nevski Bulvarı'nda bir subaya rastlamaya çalışması ya da fahişe Liza ile o ünlü karşılaşması– Çernişevski'nin kitabındaki öykücükler örnek alınarak yazılmıştır, örnek alınan öykücüklerin asıl bağlamlarındaki anlamlarını tersine çeviren *gülünçlemeler* oldukları apaçık ortadadır. Ama Komaroviç kitabın birinci kısmında "akla" karşı çıkan yeraltı adamının lanetlemelerini en basitinden Yararcılıkla dosdoğru bir tartışma olarak görmeye devam ediyordu. Yeraltı adamı hâlâ Dostoyevski adına konuşmaktaydı, yazarın kendisinin konumlanışıyla onunkinin arasında fark yoktu.

Birkaç yıl sonra önemli bir gelişme daha oldu, gülünçleme (parodi) konusunu ortaya atmaksızın A. Skaftimov yeraltı adamının olumsuz görüşlerinin hiçbir

3 V. L. Komarovich, " 'Mirovaya garmoniya,' Dostoevskogo," *O Dostoevskom*, yay. haz. Donald Fanger (Providence, RI, 1966), 119-149.

şekilde Dostoyevski'ninkilerle özdeşleştirilemeyeceğini, böyle bir özdeşleştirmenin onu dergi yazılarında savunduğu bütün ahlaksal ülküleri apaçık reddeder duruma düşüreceğini ileri sürdü. "*Notlar*'daki yeraltı adamı yalnızca suçlayan kişi değildir, suçlanan kişidir de," diye yazıyordu, onun başkalarına yönelttiği hakaretler (daha çok değilse bile) en az onlar kadar kendisine de yöneltilmişti, onun kendisine zarar verici varoluş tarzı hiçbir şekilde Dostoyevski'nin onayladığı bir şeyi temsil etmez. Skaftimov da zekice bir yorumda bulunur, Dostoyevski'nin stratejisinin ne olduğunu açıklar: Dostoyevski düşmanlarını alt etmek için, "içerden, onların mantıksal önkabullerinden, olabilirliklerinden yola çıkarak ulaşılabilecek tutarlı sonuçları gözler önüne sererek ölümcül bir çıkmaz sokağa ulaşır."[4]

Skaftimov, bu sözlerle ideolojik bir romancı olarak Dostoyevski'nin tekniğinin ana özelliğiyle ilgili temel bir kavrayışı dile getirir ama novellanın "bir polemik kitabı" olduğunu bilmesine karşın bu polemik niyetinin yeraltı adanıı tipinin yaradılışına nasıl katkıda bulunduğunu görmeyi başaramaz. Böylece Skaftimov'un metin çözümlemesi ahlaksal ve psikolojik genellemeler düzeyinde kahr, Dostoyevski'nin kafasındaki embriyoyu kapsamaz. Bana kalırsa bu işi başarmanın biricik yolu, *Yeraltından Notlar*'daki gülünçleme öğesi üzerine Komaroviç'in yaptığı yorumları, Dostoyevski'nin karşı olduğu görüşün kesin sonuçlarını yeraltı adanıının nasıl dranılaştırdığını açıklayan Skaftimov'un görüşüyle birleştirmek ve genişletmektir. Bir başka deyişle, yeraltı adamı, Dostoyevski'nin yalnızca bencilliğini gözler önüne sermek istediği ahlaksal ve psikolojik bir tip değildir, o aynı zamanda toplumsal ve ideolojik bir tiptir, onun psikolojisi, kabul ettiği ve yaşanıının temeline yerleştirmeye çalıştığı düşüncelerle yakından ilişki içinde görülmelidir.

Dostoyevski novellanın başlığı için verdiği bir dipnotla roman kişisinin bu yönüne açıkça işaret etmişti. "Hem *Notlar*'ın yazarı hem de notların kendisi," diye yazar, "elbette kurmacadır. Ama bu anıların yazarına benzeyen kişiler toplumumuzda var olabilir, ayrıca olmalıdır da, toplumumuzun oluşumuna yol açan koşulları hesaba katacak olursak... bu kişi, bugün hâlâ bizlerin arasında yaşayan bir kuşağın temsilcisidir". Dostoyevski burada, kuşkusuz, Rus toplumunun oluşumundan söz ediyor, bu toplum, Büyük Petro zamanından bu yana art arda Avrupa'dan gelen ve bütün Rusya'ya yayılan etki dalgalarının baskını altında oluşmuştu – *Epokha*'nın bütün okurlarının bunu bilmesi gerekirdi, *Vremya*'daki makalelerinde bunu kaç kez açıklamamış mıydı? Yeraltı adamı tipinin toplumda var olması gerekir, çünkü o böyle bir kültürel biçimlenişin kaçınılmaz ürünüdür, aslında bu tarihsel evrimin iki evresini simgeler ve yansıtır. Uzun lafın kısası bu tip, gülünçlemeye özgü bir roman kişisi olarak biçimlendirilmiştir, hayatı, Rusların ulusal ruh yapısı üzerindeki bu tür etkilerden kaynaklanan trajikomik çıkmazları örnekler.

---

4 İlk kez bir Çek dergisinde yayımlanan deneme, Skaftimov'un *Nravstvennie iskaniya Russkikh pisatelei* adlı yapıtında yayımlanmıştır (Moskova, 1972), 70, 96.

Birinci kısımdaki sert eleştirileri, genellikle sanıldığı gibi, onun aklı reddetmesinden kaynaklanmaz, tam tersine aklın o tarihlerde Rusya'da mevcut cisimleşme biçimi çerçevesinde *bütün* içermelerini kabul etmekten kaynaklanır – özellikle de Çernişevski gibi akıl savunucularının güle oynaya gözardı etmeyi yeğledikleri bütün o sonuçlarını. İkinci kısımda Dostoyevski aynı tekniği, 1840'ların atmosferinin bir bölümünü dirilten Çernişevski'nin ideolojisinin daha duygusal ve insancıl öğelerini kapsayacak şekilde genişletir.

Dostoyevski, dipnotuyla böylece okurlarını uyarmakta, kavramlarındaki yergi ve gülünçleme niteliğine dikkat etmeye çağırmaktadır ama bu, amaca hizmet edemeyecek kadar dolaylı bir çağrıydı. Birinci kişi ağzından, taşlamalı gülünçlemelerin pek çoğu gibi, *Yeraltından Notlar* da çoğu kez yanlış anlaşılmış, düzanlamına indirgenmiştir. Gerçekten de böyle bir amaç için kullanılan böyle bir biçimin özünde yatan tehlike, anlatıcı ile okur arasında ciddi öneme sahip her türlü uzaklığı ortadan kaldırması ve okurun *kişi engelinin ötesine geçip* yerginin hedefini görmesini güçleştirmesidir. Bu tehlike ancak, *Gulliver'ın Yolculukları*'ndaki gibi, durumun tuhaflığı aracılığıyla okur daha en baştan şaşırtıldığı ya da başka yollarla –dilsel abartı ya da apaçık davranış gariplikleri yoluyla– "ben" anlatıcının ne kadar sahici bir kişiyse o kadar da, yazınsal bir görenek olduğunu okurun fark etmesi sağlandığı zaman ortadan kalkar. Her ne kadar Dostoyevski'nin dipnotu bunu sağlama yönünde bir çabaysa da bu çabalar yeraltı adamının o baskın psikolojik varlığını, çağdaş uygarlığın en sevilen bazı dogmalarına karşı küfür ve lanetlemelerini dengelemeye yetmedi. Sonuçta kişiliğinin gülünçlemesel işlevi, her zaman sanatsal şekillenişinin müthiş canlılığının gölgesinde kaldı; ne tuhaftır ki, *Yeraltından Notlar*'ın doğru dürüst anlaşılmasını engelleyen şey, Dostoyevski'nin kişi yaratma konusundaki dehası oldu.

Dostoyevski'nin kendi bakış açısını, yeniden ekleştirebildiğimiz kadar ekleştirerek ortaya çıkarmak ve anlamak istiyorsak, o zaman *Yeraltından Notlar*'ı başlangıçta ne olması amaçlanmışsa o olarak ele almalıyız: Bu, Swift tarzı, zekice bir yergidir – Avrupa'ya özgü iki farklı kurallar toplamına göre yaşamaya çalışan örnek bir Rus insanının ikilemlerini, bu ikilemin Dostoyevski tarafından saptanmış mutsuz sonuçlarını dramlaştıran, tasarlanışındaki incelik, kotarılışındaki ustalıkla dikkat çeken bir yergidir. Kısımlar arasındaki anlatı bağlantısı gevşek de olsa, novella her şeyden önce Rus aydınlar sınıfının simgesel tarihinin iki evresini yansıtan, iki kanatlı bir tablodur.

I. Kısım

1. Gerekircilik Diyalektiği

Yeraltından Notlar'ın birinci dilimi, birden altıya kadar olan bölümleri kapsar, başlangıçtaki o ünlü açış konuşması bize, Petersburg'daki "köşe"sinde oturmuş dertlenen, kendi kişiliğinin ve hayatının tuhaflıklarını düşünen yeraltı adamının unutulmaz bir tablosunu verir: "Ben hasta bir adamım... Sevimsiz, içi hınçla dolu bir adamım ben. Galiba karaciğerimden hastayım." Hastadır ama bir doktora görünmek istemez, oysa tıbba saygısı vardır: "Aşırı derecede boşinançlıyım, haydi gelin, tıbba saygılı olacak kadar diyelim." Tıp elbette Bazarov, Lopuhov ve Kirsanov için bilimlerin şahıydı ama yeraltı adamı tıbba aşırı saygı duymayı akıldışı bir boşinanç olarak niteler alaycı bir tarzda. Bir doktora görünmesi gerektiğini bilir ama nedense –gerçekten de bir nedeni yoktur, sırf inattan– tedavi görmeyi boşlayıp evde oturmayı tercih eder. Neden? "Siz bunu anlamazsınız," der. "Ama ne önemi var, ben anlıyorum ya!" Açıklaması ne olursa olsun, akılcı bir hareket tarzıyla "inat" olarak etiketlenen belirsiz bir duygu arasında apaçık bir çelişki vardır.

Daha sonra yeraltı adamının geçmişte bir kamu çalışanı olduğunu öğreniriz, artık emeklidir, eskiden işlerini kovalamaya gelen ve kendilerini onun karşısında bulan zavallı ricacılara sürekli zorbalık etme savaşıyla geçerdi ömrü. Ama egosuna sus payı vermek hoşuna giderken şunu da itiraf eder: "Öfkeden ağzım köpürebilir ama elime bir oyuncak verseniz, önüme bir bardak çay sürseniz hemen yatışıveririm." Yeraltı adamı kesinlikle kötü yaradılışlı, kötücül bir adam değildi; gösterilen herhangi bir dostluk belirtisine normalden daha fazla tepki veren bir insandı ama böyle tepkiler, istediği kadar güçlü olsun, onları ağzı sıkıca kapalı bir şişede saklardı: "Her an içimde bunun [inadın] tam tersi, pek çok, pek çok öğenin bulunduğunun farkındaydım... Bütün hayatım boyunca yüreğimin bunlarla dolup taştığını biliyordum, dışarı çıkmak için yalvarıyorlardı ama ben izin vermiyordum, izin vermiyordum, inadına vermiyordum."

Bu yeraltı adamı, kişiliğinin bencillik yanıyla, sahip olduğu sevimli ve girişken yanları arasında bir çelişkinin içine hapsolmuş gibi gösterilmektedir ama iyi yanlarını kötüleri lehine sürekli bastırır. Onu bir iç uyumsuzluk ıstırabıyla kıvranırken görürüz, bu iç uyumsuzluk onun "normal" denebilecek şekilde davranmasını engeller – yani I. Kısım'da kendi kendisiyle ya da hayali bir muhatapla konuşurken özçıkarına ve "akla" uygun davranmasına ya da II. Kısım'da toplum arasında başkalarıyla ilişki içinde yaşadığı zamanlarda başkalarını düşünme dürtülerini (ya da hiç değilse toplumsal dostluk dürtülerini) sakınmadan dile getirmesine engel olur. Normal davranmasını önleyen şey, tam da Dostoyevski'nin aydınlatmak ve ortaya çıkarmak istediği şeydir.

I. Kısım'da yeraltı adamı bütün kusurlarını ortaya döküp saçtıkça, olası okurlar bu kusurlara, dalga geçe geçe tanık oldukça, bu engellerin niteliği de yavaş yavaş ortaya çıkar. Çünkü kendi içinde birbiriyle savaşan çelişkili dürtülerin kişiliğini felce uğrattığı anlaşılır. "Mesele, sadece inatçı olamamam değil," der, "ne ters bir adamım ne uysal; ne alçağın teki ya da onurlu biriyim, ne kahramanını ne de bir böcek." Yeraltı adamının biricik avuncu, "on dokuzuncu yüzyılda yaşayan zeki bir insamn her şeyden önce sınırlı ve iradesiz" olmasıdır, "böyle olmak onun boynunun borcudur"; kendi kişiliksizliğini "aşırı bilinçli" olmasına bağlar. Bu "aşırı bilinçliliğin" sonucu olarak, bir zamanlar [1840'larda] "eskilerin deyimiyle bütün 'güzel, yüce' şeylerin inceliğini kavrayamayabilen" kişilerdendir. Ama kendi "batağına battıkça," der, "büsbütün boğulacak kadar gömülüyorum."

Yeraltı adamının hem savunduğu hem de yerin dibine batırdığı, ahlaksal önemi olan bu tuhaf durum, küçük düşme deneyiminden *hoşlandığını* kabul etmesiyle daha da karmaşıklaşır. Bir itirafta bulunur, "O iğrenç Petersburg gecelerinden sonra köşeciğime çekildiğimde, o gün yine iğrenç bir şey yaptığımı, hatamı bir daha onaramayacağımı anlayarak kendimi yiyip bitirirdim. Kendimi böyle suçlarken acılarım alçakçasına zayıflamaya başlar, yerini hoşluk duygusuna, hazza bırakırdı."

Yeraltı adamı utanmaz bir mazoşist olduğunu içtenlikle kabul eder, yorumcuların pek çoğu da bu itirafı davranışının yeterli bir yorumu olarak seve seve kabul ederler. Bu da onların yeraltı adamının psikolojisiyle toplumsal ve kültürel biçimlenişi arasındaki ilişkiyi gözardı etmeleri anlamına gelir. Çünkü, diye devam ederek, o haz duygusunun "kendini aşağılamanın aşırı derecede bilincinde olmaktan" kaynaklandığını söyler; bu aşırı bilinç onun istese de başka biri olamayacağına, başka türlü davranamayacağına inanmasına yol açan şeydir. "En önemlisi de," der, "bütün bunların, aşırı bilincin doğal ve temel yasaları sonucu, bu yasaların doğrudan sonucu olan eylemsizliği uygun şekilde gelişmesiydi. Böyle olunca da değişmek şöyle dursun, bu durumda kesinlikle hiçbir şey yapılamazdı."

Bu pasaj sık sık yeraltı adamının "Hamlet'çiliğine" gönderme yapmak için kullanılır, Turgenyev'in "Şçigrovsky Bölgesinin Hamlet'i"nin ve "Lüzumsuz Adam"ının kahramanlarıyla arasındaki bağ budur; Turgenyev'in kahramanlarının her ikisi de, hayatlarının kendilerine sunduğu olanaklara göre kendileri için elverişli olmayan aşırı bilinçlilik yüzünden felakete uğrarlar. Bu tür izleksel benzerlikler inkâr edilemez ama 1850'lerin ve 1860'ların Rus edebiyatına egemen olan bu motifi Dostoyevski biraz çarpıtmış, Hamlet'e saldıran insanların –1860'ların radikallerinin– ta kendileri tarafından geliştirilmiş öğretilerin beklenmedik sonuçları olarak göstermiştir. Çünkü "aşırı bilinç" iddiasında bulunan yeraltı adamının kullandığı sözde bilimsel terimler, bunun bir Çernişevski gülünçlemesi olduğunu işaret eder, cümlenin kendisi de *Felsefede Antropolojik İlke*'de özgür irade yeteneği diye bir şeyin var olmadığını, var olamayacağını, çünkü insanın kendi girişimine dayandırdığı her türlü

eylemin aslında "doğa yasaları"nın bir sonucu olduğunu söyleyen Çernişevski'nin bu iddiasının başka sözcüklerle ifadesidir. Yeraltı adamı, bu tür "yasaların" varlığının bilincinden kaynaklanan "aşırı bilinçliliğin" kendi kişiliği üzerindeki etkilerini gözler önüne serer, böylece de bu tür bir öğretinin uygulamada ne anlama geldiğini alaycı bir şekilde örnekler.

Örneğin yeraltı adamı kendisinin yüzüne bir tokat atan kişiyi, yüce gönüllülük edip bağışlamak isteyeceğini hayal eder ama bu konu üzerinde düşündükçe böyle bir niyet ona olanaksız görünür. "Herhalde gönlü yüceliğimle hiçbir şey yapamayacaktım. Tokat atanın bunu doğa yasalarına uyarak yaptığını kabul ederek, doğa yasalarını bağışlamak mümkün olmadığından adamı bağışlamazdım; ne de bunu unutabilirdim, çünkü aynı yasalar nedeniyle de meydana gelse küçük düşürücü bir olaydı bu." Ya da farz edin ki tam tersini yapmak istiyor –yüce gönüllülük edip bağışlamayacak, intikam alacak. Hiç kimseyi hiçbir şey için suçlayamazsanız nasıl intikam alacaksınız? "Bir bakarsınız, asıl amaç uçup gitmiş, nedenler buharlaşmıştır; ortada bir suçlu kalmamış, hakaret hakaret olmaktan çıkıp diş ağrısı cinsinden kaderin cilvesi haline gelmiştir." Yeraltı adamının dediği gibi, "bilincin en dolaysız, en normal sonucu tembellikten, yani bile bile hiçbir şey yapmamaktan başka nedir ki." Ya da hiçbir şey yapmamak varken –sözgelimi intikam almak gibi– bir eylemde bulunursanız, o zaman bunu "salt huysuzluktan" yapmış olacaksınız. Huysuzluk hiçbir eylemin *geçerli* nedeni olamaz ama doğa yasaları hiçbir haklı tepkiye olanak vermiyorsa, elinizde bundan başka bir şey kalmaz.

Bu tür pasajlarda, gerekirciliğin toptan kabulünün yarattığı ahlaksal boşluk, derin bir psikoloji bilgisiyle betimlenir. Aydınlar sınıfının iyi eğitimli bir üyesi olan yeraltı adamı, düşünsel olarak böyle bir gerekirciliği kabul eder ama onun için bu gerekirciliğin vargılarına göre yaşamak olanaksızdır. "Böylece aşırı bilinçliliğin yasalarına göre şu sonuca varabiliriz: Aşağılık bir herif, ciğerinin beş para etmediğini fark etmekle bundan kendisine bir avunma payı çıkartıyor, gibidir." Ya da surata atılan tokat konusuna gelelim, bunu unutmak olanaksızdır çünkü "doğa yasaları da olsa, hakaret hakarettir". Dostoyevski böylece *tamamıyla* insanca bir tepkiyi – aşağılık bir herif olduğu için kendinden nefret etme duygusunu, tokatlanmış olma hakaretine uğramanın yarattığı öfkeyi– her türlü manevi ve ateşleyici duygunun kökünün kazınmasına, dolayısıyla da insanca bir tepki gösterme olasılığının ortadan kalkmasına yol açan bilimsel bir mantıkla yan yana getirir. Yeraltı adamının aklı ona suçun ya da öfkenin akıldışı ve anlamsız olduğunu söyler ama vicdan ve onur duygusu yine de insan ruhunun yok edilemez oluşturucuları olarak varlıklarını sürdürür.

İşte yeraltı adamının sözümona mazoşizminin açıklaması burada aranmalıdır. Karaciğerini niçin doktora göstermeyi reddeder ya da insanın gereksiz yere ya da amaçsızca diş ağrısından inlemekten hoşlanabileceği konusunda ısrar eder? Çünkü

her iki durumda da gizemli, kişilerüstü bir güç –doğa yasaları– insanı tam bir çaresizliğe mahkûm etmiştir, bu güce karşı insanın gösterebileceği *insanca* tek tepki, bu gücün despotizmine teslim olmayı sessizce reddetmek, gülünç kaçsa da onun baskısına boyun eğmemektir. Tedavi görmeyi reddetmek, bunun zararını insanın kendisi de görse, işte böyle bir tepkidir; ayrıca diş ağrısından inlemek, der yeraltı adamı, "çekilen acının amaçsızlığının" bir göstergesidir, "bu da insanın bilinci için öylesine aşağılayıcı bir şeydir ki; bütün o doğa yasaları sistemi var ya, elbette bu sistemin içine kibirle tükürebilirsin ama bu sistemden acı çekersin, o çekmez."

Bu iki durumla, yeraltı adamının, itiraf ettiği gibi, sefahat âlemlerinden sonra küçük düşmüşlük duygusunu canlı tutmaktan aldığı o utanç verici "haz" arasında benzerlik vardır. Yeraltı adamı doğa yasalarının suçlanması gerektiği özrünün arkasına saklanmayı reddeder, onun duyduğu o kuşkulu haz, kendi *insan doğasının* manevi ve duygusal tepkisinin o sağır *doğa yasası* kadar akıldışı hale gelmesine yol açar. Bu duyunı gerçekte bir anormallik işareti olmaktan çok uzaktır, –başaşağı bir dünyada yaşadığı düşünülecek olursa– yeraltı adamının ruhsal sağlığının çelişkili doğasının bir kanıtıdır. Çünkü aklının sesine karşın bir vicdan sahibi olma ya da kendisini öfkeli ve aşağılanmış hissetme yeteneğine sahip biri olma hakkından vazgeçmeyi reddeder.

2. Eylem Adamı

Ancak bu normal ahlaksal ve ruhsal ufkun tersinlemeli olarak yer değiştirdiğinin farkına varırsak yeraltı adamının varsayımsal muhatabıyla ilişkisini anlayabiliriz. Bu muhatabın Çernişevski yanlısı olduğu çok açıktır, kendisinin en azından bir *l'homme de la nature et de la vérité** olduğuna inanan bir eylem adamı. Bu yeraltı adamı, bu kibar bey gibi, insanın bütün hal ve hareketlerinin doğa yasasının ürünü olduğu kuramına *inanır* ama aynı zamanda eylem adamının bilmediğini de bilir – bu kuram dolayısıyla insanın bütün davranışlarının olanaksız ya da en azından anlamsız hale geldiğini. "Böyle bir adamı kıskanmakla kendimi yer bitiririm," diyor yeraltı adamı. "Aptal olmaya aptaldır, bunu tartışmıyorum, ama nereden bileceksiniz, belki de normal adamın aptal olması kaçınılmazdır." Normal adanıda, yani eylem adamında, ne mutlu ki aşırı bilinç yoktur, örneğin intikam alma isteğiyle harekete geçtiği zaman "öfkeden kudurmuş boğalar gibi boynuzlarını öne eğerek ileri atılırlar, onları ancak bir duvar durdurabilir". Bu bodoslama saldırının temelinde yatan şeyin, ne olursa olsun –örneğin adalet isteği de olsa– aslında önyargı, yerini doğa yasalarına bırakmış olan o gülünç, eski moda, bilimsellikle ilgisi olmayan önyargı olduğunun farkında değildir o. Ancak bu adam aptallığı sayesinde halinden memnun bir şekilde normalliğini sürdürür, yeraltı adamını kötürümleştiren ikilemlere düşmekten kurtulur.

Doğal bilimin sözümona ilkeleriyle, örneğin, "aslında bir insanın gövdesindeki bir gram yağın, o insan için öteki insan hemcinslerindeki yüz binlerce gram yağdan daha değerli olması gerektiği, bu sonucun sözümona bütün erdemlerin ve görevlerin, böyle bütün çılgınlıkların ve önyargıların çözümü olduğu" gerçeğiyle karşı karşıya gelen eylem adamları bütün sorgulamaları ve akıl yürütmeleri bir yana bırakırlar. Aptallığın koruyucu kalkanından yoksun olan aşırı bilinçli yeraltı adamı, hâlâ *sanki* insanın özgürce tepki göstermesi diye bir şey olasıymış ve anlamlıymış gibi davranmadan edemez; "sonuçta işin yine tek bir çıkar yolu vardır – o da, duvarı ne kadar kuvvetle yumruklayabilirseniz yumruklamak." Bütün öteki ahlaksal düşüncelerle birlikte suç düşüncesinin de doğa yasalarının silgisiyle silindiğini bilir, gelgelelim, mantıksızca ahlaksal tepkiler göstermekte ısrar eder. Onun için ahlaksal sorumluluğu devredebileceği bir yer olmadığından, çürütülmesi en olanaksız tümdengelim yöntemiyle her şeyin suçlusu kendisidir, yalnızca kendisi. Ama aynı zamanda suçun kendisinde *olmadığını* da çok iyi bilir, ah keşke doğa yasalarını unutabilse, öylesine uzun bir süre unutsa ki canı *ne* olmak isterse o olabileceğine kendini inandırabilse – canı isterse bir aylak, bir obur ya da "yüce ve güzel olan" her şeye kadeh kaldırabilen biri olabileceğine.

Bu bölümlerde yeraltı adamının bütün tepkileri bu gerekircilik diyalektiğinden türer; tepkilerin gerisinde yatan devindirici güç bir çelişkiden, yeraltı adamının, düşünce planında Çernişevski'nin gerekirciliğini kabul ederken, kişiliğin ahlaksal vicdanla özdeşleştirilen içgüdüsel ve duygusal planında bunu reddetmesinden kaynaklanmaktadır. Sonuçta kendisine yönelik alay ve hakaretlerinin, alay ve hakaret olarak alınmaması gerekir. Yeraltı adamı konuşmasında *Kış Notları*'ndaki gibi ters tepen tersinlemeler kullanır, bunlar alaycı muhatabını, yani eylem adamını alaya alma aracına dönüşür. Çünkü yeraltı adamının hayatı eylem adamınınkinin *reductio ad absurdum*'udur*, o bir varlık olarak kendisini ne kadar itici ve gıcık biri olarak tanımlarsa, kendinden emin yargıcının körü körüne dört elle sarıldığı şeyin *gerçek* anlamını daha iyi ortaya koyacaktır. Radikal adamların yeraltı adamını kendilerinin aynadaki yansısı olarak görmelerini, o yansının, (Baudelaire'in deyimiyle) "*hypocrite lecteur*, *mon semblable, mon frère*"in, ["İkiyüzlü okur, bana benzeyen kardeşim"] belki de kendilerine verdiği selamı almalarını engelleyen şey, akıl ermez derecede kalın kafalı olmalarıdır.

3. Çıkarların En Büyüğü

Yeraltı adamı, insan ruhunun, doğasında yatan nedenler yüzünden Çernişevski'nin felsefesinin "akılcı" dünyasına uyum sağlayamayacağını gösterdikten sonra, doğruca Çernişevski'nin ve eylem adamının kendi görüşlerini savunmak için kul-

* Fr. "Doğa ve gerçeklik adamı." (ç.n.)

landıkları savları çürütmeye yönelir. Yeraltı adamı, Çernişevski'nin felsefesini kabul ederken, acı bir gerçek olarak o felsefenin temel ilkeleriyle insan deneyiminin normları arasındaki tutarsızlığın da farkındaydı, bu tutarsızlık şimdi 7. bölümden başlayarak 9. bölümün sonuna kadar daha açık savlarla formüle edilmektedir.

Yeraltı adamı sanki inanamazmış gibi sorar: "Söyler misiniz bana, insanoğlunun kötülük yaptığını, çünkü gerçek çıkarının nerede olduğunu bilmediğini; aydınlanmış olsa, gözünü açıp gerçek, normal çıkarlarını görse ... çıkarının, başka hiçbir yerde değil, iyilik yapmakta yattığını göreceğini, hiç kimsenin bilerek kendi aleyhine bir iş yapmadığını, bunu hepimizin bildiğini, sonuçta, deyim yerindeyse, herkesin ister istemez iyi davranmaya başlayacağını ilk söyleyen kimdi?" Gerçekten Çernişevski'nin görüşünün esası buydu – bu "akılcı bencillik" ilkesi bir kez kabul edildikten sonra insanoğlu öylesine aydınlanacaktı ki mantıksız, yani kendi çıkarına aykırı davranma olasılığı ortadan kalkacaktı. Ama, yeraltı adamının acı acı alay ederek belirttiği gibi, bu savda bir hata vardır: insanoğlunun asla vazgeçmediği ve vazgeçmeyeceği yüksek bir çıkarının bulunduğu, o çıkarın da kendi özgür iradesini kullanmak olduğu gerçeği hesaba katılmamıştır.

Bu bölümlerde yeraltı adamının konuşması birkaç kanalda birden ilerler. Kanallardan birinde "istatistikçilerin, bilgelerin ve insanlık âşıklarının" sonunda kendilerini nasıl, sık sık ilan ettikleri o ciddi derecede yüce gönüllü akılcılık ilkelerinin tersine hareket ederken buldukları tekrarlanarak sergilenir. Bir başkasında tarihe bakılır, insanoğlu hiç akılcı oldu mu ya da olmak istedi mi sorusu sorulur. "Kısacası, dünya tarihi için her şeyi söyleyebilirsiniz – en karışık kafalı insanların aklına gelebilecek her şeyi. Söylenemeyecek tek bir şey varsa, o da dünyanın mantıklı olduğudur. O sözcük boğazınıza takılır." Üçüncü kanal, içinde yaşanan zamanın daha yakınından geçer, geçerken, o tarihte Rus radikallerinin çok sevdikleri İngiliz tarihçi Henry Thomas Buckle'a yandan çarpar; Buckle, tarihin yasalarının doğal bilimlerin yasalarına göre anlaşılabileceğine inanıyordu. Buckle'ın, "uygarlık, insanların yumuşamasına, sonuçta da kan dökmekten hoşlanmaz hale gelmesine, savaşçılığını kaybetmesine yol açar," iddiası karşısında yeraltı adamı sevince gark olur ve okura seslenir: "Buckle'ın yaşadığı bütün o on dokuzuncu yüzyıla bakın. Napolyon'a bakın – hem Büyük Napolyon'a hem de şimdikine. Kuzey Amerika'ya bakın – sonsuza kadar sürecek birliğe bakın [daha sonra iç savaşla bozulan birliğe]."

Bu örnekler bize akılcıların ve mantıkçıların kendi sistemlerinin hatırı için gözlerini nasıl apaçık gerçeklere kapatmaya teşne olduklarını, bu sistemlerinse, bir nedenle, "insanın çıkarlarının" her zaman sırf "istatistik rakamları ile ekonomik formüllerden ortalama bir hesapla" çıkarıldıklarını gösterir. "O halde sizin çıkarlar

---

* Olmayana ergi, (ç.n.)

listenizde refah, zenginlik, özgürlük, barış gibi şeyler var; bunlara açıkça, bile bile sırt çeviren biri çıksa bu adam size göre –elbette bana göre de– ya kara cahilin ya da zır delinin biridir, öyle değil mi?" Ama yeraltı adamı özünde refahı, zenginliği, özgürlüğü ve barışı reddetmezken, bunları elde etmenin tek yolunun insanın özgürlüğünden ve kişiliğinden fedakârlık etmesi olduğu görüşünü reddeder.

"Görüyorsunuz ya, baylar," der acıyarak, "sizce de hemen hemen her insanın en önemli çıkarından daha önemli bulduğu bir çıkarı yok mu, (hiç sözü edilmeyen, biraz önce sözünü ettiğimiz bir şey), uğruna gerektiğinde bütün yasalara karşı gelebileceği, yani aklı, onuru, barışı ve refahı hiçe sayabileceği – kısacası kendisine, çıkarların en buyüğü, en önemlisi ve en kârlısı olduğunu düşündüğü bir çıkar sağlayabilecekse, uğruna bütün o olağanüstü güzel ve yararlı şeylerden vazgeçebileceği bir şey yok mu?" Bu sorunun, parantez içine alınmış bölümünde, *Antropolojik İlke*'deki çok daha zorlu pasajların gülünçlendiği yanıtı ilk altı bölümde verilmiştir. İnsanoğlu için "çıkarların en büyüğü" olan çıkar, özgür iradesini korumaktır, özgür irade akılla uyumlu bir şekilde çalışmayabilir ama her zaman *seçme* hakkını saklı tutmak ister, bu birincil "çıkar" insanlık âşıklarının sistemlerine dahil edilemez, çünkü onların insan doğasını yalnızca mantıklı olanı arzulayacak biçimde değiştirme düşlerinin sonsuza kadar olanaksız hale gelmesine yol açar.

4. Kristal Saray

Bildiğimiz gibi, Çernişevski'nin bu dönüştürme düşü Kristal Saray algısında somut ifadesini bulmuştu, Dostoyevski ise bu simgeyi yeraltı adamının gözüyle yansıtmak üzere ele alır. Gelecekteki bolluk ve bereket Ütopya'sında insan tamamıyla yeniden eğitilecekti, "insanoğluna bilim öğretilecek ... ne iradesi ne gelgeç hevesleri kalacak, bunlara hiç sahip olmamış gibi, sanki kendisi bir piyano tuşundan ya da org düğmesinden farksızmış gibi olacak; [...] öyle ki, insan ne yaparsa yapsın bunu sanki kendi iradesiyle yapmıyormuş, yapılan şey doğa yasalarına göre kendiliğinden yapılıyormuş gibi olacak."

Burada kullanılan müzik imgeleri doğrudan doğruya Fourier'den gelmektedir, Fourier bir "toplumsal uyum yasası" keşfettiğine inanıyordu, onun çömezleri de, insanların falanjist evlerindeki konumlarını bir klavyedeki tuşlara benzeterek tanımlamayı severlerdi. Yeraltı adamı da Kristal Saray'da "bütün davranışlar matematiksel olarak. 1.000.000'luk logaritma çizelgeleriyle hesaplanıp takvimlere geçirilecek," dediği zaman, abartmıyor. Fourier, tutkuların çok kapsamlı bir listesini çıkarmıştı, ona göre bu tutkular (insan) doğasının değişmez yasalarını oluşturuyordu, herhangi örnek bir toplum düzeninde bu tutkuların doyurulması gerekecekti. Dostoyevski böylece, kişiliğin tamamıyla safdışı bırakıldığını söylediği Kristal Saray ülküsünü

eleştirerek, Fourier'nin tutku listesiyle Çernişevski'nin maddesel gerekirciliğini birleştirir. Çünkü kişiliğin görgül dışavurumu bir hareket tarzı *seçmekten* oluşur –bu hareket tarzı ne olursa olsun–, bir insan doğa yasalarına uyarak iyi, mantıklı, doygun, mutlu biri oluyorsa ortada seçim diye bir şey kalmaz, bunların tersini yapma olasılığı ortadan kalkar.

Ne mutlu ki yeraltı adamı yine de bize Kristal Saray diye bir şeyin olanaksızlığı konusunda güvence verir, "insanoğlu öylesine hayret verici derecede nankördür ki ... ona dünyanın bütün mutluluklarını verin ... istediğiniz kadar ekonomik zenginlik verin, uyumaktan, pasta yemekten, dünya tarihinin devamını sağlayacak işlerle uğraşmaktan başka yapacak işi kalmasın – insanoğlu sırf nankörlüğü yüzünden o zaman" bile "pastasını tehlikeye atıp sırf kendisine (sanki çok gerekliymiş gibi) insanların hâlâ insan olduklarını, piyano tuşu olmadıklarını kanıtlamak için, bile bile dünyanın en ölümcül saçmalıklarını, hesapsız işlerini yapmak ister." Çünkü gerçekten Kristal Saray dünyası var olsaydı, "insanoğlu gerçekten de piyano tuşlarından başka bir şey olmasaydı bile, doğal bilim ve matematik ona bunu kanıtlasaydı bile ... o hayatını tehlikeye atmanın, kaos yaratmanın her türlü acıyı çekmenin yolunu bulur, yolundan dönmezdi!" Bu kaos ve acılar önceden hesaplanabilir ve listesi yapılabilir şeyler olsaydı, "insan mantığın elinden kurtulup gene bildiğini okumak için kendini çılgınlığın kucağına atardı!" Her iki durumda da bu kaosun nedeni aynıdır: özgür iradenin (dolayısıyla da hiçbir ahlaksal kategorinin) bulunmadığı, insanın yaşaması için bir nedenin kalmadığı bir dünyaya insan kişiliğinin başkaldırısıdır. Metinden çıkan apaçık anlam ortadadır: İnsanın kendi hayatını tehlikeye atmayı göze alarak özgürlük uğruna isyan etmesi kendi içinde bir değer değildir; belki bir gün başarılı olacak olan Kristal Saray ülküsüne karşı *yalnızca* son çare, son savunmadır. Yeraltı adamının, üstüne basa basa yazdığı gibi, "Ayrıca bütün bunlardan sonra, henüz o kadar düşmediğimiz, isteğin bilmem hangi şeytanın buyruğunda olduğu açıklanmadığı için gel de günaha girme, gel de sevinme!"

Kristal Saray ülküsü önerildiği şekliyle tamamlandığı zaman ortaya çıkacak olan manzara bu kadar korkunçtur işte, yeraltı adamı da insanoğlunun gerçek isteğinin bu olduğunu ileri süren Çernişevki ile yandaşlarının bu uçuk iddiasını sorgulamaya devam eder. İnsanoğlunun, tarihin sonunu simgeleyecek olan, her türlü uğraşın, özlem ve umudun rafa kaldırılacağı o durağan, seküler Kristal Saray kıyametine ulaşmayı istediğini reddeder. "Yapılan bir işi yakından değil de, yalnızca uzaktan seviyor olduğunu; onun içinde yaşamayı değil yalnızca onu yapmayı, sonunda da karıncalar, koyunlar gibi '*aux animaux domestiques*'e [evcil hayvanlar] bırakmayı düşündüğünü yadsıyabilir miyiz? Karıncalara gelince, onların ev yapma zevki bambaşkadır. Karınca yuvası denen, sonsuza kadar yıkılmayacak, şaşılası yapıtlar vardır."

O dönemde Rus basınında Sosyalistlerin ülküsel toplumunu karınca yuvasına benzetme âdeti vardı, Dostoyevski tarihin sonuyla ilgili bu imgeyi Herzen'e bir gön-

derme olarak kullanmış olabilir. "İnsanlık dosdoğru bir hedefe gidiyor olsaydı," diye yazmıştı Herzen *Öteki Kıyıdan*'da, "tarih diye bir şey olmaz, yalnızca mantık olurdu; insan herhangi bir şekilde tamamına ermiş bir biçim almış halde kalacaktı, verili doğal bir durumdaki hayvanlar gibi. [...] Üstelik, bir librettosu olsaydı tarih bütün ilginçliğini yitirecek, yararsız, sıkıcı, komik bir şey olacaktı."[5] Bu metinler arasındaki apaçık benzerlik, Dostoyevski'nin çok büyük hayranlık duyduğu yapıttan ne çok şey aldığını gösteriyor; ayrıca kendi kuşağıyla 1860'lar kuşağı arasındaki derin ideolojik karşıtlığı ne şaşmaz bir doğrulukla izlekleştirdiğini de. Çünkü Romantik edebiyatla, Alman idealist felsefesiyle beslenmiş 1840'lar kuşağının entelektüel ve ideolojik çehresi 1860'larınkiyle kesin bir karşıtlık oluşturuyordu. Dostoyevski gibi, Herzen de Çernişevski'nin maddeci gerekirciliğine ve özgür irade karşıtlığına karşı çıkıyordu.[6] Bu bakımdan yeraltı adamının, Kristal Saray ülküsüne karşı çıktığı zaman, karşı çıkışını en azından kısmen rüştünü kazanmasına bağlaması uygundur.

Bütün bu tartışmalar sonuçta Kristal Saray'da "acı çekme"ye yer olmadığı için reddedilmesi gereği üzerinde odaklanmaktadır. Yeraltı adamı, "Benim düşüncemi sorarsanız," der, "ben acı çekmek ve refah üzerinde durmuyorum ... yalnızca kaprislerimden ve istediğim her an kapris yapabilmekten yanayım." Acı çekmek, tıpkı delilik ve kaos gibi, kendi başına bir amaç değildir, manevi özerklik hakkı gibi yüksek bir değerden sonra gelen bir şeydir ama gerekircilik sonucunda insanın önem ve anlamının kalmadığı bir dünyada bu manevi özerklik duygusunu canlı tutan bir üvendire işi görür: "Kristal Saray'da acı çekmek ise bütünüyle yakışıksız kaçar, çünkü acı çekmek kuşku demektir, olumsuzlama demektir. İçinizde kuşku uyandıracaksa o zaman bu ne biçim bir Kristal Saray olurdu dersiniz?" Kuşku duyma yeteneği varsa o zaman insan *yalnızca* aklın sesini dinleyerek hareket eden akılcı ve etik bir makineye dönüşmemiş demektir. İşte bu yüzden, yeraltı adamı, "bilincin biricik kaynağı acı çekmektir" diye buyurur; acı ile bilinç birbirinden ayrılmaz şeylerdir, çünkü ikincisi insan kişiliğinin yalnızca psikolojik değil, öncelikle ahlaksal bir niteliğidir.

---

5 A. I. Gertsen, *Polnoe sobraniesochinenii,* 30 cilt, (Moskova,1954-1966), 6: 36.

6 Ömrünün son günlerinde Herzen, oğlu Aleksandr'a çok çarpıcı bir mektup yazmış, konuyu tam olarak açıklığa kavuşturmuştu. O tarihte tanınmış bir fizyolog olan genç Herzen, bütün hayvan ve insan davranışlarının sinirsel refleks sisteminin bir işlevi olarak anlatıldığı bir ders metnini yayımlamış, Çernişevski gibi, o da özgür irade denen şeyin bir yanılsama olduğunu söyleyerek sözünü bağlamıştı. Babası şöyle yanıt verdi: "Her dönemde insanoğlu zorunlulukların ardı sıra sürüklense de özerkliğini ve özgürlüğünü arar, *kendi özgür iradesi dışında hiçbir şeye bağlı olmamak ister*, geçmişin etkisiz bir mezar kazıcısı ya da geleceğin bilinçsiz bir ebesi olmak istemez; tarihi kendisinin özgür ve kaçınılmaz bir ürünü olarak görür. Özgür olduğuna inanır, tıpkı dış dünyanın, kendisine göründüğü biçimiyle var olduğuna inandığı gibi, çünkü gözlerine inanır, çünkü buna inanmasa adım atamaz. Manevi özgürlük böylece psikolojik ya da istersen antropolojik bir gerçekliktir." Dostoyevski'nin kendisinin varoluşsal özgürlük ve manevi bağımsızlık algısını bundan daha iyi dile getiren bir şey söylenemezdi. Bkz. A. I. Gertsen, *Izbrannyefilosofskie proizvedeniya,* 2 cilt (Moskova, 1946), 2: 283.

5. Saray Gibi Tavuk Kümesi

Yeraltından Notlar'ın 10. bölümünde özel bir sorunla karşı karşıya kalırız, çünkü bu bölüm sansür tarafından fena halde tırpanlanmıştır. Bildiğimiz gibi, Dostoyevski yapıtındaki "ana düşünce"yi, dediğine göre "inancın ve İsa'nın gerekliliği" düşüncesini bu bölümde dile getirdiğini iddia etmişti ama o bölüm kitaptan çıkarılmış, daha sonraki baskılarda kitaba bir daha da eklenmemişti. Şunu söylemeden geçmeyelim, hayatının hiçbir döneminde Dostoyevski, sansürü verdikleri karardan dönmeye ikna etmeye çalışmak gibi bir girişimde bulunmamıştı, bunu tehlikeli ve zaman alıcı bir iş olarak görmüştü. Böyle bir işe kalkışmak yapıtlarının ya da derlemelerinin yeni baskılarının yapılmasını engellemek ve geciktirmekten başka bir şeye yaramazdı, onunsa bunlardan gelecek paraya fena halde gereksinimi vardı.

Tırpanlanmış olmasına karşın gelin bu "karman çorman" bölümü inceleyelim ve hâlâ Dostoyevski'nin "ana düşünce"sine yaklaşmamıza yardımcı olabilecek neler bulabileceğimize bakalım. Yeraltı adamının, Kristal Saray'a saygı duymamak olanaksız olduğu için Kristal Saray'ı reddettiğini öğreniyoruz, ama, diyor, "Dil çıkarmaya bayıldığımdan söylemedim bunu. [...] Tam tersine, öyle bir düzen kursalardı ki dilimi çıkarma isteği duymasaydım, o zaman şükran duygularımı göstermek için dilimi bile bile keserdim." Dostoyevski burada bize yeraltı adamıyla ilgili bir sır vermektedir: Yeraltı adamı sınırsız bir bencillik adına bütün ahlaksal ülküleri reddetmemekte, ancak insanı kudurmuş bir köpek gibi isyan etmeye sürüklemeyecek, onun yerine uğruna her şeyden seve seve vazgeçebileceği bir ülkü aramaktadır. İşte böyle farklı bir ülkü gerekiyordu, iradenin özerkliğinin, kişiliğin özgürlüğünün kabul edilmesine izin veren, insanın ahlaksal doğasına seslenen, doğa yasalarıyla uyumlu şekilde çalıştığı düşünülen akıl ve özçıkardan medet ummayan bir ülkü. Dostoyevski'ye göre, bu farklı ülkü İsa'nın öğretilerinde bulunabilirdi, metindeki çapraşıklığın hâlâ sürmesine karşın biz yine de onun bu seçeneği kendisinin imge düzeni çerçevesine yerleştirmeye çalıştığını bir an görür gibi oluyoruz.

Bu çapraşıklık, Kristal Saray ile tavuk kümesi karşılaştırmasında ortaya çıkıyor. "Bakın," diyor yeraltı adamı, "yağmur yağarken saray yerine bir kümes görsem, ıslanmaktan kaçınmak için belki kümese sığınırdım, ama beni yağmurdan korudu diye de şükran borcumu ödemek için kümese kâşane gözüyle bakmazdım. Bana gülüyorsunuz, hatta kümesle kâşane arasında bir ayrım olmadığını haykırıyorsunuz. Evet, biz eğer yalnız ıslanmamak için yaşıyorsak, sizin dediğinize seve seve katılırım." Yeraltı adamı kümesin yararlı olmadığını söylemiyor ama gerçek yararına karşın insanlığın ülküsü düzeyine yükseltilmesine karşı çıkıyor. "Ancak hayatın yalnız bu olmadığını [ıslanmamak, yararlılık] ... insan yaşayacaksa pekâlâ kâşanede yaşayabileceğini kafama koymuşsam ne yapacağız? Bu benim isteğim, benim seçimimdir artık. Beni bu saplantıdan kurtarmak için içimdeki isteği değiştirmelisiniz. Eh, değiştirin bakalım, gönlümde yatanı kazıyıp bir başkasıyla baştan çıkarın beni, bana başka bir ülkü verin."

Yeraltı adamı böylece başka bir ülkü olasılığının kapısını aralar, metnin devamında başka türlü bir Kristal Saray öngörüsünde bulunur – bir tavuk kümesi olmayan, tamamıyla maddesel gereksinimleri karşılayacak, gerçek bir kâşane. Çünkü daha sonra şöyle devam etmektedir: "Ama şimdilik benden kümesi sırça köşk olarak görmemi istemeyin! Varsın o kristal yapı boş bir düş olsun; doğa yasalarına aykırı bu düşü, sırf aptallığımdan, soyumuza özgü birtakım köhne, akıldışı alışkanlıklara kapıldığım için ben yaratmış olayım. Sırça köşkün aykırı olmasından bana ne? Onu isteklerimde yaşatıyorsam, daha doğrusu, isteklerim var oldukça o da var oluyorsa ötesi ne fark eder?" Burada metnin geri kalanında Kristal Saray'ın simgelediği ilkelerin tam *tersi* olan ilkeler üzerine inşa edilmiş bir "sırça köşk"e atlayış görüyoruz; bu yeni kristal yapı doğa yasalarına aykırı (oysa Kristal Saray o yasaların somutlaşmış örneğiydi), varlığını akla değil isteğe borçlu. Bu öylesine ani bir değişiklik, daha önce söylenenlere öylesine aykırı ki insan bir tür kristal yapıdan ötekine geçiş malzemesinin metinden çıkarılmış olabileceği varsayımında bulunmadan edemiyor.

Dostoyevski herhalde burada gerçek bir Kristal Saray'ın ya da köşkün ya da kâşanenin (deyimlerde tutarlılık yok) ne olduğunu göstermek istedi diye düşünebiliriz, herhalde onu gerçekten bir tavuk kümesi olan yalancı sarayla karşılaştırmak istedi. Mektubundan öğrendiğimize göre bir şekilde gerçek Kristal Saray'ı "inanç ve İsa gereksinimi"yle özdeşleştirmek için bunu yapmıştı ama böyle bir girişim pekâlâ sansürü şaşırtmış ve korkutmuş olabilir, hele yakın geçmişte *Nasıl Yapmalı?* konusunda yapılan bir yanlış yüzünden sansürcüler Kristal Saray'ı ateist Sosyalizm'in iğrenç simgesi olarak görmeye alıştıkları için akılları başlarından gitmiş olabilir. Bu yüzden belki de kendisi için Hıristiyanlığın ifade ettiği anlamı bu simgeye yüklemeye çalışan Dostoyevski'nin o cümlelerini hem yıkıcı hem de küfür olarak gördükleri için metinden çıkardılar. Bu varsayımlar Dostoyevski'nin metninin tuhaf tarihini açıklamaya, dikkatle okunduğunda apaçık göze batan çelişkilerin nedenini anlamamıza yardımcı oluyor, ayrıca onun niçin isyan edip kitabının bütün anlamının çarpıtıldığını söylediğini de anlıyoruz.

Bu farklı ülküye başlangıçta çok daha açık biçimde işaret edilmiş olabilir ama Dostoyevski'nin kafasındaki kavram, yine de yeraltı adamının hâlâ başkaldırısının olumsuz aşamasında kısılıp kalmasını gerektirir. Ancak uzak ve, yeraltı adamı için, ulaşılmaz bir olasılık olarak bir başka seçenek öne sürülür. Özgün metinde her öykücüğün kendine özgü bir doruğunun olması amaçlanmıştı, birinci ile ikinci ülkü arasında apaçık bir derecelendirme bulunacaktı. Birinci kısımda yeraltı adamının kafasında olanaksız bir düş gibi görünen şey, ikinci kısımda dramatik eylem olarak güçlü bir şekilde sunulmuş, yaşayan bir gerçekliğe dönüşür. Çünkü bu kısımdaki yeraltı adamı bir başka ülkünün özlemini çeker; böyle bir ülkünün var olması gerektiğini bilir ama maddesel gerekirciliğe, doğa yasaları inancına öylesine bağlıdır ki bunun ne olabileceğini hayal bile edemez. "Yine de bir uzlaşmayla avunamayaca-

ğımı, doğa yasalarına göre var olması gereken, *gerçekten de* var olan kalıcı bir 'hiç'le yetinemeyeceğimi biliyorum. Bin yıllık sözleşmeli yoksul kiracılarla dolu, ne olur ne olmaz diye, kapısına asılmış bir dişçi tabelası bulunan bir apartmanı, baş tacı edemem, asıl isteğim, emelim sayamam." O başka şey ne, yeraltı adamı o başka şeyi niçin bulamıyor, Dostoyevski'nin novellasının ikinci kısmını bunlar oluşturuyor.

2. Kısım

1."Sulusepkene Dair"

Yeraltı adamı 1864'te *Notlar*'ı yazmaya başladığı zaman kırk yaşındadır; II. Kısım'da yirmi dört yaşındayken başından geçen olaylar anlatılır, –demek ki 1848 yılında– yani tam da Dostoyevski'nin Petraşevski Grubu'nun toplantılarına kesintisiz olarak katıldığı yıl. Yeraltı adamı yine öncelikle toplumsal ve kültürel bir tiptir ama 1840'lara özgü tavırların bir gülünçlemesine dönüşür ve elbette Dostoyevski'nin o kuşağın bir üyesi olarak kendisiyle ilgili yargılarından beslenir. O dönemdeki ruh halini değerlendiren Dostoyevski 1856'da General Totleben'e şöyle yazmıştır: "Kuramlara ve Ütopyalara inanıyordum... Kuruntular içindeydim... Sağlıksız bir alınganlık yüzünden aşırı sinirliydim. En basit olguları çarpıtıyordum, o olgulara başka bir görünüş kazandırıyor, başka boyutlar ekliyordum."[7] Bu tanım yeraltı adamının gençliğindeki psikolojisinin bize verilen tanımına sözcüğü sözcüğüne uyuyor.

"Sulusepkene Dair" alt başlığı da eylemin çok simgesel bir dekora yerleştirilmesine yardımcı oluyor. Annenkov, 1849'da Doğalcılık Okulu yazarlarının "sulusepken"i o kasvetli Petersburg görünümünün tipik simgesel niteliği olarak kullanmaya düşkün olduklarını yazmıştı, Dostoyevski o bakımdan bu alt başlığı 1840'ların Petersburg'unun imgesini yeniden çağırmak için kullanır – birinci kısımda Dostoyevski'nin "dünyanın önceden tasarlanmış en soyut kenti" (5: 101) dediği, (Puşkin'in "Bronz Heykel" şiirinden beri) Rus edebiyatında Batı kültürüne uyarlanan Rusların buna karşılık ödedikleri insanlıkdışı bedelin, şiddetin simgesi olagelmiş bir kentin imgesi.

Toplumun ve insancıllığın onca yüceltildiği 1840'ların atmosferi de Nekrasov'dan alınan ve ikinci kısmın başına özdeyiş olarak eklenen şiirle hatırlatılmaya çalışılır. Bu 1846 tarihli aynı şiirden, Dostoyevski'nin Doğalcılık Okulu'nun çocuksu yanılsamaları dediği şeylerle ve geçmişiyle arasına mesafe koyduğu *Stepançikovo Köyü ve Sakinleri*'nde de alaycı bir şekilde söz edilmişti. Yaptığından utanan bir fahişeyi tutkulu ve önyargısız aşkıyla günah hayatından kurtaran velinimetinin kendi bakış açısıyla yazılmış şiirde kadının vicdan azapları anlatılır:

---

7 *Pis'ma*, I: 178; 24 Mart 1856.

Ahlaksızlık batağına gömülmüş günahkâr ruhunu
Kurtardığım zaman o bataktan
İnanarak söylediğim tutku dolu sözlerimle;
Derin bir acı duyarak sen
Ve oğuşturarak ellerini, lanetledin
Seni tuzağa düşüren kötülüğü;
Unutkan vicdanını
Cezalandıran anılarla
Anlattığın zaman bana
Benden önce başına gelenleri
Ve birden kapayarak ellerinle yüzünü,
Utanç ve dehşet içinde,
Ağlamaya başladın daha fazla dayanamayıp
Öfkeden, utançtan...
Vb. vb...

Bu alıntıladığı bölümü "vb. vb." ile bitiren Dostoyevski'nin, konuşan kişinin insancıl davranışlarının bayağılığını, göreneksel yavanlıklardan öte bir şey olmadığını işaret ettiği çok açıktır. Bir fahişenin günahtan kurtarılması izleği 1860'larda gerçekten de çok sıradanlaşmıştı. Bu izlek önemsiz bir öykücükle *Nasıl Yapmalı?*'ya da girmiştir, kahramanlardan biri günahkâr bir kadını sefahat hayatından kurtarır, bir süre onunla birlikte yaşar, o kadını Vera Pavlovna'nın apartman dairesinde ailenin örnek bir üyesi haline getirir, kadın sonra veremden ölür. *Yeraltından Notlar*'ın ikinci kısmının doruk öykücüğü –yeraltı adamıyla Liza'nın tanışması–, Toplumsal Romantizm'e özgü klişenin tersinlemeli bir gülünçlemesidir.

Yeraltından Notlar'ın birinci kısmında nasıl 1860'lı yılların felsefesi ve etik anlayışı yerilmişse, ikinci kısmında da, o halde, 1840'ların o duygusal Toplumsal Romantizm'i yerilir, Dostoyevski de işte bunun için *Vremya*'da daha önce kabataslak çizdiği 1840'ların resminden yararlanır. Üst tabaka liberal aydınlar sınıfının lüzumsuz adamları bir "evrensel iyilik" dünyası düşü içinde yaşıyor, en basit, en apaçık ahlaksal zorunlulukları gözardı ediyordu. Dostoyevski onların kendi iddialarına uygun şekilde yaşamalarının, soyut insan sevgilerini somut bir insana yönelik somut bir eyleme dönüştürmelerinin boyunlarının borcu olduğunu açıkça göstermişti. *Yeraltından Notlar*'ın ikinci kısmının izleği kesinlikle budur, bu izlek Dostoyevski'nin ilk görev yerinin bürokrasi dünyasına aktarılmış, lüzumsuz adamın daha alt tabakadan ama son derece üstün bir özbilinç sahibi eşiti olan bir kahramanda somutlanmıştır.

Bu izlek değişikliği ikinci kısımda fark edilir bir renk değişikliğiyle yansıtılır. Birinci kısımda nihai sorunlar tehlikededir, orada "yalancı" Kristal Saray dünyasına

karşı nihai iddia ancak bir delilik ve intihar çılgınlığı olabilirdi, Dostoyevski'nin ironisi de buna uygun düşecek şekilde acı ve çarpık bir ironidir, tonu sert ve rahatsız edicidir. Yeraltı adamının ilk erkeklik döneminin kötü serüvenlerinde hiç böyle nihai sorunlar söz konusu değildir, hepsinin kökeninde aynı komik şey yatar – fodulluk. Sonuçta ikinci kısım, daha hafif bir kaba güldürü ve karikatür tonunda yazılmıştır, bütün bölümler yeraltı adamının en basit insanlık durumlarına karşı tumturaklı ve ukalaca tepkilerinin uzun uzun alay konusu edilmesine ayrılmıştır.

2. Kibir Diyalektiği

İkinci kısmın ilk sayfaları birinci kısmınkini andırır. Başkaları üzerinde egemenlik kurma itkisiyle, başkalarıyla dostça ilişkiler geliştirme isteği arasındaki çelişki daha önce ele alınmamıştı ama şimdi öne çıkmakta ve birinci kısmın göreli soyutlamalarına daha özel bir geri fon oluşturmaktadır. Sınırsız bir kibir ateşiyle için için yanan yeraltı adamı öylesine yüksek bir özbilince sahiptir ki hiç kimseyle normal toplumsal ilişki kuramaz: "Bütün memur arkadaşlarımdan elbette, A'dan Z'ye hepsinden nefret ediyordum, hepsini küçük görüyordum ama aynı zamanda, deyim yerindeyse hepsinden korkuyordum... Bir şekilde birden işler şu hale geldi: Bir bakıyordunuz hepsini küçük görüyor, sonra çok yükseklere yerleştiriyordum." Yeraltı adamı kibri yüzünden kendisinin herkesten üstün olduğuna inanır, herkesi küçümser ama üstünlüğünü başkalarının da *kabul etmesini* istediği için kendisine kayıtsız kalan dünyadan nefret eder, bu küçük düşürücü bağımlılığı yüzünden kendinden nefret etmeye başlar. Dünyadan onay talep eden, karşılığında sevgisizlik ve düşmanlık gören özbilinçli bir bencilliğin psikolojik diyalektiği işte budur. Böyle bir kibir diyalektiği, birinci kısımdaki gerekircilik diyalektiğiyle paralellik oluşturur, her türlü insanca ilişkiden soyutlanmış bir dünyada egonun çevresine duvar örülmesi sonucunu doğurur. Birinci kısımda nasıl gerekircilik insanca tepki olasılığını ortadan kaldırıyorsa, kibir de ikinci kısımda her türlü toplumsal kardeşliğin önünü tıkar.

Dostoyevski bu kibir diyalektiğinin eylem halindeki resmini çizmenin yanı sıra, geçmişe, 1840'ların genel kültür atmosferine geri döner, 1840'larda yeraltı adamının bütün gözenekleriyle özümsediği sıradan Rusların hayatına, zorlama ve yapay bir şekilde, romantik bir bencillik ile üstünlük duygusu pompalanıyordu. Gerçekten de, onu daha ilk gençlik yıllarından başlayarak başkalarından ayıran şey, belirgin şekilde düşünsel cesaretiydi. "Dahası, okul arkadaşlarım," diye yazar, "hiçbirinin okuyamadıkları kitapları okuduğumu [...] hiç duymadıkları konularda bilgimin olduğunu yavaş yavaş anlamaya başladılar." Daha sonraki hayatından söz ederken, "evde en çok yaptığım şey okumaktı," der, "okudukça ... dış etkilerle içimde kaynaşma halinde olan şeyleri bastırmaya çalışıyordum. [...] tek dış etki ise okumak,

yine okumaktı. Okumanın elbette ki bana çok yardımı dokunuyordu". Öyleyse yeraltı adamının *gerçek* duygularının –kibrine ve başkalarına hükmetme isteğine karşı direnen duygularının– frenlenmesinin sorumlusu kitaplardır. Kitaplar kendisi ile başka insanların arasına sonradan kazanılmış, yapay tepkiler ağının girmesine yol açar, 1840'ların Rus aydınlar sınıfı dünyasında bulunduğumuza göre, bu kitaplar ancak Fransız Ütopik Sosyalistlerinin, Toplumsal Romantiklerin ve onların Rus çömezlerinin yapıtları olabilirdi, o tarihlerde Dostoyevski'nin kendisi de onların sırtından geçinmişti.

Dostoyevski, yeraltı adanının kısıldığı kibir diyalektiği kapanı ile entelektüel kültürü arasındaki bağı çeşitli kereler vurgular. "Kültürlü ve saygın, kendini bilen bir adam, kendisi için son derece yüksek bir standart belirlemezse ve kendisini nefret edercesine küçümsemiyorsa gururlu da değildir," der. Çalıştığı dairedeki arkadaşlarının yüzleriyle kendisininkini karşılaştırır, "İsterse yüzüm çirkin olsun ... ama soylu, anlamlı görünsün, en önemlisi de *aşırı derecede zeki* bir insanın yüzü gibi görünsün yeter," der. 1840'larda Rusya'da yaygın olan Avrupa kültürünü almış biri olduğu için, başkalarına karşı basit ve insanca duygular taşıma yeteneğini kaybetmiştir. Onun yerine kibri, kendini önemseme duygusu, kendisinin gerçek toplumsal konumuyla orantısız şekilde balon gibi şişmiştir, bu uyumsuzluğun yarattığı tehlikeler, bencil bireycilik ilkesinin egemen olduğu Batı Avrupa toplumunda ortaya çıkan, herkesin herkesle savaşı gibi bir kardeş kavgasına komik şekilde benzemektedir.

Dostoyevski gururu, gurur kırıklığı psikolojisini betimlemekte ustadır, insanın gururu sahici bir baskıdan ya da acıdan dolayı kırıldığı zaman insan onu çok dokunaklı hale nasıl getireceğini iyi bilir ama yeraltı adamını bu tür bir duygunun kurbanı olarak görmek çok yanlış bir yorum olur. Çünkü o tamamıyla hayali bir dünyada yaşar, karşısına çıkan her şeyi çarpıtır, abartır. "Sınırsız kibrim yüzünden, belki de kendim için çok yüksek bir standart belirlediğim için," der, "iğrenme derecesine varan bir nefret duyuyorum kendime karşı; bu yüzden, içten içe başkalarının da bana aynı gözle baktığını düşünüyorum."

Kendisinin küçük düşmesine yol açan kişi kendisi de olsa, bu onun daha az acı duyduğu anlamına gelmez. Başka insanlarla insanca ilişki kurmayı becerememesi yüzünden kendini koyu bir yalnızlık içinde bulur, bu halinin aşağılayıcı ve küçük düşürücü olduğunun fena halde farkındadır: "Geceleri tek başıma, gizlice, çekine çekine, kirli yollarda işi hovardalığa vururdum; sonra, yaptığım iğrenç hareketten utanır, böylece utancımdan lanetler okumaya başlardım. O zamanlar bile ruhumda bir yeraltı vardı." Bu noktada kusurdan söz edilmesi, o çok önemli Liza öykücüğünü haber verir niteliktedir anıa komik acayipliklerle dolu olan bu başlangıç bölümlerinde yeraltı adamının tamamıyla sosyal (daha doğrusu cinsel) ilişki yoluyla yalnızlığından kurtulma çabaları üzerinde durulur.

Bütün bu öykücüklerde yeraltı adamının çektiği sancılar gözler önüne serilir; yeraltı adamı, kendisinin saçma şekilde şişirdiği imgesine yakışır şekilde, –kim olursa olsun– biri tarafından fark edilmek isteyen bir ego olarak varlığını kabul ettirme girişimlerinde bulunur. Nevski Bulvarı'nda bir subaya çarpmak için cesaretini toplamaya çalışırken kendini o komik, destansı kaba güldürünün içinde bulmasının nedeni işte budur. Bu komik soruna kafayı takması, kibrinden gelen o sefil saplantılarının neler olduğunu gösterir bize ama bu öykücük aynı zamanda *Nasıl Yapmalı?*'daki bir olayın da gülünçlemesidir. O kitaptaki kahramanlardan biri kendi kendine ciddi bir karar alır, sokakta yürürken yolun sağını "ileri gelen kişiler"e bırakmayacaktır, o öfkeli bay ***kendisine*** çarptı diye kılıksız öğrenciyi fırçalayacak olursa, o ileri gelen kişi kendini yüzükoyun yerde, çamurun içinde yatarken bulacaktır.

Toplum içinde eşitsizlikten doğan aşağılanmaya karşı bu demokratik protestonun açıkça gösterdiği değerler cetvelini Dostoyevski alaycı bir şekilde tersine çevirir, yeraltı adamının "eşitlik" hakkını çılgınca kabul ettirme isteğini fazlaca bağımsız bir özsaygı olarak göstermek yerine gülünç bir kibir olarak gösterir. Çernişevski gülünçlemesi Gogol'ün "Palto"suna yapılan bir göndermeyle birleşir, yeraltı adamı o destansı karşılaşma için deli gibi hazırlanır, ne giymesinin doğru olacağına karar verirken paltosunun yakasındaki o adi rakun kürkünü değiştirip yerine daha soylu bir kunduz kürkü takmaya karar vermiştir, Dostoyevski'nin araya sıkıştırdığı bir Gogol göndermesidir bu. Bu ayrıntıyla dönem atmosferine (Gogol'ün öyküsü 1842'de yayımlanmıştı) yoğunluk kazandırıldığı gibi, olayın ideolojik anıştırmaları da zenginleştirilmiştir, çünkü bir zamanlar Dostoyevski'nin de aralarında bulunduğu Doğalcılık Okulu'nun genç yazarlarının insancıl izleklerine ilk esin kaynağı olan şey Gogol'ün yapıtıydı.

Birinci kısımda çok öne çıkan kendine eziyet etme izleği, ikinci kısmın bu birinci bölümünde de görülür. Çünkü yeraltı adamı Nevski Bulvarı'nda yürürken, "Herkesten daha zeki, daha kültürlü, daha soylu olduğum halde, başkalarının karşısında ezilip büzülen, onların yolundan çekilen, zararlı, iğrenç bir sinekten başka bir şey olarak görmezdim kendimi. Bu düşünce kesintisiz ve dolaysız bir duygulanım halini aldıkça, gediklisi olduğum işkenceler yakamı bırakmıyordu, sürekli, dayanılmaz bir aşağılanma hali yaşıyordum. [...] Birinci bölümde sözünü ettiğim hazzı o zaman tatmaya başladım işte," diye anlatır. Bir kez daha dikkatli olmamız gerekiyor, açıklama gerektirmeyen apaçık psikolojik bir tanım değildir bu. Yeraltı adamının kendine eziyet etmekten hoşlanması kibir diyalektiğinin bir parçasıdır, kendi kendini aşağılama isteğini sergilemekten daha karmaşık bir işleve sahiptir.

Yapıtın her iki kısmında da kendine işkence etme eğilimine hemen hemen aynı işlev yüklenir – I. Kısım'da bu eğilim nasıl kişinin acı çekmesine yol açarak vicdan yeteneğini ayakta tutmaya yaradıysa, II. Kısım'da da olumlu bir anlam kazanır. Yeraltı adamının görünürde hastalıklı bir şekilde kendine eziyet etmekten "hoşlan-

ma" eğilimi geliştirmesi, sonuçta, bütün dünyanın yargısına uysalca boyun eğmeyi reddeden egosunu ayakta tutan bir şeydir. Yeraltı adamının yirmi yıl sonra, insan kişiliğini hiçe indirgeyen doğa yasalarının geçerli olduğu bir Kristal Saray'ın baştan çıkarıcılığına direnmesini olanaklı kılan şey, tam da böyle kendini kabul ettirme davasıdır. Sonuçta yapıtın her iki kısmında da Dostoyevski 1840'ların ideolojisine – başka bakımlardan zayıflıklarına ve eksiklerine bakmadan– *görece* bir değer bağışlar: Kişiliğin özerkliğini koruma görevi.

3. Manfred Bir Arkadaş Toplantısında

II. Kısım, 2. bölümde Dostoyevski'nin gerçek eleştiri hedefi sonunda belli olur. Yeraltı adamının algı ufkunu biçimleyen kitaplarda neler okuduğunu öğreniriz – elbette dikkatle çarpıtılmış bir karikatür biçiminde. Çünkü yeraltı adamı burada Romantik bir hayalci özellikleri gösterir, Dostoyevski bu hayalciyi daha önceki yapıtlarında betimlemiş, onun ukalaca fantezilerini, uzak durduğu "gerçek hayat"ın ahlaksal ve toplumsal talepleriyle karşıtlaştırmıştır. *Yeraltından Notlar*'ın ikinci kısmında o hayalci gerçekten de fena halde hırpalanır. Artık o, Dostoyevski'nin Sibirya öncesi yapıtlarındaki gibi erotik hazzın, sanatsal ünün tuhaf hayalleri içinde kaybolmuş, tamamıyla edebiyata adanmış bir Romantik değildir; kafası dünyayı değiştirmek gibi büyük planlarla dolu, topluma adanmış bir Romantik'tir. Ama yeni toplumsal görevi bu hayalciyi kendine dönüklük hastalığından kurtarmayı başaramaz, gerçek hayatın ahlaksal taleplerini karşılamayı becerememesi, kendisine ilham kaynağı olduğunu düşündüğü toplumsal bilinci düşünülürse, daha da bağışlanmaz hale gelir.

Bu bölümde, kibir diyalektiğinin tahterevallisinden yorgun düşen yeraltı adamının "her şeyi hoş görmemi sağlayan bir çıkış yolu" bulmasını, yani Hayalinde de olsa " 'güzel ve yüce şeyler'e" sığınması sonucu ne olduğunu inceleyeceğiz.

> Herkese üstün geliyordum, diğer herkes yerlerde sürünüyor, üstünlüğümü ister istemez kabul etmek zorunda kalıyordu, bense onların hepsini bağışlıyordum. Tanınmış bir ozan, bir saray mabeyincisi olan ben, âşık olmuştum; elime geçen milyonları insanlık için feda ettim. Sonra da tüm utanç verici günahlarımı herkesin önünde itiraf ettim, ama pek doğaldır ki, bu işlerin hepsi basit şeyler değildi; içinde bol bol "güzel ve yüce şeyler" bulunan Manfredvari günahlardı bunlar. Hepsi beni gözyaşları içinde öpüyordu (yoksa aptallıklarını göstermiş olurlardı), bense ilerici düşünceleri yaymak için yalınayak başıkabak yollara düşüyor, gericileri Austerlitz'te tarumar ediyordum.[8]

---

8 Cabet'nin *Voyagen Icarie*'sinde reformcu bir insancıl olan başkahraman da başı taçlı gericileri Austerlitz'te yenilgiye uğratır. Dostoyevski burada radikal sosyal reformcuların kendilerini Napolyon'la özdeşleştirme eğilimlerine dokunduruyor. Bkz. *PSS*, 5: 386.

Bu keyifli perde aralarında yeraltı adamı bir şey fark etmişti: "Birden ufukta şanıma yaraşır, yararlı, güzel, özellikle *hazırda bekleyen* bir eylem alanı belirecekti. (Bu eylemlerin neyle ilgili olduğunu bilmiyordum, aslında hazırda beklemesi önemliydi benim için). Kısacası, günün birinde kır bir ata binip başımda defneyapraklarından bir çelenkle gün yüzüne çıkacaktım." Bu düşler varken, elbette, ahlak anlayışınız gereği birtakım çabalarda bulunmak için parmağınızı oynatmazsınız; dahası, bu düşler, "hazır", basmakalıp biçimler yerine, başka türlü biçimlerde de bazı çabalarda bulunulabileceği bilincini baskılardı. Böyle anlarda yeraltı adamı insanlara karşı çok güçlü bir sevgi duyuyordu, "Yeryüzündeki hiçbir varlıkla ilgisi olmayan, bütünüyle hayal ürünü olan bu aşklar beni öylesine doyuruyordu ki, sonra gerçek hayatta bir sevgiye gereksinme bile duymuyordum. Gerçekten birini sevmek benim için lüzumsuz bir lüks oluyordu." Bu muhteşem yüce gönüllülük düşleri ne mutlu ki kıpırdayan vicdana sus payı işlevini gördü, çünkü "sözgelimi sıradan insanların lekelenmeleri uygunsuz kaçar"dı, "ama kahramanlar lekelenmeyecek kadar soyludurlar, o nedenle lekelenmeye" hakları vardı. Yeraltı insanı kendisi hakkında, "her davranışımın ucunda soyluluk vardır benim," der.

Yine de yalnızlığının zevkleriyle uzun boylu yetinemez; kaçınılmaz olarak bu zevkleri (ve kendisini) bu zevklere hayran hayran bakacak insanlardan esirgememesi gerektiğini düşünür. Üç ay boyu hayaller kurduktan sonra bu hayaller öylesine, "dayanılmaz bir mutluluk haline" ulaşır ki, "insanları, hemcinslerimi kucaklamak için büyük bir istek duyarak ona [hayalime] koşardım," der, "bu amaçla bana en azından etiyle kemiğiyle bir insan gerekliydi." Bu sözler, yeraltı adamının eski okul arkadaşlarıyla rastlaşmasının anlatıldığı (3. ve 4. bölümlerdeki) o tuhaf, gülünç öykücüklerin prelüdüdür. Yeraltı adamı gerçek insanları karşısında görür görmez, ondaki o aşırı saygı görme isteği şaşmaz şekilde karşılıksız kalır. İnsanları kucaklamaya kendisi bu kadar hazırken, insanların el sıkışıp kibarca uzaklaşmayı seçtiklerini fark eder; böyle bir terslenmişlik üzerine kibir diyalektiği harekete geçer, o harekete geçince egemenlik kurma düellosu da başlar. Yeraltı adamının eski arkadaşlarıyla rastlaşmasının üstgerçekçi bir komediye dönüşmesine yol açan şey, ondaki o "hepsini dize getirmek" gibi umutsuz ama karşı konmaz güdüdür. Onların o küçük dost toplantısının ırzına geçtikten sonra, onur konuğu olan Zverkov'a, sırf kızgınlık ve kıskançlıktan dolayı hakaret eder, daha sonra üç saat boyunca, ötekiler onu hiç dikkate almadan kendi eğlencelerine devam ederken odada bir aşağı bir yukarı dolaşır.

Eğlenen okul arkadaşları grubu sonunda geceyi noktalamak üzere bir geneleve gitmek için ayrılır, yeraltı adamını yapayalnız, ziyafetin artığıyla baş başa bırakırlar. Onuru kırılmıştır, bunu ancak bir düellonun paklayacağına karar verir – ayrıca, düello birtakım soylu uzlaşmalara vesile olabilir! "Ya hepsi ayaklarıma kapanarak dostluğumu kazanmak için yalvarırlar, ya da ... ya da Zverkov'un suratına tokadı yapıştırırım!" Düello sözünün geçmesiyle birlikte edebiyattaki örnekler gelir hemen

aklına (Rus edebiyatı ünlü düellolarla doludur), yeraltı adamı Puşkin'in "Atış" öyküsünün gülünçlemesi niteliğindeki bir ruh haliyle arkadaşlarının arkasından gider. Aklından geçeni yapar da Zverkov'a hakaret ederse neler olabileceğini düşünmeye dalar:

> Yakalanıp tutuklanacağım, yargılanacağım, görevimden alınıp hapse tıkılacağım, sonra da Sibirya'ya sürgüne gönderileceğim... Vız gelirdi bana! On beş yıl sonra sürgünden dönünce, paçavralar içinde bir dilenci olarak yorgun argın onu arayacağım. Uzakta bir il merkezinde, evlenmiş, mutlu bir yuva kurmuş olarak bulacağım onu. Yetişkin kızları olacak... Ona şöyle diyeceğim, "Ey zalim herif, çöken avurtlarıma, sırtımdaki şu paçavralara bir kere bak!" "Mesleğimi de, mutluluğumu da, sanatımı da, bilimimi de, sevdiğim kadını da, hepsini senin yüzünden kaybettim. İşte tabancalar... Sana ateş etmeye geldim ama silahımı boşa atıyor, seni bağışlıyorum." Böyle diyerek havaya ateş edip ortadan kaybolacaktım. [...] Bütün bu sıraladıklarımın Puşkin'in öyküsü "Silviyo"dan ve Lermontov'un "Maskarad"ından alınma olduğunu biliyordum ama gene de ağlamak üzereydim.

Tahmin edilebileceği gibi, bu tapon kahramanlıklar tamamıyla hayal olarak kalır, yeraltı adamı "moda mahazası"nın salonuna girdiği zaman bütün bunlar aklından çıkar gider.

4. Liza

İşte yeraltı adamı tam da bu sırada kendisinden daha savunmasız bir başka insanla karşılaşır, bunun üzerine komedi trajediye dönüşür. Dostoyevski bu ton değişikliğinin çok iyi farkındaydı, "müzikteki geçiş bölümü" benzerliği dokundurmasını daha önce alıntılamıştık; "birinci bölümde görünürde gevezelikten başka bir şey yoktur ama birden bu gevezelik son iki bölümde bir felaketle noktalanır."[9] En sonuncu metin daha küçük bölümlere ayrılmıştır, 5. bölümde başlayan felaket 10. bölüme kadar devam eder. *Yeraltından Notlar*'ın hiçbir kısmı Dostoyevski'nin şu ya da bu kuramını desteklemesi için bu kadar eğilip bükülüp bağlamının dışına çıkarılmamıştır, bu kısmın işlevi elbette o düşsel, kişinin kendi özüne dönük, kendisini yüceltici ve duygusal bir inanç sistemi olan Toplumsal Romantizm'le sahici bir aşk edimi arasındaki karşıtlığı göstermektir – kişinin ancak benini tamamıyla unutması sonucunda boy veren bir aşktır bu ve bu aşamada Dostoyevski için en yüksek değer

9 *Pis'ma*, I: 353; 26 Mart 1864.

haline gelmiştir. Hem Nekrasov'un şiirini hem de *Nasıl Yapmalı?*'daki olayı alaycı bir şekilde tersine çeviren Dostoyevski, entelijansiyanın "ülküler"inde gizli bütün o küçük, boş gururu ortaya sermek ve o gururu, basit Rus insanının bencilliğe karşı kazandığı zaferle karşılaştırmak istiyordu – basit Rus insanı bencilliğe karşı bu zaferi kazanmıştı, onun ruhunda var olan Hıristiyanlığa özgü doğal içgüdülerde bunu açıkça görüyordu.

Yeraltı adamı geneleve geldiği zaman ona hak ettiği gibi düzenli müşteri muamelesi yapan Madam bir kız çağırır. Yeraltı adamı kızla birlikte giderken aynada bir ara kendini görür: "Akşam olanlardan sonra o bitkin yüzüm, dağınık saçlarımla bana solgun, bayağı, kin dolu göründü. 'Aman ne önemi var, kıza korkunç görünmekten daha memnun olurum' diye geçirdim içimden." Ciddiye alınmak için arkadaşlarını dize getirmeyi başaramayan ya da onlara yeteri kadar hakaret edemeyen yeraltı adamı, tipik şekilde intikamını zavallı kızdan almayı umar; kıza ne kadar itici görünürse onu isteklerine boyun eğmeye zorladığı için bencillik duygusu o kadar okşanacaktır. Yine de yeraltı adamı Liza'ya yalnızca fiziksel olarak boyun eğdirerek zafer kazanmakla kalmamıştır. Çünkü cinsel ilişkiden sonra kızın düşmanca tavrı, suskun öfkesi dikkatini çeker, o zaman aklına "karanlık bir düşünce" gelir, "rutubetli, havasız yeraltına girerken de aynı karanlık duyumu hissederdim," der ve bu düşünce bütün gövdesine yayılır; Liza'ya yalnızca fiziksel olarak boyun eğdirmekle yetinmeyip ruhsal olarak da boyun eğdirmek için duygularıyla oynaması gerektiğini düşünür.

Yeraltı adamı böylece Liza'nın, hayatının utanılası koşullarına karşı kendini korumak için başvurduğu yapmacık kayıtsızlık ve alaycılık zırhını alaşağı etmek için çok zekice hareket eder. "Bunları söylerken kendimi kaptırarak, coştukça coşuyordum" diye açıklamada bulunur, "başlangıçtaki gibi kuru kuru felsefe yapmaktan kurtulmuştum." Yeraltı adamı rezil bir durumda olmanın dehşet verici ayrıntılarını sadakat imgeleriyle harmanlar, bunlar bayağılıkları dolayısıyla daha da acıklı hale gelirken (bu arada Balzac'ın *Goriot Baba*'sı da gülünçleştirilir) Liza'nın utanç duygusunu kaşımış, ortaya çıkarmış, kızın duygusal olarak çözülmesini sağlamıştır. İlgilenirmiş gibi göründüğü şeyler konusunda elbette ciddi değildir; yeraltı adamı yalnızca etkili konuşma yeteneğinin büyüsüne kapılmıştır, ona çekici gelen şey işin "oyun yanı"dır. Ama Liza onun bu sapıklığının içyüzünü göremeyecek kadar toy, saf ve çaresizdir, ona inanmış, söylediklerini doğru sanmıştır, aslında biraz doğrudur da. "Kendi kendimi galeyana getirmiş gidiyordum, boğazım düğümleniyordu, sesim kısık çıkmaya başlamıştı. [...] sonra birden korkuyla irkildim, başımı ürkekçe yana eğerek dinlemeye başladım, yüreğim çarpıyordu." Çünkü Liza dağılmıştı, "körpe bedeni tir tir titriyordu."

Yeraltı adamı zaferinin sevinciyle, hayalinde sık sık oynadığı soylu bir kahraman ve iyiliksever bir insan rolüne uygun davranma çabasına karşı koyamaz. Oradan ay-

rılırken Liza'ya soylu bir kişinin yüce gönüllülüğüyle adresini verir, kendisini ziyarete gelmesini, bu utanç verici hayatı terk etmesini ısrarla söyler. Yeraltı adamını felakete sürükleyecek şey bu davranış olacak ve Dostoyevski'ye düğümün çözümünü armağan edecektir. Çünkü yaptığı şarlatanlığın gurur okşayıcı sisi dağıldığı zaman korkuya kapılır. Liza'nın onun ne halde yaşadığını görmesi düşüncesine dayanamaz – sırtında pis bir robdöşambr ile tamamıyla uşağının, yani o Zebur okuyan, vurdumduymaz, onurlu, köylü Apollon'un idaresi altında, pis bir bodrumun "yeraltı" dünyasında yaşayan biri olarak. Bir an için olsun kıza gerçekten yardımcı olmaya çalışabileceği aklına gelmez; *kızın* gözünden düşmek konusu onu o kadar kaygılandırır ki zavallı kızcağızın durumunun gerçeği tamamıyla aklından çıkar gider. Ya da tamamıyla demeyelim: "Ruhumun derinliklerinde hâlâ ölmeyi reddeden bir şey vardı, yakıcı bir ıstırap şeklide kendini dışa vuruyordu."

Birkaç gün geçip de Liza ortada görünmeyince, yeraltı adamının neşesi yerine gelir; "Arada bir tatlı hayallere kapıldığım bile oluyordu." Bu hayaller hep Liza'nın yeniden eğitilmesi süreci çevresinde dönen düşlerdir, Liza ona olan aşkını itiraf edecektir, o da bir itirafta bulunacaktır, "İlk adımı kendim atmak istemedim, çünkü senin üzerinde etkim olduğunu biliyordum, hissettiğin şükran borcu yüzünden sevgime karşılık vermenden, beni sevmek için kendini zorlamandan korkuyordum. Bunu yapmanı istemiyordum, çünkü bu zorbalıktır... duygusal inceliğe yakışmaz. (Anlayacağınız gibi, bundan sonra saçmalıyor, Avrupa Romantizmi George Sand üslubuyla birtakım inceliklerden söz etmeye başlıyordum...) Ama artık, artık benimsin; bütün temizlik ve güzelliğinle benim eserim, tertemiz, biricik, güzel karımsın!.." Burada Dostoyevski, Nekrasov'dan iki dize daha araya sıkıştırır.

Bu sarhoş edici hayallerin arasına yeraltı adamının o inatçı ve dikbaşlı Apollon'à boyun eğdirme çabasının kaba komedisi serpiştirilmiştir. Dostoyevski, Liza'nın gelişini, kolay kolay istifini bozmayan Apollon'a öfkelenen yeraltı adamının o sönük, çılgın öfkesini açığa vurduğu âna denk getirerek, bu iki durumu ustaca birlikte dokur. O sırada yeraltı adamının hayal kırıklığı, sinir ve öfkesi denetlenemez bir boyuta ulaşmış haldedir; o şaşkın Liza'yı gördüğü an kendini tutamaz, hıçkırmaya, Apollon'un kendisine "işkence" ettiğinden yakınmaya başlar. Bütün bunlar onun için öylesine küçük düşürücüdür ki, kız kekeleyerek genelevden ayrılmak istediğini söylediği ve ona daha önce olanları hatırlattığı zaman olanca öfkesini kıza yöneltir. Korkunç bir nutuk çeker, daha önceki ilişkileriyle ilgili gerçeği açıklar: "Eğlendim seninle, huysuzluğumun acısını senden çıkardım. Beni aşağılamışlardı, ben de sana aynı şeyi yaptım; bana fare gibi davrandılar, ben de gücümü göstermek istedim." Kendisinin bencilce mantığını tipik şekilde tersine çevirerek bağırır: "Şu anda karşında oturup sümsük karılar gibi gözyaşı döktüğüm için seni asla bağışlamayacağım, bunu sana ödeteceğim. Hatta sana söylediklerim için de seni affetmeyeceğim!"

Ama o anda hiç beklemediği bir şey olur – en azından yeraltı adamının deneyimlerine göre beklemediği bir şey; Liza sinirlenip karşı saldırıya geçecekken yeraltı adamının kollarına atar kendini, *onu* teselli etmeye çalışır. İkisi de her şeyi unutup ağlamaya başlarlar ama yeraltı adamının bencilliğini bir kenara bırakıp başkalarına içinden geldiği gibi davranmasını engelleyen o baş edilmez kibri yine kabarır: "Allak bullak olmuş zihnimde rolleri tamamen değişmiştik. Şimdi o kadın bir kahramandı, bense ezik ve aşağılanmış bir yaratıktım, tıpkı o gece –dört gün önce– bu kız benim karşımda ne durumda idiyse o durumdayım." Daha sonra yeraltı adamı, kendisini teselliye cüret ettiği için kızdan intikamını almak amacıyla, ona karşı duyduğu sevgiden dolayı değil nefretten dolayı, hemen oracıkta kıza sahip olur. İntikamını eksik bırakmamak ve kızı daha da ezmek için iş bittikten sonra kızın eline beş ruble sıkıştırır. "Ama şurası bir gerçek ki," der, "bile bile acımasızca davranmakla birlikte, bunu yüreğimden gelen bir istekle değil, alçak beynimden gelen bir dürtüyle yapmıştım. Bu acımasızlık o derece başkalarına özenti sonucu, uyduruk, öylesine düşünce ürünü, kitaplardan çıkmaydı ki, bunu kendim bile yalnız bir dakika daha sürdüremezdim." Dostoyevski yeraltı adamının yüreğinin, doğasının o duygusal özünün ahlaksal duyarlılığını kaybetmediğini bundan daha açık şekilde dile getiremezdi. Yeraltı adamının kişiliğinin çarpıklaşmasına ve o aşağılık harekette bulunmasına yol açan şey, bütün yönleriyle özümsediği eğitimiyle –Batı'nın ilkörnekleri ve Rus edebiyatınca özümsenmiş ilkörneklerin imgelerine dayanan bir eğitimle– beslenen beyniydi.

Liza yine de oradan ayrılmadan önce hiç çaktırmadan parayı masanın üzerine bırakmayı başarır. Buruşturulmuş kâğıt parayı fark eden yeraltı adamı, büyük bir vicdan azabıyla Liza'nın arkasından koşarak karla kaplı sessiz sokağa çıkar, diz çöküp kızdan özür dilemek ister. Ama sonra birden durur, bütün bu heyecanın boşunalığının farkına varır: " 'Peki ama neden?' diye sordum kendi kendime. Bugün onun ayaklarına kapanıp yalvardığım için belki de yarın ondan nefret etmeyecek miydim?" Daha sonra evde, "içimdeki sızıları bastıracak garip hayallere dalmıştım bile," der. Bu yaptığı alçaklığın gerisindeki en şeytani güdüyü fark eder. "Kızın bu büyük öfkeyi sonsuza kadar yüreğinde taşıması kendisi için daha iyi olmayacak mıdır?" diye düşünür. "Küçük düşürülmekten kaynaklanan öfkenin gene aynı ruhu yüceltceğini kim yadsıyabilir? Ne de olsa öfke arınma demektir, bilinçlenme hallerinin en acıtıcısıdır! Nasıl olsa yarın onun kalbini kıracak, benliğini köreltecektim... Oysa şimdi bu aşağılanmışlık duygusu aklından çıkmayacak, saplandığı batak ne kadar derin olursa olsun onu kurtaracak, ruhunu kinle temizleyecektir... Peki, öyle olsa bile, bu onun ne işine yarar? [...] Ben gerçekten kendi adıma şu yersiz soruyu sordum: Hangisi daha iyidir, kolay elde edilmiş bir mutluluk mu, yoksa insanı yücelten acı mı? Evet, hangisi daha iyi?"

Bıçak gibi kafalara saplanan bu en son tersinlemeyle Dostoyevski yeraltı adamına, kendi ahlaksal ve ruhsal sadizminin özrü olarak acı çekme yoluyla arınma izleğini kullanma izni verir. İzin vererek de birinci kısımdaki ana izleğe geri döner ve yepyeni bir açıdan ışık tutar. Kendi insan kişiliğini korumak için savaşan yeraltı adamı, doğa yasalarına boyun eğmek yerine *kendisi* acı çekmeyi yeğlediği zaman, bilinçlilik ve acı çekme birer değer olarak onaylanmıştır. Ama bu savaş yalnızca bencilliğin kendi varlığını kabul ettirmek için başvurduğu olumsuz başkaldırıdan kaynaklandığı sürece, herhangi olumlu bir şeyin yöneltimine dayanmadığı sürece, hiç kuşkusuz, şeytansı bir tersine çevirme hareketine dönüşme tehlikesi taşır; yalnızca kendini düşünen bir bencilin başkalarının ruhlarının arınmasına yardımcı olmak bahanesiyle *başkalarına* işkence etmesi tehlikesiyle karşı karşıya bulunması anlamına gelir. *Yeraltından Notlar*'ın sonunda söz arasına sıkıştırılmış böyle bir olasılık *Suç ve Ceza*'da, Raskolnikov kendisinin soylu bir amaç uğruna *bir başkasını* kurban etmesinin, *Sonya*'nın aynı amaç için kendisini feda etmesiyle arasında bir fark olmadığına Sonya'yı inandırmaya çalışırken, göz kamaştırıcı bir şekilde geliştirilecektir.

3. Sonuç Bölümü

Yeraltından Notlar'ın ikinci kısmı sona ererken yeraltı adamı yine yalnızlığının yol açtığı ezikliklere döner. Bir an için boş kibrin diyalektiğinden nasıl kurtulabileceğini görür gibi olur: Liza'nın kendi aşağılanışını önemsememesi, bütün ruhuyla *yeraltı adamının* çektiği işkenceleri paylaşması –kısacası, kendi benini düşünmeden birine sevgi duyma yeteneği– benmerkezciliğin büyüsünü bozmanın tek yoludur. Kendini değil adamı düşünerek adamın kollarına atıldığı zaman, kız, adamın bencilliğinin asla izin vermeyeceği şeyi, sevgi yoluyla kişiliğin gönüllü olarak kendini feda etme ülküsünü örneklemektedir. Liza'yla tanıştığı zaman yeraltı adamı somut olarak bu ülküyle de tanışır, o ülkünün çağrısına yanıt verememesi bütün geleceğinin kötü yazgısını belirler. Yine de *Yeraltından Notlar*'a bir bütün olarak baktığımız zaman, 1840'ların bencil toplumsal romantizminin tamamıyla olumsuz bir değere sahip olmadığını görürüz, çünkü manevi soyluluk anlayışını geliştirmiş, bireyin ahlaksal sorumluluğunu vurgulamış bir görüştür bu. Benmerkezci olsa da böylesi bir toplumcu Romantizmde özgür iradenin önemine yapılan vurgu, kişiliğin içsel özerkliği duygusunu koruyordu, bu özerklik duygusu olmadan sahiden de hiçbir şekilde insan hayatının mümkün olamayacağı anlayışı devam ediyordu.

Yeraltı adamı her zamanki yüksek bilinciyle sorunun kaynağının nerde yattığını bilir: "Elimizdeki bütün kitapları alsalar, bizi kitapsız bıraksalar bir anda neye uğradığımızı şaşırırız. Artık hangi yolu seçeceğimizi, neye tutunup nelerden kaçacağımızı, neleri sevip nelerden nefret edeceğimizi, neye saygı duyup neyi küçümse-

yeceğimizi bilemeyiz. İnsan olmaya, yani etiyle kemiğiyle insan olmaya bile katlanamıyoruz, bunu yüz karası olarak görüyoruz, ayıp sayıyoruz; bir çeşit genellenmiş, var olması olanaksız bir insan olmaya çalışıyoruz." Bu durumda tek umudun bütün bu kitabi, yabancı, yapay Batı ideolojilerini terk edip Hıristiyanlığın o bencillikten uzak sevgi ülküsünü doğal bir şekilde kendinde barındıran Rus "toprağı"na dönmekte yattığı çıkarımında bulunmak yanlış olmaz.

Bu olağanüstü güzel, Dostoyevski'nin bir yergi ustası olarak dehasının en iyi ifadesi olan küçük yapıt işte böyle sona erer. *Yeraltından Notlar* için Dostoyevski'nin yeteneğinin o büyük olgunluk döneminin prelüdü olduğu sıklıkla yinelenir, bu kitapla onun yepyeni bir yaratıcılık düzeyine ulaştığına kuşku yoktur. İlk kez kitaptaki olayların gelişimini, *tamamıyla* radikal ideoloji tarafından biçimlenmiş bir psikolojiye dayandırır; metin her yönüyle belli düşüncelerin kişisel davranışlara yansıma biçimlerinin ortaya serilmesine hizmet eder, Dostoyevski'nin yarattığı dünya tamamıyla bu amaca hizmet edecek şekilde kurgulanmıştır. Burada psikoloji ideolojiye tabi kılınır; artık *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar*'daki gibi, ahlaksal ve psikolojik öğelerle ideolojik öğeler arasında bir çekişme yoktur.

Dostoyevski, aynı zamanda daha sonraki romanlarının büyük izleğini de sonunda bulmuştur, bütün büyük romanlarının hepsine radikal Rus aydınlar sınıfının ideolojisinin (romanın yazıldığı dönemde bu ideolojinin hangi ayırtısı öne çıkıyorsa onun) ahlaksal ve ruhsal baskısına karşı çıkma tutkusu, esin kaynaklığı edecektir. Bu açıdan Dostoyevski romanlarının çekirdeği, on sekizinci yüzyıla özgü bir *conte philosophique*'inkiyle karşılaştırılabilir, *conte philosophique*'te kişiler büyük oranda düşüncelerin vücut bulmuş halidirler ama Candide ve Zadig gibi cansız soyutlamalar olarak kalmaz, on dokuzuncu yüzyılın toplumcu gerçekçi romanlarındaki gibi gerçeğe uygunluk ve psikolojik yoğunluk yansıtan ayrıntılarla donatılırlar, kent-Gotiği tefrika romanın bütün dramatik gerilimini taşırlar. Dışardan bakınca Dostoyevski'nin bir romancı olarak sanatının özgünlüğünü oluşturan ve birbirine aykırı görünen bütün bu anlatı biçemlerini birleştirmesi onun dehasıdır.

Yine de Dostoyevski bir daha asla *Yeraltından Notlar* kadar üstü kapalı ve dokundurmalı bir şey yazma girişiminde bulunmamıştır. Bu yapıtını başarısız bulmuş olabilir – bir polemik olarak hiç etkili olmamasını ölçü alırsak, öyleydi de. Hiç kimse (ilerde göreceğimiz gibi, Saltıkov-Şçedrin dışında), Dostoyevski'nin ne yapmaya çalıştığını anlamadı, öte yandan Grigoryev sanat duyarlılığıyla novellayı övdü, arkadaşına bu çizgide yazmaya devam etmesini söyledi ama edebiyat dünyasının geri kalanının sessizliği kulakları sağır edecek nitelikteydi. Dostoyevski'nin o "rezalet novella"sından, ortaya koyduğu "tuhaf şeyler"den söz eden Suslova'nın mektubu genel tepkiyi yansıtmaktadır. Kadın henüz metni okumadığı için, sözleri (Paris'te sık sık ziyaretine gittiği) romancı Evgeni Tur'un salonunda yapılan edebiyat toplantılarında duyduklarını yansıtıyordu, o salonun gediklileri Petersburg'un en son edebiyat

dedikodularını tekrarlamaktan başka bir şey yapmazlardı. Bu tür tepkilerden sonra Dostoyevski, belki de okurlarının zekâsına fazla güvenerek, ne demek istediğini anlayacaklarını sanarak hata ettiğini düşündü. Bir daha asla okurlarının edebi ve ideolojik zekâlarını böyle güç bir sınava tabi tutmayacaktı.

31. Bölüm

Epokha Dergisinin Sonu

Marya Dimitriyevna gömüldükten sonra Dostoyevski eylül sonunda Petersburg'a ve *Vremya*'daki işine döndü, çalışmaya başladı. Parasal sıkıntılarının üstesinden gelmek için Edebiyat Fonu'ndan borç aldı, sanki hayatında yeni bir dönemin başladığının işaretini vermek istermiş gibi, Petersburg'da şık bir terzihanede kendine pahalı bir takım ile yazlık bir palto diktirdi. Ama birinci karısının ölümünün onun için üstü kapalı bir lütuf olduğunu düşündük diyelim, kadıncağızın uzun süre ölüm döşeğinde can çekişmesi onda ne gibi bir vicdan azabı, duygu karmaşası yaratmış olursa olsun, çok kısa bir süre sonra Dostoyevski bir başka kayba daha uğrayacak, bunun acısı hiç hafiflemeyecekti.

Mihail Dostoyevski ile ailesi yazı Petersburg'a yakın, şık bir kaplıca olan Pavlovsk'ta geçirmek üzere bir daçaya yerleşmişti. Dostoyevski'yse üvey oğlu Paşa ile birlikte Petersburg'da yaşıyor, sağlığı için yine yurtdışına gitmeye hazırlanıyordu, kuşkusuz, hiç aklından çıkaramadığı Suslova'yla yeniden bir araya gelme hayallerinin de bu hazırlıkta payı vardı. Yine de tam yola çıkmadan önce hasta gibi görünen erkekkardeşinin halinden o kadar etkilendi ki yolculuğunu ertelemeye karar verdi. Temmuz'un ilk haftasında Pavlovsk'tan üvey oğlu Paşa'ya bir not gönderdi: "Sevgili Paşa, bana biraz iççamaşırı gönder. Kardeşim ölmek üzere. Bunu kimseye söyleme."[1]

Mihail *Vremya*'yı tek başına çıkarmanın yükünü taşımış, derginin mali giderlerini karşılamaya çalışmış, bunu da ancak mali bakımdan daha da sıkıntıda olanların gazabını üzerine çekerek başarmıştı. Bedensel yorgunluktan hiç yılmayan, ara ara bir karaciğer hastalığı çeken Mihail, 6 Temmuz'da, fazlaca güvendiği bir makalenin sansürden geçmediğini öğrenince yıkıldı; üç gün sonra da öldü. "Benim için öylesine büyük bir kayıp ki bu," diye yazıyordu Dostoyevski birkaç hafta sonra kardeşi Andrey'e, "O adam beni dünyada her şeyden fazla seviyordu, hatta o taptığı karısından ve ailesinden de fazla. [...] Kardeşimin ailesinin işleri karmakarışık. O büyük işi, o karışık dergi işini ben üstleneceğim. Çok borç var. Aileye kalan beş kuruş yok, aile ikinci derecede... Kuşkusuz, onların hizmetinde olacağım. Onun gibi bir kardeş için yapmayacağım şey yoktur, onların uğruna kafamı ve sağlığımı kaybetmeye hazırım."[2]

Mihail 13 Temmuz'da Pavlovsk Mezarlığı'na gömüldü, o gömüldükten sonra Dostoyevski son derecede zor bir karar alma sorunuyla karşı karşıya kaldı. *Vrem-*

1 *Pis'ma,* 1: 375; 1864 Temmuz'unun birinci haftası.
2 *age.*, 4: 272-273; 29 Temmuz 1864.

ya'nın büyük bir bütçe açığı sorunu vardı, hem uzun vadeli borçları hem de hemen ödenmesi gereken kısa vadeli borçları bulunuyordu. Yedi ay sonra eski arkadaşı Baron Wrangel'e yazdığı mektupta Dostoyevski şu açıklamada bulunuyordu: "İki yoldan birini seçmek zorundaydım: Ya dergiyi bırakacak... bütün mobilyaları ve eşyalarıyla birlikte alacaklılara devredecek ve aileyi yanıma alacaktım ya da kolları sıvayıp çalışacak, edebiyat hayatıma devam edecek, romanlar yazacak, kardeşimin dul eşinin ve yetimlerinin ihtiyaçlarını karşılayacaktım. Bir başka seçenek daha vardı: Para bulup her ne pahasına olursa olsun dergiyi yayımlamaya devam edecektim. Birinciyi seçmemiş olmam ne büyük hata!"[3]

Dostoyevski Moskova'daki o zengin Kumanin teyzesinden, vasiyetnamesinde kendisine bırakacağı miktar olan on bin rubleyi borç aldı, daha başka nerelerden para bulabilecekse buldu. Yıl sonuna kadar dergiyi yayımlamaya devam eder de aradaki eksik sayıları tamamlarsa yeterince abone bulabilir, masraflarını karşılar, borçlarını öderdi. Niyeti dergiye çekidüzen vermek, onun mali durumunu düzeltmek ve dergiyi bir gelir kaynağı olarak Mihail'in ailesine devretmekti, devrettikten sonra da, gelecekte yapmayı düşündüğü şeyi yaparak bir köşeye çekilip roman yazacaktı. *Vremya*'nın hızla yükselmesi, onda *Epokha*'yı da büyüyen bir iş haline getirebileceği inancını yaratmıştı.

Çok çalışmak ve kesin kararlılık, başarının güvencesi olabilseydi, o zaman Dostoyevski elbette başarılı olacaktı. Sonradan anlayacağı gibi, kendini paralasa bile Dostoyevski'nin üstesinden gelemeyeceği kadar çok engel vardı. "İşleri yürütmek için büyük bir enerji harcamanız gerekiyordu," diye açıklamada bulunur Wrangel'e. "Aynı anda üç yerde birden yayın yapıyordum, sağlığımı ve gücümü hiç düşünmeksizin; başyazarlık görevini, provaların okunması işini tek başıma üstlenmiştim. Yazarlarla ve sansürle tek başıma ben tartışıyor, makaleleri ben düzeltiyor, para buluyor, sabahın altısına kadar uyumuyordum, her gece ancak beş saatlik bir uykum vardı, dergiyi ayağa kaldırdım ama çok geç kalmıştım."[4]

Dostoyevski'nin bu kahramanca çabalarına karşın ihtiyaç duyulan abonelikten gelecek paralar *Epokha*'nın kasasına akmadı, 1865 yılının ilk iki sayısından sonra yayımı sürdürmeye olanak kalmadı. Dostoyevski, Wrangel'e yazdığı mektupta suçu Rusya'da bütün yayımcılığı etkileyen aboneliklerin sayısındaki düşüşe bağladı, üstüne üstlük ülkedeki ekonomik kriz kredi bulmayı güçleştiriyordu. Ama, Dostoyevski'nin bildiği gibi, *Epokha*'nın başarısızlığının daha başka özel nedenleri vardı. Derginin başyazarı ve yayımcısı olarak bu ağır çalışma koşulları yüzünden yorgun düşen Dostoyevski, *Yeraltından Notlar*'dan sonra birkaç makale ile bitmemiş taşlamalı bir öykü ("Timsah") dışında pek bir şey yazamamıştı. Böylece dergi, Dostoyevski'nin güncel konular üzerine *Vremya*'da yazdığı coşkulu makalelerin tutarlılık ve

3 *age.*, 1: 399; 5 Nisan 1865.
4 *age.*, 400; 14 Nisan 1865.

ideolojik sağlamlığıyla yaptığı katkılardan yoksun kaldı (her ne kadar Turgenyev'in *Hayaletler*'i, Leskov'un *Mtsensk İlçesi'nin Lady Macbeth*'i, Grigoryev'in o olağanüstü güzel anıları *Yazınsal ve Ruhsal Avareliklerim*'ini yayımladıysa da) *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar* gibi, *Ölüler Evinden Notlar* gibi geniş kitlelerin ilgisini çeken yapıtlar yayımlayamadı. Hatta pek çok kişi o ünlü yazar Fyodor Dostoyevski'nin yeni dergiyle herhangi bir ilişkisinin bulunduğunun bile farkında değildi. "Mihail Dostoyevski ailesi adına" yayının sorumluluğunu yüklenen yayın yönetmeni olarak A. Y. Poretski gibi bilinmeyen birinin adının verilmesi yüzünden (Dostoyevski eski bir hükümlü olduğu için resmen yayın yönetmeni olarak adını kullanamıyordu) bazılarının kafaları karışmıştı. Dostoyevski tek tek bütün olası abonelere açıklamada bulunamaz ya da hatta Poretski'nin devlet hizmetinde yüksek mevki sahibi olmaktan başka üstünlüğü bulunmayan bir korkuluk olduğunu kamuoyuna açıklayamazdı.

Şansı yaver gitmemiş olan *Epokha*'nın kısa süren yayın hayatının Dostoyevski'nin geleceği üzerinde felaket sonuçları oldu. Dergi iflas edince, dergiyi ayakta tutmak için aldığı borçların ağır yükü omuzlarına bindi, hayatının geri kalan yıllarının çoğunu alacaklıları memnun etmek için savaşmakla geçirdi. "Ah, sevgili dostum!" diye seslenir Wrangel'e. "Bütün borçlarımı ödemek ve yeniden özgür olabilmek için seve seve yeniden açık cezaevine gidebilir, orada bir o kadar yıl daha kalabilirdim."[5] *Epokha*'nın başarısız olması, daha önce ilk karısını, onun ardından erkekkardeşini kaybetmesi, Dostoyevski'nin hayatında bir başka dönemin daha sona ermesine yol açar. Dünyada kendisine en yakın olan iki kişi artık yoktur; kimsesiz ve yalnız kalmıştır, aylık bir dergide düzenli bir aylık karşılığında yazarlık yapma hayalleri suya düşmek üzeredir. Dostoyevski hayatında bir dönüm noktasına geldiğinin farkındaydı, Wrangel'e yazdığı mektupta bu gerçeğe işaret eder.

"Bana acıyorsun," diye yazar Dostoyevski, "iyilik meleğim, sevgili erkekkardeşim Mişa'yı kaybettiğim için bana acıyorsun ama yazgının bana neler ettiğinden haberin yok! Beni seven, geçen yıl Moskova'ya taşınan ve orada yaşayan, çok sevdiğim bir başka kişi, karım Moskova'da öldü."[6] Dostoyevski'nin yansıttığı evlilik hayatı tablosunda, bu iki insanın karşılıklı olarak birbirlerine işkence ederken nasıl birtakım karmaşık duygusal liflerle birbirlerine bağlı oldukları ortaya çıkar. "Karım geçen yıl 16 Nisan'da öldü... Ah, dostum nasıl da sınırsız bir sevgiyle bağlıydı bana bilsen, ben de onu aynı şekilde severdim ama birlikte mutlu değildik. Görüştüğümüz zaman sana her şeyi anlatacağım – ancak şimdilik şu kadarını söyleyeyim, birlikte kesinlikle mutlu değildik (karım tuhaf, kuşkucu, sağlıksız ve mantıksız biriydi) ama birbirimizi sevmekten vazgeçemiyorduk; mutsuzluğumuz arttıkça birbirimize daha fazla bağlanıyorduk. Ne kadar tuhaf olursa olsun bu böyleydi işte. Hayatımda tanıdığım kadınların en onurlusu, en soylusu, en yüce gönüllüsüydü."[7]

---

5 *age.*, 401.
6 *age.*, 396; 31 Mart 1865.
7 *age.*, 397-398.

Dostoyevski devam eder, karısını ve erkekkardeşini kaybedince, inşa etmeye çalıştığı kişisel hayatının da, meslek hayatının da paramparça olduğunu birden fark ettiğini söyler. "Mezarının üzerine toprak attıkları zaman hayatımın nasıl bomboş boşalacağını, nasıl acı verici hale geleceğini bilmeme olanak yoktu. Şu anda ölümünün üzerinden bir yıl geçmiş durumda, duygularım hiç değişmedi, acım hafiflemedi... Onu gömdükten sonra Petersburg'a, erkekkardeşimin yanına koştum – ondan başka kimsem kalmamıştı, üç ay sonra o da öldü, bir aydır biraz hastaydı, topu topu son üç günde hastalığı hiç beklenmedik şekilde kötüledi. Sonuçta yapayalnız kaldım, düpedüz korkuyordum. Bütün hayatım bir anda ortadan ikiye bölündü. Birinci yarısında ne yaşamışsam uğruna yaşadığım şeylerdi onlar, öteki yarısında ise, henüz bilinmeyen yarısında her şey tuhaftı, orada o iki yüreğin yerini tutacak hiçbir şey yoktu... Sözcüğün tam anlamıyla uğruna yaşayacağım hiçbir şey yoktu. Yeni ilişkiler kurmak, yeni bir hayat tasarlamak! Böyle bir şey yapma düşüncesi bile bana çok itici geliyordu. Hayatımda *ilk kez* onların yerini hiçbir şeyin doldurmayacağını derinden hissettim, bu dünyada sevdiğim insanların yalnızca onlar olduğunu, yeni birilerini sevemeyeceğimi, ayrıca sevmemem gerektiğini. Çevremi saran dünya bomboş ve soğuktu. Bu nedenle üç ay önce senin eski anılarla dolu o sıcak ve nazik mektubunu aldığım zaman öylesine moralim bozuldu ki sana anlatamam."[8]

Bir haftadan fazla bir zaman sonra Dostoyevski devam ediyor: "Bu mektubu yazmaya başladığım günün üzerinden dokuz gün geçmiş, bu dokuz gün içinde mektubu tamamlamaya ayıracak bir dakika bulmadım." *Epokha*'nın sorunlarını sayıp dökmeye devam eden Dostoyevski, iki paragraf yazdıktan sonra yine mektubu yarıda bırakır, ancak beş gün sonra, 14 Nisan'da tekrar mektuba döner. *Epokha*'yı ayakta tutmaya çalışırken parasal açıdan tam bir darboğaza girmiştir: "Yazılı belgeli 10 000 ruble, sözlü anlaşmalı 5 000 ruble borcum var; ne olursa olsun acilen ödenmesi gereken borç ise 3 000. Üstüne üstlük kendi yapıtlarımı yayımlamaya başlayabilmem için borcumun karşılığında güvence olarak tutulan yayım hakkını geri almam, bunun için 2 000 ödemem gerekli." Dostoyevski yeni bir roman yazmayı ve romanı (İngiltere'deki gibi) ayrı tefrikalar halinde yayımlamayı planlıyordu; ayrıca *Ölüler Evinden Notlar*'ı da "resimli ve lüks baskı olarak" yeniden yayımlamak, ertesi yıl da bütün yapıtlarının yeni baskısını yapmak istiyordu. Ama böylesine bir çaresizlik içinde ve baskı altında, sırf borçlarını ödemek için yazmak düşüncesi ona büyük bir acı vermektedir: "Artık elim kolum bağlı olarak, yani sırf zorunluluk yüzünden yazmaya başlayacağım. Bir sonuç alacağım ama benim gereksinim duyduğum şey bu mu? Zorunluluk yüzünden, sırf para için yazmak beni öldürüyor."[9]

Acil soruna dönen Dostoyevski kendi durumunu umutsuz görür: "Ama yazmaya başlamak için en az ve hemen 3 000 rubleye ihtiyacım var. Bu parayı bulmak için

8 *age.*, 398
9 *age.*, 401; 14 Nisan 1865.

elimden ne gelirse yapıyorum – yoksa işim bitik. Biliyorum, beni ancak Tanrı'nın yardım eli kurtarır. Ruhumdaki bütün o güç ve enerji deposundan geriye kalan şey sıkıntı ve ıstırap, çaresizliğe yakın bir şey. Kaygı, karamsarlık, tamamıyla soğuk bir çalışkanlık, benim için bundan daha anormal bir şey olamaz, bir de buna yalnızlık eklendi – geçmiş yıllardan bana kalan bir şey yok. Ama sanki yeni yeni yaşamaya hazırlanıyormuşum duygusu içindeyim. Ne komik, değil mi? Bir kedinin yaşama gücü."[10]

Bundan daha beklenmedik bir şey söyleyemezdi ama tam da ölü evin kendisini öğütmesine izin vermeyen, durumu ne kadar umutsuz olursa olsun kendini o kötürümleştirici bunalıma kaptırmayan birinden beklenecek bir şeydi. Dostoyevski ne de olsa özgür iradeye inanıyordu, onun kendi özelinde bu duygusu kişiliğinin derin özkaynaklarından fışkıran bir şeydi. Dostoyevski'nin hayatında onu tamamıyla teslim olmuş halde gördüğümüz tek bir an yoktur, umut bağladığı şeylerden hangileri suya düşerse düşsün, başına ne gibi felaketler gelirse gelsin onu gelecek planları yaparken, burada şaşırtıcı şekilde dile getirdiği o aynı enerji, aynı gelecek beklentisi gelgitini hissederken görmediğimiz bir an yoktur.

Zaman geçerken zamanın iyileştirici gücü de boş durmamıştı, Dostoyevski, Wrangel'e yazdığı bu mektuptan bir ya da iki ay önce –tam olarak zamanını söylemek güç– belki de Martha Brown adlı, görmüş geçirmiş, duygusal bakımdan yıkık bir kadınla ilişki kurmuştu. Tam da Wrangel'e yazdığı mektubu tamamladığı Nisan ayında, zengin ve yüksek bir ailenin güzel ve inatçı kızı Anna Korvin-Krukovskaya'ya evlenme teklif etti, kızın öykülerini *Epokha*'da yayımlamış, yeteneğine destek çıkmıştı. Mektubundaki ani değişiklik –birdenbire geçmiş zamandan şimdiki zamana atlaması– bu tür olaylara bağlanabilir, hatırlamakta olduğu geçmişin kederini yeniden dirilen gelecek inancının unutturmasına. Gerçekten de bir yıldan daha kısa bir zaman sonra Dostoyevski için yepyeni bir hayat başlayacaktı: Başka bir genç kadınla evlenecek, alacaklılarından yakasını kurtarmak için uzun sürecek bir sürgün hayatı için soluğu Avrupa'da alacaktı.

* * *

Dostoyevski, Martha Brown'ın adını ilk kez *Epokha*'nın önemsiz yazarlarından biri olan ve Martha'yla birlikte yaşayan Peter Gorski'den duymuştu. Peter, St. Petersburg'da edebiyatçıların Grub Sokağı'nın* sayısız müdavimlerinden biriydi, bunlar çeşitli yayınların çevresinde kümelenmiş, yoksulluğun sınırında hayatlarını sürdürmeye çalışan, çoğu kez edebiyat yazarlığının yanı sıra bedenen çalışan kişilerdi.

---

10 *age.*, 401-402.

* Londra'da, gazetecilik ve yazın dünyasının etkinlik alanının dış sınırında varlığını sürdüren, yoksul yazarların, gelecek vaat eden şairlerin, önemsiz yayımcıların ve kitabevlerinin toplandığı sokak. (ç.n.)

Dostoyevski ile Martha Brown arasındaki ilişkiye dair bildiğimiz her şeyi kadının Kasım 1864 ile Ocak 1865 arasında yazdığı pek az mektuptan öğreniyoruz, ikisinin sevgili oldukları kuşkusunu yaratan şeyler de bunlar.

Kadının belki de Dostoyevski'nin hiçbir zaman öğrenemediği gerçek adı Elizaveta Andreyevna Çlebnikova'ydı, toprak sahibi bir ailenin şımarık kızıydı (kızlık soyadı Panina'ydı), az çok eğitimliydi, Rusça edebiyat diliyle yazı yazabiliyordu. Serüvenseverliği yüzünden çeşitli erkeklerle –bir Macar, bir İngiliz, bir Fransız'la ve daha başka pek çoklarıyla– Batı Avrupa'nın pek çok ülkesinde sürtmüştü. Cebinde beş parası olmadan, dil bilmeden ilk kez Londra'ya ayak bastığında, umutsuzluktan dolayı canına kıymaya kalkıştı, hayatını bir polis kurtardı. Birkaç hafta Thames Nehri'nin köprülerinin altında, öteki serserilerle birlikte yaşadı. Onun ruhunu kurtarmakla ilgilenen çeşitli misyonerler sayesinde kısa zamanda İngilizce öğrendi; kızın Kitabı Mukaddes bilgisinden, İsa'nın havarilerine öğrettiği duayı ezbere okuma yeteneğinden etkilenen bir Metodist papazı onu Guernsey Adası'ndaki ailesinin yanına götürdü. Hamisinin desteğiyle kız Brown soyadlı bir gemiciyle evlendi, (herhalde Bayan Brown olarak) Weymouth, Brighton ve Londra'da yaşadı. Evliliği ne zaman ve niçin sona erdi, bilinmiyor; Martha Brown'ın Rusya'ya geri dönmesine yol açan şeyin ne olduğu da bilinmiyor, ayrıca kendisinin de belirttiği gibi, pek çok kişi artık onun Rus olduğunu bile düşünmüyordu.

Dostoyevski'ye yazdığı ilk mektup, çevirmen olarak çalışması için kendisine yapılmış bir öneriye resmi yanıt niteliğindedir; ötekilerde, önemli bir görevin başında, manevi otoritesi olan bir kişi olarak Dostoyevski'den Gorski'ye müdahale etmesini, onu aklını başına toplamaya davet etme girişiminde bulunmasını rica etmektedir. O günlerde kadın Petropavlovskaya Hastanesi'nde yatmaktaydı ve Peter sarhoş halde hastaneye gelip öfkesini kusmuş, rezalet çıkarmıştı. O iki mektup kadının artık tamamıyla iyileşmiş olmasına karşın hâlâ o hastalık yuvasında kalmak istediğini, Gorski'yle birlikte yaşadıkları sefil hayata, küfür ve dayaklara dönmek istemediğini gösteriyordu. 1865 yılının Ocak ayının ikinci yarısına denk gelen bir günün tarihini taşıyan son mektup işlerin değiştiğine işaret ediyor. Kentte oturan Brown artık Gorski'yle birlikte değildir. Mektuptan anlaşıldığına göre, Dostoyevski'yle ikisinin arasında daha önce geçen bir konuşmada Dostoyevski, Martha Brown'a gelip kendisiyle birlikte oturmasını önermiştir. "Ne olursa olsun," diye devam ediyor Martha, "fiziksel anlamda sizi tatmin edebilir miyim, edemez miyim, aramızda dostluğumuzun devamı için şart olan o ruhsal uyum kurulacak mıdır, kurulmayacak mıdır bilmiyorum ama bana lütfettiğiniz dostluğunuza her zaman minnettar kalacağımı söylersem buna inanınız... Size yemin ederim, şimdiye kadar size davrandığım kadar hiç kimseye dürüst davranma kararında olmadım."[11]

---

11 Martha Panina'nın mektupları G. Prokhorov tarafından yayımlandı; "Narezvernuvshiisya roman F. M. Dostoevskogo," *Zvenya* 5 (1936), 582-598; alıntı s. 600.

"Bu bencilce itiraf için beni bağışlayın," diyerek devam ediyor, "ama Rusya'da, bir hapishanede geçirir gibi geçirdiğim şu son iki yılda ruhumda öylesine çok acı, umutsuzluk ve çaresizlik birikti ki, Tanrı tanığımdır, ne Flemming'de (eski bir sevgilide), ne Gorski'de bulabildiğim, böylesine bir ruh dinginliğine, sabra, sağduyuya ve dürüstlüğe sahip bir adama rastladığım için mutluyum, şanslıyım. Aramızdaki ilişki uzun ömürlü mü, yoksa kısa ömürlü mü olacak, şimdilik bu beni kesinlikle hiç ilgilendirmiyor. Ama size yemin ederim, benim için her türlü maddi kazançtan daha değerli olan şey, kişiliğimin günahkâr yönlerinin midenizi bulandırmaması, bana kendi gözümdeki değerimden daha fazla değer vermenizdir."[12] Acaba kadının arzu ettiği aşk ilişkisi bu mektuptan sonra mı başladı, yoksa zaten başlamış mıydı, buna karar vermek olanaksız.

Brown'dan gelen bu son mektupla birlikte Dostoyevski, kendisine kısa zaman sonra âşık olacağı bir başka genç kadından bir mektup almıştı. Kızın adı Anna Korvin-Krukovskaya'ydı, önceki aylarda iki öyküsü *Epokha*'da çıkmıştı ama her ikisi de takma bir adla yayımlanmıştı. Çünkü öykülerini gizlice dergiye gönderen küçük hanım Korvin-Krukovskaya, ailesinin kadın üyelerinin davranışları konusunda katı kuralları olan emekli bir korgeneralin büyük kızıydı. Kendi önemine ve ailesinin onuruna fazlasıyla inanan, geleneksel düşüncelere sahip bu adam, kendinden çok genç olan karısı ve iki kızıyla birlikte Rus-Polonya sınırında, Vitebask yakınlarındaki kırlık bölgenin ta içlerinde, Palibino'da kendi arazisinde yaşıyordu. O zamanlar yirmi iki yaşında olan genç Anna, edebiyat denemelerini –daha sonra Avrupa'da Kovalevskaya adıyla matematik alanında kürsü sahibi ilk kadın olarak ünlenecek– kızkardeşi Sofya'dan saklamadıysa bile babasından saklamış, çalışmalarını arazinin kâhyasının gizli yardımıyla göndermişti. Sofya'nın anıları, Rus taşrasında yaşayan soyluların o ıssız yuvalarının gizli köşelerine göz atma olanağı verir bize, bu yuvadan olağanüstü iki kadın çıkacak, Dostoyevski hayatının sonuna kadar bunlarla sıcak ilişkisini devam ettirecektir.

General Korvin-Krukovski, Petersburg'daki toplumsal hayatın havailiklerinden pek hoşlanmazdı. Ama kendisinden daha hareketli olan genç karısının isteklerine saygı duyduğu, kızlarını daha fazla sayıda taliple tanıştırmak istediği için her yıl bir ay süreyle onların o çok moda olan Petersburg anaforuna katılmalarına izin verirdi. Dostoyevski'nin 28 Şubat'ta Anna'dan aldığı mektup, pek yakında yıllık ziyaretleri için akrabaların yanına Petersburg'a ineceklerini, Dostoyevski'nin önceden bildirmesi koşuluyla yapacağı ziyaretten Korvin-Krukovski'lerin memnuniyet duyacaklarını haber veriyordu. Dostoyevski, yeni yeni palazlanan kızlarının edebiyat çalışmalarını kabul eden ünlü bir yazar olduğuna göre, onlardan en azından böyle bir davet alması normaldi. Yine de aslında böyle bir öneride bulunma iznini Anna ancak o kuşkucu ve huysuz babasının köklü önyargılarına karşı büyük bir savaş verdikten sonra elde etmişti.

12 *age.*

General gençliğinde Rus bir kadın edebiyatçıyla, o günlerin parlayan yıldızı, sosyete güzeli Kontes Rostopçina ile tanışmış, yıllar sonra ona Baden-Baden'da kumar masalarında, hiç de bir hanımefendiye yakışmayacak şekilde davranırken rastlamıştı. Rus kadın yazarlarının kaçınılmaz yazgısı buydu, kendi Anyuta'sının bu, sonu belirsiz yazarlığı çok abarttığını tesadüfen öğrenince öylesine sinirlendi ki ailesi adamcağızın bir yerine inme ineceğinden korktu. Hele Dostoyevski'den gelen yüreklendirici mektup işleri daha berbat etti, generalin okuduğu mektupta Anna'ya *Epokha*'ya katkısı için yapılan ödemeden söz ediliyordu. "Analarından babalarından gizli, kim idüğü belirsiz bir adamla mektuplaşan, hele hele ondan para alan genç kadınlardan her şey beklenir!" diye kükredi general. "Şimdi öykülerini satıyorsun ama bir gün gelir belki kendini de satarsın!"[13]

Bu ilk öfke krizinden sonra general somurtkanlaştı, sessizliğe gömüldü. Özellikle kadınların çeşitli manevralarından sonra Anna'ya, Petersburg'a gittikleri zaman Dostoyevski'yi görme izni verdi. Sert görünüşüne karşın yumuşak yürekli olan general hâlâ rahat değildi, tedbiri elden bırakmayıp karısından kıza göz kulak olmasını istedi. "Unutma, Liza, sana büyük bir sorumluluk düşüyor," dedi karısına yola çıkmadan önce. "Dostoyevski bizim toplumsal çevremize ait biri değil. Onunla ilgili ne biliyoruz? Tek bildiğimiz şey, bir gazeteci olduğudur, eski bir mahkûm olduğudur. Şunun iyi hal kâğıdına bakın hele siz! Bu kadar olur! Ona karşı çok dikkatli olmalıyız."[14] Dostoyevski kendisini Petersburg'da aileyi ziyaret etmeye davet eden bir mektup almıştı ama mektubun gerisindeki hikâye buydu işte.

1865 ilkbaharında Petersburg'a geldikten kısa bir süre sonra, Korvin-Krukovski'ler Dostoyevski'yi ilk kez kabul ettiler ve Anna'nın nicedir sabırsızlık ve kaygıyla beklediği ziyaret bir felakete dönüştü. Anna'nın annesi kocasının ayrılmadan önce tembihlediği şeye uyarak görüşmede hazır bulunma konusunda ısrar etti; meraktan çatlayan Sofya da salonda bulunma izni kopardı; şu ya da bu bahaneyle içeri girip ünlü yazarı gören Rus-Alman karışımı yaşlı iki teyze de sonunda bir daha dışarı çıkmamacasına salona yerleşti. Bu resmi kalabalığa sinirlenen Anna susarak kızgınlığını belli etti. Böyle korkutucu bir insan kalabalığı karşısında ürken Dostoyevski de Bayan Korvin-Krukovskaya'nın nazik konuşmalarına karşılık veremedi. "O gün yaşlı ve hasta gibi görünüyordu," diye hatırlıyordu Anna, "genelde morali bozuk olduğu zamanlarda hep öyle olurdu,"[15] yarım saat sonra bu uzadıkça uzayan işkenceye dayananıayarak Dostoyevski alelacele şapkasını alıp kaçtı. Anna koşarak odasına çekildi, kendini tutamayarak ağlamaya başladı, onun suçlamaları üzerine annesi de aynı şekilde onun gibi gözyaşlarına boğuldu.

---

13 S. V. Kovalevskaya, *Vospomimamiya* (Moskova, 1974), 70.

14 *age.*, 73.

15 *age.*, 50.

Beş gün sonra Dostoyevski beklenmedik bir şekilde yeniden uğradı, evde yalnızca iki kız vardı. Anna ile ikisi sanki eski iki dost gibi hemen sohbeti koyulttular, işler ancak bu kadar yolunda gidebilirdi. Sofya'ya bu kez Dostoyevski bambaşka biri gibi görünmüştü, çok daha genç, olağanüstü nazik ve zeki biriydi; onun en aşağı kırk dört yaşında olduğuna Sofya inanamadı! Anneleri eve döndüğü zaman Dostoyevski'yi kızlarıyla yalnız başına otururken görünce ürktü, biraz da korktu ama mutluluktan kızlarımn yüzlerinin parladığım fark edince ona hemen akşam yemeğine kalmasını önerdi. Sonunda buzlar erimişti, Dostoyevski artık haftada iki ya da üç kez Korvin-Krukovski'lere uğramaya başladı.

Ama, Dostoyevski, kızlarımn alışılmamış dostlarımn hoş olmayan davranışlarına karşı uyanık olmayı önemseyen tutucu aileleri bazen şaşırtırdı. Sofya'ya göre, Dostoyevski, bir keresinde kendisini büyülenmiş gibi dinleyen kızlara gençlik günlerinde yazmaya niyetlendiği bir romandan söz etmiş. Yurtdışına giden, bir sabah bedensel bir hoşnutluk ve doygunluk duygusuyla güneşli otel odasında uyanan eğitimli ve kültürlü bir adamı anlatmak istiyormuş. Ama adam birden bir rahatsızlık duyuyor, kafasını toparlayınca uzak geçmişten bir olay hatırlıyor. Bir keresinde çılgın bir gecenin sonunda, sarhoş arkadaşlarının kışkırtmasıyla on yaşında bir kızın ırzına geçmiştir... Ama tam bu sırada Bayan Korvin-Krukovskaya korku içinde bir çığlık atarak sözünü keser: "Fyodor Mihayloviç! Tanrı aşkına! Burada çocuklar var!"[16]

Dostoyevski'nin sözünü ettiği bu roman düşüncesi acaba ne kadar "gençlik" dönemine aittir, bilmiyoruz; düzeyli bir estetikçilikle şehvet düşkünlüğünün getirdiği ahlak bozukluğunun yan yana getirilmesi ancak 1860'larda Sibirya sonrası yazdığı yapıtlarda çarpıcı biçimde görülen bir şeydir. Ama bu çapraşık izleğin hayat boyu zihninden hiç çıkmadığından, bazılarının dediği gibi, hastalıklı bir saplantı haline geldiğinden pek de kuşku duyulamaz. 1870'lerin sonlarında bir gün Dostoyevski bir başka salonda otururken, yeryüzünde en büyük günahın ne olması gerektiği sorusu ortaya atılmıştı.

> Dostoyevski hızlı hızlı, heyecanla konuşuyor, dili dolanıyordu. [...] en korkulu, en korkunç günah – bir çocuğun ırzına geçmekti. Birinin canını almak... kötü bir şeydir, dedi Dostoyevski ama aşkın güzelliği inancını öldürmek – bu dünyanın en korkunç cinayetidir. Çocukken Moskova'da babamın doktorluk yaptığı yoksullar hastanesinde yaşarken küçük bir kızla oynardım (bir arabacının ya da aşçının kızıydı). Dokuz yaşında, narin, zarif bir kızdı... Alçağın teki sarhoşken kızın ırzına geçmiş, kız kan kaybından öldü. Hatırlıyorum, diyordu Dostoyevski, beni hastanenin öteki kanadındaki babamı çağırmaya gönderdiler

16 *age.*, 77.

ama çok geçti. Bütün hayatım boyunca dünyanın en korkunç cinayeti, en büyük günahı olarak bu anı kafamdan hiç çıkaramadım; bağışlanması olanaksız, bağışlanamayacak bir günahtır bu, *Cinler*'de bu korkunç günahı işleyen Stavrogin'i cezalandırdım."[17]

Sofya'nın anılarından anlaşıldığına göre, Dostoyevski'nin konuşma tarzı, Anna'nın annesini onu aile içine kabul ettiğine pişman etmiş olabilir. Onu hoşgörüyle karşılama kararından kadının kesinlikle kuşkuya düşmesine yol açan bir olay da veda toplantısı sırasında meydana geldi; evde çoğunlukla Alman-Ruslardan, ağırbaşlı, eski memur kafalı insanlardan oluşan bir kalabalık vardı – aralarında Dostoyevski'nin kendini kesinlikle çok rahatsız hissettiği bir topluluktu bu. Büyük kız olarak konukları kabul etme görevi annesiyle birlikte Anna'ya düşüyordu, Dostoyevski buna çok içerledi, oysa kız bütün dikkatini ona vermeliydi. İşin daha da kötüsü, orada bulunan genç ve yakışıklı bir subaya öfkelenmiş, onu kıskanmıştı; subayın Anna'ya ilgi duyduğu ortadaydı, Anna istemese de onu bu adamla nişanlanmaya zorlayacaklardır, diyordu kendi kendine içinden. Hoşnutsuzluğunu belli etti, yüksek sesle bazı şeyler söyleyerek (örneğin, "Kitabı Mukaddes sosyetik kadınlar okusun diye yazılmadı," diyerek), genelde kaba davranarak rezalet çıkardı. Sofya'ya göre işte bu geceden sonra Anna'nın Dostoyevski'ye karşı o büyük saygısında bir değişiklik oldu. İkisinin arasındaki özel konuşmaların tonu birden farklılaştı; artık dostça fikir alışverişinde bulunmak yerine, bazen sert tartışmalar yapıyor gibiydiler.

Anna'nın Palibinio'ya dönme zamanı yaklaştıkça Dostoyevski daha eleştirici, daha despotça davranıyor, Anna ise daha az yumuşak başlı, daha iddialı biri haline geliyordu. "Konuşmalarının en sürekli ve en yakıcı konusu Nihilizm'di," diye yazar Sofya. Bu konu üzerindeki tartışmalar bazen geceyarısından sonraki saatlere kadar uzardı. "Dostoyevski bir keresinde, 'Şimdiki gençlerin hepsi aptal ve geri!' diye bağırmıştı. 'Parlak çizmeler onlar için Puşkin'den daha değerli!' Anna buna soğuk bir ifadeyle karşı çıktı: 'Aslında bizim çağımızda Puşkin'in modası geçti,' dedi. Dostoyevski'yi Puşkin'e saygısızlıktan daha fazla delirtecek bir şey bulunmadığını bile bile söylemişti bunu."[18]

Yine de bir akşam, Sofya Beethoven'in *Patetik Sonat*'ıyla boğuşmaktaydı, bunun Dostoyevski'nin en sevdiği sonatlar arasında bulunduğunu biliyordu ama Anna ile Dostoyevski hiç çaktırmadan başka odaya sıvışmışlardı. Birden dinleyicisiz kaldığını fark eden piyanist odaya daldığında bir evlilik önerisinin üzerine gelmişti. Acaba Anna o duygusal anın etkisiyle evlilik önerisini kabul etmişti de onu bu sözünü tutmaktan kurtaran Dostoyevski mi olmuştu (ikinci karısına Dostoyevski'nin anlat-

17 S. V. Gelov, "Z. A. Truberskaya, Dostoyevsky İ. A. P. Filosofova," *Russkaya Literatura* 3 (Moskova, 1975), 117.

18 Kovalevskaya, *Vospominaniya*, 81.

tığı öykü buydu), yoksa kız öneriye hiç mi yanıt vermemişti, tam bilmiyoruz. Sofya bir nişandan söz etmiyor, böyle bir nişan olsaydı, Anna'nın ailesinin bundan haberi olurdu, diye düşünüyor insan. İşin doğrusu ne olursa olsun Anna, Sofya'ya, "Kendisiyle evlenecek kadar sevmiyorum Dostoyevski'yi," demişti. Aralarındaki yaş ve düşünce farklarının yanı sıra, Anna çok isabetli bir sezgiyle, Dostoyevski'nin kendisinin iradesine tamamıyla boyun eğecek bir kadın istediğine karar vermişti. "Bak," dedi kızkardeşine, "bazen onu sevemediğim için kendime şaşıyorum! Öylesine iyi bir adam ki!.. Ama hiç benim gibi birine ihtiyacı yok! Ayrıca öylesine sinirli, öylesine talepkâr!"[19] Dostoyevski bir yıl sonra tam da istediği kadını bulacaktı ama Anna ve kızkardeşiyle nazik ilişkisini hep sürdürdü.

1870'lerin ortalarında Anna'yla hayli sık görüştüler, bu arada Anna, Charles Victor Jaclard adlı ünlü bir Fransız radikalle evlendi, kendini bütün yüreğiyle devrimci eylemlere adadı. Marx'ın *Kapital*'inden bazı parçaları ilk kez Fransızcaya çeviren oydu, bununla kalmayıp Marx'ın kendisiyle sıcak kişisel ilişkiler kurdu, 1870 Paris Komünü'nün savunmasına cesaretle katılan kadınların (aralarında şaşırtıcı sayıda Rus kadınları vardı) arasında önemli bir rol oynadı. *Budala*'da Dostoyevski, Aglaya Yepançin'i resmederken kur yaptığı bu kızdan yararlanmış olabilir; Anna'nın Dostoyevski ile arkadaşlığı başlangıçta nasıl o saygın ailesini çok üzdüyse, Aglaya'nın Prens Mışkin'le nişanlanması da üzer. Anna'ya bir kez daha "evet" dedirtmeye çalışan Dostoyevski, bu konu geri dönülmez şekilde ama dostça kapandıktan sonra, bir zamanlar kurtulmayı çok istediği yalnızlığına döndü.

Bu arada *Epokha*'nın başarısızlığına Dostoyevski'nin canı çok sıkılmıştı ama olanaksız çabalarının sonucu ona yine de bir rahatlama gibi gelmiş olmalı. Hatta *Epokha*'nın hâlâ başarılı olabileceğine inandığı günlerde bile, bir romancı olarak esas yaratıcılık hayatına döneceği günü dört gözle beklemişti. Artık ister istemez bunu yapacaktı, bizler için bir yayıncı ve dergici olarak başarısızlığı, bir sanatçı olarak kurtuluşu anlamına geliyordu. Daha sonraki beş yıl içinde, Dostoyevski zorunluluk baskısıyla, ama asla sanatsal namusundan ödün vermeden, en önemli üç romanını yazacak –*Suç ve Ceza, Budala, Cinler*–, Rus Edebiyatı'nın en ön safında yer alan yazarlar arasına adını bir daha silinmemecesine yazdıracaktı. Bu yapıtların kanıtlayacağı gibi, Dostoyevski o ateşli, karşılıklı tartışma ve atışmalar arasında kendi konumunu belirlemiş, hayatının sonuna kadar kendisini meşgul edecek büyük izleği bulmuştu, yani insan hayatını, Rusların ahlak duyarlılığında hâlâ canlılığını koruyan Tanrı vergisi düzenin yerine, yeni, "akılcı" temellere dayandırmak isteyen Rus radikallerinin bu isteklerinin içerdiği ahlaksal ve ruhsal tehlikeler izleğini.

---

19 *age.*, 88.

IV. KISIM

Mucize Yıllar, 1865-1871

32. Bölüm

Wiesbaden'da Khlestokov

Dostoyevski yine yurtdışına çıkmak istiyordu, çünkü eski kadın arkadaşı Apollinaria Suslova'yla orada buluşabileceği umudundaydı, bu geçen iki yıl içinde o genç feminist yazarı tamamıyla aklından çıkaramamış, karısı ölüm döşeğindeyken bile onunla gizlice mektuplaşmıştı. Dostoyevski Rusya'ya döndüğünde, Suslova Avrupa'da kaldı, mektuplaşmaya devam ettiler. Ne yazık ki bu mektupların (Suslova'nın günlüğünde taslağı kalan biri dışında) hepsi kayboldu. Dostoyevski'nin Suslova'yla yeniden ilişki kurmak istediğini, Suslova'nın kızkardeşi Nadezda'ya (daha sonra Anna Korvin-Krukovskaya ile yakın arkadaş olan kardeşine) gönderdiği bir mektuptan açıkça öğreniyoruz. Nadezda Suslova o sırada Zürih'te tıp eğitimi görüyordu, Montpellier'de yaşayan Apollinaria daha sonra Nadezda'nın yanına geleceği için Dostoyevski her iki adrese de mektuplar gönderiyordu.

Dostoyevski'nin hayran olduğu ve Petersburg'dayken sık sık ziyaretine gittiği Nadezda, ablasına kötü davrandığı için Dostoyevski'yi fena halde eleştirmişti; Dostoyevski ise Apollinaria'nın yakınmalarının kötü etkilerine karşı Nadezda'ya sığınıyor, kendisinin kişiliğiyle ilgili olarak Nadezda'nın ilk elden sahip olduğu bilgilerin yardımına başvuruyordu. Çünkü "son birkaç yıl içinde," diyerek bir hatırlatmada bulunur, "Ne zaman hayatımın zor bir döneminden geçsem, biraz ruh huzuruna kavuşmak için hep senin yanına koştum, yüreğim kederle dolup taştığı zaman yalnızca senin yanına geldim. Beni en yapmacıksız olduğum anlarda tanıdın, o bakımdan hakemlik edebilirsin: ben başkalarının acılarıyla beslenen biri miyim, acımasız mıyım, (manen) gaddar mıyım?"[1] "Apollinaria," der kızkardeşine, "çok bencil. Onun bencilliği, kibri dağ gibi. Başkalarından *her şey*, her türlü kusursuzluk beklemeyi biliyor, bir insanda var olan başka özelliklerin yanında en küçük bir kusuru bile bağışlamıyor." Dostoyevski'nin öngörüsüne göre bu kız asla mutlu olamayacaktı, çünkü "başkalarından her şeyi bekleyen ama hiçbir sorumluluk duymayan bir insan mutlu olamaz." Apollinaria Suslova'nın daha ilerdeki hayatıyla ilgili bildiğimiz pek az şey bile bu kehaneti doğrular nitelikte.[2]

---

1 *PSS*, 28/Ki. 2: 121-122; 19 Nisan 1865.

2 Suslova (1839-1918) ile ilgili bilgileri kocası V. V. Rozanov'dan alıyoruz; Rozanov, bazen korkunç bir Yahudi karşıtlığını savunan, değişik takma adlarla aynı zamanda hem ilerici hem gerici gazetelere yazı yazmış, ahlaksal açıdan kuşkulu bir kişiydi. Rozanov ile Suslova evlendiklerinde Rozanov yirmi, Suslova kırk yaşındaydı. Altı yıl sonra kadın kitapçılık işi yapan, iyi ve eğitimli bir aileden gelen Yahudi bir sevgiliyle kaçtı. Rozanov geri dönebileceği umuduyla ondan resmen ayrılmayı kabul etmedi; daha sonra Rozanov başka kadından birkaç çocuğu

"Hâlâ onu seviyorum," itirafında bulundu Dostoyevski, "onu çok seviyorum ama şu anda onu sevmek istemiyorum. O böyle bir aşkı *hak etmiyor.*" Dostoyevski mektubunda Suslova'nın hakaret saydığı şeyin ne olduğunu bildiğinden emin görünüyor: "ona karşı çıkmaya cesaret etmem, ona acı çektiğimi söyleme cesaretini kendimde bulmam... Benimle ilişkilerinde insanca olan hiçbir şey yok. Onu hâlâ sevdiğimi biliyor. O zaman niçin bana işkence ediyor? Beni sevme ama bana işkence de etme." Dostoyevski'nin davranış örüntülerinde güçlü bir kendine eziyet etme öğesi bulunuyorsa da, bu sözler onun acı çekmekten sözümona hoşlanmasının da bir sınırı olduğunu gösteriyor, ama Suslova'nın bir zamanlar kendisini sevdiğini de unutamıyor, bir gün yine kendisine döneceği yolundaki sürekli umudunu kaybetmek istemiyordu. Bütün kusurlarına karşın son kişisel mutluluk şansı olarak gördüğü şeyi elinden kaçırmak istemiyordu, 1865 yazında yeniden Avrupa'ya dönme nedenleri arasında Apollinaria'nın peşine düşmek de vardı.

* * *

Böyle bir tasarının önündeki en büyük engel parasızlıktı, Dostoyevski'nin ne büyük bir para sıkıntısı içinde olduğunu bir ihbarnameden öğreniyoruz, yerel polisten gelen bir uyarı mektubunda alacaklılarına 600 ruble borcunu ödemesi bildiriliyordu. Bu yükümlülüğünü yerine getirmediği takdirde, her an polis gelip mezatta satılmak üzere kişisel eşyalarını tespit edebilirdi. Dostoyevski çareyi yardım için Edebiyat Fonu'na başvurmakta buldu, o altı yüz rubleyi Fon'dan ödünç aldı, böylece ev eşyalarını kaybetmekten kurtuldu.

Bu tür sorunların baş ağrısından kurtulamayan Dostoyevski, bir süre için ülkeden uzaklaşmayı daha da çok istiyordu. 8 Haziran'da 1840'lardaki eski editörü olan ve halen de *Oteçestvennye Zapiski*'nin başında bulunan Kraevski'ye mektup yazarak ona yeni bir roman taslağı sundu, karşılığında önödeme olarak üç bin ruble istedi. "Romanının adı *Ayyaşlar*," diyordu Dostoyevski, "çağımızın alkoliklik hastalığını ele alıyor."[3] Dostoyevski ilk bölümlerin Ekim 1865'e kadar hazır olacağı sözünü

---

olduğu ve o kadınla evlenmek istediği zaman, bu kez de Suslova ayrılmayı kabul etmedi. Rozanov, Suslova'nın birlikte oturduğu babasına başvurunca, babası, "insan soyunun düşmanı şimdi benim yanıma taşındı, burada yaşamak artık benim için olanaksız hale geldi," diye yanıt verdi. Suslova altmışını aştığı zaman ona ricaya giden Rozanov'un arkadaşlarından biri, onun nefretini kırmanın olanaksızlığından söz etti.

1902'de yazılmış bir mektupta Rozanov ilk tanışmalarını anlatıyor, kendisi on yedi, Suslova ise otuz yedi yaşındadır. Rozanov'un yazdığına göre kadın, "muhteşem[di] [...] Hayatımda hiç böyle bir Rus kadını görmedim, o bir Rus ise o zaman... kendini kırbaçlayanların Ana Tanrıça'sıydı." (Kendini kırbaçlayanlar tarikatının Ana Tanrıçası, kendi grubunun üyeleri üzerinde tam despotik güce sahiptir.) bkz. Leonid Grossman, *Put' Dostoevskogo* (Moskova, 1928), 134-137 ve Anatole Leroy-Beaulie, *L'Empire des tsars et les Russes* (Paris, 1990), 1197.

3 *PSS*, 28/Ki.. 2: 127; 8 Haziran 1865.

verdi; ölüm durumunda ya da o tarihe kadar sözünü yerine getirmezse, güvence olarak daha önceki bütün yapıtlarının süresiz olarak haklarını önerdi. Ama Kraevski, her ne kadar Dostoyevski yayıncının haklarının korunması için başka koşullar belirlediyse de, bu öneriyi geri çevirdi. Her durumda, Dostoyevski'nin mektuplarında sözünü ettiği *Ayyaşlar* adlı yeni bir roman yazma planı lafta kaldı. *Epokha*'nın işlerinden başını kaldıramayan Dostoyevski'nin yeni bir roman düşüncesini hayata geçirecek zamanı bulması olanaksızdı. *Ayyaşlar* hiçbir zaman yazılamadı ama *Suç ve Ceza*'daki Marmeladov ailesiyle ilgili alt olay örgüsüne kaynaklık etti.

Son çare olarak Dostoyevski, Stellovski adlı bir yayıncıya başvurdu, çok katı pazarlıklar yapmakla ünlü biriydi Stellovski. Dostoyevski'ye daha önce zaten bir öneride bulunmuş, yapıtlarının tek birer baskısını telif hakkı ödemeden basma hakkı karşılığında 2000 ruble ödeyeceğini söylemişti. Dostoyevski bu cimrice öneriyi geri çevirdi ama daha sonra çaresiz Stellovski'nin kapısını çalarak bu kez daha da ağır koşulları kabul etti. Yayıncı, Dostoyevski'nin bütün eserlerinin tek bir baskısı için üç bin ruble avans ödeyecekti. Ayrıca Dostoyevski 1 Kasım 1866'da belirli bir boyutta yeni bir roman vermeyi de kabul ediyordu, bu sözünü yerine getiremezse, Stellovski Dostoyevski'nin gelecekteki *bütün* yapıtlarını dokuz yıl süreyle hiçbir telif ödemeden basabilecekti. Böyle bir antlaşmaya girmenin tehlikelerini bilmesine karşın Dostoyevski koşulları kabul etti. Stellovski'nin yapacağı baskılar için yapıtlarını gözden geçirdikten ve *Biblioteka Dliaçtenii* (*Okuma Kütüphanesi*) dergisinden bir öykü ya da gezi yazısı karşılığında, koşullu olarak avans ödeme sözü aldıktan sonra Temmuz sonunda Avrupa'ya gitmek üzere yola çıktı.

Geçmişte Dostoyevski ne zaman Avrupa'ya gitse hemen soluğu rulet masalarında almıştı, şimdi de aynı şeyi yaptı. Temmuz'un yirmi dokuzunda şansını denemek üzere Wiesbaden'a vardığı zaman, Stellovski'den aldığı üç bin rubleden en acil borçları ödendikten, Mihail'in ailesinin ve üvey oğlu Paşa'nın gereksinimleri için para ayrıldıktan sonra seyahate yalnızca yüz yetmiş gümüş ruble kalmıştı. Ama beş gün sonra son kuruşuna kadar bütün parasını kaybetti, hatta saatini rehine vermek zorunda kaldı. Önce Baden-Baden'da oturan Turgenyev'den yardım istedi, kendisiyle bir ay önce Petersburg'da görüşmüştü, araları çok iyiydi.

Wiesbaden'dan yazdığı mektupta Dostoyevski, önce ne kadar kötü bir durumda bulunduğunu anlattıktan sonra romancı dostunu böyle rahatsız ettiği için özür dileyerek, "tiksinti ve utanç" duymasına karşın yardımını isteyeceği başka kimsesi olmadığını ekliyordu. "Başkalarından daha zeki olduğunuz için sizden yardım istemek ahlaken daha kolay. Konu şu: Bir insana başvuran bir insan olarak size başvuruyor ve yüz gümüş lira borç istiyorum." Dostoyevski borcunu bir ay sonra *Biblioteka Dliaçtenii* dergisinden ve "bana yardım etmesi *gereken* birinden"[4] (belki de kısa bir süre sonra Wiesbaden'a ziyarete gelen Apollinaria Suslova'dan) almayı beklediği paradan ödeyeceğine söz verdi.

---

4 *age.*, 128; 3/15 Ağustos 1865.

Turgenyev hemen elli gümüş lira gönderdi, o anda daha fazla gönderemezdi. Dostoyevski bunun için ona teşekkür etti: "Borçlarımı tam olarak kapatmama yetmedi ama yine de yardımınıza teşekkür ederim. Yakında size borcumu geri ödeyeceğimi umuyorum."[5] Turgenyev dışında, Dostoyevski Cenevre'de bulunan Herzen'e de başvurmuştu, yakın geçmişte aralarında dostane bir ilişki vardı ama ondan hemen yanıt alamadı. Bu arada Suslova kendisine hâlâ âşık olan eski sevgilisiyle birkaç gün geçirmek üzere sahnede göründü, oysa sevgilisinin durumu kadının sevgisini yeniden kazanmak için çabada bulunmaya hiç de elverişli değildi. Aradan geçen iki yıl içinde Fransa ve İsviçre'de amaçsızca, başıboş dolaşarak yaşayan Suslova mutsuz ve yılgındı. İlk ve en derinlikli aşk ilişkisini Dostoyevski'yle yaşamıştı, başka erkeklerle daha doyurucu ilişkiler kuramama sorunundan Dostoyevski'yi sorumlu tutma eğilimindeydi.

Dostoyevski'nin dört gözle beklediği Suslova'yla bunca kötü koşullar altında, beş parasız kaldığı, her an otelden atılmak ve polise götürülmek korkusuyla yaşadığı bir zamanda buluşacakları hiç aklına gelmezdi. Suslova gittikten sonra Dostoyevski'nin ona yazdığı mektuplar kadının durumuyla ilgili kaygı ifadeleriyle doludur, onun kendisine ancak yolculuk için yetecek kadar para ayırdıktan sonra elinde kalan bütün parayı Dostoyevski'ye vermiş olması olasılığı vardır. "Sevgili Polya," diye yazar Dostoyevski, "öncelikle [Paris'e] ulaşmayı nasıl başardığını anlayamıyorum. Kendimle ilgili iğrenç kaygılarıma bir de seninle ilgili olanlar eklendi... Köln'de otel, arabalar, yolculuk – tren için yeterli paran olsa bile belki de aç kaldın. Kafam zonkluyor, bana bir an huzur yok."[6]

Dostoyevski'nin Suslova'dan gizlisi saklısı yoktu, ona yazdığı mektuplarda içinde yaşadığı alçaltıcı, kendisi için onur kırıcı olan koşulların en çarpıcı resmini buluyoruz. "Bu arada," diyerek mektubuna devam ediyor, "benim bulduğum çözüm inanılmaz derecede kötü sonuç verdi. Sen daha yeni ayrılmıştın ki ertesi gün sabah erkenden otelden bana artık yemek vermeyeceklerini bildirdiler, ne çay ne de kahve vereceklerdi. Bir açıklama istemek üzere gittim, o iri yarı Alman mülk sahibi yemeği 'hak etmediğimi', bana çay göndereceğini söyledi. Böylece dünden beri yemek yemiyorum, yalnızca çay içiyorum. Evet ve... bütün personel bana o Alman saygısızlığıyla, anlatılmaz derecede küçümseyici şekilde davranıyor. Bir Alman için parasız olmaktan ve zamanında paranı ödeyememekten daha büyük günah yok."[7]

İki gün sonra Dostoyevski pulsuz gönderilen bir başka mektuba bazı yeni ayrıntılar ekler. "İşler kötü, *nec plus ultra;* daha fazla idare etmek olanaksız. Öbür dünyada benim hâlâ hiç bilmediğim başka bir şanssızlıklar ve pislikler bölgesi olmalı... Hâlâ yemek yemeden yaşıyorum, sabah akşam çay içerek, yemek yemeden yaşadığım bu

5 *age.*, 129; 20 Ağustos 1865.
6 *age.*, 129-130; 10/22 Ağustos 1865.
7 *age.*

üçüncü gün. İşin kötüsü, bazen benden her şeyi esirgiyorlar, bana akşamları mum vermiyorlar, [hele] odanıda bir önceki geceden kalma küçücük bir mum parçası varsa. Ama ben her gün saat üçte otelden ayrılıyor, altıda dönüyorum, akşam yemeği yemiyornıuşum izlenimi vermemek için. Ne kadar da Hlestakov'a benziyorum [Gogol'ün *Müfettiş*'indeki kahraman]!" Dostoyevski nıektubuna son verirken Suslova'dan bir ricada bulunuyor, mümkünse Paris'teki arkadaşlarından kendine biraz para bulmasını istiyor, umutsuzluk ifade eden bir hanıiş olarak da şunu ekliyor: "Artık bundan sonra başıma ne gelir, bilmiyorum."[8]

İçinde bulunduğu durumun yarattığı büyük sıkıntıya bir de Herzen'den yanıt alamamaktan doğan aşağılanma duygusu eklenmişti. "Herzen bana işkence ediyor," diye yazıyor Suslova'ya. "Mektubumu aldıysa ve *yanıt vermek istemiyorsa* – ne aşağılayıcı bir şey bu, bu ne biçim bir davranış! Gerçekten, ben bunu hak ediyor muyum, hangi nedenle?"[9] Bu mektubun sonuna eklenmiş bir notta, sonunda Herzen'in yanıt verdiğini sevinçle bildiriyor, Herzen kendisinden istenen tutarın tamamını gönderemeyeceğini ama bir yararı olacaksa daha azını gönderebileceğini yazmış. Dostoyevski bu daha az miktarı neden göndermediğini merak ediyor, belki de parası yoktu diyerek onu bağışlıyor ama, Suslova'ya dediğine göre, şu anda bir başka rica mektubu daha yazmaya eli varmıyormuş.

Mektuplardan çıkan resme göre Dostoyevski yalnızlık ve parasızlık içinde kıvranırmış gibi görünüyordu ama sanıldığı kadar yalnız değildi. Wiesbaden'da başka Ruslar da vardı, Dostoyevski onlarla ahbap olmuştu, onlar da onun meteliksizliğin alçaltıcılığından kurtulmasına yardımcı olmakta önemli bir rol oynadılar. Bunların en başında Rus Ortodoks Kilisesi sorumlusu Peder I. L. Yanişev geliyordu. Görülmemiş derecede kültürlü bir insan olan Peder Yanişev, ahlak teolojisini insan kişiliğinin psikolojik çözümlemesine dayandırma çabalarıyla Ortodoks dinbilimciler çevresinde ün kazanmış bir insandı; bir kitabında Dostoyevski için yaşamsal önemi olan bir soruna, irade özgürlüğüne özel bir dikkatle eğiliyordu. Peder George Florovski, Rus dinbilim tarihi üzerine yazdığı önemli eserinde Yanişev'den söz ederken hafifçe itiraz da eder, çünkü öğretileri "her şeyden önce dünyanın haklı gösterilmesidir. 'Dünyasal nimetler' *ahlaksal uyanış* için *gerekli* ortamı oluşturan şeyler olarak kabul edilir – 'bu ortam olmadan erdem olmaz.' Çilecilerin derin düşünceye dayanan gizemciliğinde Yanişev yalnızca dingincilik buluyordu."[10]

Yanişev, "dingincilik" yerine, başkalarına karşı merhamet ve sevgi –"Hıristiyanlık inancının merkezinde yer alan ve tahtını onurlandıran hükümdar"[11] dediği sevgi–

8 *age.*, 130-132; 12/24 Ağustos 1865.

9 *age.*

10 Peder George Florovsky, *Puti Russkogo bogosloviya* (Paris, 1983), 390.

11 N. N. Glubokovsky, *Russkaya bogoslovskiya nauka v eya istoricheskorn razvitii i noveishern sostoyanii* (Varşova, 1928), 17.

olarak anlaşılan Hıristiyanlığı tercih ediyordu. Dostoyevski'nin kuşkusuz *kendisine*, yani yılların Hıristiyan Sosyalistine Hıristiyanlığın her şeyden önce "merhamet ve sevgi" olduğunu öğretmesi için Yanişev'e ihtiyacı yoktu ama ikisi bu konuları konuştularsa Dostoyevski elbette böyle bir düşüncenin seçkin bir din adamı tarafından savunulduğunu görmekten mutlu olmuştur. Genç keşiş adayı Alyoşa Karamazov'a hocası Peder Zosima manastırdan ayrılmasını ve Hıristiyanlık inancını günlük hayatın har gürü içinde sınavdan geçirmesini söylediği zaman, ona Peder Yanişev'in en baş ilkelerinden birini izlemesini söylemiş oluyordu. Dostoyevski Wiesbaden'dan ayrıldıktan sonra bile Peder Yanişev'le ilişkisini sürdürdü, iki yıl sonra Apollon Maykov'a pederle ilgili olarak şunları yazıyordu: "Eşine az rastlanır bir insan, saygıdeğer, alçakgönüllü, kendisinin saygınlığının bilincinde, meleksi bir ruh temizliğine sahip, *tutkulu* bir mümin."[12] Kuşkusuz, pederle tanıştığında Dostoyevski'nin kafasını meşgul eden şey, dinbilimı sorunları değil, daha acil çözüm bekleyen sorunlardı, Peder Yanişev de bu aklı başından gitmiş edebiyatçıya manevi öğütler dışında, makul miktarda borç para vererek yardımcı oldu. İşte bu uzatmalı ıstırap döneminde Dostoyevski bir gün Wiesbaden'da ıhlamur ağaçlarının altında dolaşırken, kendisi gibi Peder Yanişev'i sık sık ziyaret eden konuklar arasında bulunan, çeşitli takma adlar altında yazan, o sevgi ve anlayış dolu Prenses Şalikova'ya sorunlarından söz etti. Prenses, *Russkiy Vestnik*'in o güçlü editörü, radikalizmı düşmanı Katkov'un uzak bir akrabası çıktı, Dostoyevski'yi olası yayımcısı olarak Katkov'a başvurmaya yüreklendirdi. Prenses Şalikova, Katkov'un son zamanlarda Dostoyevski'yi *bir yazar olarak* beğendiğini çıtlatmış olabilir. Ne demiş olursa olsun, sonucu çok iyi biliyoruz: Dostoyevski Eylül'ün ilk iki haftası içinde bir tarihte Katkov'a bir mektup yazdı, daha sonra *Suç ve Ceza*'ya evrilecek metin tasarısından söz etti. Bu aşamada bir roman yazmayı düşünmüyor, bir öykü ya da novella yazmayı tasarlıyordu, "iki aydır" bu tasarı üzerinde çalışmaktaydı, bitirmek üzereydi. Katkov'a bir ya da iki hafta içinde, en çok bir ay içinde metni bitirmeye söz verdi, ana izleği özetledi, bu izleğin "hiçbir şekilde [onların dergisinin] siyasetiyle" çelişmeyen, "tam tersine uyuşan" bir izlek olduğu konusunda editöre güvence verdi:

> Bir cinayetin psikolojisinin raporu... Üniversiteden atılan genç bir delikanlı, [...] büyük bir yoksulluk içinde yaşamakta ... ortalıkta dolaşan tuhaf, "olgunlaşmamış" düşüncelerin etkisinde ... bir çırpıda bu iğrenç durumdan kurtulmaya karar verir. Tefecilik yapan yaşlı bir kadını öldürecektir. Yaşlı kadın aptal ve hastalıklı, açgözlü biridir, aşağılık bir Yahudi gibi çok yüksek faiz ister, kötüdür ve başka hayatları söndürür... "Hiçbir işe yaramıyor. Yaşamasına ne gerek var?.." Bu sorular genç adamın aklını karıştırır. Kadını öldürmeye karar verir, taşrada

12 *PSS*, 28/Ki. 2: 259; 18 Şubat 1868.

yaşayan annesini mutlu edecek, kızkardeşini kurtaracak ... eğitimini tamamlayacak, yurtdışına gidecektir, daha sonra dürüstlükten sapmadan namuslu bir hayat yaşayacak, "insanlığa karşı insancıl yükümlülükler"ini yerine getirecek, böylece işlediği cinayetin –sağır, budala, hastalıklı ve yaşlı bir kadını öldürmeye cinayet denebilirse– suçundan kurtulacaktır. Olayın üzerinden bir ay geçtikten sonra... hiç umulmadık, beklenmedik duygular ona işkence etmeye başlar. Tanrısal doğru, dünyanın yasası yüzünden acı çeker, sonunda kendisini ihbar etmek *zorunda* kalır. Zorunda kalır, çünkü *katorga*'da izini kaybettirse bile insanlarla beraber olacaktır; cinayetten hemen sonra hissettiği o insanlardan kopmuşluk ve yalnızlık duygusu bir işkenceye dönüşür. Doğrunun yasası ve insan doğası [metin okunamıyor] almıştır... Suçlunun kendisi suçunun kefaretini ödemek için acı çekmeyi kabul eder."[13]

Sonuçta Dostoyevski kitabın iki yapraklık her forması için, Turgenyev ve Tolstoy gibi yazarların çok daha fazla ücret istediklerini bilmesine karşın, çok alçakgönüllü bir ücret olarak yüz yirmi beş ruble talep etti, içinde bulunduğu zor durumdan kurtulmak için acil olarak kendisine üç yüz ruble avans ödenmesini de istiyordu, ama bu konuda ayrıntıya girmedi. Mektubuna hemen yanıt alamadı, Peder Yanişev'in (ve Wrangel'in) yardımıyla Dostoyevski faturalarını ödemeyi, Rusya'ya dönmeyi başardı. Katkov sonunda avansı Wiesbaden'a gönderdiği zaman Dostoyevski zaten ülkesine dönmüştü. Peder Yanişev parayı ona postaladı, böylece Dostoyevski'nin *Russkiy Vestnik*'le uzun ömürlü olacak ilişkisi başladı, *Russkiy Vestnik* Dostoyevski'nin *Delikanlı* dışında bütün önemli yapıtlarını yayımladı. Böylece Dostoyevski'nin birkaç hafta içinde "öyküsü"nü tamamlama sözü vermesiyle birlikte kendisinin hayal ettiğinden çok daha uzun sürecek edebiyat hayatı da başlamış oldu.

* * *

Alacaklılarının tehditlerinden kaçmak için Avrupa'ya giden Dostoyevski'nin Ekim ortasında Petersburg'a dönmesiyle birlikte alacaklılar hemen başına üşüştü. İşin daha da kötüsü, dönüşünden kısa bir süre sonra sara nöbetleri de sıklaştı (Wrangel'e hayıflanarak söylediğine göre, sanki nöbetler Avrupa'da rahat soluk alarak geçirdiği o üç ayın açığını kapatmak istermiş gibiydiler). Bunca mutsuzluk yetmiyormuş gibi, "aile anlaşmazlıkları" da tuz biber ekiyordu, "ölen erkekkardeşimle, ailesiyle, bizim merhum dergimizle ilgili sorunlar."[14] Mihail'in dul karısı ve çocukları ekonomik durumlarının kötüleşmesinden Dostoyevski'yi sorumlu tutuyordu, onların düşmanca tavrı Dostoyevski'nin çok gücüne gidiyordu.

---

13 *age.*, 136-138; 15/27 Eylül 1865.
14 *age.*, 150; 18 Şubat 1866.

İnsan, onun böylesine sinir bozucu koşullar altında edebi bir şeyler yazmanın zorluklarından şikâyet ederken, bu durumu daha fazla karmaşıklaştırmaktan kaçınacağını düşünür. Ama o Katkov'a önerdiği öykünün sondan bir önceki taslağı tamamlanmış olmasına karşın planını değiştirmeye karar verdi. "Kasım sonunda," diyordu Wrangel'e iki ay sonra, "(başlangıçta planladığım) şeyin büyük bir bölümü yazıldı ve hazırdı ama ben hepsini yaktım; sana şimdi bunu itiraf edebilirim. Hoşuma gitmedi. Yeni bir biçim, yeni bir plan beni baştan çıkardı, yeni baştan yazmaya başladım."[15] Bu yeni plan çok daha uzun bir yapıt, altı kısımlık bir roman yazma planıydı ve başlığı da *Suç ve Ceza* olacaktı.

1865 yılının ikinci yarısında Dostoyevski'nin herhangi normal bir toplumsal hayat yaşadığını söylemek abartı olur, zaten kendisi de, "bütün kış hiç kimseyi ziyaret etmedim,"[16] diyor. Oysa aslında Apollinaria Suslova artık Petersburg'da yaşıyordu, Dostoyevski de onun peşini bırakmıyor ama bu işten yalnızlık duygusunu hafifletecek bir sonuç almayı başaramıyordu. 2 Kasım 1865'te Suslova günlüğüne bir sırrını yazmıştı: "Bugün F M buradaydı, tartıştık, sürekli çatıştık. Uzun süredir bana evlilik önerisinde bulunuyor, aşkını önüme sürüyor, bunu yaparak da beni sadece sinirlendiriyor. Bir keresinde benim kişiliğimden konuşurken şöyle demişti: 'Sen birisiyle evlenecek olsan üç gün sonra kocandan nefret etmeye başlar, onu terk ederdin.' "[17] Suslova evlilik önerisini inatla reddedince aralarındaki ilişki sona erdi. Ama Dostoyevski kısa süre sonra bu aşk-nefret didişmesinin gerilim ve yoğunluğunu *Kumarbaz*'a taşıdı – gerçekte beceremediği şeyi yine de hayali olarak orada becerdi. Çünkü orada o güzel, burnu büyük Polina, beceriksiz, kendi kuyusunu kazan bir kumarbaza âşıktı.

Suç ve Ceza'nın birinci ve ikinci kısımları *Russkiy Vestnik*'in Ocak ve Şubat sayılarında tefrika edildi. *Sovremennik*'in radikallerinin nasıl tepki vereceği biliniyordu (eleştirmen G. Z. Eliseev, "Bay Dostoyevski'nin şu yeni 'fantezisi' " diye yazdı. "Bu fanteziye göre bütün öğrenci topluluğu toptan cinayetle ve hırsızlığa teşebbüsle suçlanıyor")[18] ama tefrikalar okur kitlesinin ilgisi bakımından büyük bir başarı sağladı. Strahov, "1866'da bir tek şey okundu, o da *Suç ve Ceza*'ydı," diye anımsıyordu, "edebiyatseverler romanın boğucu havasından, insanlar üzerinde bıraktığı etkinin çok ıstırap verici olduğundan yakınıyorlardı, sinirleri güçlü olanları hasta ettiğini, zayıf olanların tamamıyla okumaktan vazgeçmesine yol açtığını söylüyorlardı ama hep ondan söz ediyorlardı."[19] Strahov aynı zamanda, "hepsinden önemlisi de," diyordu

---

15 *age.*

16 *age.*, 151.

17 Dostoyevski, *The Gambler, with Polina Suslova's Diary*, çev. Victor Terras, yay. haz. Edward Wasiolek (Chicago, 1972), 301-302.

18 Alıntı, *PSS*, 7: 346.

19 *age.*, 349.

"gerçeklikle" tıpatıp çakışması. 12 Ocak 1866'da A. M. Danilov adlı bir öğrenci bir tefeciyle uşağını öldürmüş, apartman dairelerini soymuştu, bu cinayet üzerine insanların aklına hemen Raskolnikov'un yaptığı iş geldi.

Romanın başlangıç bölümleri büyük bir heyecan yaratmış, Dostoyevski'nin daha sonra Katkov'dan öğrendiğine göre *Russkiy Vestnik*'e beş yüz yeni abone kazandırmıştı ama metin uzadıkça derginin genel harcamalarını azaltmak için editörlerin fiyatı indirmek istediklerini gösteren rahatsız edici işaretler belirmeye başladı. Dostoyevski Moskova'ya gidip Katkov'la kişisel olarak görüşmesinin gerekli olduğu kanısına vardı ama romanın en az yarısı yayımlanmadan yerinden kımıldamak istemiyordu. "Tanrı'nın yardımıyla, bu roman yazdıklarımın en olağanüstüsü olabilir,"[20] diyor coşkuyla Wrangel'e. Dostoyevski böylece yoksulluğun sınırında, alacaklıların kendisini köşeye sıkıştırıp her şeyi mahvedeceklerinden sürekli korkarak yaşamaya devam etti. Wrangel kendisine devlet hizmetinde çalışmasını, garantili bir gelire sahip olmasını öneriyordu, onun dostça öğütlerine karşılık onu rahatlatmak için Dostoyevski büyük paralar kazanma umutlarından söz ediyordu. "Ama sorun da burada ya," diye ekliyordu kederle: "Borçlarım yüzünden hapse tıkılırsam işte o zaman mahvolurum, belki romanı tamamlayamam bile; her şey mahvolur."[21]

Mart ortasında Dostoyevski Moskova'ya gitti, kendisine bin ruble avans sözü verildi. İkinci kızkardeşi Vera'nın ailesini ziyaret etti, kızkardeşinin kocası A. P. İvanov, Konstantinovski Haritacılık Enstitüsü'nde hekim olarak çalışıyordu. Konuksever İvanovların her zaman evleri konuklarla dolup taşardı, bu konuklardan biri İvanovların kızlarından birinin arkadaşı, yirmi yaşında güzel bir kız olan Marya Sergeevna İvançina-Pisarev'di. Tam bir ay önce Dostoyevski kederle Wrangel'e şöyle yazmıştı: "Hiç değilse sen, sevgili dostum, ailenle birlikte mutlusun; oysa yazgı benden şimdiye kadar bu büyük ve *biricik* mutluluğu esirgedi."[22] Dostoyevski bütün bu süre içinde hep büyük bir istekle duygusal yalnızlığına bir çare aradı, Marya Sergeevna'dan çok hoşlanmıştı. Bir sabah aile Yortu ayinine gittiğinde evde kızla yalnız kaldı, ona evlenme teklif etti ama yaş farkını düşünerek (Dostoyevski o sırada kırk beş yaşındaydı), o hayat dolu kız Puşkin'in "Poltava"sından cesaret kırıcı bir alıntı yaparak öneriyi kuşkuya yer bırakmayacak şekilde geri çevirdi: "Okameneloe godami / Pylaet esrdtse starika" (Tutuşuyor yılların taşlaştırdığı Yüreği yaşlı adamın).[23]

Dostoyevski Moskova'dan döneli daha bir ya da iki gün olmuştu ki Rusya'da bomba gibi patlayan o olay oldu. Çar'ın hayranı olan uyruklarının çok iyi bildikleri

20 *PSS*, 28/Kit. 2:150; 18 Şubat 1866.
21 *age.*, 151.
22 *age.*, 151.
23 *age.*, 151.

bir alışkanlığı vardı, kış sarayının bitişiğindeki yaz bahçesinde köpeğini gezdirirdi, 4 Nisan 1866'da arabasına binmek üzereyken küçük bir kalabalık da onu seyrediyordu. Tam o sırada soluk yüzlü, son derece yoksul, eski bir öğrenci kalabalığın arasından fırlayıp tabancasını çara doğrultarak ateş etti. Dimitri Karakozov acemi bir nişancı mıydı, yoksa birisi –bir gecede kahraman olan tacir– Osip Kommissarov mu onun kolunu itmişti, bilmiyoruz ama Karakozov attığını tutturamadı, insanlar hemen onu yakaladılar. Öfkeli kalabalığın elinden genci zor kurtaran polis onu yaka paça II. Aleksandr'ın karşısına çıkardı, Aleksandr şahsen tabancayı gencin elinden aldı, ona "Polonyalı mısın?" diye sordu. Çar için yabancı olmayan birinin çarın hayatına kast etmesi düşünülemeyecek bir şeydi ama küçük, yoksul, toprak sahibi bir aileden gelen, Raskolnikov gibi, öğrenim harcını ödeyemediği için üniversiteden atılan Karakozov, "Safkan Rus'um," yanıtını verdi.

Karakozov'un bu girişimi bütün Rusya'da şaşkınlık yarattı, insanların çara bağlılık duygularının Napolyon istilası gibi büyük ulusal felaketler sırasında dışavurdukları vatanseverlik duygularıyla yarışacak boyutta kabarmasına yol açtı. Dostoyevski bu inanılmaz olay karşısında şaşırmış, çılgına dönmüş, allak bullak olan duygularını kendisiyle paylaşmak üzere eski dostu Apollon Maykov'un evine koşmuştu. O sırada Maykov'u ziyaret etmekte olan Peter Weinberg, Dostoyevski'yi şöyle anlatıyor:

> Fyodor Mihayloviç Dostoyevski paldır küldür odaya girdi. Yüzü sapsarıydı, çok korkmuş görünüyordu, sanki sıtmaya tutulmuş gibi titremekteydi.
>
> "Çara ateş ettiler," diye haykırdı, bizi selamlamadan, heyecandan çatlaklaşmış bir sesle.
>
> "Öldürüldü mü?" diye bağırdı Maykov, insan sesine benzemeyen tuhaf bir sesle.
>
> "Hayır... Kurtuldu... Bereket versin ki... Ama tabancayı... tabancayı... tabancayı."
>
> Onu sakinleştirmek için ona biraz bir şey verdik, –Maykov'un kendisi de bayılmak üzereydi aslında– üçümüz sokağa koştuk.[24]

Dostoyevski olaydan dehşete düşmüştü ama bunun arkasından geleceğini bildiği şeylerin önsezisinin ağırlığını da hissediyor olmalıydı. Karakozov'un yaptığı işi kuvvetle reddeden Herzen, *Kolokol* gazetesinde, "Bunun sonunun ancak bir facia olmasını bekleriz; bu çılgının ne büyük bir sorumluluk altına girdiğini düşündükçe

24 Bkz. Ishutin grubunu ve Karakozov'un kendisini tanıyan, kendi anılarında Weinberg'den bu pasajı alıntılayan Z. K. Ralli'nin anıları. "Iz vospominaniya Z. K. Ralli," *Revolyutsionnoe dvizhenie 1860-godov*, yay. haz. B. P. Kozmin (Moskova, 1932), 143.

söyleyecek söz bulamıyoruz,"[25] diye yazıyordu. Turgenyev hemen Annenkov'a, "Bu menfur girişim başarılı olsaydı Rusya'da neler olurdu, bunu düşünmek bile insanın titremesine yetiyor,"[26] diye yazdı.

Gerçekten de neler olmadı ki: 1863 Polonya ayaklanmasını çok kanlı bir şekilde bastıran Kont N. M. Muraviev, suikast girişimini araştıracak komisyona başkan olarak atandı, kendisine bir diktatörün yetkileri verildi. Aynı zamanda Katkov bütün liberallere ve radikal düşünce organlarına karşı basında amansız bir kampanya başlattı, bu menfur cinayet girişiminde onların savundukları düşüncelerin aşağılık etkilerinin rolü vardı. Herzen'in çok doğru bir şekilde öngördüğü gibi, Katkov'un demagojik feryatlarının yardımıyla hükümet şimdi "sağ sol demeyip her şeyi tırpanlayacaktı, [...] henüz tam olarak yeşermemiş olan ifade özgürlüğünü tırpanlayacaktı, bağımsız düşünceyi tırpanlayacaktı, [...] bu günlerde fazlaca pohpohlanan 'halkı' tırpanlayacaktı ve bütün bunlar çarı kurtarmak, çarın intikamını almak adına yapılacaktı."[27] *Sovremennik*'te *Suç ve Ceza*'nın ilk bölümlerini eleştiren Eliseev, anılarında o günlerin terör atmosferini şöyle yansıtıyor: "Her gün haberler alıyoruz, geceleyin şu ya da bu edebiyatçıyı içeri atmışlar, ertesi sabah şunu şunu şunu. Böyle böyle derken tanıdığım edebiyatçıların yarısı içeri girdi... Bütün bu dedikodulardan, durmadan pompalanan korkudan, uykusuz geçen gecelerden öylesine sinirlerim bozuldu ki neredeyse artık gidip kendimi ihbar edecek, beni şu kaleye tıkın diyecek noktaya geldim."[28]

Sovremennik'in bir başka editörü, Dostoyevski'nin eski dostu Nekrasov, bu sinir törpüsü koşullar altında her zaman özellikle kınanması gerektiği düşünülecek bir şey yaptı. Bir edebiyatçı ve şair olarak, Belinski'yle başlayan Rus radikal düşüncesinin önde gelen bütün temsilcileriyle özdeşleştirilen biriydi, dergisinin yayın hayatının yazgısını Çernişevski'ye ve Dobrolyubov'a emanet eden de oydu. Kendi şiiri "yurttaşlıkla ilgili izleklerle", radikal aydınlar sınıfının inanışlarını dile getiren toplumsal ve insancıl motiflerle doluydu. Bütün bunlara karşın *Sovremennik*'i yok olmaktan kurtarmak gibi beyhude bir çabayla o seçkin İngiliz Kulübü'nde kont için verilen ziyafette Muraviev onuruna bir şiir okudu. Övgüsü tehdit edici sözlerle bitiyordu: "Koruma suçluları!" Nekrasov daha da ayıp bir şey yapıp o acınası, içkici Kommisarov için bir şiir yazdı. Kommisarov o günlerde Rus halkını büyük bir felaketten kurtaracağı kişi olarak "Tanrı'nın" seçtiği adam sıfatıyla her yerde törenlerle

---

25 Alıntı, A. A. Kornilov, *Obshchestvennoe dvizhenie pri Aleksandr II, 1835-1881* (Moskova, 1909), 175.

26 Alıntı, Henri Granjard, *İvan Tourguénev et les courants politiques et sociaux de son temps,* (Paris, 175).

27 Alıntı, Kornei Chukovsky, *The Poet and the Hangman,* çev. R. W. Rotsel (Ann Arbor, Michigan, 1977), 40.

28 *age.*, 40-41.

övülüyordu. Nekrasov'un ününe fena halde gölge düşüren, geri kalan ömrünün tadını kaçıran o küçük düşürücü çabaları işe yaramadı. O merhametsiz Muraviev'in, şiiri herkesin huzurunda saygıyla dinledikten sonra Nekrasov'a küçümseyerek bakıp, "Savaştığımız kötülüğün kolektif sorumluluğundan seni korumak isterdim ama buna gücüm yetmez,"[29] dediği söyleniyordu. Muraviev hiç gecikmeden *Sovremennik*'i kapattı.

Bu korkutucu, amansız baskı günlerinde Dostoyevski de korkudan tir tir titremiş olsa gerekir. Eski bir mahkûm olarak polis gözetimi altındaydı, ayrıca siyasal bakımdan güvenilmez olduğu için yasaklanmış bir derginin de eski editörüydü. Yetkililerin sapla samanı birbirinden ayırt edebileceklerine güveni de yoktu Dostoyevski'nin; toplumsal ve siyasal görüşler arasındaki renk farklarını ayırt edemeyecek kadar kördü adamlar, *Epokha*'da kendilerine karşı savaş verdiği radikallerle birlikte aynı kuşku kategorisine dahil edileceğini biliyordu. Yine de kişisel olarak başına tatsız bir şey gelmedi ama yurtdışına çıkmak için pasaport almakta zorluk çekmesini "mevcut koşullara" bağladı.

Bu sözü Katkov'a yazdığı (Nisan 1866 tarihli) önemli bir mektupta kullandı, Karakozov'un o uğursuz kurşunundan sonra alınan önlemlerin ülkede yol açtığı durumu uzun uzun değerlendiriyordu. Şurası unutulmamalıdır ki Dostoyevski liberal ve radikal düşüncenin her rengine karşı amansız bir savaş yürüten bir öndere yazıyordu bu mektubu ve hayatta kalmak için parasal bakımdan Katkov'a muhtaçtı. O bakımdan ülkeyi baştan başa etkisi altına alan baskı politikasına karşı sesini yükseltmek zorunluluğu duyması daha da övgüye değer bir şeydir. Dostoyevski samimi bir itirafta bulunur: "Görüş olarak ben hakiki bir Slavcıyım ve öyle kalacağım,"[30] der. Slavcıların inancına göre Ruslar her zaman yüreklerinde Tanrı korkusu olan insanlardır, çarın sadık kullarıdır, yetkililerin onlardan kuşku duymasına gerek yoktur.

Nihilistler Rus gençlerini etkilemekte başarılı olduysa, Dostoyevski'nin iddiasına göre, hiç de kötü sayılamayacak nedenlerden dolayı başarılı oldular. "Bütün o yüksekokul öğrencileri, pek çoklarını tanıdığım öğrenciler onur, doğruluk adına, sahiden yararlı olmak adına öylesine tertemiz duygularla, öylesine bencillikten uzak bir şekilde Nihilist oldular ki! Biliyorsun, bu aptallıklar karşısında çaresizler, kendilerini kusursuzlaştırmak adına bunlara katlanıyorlar." Karakozov sorgulanmakta ve gizlice yargılanmaktaydı, bu öğretilerin ("bu aptallıklar"ın) ne olabileceği konusunda pek az bilgi vardı ama Dostoyevski o zamanlar, ahlaki kanaatlerinin yarattığı o "bocalamanın" doğuracağı sonuçları Raskolnikov'un kişiliğinde resmederken, bunları ne büyük bir isabetle kestirmiş olduğunu görse şaşırırdı. Karakozov, Nikolay İşutin başkanlığında, küçük, radikal bir yeraltı grubunun üyesiydi, üyelerinin hepsi üniversitede okuyan ya da üniversiteyi terk etmiş öğrencilerden oluşuyordu, Dosto-

29 *age.*, 18-19.
30 *PSS*, 28/Kit. 2: 154; 25 Nisan 1866.

yevski'nin kendilerini tastamam betimlediği gibi –kendini feda etme isteği de içinde olmak üzere–, 1860'ların aşırı devrimci düşüncelerinden etkilenmiş çocuklardı. Franco Venturi, "Topluluğun üyelerinden biri [babasından kalacak] mirasını davaya harcayabilmek için [babasını] zehirlemeyi düşünüyordu,"[31] diye yazar. Karakozov işte böyle bir ortamdan geliyordu.[32]

Dostoyevski, "o saf çocuklar Nihilizm sayesinde bir yurttaş olarak en iyi şekilde toplumsal eylemlerde bulunmak ve özgürlüklerini kullanmak şansına kavuştuklarına inanırlar,"[33] der ısrarla. Açıkça söylenmemesine karşın dolaylı olarak işaret edilen tek çözüm, gençlere idealizmlerini, toplumsal olarak izin verilebilir bir biçimde ifade edebilmeleri için daha fazla özgürlük tanımaktır. "Biliyor musunuz insanlar ne diyor?" diye sorar. "4 Nisan matematiksel olarak çarla halk arasındaki o güçlü, olağanüstü güzel ve kutsal bütünleşmeyi kanıtladı diyorlar. Böyle bir bütünleşme yönetim kadrosundaki bazı kişilere, halka ve topluma daha fazla güvenmeleri gerektiğini göstermelidir. Bu arada herkes şimdi düşünce ve ifade özgürlüklerine daha fazla kısıtlama getirilmesini korkuyla bekliyor... Ama ifade özgürlüğü olmadan Nihilizm'le nasıl mücadele edilebilir? Nihilistlere ifade özgürlüğü tanınsa bile... öğretilerini *olumlu* bir şeymiş gibi açıklayarak bütün Rusya'yı kendilerine güldüreceklerdir. Şimdiki gibi siz onlara bir sfenks, bir bilmece, bir bilgelik, bir gizlilik görüntüsü verdikçe, onlar acemi çaylaklara daha büyüleyici görünecektir."[34]

Radikallere karşı daha sert davranılmasını isteyenlerin çığlıklarının ortalığı inlettiği bir zamanda yazılmış bu önemli mektup, Dostoyevski'nin romanını yazarken içinde bulunduğu ruh haline ışık tutmaktadır. Daha sonraki birkaç ay içinde, Dostoyevski gücünün son sınırına kadar kendini zorlayarak, alacaklılar kendisini rahat bırakmazken dur durak bilmemecesine çalıştı. Katkov'dan aldığı bin rubleden

---

31 Franco Venturi, *The Roots of Revolution*, çev. Francis Haskell (New York, 1966), 332-334.

32 İşutin Grubu birkaç yıl sonra Sergey Neçayev'in yolunu açmıştı, Neçayev'in etrafında toplananların çoğu, İşutin sayesinde devrimci hareketle tanışmış kişilerdi. Bu ilk topluluk iki alt grup halinde örgütlenmişti: Birinci gruba "Örgüt" deniyordu, bunlar kışkırtıcılık ve propaganda etkinliklerinden sorumluydu; ikinci gruba "Cehennem" adı verilmişti, bunlar toprak sahiplerini ve yönetimi hedef alan terörizm eylemlerinde bulunuyordu, nihai amaç çara suikasttı. "Cehennem'in üyesi olan kişi", İşutin'e göre, "takma ad kullanmalı ve ailesiyle bütün bağlarını kesmelidir; evlenmemeli, arkadaş çevresini terk etmeli; genelde tek bir amaç için yaşamalıdır: yüreğinde sınırsız bir ülke sevgisi, ülkesinin iyiliğine sınırsız bir bağlılık duygusu taşımalıdır."

Gerek İşutin, gerek onun gibi düşünenler köleliğin kaldırılmasına, demokratik reformların yapılmasına ve uygulanmasına şiddetle karşıydılar, çünkü bunlar onlara göre çok daha köklü bir devrimi engelleyecek şeylerdi. Venturi, "bu amansız reform karşıtlığı, kölelerin serbest bırakılmasına her zaman karşı çıkan, şimdi de bunu eleştirmeye devam eden gerici soyluların görüşleriyle çakışıyordu," (*age.*, 334-338) diye yazıyor. Dostoyevski'nin de mektuplarında ve *Cinler*'de aşırı sağ ile aşırı sol arasında aynı eşitliği kurduğunu göreceğiz.

33 *PSS*, 28/Ki. 2: 154-155; 25 Nisan 1866.

34 *age.*, 155.

Peder Yanişev'e olan borcunu ödedikten sonra Nisan sonunda ona şöyle yazdı: "Sara nöbetlerim öylesine kötüledi ki hiç ara vermeden bir hafta çalıştığım zaman nöbet geçiriyorum, daha sonraki hafta çalışamıyorum, çünkü iki ya da üç nöbetin sonucu malum – felç. Yine de bitirmek zorundayım. Durum bu."[35]

* * *

Anna Korvin-Krukovskaya babasının izniyle Dostoyevski'yi Palibino'ya tatil yapmaya davet etmişti, Dostoyevski ona yazdığı bir mektupta romanını bitirinceye kadar belki de Petersburg'dan kımıldayamayacağını söyledi. Bir süre sonra, "Aslında," diye ekledi, "yaz aylarında Petersburg'un melankolik, pis ve kötü kokulu havası ruh halime çok uyuyor, hatta romanıma sözümona ilham kaynağı bile olabilir ama dayanılmayacak kadar ağır bir hava."[36] İlkbahar sonuna doğru Dostoyevski sonunda Moskova'yı denemeye karar verdi ama birkaç gün sonra sıcağa ve yalnızlığa dayanamayıp yakın bir köy olan Lublino'ya geçti; Lublino, Moskova'dan aşağı yukarı beş kilometre uzakta bir sayfiye yeriydi, İvanovlar orada bir daça kiralamışlardı. İvanovların on çocuğunun onu da kendi arkadaşlarını getirmişlerdi, ayrıca o iyi yürekli Dr. İvanov'un kendi kanatları altına aldığı başka genç insanlar da vardı. Çalışmak için Dostoyevski'nin ihtiyacı olan şey sessizlikti, bu yüzden ona yakınlarda bir yerde geniş bir oda bulundu, istediği zaman oraya çekilebilecekti. Temmuz başında Paşa'yla ikisi Lublino'ya yerleştiler.

Bu mutlu 1866 yazına dair iki anı var elimizde; biri Dostoyevski'nin o zamanlar on sekiz yaşında, olağanüstü bir müzik yeteneğine sahip (daha sonra parlak bir piyanist olan) yeğeni Marya Aleksandrovna İvanova'ya ait, öteki de o günlerde on beş yaşında olan, İvanovların kucak açtıkları, Konstantinovski Enstitüsü'nde öğrenci N. Von-Voght ya da (Rusça yazılışıyla) Fon-Fokht'a ait. Her ikisi de anılarında o kaygısız günlerin neşeli ve kaygısız atmosferini yansıtıyor: akşam yemeğinden sonra vakit geçirmek için çoğu kez yumuşak, mehtaplı gecelerde komşu köylere uzun yürüyüşler yapılmakta, kelime oyunları oynanmakta, amatör temsiller verilmekte, neşeli gençler o malum şen şakalaşmalar ve takılmalarla eğlenmektedir. Genellikle sıkıntılı ve bıkkın olan Dostoyevski, bu neşe ve gençlik atmosferi içinde anlaşılan gençleşmişti, yaşına ve korkutucu ününe karşın (oradaki herkes onun ilk yapıtlarından haberdardı, onu Sibirya'dan sağ çıkma efsanesinin sisiyle sarılı biri olarak görüyordu), bize aktarıldığına göre, eğlencelerin elebaşı rolünü iştahla oynamaktaydı.

"Kırk beş yaşında olmasına karşın," diye yazıyor yeğeni, "gençlere şaşırtıcı derecede içten davranıyordu, her türlü eğlence ve oyuna elebaşılık etmeye dünden hazırdı. [...] Her zaman şık giyinirdi; kolalı yakalar, gri pantolonlar, koyu mavi,

35 *age.*, 156; 29 Nisan 1866.
36 *age.*, 157; 9 Mayıs 1866.

bol kesim ceketler. Dostoyevski dış görünüşüne çok dikkat ederdi, her zaman mutsuzdu, örneğin, küçük sakalı öylesine seyrekti ki."[37] Dostoyevski basit gırgır şiirler çırpıştırma yeteneğiyle onları fazlaca eğlendiriyordu, bu şiirlerin çoğu İvanovların genç yeğenleri, Dr. Aleksandr Karepin'i hedef alıyordu, aynı şekilde Dostoyevski'nin kaleminden dökülen doğaçlama şakaların hedefi de oydu. Hâlâ evlenmemiş olan Dr. Karepin, *Nasıl Yapmalı?*'da Çernişevki'nin savunduğu kadın özgürlüğüyle ilgili yeni düşüncelere karşıydı ve bir keresinde Dostoyevski onu kızdırmış, hükümetin bir örgüt kurduğunu, bu örgütün kadınları kocalarını bırakıp Petersburg'a gelerek dikiş makinesi kullanmayı öğrenmeye kışkırtacağını söylemişti (romanın kadın kahramanı tarafından kurulan dikimevine bir gönderme). Dr. Karepin bu söze inanmış, bunun yalnızca bir şaka olduğu kendisine anlatılıncaya kadar ailenin istikrarını bozan böyle bir müdahaleye öfkesini sürdürmüştü.

Bunca eğlence arasında Dostoyevski, romanını ya da yılbaşında Stellovski'ye söz verdiği yeni yapıtı düşünmeden edemiyordu. Anna Korvin-Krukovskaya'ya itiraf ettiği gibi, planı, "hiç duyulmamış, ilginç bir şey yazmak; dört ay içinde iki farklı romamn (on altışar sayfalık) birer formasını, birini sabahları, birini akşamları yazarak tam zamanında bitirmek"ti.[38] Sabah çalışmaları büyük olasılıkla –ancak birkaç ay sonra tamamlayacağı– *Kumarbaz* için bazı düşünceler not almakla geçiyordu. Anlatılanlara göre, gecenin geç saatleri de, *Suç ve Ceza*'da hızla yol almaya ayrılmıştı. İvanovların, Dostoyevski sara nöbeti geçirirse yanında biri bulunsun diye daçada onunla birlikte kalmaya memur ettikleri uşakları birkaç gün sonra yazarla birlikte kalmak istemediğini bildirdi. Ona göre Dostoyevski birini öldürmeyi planlıyordu – "bütün gece odasında bir aşağı bir yukarı dolaştı, kendi kendine yüksek sesle bu konuyu konuştu."[39]

Dostoyevski haftada bir *Russkiy Vestnik*'in editörleriyle görüşmek üzere Moskova'ya gidiyor, "her zaman mutsuz ve keyifsiz bir halde dönüyordu. Bunun nedenini de sansür baskısı yüzünden metni düzeltmek ya da metnin bazı parçalarını çıkarmak zorunda kalmasına bağlıyordu."[40] Dostoyevski temmuz ortasında Milyukov'a yazdığı bir mektupta "sansür baskısı"nın en kötüsünün devlet yetkililerinden gelmediğini, Katkov'dan, Katkov'un editör yardımcısı Lyubimov'dan geldiğini söylüyordu; Katkov ve yardımcısı, Sonya'nın Raskolnikov'a İncil'den Lazarus'un dirilişi bölümünü okuduğu sahnenin yer aldığı bölümü yeniden yazması konusunda ısrarcıydı. Dostoyevski, "Sahici bir esinlenmeyle yazdım," diye itirafta bulunuyordu, " gerçi belki de bunun önemi yoktur; ama onlar için önemli olan edebi değeri değil, oradaki ahlak anlayışından kaygı duyuyorlar. O konuda ben haklıyım – ahlaka ay-

37 M. A. İvanova, "Vospominaniya," *DVS*, 2: 41.
38 *PSS*, 28/Ki. 2: 160; 17 Haziran, 1866.
39 İvanova, *DVS*, 2: 41.
40 N. Fon-Fokht, "K biografya F. M. Dostoevskogo," *DVS*, 2: 56.

kırı bir şey yoktu orada, *hatta tam tersi söz konusuydu* ama onlar başka türlü bakıyorlardı, dahası, *Nihilizm* izleri gördüler... Metni geri aldım, koca bir bölümü gözden geçirmek, harcadığım çabaya ve hissettiğim yorgunluğa bakılırsa bana en azından üç yeni bölümlük çalışmaya mal oldu ama metni düzelttim ve geri verdim."[41]

Çok zamanını alan bu işten sonra Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza*'yı yazmaya devam ederken Stellovski'ye yazın bitireceğine söz verdiği romanını tamamlayabileceğini umması fazla iyimserlik olurdu. Dostoyevski, Milyukov'a yazdığı mektupta, "Stellovski için yazacağım romana başlayamadım ama başlayacağım. Bir plan yaptım – hayli başarılı, küçük bir roman olacak," diyor. "Stellovski bana işkence edecek kadar keyfimi kaçırıyor, hatta onu rüyalarımda görüyorum,"[42] diye ekliyor. Ne var ki Dostoyevski hiç yol alamayacak, o korkutucu anlaşmanın koşullarını yerine getiremeyecekti.

Suç ve Ceza'nın ilk elyazması kaybolduğu için editörlerin metinde nelere itiraz ettiklerini bilmek güç. Elimizdeki tek bilgi, *Russkiy Vestnik*'in editörlerinin 1889'da Dostoyevski'nin mektubunu yayımlarken söyledikleri şu sözlerdi: "Özveride bulunma isteği kendi hayatını feda etme noktasına ulaşan Sonya'yı bir kadın olarak bile bile abartılı bir biçimde ülküselleştirmekten vazgeçmesi onun için kolay değildi. Fyodor Mihayloviç, Kitabı Mukaddes okuma sahnesindeki karşılıklı konuşmayı büyük oranda kısalttı, bu konuşma basılı metindekine göre özgün elyazmasında çok daha uzundu."[43] Buradan açıkça anlaşıldığına göre, Dostoyevski bu sahnede Sonya'ya başlangıçta çok daha olumlu bir rol vermişti, Katkov'un deyimiyle kızın kabul edilmez derecede "abartılı şekilde ülküselleştirilmiş" hale gelmesinin nedeni buydu.

Katkov'un kabul edilmez bulduğu şeyin ne olduğunu belki Dostoyevski'nin notdefterlerindeki bir pasajla açıklığa kavuşturabiliriz. O pasajda Sonya, bazen Dostoyevski'nin savunmak istediği ahlak anlayışının sözcüsü olarak sunulmuyor değildir. Bir sahnede Raskolnikov'a şöyle bir açıklamada bulunur: "Rahatken, varlık içindeyken belki insanın mutluluğu denen şeyin ne olduğunun hiç farkında değilsindir. Tanrı'nın sevgili kulu olan, Tanrı'nın gerçekten güvendiği adam, en çok acı çektirdiği adamdır, o adam niçin mutsuzken halkın acısını, mutluyken görmediği kadar iyi gördüğünü anlar." Hemen bu konuşmadan sonra Raskolnikov sertçe karşı çıkar: "Ve belki de Tanrı yoktur" (7: 150). Bu yanıt Kitabı Mukaddes okuma sahnesinde vardır, Sonya'nın sözlerinin aynı bağlamda söylendiğini varsayabiliriz. Notlardaki benzer konuşmaların reddedilen metinde yer almış olması da olasıdır.

Yer aldıysa *Russkiy Vestnik*'in değerli editörlerinin niçin keyiflerinin kaçtığını anlamamız zor olmaz. Çünkü Dostoyevski orada günahkâr bir kadına İncil'i heyecanla yorumlatmakta, kutsal iradenin gizemli amaçlarını ona açıklatmaktadır. Da-

41 *PSS*, 28/Ki. 2: 166; 10 Temmuz 1866.

42 *age.*

43 Alıntı, *PSS*, 7: 326.

hası, Sonya'nın sözlerinin mantığını düzanlamıyla alırsak Tanrı, kendi amaçları için Sonya'nın kötü yola düşmesine ve Raskonikov'un cinayet işlemesine izin vermişti. Toplumsal ahlakın ilkelerinin böylesine tersyüz edilmesini editörler pekâlâ "Nihilizm"le lekelenmişliklerine yormuş olabilirler, çünkü Nihilizm Tanrı'nın kendisinin üstü kapalı olarak suçlanmasına açık kapı bırakan bir görüştü. *Budala*'daki ölümcül hasta İppolit Terentiyev, daha sonra İvan Karamazov aynen bu suçlamayı dillendirir.

Bu varsayımların bir değeri varsa, bunlar editörlerin niçin Dostoyevski'yi iyi ile kötü arasındaki sınırı belirsizleştirmekle suçladıklarını açıklığa kavuşturmaya yardımcı olacaktır. "İyi ile kötü kesin şekilde birbirinden ayrılmıştır, bunları birbirine karıştırmak ya da yanlış yorumlamak olanaksız olacaktır," diye açıklamada bulunur Dostoyevski. "Sizin sözünü ettiğiniz her şey yapıldı, her şey birbirinden ayrıldı, birbirine karışan bir şey yok, her şey açık. Kitabı Mukaddes okuma sahnesinin farklı bir renk alması için her şey yapıldı."[44] Katkov belki de Sonya'nın vaazını kısalttırarak metne olumlu katkıda bulunmuştur, daha sonra bunu romancının kendisi de fark etmiş olabilir. Temmuz ortasında provaları geri verdiği zaman şöyle demişti: "Yirmi yıldır edebiyatçı olarak fark ettiğim ve herkesten daha iyi gördüğüm, bana acı veren bir kusurum var: *lafı uzatmak*. Ama bundan kurtulamıyor gibiyim."[45] Gelgelelim *Suç ve Ceza*'da böyle bir şey yok, daha sonra göreceğimiz gibi, o romanda her sözcük son derece incelikli bir yazarlık sanatı bilinciyle seçilmiş.

1 Ekim'de, Dostoyevski Petersburg'a döndükten kısa bir süre sonra, Milyukov Dostoyevski'ye uğradı, onu çalışma odasında büyük bir heyecan ve telaş içinde bir aşağı bir yukarı yürürken buldu. Dostoyevski, Stellovski'nin anlaşma metninin koşullarını işte o zaman açıkladı, fena halde sıkıştığını itiraf etti. Anlaşmada kendisine düşen yükümlülüğü yerine getirmesi için yalnızca bir ay kalmıştı, daha ortada yazılmış bir şey yoktu. İlk taslağı yazmayı başarsa bile teslim tarihine kadar fiziksel olarak temize geçirip düzeltmesi olası değildi. Milyukov olabilecekleri düşününce dehşete kapıldı, bir stenograf bulup romanı (*Kumarbaz*'ı) ona dikte ettirmesini önerdi. Bereket versin Milyukov bir steno hocası tanıyordu, bu hoca Rusya'da ilk kez kadınlar için bir kurs açmıştı. Bir iki gün sonra o kursun yıldız öğrencilerinden biri, Anna Grigoryevna, ucu sipsivri açılmış bir kurşunkalem ve bu önemli olay için satın alınmış bir portföyle Dostoyevski'nin dairesine damladı, çalışmaya başlamaya hazırdı. Bu genç, serinkanlı kadının iş ziyaretinin daha sonra Dostoyevski'nin hayatında belirleyici bir rol oynayacağını göreceğiz.

---

44 *PSS*, 28/Ki. 2:164; 8 Temmuz 1866.

45 *age.*, 1567; 19 Temmuz 1866.

33. Bölüm

Novelladan Romana

Dostoyevski'nin kafasında tasarladığı *Suç ve Ceza*'nın ana çizgileri ta en başta belirlenmişti ama yapıt, çokkatmanlılığını ve zenginliğini ancak yazılırken kazandı. Eski Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi, Dostoyevski'nin bütün yazdıklarını toplu halde yayımlamıştı, o olağanüstü güzel basımın editörleri Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza* üzerinde çalışırken tuttuğu karmakarışık düzensiz notdefterlerini de bir araya getirip romanın çeşitli yazılış evreleriyle kabaca çakışan notları sırayla yayımladılar. Dostoyevski'nin notdefterlerini gelişigüzel açıp bulduğu ilk boş sayfaya yazmak gibi bir alışkanlığı olduğunu biliyoruz, ayrıca aynı sayfaya her türlü anıyı da not ettiği için bu defterden o malzemenin ayıklanıp çıkarılması hiç de kolay bir iş değildi. Övgüye değer bu emekler sayesinde bugün bizler ilk başta düşünüldüğü biçimiyle öykünün ya da novellanın çalışma taslağına, ayrıca metnin başka iki kopyasına sahibiz. Bunlar metnin Wiesbaden kopyası, Petersburg kopyası, bir de birinci kişi anlatımından, Dostoyevski'nin kendi amacı için icat ettiği doğal tarzda üçüncü kişi anlatımına geçiş değişikliğini içeren son taslak olarak biliniyor.

* * *

Wiesbaden kopyası Dostoyevski'nin Katkov'a yazdığı mektupta anlattığı öyküyle örtüşüyor, notlardan hareketle altı kısa bölümün taslağı oluşturulmuş. Kayda geçirilen, günlük ya da anı defteri biçiminde yazılmış olaylar, düzeltilmiş ve kesinleşmiş metnin I. kısmının sonu ile II. kısmın 1-6. bölümlerindeki olaylarla örtüşür. (Romanın bu kısmındaki olayların gelişimi, cinayetten sonra Raskolnikov'un odasına dönüşüyle başlar, bir gazetede cinayet haberini okuması ve karşısında polis memuru Zametov'u bulmasıyla son bulur.) O altı Wiesbaden bölümünde dikkatimizi çeken şey, bu bölümlerin daha sonraki metnin büyük bir bölümünü içermesidir. Burada son halleriyle ikincil kahramanların neredeyse hepsi vardır; kanlı bir suç eylemini çağrıştıran ayrıntılar verilmiş, anlatıcının korkusu canlı bir şekilde aktarılmıştır ama kaybolan birinci bölümün, cinayetin kendisinin betimlemesini içerdiğine kuşku yoktur. Belki de öykü *cinayetten* sonra başlıyordu ve anlatıcı olayların kendi duyguları üzerindeki etkilerini geriye dönüşlü olarak anlatırken olaylar yavaş yavaş aydınlığa çıkıyordu.[1]

---

1 İkinci olasılık bana daha akla yakın gelse de soru yanıtsız kalıyor. Dostoyevski'nin hiçbir nedensiz bir cinayetle başladığını düşünmek güç. *Suç ve Ceza*'daki anlatı tekniklerini konu alan derinlikli incelemesi bu konuda yazılmış incelemelerin en iyisi olan Gary Rosenshield, "anla-

Bu birinci taslakta cinayetten sonra anlatıcının ahlaksal ve psikolojik tepkileri üzerinde duruluyor – kapıldığı büyük korku ve telaş, boş yere sinirlerine hâkim olmaya çabalayışı, heyecandan ölürken, allak bullak olmuş duygularına söz geçiremezken makul davranıyormuş gibi görünmeye çalışışı anlatılıyor. Sağduyulu anlarda onu rahat bırakmayan şey, kendisinin daha önceki haline, bütün alışılmış düşünce ve duygularının evrenine yabancılaştığı düşüncesidir. Bütün bunlardan bir anda koptuğunu yavaş yavaş anlamaya başlar – o iğrenç tefeciyi öldürdüğü andır bu, o tefeciyi ve, korkunç bir şanssızlık sonucu, onun o sabırlı, günahsız, işin kötüsü, gebe olduğu söylenen kızkardeşi Lizaveta'yı öldürdüğü andır. Bu vurgu 'kuşkusuz' Dostoyevski'nin daha önce Katkov'a sabıkalının kendini ele verişinin nedeni olarak işaret ettiği şeyle örtüşür: "Cinayetten hemen sonra hissettiği yalnızlaşma, insanlardan kopma duygusu ona işkence etmeye başlar."

İlk taslakta bu izlek egemendir ve önem derecesi giderek artan üç sahnede dile getirilir. Birinci sahne polis karakolu sahnesidir, anlatıcı orada resmi görevlilerin hakaretlerine sinirlenir, başkalarıyla kendisi arasındaki ilişkilerin tamamıyla değişmiş olduğunu unutmuştur, daha sonra işlediği cinayetin korkunç ağırlığının altında ezilerek yavaş yavaş artık başkalarından kendisine saygılı davranmasını bekleyemeyeceğini anlar. Anlatıcı, bunu ancak şimdi geriye bakınca anlamıştır ama cinayetin ganimetlerini sakladıktan sonra arkadaşı Razumikhin'nin ziyaretine gitme kararı verdiği anda hiç gecikmeden anladığı başka bir şey daha vardır. Anlatıcı merdivenlerden yukarı çıkarken, "benim için (şu anda) yeryüzünde (özellikle) zor (ve olanaksız) bir şey varsa, o da başka (insanlarla) ... konuşmak ve ilişki kurmaktır. (Bunun farkına vardığım an) sonsuz ıstıraplar yaşadığım koca ay boyunca benim için en acı andı," der. Parantez içindeki sözcükler metnin çeşitli taslaklarında Dostoyevski'nin yaptığı düzeltmeler ve eklemelerdir. Bu sözler anlatıcının en basit ve sıradan insan ilişkilerinin kendisi için artık olanaksız hale geldiği ânı işaret eder, Dostoyevski de bu paragrafın önemine dikkat çekmek için paragrafı daire içine almıştır. Anlatıcı, söz konusu deneyimin son aydınlanma ânını da Razumikhin'in evinden çıkıp kalabalık sokaklardan geçerek evine giderken bir arabacı yoldan çekilmesi için ona kırbacıyla vurduğu zaman yaşar. Tıpkı polis karakolundaki gibi, ilk tepkisi, gururu kırıldığı için öfkelenmek olur ama içinde bulunduğu durumda bunun ne kadar uygunsuz bir tepki olduğunu hemen anlar. "Araba beni (tamamıyla) ezseydi çok daha iyi (hatta belki de doğru) olurdu, diye düşündüm hemen."

---

tıcının zihnini geçmişin şu anki anılarının meşgul etmesi, belki de *Suç ve Ceza*'nın başlangıçta yalnızca cinayetten sonra sabıkalının psikolojisi üzerine bir inceleme olduğunu gösterir," diye yazar. Bkz. Gary Rosenshield, *Crime and Punishment* (Lisse, 1978), 15, 17.

Kaybolan birinci bölüm belki de Dostoyevski'nin kaybettiği bir notdefterinde vardı. *PSS*'de (28/Ki. 2:157; 9 Mayıs 1866) bu kayıp notdefterine bir gönderme var.

Olaya tanık olanların arasında bir tacirin karısı da vardı, kadının küçük kızı yirmi kopek çıkarıp anlatıcının eline tutuşturdu, "çünkü kamçıyı yediğim için bana acımıştı." Anlatıcı, elinde parayı sıkı sıkı tutmuş, Aziz Isaakievskiy Katedrali'nin kubbesine, "bütün o muhteşem panoramaya" bakarak Kış Sarayı tarafına, Neva'ya doğru yürür. Bir öğrenci olarak kaç kez aynı görünüme karşı yürümüştür. Şimdi çok iyi bildiği aynı noktada dururken, "birden yarım saat önce Razumikhin'in evindeyken yüreğime çöreklenen aynı (acı verici) duyguyu hissettim," diye içinden geçirir. Birden, "Benim için (artık) burada (ya da herhangi bir yerde) durmanın anlamı [olmadığını hissettim]" der, "[D]aha önceki bütün duyumlar, ilgilendiğim şeyler, insanlar sanki bir başka gezegene aitmiş gibiydi, onlardan öylesine kopuktum". Bir kanalın korkuluğu üzerinden aşağıya eğildiği zaman, anlatıcı avucundaki yirmi kopeği bırakır, suya düşen para böylece geçmişteki bütün duygular ve değerlerle arasındaki kopuşu simgeler.

Eylemin sonucunda yabancılaşma etkilerinin açıkça egemen olması amaçlandıysa da, başka öykücüklerle de bu etkiler güçlendirilir. Bunlardan biri, romana neredeyse hiç değiştirilmeden eklenen, anlatıcının hem işlediği cinayet dolayısıyla kendinden tiksintisini, hem de yakalanma korkusunu ele veren düş benzeri sanrılardır. Yatakta uzanırken birden "korkunç bir çığlık" duyar, gözlerini açar, yavaş yavaş biraz önce rastladığı polis memurlarından birinin merdiven boşluğunda ev sahibesini dövdüğünü fark eder. "Hayatımda hiç böyle garip sesler duymadım, böyle bağırtılar, diş gıcırdatmalar, küfürler, darbeler... Ne oluyor, diye düşündüm, neden (o herif kadını dövüyor), neden? Buz gibi soğuk bir korku kapladı yüreğimi... (biraz sonra beni almaya gelirler diye düşündüm)..." Bütün bunlar sanki sahiden olmuş gibi, Nastasya'ya o korkulu olayı sorar ama kız ona böyle bir olayın olmadığını söyler – anlatıcı tam olarak uyanık olduğuna inanmaktadır ama hepsi bir yanılgıdan başka bir şey değildir. "Daha da büyük bir korku kapladı yüreğimi," diye yazar, büyük olasılıkla yabancılaşmasının bu kanıtı karşısında. Nastasya ona, "kanın bağırmış," dediği zaman kız bu halk bilgeliğini düz anlamıyla alırken, "kan" sözcüğü anlatıcıya cinayeti çağrıştırır. Yabancılaşmaya böyle deneyimlerin eklenmesiyle birlikte, kuşkusuz, anlatıcının en sonunda suçunu itiraf etmesi için bir nedeni daha olacaktır.

Dostoyevski acaba bu öyküyü niçin kitaba almadı, bu konuda ancak varsayımlarda bulunabiliriz ama olasılıklardan biri başkalıramanın ilk tasarlanış sırasındaki sınırların dışına taşmaya başlaması olabilir. Günümüze ulaşan haliyle bütün metin boyunca anlatıcı, işlediği cinayetin ahlaksal ve ruhsal sonuçlarının ağırlığı altında ezilir ama tam metin bitmek üzereyken farklı kişilik özellikleri gösterir. Korku ve ıstırap yerini öfkeye, nefrete bırakmıştır, hasta yatağında kendisine bakan herkesten nefret eder, onların ihtimamının baskısından kaçıp kurtulmaya karar verir. Yatağının başucundakilerin yaptıkları cinayet konuşmaları onun "dayanılmaz bir kötülük duygusu" hissetmesine yol açar, "daha da önemlisi, bu dayanılmaz acılar, bu korku

sırasında bir kez olsun işlediğim cinayet için yüreğim cız etmedi," der. Daha önce resmedilenden tamamıyla farklı bir kişiyle karşı karşıyayızdır, bu kişi başlangıçtaki tasarımın sınırları dışında evrimleşmeye başladığı için Dostoyevski burada yazmayı kesmiş olabilir. Bu kopyanın doğrudan devamı için alınmış bir notta: "İyileşti. Soğuk öfke, düşünüp taşınma. Bu kadar soğukkanlılık neden?" Bu son cümle besbelli ki anlatıcının kendine yönelttiği küçümseyici bir soru.

Dostoyevski roman kişisini bir kez umutsuzluk ile "soğuk öfke" arasında gidip gelen biri olarak görmeye başlayınca, kahramanına kendiliğinden gidip teslim olması için içsel bir neden bulması zorlaşmaya başlar, öyküyü, daha önce yazmayı düşündüğü *Ayyaşlar* tasarısıyla birleştirmesinin nedeni bu olabilir. Artık "Marmeladov'un kızı"na göndermeler, olayların gelişiminin anlatıldığı bütün taslaklarında gözlemlenir. "Bir fahişe gibi... Kız annesine yardım eder. Parayı alır. Çocuklara merhamet edin." Anlatıcı cinayeti işledikten sonra başkalarından merhamet bekleyen kişiye dönüşür, ona ancak o rezil babasını bile bağışlamayı ve sevmeyi beceren Sonya merhamet edebilir. Buradaki notlarda açıkça dile getirilmiş olan şeyler, son biçimini alan metinde pekâlâ anlaşılır şekilde de olsa, üstü kapalı biçimde dile getirilecek ve Raskolnikov'un engellemeyi başaramadığı bu itirafla Sonya'ya dönme isteğinin altı çizilecektir.

Anlatıcının kendisini ele verme kararıyla Sonya Marmeladova ilişkilendirilirken, Dostoyevski anlatıcıya bu kararı verdirecek şeyin ne olacağını kafasında canlandırmakta güçlük çeker. Bir seçenek, anlatıcının "altın çağ imgesine" başvurması ve şöyle sorması olabilir: "Ama benim gibi iğrenç bir caninin halk için mutluluk istemeye ve altın çağı düşlemeye ne hakkı vardır? Bu hakka sahip olmak istiyorum. *Bunun* (bu bölümün) *ardından* gider ve teslim olur. Yalnızca uğrayıp kıza hoşça kal der, halka boyun eğer ve – itiraf eder." Böylesine yüksek bir ahlak anlayışına dayanan çözümler yine de anlatıcının geçirmeye başladığı evrimle çelişiyordu. Anlatıcı artık insanlığın tek tek "yararsız" örneklerini aşağılamayı bırakmıştır, genel olarak bütününü aşağıladığına daha sık tanık oluruz. Örneğin, "(Babasının, annesinin talihsizlikleri). Ne iğrençtir şu insanlar! Onların karşısında pişmanlık duymamı hak ediyorlar mı acaba? Hayır, hayır. Sessizliğimi sürdüreceğim". Hepsinden önemlisi, Dostoyevski şimdi böyle bir insansevmezliği güç motifiyle ilişkilendirir.

Bütün bu notlar kahramanın kendi düşünce ve duygularını yansıtır. Dostoyevski başka notlarda kendisi için talimatlar kaleme alır, bunlar başkahramanlarının bu farklı yönlerini basit bir farklılıktan öte bir şey olarak nasıl yansıtılabileceğini görmeye başladığını düşündürtür bize. "Not. Önemli. Hastalıktan sonra bir çeşit acımasızlık ve kendisini tamamıyla haklı görme." Cinayetten ve cinayetin sonucu olan hastalıktan sonra önemli bir kişilik değişikliği meydana gelir. Kişiliğin daha önce gizli olan bir yönü beklenmedik şekilde ortaya çıkar. Bir başka not Dostoyevski'nin

bu keşfe verdiği önemi gösterir. "Böylece bir *coup de maître** var öyleyse," diye yazar, hoşgörülebilir bir gururla. "Başlangıçta tehlike vardı, sonra korku, hastalık, bütün kişiliği ortaya çıkmamıştı, sonra birden (bütün) kişiliği bütün şeytansı gücüyle kendini gösterdi ve cinayetin bütün nedenleri, güdüleri açıklığa kavuştu." Kahramana yaklaşım tarzının değişmesine yol açan şey böylece herhangi köklü bir değişiklik değildir, her zaman var olan ama şimdiye kadar yalnızca geri planda uyuklayan olasılıkların gün ışığına çıkmasıdır.

* * *

Notdefterleri, Dostoyevski'nin metninin her ayrıntısı üzerinde nasıl çalıştığını, editörlerden gelen baskılar karşısında sanatçı dürüstlüğünden ödün vermeyi nasıl reddettiğini gösteriyor; gerçekten de bu kaygı, en iyi ve açık şekilde, Raskolnikov'un işlediği cinayetin –hem kendisinin hem de okurun– bilincine varış sürecini Dostoyevski'nin ustalıkla yönetiş tarzında görülür. Başlangıçta bu cinayet, onun ekonomik sıkıntılarının, ailesinin içinde bulunduğu çaresizliklerin, cinayetten elde edilecek ganimetle başkalarına yardım etme isteğinin etkisiyle harekete geçen Yararcı mantığının bir sonucu gibi görünür. Epeyce bir süre sonra "olağandışı insanların" genel olarak bütün insanlığın iyiliği adına ahlak yasasını çiğneme hakkının gerekçesini bulduğu makaleyle ilgili bir şeyler öğreniriz. Sonya'ya itirafta bulunduğu sahnede Raskolnikov, yine de temel güdüsünün kendisi için güç elde etme isteği, ahlak yasasını çiğneme hakkını doğuştan gelen bir hak olarak kendilerinde bulan üstün insanların arasında yer almayı hak edip etmediğini sınama isteği olduğunu söyler. Sözünü edegeldiğimiz notlar, bir sonraki bölümde göstereceğimiz gibi, Raskolnikov'un ileri sürdüğü farklı açıklamaların, yaptığı işin içermelerini giderek tam anlamıyla *kavramasından* kaynaklanan iç başkalaşımının farklı evrelerini simgelediğini gösterir. Dehşet içindeki vicdanı, manevi ve psikolojik düzeyde işlevini yerine getirmeye devam ederken, Raskolnikov inanageldiği düşüncelerin iç çelişkilerini de anlamaya başlar. Bir başka notta Dostoyevski'nin belirttiği gibi: "Not. Raskolnikov'un manevi gelişimi cinayetin kendisiyle birlikte başlar; daha önce hiç aklına gelmemiş soruları sorma olasılığı ortaya çıkar."

Raskolnikov'un sorduğu sorulara roman gerçekten de yanıt veriyor mu, orası genellikle kuşkuludur. "Romanın belli başlı anatomisi" başlığını taşıyan bir başka not sık sık Dostoyevski'nin bu önemli soru konusundaki kararsızlığını kanıtlamak için kullanılır ama bana kalırsa o not tam tersini kanıtlar: "Hastalıktan sonra falan. İşlerin akışını kesin ve açık biçimde saptamak, belirsizlikleri elemek, yani, cinayeti bütünüyle şu ya da bu biçimde açıklamak, niteliğini ve ilişkilerini berraklaştırmak gerekir." "Cinayet" sözcüğüne düşülen bir kenar notu var: "gurur, kişilik, saygısızlık."

* Fr. Üstadın hilesi. (ç.n.)

Raskolnikov'da o günlerde Rus radikallerine özgü kötücül amalgamın –toplumsal adaletsizliği ve acıları ortadan kaldırmak gibi başkalarının iyiliğini düşünme isteğinin yanında son derece Bazarov'cu bir tavırla kitleleri küçümseme tavrının– etkisiyle gemi azıya almış güçleri görüyoruz. Raskolnikov'un serüveni aracılığıyla Dostoyevski, kendi kendini aldatmanın tehlikesini, bu sapıkça çelişkili karışımın içinde pusuda bekleyen ahlaksal ve ruhsal trajediyi göstermek istemektedir.

Daha önce gördüğümüz gibi Dostoyevski, Raskolnikov'un kişiliğinin "bütün şeytansı gücü"nü birden dışa vurduğundan söz eder; başka göndermelerle birlikte bu şeytansı güç önemli derecede "şeytansı gurur"a dönüşür. Üç yıl önce *Russkogo slavo*'daki makalesinde Pisarev bu deyimi Bazarov için kullanmıştı, her ne kadar Dostoyevski'nin hangi ideolojik bağlam içinde çalıştığı konusunda notlarda fazla bilgi olmasa da bu deyimi kullanması yalnızca bir rastlantı olamaz. Dostoyevski'nin kahramanının, Pisarev'in yeni *raznoçinets*'i, "zamanımızın kahramanı"nı tanrısallaştırmasıyla ilişkili olarak üretildiğini, Raskolnikov'a mal edilen düşüncelerin geçmişe doğru izini sürersek köklerini öncelikle o ünlü radikal eleştirmenin makalesinde bulacağımızı gösterir bize. Dahası, *Sovremennik*'in görece insancıllığından (Dostoyevski'nin romanında, gülünç ve kalın kafalı ama iyi yürekli Lebezyatnikov tarafından simgelenen insancıllığından) hareketle evrimleşen radikal ideoloji, daha sonra Pisarev ile Zaitsev'de tanık olduğumuz biçimiyle küçümseyici elitizme ve üstün insan tapıncına dönüşmüş, Raskolnikov'un geçirdiği başkalaşıma eş bir yol izlemiştir, Dostoyevski de şimdi kahramanının portresini bu başkalaşımı esas alarak çizmektedir. Böylece psikoloji ile ideoloji bir kez daha birbirinden ayrılmaz şekilde birleşir, Dostoyevski buna "duygulaşmış düşünceler" adını verir, onun duygu ile ideoloji bireşimlerini sezme yeteneği, bir romancı olarak kendine özgü dehasının önemli bir bölümünü oluşturur.

Daha önceki metinde Raskolnikov'un kızkardeşi Dunya'yla evlenmek isteyen ahlaksız işadamı Luzhin'in konuşmasında, Pisarev'in düşüncelerine dokundurmalar vardır. Bu notta hâlâ adı Çebalov olarak geçer ama söylediği sözler II. Kısım 5. Bölüm'deki kasıntı talibin sözleriyle tıpatıp uyuşur; şurası da unutulmamalıdır ki Raskolnikov, kendisini bu cinayete sürükleyen düşünce örüntüsü neyse Çebalov'un vaazında da aynı düşünce örüntüsünün sergilendiğini görmüştür. "Çebalov, Raskolnikov'a söylemiştir. Ben işlerimi yoluna koyduğum için başkalarına da yararlı oluyorum, bu yüzden ben ne kadar bencil olursam başkaları için bu o kadar iyidir. Eski inançlara gelirsek: sevdin, başkalarını düşündün, kendi işlerinle ilgilenmedin, başarısız oldun, komşularına yük olmaya başladın. Bu çok basit bir aritmetik işi. Hayır, biliyorsun, ben yeni kuşağın, ayakkabıcının ve Puşkin'in gerçekçiliğini severim; kısmen onlarla aynı düşüncede olmasam da genel eğilim olarak." Bu son, yarım kalan cümlede hiç kuşku yok ki Pisarev'e göndermede bulunulmaktadır, Pisarev 1864'te toplumsal bir öğreti olarak "Gerçekçilik" sloganını ortaya atmış, Bazarov'un

peşinden giderek bir ayakkabıcının Puşkin'den daha yararlı olduğunu ilan etmişti. Raskolnikov'un ıstıraplarla dolu hayat yolunu Dostoyevski'nin bu özel ideolojik çerçeve içinde düşündüğü ve onun psikolojisini bu düşüncelerle birlikte dokuduğu çok açıktır.

* * *

Suç ve Ceza, ancak Kasım 1865'te, Dostoyevski birinci kişi anlatımından üçüncü kişi anlatımına geçtiği zaman varlık buldu. Bu geçiş kolay olmamış, izleri yapıtın ilk evrelerinde görülebilecek uzun mücadeleler sonucunda sağlanmıştı. Birinci kişi anlatımı kullanmanın bazı sorunları ilk metinde hâlâ görülebilmektedir: İlk metnin ilk bölümü (9 Haziran'da işlenen) cinayetten sözümona beş gün sonra yazılmıştır. Anlatıcı, günlüğüne başlangıç olarak 14 Haziran tarihini atar, çünkü, açıkladığı gibi, yaşadığı zihinsel ve duygusal karmaşa yüzünden daha önce bir şey yazması olanaksızdı. Gerçekten de Dostoyevski kendisine bir hatırlatmada bulunur: "Bu altı bölümde (anlatıcı) okura kısmen aklı başında değilmiş gibi görünecek şekilde yazmalı ve konuşmalı."

Dostoyevski böylece bir yandan anlatıcının kısmen bozulan akıl sağlığını yansıtmak, aynı zamanda onu dış dünyada bir odak olarak kullanmak ve olayların gelişimi sürerken cinayetin tetiklediği tepkileri resmetmek istiyordu. Bütün bunlar ciddi sorunlara yol açıyordu, elyazması metin anlatıcının yaşadığı ruhsal bozuklukla Dostoyevski'nin öyküsünün gerektirdiği şeyler arasındaki dengeyi sağlama konusunda sürekli yaşadığı kararsızlığı gösteriyor. Bu zaman perspektifi sorunu ta başından beri Dostoyevski'yi kaygılandırıyordu, anlatıcısına toparlanması için daha çok zaman tanımak amacıyla ikinci bölümü birkaç gün daha ileriye, 16 Haziran'a çeker ama yine de geçmiş ile şimdi arasındaki zaman farkı yeterince fazla değildi, anlatıcının içine gömüldüğü durum ile bir anlatıcı olarak işlevi arasında kaçınılmaz bir uyuşmazlığa yol açıyordu. Edward Wasiolek'in işaret ettiği gibi, "Raskolnikov'un tamamıyla kendisinin peşine düşenlerin elinden kurtulmaya [...] odaklanması beklenir. Ama 'ben' anlatıcı olmak onu kendi yorumlarını yapmak, daha da kötüsü, kendi üslupsal inceliklerini ihmal etmemek zorunda bırakır. Her üslup inceliği dramatik eylemin gerçekçiliğine bir darbedir."[2] Dahası, yarı çılgın halde olup da uzun sahneleri, upuzun diyalogları güzel güzel hatırlayan, çözümleyebilen, genelde güvenilir bir gözlemci olarak işlevini yerine getiren bir anlatıcının gerçekçiliğinden ciddi şekilde kuşku duyulacaktı. Bu tabloya Marmeladov'ların dahil olması ve o ayyaşın sonu gelmez monologlarından parçaların, notların arasında görünmeye başlaması sorunun daha da büyümesine yol açtı.

---

2 Bkz. *The Notebooks for Crime and Punishment*, yay. haz. ve çev. Edward Wasiolek (Chicago, 1967), 101. Notdefterlerinden alıntılarımı, bazı küçük değişikliklerle, kaçınılmaz olarak bu çalışmadan yaptım.

Dostoyevski bu sorunun fena halde farkındaydı, aklına gelen ilk çare kısa bir notta belirtilmiştir: "Öykü sona erer ve *Günlük* başlar." Bu ikili biçimin hiçbir izi bulunamadığına göre, bu düşünceyi Dostoyevski belki de hemen terk etti ama insan Dostoyevski'nin kafasının nasıl çalıştığını anlayabiliyor. Olaylar olup bittikten sonra anlatıcı tarafından kayda geçirilen olayları, aynı olaylar olurken o olayların içinde yaşamış biri tarafından yazılmış öteki öyküden ayırmak istiyordu. Bu sayede Wiesbaden metninde açıkça görülebilen şey, biri ile öteki arasındaki rahatsız edici uyuşmazlık giderilebilecekti. İkinci seçeneği, Petersburg metnini esinlendiren şey de bu amaçtır, Petersburg metni "Sanık Sandalyesinde" başlığını taşır, yazarı da yargı yetkililerinin gözetimi altındadır.

Bu metinde anlatıcı şöyle başlar: "(Sanık sandalyesindeydim) Her şeyi anlatacağım. [...] Bunları kendim için yazıyorum ama başkaları ve bütün yargıçlarım da okusun." Daha sonra metin (neredeyse sözcüğü sözcüğüne aktarılan) Marmeladov'un monolog şeklindeki konuşmasıyla, üzüntülerini sayıp dökmesiyle devam eder, artık olayların şeması yeniden çizilmiştir, bu sahne açıkça cinayetten önce geçmektedir. En önemlisi de, hapishanede oturmuş hatalarını düşünen anlatıcının durumu, inandırıcılığını gereksiz yere zorlamadan hem tepki göstermesine hem de düşünmesine elverir. Ama bu planda bile olayların olup bitmesiyle anlatının başlaması arasındaki zaman aralığı çok kısadır (kabaca bir hafta), Dostoyevski bundan hâlâ rahatsızdı. Sonuçta anlatıcı tamamıyla sakinlemiş olamaz, çünkü yargılama henüz yapılmamıştır.

Notdefterleri böylece bir üçüncü olasılık içerir, bu olasılık, romanın üçte ikisinde Raskolnikov'la ilgili olarak olayların gelişiminin hemen hemen kesinleşen iskeletine iliştirilmiştir. "Yeni bir plan" açıklamasında bulunur Dostoyevski. "Bir Caninin Öyküsü. Sekiz yıl önce (tamamıyla uzaklaştırmak için)!" Parantez içindeki sözler Dostoyevski'nin bu öyküleme uzaklığı konusunu kendisine ne oranda dert ettiğini, bunun yaratacağı her türlü sorunu ne kadar iyi görebildiğini gösterir. Bu yeni planda anlatıcı, (sekiz yıl) hapiste kaldıktan sonra yazıyor olacaktır ve belki de altbaşlık olan bu ifade aradan geçen zamanla meydana gelen derin ahlaksal değişime işaret edecektir: anlatıcı, şimdi kendisinden cani olarak söz eder, öldürmenin "cinayet" sayılamayacağı düşüncesinde değildir. Artık daha önceki Raskolnikov'dan öylesine uzakta bir yerdedir ki "ben" anlatıcıdan üçüncü kişi anlatımına geçmek küçük bir adımla mümkün olacaktır.

Yine de bu anlatıcı değişikliği öyle hop diye olmadı, Dostoyevski bunun nedenlerini, biraz önce sözü edilmiş sayfalara çok yakın, aşağı yukarı aynı zamanda yazılmış sayfalarda tartışır. "Bu bir itiraf olacaksa," der, "o zaman her şeyin aşırı derecede açık olması, açıklığın *en son sınırına* dayanması gerekir." Bu zorunluluğun farkına varmak Dostoyevski'yi başka şeyleri düşünmeye götürmüştür: "Bu bir itirafsa, o zaman bazı bölümleri namuslu (*tselomudrenno)* olmayacak, niçin yazıldığını bilmek

zor olacaktır." Bu bağlamda kullanılan (genel olarak "doğru, gerçek" olarak çevrilebilecek) "namuslu" sözcüğü, belki de anlatıcının niçin kendisini teşhir etmek gibi sancılı bir işe kalkıştığı sorusuna gönderme yapmaktadır. Bu noktada Dostoyevski onun anlatı tekniğinin değiştirilmesi gerektiği sonucuna varır.[3]

"Ama konu böyledir. Birinin kendisinin (yazarın) anlattığı bir öykü, *onun* (kahramanın) öyküsü değil". "Konu" derken belki Dostoyevski'nin kafasında cinayetten sonra, hiç umulmadık yönlerini –daha önce tam olarak farkında olmadığı yönlerini– ortaya koyan bir anakahraman tasarımı vardı. Birinci kişi anlatımının her anında "her şeyin aşırı derecede açık olması, açıklığın *en son sınırına* dayanması" gerekiyorsa, o zaman anlatıcının sanki birdenbire, önceden hiç bilmediği bir olguyla yüz yüze gelmiş gibi yapması zor olacaktı; en iyi olasılıkla bu yeni keşfedilen şeylere gönderme yapılıp açıklamalarda bulunulabilirdi ama bunlar neredeyse tam anlamıyla güçlü bir çarpıcılıkla sunulamazdı. Anlatısının doğruluğunu kanıtlama sorunuyla birlikte ele alındığı zaman, Dostoyevski'nin üçüncü kişi anlatımına geçmesinin gerisinde bu tür kaygıların yattığını görürüz, içinde bulunduğu o umutsuz ekonomik sıkıntılara karşın yeni bir başlangıç yapma dürtüsüne karşı koyamamıştır.

Ama bunun tam olarak ne biçim bir anlatıcı olması gerektiği sorusuna yanıt bulunmalıydı. Çağdaş anlatıbilimciler yazar anlatıcıların, bir şeyleri hikâye etmeyi bilen, başına buyruk, amorf varlıklar olduklarını çoktandır biliyorlar; o anlatıcılar "gizli birer yazar"dır, onların belirli bir kişilikleri, belirli tavırları vardır, romanın perspektifini kesin şekilde biçimlerler. Dostoyevski bu önemli gerçeği çok iyi biliyordu, o yüzden yazar anlatıcının bakış açısını tam olarak betimlemeye çalıştı. Daha önce böyle bir sorunla karşılaşmamıştı, çünkü romanın anlatıcısı başkahramandı. Her şey onun görüş açısından anlatılmıştı, yani korkunç bir cinayet işlemiş olmasına karşın, kendinden başkalarını düşünme dürtüleriyle, hissettiği derin acılarla, son pişmanlıklarıyla ister istemez kendisine karşı okurda belli bir duygudaşlık yaratacak demekti. Ne tür bir üçüncü kişi anlatıcı okur üzerinde böyle bir etki yaratabilirdi? Dostoyevski birinci kişi anlatımıyla üçüncü kişi anlatımı seçenekleri üzerinde düşünürken şöyle yazmıştı: "Ama *yazardan*. Çok fazla naiflik ve açıksözlülüğe gerek var." Neden böyle olması gerekiyor, açıkça belli olan bir şey değil ama bağlam bize Dostoyevski'nin hâlâ bir çeşit itiraf romanı planlıyor olabileceğini düşündürtüyor, bu roman üçüncü kişi ağzından yazılsa bile anlatıcının başkahramanla tam anlamıyla özdeşleşmesini gerektirecekti. Daha sonraki cümlede yazarla

3 L. M. Rosenblyum, Dostoyevski'nin *tselomudrenno* sözcüğünü birinci kişi anlatıcının cinayeti bütün o iğrenç doğalcılık kabalığı içinde anlatmasının çirkinliğine vurgu yapmak için kullandığını düşünüyor. Ona göre ilk tasarlandığı haliyle Raskolnikov'un cinayetin yol açtığı ahlaksal sorunu pişmanlıkla çözüşündeki *hız* için de doğru olabilir bu. Bkz. Rosenblyum, *Tvorcheskie dnevniki* (Moskova, 1981), 272-273.

kahramanın birbirinden ayrılması gerektiğinin ısrarla altının çizilmesinin nedeni işte bu varsayımdır. "*Yazarı her şeyi bilen ve kusuru olmayan biri*, yeni kuşağın üyelerinden birini tutup havaya kaldırarak cümle âleme gösteren biri olarak düşünmek gerekir."

Anlatıcı böylece belli, tarihsel bir görev üstleniyor olacak: En son Rus tipini, Bazarov'un varisini, Rus edebiyatının öteki "yeni adam"ını dikkatlere sunacak. Ama Dostoyevski böyle bir anlatıcıyı kendi amaçlarına hizmet etmeyecek kadar soğuk ve uzak, Tanrımsı ve kusursuz bulmuş olmalı ("kusursuz" sözcüğü Rusçadaki *ne pogreshayushim* sözcüğünün çevirisidir; Rusça sözcük, aslında "günahsız" anlamına gelir, suçlayıcı, kınayıcı pozları atma anlamında alınabilir). Bir başka notta belirttiğine göre anlatıcıyı yalnızca "kahramanını bir an bile yalnız bırakmayan, her şeyi bilen, görünmez bir çeşit varlık"a dönüştürmek için değiştirir, "bütün bunları tamamıyla şans eseri" yapmış olsa bile. Anlatıcıyı her şeyi kahramanın bakış açısından görecek kadar yakınına yerleştirerek Dostoyevski, "ben" anlatıcının üstünlüklü yanını korumuş, böylece içerden tanıdığı bir kahramanla ilgili görüşleriyle yarattığı duygudaşlık etkisini kendiliğinden korumuş oluyor; öte yandan kendisine, bu tür içerden edinilmiş görüşlerin, özbilincin doğrudan resmedilmesinin bırakılıp özete ve raporlamaya geçilirken bile, ne kadar korunabilirse o kadar korunması konusunda hatırlatmada bulunuyor. Aynı zamanda Raskolnikov'un kendisini keşfetme, kişiliğini yavaş yavaş açığa vurma sürecini vurgulamak için; gerektiğinde onunla ilgili yorumlarda bulunmak ve öyküdeki olayların gelişimi başka yönlere doğru genişlediği zaman onu tamamıyla bir kenara bırakmak için, anlatıcının her zaman, her yerde hazır bulunma özelliğinin sağladığı özgürlüğü de korumaya devam eder.

Bu anlatı tekniğinde anlatıcı (her ne kadar, Mihail Bahtin'in söylemeye çalıştığı gibi, başkahramanı denetleyici bir bakış açısı olarak tamamıyla bir kenara itmese de)[4], başkahramanın özbilincine ve bakış açsına ortak olacak kadar ona yakındır, yalnızca ona değil, öteki önemli kahramanlara da. Dostoyevski daha önce böyle bir anlatı yaklaşımını *İkiz*'de kullanmıştı, ayrıca böyle bir teknik, roman tarihinde daha önce (Jane Austin ve başkalarında) görülmemiş bir şey de değildi. Ama *Suç ve Ceza*'da bu özdeşleşme, Dostoyevski'nin belleğin zaman atlamalarını kullanması, zamansal sırayla şaşırtıcı bir şekilde oynamasıyla birlikte, Henry James'in, Joseph Conrad'ın, daha sonraki döneme ait Virginia Woolf, James Joyce gibi bilinç akışı yazarlarının denemelerine çok benzer. Kendi zamanına göre son derecede zekice olan bu tekniğin ürünü, o bildiğimiz sürükleyici başyapıttır, bu başyapıtın karmaşık yapısına ve sanatsal inceliklerine bakarsak Dostoyevski'nin dağınık ve savsak bir kalem ustası olduğu efsanesinin nasıl olup da sürebildiğine şaşarız. Kendisi de bir romancı olan E. M. De Vogüé'nin 1886'da *Suç ve Ceza* ile ilgili yazdığı, bu efsaneye

4 Bahtin'in görüşlerinin tartışması için bkz. benim denemem "The Voices of Mikhail Bakhtin," *Through the Russian Prism*, (Princeton, NJ, 1990), 18-33.

biraz ışık tutabilecek, şaşırtıcı bir şey var: "fark bile etmediğiniz bir sözcüğün, anlatılması ancak bir satır tutmuş bir olgunun elli sayfa sonra yankılarını duyarsınız... [öyle ki] iki sayfayı atlayacak olsanız devamlılık anlaşılmaz bir hal alır."[5] Olayların daha düzenli şekilde ve çizgisel olarak sergilendiği öykülemelere alışmış on dokuzuncu yüzyıl okurunun dağınıklığını yansıtan bu zekice sözler, önemli bir yanlış yargıda ısrarın açıklanmasına yardımcı olur ama bizler artık Dostoyevski'nin çığır açıcı özgünlüğünü daha doğru şekilde değerlendirmeye başladık. Öyle bile olsa, *Suç ve Ceza* henüz yine de anlamının temelini oluşturan o "yankılanmaların" örgüsüne yeterince dikkat gösterilerek okunmuş değil.

5 Bkz. E. M. de Vogüè, *Le roman Russe* (Paris, 1910), 253.

34. Bölüm

Suç ve Ceza

Her şeyin hızla yitime, kurgusal entrikalara
Meylettiği bir zamandı –
Soyutlayarak insanoğlunun umutlarını
Duygularından, sabitlemeyi vaat ediyordu
Bundan böyle sonsuza kadar daha saf elementlerde–
Peşin peşin kabul görmüştü. Coşkunluğun girip
Serinleyebileceği kışkırtıcı bölge,
Tutkuların işlerini yapma ayrıcalıklarının bulunduğu,
Ve asla kendi adlarının seslerini duymayacakları yerde

–William Wordsworth, *The Prelude*

Suç ve Ceza (*Prestuplenei i nakazanie*), Dostoyevski'nin olgunluk döneminin önemli romanlarının ilkidir. Romanın merkezine Raskonikov'un psikolojisi yerleştirilmiş, bu psikoloji onu sonuç olarak o ölümcül günahı işlemeye sürükleyen düşüncelerle birlikte kumaş gibi dokunmuştur. Başka özelliklerin her biri de Raskolnikov'un kısılıp kaldığı o kahredici çıkmazın –çözülmesi olanaksız bir yumak oluşturan ıstırap verici tutkuların ve yüksel ussallaştırmaların– aydınlatılmasına yardımcı olur. Başkahramanın çevresini saran öteki kahramanlar, başkahramanın iç çelişkilerinin çarpık birer yansıtıcısıdır; alt olay örgüleri bile, üstü örtük izleksel birer yorum olmak niteliği taşırlar. Olayların gelişimi, Raskolnikov'un işlediği cinayetin anlamını okurun doğru şekilde anlamasına rehberlik edecek şekilde düzenlenmiştir. Böylece kitabın her öğesi izleğin zenginleşmesine, ortaya atılan köklü sorunların çözümüne katkıda bulunur. Olayların merkezinde Raskolnikov'un iç salınımının yarattığı gerilim vardır, buna ek olarak Porfiri Petroviç ile kendisi arasındaki düello da unutulmamalıdır ama bu, romanın sıkı dokulu ideolojik ve izleksel örgüsünden türeyen bütün o "yankılanmalar"ın bağlamı içine yerleştirilmelidir. Hiçbir ayrıntı ya da olay ilişkisiz değildir.

Radikaller o sayfalarda kendilerini tanımak istemediler, çünkü Dostoyevski Nihilistlerin düşüncelerini genelde onların savunuldukları zeminde açımlamadı, insanlığın yazgısına odaklanmış hayalgücüyle yeniden biçimlendirilmiş, en uç noktalara taşınmış biçimiyle açımladı. Bu düşünceler, onun bildiği gibi, insanoğlunun acıları karşısında duyulan acıma ve sevgi duygularının etkisiyle başkalarının iyiliğini

düşünmek gibi insancıl amaçları içeriyordu. Ama bu amaçlara, bu kendiliğinden kabarıp taşan duygular tamamıyla bastırılarak ulaşılacaktı, insan kişiliğinin bütün o çelişkili ve akıldışı gizilgüçlerini denetim altında tutabilmek için (Çernişevski'nin deyişiyle Yarar hesabı olarak anlaşılan) akla dayanılacak, Bazarov'culuğun son biçimiyle, gelecek umutlarının kendilerine emanet edildiği üstün bireylerin Nietzsche tarzı bencilliği yüreklendirilecekti.

Adı, Rusça *raskolnik*, "aykırı görüşlü" sözcüğünden gelen Raskolnikov, böyle bir ülkünün barındırdığı bütün tehlikeleri örneklemek üzere yaratılmış bir kişidir, kişiliğinin ahlaksal ve psikolojik özellikleri bir karşıtlığı barındırır; içgüdüsel bir iyi yüreklilik, duygudaşlık, merhametlilikle, boyun eğen kalabalıklara karşı bir küçümseme biçimini alan ve sapkınlaşan, o muhteşem ve ülküsel bencillik arasındaki karşıtlıktır bu. Kitaptaki bütün önemli kahramanlar, bu iki kutup arasında bocalayan Raskolnikov'la bütünleşmiştir; bunların her biri, Raskolnikov'un kişiliğinde ve düşüncelerinde birbiriyle çelişen şu ya da bu karşıtlığı çok daha vurgulu bir biçimde cisimleştiren "yarı ikizi"dir. Bahtin, çok yerinde bir saptamayla, Raskolnikov'un rastladığı bütün kişilerin "hemen onun kendi kişisel sorunlarının cisimleşmiş çözümü" haline geldiğini söyler, "kendisinin bulduğu çözümden farklı bir çözüm; bu yüzden her bir roman kişisi onun yarasına dokunur, içkonuşmalarında değişmez bir rol oynar."[1] Bu tür kişiler yoluyla roman "içkonuşmalar" çevresinde, daha temelde de olay örgüsünün gelişimiyle başlayan ve birbiri ardına sökün eden çeşitli rastlaşmalar çevresinde yapılandırılmıştır. Raskolnikov'un kendisinin şu ya da bu yanını tanımasına yardımcı olan bu rastlaşmalar Dostoyevski'nin sanatsal amacı için çok önemli olan, kişinin kendisini anlaması sürecini güdüleme işini görür.

Suç ve Ceza bir bilmecenin çözümüne odaklanmıştır: Raskolnikov'u harekete geçiren şey nedir? Çünkü görünen o ki Raskolnikov'un kendisi de *niçin* öldürdüğünü bilmediğini fark eder ya da daha doğrusu, kendisine bu ilhamı veren ahlaksal amacın aslında davranışını açıklayamadığını. Dostoyevski böylece dedektif öykülerindeki o alışılagelmiş katil avcılığını içsel ve psikolojik bir arayışa dönüştürür, bu arayışı kahramanın kendisine emanet eder: *Kendisinin* cinayet işleme nedenini şimdi Raskolnikov'un kendisi araştırmaktadır. Bu araştırma, kuşkusuz, çok daha derin ve karmaşık bir araştırmadır ama o göreneksel katil avcılığı gerilimine benzer bir gerilim yaratır. Elbette bir sorgu yargıcı vardır, sorgu yargıcı Porfiri Petroviç'in işi Raskolnikov'u adalete teslim etmektir ama bu tamamıyla yasal görev, Raskolnikov'un kendisini sorgulama ve anlama sürecini mahmuzlama rolünün yanında ikincil önemdedir.

Dostoyevski dedektif öyküsünün bir başka özelliğini daha zekice kullanır. Böyle bir öyküde her zaman ipuçları vardır, bu ipuçlarının bazıları gerçek suçluyu işa-

---

1 Mikhail Bakhtin, *Problems of Dostoevsky's Poetics*, çev. Caryl Emerson (Minneapolis, MN, 1984), 258.

ret eder, bazıları okuru geçici olarak yanıltmak için suçsuz insanlarla ilgili kuşkular uyandırır. En temel gizem Raskolnikov'un cinayet işleme nedeni olduğu için, Dostoyevski *bu* bilmecenin okura hem rehberlik edecek hem de okuru yanıltacak ipuçlarını serpiştirmek amacıyla bu tür yanıltmacaları kullanır. Ta en başından başlayarak eylemin arkaplanına (ama özellikle ilk okuyuşta gözden kaçırılacak kadar dikkat çekmeyecek şekilde) yerleştirilmiş yol gösterici ipuçları Raskolnikov'un kendisiyle ilgili olarak sonunda keşfedeceği şeyi işaret eder – onu bu eyleme iten şey sandığı gibi başkalarının iyiliğini düşünen insancıl biri olması değildi, kendi gücünü denemek gibi son derece bencilce bir istekti. Özellikle I. Kısım'da öne çıkan yanıltıcı ipuçları, okura Raskolnikov'un tamamıyla maddesel, toplumsal ve psikolojik nedenlerle hareket ettiğini düşündürür ama kitabın kendisinde böylesine gerekirci bir bakış açısına savaş açılmıştır.

Bu ipuçları Raskolnikov'un gerçek güdüsünün ne olduğu sorusunun gerçek yanıtlarından okuru uzaklaştırdığı için yanıltıcıdır ama ipuçlarının işaret ettiği güdüler hiçbir şekilde mutlak anlamda yanlış değildir. Tam tersine, bu tür cinayet nedeni olasılıkları, Raskolnikov üzerinde büyük bir baskı yaratır, kendisine okurun yakınlık duymasına fazlaca katkıda bulunur. Bu ipuçlarına belki de yanıltıcı dememek gerekir, bunlar birincil olmayan, yan ve yardımcı ipuçlarıdır; bunların geçerliliği hem sanatsal açıdan hem de Razumikhin, Zosimov, Porfiri Petroviç gibi kahramanlar aracılığıyla doğrudan doğruya ve tutarsız bir şekilde sorgulanır. *Suç ve Ceza*'nın anlatısının içine nasıl okunması gerektiğiyle ilgili bir görüş, yorumunun yorumbilimi bina edilmiştir, radikallik karşıtlığı izleğinin ayrılmaz bir parçasıdır bu, düşüncelerin önemine ve insan davranışları üzerindeki gücüne inanan Dostoyevski'nin sık sık dile getirdiği bu inancını içerir.

* * *

Suç ve Ceza, olayların ortasından, Raskolnikov cinayet işlemeden bir buçuk gün önce başlar, tahmini olarak yaklaşık iki hafta sürer. Raskolnikov'un bilinci aracılığıyla hissedildiği kadarıyla romanda zaman, anlatılan olayların Raskolnikov için ifade ettiği öneme bağlı olarak serbestçe uzar ve kısalır. Böylece zaman, herhangi nesnel bir boyuttan yoksunmuş gibi görünür; izleksel etkiler elde etmek için de zamanla serbestçe oynanır, Ian Watt'ın Conrad için kaleme aldığı makalede dediği gibi, "izleksel eşleştirmeler" aracılığıyla yapılır bu iş, yani farklı zamanlarda olmuş olayları yan yana getirerek, yazarın araya girip açıklamada bulunmasına gerek kalmadan aralarında ilişkiler kurulur.[2] Olayların nesnel kronolojisi (daha önce olmuş olayların, romanın sanatsal amacı için yeniden biçimlendirilmeden önceki zaman sırası) Raskolnikov'u harekete geçiren güdünün ne olduğu konusundaki gizemi

2 Ian Watt, *Conrad in the Nineteenth Century* (Berkeley ve Los Angeles, 1979), 280.

aydınlatmada önemli bir rol oynar. Bütün o psikolojik ve ideolojik içermeleriyle birlikte yavaş yavaş örtüsü açılan şey işte bu kronolojidir, öte yandan gizem izleğinin çifte zamanlı yapısı da (geçmişteki olayların sır perdesini kaldıran şimdiki zamanda olayların gelişim zamanı) yoluna devam eder.

Suç ve Ceza'nın ünlü başlangıcı aynı zamanda incelikli bir yapıya sahiptir, çeşitli izlek tellerinin düğümünü çözmek önemlidir. İnsanlık adına bir cinayet işleme niyetinde olan Raskolnikov, bir insanın canını almaya direnen ahlaksal vicdanıyla bu niyeti arasında gidip gelir, onun bu iç çelişkisi romanın tam merkezine yerleştirilmiştir. Raskolnikov duyarlı, genç bir aydındır, hem çevresinde tanık olduğu acılardan içgüdüsel olarak acı duyması hem de kendisinin yapmaya niyetlendiği şeye kuvvetle tepki duyması onun duyarlığının arılığını gösterir. Onu tanıdığımızda altı haftadır cinayet üzerinde düşünmektedir, dehşet verici bir yoksulluk içinde yaşamasına karşın bu cinayeti tamamıyla bencilce nedenlerden dolayı işlemeyi düşünmediği açıktır. Onu ilgilendiren şey, acı çeken insanlığın yazgısıdır, bunu meyhane sahnesinde apaçık görürüz, tasarlanan cinayetin Yararcılık açısından, başkalarının iyiliğini düşünme ideolojisi açısından haklılığı ilk kez orada dile getirilir.

Niçin aşağılık, açgözlü ve "yararsız" bir tefeci öldürülmesin ve paraları Raskolnikov'un dünyasının her yerinde hüküm süren insanlığın yoksulluğunu biraz olsun hafifletmekte kullanılmasın? İşte meyhaneye girerken kafasında beliren soru budur, aynı anda meyhanedeki bir öğrenci ile bir subayın aynı şeyi söylediğini duyar. Dostoyevski, meyhanelerle, genelevlerle, sendeleyen sarhoşlarla dolu sokaklardan geçerken Raskolnikov'un gözünün önünden akıp giden ya da duyarlılığını harekete geçiren sefaleti, insanların perişanlığını vurgulamak için elinden geleni yapar. Raskolnikov yolda umutsuz ayyaş Marmeladov'a rastlar, içine düştüğü yozlaşmanın suçluluk duygusuyla son derecede kötü durumda olan Marmeladov, özellikle kendisini ve aç ailesini ayakta tutanın fahişelik yapan o fedakâr kızı Sonya olduğunu söylediği zaman bu, Raskolnikov için dünyada katlanılmaz olan her şeyin bir simgesidir. Olay örgüsü düzeyinde Marmeladov böylece yalnızca Raskolnikov'un çevresini saran dehşet verici sefalete karşı harekete geçme isteğini görünürde güçlendiriyor ama ideolojik izlek düzeyinde Dostoyevski bu karşılaşmayı hem Raskolnikov'un kendisinin (henüz özellikle tanıtılmamış olan) inançlarındaki acımasızlığı hem bunlara karşı öne sürülmesi gereken değerler toplamını peşin peşin ortaya koymak için kullanır.

Marmeladov asla geri ödememek üzere borç para almak için tefeciye gidişini anlattığı zaman, Raskolnikov onun borç para alamamasının "modern" görüşlere uygun olduğunu düşünür. Acaba tefeci ona "acıdığı" için mi borç verseydi? "Yeni düşünce akımlarını yakından izleyen Bay Lebezyanikov, günümüzde bilimin acımayı yasakladığını, ekonomi siyasetinin hüküm sürdüğü İngiltere'de bu görüşün benimsendiğini söylüyordu" (6: 14). Raskolnikov'un kendisinin düşünce mantığı

"siyasal ekonomi"nin Yararcı kavramlarına dayanmaktadır, bu mantığa göre kurbanlık koyun damgası yemiş "yararsız" kişilere acımak olmaz. Yere yığılmadan önce Marmeladov'un sergilediği o sarhoş edici, kendi kendini çaresizleştirme seçeneği, Raskolnikov'un yürürlüğe koymayı düşlediği düşüncelerin insanca olmayan niteliğinin en çarpıcı antitezini oluşturur. Çünkü Marlmeladov burada İncil'lerden serbestçe değiştirerek yaptığı alıntılarla Kıyamet Günü İsa'nın döneceği, kendisi gibi "yüz karası çocukları"nı bile bağışlayacağı öngörüsünde bulunur, çünkü "bunların bir teki bile kendilerinin buna layık olduğuna inanmamıştır" (6: 54). Kuşkusuz, İsa'nın her şeyi bağışlayıcı sevgisinin "bilge kişiler ve anlayanlar"la karşıtlaştırılması rastlantı değildir (son sözcük Rusçadaki *razumnie* sözcüğünün karşılığıdır; Rusçada "akıl" anlamına gelen sözcükse *razum*'dur), böylece Dostoyevski çok zekice bir şekilde Yeni Ahit'in mesihe inanan Farisi'lerini 1860'ların Rus radikallerinin müjdecilerine dönüştürür.

Bu Petersburg dekorunun simgesel ağırlığı, Raskolnikov'un cinayetinin en önemsizinden toplumsal ve insancıl gerekçesini güçlendirir. Bu güdü o önemli meyhane sahnesinde bilardo oynayan subay ile öğrenci arasında geçen konuşmada unutulmaz biçimde dile getirilmiştir. Dostoyevski burada insancıl cinayetlerle toplumu düzeltme mantığının ne kadar yaygın olduğunu gösterir. Ama Dostoyevski daha sonra kişisel olmayan bu kışkırtının ağırlığını ("Bir ölüme karşılık yüzlerce doğum – basit bir aritmetiktir bu") (6: 54) çok daha mahrem bir güdüyle arttırır: Raskolnikov'un annesinden gelen mektupla. Mektuptan öğrendiğine göre kendi ailesi çok kötü durumdadır ve Dunya sırf biricik erkekkardeşine yardım etmek için o elisıkı, baskıcı Avukat Luzhin'le evlenmeye karar vermiştir. Raskolnikov, Dunya'nın bu kararının kendisini Marmeladov'la aynı duruma düşürdüğünü yüreği burkularak fark eder, Sonya'nın geliriyle yaşayan o aşağılık ayyaş Marmeladov'la (dışarıdan bakınca daha saygın gibi de görünen) kendisi arasında bir fark kalmamıştır.

Raskolnikov ahlaksal kararsızlıklarıyla boğuşur, cinayet işleme kararlılığını pekiştirmeye çalışırken Dostoyevski'nin çizdiği, kendi kendisiyle boğuşan vicdan portresinin *Macbeth*'tekinden geri kalır yeri yoktur. Önceden saha araştırması yapmak için tefecinin dairesine yaptığı ziyaretten sonra hissettiği dehşet verici ürküntü, şiddeti giderek artan tepkilerinin yalnızca ilkidir: "Aman Tanrı'm! Bütün bunlar ne iğrenç... Böylesine iğrenç bir şeyi nasıl düşünebildim?" Beşinci bölümde peş peşe gördüğü o unutulmaz düşler bir çocukluk anısının tazelenmesine yol açar, Raskolnikov, ayyaş köylü Mikolka'nın "işe yaramaz" yaşlı kısrağını vahşice döverek nasıl öldürdüğünü hatırlar, bu anı onun kanayan çelişkisinin özetidir. Bir yanda "o kiliseyi, çoğu çerçevesiz ikonları, titreyen başıyla o yaşlı rahibi" seven bir çocuk vardır. Raskolnikov'un ruhunun derinliklerinde bir yerde hâlâ var olan bu küçük oğlan birden elini sıkı sıkı tutan babasının elinden kurtarıp koşar, ölü atın başını kollarının arasına alır, dudaklarını, yaralı gözlerini öper, sonra "küçük yumrukları sıkılmış

olarak Mikolka'ya çıldırmış gibi" saldırır. Öte yanda bu düşü gören büyümüş Raskolnikov vardır, şimdi o tıpatıp Mikolka gibi davranmayı planlıyordur – bir ayyaşın öfkesiyle değil, ince ince düşünülüp taşınılmış "akılcı" bir felsefeyle. Raskolnikov'un iç dünyasında, kendisinin iki yönü arasında öylesine amansız bir kavga sürmektedir ki korkuyla ve kendinden tiksinerek uyanır, sonunda o cinayet takıntısından kurtulduğuna inanır (ama bu doğru değildir).

Okur bütün I. Kısım boyunca boğazına kadar Raskolnikov'un bilincinin içine gömülmüştür, onun bakış açısını benimseme eğilimi gösterir. Ama Raskolnikov'un iç mücadelesiyle ilgili öykücüklerin arasına arkaplan olayları sıkıştırılmıştır, bunların sıkıştırılmasının en önemli nedeni, Raskolnikov'un kişiliğinde harekete geçen bilinçaltı ruhsal ve duygusal güçlere karşı yarı kör olduğunu göstermek olabilir ancak. Bütün bu tür olaylarda Raskolnikov, Yararcı-özgecil amaçlara, başkalarının iyiliğine adanmışlık hedeflerine esin kaynaklığı eden duygularına *karşı* coşkularının harekete geçtiğini gösterecek biçimde davranır. Örneğin burada sıkıntı içindeki birinin yardımına koştuktan hemen sonra soğuk, kayıtsız, küçümseyici bir bencile dönüşen, acıma duygularını kabartan şanssızlıklara karşı kayıtsız kalan bir Raskolnikov görürüz.

Raskolnikov'un kişiliğinin bir parçası olan bencilliğe daha önce işaret edilmişti, pis kokulu sokakların "isyan ettirici sefaleti" içinden geçip giderken yüzünde "derin bir tiksinti ifadesi"nin bulunduğu söylenmişti. Dostoyevski için psikoloji ve ideoloji birbirinden ayrılmaz şeylerdi, bütün hızlı davranış değişiklikleri radikal öğretiye bir göndermeyle ilişkilendirilir. Bir ön deneme olarak tefeci ziyaretinden hemen sonra, heyecandan başı döner, kendinden tiksinirken, meyhaneye uğrar, orada Marmeladov'a rastlar, bir bardak bira içer. İçer içmez kendini iyi hissedince daha önceki ahlaksal rahatsızlığını beslenme yetersizliğine bağlar, o rahatsızlıktan kurtulur; Çernişevski ahlakın, psikolojinin bir ürününden başka bir şey olmadığını öğretmişti.

Raskolnikov, ayrıca Marmeladov'ları ilk ziyaretinde onların sefaleti karşısında duyduğu acıma duygusu yüzünden hayırseverlik edip bıraktığı *kopek*'ler için pişmanlık duyuyordu. "Ne aptalca bir şey yaptım," diye düşünür, "Onların Sonya'sı var, o para bana gerekliydi." Bu Yararcı kaygılar kendiliğinden taşan acıma duygusunu gemler, "şeytanca bir gülümsemeyle" dünyanın en alçaltıcı koşullarına insanoğlunun uyarlanma yeteneğini düşünür. İçkili genç kızı, peşinden kovalayan şişman ve zampara bir "züppe"den kurtarmak için polis çağırdıktan sonra çok benzer bir şey yapar, hiç beklenmedik bir şekilde tiksinerek sırtını dönüp gider. Birden "sanki Raskolnikov'un bir yerine bir iğne batmış gibi olur; bir anda bir tiksinti duygusu" kaplar yüreğini, böylece bir uçtan öteki uca savrulur: "Bırak birbirlerini diri diri yesinler – bana ne," diye mırıldanır. Raskolnikov'un bir yerine "iğne gibi batan" şey, güçlünün kazanmasını doğru ve haklı, zayıfa yardımı doğa yasalarına aykırı görmeyi gerektiren Darvin'ci düşüncenin ta kendisidir. Bu sahne, daha sonra Raskolnikov kızın

geleceğini düşünürken, belki de onu fahişeliğin, zührevi hastalıkların beklediğini, on sekiz ya da on dokuz yaşında büyük bir çöküntü yaşayacağını aklından geçirirken kafasında tekrarlanır ama içinde kabaran acıma duygusunu öfkeyle def eder, çünkü "bize dediklerine göre her yıl belli bir yüzdenin ... o yola sapması, şeytanın peşine takılması gerekir, ki arasından ayrılıp, geri kalanları rahat bıraksınlar."

Meyhane sahnesinde dile getirilen düşüncelerden farksız olan, Yararcı mantık çizgisinden sapmayan radikal düşünceler böylece sürekli olarak Raskolnikov'un doğuştan gelen bencilliğini vurgulama, onu insan hemcinslerini seven birine değil, hemcinslerinden nefret eden birine dönüştürme yönünde etkili olurlar. Ahlaksal ve duygusal duyarlılığının telkinlerine aykırı düşen yalnızca düşünceleri değildir; bu düşünceler geçici olarak onu, ahlaksal vicdanının, kişiliğinin bir parçası olarak çalışmaz hale geldiği birine dönüştürür. Ahlaksal amacının samimi olmadığından değildir bu, ama Raskolnikov'un amacına ulaşmak için duygularını katılaştırmaya çabalarken, tam da amacının kökeninde yatan ahlaksal, coşturucu duyguları bastırması gerektiğini fark ederiz. Bu sahnelerde meydana gelen olaylar, Raskolnikov'un düşüncelerinin kişiliğini nasıl etkilediğini örneklemekte, bu düşüncelerin etkisine kapıldığı günden beri duygusal olarak içinde ne gibi fırtınaların koptuğunu önemli oranda aydınlatmaktadır.

* * *

Romanın nesnel kronolojisini incelerken, bir an için anlatı yapısının, yani okur için bu yapının gözler önüne seriliş sırasının *sanatsal* anlamda ustalıkla kullanılışını bir kenara bırakırsak, radikal düşüncelerin Raskolnikov'u romandaki olaylar başlamadan yaklaşık altı ay önce etkilemeye başladığını görürüz. "Cinayet Üzerine" başlıklı o çok önemli makaleyi işte o günlerde yazmıştır, o makalede Pisarev'in Bazarov'la ilgili düşüncelerini yeniden yoğurup genişletmekte, insanları "sıradan" ve "sıradışı" olarak ikiye ayırmaktadır. Birinci gruptakiler, yani geniş kitleler, içinde yaşadıkları kurulu düzeni kuzu kuzu kabul ederler; ikinciler, "daha iyisi adına mevcudu yıkmanın çeşitli yollarını arayan bireyler"den, elitlerden oluşan küçük bir gruptur (Newton, Kepler, Lykurgos, Solon, Muhanımed ve Napolyon örnekleri verilmektedir). Böyle "sıradışı" kişiler, ortadan kaldırmak istedikleri eski ahlak kurallarına göre hüküm vermek gerekirse, her zaman cinayet işlerler ama onlar "daha iyi için çalışırlar", onların amacı sonuçta insanoğlunun yazgısını iyileştirmektir, böyle olduğu için de onlar yıkıcı değil yapıcı insanlardır. Öyle ki, der Raskolnikov, "böyle biri düşünceleri adına birini öldürüp cesedinin üzerine basıp geçmek ya da bir kan gölü üzerinden atlamak zorunda kalırsa, o kan gölünden atlama iznini ona kendisi, vicdanı verecektir". Bu makaleyi yazdıktan sonra Raskolnikov'u, yüksek bir toplumsal yarar uğruna öldürmenin ahlakî bir hakkı olduğuna inanan o Napolyon'su muhteşem kişilik imgesi büyülemiştir.

Beş ay sonra Raskolnikov tefeciye ilk ziyaretinde bulunur, sonra öğrenci ile genç subay arasındaki konuşmaya kulak misafiri olur. İşte yüksek bir toplumsal yarar adına insanın vicdanının öldürme izni verebileceği yolundaki o "tuhaf düşünce"nin ilk kez aklına geldiği andır bu. Raskolnikov'un birden aklına düşen ("yumurtanın içindeki civciv gibi beynini gagalayıp duran") bu hedefin gerisinde uzun bir kuluçka dönemi yatar, bu dönem içinde Napolyon gibi biri olma, insan öldürme ayrıcalığına kavuşma hayalleri kurmuştur. Tefeciyle karşılaştığı zaman, bilinçaltında tomurcuklanmaya başlamış olan bu tutkuyu kendi hayatının yerel Petersburg koşullarına uygulama olasılığı somutluk kazanır.

Dostoyevski anlatısının güçlükleriyle başa çıkış tarzıyla, gizem öyküsü tekniğiyle, yani anlatısının sır perdesini yavaş yavaş kaldırarak Raskolnikov'un kendisini parça parça keşfetme sürecini bir orkestra şefi gibi yönetir. Raskolnikov, Napolyon'vari bir kişiliğin canlı örneği olma kışkırtısının nasıl o sözümona bencilce olmayan amaçlarının aleyhine çalıştığını anlar. Raskolnikov'un makalesine ilk kez meyhanedeki konuşma sırasında gönderme yapılır. Anlatıcı, tartışılan düşüncelerin uygulamaya konabilmesi için Napolyon gibi birinin çıkması gerekliliğini işaret eder. Çünkü genç subay, tefecinin varlığı gibi bir adaletsizliğin yalnızca "doğa" olduğunu söyleyerek karşı çıktığı zaman, öğrenci hemen atılır, "doğayı düzeltmek, yönlendirmek zorundayız," der, "yoksa insanlar körinanç denizinde boğulacaktır. Öyle olmasa tek bir büyük adam çıkmaz."

"Görev" ve "vicdan" kavramlarına yeni bir anlam kazandırmak gibi ahlaksal bir hakka sahip olan biri olarak, "büyük adam" kavramı böylece ta en başından beri Raskolnikov'un "tuhaf düşünce"sinin kapsamı içindedir, hatta romanın ilk sayfasında Raskolnikov kirayı ödemediği için azar işitmek korkusuyla ev sahibesinin kapısının önünden sessizce geçerken, o muhteşem tutkuya bir dokundurmada bulunulur. "Böylesine büyük bir girişimde bulunmak isterim ama aynı zamanda böyle ıvır zıvır şeylerden korkuyorum... İlk adımı atmak, kendi sözlerini söylemek [insanların] en korktuğu şeydir." Raskolnikov daha sonra kendisinin "sıradışı" kişilerini tamamıyla "yeni bir şey" söyleme yetenekleriyle tanımlar; işlemeye niyet ettiği o budalaca pis cinayetini daha şimdiden böyle yüceltilmiş bir perspektifin içine yerleştirir.

Raskolnikov cinayet için hızla son hazırlıklarını yaparken, araya makaleye yapılan daha uzun bir başka gönderme sıkıştırılır. Bize çok daha önce onun (daha sonra makalesinin konusu olarak tanımlanan) "suçlunun psikolojisi"yle ilgilendiği söylenir, sıradan suçluların niçin suçlarını işlemeden önce şaşmamacasına "akıl ve irade iflası"na yenik düştükleri konusuyla. Raskolnikov planını uygularken aklının ve iradesinin iflas etmeyeceğine inanır, çünkü "nedeni çok basittir, onun planı 'bir suç değildir' ". Bu mantık Raskolnikov'un makalesinde apaçık şekilde vardır, onun "sıradışı" insanları "suç" işlememiştir, çünkü onların var olan yasalara uymamak gibi

bir hakkı vardır; "sıradan" suçluları vicdanları rahatsız ederdi, suçlarını itiraf ederlerdi. Raskolnikov, kendisinin bu tür bocalamalara kapılmayacağı inancıyla kendisini nicedir "sıradışı" elitlerin arasında gördüğünü gösterir.

Raskolnikov böylece pençesine düştüğü saplantıdan kurtulması giderek daha fazla güçleşen biri olarak gösterilir, yani *kendisine* kendisinin gerçekten de o "sıradışı" insanlar sınıfının üyesi olduğunu kanıtlama isteğinden. Aynı zamanda kendi kişiliğinde yer bulan, insancıl ve ahlaksal açıdan yararlı bir sonuca ulaşabilmesi için acımasız bencilliğini silah olarak kullanmasını gerektiren ölümcül diyalektikten habersizdir. Kuşkusuz, Dostoyevski'nin sanatsal stratejisi onun habersiz olmasını gerektirmektedir, Raskolnikov'un iç kavgasının sonunda çözüme ulaşma tarzıyla bu vurgulanır. Kısrak öldürme düşünden hemen sonra Raskolnikov tam da vicdanının kazandığını, "o büyüden, efsundan, afsunlanmadan, takıntıdan" (6: 50) (sözcük seçimleri bilinçdışı ruhsal dürtünün gücünü ne ölçüde hissettiğini gösterir) kurtulduğunu düşündüğü an bir konuşmaya kulak misafiri olur, o konuşmadan hedef seçtiği kurbanının, yani kızkardeşi Lizevetta ile birlikte yaşayan Alyona İvanovna'nın ertesi gün bir saatte evde yalnız olacağını öğrenir. Bir mucize olan bu fırsattan haberi olunca, Raskolnikov "birden hiçbir düşünce özgürlüğünün, hiçbir iradesinin bulunmadığını bütün varlığıyla hissetti. [...] Sanki giysisinin bir yeri bir makinenin dişlisine takılmıştı, makine onu içeriye çekiyordu". Böylece yazgı işe karışır ama bu, kendi kendini ideolojiyle zehirlemeye bağlı, hastalıklı, psişik bir öldürme eğilimi üzerinde etkili olan bir yazgıdır.

Raskolnikov'un alınyazısının pençesinden kurtulamamasının izleksel işlevi, onun herhangi bilinçli, iradeli, akılcı bir kararla hareket eden biri olarak görülme olasılığını engellemektir. Tam tersine, o, vicdanının ahlaksal direncini kırmak için verdiği savaş aracılığıyla dizginlerinden kurtulan ruhsal güçlerin elinde oyuncaktır. Raskolnikov böylece anlamadığı, ancak kitabın geri kalan bölümlerinde gerçek anlamlarını çözebileceği zorunluluklar tarafından yönetilen biri olarak resmedilir (oysa okurun bunların *uygulamada* ne boyuta vardığını bir an görmesi sağlanır). Dahası, kendini kandıran Raskolnikov ile okurun perspektifi arasındaki uçurumu Dostoyevski cinayetten hemen önceki bölümde zaman sırasıyla ustaca oynayarak genişletir.

Çok önemli olan meyhane sahnesi, nesnel kronolojiye göre altı hafta önce geçmiş olmasına karşın anlatının 6. Bölüm'üne yerleştirilmiştir. Böylece okur, Raskolnikov'un ilk kez açıklanan insancıl, başkalarının iyiliğine yönelik amaçları ile birkaç sayfa sonra betimlenecek olan o kanlı korku sahnesi arasındaki büyük uçurumu bütün dehşetiyle algılar. Soyut düşünce ile somut insan gerçeği arasındaki uyumsuzluk, bunun hemen ardından gelen bir başka zaman kaydırma hilesiyle, kronolojide daha da uzak geçmişe –altı hafta yerine altı ay öncesine– dönülüp cinayet öncesi konulara değinilerek vurgulanır. Çünkü araya giren ek Raskolnikov'un makalesinde

zaten sözü edilmiş göndermeleri içerir, Raskolnikov bunlara dayanarak kendisinin "akıldışı" kışkırtmalara karşı bağışık olduğuna inanır, çünkü anlatıcının biraz alaylı bir şekilde belirttiği gibi, "ahlak konusuna gelirsek... gerekli çözümlemeyi artık yapıp bitirmişti; vicdan muhasebesi ustura gibi keskinleşmişti, düşüncelerini yokladığı zaman herhangi anlamlı bir itiraz bulamıyordu artık". Hem başlangıçtaki tezi hem de o tezi somutlayan Petersburg planı böylece cinayetin kendisiyle "izleksel eşleştirme" içinde yan yana getirilir.

Bu tür zaman kaydırmaları metinde hem ileriye hem de geriye doğru işleyen derinlikli ve etkileyici bir tersinleme etkisi yaratır. Geçen altı hafta içinde açıkça anlaşıldığına göre, Raskolnikov "sıradan" bir suçlunun hastalık belirtilerini göstermiş, "cinayete hazırlığın hemen öncesinde en yüksek nokta[sına] ulaşan... akıl tutulması ve irade gücü iflası" gibi şeyler yaşamıştı. Yüksek ateşi kendisinin bağışık olduğunu iddia ettiği "irade gücü iflası"nı körüklemişti. Geçmişte kendi kendini ne kadar çok kandırmış olduğu ortaya çıkmıştı, "sıradan" ahlaksal vicdanını hiçbir şekilde susturmayı başaramadığına göre, besbelli ki kaynağını kuramsal olarak kendi öğretisinden alan soğukkanlılık ve kendine hâkim olma gücünü kendinde bulamayacaktır.

Bu bölümde kullanılan dramatik ironi (okurun bildiği şeyin kahramandan saklanması hilesi) cinayet sahnesinde şaşırtıcı bir şekilde kesinlik kazanır, bu sahne, betimlenişindeki kabalık ve amansız gerçekçilikle Dostoyevski'nin çağdaşlarını şaşırtmıştır. Hiçbir şey, önceden yapılmış üç-beş plana uymaz, hiç beklenmedik bir şekilde o ezik, iyi yürekli Lizevetta'nın da öldürülmesinin gerekmesi, Raskolnikov'un kolayca egemen olabileceğini sandığı insan gerçekliğinin olumsallığını apaçık şekilde gösterir. Raskolnikov, saplantılı bir kişinin kurnazlığı ve sözümona mantıklılığıyla davranmasına karşın, tam bir korku ve telaş içinde hareket etmektedir anıa Raskolnikov'un akıl yürütme yetilerinin tam anlamıyla askıda olduğuna kuşku yoktur. Ancak son anda, Lizevatta'yı öldürdükten sonra kapıyı mandallamadığını fark eder!

Bu vahşi cinayet sahnesinin büyük bir bölümünde anlatıcı, Raskolnikov'un bakış açısına yakın bir açıdan olaya bakar ve bize olayı anlatırken onun neredeyse ipnotize olmuş gibi hareket ettiğini gösterir. Ama bir noktada "korku hükmünü giderek arttırıyordu," der, Raskolnikov durumunun "umutsuz"luğunun, "çirkin"liğinin farkına varsaydı gider teslim olurdu diye ekler. Ama korktuğu için değil, "yalnızca yaptığı işin dehşetinden ve tiksintisinden dolayı yapardı bunu. Özellikle içini kaplayan bu tiksinti duygusu her dakika daha da güçleniyordu". Bir kez daha Raskolnikov'un vicdanı isyan eder ama artık geçmişteki gibi Yararcı mantığının vicdan muhasebesiyle vicdanını bastırmayı başaramaz; aslında onu bu cinayeti işleyecek noktaya sürükleyen şey o mantığın ta kendisidir. Buna karşılık böyle bir mantıkla haklı gösterilen, zapt edilmez takıntılılığı dolayısıyla bütün zincirlerinden kurtulmuş bencilik su yüzüne çıkar. Alyona İvanovna'yı ziyarete gelen iki erkek kapıyı tıkırdatırken, elinde baltayla kapının arkasında durmakta olan Raskolnikov'un içinden "onlar kapıyı açmaya çalışırken onlara küfür etmek, onlarla alay etmek geçer!"

Raskolnikov'un kapının arkasında durduğu, bencilliğinin kendisine zarar verecek derecede başkalarından nefret etme, başkalarına meydan okuma boyutuna ulaştığı ânı Dostoyevski bir geriye dönüş olarak yeniden kullanılacak, bir anamotif haline getirecektir. O an, bütün o duygusal güçleri simgeler, yani tezleriyle kendisinin mahmuzladığı, daha sonra cinayetle birlikte tamamıyla zincirlerinden kurtulan, şimdiyse daha önceki ahlaksal demirleme limanını terk etmiş olan bütün o duygusal güçleri. Raskolnikov'un kişiliğinin, daha önce o ustura gibi keskin vicdan muhasebesinin diyalektiğiyle bir arada duran iki karşıt parçası, onu cinayet ile ahlakı uzlaştırmanın olanaklı olduğuna inandırmıştı. Artık böyle bir şeyi savunmak olanaklı değildi, kitabın sonuna kadar bu iki kutup arasında gidip gelmeye devam edecektir, ancak kitabın en sonunda bir çözüm olasılığı bir an için hafifçe görünüp kaybolur.

* * *

Raskolnikov'un bakış açısıyla okurunki I. Kısım'da çakışmaz – ya da en azından çakışması istenmemiştir. Okurlar bütün ön dokundurmaları fark edebilecek kadar Raskolnikov'la aralarına mesafe koyamayabilirken, Raskolnikov'un açıkladığı amaçlar ve beklentilerle olaylar arasındaki uyuşmazlığın sersemletici etkisini hissetmemezlik edemez. Romanın II. Kısım'ında, yani cinayetin hemen arkasından tanık olduğumuz gelişmelerle başlayan, Raskolnikov'un ailesinin Petersburg'a gelişine kadar devam eden kısmında Dostoyevski, Raskolnikov'un farkındalık düzeyiyle anlatıcının okurla paylaştığı farkındalık düzeyi arasındaki uçurumu kapatmaya başlayacaktır.

II. Kısım'ın ilk bölümündeki en önemli şey, polis merkezine çağrıldığı zaman Raskolnikov'un birden normal ahlak ve toplum dünyasıyla arasındaki bütün bağların artık bir daha eskisi gibi olmamacasına değiştiğini fark etmesidir. "Sonsuza kadar sürecek acı verici bir yalnızlık ve yabancılaşma duygusunun bilinçli olarak ruhuna yansıdığını fark etti. [...] bu insanlara, kendi kız ya da erkekkardeşleri bile olsalar bir daha başvuramayacağını hissetti." O insancıl polis memuru Nikodim Fomiç'e itirafta bulunmak için dayanılmaz bir istek duymuştur, buzulsu yabancılaşma duygusunu alt etme isteği, bu iradedışı gereksinim kendisinin kibri ve bencil gururuyla savaşa devam edecektir, insanların dostluğu gibi bir avuntuyu Sonya'da aramasının nedeni de budur. Ancak Nikodim Fomiç, çarçabuk parlayan ama kolayca yatıştırılabilen yardımcısı Yüzbaşı Barutfiçısı'yla Alyona İvanovna'nın öldürülmesi olayını konuşmaya başlayınca Raskolnikov düşüp bayılır.

Raskolnikov, Nikodim Fomiç'in astıyla yaptığı konuşmaya kulak misafiri olur, tefeciyi görmeye gelen iki adamın şüpheli olarak tutuklandığını duyar, bu arada yavaş yavaş kendisinin neler yapıp nasıl davrandığı konusunda bir şeyler öğrenir. Polis merkezindeki olaylar Raskolnikov'un kendi güdüsünü keşif sürecini başlatır, cinayet ona güdüsünün daha önce sandığı gibi bir şey olamayacağını göstermiştir.

"Bütün bunları bir aptal gibi yapmadıysan, gerçekten *bilinçli* [*soznatel'no*] olarak yaptıysan," diye düşünür, "belirli ve kesin bir amacın vardıysa, nasıl olur da para kesesinin içinde ne var hiç bakmazsın, eline ne geçtiğiyle ya da bütün bu işkenceyi göze alıp bunca iğrenç, aşağılık, sefil bir işe kalkışmanın nedeniyle hiç ilgilenmezsin bile?" Bu soru, meyhane sahnesinde fazlaca öne çıkarılmış olan bencillik karşıtı insancıl gerekçenin temelini çürütme yönünde atılmış ilk adımdır. Bu belirsizlik karşısında Raskolnikov'un yüreğine çöken şey, "çevresindeki her şeye karşı yepyeni, karşı konmaz, sınırsız ve nerdeyse fiziksel bir tiksinti duygusuydu... Karşısına çıkan herkesten nefret ediyordu". Bu "önüne geçilmez duygu", henüz o bunun neyi ifade ettiğinin bilincinde olmasa da onun aradığı yanıtın büyük bir kısmını içeriyordu.

Raskolnikov, daha sonra biricik arkadaşı, o iyi yürekli, cömert, coşkulu Razumikhin'i ziyarete gider, bu ziyaret aracılığıyla Raskolnikov'un kendisini içinde bulduğu ahlaki-ruhsal durumun altı çizilir. Sosyal ve ekonomik durumları birbirine tıpatıp benzer ama Razumikhin "eğitimine devam edip durumunu düzeltmek için elinden geleni yaparak bütün koşulları zorluyordur." Razumikhin'in neşeli konuşmalarına, görür görmez "çıldırmış" bir halde olduğunu anladığı bir dosta yardım önermesine karşın, bu ziyaret Raskolnikov'un o ıstıraplı, çaresi olmayan yalnızlık duygusunu arttırır. Şimdi kendisini, Petersburg'un o "görkemli görünüm"üne eskisine göre daha da yabancılaşmış hisseder. Küçük kızın "İsa adına" sadaka olarak verdiği beş *kopek*'i düşünmeden kanala atar; meyhane sahnesinde dile getirilen, başkalarına acımayla ilgili amaçlarla artık kendisini ne kadar az özdeşleştirebildiğini gösterir. Geriye yalnızca bunun ardından gördüğü düşün korkusu kalır, Yüzbaşı Barutfıçısı merdivenlerde ev sahibesini öldüresiye dövüyormuş gibi gelmiştir ona.

Bu kavşakta üç günlük bir boşluk vardır, bu süre içinde Raskolnikov yarıbilinçli bir halde sayıklayarak yatmaktadır, çevresinin hayal meyal farkındadır, hastalığının doruk noktasını aştıktan sonra ayılır. Bu alt bölümün en önemli olayı, Peter Petroviç Luzhin'in –Dunya'nın ancak bir ikonun önünde bütün bir gece diz çöküp dua ettikten sonra kabul ettiği nişanlısının– o küçük pis odada Raskolnikov'u ziyarete gelmesidir. Luzhin, kendi kendine bir yerlere gelmiş bir adamdır, kamu hizmetinde üst düzey bir avukattır, kendini fazlaca önemser. Aynı zamanda küçük bir zorbadır da, o gururlu Dunya'yı dize getireceği günü sabırsızlıkla beklemektedir. Luzhin yine de "genç kuşağın inanışlarını paylaşan" biri olduğunu düşünmekten hoşlanır. Raskolnikov böylece kendisini kişisel olarak iğrenç biriyle karşı karşıya bulur, adam ayrıca Raskolnikov'un adandığı, kendisini felakete sürükleyen, aynı Yararcı mantığın o kuşkulu ahlak anlayışını dillendirmektedir.

Şık giyimli Luzhin, "genç kuşak"ı sevgi ve anlayışla karşıladığından söz ederek, "eski, kitabi, ayağı yerden kesik düşüncelerin yerine... yeni, değerli düşüncelerin dolaşımda bulunması"ndan memnunluk duyduğunu söyleyerek, o pejmürde kılıklı, kayıtsız, ziyaretçinin ezici kibrinden hiç etkilenmeyen Razumikhin'i etkilemeye

çalışır. Tumturaklı bir şekilde, "bilim ve ekonomik doğrular adına" birtakım ilerlemeler sağlanıyor der. Örneğin, geçmişte "komşunu sev" ülküsü kabul edilmişti, bunun biricik sonucu da gelip "paltomu ortadan ikiye yırtar komşumla paylaşırım, ikimiz de yarı çıplak kalırız" noktasına dayanmıştı. Oysa şimdi bilim bize tam tersine, "dünyada her şey özçıkar"a dayanır diyordu, "tek başıma ve yalnızca kendim için zenginleşerek ben, deyim yerindeyse herkes için zenginleşiyorum, komşularımın bir paltodan daha fazlasına sahip olması fırsatının yaratılmasına yardım ediyorum; bu da özel, tek kişiye ait bir eliaçıklıktan dolayı olmuyor, genel bir ilerlemenin sonucu olarak oluyor". İnsan radikallerin düşüncelerini Luzhin gibi yavan bir adamın ağzından duymaktan niçin hoşlanmadığını anlıyor ama Dostoyevski o düşüncelerin Yararcı bencilliğe, (iyilik ettiğiniz kişiyi küçük düşürdüğünüz için) bireysel hayırseverlikten nefrete, (uygulamada olmasa bile düşüncede) Hıristiyanlığın sevgi ve fedakârlık ahlakını redde dayandığını doğru bir biçimde saptıyor. Luzhin sanki "komşu"sunu umursarmış gibi yaparak öylesine ikiyüzlülük eder ki, Raskolnikov kendisinin sıkı sıkıya bağlı olduğu inançların gerisinde de böyle tamamıyla kendisine hizmet eden amaçların yatıyor olabileceği olasılığını kabul etmek zorunda kalır.

Luzhin'in aşırı yapmacıklığı yenilenen cinayet tartışmasıyla bir araya getirilir, bu sırada Raskolnikov kendisinin kırdığı potlarla, körlüğüyle ilgili daha da küçük düşürücü ayrıntılar öğrenir. Kendisinin beceriksizliklerini bir an görür gibi olmanın yarattığı duyguların baskısı altında, özellikle eğitimli sınıflar arasında cinayetlerin arttığı saptaması karşısında konuşmaya sonunda dahil olur. Bir yanıt arayan Luzhin "ahlak"tan ve "sözümona ilkelerden" söz etmeye başlayınca Raskolnikov atılır: "Peki ama neden kaygılanıyorsunuz. [...] bu sizin tezinize uyuyor – biraz önce savunduğunuz tezi hayata uygularsanız bunun size insanları boğazlama hakkı vereceğini görürsünüz." Raskolnikov'un kendisi elbette mantıksal olarak tezini hayata uygulamıştır, Luzhin'in sözlerinde üstü kapalı olarak kendisini görür gibi olduğu zaman, safça benimsediği düşüncelerin hiç de sandığı gibi olmadığını görür, bunlar aynı zamanda (hatta pekâlâ) katıksız bencilliği, doymak bilmez kişisel kazanç isteğini, sadikçe hükmetme eğilimini haklı gösterebilir. Luzhin'le karşılaşması, sonunda Raskolnikov'un Yararcı mantığını sözümona insancıl ve iyilikçi amaçlara bağlayan ipin kopmasına yol açar.

Raskolnikov kafasında yeni yeni belirmeye başlayan "bütün *bunlar* bugün bitmeli" düşüncesiyle deli gibi sokağa fırlar, "*bu şekilde yaşamaya devam etmeyecek*"tir. Sokaklardaki bazı rastlaşmalar I. Kısım'dakilerin tekrarıdır ama Raskolnikov'daki değişikliğin, yeniden insanlarla ilişki kurarak suçunun yarattığı yalnızlıktan kurtulma isteğinin yansıtılmasına yardımcı olur. Bir ara bir sokak şarkıcısını dinlemek için durur, hiçbir Yararcı düşünceye kapılmaksızın kıza beş kopek verir. Bu küçük bölümün doruk noktası fahişe Duclida ile rastlaştığı andır; Duclida altı kopek ister, karşılığında da ona cinsel ilişki önermez. Bir başka fahişe dilenecek kadar alçaldığı

için Duclida'yı azarlar, bu tuhaf özsaygı savunması Raskolnikov'a bir kitabı, Victor Hugo'nun *Notre Dame Kamburu*'nu hatırlatır. Romanda bir hükümlü birkaç saat içinde ölmektense küçük bir saçak çıkıntısında bin yıl yaşamayı tercih edeceğini düşünür. "Nasıl olduğunun önemi yok – önemli olan yaşamak!.. Şu insanlar ne aşağılıktır!" diye düşünür, Marmeladov'un evinden çıkar ve kendisinin içgüdüsel acıma duygusuna hayıflanırken ağzından aynen bu sözler çıkmıştır. Ama artık aynı insan değildir, böyle bir tepki bütün insanlığı kucaklayan bir merhamet duygusuna ve suçluluk acısına dönüşür: " 'İnsanlara aşağılık diyenin kendisi aşağılıktır' – diye ekledi biraz sonra."

Raskolnikov'un duyarlılığı artık Yararcı diyalektiğin pençesinden kurtulmuştur; bu diyalektik her türlü sevecenlik duygusunun küçümsemeye dönüşmesine yol açar. Aynı zamanda Raskolnikov'un kişiliğinin bir oluşturucusu olan bencillik de, herhangi ahlaksal bir davaya hizmet serabının engelinden kurtulmuştur; yalnızca özsavunmasına yardımcı olmak gibi bir işlev üstlenmiş, yasaya karşı açık bir itaatsizliğe dönüşmüştür.

İşte kitapta Dostoyevski'nin –notlarında sözünü ettiği ustalığını– *coup de maître*'i işe koştuğu andır bu, bu andan sonra, şimdiye kadar Raskolnikov'un yoksulluğu, öncelikle başkalarının iyiliğine adanmışlığı, ailesinin içinde bulunduğu çaresizlik vurgulanırken, ikinci planda kalan "şeytansı gurur"u öne çıkmaya başlar: "Sonra birden bütün şeytanca gücüyle kişiliği hortladı, cinayetin gerisinde yatan bütün nedenler ve güdüler aydınlığa çıktı."

Raskolnikov, gazetelerde çıkmış haberlere bakmak, kendisiyle ilgili ne gibi bilgiler toplayabilecekse toplamak üzere kahveye gider, kahvenin adı ne gariptir ki "Kristal Saray"dır, orada polis memuru Zametov'a rastlar, Zametov ondan kuşkulanır, bu Raskolnikov'u çok öfkelendirir. Zametov'un kuşkularının üzerine benzin dökmek hesabıyla Raskolnikov ona sözlü sataşmada bulunmak, onu tuzağa düşürmek kışkırtmasına karşı koyamaz, çünkü Zametov'la oynadığı tehlikeli oyun cinayeti minyatür boyutta yeniden yaşamasına olanak vermektedir. Anlatıcı, Zametov'a ve cinayete kafa tutan Raskolnikov'un bu hareketini bir başka hareketine benzetir, "sinirsel bir gülme krizine" tutulmuştu," der, "[...] sonra birden hatırladı... elinde baltayla kapının arkasında dururken, kapı sürgüsünü birileri takırdatmıştı, kapının önüne birikmiş insanlar küfrediyor, bir yolunu bulup içeri girmeye çalışıyordu, içinden birden o insanlara bağırmak geldi ve gülmek, gülmek, gülmek". Bu anlık geri dönüş, azılı ve kendine dönük bir bencilliği çırılçıplak gözler önüne serer, Raskolnikov'u harekete geçiren devindirici gücün ve güdünün gerçek niteliğini aydınlatır.

Yine de Raskolnikov böyle kavgacı bir tavrı ancak kendi özgürlüğüne yönelik somut bir tehditle karşılaştığı zaman sürdürebilir. Tek başına kaldığı ve kendi kendini kandırdığının acıyla farkına vardığı zamanlar tam bir umutsuzluk çukurunun içine yuvarlanır. Polis merkezinde kapıldığı o buz gibi soğuk yalnızlık duygusuna

yenilince "bir metre karelik bir yere", biraz önce mahkûm olmayı reddettiği yüz kızartıcı bir hayata razı olmaya karar verir. Suçunu itiraf etmek için polis merkezine gitmek üzere yön değiştirir, cinayetin işlendiği binanın önünden geçmekte olduğunu fark eder, uyurgezer gibi cinayet mahalline dönüşü kendi yaptığı işin kafa karıştırıcı düğümü karşısında dedektiflik yapma gereksinimini şiddetle hissetmesine yol açar. Eski duvar kâğıdının değiştirilmekte olması onu "çok rahatsız" eder, "her şey çok değişimiş"tir. Sanki zamanı geri çevirmek ya da en azından akışını durdurmak, bunca ters giden olayın başına dönmek ister. Tuhaf davranışları kuşku uyandırır, kendisine soru soran herkesi kendisiyle birlikte polis merkezine gelmeye davet eder. Sonunda son adımı atmak üzere tek başına yola koyulur ama hâlâ kararsızlık içindedir, "üzerinde yürüdüğü taşlar kadar her şeyin ölü ve sessiz, kendisine, yalnızca kendisine ölü göründüğü" bir dünyada olay örgüsü bir kez daha ustaca yön değiştirir, yine olayların gelişiminin yörüngesi değişir. Raskolnikov'un dikkati birden bir kazaya kayar, bakmak için koştuğunda bir arabanın tekerleklerinin altında ezilmiş Marmeladov'un ölmek üzere olduğunu görür.

Raskolnikov hemen Marmeladov'un yardımına koşar, acı acı hissettiği, insanlarla duygusal dayanışma bağları kurma gereksinimini yeterince giderebileceği bir dünyada bulur birden kendini. İnsanlığın iyiliği için işlenmiş bir cinayet bir duvar gibi onu başkalarından ayırmıştır ama şimdi, Yararcı kaygıların engeline takılmadan, başkalarına adanmışlığını gösterebilecek, sefaletini Dostoyevski'nin özlü bir şekilde, neredeyse dayanılmaz bir etkileyicilikle betimlediği Marmeladov'un başına gelen korkunç olayda acısını hafifletmeye çalışacaktır. Ayrıca Raskolnikov'un hiç düşünmeden son kuruşuna kadar bütün parasını onlara vermeye kalkışmasıyla, ölmekte olan kişi için dinsel törenleri yerine getirmesi için çağrılmış rahibin hamsofuluklari arasında keskin bir karşıtlık ortaya konur, rahibin ezbere tekrarladığı yatıştırıcı sözleri, yarı çılgına dönmüş, veremli Katerina İvanovna'yı iyice öfkelendirir. Teşekkürlere, sevgi sözlerine boğulan Raskolnikov'un daha önce bastırılmış olan Hıristiyanlık duyarlılığının kapıları açılır, Raskolnikov, Sonya'nın üvey kızkardeşi Poleçka'dan bir istekte bulunur, "ara sıra benim için dua et: 've senin kulun Rodin' – yalnızca bunu oku" der. Pek yakında Sonya aracılığıyla günahlarını bağışlatma çabasına girecek olan Raskolnikov'un böyle bir gereksinim duyduğunu burada açıkça görürüz. Bastırılmış Hıristiyanlık duygulanımlarının doğrudan başıboş bırakılması, garip bir şekilde umutsuzluktan kurtuluşun yolunu açar, "yepyeni, tuhaf bir duyguyla dolar yüreği, sınırsız derecede doyurucu ve güçlü bir hayat duygusuyla dolar – idama mahkûm edildiği halde hiç beklenmedik şekilde idamdan kurtulmuş bir adamın duygusudur bu". Raskolnikov'un annesinin ve kızkardeşinin Petersburg'a gelişi üzerine, Raskolnikov yine o korkunç sırrının kendisini en çok sevdiği kişilerden kopardığı duygusunu acı acı hissetmeye başlamıştır.

* * *

Dostoyevski artık "Cinayet Üzerine" başlıklı makaleyi tam olarak çekmeceden çıkarma hazırlığı içindedir, Raskolnikov'un geçmişinin eksik kalmış bazı yönlerini tek tek tamamlamaya başlar, kendisini o "sıradışı" kişilerle nasıl özdeşleştirdiğini gösterecek şeyleri aktarır. Annesi onun radikal geçmişinin daha da gerilerine giderek ev sahibinin kızıyla evlenmek istediğini hatırlar, hem de "benim döktüğüm gözyaşlarına, yalvarmalarıma, hastalığıma aldırmadan, üzüntüden, yoksulluktan ölebileceğimi düşünmeden," der. Demek ki Raskolnikov'u ilgilendiren tek şey ailesi olmamıştır, her zaman öncelikle kişisel olarak kendisini evetlemek gibi değişmez bir bencilliği olmuştur. Bu bencillik nasırlaşmış bir acımasızlığın tam ters kutbunda yer alan, samimiyetle kabul edilmiş Hıristiyanlık değerleriyle birleşmiş durumdaydı ama Raskolnikov'un yaradılışında doğuştan gelen aşırıcılık onun adanmışlığında bile kendini gösteriyordu. Razumikhin'in hafifçe şaşırarak belirttiği gibi, kız "kesinlikle çirkin"di, ayrıca "hastalıklıydı... sonra, tuhaf huyları vardı." Raskolnikov'un dediğine göre kız, "Yoksullara sadaka vermekten hoşlanırdı, hep bir manastıra kapanmayı hayal ederdi. [...] Topal ya da kambur olsaydı bile, eminim, onu daha da fazla severdim' (dalgın dalgın gülümsedi)". Bu rahatsız edici sözler, başkalarının itici bulacağı şeylere kucak açma, şehitlik sınırını zorlar şekilde kendini feda etme isteğini gösteriyor; Raskolnikov yaptığı evlilik önerisini, sanki ahlaksal açıdan kahramanca, bir şekilde kendisini yücelten bir davranış olarak görmüştü. Radikalizmi benimsemesi tutkularının hedeflerinde hiçbir değişiklik yapmasını gerektirmemiş, ona bencilliği için bir çıkış kapısı sağlamış ama Yararcılık ilkelerine dayanan bir kahramanlık ilhamı vermişti. Dunya'ya söylediği gibi, kendisiyle yeni inançlarını tartıştığı nişanlısını toprağa verdikten altı ay sonra, kendi yeni imgesini yansıtan makaleyi yazmıştı.

İşte Raskolnikov, Porfiri Petroviç'le ilk karşılaştığında geri planda bunlar vardı. Porfiri, son derece kültürlü biriydi, Raskolnikov'un makalesini okumuş, yazarıyla ilgili araştırmalar yapmış biri olarak çağdaş düşünce hareketlerini yakından izlemekteydi. Böylece Raskolnikov'un düşünüş tarzını biliyordu, Zametov'dan ve başkalarından öğrendiği şeyleri de dikkate aldığında onun cinayeti işlediğine inanıyordu. Razumikhin, Porfiri'nin ceza soruşturması konusunda "eski, maddesel yöntem"i kullandığı kanısındaydı ama tam tersi doğruydu: Raskolnikov'un cinayetinin nedeninin sonuçta "psikolojik" (yani ideolojik) olduğunun, "maddesel" koşulara bakarak anlaşılamayacağının farkındaydı.

Porfiri'nin sorgulamalarına zaten bozulmuş olan Raskolnikov'a sokaktaki bir işçi "katil" deyince, Hıristiyanlığın vicdan rahatsızlıklarını Raskolnikov'un daha önceki "büyüklük" imgesiyle birleştirmesinin olanaksızlığı öne çıkar. Bu apaçık suçlamayla zaten yalpalayan özdenetimine son darbe indirilmiş olur. Görünüşte bağ-

lantısız bir şekilde, sağanak halinde kafasından geçmekte olan düşünceler süregelen, kendi kendisiyle yüzleşme sürecinin doruk noktasına ulaşmasına yol açar, bir türlü pençesinden kurtulamadığı acıklı karşıtlığı görmesini sağlar – beklentilerinin ne kadar gerisinde kaldığını görür ama yapmayı planladığı işin *ahlaksal amacına* dört elle sarıldığı sürece başarılı olabileceğini düşünmesinin ne kadar budalaca bir şey olduğunu daha da iyi görür. Napolyon gibi gerçek büyük adamlar böyle bir amacı hiç umursamamış, canları ne isterse onu yapabilecekleri inancıyla hareket etmişti. "Hayır, bu adamlar böyle bir kumaştan yapılmamış. Kendisine her şeyin izninin verildiği gerçek *Efendi,* Toulon'da fırtına gibi eser, Paris'te katliam yapar, Mısır'da bir orduyu *unutur*, Moskova seferinde yarım milyon adamını *telef eder* ve Vilna'da bir latifeyle yakasını kurtarır. Ölümünden sonra adına mihraplar dikilmiş. Demek ona *her şey* mubah görülmüştür. Hayır, öyle anlaşılıyor ki bu tür adamlar etten ve kemikten oluşmaz, bronzdan yapılmıştır!"

Raskolnikov artık kendine "bit" der, adı ve yazgısı bir Çobanyıldızı gibi kendisine yol göstermiş bir kişinin ("Napolyon, piramitler, Waterloo") ihtişamıyla, kendi eyleminin önemsizliği ("aşağılık, yaşlı bir tefeci kadın"ı öldürmek) arasındaki "estetik" uyumsuzluğa bakın siz. Ama, "Koca bir aydır Tanrı'yı sıkboğaz ediyorum, deyim yerindeyse, kendi somut varlığım ve arzularım adına hareket etmek amacında olmadığıma, soylu ve değerli bir amaç için hareket ettiğime tanık olmaya çağırıyorum onu," derken farkına vardığı bir şey vardır – işte bu uyumsuzluk dolayısıyla şöyle haykırır: "Bir ilkeyi öldürdüm ama engelleri aşmaya gelirsek, bunu beceremedim, bu tarafta kaldım." Raskolnikov bir insanın canını almak konusundaki eski ahlak yasası "ilkesi"ni öldürdü ama bu amacının ve kurban seçiminin ta kendisi, "engelleri aşmayı" başaramadığını gösteriyor. "Büyük" olma isteğine ulaşmak için kendisine ahlaksal bir amaç bulmuştu; etten ve kemikten yapılmış olduğunu göstermiş, bronzdan yapılmış biri olamamıştı.

Ama Raskolnikov –kendi kendine, "Ah, o kocakarıdan nasıl nefret ediyorum! Dirilseydi, bana sorarsanız, onu yeniden öldürebilirdim!" dese bile– bu düşmanlığı pek uzun sürdüremez, düşünceleri Lizaveta ile Sonya'ya kayar ("tatlı bakışlı, zavallı, tatlı şeyler"). O zaman iç dünyasında süren kavga III. Kısım'ı sona erdiren bir düşle noktalanır, düşünde kurbanın hayaletinden kurtulmaya çalışır, başaramaz. Korkuyla o cinayet anını yeniden yaşarken yine Alyona İvanovna'yı öldürmeye çalışır ama darbelerden kızın hiç etkilenmediğini görür. Kız iki büklüm halde bir sandalyeye oturmuş, yüzünü saklamıştır, "sessiz bir gülme krizine" yakalanmıştır, Raskolnikov darbeleri arttırırken o yalnızca "sarsıla sarsıla gülmektedir". Onu somut varlık olarak öldürmüş ama ruhunda öldürememiştir, kız hâlâ vicdanını rahat bırakmamaktadır. Raskolnikov, iyi ve kötünün ötesine geçmiş "büyük adamlar"dan biri olamamıştır.

* * *

IV. Kısım'ın başında Raskolnikov çok güçlü bir bencilliği ahlaksal amaçların hizmetine sunma girişiminin tutarsızlığını sonunda görür gibi olduğu sırada, nereden çıktıysa, Svidrigaylov diye biri belirir ortalıkta. Sanki cinayetin rüyadaki tekrarının bir parçası olarak Raskolnikov'un odasında beliren Svidrigaylov bir hayaletten farksızdır; Raskolnikov, Razumikhin'e, Svidrigaylov'u dünya gözüyle görüp görmediğini sorar. Luzhin olayında buna benzer bir şey olmamıştı, Svidrigaylov, deyim yerindeyse, Raskolnikov'un bilinçaltından fırlamış gibi ortaya çıkar ama sanki Raskolnikov'un düşüncelerinin cisimleşmiş hali olan ve kişiliğinin derin bir katmanından fırlayan Luzhin'e göre çok daha derin bir katmandan fırladığını düşündürtür. Svidrigaylov, sonuçta cinayetlere kapı aralayan Raskolnikov'un saplantısında yoğunlaşmış olan o bencilliğin ilkel dürtüsüne ayna tutar. Şimdi, Raskolnikov'un artık fark etmeye başladığı gibi, kendisinin bilmeden vücut vermeye can attığı koşulsuz bencilliğin ahlakdışılığını *kabul etmiş* biri olarak karşısına çıkar.

Dostoyevski'nin ne tuhaftır ki en çekici kahramanlarından biri olan, günahlarından arınıp normale dönme özlemi çeken, Quasimodo tarzı bir tür canavar olarak Svidrigaylov'un Byron'vari bıkkınlığı belli bir ruhsal derinliği işaret eder, kişiliğindeki çelişkileri, kötünün kötüsü kötülük ile iyinin iyisi iyilik arasında gidip gelişini belki de en iyi şekilde Byron'ın deyimleriyle anlayabiliriz. Byron'ın Lara'sına benzememekte midir, "sonunda iyilikle kötülüğü birbirinden ayıramayan", bu ikisi arasındaki farkı yüce bir kayıtsızlıkla umursamadığı için ikisini de yapabilecek biri haline gelen Lara'ya? Şu aşağıdakiler pekâlâ Svidrigaylov için de söylenebilir:

Sıradan bir bencil olamayacak kadar yüce bir insan
Düşünmeyip bazen kendi iyiliğini, düşünürdü başkalarınınkini,
Ama acıdığı için değil, ne de acıması gerektiği için,
Gizli bir gururun atına atlayıp
Tuhaf ve sapıkça bir düşünceyle yapardı
Pek az ya da belki pek çok kişinin yapabildiği şeyleri;
Böylece, kışkırtıcı bir anda ani bir isteğe kapılarak
Aynı ölçüde suç işlerken bulurdu kendini.[3]

Svidrigaylov böylece Raskolnikov gibi ahlaksal ve psikolojik karşıtların bir karışımını bünyesinde barındırır ama Svidrigaylov'da bu karşıtlıkların egemenlik sırası farklıdır. Raskolnikov'a göre daha yaşlı olan Svidrigaylov'un, iç dünyasında, bilerek kabul edilmiş, yalnızca kişisel ve kösnül zevk arayışıyla harekete geçen denetimsiz bir bencillik hüküm sürer ama hazları, kendi kendisinden nefretin gölgesiyle lekele-

3 Lord Byron, *Complete Poetical Works* (Cambridge, Massachusetts, 1905), 371.

nir. Raskolnikov'un iç dünyasındaysa vicdanın sancıları ile gücü hüküm sürer, kendi özgürlüğünü devam ettirmek gibi son derece bencilce bir kavgada bile bu böyledir.

Svidrigaylov, yakın takibe aldığı Dunya'nın peşi sıra Petersburg'a gelir ama bunu yalnızca cinsel tutkunun dürtüklemesiyle yaparmış gibi davransa da, Dunya'ya karşı duyduğu arzu şimdi kişisel bir kurtuluş arayışına dönüşmüştür. Raskolnikov-Sonya arasında olay örgüsü paralelliği açıkça ortadadır, Svidrigaylov daha az karmaşık biri olsaydı paralelliği buraya kadar taşımak zor olurdu. Kendinden nefret duygusunun onu nasıl kötürümleştirdiğini onun çizdiği o öteki dünya tablosundan çıkarabiliriz: "kırlık bölgede hamam gibi bir şey, isten kararmış, her köşesini örümcek ağlarının bürüdüğü bir oda... Bazen böyle bir şey olarak düşünüyorum öte dünyayı, biliyor musun," diye Raskolnikov'a itirafta bulunuyor. Beriki, "bir ıstırap duygusuyla" karşı çıkıp "ben olsam biraz daha adaletli davanıp daha rahatlatıcı bir yer" olarak düşünürdüm dediği zaman, Svidrigaylov belki de böylesinin adil olduğu yanıtını verir, "ayrıca biliyor musun, elimde olsa öteki dünyayı kuşkusuz böyle yapardım!" der. Güya ahlaksal duyarlılıktan yoksun olan Svidrigaylov, kendinden nefret etme duygusundan kurtulamaz, bunu genelde bütün insanlığa yaymak ister.

Dostoyevski, yine de Raskolnikov-Svidrigaylov ilişkisini bir başka izleksel aşamada kullanmak üzere bir kenarda saklar. Buraya kadar Raskolnikov kendisini, çaresiz bir sefalet tuzağına yakalanmış olan insanlara yardım etmek için acı çekme yükünü, Sonya gibi, sırtlanmış biri olarak görür ve Sonya, kendisinin o duygulandırıcı davranışını, geleneksel ahlak kurallarını çiğnemesini nasıl bir davranış olarak görüyorsa, Raskolnikov'un işlediği cinayeti de öyle görsün ister, böyle görmesi için elinden geleni yapar. Dostoyevski o ahlak çöküntüsünün ortasında Sonya'nın masumluğunu yansıtmayı başarır, acemiliğini, dinsel inancının göz kamaştırıcı temizliğini. Bu kızın Raskolnikov'a sunduğu şey, bir zamanlar Raskolnikov'un kendisini de derinden etkileyen Hıristiyanlığın fedakârlık ve sevgi anlayışının kirlenmemiş halidir. Bu kız insanlık için acı çekme sevgisinin *varoluşsal gerçekliği*'dir, oysa başkaları için acı çekme sevgisi radikal ideolojinin Yararcı mantığıyla birleştiği zaman sapkınlaşıp Raskolnikov'u o canavarlıklara sürüklemiştir.

İkisi arasında geçen sahnelerde Raskolnikov kendi eylemini Hıristiyanlığın kendini feda etme anlayışının halesiyle taçlandırma isteğini açığa vurur. Kendisini "kızın yüzünün her çizgisinde... yansıyan türden *doymak bilmez* bir sevecenliğin" kolay hedefi haline getiren budur; "çektiğin büyük acı için" onun ayaklarını öpmek isteyen Raskolnikov'un diz çökmesinin nedeni budur. Ama kızın örneklediği şey karşısında bu şekilde diz çökerken bile bu eğitimli kişi, Sonya'nın saf inancını küçümsemekten geri durmamıştır. Lizaveta ile kızın bir araya gelip Yeni Ahit okuduklarını öğrendiği zaman onları *yurodivi* (kaçık anlamına gelmese bile, kıt akıllı anlamına gelen sofu budalalar) olarak niteler ama Tanrı'nın son kertede iyi olduğuna iman etmiş bu kişilerin sarsılmaz inancının karşı konmaz şekilde kendisini çektiğini görür – yani, akıl

ne derse desin, günaha gömülmüş olmasına karşın Sonya'nın o meczup Katerina'ya ve onun açlık çeken çocuklarına yardım etmek için verdiği savaşa mucizesel şekilde destek olan bir inançtır bu.

Bu duygunun etkisiyle Raskolnikov, Lizaveta'nın Sonya'ya verdiği Yeni Ahit'te Sonya'nın, Yuhanna İncili'ni, o İncil'den Lazarus'un dirilişinin anlatıldığı bölümü okumasını ister. Bu bölüm simgesel olarak kendisi için de manevi anlamda diriliş olasılığı önerisini taşımaktadır. Pek çok yoruma gebe olan bu sayfalarda Dostoyevski, bir Rembrandt gravürünün basitliğinde soğuk bir saygıyla dekoru betimler: "[B]urgulu şamdanda çoktandır yana yana küçülmüş, yalnızca dibi kalmış olan mum o yoksul odayı, katili ve fahişeyi (*bludnitsa*'yı) donuk bir ışıkla aydınlatıyordu, bunlar tuhaf bir şekilde o ölümsüz kitabı okumak için bir araya gelmişlerdi." Dostoyevski konuşma diline özgü bir sözcük kullanacağına, kilise Slavcasına özgü *bludnitsa* sözcüğünü kullanır, böylece Raskolnikov'u Lazarus'la harmanlarken, Sonya'yı da Mecdelli Meryem ile birleştirir. Belki de Raskolnikov'un istemsiz bir huşu ve bilinçli bir kuşkuculukla Sonya'ya gösterdiği tepkide, başka hiçbir yerde tanık olmadığımız kadar, Dostoyevski'nin kendisinin dinsel inançla arasındaki ıstırap verici acılı ilişkiye yakından tanık oluruz. Ama Raskolnikov okunan İncil'in etkisiyle harekete geçen duygularından sıyrıldığı an ikisinin arasındaki değerler çatışması yeniden başlar.

Raskolnikov, Sonya'ya başvurmuştur, çünkü doğruyu ancak ona açıklayabilecektir – çünkü bu kızın kendisi de büyük bir günahkârdır, toplumun gözünde toplumdışı biridir. Raskolnikov'u dehşet ve şaşkınlığa kapılmadan kabul edebilecek, hatta amacını anlayabilecek biri varsa o da bu kızdır, kendi erdemli ailesi değildir. "Sen de aştın sınırını... sınırı aşabildin!" der Sonya'ya. Oysa bunun tam tersi doğrudur: Raskolnikov "sınırı aşmak" istemiş ama aşamamıştır çünkü ahlaksal vicdanının kalıntıları onun ayağını kaydırmıştır. Sonya hiç de "sınırı aşmak" istememiş, kendi isteğine ve iradesine aykırı olarak ahlak yasasını çiğnemiştir. Sonya bütün saygınlığını kaybetmiştir ama iç dünyası parça parça olmamıştır, çünkü kendini feda edişindeki temizlik onu günahlarından kurtarmıştır. Raskolnikov'a, çirkin bir çokbilmişlikle, "Sen kendini ateşe attın, bir hayata son verdin ... *kendi hayatını* mahvettin (ikisi de aynı şey)!" dedirten şey işte bu farktır. Bir yanda Hıristiyanlığın *agape* (sevgi) ahlakı vardır, Sonya'nın varlığının (ve Dostoyevski'nin kendisinin en yüksek değeri olan) yasası, kendini topyekûn, hemen ve koşulsuz olarak feda etme yasası vardır; öte yandaysa Raskolnikov'un akılcı Yararcı etiğinin yasası, bu yasaya göre toplumun yararına olacak önemli bir amaç için *başkalarını* öldürmek haklı görülen bir iştir.[4]

4 Romanın ahlaksal ölçütünü ortaya koyan Sonya fahişe olduğu için kendini suçlamaz, fahişelik onun ailesine sevgisini somut olarak kanıtlamasının yoludur ama süs için satın aldığı yakalıkları Katerina İvanovna'ya veremediği için üzülür. Katerina manşetleri ister, Sonya da buz gibi

Sonya'dan yazgısını kendisininkiyle birleştirmesini isteyen Raskolnikov'un ("böylece aynı yolda birlikte yürürüz!") bu sahnedeki tavrı, onun ahlaksal ve psikolojik kavgasının yeni bir evresini yansıtan tutarsız bir karışımdan oluşur. Raskolnikov, Sonya'nın kendisinin yazgısından Tanrı'nın Poleçka'yı koruyacağı umudunu (tuhaf bir habislikle, " 'ama belki de Tanrı diye bir şey yoktur' " diyerek) yok ettikten sonra "İsa'nın imgesi" olan çocuklara göndermeyle bu olasılığın korkunçluğunu örnekler ve İncil'den ezbere şu alıntıyı yapar: "Cennetin kapıları onlara açık olacaktır." Çılgınca ağlayan Sonya ellerini ovuşturarak, "O halde ne yapmalıyız?" diye sorduğunda, "Yıkılması gereken ne varsa kesin olarak yıkmalı ve acı çekme yükümlülüğünü üstlenmeliyiz," der Raskolnikov. Ama bu acı çekmeyi üstlenme işine, şimdiye kadar bilinçli bir şekilde hiç dile getirmediği kadar zorbaca bir bencillik iddiasıyla karşı çıkar: "Ne? Anlamıyor musun?.. Özgürlük ve güç ama daha çok da güç! O tirtir tireyen yaratıkların üzerinde güç sahibi olmak ... hedef budur!" der şaşkın Sonya'ya. Böylece yavaş yavaş bilincine sızmaya başlayan, kendisiyle ilgili bir doğruyu istemeden açığa vurur.

Marmeladov'un cenazesinden sonra patlak veren rezalet sahnesi, Raskolnikov ile Sonya'nın arasındaki, bu gürültülü anma toplantısının hemen ardından ilk kez bir araya geldiklerinde ortaya çıkan ahlak çatışmasının şiddetlenmesinin yolunu hazırlar. Gizlice cebine para atarak Sonya'ya komplo kurmaya girişen Luzhin, kızı hırsızlıkla suçlamıştır, Raskolnikov kendisini haklı çıkaran bir başka olay olarak buna sarılır. Sonya'ya sorar, acaba Sonya'nın seçeneği olsaydı "Luzhin yaşamalı ve iğrenç şeyler yapmaya devam etmeli" der miydi, bunun "Katerina ve çocuklarının mahvı" anlamına geleceğini bile bile? Aklı başından giden Sonya bu soruya ancak yozlaşmamış ahlaksal duyarlılık sahibi birinin içgüdüsel zekâsıyla yanıt verebilir: "Ama ben Tanrı'nın niyetlerini bilemem... [B]u nasıl benim kararıma bağlı olabilir... Kimin yaşayacağına, kimin öleceğine karar verme yetkisini bana kim verdi?" Dostoyevski, görenekte Tanrı'nın elinde olan, insan hayatı üzerinde söz sahibi olma hakkını hiç kimsenin kendisine tanıyamayacağını söyleyerek Raskolnikov'a karşı çıkan eğitimsiz Sonya'nın portresini hiçbir falsosuz çizer.

Bu yanıt, Raskolnikov'un sevgi ile nefret duyguları arasında gidip gelirken sonuçta Sonya'ya yaptığı itirafın prelüdüdür – kız, sonunda Raskolnikov'un bir türlü sözcüklere dökemediği gerçeği anlayınca onun kollarına atılır, tam anlamıyla onunla özdeşleşerek haykırır: "Ne yaptınız siz böyle... kendinize?.. Bu koca dünyada sizin kadar, sizin kadar mutsuz biri yoktur." Ama Sonya ona kendisini yalnız bırakmayacağını, onunla birlikte cezaevine geleceğini söyleyince Raskolnikov irkilir, baş-

---

soğuk Yararcı bir mantıkla, "Sana ne faydası olacak onların, Katerina İvanovna?" diye sorduğu ve *agape* ilkesine ihanet ettiği için kendisini asla bağışlamaz, ölmekte olan kadını bir an mutlu etme şansını geri tepmiştir.

langıçta benimsediği düşüncelerin, daha sonra işlediği cinayetin ve kötü sonucunun etkisiyle zincirlerinden kurtulan "şeytani gurur"u, bencilliği yine su yüzüne çıkar.

Raskolnikov'un, işlediği cinayetin nedenini yalnızca Sonya'ya değil, daha da önemlisi, kendisine açıklama çabası, şiirsel gücü bakımından Shakespeare'in bitiş monologlarınınkiyle boy ölçüşebilir. Raskolnikov daha önce cinayetin gerekçesi olarak kendi kendine açıkladığı nedenlerin artık doğru olmadığını bilir ve sonunda itiraf eder, "Yalan söylüyorum, Sonya," der, "ta baştan beri yalan söyleyip duruyorum... Burada çok farklı nedenler söz konusu, çok farklı!" Bir zamanlar tek başına durumu değiştirebilecek bu "amentü"nün bile kendisinin çıkış noktası olmadığını artık bilir, bu yüzden kendisine işkence etme noktasına vardırdığı bir acı alaycılıkla, cinayeti planladığı zaman bile değerlerine hâlâ uyduğuna inandığı vicdanıyla bir iç mücadeleye girişir. "İktidar sahibi olmaya hakkım var mıydı – kuşkusuz yoktu" ya da "insan denen varlık bir bit midir?" sorularını sormaya başladığı için başarısızlığı kaçınılmaz hale gelmiştir. "O günlerde kendime işkence ettiysem, Napolyon böyle sorular sorar mıydı sormaz mıydı diye sormuşsam, demek ki kendimin Napolyon olmadığını açıkça biliyormuşum."

Raskolnikov'u bundan tamamıyla vazgeçmek zorunda bırakan şey, işte "düşünceler arasındaki bu savaşın ıstırabı"dır. Edindiği deneyim ve bilginin verdiği bilgelikle, takıntılı olduğu süre içinde, o takıntısından dolayı etkili olan dürtüyü kavramayı başarır. "Vicdan muhasebesi yapmadan öldürmek istedim, kendim için, yalnızca kendim için!" Raskolnikov'un biricik amacı, kendisini denemek, "herkes gibi küçücük bir bit mi, yoksa bir insan mı" olduğunu görmekti, "Acaba tir tir titreyen bir yaratık mıyım, yoksa *hakkım* var mı?" Raskolnikov daha sonra kendi gücünü deneme isteği dışında kalan bütün güdüleri bir kenara iter: "Cinayeti ne büyük paralara konmak için ne de insanlığın iyiliği için işledim. Bunlar saçmalık! Basbayağı öldürdüm işte... başkalarına iyilikte bulunmakmış, bir iyilik meleği olmakmış ya da herkesi ağına düşürüp başkalarının hayatlarını söndürmekmiş, o anda hepsi birdi benim için... Şimdi bunu çok iyi anlıyorum." Raskolnikov'un gerçek amacı, yalnızca "acaba *hakkım* var mı?", bunu denemekti. Bu çok önemli sözlerle birlikte, Raskolnikov'un anladığı şey, sonunda Dostoyevski'nin çoktandır ustaca bize ilettiği şeyle çakışır.

Kendi yaptığı işin ne olduğunu kavraması, yine de, "Kalk, hemen şimdi, dörtyol ağzında dur, yere kapan, önce o kirlettiğin toprağı öp, daha sonra bütün dünyanın önünde başını eğ, bütün herkese, 'Ben birini öldürdüm!' diye bağır," diyen Sonya'nın dediğini yapmayı kabul etmesi için yetmez. Tam tersine, "o anda" kendisini güdüleyen şeyin halis bencillik olduğunu kabul etmesine karşın, resmi yetkililere teslim olmayı düşünmeyi reddeder, ona göre o resmi yetkililerin kendileri, aynı ahlakdışı bencilliğin çok daha büyük boyutlarda etkili olanını simgelerler. Raskolnikov'un ancak yeni yeni tam olarak farkına vardığı, kendisini güdüleyen güçlerin çelişkili

doğası, daha sonra onun yasa karşısında daha fazla küçük düşmesine yol açacaktı. " 'Pekiyi onlara ne diyeceğim – onu öldürdüm ama parayı almaya cesaret edemedim, bir taşın altına sakladım mı diyeceğim?' diye ekledi acı acı gülümseyerek. 'Bana gülerler be, parayı almadığım için bana budala derler. Bir korkak, bir budala!'" Raskolnikov böylece özgürlüğü için savaşmaya karar verir.

* * *

Raskolnikov'un Sonya'ya itirafı, kendisiyle ilgili bilgi toplama girişiminin doruk noktasına ulaşmasına yol açar. Bu noktadan sonra romanın olay örgüsü geçmişi gizleyen örtünün açılmasına değil geleceğe yönelir, bunun izleksel yapısı Dostoyevski'nin notdefterinde çok iyi tanımlanmıştır: "Svidrigaylov – kinikliğin en umutsuzu. Sonya – gerçekleşmesi en zor umut. [...] [Raskolnikov] tutkuyla her ikisine de bağlıdır." İşte Raskolnikov bu iki seçenek arasında gider gelir, Sonya'ya itirafta bulunurken Svidrigaylov'un kulak misafiri olduğunu, sırrını öğrendiğini bilir. Her ikisi de onun bir katil olduğunun farkındadır, her biri ona geleceği için karar verirken seçebileceği, aslında birbirine zıt birer yol önerir.

Sonya, Raskolnikov'un yazgısını paylaşacağı günü beklerken, onun için ancak cezasını isteyerek kabul edeceği bir gelecek hayal edebilmektedir. Kızın ricalarını Porfiri Petroviç de tekrarlamış, Raskolnikov'la son görüşmesinde çok samimi konuşmuştur. Porfiri'nin yaptığı konuşma, radikal entelektüel Raskolnikov ile (yanlışlıkla cinayet sanığı olarak tutuklanan) sekter köylü Nikolay arasındaki hem kültürel ve toplumsal karşıtlıkların hem de aşırıcılık konusundaki benzerliklerin ortaya çıkmasına hizmet eder. Nikolay bir *Beguni* ailesinden gelmektedir, yaşlı bir adamın *(starets)* manevi rehberliğinde iki yıl "yüreği coşkuyla dolup taşan" bir insan olmuştur, "geceleri dua eder, eski kitapları 'Sahici kitapları' okurdu, okuya okuya tırlatmıştı". Raskolnikov da "okuya okuya kafayı oynatmıştı" ama Nikolay günahlarının kefaretini ödemek için acı çekmeye hazırken, Raskolnikov vicdan azapları çekmesine karşın vicdanının sesini dinlemeye bir türlü yanaşmaz. Porfiri'nin dediğine göre, işte Raskolnikov'un işlediği suçun "tuhaf, hüzün verici bir iş," "çağa özgü bir durum, insanoğlunun yüreğinin sorun yaşadığı günümüze özgü bir olay" haline gelmesinin nedeni budur. "Burada bizler kitabi düşler görüyoruz, bazı tezler yüzünden yüreklerimiz derin kararsızlıklarla kıvranıyor." Karşımızda "kendisine dürüst bir adam gözüyle bakan bir katil var, başkalarını küçümsüyor, soluk yüzlü bir melek pozlarında". Raskolnikov'un kendisi bir katildir, Porfiri bunu alçak sesle söyler, onu kendi gönlüyle, mümkün olan en iyi koşullar altında itirafta bulunmaya zorlar – yani, suçsuz bir adamın serbest bırakılmasını sağlarsa mahkeme de ona iyi niyetle, hoşgörülü davranacaktır. Ayrıca Porfiri, Raskolnikov'a maddi bir kanıt bulduğunu, onu birkaç gün içinde tutuklamayı planladığını belirtir.

Bu son kesitte Raskolnikov'un dikkati Svidrigaylov'a çevrilir. Svidrigaylov'un geçmişi iğrenç bir söylenti bulutuyla kaplıdır, Raskolnikov'un özetlediği gibi, "besbelli ki ahlak yoksunu, kuşkusuz ki kurnaz, düzenbaz, belki de habis" bir adamdır. Raskolnikov, Svidrigaylov'un geçmişiyle kendi işlediği cinayet arasında bir ilişki görmeyi reddeder ve –tabii ki haklı olarak– "işledikleri suçların aynı tür suçlar olmadığına" inanır. Yine de onu "Svidrigaylov'a koşarken" görürüz, her nasılsa "ondan *yeni* bir şey, talimat, bir çıkış yolu önerisi" beklemektedir. Ne de olsa Svidrigaylov, Raskolnikov'un katil olduğunu bilen tek kişidir, onu itirafa zorlamamıştır; aslında hiç oralı değilmiş gibi, sanki şaşırmamış da memnun olmuş gibi davranır, işte bu kinikliği gören Raskolnikov onun belki de "bir çıkış yolu" önerebileceği sanısına kapılmıştır. Svidrigaylov ahlak konusundaki bütün o kayıtsızlığına karşın, Dunya'nın kendisini reddetmesi üzerine kendisini varoluşa bağlayan son ipliğin de koptuğu duygusuna kapılır, bunun arkasından intihar etmeden önceki son saatlerinin anlatıldığı sahne gelir, bu sırada geçmişinin "kiler fareleri" yuvalarından çıkıp çeşitli düşlerde bilincine tırmanırlar. Onun için dünyada doğal masumluk diye bir şey kalmamıştır; dokunduğu her şey utanmasız kötülüğün çürütücü etkisine yenik düşmekten kurtulamaz. Svidrigaylov lanetlenmişliğin canlı bir örneği olduğunun farkındadır ve kendini vurur.

Svidrigaylov'un çok fazla sayıda kadınla cinsel ilişkisinin kışkırtıcı öyküsüne Raskolnikov tepki gösterir, onu kınar, Svidrigaylov bu suçlamaları alaya alır, tam hedefi bulan alayları bu katilin kendini ahlaksal açıdan o utanmasız muhatabından farklı görme hakkını kaybettiği gerçeğinin kafasına dank etmesine yardımcı olur. Böylece Raskolnikov, Sonya'nın yalvarmalarına kulak verir, Porfiri'ye akıl danışır. Vedalaşmak için annesine gider, annesi onu haç çıkararak kutsadığı zaman şöyle yazar: "dehşet verici onca aydan sonra ilk kez yüreği yumuşadı. Annesinin önünde diz çöktü, ayaklarını öptü, ikisi de kucaklaşarak ağladılar." Dunya'nın yanında yine de Raskolnikov'un gururu alevlenir, herhangi bir "suç" işlediğini kabul etmeye yanaşmaz. Hatasından öğrendiği tek şey kendisinin zayıflığıdır, vicdanını *tamamıyla* susturup "düşünce"sinin hizmetine verememesidir. Ama onun başarısızlığı bu "düşünceyi" reddettiği anlamına gelmiyordu, düşüncesinin herhangi mantıksal bir kusurunu göremiyordu, var olan ahlak anlayışının sınırlarını aşma hakkı konusunda bir sıkıntısı olmayan, böyle bir hakkı bulunduğuna inanan, sahiden "büyük bir adam" niçin aynı zamanda "insanlığa yararlı" bir adam olamasın. "Yaptığım tek bir aptallığın bedelini ödemek için de iyilik yapmak istiyordum ve yüzlerce, binlerce iyilikte bulunabilirdim." Onun başarısızlığı tamamıyla kişisel bir şeydi: "ama... ama ilk adımı bile atamıyordum, çünkü rezilin tekiydim, işte sorun buydu." Kendisini yanlış bir kategoriye yerleştiriyordu, kendisiyle ilgili bu acıklı, yanlış kanının onun sarsılmaz inancının geçerliliği ya da haklılığıyla ilgisi yoktu.

Son bölümde Raskolnikov, Sonya'nın tembih ettiği gibi, *raskolniki*'ye özgü bir nedamet hareketinde bulunarak dörtyol ağzında eğilip toprağı öper ancak insanların alaycı gülüşmeleriyle karşılaşır, onun ya sarhoş olduğunu ya da Kutsal Topraklar'a hacca gitmeye hazırlandığını düşünürler. Daha sonra Yüzbaşı Barutfiçısı'na itirafta bulunmaya gider, Porfiri'ye teslim olacak kadar alçalmayı kabul etmek istemez, çeşitli çılgın radikallerle ilgili dostça gevezelikler eden arkadaşlarının konuşmaları arasında Raskolnikov, Svidrigaylov'un bir önceki gece intihar ettiğini öğrenir. Öyle çok etkilenir ki hiçbir şey söylemeden sendeleyerek avluya çıkar, avluda Sonya dikilmektedir, "yüzünde çok etkileyici bir acı ve umutsuzluk ifadesi" göze çarpmaktadır, bunun üzerine Raskolnikov itirafta bulunmak üzere geriye döner. Böylece Svidrigaylov ile ikisinin yazgısı ta en sonuna kadar sürekli bir koşutluk gösterir.

* * *

On dokuzuncu yüzyıl roman geleneğine uyarak, Dostoyevski bir sonsöz yazmış, o sonsözde anakahramanların olay örgüsünün gelişiminin tamamlanmasından sonraki hayat öykülerinin devamını getirmiştir. Sonsözün en önemli işlevi, Dostoyevski'nin ya yeniden vurgulanması ya da tamamlanması gerektiğini düşündüğü önemli izleksel konulara yazarın nasıl baktığını göstermektir. Bu konulardan biri, Raskolnikov'un psikolojisi üzerinde düşüncelerinin etkisinin oynadığı belirleyici roldür. Bu düşünceler, onun saplantısının oluşmasına yol açarak sonuçta cinayet için gerekli güdüyü sağlamıştır, sonsözde bunun önemi bir kez daha vurgulanır. Bir başka konu, Raskolnikov'u itirafta bulunmaya iten ahlaka ve insan ruhuna ait duygularla, kendisi kişisel olarak ne kadar başarısız olursa olsun, düşüncelerinin geçersizleşmemiş olduğu yolundaki inancı arasındaki uçurumdur.

Okur, Raskolnikov'un hissettiği, deyim yerindeyse "samimi pişmanlığın" gerçekten de ezici bir başarısızlık duygusu olduğunu bilir; kendisini avutmaya çalışan Sofya'nın çabalarını Sibirya'daki cezaevinde geri çevirmiştir, bu davranışının yansıttığı depresif hali, yaşadığı hayatın zorluklarının sonucu değildir, kendisine inancını kaybetmesinden kaynaklanır. Uzun süre hasta yatar, "hasta olmasının nedeni kırılan gururudur." İşkence çekmesinin nedeni, düşüncelerinde hiçbir kusur bulamaması, kusuru yalnızca kendinde bulmasıdır: "vicdanı, geçmişinde hiçbir korkunç hata bulamıyordu, bir hata yapmıştı, herkes yapabilirdi. Düşüncelerinin hiçbir kusurlu yanını bulmadığı için, 'hiçbir sonuç vermeyeceğini' kabul ettiği 'sürekli fedakârlık'larda hiçbir anlam bulamıyordu. Elbette bir cinayet işlemişti ama 'cinayet ne demektir? Benim vicdanım rahat ... Pekiyi, yasada ne diyorsa ona göre beni cezalandırın ... bu kadarı yeter. Kuşkusuz, bu durumda gücü miras yoluyla devralmak yerine kendileri ele geçirenlerin, insanlığın iyiliği için çalışanların pek çoğunun daha ilk adımda cezalandırılması gerekir, ama o adamlar başarılı oldular, o yüzden onlar haklıydılar, ben değildim, o yüzden benim o ilk adımı atma hakkım

yoktu.'" Raskolnikov böylece, egosunun bütün ahlak yasalarının üstünde olmasını bir an için bile sorgulamayan, iktidarı zorla ele geçiren "sıradışı bir kişi" ile daha sonra "insanlığın iyiliği için çalışan biri olma" olasılığı arasında, *özünde* bağdaşmaz bir yan bulunmadığına inanır.

Bu izleksel düğümü çözmek için Dostoyevski, Raskolnikov'un o son ünlü düşüne başvurur, Raskolnikov düşünde "bütün dünyayı ... Asya'nın içlerinden Avrupa'ya doğru yayılmakta olan yepyeni, korkunç ve tuhaf bir vebanın" kasıp kavurduğunu görür. Kitaptaki bütün öteki düşler gibi, bu düşün kökeni de onun ruhunun ahlaksal ve duygusal derinliklerinde yatar, onlar gibi düşüncelerine vicdanının verdiği bir yanıttır. Onun yürüttüğü mantık, herhangi bir şekilde akılcı bir yöntemle çürütülmez, o mantığa ancak bilinçaltının dehşetini yansıtan görüntülerle yanıt verilir (Dostoyevski'de bilinçaltı, Shakespeare'deki gibi, genelde ahlaksaldır). O düş, Raskolnikov'un, bu inancı uygulamaya koymak için *her şeyi* yapmaya kalkışan "sıradışı insanlar" öğretisinin evrenselleştirilmesinden farklı bir şey değildir. Bu vebaya yakalananlar bilgeliğin ve kendini tanımanın yeni doruklarına çıktıklarına inanırken birer "deliye ve öfke küpüne" dönüşmüşlerdir. "Bu zavallılar kadar kendilerini entelektüel sanan, doğruyu tam olarak avuçlarında tuttuklarına inanan insanlar olmamıştır. Kararlarının, bilimsel araştırmalarının sonuçlarının, ahlak anlayışlarının, inançlarının doğruluğuna bunlar kadar inanan kimse yoktu." Bu hastalık hepsine hem "ahlaksal görüşlerini" koruma izni vermiş, hem de onlara insanlığın iyiliğine çalışan biri olabilmeleri için başkalarını da bu görüşlerin gerçeğiyle aydınlatma isteği aşılamıştır. "Hepsi doğruyu yalnızca kendilerinin bildiğinde diretiyor, başkalarına baktıkça ah vah ediyordu."

Ama kendisinin yanılmazlığından emin olan her ego, böyle bir güvenin getirdiği mutlak özgüven ve yetkiyle, bütün ortak kuralların ve değerlerin yerle bir edilmesine neden olur. "Nasıl yargılayacaklarını bilmiyor, neyin iyi neyin kötü sayılması gerektiği konusunda düşünce birliğine varamıyorlardı." Hiçbir toplumsal uyum biçimi bu hastalığın bulaşıcılığının karşısında duramazdı; bu veba, böylece insan topluluklarının temelini oluşturan üstü kapalı oydaşlık zamkının çözülmesine yol açar ve sonuç tam bir toplumsal kaostur. Burada şunu görürüz: Dostoyevski, en yüksek noktasına ulaşmış bir bencillikle, toplumun yararına olacak işler yapmanın bağdaştırılabileceğine inanan Raskolnikov'un bu inancının son kırıntılarını da yok etmektedir. Herkes kendisinin "sıradışı bir insan" olduğuna inanırsa, sonuç, Raskolnikov'un o hummalı kâbusundaki Hobbes'vari, herkesin herkesle savaştığı bir dünya olurdu. İşte bu, Dostoyevski'nin *Kış Notları*'nda betimlediği Batı toplumunun dünyasıydı, "egonun, bütün doğanın ve bütün öteki insanların karşısında, karşıt cephede, tek başına, kendi kendini doğrulayan bir ilke olarak konumladığı" bir dünya. Tek tek bütün egolar şimdi yalnızca eşitlik talebinde bulunmaz, aynı zamanda mutlak üstünlük ister; işte Avrupa'dan Rusya'ya yayılan, radikal aydınların

yakalandığı veba budur, bencilliğe dayanan, kendi kendini tanrılaştırmaya varan bir ahlakdışılık vebası. Dostoyevski, böylece bu yeni ideolojinin üstü örtük tehlikelerini sahnelemek için o kendine özgü, kıyametçi hayalgücünü kullanır. Raskolnikov'un düşü kitabın ana ideolojik izleğinin doruk noktasını oluşturur, aslında bundan daha iyi bir bitiriş tarzı olamazdı. Raskolnikov'un gördüğü düşün kederinden sonra Sonya'ya daha fazla gereksinim duyar hale gelmesi de etkileyicidir. Sonya ona kişisel olarak hayatını yenileme yolunu gösterdiği gibi, insanların içine karışma yolunu da açar (köylü mahkûmlar onu gerçek bir Hıristiyan olarak kabul etmek istemezler). Yine de kitabın son sayfalarında, Raskolnikov, Sonya'yı kucaklayıp ağlamak için ayaklarına kapanmadan hemen önce bir ırmak kıyısında oturmakta ve bozkıra bakmaktadır, bozkırın ta uzaklarında göçebelerin çadırlarını görür. Sanki zaman durmuş, kendisi "İbrahim Peygamber ile sürüleri" çağına, sorgusuz sualsiz inanç çağına dönmüş gibidir. Ancak aklına bu karşılaştırma geldikten sonra Sonya'ya tutunur ama Dostoyevski, Raskolnikov'un bir Sonya olamayacağını ya da "İbrahim çağına" dönemeyeceğini, olası yeni bir Raskolnikov için yeni bir sanatsal imge bulmanın göz korkutucu bir iş olduğunu biliyordu. O son kısa sayfalarında bu işe kalkışmak zordu, o yüzden sonsöz, bir bütün olarak başarısız olmasa da okurlarda bir doyumsuzluk duygusu yaratır. Dostoyevski de aynı duygu içinde olmalı ki anlatıcı "yeni bir öykünün izleği" olarak Raskolnikov'un "yavaş yavaş yeniden doğuş"undan söz eder ve bu öykü hayatının sonuna kadar Dostoyevski'nin kafasını meşgul etmeye devam edecektir. Çünkü onun çeşitli kereler yeniden doğmuş –yani Rus toplumunun son derece eğitimli, manevi bakımdan gelişmiş, bencilliğini yenmiş, sahici bir değişim geçirerek Hıristiyanlığın sevgi ahlakını benimsemiş bir üyesi olarak– bir Raskolnikov yaratma sorununa geri döndüğünü göreceğiz.

35. Bölüm

"Küçücük Bir Pırlanta"

Beş yıl önce yayımlanan *Ölüler Evinden Notlar*'a göre daha büyük bir heyecan yaratan *Suç ve Ceza*'nın yayımlanışı, Dostoyevski'nin yazarlık hayatında yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Dostoyevski bir kez daha Rus edebiyatının ön safında yer aldı, Turgenyev ve Tolstoy ile birlikte üçünün Rus edebiyatının en büyük romancısı unvanı için yarıştıkları apaçık ortadaydı. Romanın son bölümleri Anna Grigoryevna Snitkina'nın yardımıyla tamamlanmıştı, Anna *Kumarbaz* için de ona yardım eden stenograftı, Dostoyevski'nin hayatında artık önemli bir değişiklik olmuştu, Anna'ya evlilik teklif etmiş ve teklifi kabul edilmişti.

İkisinin o güzelim tanışma ve flörtleşme öyküsü, Anna'nın ölümünden sonra yayıma hazırlanıp basılan *Anılar*'da anlatılmıştı, şanssızlıklarla dolu içkarartıcı bir hayatın en iç açıcı öykücüklerinden biridir bu.[1] Özellikle evliliklerinin ilk yıllarında yurtdışında yaşarlarken pek çok sıkıntı ve güçlük Dostoyevski ile genç karısının yakasını bırakmadı. Ama Anna Grigoryevna'nın sahip olduğu sağlam ahlaksal nitelikler, güçlü sağduyusu sayesinde o dengesiz ve sorunlu Dostoyevski, başkalarında çok kıskandığı görece sakin aile hayatına kavuştu.

* * *

4 Ocak 1866 günü sabahı saat yedi buçukta Dostoyevski'nin dairesine gelen, dikte ettireceklerini yazmaya hazırlanan o çekingen ve çekici genç kız, Ukraynalı-İsveçli karışımı huzurlu bir aileden geliyordu. Anna katı ama, kendi ifadesine göre uyumlu bir aile ortamı içinde büyümüştü, bütün çocuklara (kendinden büyük bir kızkardeşiyle, kendisinden küçük bir erkekkardeşi vardı) iyi davranılıyordu. "Sakin, ölçülü, kavgasız gürültüsüz, büyük heyecanların ya da felaketlerin yaşanmadığı bir ailemiz vardı."[2] Dokuz ile on iki yaşları arasında, din dersleri dışında bütün derslerin Almanca okutulduğu bir okula gitti, bu dili akıcı şekilde kullanması, Dostoyevskilerin evlilik sonrası yaşadıkları Almanya'da en büyük destekleri oldu.

---

1 Anna Grigoryevna'nın sözümona anıları, *Vospominaniya,* hiçbir zamanı tamamlanmadı, bu elyazmasından yapılan bir seçki 1925'te L. P. Grossman tarafından yayımlandı. 1971'de S. V. Belov ve V. A. Tunimanov tarafından gözden geçirilmiş bir baskısı yapıldı, *Reminiscences* adıyla İngilizceye çevrilmişti. 1973'te edebiyat ve tarih yıllığı *Literaturnoe Nasledstvo* Anna'nın stenoyla yazılmış günlüğünden daha önce deşifre edilmemiş flörtleşme dönemi bölümünü yayımladı. Bu anlatı onun daha sonraki yıllarda yazdığı anılarındaki eksikleri tamamlar niteliktedir ama bazen de onlardan ayrılır.

2 Anna Dostoyevski, *Reminiscences,* çev. Beatrice Stillman (New York, 1975), 10.

21. Anna Grigoryevna Dostoyevski, yak. 1863

Anna, Rus kadınlarının yükseköğrenim görme olanağına kavuştukları dönemde büyümüştü. Kadınlar için ilk ortaokul 1858'de Petersburg'da açılmıştı, Anna aynı yılın sonbaharında okula girmiş, 1864'te dereceyle mezun olmuştu. Kadınlar için ilk Pedagoji Enstitüsü 1863'te açıldı, Anna 1864 sonbaharında heyecanla bu okula başladı. "O günlerde," diye yazıyor, "Rus toplumunda doğal bilimlere karşı müthiş bir ilgi vardı, ben de bu eğilime kapıldım... Okulun matematik ve fizik bölümüne girdim."[3] Ama kısa zaman içinde bilimin kendisine göre olmadığını anladı. En çok hoşuna giden şey, V. V. Nikolovski'nin o muhteşem Rus edebiyatı dersleriydi, bu dersleri hiç kaçırmıyordu.

O günlerde Anna'nın babası hastalandı, iyileşmeyeceği açıkça ortadaydı. Anna babasının bakımına yardımcı olmak için okulu bıraktı, kendi ayakları üzerinde durmak gibi bir görev duygusuna ve yeteneğe sahipti, Dostoyevski'nin karısı olarak davranışlarına damgasını vuracak olan şey de buydu. Akşamları, babasının yatma saatinden sonra steno kursu verildiğine dair bir ilan görünce babasının yüreklen-

3 *age.*, 4.

dirmesiyle kursa kaydoldu ama bu işi zor bulmasına karşın babasının ısrarı üzerine kursa devam etti. Babasının ölümü öylesine acı verici bir olaydı ki kursu bıraktı ama iyi yürekli Profesör Olkhin onunla mektup yoluyla çalışmaya devam etti. Olkhin'den ünlü yazara yardımcı olacak bir stenograf bulması istenince, hemen profesörün aklına o genç ve kararlı kız Anna geldi.

Anna, kuşkusuz, işe başlarken heyecanlıydı, bir kadın için o günlerde bu önemli bir olaydı. "Okullu bir kız olmayı bırakıp kendime seçtiğim mesleğin bir çalışanı olmaya geçişim"[4] dediği sürecin ilk adımını oluşturan ilk görevi, kitaplarına hayran olduğu, kendisinden çok etkilendiği Dostoyevski'yle birlikte çalışmaktı. Anna ile kızkardeşi her ay evlerine gelen *Vremya*'daki konuları tartışırlardı, Anna on beş yaşındayken gözyaşlarıyla *Ezilmiş ve Aşağılanmışlar*'ın tefrikalarına dalar giderdi. O yumuşak yürekli ama bahtsız anlatıcı İvan Petroviç ona özellikle çekici gelir, onun acınası yazgısını yazarınkiyle özdeşleştirirdi. Daha sonra kocasına dediğine göre, ta o günlerden beri o roman kişisi kisvesi içinde ona âşık olmuştu. Son günlerde *Suç ve Ceza*'yı okumaktaydı, Dostoyevski'nin oturduğu apartmana girerken, "aklıma hemen... Raskolnikov'un oturduğu... ev geldi,"[5] der.

Anna, Dostoyevski'nin çalışma odasındaki (Sibirya yıllarından kalmış) iki büyük ve güzel vazo sayılmazsa, gösterişsiz bir şekilde döşenmiş bir dairede buldu kendini. Çalışma odasının kendisi ona göre "loş ve sağır"dı, "o loşluk ve suskunluk içinde moraliniz bozuluyordu." Erkek uşaktan sonra evde gördüğü ilk kişi, yarı giyinik genç bir adam oldu, "saçları darmadağındı, Frenk gömleğinin göğüs düğmeleri açıktı", yan odadan çıkmış, Anna'yı görünce hızla ortadan kaybolmuştu.[6] Anna, Dostoyevski'nin karısı olarak Pavel İsayev'in anneliğini üstlenince onu çok iyi tanıyacak ve tanıdıkça kederlenecekti. Biraz sonra Dostoyevski'nin kendisi göründü ama çay getirmelerini söylemek üzere yeniden kayboldu, Anna'yı izlenimleriyle baş başa bıraktı. Dostoyevski ilk bakışta çok yaşlıymış gibi görünmüştü ama geri dönüp konuşmaya başlayınca, birden, "bir anda gençleşti." "Hafifçe kızıla çalan kestane rengi saçları fazlaca pomatlanıp özenle düzeltilmişti. Ama beni etkileyen, gözleri oldu. İkisi birbirine benzemiyordu – gözlerinin biri koyu kahveydi, ötekinin gözbebeği öylesine büyümüştü ki irisini göremiyordunuz. [Kısa bir süre önce Dostoyevski bir sara krizi sırasında düşmüş, sağ gözünü geçici olarak incitmişti – J. F.] Bu farklılık yüzüne anlaşılmaz bir ifade kazandırıyordu. Yüzü soluk[tu], bir hastanın yüzünü andırıyordu... Mavi pamuklu bir ceket giymişti, eskice bir ceketti ama gömlek yakası ve manşetleri kar beyazıydı."[7]

4 *age.*, 15.
5 *age.*, 16.
6 *age.*, 16-17.
7 *age.*, 18.

Son çare olarak bir stenografla çalışmayı kabul eden Dostoyevski tedirgin ve sinirliydi, besbelli ki bu yeni davetsiz konuğa nasıl davranacağını bilemiyordu. Durmadan sigara içiyor, sigaranın birini bitirmeden söndürüp ötekini yakıyordu; bir ara Anna'ya sigara tuttu. Kadınlar elbette on dokuzuncu yüzyıl ortalarında, hiç değilse başkalarının yanında sigara içmezlerdi ama stenograf olarak kiralanmalarına da izin verilmez, yanlarında biri olmadan bir yabancının dairesini ziyaret edemezlerdi. Dostoyevski böylece onu, Turgenyev'in *Babalar ve Oğullar* romanında durmadan sigara tüttüren roman kahramanı Kukşina gibi, tamamıyla özgürleşmiş bir Nihilist olarak gördüğünü üstü kapalı olarak belli etmişti. Anna sigarayı reddedince, Dostoyevski ona bunu sırf kibarlık olsun diye mi yaptığını sordu. "Ona hemen" sigara içmediğimi, "başka kadınları da sigara içerken görmekten hoşlanmadığımı üstüne basa basa söyledim,"[8] diye yazıyor. Biraz sonra Dostoyevski, Anna'ya, "Benim en doğru davranışın ne olduğu konusundaki bilgimden olumlu anlamda etkilendiğini söyledi," diye yazar Anna; "Toplum içinde Nihilist kadınlara rastlar, davranış tarzlarına bakar, onlara öfkelenirmiş."[9]

Bu rahatsız an geçtikten sonra Dostoyevski konuşmaya devam etti ama keyfi yoktu. O çok dikkatli Anna'ya göre "Yorgun ve hasta görünüyordu", kafasını toplamakta zorlanıyordu; kıza durmadan adını soruyor, bir dakika sonra unutuyordu. Sara nöbetlerinden sonra sık sık bu tür bellek tutulmaları yaşardı, Anna'yı şaşırtacak bir açıksözlülükte birkaç gün önce bir sara nöbeti geçirdiğini söyledi. Sonunda kızın niçin geldiğini hatırlayıp ona *Russkiy Vestnik*'ten bir pasaj okudu, kız pasajı not aldı, yazıya geçirdi, Dostoyevski iki küçük hatayı biraz sertçe düzeltti. Gelgelelim bu ilk dikte girişiminden sonra bir süre odada yürüdü, düşüncelere dalmış, "sanki [Anna'nın] varlığını" tamamıyla unutmuş gibiydi, daha sonra dikkatini toplama çabasından tamamıyla vazgeçti. Anna'ya çalışacak halde olmadığını, akşam saat sekizde gelmesini, o zaman romanını dikte ettirmeye başlayacağını söyledi.[10]

O akşam kız geriye döndüğünde Dostoyevski, daha önce yaptığı gibi, kıza çay ve kek ikram ederek başladı, yine adını sordu, sigara tuttu, anlaşılan birkaç saat önce olanları tamamıyla unutmuştu. Dostoyevski birisiyle biraz yakınlık kurmak istediği zaman hep yaptığı gibi, geçmişiyle ilgili anılara döndü, tutuklanışını, sahte infaz sahnesini bütün canlılığıyla hatırlıyordu. Gençliğin kolay etkilenirliğiyle Anna büyük bir saygı ve hayranlıkla dinlerken, Dostoyevski o günlerde hâlâ bir gizem perdesiyle örtülü bütün ayrıntıları anlattı, o zamanki bazı duygulanımlarının üzerinde durdu. "Hayatım bana ne kadar değerli göründü bilemezsiniz, yapabileceğim ne kadar iyi ve güzel şey vardı!" Anna bu rahatsız edici samimiyetin nedenini

8 A. G. Dostoevskaya, "Dnevniki i vospominaniya," *LN 86* (Moskova, 1973), 222.
9 *age.*, 19.
10 *age.*, 19.

ancak daha sonra anladı. "O günlerde Fyodor Mihayloviç kesinlikle yapayalnızdı, çevresi kendisine düşman olan kişilerle doluydu. Kendisini ciddiye aldığını ve iyi yürekli olduğunu hissettiği insanlarla düşüncelerini paylaşmaya kesinlikle gereksinimi vardı."[11]

Dostoyevski sonunda *Kumarbaz*'ın ilk paragrafını dikte ettirmeye başladı, ama çok geçmeden yazdırmayı bıraktı, Anna metni yazıya geçirmek için eve gitti. Ertesi gün yarım saat geç geldi, geldiğinde Dostoyevski'yi büyük bir telaş içinde buldu. Anna'nın dönmeyebileceğini düşünmüştü, dönmezse yalnızca bir stenograf kaybetmekle kalmayacak, yazmayı başardığı bir metnin küçük bir parçasını da kaybedecekti! Metnin her sayfası onun için çok önemliydi çünkü, açıkladığına göre, 1 Kasım'da bir roman teslim etmeyi kabul etmişti, "bunun için henüz bir plan bile yapmadım," diyordu. Dostoyevski'nin tehlikeli açmazıyla ilgili Anna'nın ilk bilgisi buydu. "Stellovski'nin davranışı karşısında kanım beynime fırladı," diye yazıyor Anna, müstakbel kurbanı onun pençesinden kurtarmak için elinden geleni yapmaya karar verdi. Dostoyevski'nin o nazik durumunun korkutucu ayrıntılarını öğrenmek, Dostoyevski'nin onda bir gece önce yarattığı duyguyu daha da güçlendirdi. "Hayatımda ilk kez böyle bir adam tanıyordum; akıllı, iyi biri ama mutsuz, anlaşıldığına göre herkesin yüzüstü bıraktığı biri. Derin bir acıma duygusuna kapıldım ve dertlendim."[12]

İkinci gün Dostoyevski daha büyük bir kararlılıkla yazdırmaya başladı ama "yaptığı işe kendisini vermekte zorlandığı ortadaydı. Sık sık duruyor, bazı şeyleri bir kez daha düşünüyor, dikte ettirdiği şeyleri okumamı istiyordu."[13] Bir saat sonra yoruldu, dinlenmek istedi, yeniden Anna'yla çene çalmaya başladı. Yine adını unutmuş, dalgınlıkla ona sigara tutmuştu, kız ona çağdaş Rus yazarlarıyla ilgili sorular sormaya başlayınca epeyce canlandı. Nekrasov için Dostoyevski, "açıkça madrabaz," dedi, "korkunç bir kumarbaz, insanlığın acılarından söz eder ama kendisi koşu atlarının çektiği bir arabayla dolaşır." Turgenyev "birinci sınıf bir yetenek"ti, "ama uzun süre yurtdışında yaşadığı için Rusya'yı ve Rus halkını anlama yetisini biraz kaybetmişti, buna üzülüyordu."[14] Dostoyevski'nin bu görüşü, bir yıl sonra Turgenyev'in kendi anayurdunu mahkûm edici en sert romanı olan *Duman*'ın yayımlanışıyla doğrulandı.

* * *

Anna'nın serinkanlılık ve kararlılığından cesaret bulan Dostoyevski, düzenli bir programla çalışmaya başladı. Anna her gün saat on ikide onun evine geliyor, saat dörde kadar kalıyordu. "Bu süre içinde yarımşar saat ya da yarım saatten biraz daha fazla süren üç oturum halinde dikte yapıyor, dikteler arasında çay içiyor, konuşuyor-

11 *age.*, 22.
12 *age.*, 24-26.
13 *age.*, 26.
14 "Dnevniki," 225.

duk."[15] Anna'nın fark ettiği gibi, Dostoyevski artık kız geldiği zaman çok daha sakin oluyor, sayfalar üst üste biriktikçe neşeleniyordu, kızın tahminine göre elyazması saptanan tarihte teslime hazır olacaktı.

Dostoyevski tam bir yalıtılmışlığın ortasında, kendisini büyük bir açlıkla dinleyen, dikkatli, büyük bir ciddiyetle duygularını paylaşan birine yüreğini açtıkça ruh hali düzeliyordu. "Her gün benimle bir arkadaş gibi gevezelik ederken geçmişine ait mutsuz bir sahneyi çekmeceden çıkarıyordu. Bir türlü yakasını bırakmayan, aslında yakasını bırakmalarına olanak bulunmayan sıkıntılarını dinlerken bu öykülerden çok etkileniyordum." Her geçen gün, artık adını unutmadığı Anna'ya karşı daha kibar, cana yakın ve özel davranmaya başlamıştı. "Bana çoğu kez '*golubçik*' diye" (ya da en sevdiği sevgi sözüyle 'küçük güvercin') diye hitap ederdi, Anna'nın soruları üzerine geçmiş hayatının pek çok ayrıntısını anlatmıştı.[16] Böylece giderek daha çok onun içinde bulunduğu zor durumu, moral bozukluğunu, borç yükünü, iki yakasını bir araya getirme çabasını konuşmaya başladılar. Anna, iki Çin vazosu birden yok olduğu, yemek masasında gümüş kaşıkların yerini tahta kaşıklar aldığı zaman durumun ne kadar kötü olduğunu anladı. Dostoyevski, daha fazla oyalayamayacağı bazı alacaklılara borçlarını ödemek için onları rehine verdiğini söyledi.

Dostoyevski şimdi de Anna'yı yakın geçmişteki gönül işlerinin bazı ayrıntılarıyla tanıştırmaya başladı – örneğin Anna Korvin-Krukovskaya'ya ilgi duyduğunu, onunla güya nişanlandığını anlattı. Nişan olayını gerçekmiş gibi göstererek öyküyü allayıp pulladı; hiç kuşkusuz, son derece çekici, genç bir kızın hayatını kendisininkiyle *birleştirebileceğine* dokundurmak istiyordu. Onun anlattığına göre öteki Anna'yı verdiği sözden kurtaran kendisi olmuştu, çünkü ikisinin toplumsal ve siyasal görüşleri arasındaki büyük fark bir mutluluk olasılığına izin vermiyordu. *Reminiscences*'ta Suslova'yla ilgili bir şey söylenmiyor ama günlüklere bakarsanız Dostoyevski, Anna'ya onun portresini göstermiş, Anna "çok güzel" olduğunu söyleyince Dostoyevski son altı yıl içinde çok değiştiğini üzüntüyle belirtmiş.

İkisi Dostoyevski'nin içinde bulunduğu durumu konuştukça, Dostoyevski olanca melodram yeteneğiyle hayatının çok önemli bir noktasına ulaştığını, geleceğini sonsuza kadar belirleyecek bir noktada bulunduğunu söylüyordu. Byron'cı bir romantizmle Anna'ya "bir üç yol ağzında durduğunu, önünde gidilecek üç yol bulunduğunu" söyledi. Doğu'ya –İstanbul ya da Kudüs'e– gidebilir, "belki de sonsuza kadar" orada kalabilirdi; "rulet oynamak için" yurtdışına çıkabilir, "kesinlikle çok çekici bulduğu bu oyuna" hayatını feda edebilirdi; ya da "yeniden evlenir, neşe ve mutluluğu aile hayatında bulabilirdi."[17] Anna, bugüne kadar ona bunca dostluk gösterdiğine göre, acaba bu konuda da bir tavsiyede bulunabilir miydi? Bu yollardan hangisini seçmeliydi?

---

15 *Reminiscences*, 27.

16 *age.*, 27, 28.

17 *Reminiscences*, 30.

Dostoyevski besbelli ki içine dalmaya niyetlendiği suyun sıcaklığını ölçüyordu, o sağlam, sağduyulu Anna'dan aldığı yanıt beklediği gibi oldu. Anna kendisinin yanıtını merak eden soru sahibine, ona gereken şeyin evlilik ve aile mutluluğu olduğunu söyledi. Bu yanıtı alır almaz Dostoyevski bir soru daha sordu; Anna üstü kapalı olarak onun hâlâ evlenecek bir kadın bulabileceğini söylemek istediğine göre acaba kendine zeki bir kadın mı bulmalıydı, yoksa iyi yürekli bir arkadaş mı? Anna zekâdan yanaydı ama bu konuda kendisini Anna'nın tanıdığından daha iyi tanıyan Dostoyevski "iyi yürekli biri," olmalı dedi, "ki bana acısın, beni sevsin."[18] Anna o zaman, gelecekte kendisinden Dostoyevski'ye ne kadar merhamet ve sevgi göstermesinin isteneceğini bilmiyordu.

"O zaman bile bana kesinlikle evlenme teklif edecekmiş gibi geldi," diye yazıyor Anna günlüğüne, "kabul edip etmeyeceğimi bilmiyordum. Ondan çok hoşlanıyorum ama kolay sinirlenen biri olması, hastalığı beni korkutuyor da." Uşağı Fedosya'ya ne kadar sık bağırdığını fark etmişti, gerçi hemen ardından bu azarları genelde uşağın hak ettiğini ekliyordu. Dostoyevski ile günlük buluşmalar Anna'nın hayatının odak noktası haline gelmişti, daha önce bildiği her şey bu buluşmalarla karşılaştırıldığında ona tatsız ve yavan geliyordu. "Arkadaşlarımı pek ender görüyordum," diye yazıyor, "bütün hayatım, yaptığım işten ve dikte çalışmalarından sonra dinlenirken yaptığımız o olağanüstü güzel sohbetlerden oluşuyordu. Dostoyevski'yi kendi toplumsal çevremde rastladığım genç erkeklerle karşılaştırmadan edemiyordum. En sevdiğim yazarın her zaman taze ve özgün görüşlerini düşününce onların konuşmaları bana ne kadar da boş ve saçma geliyordu... Bana yeni gelen düşüncelerinin etkisi altında onun evinden ayrılır, eve geldiğim zaman onu özler, bir sonraki buluşmamızı bekleyerek yaşardım. Çalışmamızın sona yaklaştığını, arkadaşlığımızın sona ereceğini üzülerek fark ettim."[19]

Metnin son teslim tarihi olan 1 Kasım yaklaşıyordu, Dostoyevski de yakında aynı kayıp duygusunu yaşayacağını bildiği için ikisinin de kafasından geçen şeyi söze döktü. Anna'nın arkadaşlığından ve "hararetli sohbetlerimizden" ne kadar hoşlandığını itiraf ederek, bütün bunların sona ermek zorunda olmasının çok acıklı olduğunu söyledi. Anna ailesiyle tanıştırmayı düşünmez miydi onu? Böyle bir istek ciddi bir aşk ilişkisi niyeti habercisiydi, Anna hemen bu öneriyi kabul etti ama böyle bir ziyaretin zamanını ancak metin üzerindeki çalışmalar sona erince saptayacaktı.

Artık *Kumarbaz*'ın zamanında biteceği kesinleşmişti ama Dostoyevski "Stellovski'nin metni reddetmek için... bir bahane bulacağından korkmaya başladı."[20] O işbilir Anna bir avukata danıştı, avukat, Stellovski'nin oturduğu semtte bir notere ya da polis memuruna metni kaydettirmesini önerdi. Belki de Anna'nın zorlamasıyla

18 *age.*
19 "Dnevniki," 243.
20 *age.*, 40.

Dostoyevski'nin danıştığı avukat da aynı öneride bulunmuş, bu öneriler onun için yararlı olmuştu. Bu arada novellayı bitirdiği için sevinen Dostoyevski, bu zaferini kutlamak üzere arkadaşlarına bir lokantada yemek vermek istedi, tabii Anna'yı da davet etti, onsuz bu işi başaramazdı. Ama Anna reddetti çünkü hayatında hiç lokantaya gitmemişti, kendisinin utangaçlığının, acemiliğinin yemektekilerin neşesini kaçıracağından korkuyordu.

Stellovski, ününe uygun şekilde, Dostoyevski'nin kitap taslağını tam zamanında teslim etmesini engellemek için elinden geleni yaptı. Dikte ettirme işi 29 Ekim'de bitmiş, Anna otuzunda metni Dostoyevski'ye getirmişti, o gün tesadüfen Dostoyevski'nin doğumgünüydü; Dostoyevski 31'inde son düzeltmeleri yapacak, ertesi gün taslağı teslim edecekti. Otuzunda Anna, Dostoyevski'nin evine gittiğinde, doğumgününü kutlamak için gelmiş olan erkekkardeşi Mihail'in dul karısı Emilya Fyodorovna'yla karşılaştı; Anna'nın olmazsa olmaz yardımlarını Dostoyevski heyecanla övmüştü ama Emilya büyük bir acımasızlıkla bu kiralık hizmetliyi adam yerine koymadı. Başkasının eline bakan bu kadınla Anna'nın yaşadığı son mutsuz deneyim olmayacaktı bu, Dostoyevski'nin ilk karısı Marya Dimitriyevna da zaten samimi olarak bu kadını sevmezdi. Yengesinin burnu büyüklüğüne, kabalığına bozulan Dostoyevski, Anna'yla kapıda vedalaşırken Anna'dan evlerine yapacağı ziyaretin tarihini belirlemesini ısrarla istedi. Günlükte yazdığına göre, Dostoyevski bu vedalaşma sırasında Anna'yla ateşli bir konuşma yapmış, hatta şaka yollu birlikte Avrupa'ya kaçmayı önermişti; Anna bunlardan "beni çok seviyor" sonucunu çıkarıyordu.[21]

İki gün sonra Dostoyevski metni teslim etmek üzere Stellovski'nin evine gitti ama teslim edemedi, kendisinin kent dışında olduğu söylendi, yayınevinin yöneticisi de teslim almak istemiyordu, böyle özel bir yetkisinin bulunmadığı bahanesini ileri sürüyordu. Dostoyevski o saatte notere gidemezdi, çok geç olmuştu, bölgenin polis görevlisi ancak akşam saat onda bürosuna gelirdi. O değerli saatlerin hızla geçmekte olduğunu gördükçe çılgına dönüyordu ama sürenin bitimine iki saat kala bu işi başardı. Sonunda elinde o çok önemli alındı belgesiyle bu zorlu işi bitirmişti.

* * *

Dostoyevski'nin verdiği iş bittikten sonra, Anna 3 Kasım'da Dostoyevski'nin yapacağı ziyareti beklerken, o birkaç günü bitip tükenmez bir iç sıkıntısı ve kaygıyla geçirdi. Yine de o usanç verici günler geçti, bütün kaygılarına karşın ziyaret iyi geçti. Dostoyevski, tam anlamıyla kibar bir beyefendi gibi Madam Snitkina'nın elini öptü, kendisinin ziyaret amacı konusunda kadının elbette bir açıklamaya gereksinimi olmadığı için hemen Stellovski'yle başından geçenleri anlatmaya başladı. Bu konu

21 "Dnevniki," 263.

kapandıktan sonra Anna'nın *Suç ve Ceza* tamamlanıncaya kadar kendisiyle birlikte çalışmaya devam etmesini önerdi. Anna kabul etti, başka bir öğrencisini önermek isteyebilecek Profesör Olkhin onaylarsa olurdu. Bu koşulu yanlış anlayan Dostoyevski, "belki de, işin doğrusu, benimle daha fazla çalışmak istemiyorsun, ha?" dedi.[22]

Anna onun elbette bir stenograftan fazla bir şeyden söz ettiğini biliyordu, Dostoyevski'nin üç gün sonra haber vermeden yaptığı ziyaret bu konudaki bütün kuşkularının dağılmasına yol açtı. Onun varlığından yoksun kalmaya Dostoyevski iki ya da üç günden fazla dayanamamıştı; oysa uğrama dürtüsüne yenilmeme konusunda çok kararlıydı, Anna ile annesine bunun "tuhaf" görüneceğinin farkındaydı, "hiçbir koşul altında gelmemeye" bir kez karar vermişken, "görüyorsun işte buradayım!"[23] dedi. Dostoyevski'nin güçlü duygularının dürtüsüne karşı koyamamasının, bu olayda Anna'ya sevimli, en önemlisi de bağışlanabilir görünmemesine olanak yoktu ama pek yakında aynı kişilik özelliğinin başka kanıtlarıyla karşılaşacak ve umutsuzluğun eşiğine sürüklenecekti.

Anna ile Dostoyevski, bu beklenmedik ziyaretin ertesi günü, 8 Kasım'da *Suç ve Ceza*'nın tamamlanması için gerekli çalışma programını saptayacaklardı ama Dostoyevski'nin başka planları vardı. Anna geldiği zaman Dostoyevski'nin yüzünde bir "neşe, heyecan, neredeyse esriklik" ifadesi gördü. Bu canlı ve neşeli ruh halini, gördüğü mutlu bir düşe bağlıyordu. Sibirya'da bir arkadaşının verdiği gül ağacından yapılma kutuyu işaret etti, düşünde şu şeyin içindeki kâğıtlarını düzeltiyormuş (bir başka deyişle, geçmişini derleyip toplamaya çalışıyormuş), kâğıt yığınlarının içinde "küçücük bir pırlanta, minicik ama çok parlak ve ışıltılı bir pırlanta" eline geçmiş. Bu şeyi bulmak onu çok neşelendirmiş, çünkü düşlere "büyük anlamlar" yüklerdi, düşlerinin birer "kehanet" olduğuna inanırdı. Babasını ya da erkekkardeşi Mişa'yı düşünde görürse yakında başına bir felaketin geleceğini bilirdi ama düşünde "küçücük bir pırlanta" görmesi ona içinde bulunduğu sıkıntılı koşulların ortasında mutlu bir değişiklik olacağının habercisi gibi gelmişti.[24]

Bu düşün (Dostoyevski bunu Anna'yı biraz sonra duyacaklarına hazırlamak için uydurmadıysa) neyin habercisi olduğu çoğa kalmadan anlaşıldı. Dostoyevski yeni bir roman yazmayı düşünüyordu, bu romanda "genç bir kızın psikolojisi" önemli bir rol oynayacaktı, bitiş bölümünü kotarmakta zorluk çekiyordu; yardıma gereksinimi vardı, Anna'dan yardım istiyordu. Dostoyevski'nin romanının kahramanı "erken yaşlanmış" bir adamdır, "iyileşmez bir rahatsızlığı vardır (bir eli felçlidir), sıkıntılı, kuşkucu biridir; yufka yüreklidir, evet ama başarısızdır, hayatında bir kez olsun düşüncelerini hayal ettiği biçimde hayata geçirmeyi başaramamış, başaramadığı için de kendisine bu konuda işkence etmeyi bırakmamıştır." Hayatının tam bu

22 *Reminiscences*, 40.
23 *age.*, 40
24 *age.*, 41-42.

bunalımlı döneminde yazar, aşağı yukarı Anna'nın yaşında, Anya adlı genç bir kızla tanışır, Anya "nazik, akıllı, iyi yürekli, hayat dolu, kişisel ilişkilerinde son derece kibar" bir kızdır. Dostoyevski'nin mutsuz yazarı doğal olarak bu karşı konmaz kıza âşık olmuştur, kendisinin duygularına kızın karşılık verip vermeyeceği sorusuna yanıt bulmak için kıvranmaktadır. "Bu borç içindeki yaşlı, hasta adam hayat dolu bir kıza ne verebilir?" Bu kızdan kendi yazgısını adamınkiyle birleştirmesini istemek ondan "korkunç bir fedakârlık" istemek anlamına gelmeyecek midir? Dostoyevski işte burada, Anna'nın bir kadın gözüyle yapacağı değerlendirmeden yararlanmak istemektedir. Böyle bir genç kızın bu yazara âşık olması psikolojik açıdan mantıklı bir şey midir?[25]

Anna bu soruya kendi tutkulu özlemlerinin olanca duygusal baskısıyla yanıt verdi. "Niçin olmasın ki?.. Kız için fedakârlık olacak yanı nerede bunun? Adamı gerçekten seviyorsa mutlu olacaktır, hiçbir şey için pişman olması gerekmeyecektir!" Bütün edebiyat yeteneğini kullanarak Dostoyevski'nin kıza söyletmek istediği şeyler tam da buydu işte; bir kez bu sözleri duyduktan sonra sadede geldi. "Düşün ki," dedi, "bu yazar benim; sana âşık olduğumu söyledim ve senden karım olmanı istedim. Söyle bakalım, sen olsan ne derdin?" Anna, Dostoyevski'nin iç dünyasında kopan fırtınayı yüzüne yansıyan ifadeden anlamıştı, "ona kaçamak bir yanıt verseydim, özsaygısına, gururuna büyük bir darbe indirmiş olacaktım. O kaygılı yüzüne, o sevgili yüze baktım, 'Seni seviyorum ve hayatım boyunca seveceğim derdim,' dedim."[26] Anna'nın bir an bile duraksamaması, ne de olsa ani ve tehlikeli olabilecek bir kararı vermeden önce biraz düşünmek için zaman istememesi hem onun kararlılığını hem de Dostoyevski'yi daha fazla üzülmekten korumak gibi ağır basan bir kaygısı bulunduğunu gösteriyordu. Dostoyevski'nin başka pek az kadının bunca esneklikle katlanabileceği sağlık durumu onun her zaman en önemli kaygısı olacaktı, ayrıca hayatının sonuna kadar onu seveceğine dair verdiği sözü tutacaktı.

* * *

Yeni nişanlılar, ilk heyecanları geçtikten sonra, bir süre için bu kararlarını gizli tutmaya, Anna'nın annesi dışında kimseye söylememeye karar verdi. Görünürde gizli tutmaya karar vermişlerdi, çünkü Dostoyevski'nin koşulları henüz bir evlilik töreni tarihi saptamalarına elvermiyordu ama Dostoyevski bu haberi Petersburg'daki akrabalarından da elinden geldiğince uzun bir süre saklamak niyetindeydi. Niyeti bu idiyse, mutluluğunu normal olarak kendisiyle paylaşması gereken kişiler dışında biriyle, herhangi biriyle paylaşmak gibi denetlenmez bir istek duyması bu niyetini engelledi. Kendisini her gün Anna'nın evine götürüp getiren araba sürücüsünü

---

25 *age.*, 44-45.

26 *age.*, 46.

kendisine sır ortağı yaptı, ona evlilik planından söz etti, bu haber kısa sürede, daha bir hafta geçmeden Dostoyevski'nin evindeki uşağı Fedosya'nın kulağına gitti. Gizli tutulması gereken bu sır çarçabuk ortaya çıkınca kendi geçimleri için Dostoyevski'nin kazancına güvenmeye alışmış olanların canları sıkıldı.

Anna, Dostoyevski'nin maddi durumunun çok kötü olduğunu biliyordu, ancak nişanlandıktan sonradır ki parasızlığının nedeninin büyük oranda ondan para isteyenlerin sayısından kaynaklandığını anladı. Üvey oğlu Paşa'ya bakıyordu, Paşa yirmi bir yaşındaydı, bu durumun sonsuza kadar sürmesine göz yummaktan memnundu; ölen kardeşi Mihail'in dul karısı Emilya Fyodorovna ile dört yetişkin çocuğunun geçimini de büyük oranda o karşılıyordu; eğitimli bir mimar olmasına karşın sık sık dara düşen müzmin bir alkolik olan en küçük kardeşi Nikolay'a da yardım ediyordu.[27] Hepsinin bir araya gelip nasıl para sızdırdıklarını Anna kasım sonunda soğuk bir akşam Dostoyevski iliklerine kadar üşümüş halde paltosuz olarak eve geldiği, bardak bardak çay içip üzerine birkaç kadeh şeri yuvarladığı zaman somut olarak anladı. Kış havasına uygun ağır kürk paltosunun yerine, sonbaharlık ince paltosunu giymişti, kendisinin eline bakan akrabalardan üçü aynı zamanda yardım isteyince ağır kürk paltosunu birkaç günlüğüne rehine vermek zorunda kaldığını itiraf etti. Anna o kadar öfkelendi ki, ağlamaya başladı, sözcüklerini seçmeye çalışmadan "aklını kaçırmış gibi"[28] ağlıyordu. Dostoyevski onu sakinleştirmeye çalıştı, ağır paltosunu rehineciden kurtarmadan sokağa çıkmayacağına söz verdi. Anna'nın Dostoyevski'yi, cömertliğini ve sorumluluk duygusunu haksız yere sömürdüklerine inandığı kişilerden kurtarma savaşının başlangıcıydı bu yalnızca.

Anna anlanıştı ki "Fyodor Mihayloviç'in eline biraz para geçtiği an... akrabaları birdenbire ihtiyaç listeleri yapmaya başlayacaktı; *Suç ve Ceza* için Moskova'dan gelen üç ya da dört yüz rubleden Fyodor Mihayloviç'in elinde ertesi gün otuz ya da kırk ruble kalacaktı. Elinde kalan bu paradan da faizler dışında ödemeye söz verdiği hiçbir borç ödenmemiş olacaktı."[29] Bu böyle devam ederse Dostoyevski'nin borçlarından kurtulmasına olanak yoktu, ne yazarsa yazsın ya da yazdıkları ne kadar başarılı olursa olsun. Anna onun karısı olmayı bekleyecek, olduktan sonra para işine el koyacaktı, insanı göçerten bu cömertliğe engel olacaktı ama şimdilik itiraz etmek dışında yapabileceği pek fazla şey yoktu.

Düğünün yapılabilmesi için *Suç ve Ceza*'dan gelen paralardan çok daha fazlası gerekiyordu. Dostoyevski'nin tek gelir kaynağı edebiyattı, bu yüzden Noel'de Moskova'ya gidip düğün giderlerini, yeni bir eve yerleşme giderlerini karşılamaya yete-

---

27 Mihail Dostoyevski'nin Praskovya Petrovna Anikieva adlı bir metresi vardı, Mihail'in o metresinden bir oğlu olmuştu, Dostoyevski onlara da destek oluyordu. Bu konuya A. G. Dostoyevski bir göndermede bulunuyor: *Dnevnik A. G. Dostoevskoi 1876 g.* (Moskova, 1923), 111.

28 *Reminiscences*, 65.

29 *age.*, 69.

cek önödeme karşılığında Katkov'a bir sonraki romanını önermeye karar verdi. *Suç ve Ceza* hâlâ yayımlanıyor, *Russkiy Vestnik*'e okur çekiyordu, Katkov, Dostoyevski'nin önerisini sevinerek kabul etti, ocak ayından başlanıak üzere taksitler halinde iki bin ruble ödemeye söz verdi. Böylece düğünün şubat ortasında bir günde yapılmasına karar verildi. Ama ilk yedi yüz rublelik taksit, her zamanki gibi, geldiği an bitti. Düğün için dört ya da beş yüz ruble gerekeceğini hesaplayan Dostoyevski akıllılık edip ikinci taksitin bu kadarlık miktarını saklaması için Anna'ya emanet etti.

Dostoyevski'nin ilk evlilik töreni Sibirya'nın küçük, sefil bir köyünde, çok gösterişsiz bir şekilde, hemen hemen hiç tanımadığı insanların arasında, sevgilisinin eski âşığının tanıklığında yapılmıştı. İkincisiyse o görkemli İzmailovski Katedrali'nde yapılıyordu, katedral bu olay için pırıl pırıl ışıklandırılmıştı, o muhteşem, koro sesleriyle yankılanıyordu, ailesi ve yakın dostları yanındaydı, kendisine hem bir erkek olarak hem de bir yazar olarak hayran olan, ışıl ışıl, genç bir kadın yanı başında duruyordu. Şansının bu kadar yaver gitmesine inanamıyordu, Anna'yı annesinin evindeki kabul töreninde arkadaşlarıyla tanıştırırken durmadan, "Şu tatlı kıza baksanıza! Ne güzel bir insan şu kız, benim kızım! Altın yürekli!"[30] diye tekrarlayıp duruyordu. Dostoyevski'nin hayatında böylesine katıksız bir mutluluk yaşadığına tanık olduğumuz çok az an vardır, bu hiç kuşkusuz o ender anlardan biridir. Ama Anna'nın, belki Dostoyevski'nin daha o zaman fark ettiği gibi, kendisini bekleyen şeylerle başa çıkmak, o şeyleri aşmak için gerçekten de "altın bir yürek"e gereksinimi olacaktı.

30 *age.*, 76.

36. Bölüm

Kumarbaz

Dostoyevski'nin bir novella izleği olarak kumardan, ilk kez 1863 yazında eski sevgilisi Apollinaria Suslova ile birlikte Avrupa'da yolculuk ederken söz ettiğini biliyoruz. Bu yolculuk sırasında Dostoyevski çılgın gibi kumar oynuyordu, bunu edebiyata dönüştürerek kaybettiği paraları kazanmayı düşündü. Roma'dayken Strahov'a, Strahov'un avans ödeyeceğini umduğu bir yapıtın özetini yazmıştı. "Bir adam var kafamda," diyordu, "özü sözü bir, çok kültürlü ancak her bakımdan eksikli bir adam, inancını kaybetmiş *ama inanmamaya cesaret edemiyor,* kurulu düzene isyan ediyor ama kurulu düzenden korkuyor." Mektup daha sonra şöyle devam ediyordu:

> İşin özü şu ki, hayat özsuyunu, enerjisini, isyanını, cesaretini *rulete* adamış. Bir kumarbaz ama sıradan bir kumarbaz değil – Puşkin'in "Pinti Şövalye"si nasıl basit bir tacir değilse... Kendince bir şair o ama kendisinde var olan o şairlik öğesinden utanıyor, çünkü her ne kadar tehlikeyi göze alma gereksinimi kendi gözünde kendisine bir soyluluk kazandırsa da, yüreğinin derinliklerinde bunun aşağılık bir iş olduğu duygusu var. Öykü, iki yıldan fazla bir süre boyunca kumarhanelerde rulet oynayan adamın öyküsü.[1]

Dostoyevski dönüp dolaşıp bu mektupta özetlenen kitap düşüncesini kullanmaya karar verdiğinde, daha önceki dinsel motif bir kenara atılmış, onun yerine sonradan aklına gelen bir düşünce olarak sözünü ettiği şey konmuştu – Rus göçmenlerin kumarbazlığının "belki de (hiç de önemsiz olmayan) bir anlamı" bulunduğu düşüncesi. Novellada bu anlam kumarbazın "kendince bir şair" olduğu sözüyle bağlantılandırılır. Dostoyevski, bu kendine özgü "şiir" kavramını Puşkin'in "Pinti Şövalye"sine göndermeyle açıklar. Şövalye durmadan servet biriktirir ama parayı sevdiği için yapmaz bunu, başkaları karşısında ona psikolojik bir güç duygusu kazandırdığı için yapar. Dostoyevski'nin kullandığı anlamda "şiir", insanın kısa vadeli özçıkarları ya da herhangi dünyasal ve maddesel bir isteği doyurmak uğruna hareket etmemesi, insan kişiliğinin, ister iyi ister kötü, güçlü bir ruhsal özlem uğruna hareket etmesi anlamına gelir.

Dostoyevski'ye göre Rus kişiliği özellikle bu tür "şiir"e çok yatkındı, –şen, canlı, gençliğin kendine özgü neşesiyle dolu olan– öykü Rusların ulusal kişilik özelliğiyle ötekilerinkinin (Fransız, İngiliz ve Almanlarınkinin) arasındaki farkları örnekleye-

1 *PSS,* 28/Kit. 2: 50-51.

rek devam eder. Böylece *Kumarbaz*'a (*Igrok*), örneğin, Henry James'in öykü ve romanlarından tanıdığımız anlamda "uluslararası"lığını kazandıran budur. Bu yapıtta kahramanların psikolojisi ve çelişkileri yalnızca bireysel yapılarından, kişisel niteliklerinden kaynaklanmaz, aynı zamanda içselleştirilmiş olan çeşitli ulusal değerlerini, hayat tarzlarını da yansıtır.

Rus edebiyatında *Oblomov*'da Rus-Alman karşıtlığı, *Savaş ve Barış*'ta Fransız-Rus karşıtlığı, *Kazak*'ta Kafkas-Rus karşıtlığı vardır. Dostoyevski'nin *Kumarbaz*'ı, yurtdışında dışa vurulan ulusal Rus mizacının dağınıklığı konusunda, neşeli ama hiç de eleştirel olmaktan uzak durmayan bir kitap olarak aynı aileye aittir.

* * *

Yeraltından Notlar gibi, günlük ya da birinci kişi ağzından itiraf biçiminde yazılmış *Kumarbaz*'da, anlatıcı Aleksey İvanoviç'in hayatındaki belirleyici nitelikte bir dizi olay anlatılır. Bu kültürlü ve son derecede zeki genç Rus soylusu, Rus generali Zagoryanski'nin maiyetinde özel öğretmenlik yapar, zaman zaman yurtdışında yaşar. Generalin üvey kızı Praskovya'ya (Polina'ya) âşık olduğunu düşünür, kitabın ana örgü hattını onların aşkı oluşturur. Özyaşamöyküsü çakışmaları yorumcuların kafalarını öylesine karıştırmıştır ki Aleksey'i Dostoyevski'yle özdeşleştirmiş, Polina'yı da sözümona o "şeytansı" Suslova olarak düşünmüşlerdir. Aslında Aleksey güvenilmez bir anlatıcıdır, onun çizdiği Polina portresi ne yazıktır ki kendi hayalkırıklıklarının ve yakınmalarının aynasında çarpıtılmış bir portedir. Ahlak bakımından birer mihenktaşı işi gören iki kahraman –doğal boyutlarıyla sahnede boy gösteren zengin bir Rus aile reisi olan Hala figürü ile İngiliz lordu, zengin fabrikatör Bay Astley– Polina'yı göklere çıkarırlar. Kızın kişiliğiyle ilgili görüşleri, güya kıza âşık, dünyaya küskün Aleksey'inkinden tamamıyla farklıdır, Aleksey kızın toplumsal konumunun yüksek tepelerinden aşağıya tam bir kayıtsızlık içinde kendisine baktığı inancından kurtulamaz.

Kumarbaz'daki kahramanlar kolayca iki grupta toplanabilirler –Avrupalılar ve Ruslar olarak– ve Dostoyevski'nin sınıflamasıyla, "şairane" olanlar ve "olmayanlar" olarak, bu iki çizgi üzerinde birbirleriyle karşıtlaştırılırlar. Avrupalılar arasında sahte (ya da son derece kuşkulu) Kont ya da Marki Grieux ile onun sözümona kuzeni Bayan Blanche de Cominges vardır; Blanche de Cominges güya soylu bir aileden gelmektedir ama bu apaçık şekilde yalandır, aslında pahalı bir yosmadan başka bir şey değildir. Bu iki Fransız'ın ikisi de dul generalin ailesiyle bağlantılıdır, general Almanya'da Roulettenberg adlı, kumar oynanan bir kaplıcada büyük ataerkil bir aile halinde ikamet etmekte, sağa sola para saçmaktadır. Kont de Grieux'den aldığı borç paraya karşılık ona Rusya'daki bütün mülklerine ait borç senetleri imzalayan general, Fransız'ın eline düşmüştür. O kösnül ve baştan çıkarıcı Bayan Blanche, *madame la générale* olmayı, böylece toplumda daha önemli bir yere gelmeyi çok

ister, kendisine abayı yakmış generale, parası olduğu sürece kendisine kur yapma izni verir. Generalin bütün umudu Hala'dadır, her an ölmesi beklenen Hala ölünce generalin eline önemli bir servet geçecektir. Hatta borçlarını ödedikten sonra bile son derece zengin bir Rus *baron* olacaktır; ayrıca Grieux'nun el koymadığı kısmı Matmazel Blanche'a kalacaktı.

Hem Grieux'nün hem de Matmazel Blanche'ın düşündükleri tek şey paraydı; Matmazel Blanche ile general arasındaki ilişki neyse, Grieux ile Polina arasındaki ilişki de oydu. Grieux, Polina'nın zengin bir mirasçı olduğunu sanarak daha önce onu baştan çıkarmıştı ama generalin mali beklentilerine yavaş yavaş gölge düştükçe heyecanı soğumaya başlar. Matmazel Blanche'a abayı yakmış olan yaşlı generalin (bu da *generalin* "şairliği"dir) tersine, Polina'nın Grieux'yle ilgili kuruntuları kalmamıştır artık. "Ondan (Hala'dan) bana da miras kaldığını duyduğu an," der Aleksey'e, "hemen evlenme teklif edecektir". Başka tek önemli yabancı kahraman Bay Astley'dir, beyefendilere yaraşır her türlü erdemin somut örneği olduğu doğrudur ama bir şeker firmasının ortağıdır, o yüzden de İngilizlerin pratiklik ve sağduyu dünyasıyla sınırlı bir insandır.

Öte yandan Rus kahramanların hepsi duygularıyla hareket eder, duygularıyla hareket ettikleri için de, parasal olmayan, herhangi bir tutkuyla ilgili olan durumlarda neredeyse felaket denebilecek sonuçlarla karşılaşırlar. Hem generali hem de Polina'yı heyecanlandıran şey aşktır, Polina şimdi sevgisini Aleksey'e yöneltmiştir – ancak Aleksey öylesine kendisiyle meşgul biridir ki, Polina'nın sözümona zorbalığına kölece boyun eğmekte ısrar eder, boyun eğmese onun soğukluğunun da çözüleceğini anlayamaz. Aleksey'in bir takıntısı vardır, generalin evinde özel bir öğretmen olarak toplumda önemli bir yere sahip olmadığı duygusu içindedir, kültürüne, eğitimine, bir Rus soylusu olmasına karşın o evde ona hizmetlilerden biraz daha iyi davranılmaktadır. *Aslında* Grieux-Blanche ikilisi de, otel personeli de ona düpedüz uşak gibi davranmaktadır, kendisi de Polina'yı yanlış anlar çünkü aynı nedenlerle Polina'nın kendisini küçük gördüğüne inanır. Öteki iki azametli talip, Grieux ile Bay Astley dururken kızın kendisini tercih edebileceğini düşünemez, ona sinirli ve ters davranır, kadınsa kibarlığını bozmaz. İkisinin arasındaki diyaloglar bu aşk-nefret ilişkisinin gerilimiyle çıtırdar, oysa o sözümona "nefret" Aleksey'in Polina'nın duygularıyla ilgili yanlış görüşünden kaynaklanır.

Hatta buraya gelmeden önce Aleksey yazgısını rulet dünyasının "kesinlikle etkileyeceğine" inanmıştır; Polina hayatında neyin değişeceğini sorduğu zaman, "param olunca farklı bir adam olacağım, hatta sizin için bile, bir köle olmayacağım" der. Aleksey, sözümona Polina'yı kazanmak uğruna kumar oynamaya başlar ama sahici bir aşk arzusundan dolayı yapmaz bunu, bencilce bir "kendini olumlama" gereksiniminden dolayı yapar. Polina onu suçlayıp "beni parayla satın alacağınıza güveniyorsunuz," dediği zaman karşı çıkar ama Polina tam üstüne basmıştır. "Beni

olmasa da, eminim ki saygımı parayla satın almayı düşünüyorsunuz." Polina ayrıca Grieux'nün "aşk"ının da, ilerde kadının kavuşacağı servet beklentisine bağlı olarak azalıp çoğaldığını şimdiden bilmektedir, kadının kendisine karşı duygularının da aynı nedene bağlı olarak yön değiştireceğini varsayan Aleksey'in bu düşüncesi de Polina'yı derinden yaralar. Olay örgüsü gelişiminin doruk noktasında Aleksey'in Polina'ya karşı tavrı aslında Grieux'nünkiyle paralellik gösterir.

Yine de Aleksey'in hal ve hareketlerini belirleyen şey, o tatlı, zarif Fransız'ınki türünden bir paragözlük değildi. Çünkü Aleksey kumar oynamaya başladığı zaman oyunun heyecanına kendini kaptırıyor, asıl amacının sözümona hayatını değiştirmek, Polina'yı elde etmek için gerekli parayı kazanmak olduğunu tamamıyla unutuyordu. Şansı yaver giderken oyunu bırakmaz, devam ederdi, çünkü, der, "[içimde] tuhaf bir duygu kabarıyordu, yazgıya bir çeşit meydan okuma, yazgının burnuna yumruğu indirme ya da ona dil çıkarma isteği". Bu "tuhaf duygu"nun heyecanına, sürekli yaşadığı aşağılanma duygusunun üstesinden gelmesinin bir aracı olarak bakılabilir, başka her türlü kaygıyı bastıran bir duygudur bu; o yüzden de kaçınılmaz olarak son kuruşunu kaybedinceye kadar oynamaya devam eder.

Öte yandan kazananlar, o simgesel Fransız kadını gibi davranırlar, bir sahnede anlatıldığı gibi kadın, "sakince, sessizce, düşüne taşına" bahis açar, "bir kâğıt kalemle çıkan sayıları not eder, belli bir andaki olasılık kalıplarını bulmaya çalışır. [...] Her gün bin, iki bin ya da en çok üç bin frank kazanıp... kalkıp giderdi". Ama bir keresinde Aleksey, "bir şair gibi", yani "yazgıya meydan okumanın" heyecanını yaşamak için kumar oynamayı dener, bu duyguyu öylesine soluk kesici bulur ki asla bitmesini istemez, sonunda iflah olmaz bir kumarbaza dönüşür ama her zaman kaybeden bir kumarbaza.

Aleksey ateşli bir Rus yurtsever olarak gösterilmişti, ülkesini eleştiren yabancılara karşı ülkesinin beğenilmeyen siyasetlerini heyecanla savunur. Grieux, "iğneleyici, kötü niyetli bir şekilde," özel öğretmenin kayıplarından söz ederek, "Ruslar... kumarda bile yetenekli değiller," dediği zaman, Aleksey bu aşağılayıcı gözlemi Ruslar için bir övgüye dönüştürür, Rusların hayatlarını servet biriktirmeye adamayı reddettiklerini söyler. "Rulet tam Ruslara göredir," der çünkü, "servet biriktirme yeteneği, tarihsel bir süreç sonucunda, gerçekte uygar Batılı insanın erdemlerinin ve özelliklerinin elkitabında asıl amaç haline gelmiştir." Ruslar hiçbir zaman sırf servet sahibi olmak adına servet biriktirmeyi kutsamayı öğrenmemişlerdir ama tabii onların da paraya ihtiyacı vardır, o yüzden de örneğin rulet gibi yöntemlere çok düşkün ve yatkındırlar, çünkü rulet onlara çalışmadan, "iki saat içinde, birdenbire zengin olmanın yolunu açar. Hiç amaçsız oynadığımız, gerçekten çaba göstermediğimiz için genelde her zaman kaybederiz!"

Aleksey'in söylevinin sonu yalnızca Grieux'nün küçümseyici sözlerine karşı zekice bir yanıt değildir; bu yanıtta söylenenlerin daha önemli bir uygulaması (Bü-

yükhanım diye de çağrılan) Hala'yla ilgili eğlendirici öykücükte de görülür. Hala, Moskova'da tam zamanında son nefesini vermesi gerekirken, hiç beklenmedik şekilde Roulettenberg sahnesine birden pat diye düşer, onun servetine konma umutları böylece kuş gibi pır diye pencereden dışarı uçup gider. O pervasız yaşlı kadın despotik biridir ama temelde insancıl ve iyi yüreklidir, yabancı zevklere, modalara kapılmayan Rus seçkinlerinin gerçekçi erdemlerini simgeler. O kumandansı görünümü herkeste derin bir saygı ve itaat bekleyen bir insan izlenimi uyandırır.

Hala'nın tutumu, Aleksey'in, Rusların rulet düşkünlüğüyle ilgili görüşünün tipik bir örneğidir. Böylesine mucizesel ve çabasız zenginlik düşüncesinin heyecanına hemen kapılan Hala, Aleksey'in uyarılarına hiç kulak asmayıp hemen oynamaya başlar. Hala'yı hâkimiyeti altına almış olan şey, emirler vermeye ve emirlerinin dinlenmesine alışmış birinin sarsılmaz kibridir, kendi toprakları üzerinde sözü dinlenen tek kişi olan toprak sahibinin kibri. " 'Şu işe bak, be!' dedi Büyüklıanım öfkeyle, 'şu aşağılık sıfırın gelmesini daha ne kadar bekleyeceğim.' " Sonunda sıfır gelir ve Hala zokayı yutar. İpiyle kuyuya inilmeyecek çarkın üzerinde kendi iradesini hâkim kılma çabasından vazgeçmek istemediği için fena halde para kaybeder, oynamaya devam etmek için inatla bütün tahvillerini felaket bir hızla paraya çevirir, son kuruşuna kadar bütün parasını kaybeder. Ancak Bay Astley'den aldığı borç parayla suçluluk duygusu içinde tırıs tırıs Rusya'ya döner, kumar günahlarının kefareti olarak Rusya'da bölge kilisesini yeniden inşa ettirmeyi planlamaktadır.

Bir başka yanıyla bu Hala öykücüğünde Aleksey-Polina aşkının sonuna dair bir dokundurma vardır. Kumarhaneyi ilk ziyaretinde üst düzey kişilere ayrılmış yerlere başkâhyası Potapiç ve köylü nedimesi Marfa ile birlikte girmekte ısrar ederek herkesi utandırır. "Demek o bir hizmetçi, demek onu dışarıda bırakmalıyım ha!" diyerek generalin adapla ilgili uyarılarına karşı çıkar. "O da bir insan, öyle değil mi? [...] Bensiz nereye gidebilir?" Daha sonra kumara iyice dalınca, kendisine yine büyük bir sadakatle eşlik etmeye başlayan Marfa'yı yanından kovar. Bir kez kumar oynama tutkusu denetimi ele geçirdi mi, insana özgü bütün öteki duygular ve ilişkiler geçerliğini kaybeder.

* * *

Hala'nın gelişi ve gidişi öteki kahramanların hayatlarında bir bunalıma yol açar, generale zırnık koklatmayacağı apaçık ortadadır, cenazesi hemen ertesi gün kaldırılacak falan değildir. Grieux böylece Rusya'ya gitmek üzere yola çıkma, generalin mülkü üzerinde hak talebinde bulunma niyetini duyurur. Yola çıkmadan önce Polina'ya bir mektup göndererek resmi bir dille *ikisinin* geleceğiyle ilgili daha başka bütün umutlardan feragat etmek zorunda olduğunu ama onurlu bir adam olarak onun için generale beş bin frank bırakacağını söyler. Aleksey, Polina'yı o gece kendi odasında otururken bulur, onun burada oluşunun bir tek anlamının bulunabileceği-

ni düşünür. "Öyle ya, bu onun beni sevdiği anlamına geliyordu, bense... bense orada öylece dikilmiş bunu anlamamakta direniyordum!" Nasıl davranabilirdi, bunu ertesi günü Bay Astley gösterir, dokunaklı bir şekilde Polina için "dün buraya geliyordu, bense onu bir hanımı akrabama götürecektim ama dün o hasta olduğu için yanılıp yanlışlıkla size gelmiş," der. Aleksey, sözde sevgilisinin namusunu nasıl koruyabileceğini düşünmesi gerekirken hemen rulet oynamaya, Grieux'nün hakaretinin yol açtığı pisliği temizlemek için gereken beş bin frangı kazanmaya koşar. İlişkilerinde hiçbir şey değişmemişti, hâlâ kadının "saygısını satın almak" gerekliymiş gibi davranmaktadır.

Kumarhanede Aleksey görülmemiş şekilde art arda kazanmaya başlar, çıldırmış gibi, öfkeyle, "Rus" usulü oynamaktadır – "gelişigüzel, rasgele, düşünmeden." Şansı devam eder, "Kendimi artık kazanan biri gibi hissediyor, hiçbir şeyden korkmuyordum, dört bini siyaha yatırırken dünyada hiçbir şeyden korkum yoktu". Olmayacak olasılıklara umut bağlarken genelde ezik kişiliği zincirlerinden kurtulur; bu kurtuluşun baş döndürücülüğü dışında hiçbir şeyin farkında değildir, ancak kazandıklarına şaşıran seyircilerin seslerini duyduğu zaman tesadüfen oyunu bırakır. "Bu süre içinde bir kez olsun Polina'yı düşündüm mü, hatırlamıyorum," der.

Kumar oynarken nasıl Polina'yı unuttuysa eve dönerken de şu anda hissettiği şeyin kızın durumuyla ilgisinin olmadığının farkına varır. "Müthiş bir neşe ve canlılık" hissetmektedir, "başarı, zafer, güç – bunu nasıl adlandıracağımı bilmiyorum. Aklımdan Polina da şöyle bir geçti. [...] Ama onun bana daha önce ne dediğini, kumarhaneye neden gittiğimi neredeyse hatırlamıyordum." Kadına ilk sözü parayı saklayacak en iyi yerin neresi olduğunu sormak olunca, Polina "sık sık duyduğum o alaycı kahkahalarıyla gülmeye başladı... ne zaman tutkulu bir aşk ilanında bulunsam yaptığı gibi." Polina geçmişte onun aşk ilanlarının yalan olduğunu hissetmişti, şimdiyse bunun yapmacıklığının daha da açık şekilde doğrulandığını görür. Aleksey'in tavrının Grieux'nünkinden farklı olmadığını –kendisinin en samimi duygularını her iki erkeğin de parayla ölçtüğünü– anladığı an, gururu ve saygınlığı yara aldığı gibi, aklını kaybetmişe döner: "Paranız sizin olsun. [...] Çok fazla para veriyorsun. [...] Grieux'nün metresi elli bin frank etmez." Ama kızın ne kadar acıklı bir durumda olduğu, daha sonra tamamıyla çöktüğü, Aleksey'i okşadığı, sayıklar gibi, "Beni seviyorsun... seviyorsun... beni hep sevecek misin?" diye tekrarlamaya başladığı zaman ortaya çıkar.

Aleksey, geceyi Polina'yla birlikte kendi odasında geçirir. Polina "sonsuz bir tiksintiyle" uyandığı zaman elli bin frangı onun suratına fırlatır, Grieux'ye de aynı şeyi yapmak istemiştir. Aleksey bir ay sonra metnin ilk taslağını kaleme alırken hâlâ bu olaya şaşmaktadır, anlamazlıktan gelmesi (gerçekten de suçluluk duygusundan dolayı kendini aldatması) bize yeraltı adamını hatırlatır, yardım istemek için kendisine gelen fahişe Liza'ya kötü davranan yeraltı adamının kendi kendine özürler

uydurmasını. Aleksey, "Elbette bütün bunları yaparken çıldırmış gibiydi, ben bunun böyle olduğunu çok iyi biliyordum. [...] ama bu gerçeği dikkate almayı reddettim," diyecek kadar dürüsttür. Ama daha sonra "o kadar da çılgın ve hasta değildi... yani ne yaptığını biliyor olmalıydı," diyerek kendisine moral vermeye çalışır. Polina'ya göre, Aleksey'in aşkı yeterince sahici değildir, bencilce bir aşk olmaktan gerektiği kadar uzak değildir, o yüzden Aleksey akli dengesini yitirmiş çaresiz kadının bu durumundan cinsel anlamda yararlanmaya karşı koyamamıştır.

* * *

Kumar serüveninin psikolojik ilhamıyla Aleksey kazandığı paralarla birlikte Matmazel Blanche'ı alıp Paris'e gider. Matmazel Blanche kendince yeteri kadar dürüsttür, Aleksey'in parasını bol kepçe harcarken onu bir arkadaşıyla, Hortense'la tanıştırır, Hortense'ın takma adı *Thérèse-philosophe*'tur –on sekizinci yüzyılda ünlü pornografik bir romanın da başlığıdır bu–, kadın takma adına layık bir şekilde Aleksey'i meşgul eder. Aleksey, yine de Matmazel Blanche'ın partilerinden çok sıkılmıştır, yeni zengin sıkıcı tüccarları, "bir sürü önemsiz ve sefil yazarı, gazeteci denen hamamböceklerini" ağırlamak zorundadır; "bu adamların boş gururları, kendini beğenmişlikleri Petersburg'dakileri bile yaya bırakır – bu çok şeyi açıklıyor," der. Bu çılgınlığın sonuna gelinir, Aleksey, Matmazel Blanche'ın toplumsal saygınlığına katkısı bulunan bütün parası –hiç umursamadığı (Matmazel Blanche onun için hayranlıkla, "tam bir Rus, bir Kalmak!" der) parası– bitince postalanır.

Kumarbaz'ın esas öyküsü burada biter ama bir yıl sekiz ay sonrasına ait sonuncu bölümde bize dokunaklı bir açıklama verilir. Aleksey artık bir kumar bağımlısıdır, Avrupa'da dolaşmakta, kumar masalarına dönebilecek parayı bir araya getirinceye kadar uşaklık ederek tuhaf işlerde çalışmaktadır. Kumarın verdiği o "tuhaf duygu"-ya, kimliğini olumlamanın, için için yüreğini kemiren aşağılık duygusu karşısında zafer kazanmanın verdiği heyecana tamamıyla bağımlı hale gelmiştir. "Hayır, benim istediğim para değildi. [...] Tek istediğim şey, ertesi gün bütün o Hintze'lerin (bir başka hizmetli), bütün o Oberkellner'lerin, bütün o muhteşem Baden'li hanımların beni konuşması, birbirlerine beni anlatmaları, bana şaşmaları, bana hayran olmaları, yeni kazançlarım önünde eğilmeleriydi." Gelgelelim, şöyle ekler: "Nasılsa hissizleşmiştim, sanki bir çeşit batağa gömülmüş gibiydim." Onda bu duyguyu yaratan şey, özellikle Bay Astley'le tanışmasıdır, sanki bu bir rastlantıdır ama aslında Polina'nın önerisi üzerine kılı kırk yararak ayarlanmıştır.

Bu arada Hala ölmüş, Polina'nın rahat rahat geçinmesine yetecek bir miras bırakmıştır, Polina bütün bu süre içinde Aleksey'i gizli gizli, korumak isteyerek izler. Gizlice Aleksey'in herhangi bir şekilde değişip değişmediğine bakmaya gönderilen Bay Astley, onun –daha kötülemediyse bile– hep aynı kişi olduğunu görür. Bay Astley, Polina'nın adına Aleksey'i görmeye geldiğini açıklar; Polina gerçekte Alek-

sey'i hep sevmiştir. "İşin kötüsü, sizi hâlâ sevdiğini söylesem bile fark etmeyecek, siz yine de burada kalacaksınız! Kendinizi mahvettiniz. Bazı yetenekleriniz vardı, neşeli biriydiniz, kötü bir adam da değilsiniz. Aslında ülkenize hizmet edebilirdiniz, ülkenizin yararlı insanlara çok ihtiyacı var. [...] Bana öyle geliyor ki bütün Ruslar böyledir ya da böyle olmaya yatkındır. Rulet olmazsa başka bir şey onları bu yola düşürecektir. [...] Çalışmanın ne demek olduğunu anlamayan ilk kişi siz değilsiniz (sizin sade insanlarınızdan söz etmiyorum). Rulet öncelikle bir Rus oyunudur." Bay Astley burada yalnızca Rusların "şairane" doğasıyla ilgili olarak Aleksey'in daha önce söylediği şeyleri tekrarlıyor ama şimdi istenen bir sonuca ulaşabilmek için kişiliği disiplin altına almayı, dizginlemeyi reddetmenin öbür yüzünü gösteriyor bize. Rus kişiliğinin "şairane" niteliği dizginsiz bırakılırsa, insanları hem kişisel olarak felakete sürükler hem de kişinin bir yurttaş olmaktan ya da ahlaklı bir insan olmaktan doğan çeşitli zorunlulukları bulunduğu duygusunu kaybetmesine yol açar.

* * *

Böyle etnik ve psikolojik temelde okunduğu zaman *Kumarbaz,* Dostoyevski'nin kendisinin mutsuz kumarhane deneyiminden ilhamla yazılmış, Rusların ulusal kişilik yapılarını konu alan, zekice ve çelişkili bir yorum olarak görülebilir. Rusların kişilik yapısı karmakarışık ve "sevimsiz" olabilir ama yine de o dar görüşlü, acımasız, kültürsüz Almanların cimriliğinden; dünyevi şeylere düşkün, kibar ama tamamıyla kalleş Fransızların pas tutmuşluğundan, hatta İngilizlerin somut olarak yararlı ama sıkıcı ve sönük erdemlerinden nasibini almamış olan Ruslar insansal gücüllüklere sahiptir. Aleksey'in Polina'ya dediği gibi, "Çoğunlukla biz Ruslar öylesine özel yeteneklerle donatılmışızdır ki kendi terbiye kurallarımızı geliştirebilmek için bize deha gerekir. Deha da çoğu kez ortalarda görünmez, çünkü bütün zamanlarda ender bulunur bir şeydir. Terbiye kuralları Fransızlar arasında, belki başka Avrupalılar arasında öylesine iyi oturmuştur ki ahlak yönünden saygınlıkla ilgisi olmayan bir insan saygın biriymiş pozu verebilir."

Ama Ruslar henüz kendi terbiye kurallarını ortaya koyamadılarsa, bunu yapamamış olmanın tehlikeleri açıkça görülür olmuşsa, Avrupa modellerinden herhangi birini örnek alma girişiminde bulunarak kendilerini ancak küçük düşürürler. Bütün zayıflıklarına karşın Aleksey, hem kendisiyle ilgili konularda dürüst olduğu için (Polina'yla birlikte geçirdiği gece bunun dışındadır ama Polina onu bağışlamış gibidir) hem de Avrupalıların kendi kusurlarını örtmek için başvurdukları ikiyüzlülükleri, numaracılıkları, yalancılıkları hiç sektirmediği, bunlara saygı duymayı, okura hoş gelecek şekilde reddettiği için okurun sevgisini kazanır. Ondaki o hoş girişkenlik, içtenlik, bütün olumlu kahramanların (Polina'nın, Hala'nın, Bay Astley'in) dostluğunu kazanmasına yardımcı olur, Dostoyevski kuşkusuz okurun da onların bazı duygularını paylaşacağını umar. Ayrıca Aleksey'in *tamamıyla* kayıp bir kişi olarak

algılanması amaçlanmamıştı, Bay Astley'i Polina'nın gönderdiğini öğrendiği zamanki tepkisi bize bunu gösteriyor: " 'Sahi mi söylüyorsun, sahi mi!' diye haykırdım, bu arada gözlerimden yaşlar boşanıyordu. Gözyaşlarıma engel olamıyordum..." Bu tür gözyaşları ileriye ait bir işaret olabilir, kuşkusuz, daha önce Aleksey'in hiç duyamadığı çarpıtılmamış duyguların kapısının ona açıldığını gösterir.

* * *

Kumarbaz'ın basit bir biyografi olarak okunmaması gerekir ama Dostoyevski'nin kendi kumar bağımlılığını kendi kendisine karşı nasıl akladığıyla ilgili bir fikir edinmemize de izin verir. Bu açıdan bakınca bu yapıt hem kendini mahkûm etme hem de bir savunma olarak görülebilir. Hiç kuşkusuz, Dostoyevski için, hemen hemen hiçbir zaman kazanırken oyunu bırakmayı becerememesinden kaynaklanan para kayıplarını yalnızca bir kişilik zaafı olarak değil, Ruslara özgü, aşırıya kaçan ulusal bir özellik olarak görmesi bir avuntu olsa gerekti, herhalde Dostoyevski de bunu böyle görüyordu. Ne de olsa o, sözcüğün hem düz hem de simgesel anlamıyla bir "şair"di; onun "şiiri", *Kış Notları*'nda yazdığı gibi, önünde bütün Batı uygarlığının şimdi secde ettiği tenin tanrısı olan paraya kişiliğini kul etmemesinin kanıtıydı. Maddi kayıpları oldu ama kazandığı bir şey de vardı, bir anlamda kayıplarının ta kendisi ulusal kimliğini yeniden doğrulayan bir şeydi. Şunu da unutmamak gerekir, Dostoyevski *Kumarbaz*'ı yazarken bu zaafına direnememesi o güne kadar kendisi dışında hiç kimseye zararı dokunmamış bir şeydi, bundan belli oranda kabadayılanarak söz edilebilirdi. Ancak ikinci evliliğinden sonradır ki kumar bağımlılığı onda şiddetli suçluluk ve pişmanlık duyguları yaratmaya başladı.

Her ne olursa olsun, *Kumarbaz* küçük, zekice bir yapıttır, üslubu ve tekniği bakımından Dostoyevski'nin Sibirya novellalarından tanıdığımız toplumsal taşlama komedileri tarzındadır. Aleksey ile Polina arasındaki ilişki, kumarın karşı konmaz büyüsüyle ilgili betimlemeleri, daha önceki yapıtlara göre insan yüreğinin daha derinlerindeki tellerine dokunur ama Aleksey'in kumar bağımlılığı "yazgıya meydan okuma" olarak alınabilecekken, bu meydan okuma Dostoyevski'nin büyük ve önemli yapıtlarındaki gibi geliştirilerek ahlaksal ve dinsel bir sorgulamaya dönüştürülmemiştir. *Kumarbaz*'ın hiç de daha az ilginç olmayan son bir yönü de Dostoyevski'nin sanatsal gelişim çizgisinde hem geriyi hem de ileriyi işaret etmesidir. Aleksey'in kazanma takıntısı bir anlamda Raskolnikov'un kendi cinayet teziyle kendisinin büyülenişini hatırlatır, her iki kahraman da başarı için şart olan şeyi, duygularını topyekûn, akılcı biçimde denetim altında tutmayı başaramaz. Geleceği işaret eden kahraman Polina'dır, kendisini alınıp satılır bir nesne konumunda bulduğu zaman en temiz duygularının incitilmesi üzerine neredeyse deliye dönen, kendisini aşağılanmış hisseden temiz ruhlu kadın. Kendisinden, aynı nedenle başkalarından nefret eden, bu hastalıklı duyguyla yanıp tutuşan, *Budala*'daki o kraliçe tavırlı Nastasya

Filippovna'nın dış çizgileri şimdiden burada da görülür; Aleksey'in "genç Rus kadınları", o kadınların Avrupalılarla ilgili duygusal yanılsamaları konusundaki sözlerinde adı geçen Aglaya Yepançin de, daha silik olmak üzere öyledir. İnatla uzun yaşamış olan Hala'da, o canayakın, sevimli zorbada, aynı derecede sevimli ve sinirli Madam Yepançin'in ilk taslağını görürüz. Dostoyevski daha şimdiden bir sonraki büyük romanının bazı kahramanlarına giden yolu bulmaya çalışır ama *Kumarbaz*'ı yazdığı zaman çok yakında üstleneceği yeni ve önemli işin ne olacağı konusunda en küçük bir düşüncesi yoktur.

37. Bölüm

Kaçış ve Sürgün

Düğünün hemen arkasından evlilik kutlamaları başladı, Anna, "Bu on gün içinde hayatımın geri kalanında içmediğim kadar şampanya içtim," diyor. Kocası da öyle, o da çok içti ve Anna, Dostoyevski'nin korkulu hastalığının dehşet verici fiziksel belirtileriyle ilk kez karşı karşıya geldi. Anna'nın kızkardeşinin evinde Dostoyevski "son derecede neşeli" bir şekilde bir öykü anlatırken nöbet onu yakaladı. Birden "korkunç, insan çığlığına benzemeyen bir bağırtı ya da daha doğrusu bir uluma duyuldu – Dostoyevski öne doğru sendeleye sendeleye ilerlemeye başladı."[1] Anna'nın kızkardeşi aklını kaçırmış gibi "çılgınca bir çığlık" atarak odadan dışarıya kaçmıştı ama Anna, Dostoyevski'yi omuzlarından sıkı sıkı yakaladı, onu kanepeye yatırmaya çalıştı, bunu başaramayınca kendisini engelleyen mobilyaları itip onu yere uzattı. Yere oturup başını kucağına aldı, kasılmalar geçene, Dostoyevski'nin bilinci yerine gelinceye kadar bekledi. Öylesine şiddetli bir nöbetti ki Dostoyevski konuşamıyordu, söylemeyi başardığı sözcüklerse anlaşılır gibi değildi. Bir saat sonra bir nöbet daha geldi, "bu kez çok şiddetli bir nöbetti, bilinci yerine geldikten sonra tam iki saat sancılar içinde avazı çıktığı kadar bağırdı. Korkunçtu."[2] Bereket versin bu tür nöbetler sık tekrarlanmıyordu, Anna bu anlattığı nöbeti, evlilik sonrası ziyaretler dolayısıyla zorunlu olarak fazla içki içmesine ve gerginliğe bağladı.

Anna bu güç sınavlarla baş edebileceğini, dengesini koruyabileceğini kanıtlamıştı, Dostoyevski'nin karısı olmanın mutluluğunun bunlarla gölgelenmesine izin vermedi. Ama daha sinsi ve gizli bir tehdit karşısında kendini başlangıçta daha çaresiz hissetti – kısmen Dostoyevski'nin hayatının koşullarından kaynaklanan, kısmen de Dostoyevski ailesinin öteki üyeleriyle, özellikle üvey oğlu Paşa'yla belalı ilişkilerinden kaynaklanan bir sorundu bu. Dostoyevski'nin günlük hayat ritmi Anna'nın onunla tek başına zaman geçirmesine neredeyse izin vermiyordu. Dostoyevski geceleri okuyor ya da yazıyor, sabahları uyuyor, öğle sonrası ilk saatlerde uyanıyordu. Erken kalkan Anna o uyurken ev işleriyle uğraşıyordu ama kızlı erkekli yeğenlerin sabahın geç saatlerinde uğrayıp öğle yemeğine kalmalarının alışılagelmiş bir şey olduğunu gördü. Öğleden sonralarıysa başka dostlar ve akrabalar geliyor, çoğu kez akşam yemeğine kalıyorlardı. Ev idare etme deneyimi olmayan Anna'ya bu arkası kesilmek bilmeyen konuk ağırlama işi yorucu gelmeye başladı. İlginç bul-

---

1 Anna Dostoevsky, *Reminiscences*, çev. ve yay. haz. Beatrice Stillman (New York, 1973), 6, 79.
2 *age.*, 80.

duğu, ağırlamaktan hoşlandığı kişiler yalnızca Dostoyevski'nin edebiyatçı dostlarıydı ama yaşça gençlere daha yakın olan Anna'dan, gençleri başka bir odaya götürüp eğlendirmesi isteniyordu.

Her fırsatta Anna'nın bir ev hanımı olarak kusurlarını –tabii onun iyiliği için!– yüzüne vuran Dostoyevski'nin o yengesinin sinir bozuculuğu, Paşa'nın entrikalarıyla karşılaştırıldığında solda sıfır kalırdı. Paşa bu evliliği bozmak, Dostoyevski'nin evinin idaresi üzerinde şimdiye kadar hiç tehlikeye girmemiş olan gücünü korumak için gerçek bir kampanya başlatmıştı. Anna her gün kendisini kızdıracak bir şey yapan Paşa'nın bu davranışının daha büyük bir planın parçası olduğunu anlamakta gecikmedi, onun sözleriyle "kocamla aramı bozup bizi kavga ettirmek, ayırmak" istiyordu.[3] En kötüsü de, Dostoyevski'nin yanındayken Paşa'nın düşmanlığını bir dostluk maskesinin gerisine saklamasıydı ama yalnız kaldıkları zaman öfkesini Anna'nın suratına karşı kabaca dile getirmekten çekinmiyordu. Üvey oğlunun kusurlarına karşı sonsuz derecede sabırlı olan Dostoyevski her şeyden habersizdi, hatta Anna'nın etkisiyle oğlanın davranış tarzının iyileştiğinden mutlulukla söz ediyordu.

Bütün bu gerilimler sonucunda Anna evliliklerinin sürüp süremeyeceğini sorgulamaya başladı. Ayrıca "hayatımın ne kadar zor olduğunu 'kalbinin sahibi olan' kişinin görememesi[nin], o sıkıcı akrabalarının başıma toplanmasına izin ver[mesinin] ve bana onca düşman olan Paul'u savunması[nın]"[4] öfkesi de vardı. Aralarındaki ilişkinin niteliği de kendisinin yabancılaşma duygusunun önemli hale gelmesinde rol oynuyordu. Anna'nın açıkladığı gibi, kendisi açısından bu fiziksel olmaktan çok "kafasal" bir ilişkiydi; onun Dostoyevski'ye karşı duyduğu tutku "aynı yaştaki iki insan arasında var olabilecek türden bir tutku değildi." Bu daha ziyade "benim kafamda olan bir düşünceydi... benimkisi, böylesine yetenekli birine, böylesine soylu bir ruha sahip olan bir adama duyulan hayranlık ve saygıydı", ayrıca "mutluluk ve sevinç diye bir şey bilmeden acı çekmiş, en yakınları tarafından çok ihmal edilmiş bir adama duyulan yakıcı bir acıma duygusuydu."[5] Birlikte yaşadıkları hayatın koşulları da, Anna'nın Dostoyevski'ye duyduğu aşkın temelinin ta kendisini tehdit ediyordu.

Düğünden bir ay kadar sonra, Anna'nın Maykov'ların davetine giden Dostoyevski'ye eşlik edemeyecek kadar kendini yorgun ve keyifsiz hissettiği bir akşam bu konuda bir karar noktasına geldiler. Üvey babası evden çıkar çıkmaz Paşa her zamankinden daha sert bir şekilde kadına saldırdı, onu "hepimize ait olması gereken paraları"[6] saçıp savurmakla suçladı. Ne yapacağını şaşıran Anna çok kötü oldu, gözyaşları içinde odasına çekildi, Dostoyevski eve döndüğü zaman karanlık odada hâlâ teselli kabul etmez şekilde ağlıyordu. Dostoyevski'nin kaygılı soruları karşı-

---

3 *age.*, 86.
4 *age.*, 91.
5 *age.*, 90.
6 *age.*, 92.

sında dayanamayıp her şeyi anlattı, Dostoyevski bunları şaşkınlıkla dinledi. Anna, Dostoyevski'nin artık kendisini sevmediğinden korktuğunu söyleyince hemen itiraz etti, bu doğru değildi, birlikte Moskova'ya gitmeyi önerdi, böylece Petersburg'daki günlük hayat ritminin dışına çıkabilirlerdi.

Dostoyevski zaten Katkov'u görmek için Moskova'ya gitmek niyetindeydi, ondan bir önödeme koparabilirse yazın Anna'yla birlikte yurtdışına çıkabilirlerdi. Yeniden el ele veren çift ertesi gün yola çıktı, Moskova'da Anna, İvanovlarla tanıştı, İvanovlar Dostoyevski'nin doğru dürüst bir kızla evlendiğini görünce şaşırdılar, demek ki "kısa saçlı ve gözlüklü bir Nihilist'le" evlenmemişti (çünkü Anna'nın stenograf olduğunu duyunca bu tür bir kuşkuya kapılmışlardı).[7] Bu ziyaret sırasındaki bir olaydan Anna hiç unutmayacağı bir ders çıkaracaktı. Bir akşam bir kâğıt oyununa katılan Anna'nın yanına neşeli bir genç adam düşmüş, Anna da onun neşesine neşeyle karşılık vermişti. Başka bir odada oyun oynayan Dostoyevski, sık sık kapıdan kafasını uzatıp Anna'nın ne halde olduğuna bakıyordu; gece ilerledikçe sanki canı daha çok sıkılırmış gibiydi. Otele döndüklerinde Anna onu neşelendirmeye çalışınca öfkeyle döndü, kocasına işkence etmek için bütün gece genç bir adamla flört eden "kalpsiz bir yosma" olmakla suçladı onu.[8] Bu küçük kavganın sonunda Dostoyevski kendini, Anna'yı suçladığı için ondan özür diler, onu avutmaya çalışırken buldu ama ne kadar derin kaygılar taşıdığını göstermişti, Anna gelecekte daha dikkatli olmaya karar verdi.

Katkov hiç zorluk çıkarmadan Dostoyevski'ye bin rublelik bir önödeme yaptı. Yurtdışına gitme umudu gerçekleşebilecek gibi görünüyordu, Anna gizli bir mutluluk ve zafer duygusuyla ışıldayarak Petersburg'a döndü. Henüz bu plandan kimseye söz edilmemişti ama Emilya Fyodorovna yaz için Pavlovsk'ta büyük bir ev kiralamayı önerince daha fazla saklayamadılar. Dostoyevski bu öneriye Anna'yla kendisinin o tarihte yurtdışında olacaklarını söyleyerek yanıt verdi. Konuşma hemen burada kesildi, Emilya Fyodorovna, Dostoyevski ile özel olarak konuşmak üzere çalışma odasına gitti, çok öfkelenen Paşa kendisinin böyle bir yolculuğu *hazmedemeyeceğini* açıkça söyledi. Dostoyevski'ye yaptığı itirazlar para etmedi, sonuçta aile seyahate çıkmadan önce kendilerinin giderleri için para bırakmaları koşuluyla çiftin gitmesine razı oldu.

Hesap kitap yapıldı, gereken miktar Katkov'un söz verdiği bin rubleyi fersah fersah aşıyordu. Hele Dostoyevski'nin alacaklılarından biri alacağının hiç değilse bir kısmının ödenmesini isteyip ödemediği takdirde eşyalarına el koyarak satacağını söyleyince işler büsbütün karıştı. Bu tür parasal sorunları çözmek olanaksız görünüyordu, Dostoyevski yolculuktan vazgeçip Pavlovsk'u kabul etmek niyetindeydi. Oysa Anna kararlıydı, "aşkımızı kurtarmak istiyorsak iki ya da üç ay için bile olsa

7 *age.*, 97.
8 *age.*, 100.

baş başa kalmalıydık... ancak o zaman ömrümüzün sonuna kadar birleşmiş olacaktık, bir daha hiç kimse bizi ayıramazdı." Her zamanki kararlılığıyla çeyizini rehine verip seyahat parasını kendisi bir araya getirecekti. Anna yaşlandığında geri dönüp o günlere baktığı zaman hatırlıyor: "Mal mülk –ev eşyası, şık giysiler– insan gençken bunları çok önemsiyor". "Piyanoma, o güzelim küçük sehpalarıma, ufak tefek nesnelere, yeni sahip olduğum bütün o güzel şeylere çok düşkündüm."[9] Ama gelecekteki mutluluğunun tehlikede olduğuna inanıyordu, bu durumda ne yapacağına karar verirken bütün öteki duyguları bir kenara bırakması gerekiyordu.

Anna hemen danışmak için annesine koştu, annesi de bu birlikteliğin geleceğini kızının ancak böyle radikal bir adım atarak kurtarabileceği kanısındaydı. Annem "İsveçli'ydi," der Anna, "yetiştiriliş tarzımdan gelen iyi alışkanlıkları, Rus hayat tarzı sayesinde, o düzensiz ve kuralsız konuk ağırlamalarla kaybedeceğimden korkuyordu."[10] Dostoyevski, Anna'ya ait tek kuruşa dokunmak istemezdi, onu ikna etmek güçtü; ancak Anna kendini tutamayıp sokakta hıçkırmaya, "aşkımızı, mutluluğumuzu kurtarmak adına" diyerek yalvarmaya başlayınca hemen razı oldu.[11] Dostoyevski'nin iradesinin sağlamlığından kuşku duyan Anna, hemen gidip yurtdışına çıkmak için pasaport başvurusunda bulunma konusunda ısrar etti. Bereket versin, görevli kişi Dostoyevski hayranıydı, birkaç gün içinde belgenin hazır olacağına söz verdi. Anna'nın annesi aynı gece mücevherleri, gümüşleri, değerli eşyaları topladı, ertesi gün mobilyalara değer biçmek üzere birisi geldi.

O zaman Dostoyevski, Anna'yla birlikte yurtdışına gideceklerini ilan etti – hem de en geç iki gün içinde! Paşa'nın itirazları yarıda kaldı, Dostoyevski kendisinin eline bakan akrabalarına kaç para istedilerse o kadar parayı vereceğini ama tek kopek fazla isteyemeyeceklerini söyledi; fazlası Anna'ya aitti. Hızla valizlerini hazırladılar, gelecekte parayla ilgili bütün işleri Anna'nın annesine bıraktılar, yanlarına kendilerine ancak yetecek kadar para aldılar çünkü en çok üç ay için gittiklerini düşünüyorlardı. Ne var ki dört yıl dönmeyeceklerdi. Daha sonra Anna, "Bana yurtdışına gitme kararını verebilmem için gerekli gücü bağışlayan Tanrı'ya sonsuza kadar gönül borcu duyacağım," diye yazabilmişti ama daha sonra başına gelecekler karşısında, yeniden düşündüğü zaman, buna çoğu kez o kadar da şükran duymayacaktı.[12] Anna'nın adanmışlığı, manevi anlamda dayanma gücü çetin sınavlardan geçti, uzun vadede evliliklerinin sarsılmaz temelini oluşturan şey, işte onun bu sorunla baş edebilme yeteneğiydi.

9 *age.*, 109.
10 *age.*, 110.
11 *age.*, 112.
12 *age.*, 114.

* * *

Dostoyevskiler 12/26 Nisan 1867'de Avrupa "tatili" için Petersburg-Berlin treniyle yola çıktılar, daha sonra Dresden'e geçtiler, orada özel bir evde üç oda kiraladılar, anlaşılan, oraya yerleşme niyetindeydiler. Katkov'a fena halde borçlanmış olan Dostoyevski, orada bir sonraki romanı üzerinde çalışmak, Belinski üzerine bir makale yazmak istiyordu, bu makale için bir başka editörden avans almıştı. Ama yurtdışında yaşamanın getirdiği o ilk haftaların dikkat dağınıklığı, hele gelişlerinden bir ay sonra Hombourg'a on gün rulet masalarını dolaşmaya gidişi roman üzerinde herhangi bir ilerleme kaydetmesine izin vermedi.

Anna bu yolculuk için günlük tutacağına annesine söz vermişti, ilk çocuğu doğduktan sonrasına kadar, bir yıldan biraz fazla bir süre içinde tuttuğu günlükten Dostoyevskilerin hayatlarındaki olaylarla ilgili günü gününe bilgi ediniyoruz. Bu günlüklerden pay biçecek olursak, anlaşılan, Dostoyevski ne yazık ki çalışmaları konusunda ona pek bir şey anlatmıyordu; Anna biraz bir şeyler bilse bile –örneğin Dostoyevski, Belinski'yi konu alan kayıp makalesini ona stenoyla yazdırmıştı– yalnızca o olguyu not ediyor, içeriğiyle ilgili tek söz etmiyordu. Asıl onu ilgilendiren şey –ilgilendirmesi de gerekiyordu–, zor olan yaşama koşulları, Dostoyevski'nin sürekli değişen ruh hallerine uyarlanma sorunu, hiç kimseyi tanımadıkları, arkadaşlık etmek için birbirlerinden başkasını bulamadıkları yabancı bir ortamda yaşamanın güçlükleriydi.

En iyi koşullarda bile Dostoyevski, kendisiyle geçinilmesi zor bir insandı, durmadan tekrarlanan sara nöbetleri onun sinirli, tahammülsüz, kavgacı biri haline gelmesine yol açıyordu. O çılgınca yabancı düşmanlığı, aralarında yaşadığı, dillerini çatpat konuştuğu Almanlardan nefreti de huysuzluğunu azaltmıyordu. Anna daha barışçı, daha az bağnaz biriydi ama Almanların doğuştan gelen "aptallık"ını vurgulamakta ya da insafına kaldıkları garsonların, ev sahiplerinin, esnafın elinde uğradıkları küçük dolandırıcılıklardan yakınmakta Dostoyevski'den geri kalmıyordu. Anna'nın "volkan gibi" olarak nitelediği Dostoyevski'nin yaradılışı, ikisi arasındaki sürekli anlaşmazlıkların kaynağıydı. Dostoyevski ağzından çıkan bir söze karşı çıkılmasına sinirleniyor, Anna kendisiyle çeliştiği zaman onu çoğu kez azarlıyordu. Bir keresinde Almanlara verip veriştirirken yine böyle olmuştu, "sırf bir şey söylemiş olmak için karşı çıktım... ama... Fyodor bana, 'bu kadar aptalsan hiç konuşma daha iyi', dedi." Bir başka seferinde bir "günbatımı" için kavga ettiler! Bir anlaşmazlık bir başkasına yol açıyordu, Anna morali bozulmuş bir şekilde şu notu düşmüştü: "Sürekli kavga edip durmak, ne anlama geliyor?"[13]

---

13 *Dnevnik A. G. Dostoevskoi, 1867 g.* (Moskova, 1923), 173, 33-35, 59. Bu kitap Almancasından İngilizceye *The Diary of Dostoevsky's Wife* adıyla çevrilmiştir, yay. haz. Rene Fülöp-Miller ve Dr. Fr. Eckstein, çev. Madge Pemberton (New York, 1928). Özgün metinden yaptığım kendi alıntılarım için bu çeviriyi kullandım.

Yine de huysuz kocasının tepkilerine karşı sonsuz derecede bağışlayıcıydı, sinirliliğinin büyük oranda sinir sisteminin dengesizliğinden kaynaklandığını hiç unutmuyordu – nasıl unutabilirdi, onun sık sık geçirdiği sara krizlerinin mutsuz tanığıydı. O tür hakaretleri hiçbir zaman ciddiye almamıştı, günlüğüne şöyle yazmış: "Ona kızamıyordum; bazen suratımı asardım ama ona baktığım an bütün kinim uçar giderdi." Dostoyevski'nin öfkesi, Anna'nın dediği gibi, yüzeyseldi. Yatmadan önce Dostoyevski'nin Anna'yı uyandırıp (çünkü Anna erken yatardı) ona iyi geceler dilemek gibi bir alışkanlığı vardı, "uzun uzun konuşuruz, o bana güzel şeyler söyler, şakalaşırız, gülüşürüz, birbirimize adeta çok yakın olduğumuz anlardır bunlar ve bu anlar benim için günün geri kalan bütün saatlerinden değerlidir."[14] Anna'nın günlüğünden anlayabildiğimiz kadarıyla anlaşmazlıklarının hepsi işte böyle aşk yeminlerinin tekrarlanmasıyla son buluyordu.

Anna evliliğini başarılı kılmakta kararlıydı. En çok korktuğu şey, çektikleri yoksulluk ya da Dostoyevski'nin civa gibi kaygan kişiliğinden kaynaklanan güçlükler değildi, o en çok Dostoyevski'yi daha önceki aşkı Suslova'ya kaybetmekten korkuyordu. Anna gözünü kocasından ayırmıyor, onun eski sevgilisiyle mektuplaştığını biliyordu. Dresden'e gitmek üzere yola çıkmazdan önce Dostoyevski, Suslova'dan bir mektup aldı, Dresden'e vardıktan kısa bir süre sonra o mektuba yanıt verdi. Suslova bir yıldan fazla bir süredir yurtdışında yaşıyordu, o yüzden Dostoyevski ona hayatındaki son gelişmeler konusunda bilgi verdi. Anna için "olağanüstü iyi ve açık bir kişiliği var," diye yazıyordu, "Aramızdaki yaş farkı (20 ile 44) korkunç ama onun mutlu olacağına giderek daha fazla inanıyorum. Yüreği olan, sevmeyi bilen biri." Dostoyevski, Suslova'nın kendi mutsuzluklarından şikâyetlerine üstü kapalı bir suçlamayla yanıt verir: "bir bakıyorsun insanları akıl almaz derecede göz kamaştırıcı bulmuşsun, bir bakıyorsun rezil ve iğrenç."[15] Dostoyevski, Anna'nın kendisini bu tür hoşgörüsüz terimlerle değerlendirmeyeceğini, kendisinin en çok gereksinim duyduğu şeyin bitimsiz bir hoşgörü olduğunu biliyordu.

Dostoyevski evde yokken –zamanının çoğunu kahvelerde tek başına Fransız ve Rus gazetelerini okuyarak geçiriyordu–, Anna onun mektuplarını karıştırmaktan çekinmiyordu. "Kocasının arkasından mektuplarını okumak doğru değildir," diye yazar suçlu suçlu, "ama elimde değildi. Mektup S[uslova]'den geliyordu. Mektubu okuyunca buz gibi oldum, titredim, duygulanarak ağlamaya başladım. Bu küllenmiş sevgi ateşinin canlanacağından, onun bana olan aşkını yakıp kül edeceğinden korktum. Güzel Tanrım, sen beni bu korkunç yazgıdan koru! Bunu düşünmek bile yetiyor, yüreğim duracakmış gibi oluyor."[16] Ne yazık ki Suslova'nın mektubu kayboldu, *Hombourg*'a giden Dostoyevski'yi geçirdikten hemen sonra Anna'nın postaneden

14 *age.*, 35.
15 *PSS*, 28/Ki., 2: 182.
16 *Dnevnik A. G. Dostoevskoi*, 28.

aldığı bir sonraki mektup da öyle. Anna zarfın kapağını yeniden yapıştırılabilecek şekilde dikkatle açtı, bunun "çok aptal, acemice" bir mektup olduğuna karar verdi, Suslova "yazarın gösterdiği anlayış için çok az şey" söylüyordu. "Eminim, Fyodor'un evliliğine öfkelenmiş... Aynanın yanına gittim, heyecandan yüzümün küçük kırmızı lekelerle dolmuş olduğunu gördüm."[17] Evliliğini tehdit eden böyle olası bir tehlike, kuşkusuz, Anna'nın bu evliliğin getireceği bütün sıkıntılara katlanma kararını güçlendirdi.

* * *

Dostoyevski ile Anna arasındaki aşk, *Kumarbaz* üzerinde çalışırlarken doğmuştu, gelecekteki birlikteliklerinin yine bu yapıtın desteğiyle başlaması da kuşkusuz tuhaf bir rastlantıdır. İkisinin yurtdışında yaşamaya başlamasından hemen sonra, Anna'yı Dostoyevski'nin kumar tutkusunun yeniden hortlamasından daha fazla geren bir şey olmadı. Dresden'e yerleşmelerinden üç hafta sonra Dostoyevski Hombourg'a gidip şansını denemekten söz etmeye başladı, bu plandan korkmasına karşın ("onun beni burada yalnız bırakıp gideceğini düşündükçe korkudan titriyordum") Anna hiçbir şey demedi. Tam tersine, idare edebileceğini söyledi ve günlüğüne şu itirafta bulundu: "Buranın onu ne kadar bunalttığını, huysuzlaştırdığını görüyorum... Bu yolculuk düşüncesi aklına takıldığına, başka hiçbir şey düşünemez olduğuna göre niçin istediğini yapmasına izin vermeyeyim?"[18]

Kumarbaz'da Dostoyevski'nin onca canlı bir biçimde betimlediği kumar heyecanı ve tutkusu, besbelli ki kendisi için karşı konmaz bir şeydi ama her zaman bu isteğini haklı göstermesine izin veren nesnel nedenler bulurdu, bu nedenler de son günlerde yeni bir aciliyet kazanmıştı. Tam Rusya'dan ayrılmadan önce, iki alacaklısı kendisi aleyhine dava açtı, tutuklanıp borçlular hapishanesine kapatılabilirdi. Daha sonra Apollon Maykov'a, "kıl payı yakamı kurtardım,"[19] diye yazıyordu. Dostoyevski böylece cezaevine girmeyi göze almadan Rusya'ya dönemezdi, yurduna dönme hakkını elde edebilmesi için borçlarını ödemeye yetecek parayı bulması gerekiyordu. Ayrıca bir aile kurma umudu belirmişti, bunun zorunlu kılacağı harcamalar olacaktı (çünkü Rusya'dan ayrılışlarından kısa bir süre sonra Anna hamile kaldı). Dostoyevski hayatında hiçbir zaman bu kadar acilen para bulmak gibi ruhsal bir baskı yaşamamıştı, rulet masalarında bu işi kısa zamanda beceren insanları düşünmeden edemiyordu.

4/16 Mayıs'ta Hombourg trenine bindi, Anna'yı gözyaşları içinde istasyonda bırakırken heyecandan çok kaygı ve pişmanlık duyuyordu. Bir gün sonra ona mektup yazdı: "Zayıflığımdan dolayı aptalca, aptalca, dahası, kötü davranıyorum ama küçü-

17 *age.*, 48.
18 *age.*, 40.
19 *PSS*, 28/Ki. 2: 204; 16/28 Ağustos 1867.

cük de olsa bir şans var... o şansın da canı cehenneme, yeter artık."[20] Hombourg'da dört gün kalmayı hesaplarken Dostoyevski on gün kaldı, bazen kazanıyor, bazen kaybediyordu, sonunda son kuruşuna kadar bütün parasını kaybetti. Saatini rehine verdi, böylece, Anna'nın günlüğünde belirttiği gibi, saatin, gündüzün ya da gecenin kaçı olduğunu bilmiyordu.

Anna'ya her gün yazdığı çalkantılı mektupları okumak acı vericiydi, bir yandan kumar zaafına karşı koyamadığı için kendini azarlıyor, bir yandan da Rusların ulusal kişilik yapılarına çok aykırı olan bir işi başarıp kendini denetleyebilirse kazanabileceğini söylüyordu. "Kesin bir gözlemim şudur, Anna: İnsan sağduyulu olursa, yani sanki mermerden yapılmış gibi soğuk, *insanca olmayacak kadar* ihtiyatlı olursa, o zaman *hiç kuşku yok* istediği kadar kazanır." Kumarhanede birileri her zaman bu işi başarıyordu; bu kez "korkunç, hiç de insanca olmayan bir sakinlik"le oynayan kişi bir Yahudi'ydi, "çok para kazan"dı, her gün bin gulden alıp gidiyordu. Dostoyevski böyle kısa süren sakinlik anları yaşadığı ve sakinliği sürdüğü sürece hep kazandığını ama çok geçmeden sakinliğini kaybettiğini, sonu felaket olan düşüncesizlikler etmeye başladığını söyler. *Kumarbaz*'daki Aleksey İvanoviç gibi, bu yaptığı şeyi ahlak açısından iğrenç bulur ve karısına yalvarır: "Anna, bu mektupları kimseye göstermeyeceğine söz ver. İçinde bulunduğum bu tiksindirici durumla insanların ağzına düşmek istemem. 'Bir şair şair olarak kalır.'"[21]

Bu mektuplarda, Dostoyevski zaaflarını, kendisini kandırma yeteneğini sergiler, bunun dışında dikkat çeken şey, dışa vurulan suçluluk duygularıdır. Dostoyevski geçmişte kumarda, maddi gücünün çok üzerinde paralar kaybettiği için kendisini azarlardı ama hiçbir zaman bu kadar sert biçimde kendisine lanetler yağdırmadı. Elbette daha önce Anna gibi kendisine bunca bağımlı biri olmamıştı, onu kendisinin dürtülerine kurban ettiği için daha önce hiç bu kadar kendisinden utanmamıştı. Dönüş parası olarak kullanması için Anna'nın gönderdiği parayı kumarda kaybettiğini itiraf ettikten sonra şöyle yazar: "Ah, keşke bu konu yalnızca beni ilgilendirseydi... Güler geçerdim, şanssızlık işte der geçerdim. Beni korkutan, beni korkutan *bir tek şey* var: Benim için ne düşünecek, ne diyeceksin? Saygı olmadığı zaman aşk nedir ki? Sonuçta bu şey yüzünden evliliğimiz sarsıldı. Ah, bir tanem, beni sonsuza kadar suçlama!" Anna'dan yine yol parası göndermesini ister, "Sakın bana güvenmediğin için *kendin buraya gelmeye kalkma,*" diye ricada bulunur, "Böyle bir güvensizlik –geri dönmeyeceğimi düşünmen– benim için ölümden beterdir."[22]

Kayıpları arttıkça, durumunun umutsuzluğu apaçık bir hal aldıkça, tek kurtuluş yolu çalışmaya dönmektir. "Sevgilim, elimizde çok az para kalacak," diye yazar, "ama homurdanma, canını sıkma, beni suçlama... Hemen Katkov'a yazıp ondan bana

20 *age.*, 184-185; 5/17 Mayıs 1867.
21 *age.*, 186; 6/18 Mayıs 1867.
22 *age.*, 196-198; 12/24 Mayıs 1867.

Dresden'e 500 ruble göndermesini isteyeceğim... Bana gelince, oturup Belinski makalesini yazacağım, Katkov'dan yanıt beklerken makaleyi bitireceğim. Meleğim, belki her işte bir hayır vardır; şu kumar saplantımdan, şu lanet düşünceden kurtulacağım. Tıpkı bir evvelsi yılki gibi (*Suç ve Ceza*'dan önceki yılki gibi) çalışarak bunu yeneceğim."[23] Dostoyevski her zaman kumarda bu tür talihsizliklere uğradıktan sonra bu tür kararlar alır.

Dostoyevski uzun zamandır tek başına çile dolduran Anna'nın yanına döndü, onun yokluğunda kızcağız umutsuzluğa yenilmemek için kahramanca mücadele etmişti. Dostoyevski, Katkov'a söz verdiği mektubu yazdı, önödeme istedi, hayat eski yörüngesine döndü, Katkov'dan yanıt beklerken Anna'nın annesinin gönderdiği (bekledikleri miktarın çok altında olan) parayla kıt kanaat geçinmeye çalışıyorlardı. Dostoyevskilerin Dresden'de halka açık parklarda konser dinlemelerinin dışında, pek az eğlencelerinden biri de, Dresden Sanat Müzesi Gemäldegalerie'yi ziyaret etmekti, Anna'nın yazdığına göre Dostoyevski, "bir salondan ötekine [koşuyor]... yalnızca en sevdiği resimlerin önünde duruyordu."[24] Önünde durduğu resimlerin, Claude Lorrain'in *Acis ve Galatea*'sı dışında, hepsi İsa'nın ya da İsa ile Meryem'in resimleriydi. Yeni bir roman yazma işiyle cebelleşmeye başlamadan önce Dostoyevski, Batı Rönesans geleneğinin en büyük ustalarının bazılarının fırçasından çıkmış İsa ile, Tanrı'nın annesinin resimlerine uzun uzun bakarken duygularına dalıp gidiyordu. Bunlar Rus kiliselerinde gördüğü son derecede biçimselleştirilmiş ikon benzeri resimler değildi, etli kanlı bir insan olarak resmedilmiş İsa'lardı, paranın var olduğu, para bağışında bulunulması gereken gerçek dünyada, o dünyayla etkileşim içinde bulunan İsa'lardı. Daha önce hiç bu kadar yoğun şekilde bu tür tasvirlerle karşılaşmamıştı; o anlarda bunların onun duyarlığı üzerinde ne gibi etkileri olduğunu kimse kestiremezdi. Acaba bu bir rastlantı olabilir miydi, ancak notları arasında "Prens İsa" diye bir kahraman adına rastladığı, Dresden Gemäldegalerie'de çok hayran kaldığı resimlerin edebiyatta bir eşini yaratmaya giriştiği zaman, bir sonraki romanının ilk adımını atmış olması?

* * *

Dostoyevski'nin niyeti, Katkov'dan para geldikten sonra İsviçre'ye geçmekti ama bu yolculuğu planlarken Baden-Baden'a uğrayıp kumarda kaybettiği paraları yeniden kazanma düşüncesi onu yine kışkırtıp duruyordu – özellikle Hombourg'dan Anna'ya yazdığı mektuplarda o şaşmaz kazanma "yöntemini" uygulamaya koymasını engelleyen şeyin Anna'nın refah ve mutluluğunu düşünmenin yarattığı duygusal rahatsızlık olduğundan yakındığı günden beri kafasında bu vardı. Onu yanında gö-

23 *age.*, 192; 9/21 Mayıs 1867.
24 *Dnevnik A. G. Dostoevskoi,* 116.

türmemesi bir hataydı; ama Baden'da ikisi birlikte olurlarsa kazanmasının önündeki engel ortadan kalkardı. Anna'nın anılarında kederlenerek yazdığı gibi, "öylesine inandırıcı konuşuyor, tezinin kanıtı olarak öyle çok örnek sayıyordu ki beni de ikna etmeyi başardı." Anna onunla birlikte Baden-Baden'da iki hafta geçirmeyi kabul etti, "benim oradaki varlığımın dizginleyici bir etkisi olacağına inanarak. Bir kez bu karar alınınca Fyodor Mihayloviç rahatladı, yazmakta zorluk çektiği makaleyi yeniden yazmaya başladı ve bitirdi," – Belinski'ye ilgili makaleyi.[25]

İkisi 23 Haziran/3 Temmuz'da Dresden'den yola çıktılar, ertesi gün Baden-Baden'a vardılar. Öyle az paraları vardı ki bir demirci dükkânının üst katında iki oda kiraladılar, demirci dükkânı sabahın dördünde çalışmaya başlıyordu. Bazı gebelik sorunları yaşayan Anna, sık sık halsizlik ve mide bulantısı çekiyor, her şeye karşı kayıtsızlık, isteksizlik nöbetleri geçiriyordu. Yine de çoğu kez korkularını ve kaygılarını kahramanca kocasından saklıyordu, Dostoyevski'nin kusurlarından dolayı omuzlamak zorunda olduğu şeylerle baş etmekte üstüne yoktu.

Dostoyevski hemen kumar oynamaya başladı, sonuç aynıydı ama ara sıra, bir süre için belli bir güvence sağlamaya yetecek miktarlarda para kazanıyordu, bu paralar daha küçük kayıpları göze alarak kumar oynamaya devam etmesine de izin veriyordu. Amacı da zaten buydu, kazandığı paraları saklasın diye Anna'ya veriyordu ama kendine ayırdığı parayı kaybettikten sonra her seferinde gelip para istiyordu. Onun yalvarmalarına Anna'nın dayanması olanaksızdı, çünkü Dostoyevski bir yandan kendisini aşağılık biri olarak hissetmenin vicdan azabını yaşıyor, bir yandan da takıntısına direnmeyi beceremiyor, bu çelişki yüzünden çok acı çekiyordu. Ellerindeki paranın yarısını kaybettikleri üçüncü gün tipik bir sahne yaşandı; beş altın lira daha kaybeden Dostoyevski "çok heyecanlıydı, onu elimde kalan son kuruşları da benden çalıp kaybeden bir haydut olarak düşünmememem için yalvarıyordu, sakin olmasını rica ettim, tabii onun için böyle şeyler düşünmüyordum, istediği kadar para alabilirdi. Bunun üzerine gitti, acı acı ağladım, çektiğim acılardan, kendime ettiğim işkencelerden dolayı çok üzülüyordum."[26]

Kendisinin gelecek kaygıları yetmiyormuş gibi (steno becerisini geliştirmeye, aileye bir gelir kaynağı olabilir diye Fransızcadan çevriler yapmaya çalışıyordu), bir de Dostoyevski'nin moral bozukluklarıyla ilgilenmesi, kendi kendini paylama fırtınalarını yatıştırması gerekiyordu. Bir keresinde Dostoyevski hemen döneceğine söz vererek kumar oynamaya gitti ve yedi saat sonra geldi, tek kuruşu kalmamıştı, "tam anlamıyla aklını kaçırmış" gibiydi. Anna onu yatıştırmaya çalıştı "ama kendine yöneltttiği suçlamaların hiçbirini kaçırmamı istemiyor, kendisinin budalaca zayıf biri olduğunu söylüyor, bana, Tanrı bilir niçin, kendisini bağışlamam için yalvarıyor, beni hak etmediğini ekliyordu; kendisi rezilin tekiydi, bense bir melektim, bunun

25 *Reminiscences*, 127-128.

26 *Dnevnik A. G. Dostoevskoi*, 185.

gibi aptalca daha başka pek çok şey söyledi... aklını başka bir şeye çelebilmek için onu alışverişe, mum, şeker ve kahve almaya gönderdim... İçinde bulunduğu durum beni çok rahatsız etti, bunun bir nöbete yol açmasından korkuyordum."[27]

Günlükte böyle bir nöbet anlatılıyor, bu betimleme, Dostoyevski'nin bir sara nöbeti geçirmesine Anna'nın niçin yol açmak istemediğini, niçin onun her dediğini kabul etmenin –hatta kumar çılgınlığına boyun eğmenin– daha iyi olacağını düşündüğünü anlamamıza yardımcı oluyor. "Alnındaki terleri, ağzındaki köpükleri sildim, nöbet kısa sürdü, bana göre pek şiddetli bir nöbet değildi. Kasılmalar kötüydü ama gözleri yerinden fırlayacakmış gibi olmamıştı... Yavaş yavaş bilinci yerine geldikçe ellerimi öptü, bana sarıldı... Sıkıca göğsüne bastırdı, beni delice sevdiğini, bana taptığını söyledi. Nöbetlerden sonra hep ölüm korkusuna kapılıyordu. Bu nöbetlerin ölümle son bulmasından korktuğunu söyledi bana, ona göz kulak olmamı istedi." Dostoyevski ayrıca Anna'ya bir sonraki sabah uyandığında kendisinin hâlâ yaşayıp yaşamadığına bakmasını tenbihledi.[28]

Dostoyevski kendisinin zayıflıklarına karşı Anna'nın gösterdiği bu olağanüstü hoşgörüye şaşıyordu, bu zayıflıklar isterse evlilik yüzükleri dışında kendisinin Anna'ya düğün armağanı olarak verdiği küpeleri, broşu, son çare olarak Dostoyevski'nin paltosunu, Anna'nın dantel şalını, elbisesini rehine vermek olsun. Hatta bir keresinde Dostoyevski ona bir yorumda bulunmuştu: "Ben daha yaşlı olsaymışım... hayli farklı davranırmışım... kocam bana aptalca şeyler yapmak istediğinde, ona, karısı olarak, ben bu tür şeylere izin vermiyorum, dermişim." Bir başka keresinde Anna yine onun yalvarmalarına dayanamayıp gevşediği zaman, belki de yarı şaka yarı ciddi olarak, "homurdanıp duran bir karı[m] olsaydı" daha iyi olurdu demişti, "onu... teselli etmek yerine dırdır etseydi, benim gibi, acı verecek kadar tatlı biri olmasaydı."[29] Anna suçlayıcı bir yargıç gibi davransaydı, Dostoyevski ona karşı cephe alırdı ama Anna'nın onu suçlamaması, paylamaması, Dostoyevski'nin bunu yapmasını engelliyor, suçluluk duygusunu arttırıyor olabilirdi, gene de böyle bir suçluluk duygusu hiçbir zaman kendisini ahlaksal açıdan bir anlığına sorgudan geçirmesine yol açmak dışında bir işe yaramamıştı.

Anna'nın hoşgörüsü ne gibi özdenetim akrobasilerine mal olmuş olursa olsun, (Anna açısından) bütün bunların acısı Dostoyevski'nin sonsuz şükran duygusu ve giderek artan bağlılığıyla hafifliyordu. Bir gün Anna ona şanssızlık getirenin kendisi olabileceğini söylediği zaman, " 'Anna, biricik mutluluğum, öldüğüm zaman bana şans getirdiğin için sana ne kadar şükran duyduğumu unutma,' demiş, hayatında daha önce karşısına bundan daha büyük bir şansın çıkmadığını eklemişti, onun karşısına beni çıkarmakla Tanrı gerçekten de cömert davranmıştı, her gün benim için

27 *age.*, 184.

28 *age.*, 311

29 *age.*, 189, 186.

dua ediyordu, bir gün her şey değişebilirdi, bugün onu seviyordum, ona acıyordum ama bir gün onu sevmez olunca hiçbir şey artık aynı olmazdı." Anna hemen, "Bu hiçbir zaman olmayacak," diye ekliyor, "eminim birbirimizi her zaman bugünkü gibi tutkuyla seveceğiz."[30]

Yıllar sonra günlüğüne, "Bunu kabul etmek gerekiyor," diye yazmıştı, "kumar tutkusuna, iyileştirilmesi olanaksız bir hastalık olarak bakmak."[31] Bu vardığı sonuç sadece, Dostoyevski'nin kişisel olarak sinirliliğine nasıl bir hastalık gözüyle bakıyorsa kumarına da öyle bakmasına yol açıyordu. Dostoyevski çabuk sinirlenen biri olduğu için, Anna'ya da başkaları kadar kötü davranıyordu ama Anna kabahati Dostoyevski'nin sara hastalığına buluyor, bunu onun sahici kişilik yapısı olarak görmeyi reddediyordu. "Zavallı Fyodor, nöbetlerden sonra öyle acı çekiyor, her zaman öyle sinirli oluyor ki, en küçük bir şeye parlıyordu, böyle hastalıklı günlerinde pek çok şeye katlanmak zorunda kalıyordum. Önemli değil, çünkü başka günler çok iyi, öylesine tatlı, nazik ki. Ayrıca bana bağırdığı zaman, huysuzluğundan dolayı bağırmadığını, hastalığından dolayı bunu yaptığını görebiliyorum."[32]

* * *

Bu sinir törpüsü günler hiçbir değişiklik göstermeden devam eder, sona ermeyecekmiş gibi görünürken, Anna o sonsuz gibi görünen sabrının sonuna gelmek üzereydi. Dostoyevski, Anna'nın broşunu ve küpelerini rehinciye götürmek üzere evden çıktıktan hemen sonra, "Artık kendimi tutamıyordum, ağlamaya başladım," diye yazıyor. "Bu normal bir ağlama değildi, korkunç kasılmalarla hıçkırıyordum, göğsüme korkunç bir ağrı saplandı ve hiç geçmedi... Dünyadaki bütün öteki insanları kıskanıyordum, bana hepsi çok mutlu görünüyordu, tamamıyla mutsuz olan bizdik – ya da ben öyle sanıyordum."[33] Anna, Dostoyevski'nin ne kadar geç dönerse o kadar geç dönmesi için dua ettiğini kendi kendine itiraf etti ama o gün döndüğünde ve Anna'nın mücevherleri karşılığında aldığı parayı kaybettiğini söyleyerek, "Sana ait son şeyleri de senden çaldım ve kaybettim!" diyerek ağlamaya başladığı zaman, Anna onun oturduğu sandalyenin önüne diz çöktü, onu yatıştırmaya, duyduğu mutsuzluğu hafifletmeye çalıştı. "Onu avutmak için ne yaparsam yapayım ağlamasını durduramıyordum."[34]

Anna kocasını açık açık pek ender eleştirmiştir; Dostoyevski'nin patlamalarının gerisinde, ölen erkekkardeşinin ailesi için her zaman duyduğu kaygılar yatar. Yoksa kendisinin içinde bulunduğu durumdan kaynaklanan sıkıntılar onun hiç umurunda

30 *age.*, 188.
31 *Reminiscences*, 132.
32 *Dnevnik A. G. Dostoevskoi*, 323.
33 *age.*, 223-224.
34 *age.*

olmazdı, Anna'nın ısrarla söylediği gibi, "Bu perişanlığın kaçınılmaz olduğunu bilseydim, [...] ama Emilya Fyodorovna ile ötekiler bir eli yağda bir eli balda yaşasın diye bizim çile çekmemiz gerektiğini, onun paltosu olsun diye benim paltomun rehine verildiğini bilmek içimde hiç de hoş olmayan bir duygunun doğmasına yol açıyor, o kadar çok sevdiğim ve değer verdiğim bir insanın bu kadar düşüncesiz olması, anlayıştan, insanca sevecenlikten nasibini bu kadar az almış olması beni yaralıyor." Günlüğünün Baden notları arasında en aşırı isyan duygusu patlamasını burada görüyoruz, birkaç cümle sonra Anna fazla ileri gittiğini düşünüp geri adım atıyor: "O sevgili, tatlı, iyi yürekli kocam konusunda böyle korkunç düşünceler beslediğim için kendime kızıyorum, iğrenç bir yaratığım ben, kesinlikle."[35]

Dostoyevski yine Katkov'a yazıp avans istedi, bu işi kumar merkezi olarak bilinen Baden-Baden'dan yapmak istememişti, neden istediği hemen anlaşılacaktı ama acil ihtiyaç karşısında gururunu yenmek zorunda kaldı. Bu arada daha önce betimlenen sahneler her gün tekrarlanıyordu, son para kaynakları –Anna'nın annesi de– tükenmiş gibiydi, bunun üzerine Anna hoşnutsuzluğunu açık açık belli etmeye başladı. "Ona söyledim... koca bir ay boyunca buna dayandım, tek kelime etmedim, hatta hiçbir şeyimiz kalmayıncaya kadar sustum, çünkü annemden yardım isteyebileceğimi umuyordum ama artık her şey tükendi, artık annemden isteyemem, ayrıca istemeye utanırım."[36]

Annesinden aldığı mektuptan eşyalarını kaybedebileceklerini öğrenince Dostoyevski'ye saldırdı. "Fyodor 'o lanet eşyalar' diye konuşmaya başlayınca çok kırıldım, ağlamaya başladım, beni nasıl yatıştıracağını bilemiyordu. . . Kendimi tutamıyordum işte, rulet oynayarak servet kazanma düşüncesinin çok komik olduğunu söyledim, o öfkeyle onunla alay ettim, 'insanlığın iyilik meleği' dedim... Şuna emindim ki kazansaydık bile öteki korkunç kişilerin işine yarayacaktı bu, biz o paranın tek kuruşunu görmeyecektik." Anna'nın sözlerine alınan Dostoyevski, ertesi gün onu çok "acımasız" olmakla suçladı; bunun üzerine Anna patladı, ne kadar şikâyeti varsa hepsini günlüğüne yazdı, kendisinin sabrıyla birinci karısının hakaretlerini üzülerek karşılaştırdı. "Kendini tutmaya gerek yok," diye yazıyordu. "Marya Dimitriyevna ona hiçbir zaman rezil, serseri, sabıkalı herif demekte tereddüt etmedi, seninki onun yanında uysal bir köpek gibiydi."[37]

21 Temmuz/2 Ağustos'ta Anna'ya annesinden bir havale daha geldi, Dotoyevski'nin son günlerde kazandıklarıyla bu para birleşince borçlarını ödeyecek, her şeyi rehinden kurtaracak ve Cenevre yolculuğu masraflarını karşılayacak kadar paraları oldu, Katkov'dan para gelinceye kadar Cenevre'de yaşayacaklardı. Anna eşyaları-

35 *age.*, 269-270.
36 *age.*, 280.
37 *age.*, 322-323, 326.

nı toplamaya, "yolculuk için çeşitli hazırlıklar yapmaya"[38] başladığından söz ediyor. Tam da günlüğe bunların yazıldığı gün, Dostoyevski hemen deli gibi kumar oynamaya başladı; kendini iyi hissetmeyen Anna, Dostoyevski her zamanki teraneler ve isteklerle eve dönünce öfkeden çıldırdı. Bereket versin Dostoyevski o gece kazandı da kasadan eksilen parayı yerine koyabildiler.

Ertesi gün sabah Anna'nın takılarını ve evlilik yüzüğünü rehinciden geri almak üzere giden Dostoyevski akşam sekizde döndü, "büyük bir kızgınlıkla ve gözyaşlarıyla doğruca bana saldırdı, eşyalarımızı rehinciden geri alsın diye kendisine verdiğim bütün parayı kaybettiğini söyledi... Fyodor kendisinin aşağılık bir köpek olduğunu söyledi, bana layık değildi, onu bağışlamamam gerekirdi. Bu arada hep ağlıyordu. Sonunda onu yatıştırdım, yarın buradan gitmeye karar verdik."[39] Daha sonra ikisi birlikte rehinciye gittiler, çünkü Anna onun eline para vermeye korkmuştu, oradan istasyona gidip tren saatlerini öğrendiler.

Dostoyevski en son gün bile kumar oynamaya devam etti, Anna'nın kendisine verdiği elli frangı kumarda kaybetti, bu yetmezmiş gibi, bir yüzük karşılığında rehinciden aldığı yirmi frangı da kaybetti. Bu durumda yolculuk için paraları yetmeyeceğinden Anna'nın küpelerini rehine verdiler, evlilik yüzüğünü rehinden kurtarıp biletlerini satın aldılar. Tren hareket etmeden bir buçuk saat önce Dostoyevski yirmi frankla yine kumarhaneye koştu, son bir kez şansını deneyecekti – ama nafile. Anna kısa ve öz bir şey yazıyor: "Delirmemesini söyledim, sandıkları kapatmama yardım etmesini, ev sahibine ödeme yapmasını."[40] Hesapları ödedikten sonra, istasyona gitmek üzere evden ayrıldılar. Hesapları öderken pek hoş şeyler yaşanmadı, evden ayrılırken de hiç kimse zahmet edip onları uğurlamadı – Anna'nın kendilerine çok nazik davrandığını düşündüğü hizmetçi kızlar bile öyle yaptı, bu nankörlüklerini Anna kınamaktadır.

* * *

Turgenyev, *Duman* adlı romanının ilk sayfalarında, Baden-Baden'da Konversationshaus'un orada toplanan şık insan kalabalığını betimler. Kaplıcaların ana binasının adıydı bu; ana bölmesinde mahut kumar odaları, binanın sağ kanadında bir okuma odası, sol kanadındaysa ünlü lokanta ve kahvehane vardı. Kadınların pırıltılı giysileri Turgenyev'e "ilkbaharda kuşların gökkuşağı renklerine boyanmış, daha da parlamış, hafif hafif tüyleri uçuşan kanatlarını"[41] hatırlatıyordu. Zavallı Anna oraya gitmekten hoşlanmıyordu, çünkü eski püskü bir tek siyah elbisesi vardı ama sırf can sıkıntısından dolayı Fransızca, Almanca, Rusça dergi ve gazetelerle dolu olan okuma odası ona çekici geliyordu.

---

38 *age.*, 339, 342.
39 *age.*, 345-346.
40 *age.*, 352.
41 *age.*, 352.

Kahveden pek uzak olmayan bir köşede "Rus ağacı" denen bir yer vardı, çok sayıda Rus ziyaretçi orada toplanmaya alışkındı, en son dedikoduları paylaşır, belki de kentin en tanınmış Rus sakini Turgenyev'i şöyle bir görürlerdi. Dostoyevski "Rus ağacı"na hiç gitmezdi, belki de Turgenyev'i görmek ya da onun tarafından görülmek gibi bir derdi olmayan tek Rus'tu – aslında dilerim ne o beni görür ne de ben onu görürüm diye dua ediyordu. Dostoyevski Wiesbaden'da kapana kısılıp kaldığı zaman kendisinden yardım isteği pek az kişiden biriydi Turgenyev, o borç başına bela olmuştu. Şu rastlantıya bakın ki Baden-Baden'a geldikten birkaç gün sonra Dostoyevski, Anna'yla birlikte yürüyüş yaparken *Oblomov*'un yazarı İvan Gonçarov'a rastladı, bir keresinde Dostoyevski onu "küçük memur ruhlu... haşlanmış balık gözlü, sanki şaka yapar gibi Tanrı'nın kendisine parlak bir yetenek bağışladığı"[42] adam olarak tanımlamıştı. Gonçarov, Dostoyevskilere "Turgenyev dün Dostoyevski'yi görmüş ama kumarbazlar kendileriyle konuşulmasından hoşlanmazlar diye ona bir şey söylememiş,"[43] dedi. Bu durumda Turgenyev'i ziyaret etmek Dostoyevski için şart olmuştu. "Turgenyev'e elli ruble borcu olduğu için Fyodor onu görmeye gitmeyi ihmal etmemeli, yoksa Turgenyev borcunu ister korkusuyla ondan kaçtığını düşünecektir."[44]

Babalar ve Oğullar üzerine yapılan tartışmalardan incinen Turgenyev, yaralarını iyileştirmek için Baden-Baden'a çekilmişti. Herzen gibi eski bir arkadaşı ve doğal müttefiki bile, devrim hayaleti karşısında gerileyen ılımlı Batı liberalizmi yanlısı Turgenyev'e karşı çıkmıştı. 1862-1863 yıllarında *Kolokol* dergisinde Herzen'in yayımladığı *Sonuçlar ve Başlangıçlar* başlıklı makaleler, Turgenyev'in sıkı sıkıya bağlı olduğu görüşlere bir saldırı niteliğindeydi – bu saldırıya aynı derecede ünlü bir yanıt geldi. Turgenyev kişisel bir mektubunda, "insan Tanrısız yaşayamaz," diye yazıyor, Herzen, "mihrabını koyun postunun [Rus köylüsünün] ayaklarının dibine dikmiştir, onların gizemli Tanrısı konusunda gerçekte hiçbir şey bilmiyoruz."[45] Siyasal ülküler konusundaki bu büyük farklılık daha sonra daha da düşmanca bir renk aldı, çünkü *Kolokol*'da (adı anılmaksızın) Turgenyev için çirkin şeyler söylenmiş, kendisinden, pişmanlık getirdiğini çarın bilmediği korkusuyla "uykusu, iştahı kaçan, beyaz saçları, dişleri dökülen"[46] kişi olarak söz edilmişti. Turgenyev'in çara yazdığı bir mektuba üstü kapalı olarak dokunduruluyordu, adı bir soruşturmaya karıştığı zaman Turgenyev bu mektubu çara yazmıştı, ifade vermek üzere Rusya'ya çağrılmamasını rica ediyor, Herzen'in Özgür Rus Medyası aracılığıyla Londra'dan yapılan devrim propagandalarıyla hiçbir ilişkisinin bulunmadığını ileri sürerek yalan söylüyordu.

---

42 *PSS* 28/Ki. 1: 244; 9 Kasım 1856.

43 *Dnevnik A. G. Dostoevskoi*, 185.

44 *age.*, 223.

45 *PSSiP*, 5: 67.

46 *age.*, 628.

Duman bu kavganın yankılarıyla doludur, *Duman*'da hem sağın hem de solun Slavcılığını hedef alan çok sert bazı pasajların varlığının nedeni budur. Turgenyev en sivri dikenlerini de birtakım insanlara, hangi siyasal görüşten olurlarsa olsunlar, Rusya ve Rus halkı için yedekte bekleyen özel bir yazgının bulunduğu umudunu taşıyan insanlara saklar. Turgenyev'in sözcülüğünü, ikinci dereceden önemli bir kahraman, Potugin üstlenir, Potugin, "Rusya ve Rusya'nın ürettiği ne varsa bunların hepsi birden yeryüzünden yok olsaydı," der, dünyadan "tek bir çivi bile eksilmezdi. [...] çünkü semaver, ham ipekten dokunmuş ayakkabılar, boyunduruk dizgini ve kamçısı –en ünlü ürünlerimiz–, bunlar bile bizim icadımız değildir."[47]

Nisan 1867'de Turgenyev'in romanının yayımlanması üzerine, *Babalar ve Oğullar* için koparılan fırtınadan da daha büyük bir fırtına koptu. Bu kez yazara dört taraftan, herkes saldırıyordu. Annenkov romanın *Russkiy Vestnik*'te yayımlanmasından sonra, "Çoğunluk, kendilerini bütün Rus aristokrasisinin, evet öyle, bütün Rusların hayat tarzının iğrenç olduğuna inanmaya davet eden bir romandan korktu,"[48] diye yazdı. Turgenyev'in aile kökeni olarak, yetiştiriliş tarzı olarak ait olduğu seçkin çevre öylesine öfkelendi ki ayrıcalıklı İngiliz Kulübü üyeleri ona ortaklaşa bir mektup yazıp onu aralarından atmaya kalkışmaya kadar vardırdılar işi (mektup hiçbir zaman gönderilmedi ama gayretli bir "arkadaş" bu olaydan Turgenyev'i haberdar etti). 1867 Mayıs ayının sonlarında Dostoyevski'ye mektup yazan Maykov, Rusların tepkileri konusundaki son gelişmeleri iletmektedir: "*Duman*'ın hayranları yalnızca Polonya'cılar arasından çıkıyor,"[49] der. Romanı Rusya'dan ayrılmadan önce okumuş olan Dostoyevski'nin tepkisi neredeyse aynıydı; iki adam arasında tamamıyla kişisel olan, huysuzluktan kaynaklanan kavga böylece toplumsal ve kültürel bir boyut kazanmıştı.

Baden-Baden'daki rastlaşmalarının ve kavgalarının öyküsünü Dostoyevski'nin bir ay sonra Cenevre'den Maykov'a yazdığı mektuptan öğreniyoruz. "Hiç saklamama gerek yok," diye başlıyor Dostoyevski. "[Ziyaretten önce de] o adamı kişisel olarak hiç sevmezdim." Dostoyevski'nin bu adamdan duyduğu rahatsızlığı arttıran bir etken de, kendisinin kabul ettiği gibi, borcunu ödememiş olmasıydı ama "O aristokratvari tuhaf kucaklaşmasından da hiç hoşlanmıyordum, insanı öpmeye kalkışıp yanağını uzatması kadar gülünç bir şey olamaz. Dehşet verici bir general havasıyla." Turgenyev'in üst sınıf insanlarına özgü hal ve tavırları her zaman Dostoyevski'nin sinirine dokunmuştu, bu ayrıntıyı *Cinler*'deki o ünlü yazar Karmazinov'un soluk portresinde kullanmıştı (Turgenyev'in müthiş bir karikatürü olan Karmazinov'da). Yine de bu kez Dostoyevski'nin düşmanlığının nedeni, Turgenyev'in hal ve tavır-

47 *age.*, 232-233.
48 *PSS* 28/Ki. 2: 450n. 31.
49 "Pis'ma Maykova k Dostoevskomu," *DSiM*, 2: 338-339.

larıyla açıklanamazdı; "en önemlisi, kitabı *Duman* beni rahatsız etti."[50] "Rusya'yı ve Rusları felaket eleştiriyordu," diye yazar Dostoyevski. "Turgenyev bize Almanların önünde diz çökmemiz gerektiğini söyledi, Ruslukmuş, bağımsızlıkmış, bu tür bütün girişimlerin budalalık, kafasızlık olduğunu söyledi." Turgenyev "Rus'çulara ve Slavcılara karşı uzun bir makale yazmakta" olduğunu söylediği zaman, Dostoyevski aralarındaki karşılıklı atışmanın en çok alıntılanan itirazını dillendirdi: "Kendisine kolaylık olsun diye Paris'ten bir teleskop ısmarlamasını söyledim. 'Ne için?' diye sordu. 'Rusya, buradan göremeyeceğin kadar uzakta,' diye karşılık verdim. 'Teleskobunu Rusya'ya ayarlar, bizi incelersin, çünkü yoksa bizi ayırt etmen güç.'"[51]

Dostoyevski'nin acı alayı karşısında neye uğradığını şaşıran Turgenyev "çok kızdı"; bunun üzerine Dostoyevski "olağanüstü başarılı bir şekilde saflık" numarası yaparak bir an için düşmanca tavrını bıraktı, yazar meslektaşının moralini düzeltmek için, "Ama sana yöneltilen bütün bu eleştirilerden, *Duman*'ın başarısızlığından bu kadar rahatsız olacağın gerçekten de aklıma gelmezdi; inan ki *değmez*, boş ver," dedi. Bu tavsiye Turgenyev'i daha da çok sinirlendirmekten başka işe yaramadı, "kıpkırmızı kızararak yanıt verdi: 'Ama ben sinirlenmiş falan değilim ki' Ne demek istiyorsun?' " O zaman Dostoyevski sonunda şapkasını bıraktığı yerden aldı ama ayrılmadan önce, "nasıl oldu bilmem, kesinlikle hiç aklımda yoktu," diyordu Maykov'a, "üç ay içinde Almanlarla ilgili yüreğimde birikmiş ne varsa hepsini söyledim." Anna'nın stenoyla tutulmuş günlüklerinden bildiğimiz gibi, bu birikim su katılmamış bir acı safra birikimiydi ve Dostoyevski bu safrayı, Almanlar için "dolandırıcılar, üçkâğıtçılar... bizden çok daha kötü ve ahlaksız herifler"[52] diyerek içinden attı.

"Pekiyi sen uygarlıktan söz edip duruyorsun," diye devam eder Dostoyevski, "uygarlığın onlara ne faydası oldu, bizde olmayıp da onlarda olan, övünecekleri üstün nitelikli neleri var?" Bu sözler üzerine Turgenyev öfkeden deliye döner: "Yüzü sapsarı oldu (sözcüğün tam anlamıyla: hiç abartmıyorum, hiç!) ve bana şöyle dedi: 'Böyle konuşarak beni şahsen incitiyorsun. Buraya temelli yerleştiğimi, kendimi Rus değil Alman hissettiğimi, bununla gurur duyduğumu bilmen gerekir!' Ben de şöyle yanıt verdim: 'Senin böyle bir şey düşünebileceğin aklıma gelmezdi, o yüzden seni kırdıysam lütfen beni bağışla.' Sonra kibarca birbirimizden ayrıldık, ben bir daha Turgenyev'in evine adım atmamaya yemin ettim."[53] Herhalde Turgenyev de bir daha Dostoyevski'yi görmemeye karar verdi, ertesi sabah saat onda ona uğrayıp bir kart bıraktı, çünkü Dostoyevski ona öğleden önce asla müsait olmadığını söylemeyi ihmal etmemişti.

Maykov'a yazdığı mektupta bir başka pasaj da çok önemlidir, çünkü orada Dostoyesvki *Budala*'nın habercisi olan şeyler söyler. "Ayrıca bu insanlar, bu arada,

---

50 *PSS* 28/Ki. 2: 210; 16/28 Ağustos 1867.
51 *age.*, 211.
52 *age.*, 203-204.
53 *age.*

ateist olmakla övünürler! O [Turgenyev] bana sapına kadar ateist olduğunu söyledi."[54] Kaynağını bilmesek de Turgenyev'in bu sözleri Dostoyevski'nin patlamasına ve Maykov'a şunları söylemesine yol açar: "Aman Tanrım, Deizm bize İsa'yı, yani saygılı olmadan anlaşılamayacak yüksek bir insan algısını hibe etti, bu insanlık ülküsünün ebedi olduğuna inanmamak olanağı yoktur! Pekiyi Turgenyev'lerin, Herzen'lerin, Utin'lerin, Çernişevski'lerin bize armağan ettiği şey nedir? En yüce, Tanrısal güzelliğe tükürüyorlar ama kendileri öylesine tiksindirici şekilde bencil, öylesine utanmasızca öfkeli, arsızca kibirliler ki ne beklediklerini, peşlerine kimlerin takılacağını anlamak olanaksız."[55] Burada, adları bir anlamda hiç ayrımsız olarak her türlü farklı görüşü ve Batılılaşmış Tanrısız aydınlar sınıfının iki kuşağını simgeleyen alaycı inançsızların karşısına "en yüce, Tanrısal güzellik"in imgesini çıkarma dürtüsünün Dostoyevski'de filizlenmekte olduğunu görüyoruz.

Dostoyevski ile Turgenyev arasındaki kavgayı, en azından edebiyat çevresinde herkes duymuştu, çünkü Dostoyevski'nin mektubundaki Turgenyev'le ilgili kısımları Maykov *Russky Arkhiv* (Rus Arşivleri) adlı derginin başyazarına göndermiş, "gelecek kuşaklar" için bu bilgileri saklamasını ama 1890'dan önce bunların yayımlanmasına izin vermemesini rica etmişti. Turgenyev, resmen olmasa da kendisinin edebiyat ajanı gibi davranan Annenkov aracılığıyla bu belgeden haberdar olunca, aynı editöre Annenkov aracılığıyla bir tekzip gönderdi, kendisine aracılık edecek kişiye, kendisine ait olduğu iddia edilen görüşleri reddetme yetkisini verdiğini bildirdi. "Rusya ve Ruslarla ilgili olarak bana mal edilmiş, benim inançlarımı oluşturduğu varsayılan şaşırtıcı ve saçma görüşleri" Turgenyev, "çok kişisel kanılarını" asla Dostoyevski'nin karşısında dile getirmiş olamayacağı için reddeder. "Bence o insan," der, "geçirdiği korkunç nöbetler ve başka şeyler dolayısıyla akli melekeleri tam anlamıyla yerinde olmayan biridir; pek çok başka kişi de benim bu görüşümü paylaşmaktadır." Turgenyev uygar bir biçimde Dostoyevski'nin ziyareti sırasında söylediklerini tekrarlar: "Almanlara, bana, son kitabıma karşı çok sert ve çirkin sözler söyleyerek, yüreğinde birikmiş kini kustu ve gitti; ona karşı çıkacak zamanım olmadı, o isteği de duymadım; tekrar ediyorum, hasta birine nasıl davranırsam öyle davrandım ona. Bana mal ettiği bu iddialar belki de onun o karmakarışık hayalgücünün ürünüdür, gelecek kuşaklara bırakacağı... mesajını da bunlara dayanarak hazırlamıştır."[56] Başyazar, Turgenyev'e kaygılarını giderecek bir yanıt verdi, belgede Dostoyevski'nin adının bulunmadığını söyledi, bu konu böylece kapandı. Dostoyevski'nin Turgenyev'e mal ettiği bu sözler acaba onun o "karmakarışık hayalgücü" nün ürünü müydü, bu soru yanıtsız kalıyor.

---

54 *Dnevnik A. G. Dostoevskoi,* 214.
55 *PSS* 28/Ki. 2: 211.
56 *PSSiP,* 7: 17-18.

38. Bölüm

Bir Roman Arayışı

Dostoyevskiler 13/25 Ağustos'ta Cenevre'ye vardılar, gelirken bir gün Basel'de kaldılar. O azıcık zamanda görülecek yerleri görmeye çalıştılar, bunların arasında Dostoyevski'nin ilgisini hak eden yalnızca Basel Müzesi olmuştu ya da daha doğrusu müzedeki iki resim. Anna şöyle yazıyor:

> Koca müzede gerçekten paha biçilmez değerde iki tablo var, biri "Kurtarıcımızın Cansız Bedeni", olağanüstü güzel bir tablo, tüylerim diken diken oldu, Fyodor'u öylesine etkiledi ki oğul Holbein'ı birinci sınıf bir ressam ve yaratıcı ilan etti. [...] İsa'nın bütün vücudu bir deri bir kemik kalmış, bütün kaburgaları, kemikleri görünüyor, ellerinde ve ayaklarında yaralar açılmış, sanki çürümek üzere olan bir ceset gibi mosmor ve şiş. Yüzü de korku verici derecede büyük bir acı yansıtıyor, gözleri yarı açık ama hiçbir ifade taşımıyor, sanki *görürmüş* gibi değil. Burnu, ağzı, çenesi morarmış; gerçek, cansız bir bedene o kadar çok benziyor ki... Fyodor yine de kendisini tamamıyla resme kaptırmıştı, daha yakından bakmak isteğiyle bir sandalyeye çıktı, ceza kesecekler diye ödüm koptu, burada her şeye ceza keserler.[1]

Bir rastlantı sonucu yapılan Basel Müzesi ziyareti *Budala*'nın kotarılışı sırasında önemli sonuçları olacak bir ziyaretti, *Budala*'da oğul Holbein'ın tablosu önemli, simgesel bir rol oynayacaktı. Dostoyevski'nin kendisinin insanlaşmış Tanrı olarak İsa inancına, bu tablodaki İsa görüntüsünden daha fazla meydan okuyan bir şey olamazdı: Burada, Dostoyevski'nin bir romanında yazacağı gibi, İsa'nın her zaman "olağanüstü güzel" olarak resmedilen yüzü o güzellikten en küçük bir iz taşımamaktadır, İsa işkence edilmiş, cesedi çürümekte olan bir insan olarak görülmüştür. Bu tablo o doğaüstü İsa'nın, doğanın fiziksel düzenine tabi olduğunu dile getirir, doğanın fiziksel düzeni "en modern şekilde yapılandırılmış dev bir makine" olarak düşünülmüştür, bu "duygusuz ve duyarsız makine çok önemli, paha biçilmez bir Varlık'ı, bütün doğaya ve doğanın yasalarına, belki de o varlığın var olabilmesi için yaratılmış bütün dünyaya bedel bir Varlık'ı yakalamış, ezmiş ve yutmuştur".

Oğul Holbein, böylece Hıristiyanlık inancının temelini hiç çekinmesizce, korkusuz bir dürüstlükle irdeleyen, aynı zamanda Hıristiyanlık inancının doğaüstü ilkelerine büyük bir olasılıkla sadık kalan bir yapıt ortaya koymuştur. Dostoyevski'nin

1 *Dnevnik A. G. Dostoevskoi, 1867 g.* (Moskova, 1923), 361-366.

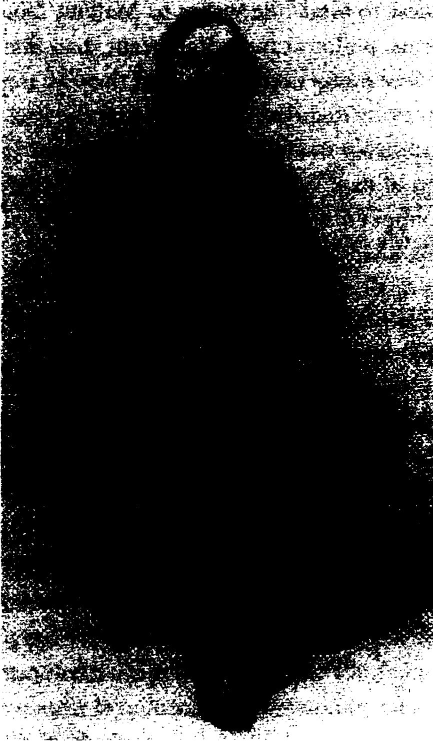
21. Oğul Hans Holbein, *Ölü İsa* (1521-1522)

böyle bir tabloyla karşılaştığı zaman duyduğu heyecan, yapıtın gerisinde yatan ilhamı kendisininkine çok yakın olan sanatçı bir dost bulmaktan geliyordur. Erasmus'un ve Sir Thomas More'un arkadaşı olan, bu iki ünlü hümanistin portrelerini bize bırakan oğul Holbein, bu iki hümanist gibi, klasik bilgi dünyasından yayılan düşüncelerin etkisinde kalmış, Hıristiyanlık inancının akıldışı dogmalarına çok aykırı düşen bu tür seküler etkileri, Reformasyonun putkırıcılık ateşiyle tazelenen inançla uzlaştırmaya çalışmıştı. Genç Holbein'da Dostoyevski, kendisinde var olan dürtüye çok benzer bir dürtü görüyordu: Hıristiyanlık inancını olumsuzlayan ne varsa bunların hepsiyle bu inancın karşısına dikilmek ama (insan açısından acıklı da olsa) yeniden alevlenen bir olumlamayla bu yüzleşmenin üstesinden gelmek.

* * *

Cenevre'ye gelir gelmez Dostoyevski en güvenilir dostu Apollon Maykov'a bir mektup yazıp borç istemekte gecikmedi. Şimdiye kadar Katkov'dan üç kez avans almıştı bile, Katkov'un cömertliğini inanılmaz buluyordu ("Bu ne iyi yürekli bir adam böyle!")[2]. Yayın yönetmenine şimdi dört bin ruble borçlanmıştı. Bu borcu romanıyla ödemeyi düşünüyordu; bu arada Ocak ayında Katkov'a taslağı gönderebilmek için hayatta kalması gerekiyordu. Anna'nın hamile olduğunu söyleyerek ondan yüz elli ruble borç istiyor, Anna'nın hamile olduğunu akrabalarına haber vermemesini tembih ediyor, borcunun iki ay sonra doğrudan *Russkiy Vestnik* tarafından ödeneceğini bildiriyordu. Maykov'un para durumunun iyi olmadığını bildiği için, Dostoyevski kendine acındırarak, "Ama gerçekten boğulmak üzereyim, boğuldum bile," diye yazar. "İki ya da üç hafta sonra tek kuruşum kalmayacak, boğulmakta olan bir adam aklına başvurmadan elini uzatıyor... senden başka *hiç kimsem* yok, sen de yardım etmezsen işim bitiktir, tamamıyla mahvolurum."[3] Kumar tutkusundan ahlaksal ve psikolojik bir kişilik kusuru olarak söz ederek şöyle der: "En kötüsü de, çok tutkulu iğrenç bir yapımın olması; her yerde ve her şeyde sınırı zorluyorum; bütün hayatım boyunca hep çizgiyi aştım."[4]

2 *PSS*, 28/Ki. 2: 207; 16/28 Ağustos 1867.
3 *age.*, 208, 214.
4 *age.*, 207.

23. Apollon Maykov, yaklaşık 1861.

Uzunca bir süredir Maykov'la yazışmadıkları için Dostoyevski ondan düzenli olarak yazmasını ister; bu tür mektuplar "benim için Rusya demektir, bana güç verecektir."Dostoyevski'nin şiddetli yurt özlemi, geri dönmesinin olanaksızlığının yarattığı umutsuzluk, artık içini kemirmeye başlayan, Avrupa'da uzun süre kalmanın yaratıcılık yeteneklerini körelteceği korkusunu yansıtmaktadır: "Rusya'ya ihtiyacım var, *yazmak* için ihtiyacım var ... ne kadar ihtiyacım var bilsen! Tıpkı sudan çıkmış balık gibiyim; insan enerjisini, yazma araçlarını kaybediyor... Hemen oturup çalışmak istiyordum, sonra çalışamayacağımı fark ettim, yazabileceğimi düşünmekle yanılmışım... Almanlar sinirime dokunuyor, bizim Rus toplumunun yüksek sınıf insanlarının hayatları, onların Avrupa ve *uygarlık* sevdaları da sinirime dokunuyordu!"[5]

İstemeden yurdundan uzak yaşadığı bu yıllar içinde Dostoyevski'nin hiç bu kadar yobazca bir yurt sevgisi olmamıştı. Sonuç olarak da Rusya ona, uzaklığın yanıltıcı bakış açısıyla, bu kadar gözalıcı, gelecek için bu kadar umut verici görünmemişti. "Yemin ederim," diye yazar Maykov'a, "içinde yaşadığımız çağ, değişiklikleri ve reformlarıyla, Büyük Petro'nun zamanından neredeyse daha önemli. [...]

5 *age.*, 203, 204, 206.

[D]ünyanın her yerinde *gerçek adalet* olacak, seyreyle sen o zaman yenileşmeyi!"[6] Aynı mektupta Dostoyevski, Turgenyev ile "ateist" Rusları suçlar, onların, herhalde kendilerini örnek alarak oluşturdukları insan ülküsünün İsa tarafından ortaya konan "yüksek insan düşüncesiyle" yarışamayacağını söyler. Burada Dostoyevski'nin Rus halkını ahlaksal ve toplumsal bir yozlaşmanın beklediği inancıyla –sürgünde büyük oranda pekişen bu inançla– dinsel inançlarının, Batı Uygarlığı'nın yabancı Tanrı'sına tapanlara duyduğu nefretin nasıl birleştiğini görüyoruz. Yalnızca birkaç ay sonra bu tür duygular, özellikle Rus olan bir imge, insanlık için mümkün olabilecek en yüksek ahlak güzelliğine sahip bir Rus imgesi yaratmasına katkıda bulunacaktı.

Maykov'a yazdığı zamanlarda Dostoyevski Belinski üzerine bir deneme kaleme almaktaydı. Anna, Dostoyevski'nin bu denemeyi dikte ettirme işine eylül başında yeniden döndüğünü söylüyor, sonra bu deneme Maykov'a gönderildi, ondan denemeyi yıllığın editörüne iletmesi rica edildi. Ama Maykov, Dostoyevski'nin dediklerini yapmasına karşın, o yıllık hiç yayımlanmadı ve metin kayboldu. O metinde neler vardı, bunu ancak çıkarsayabiliriz ama Dostoyevski, kuşkusuz, *Bir Yazarın Günlüğü*'ne (1873) bazı anıları daha sonra eklemeyi denemiştir. O denemede Belinski'nin Sol Hegelci ateizmi benimsediği zamanki portresi çizilir. Çağdaş dünyada İsa'nın hâlâ bir rolü olup olmadığı sorusuna Belinski, daha önce verdiği "çağdaş bilim karşısında İsa yok olacaktır" yanıtından geri adım atıp başka biri tarafından dile getirilmiş bir düşünceyi acele kabul ederek, "O, senin dediğin gibi, sosyalistlere katılıp onların peşinden gidecektir," der.

Makalesini yazarken Dostoyevski bu tür anıların hücumuna uğramış olmalı, öyle olduysa, o zaman yeniden dünyaya dönen İsa, yani çağdaş dünyaya dönen, dünyanın yeni ahlaksal ve toplumsal sorunlarına uyarlanma gereği duyan İsa imgesi, yeni romanı üzerinde çalışmaya başlamadan hemen önceki dönemde Dostoyevski'nin ısrarla aklında olmalıydı. Prens Mışkin, çağdaş dünyada en yüksek Hıristiyanlık değerlerine göre yaşamaya, öte yandan Belinski nasıl İsa'yı çağdışı olarak gördüyse, kendisini de komik derecede çağdışı gören Nihilistlerle baş etmeye çabalamaktadır, bunların bir şekilde "Belinski ile Tanışıklığı"na dair doğruyu söylemeye çalışan Dostoyevski'nin bilinçaltında bu çabasıyla bağlantılı olması olasılığı yok değildir.

* * *

Cenevre'de Dostoyevski'nin sara nöbetleri sıklaştı, başka bir yere gitmeyi düşündü ama paraları ancak oda kirasına ve yemek parasına yetiyordu (sürekli borç içinde yaşıyorlardı, bu sıkıntılı dönemi geçirebilmek için eşyalarını rehine vermek zorundaydılar), buradan ayrılmayı düşünmelerine olanak yoktu. Dahası, Anna birkaç ay

6 *age.*, 206.

sonra doğuracaktı, Dostoyevski, Fransızca konuşulan büyük bir kentte oturmak istiyordu, hem tıp hizmetlerine ulaşmanın kolay olduğu hem de dilini konuşabildiğine güvendiği bir kentte.

Cenevre'de siyasal sürgün olarak ülke dışında yaşayan çok sayıda Rus vardı, aynı kahvehanelere gidiyorlardı, Rus gazetelerini okumak için buralara Dostoyevski de giderdi ama kendisiyle sürekli ilişkide olduğu tek kişi Nikolay P. Ogarev'di; Ogarev, Herzen'in uzak kuzeni ve yakın arkadaşıydı, radikal çevrelerde çok tanınan biriydi. Birkaç yıl önce *Geçmişim ve Düşüncelerim*'de Herzen henüz yirmi yaşına gelmemiş o iki gençten söz etmişti: İkisi Moskova dışında Vorobyovi Gori'nin (Serçe Tepeleri'nin) yükseklerine tırmanmış, "birdenbire" birbirlerine sarılmışlar ve "yukardan Moskova'ya bakarak"[7] kendilerini adadıkları mücadele uğruna hayatlarını feda etmeye yemin etmişlerdi. Bu mücadelenin içinde zorbalık ve despotluğa karşı savaş ilan etmek de vardı, Herzen ile Ogarev Rus devrimci hareketinin önderleri olarak gençlik yeminlerine sadık kalmışlardı.

Varlıklı toprak sahibi bir ailenin oğlu olan Ogarev, nazik, yumuşak yürekli bir insandı, hayatı Herzen'in çok daha canlı ve hareketli kişiliğinin gölgesinde geçti. Hatırı sayılır servetinin önemli bir bölümünü zevk düşkünü birinci karısı çarçur etmişti, karısımn sadakatsizliklerine karşın onu tamamıyla terk etmedi. Karı koca Londra'ya taşındıkları zaman karısı, kocasının yakın geçmişte dul kalan en yakın arkadaşı Herzen'in metresi oldu ve ona üç çocuk doğurdu. Ama bu aile değişikliği iki adam arasındaki yakınlığa, yakın işbirliğine gölge düşürmedi – bu da bize Ogarev'in yumuşak kişiliği konusunda epeyce bir şey söylüyor. Babasının ölümü üzerine hatırı sayılır büyüklükteki topraklar ona kalınca, birinci karısının saçıp savurduğu servetinden geriye kalanlar da suyunu çekti, çünkü kölelerini, kölelerin yararına ama ekonomik anlamda kendisinin felaket derecede zararına olacak koşullarla serbest bıraktı. Dostoyevski'ye Cenevre'de rastladığı zaman, Ogarev neredeyse o sefil romancı kadar yoksuldu, (eski bir İngiliz fahişe olan) vefalı dostu bir kadınla ve onun oğluyla birlikte Herzen'den gelen –o refah içinde yaşayan Herzen'den gelen– küçük bir aylıkla geçiniyorlardı, Herzen'in parası her zaman çok kıymetliydi.

Ogarev, Vorobyovi Tepeleri'nde, hayatını adamaya ant içtiği dava için canla başla çalışmıştı. Herzen'le birlikte *Kolokol*'da yayın yönetmeni yardımcılığı yaptı, ayrıca özel bir dergi, *Obschee Veche*'yi (Ortak Meclis) yayıma hazırladı; derginin amacı, daha çağdaş dilsel ve ideolojik terimcelerle yoğrulmuş propagandadan haberdar olma olasılıkları bulunmayan Eski Müminler, alt dereceli ruhban sınıfı üyeleri, köylüler ve askerler arasında hoşnutsuzluk yaymaktı. Ogarev, böylece zamanla Dostoyevski'nin nefret eder olduğu aydınlar sınıfının kışkırtıcılık eylemlerine resmen katılan biriydi ama 1840'ların son derecede kültürlü, romantik ülkücü yazarlarından

7 Alexander Herzen, *My Past and Thoughts* (Geçmişim ve Düşüncelerim), çev. Constance Garnett, gözden geç. Humphrey Higgins, 4 cilt (New York, 1968), 169.

da biriydi, siyasetin partizanca düşmanlıklarından bağımsız olarak, Dostoyevski'nin saygı göstereceği beğeni ve duyarlılık inceliğine sahipti. Siyasal olarak Ogarev, toprak kölelerinin serbest bırakılmasının yarattığı sorunları çözmek üzere bir ***zemski sobor***'un (köylüler de içinde olmak üzere ***bütün*** halkın temsilcilerinin) toplanmasını öneriyordu. Böyle bir meclisin toplanması çağrısı daha sonra Dostoyevski'nin ***Bir Yazarın Günlüğü***'ndeki siyasal makalelerin ana eksenini oluşturacaktı.

İki adam belki de Dostoyevski'nin 1863'te Londra ziyareti sırasında tanıştılar, Dostoyevski pek çok kereler Herzen'i ziyaret etmiş, onun çevresiyle de tanışmıştı; o dost canlısı Ogarev şimdi Dostoyevski'yi ziyaret ediyordu. "Az önce ölü evdeydim," diye yazıyor Herzen'e 3 Eylül'de.[8] Ogarev, dolayısıyla Dostoyevskiler, bir hafta sonra Cenevre'de toplanan Kongre'nin bir oturumuna katıldılar, kongre kendilerini Barış ve Özgürlük Birliği olarak adlandıran birtakım ilerici ve radikallerin himayesinde toplanmış, Bakunin'i, Ogarev'i, iyi tanınmayan bir başka Rus göçmeni kendi anayurtlarının temsilcisi olarak seçmişlerdi.

Programa göre, Bakunin Kongre'nin ikinci oturumunda konuşacaktı, uzun yıllardır Dostoyevskilerin de o oturumda bulundukları sanılıyordu. İkinci oturumda o güçlü kişiliğiyle kürsüde büyük bir elektriklenme yaratan, Kazak haydutların kılığını andıran tuhaf giysileriyle bu elektriklenmeyi daha da arttıran bu ünlü devrim savaşçısı, hazırlıksız olarak Fransızca bir konuşma yapmış, Rus İmparatorluğu'nun parçalanması çağrısında bulunmuş, Rus ordusunun ilerde yenileceği umudunu dile getirmişti. Bakunin, ayrıca bütün "merkezi devletler"in yıkılması gerektiğini de söylemişti, böylece bir kez eski devlet iskeletleri parçalandıktan sonra yeni gruplaşmalar temelinde serbestçe örgütlenmiş bir Avrupa Birleşik Devletleri kurulabilirdi.

Anna anılarında yanlışlıkla Dostoyevski ile ikisinin Kongre'nin ikinci oturumuna katıldıklarını yazıyor. Aslında günlüğünün de kanıtladığı gibi, Dostoyevskiler üçüncü oturuma katıldılar, o yüzden Dostoyevski'nin çok değer verdiği her şeyi reddeden Bakunin'in coşkulu konuşmasını dinlemiş olamazlar. Bununla birlikte ulusal ve uluslararası basında bütün oturumlarla ilgili haberler geniş şekilde yer aldı, Dostoyevski de bu haberleri hiç sektirmeden okudu, böylece Bakunin'in ikinci oturumda gür sesiyle savunduğu her şeyden haberdardı. Dostoyevski'nin bildiği gibi, delegelerin hepsi, filiz verecek yeni anarşist bir ütopyanın prelüdü olarak toptan bir yıkım öngören Bakunin'le aynı düşüncede değildi ama Kongre'den kafasında kalan izlenime bu öngörü egemen olmuştu. O günlerdeki mektuplarının pek çoğunda Kongre'den söz eder, kongredeki kafa karışıklığını, saçmalığı, ayrıca sözümona Bakunin'ci amaçların iççelişkilerini alaya alır.[9] En çok sevdiği yeğeni Sofya İvanovna'ya yazdığı mektupta toplantıyla ilgili fikir veren en ayrıntılı özeti buluyoruz:

---

8 A. G. Dostoevskaya'nın notlarından alıntı, "Dnevniki i vospominaniya," *LN* 86 (Moskova, 1973), 28. 26.

9 *PSS*, 28/Ki. 2: 217; 3/15 Eylül 1867.

Yeryüzünde barışın sağlanması için Hıristiyanlık inancının kökünün kazınması gerektiği gerçeğiyle başladılar; büyük devletler parçalanıp küçük devletlere bölünecek; her şeyin, bir emre göre ortak olabilmesi için bütün kapital yok edilecek vb. Bütün bunların da en küçük bir kanıtı yok, bütün bunlar yirmi yıl önce ezberlenmiş, hep böyle tekrarlanmış şeyler. En önemlisi de ateş ve kılıç – her şey yok edildikten sonra, onlara göre, gerçekten de barış olacak.[10]

Üç yıl sonra bu tür tepkiler *Cinler*'e boca edilecektir, orada Dostoyevski aynı zamanda radikallerin çok değer verdikleri düşüncelerinin sonuçlarını enine boyuna düşünmeye çalışırken içine düştükleri iççelişkileri de vurgular. Bu romanda devrimci grubun kuramcısı kendini umutsuzluk çukurunun dibinde bulur, çünkü vardığı "sonuç yola çıkarken sahip olduğum esas düşünceyle doğrudan çelişki içinde. Sınırsız özgürlükten yola çıkarak kendimi sınırsız despotluk içinde buldum," denir.

* * *

Dostoyevski o şanssız Belinski makalesini gönderdikten sonra büyük projesinin başına oturdu, Eylül ortasında Anna şu notu düşmüş: "Bugün Fedya yeni romanının program taslağını hazırladı."[11] Dostoyevski'nin en acil sorunu her zamanki gibi paraydı, kendisine yardım eli uzatabilecek herkese yazdı. Maykov yüz yirmi beş ruble gönderdi, Dostoyevski aynı zamanda eski arkadaşı Doktor Yanovski'den de yetmiş beş ruble istemişti. Hiç paraları kalmadığı için Anna'nın özellikle bütün umudunu yitirdiği bir zamanda ondan da sevinçli bir yanıt geldi, yüz ruble göndermişti. "Elbette terziye gidip dantel şalımı rehine verecektim. Tanrım! Bunu yapmayı hiç istemiyordum," diye yazıyor ve o burnu büyük terzinin önünde boynunu bükmektense üç gün daha aç kalmayı tercih edeceğini ekliyordu.[12]

İşler her zaman böyle yolunda gitmiyordu, birkaç kez hem Anna hem de Dostoyevski o duygusuz İsveçli'nin soğuk bakışları altında yoksullar gibi giysilerini rehine vermek zorunda kaldı. Hem Paşa hem de Emilya Fyodorovna'dan mektuplar geliyor, parasızlıktan yakınıyorlardı, onların acil ihtiyaçları her zamanki gibi Anna'yı deli ediyordu. Lublino'daki daçadan Petersburg'a yeni dönmüşler, Dostoyevski'nin eski dairesine taşınmışlardı, o dairenin kirasından Dostoyevski kendisini sorumlu tutuyordu. Anna'nın eltisinin çeşitli şikâyetlerinin arasında biri özellikle dikkatini çekti, eltisi en iyi paltosunu rehinden kurtaracak parasının bulunmadığını söylüyordu. "Bu kadarı da gerçekten fazla, benim paltom rehine verileli altı aydan fazla oldu, kurtarılacaksa önce benimki kurtarılacak."[13] Katkov yine her zamanki cömertliğini

10 *age.*, 224-225; 29 Eylül/11 Ekim 1867.
11 "Dnevniki," 197.
12 *age.*, 247.
13 *age.*, 227.

göstermişti, Dostoyevskiler böylece, yazılacak roman yelken açıncaya kadar su yüzünde kalabilmelerine olanak verecek düzenli ama çok küçük bir gelire kavuştular. Dostoyevski her zamanki aşırı iyimserliğiyle bir kez oturup yazmaya başlarsa romanı beş ayda bitirebileceğini düşünüyordu.

Son teslim tarihinin yaklaşmasına karşın Dostoyevski yine de rulette şansını bir kez daha denemek için Saxon-les-Bains'e iki kısa yolculuk yapacak zaman buldu. Büyük paralar kazanmanın kışkırtıcılığı bir kez daha depreşmişti, Anna bunu görüyor, gözlerine inanamıyor ama sabır ve tevekkülle karşılıyordu. 17 Eylül'de şu notu düşmüş: "[N]e tuhaf adam. Yazgının onu çok kötü cezalandırdığı, pek çok kereler ona ruletten para kazanamayacağını gösterdiği çok açık. [...] [O] yine de... kesinlikle kazanabileceğine, zengin olabileceğine, sonra o sefillere yardım edebileceğine inanıyor."[14] Sonuç her zamanki gibiydi, ikinci bir felaketten sonra, o hep bildiğimiz, çılgınca özürlerle, kendi kendini azarlamalarla dolu bir mektupta Ogarev'den üç yüz frank borç isteme planından söz ediyordu (o kıdemli radikalin kendisinin ne halde olduğunun farkında değildi). "Ne de olsa o bir şair, bir yazar, iyi yürekli, ayrıca kendisi gelip beni arıyor, demek ki bana saygısı var."[15] Dostoyevski, Ogarev'den para istediği zaman, Anna'ya göre, miktarın fazlalığından adamcağız "nerdeyse korktu"[16] ama ne yapıp yapıp altmış frank bulabilecekti. İki gün sonra, her zaman cömert olan Ogarev, Dostoyevskileri ziyarete gelerek o küçük miktardaki parayı getirdi, Dostoyevskiler de iki hafta sonra ödemeye söz verdiler (sözlerini tuttular mı, tutmadılar mı, bilinmiyor).

Dostoyevski'nin bütün geleceği elbette bir sonraki romanının geleceğine bağlıydı, bu da çalışırken hissettiği gerilimi arttırıyordu. *Budala*'nın notdefterleri bize, Dostoyevski'nin biriktirdiği bu kadar çok olayın labirentinde sanatına bir yol bulmak için ne büyük bir çaba harcadığını gösteriyor. Maykov'a yazdığı gibi, senaryoların bolluğu arasında birden bir ilhamla en iyi geliştirebileceği senaryoyu seçeceğine güveniyordu. Bütün bir sonbahar ve kış ayları süresince Dostoyevski bu anı bekledi, bu anın gelişini hızlandırmaya çalıştı – ama öylesine az bir başarı sağladı ki sara nöbetleri yüzünden yeteneklerini kaybetmiş olabileceğinden korktu. Moral çöküntüsü yaşadığı bir anda Dr. Yanovski'ye yazarak şikâyette bulundu, "bu sara nöbetleri benim için bir ölüm. Yıldızım sönüyor – bunu fark ediyorum. Belleğim tamamıyla bulanıklaştı (tamamıyla!). Artık insanları tanıyamıyorum, bir gün önce okuduklarımı unutuyorum. Delireceğimden ya da budalalaşacağımdan korkuyorum."[17]

Yine de inatla çalışmaya devam etti, cesaretinin her gün biraz daha kırıldığını yansıtan notdefterinin sayfalarında o gerekli sezgi kıvılcımının ışığını görmese de

---

14 *age.*, 184.
15 *PSS*, 28/Ki. 2: 235; 6/18 Kasım 1867.
16 "Dnevniki", 276.
17 *PSS*, 28/Ki. 2: 338; 1/13 Kasım 1867.

çalıştı. Ekim sonunda, Anna bir gece uyandığında onu yere yatmış dua ederken buldu, Tanrı'dan isteyeceği çok şey vardı ama bunlardan biri de bir sonraki romanı için ilham olabilirdi. Yine de en önemlisi, bedeli ne olursa olsun, sanatsal namusundan ödün vermemek konusunda kararlıydı. Hatırı sayılır bir taslağı niçin bir kenara bıraktığını Maykov'a açıklarken, "Canı cehenneme dedim. İnan ki idare ederdi ama *kesinlikle iyi* olmamasına, idare eder olmasına dayanamadım."[18] Dostoyevski iyi kötü idare edecek, orta kırat bir roman yazmaktansa, roman tarihinin en olağanüstü, izlek anlamında en benzersiz romanlarından birini yazmak gibi bir işe neredeyse hiç hazırlıksız bir şekilde kalkıştı.

* * *

Dostoyevski, gazeteleri, özellikle Rus gazetelerini her gün, hatta eskisinden de daha dikkatle okuyordu. Yeğeni Sofya İvanovna'yı azarlıyor, "lütfen oku," diyordu, "çünkü ister genel ister özel olsun, bütün konular arasındaki görünür ve güçlü bağları daha iyi ve... daha açık görüyorsun."[19] O bakımdan *Budala*'da –özellikle başlangıç aşamalarında– Dostoyevski'nin büyük oranda gazete malzemesinden yararlandığını görmek şaşırtıcı değildir. İlk başlardaki notları Umetski ailesi davasıyla ilgili olarak okuduğu şeylerin etkisini taşır. Umetski ailesinin on dört yaşındaki kızları Olga, ailenin evini dört kez yakmaya kalkışmış, sonunda hâkim karşısına çıkmıştı. Araştırmalar sonunda, anlatılması olanaksız bir aile zorbalığı, acımasızlığı, isyan ettirici bir ana baba ihmalciliği öyküsü çıktı ortaya. Ana babasının insanlıkdışı gaddarlığı karşısında zavallı kız kaç kez hayatına son vermeye kalkışmış, son çare olarak evi yakmaya çalışmıştı. Ekim ortasında Dostoyevski, "Rusya'ya dönmek için can atıyorum," diyordu Maykov'a. "Umetski davası üzerine sözümü söylemeden bu davanın unutulup gitmesine izin vermeyeceğim; yayımlamak isterim."[20] Sonunda Olga Umetskaya, Dostoyevski'nin kadın kahramanları arasında gerçek anlamda en trajiği ve en büyüleyicisi olan Nastasya Filippovna'nın ilham kaynağı olacaktı.

Olga Umetskaya'nın yürek paralayıcı yazgısı, *Budala* üzerinde izi olan tek dava değildi. İlk notlarda sözü edilmeyen roman kahramanı Rogojin, bir mücevherciyi öldüren V. E. Mazurin adlı Moskovalı bir tüccarın davasıyla bağlantılıydı. Evde gizlenen ceset ince muşambaya sarılmıştı; cesedin yanına konmuş iki kabın içinde Zhdanov sıvısı denen ve Rusya'da dezenfektan, koku giderici olarak kullanılan sıvı vardı, Nastasya Filippovna'nın cesedinin yanında da bunlar olacaktı. *Budala*'da gazetelerde haber olmuş başka iki cinayete de sık sık gönderme yapılır. İki cinayetten birinde, soylu bir aileden gelen on sekiz yaşında, Gorski adlı bir öğrenci altı kişiyi öldürmüştür. Zhemarin ailesi tarafından özel öğretmen olarak tutulan Gorkski, ci-

18 *age.*, 239,10
19 *age.*, 222,13.
20 *age.*, 228; 9/21 Ekim 1867.

nayeti işlemeden, bir kapıcıyı, bir aşçıyı, içinde kendi öğrencisi de olmak üzere ailenin dört üyesini öldürmeden önce bu işe dikkatle hazırlanmıştır. *Budala*'da Lebedev, genç Nihilist yeğeninin buna benzer bir iş yapabilecek yetenekte biri olduğundan söz eder, Dostoyevski böylece Nihilist düşüncelerin genç kuşağın gücünü kırdığı, ahlaksal vicdanına ket vurduğu inancının yörüngesine bu kitle katliamını yerleştirir.

Budala'nın içine sızmayı başaran ikinci bir cinayet daha vardır, gümüş bir saat uğruna bir uşak, bir tanıdığı tarafından öldürülmüştür. Katil, saatin sahibiyle sakin sakin çene çalar, adamın boynunu kesmeden önce bir dua okur: "Ulu Tanrım, beni kutsa, İsa adına beni bağışla." Katilin gerçek hayattaki güdüsü, saati rehinciye vermek ve köyde açlık çeken ailesinin yanına dönmektir. Ama Dostoyevski bu olayı, en kötü aşırılıkların ortasında bile Rus köylüsünün köklü, içgüdüsel dindarlığını işaret etmek için kullanır. Dostoyevski için kendisine bir gönderme olan bir dokundurmada bulunan Mışkin, böyle bir ayrıntıyı bir romancı uydursaydı eleştirmenler hemen o şey için "bu kadar da uydurulmaz" derlerdi "ama bunu gazetelerde haber olarak okuduğunda, Rus hayatının gerçekliğini öğreniyormuş duygusuna kapılıyorsun," der.

Gazete incelemelerine ek olarak Dostoyevski, Maykov gibi arkadaşlarından, yakın aile üyelerinden gelen mektuplara bel bağlıyordu, bu mektuplara verdiği yanıtlarda bir yandan bütün yönleriyle Avrupa hayat tarzına duyduğu artan nefreti göze çarpıyor, öte yandan da o nefret ne kadar artıyorsa o oranda Rusya'yı ülküselleştirdiği görülüyordu. Maykov on ikinci yüzyıla ait ünlü epiği, *İgor'un Seferinin Öyküsü*'nü çağdaş Rusçaya çevirdiğini söylediği zaman Dostoyevski bu habere çok sevindi. Maykov'un açıkladığı gibi, bu iş onun "küçük *monumentum*"uydu, " 'anayurdun sunağında' Tanrı'ya sunulan bir adak."[21] Dostoyevski'nin acele *Budala*'yı yazma kararına, en azından kısmen, kendisinin tepe noktası olarak gördüğü Rus kültürünün değerlerini yüceltme dürtüsü ilham kaynaklığı etmiş olabilir. Yoksa bu alan Dostoyevski'nin kendilerine ateş püskürdüğü kişilere kalacaktı ("bizim şu en iyi liberallerimizi, Belinski'yi hatırla, gerçekten de anayurdunun basbayağı bilinçli bir düşmanı değil miydi o, gerçekten de yozlaşmış biri değil miydi?").[22] Bu görüş çok kısa bir zaman sonra *Budala*'ya girmenin yolunu bulacak, orada son derece zeki biri olan Evgeni Pavloviç Radomski tarafından geliştirilecek, Prens Mışkin tarafından desteklenecektir.

Dostoyevski, Rusların yaşam tarzının, o yere göğe sığdıramadıkları Avrupa uygarlığınınkine göre ahlaksal özü bakımından –görünüşte değilse bile gerçekte– çok üstün olduğu inancını haklı gösterecek hiçbir şeyi kaçırmıyordu. Maykov'a ve Dostoyevski'ye göre, iniş çıkışlarıyla bu üstünlüğün çarpıcı bir örneğini Ogarev'in eski iş arkadaşı V. I. Kelsiev vermiştir, Dostoyevski onun öyküsünü arkadaşının mektubundan öğrenir. Arkadaşının anlattığına göre, Kelsiev'in hayatı inanılmaz zorluklar ve fedakârlıklarla geçmiştir, yıllar yılı Eski Müminler'den çeşitli adları devrim davası-

21 *DSiM*, 2: 259, 23.
22 *PSS*, 28/Ki. 2: 259, 23.

nın gönüllüler ordusuna kaydetmeye çalışmıştır, yıllardan sonra Kelsiev bir gün Rus sınırına gelir, siyasi bir suçlu olduğunu ilan edip yetkililere teslim olur. Petersburg'a götürülen Kelsiev özel bir komisyonun karşısına çıkarılır, daha sonra olay Çar'a iletilir, Çar, Kelsiev'in itirafını ve öteki belgeleri okuduktan sonra koşulsuz olarak onun bağışlanmasını emreder. "Biliyor musun," der Maykov, "bütün bunlar gözlerimi yaşartıyor. Ruslar böyledir işte! Cenevre'deki bütün o hümanistlik şamatalarının yanında çok yüce, çok güzel bir örnek bu." Maykov'a göre bütün üstünlük Kelsiev'in o özyaşamöyküsel itirafında saklıydı, bu itirafta açıkladığına göre Kelsiev, "yalnızca Slav sorunu ve Slavlıkta Rusya'nın rolü" konusunda "kendisinin biricik ülküsüne, kökünden kopuk özgürlük ve eylem arayışına"[23] bir çözüm bulabilmişti.

Bu haberi duyan Dostoyevski çok heyecanlandı, şu yanıtı verdi: "İşte bu, bu iş böyle yapılır işte, doğrusu budur. [...] [Ş]u bizim ilahiyat öğrencisi kılıklı, sosyalist görümlü beş para etmez liberaller... kurt gibi onun üzerine saldıracaklardır... Kelsiev'in herkesi ihbar ettiğini söyleyecekler."[24] Dostoyevski kendisinin genç Nihilistlerini tehdit edici olmaktan ziyade komik kişiler olarak *Budala*'da anlatacaktır, aşağılanmış Prens Mışkin onlara, o vicdan azabı çeken talihsiz Kelsiev'e (namuslu bir insan olarak hiç kimseyi ihbar etmemiş, Herzen ve Ogarev'le işbirliğini savunmuş Kelsiev'e) Çar'ın davrandığı gibi yücegönüllülükle davranır. Kelsiev'in öyküsüne Dostoyevski'nin gösterdiği tepki genç Nihilistlere yaklaşım tarzını etkilediyse, *Cinler*'de devrimcilikten ulusalcılığa atlamış, son derece dürüst ve tövbekâr Şatov'un ilham kaynaklarından biri Kelsiev'dir.

Dostoyevski'nin, Rus ruhunun yüksek ahlak mayasıyla mayalandığına, gelecekte Rusya'nın şimdiden belirlenmiş Mesih tarzı bir rol oynamaya yazgılı bulunduğuna dair önyargılı bir inancı vardı, *Budala*'nın ilk bölümlerini gönderdikten hemen sonra Maykov'a yazdığı önemli bir mektupta bunları açıklar. Ortak arkadaşları Strahov'un Alman kültürünün başarılarına duyduğu hayranlıktan söz ettikten sonra buna karşı çıkar, çünkü "onların hayatları böyle gelişti! Bizse o sıralarda büyük bir ulusun parçalarını bir araya getiriyorduk, Asya'yı sonsuza kadar durdurduk, sonsuz acılara katlandık, ***katlanabildik***, dünyayı yenileyecek olan Rusluk düşüncesini kaybetmedik... Bizim halkımız sonsuz derecede yüksek bir halk, daha dürüst, daha soylu, daha naif, daha yetenekli, farklı, yüksek Hıristiyanlık düşüncesine sahip, Avrupa hastalıklı Katolikliğiyle, aptalca ve çelişkili Luther'ciliğiyle bu Hıristiyanlık düşüncesini anlamaz bile."[25] Dostoyevski bu "çok yüksek Hıristiyanlık düşüncesi"-ni roman kahramanı Prens Mışkin'de somutlamaya karar verir ve bu mektuptaki bazı düşünceler, özellikle "Rus kavramı"yla Roma Katolikliği arasındaki karşıtlık, Prens'in nişan töreni sırasındaki uzun konuşmasına yansıyacaktır.

---

23 *DSiM*, 2: 341; 20 Eylül 1867.

24 *PSS*, 28/Ki. 2: 227, 8.

25 *age.*, 243, 14.

Dostoyevski'ye göre Rus kavramı, "bütün dünya için muhteşem bir yenilenme (haklısın, bunun Rus Ortodoksluğuyla yakın ilişkisi var) hazırlamaktadır, bu da bir yüzyıl içinde gerçekleşecektir – bu benim sarsılmaz inancımdır." Ama böyle bir yenilenmenin meydana gelebilmesi için, öteki Slav uluslar üzerinde Büyük Rus'un *hakları* kesin şekilde ve kuşkuya yer bırakmayacak tarzda teslim edilmelidir. Bu durumda Dostoyevski'nin Mesih'çiliği, bir bağlamda Reinhold Niebuhr'un "etik evrenselci" bileşen dediği şeye –yani Rusya'nın dünya yüzünde iyiliği ve adaleti hâkim kılmaya yazgılı olduğu düşüncesine– dayanır, bir başka bağlamda da Rusya'nın siyasal gücünün genişletilmesinin öneminin vurgulanmasıyla "benlikçi ve empeyalist" bir renge bürünür.[26] Dostoyevski için bu ikisi özdeştir: ikinciyi birincisinin önkoşulu olarak görüyor, daha sonraki pek çok eleştirmenin tersine, aralarında çözümsüz bir çelişki bulunduğunu reddediyordu. Yine de tek tek bireylerin hayatı söz konusu olduğunda, insanın yanılabilir bir varlık olduğuna, Prens Mışkin'de dramlaştırdığı gibi, Hıristiyanlık ülküsünü dünyasal bir varlığın hayata geçirmesinin olanaksızlığına inanan Dostoyevski'nin, bu güçlü algısı sayesinde ulusalcılık kibri yumuşuyordu. Bunu yalnızca Tanrı-insan İsa başarabilmişti, cisimleşen Tanrı insanlığa, sonsuza kadar ulaşmaya çalışması gereken amacı göstermişti.

Dostoyevski için Hıristiyanlığın sevgi ülküsü ancak ölümden sonraki sonsuz hayatta kusursuz anlamda gerçekleştirilebilecek bir şeydi, o günlerde yazdığı mektuplarda böyle bir ölüm sonrası hayata kuvvetle inandığını gösteren çeşitli sözleri vardır. Eniştesi Dr. İvanov'un ölümü üzerine kızkardeşini ve yeğeni Sofya'yı şöyle teselli eder: "[Y]as tutun. Gözyaşı dökün ama, İsa aşkına, n'olur umutsuzluğa kapılmayın... Bakın, ahirete inanıyorsunuz ... o kokuşmuş budalaca ateizm hastalığına yakalanmış değilsiniz hiçbiriniz. Unutmayın, o şimdi sizin ne yaptığınızı biliyor; ona kavuşma umudunu kaybetmeyin, ahiretin yalnızca bir avuntu olmadığına, gereklilik olduğuna inanın."[27]

Budala'nın geri planında, havada asılı duran bu ölümsüzlük izleği ateizm izleğine eşlik eder – burada gördüğümüz gibi, Dostoyevski'nin duyarlılığında ateizmle yakın ilişkisi olan bir şeydir. Kör doğanın İsa'ya galebe çaldığı düşüncesini öne çıkaran Holbein'ın Ölü İsa'sını düşünerek ölmekte olan genç ateist İppolit, salt dinsel inancı ve ölümsüzlük umudu olmadığı için tarifsiz acılar çeker. Oysa Prens Mışkin, tam sara krizi başlamadan önce gelen belirtiler sırasında "evrensel düzeyde her şeyin kaynaşıp bir olduğu" algısını yaşar – yani, adıyla sanıyla söylenmese de, deyim

26 Söz konusu ayrım için bkz. Reinhold Niebuhr, *The Nature and Destiny of Man*, 2 cilt, (New York, 1964), 2: 15-34. Bu derinlikli tartışmada, Tanrı'nın amacının, tarih içinde ve tarih aracılığıyla gerçekleşeceğine inanılan bütün kültürlerde Mesih düşünün ne kadar köklü bir inanç olduğu vurgulanır. Niebuhr da bu iki tipin nasıl birbirinden ayrılmaz şekilde birbirine geçmiş olduğunu işaret eder.

27 *PSS*, 28/Ki. 2: 254; 1/13 Şubat 1868.

yerindeyse, önceden tadılan bir ölümsüzlük duygusudur bu. Ama Dostoyevski o günlerde romanına yeni başlamıştı, Prens Mışkin'in sara nöbetini ya da İppolit'le ilgili sahneleri izleksel anlamda kullanma düşüncesi kafasında berraklaşmış mıydı, bilmiyoruz.

* * *

Dostoyevski'nin *Budala* ile ilgili notları çok karışık ve ayrıntılıdır, birbirinden ayrı planların tam sayısı konusunda çok derinlikli tartışmalar vardır, şimdi bunlara girmemize gerek yok. Onun öngördüğü olay örgüsü durumlarının girdi çıktısı üzerinde zaman harcamamıza da gerek yok. Bu notları açıklığa kavuşturmak, aslında Dostoyevski'nin romanlarıyla ilgili bütün notdefterlerini İngiliz okurları için kolaylıkla ulaşılabilir hale getirmek için çok şey yapmış olan Edward Wasiolek'in söyledikleri bize notların doğasıyla ilgili genel bir bilgi veriyor:

> Kahramanlar arasındaki ilişkiler planlar değiştikçe değişir: kızkardeşler kızkardeştir de, değildir de, yeğenler oğul olur, babalar amca. Budala bazen üvey oğuldur, bazen gayrimeşrudur, bazen meşrudur; bazı eylemlerde bulunulur ve o eylemler bir sonraki planda ya da hatta birkaç satır sonra sonuçsuz kalır; insanlar kendilerini asarlar ama daha sonra belki de asmazlar; aynı insanlar kendilerini asarak, zehir içerek, üzüntüden ya da boğularak ölürler. Kimin kim olduğu her zaman belli değildir, nereden geldiği, nereye gittiği belli değildir. Kahramanlar görünür, kaybolur, kenara itilir, bazıları ötekilerin arasından kendilerine yol bulup yazarın bilincine tırmanır, bir süre orada kalıp sonra yok olup giderler; bazıları adsız, kişiliksiz olarak boy gösterir, varlık bulur, sonra çöpe atılırlar. Bazıları yayımlanmanın ve ölümsüzlüğün eşiğine kadar gelirler ama yapıt son biçimini alırken orada kendilerine bir yer bulamazlar.[28]

Aralık ayı sonunda Dostoyevski, Maykov'a, "Bütün bir yazı ve sonbaharı bazı düşünceler üzerinde çalışarak geçirdim (düşüncelerin bazıları çok çapraşıktı)" diye yazar. "Sonunda bu düşüncelerden birinin üzerinde karar kıldım... ve bu konuda pek çok şey yazdım. Ama sonra (yeni takvimle) 4 Aralık'ta hepsini attım." Bildiğimiz gibi, orta kırat, sıradan bir roman yazmak ona itici geliyordu. "Bunun üzerine (bütün geleceğim ona bağlı olduğu için), oturup *yeni bir roman* yumurtlamak gibi ıstıraplı bir işe giriştim. Dünyada hiçbir şey beni birincisine devam etmeye ikna edemezdi. Devam edemezdim. 4 Aralık'tan 18 Aralık'a kadar düşündüm. Günde ortalama olarak (en az) altı sinopsis yazıyordum. Kafam vızır vızır çalışıyordu. Nasıl

---

28 Fyodor Dostoevsky, Budala'nın *Notdefterleri*, çev. Kathrine Stresky, sunuş yazısını yazan ve yay. haz. Edward Wasiolek (Chicago, 1967), 7-8. Alıntılarım bu çeviriden yapılmıştır.

oldu da aklımı kaçırmadım, merak ediyorum. Sonunda, 18 Aralık'ta yeni bir roman yazmak üzere masanın başına geçtim."[29] Metnin son halinin beş bölümü 5 Ocak'ta postalandı, 11'inde bunu iki bölüm daha izledi.

Böyle bir yaratıcılık patlamasından sonra Dostoyevski, Maykov'a şu itirafta bulunuyor: "Onlara gönderdiğim şey nasıl bir şeydir hiçbir düşüncem yok." Ama bunun çoktandır gönlünde yatan bir tutkunun ürünü olduğunu da söylüyor: "Çoktandır beni rahat bırakmayan bir düşüncem vardı ama o düşünceden bir roman çıkarmaktan korkuyordum, çünkü çok güç bir düşünceydi, benim için büyüleyici, gönlümü kaptırdığım bir düşünce olmasına karşın onu ele almaya hazır değildim. Düşünce dediğim şey de *kusursuz güzellikte bir adamın portresini çizmekti...* Ancak içinde bulunduğum umutsuz durum dolayısıyla henüz tam olarak olgunlaşmamış bu düşünceye sarıldım. Şansımı deneyeyim dedim, tıpkı rulette denediğim gibi: 'Belki yazarken gelişir!' Bağışlanmaz bir şey."[30]

Dostoyevski kafasındaki başkahramanının hâlâ bir nebula halinde olduğunu Maykov'dan saklamıştı. Ama ekim ortalarında, *Budala*'nın daha en başlarında Prens Mışkin'in daha önceki edebi tiplerle ilişkisini derin derin düşündüğünü gösteren, romanla ilgili başka görüşlerini yeğeni Sofya İvanovna'ya iletmişti. Maykov'a yazdıklarını tekrarladıktan sonra, "Romanın ana düşüncesi, olumlu anlamda güzel bir adam portresi çizmektir. Dünyada bundan zor bir şey olamaz, bu özellikle bugün doğrudur. Olumlu anlamda *güzel* olanı yazmaya kalkışmış yazarların tümü... bundan vazgeçmişlerdir... Güzel olan, aynı zamanda ülküsel olandır... Dünyada olumlu anlamda güzel olan bir tek figür vardır –İsa–, öyle ki, sınırsız ve ölümsüz derecede iyi bir figür olgusunun kendisi, kendi başına ölümsüz bir mucizedir. (Yohanna İncili'nin tamamında dile getirilen şey budur; Yohanna bütün mucizeyi bu ete kemiğe bürünüşte, yalnızca güzel olanın dışavurumunda bulur.)"[31] Dostoyevski'nin tanrısal-insan perspektifinden yola çıkarak değil, insan perspektifinden yola çıkarak yeniden yaratmaya kalkışacağı şey işte bu "yalnızca güzel olanın dışavurumu"dur. Bunu yaparken kaçınılmaz olarak karşılaşacağı sorunların bazılarının tam anlamıyla farkında olduğunu gösterir mektup.

"Hıristiyan edebiyatındaki güzel figürler arasında," diye devam eder, "en eksiksiz olanının Don Quijote'ninki olduğunu söyleyeceğim yalnızca. Ama o aynı zamanda komik olduğu için iyidir. Dickens'ın (Don Quijote'den çok daha zayıf bir tasarı olan ama yine de muhteşem) Pickwick'i de komiktir, başarılı olmasının tek nedeni de budur. Alaya alınan ve kendi değerinin farkında olmayan güzel insana acımak, okurun ona yakınlık duymasını sağlar. Mizahın sırrı da zaten burada, bu acıma duygusunu yaratabilmekte yatar. Jean Valjean da bu yolda bir başka giri-

29 *PSS*, 28/Ki. 2: 240; 31 Aralık 1867/12 Ocak 1868.

30 *age.*, 240-241.

31 *age.*, 251.

şimdir ama acıma duygusunu yaratan şey, onun o korkunç kötü talihi ve toplumsal adaletsizliklerdir. Ama benim romanımda bu tür bir şey yok, kesinlikle yok, işte bu yüzden romanımın kesin bir başarısızlığa dönüşmesinden çok korkuyorum."[32] Daha sonra göreceğimiz gibi, çağdaşlarının tepkileri Dostoyevski'nin korkularının haksız olmadığını gösterdi. Ama *Budala,* Dostoyevski'nin en iyi dört romanı arasında en arızalısı olmasına karşın, bütün felaketli karmaşıklığıyla kişisel hayat algısının en içtenlikli, en dokunaklı şekilde, yücelik sınırına ulaşan lirik bir duygululukla dile getirildiği romandır.

32 *age.*

39. Bölüm

Avutulması Olanaksız Baba

Budala'nın *Russkiy Vestnik*'te yayımlanan (Ocak 1868) ilk yedi bölümü, Dostoyevski'nin yaşadığı sancılı gebelik dönemini taçlandıran bir başarıya dönüştü. Ama romanın devamıyla ilgili belirsizlikler henüz bitmemişti. Dostoyevski *hem* bir senaryo üretmek hem de bir sonra tefrika edilecek, yazılış aşamasının son anına kadar belirsizlikler barındıran bölümün son halini yazmak zorundaydı. Ayrıca romanın kotarılışı sırasında beş kez ev değiştirmişti. Cenevre'de Dostoyevskiler iki kez semt değiştirmek zorunda kalmışlar, Cenevre'den gölün karşı tarafına, güya iklimi daha ılıman olan Vevey'e taşınmışlardı. Üç ay sonra İtalya'ya gittiler, iki ay Milano'da, yılın geri kalan döneminde Floransa'da yaşadılar, romanın son bölümleri orada tamamlandı.

İlk çocuklarının doğumuyla Dostoyevski'nin çalışması yine yarıda kesildi, bu sevinçli olay daha sonra çocuklarının ölümü üzerine bir üzüntü kaynağına dönüştü, karı koca için bu ölüm korkunç bir darbe oldu, duydukları acı Dostoyevski'nin mektuplarında dokunaklı bir şekilde dile getirilmiştir. Dostoyevski, üvey oğlunun şımarıklıklarından, ölen kardeşinin ailesinin çektiği parasızlıktan sürekli kaygı duyuyordu. Bütün bunlar, daha başka şeylerle birlikte sürekli dikkatini dağıtıyordu, dışarıdan bakan biri için Maykov'un hayranlık ve şaşkınlığını paylaşmamak olanaksızdır: "Anna Grigoryevna'nın içinde bulunduğu durum, yoksulluk, sürgün, yakın dostlarından ve ailenden uzakta yaşamak, bütün bunlara nasıl katlanıyorsun, evet, bunlara katlanmak bir yana, bir de roman yazıyorsun!"[1] İşte Dostoyevski *Budala*'yı bu koşullar altında yazdı, kendi çağının hiçbir Rus romancısının böylesine cesaret kırıcı engeller altında çalışmadığını iddia etmekte çok haklıydı.

* * *

Ocak ayının geri kalan günlerinde Dostoyevski'nin en acil kaygısı Katkov'a söz verdiği kopyayı göndermekti. Gece demeden gündüz demeden masasında oturuyor, sanatsal sezgilerini sayfa üzerinde yaşayan kişiliklere dönüştürmeye çalışıyordu. Sofya İvanovna'ya çalışma düzeniyle ilgili fikir edinmesi için şunları yazıyor: "Geç kalkıyor, şömineyi yakıyorum (burası çok soğuk), kahvemizi içiyoruz; ben sonra çalışmaya başlıyorum. Saat dörtte bir lokantaya yemek yemeğe gidiyor, şarap dahil 2 franga yemek yiyorum. Anna Grigoryevna evde yemeği tercih ediyor [gebeliği

1 "Pis'ma Maykova," *DSiM,* 2: 143.

ilerlediği için]. Yemekten sonra bir kahveye gidiyor, orada kahve içiyor ve *Moscow Gazette*'i, *Golos*'u son hecesine kadar okuyorum. Bu iş de bittikten sonra yarım saat kadar biraz hareket etmiş olmak için yürüyorum, eve dönüp çalışmaya başlıyorum. Daha sonra yine ateşi canlandırıyorum, çay içiyoruz, ben yine çalışmaya dönüyorum. Anna Grigoryevna fazlasıyla mutlu olduğunu söylüyor."[2]

Acaba Dostoyevski, Anna'nın sağlığı ve moraliyle çok ilgili olmasına karşın onun bu sözüne inanıyor mu, bunu bilemeyebiliriz. Altı hafta sonra Maykov'a söylediği şeyler var: "Anna Grigoryevna korku içinde bekliyor, gelecek yolcuya aşkla bağlı, son zamanlarda sinirleri biraz bozuldu ama kahramanca ve inatla direniyor. Ara sıra karamsarlığa kapılıyor, ölmekten falan korkuyor. O zaman bu iş moral bozucu ve yıpratıcı hale geliyor."[3] "Senden gelen mektupları, sevgili dostum," diye devam ediyor, "büyük bir sevinçle, bilsen, arka arkaya kaç kez okuyorum!" Edebiyatla ilgili düşüncelerini ve izlenimlerini yalnızca Maykov'la paylaşabiliyordu, kuşkusuz, Maykov'un mektuplarındaki ateşli milliyetçilik Dostoyevski'yi kendi yurtseverlik duygularını benzer şekilde dile getirmeye kışkırtmaktaydı. "Burada, yurtdışında," diyordu Dostoyevski, "Rusya söz konusu olduğunda ben ödünsüz bir monarşi yanlısı haline geldim." Dostoyevski geçmişte çarlığı desteklemişti ama, bunun nedenini kendisi şu sözlerle açıklıyordu: "Rusya'da bir şeyler yapmayı başarmış tek bir kişi varsa, o da kuşkusuz odur [II. Aleksandr]." Şimdi yine de çok daha köklü bir şeyin geçerli olduğunu düşünür: "Bizim ülkemizde insanlar çarlarımızın her birini sevmiştir, sevmeye devam eder ama en sonunda bir tek ona inanmışlardır. İnsanlar için bu bir gizemdir, bir ahittir, kutsanmaktır. Batılılar bunu hiç anlamadılar, kuramlarını olgulara dayandırmakla övünen onlar, tarihimizin bu birincil ve en önemli olgusunu hep gözden kaçırdılar."[4]

Dostoyevski çarlık rejimi karşıtlarının *hepsine* öylesine kızmaktadır ki rastladığı eski dostlarından birazcık bir kibarlığı bile esirger. "Şu bizim *allameler*'e rastladığım

---

2 *PSS*, 28/Ki. 2: 252; 1/13 Ocak 1868.

3 *age.*, 258; 18 Şubat/1 Mart 1868.

4 *age.*, 281; 21-22 Mart/2-3 Nisan, 1868. Bu pasajı, Rus kültürünün en gözü açık Batılı eleştirmeni Anatole Leroy-Beaulieu'nün Dostoyevski'nin ölümünden (1883) iki yıl sonra Rus halkının çara karşı tavrı konusunda yazdıklarıyla karşılaştırın. Rus imparatorluğunda kilise ile devlet arasındaki ilişkiden söz eder: "Çar ruhban sınıfından olmayan seküler biri olarak kalırsa, dinsel konularda olsun, sivil konularda olsun İmparator devletin başı olmanın verdiği yetkiyle bir şey yaptığında, çağdaş ve Batılı anlamda seküler bir devletin başı olarak yapmaz bunu. Dinsel bir statüsü olmasa da, Çar halk kitleleri için dinsel bir kişidir. İsa tarafından kutsanmıştır, Hıristiyanları korumak ve onlara rehberlik etmek üzere Tanrı tarafından tayin edilmiştir. Uspenski Katedrali'nin küçük kubbesinin altında kutsanmak ona kutsal olanın erdemlerinin bağışlanması anlamına gelir. Göklerin altında onunla saygınlıkta yarışacak başka biri yoktur. Toplumun her sınıfına ait uyrukları, toplu olarak ve tek tek ona bağlı kalacaklarına Kitabı Mukaddes üzerine yemin etmiştir." Anatole Leroy-Beaulieu, *L'Empire des tzars et les Russes* (Paris, 1990), 1033.

zaman midem bulanıyor," der. "Ah o zavallılar, ah o beş para etmez herifler, kibirden kurbağa gibi şişmiş budalalar, pis herifler yok mu. Çok iğrençler! Sokakta Herzen'e rastladım, kibarca didişerek konuştuk, birbirimize birkaç taş attık ve ayrıldık. Hayır, artık onlara katlanamam... Hiçbir şeyden bu kadar anlamamak olur! Nasıl da şişiniyorlar görsen, nasıl da hindi gibi kabarıyorlar!"[5]

Bu mektup yazılmadan önce Dostoyevski I. Kısım'ın geri kalan öteki dokuz bölümünü göndermiş durumdaydı. Bölümlerin ikinci grubu derginin Şubat sayısında yayımlandı, editörler bir de not eklemişlerdi, Nisan sayısına kadar başka bir bölüm yayımlanmayacağını duyurdular. Dostoyevski'nin karısının doğumunun yaklaştığını düşünerek onu dur durak bilmeksizin yayımlama zorunluluğundan kurtarıp ona soluk alacak zaman verdiler.

* * *

Dostoyevskilerin Cenevre günlerinin en önemli olayı, 5 Mart 1868'de kızları Sofya'nın doğumuydu. Anna'nın Cenevre günlüklerinde onlar için mutluluk kaynağı olan bu bebekten çok söz ediliyor, karı koca doğumunu bekledikleri küçük Sonya ya da Mişa'dan sık sık sevgiyle söz ediyor. Dostoyevski, Ogarev'in tavsiye ettiği önemli bir jinekoloğa Anna'nın görünmesi için ısrar etti, doktor onlara güvenilir bir ebenin adını verdi, Anna o ebenin ellerine teslim edildi. Karı koca Cenevre'ye geldikleri günden beri tek odada yaşıyordu, artık iki odalı bir daire aramaya başladılar, sınırlı bütçeleriyle böyle bir yer bulmak güçtü. Bereket versin uygun bir yer buldular, Anna tam anlamıyla iyileşene kadar ona bakmak üzere Dostoyevski bir hemşire kiralamıştı ama aynı zamanda Anna'nın annesini de, doğum sonrası kızına yardım etmesi için yanlarına çağırdı (kadın birkaç ay sonra geldi).

Birkaç yanlış alarmdan sonra beklenen an geldi çattı ama ne yazık ki tam da Dostoyevski'nin korkunç bir sara krizi geçirdiği, hiçbir işe yaramayacak bir halde olduğu gece. Anna daha sonra doğum sancıları çektiği saatlerde hiç sesini çıkarmadı, kendisine güç vermesi, yardım etmesi için Tanrı'ya dua ediyordu, Dostoyevski'yi ancak sabah saat yedide uyandırdı. Uykudan tazelenmiş olarak uyanan Dostoyevski ebeyi çağırmaya koştu, ebenin kayıtsızlığı, aldırışsızlığı, hem çılgına dönmüş babayı hem de korku içindeki anneyi çok öfkelendirdi. Anna'nın doğurması çok uzun sürdü, ebeye göre bunun bir nedeni, Dostoyevski'nin heyecanı ve açıkça belli olan korkusuydu, bunlar karısının moralini bozmuştu. "Bazen onu hıçkırırken görürdüm," diye hatırlıyor Anna, "ben de kendimi ölümün eşiğine gelmiş gibi hissediyordum."[6] Sonunda Dostoyevski'nin karısının odasına girmesi yasaklandı, Anna sancıdan kıvranırken ya hemşireden ya da ebeden dışarıya, kocasına

5 *PSS*, 28/Ki. 2:28.

6 Anna Dostoevsky, *Reminiscences*, çev. ve yay. haz. Beatrice Stillman (New York, 1975), 142.

bakmalarını, kendisine bilgi vermelerini istiyordu. Sonunda Dostoyevski karısının iniltilerinin arasında zayıf bir bebek ağlaması sesi duydu, o girmesin diye kapıyı kilitlemişlerdi ama kapıyı zorla açtırıp içeri girdi, yatağın yanına diz çöküp büyük bir sevinçle karısının ellerini öptü.

Dostoyevski ailesine ve dostlarına mektuplar yazıp Sofya'nın doğumunu duyurdu, bu mektuplarda olumlu ve alışılagelmiş sözlerle yetinmişti, ancak Maykov'a yazdığı mektupta daha kaygı verici bir resim çiziyordu: "(Bizim takvime göre) 22 Şubat'ta karım (otuz saat süren korkunç sancılardan sonra) bir kız doğurdu, hâlâ hasta; böyle durumlarda sinirler nasıl laçka olur bilirsin... Kızım Sonya sağlıklı, turp gibi, sevimli, harika bir çocuk, yarım günümü onu öperek geçiriyor, ondan ayrılamıyorum."[7] Sonya için Dostoyevski'nin kullandığı coşkulu sıfatlar onun "babaların en seveceni" olduğunu söyleyen Anna'nın bu sözlerini doğruluyor; Dostoyevski bebeğin banyosuna yardımcı oluyor, "saatlerce beşiğinin yanında oturuyor, bazen ona şarkı söylüyor, bazen onunla konuşuyordu; üçüncü aydan itibaren bebeğin kendisini tanıdığından emindi."[8]

Şimdilik yine de Anna'nın sağlığının kötülemesinden korkuyordu, doktor ve ilaç parasını ödemesine olanak yoktu. Dostoyevskiler büyük para sıkıntısı çekmeseler de, Katkov'dan gelen düzenli ödemeler sayesinde tek kuruş biriktiremeden ayı geçiriyor, beklenmedik bir harcamayı karşılamak için rehincinin kapısını çalmak zorunda kalıyorlardı. Dostoyevski –Anna'nın annesinin yaydığı, asılsız– bir söylentiye de çok üzülmüş, güya Paşa İsayev Moskova'ya gidip üvey babasına Katkov'un gönderdiği harçlığın bir kısmını istemişti. Bu bilginin doğru olup olmadığını belirleyemiyordu ama kayınvalidesinin kendisini yanıltıp böyle bir şeyin doğru olduğunu söylemesi üzerine Katkov'a bir özür mektubu yazmaktan geri durmadı. Dostoyevski'nin üvey oğlunu desteklemesinin önüne geçmek için hiçbir engel tanımayan Anna'nın annesinin çevirdiği dolaplar, bu zorlu kavşakta Dostoyevski'nin sıkıntılarını arttırdı. *Budala*'nın birkaç bölümünün planları üzerinde deli gibi çalışıyordu, aralıksız devam eden gerilim yüzünden sara krizleri sıklaştı.

Bütün bu sıkıntılara karşın Dostoyevski'nin Maykov'a yazdığı bir sonraki mektup daha az bezginlik yansıtıyordu (kuşkusuz, bu arada yeni bir önödeme yapılmıştı, belki onun için). Dostoyevski, Sonya'nın babasına bu kadar çok benzemesinden sık sık ve dokunaklı bir şaşkınlıkla "çok matrak", neredeyse "komik" diye söz eder. "Çocuk daha bir aylık, yüzünde kesinlikle benim yüz ifadem var, hatta alnındaki kırışıklara kadar benim fizyonomim, –yatakta yatarken– sanki roman yazıyor mübarek!"[9] Maykov'dan, yeni önödemenin bir kısmının Emilya Fyodorovna ile Paşa'ya verilmesi konusuyla ilgilenmesini Dostoyevski'nin kendisi istemişti, buna May-

---

7 *PSS*, 28/Ki. 2: 272-273; 2/14 Mart 1868.

8 *Reminiscences*, 146.

9 *PSS*, 28/Ki. 2:277-278; 21-22 Mart/2-3 Nisan 1868.

kov'un yanıtı şu oldu: "[S]en, Fyodor Mihayloviç, senin buradakilerle *bağışlanmaz* bir gayretkeşlikle meşgul oluyorsun. Gidip onlara senin paranı vermek hiç hoşuma gitmiyor. Senin fazlaca iyi yüreklilik gözlükleriyle baktığına, her şeyi olduğundan daha kötü gösterdiğine inanıyorum."[10] Maykov, Dostoyevski'ye vasiyetnamesini hazırlamasını önerdi, ölümü halinde yapıtlarından gelecek ödemelerin kime yapılacağı konusunda bir belirsizlik olmamalıydı. Anna'nın kız doğurduğuna Mihail'in ailesiyle Paşa'nın sevindikleri dedikodularını duymuş olduğu anlaşılıyordu; bir oğlu olsaydı Dostoyevski'nin mülkü üzerinde hiçbir hak iddiaları olamazdı.

Dostoyevski bu öğüdü dinledi, aynı ay içinde, bütün yapıtlarının telif hakkını karısına bıraktığını açık biçimde ilan eden bir "belge" kaleme aldı. Ama geçimlerini sağladığı öteki kişiler konusunda Maykov'a, yaşadığı sürece onlara karşı sorumluluklarının niçin kutsal olduğunu açıkladı: "Paşa'ya gelirsek, zavallı Marya Dimitriyevna'm ölüm döşeğinde yatarken onu bana emanet etti... yüreğinde iyilik ve güzellik duygusunun kök salmasına yardımcı olursam, zamanla bu ona çok yararlı olacaktır." Emilya ile çocuklarına gelirsek, "işte yine ölen erkekkardeşim Mişa konusuna geliyoruz. Aklımın erdiği ilk günden itibaren o adamın benim için ne anlama geldiğini sana söylememe gerek yok."[11]

* * *

Russkiy Vestnik'in Dostoyevski'ye soluk alması için tanıdığı bir aylık süre hızır gibi imdadına yetişmişti ama romanın devamını göndermesi için önünde yalnızca yirmi gün vardı. "Hâlâ tek bir satır bile yazamadım!.." diye itirafta bulunuyor Maykov'a. "Ama ne yapabilirim... Üst üste kimbilir kaç gece uyumadım, yalnızca zihinsel gerilimden dolayı değil, aslında başka seçeneğim bulunmadığı için. Sara hastası olan bir adam için bu korkunç bir şey. Sinirlerim alabildiğine bozuk."[12] Yine de Dostoyevski'nin notdefterleri Mart ve Nisan aylarında (kısa bir kumar yolculuğu dışında) bulabildiği bütün zamanı, ilk on altı bölümde başlayan olayların gelişiminin içerdiği çeşitli olasılıkların taslaklarını yazmaya harcadığını gösteriyor. Bu notların bize en açık ve seçik biçimde gösterdiği şey, öykülerin gelecekte ne yönde gelişeceği konusunda Dostoyevski'nin hiçbir düşüncesinin bulunmadığıdır. Edward Wasiolek, Dostoyevski'nin estetik anlamdaki kafa karışıklığını bir kez daha çok iyi tanımlıyor:

> Birinci kısmın sonunda biten olaylarla ikinci kısmın başında başlayan olaylar arasında ne kadar zaman geçtiği konusunda bile kesin bir fikri yoktur. Notlarında üç hafta, beş hafta, beş gün, bir buçuk ay, üç ay, altı ay gibi değişik süre-

10 "Pis'ma Maykova," *DSiM*, 2: 345.
11 *PSS*, 28/Ki. 279-280.
12 *age.*, 278.

lerden söz edilir... Dostoyevski acaba Nastasya Filippovna, Rogojin'le mi, yoksa prensle mi evlenecektir, ondan bile emin değildir; [...] Nastasya Filippovna intihar mı edecektir, öldürülecek midir, yoksa doğal bir ölümle mi ölecektir; acaba Aglaya, Gavrila'yla evlenecek midir, evlenmeyecek midir; Nastasya Filippovna ile Aglaya birbirlerinden nefret mi edecektir, yoksa birbirleriyle uzlaşacak mıdır; acaba Rogojin cinayet işleyecek midir, yoksa Prens'in öğretileri sayesinde cinayet işlemekten kurtulacak mıdır? Dostoyevski'nin kafası olasılıklarla doludur ama sanatın acımasız yasası da, yayıncılığın yasası da onu seçim yapmaya zorlar.[13]

Bana kalırsa en aydınlatıcı ve en önemli not, Dostoyevski'nin 12 Mart tarihinde düştüğü nottur: "Romanda üç tür aşk var: (1) tutkulu ve doğal aşk – Rogojin. (2) Boş gururdan doğan aşk – Gavrila. (3) Bir Hıristiyan'ın aşkı – Prens." Dostoyevski daha önce bu aşkları tek bir kahranıandaki değişimler olarak tanımlamıştı anıa şimdi farklı kişilere dağıtıyor. Aşk izleği, özellikle Prens'in bir "Hıristiyan'a özgü aşk"ında saklı olan acıklı çelişki, kitabın ana izleğini oluşturur ama Dostoyevski daha önce zaten Mışkin'in acı çeken Marie'ye duyduğu "aşk"ın tanı doğası konusunda, İsviçreli çocukların yaşadıkları kafa karışıklığı aracılığıyla ipucu vermişti. Dostoyevski notların kenar boşluklarına çeşitli kereler "Prens İsa" yazmıştır; bu deyimin içinde Mışkin'in yüz yüze gelmek zorunda kalacağı bir gerilim gizlidir, insansal olan ile tanrısal olan arasındaki gerilim – bu dünyada bir prens gibi yaşayıp Aglaya ile evlenmek istemekle, Nastasya'ya karşı duyduğu özverili, Hıristiyan'ca aşkın ilham ettiği meleksi bir kâhin olarak kalmak arasındaki çelişki.

Bir başka önemli nottan da, iki ay önce yeğenine yazdığı mektupta söz ettiği bir başka sorunla ilgili daha başka düşüncelerini öğreniyoruz: "Kahramanın kişiliğinin okurlara sevimli gelmesi için ne yapmalı?.. Don Quijote ile Pickwick birer insansever olarak okura sevimli geliyorsa, komik oldukları için geliyorlar. Bu romanın kahramanı Prens, komik değil, ama sevimli bir özelliği var: Saf bir insan." Don Quijote de, Pickwick de saf insanlar ama başkaları onları alaya aldığı için komik kişilere dönüşüyorlar. Prens, başlangıçta başkalarının duydukları kuşkuları, saflığının kuşkuya yer bırakmayan içtenliğiyle ortadan kaldırır, –açıksözlülüğüyle, herhangi normal bir toplumsal kibir taşımayışıyla, (idanı cezası konusundaki konuşmasında görüldüğü gibi) insanların acılarına karşı duyarlılığıyla yapar bunu– ayrıca onun zararsızlığının, başkalarının saklamaya çabaladıkları şeyleri hiç çekinmeden açığa vurmasına yol açan saflığının, belki de Rusların "kutsal budala"sı (*yurodivi*) gibi yüksek bir bilgeliğin somut örneğini oluşturduğu da üstü kapalı olarak kabul edilmektedir. Böylece Mışkin'in tuhaflıkları daha en başlarda sezdirilen dinsellik tülüne sarılmıştır.

---

13 Fyodor Dostoevsky, *The Notebooks for* The Idiot, çev. Katherine Strelsky, yay. haz. ve sunan Edward Wasiolek (Chicago, 1967), 160.

Ta Nisan ortalarında Dostoyevski en önemli sorunlarından birinin ne olduğunu saptadı ama bu sorunu hiçbir zaman doyurucu bir şekilde çözemedi: "Ufak ufak *Prens'i bir eylem alanında* göstermek... Ama bunun için olay örgüsü gerek." Ancak Dostoyevski'nin öngördüğü "olay örgüsü" sanatsal olarak kendisinin vücut verebileceği bir olay örgüsü değildi. "[Mışkin] N. F.'ye eski saygınlığını kazandırır, Rogojin üzerinde etkili olur. Aglaya'yı alçakgönüllülüğe yönlendirir, General'in karısının... kendisine duyduğu hayranlıkla aklının başından gitmesine neden olur." Madam Yepançin'in prense duyduğu ilgiye son bir göndermede bulunulur, bunun dışında, metinde Prens Mışkin'in etkisinin mutlu sonuçlarının hiçbirini bulamazsınız, romanın ortasında böyle bir olay örgüsü eksikliği önemli bir yapısal kusur oluşturur. Dostoyevski, izlek ve zaman sırası sorunlarıyla boğuşurken, aynı zamanda bir anlatıcı olarak kullanacağı teknik sorunuyla da uğraşıyordu. Şimdi burada Robin Feuer Miller'ın çözümlemesine bakabiliriz; Miller şu pasajın kilit önemde olduğunu işaret eder: "Not. Prens *bütün roman boyunca neden bilmecemsi bir kişi* olarak sunulmasın, ara sıra (çok daha garip, sorgulayıcı, merak uyandırıcı bir biçimde) ayrıntılar aracılığıyla tanımlanabilir, en sonunda birdenbire kişiliği apaçık görülecek biçimde aydınlığa çıkarılabilir..."

Bu pasaja dayanarak Miller, Dostoyevski'nin *Budala*'daki anlatı tutumunu "bilmece ile bilmecenin çözümü"nden oluşan bir karışım olarak tanımlar, Dostoyevski'nin "birini ötekiyle dengelemek"ten[14] söz ettiği başka notlara göndermede bulunur. Prens bir gizem bulutu içinde sunulacak, geveze anlatıcının açıklamaları bu gizem bulutunu dağıtmak yerine daha da *yoğunlaştıracaktı*. "Daha özlü yaz: yalnızca olguları," diye kendini azarlıyordu Dostoyevski, "akıl yürütmeden, duyguları tanımlamadan." Ama sonra şunu ekler: "*Herkes böyle diyor*, anlamına gelecek şekilde yaz..." Bir başka deyişle, anlatıcı olguları nasıl biliyorsa öyle anlatacaktır, Tanrı-anlatıcı olmayacaktır, "olgular"ın çoğu, prensin eylem ve davranışlarının çevresinde oluşmuş dedikodu ya da söylentilerden –bir bakıma söylenceden– başka bir şey olmayacaktır. Miller'ın zekice belirttiği gibi, "anlatı yöntemlerinin bu biçimde gruplanması, olguların tanımlama ve açıklamaların yanına değil, söylenti ve gizemin yanına yerleştirilmesi sonucunu doğurur."[15]

Prens'in Nastasya ile evliliğe hazırlandığı son bölümlerin taslağını içeren bir not, Dostoyevski'nin anlatı tutumu konusunda bize ışık tutar: "(Prens delidir – yani genel olarak dedikodulara göre), birkaç kişi dışında herkes onu terk eder". Prens'in yol açtığı skandal karşısında insanların onu terk etmesi, metnin son sayfalarında anlatıcının benimseyeceği tutum konusunda bize bir fikir verir; anlatıcı, Prens'in kararının kötü niyetle çarpıtılmış açıklamalarının hepsini gözler önüne serecektir. Dostoyevski böylece hâlâ "duyduğuma göre" düzeyinde kalmaya devam eden anla-

---

14 Robin Feuer Miller, *Dostoevsky and* The Idiot (Cambridge, MA, 1981), 79.

15 *age.*, 81.

tıcının Prens'i terk etmesini bilinçli biçimde öngörür, anlatıcı için Prens bir bilmece haline gelmiştir, onu açıklamak olanaksızdır. Anlatıcının bu aczi, yine de Mışkin'in davranışlarını dünyada *her türlü* ahlaksal ve toplumsal deneyim kategorilerinin ötesinde göstermeye çalışan Dostoyevski'nin bu çabasının bir parçasıdır.

* * *

Nisan'ın ikinci yarısında bir tarihte Dostoyevski genel olarak romanın vaziyet planları üzerinde çalışmayı bıraktı, II. Kısım'ın ilk iki bölümünü yazmayı başardı, bu iki bölüm de Mayıs ayında *Russkiy Vestnik*'te yayımlandı, bu arada kendisi kesintisiz şekilde öteki üç bölüm üzerinde çalışmaya devam etti. Ancak birkaç günlüğüne Saxon-les-Bains'e gidip kumar oynamış, mali bakımdan göçmüştü. Bu kez şansı her zamankinden de kötü gitti, yarım saat içinde bütün parasını kaybetti. Anna'ya (aynı günde) yazdığı iki mektup yarı çılgınca özürlerle doludur, bu kez kendisini de fena halde paylıyordu. Karısının Sofya'ya bakmak için katlandığı "zorluklar"dan söz ettikten sonra, "Ben onu hak etmiyorum," diyordu. "Ne biçim bir babayım ben böyle?"[16] Katkov'a mektup yazıp ona bir aylık bir aradan sonra ancak gönderebildiği bölümlerin yetersizliği için özür dilemeyi düşündü ama edebiyatçı gururu gibi apaçık bir nedenden dolayı bu küçük düşürücü işten vazgeçti. Ama şimdi yine de Anna adına Katkov'a bir mektup kaleme almakta, ondan avans istemektedir, böylece ailesini Vevey'e taşıyacak, daha verimli çalışabilecektir. "Romanı bitirinceye kadar tam bir yalnızlık içinde yaşayacağım... Bu süre içinde, [...] (birden dağlardan esen kuzey rüzgârı) *bise* yüzünden çocuğumuzu üşütme korkusu duymadan onu orada büyütebiliriz."[17]

Zavallı Dostoyevskiler, tam da korktukları şey başlarına geldi. Anna'nın annesi mayıs başında gelmiş, Sofya 4 Mayıs'ta vaftiz edilmişti; vaftiz annesi Madam Snitkina, vaftiz babası da Apollon Katkov'du. Tam da işin en zor yanını atlatmış göründükleri bir zamanda felaket kapılarını çaldı. Doktor, Anna'ya Sofya'yla birlikte parkta yürüyüş yapmasını tembihlemişti, çocuğun temiz hava alması gerekiyordu, mayıs başında hava yumuşadığı, güneşli günler başladığı zaman doktorun öğüdüne büyük bir titizlikle uyuldu. Ama o lanet *bise* bir gün ansızın esti ve Sofya soğuk aldı; bir hafta içinde soğuk algınlığı akciğer iltihabına dönüştü, korkulan sondan üç saat önce doktor kaygılı anne ve babaya çocuğun iyileşeceğini söylemişti ama 12 Mayıs'ta çocuk gitti. Karısının yazdığına göre Dostoyevski, "bir kadın gibi hıçkıra hıçkıra ağladı," "biricik yavrusunun gövdesi soğurken önünde dikilmiş, küçücük soluk yüzünü ateşli öpücüklere boğuyordu. Hayatımda hiç bu kadar büyük bir acı içinde kıvranan bir adam görmedim."[18]

16 *PSS*, 28/Ki. 2: 285; 23 Mart/4 Nisan 1868.

17 *age.*, 286.

18 *Reminiscences*, 147.

Bir hafta sonra Dostoyevski'nin ne kadar derin bir acı duyduğunu Maykov'a yazdığı yürek paralayıcı bir mektuptan öğreniyoruz: "Ah, Apollon Nikolayeviç, benim ilk çocuğuma duyduğum sevgi komik olabilir, bunun böyle olmasının ne önemi var, beni kutlayanlara yazdığım mektuplarda çocukla ilgili duygularımı komik şekilde dile getirmiş olabilirim... O mini minnacık, acınası, üç aylık varlık – benim için çoktan bir birey, bir kişiydi. Yanına yaklaştığım zaman beni tammaya, sevmeye, bana gülümsemeye başlamıştı, o komik sesimle şarkı söylediğim zaman dinlemekten hoşlanırdı. Onu öptüğüm zaman ağlamaz ya da yüzünü buruşturmazdı; yanına gittiğim zaman ağlamayı keserdi. Şimdi o küçük şey nerede? Onun yaşaması için, sana bir şey söyleyeyim mi, çarmıha gerilmeyi kabul edebilirdim."[19]

Çok daha acıklı olan, Dostoyevski'nin bir yalnızlık ve ıssızlık çukuruna yuvarlandığını gösteren şey de Maykov'dan Sofya'nın ölümünü henüz ailesine söylememesini istemesidir. "Bana öyle geliyor ki hiçbiri çocuğa üzülmeyecek, hatta belki de tam tersine sevinecektir, bunun düşüncesi bile yüreğimin öfkeyle dolmasına yetiyor. Bu küçücük varlık onlara ne yaptı? Bırak benden nefret etsinler, bana, benim sevgime gülsünler – hiç fark etmez."[20] 24 Mayıs'ta Sofya'yı gömdükten sonra Dostoyevskiler için Cenevre'ye katlanmak olanaksızdı. Bu ülkeden ayrılıp İtalya'ya gitmeyi kimbilir ne çok isterlerdi ama paraları yoktu, bunu yapamazlardı. Ayrıca böyle bir şey *Budala*'dan pek çok zaman çalmak demekti, oysa geçimleri Katkov'un beklediği romanın yazılmasının devam etmesine bağlıydı. Dostoyevski'yi şaşırtan bir eliaçıklıkla Maykov, yazacağı şeyleri geciktiren yazarının ricasını kabul etti, istediği önödemeyi yaptı. Üzüntü içindeki çift, Anna'nın annesiyle birlikte ancak Vevey'e taşınabildiler, Dostoyevski orada üzüntüsünü içine gömüp aralıksız romanı üzerinde çalıştı.

Dostoyevski'nin Vevey'den yazdığı ilk mektup Paşa'dan aldığı mektuba bir cevaptı. "Ah, Paşa, öylesine mutsuz, öylesine acılıyım ki ölsem daha iyi. Beni seviyorsan bana acı."[21] Mektubun büyük bir kısmı pratik konulara ayrılmıştır, işler daha kötü olamaz. Dostoyevski'nin arkadaşlarının, özellikle Maykov'un yardımıyla Paşa iki büroda kâtip olarak iş bulmuş ama kısa süre sonra ikisini de bırakmıştır, çünkü amirlerinin kendisine davranışları ona hakaret gibi gelmiştir. Bu haberi Maykov'dan duyan Dostoyevski daha fazla öfkesine hâkim olamaz: "Ne biçim bir zihniyet bu, ne biçim görüş ve düşünceler, bu ne palavracılık!" diye patlar Maykov'a. "Tam ona göre bir şey. Ama öte yandan – onu nasıl yüzüstü bırakırım?"[22]

Küçük Sofya'nın ölümü hiç aklından çıkmaz, Maykov'a yazdığı mektuplarda duyduğu derin kederi yansıtır. "Appollon, Nikoleyeviç, dostum," diye yazar acınası bir şekilde. "Hayatımda hiç bu kadar mutsuz olmadım... zaman geçtikçe kaybettiğim

19 *PSS*, 28/Ki 2: 297; 18/30 Mayıs 1868.
20 *age.*, 298.
21 *age.*, 300; 9/21 Haziran 1868.
22 *age.*, 298; 18/30 Mayıs 1868.

Sofya'mın anısı kafamda eskisinden daha canlı, yüzü gözümün önünden gitmiyor. Öyle anlar oluyor ki nerdeyse dayanılması olanaksız. [...] Asla unutmayacağım, asla kendime işkence etmeyi bırakmayacağım!" Kendi işkenceleri bir yana, Anna "çok üzgün, bütün gece ağlıyor, bunlar sağlığını kötü etkiliyor."[23] Vevey'e gelmek büyük bir hataydı, Cenevre'de kalsalar özellikle Anna için çok daha iyi olurdu, çünkü orada kültürel etkinliklerle oyalanabilirdi ama parasızlık onlara başka bir seçenek bırakmamıştı.

Temmuz ortasında Dostoyevski, Maykov'a, mektuplarının açılıp okunduğundan ve geciktirildiğinden emin olduğunu yazdı. Bazı iyilikseverler imzasız olarak ona mektup yazmış, Rus sınırını geçtiği takdirde aranması için gizli polisin bir emir yayımladığını haber vermişlerdi. 1867 Kasım ayının sonunda gerekli yerlere duyurulan bu emirler hiç kuşkusuz ki Üçüncü Şube'nin dosyalarındaki şu kaydın sonucuydu: "Cenevre'de bulunan ajan[ımız], kolayca heyecana kapılan Ruslar arasında Ogarev'in sıkı dostu olan Dostoyevski'nin adını vermektedir."[24] Adı kötüye çıkan devrimciyi Dostoyevski sık sık gördüğü için kuşkulu biri haline gelmişti.

"Petersburg polisi," diyordu Maykov'a, "*bütün* mektuplarımı açıyor, Cenevre'deki Ortodoks papazı, hakkında bildiklerimize göre (kuşkulardan değil gerçeklerden söz ediyorum) gizli polis için çalıştığı için (onun gizli ilişkilerinin bulunduğu) Cenevre Postanesi bana gelen mektupları geciktiriyor, bunu çok iyi biliyorum." "İşte bu yüzden," diyerek devam ediyor Dostoyevski, "benim mektubumun asla senin eline geçmediğinden, seninkinin de yolunu şaşırdığından eminim." Sonra birden durumun iğrençliğini fark eder, öfkesine hâkim olamaz. "Not. Ama benim gibi, dürüst, yurtsever bir insan, daha önceki görüşlerime ihanet etme pahasına kendini onların eline teslim etmiş, çarı putlaştırmış biri ... bazı Polonyalılarla ya da *Kolokol* gazetesiyle ilişkilerimin bulunduğundan kuşkulanılmasına ben nasıl dayanabilirim! Budalalar, ahmaklar!.. Gerçekten de onların bilmeleri gerek, Nihilistler, *Sovremennik*'in liberalleri, kendilerinden koptuğum, Polonyalılardan nefret ettiğim, Anayurt'umu sevdiğim için üç yıldır bana çamur atıp duruyorlar. Utanmaz herifler!"[25]

Maykov, daha üç ay önce Dostoyevski'ye, "söylendiğine göre aramızda, hatta üst sınıf insanlar arasında, Katkov ile Çernişevski arasındaki farkı bilmeyen, iliklerine kadar Rusya ve İmparator sevgisiyle dolu yazarlar ile devrimciler arasındaki farkı bilmeyen kişiler varmış"[26] demişti. Şimdi de bir başka örneğe atlayarak arkadaşını avutmaya çalışır, Katkov'un ve İvan Aksakov'un mektuplarının da okunduğunu, kuşkulular listesinde Rus tahtının varisinin de bulunduğunu söyler. Maykov şaka yollu sorar: "Geçici olarak iktidarda olan parti onun adını bile kuşkulular listesine koyduktan sonra, bunda alınacak ne var?"[27]

---

23 *age.*, 302; 22 Haziran/4 Temmuz 1868.
24 *age.*, 48; Ağustos Sonu/Eylül başı, 1868.
25 *age.*, 309-210; 21 Temmuz/2 Ağustos 1868.
26 "Pis'ma Maikova," *DSiM*, 2: 350.
27 27 PSS. 28/Ki. 2: 48.

* * *

Dostoyevski, Ağustos başında Maykov'a, "Bir başka yere gidersem bunun ana nedeni karımı kurtarmak olacak,"[28] diye açıklamada bulunur. Anna kötülüyordu, Eylül başında Dostoyevski ne olursa olsun İtalya'ya gitmeye karar verdi. Paraları ancak Milano'ya kadar yetti, iki aylığına oraya yerleştiler. Dostoyevski sağlığı için orayı Vevey'e göre daha iyi buldu ama çok yağmur yağıyordu, bu hareketli sanayi metropolünün genel atmosferi sıkıntı verici ve bunaltıcıydı. Dostoyevski'nin 1862'deki Floransa yolculuğuyla ilgili bazı hoş anıları vardı, İtalya yolculuğu için orayı bir amaç haline getirmek istiyordu. "Çok hareketli ve girişimci bir insan olan Anna Grigoryevna'nın burada yapacağı hiçbir şey yok. Sıkıldığını görüyorum, bir buçuk yıl öncesine göre birbirimizi tam tersine daha fazla seviyoruz ama benim manastır hayatına benzeyen acıklı hayatımı paylaşmak zorunda olması yine de bana ağır geliyor. Çok kötü bir şey bu onun için."[29]

Maykov'dan gelen bir haberle Dostoyevski'nin biraz morali düzeldi: Petersburg'da adı *Zarya (Tan)* olan yeni bir dergi çıkarmayı planlıyorlardı.[30] Maykov şimdiden dergiye katkı yapmayı kabul eden ötekilerin (Pisemski, Fet ve Tolstoy'un adlarını veriyordu) adının yanında Dostoyevski'nin adının da bulunmasını istiyordu. Derginin başyazarı, Dostoyevski'nin eski arkadaşı Strahov olacaktı, daha önce kendisinin dergisinin başeleştirmeni olan Strahov. Dostoyevski, Maykov'un verdiği bu haberi heyecanla karşıladı: "Bu derginin, seninle ikimizin anladığımız biçimde, kuşku götürmez tarzda *ruh bakımından Rus* olması iyi olur, tabii elbette tamamıyla Slavcı olmadan."[31] Mektup, Emilya Fyodorovna ve Paşa konusundaki kaygıların yeniden dile getirilmesiyle son bulur. "Rusya'ya dönmeyi ne kadar çok isterim bilsen," diye itirafta bulunur, daha önce hiç sözünü etmediği bir yarasına değinir. "Hele, Rusya'da olsaydık Sonya asla ölmezdi, diye düşününce!"[32]

Kasım ayı başlarında Dostoyevskiler Floransa'ya gittiler, Guicciardini Sokağı'nda, tam Pitti Sarayı'nın karşısında iki oda kiraladılar. Dostoyevski hiç gecikmeden, Rus gazete ve dergilerine abone olan o ünlü Gabinetto Scientifico-Letterario Vieusseux'nın kütüğüne, Henri Beyle'in (Standhal'in), Hector Berlioz'un, Heinrich Heine'nin, Lamartine'in ve Franz Lizst'in adlarının yanına kendi adını da yazdırdı.[33] Floransa'nın sokaklarının canlılığı, müzelerdeki hazinelerin zenginliği, Vevey'deyken İtalyanca öğrenmeye başlayan Anna'nın çok hoşuna gitti. ***Buda-***

28 *age.*, 310n.14.
29 *age.*, 321; 26 Ekim/7 Kasım 1868.
30 A. N. Maikov, "Pis'ma k F. M. Dostoevskomu," *Pamyatniki kulturi*, yay. haz. N. T. Ashimbaeva (Leningrad, 1984), 70.
31 *PSS*, 28/Ki. 2: 322.
32 *age.*, 323-324; 26 Ekim/7 Kasım 1868.
33 Katherine Strelsky, "Dostoevsky in Florence," *Russian Review 23* (1964), 149-163.

la yüzünden Dostoyevski'nin eli ayağı bağlıydı ama gelişlerinden sonra Anna'yla birlikte görülecek yerleri dolaşmaya biraz zaman ayırdı. "Boboli'nin bahçelerinde açık havada güller hâlâ açıyor," demektedir oradan Maykov'a yazdığı ilk mektupta. "Galerilerde ne hazineler var! Tanrım, 1862'de 'Sandalyede Oturan Meryem'e [Raffaello'nun] dikkat etmemişim. [...] Bu resim dışında bile olağanüstü güzel ne çok şey var. Ama roman bitinceye kadar her şeyi erteliyorum. Her şeye kapılarımı kapattım."[34]

Dostoyevski şimdi, Katkov'a yıl sonunda söz verdiği gibi, *Budala*'nın dördüncü ve son parçasını tamamlama sorunuyla karşı karşıydı. Ayrıca dördüncü kısma güveniyordu, kreşendo yapan doruk nitelikli sahneleri, akıllardan çıkmayacak finaliyle dördüncü kısmın yayıncılarını yeni basım hakkı için büyük paralar önermeye kışkırtacağını umuyordu, bu bitiş bölümü kısa tefrikalar halinde yayımlanırsa etkisi çok zayıflayacaktı. "*Budala*'nın okurları varsa," der Maykov'a, "o okurlar romanın beklenmedik biçimde son bulmasına belki de biraz şaşıracaklardır: ama, düşünürlerse, böyle son bulması gerektiğini kabul edeceklerdir."[35]

Altı ay sonra Maykov'un okur tepkilerini ("tek eleştirileri kişilerin tuhaflığı")[36] bildiren mektubuna yanıt olarak Dostoyevski, kendisinin o ünlü "fantastik gerçekçilik" sanat felsefesinin bildirgesini kaleme aldı. "Ah, dostum," diye yazmaktadır, "benim gerçeklik ve gerçekçilik anlayışım bizim romancılarımızın ve eleştirmenlerimizinkinden tamamıyla farklı. Benim ülkücülüğüm onların gerçekçiliğinden daha gerçek. Tanrım! Biz Rusların ruhsal gelişimimizin son on yılı içinde yaşadıklarımızı akla uygun bir biçimde anlatsak – evet, gerçekçiler buna fantezi denir diye bağırmazlar mı! Oysa bu sahici, somut gerçekçiliktir. Gerçekçiliktir, tek farkı daha derinlikli olmasıdır; oysa onlar sığ sularda yüzerler... Onların gerçekçiliği sahiden de gerçek olan, gerçekleşen olguların yüzde birini bile aydınlatmaz. Bizlerse ülkücülüğümüzle olguları önceden bildik. Öyle oldu."[37] Dostoyevski kendi "gerçekçiliğini", bir yandan gündelik hayatın yüzeyinin altına, insan kişiliğinin ahlaksal ve ruhsal derinliklerine inerken, bir yandan da yavan ya da basmakalıp bir ülküden çok daha öte bir şeye vücut verme çabasını içerdiği için "fantastik" bulur.

Aynı önemli mektupta, Dostoyevski Maykov'a bir uyarıda da bulunur, kendisinin "ülküsel"inin nasıl anlaşılması gerektiğini açıklar – okurlarını çok şaşırtacağını düşündüğü bitiş bölümüne ne gözle bakmamız gerektiğini de. "Kısacası: 'İkona inanıyor musun, inanmıyor musun!' (Sevgili Dostum, daha büyük bir cesaretle ve mertçe inan)."[38] Dostoyevski Maykov'a bu direktifi verirken, Slavcı İvan Kireevski'nin

---

34 *PSS*, 28/Ki. 2: 333; 11/23 Aralık 1868.

35 *age.*, 327.

36 Maikov, "Pis'ma," 73.

37 *PSS*, 28/Ki. 2: 239; 11/23 Aralık 1968.

38 *age.*, 333n.37.

aktardığı bir deneyime göndermede bulunmaktadır – İsa'nın annesinin ikonunun önünde dururken, Kireevski, hayalinde kendisini dinsel inancın gizem denizinin ortasında bulmuştur. Kireevski ikona bakarken onun yalnızca üzerine resim yapılmış bir tahta parçası olmadığı duygusuna kapılır. Bu tahta parçası, karşısında dua edenlerin bütün tutkularını ve dualarını emmiştir, "yaşayan bir organizma, yaratıcı ile yarattığı insanlar arasında bir buluşma noktası" haline gelmiştir. Dua eden acılı insanlar kalabalığına bakıp tekrar ikona döndüğü zaman, "Ben kendim Tanrı'nın annesinin yüzünün canlandığını fark ettim; bütün bu basit insanlara merhamet ve sevgiyle bakıyordu... Dizüstü çöktüm, alçakgönüllülükle dua ettim."[39]

Geçmişte bu sözler Dostoyevski'yi mest etmişti, çünkü kendisinin inanç değiştirme sürecini tanımlayan sözlerdi bunlar, Dostoyevski hiç ateist olmadı ama yarı seküler Hıristiyan sosyalizm inancından, halkı ve halkın "çocuksu inancını" ululama inanışına atlamıştı. Ama şimdi böyle bir ululamayı bile yetersiz buluyordu, çünkü bu ululamaya insan hayatı üzerindeki avundurucu ve dengeleyici etkisi için kucak açmıştı. Bu tür bir inanç samimi ve içgüdüsel olamazdı, her türlü pratik sonuçtan bağımsız olarak, sırf inanç olduğu için değerli görülen bir şey olamazdı. Dostoyevski için inanç artık tamamıyla içsel, akılcılıktan, yararcılıktan uzak bir şeydi; dünyayı değiştirmekte başarısız oldu diye ne doğruluğuna dil uzatılabilir ne de insanlığın mutsuzluklarına karşı ahlaksal ve psikolojik bir avuntu sunduğu için, deyim yerindeyse, *akılcı bir şekilde* savunulabilirdi. Mışkin'in hayatı acıklı bir şekilde son bulur ama son sayfaları yazmaya hazırlanan Dostoyevski için, kendisinin dünyada var etmeye çalıştığı Hıristiyanlığın aşkın sevgi ülküsünün altını oymak anlamına gelmez bu, ayrıca bu ülkünün tam anlamıyla hayata geçirilmesi bu dünyalı hiçbir insanın gücü dahilinde değildir.

Dostoyevski, *Budala*'nın son bölümünü tek bir birim halinde, olanca estetik gücü ortaya çıkacak şekilde yayımlamak istiyordu ama bu bölümü tamamlamak gibi gerilimli çabası sonuçsuz kaldı. Ancak son parçasının üç bölümü Aralık sayısında yayımlanabildi, geri kalan kısmı bir sonraki 1869 sayısının eki olarak çıktı. Dostoyevski son bölümün Rusya'ya ulaşmasını beklediği gün yeğenine şu açıklamayı yapıyordu: "İki sara krizi geçirdim, saptadığımız tarihe göre on gün geciktim."[40]

---

39 Alexander Herzen, *My Past and Thoughts*, çev. Constance Garnett, gözden geç. Humprey Higgins, 4 cilt (New York, 1968), 2: 539.

40 *PSS*, 29/Ki. 1: 9-10; 23 Ocak/6 Şubat 1869.

40. Bölüm

Budala

Dostoyevski *Budala*'yı bitirdikten on yılı aşkın bir süre sonra bir mektubunda şöyle yazar: "(*Budala*'nın], benim en iyi yapıtım olduğunu söyleyen herkesin zihinsel yoğrumunda benim her zaman dikkatimi çeken, beni memnun eden bir şeyler var."[1] *Budala* onun önemli yapıtlarının en kişisel olanıdır, kendisinin en çok değer verdiği, en gizli ve kutsal görüşlerini somutladığı kitaptır o. Bu kitabı çok beğenenlerin herhalde seçkin bir grup olduğunu, akraba ruh yapısına sahip olduklarını, onlarla gerçekten iletişim kurabileceğini hissetmiştir. Dostoyevski idam mangasının önünde yaşadığı işkencenin öyküsünü yalnızca *Budala*'da anlatmıştır – hayatı bambaşka bir şekilde anlamasına yol açan bir işkencedir bu, Prens Mışkin maddesel ve gündelik olanın uyuşukluk batağında boğulmuş bir dünyaya bu kehaneti yaymak için savaşır. Prens Mışkin, insanlığın şimdi içinde bulunduğu durumda ulaşabileceği Hıristiyanlığın sevgi ülküsünün somut örneğidir ama kendisinin felaketli özlemlerinin ve dünyasal sınırlılığının çelişkili buyrultuları arasında bocalamaktadır.

* * *

Biliyoruz ki *Budala*'nın birinci kısmı, Dostoyevski'nin önemli bir yapıtının merkezine "son derece güzel bir insan" olan kahramanını yerleştirme kararından ilhamını almıştı, Prens Mışkin'in benzersiz manevi çekiciliği, onun imgesinin bu ilk sayfalara yansıtılmasından kaynaklanır. Prens'in başının çevresindeki ahlak halesi daha ilk sahnede yansıtılır, davranışları her türlü boş gurur ya da bencillikten tamamıyla arınmıştır; bu tür davranışları besleyen kendini önemseme duygularından tamamıyla uzak görünür. Dahası, karşısındaki kişinin baktığı noktadan bakmak gibi adeta benzersiz bir yeteneği vardır. Başkalarının kendisini alımlayış tarzına Prens'in gücenmemesinin nedenini bu açıklamaktadır, ayrıca kendisini bu biçimde aşma yeteneğiyle, rastladığı kişilerin ilk anda onunla alay etmek, ona yukardan bakmak gibi bir silahlarını şaşmaz şekilde ellerinden alır.

Max Scheleer o olağanüstü güzel *The Nature and Form of Sympathy* (Empatinin Doğası ve Biçimi) adlı kitabında "dolaylı ortak duygu" diye bir tanımlamada bulunur; başkalarının duygularını, duygusal olarak o duyguların altında ezilmeden, o duyguların içinde eriyerek kimlik ve kişiliğinden kurtulup o duyguları anlamak ve yaşamak deneyimi anlamına gelir bu.[2] *Budala*'nın altında yatan devinim,

1 *PSS*, 29/Ki. 2: 139; 14 Şubat 1877.

2 Max Scheleer, *The Nature and Form of Symphaty*, çev. Peter Heath (Londra, 1954), 2. Bölüm.

belirli koşullarda Prens'in birinci tür ortak duygudan ikinci türe geçişi olarak tanımlanabilir ama I. Kısım'da böyle bir kimlik kaybına işaret eden hiçbir şey yoktur. Onun yerine, aşırı stres altındayken bile Prens'in içgüdüsel ve ayrımsız şekilde, tamamıyla saydam, dolaylı ortak duygu yeteneği vurgulanır. Gavrila İvolgin ile kızkardeşi arasında geçen o kötü kavga sahnesini örnek verebiliriz, Prens araya girmiş, genç kadına atılan yumruğu yemiştir. Tepkisi yüzünü elleriyle korumak, duvara dönmek, Gavrila'ya çatlak bir sesle, "Ah, bu yaptığınız şey için ne kadar utanacaksınız!" demek olur.

Prens'in kişiliğinin bu özelliğinin gerisinde herhangi psikolojik bir güdü yoktur ama bu özellik, anlamlı bulunabilecek simgesel bir biçimde, belli anamotiflerle ilişkilidir. Prens bir yandan ölüm beklentisiyle fena halde aklını bozmuştur: İlk sayfalarda iki kez son zamanlarda tanık olduğu idamlardan söz eder, ayrıca idam mangası tarafından kurşuna dizilme cezası almış, son anda idamdan kurtulmuş bir adamın duygu ve düşüncelerini canlı bir şekilde hikâye eder. Üçüncü olarak da kaçınılmaz son yaklaşırken her bir varoluş dakikasının kazandığı paha biçilmez değeri anlatır. Bu ilk sayfalardaki ölüm motifi saplantısına karşın, Prens aynı zamanda St. Petersburg'a gelmeden hemen önceki yıllarda "mutlu" olduğunu kabul eder, bu iki motif arasındaki ilişki onun değerlerinin en alt katmanını oluşturur. Öğrendiğimize göre Prens'in "mutluluğu" bir sara nöbeti sersemliğinden ayılmasıyla başlamıştı. Birden bir bilinçlenme şoku yaşar, dünyanın bir eşek kadar basit ve sıradan bir şey olduğu gerçekliğini kavrar. Kuşkusuz eşek, Prens'in saflık ve çocuksuluğuyla birleşen Kitabı Mukaddes dokundurmaları taşımaktadır, ayrıca bu çok sabırlı ve çalışkan hayvan aracılığıyla bir gerçek vurgulanır, Hıristiyan kenotizmiyle[3] uyumlu olarak, Prens'in esrik hayat mucizesi algısında bir hiyerarşi düşüncesinin olmadığını görürüz. Aynı karşıtlık Prens'in bir sözüyle daha ortaya sürülür, iyileşme sürecinin ilk aşamalarında Prens bir huzursuzluk duygusuyla yanıp tutuşmaktadır, "gökyüzüyle yeryüzünün

3 Teolojik bir sözcük olan "kenosis", *Webster's* sözlüğünde "İsa'nın insan şeklini alması üzerine bir çuval gibi kendi 'içindekileri boşaltması', hatta ölümü bile tadacak kadar gururundan soyunması" olarak tanımlanır. Rusların din geleneklerinin ayırıcı özelliklerinden biri, en büyük çağdaş tarihçileri G. P. Fedotov'un tanımladığı gibi, Rus maneviyatının temelinde, acı çeken ve aşağılanmış İsa'nın yatmasıdır. Şehit olmuş ilk Rus azizleri Prens Boris ve Gleb'den söz eden Fedotov, onların yazgılarını uysalca kabul edişlerini, Rus kenosis geleneğinin kurucusu keşiş Theodosius'un öğretileriyle karşılaştırır. "Boris ile Gleb fedakârca ölümleriyle İsa'nın –kenosisinin doruğu olan ölümünün– ardından gittiler, Theodosius da yoksulluğu ve alçakgönüllülüğüyle aynı şeyi yapmıştı... Dışardan bakınca bu bir zayıflık olarak görünse gerekir, nasıl ki Theodosius'un yoksulluğu budalalık gibi görünüyorsa. Zayıf ve budala – İsa kenosisiyle Nietzsche'ye nasıl böyle görünüyorsa, eski putataparlık dünyasına da öyle görünüyordu." Bkz. G. P. Fedotov, *The Russian Religious Mind*, cilt 1 (New York, 1946), 130, 4. Bölüm ("Russian Kenoticism"). Nietzsche'nin *Budala*'yı bildiğini, onun Hıristiyanlık yorumunu biçimlemede Dostoyevski'nin romanımn rol oynadığını düşünmemiz için yeterli neden vardır. Bkz. Ernst Benz, *Nietzsche's Ideen zur Geschichte des Christentums und der Kirche* (Leiden, 1956), 92-103.

birleştiği çizgiye ulaşmak" gibi aşkın bir özlem içinde "hayatın gizeminin anahtarını" bulmayı düşünür ama daha sonra, "cezaevinde bile insanın bir hayat zenginliği bulabileceği hayaline kapıldım," diye ekler.

Mışkin, kendisinin geniş bir yelpaze oluşturan bilinçli duyarlılıklarıyla evrensel ve kaçınılmaz ölüm trajedisini, hayalinde, yeniden deneyimler ama bu aynı zamanda onun varoluşun sevinci ve mucizesi karşısında esriklik içinde şaşkınlığa düşmesini engellemez. Gerçekten de –Dostoyevski'nin kendi hayatındaki en belirleyici olayın öyküsünün– kurşuna dizilmekten kurtulmuş adamın öyküsünün esasını bu birliğin diyalektiği oluşturur. O son anlarda en korkunç şey, der Mışkin, zavallı kurbanın boşa giden bir hayat için hayıflanması ve kendisine bir şansın daha verilmesi gibi çılgınca bir istek duymasıdır. "Ya ölmeyecek olsam ne olurdu?.. Hayatımın her dakikasını yüzyıla dönüştürürdüm; [...] tek bir anımı bile ziyan etmezdim!" Ama bu kurşuna dizilmekten kurtulan adama sonra ne olduğu kendisine sorulduğunda Mışkin bu çılgınca kararını uygulamaya koyamadığını üzülerek kabul eder:

> "Demek ki 'her anının değerini bilerek' yaşamaya olanak yok," der Aleksandra Yepançin. "Bir nedenle bu olanaksız."
>
> "Evet, bir nedenle bu olanaksız," diye tekrar eder Mışkin. "Ben de öyle sanıyorum... ama yine de buna inanmak gelmiyor içimden."

İşte Mışkin'in kişiliğinin tekil birliği içinde, yaşama sevgisiyle ölüm saplantılı hayalgücünün eriyip birbirine karıştığı nokta burasıdır. Çünkü Mışkin hayatın "her anını" son anıymış gibi yaşadığı için hayat mucizesini çok güçlü bir şekilde algılar. Hem hayatı keşfetme sevinci hem de o derin ölüm önsezisi bir araya gelerek hayatın her anını ölçülemeyecek kadar büyük ve mutlak bir etik seçim, bir sorumluluk olarak hissetmesine yol açar. Bir başka deyişle Prens, bir zamanlar ilkel Hıristiyan etiğinin –zamanın özünde var olan aynı sonluluk perspektifi içinde düşünülen tamamıyla özveriye dayanan *agape* öğretisi olarak Hıristiyan etiğinin– ruhu olan (hâlâ da olmaya devam eden) ölüm ve ahiret gerilimi içinde yaşar.[4]

Prens, kendisinin çevresinde sürdürülen göndermeler taktiğiyle böyle bir Hıristiyanlık bağlamına yerleştirilir. Rus hayatının Hıristiyan köklerine hâlâ yakın olan tüccarın oğlu Rogojin onu bir *yurodivi,* yani kutsal budala olarak damgalar, Prens dışarıdan bakılınca bir beyefendi görünüşü ve iyi eğitimiyle bu tuhaf kişilere hiçbir şekilde benzememektedir ama onların sahip olduğu geleneksel, manevi sezgi gücü-

---

4 Albert Schweitzer'in ünlü kitabı *The Quest fort the Historical Jesus* (Tarihte İsa'nın İzini Bulmaya Çalışmak) (1906) ilkin dikkatleri Hıristiyanlığın sevgi etiğinin kaynağı olarak ölüm ve ahretle ilgili beklentilere çeker. O gün bugündür bu varsayım çeşitli eleştiri bombardımanlarına uğramıştır ama Hıristiyanlığın sevgi (ya da *agape)* öğretisinin daha aşırı yönlerinin anlaşılması için gerekli *psikolojik* taban olarak kimse onu sarsamamıştır.

ne sahiptir, herhangi bilinçli bir farkındalık ya da öğretisel bağlılık düzeyinden daha alt bir düzeyde içgüdüsel olarak işleyen bir güçtür bu. Prens'in o zavallı, kötüye kullanılmış, verem hastası İsviçreli köylü kız Marie öyküsünde güçlü şekilde cennetsi bir Yeni Ahit dünyası göndermesi vardır, düşmüş bir kadın olarak hakarete uğrayan Marie'nin son günlerini Prens ile Prens'in çocukları, bağışlayıcı sevginin ışığıyla aydınlatırlar. Böylece roman kahramanı Prens'in çevresi Hıristiyanlığın her zaman hissedilen yarı gölgesiyle kaplıdır, Prens'in kişiliğini bu yarı gölge aydınlatır, onun ahlaksal ve manevi özlemlerinin doğasının yüceliğini ortaya çıkarmaya hizmet eder.

Marie öyküsü aynı zamanda bir başka anamotifin öne çıkmasına da yol açar, "iki tür sevgi" motifidir bu – biri Hıristiyanlığın merhamete dayalı, sahipleniciliğe izin vermeyen evrensel sevgisidir, öteki dünyasal, egoyu okşayıcı, sahiplenmeci ve özel sevgi. Aleksandra Yepançin'in Prens için herhalde "âşık"tı demesi üzerine Prens, Marie öyküsünü anlatır. Ama genç kadın ikinci tür, normal ve dünyasal aşktan söz ederken, Prens'in "aşkı", kendisinin açıkladığı gibi, birinci tür aşktı. Prens'in çevresine toplanmış olan çocukların bile bu farktan dolayı kafaları karışmıştı, çocuklar Prens'i Marie'yi öperken gördüklerinde sevinerek onun Marie'ye "âşık" olduğunu düşündüler. Ama Prens, "Ben âşık olduğum için onu öpmedim, ona acıdığım için öptüm" açıklamasında bulunur. Çocukların (Mışkin'in kendisi de biraz çocuktur) şaşkınlığı onun her "iki türlü aşk"ın tuzağına da yakalanacağı öngörüsünü içinde barındırır, bu iki aşkın birbiriyle bağdaşmaz duygu ve zorunlulukları daha sonra Prens'in Nastasya ile Aglaya arasında seçim yapamaması gibi bir felakete yol açacaktır.

* * *

Prens'in Petersburg'a geldiği zaman içine düştüğü dünya, çelişkili bencilliklerin kıskacına yakalanmış bir dünyadır; zenginlik, toplumsal üstünlük, cinsel doyum, başkaları üzerinde güç sahibi olma arzusu bütün öteki insanca duygulara egemen olmakta, onları yok etmektedir. I. Kısım'da (geriye baktığımızda Dostoyevski'nin başlıca kadın kahramanı olarak geriye kalacak olan) Nastasya Filippovna'nın dramının ve Prens Mışkin ile kaçınılmaz gönül ilişkisinin çevresinde çözüme ulaşan entrika içinde bu motiflere bol bol yer verilir.

Nastasya görünmeden önce Nastasya'nın geçmiş hayatının öyküsü anlatılır, sefil ama aristokrat olan bu yetim kıza, on altı yaşındayken Totskiy el koymuş, kızın ırzına geçmiş ve seks kölesi olarak kullanmıştır. Edebiyatta örneklerini gördüğümüz – Totskiy'in haliyle hayran olduğu, oğul Dumas'nın romanı *La dame aux camelias*'nın kadın kahramanı gibi–, ihanete uğramış, düşmüş ama sonuçta kurtulması olanaklı geleneksel kadın kahraman tiplerinden biridir, ama Dostoyevski, Nastasya'yı, tam tersine, toplumun gözünde saygınlığını kaybetse de Clarissa Harlowe gibi tertemiz biri olarak yoğurumlamıştır. Nastasya yirmi yaşında, kendi intikamını kendisi

almak kararıyla Petersburg'a gelir; kendini koruma güdüsüyle açgözlü Gavrila İvolgin'e başlık parası karşılığında onu rehine vermeyi planlayan o korku içindeki Totskiy'in dalaverelerine karşı cesaretle sesini yükseltmeye kararlıdır. Gavrila İvolgin'e kızı rehine vermek Totskiy'in kendisine Yepançin'lerin iki büyük kızından biriyle evlenme yolunu açacaktır. Dışarıdan bakanların gözünde utanç verici bir durumda olan Nastasya Filippovna, iç dünyasının temizliğiyle bu utanç verici durum arasındaki aşılmaz çelişkiyle yüz yüze gelen bir kahraman olarak çaresiz şekilde kötü bir sona yazgılıdır, "kurtarıcısı" olan Prens'i kendi felaketli sonuna ortak etme işlevini yüklenecektir. Prens Mışkin onun adını ilk kez, romanın girişindeki tren sahnesinde duyar. İvolgin'lerde onun o unutulmaz fotoğrafını gördüğü zaman Prens'in nutku tutulur, gizlice portreyi öper, sonunda (okur gibi o da) onunla orada tanışır.

Nastasya'nın yazgısı, birinci kısmın doruk noktasını oluşturan, kendi evindeki doğumgünü kutlamasında belirlenir. O günlerde Nastasya güya Gavrila'yla evlenip evlenmemeye karar verecektir ama daha önceki davranışlarına bakılırsa Totskiy'in dalaveresine boyun eğmeye hiç niyeti yok gibidir. Tam tersine, oraya toplanmış konukların alaylarını, çıkarcılıklarını dolaylı olarak gözler önüne seren Nastasya'ya söz hakkı tanınır, o da geçmişte kendisinin nasıl başını ezdiklerini (zamanına göre hayli canlı bir biçimde ama sansürü rahatsız etmemek için yeterince sansürleyerek), nasıl ahlaksızlığa zorladıklarını, kaç kez intihara kalkıştığını anlatır. Nastasya görünürde Gavrila'yla evlilik sorununu bir karara bağlamak için Prens'in yardımına başvurur, çünkü, kendisinin söylediği gibi, Prens "ilk görüşte bana inandı, ben de ona inanıyorum," der. Ama ona abayı yakmış olan iyi yürekli Prens kızın temizliğine inandığını ilan edip ona evlilik ve bir servet önerince Nastasya bu öneriyi kabul etmez, Mışkin kendisinin yeniyetmelik düşlerini gerçeğe dönüştüren bir mucizedir ama o Totskiy'in yaptığını yapıp insanların "masumluğundan" yararlanmak, küçükleri kandırmak istemez. Mışkin'i reddederek artık dışarıdan görünen utanç lekesini içselleştirdiğini gösterir, bir sokak fahişesi kimliğine durmadan sahip çıkar, (*Borsa Haberleri* gazetesine sarılı) satın alma parasını küstahça ateşe attıktan sonra o tutkulu Rogojin'le birlikte kaçıp kendi felaketine koşar. Aşağılamanın, böylece de simgesel olarak Totskiy'i ve bütün saygın "hayranları"nı küçük düşürmenin ona verdiği tatmin duygusu her şeyden önemlidir, kendisinin özünde temiz bir insan olduğunun kabul edilmesini, kendisine önyargısız bir şekilde merhamet gösterilmesini isterken, bu talebe yanıt veren Prens'in çekim gücünden bile üstündür.

Artık etkili bir kahraman olmaktan çıkmasına karşın yarı deli, karanlık bir roman kişisi olarak hayaleti hep ortada dolaşır, olay örgüsünün daha sonraki bütün gelişimlerini, Mışkin'in onu ta Pavlovsk'a kadar izlemesinden tutun da yarıda kalan evlilik girişiminin pandomim olarak yeniden oynanışına kadar çeşitli gelişimleri, dolaylı olarak tetikleyen odur. Sonuçta, Rogojin ile birlikte kendi intiharına koşmuştur. Kadının terk edilmiş yatak odasında Mışkin *Madame Bovary* kitabını bulur,

o çaresiz ama bu kez romantik hayallerin ihanetine uğramış, kocasını aldatmış bir kadının intiharının öyküsü, Nastasya'nın trajik yazgısının gizemli bitiş müziğini oluşturur.

* * *

II. Kısım'ın en başından itibaren Prens'e trajik bir rol (ya da en azından kendinden ödün veren biri rolü) verilir; kişiliğinin iç mantığı artık Hıristiyanlığın o mutlak sevgi yasasının, normal insan hayatının kaçınılmaz talepleriyle uzlaşmaz şekilde çelişmesini gerekli kılar. Bu şekilde değişime uğramış bir Prens yansıması, yeni izleksel bir motifin sunulmasının yolunu açar, bu motif önce Mışkin ile Rogojin arasında din inancı konusundaki tuhaf diyalogda kendini gösterir. Hiç olmayacak şekilde Rogojin'in oturma odasında Holbein'ın Ölü İsa tablosunun bir kopyasını bulunur, hiçbir şekilde bir geçiş yapılmaksızın yılların ayyaşı, I. Kısım'ın magandası yalnızca Nastasya yüzünden değil, dinsel kuşku krizi yüzünden de işkence çekerken gösterilir. "Çarmıhtan yeni indirilmiş kurtarıcımızın bir tablosu"nun Rogojin'in inancını sarsmaya başladığını öğreniriz, Mışkin, Rogojin'in rahatsızlığını uzun ve önemli bir konuşmayla giderme girişiminde bulunur.

Bu konuşma ikişer ikişer gruplandırılmış dört öykücükten oluşur, bu öykücükler insanların inanç gereksiniminin, vicdani ahlak değerleri gereksiniminin imana dayandığını gösterir, yani hem akılcı düşünce hem de görgül kanıt düzlemini aşan bir imana. Bir yanda eğitimli bir ateist vardır, Mışkin onun savlarını çürütemez; öte yanda kurbanının kafasını uçurmadan önce dua edip Tanrı'dan bağışlanmasını dileyen bir katil vardır. Bu öykülerin amacı, Rus halkında yok edilmez bir nitelik olarak, akıldan ya da hatta herhangi geleneksel bir toplumsal ahlak anlayışından bağımsız bir dinsel inancın ve ahlaksal vicdanın var olduğunu göstermektir. "Dinsel inancın özü, hiçbir türlü akıl yürütmenin ya da ateizmin yetki alanına girmez," diye açıklamada bulunur Mışkin, "ayrıca hiçbir suç ya da hatayla ilişkisi yoktur. [...] Ama en önemlisi de, en açık ve belirgin olarak Rus insanının yüreğinde görmendir onu, başka hiçbir yerde göremediğin kadar."

Bu izleksel motif, kitabın geri kalanını anlamak için çok önemlidir. Çünkü Dostoyevski, dinsel inancı ve vicdanın kımıldanışlarını "Rus insanının yüreği"nin –her şey bu yüreğin varlığını inkâr eder ya da olumsuzlar görünürken her şeyin arasından ışık saçan Rus yüreğinin– akıldışı, içgüdüsel gereksinimleri olarak tanımlayarak, kuşkusuz Mışkin'in sonuçtaki başarısızlığının ve trajik yenilgisinin doğru yorumunun ne olduğunu işaret etmeye çalışır. Hıristiyanlıktaki sevgi, Mışkin'in simgelediği dinsel inanç değerleri, Rus ruhunda, akılla, cinayetle, küfürle olumsuzlanamayacak kadar derin bir gereksinimdir, Mışkin'in başarısızlığıyla da olumsuzlananıaz. Holbein'ın tablosu ile Mışkin'in tiradı bu noktada bu kadar beceriksizce ve tepeden

inme şekilde sunulduysa, bunun nedeni belki de Mışkin'i bekleyen felaketli sonun doğru şekilde anlaşılmasına yardımcı olacak çerçeveyi Dostoyevski bir an önce çizmek istemesidir.

Mışkin'in sözümona Genç Nihilistler denen grupla karşılaşmasıyla ilgili öykücüğü 1860 ortalarının radikallerine karşı sert bir taşlama olmaktan kurtaran şey de bu izleksel din inancı motifidir. Dostoyevski akıllılık edip spot ışıklarını ölmekte olan, veremli genç adam İppolit Terentyev'e çevirmiştir; Terentyev asıl önemli yüksekliklere tırmanmak için gruptan ayrılır, Dostoyevski'nin yarattığı fizikötesi isyancıların tablolarından oluşan o kayda değer resim galerisinde ilk isyancı olur. Çünkü İppolit toplumsal düzenin haksızlıklarına isyan etmemekte, *Cinler*'deki Kirillov'u ve İvan Karamazov'u önceler biçimde, ölümün, dolayısıyla da insanın hafifletilmesi olanaksız acılarının kaçınılmaz bir gerçeklik olduğu bir dünyaya isyan etmektedir. İppolit, Mışkin'in bir başka, sözümona ikizidir – onun ölüm takıntısını, coşkulu hayat algısını paylaşır ama onda olmayan şey Prens'i besleyen dinsel inançtır, dünyada temel bir uyumun varlığı inancıdır. Bu nedenle İppolit prensin ahlaksal görkeminin sırrı olan kendini aşmışlığa ulaşmayı, Prens'in başkalarında uyandırdığı tepkiyi uyandırmayı başaramaz.

İppolit'in yarı çılgınca "Zorunlu Açıklama"sı, Mışkin'in *Weltanschauung*'unun –yani hayatın sonsuz güzelliğine ve değerine inancının– bütün temel niteliklerini içerecek şekilde oluşturulmuştur ama *karşıt* bir insan tavrıyla birleştirilmiştir. Ölümle fazlaca ilgili olması benmerkezciliğini azaltmaz, güçlendirir, "Zorunlu Açıklania"sının sonuna eklediği o dokunaklı derecede saçma "*après moi le deluge!*" ("Benden sonra tufan") sözünün de gösterdiği gibi, acıklı bir megalomanyaya dönüşmesine yol açar. İçgüdüsel olarak İppolit'in duyguları toplumsal haksızlıkların kurbanlarından yanadır, böyle iyi duyguların seline kapıldığı zamanlar ona verilen "ölüm cezasını" unuttuğunu "ya da daha doğrusu" düşünmediğini, hatta çalıştığını kabul eder. Ancak işte böyle başkalarıyla ilgilenmek İppolit'in son günlerinin acısını hafifletmektedir ama sonunda bütün bu tür çabalara son verir, kara kara kendi durumunu düşünmeye başlar. Ölümü, o evrensel yazgıyı, doğanın ya da daha doğrusu imha edilmek gibi bir onursuzluk ve haksızlığa bireyin onay vermesini talep eden bir dünyanın yaratıcısı tarafından kendisine yöneltilmiş kişisel bir hakaret ve "aşağılanma" olarak görmeye başlar.

İppolit ile Prens arasındaki izleksel çelişki, kitabın en önemli dinsel simgesi, Holbein'ın *Ölü İsa*'sına karşı ikisinin gösterdiği farklı tepkilerde en güçlü şekilde öne çıkar. Holbein'ın tablosu, daha önce gördüğümüz gibi, Mışkin'i insan ruhunun yok edilmesi olanaksız bir oluşturucusu olarak "dinsel duygunun özünde" akıldışılığın yattığını doğrulamaya sürüklemişti ama hayatı acımasızca anlamsız bir şey olarak gören Genç Nihilist için kendisinin bu duygusunun onaylanmasından başka bir şey değildir. Bu tablo İppolit'te öyle bir doğa algısı yaratır ki, buna göre doğa "son

derece modern yapıda dev bir makinedir" ve "bu makine paha biçilmez bir Varlık'ı, bütün doğaya ve doğanın yasalarına, belki de o varlığın var olabilmesi için yaratılmış bütün dünyaya bedel bir Varlık'ı yakalanıış, acımasızca çiğnemiş ve yutmuştur". İppolit, kendisinin ancak bu tabloyla buraya taşındığı için görebildiği şeye gerçekten de kendi gözleriyle tanık olan İsa'nın ilk havarilerinin, İsa'nın ölüme galebe çaldığı sözüne nasıl olup da inanmaya devam ettiklerini anlayamaz ama İppolit inancın bu gizemine kapalıdır, hayatının son günlerinin acı ve umutsuzluk zehriyle ağulanmasına yol açan şey de işte bu inanç eksikliğidir.

Öteki kahramanlar gibi, İppolit de içgüdüsel olarak Prens'i kendi vicdanının bir ölçütü olarak görür. Yine de Prens'in "alçakgönüllülüğü" İppolit'in "isyan"ının ideolojik karşı tezidir, Genç Nihilist'in küfürlü duygu değişikliklerini göğüslemesi gereken kişi de Mışkin'dir. İppolit, Prens'in "Hıristiyan yumuşak başlılığına" itiraz ederken, "Beni yiyip yutacak şeyin yiyip yutması yetmiyor mu, bir de ona övgüler düzmem mi bekleniyor benden?" diye sorar. Bu soru İppolit'in öylesine derin bir acısının içinden fırlamıştır ki, ondan gelen hiçbir saldırı öteki kişilerden mutlak anlayış bekleme hakkını eksiltmez. Prens, İppolit için başkalarının sıkıntısız bir hayat yaşamasının büyük bir haksızlık olduğunu anlar, o insanlar bundan dolayı suçluluk hissetmelidir, ahlaksal bir sorumluluk duymalıdır.

İşte İppolit'in en iyi nasıl ölüneceği konusundaki sorusuna Prens'in şu yanıtı vermesinin nedeni budur: "Bize aldırmayın, mutluluğunuz için bağışlayın bizi," der Mışkin alçak sesle. Yine İppolit'li sahnelerin pek çoğunda var olan kara mizah havasının, İppolit'in kötü yazgısına bazı kahramanların o sinir bozucu duyarsızlığının nedeni budur. Dostoyevski, İppolit'e karşı taşıdığı en üst sınırına ulaşmış yakınlık duygusunu, "ölmekte olanın bencilliği"nin acımasız betimiyle birleştirmeye çalışır, bu sayfalarda yazdığı şeyler kadar özgün bir şey yazmamıştır hiç hayatında. Dostoyevski, İppolit'in "isyanına" esin kaynaklığı eden benmerkezciliğin aynı zamanda onu özlemini çektiği sevgi ve yakınlığa nasıl ulaşmaktan alıkoyan bir davranışa sürüklediğini göstermek ister. Bazen içler acısı hallere düşen, bazen görülmemiş derecede kötücülleşen o bahtsız adam, sahne dışında, avuntusuz ve avuntu tanımaz halde, "korkunç çırpıntılar içinde" ölür.

İppolit'e ek olarak *Budala,* ana olay örgüsü hatlarına ancak incecik bağlarla eklenen her türlü ikincil kahramanla doludur. Ama bu öykücüklerin çoğunun izleksel mantığını fark etmek çok zor değildir, yapısal anlamda çok az bir güdülemeyle romana girip çıkmaları durumu değiştirmez. Birçoğu Ortaçağ'ın dinsel piyeslerinde, kutsal olayları saygılı bir mizahla gülünçleyen, onların etkilerinin evrenselliğini örnekleyen komik ara oyunların işlevini görür. Bazılarıysa Prens'in, romanın merkezinde yer alan aşk entrikasının içinden hareketle Dostoyevski'nin geliştiremediği yönlerinin öne çıkarılmasına yarar.

Lebedev, General İvolgin ve "boksör" Keller ortak özellikler sergileyen bir grup oluştururlar – bazen çok tuhaf ve komik bir biçimde, romanın önemli kişilerinin iç dünyalarında Prens'in başlattığı ahlaksal mücadelenin daha önemsiz kişilerde de bulunabileceğini doğrulayan bir gruptur bu. Elbette Dostoyevski, Lebedev ve Keller örneğinde psikolojik doğruluğu sürdürme konusundaki çabalarını bir kenara bırakır; Prens'e bağlılıkla küçük üçkâğıtçılar, dolandırıcılar arasında makine gibi mekik dokumaları bazen kendi kendilerini gülünçleme noktasına ulaşır. Bu, özellikle Lebedev için doğrudur; Lebedev I. Kısım'da azgın bir hırsızken, Mışkin'in ölüm cezasından duyduğu dehşeti paylaşan ve giyotine gönderilmiş Madam Du Barry'nin ruhu için dua eden merhametli birine dönüşmüştür.

Ahlaksız itin biri olmayı bırakmayan, bir ruble için ruhunu satmaya hazır olan Lebedev, İncil'in son bölümünü tam bir sofu gibi yorumlar ve sarhoş kafayla uzun nutuklar çekerek çağdaş dünyanın "maddecilik"ine ateş püskürür. Ortaçağ'da çekilen açlıklar üzerine anlattığı o uzun, yarı ciddi tarihsel "öykücük", açık şekilde kendisinin ve kendisi gibi olan başkalarının kişiliğinin önemiyle ilgili alaylı bir kıssadan hissedir. Tıpkı açlık çeken –hayatı boyunca şişman ve ağız sulandırıcı tam altmış keşişi yemiş, daha sonra, kendisini korkunç işkencelerin beklediğini bilmesine karşın, isteyerek suçlarını itiraf etmiş– Ortaçağ "yamyamı" gibi, Lebedev'in ve Lebedev gibilerin davranışı, en olmayacak yerlerde bile mucizesel şekilde vicdanın var olabileceğine tanıklık eder.

Bir başka kıssadan hisse de Falstaff'vari General İvolgin'dir, Dostoyevski onu I. Kısım'da Nastasya'nın çevresini kuşatan kişilerin "kibar davranışlarını" gülünçlemek için kullanır, onun anıtsal mitomanisi ahlaksal ve toplumsal çöküşünün çirkin gerçeğine karşı bir koruma kalkanıdır. General, Lebedev'in cüzdanını çaldığı için öyle çok ıstırap çeker ki felç geçirerek ölür, ıstırabının nedeni cüzdanı çalması değildir, çünkü hiç dokunmadan cüzdam geri vermiştir, asıl korkusu, kendi ailesi içinde bundan böyle bir hırsız olarak bilinecek olmasıdır. Genç bir çocukken generalin nasıl Napolyon'un yanında uşak olarak çalıştığı, 1812'de Napolyon üzerindeki etkisini kullanarak Fransızları Moskova'dan çekilmeye ikna ettiğiyle ilgili tamamıyla uydurma öykü, Dostoyevski'nin çok az kullandığı o muazzam komik abartı yeteneğinin bir örneğidir.

* * *

I. Kısım'dan sonra Prens'in Aglaya Yepançin ile arasında yeni yeni tomurcuklanan aşk ilişkisi, olayların ana gelişim çizgisi üzerinde yer alır. Puşkin'in "Pinti Şövalye" şiirini Prens'in huzurunda, onun Nastasya adına yaptığı müdahaleye açıkça gönderme yaparak okuyan Aglaya, toplumun "düşmüş bir kadın" olarak gördüğü birine Prens'in gösterdiği özverili tavrın ve yücegönüllülüğün, kendisinin o yüksek hayalgücünü ne oranda tutuşturduğunu gösterir. Böylece Aglaya'nın Prens'le ara-

sındaki bütün ilişki ta en başından beri yanlış anlamanın kara lekesini taşır. Aglaya için Mışkin, Puşkin'in şiirinin Pinti Şövalye'sidir – Aglaya'ya göre o şiirde "saf ve yüce gönüllü bir şövalye tarafından hissedildiği biçimiyle, Ortaçağ şövalyelik anlayışının özünde var olan o büyük platonik aşk düşüncesi" tek bir çarpıcı kimlikte birleşmiştir, "komik değil, ciddi" bir Don Quijote'de. Bu sözler kısmen Prens için de geçerlidir ama Prens'in kişiliğiyle ilgili Aglaya'nın kafasındaki algının yanlışlığını ortaya çıkarmaya hizmet eder. Prens için, Hıristiyanlık inancının hizmetinde, I. Haçlı Seferleri sırasında o Pinti Şövalye'nin gösterdiği askeri kahramanlıklardan daha az tipik bir şey olamaz.

Lumen coeli, Sancta Rosa!
Diye bağırdı şimşekler çakarken gözleri
Gökgürültüsü gibi gürleyen bu tehdit
Durdurdu tekmil Müslümanları

Bir başka deyişle Pinti Şövalye, en parlak günlerinde manevi inanç ve dünyasal güç yozlaşması yaşayan Katolik Batı'nın Hıristiyanlık ülküsünü simgelemektedir. Dostoyevski'nin anladığı biçimiyle Rusların Hıristiyanlık ülküsü, Roma Katolikliğiyle Rus Ortodoksluğunu birbirinden ayırır, Prens'in alçakgönüllülüğünün, yumuşak başlılığının, bağışlayıcı sevgisinin, çelişkili ve alçaltıcı toplumsal sonuçlarını sineye çeker.

Aglaya'nın yanlış yorumu kendi kişiliğini yansıtır, ateşli bir ülkücülükle kişisel büyüklenme ve gurur bireşimini yansıtan bir kişiliktir bu. Aglaya, Prens'te gördüğü ruh temizliğini ve özveri yeteneğini çok çekici bulur ama aynı zamanda kendi ülküsünün toplumda etkili olmasını, dünyaca beğenilmesini ister. Bu ikisinin birliği onu militan Katolikliğe çeken şeydir, yanlış bir şey yaparak bunu Prens'te arar. Dostoyevski, "Pinti Şövalye" şiirinin okunmasından hemen sonra Genç Nihilist sahnelerine geçerek, Aglaya'nın algısıyla Prens'in hal ve hareketlerinin ilham kaynağı olan gerçek değerler arasındaki karşıtlığı güçlü bir şekilde vurgular. Hırçın kız Aglaya, grubun müdahalesini hoş karşılar, çünkü, "Sizi karalamak istiyorlar, Prens, kendinizi savunmalı, bu işten zaferle çıkmalısınız, sizin adınıza çok seviniyorum," der. "Zaferle çıkmak" bir yana, Mışkin hakaret ve kışkırtmalara, Aglaya'yı öfkeden çıldırtan bir uysallık ve edilgenlikle tepki gösterir.

Aglaya'yla nişanının resmen ilan edileceği toplantı sahnesinden önce, Aglaya onun bir pot kırmayacağından emin olmak için onunla "ciddi ciddi" konuşmaya çalışır. Gelgelelim sara nöbeti öncesinin "sisinin" etkisiyle Prens Roma Katolikliğine karşı, bir Slavcı olarak saldırıya geçer, "Roma Katolikliği evrensel siyasal güce sahip olmadan kilisenin ayakta kalamayacağına" inanır, bu nedenle "Hıristiyanlığa" aykırıdır. Böylece Roma Katolikliğinde Prens'in tam da karşı çıktığı şey budur, dünyasal

olan ile manevi olanın karıştırılmasıdır, oysa Aglaya kişisel planda onun bu ikisini kendinde barındırmasını ister. Bu konuşma, en bağdaşmayacak iki şeyin Prens'in kişiliğiyle Aglaya'nın istekleri olduğunun gösterildiği anda yapılmaktadır, bu bir rastlantı değildir.

Mışkin'in o felaket uzun nutkuyla Dostoyevski çok önemli başka motifleri de romanına katar. Mışkin Rusların –Roma Katolikliği, ateizm gibi– yanlış inançları benimseme eğilimini anlatırken, bir kez daha Rusların din inancı gereksinimi doğrulanır. "Rusların ateistliği, Cizvitliği yalnızca fodulluktan kaynaklanmaz," der, "ruhsal açlıktan, daha yüksek bir şeye... asla iyi bilmedikleri için inanmayı bıraktıkları bir şeye inanma açlığından kaynaklanır! [...] Ruslar yalnızca ateist olmakla kalmaz, sanki yeni bir dine inanır gibi ateizme *inanırlar,* inançlarını bir olumsuzlamaya emanet ettiklerini fark bile etmezler". Mışkin burada Dostoyevski'nin en köklü inançlarını dile getirir, yazar bunlara Yepançin'lerin konuklarının pek çoğu gibi, ülkesinin insanlarının çoğunluğunun da aynı korku ve inanmazlıkla, acıyarak bakacağını bilir.

Prens'in öfkeli çıkışı ve geçirdiği sara krizi yüzünden nişan toplantısının bir felakete dönüşmesine karşın, Aglaya yine de hayal kırıklığının üstesinden gelmeyi başarır, çünkü Mışkin son sınavını Nastasya ile ilişkisi konusunda verecektir. Prens'in Nastasya'ya karşı duyduğu "Hıristiyanca sevgi"yi –sınırsız acıma ve sorumluluk duygusunu– Aglaya da, Rogojin'den geri kalmayarak, kendisinin sevdiği adama tartışılmaz şekilde sahip olmasına karşı bir tehditten öte bir şey olarak görmez. İki kadın arasındaki o sert çatışmanın yaşandığı sahnede Mışkin'i seçimini yapmaya davet ederler, Mışkin'se bunu kesinlikle yapamaz. Nastasya'nın "çılgınca öfkeli, çaresizlik yansıtan yüzü" Prens'in Aglaya'yı "o mutsuz yaratığa" acımasız davranmakla suçlamasına yol açar. Bu arada Aglaya ona "öylesine büyük bir acı ve aynı zamanda sınırsız bir nefretle baktı ki, Prens umutsuzluğun etkisiyle ellerini çırparak bir çığlık atıp ona koştu ama artık çok geçti." Prens, Nastasya engelini aşamaz, daha önce acılı yüzü "bir hançer gibi sonsuza kadar yüreğine saplanan", yarı çılgına dönmüş, bayılmakta olan kadını avutmak için durur.

Prens böylece kendisini, rekabet halindeki bencilliklerin kıskacına çaresizce yakalanmış halde bulur, içinde bulundukları anın etkisiyle, en acil ve en şiddetli gereksinime yanıt verir. Her iki kadın da farklı nedenlerle ama aynı derecede güçlü bir şekilde ondan aşkını talep etmektedir; Prens'in seçim yapamaması Dostoyevski'nin izlekle ilgili düşüncesinin en etkili biçimde dramlaştırılmasına yardımcı olur. Çünkü Prens, en azından evrensel olan, Hıristiyanca sevginin habercisidir; ama o aynı zamanda bir insandır, doğaüstü bir varlık değildir – kanlı canlı bir varlık olan bir kadına âşıktır. Birbirinden farklı bu iki aşk arasındaki gerekli ikilik kaçınılmaz olarak içinden çıkılması olanaksız trajik bir duruma sürükler onu, çıkış yolu yoktur, evrensel bir zorunluluk olan merhamet duygusunun, Prens'in insanca sevgisiyle – ahlaksal açıdan suçlanamayacak bir "bencillik" tarzı olan sevgisiyle– ölümcül biçimde kesişen bir çıkmazdır bu.

Üç yıl önce Dostoyevski, birinci karısının tabutunun başında otururken İsa'nın insanlığa, insanlığın ulaşmak istediği "en son hedefi"nin doğası konusunda bir tek ipucu verdiğini söylemişti – Matta İncili'nde var olan bir ipucudur bu: "Onlar ne evlenirler ne de evlendirilirler, cennetteki melekler gibidirler" (22: 30). Hatta "insanoğlunun yeryüzündeki en kutsal mülkü", yani ailesi, egonun bir dışavurumudur, bireylerin evrensel sevgi gereği Herkes'le kaynaşmasını engeller. İnsanlığın ulaşmak istediği "en son hedefi" böylece bireysel egonun tenin kısıtlanıalarından (eğretilemesel anlamda değil) gerçek anlanıda kurtulmuş gizemli bir topluluk içinde herkesle kaynaşmasıdır; sara öncesi "sis"in sarhoşluğu içinde Mışkin işte bu aşkın "bireşimini" görür gibi olmuştur. Bu nedenle dünyasal aşkın en lekesiz, en temiz olanı bile evrensel sevgi yasasının yürürlükten kaldırılması anlamına gelir, evrensel sevgiyi hayata geçirmek, İsa'nın önceden gösterdiği gibi, insanoğlunun en son, doğaüstü amacıdır. *Budala*'nın son sayfalarında insansal olan ile Tanrısal olan arasındaki bu çözümsüz çelişki ortaya konur, Dostoyevski bu çelişkiyi çok şiddetli bir şekilde hisseder, bu çelişki ancak Prens Mışkin gibi "son derece güzel bir adam"da vücut bulmuş olarak en yüksek etkileyicilik ve dokunaklılık düzeyine ulaşabilirdi.

* * *

Bu son bölümlere kadar, her şeyi bilen anlatıcı, Prens'in düşündüğü ve hissettiği her şeyi anlatabiliyor, açıklayabiliyordu. Şimdiyse anlatıcı, Mışkin'in davranışlarını anlayamadığını, kendisini "yalnızca çıplak olguları" aktarmakla sınırlaması gerektiğini itiraf ediyor. Olgular dediği şeyler şunlar: bir yanda Mışkin, Nastasya'yla nişanlanmıştır, düğün planları yapılmaktadır. Ama öte yandan sanki hiçbir şey değişmemiş gibi, Aglaya'yı ziyaret etmeye çalışır, yakında evlenecek olmasının onunla arasındaki ilişkileri niçin etkilemesi gerektiğini anlayamaz. Radomski'ye, "Nastasya'yla evlenecek olmam hiçbir şeyi değiştirmez ki," der. "Bu bir şey değil ki, hiçbir şey değil." Prens'in içinde bulunduğu çıkmaz onun gerçeklikle bütün ilişkisinin kopmasına yol açmıştır. Kendisinin evrensel sevgi anlayışıyla hayatın gerekli dışlamalarını, seçenek sınırlamalarını artık birbirinden ayıramaz, kabul edilmiş toplumsal kuralların sınırlarının tamamıyla ötesine geçmiş biri olarak sunulur bize. Bunu dile getirebilmek için, Dostoyevski, aklı karışmış anlatıcı rolünün arkasına saklanır, anlatıcının şaşkınlığı Prens'in hal ve tavrını herhangi göreneksel bir ölçüte göre değerlendirmenin olanaksızlığını vurgulamaya yarar.

Prens'in çelişkisinin hikmeti böylece çarpıtılmış, haince dedikodulara ya da örneğin kadın özgürlüğü gibi güncel klişeler düzeyine indirgenmiştir. Prens'in durumunun hüzün verici tuhaflığı artık tamamlanmıştır. Kierkegaard'un *Korku ve Titreme*'sinde, oğlunu kurban etmesini söyleyen Tanrı'nın gizli buyruğunu yalnızca kendisi duyan İbrahim Peygamber gibi, Prens iman sahibi bir şövalyeye dönüşmüştür, tanrısal olana itaat etmesi davranışlarının başkalarına çoğu kez delilik işareti gibi

görünmesine yol açar. Pek yerinde bir hareketle Lebedev bu sonuca varır, Prens'in evlilik töreninden önce bir akıl hastanesine yatırtılması için uğraşır. Yevgeniv Pavloviç de aynı şekilde Prens'in "akıl sağlığının yerinde olmadığı" kanısındadır ama onun düşünceleri Dostoyevski'nin izlekle ilgili hedefine yakındır: "İnsan aynı zamanda iki kişiyi nasıl sevebilir? İki farklı türlü aşkla? Bu çok ilginç... zavallı budala."

Son sayfalarda Prens, kendi insan doğasının talepleriyle kutsal görevinin çelişkili taleplerinin kıskacına çaresizce sıkışmış olarak karşımıza çıkar, her türlü anlayıştan, nerdeyse her türlü yakınlıktan yoksun, denetleyemediği olayların altında ezilmiş haldedir. Gerçek dünyayla ilgili kavrayışı giderek zayıflar, sonunda çözülen kişiliği kendi adına hak taleplerinde bulunmayı bir kenara bırakır, başkalarının gereksinimlerine hizmet eder hale gelir. Nastasya bilerek Rogojin'in bıçağına boynunu uzatmayı seçtikten sonra, Prens, o uğursuz ve unutulmaz gece boyunca onun cansız bedeninin başında nöbet tutarken yarı deli bir katilin ıstırabı içinde kendisini kaybeder, kendisinin yaşadığı, peygamberlere özgü aydınlanmaların bedeli olacağından korktuğu zihinsel karanlığın içine kesin olarak yuvarlanır. İşte Dostoyevski'nin "kusursuz güzellikteki insan"ının yolculuğu böyle son bulur, dünyada insanoğlunun, vahiyle bildirildiği üzere, evrensel bir sevgi uyumuna dönüşmesinin tanrısal ışığında yaşar.

Dostoyevski böylece, her türlü övgüyü hak eden bir dürüstlükle *kendisinin* en kutsal inançlarını –Nihilistlerin inançlarını sınavdan geçirdiği gibi– korkusuzca sınavdan geçirir – inançlar düzanlamlarıyla ve ciddiye alınsalardı, davranışların rehberi olarak sonuna kadar yaşansalardı, bunların insan hayatı için ne anlama geleceğini gösterir. Örnek bir dürüstlükle kendi mesih ülküsünde var olan ahlaksal aşırıcılığı resmeder, Prens'te vücut bulmuş bir aşırıcılıktır bu; toplumsal hayatın sıradan talepleriyle bağdaşmayan İsa'nın, kendinden memnun Ferisiler'in arasına karışması kadar rahatsız edici bir skandal oluşturan bir aşırıcılıktır.

Yine de son söz, Aglaya'nın annesi Lizaveta Prokofeyevna'ya verilir, ruhça Prens'e en yakın kahraman olmuştur hep ama ayağı yere basan biri olmayı da başarmıştır. Tipik şekilde patlamaya hazır bir yaşlı kadın olarak Avrupa'yı reddedişiyle –"doğru dürüst ekmek yapmayı bilmiyorlar; kışın kiler faresi gibi soğuktan donuyorlar" (8: 510)– kitap sona ererken, Mışkin'in baş döndürücü coşkularının Mesihsi diliyle ifade edildiği gibi, Rusya'ya duyulan aynı inanç gerçekçi bir şekilde onaylanmış olur. "Avrupa hayranlığı yeter artık," der, "aklınızı başınıza toplamanın zamanı geldi." Gerek Mışkin gerekse Mışkin'den etkilenen kişiler, *bu* dünyada ne gibi felaketlere katlanmak zorunda kalmış olurlarsa olsunlar, onlar yine de bu dünyaya, herkesin hissettiği, tepkisiz kalmadığı daha yüksek bir şeyin dünyasal olmayan aydınlığını getirmiştir; Dostoyevski için işte bu "karanlıkta parlayan ışığa" verilen yanıt gelecek için tek umut kaynağıdır.

41. Bölüm

Kitapçık ve Şiir

Bir buçuk yıldır düzenli biçimde yazmakta olan Dostoyevski, *Budala*'nın bitişiyle birlikte bir süre rahat bir soluk aldı ama Katkov'dan gelen aylık cep harçlığının da kesilmesi anlamına geldi bu. İşin kötüsü, Dostoyevski gönderdiği metinlerin sayısını hesaplayınca Katkov'un dergisine bin ruble borçlu kaldığını gördü. Bunun üzerine pek çok yeni plan ve projeden söz etmeye başladı, zikzaklar çizen bu düşüncelerin o günlerde yazdığı yapıtlarla ilişkisini kurmak bazen kolay değildir.

Hatta *Budala*'nın dördüncü kısmını bitirmeden önce ve Maykov'a "fantastik gerçekçilik" estetiğini açıkladığı aynı mektupta, Dostoyevski ana çizgileriyle yeni ve önemli bir yapıt taslağından söz eder. Mektupta bu taslak sözü, kendi estetiğiyle ilgili açıklamadan hemen önce edilir, bunun anlamı şudur: *Budala*'nın eleştirilerine bir yanıt olarak düşünülen bir yapıttır bu ya da yeni sanat yapıtında dile getirilen Rus hayatı ve gerçekliğine yaklaşımın bir genellemesi olacaktır. Dostoyevski kafasından geçen şeyi şöyle anlatıyor:

> [B]aşlığı *Ateizm* olacak büyük bir roman... Anakahramanı toplumumuzda yaşayan bir Rus, [...] Tanrı'ya inancını kaybeder. Bu kişi bütün hayatı boyunca herkesin gittiği yoldan gitmez, kırk beş yıl hiçbir bakımdan sıradışı değildir... Tanrı'ya inancını yitirmenin onun üzerindeki etkisi büyüktür... Genç kuşak içinde, ateistler, Slavlar, Avrupalılar, Rus fanatikleri, münzeviler ve papazlar arasında sağa sola koşturur; pek çok gruptan etkilenir, en çok da bir Cizvit grubundan, propagandacılar ve Polonyalılardan; onlardan kaçar, kendilerini kırbaçlayanların ummanına sığınır – sonunda İsa'yı ve Rus Tanrı'sını bulur.[1]

Böyle bir roman hiçbir zaman yazılmadı ama bu taslak kısa zamanda gelişerek çok daha uzun bir yapıtın, *Zhitie velikogo greshnika*'nın (Büyük Bir Günahkârın Hayatı'nın) taslağına dönüştü, o da yazılmadı, daha sonra bu ikisi *Cinler*'e yem oldu. Dostoyevski'nin tutkusunun ne olduğu açıktır, Rusya'daki görüşleri ve dinsel deneyimleri büyük bir duvar resmi halinde sunmak, anakahramanını, "genç kuşak"ınkiler de içinde olmak üzere birbiriyle yarışan görüş ve ideolojiler temelinde sahnelemek ister.

"Kesinlikle Rusya'ya dönmem gerekiyor," diye yazıyor yeğenine Floransa'dan; "burada o kaçınılmaz, alışılagelmiş malzemeden –(düşüncelerimi besleyen) Rus

---

1 *PSS*, 29/Ki. 1: 58; 29 Ağustos/ 10 Eylül 1869.

gerçekliğinden ve Ruslardan– yoksun olduğum için sonunda her türlü yazma olanağımı kaybedeceğim."[2] Dostoyevski yine *Russkiy Vestnik*'e yazarak, yaklaşık bir yıl içinde göndermeye söz verdiği bir başka roman için avans istedi. Geçici bir süreliğine para sıkıntısıyla karşı karşıya kalan Dostoyevski, ocak sonunda Strahov'dan *Zarya* dergisine katkıda bulunma daveti alınca kabul etti; Katkov'dan para gelinceye kadar alacağı avans acil gereksinimlerini karşılamaya yeterdi. Dostoyevski hiç gecikilmeden kendisine hemen bin ruble gönderilmesini istedi, bunun karşılığında "bir roman" yazacaktı.

On gün sonra Katkov'dan avans geldi, bu arada bilinmeyen birinden yüz frank borç almış, yüz frank daha bulmak için Anna ile kendisinin rehine verilebilecek neleri varsa vermek zorunda kalmışlardı. (Anna, bir türlü kurtulamadıkları yoksulluklarıyla alay etmeye, birbirlerine Bay ve Bayan Micawber* diye seslenmeye başladıklarını hatırlıyor.) Para gelince Dostoyevski rahatlamıştı, yalnızca bilinen nedenden dolayı değil, dergideki durumu konusunda da kaygıları vardı. "*Budala*'nın onlara yeni aboneler getireceğini sanmıyorum," diye yazıyordu yeğenine, "bundan dolayı çok üzgünüm ve yine bu nedenle, romanımın başarısızlığı açıkça ortadayken benden vazgeçmemelerine sevindim."[3]

Epeyce bir pazarlıktan sonra *Zarya*'nın editörleri Dostoyevski'nin üç yüz rubleye kadar düşürdüğü avansı "iki imza konusunda, biraz kısa bir öykü"[4] karşılığında hemen göndermeyi kabul ettiler. Floransa'da yakıcı sıcaklar başlamak üzereydi, Dostoyevskilere başka bir yere gitmeleri tavsiye edilmişti, çünkü yine hamile olan Anna dört ay sonra doğuracaktı. Dresden'e gitmeyi planlıyorlardı, orada "anlaşılır bir dille kendilerini ifade edebilen ve dili iyi konuşan"[5] doktor ve hemşire bulabileceklerdi. Birkaç gün sonra gelecek olan Anna'nın annesini bekliyorlardı, para gelir gelmez buradan ayrılmayı planlıyorlardı.

Yine de avans gelinceye kadar Dostoyevski'nin yaptığı fazladan harcamalar eline geçen parayı yutmuştu. Floransa'dan hemen ayrılma niyetinde olan karı koca, kiradan kâr etmek için kiraladıkları daireden çıktılar ama zaman uzayınca tek odanın kirası daha pahalıya gelmeye başladı, Anna'nın annesi de kızına bakmak üzere artık gelmişti. Mayıs ortasında Dostoyevski, "Floransa'nın sıcağı dayanılır gibi değil," diye yazıyordu Maykov'a, "kent akkor sıcaklığında, havası boğucu, sinirlerimiz berbat – bu da özellikle karım için çok kötü; Pazar yerine bakan küçük ve dar bir odada (*bakıcı* da dahil) hepimiz birlikte sıkış tepiş oturuyoruz. Şu Floransa'dan da

---

2 *age.*, 123; 7/19 Mayıs 1870.

* Charles Dickens'ın *David Copperfield* adlı romanında yer alan, borçları yüzünden hapse düşen kahramanlar (ed.n).

3 *age.*, 32; 18/30 Mart 1869.

4 *age.*

5 *age.*

bıktım, onca sıcakta bir de yer darlığı, yazamıyorum bile. Genelde korkunç bir ıstırap – daha da kötüsü, Avrupa yüzünden; burada her şeye vahşi bir hayvan gibi bakıyorum."[6] "Her şeyden fazla da zavallı Anya'm için üzülüyordum," diye yazıyordu kaçıp kurtulduktan sonra. "Zavallıcık, yedinci ya da sekizinci ayındaydı ve sıcaktan bunalıyordu."[7]

Katkov bir kez daha imdatlarına yetişti, seyahat giderlerini karşılamaya yetecek kadar para gönderdi, sıcaktan boğulan Dostoyevskiler temmuz sonunda, Dresden'e değil Prag'a gitmek üzere Floransa'dan ayrıldılar. Güzergâh değişikliğinin nedeni, Dostoyevski'nin her türlü edebi ya da entelektüel ortamdan uzak olmasının yarattığı moral bozukluğuna ve yalnızlık duygusuna Anna'nın bir çare bulmak istemesiydi, orada da hemen bir kez daha Slav dünyasının içine gömüleceklerdi. Bolonya üzerinden yola devam ettiler, Bolonya'da mola verip Raffaello'nun *Aziz Cecilia*'sını gördüler, Venedik'te birkaç gün kaldılar, Piazza San Marco'dan, Katedral'den neredeyse hiç ayrılmadılar ama yakın çevredeki Palazzo Ducale'ı ve Doges Sarayı'nı ziyaret ettiler. Yeğenine yazdığı mektupta Dostoyevski, Anna'nın nasıl "saraylara ve Piazza'ya bakarken hayranlık çığlıkları" attığını anlatıyordu, "San Marco Katedrali'nde (şaşırtıcı, benzersiz!) çok sevdiği oyma İsviçre yelpazesini kaybetti (öylesine az ziynet eşyası var ki!). Ah, Tanrım, nasıl ağladı görsen!"[8] Dostoyevskiler Venedik'ten, Trieste'ye giden bir gemiyle ayrıldılar, şanslarına deniz dalgalıydı, Dostoyevski hamile karısı Anna için çok kaygılandı, kıyıya ulaşınca trene geçtiler, Ağustos başında Prag'a vardılar. Kışı Prag'da geçirme planları suya düştü, çünkü kalacak yer bulamadılar. Dostoyevski'nin Rusya dışında kafa dengi bir arkadaş çevresinde yaşama umudu da boşa çıktı, Anna'yla ikisi yeniden Dresden planlarına döndüler.

* * *

Dostoyevskiler ağustos ortasında Dresden'e geldiler, hemen kalacak yer buldular. Yerleştikten on gün sonra Dostoyevski, Maykov'a şöyle yazıyordu: "[Anna'nın] sağlığı için çok korkuyorum... Sürekli hasta, ayrıca kaygılı, sinirli, kolayca etkileniyor, üstelik doğururken ölmekten ciddi ciddi korkuyor (birinci doğumdaki sancıları hatırlıyor)."[9] Bu iç karartıcı kötü beklentilerin ortasında Dostoyevski, "Yazmaya başlamam gerekiyor," diye yakınıyor, "önce *Zarya* için yazmalıyım, daha sonra da *Russkiy Vestnik* için yazacağım o önemli yapıta başlamalıyım. Sekiz aydır hiçbir şey yazmadım... Sonunda yurtdışında yaşamaktansa borçlular hapishanesinde yatarım daha iyi demeye başladım. Bir yıl daha burada kalırsam, Rusya'dan öylesine uzak kaldım ki merak ediyorum acaba, iyi yazmayı bir yana bırakın herhangi bir şey

6 *age.*, 43; 15/27 Mayıs 1869.
7 *age.*, 56-57; 29 Ağustos/10 Eylül 1869.
8 *age.*, 57.
9 *age.*, 49-51; 14/26 Ağustos 1869.

yazacak halim kalacak mı?" Ayrıca Anna da Rusya'yı çok özlemişti, ikisi de kendilerine yabancı gelen "çocuk besleme ve yetiştirme"[10] tarzına uyarlanamadıkları için Sonya'nın öldüğüne inanıyordu. Mutluluklarını engelleyen o kanayan yaraları için Avrupa'yı suçluyorlardı, ikinci çocuklarını da kaybederlerse, Anna da, Dostoyevski de tam bir umutsuzluğa kapılacaktı.

Bereket versin ikinci kızları Lyubov 26 Eylül'de bir terslik olmadan doğdu ama Dostoyevski, Anna'nın ruhsal durumu konusunda o kadar kaygılıydı ki çocuk doğururken ölen Prens Andrey'in karısının anlatıldığı *Savaş ve Barış*'ı Anna'dan sakladı. Anna'nın annesinin yanlarında olması da onları rahatlatıyordu, çünkü çocuğa Rus usulü bakabilirdi, bunu çok önemli buluyorlardı. Gelgelelim Lyubov'un doğumu ailenin sınırlı bütçesini aşan pek çok harcamayı da beraberinde getirdi; doğumdan üç gün sonra Dostoyevski, Maykov'a *Zarya*'dan beklediği avans gelmediği takdirde iç çamaşırlarını, paltosunu, hatta belki de ceketini satmak (ya da rehine vermek) zorunda kalacağını yazıyordu.

Eylül sonunda Dostoyevski hâlâ başlığı olmayan yapıtının yarısını tamamlamıştı, kitabın uzunluğunun artabileceği olasılığını görerek iki yüz ruble daha avans istedi. Maykov'dan gidip editör Kaşpirev'i görmesini, *hemen* yanıt beklediğini vurgulamasını rica etti. Dostoyevski, Kaşpirev'e, "*yardımın zamanı ve hızı neredeyse paranın kendisinden daha önemli,*" diye yazmıştı, gecikme olursa, "elimde kalan vazgeçilmez şeylerimi hemen satmak, üç kişinin hayatını kurtarmak için yüz *taler* edecek şeyleri yirmiye vermek zorunda kalacağım,"[11] diye eklemişti. Dostoyevski yalnızca Maykov'un bilmesi için burada doğruyu söylemediğini belirtiyordu; yüz *taler* edecek her şeyini çoktan rehine vermişti.

Kaşpirev bir hafta içinde olumlu yanıt verdi, Petersburg'daki bir bankadan Dresden'deki bir bankaya kredi mektubu gönderdi ama Dostoyevski'nin *Zarya*'yla ilişkileri aksiliklerden kurtulamıyordu. Kredi mektubu yanlışlıkla öyle bir şekilde yazılmıştı ki paraya çevrilebilmesi için bir başka belgeye daha gerek vardı, Dostoyevski boş yere bu belgenin gelmesini bekledi, her gün bankaya gidiyordu, bir süre sonra kendisine bu tür mektupların bazen şaka olsun diye yazıldığını söylemeye başladılar. Hem Anna'nın hem de yeni doğan Lyubov'un sağlık ve esenliği için çok kaygılanan, sözcüğün tam anlamıyla son meteliğine kadar parası tükenmiş olan Dostoyevski bir hafta sonra Kaşpirev'e yazarak hatayı düzeltmesini, hemen yetmiş beş ruble göndermesini istedi. Mektuplar Petersburg'dan genellikte üç günde gelirdi ama ancak on iki gün sonra bir yanıt alabildi, yakında gelecek olan yetmiş beş ruble falan da yoktu. 3 Ekim tarihini taşıyan Kaşpirev'in mektubunun 6 Ekim damgasını taşıdığını fark edince zıvanadan çıkmış gibi öfkelenerek Maykov'a bir mektup yazdı, kendisine aracılık etmesini istedi.

---

10 *age.*, 51.

11 *age.*, 63; 17/29 Eylül 1869.

Dostoyevski'nin Maykov'a yazdığı tezkere hayatında o güne kadar yazdığı en öfkeli mektuptu – edebiyat dünyasında meteliksizliği ve tutarsızlığı yüzünden sürekli aşağılanmasının getirdiği, şimdiye kadar bastırılmış bütün kızgınlığını boşalttı. Dostoyevski, Kaşpirev'e saygılı, hatta alttan alır tarzda bir mektup yazmıştı; hem kendisinin hem de ailesinin bütün her şeyini satmak ya da rehine vermek zorunda olduğunu itiraf ederken kendisine böyle açık açık özensiz bir şekilde davranılması üzerine çileden çıkmıştı: "Bunun benim için ne kadar *onur kırıcı* olduğunu anlamıyor mu? Sonuçta ben ona *karımın* ve çocuğumun gereksinimlerinden söz ediyorum – hiç oralı bile değil! Bu onur kırıcı değil mi?" Dostoyevski, Kaşpirev'in, "bir *barin* uşağına nasıl davranırsa" kendisine öyle davrandığı kanısındaydı, yaralanan gururunun etkisiyle ağzından öfke saçarken bu benzetmeye çeşitli kereler döner. "Bir aşağı bir yukarı yürüyor, saçlarımı yoluyordum, geceleri uyamıyorum! Durmadan düşünüyorum ve öfkeleniyorum." Anna'ya ve kendisine yapılan hakaretin büyüklüğü üzerinde biraz daha durduktan sonra bağırır: "Bir de benden sanat bekliyorlar, gerilimsiz, gerginliksiz saf şiir bekliyorlar, Turgenyev'den, Gonçarov'dan söz ediyorlar! Onlar baksınlar bakalım, ben hangi koşullar altında çalışıyorum!"[12]

Maykov imdadına yetişerek ona yüz ruble gönderdi, ayrıca Kaşpirev'in özürlerini bildiriyor, Dostoyevski'nin fazladan harcamalarını editörün karşılama önerisiyle birlikte bir başka kredi mektubu iletiyordu. Böyle samimi bir pişmanlık karşısında mutlu olan Dostoyevski, yalnızca böyle bir önerinin yapılmasının bile yeterli olduğu konusunda ısrar eder, "Kayıplarımın karşılanmasını falan istemiyorum, ben tefeci değilim!"[13] der. Bunca çalkantıya karşın novella üzerinde çalışmaya devam etmiştir, başlığının *Ebedi Koca* (*Vechny muzh*) olacağını sanıyordu, daha önce haber verdiğinden de uzun olacaktı. Dostoyevski de kaygılıydı, çünkü Kaşpirev önceden yapıtın reklamını yapmak istiyordu. Dostoyevski daha önce *Russkiy Vestnik*'e 1870 Ocak'ına kadar yeni bir romanın ilk bölümlerini gönderme sözü vermişti, bu sözünü tutamayacağını biliyordu, üstelik Katkov kendisi için değil *Zarya* için yazdığını anlayacaktı.

Dostoyevski Eylül'den Aralık ayına kadar kesintisiz olarak novellası üzerinde çalıştı, *Ebedi Koca*'yı Aralık'ın ilk haftasında bitirdi. Öylesine para sıkıntısı içindeydi ki böyle koca bir elyazmasını gönderecek posta parasını bulmasına bile olanak yoktu, Maykov'a yazarak Kaşpirev'e acele elli ruble göndertmesini rica etti. *Zarya*'nın işbilmezliğinden artık o kadar emindi ki arkadaşını aracı olarak kullanmayı tercih ediyordu. Bu arada *Russkiy Vestnik*'ten şimdiye kadar kendisine başka bir önödeme yapılmadığını, *Zarya*'nın istediği zaman metni basabileceğini belirtti.[14]

---

12 *age.*, 67, 69, 70; 16/28 Ekim 1869.

13 *age.*, 71-73; 27 Ekim/8 Kasım 1869.

14 *age.*, 77-78; 23 Kasım/5 Aralık 1869.

İki hafta sonra, daha önce metni postaladığı için, Dostoyevski bir kez daha Maykov'dan Kaşpirev'e baskı yapmasını, hak ettiği ödemeler üzerinden avans göndertmesini rica etti. Ya da bu mümkün olmazsa, "Noel zamanını parasız geçiremeyeceğime göre," en azından hemen yüz ruble göndermeliydi. Hem Lyubov hem de Anna için yünlü giyecekler almak gerekiyordu – Lyubov'un parasızlıktan dolayı yaptıramadıkları vaftiz törenini yaptırmalıydılar. "Üç gün sonra *Russkiy Vestnik* için yazacağım roman üzerinde çalışacağım," diye bilgi veriyordu. "Bir hiç yazdığımı düşünme [sözcüğü sözcüğüne Rusçası şöyle: Fırında *blinis* pişiriyor değilim]; yazdıklarım ne kadar korkunç, ne kadar berbat olursa olsun, bir roman yazma ve bir roman üzerinde çalışma düşüncesi – benim için, benim gibi zavallı bir yazar için hâlâ dünyada her şeyden önemli! Bu bir hiç [*blinis*] değil, en çok önem verdiğim ve en uzun geçmişi olan düşüncelerimden biri."[15] Dostoyevski burada olsa olsa, bir başkalaşım geçirip artık *Büyük Bir Günahkârın Hayatı* haline gelmiş olan *Ateizm* planından söz ediyor olabilir. Şimdi kaleme almaya oturduğu roman ya da romanın parçalarından biri buydu.

* * *

Bir ay sonra Strahov, Dostoyevski'ye *Ebedi Koca* için eleştirilerin istisnasız hepsinin olumlu olduğunu söyleyebiliyordu. *Budala*'yla Dostoyevski'nin sanatsal ünü fena halde gölgelenmişti ama bu yeni kitap ününün eski parlaklığının bir kısmını kazanmasını sağladı. Kitabın iyi karşılanması Dostoyevski için rahatlatıcı, bir edebiyatçı olarak gurur okşayıcı olmuştu ama elyazmasını gönderdikten sonra yeğenine, "Ta en başından beri bu öyküden nefret ettim,"[16] diye yazmıştı. Küçük bir başyapıta imza attığının kabul edilmesi bile onun küskünlüğünü hafifletemezdi, çünkü büyük Rus yazarları Panteon'unda kendisine kesin olarak bir yer ayrılmasında rolü olacağına inandığı önemli bir romanı bırakıp dikkatini başka bir şeye yöneltmişti.

Planladığı büyük romanı bir kenara bırakıp başkasına yönelmenin hayal kırıklığını yaşasa da, görünürde karmaşık olmayan bu novella, Tolstoy'un giderek artan ününe karşı Dostoyevski'nin ilk sanatsal yanıtı olarak görülebilir. *Ebedi Koca* için gerekli en önemli altmetni Apollon Grigoryev'in Rus kültürü kuramı oluşturmuştu. Anakahramanların ikisi de –Velçaninov ve Trusotski– "barışçı" (*smirny)* ve "yırtıcı" (*khischny)* tipli kişilerden söz ederler. Bu deyimleri Grigoryev Rus edebiyatını ve kültürünü betimlemek için kullanmıştı, Rus edebiyatını ve kültürünü bu ikisi arasında bir savaşım olarak görüyordu; aynı deyimleri Strahov da yeniden diriltmiş, Tolstoy üzerine yazdığı denemede kullanmıştı. Bu tipler yalnızca ahlaksal ve psikolojik birer kategori olmakla kalmıyordu, bunların ayrıca güçlü bir toplumsal ve kültürel anlamları vardı. Buyurucu, cesur, parlak, çoğu kez gözalıcı, Byron'sı, "yırtıcı"

15 *age.*, 81; 7/19 Aralık 1869.
16 *age.*, 88; 14/26 Aralık 1869.

tipler Batı Avrupa kültürüyle özdeşleştirilirdi, "basit" ya da "barışçı" tipler Rusya'yla, Rus ulusal kişiliğiyle. Strahov'a göre *Savaş ve Barış*, Grigoryev'in görüşlerinin kusursuz şekilde haklılığını gösterdi, Rusların ulusal ruhunda meydana gelen, iki taraf için de öldürücü olan bu unutulmaz savaşın şimdiye kadar yapılmış en görkemli tablosunu çizdi bize.[17]

Grigoryev'in büyük bir hayranı olan Dostoyevski, onun Rus kültürü tipolojisinden çok etkilenmişti ama bütün ayrıntılarını kabul etmemişti. Gerçekten de, Grigoryev'in "Organik Eleştirinin Paradoksları" başlıklı –"F. M. Dostoyevski'ye Mektuplar" altbaşlığını taşıyan– makalelerinde belirttiği gibi, romancı bir zamanlar kişisel olarak Grigoryev'i fazla "kuramsal" olmakla suçlamıştı. Dostoyevski'nin bu sözlerle Grigoryev'e ne demek istediği *Ebedi Koca*'dan çıkarsanabilir. O romanda hem soylu Velçaninov hem de halim selim, boynuzlu Trusotski geçici olarak karşılıklı kişilik değiştirirler, olayların baskısı altında birbirlerinin özelliklerini yansıtırlar. Novella bu haliyle Grigoryev üzerine bir yorum olarak alınabilir ama, Strahov'un, Dostoyevski'ye göre aşırıya kaçan Tolstoy övgüsüne Dostoyevski'nin bir yamtı olarak da alınabilir, çünkü Tolstoy'un saf tiplerinin karşısına, Dostoyevski değişkenlikler ve belirsizlikler taşıdığını gördüğü daha karmaşık insan tipleriyle çıkıyordu.[18] Her iki kahraman da, hayatlarında bir kriz –ancak egonun aşılmasıyla aşılabilecek bir kriz– baş gösterdiği zaman, hem yırtıcı hem de uysal tipin özelliklerini kendilerinde birleştirir görünürler. *Ebedi Koca* böylece Tolstoy'un giderek artan ününe Dostoyevski'nin ilk sanatsal yanıtı olarak görülebilir; ikinci yanıtıysa yazmayı planladığı *Savaş ve Barış* boyutlarındaki büyük roman, *Büyük Bir Günahkârın Hayatı* olacaktı.

* * *

1869'un Aralık ortasında Dostoyevski *Russkiy Vestnik*'e söz verdiği romandan kaygıyla söz eder, nasıl yol alacağını belirtir. Yeğenine büyük bir roman üzerinde çalıştığını söyler, "yalnızca birinci kısmı *Russkiy Vestnik*'te yayımlanacak. Beş yıldan önce tamamlanması olanaksız, üç novelladan oluşacak. Bu roman bütün hayatımın umudu ve düşü – yalnız para bakımından değil."[19] Dostoyevski'nin aldığı böyle bir kararın bütün huzursuzluklarını dile getirmesi hiç şaşırtıcı değildir. "Bu romanı yazmak için... Rusya'da olmam gerekir," diye ısrar eder. "Örneğin, ilk romanımın ikinci yarısı manastırda geçer. Orayı yalnızca görmem yetmez (kaç kez gördüm), bir süre bir manastırda yaşamam da gerekir."[20]

---

17 N. N. Strakhov, *kriticheskiye stati*, 2 cilt (Kiev, 1902-1908), 1: 247.

18 Grigoryev ile Dostoyevski arasındaki ilişkiler öğretici bir şekilde I. Z. Serman tarafından tartışılmıştır, "Dostoevsky i Grigoryev", *Dostoevsky i ego vremya* (Leningrad, 1971), 130-142. *Ebedi Koca*'da Strahov-Grigoryev'le sert tartışmalar Richard Peace'in "*The Eternal Husband* and Literary Polemics" adlı denemesinde ele alınır, *Essays in Poetics* 3 (1978), 22-49.

19 *PSS*, 29/Ki. 1: 86; 14/26 Aralık 1869.

20 *age.*,11; 6 Şubat/25 Ocak.

Dostoyevski'nin notlarının esas kısmı –yerleşik bir düzen ya da davranış geleneği oluşturamamış aileler için kullanmayı sevdiği deyimle– "istemeden oluşmuş bir aile"ye mensup "büyük günâhkar"ın çocukluk ve ilkgençliğiyle ilgilidir. Buradaki başkişi gayrimeşru bir çocuktur, kırlık bir bölgede yaşlı bir karı kocanın yanına gönderilmiş, babasından uzakta yalnız başına büyümüştür (daha sonra *Delikanlı*'da bu olay kullanılacaktır). Dostoyevski, Tolstoy'la bir yarışa girmiştir, hangi konuda yarışa girdiğini anlamak için kahramanının simgelemesini istediği şeyle ilgili açıklamasına bakmamız gerekir: "O soylu kontlar ailesinin piçinin tam tersi bir tip, hayvanlık derecesinde yozlaşmıştır, Tolstoy bunu *Gençlik*'te anlatır. Bu [Dostoyevski'nin yeni tipi] adeta ilkel bir tiptir, bilinçsizce ilkel bir gücün, tamamıyla doğal bir gücün kışkırtmalarına kapılır" (9:128).

Büyük günahkârın, Rus halkında mevcut bir gücün simgesi olarak böylesine ilkel bir güce sahip olması gerekir, "olağandışı bir iç güç, bu güce sahip olanların buna dayanması zordur, hayatın fırtınaları arasından bir huzur yaratmayı ölürcesine isteyen ama o huzuru bulmadan önce fırtına çıkarmadan edemeyen bir güçtür bu. Sonunda İsa'da hedefine ulaşır ama bütün hayatı fırtına ve düzensizliktir." Böyle bir tip "kendini –arayış ve amaçsızca dolaşma döneminde– canavarca sapmaların ve deneyimlerin içine sevinçle atar, sonunda kendisindeki ilkel güçle tamamıyla orantılı olacak kadar güçlü bir düşüncede karar kılar – öylesine güçlü bir düşüncedir ki, bu düşünce sonunda bu gücü zapturapt altına alıp sakinleştirebilir, yatıştırıp dinginleştirebilir".

Büyük günahkâr, bir ikona saygısızlık etmek gibi olaylarla yansıtılan isyankâr davranışlarının düzeltilmesi için manastıra gönderilir. Büyük günahkâr o manastırda Tihon adlı, aziz benzeri bir keşişle tanışır. Roman kişisi olarak Tihon, on sekizinci yüzyıl ortalarında bir Rus papazı olan, 1860'ta azizliğe yükseltilen ve arkasında miras olarak pek çok (on beş ciltlik) yazılı eser bırakan Aziz Tihon-Zadonski'yi model alacaktı. 1870 yazında Dostoyevski, Maykov'a, "uzun zaman önce ben büyük bir sevinçle yüreğimde [ona] özel bir yer ayırdım,"[21] demişti, belki de Tihon'un yapıtları aziz olarak kutsandığı zaman yayımlandığında yapmıştı bu işi. Rus teolojisinin en büyük modern tarihçisi Peder George Florovski, Aziz Tihon'dan, Karmelit Papazı San Juan de la Cruz'un *la noche oscura*, "ruhun karanlık gecesi"[22] dediği şeyi yaşamış biri olarak söz eder ve Dostoyevski Aziz Tihon'un moral bozukluğundan, umutsuzluktan, şeytana uymaya açıklıktan açıkça söz etmesinden çok etkilenmiş olacaktı. Onun yazdıklarında, kendisinin Rus Ortodoksluğu kavramının temelini oluşturan ahlaksal ve dinsel ilkelerin pek çoğunu bulmuştu.

Aziz Tihon'a göre iyiliğin ortaya çıkması için dünyada kötülüğün olması gerekiyordu, insanlığın en başta gelen Hıristiyanlık görevi, kendisindeki kötülük eği-

---

21 *age.*, 118; 25 Mart/6 Nisan 1870.

22 George Florovsky, *Puti Russkogo bogoslaviya* (Paris, 1983), 123-125.

limlerini alt etmek, "kibri alçakgönüllülükle, öfkeyi yumuşaklık ve sabırla, nefreti sevgiyle"[23] yenmekti. İnsanoğlu ancak kötülüğün kendisiyle savaşma deneyimi yoluyla insan varoluşunun değerini ve anlamını kavrayabilirdi. Dostoyevski'nin kendisinin anladığı biçimiyle "Ortodoks bakış açısı"nın ne olduğunu açıkladığı notdefteri maddesinin kaynağında, kuşkusuz, bu tür düşünceler yatar, yapıtına egemen olan bakış açısı şudur: "İnsan mutluluk için doğmamıştır... çünkü... hayat bilgisi ve bilinç, *pro* ve *contra* deneyimle kazanılır, insan bunları üstlenmelidir. (Acı çekerek, gezegenimizin yasası budur)".

Tihon için gerçekten de suç bile Hıristiyanlığın hakikatini keşfe giden yolu açmanın bir aracıydı; ilke olarak aydınlanma ve arınma olasılığı hiç kimseye kapalı değildi, bir insanın vicdanındaki suçun ağırlığı ne kadar fazla olursa olsun. Tihon, "samimi şekilde pişmanlık getiren birinin yeryüzünde Tanrı'nın bağışlayamayacağı hiçbir suçu yoktur, olamaz da," diye ilan eder. Tihon'un yapıtlarında "büyük günahkâra" pek çok gönderme vardır, günahların sayısı ya da büyüklüğü önemli değildir, Tanrı pişmanlık getiren bir yüreği her zaman bağışlar. Aziz Tihon'un hayatında en çok bilinen olaylardan biri "Voltaire'ci" olmakla ünlü bir toprak sahibiyle arasındaki tartışmadır. Tihon'la inanç konularını tartışan o kolay sinirlenir toprak sahibi birden parlar ve papazın suratına bir tokat aşkeder. Öfkeli biri olarak tanınmasına karşın Tihon diz çöker, bu tokadı davet ettiği için bağışlanmasını diler. Böyle bir olayı Dostoyevski, kuşkusuz, Batı aklının bozuşturucu etkisiyle kenotik Rus inancı arasındaki çatışkı olarak alacaktı, artık hayatının büyük izleği haline gelmişti bu çatışkı.

Manastırda kaldığı süre içinde, Tihon'un eğitimi sayesinde o büyük günahkârın bencilliği kendi içine yönelir. Onda hâlâ güç sahibi olma, hâkim olma saplantısı vardır ama bu gereksinimini ilkin kendisini alt ederek doyurulabileceğine inanmaya başlar. Notdefterinde "Temel düşünce" başlığını taşıyan girişte şunları okuruz: "Manastırdan ve Tihon'dan sonra büyük günahkâr yine... *insanların en büyüğü* olmak için dünyaya döner... gururluların en gururlusudur, insanlara alabildiğine küstah davranır... Ama (burası önemlidir) Tihon sayesinde şu düşüncede (inançta) karar kılmıştır: Bütün dünyayı alt etmek için insanın kendisini alt etmesi yeter."

İradenin özgürlüğünün en yüksek ifadesi kendi kendini alt etmektir, kişilerin en güçlüsünün en yüce amacıdır bu. Büyük günahkârın daha sonraki hayat yolu hızla çizilir: "Birden erişkinlik ve sefahat... Saçma gurur. Gururdan dolayı çileci ve hacı olur... [H]erkese kendisini kibar ve gösterişsiz biri olarak tanıtır – kesinlikle herkesten sonsuz derecede yüksek olduğu için." İlerde yazacağı bütün kitapların notlarında gördüğümüz gibi, Dostoyevski burada da anlatı tekniği ve biçimiyle çok ilgilidir. Anlatısının tonu bir *vita* tonunda olmalıydı, bir azizin hagiografisi, hayat öyküsü. "Not. *Ton* (anlatı bir *vita*'dır, yani yazarın kaleminden çıksa da, [...] okur

---

23 Tihon'un yapıtlarından alıntılar için bkz. *The Life of a Great Sinner* için yorum, *PSS, 9: 511-514,*

her zaman toplamda dindarca bir düşüncenin temel alındığını bilmelidir.") "Geleceğin insanı," diye ekler, "sergilenmeli, herkes onu görmeli, bir kaidenin üzerine yerleştirilmelidir". Daha sonra Dostoyevski, hem (amaçsızca dolaşan köylü Makar'ın öğretici mesellerle, özlü sözlerle bir yeniyetmeye hoşça vakit geçirttiği) *Delikanlı*'da, hem de Zosima'nın hayatının bir *vita* olarak anlatıldığı ve yarı hagiografi olarak "geleceğin insanı"nın Alyoşa'da somutlaştırılacağı *Karamazov Kardeşler*'de bu notlara döner.

* * *

Bildiğimiz kadarıyla Dostoyevski, hiçbir zaman bu notlarda taslağı çizilen romanı yazmaya kalkışmadı. Tam tersine, Maykov'a söylediği gibi, yalnızca bir ay sonra bütün planlarının değişmesine yol açan bir esinlenmenin peşine takıldı. "Çok bereketli bir düşünce yakaladım," diye heyecanla duyuruyordu. "Uygulamaya koymaktan söz etmiyorum, yalnızca düşünceden söz ediyorum. Halk arasında kuşkuya yer bırakmayacak bir yankılanma yaratan düşüncelerden biri. *Suç ve Ceza* gibi ama gerçekliğe ondan da daha yakın, daha yaşamsal, çağın en önemli sorunlarıyla doğrudan ilişkili. Sonbaharda bitireceğim. Acele etmiyorum, aceleye getirmiyorum."[24] Bunlar, devrimci bir komplo grubu tarafından işlendiği yakın geçmişte anlaşılmış bir cinayetle ilişkili olarak tasarlanmış *Cinler*'le ilgili ilk sözlerdir. Dostoyevski böylece "ölümsüz" ateizm izleğini bir kenara bırakmış, fena halde güncel bir konuya atlamıştır, çünkü bütün sorunlarını böyle bir kitabın çözeceğine inanır duruma gelmiştir. Radikalleri kesin şekilde rezil edecek, *Russkiy Vestnik*'i bir romanla mutlu edecek, bu işten esaslı miktarda para kaldıracak, bütün bu işleri de çok kısa bir zamanda başaracaktır. "En azından *Suç ve Ceza*'dan aldığım para kadar para kazanmak istiyorum, bu yüzden bu yıl sonunda bütün işlerimi yoluna koyma ve Rusya'ya dönme olanağına kavuşabilirim... Hayatımda hiç bu kadar keyifle ve kolay çalışmadım."[25]

Yeni roman üzerindeki çalışmalar hemen başladı, böylece *Büyük Bir Günahkârın Hayatı*, biraz belirsiz, ekonomik açıdan daha az sıkıntılı olacağı düşünülen, mutlu bir olasılıkla ülkesine geri döneceği bir zamana ertelendi, herhalde Dostoyevski de bunu yaptığı için biraz rahatladı. Ama hayalgücü o tasarının kendisine açtığı geniş perspektifleri terk edemiyordu, Dostoyevski o perspektifleri ayrıntılandırma konusunda çalışmaya devam etti. Mart sonunda Maykov'a, üç yerine beş romandan söz eder (yani *Savaş ve Barış* hacminde olacaktır, bu da yine Tolstoy'la yarıştığını gösterir), romanın "ana soru"sunu "bilerek ya da bilmeyerek bütün hayatım boyunca bana

---

24 *PSS*, 29/Ki. 1: 107; 12/24 Şubat 1870.

25 *age.*

işkence etmiş olan aynı konu – Tanrı'nın var olup olmadığı konusu" olarak tanımlar. Aynı zamanda iki büyük rakibine, Turgenyev ile Tolstoy'a karşı felaket bir aşağılık duygusu hissettiğini, büyük izleklerin tepelerine tırmanma girişiminde bulunarak daha iyi bir konuma gelme umudunda olduğunu itiraf eder. "Belki de insanlar sonunda bütün hayatımı ıvır zıvır şeyler yazarak geçirmediğimi söyleyeceklerdir,"[26] der, kederlenerek.

Yine de Dostoyevski, elindeki Aziz Tihon modeliyle "görkemli ve *olumlu*, kutsal bir kişi"[27] yaratmayı her şeyden çok istiyordu. En büyük tutkusu, Rus kültürüne o kültürün en yüksek dinsel değerlerini dile getiren yüce bir imge kazandırmaktı. İlk girişimi olan *Budala*'ya okur tepkisinin hayal kırıcı olması onun bu özleminin ateşini söndürememiştir, Aziz Tihon'un tarihte yaşamış biri olması, her zaman "fantastik" olana zaafı olmakla eleştirilen Dostoyevski'yi övmek isteyenleri bu alışılmış suçlamalara karşı koruyacaktı. "Ben kendim bir şey uyduruyor olmayacağım," der Maykov'a, "gerçek Tihon'u resmedeceğim." Aziz Tihon'un yanı başına, *Suç ve Ceza*'nın sonsözünden bu yana çizmeye çalıştığı kahraman tipini yerleştirecekti – Aziz Tihon öğretisi ve örneğinin yenileyici etkisiyle inandırıcı bir şekilde dinsel bir dönüşüm geçiren büyük günahkârı.

Dostoyevski "güne ait" izleğini, daha "yüce" olan ateizm izleğinden ayrı tutma niyetindeydi, (kendisi için kârlı olacak) birincisini hızla elden çıkarırken, ikincisini daha uygun çalışma koşulları altında çalışacağı günlere erteliyordu. Böyle yaparak yine de Tolstoy'la girdiği yarışın kendisini kışkırtmasına izin veriyordu ama roman konusu olarak seçtiği şeyle çıtayı yükselttiği için kıskandığı, taklit etmek istediği Tolstoy'un yeteneğinin ayırıcı özelliğine ters düşecek bir yönde yol almaya kışkırtıyordu bu yarış onu. Dostoyevski esinini her zaman günün en taze, en çok heyecan uyandıran olaylarından –genellikle sıradan ve çirkin olaylarından– alır ve o malzemeyi en iyi yapıtlarında gerçek birer trajedi düzeyine yükseltirdi. Onun gerçek dehasının gizi, güne ait olanla trajik olanı birleştirmesinde yatar, birini ötekinden zorla ve yapay şekilde ayırmanın sürdürülemeyeceğini sonunda keşfetmiştir. "Şiirim" dediği büyük yapıtı, içine kendisini kattığı toplumsal ve politik kitapçıktan ayrılamazdı, sonunda ikisini bir araya getirip benzeri daha önce görülmemiş trajik roman *Cinler*'i yazdı.

---

26 *age.*, 117; 25 Mart/6 Nisan 1870.

27 *age.*, 118.

42. Bölüm

Babalar, Oğullar ve Stavrogin

1869 Mayıs'ının sonunda Katkov *Moscow Gazette*'de, son günlerde Petersburg'da ve Moskova'da patlak veren öğrenci olaylarıyla ilgili bir makale yayımladı, liderler arasında "Neçayev diye biri"nin adı geçiyordu. "Çok katı bir Nihilist" olarak tanımlanıyordu, "gençliği ateşleyen" biri olan bu kişi tutuklanmış ama Petropavlovskaya Kalesi'nden, daha önce örneği görülmemiş şekilde, kaçmayı ve yurtdışına gitmeyi başarmıştı. Yurtdışında art arda kışkırtıcı ilanlar yayımlamış, öğrencileri isyana çağırmıştı, "çok güzel basılmış ilanlar" genel postayla balyalar halinde Rusya'ya gönderiliyordu.[1] Aslında Neçayev'in tutuklandığı falan yoktu, o geçit vermez kaleden kaçtığı da doğru değildi, bu kendisiyle ilgili olarak uydurduğu ve yaydığı bir efsaneydi, devrimin hizmetinde kullanmaya karar verdiği çarpıtma taktiğinin bir parçasıydı. Bu bildirge dağıtma kampanyasında Neçayev'e gönüllü olarak yardım eden Bakunin ile Ogarev, başlangıçta onu Cenevre'de gençliklerinin devrim özlemlerinin yeniden vücut bulmuş somut örneği olarak selamlamışlardı. Ama daha sonra onun ilkesizliği aleyhlerine işlemeye başlayınca başlangıçtaki heyecanlarının yerini pişmanlık aldı, ona sahip çıkmaktan vazgeçtiler.

Altı ay sonra *Moscow Gazette* Moskova'daki Petrovski Tarım Akademisi'nin çevresinde bir öğrencinin öldürüldüğü haberini verdi, Anna'nın erkekkardeşi İvan Snitkin o okulda öğrenciydi. Ama ancak 29 Aralık'ta o cinayetle ilgili olarak Neçayev adı geçti, o günden sonra gazetelerde düzenli olarak onunla ilgili haberler çıkmaya başladı, "bildirgelerle korkunç bir komplo" hazırlığında bulunulduğundan, öldürülen öğrenci İvanov'un "bu hunharca planı reddetmek istediği için öldürüldü"-ğünden[2] söz ediliyordu. (İvanov, şimdiye kadar saptanabildiği kadarıyla, beş kişilik grubun üyeleri üzerinde tek söz sahibi kişi olma hakkının kendisinde bulunduğunu öne süren Neçayev'in bu iddiasına karşı çıkıyordu.)[3] 4 Ocak 1870'te Katkov önemli bir makale yazdı, o makalede Neçayev olayını haber yapan yabancı gazetelerden özetler veriliyor, o haberler üzerine yorumlarda bulunuluyordu. Bakunin'e de epeyce yer ayrılmış, zayıf iradeli ve yumuşak başlı Ogarev'le birlikte ikisinin, Neçayev propaganda kampanyasını başlatırken ona yardımcı oldukları belirtiliyordu. Katkov, Bakunin'i gençliğinden çok iyi tanıyordu (bir keresinde onunla nerdeyse düello

1 Bkz. *Cinler* yorumu, *PSS,* 12: 198. Özellikle 192-218. sayfalar arasında yazılanlara çok teşekkür borçluyum.

2 *age.*, 199.

3 Bkz. Philip Pomper, *Sergei Nechaev* (New Brunswick, NJ, 1979), 112.

edecekti); Bakunin'in anarşizm çağrısını hatırlatıyor, yalnızca Rus devletinin değil, var olan bütün devletlerin tamamıyla yıkılması çağrısında bulunduğunu söylüyordu.[4] Bakunin'in genç kuşağa öğüdünden de söz ediyordu; genç kuşak yüreğinde "hasmımızın damarlarındaki kanı durduran, zihnini donduran son derecede yok edici, sakin ve tutkulu coşkuyu"[5] diri tutmalıydı.

Bütün ocak ayı boyunca Katkov'un gazetesi Neçayev davasının giderek aydınlanan öyküsüyle ilgili raporlar yayımlamaya devam etti, yabancı gazetelerden (özellikle Alman gazetelerinden) destekleyici bilgiler kullanıyordu, kuşkusuz, Dostoyevski o gazeteleri kendisi okuyabilirdi. Tam o günlerde –1869 Aralık ayıyla 1870 Şubat ayı arasında– Dostoyevski birden edebiyatta kulvar değiştirdi, *Büyük Bir Günahkârın Hayatı*'nı bir kenara bıraktı, kafasında "günün en önemli sorunuyla doğrudan ilişkili" bir kitap yazma düşüncesi ağırlık kazandı. "Neçayev Olayı" –Sergey Neçayev liderliğinde gizli bir devrimci grup tarafından İvan İvanov adlı bir öğrencinin öldürülmesi olayı–, Dostoyevski'nin hayalgücünün oltasına takılmıştı.

* * *

O günden sonra Neçayev'e, bildirilere, cinayete yapılan göndermeler yavaş yavaş notlarda yer almaya başladı. Dostoyevski her gün sel gibi akan dedikodu ve varsayımları, çeşitli basın raporlarındaki somut olgu kırıntılarını yutar gibi okuyordu; bu haberlerin yer aldığı sayfalara, içini kemiren bir umutsuzluk ve öfke duygusuyla gömülmüş olsa gerekir. Ne de olsa Raskolnikov'u yarattığı zaman gerçekte radikal düşüncelerin vereceği sonucu öngörmemiş miydi? Neçayev ile onun grubundaki kişiler yalnızca radikal düşüncelerden sonuçlar çıkarmış ve harekete geçmişti, bunlar *Suç ve Ceza*'da Dostoyevski'nin "fantastik", aşırı olasılıklar olarak ancak hayal edebildiği şeylerdi.

Pekiyi, devrim adına en iğrenç cinayetleri işleyebilen Rus gençliğinin böyle sapıtmasının sorumlusu kimdi, 1840'lar kuşağı değilse, Dostoyevski'nin kendi kuşağı değilse, Belinski, Herzen, Bakunin, Turgenyev gibi aydınlar kuşağı değilse kimdi (Turgenyev'in *Rudin*'inin, gençliğinin altın çağındaki Bakunin imgesi olduğu biliniyordu)? Gerçekten de *Babalar ve Oğullar*'ın yeni baskısına yakın geçmişte yazdığı önsözde kendi yapıtlarına karşı radikallerin düşmanlığının üstesinden gelme girişiminde böyle bir sorumluluğu üstlenen kişi Turgenyev'in kendisi değil miydi?

---

4 1840'ta Bakunin, Ogarev'in ilk karısıyla Katkov'un arasında bir ilişki olduğu dedikodusunu yaymıştı (Rus entelijansiyası bir avuç insandan oluşuyordu). Belinski'nin evinde kötü bir kavga sırasında Katkov, Bakunin'e "haremağası" demişti (bu devrimci delifişek, anlaşılan, gerçekte cinsel bakımdan iktidarsızdı), bunun üzerine Bakunin onu düelloya davet etti. Ama bir tarih saptanmadı, Bakunin'se kısa zaman sonra Haziran 1840'ta Avrupa'ya gitmek üzere Rusya'dan ayrıldı. Bkz. Aileen Kelly, *Mikhail Bakunin* (New Haven, CT, 1947), 64-65.

5 *PSS*, 12: 200.

Okurlarına söylediğine göre, tanıdığı "zeki bir kadın" romanı okuduktan sonra, "Siz kendiniz Nihilistsiniz," demiş, Turgenyev de düşünceli bir edayla ekliyor: "Karşı çıkmayacağım; belki de hanımefendi doğruyu söylüyordu." Bir başka yerde Bazarov'un sanat konusundaki görüşleri dışında, "onun neredeyse bütün görüşlerine"[6] katıldığını söylüyor. *Zarya*'nın aralık sayısında Strahov şaşkınlıkla haykırıyor: "Turgenyev – bir Nihilist ha! Turgenyev, Bazarov'un görüşlerini paylaşıyor ha!"[7]

Geçen birkaç yıl içinde Dostoyevski kendi kuşağına karşı kinlenip duruyordu. Kendisinin yanında Belinski'nin İsa'ya ne hakaretler ettiğini, dinden döndüğünü kendisi açıklayan Turgenyev'le yaptığı kötü kavgayı hatırlamak düşmanlığını daha da arttırıyordu. Neçayev Olayı bütün bu eski yaraları deşmişti, gazetelerden öğrendiği şeyler Strahov'un Turgenyev'le ilgili alaylı makalesiyle birleşiyordu, ayrıca Dostoyevski'nin dikkatle ve hayranlıkla okuduğu aynı eleştirmenin daha önceki bir makalesiyle de birleşiyordu. 1840 kuşağının en seçkin üyelerinden biri olan T. N. Granovski'nin biyografisi 1869'da yayımlanmış, Strahov o biyografi için bir eleştiri yazısı yazmıştı. "Tam bir Batıcıydı," diyordu Strahov onun için, daha sonra bu Rus tipini Nerkrasov'dan aldığı dizelerle tanımlıyordu – Dostoyevski aynı dizeleri *Cinler*'in birinci bölümüne alıntılayacaktı: "Suçlamanın canlı bir anıtı... / Gibi duruyorsun ülkenin karşısında / Sen, liberal idealist." Strahov, Nihilizm'i böyle "katıksız" Batıcıların etkisinin doğrudan sonucu olarak görüyordu, oysa o kuşağın yaşayan üyeleri, kendilerinden türemiş o "saf olmayan" çocukların kendi dölleri olduğunu kabul etmek istemiyorlardı.[8]

Öte yandan genç kuşağın Granovski gibi böyle "katıksız" Batıcılara pek saygısı yoktu, diye yazıyordu Strahov, "Onlar doğal olarak Belinski'yi, Dobrolyubov'u, Pisarev'i tercih ederler, aynı tutumu çok daha ötelere götürmüş olanları."[9] Kuşaklar arası savaş, tıpkı *Babalar ve Oğullar*'daki gibi, Rus kültürüne yeniden eklenmişti. 1870 Ocak ayı içinde ya da Şubat başında Dostoyevski notdefterine *T. N. Granovski* başlığı altına "saf ve idealist bir Batıcıyı bütün görkemi içinde" betimleyen birkaç cümle yazmıştı, bu Batıcının "*tipik* özellikleri" "görüşlerinde amaçsızlık ve sağlamlık eksikliği" olarak tanımlanır, "bunlar onun acı çekmesine yol açan şeylerdi ama *artık ikinci bir doğası haline geldi* (oğul bu eğilimi alaya alır)".

Dostoyevski'ye, kendisinin kendi kuşağına karşı duyduğu o dumanı tüten öfkesinden, o kuşağın yarattığı Neçayev tipi bir avatara duyduğu nefretinden sanatında nasıl yararlanacağını büyük bir olasılıkla Strahov'un makalesi göstermişti. Dostoyevski bu notu düştükten kısa bir süre sonra hemen Strahov'dan "Stankeviç'in Granovski ile ilgili kitabı"nı istedi, "bu kitap bana soluduğum hava kadar gerekli,

6 *PSSiP*, 14; 103, 100-102.
7 N. N. Strakhov, *Kriticheskiye stati*, 2 cilt, (Kiev, 1902-1908), 1: 82.
8 *Zarya* 7 (1869), 159; alıntı, *PSS*, 12: 170-171.
9 *PSS*, 12: 172.

hem de en kısa zamanda, kitabım için en gerekli malzeme olarak,"[10] diyordu. Bir ay sonra Maykov'a şöyle yazdı: "Şu anda tek yanlı, taraflı olarak bir şeyler yazıyorum, olabildiğince ağır konuşmak istiyorum. Bütün Nihilistler, Batıcılar benim *gerici* olduğumu haykıracaklar. Cehenneme kadar yolları var, aklımda ne varsa hepsini son sözcüğüne kadar söyleyeceğim."[11] Yeni romanı için büyük umutları vardır, ama romanının "sanatsal yanı açısından değil, daha çok taraf olduğu şey bakımından; sanatım zarar görse bile çeşitli konularda düşündüklerimi açık açık söyleyeceğim. Bugüne kadar kafamda ve yüreğimde birikenler beni rahat bırakmıyor; sonuçta bir kitapçık değerinde bir şey de ortaya çıksa konuşacağım," der Strahov'a.

Bir kez Granovski'yi (bu tipe daha başka pek çoklarını da, özellikle Herzen'i de katacaktı) 1840'lar kuşağının ilkörneği olarak seçtikten sonra, Dostoyevski'nin hayalgücü hızla çalışmaya başladı. Geleceğin Stepan Trofimoviç'i nerdeyse hemen kafasında belirdi ve sonuna kadar değişmeden kalacaktı. "Kendisini bilinçsizce, hacıların ilahlaştıracağı kutsal emanetler gibi bir kaidenin üzerine yerleştirir, bundan hoşlanır... Nihilizm'den uzak durur, Nihilizm'i anlamaz... 'Bana Tanrı'yı ve sanatı verin, İsa sizin olsun... İsa kadınları anlamadı.' Elli yaşında. Edebiyat amları. Belinski, Granovski, Herzen... Turgenyev ve başkaları" (11: 65). Dostoyevski, burada apaçık görüldüğü gibi, *kendisinin* bütün anılarını yardıma çağırıyor, ideolojik tuvalini onlarla dolduruyordu.

Notlarda Prens denen bir kahramanla, bir ailenin vesayeti altında yaşayan bir kişi arasında bir aşk entrikasından söz edilir. Başlangıçtaki kuşaklar arası ana çatışkı izleğine ek bir izlekti bu. Nisan 1870'te Stavrogin o kadar gelişti ki romanın kahramanı haline geldi, romanı hem Granovski'nin hem de Neçayev'in elinden aldı, Dostoyevski artık onu başlangıçta tek yanlı bir "kitapçık" biçiminde düşündüğü romanın sınırları içine sığdıramıyordu. Gerçekten de birbirinden ayrı tutmaya niyetlendiği iki edebiyat yapıtı projesi birleşti, birini ötekinden ayırmak olanaksız hale geldi.

Mayıs ayına ait bazı notlarda Büyük Günahkârın "gururlu, ölçüsüz derecede küstah" biri olduğu söylenir, ayrıca "iğrenç cinayetler" işlemiştir. İki romanının kahramanları böylece neredeyse birbirinin aynıdır, "kitapçık" ile "şiir" arasındaki sınırlar artık tamamıyla yıkılmıştır; Topal Kız, gelecekte unutulmayacak olan Marya Lebyadkina, birinden ötekine geçer, Stavrogin'in itirafçısı ve muhatabıyla birlikte Tihon da sahneye çıkar. Dostoyevski için yalnızca Nihilistler kuşağını ve o kuşağın liberal idealist atalarını siyasal bakımdan kınayan bir roman yazmanın olanaksız olduğu ortaya çıkmıştır; artık tamamıyla farklı, daha zengin içerikli bir kitap olacaktır, Dostoyevski'nin en köklü inanış ve değerleriyle ilgili bir kitap. Çünkü Stavrogin, Dostoyevski'nin başlangıçta Büyük Günahkâr'ın inançla kavgasına sakladığı dinsel

10 *PSS*, 29/Ki. 1:111; 26 Şubat/10 Mart 1870.

11 *age.*, 116; 25 Mart/6 Nisan 1870.

izleği yutmuştu – Dostoyevski için kaçınılmaz olarak Rusya izleğini, bir gün insanlığın yazgısında başarıyla oynaması için Rusya'ya verildiğine inandığı Mesih rolü izleğini içine alan bir kavgaydı bu.

* * *

Dostoyevski Katkov'a –aylık ödemelerin yeniden sürdürülmesi karşılığında– en geç 1870 Haziran'ında kendisine yeni bir romanın başlangıç bölümlerini göndermeye söz vermişti. Bu sözü verirken o yazacağı kitapçığı birkaç ay içinde elden çıkarabileceği gibi aceleci bir varsayımdan hareket etmişti. Ama planları karmaşıklaştıkça sözünü tutmasının olanaksızlığı anlaşıldı, temmuz başında Dostoyevski yeğenine, son teslim tarihi olarak, ağustos sonu ya da eylül başına yetiştirmeyi umduğunu yazıyordu. Beş ay sonra Strahov'a yapıtın daha ilk sayfalarında yaşadığı güçlükleri anlattı: "Bütün bir yıl boyunca tek yaptığım iş yırtmak ve değiştirmekti. Öyle çok kâğıt karaladım ki, yazdığım şeylerin gönderme sistemini bile kaybettim. En az on kez plan değiştirdim, her seferinde birinci kısmı yeniden yazdım."[12]

Her zamanki gibi para sıkıntısı çeken, Katkov'a bazı metinler göndermeden ondan avans alamayan Dostoyevski yardım için *Zarya*'ya başvurdu. Ama dokuz yüz ruble aldıktan sonra, 1873'te dergi yayımına son verinceye kadar orada Dostoyevski'nin imzasıyla hiçbir şey yayımlanmadı. Temmuz ayında haftada bir sara nöbeti geçiren Dostoyevski hiç yazamıyordu[13] ama bu zorunlu dinlenme ona Ağustos'ta yeniden çalışma masasına döndüğü zaman daha önce yazdıklarına yepyeni bir gözle bakma olanağı sağladı. Bir ay sonra Katkov'a, "[ilk metnin – J. F.] zaten yazılmış olan on beş formasının belki de on ikisi yeni metne girecek,"[14] diyordu. Artık Katkov'a bir metin sözü verebiliyordu, bunu izleyen beş ay içinde 1871 Ocak ayında yayımın başlamasına yetecek sayıda kopya dergiye gönderildi.

Editöre söylediğine göre romanda en önemli olaylardan biri, "o ünlü olay, Moskova'da İvanov'un Neçayev tarafından öldürülmesi olayı olacak," demekte ama hiç gecikmeden eklemektedir: "Benim Pyotr Verhovenski, Neçayev'e hiç benzemeyebilir ama bana öyle geliyor ki fitili alan zihnim, hayalgücüm sayesinde gerçekten de o cinayete denk düşen bu kişiyi, bu tipi yarattı... Bu kişinin yarı komik biri olmaya başladığını görünce şaşırıyorum." Sonuç olarak Dostoyevski, şöyle devam eder: "o

12 *age.*, 151; 2/14 Aralık 1870.

13 7/19 Ocak 1870'te Dostoyevski şunu yazıyor: "Not. Genelde nöbetten sonraki etkiler, yani sinirlilik, bellek zayıflığı, bir sis içinde yaşıyormuşum duygusu, bir tür dalgınlık – bunlar artık daha önceki yıllara göre daha uzun sürüyor. Eskiden üç günde geçerdi, artık en az altı gün sürüyor. Özellikle akşamları, mum ışığında nedensiz, hastalıklı bir keder, her şey kırmızıya boyanmış gibi, (soluk olmayan) kan rengi. Bu günler çalışmak neredeyse olanaksız." F. M. Konshina, *Zapisnie tetradi F. M. Dostoevskogo* (Moskova-Leningrad, 1935), 83-84.

14 *PSS*, 29/Ki. 1: 139-140; 19 Eylül/1 Ekim 1870.

olay [cinayet] romanın en önemli olaylarından birini oluşturur ama eklenti nitelikli-dir, bir başka kahramanın, gerçekten başkahraman denebilecek olanın eylemlerinin sahne dekorunu oluşturur. Bu öteki kahraman da (Nikolay Stavrogin) – uğursuz bir kahramandır, bir haindir. Ama bana trajik bir kahraman gibi görünür... Bu kişiyle ilgili şiiri yazma işine giriştim, çünkü çok uzun bir süredir onun tablosunu yapmak istiyordum. Bence o bir Rus'tur, ayrıca tipik bir kahramandır." Aynı zamanda bu "iç karartıcı kişileri" dengelemek için "aydınlık saçan" kişiler de olacaktır, "Bu tür kişilerin en iyi örneği olarak, ben, Tihon Zadonski'yi görüyorum... Romanımın kahramanının karşısına onu çıkarıyorum."[15]

Ağustosta olan şey, nisan ve mayıs aylarında bizim notdefterlerinde ısıtılmakta olduğunu gördüğümüz şeyi Dostoyevski'nin kabul etmesidir: Prens'in Stavrogin'e dönüşümü. Dostoyevski yazmaya devam ederken onu en başta çizdiği çerçeveye yerleştirmekte zorlanmaya başlamıştır. Stavrogin'in önemi, karmaşıklığı, trajik anlamı arttıkça "zamanımızın kahramanı" dayanılmaz derecede çekici ve güçlü, şeytansı bir kişi olan Neçayev'in bazı çizgilerini taşımaya başlamıştır. O yüzden Pyotr Verhovenski'yi kısmen komik biri olarak yeniden yaratmak şart olmuştu, ağustos ortasına ait bazı notlarda, "Yeni Bir Şey" başlığı altında ve başka maddelerin arasında şunu buluyoruz: "Sonra Khlestakov olarak Neçayev'in sahnede görünmesi." (11: 202). Artık bir Bazarov ya da Peçorin olmayan Neçayev (Pyotr Verhovenski), burada Gogol'ün *Müfettiş*'indeki, herkese kendini sevdiren, hızlı konuşan, yalancı düzenbaz olarak yeniden yoğurumlanır, herkes gibi o da Stavrogin'in çevresinde döner dolaşır, sinsi, tehlikeli, yarı komik bir dolandırıcı haline gelir. Bir kez bu değişiklik yapıldıktan sonra Dostoyevski'yi rahatsız eden yapısal sorun çözülmüş olur.

Dostoyevski'nin yıllardır yazmayı düşündüğü siyasal roman, artık *Cinler* olmuştur, yani Rus kültürünün başına uzun zamandır bela olmuş, Neçayev ve işbirlikçilerinin ortaya çıkışıyla doruğuna ulaşmış ahlaksal ve ruhsal hastalıkları konu alan "trajik şiir". İlk bölümleri Maykov'a gönderdikten sonraki gün yazdığı mektupta Dostoyevski yazmaya (ya da yeniden yazmaya) başladığı kitabı nasıl gördüğünü açıklar: "Kültürlü Rusların başına bela olan hastalığın bizim sandığımızdan çok daha zararlı olduğunu, Belinski'lerle, Kraevski'lerle, onların cinsinden başka kişilerle birlikte sona ermediğini olayların bize gösterdiği doğrudur. Ama tam o günlerde nelerin olduğuna Aziz Luka tanıklık eder: Bir adamın içine cinler girmiştir, o cinlere lejyon denir ve cinler adama şöyle derler: 'İzin ver domuzun içine girelim,' adam izin verir. Cinler domuzun içine girdi, bütün domuz sürüsü deli gibi dik bir yokuştan aşağı, denize koştu ve denizde boğuldu. İnsanlar gelip ne olduğuna baktıkları zaman içine cin girmiş adamı İsa'nın ayaklarının dibinde otururken gördüler, giyinikti, aklı da başındaydı, bunu görenler, içine cin giren birinin nasıl bundan kurtulduğunu onlara söylediler."[16]

---

15 *age.*, 141-142; 8/20 Ekim 1870.
16 *age.*, 145; 9/21 Ekim 1870.

Dostoyevski samimi olarak Rusya'nın da aynı şekilde iyileşebileceğine inanmak ister ama bu tür umutların şimdilik uzak bir olasılık olduğunu, ancak Maykov ve kendisi gibi uzağı gören peygamberlerin bunu fark ettiğini biliyordu. Çevresinde gördüğü ve romanında anlattığı şey, bu mikroplanma ve intihardı, arınmanın sonuçları değildi. "Bizim ülkemizde de aynen böyle oldu," diye devam eder mektubu, "Rus insanının içindeki cinler çıkıp domuzların içine girdi, yani Neçayev'lerin, Serno-Soloviyeviç'lerin ve onlar gibilerin içine. Bu insanlar boğuldular ya da boğulacaklar, içindeki cinlerden kurtulup iyileşen adam İsa'nın ayaklarının dibinde oturuyor... ve şunu hiç unutmuyor, sevgili dostum, halkını ve ulusal köklerini kaybeden adam atalarının ve Tanrı'nın inancını da kaybeder. E, gerçekten öğrenmek istiyorsan söyleyeyim – romanımın izleğinin özü budur. Adı *Cinler,* sürüdeki domuzların içine şeytanların nasıl girdiğini anlatıyor."[17] Onun kendisinin yaptığı bu yorum, Luka'dan aldığı pasajı niçin metninde bir özdeyiş olarak kullandığını gevşek bir alegori olarak açıklayan bir yorumdur ama bence daha düzanlamda yapılmıştır, Stavrogin'in öteki kişilerle, kitabın ideolojik yapısıyla ilişki tarzının yorumu için daha değerli bir ipucu sunar bize. Pekiyi ama nasıl, bunu daha sonraki bir bölüme bırakıyoruz.

* * *

Dostoyevski Rusya'ya dönmesinin şart olduğunu giderek daha fazla hissetmeye başladı, nedeni yalnızca yazmakla ilgili değildi. 1871 Ocak ayında yeğeni Sofya İvanovna'ya, "Anna Grigoryevna Rusya özleminden hasta oldu, buna çok üzülüyorum," diye yazıyordu. "Bütün bir yıl bebek emzirmekten dolayı vücutça çok bitkin düştüğü doğru... Doktorlar özellikle emzirmekten dolayı aşırı kansızlık belirtileri gösterdiğini söylüyorlar... Çoktandır çok az yürüyordu, çoğu kez oturuyor ya da uzanıyor. Çok korkuyorum."[18] Anna'nın morali o kadar bozuktu ki doktorlar demir almasını söyledikleri halde bunu yapmıyordu. Dostoyevski onun moral bozukluğunun büyük oranda sürgün melankolisinden kaynaklandığı kanısındaydı: "Yüreğini yakan özlemden, yurt özleminden kurtulmasının başka yolu yok."

Böylece karı koca yolculuk giderlerini karşılayacak kadar para bulur bulmaz Rusya'ya dönme kararı aldılar; kendi topraklarına kavuşma isteği öylesine bastırılmaz boyuttaydı ki hapishane korkusu ikinci planda kalıyordu. Bir ilanda, *Suç ve Ceza*'nın Stellovski tarafından yeni bir baskısının yapılacağının duyurulduğunu gören Dostoyevski, Maykov'dan sözleşmeye göre yayımcının yazara ödemesi gereken üç bin rubleyi almasını rica etti. Böylece para sıkıntısı diye bir derdi sona ermiş görünüyordu; bu beklenmedik parayla tehlikesizce ülkelerine dönebilirlerdi. Ama Stellovski her zamanki geciktirme taktiklerine başvurarak parasının olmadığı ba-

17 *age.*
18 *age.*, 163-164; 6/18 Ocak 1871.

hanesiyle mırın kırın etti, Dostoyevski bunun yalan olduğunu biliyordu, sözleşme maddelerine uymamaktan dolayı ceza ödetme tehdidi de para etmedi, o oyunbaz işadamı dize gelmedi. Dostoyevski en çok gereksinimi olduğu bir zamanda ondan tek kuruş alamadı, Stellovski'den parasını ancak beş yıl sonra alabilecekti.

Dresden'de büyücek bir Rus kolonisi vardı, bu koloni içinde, kentlerinde yaşayan yazarlarına hayran olan bazı kişiler de bulunuyordu, eski bir hükümlü olması o yazarı biraz kuşkulu hale getiriyordu ama ne olursa olsun ünlü biriydi. Dostoyevski ancak Anna'nın hayatını felce uğratan moral bozukluğunu hafifletme umuduyla toplumsal hayatlarını yenilemeyi hoş görebilirdi. Anna'nın daha sonra söylediği gibi, "Dresden'deki Rus dostlarımız ona göre Rus değildiler, gönüllü birer sürgündüler, Rusya'yı sevmiyorlardı, Rusya'yı sonsuza kadar terk etmişlerdi."[19] Yine de bu Ruslar bir yurtseverlik davası için Dostoyevski'ye başvurdukları zaman, Dostoyevski edebiyat yeteneğini onların hizmetine sunmaktan mutluluk duydu. 1870 Ekim'inde Rus devleti, o onur kırıcı Kırım Savaşı yenilgisinden sonra imzalanan Paris Anlaşması'nın bir maddesini tek taraflı olarak yürürlükten kaldırdığını ilan etmişti. Rus devleti Karadeniz'de filo bulundurma yasağına uymayacaktı. Bu olay karşısında Dresden'deki Ruslar, Rus Şansölyesi'ne bir destek mektubu göndermek istediler, mektubun yazılması için Dostoyevski'nin yardımına başvurdular, o da bu işi seve seve yaptı.

Rus devleti böyle meydan okuyabiliyorsa, bunda Fransa-Prusya Savaşı'nda, Güney Alman devletlerinin müttefiki olan Prusya'nın Fransa'yı hızla yenilgiye uğratmasının önemli payı vardı. Dostoyevski kuşkuya yer bırakmayacak şekilde Fransa'dan yanaydı, savaşın gelişimini yakından izliyordu. Sonunda Almanların kazanacağına inanıyordu ama bu yenilgi sonuçta Fransa'nın kendisinde bile bir gençleşmenin meydana gelmesine yardımcı olacaktı. "Fransa çok duygusuz ve dar görüşlü bir ülke haline geldi. Bir süreliğine acı çekmenin hiç önemi yoktur; bu acıya dayanacak ve yeniden yeni bir hayat ve yeni bir düşünceyle ayağa kalkacaktır."[20] Büyük bir olasılıkla savaş sonunda maddeci eğilimlerin yerini çok daha yüce değerler alacaktı.

Fransa ve Avrupa'da yaşayan başka pek çok kişi gibi, Dostoyevski de Komün ayaklanması ve ayaklanmanın ardından kentin (kısmen, aralarında Dostoyevski'nin nice yıllık sevgili dostu Anna-Korvin Krukovskaya'nın da bulunduğu Komüncülerin gözü dönmüş bir şekilde savunmalarının sonucu olarak) tahrip edilmesi karşısında dehşete düşmüştü. Belinski'ye, "o bokböceği Belinski ve benzerlerinin, o odun kafalı bok heriflerin savunduğu iğrenç Rus liberalizmi" gibi müstehcen sözlerle yöneltti̇ği hakaretlere karşı çıkan Strahov'a verdiği yanıtta, Dostoyevski eleştirmeni –ve böylece romanının izleğini– doğrudan doğruya Fransa'nın başkentinde meydana gelmekte olan afetlerle birleştirmişti. "Ama şu Paris'e bak, şu Komün'e bak,"

19 Anna Dostoevsky, *Reminiscences*, çev. ve yay. haz. Beatrice Stillman (New York, 1975), 164.
20 *PSS*, 29/Ki. 1: 138, 14.

diye azarlıyordu onu. "Neymiş, koşullar tam oluşmamışmış, halk katılmamışmış, böyle bahaneler yüzünden yine başarısız olduklarını söyleyenlere katılabilir misin gerçekten? Bütün bir on dokuzuncu yüzyıl boyunca bu hareket... yeryüzünde bir cennet yaratmayı düşledi (Falanjist evleriyle başlayarak)... Özü bakımından, tam anlamıyla Rousseau'cu, akıl ve bilgi... (pozitivizm)... yoluyla dünyayı yeniden yaratmak... Paris'i yakmak bir canavarlıktır: 'Başarılı olmadı öyleyse batsın bu dünya, çünkü Komün dünyanın mutluluğundan da, Fransa'nın mutluluğundan da yüce bir şeydir.' [...] onlara (ve başka pek çoklarına) bu canavarlık bir delilik gibi gelmiyor, tam tersine, *güzellik* gibi görünüyor. Estetik bir çağdaş insanlık düşüncesinin ne olduğu belirsizleşti."[21] Dostoyevski için gerçek güzellik İsa'nın dünyasında ete kemiğe bürünmüş bir şeydir, güzelliği yakıp yıkmakla eşitlemek iğrençliklerin en kötüsüdür.

Gördüğümüz gibi Dostoyevski, Belinski'ye karşı tavrından pişmanlık duymamaya devam ediyordu, ancak düşünceyle kişiyi bir an için birbirinden ayırmaya çalışmaktaydı. "Belinski'yi eleştirdim," diye açıklamada bulunuyordu, "ama bir kişi olarak değil, Rusların hayatındaki bir olgu olarak: Rusların hayatındaki en kötü kokulu, budalaca, namussuzca olguydu." Belinski ile onun kuşağını, romanında Stepan Trofimoviç için kullandığı aynı perspektifin içine yerleştirdiği zamanki suçlamaya döner: "Belinski, Granovski, bütün o öteki alçak sürüsü şimdi gelip baksalardı, 'Hayır, bizim hayal ettiğimiz şey bu değildi,' derlerdi, 'bu bir sapma; gelin biraz daha bekleyelim, ışık görünecek, ilericilik tahta geçecek, insanlık sağlıklı ilkeler üzerine yeniden inşa edilecek ve mutlu olacak!' Bir kez o yolun yolcusu olduğun zaman başka hiçbir yolu kabul etmezsin, o yol Komün'den başka bir yere çıkmaz." Gerçekten de Dostoyevski, Belinski'nin, "Komün Fransız olduğu için başarısızdı," Rusya bu işi daha iyi yapabilirdi, çünkü onun cesur yeni bir dünya inşa etmesine engel olacak *hiçbir* milliyet yoktu önünde, iddiasında bulunabileceğini bile hayal eder.[22] Bu tür sivri sözler Dostoyevski'nin öfkesinin hiç azalmadığını gösteriyor, öfkesinin etkisiyle Belinski'nin bir zamanlar çok değer verilen edebi yargılarına, o yargılardaki yanılgıları ve dogmatizmi açıkça abartarak karşı çıkar.

Dostoyevski'nin asla bağışlamadığı şey, 1845'teki sohbetleri sırasında Belinski'nin İsa'ya yönelttiği eleştirilerdi. "Ama dahası da var: sen onu bilemezsin," diye yazar Strahov'a heyecanla; "ama ben onu tanıdım, gördüm, şimdi çok iyi anlıyorum. O adam benim yanımda İsa'ya ağza alınmayacak küfürler etti ama bu arada dünyanın çehresini değiştiren insanları, karşılaştırmak için, İsa'nın yanına koyamıyordu. Kendisinin ve onların ne biçim rezilce bir kibir, kin, hoşgörüsüzlük, sinirlilik, bayağılık ve, evet, en önemlisi de kibir denizinde yüzdüklerini göremiyordu. İsa'ya küfrederken onun yerine neyi koyacağı sorusunu kendisine hiç sormuyordu – kuşkusuz, kendimizi koymayacaktık, bunca aşağılık varlıkları. Hayır, hiçbir zaman kendisinin

---

21 *age.*, 214; 18/30 Mayıs 1871.
22 *age.*, 215.

aşağılık bir varlık olduğu gerçeğini düşünmedi. Kendisini çok beğeniyordu, işte, leş gibi kokan, alçakça, kişisel aptallık buydu."[23] Hakkını yemeyelim, Belinski sık sık özeleştiri yapabilen, kendini acımasızca kınayabilen biriydi ama Dostoyevski, Belinski'nin İsa'ya ettiği hakaretleri hatırlarken, bunları şimdi (kendisi için apaçık olan) Neçayev'ci sonuçlarıyla birleştirdiği zaman deliye dönüyordu.

Dresden'de geçen aylar sırasında Rusya'daki edebiyat ve kültür dünyası üzerine yaptığı yorumlardan anlaşılacağı üzere, anayurdundaki olayları yakından izliyordu. Dostoyevski, Maykov'a şöyle yazmıştı: "Her gün üç Rus gazetesini son satırına kadar okuyorum(!) ayrıca bana iki dergi geliyor."[24] *Zarya*'nın yazgısı onu sürekli kaygılandırıyordu, dergi yeterince abone bulamamıştı. Dostoyevski, fazla popüler olmayan Strahov'un popülerliğini arttırmanın yolları konusunda bol bol öğüt vermekten kaçınmıyordu. "Nihilistler, Batıcılar esaslı bir sopa istiyorlar," diyordu, onlara "çok daha sert ve *kaba*" bir şekilde saldırılmalıydı, "[Nihilistler] kendileri nice zamandır tüfek kullanırken, seni hâlâ ok ve yayla savaşan, geri kalmış, yaşlı bir adam olarak göreceklerdir."[25] Ama bu savaş becerisi Strahov gibi kaçak güreşme eğilimli, bilim adamı tavırlı birine yabancıydı.

Strahov *Zarya* dergisine, Granovski konulu makalesine ek olarak, Herzen'in Paris'te Ocak 1870'te ölümü üzerine art arda önemli yazılar yazmıştı; Dostoyevski'nin Stepan Trofimoviç roman kişisini sunuş tarzıyla bu yazılar arasında da ilişki kurulabilir. Dostoyevski yazının ilk bölümünü okuduktan sonra yazıyı beğendiğini belirten bir mektup yazdı, "Herzen'in esas vurgusunun kötümserliği olduğu saptamasıyla çok iyi bir iş yaptın." Asıl önemli olan, Dostoyevski'nin kendisinin Herzen için ne düşündüğüdür, o Herzen'i Strahov'un hiç sözünü etmediği bir açıdan görür: "Herzen'in eylemlerinin bütününün esas özü, onun her yerde ve her zaman öncelikle bir şair olmasıdır... O propagandacı bir şairdir; siyasal eylemci bir şairdir; sosyalist bir şairdir; felsefeci olarak tam anlamıyla bir şairdir! Eylemlerini, hatta hoppalığını, en yüce ahlaksal ve felsefi sorular karşısında sözcük oyunları yapma eğilimini (bu arada bütün bunları çok isyan ettirici bulduğumu söyleyelim) büyük oranda onun doğasının bu niteliğiyle açıklayabilirim."[26] Herzen'in "şairliği", hangi entelektüel ya da pratik eylem içinde olursa olsun o eyleme kendisini bütün yüreğiyle verememesi, gelgeç heveslere kapılan Stepan Trofimoviç'in oynak kişilik yapısının en çok ilgi uyandıran özelliklerinden birini oluşturacaktır. Stepan Trofimoviç'teki bu Herzen özelliği, daha sonra göreceğimiz gibi, onun gerek Pyotr Verhovenski'yle gerek Verhovenski'nin çocuklarının Nihilist düşünceleriyle fırtınalı ilişkisinin tarihsel geri planına ışık tutar.

---

23 *age.*
24 *age.*, 115, 25 Mart/6 Nisan 1870.
25 *age.*, 125; 28 Mayıs/9 Haziran 1870.
26 *age.*, 113 n.28

O günlerde Strahov, Turgenyev'le ilgili bazı makaleler yazmıştı, Dostoyevski yeterince sert bir dil kullanmadığı için onu azarlıyordu. *Vestnik Evropy* (*Avrupa Elçisi*) dergisinde Turgenyev'in "Troppman'ın İdamı" adlı makalesinin yayımlanışıyla birlikte, Dostoyevski'nin düşmanlığının üzerine benzin dökülmüş gibi oldu. Turgenyev, Dostoyevski gibi idam cezasına karşıydı, ünlü bir suçlunun idam cezasının infazının öyküsünü, görgü tanığı olarak yazdı, bu idamı protesto eder anlamda. Ama Turgenyev, Dostoyevski'nin fark ettiği gibi, idam edilen kişinin çektiği acıları yazmak yerine, kendi rahatsızlık ve tiksintisi üzerinde duruyordu, onun o afralı tafralı çıtkırıldımlığı karşısında Dostoyevski denetlenmesi olanaksız bir öfkeye kapıldı.

"Sen başka türlü düşünebilirsin, Nikolay Nikolayeviç," diyordu Strahov'a öfkeyle, "o tumturaklı, incelik dolu yazı yok mu, beni delirtti. Neden öyle durmadan utanırmış gibi yapıyor, orada bulunmaya hakkının olmadığını tekrarlayıp duruyor? Evet, ya, bu gösteriyi seyretmeye gelmiş mademki; ama dünyada olup bitenlere sırtını çevirmeye, olup bitenleri görmemeye kimsenin hakkı yok, birtakım yüce *ahlaksal* nedenler yüzünden. *Homo sum and nihil humanum* v.b. [...] Yazıdan şunu anlıyoruz, kesilmiş bir kafanın karşısında aman o ne duyarlılık, kendisinden, kendi güvenliğinden, kendi iç huzurundan başka bir şey düşünmeyen biri!"[27] Dostoyevski bu makaleyi *Cinler*'de gülünçleyecek, ayrıca şu gözlemi kullanacaktı: "Bence Turgenyev, kendisiyle ilgili çok şey yazılmış Rus yazarlarının başında gelir – 'Turgenyev lehine' senin ne yazdığın önemli değil, Nikolay Nikolayeviç." Alıntılanan söz bir makalenin başlığıdır, o makalede Strahov Nihilizm'e bağlılık duyduğunu yakın geçmişte açıklayan Turgenyev'i kibarca fırçalar ama onun sanatsal yeteneğinin bu bağlılığı olanaksız kıldığı konusunda ısrar eder.

Strahov, Turgenyev'in sanatını övmeye, ideolojik bocalamalarının açığını yazınsal yetenekleriyle fazla fazla kapattığını söylemeye devam etti. Dostoyevski buna inanamıyordu, belki de Strahov'un sözlerini yanlış anladığını düşündü. "Turgenyev'in anafikri kaybettiğini, lafı dolandırdığını, Rusların hayatındaki bazı olgular için *ne diyeceğini bilemediğini* (ne olur ne olmaz diyerek onlara alayla yaklaştığını) düşünüyorsan," diyerek karşı çıkıyordu, "o zaman son yapıtlarında onun o büyük sanat yeteneğinin zayıfladığını (bu da kaçınılmaz bir şeydi) görmelisin." Ama Strahov'un böyle bir sonuca varmaması Dostoyevski'yi şaşırtıyordu: "Son yapıtlarında bile daha önceki sanat yeteneğini görüyorsun. Gerçekten görüyor musun? Ama belki de ben yanılıyorum (Turgenyev'le ilgili görüşüm konusunda değil, senin makalen konusunda). Belki de düşünceni tam doğru olarak dile getiremedin."[28]

Ama Dostoyevski yanılmıyordu, bu Turgenyev savunusu karşısında bir yargıda bulundu, Rus edebiyatının evrimi ve o edebiyatın saflarındaki kendi yeri konusunda o gün bugündür bir klasik haline gelen bir yargıdır bu. Dostoyevski bir zamanlar

---

27 *age.*, 127-129; 11/23 Haziran 1870.

28 *age.*, 216n.21; 2/14 Aralık 1870.

Turgenyev'in uzun süre Avrupa'da yaşamasının yapıtlarında bir zayıflamaya yol açtığı görüşünü kabul ediyordu ama şimdi "nedeninin çok daha derinlerde yattığı", kişisel olarak Turgenyev'i aştığı düşüncesindeydi. "Bütün toprak sahibi seçkinlerin edebiyatı bu. Bu edebiyat söyleyebileceği her şeyi (hele Tolstoy aracılığıyla muhteşem bir şekilde) söyledi. Ama toprak sahibi seçkinlerin bu en yüksek düzeyde söylenmiş sözü bu kadardı. Toprak sahibi seçkinin sözünün yerine söylenecek *yeni bir söz* yok, dahası, bunun için zaman da yok."[29] Dostoyevski, kuşkusuz, kendisini bu *yeni sözü* söyleyecek kişi olarak görüyordu – Nihilizm'in doğmasına yol açan ahlaksal ve manevi kafa karışıklığıyla, kaosla savaşacak ve bunu dramlaştıracak kişi olarak.

Strahov'un Turgenyev ve Herzen'le ilgili makalesine Dostoyevski'nin duyduğu tepki, doğrudan doğruya yeni romanının uç vermesinde etkili oldu; ayrıca aynı konuyla ilgilenen rakip edebiyatçılardan da gözünü ayırmıyordu. *Russkiy Vestnik*'te son günlerde tefrika edilen Nihilizm karşıtı bir roman okuyordu, N. S. Leskov'un takma bir adla yayımladığı *Na nozakh* (Hançerlere Davranmak) adlı bir romandı bu. Dostoyevski kitabı küçümseyerek, Maykov'a kitabın "saçmalıklarla dolu" olduğunu söyler, "sanki ayda geçiyor,"[30] der. Dostoyevski, kuşkusuz, karşılaştırmalı olarak kendi kitabını düşünüyordu, o kitapta kendisi, gerçeği yansıtan bir toplumsal çerçeve çizmeye özen gösterir. Dostoyevski, *Cinler*'de kendi Nihilistlerini ahlaksızca ya da tamamıyla bencilce güdülerle hareket eden birer hain gibi resmetmemeye, kibirli, kendini beğenmiş, havai, basitçesi –Pyotr Stepanoviç gibi, insanların zaaflarıyla oynamayı bilen kişilerin kolayca ağına düşen– naif kişiler olarak resmetmeye özen gösterir.

* * *

1871 ilkbaharında, tam Rusya'ya dönmek üzere yola çıkmadan önce Dostoyevski kumarda son bir kez daha şansını denedi. Bir rulet masasının yanına bu son gidişiydi. *Cinler*'in ilk bölümleri üzerinde harıl harıl çalışmaktaydı ama moral bozukluğu ve kaygı içindeydi. Anna yine hamileydi, aileye bir kişinin daha katılacak olması Dostoyevski'nin parasızlık kaygısını arttırmaktan başka işe yaramıyordu. İkisi de bebek doğmadan önce Rusya'ya dönmek için can atıyordu, bu da en son Temmuz başında yola çıkmak anlamına geliyordu. Nasıl olduysa Anna üç yüz *taler* biriktirmeyi başarmıştı, kocasının biraz hoşça vakit geçirmesi için bunun yüz *talerini* gözden çıkarmaya hazırdı. Kumarı hiç onaylamayan kayınvalidesi yanlarında olduğu için bir hile uydurmak gerekiyordu, karı koca Dostoyevski'nin Wiesbaden'dan telgrafla para isterken kullanacağı bir şifre buldular. Anna geçmişteki gibi kocasının yine kaybedeceğine inanıyordu ama belki de ara sıra olduğu gibi eve parayla dönebileceği umudu da vardı.

---

29 *age.*
30 *age.*, 172; 18/30 Ocak 1871.

Ama Dostoyevski neredeyse hemen bütün parasını kaybetti, işin kötüsü, geri dönüş parası olarak kendisine gönderilen otuz *taleri* de kaybetti. Yine o bildiğimiz acıklı, yalvarmalı, kendini lanetlemeli mektuplar yazmaya başladı, bağışlanmak bile istemiyor, tam tersine, "şu an benim için üzülüyorsan, üzülme, ben buna değmem," diyordu. Hamileliğinin son aylarında Anna'nın bu haberden nasıl etkileneceğini düşündükçe Dostoyevski çıldıracak gibi oluyor, ayrıca küçük kızını düşününce de suçluluk duyuyordu: "Ah Lyuba, Lyuba, ne iğrenç biriyim ben!" Anna'dan otuz *taler* daha ister, kumara yatırmayacağına yemin eder, Anna'nın güvenine bir kez daha ihanet ederse ne korkunç şeyler olabileceğini hayal etmek bile istemez. "Ama, meleğim, anlamaya çalış, sonuçta yine kaybedersem senin öleceğini biliyorum! Ben hiç de deli değilim! Sonuçta o zaman işimin biteceğini biliyorum... Son bir kez bana inan, pişman olmayacaksın."[31]

Bu son sözler birkaç cümle sonra Dostoyevski'nin bir daha asla kumar oynamama konusunda vereceği söze göndermedir – geçmişte kaç kez verdiği ve sık sık da tutmadığı söze. Ama geçmişte olanlardan sonra bu ateşli sözlerde yeni bir kararlılık belirtisi, nihayet kendisiyle kesin şekilde hesaplaşma isteği görebiliriz belki de. "Anya, koruyucu meleğim benim! İç dünyamda önemli bir şey oldu, nerdeyse on yıldır bana *işkence* eden aşağılık bir hayalden kurtuldum. On yıldır (ya da belki erkekkardeşim öldüğü, borçların altında ezilip kaldığım günden beri) hep kazanma hayalleri kurdum. Ciddi ciddi, tutkuyla bu hayali besledim. Artık bütün bunlar bitti. KESİNLİKLE bu sondu! İnanır mısın, Anya, eli kolu bağlı biri olmaktan kurtuldum; kumara elim mahkûmdu." Her zamanki gibi mektup, çalışma masasına dönme istediğini dile getiren ifadelerle doluydu, ayrıca, "Artık ciddi şeyler düşüneceğim," diyordu, "eskisi gibi bütün gece kumar düşünmeyeceğim. O yüzden *o ciddi iş* daha iyi şekilde ve hızlı yürüyecek, Tanrı'nın izniyle."[32] Bütün bunları daha önce duymuş olan Anna haklı olarak inanmıyordu ama zamanla anlaşılacaktı, gerçekten de kesin sonuç verecek bir şey olmuştu.

Dostoyevski'nin budalalıkları yüzünden Anna'nın kahrından öleceği kuruntusu laf olsun diye söylenmiş bir şey değildi. Gerçekten de, gördüğü dehşet verici iki rüyada bu korkunun izi vardı. "Dün gece rüyamda babamı gördüm," der Dostoyevski, Anna'ya, "ama onu hayatımda ancak iki kez böyle kötü gördüm, korkunç bir felaketin olacağını haber verdi ve doğru çıktı. (Şimdi de üç gün önceki rüyamı, saçlarının beyazlaştığını gördüğüm rüyamı hatırlarken kalbim duracak gibi oluyor! Aman Tanrım, bu mektubu aldığın zaman ne hale geleceksin acaba!)"[33]

Dostoyevski yalnızca rüyasında gördüklerini ciddiye almakla kalmıyor, aynı zamanda işaretlere ve önsezilere de inanıyordu; genelde körinançlı biriydi, yüksek

31 *age.*, 196-199; 16/28 Nisan 1871.

32 *age.*, 199.

33 *age.*, 187.

bir iradenin üstü kapalı olarak çıtlattığı buyruklardan etkilenmeye de açıktı. Wiesbaden'da saat 9:30'a kadar oynayıp her şeyi kaybettikten sonra koşup Rus rahibi aramaya gitti. "Yolda düşündüm," diye açıklamada bulunuyor Anna'ya, "karanlıkta, bilmediğim sokaklardan onu görmeye koşarken düşündüm, sonuçta o, Tanrı'nın çobanı değil mi, özel bir kişiyle konuşur gibi konuşmayacağım onunla, günah çıkarır gibi konuşacağım, dedim." Karanlıkta kaybolmuştu, karşısında heyûla gibi bir bina belirdi, binanın hafiften doğu tarzı dış çizgileri hedefinin orası olması gerektiğini gösterir gibiydi. "Bir Rus kilisesi olduğunu sandım, kilisenin oraya varınca bir dükkânda onun bana... bir Yahudi kilisesi olduğunu söylediler. Tepemden aşağı sıcak sular dökülmüş gibi oldu. Koşa koşa eve geldim, şimdi gece yarısı, oturdum sana bunları yazıyorum."[34]

Elektrik şoku verilmiş gibi bütün sinir sisteminin yerinden hopladığını, bu duyumu belki de uğursuz bir işaret olarak yorumlaması gerektiğini aktarmak istediği çok açık. Belki de Dostoyevski bu yanlışlığı yukardan gelen bir işaret olarak aldı, belki de ona üstü kapalı olarak kumar manyaklığı yüzünden, geleneksel olarak kirli servet sahibi olmakla ilişkilendirilen insanların düzeyine indiği söylenmek isteniyordu. Belki de gelecekte kumar oynama kışkırtmasına kapıldığı zaman (kendisi için) bu küçültücü, kan dondurucu anı hatırladı, bunun üzerine oynamaktan vazgeçti. Mektuba eklenmiş bir not hayatında kesin bir dönüm noktasına geldiğini doğruluyordu: "*Asla, hiçbir zaman bir* rahibe gitmeyeceğim, hiçbir nedenle, hiçbir durumda. Geçmişte kalmış, bir zamanlar yapılmış, bir daha yapılmayan bir şeyin tanıklarından biridir o! Benim için bile papazı görmek ıstırap verici olacak!"[35] Sonraki yıllarda Avrupa'ya gidişlerinde bir daha asla kumar oynamadı.

Wiesbaden'da yüz seksen *taler* kaybetmiş olmasına karşın, Dostoyevski Temmuz'da Rusya'ya dönme kararıyla döndü Wiesbaden'dan. Daha önce tehlikesiz bir yolculuk için üç ya da dört bin ruble gerekeceğini hesaplamıştı ama şimdi bin ruble bile bulabilse bu yolculuğa çıkma kararındaydı. "Bir yıl daha Dresden'de kalmak dünyada en olmayacak iştir," diye yazıyordu Maykov'a. "Anna Grigoryevna'nın engel olamadığı umutsuzluk duygusundan ölmesi demektir bu... Benim için de bir yıl daha hiç kımıldamamak olanaksız."[36] Katkov ona haziran sonu bin ruble gönderme sözü verdi ama Dostoyevski bir kumar felaketinden sonra sık sık yaptığı gibi, ona hemen yazıp bir bir dertlerini anlattı, paranın olabildiğince çabuk gönderilmesini istedi. Zor bir yolculuk olacaktı –Dostoyevskiler kendilerine yardım edecek biri olmadan, kucaklarında Lyubov'la birlikte yolculuk edeceklerdi–, kaybedecek zaman yoktu: Anna'nın ağustos başında doğurması bekleniyordu.

---

34 *age.*, 198.

35 *age.*

36 *age.*, 205; 21 Nisan/3 Mayıs 1871.

Her zaman her isteneni yapan Katkov parayı göndermeyi kabul etti, Dostoyevski ailesi 5 Temmuz'da yola çıktı. Sonunda anayurtlarına dönmekte olan Dostoyevskilerin önünde yirmi dört saatlik bir tren yolculuğu vardı ama onlar sanki bir mucizeye tanık olur gibiydiler, uzun yıllardır düşünü kurdukları şeyi sonunda yapıyorlardı. "Rus topraklarında yol aldığımızı bilmek," diye hatırlıyor Anna, "çevremizde kendi insanlarımızın, Rusların olduğunu bilmek o kadar rahatlatıcıydı ki, yolculuğumuzun bütün sıkıntılarını unutturdu bu bize."[37]

37 *Reminiscences,* 168.

43. Bölüm

Sürgünün Dönüşü

8 Temmuz 1871'de Dostoyevski ve ailesi, dört yıl yurtdışında yaşadıktan sonra Rusya'ya döndü; sözümona yaz tatili için ayrıldıkları Petersburg'a, olabildiğince dikkat çekmeden gelmişlerdi. *Cinler*'in birinci kısmının tamamı, ikinci kısmınınsa iki bölümü yayımlanmış bulunuyordu, olay örgüsünde Dostoyevski o günlerin en çok konuşulan olayını insanların tüylerini ürpertecek şekilde kullanmıştı. Gerçekten de Dostoyevski'nin başkente döndüğü günlerde Neçayev'ciler açık duruşmalarla yargılanıyordu, Dostoyevski'nin trenden indiği gün bazı belgeler kanıt olarak mahkemeye sunulmuştu, belgelerin arasında (ya Bakunin ya da Neçayev tarafından ya da belki ikisi tarafından yazılmış) *Devrimcinin El Kitabı* da vardı ve kitap resmen piyasada bulunabiliyordu.

Dostoyevskiler Yusupof Parkı'nın yakınında, eşyalı iki oda kiraladılar, hemen akrabaların, dostların akınına uğradılar. Dostoyevski'nin, en sevdiği yeğeni Sofya İvanovna'ya bir mektubunda yakındığı gibi, "neredeyse uyuyacak zaman yoktu."[1] Bu büyük şamata arasında Anna'nın akşam yemeği sırasında birden doğum sancısı tuttu, 16 Temmuz'da bir oğulları oldu, adını Fyodor koydular, bereket versin Anna daha önceki doğumundaki gibi korkunç kasılmalar yaşamadı. Dostoyevski çok sevindi, iyi haberi hemen (o sırada yırtdışında bulunan) Anna'nın annesine ve Moskova'daki ailesine ulaştırdı.

Bir hafta sonra Dostoyevski'nin kendisi Moskova'daydı, Katkov'la hesap görmek, son aylarda gönderdiği bölümler için parasını almak istiyordu. Ellerine geçen parayla Dostoyevskiler "pis bir Yahudi'ye ait olan, geleni gideniyle çok pahalıya patlayan"[2] o eşyalı daireden başka bir yere taşınmayı düşünebilecek hale geldiler. Fyodor'u doğurduktan sonra hemen toparlanan becerikli Anna kısa zamanda dört odalı bir yer buldu, Dostoyevski'yi yasal formalitelerden kurtarmak için kendi adına o yeri kiraladı. Eşya almak zorundaydılar ama Anna dört yıl önce akrabalara ve arkadaşlara bıraktıkları mutfak eşyaları ile kışlık giyecekleri geri alabileceklerini düşünüyordu. Ama hiçbiri ortada yoktu – elden ele dolaşırken dikkatsizlik yüzünden ya da yurtdışından talep edilen sigorta keseneklerinin ödenmemesi yüzünden telef olmuştu. En kötüsü de Dostoyevski'nin kitaplığının kaybolmasıydı, iyi saklaması için Paşa'ya bırakmışlardı, ya parça parça satılmış ya da ona buna dağıtılmış, geri

1 *PSS*, 19/Ki., 1: 218; 18 Temmuz 1871.

2 *age.*

alınmamıştı. Anna özel değeri olan, başka yazarların imzaladıkları kitaplardan söz ediyor, "tarih üzerine ve Eski Müminler (*raskolniki)* üzerine kitaplar, [kocam] bunlara çok ilgi duyardı."[3]

Eylül sonunda Dostoyevski'nin döndüğü haberi yayımlandı, beklenen şeyin olması da gecikmedi: Alacaklılar hemen kapısını çalmaya başladı. Bunların en ısrarcısı da, G. Hinterlach denen birinin dul karısıydı, kişisel olarak ziyaretine gidip kendisine birkaç ay mühlet tanımasını isteyen, Katkov'dan ek ödeme alacağını söyleyen Dostoyevski'nin ricasını kabul etmedi kadın. Dostoyevski umutsuzluk içinde eve döndü, kişisel eşyalarına kadının haciz koyduracağından, bu yetmezse kendisini hapse attıracağından korkuyordu, hapislerde çürüyecekti.

Anna işlere el koymaya karar verdi, kocasına haber vermeden o aksi kadını görmeye gitti. Kadına yalvarıp yakaracağı yerde, hem evdeki eşyaların hem de oturdukları dairenin kendisinin üstüne kayıtlı olduğunu söyledi, kocasının borcunu bunlarla ödetemezdi yani kadın. Ayrıca Dostoyevski'yi borçlular hapishanesine atarlarsa Anna bütün borç silinene kadar kocasının hapishanede kalması için ısrar edecekti. Tek kuruş alamayacak olan Frau Hinterlach, bu yetmiyormuş gibi bir de mahkûmun bakım masraflarını (bu yola başvuran alacaklılar için yasanın öngördüğü şeklide) ödeyecekti. Anna ayrıca bir dergide bir makale yayımlayarak olayı duyurmakla tehdit etti onu: "Namuslu Almanların neler yapabildiğini herkes görsün!"[4] Anna'nın, o sinirli ve deli Dostoyevski'ye göre daha dayanıklı bir kumaştan yapılmış olduğunu gören alacaklı, taksitli ödemeyi hemen kabul etti. Bu olaydan sonra Anna bütün borç pazarlıklarını üstlenmeye karar verdi, tehditlere karşı aynı savunma taktiğini uygulayarak ödeme taleplerinin hızını hemen anında kesmeyi başardı.

Bu arada harıl harıl *Cinler* üzerinde çalışan Dostoyevski, eski dostlarıyla ilişkilerini yenilemek, Avrupa'da kaldığı süre içinde yaşadığı kültürel yalıtılmışlığın yaralarını sarmak istiyordu. Yurtdışında yaşarken kendisinin en güvenilir dostu, en sadık mektup arkadaşı olan Şair Apollon Maykov, Dostoyevski'yi bazı edebiyat ve siyaset adamlarıyla tanıştırdı, liberal ve ilerici basının etkisini kırmak için yeni bir dergi, *Grazhdanin* adlı dergiyi kuran Prens V. P. Meşçerski'nin çevresinde toplanmış insanlardı bunlar (bu arada Meşçerski'nin "liberal" ve "ilerici" saydığı dergilerin arasına radikal entelijansiyaca gericiliğin temel direği olarak kabul edilenlerin de girdiğini söyleyelim). Prens Meşçerski, Rus tahtının varisi Çareviç Aleksandr'ın yakın arkadaşıydı, onu çocukluğundan beri tanıyor, yüksek saray çevrelerinde rahatça dolaşıyordu. Çevresine, aralarında Maykov'un, büyük şair Tyutçev'in, Strahov'un, Dostoyevski'nin, çarın oğlunun özel öğretmeni Konstantin Pobedonostsev'in de bulunduğu küçük bir edebiyatçı grubunu toplamıştı. Daha sonra Pobedonostsev, öğrencisi olan veliaht, III. Aleksandr adıyla tahta çıkınca, çarın baskıcı rejiminin

3 Anna Dostoevsky, *Reminiscences*, çev. ve yay. haz. Beatrice Stillman (New York, 1975), 176.
4 *age.*, 178-179.

gerisindeki akıl hocası, *éminence grise* (perde arkasındaki etkili kişi) olarak tanınmaya başladığı zaman adı kötüye çıktı. Ama 1871'de öncelikle yargı reformunu ve köleliğin kaldırılmasını desteklemiş, (Rusya'daki anlamıyla) liberal bir geçmişe sahip, resmî bir bilim adamı, yüksek düzeyli devlet görevlisi olarak bilinirdi. Kültürlüydü de, İngiliz, Fransız ve Alman edebiyatından çok şey okumuştu, 1869'da Thomas à Kempis'ten bir çevirisi yayımlandı. Gelecek üç yıl içinde Dostoyevski işte bu edebiyat ve siyaset çevresinde yer alacaktı.

Dostoyevski kendi ailesi içinde de ilişkilerini yenilemekten mutluydu. Yeğeninin kocası, bir zamanlar Dostoyevski'nin dergisinde yazı yazan Prof. M. S. Vladislavlev şimdi Petersburg Üniversitesi'nde felsefe okutuyordu, eniştesini, bu seçkin insanı sık sık bilgili insanlar dünyasının aydınlarıyla tanıştırmak için davet ediyordu. Dostoyevski aynı zamanda iyi vakit geçirmeye de başlamıştı, yakın dostlarına 17 Şubat isim günü için davetiye gönderdi. *Rusya ve Avrupa* adlı kitabın yazarı N. G. Danilevski'nin Petersburg'dan geçmekte olduğunu öğrenince Strahov'dan onu da yanında getirmesini istedi. Birbirlerini yıllar öncesinden, 1840'larda Petraşevski Grubu'ndan tanıyorlardı, Danilevski o zamanlar Fourier'nin Ütopik Sosyalizm öğretilerini en iyi bilen adam olarak tanınırdı. O günden sonra bir doğalcı olmuş, kuramsal kültür tarihçiliği yapmış, Slavcı yönü ağır basan bir dünya uygarlığı kuramı geliştirmişti. Dostoyevski onun çabalarına, yani Rus kültürünün dünya tarihinde yeni ve bağımsız bir dönemi başlatacağını kanıtlama çabalarına büyük hayranlık duyuyordu, bu düşüncelerin bazılarını *Cinler*'de Şatov'un coşkulu milliyetçi nutuklarında kullanmıştı.

Şubat başında Dostoyevski yeğenine mutlulukla, "bir olay sayesinde işlerim düzeldi... elime biraz para geçti, alacaklıların en sabırsız olanlarının taleplerini karşılayabildim,"[5] der. Çarın oğlu A. A. Romanov'a yazılmış bir mektupta gösterdiği "cüretkârlık" için çok utandığını söyleyen Dostoyevski'nin ağzını sıkı tutmasının, nereden para bulduğunu söylememesinin nedenini bu sözlerinden çıkarabiliriz. Herhalde, diyor insan (belki de Meşçerski ve Pobedonostsev'in yardımıyla) sorununu zorunlu olarak tahtın varisine açtı, tahtın varisi de para bağışında bulunarak onun yardımına koştu. Dostoyevski tahtın varisine her şeyden önce ricasını dikkate almasının "paha biçilmez değeri" için teşekkür ediyordu. "Bu benim için her şeyden değerlidir, beni büyük bir felaketten kurtaran, bana yaptığınız yardımdan da değerli."[6]

* * *

Cinler'in I. ve II. Kısım'larına ilk tepkiler gelmeye başladı, radikal eleştirmenlerden muhalif tepkiler bekleyen Dostoyevski beklediği tepkileri aldı. Nihilizm karşıtı

5 *PSS, 29, Ki. 1: 226;* 4 Şubat, 1872.
6 V. P. Meshchersky, *Moi vospominaniya,* 3 cilt (St. Petersburg), 2: 144.

kitapçığın, Neçayev'in devrimci amaçlarına uzaktan uzağa da olsa yakınlık duyanlar için bile nefret nesnesi haline gelmesine yetecek yönleri vardı. Romanın en çok alıntılanan, daha önce buraya alıntılanmış pasajlarından birinde Şigalev adlı radikal bir kuramcı, kafasında tam bir özgürlük ülküsüyle düşünmeye oturduğunu, sonunda ne yazık ki despotluk ülküsüne ulaştığını gördüğünü söyler. Toplumsal sorunu çözmenin tek mantıklı yolunun, insanlığın onda biri dışında kalan tamamını, sürüdeki bir sığır gibi "psikolojik" bir eşitlik duygusu düzeyine indirmek olduğunda ısrar eder. Tipik bir ilk eleştiri örneğinde bu tür düşünceler, Gogol'ün *Bir Delinin Hatıra Defteri*'ndeki akıl hastası Poprişçin'inkilere benzetilir. Eleştirmene göre romanı okuduğumuzda kafamızda akıl hastalarıyla dolu "bir hastane" canlanır, bu insanlar "sözümona... bir araya gelmiş çağdaş insanlar toplumu"nu[7] oluştururlar. Dostoyevski'ye en yaygın olarak yöneltilen suçlamalardan biri, kahramanlarının ciddi birer toplumsal yorum olarak alınamayacak kadar akıl sağlığından yoksun kişiler olmasıydı. Bu tür eleştirilerin altmetni de şöyle okunabilirdi: Sara hastası olarak bilinen yazarın kendisi de, kitaplarının sayfalarını dolduran anormalliklerden mustariptir.

Öte yandan, Moskova'da önemli bir sanat galerisi bulunan Pavel Tretyakov'dan gelen bir mektup, Dostoyevski'nin ne derecede önemsendiğini gösteren sevindirici bir kanıttır; Pavel, ressam V. G. Perov'a koleksiyonunu Rus kültürünün en önde gelen kişilerinin tablolarıyla zenginleştirme görevini vermiştir. Dostoyevski, Perov'a poz verme onurunu mutlulukla kabul eder, böylece aralarında Turgenyev'in, Ostrovski'nin, Maykov'un, öykü yazarı ve sözlükbilimci V. I. Dal'ın bulunduğu ileri gelen kişilerin arasına girer. Perov, 1872 ilkbaharında Moskova'dan gelir, bir hafta boyunca her gün Dostoyevski'yi ziyaret eder, çeşitli ruh hallerini ve tavırlarını gözlemler. Portre Perov'un en başarılı tablolarından biridir, bütün kesimlerin onayını alır, hatta Turgenyev'in bile.

Etkin bir toplumsal hayatın canlandırıcı etkisine karşın, Dostoyevski *Cinler*'i tamamlayabilmek için yalnızlığa gereksinimi olduğunu biliyordu. O yüzden ilkbahar başında, yazı kent dışında geçirmek üzere plan yaptı. Kızkardeşinin yeğeni Vladislavlev'in Staraya Russa'yı övdüğünü hatırlıyordu, Petersburg'un birkaç yüz kilometre güneyinde, birkaç ırmağın kesiştiği sulak bir yerdeydi. "Eşyalı, hatta mutfak eşyaları da olan bir ev" kiralayabilirdi, kızkardeşi Vera'ya yazdığı gibi, kasabanın ayrıca "gazete, dergi falan satılan bir istasyonu (*voksal'ı*) da vardı."[8] Vladislavlev, Dostoyevskiler için oralı bir papazdan, Rumyantsev'den bir ev kiraladı, aile mayıs ortasından eylül başına kadar o evde yaşadı.

---

7 Alıntı, *PSS*, 12: 259.

8 *age.*, 235; 20 Nisan 1872.

24. Dostoyevski'nin V. G. Perov tarafından yapılmış portresi, 1872.

Staraya Russa'ya gitmek için Petersburg'dan trene biniyor, yerel bir istasyonda Novgorod trenine aktarma yapıyor, bir tekneyle İlmen Gölü'nün karşı tarafına geçiyordunuz. Anna, kent gözden kaybolurken onları karşılayan Novgorod manzarasını unutamıyor. "Irmağın uzak kıyısında güneş parlıyor, Kremlin'in diş diş duvarları yükseliyordu, Kutsal Bilgelik Katedrali'nin yaldızlı kubbeleri alev alevdi, ayazda çanlar insanları sabah ibadetine çağırıyordu. Doğayı seven ve doğadan anlayan Fyodor Mihayloviç'in yumuşak başlılığı üzerindeydi, bunu bilinçsizce algılıyordum."[9] 1872'de orada kalmaya gittikleri ilk yıl, bu yolculuklar hiç hesapta olmadığı kadar sık yapıldı. Ailenin

9 *Reminiscences*, 191.

Petersburg'dan ayrılmayı planladığı günlerden birkaç hafta önce Lyubov düşüp bileğini incitmişti, daha sonra ortaya çıkan bazı komplikasyonlar Petersburg'a dönmelerini gerektirdi, ameliyattan sonra Anna üç hafta kızlarıyla birlikte Petersburg'da kaldı, bu arada Dostoyevski acele Staraya Russa'ya ve metninin başına döndü.

Anna'ya yazdığı mektuplar, ailesinin günlük hayatı sekteye uğramış çok kaygılı bir kocanın ve babanın mektuplarıdır. Son derecede sinirli ve kavgacı bir ruh hali içindeydi, oradaki toplumsal sahneyle ilgili gözlemleri, sinirleri çok yıprandığı zaman kendisine egemen olan ölçüsüzlüğü yansıtıyordu. "Buradaki kalabalık, apaçık görüldüğü gibi, çok şekilci, yüksekten atan insanlar, o iğrenç Fransızcalarıyla sürekli yüksek sosyeteye öykünüyorlar. Büyük bir olasılıkla hiçbiri beş para etmeyen kadınlar, şık giyimleriyle bir şeye benzemeye çalışıyorlar... Kesinlikle parkı hiç sevmiyorum. Genellikle bu Staraya Russa denen yer korkunç bir çöp kutusu."[10] İşin en kötüsü, diye yazıyor Anna'ya, "Bana stenoyla yardımcı olamaman, bense *Russkiy Vestnik*'e metin göndermek istiyorum."[11] Dostoyevski çalışmaya çalışıyordu ama acı acı yakınıyor: "Yazmakta çok güçlük çekiyorum. Acaba ne zaman huzur içinde yaşayacağımız bir ayımız olacak ve ben hiçbir kaygı duymadan kendimi tamamıyla işime verebileceğim. [...] ne biçim bir Çingene hayatı bu, acı verici, iç karartıcı, en küçük bir eğlencesi yok, tek yaptığımız iş kaygılanmak, kaygılanmak!"[12] Çok şiddetli bir sara krizinden sonra kederli bir şekilde anlatıyor: "Kafamın içi hâlâ karanlık, kollarım, bacaklarım ağrıyor. Bu iş çalışmamı daha da çok engelledi, *Russkiy Vestnik* için ne yapacağımı, onların benim için orada ne düşündüklerini bilmiyorum."[13]

Anna ile Lyubov, Staraya Russa'ya döndükten sonra hayat yine normal seyrine kavuştu ama bu uzun sürmedi. Anna 1872 ilkbahar ve yazını belki de bütün hayatının en sıkıntılı ayları olarak hatırlıyor. Üşüttü, boğazı iltihaplandı, ateşi yükseldi. Kendisine bakan doktor hayatının tehlike altında olduğunu söyledi Dostoyevski'ye, "Fyodor Mihayloviç tam anlamıyla umutsuzluğa kapıldı," başka bir odaya kaçıp "yüzünü ellerinin arasına alarak hıçkıra hıçkıra ağlıyor, kendini tutamıyordu." Anna öleceğine inanıyordu, konuşamadığı için "önce Fyodor'a," diyor, "daha sonra çocukları işaret edip onları yanıma çağırıyor, onları öpüyor, kutsuyor, öldüğüm takdirde kocama neler yapması gerektiğini yazıyordum."[14] Bereket versin apse o gece patladı, Anna iyileşmeye başladı ama gücünün tam anlamıyla yerine gelmesi haftalar aldı. Zor bir sınavdan geçen aile 1872 yılının Eylül başında tadı kaçık bir halde Petersburg'a döndü, Petersburg'dan ayrılırken hayal ettikleri olaysız ve sakin köy hayatını bir ay bile yaşayamadan.

---

10 *PSS*, 29/Ki. 1: 240; 28 Mayıs 1872.

11 *age.*, 242; 3 Haziran 1872.

12 *age.*, 245; 5 Haziran 1872.

13 *age.*, 250; 14 Haziran 1872.

14 *Reminiscences*, 205.

* * *

Yorulmak nedir bilmeyen Anna, Petersburg'da kaldığı süre içinde biraz ev aramıştı, Dostoyevskiler beş odalı bir daireye taşındılar, sahibi İzmailovski Alayı'nda generaldi. Dostoyevski'nin birincil kaygısı romanının geleceğiydi, düzenli olarak roman üzerinde çalışıyordu. İlk bölümleri yayımlandıktan sonra Maykov'a görüşlerini aktarırken şöyle yazmıştı: "Yorumların arasında söylediğin çok zekice bir şey var: 'Bunlar *Turgenyev'in kahramanlarının yaşlanmışları,'* diyorsun. Çok zekice! Yazarken benim de aklımdan böyle bir şeyler geçiyordu ama bu sözlerle sen her şeyi adeta bir formül haline getirdin."[15] Maykov böylece Dostoyevski'nin kendisinin düşündüğü şeyi, kitabın *Babalar ve Oğullar*'la ilişkisini doğrulamış oldu ama romancımız, arkadaşını uyarıyordu, yorumlarının konusu olan Stepan Trofimoviç'i anakahraman olarak düşünmemeliydi. "Stepan Trofimoviç ikincil bir kahraman; romanın konusu o olmayacak ama bu öykü, romandaki öteki olaylarla (ana olaylarla) yakından ilintili, o yüzden Trofimoviç'i sanki her şeyin ana direğiymiş gibi aldım. Ama her şeye karşın Stepan Trofimoviç'in yıldızı dördüncü (aslında üçüncü) kısımda sönecek; orada onu son derecede özgün bir son bekliyor."

Dostoyevski'nin romanının bütününe ne kadar hâkim olduğunu yeğeni Sofya İvanovna'ya söylediği sözlerde görebiliriz; *Budala*'nın dergi metni Sofya'ya adanmıştı. Ablası Marya Aleksandrovna bu şekilde onurlandırılan kızkardeşini kıskanmıştı, dayısının romanlarından birinde kendi adını da görmek istiyordu. Gelgelelim Dostoyevski bunun yakışık almayacağını düşündü. "Romanda (romanın ikinci ve üçüncü kısımlarında) bazı pasajlar olacak... Başkahramanlardan biri bir başka kahramana işlediği bir suçu gizlice itiraf edecek. Bu suçun, kahramanın psikolojisi üzerindeki etkisi romanda önemli rol oynamakta; işlenen suçla ilgili anlatılanlar, tekrar ediyorum, okunabilir ama birine adamaya gelince iş değişir. Bir şeyi birine adadığın zaman sanki o adadığın kişiye, 'Bunları yazarken seni düşünüyordum,' demek istersin."[16]

Dostoyevski yaşadığı süre içinde romanın hiçbir zaman yayımlanmamış olan bir bölümünden söz etmektedir, bu bölüm bazen "Stavrogin'in İtirafı" ya da daha doğrusu "Tihon'un Evinde" olarak adlandırılır. Bu bölümde Stavrogin'in keşiş Tihon'un yaşadığı manastıra yaptığı ziyaret anlatılır, o ziyaret sırasında Stavrogin on iki yaşında bir kızın ırzına geçtiğini, yazılı bir belge halinde itiraf eder. Dostoyevski bu bölümü 1871 sonbaharında yazmış, kasımdan önce tamamlamıştı. 7. ve 8. Bölüm'ler *Russkiy Vestnik*'in kasım sayısında yayımlandı ama daha sonra tefrikalar durdu. Katkov kesinlikle bu tiksindirici öykücüğü kabul etmedi, Dostoyevski onu bu kararından vazgeçiremedi, o yüzden de yaşarken o bölümün yayımlandığını göremedi. 1921'de Dostoyevski'nin kâğıtları arasında o bölüm bulundu, 1922'de yayımlandı, o gün bugündür de hep eleştirmenler arasında önemli bir tartışma konusu olmakta.

15 *PSS*, 29/Ki., 1: 184; 2/14 Mart 1871.

16 *age.*, 164; 6/18 Haziran 1871.

Metnin iki değişik şekli var elimizde: biri, yayımlamama kararından önce dergiden gelen dizilmiş metin; ikincisiyse Anna tarafından yazıya geçirilmiş bir kopya, yani editörlerin itirazlarını dikkate alarak yapılmış değişiklik ve düzeltmeleri içeren metin. Yapıtının ana direği olan bu bölümün reddedilmesine Dostoyevski çok bozuldu, burada Stavrogin'in ahlak bozukluğu bütün boyutlarıyla sergilendiği gibi, ahlaksal ve felsefi güdüsü, iç mücadelesi ve kurtuluş özlemi de gözler önüne seriliyordu. Dostoyevski kendisinin yanılıp yanılmadığını anlamak için provaları Maykov'a, Strahov'a ve Pobedonotsev'e yüksek sesle okudu. Hepsi de Stavrogin'in itirafının "çok gerçekçi" olduğu konusunda ağız birliği edince bazı çeşitlemeler yapmaya başladı, bunlardan birinde, Stavrogin'le buluşturmak için dadısının yeniyetme kızı hamama getirişi ve Stavrogin'in kızla buluşması anlatılır. Birisi Dostoyevski'ye böyle bir olay anlatmıştır ama "danışmanlar"ı onu uyarırlar, böyle bir öykü dadılara hakaret olarak algılanabilir, "kadın sorunu"na[17] aykırı bulunabilirdi. (İtirafın bu çeşitlemesi sonuçta Dostoyevski'ye şöyle bir çamur atılmasına yol açtı: Dostoyevski, romancı dostu Turgenyev'in Petersburg ziyareti sırasında bir gün ansızın kaldığı otelin odasına damlamış ve bu suçu kendisinin işlediğini itiraf etmiş.)

Dostoyevski, Ocak 1872'de o bölümle ilgili olarak editörlerle görüşmek üzere Moskova'ya gitti, ertesi ay Sofya İvanovna'ya, epeyce kafa yorduktan, kararsızlık geçirdikten sonra o suç için yeni bir çeşitleme düşünüp bulmaktan vazgeçtiğini yazdı. Bunu yapmak yerine "konunun özünden ayrılmadan o namuslu editörleri memnun edecek şekilde metni değiştirdim. Bu anlamda bir ültimatom gönderdim. Kabul etmiyorlarsa, gerçekten ne yapacağımı bilmiyorum."[18] Dostoyevski metni yeniden gözden geçirerek düzeltmeler yapmıştı, gerçekten genç kızın ırzına geçilip geçilmediği konusu belirsiz kalıyordu; Stavrogin metninin bir kısmını Tihon'a vermeyi reddetmekte ama masum bir kucaklaşma dışında tatsız bir şey olmadığını kesin şekilde söylemektedir. "Sakin ol," der Tihon'a, "kız aptalın biriyse, beni yanlış anladıysa kabahat bende mi? Hiçbir şey olmadı." Buna Tihon, "Tanrı'ya şükür!" yanıtını verir ve haç çıkarır (12: 111). Aynı zamanda anlatıcı da araya girer, o belgenin "hastalıklı bir kafanın işi, şeytanın işi" olduğunu, şeytanın "o adamı eline geçirdi"ğini söyler, böylece o belgede anlatılanların uydurma olabileceğini işaret eder. Stavrogin'in valinin kulağını ısırdığı, büyük bir skandala yol açtığı ama sahici olarak herhangi bir zarar vermediği sahneyle bir karşılaştırma yapılır. Ama sonra anlatıcı düşüncesinden geri döner: "Kesinlikle belgenin sahte olduğunu söylemiyorum, yani, tamamıyla uydurma olduğunu, icat olduğunu. Büyük bir olasılıkla doğruyu ikisinin arasında bir yerde aramak gerekir" (12: 108).

---

17 *Reminiscences*'te olay böyle anlatılıyor, 378-379. Roman için yazılmış açıklamada editörler bunu doğru kabul ediyor.

18 *age.*, 29/Ki. 1: 227; 4 Şubat 1872.

Mart 1872'de Dostoyevski, Katkov'un editör yardımcısı N. A. Lyubimov'a, yapılan değişikliklerle ilgili olarak şöyle yazıyordu: "Bana öyle geliyor ki sana gönderdiğim şeyler... artık basılabilir. Pürüz bırakmadım... Yeminle söylüyorum, konunun özü olmadan olmaz. Eksiksiz bir toplumsal tip bu (benim düşünceme göre), *bizden* biri, bir Rus, [...] ulusal olan her şeyle bağını, en önemlisi de inancını kaybetmiş, *melankolik özlem* yüzünden baştan çıkmış biri – ama vicdanı rahat durmuyor, adam kendini yenilemek, yeniden inanmaya başlamak için her türlü çabayı gösteriyor, acılar içinde kıvranıyor... ama bütün bunlar üçüncü kısımda iyice aydınlığa çıkacak."[19]

Bunca ısrara, gerekçeye karşın dergi o bölümü yayımlama konusunda hâlâ kararsızdı. Yine de kesin bir karara varılmadı; Dostoyevski'ye Katkov'un küçük tefrikalar halinde yayımlamak istemediğini, yeniden yayımlamaya geçmeden önce kitabın gerisini beklemek istediğini söylediler. Dostoyevski böylece çalışmaya devam etti, üç beş bölüm daha gönderdi, o tartışmalı bölümün de bu arada yayımlanacağını umuyordu. Ancak 1872 Kasım başında Stavrogin'in itirafının değiştirilmiş şeklinin bile yayımlanma olasılığının bulunmadığını öğrendi. Bu arada kasım sayısında yayıma başlanması planlanmıştı, o yüzden Dostoyevski son bir gayretle, bu yeni duruma göre metin üzerinde ne gibi değişiklikler yapabilecekse yaptı.

III. Kısım'ın kısmen gözden geçirilip değiştirilmiş metni ile yayımlanan metin arsındaki farkları ayrıntısıyla sayıp dökmeye gerek yok ama bir tanesi özellikle önemli. Stepan Trofimoviç'in acıklı "hac yolculuğu"nun dokunaklı şekilde anlatıldığı 7. Bölüm'de, Trifomoviç İncil'lerden okunan pasajları dinler ve Rusya'nın gövdesine şeytanların mikrobunu bulaştırmak gibi en önemli suçun sorumluluğunu üstlenir. Elyazmasında böyle bir pasaj yoktur, bu demektir ki Dostoyevski itiraf bölümünün yayımlanmayacağını öğrendikten *sonra* burayı ekledi. Elyazmasından bu sahnenin çıkarılmış olması şunu gösteriyor olabilir: Dostoyevski, belki de başlangıçta Stavrogin'i bu suçun sorumluluğunu üstlenen biri olarak resmetmeyi planladı (izlek açısından bu daha anlamlı olurdu) ama bunu yapamadı çünkü Stavrogin'in çektiği vicdan azaplarını biraz olsun yansıtmayı umarken yansıtamayınca, onun son sayfalarda kendini böyle birden vicdan sahibi biri gibi göstermesi inandırıcı olmayacaktı.

Cinler'in geri kalanı, bir yıllık bir gecikmeden sonra *Russkiy Vestnik*'in 1872 yılı kasım ve aralık sayılarında sonunda yayımlandı, radikal ve ilerici basında büyük bir öfke, hakaret ve suçlama patlamasına yol açtı. Anna *Hatırladıklarım*'da o çalkantılı geçmişe bakıp yumuşatarak, sakince şöyle dile getirir: "*Cinler* okur ilgisi bakımından çok başarılı oldu ama edebiyat dünyasında kocamın pek çok düşman kazanmasına da yol açtı."[20] Ertesi yıl roman kitap olarak yayımlandığı zaman bir kez daha kapsamlı şekilde gözden geçirilip değiştirilmiş olduğu görülüyordu. II.

19 *age.*, 232; Mart sonu/Nisan başı, 1872.

20 *Reminiscences*, 206.

Kısım'da Tihon'la karşılaşmanın önhaberinin verildiği, dürtülerinin ortaya konduğu bazı sayfalar çıkarılmıştı, bugün bu kitap ele alınırken, tamamıyla çıkarılmış bölümün kendisiyle birlikte bu sayfalar da dikkate alınmalıdır. Dostoyevski'nin kendisi daha sonraki baskılara bu bölümü almadı ama o bölümü tekrar metne almamasının içerden ve dışardan kaynaklanan nedenleri, soruya geçerli bir yanıt oluşturur. Her şeyden önce yayımlanan metni, öngörmediği bir krizi çözmek için dergide yayımlanmadan önce olabildiğince çok değiştirmişti; metin artık ilk baştaki özgün düşüncesini simgelemiyordu, onu bir kez daha dönüştürmek için büyük oranda yeniden yazması gerekiyordu. Ayrıca tersi durumda *resmî* sansürün engeliyle karşı karşıya gelmek, belki de pes etmek zorunda kalacaktı.

Dostoyevski dokunmamaya karar verdi, bu yüzden Stavrogin başlangıçta amaçlandığından çok daha gizemli ve bilmecemsi bir kişilik olarak kaldı. Dostoyevski onun ahlaksal ve felsefi dürtülerini açık açık anlatma niyetindeydi, bunu yapamamış olması, bu tür dürtülerin sağlayacağı hem şeytanlaştırıcı hem de pişmanlık duygusu aşılayıcı etkileri olmadan, yine de kişiliğinin ayarıyla ilgili bu kadar çok şeyin aktarılmış olması çok dikkat çekicidir. Dostoyevski bize başlangıçta tasarladığı gibi bir kitap armağan edemediyse bile, yaptığı iş on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Rus ruhunun ahlaksal ve ruhsal doğum sancılarının simgesel bir tarihini yazmaktan daha az bir şey değildi.

44. Bölüm

Cinler'de Tarih ve Efsane

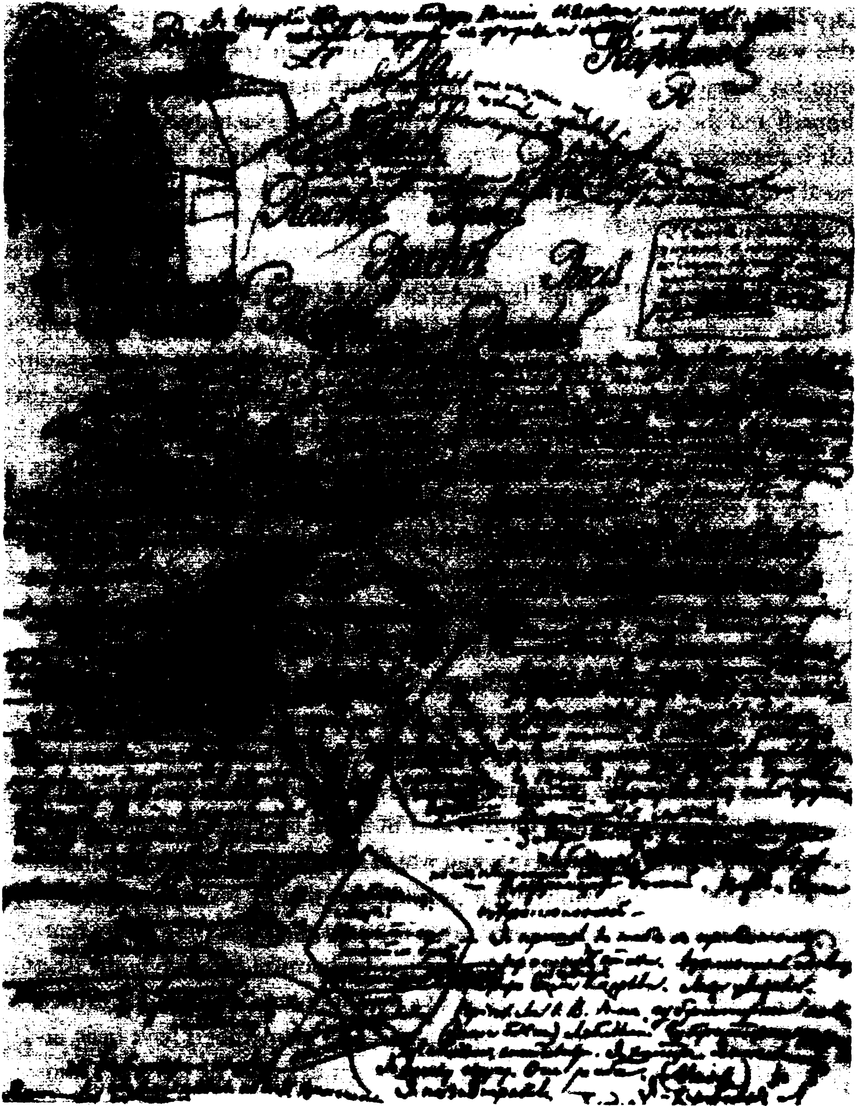
Dostoyevski geçmişte de belli toplumsal ve kültürel düşünce ve tavırların cisimleşmiş hali olarak geniş anlamıyla "tarihsel" sayılabilecek kurgusal kişiler yaratmıştı ama *Cinler*'e (*Besy*'ye) gelinceye kadar hiçbir zaman herkesçe bilinen gerçek olayları temel alarak yazmamıştı. Kuşkusuz, romanı yalnızca Neçayev konusunun gerçek, bir anlamda önemsiz olay boyutuyla sınırlı değildir. Öyle olsaydı, yalnızca "olgular"la sınırlı kalsaydı, öğrenci ortamı içinde bir devrim yobazının kandırdığı, masum bir kurbanı öldürmek gibi hiç gereksiz bir cinayet işlemeye sürüklediği bir avuç öğrenci ve parazit arasında meydana gelmiş acı verici bir olayın acıklı bir öyküsü olmaktan öte gidemezdi. Tam tersine, bu olay Dostoyevski'nin siyasal olay örgüsünün yalnızca çekirdeğini oluşturur, o bu olayı kendisinin "fantastik gerçekçilik" tekniğine göre genişletmiş, boyutlandırmış, Neçayev'in ve destekçilerinin yazılarında dile getirdikleri tutkulu taktik ve amaçların olgunlaştırılıp dramlaştırılmasına dönüştürmüştür.

Böylece *Cinler*'de olan şey bir efsanedir (hayalî olarak genişletilmiş gerçekliktir), tarih değildir, sanat değildir, düz gerçek değildir – nasıl Raskolnikov'a Pisarev'in ve Zaitsev'in "ılımlı olmayan Nihilizm"inden vücut bulmuş bir "efsane" gözüyle bakılabilirse, öyledir. Eline geçen belgelerden öğrendiği şeylerin çoğu onun için zaten yeni değildi, çünkü kendisinin de devrimci bir komplocu olduğu, kendi gizli grubunun daha büyük bir grup olan Petraşevski topluluğunu gizli gizli yönlendirmeye çalıştığı günlerin anılarından yararlanıyordu. Dostoyevski, Neçayev Olayı'yla ilgili elindeki belgelerin ayrıntılarına değilse bile ruhuna sadık kaldı.

* * *

İlk bakışta –başka insanlarda o insanları felakete sürükleyecek kötülüğü kışkırtan, Shakespeare'in Iago'suna benzeyen– bu üçkâğıtçılık canavarı Pyotr Verhovenski, herhangi bir on dokuzuncu yüzyıl Rus devrimcisinin ya da özellikle gerçek Neçayev'in düşünülebilecek bir imgesi olmaktan kim bilir kaç ışık yılı uzak görünebilir. Ama Pyotr Verhovenski'nin liderlere yaraşır bir zevkle üstlendiği eylemler, Neçayev'in gerçekleştirdiği ya da istekleri eylemlere dönüştürmek gibi bir güce sahip olsaydı gerçekleştireceği eylemlerin aynısıdır.

Ne mutlu ki Neçayev'in görev başındayken bir mektupta kalıcı şekilde çizilmiş, Bakunin gibi birinin kaleminden çıkmış canlı portresine sahibiz. Dostoyevski'nin Cenevre'deki tanıdığı o sevimli ama zayıf iradeli Ogarev'le birlikte Bakunin, Neça

25. Dostoyevski'nin *Cinler* notdefterinden bir sayfa.

yev'in en hararetli destekçilerinden biriydi. Pek çok araştırmacı, Bakunin ile –başının üzerinde devrimci geçmişinin isyancılık halesini taşıyan, huzursuzluk yaratıcı pek çok komplonun o tutkulu, ağzı iyi laf yapan emektarı Bakunin ile– o genç devrimci arasındaki ilişki üzerine varsayımlarda bulundu. Çünkü Bakunin kısa süre sonra hayranlıkla *abrek* (Kafkas halklarına mensup acımasız Müslüman savaşçı) ve

"genç kartal" olarak adlandırdığı genç adamın etkisine kapılmış olarak buldu kendini. Ama bu, cinayeti işledikten sonra Avrupa'ya kaçan Neçayev'in, Bakunin'le ikisinin üzerinde anlaştıkları yöntemleri Bakunin'in kendisine ve ortak arkadaşlarından oluşan çevreye karşı kullanmaya başlamasından önceydi. Neçayev bu işi yaptıktan sonra Bakunin, Neçayev'in ilişkide olduğu bir aileye 1870 Temmuz'unda mektup yazmak zorunda hissetti kendini. Mektupta Neçayev'in vicdansızlığının sınırsızlığı büyük bir açıklık ve kesinlikle anlatılmaktadır.

Sevgili dostum. N[eçayev]'nin sana uğradığını, senin de ona hemen dostlarının (M. ile karısının) adresini verdiğini yeni öğrendim. Anladığıma göre sana yazdığım iki mektup çok geç eline geçmiş, o mektuplarda seni uyarıyor, onu kovmanı rica ediyordum; hiç abartısız söylüyorum, bu gecikmenin sonucu gerçek bir felaket olmuştur. Sana bu adamı kovmanı söylememiz tuhaf görünebilir, biz bu adamın eline daha önce sana hitaben yazılmış tavsiye mektupları vermiştik... Ama... o günden bu yana öylesine ciddi sorunlarla karşı karşıya kaldık ki, N ile bütün ilişkimizi kesmekten başka çaremiz kalmadı...

N'nin, Rus yönetiminin zulmüne uğramış biri olduğu doğrudur, Rus casusları bir bulut gibi Avrupa kıtasını kaplamıştı, bütün ülkelerde onu aramaktaydı. Hem Almanya'dan hem de İsviçre'den atılmasını istediler. Ayrıca N'nin bugüne kadar rastladığım en etkin ve enerjik kişi olduğu da doğrudur. Dava dediği şeye hizmet söz konusu olduğu zaman hiç düşünmez; onu hiçbir şey durduramaz, başka herkese ne kadar acımasızsa kendisine karşı da o kadar acımasızdır. Benim ilgimi çeken, epeyce bir süre onunla işbirliği yapma arayışına iten en önemli yönü bu olmuştur. Bazı insanlar onun bir madrabazdan başka bir şey olmadığını söyler – ama bu doğru değildir! Adanmış bir fanatiktir ama aynı zamanda çok tehlikeli bir fanatiktir, onunla işbirliği yapmak hiç kimseye zarardan başka bir şey getirmez. Nedenine gelince: Başlangıçta Rusya'da gerçekten var olan gizli bir komitenin üyesiydi. O komite artık yok, bütün üyeleri tutuklandı. N. yalnız kaldı ve Komite dediği şey tek başına kendisinden oluşuyor. Rusya'daki örgütü büyük oranda dağıldığı için yurtdışında yeni bir örgüt kurmaya çalışıyor. Kurmaya çalışması son derece normal, yasal ve yararlı görülebilirdi – ama kullandığı yöntemler iğrenç... Ciddi ve güçlü bir örgüt kurabilmek için insanın Machiavelli taktiklerini, Cizvit'lerin sistemini –gövde olarak şiddeti, ruh olarak yalanı– tam anlamıyla benimsemesi gerektiğine yavaş yavaş kendini inandırdı.

İşin doğrusu, karşılıklı güven, ciddi anlamda, katı kurallara bağlı sadakat ancak Cemiyet'in *sanctum sanctorum*'unu oluşturan bir avuç insan arasında vardır. Geri kalan herkesin kör bir alet, kullanım malzemesi olarak hareket etmesi gerekir... Bütün ötekileri aldatmaya, tehlikeye atmaya, soymaya hatta gerekirse onlardan kurtulmaya izin vardır –hatta bunlar emredilir–, çünkü onlar komplo-

nun yemleme malzemesidir. Örneğin sen N.'yi bizim tavsiye mektuplarımız sayesinde kabul ettin, onun sırrını sakladın, onu başka arkadaşlarına tavsiye ettin... İşte gördüğün gibi senin dünyana atladı – ilk yaptığı iş ne? Sana pek çok yalan söylemek, senin duygudaşlık ve güvenini kazanmak, ama orada durmayacaktır. Devrim davasına ancak kısmen adanmış, bu dava dışında aşk, dostluk, aile, toplumsal ilişkiler gibi başka insani ilgileri olan insanların heyecansız duygudaşlığı – onun gözünde bu duygudaşlıklar yeterli bir taban oluşturmaz, dava adına senin haberin olmadan senin üzerinde tam anlamıyla etkili olmaya çalışacaktır. Bunun için seni gizli gizli izler, bütün sırlarını öğrenmeye çalışır; sen yokken, senin odanda yalnızsa bütün çekmecelerini karıştırır, mektuplarını okur. Bir mektubu ilginç bulursa, yani o mektubu senin açından ya da bir dostunun açısından uygunsuz bulursa o mektubu çalar, ya sana ya da dostuna karşı bir belge olarak özenle saklar... Genel bir toplantıda onu bunları yapmakla suçladığımız zaman, "E, evet, sistemimiz böyle," demeye cüret etmişti. "*Tam anlamıyla* bizden olmayanları düşman sayarız, onları aldatmak, tehlikeye atmak görevimizdir." Yani, onların sistemine inanmayan, bu sistemi kendilerine uygulamayı kabul etmeyen herkes.

Onu bir dostuna takdim ettiysen, ilk yapacağı iş, dedikodu ve entrika yoluyla ikinizin arasına düşmanlık tohumu ekmektir – basitçe söylersek bir kavga çıkarmaktır. Dostunun bir karısı, bir kızı mı var; onları baştan çıkarmaya, hamile bırakmaya, resmen kabul gören ahlak ilkelerinden uzaklaştırmaya, topluma karşı devrimci protesto hareketinin içine zorla itmeye çalışacaktır.

Her türlü kişisel bağ, her türlü dostluk, bütün [metinde boşluk var] ... onlar için birer kötülük kaynağıdır, onları ortadan kaldırma hakları vardır – çünkü bütün bunlar, gizli örgütün dışında kalan şeyler oldukları için gizli örgütün biricik gücünü azaltan bir güç kaynağı oluşturur. Bana abarttığımı söyleme: bütün bunlar yeterince ortaya çıkmış, kanıtlanmıştır. İpliğinin pazara çıktığını gören N., sistemli sapıklığına karşın hâlâ öylesine naif, öylesine çocuksu ki beni kandırabileceğini sandı – çıkarmayı önerdiği Rusça dergide bunun kuramını yapmam için bana yalvardı. Şimdiye kadar hepimizin güvenine ihanet etti, mektuplarımızı çaldı, bizi çok kötü tehlikelerle karşı karşıya bıraktı, kısacası tam bir hain gibi davrandı. Tek özrü fanatikliğidir! Hiç farkında değil ama son derece hırslı çünkü sonunda devrim davasını kendi davasıyla karıştırıyor – ama sözcüğün bayağı anlamıyla bir bencil değil çünkü kendi hayatını hiç çekinmeden tehlikeye atıyor, yoksunluklarla, korkunç eylemlerle dolu bir hayatı var.

O bir fanatik, o fanatiklik yüzünden işini iyi bilen bir Cizvit gibi davranma sınırına kadar vardırıyor işi – bazen tam bir aptal olabiliyor. Yalanlarının çoğu tam anlamıyla kuyruklu birer yalan. Bazılarının devrimcilik oynadığı gibi o da Cizvit'lik oynuyor. Göreli naifliğine karşın çok tehlikeli biri çünkü eylemsiz geçen, insanların güvenini kötüye kullanmadığı, ihanet etmediği *tek günü* yok, insanın bunlara karşı kendisini koruması çok güç çünkü böyle şeylerin olabile-

ceğini aklına bile getirmiyorsun. Bütün bunlardan sonra N. sonsuz enerjisinden dolayı bir kaba güç kaynağıdır... Son projesi ne olsa beğenirsin? İsviçre'de haydutlardan ve hırsızlardan oluşan bir çete kurmak, doğal olarak amaç da devrim için biraz sermaye elde etmekti. Onu İsviçre'yi terk etmeye ikna ederek hayatını kurtardım çünkü kesinlikle onu ve çetesini birkaç hafta içinde bulacaklardı; onu kaybedecektik, onunla birlikte biz de hapı yutacaktık...

M.'yi ikna et, ailesinin güvenliği için onlarla ilişkisini tamamıyla kesmesi gerekiyor. N.'yi ailesinden uzak tutsun. Onların sistemi, eğlencesi, genç kızları baştan çıkarmak, yozlaştırmak, böylece bütün aileyi avuçlarının içine almak... M.'nin adresini öğrendiklerine çok üzüldüm çünkü *M.'yi ele verebilirler*. Adanmış ya da kısmen adanmış bir üyeyi ele vermenin, hayli yasal ve bazen yararlı yollardan biri olduğunu, hem de bir tanığın huzurunda, bana itiraf etmemişler miydi?.. M.'nin adresini bilmeleri beni çok korkutuyor, yalvarırım gizlice evini değiştirsin, onu bulamasınlar.[1]

Ne gariptir ki Bakunin'in şimdi böylesine lanetlediği, kendisiyle hiç ilgisi yokmuş gibi gösterdiği "yöntemler", ya Neçayev'le Bakunin'in ortaklaşa yazdıkları ya da ikisinden birinin kaleme aldığı (araştırmacılar arasında hâlâ tartışmalı bir konudur bu) o ünlü *Devrimcinin El Kitabı*'nda dile getirilen öğretilerin uygulamasından başka bir şey değildir. Hiç kuşku yok ki Bakunin devrim stratejisinin bu uğursuz el kitabını çok iyi biliyor ve ilkelerini onaylıyordu. Onu dehşete düşüren şey, önerilen yöntemlerin şimdi *kendisine* ve dostlarına karşı kullanılıyor olmasıydı. Dostoyevski'nin, kuşkusuz, bu mektuptan haberi yoktu ama başlangıçta desteklediği öğretilerin kurbanı olmasının Bakunin'de yarattığı şaşkınlık ve öfke, kaçınılmaz olarak insana Stepan Trofimoviç'in tepkisini hatırlatıyor, *kendi* gençliğinin yüce ülkülerini çarpıttığına, bayağılaştırdığına inandığı oğlu Pyotr'un düşünce ve eylemlerine karşı duyduğu tepkiyi. Bakunin'in mektubu, kuşaklar arası tarihsel ve simgesel ilişkinin özünü Dostoyevski'nin nasıl bir anlaşılmaz doğrulukla, *mutatis mutandis*'le kavradığını örnekliyor.

Bakunin'in Neçayev'e hayranlığı, bu mektupta kayda geçirildiğine tanık olduğumuz gibi, yolları ayrıldıktan sonra da devam etti, vaktiyle koruduğu kişinin İsviçre polisi tarafından tutuklandığını, sınırdışı edilip Rusya'ya geri gönderileceğini öğrendiği zaman Ogarev'e üzüntüsünü dile getiren bir mektup yazmıştı. "Onun için öylesine üzüldüm, öylesine üzüldüm ki... Onun gibi enerjik birine hayatımda rastlamadım, seninle ikimiz onunla ilk tanıştığımız zaman o zavallı, ezilmiş halkımıza karşı yüreği apaçık şekilde sevgiyle dolu biriydi, halkın yüzyıllardır çektiği acılardan

1 Bu mektubun *Daughter of a Revolutionary*'de çevirisi bulunmaktadır, yay. haz. Michael Confino (La Salle, II., 1973), 305-309; onun çevirisi benimkinden anlatım biçimi bakımından farklı.

sahici şekilde acı duyuyordu."[2] Dostoyevski, Pyotr Verhovenski'yi, suçunu bağışlatacak tek özelliğinden yoksun bırakmaz, bu özellik fazlaca öne çıkarılmamış olsa da. "Dinleyin," der Pyotr, Stavrogin'e, "altı yaşında bir çocuk gördüm, sarhoş annesinin elinden tutmuş eve götürüyor, kadın iğrenç küfürler ediyordu oğluna. [...] Yönetim bizim elimize geçtiği zaman belki de bütün bu bozuklukları düzelteceğiz". Dostoyevski, bu küçücük merhamet kırıntısını metnine katarak nasıl Neçayev'e sadık kaldıysa, Pyotr Verhovenski'nin de tek bir eylemi yoktur ki Neçayev o eylemi yerine getirmemiş olsun ya da fırsat bulsaydı yerine getirmeyecek olsun.

* * *

Dostoyevski olguların doğruluğuna çok önem verir, bunu kitaptaki bütün toplumsal ve siyasal entrikalarda görürüz. *Cinler*'de Pyotr Verhovenski'nin gücü, merkezi Avrupa'da bilinmeyen bir yerde bulunan, dünya çapında devrimci bir örgütün temsilcisi olduğu iddiasından gelir, o örgütle İsviçre'de ilişkiye geçmiştir. Neçayev kendisinin "Dünya Devrimciler Birliği Rus Seksiyonu"nun 2771 no'lu temsilcisi olduğunu gösteren belgeler taşır, Bakunin'in imzasını taşıyan bu belgeler aynı zamanda "Avrupa Devrimciler Birliği"[3] "Merkez Komite"si tarafından da mühürlenmiştir. Bu kuruluşların hiçbirinin o komplocu Bakunin'in zihninin geniş düzlükleri dışında bir yerde gerçek bir varlığı yoktu, bunların gücüne Neçayev acaba o kadar da çok inanıyor muydu, orası kuşkuludur. Ne de olsa Bakunin'e kendisini aynı derecede uyduruk bir örgütün, Rus öğrenciler birliğinin delegesi olarak tanıtan da kendisiydi ama Moskova'daki enayileri etkilemek için Bakunin'in saygınlığından, onca güçlü örgütlerin dev gölgesinden yararlanmak da çok hoşuna gidiyordu. Otoritesini pekiştirmek için bir keresinde kendi grubunun toplantısına yanında bir

---

2 *age.*, 323. 1872'de, genel hukuka göre cinayetle suçlanan ve İsviçre'den Rusya'ya iade edilen Neçayev, ertesi yılın Ocak ayında yargılandı, yirmi yıl ağır hapis, ömür boyu Sibirya'ya sürgün cezasına çarptırıldı. Mahkemeye kafa tuttu, yetkisini tanımayı reddetti. II. Aleksandr, Neçayev'in gizlice Petropavlovskaya Kalesi'nde ömür boyu tutulmasını emretti. Tek başına kapalı tutulduğu o yerde isyancı tavırları yüzünden ayrıca cezalandırıldı ama istediği kitapları kendisine verdiler, anlaşılan bazı kitaplar yazdı, yazdıkları kayboldu. Asıl önemlisi, kendisine gardiyanlık eden askerleri devrim davasının birer eri haline getirmesiydi, hepsi gönüllü birer kuryeye dönüştü. 1879'da yeni gelen mahkumlardan, Halkın İradesi (Narodnaya Volya) adlı devrimci bir yeraltı örgütünün var olduğunu öğrenince İcra Komitesi'ne bir haber gönderdi, hiç kimsenin inanamayacağı bir haber uçurdu. Neçayev yaşıyordu, Sibirya'da değil, Petersburg'daydı! Onu hapishaneden kaçırmak için planlar yapıldı ama II. Aleksandr'ın 1 Mart 1880'de bir suikasta kurban gitmesi üzerine dışarıdan gelecek yardımla kaçma umudu suya düştü ama Neçayev'in kendisi hapishane garnizonundaki dostlarıyla birlikte bir kaçış planı yapma girişiminde bulundu. Ama birisi onun askerler arasında çok etkili olduğunu yetkililere bildirdi, böylece gardiyanı değiştirdiler. 21 Kasım 1882'de iskorbit hastalığından öldü. Bkz. Franco Venturi, *Roots of Revolution* (New York, 1966), 15. Böl.

3 Yuri Steklov, *Mikhail Alexandrovich Bakunin*, 4 cilt (Moskova-Leningrad, 1926-1927), 3: 489.

yabancıyla (Petersburg'dan gelen kendi halinde bir öğrenciyle birlikte) gelmiş, onu kendilerinin etkinliklerini denetlemeye gelen, Cenevre'deki "Merkez Komite" üyesi olarak tanıtmıştı. Tam da bu hesap, Pyotr Stepanoviç o büyüleyici Stavrogin'e bir toplantıda boy göstermesini tembihler, "yurtdışından gelen, en önemli sırları bilen kurucu üyelerden biri olarak – senin rolün bu".

Neçayev'in ömrü sistemli şekilde yalanlar uydurmak, dolaplar çevirmekle geçmişti, hatta kendi dostları ve yandaşlarına karşı bile. Bu tür bir politika *El Kitabı*'nda bir ilke olarak onaylanan bir şeydir: "[B]ir yoldaşa karşı duyduğun dostluğun, bağlılığın derecesi, ona karşı yükümlülüklerin ancak o kişinin bir devrimci olarak toptan yıkıcılıktaki yararlılık derecesiyle ölçülür."[4] Pyotr Stepanoviç tek başına hareket ettiğini, yalnızca Stavrogin'e, devrimci planlarının anahtarı olan kişiye söyler. Gruptaki bütün öteki kişileri, dava adına uygun gördüğü zaman kullanılacak ve yönlendirilecek "hammadde" olarak görür. *El Kitabı*'nın (Virginski'deki grubu tam olarak tarif eden deyimle) "devrimci lafebeleri"ne ayrılmış paragraflarında bu yönlendirmenin ne olacağı öngörülmüştür: Bunların "sürekli tehlikeli siyasal gösterilerin içine çekilmesi gerekir, sonuçta, çoğunluk diye bir şey kalmaz, aralarından bazı devrimcilerin öne çıkmasını sağlarsınız."[5] İşte bu yararlılık ilkesinin acımasızca uygulanması sonucunda Neçayev, İvanov'u ortadan kaldırmıştır, Dostoyevski ise Neçayev'in, baş belası bir muhalife karşı işlenen bir cinayete arkadaşlarını ortak ederek arkadaşları üzerinde mutlak hâkimiyet kurmak istediğine inanır.

Pyotr Verhovenski, romanın geçtiği taşra kasabasına, seçkinler sınıfının bir evladı olan Stavrogin'in yakın arkadaşı, aynı zamanda Stavrogin kadar zengin Drozdov ailesinin yakından tanıdığı biri olarak gelir. Pyotr, Stavrogin'in Marya Lebyadkina ile arasındaki sapık evlilik ilişkisini öğrenmiş, Liza Tuşina'nın Stavrogin'e delicesine âşık olduğunu fark etmiştir, ya Stavrogin'in gözünü korkutarak ya da şehvet arzularını yemleyerek üzerinde hâkimiyet kurma, devrim amaçları için onu kullanma umuduna kapılır. Bu tür manevralar kesinlikle *El Kitabı*'nın öğretilerine uygundur: "[B]ir devrimci o amansız yıkıcılık amacıyla çoğu kez toplum arasında, kendisini farklı biri gibi göstererek yaşayabilir, yaşamalıdır da."[6] Pyotr'un yaptığı gibi, kendini bu şekilde gizlemenin amacı, "konumları gereği güçlü ilişkileri olan zenginler üzerinde, toplumun en üst sınıflarının üyesi olan çok sayıda yaratık" üzerinde egemenlik kurmaktır. Bu tür enayileri "her şekilde kullanmak, tuzağa düşürmek, şaşırtmak, onların kirli sırlarını öğrenerek kendimize köle etmek gerekir. İşte o zaman onların gücü, ilişkileri, etki alanları, zenginlikleri bizim için sonsuz bir hazineye dönüşür, çeşitli girişimlerimizde bunlar bize değeri ölçülmez katkılar sağlar."[7]

---

4 *Cathechism of a Revolutianry*'nin (Bir Devrimcinin El Kitabı'nın) Confino'da (bkz. Dipnot 1) verilen çevirisini, en son ve en kolay bulunur çevirisi olarak anıyorum. Bkz. *Daughter of a Revolutionary*, 226.

5 *age.*, 228.

6 *age.*, 227.

7 Steklov, *Bakunin*, 3: 455-456.

Von Lembke'leri –il valisi ve karısını– etkisi altına almak için Pyotr Stepanoviç aynı taktikleri kullanır, onları ayrıca kendi devrimci amaçları için kullanır. *El Kitabı*'nda belirtildiği gibi, devrimciler liberallerle, "onların kendi programları temelinde" gizli işbirliği yapmalı, "o programa sanki gözü kapalı uyuyorlarmış gibi" görünmeli ama aslında onlarla, "ülkede karışıklık yaratmada"[8] kullanabilmek için uzlaşmalıdırlar. Pyotr tam da bu emirlere uygun olarak, Yulia Mihailovna'nın ildeki mürebbiyeler yararına verdiği ziyafette huzursuzluk çıkarır, ziyafetin yetkililere karşı bir protesto gösterisine dönüşmesine yol açar.

Von Lembke'ye karşı Pyotr aynı zamanda *ajan provokatör*'lük oynar: o yarım akıllı, şaşkın devlet görevlisini Şpigulin'deki işçiler arasındaki huzursuzluk belirtilerini hasıraltı etmeye kışkırtır, sonra onu valilik görevlerini yerine getirirken "fazla yumuşak" ve "liberal" davranmakla suçlar. "Ama bunu babadan kalma yöntemlerle ele almak gerekir," der Pyotr neşeyle, o kararsız von Lembke'ye. "Hepsini kırbaçlamak gerekir, tek tek; bak o zaman bir daha sesleri çıkıyor mu." "Babadan kalma yöntemler"in kullanılmasını savunan Pyotr'u haklı gösteren bir paragraf vardır *El Kitabı*'nda, devrimciler "felaketlerin, her türlü kötülüğün artmasına yardımcı olmalıdırlar ki sonuçta halkın sabrı tükensin ve genel bir ayaklanmadan başka çare görmesin."[9] Sözümona "Rurik'in Torunları ve Soyluların Devrim Komitesi"[10] tarafından yayımlanan Bakunin-Neçayev imzalı iki broşürde, en iğrenç gerici duyarlıklar kaşınıyor, reformcu çara karşı, eski soylular arasındaki sağ kanat muhalefet harekete geçirilmeye çalışılıyordu. Belki de kölelerin özgürleştirilmesi üzerine "birden kendini hakarete uğramış gibi hissedip" ordudan ayrılan Albay Gaganov'la Pyotr'un arasındaki dostluğun kökeninde bunlar yatıyordu. Gaganov "bugün Rusya'da hâlâ tutunan ve soy geçmişlerindeki temizliğe çok önem veren o tuhaf soylular kesimine aitti" (yani, "Rurik'in Torunları"na).

* * *

Cinler'de siyasal ve ideolojik nitelikli başka ne varsa neredeyse her biri için bir kaynak ya da her birinin bir paralelini bulabilirsiniz, bunun için ya Bakunin-Neçayev propaganda etkinliklerine ya da daha başka, kolayca tanınabilen tarihsel olaylara bakmak yeter. Bakunin-Neçayev propaganda etkinliklerinin en çarpıcı yanı, toptancı olumsuzculuğu, toplumda yaratmak istediği dehşeti haklı gösterecek herhangi bir amaç ya da hedeften tamamıyla yoksun oluşudur. İnsanın kanını donduran öğütler, toptan yıkım gibi kıyamet imgeleri içermektedir: "Kendimizi bütün yüreğimizle, hiç durmadan, yorulmak ve gevşemek bilmeden yok etmeye adamalıyız, öyle ki yok edilecek mevcut hiçbir toplumsal yapı kalmasın." Böylesine kesin bir amaç, ilke

8 *age.*

9 *age.*, 229.

10 Steklov, *Bakunin*, 3: 455-456.

gereği, tarihsel bir olanaksızlık olarak yasadışıdır, geleceğin Mesih beklentisinin bilinmezliğinin içine gömülü olarak kalmalıdır. "Mevcut kuşağın kendisi, kendilerinin isyan ettikleri kötü toplumsal koşulların etkilerine açık olduğu için, inşa işi bu kuşağa ait olamaz. Yenileşme zamanı geldiğinde oluşturulacak kirlenmemiş güçlere aittir."[11] Pyotr Verhovenski'nin kendisini niçin, gelecekteki toplumsal düzenin yapısının nasıl olacağı konusunda *gerçekten de* kaygılanan Şigalev gibi "sosyalistler"den ayırdığını bu olumsuzculuk açıklanıaktadır: "[B]ence bütün bu kitaplar, bütün bu Fourier, Cabet, bütün bu 'çalışma hakkı' gevezelikleri, Şigalev'in varsayımları –bütün bunlar binlercesi yazılabilecek romanlara benziyor– hepsi estetik birer eğlencelik" (10: 313). Gerçek bir Bakunin'ci devrimci olarak Pyotr, kendisini var olan ahlaksal ve toplumsal normları kökünden yıkma işine adar "anıa şimdi bize gereken şey bir ya da iki kuşağın ahlaksız olmasıdır," der Stavrogin'e, "insanoğlunu iğrenç, acımasız, bencil bir sürüngene dönüştürecek en aşağılık cinsinden canavarca bir kötülük. [...] Sözlerim birbirini tutuyor, ben yalnızca insancıllarla ve Şigalev'cilikle çelişiyorum, kendimle değil! Ben hergelenin tekiyim, bir sosyalist değilim!"

Marx ve Engels de aynı ayrımı yapar, Dostoyevski'nin, Neçayev'in taktiklerini *kendilerinin* anladığı anlamda sosyalizmden ayırmasını doğru bulmuşlardı. Gerçekten de Bakunin ile yandaşlarını Birinci Enternasyonel'den atmak için silah olarak Bakunin-Neçayev propaganda metinlerini kullandılar. "Her şeyi tahrip eden bu anarşistler, her şeyi amorf hale getirmek, ahlakın yerine anarşiyi koymak, burjuva ahlaksızlığını en aşırı uca taşımak istiyorlar,"[12] diye yazıyorlardı kısa ve özlü şekilde.

Neçayev'in sistemli Machiavelli'ciliği, o zamanlar var olan başka radikal grupların tanımadığı bir şeydi; Pyotr Verhovenski'nin bu yeraltı örgütünün üyeleri ve sempatizanlarıyla ilişkisi varsa bu, onları muhalefet etmekten caydırma, duydukları güvensizliği kırma mücadelesi ilişkisiydi. Toplantıda hiç kimse gerçekten de Pyotr ile aynı düşüncede değildir ama Pyotr onların kendini beğenmişlik duygularıyla, meraklarıyla oynayarak onları pıstırır, hepsine sonunda "tam yol ileri" kararı aldırmayı başarır çünkü onun temsil ettiğini iddia ettiği mutlak güce sahip örgütten gelen gizemli "mesaj"ı hepsi duymak isterler. Şatov öldürülmeden önce Pyotr'un beyin takımı bile –işlenen çeşitli cinayetler, ayaklanmalar, yangınlar, karışıklıklar karşısında– dehşete kapılır, Pyotr kendilerine "kesin bir açıklama" yapmazsa beşli grubu dağıtacaklardır, "[...] ve kendi düşüncelerinin, 'demokrasi, eşitlik temelinde propagandasını yapmak' üzere yeni bir gizli dernek" (10: 415-416) kuracaklardır. Şilagev son anda ilkesel olarak cinayetle bir ilişkisinin bulunamayacağını iddia eder; Virginski bu cinayet işlenirken bile asla protesto etmeyi bırakmamıştır. Gelgelelim Dostoyevski onları olabildiğince sevimsiz ya da acıklı derecede komik gösterse de, beşli grubun üyeleri sistemli ahlaksızlığın ve evrensel yıkıcılığın toplumsal düzenin hastalıklarının devası olduğuna inanmaz.

---

11 *age.*, 464-465.

12 Karl Marx ve Friedrich Engels, *Werke*, 39 cilt (Berlin, 1959), 18: 426.

Hiç kuşkusuz Dostoyevski'nin Şigalev'e yönelttiği eleştiriler Pyotr Verhovenski'ye yönelttiklerinden daha hafif değildir ama Dostoyevski var olan radikal görüş yelpazesini kabullenir. Dostoyevski'nin notlarında Şigalev başlangıçta Zaitsev olarak, yani radikal eleştirmen V. A. Zaitsev'in adıyla anılmaktaydı; Zaitsev liberal bir dergi olan *Russkogo Slavo*'da, kölelik korunmazsa daha aşağı nitelikli insanlar olarak doğan siyah ırkın bu yüzden yok olmaya yazgılı olduğunu savunuyordu. Şigalev'in kendisi de başlangıçta dürüst, demokratik bir radikaldir, ama sonunda kendini, kitlelere köleliği, her yerde var olan radikal bir seçkinler sınıfının "kölesi" olmayı yakıştırırken bulunca çok şaşırır. "Kendi verilerime kendim şaşırdım," diye itirafta bulunur, "vardığım sonuç başladığım noktadaki düşüncenin tam tersiydi. Sınırsız özgürlükten yola çıkıp sınırsız despotizme ulaşmıştım."

Radikal yönelimli Zaitsev'in görüşlerinin kaynağında Sosyal Darvincilik vardı, Şigalev daha önceki bütün toplum felsefecileri için, "hayal peşinde koşuyorlar, bize peri masalı anlatıyorlardı, kendi kendileriyle çelişen, doğa bilimlerinden, insan denen o güçlü hayvandan hiç anlamayan budalalardı," derken bu öğretiye dokundurmaktadır. "Şigalev'in yeryüzü cenneti"ni yaratmayla ilgili kuramı, kısaltılmış olarak verilmesine karşın, kuşkuya yer bırakmayacak şekilde biyolojiktir. (Bu konu üzerinde gerektiği gibi açıklamalarda bulunabilmek için ciddiyetle on toplantı talebinde bulunmuştur ama, heyhat, devrim bekleyemez!) Bu elyazmasını okuyan "topal bir öğretmen" ana düşünceyi şöyle özetler: "Şigalev ... insanlığı iki eşit parçaya bölmeyi önerir. İnsanların onda biri geri kalan onda dokuzu üzerinde sınırsız bir güce ve mutlak bir özgürlüğe sahip olacaktır. Onda dokuz bütün bireyselliğinden vazgeçmeli, deyim yerindeyse, bir sürüye dönüşmeli, sorgusuz sualsiz bir biçimde itaat ederek, peş peşe bazı değişiklikler geçirdikten sonra eski masumiyetine kavuşacak, başlangıçtaki cennete geri dönecektir. Gelgelelim çalışmak zorunda olacaklardır. İnsanlığın onda dokuzunu gerçek iradeden yoksun hale getirmek, bütün kuşakları yeniden eğiterek onları bir sürüye dönüştürmek için yazarın önerdiği önlemler [...] doğa gerçeklerine dayanmaktadır ve çok mantıklıdır."

Burada Dostoyevski'nin Swift gibi yapıp yergi yeteneğini alabildiğine serbest bıraktığını, Şigalev'in seçmece Sosyalist üretme yoluyla bir "yeryüzü cenneti" yaratma planı olduğuna dair metinsel bir kanıt bulunmadığını düşünebilir insan. Aslında 1860'ların radikal dergi ve gazetelerinde böyle bir kaynak bulunmaktadır, Dostoyevski'nin var olan her türlü gazete ve dergiden haberli olduğunu düşünürsek, kendi amaçları için bazı kaynak metinlerden yararlanması olasılığı yüksektir. Böyle bir kaynak metni P. N. Tkaçev'in yazdıkları arasında bulmak mümkündür; Dostoyevski Tkaçev'in makalelerinden birini *Vremya*'da yayımlamıştı. 1869'da Petersburg'daki öğrenciler arasında yapılan ajitasyon eylemleri sırasında, Tkaçev Neçayev'le işbirliği yapmıştı. İkisi birlikte *Devrimci Eylemler Programı*'nı yazdılar, İvanov cinayetinden sonra Neçayev destekçileri toparlanırken Tkaçev'in de içeriye atılmasının

nedeni budur. Hem Tkaçev hem de Zaitsev Rus radikalizmi bağlamı içinde, Sosyal Darvinciliğin içermelerine açıklık getirmişlerdi ama Tkaçev, Zencilerin köleliğini savunan o putkırıcıya göre çok daha aşırıya kaçan, şaşırtıcı derecede insanlıkdışı sonuçlara ulaştı.

Tkaçev, Darvinciliğin biyolojik temellerini kabul ediyordu ama Sosyal Darvinciliğin ilkelerinden çıkarılabilecek toplumsal ve siyasal sonuçları da üzüntüyle karşılıyordu. Onun iddiasına göre hayatta kalma savaşı, denetlenmediği ve önü alınmadığı takdirde sürekli olarak tam bir eşitsizlik ve adaletsizlik kaynağı olabilirdi. Adalet ise ancak tam bir eşitlik dünyasında mümkündü ama bu amaç "hiçbir şekilde siyasal ya da yasal ya da hatta ekonomik eşitlikle" karıştırılmamalıydı; tam tersine "bu benzer eğitim koşullarına, ortak yaşama koşullarına sahip olmanın getirdiği organik ve fizyolojik eşitliktir." Tkaçev'in yazdığına göre böyle bir eşitlik, "insan hayatının nihai ve olası biricik amacıdır... Tarihsel ve toplumsal ilerlemenin en yüksek ölçütüdür"; böylece de "yaklaşmakta olan Sosyalist devrimin mutlak ve en yüce amacıdır"[13]. Dostoyevski, Tkaçev'i gülünçlemiyor idiyse, o zaman elbette Pyotr Verhovenski'nin "Şigalev bir dâhidir", çünkü " 'eşitliği' keşfetmiştir" diye haykırması dikkat çekici bir rastlantı olmalıdır. "Büyük beyinler ister istemez despotlaşır, bu yüzden de yararlı olmaktan çok zararlı olurlar. [...] Çiçero'nun dili kesilir, Kopernik'in gözleri oyulur, Shakespeare taşlanır – Şigalev'cilik budur! Köleler eşit olmalıdır: despotluk olmadan ne özgürlük ne de eşitlik olmuştur ama sürünün arasında eşitlik olmalıdır, Şigalev'cilik budur işte!"

Pyotr Verhovenski'nin nihai amacı, Stavrogin'i tahtın yalancı varisi Çareviç İvan'a dönüştürerek, köylüleri devrim sancağının altında toplamak ve gücü ele geçirmektir. Burada bile Dostoyevski Rus tarihinin bir gerçekliğini kendince bir "efsane"ye dönüştürürken gerçeğe uygunluktan ayrılmaz. Rus halkının hayal dünyasının derinlerinde, "herkesten gizlenmiş, bir yere kapatılmış bir çar"ın var olduğu düşüncesi yatar, o çar "bir gün ortaya çıkıp" dünyadaki adaletsizliklere çare bulacaktır. Rus tarihinde pek çok kereler tahtta oturmakta olan çarın "sahte" olduğunu bahane edip ayaklanma çıkaranlar olmuştur. On yedinci yüzyıl başında Boris Godunov'a karşı bir ayaklanmaya önderlik eden, dönek papaz Gregori Otrepeyev kendisinin "gerçek" çar, öldürülen Korkunç İvan'ın oğlu olduğunu iddia etmişti. On sekizinci yüzyıl sonunda ayaklanan Kazak lider Pugaçev, kendisinin bir saray komplosu sonucunda öldürülen III. Pyotr olduğunu iddia ettiği zaman aynı efsane ortaya atıldı. Pyotr Stepanoviç Rus halkının hayal dünyasının en kuytu köşelerinde gizlenen tarihsel efsanelerden yararlanmak niyetindedir, toplumsal devrim adına çarı devirmek için çarın yarı dinsel statüsünden yararlanacaktır.

---

13 Bkz. Venturi'de Tkaçev'den alıntı, *Roots of the Revolution*, 339; aynı zamanda B. P. Kozmin, *P. N. Tkachev i revolutsionnie dvizhenie 1860-kh godov* (Moskova, 1922), 119-120.

Dostoyevski en abartılı gibi görünen kurgusal anıtını kısmen işte bu tarihsel temel üzerine inşa etmiştir. İlk eleştiri yazılarının en düşmanca olanlarında *Cinler*'e yöneltilen yaygın eleştirilerden biri, kitabın tamamıyla Dostoyevski'nin "psikiyatri yeteneği"nin ürünü olduğuydu – Belinski'nin uzun zaman önce fark ettiği ve sert bir dille eleştirdiği gibi, ancak anormal ve psikopatolojik denebilecek kahramanlarla ilgilenen birinin ürünüydü. Ama Dostoyevski, kendisinin fantastik gerçekçiliğiyle, yapay bir şekilde, olası olanı ya da değişmez bir ortalamayı yansıtmayı tercih eden edebiyatçı çağdaşlarına göre Rus hayatının sorunlarına daha etkili şekilde neşter vurduğuna inanıyordu, zamanla bu konuda haklı olduğu ortaya çıktı. "Düş gücü"nü başıboş bırakırken, yine de bizim belgelemeye çalıştığımız gibi, "gerçekçilik"e demir atmaya çabalamazsa, eleştirmenlerinin suçlamalarının haklılık kazanabileceğini çok iyi biliyordu; Neçayev ve grubuyla ilgili "efsane" konusunda tanık olduğumuz üzere, Rus kültürüne özel bir dikkat gösterdiğini göstereceğiz şimdi.

* * *

Neçayev Olayı ve bu olayla ilgili gelişmeler, *Cinler*'de birbirine dolanmış tarihsel ve ideolojik iplik tellerinin yalnızca bir tanesidir. Bir başkası da, Stepan Trofimoviç Verhovenski ile onun Nihilist oğlu Pyotr arasındaki çatışmadır. Metnin son biçiminde bu çatışma ikinci planda kalsa da, Dostoyevski *Cinler*'i Rus edebiyatında kuşaklar arası ciddi kavgayı öyküleyen iki klasik anlatıdan biri haline getirmeyi başarmıştır.

Turgenyev *Babalar ve Oğullar*'da (1862) ilk salvo atışlarını yapar ama Stepan Trofimoviç, Turgenyev'in daha eski romanı *Rudin*'deki (1856) anakahramana daha yakındır, Bazarov'un karşısında geçmişi savunan kahramanların hiçbirine yakın olmadığı kadar yakındır. Stepan Trofimoviç gibi, Rudin de 1840'ların Romantik İdealist'lerindendir – sahiden de temiz ve soylu bir kişidir ama tumturaklı sözlerine, parıltılı düşüncelerine yakışır şekilde yaşayamayacak kadar zayıftır. *Cinler*, böylece Turgenyev'in kahramanlarından ikisi, Rudin ile Bazrov arasında, hayatlarının daha ileriki evrelerinde bir tartışma olarak görülebilir, bu evrede Rudin kendi kendini pohpohlayan, garip şekilde sevimli bir *pozcu*ya, Bazarov ise katılaşıp acımasız bir fanatiğe dönüşmüştür. Biliyoruz ki Dostoyevski, kendisinin kahramanlarının kendisine "yaşlanmış Turgenyev kahramanları"nı hatırlattığını söyleyen Maykov'un sözlerine heyecanla katılmıştı.

Böylece *Cinler*'in aşırı derecede önemli edebi ve kültürel bir boyutu vardır, bu boyut romanın hem Turgenyev'in romanlarıyla hem de (Karmazinov figüründe hınzırca ama karşı konmaz şekilde karikatürleştirilmiş) Turgenyev'in kendisiyle ilişkisini kapsar. Ayrıca geniş bir yelpaze oluşturan başka edebi, ahlaksal, felsefi ve kültürel olgular da bu boyutun kapsamı içine girer, bunların zenginliğiyle on dokuzuncu yüzyıl romanında ancak Balzac'ın *Les illusions perdue*'sündeki [Yıkılan Ha-

yaller] ve Flaubert'in *Duygusal Eğitim*'indeki zenginlik boy ölçüşebilir. Kitap adeta kapsadığı dönemin şaşırtıcı şekilde alaycı, tuhaf şekilde komik bir perspektifin süzgecinden geçirilmiş Rus kültürünün sıkıştırılmış bir ansiklopedisidir, sağlam bir temel üzerine, tarihsel kişiler ve olaylar temeli üzerine inşa edilmiş bu kültürün ana çelişkilerine dair olağanüstü güzel bir "efsane" yaratır.

Daha önce gördüğümüz gibi, Stepan Trofimoviç figürü öncelikle, 1869'da zaten yarı unutulmuş olan tarihçi T. N. Granovski figürüne dayanıyordu. Dostoyevski, özellikle Herzen'in *Geçmişim ve Düşüncelerim*'de çizdiği portresinden dolayı onun imgesine sevgi duymuştu. Ünlü bir pasajda Herzen 1846 yazında Granovski ile dostluğunun sona erişini anlatır. Belinski ile Herzen'in militan birer ateist oldukları o uğursuz zamandı bu ama Granovski duygusal açıdan bu ıstıraplı yolda Herzen'in arkasından gitmeyi reddetmişti. Herzen onun, "şu senin gövde ve ruh kimliğiyle ilgili kurumuş, soğuk anlayışını asla kabul etmeyeceğim," dediğini aktarır; "böylece ruhun ölümsüzlüğü diye bir şey kalmaz. Belki de senin buna gereksinimin yoktur ama bugüne kadar bu inançtan vazgeçemeyecek kadar fazla şeyi mumyalamak [bury] zorunda kaldım. Benim için kişisel ölümsüzlük bir gerekliliktir."[14] Kendisi de kişisel ölümsüzlük umuduna sıkı sıkıya sarılan Dostoyevski, Granovski'yi bir ruh ikizi olarak görür; karşımızda dinsel inancın en yüksek mabedine teslim olmayı reddeden Batıcı bir liberal vardır. Yeni Bazarov'lar kuşağı tarafından dışavurulan ahlakdışı Nihilizm'in habercisi, aynı zamanda şaşkın muhalifi olarak, iç çelişkileri, dalgalanmaları, kararsızlıklarıyla işte Dostoyevski'nin tam da öne çıkarmak istediği kişi böyle biriydi.

Stepan Trofimoviç-Granovski'nin kaynakları yalnızca 1855'te ölen Moskovalı tarihçinin kişiliğinde ve biyografisinde aranmamalı, aynı zamanda daha geniş kapsamlı olarak kuşaklar arası gerilimin alenen patlak verdiği 1858'in ortasında başlayan anlaşmazlıklarda aranmalıdır. Çok yüksek sesle konuşan bu yeni *raznoçinets* entelektüellerinin sözcüsü olan Çernişevski ile Dobrolyubov, zayıf ve kararsız buldukları için ellerinin tersiyle bir kenara ittikleri 1840'lar kuşağına karşı peş peşe hakaret dolu makaleler yayımlamaya başladılar; onlara göre bu kuşağın üyeleri, ancak kendilerinin bencilliğini ve kibrini yastıklamaya yarayan şatafatlı ilkelerin kölesiydiler:

> O kuşağın insanları bazı yüce ama biraz soyut arayışların peşine düşmüşlerdi. Hakikati ele geçirmeye çalışıyor, iyinin özlemini çekiyor, güzel olan her şeyin büyüsüne kapılıyorlardı ama onlar için en yüce şey *ilkeydi*... Böylece gerçek hayattan çekilerek, kendilerini ilkenin hizmetine adayarak kendi gerçek güçlerini hesaplamaktan aciz hale geldiler, yapabileceklerinden çok daha fazla şeyi üst-

14 Alexander Herzen. *My Past and Thoughts* (Geçmişim ve Düşüncelerim), çev. Constance Garnett, gözden geç. Humphrey Higgins, 4 cilt (New York, 1968), 2: 586.

lendiler. Sonsuza kadar yanlışta ısrar etmelerinin nedeni budur, sonsuza kadar kendilerinden memnun olmamalarının, sonsuza kadar kendilerini onaylayan, kendilerini yüreklendiren cafcaflı sözler etmelerinin, herhangi pratik bir eylemde sonsuza kadar başarısız olmalarının nedeni budur. Yavaş yavaş edilgenlik rolüne tamamıyla kaptırdılar kendilerini, daha önceki geçmişlerinden yalnızca gençliğin o çabuk alevlenirliğini korudular, evet, bir de iyi yetişmiş insanlarla görgü kurallarını konuşma, bir dereciğin üzerinde yapılacak küçük bir köprü [yani, yöresel, önemsiz reformlar ve iyileştirmeler – J. F.] hayal etme alışkanlığını korudular. [15]

Stepan Trofimoviç'in kişilik profili bundan güzel çizilemezdi; Dostoyevski'ye yalnızca kişisel özellikleri doldurmak kalıyordu.

Bu tür saldırılara yanıt gelmemesi olanaksızdır; çok yakında Herzen'den bir yanıt gelecekti, Herzen Rusya'da 1860'larda ne kadar radikal ve sosyalist düşünce akımı varsa hepsinin özgün ilham kaynağı ve propagandacısıydı. Granovski, Stepan Trofimoviç'e dışarıdan bir şema sağlamış olabilirdi ama onun Nihilist bir oğulun dehşete kapılmış babası olarak Pyotr'a muhalefetinin örüntüsü, tarihsel olarak 1860'lar kuşağına boyun eğmeyi uzlaşmaz şekilde reddeden Herzen örneğine dayanıyordu. Bildiğimiz gibi, Dostoyevski *Cinler*'in ilk taslağı üzerinde çalışırken kafasında fazlasıyla Herzen vardı. Herzen'in 1870 Ocak'ında ölümü üzerine Strakov dizi halinde önemli makaleler yazdı, yazarlık hayatını özetledi, makalelerin hepsi neredeyse Dostoyevski bir "el kitabı-roman" yazmaya karar verdiği zaman yayımlandı.

Dostoyevski'nin bu makalelere tepkisinden daha önce söz ettik; ancak burada tek bir sözünü hatırlamamız gerekiyor: "Herzen'in bütün eylemlerinin kökeninde yatan esas öz, onun her yerde ve her zaman öncelikle bir şair olmasıdır." Dostoyevski'ye göre işte onun doğasının bu yönü, "hatta hoppalığını, en yüce ahlaksal ve felsefi sorular karşısında sözcük oyunları yapma merakını (bu arada bunların çok isyan ettirici olduğunu söyleyeyim)"[16] büyük oranda açıklar. Bu söz, Dostoyevski'nin kafasında Stepan Trofimoviç ile Herzen'in ne oranda birbirine karıştığını gösterir. Çünkü Herzen'de Dostoyevski'yi rahatsız eden şey neyse, anlatıcıyı da Stepan Trofimoviç'te o şey rahatsız eder. Trofimoviç o müthiş Varvara Petrovna Stavrogina ile buluşacağı uğursuz pazar gününü beklerken, "Bu hafta pazar günü gelmese olmaz mı sanki – *si le miracle existe?*" diye haykırır umutsuzlukla. "Yüce yaratıcı pazar günlerinden bir tekini takvimden silse ne olur? Gücünü ateistlere kanıtlamak için bile olsa, *et que tout soit dit!*" Anlatıcı, "O günlerde moda olan ucuz özgür düşünceyle alay etmeden edemezdi", der acı acı.

15 N. A. Dobrolyubov, *Selected Philosophical Essays*, çev. J. Fineberg (Moskova, 1956), 156.
16 *PSS*, 29/Ki. 1:113n.28; 28 Mayıs/9 Haziran 1870.

Herzen'in *Lüzumsuz ve Huysuz Adam*'ı (1860), 1840 kuşağının, bu kuşağı küçük görenlerin saldırılarına karşı verilmiş ilk yanıttı ve tıpkı Stephan Trofimoviç gibi, Herzen babalar adına ya da hiç değilse babaların arasında bir baba olarak saygı görme hakkından vazgeçmek istemeyenler adına konuşuyordu. "Huysuz" oğulların tavrını dile getiren, onların adsız sözcüsü (Çernişevski), 1840'ların "lüzumsuz adamları farklı şekilde eğitilmişti," der, "onları çevreleyen dünya fazlaca kirliydi, yeterince temiz pak değildi, el ve ayak lekeleri taşıyordu. Onlar için mutsuz yazgılarına ah vah edip huzur içinde yiyip içmek çok daha hoştu."[17] Pyotr babası için aynen bu sözleri söyler, hem de kuşkuya yer bırakmayacak şekilde aynı küçümseyicilikle.

Stepan Trofimoviç, 1860'ların başlarında Petersburg'a yeniden dönme girişiminde bulunduktan, yeni kuşak radikaller tarafından "*un vieux bonnet de coton*" [pamuklu bezden başlık] olarak ıskartaya çıkarıldıktan sonra nasıl şaşkın bir halde eve döndüyse, Herzen'i de Çernişevski çok benzer bir şekilde, "düpedüz toprak altından kazılıp çıkarılmış, farklı bir güneşi, farklı ağaçları olan bir dünyaya ait [...] bir memelinin iskeleti," diyerek çöpe atar. Ama Herzen böyle kolayca tarihin çöp sepetine atılmayı kabul etmez, inatla yararlılık ve devrim adına, hem kendi geçmişinin hem de genel olarak bütün insanlığın geçmişinin sahip olduğu ağırlığa veda etme gereğini kabul etmez. Çünkü 1860'ların bağnaz görüşü kabul edilirse, o zaman, Herzen'in etkili sözcüklerle dile getirdiği ve Stepan Trofimoviç'in yankıladığı gibi, "yalnızca Termopylae'ye ve Golgotha'ya veda etmek yetmez, aynı zamanda Sophokles'e, Shakespeare'e, bu arada her zaman çılgın felaketlerle sona eren, her zaman tarih adı altında yine devam eden, o bitmek bilmez uzunluktaki epik şiire de veda etmek gerekir."[18] Karakozov'un II. Aleksandr'ı öldürme girişimini Herzen *Kolokol*'da kınamıştı, özellikle bu kınamadan sonra taktikler konusunda bazı anlaşmazlıkların bulunmasına karşın Herzen'e göre, lider olarak Çernişevski'yi seçen o yerli, Rus radikal hareketi, sürgündeyken kendisinin savunduğu hareketlerden farklı değildi; Herzen iki kuşağı el ele verip birlikte ilerlemeye çağırıyordu. Bu birleşme isteğine "genç göçmenler"in önderlerden biri olan Aleksandr Serno-Soloviyeviç'ten öfkeli bir yanıt geldi; Serno-Soloviyeviç, Herzen'i Çernişevski'den bile daha kaba bir şekilde, elinin tersiyle itiyordu. Dostoyevski'den önce davranıp Dostoyevski'nin sözleriyle, Herzen'in tıpkı Stepan Trofimoviç gibi bir başka *vieux bonnet de coton* olduğunu söylüyordu:

> Sen bir şair, bir sanatçı... bir öykü anlatıcısı, bir romancı, istediğin her şey olabilirsin ama bir politikacı değilsin. [...] Geride kaldığını fark etmiyor, bütün gücünle o güçsüz kanatlarını çırpıyorsun; insanların sana gülmekten başka bir şey yapmadıklarını görünce de öfkeleniyor, onları önderlerine, kendilerinin yetiştikleri okulun kurucusuna, Rus sosyalizminin başpapazına nankörlük etmekle suçluyorsun...

17 Herzen, *Geçmişim ve Düşüncelerim*, 4: 1581, 1579.

18 *age.*, 1581, 1583.

Göklerde dolaşmayı bırak, yere in; büyük bir adam olduğunu unut; senin resmini taşıyan madalyalar sana minnet duyan bir kuşak tarafından hazırlanmadı, onları sen kendi kanlı servetinle kendin hazırlattın. [...] Sen, Bay Herzen, bir ölüsün.[19]

Herzen bu bozuk ağızlı adamın sözlü saldırısına doğrudan yanıt vermedi. Bunun yerine broşürü bir mektupla birlikte Bakunin'e gönderdi, Bakunin genç kuşağa karşı ayrımsız şekilde yakınlık duyan biriydi, daha sonra Neçayev'le ilişki kurmasının nedeni de buydu. Serno-Soloviyeviç, Herzen'e göre, "küstah, ayrıca budala ama işin kötüsü, genç Rusların çoğunluğu *aynen* onun gibi, onların *böyle* olmasında bizim rolümüz var. [...] Nihilizm bu değil. Rus düşüncesinin evriminde Nihilizm önemli bir olgu. Hayır. Bunlar kimliğini gizlemek için kılık değiştirmiş, mülksüz soylular, emekli subaylar, köy kâtibi, yerel papaz, küçük toprak sahipleri."[20]

Dostoyevski, Serno-Soloviyeviç'in nutuklarını okumuştu, Neçayev ile birlikte (başka hiç kimsenin adını vermez) bu genç radikalden söz ederken, "Rus insanının bedeninden çıkan" "cinler"in bulaştığı "domuz sürüsü"ndeki domuzlardan biri olduğunu söyler. Dostoyevski'nin kuşkusuz Herzen'in mektubundan haberi olamazdı ama müthiş bir sezgiyle o mektuptaki şaşkınlık ve suçluluk duygusu sanki içine doğmuştu. "Yazarın ana düşüncesinin doğru bir düşünce olduğunu kabul ediyorum," der Stepan Trofimoviç, Nihilistlerin el kitabı *Nasıl yapmalı?* için, "ama işleri daha korkunç hale getiriyor bu. Bizim düşüncemizdi bunlar, kesinlikle bizim; önce tohumu ektik, suladık, yolu açtık, gerçekten de bizden sonra onlar yeni olarak ne söyleyebilirlerdi? Aman Tanrım! Ne biçim söylediler, çarpıttılar, sakatladılar... Bizim ulaşmak istediğimiz sonuçlar bunlar mıydı? İlk baştaki düşünceyi kim tanıyabilir şimdi?"

Herzen'in son önemli yapıtı, *Eski Bir Dosta Mektuplar* (1869), açıkça Bakunin-Neçayev propaganda eylemlerinde ırmak gibi çağıldayarak akan vandallığa karşı yazılmıştı. Bakunin'e hitaben yazılmış bu açık mektuplar, Herzen'in ölümünden sonra yazılarının toplandığı derlemelerde yer aldı, Dostoyevski'nin bu derlemeyi hemen edindiğine kuşku yoktur. Herzen'in yazdığına göre, "Büyük bir gürültü koparak bize kitaplarımızı kapattıran, bizi bilimi terk etmeye, aptalca bir yıkıcılık savaşına katılmaya çağıranları denetlemekten daha zor bir şey yoktu, bunlar en ölümcül demagoglardı. Bunlar her zaman en kötü tutkuların dizginlerinin serbest bırakılması için çalışırlar. Bizler korkunç sözcüklerle oynuyor, o sözcüklerin davaya ve o sözcüklere kulak verenlere verdiği zararı düşünmüyoruz."[21] Herzen kuşkusuz İvanov cinayetine yol açan Bakunin-Neçayev hareketinin tek başına, atipik bir olay olduğu kanısında değildi, apaçık şekilde önceden görebildiği korkunç sonuçlara karşı sesini yükseltmenin görevi olduğunu düşünüyordu.

---

19 Alıntı, Abbott Gleason, *Young Russia* (New York, 1980), 132-133.

20 B. P. Kozmin, *Iz istorii revolutsionnoi mysli v Rossii* (Moskova, 1961), 547.

21 A. I. Herzen, *Sochineniye*, 10 cilt (Moskova, 1955-1958), 8: 417.

Herzen'in kınayıcı sözlerini okuyunca Dostoyevski'nin ne kadar memnun olduğunu tahmin edebiliriz, Herzen'in pekâlâ kendi söylediği sözleri kendisinin reddettiğini, daha önceki sözlerini geri aldığını düşünmüş olabilir. Dostoyevski'nin kendisine sanatın ve kültürün değerini öğretmesi için Herzen'e gereksinimi yoktu (Herzen 1849'da Belinski'ye, 1861'de Dobrolyubov'a karşı sanatı ve kültürü savunmuştu) ama 1860'lar kuşağı arasında yaygın bir hastalık olan (sözcüğün gerçek anlamıyla) Pisarev'ci putkırıcılığın karşısına Herzen'in bunca kararlı bir şekilde dikildiğini görmek hoşuna gitmiştir. Herzen, "Ruhça yoksul, sanat bakımından zayıf bir devrime eyvahlar olsun," diye yazıyordu, "böyle bir devrim zamanla birikmiş her şeyi iç karartıcı bir çalışma alanına dönüştürecek, böyle bir devrimin tek derdi geçim, insanların kendilerini geçindirmesi olacaktır!" İnsan burada Pyotr Verhovenski'nin ünlü sloganını hatırlıyor: "Yalnızca gerekli şeyler gereklidir, bundan böyle bütün dünyanın parolası bu olacaktır." Herzen, "Dizginlerinden kurtulmuş yıkıcılığın gücü," diyerek devam eder, "mülkün sınırlarıyla birlikte, uygarlığın başlangıcından beri insanoğlunun her yönde ulaşmayı başardığı, insan uğraşının *zirvelerini* de dünya yüzünden silecektir... Bana çıplak bir duvarı, kırılmış bir heykeli, mezardan çıkarılmış bir tabutu göstererek, 'Bütün bunlar devrim sırasında tahrip edildi,' diyen bir rehberin karşısında dururken, içimi karartan bir sıkıntı ve adeta utanç hissederek ayakta dikilirken, bunu çoğu kez çok şiddetli bir şekilde hissettim."[22]

Stepan Trofimoviç'in *Cinler*'deki "son sözleri" ancak bu geri fon dikkate alınınca tam olarak anlaşılabilir – son yıllarında Herzen'e havlayan av köpekleri kadar acımasızca kendisine havlayan gençlerin ulumalarına, alaylarına, Herzen'in, aynı zamanda Dostoyevski'nin sesiyle verdiği son bir yanıttır. " 'Ama iddia ediyorum,' diye tiz ve son derece heyecanlı bir sesle bağırır Stepan Trofimoviç, 'iddia ediyorum ki Shakespeare ve Raffaello kölelerin özgürlüğünden daha önemlidir, ulusalcılıktan, sosyalizmden daha önemlidir, genç kuşaktan daha önemlidir, kimyadan daha önemlidir, neredeyse bütün insanlıktan daha önemlidir, çünkü onlar insanlığın meyveleri, gerçek meyveleridir, belki de insanlığın verebileceği en iyi meyveleridir! Güzelliğin biçimine erişilmiştir, erişilmeseydi bu dünyada yaşamaya razı olmazdım... Ah Tanrım!' diye bağırdı –ellerini çırptı–, 'on yıl önce aynı sözcüklerle Petersburg'da bağırarak aynı şeyi söyledim, aynı şekilde neredeyse hiçbir şey anlamadılar, şimdiki gibi güldüler, homurdandılar; siz cüceler, sizin anlamanız için ne yapmak gerekiyor?' " On yıl önce *Lüzumsuz ve Huysuz Adam*'da Herzen aynen bu sözcüklerle tepki göstermişti, Dostoyevski 1860 başlarının fırtınalı olaylarından alınmış başka olayları ve göndermeleri içeren o gürültülü açık hava eğlencesiyle, bu önemli tarihsel kavgayı sanat aracılığıyla takdis etmiştir.

---

22 *age.*, 405, 417.

* * *

Stepan Trofimoviç, elbette kitapta 1840 kuşağının seçkin bir üyesini yansıtan tek kahraman değildir. Karmazinov (Fransızcadaki *cramoisi* sözcüğünden gelen *Karmazin*, Rusçada kızıl anlamına gelir, Büyük Yazar'ın sözümona yakınlık duyduğu toplumsal ve siyasal görüşler alay konusu edilmektedir) portresinde Turgenyev'in, haince ama olağanüstü güzel bir şekilde çizilen karikatürü biraz tartışılmadan *Cinler*'le ilgili hiçbir açıklama tamamlanamaz. Rus öykü ve romanında kişi karikatürleri yaygındır, Turgenyev'in kendisi *Rudin*'de Bakunin'i ya da *Duman*'da pek çok ünlü kişiyi (özellikle Ogarev'i) karikatürleştirmekten kaçınmamıştı. Ama aynı şekilde uzun uzun yerilmiş bir edebiyat adamı bulmak istiyorsak, Dickens'ın *Kasvetli Ev*'de Leigh Hunt'a saldırmak için yarattığı Harold Skimpole figürüne bakmak gerekiyor.

Karmazinov dış görünüşte o yakışıklı ve heybetli Turgenyev'e hiç benzemez ama Dostoyevski'nin onu hedef aldığına kuşku yoktur, Dostoyevski o romancı dostunun sevimsiz bulduğu bütün yönlerini karikatürleştirir. Turgenyev'in karikatürleştirilmemiş ne aristokrat havası ve tavırları kahr, ne Avrupa'da yaşamayı seçişi, ne *Duman*'da Rus kültürünü yok sayışı, ne nesir şiirlerinde açıkça görülen karamsarlığı, zor beğenirliği, ne Troppman'ın idamıyla ilgili olarak yazdığı makalede, Dostoyevski'nin açıkça dışa vurulduğunu gördüğü, yalnızca kendini korumaya dönük bencilliği kalır – hepsi tefe konur! Anlatıcı ile Büyük Yazar'ın ilk karşılaşmasına Troppman makalesinin o kepaze gülünçlemesi eşlik eder, makalede anlatılan olay İngiltere açıklarında kazaya uğrayan bir buharlı gemi öyküsüne çevrilmiştir. Gençken Turgenyev'in başından Lübeck açıklarında böyle bir deniz kazası geçmişti (Turgenyev, daha sonra 1883'te, Dostoyevski'nin ölümünden sonra bu olayı yazdı), edebiyat çevrelerinde dolaşan yaygın bir söylentiye göre kaza sırasında Turgenyev'in hiç de kahramanca davranmadığına hükmedilmişti.

Tıpkı Troppman giyotine giderken Turgenyev'in yaptığı gibi, Karmazinov-Turgenyev de, o felakete uğrayan kurbanların tepkileriyle ilgilenmez, kendi tepkileriyle ilgilenir. "Bu uzunca ve ayrıntılı makale sırf kendisini vitrine koymak için yazılmıştı. İnsan sanki satırların arasını okurmuş gibiydi: [...] 'Niçin kucağındaki çocuğuyla ölmüş olan o kadına bakasınız? Siz en iyisi bana bakın, bu manzaraya bakmaya nasıl dayanamadığıma, başımı nasıl başka tarafa çevirdiğime bakın. Bakın nasıl sırtımı döndüm, nasıl dehşet içinde kaldım, bakamadım; gözlerimi kapattım – ne kadar ilginç değil mi?' dermiş gibidir." "Stepan Trofimoviç'e Karmazinov makalesiyle ile ilgili düşüncemi söylediğim zaman," diye ekler anlatıcı, "büyük oranda bana katıldı."

Karmazinov'un kendini beğenmişliği, narsizmi daha en başta böylece ortaya konmuştur ama, Turgenyev'in bir yolunu bulup 1860'lar kuşağının gözüne girme çabalarıyla, rolü daha geniş boyutlu şekilde ayrıntılandırılmıştır. O zamanlar Herzen, Stepan Trofimoviç'in kişiliğinde somutlanan kendi değerlerini açıktan açığa,

kararlılıkla savunmuştur ama Turgenyev, Herzen'in tersine, Nihilistlerin yıldırma taktikleri karşısında kendini küçük düşürecek bir biçimde onlara yaltaklanmış, üstü kapalı olarak Bazarov'culuğa, devamında da son avatarları Sergey Neçayev'e olur vermişti. Kuşkusuz, Neçayev'in sözümona onaylandığı, gerçek anlamda doğru değildi, ama Dostoyevski'nin türettiği simgesel efsanede Neçayev tam anlamıyla savunulabilir bir şeydi. Pyotr Verhovenski'nin toplumdaki saygınlığının sorumlusu Karmazinov'dur, tıpkı bunun gibi, Bazarov'un ve gerçek hayatta onun daha sonraki torunlarının saygınlığının sorumlusu da Turgenyev'dir, genç adamın akıl hocalığını ve savunuculuğunu yapan da odur. "Geldiğim zaman herkese senin çok zeki bir insan olduğunu söyledim," der Pyotr'a, "şimdi görüyorum ki herkes sana deli divane oluyor". A. S. Dolinin'in zekice belirtiğine göre, Stepan Trofimoviç, Pyotr Verhovenski'nin fiziksel babasıdır ama Verhovenski daha çok Karmazinov'un "manevi oğlu"dur.[23]

Dostoyevski'nin Turgenyev gülünçlemesi o şölen sahnesinde doruk noktasına ulaşır, Karmazinov karınları acıkmış, huysuzlanan insanlar topluluğuna lütfedip veda için yazdığı metni okumayı kabul eder, kalabalıkların karşısına son bir kez çıktıktan sonra kalemini bırakmaya karar vermiştir – ya da vermiş gibi yapar. Turgenyev bu bölümün yayımlanmasından sonra bir dosttan bir destek mektubu almış, vakarını bozmamaya çalışarak, kırgınlığını dile getirmişti: "Gülünçlenecek yapıt olarak bir zamanlar editörlüğünü yaptığı dergide yayımladığım tek yapıtı [*Hayaletler*'i] seçmesi kuşkusuz tuhaf, bu yapıt için bana övgüler düzen, teşekkürlerini dile getiren mektuplar yazmıştı. O mektupları hâlâ saklıyorum. Onları yayımlamak çok eğlenceli olabilir! Ama böyle bir şey yapmayacağımı biliyor. Ben yalnızca onun yeteneğini böyle çirkin duygularını tatmin etmek için kullanmasına üzülüyorum."[24]

Dostoyevski'nin gülünçlemesinin biricik dayanağı hiçbir şekilde *Hayaletler* değildir, Dostoyevski aslında bir başka düzyazı şiirden, *Yeter*'den (*Dovol'no*'dan) yola çıkar. Bu düzyazı şiirlerde Turgenyev'in kişisel yaradılışını hiç dizginlemediği görülür, bu şiirlere, çoğu kez zaman ve mekân sınırı olmayan ve düş benzeri olaylarla dile getirilen bir ruh hali egemendir, bir bıkkınlık, fizikötesi bir umutsuzluk. Dostoyevski çok isabetli bir şekilde, Turgenyev'in düzyazı şiirlerinin bu son derecede zayıf yönünü hedef alır, o şiirlerin asık suratlı fantezisine dengeli bir bayağılık ekleyerek gülünçlemek kolaydır. Bunu pek çok kereler yaparken Dostoyevski aynı zamanda o büyük dâhiyi, o büyük dâhinin tanık olduğu bütün olaylar karşısında yalnızca kendi varoluşuyla ilgili kendi kederini düşünme eğilimini, kendini çokça önemseme eğilimini alaya alır. Bir sahnede şair buz tutmuş Volga üzerinde yürürken buzun inceldiği bir yere basınca suya düşer, güya boğulmak üzeredir, tam o sırda "gözüne küçük, bezelye büyüklüğünde bir buz kitlesi ilişti... o parıldayan kitlenin gökkuşağı

23 A. S. Dolinin, "Turgenev v *Besakh*," *Dostoevsky i drugie* (Moskova, 1989), 173.
24 *PSSiP*, 10: 9.

renkleri ona, hatırlıyorsun ya senin gözünden bir gözyaşı akmıştı, onu hatırlattı, zümrüt yeşili bir ağacın altında otururken sen neşeyle, 'Suç diye bir şey yok,' diye bağırmıştın. 'Hayır,' dedim ben de gözyaşları içinde, 'ama öyleyse, aziz diye bir şey de yoktur.' Hıçkırmaya başladık ve sonsuza kadar ayrıldık". Nihilist olduğunu yeni ilan eden Turgenyev'e indirilen bir yumruktur bu, Nihilizm'in ahlaksal ve metafizik anlamdaki olumsuzlamacılığı, Stavrogin'ininki gibi trajediye özgü bir dille resmedilmemiş, komik şekilde alaylı bir dille aktarılmıştır.

Benzer bir pasajda, ulu şair Moskova'da Sukharev Kulesi'nin altını üç yıl kazar, bir mağarada bir münzeviye rastlar, mağarada bir ikonun önünde bir lamba yanıyordur, birden bir iççekme sesi duyar. "İççekenin o münzevi olduğunu mu sanıyorsun? Senin münzevin onun umurunda mı? Hayır, bu iççekiş ona yalnızca o kadının otuz yedi yıl önceki ilk iççekişini hatırlatıyor, hani hatırlıyor musun, Almanya'da nasıl misket ağacının altına oturmuştuk ve sen bana, 'Aşk ya? Bak, bütün çevremizde dikenli katırtırnakları büyümüş, bense âşığım, katırtırnakları artık büyümez olunca ben de âşık olmayı bırakacağım,' demiştin." Dostoyevski daha sonra Turgenyev'in kitap sayfalarında bilgisini gösterme, sayfaları bilgisini gösteren göndermelerle doldurma düşkünlüğünü gülünçleştirir. "Burada yine bir sis yükseliyor, Hoffmann boy gösteriyor, bir orman perisi Chopin'den bir şeyler mırıldanıyor, birden sisin içinden Roma'nın çatıları üstünde Ancius Marcus beliriyor, başında defne yapraklarından bir çelenk var. Bir esriklik ürpertisi yaladı geçti sırtlarımızı, sonsuza kadar birbirimizden ayrıldık, vb., vb."

Dostoyevski'nin anlatıcısı, sonunda Karmazinov'un okuduğu şeyden bir şey anlayamadığını kabul eder, o yüce Avrupa düşüncesinin istilasının, Avrupa düşüncesini özümseyen Rus dâhilerinde yarattığı ahlaksal ve ruhsal keşmekeşi gözler önüne seren zincirleme karşı tezlerle sözlerine son verir: "Suç diye bir şey vardır, suç diye bir şey yoktur; hakikat yoktur, hakikati arayanlar yoktur; ateizm, Darvinizm, Moskova'daki kilise çanları... Ama, heyhat, o artık Moskova'daki kilise çanlarına inanmıyor; Roma, defne dalları. Ama o artık defne dallarına inanmıyor... Burada geleneksel Byron'vari bir hüzün nöbetine tutuluyorsunuz, Heine yüzünü buruşturuyor, Peçorin'den de bir şeyler – pupa yelken gidiyor, makineden keskin bir ıslık sesi çıkarken." Bütün bunların arkasında anlatıcıya göre yalnızca yazarın bencilliği yatmaktadır, bir an için olsa bile, Karmazinov-Turgenyev'in söz verdiği gibi, bıkkınlık ve keder içinde kalemini bir daha eline almamacasına bırakacağına inanmaz. Turgenyev'in edebiyattaki yapmacıklığının ve kişisel kusurlarının üzerine bina edilen bu gülünçleme bundan daha öldürücü olamazdı, Dostoyevski'nin göz kamaştırıcı yergi virtüözlüğü gösterisiyle birlikte *Cinler*'i zenginleştirmiştir.

* * *

Cinler'de Dostoyevski'nin ortaya koyduğu karmaşık izlek yapısının kapaktaşı Stavrogin figürüdür. Dostoyevski'nin notlarında bu kahramanın herhangi bir ilkörneğine dair herhangi bir ipucu bulamazsınız, onun Bakunin'den esinlenilmiş olup olamadığı konusunda büyük tartışmalar yapılmıştır. Ama Stavrogin'i herhangi gerçek bir kişiyle ilişkilendireceksek, o kişiye ancak Nikolay Speşnev aday olabilir, çünkü Dostoyevski, Petraşevski Grubu'yla ilişkisi olduğu günlerde ondan kendisinin Mefisto'su olarak söz ediyordu. Bu adanmış komünist gizli bir devrimci grubun merkezindeki kişiydi, grubun üyeleri arasında Dostoyevski de vardı. Bu grup daha büyük bir grup olan Petraşevski Grubu *içinde* görev yapmakta, kendi amaçları uğruna o cemiyeti yönlendirmeye çalışmaktaydı, tıpkı kendi küçük grubunu ve daha genelde cemiyeti *kendi* amaçları için kullanan Pyotr Stepanoviç gibi. Speşnev, o yıllarda ilerici sol çevreler arasında geçerli olan felsefe konusunda çok şey okumuş biriydi, onun ahlaksal ve felsefi görüşleri, daha sonra Stavrogin'e mal edilenlerle benzeşmektedir. Bu görüşler Speşnev tarafından özel mektuplarda dile getirilmiştir; Dostoyevski gibi yakın dostlarıyla sohbetleri sırasında, aynı görüşleri dile getirmiş olması çok olasıdır.

Speşnev, Feuerbach'ın *Hıristiyanlığın Özü* (1841) adlı kitabı yayımlandıktan sonra Sol Hegelciler arasında çıkan tartışmaları yakından izlemiş, bu konularda Max Stirner'in tamamıyla öznel bencillik felsefesinin yanında yer almıştı. "[Feuerbach'ın savunduğu] Antropoteizm de bir dindir," diye yazıyordu zekice, "ancak farklı bir din. Yepyeni ve farklı bir nesneyi [insanı, insanlığı – J. F.] tanrılaştırıyor ama tanrılaştırma olgusunun yeni bir yanı yok... Tanrı-insan ile İnsan-tanrı arasındaki fark gerçekten de bu kadar büyük mü?" Speşnev bireysel ego üzerinde hiçbir otorite tanımıyor, bunun sonucunda da hiçbir şeyin nesnel bir ölçütünün bulunmadığı sonucuna varıyordu. "Güzellik ve çirkinlik, iyi ve kötü, soylu ve bayağı gibi kategoriler her zaman bir beğeni sorunuydu ve öyle de kalacak."[25]

Bu sözleri Stavrogin'in, o yayımlanmayan "Tihon'un Evinde" adlı bölümdeki itirafının yanına koymak gerekiyor, o itirafta, "Hayatımda ilk kez hayatımın kuralı olacak olan şeyi formülleştirdim, iyi kötü diye bir şey ne biliyor, ne de hissediyorum, iyilik ve kötülük duygumu kaybettiğim için değil, iyilik ve kötülük diye bir şey olmadığı için (olmaması da hoşuma gidiyor), bir önyargıdan başka bir şey değil bu: her türlü önyargıdan uzak olabilirim ama bir kez bu kertede bir özgürlüğe ulaşırsam hapı yutarım." Bu tür bir öğretinin kişiyi yokoluşa sürükleyeceği gerçeği Dostoyevski'nin kendisinin çıkardığı bir sonuçtur; yoksa Stavrogin'in iyilik ile kötülük arasındaki farkı reddetmesi dikkat çekici şekilde Speşnev'inkiyle çakışır. Gerçekten de küçük Matryoşa'nın iğrenç şekilde ırzına geçilmesi, uygulamada bu tür düşünceleri sınamak için tasarlanmış korkunç bir deneydir. Böylece ilk taslaklardaki amorf

---

25 Mektup *Proizvedeniya Petrashevtsy*'de yayımlandı, yay. haz. V. I. Evgrafova (Moskova, 1953), 496-497.

"Prens" yavaş yavaş evrimleşerek Stavrogin'e dönüşürken, Dostoyevski'nin, kendisini yeraltı devrimciliğiyle, ahlaksal ve fizikötesi Nihilizm'le tanıştıran kişinin, yani Speşnev'in bazı özelliklerini hatırladığına inanmamız için yeterli neden vardır.

Ama Pyotr Stepanoviç nasıl Neçayev değilse, ya da Stepan Trofimoviç yalnızca Granovski değilse, Stavrogin'in de Speşnev ile özdeşleştirilmesi doğru olmaz. Çünkü Dostoyevski bu ilkörneği "gizemlileştirir", 1820'lerin 30'ların edebiyatından eksik olmayan Byron'vari Rus züppesinin talihsiz ve gözalıcı simgesine dönüştürür. Dostoyevski, ulusal ruhta meydana gelmekte olan toprakaltı değişikliklerin bir ipucu olarak Byron'sı Rus tipinin kültürel, ahlaksal ve dinsel açıdan taşıdığı sonsuz önemle ilgili çok önceleri yorumlarda bulunmuştu. Bu yorumlar en yeterli ve en açık şekliyle 1861'de *Vremya* için yazdığı makalelerin bazılarında bulunabilir, o makalelerde Puşkin'in *Evgeni Onegin*'inin Rus ruhunun tarihinde önemli bir krizin somutlaşmış hali olduğunu ileri sürüyordu: "Onegin tarihsel hayatımızda tam da çevremize bakarken yaşadığımız sancılı bilinçlenmenin... sancılı kuşkunun ilk adımlarının damgasını taşıyan döneme aittir... Tam da bu dönem başlarken toplum önderlerimiz (Slavcılar ve Batıcılar olarak) keskin bir şekilde ikiye ayrıldılar ve amansız bir iç savaşa tutuştular." Bu, Rus ruhunun krizidir, Avrupa kültürüne kök salmış olan Rus ruhu birden yerel köklerini kaybettiğini, sonuçta da insanı yokluğa sürükleyen bir kuşkuculukla kendisine sırt çevirdiğini fark eder. "Onegin'in kuşkuculuğunda, tam da bu ilkenin özünde, trajik olan bir şeyler vardı, bazen şeytanca bir alaycılıkla kendini dışa vuruyordu."

Daha ileri bir tarihe ait Stavrogin gibi, Onegin de Rus seçkinler sınıfının, "kendi toprağına en çok yabancılaşmış," insan grubunun üyesiydi, "bu grubun insanları, insan uygarlığına ait dışarıdan alınan şeylerle en yüksek gelişmişlik noktasına ulaşmışlardı." Dünyasal zevklerden aldığı doygunlukla ya da ait olduğu toplumsal sınıfın kolay doygunluklarıyla yetinemeyen Onegin'in manevi anlamda yüksek bir düzeye ulaşmışlığı bunun kanıtıdır; sahiden de hayatının boşluğundan acı duyar. Acı duyar çünkü kendisini neyle oyalayacağını bilemez, "hatta neye saygı duyacağını bile bilmez, oysa saygı duyulması, sevilmesi gereken bir şeylerin var olduğunun farkındadır. Ama... kendisinin yaşama açlığına, hakikat açlığına bile saygı duymaz... Bir egoiste dönüşmüştür, aynı zamanda kendisini de alaya alır, çünkü bencil olmayı bile bilmez."

Bu tip böylece Rus toplumunun bilincine girmiştir, her yeni kuşakla birlikte yeni ve daha ölümcül değişkeleri gelişir. "[Lermontov'un] Peçorin'inde [bu tip] doymak bilmez bir nefret ve melanet evresine ulaşmıştır, iki ayrışık öğe arasında alabildiğine özgün, alabildiğine Rus işi bir çelişkinin ta kendisidir: Kendi kendine hayranlık boyutuna ulaşan bir bencillik ile özünden nefret etme arasındaki çelişkidir bu. İşte her zaman bu hakikat açlığı, her zaman hep aynı şekilde 'yapacak hiçbir şey yok!' yakınması. Peçorin öfkelenerek, sanki alay etmek ister gibi çirkin, tuhaf bir

davranışta bulunur, bu davranış onu aptalca, gülünç, işe yaramaz bir ölüme sürükler." Ahlak sapkınlığının, yozlaşmanın en uç sınırlarını soğukkanlılıkla deneyen bu tipin en aşırı, en uzlaşmasız hali kuşkusuz Stavrogin'in kendisidir.

Stavrogin'e bir kez bu perspektiften bakılınca, onun Dostoyevski'nin ilk taslaklarında niçin birdenbire bu kadar önemli hale geldiğini anlamak zor değildir. O renksiz kahraman Prens, Stavrogin'in dış çizgilerini kazanmaya başlarken, Dostoyevski tarihsel perspektifini zamansal olarak geriye doğru genişletme kışkırtmasına kapıldı; 1840'ların, 1860'ların çelişkilerini –Batı'nın etkisi tamamıyla özümsendikten sonra Rus kültürünün ruhu üzerinde ayrıştırıcı etkilerinin ilk belirtilerinin görüldüğü– daha önceki yılların Byron tipiyle ilişkilendirdi. Sonu o iğrenç Neçayev'e çıkan, Rusya'yı olumsuzlama yolunun başlangıcı buradaydı, Dostoyevski için Rusya, Rusların İsa'sından ve Ortodoks inancından ayrılamazdı, Stavrogin'in –ona göre Ogarev'in, Peçorin'in de– trajedisi ahlaksal ve dinsel bir kriz biçimini alıyordu. Batı Aydınlanmacılığı yaltakçılığı karşısında mutlak hakikat arayışı yenik düşmüştür, ıstıraplı bir "yeni hakikat" gereksiniminin duyulmasına karşın yeniden o arayışa dönülemez.

Stavrogin'in Byron'cılığının bu toplumsal ve kültürel ağırlığı, "Rus insanının içindeki cinler dışarı çıktı ve Neçayev'lerin, Serno-Sloviyeviç'lerin içine girdi" gibi, biraz kapalıca bir iddiada bulunan Dostoyevski için çok daha belirli ve somut bir anlam ifade eder. Dostoyevski'nin, deyimin tam anlamıyla, "Rus insanı" dediği insan –ya da bu insanın en önemli örneği olan tip– Stavrogin'dir, bu tipin ortaya çıkışından beri Rus kültürünün başına bela olan ideolojik "cinler"i tarihsel olarak üreten işte bu tiptir. "Cinler"in ilk kaynağı olarak Stavrogin'in tarihsel rolü belirsizleşmişti, çünkü Dostoyevski onu Stepan Trofimoviç'in öğrencisi haline getiren olay örgüsü yapısını korur, aslında Onegin tipi 1840 kuşağından önce gelir ama o bu gerçeği tersine çevirir. Dostoyevski "Tihon'un Evinde" bölümünü kullanabilse, Stavrogin'in iyilik ile kötülük arasındaki sınırları ortadan kaldırma girişiminin bütün ideolojik kapsamını ortaya koyabilseydi, tarihe aykırılığına karşın onun "cinler"in apaçık sorumluluğunu üstlenmesine olanak tanımış olurdu. Stepan Trofimoviç'in "cinler"den *kendisinin* sorumlu olduğunu ilan ettiği Kitabı Mukaddes okuma sahnesi ilk elyazmasında bulunmadığına göre, böyle bir olasılığı gözardı edemeyiz.

Ne olursa olsun, Stavrogin'in simgesel anlamda kültürel konumu, onun Kirillov ve Şatov'la, genelde rasgele ve bilmecemsi bulunan ilişkisine ışık tutmaya yardımcı olur. Dostoyevski Batıcılar ile Slavcıların birbirine rakip ideolojilerini düşünmeden Byron tipini düşünemez; Batıcılar ile Slavcılar bu tipin ahlaksal ve manevi ikilemlerine, tam anlamıyla birbirine ters yanıtlar önermişlerdi, Stavrogin'in bu figürlerle ilişkilerinin yapısı, aynı zamanda bu figürlerin kendilerinin geçmişteki dostluk ilişkilerinin ardından tuhaf şekilde düşmanlaşmaları, bu tarihsel ve kültürel koşullar temelinde bakıldığında kolayca anlaşılabilir. Dostoyevski bu ideolojileri kesinlikle bir inanç sorunuyla

ilişkili biçimde dramlaştırır, ona göre Byron tipinin kendine çektirdiği işkencelerin temelinde bu yatar. Krillov ile Şatov'un, Stavrogin'in kirlenmiş kaynağına dayanan inançları, her ikisinin de, tıpkı üstatları gibi özlemini çektiği ama ulaşamadığı, sahici ve doğal dinsel inancın yerine dünyasal bir seçenek gibi sunulur.

Dostoyevski, Feuerbach'ın –geleneksel Tanrı-insanın yerini İnsan-Tanrı'nın, yani bütün insanlığın alabileceğimi ileri süren öğretisiyle Feuerbach'ın– ilham kaynaklığı ettiği o tanrısız insancıllığın bütün yüceliğini ve dokunaklılığını, en büyük ilhamlarından biri olan Kirillov'da bir araya getirir. Dostoyevski için Şatov Slavcıları simgeler, Rus Ortodoks inancına bağlılıklarını ilan etmelerine karşın Rusların İsa'sını tam anlamıyla içlerine sindiremeyecek kadar Batıcı olan Slavcıları. Slavcılarla ilgili bu görüş, son dönemlerde *Rusya ve Avrupa* adlı kitabıyla Danilevski tarafından da pekiştirilmiştir; bu kitapta eski bir Fourier'ci, eski bir Feuerbach'çı olan yazar, Tanrı'dan her halkın "bireşimsel kişiliği" olarak söz eder, tıpkı Tanrı'nın, insanlığın "bireşimsel kişiliği" olduğunu –insanların yarattığı bir şey olduğunu, yani aklın sınırlarının ötesinde kutsal bir hakikat olmadığını– söyleyen Feuerbach gibi. Şatov'un Stavrogin'den öğrendiği, daha sonra üstadına tekrarladığı düşünceler, Feuerbach'çılığın doğrudan doğruya Danilevski'nin kitabının sayfalarından alınmış bu Slavcı yorumunun kopyasıdır. Bildiğimiz gibi Dostoyevski, Slavlığı ve yeni bir dünya kültürünün temeli olarak Rusya'yı yücelten Danilevski'yi politik olarak onaylıyordu ama yazarın Ortodoksluğun *evrensel* planda dinsel misyonunu tanımamasından rahatsız oluyordu. Şatov, böylece Dostoyevski'nin Danilevski eleştirisinin cisimleşmiş halidir; Şatov'un Rus halkını bir tanrı düzeyine yükseltmesi, düşüncelerini tekrarladığı Stavrogin'in acıklı bir şekilde kurtarıcı bir *dinsel* inanca teslim olma alçakgönüllülüğünü gösterememesiyle tam olarak çakışır.

Fransa-Prusya Savaşı'nın sağladığı bir başka bağlam Stavrogin'in simgesel önemine ağırlık katmaya yardımcı olur. Dostoyevski, komünün son günlerinde Paris'i kuşatan alevler karşısında dehşete kapılır ve öfkelenir. Sorumlu tuttuğu komüncüler için şöyle der: "[O]nlar (ve daha başka pek çokları) bu canavarlığı bir delilik gibi görmüyor, tam tersine bir *güzellik* olarak görüyordu. Estetik olarak çağdaş insanlık düşüncesi saydamlığını kaybetmiş durumda."[26] Bu sözler hiç kuşkusuz, Stavrogin'in "güzelliği" karşısında kendinden geçen Pyotr Verhovenski'nin, kendisinin soğuk ve acımasız bir terör taktisyeni olmadığını, tutkulu, ileriyi gören bir fanatik olduğunu ortaya koyduğu sahneyle ilgilidir. " 'Stavrogin, ne güzelsiniz,' diye haykırdı Peter Stepanoviç, neredeyse kendinden geçerek. 'Güzelliği çok severim, bir Nihilistim ama güzelliği severim. Nihilistler güzellikten hoşlanmazlar mı? Onlar yalnızca idollerden hoşlanmazlar ama ben bir idolü de severim.' " Dostoyevski için sahici güzellik yeryüzünde İsa'da vücut bulmuştu, güzelliği şiddet ve yıkımla eşitlemek, sapıklığın dik alasıydı.

26 *PSS*, 29/Ki. 1:214; 18/30 Mayıs 1871.

Böylece Dostoyevski'nin kafasında o sakin ve ruhsuz Stavrogin figürünün çevresinde Batı uygarlığının yüreği olan kentte çıtırdayan alevlerin cehennem halesi vardı. Bu olumsuzlama tapıncının "güzellik"ini Rusya'ya taşıyan oydu, İsa'nın "sahici güzellik"iyle bu olumsuzlamaya karşı çıkılmadığı takdirde, Batı'yı kasıp kavurmakta olan aynı tahrip edici meşale Kutsal Rusya'yı da tutuşturacaktı. Çünkü Stavrogin'in "güzellik"i şeytansıdır, Byron'ın *Kabil*'indeki Lucifer'in güzelliğidir, Lucifer, Herzen'in, hiç unutulmayacak şekilde yazdığı gibi, "karanlıkların kara meleğidir, onun alnında, asla birbiriyle uyumlu hale getirilemeyecek iç uyumsuzluklarla dolu acı düşüncenin yıldızı donuk bir ışıkla parlar." "Ayın aydınlattığı durgun su gibi" baştan çıkarıcıdır ama "o rahatsız edici, soğuk, titrek ışıltılı kucaklamaları ölümden başka hiçbir vaat taşımaz"[27].

27 Herzen, *Geçmişim ve Düşüncelerim*, 2: 744.

45. Bölüm

Sahtekârlar Kitabı

Bildiğimiz gibi, *Cinler* bir "elkitabı-roman" olarak başlamıştı, bu romanda Dostoyevski Nihilistlere karşı bütün öfkesinin, yergi yeteneğinin dizginlerini serbest bırakacaktı. O bakımdan bütün önemli yapıtları içinde karikatürleştirmelerin, ideolojik gülünçlemelerin en yüksek oranda kullanıldığı kitabın *Cinler* olması şaşırtıcı değildir. Stepan Trofimoviç'in meslek hayatını anlatırken, onu hem yere göğe sığdıramayan hem de yerden yere vuran anlatıcının kullandığı dilde hemen kendini belli eder bu. Anlatıcı, Stepan Trofimoviç'e karşı sahiden de sevgi ve yakınlık hissettiği için önce o üstün kişinin *kendisiyle* ilgili kendi algısını betimleyerek işe başlar. Ama hemen öznesinin pozlarının çoğunun tamamıyla abartıya, hatta yalana dayandığını (örneğin sözümona "politik sürgün" falan olmadığını ya da ünlü bir bilgin olarak "tanınma" masalının yalan olduğunu) göstererek onun kuyusunu kazar. "Ama Stepan Trofimoviç çok zeki ve yetenekli bir adamdı," diye de kabul eder anlatıcı, "hatta, deyim yerindeyse bir bilim adamıdır... bilim alanında çok büyük işler yapmamış olsa bile. Ama bizim burada Ruslar arasında bilim adamlarının çoğu böyledir" (10: 8).

Aslında, diyerek hatırlar anlatıcı, Stepan Trofimoviç'in yazdığı ünlü bir makale, "yanılmıyorsam bir devrin ya da işte belli bir zaman diliminin şövalyelerinin ahlak bakımından olağanüstü soylu olmalarının nedenlerini ya da buna benzer şeyleri araştıran çok derinlikli bir makalenin baş tarafını içeriyordu" (10: 9). Bu konu seçimi, Stepan Trofimoviç'in kendi ülkülerinin ne derece yüksek olduğunu gösterir, bu ülküler aynı zamanda Stepan Trofimoviç'in düzyazı şiiriyle ilgili, tarihçinin 1830'larda bir tarihte yazdığı öyküyle de örneklenir. "Lirik-dramatik biçimde bir çeşit alegori" (10:9) olarak tanımlanan şiir, Vladimir Peçerin'in *Ölümün Zaferi*'nin gülünçlemesidir, kitaptaki egemen simgecilik duyurusu ilk kez burada yapılır:

> Sonra birdenbire, siyah bir küheylana binmiş, anlatılmaz güzellikte genç bir adam görünür, onu her milletten her türlü insanın oluşturduğu büyük bir kalabalık izlemektedir. Genç adam ölümü simgelemekte ve bütün halklar onun için yanıp tutuşmaktadır. Sonunda, son sahnede bize birden Babil Kulesi gösterilir, belli sporcular yeni bir umut şarkısıyla sonunda o kuleyi tamamlarlar, en nihayetinde sivri tepesini bitirdiklerinde Tanrı (tutalım Olympos'un tanrısı) gülünç bir şekilde tüyer, aklı başına gelen insanoğlu ise onun yerini alarak, yeni bir anlayışla, yepyeni bir hayata başlar.

Bu gülünçleme, kitabın belli başlı izleğini içermektedir, Stavrogin'in gelişini haber verir. O da "anlatılmaz güzellikte" bir adamdır, o da hayatı değil, ölümü simgeler; onu da, her milletten her türlü insanın oluşturduğu büyük bir kalabalık izlemese de, ilhamlarını ondan alan kalabalıklar izler. O da insanın, Babil Kulesi'yle hiç ilişkisi olmayan Olympos tanrısının yerini değilse bile Eski Ahit'in tanrısının ve Yeni Ahit'teki oğulun yerini alabileceğine inanır. Tıpkı şiirde ölümü simgeleyen genç adamın hayatın kaynağı olma peşinde koşması gibi, Stavrogin de Tanrı'nın tahtına göz dikmiş bir dolandırıcıdır. Stavrogin'in her şeyi düzmecenin düzmecesi, aldatmacanın aldatmacasıdır ve ölüm getirir. O, hakikatin sahte ve hileli tıpkıbasımıdır; bu gaspçılık, sahtecilik, dolandırıcılık simgeciliği kitabın her yönüne kök salmıştır, bütün eylemlerin altında yatan, kitaptaki bütün eylemleri birleştiren budur.

Kuşkusuz, Stepan Trofimoviç'ten daha büyük bir sahtekâr –daha sevimli, daha büyüleyici bir numaracı– yoktur. Dostoyevski onu öylesine çok kişisel özellikle donanmış biri olarak yansıtır ki, bütün o özelliklerin hakkını vermek zordur ama her biri yüksekten atıp tutan bu adamın laflarıyla, benmerkezci gerçek eylemleri arasındaki komik uyuşmazlığı pekiştirmeye yardımcı olur. Dostoyevski, Nihilizm'den kişisel olarak nefret etmesine karşın, Pyotr Verhovenski'ye doğruyu söyleyerek babasının balonunu patlattırmayı ihmal etmez. Ama bu da o hercai yaşlı idealistin daha da sevimli ve hoş görünmesine hizmet eder. Varlığının maddesel temeli ne olursa olsun, o temeldeki şeyi hiçbir zaman alçakça sömürmemiştir; kendi zayıflıklarına teslim olurken, yere göğe sığdıramadığı ve saygı duyduğu büyük ülkülere layık olmadığının her zaman farkındadır. Bir başka deyişle, Stepan Trofimoviç hiçbir zaman vicdanının körelmesine izin vermemiştir – bu da Dostoyevski için her zaman kurtuluşun yolunu açık tutan bir şeydir.

* * *

Yedi yaşına kadar Stavrogin, Stepan Trofimoviç'in öğrencisiydi, olay örgüsünün bu yapısı içinde, 1840'ların bu Liberal İdealisti 1820'lerle, 1830'larla ilişkilendirilen Byron tipinin manevi atası olmaktadır. Stavrogin'in Byron'cılığı, Stepan Trofimoviç'le aralarında öğretmen-öğrenci ilişkisi başladığı zaman simgesel anlamının çoğunu kaybeder ama Dostoyevski yine de aralarındaki ilişkinin insani olarak inandırıcı görünmesini sağlamayı başarır. Öğrenci ile öğretmen arasında bir bağ oluşturan metafizik ve dinsel idealizm geleneğinin altını çizer ama miras, Stepan Trofimoviç'in kolayca etkilenen emaneti üzerinde hastalıklı bir etki bırakan son derecede dengesiz kişiliğinin bütün gelgeç heveslerini yansıtır bir biçim içinde aktarılır. "On ya da on bir yaşındaki dostunu birkaç kez geceleyin uyandırdı, yaralı duygularını ona anlattı, karşısında ağladı ya da ona bir aile sırrını açtı, bunun kesinlikle yasak olduğunun farkında değildi" (10: 35). Özel öğretmen kendisinin ahlak konusundaki

her türlü kuşkusunu, kararsızlığını o bahtsız öğrencisine aktarıyor, bunların etkisiyle bozulan dengesini düzeltmesine yardımcı olacak olumlu hiçbir şey vermiyordu, sonuçta Stavrogin'in içinde sancılı bir boşluk oluştu.

"Stepan Trofimoviç öğrencisinin yüreğindeki en gizli tellere dokunmayı başarıyordu, onun içinde o ebedi ve kutsal özlemle ilgili belli belirsiz bir ilk duygu kıpırdanışı uyandırmıştı, bazı seçkin ruhlar bunu tadıp varlığını keşfettikten sonra bunu ucuz bir doyuma değişemezdi. (Kimi uzmanlara bu özlemi çekmek, bu özlemin tam anlamıyla doyurulmasından –böyle bir şey olasıysa– daha hoş gelir" (10: 35). Bu pasajda Stavrogin, duygusal bakımdan, ne olduğu belirsiz bir mutlak arayan bir kişi olarak tanımlanır, sapkınlığı da herhangi olumlu bir hedeften yoksunluğuna bağlanır. Arayışı kendi kendisiyle ilgili, tamamıyla egoyla sınırlıdır, bu yüzden de sözümona aranan mutlağa teslimiyete kapalıdır.

Stavrogin'in okura ilk tanıtılışı sırasında Dostoyevski onun o rezil davranışının tam anlamıyla karşılıksızlığını, o davranışı herhangi basmakalıp bir güdüyle açıklamanın olanaksızlığını vurgular. Stavrogin'in şiddet eyleminde, özellikle, kurala aykırı olarak, kendi kendini aşağılamaktan hoşlanmasında gizemli bir şeyler vardır. André Gide'in Dostoyevski'de büyüleyici bulduğu şey olan toplumsal göreneğe karşı çıkmanın karşılıksızlığı, doğum yerine dönen Stavrogin'in çıkardığı rezaletlerin öyküsünde vurgulanır. Stavrogin, "Hayır, kimse benim burnuma halka takamaz" (10: 38) demek alışkanlığında olan zararsız, yaşlı bir adamın birden burnunu çeker; bir an kafasına eser, Liputin'in güzel karısını ateşli bir tutkuyla öper; uzak akrabası olan il valisi, ondan bir açıklama istemek üzere onu çağırttığında valinin kulağını ısırdığı zaman kendini aşmıştır. Bütün bu olaylar, Stavrogin'in mutlak iradesinin özerkliği üzerinde ne içerden ne de dışarıdan herhangi bir sınırlama kabul etmediğini gösteren örneklerdir. Bir "beyin humması" nöbeti yüzünden aklını oynattığı zaman, tarih anlatıcısının anlattığına göre bazıları onun yaptığı hareketlerin bir açıklaması olarak, "ne orada ne de burada" olduğunu söylüyordu (haksız da değillerdi).

Stavrogin'in fiziksel görünümüyle ilgili ilk betimlemelerde tuhaf görünümündeki tarifsiz yapaylığa parmak basılır – besbelli ki onun simgesel işlevinden kaynaklanan bir görünümdür bu. "Saçları aşırı derecede koyu siyahtı, açık renk gözleri tuhaf derecede açık renkli ve sakindi, teni acayip yumuşak ve uçuktu, yanaklarının kırmızısı çok parlak ve belirgindi, dişleri inci gibiydi, dudakları mercan rengiydi – insan onu görünce güzelliğin doruğu bu olmalı diye düşünürdü ama nedense iticiydi. Yüzünün bir maskeyi andırdığı söylenirdi." Stavrogin'in bir maske izlenimi veren güzelliği insana Gotik edebiyat mitolojisinin vampirlerini, hortlaklarını hatırlatıyor; onlar gibi, o da yaşayan bir cesettir, bu dünyaya ait olmayan güzelliği aldatıcı bir yüzeydir, o yüzeyin gerisinde kötülük ve yozlaşma dehşeti irinlenmektedir. Yıllar sonra yine de anlatıcı onunla yüz yüze geldiğinde bir değişiklik fark eder. "Oysa

şimdi, bilmiyorum nedendir, ilk bakışta son derece yakışıklı göründü gözüme, öyle ki yüzünün bir maskeye benzediğini kimse söyleyemezdi." Şimdi sanki, "gözlerinde yeni bir düşüncenin ışığı parlıyor gibiydi".

Stavrogin şimdi geçmişinin yükünden kurtulmaya, Marya Lebyadkina'yla evliliğini kabul ederek, Matryoşa'nın ırzına geçtiğini itiraf ederek kendini herkesin gözünde beş paralık etmeye karar vermiştir. Bağışlanma arayışıyla, kendisini gelecekte beklediğini hissettiği delilikten kurtulma umudundadır. Tamamıyla ahlaksal ve kişisel planda Stavrogin'in kişiliği, kendi iradesine egemen olan bencilliği alt etmek, sahici bir alçakgönüllülük düzeyine ulaşmak gibi umut kırıcı bir savaşla tanımlanır. Bu "yeni düşünce"nin ilk dışavurumuna Şatov'un yumruğunun kışkırtmasına kapılmayıp kendini tutmasında tanık oluruz ama, kendisinin seçtiği koşullarda açıklamak istediği sakat Marya ile ilişkisi konusunda yalan söyler. Tihon'un daha sonraki yargısının ilk doğrulanışıdır bu; Tihon, Stavrogin'in yeni kararıyla bencilliğinin kırılmadığı kanısındadır, tam tersine, küçük düşme pahasına kendini kurban ederek düzenlediği özenli bir sahnelemeyle, bencilliği olası en incelikli biçimini zaten almıştır.

Sahnenin sonunda anlatıcı, Stavrogin'in kişiliğini betimleme girişiminde bulunur, onu o efsane Aralık'çılar Grubu'nun ünlü üyesi L-n (Lunin) ile karşılaştırır. Dostoyevski, Stavrogin'i bu grubun bir üyesiyle, o dönemle –Rus Byron'cılığıyla, *Evgeny Onegin*'le, Lermontov'un Peçorin'yle– ilişkilendirerek olay örgüsü yapısında var olan, tarihe aykırılık açığını kapatır. Sonuçta Stavrogin, o aynı tipin çağdaş bir kopyasına, Rus kültüründeki en son örneğine dönüşür, atasının tersine, içsel bir çölleşme ve duygusal bir duyarsızlık yaşamaktadır.

Grigoryev'in deyimiyle, böyle "yırtıcı" Byron türü tipler, eskiden hiç değilse kendi üstünlüklerinin ve güçlerinin bilincinde olmanın keyfini yaşarlardı. Ama Stavrogin bir yandan onların çok hoşuna giden, cesaret isteyen kahramanlıklar yaparken, bunları "en küçük bir haz duymadan, kayıtsızca, neşesizce, hatta *canı sıkılarak*, sırf zorunluluktan dolayı yapıyordu." Stavrogin, o eski günlerdeki beylerden daha da "habis" biriydi "ama soğuk, sakin hatta deyim yerindeyse *akılcı* –o yüzden de en fazla isyan ettirici, en korkunç– bir habislikti bu".

Stavrogin'de insana özgü duygu pınarları tamamıyla kurumuştu, onun şeytansılığı tam anlamıyla akılcılığından geliyordu, akılcılık bir kez hayatın her türlü anlam ve değerini kuruttuğunda, Stavrogin bir daha artık en ilkel taleplere bile dolaysız, içgüdüsel bir tepki gösteremez. Byron'ın Manfred'inin hayattan umudunu kesmesinin farklı nedenleri vardır (masumluğun ırzına geçen Stavrogin gibi işlediği ensest suçu hiç değilse bir tutku suçudur) ama kendi kendisi için yaptığı tanımlama Stavrogin'e bir o kadar uyar:

İyi ya da kötü, hayat,
Güçler, tutkular, başka varlıklarda gördüğüm şeyler,
Benim için hep kuma yağan yağmur gibiydi. ...
Korkum yok,
Lanetini hissediyorum, doğal korkuları olmamanın,
Umut ya da arzu zonklamıyor damarlarımda,
Ne de yeryüzünde bir şeye karşı, hazırda bekleyen bir sevgi.[1]

* * *

II. Kısım'ın ilk dört bölümünde Stavrogin'in Kirillov'a, Şatrov'a ve Lebyadkin'lere yaptığı ziyaretlere odaklanan olayların gelişimi, dolaylı olarak hem Stavrogin'in tarihsel ve simgesel önemine ışık tutar, hem de alçakgönüllülük yoluyla elde edilmesi güç olan bir şeyi elde etme, günahlarını bağışlatma özleminin trajedisini gün ışığına çıkarır. İlk iki kişiden her biri kendisinin bir yönünü temsil eder, kendisinin ıskartaya çıkardığı ama şimdi manevi müritleri için sürekli bir takıntı haline gelmiş şu ya da bu ideolojik "cin"e dönüşmüş bir yönüdür bunlar. Kirillov örneğinde bu cin, mantıksal olarak Feuerbach'ın ateist hümanizminden kaynaklanan, kendi kendini tanrılaştırma kışkırtmasıdır. Feuerbach'ın *Hıristiyanlığın Özü* adlı kitabında yazdığına göre, "İnsanoğlu kendisinin Tanrı bilincinin, tür olarak insan bilincinden farklı olmadığını fark ettiği an tarih için kaçınılmaz bir dönüm noktasına gelinecek... *Homo homini Deus est* –büyük gerçekçi ilke bu–, dünya tarihi bu eksen etrafında dönmektedir."[2] I. Kısım'da Kirillov ile anlatıcı arasında geçen sahnedeki ünlü sözlerin bir yankısıdır bu. O sahnede Kirillov tarihin ikiye ayrılacağını söyler, "Gorilden başlayıp Tanrı'nın yokedilişine kadar devam eden [çağ ile] Tanrı'nın yokoluşundan (anlatıcı alaycı bir şekilde, "gorile kadar" diyerek sözünü keser – J. F.) [...] başlayıp fiziksel olarak yeryüzünün ve insanın değişmesine kadar devam eden [çağ] olarak. İnsan Tanrı olacak ve fiziksel olarak değişecek".[3]

Kirillov, Dostoyevski'nin yaratıcılığının en olağanüstü ürünüdür, Raskolnikov gibi o da, Dostoyevski'nin, somut siyasetlerinden nefret ettiği radikal aydınlar sınıfının pek çok üyesine ilham kaynaklığı eden o ahlaksal tutkuyu çok derinlemesine anladığını gözler önüne serer. Kirillov, seküler bir azizdir, bütün varlığıyla kendini

---

1 Lord Byron, *Complete Poetical Works* (Cambridge, MA, 1905).
2 Ludwig Feuerbach, *The Essence of Christianity*, çev. George Eliot (New York, 1957), 270-271.
3 Andrzej Walicki, *Lectures on the Essence of Christianity*'nin sonlarından bir alıntı yapar, orada Feuerbach "gelecekteki ölümsüz adam"dan söz eder, "şimdiki zamanda, etiyle kanıyla somut bir varlık olarak var olan adamdan farklı olacak". Bkz. Andrzej Walicki, *A History of Russian Thought* (Stanford, 1979), 317.

feda etme isteğiyle yanıp tutuşmaktadır. İnsanlığın büyük mutluluğu için, insanlığı ölüm acısı ve korkusundan kurtarmak için, Kirillov "dava"ya en yararlı olacak bir anda bunu yapmayı kabul etmiştir, Pyotr Verhovenski'yse bu delice ama yüce kararı Şatov'un öldürülmesini kapsayacak şekilde kullanmak niyetindedir. Kirillov'a göre Tanrı, bu acının ve korkunun yansıtılmış imgesinden başka bir şey değildir, Kirillov sırf insanoğlunun öziradesinin yüksek gücünü göstermek –sırf insanoğlunu, korkudan başka bir şey olmayan Tanrı'dan kurtarmak– için intihar etmek ister. Kirillov böyle bir intiharın, Feuerbach'ın öngördüğü İnsan-tanrı dönemini başlatacağına, böylece ölümünün insanlık adına kendini feda etmek anlamına geleceğine ama İsa'nınkinin anlamını tersine çevireceğine inanır. Tanrı'nın ve ötedünyanın varlığına ve gerçekliğine tanıklık etmek yerine, insan bilincinden bunların tamamıyla sökülüp atılışının işaret fişeği olacaktır.

Dostoyevski pek çok kafa karışıklığına yol açan bir gözüpeklikle Kirillov'u Prens Mışkin'in niteliklerinin pek çoğuyla –Mışkin'in çocuk sevgisiyle, hayatı olumlama coşkusuyla, zamanın sonuna dair kaygısıyla– donatmakta tereddüt etmez. Kitaptaki simgecilik Stavrogin'in her zaman doğrunun çarpık ve sakat bir imgesini yansıtmasını gerektirir – ama Stavrogin'in "maske"si nasıl sağlıklı bir insanın güzelliğini gizemli bir şekilde ve fazlasıyla yansılıyorsa, o çarpık imge de yansıladığı şeye o kadar benzer. Sonuçta Dostoyevski, Kirillov'a Mışkin'in kıyametle ilgili sezgi ve duygularının maskesini armağan ederken, bir yandan da, İsa inancından kopuk bu tür dinsel duyguların seküler ve öznel düşüncelere dönüştüğünü gözler önüne serer.

Kirillov'un insanı tanrılaştırması kendisinin, kendisiyle birlikte bütün insanlığın yokoluşuna giden yolu açar ("yaşamak ya da yaşamamak aynı şey olacaktır"); insanların fark edecekleri şekilde, Tanrı'nın âleminin gerçekten var olduğu inancı, Kirillov'u kötülüğün varlığını reddetme yanılgısına sürükler ("her şey iyidir"), "duvarda yürüyen bir örümceğe" tapmak ile kutsal bir ikona tapmak arasında fark yoktur. Stavrogin'in şeytana taparlığı Kirillov'da, İppolit Terentyev'deki gibi, İsa inancının kaybının rahatsızlığını içinde barındıran dinsel duyarlılık aracılığıyla kırılır; Kirillov'un kıyamet özlemi kendi öğretilerinin korkunç sonuçlarına karşı onu körleştirir, kişisel olarak ona bağışıklık kazandırır. Ama Stavrogin başka deneyimler yaşamıştır, şu sorusuyla bunların en önemlisini işaret eder: "[B]ir insan küçük [bir] kıza tecavüz eder, kızın gururunu kırarsa bu iyi bir şey midir?" Bu sahne boyunca Kirillov'a yine de "hafifsemeyle karışık bir şefkat" duyar, Dostoyevski'nin dikkatle eklediği gibi, "bakışında alaycılık yoktu[r]".

Kirillov'la diyalog sahnesini, paralel bir sahne, Şatov'la diyalog sahnesi izler, burada da Dostoyevski, Stavrogin'in bir başka "maske"sini dramlaştırmak için en çok değer verdiği bazı görüşlerini kullanır. Nasıl Stavrogin, Kirillov'a aklın ve İnsan-Tanrı'nın üstünlüğü ilkesine dayanan ateist bir hümanizm aşılamışsa, o da Şatov'a aynı zamanda tam ters bir ilkeye dayanan Slavcılığı aşılamıştır. "Akıl hiçbir zaman iyiyi ve kötüyü tanımlama gücüne sahip olmamıştır," der Şatov, Stavrogin'in

öğretisini tekrarlayarak, "ya da hatta aklın iyiyi kötüden yaklaşık olarak ayırabilme gücü bile olmamıştır; tam tersine, bu ikisini her zaman utanç verici bir şekilde birbirine karıştırmıştır; hatta bilim yumruk atarak çözmüştür işi." Doğru ile yanlış arasındaki ayrım, Slavcıların ileri sürdüğü gibi, yalnızca akıldışı olandan gelir, din ve inançtan. "Hiçbir zaman dinsiz, yani iyi ve kötü düşüncesine sahip olmayan bir millet olmamıştır." Bir Rus için din demek Ortodoks Hıristiyanlık demek olduğuna göre Stavrogin, "Ortodoks olmayan bir insan Rus olamaz," demiştir. Burada, 1830'ların Rus Byron'cılığının ardından gelen iki ideolojinin metafizik ve dinsel özünü görüyoruz.

Stavrogin ile Şatov arasındaki ilişki, Stavrogin ile Kirillov arasındaki ilişkiye göre çok daha karmaşık, doğru şekilde tanımlanması çok daha güç bir ilişkidir. Kirillov'un İnsan-tanrıyı sözcüğün tam anlamıyla somutlaştırma girişimi yalnızca kendini yokoluşa sürüklemekle sonuçlanabilir; o böylece Stavrogin'in kişiliğinin şeytansı yanını (ama ahlaksal açıdan yüceltilmiş biçimde) dile getirir. Öte yandan Şatov, Stavrogin'de kökleri çok derinlere inen inanç arayışını ve gereksinimini, yani onu suçlarını kabul etmeye, pişmanlık getirmeye sürükleyen gereksinimi simgeler. Dahası Stavrogin'in Şatov üzerindeki etkisi Kirillov'un üzerindekinin tam tersidir; Şatov'un radikal geçmişinden kopmasına yardımcı olmuş, ona Rusların dünyayı düzeltmeye yazgılı, Tanrı'nın taşıyıcısı insanlar oldukları yönünde mesihçi bir düşünce aşılamıştır. Stavrogin'in etkisi Şatov'a böylece, Dostoyevski için kurtuluşun yolu olan yolu açmıştır ama kitabın simgesel örüntüsü bu yolun aynı zamanda Stavrogin'in yazgılı olduğu ölümle kesilmesini gerektirir.

Dostoyevski inanç gereksiniminin dinsel inanca dayanması gereğinin altını çizmek ister. Şatov'un düşünceleri Danilevski'ninkileri yankılar; Danilevski, Dostoyevski'nin görüşüne göre, Ortodoksluğu basit bir şekilde ulusal bir inanca indirgemiş, böylece Rusların İsa'sının dinsel planda evrensel misyonuna ihanet etmiştir. Dostoyevski şimdi gerçekten de Komiakov ve Kireevski'nin eski Slavcılığının bile, apaçık dinsellik niteliği taşımasına karşın, halkın inancının doğallığının yanında Batı'dan ithal edilmiş, yapay bir şey olarak kaldığı kanısındaydı. Dostoyevski notlarında, "Slavcı," diye yazıyor, böyle bir öğretiyi Danilevski ile özdeşleştirerek, "Rus halkının doğal nitelikleri sayesinde idare edebileceğini düşünür ama Ortodoksluk olmadan kimse idare edemez, inancını kaybetmiş bir dünyada hiçbir nitelik işe yaramaz." Aynı sayfada, metne alınmamış konuşmasında Şatov Slavcılığı, "aristokratların gelgeç bir hevesi" olarak nitelendirdikten sonra şunu ekler: "[Slavcılar] doğrudan doğruya inanmayı başaramayacaklardır." Bu düşünce sonunda Stepan Trofimoviç'e mal edilir, Trofimoviç hemen hemen aynı şeyi söyler (burada kuşkusuz yazar adına konuşmaktadır): "Şatov, Moskovalı bir Slavcı gibi, *kendini zorlayarak* inanır." Sonuçta Stavrogin ile öğrencisi Şatov, Slavcılıklarına ve birer Rus milliyetçisi olmalarına karşın, düşüncelerine gerçek duygusal adanmışlığın ateşini aşılayacak basit ve kesin inancı kendilerinde bulamazlar.

Stavrogin, böylece burada yine, kendisinin sınırsız özgürlüğünün kaosundan kurtulmanın biricik yolunun dinsel bir inanca sahip olmakta yattığını soyut olarak bilmesine karşın, böyle bir inanç temeline oturmayan bir gerçeğin sakatlanmış bir resmini yansıtır. Şatov önemli bir konuşmasında Stavrogin'in (ve kendisinin) hastalığını teşhis eder, bu konuşma Dostoyevski'nin o ikisini nasıl gördüğünü yansıtmaktadır:

> Siz ateistsiniz [der Şatov] çünkü bir soylunun evladısınız, son soylunun evladı. İyi ile kötü arasındaki ayrımı yitirdiniz çünkü halkınızı tanımıyorsunuz artık. Yeni bir kuşak geliyor, halkın bağrından çıkan bir kuşak, ama bu kuşağı hiç tanımayacaksınız, ne siz, ne babanız ve oğul Verhovenski'ler, ne de ben tanıyoruz... çünkü ben de bir soylunun evladıyım, ben, yani sizin toprak kölesi uşağınız Paşka'nın oğlu.

Kitabın simgesel düzeyinde bunun biricik anlamı vardır: Stavrogin'den kaynaklanan –ister siyasal ya da metafizik ve dinsel biçimiyle liberal ya da radikal Batıcılık olsun, ister her renk ve tonda Slavcılık olsun– bütün ideolojiler ilk günahın, halktan tamamıyla kopuk, Batı eğitimiyle yetişmiş "aristokrasi"nin bir ferdi olarak doğma günahının lekesini taşır. Bunların hepsi halkın inancından doğan sahici Rus kültürü tarafından silinip süpürülmeye yazgılıdır.

Stavrogin'in bu sahnelerdeki kişisel davranışı, din değiştirmek için gerekli olan şeyi, tam anlamıyla kendinden vazgeçmeyi başaramayacağını açıkça gösterir. Yakında işleyeceği cinayetin tehlikeleri konusunda Şatov'u uyarmaya gittiği zaman Şatov'a bile –Darya Şatova dışında kitapta en yakını olduğu kişiye bile– Matryoşa konusundaki gerçeği itiraf edemez. "Çocuklara tecavüz" ettiğini inkâr eder, tıpkı Marya Lebyadkina ile evliliğini reddettiği gibi. Şatov, Tihon ziyaretiyle ilgili olarak açıklığa kavuşturulması gereken bir konuda soru sorduğu zaman yanıt vermeyi reddeder: "Edebe aykırı canavarca bir eylem ile büyük bir kahramanlık, hatta insanlığın iyiliği uğruna hayatını feda etmek arasında bir fark görmediğin doğru mu? Her iki aşırı ucu da eşit derecede güzel ve eğlenceli bulduğun doğru mu?" Tihon, Stavrogin'in Marya'yla evliliğinin gerisinde yatan güdüleri daha sonra öğrendiği zaman işin içyüzüyle ilgili ne dediyse Şatov da aynı şeyleri söyler: "Sen kendini kurban etme tutkusuyla evlendin, ahlaksal şehvet aracılığıyla vicdan azabı çekmeye can attığın için." Stavrogin'in duyduğu, sahiden de ahlaksal olan ilk iki dürtü her zaman bir üçüncüsü tarafından çarpıtılıp sakatlanmaktadır, o üçüncü dürtünün gerisinde de, kendi mutlak iradesinin iğrenç şekilde sapık, afallatıcı, düpedüz gereksiz dışavurumundan aldığı haz vardır.

* * *

Stavrogin'in Lebyadkinlere yaptığı ikinci ziyaretle, bir "sahtekâr" olarak foyasının meydana çıkmasına yolaçan olaylar zinciri tamamlanır. Stavrogin'in bakire karısı Marya Lebyadkin, Dostoyevski'nin en şiirsel, en bilmecemsi roman kişisidir. Çocuksu, kıt akıllı, nesnel gerçeklikle kendi düşlerini ve isteklerini birbirinden ayıramayan kadın yine de Stavrogin'in maskesinin gerisini büyük bir açıklıkla gören biri olarak Prens Mışkin'i hatırlatır, Peder Zosima'yı işaret eder. Ondaki o kozmosun kutsallığı duygusu, "Tanrı'nın annesi[nin] büyük ana, nemli toprak" olduğunu, nemli toprağın insanlara, insanlar o toprağı "gözyaşlarıyla bir karış ıslattıkları zaman" mutluluk verdiğini söylemesi, Hıristiyanlığı Hıristiyanlık öncesi putataparlığının kalıntılarıyla birleştiren *raskolniki*'nin belli tarikatlarının batıni ve sapkın inançlarını akla getirir.

Marya, Rus halkının ilkel din duyarlığı konusunda Dostoyevski'nin algısını simgeler; Rus halkı Rus toprağıyla "Tanrı'nın annesi" arasında hep gizemli bir bağlantı görmüştür. O annenin düşkün ve acıklı durumda olması, yine de Dostoyevski'nin *raskolniki* ile, onların tutucu torunları konusundaki tutumunun pek de açık olmadığını gösterir; Dostoyevski *raskolniki*'yi genelde eski Rus değerlerinin saklandığı değerli bir depo olarak görme eğilimindedir ama onların bazen teolojik açıdan kuşkulu aşırılıklarına soğuk bakar. Dostoyevski, bir ara, Ortodoksluğu kabul eden Eski Mümin Golubov'u ahlaksal esininin olumlu kaynağı olarak kullanmayı düşünmüştü. Bu bağlamda Marya'nın kendisini sahiplenmekten utanmayacak bir "prens" özlemi, tarihsel ve simgesel bir anlam kazanır. Onun Stavrogin'le sahte, tamamına ermemiş evliliği kuşkusuz Hıristiyan Rus halkıyla tanrısız Rus Avrupacılığı arasında gerçek bir birleşmenin olanaksızlığını işaret eder.

Yine simgesel anlamda Marya'nın sonunda Stavrogin'in maskesini indirmesi, onu kesin şekilde bir "sahtekâr" olarak damgalaması çok yerinde bir harekettir. Kadının kafasında ne gibi bir karışıklık bulunursa bulunsun, geleneksel olarak "kutsal budala"ların (*yurodivi*'nin) algılarına benzeyen o ikinci, kaçıkça algısı, Stavrogin'in gerçekten de kendini düşünmekten kurtulmasına olanak olmadığı gerçeğine kadar uzanır. "Yere düştüğüm ve sen beni yerden kaldırdığın zaman aşağılık yüzünü gördüğümde... sanki yüreğime bir kurt düştü," der kadın; "*bu adam* değil, diye düşündüm *bu* değil! Benim kartalım genç bir sosyete kadınının yanında asla benden utanmaz!" Marya, kâhin gibi Stavrogin'in "bıçak"ından, yani onun kafasının gerisinde yatan, kendisini öldürtme isteğinden söz edince (bu ölümden Pyotr Stepanoviç yararlanmak umudundadır), Stavrogin öfke ve korkuyla irkilir. Marya, Stavrogin'in kafasından geçenleri okurken, aynı zamanda o şeylerin gerçek tarihsel ve simgesel boyutunu da onun sırtına yükleyerek, Rus halkı için de konuşur. O "prens" değildir, Rusya'nın sahici efendisi ve hükümdarı değildir, yalnızca Grişka Otrapeyev'dir, Pyotr Verhovenski'nin bahtsız Rus halkına ihanet etmek, halkı yanlış yola sürüklemek için kullanmak istediği, "yedi katedralde lanetlenmiş", dinsiz, kutsala saygısız, "sahtekâr", "numaracı" – Çar'ın oğlu İvan'dır.

Marya'nın Stavrogin'in içini ne kadar iyi okuduğu, fırtınalı gecenin ıssız karanlığında Stavrogin cüzdanını hükümlü Fedka'ya attığı zaman iyice ortaya çıkar. Bu hareketiyle Stavrogin sessizce Lebyadkin'lerin cinayetine yol verir, bir kez daha kötülüğün kışkırtmasına kapılır. İç yenilgisi yine Gaganov ile yaptığı düelloda dramlaştırılır, kendine hâkim olmak, gereksiz yere kan dökmekten kaçınmak peşindedir ama küstah ve küçümseyici tavrı rakibinin denetlenmesi olanaksız nefretini daha da alevlendirir. İnsanlık için hayatını feda etmeye hazır olan iyi yürekli Kirillov, Stavrogin'e manevi anlamda kendini alt etmenin bencilliği tam anlamıyla baskılamak, her türlü aşağılanmayı, hatta en haksız ve dayanılmazlarını bile sabırla karşılamak anlamına geldiğini açıklamaya çalışır. "Sırtındaki yükü taşıyacaksın," der. "Yoksa, erdem diye bir şey olmaz." Ama Stavrogin, ne yapmak istiyor olursa olsun, iyiliğin yükünü kaldıramaz, çünkü bastırılması olanaksız bencilliği geçit vermez.

Bu çok önemli sahneler bölümü Stavrogin'in beklenmedik şekilde Darya Şatova'yla rastlaşmasıyla doruk noktasına ulaşır, daha önceki dergi metnine göre kitap metninde daha kısa, bir buçuk sayfalık yer tutan bir öykücüktür bu. Dostoyevski'nin metinden çıkardığı kesimde Stavrogin, kendisine sanrıların ve cinlerin musallat olduğunu kabul eder, bunların kendisinin birer parçası olduğunu bilmektedir ama kendine dönüklüğü artık onların gerçekliğine inanmaya başladığını işaret eder. Tihon ziyaretinin bu delilik tehdidinin güdülemesiyle yapılması amaçlanmıştı ama itiraf bölümü çıkarılınca gereksiz ve anlaşılmaz hale geldi. Değiştirilmiş metindeki bir pasaj yine de Dostoyevski'nin kafasındaki ilk düşüncenin başlangıçtaki tarihsel ve simgesel anlamının yeniden ekleştirilmesine yardımcı olur. Stavrogin, Darya'ya yeni bir "cin"in kendisine askıntı olmaya başladığını söyler, bu cin (Kirillov ile Şatov tarafından yansıtıldığı kadarıyla) geçmiştekilerden çok farklıydı: "Dün aptal ve terbiyesiz bir adamdı. Bugün 1860'ların kendinden hoşnutluğuyla, bir uşağın artyetişimi, ruhu ve zihniyetine... sahip, dayanılmaz derecede güzel olduğuna inanmış biri... Bundan daha sevimsiz bir şey olamaz! Kendi cinimin böylesine alçaltıcı bir maske takması beni öfkelendiriyordu." Dostoyevski'nin Stavrogin'i, Stepan Trofimoviç gibi, 1860'ların cinlerinin sorumlusu olarak göstermek istediği açıktır, daha fazla sorumlu değilse bile en azından Pyotr ile tepeden bakarak işbirliği yaptığı için aynı derecede sorumludur.

* * *

Darya Şatova ile ikisi arasındaki sahne, dolayısıyla, II. Kısım'ın birinci kesiminden ikincisine geçişi sağlama işlevini görür. Bu diyalogun hemen arkasından Dostoyevski Stavrogin'i bırakıp dikkatini Stavrogin'in gittiği her yere peşi sıra sürüklediği, Pyotr Stepanoviç kılığındaki ahlaksal ve toplumsal kaosa yöneltir. Burada Dostoyevski aptallıkları ve ilkesizlikleri yüzünden Pyotr'un entrikalarının gönüllü enayileri haline gelen kişilerin taslaklarını çizerken o müthiş yergi yeteneğinin diz-

ginlerini tam anlamıyla serbest bırakmıştır. Genç kuşak üzerindeki etkisiyle en yüksek tabaka insanlarını kendine hayran etmeye kararlı olan o tutkulu entelektüel kadın Yulia von Lembke; onun Rus-Alman karışımı, kalın kafalı ve beceriksiz otomat kocası, ilin valisi, olayların fırtınalı bir hal alması yüzünden sözcüğün tam anlamıyla aklını kaçıran adam; hatta normalde makul düşünen ve baskıcı Bayan Stavrogina [Varvara Petrovna]– bunların hepsi, Karmazinov'un koruyucu kanatlarının altında, destek ve cesaret bulan Pyotr Verhovenski'nin büyüsüne kapılır. Ancak gittikçe daha çok yalnızlaşan, herkesten kopan, tedirginleşen zavallı Stepan Trofimoviç genel çözülmeye direnir, hâlâ kendi ülkülerinin doğruluğunu kanıtlama peşindedir.

Birkaç aptalın kişisel çılgınlığı olarak başlayan yozlaşma, sözcüğün tam anlamıyla bir ahlaksızlaşmaya dönüşür. Dostoyevski bunu örneklemek için çeşitli olaylarla çıkar karşımıza, kişisel davranış ve toplumsal görgü kuralları ölçütlerine uymama olaylarından tutun da ölülere saygısızlık, kutsal bir ikonun kutsallığına saygısızlık olaylarına kadar. Tıpkı onun toplum üzerindeki genel etkisi gibi, beşli grup üzerindeki etkisinin sonucu da, o grubun ahlaksal ve siyasal düzeyinin çökmesi, gereksiz bir cinayeti onaylamaları olur. Romanın bu kısmının ilk yarısında Stavrogin'in yaptığı ziyaret turuyla, ikinci yarısında Pyotr'un çeşitli manevralarla yönlendirmeye çalıştığı piyonlara yaptığı ziyaretler arasında bir paralellik vardır. Dostoyevski bu iki paralel bölümü birleştirmek, II. Kısım'ı noktalayacak olan, sırların ele verileceği iki bölümde bir araya getirmek ister: Verhovenski'nin ilhamını Stavrogin'den alan o delice evrensel yıkım ilahisi, daha sonra Verhovenski, Tihon'a itiraflarda bulunurken "idol"ünün yaşadığı ahlaksal iflas ve umutsuzluk.

Pyotr Stepanoviç romanda ilk göründüğü andan itibaren ikiyüzlülük dâhisi olarak tanımlanır. O, şeytana tapan Stavrogin'in tapıncının siyasal güç istemi biçiminde vücut bulmuş halidir. "Sizi yurtdışında icat ettim," diye bağırır öfkeyle Stavrogin'e. "Her şeyi size bakarak icat ettim. Bulunduğum köşeden bakmasaydım size, bunların hiçbiri aklıma gelmeyecekti." Stavrogin'in büyüsü altında Pyotr'un icat ettiği şey, onu Çareviç İvan olarak kutsallaştırma planıdır – yok etmek istediği gücün ta kendisini, Rus halkının adil, dürüst, Tanrı tarafından kutsanmış bir hükümdara inancını Rusları yok etme aracı olarak kullanmak. Bu plan ile Stavrogin'in Kirillov ve Şatov üzerindeki etkisi arasında apaçık bir akrabalık var; Stavrogin her ikisinde de sahici dinsel temellerinden yoksun gerçeğin bir "maske"sinin ilham kaynağı olmuştur. Bu maske, Stavrogin'e bakarken Pyotr'un heyecanla haykırarak söylediği gibi, "güzel"dir ama daha önce belirtildiği üzere bu şeytansı bir güzelliktir. "Siz benim idolümsünüz!" der Pyotr, Stavrogin'e tutkuyla. Yine de Pyotr'un planı üstü kapalı olarak kendi içinde zıddını taşır, çünkü kendisinin Tanrı ve ahlak düşüncesine dayanmayan ilkelerinin herhangi bir şekilde insan hayatının temelini oluşturamayacağını gözler önüne serer. Sahteciler ve putataparlar, gerçeğin ve Tanrı'nın adına yalan söylemek zorundadır, böylece kendi iflaslarını ilan ederler.

Verhovenski yalancı tanrı Stavrogin'e "günahlarını itiraf" ettikten sonra, Dostoyevski'nin niyeti, kendini Tanrı'nın hizmetine adamış olan Tihon'un şahsında Stavrogin'in gerçek Tanrı'ya itirafını aktarmaktı. Böylece Verhovenski'nin taptığı "idol"ün korkunçluğu ve iğrençliği dramlaştırılmış olacaktı. Sanrılarını savuşturmaya çalışmakla uykusuz geçen bir geceden sonra Stavrogin, Tihon'u ziyaret edecek, bu noktaya kadar pek çok kez dokundurulan geçmişteki sırrı sonunda ortaya çıkacaktı. Onegin ve Peçorin gibi, Stavrogin de o ünlü *mal de siècle*'in, yani değişmemecesine dinsel inanç kaybının sonucu olarak görülen, on dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında edebiyatı kendine mekân tutan, her şeyi girdabına alan can sıkıntısının kurbanıdır. Can sıkıntısının en büyük şairi Baudelaire, can sıkıntı için zaafların en ölümcülü olduğunu söyler:

> Quoiqu'il ne pousse ni grands gestes ni grands cris,
> Il ferait volontier de la tere un débris
> Et dans un baillemenet avalerait le monde.[4]

Can sıkıntısı, o "romantik can çekişme"nin belli başlı belirtisidir, Mario Praz'ın büyük bir gayretkeşlikle dosyasını hazırladığı "romantik can çekişme"nin olağan sonucu, bir çeşit ahlaksal sapıklıktır.[5] Dostoyevski bunu (*Ezilmiş ve Aşağılanmışlar*'da) bu şekilde Prens Valkovski aracılığıyla, *Yeraltından Notlar*'da birden ortaya çıkan Kleopatra'yla, (*Suç ve Ceza*'da) Svidrigaylov'la dile getirmişti. Stavrogin, küçük Matryoşa'nın ırzına geçmeye, kızcağız hayatına son verirken iğrenç bir şekilde buna seyirci kalmaya kadar vardırmıştı işi.

Stavrogin'in ahlak sınırlarının ötesine geçme girişiminin sonucu işte budur, Dostoyevski'nin olumsuz kahramanları gibi manyakça bir kararlılıkla, ahlak sınırları diye bir şeyin olmadığı inancını uygulamaya koymaktır. "Hayatımda ilk kez hayatımın kuralı diyebileceğim bir şeyi formülleştirdim," der Stavrogin kendi kendine, "iyi kötü diye bir şey ne biliyor ne de hissediyorum, iyilik ve kötülük duygumu kaybettiğim için değil, iyilik ve kötülük diye bir şey olmadığı için (olmaması da hoşuma gidiyor), bir önyargıdan başka bir şey değil bu". Çünkü bunlar Stavrogin için "tanıdık eski düşünceler"di, bunları sonunda kendine ilk kez açıkça soruyordu. Raskolnikov'un cinayeti gibi, Stavrogin'in iğrenç çılgınlığı da ahlak ve felsefe planında büyük bir deneydi. Ta en başından itibaren Dostoyevski'nin onca zahmete girip onun davranış tarzını her türlü zevk düşkünlüğünün bayağı ahlaksızlıklarından ayrıştırmak istemesinin nedeni budur.

---

4 "Büyük jestler olmadan ya da büyük haykırışlar / Dünyayı seve seve bir çöle çevirecektir / Esnemek için ağzını açtığında yutacaktır dünyayı." Charles Baudelaire, *Oeuvres*, yay. haz. Y.-G. Le Dantec (Paris, 1954), 82.

5 Mario Praz, *The Romantic Agony*, (Oxford, 1970), 419-420.

Gelgelelim Stavrogin'in insansal olanın sınırlarını aşma, hayat ve ölüm karşısında üstün bir güce sahip olma tutkusu yine de vicdanının sığ kayalıklarında karaya oturur. Stavrogin ne düşünürse düşünsün iyi ile kötü arasındaki farkla ilgili *duygusundan* kurtulamaz. Stavrogin'in o ünlü düşünde –Claude Lorrain'in *Acis ile Galatea* adlı tablosunun etkisiyle gördüğü "Altın Çağ" düşünde– bir türlü aklından çıkaramadığı bu düşünce –Dostoyevski için değişmez şekilde olmasa da genelde ahlakın jandarması olan– bilinçaltını delip dışarı fırlar. Stavrogin düşünde şunu görmüştür:

> Yunan takımadalarında kuytu bir köşe; okşayıcı, mavi dalgalar, adalar, [...] uzaktan görünen sihirli bir manzara, soluk kesici bir günbatımı. [...] Avrupa uygarlığının beşiği burasıydı, mitolojinin ilk sahneleri burada geçti, insanoğlunun yeryüzü cennetinde. Burada güzel bir insan soyu yaşadı. Mutlu ve günahsız insanlar olarak uyandılar ve yataklarına yattılar... Görülmüş en olmayacak rüyaydı ama insanoğlu yeryüzünde var olduğu sürece bütün gücünü bu düşü gerçekleştirmeye adadı, bunun için çarmıhta can verdi, peygamberleri bunun için öldürüldü, bu olmasa uluslar yaşayamaz, hatta ölemezdi.

Tarihöncesi çağlarda mutluluğun, günahsızlığın hüküm sürdüğü bir yeryüzü cenneti hayali Stavrogin'in yüreğinin sevinçle dolup taşmasına yol açar. "Uyandım, gözlerimi açtım, sözcüğün gerçek anlamıyla hayatımda ilk kez gözlerimde yaş vardı... Şimdiye kadar hiç tanımadığım bir mutluluk duygusuyla yüreğim delik deşik oldu, sancımaya başladı." Ama sonra küçük, kırmızı bir örümcek gördü –Stravrogin'in bilinçaltında Matryoşa'nın ölümüyle özdeşleşmiş bir örümcektir bu–, cennet görüntüsü kayboldu. Küçük kızı görür gibidir, kız odasının eşiğinde durmakta, küçük yumruğuyla onu tehdit etmektedir. "Yüreğime bıçak gibi bir acıma duygusu saplandı," diye yazar Stavrogin, "çıldırtıcı bir acıma duygusu, olanları geri çevirebilecek olsam, hiç düşünmeden gövdemi parça parça etmelerine izin verebilirdim". Stavrogin kendisine suçunu hatırlatan bu korkunç anıyı dayanılmaz bulur ama isteyerek bunu canlı tutmaya çalışır, dayanılmaz şekilde suçunun kefaretini ödeme isteği duymaktadır, bildiği ve inandığı kendisini temize çıkarmasına yardımcı olacak hiçbir şey yoktur, delirmek üzeredir.

Stavrogin'in itirafıyla böylece iç ıstırabının nereden kaynaklandığını öğreniriz ama bu ıstırap hiçbir zaman, ilk baştaki eyleminin gerisinde yatan o yüksek bencilliğini ve iradesini alt etmesine yetecek kadar güçlü olmamıştır. Tihon'un fark ettiği gibi, itirafı bile "ahlaksal kösnüllüğün" bir başka ve aşırı bir biçiminden başka bir şey değildir, kendisine hâkim olma konusundaki daha önceki bütün girişimlerinde olduğu gibi. "Bu belge," der Tihon kendi elyazmasıyla ilgili olarak, "ölünceye kadar yaralı kalacak bir yüreğin belgesi.... Ama sanki siz yazdığınız şeyleri okuyanlardan peşin peşin nefret ediyor, onları küçük görüyor, dövüşmeye çağırıyor gibiydiniz".

Tihon, Stavrogin'in kendi başına sahici bir nedametin getireceği gerçek alçakgönüllülüğe hiçbir zaman ulaşamayacağını fark eder; o yüzden de acı çekme, kendini feda etme gereksinimi daha büyük felaketlerle sonuçlanacak kışkırtmalara yol açmaktan başka bir işe yaramaz. Bu nedenle Tihon, Stavrogin'in iradesini mübarek bir başrahibin gizli denetimine *tamamıyla* teslim etmesi gerektiğini ileri sürer, İsa'yı ve kurtuluş umudunu kabul yolunda atılacak ilk adım olacaktır bu. Ama Stavrogin bu görüşme sırasında elinde sinirli sinirli oynadığı fildişi bir haçı kırarak bu son öğüdü dinlemez, yokoluşuna giden yoldan ayrılmaz.

* * *

Bu itiraf bölümünü metne dahil etmenin olanaksızlığı ortaya çıkınca, Dostoyevski planının özgün simetrisini sakatlamak zorunda kaldı. I. Kısım'da Stavrogin ile onun "hayranı" Pyotr Stepanoviç tarafından tohumu ekilen kaosun kaynakları ortaya konacaktı; III. Kısım'da daha sonra marifetlerinin gerçek sonuçları gösterilecekti. Oysa Dostoyevski itiraf yerine II. Kısım'ın mevcut 9. Bölüm'ünü ("Stepan Trofimoviç'i Yazdılar") kullanmak zorunda kaldı. O noktadan sonra kesintisiz şekilde birbirini izleyen kısımlarda Pyotr Verhovenski'nin entrikalarının yol açtığı ahlaksal ve toplumsal felaketler sahnelendi, von Lembke'nin deliliğinden tutun da, il sınırları içinde toplumsal haklardan yoksun dadılar için yapılan o tuhaf şenliğe, Turgenyev'in felaket komik gülünçlemesini de içeren, roman tarihinde görülmüş en komik, en kalabalık sahnelerden birine kadar. Bu olaylarla kaba güldürünün baş döndürücü doruklarına ulaşılırken, bunlara bir de Liza Tuşina'nın (Pyotr'un aracılığıyla) Stavrogin'e kaçtığı, yangınların büyük tahribat yarattığı, Kaptan Lebyadkin ile kızkardeşinin cinayetlerinin ortaya çıktığı haberleri de eklenir.

Hem Şatov'un öldürülmesinde hem de Kirillov'un intiharında aynı insanlık öncesine dönüş, gerileme örüntüsü sergilenir. Bahtsız komplocular Pyotr'un insan hayatına karşı kayıtsızlığını paylaşmaktan çok uzaktırlar, cinayet işlenirken Lamşin ile Virginski korku ve telaşla kurtuluşu hayvanlığa sığınmakta bulurlar. "Lamşin öyle bir çığlık attı ki, sanki bu bir insanın ağzından değil bir hayvanın ağzından çıkmıştı, hiç durmadan bağırıyordu, ağzını sonuna kadar açmıştı, gözleri yuvalarından fırlayacak gibiydi... Virginski o kadar korkmuştu ki aklını kaybetmiş gibi bağırıyordu, kendisinden beklenmeyecek bir vahşilik, bir intikamcılıkla." Kirillov'un ürkütücü ölümü de eksiksiz bir öziradenin zaferle evetlenmesi değildir; daha ziyade aklını kaçırmış, korkudan ödü kopmuş, insana göre daha alt düzeyde bir yaratığın delice bir hareketidir. Tanrı'yı yok etmek, ölüm korkusuna ve ölüm acısına galebe çalmanın yolunu açmadığı gibi, öylesine hayvanca bir cinnete yol açar ki Kirillov bu cinnet yüzünden dişlerini Pyotr'un eline geçirir. Raskolnikov'un cinayeti gibi, Kirillov'un intiharı da kendi görkemli düşüncelerini kendisinin olumsuzlaması ve çürütmesi anlamına gelir.

Bazı kahramanların hayvan düzeyine geri dönerek kendi düzeylerinin altına düştükleri söylenebilirse, Stepan Trofimoviç kendi düzeyinin üstüne çıkarak, sonuçta hiç bitmeyen kuşkularını alt ederek anlatıcıyı şaşırtır. Dostoyevski'nin yazmak için sabırsızlandığı Trofimoviç'in dokunaklı derecede amaçsız yolculuğu onu tamamıyla yeni durumların kucağına iter. Dikkat çekici onca şeyle dolu olan bu kitapta, bütün hayatını Rus halkıyla ilgili hoş ifadeler, küçümseyici sözler kullanarak geçiren o korunaklı ve şımartılmış "liberal"le, o liberalin sonunda yüz yüze geldiği kalın kafalı köylüler arasındaki o şaşkın ilişki kadar birinci sınıf bir şey olamaz. İki taraf da birbirini anlamaz, iki taraf da birbirinin tuhaflıklarını şaşkınlıkla izler. En önemlisi de, Yeni Ahit dağıtan eski hemşireyle buluşnıa Stepan Trofimoviç'in kafa karışıklıklarının arasında Dostoyevski'ye kendi dinsel izleğini sunma fırsatını verir. Ürkmüş olan genç kadın hemen onun için bir sevgi ve dikkat nesnesi haline gelir, bütün hayatı boyunca nasıl Bayan Stavrogina'ya [Varvara Petrovna] bağımlılık derecesinde uyarlandıysa, ona da öyle yapar. "*Vous voyez, désormais nous le prêcherons* [Yeni Ahit] *ensemble*.... dinine bağlıdır halk, *c'est admis*, ama İncil'i henüz bilmez... sözlü şekilde onlara İncil'i açıklayarak, elbette büyük saygı gösterdiğini o olağanüstü kitabın yanlışlarını düzeltmek olasıdır." Ateşler içinde yanarak ölüme yaklaştığı sırada genç kadını kendisinin fark edilmemiş dehasına inandırma girişiminde bulunur, böylece dinsel tören hazırlıklarıyla uğraşmakta olan genç kadının tamamıyla kafasını karıştırır.

Daha ilk sayfadan başlayarak Dostoyevski, Stepan Trofimoviç'i elbette ateist olarak değil, Hegelci bir deist örneği olarak yansıtır. "Tanrı'ya inanırım," diyerek önemle belirtir, "*mais distinguons*, yalnızca bende varlığının bilincine varan bir Varlık olarak inanırım". Bu son sayfalarda Stepan Trofimoviç'in söylediği hiçbir şey halk inancının naif antropomorfizminden duyduğu tiksintiyle çelişmez, anlatıcı da çok haklı kuşkuculuğunu devam ettirir, "acaba gerçekten din mi değiştirmişti, yoksa ayin yönetimi tarafından yapılan görkemli törenden etkilendi de sanat damarı mı kabardı?" Ölüm yatağında bile dinle ilgili edepsizce hareketlerde bulunma isteğini de kaybetmemiştir. Ancak gelip işlere el koyan Bayan Stavrogin, öfkeyle feveran ettikten sonradır ki hafifçe gülümseyip, "Sonsuza kadar sevebileceğim tek varlık olduğu için bile olsa Tanrı'ya gereksinimim var," dedi.

Bu durumda Stepan Trofimoviç, sözcüğün katı anlamıyla bir Hıristiyan olarak ölmez ama İsa'nın Dağ Vaazı'nı dinleyince, "Sevgili dostum, bütün hayatım boyunca hep yalan söyledim," der. Luka İncili'nden "cinler"le –domuz sürüsünün içine giren cinlerle– ilgili pasajı dinleyince, "Onlar bizleriz," der, "bizler ve onlar... Petruşa ile *les autres avec lui*... belki de en başta da ben". Bu tür sözler olay örgüsü yapısıyla tutarlıdır ama Stavrogin'in önemine pek de önem katmaz. Daha inandırıcı, kişiliğine daha uygun olan şey, Stepan Trofimoviç'in imanıyla ilgili son açıklamasıdır: "İnsan varlığının biricik yasası budur, insan sonsuz derecede büyük olamn karşısında

her zaman eğilmelidir. İnsanlar sonsuz büyük bir şeyden yoksun kahrlarsa yaşamaya devam edemezler, umutsuzluktan ölürler. İnsanoğlu için üzerinde yaşadığı küçük gezegen ne kadar gerekliyse, ölçülemez ve sonsuz olan da o kadar gereklidir. Dostlarım, hepsi, hepsi: Yaşasın Ulu Düşünce!" Sözcüğün herhangi bir gerçek anlamıyla, Hıristiyanlık değildir bu, Hıristiyanlık olarak alınması düşünülmemiştir ama tamamıyla insanca olan bir kibire yanıt oluşturacak kadar aşkınlık merakı içermektedir.

* * *

Romana son noktayı koyan Stavrogin'in intiharını Dostoyevski onun kişiliğini kavradığı ilk andan itibaren öngörmüştür ama itiraf bölümü kitaba alınsaydı acaba bu nasıl sunulacaktı, bunu bilmek güç. Kitaba kısaltılarak alınmış olan Darya Şatova'yla konuşma bölümünde gördüğümüz gibi, bütün ideoloji "cin"lerinin kendisini çarptığını düşünen kişi Stavrogin'dir, en sonunda kendisini o cinlerin pınarı olarak görür. Mevcut haliyle kitapta yalnızca Stavrogin'in intihar notunda şu zayıf iddia dillendirilir: "[B]enden olumsuzlama dışında hiçbir şey çıkmadı, o da yücegönüllülük ve güçten yoksun bir olumsuzlama. Benden olumsuzlama bile çıkmadı." Bu son cümle, Stavrogin'in başka roman kişileriyle arasındaki ilişkilerle uyuşmuyor, Stepan Trofimoviç'in son konuşmasını güçlendirmek için eklenmiş olabilir. İtiraf bölümü olmadan kitabın biraz aksayarak sona erdiğine kuşku yoktur: Acaba Stavrogin iyi ve kötünün sınırlarını aşmak için, kutsala saygısızlık anlamında, Nietzsche'yi önceleyen bir girişimde mi bulundu, yoksa vicdanı onu delirme noktasına mı sürükledi, okur bunu bilemez. Böylece intiharı, kendisinin ortaya saçtığı bütün ideolojilerin kendisi tarafından lanetlenmesi olarak, simgesel ve tarihsel anlamının büyük bir kısmını kaybeder.

Yine de Dostoyevski'nin tuvalinin büyüklüğü, parlak zekâsının keskinliği, o peygamberlere özgü yergi gücü, kavrama yeteneği, en karmaşık, en derinlikli ahlaksal ve felsefi sorunlara, toplumsal düşüncelere hayat soluğu üfleme, onları kişilerde somutlaştırma yeteneği – bunların hepsi bir araya gelerek bu "el kitabı-şiir"i belki de Dostoyevski'nin en göz kamaştırıcı yapıtı haline dönüştürürler. Daha önce örneği görülmemiş tarihsel ve simgesel bir dramdır bu, ta kitabın yazıldığı zamana kadar, on dokuzuncu yüzyıl Rus kültüründeki bütün itici güçleri kapsaması amaçlanmıştır, dönemin Rus ya da Avrupa edebiyatında yazılmış başka hiçbir yapıta benzemez. Hatta bu tür kitapların sağanağına tanık olduğumuz yirminci yüzyılda bile *Cinler*, Dostoyevski'nin kendi zamanından başlayarak ta günümüze kadar (hatta çok daha büyük boyutlarda) devam eden ahlak bataklıklarını, en yüksek ilkelere insanın kendisinin ettiği ihanetleri şaşırtıcı derecede öngörülü şekilde resmeden bir yapıt olarak aşılamamış bir romandır.

V. KISIM

Peygamberin Pelerini, 1871-1881

46. Bölüm

Grazhdanin

Dostoyevskiler Katkov'dan gelen avanslarla har vurup harman savurarak yaşıyorlardı, *Cinler*'in bitmesi üzerine bu gelir kaynağı kurudu. Anna aile gelirini arttırmak için kocasına yardımcı olmaya kararlıydı, Dostoyevski *Cinler*'in bağımsız bir cilt halinde basım haklarını satmak üzere yayımcılara başvurunca Anna'ya fırsat çıktı. Bunun satışından Dostoyevski önemli bir gelir elde etmeyi umuyordu ama kötü eleştiri yağmuru yüzünden kitabın piyasa değeri düşmüştü, önemli bir yazarın önemli bir yapıtı için gülünç ücretler öneriyorlardı. Bunun üzerine Anna'yla ikisi kitabı kendileri basmaya karar verdiler – ta 1840'ların ortalarından beri Dostoyevski'nin bir düşünü gerçekleştireceklerdi. Parasal açıdan tehlikeli bir projeydi, daha büyük bir borç batağında bulabilirlerdi kendilerini ama ödülü de karşı koyamayacakları kadar baştan çıkarıcıydı.

Anna, *Hatırladıklarım*'da fiyatlar, indirimler, bunun gibi şeyler konusunda nasıl kitap satıcılarıyla, matbaacılarla görüştüğünü, sözümona masum araştırmalar yaptığını, asıl amacını nasıl sakladığını, mesleğin sırlarını nasıl öğrendiğini haklı bir gururla anlatır. Sonuçta Dostoyevskiler *Cinler*'i kendileri yayımladı, kâğıdı kendileri aldı, basım ve cilt işlerini ayarladılar, üç bin beş yüz adetlik baskıyı piyasaya sürdüler. Anna alıcılarla bütün pazarlıkları yürüttü, böylece Dostoyevskiler bir yayınevi kurmuş oldular. Anna mutlulukla şöyle yazıyordu: "Bizim ortak yayıncılık işimizin temel direğini oluşturdu, onun ölümünden sonra da otuz sekiz yıl ben bu işi sürdürdüm."[1] Birinci baskı tükendiği zaman dört bin ruble kâr etmişlerdi.

Dostoyevski bir yayıncı olmayı hayal bile etmeden yıllar önce, editörlerin ve yayımcıların o küçük düşürücü ücret köleliğinden kendisini kurtarmanın bir yolunu aramıştı hep. Yurtdışından yazdığı mektuplarda çeşitli kereler bir dergi yayımlama düşüncesinden söz etti, hatta böyle bir düşünceyi *Cinler* metninin içine katmayı da başarmıştı. Ülkesine yararlı olmak isteyen Liza Drozdova, Şatov'a bir "yıllık" yayımlama planından söz eder, bu seçkide Rusya ile ilgili olgular yer alacaktır ama "bir niyeti, bir düşünceyi" yansıtacak, "bütünü aydınlatacak" (10: 104) olguların seçilmesine dikkat edilecekti. Ta 1864-1865'te Dostoyevski iki haftada bir yayımlanacak *Notdefterleri* (*Zapisnye knizhki*) başlıklı bir yayın için notlar almıştı. Besbelli ki daha sonra *Bir Yazarın Günlüğü* olacak şey buradan çıkmıştı, karısı bize tam o günlerde böyle bir yayın planlamakta olduğunu söylüyor. Ama ekonomik riskler yüzünden bu yayıma başlamaya korkuyordu.

1 Anna Dostoevsky, *Remiscences*, çev. Beatrice Stillman (New York, 1975), 220.

Yine de Dostoyevski, Meşçerski edebiyat ve siyaset grubuna katılınca, Liza Drozdova'ya önerilen tipte bir yıllığın Meşçerski'nin dergisi *Grazhdanin*'in [Yurttaş] eki olarak yayımlanmasını önermişti, böyle bir ekin ilanı da Ekim ayında yayımlandı. Ayrıca perşembe akşamları prensin evinde, Meşçerski'nin makalelerini gözden geçirmek için yapılan toplantılara katılması, yavaş yavaş derginin yayın kuruluna girmesinin yolunu açtı. 1872-1873 kışında patlak veren yayın yönetmeni krizinden sonra –ılımlı bir liberal olan Gradovski yayın kurulunun işlerine prensin karışması yüzünden istifa edince– artık romanının yükünden kurtulmuş o büyük yazarın, başı sıkışan herkesin başvuracağı kişi olması çok doğaldı.

Basın otoritelerinin onayı alındıktan sonra, 20 Aralık'ta Dostoyevski'nin *Grazhdanin*'in yayın yönetmenliğine getirildiği doğrulandı. Böylece romancının edebiyat hayatında yeni bir dönem başlamış oldu, hayatının geri kalan yedi yılında kendisinden hiç beklenmeyen ideolojik sapma ve dönüşler dost düşman herkesi şaşırtacaktı. Yıllık maaşı üç bin ruble gibi makul bir miktardı ama dergiye yapacağı katkıları için de uzunluğuna göre para ödenecekti. Anna onun edebiyat hayatında ilk kez düzenli bir gelire bel bağlayabileceğini düşünür, bu avantaja ek olarak şimdi artık *Bir Yazarın Günlüğü* ile denemeler yapma fırsatını elde etmiştir. Rusya'nın edebiyat sahnesinden uzun zaman uzak kaldıktan sonra artık başı dertten kurtulmayan ülkesinin karşılaştığı her türlü toplumsal ve kültürel sorun konusunda sesini duyurma şansının tadını çıkarıyordu.

* * *

Dostoyevski ile ilgili yazılmış en iyi anılardan birinde, *Grazhdanin*'in yönetim yerinde Dostoyevski'nin görünmeye başladığı haberinin kayda geçtiğini görüyoruz. O günlerde yirmi üç yaşında olan Varvara Timofeyeva, radikal bir dergi olan *Iskra*'daki [Kıvılcım] sütununda toplumsal ve kültürel olaylarla ilgili yazı yazıyordu, ayrıca *Grazhdanin*'in basıldığı basımevinde düzeltmen olarak çalışıyordu. Notdefteri girişlerine dayanarak 1904'te anılarını yazarken Timofeyeva, Dostoyevski'nin hayatının o evresindeki ideolojik fizyonomisi denebilecek şey temelinde çarpıcı bir resmini çizer, yazarın tepki gösterdiği toplumsal ve kültürel iklimin bize ayrıntılarıyla yansıtılmasına kendi yorumlarıyla da yardımcı olur.

Basımevinde Dostoyevski'nin *Grazhdanin*'in editörü olacağı söylentileri dolaşmaktadır, Timofeyeva heyecanına engel olamaz: "Biraz sonra buraya *İnsancıklar*'ın ünlü yazarı gelecekti, *Ölüler Evinden Notlar*'ın yazarı, Raskolnikov'un ve *Budala*'nın yaratıcısı gelecek ve olağanüstü, yepyeni bir olay yaşayacaktım." Ama karşısında gördüğü adam orta yaşlı, "çok yorgun ve belki de hasta görünen" biriydi. Orada, "yüz kaslarının fena halde kasılmış olması, hiç hareket etmemesi yüzünden oluşmuş son derece ifadeli gölgelenmelerin ağıyla kaplı, kederli, bitkin bir suratla" ayakta dikiliyordu. "Çökük yanakları, yüksek ve geniş alnıyla yüzündeki her kas sanki duygu

ve düşüncelerle dolu gibiydi. Bu duygu ve düşünceler karşı konmaz şekilde yüzeye çıkmaya çalışıyordu ama bu güçsüz, ancak aynı zamanda tıknaz yapılı, hüzünlü, geniş omuzlu adamın demir iradesi buna izin vermiyordu."[2] Dostoyevski, resmen tanıştırıldığı zaman hafifçe eğilerek düzeltmen kadının elini sıktı. "Eli soğuk, kuru, adeta cansızdı. Gerçekten de o gün her şeyiyle cansızdı... zar zor duyulan sesi, hiç hareket etmeyen iki nokta gibi bana dikilmiş donuk gözleri."[3] Sessizce masasına oturdu, tek bir söz söylemeden bir saat kadar provaları okudu; düzeltmeler yaparken bile kalemi kâğıt üzerinde ses çıkarmıyordu.

Herkesin dediğine göre Dostoyevski, Timofeyeva gibi genç entelijansiya üyelerinin karşısında konuşmayan, kapalı bir insandı. Radikal ve ilerici basın tarafından *Cinler*'in mahkûm edilmesinden sonra onların kendisine dönek bir radikal olarak iyi gözle bakmayacaklarından emindi, genç kadının kendisi de Dostoyevski'nin kuşkulandığı bu görüşü doğruluyordu. "Liberal edebiyat çevrelerinde", diye yazar genç kadın, "kendileriyle biraz tanışıklığım olan öğrenci gençler arasında ona kaba bir şekilde 'fıttırık' denirdi ya da –biraz daha kibarcasıyla– 'mistik' ya da 'anormal' (ki o günlerde bu sözcükler de aynı anlama gelirdi). Neçayev duruşmalarının gürültü ve patırtısının yeni yeni yatıştığı, *Russkiy Vestnik*'te *Cinler*'in yayımlandığı günlerdi. Biz gençler ünlü duruşma avukatlarının konuşmalarını *Golos* [Ses] ve *Sankt-Petersburgskiye Vedomosti*'de [Petersburg Postası] okuyorduk, Dostoyevski'nin romanı bize o günlerde korkunç bir karikatür gibi gelmişti, mistik esriklikler, akıl hastalıkları kâbusları gibi... *Cinler*'in yazarı *Grazhdanin*'in editörlüğünü üstlendikten sonra dostlarının ve hayranlarının pek çoğu ona kesin şekilde sırtlarını döndüler."[4]

Bu ideolojik alt akıntıları bir kenara bıraksak bile, Dostoyevski bir yayın yönetmeni olarak da titiz bir şef olduğunu kanıtladı. Emirlerine sorgusuz sualsiz uyulmasını istediğini açıkladı, makul olmayan, yerine getirilmesi olanaksız olan emirlerine bile. Timofeyeva, "Hiç alışkın olmadığım o dışlayıcı ses tonu da, yanlış konmuş bir virgül için hırçınlaşması, çileden çıkacak kadar kaygılanarak sert sözler söylemesi de da benim kafamdaki yazarın bir *insan* olarak imgesine uymuyordu, *acı çeken* yazar, *insanın yüreğini gören* bir yazar imgesine."[5] Gerçekten de bir gün dizgiden sorumlu ustabaşı Mihail Aleksandrov'la ilgili bir olay Timofeyeva'yı çok sarsmıştı. Son dakikada yapılmış bir düzeltmeyi provaya geçirmemiş olan adamın son derece makul açıklaması karşısında öfkeden deliye dönen Dostoyevski, Timofeyeva'ya göre "bir toprak sahibi gibi" (*pro-barski* gibi) bağırmış, o değişikliği yapmasını istemişti. " 'İster duvara, ister tavana, [bunun] basılmasını istiyorum,' diye bas bas bağırdı; yüzü bembeyaz kesilmişti, dudakları seğiriyordu." Aleksandrov öyle bir muci-

2 *DVS*, 2: 139.
3 *age.*, 141.
4 *age.*, 140.
5 *age.*, 142.

ze yaratma yeteneğinin bulunmadığını söyledi; bu alaylı yanıt üzerine Dostoyevski köpürdü, emirlerini harfi harfine yerine getirecek insanlara ihtiyacı olduğunu söyledi, "bir köpek sadakatiyle". (Bu ifadeye Timofeyeva çok bozuldu). Hemen oracıkta Dostoyevski bir kâğıda bir şeyler karaladı, Aleksandrov'un derhal işten atılmasını istiyordu, notu götürmesi için, taş gibi bir suratla sessizce duran Timofeyevna'ya verdi. Yapılacak eklemeden vazgeçildi, not ulaştırılması gereken yere ulaştırılmadı, Aleksandrov'un işten atılması konusu bir daha hiç konuşulmadı.[6] Dostoyevski 1875'te *Bir Yazarın Günlüğü*'nü bağımsız bir yayın olarak çıkarmaya hazırlanırken, basım işini Aleksandrov'un üstlenmesi için çok çaba harcadı.

Varvara Timofeyeva, Dostoyevski'nin soğukluk ve uzaklığına karşı duyduğu tepkiyi yavaş yavaş yenmeyi başardı. Dostoyevski'nin Petersburg'daki bir sanat sergisi üzerine yazdığı makaleyle ressam N. N. Ge'nin *Gizemli Bir Akşam* adlı yapıtını konu alan bir incelemesinin provalarını ikisi birlikte gözden geçirirlerken aralarındaki buzlar eridi. Söz konusu ressamın tablosu Son Yemek'i, sanki o günlerde geçen bir olaymış gibi yansıtıyordu ("tablodaki bütün havarilerin yerini günümüz 'sosyalistler'i [almıştı]"), bu nedenle de radikallerin çok sevdikleri bir tabloydu.[7] Dostoyevski makalesinde Hıristiyanlığın o büyük izleğinin Rus radikalinin hayatındaki bir güne indirgenmesini eleştiriyordu, Timofeyeva onun yazısından şu alıntıyı yapıyor: "Dünyaya vaat edilmiş olan Kurtarıcı, Mesih nerede – İsa nerde?"[8] 1870'lerin genç radikallerinin pek çoğu gibi, Timofeyeva da Hıristiyanlığın ahlak değerlerine karşı yeniden duyarlılık kazanmış biriydi, Dostoyevski'nin etkili konuşmaları, tutkusu onu da etkilemişti, çocukluğunda annesinden, "ateşli bir mümin olan kadın"dan kendisine geçen İsa saygısının anıları kafasında canlandı. "Birden," diyerek hatırlıyor, "nedenini bilmeden, karşı konmaz şekilde başımı kaldırıp ona bakma isteğine kapıldım. Fyodor Mihayloviç dik dik ve açıkça bana bakıyordu, yüzünde sanki bir süredir beni izliyormuş, bakışlarımı ona çevirmemi bekliyormuş gibi bir ifade vardı." Genç kadının yüzünde etkilendiğini ele veren bir ifade olsa gerekir, ikisi de hiçbir şey söylemedi ama geceyarısını epey geçe kız veda etmek için geldiğinde Dostoyevski ayağa kalktı, kızın ellerini tuttu, kapıya kadar geçirirken ona nazik sözler söyledi. "Bugün çok yoruldun," dedi kaygıyla, "hemen eve git, iyi bir uyku çek. İsa seninle olsun!"[9] Timofeyeva o gece yüreği sevinçle dolu olarak eve gitti, sonunda *gerçek* Dostoyevski olduğunu hissettiği kişiyle karşı karşıya gelmiş, sonunda onun düşüncesinin gücüyle, duygusunun derinliğiyle aydınlanmıştı.

Dostoyevski ani ruh hali değişiklikleri yaşar, o zaman kara kara düşünerek kendi içine kapanırdı ama Timofeyeva ile ilişkileri giderek daha dostça, daha içtenlikli

6 *age.*, 163-164.
7 *age.*, 144.
8 *age.*
9 *age.*, 145-146.

hale geldi. Genç kadın onun Nikolay Ogarev'in şiirlerinden en beğendiği dizeleri okuduğunu aktarıyor – şairin "Bir gün gelecek, yazgının iradesiyle / Çalacaktı kapımı bir peygamberin hayatı, ıstırabı ve ölümü" dizelerinde dile getirdiğine tanık olduğumuz umutla İncil'in gelişigüzel bir sayfasını açtığını söylediği dizeleri. Timofeyeva devam ediyor: "Fyodor Mihayloviç daha sonra ayağa kalktı, odanın ortasına kadar yürüdü, parlayan gözler ve –tıpkı görünmez bir adak taşının önündeki rahip gibi– olağanüstü canlı hareketlerle bize Puşkin'in 'Peygamber' şiirini, daha sonra Lermontov'u okudu."[10] Timofeyeva'ya şiirler sanki "Dostoyevski'nin kendisinin itirafları"ymış gibi geldi. "İki kez yinelediği şu sözler hâlâ kulaklarımda: 'Bir tek şey biliyorum – katlanabilirim / ... Ve katlanabilirim!..'"[11]

Aralarındaki bu kâhine, genç radikal giderek daha fazla sevgi duyuyordu ama onun bazı sözlerini şaşırtıcı buluyordu. Rusya'nın Avrupa etkilerine açık olmasının yarattığı tehlikelere işaret ederken Dostoyevski, "oradaki insanlarla karşılaştırdığınızda bizim insanımız tapılası bir insandır," demişti; "Roma'da, Napoli'de, sokaklarda bana öylesine utanç verici tekliflerde bulunan insanlar oldu ki – neredeyse çocuk yaşında gençlerdi bunlar. Mide bulandırıcı, anormal ahlaksızlıklar – hem de açıkça, herkesin gözü önünde yapılıyor, hiç kimse de oralı değil. Bu şeyleri burada yapmaya kalkın da görün! İnsanlarımızın hepsi ayıplayacaktır, çünkü *bizim* insanlarımız için ölümcül günahlardır bunlar ama orada onların göreneklerine uygundur, basit bir alışkanlıktır, hepsi bu." Timofeyeva Batı hayranlarının özendikleri şeylerin Batı'nın *bu* yanı olmadığını söyleyerek karşı çıkınca "başka bir yanı yok," diye öfkeyle bağırdı Dostoyevski, "Roma parçalandı çünkü Yunanistan'ı Roma'ya taşımaya başladılar; lüksü, modası, çeşitli bilim ve sanatları derken iş oğlancılığa ve genel bir ahlak bozukluğuna kadar vardı."[12]

Timofeyeva, Dostoyevski'nin Batı karşıtlığının aşırılığına itiraz etti ama, son siyasal olaylara bakarak dillendirilen, sözcüğün tam anlamıyla bir kıyamet gününün yaklaştığı öngörüsünü kabullenmek ona daha da zor geliyordu. Prusya, Bismark ve papalığı konu alan bir makalenin provalarından Dostoyevski başını kaldırarak, "çok yakında her şeyin sonunun geleceği [Radikallerin] aklından bile geçmiyor – onların o bütün 'ilerleme'lerinin, gevezeliklerinin sonunun geleceği!" dedi. "Deccal doğdu ve... *geliyor*, haberleri bile yok." Genç kadının aktardığına göre Dostoyevski, bunu ona, "yüzünde ve sesinde, sanki korkunç ve müthiş bir sır verirmiş gibi bir ifadeyle duyurdu." Timofeyeva çekine çekine bazı kuşkularını dile getirince Dostoyevski masaya yumruğunu indirdi, "minareden bağıran bir molla gibi, 'Deccal geliyor! Geliyor! Dünyanın sonu yakındır – sanıldığından daha yakın!' diye bağırdı."

10 Lermontov'un şiiri Byron'ın çevirisidir, "Elveda", ilk kez 1859'da yayımlandı. Bkz. *DVS*, 2: 517.

11 *DVS*, 2: 184-185.

12 *age.*, 179-180.

Timofeyeva, utanarak da olsa, Halkçı yoldaşları arasında onunla ilgili olarak kabul gören görüşü hatırlamadan edemez: "[A]buk sabuk sözler, sara sanrıları... tek bir düşünceye saplanma... bir takıntı."[13]

Timofeyeva din konularında aralarında geçen başka bir konuşmaya böyle olumsuz bir tepki göstermez. Bir gün Dostoyevski, "İnciller'i nasıl anlıyorsun?" diye sorar. Genç kadın ilk kez bu konuyu düşünür ve yanıt verir: "İsa'nın öğretilerinin yeryüzündeki, hayatlarımızdaki, vicdanlarımızdaki meyvesi olarak." Dostoyevski ("Bu kadar mı?" diyerek) hayal kırıklığını ifade ettiği zaman, genç kadın bir kez daha düşünüp yanıt verdi. "Hayır... Her şey burada, bu dünyada bitmiyor... Dünya yüzündeki hayat yalnızca... bir başka varoluşa bir adımdır." Dostoyevski sevinçle, "Başka dünyalara bir adım!" diye haykırdı, ardına kadar açılmış pencereye doğru kollarını kaldırmıştı, pencereden pırıl pırıl güneşli Haziran göğü görünüyordu.[14]

Bizler için açıklayıcı olan bu konuşma Dostoyevski'nin 1870'lerde ideolojik ve sanatsal kaygılarının özünü gözler önüne seriyor – Hıristiyan ahlakının dünyasal (Ütopik Sosyalist ve Halkçı ideoloji) açısından kabulüyle, Tanrısal açıklamalara dayandırılan ahlak anlayışı arasındaki çelişkiyi. Bu sözlerin ardından daha etkili bazı sözler gelir: " 'Ayrıca acıklı olmasına karşın ne kadar olağanüstü bir görev bu – bunu halka söylemek' diye devam etti, bir an gözlerini elleriyle kapattı – 'olağanüstü güzel ve acıklı, çünkü burada çekilen çok fazla acı var. Çok fazla acı var ama... çok fazla ihtişam da var!.. Dünyadaki hiçbir mutluluk bununla karşılaştırılamaz!' "[15] Dostoyevski külliyatının hiçbir yerinde Dostoyevski'nin kendi yaratıcılık görevi ile tanrı felsefesinin özünü bu kadar basit, bu kadar hazırlıksız şekilde dile getirdiği bir pasaj bulamazsınız.

* * *

Timofeyeva ile arasındaki bu samimi konuşmalar, kamuya açık olarak dile getirilmiş Halkçı görüşlerle birleştiği zaman Dostoyevski'nin yeni radikal kuşakla ilgili görüşlerini etkiledi, *Cinler*'de dile getirilen sert yargılarını yumuşatmasına yol açtı. Timofeyeva'nın itirazları Dostoyevski'nin, 1860'lar boyunca savunduğu Hıristiyanlığın ahlak değerleriyle Halkçıların değerleri arasında *uzlaştırılması olanaksız* bir karşıtlık olmadığını görmesini sağladı. Genç kuşağın duyarlılığını hâlâ tetikleyebiliyordu, bu yeteneği (ünlü tarihçi S. M. Solovyev'in oğlu) Vsevolod Solovyev'den aldığı bir mektupla da doğrulanmıştı, genç adam Dostoyevski'nin Petersburg'a döndüğünü öğrendiği an ona mektup yazdı.

Daha sonra ünlü bir tarihsel roman yazarı olacak olan Vsevolod Solovyev, gazeteci olarak çalışmaya daha yeni başlamıştı. Dostoyevski'ye yazdığı mektupta kendi-

13 *age.*, 180-181.
14 *age.*, 161-162.
15 *age.*

sinin dinsel inançlarının oluşmasında Dostoyevski'nin romanlarının ne büyük rolü olduğunu belirtiyordu, moda olan Nihilist ateizmin öğretilerini dile getiren okul arkadaşlarına karşı tartışmalarda o bunları savunmuştu.

Dahası, bu tür görüş ayrılıklarına karşın bu yoldaşların "*Suç ve Ceza*'yı en iyi yapıtlardan biri" olarak gördüklerini ekler, "evet, ama yine de... Rus toplumu sizi gerektiği gibi anlamıyor," der, "sizin sözlerinizi dinledikçe toplumun kafası karışıyor, insanlar şaşırıyor."[16] Dostoyevski bu övgüden o kadar etkilendi ki birkaç gün sonra genç hayranına uğradı, kartını bıraktı. Bu ziyarete karşılık veren Solovyev, kısa zamanda Dostoyevski'nin yakın dostu oldu, Dostoyevski onu koruyucu kanatlarının altına aldı, gelecekte Rus basınında hiç kimse onu bu kadar kararlı ve sürekli biçimde desteklemeyecekti. Timofeyeva gibi, o da Dostoyevski'nin genç kuşaktan kopmuş olduğu korkusunu gidermeye yardımcı oldu, Dostoyevski genç kuşağı kendilerini yokoluşa sürükleyecek toplumsal devrim yolundan vazgeçirmek istiyordu.

Dostoyevski aynı zamanda Vsevolod'un küçük kardeşi Vladimir ile de mektuplaştı, yüzyıl dönümünde bu genç, Rusya'nın en önemli filozofu haline gelecekti. Bir filozof olduğu kadar bir şair de olan Vladimir, yanardöner, tuhaf, sempatik bir kişiydi, garip bir mizah duygusu vardı – son derece entelektüel, akıllı cinsinden bir kutsal budalaydı, Rus kültüründe her zaman dinsel ve kutsal olanla ilişkilendirilen bir kutsal budala. Vladimir 1873'te *Grazhdanin*'e bir makale gönderdi, makaleyle birlikte gönderdiği mektupta bu dergi Rus edebiyatında "uygarlığın Hıristiyanlık karşıtı temellerine" her zaman körükörüne "saygı" gösterilmesine karşı çıktığı için dergiye hayranlık duyduğunu yazıyordu, bu saygı yüzünden "bu temellerin herhangi bir şekilde serbestçe değerlendirilmesi"nin olanaksız hale geldiğini belirtiyordu.[17] Dostoyevski, Vladimir'in ilk makalesini yayımlamayı reddetti ama bir yıl sonra *Batı Felsefesindeki Kriz* başlıklı yüksek lisans tezinin bir kopyası eline geçtikten sonradır ki makalesini kabul etti. Bu parlak çalışma gözalıcı üslubuyla, yansıttığı derin bilgelikle büyük bir çalkantı yarattı, ayrıca makalede sekülerleştirilmiş Hıristiyan ahlakı iddiasıyla tutarsız bir şekilde bir araya getirilen yarı bilimsel pozitivizm inancı egemenliğine de saldırılıyordu. Vladimir Batı akılcılığının iflas ettiğini ileri sürüyordu, Batı düşüncesindeki en son gelişmeler –Schopenhauer, o zamanlar moda olan Eduard Hartmann'ın *Bilinçaltı Fesefesi*– Doğu'nun dinlerinde, özellikle Doğu Ortodoks Hıristiyanlığında korunmuş doğrularla bütünleşmeye doğru yol almaktaydı.

Ağabeyi Vsevolod gibi, Vladimir de Pisarev okumalarının etkisiyle aşırı radikal bir dönemden geçmişti. Dostoyevski'nin romanları her iki kardeşin de yeniyetmelik dönemlerinde Nihilizm'le baş etmelerine yardımcı olan etkili bir ilaç yerine geçmişti. Vladimir bir keresinde *Cinler*'de bazı pasajları içeren sayfaların hayatında en beğendiği sayfalar olduğunu söylemişti, büyük bir olasılıkla, Kirillov'un Tanrı-in-

16 *Pis'ma*, 3: 229.
17 Alıntı, *LN 83* (Moskova, 1971), 331.

26. Vladimir Solovyev

sanın yerine İnsan-tanrıyı koyma girişiminin ölümcül diyalektiği çizgisinde çizdiği zikzakların yansıtıldığı pasajlardı bunlar. Gerçekten de dizginlenmeyen bir bencilliğin ölümcül tehlikelerini Dostoyevski'nin gözler önüne sermesi, Solovyev'in düşüncesinde belirleyici bir rol oynadı, Solovyev geçmişin dinsel bağlarından kurtulmuş bireysel ego ile mutlak ahlaksal değerlerin yeniden diriltilen kaynağı arasında yeni bir uzlaşmanın sağlanmasının önemini sürekli vurguluyordu.

Anna'nın bize söylediğine göre, Dostoyevski bu genç filozof hayranından çok etkilenmişti, 1873'te evlerine en sık ziyarete gelen kişi oydu. Kocasına gençliğindeki bir arkadaşını, çalkantılı ve fırtınalı bir iç dünyası olan, Tanrı'yı arayan adam, şair İvan Şidlovski'yi hatırlatıyordu, kendisinin sanatsal ve manevi oluşumunda önemli bir rol oynamış olan adamı. "Görünüş ve kişilik olarak ona o kadar benziyorsun ki," dedi Vladimir'e bir keresinde, "bazen onun ruhunun sende yaşadığı sanısına kapılıyorum."[18] Solovyev'in uzak bakışlı iri siyah gözleriyle solgun, ince ve köşeli yüzü, çökük omuzlarına dökülen saç bukleleriyle çerçevelenmişti. Yüzü, Rusya'da bazı ikonlarda görülen İsa'nın yüzüne benzetilirdi, onu çoğu kez rahibe benzeten köylüler bazen kendilerini kutsatmak için önünde diz çökerlerdi. Dostoyevski ise genç adamın benzerini Rönesans dönemi İtalyan resminde aramayı tercih ediyor, onu Dresden'de Gemäldegalerie'de gördüğü Carracci'nin *Genç İsa'nın Başı* adlı tablosunda yansıtılan İsa'ya benzetiyordu.

18 *Reminiscences*, 223.

Solovyev yurtdışında çalışmalar yapmak üzere 1875'te Rusya'dan ayrıldı, British Museum'da teosofi ve kabala üzerine yazılmış metinleri incelemeye daldı. Büyük bir olasılıkla onların etkisiyle hemen Mısır'a geçti. Bir düşte kendisine inen bir vahiy onu bu eski gizem ülkesinde Kutsal Bilgelikle, Ölümsüz Bilgeliğin bir kadında vücut bulmuş haliyle karşılaşacağına inandırmıştı. Bir gün çölde yaşayan bir kabilenin bulunduğunu, iddialara göre eski kabala bilgisini koruduklarını duyunca, sırtında her zamanki siyah Avrupa tipi giysileriyle onların yaşadıkları yere yürüyerek gitmeye karar verdi. Bedeviler onun bir çeşit kötü ruh olduğunu düşündüler, hikâyeye göre canını zor kurtarmış. Solovyev 1876'da burnu bile kanamadan Rusya'ya döndü, romancının hayatının son yıllarında onun özellikle çok yakın dostu oldu.

* * *

Grazhdanin'in yayın yönetmeni olarak Dostoyevski'nin umduğundan daha çok işi oluyordu, bu biraz kendisinin edebiyatta ölçütlerinin yüksekliğinden geliyordu, kısmen de yayın yönetmeninin işlerine Meşçerski'nin karışmasından kaynaklanıyordu, Gradovski'yi rahatsız ettiği kadar kendisini de rahatsız eden bir şeydi bu. Meşçerski radikal çevrelerde, "Noktacı Prens" olarak gırgıra alınırdı, makalelerinden birinde düpedüz şöyle bir şey demişti: "[T]emel reformlara [1861'de toprak kölelerini serbest bırakarak II. Aleksandr'ın başlattığı reformlara] nokta koymak gerekiyor."[19]

Yayın yönetmeni olarak Dostoyevski'nin sorunları, Rus basınında egemen olan yönetmelikler konusunda Meşçerski'nin şirin dikkatsizlikleri yüzünden daha da karmaşık hale geliyordu. 1873 yılı Ocak ayı sonunda *Grazhdanin*'de prensin bir makalesi yayımlandı, o makalede prens, Kırgız heyetinin heyet başkanına Rusça konuşup konuşmadığını soran II. Aleksandr'dan doğrudan doğruya alıntı yapıyordu. Özel izin almadan böyle büyük sözleri alıntılamak yasaktı, kraliyet ailesiyle doğrudan konuşmaya alışkın olan dikkatsiz prens, bu formaliteye uymayı ihmal etmişti. Yasal sorumluluk yazara değil yayın yönetmenine aitti. Dostoyevski yirmi beş ruble ceza ödeyecek, iki gün karakolda yatacaktı. Avukatı suçlamayı reddetmesini söyledi ona, daha sonra yasaya aykırı davrandığı apaçık ortadayken kendisine avukatının verdiği (kendisinin de uyduğu) öğütle ilgili alaycı sözler söyledi.

Yayın yönetmenliğinin daha birinci ayı tamamlanırken yeğeni Sofya İvanova'ya bir itirafta bulundu: "Zaman diye bir şeyim kalmadı, birden karar verip derginin yayın yönetmenliğini üstlendiğim âna lanet ediyorum."[20] Meşçerski'ye söz vermişti, haftalık dergiye siyasal bir yorumla katkıda bulunacaktı, (yaz için çocukları alıp Staraya Russa'ya giden) Anna'ya, böyle bir siyasal makale yazabilmek için, "düzine-

---

19 *DVS*, 2: 512.
20 *PSS*, 29/Ki. 1: 258-259; 31 Ocak 1873.

lerce gazete okumam gerek," diye yakınıyordu. "*Grazhdanin*'deki bu ağır işi en az bir yıl daha yapmaya kendimi kendi elimle mahkûm ettiğimi düşündükçe korkunç bir moral bozukluğuna... ve kedere kapılıyorum,"[21] demesinde de şaşılacak bir şey yoktu.

Yurtseverce yazılarına hayran olduğu tarihçi Mihail Pogodin'den yazı isteyen Dostoyevski, dergide günlük işleri yürütecek bir sekreterin bulunmamasından yakınır, "beni asıl üzen şey de, üzerine yazmak istediğim konu başlıklarının dağ gibi yığılmış olmasıdır," der. "Söylenecek çok şey var," diye devam eder, "ilk önce bu nedenle bu dergiye katıldım... Amacım ve düşüncem şu: Sosyalizm... bütün bir kuşağı kemirdi... Savaşmak zorundayız, çünkü her şey mikrop kaptı. Benim düşünceme göre Sosyalizm ile Hıristiyanlık birbirine karşı şeylerdir. Birbiri ardına yazmayı planladığım yapıtlarda göstermek istediğim budur ama henüz yazmaya bile başlamadım."[22]

1873 yazı Dostoyevski için özellikle zor bir yazdı. Editörlük görevleri Staraya Russa'daki ailesinden ayrı, Petersburg'da kalmasını gerektiriyordu. Mektupları ağlayıp sızlanmalarla doluydu, yalnızlıktan, kederden, çocuklarıyla ilgili (bazen korkutucu) düşlerden, Anna'nın sağlığı için duyduğu kaygılardan, birkaç günü kent dışında geçirebilmek için ayarlamalar yapmanın güçlüklerinden yakınıyordu. Düşünde oğlu Fedya'nın dördüncü kat penceresinden düştüğünü görmüştü, bu kâbusu anlattıktan sonra Anna'ya, "Bana en kısa zamanda Fedya'ya bir şey olup olmadığını yaz," diyordu. "Altıncı hissime güveniyorum, hele gerçeklere dayalı olduğu için daha da çok güveniyorum ve mektubunu alıncaya kadar rahatlamayacağım."[23]

Kendi harcamaları için düzenli bir gelire kavuşan Dostoyevski, ölen erkekkardeşi Mihail'in borçlarının taksitlerini ödeme konusunda yine ekononıik sıkıntı yaşıyordu. Bir taksitin ödemesi temmuz sonuna denk geldi, onu ödeyebilmek için saatini rehine verdi. Yine de Pobedonostsev'le geçirdiği bir gece onun için bir avuntu oldu, bütün bir hafta boyunca ateşinin çıkmasına karşın Dostoyevski onun davetini kabul etmişti. Anna'ya ev sahibinin konuğu için çok kaygılandığını yazar: "Beni bir battaniyeye sardı, [...] bir elinde mumla beni üç kat merdivenden aşağıya, ta sokağa açılan girişe kadar indirdi." Dostoyevski'nin asıl hoşuna giden şey, adamın "İngiltere'ye giderken eşlik ettiği, senin çok iyi tanıdığın, benim hayranım olan birinin tavsiyesi üzerine" *Suç ve Ceza*'yı hayranlıkla okumuş olmasıydı. Pobedonostsev, Çareviç Aleksandr'la birlikte Wight Adası'nda tatilden yeni dönmüştü, Çareviç İngiliz kraliyet ailesinin konuğuydu. "Sonuçta," diye yazıyor Dostoyevski, "işler o kadar da kötü değil. (Lütfen bu konudan hiç kimseye söz etme, sevgili Aneçka'cığım)."[24]

---

21 *age.*, 282-282; 23 Temmuz 1873.
22 *age.*, 262; 26 Şubat 1873.
23 *age.*, 282; 26 Temmuz 1873.
24 *age.* 284.

1873 Ağustos'unun sonunda Anna çocuklarla birlikte Petersburg'a döndü, Dostoyevski için böylece onların yokluğunda çok özlediği alışılagelmiş, huzurlu aile hayatının günlük işleyişi yeniden başladı. Ama haftalık dergiyle ilgili kaygılar, son teslim tarihlerine uyma zorunluluğu hiç bitmiyordu. Meşçerski'nin editörlükle ilgili keyfi davranışları sürekli sürtüşmelerin yaşanmasına yol açıyordu, hele bu keyfilikler toplumsal ve kültürel konuları ilgilendirdiği zaman daha da ciddi çelişkiler ortaya çıktı. Bir keresinde *Grazhdani* ile *Sankt-Petersburgskiye Vedomosti* arasında bir tartışma çıktı, Dostoyevski ile prens verilecek yanıt üzerinde birlikte çalıştılar. Meşçerski yurtdışından gelen ve öğrenci ortamlarında dağıtılan devrim ilanları sorununu ortaya atıyor, öğrenciler yetkililerin gözetimi altında öğrenci yurtlarında yaşasa bu tür "çılgınlıklar"la akıllarının çelinmesi önlenir diyordu. Öğrencilerin yaşama koşullarının iyileştirilmesine Dostoyevski'nin bir diyeceği yoktu ama prense yazdığı notta nezaketsizlik edip "yönetimin gözetim *görevi*" konusundaki yedi satırı niçin metinden çıkardığını açıklar. "Benim bir yazar olarak bir adım var," der Dostoyevski, "ayrıca çocuklarım da var. Hayatımı *mahvetmek* istemem." Özgün metinde mürekkeple karalanmış olan bundan sonraki cümle okunur durumda ve okundu: "Ayrıca sizin düşünceniz benim görüşlerime çok ters, buna büyük bir infial duyuyorum."[25] Bu son cümle felaket derecede tutucu olan Noktacı Prens için çok münasebetsiz bir cümleydi, beklendiği gibi prens, "öğrencilerin gözetim altında *tutulmaması* gerektiği kanısında değilsiniz herhalde,"[26] diyerek karşı çıkıyordu. Bu itiraza yanıt verilmedi ama Dostoyevski'nin polis devleti yandaşı olarak sonsuza kadar adının kötüye çıkmasına yol açacak o uğursuz yedi satır yayımlanmadı.

Görüşleri, ülke yönetiminin herhangi resmi görüş çizgisine yakınlaştırılmış görüşler değildi, bu çok açıktı, bağımsızlığı yüzünden sansürle bir kez daha başı belaya girdi. 1873-1874 yıllarında Rusya'da çeşitli bölgeleri etkileyen yaygın bir kıtlık yaşanmaktaydı, Dostoyevski, özellikle Samaria bölgesinde yönetimin bu kıtlık karşısındaki tutumunu eleştiren makaleler yayımladı. Bu makaleler basının muhafızlarının gazabını çekti, *Grazhdanin*'in bayilerde satışını yasakladılar. Haftalık dergi yalnızca abonelere gönderildi, bu da önemli bir gelir kaybına yol açtı. Dostoyevski yüksek bir basın görevlisine iğrenç şekilde yardım dilenen bir mektup yazdı, bu yetkili kişiden İçişleri Bakanlığı'yla konuşmasını rica etti, bir ay sonra yasak kaldırıldı.

1874 başında *Grazhdanin*'i yayıma hazırlamanın gerilim ve sorunları, Dostoyevski'nin sağlığını olumsuz şekilde etkilemeye başladı. Anna'nın üzülerek not ettiğine göre, "Fyodor Mihayloviç, derginin her sayısı basıma gönderilinceye kadar, hava nasıl olursa olsun evden çıkmak... aşırı derecede ısıtılan düzelti odasında oturmak zorundaydı, sık sık soğuk algınlığı yaşamaya başladı." Sonuçta, "öksürükleri şiddetlendi, nefes darlığı baş gösterdi" – ölüm nedeni olacak olan anfizem başlamıştı.

25 *age.*, 307; 12 Kasım 1873.
26 *age.*, 519.

Doktor "basınçlı hava tedavisi" verdi, "Fyodor Mihayloviç haftada üç kez ve her defasında iki saat [başına geçirilen] aletin altında oturmak zorundaydı." "Tedavi çok yararlıydı ama editörlük görevlerini yerine getirmesini daha da güçleştiriyordu."[27]

Mart 1874'te Dostoyevski nihayet iki gün karakolda hapis yatma cezasını çekti. Adalet bakanlığında görevli olan Dostoyevski hayranı A. F. Koni, bu iş için ona en uygun tarihin saptanmasını sağladı. Karakol Petersburg'un merkezindeydi, Anna kocasına bir bavulla "gece için gerekli" şeyleri götürdü. "Çocuklar beni özledi mi, diye sordu bana, onlara babaları adına şeker vermemi istedi, onlara oyuncak almak için Moskova'ya gittiğini söylememi tembihledi."[28] Anna, ertesi gün Dostoyevski'yi ziyaret edecek kişiler listesine Maykov'un adını yazdırdı, Maykov da Vsevolod Solovyev'e haber verdi, ziyarete o da geldi. Solovyev mahkûmu genişçe, "makul ölçüde temiz" bir odada, küçük bir masaya oturmuş, "çay içer, sigara sararken,"[29] buldu, mahkûm bir yandan da Timofeyeva'dan ödünç aldığı Hugo'nun *Sefiller*'ini okuyordu.

Bu mahpusluk besbelli ki ona neredeyse bir çeyrek yüzyıl önce Petropavlovskaya Kalesi'nde hapis yattığı günleri hatırlatmıştı. Solovyev'le ikisi son zamanlarda birbirlerini görmemişlerdi, genç olan uyuşukluktan yakınıyordu. Dostoyevski'nin ısrarla söylediğine göre bunun en iyi çaresi, yazgının kendisine dayattığı çareydi – ani bir değişiklik, yeni durumlarla karşılaşmanın, yeni bir çevreye uyum sağlama gereğinin şoku. "Kendimi o kalede bulduğum zaman her şey bitti diye düşündüm, üç gün dayanamayacağımı düşündüm, sonra ... birden sakinleştim. Ah, benim için büyük bir mutluluktu bu: Sibirya, *katorga*. İnsanlar için tüyler ürpertici, insanın hayata küstüğü bir yer, belli bir küskünlük hissetmenin haklılığından söz ediyorlar! Ne korkunç bir saçmalık! Hiç oradaki kadar sağlıklı ve mutlu bir hayatım olmadı, kendimi orada keşfettim, sevgili dostum... İsa'yı anladım... Rus insanını anladım, kendimin bir Rus olduğunu fark ettim, Rus halkının bir üyesi olduğumu."[30]

Bu sözleri, Dostoyevski'nin tutuklandıktan sonra yaşadıklarını, açık cezaevinde geçirdiği yılları biraz olsun yansıtan sözler olarak alamazsınız. Onlar ancak katlanmak zorunda kaldığı zorluklar karşısında yenilmemiş olmanın gururunu, bu yılların sonucu olarak kişiliğinde, inançlarında meydana gelen dönüşümü yansıtır. Başından geçen o yalancı infaz sahnesinden sonra hayatın sonsuz derecede değerli olduğu duygusu onun için baş döndürücüydü, Solovyev'le konuşmaları devam ederken ona bu aydınlanma anını anlatır: "Ah, hayat olağanüstü güzel bir şey... Her olayda, her nesnede, her sözcükte öylesine çok mutluluk gizli ki!"[31] Sonuç olarak hayranından

27 *Reminiscences*, 226.

28 *age.*, 227.

29 *DVS*, 2: 211-213.

30 *age.*

31 *age.*, 213.

Anna'yı ziyarete gitmesini, ona kendisinin moralinin çok yüksek olduğunu söylemesini istedi, ayrıca alçak sesle konuşması konusunda onu uyardı. Hizmetçiler efendilerinin tutuklandığını duyarlarsa, belki hırsızlık yaptığından kuşkulanabilirlerdi.

Kuşkusuz, Dostoyevski'nin 1 Nisan 1874'te derginin yayın yönetmenliğinden ayrılmasında bu olayın rolü vardı. Ayrıca yayın politikasıyla ilgili birikmiş bazı iç nedenler de vardı. "Zaten yapmakta olduğum şeyleri yapmamı istiyorsun benden," diye yazıyordu Kasım 1873'te Pogodin'e. "Durmadan hastalanıyorum ve öfkeleniyorum. Elim kolum bir anlamda bağlı. Bir yıl önce yayın yönetömenliğini üstlenirken çok daha bağımsız olacağımı sanmıştım."[32] Dergi yazısı dışında bir şey yazmanın olanaksızlığı da sürekli bir işkenceye dönüşmüştü. Yayın yönetmenliğine yeni başladığı günlerde Pogodin'e, "kafam öykü ve roman tasarılarıyla dolu, yüreğimde hepsi biçimleniyor... Derginin bütün zamanımı aldığını görüyorum... pişmanlık ve çaresizlik içindeyim."[33] Bütün bu üzüntülerine bir de *Grazhdanin*'e karşı gösterilen düşmanlık ekleniyordu. Zamanın bütün öteki dergilerinde, Vsevolod Solovyev'in dediğine göre, *Grazhdanin* çok sert hatta kaba bir şekilde eleştiriliyordu. "Derginin yeni yayın yönetmenini aptalca ve bayağı bir şekilde alaya almayan yoktu. *Suç ve Ceza*'nın ve *Ölüler Evinden Notlar*'ın yazarına deli, manyak, dönek, hain diyorlardı; hatta halkı Sanat Akademisi'ne gelmeye çağırıyorlardı, geri zekâlılar evine kapatılması gereken bir delinin varlığının kanıtını görmek istiyorlarsa Perov'un yaptığı Dostoyevski portresine bakmalıydılar."[34] Yine de Dostoyevski'nin bir buçuk yıllık yayın yönetmenliği hayatı tamamıyla olumsuz geçmedi, Timofeyeva'nın ilettiği bir konuşma, bu süre içinde onda meydana gelen duyarlık değişikliğine ışık tutuyor. Timofeyeva'ya istifa etme ve bir roman yazmaya başlama niyetinden söz eden Dostoyevski, ondan bu yazacağı romana dergilerinde yer verip vermeyeceklerini *Oteçestvennye Zapiski*'deki Halkçı arkadaşlarına sormasını önerir. *Cinler*'in yazarı için zamanın en önde gelen sol bir dergisinde yayımlanmayı *düşünmesi* bile hiç kuşkusuz şaşırtıcı bir cephe değişikliğine işaret ediyordu! Timofeyeva bu soruyu G. Z. Eliseev'e sorduğu zaman, bir zamanlar Dostoyevski'yi *Suç ve Ceza*'da Rus öğrencileri karalamakla suçlayan o aynı radikal halkçı "ne kadar nazik olabilirse o kadar nazik bir şekilde" yanıt verdi: " 'Elbette, söyle göndersin. Onun için dergimizde her zaman yer vardır,' "[35] dedi. Dostoyevski'nin bir sonraki romanı *Delikanlı* (*Podrostok*) böylece *Oteçestvennye Zapiski*'nin sayfalarında tefrika edildi – herkesi şaşırtacak, en yakın ve en eski dostlarını hayal kırıklığına uğratacak şekilde.

---

32 *PSS*, 29/Ki. 1: 308; 12 Kasım 1873.
33 *age.*, 262; 26 Şubat 1873.
34 *DVS*, 2: 209.
35 *age.*

47. Bölüm

Narodniçestvo: Rus Halkçılığı

Dostoyevski'nin bir sonraki romanını Halkçı bir dergi olan *Oteçestvennye Zapiski*'ye önermek istemesi şaşırtıcıdır, yayın yönetmenliğini şair Nekrasov ile 1860'larda Dostoyevski'yi acımasızca yerin dibine batıran amansız yergi ustası Saltıkov-Şçedrin'in yaptığı bir dergidir bu, Dostoyevski'nin isteğini en belli başlı, genç entelijansiyanın *Narodniçestvo* ya da Rus Halkçılığı olarak bilinen bir ideolojiye kayışının doğrudan sonucu olarak görmek gerekir.

Radikal ideolojideki bu yeni eğilim Neçayev duruşmaları sırasında zirve yaptı, etkisi, 1860'ların yararcı ahlak anlayışını (ya da ahlak denebilecek herhangi bir şeyin eksikliğini) ortadan kaldırmak oldu. Savunma avukatlarının yaptığı heyecan verici savunmalar, davalıların bazılarının özgürlük ve adalet adına yaptıkları konuşmalar, mahkeme salonuna toplanan, salondaki sıralara doluşan öğrenci gençlik üzerinde çok etkili oldu. O günleri yaşamış birinin yazdığına göre, "yargılananlar halkı yönetimin baskısından kurtarmaya çalışan savaşçılardan farksızdı. Gençlik, adalet düşünceleri adına, doğru olan şey adına yapılan savaşın büyüsüne kapıldı, *bunları hayata geçirmenin daha iyi bir yolunu bulma çabasına girdi,*"[1] Neçayev'ciliğin önerdiği yoldan daha iyisini bulma çabasına.

Ulusal gazetelerde yayımlanan haberlerde Neçayev taktikleri bütün uğursuz ayrıntılarıyla verilmişti, bu ayrıntılar onun amacına yakınlık duyanlarda bile korkunç bir nefret duygusu uyandırdı. Halkçılık hareketinden sağ kurtulanların geride bıraktıkları hayli önemli anı edebiyatında, bu hareket yanlılarının doğruyu öğrendikleri zamanki büyük öfkelerinden sık sık söz edilir. Örneğin Vera Figner, Neçayev'in "–amaca giden yol mubahtır– kuramından nefret ediyorduk, İvanov'un öldürülmesi iğrenç bir şeydi,"[2] diye yazıyordu. (Ne var ki bu genç kadın daha sonra II. Aleksandr'ı öldürme planları olan Halkın İradesi adlı terörist örgütün yürütme kurulu üyesi oldu.)

Yeni yeni oluşmaya başlayan radikal gençlik çevreleri Neçayev'cilikten çıkardıkları dersleri unutmadı, yüksek devrim davası uğruna ahlak kurallarını dikkate almama kışkırtmasına kapılmadı. İmparatorluk sarayında önemli bir göreve sahip olmak alnında yazılıyken, hem önemli bir bilim adamı hem bir anarşist hem de devrimci olan eski bir soylu ailenin oğlu Prens Peter Kropotkin bu gruplardan birinin üyesiydi (Çaykovski grubunun) ve bize o gruba egemen olan ruh halinin resmini çizmişti. "O sözünü ettiğim, kendini yetiştirmeye adanmış grup, Neçayev yöntemlerine karşı çıkan kişilerden oluşan bir grup olarak kuruldu. [Gruptaki] birkaç arkadaş çok haklı

---

1 Alıntı, B. S. Itenberg, *Dvizhenie revolyutsionnogo narodnichestvo* (Moskova, 1965), 136.
2 *age.*, 136-137.

olarak, her türlü örgütün temelini ahlak bakımından gelişkin bireyliğin oluşturması gerektiğine karar vermişti – bu örgütler gelecekteki olaylar karşısında nasıl bir program benimserse benimsesin."[3] Onun bu sözleri, radikallerin özbilincinde artık yeni bir ahlaksal ve etik boyutun öne çıkmaya başladığını işaret ediyordu.

Genç kuşak böylece Nihilist 1860'ların Çernişevski'si gibi, Dobrolyukov gibi etkili ideologların savundukları Yararcı ahlak anlayışını bir kenara itmiş, entelijansiya arasında halka karşı küçümseyici bir elitçiliği destekleyen Pisarev'e karşı çıkmıştı, tek ilerleme umudunu eğitimli genç kuşağın bilim öğrenerek kendi kendini yetiştirmesinde buluyordu. Bu tür düşünceler kişisel doyumu, şahlanmış bireyciliği öven Pisarev'in görüşleriyle birleşince, 1860 sonlarının *Pisarevschina*'sı, onyılın ilk yarısında entelijansiyanın etkinliklerine açıkça damgasını vurmuş olan ahlaksal idealizmin gevşemesinin yolunu açtı.

Pyotr Lavrov, 1870'lerin *narodnik* (Halkçı) entelijansiyasının en önemli ilham kaynağı haline gelen *Tarihî Mektuplar* (1869-1870) adlı yapıtında bu düşünce ve tavır karmaşasını topa tuttu. 1862'de Petersburg Üniversitesi'ndeki öğrenci ayaklanmaları sırasında, çeşitli askerî akademilerde matematik hocalığı yapmış olan eski topçu albayı Lavrov, tam takım askerî üniformasıyla, gürültülü patırtılı toplantılarından birinde gençlere hitap ederek onları yüreklendirdi. Daha sonra, 1865'te II. Aleksandr'ın öldürülmesi girişiminden sonra (olayla hiçbir ilişkisi olmadığı halde) tutuklandı, rütbeleri söküldü, Volodga'nın kuzeyinde yoksul bir köyde ikamete mahkûm edildi. Orada mektuplarını yazdı, takma bir adla yasal şekilde yayımladı. Birkaç yıl sonra yurtdışına kaçtı, önemli, son derece saygın bir bilim adamı ve siyaset yazarı olarak meslek hayatını sürdürdü, Avrupa'daki radikalizm hareketine etkin şekilde katıldı. Karl Marx'ın yakın bir dostu olarak, Rus göçmenlerinin çıkardığı radikal bir dergi olan *Vpered*'in (İleri) editörlüğünü ve başyazarlığını yaptı. Hem Rusya'yla ilgili konularda yorumlar yapan biri hem de bilgili bir toplumsal düşünce tarihçisi olarak yazılar yazıyordu.

Lavrov'un, barbarlıktan uygarlığın doğuşu izleğini temel alan mektuplarında bu konuyla ilgili panoramik, deneme tarzı bir çözümlemeye tanık oluruz. O günkü Rusya bağlamında en önemli düşüncesi dördüncü mektupta, "İlerlemenin Bedeli"inde dile getirilmiştir; bu mektupta uygarlığın ilerlemesi için insanların çektiği acılarla ödenen yüksek bedel değerlendirilir. Kültürlü azınlıkların (Rus entelijansiyasının) acı çeken milyonlara (Rus köylüsüne) "borç"u vurgulanır, Rus köylüsü yüzyıllarca çalışmış, ötekilerin kendilerini geliştirebilmesi için gerekli araçları üretmiştir. Bu borç nasıl ödenebilir? "Ben kendi gelişimimin kanlı faturasının sorumluluğundan kurtulacağım," diye yazar Lavrov, "bu gelişmişliğimi günümüzde ve gelecekte kötülüğü yok etmek için kullanırsam."[4]

---

3 Peter Kropotkin, *Memoirs of a Revolutionist* (Garden City, NY, 1962), 201.

4 P. L. Lavrov, "The Cost of Progress," *Russian Philosophy*, yay. haz. J. M. Edie, J. P. Scanlan ve M. B. Zeldin, 3 cilt (Chicago, 1964), 2: 141.

Bu sözler bütün bir Rus gençliği kuşağında, morali bozuk bir şekilde olumlu bir ahlak ülküsü arayan gençlikte büyük bir elektriklenme yarattı. Daha sonra önemli politika yazarı olacak olan N. S. Rosanov genç bir öğrenci olarak bu sözlerin elektrik şokunu yaşamıştı:

> Bir zamanlar Pisarev bize çekici geliyordu, doğal bilimlerin insanları "düşünen gerçekçi"ler haline getirmekteki büyük yararından söz ediyordu. [...] [B]izler "gelişmiş bencillik"lerimiz adına yaşamak istiyorduk, her türlü otoriteyi reddetmek istiyorduk, kendimiz için, bizim düşüncelerimizi paylaşanlar için özgür ve mutlu bir hayatı amaç edinmiştik. Birden [Lavrov'un] küçük kitabı bize doğal bilimler dışında başka şeylerin bulunduğunu hatırlattı. Kurbağaların anatomisi [Turgenyev'in *Babalar ve Oğullar*'ında zamanını kurbağa kadavraları üzerinde çalışarak geçiren Bazarov'a gönderme] tek başına bizi bir yere götürmez... İnsanlar var, aç kitleler, çalışmaktan yorgun düşmüş, bizim kurbağaları incelememize olanak sağlamak için uygarlık mabedini ayakta tutan emekçiler... Mutlu bir kişisel hayat yaşamak için yaptığımız o sefil burjuva planlarımızla kendimizden ne kadar da utandık! Şeytan alsın o "akılcı bencilliği", "düşünen gerçekçiliği." [...] Bundan böyle hayatlarımız tamamıyla kitlelere ait olmalıdır, ancak bütün gücümüzü toplumsal adaletin zaferine adayarak, ülkemizin karşısına, bütün insanlığın karşısına hileli müflisler gibi çıkmaktan kurtulabiliriz.[5]

İşte 1870'lerin başlarında eğitimli gençler bu ruh haliyle halka gittiler, Rus köylerinde ayrıcalıklarının günahlarından kurtulmak istedikleri kadar, ahlak bakımından üstün bir hayat tarzı, Batı'nın sözümona çok daha ileri ülkelerindekinden çok daha tercih edilebilir ilkel Sosyalist bir cennet bulmak istiyorlardı.

Lavrov eğitimli gençlere kendi ayrıcalıklarıyla ilgili bir suçluluk duygusu aşıladıysa, bir başka halkçı düşünür Nikolay Mihaylovski de onları Rus köyünün ve Rus köylüsünün, "ilerleme"nin yürüyüşü adına kolayca gözden çıkarılmaması gereken hazineler barındırdığına inandırdı. 1870'lerde saygınlığının doruğunda bulunan Mihaylovski *Oteçestvennye Zapiski*'nin [Anayurt Tarihçeleri] yayın kurulu üyesi ve düzenli yazarıydı, ayda bir yayımlanan köşesini herkes okurdu. Lavrov'un *Mektuplar*'ından kısa bir süre sonra yayımlanan *İlerleme Nedir?* adlı küçük kitabıyla genç kuşağın güvenini kazanmıştı. Bu düşünceler, 1848 devrimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının, III. Napolyon'un gücü ele geçirmesinin, Fransa-Prusya Savaşı'nın ardından Paris Komünü'ne zor kullanarak son verilmesinin Rus ilericileri arasında yarattığı Batı'yla, özellikle Fransa'yla ilgili yaygın hayal kırıklığının ürünüdür. 1848'den sonra ilk kez Herzen'in dile getirdiği, *Yaz İzlenimleri Üzerine Kış Not-*

5 Alıntı, Itenberg, *Dvizhenie revoyutsonnogo narodnichestvo*, 83.

ları'nda Dostoyevski'nin 1863'te yankıladığı bir nakaratı yineleyen Mihaylovski, dekadan bir Batı uygarlığının artık daha adil bir sosyo-ekonomik düzenin yolunu arayan sol eğilimli Ruslara yol göstericilik edemeyeceğini ileri sürüyordu.

Bu tür hayal kırıklıkları Mihaylovski'nin Avrupa'da anlaşıldığı biçimiyle "ilerleme" konusundaki eleştirilerinde en güzel ifadesini buldu. Charles Darwin'in ve o günlerde çok ünlü olan Herbert Spencer'ın düşüncelerini kullanan ama onlardan kendi amaçları için yararlanan Mihaylovski'ye göre, ilerleme insan hayatının koşullarının iyileşmesine yardımcı oluyordu ama ilerlemenin, hayatın zenginliği ve çeşitliliğiyle ölçülmesi gerekirdi, yalnızca birikim yaratan maddesel mal üretimiyle değil. Avrupa'daki gibi yalnızca bu anlamda anlaşıldığı zaman ilerleme pekâlâ daha az gelişmiş toplumsal biçimlerde (yani Rus köyünde) hâlâ korunan tüm bireysel hayatların bütünlüğünün ortadan kalkmasına yol açabilirdi. Topluma hâkim olan sözümona "nesnel" bilimsel yasalar –Batı'nın toplumsal düşüncesinde formüllendirilen yasalar– bu iki gelişim anlayışı arasında bir seçim yapmamıza yardımcı olmaz, Mihaylovski bireysel kişiliğin korunması adına "öznel" ölçütün (ahlak ölçütünün) lanse edilmesi gerektiğini söyler.

Böylece Lavrov ile Mihaylovski –1860'ların Nihilizmi'nin en ayırıcı özelliği olan– "bilim" tapıncını, –insanlara özgü değerlerin nihai temeli olarak– bilimi reddediyordu; insan kişiliğine, sonuçta da ahlaka (hiç değilse varsayımsal olarak) bağımsız bir yer bırakmayan düşüncelere sıcak bakmıyorlardı. Çünkü bu düşünürler için, onlardan çok daha önce Kant için, bilim yalnızca fiziksel dünyanın yasalarını saptardı ama insan arzu ve ülkülerinin yasalarını saptayamazdı. Lavrov kendi radikalizminin temeli olarak entelijansiyanın ahlak duyarlılığına doğrudan hitap ediyordu; Mihaylovski ise ilerlemenin Batı'ya özgü biçimine duyduğu tepkinin haklılığını göstermek için kendisinin Slavcılık soslu ilerleme eleştirisinde "öznel" ahlak ölçütünü kullanıyordu. Halkçılık düşüncesinin bu yönleri, Dostoyevski'nin radikal ideologlarda daha önce rastladıklarına göre kendi görüşlerine çok daha yakındı.

1860'larda Çernişevski'nin uzlaşma tanımaz şekilde savunduğu, radikal ideolojinin dogmalarından biri, "özgür irade" diye bir şeyin var olma olasılığını dışlayan tektanrıcı maddecilikti – sözümona "bilimsel" düşüncede ulaşılan son nokta. Dostoyevski için insan bireyinin kendi hayat deneyimini özgürce yaşaması ahlaksal ve psikolojik bir *gereksinimdi,* şimdi Halkçılık yandaşlarının önemli metinlerinde o güne kadar kendisinin savunduğu şeyin –Nihilizm'in yok olduğunu söylediği şeyin– olumlandığını görüyordu. Lavrov, "Kendime," diyordu, "özgürlük bilinci gerçeğini çıkış noktası olarak alıyorum, bu gerçekler temelinde tutarlı bir ahlak süreci sistemi oluşturuyorum."[6] Benzer şekilde Mihaylovski de, "toplum,

6 Alıntı, V. V. Zenkovsky, *A History of Russian Philosophy*, çev. G. L. Kline, 2 cilt (Londra, 1953), 1: 354.

gelişirken belli yasalara uyar," diye yazıyordu, "ama bundan daha az sorgulanabilecek bir şey varsa, o da insanda doğuştan gelen bir bilincin, hareketlerini özgürce seçme bilincinin var olmasıdır. Bir şey yapacağım zaman anında bilirim ki tarihsel koşulların etkisinden tamamıyla bağımsız olarak kendim, kendim için özgürce bir hedef belirlemişimdir."[7]

On yıl önceki Dostoyevski gibi, 1870'ler kuşağı da şimdi "akılcı bencillik"ten bir zorunluluk ahlakı çıkarmak gibi saçma bir girişimi reddediyordu, buna Mihaylovski'den daha zekice bir şekilde saldıran yoktu. "Bu formüle sadık kalarak," diyordu Mihaylovski, "her şeyden önce kişisel egolarımızı hayatımızı feda etme noktasına, yabancı bir hayatla özdeşleşme olasılığını içine alacak kadar genişletmenin en kaba bencillik kadar ciddi olduğunu gözden kaçırdık. İkinci olarak da, fedakârlığın saçmalıktan başka bir şey olmadığı formülü kendi ruhsal durumumuza karşılık gelen bir şey değildi çünkü daha önce hiç bu kadar en aşırı fedakârlıkları yapmaya hazır olmamıştık."[8] Böyle bir pasajdan sonra eleştirmenin *Suç ve Ceza*'yı büyük bir hayranlıkla okuduğunu öğrenmek bizi şaşırtmıyor.

O kitapta onca dokunaklı şekilde dramlaştırılan kendini feda etme etiğine karşı Halkçıların duyarlılığının yeniden artması olgusu, Hıristiyanlığa yeniden saygı duyma eğilimiyle el ele yürüyordu. 1872'de yaptığı bir konuşmada Mihaylovski, "eski dünya kişilik düşüncesi konusunda hiçbir şey bilmiyordu," diyordu. "Belirli kastların, katmanların, milliyetlerin ötesinde bir şey olarak insan, antik dünya için hiçbir şey ifade etmiyordu... Hıristiyanlık tarihe tamamıyla yeni bir boyut kazandırdı. İnsanın ve insan bireyinin mutlak değeri düşüncesini getirdi... o yüzden bütün insanlar için, gecikmelere, hatalara, oyalanmalara karşın bir tek amaç var: insanın, insan bireyinin, insanın çokyönlü gelişen bir varlık olduğunun kabul edilmesi."[9] Radikallerin sözcüsü olan birinin böylesine olumlu bir Hıristiyanlık görüşüne sahip olması 1860'larda hiç düşünülemeyecek bir şeydi ama o kişi şimdi kendi sosyo-kültürel ülküsünü –insan bireyinin yüksek değerini temel alan Halkçı Sosyalizm'i– bir dünya dini olarak ortaya çıkan Hıristiyanlıkla özdeşleştirmektedir.

Hıristiyanlığın bu şekilde yeniden değerlendirilmesi, Mihaylovski'nin sözcülüğünü ettiği bütün bir kuşağın ruh halinin ayırıcı özelliğiydi. Yüzyıl dönümünde Rus entelijansiyasının büyük tarihçisi D. N. Ovsyaniko-Kulikovski, bu noktadan hareketle 1870'lerin halkçılarını bir önceki kuşaktan ayıran şeyin her şeyden önce onların "psikolojik dindarlığı" olduğunu vurguluyordu. "Fiziksel bilimlere duyulan tek yanlı bir ilginin yerini, toplumsal, ekonomik ve tarihsel sorunlara –özellikle halk hareketleri tarihine, *Raskol*'a (dindar ayrılıkçılar) ve mezheple-

7 *age.*, 369.
8 N. K. Mikhailovsky, *Polnoe sobranie sochinenii,* 10 cilt (St. Petersburg, 1909), 4: 38-39.
9 Alıntı, James H. Billington, *Mikhailovsky and Russian Populism* (Oxford, 1958), 131-132.

re– duyulan canlı bir merak aldı. 'Pisarev'cilik' eğilimine damgasını vuran dine kayıtsızlık, dinsel kuşkuculuk fark edilir şekilde geriledi. Dogmatik dinle, resmi dinle ilgilenmeyen yeni kuşak, İnciller'e, Hıristiyan etiğine ve insan olarak İsa'ya şaşmaz şekilde ilgi duymaya başladı."[10]

Mihaylovski, Halkçı zihniyetin Proudhon'cu düşüncelerle birleştirilmesine yardımcı oldu, böylece Hıristiyanlık inancındaki Mesih beklentisi çağdaş, seküler bir dile aktarıldı.1860'larda Mihaylovski'nin, *İmansızlar* adlı kitabı yüzünden tutuklanan ve yargılanan arkadaşı N. V. Sokolov halka açık duruşmada, "imansız sosyalistlerin bütün suçu, Tanrı'nın krallığını göklerde değil yerde aramalarıdır," demişti. Yargıçlarına seslenerek, "sözlerimde Hıristiyanlığın komşunu sev buyruğuna aykırı bir şey buluyorsanız beni susturun. Bildiğim bir tek şey var, hiçbiriniz İsa'yı benim kadar sevmiyorsunuz,"[11] dedi. Dostoyevski de 1840'larda benzer bir sosyalizm anlayışını benimsemiş biriydi, 1849'da tutuklandığı zaman odasında Proudhon'un *La célébration du dimanche*'ının bir kopyasını bulmuşlardı. Dostoyevski, Sokolov'unkiler gibi cümleleri ister okumuş ister okumamış olsun, o cümlelerle aktarılan ruh onun kendi geçmişinden tanıdığı ve 1870'lerin Rus kültüründe her yerde var olan bir şeydi.

* * *

Narodniçestvo'nun, Slavcılar ve Halkçılarla işbirliği yapmış olan Dostoyevski'den olumlu tepki görmemesi nerdeyse olanaksızdı. Ülkede kapitalizmin gelişmesinden herkes korku ve telaşa kapılmıştı, o yüzden de köylü sınıfının mevcut sosyo-ekonomik kurumlarını (sonuçta da o kurumlardan türemiş yaşama biçimlerini, değerler sistemini) ***kendi içinde ve şimdiki biçimleriyle*** benzersiz şekilde değerli buluyorlardı. Halkçıların, özellikle endüstrinin artan hızı karşısında en önemli görevi, komünün dağılmasına yol açan güçlerin saldırısına karşı köy hayatını korumaktı. Mihaylovski 1872'de, "Rusya'da," dedikten sonra Rus radikalizminin ilk dürtüsünü tersine çevirerek eklemişti, "yalnızca işgücü araçlarının çalışanların elinde ***kalmasını*** sağlamak gerekir, mülklerinin şimdiki sahipleri (köylüler) için bir güvencedir bu."[12] Ta 1850'de Dostoyevski, Avrupa'nın işçi devrimi düşüncesinin Rusya'nın toplumsal koşullarıyla ilgisinin bulunmadığı konusunda Slavcılarla aynı düşüncedeydi, Mihaylovski de herhalde şimdi bu tür görüşlere katılıyordu, aslında köylülerin ekonomik çıkarlarını korumak adına sosyo-politik devrimi reddediyordu.

Halkçılar şimdi Hıristiyanlığın özveri değerini kabul ediyordu – Dostoyevski için toplumsal bakımdan değiştirilmiş biçimde köylü *obşçina*'sının kökeninde yatan

---

10 D. N. Ovsyaniko-Kulikovsky, "Istoria Russkoi intelligentsii," *Sobranie sochinenii*, 10 cilt (St. Petersburg, 1910-1911), cilt 8, 2. Kısım, 132.

11 Alıntı, Billington, *Mikhailovsky*, 132.

12 *age.*, 67-68.

bir değerdi bu ama düşünceleri daha çağdaş şekilde söze dökmeyi tercih ediyordu. Böylece Mihaylovski, köylü hayatının kendi içinde bir değer olduğu biçimindeki yaygın efsanenin kendince "sosyolojik" uyarlamasını ortaya koymuştu. Onun dediğine göre ilerleme, insan soyunun hayatında en uyumlu ve çokyönlü bireyi yaratma başarısıyla ölçülür. Bu açıdan bakılınca Avrupa toplumsal açıdan Rusya'ya göre daha yüksek bir "düzey"e ulaşmıştı ama Rus köylüsü Avrupa köylüsüne göre daha "yüksek türde" bir insanlığı temsil ediyordu, çünkü Avrupa'da işbölümünün yarattığı çeşitlenme sonucunda Avrupa köylüsü daha da parçalanmış, bir dişli çarka indirgenmiş sanayi işçisine dönüşmüştü. Hâlâ yüreğinde yatan *poçvenniçestvo* ideolojisiyle Dostoyevski, Avrupalılaşmış entelijansiyanın yeni ve zengin bir bireşim yaratmak için kendi topraklarında saklı değerlere döneceği günü sabırsızlıkla bekliyordu, Halkçılığın amacı, Rus köylüsünün üstün hayat tarzında biçimini bulmuş olan benzersiz değeri koruyucu kanatlarının altına almak, yerine yenisinin konamayacağı değerlerini yok etmeden bunu daha yüksek bir "düzey"e çıkarmaktı.

Poçvenniçestvo ile *narodniçestvo* eşitlenemez ama genel perspektiflerindeki benzerlik yine de çok açıktır – özellikle Avrupa uygarlığına karşı sözde Slavcıların duyduğu soğukluk onlarda da vardır. "İlk birikim"i, ücretli emeğe bağlı bir sanayi proletaryasının yaratılması için küçük çiftçinin toprağından atılması sürecini anlatan Marx'ın bu açıklaması Mihaylovski'yi ürkütmüştü. "Akıl ve ahlak duygusu Avrupa'nın ekonomik gelişimini etkilemedi," dedi, Rusya'nın sanayisinin Avrupa çizgisinde geliştirilmesini savunanlara kızıyordu.[13] Londra Dünya Fuarı'nın Kristal Saray'ının gözler önüne serdiği kötülük imgesini kovmak için, Dostoyevski, benzer şekilde Rus hayatının köklerinde hâlâ var olan ahlak değerlerine başvuruyordu. Mihaylovski artık, "Rusya'yı küçümsemiyoruz, küçümsemediğimiz gibi, Rusya'nın geçmişinde, bugün hâlâ yaşayan Avrupa uygarlığının yalanlarını başımızdan atmaya çalışırken bel bağlayabileceğimiz çok şey görüyoruz."[14]

1870'lerin başında Halkçıların eylemleri Dostoyevski'ye kendisinin kitaplarında savunduğu her şeye rastlantısal bir yanıttan daha fazla bir şey gibi görünmüş olabilir. Onların 1874 ilkbaharında amaç ve ülkülerinin ne olduğunu yansıtan klasik betimlemeyi Prens Kropotkin'in anılarında buluyoruz. Hepsinin birinci amacı şu önemli soruya yanıt bulmaktı:

> Kitlelere nasıl yararlı olabilirlerdi? Yavaş yavaş şu düşünceye geldiler: Bunun tek yolu halkın arasına karışmak, halk gibi yaşamaktır. Gençler doktor olarak, doktor yardımcısı olarak, köy kâtibi, hatta ziraat işçisi, demirci ve oduncu olarak köylere geldiler... Kızlar öğretmenlik sınavlarını verdiler, ebelik, hastabakıcılık öğrendiler, yüzlercesi köylere gitti, nüfusun en yoksul kesimine adadılar kendile-

13 *age.*, 67.
14 *age.*, 66.

rini. Bu insanların kafalarında herhangi bir şekilde toplumu yeniden yapılandırma ya da herhangi bir şekilde devrim yapma düşüncesi yoktu. Yalnızca köylülere okuma öğretmek, başka konularda bilgi vermek, onlara tıbbi yardım sağlamak, böylece onları karanlıktan ve sefalet çukurundan kurtarmak, bu arada *onların* daha iyi bir toplumsal hayatla ilgili en beğendikleri ülkülerinin ne olduğunu öğrenmek istiyorlardı.[15]

Bu resim Halkçıların halka giderken içinde bulundukları son derece samimi ruh halinin ilk elden hikâyesi olarak kabul edilebilir ama biraz fazlaca romantikti. Onların amacı, aynı zamanda devrime giden yolu açabilmek için halkı "bilinçlendirmek"ti. Bakunin'in etkisinde kalan bazı gruplar bir köşede küflenen Pugaçev'cilerle Stenka Razin'ciler arasında bir isyan ateşi tutuşturmanın bir kıvılcıma baktığına inanıyorlardı ama kendilerinin yangın çıkarmayı amaçlayan sözlerine Rus halkının umut kırıcı derecede kayıtsız kaldığını görmek onları hayal kırıklığına uğrattı. Gizemli bir şekilde aralarına karışan, komik bir şekilde köylü gibi giyinmiş eğitimli gençlerin köylülerle genelde bir ilişkisi olamazdı, köylüler kendilerinden beklenen sadakat gereği onları polise ihbar ettiler. *Cinler* in son sayfalarında, o acıklı derecede saf Stepan Trofimoviç bütün hayatı boyunca dilinden düşürmediği "halka gitme"ye karar verdiği zaman Dostoyevski bu tür bir tepki öngörmüştü.

Bu ahlaki haçlı seferinden okuryazar bütün Ruslar etkilenmişti, birdenbire ve anlaşılan kendiliğinden, en nitelikli binlerce genç "zenginliklerini bir kenara bırakıp" (birçoğu zengin ve yüksek sınıf üyesi ailelerin çocuklarıydı) "halka gitme"ye karar vermişti. Adalet Bakanı Kont Pahlen, Hıristiyanlığın sevgi ülküsünü, acı çekenlere yardım etme, onların acılarını dindirme ülküsünü gerçeğe dönüştürmek için pek çok saygın ailenin bu dayanılmaz seferberliğe kendi çocuklarının katılmasına yardımcı olduğunu şaşkınlıkla belirtiyordu. Bu seferberliğe katılanlardan (birkaç yıl sonra güpegündüz Rus gizli polis şefini bıçaklayıp öldürecek olan) S. M. Kravçinski, hiç de duygusal biri değildi, bu hareketin siyasetle "hiç ilgisi yoktu," diye konuşuyordu. "Bu, daha çok bir haçlı seferine benziyordu, dinsel bir hareketin tamamıyla bulaşıcı, herkesi kucaklayıcı özelliğini taşıyordu. İnsanlar yalnızca belirli ve somut bir amaca ulaşma peşinde değillerdi, aynı zamanda kişisel olarak derin bir ahlaksal arınma gereksinimini de doyurmak peşindeydiler."[16]

Dostoyevski'nin bu olaylarla ilgili olarak duyduğu şeylerden –ayrıca Rus toplumunda kulaktan kulağa fısıldanan dedikodulardan– çıkardığı şey, pekâlâ kendi toplumsal ve siyasal düşüncelerinin gerçekleşmesine doğru bir adım atıldığıydı. Çünkü Halkçı gençliğin amacı yalnızca halkı eğitmek ve uyandırmak değildi, kendileri de eğitilmek, onlardan biri olmak, onların değerlerini ve inançlarını öğrenmek isti-

15 Kropotkin, *Memoirs*, 199.

16 Alıntı, V. Bogucharsky, *Aktivnoe narodnichestvo semidesyatikh godobv* (Moskova, 1912), 179.

yordu. Dostoyevski her zaman entelijansiya ile halk arasında böyle bir birleşmenin olacağı günü beklemişti, 1874'ün o çılgın ilkbahar ve yazında o çoktandır özlediği günün geldiğine inanmış olabilir. Ama inandıysa bile, Mihaylovski'nin *Oteçestvennye Zapiski*'de yayımlanan *Cinler* konusundaki önemli makalesi radikallerle kendisi arasındaki uçurumun asla kapanmayacağını gösterdi.

"[Ç]ağdaş yazarlarımızın en yeteneklilerinden biri olarak" Dostoyevski'ye saygıda kusur etmemeye özen gösteren Mihaylovski, eleştirisini, Rus radikalliğini Rus kültürü üzerinde ayrıştırıcı bir etki yaratan Avrupa baskısının bir ürünü olarak gören Dostoyevski'nin radikallik tanımı üzerinde yoğunlaştırır. Dostoyevski'nin tanımına göre, Rusya'da eğitimli sınıflar Rus halkından, aynı zamanda halkın dininden kopmuşlar, böylece iyiyi kötüden ayırma yeteneklerini kaybetmişlerdir. O yüzden de, *Cinler*'de anlatıldığı gibi, yok olmaya yazgılıdırlar. Yine de Mihaylovski, halkın yaşam biçimlerinde vücut bulmuş ahlak değerlerini kabul etmek için onların dinsel inançlarını paylaşmak gerekmediğini söyleyerek bu görüşe karşı çıkar. Dostoyevski'nin *Cinler*'de "Tanrı" sözcüğünü bazen üstün bir varlık anlamında, bazen "ulusal özellikler" ve ulusal görenekler anlamında kullandığını, böylece Rus halkına bağlılığı dinsel inançla özdeşleştirdiğini işaret eder. Ama bu varsayım "düpedüz olanaksız"dır ve Mihailovski özenle din konusunu entelijansiya ile halk arasındaki ilişki konusundan ayırır.[17]

Romancı için yapılacak bir tek şey vardır, ya *Cinler*'deki gibi entelijansiyayı açık açık eleştirmek ya da gazete yazılarındaki gibi, halkı bir o kadar açık şekilde ve hiç eleştirmeden yüceltmek. Mihaylovski kıskanarak, "Dostoyevski mutlu bir insan," der. "Halkın başına ne gelirse gelsin sonunda kendini ve bizi kurtaracağını biliyor."[18] Görenekleri ve inançlarıyla halka inanan Dostoyevski kendisinin bu inancını paylaşmayanların hepsine, kendi topraklarına yabancılaşmışlıklarını vurgulamak için Fransızcada dendiği gibi *citoyens* [yurttaşlar] der. Ama geçmişte nasıl olduysa olsun, diye devam eder Mihaylovski, yeni *citoyen*'ler grubunu (Halkçıları) gözardı etmek yanlıştır, onlar "Rus halkının doğrusu"na saygı gösterilmesi gerektiğini kabul ederken bu "doğru"nun geleneklerini çelişkili ve kafa karıştırıcı" bulurlar; onlar bu geleneklerin yalnızca başka kaynaklardan (Batı sosyalizminde vücut bulmuş toplumsal adalet düşüncelerinden) elde edilmiş genel "insanlık" ilkeleriyle çakışan kısmını kabul ederler. Aslında Mihaylovski'nin derin bir kavrayışla dile getirdiği gibi, Dostoyevski pek çok durumda aynı şeyi kendisi de yapar ama kendi insancıl değerlerini "Rus halkının doğrusu"yla gelişigüzel özdeşleştirdiğini kabul etmeye yanaşmaz.

Mihaylovski, ünlü hale gelen ve Lavrov'u yankılayan bir paragrafta, bu *citoyen*'lerin eğitimli sınıfın üyeleri olarak yalnızca kendilerine yararlı olacak yasal ve siyasal haklar için patırtı çıkarmaktan vazgeçmeye hazır olduklarını yazar, onlar tam tersine, halka

17 *Sochineniya N. K. Mikhailovskogo*, 7 cilt, (St. Petersburg, 1888), 2: 272-273.

18 *age.*, 304.

doğrudan yararı dokunacak toplumsal reformların yapılması için çalışmaya razıdırlar. "Önceliği siyasal reformlar yerine toplumsal reformlara vererek," der Mihaylovski, "bizler, halka daha fazla baskı yapma, hatta daha fazla suç işleme aracı olarak daha fazla haklar ve özgürlükler elde etmeyi reddediyoruz."[19] Dostoyevski'yi doğrudan doğruya paylayarak şöyle yazar: " 'Tanrı' sözcüğüyle oynamayı bırakır, o utanılası sosyalizmini biraz daha yakından tanırsanız, Rus halkının gerçeğinin bazı öğeleriyle sosyalizmin çakıştığını göreceksiniz." Halka ve halkın gerçeğine karşı ortak bir saygıyı paylaşanlara çatmak yerine, Dostoyevski'yi çevresine bakmaya, ülkenin başına bela olmak için son zamanlarda türemiş bütün yeni cinlere dikkat etmeye çağırır:

> Sizin tanımladığınız Rusya, o çıldırmış hasta adam, demiryollarıyla donanıyor, fabrikalar ve bankalarla doluyor – sizin romanınızdaysa bu dünyayı işaret eden en küçük bir şey yok! Bütün dikkatinizi önemsiz, bir avuç deliye ve alçağa yöneltiyorsunuz! Romanınızda ulusal zenginlik cini (halkın refahı pahasına gelişen sanayi) yok, oysa en büyük cin bu, ayrıca iyi ile kötünün sınırlarını en az tanıyan da bu. [20]

Mihaylovski'nin makalesinden etkilendiğini itiraf eden Dostoyevski, *Grazhdanin*'in bir sonraki sayısında, o makaleden "Benim için yeni bir açıklama," diye söz etti. Mihaylovski'nin, halkın iyiliği uğruna kendilerini feda etmek isteyen Halkçılardan söz ederken en samimi duygularını dile getirişindeki ciddiliği Dostoyevski'ye dokunmuştu. Ama kendisi ile Halkçıların birbirlerinden ayrıldıkları önemli nokta konusunda hiçbir ham hayali yoktu, görüşleri pek çok bakımdan çakışsa da, anlaşmazlık konusu olan noktaya Dostoyevski parmağını basmaktan geri durmadı. "Ama sosyalizm ateist değildir, sosyalizmin esas, temel özü ateizm değildir demek ve yazmak – işte bu beni çok şaşırtıyor," diyerek Mihailovski'yi payladı.

Tam bu sıralarda (1873) radikalizm ile din inancının uzlaşmaz olduğu, Birinci Enternasyonel'in Slav seksiyonunun bir kararıyla gürültülü bir şekilde ilan edildi. Bakunin'in etkisiyle bu seksiyon "ateizm ve maddecilik"ten yana olduğunu ilan etmiş, ayrıca "her türlü ilah tapıncına, dinde her türlü resmi günah çıkarma uygulamasına karşı savaşmaya... her türlü dışavurumuyla ilahlık düşüncesini yeryüzünden silmeye"[21] söz vermişlerdi. "Sosyalizm – ki bu da bir Hıristiyanlıktır," diye not almıştı Dostoyevski (1872-1875), "ama akılla başarılı olabileceğini ileri sürmektedir"[22]. Bu sözlere bakılırsa Dostoyevski, Halkçı Sosyalizmin temelinde Hıristiyanlık ilhamının yattığının farkındadır ama bu ideolojinin kendi kendisiyle çeliştiğini düşündüğü yanını işaret eder.

---

19 *age.*, 306-307.

20 *age.*

21 Alıntı, Itenberg, *vizhenie revolyutsionnogo narodnichestvo,* 346.

22 Bkz. *LN* 83 (Moskova, 1971), 290.

En dikkat çekici makalelerinden birinde, (*Cinler*'le ilgili olarak başının üzerinde asılı duran buluttan kendisini kurtarmayı amaçladığı) "Günümüzün Yalanlarından Biri" adlı makalesinde Dostoyevski, Halkçılarla üstü örtülü tartışmasında David Strauss'tan türeyen ateizm üzerinde durur. "İnsanlar belki de bana şöyle diyecekler... örneğin Strauss, İsa'dan nefret etse de, Hıristiyanlığı alaya almayı hayatının amacı yapsa da, genelde insanlığı ilahlaştırır, öğretisi olabildiğince düzeyli ve soyludur." Dostoyevski şunu da kabul etmektedir: "İlerici Avrupa düşüncesinin günümüzdeki önderlerinin hepsinin amaçları insancıl, olağanüstü güzel amaçlar." Ama bir başka şeye de inanır ve o şeyi şimdi bize kâhince görünen şu güçlü bitiriş cümleleriyle dile getirir: "Şu büyük, çağdaş öğretmenlere eski toplumu yıkmak, yerine yenisini kurmak yetkisini verirseniz, sonuçta ortaya öylesine bir kaos, öylesine yavan, kör, insanlıkdışı bir şey çıkar ki, insanların lanetlerinin gürültüsünden bütün yapı daha tamamlanamadan yıkılır. Bir kez İsa reddedilince insan yüreği şaşırtıcı derecede aşırıya kaçabilir. Bu bir aksiyomdur." Dostoyevski, Sosyalizmi Hıristiyanlık ülkülerinin güncelleştirilmesi olarak görenlerin –ki Halkçılar böyle yapmaya başlamıştı– Neçayev'in taktiklerinin temelinde yatan Yararcılık'ı reddetseler bile, Neçayev'ciliğin kışkırtmalarına karşı bağışık olmadıklarını ileri sürer.

* * *

Yine de Rus Halkçıları ateizmi artık Hıristiyan ahlakının ya da bir *Hıristiyan olarak* İsa'nın öğretilerinin reddine bağlamıyorlardı, bu yeni tarz radikalizmle Dostoyevski'nin ilişkilerinde fark edilir bir vurgu değişikliği olacaktı. Radikalizme karşı tavrı yumuşayacak, 1860'lardaki polemikleriyle tam bir karşıtlık oluşturacak şekilde, sanatında dikkatini artık (Nihilist ilkelere dayanarak herhangi türlü bir ahlak olanağını reddeden) yeraltı adamı gibi ya da Hıristiyan vicdanının yerine Yararcılık hesapçılığını ya da Nietzsche-öncesi, iyinin ve kötünün ötesinde ahlakla ilgisiz kayıtsızlık kuramını benimseyen Raskolnikov ve Stavrogin gibi kahramanlara yöneltmeyecekti. Halkçılar artık "Rus halkının gerçeği"nin kapsamındaki Hıristiyan değerlerini kabul ediyorlardı, o da şimdi onların otomatik olarak reddetmeyeceklerine inandığı bir ahlak temelinde onlara seslenebilirdi.

Dostoyevski'nin ısrarla söylediği bir şey vardır: Rus insanı her zaman yüreğinin derinliklerinde suç işlediği bilgisini taşır; Avrupalı ise yasadışı işler yapmayı tamamıyla haklı görür. Bu bağlamda Dostoyevski'nin şu iddiası ünlüdür: "Bence Rus insanının en başta gelen, en temel manevi gereksinimi, kesintisiz, dinmez şekilde acı çekmektir, her yerde ve her konuda. Bana kalırsa Rus insanının hamurunda, hatırlanmayacak kadar eski bir zamandan beri acı vardır... Rus insanının mutluluğunda bile bir acı öğesi bulunur, o olmadan mutlulukları tam olmaz." Rus halkının sessizce "acı çekme sevgisi", içinde yaşanan zamanın kötülüklerine karşı sonunda galip gelecek olan ahlaki ve manevi bir kefaret ödeme isteği anlamına gelir.

Dostoyevski'nin en büyük tutkusu, radikalleşmiş inatçı gençliği, Rus hayatının mevcut koşullarıyla değilse bile, bu koşulları iyileştirmeyi önerdiğine inandığı yönetimle uzlaştırmaktı. Bu yeni diyalog tabanı ona benzersiz bir olanak sunuyordu, bu olanaktan yararlanmak, bundan sonraki yapıtını Mihaylovski'nin dergisi *Oteçestvennye Zapiski*'de yayımlamak istiyordu. Halkçıların ideolojisinin zayıf bir halkası vardı: Halkçılar, bir yandan "Rus halkının gerçeği"ne saygı gösterirken, bir yandan da bu "gerçek"in dayandığı kökleri, bu halka atalarından miras kalan kutsal Tanrı-insan İsa inancını reddediyorlardı. Halkçılar nasıl olur da halkı ilahlaştırırken halkın bütün ahlak değerlerinin kökeninde yatan, Dostoyevski için onların biricik sağlam çıpası olan din inancına bağlı kalmazlardı? Din inancının gerekliliği izleği son dönem romanlarında yeni bir önem ve yoğunluk kazanmıştır, açık şekilde öne çıkarılır. Kuşkusuz, bu izlek her zaman vardı ama Nihilistlerin saldırılarına karşı Hıristiyanlığın sevgi ve özveri etiğinin savunusunun gölgesinde kalıyordu.

Dostoyevski ile Halkçılar bu önemli dinsel inanç sorunu konusunda birbirlerinden farklı düşünmeye devam edeceklerdi, oysa çara bağlı da olsa dar bir hizipçiliği aşmayı başarmış biri olarak Dostoyevski'ye benzersiz bir konum sağlayacak kadar ortak noktaları vardı. 1870'lerin sonuna gelinirken Dostoyevski bu ayrıcalıklı konumunu, bir zamanların barışçı, apolitik Halkçıları umutsuzluktan dolayı teröre başvururken, ülkesini bekleyen, her gün biraz daha yaklaşan felaketi savuşturmak için kullanmaya çalıştı.

48. Bölüm

Bad Ems

Dostoyevski, Nisan 1874'te *Grazhdanin*'den istifa etti, istifanın hemen ardından hiç beklenmedik bir şey oldu: Nekrasov eski arkadaşına uğradı. Anna son zamanlarda aralarında soğukluk olduğunu biliyordu, kocası ziyaretçisini çalışma odasına götürünce konuşmalarını gizlice dinlemeden edemedi. Duyduğuna göre Nekrasov, Dostoyevski'den bir sonraki yıl *Oteçestvennye Zapiski* için yeni bir roman istiyordu, "dört sayfasına iki yüz elli ruble ödeyecekti, oysa o güne kadar Dostoyevski yüz elli ruble alıyordu."[1] Dostoyevski, Anna'ya danışmaya gittiğinde daha soruyu soramadan Anna hemen kabul etmesini söyledi. Dostoyevski yine de ilkin Moskova'ya gitti, bunca zamandır büyük bir sadakatle kendisini desteklemiş olan Katkov'a yeni romanını *Russkiy Vestnik*'te yayımlamayı düşünüp düşünmediğini soracaktı. Katkov dört sayfalık forma için daha yüksek bir ücret ödemeyi kabul etmişti ama yüklüce bir avans ödemekten kaçıyordu, o yüzden Dostoyevski de herhangi bir yükümlülükten kurtulmuştu.

Tam bu tarihlerde bir Rus uzman, profesör Koşlakov, Dostoyevski'ye altı hafta Bad Ems kaplıcalarında kalıp anfizemini düşürmesini öğütledi, oranın mineralli suları şifa verici güçleriyle tanınıyordu. Haziran başında Dostoyevski böylece Staraya Russa'dan ayrılıp Petersburg'a gitti, seyahate çıkmadan önce birkaç gün orada kalıp acil bazı işlerle ilgilenmek istiyordu. Bu işlerden biri, ölen zengin teyzesi A. F. Kumanina'nın mülküyle ilgiliydi, teyzesi 1864'te Dostoyevski ile Mihail'e on biner ruble vermiş, daha sonra onları vasiyetnamesinden çıkarmıştı. Hem Dostoyevski hem de Mihail'in dul karısı buna itiraz ediyordu. Dostoyevski, bir mühendis olan ama çoğu kez ağabeyinin yardımlarıyla geçinen içkici küçük kardeşi Nikolay'a bir ay önce bir mektup yazmış, varislerden biri olarak, erkekkardeşlerine verilen paraya bir itirazı olmadığını belirten bir açıklama imzalamasını söylemişti. "Yoksa," diye yazıyordu, "bir daha benden bir şey bekleme."[2] Nikolay hemen kendisine söyleneni yaptı.

Dostoyevski yayımcılık işletmesinin deposu işlevini gören *Grazhdanin*'in bürosunda *Budala*'nın yalnızca iki adet sattığını öğrenince hayal kırıklığına uğradı ama M. P. Nadein adlı bir yayıncıya rastlayınca morali düzeldi. Anna'ya, "Nadein bana yapıtlarımın tamamını basmayı kesin şekilde önerdi," diye yazıyordu, "hem de yüzde beş alacak, o hissesine düşen yüzde beşini aldıktan sonra bütün baskı benim ola-

1 Anna Dostoyesvky, *Reminiscences*, çev. ve yay. haz. Beatrice Stillman (New York, 1975), 128.
2 *PSS*, 29/1. Ki: 319; 5 Mayıs 1874.

cak." Dostoyevski'ye bakılırsa edebiyat piyasasında kendisinin değeri artmıştı çünkü "kitapçılar... Orest Miller'ın *Nedelya*'da [Hafta] yayımlanan, nihayet çok övücü makalesinden çok heyecanlandılar."[3] Bu makaleler *Gogol'den Bu Yana Rus Edebiyatı* adlı kitapta yer alıyordu, *Nedelya* dergisi de hem Halkçılara hem de Slavcılara açıkça yakın duran bir dergiydi. Nadein önde gelen bazı Halkçı radikallerin yakın dostu olarak tanınıyordu, önerileri, şimdi eski ideolojik çizgilerin nasıl yeniden çizildiğini gösteriyor. A. S. Dolinin'in dediği gibi, Dostoyevski, *Grazhdanin*'in editörlüğünü yaparken hanesine yazılan, adına gölge düşüren ayıbın bir kısmından Miller'ın makaleleri sayesinde kurtulmuştur.[4]

Dostoyevski hiç istifini bozmadan kendi bildiği yolda ilerledi, sosyo-politik görüşlerinin tuhaflıklarını okurlarının canları istediği gibi yorumlamasına izin verdi ama eski silah arkadaşları bunu hiç de o kadar sakin karşılamadılar. Anna'ya, "Maykov nedense biraz soğuk davrandı," diyordu, eski arkadaşına Strahov'un evinde rastlamıştı, kronik bir dedikoducu olan Strahov da ona hiç hoş olmayan bir haber verdi, "Turgenyev Rusya'ya gelmiş, bir yıl kalacak ve bir roman yazacakmış, 'bütün gericileri' (yani aralarında ben de varım) anlatacağını böbürlenerek söylüyormuş."[5] Gelgelelim Turgenyev Rusya'da ancak iki ay kaldı, bir sonraki romanı *Bakir Topraklar*'da öyle bir karikatür yoktu. Bu mektuptan aynı zamanda Dostoyevski'nin ev hayatındaki ilişkilerine dair de bir şeyler öğreniyoruz. Mektup, Anna'nın daha sonra silmeye çalıştığı satırlarla devam ediyor. "Canım Anya'cığım," diyerek Dostoyevski karısından bir ricada bulunuyor, "lütfen onlara [çocuklara] nazik davran. Onları sevdiğini biliyorum. Ama lütfen onlara bağırma, onları temiz tut." Ayrıca Anna'nın, Dostoyevski'nin anlayışına hiç uymayacak şekilde hizmetçilere sert davrandığını çıtlatan sözler de var. "Dadıya iyi davran,"[6] diye öğütlüyor.

Berlin treninde gece yolculuğu, hem soğuk yüzünden hem de ekonomi sınıfında yolculuk edip hiç uyumadan dimdik oturmak anlamına geldiği için çok yorucu geçti. Berlin'den Bad Ems'e gidiş de bir başka felaketti. ("Balık istifi oturduk"). Dostoyevski en civcivli turist mevsiminde buraya gelmişti, "fiyatlar korkunç[tu]"; Anna'yla ikisinin onca dikkatle yaptığı hesabın gerçeklikle hiçbir ilgisi yoktu. Kasabada ev aradı, iki oda kiralamayı başardı, yemeklerini de orada yeme işini ayarladı. Hemen bir doktora göründü, doktordan kendisinde verem falan olmadığını öğrendi. "Geçici mukoz membran iltihabı" sorunu yaşıyordu, zor soluk alıyordu, kaynak suyu içmesi tavsiye edilmişti.[7]

---

3 *age.*, 321; 6 Haziran 1874.
4 Bkz. *age.*, 531.
5 *age.*, 322; 6 Haziran 1874.
6 *age.*, 323-324.
7 *age.*, 328.

Genelde Dostoyevski gece geç saatlerde sessizlikte yazardı ama Ems'te tedavi programına uymak zorunda kaldığı için bunu yapamıyordu. "Ems'te herkes (ben de aralarında olmak üzere) sabah altıda kalkıyor," diye yazıyordu, "sabahın saat altı buçuğunda iki kaynak suyunun başına iki bin hasta toplanmış oluyor. Genelde çok sıkıcı Luteryen bir ilahiyle başlıyorlar: Bundan daha mide bulandırıcı ve yapay bir şey bilmiyorum." Doktorun reçetesine göre her sabah saat yedide bir bardak şifalı su içecek, bir saat yürüyecek, bir bardak daha su içtikten sonra kahve içmek üzere eve dönecekti. Sabah kahvesinden sonra çalışmaya gayret ediyordu ama "bugüne kadar yalnızca Puşkin okuyabildim ve (buranın tadını çıkardım) zevkten sarhoş oldum. Her gün yeni bir şey keşfediyorum. Ama öte yandan roman namına hiçbir şey yazamadım."[8]

Ems insanla dolup taşıyordu, kalabalık arasından sık sık kulağına kendi anadili Rusça çalınıyordu ama memleketlilerinin çoğunu, Anna'ya sözünü ettiği –Novoçerkask'ta bir enstitü müdiresi olan– o dayanılmaz kadın kadar dayanılmaz buluyordu: "Dünyada eşi menendi görülmemiş bir budala. Kozmopolit bir kadın, ayrıca ateist, çara hayran ama kendi anayurdunu küçümsüyor. Ben de suskunluğumu bozdum, ona dayanılmaz biri olduğunu söyledim, hiçbir şeyden anlamadığını söyledim, gülerek elbette, gayet kibar, gayet ciddi bir şekilde."[9] Ems'in güzelliklerinin ilk sarhoşluğu geçtikten sonra mektupları uzun bir şikâyet listesi halini aldı. Öngörülmesi olanaksız iklimi usandırıcıydı, mektuplarında sözünü ettiği sara nöbetleri de zaten bozuk olan sinirlerini daha da bozuyordu. "Buradaki bütün yapılardan, bütün çalılıklardan nefret eder oldum... Öylesine sinirliyim ki (özellikle sabahları) Kranchen'de (su pınarında) toplanan o mendebur kalabalık içindeki herkesi kişisel bir düşmanım gibi görüyorum, belki de onlarla kavgalı olsam mutlu olurdum."[10]

Bu sancılı mutsuzluğu biraz olsun hafifleten tek şey Anna'dan gelen haberlerdi, ondan gelecek mektupları yüreğini kemiren yalnızlık duygusunu iyi edecek bir merhemi bekler gibi bekliyordu. Anna sektirmeden yazıyordu ama mektupları vaktinde gelmiyordu – nedeni, Dostoyevski'nin yakındığı gibi Rus posta idaresinin beceriksizliği değildi, bir yıl sonra Anna'nın öğrendiği gibi, mektuplar gizli polis tarafından okunuyordu. Çocuklarıyla ilgili haberlere seviniyordu, onlar için sürekli kaygılanırdı. "Çocuklarla ilgili haberler benim için çok önemli," der Anna'ya. "Burada gördüğüm çocuklara bile rahatça bakamıyorum, ağlayan bir çocuk sesi duysam mutsuz oluyorum, çocuklarımın başlarına bir şey gelecekmiş duygusuna kapılıyorum."[11] Mektuplar ayrıca çiftin arasındaki yirmi yıllık yaş farkına karşın evliliğin (en olmadı Dostoyevski için) tutkulu bir cinselliğe sağlam şekilde kök saldığını gösteri-

8 *age.*, 331; 12/28 Haziran 1874.
9 *age.*
10 *age.*, 346; 5/17 Temmuz 1874.
11 *age.*, 344.

yor. "Seninle ilgili baştan çıkarıcı düşler görüyorum," diyerek Anna'ya bir sır veriyor. "Beni düşünde görüyor musun?.. Belki de burada, yabancı ülkede başka kadınların peşinden koşmaya başlayacağımı söylemiştin. Sevgili dostum, buradaki deneyimim bana gösteriyor ki senden başka birini düşünmeme bile olanak yok... Dahası, *bu bağlamda* benim Aneçka'cığımdan iyisi yok... Umarım bu mektubu kimseye göstermezsin."[12] Bu mektuptaki bir göndermeye bakarsak anlaşılan Anna da "ayıp düşler" gördüğünü itiraf etti ki o da Gogol'den bir alıntı yaparak sevgiyle yanıt veriyor: "Boş ver, boş ver – sus!"[13]

Dostoyevski, Anna'ya bir sonraki romanının ilerleyişiyle ilgili rapor veriyordu, ancak roman ilerlese bile salyangoz hızıyla ilerlemekteydi. "Burada iki roman planladım, cesaret edip hangisine girişeceğimi bilmiyorum... Ağustos ayının sonunda yazmaya başlayacağım, biliyor musun beni en çok kaygılandıran ne: Acaba böyle ağır bir iş için gerekli enerjiyi kendimde bulacak mıyım ve sağlığım elverecek mi?.. Romanlar yazıp bitirdim ama *genelde* sağlığımın bozulması pahasına."[14] Sanatsal kaygıları kadar pratik hayatla ilgili kaygıları yüzünden de morali bozuktu. "Sonbaharda işlerimizi hangi parayla, nasıl ayarlayacağız, her gün bunu düşünüyor ve çok kaygılanıyorum, (Nekrasov'dan bir kez daha [avans] *isteyemem*, ayrıca bana belki hiçbir şey vermek *istemeyecektir.*) Katkov değil o, bir Yaroslav'lı."[15] Dahası, kendisini özgürce ifade etmekten çekindiği bir dergide yazmak ilham çeşmesinin kurumasına yol açmıştı. "*Oteçestvennye Zapiski*'nin bazı görüşlerimi yayımlamaya korkacağı gerçeği bile gerçekte elimi kolumu bağlıyor."[16]

Rusya'ya dönmeden bir hafta önce, "*Gerçekten* de bir iyileşme oldu, yani... kuru öksürüğüm azaldı, daha rahat soluk alıyorum, falan... ama iyileşmeyen belli (hastalıklı) bir yer kaldı, göğsümdeki bu hastalıklı yer tamamıyla iyileşmemekte direniyor," diye yazar. Yine de onun dışında "eskisine göre karşılaştırma kabul etmez derecede kendimi sağlıklı hissediyorum; enerjim, uykum, iştahım iyi – hepsi harika."[17] 27 Temmuz'da Bad Ems'ten ayrıldı, Anna, "ilk kızımın, Sonya'nın mezarını bir kez daha ziyaret etme isteğini yerine getirmekten kendini alamadı," diye yazıyor, "Plain Palais'deki çocuk mezarlığını iki kez ziyaret etti; Sonya'nın mezarının üzerinde altı yıl içinde dalları sıklaşan söğüt ağacından bana birkaç dal getirdi."[18]

* * *

12 *age.*, 338; 23 Haziran/5 Temmuz 1874.
13 *Reminiscences*, 233-234.
14 *age.*, 360.
15 *age.*, 338.
16 *age.*, 354; 14/26 Temmuz 1874.
17 *age.*, 352, 353.
18 *Reminiscences*, 232-234.

Dostoyevski 1 Ağustos'ta Staraya Russa'ya döndü, döner dönmez *Delikanlı*'nın olay örgüsü üzerinde çalışmaya başladı. Bu arada Anna önemli bir karara varmıştı. Kış için Petersburg'a dönmelerine ne gerek vardı? İlkbaharda kır evinde yaşayacaklardı çünkü çocukların sağlığı için orada yaşamak daha iyiydi, ayrıca geçim masrafları da azalırdı. Dahası Petersburg'daki toplumsal hayatın zorunluluklarıyla kocasının dikkati dağılmamış olurdu, "kışın Fyodor Mihayloviç ailesine nerdeyse zaman ayıramaz," Anna da konuklara ev sahipliği etmek gibi can sıkıcı bir rol üstlenmek zorunda kalırdı.[19] Böyle pratik konularda her zamanki gibi istediğini yaptırırdı. Hemen kasabada bir villanın üst katını kiraladılar, Dostoyevski için bir çalışma odasıyla ayrı bir yatak odası vardı, kışın edebiyat dünyasıyla ilişkisini sürdürmesi için iki ya da üç kez Petersburg'a gitmesine karar verildi.

Grazhdanin'in yayın yönetmenliğini üstlenmiş olan Victor Putsikoviç'e mektup yazan Dostoyevski, ondan "Dolguşin ile arkadaşlarının yargılanmasıyla ilgili gazetelerde ne bulabilirse toplamasını"[20] ister. Bu (liderleri Aleksandr Dolguşin'in adıyla anılan) radikal grubun kamuya açık duruşması, *Delikanlı*'da kurgusal Dergaçev grubunun kısaca portresi çizilirken kullanılacaktır. Dolguşin'cilerin pek çoğunun Neçayev'cilerle ilişkisi vardı ama Neçayev'ci eylemlerle hiçbir ilişkilerinin bulunmamasına karşın o davada hapse atılmışlardı. Aslında tıpkı Halkçılar gibi, onlar da kulvar değiştirmiş, Sosyalist bir İsa'ya ve Hıristiyanlığın ahlak ülkülerine saygı duymaya başlamışlardı. Propagandasını yaptıkları ideolojileri V. V. Bervi-Flerovski'nin düşüncelerine dayanıyordu. Bervi-Flerovski bir ekonomistti, *Rusya'da Emekçi Sınıfın Durumu* adlı kitabı, daha önce sözü edilen Lavrov'un ve Mihaylovski'nin kitaplarıyla birlikte, Halkçılık hareketine esin kaynaklığı etmiş önemli yapıtlardan biriydi. Andrzej Walicki, "Bervi-Flerovski," diye yazar, "kapitalist düzendeki toplumsal ilişkilerin tarıma uygulanmasından sonra köylülerin artan yoksulluğunun çok canlı bir tablosunu çizmiştir; bundan çıkardığı sonuç şudur: Kapitalizmin daha fazla yol almasını engellemek için mümkün olan her şey yapılmalı, onun yerine köy komününün olanaklarından yararlanılmalıdır."[21] Bervi-Flerovski'nin düşüncelerinin tartışıldığı bir yazı, *Zarya*'da [Tan], kısa süren yayın hayatı boyunca Dostoyevski'nin ısrarla okuduğu dergide yayımlanmıştı.

Dolguşin'cilerin belgeleri arasındaki üç duyurudan biri, onlar için Bervi-Flerovski'nin yarı dinsel bir söylemle kaleme aldığı, "Şehit Nikolay ve İnsanlığın Doğa ve Adalet Yasalarına Göre Nasıl Yaşaması Gerektiğine Dair" adlı bir broşürün kısaltılmış haliydi. Aziz Matta'dan bir alıntıyla süslenmiş bir başka duyuru, kilise ayinlerinin kutsal diline daha fazla uyarlanmıştı. Dolguşin'cilerin bütün duyuruları ahlaka

---

19 *age.*, 235.
20 *PSS*, 29/Ki. 1: 361; 20 Temmuz/1 Ağustos 1874.
21 Andrzej Walicki, *A History of Russian Thought from the Enlightment to Marxism*, çev. Hilda Andrews-Rusiecka (Stanford, 1979), 224.

seslenmeye dayanıyordu. *Delikanlı*'nın Bilimler Akademisi baskısındaki yorumcunun dediği gibi, "Doguşin'cilerin arzu ettiği 'adalet'in etik özü, onların Hıristiyanlığa karşı olmalarına karşın nesnel olarak... Hıristiyanlık öğretileriyle çakışıyordu... Çabalarının kaynağı ve hedefi olarak '[E]şitlik dini' bütün duyurularında vardır."[22]

Dostoyevski'nin romanı üzerindeki çalışmaları, evlenen ve ikinci kez baba olan üvey oğlu Pavel İsayev'den gelen mektuplarla kesintiye uğradı. Kasım ayında Pavel'in karısı, Anna'ya yazdığı mektupta kocasının nerelerde olduğunu bilmediğini söylüyordu. Ayrıca henüz bir bebek olan kızlarını verebileceği, kimsesiz çocuklar için bir yurt bulmasına Anna'nın yardımcı olmasını rica ediyordu. Sonunda Pavel'i bulan Dostoyevski ona, "içinde bulunduğun ağır koşullar dolayısıyla" diyerek yirmi beş ruble gönderdi ama bu paranın hepsini "Nadezda Nikolayevna'ya [karısına]"[23] göndermesi için ısrarcı oldu. Anna, Pavel'in karısına yazdığı mektupta Pavel'in davranışını hiç onaylamadığını açık açık söyledi. Hakarete uğradığını düşünen Pavel, yirmi beş rubleyi üvey babasına geri gönderdi, Anna'nın kendisini fırçalayarak "*her türlü terbiye sınırlarını*" aşmasından şikâyet etti. Anna'ya ders verilmesinden hiç hoşlanmayan Dostoyevski, "Yalnızca çocuklarına karşı tutumun için bile olsa sana içerlememek olanaksız (ben senin için ikinci dereceden biri değilim)," diye yanıt verdi. "Kimsesiz çocuklar bakımevi nedir biliyor musun, yeni doğmuş bir bebeği Finli bir kadının çöpler, pislikler arasında, çimdikleyerek, belki yumruklayarak büyütmesi ne demektir biliyor musun: bir çeşit ölüm... sen üvey oğlumsun ama ben seni bir ayakkabıcı olmak üzere bir yerlere göndermedim."[24]

O kış Staraya Russa'dan Petersburg'a ilk giden Dostoyevski değil, Anna oldu. Aralık ayında Anna, Dostoyevski yayınlarından çıkacak olan *Ölüler Evinden Notlar*'ın basım işleriyle ilgilenmek üzere Petersburg'a gitti. Dostoyevski hapishane anılarına daha fazla talep geleceğini sanmıyordu ama Anna yedi yüz kopya satmayı ya da emanet olarak dağıtmayı, küçük bir kârla eve dönmeyi başardı. Çocuklarını kocasına emanet etmişti, tabii hizmetçiler de ona yardımcı oluyordu, onun çok beğendiği o dadı vardı, kendisinin ne kadar ailesine bağlı, çocuklarıyla ilgilenmekten zevk alan bir *paterfamilis* olduğunu mektupları gösteriyor. "Dün," diye yazıyor Anna'ya, "sigara sırasında [Dostoyevski sigara tiryakisiydi ve sigaralarını kendisi sarardı] dans etmeye başladılar ve Fedya yeni bir dans icat etti: Lilya aynanın orada ayakta duruyor, Fedya onun tam karşısına geçiyor, ikisi uygun adımlarla birbirlerine doğru yürüyor (bu arada Lilya öyle zarifti ki); (hep uygun adımlarla yürüyerek) yüz yüze geldikleri zaman Fedya, Lilya'yı öpüyor, öpüştükten sonra ikisi de kendi yoluna gidiyor."[25]

---

22 *PSS*, 17: 302.
23 *PSS*, 29/Ki. 1: 364; 4 Kasım 1874.
24 *age.*, 366-367; 11 Aralık 1874.
25 *age.*, 370-371; 20 Aralık 1874.

Delikanlı'nın ilk bölümünü Dostoyevski *Oteçestvennye Zapiski*'ye göndermişti ama o güne kadar herhangi bir yanıt alamamıştı. İki gün sonra *Grazhdanin*'deki bir haberden Dostoyevski, Katkov'un *Anna Karenina*'yı, iki yapraklık formasına beş yüz ruble ödeyerek satın aldığını öğrendi. "*Bana* 250 vermeyi kolay kolay karara bağlayamadılar ama," dedi kederle, "L. Tolstoy'a güle oynaya veriyorlar!"[26] Yazarlık gururunu kıran bu darbeden de daha fazla onu kaygılandıran şey şuydu: "Nekrasov kendilerinin yönelimine aykırı bir şey varsa budayacaktır... Ama dilenmek zorunda kalsak bile kendi yönelimimden bir santim sapmayacağım!"[27]

Bir ay sonra Petersburg'a gitti. Nekrasov sonunda bir sonraki tefrikanın dizgiye verileceğini yazmıştı ama yapıtla ilgili hiçbir şey söylemiyordu, Dostoyevski'nin içi içini kemirmekteydi, belki de Dergaçev grubu hikâyesinden hoşlanmadılar diye düşünüyordu. Gelgelelim Anna'ya sevinçle Nekrasov'un "romandan çok hoşlandı"ğını yazıyor, "ikinci kısmı henüz okumamış ama." Dahası, yazı işleri müdürü yardımcısı Saltıkov-Şçedrin, geçmişte aralarında amansız bir kalem dalaşı geçmiş olmasına karşın, "[romanı] çok övüyor." Yergi ustasının düşüncesi, doğrusunu söylemek gerekirse, daha sonraki tefrikalarla birlikte çok değişti, bu bölümlerden "neredeyse delice"[28] diye söz ediyordu.

Dostoyevski provaların bir kısmını Nekrasov'un evinde okudu, geri kalanını oteline götürdü ama canı bir arkadaş görmek isteyince Maykov'lara uğradı, Strahov da oradaydı. Anna'ya, "Maykov beni çok açık biçimde dostça karşıladı," diye yazıyor, "ama... yeni romanım için tek söz etmedi, besbelli ki beni üzmek istemedi. Ayrıca biraz Tolstoy'un romanından [*Anna Karenina*] konuştular, söyledikleri o coşku dolu sözler komikti. Sözü ben aldım ve hemen taşı gediğine koydum, Tolstoy *Oteçestvennye Zapiski*'de yayımladıysa, o zaman neden beni kınıyorlardı ama Maykov kaşlarını çattı, hemen konuşmayı kesti, ben de üstelemedim. Kısacası burada bir şeyler oluyor, bunun farkındayım, tam da seninle ikimizin konuştuğu şey olmuş, yani Maykov o düşünceyi [benim eski inançlarıma ve bağlılıklarıma ihanet ettiğim düşüncesini] yaymış."[29]

Dostoyevski *Anna Karenina*'nın tefrika edilen birinci kısmını, Petersburg ziyareti sırasında, "çan biçimli başlığın altında", yani anfizeme karşı sıkıştırılmış hava tedavisi gördüğü sırada okudu. Anna'ya Tolstoy'un romanı için, "biraz sıkıcı, şöyle böyle bir roman," diye yazıyor. "Bunun nesi için bu kadar heyecanlanıyorlar anlamıyorum."[30] Anna'ya gururla anlattığına göre, ziyaretinin dördüncü günü Nekrasov haber vermeden, "[*Delikanlı*'nın] birinci kısmının sonunu okuduktan sonra metni

26 *age.*, 370; 30 Aralık 1874.
27 *age.*
28 *age.*, 2: 8; 6 Şubat 1875. Bkz. *age.*, 194.
29 *age.*, 9; 4 Şubat 1875.
30 *age.*, 11; 1 Şubat 1875.

ne çok beğendiği"ni dile getirmek üzere uğramış, " 'Öylesine kendimi kaptırdım ki, bütün gece gözümü kırpmadan okudum... Sendeki o tazelik yok mu, sevgili dostum... çağımızda artık böyle bir tazeliği hiçbir yerde bulamazsın, başka hiçbir yazarda. Lev Tolstoy'un son romanı, onun romanlarında daha önce okuduğum şeylerin tekrarı, tek farkı öncekilerden daha iyi olması' (Nekrasov böyle dedi)."[31]

Dostoyevski'nin kendi romanıyla *Anna Karenina* arasında tamamıyla rastlantısal bir yarıştan rahatsızlığı az buz bir rahatsızlık değildi. *Delikanlı*'nın ilk bölümünü selamlayan en dostça makalelerden biri *Sankt-PetersburgskiyeVedomosti*'de yayımlandı, Vsevolod Solovyev tarafından (takma bir adla) yazılmıştı. Solovyev'in hatırladığına göre, Dostoyevski onun ziyaretine gittiği zaman "son derecede asabi bir haldeydi, çok sıkıntılıydı. Beni selamladıktan sonra, dik dik gözlerimin içine bakarak patladı: 'Söylesene, bana dürüstçe söyle – sence ben Lev Tolstoy'u kıskanıyor muyum?'" Şaşıran Solovyev nasıl yanıt vereceğini bilmiyordu, biraz bocalayarak birbirlerinden çok farklı yazarlar oldukları için Dostoyevski'nin Tolstoy'u kıskanabileceğini düşünemeyeceğini söyledi. "Beni kıskançlıkla suçluyorlar," diye haykırdı Dostoyevski. "Hem de kimler? Eski dostlarım, beni yirmi yıldır tanıyanlar." Bu eski dostlar ancak Maykov ile Strahov olabilirdi. Dostoyevski bir sandalyeye çöktü ama sonra ayağa fırladı, Solovyev'in elini yakalayarak ıstırap içinde konuşmaya başladı:

> Biliyorsun, evet, kıskanıyorum ama onların düşündüğü gibi ve asla onların sandığı nedenden dolayı değil. Ben onun koşullarını kıskanıyorum, özellikle şimdi... Şu içinde bulunduğum durumda benim için çalışmak hiç kolay değil, acele etmekse daha da zor... Tanrım! Hem de bütün hayatım boyunca böyle oldu!.. Bak, son günlerde benim *Budala*'yı okudum; tamamıyla unutmuşum... Sanki... ilk kez okurmuş gibi okudum... harika bölümler var... güzel sahneler... Aglaya ile prensin bir bankta buluşmalarını hatırlıyor musun?.. Ama başka şeyler de gördüm, bitirilmemiş, aceleye gelmiş öyle çok şey var ki. Her zaman da böyleydi – şimdiki gibi, *Oteçestvennye Zapiski* bastırır, yetiştirmek zorundasındır... avans alırsın... çalışarak ödersin... bu böyle devam eder gider... Sonu yoktur!.. Onunsa maddi bakımdan sıkıntısı yoktur, bir gün sonrası için kaygılanmak zorunda değildir, yazdıklarını parlatmakla uğraşır.[32]

Strahov ile Dostoyevski'nin arası dışarıdan bakınca düzelmiş gibi görünse de, dışarıya dostlukları bozulmamış izlenimi verseler de, Dostoyevski'nin hıncı yerinde sayıyordu. 1876-1877 notdefterlerindeki bir giriş, bu öfkenin derinliğini ve küçümseme duygusunun derecesini gözler önüne seriyor. Orada Dostoyevski, Strahov'un dalkavukluğunu, zevk ve sefa düşkünlüğünü alaya alıyor. "Hindi yemeye

31 *age.*, 13; 9 Şubat 1875.
32 *DVS*, 2: 214-215.

27. I. N. Kramskoy'un Tolstoy portresi, 1877.

bayılır ama kendi evinde değil, başkalarının masalarında" (Strahov düzenli aralıklarla Dostoyevskilerde yemek yerdi), öte yandan "iki kurumsal görev" sahibi olduğu için kendini bir şey sanırdı – "tam bir Katolik ilahiyat öğrencisi tuhaflığı", diyerek alay eder Dostoyevski. Dahası Strahov'u "bir şeye ait olma ya da görev duygusu" taşımamakla suçlar, öyle ki "çirkin, kaba ve lüks bir şey için herkesi ve her şeyi satmaya hazırdır... hem de bir ülküye inanmadığı için yapmaz bunu, herhangi bir şey hissetmesini engelleyen o kalın yağ tabakası yüzünden yapar."[33] Büyük bir hakaret taşıyan bu tanımlama hiçbir zaman yayımlanmadı ama Strahov herhalde Dostoyevski'nin biyografisini hazırlarken buna rastlamıştır diye düşünmekten kendimizi alamıyoruz.[34]

---

33 *LN* 83 (Moskova, 1971), 619-620.

34 Strahov, 1883'te Tolstoy'a gönderdiği bir mektupta bunun intikamını pekâlâ almış olabilir, o mektupta Dostoyevski'nin biyografisini yalnızca "artan nefretimi, içimdeki o çirkin duyguyu bastırmak" mücadelesi içinde yazdığını söylüyordu. Birilerinin ona söylediğine göre, Dostoyevski "hamamda küçük bir kızı mürebbiyesinin ona getirdiğiyle... övünüyormuş." Bkz. *Reminiscences*, 371-382.

Eski arkadaşlarıyla arasının soğuması, onun Nekrasov'la yeniden yakınlaşma, belki de herkesin bildiği gibi o kaba saba Saltıkov-Şçedrin'le yeniden dostluk kurma fırsatını kaçırmama isteğini güçlendirdi. Ama elbette 1860'larda aralarında geçen o kırıcı eleştirel tartışmaları unutmamıştı, yakın geçmişte yeniden okuduğu *Budala*'ya yansıtmıştı bunları. Dostoyevski'ye, kendisinin umduğu gibi, dergi yönetiminden doğrudan baskı yapıldığını gösterir bir şey yoktur ama *Oteçestvennye Zapiski*'nin ocak sayısında yayımlanan Dostoyevski'nin romanının ilk bölümlerinin yanı sıra, Mihaylovski'nin bir makalesi bazı sorular getiriyor akla. Edebiyat çevreleri kadar, Halkçı okur kitlesi de anlaşılan en sevdikleri derginin sayfalarında onun varlığından rahatsız oldu ki Mihaylovski bir açıklama yapmak zorunda kaldı. "Birincisi, Dostoyevski bizim en yetenekli edebiyatçılarımızdan biridir, ikincisi... Dergaçev sahnesi yalnızca küçük bir olayla ilgilidir. Roman bu motif üzerine inşa edilmiş olsaydı (*Cinler*'de olduğu gibi) o zaman *Oteçestvennye Zapiski* Dostoyevski'nin yapıtına sayfalarında yer verme onuruna sahip olmaktan vazgeçerdi, Dostoyevski isterse dâhi bir yazar olsun."[35] Dostoyevski'nin notlarında Dergaçev motifine ayrılan yer ile romandaki ikincil rolünü karşılaştırırsak, metne son biçimini verirken editörlükle arasında bir çatışma çıkmasından kaçınmış olduğunu düşünebiliriz.

Dostoyevski yorucu geçen iki haftadan sonra Staraya Russa'ya döndü. Petersburg'da edebiyat işleriyle ilgilenmiş, basınçlı hava tedavisi görmüş, kendi yayıncılık firmasının işlerini halletmiş, Kumina mülkü davasına bakan avukatı, dişlerini tedavi eden dişçiyi ziyaret etmiş, pek çok dost ve akraba ziyaretinde bulunmuştu. Uyuyacak vakit bile bulamamış, işin kötüsü, polisten bir çağrı almıştı, gittiği zaman ülkeiçi pasaportunun eksik olduğunu öğrendi. "Petersburg'da pasaportu olmayan yirmi bin kişi var, sizse herkesin tanıdığı birini gözaltına alıyorsunuz," diyerek karşı çıkınca ona "bütün Rusya'da tanınan biri olmasına karşın" yasalara uyması gerektiğini söylediler.[36] Yine de birkaç gün içinde ona ikametgâh vereceklerdi, kaygılanmasına gerek yoktu. Petersburg'dan gönderdiği son mektupta, "Bugün cehennemde gezer tozarmış gibi gezip tozuyorum... Yarın şeytan bilir uğraşılacak kaç iş çıkar,"[37] diye yazıyor.

* * *

Dostoyevski mayıs ortasında yine provaları okumak için Petersburg'a gitti, Ems'e yapacağı ikinci bir yolculuk için avans almak istiyordu ama, birinci defada gösterilen olumsuz tepkilerin pek çoğuyla yine karşılaştı. Daha önceki gibi, bu kez de Ems'in moral bozucu koşullarında tedavi görürken *Delikanlı*'nın üçüncü kısmı üzerinde çalışmanın zorluklarından yakınıp durmaktadır. "Sevgili Anya'm, üzerime aldığım yükümlülükleri düşündükçe dehşete kapılıyorum. Anladığıma göre, ne yaparsam yapayım yazmaya ayıracak hiç zamanım olmayacak neredeyse."[38]

---

35 Alıntı, *PSS*, 17: 346.
36 *PSS*, 29/Ki. 2: 10; 7 Şubat 1875.
37 *age.*, 20 , 14 Şubat 1875.
38 *age.*, 36; 4 Haziran 1875.

Yazacağı olay örgüsü senaryolarının hazırlıklarının yansımalarını mektuplarında görebiliyoruz. "İlyas ve İdris'le ilgili şeyler okuyorum (muhteşem), Bessonov'un *Sovremennik*'ini," diyor Anna'ya. Belki de, III. Kısım'da ortaya çıkan ve köylülerin dindarlığının ülküselleştirilmiş imgesini simgeleyen köylü Rus gezgini Makar Dolgoruki figürü için ilham arıyordu (Bessonov'un kitabı, tarihsel Rus halk şiirini içeren bir derlemedir). Aynı zamanda Eski Ahit'teki bir başka metinle de çok ilgilenmektedir, söylediği sözler çocukluk anılarına biraz olsun ışık tuttuğu gibi, *Karamazov Kardeşler*'in yolda olduğunu da haber verir. "Eyub'u okuyorum, acılı bir esrime yaşamama yol açıyor: Okumayı bırakıp odada neredeyse ağlayarak dolaşıyorum, çevirmenin o rezil notları da olmasa mutlu olacağım. Şu kitap, Anna'cığım, çok tuhaf, hayatımda beni etkileyen ilk kitaplardan biri. O zamanlar gerçek anlamda bir çocuktum!"[39]

Rus basınında yazılanları okuyor, *Grazhdanin*'in son sayılarından bazılarıyla ilgili, örneğin, "Poretski tam bir Tolstoy delisi olmuş,"[40] gibi yorumlar yapıyordu. Eski dostu Aleksandr Poretski, böylesine budalaca, hatta ahlak bozucu bir izleği olan bir kitap üzerine bu kadar çok konuşmaya değer mi, diye soran radikal siyaset yazarı Pyotr Tkaçev'in eleştirisine karşı *Anna Karenina*'yı savunuyordu. O sırada Dostoyevski'nin kendisi bazı dergilerde itilip kakılmaktaydı, *kendisini* küçümseyenlere karşı kendisini savunacak birinin eksikliğini şiddetle hissediyordu. "Edebiyatta kesinlikle herkes bana sırt çevirdi... Peşlerinden koşacak değilim," diye yazar meydan okurcasına. *Journal de Pétersbourg*'da *Delikanlı*'nın ikinci kısmında "il n'y a rien de saillant" (dikkat çeken hiçbir şey yok) biçimindeki eleştiriden söz ediyordur. Ama Dostoyevski cesaretini kaybetmeye direnir: "Gelecek için enerjimi hiç kaybetmeyeceğim – siz canınızı sıkmayın, canyoldaşlarım, öyle ya da böyle bir yolunu bulacağız."[41]

Bu mektupların biri dışında hepsi Ems'ten karısına, o tek mektupsa, Dostoyevski'nin bir zamanlar yakın dostu, evlilik yoluyla uzaktan hısımı Elena Pavlovna İvanova'ya yazılmıştır. 1868 yazında, kocası ölümcül bir hastalığın son evresinde bulunan Elena'ya dul kaldığı takdirde kendisiyle evlenmeyi düşünüp düşünmeyeceğini sormuştu. Şimdiyse o anlaşılmaz Pavel'in nerelerde olduğunu soruyor, Kumanina mülkünden pay istediği için kendisiyle ilgili ortalıkta dolaşan –öteki varislere karşı dava açması üzerine daha da şiddetlenen– dedikodulara üzüldüğünü belirtiyor. En çok sevdiği yeğeni Sofya İvanovna bu nedenden dolayı ona mektup yazmayı kesmişti.[42]

39 *age.*, 43; 10/22 Haziran 1875.
40 *age.*, 49; 15/27 Haziran 1875.
41 *age.*, 46-47; 13/25 Haziran 1875.
42 *age.*, 37-39; 5/17 Haziran 1875.

Dostoyevski beş haftadan daha az bir süre tedavi gördükten sonra Ems'ten ayrılır, doktoru ona göğsünün "çok iyi durumda olduğunu, iyileştiğini" söylemiştir. "Ama hırıltı devam ediyor, soluk almada hâlâ zorluk çekiyorum; kendiliğinden geçebilirmiş."[43] Petersburg'a döndüğü zaman öylesine parasızdır ki dostlarından borç alır ve hemen Anna'ya nedenini açıklar. "Yolda Pisemski ile Pavel Annenkov'a rastladım; Baden Baden'dan (Turgenyev ile Saltıkov da orada) Petersburg'a geliyorlardı. Kendimi tutamadım, Annenkov'a Turgenyev'e ulaştırması için elli *tales* verdim. İşte beni göçerten bu oldu. Başka türlü davranmama *olanak yoktu*; bu bir onur meselesi. Hem Pisemski hem de Annenkov bana olağanüstü iyi davrandılar."[44]

---

43 *age.*, 58; 23 Haziran/5 Temmuz 1875.

44 *age.*, 63; 6 Temmuz 1875.

49. Bölüm

Delikanlı

Delikanlı'nın son bölümleri *Oteçestvennye Zapiski*'nin kış 1875 sayısında yayımlandı. *Cinler* ile *Karamazov Kardeşler*'in arasına sıkıştırılmış bu tuhaf melez romana en sert eleştirileri yöneltenler romanın kusurlarını fazlaca abartmıştır ama öteki iki yapıtın sanatsal düzeyine ulaşmaktan çok uzak olduğu da doğrudur. *Delikanlı*, Dostoyevski'nin öteki önemli romanlarının yanında nitelik bakımından niçin bu kadar geride kalsın? Burada yaratıcı yeteneklerine uyguladığı sansürün üstü kapalı bazı yanıtlar barındırdığını söyleyebiliriz.

Uzun uzun tutulmuş bazı notlar Dostoyevski'nin üç erkekkardeşle ilgili bir roman tasarladığını, *Karamazov Kardeşler* gibi bir şey yazma olasılığının kışkırtısına kapıldığını gösteriyor. Notlardan birinde ufak tefek değişikliklerle *Karamazov Kardeşler*'e uygun düşecek bir taslak var: "Erkekkardeşlerden biri ateist. Umutsuzluk. Öteki tam bir fanatik. Üçüncüsü yeni kuşağı simgeliyor, yaşayan bir güç, yeni insanlar... sonra, en genç kuşak olarak çocuklar." Büyük erkekkardeşin isyanı, İvan Karamazov'un, adaletsizliğe ve acı çekmeye dayalı sonsuz uyum dünyasına giriş biletini öfkeyle reddinin habercisidir: "Dünyanın düzenine göre her zaman temiz bir şeyin yerini iğrenç bir şeyin alması gerekiyorsa, bırakın o düzen yıkılsın: 'Böyle bir dünyayı kabul etmeyi reddediyorum.'" Bu bildirimin ardından yazarın yorumu geliyor: "Onun bütün bahtsızlığı bir ateist olmasından, yeniden dirilişe inanmamasından geliyor" – İvan'ın sorunu da bu olacak.

Aynı şekilde İvan'ın "Öklid'ci anlayışı", inancın gizemlerini kabul etmeyi reddedişi de bu bağlamda ortaya çıkar. "Varoluş, sorgulanmaz şekilde ve her durumda insan aklından daha üstün olsa gerekir. İnsan aklının, evrenin son sınırı olduğu öğretisinden daha aptalca bir şey olamaz, hatta iki çarşı esnafının satranç oynamasından da daha aptalcadır, çok daha aptalca." Romandaki kahramanlardan Versilov'un öteki kahramanlarla ilişkisi, İsa'nın sevgi etiğiyle ilgili yorumu da İvan Karamazov'un Büyük Engizisyoncu'sunun habercisidir. "İnsanları oldukları gibi sevmek olanaksızdır," der. "Ama yine de onları sevmemiz gerekir çünkü bize bu emredilmiştir (İsa tarafından)." Ama "insanlar aşağılıktır, korktukları için sevmeyi ve tapmayı severler," bu yüzden "hiç kuşkusuz İsa onları sevmiş olamaz; onlara katlandı, onları bağışladı ama kuşkusuz onları küçümsedi de... İnsanları sevmek kusursuzlaşmış insanlığı, bugüne kadar yalnızca bir ülkü olarak var olmuş, bir gün bir gerçekliğe dönüşüp dönüşmeyeceğini ancak Tanrı'nın bildiği insanlığı sevmek olarak anlaşılmalı".

Bu notlarda aynı zamanda *Karamazov Kardeşler*'in olay örgüsünün ilk halini görüyoruz: "Tobolsk'ta, yaklaşık yirmi yıl önceki İlyinski öyküsü gibi." Hatırlanacağı üzere İlyinski, yalnızca ikinci dereceden kanıtlarla babasını öldürmekten hüküm giyen, Sibirya'daki mahkûm arkadaşıydı. Geniş tutulmuş bu notun, İlyinski anılarının yanı sıra, *Karamazov Kardeşler*'in çekirdeği olduğu çok açıktır (küçük kardeşinin işlediği bir cinayet için suçsuz yere Sibirya'ya gönderilen büyük kardeş, sonunda suçuna dayanamaz), ayrıca bu not Dostoyevski'nin böyle bir romana başlamaya ne kadar yakın durduğunu gösterir.

Bu olanağın farkındaydı ve *Bir Yazarın Günlüğü*'nde (Ocak 1876) bundan söz etmişti. "Nikolay Aleksiyeviç Nekrasov *Oteçestvennye Zapiski* için benden bir roman yazmamı istediği zaman," diyordu, "neredeyse *Babalar ve Çocuklar*'ı yazmaya başlamıştım ama söylemedim, iyi ki de öyle yapmışım çünkü hazır değildim. Bu arada yalnızca *Delikanlı*'yı yazdım, düşüncemin ilk adımı olarak." Dostoyevski'nin kendisini niçin bu "ilk adım"la sınırlı tuttuğu anlaşılabilir bir şeydir. Ne de olsa *Oteçestvennye Zapiski*'de yayımlanacak bir roman üzerinde çalışıyordu, derginin etkili adamı Mihaylovski, Dostoyevski'nin (cinayet gibi) heyecan yaratan konuları seçmesine karşıydı. Ayrıca 1873 yılının *Grazhdanin* dergisinde yayımlanan makaleleri onun genç kuşağın sorunlarıyla, ahlak değerleri arayışıyla çok yakından ilgilendiğini gösteriyordu. Babaları ahlak bakımından bu kadar çürümüşken bu genç ülkücüler bu değerleri nerede bulacaklardı? Bu tür nedenler onu cinayet motifini daha az sorunlu bir dergiye saklama, onun yerine, hayatın devamını sağlayan ahlak değerlerini oğullarına aktarmayı beceremeyen babaların tehlikesiz ama hiç de daha az kötü olmayan suçları üzerinde yoğunlaşma kararı almaya sürüklemiş olmalı. O yüzden baba katli izleğini, babaların sorumsuzluğu izleğine indirgedi ve *Karamozov Kardeşler*'de Freud'u çok etkilemiş olan o babalar ile oğullar arasındaki acımasız Oedipus savaşının yerine, babalar ile oğullar arasında nispeten daha safça, çocukça olan asılsız ve romantik rekabet konusuna yöneldi. En iyi yapıtlarına değişmez şekilde ilham kaynaklığı etmiş, çelişkili ahlakî ve manevi mutlakların çatışmasını dramlaştırmak yerine, daha sınırlı kapsamda bir sosyo-psikolojik roman yazmaya karar vermişti.

Delikanlı'nın bazı kusurları halkçı bir dergi için yazılmış olmasına bağlanabilirse de, romanın yayımlandığı yer, metnin çeşitli ayrıntılarının özel bir ilginçlik kazanmasına yol açar. Çünkü *Delikanlı*, Rus Halkçılık hareketinin etkisiyle Rus kültüründe başlamış olan yeni bir dönemle birlikte baş gösteren sorunlara Dostoyevski'nin ilk yanıtıydı. Dostoyevski gerçekten de genç kahramanı Arkadi'nin erkekliğe geçerken yaşadığı değişimleri anlatırken, Halkçı değerlerin özünde apaçık şekilde yattığını düşündüğü anormallikleri –putlaştırdıkları köy dünyasının Hıristiyanlık ve ahlak ülkülerini kabul eden halkçıların, bu ülküleri kabul ederken bu dünyanın, İsa'nın Tanrı'lığına dayanan temellerini kabul etmeyişlerini– bu değişimlerle bir-

likte dokur. Bu bakış açısıyla okunduğu zaman *Delikanlı*, böylece eski düşmanın savunmasını kırmak için dergi kalesinin tam ortasına yerleştirilmiş bir Truva Atı'na dönüşür.

* * *

Roman, romanın başkişisi Arkadiy Dolgorukiy'in ağzından yazılmıştır, onun itiraf biçimindeki anılarından oluşur, Arkadiy, bir zamanlar zengin bir aristokrat olan Andrey Petroviç Versilov'un gayrimeşru oğludur; talihi kendisine yüz çevirmiş (bugüne kadar üç servet tüketmiş) olan Versilov felsefi bir hakikat arayışı içindedir. Arkadiy olaylar olup bittikten bir yıl sonra, hayatının değişmesine, kişiliğinin dönüşmesine yol açan olayları anlatmaya başlar. Arkadiy Petersburg'a ailesinin yanına döndükten sonraki altı aylık bir süre içinde olup bitmiş şeylerdir bunlar, eylülden kasım ve aralık aylarına atlayan on iki güne sıkıştırılmıştır. Arkadiy'in anlatısının dikkatle düzenlenmiş "düzensizliği" içinde (Arkadiy edebiyat yeteneğinin olmamasından dolayı sık sık özür diler) bu sözümona konu dışına çıkmalara bütün geçmişi sığdırılır. Anı biçimine özgü zaman sıralamasının bütün üstünlüklerinden yararlanan, olayları, o olaylar olduktan sonraki bir açıdan anlatan anlatıcı Arkadiy, kuşkusuz, sonuçlarını bilerek anlatmaktadır ama "olgulara", zamanında kendisine göründükleri biçimiyle bağlı kalmak gibi naif bir karar almıştır, bu, Dostoyevski'ye öyküsündeki gerilimi koruma olanağını sağlar. Ayrıca anlatıcı Arkadiy, roman kişisi Arkadiy'in davranışlarını değerlendirmeye geçerek şöyle der: "Birden farkına vardım ki olayları hatırlayıp yazıya geçirme süreci yoluyla kendimi yeniden eğitmişim."

Delikanlı kuşkuya yer bırakmayacak şekilde Dostoyevski'nin en "insancıl" tutumuyla yazılmış dokunaklı çocukluk sahneleri içerir, isyancı bir yeniyetmenin iç dünyasını yansıtan tablolar çoğu kez dokunaklı ve inandırıcıdır. Kitap ayrıca 1840'ların Romantik İdealist kuşağının bir üyesinin Dostoyevski tarafından en çok yumuşatılmış, sevimlileştirilmiş tanımını içermekle, lirik dokunaklılığın hayalgücü doruklarına ulaşan bir portresini vermesiyle tanınır. Yine de romanda melodramatik olay örgüsü öğeleriyle (gizli mektuplar, tartışmalı mirasları ilgilendiren davalar, şantaj girişimleri aracılığıyla), tamamıyla yapay ve dışsal araçlar kullanılarak heyecan köpürtülür. Metnin büyük bir bölümü öylesine güve yeniği bir olay örgüsüne dayanır ki, sahici duygu alanları ve yüceltilen ideoloji bir batakhğa dönüşür. Ana olay örgüsü Versilov ile on dokuz yaşındaki Arkadiy üzerine bina edilmiştir, Arkadiy, ailesinin (evlenmemiş, köylü bir kadın olan annesi Sofya ile kendisi gibi gayrimeşru olan kızkardeşi Lisa'nın) yanına gelir. Kendisine emanet edilmiş, ceketine dikilmiş bir mektup taşımaktadır, generalin güzel dul karısı, Prenses Katerina Ahmakova'nın adının karalanmasına yol açacak bir mektuptur bu. Mektupta yaşlı babası Prens Sokolovski'yi akli melekeleri zayıflamış kişilere ayrılmış bir kuruma yatırma konu-

sunda hukuki görüş istenmektedir, Katerina babasının bu mektuptan haberi olursa kendisini vasiyetnamesinden çıkaracağından korkar. Hem Katerina hem de Versilov bu mektubu aramakta ve haklı olarak Arkadiy'de olduğundan kuşkulanmaktadır.

Kitapta ana olay örgüsüyle birlikte ilerleyen, Versilov'un öteki iki çocuğuyla ilgili iki alt olay örgüsü daha vardır. Bunlardan biri, ölen yasal karısından olan, o sersem Prens Sokolski'yle ilgili planları bulunan kızı Anna Andreyevna ile ilgilidir. Çok zengin olan prens güzel kadınların ateşli ama artık zararsız bir hayranıdır, zavallı prensi kendisinden çok genç olan Anna kaçırmıştır, Anna'nın niyeti, onunla evlenmek, geleceğini güvenceye almaktır. İkinci alt olay örgüsü Arkadiy'in kızkardeşi Liza üzerinde yoğunlaşır, Liza'nın genç Prens Sokolski'yle ilişkisi vardır, bu iyi niyetli ama uçarı, belkemiksiz aristokrat çocuğundan hamile kalmıştır.

Bütün bu olay örgüleri Rus toplumunda, özellikle yüksek sınıflar arasında egemen olan ahlak kaosunu gösterir; her alt olay örgüsünde normal aile yapısına ya da cinsler arası ilişkilerde hüküm süren ahlak yasasına aykırılıklar sergilenir. Yine bu alt olay örgülerinde amaç, Dostoyevski'de tipik şekilde görüldüğü gibi, farklı uyarlamalar ve karşıtlıklar aracılığıyla ana olay örgüsünün önemini vurgulamaktır. O büyüleyici Katerina'ya deli gibi âşık olan, hissettiği cinsel kıpırtılardan rahatsızlık duyan Arkadiy, Anna Andreyevna gibi davranma, o gururlu Katerina'ya şantaj yaparak onu mektup karşılığında kendisiyle yatmaya ikna etme kışkırtısına kapılır. Versilov ile o iki Prens, Sokolski'ler kadınlara karşı düşkünlükleri bakımından birbirlerine benzemektedirler ama Versilov bütün kişisel zayıflıklarına karşın ötekilerin tamamıyla kapsama alanı dışında kalan ahlaki ve felsefi bir boyutla donatılmıştır. Ayrıca parayı umursamaz, küçümser, oysa yaşlı prens çeşitli şirketlerin yönetim kurulu üyesi, küçüğü ise o vicdansız dolandırıcı ve kalpazan Stebelkov'un pençesine düşmüştür.

Mihaylovski, Dostoyevski'yi yapıtına kapitalist gelişimin yarattığı "cinler"i dahil etmemekle eleştirmişti, o yüzden Dostoyevski bir yandan bu tür eleştirilere bir daha konu olmak istemezken, bir yandan da Halkçı değerlerin özünde yatan anormalliği su yüzüne çıkarmaktan geri durmak da istemiyordu. Notlarında, Yaşlı Prens Sokolski için, "kendisinin doğuştan gelen ve soyluluğundan kaynaklanan Batıcılığına" uygun olarak "kendisi... bir ateist oldu" diyor. Konu başlığı Tanrı olan "zekice" bir konuşma örneğine Sokolski'nin kişiliğinin damgasını vurduğunu görüyoruz: "Ayrıca, son olarak şunu söyleyeyim, gerçekten senin dediğin gibiyse, bunu bana kanıtla, onun öyle olduğunu göreyim ya da dedikleri gibi öyle olduğunu algılayayım. Pekâlâ, (Tanrı) ruhun ya da herhangi bir şeyin sızınımı biçiminde değil de (çünkü böylesi, itiraf etmeliyim ki benim için anlaması çok daha güç bir şeydir) bir kişi olarak varsa, o zaman ne biçim giysiler giyiyor? Boyu ne kadar? Kızma, sevgili dostum, elbette bu soruyu sormaya hakkım var, çünkü O bir Tanrı'ysa, bedeni olan bir Tanrı, yani bir kişiyse, o zaman boyu kaç santimdir, *et enfin*, nerede yaşar?" Dostoyevski, böyle-

ce komik şekilde budala bir ateistle Versilov gibi, inanabilme yeteneğinin olmayışı yüzünden duygusal bakımdan iki arada bir derede kalmış ciddi bir ateisti yan yana getirir, aynı zamanda Fyodor Karamazov tarafından daha alaylı bir biçimde ortaya konacak olan şeyi, doğaüstü olan bir şeyin düz mantıkla sorgulanmasının haberini verir.

Kitabın merkezinde Arkadiy yer alır, Arkadiy "kendi entrikalarıyla" baş başa bırakılmıştır, manevi rehberlik ve destek için yardımına başvuracağı hiçbir şey yoktur. 23 Temmuz 1874 tarihli bir notta Dostoyevski değişmeden kalacak bir oğul resmi çizer: "Genç adam uğradığı bir hakaretten acı duyarak, intikama susamış halde gelir. Muazzam bir kibir. Bir tasarı (bir Rothschild olmak)". "Hakaret" Arkadiy'in hayatının ilk evreleri boyunca babasının onu terbiye etmek için sorumsuzca kullandığı bir yöntem olacak, Dostoyevski'nin yapıtlarında sık sık tanık olduğumuz kendini beğenmişlik Arkadiy'de "bir Rothschild olma isteği" biçimini alacaktır.

Arkadiy, haklı kızgınlığı, pek ender olarak bastırabildiği öfkesi, egemenlik ve güç sahibi olmak gibi o yarı komik, kendini idolleştirme özlemiyle, yeraltı adamının ergenlik yaşında (çok daha az konuşkan) bir kopyasıdır. Dokunaklı ve sevimli bir figürdür, Rus radikal ideolojisinin şu ya da bu çıkmazını sahneleyen tuhaf bir *roman kişisi* değildir. Kendisinin dediği gibi, bir bencil olarak yaşamaya, kendisini toplumdan tamamıyla soyutlamaya kararlıdır, bir servet biriktirme, "bir Rothschild olma" umutları içindedir. Bir kez o boyutta bir zenginliğe ulaştıktan sonra, bütün dünyaya karşı güçlü olacaktır – ya da daha doğrusu, güçlü olduğu "bilinci"ne sahip olacaktır. Puşkin'in "Pinti Şövalye"sinin ilham ettiği bu niyetler, ihmal edilmiş, duygusal olarak kendi başının çaresine bakmaya terk edilmiş, normal bir ana-babasının olmaması yüzünden sürekli aşağılanmış zavallı bir oğlanın acınası düşlerinden, samanlıkta saray rüyası görmesinden başka bir şey değildir. Dostoyevski böylece Arkadiy'in "yeraltı" dürtülerini ve davranış tarzını, bunların anlaşılır ve bağışlanır hale gelmesine yol açan sosyo-psikolojik, "insancıl" bir temele oturtur. Arkadiy'in dünyaya karşı sevgi/nefret diyalektiği, utanılası bir biçimde kendi başına bırakılmış, temelde dürüst ve yüce gönüllü bir kişinin çarpık bir dışavurumu olarak sunulur.

Ondaki o gençlere özgü masumluk hem öyküsünün naif bir şekilde coşkulu ve abartılı üslubuyla, hem de daha açık şekilde çeşitli açıklayıcı olaylarla yansıtılır. Bir Rothschild olmaya karar verir ama evinin kapısına bırakılmış bir kız bebeğe bakmak için birikimlerini hiç düşünmeden harcar. Dahası, bencilliğinin "ideolojik" ifadesinde belli bir yüce gönüllülük göze çarpar. Arkadiy yalnızca servetin kendisine armağan edeceği o güç duygusu için Rothschild olmak ister, daha çok yeraltı adamı gibi kendisini, hayatının o "görkemli ve güzel döneminde", büyük servetini insanlığa bağışlarken görür gibi olur: "Milyonlarımı dağıtacağım, toplum benim servetimi istediği gibi paylaşsın, ben... ben yine hiçliğe döneceğim". Dostoyevski, Arkadiy'in servet edinme amacına yalnızca dürüst yollardan ulaşmak istediğini belirtmeden

geçmez. Arkadiy kuru ekmek, çay ve biraz da çorbayla idare edecek, vasilerinden aldığı harçlığın yarısını biriktirecek, kendisini "manastır hayatı, manastırların öz-disiplinle kazandırdığı beceriler" türünden şeylere adayacaktı. Aynı idealizmle, aynı ben-merkezli bencillik karışımı özellik, Arkadi'nin babası Versilov'da da görülebilir ama elbette bu eğilimler o çok bilmiş, yorgun aristokratta, fazlaca sorunlu ergendekine göre farklı şekilde dışa vurulur.

* * *

Versilov kitaptaki en ilginç kişidir, I. Kısım'dan sonra Dostoyevski onun sahnenin başköşesine yerleşmesine engel olamaz. I. Kısım'daki olaylar Arkadiy'in kafasında baba imgesinin değişmesine yol açacak şekilde düzenlenmiştir, babası artık genç adamın kafasındaki gibi rezil bir hergele değildir. Gelgelelim Versilov'un dürüstlüğünün ortaya çıkmasına yol açan olaylar, onun her zaman "saygı gören" biri olma, yani, örneğin, kendisinden çok daha yaşlı bir adamla evlendirilmiş o çekici köylü kızını, Arkadiy'in annesini baştan çıkarırken bile kendisinin ahlaksal açıdan soyluluğuna inanma isteğini yansıtacak şekilde sunulur. Versilov'un başka kahramanlarla ilişkisini içeren bu tür olaylarla, bakış açısı değiştikçe sürekli değişen görünümü sunulur bize – yalnızca iç dünyasındaki güvensizliğin ve ahlaksal kararsızlığın nesnel karşılığı olan bir bakış açısıdır bu. Kişiliğiyle ilgili en güçlü algı I. Kısım'da, Arkadiy'le arasındaki o uzun konuşmaları sırasında oluşur okurda, bu konuşmalarla onu bu kadar sevimli kılan büyüleyiciliği, zekâsı ve incelmiş duyarlılığı başarıyla yansıtılır. Ama aynı zamanda bir hayal kırıklığı da yansıtılmaktadır, ahlaksal bir özden yoksun olmak gibi temel bir eksikliğin altında yatan, kendisini (ya da herhangi başka bir şeyi) koşulsuz olarak ciddiye alma yeteneğinden oldum olası yoksun bulunması.

Arkadiy babasını daha yakından tanıyınca bu sakatlayıcı iç eğilim üzerine yorumda bulunur. "Tam anlamıyla büyüleyici biriydi benim için," diye yazar, "benimle şakalaşıyordu ama... tuhaf, ince bir alaycılıktı onunki". Tipik bir örneğini Versilov önce Arkadiy'in annesi olan köylü kızın kocasından büyük bir saygıyla söz ederken görüyoruz, ondan büyük bir saygıyla söz ediyor ama daha sonra onun ağarmış saçlarına müstehcen bir dokundurmada bulunuyor. "Versilov'un aristokratça, çok edepsiz bir numarası vardı. Özellikle (elinde olmadan) zekice ve iyi şeyler söyledikten sonra birden o sözlerini, inadına aptalca bir özlü sözle noktalardı. [...] Duyan da çok ciddi bir şey söylediğini sanır, oysa o her zaman poz keser ya da gülerdi." Dostoyevski *Delikanlı*'nın birçok sahnesini, hem Versilov'un kavrayış yeteneğinin gücünü hem de kendisine yönelik ince alaydan geri dönüş manevrasını aktarma yeteneğiyle kurtarır.

Versilov'un, kendisini güçsüzleştiren alaycılığının kökeninde yatan tutkuya egemen olamamak gibi umutsuz bir zaafı geçmişin öyküsü aracılığıyla yavaş ya-

vaş gözler önüne serilir. Bir "düşünce" insanı olmasına karşın, düşüncelerine hafifçe alaycı bir açıdan, belli bir uzaklıktan bakar; düşünceler onun bütün varlığına sinmiş, böylece birer "duygulaşmış düşünce" haline gelmiş değildir. Bu açıdan Versilov genç adam Kraft ile karşılaştırılır; Kraft'ın intiharı, böylesine güçlü, duygulaşmış bir düşüncenin altı oyulduğu zaman neler olacağını gösterir. Arkadiy, Dergaçev Grubu'nu ziyarete gittiğinde Kraft ile tanışır; birkaç gün sonra Kraft, ancak bir yurtseverin umutsuzluğu denebilecek şey yüzünden intihar eder. "İnsanlık tarihinde Rusların... bağımsız bir rol oynamamaya yazgılı ikinci sınıf bir halk" olduğuna inanmaya başlamıştı, bu hayal kırıklığı "ortak dava" için çalışma (yani, Dergaçev Grubu'nun propaganda çalışmasına katılma) iradesini zayıflatmıştır. Tıpkı *Cinler*'de Kirillov'un Tanrı-İsa'ya inancının kalmaması gibi, onun da halkının parlak geleceğine inancını kaybetmesi bir umut bunalımına yol açar, bu umutsuzluk da intiharla noktalanır (her ne kadar Kirillov ölümünün olumlu bir anlamı olacağına inansa da).

Dergaçev'lerde Kraft ile Arkadiy arasında geçen bir tartışma, bir kişinin iliklerine kadar işlemiş, duygulaşmış bir düşüncede saklı değerlerin öneminin altının çizilmesine yardımcı olur, böyle duygulaşmış bir düşüncenin yerini, "gelecekte bilinmeyen bir halk" kavramının almasının olanaksızlığı gösterilir. Dostoyevski burada, ahlak değerlerinin sağlam bir payandası olarak, insanlığın akıldışı bir inanç –özellikle de bir Tanrı-İsa'ya, sonuçta da ölümsüzlüğe ve yeniden dirilmeye inanma– gereksinimi olduğu yolundaki kendi inancını aktarmaktadır.

Dergaçev Grubu'ndaki öteki üyelerin Kraft'a saldırması da Arkadiy'in hemen onu savunmaya kalkışmasına, uzun ve coşkulu bir konuşma yapmasına yol açar. Çünkü Kraft nasıl Rusya'yla ilgili duygulaşmış bir düşüncenin kıskacındaysa, Arkadiy de Rothschild olmak gibi duygulaşmış bir düşüncenin kıskacındadır; hiçbir soyut sav onun duygulaşmış düşüncesinin kök saldığı egosundaki küskünlükleri değiştiremez. Arkadiy kendine yeni bir ülkü, için için yanan intikam ve güç gereksinimini söndürmesine yarayacak bir inanç arıyordur ama muhataplarının ondan bireyselliğini tamamıyla teslim etmesinden başka bir şey istemediklerini görür. Yaptığı uzun konuşına sık sık yeraltı adamınınkiyle karşılaştırılmıştır, yeraltı adamı da, Arkadiy'in "barakalardan, komünist evlerinden, *stricte nécessaire*'den, ateizmden, çocuksuz komünist karılardan" oluştuğunu düşündüğü Sosyalist bir dünyaya karşı aynı şekilde coşkulu, bencilce bir özsavunma konuşması yapmıştı.

Ama Arkadiy kendi bencilliğini, konuyla daha ilişkili bir sav ileri sürerek savunur – o gerekli din inancının duygulaşmış düşüncesini kabul etmeyi reddeden Halkçıları hedef alır. "Bin yıl sonra sizin şu insanlığınıza ne olacağı beni neden ilgilendirsin, kurallarınız bana sevgi, ölümden sonra hayat, soylu ve özverili olma izni vermiyorsa?" Biraz sonra bu suçlamaya dönerek, kıyamet günü imgesini çizer: Soğumuş bir gezegen, –yakın geçmişte keşfedilmiş ve çok yaygınlık kazanmış termodinamiğin ikinci kuralına göre– insan hayatı tamamıyla yok olacaktır. "Ayrıca

neden komşumu ya da sizin gelecekteki insanlığınızı sevmek zorunda olayım," diye haykırır Arkadiy, "asla görmeyeceğim, benimle ilgili hiçbir şekilde hiçbir şey bilmeyecek, bir gün zamanı gelince bir buzula dönüşecek, sayısız sayıda başka benzer buzullarla birlikte boşluğa yuvarlanacak olan bir dünyada, kendisi de yok olacak (bu konuda zamanın hiç önemi yok) olan bir insanlığı neden seveyim?" Burada Arkadiy kesin olarak ölümsüzlüğün vaat ettiği umutların hiçbiri *olmadan* bir ülküye adanma konusunu ele almaktadır. Adanmayı destekleyecek gerekli duygulaşmış düşünce nereden bulunacaktır? Böylece Dostoyevski'nin Halkçı okurları, yalnızca özveriye dayanan dünyasal değerlerin, o değerlerin sonsuza kadar ayakta tutulmasına yetmeyeceği, Kraft gibi onları da umutsuzluğun sınırına taşıyabileceği konusunda uyarılır.

* * *

Birinci kısımda Arkadi ile Versilov arasındaki tartışmalar hem dokunaklı hem de etkilidir çünkü henüz en temel baba-oğul ilişkisine dayanan, entrikanın karışıklıklarıyla çarpıtılmış hale gelmemiş bir ilişkidir. Olay örgüsü, ancak iki aylık bir süreden sonra başlayan ikinci kısımda ağır basmaya başlar. Arkadiy bu arada şık ve züppe bir sosyete erkeğine dönüşmüştür, toplumsal hayatın burgacına kendini kaptırmış, peş peşe serserice serüvenler yaşamaktadır. Bu değişim sırasında ona destek çıkan kişi Prens Sokolski'ydi, Arkadiy onun dairesinde yaşar ve ondan para desteği alır. Birbiri ardına gelen hayalkırıcı çeşitli sarsıntılar yaşar, bunlar öylesine şiddetlenir ki bütün dünyayı ateşe vermek gibi yıkıcı bir isteğe kapılır.

Arkadiy'in bu ikinci kısımdaki mutsuz serüvenlerinin hepsi, Dostoyevski'nin "Rusların ortak yazgısı" olarak adlandırdığı şeyin sergilenmesi olarak görülebilir; "Rusların ortak yazgısı" deyimi, toplumun üst sınıflarının üyesi olan kişiler için de geçerlidir. Hepsi de umutsuz bir acizlik içindedirler, bu acizlik aşırı ağır bir baskı altında parçalanır, hastalıklı ve parçalanmış kişiliklerin ortaya çıkmasına yol açar. Örneğin genç Prens Sokolski, en sertinden kişisel onur ölçütlerini sürdürmek gibi olabildiğince yüksek düşünceler taşır. Ama dünyanın en aşağılık ve güvenilmez ahlakına sahip olma suçunu işlemekte, sürekli kendi ilkelerini çiğnemektedir.

Arkadiy'in hayal kırıklıklarının hiçbiri, Versilov'un başına gelen olay kadar ağır değildir. Versilov'un ruh yüceliğinin onu "Rusların yazgısı"na karşı kendini daha da korumasız hale getirmesi daha da rahatsız edicidir. II. Kısım'ın başında Versilov yüksek düşünceler öne süren, çağının en önemli sorunlarıyla ilgilenen ama bilgeliği ve kavrama yeteneği bir acizlik duygusuyla gölgelenmiş biri olarak sunulur. Çağdaş dünyanın "maddeciliği"ne gururla karşı çıkarken bir öngörüde bulunur, Arkadiy'e toplumun sonunda "genel bir iflas"a sürükleneceğini, "dilenciler" ile "para babaları" arasında bir sınıf savaşı çıkacağını söyler. Arkadiy telaşla bu korku verici beklenti karşısında ne yapılabileceğini sorduğu zaman tek yanıtı, "her zaman en iyisi hiçbir şey yapmamaktır. İnsanın vicdanı rahattır, hiçbir şeyde payı olmadığını bilir" demek olur.

Aynı şekilde Arkadiy, Versilov'un insan doğasıyla, insan hayatıyla ilgili genel düşüncelerinde kendisine rehberlik edecek hiçbir olumlu yan bulamaz. "Bir insanın komşusunu sevmesi ve onu küçümsememesi olanaksızdır," diye uyarır oğlunu, " 'insanlık sevgisi', insanın kendisinin kendi kafasında yarattığı, bu yüzden de asla gerçek olmayacak bir insanlığa duyulan sevgi olarak anlaşılmalıdır (başka bir deyişle, sen kendini yarattın ve kendi yarattığın şeye sevgi duyuyorsun)." Ama bu tür hayal kırıcı sözler bir başka diyalogla dengelenir: Versilov, Arkadi'ye, "taşları ekmeğe çevirmek... önemli bir düşüncedir," der, "ama en önemlisi değildir." Çünkü "insanoğlu tatmin olacak ve unutacaktır," diye ekler ve sorar: "Ee, yeterince şeye sahip oldum, pekiyi sonra?" Hayatın anlamıyla, insanlığın nihai yazgısıyla ilgili olan bu soru, maddesel gereksinimlerin karşılanması sorununun ötesine geçmektedir ama "Pekiyi, sonra?" sorusuna Versilov yanıt bulamaz. Onun sözlerinde her zaman bu ikisi yan yanadır: İnsansevmezlik ile büyük amaçlar.

İkinci kısımdaki entrika serimlenirken, Versilov'un bu birbirine karşıt yönleri artık ahlaksal ve felsefi diyaloglar aracılığıyla değil, dramatik olaylarla ortaya konur. Bölünmüş kişiliği (örneğin, genç prensi saçma şekilde düelloya davet edişi, bir saat sonra bu daveti geri alışı) artık onun o önemsiz değişkenliği ya da kendi oğluna zımni olarak göz yumması açısından betimlenir. Genç adam ona sırrını açtığı, Katerina'ya delice tutulduğunu söylediği zaman, babası onun yüreğini kendisine tamamıyla açması için elinden geleni yapar ama bu işi, Katerina'ya karşı kullanmak üzere oğlundan mektupla ilgili bilgi almak umuduyla yapar. Versilov sonunda Katerina'ya hakaret dolu bir mektup yazar, ondan kendi kirli amaçlarına ulaşmak için masum bir oğlanı "baştan çıkarma"masını ister, Arkadiy böylece taptığı kadının gözünde babası tarafından küçük düşürülmüştür.

* * *

İkinci kısmın sonunda Arkadiy çektiği acıların bir ödülü olarak büyük bir kişilik değişimine hazırdır. Bu değişim kitaptaki üç olumlu kişiden biriyle rastlaşmasının ürünü olacaktır (öteki iki kişiden biri Arkadiy'in annesi, biri de tamamıyla kişisel birikimiyle Versilov'u ve meşru olmayan ailesini destekleyen özverili aile koruyucusu Tatyana Pavlovna'dır). O en önemli kişi, Arkadiy'e adını veren "yasal" babası Markar İvanoviç Dolgoruki'dir, Dostoyevski'nin romanlarında (*Ölüler Evinden Notlar*'daki köylü kahramanlar dışında) belli bir öneme sahip tek köylü kahraman. Onun romana dahil edilmesi, Halkın ülküselleştirilmesinden edebi bir kazanç sağlama, kuşkuya yer bırakmayacak şekilde Tolstoy'un *Savaş ve Barış*'ındaki Platon Karataev'iyle yarışacak bir roman kişisi yaratma isteğine bağlanabilir.

Versilov'un Arkadiy'e yaptığı uyarılar, aslında kendi görüşlerine inanmayan bir adamın uyarılarıyken, Makar, Arkadiy'in daha önce hiç tanık olmadığı telaşsız bir kararlılığa sahiptir. O din "gezgini" son derecede onurlu, temiz yürekli biri olarak

betimlenir, ne Versilov'a ne de kendisine ihanet eden karısına karşı herhangi bir kin taşımaktadır. Tam tersine, karısının esenliğiyle samimi şekilde ilgilenir, kendisinin ölümünden sonra Sofya'nın parasal açıdan güvende olmasını sağlama almaya çalışır. Bütün davranışlarına damgasını vuran çeşitli bencilce hırslarını alt etmeyi başaramayan "eğitimli" kahramanların güdüleri ve entrikalarıyla bundan daha fazla karşıtlık oluşturan bir şey olamaz. Üstelik, sakin sakin, neşeyle, ruh dinginliğiyle, İsa'nın vaadine sarsılmaz bir inançla ölümü bekleyen bu yaşlı adamın sözleri, Arkadiy'e bütün hayatı boyunca aradığı ahlaksal ilhamı verir.

Başlangıçta Dostoyevski, romanına "çözülme düşüncesi"nin egemen olduğunu görmüştü, bu düşünce "her yerde" vardı "çünkü her şey parçalanıyor, yalnızca Rus ailesinde değil, hatta en basitinden insanlar arasında bile hiçbir bağ yok. Hatta çocuklar bile parçalanmış durumda". Dağılma duygusunun büyük bir bölümü kitapta korundu, hatta Dostoyevski bir zamanlar kitabının başlığının *Kargaşa* olabileceğini düşünmüştü ama Makar ile yasal karısı Sofya'nın, azizler kadar sağlam, alçakgönüllü ve ezilmiş çiftin kitaba girişiyle birlikte her yerde hüküm süren kaosun ortasında sonunda kendine taş gibi sağlam ahlaksal bir denge merkezi bulmuş oldu. Böyle bir merkez önemliydi, hele izleğin doğasını düşünürsek: "Kazaen" bir ailenin üyesi olarak olan, çocukluğunda ve gençliğinde yaşadığı rastlantısal değişiklikler yüzünden fena halde örselenmiş, hızla büyüyüp olgunlaşan ama kendini kabul etmeyi, toplumsal sorumluluk duygusuna sahip olmayı başaran bir yeniyetme.

Arkadiy, Makar'da Tanrı'nın yarattığı dünyanın son kertede iyi olduğu yolunda köklü bir inanç, hem insanın varoluşunun hem de ölümden sonra hayatın aşkın gizemine karşı derin bir hayret ve huşu duygusu bulur. "İster öten minik kuş olsun, ister gökyüzünde geceleri parlayan sayısız yıldız olsun, gizem hep tek ve aynı. Gizemlerin en büyüğü de öteki dünyada insan ruhunu bekleyen şeydir" (13: 287). Dostoyevski'de hep olduğu gibi, hayatın güzelliğini Makar'ın büyük bir mutlulukla göklere çıkarmasının nedeni ölüm bilincidir ama ölüm onun için *Budala*'da İppolit Terentyev gibi inançsız bir kahraman aracılığıyla betimlendiği şekilde yüreğe bıçak gibi saplanan bir umutsuzluk acısı değildir. Tam tersine, Tanrı'ya adanmış bir hayatın doğal sonudur, bu sona itiraz etmek "günah"tır, yaşayanlar dünyasıyla ilişkisi hâlâ süren bir hayattır bu. "Beni unutabilirsiniz, sizler, siz sevdiğim kişiler," der, "ama mezarımdayken ben sizi seveceğim." İşte bu sözden çok etkilenen Arkadiy bir açıklamada bulunur: "Bunlarda bir 'edebe uygunluk' göremiyorum... Bunların peşinden gitmeyeceğim, nereye gittiğimi bilmiyorum, seni izleyeceğim." Arkadiy'in Makar'ı "izleme" ve bir "gezgin" olma kararı tabii ki gerçek anlamıyla alınması için söylenmemiştir ama Makar'ın bıraktığı izlenim asla unutulmayacaktır.

Arkadiy'in egosunu daha yüksek bir ülküye teslim etmek için gereksinim duyduğu ahlaksal ilhamı Arkadiy'e ancak dinsel inancın "duygulaşmış düşünce"si sunabilirdi. Makar bu işlevi olağanüstü iyi bir şekilde yerine getirir, Dostoyevski de

notlarında Nekrasov'un ünlü şiiri "Vlas"tan aldığı bir dizeyle kaynağını işaret eder: "[E]smer yüzlü, uzun boylu, dik duruşlu." Dostoyevski böylece Nekrasov'un kendisinin dergisinde, Nekrasov'un ünlü yaratısına dayanan bir figür sunar – hem radikal Halkçıların köylülere karşı besledikleri derin saygıya yanıt veren hem de güçlü bir şekilde onların çok hayran oldukları köylülerin erdemlerinin dinsel kaynaklarını vurgulayan bir figür.[1]

Arkadiy'in Makar ile konuşmaları, üçüncü kısmın beş bölümünde devam eder, Versilov'un ikinci kısmın başında söyledikleriyle ilgili bir açıklama niteliğindedir. Bu, Makar'ın Pyotr Valerianoviç, ile ilgili öykülerinde açıkça görülür. Eğitimli bir soylu olan Pyotr Valerianoviç çölde keşişlerle birlikte yaşamış ama kendisinin "anlama yetisi"ni hizaya getirememiştir. Bu öykülerden amaç, Versilov'un iç dünyasındaki savaşı aydınlatmak, aynı zamanda daha genel olarak Rusya'da eğitimli sınıflar arasında baş gösteren ahlaksal kıpırtılara göndermede bulunmaktır.

Makar'ın görkemli bir şekilde, soylu bir ölüme doğru yürüyüşünün betimlendiği sahnelerle, Arkadiy'in kapıldığı en büyük kışkırtmanın gözler önüne serilmesine yol açan entrikanın yavaş yavaş örtüsünün kaldırıldığı sahneler dönüşümlü şekilde birbirini izler. Arkadiy'in okul arkadaşı Lambert onun Mefisto'luğunu yapmak üzere sonunda sahnede görünür. Dostoyevski notlarında bu kişi konusunda hiç gevelemeden söyleyeceğini söyler: "Lambert – şehvet, madde, dehşet vb." Lambert her zaman ruhsuz ve utanmasız şehvetin simgesi olmuştur, onun gelişi, Katerina'ya o mektupla şantaj yapıp kadını cinsel ilişkiye razı etme planları yapan Arkadiy'in şehvet özlemlerini kamçılamıştı. "Edebe uygun" olanla çıplak cinsel arzu arasında bocalayan Arkadiy, kendini "Rusların yazgısı"nı oluşturan bütün karşıtlıklar arasındaki çatışmalarla yüz yüze bulur. "İnsanoğlunun (bence özellikle Rus insanının) ruhunda en yüce ülküyle, dünyanın en iğrenç adiliğini yan yana, hem de yalansız bir şekilde barındırması, " diye yazar, bir anlatıcı olarak kendi bulunduğu noktadan bakarak, "benim için anlaşılmaz bir şeydi, buna binlerce kez şaşmışımdır". Arkadiy'in durumu, şimdi bir tanrıça ve bir kışkırtıcı olarak Katerina'ya karşı hem aşk hem de nefret duyguları besleyen biri olarak babasınınkiyle aynıdır. Bu kimliğinin farkına varması, kitabın doruğunu oluşturan olaylar sağanağını anlamasına ve duygusal olarak onlarla baş etmesine yardımcı olur.

---

1 Dostoyevski'nin notdefterinde bu köylü dünyasıyla ilgili girişler, bitmiş kitabındaki o sınırlı köylü dünyası resmine göre çok daha fazla yer tutar. Dostoyevski notlardan birinde Eski Müminler'le aşinalığını ortaya koyar. Öteki notlarda "pis kokulu Lizavetta" ile ilgili kapsamlı girişler vardır. Lizavetta bir gün *Karamazov Kardeşler*'de betimlenecektir ama bu notlarda daha canlı şekilde betimlenmiştir. Derdini anlatamayan bir yarım-akıllı değildir yalnızca, tutkulu bir inancın ateşiyle cayır cayır yanan biridir. "Pis Kokulu Lizavetta. 'Beni, yani şu pis kokulu kadını o ışıklı cennetine gönderme, beni zifiri karanlıkların dibine gönder ki orada acılar içinde yanarken bile sesimi sana duyurabileyim: "Yüceler yücesi," diyeyim ve senden başka bir sevgi tanımıyorum.'"

* * *

Bu son sayfalarda Versilov'un uzun bir konuşması yer alır, romanın en önemli parçasıdır bu. Makar'ın ölümü Versilov'un kişiliğinde bir süreliğine bir değişime yol açmıştır, sahici bir içtenlik taşkınlığının etkisiyle Versilov kendi hayatının ilham kaynağı olan "düşünce"yi Arkadiy'e açıklar. Aslında bu bir "düş"tür, Dostoyevski bu düşü dile getirmek için yayımlanmamış dosyalarına döner, başlangıçta Stavrogin'in yayımlanmayan itirafının bölümleri için düşünülmüş olan Altın Çağ efsanesini kullanır. Versilov'un anlattığı biçimiyle bu efsane, yine ahlaksal ve psikolojik değil, tarihsel ve felsefidir; Avrupa'nın geleceğiyle, Avrupa'nın Rusya'yla ilişkisinin geleceğiyle ilgili Dostoyevski'nin kendi düşüncelerini yansıtır. Üstelik *Delikanlı*'nın ideolojik yapısında Versilov'un fantezisi Makar'ınkiyle paralellik gösterir ve onu tamamlaması amaçlanmıştır, böylece Rus ruhunun temeldeki birliği ortaya konur. Çünkü Versilov, Makar'ın Rusların apokaliptik sofuluğu temelinde dile getirdiği şeyi Avrupa tarihi temelinde yansıtır.

Düşünde, "Eski Yunan takımadalarında küçük bir köşe ... mavi, gülümseyen dalgalar, adalar ve kayalar," görür, "Burası insanın dünyasal cennetidir." Bu düşte "tanrılar göklerden yere inip insanlarla bir aile" olduğu zaman, bu düşün masum güzelliği Versilov'un yüreğinin "insanlık sevgisiyle" dolmasına yol açtı; bu "Avrupa uygarlığının ilk günüydü" – bu uygarlıkta açan en güzel çiçek, kesinlikle Versilov'un gözlerine bütün insanlığı kucaklayıcı sevecenlik yaşlarının dolmasına yol açan "bütün insanlığı kucaklayıcı sevgi"ydi. "Ah, burada olağanüstü bir insan soyu yaşadı! Mutlu ve günahsız varlıklar olarak uykudan uyandılar ve uykuya yattılar... O taptaze, harcanmamış güçlerini temiz bir neşe ve sevgiye harcıyorlardı." Ama uykudan uyanınca tarihin gürültü patırtısının içinde bulur yine kendini: "Düşümde gördüğüm Avrupa uygarlığının ilk günü benim için hemen uygarlığın son gününün günbatımına dönüştü! İnsan o günlerin Avrupa'sının üstünde çalan ölüm çanlarının sesini duyabiliyordu."

Bu ölüm çanlarının çalınmasına yol açan şey de, yakın geçmişte çıkan Fransa-Prusya Savaşı, geçici Paris Komünü'nün kuruluşu ve kentin denetimini ele geçirme savaşının ardından çıkan Tuileries Sarayı yangınıydı. Genel bir kaosun ortasında "Rus bir Avrupalı" olarak bu son çöküşle uzlaşmayan tek kişi kendisiydi. Yine de liberal Rus kamuoyunun bile Tuileries'nin yakılıp kül edilmesini iğrenç bulduğu bir zamanda, zamanına göre cesurca yazılmış bir paragrafta Dostoyevski, Avrupa toplumundaki apaçık adaletsizliklerin anlaşılabilir bir sonucu olarak bu yangını kısmen haklı göstermekte duraksamaz. "Bütün muhafazakâr gericiler arasında bir tek ben," der Versilov, "intikam almak isteyenlerin Tuileries'de yaptıkları şeyin, bir suç olmasına karşın, mantıklı bir yanının bulunduğunu söyleyebilirdim".

Bir hacı olarak Rusya'da gezen Makar'la, inandırıcı ama sonuçta kısır bir karşıtlık olacak şekilde Versilov Avrupa'da "yalnız bir gezgin" olduğunu hatırlar. Makar gibi, Versilov da sevginin egemen kılınmasını, Tanrı'nın Krallığı'nın kurulmasını vaaz ediyordu. "Bizler [Rus soyluları] arasında," der, "yüzyıllar içinde bir çeşit yüksek kültür ortaya çıktı, daha önce hiç görülmemiş ve dünyanın hiçbir yerinde olmayan bir kültür – herkesi kucaklayan sevgi". Bu Rus soylusu, "geleceğin insanı"nın ilkörneğidir, rolü tam anlamıyla yıkıcı ulusal farklılıkları aşmaktır. Rus Avrupalı böylece tarih düzeyinde Hıristiyanlığın sevgi emirlerini yerine getirir; onun varoluşunun yasası başkalarına karşı tam bir özveriyle en çok kendisi olmaktır. Rus köylüsü hacı Makar ile Rus Avrupalı Versilov, her biri Hıristiyanlığın kendisi için taşıdığı vaatten ilhamını alarak Hıristiyanlığın yeni Altın Çağı hayaline hizmet etmekte birleşir.

Yine de bu ikisini birbirinden ayırmaya devam eden şeye, Versilov'un kutsal İsa'ya inançtan yoksun ateist bir dünya –Avrupa'nın engellenmesi olanaksız şekilde kendi kendini yok etme sürecinin sonucu olan bir dünya– çağrışımı yaratan konuşmasında dikkat çekilir. "O büyük ölümsüzlük düşüncesi yok olacak, onun yerine bir şey koymak zorunda kalacaklar, ölümsüz olan O'na ihsan edilmiş olan onca sevgi doğanın bütününe, dünyaya ve insana yönelecekti... Yalnızlığa terk edilmiş olan insanlar birbirlerine daha fazla sevgiyle daha fazla yaklaşacaklardı." Böylece öngördüğü o Altın Çağ'da, kutsala saygının bulunmadığı, ölümsüzlüğün olmadığı bir dünyada sancılı bir keder ve hüznün egemen olacağını seziyordu. Tanrısız bir dünyada –hatta kendi koşulları içinde Hıristiyanlığın karşılıklı sevgi ilkesinin bilincine varan bir dünyada– "keder" sözcüğünün vurgulanması, Sosyalizmin seküler ülkülerine Dostoyevski'nin sanatsal yanıtıdır.

Versilov sonunda konuşmasını noktalar, "her şey bir fantezi, hayli inanılmaz olan o şey bile," ama "o olmadan ben hayatımı yaşayamazdım," der. Kendisini bir "deist, felsefi bir deist" olarak tanımlar, bir ateist değildir, böyle derken belki de doyumsuz dinsel bir özlemden söz ediyordur, bir soyutlama olarak kalmış, kutsal olanla hayati ve canlı bir kişisel ilişki boyutuna ulaşamamış bir özlemden. Ama Versilov, Makar'ınkine yakın bir inanç gereksinimi duymakta ve bu açlığı bastıramamaktadır. "İşin tuhafı," diyerek itirafta bulunur, "öksüz kalmış insanlar arasında başvurulacak son makam olarak Onu düşünmeden edemiyordum. Onların yanına gelecek, ellerini onlara uzatacak ve [...] hemen oracıkta, o an onların gözündeki perde kalkacak, yeni ve topyekûn bir diriliş için muhteşem, coşkun bir ilahi söylemeye başlayacaklardı".

Dostoyevski'nin bu gözalıcı Altın Çağ'ını, insanoğlunun dünyasal olana yönelik bütün sevgisini doğaüstü olana yöneltmek yerine, cömertçe kendisine harcayacağı bir Feuerbach dünyası olarak betimlediği pasaj önemli pasajlarından biridir. İfade gücü bakımından *Suç ve Ceza*'daki Raskolnikov'un veba düşüyle boy ölçüşür, başka

yerde onun ayarında bir şey bulmak zordur. Olay örgüsü düzeneği, nasıl kurulduysa öyle işler, entrika düzeyinde Versilov'un kararsızlıklarının bir bir ortaya dökülmesine yol açarken, bunun arkasından gelen şey utanç vericidir.

Entrikanın ayrıntılarının bizi ilgilendirmesine gerek yoktur, ancak Makar'ın ölümünün iyileştirici etkisinin kısa ömürlü olduğunu, "Rus yazgısı"nın en ağır hastalık belirtilerinin şimdi Versilov'da görüldüğünü işaret etmek gerekir. Sözcüğün gerçek anlamıyla artık Versilov iki kişidir: biri, garip ve çirkin davranışları için pişmanlık duyar, öteki "ikinci bir benlik"in denetlenmesi olanaksız etkisi altında dünyanın en rezil işlerini yapar. "Kendimi ikiye bölünmüş gibi hissettiğimi biliyor musun," der. "Evet, zihinsel olarak ikiye bölünmüş gibiyim, bundan çok korkuyorum." "İkinci benlik"inin karşı konmaz yıkıcı gücüyle hareket ederek bu sözleri söyledikten sonra, kendisine Makar tarafından bir miras olarak, gelecek güvencesi olarak bırakılan ikonu kırar; "bunu bir dokundurma olarak alma, Sonya," diye bağırmasına karşın, biraz sonra, bunun öyle olduğunu kabul eder, "Pekiyi, istersen bir dokundurma, bir alegori olarak al, o amaçla yaptım!" Entelijansiyaya mensup Avrupalı Rus "gezgin", ruhu ne kadar yüksek olursa olsun, sonuçta o ağır Haç yükünü –onun Rus halkıyla yeniden birleşmesinin alegorisi olan haçı– taşıyamaz. Olay örgüsünün sathında, Versilov, Arkadiy'in annesiyle asla evlenmez, oysa artık bu işi yapmakta serbesttir.

Versilov'un kaçıkça davranışlarıyla ilgili yorumları sondeyişin bir parçasını oluşturur ama hâlâ toy olan bir delikanlıdan babasının psikolojik çarpıklıklarını derinlikli biçimde çözümlemesi beklenemez. Arkadiy herhangi belirli bir sonuca ulaşamaz, olgunlaşmamış anlatıcısının toyluğuyla sınırlanan Dostoyevski, Versilov'un durumunun çok açık şekilde marazi görünmesi tehlikesini göze alır, böylece kendisini her zaman ruhsal anormalliklere sağlıksız bir ilgi göstermekle suçlayan eleştirmenlerin değirmenine su taşır. Başka yerlerde ruhsal bozukluk her zaman şiddetli bir ahlaksal ve ruhsal krizin sonucu olarak gösterilir, bunu psikiyatrik deyimlerle "açıklama" girişimi alaya alınır.

Daha önce bir dünya adamı olan Versilov, şimdi artık zavallı, yarı yatalak bir kişidir, Sofya ve Tatyana Pavlovna'nın eline bakar. "Zekâsı ve ahlak ölçütleri değişmedi," der Arkadiy, "ama bir ülküye sahip olma açlığı daha da güçlendi." Yine de o yaşlı ve kaprisli adam Versilov'u, Stepan Trofimoviç Verhovenski'nin o muhteşem ölüm yatağı sahnesini küçültülmüş haliyle yeniden oynarken görürüz. Versilov önce Ortodoks Kilisesi'nin Büyük Perhiz orucuna uyma isteğini dile getirir ama sonra, iki gün sonra, "bir şey, gülerek 'gülünesi bir tutarsız' dediği bir şey onu beklenmedik bir şekilde rahatsız ettiği" için bu niyetinden vazgeçer. " 'Tanrı'yı gerçekten seviyorum, dostlarım,' der, 'ama bu türlü şeylere yeteneğim yok' "; bu "felsefi deist"in Ortodoksluk törenlerine muhabbet duyduğunu gösteren hiçbir işaret yoktur.

* * *

Dostoyevski'nin *Delikanlı* notlarında, hem Rus hem Avrupalı pek çok yazara, özellikle Puşkin ile Dickens'a gönderme yapılır ama adından en sık söz edilen kişi Tolstoy'dur, bu göndermeler, seçkinler sınıfının üyesi olan yazarların başardıkları şeylerin ötesine geçmek gibi sanatsal bir amacı olan Dostoyevski için temel önemdedir. Üç yıl önce Strahov'a yazdığı gibi, hem Turgenyev hem de Tolstoy yalnızca "seçkin, toprak sahibi edebiyatı yaptılar. Bu edebiyat söylemesi gereken her şeyi (Tolstoy aracılığıyla muhteşem bir şekilde) söyledi... ama henüz ortada üst sınıf toprak sahiplerinin sözünün yerini alacak *yeni bir söz* yoktu."[2] Dostoyevski'nin bu sanatsal meydan okuma isteğini son zamanlarda *Anna Karenina* övgüleri kamçılamıştı.

Şimdiye kadar Tolstoy'la açıkça rekabete girmek istemediyse de, romanının ilk bölümlerinin yayımlanmasıyla birlikte kendine yöneltilen düşmanca eleştirilere karşı kendini savunurken bunu yapmak zorunda kalmıştı. Eleştirmenlerden biri onu aşırı "doğalcılık"la suçlamıştı, – bu öylesine aşırı bir doğalcılıktı ki, Dostoyevski sanki okurlarının, ne kadar tehdit edici ve korku verici olursa olsun, kendilerini gerçekten de betimlenen olayların içinde hissetmelerini istediği için sanatın kurallarının dışına çıkmıştı. Dostoyevski'nin daha önce romanlarının yayımlandığı *Russkiy Vestnik*'te çıkan zehir zemberek iki makalede Dostoyevski "ahlaksız" olmakla, "okuru pis kokulu yeraltı atmosferi içine hapsetmek, [...] koku duyusunu köreltmek, onu pis kokulu yeraltına alıştırmak"la suçlanıyordu.[3]

22 Mart 1875'te defterine düştüğü notta itiraf ettiği gibi, Dostoyevski'nin ilk tepkisi, bu tür aşağılamalara daha sonra kitap olarak yayımlanacak romana ekleyeceği bir öndeyişte yanıt vermektir, bu öndeyişin notları onun sanatsal misyonunun ilk kez bu kadar aydınlatıcı bir tanımını içerir. Kendisine göre amacı, "hiçbir temeli olmayan" ve aslında "hayatın hiçbir kuralını kendisi ortaya koymamış çünkü gerçekte hayatı olmayan" bir toplumda yaşamanın sonuçlarını betimlemektir. Bu toplum "büyük bir şok yaşamıştır – her şey durmuş, yıkılmış, sanki hiç var olmamış gibi olumsuzlanmıştır. Hem de Batı'da olduğu gibi yalnızca dışarıdan değil, içerden, manevi olarak." Bu arada "bizim en yetenekli yazarlarımız [Gonçarov'un ve Tolstoy'un adlarını verir] üst orta sınıfın hayatını anlatmaktadır," ve "çoğunluğun hayatını anlattıklarına" inanırlar. Ama bu bir yanılgıydı: Onların resmettikleri hayat "sıradışı olanların" hayatıydı, "oysa benim hayatım genelin hayatıdır".

Dostoyevski "yurttaşlık duygusu"ndan söz eder, bu duygu onun, "çocukluk düşlerim" (bu düşlerde Aziz Sergius ile Tihon saygısı vardır) dediği şeyi yeniden canlandırmak düşüncesiyle bir an için Slavcılara katılmayı düşünmesine yol açmıştır.

---

2 *PSS*, 29/ Ki.1: 216; 2/14 Aralık 1870.

3 Alıntı, *PSS*, 17: 347.

Bunu yapmak yerine yeraltı adamını icat eder, şimdi onu yarattığı için hakarete uğramaktadır. Meydan okurcasına, "Rusların çoğunluğunun gerçek imgesini... onların çarpık ve acıklı yönlerini ilk kez yansıttığım için kendimle gurur duyuyorum," diye açıklamada bulunur. Başka yazarların roman kahramanlarının adlarını (aralarında *Savaş ve Barış*'ın Prens Bolkonski'siyle *Anna Karenina*'nın Levin'inki de olmak üzere) saydıktan sonra, onlardaki kusurların o iğrenç şeyden, "kendine âşıklık"tan kaynaklandığını söyler, onların hâlâ sarsılmamış olan ahlaki ve toplumsal düzenlerinin değişmeyen toplumsal normlarına göre ayar verilebilen bir kendine âşıklıktır bu. "Yeraltının trajedisi"ni ortaya koyan yalnızca *kendisidir*, bu trajedi "acı çekmekten, kendi kendine işkence etmekten, daha iyi bir hayatı özlerken buna ulaşmanın olanaksızlığının farkında olmaktan oluşan" bir trajedidir; "Kendilerini geliştirmek isteyenlere güç verecek şey ne olabilir? Bir ödül, inanç? Hiç kimse bir ödül önermiyor, ayrıca insan kime inanabilir ki? Bu konumlanmadan bir adım daha uzaklaştığı zaman aşırı ahlak bozukluğu, suç (cinayet). Bir gizem."

Onun için en önemli sorun, (dinsel) inanç kaybıdır; bu eksikliğin ahlaksal ve toplumsal sonuçlarıyla boğuşmaya çabalarken, yazınsal ürünlerinde, Rus ruhunun derinlerini toprak sahibi üst sınıf yazarlarına göre daha iyi araştırdığına inanır, onlar iyi davranış öğretileriyle kendilerinin nice zamandır yerleşik dünyalarının değerlerini kolayca kabul ederler. Dostoyevski kendisine yöneltilen suçlamalar karşısında gerilemek yerine, ahlaksal ve sanatsal öngörüsünün doğruluğuyla övünür: "Yeraltı, yeraltı, yeraltı şairi, bizim tefrikacılar bunu tekrarlayıp duruyorlar, sanki bu benim için küçültücü bir şeymiş gibi. Koca budalalar, bu benim için bir övünç kaynağıdır çünkü hakikat orada."

Dostoyevski sonunda, Arkadiy'in lise yıllarında vasisi olan roman kişisi Nikolay Semyenoviç tarafından yazılmış bir sondeyişte kendi savunmasını Semyenoviç'e emanet eder, onun gözlemleri aracılığıyla okuru romanının toplumsal ve kültürel bakımdan daha geniş bir açıdan görülmesine yöneltir. Dostoyevski'nin sözcüsü, yandan dolaşarak Tolstoy'dan söz eder, iyi bir izlenim bırakmak isteyen bir romancı, der, "yalnızca tarihsel romanlar yazar, çünkü zamanımızda artık güzel tipler yoktur... Böyle bir romandan geriye... Rus serabıyla ilgili, sanatsal bakımından tamamlanmış bir resim kalır ama hiç kimse bunun bir serap olduğunu fark etmediği sürece var olan bir seraptır bu." *Savaş ve Barış*'tan söz edildiğine kuşku yoktur ama Dostoyevski için bu dünyadaki güzellikler köleliğe dayanır. Semyenoviç'in *Anna Karenina*'daki Levin'e üstü kapalı olarak göndermede bulunarak eklediğine göre, "toplumun yüksek kesimlerinin üyesi kültürlü bir Rus ailesini, üç kuşak bir arada, bir Rus dekoru içinde gösteren resimdeki kişilerin torunu" olan adam, "ancak insansevmez, yalıtılmış biri olarak betimlenebilirdi; acıklı bir manzara olarak." Bir başka deyişle Levin, geleneği sürdürmeye çalışıyordu ama şimdi içi kararարak bunun "bir serap" olduğunu fark eder.

Böylesine soylu bir aileden gelen biri için bu doğruysa, Arkadiy Dolgoruki gibi köylü bir anne ile soylu bir ailenin üyesi olan bir babanın gayrimeşru çocuğu için çok daha doğru olmaz mı! "Evet, Arkadiy Makaroviç," denir kendisine, "sen *arızi bir ailenin üyesisin*, çocuklukları, gençlikleri seninkine pek benzemeyen (Tolstoy'un *Çocukluk, İlkgençlik, Gençlik* üçlemesinde anlatılan) son zamanların meşru kahraman türlerinden tamamıyla farklısın". Versilov'un kendisi karşıtlıklar kaosunu içinde barındıran biri olarak tanımlanır. "En eski soylu ailelerden birinin üyesidir, aynı zamanda Paris Komünü'ne de katılmıştır. O gerçek bir şairdir, Rusya'yı sever, ama Rusya'nın değerini kesinlikle kabul etmez. Dini yoktur ama Rus tarihinin Petersburg dönemindeki Avrupalılaşma yanlısı pek çok Rus aydını örneğinde görüldüğü gibi, adını koyamadığı ama tutkuyla inanabileceği ne idüğü belirsiz bir şey için canını vermeye hazırdır." Bu tür çelişkiler içindeyken, Versilov çocuklarına hangi gelenekleri, ahlaksal ve kültürel mirası devredecektir? "İtiraf ediyorum," der Semyenoviç, "arızi bir aileden gelen bir kahramanı betimlemeye çalışan bir romancı olmak istemezdim!.. Ciddi hatalar, abartılar, dikkatsizlikler yapma olasılığı vardır... Ama tarihsel roman yazmak istemeyen, mevcut sahneyi yazmak isteyen bir yazarın başka seçeneği var mı?.. Tahminde bulunmak zorunda... ve yanılmak".

Dostoyevski yanıldığına ister inansın, ister inanmasın, burada bütün eleştirmenlerine yanıt veriyordu, bu eleştirmenlerin arasında, onun dünyasını Tolstoy'un yarattığı çok daha rahatlatıcı dünyayla ölçen en iyi arkadaşları vardı. Yine de Dostoyevski'nin kendi ölçüleri içinde bile *Delikanlı*'nın, bu romanın öncülü olan üç romana karşı kendini koruyamadığı söylenir. Gerçekten de *Delikanlı*'nın kusurlarının doğruladığı bir şey varsa, o da Dostoyevski'nin ancak kıyamet inancına dayanan hayalgücünü başıboş bıraktığı zaman yeteneğine adil davrandığıydı, üç yıl sonra yazacağı *Karamazov Kardeşler*'de sanatıyla ilgili bu dersi unutmayacaktı.

50. Bölüm

Kamuya Mâl Olmuş Bir Yazar

Delikanlı'nın tamamlanmasıyla birlikte Dostoyevski bir kez daha bundan sonra ne yazacağı sorunuyla karşı karşıya kaldı. Kendi yazdıklarının yayıncısı olmasına karşın, 10 Ağustos 1875'te doğan oğlu Aleksey ile çocuk sayısı üçe çıkan ailesinin geçimini sağlamasına yardımcı olacak düzenli bir gelir kaynağı yoktu. Şimdi yine bir dergide, *Grazhdanin* dergisinde denediği *Bir Yazarın Günlüğü*'nü yayımlama düşüncesine geri dönmüştü. Aile bunun denenmesine karar verdi, her ne kadar Anna, "*Günlük* başarısız olursa çok kötü bir duruma düşecektik,"[1] diyorsa da.

Dostoyevski'nin *Bir Yazarın Günlüğü* işine girişme kararı bir kumardı, onun şaşırtıcı yazarlık hayatında yeni bir evreye damgasını vuracaktı bu karar. Bir kez daha Rusya'nın edebiyat ve kültür sahnesinde hesaba katılacak bir ad haline gelmesine karşın ünü hâlâ büyük oranda entelijansiya çevreleriyle sınırlıydı. Gelgelelim *Bir Yazarın Günlüğü*'yle çok daha geniş, çok daha fazla çeşitlilik gösteren bir okur kitlesine ulaştı, okuryazar Rusların kafalarındaki en önemli konular üzerine tutkuyla, güzel bir şekilde dile getirilmiş şeyler söylüyordu o kitleye. Şimdiye kadar hiç kimse bu konularda bu kadar güçlü ve etkili şeyler yazmamıştı, hem de bunca dolaysızlık ve basitlikle, samimi bir kişisel adanmışlıkla. Okur kitlesinden çok büyük bir ilgi görmesinin şaşırtıcı bir yanı yoktu, gazete satan büfelerde kitap piyasaya çıkar çıkmaz Dostoyevski'ye, lehte ve aleyhte, okur mektupları yağmur gibi yağmaya başladı.

O yıllarda Dostoyevski'nin sık sık gittiği galerilerden biri, Elena Shtakenshneider'in galerisiydi; zekâsı, duyarlılığı ve kibarlığıyla, o çirkin kamburunu taşıma cesaretiyle bu kadın herkesi o salona çekebiliyordu. Shtakenshneider, *Günlük*'ün ne kadar çok tutulduğunu belirttikten sonra günlüğünde şöyle yazıyordu: "Dostoyevski'nin ünü mahkûmluğundan gelmiyordu, *Ölüler Evinden Notlar*'dan gelmiyordu, hatta romanlarından da gelmiyordu, –en azından öncelikle onlardan gelmiyordu–, *Bir Yazarın Günlüğü*'den geliyordu. Onun adının bütün Rusya'da bilinir hale gelmesini sağlayan şey *Günlük*'tü, gençlerin, evet, yalnızca gençlerin de değil, Heine'nin 'lanetli' dediği sorularla boğuşan herkesin idolü ve öğretmeni haline gelmesine yol açan oydu."[2]

Dostoyevski'nin hayatının daha sonraki iki yılı *Günlük*'ün düzeltileriyle geçti. Gerçekten de derginin tam gününde çıkması için uyması gereken günlük çalışma programı öyle sıkı ve yorucu bir programdı ki başka bir işe zamanı kalmıyordu.

1 Anna Dostoevsky, *Reminiscences*, çev. ve yay. haz. Beatrice Stillman (New York, 1975), 213.
2 Alıntı, *DVS*, 2: 364-365.

Baştan sona Dostoyevski tarafından yazılan ve ayda bir yayımlanan *Günlük* on altı sayfadan oluşuyordu. Her ayın son günü gazete tezgâhlarında yerini alırdı, Dostoyevski takvime uyma konusunda çok titizdi. Yakın çevresindeki kişiler *Günlük*'ün hem fiziksel hem de zihinsel olarak büyük bir baskı oluşturduğunun farkındaydılar, matbaada çalışan Mihail Aleksandrov, "bazı yazarların *kanlarıyla yazdıkları* söylenir ya, bu söz doğruysa, en çok Fyodor Mihayloviç Dostoyevski için doğruydu," diyordu. Gerçekten de iki yıl süresince Dostoyevski'nin çok yakın bir çalışanı olan Aleksandrov'a göre *Günlük* Dostoyevski'nin ömrünü kısaltmıştı, Dostoyevski "fiziksel sağlığını o günlük için bozuk para gibi harcamış", bu onun sağlığını "*katorga*'da geçen yıllardan daha fazla"[3] etkilemişti.

* * *

Dostoyevskiler 1875 yılının büyük bir bölümünü Staraya Russa'da geçirmişlerdi ama *Günlük* yüzünden yine Petersburg'a dönmeleri gerekti, bunun üzerine eylül ortasında başkente döndüler, eski bir binada beş basit oda bulmayı başardılar. Aleksandrov'u en çok şaşırtan şey, çalışma odasının çıplaklığıydı, bir manastır hücresine benziyordu. Ayrıca odada muşamba kaplı, yatak işlevi gören Türk tipi bir divan vardı, iki de masa. Masalardan birinin üzeri dergi ve gazete yığınlarıyla doluydu; daha büyük olan ötekiniyse bir mürekkep hokkası, bir dolmakalem, "içine Fyodor Mihayloviç'in bir sonraki kitabı için düşüncelerini ve olguları not ettiği" bir notdefteri süslüyordu. Masanın arkasındaki duvarda Dostoyevski'nin bir fotoğrafı asılıydı, fotoğrafın önünde, oturma yeri katı olan bir koltuk duruyordu. Buranın bir yazarın çalışma odası olduğuna hiç kuşku yoktu, odanın "tavizsiz basitliği ve neredeyse yoksulluğu" Aleksandrov'a "büyük bir saygı"[4] duygusu ilham etmişti.

Dostoyevski'nin günlük programı artık biraz değişmişti. Gece geç saatlere ya da sabahın ilk saatlerine kadar yazdığı için öğleden sonra ikiye ya da daha geç saatlere kadar uyurdu. Uyanır uyanmaz, pamuklu kumaştan bol ve uzun bir ceket giyerek mutfağa, kendisini bekleyen semaverin yanına giderdi. Bir bardak çayla çalışma odasına döner, gazeteleri okuyup kalın sarı kâğıda sigara sararken üç beş bardak çay içerdi. Çaydan sonra ziyaretçilerini kabul eder, saat üçte yemek odasında hafif bir öğle yemeği yerdi. Dostoyevski yemekte bir dilim kara ekmeğinden ağzına attığı parçaları çiğnerken bir şarap bardağı votkayı yudumlardı. Alensandrov'a votka içmenin en sağlıklı yolunun bu olduğunu söylemişti. Yemekten sonra yürüyüşe çıkar, yolunun üzerinde matbaaya uğrardı, saat altıda eve dönüp ailesiyle yemek yedikten sonra, çalışmaya başlamadan önce çocuklarını yataklarına yatırırdı.

---

3 *age.*, 286.
4 *age.*, 282-283.

Normal programı buydu, hep böyle hareket ederdi, sıradışı bir şey olmadığı sürece düzen bozulmazdı. Ama alıştığı saatten önce uyanırsa "morali bozuktur, ciddi ve sessizdir," böyle bir ruh hali içindeyken birden sinirlenip parlayabilir: "Kolayca sinirlenirdi, o zaman sert konuşurdu," "hatta kendisine yakın olanlara karşı bile kaba bir despot" görüntüsü verirdi. Ama Aleksandrov, onu yakından tanıyanların bunun geçici bir tedirginlik hali olduğunu bildiklerini eklemekte gecikmez.[5]

Küçük çocuklarının gelecekleriyle ilgili kaygılar da, kuşkusuz, tedirginliğine katkıda bulunuyordu; işte Dostoyevski bu bağlam içinde gözünü dört açmış, Kumanina mülkü davasını izliyordu. Kasım ayında küçük erkekkardeşi Andrey'e yazdığı mektupta, dedikodulara inanmamasını, teyzesinin bazı tali akrabalarının mülk üzerinde hak sahibi oldukları iddiasına karşı "kendi çıkarlarını korumak" için dava açtığından emin olmasını istiyordu. Parayı aldıktan sonra hemen onlara bölüştürecekti, "kendime ancak dava masraflarını karşılayacak kadarını ayıracağım, bir *kopek* fazlasını değil," diyordu. Dostoyevski şunu da ekliyordu: "*yasa gereği kendi hakkım olanı* onlara [kızkardeşlerime] vererek, çocuklarımın elinden yasal hakları olan miraslarını almış olacağım."[6] (Davayı kazanamadı.) Birkaç ay sonra Andrey'e, çocuklarının geleceğini güvenceye almak için "en az bir yedi yıl daha" yaşamak istediğini yazar.[7] Çoktandır sara yüzünden ölüm korkusu çekiyordu ama artık amfizemin göçertici etkileriyle yavaş yavaş ölüme gitme inancının yerini ani ölüm korkusu almıştı.

Günlük'ü yayımlamaya başladıktan birkaç ay sonra Dostoyevski, kendisini halkın eğitimine adamış olan Kristina Alçevskaya'dan bir mektup aldı, o mektuptan öğrendiğine göre, bazıları onun "ıvır zıvır şeyleri konu alarak, güncel olayların peşine takılarak, önemsiz öyküler falan yazarak" zamanını boşa harcadığını düşünüyormuş. Anlaşılan, bu suçlamaları başkalarından da duydu ki, "Özgün sanatsal ilhama ek olarak bir edebiyat yazarının, en küçük ayrıntısına kadar betimlediği (tarihsel ve güncel) gerçekliği kaçınılmaz olarak bilmesi gerektiği sonucuna ulaşmış durumdayım," der. *Günlük*'ü kendi sanatsal uğraşından uzaklaşmak olarak görmüyordu, ilerde yazacağı şeylerin vazgeçilmez bir önhazırlığı olarak gördüğünü söylüyordu. "İşte bu yüzden çok uzun bir roman yazmaya hazırlanırken, ben aslında kendimi özellikle... çağdaş hayatın ayrıntılarını incelemeye adadım." Bu ayrıntıların "en önemlilerinden biri... genç kuşaktır, genç kuşakla birlikte çağdaş Rus ailesi."[8]

Günlük'ünün ilk (Ocak 1876) sayısı çocuklar izleğine ayrılmıştı, buna hazırlık olarak Dostoyevski hukukçu dostu A. E. Koni'den çocuk suçluların toplu halde yaşadıkları yere bir ziyaret ayarlamasını istedi. İki adam aralık sonunda gittiler, Koni, Dostoyevski'nin ne kadar heyecanla, ne büyük bir dikkatle işe sarıldığından söz edi-

5 *age.*, 285.
6 *PSS*, 29/Ki. 2: 66-67; 10 Kasım 1875.
7 *age.*, 75-76; 10 Mart 1876.
8 *age.*, 78; 9 Nisan 1876.

yor, "sorular sordu, o acemi çaylakların günlük hayatlarıyla ilgili en küçük ayrıntıları öğrenmek istedi." Büyük odalardan birine topladığı oğlanlarla Dostoyevski'nin ilişki kurma yeteneği çok dikkat çekiciydi. "Onların sorularına yanıt verdi, bazıları meraktan sorulmuştu, bazıları safçaydı ama yavaş yavaş bu konuşma onun açısından bir derse dönüştü... Yazdığı şeylerin her sayfasında ışığı parlayan sahici bir çocuk sevgisiyle dolu bir ders." İki adam yandaki kiliseyi ziyaret etmek için odadan çıktıkları zaman çocuklar çevresini sardı, onunla kendi hayatlarına dair bazı olayları konuşmaya devam ettiler. "İnsan... manevi bir bağın oluştuğunu hissediyordu, çocukların onda *meraklı bir ziyaretçi* yerine üzüntü duyan bir *dost* bulduklarını."[9]

Eve dönerlerken ziyaret ettikleri kiliseden söz etti. İkonlarla dolu bir kiliseydi, ikonların bazıları çok eskiydi, Eski Müminlerin elinden polis bunları zorla almıştı; bazıları, özellikle papazlara ait tapınağı koruyan ikonastazdaki ikon resimleri, yeni İtalyan tarzı resimlerdi: "Bu kiliseyi sevmedim," diye mırıldandı, "müze gibi bir şey... Buraya girenlerin ruhları üzerinde etkili olabilmesi için yalnızca birkaç resme gereksinimi var ama sert, hatta acımasız resimlere, tıpkı sert ve acımasız olması gereken bir Hıristiyan gibi."[10] Bu tür resimler, bu oğlanların çoğu içinden çıkıp geldikleri kentin vurdu kırdısına yeniden döndükleri zaman onlara eşlik etmeli, kendilerine köyde geçen saf ve kirlenmemiş çocukluklarını hatırlatmalı, suç eylemlerine kışkırtıya karşı onlara manevi bir koruma sağlamalıydı.

Günlük'te ceza davalarına fazlaca dikkat çekilirdi, Dostoyevski ceza davalarını her zaman yaşanan günlerin ahlak ikliminin vazgeçilmez bir barometresi olarak görürdü. *Günlük*'te tartışılan davaların bütün duruşmalarına katılmıyordu ama (başkentte ve taşrada yayımlanan günlük gazetelerde bu duruşmalar hikâye edilirlerdi) bazı duruşmalarda mahkeme salonunda bulunmuş, Sibirya'da kürek cezasına çarptırılan genç bir annenin davasına müdahale etmiş ve etkili olmuştu. Ekaterina Kornilova, altı yaşındaki üvey kızını apartman penceresinden aşağıya itmişti. Kıza bir şey olmadı, üvey anne de hemen polise gidip kendini ihbar etti. Kornilova hamileliğinin ileri bir dönemindeydi, Dostoyevski'ye göre kadın, üvey kızına karşı gizliden gizliye düşmanlık duyuyordu ve hamileliğinin etkisiyle bu duyguya karşı koyamamıştı (tıpkı o sabah kızı döven babası gibi). Dostoyevski'nin iddiasına göre, hamile kadınların bazen çok tuhaf şeyler yaptıkları bilinen bir gerçekti. Bu gerçeğe dayanarak bu kararın bozulabileceği olasılığını ortaya attı. *Günlük*'ün bir okuru, hüküm giymiş sabıkalıların beraat etmesini sağlama süreci konusunda bilgi sahibi olan bir avukat, Dostoyevski'ye, yaptığı çözümlemeyi inandırıcı bulduğunu yazdı. Dostoyevski, Kornilova'yı ziyaret etmeli, kadına af başvurusunda bulunmayı önermeliydi, bu başvurunun bürokrasi labirentinden geçirilmesi işine yardımcı olmaya hazırdı.

---

9 *DVS*, 2: 242-243.
10 *age*.

28. Dostoyevski, 1876.

Dostoyevski kendisine söyleneni yaptı, jüri "bazı yetenekli yazarların"[11] görüşüne itibar etmemesi konusunda uyarılsa da, kadının başvurusu üzerine karar bozuldu ve kadın beraat etti, bunda kuşkusuz makalesi de etkili olmuştu.

Okur kitlesi yalnızca Dostoyevski'nin önemli sorunlar konusundaki kışkırtıcı düşüncelerine tepki göstermekle kalmadı; dili de okurlarında alışılmamış bir yakınlık duygusu yarattı –sanki bir tez geliştirirmiş gibi değil de özel bir karşılıklı konuş-

11 Alıntı, *Dostoevsky i ego vremya*'da (Leningrad, 1971) Maslanniko'nun bu yardımı öneren avukatın mektubunun yorumundan.

ma yönetirmiş gibi okurlarına sesleniyordu çünkü–, okurlar onu mektup yağmuruna tuttular, bu mektuplara hem tek tek kişisel olarak hem de derginin sayfalarında yanıt veriyordu. *Günlük*'ün yazarıyla konuşma gereksinimi duyan insanların varlığı hiç hesapta olmayan bazı insanlarla görüşmeler yapmasına yol açtı, Dostoyevski'nin 9 Nisan 1876'da Alçevskaya'ya yazdığı mektupta anlattığı gibi. "Evvelsi gün," diyor Dostoyevski, "sabah birden iki kız, ikisi de aşağı yukarı yirmi yaşında iki kız beni görmeye geldi... 'Herkes bize güldü, sizin bizi kabul etmeyeceğinizi söyledi... Ama biz denemeye karar verdik,' dediler."[12] Daha önce böyle bir şeyin olabileceğini düşünmek çok güç, çünkü o zamanlar Dostoyevski'nin, kamuoyundaki algısı, *Ölüler Evinden Notlar*'ında betimlediği korku verici mahkûmların ya da romanlarında işkence çeken başkahramanların algısıyla oluşmuş bir şeydi. Oysa *Günlük*'ün Dostoyevski'si bir arkadaş, bir yol göstericiydi, bu iki kızın ziyareti gibi habersizce yapılan ziyaretler artık ender görülen şeyler olmaktan çıkmıştı. "Tıp akademisinde öğrenci olduklarını söylediler, beş yüz kadın okuyormuş orada, 'yüksek eğitim alıp yararlı şeyler yapmak için akademiye kaydolduklarını' söylediler."

Geleceğin doktorlarının insancıl amaçlara sahip olması olağanüstü güzel bir şeydi, Dostoyevski bunu, bu yeni genç kadınlar kuşağı arasında son derecede yüreklendirici yeni bir kafa yapısının işareti olarak aldı; onları, onların lehine olacak şekilde, daha eski yılların "yeni kadın" örnekleriyle karşılaştırdı. "Daha önce bu yeni tür kadınlarla karşılaşmamıştım (pek çok *kadın nihilist* tanımıştım). Biliyor musun, bugüne kadar hayatımda bu iki kızla geçirdiğim o iki saatten daha iyi zaman geçirmedim. O ne sadelik, doğallık, duygu tazeliği, ruh ve yürek temizliği."[13] *Günlük*'ün daha sonraki iki (Mayıs ve Haziran) sayısında kadınlara yüksek eğitim yollarının açılmasını bütün yüreğiyle destekledi.

Alçevskaya anılarında, "Dostoyevski ile belleğimde kalan anı kırıntılarından en çok öne çıkanı... onun genç kuşağı anlamamak, onlardan kopmak korkusu[dur]... bu *idée fixe*'te, sevilen bir yazar olma niteliğini kaybetme ya da kendisini izleyenlerin, okuyanların sayısının azalması korkusu yoktu; hayır, o genç kuşakla anlaşamamanın insan için bir *yıkım,* manevi bir ölüm olduğuna inanıyordu. En kişisel görüşlerini cesaretle ve dürüstçe savunuyor, yine de kendisine emanet edilen görevi yerine getirememekten, yanlışlıkla yolunu kaybetmekten korkuyor."[14] Yazarlık hayatının bu evresinde onunla ilgili olarak bundan daha zekice bir şey söylenmemiştir. Çünkü gerçekten de kendisine özel bir görevin emanet edildiğine inanıyordu, genç kuşağa önderlik edip onları yeniden Rus halkının doğrusunu kapsayan hayat yoluna –onun için öncelikle halkın Tanrı inancı yoluna– çekme göreviydi bu. İşte bundan dolayı da genç kuşaktan kopmayı insan için bir yıkım, manevi ölüm olarak görüyordu.

---

12 *PSS,* 29/Ki. 2: 79; 9 Nisan 1876.

13 *age.*

14 14 *DVS,* 337.

* * *

1876 yazında Dostoyevski bir kez daha, bir ay süreyle şifalı su içmek üzere Bad Ems'e gitti. Bir ay ülkeden uzak kalmak, kuşkusuz, aylık dergi *Günlük*'ün yayım işlerinin aksamasına neden oldu, o yüzden Temmuz ve Ağustos aylarının dergileri birleşik bir sayı olarak yayımlandı. Dostoyevski'nin Ems'ten yazdığı mektuplar Anna'ya seslenen okşayıcı sözlerle, çifti birleştiren bedensel tutkuya yönelik anımsatmalarla doluydu. O yüzden, yıllar sonra bunları okuyan Anna kendi ağırbaşlılığıyla, duyarlılıklarıyla bağdaştıramadığı için bazı pasajları silmeyi uygun görmüş. Bu mektuplar Dostoyevski külliyatında en hasarlı mektuplardandır ama yine de evliliklerinden bu yana Anna'ya dört ya da beş kez yeniden âşık olduğunu, şimdi bir kez daha aynı şeyin başına geldiğini açıkça ifade eden Dostoyevski'nin sözlerini mektuplarda aynen okuyabilirsiniz. "Aneçka'cığım," diye yazar, "tek yaptığım şey seni düşünmek, akla gelebilecek her türlü imge ve canlandırıma başvurarak seni düşünüyorum... Seni felaket derecede seviyorum."[15] Bu tutkunun alevlenmesi belki de onun ayrılışından hemen önce olan bir olayla ilgilidir. Anna ile tuhaf bir olay yüzünden kavga etmişlerdi, Anna olayı anılarında anlatır.

Ortak bir dostları bir roman yazmıştır, ikisi de romanı okur, romandaki kahramanlardan biri ötekine imzasız bir mektup yazarak karısının kendisini aldattığını haber verir; kanıtını bulmak istiyorsa adam karısının taktığı madalyona bakmalıdır. Anna, Dostoyevski'ye "şaka" olsun diye böyle bir mektup göndermeye karar verir, kocası mektubu tanıyacak, romandaki metnin kopyası olduğunu bilecek, ikisi de kahkahalarla güleceklerdir. Oysa Dostoyevski, Anna'nın boynundaki madalyonu çeker koparır, karısının canını yakar, öfkeden kudurmuştur. " 'Hâlâ şaka yapıyorsun Aneçka,' dedi, 'ama düşünsene, ne korkunç şeyler olabilirdi. O öfkeyle seni boğabilirdim!' " Öfkesi yatışınca yine bütün gece "özürlerle, pişmanlıklarla, dünyanın en gönül alıcı sözleriyle geçti" – insan bütün bu muzipliğin amacının bu olduğundan kuşkulanmadan edemiyor.[16] Ayrıca Anna'nın eski taliplerinden birinin ortaya çıkışının konu edildiği karşılıklı mektuplar var, Anna belki de yurtdışında Dostoyevski'nin gönlünü birilerine kaptırma telılikesini savuşturmanın bir aracı olarak onun kıskançlığını körüklemeye çalışıyordu.

Dostoyevski, Ems'i ziyaret eden konukların listesini ele geçirdi ama önemli kişiler arasında tanıdığı hiç kimsenin adını göremedi, ötekilerle de tanışmak istemiyordu. "Rus Yahudileri ve Almanlar – bankacılar, rehinciler. Aralarında tek bir tanıdık yok."[17] Tanınmış radikal gazeteci G. Z. Eliseev'e rastladı, o da tedavi için gelmişti ve St. Petersburg'da onunla karşılaşmışlığı vardı. *Suç ve Ceza*'nın ilk bölümleri için

---

15 *PSS*, 29/Ki. 2: 95-98; 13/25 Temmuz 1876.

16 *Reminiscences*, 246.

17 *PSS*, 29/Ki. 2: 105; 18/30 Temmuz 1876.

fena halde düşmanca bir eleştiri yazan oydu ama *Oteçestvennye Zapiski*'de *Delikanlı*'yı yayımlayıp yayımlamamayı soran Timofeyevna'ya olumlu yanıt veren de oydu. Ama Dostoyevski'nin Ems'te Eliseev'le ilgili ilk izlenimi pek de olumlu değildi. "Şu kartaloz 'olumsuzlamacı' hiçbir şeye inanmıyor... onda kesinlikle burnu havada bir Roma Katoliği papaz okulu öğrencisi hali var."[18] Her karşılaşmada her iki taraf da birbirine hırlıyordu. Dokuz gün sonra Dostoyevski burnundan soluyarak, "Şu aşağılık, pis liberalcikler," diyordu, "asabımı bozdular. Durmadan karşıma çıkıp beni selamlıyorlar ama sanki 'benim gericiliğim aman sakın onların üstlerine sıçramasın' diye korkar gibi. Dünyanın en kibirli yaratıkları, özellikle karısı, liberal kurallar kitapçığı sanki. 'Ah onun söylediği sözler, savunduğu şeyler!' Bu ikisi benim gibi birine bir şeyler öğretmeye kalkışıyor."[19] Daha sonra mektuplarında Eliseev'lerden hiç söz etmez oldu – ama edebiyatın egemenlik alanından kovulmadılar. Çünkü *Karamazov Kardeşler*'de, sürekli fırsat kollayan o kinik Rakitin'in Grigory Eliseev'in meslek yaşamının karikatürüne dayandığını düşünmemiz için geçerli nedenler vardır.

Bu dönem boyunca Dostoyevski inatla yazma hazırlığı yapıyor, Anna'ya, "Bana [okurlardan] gelen, buraya yanımda getirdiğim mektupları okuyordum," diye yazıyor. "Kitap ödünç veren bir kütüphaneye üye oldum (yürekler acısı bir kütüphane), oradan Zola aldım çünkü Avrupa edebiyatını son yıllarda çok ihmal etmiştim ama, düşünsene, zor okuyorum, öylesine isyan ettirici bir şey. Rusya'daki insanlara göre Zola büyük bir şöhret, gerçekçilik meşalesini taşıyan kişi,"[20] diye yazıyordu. Emile Zola o günlerde liberal *Vestnik Evropy* dergisine [Avrupa Postası], dostu Turgenyev'in önerisiyle düzenli olarak Paris mektubu yazmaktaydı, edebiyatta hayli moda olan doğalcılığın başta gelen savunucusu ve uygulayıcısı olarak selamlanıyordu.

1873'te yalnızca tek bir romanının bile –Ems'teki kütüphaneden Dostoyevski'nin ödünç aldığı *Le ventre de Paris*'in [Paris'in Göbeğinde]– çeşitli çevirileri basılmıştı, Rus basınında Zola'nın yapıtları ve düşünceleri yaygın olarak tartışılıyordu.

Dostoyevski defterine ilk izlenimleriyle ilgili notlar düşmüştü: "Bir ayakkabının ökçesindeki çivileri tek tek betimliyor, on beş dakika sonra, güneş doğduğu zaman aynı çivileri bir başka ışıkta yeniden betimliyor. Bu sanat değildir. Bana bir tek sözcük söyle (Puşkin) ama en gerekli sözcük olsun o. Yoksa... uzar da uzar on bin sözcük olur ama dile getirilmek istenen şey yine de getirilemez, yalnızca kendini memnun edersin ama benden uzak dur." Ayrıca Zola'nın, esnaf ve zanaatkârların tamamıyla maddesel tutkuları ve doyumlarıyla karşıtlık oluşturan ahlak anlayışını da kabul edemezdi. "*Florent* [hapishaneden çıkan eski bir mahkûm] açlıktan ölür, dürüst bir kadının yardımını reddetmiştir. *Zola* bunu kahramanca bir hareket olarak görür ama onun yüreğinde kardeşlik duygusu diye bir şey yok, ne biçim bir cum-

18 *age.*, 104; 21 Temmuz/2 Ağustos 1876.
19 *age.*, 117; 30 Temmuz/11 Ağustos 1876.
20 *age.*, 99-100; 15/27 Temmuz 1876.

huriyetçi o? O kadından o yardımı al ve soylu bir yüreğin tokluğuyla başkalarına borcunu öde – dünya cennetten farksız bir yer olur." O bu notları karalarken on yıl sonra kendi romanlarının, Fransa'da Zola'nın doğalcılığının yeni bir edebiyat kuşağı üzerindeki egemenliğinin kırılmasına yardımcı olacağını pek bilmiyordu.

O günlerde Vsevolod Solovyev'den gelen bir mektup üzerine o somurtuk yüzü biraz güldü; Solovyev *Günlük*'ün Haziran sayısıyla ilgili heyecanlı bir makale yazmış, o makalenin bir kopyasını göndermişti. Bu fasikülde Dostoyevski'nin o yüce düşüncesinin, Rusya'nın dünya tarihinde özel bir görevi olduğu inancının bir açıklaması vardı. Onun iddia ettiğine göre, Rusya'nın görevi bütün Slavları birleştirmek, sonuçta Doğu sorununu çözmekti; bu birleşme yalnızca Rus Ortodoksluğunda korunmuş olan gerçek İsa'nın sancağı altında dünyanın bütün halklarının birleşmesini getirecekti. Dostoyevski, Solovyev'den gelen bu ödüle çok sevindi, çünkü derginin bu sayısında ilk kez kendisine "*belli* görüşlerimden çıkacak sonuçları çıkarma, Rusya'nın insanlık âlemindeki rolü ve özel göreviyle ilgili düşlerim konusunda... *en son söyleyeceğimi* söyleme izni"ni vermiştir, "Bunun daha şimdiden... gerçekleşmeye başladığını dile getirdim," der. Bunları söylediği için de, kendisine "dostça davranan gazete ve yayınlar bile" hemen büyük bir yaygara koparmış, onu "paradoks üzerine paradoks bina etmekle,"[21] suçlamıştı.

* * *

Dostoyevski'nin *Günlük*'ü iki yıllık ömrü içinde bu tür yayımların en çok okunanı olmuş, Rus taşrasının en ücra köşelerinde kendine okur bulduğu gibi, en yüksek saray çevrelerinde de okunmuştu. 1876 sonbaharında Pobedonostsev ondan *Günlük*'ün her sayısını düzenli olarak Çar'ın oğlu Aleksandr'a göndermesini rica eder. "Dün, erkekkardeşlerinin yanında çeşitli makalelerden söz ettiğini, onların dikkatlerini makalelere çektiğini biliyorum,"[22] diye yazar veliaht prensin özel öğretmeni. Buna çok sevinen Dostoyevski, doğrudan doğruya Aleksandr'a yazar, üç yıl önce ona *Cinler*'in bir kopyasını imzalı olarak göndermiş, ithaf yazısında şunları söylemişti: "Rus tarihindeki şu anki büyük enerjiler, Rus halkının ruhunu ve yüreğini, hayal edilemeyecek bir güçle, öylesine yüksek bir düzeye taşımıştır ki Rus halkı daha önce anlaşılmamış şeyleri anlayabilecek hale gelmiştir, bilinçlerimizde *Rus düşüncesinin kutsallığı* daha önce hiç olmadığı kadar parlak bir ışıkla aydınlanmıştır... Uzun zamandır siz Prens Hazretlerine bu mütevazı yapıtımı sunma mutluluğunu yaşamayı hayal etmekteydim." Daha sonra da bu "cesareti" için özür diler ve veliaht prense, "sizi sınırsız bir sevgiyle sevdiğim için beni kınamayınız,"[23] der.

21 *age.*, 101-103; 16/28 Temmuz 1876.
22 *age.*, 271; 3 Kasım 1876.
23 *age.*, 132-133; 16 Kasım 1876.

Dostoyevski kendisinin çarlık düşkünlüğünün, etkilemeye çalıştığı genç kuşağın toplumsal bilince sahip üyelerince pek paylaşılmadığını gayet iyi biliyordu. Gerçekten de radikal eylemlerin "halka gitmek"le sınırlı olmadığını gösteren işaretler vardı. Kırsal bölgeyi ayaklandırmayı başaramamış olmaktan cesaretleri kırılan Halkçılar, 1876'da kendi konumlarını bir kez daha gözden geçiriyor, amaçlarına ulaşabilmek için siyasal ajitasyona dönüyorlardı. Bu taktik değişikliğinin ilk, açık işaretlerinden biri Petersburg'da Kazan'lı Meryem Ana Kilisesi önündeki meydanda yapılan gösterilerdi. 1876'nın Aralık ayında başlarında (daha sonra Rus Komünist Partisi'nin kurucusu olacak olan, Lenin'in akıl hocası) G. V. Plehanov'un bulunduğu küçük bir grup, önderlerinin konuşmasını dinlemek üzere toplanmıştı, kırmızı bir bayrak açtılar, üzerinde "Toprak ve Özgürlük" (Zemlya i Volya) yazıyordu, devrimci örgütlerinin adı buydu. Gösterici kalabalığına polis ile esnaf ve işçiler saldırdı, göstericiler fena halde dayak yedi, gözaltına alındılar.

Dostoyevski için bu gösteri, Rus gençlerinin, ahlaksal öncelikleri yüzünden nasıl kolayca yanıltılabileceğini gösteren bir başka örnekti. "Rus gençleri 6 Aralık'ta Kazan Meydanı'nda," diye yazıyordu *Günlük*'te, "bazı üçkâğıtçı hergelelerin 'güttüğü' bir hayvan sürüsünden farksızdı... Hiç kuşkusuz, burada yapılan birtakım kötü niyetli ve ahlaksızca ahmaklıklar var, başkalarının yaptıklarını maymun gibi taklit etmek; yine de onlara yüce ve güzel bir şey adına, amaçların en büyüğü adına önemli bir özveride bulunmak üzere toplanmalarını söylemek, onları bir araya getirmek için yetebilirdi". Dostoyevski'nin *Günlük*'ünün amaçlarından biri, kendilerini fedaya hazır olan gençleri, Kazan Meydanı'nda duyurusu yapılan davadan daha değerli olduğunu düşündüğü bir davaya yöneltmekti.

Mayıs 1877'de Dostoyevskiler ilkbahar ve yaz aylarını geçirmek üzere Maly Prikol'a, Anna'nın erkekkardeşi İvan Snitkin'in, Kursk ili sınırları içindeki kır evine gittiler. Anna'nın sağlığı, annelik, evkadınlığı, iş yöneticiliği sorumlulukları yüzünden bozulma sinyalleri vermeye başlamıştı, o yüzden Dostoyevski yaz süresince Anna'nın kesin şekilde dinlenmeye çekilmesi konusunda ısrarcıydı. Rusya 1877 Nisan'ında Osmanlı'ya savaş açmıştı, Maly Prikol'a giderlerken Anna çeşitli istasyonlarda uzun uzun beklediklerini hatırlıyor, "savaşa gönderilen birlikler yüzünden trenlerimiz saatlerce bekletiliyordu. Her istasyonda Fyodor Mihayloviç istasyon büfesine gider, çok sayıda küçük ekmek, ballı kek, sigara, kibrit satın alır, vagonlara gidip askerlere dağıtır, onlarla uzun uzun sohbet ederdi."[24]

Haziran sonunda aile Maly Prikol'den ayrıldı, demiryolu kavşağında Anna ile iki büyük çocukları, eski Rus uygarlığının beşiği olan Kiev'i ziyarete gitmek üzere Dostoyevski'den ayrıldı, Dostoyevski Petersburg'a döndü. Başkentteyken, iki hafta süren ayrılıkları sırasında karısından yalnızca bir tek mektup aldı, haber alamamak

24 *Reminiscences*, 281.

onu çıldırtmıştı. Kendisinin yazdığı dört mektup da *Günlük*'ü zamanında yayımlamak için çözmesi gereken sorunların yarattığı öfkeyle doluydu, ayrıca derginin basım ve cilt işleriyle, çeşitli dağıtımcılara gönderilmesiyle de ilgilenmesi gerekiyordu. Onun edebiyatındaki en etkileyici bazı sahnelerin kişisel kaynağını gözler önüne seren bir pasajda şiddetli bir sara nöbetinin etkilerini betimliyordu: "Bu sabah saat 6:30'da," diyordu Anna'ya, "geçirdiğim bir nöbetten sonra kendime gelince doğruca *senin odana* gittim, odanda Prokhorovna birden hanımının evde olmadığını söyledi. 'Nerede?' dedim. 'Yazlık evde ya işte,' dedi. 'Bu nasıl olabilir. Burada olması gerekirdi. Ne zaman gitti?' Prokhorovna evvelsi gün döndüğüme beni zor inandırdı."[25] Bir kahramanın bilinçdışı dürtülerle hareket ettiği böyle yarı bilinç hallerini betimlemekte Dostoyevski'nin gösterdiği o olağanüstü yeteneğin kökeninde besbelli ki kendi hayatındaki bu tür öyküler yatıyor. Erkekkardeşi Nikolay'a yazdığı mektupta, "bu nöbet beni mahvetti," diyor, normal koşullarda pek seyrek olarak gördüğü Nikolay'dan kendisini ziyarete gelmesini istiyor.

Geçirdiği nöbetlerin uzun vadeli belleğini etkilediği çok açık. Dostoyevski'yle 1860'ta tanışan gazeteci ve yazar P. V. Bykov, yayımlamayı düşündüğü Rus yazarlarıyla ilgili deneme kitabı için ondan biyografisini ve bibliyografyasını istemişti. Ama Dostoyevski, "Şu anda size [eksiksiz biyografimi gönderecek] durumda olmadığımı saklamayacağım," itirafında bulunuyor. "Sara hastalığımın bir sonucu olarak... belleğimi bir oranda kaybettim, ayrıca –inanır mısınız– romanlarımın olay örgülerini, romanlarımda, hatta *Suç ve Ceza*'da resmedilen kahramanları unuttum (hiç abartmıyorum, sözcüğün tam anlamıyla unuttum). Ama hayatımı genel çizgileriyle hatırlamıyor değilim."[26] Bykov'a biyografisini belki de Ems'te toparlayabileceğini söylüyordu, yazı orada geçirecekti.

Mektuplarına yanıt alamamak onun için dayanılır gibi değildi, Maly Prikol'a iki kez telgraf çekip Anna'nın sağlık durumunu sormuştu. Sonunda 16 Temmuz'da yanıt geldiği zaman, hemen ertesi gün kaleme sarılıp rahatsız etmesinin haklı gerekçelerini sayıp döktü: "Uyuyamıyordum, merak ediyorum, [bir kaza] olmuş olabilir mi acaba diyor, odada dolaşıyorum, gözümün önüne çocuklar geliyor, seni merak ediyorum, kalbim küt küt çarpıyor (şu son üç gündür kalp çarpıntısı geçirip duruyorum)... Sonunda hava aydınlanmaya başlıyor, hıçkırıyorum, odada dolaşıyor, ağlıyorum, titreme gibi bir şey geçiriyorum (kendim de anlamıyorum nedir bu, daha önce hiç olmadı), yaşlı kadına [Prokhorovna'ya] duyurmamaya çalışıyorum."[27] Bu pasaj tek değildir, daha bunun gibi, o bereketli hayalgücü sayesinde ailesinin, özellikle çocuklarının başına gelebilecek bin bir felaket düşünürken, nasıl sinirlerinin bozulduğunu anlattığı pek çok pasaj vardır.

---

25 *PSS*, 29/Ki.: 163; 7 Temmuz 1877.

26 *age.*, 80; 15 Nisan 1876.

27 *age.*, 170-173; 17 Temmuz 1876.

Aile hayatının sıcak dünyasına dönme isteğine karşın, Dostoyevski Darovoe'ye, ta çocukluğundan bu yana ziyaret etmediği, ana babasının taşradaki mülküne gitme zorunluluğunu duydu, kızkardeşi Varvara Karepina'nın ailesi orada yaşıyordu, mülk onlara miras kalmıştı. *Günlük*'ün 1877 Temmuz-Ağustos sayısında, "Moskova'daki eski tanıdıklarımdan," dediği biriyle (belki de İvan Aksakov'la) konuşmasında bu yolculuktan söz ediyordu. "Bu küçücük, sıradan yer," demişti arkadaşına, "bende, bütün hayatım boyunca silinmeyen derin ve güçlü izler bırakmıştır." Dostoyevski çocuklar için "kutsal anılar" biriktirmenin önemini vurgular (Alyoşa Karamazov aracılığıyla örnekleyecektir bunu), "bir insan, kendi çocukluğuna ait kutsal ve değerli bir şeyi hayata taşıyamazsa yaşayamaz bile". Hiç kuşku yok ki bu ziyaretle birlikte Dostoyevski'nin kafasında babasının anıları canlandı. Metnindeki bir pasaj kendi babasını nasıl yargıladığını (ve bağışladığını) gösteren bir itiraf gibi okunabilir.

"Günümüz babalarının," diye yazar, çocuklarına devredecekleri herhangi "büyük bir düşünce"leri yok, "yüreklerinde" büyük bir inançla bağlılık duydukları böyle bir düşünceleri yok. Ama "ancak bu tür büyük bir inanç sayesinde çocukların belleklerinde *güzel bir şeyler* kalabilir, hatta onların beşiklerinin çevresini saran aynı ahlaksal pisliğe karşın kalır. [...] [H]atta... bu büyük düşüncenin, büyük duygunun tohumunu zavallı çocuklarının kolayca etkilenen, istekli ruhlarına ekmeyi başaran babaların en günahkârı olsa bile [...], yaptığı yalnızca bu bir tek iyi işten dolayı, başka pek çok şeye karşın, çocukları tarafından daha sonra gerçekten de bağışlanacaktır." Dostoyevski sık sık bu "büyük düşünce" ifadesini, Hıristiyanlığın sevgi ahlakı ve Hıristiyanlığın ölümsüzlük vaadi anlamında kullanır. Darovoe ziyaretinden sonra pekâlâ kendisinin kusursuzluktan hiç de uzak olmayan babasının, çocuklarının yüreklerine bu tohumu ekmeyi başardığını düşünmüş olabilir.

1877'nin sonbahar ve kış ayları boyunca Dostoyevski *Günlük* üzerinde çalıştı, oysa "ateşlenip iki hafta *yatakta*"[28] yatmıştı. Yine de Ekim 1877'de *Günlük*'ün okurlarına yıl sonunda bu yayına son verme niyetinde olduğunu duyurdu. Eski bir dert ortağı Dr. Stepan Yanovski İsviçre'den, Vevey'den mektup yazdı, *Günlük*'te anavatanlarına yurtseverce bir destek verildiği için orada yaşayan Ruslar adına teşekkür ediyordu. Pek çok başkaları gibi, Yanovski de *Günlük*'ün yayınına son verecek olmasına üzüldüğünü dile getirmişti, Dostoyevski ise sara hastalığının kötüleşmesi bir yana, *Günlük*'ün yayınını bırakmasını gerektiren bir başka nedenden söz eder, "kafamda ve yüreğimde bir roman var," der, "yazılmaya başladı." Dahası, gelecekte "bir başka yayın yapmayı denemek istiyorum ve *Günlük* oraya, onun bir parçası olarak girecek."[29] 1878 başlarında böyle yeni bir aylık yayın için bir plan taslağı hazırladı, tek yazarı kendisi olmayacaktı, içinde edebiyata ve eleştiriye ayrılmış daha çok deneme yazısı bulunacaktı. "Bu iki yıllık yayın hayatım sırasında Ruslardan ne

28 *age.*, 176-177; 7 Aralık 1877.
29 *age.*, 178-179; 17 Aralık 1977.

çok sevgi ve yakınlık gördüm inanamazsın," diyor doktora, büyük bir mutlulukla. Yanovski, Osmanlı-Rus Savaşı'nı şiddetle eleştiren Kraevski'nin gazetesi *Golos*'tan [Ses] çekinerek söz etmişti, Dostoyevski hemen söze giriyor: "Bu baylar aslında yok olacaklar... Halkı anlamayanlar artık hiç kuşkusuz borsa simsarları ve Musevilerle işbirliği yapmak zorunda kalacaktır, bizdeki 'ilerici' düşüncenin temsilcilerinin sonudur bu."[30] Böylece, savaş konusunda kuşkucu davranan ama Yahudi olmayan Ruslar "Museviler"le eş tutulmakta, onun o çılgınca düşman gözlerine bu Ruslar ağır şekilde ve pis bir maddecilik güdüsüyle hareket ediyormuş gibi görünmektedir.

* * *

Aralık 1877'de Nekrasov öldü, Dostoyevskiler Novodeiçi Manastırı'ndaki ayine katıldılar. Şaire son kez saygılarını sunmak üzere öğrenciler ve hayranları büyük kitleler halinde geldi, 1840'ların toplumsal ve insancıl izleklerini etkileyici şekilde dile getirmiş, daha sonra yazdığı *Rusya'da Kimler Mutlu?* adlı büyük şiir dizisinde, Rus köylüsünün hayatındaki sayısız kederi çok dokunaklı bir şekilde yansıtmış bir şairdi. Mezarının başında pek çok kişi konuştu, bunların arasında Dostoyevski de vardı, kendisinden rica edilmesi üzerine, Anna'nın yazdığına göre "çevredeki genç insanlar"dan[31] gelen istek üzerine, hazırlıksız olarak konuşmuştu. Nekrasov, diyordu Dostoyevski, "bize 'yeni bir şey' söylemek için gelen şairler kuşağının son üyesiydi," ayrıca "bu tür şairler arasında yeri, doğrudan doğruya Puşkin ve Lermontov'dan sonra gelir." Bu söz üzerine "kalabalığın arasından aykırı bir ses" duyuldu, birisi, "Nekrasov'un Puşkin ile Lermontov'dan daha *büyük* olduğunu, onların birer Byron'cıdan başka bir şey olmadığını söylüyordu." Başlarında Plehanov'un bulunduğu küçük bir gruptan sesler yükseldi, "Evet, daha büyüktür!"[32] diye tekrarlıyorlardı.

Bu küçük olay, o zamana kadar barışçı olan Halkçıların saldırganlaşmaya başlamasının ilk simgesel işareti olarak alınabilir. 1877'de yönetim bunlardan üç grubu mahkeme karşısına çıkardı: Kazan Katedrali önünde gösteri yapanları ve üç yıl önce "halka giden" iki grubu. "Elliler" olarak bilinen yargılama, radikal entelijansiya üzerinde derin ve unutulmaz bir iz bıraktı. Zanlılar katlanmak zorunda bırakıldıkları katlanılmaz koşulları tek tek anlattılar, böylece toplumun daha insancıl ve eğitimli kesimlerinin baskıcı bir rejimin amansız gerçeklerinden haberdar olmasını sağladılar. Bu kesimler bu genç insanların mahkemeye çıkarılmadan önce akla ve vicdana sığmayacak kadar uzun bir süre hapiste tutulduklarını, son derecede barışçı, çoğu kez de iyi niyetli "suçlar"ı için kendilerine ne kadar sert cezalar verildiğini öğrenince neye uğradığını şaşırdı. "Elliler"in duruşmaları sırasındaki o ağır dinsel atmosferi o

30 *age.*
31 *Reminiscences*, 288.
32 *PSS*, 26: 112-113; 416.

günlerde hikâye eden başka yazarlar da var, Halkçı radikal yazar Stepniak-Kravçinski'ye göre "aziz" sözcüğü mahkeme salonunda bulunanlar tarafından davalılar için sık sık kullanılmış.[33] D. N. Ovsyaniko-Kulikovski şöyle yazıyor:

> Halka gidenlerin hepsi değil belki ama çoğu ilhamlarını... evanjelistlerin, komşunu sevmek, dünyasal çıkarını ve kişisel mutluluğunu feda etmek ülküsünden alıyordu. Sözümona "Elliler davası"yla, genç kadınların Sosyalizm müjdesini fedakârca taşıdıkları gerçeği gözler önüne serilince, insanların akıllarına ister istemez İncil'den alınmış motifler, Dağdaki Vaaz geldi. Bu genç kadınların hayatta tek beklentileri mutluluk ve doyum olabilirdi, aralarında önemlice bir servete sahip olanlar da vardı... Ama onlar bir azize hayatını tercih ediyorlardı, kahramanca bir eylem uğruna kendi mutluluklarını feda ettiler, yüksek bir ülkü uğruna kendilerini feda ettiler, onlara bu, evanjelik ülkünün yeni bir ifadesi gibi göründü. [34]

Yargılama sırasında sanıklardan biri, Sofia Bardini, kısa zamanda ünlenen bir konuşmada, "Din konusuna gelince," dedi (dinin öğretilerine uymamakla suçlanıyordu), "dinin var olan ilkelerine her zaman bağlı kaldığımı söyleyebilirim, Hıristiyanlığın kurucusunun vaaz ettiği biçimde, katıksız ilkelere."[35] Nekrasov'un ölüm yatağındayken yazdığı son şiirlerden birine bu yargılama ilham kaynaklığı etmişti, bunun Dostoyevski'nin yapıtında da yankılandığına inanmamız için yeterli neden vardır. Yalnızca bir yıl sonra Dostoyevski *Karamazov Kardeşler*'i kaleme almaya başladı; sıra genç kahramanı Alyoşa'yı –hayatı (hiçbir zaman yazılmamış olan) ikinci cildi oluşturacak olan Alyoşa'yı– betimlemeye gelince, şunları yazdı: "Tanrı'nın ve ölümsüzlüğün olmadığına karar verseydi hemen bir ateist ve sosyalist olurdu (çünkü sosyalizm ... yeryüzünden Tanrı'nın cennetine gitmek için değil, bir yeryüzü cenneti kurmak için Tanrı'sız bir Babil Kulesi inşa etmek sorunudur)." Alyoşa'nın doğuştan gelen iyi yürekliliği ve adalet arayışı, Alyoşa seçimini bir kez Tanrı ve ölümsüzlükten yana yaptıktan sonra onu bir manastırda keşiş adayı olmaya sürüklemişti. Hem Alyoşa'nın hem de sosyalistlerin ülküsü dünyada iyiliği ve iyilikçi sevgiyi egemen kılmaktır; ayrıldıkları tek nokta, bunun seküler bir İsa'yla mı, yoksa doğaüstü bir İsa'yla mı başarılabileceği konusudur.

Dostoyevski yalnızca bir sonraki romanıyla genç radikalleri etkileme, onları Alyoşa'nın yolundan gitmeye ikna etme umudu içinde değildi. İki yıldan uzun bir süredir *Bir Yazarın Günlüğü*'nde de zaten bunu yapmaya çalışıyordu. Gelin şimdi biz Rus kamuoyunda daha önce hiçbir dergiye nasip olmamış derecede ağırlığı olmuş bu büyük yayına dönüp daha yakından bakalım.

---

33 Bkz. Franco Venturi, *The Roots of Revolution* (New York, 1966), 586.

34 D. N. Ovsyaniko-Kulikovsky, "Istoria Russkoi inteligentsia," *Sobranie sochinenii,* 10 cilt (St. Petersburg, 1910-1911), 8: 193-194.

35 Alıntı, V. Bogucharsky, *Aktivnoe narodnichestvo semidesyatikh godov* (Moskova, 1912), 298.

51. Bölüm

Bir Yazarın Günlüğü, 1876-1878

Bir Yazarın Günlüğü'nde kamuya açıklanan düşünceler, Dostoyevski'nin romanlarındaki ideolojik çıkışlar kadar, daha önceki gazete yazılarından da bilinen şeylerdi. Ama bu düşünceler onun hiç sektirmeden izlediği günlük basında okuduğu şeylere dayanıyordu, hem Rus hem de Avrupa tarihi ve edebiyatıyla ilgili kapsamlı bilgisiyle, sık sık da kendi hayatındaki olaylara dayanan, ardı arkası kesilmeyen yeni örneklerle yeniden renk ve canlılık kazanmış düşüncelerdi. *Günlük*'ün en çok ilgi çeken, en önemli yanı işte bu otobiyografik sırlardı; okurlar kendilerini gerçekten de ülkelerinin önemli insanlarından birinin gizine ortak olurmuş gibi hissediyorlardı. Kişisel olanla kamusal olan arasındaki bu sürekli ve karşılıklı etkileşim –günün toplumsal sorunları, insan hayatına her zaman bela olmuş "lanetli sorular" arasında sürekli düzey değişiklikleri, Dostoyevski'nin özel hayatıyla duyarlılığının gizli köşelerini bir an görür gibi olmak–, *Günlük*'e benzersiz özelliğini kazandıran dayanılmaz bir bireşim oluşturuyordu.

Ayrıca, öyküler ve taslaklar için, ama aynı zamanda, Dostoyevski'nin beklediği gibi, yazmayı planladığı önemli roman için de *Günlük* bir ilham kaynağı işi görüyordu. Çok yakında *Karamazov Kardeşler*'de kullanılacak olan motifler ortaya çıkmaktaydı. *Günlük*, sözcüğün gerçekçi anlamıyla bir notdefteri olmasa da gerçek anlamda bir notdefterinden beklenen şeyi yerine getiriyordu. Bir yazarın –elinde kalemle, yazılmakta olan sahneyi kafasından geçirirken, o sahnenin daha derin anlam ve önemiyle baş etmeye çalışırken yapıtı için ilham arayan (ve bulan) bir yazarın–, yaratım sürecinin ilk evresinde kullanacağı gerçek bir takım çantasıydı.

I. Gazetecilik

1860'larda Dostoyevski'nin dergileri *poçvenniçestvo* diye bir şeyin avukatlığını yapmıştı, yani entelijansiyanın kendi toprağına, kendi kültürüne, kendi ahlaksal ve dinsel kökenlerine, değerlerine dönmesini savunmuştu. Entelijansiya ile halk arasındaki bu ülküsel ilişki düşüncesi, *Günlük*'te bu soruya yaklaşımın arka fonunu oluşturur. Köylüler toprakla birlikte özgürleştirildi, diye yazar Dostoyevski Haziran 1876 sayısında, "çünkü kendimizi, başımızdaki çar ile birlikte Rus olarak gördük, tıpkı kırk yıl önce... Avrupalı gibi yetiştirilmiş olan toprak sahibi Puşkin'in böyle bir eğitime lanet ettiği, halkın ilkelerine döndüğü zaman hayal ettiği gibi" (22:

120)[1]. "Bizim halkımız mutludur," der şaşırtıcı bir gönül rahatlığıyla, "biz devam ettikçe daha da mutlu olacaktır çünkü yaygın ruh hali ya da daha doğrusu genel bir oydaşma aracılığıyla her şey o yönde gelişiyor" (22: 122). Dostoyevski yönetici sınıfın, halkın kendisinin sözümona Hıristiyan ülküleri adına hareket edeceğine kuvvetle inanmaktaydı. Pek çok okur bağırıp çağırarak Rus halkının mutlu falan olmadığını söylediği zaman bunu eğitimli sınıfın iyi niyetinin göstergesi olarak aldı, demek ki kendisinin bakış açısını destekliyorlardı ("şimdi bile burada hiç kimse kalkıp da birtakım insanları, bütün Avrupa'da olduğu gibi, uygarlığı simgeleyen birtakım başka insanlar adına hayvanlaştırmayı savunamaz") (22: 31).

1876 Şubat'ına ait, Konstantin Aksakov'la ilgili bir girişte Dostoyevski *poçvenniçestvo* ülküsünün temelini oluşturan anahtar niteliğindeki düşünceleri bir kez daha dile getirir. Soruyu açık açık sorarak şöyle der: "Kim daha iyi, biz mi [entelijansiya mı], yoksa halk mı?" Yanıtı şu olur: "[H]alkın doğrusu karşısında başımızı eğmeli, o doğruyu, doğru olarak kabul etmeliyiz, bu doğrunun bir kısmının *Azizlerin Hayatları*'ndan geldiği durumda bile" (22: 110). "Biz kültürlü insanlar, Avrupa'dan döndüğümüz zaman nasıl oldu da *ahlaksal bakımdan ve temelde* halktan üstün olduk?" diye sorar. Verdiği yanıt çok açıktır: hiçbir şekilde böyle bir şey olmadı, işin doğrusu bunun tam tersi oldu.

Ocak 1877 sayısında Foma Danilov örneğini tartışırken aynı konuya değinir. Bu Rus askerini Türkistan'da yakalarlar, işkence altında bile asker İslam'ı kabul etmeyi reddeder (*Karamazov Kardeşler*'de Smerdyakov onun aptallık ettiğini düşünür). Onun yoksul ailesine kısa bir süre önce çarlık tarafından maaş bağlanmıştı, Dostoyevski için bu asker, "Rus halkının portresini, eksiksiz resmini tam olarak yansıtmaktadır." Entelijansiyanın kendisine şu soruyu sormasının zamanı gelmiştir: "Onlara [halka] aktarılabilecek, onlara açıklanabilecek, böylece onların karanlık ruhlarının aydınlanmasına yardımcı olacak ahlaksal bir şey, yüce bir şey" var mıdır? Yoktur. "Halkın içinde binlerce Foma Danilov vardır, bizimse Rus'un gücüne inancımız yoktur."

Günlük'ü etkileyen en önemli siyasal olay, 1875 yazında bir Slav ili olan Hersek'te Osmanlı yönetimine karşı çıkan isyandı. 1876'nın haziran ortasında bağımsız Sırbistan Slav Beyliği ile Karadağ Beyliği Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etti. Nisan 1877'de Rusya 1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı'yla bu kapışmaya katıldı, katılmasının en dolaysız nedeni, Rusya'nın Osmanlı yönetimi altında yaşayan Balkan Hıristiyanlarına daha fazla haklar tanınması yönündeki talebini Osmanlı'nın reddetmesiydi. Dostoyevski, Hamiyetperver Slav Cemiyeti'nin üyesiydi, bu cemiyet Pan-Slavik kışkırtıcı eylemlerin ön safında yer alıyordu, hem isyanın hem de savaşın

1 Akademi baskısını değerlendiren kişi, Dostoyevski'nin şaşırtıcı iddiasının dayandığı kaynağı araştırırken, yalnızca Puşkin'in 1824'te yazdığı bir mektuptan bir alıntı bulabilmiş. Kent dışında yaşarken şair neler yaptığını anlatır, akşamları köy masalları (*skazki)* dinlediğini söyler. "Bunlarla", der, "benim o lanet olası eğitimimden gelen eksiklikleri kapatıyorum."

başdestekçisiydi. *Günlük*'te, başkalarına yalnızca bir toprak ve güç savaşı olarak görünen şeyin Rusya ve dünya tarihi için, çok önemli sonuçlar doğuracağı gerçeğinin altının çizildiği makalelerin sayısı, özellikle 1877'de giderek artıyordu. En yüksek ahlaksal ve dinsel ilkeler temelinde savaşı haklı gösteren makalelerdeki kışkırtıcı coşku, vatanseverlik duygularının kabarmasına ve geniş kitlelerin tepki vermesine yol açtı.

Halkı karalayıcı sözleri ustalıkla bir kenara itmeyi başaran Dostoyevski'nin, halkın yüce bir ahlaksal özü olduğu konusundaki görüşünü destekleyecek kanıt üretmesi yine de zordu. Sırbistan ile Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi imdadına yetişti. Rus gönüllüler hareketi, insanları Slavları desteklemeye çağırarak bir seferberlik başlattı, bir taraftan maddesel yardımlar yağarken, erkekler Sırp ordusuna gönüllü yazılıyor, kadınlar gönüllü hastabakıcı oluyordu. Halk "yeni bir Haçlı seferi" başlatmıştı, çünkü "Slav kardeşlerinin işkence ve baskı altında yaşadıklarını" duymuştu. Bu sözümona "benzeşik ve hareketsiz kitleden" böyle bir dayanışma beklenmiyordu. Dostoyevski için bu, onun Rus halkına, hâlâ "sürekli Tanrı davası için çalışan, hakikati seven, gerektiği zaman bu hakikati savunmak için ayağa kalkan, evini ve ailesini bu uğurda terk eden, hayatını kaybetmeyi göze alan" insanlara niçin hayran olduğunu gösteren bir kanıttı. Okurlarına dediği gibi, işte bu yüzden "kendimize sevinçle yeni umutlar besleme izni verebiliriz, ufkumuz açıldı, göz kamaştırıcı parlaklıkta yeni bir güneş doğmakta," diye sesleniyor okurlarına.

Dostoyevski, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş açmasından sonra Rus halkı güzellemesinin son aşamasına ulaştı. Şimdi artık Rus halkının yeni, Hıristiyan bir dünya düzeni kurma yeteneğinin bulunduğundan söz etmektedir. Gerçekten de Dostoyevski'nin Rus halkıyla eğitimli sınıfın bir araya gelebileceği inancının kökeninde bu yatıyordu. Avrupalılaşmış Rus entelektüelleri ile halk belli bir inançta birleşmektedir. İki taraf da, aralarındaki bu uyuşmanın farkında olmadan, "dünyada şimdiye kadar duyulmuş en önemli bir çift sözü" Rusya'nın söyleyeceğine inanmaktadır; Rusya, şu anda halkları ve ulusları doğal olmayan, yapay bir şekilde birleştiren "kişisel bencillik" ve "var olma savaşı" gibi güdülerin ötesine geçen bir ruhla bütün insanlığa birleşme çağrısında bulunacaktır. Dostoyevski Rus halkıyla Rus devleti arasında bir ayrım yapmadığı için, bu tür afili laflar insanların kafalarında, Balkanlar ve Orta Asya'daki Rus emperyalizminin ahlaksal bakımdan kuzu postuna büründürülmüş bir imgesinin oluşturulmasına hizmet ediyordu.

* * *

O günlerde Dostoyevski'yi duygusal olarak Balkan Slavlarını özgürleştirme hareketinden daha fazla heyecanlandıran bir şey yoktu. Hatta *Anna Karenina* için yazdığı tanıtım yazısında, romanda Rus toplumunun mevcut durumuyla, Balkan Slavlarına karşı olumsuz tavrıyla ilgili olarak gözler önüne serilen şeyler üzerinde durur.

Şiddetle Tolstoy'a saldırır, çünkü Tolstoy –daha şimdiden ilerde savunacağı barışçılığın ve kötü olana direnmeme öğretisinin işaretlerini vererek– Rus gönüllüleri hareketini karalamaktadır. Levin bu askeri girişimi yapay ve samimiyetsiz bularak alaya alır, Slav kardeşlerinin acısını sahici ve samimi bir şekilde paylaşan insanların bir hareketi değildir bu, propagandayla köpürtülmüş bir harekettir. Dostoyevski bu tür sözleri, haklı olarak, *Günlük*'te tutkuyla dile getirilen görüşlere doğrudan bir meydan okuma olarak alır. Böylece Levin'in bu yeni yönüne amansızca saldırır, onu hiç de "halktan" olmayan biri olarak gözler önüne serer. Halktan biri olmadığı için de, doğal şekilde ortaya çıkmış olan o ulusal dürtüyü, Balkan Slavlarına yardım dürtüsünü anlamasına olanak yoktur.

Okur, Levin'i "doğru"yu arayan adam olarak kabul etmeye davet edilir, bir köylünün rasgele söylediği sözler doğruyu keşfetmesine yol açar, birden bütün hayatı boyunca eğitimli akılcıların kendisini yanlış yola sürüklediklerini fark eder. Ancak İsa'nın sevgi yasasına doğrudan doğruya ve içgüdüsel şekilde inanarak sonunda inanca ulaşmayı, "halkla" bir olmayı başarmıştır. Ama bu "orta üst sınıftan Moskovalı soylunun oğlu" ne kadar halktan biri olmaya çabalarsa çabalasın –kuşkusuz, burada açıkça Tolstoy'tan söz ediyor–, "bir insanın kendisini halktan biri olarak düşünmesi ya da iradi bir hareketle, hem de hatta tuhaf bir hareketle halktan biri olmaya çalışması yetmez." Gerçekten de Levin'in gelecekte inancını kaybediş sürecini –Tostoy'un didaktikliğinini gülünçleyerek– eğlendirici bir şekilde resmeder.

> Kitty yürümeye başladı, tökezledi. E, ama niye tökezledi? Tökezlediyse bu demektir ki şu şu nedenden dolayı tökezlememesi gerekirdi. Bu durumda her şeyin yasalara dayandığı açıktı, ne olduğu kesinlikle ortaya konabilecek yasalara. Bu böyleyse o zaman demek ki her şeye bilim egemendir. Pekiyi o zaman Tanrı nerede? Onun rolü ne, insanın sorumluluğu ne? Tanrı yoksa, o zaman ben Tanrı'ya nasıl inanırım? Düz bir çizgiyi alın sonsuza kadar uzatın.

Bütün bu iğneleyici sözler, yine de, Rus gönüllülerin "her zaman bir Pugaçev çetesine katılmaya hazır" maceracılardan ve çapulculardan başka bir şey olmadığını söyleyen Levin'e yöneltilmiş asıl sert saldırıların yalnızca bir prelüdüydü. Aslında Levin, Rus halkı arasında "Slavların gördüğü baskıya karşı böyle acil bir duyarlılık yoktur ve olamaz," der. Hem tarihten, hem coğrafyadan habersiz olan Rus halkının Balkanlar'daki olaylar konusunda bir görüşünün olamayacağı iddiası Dostoyevski'yi özellikle çok kızdırmıştı. Bu tür düşünceler, toplumun Batılılaşmış üst sınıf insanlarının her zamanki gibi halkı küçümsediği gerçeğini, halkın ülküleri konusundaki bilgisizliğini ele veriyordu. Halkın hayalgücü, tam tersine, azizlerin hayatlarından alınmış, Kutsal Topraklar'la ilgili öykülerle beslenirdi ve halk o toprakların şimdi kâfirlerin elinde olduğunu çok iyi biliyordu. Rus halkının "tarihsel eğilim"lerinden

biri, bir "tövbekârlık eylemi" olarak böyle kutsal yerlere gitmek üzere hac yolculuğuna çıkma tutkusuydu, Dostoyevski, Hıristiyan kardeşlerine karşı kabaran bu duyarlılığı, bu kökleşmiş kurtuluş arayışıyla ilişkilendiriyordu.

Toprak kölelerinin özgürleştirilmesinden bu yana insanların yaşadıkları şeyler pek de umut verici değildi. "Başka şeylerin yanı sıra, ayyaşlığın yaygınlaştığını, köklü, zengin çiftçilerin sayısının arttığını, çevrelerini yoksulluğun sardığını gördüler, çoğu kez de kendilerinde hayvanlaşma belirtileri gördüler. Pek çoğunun –ah, belki de pek pek çoğunun– şiddetli bir acıyla, bir pişmanlık acısıyla, suçluluk duygusunun acısıyla, daha iyi, kutsal bir şey arayışının ıstırabıyla yürekleri sızladı." Hıristiyan kardeşlerine Rusya'nın tarihsel düşmanı olan Müslümanların işkence ettiğini duyanlar sonunda kendilerine bir hedef bulmuş oldular, bu davayı "*pişmanlık getirme, dinsel bir törene hazırlanma çağrısı*" olarak aldılar. Gönüllüler hareketine aristokratlara özgü bir küçümseme ve alaycılıkla bakan Levin ya da onun kayınpederi yaşlı prens, bu duyguları anlayamazdı.

Dostoyevski, "baskı altında yaşayan Slavlara karşı hazırda hiçbir" duygusunun bulunmadığını söyleyen Levin'e ateş püskürür. Öfkeden çıldırarak, Balkanlar'da Osmanlı mezaliminin dehşet verici tablosunu çizer, orada "binlerce, on binlerce insan öldürülmektedir", sonra "çocuklar annelerinin gözleri önünde havaya fırlatılmakta, süngülerin ucuyla yakalanmaktadır," *Karamazov Kardeşler*'deki bir ayrıntıya çok benzeyen bir ayrıntıdır bu. Levin'in sözümona "insancıllığı", bu tür barbarlıklara son vermek için Türkleri öldürme düşüncesi karşısında geriler, gerçekte kendi kişisel çıkarı dışında, son derecede dar bir bencilliğe dayanan kaygıları dışında her şeye nasırlaşmış bir kayıtsızlıktan başka bir şey değildir o insancıllık. Gelin, Levin'i gözümüzün önüne getirelim, diye yazar, "toptan bir katliam, ırzına geçilmiş, öldürülmüş, göğüsleri kesilmiş annelerin çevresinde kafaları ezilmiş çocuklar,"la ilgili haberler okuyor olsun, "bütün bunların ortasında durup şöyle düşünür: 'Yavru kediciğin neşesi yerinde; bugün yemeğini iştahla yedi; bizim oğlan küvette banyo yaptı, beni tanımaya başlıyor: Bir başka yarımkürede olup bitenlerden bana ne? *–Baskı altında yaşayan Slavlara karşı hazırda hiçbir duygum yok ve olamaz–* çünkü hiçbir şey *hissetmiyorum.*' " Dostoyevski anlayamaz, Tolstoy nasıl olup da okurlarının Levin'i "dürüst ve onurlu bir insan örneği olarak" kabul edebileceklerini düşünmektedir. *Anna Karenina*'nın yazarına benzeyen insanlar, der kederle, sonuç olarak, "toplumumuzun öğretmenleridir... Pekiyi, o zaman onların bize öğrettikleri şey nedir?"

* * *

Dostoyevski, Balkan krizine karşı ilk tepkisini 1876 Eylül sayısında ortaya koyar, yazar olarak kendisiyle karşısındaki kişi arasında geçen bir konuşmayı aktarır, karşısındaki kişi savaşı desteklemekte ve savaşın erdemlerini savunmaktadır. Bu "çelişkici" kişinin, Dostoyevski'nin görüş açısını simgelediğini söylemekte hiçbir sakın-

ca yoktur çünkü bu kişi Fransa-Prusya Savaşı sırasında Dostoyevski'nin yeğeni Sofya İvanovna'ya yazdığı mektuplarda okuyabileceğimiz şeylerin çoğunu daha tutkulu ve daha dikkatli bir şekilde yinelemekten başka bir şey yapmamaktadır. Kuşkusuz, günlük yazarı savaşın kaçınılmaz olarak yol açtığı acımasızlık ve kan dökücülüğe üzülürken, karşı tarafta, "Hıristiyan" tarafta yer alırmış gibi yapar ama öylesine zayıf bir tartışma yürütür ki hiçbir şekilde gerçek bir diyalog ortaya çıkmaz (*Günlük*'teki "diyaloglar"ın sık sık benzetildiği Herzen'in *Öteki Kıyıdan*'ındaki gerçek diyalogların tersine). Çelişkici kişiye göre, yine de insanlık "soylu düşünceler olmadan" yaşayamadığı için savaşlar çıkar, "hatta insanların tam da soylu bir düşüncenin parçası olabilmek için savaşları sevdiğinden kuşkulanıyorum," der. Uzun süren barış dönemleri toplumda kaçınılmaz olarak bir yozlaşmaya yol açar çünkü "toplumsal terazi insan toplumlarında her zaman aptalca ve bayağı olan ne varsa oraya ağar, her şeyden önce de zenginlik ve kapitale." Savaşın yol açtığı sonuçlar arasında "en sağlıklı, en yüce" olanlar, insanların kendilerinin yararına olanlardır çünkü savaşta "vuruşma sırasında herkes eşitlenir, ortak dava uğruna hayatını feda etmek gibi insan onurunun en yüce dışavurumu bağlamında efendi ile köle arasındaki husumet ortadan kalkar. 1812 Savaşı'nda toprak sahibiyle köylüler, herhangi kırsal bir bölgede, bir arazide barış içinde yaşarlarken, bu savaş alanındaki kadar birbirlerine yakın olmamışlardı". Savaş, böylece Dostoyevski'nin Rusya'daki toplumsal sorunların tek çözüm umudu olarak gördüğü, sınıflar arası birliğin mimarıdır, Rusların Balkan Slavlarına verdiği destekten doğacak (aslında doğmuş olan) bu birlik, bu konuda yazdığı makalelerin anamotifi haline gelir.

Modern dünyada Rusya'nın rolü tartışmasına girerek, kendi ülkesinin Mesih'lik yazgısının ne olduğunu son derecede yüceltilmiş şekilde anahatlarıyla çizer. Rusya'nın yeni siyasetinin ilk adımını "Rusya'nın kanatları altında... bütün Slav dünyasını" birleştirmek olarak görürken bile, bu birliğin "ne toprak ele geçirmeyi... ne de Rus devinin altında Slavların ezilmesi"ni kapsadığını ileri sürer. Hayır, birliğin biricik amacı, uzun yıllardır acı çeken Slavları insanlık dünyası içindeki gerçek yerlerine kavuşturmak, böylece onlara "insan ruhu hazinesine ufacık da olsa kendi katkılarını yapma olanağı vermektir." Er ya da geç, der korkusuzca, (Çargrad da dediği) İstanbul kesinlikle Rusların eline geçecektir, birleşik Slavistan'ın başkenti olacaktır. Rus nasyonalizminin "Üçüncü Roma" ideolojisini diriltir, bu ideolojiye göre Rusya, Bizans İmparatorluğu'nun (İkinci Roma'nın) Tanrı tarafından tayin edilmiş varisidir, Hıristiyan dünyası liderinin *toga*'sının mirasçısıdır, Dostoyevski inanılmaz bir kendine güvenle İstanbul'un manevi bakımdan Rusya'nın hakkı olduğunu, Slavların, hatta Yunanların "hiç de rahatsız edici olmayan, açık" bir gerçek olarak bunu kabul edeceklerini savunur.

Ocak 1877 sayısında, Rusya daha savaşa bile girmeden önce, Balkanlardaki olayları vahye göndermelerle resmediyordu. "Ebedi bir şeyin, bin yıllık bir şeyin,

uygarlığın başlangıcından bu yana hazırlık halindeki bir şeyin başarılmasının zamanının geldiği açıktır" diye yazar. Dünya tarihinin bu doruğunu, dünyanın yazgısına hâkim olma savaşı veren üç egemen düşünce arasında bir savaşım olarak betimler.

Bu üç düşünceden biri "Katolik düşünce"dir, Fransa'da somutlaşmıştır, Fransız Sosyalizminin temelinde hâlâ o vardır. "Çünkü Fransız Sosyalizmi insan toplumunun *zorunlu* birliğinden başka bir şey değildir, Roma'dan devralınmış bir düşüncedir bu ve daha sonra Katoliklikte korunmuştur." İkincisi, Alman Protestanlığıydı, Dostoyevski bunu, Slavcılar gibi, temelde Latin Katolik uygarlığına karşı bir başkaldırı olarak görür, sonuçta da kendisine ait hiçbir olumlu şey içermemekte, son kertede ateizme ve Nihilizm'e giden yolu açmaktadır.

Yakın geçmişe kadar bu iki dünya düşüncesi, birbirlerine karşı egemenlik savaşı vermiştir ama artık ufukta bir üçüncüsü görünmüştür: Doğu Ortodoksluğu'nda İsa'nın gerçek imgesine vücut veren "Slav düşüncesi." Bu üç dünya düşüncesi arasındaki çatışmadan ne çıkacağını henüz hiç kimse bilmiyor ama bu çatışmanın "Avrupa insanlık dünyasının daha önceki tarihlerinin sonunu getireceğine hiç kuşku yok, [bu çatışma] olası yazgılarının sonunun başlangıcı olacak, bu da Tanrı'nın elinde olan bir şeydir, bazı işaretlerini görseler de insanların pek ender olarak öngörebildikleri bir şeydir." Bunu öngörenlerden biri elbette ki Dostoyevski'ydi; öngördüğü –öngördüğü gibi de yapılan– alaycı eleştirilere önceden yanıt veriyor: "bu boyutlardaki düşünceler o önemsiz, bir karışımdan oluşan, üçüncü sınıf düşüncelere tabi [kılınamaz]." Rusya'nın, diyordu, sahip olduğu "iki korkutucu güç" var, bunların değeri "dünyadaki bütün başka güçlere bedeldir – milyonlarca insanımızın bütünlüğü, manevi anlamda bölünmezliği, hükümdarlarına sıkı sıkı bağlılığı".

1876 Ekim'inde Sırp ordusu, başlarında o palavracı Rus generali Çernayev'le birlikte yenilgiye uğradı. Rus gönüllülere ülkeyi terk etmeleri söylendi, yardımlarına geldikleri Sırpları saldırgan davranışlarıyla öfkelendirmişlerdi. Dostoyevski'ye göre bütün bu felaketler, Sırp toplumunun üst sınıflarının entrikalarından kaynaklanmıştı! Oysa "halkın Sırbistan'ı... yalnızca Rusları kendi kurtarıcıları ve kardeşleri olarak, Rus Çarı'nıysa güneşleri olarak görür." Geriye dönüp baktığımızda aslında onun İsa'nın halesini ulus olarak yalnızca Rusya'ya layık gördüğüne tanık oluyoruz. Çünkü Güney Slavlarına yardım hareketi, "hayatını hiçbir çıkar gözetmeden başkaları için feda etme güdüsünden, ***haklı bir dava uğruna acı çekmek*** gibi sofuca dinsel bir açlıktan kaynaklanan bir hareket olarak başka uluslar arasında nerdeyse daha önce görülmemiş bir şeydir". Ulusalcılıkların tarihleri, elbette şu ya da bu halkın üstün erdemlerinin övgüsüyle doludur (bkz. Almanlar konusunda Fichte, Fransızlar konusunda Michelet).

Dostoyevski özellikle Avrupa uluslarına karşı sertti, özellikle de Rus yayılmacılığını önlemek için Osmanlı Devleti'ni destekleyen İngiltere'ye karşı. Kendisine Güney Slavlarından sekiz yaşında bir kızdan söz edildiğini aktarır, kızın gözünün

önünde babasının derisini yüzmüşler, o yüzden kız bayılma nöbetleri geçiriyormuş. İşte Rusya bu tür barbarlıklara karşı savaşmak istiyordu, sözümona "uygarlık" değerlerini temsil eden Avrupalı ülkelerse buna engel oluyordu. "Ne uygarlık ama!" diye haykırır. "Ah o Avrupa, çocuklarının gözü önünde babaların derilerini yüzen Türkleri gerçekten engelleseydi çıkarları zedelenecekti! Avrupa uygarlığının bu yüksek çıkarları tabii ki ticaret, denizcilik, pazarlar ve fabrikalardır; Avrupalı'nın gözünde bundan daha büyük çıkar ne olabilir?" Ama "uygarlığın bu çıkarlarını bırakın, olmaz olsun böyle uygarlık," diye haykırır Dostoyevski, bu uygarlığın "yaşatılması için insanların canlı canlı derilerinin yüzülmesi gerekiyorsa". Sırbistan'a koşan Rus gönüllülerinin sorun çıkarmaya kararlı radikaller ve devrimcilerden oluştuğunu, üstü kapalı olarak söylemeye çalışan Disraeli'ye karşı Dostoyevski, bu kıyımdan doğrudan doğruya onu sorumlu tutar: "Onun göz yumduğu bir şey bu, ne de olsa –göz yummakla kalsa iyi– bu entrikayı çeviren kendisidir; bir romancıdır, bu da onun *chef d'oeuvre*'üdür" [şaheseri].

On yıl önce Maykov'a yazdığı bir mektupta çar yanlısı olmasına yol açan şeyin, kendisinin çar ile halkın birliğini kabul etmesi olduğunu doğrular.[2] Avrupa'da böyle birlik benzeri bir şeyin var olmadığına kuvvetle inanıyordu, Avrupa ona göre, "tamamıyla burjuvazinin borsasına, proletaryanın 'uysallık'ına dayanıyordu." "Avrupa'nın bütün Yahudileri bir araya gelse," Rusya'yı ele geçiremezdi, "ne de onların milyonlar değerinde altınları, milyonluk ordusu" bu işi başarabilirdi. Dostoyevski'nin fanatikliği öyle boyutlara ulaşmıştı ki artık onun için –tamamıyla çirkin maddesel kaygılarla yönetilen– Avrupa, "Yiddiş"ti, çeşitli önemli dergilerde yazı yazan ve Rusya'nın tuttuğu yoldan herhangi şekilde kuşku duyduğunu dile getiren Rus liberalleri ve Batıcılar da aynen öyleydi.

Günlük, ne yazık ki Dostoyevski'nin köklü yabancı düşmanlığının kara lekesini taşır, bu düşmanlık, burada en açık şekliyle Yahudiler konusunda görüldüğü gibi, o Büyük Rus kökeninden gelmeyen bütün halkları kapsar. Dostoyevski durmadan Yahudilere en korkunç suçlamaları yöneltir, onlar başkalarının sefaletini en acımasız şekilde sömüren, doymak bilmez bir kazanç açlığıyla hareket eden, uluslararasındaki nüfuzlarını Rus devletinin çıkarlarının aleyhine kullanan insanlardır. 1870'lerde köleliğin kaldırılması üzerine ekonomide bir geçiş sürecine girilmiş, Yahudi sermayedarların sermayesi bu dönemde artan oranda önemli bir rol oynamıştır, özellikle hızla demiryollarının yapıldığı sırada. Dostoyevski işte bu dönemde Yahudilere *Günlük*'te hakaretler yağdırmaya başladı, Rusya'mn sanayileşmesinden, ticarileşmesinden, her hücresiyle nefret ettiği Rus hayat tarzından onları sorumlu tutuyordu. Şimdi artık "hem İbrani hem Ortodoks inancına bağlı... başarılı Yahudileri" fırçalamak için hiçbir fırsatı kaçırmıyordu, onlar özgürleştirilmiş ama fena halde borçlu köylülerin kanını emmek içim "Rusya'mn üzerine çullanmış"lardı. Yahudileri hem

2 *PSS*, 2: 28; 21 Mart-22 Nisan 1868.

başkalarının sefaletiyle beslenen kişiler hem de dünya siyasetini gizlice yöneten, entrikalar çeviren insanlar olarak yıllardır yapılagelen şeytanlaştırmayı kabul etme eğiliminde olduğu çok açıktır.[3]

Savaşın ilk günlerinde Rus ordusu hızla ilerledi ama Bulgar kenti Plevne Kuşatması sırasında dört ay süreyle ilerleyemedi, çok zayiat verdi. Rusların zayiatı arttıkça Dostoyevski ülke insanlarına moral vermek için elinden geleni yapar, "Rusların hepsi, tek yumruk halinde, ne için savaşıyorlarsa, Hıristiyanlık adına, o şeyi elde etmek istiyor" (26: 44). Plevne ele geçirildikten sonra Rus ordusu kaldığı yerden ilerlemeye devam eder, kısa süre sonra İstanbul'a yaklaşır. Ama Türkler barış talep edince savaş yorgunu olan II. Aleksandr bu öneriyi kabul eder. İlk yapılan Ayastefanos Anlaşması'yla Ruslara hatırı sayılır miktarda toprak verilir, Güneydoğu Avrupa'da nüfuz tanınır – ama birleşik Avrupa güçleri anlaşmanın yeniden gözden geçirilmesini isterler (isteklerini kabul ettirirler) ve Rusya, zaferinin pek çok meyvesinden yoksun kalır. Savaş böylece Ruslar için genel bir hayalkırıklığı ve başarısızlık duygusuyla son bulur. Dostoyevski'nin öngördüğü dünya tarihindeki yeni dönemin bir serap olduğu meydana çıkar.

II. Öyküler

Bir Yazarın Günlüğü'ndeki öykülerde ve taslaklarda, Dostoyevski'nin dehasının, çoğu kez makalelerini gölgeleyen ideolojisinin kuşkulu öğelerinden ne mutlu ki arınmış en saf ve en dokunaklı ifadelerinden bazılarını görürüz. O hararetle savunulan görüşlere kesinlikle karşı olan eleştirmenler ve okurlar bile "Uysal Bir Kız" (*Krotkaya)* ve "Tuhaf Bir Adamın Rüyası" (*Son smeshnogo cheloveka)* gibi öyküleri sıcak karşılamış ve oybirliğiyle övmüşlerdi. Bu öykülerin ilkinin yayımlanmasından kısa bir süre sonra Saltıkov-Şçedrin, Dostoyevski'den *Oteçestvennye Zapiski* için bir öykü istedi. Dostoyevski'nin bir dostuna, "Okurken ağlayacak gibi oluyorsun;

---

3 Mart 1877 sayısında "Yahudi Sorunu"na ayrılmış özel bir makalede Dostoyevski, Yahudi bir okurun protestosuna yamt olarak, argoda Yahudi anlamına gelen *zhid* (Yid) sözcüğünü, kişiler için kullanmadığını söylüyor, bu sözcüğü ancak " 'Yid,' 'Yidizm,' 'Yid'ler Krallığı' anlamında" kullanıyormuş. "Bu sözler iyi bilinen bir kavramı, bir eğilimi, çağın bir özelliğini tanımlar" (25: 75). Biz, der Dostoyevski, "bir bütünden, bir düşünceden söz ediyoruz; biz *Yidizm*'den, *Yid*'lerin *düşüncesinden* söz ediyoruz, 'başarısız' olan Hıristiyanlığın yerine bütün dünyaya yavaş yavaş yayılan bir düşünceden" (25: 85). Dostoyevski, Yahudi-Avrupa maddeciliğinin dünyaya yayıldığına inanır, bu konudaki kâbus benzeri fantezileri içinde bireysel ve tarihsel gerçeklik artık buharlaşmıştır, tıpkı Kutsal Rusya'nın koruyuculuğunda, dünya ölçeğinde yeni ve tarihsel bir dönemi, kardeşçe bir sevgi ve uzlaşma çağını başlatacak olan "Hıristiyanlığın kurtuluş düşüncesi"nin ufuklarının bulutlarla kaplı olduğunu gördüğü zaman bütün ulusal ve siyasal gerçekliğin buharlaşması gibi.

Avrupa edebiyatının tamamında böyle çok az mücevher var,"[4] diye yazmıştı. Bu öykülerde gerçekten de Dostoyevski'nin uzgörüsünün en sevimli yönlerinin özünü buluruz – hem maddi hem manevi bakımdan acı çeken insanlarla özdeşleşmek, Hıristiyanlığın karşılıklı sevgi buyruğunun yerine getirilmesiyle mutluluğa ulaşılması ülküsüne sarsılmaz şekilde adanmışlık.

Günlük'ün ilk sayısında son derece dokunaklı bir taslak var –"İsa'nın Noel Eğlentisinde Küçük Bir Oğlan" (*Malchik u Christa ne Elke*)–, Dostoyevski'nin gazeteciliğiyle sanatı arasındaki organik ilişkiyi gösteren bundan daha iyi bir örnek olamaz. Tam bir ay önce, 26 Aralık 1875'te Dostoyevski kızını, Petersburg'da Sanatçılar Kulübü'nde çocuklar için verilen, salonundaki Noel ağacının büyüklüğüyle ve süslemelerin bolluğuyla ünlü yıllık Noel balosuna götürdü. Ertesi gün, daha önce anlatıldığı gibi, çocuk suçlular kampını ziyarete gitti. Petersburg sokaklarında bir aşağı bir yukarı yürür ve ilk fasiküllere neler koyacağını düşünürken, sadaka dilenen bir çocuk gördü. Vsevolod Solovyev'e yazdığına göre bu izlenimler, sorununun çözülmesine yardımcı oldu. Ocak sayısının büyük bir bölümünü çocuklara ayırmaya karar verdi, "çocuklara – genel olarak çocuklara, babalı çocuklara, babasız çocuklara ... Noel ağacının altındaki çocuklara, Noel ağaçsız çocuklara, suçlu çocuklara."[5] Böylece Noel balosuyla başlıyor, suçlu çocuklar kampı ziyaretiyle bitiriyor; arasına da kurmaca taslağını eklemiş.

Notdefterlerinde bu taslağıyla ilgili ilk not 30 Aralık tarihini taşır ve o notta şunlar yazılıdır: "Noel Ağacı. Rückert'teki küçük oğlan." Friedrich Rückert, önemsiz bir Alman şairidir, *Yetim Oğlanın Noeli* (*Des fremden Kindes Heiliger*) adlı düzyazı bir şiiri vardır. Dostoyevski Almanya'da yaşamıştı, (tıpkı İngilizce konuşulan ülkelerde Charles Dickens'ın *Bir Noel Şarkısı* gibi) Noel eğlencelerinin vazgeçilmezi olarak o şiir okunurdu. Dostoyevski'nin öyküsü ile o şiir arasındaki izleksel benzerliğe ilk kez G. M. Fridlender dikkat çekmişti.[6] Yetim bir çocuk Noel zamanı sokaklarda dolaşır, evlerin pırıl pırıl ışıklı pencerelerinden içeri bakar, çocuklar mutludur, insanların Noel ağaçları vardır. Kimsesiz ve mutsuz bir çocuğa acıyacak birinin çıkması umuduyla evlerin kapılarını, pencerelerini çalar ama bir yanıt alamaz. Çok üzgündür, gözyaşlarına boğulur, İsa'ya seslenerek kendisini bu yalnızlıktan kurtarması için yalvarır; birden bir başka çocuk görünür, elinde bir el feneri vardır, beyazlar giymiştir. Çocuk-İsa'nın ta kendisidir, parmağıyla yıldızların arasında parlayan kocaman bir Noel ağacını gösterir, evlerdeki ağaçlara göre çok daha parlak bir ağaçtır bu. Dünyanın bütün öksüzleri için ışıklandırılmıştır bu ağaç, sanki bir rüyadaki gibi, o ışıklı ağaçtan aşağıya melekler inmektedir. Melekler yetim çocuğu alır ışığa taşırlar, o da göklerin sonsuzluğu içinde dünyadaki hayatında çektiği bütün eziyetleri unutur.

---

4 *PSS*, 24: 390.

5 *PSS*, 29 / Ki. 2: 72; 11 Ocak 1876.

6 G. M. Fridlender, *Realizm Dostoevskogo* (Moskova-Leningrad, 1964), 290-308.

Rückert'in şiirinde, dokunaklı bir şekilde, o zavallı yetim çocuğun mutsuzluğunun yerini o büyük mutluluk, sonsuz ve göksel mutluluk alır. Dostoyevski, tahmin edilebileceği gibi, bu izleği daha ciddi şekilde ele alacaktır, bu küçük dilenci oğlanın çaresizliğinin kökenlerinin daha derinlerine iner. Başlı başına bu taslağın *Günlük*'e alınması bile, karşıtlık yoluyla çocuğun kimsesizliğinin acıklılığının vurgulanmasına yol açar; gerçekten olmuş olaylar öyküsünün arasına sıkıştırıldığı için Çocuk-İsa'nın mucizesel bir şekilde araya girişi, gerçeğe uygunluk görüntüsü kazanır. Dostoyevski, gerçekten de, "sanat" ve "uydurma" –uydurma ama gerçekliğe çok benzediği için gerçeklikten ayırt edilemeyen bir uydurma– olarak taslağın belirsiz konumu üzerinde etkili bir şekilde oynar. O taslak, "Bunu gerçekten uydurduğumu kesin olarak biliyorum," diye başlar ve devam eder, "ama bu olayın bir gün, bir yerde, tam da Noel arifesinde, kocaman *bir* kentte, buz gibi soğuk bir havada aynen böyle cereyan ettiğini hayal etmeye devam ediyorum".

Geri plan ayrıntılarının verilmemiş olması, öykücüğün bir çeşit mesel niteliği kazanmasına yol açar. Kendimizi neredeyse, Dostoyevski'nin her yapıtının tipik özelliği olarak ilkörneksel bir Dostoyevski ortamında buluruz – Petersburg'da karanlık, buz gibi soğuk, sefil bir baraka, çarşafsız bir yatakta yatan ve ölmek üzere olan kimsesiz ve yalnız bir kadın, yırtık pırtık giysiler içinde soğuktan titreyen, kadının can çekişmesini hiç anlamadan seyreden karnı aç bir çocuk. "Bu kadın niçin burada? – Küçük çocuğuyla birlikte uzak bir kasabadan buraya gelmiş ve birden hastalanmış olabilir." Her şey bu belirsizlik sisi içinde kalır, durum evrensel bir mitolojik örnek niteliği kazanır. Bu ölmekte olan tek bir kadın değildir, yazgısı binlerce kadının yazgısını simgeler. Buna karşılık küçük oğlan soğuktan titreyerek, boş yere yiyecek bir şey bulmak için çevresine bakar, durumun korkunçluğunu iyice ortaya çıkartan çok zekice, duygusal bir ayrıntı vardır. "Oğlan bir an durdu kaldı, elini ölmüş kadının omzuna koydu. Sonra soluğuyla o minicik parmaklarım ısıtmaya çalıştı, sonra birden yatağın yanında duran küçük kasketinin üzerine bastı, el yordamıyla kasketi arayıp buldu, sessizce bodrumdan çıkıp gitti."

Öykünün geri kalanında geceleyin o koca kentte sokaklarda dolaşan küçük oğlanın tepkileri aktarılır, şatafatlı Noel ağaçlarının çevresine toplanmış mutlu çocuklarla dolu evlerin içlerine bakar, dükkân vitrinlerindeki mekanik oyuncakların önünde büyülenmiş gibi çakılır kalır. Kendinden yaşça büyük birtakım azılı sokak çocuklarından korkar, bir avluda bir odun yığınının arkasına sığınır (Dostoyevski'den tanıdığımız bir dekor). Orada uyur kalır, donmuş bedeni ertesi sabah bulunur. Ama acıklı bir şekilde ölmeden önce harika bir düş görür: "Şu anda neredeyim? Her şey ışıl ışıl parlamakta, ışıklar saçmakta, parıldamaktadır, her yere saçılmış minicik taşbebeklerle doludur ortalık – hayır, bunlar küçücük oğlanlar, küçücük kızlardır ancak ışıl ışıl ışıldamaktadırlar, hepsi de çevresinde uçuşur." İşte İsa'nın Noel ağacının çevresindeki çocuklar bunlardır, insanların işledikleri günahların, toplumsal adaletsizliklerin kurbanı olan çocukların Noel eğlencesidir bu. Bu çocuklardan bazıları,

Petersburg'daki devlet görevlilerinin kapılarına bırakılmış sepetlerin içinde soğuktan donmuştur; bazıları sefil hastane koğuşlarında ruhunu teslim etmiştir; yine bazıları açlıktan ölmek üzere olan annelerinin kuru göğüslerinde ölmüştür (Samara kıtlık felaketi sırasında); şunlarsa üçüncü sınıf tren vagonlarında pis kokudan boğularak can vermiştir. Şimdi hepsi burada, hepsi küçük birer melek, hepsi İsa'yla birlikte ve O onların ortasında durmuş kollarını onlara, onların günahkâr annelerine uzatmış... Ertesi sabah aşağıda kapıcılar, evden kaçmış, bir odun yığının arkasında soğuktan donup ölmüş oğlanın küçük bedenini buldular; annesini de buldular... Kadıncağız hatta oğlandan önce soğuktan donarak ölmüştü; ikisi Tanrı'nın cennetinde buluştular.

Son paragrafta Dostoyevski anlatıcı olarak kendisine ve anlatısının "hayalî" olan yönlerine döner. "Ama sorun şu ki sürekli olarak bütün bunların gerçekten olmuş olabileceğini hayal ediyorum – yani, o bodrum katında ve odun yığınının arkasında olup biten şeylerin." Noel ağacıyla ilgili olaraksa – açıkçası sizlere ne diyeceğimi bilemiyorum, böyle bir şey olabilir mi, bilmek mümkün değil. Bütün bu şeyler olabilir miydi ya da oldu mu bilmiyoruz ama bu resim taslağının amacı besbelli ki İsa'nın Noel eğlencesine benzeyen bir şeyi, bu dünyada yapılmış göstermekti.

* * *

Şubat sayısının ilk sayfalarında Dostoyevski Rus halkını yüceltir, iddiasına göre Rus edebiyatında değeri olan ne varsa hepsinin kökeninde Rus yazarlarının halkın Hıristiyanlık ülkülerini özümsemesi olgusu yatmaktadır. Yine de bütün bu "*profession de foi*"dan [inanç beyanı] belli bir "bıkkınlık"ı dile getirdikten sonra bir anısını anlatmaya karar verir, "bazı nedenlerle," der, "hemen şimdi burada, halk konusundaki tezimizi bitirirken [şunu] anlatmayı çok istiyorum." Anlatmak istediği şey, "Köylü Marey"in anısıdır, *Günlük*'teki amacının çok ötesinde anlamı olan bir anıdır bu. Bir düzlemde bu öykücük *Ölüler Evinden Notlar*'ın bir ekidir –son derece değerli bir ekidir; bir başka düzlemde kendi kaleminden çıkmış tek çocukluk anısıdır. *Günlük*'ün bu girişi daha önce *Ölüler Evinden Notlar* bölümünde ele alınmıştı ve hiç kuşku yok ki çok önemlidir, yalnızca çocukluk anısı olduğu için değil, aynı zamanda Dostoyevski'nin Rus köylüsüyle ilgili inançlarının evrimini göstermesi bakımından da. Ayrıntıları burada, yazıldığı özgün bağlanıındakinden daha kısa şekilde tekrarlanmaya değer.

Öykü, Sibirya cezaevinde, hızla ve seri bir şekilde Yortu haftası kutlaması anımsatmalarıyla başlıyordu; bu kutlama sırasında mahkûmlar içki içebilir, kafayı bulabilir, istedikleri kadar kavga edebilirlerdi. Dostoyevski gözlerinin önünde süren bu gürültülü patırtılı kargaşayı derin bir tiksinti duygusuyla seyrediyordu. "Özellikle

böyle bir yerde, kafayı çekmiş sıradan insanların hergeleliklerine asla tiksinmeden dayanamazdım," diye itirafta bulunuyor. Bu gürültü patırtı ve kargaşadan kaçmak için Dostoyevski dışarı çıktığı zaman, aynı şeyi yapmış bir başka siyasal mahkûm, kültürlü bir Polonyalı yurtsever ile karşılaşır, Polonyalı her ikisinin ortak tepkisi gibi görünen şeyi dile getirir. "Kederli kederli bana baktı, gözleri çakmak çakmaktı; dudakları titremeye başladı: '*Je hais ces brigands!** – dedi bana dişlerini gıcırdatarak, alçak bir sesle ve yürüdü gitti."

Barakaya dönen Dostoyevski, bütün mahkûmlar gibi, tahta yatağın üzerine uzandı ve –bir avuntu olarak hep yaptığı şekilde– eski anılarına döndü. Birden, bir zamanlar, dokuz yaşındayken bir yaz tatilinde babasının topraklarının üzerindeki bir ormanı nasıl neşeyle keşfe çıktığını hatırladı. Orman için söylediği bir ya da iki cümle öylesine duygu yüklüdür ki, başka hiçbir yerde dışa vurulmamış bir duyarlılık yansıtır: "Hayatımda hiçbir şeyi ormanı sevdiğim kadar sevmedim, o mantarlar, yaban böğürtlenleri, böcekler, kuşlar, küçük kirpiler, sincaplar; o çok sevdiğim çürümüş yaprakların ıslak kokusu." Annesi onu uyarmıştı, oralarda kurtlar vardı, oğlan yiyecek arayan bir hayvan gibi dolaşıp dururken birden bir ses duyar gibi oldu, birisinin kurt var diye bağırdığını açık açık duymuştu. Daha sonra anlaşıldığına göre yanılmış ama öyle korktu ki yakındaki bir tarlayı sürmekte olan bir köylünün yanına koştu.

"Bu bizim köylü Marley'di... Neredeyse elli yaşındaydı, tıknaz, uzunca boylu, çalı gibi sararmış sakallarında beyazlar olan biri." Köylü, küçük çocuğu rahatlattı, kutsadı. "Elini uzattı, yanağımı okşadı. 'Korkma. İsa seninle olsun. Haç çıkar,' dedi." Bu avutucu sözler çocuk Dostoyevski'yi sakinleştirdi, kurt diye bir şeyin olmadığına kanaat getirdi. Bu anıyı yirmi yıldır hiç hatırlamamıştı, demek ki toprağa dikilmiş bir tohum gibi, başını topraktan dışarı çıkarmasının bir aydınlanmaya yol açacağı ana kadar bulunduğu yerde öylece beklemiş. Bu çocukluk deneyiminde, burada, asla unutulmaması gereken simgesel bir anda, Dostoyevski Rus köylüsünün kişiliğinde gizli bütün manevi güzelliği bir an görür gibi olmuştu. "Bu köylü bizim kölemizdi, bense onun efendisinin küçük oğlu; bana ne kadar sevgi ve anlayışla davrandığını kimse görmeyecek, onu kimse ödüllendirmeyecekti... Belki de yalnızca Tanrı görüyordu o kaba saba, cahil, neredeyse hayvandan farksız köylünün, o günlerde hiçbir şekilde özgürlük talebi bulunmayan toprak kölesi bir Rus köylüsünün yüreğinin ne kadar insanca, ne kadar köklü ve uygarca duygularla, neredeyse kadınsı bir sevecenlikle dolu olduğunu."

Çoktan unutulmuş bu olayı hatırlamak, Dostoyevski'nin daha önce iğrenç bulduğu çevresiyle ilişkilerinin tamamıyla değişmesine yol açtı. Artık o sarhoş mahkûmları cömertçe ve insanca duygular taşıması olanaksız kaba saba birer hay-

* Bu haydutlardan nefret ediyorum. (ç.n.)

van olarak görmez; şimdi artık onların hepsi birer Marey'dir, onların doğal ruh temizliğinin üzeri hayatlarının acımasızlık ve umutsuzluk kabuğuyla kaplıdır. "Yürüyor ve gördüğüm yüzlere dikkatle bakıyordum. Şu sarhoş, tıraşlı ve damgalı köylü, yüzünde lekeler olan, kısık sesiyle bas bas şarkı söylüyor – tabii ya, tam bir Marey olabilir; çünkü onun yüreğinin içini görmeme olanak yok." Bu olay örneğinde Dostoyevski'nin Rus halkıyla ilgili inançlarının doğruluğuna kendisini nasıl ikna ettiğini kavrayabiliriz. Ayrıca sıradan ve tekil, kişisel bir olayı ele alıp o olaya geniş kapsamlı ve simgesel bir anlam kazandırmaktaki dehasını da görürüz.

* * *

Günlük'ün ilk sayısında konu olarak Rusya'da kamuoyunu rahatsız eden, gençler arasındaki intihar salgını ele alınır; bu izlek Dostoyevski'nin en dokunaklı bazı öykülerinin de ilham kaynağı olacaktır. Bu olaylardan üzüntüyle söz ederken, "Bir an geçmiyor ki Hamlet 'ölümden sonraki şey korkusu'nu düşünmesin" der. Böylece dolaylı olarak ölümsüzlük konusuna girer, üzerinde durduğu moral bozucu haberle o "lanetli soru"yu ilişkilendirir. Dostoyevski, Ekim 1876'da, "çok ünlü bir siyasi Rus göçmeninin" on yedi yaşındaki kızının yakın geçmişteki intiharı üzerine bu izleğe dönmüştür. Herzen'in kızı Lizaveta hayatına son vermişti, Dostoyevski'nin alıntıladığı Fransızca yazılmış intihar notunda, intiharı başarılı olmazsa ailesinin ve arkadaşlarının toplanıp onun dirilişini "şampanya ile kutlama"larını istiyordu. Tersi durumda gömmeden önce öldüğünden emin olmalıydılar, "çünkü yerin altında, tabutun içinde uyanmak dünyanın en berbat şeyidir. *Bu hiç de hoş olmaz.*" Bu sözleri ikinci bir intihardaki sözlerle karşılaştırır, "*elinde bir ikona tutarak* pencereden atlayıp yere düşen" Petersburg'lu zavallı, genç bir terzinin "gösterişsiz (*smirennoe*) intiharı".

Bu iki intihar da kafasını çok meşgul ediyordu, ikincisi en güzel öykülerinden birinin, "Uysal Bir Kız"ın esin kaynağı olmuştu. Liza Herzen'in intiharı ise "Hüküm" başlıklı hayali bir intihar notu yazısı ilham etti ona. Yazının birkaç paragrafını Liza'ya ayırdıktan sonra, onun ifadesindeki o gergin küstahlık tınısının altında duygulanarak hissettiği bir şeyden söz eder: kız, insanoğlunun yeryüzünde zuhur edişindeki "saçmalık"a, insanoğlunun asla razı olamayacağı nedenselliğin anlamsız baskısına isyan etmektedir. Bu konuların hiç bilincinde olmadan genç kız, "babasının evinde çocukluğundan beri kendisine taşınan" düşüncelerin "çizgiselliğinden" yine de etkilenmiştir. O ateizm ve maddecilik düşünceleri sonunda onu intihara sürüklemiştir. Bu düşüncelerin felaketli etkilerini en çarpıcı şekilde dile getirmek için Dostoyevski sonra kendisinin kurgusal intihar notunu yayımlar.

Hayali intihar notunun yazarı, bir ateist olarak ölümsüzlüğe inanmayan, bilinçli bir insan olarak doğduğu için katlanmak zorunda bırakıldığı acılara, varsayımsal bir cennet mutluluğu adına katlanmayı kabul etmez. Kendisinin yeryüzünden silinmesi

düşüncesinin avuntu kabul etmezliği, yazarı insanların, özellikle kendisinin yaratılmış olmasını "insanlığa karşı en köklüsünden bir çeşit saygısızlık" olarak görmeye sürükler, "bu da benim için son derecede aşağılayıcıdır, ayrıca dayanılmazdır çünkü burada suçlu olan kimse yoktur". İnsanoğlu, acımasız ve acı verici bir doğanın oyuncağı olarak anlamsız bir evrende var olma rezilliğine katlanmaktansa, doğmuş olma onursuzluğuna karşı en onurlu başkaldırı olarak intiharı seçer.

Bu makalenin yankıları Dostoyevski'nin yorumunun daha sonraki tarihinin büyük bir bölümünü şimdiden içinde barındırmaktadır. Karşı çıktığı bakış açısını öylesine güçlü bir şekilde gözler önüne sermiştir, tehlikelerini ortaya koymak istediği bir bilincin öyle derinlerine inmiştir ki hemen karşı çıktığı şeyi savunmakla suçlanmıştır. "Makalem yayımlanır yayımlanmaz," diye yazdı 1876 Aralık sayısında, "okurların ve ziyaretçilerin saldırısına uğradım, 'Hüküm'ün anlamını öğrenmek istiyorlardı." Soruyu bütün okurlara açık olarak ele alan Dostoyevski, "mantıksal bir intiharın" –yani, ona göre genelde bir ateistin ya da maddecinin hayatla ilgili olarak varacağı olası tek sonucun– "formülü"nü dile getirmeye çalıştığını kuşkuya yer bırakmayacak şekilde açıkladı. "Ben 'bilimin son sözü'nü kısaca, açıkça ve herkesin huzurunda çürütmek amacıyla dile getirdim bunları – akıl yürütme ya da mantık yoluyla değil, çünkü bunlarla çürütemezsiniz... inanç, ruhun ölümsüzlüğüne inancın gerekliliği çıkarımıyla çürütmeye çalıştım."

Dinsel inancın yerine başkalarının iyiliği için yapılan toplumsal eylemi koyarak hayata anlam kazandırmanın olanaksız olduğunun altını çizer. Çünkü inancın eksik olduğu yerde "insanlık sevgisi"nin olamayacağını, olamayacağı gibi, tersine dönüşme tehlikesini taşıdığını ısrarla söyler. İnsanlığın bu zamana kadar katlanageldiği değiştirilmez acılar, bu acıların hafifletilmesinin olanaksızlığı düşüncesinin, başlangıçtaki sevginin nefrete dönüşmesine yol açmaması olanaksızdır. Doğrudan doğruya Halkçılara seslenerek şöyle yazar: "İnsanları ölümsüzlüğe inançtan mahrum bırakanlar, onun yerine –hayatın en yüce amacı olarak– 'insanlık sevgisi'ni koymaya çalışıyorlar, bunlar, dediğim gibi, silahlarını kendilerine yöneltiyorlar, çünkü inancını kaybetmiş olanın yüreğine, insan sevgisinin yerine insanlardan nefretin tohumunu ekiyorlar." Bu tür sözler, İvan Karamazov gibi insanlarla böyle bir sevgi-nefret ilişkisi içinde bulunan umutsuz bir idealiste vücut verilmesi sürecini hazırlayan bir şeydi.

* * *

"Gösterişsiz bir intihar" imgesi Dostoyevski'nin kafasını meşgul etmeye devam ediyordu, Ekim sonunda bunu bir öykünün konusu olarak kullanmaya karar verdi. Başlangıçta "ikonalı kız"ı, *Hayalci* (*Mechtatel*) adında bir romanda (bu roman hiçbir zaman yazılmadı) küçük bir öykü olarak kullanmayı düşünmüştü. Bu ilk taslağın bazı belirleyici özellikleri son yazılan öyküde korundu, bu korunan özelliklerin ara-

sında monolog biçimi ile, düello yapmayı reddeden, çıplak gerçeği aradığına inanan anakahraman vardı. *Günlük,* Dostoyevski'ye bu roman projesi üzerinde çalışacak zaman bırakmıyordu. Bu izleğin tek başına işlenmeyi hak edecek kadar verimli olduğuna karar veren Dostoyevski eski notlarına döndü. Orada bulduğu şey, çoktandır kendisinin çok ilgisini çeken "tefeci" tipiydi – bencilce özçıkarını düşünen, defterinde başkaları için kaygı duymak diye bir şey bulunmayan insanların en aşağılık simgesi.

Böyle bir kişi, 1860'larda yapılmış bir roman planında yer alır ve 1869'da *Budala*'nın tamamlanışından sonra bir öykü tasarısında yeniden ele alınır. Notlarda "sahici bir yeraltı adamı" olarak tanımlanır, "hakarete uğramıştır. Hayata küser. Ölçüsüz derecede boş bir gurur... Karısı onun kültürlü bir insan olduğunu görmüyor değildir ama sonra fazla kültürlü olmadığını fark eder. Alaycı sözlere (onun için her söz alaycıdır) sinirlenir, kuşkucudur... Bir süre karısıyla sevgi ilişkisi kurmaya çalışır. Ama onun kalbini kırmıştır". Bu durum zaten daha sonraki öykünün ana çizgilerini içermektedir.

Aynı günlerde saptanmış ama asla yazılmamış bir öykü planı da tefeciyle ilişkilendirilen psikolojinin ayrıntılı bir tanımını yansıtır:

> En önemli özellik – insansevmezlik ama yeraltından... sırlarını [başkalarına] açma gereksinimi, korkunç bir insansevmezlik ile garip şekilde aşağılayıcı bir güvensizlik arasından başını uzatan bir gereksinim... Bu, çırpınmalı, denetlenmesi olanaksız bir gereksinimdir, öyle ki korkutucu bir naiflikle (acı verici, hatta acınası bir naiflikle) adam birden insanlara koşar, elbette terslenir ama terslendiği zaman bunu bağışlamaz, hiçbir şeyi unutmaz, bunu bir trajediye dönüştürür.

"Uysal Bir Kız"da anlatıcı olarak sesi duyulacak olan kişinin dış çizgileri bunlardır. Bu öykü tasarısı ilkin "ikonalı kız"la ilgili olarak Dostoyevski'nin kafasında oluşmuşsa da, öykü son biçimini aldığı zaman o kız geri plana itilmiş, onun yerine kocası, anlatıcı önplana çıkarılmıştı, anlatıcıyı özel kılan şeyse kendisiyle ilgili imgesinin niteliğiydi. Kendisini yanlış anlaşılmış, itilmiş bir kahraman olarak görmektedir, adaletsiz bir topluma karşı kişisel hayatı bir itirazdır, bu özimge onu duygusal olarak ayakta tutan, davranışlarını güdüleyen şeydir. Bugüne kadar hayatını olanaklı kılmış olan şeydir – kamusal alanda geçen bir olayda askeri birliğinin onurunu savunamadığı için birliğinden atılmıştır.

Yine de geçmişinin ayrıntılarını öğrenmeden önce biz onu bir rehine dükkânının sahibi olarak tanırız; bu rol de yine bizim için tanıdık bir Dostoyevski duyarlılığını yansıtır. Gözü paradan başka bir şey görmemek, genelde, değersiz bir insan olmaktan, altta olmaktan kaynaklanan bir güç açlığının belirtisidir. Yani burada yine bu vardır ama kahramanın dürüstlük ve erdemine kendisini inandırma gereksi-

nimi duyması yüzünden karmaşıklaşmaktadır. " 'Rehinci' diyorsunuz – herkes diyor. Ne olmuş yani? İnsanların en cömertlerden birinin bir rehinci olmasını gerektiren nedenler vardı, hâlâ da var." Bu demektir ki anlatıcı kendisini başkalarının –hatta engelleyemediği bir yanıyla kendisinin– gördüğü gibi görmek istememektedir. Öyküde anlatılan trajedinin –umutsuz bir sevgi ve anlayış arayışı içindeki anlatıcının, kendisini algılama biçimini başkalarına zorla kabul ettirmeye çalışmak gibi acınası girişiminden doğan bir trajedinin– kaynağında işte bu çelişki vardı. Ama kendisi (çok geç oluncaya kadar) başkalarını sevmeye can atmazken, sevgi aradığı için, bir başka bilinç üzerinde egemenlik kurmak yoluyla sevgiye kavuşmak istediği için, sonuç tam tersi olur. "Ama burada," der, ölen karısının cansız bedenine bakarak, "unuttuğum ya da göremediğim bir şey vardı."

Öykü, çocuk-gelini o son, çaresizlik denizinde boğulmaya sürükleyen mutsuz ilişkinin izlediği yolu izler. Bu kız ilk kez o değersiz üç-beş eşyasını rehine vermeye geldiği zaman, rehinciyi bu kıza çeken şey, yoksulluğuna karşın gururlu oluşu, zekâsı ve sefaleti olmuştu. Anne ve babasını kaybettiği zaman iki teyzesinin üstüne kalmış, onlar da onu gerçek bir köleye dönüştürmüştü. Ama o kendi kuşağının kültürünün ve insancıl ülkülerinin bir kısmını özümsemiş, bağımsız ruhlu biridir, bir yerde bir iş bulmak umuduyla gazetelere ilan vermiştir (ama boşuna). Tam anlamıyla bir köle rolü oynamaya hiçbir şekilde hazır değildir.

Anlatıcı, onu aslında çok daha yaşlı bir talibe satılmaktan kurtarır. Anlatıcının beklenmedik evlilik önerisi onun romantik bir âşık gibi görünmesini sağlayacak şekilde özenle tasarlanmıştır ama onu güdüleyen şey, ne sahici bir yüce gönüllülüktür ne de (tamamıyla yok denemese de) cinsel çekimdir. O, daha ziyade dışarıdan alçakça görünen hayatının bir "düşünceden" ilham aldığını görecek, seçtiği yolun özünde doğru ve onurlu bir yol olduğunu kabul edecek, yüz kızartıcı mesleğinin, onur kırıcı geçmişinin ötesinde yaralı ruhunun çektiği işkenceleri anlayacak birine gereksinim duymaktadır. "Onu evime kabul ederek, tam anlamıyla saygı görmek istiyordum. Çektiğim bütün acılar dolayısıyla onun bana taparcasına hayran olmasını istiyordum – bunu da hak ediyordum! Her zaman gururluydum, her zaman ya hep ya hiç derdim."

Bu kahredici gurur, evlilikten sonra izlediği iğrenç rotayı belirleyen bir şeydir. Herhangi bir sevecenlik ya da sevgi belirtisi göstermeyi alçaltıcı bir yaltaklanma, bir pişmanlık ya da kendinden kuşku duyma göstergesi olarak alıyordu. Bu yüzden genç kızın, evliliklerinin ilk günlerinde dışa vurduğu doğal duygusal sıcaklığı, soğukluk ve kayıtsızlık politikasıyla geri püskürtmüştü. "Asıl sorun, ta en başından beri, kızcağız kendini tutmaya çalışsa da, sevgiyle üzerime atılmasıydı. [...] Ama ben hemen bütün bu coşkuyu soğuk karşılamıştım. Şimdi böyle düşünüyorum. Bu –elbette cömertçe– coşkulara sessizlikle yanıt veriyordum."

Bu tür davranışlar anlatıcının beklediğinin tam tersi sonuçlar verdi. Kız, kocasının hayat tarzının (kendince) içsel yüceliğini görecek, hayranlıkla onun önünde

eğilecekken, ikisi iradeler arası gizli bir savaşa kilitlendiler. "Başlangıçta [kız] tartışıyordu –ne de ateşli şekilde!– ama daha sonra konuşmayı bıraktı, suskunlaştı; ancak dinlerken gözlerini koca koca açıyordu – kocaman, koskocaman gözler, dikkatle bakan... Sonra... sonra bir de birden bir gülümseme belirirdi dudaklarında – kuşku dolu, sessiz, hınzırca bir gülümseme. Evet, onu işte dudaklarındaki bu gülümsemeyle birlikte evime getirdim."

Yine de sonunda o "uysal yaratık" hiç beklenmeyen bir şekilde isyan eder. Aralarındaki gizli savaş doruğuna ulaştığı zaman, adam uykudan uyandığında onu dolu bir tabancayla başında dikilirken görür; korkuyla tetiği çekmesini bekler, bir an gözlerini açtığını karısının görüp görmediğini merak eder. Kadın onca nefretine karşın kocasının hayatına son vermeyi başaramaz – bu onun onarılması olanaksız son yenilgisidir. Rehinci daha sonra olayın farkında olduğunu göstererek, korkaklık suçlaması yüzünden adını gölgeleyen bulutu bir hamlede dağıtabilmiş, ahlaksal durumu tersine çevirmiştir. *O* artık gizlice bağışlanma peşinde koşan biri olmayacaktır; o artık iyi yürekli, yüce ruhlu bir bağışlayıcı olacaktır. Ama gelecekteki bu zaferin sevinci öylesine büyüktür ki bilerek bu zaferi geciktirir. Karısının belini büken bu küçük düşüşün tadını çıkarmak ister, karısı "beyin humması"ndan yatağa düşer, bir daha iyileşmez. "Evet, o zaman bana tuhaf ve şaşırtıcı bir şey oldu... Zafer kazanmıştım, bunu bilmek bile bana yetiyordu. Bu kış geçiyor. Ah, daha önce hiç olmadığım kadar mutluydum – hem de bütün kış."

Aynı evde ama birbirlerine tamamıyla yabancı iki kişi gibi sessizce yaşadıkları bir kıştan sonra ilkbaharda bir çözülme anının eşiğinde bulurlar kendilerini. "Elbette," der kocası, "bir keresinde tuhaf bir şey dikkatimi çekti, ben gözümü ayırmadan ona bakmayı severken, onun koca kış bana bir kez olsun baktığını görmedim. Utangaçlığına verdim bunu." Utangaçlıkla hiç ilgisi yoktur, alt edilmesi olanaksız, köklü bir tiksintiden kaynaklanmaktadır – birden içinden kabaran bir acıma duygusuna, bastırılmaz bir sevilme gereksinimine yenik düşerek sonunda adam onun ayaklarına kapandığı zaman bunun böyle olduğunu anlayacaktır. "Karım titredi, büyük bir korkuyla beni iterek benden kurtuldu, yüzüme baktı. Ama gözlerinde birden *sert bir* şaşkınlık ifadesi belirdi... 'Demek sen de aşk peşindesin, ha?' – bir şey söylemedi ama o şaşkınlıkta işte bu soru vardı." Yıllardır başkalarından sakladığı, içindeki o bastırılmış ruhsal ezinci karmakarışık bir biçimde boşaltan anlatıcının denetlenmesi olanaksız ateşliliği mutsuz kızın çılgın kasılmalar geçirmesine yol açar.

Rehincinin birden çözülmesi, durumun tersine dönmesi felaketi hızlandırır. Anlatıcı, artık her şeyi bırakmaya hazırdır, bir zamanlar sahip olduğu sevgiyi yine eline geçirebilirse dükkânını, toplumdan intikam almayı bırakacaktır. Ama karısının o tatlı ve güzel ruhu, iyileşmesi olanaksız şekilde yabancılaşmıştır, kocasının içtenlikli bir sevgiyle yeni bir hayata başlama ricalarına, acımak dışında *kendisinin* yanıt verememesinden suçluluk duymaktadır. Yapılacak tek şey, Kutsal Anamız'ın, sonsuz sevgi

vaadinin simgesinin ikonasını göğsüne bastırarak kendini pencereden atmaktır. Dostoyevski'de anlatıcının en sonunda attığı umutsuzluk çığlığından daha dokunaklı bir şey yoktur, o nedenle bütün dünya kendi kimsesizliğinin bir imgesine dönüştüğü anda o "uysal kız"ın tabut sehpasının yanında bir aşağı bir yukarı yürümektedir. "Ah, doğa! İnsanoğlu yeryüzünde yalnızdır –işte felaket burada!.. Her yer, her şey ölü... cesetlerden başka bir şey yok. Yalnızca insanlar ve onları kuşatan sessizlik – dünya böyle. 'İnsanlar, birbirinizi sevin!'– Kim söylediydi bunu? Kimin öğüdüydü bu?"

Dostoyevski'nin kaleminden çıkmış en güzel ve en katıksız yaratıcılık ürünü kahramanlarından birinin son sözleri arasında bunlar vardır. Anlatıcının (şok, suçluluk, inanamazlık duygusuyla, kendini haklı gösterme isteğinin hâlâ yok olmamış bazı kırıntılarıyla) bilincinin aktarılışındaki ustalık ve duyarlık, olup bitenleri anlamaya çalışan anlatıcının gözüyle karısının zekice çizilen portresi, bizim için fazlaca tanıdık olan olay örgüsü oluşturucularının ve melodram kokusunun kolayca ötesine geçer. "Uysal Bir Kız" aynı zamanda Dostoyevski'nin "yeraltı adamı" türü kahramanlarının en tam ve en iyi kotarılmış portresidir. Başka hiçbir yerde bu tip, duyarlı ve acılı bir insan olarak bu kadar eksiksiz bir şekilde sunulmamıştır, bencillik ve boş gurur yüzünden sevgi gereksinimi çarpıklaşmış, sapıklaşmış, gaddarlığa dönüşmüş bir insan olarak. *Yeraltından Notlar*'ın son öykücüğünde, yeraltı adamı acı çeken genç fahişe Liza'nın kendisine sunduğu sevgiyi reddettiği zaman bize embriyon halinde gösterilen şey, burada Saltykov-Şçedrin'in övgüsünü hak eden bir ustalıkla geliştirilmiştir.

* * *

"Tuhaf Bir Adamın Rüyası" da, kafasını intihar izleğine takan Dostoyevski'nin bu takıntısının ürünüdür. Gerçekten de öyküyü, iki kanatlı bir tablonun ikinci kanadı olarak görürsek en doğrusunu yapmış oluruz; birinci tabloda hayali intihar mektubu vardır, "Hüküm". Bu iki yapıtın her ikisi de birbirlerini yankılar ve birbirlerine yanıt verirler; mektup gibi dönüşü olmayan bir noktadan başlayan bu öykü umutsuzluk ve intiharla bitmez, yaşama iradesinin coşkulu bir şekilde olumlanmasıyla sona erer. Bu olumlama, Dostoyevski'nin kendisinin ilk kez 1860'larda yazdıklarına yansıyan bir inancından kaynaklanmaktadır – insanlığın bir gün kaçınılmaz bir dönüşüm geçirme olasılığının, genel olarak bütün insanlığın ahlaksal bir yeniden doğuş yaşaması olasılığının bulunduğu inancından. Yazacağı romanlar için aldığı notlarda insanoğlunun mutluluğunun Altın Çağı imgesini sürekli olarak görürüz. "Tuhaf Bir Adamın Rüyası"nda hem Dostoyevski Altın Çağ imgesinin armağanı olan ahlaksal ilhamı dile getirir hem de o çağda insanın mutluluğunun kaynağı olan içgüdüsel uyumun kaybından söz eder. Ama ayrıca böyle içgüdüsel bir uyumun, kısmen de olsa, acı çeken insanlara karşı Hıristiyanlığın vazettiği sevgi ve merhamet yoluyla yeniden kazanılabileceğine de inanır – ya da kazanılabileceği umudunu taşır.

"Fantastik Bir Öykü" altbaşlığını taşıyan öyküde bir başka dünyaya yapılmış bir yolculuk düşü hikâye edilir, o dünyada gülünç adam, insanoğlu cennetten kovulmadan ve günah var olmadan önce gerçek bir Altın Çağ'da yaşayan bir toplumla karşılaşır. Öykü, sözcüğün gerçek anlamıyla "fantezi"ye dayanan bir *conte philosophique*'tir, genellikle Voltaire'in *Micromegas*'ıyla karşılaştırılır. Ama fantezi, 1840'larda Doğalcılık Okulu'na bağlı Rus yazarlarının tercih ettikleri, kentlere özgü pespayelik ve sefalet ikonagrafisinden alınmış bir olay sahnesiyle çerçevelenmiştir. Anakahraman, herkese yabancılaşmış o yalnız ve insansevmez kişilerden biridir ama komik adamın ufku, fizikötesi ve dinsel bir boyutu da kapsamına almaktadır. "Birden sanki dünyanın var olup olmaması ya da hiçbir yerde hiçbir şeyin olmaması önemli değilmiş gibi geldi bana... İşte o zaman birden insanlara öfkelenmeyi bıraktım, neredeyse onları hiç fark etmemeye başladım."

Bu kanı dış dünyaya karşı onda tam bir kayıtsızlık yaratır. İntihar düşüncesi bir takınak halini alır, özellikle kasvetli ve moral bozucu, yağmurun bile "insanlara karşı açık bir düşmanlık"la yüklü olduğu bir akşam, kafasına bir kurşun sıkmaya karar verir. Eve giderken küçük bir kız kendisini durdurur, ölmekte olan annesi için ondan yardım ister. Adam tepinir bağırır, kendisini rahat bırakmasını söyler ama daha sonra masanın üzerinde hazır bekleyen tabancayla birlikte odasında otururken yepyeni bir duyguyla sarsılır. Varsayımsal olarak o küçük kızı kovaladığı için utanç duymaması gerekiyordur; intiharın eşiğinde olan, kendisi için dünyadaki her şeyin anlamsızlaştığı bir adamın acıma duygusu hissetmesi bir tutarsızlıktır. Gelgelelim, yeraltı adamı gibi, onun da yüreği ile kafası birlikte hareket etmez. "O kıza nasıl acıyordum bilemezsiniz – tuhaf bir sancılanma hissedecek kadar, benim durumumdaki biri için hiç de uygun bir şey değildi."

Hayatla ilgili olarak vardığı sonuçlardaki bu yanlışlık üzerinde düşünürken, birden uyuyakalır ve bir düş görür. "Tek kelimeyle o küçük kız beni kurtardı, çünkü aklıma takılan sorular yüzünden kafama kurşun sıkmayı erteledim." Ama o küçük kız gülünç adamı daha derin bir anlamda da kurtarır: Bu rastlaşma sonucunda yüreğinde harekete geçen duygular düşüne yansır, uyandığı zaman intihar dürtüsünden tamamıyla kurtulduğunu görür. Dostoyevski, "Düşler, zihnin ürünü değil, arzuların ürünüdür, beynin değil yüreğin" varsayımında bulunur. Gülünç adam düşünde Altın Çağ panoramasını yardıma çağıran yüreğinin arzularını açığa vurur; ayrıca Dostoyevski'nin öyküsünde kafa ile yürek, akıl ile duygu arasındaki bu karşıtlığın kendisi insanlığın bütün manevi tarihinin merkezi haline gelir.

Dostoyevski Yunan takımadalarında bir ada hayal eder, pırıl pırıl, güneşli, güzel bir ada. Daha önce Dostoyevski'de insan ile doğa arasında hiç böyle her şeyi kucaklayıcı bir uyum tanımı yoktur. "Sakin, zümrüt rengi deniz kıyıyı hafifçe dövüyor, apaçık, neredeyse bilinçli bir sevgiyle kucaklıyordu kumları. Yaprak ve çiçek bolluğu içinde upuzun, güzel ağaçlar vardı –bundan eminim–, tatlı, yumuşak

mırıltılarla adeta sevgi sözleri söyleyerek beni selamlıyorlardı." Bu Cennet'tekiler doğal bir sevgi ortamında yaşıyorlardı ya da hiç değilse hayatlarının, bir dünyalı tarafından algılanan yönüyle öyle görünüyorlardı. Çünkü kendisi için –"çağdaş, ilerici ve iğrenç bir Petersburg'lu" için– onları anlamanın olanaksız olduğunu fark etmişti, çünkü onlar tamamıyla yüksek bir bilgi biçimi olan içgüdüsel bir duygu düzeyinde yaşıyorlardı. Yeryüzünde –aklın simgesi ve doruğu olan– bilim dedikleri şeye benzeyen bir şeyleri yoktu "ama onların bilgileri bizim biliminizden daha derin ve yüceydi... Ben onların bilgisini anlayamıyordum". Bu yüksek bilgi herhalde onların birbirleriyle ve her şeyle aralarındaki özverili paylaşımcılık ve sevgiydi. Altın Çağ sakinlerinin hayatlarında özbilinç diye bir şey yoktu, böylece bencillik ya da boş gururun herhangi bir dışavurumu gibi bir dert de yoktu. "Aşk vardı aralarında, çocukları oluyordu ama onlarda hiçbir zaman bizim dünyamızda herkesin –ama herkesin– kendini kaptırdığı, insan soyunda bütün günahların kaynağı olan o *acımasız* şehveti görmüyordum." Belli bir dinleri yoktu, ne de Tanrı ve ebedi hayatla ilgili herhangi bir öğretileri. Ama ölümü sakince karşılıyorlardı, "insan onların ölümden sonra da ölüleriyle konuşmaya devam ettiklerini hayal edebilirdi." Birbirleri için övgü şarkıları besteliyor, "karşılıklı olarak [birbirlerine karşı] eksiksiz ve evrensel bir meftunluk" duyarak yaşıyorlardı. Komik adam, insanoğlunun günah işlemeden önceki dünyasını yansıtan bu katışıksız sevgi yeteneğini, kendisinin öteki insan kardeşleriyle arasındaki çarpıtılmış sevgi-nefret ilişkisiyle –bencilliğiyle paylaşımcılık özlemi arasındaki çatışmadan kaynaklanan çarpık ilişkiyle– karşılaştırır.

Her nasılsa gülünç adam –psikolojinin en önemli kaynağı olan– öze dönüşlü özbilinç ile özfarkındalık ilkesini Altın Çağ'ın günahsız Cennet'ine armağan eder. Bunun felaketli sonucu yozlaşma olur, orada yaşayanlar cenneti kaybederler. O can sıkıcı diyalektik işleyiş vurgulanır, bu diyalektik işleyişe göre özbilinç bencilliği doğurur, bencillik sonucu ortaya çıkan dünya öyle bir dünyadır ki bu dünyanın kurumları insanın düşünce düzeyinde fark ettiği şeyi gerçeklik düzeyinde kaybettiğini gösterir. Bilincin ilk adımı, artık başkalarıyla sevgi ve uyum içinde *yaşamayı* bırakmak ve geri çekilmek olur, böylece bilinçsiz şekilde, içgüdüsel olarak başkalarını kabul etmek, onlarla özdeşleşmek eğilimi tuzla buz olur. Bu geri çekilişten sonra ötekine karşı ben bilinci ortaya çıkar; herkesten ayrışmak, bireyleşmek, "benim senin" demek için "kendini yalıtma savaşı" başladığı gibi, psikolojik ve cinsel bir savaş da başlar. Sonuçta neyin kaybedildiği giderek daha iyi anlaşılır ve yapay olarak bilinçli araçlarla bu kaybedilen şeyi yeniden elde etme girişiminde bulunulur. "Acımasızlaşınca kardeşlikten, insanlıktan söz etmeye, bu düşüncelerin değerini anlamaya başladılar. Boğazlarına kadar suça batınca adaleti yarattılar, adaletin yaşatılması için kendilerine yasalar yaptılar, yasalarını uygulatmak için giyotini icat ettiler."

Böylece pek çok kötülük ortaya çıkar, bunlar uygarlığın hastalıklarının listesini oluşturur. Kölelik, kutsal insanların şehit edilmesi, kardeş katilliği sorunu, güç ta-

pıncı ve öğretisi – bütün bunlar "bilim... insanlara bilgelik kazandıracaktır" inancından doğdu; "bilgelik ise bize yasaları ilham edecektir... yasa bilgisi ise mutluluğu, mutluluktan da yüce bir şeyi" denir. Ama işler daha da kötüleşir, sonunda iş acı çekme tapıncına kadar varır ama acı çekme herhangi bir iç çelişkiden ya da pişmanlık duygusundan kaynaklanmaz. Tam tersine bu, acı çekmekten estetik bir haz almak ya da entelektüel üstünlük göstergesi olarak bundan hoşlanmak gibi bir sapıklıktır. Her türlü acıma ve sevecenlik duygusuyla ilişkisinden arındırılmış olarak, acı çekmek adına acı çekmenin yüceltilmesi, Dostoyevski için insan kişiliğini etkileyen başlıca yozlaşmalardan biriydi.

Suçluluk altında ezilen gülünç adam, kendi sapkın saftriklerini Hıristiyanlıkla, Hıristiyanlığın başkaları için kendini feda etme, acı çekme değerleriyle tanıştırmaya çalışır ("Beni çarmıha germeleri için onlara yalvardım; onlara çarmıhın nasıl yapılacağını öğrettim"). Ama para etmedi – anlayamadıkları şeye güldüler. "Sonunda onlar için tehlikeli olmaya başladığımı, susmazsam beni bir akıl hastanesine kapatacaklarını söylediler." Bu sonuç gülünç adamı öylesine etkiler, onu o kadar bunaltır ki, tam bu noktada duyuları dayanılmayacak derecede somutluk kazanır – bunun üzerine uyanır!

Bu olağandışı düş onun gözünün açılmasına ve hayatının değişmesine yol açar. "Akıl almaz bir esriklik içinde bütün varlığımla havaya yükseldim" der ve hemen o anda, Nekrasov Vlas gibi, düşünde gezgin bir vaiz olmaya karar verir, kendisine bağışlanan doğruyu vaaz edecektir. Gülünç adamın vazedeceği şey çok eski bir doğrudur ama bu doğruya, bu doğrunun bir zamanlar egemen olduğu dünyanın güzelliğini kendi gözleriyle *gördüğü* ve hissettiği için inanmaktadır. "İşin özü – 'komşunu, kendini sevdiğin gibi sev'dir." Aynı zamanda düşmanın gücünü de görmüştür. "Hayat bilinci hayatın kendisinden üstündür; mutluluğun yasalarını bilmek mutluluktan daha üstündür – işte biz buna karşı savaşmalıyız!" Geri döndüğü dünyada herkes onun sözlerine güler, tıpkı düşünün son evresindeki gibi, ona deli derler ama bu kez imanı sarsılmaz, çünkü "Onu (Doğruyu) gördüm, gördüm," der, "canlı imgesiyle ruhum sonsuza kadar doldu." Yeni hayat yolunda ilk yaptığı şey, o küçük kızı aramaktır: "O küçük kızı aradım, buldum da... Şimdi yoluma devam edeceğim!"

Gülünç adam, bireycilikten dolayı kişisel dağılma noktasına gelmiştir, "her şeyin bilincinde" olduğu için Tanrı'ya inancını kaybeder. Ama Dostoyevski'ye göre, İsa'nın dünyaya gelişiyle birlikte insanlar yeni bir ülküye kavuşmuştur, bu ülkü "içtenliğe dönüşten, kitlelere dönüş"ten oluşmaktadır, "ama özgürce... ileri düzeyde, bile isteye" bir dönüş, "bu ileri düzeyde isteklilik... iradeden, ileri düzeyde bir vazgeçiştir". Gülünç adam uykusundan uyanınca, böylece kendisini Hıristiyanlığın sevgi yasasını hayata geçirerek bu "ileri düzeyli içtenliğe" dönüşü vazetmeye adar. Kendisiyle alay eden dünyaya karşı Altın Çağ'ın görkemine tanık olduğunu söyleyen, İsa aracılığıyla bu çağın yine dünyada yaratılabileceğini savunan, acınası derecede

iyimser bir Rus'tur. *Tuhaf Bir Adamın Rüyası*'nda Dostoyevski'nin o olumlu ahlaksal ve dinsel ülküsünün en canlı ve dokunaklı tanımına tanık oluruz, bu coşkulu ve "fantastik" biçim içinde bu ülkü, yazdıklarının başka hiçbirinde görmediğimiz kadar inandırıcı şekilde dile getirilmiştir.

52. Bölüm

Yeni Bir Roman

Bir Yazarın Günlüğü'nün Ekim 1877 sayısında Dostoyevski'nin rahatsızlığı yüzünden yayına iki yıl ara verileceği duyuruldu. Bu duyuru üzerine Dostoyevski okurlardan mektuplar aldı, yüzden fazla okur yayına devam etmesini rica ediyordu, okurlarına şunu söyledi: "[D]ergi yayınına ara vererek önümüzdeki yıl aslında edebî bir yapıt üzerinde çalışmak niyetindeyim, *Günlük* yayınıyla uğraştığım iki yıl içinde kafamda hiç fark ettirmeden, benden habersiz biçim almakta olan bir roman." Kuşkusuz, her iki nedenin de rolü vardı ama belki sanatsal yaratının çağrısı daha etkiliydi. Bundan sonraki üç yıl içinde Dostoyevski zamanını öncelikle *Karamazov Kardeşler*'i yazmaya ayırdı, roman ilk kez 1879 başında *Russkiy Vestnik*'te tefrika edilmeye başladı. Hayatının son iki yılında, yazdığı romanların en görkemlisinin her ay tefrika edilen bölümleriyle roman Rusya'daki okuryazarları büyülemeye devam etti. Çok etkileyici olan izleği içinde, baba katli çok geniş bir bağlama, dinsel, ahlaksal ve felsefi bir bağlama oturtulmuştu; o dönemde yaşayan hiçbir Rus okuru romanın derinlemesine sondajların yapıldığı sayfalarını, o günlerde çara karşı artan sıklıkta yapılan suikast girişimleriyle ilişkilendirmeden edemiyordu.

Dostoyevski'nin hayatı artık bir idolün hayatından farksızdı, o artık insanların büyük bir saygı ve hayranlıkla baktığı bir kişiydi.[1] O yıllarda toplumsal ve siyasal konularda Dostoyevski ile aynı düşüncede olmayanlar için bile ona saygıda kusur etmemek, söylediği sözlerle Rusya'ya ve Rusya'nın yazgısına ışık tutan peygambersi bir öngörüyü dillendirdiğini hissetmek âdet olmuştu. Okuryazar kitlelerin büyük çoğunluğunun gözünde Rus halkının omuzlarına tarihin yüklediği bütün acıların, aynı zamanda o halkın (Hıristiyanlığın) kardeşçe sevgi ve uyum dünyası özleminin yaşayan bir simgesi haline gelmişti.

Dostoyevski'nin kendisi de böyle bir peygamberlik rolünü, yani yazgının ta kendisi tarafından kendisine verildiğine inanmış olabileceği rolü üstlenmeye hiç de karşı değildi. Hayatı onu olağan olmayan bir konuma taşımıştı, Rus toplumunun sorunlarını anlayabilmesine olanak veren bir konumdu bu, sanatsal ve ideolojik evrimiyse, Rusya'nın toplumsal ve kültürel hayatının panoramasını oluşturan bütün

1 Bu yeni konumun göstergelerinden biri, 1878'de İmparatorluk Bilimler Akademisi'nin Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne üye seçilmesiydi. Böyle resmen onaylanmak hoşuna gitmişti, karısına bazı çağdaşlarıyla karşılaştırıldığı zaman otuz üç yıllık edebiyat hayatı karşılığında bu payenin geç kaldığını söylemeden de edememişti. Bkz. Anna Dostoevsky, *Reminiscences*, çev. ve yay. haz. Beatrice Stillman (New York, 1957), 297.

çatışma ve çelişkileri bünyesinde toplamakta ve dışa yansıtmaktadır. Rus kamuoyunun, şu içinde yaşanan kriz dönemindeki kadar kendisine rehber aradığı bir dönem olmamıştı. Kurtarıcı Çar olarak Dostoyevski'nin saygı duyduğu II. Aleksandr, Dostoyevski'nin ölümünden tam bir ay sonra öldürülünce fırtınalı ve çalkantılı günlerin en sıkıntılı dönemine girilmiş oldu.

* * *

Günlük yayınına son verilmesiyle *Karamazov Kardeşler* üzerinde yoğun çalışmaların başlaması arasında geçen dönemde, Dostoyevski eksik bıraktığı okur mektuplarını yanıtlama işine döndü. Pek çok kereler söylediği gibi, mektup yazmayı sevmiyordu ama yine de okurlara yanıt yazmaya devam etti, bundan beslenir gibiydi. Adı bilinmeyen ama bugün artık Nikolay Feodorov olduğunu bildiğimiz bir yazardan elyazması bir metin biçiminde önemli bir mektup gelmişti. Feodorov tuhaf, bilmecemsi bir insandı, soylu bir ailenin gayrimeşru oğluydu, Petersburg Rumyantsev Müzesi'nde kütüphanecilik yapıyordu. Yaşadığı süre içinde, her türlü özel mülkiyetin (düşünce de buna giriyordu) günah olduğuna inandığı için kendi imzasıyla hiçbir şey yayımlamamıştı ama yeraltı ünü azımsanmayacak boyuttaydı. Dostoyevski daha önce de, 1876'da ondan adsız bir elyazması almış, bir bölümünü *Günlük*'te yayımlamıştı. Bu alıntıda, Rusya'da (aralarında işçi örgütleri de olmak üzere) özel örgütlerin ve derneklerin bulunmamasının toplumsal bir kusur olarak görülmemesi gerektiği iddia ediliyordu. Bütün bu tür örgütler toplumun bir bölümünü bir başka bölümüne karşı kutuplaştırırdı, oysa Rusya'da "insan toplumlarının sahip olmadan yaşayamayacağı birlik duygusu, belli bir canlılıkla, hâlâ yaşamaktadır". *Suç ve Ceza*'da Raskolnikov'un son düşünü kaleme alan, böyle toplumsal bir kopuşu korkutucu bir canlılıkla betimleyen yazar, Feodorov'un düşüncelerini kendisinin sanatsal uzgörüsünün olumlu bir onaylaması olarak görüyordu.

Bu yeni mektupta ölülerin dirilmesi, ruhun ölümsüzlüğü sorunu ele alınıyordu. Feodorov'un "mistik pozitivizm" olarak etiketlenen öğretisi 1870'lerde olağanüstü ilgi görmüştü, yalnızca Dostoyevski'nin hayranlığını çekmekle kalmamış, Tolstoy'un ve Solovyev'in hayranlığını da çekmişti. Feodorov'un görüşlerinin özünde, Dostoyevski'ye ve Solovyev'e ilham kaynaklığı eden ahiret umudu yatar – dünya hayatının bütünüyle Tanrı'nın Krallığı'na dönüşmesi öngörüsü. Ona göre İsa yeniden diriliş sözü vermek için, İkinci Geliş'te mucizesel bir şekilde dönüşmüş bir dünyada ölüm karşısında zafer sözü vermek için dünyaya gelmemiş, insanlığa yeniden dirilişi başarmanın yolunu göstermek için gelmişti. Hıristiyanlığın vahyini görgül bir gerçekliğe dönüştürmek için insanlığın ortak iradesini kullanması koşuluyla bu amaca ulaşılmasının olanaklı olduğunu iddia ediyordu.

Feodorov'un düşünceleri bilimkurgu ile "ahlakçılıkötesi" dediği şeyin tuhaf bir karışımıydı. Gençliğinde kendisini etkilemiş olan Fourier gibi, o da kozmolojik

fantezilerle uğraşıyordu, bu fantezilerde yeni organların oluşmasına, doğanın kör, baskıcı, düşman bir güç olmaktan çıkıp insan isteğinin gerçekleşmiş haline dönüşmesine yer vardı. Bu gelişimin nihai amacı, "çoklu bir birlik" devleti haline gelmekti, bu devlette (doğa da içinde olmak üzere) her şey çok büyük, tek bir canlı organizmanın parçası olarak var olacaktı. Bir kez bu koşul yerine geldikten sonra insan hayatının doğal akışı değişecekti; insanlar çocuk yapmak yerine atomlarını ve moleküllerini taşıdıkları atalarının evrene saçılmış olarak varlıklarını sürdüren atomlarını ve moleküllerini yeniden bir araya getirerek onları diriltmeye başlayacaktır. Ona göre insanların aile duygusunun kökeninde atalarına duydukları saygı yatmaktadır, insanlığın evrensel bir organizma olarak gelecekteki varoluş tarzının yolunu, dünyadaki bütün kötülüklerin –bencilliğin ve bireyciliğin– yok olacağı, insanların varlıklarını devam ettirmelerinin fiziksel temelinin ortadan kalkacağı bir geleceğe giden yolu, deneysel olarak işaret eden şey bu aile duygusudur.[2]

Dostoyevski, Feodorov'un eski bir devrimci olan Peterson adlı eski bir müridinin gönderdiği bu belgeye, uzun ve heyecanlı bir mektupla yanıt verdi. "Temelde [Feodorov'un] düşüncelerine tamamıyla katıldığımı söylemeliyim," dedi. "Onları okuyunca bunları kendim de yazmış olabilirdim diye düşündüm." Feodorov'un düşüncelerine o kadar hayran olmuştu ki ilk fırsatta onları Solovyev'e iletti. "[Solovyev] senin filozofa büyük bir yakınlık duyuyor," diye bildiriyor Peterson'a, "gelecek konferansında tam tamına aynı şeyleri söylemek niyetindeymiş."[3] Aslında Dostoyevski çok eskiden, birinci karısının tabutunun başında nöbet tutarken defterine buna benzer bir şeyler yazmıştı. O da insanlığın en son hedefini, üremenin sona ereceği, ölülerin dirileceği, bütün insanlığın sözcüğün gerçek anlamıyla yeni bir fiziksel gövdede birleşeceği bir varoluş tarzına ulaşmak olarak görüyordu. Ama Dostoyevski insan soyunun bu dönüşümünü, dünyasal hayatta değil, zaman sona erdiğinde olabilecek bir şey olarak görmüştü; bunu insanların çabasıyla başarılacak bir şey olarak da görmemişti. O yüzden Dostoyevski bir kaygısını belirtmekte, acaba Feodorov'un bilimsel fantezileri belli bir Ütopik sekülerliğe yol açmamış mıdır, diye sormaktadır.

Dostoyevski ile Feodorov'un, babalık izleğinin o yüce fizikötesi açısından önemi üzerinde yoğunlaşan mektuplaşmalardan oluşan ilişkileri, tam da onun *Karamazov Kardeşler*'le ilgili ilk notlar üzerinde kafa yorduğu bir zamana rastlamıştı. Feodorov'un düşünceleriyle ilgili bir tartışmayı, sanki Zosima'nın hücresinde geçen sahneye almayı düşünmüş gibi görünüyor. Şöyle tekil bir not var: "*Atalarımızın yeniden dirilişi* bize bağlı." Bir başkasında şöyle denmiş: "Aile genişleyecek: akraba olmayanları da içine alacak, birlikte yeni bir organizma örgüsü oluşturulacak." Bu

2 Feodorov'un düşüncesiyle ilgili giriş yazısı için bkz. George M. Young Jr., *Nikolai Feodorov* (Belmont, MA, 1979).

3 *PSS*, 30 /Ki. 1: 13-15; 24 Mart 1878.

son not, Zosima'nın konuşmaları ve vaazlarıyla ilgili sahne taslaklarında yer alıyor; belki de en önemli etkiyi burada görüyoruz. Dostoyevski'nin yapıtları karşılıklı ahlaksal sorumluluğun önemi duygusuyla doludur ama bu izlek başka hiçbir yerde, tek tek bütün bireylerin herkesten sorumlu olduğunun ilan edildiği *Karamazov Kardeşler*'deki kadar açık şekilde dile getirilmemiştir. Gelecekte insanlığı gerçek anlamda karşılıklı bağımlılığa dayanan, kocaman, birleşik bir organizma olarak hayal etmek gibi cesur bir düşünce, pekâlâ Dostoyevski'yi yeni bir çağa ait bir formüllendirmeye taşımış olabilir.

* * *

Dostoyevski yeni romanı için bir senaryo kurgulamaya fena halde dalmış olmasına, tekrarlayıp duran sara nöbetlerine ve anfizeminin kötülemesine karşın toplumsal ilişki yelpazesini geniş tutmaya devam ediyordu. Prens Meşçerski'nin "Çarşambalar"ını kaçırmıyor, cumartesi akşamları sık sık Pobedodotsev'in evine gidiyor, Elena Shtakenshneider'in salon toplantılarına uğramaya devam ediyordu. Pazar günleri akşamı yemeklerinde Strahov gibi konuklar ağırlamaya ek olarak, geniş bir aile çevresiyle karşılıklı ziyaretleri sürdürüyordu. Ayda bir kez Yazarlar Derneği tarafından düzenlenen, edebiyat kliklerinin hepsinin katıldığı yemeğe katılıyor ve o yemeklerde, Anna'nın sözleriyle, "Fyodor Mihayloviç yeminli düşmanlarıyla bir araya gelip onların arasına karışıyordu."[4]

Kasım 1878'de ortak arkadaşları Vladimir Solovyev onu, Kontes Andreyevna Tolstoya'nın ısrarlı ricaları üzerine, kontesle tanıştırdı. Kontes, şair ve oyun yazarı Aleksey Tolstoy'un dul karısıydı, Anna'ya göre, "çok zeki, çok eğitimli" bir kadındı, kendi salon toplantılarını başlatmıştı.[5] Karısına göre Dostoyevski, o kadını düzenli olarak ziyaret ediyor, onun evinde yalnızca başka entelektüellerle ve aydınlarla tanışmakla kalmıyor, yüksek sosyeteden kadınlarla da tanışıyordu. Muhtaç insanlar –özelikle de yoksul öğrenciler– için yardım toplamak üzere düzenlenen hiçbir toplantı yoktu ki okuma yapması için Dostoyevski davet edilmesin. Bu tür davetleri pek ender olarak reddederdi, çünkü onun için Rus gençliğinin yükselmekte olan kuşağıyla ilişkisini sürdürmekten daha önemli bir şey yoktu.

Toplumsal yükümlülüklerini aksatmamaya çalışan Dostoyevski, aynı zamanda suç davaları ve siyasal davalarla da yakından ilgileniyor, yalnızca gazetelerde rapor edilenlerle yetinmeyip dinleyici olarak duruşmalara da katılıyordu. Yılın başında Vera Zasuliç'in duruşmasına katıldı, bu duruşmada Rus toplumunun parçalanmasına yol açan derin fay hatları ortaya çıkmıştı, bunları görmek elbette derin kaygılar duymasına yol açtı. Zasuliç kararlı bir genç kadındı, yirmi sekiz yaşındaydı, devrim-

---

4 *Reminiscences*, 297.

5 *age.*

ci öğrenci çevrelerine katılmış, 1871'de Neçayev Olayı'yla ilgili olarak tutuklanmıştı. Neçayev yurtdışına çıktıktan sonra ona kuryelik etti ama onun İvanov cinayetini işleyen grupla hiçbir ilişkisi yoktu.

Kendisine karşı hiçbir suç isnadında bulunulmamasına karşın, iki yıl hapiste tutulduktan sonra suçsuzluğuna karar verilen kız, katılaşmış bir devrimci olarak dışarı çıktı. Petersburg Valisi olan General Trepov, karşısında kasketini çıkarmayı reddeden Halkçı bir siyasal suçlunun, yasaya aykırı olarak kırbaçlanmasını emretmişti, bunu duyan kız yalandan bir bahane uydurup sakince generalin odasına girdi, generale tabanca sıktı ama ancak hafifçe yaralayabildi. Dostoyevski'nin arkadaşı A. F. Koni başkanlığındaki açık duruşmasının, resmi makamlardan yapılan baskılara karşın büyük bir tarafsızlıkla yürütülmesine özen gösterilmişti. Koni, o amansız kırbaçlamayla ilgili olarak savunmanın mahkemeye ayrıntılı tanıklıklar sunmasına izin verdi (daha sonraki meslek hayatında da bunun bedelini ödedi). Bu izin işe yaradı, kız aklandı, yüksek rütbeli resmi görevlilerle en seçkin Petersburg sosyetesinin ünlüleriyle dolu olan mahkeme salonunda çılgınca bir alkış tufanı koptu. Mahkeme salonuna herkes alınmıyordu ama Dostoyevski kendisinin hukukçu olduğunu gösteren sahte bir kartla girmişti.

Duruşma sırasında, tanıklık etmek üzere çağrılmış öteki Halkçı mahkûmların hepsi ağız birliğiyle, kendilerinin sürekli olarak katlanmak zorunda bırakıldıkları barbarlıkları anlattılar, hapishane dünyasının korku verici gerçekliğini şöyle bir görür gibi olanlar neye uğradıklarını şaşırdılar. Elizaveta Naryşkin-Kurakina gibi, (Dostoyevski'nin de tanıdığı) grandüşesin nedimesi olan bir kadından devrimciliğe yakınlık duyması beklenemezdi. Ama Elizaveta *Anılarım*'da şöyle yazıyordu: "Tanıklığa çağrılan genç siyasal mahkûmlar önemli bir hareketlenme yarattı. Bunlar Petropavloskaya Kalesi'nden yalnızca hapishanedeki olaya tanıklık etmeleri için mahkeme salonuna getirtilmişti. Soluk yüzleri, öfkeden ve gözyaşlarından dolayı titreyen sesleri, ifadelerinin ayrıntıları – bütün bunları duyunca utançtan gözlerimi yere indirmek zorunda kaldım."[6] *Grazhdanin* dergisinde editör olarak yerini Dostoyevski'ye bırakan Gradovski, savunmanın bu genç tanıkları ifadelerini verdikçe, aslında yargılanan kişinin Zasuliç olmadığı duygusuna kapıldığını hatırlıyor, orada kendisinin ve bütün Rus toplumunun yargılandığını hissetmiş.[7]

Dostoyevski *Ölüler Evinden Notlar*'ında kırbaçlamalara çok öfkelenirdi, belki de General Trepov'un emri ona kendisinin cezaevi yıllarında o kötü ruhlu Binbaşı Krivtsov'un barbarlıklarını hatırlatmıştı. Mahkeme salonundaki pek çok başkaları gibi, o da intikam hırsıyla yanan Zasuliç'e yakınlık duymadan edememişti, ifadesi sırasında kız şöyle dedi: "Bir insanın bir başka insan kardeşine el kaldırması kor-

---

6 Samuel Kucherov'dan alıntı, *Courts, Lawyers and Trials under the Last Three Tsars* (New York, 1953), 217.

7 G. K. Gradovsky, *Itogi, 1862-1907* (Kiev, 1908).

kunç bir şeydir... ama ben bunu yapmam gerektiğine karar verdim." Kızın ahlaksal vicdanı ile toplumsal ve siyasal inançları arasındaki çatışkı Dostoyevski'yi derinden etkiledi, hiçbir biçimsel mahkeme kararının en iyi çözüm olmayacağı kanısındaydı. Bu kız suçlu bulunursa bir kurban olacaktı; aklanırsa yaptığı eyleme onay verilmiş olacak, Rus devletinin otoritesi sarsılacaktı.

Onun Zasuliç'in bir kahraman olacağı öngörüsü çoğa kalmadan, hem de çok çarpıcı bir biçimde gerçeğe dönüştü. Zasuliç mahkemeden dışarı çıktığında neşeli kalabalıkça omuzlarda taşındı, bu saldırgan neşe bir gösteriye kapı araladı, gösteri de patlayan silahların sesleriyle ve bir ölümle sona erdi. Zasuliç'i tutuklamak üzere polis geldiği zaman Zasuliç kalabalığın arasına karışıp kaybolmuştu, daha sonra yurtdışına kaçırıldı. Kapağı yurtdışına attıktan sonra da İsviçre'de önemli bir devrimcilik hayatı oldu, en sonunda da Lenin'e ve Bolşevik Devrimi'ne karşı Menşevik'lerin ve Plehanov'un yanında yer aldı.

Zasuliç'in ateşlediği tabancanın sesi bütün Rusya'da yankılandı, başka insanları da onu örnek alarak çarın resmi görevlilerine karşı silaha sarılmaya kışkırttı. Gerçekten de onun duruşmasını izleyen aylarda, şimdiye kadar barışçı olan, daha önce yalnızca halkın arasında propagandaya önem veren yoldaşları arka arkaya terör saldırılarına başladılar. Rejimin yüksek rütbeli görevlileri Kiev'de ve Odessa'da öldürüldü, o korkulan gizli polis şefi General Mezentsev güpegündüz, St. Petersburg'un ortasında, ölen Halkçı bir mahkûmun intikamını almak isteyen biri tarafından hançerlendi. Bu işi yapan kişi, Türklere karşı verdikleri savaşta Sırpların cephesinde savaşmış Stepniak-Kravçinski'ydi, cinayetten sonra yurtdışına kaçtı. Tanınmış bir yazar oldu, onun *Yeraltı Rusya'sı* adlı kitabı hâlâ Halkçılık hareketi için vazgeçilmez bir kaynaktır. Londra'da sürgündeyken Contance Garnett'a Rusçasını ilerletmesi için yardımcı oldu. Conrad'ın *Under Western Eyes* adlı kitabındaki Razumov'un ilkörneği olduğu söylenir sık sık.

Dostoyevski, Victor Putsikoviç'e Mezentsev cinayetiyle ilgili yorumlarda bulunur, Putsikoviç eski bir gazeteci arkadaşıdır, şimdilerde "Odessa Sosyalistleri"nden uyarı mektupları almaktadır; onu tehdit ederler, Nihilistler aleyhinde makaleler yayımlamayı bırakmazsa öldürüleceğini söylerler (bu mektupları Mezentsev'e o göndermiş ama ondan yanıt alamamıştır). Odessa olayında gizli polisin beceriksizliğini işaret ederken, Dostoyevski bu olayı anti-semitizmini de kusmak için bir fırsat bilir. "Odessa bir Yahudi kentidir, bizim militan sosyalistlerin de merkezi olduğu anlaşılıyor. Avrupa'da da aynı şey var: Yahudiler sosyalizm konusunda çok etkinler, Lasalles ile Karl Marx'ı hiç anmıyorum bile. Anlaşılır bir şey bu: Radikal şoklar ya da ülke içindeki ayaklanmalar Yahudilerin çok işine gelir, çünkü onlar *devlet içinde devlettir*, Yahudi olmayan ne kadar grup varsa, istediği kadar zayıflasın, onlar bundan yararlanır, hiç sarsılmayan, yalnızca kârlı çıkan kendi topluluklarını güçlendirirler."[8] İşin doğrusu, Halkçıların pek azı Yahudi kökenliydi (Yahudi gençleri ancak yüzyılın

8 *PSS*, 30 / Ki. 1: 42-44; 29 Ağustos 1878.

daha sonraki tarihlerinde radikalizm bayrağının altına koşacaktı) ama Dostoyevski safkan Rus delikanlılarını suçlamak istemiyordu, çünkü onların kendilerini feda etme isteklerini başka kanallara yönlendirebileceği umudundaydı.

Dostoyevski'nin o günlerdeki saygınlık ve etkisi düşünülürse, bu tür umutlara kapılmakta o kadar da haksız olmadığı anlaşılır. O günlerde *Golos*'ta yazan bir yorumcu *Günlük*'ün kapanmasından söz ederken, "özellikle genç kuşak açısından" derginin yayınına son verilmesine üzüldüğünü söylüyordu, "gençlerin çoğunluğu, o bozulmamış sezgileriyle Dostoyevski'nin sınırsız sahiciliğini ve samimiyetini kavramış, bunları çok değerli bulmuştu,"[9] der. Ona mâl edilen kâhinlik statüsü 8 Nisan 1878'de Moskova Üniversitesi'ndeki bir grup öğrenci tarafından gönderilen mektupta açıkça görülüyor.

Öğrenciler, "Sevgili Fyodor Mihayloviç," diye yazıyorlardı, "iki yıldır karşımıza çıkan sorunların çözümü için ya da bu sorunlar karşısında almamız gereken tutumu belirlerken sizin *Günlük*'ünüze başvururduk; kendi görüşlerimizi oluştururken sizin kararlarınızı kullanma, hatta onlara katılmadığımız zaman bile saygı duyma alışkanlığındaydık."[10] Mektubun altındaki altı imzadan biri Pavel Milyukov'a aitti. Pavel, daha sonra ünlü bir Rus kültür tarihçisi olacak, 1905'ten sonra Rus Duma'sında Anayasal Demokratik Parti'nin başkanlığını, daha sonra Bolşevikler yönetimi ele geçirmeden önceki ara dönmede dışişleri bakanlığı yapacaktı. Bu ortak mektubu yazmalarının en acil nedeni, genç muhaliflerin etkinliklerine öfkelenen halkın tepkileriydi.

Moskovalı bazı öğrenciler, ufak tefek suçlardan tutuklanan ve polis nezaretinde taşraya, cezaevine gönderilen Kiev Üniversiteli bir öğrenci konvoyunu selamlamaya gitmişlerdi. Tutuklu öğrenciler sakince sokaklardan geçerken yerel bir yiyecek çarşısından sokağa fırlayan bazı kasaplar ve esnaf, "Dövün şunları!" bağırışları üzerine genç adamlardan bazılarını hırpaladılar. Bu boyutta böyle bir fiziksel saldırı, türünün ilk örneğiydi, kentlerdeki basit halkın öğrenci hareketlerini desteklemediğini göstermesi bakımından çok uyarıcıydı. Öğrenciler arasında bu bir kriz yarattı, kendilerini sorgulama gereği duydular. "Bizim için en önemlisi," diyorlardı Dostoyevski'ye, "şu soruya yanıt vermek: Biz öğrenciler ne oranda suçluyuz, bu olaydan toplum ve biz öğrenciler hangi sonuçları çıkarmalıyız?"

Bu sorunun birinci bölümüne Dostoyevski apaçık tartışmasız bir yanıt verdi: "Bence sizin hiç suçunuz yok. Sizler şimdi terk etmekte olduğunuz, 'her anlamda bir yalan' olan 'toplum'un ta kendisinin çocuklarısınız." Öğrenciler, diyerek devam ediyor, "haklı bir isyan içindeler – ne yazık ki bu hâlâ Avrupa usulü (yani Sosyalist) bir isyan da olsa... Genç insanlar halkın yaşadığı hayatı yaşamak için halka gittiler ama halkın hayatıyla ilgili hiçbir şey bilmiyorlar... o hayatın temelinde yatan

---

9 *Letopis zhizni i tvorchestvo F. M. Dostoevskogo*, yay. haz. N. F. Budanova ve G. M. Fridlender, 3 cilt (St. Petersburg, 1995), 3: 243-247.

10 *PSS*, 30/Ki. 1: 21-25; 18 Nisan 1878.

şeyi, örneğin dinsel inancı küçümseyerek gittiler, halktan bir şeyler öğrenmek için değil... küstahça ve yukardan bakarak halka bir şeyler öğretmek için gittiler – bu tamamıyla aristokrat, aylak sınıf eğlencesiydi!" Dayağı kınıyordu ama bunlar beklenmesi gereken şeylerdi; halk "kaba sabadır, *mujik*'tir."[11]

Yine de Dostoyevski, 1878 ilkbaharı ve yazında tanık olunan suikastlara, bunların ülkede yarattığı paniğe karşın cesaretini kaybetmeye karşı çıkıyordu. Gördüğü ya da görmek istediği şey, tehdit edici bir gerçekliği dengeleyecek olan, halk arasında Rus-Osmanlı Savaşı'yla birlikte tomurcuklanmaya başlayan yeni bir bilinçti – Leonid Grigoryev'e yazdığı mektupta "kırsal bölge yönetiminin ve ahlakının iğrençliğinden, tüketilen votkanın miktarından, yeni yeni başlamakta olan yoksulluktan ve *kulak* sınıfından, yani Avrupa'nın proletarya ve burjuva sınıfları"ndan söz ediyordu. "Onlarda... yeni bir bilinç oluştu, Rusya'nın anlamının ve misyonunun açıkça farkına vardılar." Ama halkın bir şeyi "net olarak" anladığını söylemek Dostoyevski için bile aşırıya kaçmak olurdu, o yüzden kavrayışlarının "*sürekli netleşmekte*" olduğunu söylüyor, "... kısacası, [...] yüksek düşünceler tomurcuklanmaya başladı, [...] gerisi gelecektir. Saklı gerçekliği keşfedebilmek için, halkın dış görünüşünün derinlerine inmeniz gerekir." Halkın ülkülerinin özünü o "iğrenç gerçekler"in yansıttığına inanmamak gerekir.[12] Halkçıların seküler Hıristiyanlığın ülkülerine dönmelerinin yalnızca bir ilk adım olduğuna kuvvetle inanıyordu, daha sonraki adımları doğaüstü İsa diye bir doğruyu kabul etmek olacaktı, bu arada kendisine düşen görev, ne yazık ki onlarda eksik olduğunu gördüğü yönde hareketin liderlerine yardımcı olmaktı.

Tam da kendileri tabancalarla sokaklarda dolaşmasa bile dolaşanlara yakınlık duyan öğrencilerin Dostoyevski'ye akıl danıştığı aylarda, pekâlâ kolayca o gençlerin hedefi olabilecek bazı gençler Dostoyevski'yle buluşmak istedi. 1878 Şubat'ının ilk haftasında bir tarihte II. Aleksandr'ın küçük oğulları Grandük Sergey ile Paul'ün özel öğretmenleri D. S. Arsenyev, Dostoyevski'yi ziyarete geldi. Çarın kendisi adına yapılan bu ziyaretin amacı, Dostoyevski'yi Arsenyev'in öğrencileriyle tanışmaya davet etmekti, böylece, Anna'nın dediği gibi, "Fyodor Mihayloviç konuşmalarıyla genç grandükleri, onların iyiliğine olacak şekilde etkileyebilirdi."[13]

Böyle bir anda Dostoyevski'nin neler hissetmiş olabileceğini pekâlâ tahmin edebiliriz. Devlete karşı suç işlemekten (!) hüküm giymiş, kürek cezasına çarptırılmış, cezasını Sibirya'da, dört yıl, çizgili mahkûm giysileriyle, prangalarla çekmiş biri! Rusya'da toplum merdiveninin en alt basamağına kadar düşen, dünyanın en katılaşmış mahkûmlarının yazgısını paylaşan biri! O kişi şimdi bir onur konuğu olarak en yüksek, en özel bir çevreye, saray çevresine girmeye davet ediliyordu, sonunda ellerine Rusya'nın geleceğinin emanet edileceği kişilere rehberlik ve danışmanlık yapacaktı ha!

---

11 *age.*

12 *age.*, 40-41; 21 Temmuz 1878.

13 *Reminiscences*, 297-298.

Sergey ile Paul'ün kuzeni, Rus Donanma Kumandanı'nın oğlu Grandük Konstantin Konstantinoviç'in günlüğünde, Dostoyevski'nin saraya ilk gelişiyle ilgili bir kayıt görüyoruz.[14] "Akşam yemeğini Sergey'lerde yedim," diye yazıyor. "konukları K. N. Bestuzhev-Ryumin ile Fyodor Mihayloviç Dostoyevski'ydi. Beriki çok ilginç geldi bana, yapıtlarını okumuştum... Çok iyi konuşuyor, ne kadar iyi yazıyorsa o kadar iyi."[15] Saraylı iki muhatabına yaptığı bu ziyaret çok başarılı geçti, o günden sonra yemek davetleri düzenli olarak gelmeye başladı. Şimdi yalnızca genç radikal kuşağın değil, hükümdar ailesinin genç üyelerinin de sevilen bir akıl hocası konumundaydı. Rus tarihinin böylesi kritik bir döneminde böyle bir görevi yazgının (ya da Tanrı'nın) kendisine emanet ettiğine inanıyorduysa, kuşkusuz, bu önemli görevin kendisine düşmesi gerektiğine inanması için somut nedenler vardı. Gerçekten de 1860'larda Sibirya'dan döndü döneli, tam da kendisine biçildiğini gördüğü rolü oynamaya çalışmıştı – muhalif entelijansiya ile genel olarak Rus toplumu arasında hakemlik ve arabuluculuk rolüydü bu.

Dostoyevski gerçekten de daha önce hiçbir zaman kamuoyunu etkileme bakımından bundan daha iyi bir konumda olmamıştı. *Günlük* zaten okurlarının beyinlerini ve yüreklerini sözleriyle ele geçirme gücünün yeterli bir kanıtı değil miydi? Bu şekilde etkili olmayı 1870'lerin sonlarında her zamankinden önemli görüyordu, çünkü Rus toplunıunun on dokuzuncu yüzyıl başlarında geçirdiği krizler şimdikinin yanında solda sıfır kalırdı. Halkçıların bir kesimi yönetimin amansız zulümleri karşısında umutsuzluğa kapılmıştı, köylülerin arasında yaptıkları barışçı propagandalara köylülerden yanıt alamıyorlardı, çarın resmi görevlilerine, en sonunda da çarın kendisine karşı sistemli bir terör kampanyası başlattılar. Hem Dostoyevski'nin şimdilerde yazmaya başladığı roman hem de iki yıl sonra Puşkin onuruna dikilmiş bir anıtın açılış töreninde yaptığı heyecan verici konuşma, Rus toplumunun parçalanmasına yol açan ölümcül çatışmada aracılık etme girişimlerinin damgasını taşır.

* * *

Dostoyevskiler için hayat, titizlikle planlanmış işleyişi içinde devam ediyor, Dostoyevski'ye *Günlük*'ün gerektirdiği programa titizlikle uyma fırsatı veriyordu, ancak 30 Nisan 1878'de üç yaşındaki oğulları Alyoşa dört dakika süren ilk sara krizini geçirdi. 16 Mayıs'ta on iki saat kırk dakikalık büyük sara krizinden kurtulamayarak hayata gözlerini yumdu. "Onun ölümüyle kocam perişan oldu," diye yazıyor Anna *Hatırladıklarım*'da. "Nedense Alyoşa'yı bambaşka bir sevgiyle severdi, neredeyse hastalıklı bir sevgiyle... Onu en çok üzen şey oğlanın özellikle saradan

14 Edebiyata ciddi olarak ilgi gösteren Grandük Kostantin, daha sonra takma adla şiir ve oyun yayımladı, bazı şiirlerini Peter Çaykovski besteledi.
15 *LN* 86 (Moskova, 1973), 135.

ölmesiydi – kalıtım yoluyla kendisinden geçmiş olan hastalık yüzünden."[16] Haberi duyunca Dostoyevskilerin evine koşan Anna Filosofova dehşete düştü, öyle büyük bir yalnızlık, bitkinlik ve çaresizlik duygusu içindeydiler ki. Durmadan ağlayan Anna, ona Dostoyevski'nin bir önceki gece Alyoşa'nın yatağının yanına diz çöktüğünü, geceyi o halde, orada geçirdiğini söyledi.[17]

"Ne yapacağımı şaşırdım," diye yazıyor Anna, "öyle çok ağladım, sızladım ki tanınacak halim kalmadı." İlk şoktan sonra kocası, "dıştan bakılınca sakindi." Anna, "yediğimiz büyük darbeye cesaretle dayanıyordu ama o derin kederini bastırmasının zaten nazik olan sağlığını onulmaz şekilde etkileyebileceğinden korkuyordum," diye anlatıyor. Dostoyevski, Anna'nın kendisine ve çocuklara karşı "kayıtsız"laştığını[18] düşünüyordu, ona "Tanrı'nın iradesine boyun eğmesi", "kendisine ve çocuklara acıması," için yalvarıyordu, bu yalvarmalar karşısında Anna kısa bir süre sonra ölü toprağını üzerinden attı. Biraz dengesini bulunca, Dostoyevski'nin dikkatini o sessiz mateminin dışında bir şeye çekmenin şart olduğunu düşünerek onu ünlü Optina Pustyn Manastırı'na çoktandır yapmak istediği ziyareti yapmaya teşvik etti. Alyoşa'nın ölümünden sonra Vladimir Solovyev düzenli olarak ziyaretlerine geliyordu, Anna ondan kocasını kandırmasını, birlikte o zorlu yolculuğa çıkmalarını istedi. Dostoyevski, Haziran ortasında yeni romanını *Russkiy Vestnik* için Katkov'a teslim etmek üzere Moskova'ya gitme niyetindeydi, oradan pekâlâ manastıra gidilebilirdi.

Onca külfetli bir ziyaret olmasına karşın, "Kocam Optina Pustyn'den görünürde rahatlamış, çok daha sakinleşmiş olarak döndü," diye yazıyor Anna, "bana uzun uzun münzevihanedeki görenekleri anlattı, orada iki gün geçirmişti. Ünlü keşiş (*starets*) Peder Ambrose ile üç kez görüşmüş... Bu görüşmeler onun üzerinde derin ve kalıcı etkiler bırakmış."[19] Peder Ambrose'un yanında huzur bulan tek Rus Dostoyevski değildi. Bir yıl önce Strahov'la birlikte Optina Pustyn'i ziyaret eden Tolstoy daha sonra şöyle yazıyordu: "Şu Peder Ambrose gerçek bir aziz. Ruhumun hemen rahatlaması için onunla konuşmak bile bana yetti. İşte insan onun gibi adamlarla konuştuğu zaman Tanrı'nın bize ne kadar yakın olduğunu hissediyor."[20]

Yalnızca manevi bir akıl hocası olarak değil, bilgi ve bilgelik sahibi müthiş bir kişi olarak Peder Ambrose Yunan ataların metinlerinin çevrilmesi ve yayına hazırlanması işini örgütlemiş, böylece Optina Manastırı'nın teoloji öğreniminin merkezi olma ününü kazanmasını sağlamıştı. Çok yakında Peder Zosima'ya mâl edilecek olan aynı ahlaksal ve psikolojik kehanet yeteneğine sahipti; *Karamazov Kardeşler*'de, Peder Ambrose'un, karısına iletmek üzere Dostoyevski'ye söylediği aynı söz-

16 *Reminiscences*, 292.
17 *Letopis*, 3: 273.
18 *age.*
19 *age.*, 294.
20 John B. Dunlop'tan alıntı, *Staretz Amorosy* (Belmont, MA, 1972), 60-61.

leri, küçük oğlu Aleksey için ağlayıp sızlayan köylü bir anneye söyleyerek teselli eder. Yaşlı adama, "ağla, teselli bulmaz şekilde ağla. Ancak her ağladığında küçük oğlunun Tanrı'nın meleklerinden biri olduğunu unutma, yukardan sana baktığını, seni gördüğünü, gözyaşlarından mutlu olduğunu, Yüce Tanrımıza o gözyaşlarını parmağıyla gösterdiğini unutma... ama gözyaşların sonunda sessiz bir sevince dönüşecek, acı gözyaşların ince bir keder gözyaşlarına dönüşecek, bu yaşlar yüreği temizler, günahtan arındırır" (14: 46).

Dostoyevski, Peder Ambrose ile görüşmelerinin birinci elden öyküsünü ileten bir kayıt bırakmadı, ama Solovyev "bu ziyaret sırasında hep çok heyecanlıydı," demektedir. Yine de bu rastlaşmanın bir başka görgü tanıdığı daha vardı, o da Strahov'un arkadaşıydı. Onun yazdığına göre Dostoyevski, "o dede ve keşişin yüceltici sözlerine uysalca, gerektiği gibi saygıyla dikkat kesilmek yerine, [Ambrose'dan] daha çok konuşmuş, heyecanlanmış, heyecanla karşı çıkmış, yaşlı adamın ağzından çıkan sözlerin anlamını açıklamış, sözlerine katkılarda bulunmuş, farkına varmadan yüceltici bir söylev dinlemek isteyen biri olmaktan çıkıp bir öğretmene dönüşmüştü."[21] Öyle de olsa bu manastır ziyaretinden, bir sonraki romanına ilham kaynaklığı edecek pek çok şey çıkarmıştı, her ne kadar Slovyev'in birkaç ay sonra Konstantin Leontiyev'e yazdığı gibi, Dostoyevski'nin, "bir sonraki romanının birinci bölümü için... Optina Pustyn'e gitmesi"[22] olasılığı hiç yoksa da.

* * *

Solovyev ile romancı bir kez daha birbirlerine yakınlaşınca, Solovyev'in Petersburg'da bütün kış boyu ve 1878'in ilkbahar başında, Tanrı-insanlık konusunda verdiği o ünlü konferanslara, bağlılık gereği, katılması beklenirdi. Bu konferanslar önemli bir toplumsal ve kültürel olay halini almıştı; salon yalnızca normal olarak din ve teoloji kokusu taşıyan her şeye tepki duyan öğrencilerle değil, aynı zamanda Petersburg'un kültürlü insanlar topluluğunun kalburüstü üyeleriyle de doluydu. Strahov oradaydı, her zamanki gibi, onun Dostoyevski'yle biraz hoşbeş etmesi gerekirken kaçamaklı davranması, Dostoyevski'nin dikkatinden kaçmadı. Strahov daha sonra şu açıklamada bulundu: "Kont Lev Tolstoy benimle birlikte konferansa gelmişti. Kendisini kimseyle tanıştırmamamı istedi, işte o yüzden ben de sizin hepinizden uzak durdum." Dostoyevski, hiç değilse etli kanlı bir varlık olarak Tolstoy'a şöyle bir alıcı gözle bakma fırsatının kendisine tanınmamış olmasından hayal kırıklığı duydu. "Ama niçin bana fısıldayıp yanındakinin kim olduğunu söylemedin?" diye sordu Strahov'a, suçlar gibi. "Hiç değilse ona şöyle bir bakardım!"[23] Rus edebiyatının iki devi hayatlarında ilk kez aynı yerde bulunmuş ve böyle kasti olarak birbirlerinden uzak tutulmuştu.

---

21 *age.*
22 *age.*
23 *Reminiscences,* 291-292.

Dostoyevski, Strahov konferansına katıldıysa, konferans, romanı için üzerinde düşündüğü şeylerle yakından ilgili olduğu için katıldı. *Tanrı-insanlık Üzerine Konferanslar*'ı okuyan hiç kimse Solovyev metinlerinde Dostoyevski'ye özgü izleklerin ve kaygıların tekrarlanan yankılarının farkına varmamazlık edemez ama acaba Solovyev Dostoyevski'yi etkilemiş miydi, yanıtlanması daha güç bir sorudur bu. Yine de eğitimli bir felsefeci kafasına sahip olan genç adam, hem Dostoyevski için uyarıcı olmuş hem de onun kendi inançlarının olası bazı sonuçlarıyla ilgili farkındalığını arttırmış olabilir (1860'larda Strahov buna çok benzer şekilde bir işlev yerine getirmişti). Her ikisinin kafasını da meşgul eden zorlu konulardan biri, Tanrı Krallığı'nın yeryüzünde nasıl kurulacağı konusuydu. Dostoyevski için bu düşünce herhalde kuramsal ve aşkın bir konu olarak kalmıştı; insan böylesine görkemli bir başarının ancak yeni ve başkalaşmış bir biçimde gerçekleştirilebileceğini düşünebilirdi. Ama Solovyev, Hıristiyanlığın sevgi yasasının dünyasal hayatın işleyişlerine tamamıyla egemen olmasına, onlara manevi değer kazandırmasına olanak tanıyan özgür bir Hıristiyan teokrasisinin olabileceğine inanıyordu. *Konferanslar*'ında yavaş yavaş böylesine kutlu bir Tanrı-insanlık durumuna yaklaşan büyüleyici bir insanlık resmi çizer – Ortodoks İsa ve onun Kilisesinin önderliğinde kutsal olanla insanî olanın birleşeceği, Tanrı-insan İsa'yı kendine, mümkünse, örnek alacağı bir toplum. Solovyev daha sonra, Optina Pustyn yolculukları sırasında Dostoyevski'nin kendisine şunu dediğini yazıyordu: "[O]lumlu toplumsal bir ülkü olarak Kilise, yeni romanımın ya da, yalnızca ilk cildinin yazıldığı, yeni bir roman dizisinin, yani *Karamazov Kardeşler*'in temel düşüncesi olarak ortaya çıkmalıdır."[24]

Solovyev'in ütopyasıyla Dostoyevski'nin umutları arasında kesin bir benzerlik vardır, ama hem toplumsal hem dinsel bir kurum olarak Ortodoks Kilisesi'nin egemenliği altında böyle özgür, Hıristiyan bir sevgi teokrasisi düşüncesi her iki tarafça da aynı düzanlamıyla alınan bir düşünce değildir. Bu tür bir düşünceyi dile getiren kişi İvan Karamazov'dur, "Kilise, devletin bir köşesinde yer kaplamak yerine, bütün devleti içine almalıdır, bu iş bir nedenden dolayı şu anda yapılamıyorsa, bu olasılık Hıristiyan toplumunun gelecekteki gelişiminde doğrudan ve başlıca amaç olarak belirlenmelidir!" görüşünü savunur. Batılı liberal Miusov, İvan'ı ultramontanizm'le, yani Roma Katolikliği'nin öğretisini, siyasal olarak devletin kiliseye tabi olması gerektiği öğretisini savunmakla suçlar, devletin ahlaksal ve manevi bakımdan kiliseleşmesiyle aynı şey değildir bu.

Peder Zosima insan toplumunun amacının böyle bir dönüşüm olması gerektiğini kabul ederken, bu hedefi tarihin dışına çıkarır, konuya Mesih çağı perspektifinden bakar. Hıristiyan toplumu, der, şimdi hazır değilse bile, "neredeyse dinsiz nitelikli bir toplumdan, her şeye gücü yeten, tek ve evrensel bir kiliseye dönüşeceği

24 V. S. Solovyev, *Sobranie sochinenii,* 10 cilt (St. Petersburg, 1911-1914), 3: 197.

günü bekleyerek hiç sarsılmadan yoluna devam edecektir. Öyle olsun! Öyle olsun! Yüzyıllar sonra bile olsa, çünkü bunun böyle olması mukadder kılınmıştır!" Dostoyevski, kuşkusuz, bu devlet ve kilise tartışmasını İvan'ın aklı ile ahlaksal duyarlığı arasındaki iç bölünmeyi ortaya koymak için kullanır ama çağdaşları bunu hemen Solovyev ile ilişkilendirmiştir.

İki adamın felsefeleri arasındaki ortak noktalardan bir başkası, İsa'nın şeytan tarafından üç kez günah işlemeye kışkırtılması olayının çözümlenmesinde görülebilir, bu hem *Tanrı-insanlık Üzerine Konferanslar*'da yer alır hem de bir yıl sonra Büyük Engizisyoncu Söylencesi'nde. Gelgelelim Solovyev için İsa'nın bu kışkırtmaların nesnesi olması, aşamalı kozmogonik bir sürecin parçasıdır, bu süreç aracılığıyla Tanrı, zaman ve dünyasal hayat sınırları içinde kendisini gerçeğe dönüştürür, kendi tanrısal güçleri üzerinde insanın sınırlamalarını kabul etme isteğini ortaya koyar. Dostoyevski'nin bu büyük izleği ele alırken dile getirdiği özgürlüğün ne büyük acılara mal olduğu konusuna onda en küçük bir dokundurma yoktur, İsa'nın insan vicdanının özgürlüğünü korumak, insanı maddesel güçlere, dış güçlere kölelikten korumak için şeytanın iğvasına kapılmamasını vurgulaması gibi bir yücelik yoktur.

Efsane'nin son biçimini almasında, romancı ile felsefeci arasında geçen dostça konuşmalar ne kadar rol oynamıştır, bilinmiyor; *Günlük*'te Efsane'nin habercisi niteliğinde ne çok şeyin yayımlandığını unutmamak gerekir. Yine de Solovyev'de konuyla doğrudan ilişkili bir pasaj vardır. "Yıllar önce Paris'te," diye yazar, "Fransız bir Cizvit şöyle bir akıl yürütmede bulunmuştu: 'Elbette günümüzde Hıristiyan dogmanın büyük bir bölümüne hiç kimse inanmaz, örneğin İsa'nın tanrılığına. Ama şunu kabul edersiniz ki güçlü bir otorite olmadan, kesin şekilde düzenlenmiş bir hiyerarşi olmadan uygar bir toplum var olamaz; böyle bir otorite ve hiyerarşi yalnızca Katolik Kilisesi'nde vardır; o yüzden insanlığın çıkarını düşünen aydınlanmış insanların hepsi Katolik Kilisesi'nin yanında yer almalıdır, yani Katolik olmalıdır.'"[25] Böyle bir pasajdan Dostoyevski'nin öğrendiği şey, çoktandır Roma Katolikliğiyle ilgili olarak zaten inandığı ve yazdığı şeydi ama tam da böyle bir zamanda böyle bir kaynak tarafından ateizmin onaylandığına tanık olmak, Efsane'nin aldığı biçimin oluşmasına katkıda bulunmuş olabilir. Vladimir Solovyev'in bu konferansları verdiği sırada, Dostoyevski de *Karamazov Kardeşler*'in ilk bölümleri için notlar almaya başlamıştı.

* * *

Karamazov Kardeşler'in günümüze ulaşan notları, romanın göreli olarak daha sonraki evrelerinde Dostoyevski'nin genelde tuttuğu notlara benziyor. Bildiğimiz gibi, –olay örgüsü ve anlatı tekniği de içinde olmak üzere– sonuçta *Karamazov Kar-*

25 Bkz. Vladimir Solovyev, *Cteniya o bogochelovechestve* (St. Petersburg, 1994), 195-196.

deşler olarak bildiğimiz yapıtın temel oluşturucuları uzun zamandır Dostoyevski'nin notdefterlerinde ya da daha önceki yapıtlarında zaten vardı. Dostoyevski sıfırdan başlayarak yepyeni bir şey yazma gereksinimi duymaksızın, var olan malzemeye dayanan bir şey yazmış olabilir elbette.

Yıllardır Dostoyevski'yi büyülemiş olan edebiyat yapıtlarına şimdi yeniden dönülüyordu. Notları Friedrich Schiller'in *Karamazov Kardeşler* düşüncesi üzerindeki güçlü etkisini gösteriyor. Dostoyevski'nin çocukluğunda ve gençliğinde Schiller'in onu çok etkilediğini biliyoruz, bu Alman oyun yazarı, şair, felsefi deneme yazarı, Almanya'da ne kadar önemliyse bütün bir Dostoyevski kuşağı için de o kadar önemliydi. 1861'de Dostoyevski, "...Schiller yalnızca büyük, evrensel bir yazar değildi, –her şeyden önce– bizim ulusal şairimizdi," diye yazıyordu. On beş yıl sonra Schiller, "Rus ruhunun derinlerine kadar işlemiş, Rus ruhu üzerinde iz bırakmış ve neredeyse bizim gelişim tarihimizde bir döneme damgasını vurmuştur," demişti. Schiller'in etkisini, *Karamazov Kardeşler*'deki bütün kahramanların ruhlarının "derinlerine kadar işlemiş" olarak tanımlamasının nedenini açıklamamıza bu düşünce yardımcı olur. Dimitri, İvan, hatta o şehvet düşkünü Fyodor Pavloviç bile, hepsi, Schiller'in dizelerini ezbere okurlar. Alyoşa dolaylı olarak Schiller'in sanat kuramına göndermede bulunur, savunma avukatı Fetyukoviç'in konuşmasının içine Schiller'den bazı dizeler sıkıştırılmıştır. *Karamazov Kardeşler*'in ilk sayfasından son sayfasına kadar kitaba bir Schiller atmosferi egemendir ve kitabın şiirselliğine epeyce katkıda bulunur.

Bu Schiller atmosferi notlarda kısa ve özlü bir sözle işaret edilir, "Karl Moor, Franz Moor, Regierender Graf von Moor". Bu sözler, roman ile Schiller'in heyecan yaratan ilk oyunu *Haydutlar* arasında ilişki kuran sözlerdir, oyunun Dostoyevski'nin romanı açısından taşıdığı önem, yaşlı Karamazov'un alaycı bir şakasıyla vurgulanır. "Bu benim oğlum," der İvan için, "benim soyumdan geliyor, o sevgili soyumdan! Benim en saygılı Karl Moor'umdur o, deyim yerindeyse, şu içeri giren Dimitri Fyodoroviç ise saygısız Franz Moor'dur, sizden [Zosima'dan] işte bu oğlumun yola gelmesi için yardım istemeye geldim – her ikisi de Schiller'in *Haydutlar*'ındaki gençlerin birer eşi, ben de Regierender Graf von Moor'um. Bizi yargılayın ve kurtarın!"

Bu konuşmadaki alaycı çarpıtmalar Dostoyevski'nin Schiller izlekleri üzerinde yaptığı çeşitlemeleri örnekler. Hiç kimse o yumuşak kalpli, zayıf iradeli, horlanmış Graf von Moor'a alaycı, despot, açgözlü Fyodor Pavloviç'ten daha az benzeyemez ama onlar oğullarıyla didişme halindeki babalar olarak yapısal açıdan akrabadırlar. Karl Moor, hem yasal hem de ahlaksal düzene karşı başkaldırır, çünkü babasının kendisinden sevgi ve bağışlayıcılığını esirgediğine (haksız yere) inanır; acı çeken insanlık adına Tanrı'nın evrenine başkaldıran İvan'a izleksel açıdan benzer ama öfkeli ve patlamaya hazır biri oluşu bakımından, tip olarak Dimitri'ye daha yakındır. Soğukkanlı entelektüel İvan, insanları ancak soyut olarak ve uzaktan seven İvan,

Franz Moor'a benzer, yani Schiller'in Machiavelli'ci kötü adamına, akılcılığı yüzünden Tanrı'dan ve ölümsüzlükten kuşku duyan, acımasızca babasının öldürülmesini emreden Franz Moor'a.

Haydutlar'da anlatılan şey, baba ile oğul ama aynı zamanda oğulların kendileri arasındaki ölümcül rekabet dolayısıyla bölünmüş bir ailenin trajedisidir (Dimitri ile İvan nasıl Katerina İvanovna için rekabet etmekteyse, Karl ile Franz Moor da Amalia'yı arzu etmektedir), ayrıca daha korkutucu koşullarda baba katilliği izleği de ortaya konur. Dostoyevski gibi, Schiller için de aile bağlarının kutsallığı, aile duygusu evrenin sonsuz ahlaksal düzeninin dünyadaki bir yansımasıdır. Tanrı'nın kendi yarattığı şeyle ilişkisini model alır, birincinin olumsuzlanması ikincinin yok olması anlamına geldiğine göre, aile bağlarının karşılıklı sevgi yükümlülüğü yarattığı inancını hor gören kişi ateist Franz Moor olur. "Kan bağlarına dayanan sözümona sevgi konusunda öyle çok gevezelik dinledim ki bu kadar gevezelik insanın başını döndürmeye yeter... Ama dahası da var – bu senin baban! Sana hayat veren kişi, onun etinden, onun kanından geliyorsun – senin için kutsal olması gerekir!"[26]

Franz'ın İvan'ınkine benzeyen akılcılığı karşısında, duruşma sahnesinde yankılanan sözcükler, bu aile sevgisinin ilksel bağlarının ve yükümlülüklerinin kalmadığını gösterir: "Sana sorarım, niçin beni dünyaya getirdi? Beni sevdiği için mi, daha ben, ben olmadan?"[27] Bu konuşmanın geri kalan bölümü, aynı minvalde devam eden daha sonraki konuşma, savunma avukatı Fetyukoviç tarafından bir tartışmaya taşınacaktır: "[Y]aşlı Karamazov gibi bir babaya baba denmez, o bu adı hak etmiyor. Baba sevgisini hak etmeyen birine sevgi duymak saçma ve olanaksız bir şeydir." Sevgiyi hak etmeyen bir baba oğluna şu soruyu sordurur: "Beni peydahlarken beni gerçekten seviyor muydu? Beni, beni sevdiği için mi peydahladı? Beni tanımıyordu ki... belki de şarabın etkisiyle şiddetlenmiş olan o tutku anında."

Haydutlar insan hayatının içgüdüsel manevi kökenleri konusunda bu tür akıl yürütmelerin yıkıcı etkilerini gösteriyorsa, aynı zamanda *Karamazov Kardeşler* gibi bu köklerin insan ruhundaki gücünü, bu gücün er ya da geç galip geleceğini ya da intikamını alacağını da gösteriyordu. Franz Moor'un olumsuzluğu sonunda çılgınca bir korkuya, çeşitli suçları için sonsuza kadar lanetleneceği korkusuna kapılmasına yol açar; büyük bir dehşet içinde, yaşlı uşağından kendisine bir dua okuması için yalvararak ölür. Karl Moor, zamanının toplumsal eşitsizliklerine isyan etmiştir ama isyanının insanlıkdışı felaketli sonuçlarından ürker –bu isyan Haydutlar çetesindeki arkadaşlarının en kötü tutkularının hortlamasına, bir çocuk cinayetinin işlenmesine yol açmıştır–, sonunda intikam aleti olmak istediği ölümsüz manevi düzenin bir kurbanı olarak, o düzene gönüllü bir şekilde teslim olur. İvan da kendisinin düşüncelerinin Smerdyakov tarafından uygulamaya konduğunu gördükçe

---

26 Friedrich Schiller, *Samtliche Werke,* 16 cilt, (Stuttgart, n.d.), 3: 15.

27 *age.*

kendi entelektüel isyanının sonuçlarından korkmaya başlar, Franz Moor gibi, o da kendi iç çelişkisini, kuşkucu akılcılığı ile ahlaksal bir düzenin payandası olan dinsel inanç arasındaki iç çelişkisini çözmenin olanaksızlığının ıstırabını yaşar. Dimitri, Karl Moor'un yolundan gider, onun gibi, o da acı çeke çeke başkalarına karşı acıma ve şefkat duymayı, yüreğinde isteyerek beslediği baba katilliği kışkırtısının bir kurbanı olarak, kendi inancının teknik adaletsizliğini kabul etmeyi öğrenir. Schiller'in şiirine göndermeler *Karamazov Kardeşler*'e de saçılmıştır ve izlek çeşitliliğini derinleştirmek için kullanılır. Schiller'in "Das Eleusische Fest"inden ("Eleusis Şöleni"), o ünlü "An die Freude"den ("Neşe'ye") alınmış parçalarla Dimitri'nin Kutsal Meryem ülküsüyle Sodom ülküsü arasındaki iç çelişkisine, tarihsel ve felsefi bir boyut kazandırılır. Çok açık şekilde olmamakla birlikte, İvan'ın isyanı da Schiller şiirinin yörüngesi üzerinde hareket eder. Tanrı'nın sonsuz uyum dünyası vaadinin "giriş bileti"ni, bunun için insanların acılarıyla ödenecek bedel çok yüksek olduğu için geri çevirdiği zaman, Schiller'in "Vazgeçiş" şiirinin başkahramanının yaptığını yapar ve aynı deyimleri kullanır:

> Empfange meinen Vollmachtsbrief zum
> Glücke!
> Ich bring'ihm unerbrochen dir zurucke;
> Ich weiss nichts von Glückseligkeit.[28]

Schiller'in "Sehnsucht" ("Özlem") şirinde daha da önemli iki dize vardır, *Büyük Engizisyoncu*'nun başına alıntılanmıştır, dinsel izleğin önemli bir yönünü özetler. Şair V. A. Zhukovski tarafından Rusçaya aktarılan Schiller'in bu dizelerinin özgür çevirisi, Dostoyevski'nin bağlamına özgününden daha uygundur. Rusçasının sözcüğü sözcüğüne anlamı şöyle bir şeydir:

> Yüreğin ne diyorsa ona inan,
> Tanrı'nın bir vaadi yok sana.

* * *

Dostoyevski'nin notlarında, yaptığı okumaları yansıtan başka izler de var, *Karamazov Kardeşler*'le daha başka iki yapıt da pekâlâ ilişkili olabilir. Bu iki yapıt George Sand'a aittir, Dostoyevski'nin gençliğinde hayran olduğu, *Bir Yazarın Günlüğü*'nde yeniden hatırladığı bir yazardır Sand. V. L. Komaroviç, George Sand'ın *Mauprat (*1837) adlı romanıyla *Karamazov Kardeşler*'in olay örgüsünün gelişimi arasındaki

28 Sözcüğü sözcüğüne çevirisi şöyle: "Resmen imzalı bahtiyarlık ruhsatını geri alın! / Size bunu açmadan geri veriyorum / Ben bahtiyarlık diye bir şey bilmem."

inandırıcı benzerlikleri bulup ortaya koydu. Her iki romanda da kilit önemde bir sahne vardır, o sahnede genç bir kadın, onurunu ayaklar altına almak zorunda kalmak üzeredir ama son anda tecavüz etmesi beklenen adam o alçakça niyetinden vazgeçer, bu olay gelecekte ikisinin arasında duygusal bir karmaşıklığa yol açacaktır. Her ikisinde de genç adam yanlış yere cinayetle suçlanır, yargılanır, dolaylı kanıtlara dayanılarak hüküm giyer. Sand'ın kadın kahramanı Edmée, Katerina İvanovna gibi ifadesini değiştirir – ama suçluyu suçlamak için değil, temize çıkarmak için. Sanık tarafından kadın kahramana yazılmış, cinayeti haber veren sürpriz bir mektubun ortaya çıkması da genç adamın suçlu bulunmasında rol oynamıştır. Duruşma sahnelerinden alınan paralel pasajlar karşılaştırıldığında, öyle anlaşılıyor ki *Mauprat*'daki bazı olay örgüsü öğeleri Dostoyevski'nin belleğinde silinmez izler bırakmış.[29]

George Sand'ın bir başka, daha önce benzeri görülmemiş dinsel ve felsefi romanı *Spiridion* (1839), *Karamazov Kardeşler*'in daha derinlikli bir izleksel düzeyde önhabercisidir. *Spiridion* tanıamıyla bir manastırda geçer, büyük oranda ölmekte olan Keşiş Alexis ile Angel (Melek) adlı genç bir keşiş adayı arasındaki konuşmalardan oluşur; Alexis, ölmüş akıl hocası Spiridion tarafından kendisine emanet edilmiş yarı sapkın bir dinsel geleneğin mirasçısıdır. Alyoşa'dan da sık sık "melek" olarak söz edilir, Peder Zosima'yla ona hayran olan Alyoşa'nın ilişkisi, Sand'ın genç çömezinin o aziz benzeri hocasıyla arasındaki ilişkiye benzer, daha Ortodoks inançlı öteki keşişler bu ilişkiye de kuşkuyla bakarlar. Zosima gibi, Alexis de ölmek üzeredir; son sözlerini Angel'a emanet eder, ona "zekâmın çocuğu" der, tıpkı bunun gibi, Zosima da hayatının öyküsünü ve öğretilerini Alyoşa'ya anlatır, Alyoşa'yı kendi erkekkardeşi Markel'in yeniden vücut bulmuşu olarak görür. Kuşkusuz, Dostoyevski uzun zamandır manastırda geçen bir yapıt yazmak istiyordu, yayımlandığı zaman okuduğu *Spiridion* da pekâlâ yazarlık hayatının başlangıcında bu niyeti güçlendiren bir şey olmuş olabilir.[30]

Romanın doruk sahnesinde manastır Fransız Devrim Orduları tarafından işgal edilir. Alexis öldürülür ama son sözleri o saldırgan askerleri bağışladığını söylemek olur, çünkü onları "*sans-culotte**, ihtilalci İsa adına" hareket eden insanlar olarak görür, İsa adına "Kilisenin tapınağına saygısızlık" ediyorlardır. Böylece İsa onun için devrimcidir, bir *sans-culotte;* onun özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ülküleri, çapulcu askerler tarafından bilinçsizce de olsa, uygulamaya konuyordu.[31] Burada Dostoyevski'nin ilkgençliğinin Ütopik Sosyalist İsa'sını görüyoruz – toplumsal ülkülerini hiçbir zaman reddetmediği ama amaçlarının, özellikle Rusya'da, devrimci şiddet yoluyla gerçekleştirileceğine inanmayı bıraktığı yarı seküler bir İsa.

---

29 V. L. Komarovich, "Dostojewski und George Sand," *Die Urgestalt des Brüder Karamasoff* (Münih, 1928), 214-219.

30 Bkz. Isabelle Hoog Naginski'nin o kusursuz kitabı, *George Sand*, New Brunswick, NJ. 1991), 260. *Spiridion* ile ilgili kavrayışlı bir tartışmayı 6. bölümde bulabilirsiniz.

* *Fr.* (Fransız Devrimi sırasında) Cumhuriyetçi, devrimci. (ç.n.)

31 *age.*, 146.

Alexis'in ölümünden sonra Spiridion'un mezarı açılınca Angel, Spiridion'la birlikte gömülmüş olarak Aziz Yahya İncili'ni (bu İncil, Dostoyevski'nin de en sevdiği İncil'dir ve *Karamazov Kardeşler* için özdeyişi oradan almıştır), Jean de Parme'ın (bir sapkın ilan edilen ve 1260'da yakılan Jochim di Fiori'nin müridi tarafından yazılmış), *Ölümsüz İncil'e Giriş* adlı kitabını ve Spiridion'un bu ikinci metin üzerine yazdığı kendi yorumlarını bulur. *Spiridion,* kitabı Kutsal Ruh'un egemenliğinin – Tanrı'nın isteğini yerine getiren Fransız askerlerinin simgelediği ilkelerin egemenliğinin– yaklaşmakta olduğunu haber veren bir kehanet olarak yorumlamıştır. Manevi rehberi bu öğretiyi Angel'a aktarır –tıpkı *kendi* öğretilerini Alyoşa'ya emanet eden Peder Zosima gibi–, o da bunu dünyaya taşıyacaktır. Yol göstericilerin ikisinin de, dünyasal hayatın tamamıyla Hıristiyan bir mutluluk âlemine dönüşeceği bir günün, bir Mesih'in geleceğine dair bir umutları vardı (her ne kadar bu Zosima için zamanın sonuna ertelenmiş bir umut da olsa).

Spiridion'u okuyan birinin, bu tür benzerlikler dışında, Alexis'in söylediği bazı sözlerle Dostoyevski'nin kendisinin en çok önemsediği görüşler arasındaki benzerliklerin dikkatini çekmemesi olanaksızdır. Dostoyevski için 1870'lerde, şeytanın İsa'yı ilk kez günah işlemeye ayartma girişiminden, taşların ekmeğe dönüşmesi izleğinden daha önemlisi yoktu. İsa'nın şeytana uymasının sonucu, insanoğlunun vicdan özgürlüğünden vazgeçmesi olacaktı; Sand bu düşünceyi kırk yıl önce dile getirmiş. "Fransız Devrimi'nin halletmeye kalkıştığı devasa sorun," der Alexis, "yoksullar için ekmek ve barınak sorunu değildi, olamazdı; çok daha yüce bir şeydi. [...] [B]ütün insan soyuna... vicdan özgürlüğü armağan etme görevini yerine getirmek zorundaydı, zorundadır. Gövdenin gereksinimleri güvence altına alındığı için, bana işkence eden şu ruh, beni yiyip bitiren şu sonsuzluk açlığı, bunlar da giderilecek mi?"[32]

Ayrıca Dostoyevski için insan hayatının sonsuz olabileceği umudunun üstün önemini vurgulamaktan, varoluşu insanın dünyadaki hayatıyla sınırlı tutan ateizmle savaşmaktan daha önemli bir şey de yoktu. Burada yine Alexis'in, aynı özlemi, insanda doğuştan var olan aynı, dünyasal sınırları aşma gereksinimini çok güzel şekilde dile getirdiğini görüyoruz. "Pekiyi... karşılıklı çıkar sistemi yoluyla insanların kendi aralarındaki bütün yükümlülükleri belirlendikten sonra, insanın mutluluğu için bu yeterli olacak mı?.. İnsan yeryüzü hayatının ne kadar barışçı, ne kadar güzel olduğunu zannederse etsin, insanlığın arzuları için bu yeterli olacak mı ve dünya, insan düşüncesini kuşatacak kadar geniş bir yer olacak mı?" Alexis, aynı zamanda Zosima'nın en yüce ahlak ilkelerinden biri olan evrensel sorumluluk ilkesini dile getirir: Herkes herkese karşı sorumludur.[33] George Sand'ın ölümünden sonra Dostoyevski'nin *Günlük*'te yazdığı yazıda onun için niçin, yalın ve tarihsel gerçeği esnetmekte duraksamadan "İsa'nın en kusursuz itirafçılarından biri" dediğini pekâlâ anlayabiliyoruz.

---

32 *age.*'de alıntı, 149-150.

33 *age.*, 150, 143.

* * *

3 Ekim'de Petersburg'a döndükleri zaman Dostoyevskiler yeni bir apartman dairesine taşındılar, nedenini Anna dokunaklı bir şekilde şöyle açıklıyor: "Ölen çocuğumuzun anılarıyla dolu olan o dairede bir türlü hayata devam edemiyorduk." Anna ayrıca Alyoşa'nın ölümü dolayısıyla hayatlarını gölgelemeye devam eden o buluttan da söz eder. "Kocamla ikimiz ne kadar Tanrı'nın iradesine boyun eğmeye, yas tutmamaya çabalasak da, sevgili Alyoşa'mızı unutamıyorduk. Bütün o sonbaharımız, sonbahardan sonraki kışımız anılarla karardı, ıssızlaştı. Bu kayıptan sonra (çocuklarına her zaman tutkuyla bağlı olan) kocamın onlara karşı düşkünlüğü daha da arttı, onlar için daha da çok korkmaya başladı."[34] Bütün bu süre içinde Dostoyevski *Karamazov Kardeşler* üzerinde çalışıyordu, İvan'ın –küçük çocuklar hiç hak etmedikleri acılar çeker, kendilerine çeşitli eziyetler reva görülürken, Tanrı iradesiyle uzlaşmanın güçlüğü konusundaki– heyecanlı konuşmasında ortaya konan sorunlar, onun kendi hayatının ve duygularının merkezinde yer alan sorunlardı.

1878 Kasım ayı başında, *Karamazov Kardeşler*'in ilk iki kitabı tamamlanınca, yayın ve ücret konularını görüşmek üzere Dostoyevski Moskova'ya gitti. Lyubimov'a uğradı; *Russkiy Vestnik*'in şimdiki editör yardımcısı olan Lyubimov, romanın yayınından sorumlu olacak kişiydi. Katkov hastaydı, Dostoyevski'yle görüşemiyordu, Dostoyevski, Anna'nın kuşkulanabileceğini düşünerek ona, "inan ki bahane bulmaya çalışmıyor. Gerçekten hasta," demek zorunda hissetti kendini. Kendisi de peklik çekiyordu, her şeyin "iğrenç" olduğunu söylüyordu. "Çok yalnızlık hissediyorum," diye yakınmaktaydı, "dayanılmaz derecede."[35]

Akraba ziyaretleri bu sonu gelmez gam kasavet listesinin dışında kalıyordu, onlarla birlikteyken söz dönüp dolaşıp Alyoşa'nın ölümüne geldiyse de ziyaretler iyi geçmişti. Kumanina arazisiyle ilgili bitip tükenmek bilmez davaların ayrıntılarını kendileriyle konuştuğu avukatlara yaptığı ziyaretler de yüzünü güldürmedi. Katkov'un kasadarı sonunda oteline önödemeyi getirdi de Dostoyevski böylece iki gün içinde bütün öteki işlerini de yoluna koyduktan sonra Moskova'dan ayrılabildi. Bu yolculuğun geriliminin bedelini belki de sağlığıyla ödedi. Ayın sonunda doktoru von Bretsall'ı görmeye gitti, doktoru birkaç gün evden çıkmamasını önerdi ona.

---

34 *Reminiscences*, 294.

35 *PSS*, 30/Ki. 1: 48-49; 9 Kasım 1878.

53. Bölüm

Büyük Tartışma

Karamazov Kardeşler 1 Şubat 1879'da tefrika edilmeye başladı. Birkaç gün sonra –anarşist devrimci Peter Kropotkin'in kuzeni olan– Kharkov genel valisi öldürüldü, General Mezentev'in yerine gelen yeni gizli polis başkanına, Mart'ta, Petersburg'un tam ortasında, arabasını sürerken başarısız bir suikast girişiminde bulunuldu. Tek başına hareket eden ama bir şey yapacağı zaman Halkçı Ülke ve Özgürlük Grubu'na da haber veren bir devrimci, Nisan ayında, Kış Sarayı'nın arazisinde sabah yürüyüşünü yapmakta olan çarı öldürme girişiminde bulundu. Katil adayı Aleksandr Solovyev hedefindeki kişiyi vuramadı, Mayıs ayında halkın huzurunda asıldı. İşte Dostoyevski'nin romanı bu cinayet ve kargaşa ortamında yazılmakta ve okunmaktaydı. İşte yine bu atmosferde Turgenyev ile ikisi yardım toplama amaçlı okumalara ve şölenlere katılıyorlardı. Bu iki kişi, bütün eğitimli Rusların kafalarında ve yüreklerinde sürmekte olan büyük bir tartışmanın iki aşırı ucunun temsilcileriydiler. Otoritesinin bir miliminden bile taviz vermek istemeyen despot bir çar yönetimi mi, yoksa devlet yönetiminde halkın daha fazla söz hakkının olmasına izin veren Batı tarzı liberal bir anayasa mı, büyük tartışma buydu.

* * *

O günlerde Dostoyevski'nin ne kadar yoğun çalıştığı, *Karamazov Kardeşler*'in daha birinci kısmı tefrika edilmeden 31 Ocak'ta 6. bölümden 11. bölüme kadar olan parçasını göndermesinden anlaşılıyor. İlk iki bölümün dizgileri yeni gelmişti, provaların okunmasına Elena Shtakenshneider yardımcı olacaktı. Elena provaları okuyup geri getirdiğinde bir de ricada bulundu, provalarla birlikte daha önce ödünç aldığı Zola'nın *L'Assomoir*'ını da geri göndermesini istiyordu. Dostoyevski besbelli ki son gelişmelerden de haberdar olmak istiyordu, *Karamazov Kardeşler*'de, Zola'nın kalıtım ve çevre kuramlarının ana kaynağı olan fizyolog ve psikolog Claude Bernard'a alaylı göndermeler vardı. Bernard'ın insan kişiliğiyle ilgili gerekirci kuramlarına Zola'nın edebiyatta öncelik vermesi Fransız romanına yalnızca yazınsal yönden değil, ideolojik yönden de önem kazandırmıştı. Dostoyevski kendi aile romanını yazıyordu, insan kişiliğinin özgürlüğünü savunan bu roman, Zola'nın gerekirci Rougon-Macquart dizisiyle tam anlamıyla yarış halindeydi.

Tam bu günlerde E. P. Letkova-Sultanova adlı genç bir kadın (yükseköğrenim dersleri alan bir *kursistka**) günlüğüne şair Yakov Polonski'nin ünlü cumalarından

* Devrim öncesi yükseköğrenim gören kızlar için kullanılan bir sözcük. (ç.n.)

birinde, Dostoyevski ile tanıştığını yazmış. Kız salona doğru ilerlerken herkesin, saygın beyefendilerin ve şık hanımefendilerin, üç pencereden birinin önüne toplanarak konuşmakta olan birini dikkatle dinlediklerini görmüş. Birden Dostoyevski'nin sesini tanımış, bir ara kendisini görür gibi olmuş, daha önce hiç görmemişmiş. Bu gördüğü kişi, onun kafasında daha önce oluşmuş olan o güçlü Dostoyevski imgesine hiç uymuyormuş; yazar küçülmüş gibiymiş, bayağı kısa görünüyormuş, bir *vinovaty,* yani bir şeyden suçluluk duyar gibiymiş. Dostoyevski'nin önünde durduğu pencere Semenovski Alanı'na bakıyormuş; kendisi geçmişi yeniden yaşarken konukları büyülenmiş gibi bakmaktaymış. Onu pencerenin yanına Polonski götürmüş, pencereden gördüğü yeri tanıyıp tanımadığını sormuş. "Evet!.. Evet!.. Gerçekten de!.. Nasıl tanımam," demiş.[2]

Dostoyevski'nin ağzından sözcükler takla atarak, kasılmalı cümleler seli halinde çıkıyordu. O sabahın dondurucu soğuğu geldi aklına, duyduğu dehşet, okunan ölüm kararını dinlerken öteki Petraşevski'ciler. "Yaşayan binlerce insan arasında... beş ya da altı dakika gibi bir süre sonra bu dünyayı terk edecek kişi ben olamazdım!" Elinde bir haçla bir papazın gelmesi üzerine ölümün kaçınılmaz olduğunu anladılar. "Haçla dalga bile geçemiyorlardı!.. Böyle bir trajikomedi sahneleyemiyorlardı!" Dostoyevski her tarafının uyuştuğunu, her tarafına bir uyuşukluğun yayıldığını hatırlıyordu: "Başka bir yere... bir bilinmeze... bir karanlığa geçişin o son korkunç anıyla karşılaştırıldığında her şey önemsiz görünüyordu"; hayatlarının bağışlandığını öğrendikten sonra bile bütün gövdesini sarmış olan uyuşukluk geçmemişti. Gerilimi kırmak için Polonski yanına gitti, onu avutmak istercesine, "Bütün bunlar geçti, geçmişte kaldı," diyerek onu ev sahibesiyle birlikte çay içmeye davet etti. "Gerçekten geçmişte mi kaldı?" diye fısıldadı Dostoyevski.[3] Ölümle burun buruna gelmenin unutulmaz şoku, onun hayatının geri kalanında kesin şekilde etkili olmuştu.

Letkova, Dostoyevski'nin ağzından, soluksuz şekilde, püskürür gibi fırlayan sözlerinden çok etkilendi, onun konuşmasını bitirdiği zamanki halini şöyle tanımlıyor: "[B]almumundan yapılmış bir heykelcik gibi" orada dikiliyordu, "sapsarı ve soluk bir yüz, içine çökmüş gözler, dudaklarında bir damla bile kan kalmamış, yüzünde bir gülümseme, bir acı ifadesi."[4] O ana kadar Dostoyevski'yle ilgili pek de iyi şeyler düşünmeyen biriydi, *Günlük*'ün her sayısından sonra, kendisinin öğrenci grubundaki ateşli tartışmalardan söz ediyordu. Dostoyevski'nin Yahudi düşmanlığını herkes dayanılmaz buluyordu; Rus-Osmanlı Savaşı'yla ilgili savaş kışkırtıcılığını, şovenizmini onaylamak da olanaklı değildi, hele bu savaşta insanların ne kadar boş yere hayatlarını kaybettikleri ortaya çıkmışken. Letkova ile onun öğrenci arkadaşları oybirliğiyle *Cinler*'i iğrenç bulmuşlardı, Dostoyevski'nin siyasal eğiliminden, düşüncelerinden fersah fersah uzak olduklarını hissediyorlardı.

2 *DVS*, 2: 444-445.
3 *age.*
4 *age.*, 445.

Bütün bunlar elbette Letkova'nın biraz önce duyduğu şeylerin sonrasında unutulmuştu. Şu anda kızın kafasında bir kurbanın hayat yolculuğundan başka bir şey yoktu, "ölümü bekleme işkencesi, ölümden kurtulup *katorga*'ya gidiş, bütün dehşetiyle '*Ölüler Evinden Notlar*': bütün bunlara göğüs geren kişi de şu çelimsiz adamdı, şimdi bana birden çevresindeki herkesten daha büyük görünen adam." Gözünün önüne gelir gibi olan bu şey karşısında başka her şey kafasından uçup gitmişti, "inanılmaz bir mutluluk duygusuna, insanın ancak gençken duyabileceği bir mutluluk duygusuna kapıldım. Yere diz çökmek, onun çektiği acıların karşısında eğilmek istedim."[5]

Ölüler Evinden Notlar'ı herkes okumuştu, halka açık şu ya da bu etkinlikte Dostoyevski okuduğunda kızın şu anki duygusunu herkes paylaşırdı. Dinleyici kitleleri karşısında kürsüye çıktığı zaman Dostoyevski'nin karşılaştığı bazı şaşırtıcı tepkilerin –çoğunlukta olan ve normalde Dostoyevski'nin politikasına karşı olan dinleyicilerin tepkisinin– nedeninin açıklanmasına bu tepki yardımcı olur. Dostoyevski'nin bıkıp usanmadan ileri sürdüğü gibi, inançları uğruna şehitliğe razı olan Hıristiyan azizlerin acılarına Rus köylülerinin özellikle saygı duyduğu doğruysa, o zaman, acı çekmenin ve kendini feda etmenin değerini yeniden anlayan genç kuşak, o saygının bir kısmını Dostoyevski'nin kendisine de gösteriyordu.

* * *

Grandük Sergey, 5 Mart'ta Dostoyevski'yi akşam yemeğine davet etti, bu daveti iletmek üzere Arsenyev'i göndermişti, onun verdiği bilgiye göre grandük *Ölüler Evinden Notlar*'ı, *Suç ve Ceza*'yı, *Karamazov Kardeşler*'in ilk kısmını okumuştu. O yüzden Dostoyevski'nin konuşmalarından yararlanma zevkini tatmak için sabırsızlanıyordu, konuşmalarının "hoş bir anısı" vardı kafasında. Masada Pobedonostsev ile Grandük Konstantin Kostantinoviç de bulunuyordu, o geceyle ilgili olarak günlüğüne şunu yazmıştı: "Fyodor Mihayloviç'ten hoşlanıyorum, yalnızca yazdığı şeylerden değil, kendisinden de." Birkaç gün sonra günlüğüne yeniden not düşmüş: "Dostoyevski'nin *Budala*'sını aldım. Onun yazdıklarını okumanız aklınızı kaçırmanıza yeter."[6]

Kraliyet ailesinin genç üyelerinin kafalarının açılması, duyarlılıklarının biçimlenmesi için Dostoyevski onlarla yemek yemeye davet ediliyordu ama Rusya'daki imparatorluk toplumundaki anormallikler o boyuta ulaşmıştı ki, eski bir mahkûm olarak hâlâ gizli polis tarafından izleniyordu. Bu çıldırtıcı durumun son bulması için hiç de azımsanmayacak gücünü kullanabileceği kadar kullanmaya karar verdi. 10 Mart'ta, Grandük Konstantin Nikolayeviç'in yaveri, çarın erkekkardeşi Korge-

---

5 *age.*, 446.

6 *Letopis zhizni i tvorvhestvo F. M. Dostoevskogo*, yay. haz. N. E. Budanova ve G. M. Fridlender, 3 cilt (St. Petersburg, 1995), 3: 303-306.

neral A. A. Kireyev'den bir mektup aldı, besbelli ki Dostoyevski bazı önemli şahsiyetlere kendisinin sorunuyla ilgili bilgi verme girişimlerinde bulunmuştu, mektup o girişimlere bir yanıt niteliğindeydi. Kireyev, Dostoyevski'ye uygun makamlara kendisinin başvurması gerektiğini bildiriyordu. Aynı gün yazılmış bir belgede yurttaşlık haklarının geri verilmesiyle ilgili gerçekler belirtilmiş. Dostoyevski sözü şöyle bağlıyor: "Siyasal ve dinsel görüşlerimi... açıkladığım yüzlerce sayfa yazı yazdım. Öyle umuyorum ki bu açıkladığım görüşler siyasal ahlakımdan kuşku duyulmasına yol açmayacak niteliktedir."[7] Böylece adı Üçüncü Şube'ce izlenen kişiler listesinden çıkarıldı.

Toplumsal yükümlülükler artmaya devam ediyordu. 8 Mart'ta Anna Filosofova, Dostoyevski'nin ziyaretine geldi, hâlâ hayır işleriyle uğraşıyordu, Edebiyat Fonu için bir okuma programı hazırlamaktaydı. Rusya'ya yeni dönmüş olan Turgenyev, ondan bir gün önce daveti kabul etmişti, Anna şimdi Dostoyevski'nin de katılmasını rica ediyordu. Turgenyev'in Rusya'ya dönüşünün olumlu sonuçları olmuş, *Babalar ve Oğullar*'dan sonra onu acımasızca defterden silen radikaller arasında adının eski saygınlığına kavuşmasına kadar varmıştı iş. Daha sonraki romanı *Duman*, Rusların dünya kültürüne semaver dışında herhangi değerli bir katkıda bulunduğuna inanmayan roman kişilerinden birinin bu sözleri yüzünden okur kitlesinin bütün kesimlerinden tepki görmüştü. En son yapıtı *Bakir Topraklar*'da "halka gitme"yi öngören ve genelde başarısız bulunan Halkçılık hareketi, sevgisizce olmasa da, uyarıcı bir bakış açısından yansıtılıyordu. Bu son romanları savunmaya yeltenen pek az kişi olmuştu, Turgenyev'in gönüllü sürgünlüğü de Rusya'da edebiyat dünyasındaki amansız düşmanlıklardan kaçmanın bir yoluydu. Rusya'da olmayışı ününe de zarar verdi. Kuşkusuz Turgenyev'in reformcu liberalizmine, Dostoyevski'nin inatçı çarcılığından daha çok yakınlık duyan Anna Filosofova bile şöyle diyordu: "Onu Dostoyevski kadar sevmiyordum. Fyodor Mihayloviç Rusya'da çekilen bütün ıstırapların izlerini teninde taşıyordu, her türlü acıyı çekmişti, bütün görüşleri için işkencelerden geçmişti, İvan Sergeyeviç ise korktu ve kaçtı, bütün hayatı boyunca uzaktan uzağa, güzelliklerin içinden bizleri eleştirdi."[8]

1879 ilkbaharında Rusya'daki sosyo-politik durum sürekli suikastlar dolayısıyla dayanılmaz derecede kötüleşti. Bunun bir sonucu olarak Avrupalılaşmış liberal Turgenyev'in dönüşü, onun onuruna verilen, halka açık çeşitli ziyafetlerle, yapılan çeşitli törenlerle özel bir anlam kazandı. Onun da katıldığı şölenler, açıkça dile getirilmese de, katı, despotik bir yönetimden, gittikçe umutsuzlaşan radikal gençliğin belli bazı ödünler koparma özleminin simgesine dönüştü. Turgenyev'in altbenliği Annenkov, onun Rusya'ya ayak basmasının yarattığı heyecan dalgasından söz ederken Nisan ayında şöyle yazar: "1840'ların temsilcileri tam anlamıyla eski saygınlıklarını yeni-

7 *PSS*, 30/Ki. 1: 247.
8 *DVS*, 2: 377.

den kazanıyorlar, yaptıkları hizmetler için herkes onlara gönül borcu duyuyor, hangi sınıftan olursa olsun herkes, tam Rus usulü yerlere kadar eğilerek onları selamlıyor, hatta önlerinde secde ediyor. Belki de Neçayev, Tkaçev serüvenleri ve tutti quanti, bütün toplumu sanat, felsefe ve ahlak sancağı altında toplamaya başlamış olan eski hareketin yanında yer almaya itti ama bu doğru olsa bile, Rusya'da şimdi yaşananlar son yirmi beş yılda yaşanmış her şeyden önemli olabilir."[9]

O okuma gününde dinleyicilerin Turgenyev'e gösterdikleri tepkilerle ilgili Anna Filosofova'nın bize söylediği şeyler, Annenkov'un sözlerini doğruluyor. "Salon tıklım tıklım dolmuştu. Birden Turgenyev göründü. [...] [H]erkes tek vücut halinde ayağa kalktı, [aydınlanmış] zihnin kralını, başını eğerek selamladı. Victor Hugo'nun sürgünden Paris'e dönüş öyküsünü hatırladını, bütün kent onu karşılamak için sokaklara dökülmüştü."[10] Katılan başka yazarlar da vardı ama bütün gözler Turgenyev ile Dostoyevski'ye çevrilmişti. Sahnede bu ikisinin yan yana gelişi, Rus kültüründe iki karşıt kutbun yan yana gelmesi anlamını taşıyordu. Yazar B. M. Markeviç'in dediği gibi: "Ne gibi ortak bir yönleri var, diye sordum kendime... Turgenyev'in kendisi için kullandığı deyimi kullanırsak, böylesi 'iflah olmaz bir Batıcı' ile –adı Dostoyevski olan– sonsuza kadar *sahici* Rus gerçeğini aramaya kararlı şu adam arasında?"[11] Her ikisi de, şu sözde apolitik toplantıda, geleceği belirleyecek olan kamunun yüreğine ve beynine egemen olmak için yarışıyordu; Annenkov gibi, herkes de ülkelerinin Kırım Savaşı'ndan bu yana en büyük toplumsal ve siyasal krizi yaşadığını biliyordu.

Programa göre Turgenyev, Dostoyevski'den daha önce okuma yapacaktı ve bir klasik haline gelmiş olan *Sporcunun Kısa Hikâyeleri*'nden "İcra Memuru" öyküsünü seçmişti. Dostoyevski her zaman ikinci yarıda okumayı tercih ederdi, sırası geldiğinde henüz yayımlanmamış olan "*Ateşli Bir Kalbin İtirafları*"nı okudu, coşkulu bir tepkiyle karşılaştı. Anna Filosofova'nın yazdığı gibi, "Katerina İvanovna'nın parayı Mitya Karamazov'a, yani Katerina'ya karşı kendi üstünlüğünü kanıtlamak, kadını gururu yüzünden onursuzlaştırmak isteyen bir canavara götürüşünün anlatıldığı bölümü okudu. Ama öte yandan o canavarın öfkesi geçiverdi, insan yanı üstün geldi... Güzel Tanrı'm! Fyodor Dostoyevski'nin okuyuş tarzının yarattığı etkiyi ... yüreğimin çarpıntısının yansıtmasına olanak var mı? Hepimiz hıçkırarak ağlıyorduk, herkes manevi esriklik gibi bir şeyle dolup taşmıştı." Şöyle devam ediyor: "Benim için o gece Turgenyev diye biri nerdeyse yoktu, onu hiç duymadım bile."[12]

Dinleyiciler arasında Dostoyevski'nin *Grazhdanin*'in editörlüğünü yaptığı zamanki eski yardımcısı ve sırdaşı Varvara Timofeyeva da vardı. Ta o zamandan beri

9 *age.*, 553.
10 *age.*, 377-378.
11 *Letopis*, 3: 306.
12 *DVS*, 2: 178.

Dostoyevski'yi görmemişti, bir kez daha onun sesini duyunca eski anılar kafasında canlanmaya başladı. Onun için, "bizim yazgımızın ne olduğunun gösterilmesi gibi bir şeydi bu... Hastalığımızın, kangrenli cesedimizin anatomik otopsisinin yapılmasıydı – çürümüş vicdanlarımızın, sağlıksız, çürümüş, halen yaşamakta olduğumuz köle hayatlarımızın hastalıklarının, apselerinin gözler önüne serilmesi."[13] Dinleyenlerin hepsi çok heyecanlanmıştı, Timofeyeva yanında oturan, tanımadığı, "titreyen ve içini çeken" genç bir adamdan söz ediyor, "yüzü kızardı, sonra soldu, kasılmalı bir şekilde başını sallıyor, yumruklarını sıkıyor, sanki alkışlamaya başlamamak için kendini zor tutuyordu," diyor. Sonunda kulakları sağır edici alkışlar başladı, on beş dakika devam etti, Dostoyevski beş kez sahneye çağrıldı. "Birden," diye yazıyor Timofeyeva, "... bir dakika bile duraksamamız gerektiğini fark ettik... çünkü geçen her dakika bizi ebedi karanlığa ya da aydınlığa yaklaştırıyordu – İncil'in ülkülerine ya da canavarlığa."[14]

Dinleyicilerin gerilimli ruh haline Dostoyevski'nin peygambersi duyarlılığından daha uygun düşen bir şey olamazdı; dinleyiciler, şimdi can kaygısına düşmüş olan Kurtarıcı Çar'ın giderek daha da baskıcı hale gelen rejimi ile, başlangıçta İsa örneğini yardımlarına çağıran ama artık cinayetler işleyen devrimciler arasındaki umutsuz düello karşısında çelişkili duygulara kapılmış, ne yapacaklarını şaşırmışlardı. Ertesi gün Dostoyevski, Filosofova'yı ziyarete gittiği zaman, titreyen bir sesle "gece nasıldı" diye daha soramadan, Anna kollarını onun boynuna dolayıp duygulu bir şekilde ağlamaya başladı.[15]

* * *

Turgenyev ile Dostoyevski şimdiye kadar herkesin önünde birbirlerine karşı terbiyeli davranmaya dikkat etmişti ama Petersburglu bir grup edebiyatçı tarafından 13 Mart'ta Turgenyev'in onuruna düzenlenmiş bir toplantıda aralarındaki düşmanlık su yüzüne çıktı. Sayıları on ikiyi bulan konuşmaların bazıları utandırıcı derecede iğrençti. Grigoroviç, örneğin, Turgenyev'i bir pencerenin önüne koyarsanız, diyordu, bir kristal parçası gibi onun ışığı geçirdiğini görürsünüz, "aramızda ahlak bakımından öylesine pırıl pırıl parlar." Sonunda Turgenyev ayağa kalktı, bir zamanlar *Babalar ve Oğullar*'da, aralarındaki kopukluğu anlattığı ve yeni bir uzlaşmayla bir araya gelmiş olarak gördüğü kuşakları selamladı. Bu ayrışmanın ortadan kaldırılabileceği zaman geldi, diyordu, çünkü her iki kuşak da artık "belki de... her iki taraf da oybirliğiyle üzerinde birleştikleri, hayli benzer bir ülkü"yü[16] kabul ediyordu. Herkes

13 *age.*, 192-193.
14 *age.*, 193.
15 *age.*, 378.
16 *PSS*, 25: 60.

onun (Rusların sevdikleri deyimle) "büyük yapıyı taçlandırmak"tan söz ettiğini biliyordu, yani II. Aleksandr tarafından temsili bir demokrasiye geçilerek kölelerin serbest bırakılmasıyla başlayan sürecin Batı tarzı bir anayasayla tamamlanmasından.

Bu konuşma büyük alkışlarla karşılandı, insanlar onu kutlamak için hücum edince Dostoyevski Rus edebiyat tarihine geçen rezaleti çıkarmak için sanki en uygun anı bulmuştu – o gün aldığı bir haberin, erken saatlerde bir suikast girişiminde bulunulduğu haberinin yol açtığı şaşkınlığın etkisiyle çıkarılmış bir rezalet olabilir bu. Dostoyevski de Turgenyev'in yanına yaklaştı, meydan okur gibi, yüksek sesle bir soru sordu: "Söyleyin bakalım, sizin ülkünüz nedir? Konuşun!" Turgenyev yanıt vermek yerine başını eğmekle yetindi, "N'aparsınız?" der gibi kollarını iki yana açtı ama orada bulunan başkaları yüksek sesle, "Konuşmayın! Biliyoruz!" dediler. Bir gazetede yazdığı gibi, "Turgenyev'e gösterilen derin saygının büyüsünü" bozan Dostoyevski'nin yakışıksız hareketi bir huysuzluk ya da kıskançlık patlamasından çok daha öte bir şeydi.[17] Yalnızca toplumun eğitimli bölümüne yararlı olacak bir Rus anayasasına her zaman amansızca karşı olmuştu.

Kısa süre sonra Turgenyev Rusya'dan ayrıldı, onun onuruna halka açık yerlerde yapılan gösterilerin toplumsal ve siyasal içermelerinden rahatsız olan yetkililerin de bunda payı oldu. Yine de Dostoyevski ile Turgenyev, Edebiyat Fonu yararına yardım toplamak için ikinci kez yapılan geceden sonra Kontes Sofya Tolstaya'nın evinde rastlaştılar. Acaba baştan savma birkaç söz dışında birbirlerine bir şeyler söylediler mi bilinmiyor ama orada, o yıllarda dışişleri bakanlığında çalışan ve St. Petersburg'daki Fransız Büyükelçiliği'nde görevli, edebiyat heveslisi Vikont Eugène Melchoir da bulunuyordu. Vikont iki yıl içinde akıcı şekilde Rusça öğrenmiş, toplumun saygın ailelerinden Annenkov'lardan biriyle evlenmiş (karısı çariçenin nedimesiydi), başkentin kültürlü çevrelerine rahatça girip çıkan biriydi. Rus edebiyatıyla fazlaca haşır neşir olan Vikont, elbette Dostoyevski'nin yapıtlarını da biliyordu, onunla tanışmasıyla ilgili olarak, yansız bir yabancının gözüyle aktarıldığı için özellikle değerli olan birtakım gözlemler bıraktı bize. "Dostoyevski'nin yüzü tam bir Rus köylüsü, Moskovalı bir *mujik* yüzüydü: yassı bir burun, kemerli kaşların altında kırpışan, bazen kederli, bazen yumuşak bakan ateşli gözler; tümsekler ve çukurluklarla dolu geniş bir alın, sanki çekiç darbeleriyle biçimlenmiş gibi çökük şakaklar bütün bu yüz çizgileri gerilip çarpılarak acılı bir ağızda son buluyordu. Hayatımda hiç böylesine birikmiş acı ifadesi taşıyan bir yüz görmemiştim... Gözkapakları, dudakları, yüzündeki bütün lifler sinir tikleri dolayısıyla titriyordu."[18]

Aralarında geçen konuşmaların bir kısmı, Vogüé'nin, büyük Rus yazarlarını Batı dünyasına tanıttığı *Le Roman Russe* (Rus Romanı) adlı o öncü çalışmasıyla günümüze kadar taşınmıştır. "Dostoyevski ile aramızdaki edebiyat tartışmaları," der,

17 I. Volgin, *Posledny god Dostoevskogo* (Moskova, 1986), 75-76; ayrıca *Letopis*, 3: 308.
18 E. M. Vogüé, *Le roman Russe* (Paris, 1910), 269.

hafifçe alay ederek, "çarçabuk sona erdi; acıma duygusunu gururla dışa vuran bir çift lafla beni susturdu: 'Bizde,' dedi, 'bütün halkların dehası vardır, kendi dehamız da cabası; böylece biz sizi anlayabiliriz ama siz bizi anlayamazsınız.'" Bu kadar özlü şekilde olmasa da buna çok yakın bir düşünce *Günlük*'te de dile getirilmişti. Fransız'ın "gülünç derecede naif" bulduğu, Batı Avrupa'yla ilgili görüşleriyle de o maddeci Fransız'ı eğlendirdi. Bir gece, sanki "Ninova'dan söz eden Yunus Peygamber gibi, Kitabı Mukaddes coşkusuyla" Paris'ten söz etmişti. "Bir gece Café Anglais'de bir peygamber ortaya çıkacak," demişti, "ve duvara alev almış üç sözcük yazacak; eski dünyanın sonunun işareti olacak bu, Paris kana bulanacak, Paris'in gurur kaynağı olan her şey, tiyatroları, Café Anglais'si, hepsi alev alev yanacak." De Vogüé, Café Anglais aleyhine, "hiçbir zararı olmayan" ama Dostoyevski'nin "şeytanın göbek bağı"[19] gibi gördüğü şu işyeri aleyhine çekilmiş bu nutuk karşısında ancak kaşlarını havaya kaldırabilmişti. Dostoyevski, gözünü korkuttuğu o zarif diplomatın altı yıl sonra kendisinin adını kültürlü Avrupalı okurlara tanıtma sorumluluğunu en başta yüklenen kişi olacağından habersizdi.

Mayıs ortasında *Golos*'ta iki yabancının davasıyla ilgili bir haber yayımlandı, Brunst soyadlı çift, beş yaşındaki kızlarına canavarca davranmakla suçlanıyordu, Dostoyevski bu olayın (çocuğun yüzüne dışkı sürmek gibi) bazı ayrıntılarını *Karamazov Kardeşler*'de kullanmıştı, İvan Karamazov bu tür iğrençliklerin yapılmasına olanak tanıyan bir dünya yarattığı için Tanrı'ya isyan ederek söver sayar. Ne yazık ki aynı günlerde bir başka dava Dostoyevski'nin dikkatini çeker, o bölgenin Kutais yöresinde genç bir kızı öldürmekle suçlanan Gürcü Yahudilerin davası. Kız hamursuz bayramı arifesinde kaybolmuştur, iddianamede cinayet suçlaması yoktur ama *Grazhdanin* de içinde olmak üzere Rus basınında, acaba "fanatik [Yahudi] tarikatçılar" yılın bu zamanında dinsel tören amacıyla Hıristiyan çocukların kanlarını akıtmak için onları kaçırıp öldürüyorlar mı, diye tartışmalar yapılır. Yani böylece suçlamaların neler olduğunu herkes biliyordu ve aleyhlerine hiçbir kanıt bulunmayan Kutais Yahudilerinin 17 Mart'ta aklanması, iyileştirilmiş Rus adalet sistemiyle ilgili çok şey söylemektedir. Bir yıl sonra yüksek mahkemeye yapılan bir başvurudan da sonuç alınamamıştır. Gazete haberlerini okuyarak Dostoyevski tam ters bir sonuca ulaşır. İngiliz basınına yaptığı katkılardan dolayı "Rus milletvekili" unvanını kazanan Olga Novikova'ya yazdığı mektupta, "Kutais Yahudilerinin aklanması ne kadar iğrenç bir şey. Suçlu olduklarına hiç kuşku yok. Dava, her şey benim için çok açık, Aleksandrov'un iğrenç savunması da bunun içinde, korkunç bir hergele – 'avukat dediğin satılık bir vicdandır,'"[20] der. Heyhat, bu ağız sulandırıcı haber de *Karamazov Kardeşler*'in, sayfalarında aktarılan olaylarla Rus okur kitlesi arasında öfke yaratan romanın bir parçası olur.

Dostoyevski'nin sanatsal ustalığı apaçık ortadaydı ama kitapta sorulan –canavarca kötü olan birini ortadan kaldırmak acaba ahlaksal açıdan haklı görülmesi gereken bir

19 *age.*, 270-271.
20 *PSS*, 30/Ki. 1: 59; 28 Mart 1879.

eylem değil midir biçimindeki– izleksel soru, aynı okurların, gazetelerini her açtıklarında önlerine konan bir soruydu. Resmi görevliler birbiri ardına Halkçıların intikamına kurban gidiyordu, Halkçılar çar rejimine karşı savaş açmışlardı; 2 Nisan'da çarın kendisine saldırdılar. 1866'da Çar Aleksandr suikasttan kurtulduğu zaman, hükümeti destekleyenlerin sayısında büyük bir artış olmuş, çarın şansının yaver gitmesi büyük bir sevince yol açmıştı. Bu kez hiç buna benzer bir şey olmadı. İki ay sonra bir hükümet komisyonunca belirtildiği gibi, "özellikle dikkat çeken husus eğitimli sınıfların nispeten küçük bir kötülük çetesine karşı savaşan hükümeti nerdeyse hiç desteklememeleridir... Onlar [eğitimli sınıflar] bu savaşın sonunu bekliyorlar."[21] 1866'da Dostoyevski başarısızlıkla sonuçlanan suikast girişimini duyduğu zaman deliye dönmüştü, bu kez de pekâlâ yine öyle sinirlenmiş olduğunu varsayabiliriz. Anı edebiyatında rastladığımız bir öykücüğün bu olayla ilgili olması olasılığı var.

Anna Filosofova'nın kızı olan M. V. Kametskaya bir gün apartman dairelerinin zilinin çalındığını duyduğunu hatırlıyor, gelen kişiye kapıyı açmaya gittiğinde Dostoyevski'yle burun buruna gelmiş, "çekingen, özür diler gibi, [sanki] birden bütün bunlara gerek olmadığını anlamış gibiydi. Karşımda dikiliyordu, yüzünde renk kalmamıştı, terleyen alnını siliyor, merdivenleri koşarak çıktığı için derin derin soluyordu. 'Annen evde mi? İyi, şükürler olsun!' dedi, sonra başımı ellerinin arasına alıp alnımdan öptü: 'Şükürler olsun! Her ikinizin de tutuklandığını söylediler bana!' "[22] Kentte, anneyle kızın gözaltına alındığı dedikodusu dolaşıyordu. Kametskaya bu ziyaretin tarihini belirtmiyor ama haklı olarak tarih o suikast girişiminin yapıldığı gün olarak belirlenmiş.[23] Gerçekten de çoğa kalmadan yetkililer Filosofova'nın bütün etkinliklerini yasaklamaya karar verdiler. Kasım 1879'da kendisinden kibarca ama kesin bir dille bir daha dönmemek üzere, o sık sık tatil yaptığı Wiesbaden'a gitmesini istediler. II. Aleksandr, Filosofova'nın kocasına, karısının yaptığı hizmetleri göz önünde bulundurdukları için çok daha kötü bir sürgün yerine gönderilmediğini söyledi.

Dostoyevski, hiç sektirmeden *Karamazov Kardeşler* üzerinde çalışmaya devam ediyordu, 17 Nisan'da Staraya Russa'ya gitti, orada biraz daha sakin bir ortamda yazmaya devam edebilirdi. Romanın yayımlanan bölümlerinin kazandığı büyük başarıyı görünce, kitabının halkın fena halde ağrıyan bir sinirine dokunduğuna kuşkusu kalmamıştı. Biraz kuşkusu kaldıysa bile, bu kuşku da etkili bir editör olan Sergey Yuriev'den aldığı mektupla dağıldı. Yuriev, *Rus Düşüncesi* [*Russkaya Mysl'*] adlı yeni bir dergi çıkarmak istiyordu, dergiyi çıkarma iznini yeni almıştı. Dostoyevski'yi bir romanla dergiye katkıda bulunmaya ısrarla çağırırken, roman için, derginin "yalnızca sayfalarını süslemeyecek", "hayatlarımızı kemiren ahlaksal iltihabı"n[24] akıtılmasına hizmet edecektir, diyordu.

---

21 Franco Venturi, *Roots of Revolution* (New York, 1966), 633.

22 *DVS*, 2: 380.

23 *Letopis*, 3: 312.

24 *age.*, 314.

54. Bölüm

İsyan ve Büyük Engizisyoncu

Dostoyevski, 17 Temmuz'a kadar Staraya Russa'da kalacaktı, harıl harıl romanı üzerinde çalışıyordu. O günlerde 2. Kısım, 5. Kitap'ı, Tanrı'nın dünyasına ve Büyük Engizisyoncu söylencesine İvan'ın isyanının yer aldığı "Pro ve Contra" [Lehte ve Aleyhte] altbölümünü yazmaktaydı. Hayatının o günleri tamamıyla masa başında geçiyordu, son başyapıtının bir bölümünün ardından ötekini yazıyordu. İtirazlara ya da hatta sansüre yol açabilecek yanlış anlamaları önlemek için editörü Lyubimov'a her altbölümle birlikte bir de açıklama mektubu gönderiyordu. Bu mektuplar, sanatının bütüncesi içinde benzersiz bir yeri olan ideolojik ve sanatsal amaçlarıyla ilgili, ardı arkası kesilmeyen kişisel yorumlarının kaynağını oluşturur.

7 Mayıs'ta Dostoyevski 5. Kitap'ın birinci yarısını gönderdi. Amacını da şöyle açıklıyordu: "Amacım, çağımızda Rusya'da gerçeklikten kopmuş genç insanlar arasında görülen ve yokoluş düşüncesinin tohumu olan dine saygısızlığı sözcüklerle resmetmek, ayrıca bu saygısızlık ve anarşinin yanı sıra ... şimdi benim ölmekte olan yaşlı Zosima'ya söylettiğim son sözlerle hazırlığını yaptığım şekilde bunları çürütmek." İvan'ın görüşlerini "Çağdaş Rus anarşizminin bir bireşimi" olarak niteliyor: "Tanrı'nın reddi değil, Tanrı'nın yarattığı dünyanın anlamının reddidir. Sosyalizm, tarihsel gerçekliğin anlamının reddinden çıktı, oradan başladı, bir imha ve anarşizm programında son buldu."[1]

Dostoyevski tek başına bir kitabı, Zosima'nın vaazlarına ayırdı; "Pro ve Contra" başlığı İvan'ın beyninde sürmekte olan bir tartışmaya göndermе yapmaktadır. İvan, Hıristiyanlık ülküsünün ahlaksal yüceliğini kabul etmekte ama acı ve ıstırap dolu bir evrene öfke duymakta, dünya tarihi ölçeğinde hem Hıristiyanlığın hem de sosyalizmin ahlaksal temellerini Büyük Engizisyoncu Söylencesi bağlamında sorgulamaktadır. Halkçılar (Tanrı'nın Tanrılık niteliğiyle ilgili kendi düşüncelerinden bağımsız olarak) Hıristiyanların Tanrı'sının bir önceki onyılda olumsuzlanmış olan ahlak anlayışını geri getirdiler; şimdi bunu Tanrı'nın kendi yarattığı dünyaya uyguluyorlardı. Onlar gerçekten de, Tanrı'nın ilan ettiği Hıristiyanlık ilkelerinin ta kendisinin ışığında, Tanrı'nın yarattığı dünyayı düzeltmek için, sözümona onun belirlediği "tarihsel gerçekliğin anlamını" reddediyorlardı. İvan'ın Tanrı'nın dünyasına isyanı böylece, Hıristiyanlığın merhamet denen değeriyle –Dostoyevski'nin kendisinin (ya da *Budala*'daki Mışkin'in) bir zamanlar "bütün insan varoluşunun en başta gelen ve belki de biricik yasası" (8: 192) dediği değerin ta kendisiyle– ilişki-

1 *PSS,* 30/Ki. 1: 63; 10 Mayıs 1879.

lendirilerek dile getirilmiştir. Lyubimov'a yazdığı mektupta Dostoyevski, "Benim kahramanlarım," diye devam eder, "çürütülemez olduğuna inandığım izleği –çocukların acı çekmesinin saçmalığı izleğini– ele alır, bundan bütün tarihsel gerçekliğin saçma olduğu sonucunu çıkarırlar."[2] Akıl ya da akılcılık bu acının saçmalığıyla baş edemez, buna karşılık Zosima ise, bir sıçrama yaparak Tanrı'nın son çözümlemede iyi ve merhametli olduğuna inanmayı sürdürür.

Dostoyevski, Pobedonostsev'in hatırı sayılır otoritesini yardıma çağırarak, kendisine yapılacak suçlamalara peşin peşin karşı koyma girişiminde bulunur. Lyubimov'a *Cinler*'deki bazı kahramanlar, der, hastalıklı bir fantezi olmakla eleştirildi ama, "gerçeklik bu kişilerin hepsinden intikamını aldı, o yüzden neyin ne olduğu anlaşıldı. [Pobedonostsev] bana tutuklanan iki ya da üç anarşistin davasından söz etti, benim anlattığım anarşistlere şaşırtıcı derecede benziyorlar." İvan'ın ateşli sözleriyle Dostoyevski'nin betimlediği işkencelerin hepsi, gazete haberlerinde ya da kesin adresini vermeye hazır olduğu tarihsel kaynaklarda anlatılmış şeylerdi. Ayrıca editöre metninde "edepdışı tek bir sözcük" bulunmadığı yönünde de güvence veriyor ama editörün bazı ayrıntıları törpüleyebileceğinden kaygı duyuyor. Bir çocuğa yapılan işkenceyi betimleyen – "onu yetiştiren işkenceciler, geceleyin tuvalete gitmek istediğini söylemediği için çocuğun suratını *dışkıyla* sıvıyorlar" ifadesi için "lütfen, rica ederim kalsın" diyor. "Törpülememeniz gerekir... çok, çok yazık olur! On yaşında çocuklar için yazmıyoruz." (O ifade aynen kaldı.) Daha sonra daha büyük bir soruna dönerek, Dostoyevski editöre "başkahramanımın kutsala saygısızlığının gerekçesi... bir sonraki (Haziran) sayısında ciddi ciddi çürütülecek, şu anda korkuyla, dehşet ve huşuyla bunun üzerinde çalışıyorum, çünkü (anarşizmi bozguna uğratmak olan) görevimi yerine getirmeyi bir yurttaşlık başarısı sayıyorum."[3]

Dostoyevski'nin üzerinde odaklandığı izlek olarak İvan tarafından ortaya atılan *teodise* sorununun –yani sözümona sevgi Tanrısı tarafından yaratılmış bir dünyada kötülüğün ve acının varlığı sorununun–, daha önceki yazdıklarında yeterince örneği vardı. Hiçbir Yahudi-Hıristiyan okur, bu bağlamda Eyub Peygamber kitabını düşünmeden edemez, Dostoyevski'nin yarattığı kahraman da, sesi eşit derecede ifade güzelliği ve ıstırapla çınlayanlardan biridir. Bu bölümler için tutulmuş notlarda Eyub Peygamber'e gönderme yoktur ama başka bölümlerde adı üç kez anılır, Zosima da, bu dünyayı terk etmeden önceki konuşmasında Eyub öyküsünü, öykünün avuntu verici sonucunu vurgulayarak anlatacaktır. Dostoyevski 1875'te karısına şöyle yazar: "Eyub Peygamber'i okuyorum, öylesine acı duyuyorum ki, acıdan başım dönüyor; okumayı bırakıyorum, neredeyse ağlayarak odada dolaşıyorum... Bu kitap, Anna'cığım, çok acayip, hayatımda beni etkileyen ilk kitap. O zamanlar aslında hâlâ bir ço-

2 *age.*
3 *age.*, 64.

cuktum."[4] Bu anı, daha sonra sekiz yaşındayken kilisede yüksek sesle okunan Eyub Kitabı'nı hatırlayan Zosima'ya mâl edilir, "şimdi de o zaman ne hissettiysem onu hissediyorum, huşu, şaşkınlık, mutluluk... Ta o gün bugündür... o kutsal öyküyü ne zaman okusam gözlerimden yaşlar boşanır". Dostoyevski'nin kendi oğlu Alyoşa'yı kaybetmesinin kederiyle beslenen bu muhteşem bölüm, aynı zamanda bütün hayatı boyunca ruhunda kımıldaşan duyguları da ayaklandırıyordu.[5]

Mayıs ortasında Dostoyevski, Tanrı'ya karşı böylesine rahatsız edici ve güçlü bir suçlama yöneltmesinin bir başka nedenini açıklar. 5. Kitap için "romanımın en son kitabı" dedikten sonra, "kitabın konusunu dine küfrün" oluşturduğunu söyler ve kitapta "dine saygısızlığın gerekçelerinin çürütüldüğünü" belirtir. "Tanrı'ya küfrü, kendimin hissettiği ve fark ettiği gibi, en güçlü biçimiyle, yani Rusya'da bizlerin, (hemen hemen) toplumun bütün üst sınıf üyeleri, öncelikle de genç kuşak insanları arasında tanık olduğumuz şekliyle ele alıyorum, yani bugün Tanrı'nın varlığının bilimsel ve felsefi anlamda reddedilmesinden vazgeçildi, günümüz gerçekçi sosyalistleri bu konuyu kendilerine dert etmiyorlar (geçen yüzyıl boyunca ve şu içinde bulunduğumuz yüzyılın başında insanların yaptıkları gibi). Ama öte yandan Tanrı'nın yarattığı dünya, *o dünyanın* anlamı olabildiğince güçlü şekilde *olumsuzlanıyor.* Çağdaş uygarlığın anlamsız bulduğu tek şey bu."[6]

Dostoyevski, her zaman Stavrogin ve Kirillov gibi, tanınır biçimde tipik olmak anlamında "gerçekçi" sayılamayacak kahramanların yine de Rus hayatının özünü yansıttıklarını ileri sürmüştü, şimdi de İvan Karamazov'u yalnızca sanatsal bir icat olarak sunmadığını söyler. "Böylece," der, "böylesine [Tanrı'nın dünyasının reddi gibi] soyut bir izlek bağlamında bile gerçekçiliğe ihanet etmediğim için kendimi kutluyorum. Bu düşünce (doğrudan, yani şu ya da bu kişi temelinde olmamak ko-

4 *PSS*, 29/Ki. 2: 43; 10/22 Haziran 1875.

5 Rus araştırmacılar Dostoyevski'nin metnini etkilemiş olabilecek bir başka çağdaş kaynak daha saptadılar. A. N. Pypin 1875'te Belinski'nin özyaşamöyküsünü yayımlamıştı, bu metin ayrıca 1840'larda yazdığı mektuplardan geniş özetler de içeriyordu. O günlerde Belinski, Bakunin tarafından propagandası yapılan yanlış bir Hegel yorumundan kurtulmaya çalışıyordu. Bakunin ısrarla Hegel'in "gerçeklikle uzlaşma" (I. Nikola zamanında Rusya'nın korkunç gerçeğiyle uzlaşma!) önerdiğini, çünkü Hegel'in "gerçek olan akılcı olandır" dediğini söylüyordu. Bu öğretiyi dayanılmaz bulan Belinski, mektuplarında ateş püskürmüş, büyük oranda İvan gibi, kötülüğün, bütünün uyumu için bazılarının kurban edilmesi gerektiği düşüncesiyle mazur gösterilmesini reddetmişti. "İnsanlığın gelişim merdiveninin gerçekten de en üst basamağına ulaşsam bile," diye yazıyordu, "yine de [Hegel'e] soracağım, tarihin ve hayatın bütün kurbanlarını nasıl açıklıyor, kaza ve körinanç kurbanlarını, engizisyon ve II. Philip kurbanlarını, vb., vb.,; yoksa kendimi merdivenden tepeüstü aşağı atacağım" (*PSS*'de alıntı, 15: 470). İnsan, pekâlâ Pypin'in kitabını Dostoyevski'nin okumuş olduğunu düşünebilir, ayrıca bu mektup Mihaylovski'nin *Russkiy Vestnik*'in Kasım sayısında yayımlanan "Proudhon ve Belinski" makalesinde de alıntılanmıştı.

6 *PSS*, 30/Ki. 1: 66; 19 Mayıs 1879.

şuluyla) ölen yaşlı adamın son sözleriyle çürütülecek. Pek çok eleştirmen beni genelde romanlarımda, iddia ettiklerine göre, yanlış izlekler ele almakla suçladılar, gerçekdışı falan gibi izlekler. Bense, tam tersine, bu izleklerden daha gerçek olan bir şey tanımıyorum."[7] Onun kullandığı teknik, her zaman savaş açtığı bir düşünceyi "dolaylı" olarak çürütmekti, kahramanların yazgılarında o düşüncenin vereceği sonuçları dramlaştırarak yapardı bunu.

Dostoyevski aynı zamanda yapıtlarının nasıl okunması gerektiği konusunda etkili yönlendirmelerde bulunur, kahramanlarının sıkı örgülü dokusunu nasıl dikkatle oluşturduğuna dikkat çeker. *Günlük*'te kendi adı ve sesiyle şunu yazıyordu. Gerçek şu ki, şimdi, burada, bu romanda (gerçeklikle ilgili hiçbir abartı olmamasına karşın) acı verici sahnelere, abartılara ve aşırılıklara başvurarak konuşan *kişi ben değilim,* romanımdaki bir kişi, İvan Karamazov'dur. Bu *onun* dili, *onun* üslubu, *onun* dokunaklılığı, benim değil. Pek çok konuda sessiz kalan, iç karartıcı ve rahatsız edici bir kişi. Erkekkardeşi Aleksey'e karşı ara sıra içinde alevlenen sevgi olmasa, dünyada hiçbir konuda yüksek sesle konuşmaz. Ayrıca çok genç bir adamdır. Yoksa bu özel duygu taşkınlığını yaşamadan, ağzı köpürmeden bunca zamandır sustuğu bir konuda başka nasıl konuşurdu. Yaygarayı basmamak için yüreğine taş basmıştı. Ama ben onun kişiliğinin öne çıkmasını istiyordum, okur bu özel tutkuyu, bu sıçramayı, bu yazınsal, içtepisel, ani davranışı fark etsin istiyordum.[8]

Suratına dışkı sıvanan çocuğa yapılan iş için editörün kullandığı örtmeceli deyimle "gereksiz ayrıntı" eleştirisine yanıtında Dostoyevski, ısrarla kendisinin İvan'ın kişiliğiyle ilgili olarak aktarmak istediği karmaşıklık için, İvan'ın bu gözleminin önemli olduğunu söyler. "Yirmi üç yaşında biri bunu fark ediyorsa, buna çok içerlemiş demektir. [Ayrıntıları] kafasında uzun uzun düşündü demektir, o demek ki çocukların savunucusu olan bir insandır, orada daha sonra ne kadar kalpsiz biri olarak sunulursa sunulsun, yüreğinde hâlâ merhamet var demektir, samimi bir çocuk sevgisi var demektir."[9] İvan'daki köklü kişilik özellikleri okurun ona bakışını da etkilemelidir: "Bu İvan o tarihlerde ... başa çıkamadığı bir düşünce adına bir suç işler; ve işte tam da bu nedenle kendini ele verir, çünkü bir zamanlar, bir tarihte çocukların acı çekmesini kendine dert edinen yüreği demek ki görünürde böylesine önemsiz bir olaya kapılarını kapatmamıştır."[10]

Haziran ortasında Dostoyevski "Büyük Engizisyoncu"yu, bir yorumla birlikte Lyubimov'a gönderdi. "*Ağızdan çıkan büyük sözler ve Tanrı'ya edilen küfürler...* bununla tamamlanıyor."[11] "Çağdaş bir inkârcı," diye devam eder Dostoyevski:

---

7 *age.*, 67.
8 *age.*, 2: 45-46.
9 *age.*
10 *age.*
11 İtalikle yazılmış sözler, Dostoyevski'nin vahiy kitabından alıntıladığı pasajın Kral James çevirisidir. Aynı metnin Rusça çevirisi şöyledir: "gururlu ve kâfir ağız."

"en ateşlilerinden biri, öne atılır, şeytanın savunduğu şeyden yana olduğunu ilan eder, insanların mutluluğu için şeytanın savunduğu şeyin İsa'dan daha gerçek olduğunu söyler. Bizim çok aptalca (ama aynı zamanda genç kuşak tarafından benimsendiği için tehlikeli) olan sosyalizmimize göre, öyle görünüyor ki, buradan çıkarılacak ders çok ikna edicidir –insanın günlük ekmeği, Babil Kulesi (yani, Sosyalizmin gelecekteki egemenliği), vicdan özgürlüğünün tamamıyla esir alınması–, bu umutsuz inkârcının ve ateistin nihai hedefi budur!

Fark şuradadır, bizim sosyalistlerimiz (bunlar yalnızca o rezil yeraltı Nihilistlerinden oluşmuyor – biliyorsun) bilinçli Cizvitler ve yalancılardan oluşur, saplantılarının, insanın vicdanına karşı şiddet kullanmak, insanlığı sığır sürüsü haline getirmek olduğunu kabul etmezler, öte yandan benim sosyalistim (İvan Karamazov) samimi bir insandır, açıkça öne fırlar, Engizisyoncu'nun insanlıkla ilgili görüşünü paylaştığını, İsa inancının (iddia edildiği gibi) insanı gerçekte bulunduğu yerden çok yükseklere taşıdığını kabul ettiğini söyler. Soru, ne kadar cesurca sorulabilirse öyle sorulur: 'İnsanlığı aşağı mı görüyorsun, yoksa ona, gelecekteki kurtarıcılarına hayran mısın?' Bütün bunlar da, iddia edildiğine göre, insanlık sevgisi uğruna olmaktadır: İsa'nın yasası zahmetli ve soyut, diye iddia ediyorlar, zayıf insanların taşıyamayacağı kadar ağır – Özgürlük ve Aydınlanma yasası yerine, onlara ekmek adına zincir ve kölelik yasasını öneriyorlar."[12]

Dostoyevski bir kez daha editörlerinin korkularını gidermek için elinden geleni yapar. "Bir sonraki kitapta yaşlı Zosima'nın ölümü, ölüm döşeğindeyken arkadaşlarıyla yaptığı konuşmalar yer alacak... Becerebilirsem, [...] o mırın kırın eden insanlara saf, ülküsel bir Hıristiyan'ın soyut bir şey olmadığını göstereceğim, apaçık şekilde gerçek, olabilir bir şey, gözlerimizin önünde, tam karşımızda dikilen bir şey olduğunu göstereceğim. Rus ülkesinin kötülüklerden kurtulması isteniyorsa, tek sığınağının Hıristiyanlık olduğunu. Bunu başarmak için Tanrı'ya dua ediyorum; ilhamım yeterse, etkileyici bir metin olacak... Bütün roman bunun için yazılıyor ama dilerim başarılı olur, tek kaygım bu artık."[13]

Aynı gün gazeteci dostu Putsikoviç'e yazdığı mektupta son bölümlerin nasıl karşılanacağı konusundaki kaygılarından söz ediyor, "romanımda çeşitli düşünceler ve savlar ileri sürmek zorunda kaldım, bunların okurların hoşuna gitmeyebileceğinden korkuyorum, çünkü romanın son bölümüne kadar bu düşünceler ve savlar gerçekten de yanlış yorumlanabilir; korktuğum gibi de oldu; bana itirazlarda bulunup duruyorlar; Lyubimov provaları gönderiyor, kenar boşluklarına notlar yazmış, soru

12 *PSS*, 30/Ki. 1: 68; 11 Haziran 1879.

13 *age.*

işaretleri koymuş. Şu ana kadar güçlükle de olsa dayandım ama dünkü haziran postası için korkuyorum, küplere binip basmayacaklarını söyleyecekler diye,"[14] diyordu.

Dostoyevski'nin 5. Kitap'la ilgili notlarında Engizisyoncu için, son aşamada kitapta kullanılandan çok daha kışkırtıcı pasajlar var. İsa'ya en pervasız saldırılardan biri, örneğin Engizisyoncu'nun saldırısı: "Sana söyleyebileceğim tek şey, sen Cehennem'den atıldın ve bir sapkınsın" (15: 312) ama bu imgelerin hiçbiri kitaba alınmadı. Edward Wasiolek'in yazdığı gibi, bu notlarda çok açık seçik bir iddia bulunuyor, "suçlu ve acımasız olan İsa'dır, iyi yürekli ve masum olansa Büyük Engizisyoncu'dur. Kendisi için insanların acı çekmesini isteyen İsa'dır, oysa Büyük Engizisyoncu insanlar için acı çeker."[15]

Dostoyevski'nin notlarında Söylence'ye gönderme yoktur, oysa Yeni Ahit'te İsa'yı üç kez günah işlemeye kışkırtan şeytanla ilgili öyküler elbette çok önemli bir yer tutar. İnsanoğlunun vicdanı üzerindeki manevi despotizmin cisimleşmiş hali olan Engizisyoncu tipine gelirsek, onun önörneğini, 1840'larda Mihail Dostoyevski'nin Rusçaya çevirdiği, Schiller'in *Don Carlos*'unda bulabiliriz. Oyunda, dünyada kötülüğün varlığını haklı göstermek için aynı gerekçeler ileri sürülür, iyilik Tanrı'sının nasıl olup da kötülük ve acı dolu bir dünya yarattığı sorusuna aynı yanıt verilir, yani Dostoyevski'nin Söylence'sinin –aslında onun dinsel dünya görüşünün– özünü oluşturan yanıt. Bu yanıtı Posa Markisi'nin, İspanya Kralı Philip'i, Hollanda'daki Protestan uyruklarına vicdan özgürlüğü tanımayı kabul ettirmeye çalıştığı o büyük sahnede buluruz. İleri sürdüğü iddialar için doğadaki ve dünyadaki örneklere başvuran Marki, Tanrı'nın bile insanoğlunun ahlaksal ve manevi özgürlüğüne –iyi ile kötü arasında seçim yapma özgürlüğüne– müdahale etmek yerine, kötülüğün varlığına izin verdiği gerçeğini Philip'in görmesini ve kabul etmesini ister:

> . . . Çevrene bir bak
> Şu doğanın göz kamaştırıcılığına! Ana direği
> Özgürlüktür doğanın – bak şu zenginliğe
> Özgürlükten taşan –O Büyük Yaratıcı–
> –O–. . . Büyüleyiciliği bozulmasın
> Diye özgürlüğün görünümünün–
> İzin veriyor evreninde kötülük ordularının
> At koşturmasına – O, o büyük sanatçı,
> Görünmez olmayı seçiyor, sessizce
> Gizleniyor ebedi yasaların içine.[16]

---

14 *age.*, 70.

15 *The Notebooks of* The Brothers Karamazov, yay. haz. ve çev. Edward Wasiolek (Chicago, 1970), 63.

16 Schiller, *Samtliche Werke,* 4: 161.

İşte Dostoyevski'nin birinci günahı –şeytanın İsa'yı "taşları ekmeğe dönüştürme"ye kışkırtması olayını– yorumlarken, Tanrı'nın insanlara niçin *hem* güzellik *hem* de ekmek vermediğini açıklarken dile getirdiği temel düşünce budur.

Dostoyevski editörüne Söylence ile birlikte "yazarlık becerisinin en yüksek noktasına" ulaştığını söyledi. Dostu Putsikoviç bu Söylence'ye niçin bu kadar önem verdiğini sorunca, "deyim yerindeyse bütün hayatı boyunca bu Söylence izleğini içinde taşıdığını, özellikle şimdi onu dolaşıma sokmak istediğini, çünkü bir daha böyle büyük bir şey yayımlamayı başarıp başaramayacağını bilmediğini," söyledi. Ayrıca Söylence'nin "Katolikliği, papahğı, özellikle de... Hıristiyanlık ve bütün insanlık üzerinde korkunç etkiler yaratan Engizisyon dönemini"[17] hedef aldığını ekliyordu. Dostoyevski burada hiç sosyalizm lafı etmiyordu ama onun için sosyalizm ile Katoliklik eşanlamlıydı, çünkü şeytanın İsa'yı teşvik ettiği üç günahtan birincisi ile üçüncüsü, ekmek karşılığında İsa'nın manevi özgürlük mesajına ihanetini ve dünyasal güç sahibi olma arzusunu simgeliyordu.

* * *

Dostoyevski programa göre her ayın onunda bir metin göndermek zorundaydı, dostlarıyla ilişkisini sürdürebilmek için tefrika edilecek bölümler arasında kendisine biraz zaman çalmaya çabalıyordu. Henüz sürgüne gitmemiş olan Anna Filosofova'ya yazdığı teselli mektubunda, Dostoyevski onun gerçekten de bir işkenceden farksız durumuna karşılık kendi sıkıntılarını anlatıyordu. "İki ateş arasındaydım," diye yazmıştı Anna, "bir yandan kocam nihilistlerden ölüm tehditleri alıyordu; öte yandan yönetim oğlumu sürgüne göndermişti, beni de aynı şeyi yapmakla tehdit ediyorlardı." Kocasına şöyle yazmıştı: "Şu anki yönetimden nefret ettiğimi çok iyi biliyorsun... Rusya'yı perişan eden şu haydut çetesinden."[18] Dostoyevski onun moralini yükseltmeye çalışırken bile kendisinin "bunalımda" olduğunu itiraf ediyordu. "Asıl önemlisi, sağlığımın kötülemesi, çocukların hepsi hasta – hava berbat, dayanılır gibi değil, sabahtan akşama bardaktan boşanırcasına yağmur yağıyor... hava soğuk, nemli, [...] Bu haldeyken bütün gün oturuyor, gecelere kadar çalışıyor, uğuldayan, yüz yıllık ağaçları deviren rüzgârın sesini dinliyordum,"[19] diyordu.

Yine Bad Ems'e gitmeye karar vermişti, editörlerine kitabı bir yılda tamamlamasına olanak bulunmadığını bildirdi. Ayrıca, diyordu, "Sonunu aceleye getirmek istemiyorum, kitapta olabildiğince açık şekilde ortaya çıkarmak istediğim bir düşünce var... İvan Karamazov'un yargılanması ve cezalandırılmasıyla ilgili."[20] Onun

---

17 *Letopis zhizni i tvorchestvo F. M. Dostoevskogo*, yay. haz. N. F. Budanova ve G. M. Fridlender, 3 cilt (St. Petersburg, 1995), 3: 332.

18 *PSS*, 30/Ki. 1: 301; 11 Temmuz 1879.

19 *age.*, 77-79.

20 *age.*, 75-77; 8 Temmuz 1879.

yargılanması ve cezalandırılması, kuşkusuz, ahlaksal ve psikolojik bir şeydi; Dostoyevski bunlara çok fazla önem verir, çünkü İvan'ın çektiği şiddetli iç üzüntüsünü betimleyerek, Halkçı etiğin son derece insancıl olan dokunaklılığını içerden göçertmeye çalışır. 17 Temmuz'da daha önce saptadığı tarihte kitabı teslim etmekten vazgeçen Dostoyevski, Petersburg, Berlin ve Bad Ems'e gitmek üzere Staraya Russa'dan ayrıldı.

18 Temmuz'da Petersburg'a vardı, Anna'ya yazdığı gibi, öylesine eziyetli bir yolculuk olmuştu ki, "yorgunluktan mahvoldum... başım dönüyor, gözlerimin önünde siyah noktalar uçuşuyor," diyordu. "Beş yaşında bir çocuk kadar kendimi güçsüz hissediyorum,"[21] demişti ama yolculuk hazırlıklarını tamamlama işine girişti hemen. Önce romanının yayımlanan son bölümlerinin parasını aldı, sonra vize için Odunkafalıların (Almanlara böyle diyordu) büyükelçiliğine gitti. Berlin yolculuğu da aynı derecede yorucu geçti; kendisini bekleyen Putsikoviç'i de özellikle görmek istememişti, Putsikoviç, Alman toprağında *Grazhdanin* benzeri bir dergi çıkarma niyetindeydi. İki adam akvaryumu, müzeyi, Tiergarten'ı ziyaret ettiler, Dostoyevski önceden karar vermiş olmasına karşın "bira parasını, lokanta, taksi parasını falan öderken," buldu kendini. Dahası, "bir hafta sonra çıkacak olan derginin ilk sayısının kâğıt ve posta masrafları için benden kırk beş mark borç aldı."[22] İnsan, herhalde Dostoyevski'nin cömertliğini kamçılayan şey yeni çıkacak dergiyi destekleme isteğiydi diye düşünüyor.

24 Temmuz'da Ems'e vardı, hemen Dr. Orth'u görmeye gitti. "Doktor," diye yazıyordu Anna'ya, "akciğerimin bir parçasının bulunduğu yerden kopup konum değiştirdiğini saptadı, tıpkı dalıa önce yerini değiştiren ve şimdi başka bir yerde olan kalbim gibi – bütün bunları amfizem yapıyor, teselli vermek için de kalbimin çok iyi durumda olduğunu, bütün bu değişikliklerin fazla bir anlamının bulunmadığını, önemli bir tehdit oluşturmadığını söyledi." Dostoyevski hiç rahatlamışa benzemiyordu, "Daha başlangıç döneminde amfizem bu tür sonuçlar doğurduysa, daha sonra neler olmaz?" diye yazıyordu. Doktor ona iki tür şifalı su (Kranchen ve Kesselbrunnen) ile gargara yapmasını ve bu suları içmesini önerdi, "Bu sulara çok güveniyorum, bugün hemen içmeye başladını,"[23] diyordu umutla.

Dostoyevski'nin son kez Bad Ems'te geçirdiği günler, daha oraya gitmeden önce öngördüğü gibi, yalnızlık ve yalıtılmışlığın damgasını taşıyordu, zaten içi kararmış olan Dostoyevski'nin o şık kaplıca çevresine tepkisi yepyeni bir sinirlilik düzeyine ulaşmıştı. Yahudi düşmanlığı da hortlamış durumdaydı, ancak sağa sola saçtığı hakaretlerde ince bir yansızlık çizgisini koruyordu. Ne gariptir ki tam bu günlerde Zosima'nın –evrensel uzlaşma ve sevgi mesajının İvan Karamazov'un lanetlemelerine

21 *age.*, 79-80; 19 Temmuz 1879.

22 *age.*, 73-84; 24 Temmuz/5 Ağustos 1879.

23 *age.*, 85-87; 25 Temmuz/6 Ağustos 1879.

bir yanıt olacağını umduğu Zosima'nın– öğretileriyle ilgili bölümü tamamlamaya çalışmaktaydı. Her günkü duyguları ve heyecanları, sanat yapıtına boca ettiği görüşlerle bu kadar çelişen bir yazar bulmak zordur.

Putsikoviç'in bir erdemi varsa, o da bir şeyden kolay kolay vazgeçmemesiydi, çıkaracağı dergi için Dostoyevski'nin adının çok önemli olduğunu, cila yerine geçeceğini biliyordu. Dostoyevski'ye derginin piyasaya sürülmesine yardımcı olma sözü verdiğini hatırlatan Putsikoviç, 28 Temmuz'da Dostoyevski'den yayımlanmak üzere gönderilmiş bir mektup aldı. Dostoyevski derginin "samimi ve dürüst"[24] yönelimli bir dergi olduğuna tanıklık ediyordu. Bu resmi mektupla birlikte, Dostoyevski bir de özel mektup göndermişti, orada "neredeyse nüfusunun yarısı dünyanın her yerinden gelmiş zengin Yahudilerden oluşan bu çok dilli" kalabalığa nefretini kusmuştu. Bu bağlamda Putsikoviç'in dikkatini Katkov'un gazetesi *Moskovskie Vedomosti*'de [Moskova Haberleri] okuduğu bir makalesine çekiyordu, o makalede "çok yeni yayımlanmış olan, *Burada Nerede Yahudi Var?* adlı bir broşür" özetlenmişti, "Ne ilginçtir ki," der Dostoyevski, "Almanya'ya adım attığım anda benim düşündüğüm şeyle çakışıyor: Almanlar çok yakında Yahudileşmiş olacaklar, ulusal ruhlarını kaybediyorlar."[25] Bu makalede sözü edilen broşür, eskiden sosyalistken Yahudi düşmanı olmuş, Almanların hayatında Yahudi etkisinin artmasına şiddetle karşı çıkan birinin kaleminden çıkmış bir başka broşüre yanıt olarak yazılmıştı. Almanya'da "her yerde Yahudi etkisinin"[26] var olduğuna inanan Dostoyevski'nin Pobedonostsev'e yazdığı gibi, bu tartışma onun için kendisinin görüşünün doğru olduğunu gösteriyordu.

Pobedonostsev'e yazdığı bir mektupta kendisini "hasta ve ruhen çok kaygılı" biri olarak tanımlıyor, bu acınası ruhsal durumu "Rus basını, ayrıca entelijansiya denen 'tımarhane'de olup bitenleri gözlemlerken edindiği moral bozucu izlenimler"e bağlıyordu; "Pan Avrupacı öğrenim ve aydınlanma düşünceleri herkesin başında zebella gibi dikiliyor, kimse düşüncesini söyleyemiyor." Bu sorunlar Dostoyevski'nin "*Günlük*'e devam etme isteğiyle kıvranır" hale gelmesine yol açmıştı, "çünkü," diyordu, "gerçekten de söylemek istediğim şeyler var ... verimsiz, kaba polemiğe sapmadan, tam tersine korkusuzca, güçlü sözcüklerle."[27]

Daha sonraki bir pasajda, Rusya'nın toplumsal ve kültürel hayatındaki ölümcül rekabetlerin ortasında kendisine nasıl bir yer edinmeyi başardığını ve oradan korkusuzca konuşabildiğini dürüstçe anlatır:

Ben kendimi edebiyatta... neredeyse olağandışı bir konumda görüyorum; aynı zamanda hem Avrupa ilkelerine karşı yazan, hem *Cinler*'le, yani gericilik ve karan-

24 *age.*, 91; 28 Temmuz/9 Ağustos 1879.
25 *age.*, 90-91.
26 *age.*, 104-105; 9/21 Ağustos 1879.
27 *age.*, 120-122; 24 Ağustos/5 Eylül 1879.

lıkçılıkla uzlaşmaya varmış bir kişi, bu kişi nasıl olur da, Avrupalılaşmacı dergilerin, gazetelerin, eleştirmenlerin yardımı olmadan genç insanlarımız tarafından, demirleyecekleri bir limanları kalmamış Nihilistlerin ta kendileri falan tarafından kabul edilen biri olabilir?.. Gençler, kendilerine yakın gelen, samimiyetle söylenmiş *tek* sözü benden beklediklerini söylediler bana, *yol gösterici bir yazar* olarak görüyorlar beni. Gençlerin böyle söylediğini bizim edebiyat önderleri, kalemşorlar, üçkâğıtçı yayıncılar da biliyorlar, yıldırım çarpmışa döndüler, yoksa benim özgürce yazmama izin vermezlerdi! Beni, köpekler gibi, diri diri yerlerdi ama korkuyorlar ve şaşkınlıkla bakalım daha sonra ne olacak diye bakıyorlar.[28]

Bu sözler yakıcı bir misyon duygusunun ona ilham kaynaklığı ettiğini gösteriyor, onu ülkesini bekleyen, kendisinin apaçık gördüğü felaketten kurtarmaya katkısının olabileceği inancına götüren şeyin bu olduğunu.

* * *

Bad Ems'te Dostoyevski'yi en çok meşgul eden şey kuşkusuz romanıydı. Ağustos başında elyazmasını her zamanki gibi açıklayıcı bir mektupla birlikte gönderdi. "Bu kitaba 'Rus Rahibi' adını verdim – cesurca ve kışkırtıcı bir başlık çünkü bizi sevmeyen bütün eleştirmenler bas bas bağıracak: 'Bir Rus rahibi böyle mi olur? Ne cesaretle onu böyle yüceltirsin?' Ama ne kadar bağırırlarsa o kadar iyi, öyle değil mi?.. Yalnızca bir ülkü olarak değil, bir gerçek olarak da doğru o."[29] Dostoyevski, "O figürü ve kişiliğini eski Rus rahipleri ve azizlerinden aldım," diye açıklamada bulunuyor, "sınırsız alçakgönüllülüğüyle – o alçakgönüllülüğünün yanında Rusya'nın geleceğine, ahlaksal, hatta siyasal misyonuna dair sınırsız, naif umutlarıyla birlikte. Aziz Sergius'un, o iki metropolitan, Pyotr ile Aleksey'in kafasında bu anlamda hep Rusya yok muydu?" Lyubimov'dan bir ricada bulunuyor, bu metni güvenilir bir düzeltmene vermesini istiyor çünkü dilinin sıradan bir Rusça olmadığını söylüyor. "Zosima Dede'nin Hayatında Kutsal Kitabın Yeri" başlıklı bölüm için, "O bölüm yüksek düzeyli, şiirsel bir bölümdür: önörneği Tihon Zadoski'nin öğretilerinin bazılarından, biçemin naifliği Keşiş Parfeni'nin gezintiler kitabından alınmıştır. Onlara sen kendin de göz at, sevgili Nikolay Aleksiyeviç, bana babalık et!"[30]

Dostoyevski böylece öykündüğü, romanın geri kalan bölümünde kullandığı dilden ton bakımından farklı olan biçemsel modellere işaret eder. V. L. Komaroviç, Dostoyevski'nin *Keşiş Parfeni'nin Kutsal Dağ Athos'ta, Rusya, Moldavya, Türkiye ve Kutsal Topraklarda Yaptığı Yolculuklarla İlgili Öyküsü*'nden[31] ödünç aldığı biçemi ta-

28 *age.*
29 *age.*, 102-103; 7/19 Ağustos 1879.
30 *age.*
31 *Die Urgestalt des Brüder Karamasoff*, yay. haz. V. L. Komarovich (Münih, 1928), 127-128.

nımlamıştır. Uzun yıllardır Dostoyevski'nin en sevdiği (1866 ile 1870 arasında Avrupa'ya giderken yanına aldığı tek) kitap olan bu yapıt, Saltıkov-Şçedrin gibi, Turgenyev gibi Batıcıların da, Rusya'daki eski tip dindarlıkla özdeşleştirilen dokunaklı imgeler için çok sevdikleri bir yapıttı. Parfeni'nin kendi kitabı, hatta kendileriyle inanç sorunlarını tartıştığı kişilere karşı bile öylesine dokunaklı bir iyi yüreklilik ve iyilikseverlik duygusuyla doludur ki, yalnızca Dostoyevski gibi bir okuru kendine çekmekle kalmamış, Hıristiyanlıkla ilgileri dinsel olmaktan ziyade kültürel olanları da çekmiştir.

Konaroviç'in belirttiği gibi, Zosima'nın öykülerinde ve vaazlarında "hatta bunların parçalarının düzenlenişinde ve bütün sözdiziminde, Rusça edebiyat diline tamamıyla yabancı bir ritim," bulursunuz, "Çağdaş sözdiziminden bir kopuşu temsil ediyormuş gibi görünen bir ritimdir bu ama aynı zamanda bütün anlatıya törensel ve ülküsel dinginliğin özel ve duygusal rengini katar. Aynı sözcüklerin, hatta aynı söz gruplarının birbiri ardına gelen cümlelerde sık sık tekrarlanması, [...] uzun, ritim bakımından birleşik cümlelerin, doğrudan söyleyişlerdeki giriş cümleciklerinin dönüşümlü olarak kullanılması; son olarak da sanki anlatıcının istediği anlatım zenginliğine ulaşamamış gibi tek ve aynı resmi tanımlarken art arda tamlayıcılar kullanarak sözü uzatması – bütün bunlar öğretilere belli oranda bir dile gelmezlik niteliği katar."[32] Keşiş Parfeni'nin kitabının etkisi, ayrıca manastır hayatının betimlemelerinin pek çok yönüne kadar uzanır.

On sekizinci yüzyıl ortasında bir Rus keşişi olan, 1860'larda azizliğe yükseltilen Aziz Tihon Zadonski'nin Dostoyevski'nin ahlaksal ve manevi evrimi üzerindeki etkisi çok gerilere gider. Dostoyevski *Vremya*'nın editörlüğünü yaparken, kendi toplumsal ve siyasal *poçvenniçestvo* ülküsünü oluştururken, Aziz Tihon'un verimli edebiyat mirasıyla karşılaşmış olabilir. Aziz Tihon, Rus azizleri arasında kendi dinsel ülküsüne –"gururun alçakgönüllülükle, öfkenin tatlılık ve sabırla, nefretin sevgiyle"[33] alt edilmesi ülküsüne– ulaşmak için içsel bir savaş veren pek az azizden biridir. Komaroviç'in önerdiği gibi, Dostoyevski kendi kişisel yapısıyla Tihon'unki arasında bir ilişki görmüş olabilir. Manastırda, Piskoposun oda hizmetlilerinden biri, "Piskopos ikide birde sinirleri bozulan, evham hastalığına yakalanan biriydi," diye yazıyordu. Bu öykülerde öfke ve mutsuzluk nöbetlerinin sözü de ediliyordu, hayatının son günlerinde "tamamıyla evham hastası olmuştu."[34] Onun için kendine hâkim olmak, başkalarına karşı duyduğu düşmanca tepkileri denetim altında tutmak olanaksızdı. Üstelik manastırda alay ve gırgır konusuydu, bu konuda da Dostoyevski bir yazar olarak kendi durumuyla onunki arasında benzerlik görmüş olabilir.

---

32 *age.*

33 Georgy Florovsky, *Puti Russkogo bogosloviya* (Paris, 1983), 123-125.

34 Komarovich'te alıntı, *Die Urgestalt,* 78.

Kendilerine kötü davranılan köylüler adına rahip fırsat buldukça müdahalede bulunuyordu –bunu da köleliğin en karanlık günlerinde yapıyordu!–, bütün çabası, vaaz ettiği Hıristiyanlıkta sevgiyle ilgili düşüncelerin, toplumsal hayat düzeyinde uygulamaya konmasına yardımcı olmaktı. Çeşitli kereler, o günlerde çok moda olan (Karamazov ailesinde o tamamıyla ilkesiz babanın konuşmalarına hâlâ da yansıyan) din karşıtı Voltaire'ciliğin etkisinde kalan öfkeli toprak sahipleri ona çatmıştı. Her seferinde, bir iç çelişki yaşayarak da olsa, Tihon sonunda kendisine saldıranlardan onları öfkelendirdiği için özür dilemişti; böyle bir alçakgönüllülük karşısında, karşı taraf düşüncesini tamamıyla değiştiriyordu. Dostoyevski belki de bu tür öykülerde, birbirine karşıt ahlaksal ve dinsel ilkeler arasında –Rusya'daki eski tip dindarlıkla yeni, yıkıcı ateizm ruhu arasında– bir çatışma gördüğü kadar, alçakgönüllülüğün, akılcılığın etkisi altında kendilerinin bağışık olduğunu düşünenlerde bile ahlaksal bir değişim yaratma gücü olduğunu görüyordu.

Ölümsüzlük sorunu Dostoyevski'nin kendi ahlaksal ve dinsel inançlarının temeli haline gelmişti, Hıristiyanlıkta yeniden dirilişi de içine alan bu umut, Tihon'un da kafasına sık sık takılıyordu. "İşte onun kulağı, manevi anlamda, özellikle bu kilise öğretisine ayar edilmiştir," diye yazar Komaroviç, "ve Dostoyevski gibi, o da kendi çağında inançsızlığın yayılmasını bu inancın unutulmasına bağlar." Aziz Tihon yeniden dirilişi hatırlatırken Kıyamet Günü'nden pek söz etmez (zaten ne de Dostoyevski eder); bu olay "hiçbir zaman misilleme ya da günahların cezalandırılması düşüncesiyle birleştirilmiyor, Tanrı'nın çocuklarının 'en üstün mutluluğu'yla ilişkilendiriliyordu."[35] Tihon da yeniden dirilişi hemen hemen her zaman ve değişmez şekilde "Tanrı'nın Oğlu"nun mutluluğu imgesiyle birleştirir ve insanoğlunun böyle bir mutluluğa kavuşma olasılığını şu sözlerle ilan eder: "Zilletimizin nedeni olan tenimiz dönüşüme uğrayacak... Tanrı'nın seçilmiş kullarına [Hıristiyanlara] öylesine görkemli, olağanüstü güzel bir mutluluk bağışlanacak ki, onlar mutluluktan güneş gibi ışıyacaklar."[36]

Dostoyevski, Tihon'un yapıtında, Hıristiyanlığın sevgi ütopyasıyla –Dostoyevski'nin büyülenmiş gözlerinin önünde dünyada en temel ülküsü olarak parıldayan sevgi ütopyasıyla– ilgili olarak, kendisinin kaleme alacağı coşkun betimlemelere benzer betimlemeler de bulacaktı. "Ah, her şey ne güzel olurdu," diye yazıyordu Tihon, "herkes birbirini sevseydi! O zaman ne hırsızlık olurdu, ne soygun, ne aldatma, ne cinayet... cinayetler, tefecilik, borcunu ödeyememek yüzünden hapishaneler mahkûmlarla dolup taşmazdı; yoksul diye, muhtaç diye hiç kimse kalmazdı, herkes eşit olurdu."[37] Dostoyevski'nin yeryüzü cennetiyle ilgili kehanetsi dokundurmaları bundan daha etkili biçimde dile getirilemezdi. Dostoyevski, notlarında kendisinin

35 *age.*, 107.
36 Alıntı, *age.*, 108.
37 Alıntı, *age.*, 114.

anahtar niteliğindeki motifi üzerinde çeşitlemeler yapar; herkes herkesten sorumludur, "herkes herkesin karşısında bütün suçlardan sorumludur, *o yüzden de* herkes başkaları adına her şeyi bağışlayacak kadar güçlüdür, o zaman herkes İsa'nın eseri haline gelecek, O'nun Kendisi de onların arasında görünecek, onlar O'nu görecek, onunla bir olacaklar"dır. Yine de sansürün pek izin vermeyeceği bu düşüncelerin hiçbiri metinde yoktur.

Pobedonostsev, Dostoyevski'ye o güçlü Büyük Engizisyoncu'ya yanıldığını gösterecek "karşı iddialarını, sert yanıtını ve açıklamalarını"[38] dört gözle beklediğini yazıyordu, ona verdiği yanıtta Dostoyevski bir kaygısını dile getiriyor, yapıtının bu "*olumsuz yönü*"ne verdiği yanıt için acaba "*yeterli bir yanıt oluşturur mu?*" diyordu. Hele de "yanıt, nihayetinde... dolaylı bir yanıt... sanatsal bir resim olduğuna göre. [...] [Keşişin] ilkelerinin birkaçı var ki insanlar onları duyduklarında, gündelik anlamda, saçma bulup yaygara koparırlar ama bir başka, içsel anlamda bence [Zosima'nın ilkeleri] doğrudur."[39]

6. kitabı tamamladıktan sonra Dostoyevski, hemen eylül sayısı için söz verdiği bölüm üzerinde çalışmaya başladı. Ama 29 Ağustos'ta Ems'ten ayrıldı, altı gün süren yolculuk dolayısıyla gelecek sayıda tefrika edilecek bölümle ilgili çalışmalara ara verdi. Bad Ems ile Staraya Russa arasındaki yolculuk o kadar yorucu geçti ki, ancak bir haftada kendine gelebildi. 16 Eylül'de 7. kitabın ilk üç bölümünü postaladı, bu bölümlerde Zosima'nın gömülüşü, çürüyen cesedinden yayılan pis koku skandalı anlatılır. Dostoyevski bunun bir hakaret olarak alınacağından korktu, çünkü "pis koku" sözünü kullanmıştı ama bu sözü Peder Ferapont'tan almıştı, o yüzden amaca uygunluğu konusunda ısrarcıydı. Ayrıca Lyubimov'dan "iyi bir iş" yapıp Gruşenka'nın anlattığı "soğan" söylencesinin provalarını okumasını rica ediyordu. "Tam anlamıyla bir pırlanta," der Dostoyevski, "bir köylü kadının ağzından benim kaleme aldığım bir şey, kuşkusuz, *ilk kez kayda geçiyor.*"[40] Folklor uzmanı olan bir Rus, 1859'da buna benzer bir söylenceyi bastırıp yayımlamıştı ama bu, Dostoyevski'nin kullandığı, halk kültürü geleneğine bağlı ahlaksal ve dinsel ürünlerin güvenilirliğini örnekler yalnızca.

8 Ekim'de Dostoyevski, Lyubimov'a bir sonraki tefrikanın "yine gecikeceğini"[41] bildirir. Bu tefrikanın ilk bölümlerinde anlatılan sahnede, Dimitri babasının evinin bahçesinde gizlenmektedir, yaşlı adamın beklediği parolayı verince yaşlı adam pencereye koşar. Dimitri "birden pirinç havanelini cebinden çıkar"ır, Dostoyevski öykülemeyi burada keser, birkaç satır nokta nokta koyarak okurları merak içinde bırakır ama bu aradan sonra gelen ilk cümle neyin *olmadığını* sezdirmek amacıyla yazılmıştır. " 'O sırada Tanrı beni yukardan izliyordu,' dedi Mitya daha sonra kendi

---

38 *LN* 15 (Moskova, 1934), 139.
39 *PSS*, 30/Ki. 1: 121-122; 24 Ağustos/5 Eylül 1879.
40 *age.*, 125-125; 16 Eylül 1879.
41 *age.*, 127; 8 Ekim 1879.

kendine."Yine de belki Dostoyevski'nin, Tanrı'nın koruyuculuğuna yapılan bu göndermenin şifresini okurların çözebileceklerini düşünmesi onların zekâlarına fazla güvenmek olurdu. Bu bölümler 1 Kasım'da yayımlandı, Dostoyevski 8 Kasım'da olayın gerisiyle ilgili açıklamayı bekleyemeyen bir okura yanıt yazıyordu: "Yaşlı Karamazov'u uşağı Smerdyakov öldürdü. Roman ilerledikçe bütün ayrıntılar ortaya çıkacak... İvan Karamazov cinayete yalnızca uzaktan ve dolaylı şekilde katıldı, Moskova'ya gitmek üzere yola çıkmadan önce Smerdyakov'la yaptığı konuşmada (bilerek) onu aklını başına toplamaya davet etmemiş, tasarladığı cinayeti (işleyeceğini açıkça gördüğü, zaten daha önceden de sezdiği cinayeti) açıkça ve koşulsuz şekilde tiksindirici bulduğunu söylemiş, böylece Smeryakov'un cinayeti işlemesine *izin verir gibi görünmüştü.* Smerdyakov için *izin* çok önemliydi... Dimitri Fyodoroviç babasını öldürmemişti, tamamıyla suçsuzdu."[42]

Açıkça görülüyor ki Dostoyevski, romanının olay örgüsü içinde cinayet konusunun izlek açısından taşıdığı anlamı çok iyi kavramıştı. Yanıtında, yazdıklarının nasıl okunması gerektiğiyle ilgili okura bir ders de veriyordu. "Okur için önemli olan, yalnızca olay örgüsü değildir," der kadın okuruna, "okurun ayrıca insan ruhuyla (psikolojisiyle) ilgili belli bir bilgisi de olmalı, bir yazarın okurdan bunu beklemeye hakkı vardır." Dimitri kaçmak üzereyken geri dönüp çitten içeri, bahçeye atlayarak Grigori'nin yarasına baktığı, alnındaki kanı sildiği zaman, "okura zaten baba katilinin kendisi olmadığını söyler gibiydi." Davranışı acımasız bir katilin davramşı değildir, tam tersine, sevgi yansıtan bir davramştır, "babasını öldürmüş olsaydı, yerde yatan uşağın başında durup acıma duygusunu ifade eden sözler söylemezdi."[43] Öyle davranış biçimleri vardır ki bunları bir başka insam öldürmek gibi bir davranışla uzlaştıramazsınız.

* * *

30 Ekim, Dostoyevski'nin elli sekizinci yaşgünüydü, bu yaşgününe damgasını vuran şey, Kontes Tolstoya'nın yardımıyla karısının ona aldığı armağan oldu. Dostoyevski Raffaello'nun *Sistine Meryem'i* adlı resmine çoktandır hayranlığını dilinden düşürmüyordu, Dresden'deyken Gemäldegalerie'ye gittiklerinde, büyülenmiş gibi hep o resme bakardı. Kontes, resmin büyük bir fotografik kopyasını Vladimir Solovyev'e hazırlatıp Anna'ya verdirdi. Dostoyevski o gün çalışma odasına gittiğinde, Anna'nın tahta çerçeveyle çerçevelettirip kanepenin arkasına, duvara astığı resmi görünce hem çok şaşırdı hem de sevindi. "Onu kaç kez çalışma odasında o muhteşem resmin karşısında durmuş düşünürken buldum, öylesine derin düşüncelere dalıyordu ki benim içeri girdiğimi duymuyordu bile,"[44] diyordu Anna. Öyle zamanlarda Anna onu rahat bırakırdı.

---

42 *age.*, 129; 8 Kasım 1879.

43 *age.*

44 Anna Dostoevsky, *Reminiscences*, çev. ve yay. haz. Beatrice Stillman (New York, 1975), 326.

16 Kasım'da 8. Kitap'ın geri kalan bölümlerini gönderdi, Lyubimov'a başlangıçtaki planını değiştirdiğini bildirdi. Adli tahkikatla sınırlı kalmak yerine, "ceza davası usulümüzün kanayan yarası", önsoruşturmayı konu alan bir bölüm daha ekleyecekti, "babadan kalma usullerle, çok modern, soyut, kişilerüstülüğün somut örneği olan genç avukatlarla, tahkikat elemanlarıyla"[45] yapılan hazırlık soruşturmasını ele alacaktı. Aralık sayısı için söz verdiği 9. Kitap'ın bütün konusunu bu oluşturacaktı. Böylece, zaten *Suç ve Ceza*'da Razumikhin aracılığıyla insani açıdan sınırlılıklarına verip veriştirdiği, Batı'dan alınmış soyut yasa kavramlarının eksikliklerini daha geniş şekilde dramlaştırabilecekti. Lyubimov'a, şöyle yazıyordu. "Mitya Karamazov'un kişiliğini daha da kalın çizgilerle çizeceğim; uğradığı şanssızlıklar, haksız suçlamalar karşısında bir arınma yaşayacak, yürek ve vicdan arınması. Dimitri verilen cezayı içtenlikle kabul eder, işlediği bir suç yoktur ama, yargının bir hatası yüzünden yanlış yere suçlusu ilan edileceği cinayeti işleyebilecek biriydi, aslında işlemek de istemişti. O tam anlamıyla bir Rus'tur: gök gürlemeden köylü haç çıkarmaz. Yaşayacağı ahlaksal arınma süreci, 9. kitabın ana konusu yapmaya niyetlendiğim adli tahkikatın birkaç saati sırasında başlar."[46]

8 Aralık'ta Lyubimov'a, "Öyle çok çalıştım ki hasta gibiyim, kitabın izleği (adli tahkikat) daha uzun ve karmaşık hale geldi," diye yazıyordu. Kendisinin olabildiğince gösterişli bir yapıt ortaya koyma isteği bir yana, romanı, kendisinin de vurguladığı gibi, "her yerde okunmakta"ydı, "insanlardan mektuplar alıyorum, kitap genç insanlar arasında okunuyor, yüksek sosyete arasında okunuyor, basında övülüyor ya da eleştiriliyor, her tür çevrede yarattığı izlenim bakımından daha önce hiç bu kadar başarılı olamadım."[47] Dostoyevski, Lyubimov'a 9. kitabı Ocak sayısına yetiştirmeye söz veriyordu.

Ayın sonunda St. Petersburg Üniversitesi öğrencileri yararına düzenlenmiş bir toplantıya katıldı, orada Büyük Engizisyoncu Söylencesi'ni okudu. Toplantıyı düzenleyenler, metin için teoloji uzmanlarının iznini almak üzere metni uzmanlara göndermişti. Yanıt olarak Başkeşiş Iosif, "dinsel edebiyatın bazı anıtlarına, hatta Ortodoks azizlerinin hayatlarına hak ettikleri saygı"nın gösterilmediğini, bu metne izin verilemeyeceğini bildirdi.[48] En sonunda Dostoyevski'ye Söylence'yi okuma izni verilmişti ama Dante ve Victor Hugo'ya gönderme yapılan giriş bölümünü metinden çıkarması koşuluyla. O yasaklanan kısım yerine, giriş işlevi görecek birkaç söz söyleme düşüncesi belki de kilise adamlarının bu yasaklamasından doğdu. Okumaya başlamadan önce Söylence'yle ilgili kendi açıklamasını dile getirirken bir yerde şöyle dedi:

---

45 *PSS*, 30/Ki., 1: 130; 16 Kasım 1879.

46 *age.*

47 *age.*, 132; 8 Aralık 1879.

48 *Letopis*, 3: 360.

Temel düşünce şudur: İsa'yı bu dünyanın amaçlarıyla özdeşleştirerek çarpıtırsanız, Hıristiyanlığın anlamı kalmaz; aklınız hiç kuşkusuz inançsızlığa kurban gitmek zorundadır; İsa'nın gerçek ülküsü yerine, yeni bir Babil Kulesi inşa etmiş olursunuz.[49]

Buna okurların tepkisinin ne olduğunu, Dostoyevski'nin daha sonra yine kendisini Söylence'yi okuması için davet eden Edebiyat Fonu'na verdiği yanıttan, dolaylı olarak çıkarmak olasıdır. Üzülerek katılamayacağını bildiriyordu. "Baş Yönetici [St. Petersburg okulları Baş Yöneticisi M. S. Volkonski] bana, Söylence'nin yarattığı izlenime bakılırsa, bir daha onu okumama izin vermeyeceğini söyledi."[50] Temkinli prens, bir kez daha böyle büyük bir heyecan dalgasının yaratılmasına izin vermenin akıllıca olmayacağını düşünmüştü.

49 *PSS*, 15: 198.
50 *PSS*, 30/Ki. 1: 143; 21 Mart 1880.

55. Bölüm

Terör ve Sıkıyönetim

1880 yılı Dostoyevskiler için iyi başladı. 3 Şubat'ta Slavlara Yardım Derneği üyeleri, 19 Şubat'ta II. Aleksandr'ın tahta çıkışının yirmi beşinci yılında Aleksandr'a hitaben bir kutlama konuşması yapılacaktı, o konuşmayı yazması için onu seçtiler. Ne var ki kutlama törenlerinden iki hafta önce Rusya, yapılması beklenen kutlamalara kara bir gölgenin düşmesine yol açan bir olayla sarsıldı.

5 Şubat'ta akşamüzeri saat altıyı yirmi iki geçe, Kışlık Saray'da, tam çarın yemek odasının altında bir bomba patladı. O saatte orada Bulgaristan'ın yeni hükümdarı Prens Aleksandr von Battenburg onuruna bir akşam yemeği veriliyordu, konuklar tam ziyafet odasına girmek üzereydiler ki bu patlama oldu. Çara da, konuklarına da bir şey olmadı ama patlama yüzünden nöbet tutmakta olan on asker ölmüş, elli altı asker yaralanmıştı. Bu olayın sorumlusu, bir zamanlar Halkçı radikaller safında yer almış, Halkın İradesi (Narodnaya Volya) adlı bir gruptu, herhangi toplumsal ve ekonomik bir ilerleme kaydedilecekse bunun ilk adımının çarı öldürmek olması gerektiğine karar vermişlerdi. Üyelerinden biri, Stepan Khalturin, usta bir mobilyacı ve marangozdu, takma bir adla sarayda iş bulmuştu, bodrum katında bir odada kalıyordu. İçeriye gizli gizli küçük miktarlarda dinamit taşımış, amacını gerçekleştirmeye yeteceğini düşündüğü miktara ulaşıncaya kadar dinamitleri yatağının yanına yığmıştı, epeyce güçlü bir patlama oldu ama yemek odasının tabanını göçertecek kadar güçlü değildi.

Halkın İradesi Grubu'nun çara karşı düzenlediği ve başarısızlıkla sonuçlanan bu dördüncü girişimdi. Daha önce çarın yolculuk ettiği tren vagonunu patlatmak için ince ince planlar yaptılar, bir keresinde bir yük vagonunu paramparça etmeyi başardılar ama art arda gelen bazı kazalar sonucu amaçlarına ulaşamadılar. Bu yeni başarısızlığa karşın, Khalturin'in çarın yaşadığı yere kadar sızmış olması, gizli devrimcilerin gücünün ne kadar ürkütücü olduğu algısını yaratmakta başarılı oldu, devrimciler anlaşılan istedikleri her yere sızmayı beceriyorlardı. Yetkililer onların eylemleriyle baş edemez haldeydi, yönetici çevrelerin nasıl büyük bir korkuya kapıldıklarını Dostoyevski'nin hayranı Grandük Konstantin Konstantinoviç'in günlüğünden öğrenebiliyoruz. "Bir terör çağında yaşıyoruz," diye yazıyordu 7 Şubat'ta, "bir tek farkla. Parisliler devrim sırasında düşmanlarının yüzlerini görüyorlardı, biz onları görmediğimiz, bilmediğimiz gibi, sayılarının kaç olduğundan da haberdar değiliz... Genel bir panik."[1]

1 P. Zaionchovsky'de alıntı, *Krisis samoderzhaiya na rubezhe 1870-1889 -kh godov* (Moskova, 1964), 148.

7 Şubat'ta Halkın İradesi bir bildiri yayımlayarak patlamanın sorumluluğunu üstlendi, ölen askerler için "derin üzüntü"lerini belirttiler ama çar yetkilerini bir kurucu meclise devredinceye kadar bu çabaların süreceğini ilan ediyorlardı. Eğitimli üst sınıflar, daha eski yıllarda Aleksandr Solovyev bir suikast girişiminde bulunduğu zaman, tahta karşı ne büyük bir kayıtsızlık sergiledilerse yine öyle yaptılar. Tam da çarın sadık kullarının ona bağlılıklarını ve sevgilerini göstermelerinin programa alındığı bir zamanda patlak veren bu yeni tehdide karşı II. Aleksandr sert önlemler almaya karar verdi. Kont Mihail Loris-Melikov karacı bir subaydı, Osmanlı-Rus Savaşı sırasında kazandığı zaferler dolayısıyla kendisine asalet unvanı verilmişti, Kharkov'un genel valisi olarak radikallerin terör eylemlerinin kökünü kazıdı ama öte yandan ılımlı liberal kamuoyunu sakinleştirme gereğini de anlayışla karşılıyordu. Çar şimdi onu bütün ülkenin başına diktatör tayin etmişti, imparatorluğun her yerinde genel huzuru sağlamak için gerekli "bütün tertibatları ve önlemleri alma" yetkisine sahipti.[2] Onun 12 Şubat'ta başlayan saltanat dönemine "yüreğin diktatörlüğü" dönemi denir, çünkü hükümet denetimlerinde hafif bir gevşetmeye gidilmiştir. Dostoyevski, gazeteci Suvorin'e Loris-Melikov'un Rus toplumunu (yani toplumun eğitimli üst sınıflarını) ülkenin yönetim düzeninin temelinin yeniden oluşturulması için işbirliğine çağıran bildirisinin "kötü yazıldığını"[3] söylemişti ama Loris-Melikov'un iktidar gücünü üstlenmesine olumlu tepki vermişti.

14 Şubat'ta Dostoyevski Slavlara Yardım Derneği'nin üyelerine yıldönümü konuşmasının müsveddesini teslim etti, tarihçi Bestuzhev-Ryumin'e göre, Dostoyevski "kendi amentüsünü okuyarak toplantıyı elektriklendirdi."[4] İlk paragraflarda derneğin üyelerinin, bütün Rus halkıyla birlikte, o sevgi ve iyilik simgesi çarlarına bağlılıkları, alışılagelmiş ve zorunlu ifadelerle dile getiriliyordu. Daha sonra Dostoyevski, köleleri özgürleştiren, o övgüye değer çarın, uzun erimli başka reformları kurumsallaştıran bir çarın yönetimini övüyordu. Ama daha sonraki pasajlarla metin, böyle bir olay için yazılmış en tuhaf metin haline gelmişti.[5]

Metinde, yurdun büyük çoğunluğunu oluşturan coşkulu ve sadık hizmetkârlarının arasında, uzun zamandır "toplumun kültürlü sınıfları [*intelligentny*]" içinde "ne Rus halkına ve onun doğrusuna, hatta ne de Tanrı'ya inanan" insanların görüldüğü çara ihbar ediliyordu – sanki çar bilmiyormuş gibi. Bu insanların hemen arkasından, "kendi inançlarından bile haberi olmayan sabırsız yıkıcılar, [...] toptan yıkım ve anarşi öneren" ama aslında yıkım işi tamamlandıktan sonra geriye kalan şeyin şu anda mevcut olandan daha iyi olacağına inanan "samimi yıkıcılar" geliyordu. Şu

---

2 *Letopis, zhizni i tvorchestvo F. M. Dostoevskogo*, yay. haz. N. F. Budanova ve G. M. Friedlender, 3 cilt (St. Petersburg, 1995), 3: 379.

3 *age.*, 379.

4 *age.*

5 Bu konuşmanın metni *PSS*'de bulunabilir, 30/Ki. 2: 47-48.

anda "genç Rus güçleri, heyhat, kendilerini öylesine içtenlikle kandırıyorlar ki karanlık yeraltı dünyasının eline düşüyorlar, Rus ülkesinin, sonuçta da Hıristiyanlığın düşmanlarının eline," deniyor ve devam ediyordu: Bunlar, "örneği görülmemiş bir küstahlıkla" kısa bir süre önce "ülkemizde duyulmamış derecede kötü şeyler yaptılar, dürüst ve güçlü halkımızı, bütün dünyayı çok öfkelendirdiler." (Üstü kapalı bir şekilde de olsa, Kışlık Saray'daki patlamaya ya da daha önce çara düzenlenen suikastlara dokundurmak acaba iyi bir fikir miydi, bu sorgulanabilir.)

Ayrıca Dostoyevski bu iğrençlikleri yapanları, kendisinden beklenebilecek kınayıcı sıfatlarla da lanetlemez. Ona göre onlar "genç Rus güçleri"ni oluşturuyordu, ne gibi "kötü şeyler" yapmış olurlarsa olsunlar, niyetleri *tamamıyla* kötü ya da acımasız olarak görülemezdi çünkü *samimiyetleri* kötüye kullanılmıştı, yoldan çıkmışlardı. Bu genç insanlara Rusya'daki toplumsal ve kültürel gelişmenin ürünleri, Rus halkına ve Rus halkının doğrusuna ve Tanrı'ya inanmamaya başlayan insanların (herhalde 1840'lar kuşağının) üretimi olarak bakıldığı zaman eylemlerinin menfurluğu menfurluk olmaktan çıkardı. Dostoyevski çarın kaygılarını gidermeye çalışır, Slavlara Yardım Derneği için, "görüşleri söz konusu olduğunda –hem babaların ödlekliğine, hem de *kötülüğe inanan, kötülüğün önünde diz çöken* çocuklarımın çılgınlığına– ısrarla karşıdır," der. Sürekli "Radikaller"in samimiliğinin vurgulanması, çarın, kendisini ortadan kaldırmak, rejimini yıkmak girişiminde bulunan insanlar için kullanılmasına alışık olduğu bir şey değildi.

Dostoyevski, Slavlara Yardım Derneği'nde, çar ile halkı arasındaki ilişkiler konusunda birbirine karşıt görüşleri –kuşkusuz kendi görüşlerini seslendirerek– vurgular. Bu ilişki tamamıyla ataerkil bir ilişkidir, kökleri çok eskilere dayanır, "Rus insanının çok eski zamanlardan bu yana ruhuna işlemiş olan eski bir doğru [vardır]: Çar'ları aynı zamanda onların babalarıdır, çocuklar her zaman hiç korkmadan babalarının yanına gelecektir, böylece babaları onların ihtiyaç ve arzularını kendi ağızlarından, anlayışla dinleyecektir; çocuklar babalarını sever, babaları da onların sevgisine güvenir; Rus halkının Çar'la, yani babalarıyla ilişkisi, korkusuz ve rahat bir sevgi ilişkisidir, sözleşmeye dayanan, biçimsel, ölü bir ilişki değildir." Bu son cümle, "büyük yapıyı" Batı tarzı bir anayasayla taçlandırma düşüncesine bir saldırıdır. Bu yıldönümü onuruna o gün ülkeye böyle bir anayasanın bağışlanacağının ilan edileceği dedikoduları dolaşıyordu her yerde.

Dostoyevski, aslında çar ile halkı arasındaki bu aile ilişkisinin bir gerçeklik olmadığını, çoktandır özlenen bir ülkü olduğunu biliyordu. Halk çar babaları için ne hissediyor olursa olsun, halkın çarın yanına yaklaşması, yaklaşabilirse, çok sıkı kuralları olan bir merasime bağlıydı, öyle teklifsiz, elini kolunu sallayarak çarın yanına yaklaşamazdı. Dostoyevski "korkusuzca" çara başvurabilmenin önemini iki kez vurgulayarak çok açık biçimde böyle, arzu edilir bir durumun bulunmadığını işaret eder. Hayatının son yılında notdefterine düştüğü bir notta görüşünü şöyle dile geti-

rir: "Ben, Puşkin gibi, Çar'ın bir uşağıyım, çünkü Çar'ın çocukları, yani halk, onun uşağı olmaktan gocunmaz. Halk Çar'a daha da çok kul köle olacaktır, yeter ki Çar onları kendisinin çocukları gibi görsün. Uzun zamandır görmüyor."[6]

Kurucu bir meclis çağrısında bulunan radikaller gibi, Dostoyevski de çarı uyarır, halka danışması gerektiğini söyler. Dahası, sözümona yücelttiği egemenliğin el değiştirmezliği düşüncesini vurgulayacağı yerde, gözlerini (kuşkusuz gizlice) ileriye dikmiştir, halkın çıkarına olacak şekilde egemenliğin en sonunda biçim değiştireceğine inanır. Çünkü, ancak bu sarsılmaz baba-oğul ilişkisi temeli üzerine, "belki de gelecekte devlette, gerekli görüldüğü boyutta yapılacak dönüşümlerin çatısı inşa edilip tamamlanabilecektir." Dostoyevski de "bu çatının taçlandırılacağı" günü dört gözle beklemektedir ama bir anayasanın armağan edilmesi yoluyla olmayacaktır bu taçlandırma: Onun istediği şey, çarın kendi iradesiyle daha çok toprağın köylüye dağılmasıdır.

İçişleri Bakanı L. S. Makov tarafından metin 19 Şubat'ta çara sunuldu, metnin muhatabı metni dikkatle okudu, belki de metnin altında yatan düşünceyi, o düşüncenin yetkili destekçilerinden daha iyi anlamıştı. Çünkü çar bakanına (Dostoyevski'nin ölümünden sonra Anna'ya aktarıldığına göre) "Slavlara Yardım Derneği'nin Nihilistler'le dayanışma halinde bulunduğundan hiç kuşkulanmamıştım,"[7] demiş. Çar hafif alaycı bir şekilde konuşmuş olabilir, öyle yaptıysa, konuşmaya *samimi* radikallere karşı gizli bir yakınlık duygusunun ama aynı zamanda insanların ihtiyaçlarını "korkusuzca" çara bildirmesine çarın izin vermesi arzusunun egemen olduğunu iyi anlamış demektir.

Dostoyevski, çara hitaben yazdığı metnin çarın eline geçtiği gün Suvorin'i ziyarete gitti, iki saatlik sohbetleri sırasında gazeteci, Dostoyevski'nin son derece iyi bir ruh hali içinde olduğunu gördü, "çok canlı"ydı, Loris-Melikov yönetiminde iyiye doğru bir gidiş olacağı umudundaydı. "Göreceksin," diyordu Suvorin'e, "yepyeni bir şeyler başlıyor. Peygamber değilim ama göreceksin. Artık her şey farklı görünüyor."[8]

* * *

Yıldönümü kutlamalarının ertesi günü Dostoyevski ile Suvorin arasında sıradışı bir konuşma geçti. Dostoyevski daha yeni bir sara nöbeti geçirmişti, Suvorin'e göre çok kederliydi, morali bozuktu. Konuşma döndü dolaştı cinayetlere ve Kışlık Saray'daki patlamaya geldi. "Bu olaylar üzerinde tartışırken," diye hatırlıyordu Suvorin, "Dostoyevski toplumun bu olaylarla arasındaki tuhaf ilişkiye getirdi sözü. Toplum, deyim yerindeyse bu olaylara sempatiyle bakıyordu ya da daha doğru bir deyimle söylersek, bunlar için ne düşüneceğini bilmiyordu." Daha sonra Dostoyevski, romanların-

6 *Biografiya*, 366; I. Volgi'de alıntı, *Posleny god Dostoevskogo* (Moskova, 1986), 84.
7 *Letopis*, 3: 381.
8 *age.*

daki kahramanları için sık sık yaptığı şeyi yaptı: Kendisinin ahlaki tavrını örnekleyecek bir seçim yapmak, belli hareket tarzlarından birini seçmek zorunda kalmasına yol açacak, pek de olağan olmayan bir durum düşündü. Ya, Kışlık Saray'ı havaya uçurma planlarını konuşan iki teröristin konuşmalarına Suvorin ile ikisi kulak misafiri olsaydı. Polise gidip komplocuları yakalatırlar mıydı acaba? Suvorin olumsuz yanıt verince, Dostoyevski de, "Al benden de o kadar," dedi. "Niçin? İhbar etmemi gerektiren nedenleri tek tek düşündüm. Sağlam temellere dayanan nedenlerdi [...], daha sonra bunu yapmanıı engelleyecek nedenleri düşündüm. Bu nedenler açıkçası önemsizdi. Adımın bir ihbarcıya çıkması korkusu, alt tarafı."[9]

O günlerde çarlık rejiminin nasıl bir saygınlık kaybı çukurunun içine düştüğünü, düşünen bütün Rusların baba çarı öldürme girişimlerini kenardan izlerken nasıl bir ahlaksal ve siyasal ikilem içinde kaldıklarını bundan daha açık bir şekilde gösteren bir şey olamaz. *Karamazov Kardeşler*'in tefrika edilen her bölümünün tutkuyla kapışılıp okunmasında şaşılacak bir şey yoktu, okur-yazar takımı sanki romandan, bu çıkmaza bir çözüm bulmalarına yardımcı olacak bir ipucu bekliyordu. Dostoyevski'nin, Suvorin ile ikisinin, üzerinde düşündükleri ikilemin, romanın izleğiyle çok yakından ilgili olduğunu bilmediğini hiçbir şekilde düşünemeyiz. Çünkü bu diyalogun sonunda ve bu diyaloğun dürtüsüyle, Dostoyevski karşısındaki dinleyiciye bir sonraki cilt için öngördüğü olası gelişmelerin taslağını çizmektedir. Orada Alyoşa Karamazov "manastırdan geçerek bir devrimci" olmaya hazırlanıyordu, "Siyasal bir cinayet işleyecekti. İdamı edilecekti. Doğrunun ne olduğunu aramış ve doğal olarak devrimci olmuştu."[10] Bu sözler hiç kuşku yok ki onun ahlaksal açıdan olumlu kahramanı Alyoşa ile radikaller arasındaki akrabalığı işaret eder. Ayrıca, onca "somut" nedenlere karşın, Dostoyevski'nin teröristleri niçin polise teslim etmekten kaçınacağını anlamamıza da yardımcı olur.

Bu konuşmanın yapıldığı gün Loris-Melikov'a bir suikast girişiminde bulunulmuştu. Genç bir radikal olan Yahudi, İppolit Mlodetski tutuklandı, yargılandı ve ölüme mahkûm edildi. Çok kısa bir zaman sonra Suvorin'in yazdığına göre, "Kont Loris-Melikov'a yapılan suikast girişimi Dostoyevski'yi çok sarsmıştı, tepkiden korkuyordu." "Tanrı korusun, o yola bir daha dönmeyelim," dediği söyleniyor. Suvorin ayrıca şunları da not etmiş: "[Y]aşadığımız siyasal cinayetler döneminde, bir katliamdan çok korkuyordu, intikam duyguları kabaran halk tarafından eğitimli insanlar sınıfının katledilmesinden. 'Siz benim gördüklerimi görmediniz,' derdi, 'öfkelendiği zaman halkın neler yapabileceğini bilmiyorsunuz. Ben korkunç, korkunç olaylar gördüm.'"[11]

---

9 *age.*, 381-382.

10 *age.*

11 Volgin'in *Posledny god Dostoevskogo*'sunda, A. S. Suvorin'in *Günlük*'ünden alıntı.

Mlodetski 12 Şubat'ta, otuz yıl önce idam mahkûmu olarak Dostoyevski'nin ayakta dikildiği o aynı Semanovski Alanı'nda halka açık şekilde idam edildi. Şimdi kendisi, sayılarının elli bini bulduğunu sandığı seyirci kalabalığının arasındaydı. İki gün sonra Kontes A. I. Tolstoya kendisini ziyarete geldiğinde, Dostoyevski hâlâ olayın etkisindeydi, Tolstoya kızı Ekaterina Yunge'ye yazdı mektupta ondan, "rahatsız, hasta gibi, korkunç solgun" olarak söz ediyor; Tolstoya onu çok iyi tamdığı için bu halini Mlodetski'nin asılmasına bağlıyor.[12] Dostoyevski'yi biraz neşelendirmek için Anna'dan, Madam Yunge'nin mektubunu okumasını istedi, Madam Yunge *Karamazov Kardeşler*'in yayımlanmış bölümleri için zekice ve övücü şeyler yazmıştı. Genç kadın annesine, "İstemeden," diyordu, "insan Dostoyevski'yi Avrupalı romancılarla karşılaştırıyor – romancıların en iyilerine bakıyorum – Fransızlara: Zola, Goncourt, Dauder – hepsi de saygın yazarlar, hepsi de gelişmeden yanalar; ama, Tanrım! nasıl da sığ sularda dolaşıyorlar! Ama o... ki o da gerçekçidir... tam bir araştırmacı, psikolog, ülkücü, filozof."[13]

Başka pek çoklarının duygu ve düşüncelerini dile getirdikten sonra genç kadın, çocukların çektikleri acıları ve Büyük Engizisyoncu Söylencesi'ni okuduktan sonra devam edemediğini, "[Dostoyevski'nin] karşısına geçip günah çıkarma, ondan bir anlamda bana yardımcı olacak, ihtiyacım olan... bir şeyler duyma isteğine kapıldım,"[14] diye yazıyordu. Dostoyevski genç kadının övgülerini dinlerken yüzü yavaş yavaş "aydınlandı, [yüzüne] kan geldi, gözleri çoğu kez yaşlanarak mutlulukla parladı... birden gençleşmiş gibi görünüyordu." Romanını bu kadar iyi anladığı için Kontes'ten kızına teşekkürlerini iletmesini istedi, şimdiye kadar "hiç kimse bu kadar dikkatli"[15] okumamıştı.

Ekaterina Yunge'nin annesine yazdığı mektuptan sonra doğrudan Dostoyevski'ye yazdığı bir başka mektup daha okundu. Bir ay sonra Dostoyevski genç kadına yazdığı mektupta, onun o zekice gözlemlerini dile getirdiği mektubuna hemen yanıt vermek istediği halde veremediğini yazıyordu, "inanın," diyordu, "hayatım öylesine bir keşmekeş, hatta bir koşuşturma içinde geçiyor ki kendime ait zamanım bile yok." Dostoyevski, Madam Yunge'nin bir ressam olduğunu biliyordu, (annesinden öğrendiğine göre) genç kadın kişisel olarak mutsuzdu, "yapayalnız yaşıyor ve ruhunu anılarla yoruyor"du. Dostoyevski ona, "bunun tek ilacı sanattır, yaratıcı çalışmadır," diyordu. Genç kadın Dostoyevski'ye kişiliğinde var olduğunu hissettiği "ikilik"i anlatmıştı, bu sorun konusunda Dostoyevski'nin söylediği, böyle bir sorunun varlığını doğrulayan sözleri onun kendi yapıtlarında tekrarlanan bir motife parmak basar niteliktedir. Böyle bir kişilik özelliği, der, "genel olarak insan doğasına özgü

12 *Letopis*, 384.
13 *LN* 86 (Moskova, 1973), 496.
14 *age.*
15 *Letopis*, 3: 384.

bir şeydir" ama herkes bu sorunu Madam Yunge gibi –ya da kendisi gibi– şiddetli bir şekilde yaşamaz. "İşte tam da bu yüzden bana bu kadar çok benziyorsunuz, çünkü sizdeki bu *bölünmüşlük* benimkine çok benziyor ve ben bütün hayatım boyunca böyleydim. Büyük bir işkencedir bu ama aynı zamanda büyük bir mutluluktur. Güçlü bir bilinçlilik işaretidir, kendini değerlendirme gereksinimi duyduğunuzu, kendine ve insanlığa karşı ahlaksal yükümlülük taşıma gereksinimi duyduğunuzu gösterir. İşte bu ikiliğin anlamı budur."[16]

Bu tür sözler bize onun kendi ruhunun, aynı zamanda portrelerini çizdiği bütün o sözümona "şizofrenik" kahramanların *ahlak* bakımından taşıdığı önemi kavramamıza yardımcı olur. "Daha az gelişkin bir düşünme yetiniz olsaydı," diye yazar Dostoyevski, "sınırlı bir yetiniz olsaydı, vicdanınız sizi daha az rahatsız ederdi, böyle bir ikileminiz olmazdı. Sonuçta, tam tersine, kendinizi çok beğenen biri olurdunuz. Ama ikilem yine de bir işkencedir." Dostoyevski'nin edebiyatında "acı çekmek" olumlu ahlaksal bir değer olarak görülüyorsa, acı çeken insan işte böyle her zaman kendi benliğiyle bir iç boğuşma yaşadığı için görülüyordur; tek avuntu da İsa'ya sığınmaktır. Madam Yunge'ye önerdiği gibi, "İnanıyorsanız (ya da inanmayı çok istiyorsanız), o zaman kendinizi tamamıyla O'na teslim edin, o bölünmüşlüğün size yaşattığı işkence büyük oranda azalacaktır, duygusal anlamda ruhsal bir yanıt alacaksınız, önemli olan da budur."[17]

* * *

Genç bir adam için bile yorucu olacak bir toplumsal ve kamusal hayatı olan Dostoyevski, yine de *Karamazov Kardeşler* üzerindeki çalışmalarını aksatmadan sürdürüyordu. 9. Kitap'ı Ocak ayı başında Lyubimov'a göndermişti, Mart sonu-Nisan başı gibi bir tarihte de 10. Kitap'ı gönderdi. Aynı günlerde liberal Batıcı dergi *Vestnik Evropy*'nin [Avrupa Yolcusu] Nisan sayısında, Rus edebiyat hayatında şu anda Dostoyevski ne kadar önemli bir yere sahip olursa olsun, ona gençliğinde edebiyat sahnesine ilk çıkışıyla ilgili, onun için utandırıcı olacak bazı şeyler hatırlatılıyordu. Bu etkili dergide Annenkov'un 1840'larla ilgili anıları yayımlanmaktaydı, bu anılar daha sonra *O Olağanüstü Onyıl* adıyla yayımlanacaktı – Herzen'in *Geçmişim ve Düşüncelerim* adlı kitabından sonra, o dönemi en derinlikli, en kapsamlı şekilde betimleyen bir kitap olarak kabul edildi. Kitapta, o dönemin en önemli figürü olarak Belinski'ye fazlaca yer ayrılmıştır, Dostoyevski'nin ilk romanı *İnsancıklar*'a eleştirmenin gösterdiği coşkulu tepki, öykünün bir bölümünü oluşturur. Ama Turgenyev'in en yakın Rus sırdaşı olan ve edebiyat dünyasında onun kâhyalığını yapan Annenkov, *Cinler*'deki o öldürücü Turgenyev karikatürü için, ayrıca daha sonra ya-

16 *PSS*, 30/Ki. 1: 149; 11 Nisan 1880.
17 *age.*

kın geçmişte o ziyafette olanlar için, Dostoyevski'den öcünü almadan edemedi. Annenkov'a göre, genç Dostoyevski son zamanlarda kazandığı ün dolayısıyla öylesine şımarmıştı ki *Petersburg Yıllığı* editörü Nekrasov'dan "örneğin özel matbaa harfleri –çerçeve– kullanılarak [*İnsancıklar*'ın], bütün öteki yapıtlardan ayrılmasını istedi. Roman gerçekten de yıllıkta böyle çerçeveli olarak çıktı."[18]

Bu suçlamaya sinirlenen Dostoyevski hemen Suvorin'e bir mektup döşendi, Suvorin birkaç gün sonra kendisinin tutucu Petersburg gazetesi *Novoew Vremya*'da [Yeni Zaman] bir tekzip yayımladı. Birkaç politika yazarı daha tartışmaya katılınca Dostoyevski, Suvorin'den şu iletiyi yayımlamasını isteyerek tartışmaya nokta koydu: "F. M. Dostoyevski'den, *Vestnik Evropy*'de anlatılan olaya benzer bir olayın olmadığını, olamayacağını bildiren resmi bir yazı aldık."[19] Dostoyevski *Günlük*'ün 1881 sayısında bir yanıt yayımlama niyetindeydi, çünkü "çerçeveye alma" dedikoduları, kendisinin Belinski ile ilişkileri konusunda anlattıklarına gölge düşürmüştü, "buna karşı çıkmazsam [Annenkov'un] anlattıklarının doğru olduğunu düşünecekler."[20] "Dostoyevski, Annenkov'un attığı iftiraya o kadar sinirlenmişti ki," diye yazıyor Anna, "Puşkin şenliklerinde bu adamı görürse onu tanımazlıktan gelmeye karar verdi, adam kendisinin yanına gelirse elini sıkmayacaktı."[21]

Anna'nın sözünü ettiği Puşkin şenlikleri Moskova'da yapılacak, Puşkin amtı açılacak, halka açık resepsiyonlar verilecek, konuşmalar yapılacak, Rusya'nın ulusal şairinin onuruna ziyafetler verilecekti. O romantik, aristokrat Puşkin'in saygınlığı, 1860'ların radikal gazetecileri tarafından Puşkin'e karşı, genelde sanata karşı yürütülen bir kampanya sonucunda sarsılmıştı. Yine eğitimli Rusların büyük çoğunluğu Puşkin okuyordu, Puşkin'i seviyordu, şiirleri okul programlarına alınırdı, onun onuruna bir anıt dikme düşüncesi çoktandır ortalıkta dolaşıyordu. Bağış yoluyla para toplamak 1871'de ciddiyet kazandı. Açılan çeşitli yarışmalardan sonra tam ölçekli heykelinin yapımı işi heykeltıraş A. M. Opekuşin'e verildi; heykelin açılışı, sonunda, başka etkinliklerle birlikte 5-9 Haziran'da yapılacaktı. Dostoyevski, Puşkin üzerine bir makale yazmak niyetiyle bazı düşüncelerini not etmişti ki 5 Nisan'da Sergey Yuriev'den, (kutlamaların hazırlıklarından sorumlu) Rus Edebiyatını Sevenler Derneği'nin başkanından bir mektup aldı. Yuriev daha önce kendi dergisi *Russkaya Mysl* (Rus Düşüncesi) için Dostoyevski'den yeni bir roman istemişti, şimdi ondan Puşkin üzerine bir yazı istiyordu. Dostoyevski "herhangi bir şey yazabilecek zamanının

---

18 *age.*, 335. Turgenyev ile Nekrasov'un ortaklaşa yazdığı, Dostoyevski'yi yeren bir şiir 1845-1846 yıllarında Belinski'nin Pléiade grubunun üyeleri olan genç yazarlar arasında elden ele dolaşmıştı. O şiirde onun "çerçeve" içine alınmış bir öyküsüne şakalı bir gönderme vardı, Annenkov'un hortlattığı öyküde alay olsun diye geçen şey gerçek olmuştu.

19 *age.*, 155; 14 Mayıs 1880.

20 *PSS*, 27: 198.

21 Anna Dostoevsky, *Reminiscences*, çev ve yay. haz. Beatrice Stillman (New York, 1975), 330.

olacağı"ndan kuşkuluydu ama *Russkaya Mysl*'i aklından tutacaktı.[22] Nisan ayı için öylesine çok sayıda etkinliğe katılma sözü vermişti ki tefrika edilecek yeni bölümü *Russkiy Vestnik*'e yetiştiremedi. "Burada gerçekten yazmama engel olan şeyler var," diye yazıyordu Lyubimov'a, özür dileyerek. Suç yine *Karamazovlar*'daydı. "Onlarla ilgili öyle çok insan beni görmeye geliyor, beni evlerine davet ediyor ki... ne yapacağımı şaşırdım, Petersburg'dan kaçıyorum!" Dostoyevski "bir hafta sonra" Staraya Russa'ya gitmeyi ve "üç hafta içinde bütün romanı bitirmeyi"[23] planlıyordu.

Staraya Russa'da kesintisiz çalışabilseydi editörüne verdiği iyimser plana tam uymasa bile yaklaşabilirdi. Yine de 1 Mayıs'ta Yuriev'den bir mektup daha aldı, mektup Rus Edebiyatını Sevenler Derneği adına yazılmıştı, anıtın açılışından sonra yapılacak halka açık oturumlardan birinde "büyük şairin anısını onurlandırmak için" konuşmasını istiyorlardı kendisinden.[24] Yuriev bir de kendi adına mektup yazmıştı, onu Petersburg'da yapılacak kutlamalar yerine, Moskova'da yapılacak olana katılmaya kandırmaya çalışıyordu, katılacak olan öteki kişilerin listesini veriyordu: İvan Aksakov, Pisemski, Ostrovski, Turgenyev. 4 Mayıs'ta Slavlara Yardım Derneği toplantısında (yakın geçmişte başkan yardımcısı seçilen) Dostoyevski'yi derneğin Moskova kutlamalarına katılacak temsilcisi olarak seçtiler, o da ertesi gün Yuriev'in önerisini kabul etti.[25]

8 Mayıs'ta yine Grandük Konsantin'in konuğuydu, *Karamazov Kardeşler*'den parçalar okudu, okuduğu parçaların arasına, evsahibinin ricası üzerine Zosima'nın itirafını da katmıştı, Grandük'e göre Dostoyevski'nin yazdığı en güzel metin parçalarından biriydi o. Çarevna bütün gece "çok dikkatli dinlemiş ve kendinden geçmişti"; kadınlardan biri açıkça ağladı.[26] Bu son derecede sevindirici görev yerine getirildikten sonra aile 9 Mayıs ile 11 Mayıs arasında bir tarihte Staraya Russa'ya gitmek üzere yola çıktı.

---

22 *PSS*, 30/Ki. 1: 147; 9 Nisan 1880.
23 *age.*, 151-152; 29 Nisan 1880.
24 *LN* 66 (Moskova, 1973), 509.
25 *age.*, 153-154; 5 Mayıs, 1880.
26 *LN*, 137.

56. Bölüm

Puşkin Festivali

1880 ilkbaharında Moskova'da yapılan Puşkin Festivali, büyük şairi ateşli bir konuşmayla ilahlaştıran Dostoyevski'nin yarattığı heyecan dolayısıyla, daha sonraki yıllarda pek çok kişinin hatırladığı bir olay oldu. Ama o günlerde de, her türlü önemli kamuoyu gösterisine siyasal bir renk armağan eden ülkedeki gergin ve uğursuz sosyo-politik iklim yüzünden olay azımsanmayacak derecede önemsenmişti. Bu kez Rus entelijansiyasının kaymak tabakası, I. Nikola'nın hiç hoşlanmadığı, sürgüne gönderilen, o devrimci 1825 Aralıkçıları arasında dostları bulunan bir şairi övmek için (başka büyük kentlere akın ettikleri gibi) eski başkente akın etmişti. Böyle bir kutlama daha önce eşi görülmüş bir şey değildi, üstü kapalı şekilde bir ifade özgürlüğü talebi olarak algılandı, Rus edebiyatında ve toplumunda hâlâ eksik olan özgürlük talebi olarak.

Dahası bu girişimi (Çarskeo Selo'daki liseden Puşkin'in sınıf arkadaşı olan ve hâlâ yaşayan) arkadaşları başlatmış, heykel için özel kişilerden bağış toplanmıştı. Sonuçta proje onaylanmış, hatta krallık etkinliği himayesine almış, Moskova'daki Duma konukların giderlerini ödemeyi kabul etmişti ama katılanlar herhangi resmi bir etkinliğe katıldıkları duygusu içinde değildi. Tam tersine, bir gözlemcinin dediği gibi, burada "ilk kez bizler böylesine geniş kapsamlı bir özgürlük özlemini dışavuruyorduk. Katılanlar kendilerini bütün haklarından yararlanan yurttaşlar olarak hissettiler."[1]

Dahası, bu bağımsız girişimin resmen tanınması çar ile entelijansiya arasındaki ilişkilerde yeni bir dönemin olumlu anlamda başlangıcı olarak görüldü. Gerçekten de, eğitimli sınıfın artık sahip olmaya başladığı etkinin bir kanıtı olarak, Kont Loris-Melikov Moskova hükümetine, heykelin açılışından sonra yapılacak konuşmaların metinleri için önonay alma koşulunu kaldırması talimatını verdi. "Burada, Petersburg'da, en masum edebiyat günlerinde... bir edebiyat metni okumaya niyetlenseniz, [...] o metni toplantıda okuyabilmek için, yirmi yıl önce yazılmış tek satırı bile eksik olmamak koşuluyla önonay almak için yetkililere teslim etmek zorundasınız," diye yakınıyordu Dostoyevski, Yuriev'e, "Yeni yazılmış bir şeyi *birinin* öndenetiminden geçmeden okumana gerçekten de izin verecekler mi dersin?"[2] Bir beklenti havası doğmuştu; belki de hükümetten başka ödünler de gelecekti! Böylece tamamıyla kültürel görünen bir olay –Rusya'da, yani hiçbir siyasal tartış-

1 *PSS*, 26: 442.

2 *age.*, 30/Ki 1: 153-154; 5 Mayıs 1880.

manın özgürce yapılamadığı bir ülkede, her zamanki gibi– önemli bir sosyo-politik anlam kazandı. Daha kişisel planda bu altmetin, 1860 ortalarından beri Turgenyev ile Dostoyevski arasında süren ideolojik düellonun doruğa ulaşmasıyla dramatik hale geldi.

19 Mayıs'ta Dostoyevski, Pobedonostsev'in isim gününü kutlamak, Kutsal Sinod'un, yani Rus Ortodoks Kilisesi'ni denetleyen konseyin baştemsilcisi olarak ona "yeni" görevinde üstün başarılar" dilemek için mektup yazdı. Yakında Moskova'ya gideceğinden söz eden Dostoyevski, büyük olayın hazırlıkları sırasında su yüzüne çıkmaya başlayan bazı ideolojik anlaşmazlıklardan da söz etti. Bir rastlantı sonucu, diye yazıyordu, "Moskova'da öfkeden kuduran bir klik olduğunu Petersburg'da bile laf arasında duydum... Rus Edebiyatı Sevenler'in oturumlarında *bazı kişilerin* bazı *gerici* sözler edeceklerinden korkuyorlarmış."[3] Ama Dostoyevski kesin bir dille ilan eder: "Ben Puşkin'le ilgili konuşmamı, görüşlerimin (asıl söylemek istediğimi cesaretle söyleyeyim, *bizim* görüşlerimizin) en *uç noktalara* ulaşan heyecanıyla hazırladım, o yüzden belki de biraz küfür yiyeceğim... ama korkmuyorum, insan kendi davasına hizmet etmeli, onun için korkmadan konuşacağım. Orada profesörler Turgenyev'e yağ çekiyorlar, kişisel düşmanım haline gelmekte olan kişiye."

Bu sözlerin geri planında Rus Edebiyatını Sevenler Derneği'nin Katkov'u konuşturmama çabaları vardı. Derneğin, kutlamalardan sorumlu olan komitesi, Turgenyev'in varlığıyla kendilerini güçlenmiş hisseden Moskova Üniversitesi'nin ılımlı, liberal ve Batıcı olarak bilinen etkili profesörleriyle ideolojik bakımdan işbirliği içindeydi. Turgenyev kutlamalar için Rusya'ya dönmüş ve derneğe onur üyesi seçilmişti. Katkov ile Turgenyev uzun yıllardır birbirlerine düşmandılar, Katkov, Turgenyev'e devrimcilere yakınlık duyduğu için saldırmıştı. Ayrıca Katkov, entelijansiyaya birlikte çalışma önerisi yapan Loris-Melikov'un bu önerisine karşı çıkarak bütün entelijansiyayı kızdırmıştı; Katkov bu öneriyi otokratın gücünün zayıflamasının ilk adımı olarak görür. "Dernekten destek istemek, yardım beklemek için hiçbir neden yoktur," diye yazmıştı Kışlık Saray'daki patlamadan sonra. "Ancak devlet kademelerinde disiplin olmalı ki o kademelerdeki insanlar böylece görevlerini yaparken doğru yoldan sapmaktan, üstün gücü aldatmaktan korksunlar, toplumun eğitimli kesimlerindeyse vatanseverliğe gerek var – gerekli olan şey bu."[4] Böylece Turgenyev için komiteyi etkileyip Katkov'u kara listeye aldırmak basit bir işti, Katkov'un derneğin bir üyesi olması, 1860'ların radikal eleştirmenlerine karşı Puşkin'i savunmuş olması önemli değildi. Bir önceki yıl Turgenyev için verilen yemekteki kargaşaya yol

---

3 *age.*, 155-156; 19 Mayıs 1880.

4 Marcus C. Levitt'te alıntı, *Russian Literary Politics and the Pushkin Celebration of 1880* (Ithaca, NY, 1980), 62. Puşkin kutlamalarıyla ilgili anlattıklarım büyük oranda bu kusursuz kitaba dayanıyor.

açan olay yüzünden Dostoyevski'yi de kara listeye aldırmak için bir girişimde bulunulmuştu ama Dostoyevski'nin çok fazla hayranı vardı, bunların arasında derneğin başkanı Yuriev de bılunuyordu, o yüzden bu girişim başarılı olamadı.

* * *

22 Mayıs'ta Dostoyevski Staraya Russa'dan ayrıldı, Anna, çocuklar ve Anna'nın annesi onu geçirmeye geldiler. Anna'nın kendisi de çocukları alıp Moskova'ya gitmek istiyordu ama böyle bir yolculuğa paraları yetmezdi. Dostoyevski'nin sağlığı için kaygılanan, yaşayacağı gerilimi düşünen Anna, ona her gün mektup yazacağına söz verdirdi, o da sözünü tuttu – bazen günde iki kez yazarak. Böylece, bir haftadan fazla kalmamak üzere gittiği ama yirmi iki gün kaldığı Moskova'da, baş döndürücü girdabına kendini kaptırdığı etkinliklerin birinci elden öyküsünü biliyoruz.

Moskova'da kalış süresinin uzamasının nedeni, tam da Dostoyevski'nin yola çıktığı gün Çariçe Marya Aleksandrovna'nın ölmesiydi. Dostoyevski çariçenin öldüğünü yolculardan öğrendi, ilk aklına gelen şey kutlamaların iptal edileceği oldu ama yine de yolculuğuna devam etmeye karar verdi. Moskova'ya vardığı sabah, aralarında İvan Aksakov da olmak üzere, bazı tanınmış kişilere iade-i ziyarette bulundu, daha sonra Yuriev'i görmeye gitti. Hafifçe alaycı bir biçimde, "Öpüşmeli falan heyecanlı bir buluşma," diye yazıyordu. Editörü pek gözü tutmadı, onu Griyobedov'un *Akıl Dertlenmeleri*'ndeki o kafası dağınık Repetilov'a benzetti. "Kişi olarak kafasızın teki, yeni tarz bir Repetilov." O akşam Lyubimov ile Katkov'u görmeye gitti, onu gayet sıcak karşıladılar ama romanının haziranda tefrika edecekleri bölümünü sabırsızlıkla bekliyorlardı ("eve döndüğüm zaman deli gibi çalışmak zorundayım")[5]

Ayın yirmi beşinde Hermitage'da Dostoyevski onuruna bir yemek düzenlendi, çünkü "genç Moskovalı yazarların hepsi benimle tanışmak için sabırsızlanıyor," diye anlatıyor. Yirmi iki konuk katıldı, bunların arasında İvan Aksakov ile Nikolay Rubinstein da vardı, Rubinstein, Moskova Konservatuarı'nın kurucusu ve müdürüydü, festivalin müzik işlerinden o sorumluydu; dört üniversite profesörü de vardı. Yemeğin tam bir ziyafetten farksız olması Dostoyevski'yi etkilemişti: "bıldırcın, harika kuşkonmaz, dondurma, su gibi akan şarap ve şampanya... yemekten sonra kahve ve likörün üstüne iki yüz adet olağanüstü güzel ve pahalı puro geldi." Altı kişi övücü konuşmalar yaptı, "bir gazeteci, bir Rus olarak 'dünya çapında, duyarlılık sahibi, çok önemli bir sanatçı' olduğumdan söz edildi... Herkes çok coşkuluydu... Her birine başarılı bir konuşma yaparak teşekkür ettim, konuşmam çok etkili oldu; dahası, konu başlığı Puşkin'di."[6]

---

5 *PSS*, 30/Ki., 1: 158-159; 25 Mayıs 1880.

6 *age.*, 160-161; 26 Mayıs 1880.

Yemek sırasında Dostoyevski yirmi yedisinde ayrılmayı düşündüğünü açıkladı, Anna'ya, "büyük bir gürültü koptu: 'Sizi bırakmayız,' dediler," diyor. Aynı gün içinde Prens Dolgoruki derneğin temsilcilerine festivalin 1 ile 5 Haziran arasında yapılacağını söylemişti, o yüzden Dostoyevski'yi kibarca uyardılar: "Siz giderseniz bütün Moskova üzülecek, gücenecek."[7] *Karamazovlar* üzerinde çalışmak zorunda olduğunu söyleyince, Katkov'a bir heyet gönderip yayın programını değiştirtmeyi önerdiler. Bu baskı karşısında ne yapacağını şaşırdı, bir sonraki gün karar vereceğini söyledi.

27 Mayıs'ta davetli konukların otel ve yemek paralarını Moskova Duma'sının ödeyeceğini öğrendi. Dostoyevski buna memnun olacağına fena halde karşı çıktı ama kabul etmemekte ısrar ederse bütün Moskova'ya hakaret etmiş olacağı söylendi kendisine. Ha, ayrıca aynı otelde kalan Puşkin ailesinin bütün üyeleri Duma'nın bu konukseverliğini kabul etmişti! Dostoyevski'nin para sıkıntılarını hatırlarsanız bu direncinin numara olduğunu sanabilirsiniz ama *her türlü* resmî desteği kabul eden bir yazar bağımsızlığını kaybederdi, insanlar bunu böyle bilirdi, Dostoyevski, her ne pahasına olursa olsun, böyle bir töhmet altında kalmak istemiyordu. O yüzden Anna'ya, "akşam yemeklerinde özellikle lokantaya gideceğim ki otelin Duma'ya benim adıma çıkaracağı faturanın tutarı olabildiğince düşük olsun," diye yazıyordu. Bu durumu fırsat bilip kendine çıkar sağladığı dedikodusunun yayılmasını istemiyordu.

26 Mayıs öğleden sonra, törenlerin 4 Haziran'da başlayacağı açıklandı, Rusya'nın çeşitli yerlerinden gelen heyetlerin çoğu kalmaya karar verdi. Büyük olay için hazırlıklar olanca hızıyla devam ediyordu; "meydanı kuşatan binaların pencereleri, pencere başına elli rubleye kiralanıyordu."[8] Dostoyevski, Anna'ya yine durumla ilgili bilgi verdi, "kalsam *iyi olacak*... bana gereksinimi olan yalnızca [dernek] değil, bütün bizim taraf, bizim düşüncemiz, otuz yıldır canla başla savunduğumuz düşünce, çünkü karşı taraf (Turgenyev, Kovalevski, hemen hemen bütün üniversite) kesinlikle Rus ruhunun sözcüsü olarak Puşkin'i önemsiz göstermek, o ulusal ruhu reddetmek istiyor... Bütün hayatım boyunca bunun için savaştım, şimdi savaş meydanından kaçamam."[9] Dahası, kendisinden daha gerçekçi olan Anna'ya bir gün önce, "Galadaki konuşmam başarılı olursa o zaman Moskova'da (ve elbette bütün Rusya'da) daha çok tanınan bir yazar olacağım (yani, Turgenyev ile Tolstoy'un zaten sahip oldukları ün gibi). Örneğin Petersburg'dan hiç ayrılmayan Gonçarov burada tanınıyor ama uzaktan uzağa ve soğuk bir şekilde,"[10] diye yazmıştır.

Turgenyev'e Yasnaya Polyana'ya gidip Tolstoy'u Puşkin Festivali'ne katılmaya ikna etmek gibi nazik ve kaçınılmaz bir görev verilmişti, oysa Tolstoy, 1860'larda

7 *age.*
8 *age.*, 169; 28/29 Mayıs 1880.
9 *age.*
10 *age.*, 168; 27/28 Mayıs 1880.

Puşkin'i yadsıyan radikal eleştirmenlerinkine benzer nedenler yüzünden edebiyattan el çekmişti. 2-3 Mayıs'ta görüştüklerinde neler oldu bilmiyoruz ama müzmin dedikoducu Grigoroviç, Dostoyevski'ye şunu söyledi: "Lev Tolstoy'u görmeye giden Turgenyev döndü ve hasta, bu arada Tolstoy neredeyse akıl sağlığını yitirmek üzereymiş, belki de tamamıyla keçileri kaçırdı."[11] Bir gün sonra Tolstoy, Strahov'a şu bilgiyi veriyor: "Turgenyev ile aramızda pek çok ilginç konuşma geçti. Bugüne kadar... insanlar şöyle dedi: 'N'apıyor şu Tolstoy, saçmalıkla uğraşıp duruyor? Ona bu saçmalıkları bırakmasını söylemek gerek.' Her seferinde aynı şey oldu, öğüt verenler kendilerinden utandılar ve korktular. Bence Turgenyev'e de aynı şey oldu. İki dost olarak ayrıldık."[12] Yine de bir başka belgeye göre, Turgenyev bu buluşmadan "incinmiş ve kırılmış" olarak döndü. Bir sonraki mektubunda Dostoyevski, "Katkov da Tolstoy'un akıl sağlığını epeyce yitirdiğini doğruladı. Yuriev beni onu görmeye gitmeye razı etmeye çalıştı. [...] Ama gitmeyeceğim, çok ilginç olacağını düşünsem de,"[13] diye yazar.

31 Mayıs'ta sonunda Anna'dan bir mektup aldı ve büyük oranda rahatladı: "Yüreğimin üzerinden büyük bir yük kalkmış gibi oldu." O ihtiyatlı Anna kocasına oğlu Fyodor'un adını Moskova'da soyluların kayıt defterine yazdırma görevini vermişti ama birkaç kez hatırlatmak zorunda kalan Anna'ya sonunda Dostoyevski'den yanıt geldi: "birincisi, o işi başarabilecek olsam bile bununla uğraşacak zamanım yok, daha da önemlisi, Petersburg'da bazı *kişiler aracılığıyla* yapılması gerekiyor."[14] Son hazırlıkların yapılması için o gün Turgenyev'in evinde bir toplantı düzenlendi, iki gün sonra Dostoyevski bu toplantıya çağrılmadığı için Anna'ya yakınıyor. 1 Haziran sabahıysa kendisine başlangıçta verilen okuma görevinin değiştirildiğini, Puşkin'in "Peygamber"ini okumasının istendiğini öğrendi, o şiiri elbette ezbere biliyordu. "Herhalde 'Peygamber'i reddetmeyeceğim ama nasıl olur da bana resmen bildirmezler?"[15]

Aynı gün Katkov'a indirilen darbenin yanında bu saygısızlık hiç kalıyordu. Aynı akşam onun ziyaretine giden Dostoyevski orada Lyubimov'la karşılaştı, Lyubimov'un dediğine göre Yuriev, *Moskovskiye Novosti*'nin [Moskova Haberleri] –yani Katkov'un entelijansiyaya saldıran yazılarının yayımlandığı gazetenin– editörü olarak Katkov'a gönderilmiş davetiyeyi, yanlışlıkla gönderildiği gerekçesiyle, dernek adına geri çekmişti. Dostoyevski böyle bir ideolojik yandaşlığın sergilenmesine öfkelendi, hele o ağzında bakla ıslanmayan Grigoroviç, "Yuriev'i bunu imzalamaya zorlayan Kovalevski'ydi ama Turgenyev'in de baskısı varmış," deyince daha fazla öfkelendi. Dostoyevski burnundan soluyordu, "Kepazelik bu, bu festivale bu kadar bulaşmış olmasaydım belki ben de onlarla ilişkimi keserdim."[16]

---

11 *age.*, 165; 27 Mayıs 1880.
12 *age.*, 173-174; 31 Mayıs 1880.
13 *PSS*, 30/Ki. 1: 168; 27/28 Mayıs 1880.
14 *age.*, 173-174; 31 Mayıs 1880.
15 *age.*, 175-176; 2/3 Haziran 1880.
16 *age.*, 179; 3/4 Haziran 1880.

3 Haziran'da Dostoyevski derneğin yönetim kurulunun toplantısına katıldı, o toplantıda –onun önceki kuşkularına karşın– son hazırlıklar yapıldı. "Her şey herkesi tatmin edecek şekilde çözüldü," diyor Anna'ya memnunlukla. "Turgenyev bana karşı hayli nazikti, (bizim eğilimimize düşman olan o kocaman ızbandut) Kovalevski dik dik bana bakmaya devam etti." Dostoyevski, Puşkin konuşmasını "sabah toplantılarının ikinci gününde" yapacaktı, "altıncının akşam toplantısında *Boris Godunov*'dan Pimen sahnesini okuyorum... sekizinci gün Puşkin'den üç şiir okuyacağım (ikisi 'Batı Slavlarının Türküsü'nden), finalde de, kutlamaların *kapanış* oturumunda Puşkin'in 'Peygamber'ini okuyacağım," diyordu. Bu şiiri ne zaman dinleyici karşısında okusa büyük bir olay olurdu ve haklı bir ün kazanmıştı. "Beni bilerek en sona koydular, etki yaratmam için."[17]

Saat onda oteline döndüğü zaman Suvorin'in kartını buldu, hemen bu Petersburglu müttefikinin karısıyla birlikte kaldığı otele koştu. "Çok sevindim! Makaleleri yüzünden, tıpkı Katkov gibi, o da Âşıklar'ın [Derneğin] gözünden düşmüş durumda."[18] Suvorin, Katkov'un *Russkaya Msyl*'ına [Rus Düşüncesi] saldıran çeşitli yazılar yazmış, doğrudan Katkov'u savunmamasına karşın onun düşmanlarına saldırmıştı. Bu düşünceleri derneğin gözünden düşmesine yetti. "Ona sabah toplantısı için bile bir bilet vermediler." Dostoyevski ile Grigoroviç bir sonraki gün Kremlin Antik Çağ Müzesi'ni görmeyi planlıyorlardı, Suvorin kendisiyle karısını da almalarını rica etti. "Zavallı adam," diyordu Dostoyevski, "karısından sıkılmışa benziyor" – Dostoyevski'de hiç olmayan bir duyguydu bu. Anna'nın "Seni sevmiyorum" diyerek şaka yollu sataşmalarına karşılık Dostoyevski bir itirafta bulunuyor: "Her gece gördüğüm korkunç düşlerde ve kâbuslarda bana sürekli başkalarıyla ihanet ediyorsun."[19]

* * *

"Puşkin Günleri"nin açılış törenleri 5 Haziran'da başladı, öğleden sonra, Puşkin anıtı komisyonunun başkanı Prens Oldenbugski ile Genel Vali Dolgoruki, yüz altmış delegenin yüz altmışını da Duma salonunda kabul etti. "O telaşı, o kaosu anlatmaya olanak yok," diye yazıyor Dostoyevski. Delegeler güzel yeşilliklerle kaplı Puşkin'in büstünün egemen olduğu sahneye sırayla tek tek yürüdüler, heykelin kaidesine çelenklerini bıraktılar. (Dostoyevski böyle bir çelenk satın almak ve kendi cebinden parasını ödemek sorunu yüzünden bir işkence yaşamıştı.) Delegeler daha sonra konuşmalarını yaptılar, bu hatiplik çabaları konusunda basında çıkan yorumlar övücü olmaktan uzaktı. *Russkiy Vestnik* için festival haberleri yazan Halkçı yazar Gleb Uspenski, "öylesine tuhaf konuşmalar yapıldı ki," diye yazıyordu, "insan

17 *age.*, 177-179; 3/4 Haziran 1880.
18 *age.*
19 *age.*

istese bile ana cümlenin nerede olduğunu bulamıyordu."[20] Dostoyevski hatiplik konusunda bir şey demiyor ama sırada beklerken Puşkin'in kızıyla konuştuğundan söz ediyor, "Turgenyev saygıyla hedefe koştu," diyordu, tıpkı oyun yazarı Ostrovski, o "yerli Jüpiter"[21] gibi.

7 Haziran'da Anna'ya yazdığı mektuba, Puşkin anıtının açıldığı bir önceki günün olaylarını anlatarak başlıyordu. Ama bu çığır açıcı olayı anlatmaya söz yetmiyordu. "Yirmi sayfa yazsam bile anlatamam, ayrıca bir dakika zamanım yok. Üç gündür geceleri ancak beş saat uyuyorum, dün gece de öyle oldu."[22] Anıt açılmadan önce, meydanda, anıtın bulunduğu yerin tam karşısındaki Starastnoi Manastırı'nda bir ayin yapıldı, derneğin bir üyesi olan Başpiskopos Makari büyük bir ciddilikle, Puşkin'in hayali anısına "ebedi hayat" dileğinde bulundu. Plana göre Başpiskopos Makari önderliğinde resmi bir geçit alayı, kiliseden anıta kadar yürüyecek, başpiskopos anıta kutsal su serpecekti ama din adamları kiliseden çıkmadılar, anıt da beklendiği gibi kutsanmadan kaldı. Böyle bir kutsamanın saygısızlık olacağını söyleyenler oldu. Böylece din adamlarından nasiplenemeyen kafileler, Rubinshtein başkanlığında "dört orkestra ile çeşitli koroların ve çeşitli okul çocuğu gruplarının" müziklerine ayak uydurarak yürüdü. "Delegeler birer yaka kartı ile çelenk taşıyordu; bazıları kırmızı, beyaz ve mavi bayraklar sallıyordu, bayrakların üzerlerinde yaldızlı harflerle ne delegesi oldukları yazılıydı;"[23] bazı başka bayrakların üzerine Puşkin'in şiirlerinin adları yazılmıştı.

Anıtın açılışı büyük bir sevinç ve heyecan yaratmıştı, olayı anlatanların hepsi bir konuda birleşiyordu, "insanlar 'mutluluktan çıldırmış gibiydi'; pek çok kişi ağlıyordu, gazetecilerin en pişkinleri bile daha sonra gözlerinden birkaç damla yaş akıttıklarını itiraf etti." *Golos* [Ses] yazarlarından biri, "Kaç insan samimiyetle el sıkıştı, kaç insan harbi şekilde birbirini öptü – hatta birbirini hiç tanımayan insanlar bile,"[24] diye yazıyordu. Dostoyevski'nin, daha konuşmasını bile yapmadan kendisine gösterilen hayranlığı aktarırken kullandığı coşkulu ifadeleri tartıya vururken, bu genel coşku halini unutmamalıyız. Anıt açıldıktan sonra Meyerbeer'in "Peygamber" müziğine ayak uydurarak yürüyen delegeler sıra sıra, anıta kadar yürüdüler ve kaidesine çelenklerini bıraktılar.

O akşam Moskova Duma'sının verdiği akşam yemeğinden sonra, orada bulunan önemli yazarlar ilk okumaları yapacaktı. Derneğin her türlü manevrasına karşın Katkov bir Duma üyesi olarak konuşmaya davet edilmişti. Yemekten önce Dostoyevski'nin yanına uğrayan yarı-Halkçı *Nedelya* [Hafta] editörü Gaideburov, onun

20 *DVS*, 2: 396.
21 *PSS*, 30/Ki. 1: 180; 7 Haziran 1880.
22 *age.*, 182; 7 Haziran 1880.
23 Levitt, *Russian Literary Politics*, 83-85.
24 *age.*, 85.

nasıl bir gerginlik içinde olduğunu aktarıyor. "Dostoyevski'nin yanına uğradım, felaket bir durumdaydı; adeta her yeri seğiriyordu, gözleri falan... hareketleri alabildiğine huzursuz, sinirli, korkulu ve telaşlı. Çabuk sinirlenen, kolayca etkilenen biri olduğunu, her duyguya kendini heyecanla kaptırdığını biliyordum ama daha önce onu hiç bu halde görmemiştim." Gaideburov ona neyi olduğunu sorduğu zaman, "Of, ne olacak, ne olacak acaba bakalım?" diye büyük bir umutsuzluk içinde haykırmış. Gaideburov onun biraz sonraki akşam yemeğinden ve Katkov'un konuşmasından söz ettiğini anladı. Paryalar akıllarından geçeni söyleyeceklerdi, sonuçta, Dostoyevski'nin bir gün önce korktuğu gibi, insanlar yumruk yumruğa gelebilirdi.

Oysa Katkov kürsüye çıktığı zaman kutlamadan "bir barış tatili" olarak söz etti, "bu gelip geçici barışma[nın] bizi gelecekte düşmanlıkların ortadan kalkmasına ya da hiç değilse azalmasına yol açacak, daha kalıcı bir birliğe götürme vaadi taşıma işlevini" yerine getirmesini diliyordu. Sözünü Puşkin'in şiirinden, bir kadeh kaldırma cümlesiyle bağladı: "Güneş daha çok parlasın, karanlık sona ersin!" Bu barışçıl sözler genel olarak iyi karşılandı, alkış da aldı (ama ne kadar alkış aldığı okuduğunuz gazeteye göre değişiyordu). Hem Aksakov hem Gaideburov konuşmacıyı kutlamak üzere ayağa kalktılar ama Katkov, Turgenyev ile kadeh tokuşturmak üzere kolunu uzattığı zaman Turgenyev arkasını döndü. Kovalevski'ye göre, Dostoyevski ile Turgenyev o akşam daha sonra bu konuyu konuştular. "Öyle şeyler var ki onları unutmak olanaksız," dedi Turgenyev. "Dönek olduğunu bildiğim birine nasıl elimi uzatabilirim?"[25]

6 Haziran'da, öğleden sonra saat beşte başlayan akşam yemeği sırasında, Anna'ya dediği gibi, "iki hanım" ona çiçek getirdi ama bu armağan o gece Pisemski, Ostrovski, Grigoroviç'le ve, elbette Dostoyevski'yi en çok ilgilendiren tek katılımcı olarak, Turgenyev'le birlikte sahneye çıkıp kendisine verilen parçaları okuduğu zaman uğradığı hayal kırıklığını unutmasına yetmedi. "Pimen sahnesini okudum," diye yazıyor Anna'ya. "Çok iyi okuduğumu söylüyorlar ama iyi duyulmamış." Çok alkışlanmış olmasına ve üç kez geri çağrılmasına karşın kendini yine de yenik hissediyordu: "Turgenyev çok kötü okudu ama daha fazla kez sahneye çağrıldı."[26]

Dinleyiciler Turgenyev'e büyük bir tezahüratta bulunmuştu, okuduğu "Yine Anayurdumdayım" başlıklı şiir, kendisinin de sürgünde yaşamış biri olması dolayısıyla, büyük bir yankılanma yarattı. Dostoyevski yine de Kovalevski'nin şakşakçılık yaptığı ("Turgenyev çıktığı zaman yüz genç çılgınca bağırdı"), amacının Turgenyev'i alkışlamak değil, bizler onlara karşı çıkarsak "bizi [liberal olmayanları] küçük düşürmek" olduğu kanısındaydı. Bütün bunlara karşın halkın hayranlığından şikâyet edemiyordu. "Dün bana gösterilen tepki şaşırtıcıydı. Verilen arada salonda

25 *Letopis, zhizni i tvorchestvo F. M. Dostoevskogo,* yay. haz. N. F. Budanova ve G. M. Fridlender, 3 cilt (St. Petersburg, 1995), 2: 429.

26 *PSS,* 30/Ki. 1: 182; 7 Haziran 1880.

yürüdüm, insanlar, gençler, kır saçlı yaşlılar, kadınlar yanıma koştu, " 'Siz bizim peygamberimizsiniz,' " dediler, " '*Karamazovlar*'ı okuduktan sonra sizin sayenizde daha iyi bir insan olduk,' dediler. Kısacası *Karamazovlar* müthiş önemli."[27] Bütün bu değerbilirlik tam da ertesi gün olacakların önhabercisiydi.

* * *

Puşkin Festivali'nde en önemli iki edebiyatçıdan biri Turgenyev, öteki Dostoyevski'ydi, festivaldeki o ciddi törenlerin gerisinde, ikisinin arasındaki, ikisinin de saklamayı pek beceremedikleri rekabetin varlığı seziliyordu. Her ikisi de Puşkin'i farklı şekilde okumaktaydı – Turgenyev Puşkin'i Avrupa edebiyatı bağlamı içinde değerlendiriyor, Dostoyevski'yse şimdiye kadar Avrupa dehasının ürünü olan ne varsa onların topuyla eşit düzeyde görüyordu, topundan üstün görmese bile. Her biri edebiyat eleştirisi açısından Puşkin'le ilgili görüşlerini belirttiler ama aynı zamanda dolaylı olarak Avrupa'yla ilişkilendirerek Rusya'nın başarısının değerlendirmesini de yaptılar. Tartışma, dinleyenlerin çok iyi anladığı gibi, ancak pek küçük bir bölümüyle bir edebiyat adamıyla ilgiliydi; aynı zamanda Rus kültüründe bütün bir on dokuzuncu yüzyıl boyunca sürmüş, uzun zamandır var olan Batılılaşma-Slavcılık tartışması da yeniden ısıtılmıştı. Bu olayda tarihsel davayı kimin kazandığı açıktır: zaferi Dostoyevski kazanmıştır! Dinleyici kitlesine o kitlenin duymak istediği şeyleri söyledi, kendisini bile şaşırtan bir zafer kazandı.

7 Haziran'da Puşkin Festivali'nin ilk oturumunda, festivale katılan tek yabancı delege olan Fransız Slavcı Louis Léger'nin konuşmasıyla açılış yapılmıştı. Oturumda Victor Hugo'dan, Berthold Auerbach'tan, Alfred Tennyson'dan gelen telgraflar okundu ama –farklı nedenlerle de olsa– herkesin beklediği asıl olay Turgenyev'in konuşmasıydı. Bu konuşmayı hazırlarken Turgenyev, 1860'larda verdiği Puşkin konulu iki konferanstan ve Puşkin'in Rus edebiyatındaki yerini ilk kez tanımlayan büyük eleştirmen Belinski için yazdığı övgü yazısı, "Belinski'nin Anları" adlı makalesinden yararlanmıştı. Gerçekten de Turgenyev'in, Puşkin'in tarihsel konumuyla ilgili, Lermontov ve Gogol'le karşılaştırmalı olarak söylediği şeylerin çoğu, Belinski'nin şairle ilgili ünlü makale dizisinden alınmıştı.

Puşkin'in Rusya'nın "ilk sanatçı-şairi" olduğunu ilan ederek sözlerine başlayan Turgenyev, Çağdaş Rus Edebiyatı'nın kurucusu olarak onu göklere çıkarır. Sanat, "halkın [*narodnoi*] hayatının temelinde yatan, onun manevi ve ahlaksal fizyonomisini belirleyen ülkülerin cisimleştirilmesidir" dedikten sonra, hızla Puşkin'in sanat hayatıyla ilgili iyi bilinen bazı olgulara geçer.[28] Başlangıçta yabancı modelleri (Voltaire ve Byron adları verilir) taklit eden Puşkin, kısa zamanda bu vesayetten

---

27 *age.*
28 *PSSiP,* 15: 66.

kurtulmuş, kendi sesini bulmuştur. Ama daha sonra, dinleyenler vatan millet sevgisiyle yanarken Turgenyev bir sakarlık yapar, Puşkin'in şiirde yabancı modelleri reddedişini halk şiirinin kendisini reddedişiyle bir tutar. "Puşkin'in bağımsız dehası, kısa zamanda... onu yabancı biçimleri taklit etme ve şiirine yapay bir halk [*narodnoi*] şiiri tınısı katma kışkırtmasına kapılmaktan kurtardı." Bu kışkırtmaya kapıldığı zaman, "Ruslan ve Ludmilla" gibi, "en zayıf yapıtlarını" üretti. Almanlar artık nasıl Goethe okumuyorsa, Fransızlar Molière ya da İngilizler Shakespeare okumuyorsa, Rusya'da "basit insanlar" da (*prostoi narod*) artık Puşkin okumuyor. "Çünkü her sanat bir ülküye dayanan hayatın yüceltilmesidir, sıradan, gündelik hayat düzeyinin altında kalanlar, bu ülküsel düzeyin altında kalırlar."[29]

Turgenyev kendine göre tanımlıyor ama Goethe de, Molière de, Shakespeare de sözcüğün gerçek anlamıyla birer *narodnoi* şairidir. Turgenyev için insanın kendi kültürünün ulusal önemine değer katması, bu sayede salt sınıfsal ya da bölgesel sınırları aşarak evrensellik düzeyine ulaşması gerekir. Bu tür şairler hiç kuşkusuz ki kendi halklarını temsil ederler ama değerlerini öylesine içselleştirmişlerdir ki o değerleri o ülkünün evrensel düzeyine taşırlar. Bu konuyu daha iyi anlatabilmek için Turgenyev "sanatta halkın [*narodnost*] damgası" sloganını, varlıklarını ve kimliklerini korumaya çalışan zayıf, aşağı ve tutsak halkların bir damgası olarak, yerin dibine batırır.[30] Ne mutlu ki Rusya böyle bir ülke değildir, bu yüzden Rusya'nın böyle geçici bir çareye başvurmasına gerek yoktur. Halkçılık'ın (*narodnichestvo*) hem sanatta hem de sosyo-politik alanda, hem sağ hem de sol kanat Rus entelektüelleri arasında egemen ülkü olduğu bir zamanda, Turgenyev dinleyicilerinin büyük çoğunluğuna hâkim olan ruh haline uymayan şeyler söylüyordu. Daha sonra, acaba Puşkin'e bu anlamda Shakespeare'e, Molière'e, Goethe'ye denk bir "ulusal" şair gözüyle bakılabilir mi, diye nazik bir soru sorar ve soruya kaçamak bir yanıt verir: "Şimdilik bu soruyu açık bırakıyoruz." Yine de "bize şiir dilimizi, edebiyat dilimizi" kazandıranın Puşkin olduğuna kuşku yoktur denir, "bazılarının henüz böyle bir dilin olmadığını, çünkü böyle bir dili, gelenekleri koruyan bazı kurumların yanı sıra 'basit halk'ın ortaya koyabileceğini" (burada Rus köylü toplumuna mâl edilen erdemlere bir iğne batırılıyor) savunması bu gerçeği değiştirmez. Puşkin'in dili yine de Rus kişilik yapısının en iyi öğelerini dışa vurur – o yapıda var olan "erkeksi büyüyü, gücü, açık seçikliği, dolaysız doğruyu, kandırmaca ve numaradan arınmışlığı, basitliği, duyguların açıklık ve dürüstlüğünü."[31]

Ama öte yandan bu tür iddiaları desteklemek için Turgenyev, Victor Hugo'nun ve Prosper Merimée'nin kendisine söylediği sözlere başvuruyor, herhalde Rus dinleyiciler bu kadar seçkin yabancı otoritenin onayından etkilenir diye düşünüyordu. Turgenyev ayrıca Puşkin şiirinde "herhangi bir açıklama, herhangi bir ahlaksal var-

29 *age.*, 68.
30 *age.*, 69.
31 *age.*, 69-70.

gı" bulunmadığını, Merimée'nin de onayladığını söyler.[32] Turgenyev'in sanat açısından bir övgü olarak söylediği şey, dinleyiciler tarafından Puşkin şiirinin herhangi ahlaksal bir anlamının bulunmadığı şeklinde anlaşılabilirdi!

1840'larda Belinski'nin başlattığı eleştirel yorumlara devam eden radikallerin 1860'larda Puşkin'i reddettiklerinden söz eder, "yeni bir hayatın ortaya çıkmasına yol açan koşullar altında, edebiyat döneminden, siyaset dönemine adım atan toplumun tarihsel gelişimi"nin bir sonucudur bu. Sanat ve Puşkin hayranlığı sona erdi, Puşkin'in yerini o öfkeli Lermontov aldı, taşlama ustası Gogol aldı, "intikam ve acının şairi" (Nekrasov) aldı. Onlar daha sonraki kuşakların onayını kazandılar, günün ahlaksal ve toplumsal gereklerine daha iyi yanıt veren farklı bir edebiyat yaratmayı başardılar.[33]

Turgenyev, böylece Puşkin'e saldıran radikalleri kınamaktan yana değildir ama sanatta putkırıcılığı döneminin sonuna gelinmekte olmasından da memnundur. Puşkin'in zamanında edebiyat Rus toplumunun biricik ifade aracı işlevi görüyordu ama sonra öyle bir zaman geldi ki edebiyatın bu amaçları bir kenara itildi. "Daha önce sahip olduğu alan haddinden fazla genişti; ikincisi onu sıfıra indirdi; şiir doğal sınırlarını bularak sonsuza kadar yerini sağlamlaştıracaktır." Daha sonra belki de bir şair çıkacak ve o kişi "ulusal ve evrensel şair unvanını tamamıyla hak edecek, biz Puşkin'i bu unvandan yoksun bırakmaya cesaret edemiyoruz ama ona bu unvanı vermeye de karar veremedik."[34]

Bunun ardından sonuncu, övgü paragrafi gelir ama olan olmuştur. Dostoyevski'nin Anna'ya yazdığı gibi, Turgenyev, "ulusal şair unvanını Puşkin'den kıskanarak onu karala"mıştır.[35] Dinleyenlerin büyük kısmının duygusu da buydu. Turgenyev, Avrupalı şairlerin –kendisiyle eşdeğerde görülen Avrupalı şairlerin– ilk sırasına, duraksayarak ve istemeyerek de olsa, Rusları koymamakta ayak diredi. Bu utanç verici olumsuzlama yüzünden törenin neşesi fena halde kaçmıştı, sözümona kutlanan Rus kültürünün, Avrupa karşısında daha aşağı bir kültür olduğu anlamına gelir gibiydi bu.

Turgenyev'in bu konuşması, Strahov'dan bir alıntı yapacak olursak, dinleyicilerde "bir hoşnutsuzluk, hafifçe bir küskünlük duygusu" yaratmıştı.[36] Büyük bir incelikle dengelenmiş görüşlerinde hem Puşkin'i yüceltme çabası vardı, hem de 1860'ların radikal eleştirmenlerince ıskartaya çıkarılması olayının mazur gösterilmesi çabası, ayrıca Batıcı bir liberal olarak Slavcılara ve "halk"ı yücelten Halkçılara itirazlarını da dile getirmişti. Bütün bu görüşler, içinde bulunulan anın fazlaca ısınmış duygusal atmosferiyle hiç uyuşmuyordu, Turgenyev dinleyenleri coşturmayı başaramadığının farkındaydı.

---

32 *age.*, 70.
33 *age.*, 73-74.
34 *age.*
35 *PSS*, 30/Ki. 1: 182; 7 Haziran 1880.
36 Alıntı, *PSSiP* içinde, 15: 872.

Turgenyev konuşmasını öğleden sonra yapmıştı, konuşmadan sonra akşam yemeği vardı. Dostoyevski, Anna'ya, "Gençler," diyor, "beni görünce selamladılar, ağırladılar, bana eşlik ettiler, benimle çılgınca konuşmalar yaptılar – bunların hepsi de akşam yemeğinden önce oldu." Çeşitli şeyler için kadeh kaldırıldı, oyun yazarı Ostrovki Rus edebiyatı için kadeh kaldırmayı önerdi, Dostoyevski'yi konuşma yapmaya ikna ettiler. "Yalnızca birkaç kelime bir şey söyledim, müthiş bir gürültü koptu – sözcüğün tam anlamıyla bir gürültü." Dostoyevski en büyük şairlerden biri olarak Puşkin'in onuruna kadeh kaldırmayı önerdi, "Rusların en katıksızı, en onurlusu, en zekisi için," dedi, böylece ertesi gün öğleden sonra yapacağı konuşmada söyleyeceklerlyle ilgili olarak dinleyenlerin ağzına bir parmak bal çalmış oldu.[37] İnsanlar dağılırken çevresini gençler sardı. Onlarla konuşurken hastalığından yakındı, çalışmasına engel oluyordu, bir an sustuktan sonra şöyle devam etti: " 'Çocuklarım'ı yazıp öyle öleceğim.' Ona göre Çocuklarım, *Karamazov Kardeşler*'in bir devamı olacaktı. Orada bir önceki romanın çocukları anakahraman olarak öne çıkacaklardı."[38]

Dostoyevski konuşmasını yapmadan önceki gece kendisine gösterilen hayranlığı anlatmaya devam ediyor: "Saat 9:30'da eve gitmek üzere kalktığım zaman bir alkış ve gürültü koptu, hatta benden hoşlanmayan kişiler bile katılmak zorunda kaldılar. Çevremdeki kalabalık paltosuz ve başlıksız olarak benimle birlikte merdivenlerden aşağı koşuyordu, sokağa kadar benimle birlikte yürüdüler, beni bir arabaya bindirdiler. Sonra birden ellerimi öpmeye başladılar – bir kişi, iki kişi değil, onlarca kişi, yalnızca gençler değil, kır saçlı insanlar da. Hayır, Turgenyev'in yalnızca şakşakçıları var, benimkilerse sahiden de heyecan duyan insanlar. Yarın, ayın sekizi, benim için kader günü," diye devam ediyor. "Sabahleyin okuma yapıyorum."[39]

* * *

Kısa bir açılış konuşmasıyla başlayan 8 Haziran oturumunda, Petraşevki Grubu'ndan Dostoyevski'nin arkadaşı olan Aleksey Pleşçeyev kendisinin yazdığı "Puşkin'in Anısına" adlı şiiri okumuştu. Sonra sıra Dostoyevski'deydi, Marcus Levitt'in deyişiyle Dostoyevski "festivali gaspetmek üzere"[40] kürsüye yürümüştü. Daha önce benzeri hiç görülmemiş bir olaya dönüşen şeyin anlatıldığı pek çok kaynak vardır ama kendisinin o şaşırtıcı zaferi kazandığı akşam yazdıkları kadar bize doğrudan olayın özünü aktarmaz. "Hayır, Anya, hayır," diye yazıyor, "nasıl bir etki yarattığını asla düşünemez ve hayal edemezsin! Petersburg'da gösterdiğim başarılar da neymiş? Hiç, *sıfır*, bununla karşılaştırıldığında! Ben çıktığım zaman salon alkıştan inledi, ancak dakikalar sonra okumaya başlayabildim. Elimi kolumu salladım, bazı

37 *PSS*, 30/Ki. 1: 183; 7 Haziran 1880. Ayrıca bkz. *age.* 334
38 *Letopis*, 3: 430.
39 *PSS*, 30/Ki., 1: 183; 7 Haziran 1880.
40 Levitt, *Russian Literary Politics*, 123.

hareketler yaptım, lütfen izin verin de okuyayım anlamında – ama ne fayda: bir coşku, bir heyecan (bunlar hep *Karamazovlar* yüzünden oluyor). Sonunda okumaya başladım: Kesinlikle her sayfanın sonunda, bazen her cümleden sonra çılgınca alkışlıyorlardı. Yüksek sesle, coşkuyla okudum."[41]

Gleb Uspenski'den de, dışardan bakan birinin gözlemlerini öğreniyoruz, Uspenski oturumun başında Dostoyevski'yi sahnenin arka tarafında sanki saklanırmış gibi "bir fare (*smirnekhonko)* kadar sessizce" oturmuş, "notdefterine bir şeyler karalarken" görmüştü.

> Sırası gelince bizim *smirnekhonko* kürsüye çıktı, daha beş dakika olmadan salonda bulunan herkesi, ama herkesi, yürekleri, kafaları ve ruhlarıyla ele geçirdi. Onlarla sanki bir tanıdığıyla konuşurmuş gibi konuşuyordu, basit ve yalın şeyler söyledi, ne yüksek sesle, okkalı cümlelerle nutuk çekti ne de kafasını geriye attı. Basit ve açık konuştu, hiç lafı dolandırmadan, süsleyip püslemeden, halka Puşkin için ne düşündüğünü söyledi: Puşkin halkın ta kendisinin –şu anda şu salonda kendisini dinleyen halkın– özlemlerini, umutlarını, arzularını dile getiren biriydi. Deyim yerindeyse şu anda Puşkin'i şu salona getirebilir, bu salonda toplanmış insanların özkaygılarını, şu anki ıstıraplarını onun sözleriyle açığa kavuşturabilirdi. Dostoyevski'den önce bunu yapan olmamıştı, konuşmasının görülmemiş derecede başarılı olmasının ana nedeni buydu.[42]

Dostoyevski bu müthiş başarıyı nasıl elde etti? Bir yandan yazdığı şeylere serpiştirilmiş, Puşkin'le ilgili bir ömürlük gözlemlerden yararlanarak,[43] bir yandan o son derece parlak eleştirel üslubuyla bu düşünceleri bir araya getirerek bir bireşime ulaşmış ve Puşkin'i, Rusya'nın görkemli bir misyonunun –insanlık adına yerine getirmekle görevlendirildiği bir misyonunun– bulunduğunu haber veren bir şair olarak selamlamıştır. Dostoyevski genelde edebiyat yapıtlarını yazarın kişiliğine ya da o yazarın ele aldığı tarihsel, sosyo-kültürel sorunlara dayandırarak yorumlamaz, her zaman daha geniş kapsamlı bir sorunun ışığında yorumlar. O yüzden onun eleştirisi, Nietzsche'nin tarihsel metinlerin "anıtsal" biçemi dediği şeyin bir örneğidir, bu tarihsel metinlerde konu ister psikolojik, ister ahlaksal ve fizikötesi ya da dinsel bir konu olsun, herhangi büyük bir izleğin simgesel ifadesi halini alır. Dostoyevski de Puşkin'i bir simgeye –kendisinin Rusya'ya biçtiği mesihlik rolünün, kendisinin yüceltilmiş "halk" düşüncesinin bir simgesine– dönüştürür, bu da dinleyenlerinin büyük çoğunluğunun duygularıyla tam anlamıyla örtüşmüştür.

---

41 *PSS*, 30/Ki. 1: 184; 8 Haziran 1880.

42 *DVS*, 2: 398.

43 *PSS*'de yer alan konuşma için yazılmış yorumda bu konu anlatlmaktadır, 26: 445-451.

Gogol'den bir alıntıyla başlar –"Puşkin, Rus ruhunun eşi benzeri görülmemiş, belki de bir benzeri daha bulunmayan bir dışavurumudur"–, bu alıntıyla daha en başta Turgenyev'in sanatçı ruhlu Puşkin'in yerine taşlama ustası Gogol'ün konmasına gönderme yapan sözlerinin üzerine sünger çekilir. Dostoyevski için Puşkin yalnızca "eşi benzeri görülmemiş" biri değildi, aynı zamanda "kâhin"di, Dostoyevski de işte onun kehanetinin özünde saklı olan şeyi aydınlığa çıkarmak istiyordu. Puşkin'in sanatını, kesin ve değişmez sınırlar çizmeye olanak bulunmasa da, üç döneme ayırır. "Genel kabul gören görüşe göre Puşkin, sanatının birinci döneminde Avrupalı şairleri taklit etmiştir... özellikle Byron'ı." Ancak Dostoyevski'nin ısrarla söylediğine göre, onun "[taklitleri] bile dehasının olağanüstü bağımsızlığını yansıtır. Taklitlerde Puşkin'in sergilediği özbilinç derinliği ve kişisel acı türünden şeyler bulamazsınız".

Bir örnek olarak Puşkin'in ilk dönem şiirlerinden birini ele alır, "Çingeneler" (1824) şiirini, o şiirde Aleko adlı bir Rus soylusu uygarlığı terk edip çingene metresiyle birlikte yaşamak üzere göçebe Çingene kabilesine katılır. Dostoyevski bu senaryoyu Rusların temel bir ikileminin amblemi olarak yorumlar, bu ikilem yeni bir insan tipinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. "Aleko'da Puşkin kendi anayurdundaki o mutsuz gezgini, eğitimli toplum kesiminde, bu kesim halktan koptuktan sonra kaçınılmaz olarak boy gösteren o tarih boyunca acı çekmiş Rus'u keşfetmiş ve gözalıcı bir şekilde aktarmıştır."

Puşkin'in bu tipi nasıl yarattığı konusuna devam ederken, Uspenski'nin deyimiyle, Puşkin'i tam da o salona getirmeyi başarmıştır. "Rus gezgin", kültürün "bir demirbaş"ı haline gelmiştir, Dostoyevski şimdi onun "tabii Aleko'nun zamanında olmayan sosyalizme koşan" ardıllarını düşünür. Puşkin'in "gezgin"i böylece sosyalist gençlerle –konferans salonunun çatı kirişlerinden aşağı sarkan ve Dostoyevski'nin ağzından çıkan her sözü yutar gibi dinleyen sosyalist gençlerle (Uspenski gibi Halkçı bir sosyalisti saymazsak)– özdeş hale gelmiştir. Dostoyevski daha sonra şimdilerde "bu yeni inancı farklı bir alana taşıyan ve bunun üzerinde büyük bir gayretle çalışanlara" ("halka gidenler"e) dokundurmada bulunduktan sonra onları "Rus gezgin" tipine yeni bir özellik ekleyen kişiler olarak görür. O gezgin artık tam anlamıyla kişisel olan bir şey istememekte, evrensel bir şey istemektedir: Aradığı şey, "kendisinin iç huzuruna kavuşması için bütün dünyanın mutluluğu"dur.

Dostoyevski bu tipin tarihsel kökenine bakmak için biraz geri çekilir, o tipin kökenini "ikinci yüzyılın başına, Büyük Petro'nun reformlarının hemen sonra"sına dayandırır; eğitimli Rus toplumu işte ta o zaman "halktan ve halkın gücünden" kopmuştur. Kuşkusuz, bu kopuşun farkına varmak Rusya'nın büyük çoğunluğunu etkilememişti ama " 'seçilmiş bir azınlığa' böyle bir şeyin olması yeter... çünkü onlar aracılığıyla büyük çoğunluk iç huzurunu kaybedecektir." Aleko bir şey arıyor ama o şeyin ne olduğunu bilmiyordu, aslında o ve onun gibiler "birinin bir yerde kaybettiği, hiçbir şekilde bir daha bulamadığı doğruyu" aramaktaydılar. Daha sonra Rusya'da kaybedilmiş doğruyu arayan kuşaklar doğaya dönmek yerine Avrupa'nın "sarsılmaz

tarihsel düzenine sığındılar, yurttaşlık temelinde iyi yapılandırılmış toplumsal hayatı"na sığındılar. Bu arayış kendi kendini aldatmaktan başka bir şey değildi, çünkü "gezgin" doğruyu "her şeyden önce kendi içinde" bulmalıydı ama o kendi ülkesinde bir yabancıya dönüşmüşken bu zorunluluğu nasıl anlayabilirdi, "kökünden kopan ve rüzgâra kapılan bir çimen yaprağı" ne kadar anlarsa o kadar anlayabilirdi, "Bunu hissedebilir, bunun için acı çekebilir[di], çoğu kez de çok şiddetli şekilde!"

Çingeneler Aleko'ya "kibirli adam" dediler, Aleko kıskançlık yüzünden bir cinayet işleyince onu aralarından kovdular; Dostoyevski bu romantik dönüm noktasının zorlama olduğunu kabul eder ama Aleko tipi "gerçek"tir, "Puşkin'in farkına vardığı şey" doğrudur. Aleko hâlâ kendi konumunun bütün üstünlüklerinden yararlanan, canı sıkıldığı zaman "öfkeyle düşmanına saldıran ve onu cezalandıran" Rus soylusudur. Ama Dostoyevski şiirde aynı zamanda Aleko'nun öfkesine karşı, "halkın inancı ve doğrusu" doğrultusunda bir çözüm önerisinde bulunulduğunun da farkındadır. Çözüm önerisi şudur: "Gururunu kır, ey kibirli adam; önce gururuna gem vur; Gururunu kır, ey, aylak adam; önce kendi toprağın üzerinde emek harca!"[44] Burada dile getirilen, Dostoyevski'nin olumlu ülküsüdür, o bunu halkın "doğru"suyla özdeşleştirir. "Rus gezgini"ni –ayrıca dinleyenler arasında ona benzeyen herkesi– Dostoyevski aynı şeyi yapıp kendi gururlarını kırmaya çağırırken onlara bir güvence verir: "büyük bir iş başaracak ve başkalarını özgürleştireceksiniz... mutluluğu bulacaksınız... halkınızı ve o halkın kutsal doğrusunu anlayacaksınız." Konuşmamn hiçbir pasajı bu çağrı kadar, bu alçakgönüllülük ve itaat çağrısı kadar, olumlu ya da olumsuz yoruma yol açmadı.

Dostoyevski "Çingeneler"de "hali hazırda kuvvetle önerilen ... bu çözüm"ün daha da açık ifadesini *Evgeni Onegin*'de (1833) bulur, ki ilk bölümleri "Çingeneler"in yazıldığı tarihte kaleme alınmıştır. Başkahraman yine "doğduğu topraklarda ve yabancı diyarlarda keder içinde dolaşır", her yerde bir yabancıdır. "Doğduğu toprakları sevdiği doğrudur ama o topraklara inancı yoktur", inancı olanlara "alaycı ve kederli bir gülümsemeyle" yukardan bakar. Onegin, "sırf hüzün yüzünden" Lenski'yi öldürür, bu melankoli "evrensel bir ülkü özleminin melankolisi" olabilir. Dostoyevski, Onegin'i Tatyana ile karşılaştırır, Tatyana'yı Rus ülküsünün cisimleşmiş hali olarak görür, şairin başlık olarak o kızın adını kullanmadığına hayıflanır; ne de olsa yapıtın olumlu başkahramanı o kızdır. "Bu güzellikte olumlu Rus kadını tipi, belki de Turgenyev'in *Asilzade Yuvası* adlı yapıtındaki Liza dışında edebiyatımızda hiç görülmedi." Bu beklenmedik Turgenyev övgüsü alkış aldı; Turgenyev sahnede oturuyordu, bu övücü gönderme üzerine Dostoyevski'nin bulunduğu tarafa bir öpücük gönderdi.[45]

---

44 Dostoyevski alıntı yapmak yerine yeniden yazıyor adeta. Şiirde Çingene kabilesinin yaşlısı Aleko'ya cinayetten sonra, "*Ostav nac, gordy chelovek*" ("Bizim yanımızdan ayrıl, kibirli adam") diyor. Gururunu kır ya da kendi toprağında emek harca gibi sözler yok. A. S. Pushkin, *Polnoesobranie sochinenii*, 6 cilt, (Moskova, 1949), 2: 240.

45 Liza'dan sonra *Savaş ve Barış*'ın Nataşa Rostov'una da gönderme yapıldı ama Liza için kopan alkış tufanı arasında pek duyulmadı. Bkz. *PSS*, 26: 496.

Onegin'i Tatyana ile karşılaştıran Dostoyevski, kızı "doğduğu toprakların üzerinde kaya gibi sağlam duran" birine dönüştürür, kız (aslında artık Onegin gibi "halk"ın bir üyesi değildir ama) Rus halkının değerlerinin cisimleşmiş halidir. Şiir biçiminde yazılmış bu romanın başlangıcında Onegin kızın aşkını kabul etmez, kendi anayurdunda bulunan hazineleri küçümsemesinin bir göstergesi haline getirilir bu olay. Dostoyevski Onegin'in kıza dürüst davrandığını kabul eder ama "Onegin'in insanlara yukardan bakmak gibi bir huyu vardır, taşranın ücra bir köşesinde, kendisinin karşısında mahcup mahcup duran, saf ve masum bir genç kız olan Tatyana'ya ilk kez rastladığında, bu huyu yüzünden onu hiç dikkate almamıştır." Kızın o pırlanta gibi saf ahlaksal niteliklerinin değerini bilemezdi, "çünkü o bir soyutlama adamıdır, huzursuz bir hayal adamıdır, oldum olası öyledir." Onegin, Tatyana'yı anlamadı ama Tatyana'nın Onegin'in odasına girişinin, yabancı kitaplara, ufak tefek nesnelere tek tek bakışının anlatıldığı o ünlü (Dostoyevski'ye göre benzersiz güzellik ve derinlikteki) dörtlüklerden sonra kız sonunda temelde adamın boş biri olduğunu anlar: "*Uzh ne parodiya li?*" ("Bu adam bir gülünçleme olmasın?").

Onegin ancak daha sonra Petersburg sosyetesinin kraliçesi olarak, "yaşlı ve değerli bir generalle evli olan ama Onegin'i sevdiği için generali sevemeyen" bir kadın olarak ona yeniden rastladığı zaman birden onun cazibesine kapılır. Ama delicesine âşık olup kızın ayaklarına kapandığı zaman kız onun aşkını geri çevirir: "*No ya drugomu otdana / Ya budu vek emu verna*" ("Ama beni başkasına verdiler / Ölünceye kadar ona sadık kalacağım") der. Dostoyevski'ye göre bu kararla Tatyana "ilahlaşmıştır"; burada özellikle "bir Rus kadını" gibi, Rusların –en azından Dostoyevski'nin anladığı biçimiyle– ahlaksal değerlerinin somut örneği olarak konuşmuştur. Burada yine, seyirciler arasındaki herkesin bildiği gibi, Belinski'nin yazdığı ünlü bir pasaja itiraz vardı; Belinski o pasajda, Fransız Ütopik Sosyalizminin ve George Sand'ın etkisiyle Tatyana'nın davranışında herhangi bir ahlaksal yücelik bulmayı reddetmişti. Aşka dayanmayan evlilik bağına sadık kalmasının övülecek bir yanı yoktu, ahlaksızlık olarak görmüştü bunu. (Belinski'den ilham alan Kolya Krasotkin, daha yakın zamanda *Karamazov Kardeşler*'in sayfalarında palavralarıyla at koştururken aynı eleştiriyi tekrarlamıştı.)

Oysa Dostoyevski için Tatyana'nın sadakati, Rus halkının ruhunun derinlerine kök salmış bir insan olmasından kaynaklanır. Daha önce verdiği bir kararın ahlaksal sorumluluğundan kaçmayı reddeder. Kocasını terk etmesinin kocası için "bir utanç, bir yüz karası, dahası, ölüm demek" olacağını biliyordu, "İnsan, mutluluğunu bir başkasının mutsuzluğu üzerine kurabilir mi?" Burada Dostoyevski, "temelleri, sözgelimi, önemsiz bir yaratığın acılarına, acımasızca ve haksız yere işkenceye uğramış birinin çektiği eziyetlere dayanıyorsa," o temel üzerine bir mutluluk mabedi "inşa edilebilir mi?" diye soran İvan Karamazov ağzıyla konuşmaktadır. Bu soru, Tatyana'nın, "katıksız bir Rus" olarak, günahsız kocasının felaketi pahasına kendi

mutluluğunu düşünmek yerine, *kendini* feda etmekten başka bir şey yapamayacağını gösterir. Dostoyevski'yi şaşırtan şey, "bu sorunun ahlaksal çözümüne bunca zamandır kuşkuyla bakmamızdır."

Dostoyevski zaten karmaşık olan bu durumu biraz daha karmaşıklaştırır, Tatyana serbest olsaydı bile Onegin'i reddedecekti der. Onegin'in kişiliğinin bir özünün bulunmadığını, kendisini etkileyen şeyin onun toplumsal konumu olduğunu anlayacaktı; delice âşık olması, "eskisi kadar alçakgönüllü olan Tatyana"nın değerlerini, ruhunu daha iyi anladığı anlamına gelmez. Onegin'in âşık olduğu şey "kendi fantezisidir; aslında onun kendisi bir fantezidir." Ama Tatyana'nın "ruhunun yaslanabileceği sağlam ve sarsılmaz şeyler hâlâ vardır. Bunlar onun çocukluk anılarıdır, o saf, gösterişsiz hayatının başladığı, taşranın ücra bir köşesinde doğduğu evin anılarıdır; 'zavallı sütninesinin mezarının üstündeki haç ile dalların gölgesi'dir." Bütün bunların anıları "onun doğduğu topraklarla, o toprakların insanlarıyla, onların kutsal değerleriyle ilişkisini simgeler." Onegin kendisini besleyecek böyle şeylerden tamamıyla yoksundur: "ayağının altında toprak yoktur, rüzgâra kapılmış bu çimen yaprağının."

Puşkin, Onegin'le "büyük bir ulusal [*narodni*] yazar" olduğunu kanıtlamıştır diyerek sözlerini bağlar Dostoyevski, "toplumumuzun halka göre yukarda yer alan üst sınıflarının gizli özünü saptamış," aynı zamanda "hâlâ günümüzde de başıboş dolaşmaya devam eden Rus gezgini tipinin kimliğini tanımlamıştır." Ama Puşkin Rus hayatındaki bu tür olumsuz imgeleri tanımladığı kadar, "Rus halkı içinde bulabildiği pek çok olumlu ve güzel Rus tipini de resmetmiştir." Tatyana'ya ek olarak Dostoyevski, "Rus tarih yazıcısı keşiş tipini" (*Boris Godunov*'daki Pimen'i) örnek verir, bir başka örnek olarak da daha geç bir dönmede, "Ayının Masalı"nı, şarkı içen köylüyü gösterir. Farklı bir dünyadan gelen ve "halkı kendi düzeylerine çıkarmak, onların mutlu olmasını sağlamak isteği taşıyan" yazarların tersine, Puşkin'de "onu *gerçekten* halka yakınlaştıran, temiz yüreklilik ve şefkat düzeyine ulaşmış bir şey vardı." Sonuçta, Ruslar Puşkin'den bir şeyler öğrenirler: "Birer Rus bireyi olarak kendimize inanmayı, artık bilinçli şekilde halkımızın gücüne umut bağlamayı, umut bağlamakla kalmayıp Avrupalı halklar ailesi içinde gelecekte bağımsız bir misyonumuz olduğuna iman etmeyi."

Konuşmanın son kısmı Puşkin'in sanatının "üçüncü dönem"ine ayrılmıştı, bu dönemde "şairimiz, Avrupa edebiyatının büyük yaratıcılarını –Shakespeare, Cervantes, Schiller'i– bile aşan" bir evrensellikle "neredeyse mucizesel, eşi görülmemiş bir olgu olarak öne çıkar." O döneminde Puşkin, "başka ulusların şiirsel imgelerini yansıtan, onların dehasını somutlaştıran" yapıtlar yazmaya başladı. Dostoyevski, etkileyici bir şekilde bu tür şiirlerin özelliklerini sayar ama bu tür yapıtları yarım ağızla övmüş olan Turgenyev'in tersine onları çok önemli görür. Dünya edebiyatında başka hiçbir şair ya da yazarda başka kültürlerin ruhlarının bunca derinlerine

inmek, o ruhu sanatında yansıtmak yeteneği yoktur çünkü böylesine evrensel bir empati yeteneği yalnızca Ruslarda vardır. "Bunu, bu anlamda yalnızca Puşkin'de buluruz, tekrar ediyorum, daha önce eşi benzeri görülmemiş bir insandır ve kâhindir." "Kâhin"dir, çünkü sanatının bu yönü, "kendi ruhunu başka ulusların ruhlarının içine akıtma"sı, Rus halkının gelecekteki büyük misyonunu işaret eder.

Dostoyevski'nin mesihçiliği burada, daha önceden Puşkin'de görülen bir şey olarak yeni bir önem ve yankılanma kazandığı gibi, galeyana gelmiş, bir beklenti içine girmiş dinleyenlerin yüceltici bir hayal gereksinimine de yanıt vermişti. Dostoyevski'nin ilan ettiğine göre, Rusya'nın misyonu, "büyük Aryan, insan soyunun bütün kavimlerini genel olarak birleştirmek"ti. ("Aryan" sözcüğünü ilk kez kullanıyor, dönemin anti-semitizm yazınının etkisini gösteriyor bu, bunun için epeyce eleştiri de almıştı.) Daha sonra, "Bizim bütün Slavcılığımız, Batıcılığımız büyük bir yanlış anlamadan başka bir şey değildi," diye buyurdu, çünkü "gerçek bir Rus olmak, tam anlamıyla bir Rus olmak belki de (son çözümlemede – lütfen bunu aklınızda tutun) bütün halkları kardeş kabul etmek, isterseniz *pan-insancı* olmak demektir". Daha sonra Dostoyevski, Rus dış politikasının, geçmişte bile, Rusya'nın kendisinden çok Avrupa'ya hizmet ettiği iddiasını yineledi.

Sözlerinin onlara "çılgınca, abartılı ve gülünç" gelebileceğini kabul eden Dostoyevski için yine de bunun önemi yoktu. İşin bu noktasında son kozunu oynadı, Puşkin ile Rusya'yı, Rusların *kenosis* ["kenosis" için bkz. s. 609 dipnot 3] din anlayışını, acı çekmiş ve aşağılanmış İsa'ya duydukları saygının özüyle özdeşleştirdi. Rusya için ileri sürdüğü iddialar ne de olsa yüksekten atmak gibi görünebilir; gerçekten de, Rusya gibi "yoksullaşmış, yontulmamış bir ülke" nasıl olur da böyle yüksek bir yazgıya sahip olma iddiasında bulunabilir? "İnsanlığa yeni bir söz söyleme görevi bize nasip olabilir mi?" Ama dinleyenlere bir hatırlatmada bulunur, biz "ekonomide öne çıkmak"tan, "kılıç ya da bilimin zaferi"nden söz etmiyoruz. Tyutçev'in bir şiirini, kendi sözcükleriyle seslendirir: " 'Yoksullaşmış olabilir ülkemiz ama İsa'nın kendisi köle giysileriyle geçti bu yoksullaşmış topraklardan, kutsadı o toprakları!' Onun en son mesajını neden biz taşıyor olmayalım?" "Benim bu düşüncem bir hayalse," diye sözlerini bağlar, "o zaman en azından Puşkin'de bu hayalin temelsiz olmadığını gösteren bir şeyler bulabiliriz." Ama Puşkin genç ölmüştü, "hiç kuşkusuz, büyük bir sırrı da kendisiyle birlikte mezara götürmüştü. O yüzden şimdi biz onun sırrını, onsuz, çözmek zorundayız" – bu sırrın ne olduğunu, Dostoyevski, kesin olarak inandığı gibi, konuşmasında büyük oranda ortaya koymuştu.

* * *

Bu konuşma dinleyenler üzerinde bomba etkisi yarattı, dizginlenmesi olanaksız hale gelen duygular ancak dinsel inançları güçlendirme toplantılarında tanık olunacak çılgınca taşkınlıklarla karşılaştırılabilirdi. O döneme ait anılarda bol bol anlatıl-

dığına tanık oluyoruz, biz isterseniz finaliyle ilgili –Dostoyevski'nin *editörünün* hâlâ genç bir öğrenci olan oğlu– D. A. Lyubimov'un çizdiği resimle başlayalım. "Dostoyevski konuşmasını bitirirken, son sözlerini sanki bir vahiy iletirmiş gibi alçak sesle, bir ölüm sessizliği içinde söyledi, başını önüne eğdi, adeta aceleyle podyumu terk etmeye davrandı. Bütün salon soluğunu tutmuştu sanki... sanki daha fazlasını bekliyorlardı. Birden, arka sıralardan çılgın bir haykırış duyuldu, 'Sen onu çözdün!' [Puşkin'in sırrını], koro halinde aynı şeyi söyleyen kadınların sesleri duyuldu. Bütün konferans salonu hareketlendi. Haykırışları duyuluyordu, 'Sen onu çözdün! Sen onu çözdün!', salon alkışlarla inliyordu, gürültüler, ayak patırtıları, kadın çığlıkları. Moskovalı Soylular Salonu'nun duvarları ne ondan önce ne de daha sonra böylesine coşkulu alkışlarla inlemiştir."[46]

Dostoyevski, Anna'ya yazdığı mektupta o müthiş başarısını anlatmıştı, o anların heyecanını aktarmak bakımından onun anlattıklarıyla yarışacak başka bir anı yoktur:

Tatyana için söylediğim her şey büyük bir heyecanla karşılandı. (Yirmi beş yıl boyunca süren yanılsamalar karşısında düşüncemizin kazandığı zaferdir bu.) En sonda yine de insanların evrensel birliğinden söz ettiğim zaman alkışlar yeri göğü inletti. Sözlerimi noktaladığımda nasıl bir gürültü koptu, sana anlatamam, kendinden geçerek haykıran insanlar mı ararsın, seyirciler arasında ağlayan yabancılar mı, hıçkıranlar mı, birbirlerine sarılanlar mı, bundan sonra daha iyi insan olmaya, bugünden sonra birbirlerinden nefret etmemeye, tam tersine birbirlerini sevmeye yemin edenler mi. Toplantının bütün düzeni altüst oldu; herkes beni görmeye kürsüye koştu, soylu hanımlar, kız öğrenciler, yüksek memurlar, öğrenciler – hepsi beni kucaklıyor, öpüyordu. Kürsü sahanlığında bulunan, bizim üyelerimiz [Dernek'in üyeleri] beni kucakladılar, öptüler. Hepsi ama hepsi sözcüğün tam anlamıyla sevinçten ağlıyordu. Bağırış çağırışlar yarım saat daha devam etti; insanlar mendil sallıyordu, birden, örneğin, tanımadığım iki yaşlı adam beni durdurdu: "Yirmi yıldır birbirimize düşmandık," dediler, "birbirimizle konuşmuyorduk ama şimdi kucaklaştık ve barıştık. Bizi barıştıran sizsiniz, siz, siz bizim azizimiz, peygamberimizsiniz!" "Peygamber, peygamber," diye bağırdı kalabalığın arasından insanlar.

Turgenyev [...] gözyaşlarıyla beni kucaklamaya koştu. Annenkov koşarak geldi, elimi sıktı, omuzumdan öptü. "Sen bir dâhisin, bir dâhiden de fazla bir şeysin!" dediler ikisi de bana. Aksakov (İvan) kürsüye koştu, dinleyicilere benim konuşmamın yalnızca bir konuşma olmadığını, tarihsel bir olay olduğunu söyledi! Ufkumuz bir yağmur bulutuyla kararmıştı, bulutun arkasından bir güneş gibi yükselen Dostoyevski'nin konuşmasıyla bütün bulutlar dağıldı, her şey aydınlığa çıktı. O andan

46 *DVS*, 2: 418.

başlayarak kardeşlik geldi, artık kafa karışıklığı olmayacak. "Evet, evet!" diye bağırdı herkes, yeniden kucaklaştılar, yeniden ağlaştılar. Toplantı dağılıyordu. Ben sıvışmak için yan kapıya hücum ettim, ama salondaki herkes de o tarafa hücum etti, en fazla da kadınlar. Ellerimi öptüler, bana ne eziyetler ettiler bilsen. Öğrenciler koşarak geldi. Biri gözyaşları içinde kasılmalar geçirerek yere kapandı ve bayıldı. Tam bir zafer, kesinlikle tam bir zafer![47]

İki eski düşmanın barışması dışında burada anlatılanların bütün ayrıntılarını bağımsız kaynaklardan doğrulamak olanağı var. Ayaklarının dibine yığılan genç adam aşırı derecede etkilenenler arasında en çok dikkat çekeniydi ama Dostoyevski'ye şair Polonski'nin evinde rastlayan *kursistka* Letkova-Sultanova da sonunda bayılan bir kadın arkadaşından söz ediyor.[48] Annenkov'a gelince, Dostoyevski'yi kucaklamakla yetinmedi, Strahov'u durdurup heyecanla, "İşte, bir dâhinin yaptığı edebi bir nitelendirme! İşi kökünden halletti!"[49] dedi.

Oturumun yeniden başlayabilmesi için tam bir saatin geçmesi gerekti. Aksakov kürsüye çıkma niyetinde değildi ama Dostoyevski ile ötekiler onu çıkmaya ikna ettiler. O da akıllılık edip doğaçlama olarak bir şeyler söyledi, Dostoyevski'nin, hem kendisi gibi Slavcıların bir temsilcisi tarafından hem de Turgenyev gibi önemli bir Batıcı tarafından açıkça onaylanan sözlerine katıldığını vurguladı. Artık her türlü yanlış anlamalar bitmişti, Rus kültüründe yeni bir uyum dönemi başlamak üzereydi. Dostoyevski artık yorulmuştu, "ayrılmak istedi ama gitmesine engel oldular."[50]

Konuşmasının sona ermesinden sonra geçen bir saat içinde birtakım *kursistka*'lar, nereden buldularsa, defne dallarından kocaman bir çelenk getirmişlerdi, hepsi sahanlığa doluştu (yüz kişiden fazla olduklarını söylüyordu Dostoyevski), bir saygı simgesi olarak onu başına taktılar. Çelengin üzerinde altın harflerle "Rus kadınları adına, onlar için söylediğiniz güzel sözler için" yazıyordu. Yine "herkes ağladı, yine yer yerinden oynadı." Moskova Duma'sının başı kent adına Dostoyevski'ye teşekkür etti, bunun üzerine oturum sona erdi. Dostoyevski o akşam mektubunu saat yedide yazmıştı ama onun için gün henüz bitmemişti. "Bir saat sonra," der Anna'ya, "ikinci bir edebiyat kutlamasına gidip 'Peygamber'i okuyacağım."[51]

Bu son oturumda, programın ilk bölümünde "Batı Slavlarının Şarkıları"ndan ve "Ayının Masalı"ndan parçalar okudu; ikinci bölümünde ise "Peygamber"i. Strahov bu ikinci bölümde yaptığı okumayı gecenin "en unutulmaz" olayı olarak niteliyor, bu bölümde ayrıca Turgenyev de bir şeyler okumuştu. "Dostoyevski [dinleyicilerin ısrarlı alkışları üzerine] iki kez kürsüye çağrıldı, her seferinde öylesine tutkulu bir

47 *PSS*, 30/Ki. 1: 184-185; 8 Haziran 1880.
48 *DVS*, 2: 453.
49 *PSS*, 26: 461.
50 *PSS*, 30/Ki. 1: 185; 8 Haziran 1880.
51 *age.*

şekilde okudu ki dinleyiciler acayip bir duyguya kapıldı. [...] Titreyerek suçu işaret eden sağ eliyle herhangi aşırı bir hareket yapmaktan açık şekilde kaçınıyordu; sesi gerilerek feryada dönüşmüştü."[52]

Bu olaylarla gece bitmedi, Puşkin'in büstünün "ilahlaştırılması"yla başlayan gece bu olayın tekrarlanmasıyla devam etti. Orada bulunan bütün yazarlar büste birer çelenk bıraktılar, bu kez Puşkin'in başına, Turgenyev'in çelengi değil, Dostoyevski'ninki yerleştirildi; Turgenyev kendi çelengini heykel kaidesinin dibine bıraktı. Bu iş önceden ayarlanmış, en seçkin bu iki yazar arasında önceden rol dağıtımı yapılmış olabilirdi ama bu hareket şimdi simgesel bir anlam kazanmıştı, Dostoyevski'nin bu işten zaferle çıktığını, Puşkin'in pelerininin mirasçısının Turgenyev değil, Dostoyevski olduğunu düşünmeye başlayan seyircilerin pek çoğunun bu düşüncesi somut ifadesini bulmuştu. Sonunda otele dönmesine ve çok ihtiyaç duyduğu gibi biraz dinlenmesine izin verdiler, ama o uzun süre sessiz kalamayacak kadar heyecanlı ve mutluydu. Anna anlatıyor: "[G]ece geç saatte bir kez daha Puşkin anıtına gitti. Ilık bir geceydi ama sokakta neredeyse hiç kimse yoktu. Strasnaya Alanı'na varınca, sabah oturumundaki konuşmasından sonra kendisine verilmiş, defne yapraklarından yapılma o kocaman çelengi zar zor kaldırdı, 'büyük öğretmen'in anıtının kaidesinin dibine koydu, önünde yere kadar eğildi."[53]

* * *

Dostoyevski Moskova'da iki gün daha kaldı, oraya vardığı günden başlayarak ardı arkası kesilmeyen bir koşuşturma içinde soluk alacak pek az zamanı oldu. 9 Haziran sabahı Moskova'nın en iyi fotoğrafçısı M. M. Panov'un ricası üzerine gidip ona poz verdi. Puşkin konuşmasını *Moskovskiye Novosti*'de yayımlaması için Katkov'a ulaştıracaktı, Yuriev'in dergisine vermekten daha iyi olurdu böylesi, çünkü oraya verirse, hem daha çabuk yayımlanır hem de daha geniş bir okur kitlesine ulaşırdı.

Öğleden sonra geç saatte, hâlâ Moskova'dan ayrılmadan önce yapılması gereken zorunlu ziyaretlere devam ederken, Petersburglu bir tanıdığına rastladı. Evgeni Opoçinin, Eski Rus Edebiyatı Sevenler Derneği'nin kütüphanesinde ve müzesinde çalışıyordu. İkisi, Dostoyevski yoruluncaya kadar birlikte yürüdüler. Sohbetlerine devam etmek için bir banka oturdukları zaman birden arakadan gelen ve Dostoyevski'yi selamlayan birinin "neşeli ses"ini duydular – sesin sahibinin Turgenyev olduğunu gördüler. Onlara katılan Turgenyev, Dostoyevski'ye bir şeyler söylemeye başladı (inanmak güç ama) Opoçinin onun ne dediğine hiç dikkat etmedi. Dostoyevski birden oturduğu banktan kalkınca daldığı düşüncelerden sıyrıldı; "yüzü

52 *age.*, 358.
53 Anna Dostoevsky, *Reminiscences*, çev. ve yay.haz. Beatrice Stillman (New York, 1975), 235.

bembeyaz", dudakları "titriyordu" Dostoyevski'nin. " 'Moskova çok büyük' diye haykırdı karşısındakine öfkeyle, 'ama burada senden saklanacak yer yok!' Elini kolunu sallayarak yürüyüp gitti."[54]

Bu karşılaşma sırasında ne söylendiyse, Dostoyevski'nin konuşmasına gösterilen büyük ilgi ve coşkuya Turgenyev'in de katıldığını yazan gazetelere Turgenyev bozulduğu için söylenmiş olabilir. Batıcı-Slavcı uzlaşmasını Dostoyevski'nin sağladığını söyleyen Aksakov'un sözleri de Turgenyev'i çok rahatsız etmişti. O coşkulu bayram havasını bozmamak için bir şey söylememişti ama sessizliğinin uzlaştığı anlamına gelmesi olasılığından korkuyordu. 11 Haziran'da, *Vestnik Evropy* editörü M. M. Stasyuleviç'e mektup yazarak, Puşkin Festivali'yle ilgili bir makaleye bir yalanlama eklemesini istiyordu, Dostoyevski'nin konuşması karşısında kendisinin [Turgenyev'in] "ses çıkaramadığı", konuşmayı tamamıyla kabul ettiği haberi doğru değildi. "Hayır, öyle bir şey olmadı," diye ısrar ediyordu Turgenyev. "Son derece zekice, parlak, kurnazca ve ustaca bir konuşmaydı, tutku doluydu ama tamamıyla yanlış bir temele dayanıyordu. Ama Rusların kendilerine hayranlık duygularını okşayan bir yanlışlıktı bu."[55]

Ertesi sabah Dostoyevski, istasyonda trenini beklerken *Moskovskiye Novosti*'ye bir mektup yazarak konuşmasının "olabildiğince çabuk" yayımlanmasını, editörlerin (ne anlam ne de içerik olarak) metinde herhangi bir düzeltme yapmamalarını rica ediyordu.[56] Bu iş de tamamlandıktan sonra evine dönmek üzere Moskova'dan ayrıldı. Bunu izleyen birkaç ay içinde, yani hayatının son günlerinde, festivaldeki hayranlarının gösterdikleri coşku ve saygının verdiği moralle canlanmış olarak *Karamazov Kardeşler*'i tamamlamak ve daha sonra da *Bir Yazarın Günlüğü*'nü yeniden diriltmek için canla başla çalıştı.

---

54 I. Volgin'de alıntı, *Posledny god Dostoevskogo* (Moskova, 1986), 300-301.

55 *PSSiP,* 12/Ki. 2: 272.

56 *PSS,* 30/Ki. 1: 186; 11 Haziran 1880.

57. Bölüm

Uyuşmazlıklar ve Varılan Sonuçlar

Staraya Russa'ya dönünce Dostoyevski, Kontes Sofya Tolstoya'ya bir mektup gönderdi, çünkü Kontes ona Vladimir Solovyev ile şarkıcı ve kompozitör Yulia Abaza'nın da imzasını taşıyan bir telgraf göndermişti, Puşkin başarısı için onu kutluyorlardı. Dostoyevski mektubunda bildiğimiz şeylerin çoğunu kısaca tekrar ediyor, Turgenyev ile Annenkov'un ("beriki bana kesinlikle *düşman*") içtenlikli ve heyecanlı tepkilerinden de söz ettikten sonra bir ayrıntı ekliyor: " 'Benim Liza'yı övdüğün için sana bunu söylemiyorum,' dedi bana Turgenyev." Kendisinden bu kadar söz ettiği için özür dileyen Dostoyevski, "Yemin ederim bu bir kendini beğenmişlik değil," diye ısrar ediyor, "insan bu anlar için yaşar, aslında o anlar için dünyaya gelirsiniz. Yüreğim dopdolu – arkadaşlarıma söylemeden etmeme olanak var mı? Hâlâ sersem gibiyim."[1]

Rusya'daki toplumsal ve kültürel savaşlara katılmış deneyimli bir asker olarak, Dostoyevski bu savaştan yara almadan çıkacağını ya da alelacele bu savaşa katılanların olmayacağını düşünecek kadar saf değildi. "Merak etmeyin, çok yakında 'kalabalıklardan yükselen kahkahayı' duyacağım" (Puşkin'den bir dize), diye yazıyor kontese. "Edebiyattaki çeşitli eğilimlerin o karanlık arka sokaklarında, beni işte bunun için bağışlamayacaklar." Konuşmasının gazetelerde yayımlanan özetlerinde çok önemli iki noktanın görmezden gelindiğini fark etmektedir. Bunlardan biri, Puşkin'in, "tamamıyla bizim ulusal ruhumuzdan" ilhamını alan "evrensel duyarlı"lığıdır. Bundan dolayıdır ki Puşkin "bizim en ulusal şairimiz"dir. Dostoyevski ikinci olarak da şundan yakınır: "Bizdeki bütün taraflara ben uzlaşmanın formülünü, parolasını verdim, yeni bir dönemin yolunu gösterdim. Herkes de aslında bunu anladı ama gazete muhabirleri ya anlamadılar ya da anlamak istemediler."[2] Halkın kendisini anladığına inanıyordu, gazetelerin ne yazdığı ya da aylık dergilerin gelecek sayılarında neler yazacağı önemli değildi.

15 Haziran'da Dostoyevski, Yulia Abaza'ya, Yulia'nın kendisinden okuyup eleştirmesini istediği öyküsü için düşündüklerini ileten bir mektup yazdı. Bu fırsattan yararlanarak artık düşüncelerine daha fazla egemen olan Yahudi düşmanlığını dışa vurmaktan geri durmadı. Abaza'nın öyküsünün ana konusu, Dostoyevski'nin tanımladığı biçimiyle, şudur: "[G]erçek inancı o inancın kurucularından devralan, kuşaklar boyu yalnızca bu inanca *bağlı olarak yaşayan* insan soyları en sonunda ka-

1 *PSS*, 30/Ki. 1: 187-188; 13 Haziran 1880.

2 *age.*

çınılmaz biçimde yozlaşır, bir bütün olarak insanlıktan koparlar, en iyi koşullarda *toplamda* insanlığa zararlı hale gelirler – bu düşünce doğru ve temel bir düşüncedir." Abaza bu düşünceyi ileri sürerken, bu düşüncenin somut örneği olarak acaba Yahudi halkını mı düşünmüştü, bilmiyoruz ama Dostoyevski Yahudi tarihini bu genel yasayı doğrulayan bir örnek olarak yorumlar. "Örneğin, İbrahim'den başlayarak Yahudiler [*evrei*] için, ta Yudiler [*zhidy*] olarak bilinmeye başladıkları zamana, yani günümüze kadar geçerlidir bu. İsa (başka önemli işlerin yanı sıra) bu düşünceyi düzeltmeye, bütün-insanlıkçılık [*vsechelovechnost'* – Puşkin konuşmasında önemli bir deyim] biçiminde genişletmeye gelmişti. Ama Yahudiler bu düzeltmeyi kabul etmediler, daha önceki o dar görüşlülük ve katılıkları içinde kalmaya devam ettiler, bu yüzden de bütün-insanlıkçı olacaklarına, insanlık düşmanı oldular, kendileri dışındakileri reddettiler, bugün de gerçekten Deccal'in bayraktarlığını yapıyorlar ve elbette bir süre için başarılı olacaklar."[3]

Dostoyevski ne kendisinin ne de Rus halkının Yahudi dinine herhangi bir düşmanlığının bulunmadığını iddia ederdi hep ama önceleri benimsediği Yahudiliği çağdaş dünyanın maddeciliğiyle özdeşleştirme düşüncesi şimdi artık onda bir dogma halini almıştı. Yahudiler, Rusların İsa'sı ile Rus halkının *vsechelovechmost*'u, dünyayı kurtarıncaya kadar –Dostoyevski'nin en sevdiği vahiy kitabında öngörüldüğü gibi– bir süreliğine dünyaya egemen olacak olan Deccal'in bayraktarıydılar. Ama bu arada karanlığın egemen olacağı günler yakındır; "Yahudiler geliyor, bütün Avrupa'yı doldurdular, bencilce olan ne varsa, insanlığa düşman ne varsa bunların hepsi, insan soyunun bütün kötü tutkuları onlar içindir – dünyanın yok olması pahasına da olsa nasıl olur da başarılı olmazlar!"[4] Böyle bir pasaj onun Yahudi düşmanlığında ulaştığı noktayı gösterir.

6 Temmuz'da Lyubimov'a bir mektup gönderirken, ağustos sayısı için yetiştireceğine söz verdiği *Karamazov Kardeşler*'in 11. kitabının ilk bölümlerini de göndermişti. "On ikinci kitap," eylülde yayımlanacak diye yazıyor, daha sonra da ekliyor: "Ekim sayısında ... kısa bir 'Sondeyiş' bölümü gelecek." Bu arada yine de "*Günlük*'ün yayın hazırlıkları biraz gecikmesine" yol açmıştı, *Günlük*'te şimdi Puşkin konuşmasının yanı sıra, "Uzunca bir önsöz" de yer alacaktı, "galiba bir de, sevgili eleştirmenlerime yanıt olarak birkaç söz söylemek için bir sondeyiş de ekleyeceğim,"[5] diye yazıyor. Rus basını Dostoyevski'nin konuşması üzerine yapılmış yorumlarla doluydu, ayrıca konuşmanın tamamı ya da bir kısmı da basılıyordu.

"Gazetelerde benimle, Moskova konuşmamla ilgili yazılan ne varsa hepsini okumaya sıvandım," diye yazıyordu Elena Shtakenshneider'e, "ve Gradovski'ye yanıt verme kararı aldım, Gradovski'ye yanıt vermek değil de, bizim *profession de*

3 *age.*, 191; 15 *Haziran* 1880.
4 *age.*, 192.
5 *age.*, 196-197; 6 *Haziran* 1880.

foi'mızın (inanç yeminimizin) tamamını bütün Rusya öğrensin diye yazacağım." Moskova Üniversitesi'nde medeni hukuk profesörü olan G. K. Gradovski, *Golos* dergisinde Dostoyevski'nin konuşması üzerine, başlığı "Düşler ve Gerçeklik" olan saygılı ama konuşmayı eleştiren bir makale yazmıştı. Dostoyevski'nin belki de yanıtının hedefi olarak Gradovski'yi seçmesi nedensiz değildi, onun makalesinde radikal düşüncelerden etkilenmiş eleştirmenlerin sertliği yoktu, liberal Batıcı görüş çok mantıklı bir şekilde dile getiriliyordu. Dostoyevski kalem tartışmasıyla ona bir sopa çekmesinin önemli olduğu kanısındaydı çünkü, mektup yazdığı kişiye dediği gibi, Rusya'ya karşı olumlu bir tavırdan Petersburg basını rahatsız olmuştu, o bakımdan bu tavra "saldırılması, bu tavrın geriletilmesi, çarpıtılması, sonuçta buna inananların bundan vazgeçirilmesi" gerekirdi: "sonuçta yeni bir şey olmadı, diyorlar, Moskova'daki akşam yemeklerinden sonra yumuşayan yüreklerle yaşanan neşeli ve tatlı bir ruh haliydi, diyorlar." Ama Dostoyevski'ye göre *yeni* bir şeyler olmuştu ve böyle bir şeyin olduğunu iddia etmeyi öylesine önemli bir görev sayıyordu ki oğlunun doğumgününde Gradovski'yle ilgili sondeyişi yazdı. "Konuklar geldi, bense bir kenara çekilip yazımı tamamladım."[6]

Onun öfkeli sözlerini, Gradovski'nin makalesinin yumuşak tonu hiç de hak etmiyordu. Ama Gradovski de, bir şair olarak Puşkin'i çok iyi anladığı için Dostoyevski'yi överken, Puşkin'in yazdıklarından çıkardığı toplumsal ve tarihsel sonuçları kabul etmeye yanaşmıyordu. Çılgınca öfkelenen Dostoyevski, ustası olduğu bütün söz sanatlarını kullanarak tepki gösterdi. Açıklayıcı bir girişin ve yeniden basılan konuşmasının bir sondeyişi olarak yazılan yanıtı, gerçekten de bir *profession de foi*'dır, Dostoyevski muhalifinin düşüncesini değiştirmek için onunla birlikte akıl yürütmeye çalışmıyordu, onun yerine ilkeler bildirgesi gibi bir şey yazmıştı. Haklı olarak, "Sizinle ikimiz hiçbir zaman aynı düşüncede olmayacağız," der, "o yüzden sizi bir şeye ikna etmek ya da bir inancınızdan vazgeçirmek gibi bir niyetim yok." Gerçekten de Dostoyevski, Gradovski'yi muhatap almadığını, bu sondeyişi kendi okurlarına yazdığını iddia eder. "Rusya için umut sözü edenlere kıs kıs gülen eski liberallerden bıkan, yeni bir şeyler duymayı özleyenlerin, yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayan unsurların sesini duyuyorum, ortaya çıktıklarını sezinliyorum, hatta görüyorum." Makalesinde, daha önce *Bir Yazarın Gülüğü*'nde zaten dile getirilmiş olan inançların ve görüşlerin bir özeti vardır ama bu düşünceler daha önce şu ya da bu tartışma konusuyla ilgili olarak kaleme alınmıştı. Burada bunların hepsi cesaretle ve açık açık dile getirilmiştir, bağımsız biçimde, çoğu kez de kendi inançlarının kişisel kaynaklarını örneklerken kullandığı kendi yaşamından alınmış aynı öykücüklerle desteklenmiş şekilde öne sürülür.

6 *age.*, 197-198; 17 Haziran 1880.

Önce, Ruslar "aydınlanmak" istiyorsa bu "aydınlanmayı" Batı Avrupa kaynaklarından başlatmak zorundadırlar diye bir ipotek koyan Gradovski'nin bu sözünü ele alır. Ama diyerek Dostoyevski sorar, aydınlanmadan söz ederken Gradovski ne demek istemektedir? Aydınlanma derken "Batı'nın biliminden, uygulamalı bilgilerinden, ticaretinden ya da manevi aydınlanmasından mı söz etmektedir? Birincilerden söz ediyorsa o zaman bütün bu tür düşünceler Batı'dan alınabilir, "ayrıca gerçekten de bunlardan kaçmanın yolu yok, kaçmaya çalışmamız için bir neden de yok." Ama Gradovski "ruhu aydınlatan, yüreği aydınlatan, akla rehberlik eden, hatta yol gösteren manevi aydınlanma"dan söz ediyorsa, o zaman Rusların Batı Avrupa kaynaklarına başvurmalarına hiç gerek yok. "Bana göre bizim halkımız, çok eski bir tarihte, İsa'yı ve onun öğretisini kendi özleri olarak benimsediği zaman zaten aydınlandı." Dostoyevski bunu söyledikten sonra tarihleri boyunca Rus halkının –İsa'dan başka sarılacağı, kendisine bir avuntu kaynağı olacak hiçbir şeylerinin bulunmadığı yıllar boyunca– çektiği sonsuz acıları canlı imgelerle resmeder. Ama bunu söylerken Gradovski gibi düşünenlerin bu sözleri "çocukça", aslında "neredeyse utanmazca" bir gevezelik olarak göreceklerini de bilir.

Dostoyevski'nin, Batı'yı, Batı'nın bütün o "aydınlanma"sını reddetmesi, sosyo-politik olarak dünyanın o bölgesinin sorunlara bakış açısını, sözümona Avrupa'nın ahlaksal ufkunu belirleyen iki slogana indirgemek anlamına gelir: *Chacun pour soi et Dieu pour tous* (Herkes kendine, Tanrı herkese), *Après moi, le déluge* (Benden sonra tufan!). Bunlar, en utanç verici ve bencil bireyciliğin sloganlarıdır, Batı'nın sosyo-politik hayatına bunlar egemendir. Bu sözlere "oradaki *herkes* hizmet eder ve inanır. En azından halka yukarıdan bakanlar, halkı denetimleri altında tutanlar, toprağın ve proletaryanın sahibi olanlar, 'Avrupa aydınlanmacılığı'nın bekçiliğini yapanlar. Bu tür bir aydınlanmayı biz niçin isteyelim? Biz burada, kendi ülkemizde başka türlü bir aydınlanma bulacağız".

Gradovski'nin iddiasına göre Rus "gezginler", Gogol kahramanlarının simgelediği biçimiyle Rus toplum hayatının dayanılmaz gerçeklerinden kaçıyordu. Yine Gradovski'nin haklı olarak eleştirdiği gibi, Dostoyevski çözüm olarak bir tek şeyi öneriyordu, bu çözümün açıkça söylenmeyen toplumsal boyutunun neyi kapsadığı açıktı: Yapılacak tek şey, üstü kapalı olarak çarın yakında bir iyilik düşüneceği yolunda belirsiz bir umutla mevcut toplumsal ve siyasal düzene uymaktı. Dostoyevski bu itiraza yanıtında, Gogol tiplerinin Rus hayatına kök salmış gibi görünseler bile, aslında "gezginler" kadar yabancılaşmış kişiler olduklarını iddia eder. Gerçekte, Dostoyevski'ye göre, Aleko da, Onegin de, onlara benzeyen başkaları da Avrupa eğitiminin ürünü olan insanlardı, "onların halkla ilişkisi, efendi ile köle ilişkisiydi." Onlar bunca kibirli olmasaydı, "kendi soyluluklarına ve üstünlüklerine" kendileri hayret etmeye başlamasaydı, "kendilerinin de birer Derzhimorda [Gogol'ün *Müfettiş*'indeki polis] olduklarını görebilir ... uzlaşmanın bir yolunu bulabilirlerdi."

Gradovski "gezginler"i "normal ve hayran olunası" kişiler olarak görüyordu, "sırf Derzhimorda'lardan kaçtıkları için hayran" olunacak kişiler. Gerçekten de Gradovski "halkın üzerindeki kölelik baskısından" nefret ettikleri için gezginleri övüyordu, ayrıca onların "halkı kendi usullerince ya da isterseniz 'Avrupa usulü' diyelim" sevdiklerini ekliyordu. "Ama köleliğin kaldırılmasına toplumumuzu hazırlayan onlar değilse kimdir?" Dostoyevski böyle bir iddiayı hemen reddeder, "yurttaşlık haklarıyla ilgili üzüntüler" yüzünden Rusya'yı terk edenler, "kendileri için çalışan, kendilerinin karnını doyuran, karşılığında kendileri ve başkaları tarafından baskı gören Rus köylüsü adına" kölelikten nefret etmezler. Öyle ya, "gezginler"in "yurttaşlık haklarıyla ilgili üzüntüleri çingenelerin yanına ya da Paris barikatlarına kaçmalarına yol açacak kadar fazla olsaydı" (burada Turgenyev'in Bakunin'i örnek alarak yarattığı Rudin tipine bir gönderme var), acaba o zaman "topraklarını terk ederken hiç değilse kendi kölelerini de serbest bırakmazlar mıydı?" Kuşkusuz, o zaman hiç gelirleri kalmayacaktı, ne de olsa " 'o hoppa Pari'de* yaşamak için bile insanın paraya gereksinimi var."

Bu arada Herzen'i de okurlarının hepsinin anlayacağı gibi iğneledikten sonra, "köylülerini ipotek eden, satan ya da takas eden (ne farkı var?), böylece topladığı parayı alıp insanlığın kurtuluşu için radikal Fransız dergilerinin ve gazetelerinin yayımlanmasına destek vermek üzere Paris'e giden" insanlardan söz ediyordu. (Herzen, Proudhon'a gazetesini çıkarması için yardım etmişti.) Dostoyevski "gezginler"i, Rus köylüsünün hâlâ kırbaçlanması gerektiğini düşünecek kadar köylüleri küçük görmekle suçlar. (Gerçekten de 1879'da Turgenyev aleyhine Evgeni Opoçinin'e çektiği uzun nutukta, Turgenyev'in, çok şiirsel olarak ele aldığı bütün o Rus köylülerini, annesinin kırbaçladığını iddia eder, haksızca Turgenyev'i de alaya alarak, o da "hâlâ izin veriliyor olsa kendisini bu zevkten mahrum" etmezdi diye ekler.)[7] "Kendi aile hayatları genelevlerde yaşanan hayatlardan farksız olan", "Avrupa'daki en son düşünceleri Lucrezia Floriani usulü"[8] kabul edenler arasında dolaşan, köylülerin aile hayatlarıyla ilgili bütün o açık saçık öykülerden söz eder. Bu da Herzen'e atılmış bir taştır, çünkü Herzen kendi karısının radikal Alman şairi Georg Herwegh ile ilişkisini yazmış, kendisinin de en iyi arkadaşı Nikolay Ogarev'in karısından çocukları olmuştur.

Bu tür "aydınlanmış" Rusların halka nasıl küçümseyerek baktıklarını örneklemek için, son günlerde Annenkov'un *Olağanüstü Onyıl*'ıyla kamuya mal olan bir olayı anlatır. 1845'te "güzel bir Moskova daçasında" akşam yemeğinden sonra "dünyanın en insancıl profesörleri, sanat âşığı ve erbabı ünlüler, [...] dünya çapında öneme

* Paris'te. (ç.n.)
7 *DVS*, 2: 381-382.
8 George Sand'ın romanının başkahramanı Lucrezia Floriani'nin, kendine ideal bir eş ararken çeşitli âşıklarından gayrımeşru çocukları olmuştur.

sahip tanınmış kişiler, eleştirmenler, yazarlar, o pek bilgili büyüleyici kadınlar" hepsi birlikte yürüyüşe çıkmışlar. Bütün gün çalışıp ürün kaldırmış bazı köylüler ilişmiş gözlerine, bütün gün yakıcı güneşin altında çalıştıkları için kadınlar yarı yarıya soyunuk haldeymiş, şakacının biri, "dünyada hiç kimsenin karşısında utanmayan tek kadın Rus kadınıdır!" demiş. Bir başkası da eklemiş: "Dünyadaki kadınlar arasında yalnızca Rus [kadınının] karşısında hiç kimse hiçbir şeyden utanmaz!" Ötekiler karşı çıkmış ama Dostoyevski onların da işin püf noktasını kaçırdıklarından emindi. "Tabii ya, evrensel 'gezginler', o kadın sizin için çalışıyordu; onun emeği olmasa karnınızı zor doyururdunuz!"

Dostoyevski bir kez daha, haklı görülemeyecek şekilde, köleliğin kaldırılmasının yolunu açtıkları için "gezginler"e prim vermeyi kabul etmiyor, "her ne kadar doğal olarak bütün bunlar genel toplama eklenmiş ve yararlı olmuşsa da," diye ekliyor. Onun görüşüne göre, bu işte Yuri Samarin gibi bir Slavcının emeği daha fazlaydı; Samarin reform hazırlığında etkin rol almıştı, son hükümleri yazan komisyonun üyesiydi. Gradovski'nin "gezginlere hiç mi hiç benzemeyen" bu kişilerden hiç söz etmediğini söylüyordu. Gezginler çarçabuk sıkılmışlar, "yine tiksintiyle surat asmaya" başlamışlardı. Eski kölelerini paraya çevirdikten sonra "topraklarını ve ormanlarını, kesilip yok edilmek üzere tüccarlara ve zengin çiftçilere satmaya başladılar; gezginler yurtdışına yerleşti, böylece bizde mülküne hiç uğramadan yaşama uygulamasını başlattılar." Sonuçta Dostoyevski o algıyı, "sizin [Gradosvki'nin] o çok sevdiğiniz, gerçek ve normal bir Rus ülküsü olarak, o üstün ve liberal kişi algınızı" diyor, kabul edemezdi.

Rus hayatına ait böyle somut örnekleri kullanırken çok etkili bir polemikçi olan Dostoyevski, Gradovski'nin daha genel bir çıkışıyla, örneğin, "Hıristiyanlığın sevgi ruhu içinde kişisel olarak daha iyi bir insan olmak", toplumda önemli bir ahlaksal gelişimin sağlanmasına yetmez, biçimindeki sözüyle baş etmeye çalışırken o kadar başarılı değildi. Koroboçka ile Sobakeviç gibi toprak sahipleri (*Ölü Canlar*'daki kahramanlar) "kusursuz birer Hıristiyan" olabilirlerdi ama Gradovski'ye göre onların inancı köleliğin kalkmasına yetmezdi. Dostoyevski zekice bir şey yaparak kendi görüşünü savunmayı sürdürmek için bu "kusursuz" sözcüğüne tutunur ama yaptığı savunma inandırıcı olmaktan çok uzaktır. Hiçbir sahici, kusursuz Hıristiyan, der ısrarla, dünyada efendiler ve uşaklar var olmaya devam etse bile, köle sahibi olmaz; Dostoyevski bunu kusursuz Hıristiyanlığın sevgi ilkesiyle kanıtlamak için Aziz Paulus'un uşağı Timothy'ye yazdığı mektuptan alıntı yapar: "[B]undan sonra efendi olmayacak, ne de köle olacak." Peder Zosima, zaten Hıristiyanların kendi kafalarında efendi-köle ilişkisini bir üstünlük ilişkisi olmaktan çıkarıp karşılıklı sevgi ilişkisine dönüştürmelerini savunuyordu, Dostoyevski de şimdi "gelecekteki kusursuz toplum" imgesini tutup havaya kaldırarak gösterir, o toplumda Kepler, Kant, Shakespeare gibi insanların insanlık için önemli olduğunu kabul edenler onlara kendi

istekleriyle hizmet edecekti. Bu tür dâhilere kendi isteğiyle hizmet eden kişi böyle yaparak şunu gösterecekti: "Ahlaksal değer açısından ben hiçbir bakımdan senden aşağı biri değilim, *bir kişi olarak* senin eşitinim."

Dostoyevski, Hıristiyanlığın ülküsüne inancının bir iman edimi olduğu iddiasında bulunur. "Ben eğer doğrunun burada, tam da inandığım şeylerde yattığına inanıyorsam, bütün dünyanın benim inancımı reddetmesinin, benimle alay etmesinin, bambaşka bir yola gitmesinin benim için ne önemi vardır?" Böyle bir ülkünün değeri "yakın çıkarlarla ölçülemez, geleceğe, sonsuza kadar sürecek amaçlara, mutlak mutluluğa yönelmiş bir ülküdür bu". Batı'nın "aydınlanmasına" karşı Dostoyevski'nin bize gösterdiği, kafasındaki algı budur.

* * *

Bir Yazarın Günlüğü, 1880 yılının 1 Ağustos'unda tek bir sayı olarak yayımlandı, hem Puşkin konuşması hem de Dostoyevski'nin makalesi, liberal ve radikal pek çok dergide amansız ve düşmanca pek çok yorumun çıkmasına yol açtı. Turgenyev bu tartışmadaki rolü yüzünden çok üzgündü, Temmuz ortasında ona Paris'te rastlayan V. V. Stasov, Puşkin konuşması için onun "iğrenç" dediğini aktarıyor, "neredeyse bütün entelijansiya, binlerce insan aklını oynatmış gibi, o konuşmaya bayılmış olsa da." Turgenyev "[Dostoyevski'nin] vaazındaki bütün o yalanları ve çarpıtmaları dayanılmaz" bulmuştu, "özbeöz Rus erkeği" ile "özbeöz Rus kadını Tatyana" için kullandığı o şişirme "mistik laflar"ı.[9]

Dostoyevski'nin bazı arkadaşları, kendileriyle aynı siyasal görüşü paylaştığı kişiler, onun görüşlerinin bütün içermelerini kabul etmekte zorlanıyordu. *Russkaya Mysl* için festivalle ilgili bir makale kaleme almakta olan O. F. Miller'a yazdığı mektupta, Yuriev alaycı bir şekilde, "siyasal özgürlükle ilgili bütün soruları iptal etmek gerekir, çünkü Zosima zincire vurulmuşken kendini özgür hissediyor," diyordu. Dostoyevski'yi savunan Miller, yine de büyük bir ihtiyatla bir şeyi kabul etmekteydi: "Dostoyevski ile kavga etmek ... belli konularda ediyorsanız, elbette olabilecek bir şeydir; o belli konularda güçlü değildir, [...] *bir bütün olarak* kendi düşüncesi dışında."[10] Bu türden en esaslı eleştiri, tutucu bir kalem olan Konstantin Leontiev'den geldi, Leontiev makalesinde onun sosyo-politik düşünceleri üzerine temel sorular yöneltiyordu.

Temmuz ortasında Dostoyevski Ortodoks Kilisesi'nin seküler başkanı olan Pobedonostsev'e düşmanlarla çevrili olduğundan şikâyet etmişti, sır ortağı onu tuhaf bir şekilde teselli etti: "Düşüncen apaçık ve güçlü bir şekilde kendi iç dünyana, *inancına* demir atmış durumdaysa, yalpalamıyorsa, o zaman kırık aynalarda –bizim

9 *Letopis zhizni i tvorchestvo F. M. Dostoevskogo,* yay. haz. N. F. Budanova ve G. M. Fridlender, 3 cilt (St. Petersburg, 1995), 2: 449.

10 *PSS,* 26: 487.

dergi ve gazetelerimiz öyledir– o inancın nasıl yansıdığına dikkat etmeye gerek yoktur."[11] Pobedonestsev daha sonra *Varshavsky Dnevnik*'de (*Varşova Günlüğü*'nde) üç sayı boyunca yayımlanan, Dostoyevski'nin Puşkin konuşmasıyla ilgili Konstantin Leontiyev'in makalelerini gönderdi. Bunları göndermesi elbette Dostoyevski'nin kafasında bazı soru işaretlerinin belirmesine yol açtı. Çünkü Leontiyev, Puşkin konuşması dolayısıyla akıllara gelen bazı toplumsal ve dinsel sorulara eleştirel olarak yaklaşmakta, bu konuşmadaki kaçamaklılığı, yakın geçmişte, rahiplerin kızlarının gittiği okulun öğrencilerinin mezuniyet töreninde Pobedonestsev'in kendisinin yaptığı ve Dostoyevski'nin de övdüğü konuşmasındaki kararlılıkla karşılaştırmaktadır. Pobedonestsev, Dostoyevski'nin konuşmasında kendisinin de kuşkuyla karşıladığı şeyleri işaret etmek istemese neden Leontiyev'in makalesine dikkat çeksin?

Leontiyev'in "Evrensel Kardeşlik" başlıklı makalesinde, Dostoyevski'nin görüşlerinin, aynı zamanda genel olarak edebi yapıtlarının daha geniş içermelerinin derinlikli bir çözümlemesi yer alır. Sık sık Rus Nietzsche'si diye nitelenen Leontiyev, kendi ülkesinin sosyo-kültürel yelpazesinde benzersiz bir yere sahiptir. Doktorluk eğitimi almış olan Leontiyev hem romancıdır, hem de zeki, acımasız, son derece özgün bir denemecidir, tutucuların şahıdır ve tutucuların şahı gibi yazar. Burjuva Batı uygarlığından her yönüyle nefret eder, ona göre, diplomat olarak görev yaptığı Osmanlı İmparatorluğu Batı'dan iyidir; Batı'nın ilerleme ülkülerinin, insanlığın genelinin geliştirilmesi ülküsünün Rusya'ya sızmasının önüne geçebilecek bir despotluk ve zorbalık yönetimini savunur. Daha ileri yaşlarında Leontiyev dinin ağır bastığı bir dönem yaşadı, 1871 yılını Athos Dağı'ndaki Yunan Ortodoks manastırında, aşırı sofuluğun egemen olduğu bir atmosferde geçirdi. Daha sonra Optina Pustyn ibadethanesinde yaşadı, ölmeden kısa bir süre önce manastır yeminlerini etme görevini yerine getirdi. Leontiyev, böylece yalnızca Gradovski'nin liberalizmine değil, Ortodoks Hıristiyanlığın ülkülerinin hayata geçirebilmesi için temelde Batı ülkülerini öneren Dostoyevski'nin tutarsızlıklarına –hiç değilse Leontiyev böyle söylüyordu– da karşı olmasını gerektiren bir açıdan yazıyordu.[12]

Leontiyev, Puşkin Festivali'nde Dostoyevski'yi dinleyen insanların onun ateşli ve etkili konuşmasının büyüsüne kapılmalarının nedenlerini anlıyordu. Yine de onun sözlerini aradan zaman geçtikten sonra basılı olarak okuduğu ve soğukkanlı bir şekilde değerlendirdiği zaman o sözleri kendi anladığı biçimiyle Hıristiyanlıkla bağdaştıramadığını gördü. Doğru, Dostoyevski "hâlâ insana inancını kaybetmemiş" pek az Rus yazarından biridir, çünkü ahlaksal sorumluluğu bireyin kendisine yükler, topluma değil. Bu bakımdan Hıristiyanlığın kişiden beklediği, gerçekten de

11 *LN* 15 (Moskova, 1934), 145.

12 Leontiyev'in düşüncelerine kısa ama inandırıcı bir giriş olarak bkz. Andrzej Walicki, *A History of Russian Thought from Enlightenment to Marxism*, çev. Hilda Andrews-Rusiecka (Stanford, 1797), 300-308.

Hıristiyanca bir şeye sadık kalmıştır. Gelgelelim Hıristiyanlıkta "koşulsuz şekilde ... özerk kişisel ahlak"ın daha iyi olduğu inancına yer yoktur, "bir bütün olarak insanlığın bilgeliğine" de inanılmaz, "er ya da geç bir dünya cenneti yaratmasına bu bilgeliğin yardımcı" olacağına da. İşte Dostoyevski'nin estetik duyarlılığında çok önemli yer tutan bu ikinci umudu, Leontiyev Ortodoksluğa aykırı bularak reddeder; bunu daha ziyade "ulusçuluk-karşıtı, mutluluğu en yüksek ülkü sayan felsefenin öğretileri"yle eş tutar, bu felsefede "Avrupa söz konusu olduğunda yeni hiçbir şey yoktur. Béranger'in dizelerinde, hatta George Sand'da ve başka pek çoklarında dünyasal sevgi ve barış umutlarının hepsi daha fazlasıyla bulunabilir."[13] Leontiyev, burada Dostoyevski'nin gençlik günlerinin Ütopik Sosyalist Hıristiyanlık inancının devam eden etkisini yanılmamacasına saptar – İsa'nın sevgi etiğini dünyasal toplum hayatına uygulamak olarak kendini tanımlayan Hıristiyanlığın.

Leontiyev'in kendi konumu, tam tersine, "kötümser bir Hıristiyan"ın konumudur, bu konumlanış "dünyasal hayatın çaresi bulunmayan trajedisi"ne kararlı bir gerçekçilikle göğüs germeyi öngörür. "Acı, kayıp, adaletsizliğin hayal kırıklığı *var olmak* zorundadır," diye yazıyordu. Bunlar "nedamet getirmek, mezarın ötesinde ruhlarımızın kurtuluşu için bize yararlı bile olurlar." Kendi görüşünü Pobedonostsev'in konuşmasındakiyle özdeşleştirir, o konuşmada Pobedonostsev koşulsuz bir insanlık sevgisini savunmamıştır. En önemli sevginin Ortodoks Kilisesi sevgisi olduğunu ilan etmişti temsilci, o kilisenin dogmalarına sıkı sıkıya, şaşmamacasına bağlı kalmak olduğunu. Leontiyev'in açıkladığına göre "İsa", "Kilise'nin aracılığı olmadan bilinemez", oysa Dostoyevski'nin konuşmasındaki Kurtarıcı, "Kilise dışında olanların hepsi için öylesine ulaşılabilirdir ki onun hiçbir zaman ağzından çıkmamış bir vaadi ona mal etme hakkını kendimize tanırız" (yani dünyasal cennet vaadini).[14]

Dostoyevski'nin Pobedonostsev'e ilk sözü, "Leontiyev'in görüşlerinin ilginç olan pek çok yönü varsa [da] ... son çözümlemede o görüşlerde birazcık sapkınlık da var,"[15] demek olur. Ama Pobedonostsev Ortodoks Kilisesi'nin başı olarak Leontiyev'in (kendi sözcükleriyle alıntıladığı) makalesini onayladığına göre, Dostoyevski aslında ona da biraz iftira ediyor, ona "sapkın" diyordu. İnsan merak ediyor, acaba Kutsal Sinod temsilcisi, Dostoyevski'nin onun eleştirisine gelecekte vereceği (ama hiçbir zaman vermediği) yanıtta kullanmak üzere notdefterine düştüğü notu görseydi ne derdi: "*Leontiyev (dünyada iyilik yapmaya değmez, çünkü söylendiğine göre iyilik yok edilecek).* Bu düşüncede dürüstçe olmayan, manyakça olan bir şeyler var. Özellikle de sıradan davranış için elverişli bir şey: Her şey ölüme yazgılı olduğuna göre insan neden kendini sıkıntıya soksun, neden iyilik yapmayı sevsin? Kendi şiş göbeğin için yaşa" (27: 51-52). Böylece Dostoyevski, kötülüğün varlığını kurtuluş

13 Konstantin Leontiyev, *Sobranie sochinenii*, 9 cilt (St. Petersburg, 1912), 8: 188-189, 199.
14 *age.*, 203, 207.
15 *PSS*, 30/Ki. 1: 210; 16 Ağustos 1880.

için gerekli gören, kötülüğe karşı çıkmanın, kötülükle savaşmanın pek de gerekli olmadığına inanan eleştirmeninin yazgıcılığını, özellikle ötedünyacılığını ahlaksal ve toplumsal nedenlerle kabul etmeyi reddediyordu. İnsanoğluna kötülüğe karşı savaşma özgürlüğü verilmişti, en sonunda Hıristiyanlığın sevgi düşüncesi kazanacaktı, gelgelelim onun insan hayatının dönüşüm geçireceği öngörüsü mucizesel şekilde göksel bir devrime ertelenmiş görünüyordu.

* * *

10 Ağustos'ta Dostoyevski 11. Kitap'ın son bölümlerini gönderdi, Lyubimov'a da, İvan'ın Smerdyakov'a yaptığı ziyaretlerin anlatıldığı 6, 7 ve 8. bölümlerin "başarılı" olduğunu söyledi. "Ama bilmiyorum," diye de ekledi, "9. bölüm için ne diyeceksin." Dostoyevski, İvan'ın gördüğü sanrının, şeytanla yüz yüze gelişinin ustaca anlatıldığı biçimiyle kabul edilemeyebileceğinden kaygılıydı, o yüzden Lyubimov'a "doktorların görüşleri"ni aldığını, ayrıntıları bu görüşler ışığında gözden geçirdiğini söylüyor, "bir insan, gerçek olanla olmayanı birbirinden ayıramamaya başladığı zaman, burada görülen şey yalnızca fiziksel (hastalıklı) bir tuhaflık değildir (hemen hemen herkesin başına hayatta en az bir kez gelir), aynı zamanda ruhsal bir tuhaflıktır, kahramanın kişiliğiyle de çakışır: kişi hayaletin gerçekliğini reddederken, hayalet yok olduğu zaman onun gerçekliğini savunur. İnanç eksikliği acısı çektiği için (bilincinde olmadan) aynı zamanda hayaletin hayali bir şey olmamasını, gerçek olmasını arzular."[16]

Dostoyevski için "fantastik" denen şey, gerçek olanla doğaüstü olan arasındaki salınımdan, ikisini birbirinden ayırma güçlüğünden doğmuştu. İvan'ın şeytanla karşılaşması konusundaki notlarında böylece kendisine birkaç kez İvan'ın doğaüsü ziyaretçisinin o iğrenç maddeselliğini betimlemeyi hatırlatır. "Şeytan girer, oturur (kır saçlı ve siğillidir)" (15: 320). Şeytan ayrıca sağlığından da çok endişelidir, dünyaya gelmek için o buzullu, yıldızlararası uzaydan geçerken soğuk almış olabileceğinden korkar; birkaç kez ilaç olarak "Hoffmann Malt Ekstresi"nden, "bal ve tuz"dan (15: 336) söz edilir. Bütün bunlar, bir yandan doğaüstü olarak kalan şeytanı olağan hayatın gündelik gerçeğine sıkı sıkıya bağlayan şeylerdir. Dante ve Milton'ı elbette unutmayan Dostoyevski, şeytanı böyle yüz kızartıcı bir kılıkta resmettiği için, şaka yollu özür diler – "bu alt tarafı bir şeytan, küçük bir şeytan, 'kanatları alev almış' bir İblis değil."[17]

Dostoyevski'nin dehası bu geleneksel izleğe dinsel ve felsefi bir boyut kazandırmakta kendini gösterir; Dostoyevski, İvan'ın şeytanın varlığıyla ilgili kuşkularını, doğaüstü bir âlemin, dolayısıyla da Tanrı'nın varlığına inanıp inanmadığı sorusuna dönüştürerek başarır bu işi. İvan kendisini tamamıyla psikolojik planda aklını

16 *age.*, 205; 10 Ağustos 1880.
17 *age.*

kaybetmediğine ikna etmek için, gördüğü şeye inanmak ister ama aynı zamanda Tanrı'nın var olmadığına inanmayı sürdürebilmek için de şeytanın yalnızca bir sanrı olmasını dilemektedir. Böylece burada "fantastik olan"ın salınımı, Dostoyevski o hayali olanın belirsizliklerinden hareketle dinsel inancı sorgularken, belki de edebiyatta en önemli ifadesini bulur.

Dostoyevski *Günlük*'ün yayımlanmaya başladığı haberinin duyurulmamasından rahatsız olmuştu ama ("Gonçarov'u hıçkırık tutsa bütün gazeteler hemen, 'Değerli romancımızı hıçkırık tuttu' diye yaygara koparırlardı – bana gelince susarlar")[18] artık kendini tamamıyla *Karamazov Kardeşler*'in son bölümlerini yazmaya vermişti. 30 Eylül'de 12. kitabı tamamladı, 12. kitap, Dimitri Karamazov'un babasını öldürmek suçuyla hüküm giymesiyle sona eriyordu. Bu bölümler üzerinde çalışırken, 2 Eylül'de "korkunç bir sara nöbeti"yle çalışması yarıda kesilmişti, sekiz gün hiçbir şey yapamadı ama on birinci gün tekrar çalışmaya başladı ve bu sayfalar 6 Ekim'de, Dostoyevski ailesi Staraya Russa'dan Petersburg'a döndüğü gün postaya verildi. Yazılacak yalnızca sondeyiş bölümü kalmıştı, küçük İlyuşa'nın cenaze töreni, mezarın başında Alyoşa'nın oraya toplanmış çocuklara yaptığı konuşma sondeyişte yer alacaktı.

Bu arada 1875'te, Bad Ems'te tanıştığı Pelagaya Guseva adlı bir romancıya 15 Ekim'de bir mektup kaleme aldı. Guseva, mektuplarına yanıt vermediği için Dostoyevski'yi azarlamıştı, kendisine birkaç kez mektup yazmış, metnini *Oganka* (Işık) dergisinden almasını rica etmiş, ayrıca metnin bir başka yere verilmesine de yardımcı olmasını istemişti. Dostoyevski bu ricayı yerine getirmeyi kabul etti ama "bu sen değil de başka biri olsa onun için parmağımı oynatmazdım," demişti, ancak "sen başkasın, Ems'in anısı var; seni çok iyi hatırlıyorum elbette,"[19] diye de ekliyordu. Guseva, mektuplarından birinde, Bad Ems'te Dostoyevski'ye karşı "ilgisiz" olmamakla birlikte o "günahlı duyguları"nı ondan "kahramanca sakladığı"nı itiraf ediyor. Belki de sandığı kadar iyi saklayamadı ki Dostoyevski kendisini bu kadar çekici bulmuş bir hanımefendiye karşı hâlâ kendini borçlu hissediyor.

Yine de kadının ricasını kabul etmeden önce o sırada yaşamakta olduğu bütün sıkıntıları tek tek sayar döker. Romanını bitirmek için öylesine yoğun çalışmıştır ki "kürek cezası çekmekte olan biri varsa o da benim. Sibirya'da dört yıl kürek cezası çektim ama orada yaptığım iş, yaşadığım hayat şimdikinden daha dayanılır bir şeydi," der. Tek bir kitap bile okuyacak ya da çocuklarıyla konuşacak zamanı yoktur ("konuşmuyorum da"). Amfizemi o kadar kötülemiştir ki "sayılı günleri" kalmıştır, "çok çalışmaktan dolayı saram da kötüleşti," diye ekler. Dahası, kendi kişisel sorunları için ondan yanıt bekleyen kişilerin baskısı altındadır, "çözülmesi olanaksız o 'lanet olası' sorunu" çözmezse adam intihar edecektir, "kendini vurmaktan başka çare"si kalmayacağını söylüyor (bense onu ilk kez görüyorum.)" Yardım toplama

18 *age.*, 206-207; 11 Ağustos 1880.
19 *age.*, 216-218; 15 Ekim 1880.

amacıyla yapılan her okuma toplantısına çağrılmaktan bunalan Dostoyevski, "Ben ne zaman düşüneceğim, ne zaman çalışacağım, ne zaman okuyacağım, ne zaman yaşayacağım?"[20] diye sızlanmaktadır.

Dört gün sonra Elena Shtakenshneider'ın evindeki Salı toplantılarından birine katılacak zamanı oldu. Toplantı, her zamankinden çok geç bir saate, sabah üçe kadar sürdü, öylesine hararetli geçen bir toplantıydı ki ev sahibesi günlüğünde uzun uzun anlattı. Şiirler okundu, yetenekli piyanistler eşliğinde konuklar tarafından şarkılar söylendi, "hiç kimse saatin nasıl geçtiğini anlamadı." Dostoyevski yine "Peygamber"i okudu (Puşkin Festivali'nden sonra giderek onun kendi kişiliğiyle özdeşleştirilir olmuştu şiir), Puşkin'den başka şiirler okudu, Dante okudu, John Bunyan'ın *Pilgrim's Progress*'inden bir şiir okudu. Ev sahibesi, "Ne olağanüstü, ne üçkâğıtçı bir yaşlı!" diye yazıyor. "[Dostoyevski'nin] kendisi bir efsane zaten, mucizeler, beklenmedik sürprizler, dönüşümlerle, büyük korkular ve beraberinde gelen ıvır zıvırlarla dolu sihirli bir efsane."[21]

Onu çoğu kez salonda suratını asmış, sessizce oturur, saygısızlık saydığı bir şeyi derin derin düşünürken gördüğünü yazıyor; gözleri çöker, kafası öne sarkar, alt dudağı çarpık bir yarı gülümsemeyle bükülürmüş. Böyle anlarda kimseyle konuşmaz ya da konuşsa bile ani patlamalar halinde çıkarmış laflar ağzından ama içinde "bir damla kötülük" olan bir şey söylemeyi başarırsa "sanki nöbeti atlatmış gibi" huysuzluğu geçer, gülümser, genel sohbete katılırmış. "Kendisini tanıyanlara karşı çok kibardır," diye ekliyor, "bütün kötülüğüne karşın gerçekten çok kibardır; ruhunun o kötü eğilimine yol verir ama sonra pişman olur, tatlılıkla gönül almak ister."[22]

Elena Shtakenshneider'ın günlüğündeki bir başka notta da Dostoyevski'nin bir ziyareti anlatılıyor, Edebiyat Fonu yararına yapılacak bir toplantıda öğleden sonra okuma yapacak olan Dostoyevski o sabah Anna ve çocuklarla birlikte Elena'yı ziyarete gelmiş. "Gerçekten de karısının söylediklerine bakılırsa kocası tuhaf bir adam," diye yazıyor Shtakenshneider. "Geceleri uyumuyor, çocuklarının geçimini sağlamak için ne yapabileceğini düşünüyor, bir mahkûm gibi çalışıyor, kendisinden her şeyi esirgiyor, bir yere gitmek için bile hiçbir zaman arabaya binmiyor, erkekkardeşine ve onun üvey oğluna [burada biraz abartı var – J. F.] yardım ediyor, bu konuda hiç kimseye tek kelime söylemiyor ... üstelik de, kendisinden yardım rica eden biri olursa hemen onunla ilgileniyor." Anna bu şekilde onun yaptığı iyiliklerin örneklerini saydı, ondan iyilik isteyen herkese kesenin ağzını açmak üzere yanına cüzdanını almadan hiçbir yere gitmediğinden, ne yürüyüşe ne de seyahate çıktığından yakındı. " 'İşte böyle yaşıyoruz,' diyerek sözlerini bağladı. 'Ona bir şey olursa biz kime sığınırız? Nasıl yaşarız? Yoksul insanlarız. Emekli maaşımız yok ki.' "[23]

20 *age.*
21 *DVS*, 2: 360.
22 *age.*
23 *age.*, 363.

Edebiyat Fonu yararına yapılan toplantıda Dostoyevski "Peygamber"i okumuş, çok da başarılı olmuştu, Elena şaşıyordu, "göğüs rahatsızlığı çeken, o amfizemli, hasta" Dostoyevski, okuma yaparken sanki "irileşiyor, daha sağlıklı" görünüyordu. Olağan şekilde konuşurken öksürür dururdu ama o bağıra çağıra konuşurken öksürüğü sanki "ses çıkarmaya cesaret edemiyor"muş gibi bir köşeye siniyordu.[24] Kürsüde böyle başarılı olmak elbette onun kendisine "peygamber"lik görevini biçmekte haksız olmadığını gösteriyordu ama herhalde Tolstoy'un sadık mektup arkadaşı Strahov'a 26 Eylül'de yazdığı mektuptaki birkaç satır kadar onu mutlu eden bir şey olmamıştı: "Şu son günlerde kendimi iyi hissetmiyordum, *Ölüler Evinden Notlar*'ı okudum. Çoğunu unutmuşum, yeniden okudum, yeni edebiyatımızda, Puşkin'inkiler de dahil, bundan daha iyi bir kitap bilmiyorum. Bu bir *ton* meselesi değil, olağanüstü hoş bir bakış açısı – sahici, doğal ve Hıristiyanca. Olağanüstü güzel, öğretici bir kitap. Çok hoş bir gün geçirdim, çoktandır yaşamadığım kadar. Dostoyevski'yi görürsen onu sevdiğimi söyle."[25] O sırada Dostoyevski Straya Russa'daydı, Strahov, Tolstoy'un övgüsünü ona ancak 2 Kasım'da iletebildi.

Strahov, Yasnaya Polyana keşişine, "Dostoyevski'yi gördüm, sizin övgülerinizi ve sevgilerinizi ona ilettim," diyerek haber veriyor. "Çok hoşuna gitti, ben de mektubun o değerli sözlerin bulunduğu sayfasını ona bırakmak zorunda kaldım. Puşkin'i, mektupta yazıldığı gibi küçültmenize biraz bozuldu. 'Nasıl [Puşkin] de dahil der?' dedi. Ben de ona sizin oldum olası özgür düşünceli biri olduğunuzu, hele şimdi daha da azıttığınızı söyledim."[26]

7 Kasım'da Dostoyevski *Karamazov Kardeşler*'i tamamlayıp son kısmını Lyubimov'a gönderdi. "Evet, böylece roman bitti," diye yazıyordu üzülür gibi. "Tam üç yıl bunun üzerinde çalıştım, yayımlanması iki yıl sürdü – bu benim için önemli bir an... İzin ver sana veda etmeyeyim. Ne de olsa yirmi yıl daha yaşayıp yazmaya niyetim var."[27] Bu en büyük yapıtın elyazmasının tamamlanması hiç kuşku yok ki yüreğinin tazelenmiş yepyeni bir canlılık duygusunun mutluluğuyla dolmasına yol açtı, sağlığının tehlikede olduğuyla ilgili daha önceki sözleri bu duygunun gölgesinde kaldı. Heyhat, mektuplarında dile getirdiği kötümser öngörüsü doğru çıktı.

---

24 *age.*

25 *Letopis,* 3: 478.

26 *age.*, 493.

27 *PSS,* 30/Ki. 1: 227-228; 8 Kasım 1880.

58. Bölüm

Karamazov Kardeşler: 1., 2., 3. ve 4. Kitaplar

Karamazov Kardeşler, Dostoyevski'nin *Yeraltından Notlar'*ı yazdığı günden beri kafasında olan büyük izleğin, akıl ile Hıristiyanlık inancı arasındaki çelişki izleğinin klasik ifadesini bulduğu bir romandır. *Karamazov Kardeşler'*in önemini tartıya vurmaya kalktığınız zaman, romanın sahip olduğu denetimli ve ölçülü görkem karşısında, aklınıza onu Batı edebiyatının *İlahi Komedi, Kaybedilen Cennet, Kral Lear, Faust* gibi büyük yaratılarıyla karşılaştırmak gelir, çünkü onlarda da insanoğlunun yazgısının "lanetli sorular"ından kaynaklanan, hiçbir zaman bitmeyen, hiçbir zaman da bitmeyecek olan tartışmaları ele alınmıştır. Dostoyevski, alışılagelmiş öznellik kuramının ve dramatik çelişkinin ölçeğini büyülterek, kişilerine öylesine anıtsal bir ifade gücü bağışlamıştır ki kişileri Dante'nin günahkârları ve azizleriyle, Shakespeare'in dev boyutlu kahramanları ve alçaklarıyla, Milton'ın tanrıları ve başmelekleriyle boy ölçüşebilir. Dostoyevski'nin kişileri, Michelangelo'nun Sistine Şapeli'ndeki figürlerin sahip olduğu aynı insanüstü görkeme sahiptirler ve çevrelerindeki her şeyi cüceleştirirler.

*Karamazov Kardeşler'*deki kahramanlar, yalnızca çağdaş birer toplumsal tip olmakla kalmaz, aynı zamanda yüzyılların kültürel ve tarihsel güçleriyle, ahlaksal ve manevi çelişkileriyle de bağlantılandırılırlar. İvan Karamazov'un ruhundaki iç kavga, örneğin, Avrupa'daki Ortaçağ söylenceleri ve dinsel oyunları aracılığıyla dile getirilir, İspanyol Engizisyonu'nun kitap yakmaları, İsa'nın bir gün geri döneceği kehaneti, Yeni Ahit'te İsa'yı üç kez günah işlemeye kışkırtan şeytan öyküsü aracılığıyla dile getirilmiştir. Dimitri, Schiller'in Helenizm atmosferinin ortasında bulur kendini, Olimpos Tanrıları ile insan daha dünyaya gelmeden önce insanoğluna baş eğdiren karanlık, yani hayvani güçler arasındaki kavganın ortasında kalmıştır. Zosima, Doğu Kilisesi'nin bin yıllık törenlerinin, geleneklerinin mirasçısıdır, yakın geçmişte yeniden diriltilen *starçestvo'*nun temsilcisidir, bunların ikisi de ilk bölümlerde öylesine törensel bir ciddilikle çağrıştırılmıştır ki. Alyoşa da bu aynı dinsel bağlama yerleştirilir, Karl Lear ile Hamlet'in yaşadığı krizi anımsatan bir kriz yaşamaktadır, evrenin bütün düzenini sorgulamasına yol açan bu kuşku krizi, ancak yeryüzüyle yıldızlı gökyüzünü ve başka dünyaları birleştiren kozmik anlamda gizli bir uyumun var olduğu sezgisine ulaşılarak aşılır.

Fyodor Pavloviç'in Diderot ve Büyük Katerina ile ilgili öykücükleri, aynı zamanda Voltaire'den yaptığı alıntılar, onun o kaba sabalığına ve alaycılığına, apaçık şekilde bir on sekizinci yüzyıl tadı katar. Bu arada "eski Romalı bir dekadan dönem

soylusunun yüzüne" sahip olmakla övündüğü zaman, tarihsel olarak çok gerilere taşınır. Dostoyevski, çökmekte olan Roma İmparatorluğu'nun son yıllarını her zaman yaygın şehvet düşkünlüğü ve ahlak bozukluğuyla birleştirmişti, 1861'de "kutsal kurtarıcımızın indiği dünya işte bu dünyaydı," diye yazmıştı, "Böylece kurtarıcının ne anlama geldiğini çok iyi anlıyorsunuz". Ayrıca kitabın başından sonuna kadar olayların gelişimiyle iç içe geçmiş Kitabı Mukaddes ve edebiyat göndermelerinin oluşturduğu zengin ağı da unutmamak gerekiyor.[1] Bu simgesel çoğaltım, kitabın dokusunu zenginleştirerek toklaştırır, romandaki çelişkilere, romanın daha gündelik hayata ait olan etkinlik bölgesinde değil de şiirsel trajedide bulmaya alıştığımız kapsam ve titreşimi kazandırır.

Bütün bu etkenler kitabın yarattığı klasik görkem izlenimine katkıda bulunur ama hepsinden önemlisi, izleğinin ağırlığı ve yüksek düzeyidir. *Karamazov Kardeşler*'de Dostoyevski, 1870'lerin başlarında aklına takılan ve *Delikanlı*'nın çıkış noktasını oluşturan Rus ailesinin parçalanması olgusunu ele alır. Ama bu romanın ona gösterdiği bir şey varsa, o da bu konuyu toplumsal ve psikolojik bir düzeyle sınırlı tutamayacağıydı. Dostoyevski için ailenin parçalanması çok daha derin ve temel bir hastalığın sonucuydu yalnızca: Eğitimli Ruslar arasında Tanrı ve İsa inancının yok olmasına bağlı olarak çok köklü ahlaksal değerlerin de yok olması. Bu değerlerden kaynaklanan iyi ahlak bir kez daha kabul görür hale gelmişti – ama o değerlerin Hıristiyan inancının doğaüstü varsayımlarıyla bağı kabul edilmiyordu, Dostoyevski için o değerlerin güvencesi bu bağın kabul edilmesinde yatıyordu. O yüzden hem manastırdaki hem de Dimitri, Gruşenka ve çocuklar arasında gelişen ilişkiler bağlamında bir başka gerçek inanç, sevgi ve umut dünyası ilk kez eşzamanlı olarak geniş biçimde sunuluyordu.

Akıl ile inanç –artık Hıristiyanlığa bağlılığın çekirdeğinde yatan akıldışılık olarak anlaşılan inanç– arasındaki çelişki böylece, Dostoyevski'nin gördüğü gibi, 1860'lara göre o anki Rus kültüründe çok daha hayati bir öneme sahipti. İşte ona çoktandır beklediği fırsatı, en yüksek ahlaksal ve felsefi düzeyde algıladığı bu çelişkiyi en önemli yapıtının merkezine yerleştirme fırsatını sağlayan şey, bu çelişkinin yeniden önem kazanması oldu. Son romanında estetik duyarlılığını, zekâsını, kültürünü, radikal düşüncelerin yeni biçimleriyle baş etme ustalığını sonuna kadar zorladı – daha önce Çernişevski'nin maddeciliğine, *Yeraltından Notlar*'daki Yararcılık'a, *Suç ve Ceza*'da Pisarev'in Nihilizmine, *Cinler*'de Bakunin-Neçayev devrimci ideolojisinin ahlakdışılığına karşı da öyle yapmıştı.

Akıl ile inanç arasındaki bu karşıtlık, 5. ve 6. kitaplarda, *Karamazov Kardeşler*'in o ünlü ideolojik merkezinde, benzersiz bir güç ve etkileyicilikle dramlaştırılmıştır.

---

1 Romandaki bütün bu göndermeler ve paralellikler ağının, biçimsel öngörülerin hakkını vermeye çalışan etkileyici bir şiirsel yorum okumak istiyorsanız bkz. Diane O. Thompson, *The Brother Karamazov and the Poetics of Memory* (Cambridge, 1991),

İvan'ın Yahudi-Hıristiyan Tanrı'ya isyanı yer alır orada, İvan, acı çeken insanlara dayanılmaz derecede acıdığı için, Büyük Engizisyoncu söylencesinde insanoğlunun omuzlarına taşıyamayacağı kadar ağır özgür irade yükünü yükleyen İsa'nın kendisini suçlar. Buna yanıt Zosima'dan gelir; Zosima, bir insanın öteki insan hemcinslerine İsa'nın talep ettiği sevgiyi gösterebilmesinin tek güvencesinin, Tanrı'ya ve ölümsüzlüğe inanmak olduğunu söyler. Burada bu çelişki apaçık dinsel deyimlerle ve, Eyub kitabından bu yana Batı geleneğinde pek çok dinsel sorunsala ilham kaynaklığı etmiş, yılların *teodise* sorunuyla ilişkili olarak dile getirilir. Ama bütün dikkatin yalnızca bu olağanüstü güzel sahnelere yöneltilmesi yetmez. Çünkü bu akıl ve inanç izleği kitapta çoğaltılmış bütün olaylarda kendini gösterir, özellikle dinsel biçimi simgesel bir merkez işlevi görür bu merkezden yayılan ışığın aydınlığında, önemli kahramanların içine düştüğü durumlarda bu izleğin izlerini görebiliriz.

Özellikle İvan'ın Tanrı'ya yönelttiği suçlamalara bir yanıt olmak üzere tasarımlandığı için 6. kitapta Dostoyevski, Zosima'nın ağzından biraz ihtiyatsızca konuşur ama bunu kısmen Pobedonostsev'in Tanrı'ya yöneltilen suçlamalara verilecek yanıtı yeterince güçlü bulmayabileceği korkusuyla yapar. Ama roman tamamlandıktan *sonra* defterine düştüğü notta, "bütün kitap"ın Büyük Engizisyoncu Söylencesi'ne bir yanıt olduğunu yazdı. Bu sözler çeşitli kısımlar ve düzeyler arasında var olan bağlantıyı –İvan'ın şiirine yansıyan egemen bakış açısıyla, ikincil kişiler dışındakilerin çelişkileri arasındaki benzeşime dayanan bağlantıyı– çok daha kesin şekilde işaret etmektedir.

Acı çeken insanlar için acı duyan İvan gibi bir entelektüel, Hıristiyanlığın sunduğu bir umuda teslim olamaz – bu umut ancak Kierkegaard'un "inanç sıçraması" dediği şeyi yapıp, yıldız gibi ışık saçan bir İsa, bir Tanrı-insan imgesi inancına sıçramaktan başka hiçbir şeyle haklı gösterilemez. Aynı şekilde bütün öteki önemli kahramanlar da, kendinden vazgeçiş eyleminde bulunarak, kişisel bencilliklerinin ötesine geçmek için bir inanç sıçraması yapmak, kendilerinin ötesinde birine ya da bir şeye atlamak gereksinimi duyarlar. Bu kahramanlar için bu çelişki belirli bir dinsel seçimle ilgili bir şey olarak sunulmaz, kendilerinin egemen dürtü ve içtepileri, kendi bencillik biçimleri üzerinden sunulur. Onlar da kendilerini aşma, yakın, ben-merkezci özçıkarı yadsıma, alt etme anlamında "akıldışı" bir eylemde bulunmaya çağrılırlar. O dönemin radikal Rus düşüncesinde (ahlaksal düzeyde Yararcılık'la eşanlamlı olan) akıl ile benmerkezcilik özdeşliğinin derin kökleri vardı ve bu kümelenme Dostoyevski'ye bütün bu çelişkileri iç içe geçmiş ve her yeri istila etmiş tek bir örüntünün parçası olarak sunma olanağını veriyordu. Gerçekten de romanın hiç eksilmeyen gücü, kendi vicdanının sesine kulak veren bütün anakahramanların her birinin ahlaksal ve psikolojik savaşımının olağanüstü güzel bir şekilde betimlenmiş olmasından kaynaklanır; insanlar açısından her zaman geçerli, sanatsal açıdan inandırıcı olacak bir savaşımdır bu, siz bunun teolojik öncüllerini ister kabul edin ister etmeyin, Dostoyevski onlar olmadan ahlaksal vicdanın olamayacağına inanıyordu.

Gerçekten de böyle bir örüntü yalnızca kitabın izleksel düzeninde değil, olay örgüsü gelişiminin düzeninde de bulunabilir. Ana olay örgüsü, karşı konulamayacak bir mantıkla, Dimitri'nin suçunun doğal sonucuna giden yolu açacak şekilde özenle yapılandırılmıştır; katil olarak onu işaret eden tali kanıtlar toplamı sözcüğün tam anlamıyla çok fazladır. Ne var ki (baba katilliği dürtülerinin sezdirilmiş olmasına karşın) o suçsuzdur, okur böylece sürekli şekilde, aklın varabileceği sonuç ile, insanın en son anda bile kendindeki nefret ve tiksinti dürtülerine galip gelebilmesi gibi elle tutulmaz bir gizem arasındaki tutarsızlıkla yüz yüze gelir. Olay örgüsü gelişimi öylesine düzenlenmiştir ki okur aklın sınırlarının keşfedilmesi olgusuna katılmak zorunda kalır. Ancak roman kahramanları arasında bütün ipuçlarının gösterdiği şeyin *tersine* inanmak isteyenler –art arda sıralanan olguların gösterdiği şeye inanmayacak kadar Dimitri'yi sevenler, bu sevgiden dolayı ona inananlar– yalnızca onlar en düz anlamıyla ahlaksal ve manevi, aynı zamanda yasal doğrunun gerçekliğini görmeyi başarırlar, bu motif "bütün bir kitap"ın, Büyük Engizisyoncu Söylencesi'nin yaratılmasında rolü olan "Öklid anlayışı"na bir yanıt olarak yazıldığını söyleyen Dostoyevski'nin niçin haklı olabileceğini açıklar.

* * *

Karamazov Kardeşler, "Yazar'dan" başlığını taşıyan bir önsözle başlar, bu yazar acaba Dostoyevski'nin kendisi midir, yoksa bu öykünün kurgusal anlatıcısı mıdır, sorusunu sordurur bize. O soru da daha genel bir kurgusal anlatıcı sorununu karşımıza çıkarır, romanın büyük bir bölümü o anlatıcının saptayacağı açıdan okunacaktır. Aslında iki anlatıcı vardır: biri, öne çıkan, dolaylı biçimde kişisel olarak Karamazov öyküsünü bilen ve kentte yaşayan biri olarak tanıtılır, öteki, kendisi pek fazla yorumda bulunmadan kahramanlara uzun monologlar ya da dramatik çatışmalarla kendilerini dile getirme şansı tanır. Dostoyevski bu anlatı perspektifi sorununun çok iyi farkındaydı, burada benimsediği çözüm *Cinler*'dekine çok benzer. Orada da iki tür anlatı görürüz, biri sergilemeci, öteki dramlaştırıcı anlatıdır ama o romandaki sergilemeci anlatıcı dramatik eyleme katılırken, *Karamazov Kardeşler*'deki olayların tamamıyla dışındadır. Bu olaylar on üç yıl önce olduğu için, o yalnızca olayları kayda geçiren bir kişi ya da bir tarihçi işi görür ama o olaylar olduğu zaman o olaylarla ilgili kendi kişisel bilgilerini aktarır. Dramatik sahnelerde bir mevcudiyet olarak yok olsa da, başka bakımlardan önemlidir, belirgin bir dış görünüşü vardır.

Rus araştırmacı V. E. Vetlovskaya, Dostoyevski'nin bir yazar olarak kendisiyle kurgusal anlatıcı arasındaki çizgiyi bilerek bulanıklaştırdığını, çünkü bu belirsizliğin ona kendi görüşlerini bir peçenin ardına gizlenerek, görünürde naif bir şekilde dile getirme olanağını verdiğini söylüyor.[2] Vetlovsakaya'nın dediğine göre, "felsefi bir

2 V. E. Vetlovskaya, *Poetika romana "Brat'ya Karamazovy"* (Leningrad, 1977), 1. bölüm.

gazetecilik" ürünü olan bir yapıt yazıyordu, bu yapıt belli bir eğilimi ileriye taşıyor, belli bir ahlaksal ve dinsel bakış açısını –kendisinin de çok iyi bildiği gibi, okurlarının çoğunun karşı olacağı bir bakış açısını– savunuyordu. O yüzden Rus azizlerinin hayatlarının sofu anlatıcılarına özgü tonun ve tavrın "modernleştirilmiş" biçimini çağrıştıran bir figür aracılığıyla olumsuz tepkileri savuşturmaya çalışıyordu. Dili hep okura bu tür azizlerin hayatlarını hatırlatacak çağrışım oyunlarıyla doludur, anlatıcının biçeminin, artık kullanılmayan sözdizimi devriklikleri gibi öteki özellikleri böyle bir niyetle bağlantılandırılabilir. İleri sürdüğü iddialarının acemiceliği, kesinlikten uzaklığı, ayrıntılar konusundaki kararsızlığı, ahlaksal yargıları ve değerlendirmeleri, kahramanların hayatlarına duygusal olarak dahil olması, edebiyat bilgisi eksikliği, açımlayıcılık tekniğinin acemiceliği – bütün bunlar Rusların dinsel geleneğinde azizlerin hayat öykülerinde kullanılan dinsel, saygılı, ikircimli biçemin güncellenmiş hali olarak görülebilir. Böyle bir anlatıcı tam da acemiliği ve basitliğiyle okurda güven uyandırmaya uygun olacaktı, ayrıca sürekli toplumun görüşüne başvurması, önerdiği tanıklığa bir koro tanıklığı niteliğini kazandırır. Dostoyevski, böylece hemen düşmanca bir tepki yaratmadan, kendi görüş açısını gizlice çıtlatmak için o anlatıcıyı kullanır.[3]

Yine de önsözde Rus eleştirisi ve eleştirmenleriyle ilgili olarak, doğallıkla ancak profesyonel bir yazarın elinden çıkabilecek sözler de vardır. Romanın en başında dikkatini, henüz "karanlıkta kalmış ve kişiliğini belli etmemiş" bir karakter olan ama ikinci ciltte çok önemli biri haline gelecek Alyoşa'ya yöneltmek istediğini söyleyen o kasabalı tarih yazıcısı değil, yazardır. Çünkü Dostoyevski, Alyoşa'nın gelecekteki önemine işaret etmek istemişti, bu ilk öykünün çerçevesi dışına çıkarak onunla ilgili birkaç şey söylemesi gerektiği kanısındaydı.

Dostoyevski, Alyoşa'nın Hıristiyanlığa adanmışlığının olsun, kişiliğinin öteki özelliklerinin olsun, yaratacağını bildiği önyargılara hemen siper olmaya soyunur. Alyoşa, diye yazar, "özgün biridir" (çudak) ama onun tekliği, onun o tuhaflığı, acayip bir tip oluşu, başkalarının ondan hiçbir şey öğrenemeyecekleri anlamına gelmez. "Çünkü acayip bir tip her zaman bir tuhaflık örneği, ayrı bir öğe değildir, tam tersine bazen öyle olur ki ... böyle bir kişi göğsünün içinde herkesin yüreğini taşır, çağdaşlarını ise, güçlü bir rüzgâr bir süreliğine ondan ayırmıştır." Alyoşa ile öğretmeni Zosima, kuşkusuz, Dostoyevski için "toplu halde" Rusların yüreğiydi, kitabın bir amacı da İsa'nın tanrılığını reddeden, öte yandan Zosima'nın şahsı aracılığıyla İsa'ya tapmaya başlamış olan Rus halkının değerlerine saygı duyanların kafasına bu konunun yerleşmesini sağlamaktı.

---

3 *age.*

* * *

1. kitap, Karamazovların aile tarihinin anlatıldığı, kısa arkaplan bölümleriyle başlar, burada Dostoyevski bütün anakahramanlara, daha sonra allaya pullaya geliştireceği izleksel motiflere değinir. Dostoyevski'nin her zaman nispeten kısa bir zaman aralığında portreleri çizilen kahramanlarının uzun bir olgunlaşma süreci yaşayamadıkları açıktır. Tam tersine, boyut ve önem açısından büyürmüş gibidirler, onlarda bir değişiklik olsa bile, bu ta en başından itibaren kendilerinde var olan gizli yönlerinin gelişmesiyle olur. Kahramanlar gözümüzün önünde büyürken okurun onları, güçlü şekilde, anıtsal boyutta algılamasının nedeni budur belki de.

Kişisel ve toplumsal ahlaksızlığın dev boyutlarda somut bir örneği olan baba Karmazov'da böyle bir değişim olmaz. İki karısından olan üç çocuğunu tamamıyla ihmal eder, çocuklar Dostoyevski'nin giderek eğitimli Rus toplumuna özgü bir şey haline geldiğini gördüğü "gevşek bir aile"nin üyeleri gibi büyürler. Gayrimeşru çocuğu olduğu varsayılan Smerdyakov'a hep kötü davranılır, bu da onun küskünlüğünü ve gizli öfkesini arttırmaktan başka işe yaramaz. Yine de Fyodor Pavloviç yalnızca doymak bilmez iştahlarının düzeyinde yaşayan bir kötülük canavarı değildir; zeki ve alaycıdır, konuşmasını Fransızca sözlerle, Schiller'in *Haydutlar*'ından alıntılarla süsleyecek kadar eğitimlidir, bize bir nebze de olsa bir iç dünyasının bulunduğunu düşündürten tuhaf heveslere sahip biri olarak gösterilir. Baskıcı birinci karısının –Dimitri'nin annesinin– ölüm haberini alınca hem sevinç çığlığı atar hem de ağlar. Yıllar sonra keşişlere hakaretlere devam etmesine karşın karısının ruhuna dua okumaları için manastıra bin ruble bağışlar. Rus doğasının özelliği olarak, birbiriyle yarışan ahlaksal ve psikolojik aşırı uçlar arasında gidip gelmeyi içeren bu "hoş görücülük" motifi, hem Fyodor Pavloviç'in hem de onun büyük oğlu Dimitri'nin ayırıcı özelliğidir, simgesel anlamı kitabın sonuna doğru çoğaltılacaktır.

Anlatıcı, Dimitri'nin ordu mensubu olarak o pervasız, sefih hayatını, yaşı gelince annesinden kendisine miras kalacak parayı beklediğini kabaca anlattıktan sonra, ikinci erkekkardeş İvan'a geçer. İvan, Dostoyevski'nin genç entelektüellerinin tanıdık özelliklerini gösterir. İçine kapalı, suratsız, kendine dönük, dünyadaki adaletsizliklere kafa yoran biridir. Zihnini en çok meşgul eden düşünceler şu durumda Halkçıların sorunsalının asıl özünü yansıtır. İsa'ya inanmadan dünyayı Hıristiyanlık ülküsünün gerçeğe dönüştürüldüğü bir yer haline getirmek olanaklı mıdır? İvan'ın hem Kilise hem de seküler kanat tarafından alkışlanan, kilise mahkemeleri konusundaki makalesinde tanık olunan belirsizlik onun iç çelişkisini işaret eder niteliktedir. Sorun, bu mahkemeler acaba devlet yetkililerinin (dolayısıyla da seküler yetkililerin) elinde mi olmalı, yoksa devlet mahkemeleri kilise mahkemeleri içine mi alınmalı ve kararlar İsa'nın yasasına göre mi verilmeli sorunuydu. İvan bu iki uç görüşten her ikisini de eşit güçle sunmuştu, her iki taraf da onun kendilerinden yana olduğunu iddia edebilirdi. Gerçekte birinden birini seçemez gibi görünmesi, ruhsal çöküntüyle sonuçlanacak iç çelişkisinin işaretiydi.

Anlatıcının Fyodor Pavloviç'ten sonra en çok dikkate aldığı kişi Alyoşa'dır. Dostoyevski okuru, ahlaksal ülküsünün somut örneği olan Mışkin'in tersine, böyle bir figürün "bir fanatik ... hatta bir mistik" bile olmadığına inandırmaya çabalar. Alyoşa hemen ilk anısıyla, annesinin anısıyla birlikte Hıristiyanlık değerleriyle birleştirilir; Fyodor Pavloviç'in elinde çektiği acılardan akıl sağlığı bozulan annesi, Meryem Ana'nın resminin önünde dua eder, sanki "İsa'nın annesinden onu [Alyoşa'yı] koruyucu kanatlarının altına" almasını ister gibidir. Alyoşa'nın ahlaksal duyarlılığı böylece Rus Ortodoksluğunda geleneksel olarak İsa'nın Annesi'yle birleştirilen bağışlayıcı sevgiyle biçimlenmiştir. "[Alyoşa'yı] gören, onun ... başkalarını yargılamakla ilgilenmeyen biri olduğunu hemen anlardı – asla eleştiriye kalkışmayacağını, kimseyi hiçbir şey için suçlamayacağını."

Anlatıcının psikolojik açıdan açıklamaya kalkışmadan betimlediği Alyoşa'nın kişiliği ve davranış tarzı, azizlerin hayat hikâyelerinin örüntüsüne uygundur; ondaki ahlak temizliği, "tuhaf bir tip" olmasına karşın insanlara aşıladığı sevgi gibi şeyler, azizlerin geleneksel nitelikleridir. Onu harekete geçiren, öteki dünyasal bir ilham olasılığına yer bırakacak şekilde bilerek karartılmış güçler, kaynağını biraz önce sözü edilen çocukluk izlenimlerinden, o izlenimlerin esinlendirdiği din adamlığının doğasından alır. Alyoşa içgüdüsel olarak dindardı, daha sonraları inancı sınavdan geçinceye kadar ne Tanrı ne ölümsüzlük ne de hatta kilise yaşlılar heyeti (*startsy*) kurumuyla ilintili mucizesel söylencelerin doğruluğu konusunda kuşkuları olmuştu. Acemiler kendilerini bir dedeye emanet eder, böylece "kendilerine galebe çalmak, egemen olmak" (14: 28) umuduyla iradelerini onun rehberliğine terk ederlerdi, Alyoşa da kendisini Zosima'ya teslim etmeye karar vermişti. Rus köylülerinin azizsi keşişte vücut bulan kutsallık ülkülerine tapıncını tam anlamıyla paylaşıyordu, ona göre keşişler, dünyayı kurtarabilecek olan, manevi güç denen bir yeteneğe sahipti – Hıristiyanlığın sevgi gücüne.

Zosima'ya teslim olması, Alyoşa'nın çağdaş dünyada insanların sormadan edemedikleri sorulardan uzak durduğu anlamına gelmez. Gerçekten de Dostoyevski, "henüz olgunlaşmamış bir insansever", tutkuyla doğruyu ve adaleti arayan, bu ülküler için hemen oracıkta can vermeye hazır, "yaşadığımız son dönemin gençleri"nden biri olarak tanımlayıp onu hemen sosyo-politik çerçevenin içine çeker. Bu sözler, yanılgıya yer bırakmayacak şekilde Alyoşa'nın 1870'ler kuşağının hoşnutsuzluğu ve ahlaksal ülkücülüğüyle ilişkilendirilmesine yardımcı olur; en azından bu ilk ciltte o radikal gençler arasında egemen olan "eylem" ve "fedakârlık" biçimine Alyoşa bir seçenek sunar. Çünkü, denir bize, Alyoşa "Tanrı'nın ve ölümsüzlüğün olmadığına karar verseydi, hemen ya bir ateist olurdu ya da sosyalist (çünkü sosyalizm yalnızca bir emek ya da dördüncü kuvvet sorunu değildir, daha çok çağdaş bir ateizm, çağımızda vücut bulan ateizm sorunudur, göğe varma değil, göğün yere indirilmesi amacıyla Tanrısız bir Babil Kulesi inşa etme sorunudur)". Alyoşa'yı Zosima'ya gö-

türen ülküler ve duygular neyse, aynı ülküler ve duygular onu ateizme ve sosyalizme de götürmüş olabilirdi, çünkü her ikisi de aynı amaca giden farklı yollar önerir, amaç dünyasal hayatı Tanrı'nın Krallığı'ndakine yakın bir toplumun hayatına dönüştürmekti ama ikinci yol İsa'nın sağlayacağı ahlak pusulasından yoksunken birinci yolun rehberi İsa olacaktı.

Romanın ana izleği olan akıl ile inanç çelişkisi konusunda ilk örneklendirme Alyoşa aracılığıyla yapılır. Anlatıcı, Alyoşa'nın mucizelere inancından söz edince, bunun onun "başkalarından daha gerçekçi" olmasını engellemediğini ekler hemen. Alyoşa'nın "gerçekçilik"i inancıyla çelişmez, çünkü inancı, herhangi görünür, dokunulabilir, görgül bir dış öğeden önce gelen (ya da hiç değilse bağımsız) bir iç hal ya da eğilim olarak tanımlanır. Alyoşa'nın inancı böylece onun bütün görgül dünyayı kavrayış biçimine rengini kazandıran, onu koşullayan şeydir; inanca ilham kaynaklığı eden ya da inancı gerileten şey dünyadan gelen kanıtlar değildir. Alyoşa'nın manevi krizini Zosima'nın gövdesinin çürümesi tetikleyecektir, Dostoyevski'nin önemli izleğiyle ilgili yalnızca bir örnektir bu – Dostoyevski, gerçek inancın dışsal herhangi bir şeyden bağımsız olması gerektiğini öne sürer, bir olumlama ya da doğrulama ya da destek aramaması, duygusal iradenin tamamıyla içsel bir evetlenmesi olması gerekir.

Dostoyevski inanç ile, görgül ve akılcı olan arasındaki bu uzlaşmasız karşıtlık üzerinde sonsuz çeşitlemeler yapar – başlangıçta Alyoşa ile babası arasında geçen kısa bir diyalogda dramlaştırılan bir karşıtlıktır bu. Fyodor Pavloviç'in alaycı sözleri İvan'ın yükseklerde uçan düşüncelerinin habercisidir, bunlar ikisini, baba-oğul ilişkisinin ötesinde bir bağla birbirine bağlar ama İvan'da soylu ve yüksek görünen şey, o soysuz yaşlı rezilde iğrenç ve gülünç görünür. Alyoşa'nın manastıra girmesine izin veren yarı sarhoş Fyodor nedenini şöyle açıklar: "Biz günahkârlar için dua edersin; [...] Hep düşünüyordum, acaba benim için kim dua edecek, dünyada benim için bunu yapacak biri var mı diye." Bu sözler üstü kapalı olarak onun bir ahlak bilincine sahip olduğunu, ölümden sonraki hayata inandığını gösterir ama cehennemin nasıl bir fiziksel donanıma sahip olduğunu gözünün önüne getiremediğini söyleyip gülerek, hemen bu umudumuzu boşa çıkarır. Cehennemde Fyodor'u aşağıya çekecek çengeller varsa, o çengeller oraya nereden geldi? "Tavan yoksa, çengel de olamaz, çengel yoksa her şey suya düşer, buna da olanak yok, çünkü o zaman beni cehenneme neyle çekecekler, beni aşağıya çekmeyeceklerse bu dünyanın adaleti var mıdır ki? *Il faudrait les inventer*, yani o çengelleri ne yapıp yapıp bulsunlar, yalnızca benim için." İşte "gerçekçilik"in aşağılık ve süfli biçimidir bu –Rus Voltaire'ciliğinin bir gülünçlemesi–, bu Voltaire'cilik içinde İvan'ın "Öklidci anlayışı" babasında, Madam Koklakova'da dışa vurulur, Smerdyakov'da dışa vurulur, son olarak da İvan'ın, kendisine ait kâfirce duygu ve düşüncelerin "en çirkin ve aptalca" olanlarını simgelemekle suçladığı sanrı nitelikli şeytanda dışa vurulur.

* * *

2. kitapta olaylar Karamazovların manastırda toplanmasıyla başlar, baba ile oğul birbirlerine öfkeyle küfürler yağdırırken ana izleğin ve alt izleklerin örgüsünü oluşturacak iplikler tek tek ustalıkla sergilenir. Dostoyevski daha önce hiç betimlemediği manastırın o gözlerden ırak dünyasına okuru da sürükler, manastırda yaşayanların dinginliğini, soyluluğunu, seküler insanlarda görülen çeşitli bencilce çıkarcılıkla karşılaştırır. Bölümlerin gruplandırılması, izledikleri sıra, Dostoyevski'nin, doğrudan yazar müdahalesi olmadan izleksel motifleri dile getirme tekniğinin bir parçasıdır. Böylece "yaşlı soytarı" (Fyodor tam anlamıyla rolünün adamıdır) Zosima'nın hücresinde kutsala saygısızlık maskaralıklarına başladığı zaman, anlatıcı onu bırakıp o son derece dokunaklı inançlarıyla yaşlı din adamının duasını almak, manevi öğütlerini duymak için toplanmış köylülere atlar. Bu bölüm, Rus halkı arasında Hıristiyanlığın sevgi ve dayamşma yasasının işlediği gerçeğinin rahatlatıcı etkisiyle son bulur.

Daha sonra o derin saygı havası yerini eğlendirici, yergili bir komedi havasına bırakır. Zosima acı çeken köylüleri bırakıp zengin ve şımarık Madam Khokhlakova ile sakat kızı Liza'ya döner. Bu hoppa kadın, Dostoyevski'nin çizdiği portreye göre, hangi ideoloji modaysa onun rüzgârıyla birlikte fırıldak gibi dönen, entelektüellik düşkünü, varlıklı ve eğlendirici, sosyetik bir kadındır. Belki de kimseye zarar verebilecek bir konumda olmadığı için küçümsenerek de olsa sevgiyle ele alınır. Kadın "kabına sığmayan insanlık sevgisi"nden, hayır işleri yapan bir rahibe olma isteğinden söz ettiği zaman Zosima'nın yanıtıyla bu sözler yumuşatılır. "Bazen fark etmeden," der keşiş, "aslında iyi bir şey yapabilirsiniz". Madam Koklakova'nın kendine düşkünlüğünü yansıtan ukalalıkları köylülerin adanmışlığıyla bir karşıtlık oluştururken, aynı zamanda Zosima ile o fıkırtılı kadın arasında geçen sohbet kitabın en köklü motiflerinden birinin habercisidir.

Çünkü onun gevezelikleri, yarı ciddi yarı komik biçimiyle, İvan Karamazov'un Tanrı ve ölümsüzlükle ilgili kuşkularının habercisidir, Zosima'nın yanıtı yakında çok ciddi ve etkili bir şekilde dramlaştırılacak olan şeyin özüne yoğunluk katar. Madam Koklakova dönemin modası, ateizmle ilgili kulaktan dolma bir şeyler öğrenmiştir, inancın temelinde yatan şeyin alt tarafı korku olup olmadığını merak eder. Mantıksızca ama sevimli bir şekilde, ya, der, öldükten sonra (Turgenyev'in *Babalar ve Oğullar*'da dediği gibi) "mezarımın üzerinde biten dulavratotları"ndan başka bir şey kalmazsa geriye? "Pekiyi ama nasıl," diye sorar, "nasıl kanıtlanacak?" Buna yanıt olarak Zosima, bunun hiçbir kanıtının bulunamayacağını söyler ama "komşunuzu sevip kendinizi unutmayı başarırsanız, o zaman ... hiçbir kuşku ruhunuza sızamaz," der. Hıristiyanlığa özgü böyle bir sevgiyle, bencilliğin duygusal kökenlerine dokunmayan "akılcı bir insanlık aşkı" arasındaki fark, Zosima'nın anlattığı bir öyküde –İvan'ın da ilerde itiraf edeceği gibi–, "tek tek bireylerden nefret ettikçe insanlık sevgim güçleniyor," diye itiraf eden doktorun öyküsünde vurgulamr.

Dostoyevski'nin görünürde soyut düşünceler üzerine yapılan tartışmalarla izleklerini geliştirme, kahramanlarının ahlaksal ve psikolojik duyarlılığını yansıtma yeteneğiyle hiçbir yazar yarışamaz. Zosima o sinirli Karamazov meclisine döndüğü zaman, İvan'ın daha önce sözü edilen kilise yargısıyla ilgili makalesi konuşulurken bir tartışma çıkar, bu tartışma kahramanlarla ilgili daha önce verilmiş ipuçları temelinde ayrıntılandırılır. İvan, Hıristiyan Kilisesi'nin sınırlı bir güçle yetinmemesini, devlet yargısını içine alacak şekilde biçim değiştirmeyi amaçlamasını savunmuştu; gelgelelim bu, insanlar üzerinde dünyasal güç sahibi olma iddiasında bulunan Roma Katolikliği gibi, devletin ayrıcalıklarına sahip olması anlamına gelmiyordu. Aslında kilisede geçerli olan Hıristiyanlığın sevgi yasası, seküler hayatın her alanında etkili olmalıydı, insanlar arasındaki ilişkileri yönlendiren ilkeler dışsal güçlere dayandırılmamalı, Hıristiyanlığın ahlaksal vicdanının özgür ve zorlamasız bir şekilde işleyişine dayanmalıydı. Böyle bir dünya gerçekten de Tanrı'nın Krallığı'nın yeryüzünde kurulması, seküler akla karşı katıksız inancın zafer kazanması anlamına gelecekti. İvan'ın bu amacı ikna edici bir şekilde dile getirmesi, onun en yüceltilmiş biçimiyle bu Hıristiyanlık ülküsüne ne kadar yalansız şekilde kucak açtığını gösterir.

İvan'ın bu Ortodoks-Slavcı Hıristiyanlık ülküsüne duygusal olarak açık olması onun kişiliğinin yalnızca bir yönüdür; aynı derecede sert ve uzlaşmasız bir başka yönü de, Hıristiyanlığın sevgi yasasının Hıristiyanlık inancından ayrı düşünülemeyeceğini herkesin huzurunda söylediği zaman ortaya çıkar; Tanrı ve ölümsüzlük inancı olmadan "doğanın ahlak yasası derhal önceki din yasasının tam tersine dönüşmek zorundadır, hatta bencillik, cinayeti bile içine alacak şekilde meşruluk kazanmakla kalmaz, [bu] bakış açısının en kaçınılmaz, en akılcı, hatta onurlu bir sonucu olarak görülür," dediği zaman. Sevgi yasasının dünyaya uygulanmasını destekleyen tek inanç Hıristiyanlıktır; Hıristiyanlık yoksa, boş gururun yol açacağı kayıpları, bencilliği engellemenin yolu yoktur. İvan kilise ve devlet konusunu nasıl ortada bırakmadıysa, bu konuyu da ortada bırakmaz, bu seçenekler arasındaki mutlak uyuşmazlık onun iç çelişkisini yansıtır. Akılcılığı İsa'ya ve ölümsüzlüğe inanmasına engel olur ama ahlaksal duyarlılığı bu inanç eksikliğinden mantıksal olarak doğacak korkutucu sonuçları da kabul etmesini olanaksız kılar.

Ruhları okumayı bilen deneyimli insan Zosima, İvan'ın ruhunun nasıl ıstırap içinde kıvrandığını görür, aralarında geçen konuşmayla İvan'ın içinde bulunduğu zor durumun hem sahiciliği hem de ıstırap verici belirsizliği vurgulanır. Zosima onu, ölümsüzlüğe inanmadığı gibi, Kilise'nin üstünlüğünü savunmak için kendi yazdığı şeylere de inanmamakla suçladığı zaman İvan bu suçlamayı kabul eder ama "yazdıklarım tamamıyla şaka da değildi," diye ekler. Zosima, İvan'ı kendi kararsızlığı ve umutsuzluğunun kurbanı olmayı oynadığı konusunda uyarır. Tamamıyla bozulan İvan, "dudaklarında anlaşılmaz bir gülümsemeyle yaşlı adama tuhaf tuhaf" bakarak Zosima'ya, Tanrı sorusu konusunda bir karara varılıp varılamayacağını, bir

çözüme ulaşılıp ulaşılamayacağını sorar, böylece kendini tamamıyla ele verir. Zosima'nın yanıtı, temsil etme görevi İvan'a verilmiş olan Rusya'daki bütün bir genç kuşağa Dostoyevski'nin yanıtı olarak alınabilir.

Olumlu çözülemiyorsa, olumsuz da çözülemez. Yüreğinizin tuhaflığı da burada, bu yüzden acı çekiyorsunuz. Ama size böyle acı duyabilen, "ulvi şeyler düşünebilen ve arayan" yüce bir yürek verdiği için Yaratıcı'ya teşekkür edin dedi, "çünkü bizim yerimiz cennettir." Dilerim Tanrı yanıtı yeryüzünde bulmanıza yardımcı olur, Tanrı yolunuzu açık etsin.

İvan bunun üzerine yaşlı adamın elini öper.

2. kitapta bize Dimitri tanıtılırken, bu iş doğrudan bilgi verilerek yapılmaz pek, ama kişiliği ana çizgileriyle yine de ortaya çıkar. Bütün gürültücülüğüne, kavgacılığına, sefahat düşkünlüğüne karşın onda bir "yakışanı yapma" özlemi vardır. Zosima'nın elini doğal bir şekilde öpen, eğitimli tek kahramandır, babasıyla arasında geçen öfkeli ağız dalaşının tam ortasında bile suçunu kabul edebilen biridir. "Baba, yaptıklarımı haklı göstermeye çalışmıyorum," der, o acınası Yüzbaşı Snegiryov'a yaptığı şey için. "Evet, herkesin önünde itiraf ediyorum, yüzbaşıya çok kaba davrandım, böyle davrandığım için pişmanım, o hayvanca öfkem için kendimden iğreniyorum". Yine de babasının Katerina ve Gruşenka ile ilgili o yalandan dokunaklı sataşmaları ve suçlamalarıyla iyice öfkelenen Dimitri zıvanadan çıkar. "Söyleyin bana," der orada toplanmış insanlara, "bu adamın varlığıyla dünyayı kirletmesine göz yumulabilir mi?" İşte Zosima, bu baba katilliği dokundurması üzerine –Dimitri'nin yaradılışındaki bu korkunç şiddet eğilimine, ondaki vicdan belirtilerine tanık olduktan sonra– Dimitri'nin ayaklarına kapanır.

Bu bölümde Alyoşa roman kahramanı olarak hemen hemen hiç geliştirilmeden bırakılır, ilk sayfadan sonra daha sonraki bir evreye kadar geri planda tutulur. Robin Feuer Miller'ın dediği gibi, Henry James'in deyimiyle bir *ficelle,* yani bir kahramanın yanından ötekinin yanına giderek öbür kahramanların eylemlerinin birbirine bağlanmasını sağlayan bir sicim işi görür.[4] 2. kitap izleksel olarak Alyoşa'yla onun olumsuz karşılığı olan, kendisinden başka kimseye yararı dokunmayan kıskanç Rakitin'e ayrılmış bir bölümle tamamlanır; Rakitin manastırda genç bir rahip adayıdır, gizlice ve hiç de acı çekmeden ateist olmuş, bilime ve pozitivizme inanmaya başlamıştır. Rakitin, maddi çıkar elde etmek ve toplum içinde yükselmek için –inanmadığı– ruhunu satmaya hazırdır, "seçtiği yolda hızla ilerleyen genç bir adam"dır. İvan, Dostoyevski'nin samimi şekilde Hıristiyanlığın ülkülerinden ilham aldığını gördüğü Halkçı gençliğin bu olumlu yanını temsil ediyorsa, Rakitin de, bu ülkülerin, asıl kaynağına karşı en küçük bir ilgi gösterilmediği zaman nasıl yalancılığın ve alçaklığın maskesine kolayca dönüşebileceklerini gösterir.

4 Robin Feuer Miller, *The Brothers Karamazov* (New York, 1992), 23.

İvan'ın entelektüel karşıtını oluşturma konumunu seçen Rakitin, "insanlık ölümsüzlüğe inanmadan da erdem için yaşama gücünü kendinde bulacaktır. Kendi içinde özgürlük, eşitlik ve kardeşlik aşkı bulacaktır," der. Ama Rakitin herhangi bir insanın o en utanmasız bencilce güdüleri olmadan gerçekten de "erdem için" yaşayabileceğine ya da hareket edebileceğine inanmayan biridir. Dostoyevski, Rakitin'in bu hiç gizlemediği perspektifini, onun "ilerlemeci" bakış açısının iğrenç maddeciliğiyle, kahramanlarının içine düştükleri durumun sahiden de insani ve ahlaki karmaşıklığı arasındaki karşıtlığı vurgulamak için kullanır.

* * *

3. ve 4. kitaplar görünüşte Alyoşa'nın çeşitli kişilere yaptığı ziyaretlerden oluşur. Bu ziyaretler Dostoyevski'ye Katerina, Gruşenka ve Snegiryov gibi kişileri, daha önce yalnızca Dimitri ile babası arasında geçen öfkeli atışma sahnesi sırasında, yamulmuş ve parçalı imgeler halinde verilmiş roman kişilerini daha etraflıca geliştirme olanağı verir. Alyoşa'yı bu bölümlerin ekseni yaparak Dostoyevski, Zosima'nın yaklaşan ölümünün ve manastır karanlığının yayı altına giren pek çok olayın, insanın çılgınlığının, tutkusunun ve acısının çeşitli dışavurumlarıyla çerçevesini çizer.

Önce Smerdyakov'un geçmişini öğreniriz; dedikodulara göre Smerdyakov, Fyodor'un gayrimeşru oğlu olabilir. Annesi, bir "kutsal budala" olarak kentte dolaşan ve Rusların dinsel geleneğine göre herkesin iyi davrandığı "pis kokan Lizaveta"ydı. Smerdyakov'u Karamazovların evinin bahçesinde doğurmuştu, kadının doğurmak için bu yeri seçişi dolaylı olarak babasının Fyodor olduğunun işareti olarak görüldü. Lizaveta'nın o haliyle bahçeye girmek için o "yüksek, sağlam çit"e nasıl tırmandığı sorusuna, Fyodor'un öldürüldüğü geceki o önemli sahnede iki kez göndermede bulunulur, anlatıcı sorunun üzerinde durmaz ama bu olayda "bir tuhaflık" olduğu dokundurması yine de bu ayrıntıya simgesel bir anlam kazandırır.

Karamazovların evinin gerçekçi ayrıntılarıyla birlikte bu soru, Fyodor'un, uşağı Grigori'yle ilişkisi okura sunulurken anlatılanlara eşlik eder; Grigori, yarı okur-yazar ve fanatik köylüler gibi son derece dindar biridir; bu bağla, romanın ana izleği olan akıl ile inanç çatışması arasında bir paralellik kurulur. Dostoyevski'nin amacı, tamamıyla ahlakdışı bir aklın, İvan'ın bilgece usavurumları düzeyinde değil, bilinçaltının en alt, ilkel düzleminde de varlığını sürdüremeyeceğini göstermektir. "O kösnüllüğüyle zehirli bir böcek kadar ahlaksız ve acımasız olan Fyodor Pavloviç, bazen, sarhoşken, asılsız bir korkuya kapılır, deyim yerindeyse ahlaki kasılmalar geçirir, bu duygu ruhunu sarardı." Böyle anlarda "kendisine gönülden bağlı, sadık birine nasıl da tuhaf bir özlem duyuyordu, bunu açıklamasına olanak yoktu, bazen bir anda, açıklanmaz bir şekilde böyle bir özleme kapılırdı". O yaşlı rezil, Grigori'nin sorgusuz sualsiz sadık varlığında avuntu bulur, o sadakat ve gönülden bağlılık

karşısında birden akıldışı bir inanç sıçraması yapardı. İkisi arasındaki ilişki, yarı gülünçlemeli bir biçimde bütün kahramanların yüzleşmeye çağırıldığı bir sorunu yansılamaktadır.

Bu bölümlerden sonra, Alyoşa'nın Dimitri ile karşılaşmasının anlatıldığı, ateşli monologlardan oluşan üç unutulmaz bölüm gelir. Dostoyevski, burada şiirsel bir biçimde Dimitri'nin kişiliğinin iki yönünü yüceltir, Dimitri'ye mitolojik bir kişilik kazandırır – o dizgin tanımayan doğası, uçarı hayatı, kösnüllüğüne ve öfkesine gem vuramamaktan kaynaklanan, o gizli suçluluk duygusuyla. Nekrasov'dan, Goethe'den, Schiller'den alıntıladığı şiir parçaları, kendisinin coşkulu öyküsüne karışarak öykünün kapsamını sürekli genişletir ve ayrıntılandırır. Tutkularının karşı konmaz dürtüsü, aynı zamanda kendi alçaklığından nefreti artık tamamıyla özel ve kişisel düzeyin üstüne çıkar; insanoğlunun ta ilk günden beri kendisindeki hayvani arzuları ve içgüdüleri yüceleştirme ve arılaştırma savaşına dönüşür. Dimitri kendini, Schiller'in "Eleusis Ziyafeti" şiirinde, Olimpos Tanrıçası Seres'e göre, iğrenç bir vahşet içinde yaşarmış gibi görünen "çıplak münzevi"nin kılık değiştirmişi olarak görür:

Tarlalardan, bağlardan
Gelmiş hiçbir meyve yoktu şölen sofralarında,
Sunak ateşlerinde dağlanmış
Kanlı kurbanların etlerinden başka,
Nereye çevirse kederli bakışlarını
Üzgün tanrıça, tanık oluyordu
En rezil aşağılanma çukuruna batmış
İnsanoğlunun iğrençliklerine.

Dimitri, çok kolayca içgüdülerinin ve tutkularının kölesi olabilen doğal adamı yönlendiren güçlerin oyuncağıydı. Ama Dimitri'de örtük olarak, doğanın da Tanrı'nın elinden çıktığı duygusu vardı; doğa tamamıyla kötü olamazdı, onun o denetlenmez taşkınlığında, Schiller'in "bütün yaratılmış şeylerin ruhu" dediği şeyin coşkun neşesi vardı. Dimitri, kendindeki ilkel şehvet düşkünlüğünü bastıramasa da, ahlaksızlığıyla övünen o utanmasız babasının tersine, kendi doğası *içinde*, özsaygısını kazanmasına yardımcı olacak bir başkalaşım özlemi duyar. Onun özlemini ve çıkmazını yine Schiller özetlemektedir:

Arındırabilecek mi ruhunu iğrençliklerden
Ulaşabilecek mi ışığa, kusursuzluğa,
Dönmeli o eski Toprak Ana'ya
Kopmamalı topraktan sonsuza kadar bir daha.

29. *Karamazov Kardeşler* elyazmasından bir sayfa.

"Ama," diyerek acınası bir şekilde haykırır Dimitri, "sorun da bu ya, nasıl olur da kopmam sonsuza kadar Toprak Ana'dan ... Dört elle sarılmıyorum ona. Yoluma devam ediyorum ama bilmiyorum rezilliğe mi, yoksa aydınlığa ve mutluluğa mı yürüdüğümü." Dimitri bu pasaj devam ederken imgeleri değiştirerek, Schiller'in Helenizm'inden Hıristiyanlığa ve İncil'e atlar, insanlığın hem Meryem ülküsünü hem de Sodom ülküsünü bağrında barındırmak gibi rahatsız edici yeteneğiyle ilgili pasajda coşkulu konuşma sanatının doruklarına çıkar. "Güzellik korkunç bir şeydir ... burada bütün sınırlar ortadan kalkar, bütün karşıtlıklar yan yana gelir ... en korkuncu da, güzelliğin korkunç olduğu kadar gizemli olmasıdır. Tanrı ile şeytanın cenkleşmesidir bu ve insanın yüreğini seçerler kendilerine savaş alanı olarak."

Dimitri'nin Katerina ile ilişkisinin öyküsü, işte böyle kocaman, kültürel ve tarihsel bir fon üzerinde, insanoğlunun kendi doğasındaki çelişkilerle bitmeyen savaşımı çerçevesine yerleştirilerek serimlenir. Dimitri ancak değiştirilemez şekilde toprağa bağlı böyle bir Antaeus olarak görüldüğü zaman ilişkilerinin yol açtığı felaket anlaşılabilir. Dimitri, sırf Katerina'nın küçümseyici kayıtsızlığı karşısında gururu kırıldığı için Katerina'yı baştan çıkarmaya soyunur. Kadının bileğini bükmek için, kendisine teslim olması karşılığında babasını rezil olmaktan kurtarmaya söz vermesi büyük bir hakaretti; bu öneriyi kabul eden genç kadına sahip olmayı reddetmesi kadının gururuna indirilmiş korkunç bir darbeydi, böylece Dimitri aralarındaki

ilişkide psikolojik bir üstünlük kazanmıştı. İradeler arasındaki bu kavgada Katerina'nın tek silahı, Dimitri'ye sürekli ahlak bakımından düzeysizliğini hatırlatarak üstünlük kurduğu bir yüce gönüllülüktü. Böylece hayat Dimitri için, Katerina'nın "gönül borcu" yükünün altında bir cehenneme dönüşmüştü ama öte yandan, o "gönül borcu" yüzünden Dimitri'nin yakınması için bir neden de kalmıyordu.

* * *

Daha sonraki dört bölümde Smerdyakov, yani insanda hem acıma duygusu hem de tiksinti uyandıran, o unutulmaz bilmecemsi kişi mercek altına alınır. Smerdyakov çocukluğunda bile başkalarına eziyetten hoşlanan, dine karşı saygısız, herhangi doğal bir gönül borcu ya da yükümlülük duygusundan yoksun biriydi. Onun Fyodor, İvan ve Grigori'yle sürdürdüğü tartışmada bu kişisel özelliklerin sırası ideolojik olarak değiştirilebilir. Burada, kitapta pek çok örneğini gördüğümüz "akılcı"lardan biri olarak tanıtılır; tıpkı Fyodor'un edepsizlikleri, alaycı küfürleri gibi, Smerdyakov'un "akılcılık"ı da bir başka şekilde karikatürleştirilir, onun akılcılığı da ustaca mantığa uydurulmuş safsatalardan, İvan'ın o ıstırap verici ahlaksal akıl yürütmelerinden oluşmaktadır. Smerdyakov, Hıristiyanlık inancından vazgeçmediği için düşman tarafın Müslümanları tarafından kendisine işkence edilen ve ölüm cezasına çarptırılan Rus askeri Foma Danilov'un kahramanlığını tartışma konusu yaparken, ölümü seçen o kahramanın gerçekten de aptal olduğunu iddia eder. Hayatını kurtarmak için Hıristiyanlıktan çıkmayı düşünmek bile onun Tanrı'yla, İsa'yla ilişkisinin kopmasına yeterdi, Hıristiyanlıktan çıkmış biri olarak günah işlemiş olmayacaktı. İnanç zayıflığı zaten en sıradan ve en bağışlanır türden bir günahtı çünkü hiç kimse artık dağları yerinden oynatmak gibi mucizeler gösterecek kadar doğaya egemen olamaz – belki de, Fyodor'u çok mutlu edecek şekilde kabul ettiği gibi, çöldeki bir iki münzevi bunun dışındaydı. Hem sonra, diye soruyordu Smerdyakov zafer kazanmış gibi, Kutsal Kitap inanç sahibi *herkese* böyle güçler vaat etmiyor mu?

Onun savları, küçük hesapçı birinin savlarıdır, kendi kalleşlik eğilimlerini aklamaya yöneliktir, "aklını", herhangi şekilde katı bir ahlaksal adanmışlığın dayandığı temeli çürütmek için kullanır. Ama öte yandan da Smerdyakov çöldeki bir iki münzevinin mucizeler yaratma gücüne inanacak kadar saf bir Rus köylüsüdür. Bu noktanın önemi daha sonra vurgulanır, Fyodor, Alyoşa'ya, "Bir Rus'un inancı işte aynen böyledir, değil mi?" diye sorar, Alyoşa da, "Evet, Rus'un inancı böyledir," diyerek kabul eder. Smerdyakov'un o müthiş bilgiçlikleri o iki münzevinin kutsallığına inanmasına engel olmaz.

Svidrigaylov nasıl Raskolnikov için altbenlik görevi görmüşse, Smerdyakov da İvan için aynı işi görür; İvan'ın kuramlarını, o kuramlara soyluluk kazandırmak gibi bir çabası olmadan, mantıksal açıdan kaba saba ifade ederek, en uç ve itici noktalara taşıyarak onlardaki tehlikeli ışık kırılmalarının gün yüzüne çıkmasını sağlar. Ama

Smerdyakov'un izleksel bir kutup oluşturmanın dışında da görevi vardır. Çünkü o dikkat çekici bir toplumsal tiptir – kendi toplumunun ve grup değerlerinin kök saldığı topraktan kopmuştur, şehir kültüründen ve davranış tarzından az çok bir şeyler kapmış, kara cahil köylü yoldaşlarının yanında kendini bir şey sanan, toplumun en alt tabakasının bir üyesi olmasına içerleyen bir köylüdür o. Dostoyevski işte bunu söylemeye çalışır: Bu tür köylüler arasında İvanlar'ın akılcılıklarıyla Hıristiyanlık inancının kökünün kazınması büyük bir olasılıkla hayranlıkla karşılanacaktır ama bunun sonuçları çok yıkıcı olacaktır.

Gerçekten de romanın anlatıcısı Smerdyakov'u I. N. Kramskoy'un tablosundaki "düşünceli" köylü tipiyle karşılaştırdığı zaman, Ezop'un imgeleriyle Dostoyevski bu tür olasılıkları anımsatır. "Kışın ormanda, ormanın içinden geçen yolda, sırtında yırtık bir kaftan, ayağında ağaç kabuğundan ayakkabılarla, yapayalnız gezgin bir köylü dikilmektedir." Köylü düşünmüyordur, düşüncelere dalmıştır, "düşüncelidir". Kafasından nelerin geçtiği sorulsa yanıt veremeyecektir ama "belki de bu dalgınlık sırasında baskın çıkan izlenimi içine gömmüştü." Daha sonra "birden ... her şeyi bırakıp ruhunu kurtarmak için Kudüs'e hacca gidebilir ya da birden doğduğu köyü ateşe verebilir, belki ikisini birden yapabilirdi" ("hoşgörülü" Rus'un doğasının bir başka örneği daha).

Bütün çağdaş okurlar böyle "derin bir dalgınlığın" içinde devrim ya da en azından *ayaklanma* tehdidinin saklı olduğunu bilecektir, bu dokundurma birkaç sayfa sonra İvan ile Fyodor arasında geçen Smerdyakov'la ilgili konuşmada vurgulanır. O dalkavuğun İvan'dan etkilendiğini işaret eden babası, "Onu böyle büyülemek için ne yaptın?" diye sorar. İvan, "Hiçbir şey," der ama hemen ekler: "O bir dalkavuk, adinin biri. Yine de zamanı geldiğinde öncülerden biri olacak."[5] Bağlama göre bundan ayaklanma gibi bir şeyin ilk adayı anlamı çıkmaktadır ama İvan eklemekte gecikmez: "Daha başkaları, daha iyileri de olacak kuşkusuz ... Başı onun gibiler çekecek, sonra daha iyiler katılacak onlara." Ama "fişeğin fitili ateşlenecek ve belki de patlamayacak," diye devam eder. "Köylüler işleri çorbaya çeviren bu aşçı bozuntularının sözlerine kulak vermiyordu şimdiye kadar" (Smerdyakov'u yemek yapmayı öğrensin diye Petersburg'a göndermişlerdi, en iyi pişirdiği şey çorbaydı.) Bir başka yerde İvan, Smerdyakov için doğrudan doğruya "devrimin hammaddesi" der, böylece aralarındaki ilişkinin apaçık, toplumsal ve siyasal bir altmetnini sunar bize.

---

5 Buradaki "öncü" (Garnett-Matlaw çevirisi) Rusça metindeki *peredovoe myas*'ın karşılığı olarak kullanılmıştır. Bunu Victor Teras, *Karamazov Kardeşler*'e neredeyse satır satır yazdığı vazgeçilmez yorumda sözcüğü sözcüğüne "ilericiliğe yem olan gövdeler" olarak aktarmıştır. Teras ayrıca başka bir seçenek olarak da "ilericilikte topun ağzındakiler"i vermiştir. Bu deyime toplumsal ve siyasal bir anlam kazandıran sıfat, *peredovoe* (ilerici) sıfatıdır. Bkz. Victor Terras, *A Karamazov Companion* (Madison, Wisconson, 1948), 181.

Nasıl Danilov'u alaya alan Smerdyakov ahlakın temel yasasına ihaneti savunurken gösterilirse, İvan da bir sonraki sahnede, pek o kadar rahat bir şekilde olmasa da, böyle bir ihaneti haklı gösterirken görülür. Delirmiş gibi Gruşenka'yı arayan Dimitri birden üçünün –Fyodor, İvan ve Grigori'nin– konuşmakta oldukları odaya daldığı zaman Smerdyakov ile İvan tartışmayı keserler. Dimitri babasını tuttuğu gibi yere fırlatarak "topuğuyla suratına iki ya da üç kez vurur." İvan, Alyoşa'nın da yardımıyla Dimitri'yi tutup oradan uzaklaştırır, "onu oradan uzaklaştırmasaydım onu öldürecekti," der. Alyoşa bağırır: "Tanrı yazdıysa bozsun!" İvan "yüzünü kötü kötü buruşturarak" şu yanıtı verir: " 'Bir engerek ötekini boğazlayacak. İkisi de hak ettiği cezayı bulacaktır.' " İvan nefret ettiği babayı savunmak için her zaman elinden geleni yapacağını söyler ama "bu olayda içimden kendime çizgiyi aşma izni tanıyorum". İçgüdüsel olarak yerleşik ahlak yasasına göre davrandı ama ("içimden") zihninde böyle bir cinayete karşı çıkmasına yol açacak hiçbir şey yoktu; böylece ahlaksal duyarlılığıyla dış görünüşteki davranış tarzı tamamıyla çelişmektedir. Kişiliğindeki yarılma kitap ilerledikçe derinleşecek , "engerekler"le ilgili sözleri sürekli aklına gelip onu rahatsız edecekti.

* * *

Bir sonraki bölümde Katerina ile Gruşenka arasında geçen sahnede, Katerina'nın Dimitri ile ilişkisi yankılanır. Katerina o küçümseyiciliği ve "bağışlayıcılığıyla" nasıl Dimitri üzerinde üstünlük kurmaya çalıştıysa, Gruşenka üzerinde de kurmaya çalışır. Ama Alyoşa'nın huzurunda Gruşenka'nın buna izin vermemesi üzerine Katerina'nın kendisi küçük düşer. Gruşenka bütün çıplaklığıyla durumu tersine çevirdiği zaman Katerina'nın "iyi yürekliliğinin" ve "cömertliğinin" altında yatan bencillik ortaya çıkar; bunlar onun başkaları üzerinde üstünlük kurma araçlarından başka bir şey değildir.

4. kitapta Dostoyevski spot ışıklarını Katerina'nın üzerinden çekmez, ona bir bölüm daha –"Konuk Salonunda İncinen Duygular" bölümünü– ayırır, bu bölümde son derecede zeki bir insan olan İvan, örnek bir berraklıkla Katerina'nın davranış tarzını çözümler, onun nasıl ancak "duyguları incinen" bir kadın olarak âşık olabileceğini açıklar. "Sürekli olarak kendinizin o üstün sadakatini düşünüp [Dimitri'yi] sadakatsizlikle suçlamak için ona gereksiniminiz var," der. "Bütün bunlar sizin gururunuzdan kaynaklanıyor. Burada dehşetli bir aşağılama ve aşağılanma var ama bunlar gururunuzdan kaynaklanıyor." İvan'ın bunu bu kadar iyi görebilmesi izleksel olarak konuyla ilişkili bir kaynağa dayanır, çünkü ikisinin kişilik özellikleri aynıdır: İvan'ın kendisine işkence eden kadını anlamak için kendi içine bakması yeter.

İkisinin arasındaki paralellikler Dostoyevski'nin özenle örgülediği izleksel dokunun bir örneğidir. Katerina'nın öteki kahramanlarla yüz yüze geldiğinde sergilediği tavırlar İvan'ın ideolojik çıkmazının, ahlaksal ve psikolojik düzeyde bir

kopyasıdır. Katerina böylece İvan'ın temelde teolojik tartışmaya ve şiirsel simgeye aktarılmış olarak sunulan kişiliğinin insanca özelliklerine oylum kazandırır ve onları tamamlar. İvan'ın entelektüel küstahlığı, ruhsal bencilliği inancın gizemine ve Tanrı sevgisinin gerçekliğine teslim olmasını engeller; Katerina'nın kendisi dışında hiç kimseyi sevememesi hem toplumsal hem de kişisel koşullarda aynı etkiyi gösterir; onun o "acılı dalgınlığı", o uygar tavırlarının gerisinde yatan azgın bencilliğini güçlendirmeye yarar yalnızca. Katerina nasıl kendi erdemini öne çıkarmak için Dimitri'nin ihanetlerine gerek duyuyorsa, İvan da Tanrı'nın dünyasını ve o dünyada yaşayanları reddetme gururunu yaşayabilmek için masumların acılarının dehşetiyle kendisine eziyet eder. Katerina delirmiş gibi, "[Dimitri'nin] dua edeceği Tanrısı olacağım," diye bağırdığı zaman, İvan'ın söylencesinin en derin simgesel anlamı ortaya çıkmış olur.

4. kitaptaki bir başka önemli izleksel motif de, Zosima'nın düşmanı yaşlı sofu Peder Ferapont'a ayrılmış bölümde görülür. Onun dengesiz fanatizmi Dostoyevski'ye Rus sofuluğunun daha sert ve itici yönlerine uzak durma, Zosima'nın, kendini çağdaş dünyanın etkilerine açmaktan korkmayan Hıristiyanlığının insanca ve aydınlık yönlerini vurgulama izni verir. Ferapont, Zosima'nın erdemlerini öne çıkarmaya yarayan karikatürsü bir figür değildir yalnızca; o büyük, akıl ve inanç izleğinin parçası olarak simgesel bir öneme sahiptir. Çünkü o sofu, kendince, Fyodor gibi doğaüstünü düz, sözcük anlamıyla alan biridir. Onda gizli bir "akılcılık" vardır; manevi hayatı orucun görünür kurallarına uymaya indirgeyişindeki, şeytanı gözleriyle gördüğünü, birinin kuyruğunu kapıya sıkıştırarak onu öldürdüğünü iddia edecek kadar inancın gizemlerini somutlaştırışındaki naif maddecilikte bu açıkça görülür. Hem her şeyi alaya alan Voltaire'ci Fyodor hem de boşinançlı sofu Ferapont için dinsel inancın gerçekliği böylesine fiziksel kanıtlara bağlıdır; o yüzden bu ikisi başka yönlerden farklı olmalarına karşın izleksel bakımdan birleşirler. Ayrıca Ferapont'un o azgın gururunu da unutmamak gerekir –İsa'nın gelip İlyas Peygamber gibi kendisini alıp götüreceğine inanır–, yine Zosima'nın büyük alçakgönüllülüğü ve sessizliğiyle karşıtlık oluşturan bir iddia. Ferapont'un ele alınış biçimi Dostoyevski'nin inanç izleğini işlemedeki ustalığını, duyarlılığını, inancın topyekûn akıldışılığı ve öznelliği sezgisinin Kierkegaard'unkiyle yarışacak kadar derin olduğunu gösteriyor.

* * *

4. kitabın iki bölümü Snegirev'lere ayrılmıştır, Peder Zosima'nın ölümü üzerine roman manastır dünyasından yoksun kalınca Dostoyevski, Karamazovların dünyasıyla karşıtlık oluşturacak bir dünya eksiğini Snegirev'lerde kapatır. Snegirev ailesini bütün Dostoyevski okurları tanır. *Suç ve Ceza*'daki Marmeladov'lar neyse, edebiyat yazarlığı hayatına başladığı günden beri Dostoyevski'nin betimlediği bütün insancıklar neyse, onlar da odur. Yüzbaşı Snegirev, Fyodor gibi soytarının biridir ama

onun mazoşistçe alayları, küskünlüğe ve intikamcılığa dönüşmemiş olan son derece yaralı bir duyarlılığı gizlemektedir. Ailesini ihmal etmek şöyle dursun, en olumsuz koşullar altında bile onları sevgi ve koruyuculuğundan yoksun bırakmamak için elinden geleni yapmıştır. Babasını herkesin ortasında küçük düşüren Dimitri'nin intikamını almak için Alyoşa'nın parmağını ısıran küçük oğlu İlyuşa, alaycı sınıf arkadaşlarının hakaretlerine karşı da babasını kahramanca savunur, hatta İlyuşa'nın kızkardeşi –Petersburg'daki öğrenimini bırakıp eve dönen, "akılcı" düşüncelere sahip ilerici öğrenci– Varvara bahtsız akrabalarıyla ilgilenmek için, biraz canı sıkılarak da olsa, kendi çıkarını düşünmeyerek fedakârlıkta bulunur.

Yeniyetme İlyuşa, daha sonra sınıf arkadaşlarıyla birlikte, Dostoyevski'ye, onun çoktandır hayalini kurduğu bir şeyi yapma, karizmatik bir Hıristiyan ile birtakım çocuklar arasındaki ilişkileri betimleme olanağı verecekti. Alyoşa'nın Snegirev'lerin o sefil kulübesini ziyaretinin anlatıldığı "Kulübede İncinen Duygular" başlıklı sahne, Katerina İvanovna'nın "Konuk Salonunda İncinen Duygular" sahnesinden hemen sonra gelir. Konuk odasında duygular incindiyse, özirade ve gurur yüzünden yaşanmıştır, acının bir üstünlük kurma aracına dönüşmesine yol açan şeyler yüzünden; Alyoşa'nın vermek istediği parayı, fena halde gereksinimi olmasına karşın yüzbaşı yere fırlattığı zaman kulübede incinen duygularsa, geriye kalmış son özsaygı kırıntısını kurtarma ve İlyuşa'nın babasının saygınlığına ve onuruna çaresizce duyduğu güveni haklı çıkarma yönünde acıklı bir çabanın göstergesidir.

Dostoyevski 4. kitabı bitirdiği zaman kahramanlarının hepsini bize tanıtmış, ana olay örgüsü gelişiminin izleyeceği yolu göstermiş, büyüleyici çeşitlilikte sahneler ve kahramanlar aracılığıyla başlıca ideolojik sorunu olan, akıl ve inanç sorununu ortaya açıkça koymuştu. 5., 6. ve 7. kitaplarda bu izlek öne çıkarılacak, roman tarihinin en önemli kitap sayfalarından bazılarını oluşturan sayfalarda doğrudan ele alınacaktır.

59. Bölüm

Karamazov Kardeşler: 5. ve 6. Kitaplar

5. kitapta yüzük taşını andıran iki sahne vardır, İvan'ın isyanı ile Büyük Engizisyoncu Söylencesi sahneleri, ideolojik olarak doruğa ulaşan sahnelerdir ve neredeyse benzersizdir. On dokuzuncu yüzyıldan belki de Balzac'ın *Seraphita*'sı ile *Louis Lambert*'ini düşündürtür size, George Sand'ın *Spiridion*'unu ya da belki de Flaubert'in *La tentation de Saint Antoine*'ını da düşünebilirsiniz. Bu etkili sayfalar, Aiskhulos'un *Kolları Bağlı Prometeus*'uyla ve Eyub kitabıyla başlayan Batı edebiyatı geleneği içinde yerini almıştır. Ayrıca Goethe gibi, Leopardi, Byron, Shelley gibi yazarlar tarafından temsil edilen on dokuzuncu yüzyıl başının Romantik devler geleneğini devam ettirirler. Çek eleştirmen Vaclav Cerny, (Nietzsche ile birlikte) Dostoyevski'yi acı çeken insanlık adına Tanrı'ya başkaldırmak gibi romantik bir isyan geleneğinin vardığı nokta olarak görür.

Biçimsel olarak İvan'a ayrılmış üç bölümde, simgesel konumunu ve şiirsel gücünü genişleten bir kahramanın birdenbire diklemesine boy atışı örneklenir. Şimdi o soğuk düşünce adamı İvan, Dimitri gibi tutkulu bir yaşama açlığıyla yanıp tutuşmaktadır. Alyoşa ona meyhanedeki sohbetleri sırasında sevecen bir tavırla, "Çiçeği burnunda genç ve tatlı bir çocuktan başka bir şey değilsin, sahiden de toy!" der. "Bu Karamazovların bir özelliğidir, doğru," diye yanıt verir İvan, "her şey bir yana, o yaşama açlığı hiç kuşkusuz sende de var ama niçin aşağılık bir şey olsun bu?" Elbette Fyodor'da ya da Dimitri'nin kaçamaklarında öyle olabilir ama aynı zamanda hayat verici bir güç de olabilir. İvan da bunu kabul eder, "şeylerin düzenine inancını kaybetmiş ... hatta her şeyin karmakarışık, hatta lanetli bir kaos olduğuna inansam, insanın uğradığı bütün felaketler başıma gelmiş olsa da ... yine de yaşamak isterdim; hayat kadehindeki içkiyi bir kez tattıktan sonra dibine kadar içmeden bırakmazdım," der. İvan'a işkence eden şey, işte bu "şeylerin düzeni"ne inancını kaybetmesidir ama ondaki ilkel yaşama sevgisi aklının cesaret kırıcı vargılarına karşı koymasına yol açacak kadar güçlüdür. "Yaşama özlemi içindeyim ve mantığıma karşın yaşamaya devam ediyorum."

Onu hâlâ hayata bağlayan hoş şeyleri sayarken yalnızca doğayı ("İlkbaharda filizlenen yapışkan küçük yaprakları seviyorum, mavi göğü seviyorum") anmakla kalmaz, aynı zamanda geçmişin zaferleriyle dolu, "önünde yere kapanarak taşlarını öpüp gözyaşı dökeceği" Avrupa uygarlığının "eski mezarlığı"nı da anar. Bu tür düşünce ve eylemler tamamıyla akıldışı olabilir ama "bu bir zihin yeteneği ya da mantık konusu değildir, bir insanın bütün yüreğiyle, bütün varlığıyla sevmesidir."

Bu akıldışı doğa ya da kültürel anıt sevgisi hayatın anlamını anlama yönünde atılmış ilk adımdı; çünkü böyle bir anlayış ancak ego kendi sınırlarının ötesine çıktığı zaman olasıdır. İvan'ın sorduğu, acaba "anlamından çok hayatın kendisini mi daha fazla" sevmemiz gerekir sorusuna Alyoşa şu yanıtı verir: "Elbette, dediğin gibi, mantık aramadan onu sev, [...] ancak o zaman anlamını anlayabilirsin." Ama İvan'ın mantığı zaten hayatın hiçbir anlamının bulunmadığı kararına vardığı için İvan bir öngörüde bulunur: "Ben otuzuma geldiğim zaman ... o içindekini dibine kadar içmemiş olsam bile o kadehi bırakacağım," der. Bu tür sözler bir umutsuzluk intiharı heyulasının yaratılmasına katkıda bulunur ama İvan'ın gençliğinin, "yaşama sevgisi"nin vurgulanması, başka olasılıklarla ilgili umutların yeşermesine yol açar.

İki kardeşin bu dostça buluşması 3. Bölüm'de sahnenin önünde yer alan bir olaydır ama arkaplanda ilkörneksel bir cinayetin gölgesi pusuda beklemektedir ve zaten cinayet düşüncesi sezdirilmiştir. Dimitri'nin ne işler karıştırdığı sorulduğunda, Smerdyakov "burnunu havaya dikip" yanıt vermişti: "Ben nereden bileyim... Ben onun bekçisi miyim?" Birkaç sayfa sonra, İvan'ın biraz sonra ayrılacağını öğrenince Alyoşa babasıyla Dimitri arasındaki kavgayı kaygıyla sorar: "Nasıl bitecek?" İvan sinirli bir şekilde yanıtı yapıştırır. "Benimle ne ilgisi var? Ben kardeşim Dimitri'nin bekçisi miyim?" Sonra birden "acı acı" gülümser: "Öldürdüğü kardeşi için Habil Tanrı'ya böyle diyordu, öyle değil mi? Belki şu anda sen de bunu düşünüyordun, ha?" Birbirlerinin düşüncelerini yankılayarak hem İvan hem de Smerdyakov böylece bu Kitabı Mukkaddes göndermesi üzerinden cinayet motifiyle birbirlerine bağlanırlar, ayrıca bu motif gizli bir ilişkiyi de üstü kapalı olarak işaret eder.

İki kardeş arasındaki konuşma devam ederken İvan, Alyoşa'nın Zosima'ya, Zosima'nın o herkesi kucaklayıcı bağışlayıcılık dünyasına, benini silip başkalarına yönelttiği cömert sevgisinin dünyasına bağlılığının doğru olup olmadığını hararetle tartışır. İvan, bunca öfkeyle saldırdığı dünya görüşünün ta kendisini içten içe kabul etme özlemiyle boğuşmaktadır. Kendi kendine, Alyoşa'nın ahlakını bozmak istemediğini "basbayağı küçük, uysal bir çocuk gibi", yarı yarıya kabul eder, ardında da "seni sığınağından dışarı çıkarmak istiyorum, belki de senin beni iyileştirmeni istiyorum," der ama bu duyarlık anı, geldiği gibi çabucak geçer gider. İvan kendisinin "Öklidci" (dünyasal) anlayışı ile "Öklidci olmayan" (doğaüstücü) anlayış arasındaki ünlü ayrımını yapar, iddiasına göre kendisi bu Öklidci olmayan dünyanın varlığını (sonuçta da Tanrı'nın varlığını) kabul etmeyi çok istemektedir ama Öklidci anlayış böyle bir Tanrı tarafından yaratılmış dünyanın ahlaksal iğrençliklerine razı olmasına izin vermemektedir.

İvan yalnızca bir hipotez olarak gördüğü Tanrı'ya inanmadığı için, bu görüşü de kilise mahkemeleri makalesine damga vuran belirsizliği taşımaktadır. "Bana gelince," der, "insan mı Tanrı'yı yarattı, yoksa Tanrı mı insanı yarattı sorununu düşünmeyeye karar vereli çok oluyor." Böyle bir soru "yalnızca üç boyutu kavrayabilecek

bir zihne hiç uygun değildir" (o yüzden de Öklidcidir). İvan bu konuda tarafsız kalır, oysa Tanrı'yı var saymanın doğuracağı muhteşem sonuçları kabul etmeye can atmaktadır. Aziz Yahya'nın İncili'ni yorumlayarak, hem karışık duygularla hem de hafif bir alaycılıkla, "Hayatın derinlerde yatan anlamına ve düzenine inanıyorum," der, "bir gün hepimizin kaynaşmasına yol açacağını söyledikleri sonsuz uyuma inanıyorum. Bütün evrenin ulaşmak için çabaladığı sonsuzluğa, Söz'e inanıyorum, Kendisi 'bir zamanlar Tanrı ile bir arada' olan ve Kendisi Tanrı olan Söz'e vb. vb. vb." Ama bu inançları birer hipotezin ötesinde şeylermiş gibi ileri sürmek, aklın sınırlarını aşan bir inanca sahip olmak anlamına gelir – İvan'ın edinebilmeyi becerse bile edinmeyeceği, edinmek de istemeyeceği bir inanç. Onun istediği şey, bu tür esrik beklentilerin, onun Öklidci anlayışının, aklının barikatı önünde kendilerini aklamalarıdır – besbelli ki söz konusu beklentiler bu işlevi göremez.

* * *

İvan ile Alyoşa arasındaki diyalog, "Başkaldırma" başlıklı bölüm için bir prelüd görevi görür; "Başkaldırma" başlıklı bölüm Tanrı'ya ve Tanrı'nın yarattığı dünyaya karşı öylesine güçlü bir saldırıdır ki, pek çok eleştirmen kitabın bir bütün olarak bu saldırının yıkıcı etkisini hafifletmekte başarılı olup olmadığından kuşkuludur. Yine de Dostoyevski 6. kitapta son derecede etkileyici yakınmanın "yanlışlığını kanıtlayan" şeyler kaleme almadan önce, rahatsız edici etkisini azaltmak için bazı çabalarda bulunmuştu. Çünkü İvan, Hıristiyanlığın hemcinslik duygusunun gerektirdiği temel eylemi yerine getiremeyeceğini, komşusunu sevmeyi duygusal anlamda beceremeyeceğini göstererek söze başlar. "Nasıl olur da," der, "insan komşusunu sevebilir anlamıyorum ... uzaktan sevebilir tabii." Flaubert'in *La légende de Saint Julien l'hospitalier*'de anlattığı (tiksinç bir hastalığa yakalanmış, soğuktan donmuş bir dilenciyi azizin kucaklaması olayını) Hıristiyanlığın esirgemesiz sevgi yasasının aşırı bir örneğini anan İvan, Katerina'nın Dimitri'ye duyduğu aşka benzeterek bunu yalnızca "bir kefaret olarak, görev duygusunun insana yüklediği sevgi" olarak görür. İnsanların acılarına karşı samimi, yalansız bir tepki olmaktan çok "bir yalanın yol açtığı gerginlikten" kaynaklanan bir eylemdir. İvan için Hıristiyanlığın kuralları böylece insan doğasına aykırı bir göreve ve yükümlülüğe dönüşmüştür. Onun buradan kaynaklanan aşırı yüklü insanlık sevgisi, böylece onun da "bir yalanın yol açtığı gerginlikten" acı çekiyor olduğu kuşkusuyla zedelenir.

İvan'ın Tanrı'ya yönelttiği kızgın demir gibi dağlayıcı suçlamalar yoluyla Dostoyevski, çeşitli kaynaklardan –mahkeme duruşmalarından, Rus-Osmanlı Savaşı sırasında yapıldığı anlatılan barbarlıklardan, aristokrat bir mezhep grubunun dağıttığı, Cenevre'de infaz edilmeden hemen önce bir suçlunun, idamının hemen öncesinde yaptığı eğitici konuşmasının aktarıldığı broşürden– öğrenip biriktirdiği haksızlıkları bir bir ortaya döker. İvan özellikle çaresiz ve masum çocuklara yapılan işkence-

ler üzerinde durur, bunu yaparken onun bundan hastalıklı bir zevk aldığını gören Alyoşa rahatsız olur; insanların kötülükleriyle büyülenen İvan'ın zihin dengesinin bozulmaya başladığını gösteren şeyler vardır ("sanki sayıklarmış" gibi konuşur). İnsanlık İvan için yıkım ve karanlıktan başka hiçbir getirisi olmayan bir şey haline gelmiştir, yıkım ve karanlık Tanrı algısından çok şeytan algısına yakışan şeylerdir. "Bence şeytan yoksa," der Alyoşa'ya, "yok olduğu için insan tarafından yaratılmışsa, insan onu kendi suretinde ve kendine benzer bir varlık olarak yaratmıştır".

İvan'ın bu dünyada duygusal açıdan dayanılmaz bulduğu, düşünsel açıdan anlayamadığı şey, bunca acı ve sefaletin varlığıdır. En azından günahkâr yetişkinlere bir bedel ödetilmelidir. Ama insan nasıl olur da ilk günah düşüncesini kabul edebilirdi – babalarının günahlarının bedelini çocuklarının ödemek zorunda olduğunu? İvan için "böyle bir gerçek ... bu dünyada insanın yüreği için anlaşılmaz bir şeydir. Günahsızlar başkalarının günahlarının cezasını ödememelidir, hem de böyle günahsızlar!" Dostoyevski hatta İvan'a, kendisine karşı çıkacakların görüşünü peşin peşin reddetme izni verir. "Bu kepazeliğe niçin izin veriliyor, anlıyor musun?" diye bağırır Alyoşa'ya, "Bu olmadan insanoğlu yeryüzünde var olamazdı deniyor bana, çünkü iyi ile kötünün ne olduğunu bilemezdi. Bunca pahalıya mal olan o şeytansı iyi ile kötüyü niçin bilmek zorunda olalım?" İvan'ın savının bütün gücü o sakar "şeytansı" sıfatıyla kırılır, çünkü o sıfat öfkesinin kökeninde üstü kapalı olarak Manikeizm'in bir öncülünün yattığını gösteriyor, yani insanların *yalnızca* kötülük etmek için özgürlüğü kullanabileceği inancını.

İvan'ın düşüncelerinin arasında gelecekte canavarca ve adaletsiz bir şey olarak "evrensel uyum" düşüncesinin kendisi bulunmaz. Acı acı alay ederek, "O ana, çocuğunu köpeklere atan o caniyi kucakladığı, üçü birlikte 'Senin adaletin, ey yüce Tanrı'm,' diye gözyaşları içinde ağladığı zaman" bunun ne kadar görkemli bir şey olacağını zihninde canlandırabildiğini söyler. Bu yüksek ülküyü anlar ama kabul edemez: "O pis kokulu kulübede, 'sevgili, merhametli Tanrı'ya dua eden ... acılar içinde kıvranan bir çocuğun, kefareti ödenmemiş gözyaşlarının bir tekine bile değmez o mutluluk." Ona işkence eden kişiyi bağışlamaya kimsenin hakkı yoktur, der İvan. "Ben uyum istemiyorum. İnsanlık sevgisinden bunu istemiyorum. Ben intikamı alınmamış acıların yanında kalayım ... *haksız bile olsam.*" İvan'ın o "akılcı", bedel ödetici adalet isteğiyle, evrensel bağışlayıcılığın yüceliği arasındaki çelişkisi, Dostoyevski'nin altını çizmesiyle ortaya çıkar. Yine de İvan reddettiği şey konusunda ödünsüzdür, sonunda şu ünlü açıklamayı yapar: "Böylece giriş biletimi geri vermek için acele ediyorum, ben dürüst bir adamsam bunu hemen geri vermeliyim... İnkâr ettiğim Tanrı değil, Alyoşa, ben yalnızca saygılarımla biletimi geri veriyorum" (Öklidci âlemde çekilen bütün acıların bitmesini sağlayacak, Öklidci olmayan ebedi uyum dünyasının biletini).

İvan, Alyoşa'nın inancını sarsmak için yola çıkmıştır, bunda da bir ara başarılı olur. Alyoşa'ya, bir köylü çocuğuna saldırtmak için köpeklerini salıveren bir generalin, "bizim ahlak duygumuzun korunması için" kurşuna dizilmesinin gerekip gerekmediğini sorduğu zaman, Alyoşa elinde olmadan, "Evet, kurşuna dizilmeli!" diye yanıt verir. Bu yanıttan hoşlanan İvan, "Aferin!" diye bağırır, "demek ki senin yüreğinde de küçük bir şeytan yatıyor, Alyoşa Karamazov!" (İvan'la aynı düşüncede olmak şeytanın baştan çıkarıcılığına teslim olmaktır). Daha sonra İvan, Alyoşa'yı bir soruya daha yanıt vermeye zorlar: İşkence edilmiş günahsız bir çocuğa çektirilen, öcü alınmamış acının üzerine insanın yazgısının inşa edilmesini doğru bulmakta mıdır? Alyoşa buna da olumsuz yanıt verir ama hemen kendisini toparlar, insan yazgısının çatı iskelesinin (hiç değilse manevi evrende) bir başka ilke üzerine kurulu olduğunu hatırlar – Hıristiyanlığın fedakârlığa dayanan sevgi yasası üzerine. İvan'ın bir başka sorusuna –biraz önce bir halı gibi ortaya serdiği, insanlığın korkunç acılarını "bu koca dünyada bağışlama hakkına sahip olan ve bağışlayabilecek olan bir varlık" var mıdır sorusuna– Alyoşa heyecanla evet yanıtını verir. "Ama öyle bir Varlık var, O her şeyi ve *herkesi her tür suç için* bağışlayabilir, çünkü o günahsız hayatını herkes ve her şey için feda etti ... işte sözünü ettiğin yapının temel taşıdır O; 'Sen adaletlisin, Ey Yüce İsa'mız, çünkü yolların artık bize açıldı' diye seslenecekler ona."

Bu sayfalarda yazılanlar haklı olarak Dostoyevski'nin yazdıkları arasında en ünlü olanlarıdır, Dostoyevski kendisinin savaş açmaya yeltendiği düşüncelerin sahiplerine de sonuna kadar söz hakkı tanımadaki cesaretini bir kez daha ortaya koyar. Tanrı'nın dünyasına İvan'ın yönelttiği amansız saldırıya, ta en sonda Alyoşa'nın söylediği, İsa'yı yardıma çağıran sözleri dışında, o noktaya kadar herhangi bir karşılık verme girişiminde bulunulmaz. Zaten bu tür bir girişim Dostoyevski'nin sanatsal stratejisine de uymazdı. O karşı çıktığı düşüncelerle, o düşüncelerin kuramsal inandırıcılıktan ya da akılcı tutarlılıktan yoksun olduğunu göstererek savaşmaz, değişmez biçimde kahramanlarının hayatları üzerindeki etkilerini sergileyerek savaşır. İvan'ın umutsuzluk ve iç üzüntüsü, gençliğinin verdiği yaşama sevgisine karşı o iğfale direnmesinden kaynaklanan alaycılığı, sözümona onca "insanlık aşkı"na karşın, kendisinin duygularının yozlaşmasına yol açan, insanları küçümseme duygusu – bütün bunlar, onun sahip olduğu görüşlerin, o görüşlere sahip kişiyi, eninde sonunda, yokoluşa sürükleyeceği gerçeğinin dolaylı şekilde aydınlatılmasına hizmet edecek şekilde kullanılmıştır. Alyoşa'nın birden Tanrı-insan imgesine başvurması üzerine, İvan'ın "insanlık aşkı"nın darlığını ve intikamcılığını bir an görür gibi oluruz. İvan'ın adalet ısrarı –dolayısıyla da ceza ve misilleme ısrarı– İsa'nın öğrettikleriyle uyuşmaz, bütünüyle uzlaştırıcı ve bağışlayıcı sevgi ilkesiyle, pişmanlık getiren günahkâra sonsuz merhamet vaadiyle çok çarpıcı bir karşıtlık oluşturur.

Sayısız yorumcunun İvan'ın insancıllığının dokunaklılığını ve acıklılığını vurgulaması anlaşılır bir şeydir; Blake'in Milton için dediği gibi, Dostoyevski'nin ger-

çekten de şeytandan yana olduğu, İvan'ın duygularını paylaştığını gizleyemediği ileri sürülmüştür. Dostoyevski'nin bir kenara kaydettiği bütün iğrençliklerle ilgili ıstırabını bu pasajlara akıttığına hiç kuşku yoktur. Yine de İvan, kitabın çekirdeğini oluşturan akıl ile inanç arasındaki çelişkinin, en etkili ve en olağanüstü şekilde, en yüksek entelektüel ve ahlaksal duyarlılık düzeyinde dramlaştırılması rolünü üstlenir. O bakımdan Dostoyevski'nin söylediği şeyleri yumuşatması ya da pörsütmesi izleksel amacıyla uyuşmazdı. Dostoyevski'nin *Karamazov Kardeşler*'de okura hissettirmek istediği gibi, inanç tamamıyla katıksız olmalıdır, İsa'nın imgesine ve örneğine adanmışlık dışında hiçbir şeyle desteklenmeyen bir iman olmalıdır, aklın karşıt savları böylece en güçlü biçimde verilmelidir.

* * *

İvan'ın o çok etkileyici monoloğuna hâlâ eksilmeyen gücünü kazandıran şey, Tanrı'nın dünyasını, o dünyaya İsa'nın kendisinin armağan ettiği sevgi ve merhamet ahlakı adına amansızca reddetmesidir. İvan, Rus halkının Hıristiyanlık inancını samimi olarak kabul etmesine Halkçı zihniyetin en köklü itirazı olarak gördüğü şeyi dile getirmektedir. Bu itiraza karşı Alyoşa, İsa imgesini yardıma çağırmıştı, yani İvan'ın kendi ahlak anlayışının gerçek kaynağını. Alyoşa kardeşini İsa'yı unutmakla "suçlar", buna yanıt olarak İvan kendi yazdığı bir düzyazı şiiri, o ünlü Büyük Engizisyoncu Söylencesi'ni hikâye eder. Karmaşık bir anlatıdır, üç düzlem içermektedir: yazar Dostoyevski düzlemi, İvan'ın görkemli monoloğu sırasında ortadan kaybolan kurgusal anlatıcı düzlemi, İvan'ın kendisinin bütün karşıtlıklar yumağı içinde ahlaksal ve toplumsal psikolojisinin simgesel biçimde dramlaştırılmasına yardımcı olan ve yazar olduğu varsayılan kişi düzlemi.

Önsöz olarak, bilge İvan geçmişte "göksel güçleri yeryüzüne indirmenin ... gelenek olduğu" zamanlarda, buna benzer şiir ve oyunların bütün dünyada çok sevildiğini söyleyerek tarihine kısaca göz atar. Aralarında en önemlisi, doğruluğu kuşkulu olan "Meryemana'mızın Cehennemde Gezintileri" adlı bir Bizans masalıydı, Başmelek Mihail'in Meryemana'ya cehennemi gezdirişi anlatılıyordu. Günahkârların çektikleri acılar karşısında dehşete kapılan Meryemana, Tanrı'nın karşısında diz çöker, "Cehennemdekilerin ... hiçbirini ayrımsamadan hepsi için merhamet diler." Tanrı çarmıha gerilmiş İsa'yı parmağıyla gösterir ve, "ona işkence edenler"in nasıl bağışlanabileceğini sorar ama Meryemanamız "bütün azizleri, din şehitlerini, bütün melekleri ve başmelekleri" kendine katılmaya, merhamet dilenmeye çağırınca Tanrı merhamete gelir, sonunda cehennemdekilere her yıl Paskalya Yortusu'ndan önceki Cuma'dan başlayarak, Tirinite Günü'ne (Yortu'dan sekiz hafta sonrasına) kadar "işkenceye ara verilmesi"ni kabul eder, günahkârlar "Senin adaletindir bu, ey Yüce İsa," diye bağırırlar hep bir ağızdan.

İvan'ın şiiri on altıncı yüzyılda İsa'nın yeniden göründüğü İspanya'da geçer. İnsanlar onu "daha da büyük bir inanç"la beklemişlerdir, çünkü "on beş yüzyıldan beri Tanrı katından gelen hiçbir işaret görmemektedirler." İşte İvan, İsa'nın böylesine bir özlem ve inanç dünyasına geri döndüğünü hayal etmektedir – Engizisyon'un en karanlık günlerinde Güney İspanya'ya. İvan fikir verici birkaç fırça darbesiyle sahneyi resmeder, hem şiiri hem de Yeni Ahit'i yardımına çağırır. Okur, dinden sapınış yüzlerce kişinin yakıldığı görkemli bir yakma töreninden sonraki güne, Sevilla'ya taşınır. Bu önemli anda "İsa birden yavaşça görünür, hiç kimse fark etmez ama ne gariptir ki herkes O'nu tanır... Yüreğinde sevgi ateşi yanmaktadır. Gözlerinde Işık, Aydınlanma, Güç parıldamaktadır, o ışık saçan gözler insanlara çevrildiği zaman insanların yüreklerinde kabuk bağlamamış olan sevgi harekete geçer." İsa o coşkun sevginin bolluğu sayesinde kör bir adamın gözlerini açar, katedralin merdivenlerinde yatan ölü bir kızı diriltir; "kalabalıktaki insanlar ağlar, toprağı öper".

Büyük Engizisyoncu, İsa'nın tutuklanmasını emreder, o gece hapishaneye gelir. Bu karşılaşma sırasında İsa tek kelime söylemez; onun o sessiz varlığı karşısında, güya İsa'nın isteklerini yerine getiriyormuş numarası yaparken tam tersini yaptığını bilen Büyük Engizisyoncu'nun vicdanı bir üvendireyle dürtülmüş gibi olur. Engizisyoncu'nun İsa'ya yönelttiği suçlamalarla kendini aklama çabaları arasında gidip gelen monoloğu vicdanını kemiren bir gerilim ele verir – Engizisyoncu, vicdanının sesini dinlemiş, zayıf ve mutsuz insanlara acıdığı için kendisini insanlığı mutsuzluklarının kaynağı olan şeyden, özgür irade yükünden kurtararak İsa'nın eserini düzeltmeye adamıştır. İvan, bir önceki bölümde Tanrı'nın dünyasını kabul etmeyi reddetmişti, şimdiyse daha "insanca" koşullarda dünyayı yeniden düzenlemek istediğine dokundurmaktadır.

İvan'ın anlatısı, Aziz Markos, Matta, Luka İncillerinde anlatıldığı şekliyle, İsa'nın şeytan tarafından günah işlemeye kışkırtılması öyküsünün serbest bir çeşitlemesidir. Kutsal metne göre İsa, insanlık adına özel görevini üstlenmek üzere yola koyulmadan önce çölde kırk gün geçirdi ve bu süre içinde şeytan onu günah işlemeye kışkırttı. *Kaybedilen Cennet*'te Milton'ın yaptığı gibi, İvan bu öyküyü insanlık tarihinin gelecekte izleyeceği yolun olağanüstü güzel tarihsel ve felsefi bir panoraması düzeyine yükseltir, ona göre Yeni Ahit'teki bu öykü, günaha kışkırtma öyküsü, gelecekteki o yolla ilgili bir önfikir vermektedir. Gerçekten de Büyük Engizisyoncu, "o ürkünç ve zeki ruh, kendi kendini yok etme ve yokluk ruhu" tarafından çölde İsa'ya sorulan üç soruyu büyük bir coşkuyla övdüğü zaman elbette Dostoyevski adına konuşmaktadır. Engizisyoncu bu soruların "fani insan zekâsının ürünü [olamayacağından] ... mutlak ve sonsuz olanın" ürünü olması gerektiğinden emindir, çünkü insanın zihni kendi başına bu peygambersi ileri görüşlülük için yetersizdir.

İsa'ya sorulur, "şu susuz ve çorak topraklardaki taşları" ekmeğe çevirerek mucize göstermek varken, niçin insanların yanına "eli boş, bir özgürlük vaadiyle" geliyor-

sun? Şeytan ilk kışkırtmasını yaptı, "Şunları ekmeğe çevir," öğüdünde bulundu, "insanlar Sana şükran duyarak, uysal koyunlar gibi arkandan koşacaktır," dedi. İsa bunu reddetti çünkü "İnsanları özgürlüklerinden yoksun bırakmayacaksın," ama Büyük Engizisyoncu, kullanılan terimceden anlaşıldığına göre, ancak sosyalizm olacak şeyin üstün geleceği kehanetinde bulunarak, "yüzyıllar geçecek, insanlık hikmet sahibi insanların ağzından suç diye, günah diye bir şeyin olmadığını, yalnızca açlık diye bir şeyin var olduğunu duyuracak," dedi. Daha sonra, "o dünyasal ekmek adına ... herkes onun arkasına takılacak, 'O canavarın dengi yok! O bize gökten ateşi indirdi!' diye bağırarak." (Vahiy Kitabı'yla Prometheus mitini birleştiren bir alıntı.)

Günlük'ten bildiğimize göre Dostoyevski, Roma Katolikliğinin, eli kulağında bekleyen devrime önderlik etmek için Batı'yı yokoluşa sürükleyecek sosyalistlerle güçbirliği yapma olasılığının bulunduğuna inanıyordu. Ona göre, her ikisi de İsa'nın vazettiği vicdan özgürlüğüne, dünyasal amaçların ve tutkuların gerisinde yer vererek şeytanın ilk kışkırtmasına kapıldılar, Dostoyevski'nin kafasında bu ikisi birleşmişti. "Yeryüzünün ruhu" böylece geçici bir zafer kazanacak, çünkü insanlık felaketlere gebe özgürlüğünü onların ayaklarının altına serecekti. Çünkü "Özgürlük ile herkese yetecek ekmek bir arada düşünülemez, ekmekle özgürlük hiçbir, hiçbir zaman eşit pay sahibi olmayı beceremeyeceklerdir." Ahlaksal "paylaşma" ilkesi, insanları başkaları için, başkalarına duyduğu sevgi dolayısıyla hiçbir karşılık beklemeden kendini feda etmeye çağıran İsa'dan başka birinden çıkmış olmaz; insanlık sonunda ahlakın biricik pınarı olarak ona dönmek zorunda kalacaktır. Bununla birlikte bu kez sahte bir İsa'ya, Roma Katolikliğinin İsa'sına, "insan için, insan toplumları için özgürlükten daha dayanılmaz bir şey hiç olmamıştır", insan "asla özgür olamaz, çünkü güçsüzdür, ahlaksızdır, zavallıdır, isyancıdır" düşüncesine inanan Büyük Engizisyoncu'ya dönecektir.

İnsan doğasıyla ilgili bu aşağılayıcı görüşe karşın, İvan'ın Büyük Engizisyoncu'su, İvan'ın "Başkaldırma" bölümünde yaptığı gibi, merhametten medet umar. Ona göre "Tanrı'nın ekmeği", insan vicdanının özgürlüğü öğretisi binlerce insana çekici gelebilir ama milyonlarca insan da "Tanrı'nın ekmeği için dünyadaki ekmekten vazgeçmeyecektir"; işte Büyük Engizisyoncu "zayıf olan ama seven" bu insanlar adına konuşmaktadır. Bu "sevgi" yine *sahici* İsa adına –ülküsü çarpıtılır, ülküsüne ihanet edilirken özgürlük ve sevgi vazeden İsa adına– sunulmadıkça kabul görmeyecektir.

Büyük Engizisyoncu şimdi birinci kışkırtmadan daha gerçek bir dinsel konuya atlar, İsa'nın insanlara duyurduğu bu özgürlüğü insanların kaldıracak gücü var mıdır sorusuna. Çünkü Büyük Engizisyoncu –ilk kez olarak!– bir konuda İsa'nın söylediği şeyi kabul etmeye isteklidir: "[B]iri [insan soyunun] vicdanını ele geçirirse – Ah, işte o zaman [insanlar] Senin ekmeğini bile bir kenara atar, vicdanını pençesine alanın peşinden gider. Bu konuda Sen haklıydın. Çünkü insanın varlığının sırrı yaşamak değil, bir şey uğruna yaşanıaktır." Bir başka deyişle, insan yalnızca ekmekle yaşa-

maz ama İsa insanların vicdanlarına hükmetmeyi reddetti, böylece vicdana kuşkudan uzak olmanın ve itaat etmenin rahatlığını bağışlamadı. "Unuttun mu, iyilik ve kötülük bilgisiyle seçme özgürlüğüne sahip olmaktansa insanoğlunun rahatlığı ve hatta ölümü seçeceğini?" İsa, insan vicdanına yeni ve değişmez bir rehber sağlamak yerine, onun yükünü, işini zorlaştırır. "İnsanoğlu için vicdan özgürlüğünden daha büyüleyici bir şey yoktur ama ondan daha büyük bir acı kaynağı da yoktur. [...] Eski katı yasanın yerine yeni yasa getirdin, kişi bundan böyle, neyin iyi neyin kötü olduğuna özgürce kendisi karar verecekti."

İsa böyle bir özgürlüğü korumak için, ikinci kışkırtmayı da reddeder, kendisine Tanrı'lığının kanıtlarını sunarak onu günah işlemeye kışkırtan şeytanın dediğini yapmaz. En sonunda da en büyük, üçüncü kışkırtmadan, "bütün yeryüzü krallıklarının gücünü" ele geçirme kışkırtmasından yakayı sıyırır, Büyük Engizisyoncu gibi, dünyasal güçle inancını zorla kabul ettirmeyi reddeder. İsa böylece Büyük Engizisyoncu'nun "üç büyük güç" dediği şeyi geri çevirmiştir, "güçsüz isyancıların kendi mutlulukları adına vicdanlarını ele geçirmeye, sonsuza kadar onları elinde tutmaya yarayan" güçlerdir bunlar, "mucize, sır ve otorite".

Söylence'de başka hiçbir yerde bu kadar içinden çıkılmaz bir sorun ya da çözümü İsa'ya yöneltilmiş bu suçlamadan daha güç olan bir şey yoktur. Berdyaev boyutunda yorumculara göre bu, Dostoyevski'nin kendisinin kesin bir iddiasıdır –İvan aracılığıyla tersinden yapılmış–, insanoğlunun vicdan özgürlüğünün, yani Söylence'de İsa'nın savunduğu özgürlüğün büyü, sır ve otoriteyle hiçbir şekilde bağdaşmaz şeyler olduğu iddiası. Ama böyle bir okumayı İsa'nın daha önce anlatılan yeniden görünüşüyle bağdaştırmak neredeyse olanaksızdır. Roger Cox'ın belirttiği gibi, Büyük Engizisyoncu'nun İsa'yı mucizeyi, sırrı ve otoriteyi kabul etmemekle suçladığı zamanki "en tipik dili ve imgeleri doğrudan doğruya Vahiy Kitabı'nın dili ve imgeleridir, vahiy kitabında 'yalancı peygamber'le ilişkilendirilir."[1] Dostoyevski'nin izleksel amacını kavranıaya çalışırken bu ilk imgeyi ihmal etmemekte fayda vardır.

Daha önce Alyoşa *staretz* Zosima'ya teslim olduğu zaman, anlatıcı bizi, "bu alet ... iki ucu keskin bir kılıç olabilir," diye uyarmıştı, insanı "alçakgönüllülüğe, özdenetimini kusursuzlaştırmaya değil, en Şeytansı gurura, yani özgürlüğe değil köleliğe" taşıyabilirdi. Meşru mucizenin, sırrın ve otoritenin gücü böylece Büyük Engizisyoncu'da gördüğümüz gibi, saptırılmaya açıktır ama metinde sahici görünümleri içinde İsa tarafından hiç de reddedilmemiş olduklarına işaret edilir. Gelgelelim İsa için yine de bunlar meşru güçlerini yalnızca sahiden de koşulsuz bir inançtan, yalnızca dünyasal ve göksel olanın Zosima tarafından ileri sürülen o yorumundan alırlar. Büyük Engizisyoncu, İsa'yı bu etkili denetim güçlerini elinde tutmak istemediği için payladığı zaman, o zorba piskopos, bunlardan, yalnızca zorlama ve egemenlik

1 Roger L. Cox. *Between Earth and Heaven* (New York, 1969), 194.

kurma aracı olarak söz etmektedir. Ama bunlar "duyarlı sevgi" aracılığıyla etkili olabilirler ve Dostoyevski'nin bunlara Büyük Engizisyoncu'nun çarpıtıcı merceğiyle bakmak istediği söylenemez. Cox'ın inandırıcı bir şekilde ortaya koyduğu gibi, Büyük Engizisyoncu mucize, sır ve otoritenin sahici biçimini çarpıtmış, onları büyü, gizemlileştirme ve zorbalığa dönüştürmüştür.

Sessizce, sorgular gibi bakan İsa'nın bakışlarının altında Engizisyoncu şu ana kadar açıklamadığı bir sırrı açıklar. "Biz Senin yanında değiliz, *onun* yanındayız – yani sırrımızın." Roma Kilisesi hainlik edip şeytanın üçüncü kışkırtmasını İsa'nın adına kabul etti, "insanın yeryüzünde aradığı her şeyi ona vermeyi başardı – tapınacak biri, insanın vicdanını elinde tutacak biri, her şeyi birlik ve uyum halindeki bir karınca yuvasında birleştirme aracı olacak bir şeyi." ("Karınca yuvası" sözünü Dostoyevski özgür iradenin olmadığı toplumsal bir düzeni anlatmak için sık sık kullanır.) Sezar'ların kılıcını eline alan Büyük Engizisyoncu, "biz [Roma kilisesi] muzaffer olacağız, Sezar olacağız, daha sonra insanın evrensel mutluluğunu planlayacağız," der. Ama bu son noktaya, insanların Babil Kulesi'ni akıl ve bilim temelinde yeniden inşa etmeye çalışacakları, Darwin'in hayatta kalma savaşı içinde birbirlerini yiyecekleri, "ilerde yaşanacak özgür düşünce, bilim ve yamyamlık ... çağları"nın ara dönemi gelmeden ulaşılmayacaktır.

O zaman geldiğinde gerçek İsa'ya hizmet etmiş olanlar ("seçkinler") "Seni beklemekten yorulmuş olacaklar," denir, "ruhlarının güçlerini, yüreklerinin sıcaklığını karşı tarafa teslim edecekler, sonunda Sana karşı *özgürlük* bayrağını kaldıracaklar." İsa'nın sancağını, tam tersine, insanları aldatmak için kullanacaklar. "Oysa biz onları ikna edeceğiz, ancak özgürlüklerinden vazgeçer, özgürlüklerini bize devrederlerse özgür olabileceklerini söyleyeceğiz." O zaman insanlar birer çocuktan farksız olacak, onlara "onlar gibi doğaları gereği zayıf olan yaratıklara bağışlanan sessiz, basit mutluluk" armağan edilecek. Bu iradesiz insanlara günah işleme izni bile verilecek, "çünkü onları seviyoruz ve günahlara verilecek cezaları biz üstleniyoruz." En gizli cinsel ve ailesel konular da içinde olmak üzere, hayatlarının bütün ayrıntısı, "en güçlü vicdani sırları" üzerinde Büyük Engizisyoncu söz sahibi olacak.[2] Büyük Engizisyoncu'nun dünyasal cenneti, İsa tarafından bildirilen özgürlüğün yalancı benzeri şöyle bir şeydir: "Huzur içinde ölecekler, huzur içinde Senin adını anarak son nefeslerini verecekler ama mezarın ötesinde ölümden başka hiçbir şey olmadığını anlayacaklar." Ölümsüzlük yoktur ama "mutlu olsunlar diye cennet ve ölümsüzlük vaadiyle onları kandıracağız," denir.

---

2 Söylencede, bu yirminci yüzyıl totalitarizminin nasıl bir şey olacağı konusundaki öngörü kadar etkileyici ve önemli hiçbir şey yoktur. Dostoyevski'nin rahat güvenlik karşılığında iç özgürlüğünden vazgeçme öngörüsü, edebiyatta kâbusa benzeyen bir karşı ütopya türünün ortaya çıkmasına yol açmıştır, Evgeny Zamiatin'in *Biz*, Aldous Huxley'nin *Cesur Yeni Dünya*, Orwell'ın *1984* adlı yapıtları bu türün örnekleridir.

Söylence, İvan'ın uydurduğu bir şeydir, o yüzden de onun kendi vicdanında, akıl ile inanç arasındaki kavgayı dramlaştırarak somutlaştırma amacına hizmet etmektedir. Büyük Engizisyoncu kendisini istemeden gerçek İsa'yı terk etmiş biri olarak, Hıristiyanlık inancını, ahlaksal açıdan sorumlu ve özgür insan hayalinin o soylu güzelliğini duyumsayan biri olarak ortaya koyduğu zaman bu kavga birden öne çıkar. "Ben de çöllerdeydim," diye itirafta bulunur İsa'ya, "Senin sevgili seçkinlerinin arasına girmeye ben de can atıyordum... Ama uykumdan uyandım, çılgınlığa hizmet etmekten kurtuldum." İsa bir gün korkunç bir gökgürültüsüyle ikinci kez dünyaya gelseydi, diye bir iddiada bulunur, o zaman Büyük Engizisyoncu ve onun arkadaşları, "hiç günah nedir bilmemiş yüz milyonlarca mutlu çocuğu parmaklarıyla göstererek ... 'Elinden gelirse, cesaret edebilirsen bizi yargıla,'" diyebilirlerdi, meydan okur gibi. "Bizi engellemeye geldiği için" İsa'nın, ertesi gün dinden çıkmış biri olarak kazığa bağlanıp yakılmasını emredeceğini söyleyerek sözlerine son verir.

Şimdi de Alyoşa söze karışır, "Senin şiirin İsa'yı suçlayan bir şiir değil ki, öven bir şiir," der, kuşkusuz Alyoşa'nın bu yorumu Dostoyevski'nin yorumu olarak alınabilir. İnsanoğlunun yalnızca kendi yüreğinin sesine kulak vererek iyi ile kötü arasında seçim yapma hakkını savunmakta direttiği için İsa'yı paylamak, aslında Dostoyevski'nin anladığı anlamda insanın insanlığının temeli olan şeyi koruduğu için onu övmek anlamına geliyordu. İvan, Alyoşa'nın bu ilk çıkışına yanıt vermez ama Alyoşa heyecanla Büyük Engizisyoncu'nun ve onun Katolik Cizvitler ordusunun "bir güç hırsı"nı temsil ettiklerini, "kendilerinin efendi olacağı evrensel bir kölelik düzeni benzeri bir şey" istediklerini söylediği zaman yanıt verir. Böyle indirgemeci bir suçlamayı reddeden İvan, trajik bir figür olarak Engizisyoncu imgesini geliştirir, Engizisyoncu gerçekten acı çeken biridir, çünkü "bütün hayatını çöllerde geçirmiş" olmasına karşın o iflah olmaz insanlık sevgisi hastalığından kurtulamamış"tır ama "insanlara, ölüme ve kendi yokoluşlarına giden yolda bilerek rehberlik ederken ... o yaşlı adamın bütün hayatı boyunca büyük bir tutkuyla inandığı O'nun adına onları hep aldatmak" zorundadır. Büyük Engizisyoncu, İvan'ın kendi iç çelişkisinin dışdeğer kazanmış gözalıcı halidir; Engizisyoncu'nun çıkmazının acıklı yanı –Oğul İsa'nın ahlak anlayışına inanır ve onun adına hareket ederken Baba Tanrı'ya inanmama felaketi–, aynı zamanda Söylence'de çelişkinin çözüm anına bir hazırlıktır.

İvan, anlatısı için şöyle bir son önerisinde bulunur: Sessizliğini bozmayan mahkûmun sessizliğini zindancısı "kaldıramadı" ama "Birden sessizce, usulca yaşlı adama yaklaştı, kanı çekilmiş yaşlı dudaklarından onu öptü." "Büyük Engizisyoncu titredi, gidip hücrenin kapısını açtı. 'Git,' dedi, 've ... bir daha gelme, asla, hiçbir zaman.'" Şimdi tek başına kalan Engzisyoncu'ya gelirsek, der İvan, "o öpücük onun yüreğinde bir kor gibi duruyor ama yaşlı adam düşüncesinden şaşmıyor." Alyoşa bu son cümlenin İvan'a uygulanabileceğini hemen fark etti çünkü İvan Hıristiyanlık ülküsüne duyarlıydı, Tanrı ve ölümsüzlük inancı bir kez kaybedildikten sonra "her

şey[in] mubah" olacağı düşüncesiyle bu duyarlılık arasında bocalayıp duruyordu. Alyoşa'nın kaygıyla sorduğu, "Yüreğinde ve beyninde böyle bir cehennemle ... nasıl yaşayacaksın, nasıl yaşayabilirsin?" sorusuna yanıt olarak, İvan daha önceki "isyancı" açıklamasını yineler: "Karamazovların kanındaki bu soysuzluk" onu otuz yaşına kadar idare edecektir, daha sonra da o kadehi kendisi yere fırlatacaktır.

Konuşmaları sona erdiğinde Alyoşa sessizce ona bakınca İvan üzüntüsünü dile getirir çünkü "şimdi görüyorum ki, sevgili keşişim, senin yüreğinde bana yer yok," der. Bu duyguyla Alyoşa gidip İvan'ı dudaklarından öper, bu simge yüklü tekrardan "son derecede mutlu olan" İvan, onu şaka yollu "edebi hırsızlık"la suçlar. Burada en büyüleyici insani yanıyla sunulan İvan, o anda erkekkardeşinin yüreğini kemiren kederin tam anlamıyla farkında olan biri gibi gösterilir. Yine de Dostoyevski anlatıyı cana yakın bir İvan imgesiyle bitirmek istemez, hele Alyoşa'yı intikam eylemini onaylamaya kışkırtmayı başaran bir İvan imgesiyle. Bunun üzerine anlatıcı son paragraflarda hafiften pişmiş aşa su katar, İvan, "şimdi sen sağ tarafa git, ben sol tarafa gideceğim," diyerek kardeşine yön gösterir. Alyoşa "İvan'ın yürürken sallandığını, sağ omzunun soldan düşük olduğunu" fark ettiğini söyler. Geleneksel olarak sol taraf şeytan tarafıdır, yürürken aksadığına göre, sol omuz sağdan daha yüksek görünür. Anlatıcı, böylece halk inançlarını kullanarak İvan'ı, Söylencesi'nde onaylayarak sahneye çağırdığı o korkulu ruhla ilişkilendirir.

* * *

İvan'ın isyanı ve Söylence'si Smerdyakov'la ikisinin iki buluşması arasına yerleştirilir. İvan eve döndüğünde babasının yalaka ve sinsi ama aynı zamanda hafifçe uğursuz aşçısı ve uşağıyla karşılaşır, Smerdyakov'la karşılaşmak gibi bilinçaltı bir beklentisi olduğu için, tam olarak nedenini bilmese de, çok şiddetli bir iç sıkıntısı duyar. Smerdyakov'la arasında daha önce yalnızca üstü kapalı olarak çıtlatılan ilişki şimdi daha ayrıntılı bir şekilde geliştirilir. İvan başlangıçta "Smerdyakov'la ilgilenmiştir, hatta onun çok ilginç olduğunu düşünmüştür." Eski Ahit'te söylenen bazı şeylerin gerçek anlamda doğru olup olmadığını tartışmışlardır, Smerdyakov kendini İvan'ın müridi gibi görmeye başlamıştır. Gerçekten de Smerdyakov, Foma Danilov'un inancından vazgeçmeyi reddedişini, kahramanca davranışını alaya alırken Fyodor, İvan'a, "Bütün bunları senin için söylüyor. Sana kendini beğendirmek için," demişti.

İvan çok kısa bir zaman sonra Smerdyakov'u itici bulmaya başlar, çünkü o yalaka, İvan'ın dayanılmaz bulduğu "sınırsız kibrini, hem de yaralanmış kibrini saklayamamaya başlamıştır". Bu gözlemdeki tuhaflık açıktır: Smerdyakov'un "kibri", Büyük Engizisyoncu'nun şahsında kendini Tanrı'nın yarattığı dünyayı düzeltmeye yetkili gören, hayran olduğu örneğinin kibrinin bir gülünçlemesidir. İvan açısından işin en kötü yanı, Smerdyakov'un artık sanki aralarında, onları birbirine bağlayan

hiç kimsenin bilmediği, "bir çeşit anlaşma, bir sır varmış gibi" hareket etmesidir. İvan ister istemiş, ister istememiş olsun böyle bir bağ vardır, çünkü Smerdyakov İvan'ın düşüncelerinde var olan ahlakdışı nihilizmi benimsemiş, bu nihilizm insanların acılarına karşı duyarlılıktan yoksun bir beyinde ve yürekte mayalanmaya başlamıştır. Bunu izleyen diyalog iki düzlemde serimlenir – biri, karşılıklı olarak birbirlerine söyledikleri sözler düzleminde, biri de İvan'nın kendi kendisiyle sürdürdüğü iç diyalog düzleminde. Bu ikinci diyalogda İvan'ın Smerdyakov'a karşı hissetmeye başladığı tiksintiye, bilinçaltında yatan bir algının, ikisinin bir sırla, bir anlaşmayla birbirlerine bağlı oldukları algısının yol açtığı görülür – hem de hiç istemediği ama direnemediği ya da bozamadığı bir anlaşmadır bu. İvan'ın Smerdyakov konusundaki çelişik duygularıyla, ahlaksal ve psikolojik düzeyde dramlaştırılan şey de aynı çelişkidir, yani İvan'ın kişiliğinin temelini oluşturan akıl ile (Dostoyevski için ahlaksal vicdanın biricik kaynağı olan) inanç arasındaki çelişki.

İvan, Smerdyakov'la konuşmak istemese bile, kendisini istemeden Smerdyakov'u konuşmaya davet eder bir ses tonuyla konuşurken bulur. Sanki bir kaçınılmazlığın, bir büyülenmenin etkisi altında hareket eder gibidir, bu ancak iç çelişkisinden kaynaklanan ıstırap verici bir kötürümleşmenin sonucu olabilir. Smerdyakov karşılıklı konuşmaları sırasında üstü kapalı sözlerle sinsice şunu söylemeye çalışmaktadır: İvan Çermaşnaya'ya giderse, Dimitri'nin yine eve baskın yapıp babasını öldürmekle tehdit etmesi için ona bir fırsat tanınmış olacaktır. Smerdyakov'un sanki hiç amaçsızca, bilgi vermek için söylediği ama aslında cinayet olasılığı dokundurmaları içeren kaçamaklı sözlerini dinlerken İvan öfkelenir. Öfkeden deliye dönmüştür, neredeyse uşağın üzerine saldıracaktır ama sonra sakince ertesi gün Moskova'ya gitmek üzere yola çıkacağını söyler. İvan'ın çelişkili davranışının işareti daha önce, Alyoşa ile ikisi o rezil babalarını Dimitri'nin elinden çekip kurtardıkları zaman İvan'ın Alyoşa'ya söylediği sözlerde verilmişti. "Bir engerek ötekini boğazlayacak," demişti İvan. "İkisi de hak ettiği cezayı bulacak." Bununla birlikte Alyoşa'ya İvan babasını her zaman savunacağını söylerken şunu da eklemişti: "Ama bu olayda içimden kendime çizgiyi aşma izni tanıyorum."

İvan'ın "içinden gelen" şey, daha önce ileri sürdüğü gibi, ahlak yasalarına bağlılığına üstün gelir, yokluğuyla cinayete kapı aralayabileceğini fark etmesine karşın gitmeye karar verir. Anlatıcı, o gece İvan'ın ruhunda kopan fırtınaları nesnel bir şekilde aktarır, "her türlü tuhaf, neredeyse şaşırtıcı istekle içi içini kemiriyordu," örneğin kulübeye gidip Smerdyakov'u dövmek istiyordu. Buna bir açıklama bulamıyordu, belki de "bugüne kadar bu yalaka gibi kendisine ciddi şekilde hakaret eden olmadığı için ondan nefret etmesi dışında" bir açıklaması yoktu. Smerdyakov'un sözlerini "hakaret" saymasının nedeni, İvan'ın son derecede haklı bir varsayımına dayanıyordu, İvan, kendisi gerçekle yüzleşmeyi reddetse bile, o nefretlik babasının öldürülmesine köklü bir itirazının bulunmadığı izlenimini vermişti. O gece babasının

aşağı katta çıkardığı sesleri duyan İvan, merdiven sahanlığına kadar yürüdü, "yüreği güm güm atarken soluğunu tutarak tuhaf bir merakla" kulak kesildi, bu kısa zaman aralığının anısını asla unutmadı. "O 'eylem'e hayatının sonuna kadar 'iğrenç' demeye devam etti, hayatının en adi eylemi olduğuna bütün yüreğiyle inandı." İki engereğin birbirini boğazlamasına izin vermeye karar verdiği –ya da buna inandığı– andı o.

Ertesi sabah İvan babasına, onun kendisinden rica ettiği şeyi yapıp bir koruluğu satmak üzere Çermaşnaya'ya gideceğini söyler. Fyodor sevinir, "çünkü sen akıllı adamsın," der ama İvan babasını öpmeden ayrılır. Bu yinelenen "akıllı" sözü İvan'ın Büyük Engizisyoncu için Alyoşa'ya söylediği, İsa'ya inancını kaybettikten sonra "akıllı insanlara" katıldı sözünü yankılar. İvan kent dışına çıkıp kırlık bölgede yol almaya başlayınca önce bir rahatlama duyar ama sonra ayrılırlarken o yalakanın söylediği, ne anlama geldiğini anlamamış gibi yaptığı sözleri hatırlar. Planlarını değiştirerek Moskova'ya gitmeye karar verir ama iç sıkıntısı ve üzüntüsünden kurtulamaz, Moskova'ya vardığı zaman doğruyu kendisine itiraf eder: "[B]en alçağın tekiyim." Yine de ancak çok sonraları bütün içermeleriyle birlikte bu itirafının ne anlama geldiğini anlayacaktır.

* * *

6. kitap, "Rus Keşiş", Zosima'nın hayatının ve öğretisinin bir *zhitie*'si, yani azizin müridi Alyoşa tarafından yazılmış hayat hikâyesi, hagiografisidir [azizlerin yaşamöyküsü]. Belki de romanın sanatsal açıdan en cesur bölümüdür – çünkü, bir romana dahil edilmesi neredeyse daha önce örneği görülmüş bir şey değildir, belki ancak bir gülünçleme olarak, tamamıyla dinsel bir türün yansılaması olan bir metnin genişletilmiş bir örneği olarak dahil edilmesi dışında. *Karamazov Kardeşler* şiddet içeren hareketler, güçlü tutkular, etkileyici psikolojik sahnelerle doludur, o sertlik ve şiddete bir yanıt olması amaçlanmış *zhitie*'de ise o sertlikten (özellikle) iz yoktur, çağımız okurlarının çoğu o bölümün İvan'ın dizgin tanımayan saldırılarını geri püskürtmekte etkisiz kaldığı görüşündedir. İster bu doğru olsun, ister olmasın, Dostoyevski'nin kendi ahlaksal ve toplumsal görüşlerinin esas özünü Zosima'nın dile getirdiğine, hayat hikâyesinin romanın çatısı içinde önemli bir rolünün bulunduğuna kuşku yoktur.

Zosima aracılığıyla Dostoyevski, hayata karşı, acı çeken insanların sorunlarına karşı takınılacak bir tavır seçeneği sunuyordu – seven bir Tanrı'nın her şeyi bağışlayıcı merhametine inanmaktan kaynaklanan bir sakinlikle insanın yazgısını kabul edebileceğini göstermek istiyordu. İnsanın dünyadaki varoluşunun sorunlarıyla yüzleşmeye çalışan roman kişilerinin yanında, erdemli ve mutlak bir mutluluk durumunun somut örneği olan kişileri ilginç ve inandırıcı kılmak her zaman zor olmuştur. Bununla birlikte Dostoyevski bir riski göze almış, İvan'a yanıt olacak şeyi bir azizin hayat öyküsü biçimindeki bir yazı türünün içine yerleştirmiş, o metni de

Slavca Kilise ifadeleriyle, Aziz Tihon Zadonski'nin on sekizinci yüzyıl rahiplerinin o duygusal sofu diliyle, son derecede şiirsel bir üslupla kaleme almıştır. Böyle bir anlatıyı gerçekçi özgünlükler ya da olası psikolojik çözümlemeler temeline oturtma yönünde hiçbir girişimde bulunulmadığı için, olaylar örneklendirilecek ahlak dersinin yasalarına uygun şekilde meydana gelir, günlük varoluşun nedenselliğine uygun şekilde değil. Bu tür anlatıların zamanla sınırlı olmamak gibi bir özelliği vardır çünkü gerçek dünyayla yalnızca ayrıntılar düzeyinde ilişkilidirler, onlardan çıkarılacak derslerse her zaman ve her yerde geçerlidir.

6. kitap iyi eleştiriler alamadı, çünkü Büyük Engizisyoncu Söylencesi'ne doğrudan bir yanıt olduğu düşünüldü. Yorumcular Dostoyevski'nin, "*roman bütünüyle*" İvan' a ve onun Söylencesine "*bir yanıttır*" sözüne yeterince dikkat etmediler. Böylesine kesin bir iddiaya bakınca, Dostoyevski'nin sanatsal görevini yerine getirmek için *yalnızca* bu öykülere ve sözlere bel bağlamadığını anlıyoruz. Bu iş, Zosima'nın deneyimleriyle olay örgüsündeki öteki gelişimler iç içe dokunarak başarılacaktır – Zosima'nın kendi hayatının ve hayata geçirdiği değerlerin başka insanlar üzerindeki yararlı etkisinin gün yüzüne çıkmasına yardımcı olan gelişmelerle. Ayrıca insanları İsa'nın sevgi yasasını hayata geçirmekten aciz, zayıf ve zavallı yaratıklar olarak tanımlayan Büyük Engizisyoncu'nun bu tanımlamasının asılsız ve zararlı olduğunu da gösterecektir.

6. kitaptaki öyküler, bir *zhitie*'de anlatıldığı gibi, okuyanlarda dinine bağlılık ve saygılılıktan ileri gelen tepkiler yaratmak, başka yerlerde anlatılan kafa karıştırıcı şeylere ve tutkulara karşı bir dinginlik duygusu iletmek amacına hizmet edecek bir üslupla anlatılır. Zomina'nın ağabeyi Markel'in hayatıyla başlar 6. kitap, Markel genç yaşında ateist olmuş ama sonra birden hastalanınca, ölüm kapıyı çalınca ruhu dönüşüm geçirmiştir. Üzüntü içindeki annesini teselli etmek için, "hepimiz cennetteyiz ama cenneti görmüyoruz; görseydik hemen ertesi gün dünyayı cennete çevirirdik," der. Kendisine gösterilen sevgiye layık olmadığını düşündüğü için hizmetçilerle yer değiştirmek ister. Annesine, "her birimiz bütün öteki insanlara karşı günah işledik, en çok da ben," der. Aziz Francis gibi kuşlardan, doğadan özür diler, çünkü "çevremiz Tanrı'nın görkemini yansıtan bunca şeyle, kuşlar, ağaçlar, çayırlar ve gökyüzüyle sarılıyken ben utandırıcı bir hayat yaşadım, bunların hepsinin görkemine gölge düşürdüm, güzelliklerinin, görkemlerinin farkına varmadım," diye ifade eder. "Tanrı'nın görkemi"ne böyle teslim olmayı anlamayan, bir bilim adamı olan aile doktoru, "Markel'in hastalığı beynini etkilemeye başladı" der. Oysa bu dertli genç adam, İvan'ın bile deneyimlediği şeyi, hayatı en üst düzeyde bir iyilik olarak algılamak gibi baş döndürücü bir algının sevincini yaşamaktadır, –bir zamanlar ölümün gölgesindeyken Dostoyevski'nin kendisinin de söylediği– bir şeyin sırrına erme duygusunun vücut bulmuş halidir.

Zosima kendi hayatının ilk yıllarıyla ilgili ayrıntıları fısıldar bize, böylece manevi oluşumunun tablosundaki boşlukları doldurur, burada yine Dostoyevski kendi hayatındaki bazı tuhaflıklardan yararlanır, Yortu öncesi bir ayinde kendisini derinden etkileyen Eyub kitabını hatırlar. Merhametli olduğu varsayılan bir Tanrı, kendisinin en sadık hizmetkârının sadakatini denemek için onu en korkunç işkencecilerin eline bırakmıştır, İncil'de bu Tanrı'ya karşı atılan o eski ıstırap çığlığı Dostoyevski'nin izleğiyle çok yakından ilişkilidir, Zosima da bundan hâlâ çok etkilenmektedir: "Bu kutsal kitabı hiçbir zaman gözlerim yaşarmadan okuyamam." Bazıları o kitabın etkisiyle öfkeye kapılıp o dürüst Eyub Peygamber'e haksız yere biçilen korkunç yazgı için Tanrı'ya karşı çıkmış, onu suçlamışlardır ama o kitabın büyüklüğü "tam da bir gizem oluşu gerçeğinde yatar – gelip geçici dünyasal sahne ile sonsuz gerçeklik orada yan yana getirilir." Zosima, Eyub'un ıstırap dolu haykırışları ve suçlamaları için hiçbir şey demez. Onun için öykünün "gizemi", dünyada ıstırap çekmesine karşın Eyub'un hâlâ Tanrı'ya ve Tanrı'nın yarattığı dünyanın iyi olduğuna inancını dile getirmesinde yatar.

Zosima'nın ilk anlatısı çağrışımsal olarak Alyoşa ile ilişkiliyse, o zaman kendi gençliğiyle ilgili ikinci anlatısı da Dimitri'yle ilişkilidir. Annesinin Petersburg'daki bir askeri okula gönderdiği Zinovi (seküler dünyadaki adı budur), okuldan mezun olduğu zaman "acımasız, saçma, neredeyse vahşi bir yaratık" haline gelmiştir. Daha sonra kendini beğenmişliğine ve gururuna yediği bir darbenin etkisiyle başlayan felaketli olaylar, içinden çıkılmaz bir noktaya taşır onu, o noktadaysa dolaylı olarak Markel'in hayatından çıkardığı dersler ruhunda etkisini göstermeye başlar. Bir düelloya katılır ama ateş etmeyi reddeder, dövdüğü için uşağından özür diler, bir manastıra kapanacağını söyleyerek ordudaki görevinden ayrılır. Burada gelecekte kendi kendini keşfedecek olan Dimitri'nin geçireceği dönüşümün ilk işareti verilir.

Üçüncü öykü, "Gizemli Ziyaretçi", apaçık şekilde İvan'la ilgilidir. Hayırseverliğiyle tanınan saygın bir yurttaş, Zinovi'yi ziyarete gelir, Zinovi, daha önceki meslek ve makamının Hıristiyanlıkla ilgisi olmayan yasalarına göre hareket etmeyen, *kendi* ahlaksal vicdanına göre hareket eden biri olarak tanınmaktadır. Yaşlı adamın ilgisinin gerisinde "gizli bir güdü" yatmaktadır – adamın kendisi bir katildir! Gençken evlenme teklifini reddeden bir kadını kıskançlıktan dolayı öldürmüş, olayı bir hırsızlık gibi göstermeyi başarmıştır. Bir aile kurunca geçmişini düşünüp durmaktan kurtulacağını ummuştur ama bir karısının ve çocuklarının olması bu cinayetin anısının baskısını ve ıstırabını daha da arttırmıştır, her şeyi itiraf ederek bu işkenceye son verme düşüncesi bir takıntıya dönüşür.

İvan gibi o ziyaretçi de toplumun ve insan hayatının genel ahlak durumuyla çok ilgilidir. *Günlük*'te dile getirilen en baş düşüncelerden birini yineler, çağdaş dünya bir "yalnızlık" dönemi yaşamaktadır, insanlar arası dayanışmanın yerini kopuşlar ve bölünmeler almıştır. Ancak "manevi, psikolojik bir süreç" aracılığıyla bir değişiklik

yaratılabilir, "Siz sahiden de, gerçek anlamda kendinizi herkesin kardeşi olarak hissedinceye kadar kardeşlik gelmeyecektir. Hiçbir bilimsel öğreti, hiçbir ortak çıkar bize mülkümüzü ve üstünlüklerimizi aynı derecede herkesi düşünerek paylaşmayı öğretemeyecektir." Sonuçta "O korkunç bireyciliğin kesinlikle sonu gelmelidir... Ancak ondan sonradır ki göklerde İnsanoğlunun Oğlu'nun işareti görülecektir," herhalde İsa'nın İkinci Gelişi'nin ilanı olan işaret.

Ziyaretçi suçunu itiraf ederse başına neler geleceğini bilmesine karşın Zinovi'nin öğüdüne uyar. Son derece örnek bir hayat yaşamış olan bu örnek yurttaşın itirafına kimse inanmaz (daha sonra mahkeme salonu sahnesinde İvan'a da inanmayacaklardır). O gizemli ziyaretçi işlediği cinayetin kanıtını gösterince deli olduğuna karar verdikleri zaman İvan'la arasındaki paralellik artık apaçık bir hal alır. Birkaç gün sonra o pişmanlık getiren katil hastalanır ve ölür; ölmeden önce Zinovi'ye, son ziyaretinde onu öldürmeye geldiğini itiraf eder. Ama "Yüce İsa yüreğimdeki şeytanı alt etti" ve onun elini tuttu, der (Dimitri'ye de aynı şeyi yapacaktır). Üç öykünün üçü de *mise en abyme*'dir, yani ya yapıtın ana izleğini embriyo halinde yeniden üretmeye ya da burada olduğu gibi, izleği biraz değiştirilmiş ama yine de tanınabilir biçimde sunmaya yarayan ikincil sayılabilecek bir anlatı öğesidir. Zosima'nın *zhitie*'si yalnızca onun hayat öyküsü değildir, aynı zamanda üç Karamazov kardeşin de öyküsüdür. Her bir öykü İvan'ın Büyük Engizisyoncu'sunun yanıldığını kanıtlamak için kitabın geri kalan bölümünde (içlerinde İvan da olmak üzere) üçünün izleyeceği yolu işaret der.

* * *

Zosima'nın öyküsünden sonra onun "konuşmaları ve öğütleri"nden oluşan bölüm gelir, o bölümde Dostoyevski, kendisinin en çok önem verdiği düşüncelerinin bazılarını, didaktik olmalarına aldırmadan, olgunlaştırır. Manastırcılık ile Rus keşişleri, bunları eleştiren çok sayda kişiye karşı savunulur. Zosima, Dostoyevski'nin dinsel Mesihçiliği temelinde yanıtlar verir, Rus keşişlerini "İsa imgesinin tertemiz, kirlenmeden korunmasını" sağlayan kişiler olarak görür. Keşişleri eleştiren maddeci insanlarsa, tam tersine, "bilime sarılır ama bilimdeyse mantığa uyan şeyler dışında bir şey yoktur. Manevi dünya da, insanın soylu yönü de hepten reddedilir, bir çeşit zafer duygusu, hatta nefretle bir kenara itilir." Çağdaş dünya "özgürlüğün egemenliği"ni, "isteklerin fazlaca çeşitlilik" gösterdiğini ilan etmiştir ama böylesine düzenlemesiz bir varoluş, zenginler arasında yalnızca "yalnızlığa ve intihara" yol açabilir, "yoksullar arasındaysa kıskançlık ve cinayete, çünkü onlara haklar vermişlerdir ama isteklerini doyurmanın yolları gösterilmemiştir."

Zosima bu karşıtlık üzerine, durmadan artan arzuları için her şeyi feda eden maddeci insanların hayatıyla, keşişlerin "itaat, oruç ve dua"dan oluşan hayatı arasındaki karşıtlık üzerine çeşitlemeler yapar. Dostoyevski için "özgürlük", insanın

arzularını doyurma konusunda her türlü sınırlamadan kurtulması anlamına gelmez, arzularına egemen olması ve onları bastırması anlamına gelir; insanın böyle kendi kendini denetlediği bir hayat onun için "gerçek, sahici özgürlük"e giden biricik yoldur. Ama zavallı, inançlı Rus halkı, toplumun altını oyan ve dağılmasına yol açan yeni güçlere karşı bağışık değildi, Zosima da köylülerin arasında bir ceza gibi hızla yayılmakta olan o dehşet verici "ahlaksızlık yangını"ndan söz eder, sarhoşluk, çocuk işçi kullanmak da içinde olmak üzere Rus toplumundaki gerçek sorunlara değinir. Ama en sonunda Rusları kurtaracak olan şey, Zosima'nın dediğine göre, günahlarının bilincine varmaktır – Dostoyevski'nin ideolojisinin 1860 başlarından bu yana son derecede kuşkulu kilit taşlarından biri budur.

Zosima, Rus köylüsü övgüsüne girişir, gelecekte dingin bir toplum düşlemektedir, o toplum, "zenginimizin en yozlaşmışı bile yoksulun karşısında nihayet zenginliğinden utandığı zaman, yoksulunsa onun alçakgönüllülüğü karşısında anlayışla başını öne eğdiği, onun onur verici utancına neşeyle ve tatlılıkla tepki gösterdiği zaman" kurulacaktır. Bu, hiç kuşku yok ki Dostoyevski'nin kendisinin, Zosima'ya uyan bir naiflikle ifade edilmiş olan gelecekteki Rus toplum dünyası hayalidir. Kuşkusuz, bütün bu dâhiyane beklentiler alayla karşılanacaktır ama Zosima'ya göre, aynı birlik ve dayanışma amacına ulaşmak için yalnızca akla güvenenlerin (sosyalistlerin) "bizimkilerden daha tuhaf düşleri" vardır. "Onların hedefinde adalet var ama İsa'ya inanmıyorlar, sonunda dünyayı kana bulayacaklar," denir. Gerçekten de "İsa'nın vaatleri olmasa son iki kişi kalıncaya kadar birbirlerini öldürürlerdi," hatta o son kalan iki kişi de "gurur yüzünden" birbirini boğazlardı.

En açık şekilde teolojik olan vaazlarında her gün onlara, tam da o anda ruhları Tanrı'nın karşısına çıkacak olanlar için dua etmelerini söyler. Böyle bir dua Zosima'nın öğütlerinin nakaratı olan sevginin evrenselliğinin yalnızca tek bir ifadesidir. "Çünkü hepimiz bir okyanus gibiyiz, her şey akıyor, hiçbir şey yerinde durmuyor; bir yere dokunuyorsun, yeryüzünün ta öteki ucundaki şeyler harekete geçiyor." Ayrıca, "bir adamı günah işlese bile" sevmek gerektiği konusunda ısrar eder, "çünkü Tanrı'nın sevgisine benzer bir sevgidir bu, yeryüzünün en yüksek sevgisidir." "Tanrı'nın yarattığı her şeyi [sevin], tek tek bütün kum tanelerinin hepsini ... Tanrı'nın ışığının her bir ışınını, hayvanları sevin, bitkileri sevin, her şeyi sevin."

Günah her yerde ve her zaman var olduğuna göre, onun önerdiği ruh haline ulaşabilmek için çok çaba harcamak gerekir. Bir çare olarak, "bir tek kurtuluş yolu vardır": "Kendinizi alın, her şeyden ve herkesten sorumlu kılın, bunun gerçekten böyle olduğunu hemen göreceksiniz, her şeyin ve herkesin sorumlusunun siz olduğunuzu." Evrensel suçun yükünü omuzlamak, böylece kötülüğün varlığı karşısında hissedilen umutsuzluğun panzehiri haline gelir. Çünkü insanlar ancak *bütün* günahların sorumluluğunu üstlenerek "şeytanın gururunu paylaşmak ve Tanrı'ya söylenmek" (İvan'ın yaptığı gibi) hatasına düşmekten kurtulabilirler. Yasaya göre

atanmış bir yargıç bile "ne kadar bu ruhla davranabilirse o kadar iyidir, çünkü [suçlu] gidip kendini sizden daha sert şekilde mahkûm edecektir." İvan'ın makalesini tartışırken Zosima'nın söylediği gibi, devlet mahkemeleri kiliseye devredildiği, bir suçluya verilen cezanın özellikle kendi vicdanının vereceği ceza olacağı zamanki ülküsel durum budur. Suçlu, günahından arınmadan, "sizinle alay ederek" giderse, sonunda kendi cezasını kendisi bulacaktır. Olup bitecek hiçbir şey böyle bir inancı sarsamaz.

İnancın doğruluğunun mucizelerle kanıtlanmaya gereksinimi yoktur, ne de kötülükle savaşta başarısız olmak cesaret kırıcı olmalıdır. Zosima kendini dinleyenleri "kötülük yapanlardan intikam almak gibi" herhangi bir isteği bastırmaya çağırır, acı çekmeye talip olmalı, kabahati yalnızca kendilerinde aramalıdırlar. "Siz bir ışık idiyseniz, başkalarının da yolunu aydınlatmalıydınız... Işığın çevreyi aydınlattığı halde o aydınlığın insanları kurtarmadığını görüyorsanız moralinizi bozmayın, göksel ışığın gücünden kuşku duymayın... İnsanlar kurtarıcının ölümünün ardından her zaman kurtulurlar." İsa'nın ölümünün ardından kurtuldular, Zosima'nın ölümünün ardından da aynı şeyin olduğunu göreceğiz.

Dostoyevski bu kesin uyarıların insan aklı için anlaşılması zor şeyler olduğunu biliyordu, Zosima son bir çare olarak insan hayatının gizeminden medet umar. İnsanoğlunun yeryüzü hayatında pek çok şey insandan gizlenmiştir, "doğamızdan gelen en güçlü duyguların ve hareketlerin pek çoğunu anlayamayız... Gerçekten de yeryüzünde yolumuzu kaybetmiş gibiyizdir, önümüzde İsa'nın o değerli imgesi olmasaydı tamamıyla hapı yutar, tamamıyla yolumuzu kaybederdik, tıpkı Nuh tufanından önceki insanlar gibi." Dostoyevski daha sonra Zosima'nın sık sık alıntılanan yeryüzü hayatıyla başka dünyalar arasındaki bağlantıya dikkat çeken sözlerini zapta geçirir: "Tanrı başka dünyalardan tohumlar aldı ve onları dünyaya serpti, [...] ama o tohumlardan çıkan şeyler ... ancak başka gizemli dünyalarla ilişkide oldukları duygusuyla beslenir ve canlı kalırlar." Bir kez "bu ilişki koparsa, kişi o zaman hayata karşı kayıtsız olmaya, hatta hayattan nefret etmeye başlar." Zosima Tanrı'nın yarattığı her şeyin güzel ve iyi olduğunu doğrularken Fransisken'lerin kullandıkları kozmik gizemcilik uyarısına döner: "Kendinizi yere atıp toprağı öpecek kadar sevin. Toprağı öpün ve onu bitip tükenmez, ateşli bir sevgiyle sevin. Bütün insanları sevin, her şeyi sevin... Sevinç gözyaşlarıyla toprağı sulayın ve o gözyaşlarını sevin."

Böylesine esrik bir toparlamadan sonra Zosima insanlık durumu sorununa döner. Cehnnemde, öyle Fyodor usulü, çengeller, demir kancalar senaryosuna uyan bir şey yoktur. Zosima'ya göre cehennemde şu sonsuz işkence denen şey, "artık sevememenin ıstırabı"dır. "Maddesel anlamda cehennem ateşi"ni sorarsanız, "o gizem için akıl yürütmem, o konudan uzak dururum" der. Cehennem tam anlamıyla ruhsal bir işkencedir, Dante gibi, Milton gibi, onu fiziksel imgelerle tanımlamamak gerekir. Dostoyevski böyle bir cehennemi bile insan ruhunun bir niteliğine dönüştürerek

kendi öznel sanat anlayışına sadık kalır. Bu konuda Milton ondan önce davranmıştı, *Kaybedilen Cennet*'te Şeytan "Zihnin kendisi, kendi içinde / Cennete çevirebilir cehennemi / Cenneti de cehenneme,"[3] der ama bu düşünceye Milton'da geleneksel cehennem imgesinin reddi eşlik etmez.[4]

Alyoşa'nın ağzından Zosima'nın hayat hikâyesi böyle sona erer, anlatıcı daha sonra yeniden öyküye kaldığı yerden devam eder. Zosima'nın hücresine döneriz, Zosima yakın dostlarıyla konuşmaktadır, "öyle neşeli"dir, "çenesi öylesine açılmış"tır ki sanki bir süreliğine hastalığı tamamıyla iyileşmiş gibidir ama aynı gün ölür, sessiz sedasız ölümü, gerek bir papaz olduğu günden beri yaşadığı hayatla, gerekse Alyoşa'nın kayda geçirdiği öğretileriyle tam bir uyum içindedir.

---

3 John Milton, *Paradise Lost*, yay. haz. Merritt Hughes (New York, 1933), 235.

4 Konstantin Leontiyev, Dostoyevski'nin manastır ortamıyla, Zosima'nın hayat hikâyesiyle ilgili anlattıklarına sıkı bir sansür uygulamıştı, ayrıca Optina Pustin'dekilerin de bunlardan rahatsız olduğunu söyledi. Ona göre "*sahiden de tasavvufi* bir düşünce ... biraz zayıf bir şekilde dile getirilirken, keşişlerin konuşmalarında bile *insani olanı ülküselleştirme* inancı uzun uzun ve çok coşkulu bir şekilde ifade ediliyordu" (*PSS*, 15: 497). Gerçekten de Markel, cenneti yaratmanın insanoğlunun kendi elinde olduğunu söylerken insanın böyle bir dönüşümünü gerçekleştirmek için Tanrı'yla herhangi bir işbirliğine gitmekten söz edilmez, bu tamamıyla seküler bir işmiş gibidir, tek yapılması gereken şey, Ütopik sosyalistlerin bir zamanlar vazettiği gibi, İsa'nın sevgi yasasını koşulsuz olarak dünyasal hayata uygulamaktır. Ne de Zosima'nın dile getirdiği biçimiyle, Doğu Ortodoksluğuna özgü kozmik gizemciliğin yaşanması için doğaüstünün herhangi bir lütfuna gerek vardır.

60. Bölüm

Karamazov Kardeşler: 7, 8, 9, 10, 11 ve 12. Kitaplar

İvan'ın Söylencesi ile Zosima'nın hayat hikâyesi, akıl ile inanç arasındaki karşıtlığın iki kutbunu oluşturur, anakahramanların her biri bir bunalımla karşı karşıya kalır ve ikisinden birini seçmeye zorlanırlar. Bütün o doruk anların her birine bir çeşit inanç egemen olur – Alyoşa olayındaki gibi özellikle ahlaksal ve dinsel biçimiyle bir inanç değildir bu, Zosima tarafından vazedilen ve simgelenen sevgi ahlakının, bencilliği aşma ahlakının bir yönünü kendinde barındıran bir inançtır. Alyoşa, üç kardeş arasında gelecekteki hayat deneyimlerine Zosima'nınkilerle önceden işaret edilmiş ilk kardeştir, kardeşlerle Zosima'nın hayatı arasındaki bağlantının düzeni, bunalım durumlarının sergileniş biçimiyle yapısal bir paralellik gösterir. Böylece akıl ile inanç arasındaki ilk çelişki Alyoşa aracılığıyla sunulmuş ve sonuca bağlanmıştır.

Alyoşa'nın çatışkısı, Zosima'nın ölümünden sonra, o ölümle birlikte manastır cemaatinin ve kasaba halkının, onun hayatının kutsallığına karşılık Tanrı'dan gözle görülür bir ödül beklemeye başlamasıyla manevi ve dinsel düzeyde ortaya çıkar. Keşişler öylesine heyecanlanmış, öylesine yüksek bir beklenti içine girmiştir ki, Kilise öğretisi ve tarihi konularında çok bilgili biri olan Peder Paisiy, bunu "yakışıksız" ve "kötü bir kışkırtma" olarak görmüştür. Öyleydi de: Şeytan'ın İsa'yı kışkırttığı ikinci günahın bir çeşidiydi, İsa doğa yasalarına karşı bağışık olduğunu göstermek için hiç zarar görmeden tapınağın kulesinden atlamayı reddetmişti. Yine de Paisiy bile "gizli gizli, içinden neredeyse aynı umudu beslemişti ama bunun farkında olamazdı."

En azından Zosima'nın hayatının kutsallığı, yeryüzünde çürümenin normal yasalarının ona biraz süre tanımasının güvencesi olabilirdi; o yüzden onu pek sevmeyenler cesetten yayılan o beklenmedik "çürüme kokusu"nu hiç kaçırmadılar, Tanrı katına kabul edilmemesinin bir belirtisi saydılar bunu, hep bir ağızdan kötü niyetli bir eleştiri seferberliği başlattılar. "Bu olayı hatırlayınca neredeyse tiksiniyorum," der anlatıcı, ayrıca "öykümün *gelecekteki* anakahramanının ruhu ve yüreği üzerinde öylesine güçlü bir etkisi olmamış olsaydı" hatırlamayacaktı da. Acı ve adaletsizlik dolu bir dünya yarattığı için Tanrı'ya sert bir şekilde çatan İvan'ın suçlamaları Alyoşa'nın inancını sarsmıştı; Zosima'nın ölümü, ölümün arkasından tanık oldukları görünürdeki bu rezaletle birleşince, Alyoşa'nın inançlarının dinginlik içindeki dengesi darbe yemiş gibi oldu. Ama bu sınavdan imanı güçlenmiş olarak çıkacaktır, bu iman tazeleme olgusunun yeniden doğrulanmasının önişareti Gruşenka ile –kendisini baştan çıkaran ve terk eden Polonyalı subaya karşı duyduğu kırgınlık ve öfke duygusuyla o subayı bağışlama isteği arasında gidip gelen Gruşenka ile– rastlaşmalarında verilir.

Anlatıcı ısrar eder, "[Alyoşa'nın] ihtiyaç duyduğu şey mucize değildi, yalnızca bozulduğuna inandığı, o nedenle de yüreğini dağlayan "yüce adalet"in gerçekleşmesini istiyordu. Çünkü böyle bir "yüce adalet"in, doğanın acımasız yasalarına karşı belli bir bağışıklık sağlaması gerekirdi, anlatıcı özürler bulmaya çalışıyor ama bir şeyi gizleyemiyordu: Sevgisinin büyüklüğünden kaynaklansa bile Alyoşa, başkaları gibi, şeytanın ikinci kışkırtmasına boyun eğmişti. Bu anda Alyoşa çok da haklı olarak "bir gün önce İvan'la yaptığı konuşmadan belleğinde kalan belirsiz ama rahatsız edici izlenimi" hatırlar, İvan da masum çocukların acı çekmesine izin verilen bir dünyada "yüce adalet" eksikliğini dayanılmaz buluyordu.

Herhalde anlatıcının koruyucu kanatlarının altına aldığı bir kahramanı eleştirme iznini kendine tanımasının nedeni buydu: " 'Herkese ve her şeye karşı' yüreğinde gizlediği bütün sevgiyi geçen yıl –belki de yanlış bir şekilde– öncelikle ... bir tek kişiye, artık hayatta olmayan o sevgili yaşlı adama yöneltmişti." Sonuç olarak olayın sarsıntısı yüzünden "herkese ve her şeye karşı" yükümlülüklerini ihmal eder hale gelmişti – örneğin, kendisine emanet edilen erkekkardeşi Dimitri'ye karşı, kendileri için Katerina'nın iki yüz ruble bıraktığı o yoksul Snergiyov ailesine karşı yükümlülüklerini unutmuştu. Alyoşa'nın durumu İvan'ınkine benziyordu, İvan'ın "isyanı" olası bir cinayete karşı direncinin erimesine izin vermişti. O alaycı, ayağı yere basan Rakitin ile arasındaki konuşmada açıkça bir paralellik kuruluyordu. Alyoşa'nın hayal kırıklığını görünce Rakitin onun hayal kırıklığıyla alay eder, demek "senin yaşlı adam çürüyüp kokmaya başladı diye Tanrı'ya öfkeleniyorsun, ona isyan ediyorsun," der, gülerek onu suçlar. "Tanrı'ma isyan etmiyorum ama onun dünyasını benimsemiyorum," diyen Alyoşa, İvan'ın ağzından çıkan sözleri aynen tekrarlamıştır.

Dostoyevski'nin olgun tekniğinin bir özelliği, bir izleksel motifi çeşitli kahramanların merceğinden yansıtmaktır, bu kahramanların her biri o izleğin anlamının farklı yönünü yansıtır. Tamamıyla ilkesiz bir insan olan Rakitin, böylece İvan'ın bir başka çeşididir, bu genç, tartışmacı siyaset yazarında Zosima'nın hemen gördüğü ahlaksal ve dinsel özlemlerden tamamıyla yoksun biridir. Anlatıcı, Rakitin'e hiçbir şekilde merhamet göstermez, Rakitin şimdi başka bir düzlemde zayıflamış olan Alyoşa'yı, o günahsız adamı Gruşenka'ya sürükleyerek günaha kışkırtırken gösterilir, Gruşenka kendisini hor göreceğini varsaydığı bu acemi papaz adayını baştan çıkararak intikam almak istiyordur. Ama Zosima'nın ölüm haberini duyunca her şey değişir, Gruşenka, çok uzun zaman önce bir köylü kadından duyduğu soğan öyküsünü anlatırken, kirlenmemiş çocukluğunun anılarının saldırısına uğrar.

Bu öyküde, Dostoyevski'ye göre Rus halk kahramanının tamamıyla ben merkezli bencilliğinin eleştirisi vardır, Gruşenka bu öyküyü halk şiirine öykünerek anlatır. Cehennemde bir ateş havuzunda yüzen bir kadın bir zamanlar dilenci bir kadına bir soğan vermiştir, havuzun içindeki kadının koruyucu meleği, onun yaptığı bu tek iyi şey için onu kurtarmaya çalışır. Melek onu havuzun içinden yukarıya çekebil-

mek için ona soğanı uzatır ama kadın yukarıya çekilirken öteki günahkârlar da ona yapışır, kadın dönüp onlara bağırır: "Bu benim soğanım, sizin soğanınız değil." Bu bencilce söz üzerine soğanın sapı kopar, kadın yine havuza düşer, melek de üzgün bir şekilde oradan ayrılır.

Bu çocukluk anısı Gruşenka'da daha da güçlü bir vicdan krizinin ortaya çıkmasına yol açar, Alyoşa onun itirafından, pişmanlığından, aynı zamanda o Polonyalı baştan çıkarıcısını bağışlama isteğinden öylesine etkilenir ki Rakitin'e, "O bizden daha çok seven biri," der. O huysuz alaycı, Alyoşa'nın Gruşenka'yı bu kadar derinden etkileyen ne söylediğini sorduğu zaman, Gruşenka o "melek"in önünde diz çöker ve, "Bütün hayatım boyunca hep senin gibi birini bekledim. Bir gün senin gibi birinin gelip beni bağışlayacağını biliyordum ... beni gerçekten seveceğini, ama o yüz kızartıcı aşkla değil," der. Bu sahne, *Budala*'daki Mışkin ile Nastasya'nın ilk karşılaşmasını çağrıştırır, Prens, Nastasya'nın o rezil geçmişine karşın ruhunun temizliğini fark eder.

Nasıl *Budala*'da Nastasya Prens Mışkin'e evlenmesinin doğru olup olmayacağını sorduysa, Gruşenka da kendisini baştan çıkaran kişiyi bağışlayıp bağışlamamak gibi önemli bir kararı Alyoşa'nın vermesini ister. Alyoşa yanıt verir: "Sen onu zaten bağışlamışsın." Oysa, Alyoşa'yı kötü yola sevk edeceğini uman Rakitin, haince bir şekilde hedef seçtiği kurbanına "Magdelena'yı doğru yola getir"diğinden söz eder. O sözlerdeki alaycılıkta yine de istemeyerek de olsa kabul edilen bir doğru vardır: "Görüyorsunuz ki beklediğiniz mucizeler şu anda olmuş durumda." İnanç, sevgi ahlakının bencilce küskünlüğe, nefrete ve intikama üstün gelmesine yardım etmeyi başardığı zaman mucize meydana gelir.

Alyoşa'nın Gruşenka ile karşılaşması onun kendine gelmesine, insan vicdanında gizli, bencillikten uzak sevginin ne kadar köklü olduğunun ortaya çıkmasına yardımcı olur. Kadınlar ve erkekler, İvan'ın Büyük Engizisyoncu'sunun iddia ettiği kadar zayıf ve bencil değildir; İsa inancından kaynaklanan sevgi ahlakını uygulamaya koyma yeteneğine sahiptirler. Bu buluşma böylece Alyoşa'nın bunalımının çözümüne giden yolu açma işlevi görür, o çözüm de Alyoşa, Zosima'nın ölü bedeninin yanında dua nöbeti tutan Paisiy'in yüksek sesle Aziz Eyub İncili'ni okuduğu odaya girdiği zaman başlar. Ruh durumu tamamıyla değişmiştir, "çürüme kokusu ... artık ona ne dehşet veriyor ne de onda iç sızısına yol açıyordu." Tam tersine, "Yüreğinde bir ferahlık ... bir sevinç duygusu vardı, zihninde ve yüreğinde o sevincin ışığı parlıyordu."

Bu bölümün tekrarlanan bir motifi olan bu sevinç, Gruşenka'yla rastlaşmasının ilk etkisini işaret eder ve bilinçaltında egemenliğini sürdürür. Uykuya daldıktan sonra kulağına çalınan mırıltıların –o anda Celile'nin Kana kasabasındaki düğün yemeğinin öyküsü okunmaktadır– etkisiyle "ilk mucize buydu" der kendi kendine, zavallı yoksul bir çiftin düğününde İsa suyu şaraba çevirmişti. Ziyafette İsa'nın an-

nesi de vardı, Alyoşa, annesi "O'nun dünyaya yalnızca o büyük ve korkunç fedakârlık için gelmediğini," insanlara neşe getirmek için geldiğini biliyordu diye düşünüyordu. Şu anda iyice uykuya dalmış olan Alyoşa düşünde Zosima'yı görür, Zosima artık tabutunda yatmıyor, konukların arasında dolaşıyordur, onu da ziyafete katılmaya çağırır, bu sevinçli olaya katılış nedenini anlatır, "Bir dilenciye bir soğan vermiştim. Burada bulunanların pek çoğunun her biri de bir baş soğan – sadece bir baş soğan vererek gelmişler buraya," der. Alyoşa da bugün "açlıktan ölmek üzere olan yaşlı bir kadına nasıl bir soğan verileceğini" öğrenmişti, Zosima ona, "Yapman gerekeni yapmaya başla, sevgili oğlum, başla, tatlı çocuğum," der, aslında Alyoşa'ya içgüdüsel olarak Gruşenka için yapmaya başladığı "şeye" devam etmesini söyler. Konuklar arasında bulunan İsa'nın adı söylenmez ama ondan "Güneşimiz" diye söz edilir, Alyoşa İsa'nın bulunduğu tarafa bile bakamayacak kadar etkilenince Zosima onu o tarafa bakmaya zorlar. "Onun büyüklüğü korku vericidir, haşmeti dehşet verici ama O sonsuz derecede merhametlidir"; "Sevgisinden dolayı bize benzemiştir ve bundan sevinç duyar." *Onun* İsa'sı dünyasal hayatı "gözyaşı vadisi"nden oluşan bir dünya olarak görmüyordu, karşılıklı sevgi ve bağışlayıcılık mutluluğunun ve sevincinin yaşanacağı yer olarak görüyordu. Alyoşa, ölüler diyarından geri dönmüş Zosima'nın imgesini hâlâ görür gibiyken ve "ruhu sevinç gözyaşlarıyla coşarken" uykusundan uyanır.

Alyoşa'nın uyanışı daha sonra gelecek olan büyük sahnenin, Zosima'nın ruhunun simgesel olarak genç papaz adayında yeniden vücut bulacağı sahnenin bir prelüdüdür. Kımıldamadan yatan Alyoşa, biraz önce düşünde sesini duyduğu cesede baktıktan sonra gecenin karanlığına yürür, "yukarda alabildiğine büyük gökkubbe, o canım parlak yıldızlarla dolu, uçsuz bucaksız" uzanmaktadır. Dostoyevski manzaranın güzelliğini bütün haşmetiyle gözümüzün önüne serebilmek, o manzaraya dinsel bir huşu duygusu katabilmek için bütün sanat gücünü kullanır. "Katedralin beyaz kuleleri ve altın kubbeleri yakut rengi gökte ışık saçıyordu"; "yeryüzünün sırrı yıldızların sırrıyla kucaklaşıyor" duygusuna kapılan Alyoşa kendini yere atar, öğretmeninin öğüdüne uyarak toprağı öper ve gözyaşlarıyla sular. "Tanrı'nın bütün o sayısız dünyalarından yere bir ip uzanıyor ve o ipler onun ruhunu o dünyalara bağlıyor gibiydi, başka dünyalarla ilişkide olmaktan dolayı 'tir tir titriyordu.' Herkesi her şey için bağışlamak ve hepsi için bağış dilemek özlemiyle yanıyordu." Bu sahnenin doruğunu oluşturan pasaj çok ünlüdür ve sık sık alıntılanır:

> Gökkubbe gibi dayanıklı ve sarsılmaz bir şeyin ruhuna her geçen saniye dolduğunu açık seçik hissediyordu. Düşünce gibi bir şey yavaş yavaş zihninde biçimleniyordu... hem de hayatının sonuna ve sonsuza kadar onu hiçbir zaman bırakmayacaktı. Zayıf bir genç olarak toprağa kapanmış ama kararlı bir havari olarak ayağa kalkmıştı... Daha sonra hep, 'O an birisi ruhumu ziyarete geldi,' demişti, derin bir inançla.

Bu saatler içinde Alyoşa'nın yeniden kazandığı şey, Tanrı'nın evreninin tartışma götürmeyen güzelliğine ve iyiliğine bir inanç olarak hiç kaybetmediği Tanrı inancı değildir pek. Zosima'nın ileri sürdüğü dünyasal olan ile göksel olanın birliği yanlış olamaz, Alyoşa'nın üç gün sonra manastırdan ayrılma, Zosima'nın buyurduğu gibi, "dış dünyada yaşama" kararı da bunu doğrular.

* * *

Alyoşa'nın manevi bir uyanış yaşadığı o süre içinde, Dimitri de deli gibi babasının evini gözlemekte, Gruşenka'nın ziyarete gelip gelmeyeceğini merak etmekte, Gruşenka'yla birlikte yeni bir hayata başlamasına olanak sağlayacak parayı bulmanın yollarını umutsuzluk içinde aramaktaydı. Bu yarı komik öykücüklerin sonunda, "Mitya'nın daha sonra söylediği gibi, 'Tanrı o sırada beni gözetliyordu' dediği" o önemli an gelir çatar. Daha önce Dimitri insanoğlunun yüreğinde Meryem ülküsüyle Sodom ülküsünün boğuştuğunu, kendi kişiliğinin, bu çelişkinin somut örneği olduğunu söylemişti. Onun o coşkun tutkularına karşın, sonsuz merhameti olan Tanrı'nın annesi, Meryem ülküsü, onun babasına kalkan elini durdurmak için yine gücünü göstermişti. İşte Gruşenka'ya karşı duygularını etkileyen de bu ülkünün ta kendisidir, Dimitri'nin onunla arasındaki bu "normal" aşk ilişkisinin, karşılıklı aşklarının, kösnüllük düzeyinin üzerine, Kierkegaard'un "etik" diyeceği bir düzeye çıkmasına yol açan da yine bu ülküdür.

Dimitri de belirleyici ahlaksal bir dönüşüm geçirir, önsoruşturmaya ayrılan 9. kitapta birkaç saat içinde "manevi arınma" süreci tamamlanır. Dimitri'nin sorgulanmasına ayrılmış bölümlerin (3, 4 ve 5. bölümlerin) başlıkları, "Bir Ruhun İşkencelerden Geçiş Yolculuğu"dur, tek tek bu tür üç işkence (*mitarstva)* sayılır. Rus bir okur bu yapının, Ortodoks inancında ölümden sonra ruhun yerin altından göğe yükselirken çeşitli kötü ruhlar tarafından geçirileceği sınavlara bir gönderme olduğunu hemen anlayacaktır. 1877'de Dostoyevski defterine düştüğü bir notta *sorokovina*'yı böyle bir ruhun geçirdiği sınavların anlatıldığı "hac yolculukları kitabı" biçiminde yazmak istediğini söyler; *sorokovina*, ölünün ardından on dördüncü gün yapılan anma törenidir. Bu fikir şimdi sekülerleştirilmekte, acımasız sorgulamanın baskısı altında ruhunu çırılçıplak ortaya koyan Dimitri'nin yaşadığı "işkenceler"e uygulanmaktadır. Ama bu zorlu iş onu şimdiye kadar hiç bilmediği bir şekilde kendisini sorgulamadan geçirmeye sürükler, sonunda genel olarak bütün insanlığın çektiği acılara karşı ezici bir acıma duygusuyla kıvranır, aynı zamanda geçmişteki bütün yanlış davranışları için acı çekmek ister.

Babasının öldürüldüğü gece bahçeden kaçmaya çalışan Dimitri'yi durdurmak isteyen sadık uşak Grigori'ye Dimitri neredeyse öldüresiye, çok kötü vurmuştur. Uşağın hâlâ yaşadığını öğrenince çok sevinir, babasını öldürenin kendisi olmadığını bildiği için de başlangıçta her şeyin kolayca hallolacağını düşünmüştür. Yine de onu

böyle bir cinayet işlemeye sürükleyecek dürtülerinin bulunduğunu açıkyüreklilikle çeşitli kereler kabul eder, sorgucuların hesaplı kitaplı soruları karşısında istemeden onların eline kendi aleyhine kanıtlar verir. Dimitri artık kendini sorgulama, kendini yargılama sürecini başlatmıştır, bu süreç onu ahlaksal bir başkalaşıma sürükleyecektir. "Ben de ahım şahım biri değilim," der, "onu [babamı] kötülemeye hakkım yok." Bu yanıtların hiçbiri, "pek çok kötü şey yaptım ama esasında vicdanen her zaman dürüst biriydim, hâlâ da öyleyim" sözü kadar dikkate alınmaz.

Dimitri'nin aleyhine ikinci dereceden kanıtlar artar, babasına karşı davranışlarının, söylediği sözlerin cüretkârlığı, ölçülülükten uzaklığı yüzüne çarpılırken kendini "kör köstebekler ve alaycılar" dediği kişilerin gözüyle görmeye başlar, onların oluşturmakta olduğu imgeyle mücadele ederek kendini tanımlamaya çalışır. Onun kişiliğinin özünde başkalarıyla ilgilenmek, başkalarını kendine dert edinmek vardır – kuşkusuz, Gruşenka'yı da kendine dert edinir, kendisine yaptığı şey yüzünden korkunç pişmanlık duyduğu Grigori'yi de. Sorgucularına ateş püskürür, kişilik yapısındaki bütün o kavgacılığı, kolay öfkelenirliği sergilerken bile bunu fark ediyordu. Dimitri'nin gelişimi Dimitri tamamıyla umutsuzluk çukuruna yuvarlandıktan, fiziksel gücünün sonuna geldikten sonra doruğuna ulaşır. "Gözleri yorgunluktan kapanıyordu." Herkesin önünde Gruşenka'ya bir kez daha masum olduğunu söyler, Gruşenka da ikonanın önünde haç çıkardıktan sonra onun dediğini kabul eder. Sorgulayıcılara, "O vicdanının kabul etmediği şeyler konusunda yalan söylemez," der. "Doğru neyse onu söylüyordur, dediğine inanabilirsiniz." Ama birinin birine inancını dile getiren bu tür sözler boşunadır, sonunda Dimitri salonda oturduğu yerde uyur kalır. Alyoşa gibi, o da bütün bu "işkenceler" sonucunda geçirdiği ahlaksal dönüşümün kristalleştiği bir düş görür.

Dimitri, "zaman ve mekânla hiç ilişkisi olmayan" düşünde kendini bir kar fırtınası sırasında steplerde arabayla bir yere giderken görür. Yanıp kül olmuş bir köyün kalıntılarını uzaktan seçer, köye yaklaşırlar, yol kenarına tek sıra halinde kadınlar dizilmiştir, "hepsi zayıf ve soluk benizli"dir, özellikle de yaşından büyük gösteren, kucağında ağlayan bir bebek taşıyan, "uzun boylu ve kemikli" olanı. "Göğüsleri kupkuru kurumuş, içlerinde bir damla süt kalmamış olsa gerekirdi." Dimitri arabacıya bebeğin niçin ağladığını sorar, arabayı süren köylü şu anki durumdan söz ettiğini sanır: "Hiçbir şeyleri kalmamış olan yoksul insanlar bunlar. Yiyecek ekmekleri yok," der. Ama Dimitri aslında İvan'ın öfkeyle sorduğu ve Tanrı'ya saldırmasına yol açan sorunun ta kendisini soruyordu. "İnsanlar niçin yoksul?" Dimitri ısrarla sorgular. "Bebek niçin yoksul? Step niçin çorak?.. İnsanlar niçin neşeyle şarkı söylemiyor? Niçin kapkara bir mutsuzlukla kararıp kalmışlar? Niçin bebeğin karnını doyuramıyorlar?"

Bu sorulara cevap yoktur, Dimitri bu soruların "akıldışı ve anlamsız" olduklarını hisseder ama onun yanıtı, ahlaksal dönüşümünün tamamlanışına damgasını vuran

bir duygu patlamasıdır. "Daha önce hiç hissetmediği bir acıma duygusunun yüreğini dağladığını hissetti, ağlamak istiyordu, onlar için bir şey yapmak ... bundan sonra hiç kimse gözyaşı dökmesin istiyordu, hiçbir engel tanımadan, Karamazovlara özgü o pervasızlıkla bunu hemen yapmak istiyordu." Tam da uygun düştüğü şekilde, Gruşenka'nın duygu dolu sesini duyar, Gruşenka, "Artık seni hayatının sonuna kadar bırakmam," der. Dimitri uyandığı zaman başının altına birinin yastık koyduğunu fark eder, bu küçük ilgi hareketi ona çok dokunur, "sevinçli bir şükran duygusuyla" dolar yüreği.

Dimitri'nin düşü, kendi çektiği acılar yoluyla başkalarının acılarına karşı yepyeni bir duyarlılık kazanması sonucunda vicdanında meydana gelen başkalaşımı sergiler. Başka nitelikte de olsa, insanların bu tür acıları İvan'ı Tanrı'ya karşı isyana sürüklemişti ama Dimitri'de kendini dünyada yaşanan mutsuzlukları azaltmak için canla başla çalışmaya adama isteği uyandırır, geçmişteki gibi kendi dürtülerini ve iştahlarını başıboş bırakarak acı çeken insanların sayısını arttırmak istemez. Gardiyanlar eşliğinde kente dönmek üzere oradan ayrılmadan hemen önce ulaştığı yeni farkındalığı tanımlar. Geçmişte, "hayatımın her günü," der, "göğsümü yumruklayarak, kendimi düzelteceğime yemin ederdim, her gün de aynı kötülükleri yinelemekten geri kalmazdım." Ama şimdi, yazgının darbelerini yiyince kesin bir değişiklik geçirmiştir: "Suçlanma işkencesine, herkesin karşısında mahcup olmama katlanacağım, acı çekmek ve acı çekerek arınmak istiyorum." Bir kez daha babasını kendisinin öldürmediğini söyler ama şunu ekler: "Cezamı kabul ediyorum ama onu öldürdüğüm için değil, öldürmek istediğim için, belki de pekâlâ öldürebilecek olduğum için."

Önsoruşturma böylece Dimitri'nin ahlaksal suçunu kabul edişiyle son bulur ama, yasal suç bağlamında, Dimitri, "Sizinle sonuna kadar savaşacağım, daha sonra kararı Tanrı verecek," der. Hem Alyoşa hem de Dimitri, her biri kendince, Zosima'nın sevgi yasasının ve Hıristiyanlık inancının yolunu izlemeye karar vermiştir. Aynı yolu izleme sırası İvan'a gelecektir ama onun izleyeceği yol, onu ıstırap verici, çok güzel dile getirilmiş, çok daha amansız bir iç mücadeleye ve tam bir ruhsal çöküşe götüren bir yoldur.

* * *

Dostoyevski, Dimitri'nin tutuklanmasından sonra onun yazgısını öykülemeyi orada keser, daha önce tanıtılmış izlek motifine geçer, çoktandır kafasında olan yazınsal tutkularından birini –*Budala*'dakine göre daha büyük bir tuval üzerinde idealist bir Hıristiyan ile bazı çocuklar arasındaki ilişkiyi söze dökme tutkusunu– gerçeğe dönüştürür. Alyoşa, bize daha önce İlyuşa Snegirev'un sınıf arkadaşları olarak tanıtılmış oğlanların manevi önderi haline gelir. 10. kitabın bölümleri ciddi biçimde hasta yatan İlyuşa ile Alyoşa ve çocuklar arasındaki ilişkiye odaklanır.

Kolya Krasotkin oğlanların en cesuru ve bağımsızı, geleceğin önderidir, geçmişte İlyuşa'yı koruyucu kanatlarının altına almıştır. Kolya gururlu bir genç olarak anlatılır, başkalarından bağımsız olma konusunda ödünsüz ve ısrarcıdır, zekidir, kendinden emindir, üstünlüğünü kanıtlamak için olağandışı tehlikeleri göze almaya hazırdır –iki tren rayının arasına uzanıp üzerinden tren geçerken öylece bekler– "sersemce duygusallık"a burun kıvırır. Zavallı dul annesi, bütün hayatını ona adamıştır, onu "soğuk olmakla suçlar" ama o soğuk kalpli değildir, herhangi bir şekilde zayıflık işareti, kendini tutamama işareti olabilecek şekilde duygularını dışa vurmaya direnir. Dışardan bakınca güçlü görünmesine karşın annesi o tren rayı konusunu öğrenince çılgına döndüğü zaman "altı yaşında bir çocuk gibi" hıçkırmıştır.

Çocukların arasında Rakitin de boş durmaz, Alyoşa ile yarışır, Kolya kendisini bir "Sosyalist" yapan yetkili olarak onun adını verir. Eleştirmenler, Kolya'nın embriyo halinde bir İvan olduğunu söyleyeli uzun zaman oldu, onun aracılığıyla Dostoyevski kitabının egemen motiflerinin bazılarını dâhice bir şekilde bir yeniyetmenin dil dizgesine aktarır. Örneğin Kolya, Alyoşa'ya, "Tanrı yalnızca bir varsayımdır," der (İvan'ın görüşü de aynen budur), "Tanrı'ya inanmayan birinin insanları sevmesi olanaklıdır" (tıpkı İvan'ın Büyük Engizisyoncu'sunun sapkınca bir acıma duygusuyla söylediği gibi). Dostoyevski, Rakitin'den kaptığı şeyleri Kolya'ya tekrar ettirerek eğlenir: "Ben İsa'ya karşı değilim, [...] İsa çok insancıl biriydi, O bugün yaşıyor olsaydı, devrimcilerin safında yer alırdı, belki de dikkat çekici bir rol oynardı." Bu iddiasının nereden kaynaklandığı sorulduğunda, Kolya ancak "Bunlar onun [Belinski'nin] sözleri" diyebiliyordu – Belinski'nin bu sözünü *Bir Yazarın Günlüğü*'nde açıklayan Dostoyevski'nin kendisiydi elbette.

Dostoyevski, Kolya'yı yalnızca İvan'ın zaten bilinen imgesini gülünçlemek için kullanmaz, aynı zamanda pek yakında sahnelenecek dramın ön habercisi olarak da kullanır. Kolya'nın yaramazlıklarından biri de, "yirmi yaşında, enayinin teki, aptal" bir köylü genci kandırıp bir kazın boynu tam da araba tekerleğinin altındayken o kaz bir yulaf çuvalını gagalarsa ve tekerlek hareket ederse ne olur, onu görmeye kışkırtmaktır. Tekerlek biraz hareket eder etmez kazın boynu kırılır. Öfkelenen sahibi bu ikisini kulaklarından tutup mahkemeye götürünce, "ayak işlerine bakan genç" ağzından baklayı çıkararak kendisini Kolya'nın kışkırttığını söyler. Ama, der oğlan Alyoşa'ya, "Olanca sakinliğimle onu kışkırtmadığımı, genel bir önermede bulunduğumu, varsayımsal konuştuğumu söyledim." İvan da Smerdyakov'a karşı aynı şeyi yapar, "her şey serbesttir" önermesini dile getirir, hiç değilse şimdilik Kolya gibi o da sonuçta meydana gelebilecek şeylerin sorumluluğunu üstlenmeyi reddeder. Kolya'nın bilgiçliği sulh hâkiminin hoşuna gider, yalnızca bir uyarıda bulunarak onu salıverir ama İvan'ın vicdanı kendisinin böyle hafif kurtulmasına izin vermeyecektir.

Bu tuhaf, bencilce eğlence gösterisinde Kolya kaz dışında kimseye zarar vermemişti ama o zavallı, acı çeken İlyuşa'ya karşı davranışı için aynı şey söylene-

mez. İlyuşa'nın en çok görmek istediği kişinin kendisi olduğunu Kolya biliyordu ama hasta olup yatağa düşen arkadaşını ziyarete giden öteki oğlanlara katılmadı. Kolya'nın başkaları üzerinde egemenlik kurma, kendisiyle ilgili her durumda denetimi elinde tutma isteği, İvan'ın bir icadı olan Büyük Engizisyoncu'nun insanları özgürlük yükünden kurtarma amacının yansılamasıdır. Gerçekten de geçmişte Kolya'nın İlyuşa ile ilişkisi, İvan'ın yazınsal icadının toyca bir tıpkıbasımı gibi görülebilir. Kolya, Alyoşa'ya İlyuşa için, "gururluydu," der, "ama bana çok düşkündü, gelgelelim birden gözlerinden ateşler saçılır, İlyuşa benimle aynı düşüncede olmayı reddeder, öfkelenirdi." Kolya'nın dediği gibi, İlyuşa sanki "biraz kendi özgür ruhunu" oluşturmaya çalışır gibiydi. Nedenini de, "Onun sevgi sözlerine soğuk tepki vermem"di, diye açıklar, "o sevecenleştikçe ben daha soğuk davranıyordum." Nasıl İvan'ın akılcılığı ahlaksal vicdanından kaynaklanan her türlü duyguyu dışlamasına (ya da bastırmasına) yol açıyorsa, Kolya'nın "sersemce duygusallık"tan hoşlanmayışı da her türlü karşılıklı duyguyu dışlamasına yol açıyordu. Ama Kolya ölüm döşeğinde ateşler içinde yatan İlyuşa'nın çökmüş yüzünü görünce, kendini tutamaz, acıma ve şefkat duygusuna yenik düşer.

Dostoyevski uzun zamandır acı çeken Snegirev ailesini, İlyuşa ile babası arasındaki o güçlü sevgiyi, Karamazovlardaki irinli nefretle karşıtlık oluşturan bir örnek olarak kullanır. Ailenin durumu düzelmiştir, çünkü yüzbaşı Katerina'nın yardımını kabul etmiştir. Ama gözlerinin önünde oğlunun eriyip gidişini seyrederken onun acısını hiçbir şey hafifletemez. Kolya küçümseyerek yüzbaşı için "bir şarlatan, bir soytarı" demiştir, ama Alyoşa'nın çözümlemesi Dostoyevski'nin kendisinin bu özel kişilik tipiyle ilgili anlayışını gözler önüne serer. "Bunlar derin duyguları olan insanlardır," der Alyoşa, "bir şekilde ezilmiş insanlar. Bunların soytarılığı, kendilerini yıllardır aşağılamış, ürkütmüş insanlara karşı, gerçeği söylemeye cesaret edemedikleri için kullandıkları bir tür küskünlükten kaynaklanan alaycılıktır. İnan bana, Krasotkin, bu tür aşırı soytarılık bazen acıklıdır." Bu tür gözlemlerle Alyoşa, İlyuşa'ya kötü davranan, İlyuşa'nın babasını küçümseyen oğlanın gururunun kendisini nasıl yanlış yola sürüklediğini fark etmesine yardımcı olur.

Zosima yapması gerekeni yapmak üzere Alyoşa'yı dünyaya göndermişti, Kolya ve öteki oğlanlarla arasında geçen sahne böyle bir görevin nasıl yerine girilebileceğini gösteren ilk örnektir. Alyoşa, Kolya'nın "Sosyalizm"le ilgili, Rakitin'den kaptığı Voltaire, Tanrı vb. konusunda ve daha başka "yıkıcı" düşüncelerle ilgili gevezeliklerini sabırla dinler, gevezeliklerinin hepsi de İvan'ınkilerin kopyasıdır. Alyoşa bunlara "usulca, kibarca, çok doğal şekilde, sanki kendi yaşında ya da kendinden büyük biriyle konuşuyormuş gibi" yanıtlar verir. Kolya böylece, Dimitri ile Alyoşa arasında geçen konuşma gibi, minyatür bir konuşma deneyimi yaşamıştır ve, "Çok mutsuzum," diyerek itirafta bulunur: "bazen ... sanki herkes, bütün dünya bana gülüyormuş gibi geliyor, şeylerin düzenini altüst etmeye hazır hissediyorum ken-

dimi." Şimdi başka bir şeyin daha farkına varır, "[daha önce beni İlyuşa'yı] ziyarete gitmekten alıkoyan şey kendimi beğenmişliğimdi, bencilce boş gururum, bütün hayatım boyunca kurtulmaya çalıştığım halde kurtulamadığım o iğrenç hükmetme tutkumdu." Bu itiraftan sonra Alyoşa'ya, beni "gülünç" buluyor musun diye sorar, Alyoşa onu uyarır, hatalarını itiraf etme korkusunu yenmelidir. Gerçekten de böyle bir boş gurur şimdi artık "neredeyse bir çeşit delilik"tir, der Alyoşa. " 'Şeytan o boş gurur kılığına girip bütün bir genç kuşağı ele geçirdi,' diye ekle[r], gözlerini ona dikmiş olan Kolya'nın görmeyi umduğu gülümsemeden iz yoktu[r] yüzünde." Alyoşa şeytanı ciddiye alır, böyle eski moda bir körinancı elinin tersiyle itmeyi reddeder. İvan, kısa süre sonra, gördüğü o şeytan acaba bir sanrı mıydı (yoksa değil miydi), buna karar vermeye çalışırken kendini Kolya'nın kuşkuculuğuyla Alyoşa'nın ciddiliği arasında gider gelirken bulur.

10. kitap roman boyunca süren Eyub motifi üzerinde bir çeşitlemedir, Dostoyevski artık o motifin duygusal yönden kahredici etkisini hafifletmek için hiçbir çabada bulunmaz. Başkentten gelen doktor umut vermeyince, üstüne üstlük İlyuşa da babasına "ben ölünce benim yerime iyi bir çocuk al ve benim yerime onu sev," deyince yüzbaşı iyice perişan olur. Ama üzüntüden mahvolan baba odayı terk ederken, Kolya ile Alyoşa'ya "çıldırmış gibi, fısıldayarak", "Ben iyi bir oğlan istemiyorum, başka bir oğlan istemiyorum," der, "Eğer seni unutursam, ey Yeruşalim, gözlerim...' " – İncil'den alınan bu sözü Kolya anlamaz ve Alyoşa'ya sorar. Böyle bir sahne pekâlâ vıcık vıcık duygusal bir sahne olabilirdi ama Dostoyevski'nin elinde çok güçlü bir saflık ve duygu yoğunluğu yansıtır hale gelir. İki yıl önce oğlu Aleksey'i kaybetmesinin kuşkusuz bu sayfalardaki duygulandırıcı acıklılığa katkısı vardır. 1868'deyse iki aylık kızı Sofya'nın ölümü üzerine yüzbaşınınki kadar avuntu kabul etmez kederini dile getiren bir mektup yazmıştı: "Beni teselli etmek için şimdi daha başka çocuklarımın olacağını söylüyorlar. Ama nerede o ... küçük şey, yaşaması için çarmıha gerilmeyi kabul edebileceğimi hiç çekinmeden söyleyebileceğim küçüğüm?"

* * *

11. kitapta, Dimitri'nin tutuklanmasından sonra geçen iki ay içinde meydana gelen olaylara ve anakahramanlara dönülür. Alyoşa, Gruşenka'yı ziyarete gittiği zaman Gruşenka, İvan'ın Dimitri'yi gizlice görmek için hapishaneye geldiğini, ikisinin sanki gizli bir planlarının bulunduğunu söyler. İvan'ın dürtüsü ve davranışının gizemliliği böylece öne çıkmaya başlar.

Bildiğimiz gibi, Dostoyevski ciddi bir izleği önce komik ya da utanılası bir kılığa sokarak sunar. Alyoşa, Gruşenka'nın yanından ayrılıp Liza Koklakova'yı ziyarete giderken, her zamanki gibi, kadının çenebaz annesi yolunu keser, yakında yapılacak duruşmayla ilgili ileri geri konuşur, o düşük çeneli kadın geçici delilik iddiası savunmasının yapılması olasılığı konusunda dırdır ederken –ki Dimitri geçici delilik

iddiasını kabul etmek istemez, bu onun suçlu olduğu anlamına gelecektir–, taşlama daha da ciddi bir hal alır. Ama suçun, gerçekte Dimitri'nin sorumlu tutulamayacağı bir "akli denge bozukluğu" olması olasılığı Madam Koklakova'nın çok hoşuna gitmiştir. "Mahkemelerde reform yapılır yapılmaz," der Alyoşa'ya, "akli denge bozukluğundan haberleri oldu." Gerçekten de onun için hiç kimse hiçbir şeyden suçlu olamazdı, çünkü "bugünlerde akli dengesi bozuk olmayan kim var? – sizin, benim, hepimizin akli dengesi bozuk, bunun çok örnekleri görüldü." Bu evrensel hastalık böylece Zosima'nın herkesi herkesten sorumlu görme anlayışına dayanan evrensel suç kavramının gülünçlemeli şekilde tersine çevrilmiş biçimidir. Madam Koklakova'nın bu kafasızca gevezelikleri yakın gelecekte İvan tarafından örneklendirilecek olan akli dengesizlik ve bozukluk motifini de ortaya serer.

Özellikle şeytanla ilişkilendirilen akli dengesizlik hem korkutucu hem de acıklı bir şekilde bir sonraki bölümde boy gösterir. Yeniden yürüyebilen Liza'yı ziyarete giden Alyoşa, kızın zihinsel durumunda bir kötüleşmenin farkına varır. Hem kendisini hem de başkalarını yok etmek –böylece de bölümün başlığındaki "küçük şeytan" olmak– gibi sadomazoşist hayaller içinde yüzmeye başlamıştır. "Evet, düzensizlik istiyorum," der Alyoşa'ya, isteğini yineler, "her şey yok edilebilir." Alyoşa onu azarlar, "Kötüyü iyi sanıyorsunuz," diye, ama onun kışkırtıcı tepkilerinden birini basitçe çürütemez: "Dinleyin, erkekkardeşiniz babasını öldürmekle yargılanıyor, herkes onun babasını öldürmesinden memnun," der Liza. Sonra Alyoşa'ya bir düşünü anlatır, düşünde şeytanların kendisine saldırdığını görmüştür, haç çıkardığı zaman kaçarlar ama yüksek sesle Tanrı'ya sövmeye başlayınca geri gelirler. "Çok eğlenceliydi," der, "soluk kesici".

Liza'yı İvan da ziyaret eder, İvan onun sadomazoşist eğilimlerine Alyoşa gibi karşı çıkmak yerine onunla ağız birliği eder. Kız ona çarmıha gerilen bir çocuğun bitip tükenmez ıstırabını seyrederken ananas kompostosu (son derecede lüks bir yiyecek) yemenin ne kadar "hoş" olacağını söylediği zaman "güldü ve 'gerçekten de hoş' dedi," denir. (Ne yazık ki Dostoyevski'nin, Hıristiyan kanını akıtmak isteyen fanatik Yahudiler tarafından çocuğun çarmıha gerildiği yolundaki Yahudi karşıtı dokundurmaya karşı zaafı vardı, Alyoşa da bu olasılığı inkâr etmeyi reddeder.) Çok yakında öğreneceğimiz gibi, İvan'ı bir şeytan ziyarete gelmektedir ve İvan'ın hastalığını buraya taşıyarak Liza'nınkini daha da kötüleştirdiğine dokundurulmaktadır. Ama henüz kötü ruhlar Liza'yı ellerine geçirememiştir, Liza biricik kurtarıcısı olarak Alyoşa'ya sığınır, "Alyoşa, beni kurtarın!" diye haykırır. Liza hâlâ kötü dürtüleriyle savaşmaktadır. Bu sahnenin sonunda parmağını kapı sövesine koyar ve kapıyı hızla kapar, ceza olarak kendini sakatlar. "Ben aşağılığın tekiyim, aşağılık, aşağılık, aşağılık!" diye fısıldar, cinayet günü bırakıp gittiği için kendini "rezil herif" diye azarlayan İvan'ın yaptığını yapar.

Daha sonra Alyoşa hapishanede Dimitri'yi ziyaret ettiği zaman kardeşinin keyfinin kaçık olduğunu görür, çünkü Rakitin onun Tanrı inancını sarsmaya çalışmaktadır. Dimitri'nin yanıp kül olmuş bir köy ile ağlayan bir bebek gördüğü düşünün ilham verici etkisi, onun kişiliğinin ve değerler algısının kalıcı biçimde değişmesine yol açmıştır. Rakitin bir suçla ilgili bir makale yazmak niyetindeydi, "bir varsayımı kanıtlamak" istiyordu, yani Dimitri "babasını öldürmeden edemezdi çünkü çevrenin etkisiyle ahlakı bozulmuştu falan" demek istiyordu. Rakitin'in fizyolojik gerekircilik anlayışını yarı ciddi yarı komik şekilde aktaran Dimitri umutsuzluğunu dile getirir. "Tanrı'yı kaybettiğim için üzgünüm," der. Tanrı'nın yerini "her türlü küçük kuyrukçuklar aldı", diye anlatır, "o sinirlerin kuyrukçukları, onlar titreşmeye başlar başlamaz – bir imge görünür... İşte o yüzden görüyor ve düşünüyorum, o küçük kuyrukçuklar sayesinde, bir ruhum olduğu için ya da birinin sureti ve benzeri olduğum için falan değil" (yani Tanrı'nın). Dimitri bu açıklamaya karşı çıktığı, İvan'ın tezini, "Tanrı ve ölümsüzlük yoksa her şey mübahtır" tezini yinelediği zaman Rakitin gülerek onaylar, "akıllı bir adam ne isterse yapabilir," der. İvan'ın öğretisinin o vicdansız Rakitin tarafından yinelenmesi, bu bölümün hemen arkasından gelen bölümlerde İvan'ın *kendi* vicdanıyla mücadelesinin yaklaşan öyküsü için gerekli altyapıyı sağlar. Yine de, Dostoyevski'nin açıkça belirttiği gibi, o alçak Rakitin ile ıstırap çeken İvan arasında benzerlik yoktur. "Kardeşim İvan, Rakitin değildir," der Dimitri açıkça. "Onda düşünce vardır."

Rakitin'in küçümseyici çıkışlarına karşılık Dimitri'nin imanı sarsılmaz. Suçsuz olduğunu bilmesine karşın Dimitri Sibirya'ya gitmeye hazırdır, "bütün bebekler adına... çünkü hepimiz her şeyden sorumluyuz," der ve Zosima'nın öğretisini yineler, İsa ile bir paralelliği işaret eder ("herkes için gidiyorum"). Daha sonra Dostoyevski belki kendi hapishane anılarından yararlanarak Dimitri'yi şöyle bağırtır: "İnsan hapishanede Tanrı'sız yaşayamaz, içerde bu daha da olanaksızdır. Sonra bizler yeraltından, toprağın derinliklerinden Tanrı'ya, neşenin kaynağı olan Tanrı'ya acıklı bir ilahi söyleyeceğiz, Selam olsun Tanrı'ya ve Neşe'ye! Onu seviyorum!" Dimitri'nin o coşkulu olumlamaları, "Her saniye kendi kendime 'Varım' diyebildiğim sürece, bana öyle geliyor ki, her türlü acıya katlanabilirim" dediği zaman doruğuna ulaşır.

11. kitabın geri kalan beş bölümünün odağında İvan vardır, bundan önceki dört bölümde sürekli ona dokundurulmuştur. İvan sonunda Katerina'yı görmeye giden Alyoşa'nın ziyareti sırasında kişi olarak ortaya çıkar. Zihinsel dengesinin giderek bozulduğunun farkındadır, zihin açıklığı durumlarıyla, (örneğin şeytanın ziyareti gibi) sanrı olmasından korktuğu durumlar arasında gidip gelirken Alyoşa'ya sorar, delirmekte olan bir insan delirmekte olduğunu fark edebilir mi, diye.

İvan görünüşte "cinayeti o geri zekâlı sara hastası Smerdyakov"un işlediği yolundaki söylentiyi kabul etmek istemez. Bununla birlikte Alyoşa, Zosima'daki, o sezgiye dayanan ahlaksal ve psikolojik kavrayış yeteneğine sahiptir, İvan'ın şu son

iki aydır kendisinin olası sorumluluğunu düşünmekte olduğunu fark eder. Dimitri için İvan "katil", "canavar" dediği zaman Alyoşa karşı çıkar; katil o değilse kimdi sorusu sorulduğunda, "Ben bir tek şey biliyorum ... babamı öldüren *sen değilsin,*" der. Kendisinin gizli korkularının teline dokunan bu yanıta İvan öylesine şaşırır ki aynı konuda şeytanla yaptığı, sanrıyı andıran konuşmayı Alyoşa'nın bildiğinden kuşkulanır. O kibirli İvan birden Smerdyakov'u görmeye gitmeye karar verir – ilk kez gitmiyordur, bu üçüncü gidişi olacaktır, zaten daha önce iki kez gittiği için bu haldedir, akli dengesi yerinde değildir.

İvan karanlık sokaklardan geçerek Smerdyakov'un kulübesine giderken şiddetli bir kar fırtınasına tutulur, sokakta sarhoş bir köylüye rastlar, köylü bir halk şarkısının ilk iki dizesini söylemektedir: "Ah aman, Petersburg'a gitti Vanka / Bekleyemem onu geri dönene kadar sokakta." Bu şarkı İvan'a kendisinin Moskova'ya gidişini, oradan dönmeden önce olan olayı hatırlatır; bunlar arasında açıkça bir ilişki kurulmamıştır ama İvan'ın "[köylüye] karşı şiddetli bir nefret" duymasının nedeni kuşkusuz ki budur. Köylü sendeleyerek ona çarptığı zaman İvan onu iterek yere devirir, köylünün donup ölebileceği düşüncesi aklından geçmiş olmasına karşın onu karların içinde yatarken bırakıp gider.

Smerdyakov yine hastalanmıştır, İvan'la ikisi birbirine, karşılıklı, hasta gibi göründüğünü söyler; her ikisinin de yüreğini ahlaksal ve ruhsal bir ıstırap kemirmektedir. Yine de şu anda üstünlük Smerdyakov'dadır. İvan'ın cinayete üstü kapalı olarak onay verdiğinin anlaşılmasından korktuğunu anlamıştır. Onun gerçekle yüzleşmekten kaçmasından hiç hoşlanmayan Smerdyakov, kendi suçunu kabul eder ama bu suçu tek başına üstlenmek de istemez. "Onu siz öldürdünüz," der İvan'a, "gerçek katil sizsiniz. Ben yalnızca size alet oldum, sizin sadık uşağınız olan bense... emrinizi yerine getirdim." İvan'ın ısrarlı soruları karşısında –İvan bütün ayrıntıları öğrenmek için sabırsızlanmaktadır– Smerdyakov, Dimitri, Grigori'ye vurduktan ve çitin üstünden atlayarak babasının evinden kaçtıktan sonra, cinayeti nasıl işlediğini anlatır.

Bu konuşmada gözden kaçırılmaması gereken bir şey vardır. Smerdyakov itirafta bulunduktan ve İvan "soğuk bir ürpertiyle titredi"kten sonra, "Bir şey söyleyeyim mi, bir düş görmüş olmaktan endişeleniyorum, şu anda karşımda oturan bir hayalet olmandan," der. Smerdyakov, "Yalnızca ikimiz varız, bir de o," dedikten sonra hemen ekler: "Hiç kuşkum yok ki o burada, o üçüncü, ikimizin arasında." Bu "üçüncü" lafı İvan'ı çok korkutur, bunu şeytan olarak alır, çevresine bakar, "bakışlarıyla acele bütün köşeleri tarayarak birini arar." Bununla birlikte Smerdyakov, "O üçüncü Tanrı oluyor, efendim," der, "Takdir-i İlahi'nin kendisi, efendim, şimdi o burada, bizim yanımızda, efendim, ama onu aramayın, bulamazsınız." Istırap çeken, akıl sağlığını yitirmiş İvan'a şeytan görünürken, Smerdyakov da İvan'ın düşüncelerine saygısını kaybettikçe eski inancının kaynaklarına dönmektedir. Böyle bir dönüşle ahlaksal

bir rahatlama arayışı içinde olduğuna işaret eden küçük bir ayrıntı vardır: Cinayet sonucunda ele geçirdiği, şimdi İvan'a gösterdiği parayı, altıncı yüzyılda yaşanıış bir çilecinin çok bilinen dinsel metinlerinden oluşan bir derlemenin, *Suriyeli Kutsal Peder İzak'tan Deyişler*'in altına saklamıştır. Daha önce Fransızca gramer kitabının –Fransızca çalışan Smerdyakov'un gramer kitabının– altına saklanmış olan para şimdi, bu İkinci ziyarette, Peder İzak'ın kitabının altındaydı, demek ki İvan'a ve İvan'ın düşüncelerine hayranlığının doruğundayken bile, bu pis kokan Lizaveta'nın oğlu, dağları yerinden oynatabilecek iki ya da üç münzevinin var olabileceğini kolayca kabul ediyordu.

Smerdyakov, bu cinayetteki payını kabul etmekten korkan ve olabildiğince küçültmeye çalışan İvan'a küçümseyerek bakar. "Tanrı görüyor," diyerek elini havaya kaldırır İvan, "belki ben de suçluydum, belki ben de gizlice ... babamın ölmesini istiyordum ama yemin ederim senin düşündüğün anlanıda suçlu değilim, seni hiçbir şekilde bunu yapmaya iten ben değilim." Yine de Smerdyakov'a ertesi günkü duruşmada doğruyu, kendisine düşen sorumluluk payıyla birlikte açıklayacağını kesin şekilde söyler ama Smerdyakov, onun her hal ve koşulda nafile bir jest olarak kalacak bu eylemi gerçekleştirme cesaretini göstereceğine inanmamaktadır. Smerdyakov sonuçta İvan'ın tanıklığını kabul etmeyecek, kardeşini kurtarmaya çalıştığını söyleyecekti. En yaralayıcı şey de, İvan'ın duygularıyla düşünceleri arasındaki tutarsızlığı yüzüne vurması olur: "Her şeyin mubah olduğunu siz kendiniz söylüyordunuz, şimdi neden bu kadar korkuyorsunuz?" Bununla birlikte Smerdyakov benzer bir iç çelişkinin kıskacında kıvranmaktadır: Yeniden Tanrı'ya inanmaya başladığını inkâr ederken, kendisi için Tanrı'nın yerini almış olan şeye, yani İvan'ın düşüncelerine de inancı kalmamıştır. Eğitimli biri olan İvan'ın suçluluk duygusu onu nasıl içten içe göçerttiyse, Smerdyakov'un o köylü vicdanı da onun sağlığını bozmuştur, bir sonraki bölümde Smerdyakov'un intiharı İvan'ın yaşadığı ruhsal çöküşle aynı zamana rastlar.

Sahnenin sonunda dışarı çıkan ve kar fırtınasına yakalanan İvan, Smerdyakov'un yapamazsın dediği şeyi yapmaya kararlıdır. Köylünün hareketsiz gövdesine ayağı takılınca bu kez onu bir polis karakoluna götürür, doktor işini ayarlar, adamın hayatını kurtarır. Yanlış yola sapan, günah işleyen bütün insanlara karşı daha önce sergilediği küçümseyiciliğe galebe çalan o yeni kararlılığın ilk sonucudur bu, belki de ikinci ciltte öngörülen rolünün ne olacağını gösterir. Böyle hiç düşünmeden kişisel planda, insana yaraşır bir dayanışma hareketinde bulunabilmektedir ama iş, cinayeti Smerdyakov'un işlediğini söylemek ve bu cinayetteki kendi sorumluluğunu açıklamak üzere savcıya gitmeye gelince durum değişir.

Bu zorlu işi sabaha bırakmayı seçmesiyle birlikte, kararlı davranma azmi darbe alır; yine ahlaksal ve psikolojik çıkmazının tuzağına düşmüştür – aklıyla haklı gösteremediği vicdanının buyruklarına uyma niyetinin çıkmazı. Odasına girip uyu-

yakalmamak için çabalarken "tedirgin bir şekilde ayağa kalktı, uykusunun açılması için odanın karşı tarafına yürüdü," diye yazar. İvan'ın farkındalığını aktaran bu son cümlenin tamamıyla asılsız olduğu ortaya çıkar; aslında İvan uyumakta ve odanın karşı tarafına yürüdüğünü düşünde görmektedir. "Düşler görüyorum artık," der Alyoşa'ya bir sonraki bölümde, "ama düş değil gerçek bunlar. Dolaşıyorum, konuşuyorum, görüyorum." İvan düşleriyle nesnel dünyayı birbirinden ayıramaz; odasındaki bir kanepeye tedirgin tedirgin baktığı zaman, orada oturan birini görür "İvan Fyodoroviç Smerdyakov'dan geldiğinde odada olmayan birini."

İvan'ın şeytanla arasındaki diyaloğa ayrılmış bölümdeki kadar Dostoyevski'nin yergi yeteneğinin olağanüstülüğünü, acıtıcılığını fazlasıyla kanıtlayan bir sahne yoktur. Goethe'nin *Faust*'unun etkisinden söz edilir genellikle, bu sahnede ve metnin başka yerlerinde *Faust*'a çeşitli göndermeler vardır ama ("Rus Faust'u" olarak adlandırılan) İvan ile İvan'ın şeytanı arasındaki ilişki, Faust ile Mefisto arasındakinden hayli farklıdır. Goethe'de Mefisto'nun varlığı ya da Mefisto'nun varlığıyla birlikte ait olduğu doğaüstü dünyasının gerçekliği hiç sorgulanmaz. Oysa İvan'ın gözüne girmeye çalışan o sevimli konuğun yaltaklanıcı konuşmasında İvan'a yöneltilen soru tam da budur. Dostoyevski'nin, akıl ile inanç arasındaki karşıtlık izleği başka hiçbir yerde bu alaycı sayfalardaki kadar büyük bir ustalıkla ve zekice dramlaştırılmamıştır, burada Dostoyevski'nin kendisine ait en köklü inançlarla oynama konusundaki olağanüstü yeteneğini görürüz.

Victor Terras'ın dediği gibi, şeytanın portresi, bütün öteki kahramanlarınkine göre daha ayrıntılıdır.[1] Dostoyevski, şeytanı Rus toplumuna ait bir tip olarak, tamamıyla dünyasal deyimlerle sunmak için büyük zahmetlere girer. İvan şeytanın, kendi hayalgücünün bir ürünü olduğuna inandığı için Dostoyevski tersinlemeli olarak şeytana somut şekilde vücut verir. Şeytan, toprak sahibi sınıfın düşkün bir üyesi, köleliğin kaldırılmasından bu yana mülkünden gelen geliri kalmadığı için artık geçimini sağlayamayan bir soylu olarak karşımıza çıkar ama, örneğin konuşmalarını Fransızca sözlerle süslemek gibi, eski günlerden kalma toplumsal inceliklerin her türlüsünü sergiler. Sırtında iyi cins giysiler vardır ama biraz modası geçik şeylerdir: "Kısacası, muhtaç duruma düşmüş bir soylu sınıf insanının bütün işaretlerini taşıyordu." Rusların *prizhivalçik* dedikleri insanlar gibi yaşar, varlıklı akrabalarının ve dostlarının sırtından geçinen bir asalak gibi yani, ne de olsa o bir beyefendidir, akrabaları ve dostları onu ağırlamaya devam ederler; yol yordamı bilir, yüksek sosyete içine çıkarılabilecek, hoş, yumuşak başlı, eğlenceli biridir. Böyle bir imgenin simgesel bir anlamı vardır. Dostoyevski'ye göre din, o günlerde Rus toplumunun eğitimli kesiminde bir asalaktı, geçmişten kalmış saygın bir anı olarak kabul ediliyordu ama dinin eski gücü ve etkisi nerdeyse kalmamıştı. Şeytanın kendisinin dediği gibi,

---

1 Victor Teras, *A Karamazov Companion* (Madison, Wis., 1984), 385.

"toplumda genel olarak kabul gören bir yargıya göre ben düşmüş bir meleğim... Herhangi bir zamanda böyle bir şey olduysa, aradan öyle çok zaman geçmiş olmalı ki unutulup gitmesi son derece doğal".

İvan'ın şeytanla arasında geçen diyalog, İvan'ın vicdanındaki kıpırtılarla Tanrı'yı ve ölümsüzlüğü reddetmekten yola çıkarak ulaştığı ahlakdışı Nihilist vargıları arasındaki sürekli dalgalanmalara ayak uydurur. Şeytan, ilk keresinde, İvan cinayetteki olası rolünü düşünmeye başladığı zaman onu ziyarete gelir, bu anlamda, tuhaf bir şekilde (bu *topos*'un, geleneksel izleğin, benim bildiğim başka bütün işleniş tarzlarının tersine) İvan'ın aklına isyan eden vicdanının sesini temsil eder. Dostoyevski'nin şeytanı yine de ahlak vaazı vermez ama İvan'ın çektiği vicdan azaplarıyla, benimsediği ve yaydığı düşünceler arasındaki tutarsızlığı alaya alır. Tanrı'ya ve ölümsüzlüğe inanmayanlar için "Her şey mubahtır," İvan Tanrı'ya da ölümsüzlüğe de inanmaz. Niçin o zaman bu tür ilkelerden kaynaklanan ahlaksal suçluluk duygularının ıstırabıyla kıvranmaktadır? Şeytan, kendi ahlaksal ve ruhsal çelişkileriyle eğlenen İvan'ın bu alaylarının kişileşmiş hali olmak için gelir, bu çelişkiler sonunda İvan'ın, bugün bizim şizofreni olarak bildiğimiz, Dostoyevski'ninse beyin humması dediği hastalığa yakalanmasına yol açar. İvan tanı anlamıyla ruhsal bir çöküntüye uğrayacaktır – ama ancak şeytan İvan'ın hem inanç özlemi çektiğini hem de Öklidci olmayan bir dünyanın varlığını kabul etmeyen biri için bunun gerçekleşmesinin zor olduğunu ortaya çıkardıktan sonra olacaktır bu.

İvan'ın şeytanla arasındaki konuşmanın dolaşıklığının içinden çıkmaya olanak yoktur, o karmaşıklığı herhangi bir şekilde kısaca açıklamak olası değildir. Yine de temelde amaç, İvan'ın, Tanrı'ya ve İsa'ya karşı isyan etmesine yol açan akılcı görüşleriyle vicdanı bir kez çatışmaya başladığı zaman içine düştüğü çatışkılar tuzağını dramlaştırmaktır. İşin en tuhaf tarafı, elbette görünüşte ona inanç yolunda yol göstericilik edenin şeytan olmasıdır; (kuşkusuz, şeytan *aracılığıyla* kendi kendine konuşan) İvan bu durumdaki bütün tuhaflığı fark eder. Şeytan, "İş oraya kalırsa, şeytanın var olduğunu kanıtlamak Tanrı'nın var olduğunu kanıtlamak anlamına mı gelir?" derken, İvan bütün diyalog boyunca şeytanın bir sanrı olduğu, bağımsız bir gerçeklik olmadığı konusunda ısrar eder. " 'Sen bir yalansın, hastalığımın doğurduğu bir hayalsin ... benim sanrımsın,' diye haykırır." İvan buna inandığı sürece şeytanın Öklidci olmayan, Hıristiyanlık inancının akıldışı dünyasından çıktığını kabul etmek zorunda değildir ama ona ıstırap vermeye başlayan ahlaksal vicdan kabarması, böyle bir olasılığı tamamıyla reddetmesini olanaksız kılar.

Şeytan, hem kendisinin var olduğunu şiddetle reddeden İvan'a karşı çıkar, gerçekten var olduğunu savunur hem de onun varlığını reddeden İvan'ın bu konuda diretmesine yardımcı olur. İvan şeytanı yalan söylemekle (!) suçladığı zaman, şeytan nazik bir şekilde kabul eder: "Tam da öyle. Ama inanç ile inançsızlık arasında kuşku, gerilim, çelişki senin gibi vicdanlı bir insan için öylesine ıstırap verici bir

hale gelir ki, bu ıstırabı çekmektense hemen kendini asmak daha iyidir." Şeytan, İvan'ın hatırına, "yeni bir yöntem" kullandığını açıklar, inanç ile inançsızlığın iki karşıt kutup olarak sunulduğu eski yöntemi kullanmamaktadır; o şimdi bir tedavi uygulamaktadır, hastalığı daha azdıracak küçük dozlarla verilen ilaç insanı iyileştirebilir.[2] "Seni sırayla inanca ve inançsızlığa taşıyorum," der şeytan, "bana tamamıyla inanmamaya başladığın an, benim yüzüme karşı bir düş olamayacağımı, bir gerçeklik olduğumu iddia etmeye başlayacaksın." Akıl İvan'ın inanmasını engelleyebilir ama inanmayı reddettiği an ahlaksal vicdanı, mantığının bütün vargılarına karşın onu öteki kutba sürükleyecektir. Bu yöntemle şeytan İvan'ın beynine "küçücük bir inanç tohumu ekecek, o tohum büyüyüp bir meşe ağacı olacak[tır] –öyle bir meşe ağacı ki, onun üzerinde otururken 'münzevi keşişlerin ve iffetli kadınlar'ın arasına katılmaya çalışacaksın [Puşkin'den bir alıntı]," diye yazar, "çünkü gizliden gizliye senin arzu ettiğin şey budur. Çekirgeyle beslenecek, ruhunu kurtarmak için çöllerde dolaşacaksın." İvan'ın şeytanı onu çok iyi tanır: Büyük Engizisyoncu'nun inancını kaybetmeden önce izlediği yol aynen budur.

Şeytan, tatlı ve eğlendirici bir muhatap olma ününü hak etmekte, çeşitli eğlendirici, neşeli öykücüklerinde alaycı kuşkuculuk ile inanç açlığını birleştirmektedir, İvan'ın tipik özelliği tam da bu bireşimdir, kılık değiştirmiş şeytan hazırcevaplığıyla onun bu gerçekle yüzleşmesine yol açtığı için öfkelenir. Şeytanın nükteli sözlerinin pek çoğu, daha önce İvan tarafından, "Başkaldırma" bölümünde ya da Büyük Engizisyoncu Söylencesi'nde dile getirilmiş şu ya da bu düşüncenin gülünçlemesidir, bunlar taşlama sanatına özgü bir enerjiyle kaleme alınmıştır, Swift'te bu kratta bir şey bulmak zordur.

Bu gülünçlemelerin en anlamlılarından biri, evrensel uyumun, nihai uzlaşmanın "Kurtar bizi, yalvarırız" yakarılarına katılmayı öfkeyle reddeden İvan'ın bu tavrından hareketle yapılan bir gülünçlemedir. Şeytan'ın anlattığı bir söylencede yer alır, şeytanın dünyasında (İvan'ın bu dünyayı kendi maddesel dünyasıyla karıştırmamasını ister şeytan ama hemen ikisi arasında fark olmadığını da ekler) artık söylencelerin modasının geçtiğini de belirtir. İvan'ın ikilemini bundan daha açık biçimde yansıtan bir söylence olamazdı; söylencenin önermesi, Dostoyevski'nin kendisine dönüşümlü bir dokundurma olarak alınabilecek alaycı bir nitelikte karar kılar. Yeryüzünde "her şeyi 'yasaları, vicdanı, inancı' [Griboyedov'dan bir alıntı], hepsinden önemlisi de, ölümden sonraki hayatı reddetmiş bir düşünür ve felsefeci" ile ilgilidir. Öldükten sonra kendini öteki dünyada yaşarken bulunca tepki gösterir, karşı çıkar, cezalandırılır, cennetin kapılarına ulaşmak ve bağışlanmak için katrilyon kilometre yol yürüyecektir.

---

2 Şeytanı metafizik tedavi uygulayan bir doktor olarak çözümleyen Robin Feuer Miller'a teşekkür borçluyum. Bkz. *The Brothers Karamazov: Worlds of the Novel* (New Haven, CT, 2008), 123-125, ve *Dostoevsky's Unfinished Journey* (New Haven, CT, 2008), 150, 166-170.

"Aydınlanmış bir Rus ateistinin ... balinanın karnında üç gün üç gece somurtmuş bir ateistin ruhunu Yunus Peygamber'in ruhuyla" birlikte kendinde barındıran bu adam orada bin yıl yattı ama sonunda kendini toparladı, yola devam etti. İvan hemen atılır, filozof yola devam etmeyi kabul ederek aptallık etmiştir, çünkü Öklid hesabına göre ulaşmak istediği yere ulaşması bir milyar yılı alırdı. Ama aslında, şeytanın açıkladığına göre, "oraya çoktan varmıştı", çünkü bu tür matematiksel hesapların hepsi şimdiki dünyaya aittir, "bizim şimdiki dünyamız milyar kez yok olup milyar kez yeniden var olmuş bir dünya olabilir ... öğelerine [ayrışmış] sonra yine 'gökkubbenin üstündeki sulara' [Kilise Slavcasıyla Tekvin'den alıntı] dönüşmüş, sonra yine bir kuyrukluyıldız," vb. olmuş olabilir. Dostoyevski burada sonsuza kadar yinelenme düşüncesine, klasik dönemde çok tekrarlanmış bir söze başvurur, Nietzsche bunu kendi amacına uygun olarak kullanır, Alman meslektaşı gibi, İvan da bu dairesellik olasılığını "dayanılmaz derecede sıkıcı" bulur. Dönemin bilimsel terimcesini Kitabı Mukaddes göndermeleriyle birleştirmek şeytanın anlatı üslubunun tipik özelliğidir, İvan'ın yakalandığı ikilem tuzağını yansıtır.

Sonunda varmayı hedeflediği yere ulaştığı zaman filozof daha iki saniye geçmemişti ki (aslında onun hâlâ saate sahip olduğundan şeytanın kuşkulanmasına karşın), "o iki saniye milyar kilometre yürümeye değil, milyar kere milyar, milyar üstü milyar kilometre yürümeye değerdi diye bağırdı." Öylesine heyecanlanmıştı ki haykırarak " 'Şükür' duası okudu, bunu da öylesine abarttı ki, orada bulunan ve bazı yüksek düşünceleri olan kişiler başlangıçta onunla el sıkışmak istemedi – şimdi hemen gerici olur, dediler." Sık sık dönek olmakla eleştirilen Dostoyevski, çok sık karşılaştığı bu eleştirilere bir gönderme yapmıyor mu acaba? İvan o zaman okulda öğrenciyken dini alaya almak için bu öykücüğü yazdığını hatırlar ama bu öykü aynı zamanda, bu alaycılığın altında İvan'ın bilinçdışı inanç özlemini de ele verir, bu özlem şeytanın aynı şekilde ortaya dökülmüş bir isteğine de yansır: Şeytan Öklidci olmayan "belirsiz eşitlikler" âlemini terk etmek, "kesin ve geri dönülmez şekilde, bir tüccarın 130 kiloluk ... ve inandığı her şeye inanan karısı kılığında" vücut bulmak istemektedir. Bu özlem, İvan şeytanın gerçekliğine "bir saniye bile" inanmadığını söylendikten sonra "ne tuhaf. Ama sana inanmak isterdim," diye eklediği zaman doğrudan doğruya İvan tarafından açığa vurulur.

İvan'ın düşüncelerinin bütün içermeleri, şeytan ona eskiden yazdığı yazılardan birini hatırlattığı zaman açıklık kazanır, bu, adı anıldığı zaman İvan'ın yüzünün "utançtan kızar"masına yol açan Büyük Engizisyoncu değildir, "Jeolojik Afet" adlı yazıdır. Bu başlık insanın Tanrı kavramını hepten kaybedeceği bir geleceğe gönderme yapmaktadır, insan hayatı da sanki, yeryüzü jeolojik bir mutasyon geçirmiş gibi değişecektir. Dostoyevski burada iyi bildiği Altın Çağ simgeciliğini kullanır; bu yine Feuerbach'çı bir evren olacaktır, "sevgi, hayatın yalnızca bir anı için yeterli olacaktır ama sevginin bir anlık olduğu bilinci o sevginin ateşini arttıracak-

tır, şimdi ölüm sonrasının sonsuz sevgi düşlerine harcanan sevginin ateşini." Bu, "Kişioğlunun ruhunun devsel bir gururla büyüyüp yüceleceği ve Tanrı-insan'ın boy göstereceği" bir dünya olacaktır. İnsanoğlu, "iradesi ve bilimiyle doğayı ele geçirme çabasının sınırlarını sonsuz derecede genişleterek öylesine yüksek bir başarı sevinci yaşayacaktır ki ... bu sevinç onun göksel hazlar düşlerinin tümünü unutturacaktır."

İvan'ın *Cinler*'deki Kirillov'u hatırlatan, aynı zamanda Altın Çağ'ı çağrıştıran imgelere dayanan hayali böyleydi. Ama "insanın doğuştan sahip olduğu" ve İvan'ın çok iyi fark ettiği "aptallığı" yüzünden, şeytan böyle bir dünyanın kurulmasının bin yıl ya da daha fazla sürebileceğini anlar; belki de hiçbir zaman kurulmayacaktır. Gerek İvan gerek İvan'ın düşüncelerini paylaşanlar, o bakımdan sonunda Büyük Engizisyoncu'ya katılan "seçkinler" gibi sabırsızlanacaklar, "şimdi bile her kim ki doğrunun farkına varır, hayatını yeni ilkeler temelinde istediği gibi düzenleyebilir, buna hakkı vardır. Bu anlamda 'onun için her şey caizdir' ... zaten Tanrı olmadığına, ölümsüzlük olmadığına göre yeni insan pekâlâ insan-Tanrı olabilir ... gerekirse eski köle-insanın eski ahlak anlayışının bütün engellerini hiç kaygı duymadan çiğneyebilir." (Ön-Nietzsche'ci "köle-insan", *rab-çelovek,* fazlaca sözcüğü sözcüğüne aktarılmış bir deyim.) Şeytanın alaycı bir şekilde dediği gibi, bütün bu kuramlar "çok hoştur ama sahtekârlık yapmak istiyorsan bunun için neden ahlakın iznini almak istiyorsun?" İnsanlığın biçim değiştirmesi gibi ülküsel düşler, sahtekârlığa kapı araladığı gibi, İvan'ın şimdi farkına vardığı şekilde, cinayetin haklı gösterilmesine giden yolu da açabilir. Burada yine Dostoyevski'nin gerçek sosyo-politik duruşunu düşünmemek olanaksız, bu konumlanış içinde onun yanlış yola sapmış "idealistler" olarak kabul etmek istediği kişiler Babamız Çar'ı öldürmeye yatkındılar.

En başından sonuna kadar bu bölümde, İvan şeytanın sözlerine sert yanıtlar verir, bu sertlik kendisinin aleyhine olur. Çünkü şeytan onun gördüğü bir sanrıdan başka bir şey değilse, neden ona bu kadar öfkeli yanıtlar vermektedir? İvan şeytanı tekmelemekle tehdit ettiği zaman beriki, "Buna o kadar da üzülmem çünkü o zaman amacıma ulaşmış olurum. Bana tekme atarsan, benim gerçek olduğuma inanıyorsun demektir çünkü insanlar hayaletleri tekmelemezler," der. Sahnenin doruğa ulaştığı noktada, şeytan ısrarla "Jeolojik Afet"ten söz ederken İvan "birden masanın üzerinden bir bardak alıp karşısında konuşana" fırlatır, o konuşan ziyaretçi yerinden sıçrar, üzerine sıçrayan çay damlalarını silkeler ve, "Luther'in hokkalığını hatırladı [Luther hokkalığı şeytana fırlatmıştı]!", "Benim bir düş olduğumu düşünüyor ve düşlere bardak fırlatıyor!" der. Şeytan böylece kendisinin "gerçek" olduğuna İvan'ı inandırmayı başarır, beriki istediği kadar bu ziyareti yapanın, kendisinin bir parçası olduğuna inansın. Ama İvan artık şeytanın ağzından kendisine söylemekte olduğu şeyi anlamayı reddedemez – yani, ahlaksal vicdanının işkencelerini aklının durduramadığını.

Tam bu noktada, uyumakta olan İvan'a dış dünya saldırmaya başlar, İvan uyandığı zaman düşünde gördüğü fiziksel olayların hiçbirinin meydana gelmediğini görür. Ne ateşli alnında ıslak bir havlu vardır, ne masanın üzerindeki bardaklar yerinden kımıldamıştır, ne tam karşısındaki kanepede oturmuş dırdır eden bir ziyaretçi vardır. İvan'ın ilk tepkisi, daha önce ısrarla bir hayalet olduğunu söylediği şeyin "gerçekliği"ni kabul etmek olur. "Bir düş değildi!" diye bağırır kendi kendine, böylece akıl sağlığını korumasına yardımcı olan şeyi korumaya çalışır. Pencereyi açtığı zaman (pencereye hafif hafif vurmakta olan) Alyoşa "bir saat önce Smerdyakov kendini astı," haberini verir.

İvan ısrarla, "Smerdyakov'un kedini astığını biliyordum," der, "*o* [şeytan] bana biraz önce söyledi." Bu, sözcüğü sözcüğüne doğru değildir ama şeytan gerçekten de İvan'ı uyarmış, inanç ile inançsızlık arasındaki çelişki yüzünden insan öylesine büyük bir işkence yaşar ki "bu ıstırabı çekmektense kendini asmak daha iyidir," demişti. O bozuk ruh hali içinde İvan'a söylenen sözler, pekâlâ, aynı belirsizlikler yüzünden işkence çeken Smerdyakov için de geçerli olabilirdi. Alyoşa'nın gelişiyle birlikte, bir anı olarak değilse bile, bir varlık olarak İvan'ın ruhundan şeytan çıkar gider ama İvan'ın kendisiyle iç tartışması devam eder. Aklı tamamıyla karışmıştır, şeytan odamdaydı diye ısrar eder ama sonra, "*o* benim ... Bende var olan soysuzlukların hepsi," diye söylenir. İvan yine de, "Kendimle ilgili pek çok doğruyu ondan öğrendim," der, "Kendi kendime bunları itiraf edemezdim", en önemlisi de, şeytan İvan'ın en çok bozulduğu şeyin ne olduğunu anlamıştır: "Kahramanca, erdemli bir davranışta bulunmak istiyorsun," demişti İvan'a, "oysa erdeme inanmıyorsun; seni en çok kıvrandıran, öfkelendiren de bu, işte bu yüzden o kadar kindarsın." Artık Smerdyakov öldüğüne göre Dimitri'yi kurtarma umudu da kalmamıştır, ama, İvan'a yine de gideceksin der Şeytan, dudak bükerek güler. "Erdeme inansaydın ziyanı yoktu... Ama sen Fyodor Pavloviç gibi küçük bir domuzsun, senin erdemle ne işin olur?"

İvan'ın nasıl davranacağı konusunda Şeytan'ın hiç kuşkusu yoktu: "gideceksin çünkü gitmemeye cesaret edemezsin," oysa neden böyle olması gerektiği konusu "senin için bir bilmece," der. Ama bu, Alyoşa için bir bilmece değildir, sonunda İvan yere yığıldığı zaman onu yatağına yatırır. "İvan'ın hastalığını anlamaya" başlamıştır: "Gururdan kaynaklanan bir kararın ezinci. Duyarlı bir vicdan! İnanmadığı Tanrı, o Tanrı'ya ait Doğrunun yüreğine egemen olması." Doğal olarak, Alyoşa Tanrı'nın kazanacağı düşüncesindedir, çok yakında İvan'ın gerçekten de vicdanının sesini dinlediğini göreceğiz, der. Ama Alyoşa'nın korkusu, aynı zamanda, roman bittiği zaman hâlâ çözülmeden kalan bir olasılığa da kapıyı aralık bırakır, İvan, "inanmadığı davalara hizmet ettikleri için kendisinden ve herkesten intikam" almaya kalkıp "kendi nefreti içinde" boğulabilir.

Gerçekten de babalarını öldürmekle suçlanan Dimitri'nin duruşmasında İvan insanlara karşı duyduğu küçümseme duygusunu ele verir – insancıl dokunaklılığına karşın Büyük Engizisyoncu Söylencesi'nin altında da bu küçümseme duygusu yatmaktadır. İvan yargıçlara ve mahkeme salonundaki seyircilere, hiçbiri özellikle ahlaksal sorularla ilgiliymiş gibi gösterilmeyen kişilere döner, irkilen mahkeme başkanı İvan'ın aklının başında olup olmadığını sorduğu zaman İvan, "Başımda olması gerekir ... sizin iğrenç aklınız ne kadar başınızdaysa ... bütün şu ... çirkin suratlı yaratıkların," der. Sonra onları kendisiyle özdeşleştirir: "Hepsi babalarının ölmesini arzu ediyor. Bir sürüngen bir başkasını yutuyor." Alyoşa bağırır, İvan'ın "beyin humması" geçirdiğini söyler ama İvan devam eder, "Ben deli değilim, ben sadece katilim." Cinayeti Smerdyakov'un işlediğini söylemesi üzerine kendisinden kanıt istenince –belki de şeytan dışında– tanığının olmadığı yanıtını verir, daha sonra sanki bir sır verirmiş gibi, daha önceki sahnelerden kırpılmış sözlerden oluşan, bilinçakışı biçiminde bir monoloğa başlar, oradan oraya atlayarak konuşur. "Sessiz kalmak istemediğimi ona söyledim, o ise bana jeolojik afetten söz etti ... ahmaklıktan! Hadi ... canavarı serbest bırakın artık [Dimitri] ... bir ilahi söylüyordu... Çünkü gönlü rahat... Sokakta 'Vanka Petersburg'a gitti' diye böğürerek şarkı söyleyen sarhoş gibi bir şey, iki saniyelik neşe için katrilyonlarca katrilyon verirdim." Bu son sözlerin dokunaklılığı hiçbir yorum gerektirmiyor.

* * *

Romanın son kısmında hem savcının hem savunmanın yaptığı uzun konuşmalar yer alır, Dostoyevski bunları Dimitri ile İvan'ı kapsayan olay örgüsü gelişiminin uygun bir doruğu olarak kullandığı gibi, romanın kendisi üzerine içerden bir açıklama aracı olarak da kullanır. İki avukat bir cinayet davasını tartışmaktadır ama söylevler, romanın gözalıcı bir genişlikle bize tanıttığı daha kapsamlı ahlaksal ve manevi (dolayısıyla da üstü kapalı olarak toplumsal ve siyasal) sorunlara ışık tutar.

Savcı İppolit Kirilloviç'e göre, Ruslar artık cinayet suçu karşısında dehşete kapılmamaktadır, onun bu suçlaması kuşkusuz, zamanın bağlamı içinde, terörizme sempati duymasalar bile terörizmin yıkımına kayıtsız kalanların kınanması şeklinde okunurdu. Karamazov ailesinin eğitimli çağdaş Rusların bir resmini yansıttıklarını iddia eder, ona göre Fyodor Pavloviç –ancak Dostoyevski'nin yaratmayı bildiği simgesel anlamda son derece etkileyici biçimde– Rusya'daki eski kuşağı temsil eder, bu kuşak arasında değişmez ahlaksal ve toplumsal ölçütler tamamıyla ortadan kalkmıştır. Dahası, İvan'ın inancını yitirmesi, "dünyada her şey mümkündür", "gelecekte hiçbir şey yasaklanmamalıdır" düşüncesi, İppolit Kirilloviç'in iddiasına göre, Smerdyakov'u etkilemiş, oğlanın "aklı başından" gitmiştir; Dostoyevski burada entelijansiyanın inançsızlığının, hâlâ dinine bağlı olan Rus halkının kuyusunu kazma olasılığının bulunduğu görüşünü ortaya atar.

Dimitri, Rusya'nın kendisinin simgesi olarak görülür. Savcının iddiasına göre o, "doğrudan doğruya Rusya'yı simgeler, Rusya'nın kötü kokusunu. Ah bizler içimizden geldiği gibi hareket ediyoruz, iyi ile kötünün olağanüstü güzel bir karışımıyız, kültür sever, Schiller-sever insanlarız ama meyhanelerde gürültülü kavgalar eder, içki arkadaşlarımızın sakallarını çekiştiririz." Bir Karamazov'da her ikisi de vardır, bir Karamazov "en saçma karşıtlıkları" kendinde barındırabilir, "eşzamanlı olarak her iki uçurum üzerinde de kafa yorar ... en yüce ülküler ile ... en aşağılık, en iğrenç alçaklıklar." Bu sözler Dimitri'nin Sodom ülküsüyle Meryem ülküsü arasındaki bitmez tükenmez çelişkiyle ilgili sözlerini yankılar ama kitabın tamamında onun kendini Sodom ülküsünden kurtarma, Tanrı'nın Annesi'ne adama savaşı sergilenmiştir.

Sözlerine son verirken savcı, Gogol'ün *Ölü Canlar* kitabı sayesinde ünlenmiş troyka imgesine döner, *Ölü Canlar*'da Rusya bir troykaya benzetilir, troyka hızla uzak bir hedefe doğru gitmektedir, bütün öteki milletler kenara çekilerek ona yol açar. Savcının dediğine göre jüri üyeleri "kutsal Rusya'mız"ın tamamını temsil eder, "Rusya'nın ilkelerini, aileyi, kutsal saydığı her şeyi!" Bütün ülke, "ölümcül troykamız uçar gibi doludizgin, belki de yokoluşa doğru yol" alırken verilecek hükmü beklemektedir, "çünkü uzun süre geçmişteki insanlar kollarını uzatıp yalvardılar, bu azgın, düşüncesiz gidişe dur denmesini istediler." Öteki milletler kenara çekiliyor, "saygılarından değil ... salt korkularından," bir gün "kendi güvenliklerinin, aydınlanmalarının, uygarlıklarının adına, o dörtnala giden hayalete karşı sağlam bir duvar" oluşturabilirler. İppolit Kirilloviç'in uyarısına göre jüri, "onların artan nefretini, bir oğulun babasını öldürmesini haklı gösteren bir mahkeme kararıyla" arttırmamalıdır.

Ünlü savunma avukatı, Petersburg barosunun yıldızı Fetyukoviç ise okurun doğru bulacağı deyimlerle çok ustaca bir savunma yapar. Savunmasında yalnızca İppolit Kirilloviç'in psikolojik çıkarımlarının inanılırlığını sarsmakla kalmaz, savcının iddia ettiği gibi, Dimitri'nin öfke ve kıskançlıkla hareket ettiği kadar sevgi, onur, acıma duygularıyla da hareket etmiş olabileceğini anlayabilmektedir. Dostoyevski dergi yayıncılığı yaparken yargıyı eleştirmişti, esas eleştirisi savunma avukatlarına yönelikti, avukatlar işin heyecanına kapılıp çoğu kez savlarının daha geniş ölçekli ahlaksal içermelerini gözden kaçırıyorlardı, burada olan şey de aynen buydu. Fetyukoviç çok ileriye gider, (en azından bu kez suçsuz olan) müvekkilini savunayım derken ahlaksal açıdan geçerli olanın sınırlarını aşar.

Fetyukoviç, Fyodor Pavloviç gibi utanılası bir babayı öldürmenin suç sayılması gereken bir şey olup olmadığı sorusunu sorduğu zaman tehlikeli sularda dolaşmaya başlamıştır. Bir yandan Dimitri'nin suçsuz olduğu konusunda ısrar ederken, bir yandan da böyle bir cinayetin pekâlâ haklı görülebileceğini iddia eder, Schiller'in *Haydutlar*'ından, o alçak Karl Moor'un tiradından alınmış örneklerle konunun anlaşılmasını sağlamaya çalışır. Buna içerleyen anlatıcı, onu "düşünceye ihanet eden

adam" olarak etiketler (bölümün başlığı da budur); işte savunma ile romanın en köklü ahlaksal ve felsefi motifi burada kesişir. Fetyukoviç ısrarlıdır, "hak etmeyen bir babaya bir evladın sevgi duyması saçmadır, olanaksızdır. Sevgi hiçten yaratılamaz: ancak Tanrı hiçten bir şey yaratabilir". Babalar evlatları tarafından sevilmek istiyorlarsa davranışlarıyla bunu hak etmelidirler. Babaya duyulan sevgi akılcı, güvenilir, katı şekilde insancıl bir temele dayanmalıdır; "aklımla anlayamadığım ama, anlayamadığım halde dinin beni inanmaya zorladığı pek çok şey gibi, inancım dolayısıyla kabul ettiğim ya da körü körüne inandığım gizemli bir anlamdan kaynaklanmamalı." Mahkeme salonundaki dinleyiciler, anlatıcının acı acı alay ederek belirttiği gibi, yalnızca inanca dayalı evlat sevgisinin kınanması karşısında çılgınca alkışlamıştır. "Yargıçların arkasında kendilerine ayrılmış sandalyelerde oturan yüksek rütbeli kişiler, göğüsleri yıldız dolu yaşlılar bile hatibi alkışladı, mendillerini salladılar." Şu tuhaf rastlantıya bakın ki bu yorum, Zasuliç duruşmasında, kızın temize çıkışını yüksek devlet görevlileri deli gibi alkışladıkları zaman olan şeyi hatırlatıyor.

Fetyukoviç burada yalnızca inanca dayanan, koşulsuz evlat sevgisine karşı aynı savı ileri sürer, İvan, anlaşılmaz bir şekilde çocuklarının hak etmedikleri acıları çekmelerine izin veren Tanrı-babaya nasıl karşı çıktıysa, o da aynı savla karşı çıkar. Ama avukat daha da ileri gider, Dimitri, kafasında cinayet düşüncesi olmadan eve girdiyse bile –Dimitri girmediğini söylüyordu– Fyodor Pavloviç'e vurmuş olabilir, çünkü "ta çocukluğundan beri kendisinden nefret eden, kendisine düşman olan, işkence eden, şimdiyse doğallıkla rakibi olan bir babayı görmek bile onu çıldırtmaya yeterdi." Nefret duygusu öylesine güçlü bir hale gelirdi ki babasına vurabilirdi, "onu öldüreceğini hiç bilmeden," hatta böyle bir niyeti olmadan. Ama *gerçekten* de babasını öldürdüyse, "böyle bir babayı öldürmek," Fetyukoviç'in iddiasına göre "baba katilliği sayılamaz ... ancak önyargılıysanız bunu baba katilliği olarak görebilirsiniz".

Fetyukoviç yine de kendi ayağına kurşun sıkmakta, müvekkilinin suçsuzluğuna inancı konusunda kuşkular yaratmaktadır. Ayrıca Fetyukoviç'in ileri sürdüğü savdaki ifadelerin, İvan'ın Tanrı-baba'ya karşı ileri sürdüğü savdaki ifadeleri hatırlattığını biliyoruz. Ama Dostoyevski hem İvan'ın Tanrı'ya saldırılarını, hem de Dimitri'nin Fyodor Pavloviç'e duyduğu nefreti, okurların babalığın kutsallık ilkesine karşı eşit derecede saygısız saldırılar olarak almasını isteyerek önemli ölçüde sanatsal ve ideolojik bir risk üstleniyordu. Gerçekten de yorumcular arasında İvan'ın isyanının bıçak ağzını köreltmekte Dostoyevski'nin sahiden de başarılı olup olmadığı konusunda kuşku varsa, aynı izleksel motifin farklı düzeylerini birleştirme çabası konusunda daha da fazla kuşku vardır. Tanrı ne de olsa insanoğlunu o engin özgürlük armağanına layık görmüştür, bu armağan istediği kadar kötü ya da yanlış kullanılsın, özgürlüğün sonucunda meydana gelen dehşet verici şeylerden üstü kapalı olarak sorumlu tutulabilir ama bu şeyler, Söylence'de İvan'ın da kabul ettiği gibi, Tanrı insan vicdanının saygınlığını kendi tekeline almak istemediği için olmuştur.

Oysa Tanrı'nın yerine Fyodor Pavloviç'i koymak, okurlardan *onu* koşulsuz şekilde sevmeyi reddetmeyi kutsal babalık ilkesinin çiğnenmesinin eşdeğeri bir saygısızlık olarak kabul etmesini istemek farklıdır. Fyodor'un çıplak bir gerçekçilikle sergilenen alaycılığı, ahlaksızlığı, kurtarıcı hiçbir niteliğinin bulunmaması, Dostoyevski'nin yaratmaya çalıştığı paralelliğin temelini dinamitler. Bu durumda okurların dünyasal baba-evlat sevgisinin karşılıklılık ve karşılıklı sorumluluk içermesi gerektiği konusunda ısrar eden Fetyukoviç'in yanında yer almaları olasılığı vardır. Ama Dostoyevski nasıl İvan'ın hem Tanrı'nın hem da İsa'nın kusurlarına karşı takındığı sert tutumu yumuşatmadıysa, burada da, Fyodor Pavloviç gibi iğrenç bir varlık söz konusu olduğu zaman bile, akıl yoluyla dil uzatılamayacak, inanç yoluyla haklı gösterilebilecek olan babalığın kutsallığı ilkesinin korunmasını önerme cesaretini gösterir. İnsan ister istemez merak ediyor, acaba bu aşırı çaba, o günlerde Baba-Çar'a peş peşe suikast girişimlerinde bulunulurken bütün Rusya'nın yaşadığı o gerilime, umutsuz bir yanıt olabilir mi?

Cinayeti Dimitri'nin işlemediğini savunurken akla hitap eden Fetyukoviç, daha sonra sözünü bağlarken tamamıyla karşıt bir ilkenin yardımına başvurur – Hıristiyanlığın merhamet ilkesine. Konuşmasına devam ederken Fetyukoviç'in tumturaklı sözlerine, sanki üstü kapalı olarak Dimitri'nin suçluluğuna dokundurur şekilde merhamet dileği yansır: "Bırakın öteki milletler cezayı, yasanın lafzını düşünsünler, bizler ruha ve anlama tutunmaya devam edeceğiz – yolunu kaybetmişleri kurtarmaya ve yola getirmeye." Bu sav böylece bir çelişkiler yumağına dönüşür, açık seçik biçimde Dimitri'nin suçsuzluğunun savunusu olmaktan çıkar, bir cinayetin savunulmasına dönüşür.

Bu bitiş sözleri seyircilerden öyle bir tepki alır ki, bu tepki "önüne geçilmez bir fırtına"ya benzer. Hıristiyanlığın ilkelerinden kaynaklanan duygusal insancıllığa seslenişle akılcılığın birleştirilmesi karşısında herkes ağlamaktadır, hatta "yüksek devlet memuru iki kişi gözyaşlarına" boğulmuştur. İppolit Kirilloviç "coşkudan titreyerek" itiraz etmek için ayağa kalktığı zaman, "insanlar basbayağı nefretle ona" bakarlar. Dostoyevski makalelerinde sık sık savunma avukatlarını İncil'i kötüye kullanmakla eleştiriyordu, İppolit Kirilloviç de Fetyukoviç'i böyle bir yanlışlık yapmakla suçlar, İsa'dan "çarmıha gerilmiş insansever" diye söz etmiştir, " 'sen bizim Tanrı'mızsın' diyen bütün Ortodoks Rusya'na aykırıdır bu." İppolit Kirilloviç, "Din ve İnciller'i," diye haykırır, "düzeltsinler – bütün bunlar mistisizmdir; oysa gerçek Hıristiyanlık aklın ve sağduyunun süzgecinden geçmiş Hıristiyanlıktır."

Jüri içeri çekilir, mahkeme salonundakiler kararı beklerken, anlatıcı kalabalık arasındaki konuşmalardan parçacıklar aktarır. Görünen odur ki herkes kanıtların ağırlığına karşın beraat beklemektedir. Pek çoğu onun paçayı kurtaracağına inanmaktadır, çünkü resmi bir görevlinin dediği gibi, "Varsayalım öldürdü – ama baba vardır, baba vardır!" Bu koro halinde söylenen şeyler, İppolit Kirilloviç'in Rusya'da

artık cinayetin gayet doğal karşılandığı yolundaki ilk cümlelerini doğrular. Kamuoyu gibi, Fetyukoviç de davayı kazandığına inanmıştır ama jüri bir saat tartıştıktan sonra geri dönünce her hal ve durumda Dimitri'yi suçlu bulduğunu açıklar, işin kötüsü, herhangi bir ceza indirimi tavsiyesinde bulunmaz. Mahkeme salonunda kopan o anlatılmaz şamata arasında anlatıcı birinin şöyle bağırdığını hatırlar: "Eh, köylülerimiz sıkı durdu."

Böylece ana olay örgüsünün gelişimi, ulaştığı en yüksek noktada karışık bir etki yaratır – bu hem olumlu hem de olumsuz bir etkidir. Hukuksal planda, Dimitri içten içe babasını öldürme içtepileri için cezalandırılmasının doğruluğunu kabul eder ama açıkça "adli hata" (12. kitabın başlığı budur) işlenmiştir. Öte yandan, *hangi* nedenle olursa olsun baba katilliğinin haklı gösterilmesine karşı "köylüler sıkı durmuş," böylece Dimitri'nin eylemiyle değilse bile, kafasından geçirdikleriyle çiğnediği ahlaksal ve dinsel yasanın "gizemli" kutsallığını korumuştur.

* * *

Sondeyiş iki öykücükten oluşur, birinde İvan, Katerina ve Dimitri arasındaki ilişkilerin ayrıntıları verilir, ötekinde Alyoşa ile hasta olup yatağa düşen İlyuşa'nın çevresine toplanan oğlanlarınki. İvan'ın geleceği belirsiz bırakılır, oysa Katerina'nın koruyuculuğu altındadır, bu belirsizlik, kuşkusuz, daha sonraki cilt için ilgiyi ayakta tutma amacını taşır. Dimitri "sinir humması"na yakalanmıştır, Sibirya'ya gönderilmeyi bekler; yolda giderken kaçıp kaçmayacağı belirsiz bırakılır. Dimitri kendisinin coşkulu bir anında üstlenebileceğine inandığı yükü üstlenemeyecek kadar zayıf olduğu sonucuna ulaşmıştı: "Kendimden vazgeçemem. Bir 'ilahi' söylemek istedim ama daha bir gardiyanın bana sen demesine dayanamıyorum." Alyoşa, "Hazır değilsin, bu çarmığı taşımak sana göre değil," diyerek kabul eder, yani *imitatio Christi* çarmıhı, başkalarının günahları ve adaletsizliklerinin kefaretini ödemek için suçsuz birinin cezayı üstlenmesi. Dimitri "acı çekerek başka bir insan" olmak istemiş ve manevi bakımdan o "öteki adam" olma yolunda epeyce ilerlemişti. Alyoşa ona güvence verir, "her zaman, bütün hayatın boyunca, nereye kaçarsan kaç, orada o öteki adamı hatırlarsan, bu sana yeter." Zosima'nın müridi, Dimitri'nin apaçık bir hukuksuzluğu ve insani faciayı önlemek için kaçma olasılığına göz yumarak yasanın lafzını çiğnemeye hazırdır.

Kitap küçük İlyuşa'nın cenazesiyle son bulur. Dostoyevski'nin burada zavallı Yüzbaşı Snergilov'un ve ailesinin kederini ve umutsuzluğunu anlatırkenki ünlü "insancıllığıyla" Dickens dışında kimse yarışamaz. İlyuşa'nın tabutunun başına toplanmış on iki sınıf arkadaşına kısa süre sonra Alyoşa katılır, bu simgesel sayı sahnenin dokunaklılığına İsabilimsel bir anlam katar. Her zamanki gibi oğlanlar arasından Kolya, Dimitri için haykırarak şunu söyler: "Öyleyse suçsuz olduğu halde mahvolacak – mahvolsa bile mutlu sayılır!" Bu tepkiye şaşıran Alyoşa karşı çıkar, "ama böyle

bir nedenle, böylesine utanç verici bir şekilde" olmaz, der. Kolya bunu reddetmez ama şöyle devam eder, "bütün insanlık için ölmek isterdim, utanç konusuna gelince buna aldırmam. [...] Ağabeyinize saygı duyuyorum!" Dostoyevski bu "insanlık için ölme" isteğini, 1870'lerin yeni kuşağının ayırıcı özelliği olarak "doğru" olan şey uğruna kendini feda etme isteğini daha önce vurgulamıştı, biz belki de burada Kolya ile Alyoşa'yı gelecekte bekleyen şeyle ilgili Dostoyevski'nin kafasından ne geçtiğini görür gibi oluyoruz.

Oğlanlar İlyuşa'nın altına gömülmek istediği taşın yanında durdular, burada Alyoşa onlara "sevgili, çok sevgili çocuklarım," diye seslenerek yakında onlardan ayrılacağını haber verir. Ama hepsi ne İlyuşa'yı ne de birbirlerini unutmayacaklarına söz vermelidirler, "hayatta daha sonra başımıza ne gelirse gelsin," der, "[B]ir zamanlar burada güzel ve iyicil bir duygunun bizi birbirimize bağladığı günler"in ne güzel olduğunu hatırlamalarını ısrarla tembih eder. Daha sonra Alyoşa, "gelecekteki hayatınızda iyi bir anıdan, özellikle çocukluktan, baba evinden kalma bir anıdan daha yüce, daha güçlü, daha sağlıklı bir şey olamaz" iddiasında bulunur. Bu tür "iyi ve kutsal bir anı," karşımıza çıkabilecek kötülüğe karşı sahip olacağımız en iyi koruma aracıdır, aralarından bazıları ne kadar kötü yola saparsa sapsın bu böyle olacaktır.

Alyoşa'nın sözleri genç dinleyicilerini yüreklerinden vurur, oğlanlar, "Karamazov, seni seviyoruz," diye bağırırken hatırlayacaklarına söz verdikleri zaman Alyoşa ekler: "Dilerim bu sevgili oğlanın anısı sonsuza kadar yaşar!" Sonsuzluk lafı edilince Kolya'nın aklına bir soru sormak gelir. "Bize dinde öğretilen şey" doğru mudur, gövdesel olarak yeniden dirilerek "yaşayıp birbirimizi, İlyuşeçka'yı falan yeniden görecek miyiz?" Alyoşa, "hafifçe gülümseyerek, duygulu bir sesle" yanıt verir: "Elbette dirileceğiz, elbette birbirimizi göreceğiz." Böylece Snergiyov'ların uğradıkları felaket diye bir şey kalmaz ortada, gelecekte kötülüğe karşı koruyacak "kutsal bir anı"ya dönüşür; Hıristiyanlıktaki yeniden diriliş umuduyla ölümün üstesinden gelinir – Alyoşa'nın söz verdiği gibi, birbirlerine "neşe ve mutlulukla olup bitmiş her şeyi anlat"tıkları an gelecektir. Kitap bu çocukça masumluk ve iyimserlik dokundurmasıyla sona erer, on sekizinci yüzyıl tiyatro oyunlarının sondeyişlerine benzer şekilde, daha önceki bütün trajik gerilimlerden sonra hoş bir rahatlama olanağı sunar. O eski örneklerde nasıl kıssadan hisseye işaret ediliyorsa, Dostoyevski de naif bir biçimde, kabul edilebilir ve dokunaklı bir biçimde, bu en önemli romanı boyunca benzersiz şekilde savunmak peşinde olduğu temel inançları, ahlaksal ve dinsel kanıları yeniden vurgular.

61. Bölüm

Ölüm ve Başkalaşım

Son üç yıldır büyük bir baskı altında çalıştıktan sonra Dostoyevski pekâlâ biraz rahatlama, dinlenme, gücünü toparlama gereksinimi hissedebilirdi. Ama *Karamazov Kardeşler*'in birinci cildi tamamlanınca her zamanki çalışkanlığıyla, yeniden yayımlamaya başlamak istediği *Bir Yazarın Günlüğü* için malzeme toplama işine girişti hemen. Bu işin, giderek kötüleyen sağlığına pahalıya patlayacağının iyiden iyiye farkındaydı ama ekonomik nedenlerle –öteki gelir kaynakları yetersiz kalıyordu–, ayrıca Rus toplumunun dokusunun parçalanmasına yol açan güçlere karşı üstlendiği sesini yükseltme görevi yüzünden bu işe girişmişti.

Dostoyevski bu döneme ait iki anıda yaşlı, güçsüz, hastalıklı bir adam olarak tanımlanıyor. Pedagoji Enstitüsü öğrencisi olan, daha sonra Halkın İradesi adlı terörist örgüte katılan I. I. Popov, Dostoyevski'nin evine yakın bir yerde yaşıyor, yazarı sık sık o civardaki kilisenin parkında oturmuş, oyun oynayan çocukları seyrederken görüyordu. "Kamburlaşmış, bir deri bir kemik kalmıştı, yüzü sapsarı, yanakları çöküktü, gözleri çukura kaçmıştı... Ciddi şekilde hasta bir insan görüntüsü veriyordu."[1] Popov onu bir keresinde eski dostu ve yazar arkadaşı Grigoroviç'le birlikte yürürken görmüştü, güç bela yürüyor, bir şemsiyeye abanıyordu, Grigoroviç'in kesinlikle arkadaşından daha uzun yaşayacağını düşünmüştü. Marki Paulucci'nin evinde bir yardım gecesine katılan Dostoyevski'yi orada gören Letkova-Sultanova da buna benzer bir resim çiziyor. Muhteşem bir şekilde pırıl pırıl aydınlatılmış, şık giyimli sosyete insanlarıyla dolu kabul salonunda, üzerine oturmayan, çok bol gelen resmi smokiniyle oturuyordu, sanki "daha da küçülmüş, zayıflamış, her zamankinden daha solgunlaşmış görünüyordu," yüzündeki "acı ifadesi"[2] Letkova-Sultana'nın dikkatini çekmişti.

Bedensel sağlığı ne durumda olursa olsun, belki de sayılı günlerinin kaldığını hissettiği için, Dostoyevski artık hem liberallerin hem da radikallerin saldırısı altında bulunan düşüncelerini savunmak için konuşması gerektiği duygusu içindeydi. Notdefteri girişlerinin pek çoğunda, gençken Belinski'nin öğrencisi olmuş, önemli bir Batıcı liberal ve üniversite profesörü olan K. D. Kavelin'in savlarını çürütüyordu. Kavelin, gelişmiş (aslında "ideal") bir toplumun temelini kişisel ve ahlaksal yönden gelişmenin oluşturacağına inanan Dostoyevski'nin bu inancına saldırmıştı. Toplum,

---

1 *DVS*, 2: 475.

2 *Letopis zhizni i tvorchestvo F. M. Dostoevskogo*, yay. haz. N. F. Budanova ve G. M. Fridlender, 3 cilt (St. Petersburg, 1995), 3: 503.

diyordu, ancak sosyo-politik eylem aracılığıyla değiştirilebilir, Hıristiyanlıktaki gibi ve Dostoyevski'nin savunduğu şekilde, Rusya'daki toplumsal hastalıkların biricik şaşmaz ilacı, kişilerin kendilerini kusursuzlaştırması değildir.

Dostoyevski'nin hayatının son aylarında tuttuğu notlarda, 1854'te Sibirya cezaevinden çıktığı günden başlayarak kendisini ayakta tutmuş olan temel inançlarından birinin bir kez daha vurgulandığını görürüz. O günlerde yazdığı ünlü bir mektupta, "biri bana İsa'nın doğrunun dışında kaldığını, *gerçekte* doğrunun İsa'nın dışında aranması gerektiğini söyleseydi, ben doğrunun değil İsa'nın yanında yer almayı seçerdim,"[3] itirafında bulunmuştu. Aynı tipte bir seçim yirmi yıl sonra Hıristiyanlığın benci olmayan sevgi buyruğuna göndermeyle ortaya konur: "Öteki yanağını çevir, yakıcı bir duygu derecesinde, bir tutku derecesinde, başkalarını kendini sevdiğinden daha çok sev, yararlı bulduğun için değil, gönül hoşluğu verdiği için sev. İsa hatalar yaptı – bu kanıtlandı! Bu yakıcı duygu şunu söylüyor: Benim için hatanın yanında, İsa'nın yanında olmak senin yanında olmaktan iyidir." Bir başka pasajda İsa'nın insan kişiliğinden taleplerinin *aşırılık* niteliği yeni bir gözle sunulup Yararcı düşünceye aykırılığı vurgulanır. "İsa'nın bütün düşünceleri," diye yazar, "insan aklıyla tartışılabilir ve yerine getirilmesi olanaksız bulunabilir. Öteki yanağını çevirmek, kendinden daha çok sevmek... Tanrı aşkına, neden öyle olsun? Ben bir süreliğine buradayım, ölümsüzlük diye bir şey yok, ben kendi [iğrençliğimi] yaşayacağım".

Profesör edasıyla yukardan atan Kavelin'in özgüvenli hali karşısında Dostoyevski, pek ender görülür bir şekilde patladı ve kendini övmeye başladı. "Engizisyoncu, çocuklarla ilgili bölüm," diye yazıyordu notdefterine sır verir gibi. "Bu bölümler göz önüne alındığında, sen [Kavelin] bana bilimsel açıdan bakabilirsin; ama felsefe benim uzmanlık alanım olmamasına karşın, iş felsefeye gelince bu kadar küstahlık edemezsin. Avrupa'da bile böyle güçlü bir şekilde dile dökülen ateistlik yok, ***hiçbir zaman da olmadı.*** O yüzden ben İsa'ya bir çocuk gibi inanan ve inancını itiraf eden biri değilim, benim ***hosanna***'m* ***büyük kuşkuların cadı kazanından*** geçti, romanımda şeytanın dediği gibi." Kavelin'in eleştirileri Dostoyevski'yi kendi inançlarını dikkatle irdelemeye ve açıklığa kavuşturmaya yöneltti, yanıtının böyle bölük pörçük parçalar halinde kalması çok yazık.

Bir başka notta aynı noktaya döner. "Adi herifler [eleştirmenlerinden söz ediyor], sahip oldukları *cahilce* ve geri kafalı bir Tanrı inancıyla beni kışkırtıyorlar. Bu eşekler Engizisyoncu'da ve bir önceki bölümde dile getirilen o güçlü Tanrı olumsuzlamasını rüyalarında bile göremezler, romanın bütünü o olumsuzlamaya cevaptır. Ben budala gibi, bir fanatik gibi Tanrı'ya inanan biri değilim. Bana ders vermek istiyorlar, benim geriliğimi gırgıra almak istiyorlar. Evet, onlar o aptallıklarıyla be-

---

3 *PSS,* 28/Ki. 1: 176; 20 Şubat 1854.

* Hamdüsena. (ç.n.)

nim dile getirdiğim o güçlü olumsuzlamayı rüyalarında bile göremezler. Bana ders vereceklermiş!.. İvan Fyodoroviç, derinliği olan biridir, o çağdaş ateistlerden değildir, o ateistler inançsızlıklarıyla, o aptalca yeteneklerinin darlığını dışavurmaktan başka bir şey yapmazlar."

3 Aralık'ta Dostoyevski, Aksakov'un bir ay önce gönderdiği mektuba yanıt yazdı. "Gecikmemin ana nedeni," diyor, "sağlığımın çok kötü olması... Anfizemim kötüledi"[4]. Mektup, hem Dostoyevski'nin hem de muhatabının önem verdiği kültürel ve ideolojik konulara ayrılmıştı, Dostoyevski burada Büyük Petro'nun tarihsel mirasına karşı koşulsuz bir nefreti dile getirmektedir. Petro "bizi Avrupa'ya taşıdı ve bize Avrupa uygarlığını armağan etti," diye yazan Aksakov'un bu sözümona yararlı marifetin mutsuz sonuçlarını yeterince vurgulamadığı görüşündeydi. Dostoyevski, Petro'nun reformlarının Rus toplumunun katmanlara ayrılmasına yol açtığı konusunda ısrar ediyordu – "yetkililer, köleleşmiş kitleler, kentliler, on dört farklı sınıf. Petro'nun marifeti budur. Halkı özgürleştir, Petro'nun yaptıklarını yapılmamış hale getirmiş olursun. Ama yetkililer ve kitleler arasındaki o kuşak, o kesim hiçbir şekilde geri adım atmayacak, geniş kitleleri yönetme ayrıcalığından vazgeçmeyecektir." Kölelerin serbest bırakılmasıyla başlayan toplumsal dönüşüm artık durdu, Aksakov, Petro'nun Avrupa uygarlığını ülkeye ithal etmesinin sonucu olarak "yetkililerle halk arasında ölümcül bir kuşak gibi duran şey[in], on dört sınıfın[5] 'en iyi üyeleri'nden oluş"tuğunu açıklamalıydı.

Bu dönemdeki notları Büyük Petro'ya karşı aynı düşmanlığı yansıtır. Birinde şöyle demektedir: "Nihilizm bizim ülkemizde *hepimiz Nihilist* olduğumuz için ortaya çıktı (Son kişiye kadar herkes Fyodor Pavloviç'tir)..." Dostoyevski, Nihilistlerin yeşerdiği topraklarda dolaşan "akıllı adamlar"ı alaya alır: "Hayır ... bizler Nihilist değiliz, bizler yalnızca Rusya'yı reddederek kurtarmak istiyoruz (yani, halkın üstünde bir aristokrat *tabakası* yaratmak ve halkı kendi hiçliğimizin düzeyine çıkarmak)." Ölmeden önce tamamlamayı başardığı *Günlük*'ün tek sayısında Dostoyevski, bu "ölümcül kuşak"ın tamamıyla ortadan kaldırılmasını önermektedir.

* * *

9 Aralık'ta *Karamazov Kardeşler*'in iki ciltlik baskısı hazırdı. Dostoyevski kitabın armağanlık kopyalarını dostları ve aile arasında dağıtmaya başladı, bir tane Pobedonostsev'e gönderdi, Pobedonostsev kişisel olarak Çareviç Aleksandr'a göndermesini tembih etti. Tahtın varisi ile karısı Marya Fyodorovna bir hafta sonra onu Aniçkov Sarayı'nda kabul ettiler. Bu takdimin öyküsünü öğrenmemiz için, o zamanlar bir çocuk olan, belki de yalnızca Pobedonostsev'in annesine anlattıklarını

4 *age.*, 30/Ki. 1: 232; 3 Aralık 1880.
5 *age.*, 232-233.

aktaran Lyubov Dostoyevskaya'dan başka kaynak yok. Babası kral ailesinin huzuruna çıktığında "arkadaşlarının salonlarında nasıl davranmaya alışkınsa öyle davrandı. İlk önce kendisi konuştu, yeteri kadar konuşulduğunu düşününce ayağa kalktı, Çareviç'in ve karısının iznini aldı, her zaman yaptığı gibi" ev sahibine arkasını dönerek "ayrıldı." Dediklerine göre, "Çareviç buna alınmamış, daha sonra babamdan saygıyla söz etmiş."[6]

Yirminci yüzyılın en önemli Rus romancılarından ve eleştirmenlerinden biri olan (*Tolstoy ve Dostoyevski* adlı iki ciltlik eseriyle bu yazarlar konusunda eleştirel bir görüşün oluşmasına önemli katkılarda bulunmuş) Dimitri Merezhkovski bize Dostoyevski'yle ilgili, bilgi verici bir metin bıraktı. Merezhkovski on beş yaşında şiir yazmaya başlamıştı, babası, Kontes Sofya Tolstaya'nın salonunda şans eseri Dostoyevski'yle tanışınca, bu fırsattan yararlanıp yeniyetme oğlunun bu karalamaları için bir uzmanın görüşünü almak istedi. Bir yaşamöyküsü metni parçasında Merezhkovski, "Hatırlıyorum," diye yazıyordu, "Kuzneçni Geçidi'ndeki o küçücük, alçak tavanlı, tıkış tıkış dairede her yere *Karamazov Kardeşler*'in kopyaları yığılmıştı, Fyodor Mihayloviç dizgi teknesinin başında oturuyordu, neredeyse bir o kadar küçük çalışma odasını hatırlıyorum. Kızarıp bozararak, kekeleye kekeleye o çocuksu, berbat şiirleri okudum. Sessizce, sabırsızlanarak ve canı sıkılarak dinledi. Sonunda, 'Berbat, kötü, işe yaramaz şeyler,' dedi. 'Herhangi bir şekilde daha iyi yazabilmek için insanın acı çekmesi gerekir, acı!' 'Hayır,' dedi babam, 'Daha iyi yazmasa da olur, yeter ki acı çekmesin.' Dostoyevski elimi sıkarken o soluk mavi gözlerin duru ve delici bakışlarını hatırlıyorum. Bir daha onu görmedim, çok kısa bir süre sonra öldüğünü öğrendim."[7]

27 Aralık'ta Dostoyevski Kontes Anna Komarovskaya'ya bir not gönderdi, 30 Aralık öğleden sonra saat beşte kışlık saraya davetini kabul ettiğini bildiriyordu. Bu soylu kadın Dostoyevski'nin sarayda tanıştığı kişilerden biriydi, onun ricası üzerine Dostoyevski orada toplanmış konuklara yapıtlarından parçalar okudu. Konuklar arasında Tolstoy'un uzak bir akrabası, Kontes Aleksandra Andreyevna Tolstaya da vardı, hayatını şu ya bu grandüşesin nedimesi olarak geçirmişti ama Tolstoy onun kültürünü ve zekâsını öylesine yüksek bulmuş olmalıydı ki kadını mektup sırdaşlarından biri yapmıştı. Dostoyevski onunla tanışmaya, o bilmecemsi Yasnaya Polyana bilgesini konuşmaya can atıyordu, öte yandan *Suç ve* Ceza'nın silinmez etkisinden kurtulamamış olan Kontes de ("bugüne kadar beni böylesine allak bullak eden başka bir roman okumadım," diyordu) onunla tanışmak için sabırsızlanıyordu. Kontesle tanışır tanışmaz Dostoyevski hemen Tolstoy ile ilgili bir soru sordu, kontesin notlarında belirttiğine göre, Tolstoy'a "tutkulu bir ilgi" duyduğu belliydi. "Şu yeni

---

6 *Letopis*, 3: 513.

7 G. M. Frindlender'da alıntı, "D. S. Merezhkovsky i Dostoevsky," *Dostoevsky –materialy i issledovaniya*, 10 cilt, (St. Petersburg, 1992), 4.

eğilimini açıklayabilir misiniz?" demişti. Kontes bunun kendisi için de "bir muamma" olduğunu kabul etti ama Tolstoy'un bütün bu konulardan söz ettiği mektubu ona ulaştırmaya söz verdi – bunun için Dostoyevski kendisini görmeye gelmeliydi.[8]

Dostoyevski tarih olarak 11 Ocak'ı verdi, şimdi biraz olayların tarih sırasını bir yana bırakıp şu öyküyü tamamlayalım. Kontes, "Bu büyüleyici ve benzersiz gece belleğimden sonsuza kadar hiç silinmedi," diye devam ediyor. "Büyük saygıyla konuşan Dostoyevski'yi dinledim: gerçek bir Hıristiyan gibi Rusya'nın ve bütün dünyanın yazgısından söz etti; gözleri ışıl ışıldı, bir peygamber konuşuyordu adeta." İnançlı bir Hıristiyan olan kontese kuzeni Lev, 1878'de İsa'yı Tanrı ya da kurtarıcı olarak tanımadığını söyleyince kadıncağız ağlamıştı, Dostoyevski'ye okuduğu mektupta da bu düşüncelerin çoğu vardı. "Karşımda oturan Dostoyevski'yi şu an görür gibiyim, başını iki elinin arasına aldı, kederli bir sesle, 'Deme! Deme!' diye tekrarlıyordu. Lev Nikolayeviç'in tek düşüncesine bile katılmıyordu, yine de masanın üzerinde duran bütün kâğıtları topladı: Lev'in mektubunun aslı ve kopyasıyla birlikte. Söylediği bazı şeylerden anladığıma göre, Lev Nikolayeviç'in yanlış düşüncelerine karşı çıkma isteği kımıldamıştı içinde."[9] Kontes Tolstaya'nın sezgisi yanlış değildi, Dostoyevski bu niyetini gerçekleştirecek kadar yaşamadı ama son defterinde şöyle bir not var: "İnsan ne ölçüde kendisine (Lev Tolstoy) *tapmıştır?*"

* * *

Yeni yıl, 1881 yılı, Dostoyevski'yi, ara sıra mektuplarındaki ve konuşmalarındaki iç karartıcı kehanetlere karşın, neşeli bir ruh hali içinde buldu. Ocak ayının başlarında Grigoroviç'e yazdığı mektupta kışı çıkarıp çıkaramayacağından emin olmadığını söylemişti[10] ama Anna, "Ocak ortasına kadar Fyodor Mihayloviç'in keyfi çok yerindeydi. Dostlarını sık sık ziyaret ediyordu, hatta Kontes S. A. Tolstaya'nın sahneleme niyetinde olduğu tiyatro oyununda yer almayı kabul etmişti. A. K. Tolstoy'un, yani kontesin ölen kocasının yazdığı *Korkunç İvan'ın Ölümü*'nde sofu keşiş rolünü oynayacaktı,"[11] diye yazıyor. belki de ruh haline bağlı olarak duyguları sürekli dalgalanmaktaydı; umutsuzluğa direnmekte umudun ne kadar önemli olduğunu bildiği için giderek artan gövdesel bitkinliğin getirdiği moral bozukluğuyla savaşıyordu.

Eskiden Dostoyevski'nin düzeltmenliğini yapmış olan, zaten pek çok kez yararlandığımız Varvara Timofeyeva'nın anılarında bir an için yine Dostoyevski'yi görüyoruz. 1881 başlarında genç kadın Dostoyevski'nin yanından geçmiş ama Dostoyevski onu tanımamış, o da utangaçlık edip yanına gidememiş ama sözlerinden anladığımıza göre, onun kuşağının Dostoyevski ile ilgili duyguları çok değişmiş

8 *DVS*, 2: 363-364.
9 *age.*
10 *Letopis*, 3: 529.
11 Anna Dostoyevski, *Reminiscences*, çev. ve yay. haz. Beatrice Stillman (New York, 1975), 341.

durumda. "Yanına gitmeyi, yine sesini duymayı, şimdi onu *ne kadar iyi* anladığımı, bana ne çok iyi şey kattığını söylemeyi çok istedim... Kendimi onun öğrencisi gibi hissettim, ahlak dünyamı, manevi özgürlüğümü ona borçlu olduğumu."[12] Bu tür duygular yalnızca kişisel tanıdıklığın bir sonucu değildi, artık unutulmuş bir yazar olan A. V. Kruglov'un anıları da bunu gösteriyor. "Bir tıp öğrenciyle birlikte Nevski Prospekt'te yürüyordum, Tesadüfen yanımızdan arabayla Dostoyevski geçti. Tıp öğrencisi, daha ben davranmadan, şapkasını çıkardı. 'Onu tanıyorsun galiba, ha?' dedim. 'Hayır ama ne fark eder? Onu eğilerek selamlamadım, yalnızca başımdakini çıkardım, Moskova'da Puşkin heykelinin önünden geçerken yaptığım gibi,' dedi."[13]

Acımasız ideolojik savaşların dışında kalan, kendisine saygı duyulan, simgesel bir kişi haline gelmişti. Yapıtlarında, katı yandaşlığın sınırlarının çok ötesinde kalan yakıcı ne kadar sorun varsa hepsini ele alıyordu. Dostoyevski liberal ve radikal basın tarafindan hedef tahtasına oturtulurken, solcu olduğu varsayılan öğrenciler ona kucak açıyordu; bunun nedeni, Halkçı Slavcı *Nedelya* [Hafta] dergisinin ocak sayısında, arkadaşı Orest Miller'ın yazdığı gibi, onun "her zaman, her konuda açıkça ve cesurca konuşan biri" olmasıydı: "kendisi için kimin ne diyeceğini umursamazdı. Gençler, yüreklerindeki bir sezgiyle, dürüstçe olan, kölece olmayan ne varsa ona kucak açarlar."[14]

Dostoyevski *Günlük*'ün ocak sayısının notlarını düzene koyarken, şubat ve mart sayıları için başka notlar da birikiyordu. Ölümünün hemen ardından Suvorin'in yazdığı çeşitli makalelerden, gelecekte yayımlanacak *Günlük*'te neler olabileceği konusunda bilgi ediniyoruz. Yorumlardan biri, Dostoyevski'nin sosyo-politik konumundaki şaşırtıcı çelişkiyi gözler önüne seriyor – ülküsel bir Rusya hayalinin, o hayalde ulaşılmaya çalışılan durumun tam tersinin somut örneği olan bir durumda kurulması. "Ona göre," diye yazıyordu Suvorin, "bizim için eksiksiz bir özgürlüğe, başka hiçbir yerde var olmayan bir özgürlüğe kavuşma olanağımız vardır, hem de hiçbir devrim, kısıtlama, denetim olmadan."[15] *Karamazov Kardeşler*'in devamıyla ilgili bir konuşmada Suvorin'in Dostoyevski'den duyduğuna göre, "Alyoşa romanın devamının kahramanı olacaktı, [Dostoyevski] ondan bir Rus sosyalisti tipi yaratmak istiyordu, bizim tanıdığımız, Avrupa topraklarında yeşeren alışılagelmiş tiplerden değil."[16] Grandük Aleksandr Mihayloviç, Suvorin'nin aynı zamanda şu sözleri de aktardığını hatırlıyor: "Son romanım *Karamazov Kardeşler*'de sana [Suvorin'e söylüyor – J. F.] kehanet gibi görünen çok şey oldu. Ama sen asıl devamını bekle. Devamında Alyoşa manastırdan ayrılacak, anarşist olacak. O benim tertemiz Alyo-

---

12 *DVS*, 2: 195.
13 Alıntı, İ. Volgin, *Posledny god Dostoevskogo* (Moskova, 1986), 387.
14 *Letopis*, 3: 526-527.
15 *DVS*, 2: 469-470.
16 *Letopis*, 3: 536.

şa'm Çar'ı öldürecek."[17] Grandükün tanıklığında yanlış bir şey varsa, o da Alyoşa'yı, *Günlük*'ten de destek bulan, çok daha akla yakın "Rus sosyalisti" deyimiyle nitelemek yerine "anarşist" deyimiyle nitelemesidir.

22 Ocak'ta Anna notdefterine düştüğü notta, yaz planlarından söz ederken, çoktandır hayalini kurdukları, kent dışında bir mülk edinme sevdalarından da söz ediyor. "Akşam," diye yazıyor "nereye gidebileceğimizi konuştuk, o bana düşlerinden söz etti."[18] *Russkiy Vestnik*'ten alacaklı olduğu parayla, *Günlük* için sağdan soldan gelen abonelik ücretleriyle Dostoyevski bunu yapabileceklerini düşünüyordu. Ayın yirmi dördünde Kontes Tolstaya'nın evinde akşanı yemeğinin konuklarındandı, kontesin ölen kocasının Korkunç İvan'la ilgili kitabını ödünç aldı, tiyatro oyununa hazırlanacaktı, ayrıca *Günlük*'ün son düzeltmelerini de yaptı. Ertesi gün, 25 Ocak'ta o metinleri alıp matbaaya götürdü, provaların bir gün sonra kendisine gönderilmesini istedi. Kontes Komarovskaya'ya da Kışlık Saray davetini kabul ettiğini, boş olacağını düşündüğü 29 Ocak'ta ziyaretine gelebileceğini bildirdi.

* * *

Dostoyevski bazen *Günlük*'ün sayfalarında hükümet politikalarını eleştirmeye, daha da kötüsü, bu politikaların tam da temeline dil uzatmaya tehlikeli derecede yaklaşır. "Ekonomik bakımdan," diye yazar pekâlâ yıkıcı olduğu düşünülebilecek bir pasajda, "toprak *cinlerin tutsağıdır* (ecinnidir), demiryolu işletmecilerinin değil, sanayicilerin değil, milyonerlerin değil, bankaların, Yahudilerin değil, toprağı işleyenlerin tutsağıdır ... toprağı işleyenlerin kendileri devlettir, devletin çekirdeği, yaşamsal özüdür." Ama Avrupa'dakinden daha hızlı bir şekilde inşa edilen demiryollarının finansmanı, "toprağın en çok [kapitale] gereksinimi olduğu bir zamanda" yapıldı. *Günlük*'teki bu konuyu sansür sınavından geçirtmek konusunun onu çok kaygılandırdığına hiç kuşku yok! "*Ecinni olma*" konusunu daha etraflıca yazıp da köylülerin, toprakları zaten sahip olmaya hakları bulunmayan kişilerden satın almalarının istenmemesini işaret etmemesi olanaksızdı.

Doğal olarak hükümet her zaman köylülerle ilgileniyordu; yıllar içinde onların "ekononıik sağlığı"nı, bütün yönleriyle hayatlarını inceletmek üzere komisyonlar kurmuşlardı. Yine de Dostoyevski halkın Rusya'daki toplumsal kurumlara tamamıyla yabancılaştığını, çünkü *zemstvos* ve mahkemelerin, bürokrasinin denetimi altında bulunduğunu ısrarla söylüyordu. Rus köylü demokrasisinin kalesi olan *obşçina* bile "bir otorite olma yolunda ilerliyor", çünkü seçimleri "şu ya da bu hükümet yetkilisi tarafından" denetleniyordu.

---

17 *age.*, 3: 535-536; *DVS*, 2: 473.
18 *Letopis*, 3: 539.

Gerçekten de yetkililer halka yardımcı olmaya çalıştıkça durum daha da kötüleşti. Halkı yanlış anlamalarının tek nedeni, Ortodoksluğun önemini anlamamalarıdır, Ortodoksluk halkın varlığının özünü oluşturan şeydir. Dostoyevski şöyle yazar: "Ben şu anda kilise binalarından söz etmiyorum, vaazlardan söz etmiyorum; bizim Rus Sosyalizminden söz ediyorum (ve ... kilisenin temsil ettiği her şeyin karşıtı olan bu sözcüğü düşüncemi açıklamak için kullanıyorum)." Dostoyevski "Rus sosyalizmi" deyimini kendi Mesih umuduna uygulamaya cesaret ederek, ilk kez Herzen tarafından, geleceğin sosyalist toplumunun yaratılmasına Avrupa'nın değil, Rusya'da, *obşçina* ve *artel* gibi köylü tabanlı ortaklaşmacı toplumsal kurumların önderlik edeceği kehanetinde bulunurken türetilmiş bir deyimi kullanır. Dostoyevski, Alyoşa Karamazov için yaptığı gibi, kendi nihai amaçlarıyla Rus radikallerininki arasındaki benzerliği her zaman vurgular. Ama onun için bu amaç şimdilerde "yeryüzünde, yeryüzünün izin verdiği ölçüde evrensel bir kilisenin kurulmasıyla" özdeşleşmişti; ayrıca böyle bir amacın, başlangıç halinde ve bilinçsizce de olsa Rus köylülerinin geniş kitlelerince paylaşıldığına inanıyordu.

Halk yalnızca Tanrı'ya ve çara güvenir, Dostoyevski için onları hastalıklarından kurtarmanın ilk adımı, onlarla onların saygı duydukları yönetici arasında bulunan her şeyi aradan kaldırmak olmalıdır. "O külrengi paltolu köylüleri çağırın," diye öğüt verir, "ne eksikleri olduğunu, neye gereksinimleri bulunduğunu sorun, onlar size doğruyu söyleyeceklerdir, böylece bizler de belki ilk kez gerçek doğruyu öğreneceğiz." Bugün bizim için, böyle Halkçı bir öneride bulunmanın çok cesaret isteyen bir iş olmasını anlamak zordur ama, her türlü politikanın ve kararın gizlice çar ve danışmanları tarafından alındığı, halka danışmak gibi demokratik bir düşüncenin hükümdara en azından ihanet sayıldığı tamamıyla despotik bir devlette yapıldığını düşünün. Ayrıca Dostoyevski Rusların *zemski sobor* dediği –Zor Günler'de toplanmış olan ve Romanov ailesini hanedan tayin eden meclis gibi– ülkedeki bütün sınıfların üyelerinden oluşan bir meclis öneriyor falan da değildi. Hayır, yalnızca köylülere danışılacaktı. "[S]onra bizler 'halkın aydınları' biz bir süre boynumuzu büküp bir kenarda duracağız, onlar konuşacak, bizler dinleyecek ve sakince seyredeceğiz." Dostoyevski, entelijansiyanın "siyasal" nedenlerle değil, "pedagojik" nedenlerle bir kenara çekilmesini istediğini açıklar. Böyle bir halk algısı ya küçümsemeyle reddedilmiş ya da daha bir hoşgörüyle Dostoyevski'nin sanatsal ve şiirsel hayalgücünün bir başka uçukluğu olarak kabul edilmiştir.

Dostoyevski *Günlük*'ün bu sayısını Rus dış politikası konusundaki düşüncelerle noktalar, bu konuyla ilgilenmesinin nedeni Orta Asya'ya askeri güç gönderilecek olmasıdır. Liberal St. Petersburg dergileri, özelikle ülkenin boğuştuğu finansal güçlükleri dikkate alarak, bu emperyalist girişimi fena halde eleştirmektedir. Dostoyevski de bu tartışmaya katılır ama zafer kazanan General Skobelev ile birliklerini

övmek, aynı zamanda bu ilk sayının izleksel motifine yorum getirmek için yapar bunu – Rusya Avrupa değildi, böylece dış politikasını Avrupa çıkarlarını ve kaygılarını göz önünde bulundurarak saptayamazdı.

Dostoyevski için Rusya'nın gücünü Orta Asya'ya yayması İngiltere'nin saygınlığını sarsacak, bütün halkları "ta Hindistan sınırına kadar ... beyaz Çar'ın ve onun kılıcının her yere yetiştiğine inandıracaktı". Artık Rusya'nın Asya'yı düşünmesinin zamanı gelmişti, Amerika'nın keşfi Avrupa için hangi rolü oynadıysa, bu da Rusya için aynı rolü oynayabilirdi. Bu kazanımla birlikte Bütün Rusya gençleşecek, ülke uyuşukluğunu ve Avrupa'ya bağımlılık duygusunu üzerinden atacak, cesur ve yeni bir dünya ortaya çıkacaktı. "Avrupa'da biz tufeyli ve köleyiz, oysa Asya'da efendi olacağız." Emperyalizmin başka savunucuları gibi, Dostoyevski de Rusya'nın Asya'da "uygarlaştırma misyonu"nu yerine getireceğini savunur ama sömürülebilecek zenginliklere işaret ederken belki de daha dolaysız davranmaktadır – "metaller, minareller, sayısız kömür madeni." Ayrıca Asya'ya yayılmak Rusların kendilerini de canlandıracaktı. "Misyonumuz ruhlarımıza onuz verecek, rütbe ve özbilinç kazanmamıza yardımcı olacak."

Dostoyevski her zaman Avrupa uygarlığının çökeceği kehanetinde bulunmaktan hoşlanmıştır, şimdi de her zamanki acımasız sınıf savaşı hatırlatmalarına bazı eklemelerde bulunur. "İnsanlar şunu iyi anlamalıdır, Avrupa, yalnızca aşırı kalabalık olması yüzünden, o kaçınılmaz, insanı küçük düşürücü komünizmi kurduğu, bundan kendisi nefret ettiği ve insan kalabalıkları tek bir aile ocağı etrafında toplanmak zorunda kaldıkları, giderek tek tek aileler ortadan kalktığı, aileler kendi evlerini terk edip komünlerde ortak yaşadıkları, çocuklar (dörtte üçü anası babası tarafından terk edilmiş çocuklar) kurumlara yetiştirildiği zaman – işte o zaman bizim hâlâ geniş alanlarımız, tarlalarımız, ormanlarımız olacak, çocuklarımız kendi babalarının yanında, başlarının üstündeki tertemiz mavi gökyüzünü görerek büyüyecekler." Sözümona Asya'ya yayılmak yoluyla Rus nüfusu yeterince dışarıya akıtılmış, Avrupa'yı soluksuz bırakan aşırı nüfus artışı önlenmiş olacak. Sonuçta da "Yaşasın Sobelev ve onun iyi delikanlıları, 'adları yaşayanlar defterinden silinen' kahramanlar sonsuza kadar belleklerden silinmesin". Bu övgü dolu ağıtı düzelttikten üç gün sonra Dostoyevski'nin adı yaşayanlar listesinden silindi.

Kaleminden çıkan son sözlerin emperyalist yayılmacılık övgüsü olması çok üzücü, belki de hemen hemen aynı günlerde yazılmış, onun karmaşık ve kendi içinde çelişkili kişiliğinin eksiksiz kapsamının daha uygun bir tablosunu bize sunan başka sözlerini anarak o sözlerin moral bozucu etkisini azaltabiliriz. Son notdefterine şöyle yazmıştı: "Eksiksiz bir gerçekçilikle, insanoğlunda insanı bulmak. Bu öncelikle bir Rus özelliğidir, bu anlamda ben, son çözümlemede, gerçekten de halkın kendisiyim [*naroden*] (çünkü benim özüm halkın Hıristiyan ruhunun derinliklerindeki özden gelir) – şimdi Rus halkı beni tanımıyor da olsa gelecekte tanıyacaktır." Dün-

ya kültürünün baba mirasının parçası olan Dostoyevski işte budur, emperyalizmin egemenlik sancağını dalgalandıran, yanlış yola sapmış yurtsever Dostoyevski değildir, gelgelelim bu ikisinin aynı yürekte yan yana bulunabilmesi, Dostoyevski'nin savaştığı insan kişiliğinin gizeminin bir parçasıdır.

* * *

Ocak ayının yirmi beşinde Dostoyevski'nin en eski iki arkadaşı, Apollon Maykov ile Nikolay Strahov onu ziyarete geldiler. *Günlük*'ün ocak sayısından, şubat sayısı planlarından söz açılmıştı, o sırada Orest Miller uğradı. Miller'ın Puşkin gecesiyle ilgili olarak halletmesi gereken kendi işleri vardı. Geceyle ilgili posterler asılmıştı bile, posterlerde yer alanlar listesinde Dostoyevski'nin adı da vardı ama Dostoyevski ilk seçtiği şiiri beğenmiyor, Puşkin'in kısa şiirlerinden okumak istiyordu. Miller, haklı olarak öfkelendi. Poster sorunu bir yana, sansürden izin almadan değişiklik yapmaya olanak yoktu, bu da hem sansürle hem de başka yetkililerle sorun yaşamak demekti. Dostoyevski'nin kızgınlığı sahici bir öfkeye dönüştü. Ancak Miller değişikliği kabul edince sorun çözüldü ama hiç kuşku yok ki 25 Ocak günü öğleden sonra Dostoyevski şiddetli bir gerginlik yaşamıştı.

Bu talihsiz anlaşmazlıktan sonra Dostoyevski *Günlük*'ün son sayfalarının düzeltmelerini teslim etmek üzere matbaaya gitti. Saat 7:30'da, ailenin her zamanki yemek saatinde eve dönerek Anna ile çocuklara katıldı, çocuklar tiyatrodan gelmişlerdi, *Pickwick Papers*'dan alınmış bir oyun seyretmişler. "Bütün yemek boyunca," diye yazıyor Anna, "Pickwick Kulübü'nden söz ettik, her ayrıntıyı hatırlıyor ona anlatıyorduk. Daha sonra ona o aktör kimdi diye sordum. Fyodor Mihayloviç, 'Bay Jingle,' dedi."[19] Dostoyevski'nin burada yansıtılan imgesinin çok dokunaklı bir yanı var, hayatının son günlerinden birinde karısı ve çocuklarıyla neşeyle Dickens üzerine konuşuyor, hem neşesi hem de Hıristiyanlık sevgisi –kendisininkine göre çok daha az ıstıraplı ve sancılı olan sevgisi– için sevdiği bir yazarı. Son derece dokunaklı ama, daha sonra anlaşılacağı gibi, tamamıyla uyduruk.

1883'te Anna, kocasının kaleme alınacak ilk yaşamöyküsünü toparlama işini Miller ile birlikte üstlenen Starhov'a yazdığı bir mektupta doğruyu söyler: "O gün," diye yazıyordu, "[Dostoyevski ile] kızkardeşi Vera Mihaylovna arasında öfkeli bir konuşma geçti, neredeyse kavga ettiler, kızkardeşi Moskova'dan gelmişti (tabii bunun yazılmaması gerekiyor)." Ayrıntılarını Lyubov'dan öğrendiğimiz kavga Kumanina mülküyle ilgiliydi, yemek masasında geçti. Mülk konusu açıldı çünkü Dostoyevski 1844'te mülk üzerindeki hakkından vazgeçmesine karşın hakkını daha sonra geri almayı başarmıştı, şimdi de kızkardeşine para borcu vardı. Kızkardeşi Aleksandra için de konuşan Vera Mihaylovna, erkekkardeşinin hakkını geri alması-

19 Volgin, *Posledny god Dostoevskogo*, 414. Dostoyevski'nin son günleriyle ilgili yazdığım son bölüm Volgin'in kitabına çok şey borçludur.

nı haksızlık olarak görüyordu. Bu konular konuşuldukça sinirler gerildi, Vera ağlamaya başladı. "Dostoyevski'nin sabrı taştı," diye yazıyor kızı, babam "bu dayanılmaz karşılıklı suçlamaların uzamasını engellemek için yemek bitmeden masadan kalktı. Annem, ağlamaya devam eden ve olabildiğince çabuk eve dönmek için hazırlanan görümcesini engellemeye çalışırken babam odasına kapanmıştı." Yazı masasına oturarak eliyle ağzını ve bıyığını sildi, korkuyla elini çekti – eli kanlanmıştı! Bu iki farklı öyküde bazı tutarsızlıklar var ("o gün"; "akşam yemeğinde") ama asıl olgular yeterince açık ve Lyubov'un öyküsü daha ayrıntılı.[20]

O akşam saat altıda Anna, Dr. Von Bretsall'a, doktorun gelmesini rica eden bir mektup gönderdi, doktor sonunda geldi. Hastasını stetoskopla dinledi, daha sonra hastanın burnundan oluk oluk kan gelmeye başladı, Dostoyevski kısa süreliğine bilincini kaybetti. Dr. Von Bretsall önemli bir uzman olan Profesör Koşlakov'u çağırmanın akıllıca olacağını düşündü, Koşlakov hastasını bir kez daha muayene etmeye kalkışarak rahatsız etmek istemedi. Çünkü kan azalmıştı, belki de "bir pıhtı" oluştu ve "hasta iyileşme yolunda"[21] diye düşündü. Uzman doktor Dostoyevski'nin konuşmamasını, hareket etmemesini önererek ayrıldı ama Dr. von Bretsall o kadar iyimser değildi, Anna'ya papazı çağırmasını tembihledi. Yakınlardaki Vladimirski Kilisesi'nden bir papaz geldi, Dostoyevski için yapılacak ayini yönetmek ve itiraflarını dinlemek üzere.

* * *

25 Ocak gecesi –burun kanamasının meydana geldiği gece– Dostoyevski'nin, 10 numaralı dairesinde oturduğu binada başka olaylar oluyordu. 11 no'lu daire küçük bir pansiyondu, oda oda kiraya veriliyordu. 25 Ocak gecesi gece yarısından önce polis daireye girdi, tanıklar huzurunda odalardan birini aradı. O odada kalan Aleksandr Barannikov o gün daha önce bir başka yerde tutuklanmıştı, sahte bir pasaport taşıyordu ama Halkın İradesi adlı terör örgütünün yürütme kurulu üyesi olduğuna dair sağlam bilgiye dayanan kuşkular vardı. Barannikov, o güne kadar Çar II. Alensandr'ı hedef alan bütün suikast girişimlerine karışmış biriydi, polisler arasında, polislerin can düşmanlarından biri olarak epey tanınıyordu. En çok da General Mezentsev'i öldüren Kravçinski'nin suç ortağı olarak biliyorlardı onu, silahla ateş ederek dikkatleri başka yöne çekmişti, iki adam daha sonra onun sürdüğü arabayla kaçmıştı. Dostoyevski'nin iki buçuk ay süresince ülkede en çok aranan teröristlerden biriyle yan yana dairelerde yaşamış olduğu Viktor Şklovski'nin dikkatini çekti, bu komşuluğu 1933'te bir öykünün konusu yaptı, aynı zamanda yıllar sonra Dostoyevski üzerine yazdığı kısa kitapta bu olayı tartıştı.[22]

---

20 *age.*, 416-418.

21 *age.*

22 Bkz. Viktor Şklovski, *Za i protiv* (Moskova, 1957), 254-255. Resmi belgelerde Barannikov'un dairesinin numarası 11 olarak veriliyorsa da, Şklovski hiçbir kanıt göstermeden daire numarasının resmi belgelerde değiştirildiğini söylemeye devam ediyor.

Polis kayıtlarının hiçbirinde Dostoyevski adı geçmiyor ama Barannikov'un yoldaşlarından bir başka devrimci, M. F. Frolenko'nun anılarında anlamlı bir söz var. Barannikov'un pek öyle yakalanma korkusu yaşamadığını hatırlıyor ve bunu sakin bir mahallede, Dostoyevski'nin "apartmanında" (herhalde oturduğu binada demek istiyor) oturmasına bağlıyor.[23] Demek ki yazarın orada yaşadığından komşusunun haberi falan yok değilmiş; haberi olduğu gibi, bunu kuşku çekmeye ve yakalanmaya karşı ek bir güvence olarak görmüş. Sokakta insanlarla özellikle de gençlerle çene çalmaktan hoşlanan Dostoyevski, acaba o terbiyeli Barannikov'la da birkaç kelime olsun konuştu mu, bu konuda ancak tahminlerde bulunabiliriz.

Bad Ems'teki tatsız olaylardan bildiğimize göre, Dostoyevski yazarken tam bir sessizlik isterdi, kendisini rahatsız edecek bir gürültü olursa, hiç duraksamadan o gürültüye engel olma girişiminde bulunurdu. Acaba yan komşudaki gürültülerden rahatsız oldu da bakmak için dışarı çıktığında neler olup bittiğini öğrenince şaşırdı mı? Ya da polis tutukladığı adamın kimliğini saptamaya çalışırken bu daireye gelmiş ve yan komşusunu sormuş olamaz mıydı? Bütün bunlar olabilecek şeyler, böyle olduysa pekâlâ Dostoyevski'nin ölümcül hastalığını etkilemiştir.

* * *

26 Ocak akşamı Dostoyevski, evlerine yakın kilisenin papazından komünyon ayini ve günah çıkarma hizmeti almıştı. 27 Ocak sabahı saat ikide Anna, Miller'a bir mektup yazıp bir önceki gece kocasının "ciddi şekilde hastalandı"ğını ve Puşkin gecesinde okuma yapamayacağını bildirdi. Anna ayrıca Kontes Komarovskaya'ya da yazıp 29 Ocak'ta kocasının niçin Mermer Saray'a gelemeyeceğini açıkladı.[24]

Dostoyevski iyi bir uykudan sonra 27 Ocak sabahı uyandığında kendini "neşeli ve sağlıklı" hissediyordu. Kan durmuştu, en kötü durumu atlatmış olduğu umudu güçlenmişti. Suvorin onun "neşeli ve sakin" olduğunu söylüyordu, "şakalar yapıyor, gelecekten, işinden, çocuklarından söz ediyor, çevresindekileri yatıştırıyordu. 'Neden öyle cenaze törenime gelmiş gibisiniz? Ben hepinizi gömerim.' "[25] Miller ile Elena Shtakenshneider da uğramıştı, hastalandığını duyan dostlardan, tanıdıklardan mektuplar ve telgraflar yağmaya başladı. Dostoyevski sağlığıyla ilgili olarak Anna'ya bir "duyuru" yazdırmaya karar verdi, Kontes Elizaveta Geyden'e yazılmış benzer bir taslak, yazışmaları arasında son mektup olarak görünüyor. Burada Dostoyevski nesnel bir şekilde olup bitenleri anlatır, geçici olarak iyileştiğinden söz eder. "Ama patlayan damar iyileşmediğine göre kanama her an devam edebilir. Tabii o zaman ölüm olasılığı var. Yine de şimdi kendisinin bilinci, enerjisi tamamıyla ye-

23 Volgin, *Posledny god Dostoevskogo,* 436.
24 *Letopis,* 3: 543.
25 Volgin, *Posledny god Dostoevskogo,* 420.

rinde, ancak kan damarının yeniden patlayabileceğinden korkuyor."[26] Gerçekten bilinci "tamamıyla yerinde"ydi, son onayı almak üzere *Günlük*'ün dizgicisi provaları getirdiği zaman düzeltmelere yardım etmişti.

Profesör Koşlakov akşam saat yedide yeniden geldiğinde hastasını çok daha iyi buldu, bir hafta içinde ayağa kalkıp dolaşabileceğini söyledi. Vera Mihaylovna ile Dostoyevski'nin üvey oğlu Pavel İsayev de geldiler; Anna, oğlanın gelişine pek sevinmedi. Dostoyevski geceleyin çoğunlukla mışıl mışıl uyurdu ama Anna saat yedide kalktığında eğilip yüzüne bakınca onu gözlerini kendisine dikmiş bakarken buldu. Dostoyevski yarı duyulur bir fısıltıyla, "Biliyor musun, Anna," dedi, "üç saattir uyumuyorum, bu süre içinde hep düşündüm; ancak şimdi açıkça farkına vardım ki bugün öleceğim."[27]

Yanıt olarak Anna aceleyle ne söyledi kim bilir ama Dostoyevski onu hiç dikkate almadan devam etmişti: "Bir mum yak, Anna, bana Yeni Ahit'i ver." Sibirya'da Aralıkçıların karılarının ona verdiği ciltti bu, hayatı boyunca bunu hiç yanından ayırmamıştı. Geçmişte, kendisini gelecekte nelerin beklediğini okumak için yaptığı gibi rasgele bir sayfasını açtı ve Anna'dan ilk paragrafını okumasını istedi. Aziz Matta İncil'inden 13. bölüm, 14-15. ayetler. Orada İsa, Vaftizci Yahya'dan kendisini vaftiz etmesini ister, Yahya şöyle yanıt verir: "Ben de senden vaftiz istiyorum, yanıma gel." Sözcüğü sözcüğüne çevrilmiş Rusça metin şöyle devam ediyor: "Gecikme, çünkü o büyük hakikatin gereğini böylece yerine getirmek düşer bize." Sesi titreyen, gözleri yaşaran Anna bu pasajı okurken, Dostoyevski şöyle dedi: "[D]uyuyor musun –gecikme– öleceğim demek ki."[28]

Anna bundan sonraki birkaç saati hiç unutmadı, kocası onu teselli etmeye çalışıyordu, "sevgi dolu, tatlı sözler söylüyordu, benimle geçirdiği mutlu hayat için bana teşekkür ediyordu. Çocukları bana emanet etti, bana güvendiğini söyledi, onları her zaman seveceğimi ve koruyacağımı biliyordu." Hepsinden fazla hoşuna giden bir şey daha söylemişti, yazdığına göre, on dört yıllık evlilikten sonra pek çok kocanın karısına söyleyemeyeceği bir şey: "Unutma, Anya, seni her zaman çok sevdim, sana bir kez bile ihanet etmedim, düşüncesi bile aklımdan geçmedi."[29] Karısının ellerini sıkıca tutarak aşağı yukarı saat onda uyudu ama saat on birde birden uyandı, yeniden başını yastığa koydu, burnu yine kanamaya başladı. Bu krizi atlatır gibi oldu ama Anna onu sakinleştirmeye çalışınca "kederle başını iki yana salladı, sanki bugün öleceği kehanetini kabul etmemek olmazmış gibi."[30]

---

26 *PSS*, 30/Ki. 1: 242-243; 28 Ocak 1881.

27 *Reminiscences*, 345-346.

28 *age.*

29 *age.*, 346.

30 Volgin, *Posledny god*, 422.

Novoe Vremya [Yeni Vakit], Dostoyevski'nin hastalık haberini 28 Ocak'ta vermişti, çok üzgün olan Anna hemen ziyaretçi akınına uğradı. Dostoyevski'nin isteği üzerine hastanın yanına yalnızca Maykov'un girmesine izin verildi. "Daha dün onu sık sık kalabalıklar karşısında okuma yaparken coşkulu alkışlar beklemekle kınayanlar artık rahat olabilirler: Pek yakında kalabalıklar artık onu dinleyemeyecek. Ah keşke çağdaş yazarlarımızın bu en derinliklisinin değerli hayatı, Rus halkı için, edebiyat dâhilerimizin gerçek mirasçıları için korunabilseydi!"[31] Bu pasaj ("Benim için ne diyorlar?" diye) merak eden Dostoyevski'ye okunduğu zaman, Anna'dan bir kez daha okumasını istedi. Hayatının son saatlerinde böylece düşmanlarıyla alay edildiğini, Rus edebiyat geleneğinin devamı olarak kendi dehasının göklere çıkarıldığını kulaklarıyla duydu. Bir kez daha komünyon ayini yapılmış, Dostoyevski'nin günah çıkarmış olması olasılığı vardır, saat beşte, daha önce sözü edilen, Kontes Geyden'e gönderilecek duyuruyu dikte ettirdi.

Dostoyevski daha sonra çocuklarını yanına çağırttı, çocuklar babalarını öptüler, o da onları kutsadı, onlara annelerini her zaman sevmelerini ve sözünü dinlemelerini tembihledi. Yeni Ahit kopyasının oğlu Fedya'ya verilmesini, çocuklara "Günahkâr Evlat" meselinin okunmasını istedi. Lyubov'un daha sonra hatırladığına göre, çocuklarına, bir gün bir suç işlerlerse (*prestuplenie* sözcüğünün yasaya aykırı suçtan daha geniş anlamı vardır) Baba olarak Tanrı'ya güvenmelerini, ondan bağışlanmayı dilemelerini tembihledi, onların tövbe etmesine, Tanrı, tıpkı Günahkâr Evlat geriye döndüğü zaman sevinen babaları gibi sevinecekti, bundan kuşku duymamalıydılar. Çocuklarına son bir miras olarak bırakmak istediği şey, işte bu suç, pişmanlık ve bağışlanma meseliydi, hayatının anlamı ve sanatının mesajı konusunda nihai anlayışının bu olduğu düşünülebilir.

Saat 6:30 dolaylarında yine burnundan kan boşanınca komaya girdi, bir daha da ayılamadı. Yaklaşık iki saat kadar can çekişti, bereket versin bu süre içinde bilinci yerinde değildi. Bu arada Anna ile çocuklar "diz çökmüş ağlıyor" ama hıçkırıklarını boğmaya çalışıyorlardı çünkü onlara son kaybedilen duyunun ses duyusu olduğu, en küçük bir sesin onun ölüm sancısını uzatabileceği söylenmişti. "Kocamın elini elimle tutuyordum," diye yazıyor Anna, "nabzının gittikçe zayıfladığını fark ettim."[32]

Maykov bir başka doktor çağırtmıştı, (Dostoyevski'nin durumunu sorması için Kontes Tolstaya'nın gönderdiği) yazar Boleslav Markeviç kapıyı çalınca onu o sandılar. "Yürekler acısı bir çığlık" atarak, on bir yaşındaki Lyubov doktoru karşılamaya koştu, "Doktor, doktor, Tanrı aşkına babamı [*papaşi*] kurtarın, hırıldıyor," diye bağırıyordu. Bunlar onun çıkardığı son ölüm hırıltılarıydı, doktor birkaç dakika sonra odasına girdiğinde öldüğünü onaylamaktan başka yapılacak bir şey kalmamıştı. Melodram etkisi yaratan şeyler yazmakla tanınan Markeviç, Anna ile çocukların

---

31 *Letopis*, 3: 545-546.

32 *Reminiscences*, 348.

30. Tabut sehpasında Dostoyevski, İ. N. Kramskoy çizimi.

çılgına döndüklerini söylüyor, Anna, "Ah, onu kaybettim! Onu kaybettim!" diye bağırarak bir sandalyeye çökmüş. "Maykov ile ikimiz aynı anda, elimizde olmadan, 'Rusya onu kaybetti' dedik."[33] Okumuş yazmış Rusların duygularını bu son cümleden daha dokunaklı bir şekilde dile getiren cümle olamazdı.

O akşam, Dostoyevski'nin ölümünden iki saat sonra Anna'nın erkekkardeşi geldi, "[onun] sayesinde halledilmesi gereken, böyle acılı günlerde insana zor gelen, pek çok sevimsiz işten kurtuldum."[34] Ertesi gün, 29'unda Suvorin erkenden geldi, ertesi günkü makalesinde ölünün nasıl yıkandığını, gömülmeye hazırlandığını tüyleri ürpererek anlattı. Ayrıca ressam Kramskoy için de bir not düşmüş, he-

33 Volgin, *Posledny god*, 429-430.
34 *Reminiscences*, 351.

men gelmesini çünkü Anna'nın çekilmekte olan "fotoğraflar"dan ve alınmakta olan "yüz kalıp"larından söz ettiğini söylemişti.[35] Kramskoy sahiden de ölünün o ünlü desenini çizdi, yazarın başı yastığın üzerindeydi, yüzünde başlangıç halinde hafif bir yarı gülümseme vardı. Anı yazarlarının pek çoğu Kramskoy'un, kendilerinin de gördükleri o garip ifadeyi yakaladığını doğrulamaktadır. Heykeltıraş Bernştam, Dostoyevski'nin daha önce planlanmış büstünü yapmaya başlamak yerine, alçıyla yüzünün kalıbını aldı.

Dostoyevski'nin önemli konumlarda bulunan arkadaşları ailesi için ne yapabileceklerse yapmaya başladılar. Pobedonostsev, Loris-Melikov'a ölüm haberini verdi, ondan haberi II. Aleksandr'a ulaştırmasını istedi. Ayrıca çarın oğluna da yazarak aile için para yardımı toplamakta yardımlarını esirgememesini rica etti, ısrarla Loris-Melikov'la da konuşmasını istiyordu. Hemen İçişleri Bakanlığı'ndan bir görevli gelip Anna'ya cenaze masrafını hükümetin üstleneceğini bildirdi ama Anna gururuna yediremeyerek bu öneriyi reddetti: "Bana göre kocamı kazandığı parayla gömmek, benim ahlaki bir sorumluluğumdur,"[36] dedi. Resmi raporda böyle bir şeyden söz edilmiyor, tam tersine, bu yardımlar için Anna'nın şükranlarını ifade ettiği dile getirilmiş.

Ölü için ilk ayin [*panikhida*] öğleden sonra birde yapıldı. Gazetelere ilan verilmişti, Anna'nın gözlemine göre, "bilen bilmeyen herkes onun tabutunun başında dua etmeye koşmuştu, öyle çok insan vardı ki çok kısa bir zamanda beş odanın beşi de tıklım tıklım doldu, tören başlayınca çocuklarla ben tabutun başına gitmek için kalabalığın arasından zor geçtik."[37] Pobedonostsev aynı gün Katlov'a yazarak Dostoyevski'ye borçlu olunan parayı hemen Anna'ya, Anna adına bu parayı tahsil edecek yetkiliyle birlikte göndermesini rica etti. "Bugün ilk *panikhida*'ydı," diye ekliyordu, "Sanki hâlâ canlıymış gibi, hayatının en iyi anlarındaki haliyle, yüzü tam bir dinginlik içinde."[38] Daha sonra Anna'nın erkekkardeşi Novodiçi Manastırı'na gitti, Nekrasov'un cenazesinde bir zamanlar Dostoyevski oraya gömülmek istediğini söylemişti. Ama istenen mezar yeri ücreti öylesine yüksekti ki başka yere bakılmasına karar verildi. Anna, Okhtinski Manastırı'nı önerdi, oğulları Alyoşa'nın ve Anna'nın babasının mezarları oradaydı, ertesi sabah bir mezar yeri satın almak üzere oraya gitmeye karar verdiler.

Bu arada yine de Dostoyevskilerin çözemedikleri bir sorunları olduğunu duyanlar olmuştu, bir generalin karısının önayak olmasıyla, önemli bir editör ve yayıncı, Alensandr Nevski *lavra*'sına (mezarlığı olan dinsel binalar topluluğu), Metropolit İsidor'a gitti, Dostoyevski'nin ücretsiz olarak oraya gömülmesinin uygun olacağını

35 *Letopis*, 351.
36 *Reminiscences*, 352.
37 *age.*
38 *Letopis*, 3: 550.

söyledi. Bu rica hemen oracıkta ve kesin şekilde reddedildi: o saygıdeğer ve allame Metropolit onun "alt tarafı basit bir romancı olduğunu, ciddi bir şey yazmadığını" söyledi, ayrıca cenazesi "*lavra*'nın sınırları içinde arzu edilir"[39] bir şey olmayan bir karışıklığa yol açabilirdi. Şu anda Rus kilisesinin en yüksek seküler yetkilisi olan Pobedonostsev akşam *panikhida*'sında bu sert yanıtı duyunca, "Dostoyevski'nin gömülmesi için gerekli parayı vereceğiz," dedi. Metropolit İsidor'un kuşkusuz bir kenarda kulağı burkulmuş olmalı ki ertesi gün gazetelerde Dostoyevski'nin Aleksandr Nevski *lavra*'sına gömüleceği duyuruldu.

Akşam *panikhida*'sında zaten dolu olan Dostoyevski'nin dairesi iyice dolup taştı; bir gazete muhabiri saat sekizde gelenlerin ancak saat onda tabutun başına ulaşabildiklerini yazdı. Saltıkov-Şçedrin oradaydı, Kontes Kamorovskaya oradaydı, Barones Feleisen ona eşlik ediyordu. Kontes, Grandük Konstatin Konstantinoviç'e yazdığı mektupta o iki soylu hanımefendinin nasıl ayin boyunca tabutun yanına yaklaşamadıklarını anlatıyordu – hiç kuşku yok ki herkesin kendilerine yol açmasına alışkın olan o iki hanımefendi için bu yepyeni bir deneyimdi. Sonunda kontes Dostoyevski'yi gördüğü zaman, yüzündeki ifadeye o da şaşırdı: "Sanki canlıydı, pırıl pırıl, dingin bir yüz ... görevini yapmış, her şeye dayanmış, hiç acı çekmemiş bir insanın yüzü gibiydi." Çocuklar tabutun çevresinde bir şeyler yapıyordu, havasızlık yüzünden sönen mumları yakıyor, konuklardan "ölünün alnını değil ikonu öpmelerini"[40] istiyorlardı.

Dostoyevski'nin 1860'ta Sibirya'dan döndüğü günden beri hayalini kurduğu bir şey vardı, Rus toplumunun inanç ve sevgiyle birbirine bağlı insanlardan oluşan, uyumlu bir bütün haline geleceği günü beklemişti hep. Bu olmayacak hayal onun ölüsü tabut sehpasında yatarken adeta gerçek olmaya yaklaşmıştı. Rus İmparatorluğu'nun sinir merkezi demek olan St. Petersburg'un kültürel ve siyasal hayatını oluşturan herkes –ama sözcüğün gerçek anlamıyla herkes– ona saygısını sunmak üzere gelmişti. Saltıkov-Şçedrin, Kontes Komarovskaya ile yan yanaydı, terörist bir grup olan Halkın İradesi'nin yeraltı gazetesinde takma bir adla yazmaya başlamış olan Mihaylovski, özel öğretmenini yanına alıp oraya gelmiş Grandük Dimitri'yle ve Pobedonostsev'le kendini aynı odada buluyordu. O günleri yaşayanlar, başka koşullarda sonu gelmez çelişkilerle –bir ay sonra II. Aleksandr'ın öldürülmesiyle sonuçlanacak bir çelişkiyle– bölünmüş toplumun her kesiminin, birdenbire sözbirliği etmişçesine derin bir saygı ve kederde birleşmesine şaşırmadan edemediler. Daha sonra Anna'nın dediğine göre, kocası 28 Ocak'ta ölmemiş olsaydı, zaten bir ay sonra ölürdü – Aleksandr'ın ölüm haberini alınca atardamar yırtılmasından giderdi.

Onu kişisel olarak tanıyanların ya da o günlerin edebiyat tartışmalarında onun yanında ya da karşısında yer alanların yapılacak törenlere katılma zorunluluğu his-

39 *age.*, 551.
40 *age.*

setmesinde şaşılacak bir şey yok. Asıl önemlisi, toplumun, özellikle genç kuşağın, Dostoyevski'nin ölümüne şaşırtıcı şekilde yaygın kitleler halinde tepki göstermesidir. Koni'nin hatırladığına göre, adli bir raporu yüksek sesle okumasını istediği genç avukatlardan biri okurken duraksamış, kekelemiş. Kendisine nesi olduğunu sorduğunda avukat Dostoyevski'nin öldüğü haberini vermiş (Koni henüz duymamışmış) ve kendini tutamayarak ağlamaya başlamış.[41] Haber lise öğrencileri, başkentin yüksekokul öğrencileri arasında duyulunca, öğrenciler hemen gruplar oluşturdu, *panikhida*'ya katılacaklar belirlendi, gömülme törenine topluca katılabilmek için çelenk almak üzere para toplamaya başladılar.

Dostoyevski'ye öğrenci gençliğin bu kadar ilgi duyduğunu açıkça gösteren bir olay olmamıştı daha önce. Güzel Sanatlar Akademisi öğrencisi İ. F. Tyumenev'in bizlere bıraktığı bir metin var, o metinde kendisinin ve arkadaşlarının katıldığı cenaze törenini, tören alayını çok güzel anlatıyor. Turgenyev, Gonçarov ya da Ostrovski ölseydi, onların kayıpları için bu kadar "acı" duyulmayacaktı," diyor, çünkü Dostoyevski "yeni yeni toplumun dikkatini çekmeye, 'Karamazovlar'la herkesten ilgi görmeye başlamış, Alyoşa'yı, (niyetine bakılırsa) bu yeni Evanjelist Sosyalist Rus'u anlatmaya yeni yeni hazırlanıyordu."[42] Doğru bir ifadeyle Alyoşa'nın "evanjelist sosyalizmi" dediği şeye Tyumenev'in yakınlık duyduğu çok açık, ayrıca sanki Dostoyevski'nin yazdıkları yeni yeni toplumun dikkatini çekmeye, yaygın şekilde okunmaya başlamış gibi konuşuyor. Tabii bu doğru değil ama bu yanlışlıktan yeni bir kuşağın onun etkisine niçin bu kadar açık hale geldiğini anlıyoruz; onlar (Nihilist değil) Halkçı düşünceleri özümseyerek büyümüşlerdi, o yüzden Dostoyevski'nin ahlak ülküsünün Hıristiyanlık içermesine sırt çevirmeyeceklerdi. Bu girişin gerisinde akademideki öğrencilerin nasıl hemen para toplamaya karar verdikleri anlatılıyor. Bu görevi üstlenenler ara sıra "Dostoyevski de kim?" sorusuyla karşılaşmadılar değil ama hiç yanıt vermediler; aralarından bazılarının bazen bu cehaleti kınadıklarını göstermek için söylendiği bile oldu.

30 Ocak günü öğleden sonra sansür kurulu başkanı N. S. Abaza, Anna'ya Maliye Bakanlığı'nın bir mektubunu sundu, mektupta çarın Anna'ya "kocasının Rus edebiyatına hizmetlerinden dolayı"[43] ömür boyu yılda iki bin ruble maaş bağlama lütfunda bulunduğu yazılıydı. Bu, besbelli ki Rusya'da bugüne kadar böyle bir yazara bağlanmış bu tür en yüksek aylıktı (hizmetsiz maaşlı memuriyetlerde bulunmuş Puşkin'e ve Karamzin'e bağlanan maaşlar devlete hizmet ettikleri için bağlanmıştı). Ayrıca Dostoyevski'nin çocukları için, biri çok saygın bir okul olan Askeri Akademi'de, öteki (soyluların kızlarının okuduğu) Smolni Enstitüsü'nde olmak üzere iki kontenjan ayrılacaktı, Anna teşekkür ederek bütün bunları kabul etti ama daha sonra her iki çocuğunu da başka eğitim kurumlarına gönderdi.

41 *DVS.* 2: 246.

42 *age.*, 479.

43 *Letopis*, 3: 554.

Bu arada aynı günün akşamı Grigoroviç tören alayında yer almak isteyen bütün grupların listesini yaptı, delegelerin nerelerde toplanacaklarını saptadı. Öğrenci temsilcilerine düzeni sağlamaya yardımcı olmaları tembihlendi; Dostoyevski'nin daha yaşlı arkadaşları da çeşitli gruplara göz kulak olacaktı. Tören alayı ertesi sabah saat 10:30'da hareket edecekti (saat 11:00'de etti), Dostoyevski'nin dairesinden yola çıkıp Nevski Prospekt'ten geçerek Aleksandr Nevski *lavra*'sına doğru yol alacaktı.

* * *

31 Ocak, parlak ve bulutsuz bir cumartesiydi. *Bir Yazarın Günlüğü* o gün yayımlandı. Kuzneçni Geçidi'ndeki apartmanın çevresine sabah saat dokuzda büyük bir kalabalık toplanmıştı, hepsi üzerinde kurumlarının, derneklerinin, gazete ve dergilerinin adları yazılı çelenkler ve sancaklar taşıyordu. Sayım yapıldı, ona göre 67 grup vardı, korteje on beş koro eşlik ediyordu. Tyumenev tabutun evden alınıp kalabalıkların karşısına çıkarıldığı anı anlatıyor. "Vladimirski Kilisesi'nin çanı çalmaya başladı, ilk tokmak sesiyle birlikte o törensel 'Kutsal Tanrı' duası başladı... Duanın başlamasıyla birlikte bütün herkes başındaki şapkayı çıkardı ... pek çoğumuzun boğazı bir hıçkırıkla düğümlendi. O anda herkes, ister inançlı ister inançsız olsun, Tanrı'ya özgülük niteliği taşıyan bir fısıltı duyuyordu."[44] Tören alayı kıvrılarak sokaklardan geçiyordu, insanlar nöbetleşe yer değiştirerek tabutu taşıyordu; ilk taşıyıcılar arasında Dostoyevski'nin hâlâ hayatta olan arkadaşı Petraşevski, A. I. Palm ve A. N. Pleşçev vardı. Çelenklerle, sancaklarla onları izleyen yaslı insanlar neredeyse bir buçuk kilometre uzunluğunda bir kuyruk oluşturuyordu. Strahov, "Bugüne kadar Rusya'da böyle bir cenaze töreninin görülmediği rahatça söylenebilirdi,"[45] dedi.

Seyredenler onca büyük bir kalabalığın, o kadar büyük bir düzen içinde hareket etmesine şaşırdı. Polis fazla yaklaşmadı, ancak gazetelere yansıtılmayan ama iki özel anıda yer alan bir olaya müdahale etti. Kız öğrencilerin temsilcisi olan bir grup, çelenk yerine bir çift pranga taşıyordu, Dostoyevski'nin taktığı ve *Ölüler Evinden Notlar*'ında sözünü ettiği prangaları. Polis gelip almak istediği zaman törenin ciddiyetini bozmamak için kızlar hiç itirazsız prangaları teslim ettiler. Dostoyevski'nin hapishane geçmişi onun için bir onur nişanı halini almıştı, oradan geçmekte olan yaşlı biri, öğrenci temsilcilerine böylesine görkemli bir törenin kimin için yapıldığını sorduğu zaman, "Bir *katorznik*" (sürgüne gönderilmiş bir mahkûm) için yanıtını aldı. Nüfusun çoğunluğu böylesine görkemli bir kortej ancak önemli bir generale ait olabilir diye düşünüyordu.

Tabutun Aleksandr Nevski *lavra*'sına ulaşması iki saat sürdü, girişte Papaz Okulu öğrencileri ve tören giysili kilise adamları tabutu karşıladı. Kilise adamlarının ba-

44 *DVS*, 2: 480.
45 Alıntı, Volgin, *Posledny god*, 495.

şında *lavra*'nın başkanı Başkeşiş Simeon, Papaz Okulu rektörü, Dostoyevski'nin eski arkadaşı Peder Yanişev bulunuyordu. Tabut *lavra*'nın içindeki Kutsal Ruh Kilisesi'ne götürüldükten sonra giriş kapıları kapandı, yalnızca çelenk taşıyan delegasyon içeriye alındı. İnsanlara kilisenin en fazla bin beş yüz kişi aldığının söylenmesi üzerine tören alayı ertesi gün saat dörtte, gömülme töreninde yeniden toplanmak üzere dağılmaya başladı. O akşam saat sekizde, ölünün arkasından yapılan gece ayinine geçildi, Anna ve çocuklar ayine katıldı (Lyubov o gün giriş kapısı dolaylarında kalabalıkta neredeyse eziliyordu). Anna, "Kilise dua edenlerle doluydu," diye yazıyor, "çeşitli yükseköğrenim kurumlarının öğrencileri, Papaz Okulu ve *kursistka*'lar... Çoğu bütün gece kilisede kaldı, Dostoyevski'nin tabutunun başında nöbetleşe mezmur okudu."[46]

1 Şubat'ta, gömüldüğü gün *Günlük*'ün ikinci basımı yapıldı, birinci sayfası siyah çerçeve içine alınmıştı. Saat onda kilisede Pobedonostsev'in ve başka hükümet yetkililerinin katılımıyla Komünyon Ayini yapıldı, bunu *otpevanie,* ölüler için yapılan ayin izledi. Daha sonra Peder Yanişev arkadaşı için bir konuşma yaptı, çok da doğru bir saptamada bulunup bir romancı olarak onun bütün yapıtlarının İsa'nın Dağdaki Vaazı'nın yankısı olduğunu söyledi. Pobedonostsev'in Anna'yı ve çocukları korumak düşüncesiyle kapalı tutulmasını istediği tabut, mezarlıkta şair Zhukovski'nin mezarına bitişik yere taşındı. Lyubov yürek paralayıcı bir çığlık attı, "Güle güle [*proşçai* aynı zamanda bağışla anlamına gelir], sevgili, iyi yürekli, güzel babacığım, güle güle,"[47] diye bağırınca herkes çok duygulandı. Mezarın başında çeşitli kişiler konuşma yaptı, kalabalığı yukardan daha iyi görebilmek için bir ağaca tırmanmış olan Popov, "bukleleri alnına dökül[en] saçlarıyla papaya benzeyen V. S. Solovyev'"i hatırlıyordu, "çok dokunaklı ve etkileyici konuştu."[48]

Solovyev'in, mezarın başında değil ama birkaç gün önce (30 Ocak'ta) hem St. Petersburg Üniversitesi'nde hem de, öğrencileri Dostoyevski'nin en ateşli hayranları arasında bulunan Bestuzhev Yüksek Eğitim Kız Okulu'nda verdiği derslerde söylediği sözlerle noktalayalım sözlerimizi isterseniz. Birincilere, "geçen yıl Puşkin Festivali'nde Dostoyevski, Puşkin'in peygamber olduğunu söylemişti ama o bu sıfatı çok daha fazla hak ediyor," demişti. Kız öğrencilereyse şu açıklamada bulundu: "Nasıl bazen şu ya da bu nedenle en üst düzeyde dünyasal güç, devleti temsil eden bir kişinin eline geçerse, aynı şekilde en üst düzeyde manevi güç de, her dönemde genellikle her halk topluluğu içinde bir adamın, insanlığın manevi ülkülerini herkesten, o ülkülere ulaşmaya çalışanların hepsinden daha bilinçli ve daha güçlü bir şekilde kavrayan, sözleriyle başkalarını herkesten fazla etkileyen bir adamın elinde toplanır. Rus halkının son zamanlarda bu anlamda manevi önderi Dostoyevski'dir."[49]

---

46 *Reminiscences,* 359.
47 *Letopis,* 3: 561.
48 *DVS,* 2: 478.
49 *Letopis,* 3: 548, 553.

EDİTÖRÜN NOTU

Joseph Frank bana Dostoyevski üzerine yazdığı beş ciltlik anıtsal çalışmanın tek ciltlik baskısının yayına hazırlanmasını üstlenip üstlenemeyeceğimi sorduğu zaman sevinerek kabul ettim. Bazı ilkeler saptamak niyetiyle o beş cildi yeniden okurken bir şeyin açıkça farkına vardım: o beş ciltte büyük bir zenginlik gösteren (yaşam öyküsüyle, edebiyat kültürü ve ideolojiyle ilgili) ayrıntılar bir tek amaç için kullanılmıştı, o amaç da, adını koymak gerekirse, Dostoyevski'nin sanatının gücünü bütünüyle ortaya çıkarmaktı. Bütün öyküler ve romanlar o ciltlerde tek tek ve bağımsız bölümlerde birer edebiyat yapıtı olarak çözümleniyordu. Ama Frank yazınsal metni Dostoyevski'nin hayatına ve zamanına açılan bir pencere olarak görmemiş, o şekilde çözümlememişti; tam tersine, orada yapmayı başardığı şey yazınsal eleştiriydi, okura o öykü ya da romanla ilgili sahip olabileceği en derinlikli ve açık izlenimi kazandıran yazınsal eleştiri.

Çalışmaya başlarken hedefim, Joseph Frank'in yaratıcısı olduğu bu gözalıcı çalışmadaki dengeyi, yaşamöyküsü, yazınsal eleştiri ve entelektüel tarih dengesini sürdürmekti; ayrıca Dostoyevski'nin hayatına çok denk düşen "romansı" anlatı üslubunu da korumak istiyordum. Beni bekleyen en büyük zorluk, bunu başarmaya çalışırken özgün malzemenin neredeyse üçte ikisini atmak zorunda olmamdı. O yüzden yayına hazırlama işini bir kerede tamamlayamadım, döne döne çeşitli kereler dikkatle değişiklikler yaptım, her seferinde daha fazla malzeme atıyor, daha fazla özet yapıyor, anlatı tutarlılığını sağlamak için pasajları yeniden düzenliyor ya da yazıyordum. Çoğu kez ilk ciltlerdeki iki, üç, hatta dört bölümü bir bölümde topladım. Önemli, büyük romanlara, o romanların yazınsal çözümlemesine, özgün ciltlerdeki gibi bağımsız birer bölüm ya da bölümler ayırdım, tabii gerektiği gibi sıkıştırarak. Yine de ikinci derecede önemli olan ilk dönem yapıtlarının bazıları için Frank'in yazınsal yapı çözümlemelerini anlatıya yedirmek zorunda kaldım; bunu da olay örgüsü özetlerinin çoğunu metinden çıkararak ve Dostoyevski'nin sanatındaki kilit önemdeki düşünceler üzerinde, bu düşüncelerin Dostoyevski'nin bir yazar olarak gelişimi açısından ya da en önemli romanlarının önemli izleklerinin gelişimi açısından taşıdığı anlam üzerine odaklanarak başardım. Kesintilere karşın özgün metnin temel malzemesini korudum.

Sıkıştırılmış metnin ilk taslağını özgünüyle birlikle yan yana okuyan ve dengeleyici önerilerde bulunan Robin Feuer Miller'a; son aşamalarında sıkıştırılmış metni dikkatle gözden geçiren Joseph Frank'e; böyle bir baskı yayımlama düşüncesini ortaya atan Hane Winarsky'ye cömertçe ve ısrarlı destekleri için özellikle teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Mary Petrusewicz bağımsız bir araştırmacı, yazar ve çevirmendir, Stanford Üniversitesi'nde Rus edebiyatı ve tarihi konulu dersler vermektedir.

Dizin

İtalikle yazılmış numaralar resimlerin bulunduğu sayfalara aittir. Altbaşlıklardaki ve nitelendiricilerdeki Dostoyevski değinmeleri "FMD" olarak kısaltılmıştır.

-A-

-C/Ç-

-D-

-E-

-F-

-G-

-H-

-I/İ-

-J-

-K-

-L-

-N-

-O/Ö-

-P-

-R-

-S/Ş-

-T-

-U/Ü-

Joseph Frank'in beş ciltlik anıtsal çalışması *Dostoyevski,* büyük yazarın bugüne kadar tüm dillerde yazılmış biyografileri arasında en kapsamlı olanı ve hiç kuşkusuz yüzyılın en büyük yazar biyografilerinden biridir. Şimdi, Frank'in bu dev eseri tek cilt haline getirildi. Biyografi yazınını, düşünce tarihini, sosyal tarihi ve edebiyat eleştirisini -hatta teorisini- mükemmel bir şekilde harmanlayan, entelektüel kapsamı ve üslubu açısından bir benzeri olmayan *Dostoyevski: Çağının Bir Yazarı* büyük yazarın başyapıtlarını yaşamöyküsel, tarihsel, ama en önemlisi ideolojik bağlamı içerisinde ele alıyor. Bir biyografiden öte 19. yüzyıl Rusya'sının kültürel tarihini veren *Dostoyevski,* hem yazarın yaşadığı zengin dünyanın ayrıntılı bir resmini gözler önüne seriyor, hem de romanları hakkında belki de en kapsamlı, en içgörülü yorumları sunuyor.

"Joseph Frank'in, Dostoyevski'nin yazdığı ortama -bir yanda kişisel, bir yanda sosyal, kültürel, tarihsel, edebi ve felsefi ortama- ışık tutma çabası zaferle sonuçlanıyor."
J. M. Coetzee, *The New York Review of Books*

"Bu kitap, Joseph Frank'in gelmiş geçmiş en büyük romancılardan biri olan Dostoyevski'nin başlıca biyografi yazarı olduğunun kanıtıdır."
David Foster Wallace

"Bu sıradışı biyografi ironiyi de büyük fikirleri de okurlar için capcanlı ve anlaşılır kılmayı başarıyor. Büyük bir yapıt, araştırma açısından da, sanatsal olarak da..."
A. S. Byatt

"Anıtsal bir eser."
René Girard

***Dostoyevski: Çağının Bir Yazarı*'nın aldığı ödüller:**
> National Book Critics Circle, En İyi Biyografi Ödülü
> Los Angeles Times, En İyi Kitap Ödülü
> Modern Language Association, James Russell Lowell Ödülleri
> Christian Gauss Ödülleri
> St. Petersburg, Avrupa Üniversitesi, Etkind Ödülü

EVEREST

www.everestyayinlari.com
f/everestyayinlari
/everestkitap
/everestyayinlari

